

ȘCOALA ARDELEANĂ

I

ACADEMIA ROMÂNĂ

FUNDAȚIA NAȚIONALĂ PENTRU ȘTIINȚĂ ȘI ARTĂ

Colecția
OPERE FUNDAMENTALE

Coordonatorul colecției:
acad. EUGEN SIMION

LUCRAREA APARE CU SPRIJINUL
CONSILIULUI GENERAL AL MUNICIPIULUI BUCUREȘTI

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Școala Ardeleană / antologie de texte alcăt. și coord. de Eugen Pavel ; pref. de Eugen Simion. - București : Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, 2018

4 vol.

ISBN 978-606-555-232-6

Vol. 1. - 2018. - ISBN 978-606-555-233-3

I. Pavel, Eugen (antolog.) (coord.)

II. Simion, Eugen (pref.)

821.135.1.09

ȘCOALA ARDELEANĂ

I

Antologie de texte alcătuită și coordonată de
EUGEN PAVEL

Prefață de
EUGEN SIMION

SCRIERI ISTORICE

Academia Română
Fundatia Națională pentru Știință și Artă
Muzeul Național al Literaturii Române
București • 2018

Coperta: PODALV

Tehnoredactor:
VASILE CIUCĂ
Tehnoredactare computerizată:
BOGDAN HARHĂȚĂ
Culegere computerizată:
EVA MLADIN
EMANUEL MODOC

Lucrare elaborată în cadrul
INSTITUTULUI DE LINGVISTICĂ ȘI
ISTORIE LITERARĂ „SEXTIL PUȘCARIU”
Cluj-Napoca

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin
Fundației Naționale pentru Știință și Artă

ISBN 978-606-555-232-6

ISBN 978-606-555-233-3

LUCRARE ÎNCHINATĂ CENTENARULUI
MARII UNIRI
1918–2018

Transcrierea textelor:

MARIA ALDEA, IOANA ANGHEL,
ALEXANDRA BANEU, DORU GEORGE BURLACU,
LILIANA BURLACU, ADRIAN CHIRCU,
GHEORGHE CHIVU, ELENA COMȘULEA,
PAULA COTOI, VASILICA EUGENIA CRISTEA,
MARIA FRÂNC, ALIN MIHAI GHERMAN,
OVIDIU GHITTA, DOINA GRECU,
LADISLAU GYÉMÁNT, BOGDAN HARHĂȚĂ,
ANDREEA MÂRZA, MIRCEA MINICĂ,
GRETA-MONICA MIRON, MIRA MOCAN,
DORA PAVEL, EUGEN PAVEL,
CRINA POP, LAURA STANCIU, OTILIA URS,
OANA UȚĂ-BĂRBULESCU, ARISTINA VALEA,
MARTA VREMIR

Traduceri:

ALEXANDRA BANEU, VASILICA EUGENIA CRISTEA,
LADISLAU GYÉMÁNT, BOGDAN HARHĂȚĂ,
ANDREEA MÂRZA, MIRA MOCAN,
OANA UȚĂ-BĂRBULESCU, MARTA VREMIR

Colaționare și corectură:

DORA PAVEL

Revizie finală:

GHEORGHE CHIVU, EUGEN PAVEL

PREFAȚĂ

1. O generație de misionari și „luminători” deciși să ridice, spiritualicește și moralicește, nația lor. De aceea scriu despre toate câte există: de la limbă, istorie și metafizică până la stupărit și cultura viermilor de mătase.

Publicăm în patru volume masive (peste 6.500 de pagini) textele esențiale din vastul dosar al „Școlii Ardelene”, o mișcare cultural-politică ce domină secolul al XVIII-lea românesc în Transilvania și o bună parte din secolul al XIX-lea. Nu este prima oară când o parte din aceste documente ajung la cunoștința publicului românesc de pretutindeni (să ne amintim de excelenta ediție alcătuită de regretatul profesor Florea Fugariu, în 1970 și 1983), dar este prima dată când sunt depistate și reproduse, într-o ediție de asemenea proporții, pe lângă textele istorice, lingvistice și teologice (esențiale pentru proiectul inițiat de acești prelați ardeleni), și texte ce privesc formarea spirituală și morală a *omului românesc*, laolaltă cu altele ce privesc acțiunea lui practică (de la stupărit, pomărit și cultivarea pământului, până la cultura viermilor de mătase). Cel mai învățat și mai filosof dintre acești corifei ai iluminismului transilvănean, Petru Maior, nu ezită ca, pe lângă *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* și alte scrieri moralistice și religioase, să traducă (și să adapteze în română) manualul de sericicultură scris de abatele Ludwig

Mitterpacher (1734–1814), intitulat *Învățătură despre cultura și creșterea frăgarilor și a vermilor de mătasă...* Samuel Vulcan, episcop de Oradea, întocmește un *Tractat despre vindecarea morburilor poporului de la țeară* și tot lui i se atribuie paternitatea primei piese de teatru românești, *Occisio Gregorii in Moldavia vodae tragedice expressa* (c. 1777–1780). Un altul, Vasile Popp, doctor în filosofie și medicină la Viena, scrie despre *Apele minerale de la Arpătac, Bodoc și Covasna* și despre folosirea lor în „deschilinite patimi”, în timp ce Ioan Piuariu-Molnar, de profesie medic oculist, traduce din maghiară *Învățătură adevărată pre scurt a vindeca boala sfranțului* etc.

Se scrie mult, despre orice, de la mitologia greacă la gramatica românească și, de la *bunele moravuri* pe care trebuie să le deprindă tinerimea română, la *Loghica* („adecă partea cea cuvântătoare a filosofiei”), o prelucrare făcută de Samuil Micu, în 1799, după Fr. Ch. Baumeister. Tot el publică la Sibiu, peste un an, *Legile firei* – o adaptare după operele iluminiștilor germani... Este un secol rodnic, două-trei generații de ardeleni, treziți la cultură, se grăbesc să cultive poporul lor, oropsit atâta vreme, și să-i arate originea lui nobilă (daco-romană), istoria și complexitatea limbii lui capabile să primească marile concepte ale metafizicii. Există în scrierile acestea prelați care, pe lângă pregătirea lor teologică, au și o vocație de filologi și de istorici, există, zic, în scrierile lor un vizibil accent mesianic, o voință crâncenă de adevăr și o dorință neșovăitoare de apostolat. Cei mai mulți dintre ei, dacă nu chiar toți, sunt fii de preoți și fii de țărani. Fac școală la Buda, Viena și Roma și, când o termină, se întorc în Transilvania lor și fac școli (începând din 1754), devin profesori, predau de toate (de la religie, s-a văzut, până la gramatică, logică și metafizică), întocmesc abecedare,

traduc din cărțile sfinte, alcătuiesc cărți de rugăciuni pentru popor, slujesc în bisericile ortodoxe și greco-catolice, iar când își fac timp (și își fac negreșit) pregătesc *lexicoane*, *gramatici* ale limbii române și, mai ales, *istorii* ale începuturilor românilor și lucrurilor românești...

Este, repet, o fervoare extraordinară și o determinare pe care rareori o găsești la alte generații de creatori. Acești prelați români au un proiect național și o determinare morală bazate pe *credință* (Biserică), *limbă și istorie* (reiau strigătul de luptă și de orgoliu al cronicarilor moldoveni – „noi de la Râm ne tragem”), recomandă *buna purtare* (educarea, *iluminarea* nației și a „firii” omului românesc), în fine, cer *înțelepciune* și, în toate, *chibzuință*... Are dreptate Blaga, văzând atâta râvnă, iubire de carte (religioasă și istorică) și devotament pentru cauza națiunii, să se întrebe: „ce-i mâna, ce-i întărea, ce-i întărâta?”. Și tot el să găsească răspunsul: „o credință cum nu se mai găsește decât la Faptele Apostolilor”.

Așa este, așa se poate înțelege din textele lor lingvistice, istorice și, în fapt, din toate domeniile, căci acești învățați gândesc (și gândesc bine) că afirmarea politică și socială a unei națiuni nu este posibilă fără iluminare (o educație) a maselor de țărani și de târgoveți ținuți până atunci în întuneric. Ei încep prin a le spune de unde vin, de unde se trage limba lor și ce istorie au. Românii se trag, cum vor dovedi Samuil Micu, Petru Maior și Șincai (și cum dovediseră, înaintea lor, Miron Costin și Dimitrie Cantemir) din daco-romani și limba lor are aceeași origine latină. *Latinitatea* este punctul central de referință în această acțiune profetică dusă, repet, timp de câteva generații (trei sau, după unii istorici, chiar patru, incluzând aici și generația *memorandiștilor*) de prelați greco-catolici și ortodocși,

împreună cu „gramarieni”, istoricii, pedagogii, medicii, scriitorii, angajați, moral și intelectual, toți, în această acțiune. Din ea au ieșit, în perioada citată, istoriile, gramaticile, manualele de etică și filosofie, broșurile de educație a tinerimii, în fine, tot de aici pornesc și scrierile literare, câte sunt și cum sunt (multe dintre ele cu valoare strict pedagogică). Trebuie să căutăm, cu excepțiile de rigoare (Budai-Deleanu este exemplul cel mai bun), nu atât valori estetice și nici originalitatea incontestabilă a ideilor, cât ardoarea lor profetică și forța lor de persuasiune, frumusețea lor morală, în fine, credința incoruptibilă a acestor tineri, trecuți prin școlile de la Viena, Buda și Roma, că prin *carte* eliberează poporul lor. Are dreptate, din nou, Blaga să scrie (în „Vremea”, 1943, eseu reluat în *Izvoade*) că, pentru acești fii de țărani și preoți ardeleni, „cărțile erau [...] cărămizi pentru zidirea lumii, și ei se simțeau chemați să pună umărul la zidirea lumii românești care rămăsese în urmă, undeva, în zile de început, în timp ce săptămâna lumii celeilalte era în plină duminică sau într-un «veac prealuminat»” (Blaga 1972, 174). Tot el confirmă ceea ce contemporanii lui Petru Maior relatează, și anume că protopopul de Reghin (Petru Maior, desigur) mergea prin satele Transilvaniei și stătea de vorbă cu pruncii („având deosebită dulceață de a băilui” – a trudi), pentru a-i dojeni și a-i învăța... Sunt și alte mărturii care confirmă această devoțiune și această pasiune, într-adevăr, extraordinare pe care le au latiniștii ardeleni pentru a da nașiei lor „un orizont de măreție”, „un disc solar” (Blaga), altfel zis, pentru a-i da *conștiința romanității* ei și, prin ea și altele, conștiința drepturilor lor istorice.

De aceeași părere este și Iorga care, în 1901, laudă erudiția și „sufletul de evangheliști” al corifeilor „Școlii Ardelene”, scoțând în față pe Samuil Micu (Klein), „om de bine, smerit, povestitor, cu inima deschisă”. Iorga face

un reușit, un foarte reușit portret de grup, în stil vechi cronicăresc, adaptat nevoilor de precizie și expresie ale unui istoric vizionar, obsedat de totalitățile lumii. Înaintea evanghelistului Samuil și a celorlalți (Șincai, Petru Maior și a altor cărturari care ilustrează această școală de conștiință românească, esențială pentru afirmarea noastră, ca națiune și spiritualitate, în secolul iluminismului) a fost Inochentie Micu (Klein). El este, spiritual și moral, *întemeietorul*, *logothetul* acestui curent de gândire și acțiune. Blaga are dreptate să-l considere pe episcopul de Făgăraș și baron de Szad creierul acestui curent de gândire și acțiune spirituală. Se născuse (în 1692) într-un sat de țărani liberi din părțile Sibiului și tot de aici se vor ivi Samuil Micu, nepotul (de frate) al celui de dinainte, „omul de bine” de care vorbește Iorga, și Ioan Piuariu-Molnar, profesor de medicină și întemeietor de publicații. O zonă pur românească de mocani și pădurari ce a dat, în continuare, mari figuri ale culturii noastre. Dintr-un sat de aici sau nu departe de aici (Sălișteța Sibiului) au ieșit nouă membri ai Academiei Române, printre ei aflându-se filosoful D. D. Roșca – traducătorul lui Hegel – și istoricul Andrei Oțetea. Iar dacă lărgim perimetrul spre Rășinari și Sebeș, vedem că Goga, Blaga, Cioran au ieșit din aproximativ același spațiu geografic. Spațiu binecuvântat, comparabil, spiritual, cu acela din regiunea Moldovei de Nord (de la Fălticeni spre Botoșani) sau cu zona Năsăudului (de unde s-au ivit Coșbuc și Rebreanu) și a Gorjului (locul de origine revendicat de Arghezi și, fapt sigur, locul în care se află Hobița lui Brâncuși).

2. Un precursor al memorandismului: Ioan (Inochentie) Micu Klein. Un vizionar martir

Ioan (Inochentie) Micu Klein era fiu de țăran și până la vârsta de 16 ani, spun biografia săi, a fost țăpinar. A

vorbit greu și slobozirea limbii sale s-a petrecut târziu, fiind și el, ca poetul cunoscut, „mut ca o lebădă”, cu mult peste marginile normalității. Și-ar fi căpătat glasul în urma unui trăsnet sau fulger pe când lucra în pădure. La îndemnul unui călugăr iezuit a intrat într-o mânăstire din Sibiu și aici a uimit pe profesorii săi prin râvna mare la învățătură, îndeosebi în studiul limbii latine. A deprins ușor și canoanele bisericești și, după ce trece prin Colegiul iezuiților din Cluj, obține o bursă oferită de episcopul Kollonich pentru tinerii greco-catolici, ruteni și români, pentru a studia în continuare teologia în Austria. La 36 de ani este încă student la Seminarul din Tyrnavia (Slovacia), înființat de un alt român vestit, Nicolaus Olahus. În februarie 1729 este numit episcop de Făgăraș și consilier imperial și, din acest moment, fiul țăranilor liberi din Sadu își asumă sarcina Bisericii și a națiunii române.

Nu este în căderea mea să refac acest scenariu și nici să-i judec faptele. Ca om de litere mă interesează însă două aspecte: tipul de existență pe care acest curajos om al bisericii îl reprezintă în veacul său și, desigur, opera lui sau, mai bine zis, creația din interiorul operei sale. Pentru cel din urmă aspect, datele sunt puține. Episcopul n-a făcut propriu-zis literatură, unicul lui act literar este o antologie de poezie latină (*Illustrium poetarum flores*), pregătită în lungul exil roman (1744–1768) și rămasă până de curând în manuscris. Datorăm cercetătorilor Florea Firan și Bogdan Hâncu publicarea acestei importante cărți de poezie și înțelepciune latină pornită în 1753, în singurătatea surghiunului, de un român cultivat și îngrijorat de soarta poporului său. Era un procedeu al timpului de a folosi operele Antichității în scopuri pedagogice. Regretatul latinist Bogdan Hâncu citează un posibil model pentru crestomația episcopului de Făgăraș, și anume cartea publicată, în secolul al XVI-

lea, de italianul Octavianus Mirandula sub chiar titlul *Illustrium poetarum flores...* O bună parte (65 la sută) din poeziile selectate de Inochentie Micu se află în cartea umanistului italian. Învățatul transilvan a folosit, probabil, și alte culegeri de acest fel, după cum este sigur că a alesese, „întocmise pe locuri comune, rânduise și transcrisese în ordine succesivă”, după gustul și priceperea lui, versuri cu valoare morală din Virgiliu, Ovidiu, Horațiu, Juvenal, Plaut, Terențiu, Lucrețiu, Marțial, Ausoniu, Propertiu și mulți alții. N-a avut curajul sau n-a avut timp să-i și traducă. A pus doar fragmentele în ordine alfabetică, începând cu un fragment din Horațiu, *De abstinentia (Despre abținerea)*, și încheind cu *De uxoribus (Despre soții)*, un text din *Satirele* lui Juvenal. Editorii au publicat și versiunea românească, folosind traduceri existente. Cine are curiozitatea să urmărească în paralel textele și să judece omul după preferințele lui literare, vede că episcopul caută cu precădere paginile direct moralizatoare, cum ar fi, de pildă, acelea din Juvenal împotriva desfrâului sau despre cele permise, despre lege sau despre utilitatea lecturii...

Două versuri din *Tristele* pun însă în gardă pe cititor să nu facă greșeala de a confunda viața poetului cu opera lui. „Crede mihi, distant mores a carmine nostra / vita verecunda est, Musa jocosa mea est”, ceea ce în traducerea lui Teodor Naum ar veni astfel: „Purtarea mea este una și alta e poezia / viața mi-i onestă, dar versul zvăpăiat”. Îl găsim în același compartiment (*limba ca tălmăci al sufletului*) și pe Marțial cu sugestia din *Epigrame* că „nerușinat mi-i scrisul, dar viața mea-i curată”... Deschidem în altă parte acest manual despre bunele și relele moravuri în viziunea antichității latine, și ochii cad peste un vers din Catul despre infidelitatea femeilor: „Mobilior ventis, o femina, sic lua Phyllis” („Mai schimbătoare-i ca vântul, femeia, așa-i a ta

Filis”). Sau despre trândăvia minții și a trupului, cu trimiteri la *Ponticele* lui Ovidiu. Reținem de aici, între altele, că trândăvirea trupului lenevește spiritul și nestatornicește gândul... Chiar poetul pierde îndemânarea, nemaiscriind multă vreme... *Illustrium poetarum flores* dă seamă despre toate: despre statornicie și nestatornicie, despre bucurie și despre cele neștiute... Iată un vers, superb, din Virgiliu despre fantasma imposibilului: „Mai curând vor paște-n aer cerbii sprinteni de picior” („Ante leves ergo pascentur in aethere cervi”)... peste care ochii exilatului de la Roma au trecut, desigur, din moment ce n-a ezitat să-l transcrie în manualul său. Manualul (și-i spunem astfel) de morală a ajuns la destinație cu o întârziere de aproximativ 250 de ani. N-a putut juca rolul pe care episcopul de Făgăraș i-l rânduise. Îl răsfoim azi cu emoție, încercând, cum ziceam mai înainte, să ghicim în aceste texte ale strămoșilor latini schița morală a unui personaj tragic care, în disperarea și îndârjirea surghiunului, se gândea la educația națiunii sale...

Ne întoarcem cu aceasta la episcopul de Făgăraș care, zice-se, era bărbat frumos și inteligent, de o proverbială încăpățănare. În el și în urmașii săi, toți acești superbi *petitionari*, autori de *supplex*-uri, mândri de latinitatea lor, noi vedem azi modele ale spiritului și ale stilului ardelean. S-a vorbit mult despre acest spirit (stil), numit de un filosof (Noica) „starea noastră de veghe”, în revanșă față de *somnul* nostru în istorie. Nu cred, sincer vorbind, că un popor doarme în istorie sau că noi, muntenii, suntem în veci levantini, spirite combinate, adaptabile, înclinate spre tranzacție și politicianism... în timp ce alte provincii românești sunt, prin natura lor, elegiace sau austere și „europene”, „mai europene”... Toate acestea sunt speculații și, dacă nu le iei în serios, au hazul lor... Cred însă că stilul unei națiuni se exprimă prin cultura națiunii și că de multe ori cultura

impune un stil de existență. Structuralistul Roland Barthes este de părere că stilul unei culturi este format de *tragedie*, iar un filosof dovedește că francezii vorbeau într-un fel înainte de Corneille și Racine și că limba lor modernă s-a format după modelul scriitorilor citați.

Este limpede azi că la determinarea *spiritului ardelean* și a *stilului ardelean* au contribuit, în chip substanțial, cărturari îndârjiți ca Inochentie Micu Klein și urmașii săi. Ei și alții au impus o tactică de luptă națională, memorandismul (sau „petiționarismul”, cum îi spune un istoric actual) ca mod de acțiune bazat pe forme juridice, o strategie, în fine, în care „procesul” este transmis de la o generație la alta. Acte doveditoare, audiențe, pledoarii în fața unei *Diete* trufașe și răuvoitoare, apeluri la instanța superioară, pași mici, dar siguri, într-o inepuizabilă luptă pentru a-i face să recunoască pe cei care nu vor să accepte că *plebea valahă* este, cu drepturi egale, o *natio valachica*. Toate acestea formează caracterul individului și creează o stare de spirit. Greoi, împleticiți la limbă, suspicioși, latinizanți, cu legea în mână și credința neștrămutată în suflet, bine chibzuiții ardeleni au dus secole de-a rândul o acțiune dârză pentru recunoașterea lor ca națiune cu drepturi egale în țara unde erau, în fapt, majoritari. Au câștigat, în cele din urmă, și câștigul este și de ordin moral pentru că lungul război al memoriilor a format o conștiință civică a românilor din Transilvania și a fixat un mod al lor de a fi.

Iată-l pe Inochentie care intră în Dietă și cere cu insistență drepturi pentru clerul și pentru nația valahă, o dată, de două, de zece ori, până ce reprezentanții națiunilor privilegiate vor să-l arunce pe fereastră. În 1743 se adresează împărătesei Maria Tereza cu un memoriu scris în limba latină (*Supplex Libellus precum et gravaminum cleri, populi que Romano-Valachici per Transylvaniam*), în 12 puncte, cerând drepturi egale cu celelalte națiuni

pentru clerul și națiunea română din Transilvania. Când este înfrânt, fuge la Roma pentru a scăpa de represiuni. Aici o ia de la capăt: memorii peste memorii, cereri de audiență la Sfântul Scaun, întâmpinări și reveniri, timp de 24 de ani, până la moarte... „Să aveți inima mare, vocile tuturor unite împreună, și deschideți ochii și să înălțați cuvântul, lepădați toată frica pentru dreptate”, scria episcopul în 1764 notarului bisericii unite din Transilvania. El însuși, fiul țăranilor liberi din Sadu Sibiului, lepădase această frică și, într-o lungă pribegie, între memorii și audiențe, are tăria de spirit să selecteze și să transcrie versurile înaintașilor latini pentru a pune la îndemâna nației sale un îndreptar moral și filosofic. Moare, simbolic vorbind, cu o petiție în mână și cu gândul că nu trebuie lăsați fără răspuns cei care, după vorba unuia dintre urmașii săi, au prostul obicei „de a vomă cu condeiu” asupra nației valahe.

Inochentie unește în ființa lui un auster om al bisericii, un doctor în jurisprudență, un luptător inflexibil și un martir al răbdării. Blaga îl numește „cel mai de seamă om politic pe care l-a dat neamul românesc din această țară transilvană”. Oasele lui au zăcut până de curând (în 1998) în subsolul Bisericii din Piazza della Madonna dei Monti din Roma, când locul lor era de la început în cimitirul episcopal din Blaj, centrul spiritual al Transilvaniei și, în genere, al romanității orientale pe care, în fapt, l-a resuscitat dincolo de munți...

3. Credința și cultura ca arme morale și politice. Afirmarea conștiinței naționale

Politică, prin cultură și, direct, prin opera lui de *luminare* a poporului, au făcut și urmașii lui Inochentie Micu. Mă uit pe cronologia pe care a alcătuit-o Eugen Pavel (coordonatorul ediției de față) și pe sumarul textelor ca atare și rămân uimit, încă o dată, de hărnicia

și îndârjirea (pozitivă, admirabilă) a acestor oameni ai bisericii care, citez din nou pe Blaga, au în ființa lor un „incendiu lăuntric” și o „îngerească sete de puritate” și de adevăr. Am putea adăuga: sunt spirite religioase, dar nu sunt mistici fanatici, misionarismul (profetismul) lor păstrează o notă de raționalism iluminist. Au, cum am precizat, un program și se țin de el. *Latinismul* (românitatea) este conceptul major ce leagă acest lung șir de traduceri, lexicoane, gramatici ale limbii române, istorii, compilații, adaptări, sfaturi, lecții privitoare la cultura pământului, cărți de rugăciuni etc. Merită să reținem câteva titluri de cărți și nume de autori pentru a ne face o idee mai dreaptă despre acest uriaș efort colectiv de luminare, spiritualizare. În 1760–1761, episcopul greco-catolic Petru Pavel Aaron traduce, împreună cu Grigore Maior, Atanasie Rednic, Silvestru Caliani, Gherontie Cotore, Petru Pop din Daia (fost secretar al lui Inochentie Micu Klein), teologi bazilitani, traduce (și coordonează), zic, din latină *Biblia Vulgata*. Este un monument de limbă și cultură românească, rămas în manuscris (6.000 de pagini), timp de 243 de ani. *Vulgata* a fost tipărită, prin grija Academiei Române, în 2005, în cinci volume, în grafie chirilică și latină, cu note, comentarii și, la sfârșit, indice de nume și glosar, sub coordonarea lui Ioan Chindriș. Episcopul Petru Pavel Aaron a luat ca punct de reper pentru traducerea coordonată de el, cum s-a dovedit, ediția din 1690 a *Vulgatei* traduse de Ieronim. În 1774, Samuil Micu scrie în latinește prima sa lucrare istorică (*De ortu progressu, conversione valachorum...*), o schiță, în fapt, a studiului de mai târziu, *Brevis historica notitia originis* (finalizată în 1778). Rămasă în manuscris, ea a fost publicată, fragmentar, în 1861–1862, de A.T. Laurian în „Instrucțiunea publică” și în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, sub titlul *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum*.

În 1779, Samuil Micu publică, la Viena, *Carte de rugăciuni pentru evlavia omului creștin*, iar peste un an, apare, tot aici, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, prima gramatică românească tipărită cu litere latine, revăzută de Gh. Șincai. Acesta din urmă o retipărește, în 1805, cu unele modificări, sub numele său. Anii 1800 sunt rodnici pentru cărturarii ardeleni decși, după cum se poate constata, să creeze instrumentele de lucru ale limbii și, în genere, ale culturii românești. Șincai, cel mai ambițios și mai turbulent dintre ei, publică la Blaj, în 1783, un manual bilingv de gramatică, reproducând regulile elementare ale gramaticii latine. Latina este, pentru toți acești cărturari, limba de suport sau limba ce permite introducerea limbii române în familia limbilor europene. Un fel de *cal troian* în care se ascunde limba română vorbită de un popor de țărani care de-abia își ridică primele școli... De aceea, oameni ca Șincai nu ezită să redacteze abecedare. În 1795 apare *Biblia* de la Blaj în traducerea aceluiași Samuil Micu. O traducere integrală. Ea a circulat și în mediile ortodoxe, timp de mai bine de un secol și, după cum remarcă specialiștii, a avut o influență importantă asupra limbajului religios. Nu este prima traducere a acestei cărți capitale, din toate punctele de vedere (religioase, morale, filosofice), apărute în limba română.

Dar să semnalăm și alte scrieri semnificative redactate și tipărite (câte au apucat să fie) în acest timp în care românii din Transilvania capătă într-un chip mai sistematic conștiința istoriei și a spiritualității lor. În 1797 se tipărește la Sibiu *Gramatica românească* a lui Radu Tempea, urmată, în 1799, de *Observații de limba rumânească* de Paul Iorgovici, apărută la Buda. Două lucrări notabile în acest proces. Hasdeu laudă pe cea din urmă și o compară cu *De vulgari eloquentia* de Dante Alighieri. Neobositul Samuil Micu încheie, în 1801,

Dictionarium Valachico-Latinum, însumat, apoi, în *Lexiconul de la Buda*. Cu un an înainte publicase două volume din *Legile firii*, adaptare după Baumeister și Karl Steinkellner. Cam în aceeași vreme (1800–1806) redactează, în patru volume, *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor* (publicată, în parte, ca supliment al „Calendarului”, în 1806, la Buda), iar Dimitrie Țichindeal tipărește, în 1802, la Buda *Sfaturile a înțelegerii cei sănătoase*, o traducere, în fapt, după iluministul sârb Dositei Obradovici. La 13 mai 1806 se stinge din viață Samuil Micu (născut în 1745, la Sadu), iar la 21 martie 1808 dispăre, subit, Paul Iorgovici (născut în 1764, la Vărădia, județul Caraș-Severin). Tatăl său, originar din Țara Românească, se refugiase în Transilvania. Nu-i unicul caz în această situație. Filologul Constantin Diaconovici-Loga, cu rol important, și el, în mișcarea națională din cadrul iluminismului ardelean, era originar tot din Caraș-Severin. Bunicul său, Vasile Loga, fusese diacon și zugrav de biserici. Există suspiciunea că Paul Iorgovici ar fi fost otrăvit din motive politice. Sigur este că oamenii de seamă ai acestor splendide generații de cărturari-militanți încep să dispară. Cât trăiesc, dau semne de mare curaj. Au dificultăți mari, cum s-a văzut în cazul predecesorului lor, Inochentie Micu Klein, cu autoritățile străine și chiar cu oamenii bisericii lor. Elocventă, adică dramatică, în acest sens, este biografia lui Gheorghe Șincai în acest timp în care, în afară de actele de înțelepciune creștină și de curaj național, înfloresc și crizele de orgoliu și manifestările de gelozie, suspiciune și de intrigi între cărturari și înalte fețe bisericești, care ar fi trebuit, nu să se asuprească și să se denunțe între ele, ci să se sprijine în acțiunea lor comună.

Se întâmplă, însă, să se întâmple altfel. Ca de pildă, la 14 septembrie 1794, Gheorghe Șincai este arestat de către vicecomitele Gyujto Sándor, cumnat al lui Ioan

Bob, sub acuzația că a conspirat contra statului, este scos din funcția de director al școlilor naționale greco-catolice și trimis în judecată spre un tribunal nobiliar. Face zece luni de închisoare și este eliberat la 23 iunie 1795, fără a fi reîncadrat în funcție după achitare. Își pierde casa și bunurile agonisite. Episcopul Ioan Bob, adversarul lui Șincai și Samuil Micu, solicită, tot în 1795, surghiunul celui din urmă la Muncaci, cu argumentul că acesta ar fi intrat în legături primejdioase cu clericii sârbi și ar fi trădat, astfel, unirea cu Roma. Mai înainte (1784), Petru Maior și Gheorghe Șincai, *absolviți de jurământul monahal*, părăsesc ordinul „Sfântul Vasile cel Mare”. Samuil Micu intenționează să facă același lucru, dar nu i se îngăduie abandonul. Budai-Deleanu intră și el, în 1787, în conflict cu episcopul Bob și refuză hirotonisirea, lepădându-se, astfel, de tagma monahală. Se refugiază la Lvov (Lemberg) până la sfârșitul vieții sale...

Nu-i deloc ușor pentru acești apostoli ai românilor de peste munți. Ei dau, totuși, câți mai sunt, dovezi de dârzenie. Continuă să scrie despre istoria și limba lor, să traducă din alții. Petru Maior, născut la 1756, în Târgu Mureș, devine succesorul lui Samuil Micu. Scrierile sale (*Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, completată cu *Disertație pentru începutul limbei românești* și *Disertație pentru literatura cea veachie a românilor*, 1812, iar peste un an – în 1813 – reușește să scoată *Istoria besearicei românilor, atât a cestor dincoace, precum și a celor dincolo de Dunăre*) sunt fundamentale pentru ceea ce numim, de regulă, școala latinistă. Înraîtul episcop Ioan Bob oprește difuzarea ei, solicitând eliminarea unor pasaje. Avertizat, Șincai cere, singur, autorităților cenzurarea *Hronicii* sale, prezentând o variantă în limba latină. Vremuri, încă o dată, grele pentru acești admirabili, neînfrânți misionari ai romanității noastre. Procesul continuă, totuși. Tot acum, Ioan Budai-

Deleanu încheie varianta definitivă a *Țiganiadei*, cea mai importantă operă literară a acestei epoci. Din păcate, ea rămâne necunoscută aproape un secol. Autorul „prea-învățat”, cum se spune în limbajul cărților vechi, se remarcă și prin scrierile sale lexicografice și, cum vom vedea, prin însemnările lui de natură sociologică și psihologică. Raportul despre *Bucovina* este o dovadă. După Cantemir, Ioan Budai-Deleanu este, indiscutabil, personalitatea cea mai complexă și mai proeminentă a culturii noastre.

Mai este de remarcat, din rândul cărților de învățătură morală și filosofică, cartea lui Dimitrie Țichindeal – moralist, el însuși, și fabulist nu lipsit de talent și inteligență speculativă – *Filosoficești și politicești prin fabule moralnice învățături* (adaptare, localizare după Dositei Obradovici), 1814, precum și alte scrieri despre gramatica limbii române, lexicoane (*Lexiconul românesc–nemțesc* al lui Budai-Deleanu, care intenționa să-l tipărească, în 1819, într-un tiraj de o mie de exemplare), scrieri despre ortografia limbii române, precum cea a lui Constantin Diaconovici-Loga (*Ortografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii românești*). Preotul Iosif Pașca din Pericei (Sălaj) traduce, în 1815, un număr de aforisme din Erasmus, rămase, din nefericire, în manuscris.

Sunt, în această perioadă, și vești proaste pentru români. La 2 noiembrie 1816, moare Șincai – spiritul veșnic răzvrătit al Școlii Ardelene – în satul Svinica de lângă Košice (Slovacia), în casa unor foști elevi. În 1820 (24 august) se stinge din viață, la Lvov, Ioan Budai-Deleanu, după ce în iunie, același an, fusese înnoobilat, iar în 1821 (la 14 februarie) moare Petru Maior, adevăratul conducător spiritual al Școlii Ardelene. În 1825 se tipărește, în fine, *Lexiconul de la Buda* (titlul întreg este *Lexiconul românesc–lătesc–unguresc–nemțesc*), operă

capitală, începută, repetăm, cu trei decenii în urmă de Samuil Micu și încheiată de Petru Maior, cu contribuția lui Vasile Coloși, Ioan Corneli, Ioan Teodorovici și Alexandru Teodori. Dispare, în 1830, și episcopul Ioan Bob, prigonitorul... În „Albina românească” (nr. 12, 20 februarie 1830), Gheorghe Asachi semnalează faptul că, în scriinul familiei lui Ioan Budai-Deleanu, „zace ascunsă ca o comoară” o „poemă enică” (*Ţiganiada*, desigur) și, după cât suntem informați de cei care au urmărit istoria manuscrisului, Asachi face demersuri pentru a-l recupera de la ginerele autorului transilvan. Va reuși să le aducă în țară abia în 1868 (iau toate aceste date, repet, din *Cronologia* alcătuită pentru ediția de față).

4.1. *Cei trei blăjeni (I). Samuil Micu „evangelistul”, istoricul vizionar și duios*

Lămuriți asupra programului latinist al *celor trei mari blăjeni* (Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior), cum i-au numit istoricii literari moderni, dar și asupra celor ce i-au însoțit și urmat în acțiunea lor misionară, să vedem, acum, ce ne spun azi, după mai bine de 250 de ani, scrierile lor. Călinescu crede că meritul lor este „imens” din punct de vedere cultural, dar istoria literară „nu mai poate reține decât contribuția la formarea limbii literare”. Alți comentatori, îndeosebi ardeleni, sunt mai generoși și laudă, pe drept, de altfel, „incendiul lăuntric”, „acel foc lipsit de orice izbucnire isterică”, al acestor oameni de carte, spirite misionare, apostoli ai nației etc., cum face Lucian Blaga, în studiul citat mai înainte. Iorga are și el un cuvânt important, vom vedea, în legătură cu acest fenomen cultural. Un cuvânt drept, decisiv. Adevărul este că, citite azi, studiile de limbă și istorie, *supplex*-urile, intervențiile lor împotriva defăimărilor, cârtitorilor lasă o impresie de inteligență și adevăr, lasă și o impresie favorabilă

asupra capacității lor de a crea o limbă română cultă, capabilă să exprime noțiuni mai complexe de lingvistică, istorie morală și, după cum se va constata în cele ce urmează, de metafizică. Armele lor de acțiune, să mai spunem o dată, sunt *logica, limba, istoria și morala creștină* (Biserica), și, ca argumente ajutătoare, traducerea din cărțile sfinte. Petru Pavel Aaron traduce (cu o echipă de preoți, s-a văzut) *Vulgata*, rămasă în manuscris. Apare, apoi, în 1795 Biblia lui Samuil Micu și ea are un rol covârșitor în lumea românească ortodoxă și greco-catolică. Ardelenii, convinși că textele sfinte educă mai mult și mai bine decât oricare altele, continuă să transpună în graiul lor Cartea Cărților prin intermediul limbii latine sau grecești. Cipariu, erudit filolog latinist, o traduce direct din aramaică. Rămâne, din păcate, și ea până azi în manuscris. După informațiile date de cei care au studiat cazul, află că în arhivele Bibliotecii Academiei Române din Cluj se mai află, în manuscris, o traducere din Biblie. De este așa – și așa se pare că este –, putem să tragem concluzia că, pentru misionarii, petiționarii, memoriștii ardeleni, Biblia a rămas până târziu un instrument esențial nu numai de luminare spirituală, dar și de afirmare a identității lor, începând cu limba.

Prin ce și cât pot interesa toate aceste scrieri religioase și istorice literatura propriu-zisă? O întrebare ce revine, automat, când este vorba de istoria literaturii române și de astfel de texte în care *literaritatea* nu poate fi decât indirectă și aproximativă. Așa o aflăm, de exemplu, în *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor pre scurt*, opera principală de istorie a lui Samuil Micu, sau în adaptările, traduceri sale. Valoarea literară vine și din imaginația ideilor, modul în care ele sunt puse în pagină, vine, desigur, și din expresivitatea limbii pe care o folosește. În *Cuvânt-înainte*, adresându-se românilor, autorul pleacă de la ideea că „istoria este dascălul

tuturor lucrurilor” și că „urât lucru iaste românului începutul său, să nu știe neamul său, pre mai-marii săi și istoria neamului său”. Convins de acest adevăr, autorul se grăbește să vitupereze pe cei care nu-l înțeleg, numindu-i oameni „cu simțire tocmai dobitocească”. El, *scrietorul* (cum zice mai târziu alt ardelean, Slavici), să se știe, se adresează celor care s-au lepădat de simțirea de mai sus și, cugetând, au ajuns „oameni și romani, adecă deplini și întregi, și să nu se tăvălească tot jos, ci să se rădice și să privească”. Tonalitate dublă. Stil cu două brațe: cu unul îndeamnă și mângâie, cu altul ceartă și lovește. Înțeleptul Samuil ceartă și lovește, după cum se va constata, inerția, neîncrederea, reaua-voință, neștiința și, mai cu seamă, refuzul de a se lumina. În acest stil sunt scrise mai toate lucrurile acestor erudiți blăjeni, care înțeleg repede că, pentru a se impune, adevărul are uneori nevoie de spirit polemic.

Spiritul cel mai polemic dintre ei îl are Petru Maior. Discursul lui folosește mai toate formele negației, de la ironie (ironia malițioasă) până la pamflet. Iritat se arată și Șincai, într-o confesiune din 1809, față de compatrioții săi nevrednici (oportuniști, lingușitori sau delăsători) care uită de neamul lor și laudă pe mișei:

„Românii... – scrie el – după ce apucă la ceva... mai toți își uită de sine, își uită de sângele din care sunt prășiți și numai pre cei mișei înalță, pre aceia îi rădică din gunoi, iară pre cei vreadnici îi urgisăsc, îi strică unde pot ca ei singuri să se vadă a fi temeiurile neamului românesc, pre care îl sugrumă și-l împiadecă de la sporirea înainte. Căci ce putem aștepta noi, românii, de la aceia carii nici sunt de viță, nici au învățătură, nici alte virtuți sau vrednicii, fără numai prin orb norocul unuia se rădică... și se fac mari înaintea altora carii nu pricep binele neamului românesc. Pilde vii... aș putea aduce aici, dar acelea se vor tipări numai după răposarea mea, ca nu cumva să mă

gonească iarăși taurii din cucuruz și să mă străpungă iarăși țapii cu coarnele sale ceale ascuțite”. Sau iată cum caracterizează Petru Maior pe vlădica Ioan Bob de la Blaj, care făcea multe mizerii cărturarilor: „Adunase, zisei, vlădica Ioan Bob, și aduna mulțime de bani și nemică nu lucra cu ei, numai cât îi ținea adunați. [...] Ce gând au avut să facă cu banii nu știu, că aceea nu pot să zic de dânsul, că doar acea fire și acea alipire către bani au avut cât... în pielea goală pentru desfătare să se fi tăvălit pre grămezile cealea cu bani”.

Puțin mai potolit, Samuil Micu pornește în *istoria* sa de departe, de foarte departe (de la „Stricarea Troiei” și de la „muierea cea vestită de frumoasă” – Elena, care a provocat războiul dintre greci), și, de aici, urmând scenariul epeilor și hotărât să reconstituie istoria lumii pentru a putea lămuri, astfel, istoria nobilă a nației sale, istoricul ajunge cu Enea și Antenor în Italia și, mai departe, la Remus și Romulus, cei hrăniți „de o lupoaică, adecă o păcurăriță”, din spița cărora ne tragem și noi, românii. Înaintarea se face prin mici capitole, legate de un eveniment sau un personaj afirmat în istorie. După *Zidirea Romei*, urmează un fragment de opt rânduri despre *Răpirea fâmeilor sabinice* și, apoi, altul despre *Bătaia sabinilor cu romanii* ori despre *Moartea lui Romulus*, *Șapte crai, cari după Romulus au stăpânit* etc. Istoria nu ocolește anecdotele ce au însoțit-o mereu. În limbajul lui elaborat după modelul latin combinat cu modelul liturgic, cu multe propoziții explicative derivate din firul central al expunerii, Samuil Micu – logothetul – introduce în narațiuni scene din viața cotidiană, cum este cea care urmează:

„Acesta [adică Tarcvinie trufașul], după plăcerea sa, toate le-au mestecat și le-au turburat, trufașiu și mare tiran au fost, chinuind pre oameni și nebăgându-i în samă, pentru aceea s-au numit Superbus, adecă

«trufașiu», și, căzând în ura romanilor, carea o au mai adaos feciorul lui, făcând silă Lucreției, muierii lui Tarcvin Collatin, carea muiare, după ocara aceasta, plângându-se bărbatului și tătâne-său și priiatenilor, ea pre sine, înaintea tuturor s-au omorât, după care lucru, norodul pornindu-să, au luat stăpânirea de la el când era la Ardea și, părăsindu-l ostașii, el au alergat la Roma ca să așează turburarea și să-și ție stăpânirea. Ci romanii, închizându-i porțile, l-au gonit și, așea, cu toată familia sa s-au dus după ce 24 de ani au stăpânit”.

Ajuns, după multe asemenea divagații, la Decebal și la războiul de pe urmă dintre romani și daci, istoricul transilvan prezintă, cu admirație, podul de piatră de peste Dunăre. Limba este, aici, mai curată și mai fluentă, lauda merge fără multe „împedecări și zăbavă” la țintă. E limpede că istoricul a studiat bine cazul și dă, acum, în narațiune, datele pe care le-a aflat (de la istoricii vechi) despre lungimea de 150 de picioare și lățimea de peste 60 de picioare ale podului. Asemenea amănunte înviorează, personalizează narațiunea istorică și-i dă o anumită pregnanță epică:

„Minunat pod au fost acesta și o zidire ca aceea, ca carea n-au mai văzut soarele și cu anevoie s-ar putea creade, iar mai cu greu s-ar putea spune, de nu s-ar vedea și astăzi urmele și rămășițele lui în fundul Dunării, la locul care mai pe urmă s-au chemat Turnul lui Severin. Cu iazuri și cu umplături oprind cursul apei și într-altă parte abătând matca apei, ca să poată lucra la temeiu, și de atunci până astăzi rămâne pomenirea lucrului acestuia împreună cu a lui Traian, că și astăzi, românii noștri, când opresc cursul vreunei ape, ca din sus de acea opreală să facă lac sau mai multă apă să se adune, acest lucru îl zic troian, ca cum ar zice că acest lucru iaste asemenea lucrului lui Traian, carele într-acel chip au făcut cu Dunărea, când au făcut podul peste ea.

Mărimea și înălțimea podului acestuia, cum să scrie, așa au fost: adecă pe doazeci și patru de picioare sau stâlpi, stâlpii era de piatră cioplită și în patru cornuri tăiată, și așa era de înalți și de lați, cât din fața apei în sus tot stâlpul era de 150 de picioare înalt, și lat de 60 (piciorul, cum să înțeleage aici, iaste o măsură matematicască atâta de mare cât iaste un pașiu de om, când umblă în voia lui, și când nu pășeaște pași de cei mari), și fieștecare stâlp din cei ce ținea podul de 170, și de la un picior până la altul boltă era făcută și deasupra boltelor era podul cu piatră întocmit și neated. Tot podul acela numai într-un an s-au săvârșit cu nespusă a romanilor cheltuială, care pod, apoi, împăratul Adrian l-au stricat”.

Samuil Micu, voind să reconstituie istoria nației sale, nu poate ocoli, se înțelege, momentul confruntării decisive dintre Traian și Decebal, moment istoric intrat deja în legendă. Prelatul transilvan îl înfățișează, ca un autor de romane istorice, cu un ton tragic reținut, fără mare jeluire, cum ne-am fi așteptat. Tonul este, mai degrabă, obiectiv, fără părtinire. De-abia după ce prezintă faptele sângeroase, istoricul vorbește de „groaznica priveală” și de „foarte marele vaiet și plâns” pe care *priveala* (imaginea dezolantă a morții) le provoacă. Simpatia lui merge, desigur, spre Decebal și spre eroismul *moiarilor* (femeilor) *dace* care, spre a-și ajuta soții în crunta bătălie, pun otravă în apa pe care o cer romanii, prefăcându-se, în acest timp, că au „bună inimă”. Încă o dată: vrednicul Samuil Micu are simț epic, știe să pună *vederile* și ideile sale în pagină. Epicizează, pe cât poate, istoria mare (aceea a evenimentelor mari, determinante în istoria propriuzisă), cu fapte luate din istoria mică. Iată, de exemplu, modul în care descrie „groaznica și crunta bătălie” și, încă o dată, „groaznica priveală” de la urmă:

„După aceea, în anul de la Hristos 105, trecând împăratul Traian cu ostile în Dacia, au mers asupra lui Decebal, carele n-au fugit, ci de față stând și, ca în cea mai de pre urmă nevoie, toată nevoița și-au pus, groaznică și cruntă bătaie, multă moarte și vărsare de sânge s-au făcut și multă vreme în cumpănă au stătut biruința, acum spre o parte, acum spre alta plecându-să. Mai pre urmă, îmbărbătându-se romanii, îndemnați de împăratul Traian, carele și el, împreună cu ostașii, bătându-să, au lăsat pildă la toată lumea cât pot românii când vreau și să pun cu tot de-adinsul. Deci așa dimicându-să, au ajuns la Sarmizaghetuza, cetatea în carea era scaonul crăiesc a lui Decebal. Această cetate era în Ardeal, în ținutul Hațegului, unde acum iaste Hinidoara. Așa, tot ținutul acela supuindu-l și romanii și dând năvală, au intrat în cetate, vartos stându-le în contră dachii, atâta cât și muierile lor pe romanii cei mai nainte prinși la dachi, dezbrăcând-i, de vii îi ardea cu lumini aprinse. Altele au băgat otravă în băutură și, au de venea romanii la eale, ori de chema eale pe romani, cu chip să-și arate bună inimă spre ei și ca să le răcorească ferbințeala ostenealii, le da băutură otrăvită, de care lucru și răotate a lor negândind, romanii, osteniți de războiu, bea ca să-și stâmpăre căldura seatei. Ci mai toți cât au băut din acea băutură au murit. Mai pe urmă, dachii, de tot deznădăjduindu-se, în mai multe locuri au pus foc cetății. Foarte mare vaiet și plâns era, unii de otravă, alții de foc, alții de sabie perind. Groaznică priveală au privit atunci soarele, că dachii mai voia în bătaie să moară, decât vii să fie supt stăpânirea romanilor. Deci, după ce multe mii de dachi au perit și din romani încă nu puțini au căzut, tot ținutul dachilor l-au cuprins romanii. Decebal, craiul dachilor, puțintel de nu au fost prins de romani, ci tot atunci au scăpat. Dar, mai pre urmă, văzându-și toată oastea pierdută și țara în

mâna romanilor venită, perzând toată nădejdea și temându-să ca nu cumva viu în mâna vrăjmașilor să cază, singur el și-au făcut moarte”.

4.2. Cei trei blăjeni (II). Petru Maior – polemistul rece, filosoful speculativ. Teoria lui despre puritatea romană în nordul Dunării și nașterea poporului român

Petru Maior, figura centrală a acestei mișcări culturale, scrie și el, ca și Samuil Micu și Gheorghe Șincai, o istorie a românilor (*Istoria pentru începutul românilor în Dachia*) pentru a răspunde istoricilor străini care nu conțenesc, zice în *Cuvânt-înainte*, „a vomî cu cuvântul asupra românilor [care, se știe, sunt] strănepoții romanilor celor vechi”. Românii au, care va să zică, o origine nobilă. Vlădica Maior o scrie, mai sistematic, cu mai multă știință poate, decât cei de dinaintea lui și, în mod sigur, cu un spirit polemic mai mare. Este mai informat decât Samuil Micu, în orice caz, pagina lui este plină de nume de autori și de titluri de studii, iar aria lui de cuprindere este, pentru timpul în care redactează această istorie, impresionant de vastă și știința (vocația, talentul, cum vrem să-i spunem) lui este solidă. Este la curent cu ceea ce au scris Ureche, Miron Costin și Cantemir – dovadă că îi citează –, cunoaște și mulți istorici străini ce s-au ocupat de subiectul ce-l interesează (istoria, limba și religia românilor) și intră des în dialog cu ei. Dialogul înseamnă, în cazul lui, o dispută aprigă ori de câte ori autorii în cauză aduc informații mincinoase și judecă nedrept pe români. Petru Maior procedează, așadar, ca un autentic istoric și nu ezită să facă din știința lui, care este indiscutabil solidă, o armă de luptă. Văzând și interesul lui, tot mare și continuu, pentru limba română (*Disertație pentru începutul limbei românești*, 1812) și pentru literatura română (*Disertație pentru literatura cea veachie a românilor*, 1812) și,

recitind aceste texte și altele pe care nu le menționăm aici, înțelegem mai bine programul inteligent gândit și bine aplicat de către acești inteligenți și vrednici cărturari care, în circumstanțele timpului lor, au pornit de la ideea romanității noastre. Nu erau, cum se știe, primii care vorbesc de ea. Dar sunt, în mod indiscutabil, primii care organizează în jurul acestui concept o acțiune amplă, sistematică și, mai ales, un program pe care nu-l abandonează repede, cum umblă vorba că se întâmplă cu noi, românii. Nu arată, oricum, a fi spirite delăsătoare, adamice, cum cred alții și cum am ajuns să credem chiar noi, românii, despre noi înșine. O veche suspiciune pe care, iată, acești, repet, *învredniciți* prelați transilvăneni o tranșează în favoarea lucrului împlinit.

Petru Maior pornește *istoria* sa cu gândul, întâi, de a înlătura *defăimările* și *nălucirile* răspândite („vomite”) de scriitorii străini despre români. Credința lui este că, „văzând din ce spiță strălucită sunt prășiți” (din spița romanilor), românii se vor îndemna toți și îi vor urma pe strămoșii lor „întru omenie și bună cuviință”. Istoria are, așadar, și un rost educativ (a instrui), nu numai acela de a spori cunoașterea și a impune adevărul asupra trecutului. A scris-o repede, mărturisește în *Cuvânt-înainte*, n-a avut timp s-o transcrie „pe îndelete” pentru a o completa și pentru a îndepărta erorile („că nici a doua oară curat nu m-au suferit încungiurările stărei mele”), așa că roagă pe cititorul său să aibă bunătatea să-i arate „vreo sminteală [vreo greșeală] ce o va afla”, pentru ca, atunci când va avea timp „pre îndelete toate a le proceti”, să le îndrepte „cu mulțumitoare inimă”. În aceste propoziții amabile este, desigur, o formă comună de politețe a autorului față de cititorul posibil, dar este și o credință la acest om al bisericii că ceea ce scrie nu-i desăvârșit și că ceea ce vrea să comunice nu se cade să cuprindă erori. El are, încă o dată, conștiința lucrului

bine împlinit și, mai ales, are conștiința că ceea ce scrie trebuie să fie corect, adevărat. De aceea se scuză mereu că n-a avut timp să scrie „pe îndelete” (o vorbă ce li se potrivește transilvănenilor care lasă mereu impresia că nu se grăbesc în istorie, sugerând, astfel, oroarea lor de grabă și improvizație și, într-o formă mai ocolită, conștiința lor etică, morala lor de oameni ai adevărului). „Nu pot să mă lingușesc mie”, zice credinciosul Petru Maior, adică: nu pot să mă laud cu *istoria* mea și, trebuie să recunoaștem, are temei să fie prudent. Scrie nu numai despre începuturile românilor în Dacia, dar spiritul lui însuși este la început într-o disciplină veche (istoria ca atare). Mai mult, acești admirabili prelați ardeleni au, toți, un *sentiment al începutului*, vor să facă, deodată, totul, *să facă repede*, să recupereze o istorie pierdută în „încungiurări” (cum spune Petru Maior) nefaste, în fine, *să facă bine* și temeinic. Un puternic sentiment al recuperării trecutului răzbate prin aceste texte scrise, repet, cu un irepresiv sentiment al datoriei.

Trebuie să remarcăm faptul că, dintre toți istoricii Școlii Ardelene, Petru Maior este spiritul cel mai ordonat. Istoricul adevărat, istoricul de vocație este însă, dintre ei, Șincai, spirit agitat, curios să știe toate. Discursul lui este stufos, colorat, cu un fond epic puternic. Petru Maior are un stil mai speculativ, un stil strâns și polemic. Citește pe Dio Cassius, dar citește mai ales *Columna lui Traian* și descifrează în ea semnele „sămânței dăcești”. Ca să nu încapă în mâinile romanilor, Decheval „se fermecă, adecă se otrăvi însuși pe sine” – scrie el. La fel fac și alții, iar muierile și pruncii dacilor fug care încotro, încât Dachia rămâne deșartă. Romanii, „întărâtații potrivnici români cu armele lor învingătoare”, scrie în continuare Petru Maior, el însuși *întărâtat* acum de cruzimea romanilor care vor să pedepsească „vița

rumpătorilor de păituire și pururea neodihniților daci”. Romanii, așadar, se poartă rău cu *neodihniții* (refractarii) *daci* și, văzând acest fapt, cronicarul ardelean își admonestează strămoșii, făcând o mică teorie despre tactica și cruzimea războaielor vechi. Teoria de acum îi servește istoricului la teoria ce urmează (cu un sens mai general), cum că Traian a eliminat, completamente, pe daci de pe teritoriul nord-dunărean și a adus în locul lor romani din alte părți. Teorie discutabilă, istoricii de după el (și chiar cei de dinaintea lui Petru Maior) au infirmat-o. Și pe drept, pentru că este greu de acceptat ideea că, mânioși de agitațiile *neodihniților* (veșnic răzvrățiților, nesupușilor) *daci*, romanii i-au exterminat pe toți. Petru Maior, voind să-și întărească ideea lui despre puritatea romană a românilor, face speculații neîntemeiate logic și nici istoric. O teorie care, contrar dorinței învățatului latinist transilvănean, s-a întors împotriva credințelor sale fundamentale în favoarea românilor:

„Nice să nu-ți închipuiești războiul acesta al romanilor asupra dachilor ca războaiele ceale de acum ale creștinilor din Evropa. Întru aceste numai armașii fug de înaintea biruitorilor protivnici, iară țăreanii stau pe loc, carii măcar că au a pătimi greotăți de la protivnici pentru dajdea, carea o aruncă pre dânșii, ca pentru hrana protivnicilor să o plătească, totuși le rămâne și lor avere pentru chivernisirea caselor sale. Nice nu s-au obicinuit aici biruitorii a aprinde lăcașurile țăreanilor, cu mult mai puțin a vătămă persoanele lor. Ba încă, mairarii protivnicilor foarte cu mare luare-aminte sunt și fac rânduiale ca să se înfrâneze soldații, și toți țăreanii să fie fără vătămăre întru toate ale sale. Ci, se cade să vă năluciți războiul acesta al romanilor asupra dachilor, ca și când o oaste de turci plini de mânie ajung la niscari sate creștinești, asupra cărora e ațîțată turbarea lor, unde nici bătrânii cei neputincioși, nici pruncii cei nepricepuți

nu rămân scutiți de ascuțitul săbiei lor, și satele, aprinzându-le, toate le fac cenușă. Întru acesta chip era datina romanilor, ca pre protivnicii cei neodihniți, frângători de păituire, necredincioși și nedumeriți, de la carii necurmată era primejdia, cu totul să-i concenească și să-i prăpădească. Așa lucrară cu Carthagenul, așa cu Corinthul, așa, mai în proaspăt, lucrase cu Ierusalimul, cât nu rămase piatră pre piatră, după cum prorocise Hristos, *Luca*, cap. 19, stih 44. Câte schimbări de aceste s-au întâmplat în lume, cât sau ghintă întregă să fie strâmtorită a ieși din patria sa, sau prin putearea protivnicilor de tot să se stingă! Anume, ca să nu ne depărtăm de Dachia, au nu ghinta goților toată fu alungată prin huni din Dachia, unde de o sută de ani acum, ca în patria sa, lăcuia, precum mărturisit ne lăasă Paulus Orosius, în cartea 7, cap. 33, și fugind trecură Dunărea? Ungurii, pre carii Constantin Porfiroghenitul îi anumește turci, cum același Constantin scrie în cartea cea *Despre chivernisirea împărăției*, cap. 38, prin români atunci, cum mai jos vom arăta, numiți *paținațite*, fură alungați din ținutul lor, cât o parte dintr-înșii fugind au lăcuit în partea Persiei, ceialalți s-au așezat în Atelcusu, adecă în Moldova. Ci, din Moldova încă gonindu-i românii, ajunseră la Moravia cea Mare, de unde și ei, scoțind pre lăcuidori, moșteniră țeara cu statornicie”.

Argumentul lui Petru Maior, după cât se poate reține, este că, după războiul dus de înverșunații romani, Dacia „se deșartă cu totul de locuitori” și că romanii, ca s-o umple la loc, au adus din alte locuri ale imperiului „nemărginită mulțime de oameni romani” spre a locui satele și orașele complet pustii din nordul Dunării. Carol Eder, cu al cărui „răsuflat ipotis” polemizează Petru Maior, pare a avea, aici, dreptate: chiar dacă ar fi voit să-i lichideze pe toți – spre a avea liniște din această

parte – romanii nu ar fi putut să-i omoare pe toți veșnici nesupușii daci... Petru Maior revine cu argumentul, iarăși greu de crezut, că lichidarea completă a dacilor intră într-o tactică obișnuită a romanilor: pe unde ajung cu războaie, ei curățâ locul de sălbaticii lor adversari și aduc, în schimb, romani adevărați, romani-romani. Opinie, totuși, greu de acceptat. Petru Maior o duce, însă, mai departe și trage concluzia că noi, românii, am ieșit numai și de-a dreptul din romanii curați (colonii aduși din alte provincii romane), nu din amestecul romanilor cu dacii. Așa că:

„Deci, romanii aceia, la anul de la urzirea Romei 858, și de la întruparea Domnului Hristos 105, trimiși de împăratul Traian în Dachia, ca să stăpânească satele și orașele, cuprinseră Dachia toată de la Tisa încoace, prin Bănat până în Dunăre, Ardealul, Țeara Muntenească și Moldova până în Nistru și până la Marea Neagră. De la acești a Dachiei stăpânitori romani iaste acel mult neam în zisele țări, carii pre limba sa se cheamă români, adecă romani, iară limbile slovenești le zic vlasi, și grecii, vlahi, de unde lătimeaște acum se numesc valahi (*Valachi*). Adecă, strămoșii românilor, după stingerea dachilor, de la anul Domnului 105, au ținut și au stăpânit Dachia; și românii nu numai cei dincoace de Dunăre, ci și cei dincolo sunt romani adevărați, din romani adevărați. Care lucru mai pre larg se va răsfira mai jos”.

Înverșunat în această opinie, Petru Maior atacă, în continuare, ideea (el o consideră doar o legendă mincinoasă) că românii ar fi ieșit din unirea soldaților romani cu femeile dace. Eroare, zice el. Cum să se nască acest „feliu nou de oameni” (adică „nu romani lămuriți” – puri) din amestecul, trupește, dintre *muierele dache* și romanii care au repopulat spațiul din nordul Dunării? Așa ceva nu se poate, scrie Petru Maior. Așa ceva i se pare o fantezie neagră, o absurditate... „Mai

acea îmbinare mi se pare a avea această cuvântare, ca și când ar zice neștire: «bostanul stă în unghet, așadar, plouă afară», nefiind nicio îmbinare sau legătură ploiei de afară cu starea bățului din unghet”. Nicicum, adaugă el, romanii „nu s-au mestecat trupește cu muierile dache”... Concluzia este, de aceea, limpede pentru istoricul ardelean: românii sunt „romani lămuriiți”, nu altceva... Engel, care susține „cu o deșartă forță” ipoteza amestecului, nu face decât „să stoarcă din cremene apă”. Engel și alții nu știu ceea ce era, în acele timpuri vechi, „căstornica soțietate” la romani. La romani ar fi fost „ocară a se căsători cu muieri de alt neam”. Cine gândește altfel, încheie demonstrația cronicarul, cade în „nedumerite năluciri”... Impresia este, însă, când citești speculațiile sale despre purificarea totală a spațiului dacic, că el însuși, cronicarul, cade într-o *nedumerită nălucire*. Nu fără motiv, Iorga ia, mai târziu, apărarea lui Engel la acest punct.

Convingător este însă Petru Maior când apără ideea continuității romane în nordul Dunării, în capitolul intitulat: *Partea cea mare a romanilor nu au ieșit din Dachia preste Dunăre*, dar și în altele. Aici, documentele sunt precise și demonstrația este în limitele adevărului istoric. Căci, zice istoricul, combătând cu argumente verosimile pe adversarul Engel, „nu lesne se pleacă oamenii a-și lăsa patria sa”. Pe romanii care n-au părăsit Dacia sub presiunea „ghintelor [popoarelor] varvare”, Maior îi numește „romani moșeani”. Aceștia erau „oameni vânoși și inimoși”. Și din ei au ieșit, trecând prin atâtea *strecurări de ghinte varvare*, românii, „nesmintiți” – ca și strămoșii lor, *romanii moșeani* – întru moșiile lor. Vlădica Petru Maior găsește, acum, argumente logice și întru totul verosimile, iar spiritul lui polemic, înăscut și bine educat prin lecturi, se desfășoară în voie, într-un discurs fluent și autoritar. Stilul este direct și tăios,

autorul nu ezită să comunice la persoana întâi singular, cu alte cuvinte să se implice în temă și să-și atace dușmanii – cei care nedreptățesc pe români –, să-i atace, zic, pe față, ca de pildă:

„Zisei mai sus că romanii cei din Dachia nu numai pre la munți, ci și pre șesuri au rămas statornici, în lăcașurile și în moșiile sale, pentru că ghintele varvare, care năvălea în Dachia, mai vârtos având zburdare și datină a face pradă printr-alte țări, decât a lucra pământul, nu avea cauză de a zăhăi pre românii cei de pre la șesuri, deoarăce și lor bine le prindea românii aceia, precum spusei mai sus. Însă, precum românii cei de la șesuri era supuși năvălitoarelor ghinte varvare, așa nu mă îndoiesc că cei de pre la munți nu numai într-un loc avea prințipii sau căpeteniile sale cu împărăție, care nu atârna de la varvarele ghinte. Pentru că la aceia nice nu putea răsbate varvarii, nice de locurile aceale nu avea lipsă ca să le supună șie, deoarăce ei și pre la șesuri puține locuri umplea cu familiile sale. Ba, și însuși românii acești de pre la munți, văzând că varvarii nu zăhăiesc pre frații lor cei de la șesuri, voia a ținea pace cu aceiași varvari; ba, cred eu că și cu armele sale le da varvarilor ajutoriu, când îi poftea”.

Sau, polemizând direct cu Vopiscus, pe care îl face „bilos” și „om lingușitoriu”:

„Câți sunt și acum [cei care scriu minciuni pe seama românilor], pre carii, de îi va chema oarecarele om mare adeaseori la prânz și îi va omeni, scriu minuni de vița aceluia, puțin grijindu-se oare adevărate sunt, sau ba! Ci, aceștia sunt mai de suferit, măcar că nicio fățarie nu e scutită de păcat și cu scrisorile lor se înșeală mintea cetitorilor, carii, în loc de adevăr, priimesc minciuna. Dară sunt unii carii, mâniindu-se pre unul sau pre altul dintru o ghintă, nu se sfiesc a lua urgie și a defăima toată ghinta, cât e de mare. Cunoscut-am unul, carele,

mergând în Țeara Românească cu nădejde că toți românii acolo i se vor închina ca unui nu știu ce, ci neștiind el limba românească nu putu dobândi nicio deregătorie. De unde, ieșind mănios, n-au știut cu ce să strice mai tare românilor și să-i micșoreaze, fără stârni minciună neuzită până aci și o deade la stampă: cum că românii cei din Dachia lui Traian nu sunt prăsilă de romani ca aceia carii, în zilele lui Aurelian, să fi rămas în Dachia, ci, cătră mijlocul a treisprezecelea sută de la Hristos, de preste Dunăre veniră aici. Cunoscut-am iarăși altul, carele, pentru că un român în mare deregătorie pus nu au părținit ca să încapă fratele aceluia la o deregătorie, nu se îndoii nu numai el întâiu a îmbrătoșa strâmba păreare a celui ce scrisese că românii cătră mijlocul a treisprezecea șutea au venit de preste Dunăre în Dachia, ci și în altele multe, și cu peana, și cu gura, a vomii veninul urgiei sale asupra tuturor românilor, pana la moartea lui. Unii ca aceștia fieri sălbatece și urgie neamului omenesc sunt”.

De la Vopiscus, care a încurcat (în opul său *Origines et occasus Transsylvanorum*) izvoadele, Maior ajunge la interpretul (cititorul) lui, Toppeltinus, care le încurcă și le falsifică mai rău, după opinia istoricului transilvan, mistificând (lepădând sau adăugând) părțicica *et*. De la această părțicică pornesc primejdii mari pe care, se înțelege, pățimașul și dreptul, acum, vlădică nu le îngăduie. Așa că se năpustește cu frazele lui aspre asupra lui Topeltin, acuzându-l de șovăieli și năluciri:

„Singură o șovăială pot aici să-și nălucească potrivnicii noștri, adecă să zică că poate și izvodul care l-au cetit Topeltin au avut părțicica *et*, ci Topeltin cu vicleșug o leapădă și minți, cetind cuvintele lui Vopiscus fără să zică părțicică. [...] Ci să zicem că părțicica *et* întru adevăr e a lui Vopiscus, nu e vârată de mână străină”...

Și discuția, în jurul părțicicăi *et* este dusă mai departe, până în pânzele albe. Într-adevăr, vlădica nu lasă lucrurile neîncheiate, când este vorba de potrivnicii săi și de șovăielile și nălucirile lor. Este, la mijloc, și plăcerea lui Petru Maior de a polemiza. Îi place să facă paranteze, să prezinte, de pildă, *datinele varvarilor*, pentru a pune în lumină, mai bine, datinile neamului său rămas, după retragerea lui Aurelian din Dachia, „neam osebit”. Chestiunea purității romane a românilor îl obsedează, căci observăm, după ce lămurește (așa cum o lămurește!) o dată, revine asupra ei și nu-l slăbește din ochi pe Engel, potrivnicul său. Așa se face că, atunci când credem că dilema însoțirii (sau, mai exact, a neînsoțirii) *romanilor lămurii* cu *muierile dace* s-a stins, vlădica reia chestiunea și mai amintește cititorului său că „romanii sau românii, peste tot grăind, pururea până astăzi s-au îngreșat a se căsători cu muieri de alt neam”. Concluzia istoricului – în principiu justă – este că, atunci când ungurii au venit în Ardeal (în „suta a noao după Hristos”), ei au găsit pe vlahi așezați aici, „ca o ghintă osebită”. Adevărat este, dar aceasta nu înseamnă că în acest lung interval de timp (de la cucerirea Daciei până în „suta a noao”), românii – ieșiți din *romanii lămurii* – nu s-au amestecat cu alții și, înainte de oricine, cu dacii... Petru Maior, încăpățânat cum nu se mai poate, nu cedează. Rămâne la teoria lui, care, să mai spunem o dată, este puțin verosimilă.

5. *Reacția lui Hasdeu și Maiorescu. „O ipoteză așa de nefirească”*

De acest lucru își dă seama, dintre istoricii și filologii de mai târziu, Hasdeu care, în articolul *Perit-au dacii* (tipărit în „Foița de istorie și literatură”, Iași, 1860, nr. 2–5), combate ideea lui Petru Maior și, în genere, exagerările latiniștilor ardeleni. Dar tot el laudă, în

Cuvente den bătrâni (Hasdeu, 1881, XIV), onestitatea științifică a lui Maior și metoda lui, mai bună decât exagerațiunea *slavomană* a lui Cihac:

„Nu numai ca metodă și ca onestitate științifică, dar și ca principiu, exagerațiunea latinomană a lui Petru Maior este mai legitimă decât exagerațiunea slavomană a lui Cihac. Petru Maior, exagerând latinitatea graiului român, exagerează un adevăr, la care știința tot va trebui să revină, după ce-și va da mai întâi osteneala de a înlătura trăsurile cele încărcate”.

Mai categoric față de exagerările lui Petru Maior este Maiorescu, în articolul din 1869, *În contra direcției de astăzi în cultura română*. „O ipoteză așa de nefirească”, spune el despre teoria că dacii au fost în întregime exterminați și noi, românii, ne tragem din romani neamestecați cu dacii:

„La 1812, Petru Maior – pentru a nu pomeni compilarea de citate făcută de Șincai fără nicio critică – scrie Istoria sa despre începutul românilor în Dacia. În tendența ce are de a dovedi că noi suntem descendenți necorupți ai romanilor, Maior susține în paragraful al patrulea că dacii au fost cu toții exterminați de romani, așa încât nu s-a întâmplat nicio amestecare între aceste două popoare. Pentru a proba o ipoteză așa de nefirească, istoricul nostru se întemeiază pe un pasaj îndoios din Eutrop<ius> și pe un pasaj din Iulian, cărora le dă o interpretare imposibilă de admis cu mintea sănătoasă, și astfel începe demonstrarea istorică a romanității noastre, cu o falsificare a istoriei” (Maiorescu 1967, I, 149).

Poziția critică (justă) a lui Maiorescu, fiul lui Ion Maiorescu, militant în tradiția și sensul gândirii iluminiștilor latiniști din secolul al XVIII-lea, nu-i place lui Lucian Blaga, teoretician al miturilor ne-latine din cultura noastră. În eseu din *Izvoade* se desparte, iritat, de el. Maiorescu are, cu toate acestea, dreptate, ca și Hasdeu în

privața continuității daco-romanilor în Dacia romană. Punând un accent apăsător pe continuitatea elementului dacic în alianța daco-romană, el a inspirat o altă exagerare și a creat, astfel, o altă fantasmă în imaginarul românesc (*dacismul*), care circulă și azi.

6. Justificările latinismului. Din nou Petru Maior și disertațiile sale despre limbă. Este româna „muma limbii latinești”?

În alte chestiuni controversate în lumea istoricilor vechi și noi, autorul *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* are, indiscutabil, dreptate. Paginile despre Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș sunt, epic vorbind, remarcabile. Cronicarul este bine informat, citează din Miron Logofătul (Miron Costin) și din alții. Ambiția lui este, cum mărturisește într-un loc, să scrie în amănunt despre faptele românilor și să laude firea lor vitează și bărbată („nemărginit aş fi să vreau toate faptele românilor a le scrie, din care se dezvelește firea cea bărbată și vitează a neamului românesc”). Este nevoit însă să scrie pe scurt și, de aceea, nu era posibilitatea, cum ar vrea, „a se îndelungi în treaba aceasta”. Reușește, totuși, să-i apere pe românii săi de clevetirile și de minciunile unor istorici străini, certându-i pe aceștia din urmă cu propoziții dure, cum face cu „necumpătatul notar al lui Bela” și cu Opafarcaș, spionul lui Tuhutum. Mai des citat este Engel, potrivnicul cel mai cunoscut și mai documentat, nu totdeauna în sensul adevărului. Sunt încă mulți alții – potrivnici sau aliați – pe care Maior îi citează în sprijinul său, după cât s-a reținut, pentru a-i combate. Cartea se oprește cu istoria lui Gelu și Tuhutum, cu ideea continuității românilor în Transilvania: „Așadară, românii au ținut împărăția și în Ardeal până la a unsprezece sută de la Hristos, și înainte de a unsprezece

sută nu iaste a crede că au fost ungurii lăcuitori în Ardeal”...

Petru Maior a compus, ca mai toți reprezentanții Școlii Ardelene, și studii privitoare la limba română, convins fiind că lângă *istorie*, limba este aceea care arată originea și identitatea românilor. De aceea acești învățați și inimoși prelați scriu despre ortografie, fac – cum am precizat deja – abecedare, compun disertații despre începutul limbii române și al literaturii române vechi sau încep un *Lexicon* pe care îl trec, pentru a fi încheiat, de la unul la altul, fac – cum, iarăși, se știe – traduceri în limba română și încearcă să le tipărească în grafie latină. Ambiția lor, majoră, este să dovedească romanitatea (latinitatea) noastră, și care este, oare, cea mai bună dovadă dacă nu limba? Ea ne arată de unde ne tragem și ce destin avem. *Latinismul* este, dar, punctul lor de reper în această amplă acțiune de determinare și de afirmare a conștiinței naționale. Tot de aici pornesc și exagerările, „nălucirile” acestor oameni onești și instruiți care, voind să dovedească originea nobilă (latină) a limbii, au voit timp de un secol și mai bine să purifice limba română de cuvintele străine (în speță, cele venite din limbile slave) și să creeze o limbă pur latină. O istorie lungă și accidentată, care se încheie, aproximativ, în timpul lui Cipariu, Laurian și Massim, Odobescu (cam prin 1871), când se pune problema ca Academia Română să alcătuiască un dicționar al limbii române. Atunci „latiniștii” ardeleni au fost învinși și încinsa dezbateri s-a încheiat, în stil ironic valah, printr-o „glumiță literară”, redactată „în latineasca de cuine” de Odobescu. Alecsandri ironizează și el, într-o piesă (*Millo, director*), limbajul artificial al latiniștilor ardeleni, punând un personaj să pocească cuvintele românești. Vine, apoi, I. L. Caragiale și creează pe Marius Chicoș Rostogan, care traduce totul într-o limbă ce produce ilaritate...

Și, totuși, „latinismul” are, la 1780 – când apare *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae* –, și, la 1812 – când Maior publică *Disertațiile* sale (ca un adaos la fragmentele din *Istoria* sa) –, *latinismul* are, zic, multiple justificări în lupta pe care o duceau, de aproape o jumătate de secol, acești cărturari. Prin limbă, ei justifică, întâi, *istoria* pe care o scriu, apoi – prin latinitatea limbii române – ei dovedesc occidentalitatea noastră și, în genere, rădăcinile noastre spirituale europene. Mai este o determinare pe care o explică Blaga în eseul citat mai înainte. El vede în obsesia latinismului (un fenomen care n-a dispărut, în fond, nici azi din cultura română) o încercare de întoarcere spre „fenomenul originar” de care, cu alte elemente, este preocupat și Goethe. Cu alte vorbe, partea metafizică a acestui fenomen. „Nu cunoaștem însă – scrie filosoful «spațiului mioritic» – o altă încercare atât de complexă ca a latiniștilor. Problematika limbii se complică la ei cu setea de întoarcere la un prototip de limbă, cu apetitul «originalului» [...] Pasiunea «originalului», ghicit ca substanță prin străveziul cuvântului rostit, și tendința de a adapta cât mai mult limba vorbită la acel original au o adâncime ce depășește, după părerea noastră, filologicul. Acest fel amplu și constructiv de a desfășura problematica limbii românești amintește mai puțin încercările de înnoire lingvistică de aiurea, cât unele întreprinderi similare ce aparțin altor domenii decât celui filologic. Latiniștii se găsesc în căutarea fenomenului originar al limbii românești, întocmai cum, spre a da un foarte ilustru exemplu, un Goethe s-a străduit spre «fenomenele originare» în cele mai diverse domenii ale științelor naturale”.

Să vedem însă, mai întâi, demonstrația lingvistică în această căutare a „prototipului”, a „fenomenului originar”, în fine, a „mumelor” noastre. Latiniștii secolului al XVIII-

lea transilvan reiau, cum se poate vedea în chip limpede, ideea lui Ureche, Miron Costin și Cantemir, despre latinitatea limbii și, deci, romanitatea noastră. Cu o deosebire, totuși, în cazul lui Petru Maior: în dorința lui, vrednică de admirație – dar nerezonabilă de la un punct – de a dovedi puritatea noastră romanică în toate domeniile, el ajunge la concluzia că nu limba română se trage din latină, ci latina scrisă se trage din limba română. Cum și *grăiește el oblu* într-o propoziție pe care au combătut-o, după aceea, Hasdeu și Maiorescu și o susțin, chiar și în zilele noastre, partizanii *dacismului*: „de vom vrea a grăi oblu, limba românească e mama limbei cei latinești”. Formula „latina scrisă” are, se va vedea de îndată, rostul ei în această propoziție scandaloasă pentru specialiști. Opinia lingvistică, de o „negrăită îndrăzneală” (Blaga), oricum fantasmagorică a vlădicăi Petru Maior, derivă din teoria lui că romanii, cucerind Dacia, au exterminat populația dacă pentru a avea liniște în imperiu. Apoi, cum am văzut că scrie Maior în *Istoria* sa, romanii au repopulat spațiul dacic cu „romani lămuriți”, adică romani puri, din Italia, acolo unde se vorbea latina clasică. Între timp, latina din Italia s-a corcit cu alte limbi „varvare” ce au năpădit-o și au stricat-o. Latina veche, clasică, a rămas în stare pură doar în limba vorbită de „romanii lămuriți” rămași în spațiul îndepărtat al Daciei. De aici (adică de la noua limbă românească) a pornit, apoi, cum *grăiește oblu* Petru Maior, limba latină folosită ca model (ca *prototip*, ca *fenomen originar*) pentru scriitorii latini care au fixat limba scrisă (clasică)... Teorie, încă o dată, sucită, pur speculativă, cu elemente de absurd. Blaga vede în această „întorsătură” un spirit, totuși, „adânc și constructiv”, desprins, în cazul lui Petru Maior, dintr-o „inteligentă ziditoare și dialectică ce nu se dă înapoi de la nicio concluzie, oricât de-a-ndoaselea ar fi părut”. Inteligența și

dialectica pot fi (și sunt în textul lui Maior), dar gândind și zidind de-a-ndoaselea – trebuie să recunoaștem cinstit – , spiritul vlădicăi cade în gravă eroare.

Rămâne, desigur, buna intenție de a dovedi curata, pura noastră latinitate (a nației și a limbii ei), dar adevărul suferă în îmbelșugatul și, de la un punct, fantezistul discurs al latinistului Petru Maior. Din dragoste pentru neamul său, Maior răstoarnă, pentru a fi mai elocvent, datele adevărului. În *Disertațiile* sale, el vrea să dovedească faptul că latina corectă s-a păstrat în limba vorbită în Dacia și, de aici, s-a întors – ca model – la Roma și în alte părți ale latinității. Între timp, latina vorbită în Italia s-ar fi corcit și, în genere, latina zisă populară s-a stricat, modelul pur, *corect*, a rămas în limba vorbită în Dacia. Fragmentul ce urmează amestecă lucrurile și tulbură, încă o dată, adevărul asupra nașterii limbilor naționale ieșite din „latina cea comună”:

„Mult schimbându-se limba lătinească cea de obște prin aceea că fu împărțită tuturor ghintelor Italiei celor de deosebite limbi, multe dialecte a limbei aceștia preste toată Italia se escară în fieștecare parte a Italiei, după fealiul limbei neamului ce lăcuia în ținutul acela. Drept aceea, osebite cuvinte de la toate neamurile aceale au căutat să priimească în sinul său limba lătinească cea de obște. Și, fiindcă ea stăpânea, precum și astăzi, în toată Italia, au început mai de obște a se chema limbă italienească. Răzbătând în Italia și lungă vreme domnind acolo goții, longobardii și alte ghinte nemțești, cu mult mai vârtos se schimosi limba lătinească cea de obște sau italienească. Ba, după veacuri, și însuși italianii își prefăcură limba altmintrea și o aduseră la statul acela întru carele e astăzi. Din ceale până aci despre limba lătinească cea comună zise, lesne se poate afla începutul limbei românești. Aceaea se știe că mulțimea nemărginită a romanilor, a căroră rămășițe

sunt românii, pre la începutul sutei a doao de la Hristos, în zilele împăratului Traian, au venit din Italia în Dachia și au venit cu acea limbă lătinească carea în vremea aceea stăpânea în Italia. Așadară, limba românească e acea limbă lătinească comună carea pre la începutul sutei a doao era în gura romanilor și a tuturor italianilor. Deoarăce, dară, cum mai sus am însămnat, limba lătinească cea comună, după vremea ieșirei romanilor din Italia la Dachia, cumplite schimbări au mai suferit în Italia, urmează că limba românească e mai curată limbă lătinească a poporului roman celui vechiu decât limba telienească cea de acum. Și mai cu cădere iaste a judeca din limba cea românească cum au fost limba romanilor celor vechi decât din limba italienească cea de acum, măcar că aceea nu putem tăgădui, că în limba românească sunt vârâte cuvinte de ale varvarelor ghinte, anume ale slovenilor cu carii au petrecut împreună, carea, cum s-au întâmplat, am spus în *Istoria cea despre începutul românilor în Dachia*. Însă slovenii de țesetura limbei românești cea dinlontru nicecum nu s-au atins, ci aceea au rămas întreagă, precum era când întâiu au venit romanii, strămoșii românilor în Dachia. Ci și cuvintele care sunt de la sloveni vârâte în limba românească pre lesne se cunosc și ușor ar fi de s-ar învoi românii spre aceea a le scoate și a face curată limba românească”.

7. *Dialogul între nepotul neștiutor și unchiul înțelept.*
„Slovele chirilicești” acoperă ca o funingine
„vederoasele” cuvinte latine din limba noastră.

În rest, demonstrația pe care o face cronicarul ardelean pentru a dovedi latinitatea limbii și necesitatea, crede el, de a elimina din ea slavonismele și alte elemente străine este de luat în seamă. Aici, inteligența și dialectica lui îndrăzneată își află un teren mai bun și argumente mai

verosimile. Maior este, într-adevăr, un dialectician iscusit și cultivat, cum se observă și în *Dialogul pentru începutul limbei română între nepot și unchi* (1819), unde își sintetizează opiniile sale.

Aici, *nepotul*, neștiutor sau știutor doar de ceea ce a aflat din cărțile de școală, pune întrebări – de regulă, aproximative, dacă nu întrebări de-a dreptul cu premise greșite – și *unchiul*, om învățat, specialist putem spune, răspunde, dând soluția cea bună. Metodă platoniciană cunoscută, adaptată, acum, la relația dintre latina clasică și limba română și, desigur, la posibilitățile de înțelegere ale ucenicului (alumnului) transilvan. Dialogul este viu, cu speculații nu lipsite de finețe privitor la evoluția limbii latine clasice și la apariția limbilor neoromanice. *Unchiul* (dascălul) dă sfaturi înțelepte nepotului neștiutor și, pentru a fi înțeles cum se cuvine, traduce noțiunile gramaticale și retorice în cuvintele pe care limba română le are, în 1812, la îndemână. Vlădica al nostru numește *latina clasică* „limba învățată”, în contrast cu „limba stricată” (coruptă prin „încuscriri”) și, tot așa, într-un limbaj pe care lingviștii moderni l-au părăsit de mult. El are un anumit pitoresc, sugerând efortul acestor oameni de început de drum de a da conceptelor tradiționale învelișuri românești: „începutul țesăturii limbei”, „țesătura cea dinlontru”, „latina meșteșugită”, „smintele gramaticești”, „latina cea gramaticească”, „latina poporană”, „învățătura cea pruncească”, „limbă desclinată”, „alesuiri”, „gâcături dezvânate”, „vederoase cuvinte latine”, din nou „țesătura dinlontru destimptă (osebită)” etc.

Multe asemenea construcții lingvistice se înțeleg ușor, altora trebuie să le cauți înțelesul în glosarele edițiilor critice. Dialogul, în genere, se citește, azi, cu interes și chiar cu plăcere estetică pentru că mișcarea ideilor în „țesătura dinlontru” – spre a relua formula lui

Maior – este iute și ordonată, iar uneori propozițiile vlădicăi sugerează profunzimea duhului său moralistic și, ca să spunem astfel, capacitatea lui de expresie într-o fază în care limba română scrisă se luptă cu mari ezitări. Iată cum explică el, de pildă, deosebirea dintre limba latină din cărți și limba învățată de prunci de la mumele lor. Cea dintâi este limba *meșteșugită, gramaticescă*, învățată cu greu sau din greu la școală, cea de a doua este deprinsă prin *firea lucrurilor*, direct, pe cale normală. Această judecată simplă este pusă într-o propoziție aforistică: „și cunoscut lucru este că mai vechie e firea decât măiestria” sau cum, tot el, dascălul știutor, încearcă să-l lămurească pe nepotul confuz despre felul cum au evoluat limbile neoromanice de „s-au stricat” și de ce ele nu se mai înțeleg așa de bine între ele. Pedagogul, pentru a fi mai bine înțeles, pune ideile sale într-o mică poveste (istorie):

„Când s-au dus romanii a lăcuire în Spania și în Galia sau Francia, țerile acele era pline de lăcuiitorii cei vechi ai țerilor acelora; pentru aceea, limba romană sau latină cea poporană, nu după lung timp, s-au amestecat cu limba lăcuiitorilor celor vechi și au scăzut întru alsăuirile sale cele vechi. Iară după ce au intrat ghinte nemțești în Spania și în Galia sau Francia și s-au așezat acolo cu lăcuința, cu mult mai tare s-au strămutat limba romană prin limba acelor ghinte nemțești. Limba italiană încă mult s-au amestecat cu cuvinte de a langobardilor, după ce acești au cuprins pre italieni și s-au așezat în Italia, unde până azi, sub nume de italieni, lăcuiesc. Cu toate aceste, nu s-au fost strămutat așa tare. Ci limba italiană, mai târziu, vârtos o au schimbat învățații italianilor, și mai ales poetele, cât mai se poate zice că au făcut limbă noao italiană; ba și până azi pășesc a o schimbare mai vârtos toscanii. Romanii, strămoșii românilor, când au venit în Dacia, au aflat

această țeară cu totu deșertă de lăcuitori; așa, mai cu lesnire au putut să se țină întrăgimea limbei romană și cu atânt mai vârtos, că strămoșii românilor n-au fost ca alte colonii romane pre aire trâmise, ci mulțime nenumărată; și a poporului celui premulțit cu anevoie este a i se schimba limba. Drept că prin Dacia, după ce au descălecat romanii acolo, multe ghinte varvare au trecut, ba au și lăcuit acolo, care mai mult, care mai puțin, precum goții și gepede, popoară nemțești, și hunii cu avarii, viță schitească. Ci numărul cel cumplit al românilor, precum și inima cea boierească a lor a nu se mesteca în căsătorie cu muieri de soi străin au împedecat ca să nu se schimosească limba romană prin limbi varvare. Nice nu ș-au bătut românii capu niciodată spre aceea, ca să-și schimbe limba cea vechie, cu care au venit romanii, strămoșii lor, în Dacia, după cum au făcut italianii cei de acum, ci o au lăsat în ființa sa până astăzi”.

Chiar din acest fragment se poate vedea că Petru Maior încearcă să lege problema apariției și structurii (*țesăturii dinlontru*) a limbii române de teoria sa asupra purității etnice a românilor (românii se trag nu din daco-romani, ci numai din romanii aduși din provinciile imperiale). Și dacă așa stau lucrurile cu începutul românilor în Dacia, tot cam așa se întâmplă și cu instrumentul lor de comunicare, limba latină pură și, apoi, limba română... Petru Maior nu mai spune, aici, direct, explicit că latina scrisă (latina clasică) se trage din limba română (adică latina ce s-a vorbit și și-a păstrat puritatea în limba vorbită de romanii veniți în Dacia după victoria lui Traian), dar nu părăsește ideea, o nuanțează numai: cei care au vrut să știe cum arăta și cum se vorbea latina „cea de demult” (latina nestricată de italieni, spanioli, longobarzi etc.) au fost nevoiți să consulte limba română din nordul Dunării, pentru că aici s-a conservat puritatea ei. Așadar:

„Din cele mai sus zise, limpede se vede că nu limba română, ma cea italiană și celelalte au pățimit schimbare, și pentru aceea acum italianii, spaniolii și francii puțin se pot înțelega cu românii în vorbă. Precum și aceea nu mai puțin chiar este că cel ce va vre să judece drept despre limba cea de demult a poporului roman trebuie să ceară ajutoriu de la limba română. Mulți bărbați învățați, dintru acea scădere că n-au știut limba română, strâmbă judecată au făcut despre limba veche a poporului roman. [...] Sunt și de a ziselor popoară ale Italiei multe cuvinte în limba română, ma cele mai multe sunt din limba latină. Numai acelora li se pare a nu fi multe cuvinte latine în limba română, carii alătură limba română cu limba latină cea gramaticească și nu socotesc de limba latină cea poporană. Multe cuvinte ale limbei latină poporană care sunt în limba română limba latină cea gramaticească le-au prefăcut altmintre și le-au dat altă formă; pentru aceea cu vederea din întâia se par a nu fi latine. Ma, de vii cerca, cu chiiiaia cea de mine în ortografie întribuințată, începutul sau rădăcina lor, care în însele este încuibată, vii afla că sunt latine ca și cele ce se citesc în cărțile cele în limba latină gramaticească. Drept că, până vor scrie românii cu slove cirilicești, care le întrebuința sârbii cu rușii și care, cu acea viclenie, sunt băgate întră români, ca cu totu să se stingă limba română, niciodată nu vor vederoase cuvintele latine în limba română; cu atânta funingine au acoperit boiereasca lor față și ca întru o neagră capsă, fără speranță (nădejde) de scăpare, amar le ținu închise! De câte ori mi s-au întâmplat mie de, îndoindu-mă de vrun cuvânt, oare latinesc este, cât l-am scris cu slove sau litere latine, îndată cu strălucire i se văzu latina lui față și părea că râde asupra mea de bucurie că l-am scăpat din sclavie și de calicele cirilicești petece”.

În sprijinul acestor teorii (căci sunt două, legate, într-adevăr, între ele, sau, mai corect, una derivă din alta), Maior citează din Quintilian și Cicero, polemizează cu „slovenii” și cărturarii lor care spun multe „mișelii” pe seama românilor. Când se întâmplă acest fapt, vlădica îi ocărăște pe „vomitori”. Cum să fie *dacii sloveni*? Cum să fie limba română o *limbă slovenă*?:

„Vorbele acelora, asupra românilor din ameteala capului vomite, sunt vrednice de șuierare, nu de răspuns. Că toți bărbații cei înțelepți, iubitori de adevăr și critici, nu numai alții, ci și însuși sârbii mărturisesc că limba sloveană, de când e lumea, nu s-au auzit prin părțile aceste înainte de a șese sută de ani după întruparea Domnului Hristos”.

Toate aceste teorii și speculații trebuie judecate și lămurite de istoricii limbii și îi las pe ei s-o facă, dacă nu au făcut-o deja. Pe mine, critic literar, mă interesează, mai ales, repet, mișcarea de idei și, de ce nu?, imaginația ideilor în aceste *disertații* și *dialoguri* ce încearcă să descopere începuturile noastre, cu o viziune și într-un limbaj aflate, și ele, la începutul afirmării conștiinței noastre ca națiune. Am remarcat faptul că vlădica Petru Maior folosește deja noțiunea de *națiune* („nation”) în discursul lui, încercând s-o definească și s-o apere de „nălucirile” și vorbele „desfundate” ale altora.

Petru Maior are o contribuție decisivă și în încheierea (în 1819) a *Lexiconului de la Buda*, „cea mai mare importantă lucrare a școlii latiniste [...] marea operă lexicografică”, zice Sextil Pușcariu, în 1921. Vlădica ar fi luat, aici, „partea leului”. Început de Samuil Micu, continuat, apoi, după moartea acestuia de Corneli, nesatisfăcut după cât se pare nici de revizuirile, completările făcute de acesta din urmă (există o bogată corespondență în acest sens), Maior ia totul în mână, controlează, revizuieste, scoate cuvintele nepotrivite

(cuvinte mărginașe, împrumutate de la alții fără să fie necesar etc.), căci, explică el, un dicționar bun nu trebuie să primească „cuvinte din cele mai corupte, din dialectul mărginaș cu Ungaria [pe] care ceilalți români nu le înțeleg”. Introduce, totodată, în *Lexicon* termeni folosiți în celelalte provincii românești. Pușcariu, care citește cu atenție varianta finală a dicționarului stabilită de Maior, observă că unele dintre aceste cuvinte muntenești sau moldovenești sunt greșit traduse, cum este cazul vorbei „gălăgie” pe care, nu se știe de ce, vlădica sau altcineva o tălmăcește în latinește și nemțește prin „magnanimitos”, „vintus heroica”, „Grossmuth”, „Heldenmuth” etc.

Maior discută, în introducerea la *Lexiconul budan*, cum i se mai spune, și de problemele de ortografie (dominant etimologistă) și, de bună seamă, de trecerea de la alfabetul chirilic la grafia latină. O temă comună, o temă arzătoare pentru școala ardeleană. Maior este, cu hotărâre, de partea acestei schimbări care, odată introdusă, va face cuvintele de origine latină din limba noastră „mai vederoase”, scuturând de pe *fața lor boieroasă funinginea grafiei chirilice*. Nu este prima oară când el se dezlanțuie împotriva alfabetului care ne-a înstrăinat de originile noastre spirituale. În *Istoria* și *Disertațiile* sale sau în *Istoria bisericii românești* vorbește mereu, cu multă documentație, de această agresiune grecească ce ne-a băgat în „sclavia caliceștilor chirilicești petece”:

„Până vor scrie românii cu slove chirilicești..., care cu acea viclenie sunt băgate între români, ca cu tot să se stângă limba română, niciodată nu vor fi vederoase cuvintele latine în limba română: cu atâta funingine au acoperit boiereasca lor față și ca întru o neagră capsă fără speranță (nădejde) de scăpare amar le țin închise! De câte ori mi s-a întâmplat mie, de, îndoindu-mă de vreun

cuvânt, oare latinesc este, cât l-am scris cu slove sau litere latine, îndată cu strălucire i se văzu latina lui față și părea că râde asupra mea de bucurie că l-au scăpat din sclavie și caliceștile chirilicești petece”.

Sextil Pușcariu laudă râvna și competența lingvistică și istorică a lui Petru Maior, spunând că el a adus „toate argumentele și date aproape toate dovezile cu care istoricii noștri de o sută de ani încoace susțin continuitatea poporului român în Dacia, tot astfel, cu agerimea minții sale geniale, el a stabilit adevăruri lingvistice care abia mai târziu și după multe și îndelungate rătăcirii au fost recunoscute de romaniști. [...] Cum a fost posibil ca din activitatea aceasta a lui Petru Maior și a tovarășilor săi de muncă, istorici, filologi și popularizatori științifici, să se nască renașterea literară a poporului românesc? Răspunsul îl vom afla dacă ne dăm seama de sufletul pe care ei îl aduceau în scrierile lor și de credința nouă care se degaja din ele. Lucrările lor științifice nu erau opere izvorâte din mintea rece scrutătoare a savantului care se adresează unui cerc îngust de specialiști, ci pagini calde care vorbeau românilor subjugăți și disprețuiți despre originea lor strălucită, de drepturile lor istorice și de misiunea lor culturală. Ele răpeau masele, umpleau inimile de mândrie națională, dădeau încredere în sine celor umili și le ațâțau dorul de a fi vrednici de strămoșii lor străluciți. Scrierile lui Petru Maior și ale tovarășilor săi au deștelenit dar ogorul pe care avea de acum înaintea să crească mândre florile talentului literar” (Pușcariu 1974, 287–288).

Este de mirare, totuși, că Sextil Pușcariu nu spune nimic despre modul în care Maior explică relațiile românei cu latina. Multe dintre aceste idei privitoare la limba și la istoria noastră sunt notate de Maior și în *Disertația pentru literatura cea veachie a românilor*, apărută, s-a reținut, în 1812, odată cu *Disertația* despre

limbă, ca adaos la *Istoria* sa... Bizuindu-se, acum, în chip mai direct și mai profund, pe Cantemir (*Istoria Moldovei*, îi spune el), Maior atacă puternic viclenele meșteșuguri ale grecilor și sârbilor, și anume acelea de a fi introdus în limba română „slovele chiriane”, cu scopul de a face ca slovele latinești și pomenirea lor „să se șteargă de pe fața pământului”. Osândă mare, după Maior, pe săracii români care merg la biserica lor și nu înțeleg nimic din ceea ce aud acolo. Români cad, acum, în *lingoare*. Spiritul acut polemic al vlădicăi ardelean se declanșează din nou împotriva „urgiei grecilor” care ne-a stricat principiile și hrisoavele noastre latinești. Mare pacoste pe capul nostru: *prefacerea României în Slovania* și, încă o dată, *urgisia limbii noastre*:

„Dară nu se opri răul aci, ci, precum slovele strămoșești ceale lătimești fură cu totul dezrădăcinate dintră români, așa și limba românească fu izgonită de prin besearicile românilor și în locul ei băgară cea slovenească, carea necum poporul, ci nici preoții români nu o înțelegea. Nu e de a te mirare, dară, că atâta întunearec au urmat în români, întru carele și astăzi multora le place a mai zăcea. Ne-ndoit lucru iaste că izvorul a toată nefericirea românilor se trage din urgiia grecilor, și după dânșii a sârbilor, cea asupra romanilor și a tuturor italianilor. Acea urgie asupra romanilor și asupra italianilor prin viclanele meșteșuguri ale grecilor și ale sârbilor cu steamătul legei așa cu grosu fu vărsată și în inimile românilor, cât români toate cărțile sale care era scrise cu slove latinești le prăpădiră, ca și pomenirea lor să se șteargă de pre fața pământului”.

În fine, după ce-i ceartă sau, mai exact, după ce-i *suduie cu năduf* pe varvarii chirilicești, Maior încheie pamfletul lui cu ideea încurajatoare că „neamul românesc au rămas statornic în credința sa și întru datinile sale chiar se veade că, de ar și priimi iarăși români vechile sale slove ceale lătimești, nicio frică pentru aceea nu poate fi

că doară ar pătimi ceva schimbare leagea lor. Ba, scriind cu slove lătinești românește, limpede se veade că limba românească e soră dulce cu limba cea italienească și că limba românească e limba cea veachie a poporului preastrăluciților romani. Această mărire pizmuindu-o românilor unii dintră sârbi și dintră greci, cu steamătul legii și astăzi se bat a spăria pre români ca să nu se întoarcă la strămoșeștile sale slove, ci să țină ca și sârbii și rușii ceale chiriliane, și așa pururea să rămână limba românească întru acea întunecare și varvarie la carea o au adus grecii și sârbii. Nice eu nu zic să se schimbe slovele din cărțile bisericești, ci de vreame ce însuși rușii muscali au priimit multe slove de ceale lătinești și altmintrea scriu cărțile ceale de besearică, altmintrea ceale politicești, cu cât mai vârtos se cade noi, români, fiind de sânge romani și acealeși slove avându-le mai de demult, afară de besearică iarăși să scriem cu slove latinești, ca să ne curățim odată limba de varvarie. Toți criticii a tuturor limbilor din Europa, carii tocma sunt tăiați de cătră besearica Romei, întrebunțează în scrisoarea lor slovele romanilor, adecă ceale lătinești. Apoi, fiii împărăției, români, din bunăvoia lor să rămână lipsiți de vistiariul lor cel strămoșesc?”

Apare din nou, aici, să se observe, ideea că limba românească nu este numai *dulce ca limba cea italienească*, dar și ideea că tot limba românească „e limba cea vechie a poporului prea străluciților romani”. Formulare ambiguă, ca și cea citată la începutul acestor însemnări despre formarea limbii române. Acolo, să-l mai citez o dată, Maior se încumetă și grăiește, cum scrie, *oblu*: „De vom vrea a grăi oblu, limba românească e mama limbei cei lătinești”. Propoziție, repet, de mai multe ori curioasă, îndoielnică, în stare să ducă la mari confuzii. G. Călinescu reține, în *Istoria* din 1941, această propoziție, fără s-o comenteze, în afară de faptul

că părerea lui Maior ar sugera „etimonul clasic”. Ceea ce este de ordinul evidenței. Termenul „oblu” îl intrigă, s-ar părea, pe critic, din moment ce-l pune între ghilimele. Blaga pare a fi și el puțin (doar puțin) tulburat de afirmația „vrednică de-un neînfricat dialectician” din propoziția ce răstoarnă, totuși, logica și filiația reală, firească, dintre latina clasică și limba română: „Făcând o asemenea afirmație, Petru Maior se referea, fără îndoială, scrie poetul, la o limbă românească purificată de vocabularul barbar care oricum a atins-o și pe ea”. Explicație prudentă. Alții, cum am precizat deja, citesc propoziția lui Maior fără să se mai gândească la posibilele ei ambiguități, dedesubturi și trag din ea, mai răsturnând o dată sensurile, pentru a confirma fanteziile dacismului...

Adevărul este că mica propoziție a lui Petru Maior este și rămâne plină de ambiguități. Dacă o luăm în sens propriu („limba românească e muma limbei cei lătinești”), afirmația cărturarului ardelean este scandaloasă, ca să nu spunem cu totul absurdă. Dar n-o putem lua, în liniște și cu deplină credință, pentru că ea este precedată de partea condițională, partea dubitabilă, posibilă ca exercițiu al minții, din propoziție: „de vom vrea a grăi oblu”... *Oblu* înseamnă *în linie dreaptă, fără cotituri, fără ocol* (DEX) și, dacă aceasta este semantica cuvântului, ce lămurește el în expresia lui Maior? Nu lămurește mai nimic. Poate însemna o ipoteză a gândirii, dar, dacă este o simplă ipoteză logică, datele istorice și lingvistice ne spun că ipoteza este greșită. Din motive așa de vizibile încât nu trebuie să le mai discutăm. Dacă vlădica face însă o figură de stil (doar o figură de stil) și prin *limba muma* vrea să numească nu limba românească (formată după oarecare vreme pe teritoriul dacic) din latina conservată aici (conservată în formele ei *dintâi*, înainte de diversificarea ei prin întâlnirea și amestecul cu *limbile popoarelor varvare*), atunci

afirmația lui Petru Maior începe să aibă un înțeles acceptabil și istoric adevărat: *nu limba românească este muma limbei cei latinești, ci limba latină vorbită pe teritoriul dacic* (rămasă multă vreme, din cauza depărtării de centru, în formele vechi, pure ale latinei clasice, de dinainte de întâlnirea cu varvarii ajunși la Roma), atunci și numai atunci putem zice – de vom vrea „a grăi oblu”: *muma limbei celei latinești*. Pe aceasta au preluat-o, dacă au preluat-o, scriitorii de la Roma (acolo unde vechea latină, latina clasică, *latina comună* „se stricase”, după vorba lui Petru Maior). În fine, dacă acceptăm această ultimă ipoteză, atunci mica propoziție a lui Petru Maior, formulată *oblu* (vorba vine), începe să aibă un înțeles simbolic. Altfel, citită normal, fără presupuneri, pare a fi o pură aberație...

8. *Cei trei blăjeni (III)*. Gheorghe Șincai – *istoricul rebel urmărit de nenoroc*. **Hronica** – „o zidire moartă și pustie”?...

Realul, adevăratul istoric al acestei splendide generații de misionari ai conștiinței naționale este, nu încapă îndoială, Gheorghe Șincai, spiritul rebel, adversarul neîncovoiat în fața oportunistului episcop Ioan Bob. S-a afirmat și el, precum comilitonii săi Micu și Maior, în mai toate domeniile, de la istorie și teologie, la *alphavitul pentru folosul și procopseala școalelor celor normalicești* și, de aici, la prelucrări după cărți străine, cum este, de exemplu, aceea (după Johann Heinrich Helmuth, 1810), privitoare la *surparea superstiției norodului*. Dintre acestea, importante pentru fenomenul pe care îl discutăm, aici, înainte de toate este *Hronica românilor și a mai multor neamuri* (1808–1809) și, mai înainte de ea, *Elementele limbii daco-romane sau valahice*, scrisă împreună cu Samuil Micu și tipărită, în 1780, la Viena. Tot Șincai dădea, în 1783, o lucrare în

latină despre *Cele dintâi reguli ale gramaticii latine* și, în 1806–1810, un *Vocabulariu ce se ține de istoria naturei*. În 1783 scosese, la Blaj, *Catehismul cel mare, cu întrebări și răspunsuri*, o scriere teologică notabilă în epocă. Își va încerca talentul și cunoștințele de limba latină în poemul *Elegia*, publicat în creștomația *Orodias* (1804), și traduce în limba română *învățăături filosofice și moralicești*, prelucrându-le după spiritul vremii... Autorul acestor scrieri are o biografie bogată și agitată, după cum am semnalat, pe scurt, mai înainte, și un caracter tare, dârz, în conflict adesea cu contemporanii săi. *Historia* are, ea însăși, o lungă și agitată istorie. Publicată, întâi, în fragmente (1808), ea este reimprimată, în forma scurtă, în 1843, la Iași, și tot aici este reluată în 1853–1854 de Kogălniceanu. De-abia în 1886 apare o ediție integrală, tipărită sub supravegherea lui Gr. G. Tocilescu. Șincai a purtat manuscrisul, se spune, în traistă, peste tot, până a murit (în 1816), în speranța de a găsi pe cineva care să-i publice cartea în totalitatea ei. O carte pe care o credea esențială, providențială pentru poporul său. De aceea, câtă vreme ea nu este tipărită, se vaită în stilul profeților biblici de nenorocul său, de răutatea și insensibilitatea contemporanilor. *Hronica* începe în anul 86 și se oprește în 1700, după care Șincai însumează, până în 1738, extrase din autorii pe care, probabil, voia să-i folosească și să comenteze în spirit critic, cum face de regulă, opiniile lor privitoare la români. Evenimentele sunt prezentate cronologic, pe scurt, însoțite de mici caracterizări morale ale personajelor. În fragmentul de zece rânduri privitor la *anul 86* este citat Decheval, craiul Dachiei-ceii-vechi („carele și Diurpanneu s-a numit”) – bărbat la oaste „foarte priceput, isteț la minte, la bătaie nepregetător” –, și, apoi, adversarul său, împăratul Domițian care, după Șincai, era „nu numai nesuferitor de osteneli, ci și

fricos, slab de fire și dat spre sburdările trupești nu numai cu muieri, ci și cu prunci”... În acest stil muștrător moralistic este scrisă întreaga *historie*: portrete dominant maniheistice, caracterizări tăioase și colorate, detalii biografice și prezentări, în rezumat, de situații, evenimente... *Anul 87* beneficiază de trei rânduri. *Anul 88* – de două pagini... Ajungând, în această cronologie, la anul 104, istoricul prezintă și el, dar nu direct, ci reproducând (prelucrând) un fragment din Dion Cassio [sic]:

„Căci, măcar că a făcut Traian mai multe lucruri minunate, dar podul acela pe toate le întrece. Fost-a făcut pre douăzeci de stâlpi de piatră cioplită și-n patru cornuri tăiată; fieștecare stâlp era, afară de temeii, înalt 150 de picioare (mathematești), lat de 60 de picioare, și erau stâlpii depărtați unul de altul 170 de picioare și cuprinși cu bolte pe deasupra. Cheltuiala făcută cu podul acesta a fost nespūsă, dară pentru aceea a fost podul mai minunat, pentru că s-a făcut în râu vâltoros și plin de moală și pentru că apa râului nu s-a putut abate într-altă parte. Iară eu nu pentru aceea am spus lățimea râului, pentru că doară ar fi prea mare (căci a uneori, când inundează, de două și de trei ori încă e mai mare), ci pentru că atâta este în locul acela, carele e cel mai îngust, decât care mai de-ndămână de a face pod, loc altul nu s-a aflat. În carele, cu cât cură râul din lat în mai îngust și iarăși din îngust în mai lat, cu atâta cură mai rapede și e mai afund, ce înmărește greutatea cea de a face pod. Din care lucru lezne se poate înțelege inima cea mare a lui Traian”.

Iorga crede că Șincai s-a inspirat, aici, din descrierea făcută de Samuil Micu. Unele detalii sunt, într-adevăr, comune, dar acestea sunt ale obiectului (podul în discuție), notate în latină de Dio Cassius și traduse, acum, în limba română de la începutul secolului al XIX-lea, așa

cum se vorbea și se scria ea în Transilvania. Șincai a cunoscut, în mod sigur, *istoria* confratelui său, Samuil, pe care îl laudă și cu care colaborase (revizuiind, completând și prefațând *Elementa...* din 1780). Atât de mare era prietenia lor, încât duiosul și milosul Samuil consimte să-și șteargă numele după a doua ediție din carte (1895), lăsându-l, ca singur autor, pe colegul său de la Blaj și Roma, aflat mereu în dificultăți materiale. Îi prețuiește și altfel știința. Îi laudă, într-un rând (prin 1801), cronica latină pe care o consideră un „lucru foarte mare și pentru cari mare laudă în neamul său s-ar cădea să aibă; numai de o ar pune în rând și o ar sfârși, cum au început”. Șincai, la rândul său, îl numește în *Orodias*, referindu-se la viața lor comună la „Sfânta Barbara” din Viena, „compatriotul meu prea iubit”. Altădată îl consideră „cel mai bun cunoscător al limbii românești”.

Nicolae Iorga, care a scris cel dintâi, dintre istoricii noștri mai noi, și mai bine, despre această „treime muncitoare și înțeleaptă” (Micu, Maior, și Șincai), laudă mai mult *istoria* lui Samuil Micu pentru stilul ei duios și vizionar. Samuil Micu Klein este, cu adevărat, *mai vizionar și mai poet, mai difuz, mai bătrânesc* și, prin toate acestea, *mai simpatic* (toate după aprecierea iscoditorului și dreptului, aici, critic Iorga!), în timp ce stilul *istoriei* lui Șincai este mai deloc liric, nici vizionar, este, dimpotrivă, vioi, colorat, aglomerat, familiar, câteodată impulsiv și subiectiv. *Istoricul literar* îi neagă, din aceste motive, talentul literar, fără să aibă dreptate, căci talentul în *narațiunea istorică* nu-i dat doar de nota lirică (am putea spune chiar că duioșia și poezia reprezintă mai degrabă un cusur în acest tip de *narațiune*), pe când culoarea, nota personală, fraza bogat împodobită cu amănunte luate din lumea realului, comparațiile abrupte (așa cum le aflăm, pe toate, în

discursul fragmentat al lui Șincai) constituie semne ale talentului în narațiune.

Șincai are, negreșit, un caracter înverșunat, cu mari explozii de indignare, și nu pare a cunoaște valoarea resemnării, pe care un alt transilvan (Blaga) o consideră esențială pentru spiritul și sufletul românesc. Autorul *Hronicii* e, dimpotrivă, un spirit luptător, neîmpăcat cu nenorocul care, înverșunat, l-a urmărit neîncetat. Când este dat afară de la conducerea școlilor normale, trimite peste tot petiții, chiar și împărăției și, pentru că nu primește satisfacție, revine, insistă, face alte memorii, trimite scrisori autorităților mai mici, se plânge prietenilor, ceartă, în fine, pe toată lumea și blestemă, de-a dreptul, pe blestemații dușmani. Episcopul Ioan Bob, greco-catolic, este unul dintre ei. Un mare dușman, în genere, al școlii de gândire pe care, de altminteri, prin funcția lui religioasă și prin originea lui românească, ar fi trebuit s-o sprijine. Este însă un om sec și strâmt la spirit, invidios peste măsură în inima lui. Îi urmărește, cum s-a văzut, pe toți și-i denunță autorităților. Șincai, cel mai vocal dintre ei, este învinuit de conspirație și trimis în pușcărie, iar când este eliberat, e lăsat pe drumuri.

Revenind la stilul narațiunii lui Gh. Șincai (despre care, repet, Iorga crede, fără să aducă dovezi concludente, că este dezlânat, haotic și lipsit de spirit critic și de însușiri literare), să observăm, înainte de a dovedi, că această cronică nu-i deloc lipsită de substanță istorică și morală, iar ideile din interior nu sunt lipsite, nici ele, de anumită originalitate. Nici scriitura cronicarului, cu nota ei accentuat subiectivă și stilul ei uneori copleșit de referințe și de citate, nu-i de ignorat. Cronică se citește, trebuie să spunem, cu interes și, dacă ținem seama de puținătatea conceptelor care circulă în epocă și de sărăcia limbajului necesar istoriografiei, putem spune chiar că această cronică a românilor, îmbulzită de

amănunte și de anecdote, portrete, nu este deloc lipsită de farmec la lectură. Trebuie doar, din partea lectorului, oarecare îngăduință față de accidentele (improvizațiile, ipotezele de construcție) ale unei limbi ce își caută formele ei literare de afirmare.

Să reținem, întâi, ideile cronicarului despre istoria pe care vrea s-o scrie. Istoria este înțeleasă ca știință și mărturie. Începe prin a explica titlul lucrării sale (*Hronica românilor și a mai multor neamuri*): „în cât au fost ele așa de amestecate cu românii, cât lucrurile, întâmplările și faptele unora, fără de ale altora, nu se pot scrie pre înțeles, din mai multe mii de avtori, în curs de 34 de ani culeasă și după anii de la nașterea Domnului nostru Isus Hristos alcătuită”, după care urmează cartea de vizită a autorului, cu toate demnitățile, titlurile sale de noblețe lumească și intelectuală. Ca să vadă cititorul său, de la început, cu cine are de-a face și la ce poate să se aștepte. Cititorul află, de îndată, că lucrarea ce urmează este compusă de „Gheorghie Șincai din Șinca, doctorul filosofiei și al teologiei, fostul director al școalelor naționalnice în toată Țeara Ardealului și diortositorul cărților în crăiasca tipografie a universității ungurești”. Este modul de prezentare a cărților obișnuit în epocă, dar este și modul personal al lui Șincai (vizibil și în interiorul cronicii sale) de a-și clama calitățile și demnitățile intelectuale. Ca orice ardelean ce se respectă și vrea să se impună, el se arată *modru*, hotărât, fără tăgadă, neînfrânt – să se știe – în ceea ce spune și face. Mod, în fond, simpatic, cordial de a te prezenta ca autor. Așa se face că istoricul transilvan nu ezită ca, în discursul său, să întrerupă din când în când înșiruirea faptelor și să intervină la persoana întâi singular, comunicând astfel părerea față de ceea ce povestește. De exemplu, în fragmentul despre *Anul 105*, după ce prezintă evenimentele ce s-au întâmplat după cucerirea

Daciei și totala ei golire (fantasmă obsedantă, teză falsă în gândirea și în imaginația istorică a lui Șincai!), cronicarul, ca să nu repete ceea ce spusese alții anterior despre repopularea Daciei cu „romani lămuriți”, intervine direct și își trimite cititorul la ceea ce a scris pe larg în fragmentele din *Istoria* lui (mare, cuprinzătoare), apărută în 1809:

„Cetește și cele ce am scris în *Istoria românilor* (carea s-a tipărit în sfârșitul cărindarului de anul 1807), partea 2, § 8, 9, 10. Eu, la anul acesta, mai multe nu înșir, fără numai că nu e cu neputință să fie fost și din familia Corvinilor (din carii a fi prăsit, Matiáš, craiul Ungariei, cu de-adinsul dorea să se arete) aduși în Dachia, măcar că Corvinii în inscripții nu se cetesc”.

Nu este unica dată când procedează astfel în discursul său. Este un mod, repet, de a întări sau respinge un fapt istoric sau părerile unor istorici. Mai ales la acestea din urmă se referă Șincai în narațiunea sa care, așa cum am spus de mai multe ori până acum, vrea să spulbere „poveștile desfundate” (mincinoase, inexacte) despre românii săi. Ca să-și susțină ideile despre Traian și daci, citește basoreliefurile de pe Columna lui Traian și, după ce le interpretează ca orice istoric obiectiv în stil impersonal, oprește comentariul și introduce o mărturie directă:

„Eu însumi mai adeseori am privit la columna aceasta, despre carea cine va dori a ști mai multe cumpere-și cartea ce s-a scris și cu icoane împodobit despre dânsa. Iară că nu s-a stricat columna aceasta prin varvari, ca alte rarități ale Romei, zice Brietie că ar fi fost pricină iscusința ei și pomenirea virtutei împăratului Traian”.

După care vine cu o *însemnare* suplimentară despre *piramide*, fără o legătură directă cu tema cărții lui, dar, așa, ca să sugereze (prin comparație) genul și tâlcul unor

monumente de acest fel: „De vrei a ști ce sunt piramizile, despre care am cuvântat mai nainte, iată-le tâlcul: acestea sunt din pirop (un feliu de piatră roșie și foarte tare) în patru muchi așa cioplite, cât de la temei tot mai înguste vin până ce se ascut în vârș; drept aceea, cu cât e mai înaltă piramida, cu atâta trebuie să fie și mai largă în temei. Piramizile acestea nu sunt făcute de romani, ci de eghipteni, de-unde le-au dus în Roma, încă înaintea nașterii Domnului Hristos după ce a învins Octavian Avgustul pre Antonie și pre Cleopatra, cea mai de pre-urmă din vița lui Ptolemeu”.

E bine, e rău ceea ce face cronicarul? Este acest fragment folositor și întocmai potrivit într-o narațiune ce trebuie să fie, înainte de toate, credibilă și, pentru a fi credibilă, trebuie să fie cursivă, netăgăduit obiectivă? Înainte de a răspunde, să nu uităm când scrie Șincai, ardeleanul, istoria neamului său, cu ce mijloace lingvistice și cu ce scop. Scopul este, sigur, acela de a da o idee justă despre trecutul poporului său și de a-l impune printre neamurile nobile din Europa. De aici vine accentul pasional al discursului, angajarea deplină a istoricului, îmbulzeala nesăbuită de propoziții în fraza lui, care nu este, într-adevăr, armonioasă, dar, așa cum e (nervoasă și aglomerată, de multe ori rapsodică), este convingătoare. Iorga, am văzut, îl vede lipsit „cu desăvârșire” de talent literar și fără simț critic, deoarece citează, de-a valma, fără discernământ cărți inutile:

„E întrebuițarea acestor izvoare critică? Nu întotdeauna. Șincai e un scriitor din secolul al XVIII-lea și în acest timp de erudiție nesăbuită, de paradă, cu titluri de cărți inutile, nu se făcea o distincție limpede între izvoare, fiecare fiind bucuros să citeze cât mai multe, pentru plăcerea citației, și să culeagă cât mai din multe, pentru gustul de a da o povestire circumstanțială și plină de culoare. Așa face și istoricul nostru, deși spiritul său

era cu totul onest și iubirea sa pentru frumusețea povestirii nu mergea prea departe, talentul literar lipsindu-i cu desăvârșire. El n-are noțiunea clară a unui izvor și nici capacitatea de înțelegere sufletească pentru a pătrunde prin litera scrisă și a zări fărâma de adevăr ce se ascunde în ea, licărirea de lumină autentică ce tremură în fund. Între autoritățile sale, găsim deseori citate istorii universale lipsite de orice valoare” (Iorga 1969, II, 186–187).

Judecată aspră, prea aspră. Șincai citează, într-adevăr, multe surse latinești, grecești, italienești, maghiare (A. Papiu Ilarian a numărat, în *Hronică*, 458 de izvoare, în textul ce acoperă perioada 1775–1780, în timp ce Ureche folosise, aflăm, numai două în *Letopisețul* său, Miron Costin – unsprezece, iar eruditul Cantemir – 154!), pagina lui foiește de date și, de multe ori, citatele se întind pe pagini întregi, fără ca lectorul să mai știe cui aparțin. Totuși, trimiterile și fragmentele reproduse din alții au rostul lor. Kogălniceanu, care citise *Hronica* în manuscris și recomandă (în „Dacia literară”, 1840) publicarea ei neîntârziat, laudă tocmai erudiția, bogăția ei documentară: [e] „un lucru atât de mare, atât de prețios, încât cuvintele îmi lipsesc spre a-mi arăta mirarea; mii de documente necunoscute, rare, se află adunate, și nu stau la îndoială de a zice că, cât *Hronica* aceasta nu va fi publicată, românii nu vor avea istorie”.

Erudiția pare, uneori, abuzivă – e adevărat – și dezordonată, dar, repet, nu este cu totul nefolositoare, pentru că pune subiectul (tema) în context și dă o idee mai generală, să zicem, despre biografia personajelor din carte. Vine vorba, de pildă, în *Anul 180*, de Marc Aureliu, filosoful și împăratul. Istoricul nostru simte nevoia să scrie ceva despre moartea lui și despre urmașul său pe tron, Commodus. Și scrie în chipul următor:

„În anul acesta, tocma când bătea mai tare pre cvadi și pre ceialalți nemți, Marc Avrelie Antonin Filosoful, din multa cetire, cu carea și-a păscut mintea, dar și-a slăbit trupul și sănătatea, a murit în Beci, ce se numea alunei Vindobóna, în 17 zile ale lui martie, în 59 de ani ai vârstei sale, după ce a împărățit ani 18, luni 11, zile 14, fericit, de n-ar fi avut ginere și soț pre Luchie Ver, fiu, și următoriu pre Marc Avrelie Commod Antonin, carele încă acolea, în Beci, îndată i-a urmat”.

Iar lui Commodus îi face o schiță de portret din care aflăm că noul împărat, părăsind calea filosofului, „s-a dat dezmierdărilor și toate blestemățiile le-a plinit”. Revine asupra portretului moral și, în *Anul 192*, îl completează cu vorbe mai tari: „ciuma, stricarea și mai pierderea Romei”. Când împăratul destrăbălat este ucis la vârsta de 31 de ani, după ce „necăjise” pe romani timp de 16 ani, portretistul trage ultimele linii, cu satisfacție: „unii poșteau să-l spânzure așa mort, alții să-l arunce în Tivere, ci toți, împreună, întru aceea s-au așezat, ca numele să i-l șteargă de pretutindenea, statuile să i le risipească, și lunile, care le numise de pre sine, să se numească ca și mai nainte”.

9. Șincai – povestitorul, portretistul și moralistul care face totul cu o pasiune necenzurată

Acesta este tonul și acesta este stilul în care povestește și descrie evenimentele Șincai în *Hronica* sa. Căci este un bun povestitor și, mai spun o dată, un bun portretist. Nu metodic și liniștit, cum poate s-ar cuveni să fie un istoric ce are ambiția să reconstituie cronologia lumii latine de după Hristos, dar un narator cu un dezvoltat simț moral, justițiar, neiertător, decis să spună tot adevărul. Iorga îl preferă, am reținut, pe mai bine stăpânitul și mai puțin rapsodicul Petru Maior, reproșându-i lui Șincai, în afară de talent literar, absența

„capacității de înțelegere sufletească”, aceea ce poate să ducă, prin litera scrisă, la „fărăma de adevăr” și la lumina ce zace în ea... Lucrurile stau, parcă, invers, când citești cronologia lui Șincai. Impresia este că tocmai „înțelegerea sufletească” a trecutului este mai expresivă în text, tocmai obsesia adevărului și a luminii din fapte și litere este mai mare. Șincai este, prin natura firii sale și prin convingerile lui, un istoric-moralist, însetat de adevăr și justiție, un spirit *scormonitor* (îi preiau un termen pe care îl folosește des), este și un scriitor care pune suflet, cum se zice de regulă, în ceea ce caută și notează grăbit, părând a fi, totdeauna, nemulțumit de ceea ce reușește să adune. Remarcabil este, în cronică, spiritul polemic, nu rece și metodic ca acela al lui Petru Maior, dar memorabil în culoarea și nestăpânirea, directitatea lui. Iată cu ce iuțeață și cruzime se repede asupra lui Eliogabal în *Anul 222*:

„Eliogabal, omul cel mai de nimica, leșuind după viața chesarului Alexandru, într-o răscoală de ostași fu ucis în 6 martie, în vârstă de 18 ani, după ce a împărățit ani 3, luni 9, zile 3, după computul lui Catona; așadară n-a împărățit ani 6, luni 8, zile 18, precum voiește Ecard. După moarte, Eliogabal, carele mai multe spurcăciuni au făcut în Roma decât oarecând Sardanapal în Ninive, fu aruncat în Tivere și statua zeului Eliogabal, scoasă din Roma, nici s-a îngăduit mai mult ca împăratul Eliogabal să se numească Antonin, ci l-au poreclit Tiverin”.

Aceiași stil utilizează cronicarul atunci când descrie romanitatea și, apoi, românitățile din sudul Dunării sau, cum îi spune el, după Flavie Vopisc [sic] și alți istorici vechi, *Dachia cea Nouă*, spre a o deosebi de *Dachia lui Traian* sau *Dachia-Veche*. *Dachia cea nouă* se împarte, la rândul ei, în *Dachia cea Râpoasă* și *Dachia de Mijloc* și în ele s-au prăsit „românii cei ce sunt de-a dreapta

Dunărei, carii s-au numit după aceea, amu vlahi, amu cotzo sau cuzo-vlahi, iară mai pre-urmă, țințari, tocma cum s-au numit și cei ce au rămas de-a stânga Dunărei, întâi români, apoi abotriți, după aceea comani și paținachite, mai pre-urmă munteni, moldoveni, mărgineni, mocani, frătuți; ci, oricum s-au numit sau se numesc și acum, tot de o viță și porodiță sunt, adecă romani de sânge, precum firea și virtutea îi mărturisește, și eu, la anii viitori, tot mai pre larg voi arăta, pentru ca la anul acesta numai Dachia cea Nouă o voi mai scrie”.

Nu știu dacă toate informațiile date de cronicar sunt ireproșabile (aceasta este datoria istoricilor să stabilească) și cât de convingătoare sunt – cele pe care el le aduce – pentru a-și susține opiniile sale despre trecutul românilor. Cert este însă că Șincai depune o imensă râvnă pentru a aduna date de peste tot, polemizează cu „preavestitul Enghel”, citează din Miron Costin (copiase, la Viena, scrierile lui), consultă pe cronicarii munteni (Mihai Cantacuzino, Stoica Ludescu) și, negreșit, conspectează pe Cantemir și, dintre străini, cum s-a dovedit, un număr mare de autori. Când ajunge la epocile apropiate de timpul său, cronicarul împătimit dezleagă și mai mult subiectivitatea lui, lărgind câmpul de observație („scormonire”). Reconstituind, de exemplu, evenimentele din *Anul 1601*, descoperă amestecul „iezuviților” în treburile românilor. Șincai își amintește de studiile de *poes* și retorică pe care le audiase la Roma. Scrie, acum, despre acest cin călugăresc și despre ucenicia sa:

„Fiindcă în rezoluția aceasta se pomenesc iezuviții și eu încă i-am pomenit în mai multe locuri, ca cei ce se vor naște și vor trăi întru avenire să știe cine au fost iezuviții, iată tâlcul: aceștia au fost un cin călugăresc urzit de S. Ignatie Loiola șpaniolul, cu puțin după ce a încetat Martin Luter, în anul 1517, a-și semăna eresul, în

care cin nu se primeau alții, fără numai aceia carii erau foarte de mare talent, au de mare viță și bogat neam, au prea frumoși; cu care trei lucruri aveau între sine pre cei mai zdraveni oameni, pentru că cei cu mintea mare străbăteau toate, cei de neam mare plineau toate prin rudeniile sale, cei frumoși erau văzuți la toți și mai ales la femei, prin care apoi lucrau cum vreau. Nici e minciună aceasta, căci o am cetit aceasta în regulele lor cele ascunse și numai cu mâna scrise, care eu însumi le-am dat, din porunca cardinalului Ștefan Borgia, să le lege în cordovan roșu întraurit, când eram bibliotecar în colegiul *De propaganda fide* din Roma. Supt iezuviții aceștia am și învățat până la poés. Iară în anul 1772 i-am lăsat pentru oarece năsrâmbă și am trecut din Cluș în Bistriță, la părinții piariți, de-unde m-am dus apoi la Blaj, în anul 1773, de am învățat pre alții într-un an poesul și retorica și așa m-au trimis la Roma exțelenția sa episcopul Grigore Maior, în anul 1774. Iară cinul iezuviților s-a șters cu totul de pe lume în anul 1773. Princinile pentru ce s-a șters le cearcă la alții. Barem să nu se fie șters!”

Capitolele despre Vlad Țepeș și Mihai Viteazul cuprind atâtea amănunte încât par două capitole dintr-un roman istoric stufos scris de un memorialist care, pentru a nu greși, ține un sac de fișe. Cu ajutorul lor corectează informațiile incorecte (sau care i se par lui incorecte) scrise de alții. Așa se întâmplă când Mihai Viteazul „adună Țara Ardealului”, la 20 noiembrie 1590. Cineva (Francisc Mico) scrisese că adunarea ar fi avut loc la Sighișoara. Cronicarul ardelean a pus mâna însă pe un document care arată că adunarea în discuție s-a ținut, nu la Sighișoara, ci la Bălgrad. Așadar:

„Eu am căpătat diplomatul acesta de la consiliarul Ștefan Costa, încă în anul 1780, când, întorcându-mă de la Roma, rămăsesem în Viena Austriei, pre un an, din

porunca avgusteii împărătesei Mariei Theresiei, și l-am însemnat în al treilea tom al scrisorilor mele celor mari, unde îl poți ceti pre larg, că eu aci nu-l scriu, pentru lungimea lui; tătuși, pre scurt îți poci spune că în seimul acesta a cunoscut Ardealul prinț șie pe Mihai Vodă și i-a rânduit mare dare de bani și multă zăhărea pe sama ostașilor, de toată poarta câte 6 florinți, 8 merțe de fărină, 8 merțe de ovăs sau de orz sau de secară, și de la zece porți o vită de belit. Pe secui încă a aruncat boul de fript, *ökör sütés*, adecă din șese unul și aceasta pentru aceea o a aruncat seimul pe secui, pentru că Mihai Vodă le dăduse toate slobozeniile cele bătrâne secuilor”.

În rezumat: în ultima treime din *Hronică*, Șincai citează la tot pasul din documentele găsite de el sau din cărțile publicate de alții și numai, rar, din loc în loc, adaugă scurte comentarii personale. Așa procedează când vorbește de moartea lui Constantin Cantemir. Citează masiv fragmente din cartea fiului (Dimitrie Cantemir) și, între fragmente, pune câte o frază-cârlig ca să facă legătura dintre ele. Fragmentul din *Viața lui Constantin Cantemir* este o admirabilă pagină de proză, scrisă de altă mână și în alt stil. Ridicându-se din boală, Domnitorul stă la masă cu boierii Curții (printre ei și Dimitrie-fiul) și le dă binețe. Fiul (Dimitrie) scrie mai târziu în biografia tatălui:

„Șezut-a și el cu dânșii la masă, dară îngreuindu-i-se boala, a lăsat cu dânșii pe fiul său, Dimitrie, și el, cerându-și iertăciune, s-a dus în chilia sa. Patriaricii, isprăvind prânzul, s-au dus la sălașurile sale. Prințul avea amețală și apoplexie de-a stânga, carea i-a întunecat ochiul cel stâng. Drept aceea a chemat la sine pe Sava, mitropolitul Sucevei, și în trei ceasuri s-a gătit la moarte. În 13 martie de către ziuă și-a pierdut vederea ochiului stâng și cu cel drept de-abia cunoștea pe fiul, fata și prietenii săi. Știind acuma că i se apropie ceasul,

a chemat la sine pe ginere-său, Lupul, feciorul lui Bogdan, pe Gheorghe Rosset, vistierul cel mare, pe celălalt ginere, Mihail Racovița, spătarul cel mare, carele a domnit după aceea în Moldova, și pe toți boierii de divan și, numărând (cum putea vorbi) vredniciile sale și câte a suferit pentru țeară, i-a dojenit să aibă grijă de țeară, ca să nu se turbure după moartea lui”.

Șincai, neavând date inedite sau neavând răgaz să comenteze faptele, reproduce rândurile de mai sus și notează, la urmă, pe cine au ales boierii din Divan (pe Dimitrie, fiul) ca domnitor în locul decedatului Constantin. Așa procedează și mai departe, până în 1739, când oprește de tot cronologia. Pentru anul precedent (1736) reproduce – ca document emblematic – contractul încheiat între vlădica Ioan Inochentie Clain și „cămara împărătească”, atunci când s-au schimbat între cele două părți proprietățile de la Sâmbăta-de-Gios și Gherla cu Blajul. Contractul prevede, între altele, că biserica greco-catolică primește 3.000 de florinți: „pentru unsprezece călugări vasiliteni, douăzeci de alumni din Blaj și 3 alumni din Roma, va fi din dișmele ce vin din toate veniturile dominiului Blajului, din morile de la Blaj și de la Peterfalău și gimătatea fânului și din taxa a cizzeci și șapte de țigani și din allodiatura de dobitoace, ce se va face în hotarul Tiuriului, care lor fără de nicio întoarcere mai mult înapoi o dăm, ca veniturile acestea înșiși ei, călugării, să le administraluiască, și dintru acelea și ieromonahii și alumnii să poată trăi, a căroră deregătorie va fi ca pruncilor, celor încredințați grijei lor, întru toate să le fie pildă bună și pre aceia în năravuri și întru învățătură și în limbile cele de lipsă în patrie, prin care cu patrioții să se poată înțelege, să-i procopsească, ca în școale să se facă oameni harnici spre creșterea s. Uniri cu romano-catolica Beserică”.

O profunzime de detalii uluitoare! Contractul stabilește și ierarhia din interiorul mănăstirii, datoriile călugărilor (să ducă, de exemplu, o viață fără prihană, să aibă năravuri bune, să fie procopsiți la minte și să învețe mai multe limbi). Masa episcopilor trebuie „deschiliniată” de masa călugărilor obișnuiți și a alumnilor. Nu-i rămâne celui care reproduce întocmai acest document, adică lui Gh. Șincai, decât să-i spună cititorului său, în câteva rânduri, că *diplomatul* (contractul, documentul), că el „cu totul s-a înfrânt de episcopul Ioan Bob, carele la atâta a pășit, de numele episcopului Ioan Inochentie Clain de Sad și al lui Ștefan Șincai de Șinca, care fusese pus deregător de cămara crăiască, după cum poruncește împăratul în numărul 8, încă l-a potopit de la șura de sus sau cea de lângă viile Blajului, cum și mai chiar se va arăta la locul său”.

Întrebare ce se pune, inevitabil, pentru cine urmărește această istorie atipică, de ce autorul n-o duce mai departe?! N-a avut, oare, timp să-și scrie în voie și cu deplină credință propriul discurs? Nu este satisfăcut de documentele pe care le-a adunat atâta amar de ani și îi este teamă, acum, când s-a războit cu toată lumea, de reacția contemporanilor săi plini de răutate? Grija materială a zilei de mâine îl împiedică, oare, să încheie, cum s-ar fi convenit și cum dorea, cu ardoare, chiar el s-o facă? Nu putem ști cu exactitate ce-l împiedică pe acest extraordinar ardelean să-și termine opera pe care o poartă, cum am aflat, de colo până colo, pentru a găsi posibilitatea de a o tipări. Dar să luăm lucrurile așa cum au rămas. A rămas o scriere amplă, cu multe date, scrisă cu mare însuflețire, dar și cu mânie, atunci când este cazul, în fine, o operă impunătoare, zice marele (și, aici, nedreptul) Nicolae Iorga, ca *un monument funerar* („o compilație”, „o zidire moartă și pustie”, *comparabilă cu rafturile unei farmacii în care zac, uscate, plantele*

exotice culese din pădurea ecuatorială). Dacă punem cap la cap toate judecățile date de Iorga, remarcăm că, totuși, el îl consideră pe Șincai „numai istoric”, dar în ființa istoricului remarcă numai pe funcționarul din el. „Numai istoric și numai istoricul neamului său”. Dacă este așa (deși credem azi că autorul *Hronicii* este mai mult decât atât), dacă este, zicem, așa, este puțin? Alți istorici gândesc și primesc *Historia* ca o *capodoperă* și îl consideră pe autorul ei istoricul cel mai important pe care l-a dat iluminismul transilvan și, după el, până la apariția lui Bălcescu și Kogălniceanu.

Citită cu ochi critic, *Hronica* lui Șincai intră, desigur, în categoria scrierilor culturale, esențială pentru timpul ei. Dar este mai mult decât atât. Este o creație (imperfectă) de limbă și este, în fapt, o narațiune complexă, compusă cu migală de un spirit erudit și ambițios, fără disciplină intelectuală și fără o concepție profundă asupra istoriei ca știință, dar, cum am precizat mai înainte, cu o mare voință de a judeca drept. În limba lui ce abia acum (în jurul anilor 1760–1800) își caută structurile propriu-zis intelectuale și literare și vocabularul adecvat, în împrejurările istorice cunoscute, el este un *întemeietor*, un *logothet*, un scriitor plin de har și de superioară inteligență, pe scurt, un spirit drept, incoruptibil când este vorba de nația sa. Un *luminător*, și el, ca și ceilalți cărturari din generația sa, cu o biografie existențială mai dramatică și cu o fire incomodă. Nu era, după cât se pare, un spirit religios și nici un *unionist* fanatic. Dar era, în termenii epocii, un „naționalist” incoruptibil. Este un luptător și cronica lui este o operă „de combat”. Este scrisă „cu inimă” și nici nu putea fi altfel în acest moment de resurrecție națională. „Cu inimă” este un atribut pe care istoria romantică l-a promovat și l-a dezvoltat (Michelet), iar, după ea, modernii l-au eliminat din discursul lor.

Braudel recomandă „l'exclusion du coeur”. Să scrii despre istoria țării tale, zice el, preluând o vorbă a lui Charles Péguy, „ca și când ar fi vorba de o altă țară, de o altă națiune”. Cum se poate câștiga această neutralitate (sau, dacă folosim expresia lui Braudel: cu „o pasiune exigentă”) este o chestiune ce poate fi discutată, dar nu este locul ei aici.

Să spunem, revenind la *Historia* lui Șincai, că autorul își pune, fără să insiste, problema obiectivității în narațiunea istorică, asociind-o (sau chiar confundând-o) cu aceea a adevărului. Cum mărturisește în mai multe rânduri, el vrea să spună adevărul și să respecte adevărul. Îi vânează, de aceea, pe clevetitori, mincinoși, pe cei care scriu despre români „povești desfundate” – cum am reținut – și încearcă, apelând la cele 458 de surse, să restabilească adevărul istoric despre națiunea lui. Face totul „cu inimă”, cu o pasiune necenzurată, „pe față”. Care ar putea fi, pe scurt, calitățile lui, căci defectele le-am văzut. Le-a notat Nicolae Iorga pe toate. Însușirea esențială a istoricului ar fi că el a adunat toate documentele cum a putut și cât a putut în vremea lui. Le-a strâns într-o lucrare voluminoasă și le-a pus într-o ordine acceptabilă (didactică), citând la tot pasul, abundent, din ele. În raport cu *istoriile* anterioare, *historia* lui Șincai este mult mai bogată în informații și, prin aceasta, mai verosimilă. Este prima ei calitate. A doua vine din faptul că autorul își pune tema, deliberat, în context. Studiază, adică, istoria (devenirea romanilor) nu izolat, strict individual, ci în legătură, cum scrie și în titlul cărții, „cu alte neamuri”. Căci, autorul are buna intuiție de a privi și dincolo de marginile subiectului său. Caută să-l plaseze într-o viziune mai largă și reușește într-o oarecare măsură. Nu-i un *universalist*, dar înțelege necesitatea de a privi și judeca lucrurile românești într-o viziune vag europeană. Atât cât poate și

cât îi permit, repet, *izvoadele*. Dar calitatea cu adevărat esențială a scrierii lui Șincai este ceea ce pare a fi defectul ei cel mai mare, și anume stilul ei precipitat și sincer, *stilul rapsodic* – i-am putea spune –, *pasionat, îmbulzit, învălmășit*, variabil în funcție de subiect și de starea de spirit a naratorului, trădând, astfel, marea combustie din interior. Naratorul lui Șincai nu lasă impresia că intră în starea de „pasiune exigentă” (care l-ar duce spre obiectivitate controlată, rece), pasiunea lui este de la început explozivă, angajată, slobodă – cum am precizat. Vrea să spună lucrurilor pe nume, nu-și cruță dușmanii, judecă fără milă comportamentul moral al indivizilor chiar dacă aceștia sunt împărați sau înalte fețe bisericești. Cutare împărat este *un om de nimic*, altul este *destrăbălat* și nu are rușine să trăiască nu numai cu mai multe muieri deodată, *dar și cu pruncii* etc.

E limpede: dacă Samuil Micu este, cum crede Iorga, un *spirit duios*, și dacă Petru Maior este, cum spune tot el și cred și alți istorici mai noi, un *spirit superior critic, rece, inclement logic, bine alcătuit și bine ordonat*, capabil să ducă lucrurile la capăt (și, prin toate acestea, vlădica Petru Maior este, spun și eu, un *bun ardelean, un ardelean reprezentativ, un iluminist cu mintea limpede și cu capul pe umeri*), atunci cum este și care este locul lui Gh. Șincai în această „treime muncitoare și înțeleaptă”? Șincai este într-adevăr *istoricul* („numai istoricul” – cum spune tot Iorga) care poartă în el visul unei capodopere, umblă cu ea prin lume, anunțând-o, și nu ajunge s-o încheie și s-o impună pentru că, existențial, este urmărit de ceea ce un alt ardelean (Cioran) numea mai târziu „nenorocul românesc”. Opera rămasă (cea mai importantă, totuși, produsă de generația sa în domeniul istoriei) învinge însă, în timp și în plan spiritual, nenorocul existențial.

10. Literatura voluntară și involuntară a istoricilor, teologilor, moraliștilor deciși să ducă lucrurile la capăt

Nici Iorga, nici Călinescu – ca să mă refer la doi dintre criticii și istoricii literari ce s-au pronunțat mai limpede despre *Școala Ardeleană* (sau, cum i se mai spune, *Școala latinistă* ori *Iluminismul ardelean*) – nu recunosc mari performanțe estetice în cadrul acestei mișcări care, cultural și, mai mult decât atât (politic și social), a schimbat ceva important în lumea românească. Nu apar, într-adevăr, în epoca 1760–1830, scrieri literare care să egaleze, valoric, scrierile istorice și lingvistice pe care le-am citat mai înainte. Cu o excepție, totuși, și anume opera lui Ioan Budai-Deleanu, un scriitor complex, cel mai important, cred, ce se afirmă în cultura română, după Cantemir. Teolog, filolog, jurist, sociolog (fără să știe, pentru că în vremea lui știința sociologiei nu exista), dar cu bunele intuiții pe care le are un erudit care privește și dincolo de marginile profesiunilor sale, Budai-Deleanu a scris enorm (lucrări de istorie, gramatică, lexicografie) și o bună parte dintre scrierile sale (oricum, cea mai importantă este *Țiganiada*) a rămas în arhive timp de aproape un secol. O mare neșansă pentru că, se știe, o operă ce nu apare la timp își recuperează greu șansa de a se impune (legea mutației valorilor estetice acționează și în acest domeniu). Când a fost, totuși, tipărită (în 1925, în versiunea a doua, definitivă), această eminentă parodie carnavalescă a avut un succes de stimă în rândul criticii și istoriei literare, nu mai mult. A devenit operă de manual pentru a umple un gol în literatura noastră de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Citită fără prejudecăți, observăm, azi, că ea merită un loc mai bun în istoria literaturii noastre premoderne.

Țiganiada nu-i, totuși, singura scriere literară notabilă în epoca iluministă ardeleană dominată, cum s-a re-

marcat, de teologi, istorici, filologi, traducători. Nu este locul de a le cita pe toate și a dovedi, aici, *gradul lor de literaritate*. Ele au, înainte de toate, o valoare culturală ce nu trebuie minimalizată, din motive ce nu le mai enumerăm. Ca istorici literari, trebuie să căutăm însă în ele și altceva decât rostul lor educativ și istoric. S-a descoperit, de pildă, târziu, o scriere dramatică (*Occisio Gregorii in Moldaviae Vodae Tragedice Expressa*), scrisă, probabil, prin 1777–1780, în care personajele de la Curtea lui Ghica Voievod Grigore vorbesc, în afară de românește, în latinește, maghiară și turcă. Vorbesc în limbaj noduros porunci și legi. Acțiunea se petrece la Iași și în *Preambulum* se face o punere în temă, în versuri, în chipul baladelor cu temă eroică: „Ghica Voievod Grigorie, / Domn în mare dregătorie, / Vrând a sta lângă credință / Și neamului mântuință, / Cu vicleșug s-au chemat, / Tirănește s-au tăiat / De Bașa turcesc legat. // O, amară prăpădire / Însuș merge la perire! / Că argintul l-au zăbovit, / Și cu capu s-au plătit; / Că turcii îl năpădiră, / Măcar că doi ei căzură, / Și viața îi luară. // Care, până vom arăta, / Faceți bine a asculta / Și, de-om greși, a ierta, / Foarte bine a îndrepta. / Că târziu toți ne-am sculat, / Fără gând ne-am apucat; / Iată, dară, am și lucrat”, după care urmează un *Intermedium* în latinește și, în continuare, un lung discurs al lui Gregorius, în românește. Un discurs politic despre intenția de a lăsa deoparte înțelegerile cu turcii și de a uni Moldova cu „Austria nemțească” și cu Rusia „muscălească”. Sfetnicul Vasile îl aprobă cu argumentul că este mai bine *ca o cetate să aibă două turnuri decât unul și că necredinciosului nu trebuie să-i arăți credință* („infideli nulla infidelitas”). Simion Sfetnicul este, dimpotrivă, de părere că trebuie să arătăm supunere necredincioșilor, „dacă Dumnezeu ni i-au lăsat poruncitor”, și că, în genere, nu poți uide un păgân fără

de lege, pentru că la aceasta „se împotrivesc lezile neamurilor”. Sfetnicul este, deci, un legalist, el respectă înțelegerile, acordurile, loialitatea față de toți, chiar și față de necredincioși. Gregorius rămâne la hotărârea lui și, pentru a grăbi schimbarea diplomatică, vrea să trimită cărți Rusiei, însoțite de o sută de pungi de bani și de alte daruri. Numai așa, zice el, se poate dovedi dragostea nouă... Intervine în scenariu un *Interlocutio laterane* și din el aflăm vești proaste (a murit *spătariul* sau *secretariușul*) și, auzindu-le, Gregorius suduie și pedepsește, după obiceiul medieval din Răsărit, mesagerul într-un limbaj nedemn de rangul lui domnesc:

„Cap mare de paie! De când ești pă lângă mine și de la atâta înțelepciune n-ai putut băga minte în cap ca să nu vestești numai așa, din senin, lucruri ca acestea, de supărare? Știi că pă domni multe grabnice boale, precum și guta, îi lovește de multe ori dintru vești ca aceste. Și vreama pă ceriu, adecă cursușul stealelor, ca un matematic o voi cerca eu și secretariuș îmi voi băga. Tu de-acî înainte mai mult să nu-mi fii slujitoriu. Țâpă hainele jos și te du la porci! Plată nu-ți dau, că ți-o luași acuma; totuși, de te vei duce pe lângă vreun solgăbirău, îți voi da o țiră de comendație pă hârtie, aceea încă să o conțipăluiești tu și apoi o voi scârnavi eu, sau iscăli, era să zic”.

Gregorius găsește un nou *secretariuș* și, înainte de a-l instala în funcție, îl pune să jure, amenințându-l cu un blestem care cuprinde în el și un descântec de afurisire, colorat și, ca limbaj, plin de îmbârligate vorbe misterioase. Este partea cea mai bună (mai literară) a acestei hibride piese în care limbile și mentalitățile se amestecă total inestetic:

„Pă noauă țări, / pă trei mâncări, / pă zioa de ieri; / pă spatele vântului, / pă fata juciului, / pă coada măgariului; / pă ciurma pădurii, / pă apa Vinerii, / pă

spuma Dunării; / pă picioare de porc ce ești, / cu coaste,
 cu șold cu tot, / perire-ai tu tot; / pă oală, / pă boală, / pă
 piștoale, / să să pișe toți în eale; / pă lunei, / pă macavei,
 / pă marțolea / cu fasolea, pă miercurata / vinerata /
 înclonțata, care mîncă pe tata; / pă acest condei / ca să
 piei, / că-i de vultur, / scobi-ț-ar în cur; / pă lup, / pă urs,
 / pă sătă, / pă fus / și pă toți cei dacă vei fi credincios”.

Ce urmează este tot un fel de cântecel – descântec – în care este vorba de pețit, de pețitori și – desigur – de o fată de măritat (Nyaga), care vrea degrabă să se rostuiască (să se mărite), dar își exprimă dorința arzătoare în versuri satiric-indecente („Ba eu îs de măritat și m-oi duce, că câți m-au cerut până acuma m-au cerut tot de la pârlas, beși-m-aș în nas, nu m-au cerut de la părinți, beși-m-aș în dinți”).

Apare însă un Pașa (acesta vorbește ba turcește, ba românește) și pune capăt acestei comedii în limbaj neinspirat satiric, cu unele scene baladești și, după cum am arătat mai înainte, cu blesteme și descântece. În scenariu este cuprins și un *Testamentum Bachi* pronunțat în numele „fărșangului, raiului și vinului” și în stilul, mai ales, al cântecelor de beție medievale, dar și în stilul tragi-comic pe care îl întâlnim în *Țiganiada*, acolo unde Parpanghel povestește călătoria lui în rai. A existat, de altfel, bănuiala (Iorga o notează) că *Occisio Gregorii* ar fi și opera lui Ioan Budai-Deleanu, nu numai aceea a episcopului Samuil Vulcan. Paternitate nesigură. Oricum, *Testamentum Bachi* este un simpatic elogiu umoristic adus vinului și beției față de care nimic n-ar fi bun, frumos și înveselitor pe lume. Parodicul testament se termină, cum era de așteptat, în aceeași notă burlescă, umorist-alegorică pe care o aflăm, de regulă, și în poezia goliardică, dar și în cântecele de petrecere populare: „Pă mine mă îngropați / fără popă, mă astupați / în țintirimu făgădăului, / în cripta hordăului; / nici să

mă dezgropați / până n-or veni alți cârnați. / Așa
Dumnezău să vă ajute / și această goală bute. / Amin. /
Vai, moriu, / că n-am vin!”

Lipsește, în această piesă de început, în care burlescul, parodicul, umorul gros se amestecă în chip inabil cu critica mentalităților de epocă, lipsește, zic, subtextul (substratul serios) pe care îl găsim în *Țiganiada* lui Budai-Deleanu, acolo unde carnavalescul, comicalul baroc, râsul – în genere – de la suprafața textului ascunde o viziune mai profundă a comediei lumii și a lumii văzute ca o comedie complexă în care tragicul stă la pândă.

11. Învățăturii politicești și moralicești. Ceva despre „nevoința cuviinței”

Traducerile, compilațiile, adaptările făcute de Samuil Micu din Baumeister și textele religioase au o notă personală și, în limitele limbii din epocă, au fluiditate și culoare. Un capitol este dedicat, de pildă, *învățăturii politicești* care, prin definiție, înseamnă a face „îndreptări de înțelepciune”. Cel care le dă trebuie, el însuși, să procedeze „înțelepțește și cu cuviință, cum să cade”, mai mult, trebuie „să-și îndreptează lucrările și faptele sale”. Ceea ce înseamnă că, pentru a fi ascultat și urmat în cele ce predică, omul politic trebuie să fie un om drept la minte și la suflet, ireproșabil în gândirea și actele sale. Dar ce este politica și ce este, în definitiv, un om politic? Evanghelistul Școlii Ardelene, cum îl numește Iorga, studiază toate variantele (studiate și clasificate, înainte de el, să nu uităm, de iluminiștii germani pe care îi prelucrează) și le strânge într-un portret în care *fățaria*, *închinăciunea* și *plecăciunea* concurează cu *înțelepciunea*. Aceea ce învață „cum să cade a stăpâni și a ocârmui cetatea”. Cele dintâi sunt fețele urâte ale politicii, cea din urmă (*înțelepciunea*) este, desigur, cea pe care o recomandă. Aceasta este, la

rândul ei, de două feluri: „una să zice *osibită*, carea îndreptează casa și lucrurile, și trebile căsii fieștecui; alta iaste *de obște*, carea învață cum trebuie a ocârmui și a îndrepta și a întări toată împărăția, republica și norodul. Și aceasta iaste adevărată politie. Iară înțelepciunea, carea îndreptează pre oameni în trebile sale, mai ales în ceale casnice, și-i învață cum să-și știe statul său și sănătatea și viața, aceasta să numeaște *iconomica*”. Definiții vagi, acceptabile...

De la teoria politică trece la educația tinerilor care vor să fie fericiți și la comportamentul lor în spațiul cel de obște. Ca să ajungă să fie, ei trebuie, întâi, să cunoască (să deprindă) „nevoința cuviinții”, adică „când să nevoiaște ca întru toate să fie cu cuviință, pentru aceea vom grăi câteva de cuviință, și, ori în portul din afară, ori în vorbă, ori în mișcările mădulărilor, ce nu place altora și ce le place, și ce să cade să facă cei politici, acestea le vom spune”. Cu alte vorbe, tinerii să se poarte decent în public, să se îmbrace fără extravagantă, să nu intrige pe alții prin comportamentul lor, pe scurt, să fie în toate cuviincioși și să arate, încă o dată, „nevoința [dorința, stăruința] cuviinții”.

Înțelepciunea și cuviința constituie, așadar, sufletul politicii. Mai sunt și alte însușiri pe care le cere politica. De pildă, *înțelepția și omenia*. *Înțelepciunea* este legată de *înțelepție*, una fără alta nu poate sta. Dar ce este *înțelepția* și prin ce se deosebește ea de *înțelepciune*?

„Fiindcă înțelepția iaste ființa fericirii, și înțelepciunea fără de înțelepție nu poate fi, să veade cum că înțelepciunea, de nu să va îndrepta spre dobândirea și ținerea fericirii, nimica nu iaste. [...] Deci, fiindcă fericirea fără de ajutorul faptei bune nu să poate dobândi (*Etica*) urmează ca înțelepciunea să fie întărită și proptită cu fapta cea bună și cu legile cuviinții, și ale omeniei, și ale cucerniciei, și ale dreptății, să se îndreptează și să se

povățuiască. [...] Drept aceea, de să întâmplă cândva, precum de multe ori să întâmplă, ca sau sfârșitul care să cearcă să fie oprit și împotivnic îndreptărilor cuviinții și omeniei și dreptății, sau mijlocirile, ceale ce să câștigă și să gândească pentru sfârșit bun și de laudă au ceva răutate și sunt urâte, atunci aceea mai bine viclenie, decât înțelepciune, o vei zice”. Deosebirea nu este prea limpede. Ceea ce este, oricum, clar e faptul că în amândouă trebuie să existe îndreptările cuviinței, dreptății și omeniei.

Fișa postului de om politic și lista ce cuprinde condițiile unei politici *bune, cinstate, înțelepte* continuă: înțelepciunea politică nu se poate despărți, de exemplu, de „cuvântarea cea dreaptă a minții”, după care omul de rând poate să judece promisiunile, dar și faptele omului politic, căci numai faptele bune pot măsura „îndreptările înțelepciunii” și respectul față de *legile firii și legile cuviinței*. Pe toate trebuie să le respecte politica, iar omul politic nu trebuie să urmeze, potrivit „îndreptării de obște a înțelepciunii”, decât *folosul și binele*. Apare în această etică a corectitudinii politice și morale, în spațiul iluminismului răsăritean, și ideea fricii de Dumnezeu, adică ideea sancțiunii divine. O dimensiune fundamentală a eticii omului medieval. Spirit adânc religios, „evangelistul” iluminist ardelean o preia din studiul original sau o strecoară el în acest util manual de bună purtare bazat pe morala creștină:

„Fiindcă, unde nu sunt fapte bune, unde nu iaste frica lui Dumnezeu, unde nu iaste dreptate, nici înțelepciune nu poate să fie, urmează cum că îndreptările înțelepciunii nu trebuie să fie împotivnice legilor firești și legilor cuviinții. Pentru aceea, folosul și binele, care-l învață legile înțelepciunii, nu trebuie să strice și să rădice ce iaste cuvios și drept; că nici poate să fie folos adevărat și bine ce iaste împreună cu lucru urât și necuvios, care

lucru pre larg îl arată Chicheron, în Cartea 3, *De deregătorii*”.

„Învățătura politicească” pe care o adaptează Samuil Micu, în dorința lui necurmată de a-și lumina poporul și de a-l orienta pe calea morală cea bună, el dă sfaturi și pruncilor, după regulile „filosofiei lucrătoare” sau practice. Ce și cum să citească, între altele, pentru a ajunge la *înțelepciune, înțelepție, nevoința cuviinței* și indispensabila *omenie*. „Cetania” începe cu o bună selecție a cărților trebuitoare. Nu trebuie, dar, citite cărțile rele, ci numai acelea „mai de treabă statului său”, iar:

„Când cetești, cetește din soroacă în soroacă, chiar, și pre rând, toate una după alta, iară nu numai pre deasupra sau amestecat și învăluit, curând, și, pe ici-pe colea! [...] Ia aminte la cuvinte, la vorbă și la cuvântare, și de la acelea înceape, care slujesc spre înțelesul celorlalte! [...] Cărțile scriitorilor celor vechi mai cu sârguință le cetește, decât a celor de pre vremea ta! [...] Când cetești, să nu te prea încrezi tălmăcirilor altora, ci, de poate fi, în limba în carea fieștece scriitoriu și-au spus mintea sa și au scris cartea, într-aceaea o cetește! [...] Graba totdeauna, iară mai ales în cetanie, strică, că turbură luoearea-aminte, și foarte mult împiadecă ca să nu poți chiar și ales cunoaște. [...] Când cetești, de simți ceva greutate la începutul cetaniei, să nu lapezi cartea de a mână și să zici că nu e adâncă și întunecată, ci te silește, că cu nevoința vei afla înțelesul care scriitoriul afund l-au lăsat! [...] Cărțile, care le vezi că strică obiceiurile și năravurile ceale bune și sunt spurcate și fără de rușine, să nu le iai a mână, și în locul acelora cetește altele, din care poți să înveți ceva bun! [...] Tot ce vei ceti, după aceaea, cugetă, poftorește, și pre scurt scrie sau altuia spune ce ai cetit! Precum zice Plinie, Cartea 3, Epistol<a> 9: *Nu multe, ci mult!* [...]”.

În fine, pe lângă alte sfaturi (cum tinerii să-și aleagă dascălii, pe cine să asculte și pe cine să urmeze etc.), *filosofia cea lucrătoare* pe care o recomandă, pornind de la autori străini, este și aceea ca școlarii, în genere, să nu citească și să nu facă, deodată, „mai multe feluri de lucrări”. „Ia aminte – traduce el – că nu cu foarte multe fealuri de învățături să-ți cuprinzi deodată mintea și în multe părți să o împarți”. Căci, cine vrea să învețe repede nimica nu învață.

Sfaturile sunt bune, bine exprimate (tălmăcite, adaptate) de o minte, la rândul ei, bine chibzuită (*înțeleptită*), deprinsă deja să formuleze aforistic ideile.

12. Despre învățătura metafizică. „Începutul zicerii împotriva” și „începutul pricinei destule”

Prin 1787–1790, Samuil Micu – omul deplin al acestei generații, cum i-ar spune Noica –, interesat de toate domeniile spiritului și ale eticii, transpune în românește și adaptează și *învățătura metafizică* (după același Baumeister). Interesantă în aceste adaptări nu este originalitatea ideilor (oricum ideile sunt împrumutate), cât învelișurile limbajului, mai exact, modul în care învățatul prelat traduce conceptele metafizicii și, așa cum avertizează el în *Prolegomena de metafizică*, felul în care ea „s-au curățit de încurcături ale scholasticilor”. Dar mai întâi ce este metafizica, și ce cuprinde ea? Răspuns:

„Iar metafizica, după cum judecă cei mai dincoace, aceste patru părți cuprinde: 1. Ontologhiia, întru carea închipuirile și începuturile ceale de obște ale cunoștinței omenesti ales să tâlcuiesc. 2. Cosmologhiia sau știința despre lume preste tot. 3. Psihologhiia ceale ce cu sperința le cunoaștem despre suflet și ceale ce cu mintea le cercăm ni le tâlcuiaște. 4. Teologhiia firească,

întru carea să spune și să arată cum că iaste Dumnezeu și săvârșirile și lucrurile Lui”.

Înțeleptul și în toate vrednicul cărturar Samuil nu găsește de la început cuvintele potrivite pentru a numi părțile discursului metafizic și conceptele cu care el operează, așa că transpune și el în vorbele comune ale limbii sale, combinându-le în formule ce nu mai spun, azi, mare lucru. Așa se face că, pentru a numi partea în care meditația metafizică discută despre discursul existențial („cum că ești, iar când știm că suntem nu poate fi ca să credem cum că nu suntem”) sau despre partea din discurs ce neagă ceea ce se afirmă îndeobște că este sau că suntem, prelatul ardelean zice: „aceasta iaste carea să zice *începutul zicerii împotrivă*”. Al doilea început al conștiinței omenești se cheamă, în limbajul lui Samuil, „începutul pricinei destule”. Prin *pricina destulă* trebuie să înțelegem că un lucru este așa și nu altfel („pentru ce mai bine iaste decât nu iaste, pentru ce iaste așa, și nu altminterea”), cu alte cuvinte, ce diferențiază un lucru de altul și, dacă nimic nu are propriu, ireductibil, nediferențiat, acel lucru nu există. Samuil exprimă în stilul său aceste speculații în jurul lui *a fi*:

„Lucrul care nicicât de puținel nu are pricină destulă, acela nici iaste, nici poate să fie. Sunt, cu adevărat, multe lucruri ale căroră pricină destulă, pentru hotarările cu care să mărginească înțelesul nostru, nu le putem ști, ci dintru aceea nu să poate culeage cum că nicio pricină destulă nu iaste pentru ce sunt. [...] Tot orice iaste și pentru ce iaste are pricină, și pricina ace<a>sta au în sine trebuie să o aibă, au într-alt lucru, afară de sine. [...] De vreme ce această spunere: nimic nu iaste făr’ de pricină destulă, tăriia și așezământul său o ia (num. 1) din începutul zicerii împotrivă, luminat iaste cum că începutul pricinei destule nu iaste cu totul cel mai dintâiu început. [...] Începutul pricinei destule

întru toate lucrurile are loc (num. 1) și, pentru aceea, iaste preste tot. Nu numai în trupuri, ci și în duhuri toată mișcarea și toată lucrarea are pricină destulă, care lucru pre fieștecine simțirea și speriința de prisosit îl învață”.

În *Cuvântarea metafizicii* intră și alte științe. *Cosmologia*, de pildă. Dar ce poate fi cosmologia? Este o „cuvântare despre lume”. Ea cercetează lucrurile „împreună-stătătoare”, adică cerul și pământul și altele ce cuprind lumea, iar lumea „iaste cuprinderea tuturor lucrurilor”. Definiție puțin tautologică, dar s-o acceptăm. Pentru a cunoaște lumea lucrurilor *împreună stătătoare* este nevoie de „speriință” (experiență) și să știm că „toate câte se întâmplă în lume au adevărul său hotărât sau determinat”, altfel zis, o cauzalitate precisă, nu un *ursit*. „Ursitul” are multe înțeleșuri nelămurite:

„*Ursitul*, precum deobște îl înțelege norodul, iaste rânduiala lui Dumnezeu, cum că, ce au rânduit Dumnezeu, aceea trebuie să fie. Zic unii, de la păgâni învățați, cum că sunt nește u<r>itoare care păgânii le numea dumnezăoaie, care ursesc toate ceale ce să fac, și, cum ursesc acealea, așa trebuie să fie, așa cât acum prin ursit înțeleg cum că toate lucrurile din oarece trebuință să fac, adecă cum că trebuie să fie așa, și nimica nu le poate opri să nu fie. Ci această trebuință mulți în multe chipuri o înțeleg, pentru aceea multe fealiuri de ursituri sunt”. Există și „ursitul stoicesc” și un „ursit al stealelor”, de amândouă metafizica pe care o transpune în românește și o aproximează cu vorbele sale Samuil Micu se îndoiește, recomandând o „trebuință ipoteticască” verosimilă.

Din partea ce cuprinde *psihologia* și *teologia firească* și *pneumatologia*, vine vorba de „duh”, prin care „nimica altă nu înțelegem fără numai ființă nealcătuită sau ființă nematearnică, care are înțeles și voie”. Dar nu toate cele ce sunt nealcătuite au duh

(dobitoacele, de pildă), iar cele care au (sunt) duhuri se împart în *duhuri sfârșite* și *duhuri nesfârșite* sau *mărginite* și *nemărginite*. Printre duhurile sfârșite se află și îngerii. Duh nesfârșit este numai Dumnezeu... Metafizica pe care o prelucrează înțeleptul Samuil Micu se încheie, creștinește, cu recunoașterea înțelepciunii divine.

Ce rămâne, azi, din această încercare de a familiariza pe români cu subtilitățile speculației metafizice, o știință grea, situată dincolo de marginile *filosofiei trebuitoare*? Rămâne efortul vlădicăi Samuil de a tâlcui în românește noțiunile cu care operează logica, metafizica și etica, dar și talentul de a da un sens mai larg existențial acestor noțiuni (concepte). Este, negreșit, un *logothet*, un creator de limbaj în aceste domenii speciale ale spiritului și, chiar dacă limbajul lui nu mai este, azi, deloc actual, el place la lectură, căci are un parfum vechi, de candelă, cum am zis în alt loc, și de icoană înnegrită de fum...

13. Despre „*filosofia cea lucrătoare*”. Ce trebuie să știe tinerii despre „*împiedecările căsătoriei*”

Ithica lui Samuil Micu (tradusă, adaptată sau chiar de el compusă) cuprinde și căsătoria pruncilor, capitol într-un manual mai general de bună purtare și bună-cuviință sau, cum am văzut că zice el, de *nevoiața cuviinții*. Asta înseamnă o preocupare constantă în programul său și a întregii sale generații iluministe pentru formarea omului românesc în spiritul moralei creștine în *viața de obște* (spațiul public) și în viața familiei. Un manual, așadar, de corectitudine morală și religioasă la care participă, sub diverse forme, mai toți membrii Școlii Ardelene. Cum am remarcat, deja, ei sunt, prin natura lor, niște moraliști sau devin sub presiunea programului la care participă. De aceea, nu ezită ca, pe lângă lexicoanele, gramaticile, istoriile,

cărțile de rugăciuni sau *disertațiile* pe diverse teme, să traducă sau să adapteze (compileze) cărți de filosofie sau de *filosofia cea lucrătoare*, scrise de străini, cum face Samuil Micu, pornind de la scrierile iluminiștilor germani Christian Baumeister și Karl Steinkellner (*Elementa philosophiae recentioris* și, respectiv, *Institutiones philosophiae moralis*). Pe baza lor, preotul Samuil, om cu vocație religioasă și condei îmbelșugat, adaptat ușor temelor diverse pe care și le asumă, scoate în 1800, la Sibiu, *Legile firei, ithica și politica sau filosofia cea lucrătoare*. Altele, cum ar fi *Învățătura metafizicii*, *Ithica sau învățătura obiceiurilor* și *Învățătura politicească*, prezentate de noi mai înainte, au rămas în manuscris. Ele merită a fi citite și comentate, pentru a cunoaște aspirațiile și gustul, sau, cum s-a spus mai târziu în critica literară, sensibilitatea estetică a unei generații de creație. Sensibilitatea estetică se vede greu în aceste adaptări pornite, aproape în exclusivitate, din necesități practice. Câtă există, sub înfățișări individuale, se observă prin notele de expresivitate involuntară (o propoziție norocos alcătuită, de exemplu, sau o judecată morală tradusă într-un aforism reușit, în fine: originalitatea gândirii și talentul de a o exprima se vede, mai ales, în limba pe care o folosesc acești teologi erudiți, o limbă literară încă neformată, în luptă cu particularitățile graiului și cu lipsa de reguli gramaticale ferme).

Înainte de învățătura politicească și metafizică, Samuil Micu dă sfaturi, la 1782, despre „împiedecările căsătoriei”. Morala lui este, aici, fermă, în litera canonului bisericesc. Feciorii și fetele ardelene (referința este, la acest punct, precisă, ceea ce înseamnă că textul îi aparține sau este o prelucrare cu adresă precisă, deoarece în mai multe rânduri vorbește de „Țara Ardealului” și de obiceiurile ei), feciorii și fetele,

așadar, să nu care cumva să se unească fără voia părinților. *Legea* interzice și, în genere, cununia pe ascuns a tinerilor nu este bună, duce la păcat și la necuviință. Moralistul este ferm în această privință. Recomandă *ascultare* și *nevoința cinstirii* față de părinți și de biserică. *Legea* este „statornică și nemutată”, pruncii nu trebuie să deschidă „ușa neascultării de părinți”, pentru că, dacă o deschid, „foarte multe reale și neticneale să nasc din căsătoriile ceale de pripeală”. Nici preoții nu trebuie să accepte și să slujească asemenea nelegiuite uniri ascunse de voia părinților. Dacă o fac, atunci episcopii „foarte tare trebuie să poruncească și să canonească” pe preoții „carii cad în păcatul de neascultare”...

Dascălul de *filosofie lucrătoare* dă și alte sfaturi și anunță și alte piedici în calea căsătoriilor „ceale de pripă”. Înainte de a se cununa (cu acceptul părinților), preotul trebuie să anunțe, în trei duminici de-a rândul, evenimentul, pentru ca să nu fie, cumva, „o împedecare”... O verificare, deci, de care obștea satului trebuie să știe, o cenzură morală obligatorie ce împiedică unirile nepermise (între rudele apropiate, de exemplu, sau din alte pricini). „Vestirile”, astfel înțelese și motivate, reprezintă un control public al *încuscririlor* posibile și imposibile. Tinerii îndrăgostiți, care se grăbesc să se adune împreună, nu trebuie lăsați, așa, de capul lor, să facă ce vor, fără să țină seama de legile bisericii, de legile firii și de voința părinților. Iată cum sună, în limbajul mai înnodat, aici, decât în alte scrieri ale autorului, acest *regulament* (l-am putea numi) *de bună însoțire*, în spiritul credinței creștine, al moralei tradiționale și, încă o dată, al firii omenești:

„Vestirile care, în trei dumineci sau sărbători, înainte de a fieștecăruia nuntă, în besearecă, din amvon, să fac, ca să se poată ști oare iaste ceva rudenie sau cuscrie sau

altă împedecare sau necuviință întră feațele care vor să se cunune. Adecă, ca preotul a fieștecăriia feațe, de sânt în deschilinite popoară, mai înainte de nuntă, în besearecă, din amvon, la auzul tuturor să vestească că cutare feațe vreau a să căsători una cu alta; pentru aceea, de știe cineva vreo împedecare de rudenie sau măcar ce împedecare sau necuviință întră aceale feațe, sângur preotului, mai înainte și timpurie, adecă de bună vreamă, să spuie. Aceaste vestiri în Besearecă Grecească nici primite, nici în obiceiau niciodată n-au fost, nici sânt. Iar de cumva împăratul această leage a vestirii de trei ori o va porunci supușilor săi să o ție, sânt deatori supușii să o păzească foarte bine. În Țara Ardealului și părțile ei împreunate aceaste de trei ori vestiri nici primite, nici în obiceiau până acum nu au fost. Însă să află rânduiala săborului mare din anul 1675, carea așa zice: «Carii să vor căsători popa să dea știre la besearecă, mai înainte cu o săptămână, și, de nu să va afla întră ei nicio necădeare, așa îi va cununa»”.

Rezumând, cununiile pe ascuns nu au fost slobode, după rânduiala veche, în Țara Ardealului, și nici la 1782 nu sunt. De altfel, ele sunt în toate împrejurările „ne nimica și nestatornice”, iar preotul să nu îndrăznească să fie „neînțelept ispravnic a tainelor lui Dumnezeu”, adică să cunune pe ascuns „feațele” ce fug de rânduielele statornicite și binecuvântate... Cei care vor să se căsătorească trebuie să fie pregătiți „cu toată gătirea sufletului și a inimii, după datorie”, nu oricum, la repezeală, în secret... Mai este ceva (foarte important) în fața tainei sfinte a căsătoriei: relația de rudenie. Până la a șasea spiță (și Samuil dă amănunțite explicații) *încuscrirea* este oprită. Încuscrirea de sânge. Veri, verișoare de a doua, a treia... până la, repet, a șasea spiță, apoi mătuși, unchi, veri și verișoare de mătuși și veri etc., toate și toți cad sub legea interdicției. Și, pentru a le opri,

sunt necesare *vestirile* de care am amintit. Numai după aceea, mirele și mireasa pot merge în fața altarului.

Sunt reguli (*împiedecări*) și în ceea ce privește divorțul, numit de Samuil Micu *dispensație sau despânzare sau slobozie*. Multe și grele. Slobozirea *muierei* sau a *bărbatului*, odată însoțiti în fața lui Dumnezeu, cu greu este primită de biserică. *Dispensația și slobozirea* nu sunt admise numai prin simpla voință a celor în cauză. Argumentul *nepotrivirii de caracter (fire)*, pe care îl folosesc des oamenii moderni, nu este încă imaginat de acești latini răsăriteni care trăiesc încă după rânduiele vechi și cred, cu sfințenie, că însoțirea unei *feate* cu alta (bărbat și femeie) este o taină sacră pe care, de se poate, nu trebuie s-o dezlegi niciodată. Sau, cum scrie Samuil Micu, paznicul ardelean al acestei taine, slobozirea vine numai după ce ea trece prin grele, imposibile *împiedecări*:

„Iară, în împiedecările din leagea firii sau a lui Dumnezeu oprite, nime nu poate slobozi și a da dispensație, adecă nime nu poate slobozi să ia neștine pe fata sa muiare șie. Și nime nu poate să întărească și să facă statornică căsătoria, carea una sau îmbe părțile pentru frică grea și nedreaptă o au făcut, de nu de bunăvoia sa amândoa părțile vor voi. Nici, iarăși, nime nu poate face ca întră partea cea putincioasă și întră cea mai nainte de căsătorie neputincioasă să fie căsătoria statornică, de nu slobod și de bunăvoia sa partea cea putincioasă va voi să șează cu cea neputincioasă, cum la locul său s-au zis. Aceasta încă să cade a să ști, că dispensație și slobozire nu să poate da celui ce nu vrea să aibă dispensație și slobozenie. Pentru aceea, întră fețele care s-au cununat, de să va afla după cununie împedecare carea strică căsătoria, de nu vor voi îmbe părțile și nu vor cere dispensație și slobozire de la acea împedecare, nu să poate da slobozire, tocma de ar și voi o parte”.

14. Catehismul lui Șincai. Un ghid de inițiere morală și religioasă. Cum poate omul credincios să se mântuiască

Gheorghe Șincai a întocmit, la 1783, pe când era încă directorul și „catehetul Școalei cei Normalicești din Blaj și ceal(elalte)”, a întocmit, zic, *Catehismul cel mare, cu întrebări și răspunsuri*, „în folosul și procopseala Școalelor Normalicești a neamului românesc”. Este și acest *Catehism* un fel de manual, pe scurt, de bună conduită morală, religioasă și mireană, ca și cele pe care le-am semnalat mai înainte. Scopul lucrării lui este lămurit în *Cuvântul-înainte*, care debutează cu un encomion exaltat adresat „Preainălțatului și de Dumnezeu Încoronatul Împăratul Iosif al II-lea și Guberniului din Marele Prințipat al Ardealului”... Rostul ar fi ca prin el „trăbuie să se îndreapte toți oamenii, să se îndreapte și să se sporească și limba noastră precum și a altor neamuri. Drept aceea, tu, carele vei ceti cartea aceasta, nu mă judeca pentru cuvintele și vorbele care doară ți s-or vedea noao sau streine, precum au făcut, fac și vor face unii carii în viața lor nici atâta n-au făcut pentru binele de obște, ci numai au zăcut și au cârtit pre alții, pizmuindu-le numele și lauda care pe dreptate le-au căpătat prin lucrurile ceale bune, ceale făcute pentru obște, ci o ia, o ceteaște și, dacă vei afla într-înșea vro sminteală carea să fie adevărată, o iartă, aducându-ți aminte că tu încă poți în multe sminti. Fii sănătos!”

Firea agitată și neiertătoare a istoricului în care se ascunde, și mai agitat și impulsiv, un moralist muștrător, pus repede pe hartă, firea lui, zic, se vede limpede în fragmentul citat mai sus. Nu-i uită, nici aici, pe pizmuitorii și clevetitorii săi care, citind *Catehismul*, vor scormoni în text și vor găsi, poate, unele sminteli (greșeli)... Șincai se pune în gardă și își culpabilizează, de

la început, posibilia adversari. Fire de polemist, prin excelență, natură neliniștită, ca și în *Hronica* lui...

Catehismul este, desigur, un ghid pentru preoți și pentru credincioșii care vor să cunoască noțiunile fundamentale ale religiei creștine și scenariul celor „doasprezece închieturi ale credinței”. Începe cu *Dumnezeu* și continuă cu personajele esențiale ale Bibliei și câteva toposuri din geografia divinității. Farmecul acestor notații scurte vine din isteția cu care autorul răspunde la întrebările imposibile pe care tot el și le pune. Căci *Catehismul* este alcătuit din întrebări și răspunsuri, pe scurt, ca într-o anchetă grăbită. Răspunsurile arată, repet, o minte pătrunzătoare și un scriitor religios înzestrat cu har și imaginația ideilor. Întrebat, de exemplu, „ce iaste Dumnezeu?”, dă următoarea definiție, greu de contestat: „Dumnezeu iaste o ființă desăvârșit de la sine însuși”. Chestionat, mai departe, despre însușirile dumnezeiești, vine răspunsul: „Dumnezeu e un Duh limpede, o ființă care are o nemărginită înțelegere și o preabună voie, iară niciun trup”.

Dar unde se află Dumnezeu? „Dumnezeu e fieșteunde de față, căci e pretutindenea în ceriu și pe pământ”. Dar câte „fețe” are Dumnezeu și cum se numesc ele? „Întâia față dumnezeiască se numeaște Tatăl, a doaoa Fiiul, a treia Sfântul Duh. [...] Ceale trei fețe dumnezeiești se usibesc întră sine așa: Tatăl e de la Sine însuș din vecie; Fiiul s-au născut din Tatăl din vecie; Sfântul Duh iase din Tatăl și din Fiiul, sau de la Tatăl prin Fiiul, așijderea din vecie. [...] Aceastea lucrări se dau deosebi fieștecăria fețe dumnezeiești: Tatălui – plăsmuirea sau zidirea. Fiiului – răscumpărarea. Sfântului Duh – sfințirea. [...] Ceale trei fețe dumnezeiești laolaltă se cheamă Prea-sfânta Troiță”.

Întrebat despre *plăsmuire, îngeri, oameni*, înțeleptul din *Catehism* răspunde prompt și în puține vorbe, semn că este la curent cu ceea ce spun cărțile sfinte: „A

plăsmui însemnează «a face ceva din nimica»”. Și, trecând la lucruri mai subtile, discută nu despre sexul îngerilor, ci despre comportamentul lor. Ce sunt, dar, îngerii, și cum de ajung ei în infern? „Îngerii sunt duhuri curate, carii au înțeleagere și voie, dar niciun trup [...] Mulți îngeri au pierdut darul lui Dumnezeu prin păcatul mândriei [...] Dumnezeu pre îngerii cei mândri, carii se numesc diavoli, i-au lepădat pururea și i-au aruncat în iad” etc. Vine vorba, apoi, de Hristos („Dumnezeu și om împreună”), de „Preafericita Vergură Maria” și, din toponimia negativă, de *iad* – „locul ascuns” în care se țin sufletele pururea osândite –, dar și de *limb* („loc de curățenie”). Dar ce este, în definitiv, *credința cea pravoslavnică* care permite mântuirea omului prin „cuvântul cel nescris al lui Dumnezeu, care se cheamă și tradiție”? Teologul Șincai, certat repede cu episcopul Ioan Bob – om pizmaș și duhovnic răzbunător –, nu întârzie să găsească vorbele potrivite:

„Credința a unui pravoslavnic e o lumină peste fire, un dar dumnezeiesc, o vârtute de la Dumnezeu vărsată în inima omului, prin care el tare și fără îndoială toate le ține adevărate, câte au descoperit Dumnezeu și Besearca cea pravoslavnică pune înaintea a le creade, fie acealea scrise, fie nescrise. [...] A creade săborniceaște însemnează a ținea cum că toate sânt adevărate câte au descoperit Dumnezeu și câte ne dă înaintea Besearca a le creade, fie acealea scrise, fie nescrise. [...] Nu e destul spre mântuire ca pravoslavnicul creștin numai cu inima să creadă câte au descoperit Dumnezeu, ci încă mai trebuie: 1. Să-și areate credința sa prin fapte; 2. Ceale ce le creade cu inima, când e de lipsă, cu gura înaintea tuturor să le mărturisească” etc.

Mântuirea nu se obține fără de darul mântuirii, care este dinăuntru, peste fire. Omul nu face nimic fără el. Altfel zis, dacă darul mântuirii nu este, nimic nu este:

„Darul care e de lipsă spre mântuire și fără care omul nu poate face nimic vrednic de viața veacinică e un dar dinlăuntru, peste fire, carele-l dă Dumnezeu făpturei cei înțelegătoare fără vrednicia ei”.

Catehismul întocmit de Gheorghe Șincai este, să mai spunem o dată, un mic ghid religios adresat nu teologilor, ci practicantilor mici ai bisericii și, mai cu seamă, credincioșilor de rând care, se prea poate, nu știu să citească, dar pun pe alții să le citească pentru a afla noțiunile de bază ale *cuvântului nescris* al lui Dumnezeu. Sfaturile privesc etica religioasă și numai indirect etica lumească. Etica mântuirii, a toleranței și, din nou, a buneicuvinițe.

15. Abc sau Alfavit despre binefacerile învățaturii. Sfaturi pentru pruncii care nu sunt delăsători...

Tot din 1783 este și *Abc sau Alfavit*-ul pe care Șincai l-a scris în același scop și cu aceeași adresă: „pentru folosul și procopseala Școalelor celor Normalicești a neamului românesc”. Este, cum spune și titlul, o introducere în gramatica românească și despre binefacerile pe care cartea (învățătura, școala) le poate aduce pruncului. Ca să fie înțeles bine, Șincai pune recomandarea lui într-o mică fabulă plină de tâlc, intitulată *Pruncul de lucruri cercătoriu*:

„Un prunc odineoară întrebă pre mumă-sa: – Unde voi merge eu, dacă voi ieși din cetate? Răspunse dânsa: – În oșteaze. – Și dacă voi ieși eu și din oșteaze? – La câmp. Pruncul tăcu să i se tâlcuiască lui aceastea, și mai încolo iarăș întrebă: – Dară de-aci mai încolo unde voi merge și unde după aceea? Îi zise lui mumă-sa că din sat în sat, din cetate în cetate, din țară în țară și că mai pre urmă va merge la țermurile mării cei mari. Pruncul făcu să i se tâlcuiască ce iaste marea și cealealalte părți ale lumii. Nu zăbăvi mumă-sa a le răspica lui pe scurt toate acealea. După aceea vru să știe: – Oare așa au

fost pururea câte sânt pe lume? Iară mumă-sa îi arătă că, de la urzirea acelora, mari mutări s-au întâmplat, și-i dădu lui o scrisoare scurtă despre istorie. – O, prea dulce mamă! strigă pruncul. De unde ai învățat toate acestea? – Din cărți, zise dânsa, fiul meu. – Din cărți? răspuse pruncul. Dă-mi, dară, cu grabă toate cărțile în care se cuprind unele ca acestea. – Așa, zise dânsa. Ci întâiu trebuie să știi bine ceti, dacă vrei să cetești cărțile acestea și să le înțelegi. – Drept-aceaea, strigă dânsul, vreau, cât va fi cu putință, a pune toată sârguința să învăț a ceti. Ș-au și ținut cuvântul, și curând au fost în stat de a putea învăța din cărți bune”.

Fabula, compusă în stil vag biblic, nu ascunde niciun secret. Este, în chip direct, o simplă recomandare pedagogică. Sunt multe, se va vedea, în epocă. Urmează o a doua fabulă (*Pruncul strângătoriu*) despre cheltuiala cea bună (pentru instruire) și cheltuiala cea rea (pentru desfătărilor repede trecătoare care sunt „mai mult stricătoriu decât folositoriu”). Fabula este greoaie, previzibilă, plicticoasă. Cea dintâi are o anumită inocență și o morală, într-adevăr, cu tâlc ușor de descifrat. De reținut din acest *Alfavit* sunt însă *Învățăturile deregătorești* cu care autorul deschide cartea. Este vorba de aproximativ patruzeci de proverbe și zicători, un fel de „vorba-aceea” a lui Creangă, pe care istoricul transilvan le strânge din literatura orală sau din cărți, pentru a da școlarilor (pruncilor) ce ies din cetate (din curtea casei sale sau, în tâlcuire, din ceea ce deja știe), cum zice fabula citată mai înainte, pentru a cunoaște lumea. Cunoașterea lumii mari începe, așadar, cu cartea. *Învățăturile deregătorești scurte* îi pot arăta calea morală cea bună. Este codul moral pe care i-l transmite tradiția. Șincai tâlcuiește bine lucrurile, reproducând aceste fragmente din vasta paremiologie românească în care aflăm, în fapt, filosofia de existență și morala noastră comună:

„Teame-te de Dumnezeu! Fă bine! Nu te înfricoșa de nime! Leana e începutul tuturor răutăților. Aseamenea cu aseamenea se însoțește bucuros. Răbdarea toate le învinge. După osteneală e bună odihna. Carele nu vrea să asculte trebuie să sâmpță. Pildele ceale reale strică năravurile cât de bune. Carele vorbește mult trăbuie să știe mult sau să mintă mult. Căruia îi pare reu de sminteala sa, i să iartă bucuros. Cinsteaște bătrânețele, că tu încă poți fi bătrân. Nu vorbi despre aceea ce tu nu știi bine. Nu fi sumeț, fiind norocos. Nu te deznădejdui întru nenorocire. Inima îndestulită e cea mai mare avuție. Nu făgădui ce nu poți da. Pe omul leaneș toți îl urăsc. Carele vrea să înșale pre altul mai adeseori se înșală însuș. Nu trebuie să respălăm rău pentru rău. Scumpeatea e rădăcina tuturor răutăților. Pre omul nătâng nime nu-l voiaște. Ce facem bucușii nu ne cade greu. Nu te mânâia și nu respălăi rău pentru rău. Bucuria scurtă treace, întru a căria loc urmează lungă întristare. Omul gândeaște, Dumnezeu rânduiaște. Care au mințit o dată arareori are crezemânt. Carele e cu evlavie sârguitoriu și de omenie toată lumea o străbate. Pre făcătorul de rău nu numai cei buni, ci și cei răi oameni îl urăsc. Sănătatea e mai bună decât avuția, și vârtutea sau năravul bun mai mult plătește decât înțelepciunea. De ce nu te poți feri trebuie să suferi cu răbdare. Care face cu mornăituri ce e detoriu a face, acela își îngreuiază viața. Prin poliție nime nu se vatămă, iară prostia face nepriateni. Toți nu pot avea veșmânturi frumoase, iară a fi curat fieștecare poate. Nu smintealele, ci vârtuțile trebuie să se urmează în oameni. Carele se năcăjeaște pentru fericirea de-apropelui său, acela arată o inimă rea. Oamenii sârguitori vin la cinste, dară cei leaneși cad în păcate. Care nu învață în tinerețe se plânge la bătrânețe. Carele pâreaște bucuros pre alții nimerui nu iaste priaten. Care sapă groapa altuia lesne

cade însuș într-însa. Niciodată nu judeca mai nainte de a auzi bine lucrul și lasă oamenii să le spună toate”.

Șincai amestecă, aici, morala creștină cu morala lumească și bine face, pentru că ele se întâlnesc în morala comună. Unele propoziții, repet, par a fi compuse de el sau de altcineva, altele sunt luate, se vede clar, din circulația orală.

16. Fabule moralnice, filosoficești și politicești. Poeme alegorice și mici istorii cu tâlc. Dimitrie Țichindeal și alții

Preferința literară a ardelenilor, în această perioadă în care domină teologia, istoria, morala și lingvistica, o constituie – după moralistică – fabula și istoriile alegorice puse în versuri. Juratul procurator Vasile Aaron (1770–1822) traduce din Klopstock, adaptează legende din *Metamorfozele* lui Ovidiu (*Perirea a doi iubiți, adecă jalnica întâmplare a lui Priam și Tisbe, cărora li s-a adăogat mai pe urmă Nepotrivita iubire a lui Echo cu Narțis*), compune farse populare rudimentare și, inspirat de Hesiod și Virgiliu, scrie poeme bucolice și didactice într-o limbă greu de urmărit. Scrierea lui cea mai cunoscută este *Istoria lui Sofronim și a Haritei cei frumoase, fiicei lui Aristef, mai-marelui din Milet* (1821), cu un subiect luat din Florian. În *Cuvânt-înainte* explică de ce aceste alegorii, istorii amoroase au un rost *moralicesc*: ca și ierburile cele sălbatice, care tămăduiesc trupul, tot așa scrierile bune lecuiesc sufletul. Ca să explice acest rost, juratul procurator o ia de departe, de la greci și romani:

„Credința cea deșartă, în carea grecii și romanii și alte neamuri, în veacurile ceale vechi rătăcind, lucrurile ceale mute și surde le tămâia și le cinstea ca pe dumnezei, cu adevărat, nime acuma, precum nu să îndoiaște cu lățirea Sfintei Evanghelii și prin ivirea luminei credinței

ceii adevărată a fi cu totul călcată, așa nu e puțință. Dimpotrivă, a nu să mira de nenumărate cărți șiilde, tocma de acei oameni, ce întru atâta rătăcise, date afară și până astăzi aflătoare, pline de învățături moralicești, ca un izvor de apă plăcută dintr-un loc almintrile neiubit ochilor, și în chipul florilor celor bine mirositoare de boz puturos și de spin înghimpos. Următoarea istorie a lui Sofronim și a iubitei sale Harite încă iaste întocmită stărilor-împrejur a vremii, în carea grecii încă ținea legea elinească, însă învățăturile ceale moralicești, care într-înșă vin înainte, și întâmplările ce să înșiră atâta dulceață au în sine, cât m-au făcut în verșuri a o alcătui și spre folosul iubitorilor de poezie a o face lumii cunoscută”.

Se scuză, apoi, că limba lui (limba română) „nu iaste așa avută ca surioara ei, limba cea italienească, și ca amânduror maică, limba latinească”, dar îl consolează gândul că limba română „nu iaste așa de sarbădă, cât ceva mai plăcut, la vremea sa, să nu poate aduce”. Istoria de amor dintre Sofronim și Harita (prunca lui Aristef, de ani șaisprezece, iscusită, suflet curat, minte ageră, „la trup subțire și oblu crescută”) este lungă și dramatică, plină de referințe antice („Praxitel – vestit scobitor în piatră de marmor frumos cioplitoriu”, Theva cea uricioasă etc.) și de descrieri în stilul poeziei populare, cu elemente, totuși, ce prevestesc sensibilitatea preromantică. Iată o „vâlcică mult desfătătoare” ce anunță *pastelul* lui Alecsandri și, în genere, *vâlceaua* (spațiul securității din poezia noastră romantică din epoca 1840–1860), *vâlceaua* în care sălăș-luiește paradisul naturii aurorale:

„Arborii, copacii, pomii roditori, / Ori în care parte te uiți, stau tot flori. / Picături de apă, bulzuri adunate, / Spânzurând, de frunză vearde aninate, // Cum sus luciosul soare strălucea, / Ca pietrele ceale scumpe să vedea. / Fericiții fluturi, plini de veselie, / Zboară sus, pe leamne, și jos, pe câmpie. // Zbârnăiesc prin aer taberi de albine, /

Pe flori și pe frunză vrând să să anine, / Însă îngrijate să nu
 să lipească / Aripile crude și să să căiască. // Cucu,
 rânduneaoa, sămn de primăvară, / Cântă, după firea sa, cu
 mare pară. / Porumbul și ceva decât el mai mică, / La
 zburat întocma, iute turturică, // După rândul firei, pe
 ramuri uscate, / Sfârșesc ale sale viersuri înecate. / Mica
 ciocârlie și priveghetoare, / Ținteza și alte pasări
 zburătoare, // Scodolind cu ciocul pe lunci, prin gunoaie, /
 Și, aflând prin iarbă paiu ce să covoaiie, / Îl trag cătră
 cuiburi, cu mare tărie, / Ca pe o comoară și vistierie”.

Nicolae Oțelea, practicant al crăieștilor de camătă
 venituri din Denta, „întoarnă” în românește *Alese fabule*
 de Fedru și Esop și, după ce le întoarnă, le comentează
 trăgând *învățătura* (morală) din ele. Nu arată multă
 imaginație nici în *înturnare*, nici în comentariu. Mai
 multă inteligență, pricepere tehnică în versificare, talent
 liric și putere de meditație morală arată fabulistul
 Dimitrie Țichindeal (1775–1818), parohul de la Beciche-
 recul Mic și al Școalelor Preparande românești din
 Aradul Vechi catihet, zis și „gură de aur” (Eminescu).
 Era un om citit, limba lui este mai curată și mai
 expresivă, traducerile și adaptările (prelucrările) sale
 indică un grad superior de cultură și un talent literar mai
 bine alcătuit. „Moralnicele [sale] învățături” (*Filosoficești*
 și *politicești prin fabule moralnice învățături*, 1814),
 traduse din sârbul Dositei Obradovici, alături de *Sfaturi a*
înțeleajerii cei sănătoase (1802) și de *Adunare de lucruri*
moralicești de folos și spre veselie (1808) sunt, în felul
 lor ticăit, tot un manual de bună educație și purtare, ca și
 acelea lăsate de corifeii Școlii latiniste, numai că
 bănățeanul Țichindeal transpune pildele lui Obradovici în
 mici narațiuni epice și trage din ele învățături mai ample
 și mai amănunțit formulate. Deschide seria fabulelor cu
 un citat din *Psalmi* („Deschide-voiu în pilde gura mea și
 voiu arăta ceale ascunse”) și cu o *Înainte-cuvântare* –

unde, lângă Esop, La Fontaine, Homer, Platon, este citat și Lessing. Găsim aici și o definiție a fabulei, ca gen literar, și a rostului ei educativ. Țichindeal nu este, desigur, un teoretician literar, nici – probabil – scriitorul sârb a cărui operă o transpune, acum, în grai românesc Țichindeal „gură de aur” nu este, vreau să spun, un estetician, dar este un învățător care iubește cartea și crede în misia ei „moralicească și filosofică”. Așadar:

„Unele ca aceste laudate exempluri [Esop, La Fontaine, «prințul Platon», «dumnezeiescul Socrat» etc.] mi-au dat și mie povață și îndemn, mai vârtos, văzând sânguința și aplecăciunea iubitorilor de învățătură preparanți, odraslele românești, spre cetirea așa fealiu de cărți, aceste învățături morale prin fabule în limba românească a le da. Căci, învățătura carea în moralul fabulelor se află de mare folos, prețuire și lățire, cuprinzând în sine toată moralniceasca filosofie, înaltele reguli și îndreptări politicești, iaste. Ma toată covârșirea lor, spre toate cealelalte, se cuprinde într-o aceea că eale desăvârșit, precum filosofului și politicului celui mai mare, așa și săteanului, pre carele cel mai prost a fi îl socotim, numai de știe ceti, se cuvin. Fabulele sânt aseamenea aerului și apei, care, numai pentru aceea căci pretutindenea sânt, nu se pre arată a fi de mare preț, dar într-o singura lor lucrare ceale mai de lipsă și mai de folos pre fața acestui trup pământesc sânt. Fabula iaste cea mai dintru întâiu mlădiță naștere sau familie a pătrunzătoarei minți omenești. Cu aceasta mari oameni, ca să facă fieștecăruia simțitoare înaltele, prețuitele și de comun folositoarele științe, s-au ajutorat”.

Fabulele adaptate de Țichindeal sunt concentrate, *învățăturile* adiacente sunt însă lungi, migălite, elocvente ca o predică reușită într-o biserică de țară plină, duminica, de bătrânii evlavioși și ascultători ai satului. Predica nu se pierde în speculații filosofice, folosește referințe mai

simple luate din viața comună. Iată, de exemplu, o primă pildă despre duplicitate, trădarea legământului, fățaria presupusului prieten (*Vulturul și vulpea*). Vulturul, simbol, de regulă, al măreției, și vulpea, personaj ce întruchipează în fabule viclenia, se jură să trăiască în același stejar, în bună vecinătate și, la nevoie, să se ajute. Ne-am aștepta ca vulpea cea veșnic șireată să trădeze legământul statornic. În fabula lui Țichindeal (mă rog, în fabula pe care el o tălmăcește), vulpea este însă statornică și fidelă, pe când mărețul, imperialul vultur, vecin de stejar, răpește și mănâncă puii vulpii, iar vulpea, când află trădarea și crima, se resemnează în suferința ei. Totuși, crima este pedepsită de Dumnezeu sau de destin: vulturul fură o bucată de carne de pe focul unor ciobani și, dusă în cuibul său, cuibul ia foc împreună cu puii de vultur. Atât. Vine, însă, *învățătura* apăsată, sfătoasă și lămurește morala fabulei:

„Nu te însoți cu cine nu te cunoști și nu te împrieteni cu cei mai puternici decât tine, iară, mai vârtos, nu priimi pre nimene în prietenie mai nainte, până ce nu îl vei cunoaște bine cum au trăit cu cei mai nainte priiateni ai săi. Dreptatea ceare ca nimăruî cât mai mică asuprire să nu-i facem, iară fapta cea bună voiaște ca să ajutăm altora și să le facem bine. Minte ce sănătoasă tare ne poruncește noao ca să ne păzim foarte să nu ne facă rău cineva, și, tocma, de ar voi, să nu poată nicidecum. Aceasta e mai fără primejdie și fără de grijă, că, până când poate să ne facă noao rău cineva, de va vrea, până atunci nu stăm noi pre mai bun picior. Noi vom vedea în multe fabule că vulpea, în multe împrejurări, cu bună priceapere și înțelepciune s-au purtat, iar aici cu totul s-au rușinat, că ea bine au știut că vulturul e foarte bucuros și îi place iepuri și vulpi a mânca. Apoi cine i-au zis ei cu el să se însoțească și să se învecinează? Ci iubirea cea de mărire deșartă pre câți din cei cu minte i-au făcut fără

mente și pre cei străbătători și ageri la minte și la vedere i-au orbit? Pre vultur îl avea în vecinătate, nu e glumă, că aceasta formos sună! Ci cecea ce ne învață pre noi fabula aceasta mai formos e ca să înțâleagă cel putearnic și să nu se nădăjduiască întru putearea sa, căci iaste ochiul judecății carele toate le vede. Spun că se miră turcii, căci mult cer de la dânșii, ci încă de se va ceare înapoi toate câte au luat ei de la alții, puțin oare ce le va rămânea”.

În altă fabulă (*Leul și vulpea*), leul este șiret și rapace, iar vulpea, înțeleaptă și prevăzătoare. Leul se preface bolnav și sfâșie animalele care vin, creștinește, să-l consoleze, vulpea – pățită, suspicioasă – nu cade în cursă. Urmează predica (morala fabulistului) arborescentă, încruntată, repetitivă, ca să fie luată în seamă de cei care o ascultă și să intre bine în cap. Iată un fragment:

„Omul vicelan și amăgitoriu după vreamă să poartă și se îmbracă când în piiale de lup, când de vulpe, iară când sânt de lipsă, și de oaie și tocma și în cea de sfânt. Păzește găștele când le spovedeaște vulpea și le povestește lupul! Așa zice un cuvânt a unui înțelept englez, că noi așa sântem întru această piele a noastră, cât nici noao însuși nu trebuie cu totul să ne încredem. Nu creade, nașule, că cânească e gura și lacomi sânt ochii la pogace. Nu lăsa laptele pre sufletul vițelului, zic bătrânii romani. Aceasta noi toți, mulțemită lui Dumnezeu, știm. Nu e de lipsă ca eu acum mai nainte să o spun. Fericită și de Dumnezeu binecuvântată e inima cea curată și dreaptă, ci însă lasă să fie iarăși cu minte și înțeleagere bună, iară, mai vârtos, cu aceia pre carii nu-i cunoaștem. Că ce folos îmi iaste că m-au învățat tatăl meu ca eu să nu înșel pre nimenea, deacă nu m-au învățat cum voiu face ca să nu mă înșeale și pre mine alții, grăiaște Jilblaz. Vulpea ne dă noao aicea minte și învățătură să nu grăim niciodată așa iute întru luările înainte a noastre. «Iartă, unchiule, că nu am când,

urmele mă spăimântează». Cu greu e a cunoaște pre om! Și cu cât sânt ale cuiva mai dulci și mai neatede cuvintele, cu atâta mai mult trăbuie a fi în pază și bine e a lua seama cum sânt pre lângă dânsul urmele, adecă cine e? Și cum să poartă și pășeaște în lucrările sale acuma? Și cum s-au purtat mai nainte? Iaste mai mult de doao mii de ani de când să plânge Euripid că e muncă a cunoaște pre om, grăind: «Aurul carele e mincinos au dat Dumnezeu seamne ca să-l cunoască oamenii, iară a bărbatului cu ce putem răul să-l conoaștem niciun semn pe trup nu i-au dat»”.

Urmează altele, *leul* (ca simbol al puterii) rămâne în fabule, doar partenerii lui se schimbă (lupul, asinul), iar *învățăturile* secondează pe spații din ce în ce mai largi aceste mici istorii morale, denunțând prostia, nebunia, frica, pizma, trădarea, cruzimea, pe scurt, căderile morale ale omului, viciile și inertiile sale, transpuse în mediul animalier, cum se întâmplă, de regulă, în genul fabulistic. Din *învățăturile* însoțitoare, se pot extrage propoziții cu valoare aforistică:

„Pizma e mâhnirea de săvârșirea (perfectia) altuia”.

„Mândria vine înaintea căderii”.

„Adevărat iaste că cine ce poștește lesne crede”.

„Patimele nebunilor sunt învățătura înțelepților”.

17. Ioan Budai-Deleanu, o expresie elocventă a iluminismului ardelean. Țiganiada: o epopee carnavalescă barocă. Scurte observații asupra Bucovinei. Notății despre spiritul românesc

Adevăratul scriitor – în adevăratul și înaltul sens al cuvântului – pe care îl dă Școala Ardeleană este excepționalul și eruditul Ioan Budai-Deleanu (1760–1820), lovit și el, din păcate, de nenorocul de a nu fi cunoscut la timp, cu opera lui capitală (*Țiganiada*), esențială pentru literatura română premodernă. Încheiată, definitiv, în 1812, ea a zăcut în arhive aproape un secol (mai întâi

fragmentar, apoi, în 1925, integral) și, când a ieșit la iveală, ea a avut, repet, un succes de stimă printre criticii și istoricii literari și, parțial, în rândul profesorilor.

Țiganiada este, totuși, o operă complexă, scrisă de un teolog și jurist ce cunoaște bine câteva literaturi europene și compune, acum, la 1800, o parodie reușită a epopeilor clasice, punând în josul paginii alt rând de personaje (istorici, teoreticieni, filologi) și comentează ceea ce spun personajele comice, în limbajul lor bălțat, la suprafața de sus a textului comic. *Țiganiada* este, estetic judecând lucrurile, o superioară operă carnavalescă în stil baroc, o comedie a epopeilor eroice, dar și o operă de meditație și de imaginație liberă.

Trecând peste compoziția acestei utopii comice și peste personajele și simbolurile ei vizibile sau ascunse, să încercăm să spunem ceva despre valoarea ei literară (vezi Budai-Deleanu 2011, *Introducere*, 5–46; cum am făcut, acolo, o amplă analiză a structurii formale, a tipologiei, a ideologiei și moralei acestei scrieri, reiau în prefață câteva fragmente despre valoarea estetică a acestei superioare scrieri parodice).

Momentele ei de vârf, estetic vorbind, sunt cele două călătorii onirice (în iad și în rai) ale lui Parpangel și *divanul* – să-i zicem în acest fel – în care țiganii pun la cale forma politică și administrativă de organizare a statului făgăduit. Călătoria este relatată în cadrul nunții lui Parpangel cu Romica. Muza lui Budai-Deleanu, care a fost de față la toate aceste *tâmplari ciudate*, este solicitată, acum, când unirea legiuită dintre miri este posibilă, să inspire „o cântare lină”. Nu se lasă prea mult așteptată. Mitrofan, vestit pentru stihurile de la botezuri și nunți, scornește un epithalamion în stilul lui Nason, adică Ovidiu. Orația de nuntă este cântată de Neantes și ea cuprinde câteva aluzii licențioase de care se rușinează diplomatic nănașa și fina... Cineva spune poezii *lăcră-*

moase și toată suflarea feminină plânge, iar Parpangel – „om de cinste și iubitoriu de adevăr” – povestește peripețiile sufletului său, mai întâi prin „nește locuri puturoase”, apoi prin „haia lume” de dincolo, adică prin Gheena. Sufletul este condus, ca în scrierile lui Virgiliu și Dante, de „ducătoriul său”, ghidul inițiativ. Gheena (iadul) arată ca o scenă de la judecata de apoi desenată pe zidurile exterioare ale vechilor mănăstiri românești. Aici nu răsare niciodată soarele, se văd numai râuri de foc, nori de fum și, în loc de iarbă, crește spuză puturoasă. Dracii umblă în pielea goală, au nas de câine, coarne și sunt mânjiți cu smoală. Rolul lor este să aplice sancțiuni în funcție de natura păcatelor. „Vânzării și hainii” – altfel zis trădătorii – sunt spânzurați de coaste, tiranii stau pe tronuri înroșite, iar din mațele lor diavolii experți fac cârnați și sângețeți. Boierii hrăpăreți sunt hrăniți cu catran și apățați cu fiere amară, tâlharii și ucigașii sunt trași în țeapă, în fine, muierile infidele sunt călărite de draci și duse acolo unde vâpăile sunt mai mari. Nici muierile defăimătoare nu au o soartă mai bună în acest loc de ispășire cruntă: li se despică limba vinovată și sunt purtate ca urșii domesticiți prin țară...

Viziunea este formidabilă, nimeni, până la Arghezi, n-a arătat un talent așa de puternic, pentru a zugrăvi pedepsirea păcatelor lumești, ca acest teolog greco-catolic care citise cu atenție, se vede limpede, scrierile medievale. Cunoștea poveștile populare despre caznele iadului. Cazanul cu smoală, focul veșnic, dracii cu frigările înroșite și alte obiecte de tortură sunt imagini curente în fantezia populară atunci când este vorba de a reprezenta împărăția lui Satan. Numai Creangă dă în *Ivan Turbincă* o imagine aproape idilică a lumii lui Scaraoțchi: cârciumi, mâncare abundentă și votcă, muzică, draci și drăcoace care se prind în horă, în fine, petrecere lungă, zaiafet... Ioan Budai-Deleanu continuă tradiția orală

și construiește, cu modele clasice occidentale și fantasme răsăritene, o utopie lirică neagră de o mare expresivitate:

„Niciun soare acolo luminează, / Nici pă ceriu sărin
lună cu stele, / Ci numa văpăile fac rază; / Însă ce mai
văpăi sânt ahele! / Dintr-însă nori dă fum să ridică / Și
ploaie dă scânteii arzând pică. // Râuri dă foc încolo ș-în-
coace / Merg bobotind ca nește pârjoale, / Focul nestâns
toate arde și coace; / Iar pe zios, în loc de iarbă moale, /
Jar și spuză fierbinte răsare, / Nespusă din sine dând
putoare. // Văzui pe toți dracii în pielea goală, / Cu
coarne în frunte, cu nas dă câne, / Pastă tot mângiți cu
neagră smoală, / Brânci dă urs având și coade spâne, /
Ochi dă buhă, dă capră picioare / Ș-arepi dă liliac în
spinare. // Văzui muncile iadului toate: / Cum fiii
Sătânii-și fac izbândă / Asupra celor morți în păcate, /
Sau și care au căzut supt osândă. / O, groaznică ș-amară
vedere! / Vrând a spune, graiu în gură-mi piere. // Toate
păcatele mari dă moarte / Au și pedepse după măsură; /
Căci prin aha și dă ahaia parte / Își ia fieșcare certătură /
Prin care au greșit și dă pre care / Tras fiind, s-abātu dâ
cărare. // Vânzării și hainii ce vând / Sânge nevinovat
pentru bani / Stau dă coaste spânzurați pe rând, / Ca și în
măcelării hăi cârlani; / Iar dracii călăi în gură d-arsă /
Aur ș-argint fierbinte le varsă. // Tiranii crunți și făr'de
omenire / Șed legați pe tronuri înfocate, / Bând sânge
fierbinte din potire; / Iar din mațele lor spintecate / Fac
dracii cârnați și sângereți / Ș-alte mâncăruri pentru
drăculeți”.

„Poeticul”, cum îi spun comentatorii de la subsolul paginii, nu uită pe nimeni: judecătorii care iau mită, martorii mincinoși, lacomii etc., toți sunt supuși la crunte pedepse. Să nu pierdem din vedere pe muierea înșelătoare: „Muierea care pă al său bărbat, / Pentru ibovnicul doară iubit, / Cu venin ș-otravă au fermecat / Sau macar cum ea l-au omorât, / Pă ahaia dracii suind călare / O duc unde-i

văpaia mai mare, // Străpungându-o prin gemănare / Cu
tăciuni aprinși sau înfocate / Frigări, ș-în asemenea stare /
Aflându-să purure va pate!... / O, voi, muieri pre slabe dă
minte, / Luați sama la heste cuvinte!”

Utopia neagră are, totuși, părțile ei înveselitoare. Budai-Deleanu descrie, în deriziune desigur, un iad construit după modelul comunității pământene, în locul de ispășire, lângă focul nestins, numeroasele spânzurători și cazanele cu smoală, se află cârciumi („supt nește șetri nalte”) unde dracii mănâncă și beau păcură, smoală, rășină aprinsă și piatră pucioasă topită, iar de mâncat, mănâncă jar și spuză. În dughenele iadului se găsesc de vânzare *obrazare viclene, otrăvuri, farmece, ape stricătoare de piele* și, în genere, *marfe deșarte...* Neguțătorii draci dau chiar marfă pe credit fățarnicilor și fariseilor, semn că, incipient, sistemul capitalist pătrunsese deja în împărăția întunericului, cel puțin în imaginația prolifică a lui Budai-Deleanu...

Așa arată, în varianta sa, utopia iadului. Luat de guler și „dă o spată”, Parpangel este dus, apoi, în rai. La poartă, el și „povața” lui, adică îndrumătorul, ghidul său, sunt întâmpinați de Sân-Petru, care le cere actele: „Dar tu, măi țigane, ce cauți aici / În cămeșă cusută cu arnici?” „Povața” arată documentele încredințate de Sân-Mihai și, verificându-le, vigilantul portar le dă drumul în grădina raiului. Ce urmează este o reverie luminoasă, o utopie a binelui și a desfătării, cu ușoare accente umoristice binevoitoare: „Acolo vezi tot zile sărine / Și ceriu limpede fără nuori, / Vântucele drăgălașe, line / Dulce suflând prin frunze și flori, / Tot feliu dă păsărele ciudate / Cu viersuri cântând pre minunate. // Acolo Dumnezeu așa fece / Să nu fie vară zădufoasă, / Nici iarnă cu ger, nici toamnă rece, / Ci tot primăvară mângăioasă; / Soarele încălzește și desfată, / Iară nu pripește niciodată. // Câmpurile cu flori osăbite / Ș-aici

la noi încă nevăzute / Sânt pre desfătate acoperite / Cu tot felii de roduri crescute; / Iar pă zios în loc dă pietricele / Zac tot pietri scumpe și mărgel. // În locul de arburi și copace / Cresc rodii, nărănciuri ș-alămâi, / Și tot feliu dă pom ce la gust place, / Cum și rodite cu struguri vii; / Iar în loc dă năsip și țărănă / Tot grăunță dă aur iai în mână. // Râuri dă lapte dulce pă vale / Curg acolo și dă unt păraie, / Țărmuri-s dă mămăligă moale, / Dă pogăci, dă pite și mălaie! / O, ce sântă și bună tocmeală! / Mânci cât vrei și bei far' ostăneală. // Colea vezi un șipot dă rachie, / Ici dă proaspătă mursă un izvor, / Dincoala balta dă vin te îmbie, / Iară căuș, pahar sau urcior / Zăcând afli îndată lângă tine, / Oricând cheful dă băut îți vine. // Dealurile și coastele toate / Sânt dă caș, dă brânză, dă slănină; / Iar munții și stânce gurguiate / Tot dă zăhar, stafide, smochine! / De pe ramurile dă copaci / Spânzură covrigi, turte, colaci. // Gardurile acolo-s împletite / Tot cu fripți cărnăciori lungi, aioși, / Cu plăcinte calde streșinite, / Iar în loc dă pari, tot caltaboși; / Dară spetele, dragile mele, / Sânt la garduri în loc dă proptele”.

Utopia pe care o evocă Parpangel are multe modele în literatura scrisă și orală, unele religioase, altele profane. Istoria sufletului care, pentru a ajunge în lumea de dincolo, trebuie să treacă prin nouă vămi este foarte răspândită în imaginarul popular românesc. Toți istoriografii au semnalat, de exemplu, *Viața Sfântului Vasile sau vămile văzduhului* sau *Cuvântul Sfântului Pavel Apostol*, numit și *Apocalipsul Apostolului Pavel*, tradus în limba română după originalul slavon și publicat în *Codex Sturdzanus*. Tot în acest corpus de texte este inclus *Apocalipsul Maicii Domnului*, traducere fixată de Hasdeu la mijlocul secolului al XVI-lea. Epica este, aici, ingenioasă și dă sentimentul că citim un roman negru în variantă medievală estică. Maica Domnului vrea să vadă toate muncile din iad și, mergând la

măgura Eleonului, solicită lui Dumnezeu, Sfântului Duh și fiului său, Iisus Hristos, un îndrumător și o pază sigură. Este desemnat arhanghelul Mihail însoțit de patru sute de îngeri: câte o sută pentru fiecare punct cardinal. Cu această suită, Maica Domnului călătorește spre iad și ce vede acolo este numai „întuneric și muncă mare”: bărbați și femei care nu pot vedea lumina și sunt acoperiți cu smoală. Și mai departe: râuri de foc în care se scaldă cei care n-au crezut în Hristos, cei care nu și-au respectat părinții, cei care au făcut *curvie* etc. Unii sunt acoperiți de foc până la brâu, alții până la piept, iar alții până la creștet. O ierarhie strictă în funcție de gravitatea păcatelor. Până la creștet sunt cuprinși de foc cei care au mâncat, de exemplu, carne de om. Unii sunt spânzurați de picioare și sunt mâncați de viermi, o muiere este spânzurată de ureche pentru că a tras cu urechea la vecini și a clevetit.

Mincinoșii, ocărătorii, cei care nu se duc duminica la biserică sau cei care nu s-au botezat, toți sunt pedepsiți la munci grele în acest iad ortodox care seamănă cu un lagăr de exterminare. Preotesele care, după moartea soților, s-au măritat sunt spânzurate de unghii (mă întreb în ce mod se poate face acest lucru!), iar călugărițele care în mănăstire s-au dedat la curvie sunt și ele supuse la munci imposibile. Nu știu dacă Ioan Budai-Deleanu a consultat aceste texte sau altele, asemănătoare, dar, în mod sigur, pe o cale sau alta, el a cunoscut aceste viziuni apocaliptice folosite, terapeutic, de Biserica Ortodoxă. Talentul lui de a născoci asemenea utopii pe gustul unei medievalități târzii este, în orice caz, remarcabil. Numai Arghezi, repet, a mai imaginat în poezia lui de bătrânețe asemenea reverii paradisiace și ironice.

18. Care este forma ideală de ocârmuire?

Al doilea moment notabil, literar, în această frescă carnavalescă este reprezentat, într-adevăr, de soborul care începe în cântul al X-lea și continuă în cântul următor. Discursul devine, aici, în totalitate ideologic și, deși latura parodică nu dispăre, el păstrează o notă sporită de gravitate. Tema soborului este, se știe, formula ideală de organizare și cârmuire a statului. Autorul introduce încă din primele stihuri un mic element de deriziune, și anume acela că o dezbatere bună („filosofia cea lămurată”) nu-i posibilă fără o îndestulare prealabilă a pântecelui. Așa că eroii săi, cu „pânțece bine sătule”, se apucă de treabă, adică de vorbă. Justificarea este că ideile mari n-au apărut niciodată în singurătate (în „sâhăstria prin pustie”, unde indivizii se hrănesc cu ierburi), ci în orașe, unde oamenii au „obiceiuri gingașe” și se hrănesc cu bucate alese și beau vin dulce... Așadar: teoria sociogonică a lui Budai-Deleanu, cel puțin în această deschidere umoristică a discursului ideologic, este că civilizația n-a fost creată în peșteri, ci în marile aglomerări urbane. Nici cultura n-ar fi opera solitudinii. *Iliada*, spune el, n-a fost compusă în păduri, ci la ospete și nunți și, în genere, *izvodirile* celebre au apărut „în palaturi nalte” și la „curți desfătate”, acolo unde este mare îndestulare, adică – în limbajul de azi – acolo unde există un orizont de așteptare favorabil în primul rând în ordine materială. „Dumnezeiescul Platon” și iscusitul „Aristotel” nu erau asceți, continuă Ioan Budai-Deleanu îngroșând gluma, nu trăiau ca niște pustnici cu bureți și poame, se hrăneau cu carne și pește și beau „domnește” vin. Dar profeții biblici unde au trăit? Dar asceții creștini?, îți vine să-i răspunzi ironistului ardelean. Autorul notează aceste enorme banalități, ca să înțelegem, desigur, contrariul. Efectul umoristic este aproximativ, iar teoria despre

îndestulare, ca o condiție a spiritului creator, nu trebuie luată în serios. Să ne mulțumim cu latura ei comică.

Dezbaterea, dincolo de aceste sugestii comice, este însă plină de substanță. Sloboziți, țigani vor, înainte de orice, egalitate deplină: „să him toți dempreună / țărani sau boieri făr' osăbire”. Ideea egalității și a extirpării sărăciei aprinde mințile și dezleagă instinctele. Adunarea populară a mândrei țigăniei (așa-i zice naratorul care, aflăm dintr-un vers, face și el parte din ceata *lăieților*) se transformă într-o vrajbă totală („de șapte ori pe săptămână s-au bătut voinicii țiganilor”). Morala fabulei este sceptică privitoare la democrația exercitată de întregul norod: „Căci întru adunările mai toate / Unde norodul fără osăbire / A vorbi și sfătuire poate, / Purure gălceava, neunire, / Pricire cu vrajbă stăpânește, / Dar nimic bine să hotărește”.

Consultarea poporului nu-i, deci, productivă. Înțelepții taberei (adică bătrânii) decid atunci ca soborul să fie format din reprezentanții cetelor, după modelul de la Paris („ca ș-acum în Paris cei din munte”) sau, cum lămurește Mitru Perea lucrurile, după exemplul „răvoluții franțozești în Paris”, când au fost aleși oamenii cei mai înțelepți să hotărască treburile statului. Autorul *Țiganiadei* este la curent, așadar, la 1800, cu mersul lumii occidentale. Baroreu vrea stăpânire monarhică pentru *dalba țigănie*, pentru că, argumentează el, chiar natura dă dovadă de simpatii monarhice: *cine / conduce, oare, trupul omenesc dacă nu capul? Și, dacă este așa, nu-i oare bine ca trupul cetățenesc* (statul) să fie condus de unul care „vine și spânzură dintr-o mână”? Ca să fie mai elocvent, eroul lui Budai-Deleanu atacă „nehodinita democrație” care, după el, nu-i bună, pentru că încurajează ura dintre cetățeni („unul pe altul surpă, micșorează”) și încurajează impostura, fățaria, intriga și pe cei „neharnici” (pe leneși). El cunoaște deja

la 1800 toate șurubăriile puterii absolute. De la democrație, el ajunge la Republică pe care, evident, o respinge, numind-o „țarină pustie”... Republica nu-i bună pentru că „cel puternic răpește în tărie”, nefiind legi ferme, iar concurența dintre indivizi este acerbă. „Tot insul trage pe întietie” (mărire, promovare socială, *protimisire*) – scrie Budai-Deleanu –, și din această pricină iese o zarvă perpetuă. Și aici monarhistul Baroreu se dovedește a fi un bun orator politic, pentru că, trage el concluzia, acolo unde un singur cap judecă, asemenea ciocniri între vanități păguboase nu sunt posibile. Nu uită, ajungând la acest punct al demonstrației, să combată anarhia care, după mintea lui conservatoare, este un aliat infidel al democrației. Așadar: „Așa în democrație cei tari / Frâng legile fără nice o frică, / Și din zi în zi făcându-să mari, / Peste toți ceialalți să rădică, / Iar între sine far’ contenire / Să luptă pentru protimisire”.

Mitru Perea îl susține, teoretic, în nota lui lămuritoare, zicând că democrația nu ține mult într-un stat. Argumentele sunt istorice și politologice: cei care ajung la putere în democrație – dovadă democrația vechilor greci – „încep a să învolnici și a despotisi pe alții”. Slobozan este însă de partea republicii și, în consecință, combate aprig monarhia, care ar duce invariabil la *despotie*. Nu-i o regulă, spune el cu îndreptățire, ca un monarh bun să fie urmat de altul tot atât de bun. Și, apoi, în jurul unui monarh roiesc totdeauna „ciocoi de curți” sau „ciocoi curteni” (în termenii noștri – cei care formează *camarila regală*), care „oblăduiesc” tirania. Ideea lui Slobozan este că a impune cu forța o lege e o mișelie: „Din monarhia cea mai deplină / Despoția în urmă fu născută. [...] // Căci dovedit lucru este cum că / A pune legi ș-a n-avea tărie / De a sâlirea spre-a legii

poruncă / Pe cei supuși este mișelie!... / Cum, dar, a sili voi veți putea / Pe monarhul, când el să nu vrea?"

Slobozan este, se poate spune, un spirit cultivat și democratic. El vorbește de republica așezată pe „temeiuri firești neclădite” și de „lungi filosoficești ispite” pe care, probabil, le-a cunoscut. Discursul lui este coerent și dovezile aduse în sprijinul republicii sunt solide și universale. Republica dă individului o șansă și cultivă ceea ce mai târziu s-a numit meritocrația: „În republecă omul să rădică / La vrednicia sa cea deplină, / Fie de viță mare sau mică, / Aibă avuție multă sau puțină, / Totuși asemenea drepturi are / Cu cela care este mai mare”, în timp ce în lăudata monarhie nu există o reală egalitate, este doar o prăpastie între cei de sus și „un norod giosit și ticălos”. Aici dregătoriile sunt date pe bani („nu vei dobândi slujbe cinstite / făr’ argint sau făr’ ciocotnițire / sau alt feliu de ovilită giosire”). *Ciocotnițire*, adică lingușire. Cântul al X-lea se încheie cu această expunere de motive. Teza monarhică se confruntă cu antiteza republicană. Antiteza este, s-a putut constata, în avantaj.

19. *Ideea unei puteri combinate: „demo-aristomonarhică”*

Cântul următor (al XI-lea) este preponderent moralistic. Este, în fapt, partea mai erudită și mai substanțial filosofică din *Țiganiada*. Budai-Deleanu dă, întâi, o viziune sceptică a lumii, pe urmele, s-ar părea, *Divanului* cantemiresc. Deosebirea nu este numai de limbă, dar și de perspectivă, pentru că în *Divanul înțeleptului cu lumea* punctul de vedere este acela al moralei creștine și, în parte, al filosofiei stoice, în timp ce în *Țiganiada* viziunea asupra moravurilor lumii și a instabilității morale a firii omenești este aceea a unui intelectual care a citit mult și a văzut multe în lumea profană. Discursul său începe cu o jeluire provocată de sentimentul

neputinței de a îndrepta „omenirea ticăloasă”: „Când văd omenirea ticăloasă, / Cu totul oarbă și întunecată, / După mii și mii de-ani abia scoasă / Din pruncie, în vrăji afundată, / Plâng cu lacrimi neconținute, / Cum plângeai oarecând, Eraclite!”, urmat de un recensământ al relelor pe care le face omul ticăloșit: strică și ucide pe altul, își *hulește* propria ființă (ceea ce nu face nicio jivină!), se predă patimilor urâte, rătăcește în lumea largă pentru a strânge „mărgele și pietri nestămate” sau oase de elefant (sic!); în fine, omul, fire nestatornică și vanitoasă, umblă după măririi și, apucându-l pofta de domnie, ajunge tiran și, pe unde merge, destramă bunele rânduieli (*arde orașe, sate, robește țări*). Autorul se vaită, în aceste stihuri tăgăduitoare, în stilul vechilor profeți: cere socoteală – cuviincios, smerit, e drept –, dar cere socoteală lui Dumnezeu pentru faptul că îngăduie pe „slăviții tâlhari” să stăpânească și să strice lumea. În seria acestor tâlhari iluștri intră și creștinii care ard pe necredincioși (referința este, aici, la „incvizitia sfântă”), intră și musulmanii care iau viața *ghiaurilor*, în fine, pe listă sunt trecuți și jidovii care urgisesc pe *goi*. Toți fac parte din sfera religiei. Din domeniul profan sunt citați *ierofanții*, care făgăduiesc muritorilor raiul în schimbul jertfelor aduse pe pământ. Moralistul din *Țiganiada* nu arată părtinire când este vorba de neamuri, se dovedește, astfel, a fi obiectiv și diplomat. își plânge încă o dată soarta în stihuri bine strunite: „Vai de cel care vede și știe, / Vai de care zice că precepe, / De trei ori vai de cei ce grăiesc / Că mintea-i dar dumnezeiesc!”

După această aspră moralizare a lumii în stilul unui sceptic cultivat, încheiată, se remarcă ușor, printr-un vaiet biblic, autorul epopeii revine la tema lui ideologică. După Baroreu și Slobozan, ia cuvântul bunul Janalău, care reprezintă în această dezbatere politologică momentul sintezei. Înțelept și deplin obiectiv, el este un om al

adevărului. Morala lui tolerantă este astfel formulată: „Fieșcui și, după cunoștință, / Să grăim totdeauna adevărul”. Și „Cumpebind cu filosoficească / Minte tot lucrul cum se cuvine / Ne vom dovedi că fieșcare / Chip dintr-este folosul său are”.

Janalău începe tactic prin a arăta binefacerile, apoi neajunsurile sistemului monarhic, trece la foloasele și relele republicii și ale democrației, propunând la urmă, ca formă de guvernantă în statul țigănesc, o combinație ciudată, „o demo-aristo-monarhicească”, adică o sinteză din toate sistemele de cârmuire... Tezele lui, până la această struțo-cămilă din câmpul filosofiei practice, sunt în spiritul gândirii iluministe europene. El este de părere că toate formele de domnie pot fi bune sau rele, nu prin natura lor, ci prin legile pe care se bazează. Oamenii se nasc *deopotrivă* din fire și au, deci, aceleași drepturi. De aceea, nimeni nu are voie să stăpânească pe altul și „să-i pună jugul în grumazi”, iar cei care pretind că „au minte îngerească” și „toată înțelepciunea plină” tind într-un chip sau altul spre „amarnica despoție”. Janalău vrea, dar, ca în societatea ideală să domnească legea, nu un individ oarecare. Vrea, apoi, ca dregătorii în stat să nu fie veșnice, pentru că ele pot duce la corupție.

Dacă ar trebui să definim pe scurt forma de stăpânire pe care o propune bunul și înțeleptul Janalău în parlamentul reprezentat de cetele de țigani, am putea spune că este vorba de o *utopie iluministă*, o utopie politică scoasă din cărți, o utopie rațională, bazată, în esență, pe ideea că o bună guvernantă este aceea condusă de legi drepte și că omul, bun din fire și cu drepturi egale la naștere, trebuie educat (luminat) în spiritul legilor. Janalău convinge adunarea și, pentru a pune în aplicare ideile sale, propune o „comisie [...] de procopsiți cărturari”, care să-l citească pe Platon și să consulte și alte „forme de chivernisiri streine”... Comisia să nu aleagă o

singură *formă* străină, ci din toate câte ceva: „Luând cel mai bun și de folos / Toate cele întoarsă pe dos”.

Ideea unei puteri combinate (demo-aristo-monarhică) nu-i totuși o pură fantezie a lui Ioan Budai-Deleanu. Ea a circulat în mediile intelectuale franceze înainte de iluminiști. Este citat un precursor al lui Montesquieu din secolul al XVII-lea, Bernard de la Roche-Flavin, care crede că sistemul de putere galic din vremea lui este deja o combinație dintre Monarhie, Aristocrație și Republică, cu rolul de a se susține și de a se supraveghea între ele... Un text din 1721 (citată de cei care au studiat filiația acestei utopii politice) recomandă o formulă de guvernământ care să unească, tot așa, Monarhia, Aristocrația și Democrația. Ideea este susținută, teoretic, de iluminiști (Montesquieu, d'Holbach) care consideră că o soluție mixtă de guvernământ ar putea controla apetitul de putere și ar împiedica formele de corupție. Proiectul iluminist este reluat, în 1802, în Franța revoluționară și el a avut ecouri peste tot în Europa, inclusiv în Țările Române. Istoriografii noștri citează pe logofătul Dumitrache I. Sturdza, care întocmește un *Plan sau o formă de oblăduire republicească aristo-democraticească*, care, după cum spune și titlul, dorește să împace toate structurile puterii pe pământul pârcălabilor, aflat încă, să nu uităm, sub oblăduire turco-fanariotă...

Ioan Budai-Deleanu era la curent, putem deduce, cu aceste reverii de armonie socială și le pune în discursul lui Janalău, foarte curajos pentru vremea lui. Dacă citim acest discurs împăciuatorist din alt unghi, putem remarca faptul că aflăm în el și o primă schiță a teoriei imitației (inclusiv a clauzei *diferențierii* pe care o formulează, un secol și jumătate mai târziu, E. Lovinescu în scrierile lui sociologice) și, totodată, o primă sugestie de viață parlamentară românească într-o operă de ficțiune. *Procopsiții cărturari* ar trebui să lucreze în comisie și să aleagă în

cele din urmă o formă de organizare a statului, e drept, fantasmagorică: *democratică-monarhicească*.

Dezbaterea se încheie fără nicio concluzie pozitivă, pentru că invidiosul și arțăgosul Cucavel și amicii săi politici, supărați că n-au fost selectați în acest parlament ad-hoc al cetelor, năvălesc cu măciuci și topoare și strică toate rânduielile iluministe ale lui Janalău. Și ce urmează se știe: alte discursuri haotice, o altă ceartă și, apoi, măcelul final. O revoltă, dar, populară a *lăieșilor, goleșilor* instigați de lideri care nu acceptă *democrația aristocratică* fundamentată de „niște mișei învățați din carte cu cuvinte adânce neînțelese”... O revoltă, o năvălire și argumente care ne spun, parcă, și azi ceva. Nimic, dar, nu s-a pierdut în memoria istoriei și în mentalitatea socială a individului. Cucavel prefigurează prin violența anti-intelectuală și anti-democratică pe liderul populist din epoca modernă și postmodernă care, sprijinit de industria mediatică și, cu un discurs demagogic mai bine articulat, răstoarnă ordinea democratică (iluzorie, aici, în fază de proiect) și pune mâna pe putere. Formidabil acest Ioan Budai-Deleanu! El intuiește, deja, la începutul secolului al XIX-lea, mai toate tertipurile luptei pentru putere.

20. *Un spirit european: „O conștiință sâmbătoare”*.
„Aduc neamului meu toată osteneala tinereților mele”...

S-a pus mereu și se va pune în continuare problema originalității acestor scrieri baroce, combinative, influențate de gândirea iluministă din Europa Centrală, în fine, o operă parodică și, fapt paradoxal, cu un program pedagogic... Autorul, om instruit într-un veac în care iluminismul occidental se luptă cu teologia, în timp ce iluminismul transilvănean se aliază cu teologia creștină pentru a susține ideea națională, ideea de justiție socială,

și pentru a educa clasele de jos, își mărturisește singur, cum s-a putut constata, modelele culturale, iar pe cele pe care nu le spune le-au descoperit comentatorii săi. Al. Piru a dat în *Literatura română postmodernă* (1964) o listă a lor. De atunci lista a sporit, așa încât, urmărind-o, ai impresia că *Țiganiada* este un produs pur livresc, iar autorul ei, Ioan Budai-Deleanu, fiul preotului Solomon Budai din Cigmău, este un monstru de erudiție. Erudit este, cu adevărat, cele 20 de volume rămase în manuscris dovedesc competența lui în câteva domenii ale spiritului. Deși are un doctorat în filosofie și teologie, face mai puțină filosofie și se ocupă rar, dacă nu chiar deloc, de problemele teologiei. Referințele religioase sunt puține în scrierile de ficțiune și, în genere, nimic nu probează că doctorul în teologie este un spirit mistic. Când în *jucăreaua* lui pătrund elemente din miraculosul creștin, se observă imediat că ele participă la o comedie burlescă generală. Din puținele date biografice pe care le știm despre el, deducem că nu s-a înțeles bine nici cu autoritățile ecleziastice greco-catolice. A părăsit seminarul de la Blaj și, în 1796, devine secretar de tribunal provincial în Galiția, la Lwow, unde rămâne aproape un sfert de veac. Aici își scrie opera fundamentală în latinește, germană și română. Gramatica întocmită de el (*Fundamenta grammatices linguae Romaenicae*), redactată întâi în latinește și prelucrată, apoi, în română în 1815 (*Temeiurile gramaticii românești*, rămasă în manuscris), gramatica lui, spun, satisface și azi o bună parte dintre exigențele specialiștilor.

Este limpede că Ioan Budai-Deleanu are idei, dar are și imaginația ideilor. Faptul se vede mai bine, în afară de scrierile de ficțiune, în însemnările despre „firea limbei românești cu totul împotrivoare” și în prefața la *Lexiconul românesc-nemțesc*, în care nu-și reprimă o notă de amărăciune. Amărăciunea îi vine de la ceea ce el numește

„greutatea și mahnicioasa nespornicia lucrului”, ceea ce va să zică: este întristat că are puține surse de informare și nu prea are cu cine să se sfătuiască când are nevoie. Din aceste pricini scrie greu și îi vine să abandoneze totul. Este disperat, dar până la urmă în cugetul lui curat învinge gândul cel bun. Gândul că are o datorie de împlinit față de națiunea sa. Silit să se înstrăineze, se decide, totuși, să ducă la capăt proiectul:

„Însă altmintre au hotărit ursita!... Căci, precum neguțătorul ce plutind de preste mări întoarce acasă, tocmai când va să abată la mal, răpit fiind de năprasnică vijulie și vânturi năsâlnice, să trezăște aruncat înapoi cu multe sute de miluri la nește ostroave necunoscute, așa și eu: abia călcai strămoșescul pământ, când, *întâmpinându-mă toate împotrivele, fui sâlit iarăș a mă înstreina*, ba, ca cum aș zice, a merge de voie bună în urgie. Fui silit în urmă a mă așeza în țară străină, întru care nemernicie mă aflu până acuma. Însă, măcar lipsit de tot prilejul de a mă sfătui cu cei procopsiți în limba noastră pentru multe îndoiele ce-mi vinea în minte la tâlmăcire deplin a cuvintelor, apoi și neavând cea mai mare parte a cărților românești și a manuscriptelor, dintru care să mă fiu putut folosi întru această grea și nevoincioasă ostăneală, totuși vremea ce-mi prisosea după împlinirea dregătoriii mele și care era hotărâtă spre odihna mea o dăruiam Lexiconului. Cu toate aceste, nu o dată mă afluam biruit de greutatea și mahnicioasa nespornicia lucrului, care nimene nu poate să-l preceapă, numa cel ce este osândit a face lexicoane. Întru acest chip, asuprit o parte de mărimea ostenelii, de altă parte mâhnit pentru lipsa cărților, nu o dată îmi vinea să arunc toată a multor ani sudoare în foc. Dară socotința că cea mai grea parte era gata și că, de aș părăsi lucrul acum început, doară încă un veac ar trece până când să va afla cineva să primească atâta greutate asupra sa, iar neamul românesc va rămâne

lipsit de lexicon sângur din vina mea, socotința aceasta (cum zisăi) iarăș mă dumerea și ațița de nou întru mine mai cu totul potolita râvnă [...] Sângur dară, fără nice un ajutoriu, am alcătuit acest Lexicon, întru care aduc neamului meu toată osteneala tinerețelor mele și o închin; nice poffesc altă răsplată, fără ca să o priimească cu acea cunoștință sâmțiitoare, cu care eu o am săvârșit și cu care i-o afierosesc. De cumva nu ar priimi și nu ar cunoaște prețul cărții aceștii, vina nu este de partea mea. Știu că neamul viitoriu îl va precepe și mă va binecuvânta în mormânt”.

Că Ioan Budai-Deleanu este un spirit european și, în genere, un spirit capabil să înțeleagă diferențele dintre culturi și ceea ce se numește psihologia națiunilor dovedesc *Scurtele [sale] observații asupra Bucovinei*. Este, în fapt, un raport întocmit la comandă despre starea generală a Moldovei de Nord, cedată, în 1774, de *Înalta Poartă* Austriei. Raportul, scris în nemțește (cândva între 1800–1805) și publicat în traducere românească de Bogdan-Duică (în „Gazeta Bucovinei” în 1894), este un veritabil eseu geopolitic și, totodată, o cronică a mentalităților din această parte de lume unde trăiesc, alături de populația românească majoritară, ruși, evrei, armeni, lipoveni, unguri, germani etc. Eseul este remarcabil și, fără a avea proporțiile și complexitatea filosofică a operei lui Cantemir (*Descripția Moldovei*), poate fi comparat cu ea, nu numai prin temă, dar și prin calitatea intelectuală. *Scurtele observații* sunt, repet, cu totul remarcabile prin acuitatea și, după cât se pare, justețea lor. Singurul regret pe care îl avem este acela că n-au fost scrise în limba română pentru a vedea culoarea și exactitatea frazei. Îl putem socoti, cu toate acestea, primul eseu sociologic și psihologic românesc pe tema identităților într-un mediu multicultural cum este, în epocă, mediul bucovinean.

Eseul începe, metodic, cu descripția ținuturilor Bucovinei (16 mile în lățime și 20 în lungime), cu munții, șesurile, râurile și văile lor. Consilierul provincial de la Lwow le notează conștiincios pe toate. La Iacobenii sunt mine de fier, la Cârlibaba (un toponim pe care scriitorul l-a folosit în opera de ficțiune!) sunt mine de plumb, râul Bistrița transportă nisip cu aur, Dorna are o bună apă minerală, iar în adâncul munților se află alte izvoare de sănătate etc. Locuitorii Bucovinei trăiesc din negoțul de vite, negoțul cu lemne (între care *lemnul de tisă*), potasă, fier, ceară, miere, seu, cânepă, grâne și poame uscate... Sunt adunați în aproximativ trei sute de localități și numărul lor se ridică la 160.000–200.000 de suflete. „Populația de căpetenie” în provincie este cea românească (moldovenească, valahă) și, pentru a fi mai elocvent, raportul lui Ioan Budai-Deleanu face pe scurt istoria ei, de la descălecarea lui Dragoș până la instalarea administrației austriece, când, zice el, o parte dintre românii bucovineni au trecut în *Moldova-turcească*, adică au fost siliți să emigreze. Prilej pentru autor de a atrage atenția că populația rămasă „se ține, de fapt, și după origine, de națiune română” și că rău fac cei care, precum căpitanul Sulzer și Carra, îi insultă pe români în privința originii lor.

„Originea lor română nu se poate pune la îndoială”, conchide eseistul. Face în continuare un mic studiu de etnografie și, putem spune, de psihologie colectivă, caută, altfel zis, să determine specificul național românesc și de la acest punct eseul devine cu adevărat interesant. Sunt opiniile unui spirit necomplexat și fără resentimente xenofobe. Nu-i părtinitor cu compatrioții săi, nici nu-i bârfește prea tare, cum fac deseori românii intelectuali când vorbesc despre nația lor. O primă observație despre *poporul moldovenesc*: este „sănătos și robust la trup” și este format din indivizi „mai șireți și mai isteți decât rușii”. Caracterul lor esențial ar fi determinat de

„o iubire puternică pentru neatârnare și libertate, o foarte mare adeziune la țară, la locul în care trăiesc, la familie, obiceiuri, din care cauză rar emigrează; nu suferă tonul de stăpân al funcționarului, mai ales nu al celui din sânul lor; unul ca acesta trebuie să aibă multă popularitate; din contră, în mod fin și cu vorbe bune, faci cu ei orice. În genere, ei sunt mai curând aduși la scop cu o conducere înțeleaptă, decât prin constrângere. Legilor acceptate de ei și recunoscute ca bune le rămân credincioși; iar dacă românul este pedepsit pentru greșelile sale oricât de aspru, el se liniștește zicând «Legea m-au bătut»; din contră, dacă i se pare arbitrară și cea mai mică pedeapsă pe care a trebuit să o îndure de la stăpânul său ori de la un funcționar public, el gândește totdeauna un «Ține minte!» și se silește ca, la proxima ocazie, să se răzbune, căci în ceea ce privește prefăcătoră și răzbuirea nu stau cu mult înapoia italienilor”.

Vin la rând în această fișă a caracterului românesc *ospitalitatea, gastronomia, curățenia* (note pozitive: „în casa sa, românul – afară de boierii mari – este simplu, dar foarte curat”), *portul* („mai cu seamă turcesc–grecesc–căzăcesc”) etc. În privința virtuților și a căderilor morale, socio-psihologicul Ioan Budai-Deleanu este de părere că ele se regăsesc, în egală măsură, și la celelalte națiuni. Pe vremuri, scrie el într-o paranteză, românii erau „un popor viteaz”, aveau principii din rândul lor, se purtau bine. Când au fost supuși de „cruda Poartă Otomană, cu toată suita lor de despoți greci”, poporul a decăzut. Guvernarea despotică i-a făcut „leneși, slugarnici, falși, trădători, neîncrezători, ipocriți și bănuitori [...], ușor creduli și dispuși la orice”. Nu sunt erudiți, continuă Ioan Budai-Deleanu, dar limba lor are toate calitățile pentru a deveni cu timpul o limbă egală în cultură cu cea italiană. Românii ortodocși nu sunt așa de superstițioși ca romano-

catolicii, mai zice acest sever observator, dar preoții de mir și călugării sunt „foarte ignoranți și necunoscători în specialitatea lor”. Sufletul bun și caracterul tare al moldovenilor de rând ar fi amenințate de obiceiurile turcești și grecești (oribile, devastatoare), iar nobilimea românească s-a amestecat cu familiile grecești și a dispărut. Răzeșii, mai spune Budai-Deleanu, formează ultima clasă de nobili, dar aceștia, orgolioși și săraci, se ceartă aprig pentru pământ: „ei nu se sfiesc să se folosească de dreptul pumnului”...

Cum se poate observa, analiza nu-i deloc flatantă pentru românii din nord. Este chiar puțin exagerată în privința moralei ce dăinuie în comunitatea urmașilor Romei. Este drept că Ioan Budai-Deleanu o pune pe seama ocupației turcești și a despotismului fanariot, dar acumularea de vicii structurale de caracter în această expertiză este excesivă. Consilierul juridic de la Tribunalul provincial din Lemberg, cunoscut – cum spune un document – „pentru perfecta sa moralitate”, îi iubește pe români, dar, când e vorba de moravurile lor, nu-i cruță deloc... Nici pe alții. Despre *rușii* din Bucovina scrie că au venit din Galiția și, prin contactul cu moldovenii, „se îmbracă mai bine, sunt mai curați decât țăranii din Galiția [și beau] horincă”... *Evreii* sunt negustori, cămătari, arendași, crâșmari și chiar agricultori, dar metodele lor nu sunt ireproșabile... *Armenii* au spirit negustoresc, „ființa lor primă [este] deprinsă cu egoismul” și morala lor se măsoară „după ce este de folos”. *Grecii* dau tonul în societatea bucovineană. Și tonul nu-i deloc pozitiv. Boierul de vază își dă lesne fata după un grec și, în genere, „un grec e nobil imediat ce este grec”, zice sarcastic și cu mare năduf consilierul juridic. Cu *lipovenii* este mai blând, vorbind de credința și obiceiurile lor *nestoriene*. Nu se încumetă, totuși, să-i judece prea mult, știind prea puțin despre istoria și religia lor. Așa că încheie raportul asupra stării morale, intelectuale și sociale a

populației din Bucovina imperială cu aceste notații despre sectele lipovenilor ziși și *rascolnici sau filipovi*:

„După părerea mea, secta lor pare a fi un nestorianism modificat, căruia, cu vremea, preoțimea îi va fi adus multe adaosuri, parte din neștiință, parte din lăcomie, căci, dacă luăm în considerare faptul că mai tot Orientul este plin de această sectă a lui Nestorius, că ea se deosebește și acum prin rigoarea obiceiurilor și traiului de alte secte din Orient și că ei nu venerează nici pe Maica Domnului ca *genetrix*, s-ar putea să-i considerăm un fel de nestoriani. Însă, deoarece până acum nu am avut prilej să citesc ceva despre *rascolnicii* ruși și să-mi adun știri mai amănunțite despre originea lor, este un lucru înțelept să amân judecata mea despre ei”.

În privința altor neamuri din Bucovina (unguri, țigani, germani), raportul este cât se poate de sumar și ceea ce spune este fără importanță. Reflecțiile mai numeroase și mai interesante sunt despre administrația Bucovinei și, în genere, despre instituțiile care funcționează în acest ținut cu multe naționalități. Judecata este, și aici, sceptică: „Ce poți aștepta de la o națiune [...] care a fost impusă de lungul despotism în clasa sclavilor?” El are în vedere despotismul turcesc și „pustiirea rusească”. Câteva observații generale: poporul de la țară este, în genere, *blajin și liniștit*, dar autoritatea politică a provinciei este lamentabilă. Așa că Budai-Deleanu slobozește limbajul: „Dar, durere!, Bucovina pare a avea soarta de a vedea în fruntea sa tot ce-i incapabil, imoral și egoist în monarhia întregă”.

Am insistat asupra acestui document din afara ficțiunii literare pentru a dovedi că, în comunicarea eseistică, Ioan Budai-Deleanu are o vervă polemică superioară și un mod decisiv și mușcător de a-și nota observațiile. Exceptând câteva accente critice exagerate (la adresa arendașilor evrei și a slujitorilor bisericii creștine neunite), judecățile sale par a fi drepte. Este, confirmă din nou, un spirit european

informat, raportează mereu faptele la istorie și, amănuntul cel mai important, nu are prejudecăți în privința altor națiuni. G. Călinescu are, așadar, dreptate să-l considere pe autorul *Țiganiadei* „un om cu desăvârșire occidental, fără a pierde nimic din spiritul țăranului ardelean”. Spiritul occidental se vede din ceea ce scrie și din ideile pe care le recomandă. Spiritul țăranului ardelean, reputat pentru încetineala lui și pentru proverbiala lipsă de umor, se vede mai greu, pentru că Ioan Budai-Deleanu are umor din belșug și spiritul său iute se asociază fatal cu ceea ce teologul a învățat din cărți și, mai ales, cu ceea ce inteligența și fantezia lui elaborează.

Neștiind, repet, prea multe despre biografia omului social și necunoscându-i deloc chipul, pentru că nu a lăsat nicio imagine, putem să-i facem, citindu-i cu atenție scrierile rămase, următorul portret posibil sau, cum spun teoreticienii literari din epoca *noii critici*, îi putem desena lui Ioan Budai-Deleanu următoarea *figură a spiritului creator*: întâiul născut din cei zece copii ai preotului Solomon Budai din Cigmăul Hunedoarei este silitor la carte și ambițios ca orice ardelean, merge la școală și, ca Budulea Taichii, trece prin ea fără să crâcnească prea tare, învață mai multe limbi străine, citește pe clasici și se pune la curent mai ales cu literatura italiană; se instruește în mai multe domenii (filosofie, istorie, teologie, drept), frecventează cercurile religioase unite, dar nu se înțelege prea bine cu autoritățile ecleziastice blăjene, participă la acțiunea de renaștere națională și, înțelegând că pentru a reuși românii au nevoie de cultură, compune o gramatică, începe o istorie, întocmește dicționare, face operă de educație și, în genere, duce mai departe proiectele Școlii Ardelene... Este, ne dăm seama, un spirit stabilizator, crede sincer în valorile umanismului european, cu precădere în cel clasic, ceea ce nu-l împiedică să pună în discuție instabilitatea și vulnerabilitatea omului și totodată a lumii

din afară. Are predilecție, ca scriitor, pentru marile aglomerări pestrițe, de aceea opera lui, judecată în totalitate, trădează o viziune carnavalescă, cu alternanțe de planuri, cu dese treceri de la satiră la nota lirică nedisimulată. *Țiganiada* este, cu adevărat, o sinteză superioară în genul și pentru timpul ei. Ea combină ingenios mai multe modele, copiază tablouri de mari maeștri, parodiindu-i adesea. Scriitorul adaugă totdeauna ceva ce-i particularizează *jucăreaua*, gândită și, în bună parte, executată în spiritul barocului. Un baroc care, să mai spunem o dată, este târziu și răsăritean, ieșit din imaginația unui om cu adevărat erudit. Din ecuația lui artistică nu lipsesc ceea ce numim *medievalitățile crepusculare*, nici imaginarul rural românesc, în mai toate ipostazele lui, inclusiv râsul gros, licențios, parodia sacrului, jocul de cuvinte, spiritul de cântire...

EUGEN SIMION

INTRODUCERE

1. Este unanim acceptat astăzi că începutul spiritualității românești moderne este marcat de mișcarea Școlii Ardelene, curent ideologic și cultural care coincide, totodată, cu o renaștere identitară fără precedent, cu o trezire a conștiinței de sine a unei națiuni aflate multe veacuri la periferia istoriei. Prin aderența la un program umanist-emancipator, cărturarul român își afirma, prin gând și faptă, încă din primele decenii ale secolului al XVIII-lea, statutul de *homo europeus*, deschis spre modernitate. Studiarea acestei epoci dezvăluie un adevărat tezaur de gândire și simțire românească, a cărui cunoaștere are pentru fiecare generație resorturi intelectuale și formative multiple, deloc inactuale. Iată de ce o nouă lectură a scrierilor care se revendică de la creația iluministă transilvăneană, tipărituri și manuscrise, edite și inedite, în consonanță cu stadiul actual al istoriografiei și filologiei românești, și, implicit, alcătuirea unei crestomații de referință se impuneau în mod stringent. O antologare de acest gen presupune, la început, aducerea în discuție a câtorva coordonate de ordin metodologic: clarificarea conceptului, fixarea limitelor temporale între care se circumscrie mișcarea, urmate de un excurs critic al editărilor anterioare, precum și de expunerea criteriilor care au stat la baza selecției materialelor.

1.1. Trebuie precizat că accepțiunea denumirii de școală (și, implicit, calificativul însoțitor) nu s-a cristalizat

spontan în epocă, concomitent cu nașterea și evoluția propriu-zisă a mișcării, cu toate că apartenența la un grup era resimțită de către toți componenții acestuia. Denumirea fenomenului rămâne apanajul istoriografiei, unde nu au lipsit, la început de secol XX, oscilațiile de natură terminologică. S-a consacrat, în cele din urmă, genericul Școala Ardeleană, deși s-au vehiculat, de-a lungul timpului, și alte denumiri, mai mult sau mai puțin adecvate. Prima a fost cea de „școala latinistă” (Densusianu 1900, 17–25), formulare destul de laxă sub aspectul cadrului istoric, dublată, în mod izolat, de „școala transilvăneană”, denumiri la care profesorul bucureștean nu va renunța nici peste două decenii, când își va relua cursul în cuprinsul primului volum din *Literatura română modernă* (1920). Termenul „școala latinistă” este preferat și de Sextil Pușcariu, într-o conferință închinată centenarului morții lui Petru Maior (Pușcariu 1921–1922, 111). Lingvistul va persista și în anii următori în această formulă (Pușcariu 1929, 109) sau într-una apropiată – „direcția latinistă” –, văzută ca „minunea resurecțiunii poporului român”, în care se întrevedea „direcția în care avea să se dezvolte spiritul public în tot cursul deceniilor următoare” (Pușcariu 1930, 2). Deși adoptă o definiție similară, Mario Ruffini (1941) analizează „la scuola latinista rumena” dintr-o perspectivă mult mai largă, nediferențiată.

Acceptând că este „o mișcare de școală” (Iorga 1901, II, 269), istoricul va oscila, la început, între denumiri perifrastice, destul de aproximative, dar sugestive și percutante: „epoca lui Petru Maior” sau, după titlul unui capitol, „școala de renoație a istoricilor din Ardeal” (Iorga 1901, II, 155), dar și „școala istorică ardeleană”, pe care o califică, lapidar, drept „cea serioasă și binefăcătoare” (Iorga 1901, II, 161; Iorga 1933, III, 167). Va opta, în cele din urmă, formal, pentru sintagma care se impusese deja, reiterând un tip de definire de extracție

romantică. Nu va generaliza, însă, formula *Școala Ardeleană*, care va figura doar ca subtitlu pentru volumul al III-lea din ediția revăzută a *Istoriei literaturii românești*. Între timp, primii care vor utiliza mai frecvent noul termen vor fi istoricii. Din dorința de a fi cât mai explicit, Ioan Lupaș abordează aceeași construcție de tip perifrastic, făcând referire la „școala istorică și filologică ardeleană” sau, mai simplu, după modelul lui N. Iorga, la „școala istorică ardeleană” (Lupaș 1921–1922, 89–91). Peste un deceniu, în 1933, se va opri la sintagma simplificată, *Școala Ardeleană*, trecută însă, nemotivat, ca subtitlu al unei antologii de *Cronicari și istorici români din Transilvania*, eșalonată din a doua jumătate a secolului al XV-lea și până la începutul secolului XX. Nu era atât o tentativă a exhaustivității, cât o încercare de a contrabalansa faptul că s-a acordat, până atunci, după părerea sa, atenție „aproape exclusivă istoricilor din așa-numita «școală ardeleană» de la începutul secolului al XIX-lea” (Lupaș 1933, I, III), deși începuturile istoriografiei române din Transilvania ar fi mult mai timpurii. Tot la o formulă perifrastică apelează și Alex. Lapedatu în studiul său dedicat lui Petru Maior: „școala istorică și filologică română din Transilvania” (Lapedatu 1921–1922, 79). O ezitare de abordare terminologică va avea și Lucian Blaga, care va numi la început curentul prin expresia „școala ardeleană-latinistă” (Blaga 1943, 6–7), după care va înclina definitiv pentru aceea de „școala ardeleană”, disociind-o de excesele latiniste din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (Blaga 1966, 132–133).

În cazul lui D. Popovici, exegetul principal al epocii Luminilor, care înclina să definească contextual, cu rigoare comparativă, prima etapă din perioada modernă, sinonime precum „renașterea culturală română” sau „renașterea ardeleană” sunt sporadice (Popovici 1944, 499–500; Popovici 1972, 14). Față de sintagma generalizată atunci,

cea de „școala ardeleană”, pe care o consemnează doar incidental, în concurență cu cea de „doctrina latinistă” (Popovici 1942, 521), istoricul literar clujean se situează pe o poziție nu atât divergentă, cât de distanțare, subliniindu-i o anumită inadecvare prin aplicarea unui „criteriu regional”, opinând că denumirea care se consacrase ar prezenta „marele dezavantaj că particularizează total un fenomen de circulație universală” (Popovici 1944, 509; Popovici 1972, 24). Dincolo de aceste indecizii terminologice, tradiția istoriografică va impune definitiv sintagma actuală, definitorie, cu o rezonanță memorabilă.

1.2. Fixarea reperelor cronologice ale mișcării luministe/ iluministe românești i-a preocupat, în mod firesc, pe analiștii fenomenului, cel mai operant devenindu-se a fi principiul istorico-literar, în funcție de succesiunea operelor în timp. O tentativă a lui N. Iorga de a determina jaloanele epocii puse sub semnul tutelar al lui Petru Maior, pe baza unui criteriu istoric, între 1774 și 1821, respectiv între tratatul de la Kuciuk-Kainargi și mișcarea revoluționară a lui Tudor Vladimirescu (care coincide, ca reper cronologic, cu anul morții lui Petru Maior), deși fără relevanță, aceasta, pentru spațiul transilvan, a avut un ecou destul de pronunțat, cu prelungiri până în zilele noastre. După D. Popovici, adept al criteriului literar, traiectoria fenomenului este cuprinsă strict între anii 1779 și 1829, literatura „Luminilor” fiind delimitată, așadar, de *Cartea de rugăciuni* a lui Samuil Micu și de începerea publicării *Meditațiilor* romanticului Lamartine, în traducerea lui Heliade-Rădulescu, ca punct terminus. De precizat că, în volum, *Meditațiile poetice* vor fi tipărite în 1830. Dincolo de perspectiva integratoare asupra literaturii române, în general, nici aceste borne nu sunt pe deplin acceptabile, însuși autorul fiind conștient „cât este de arbitrară o determinare cronologică strânsă” (Popovici 1972, 20), oricum, inoperabilă în

contextul Școlii Ardelene. Ca termen *a quo* s-a mai propus, frecvent, și anul 1780, care coincide cu apariția primei opere științifice veritabile din cadrul mișcării, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, cea dintâi gramatică românească tipărită cu caractere latine, redactată de Samuil Micu și Gheorghe Șincai. Acest reper are o anumită greutate, dat fiind că reprezintă, convențional, în istoria limbii române literare, începutul epocii moderne. Îl vor adopta, printre alții, O. Densusianu, care consideră că anul respectiv marchează o nouă fază, o adevărată „epocă de regenerare”, una dintre cele mai fecunde din devenirea noastră culturală (1900, 17), sau Mario Ruffini (1941), care are în vedere perioada 1780–1871, cu o prelungire până la curentul latinist propriu-zis, ilustrat prin Timotei Cipariu, August Treboniu Laurian și I. C. Massim.

Dintr-o perspectivă pur filologică, I. Gheție (1966, 113) distinge în cronologia curentului două epoci destul de bine conturate: prima perioadă ar fi aceea de constituire a „doctrinei lingvistice”, care durează între 1779 și 1806–1809, fiind legată de numele lui Micu și al lui Șincai; a doua, care gravitează în jurul personalității lui Petru Maior, se întinde până la *Lexiconul* budan din 1825, iar liantul dintre cele două serii de învățați este asigurat de Ioan Budai-Deleanu.

Încercând să demonstreze o defazare față de iluminismul european, Romul Munteanu (1977, 5) fixa, inexplicabil, primele manifestări ale curentului în cultura română în opere târzii precum *Supplex Libellus Valachorum* (1791) sau o predică cu caracter istoric a lui Sava Popovici (1792).

Dacă ar fi să-i înglobăm în această pleiadă de erudiți pe unii dintre așa-zii precursori sau preiluminiști (Inochentie Micu-Klein, Gherontie Cotore), activi între 1743–1746, urmați de Petru Pavel Aaron și de ceilalți

coautori ai *Florii adevărului* (1750), afiliați fără rezerve mișcării, sau să luăm în considerare data scrierii unor opere atribuite cu certitudine lui Samuil Micu, datând din 1774–1778, începuturile Școlii Ardelene ar trebui oricum devansate.

În ceea ce privește termenul *ad quem*, anul 1821 (avansat de N. Iorga) este acceptat mai mult simbolic, ca „hotarul unor vieți”, de care nu a trecut niciunul dintre exponenții importanți ai mișcării (Duțu 1968, 297). Pentru cel din urmă autor, noua etapă a „iluminismului patriotic” s-ar plasa, destul de restrictiv, din deceniul al optulea al secolului al XVIII-lea până în deceniul al treilea al secolului următor, adică aproximativ șase decenii (Duțu 1972a, 123). Această cronologizare este acceptată, la un moment dat, de mai mulți cercetători (Lungu 1978, 106–112). La rândul lor, Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor împărtășesc ideea, mult mai plauzibilă, după care limita ar trebui mutată în epoca imediat următoare anului 1821, mai precis înspre sfârșitul acestui deceniu (Ghișe–Teodor 1972, 18), anul 1830 fiind o graniță și a bibliografiei naționale retrospective vechi.

O antologie care îmbrățișează cvasiexhaustiv momentul Școlii Ardelene, alcătuită de Florea Fugariu, se întinde, într-o primă variantă, între *Cartea de rugăciuni* din 1779 și *Epistolarul românesc* al lui Constantin Diaconovici-Loga, din 1841 (Fugariu 1970, I–III), pentru ca la reeditare să-și lărgescă spectrul, respectiv între lucrarea istorică a lui Samuil Micu, din 1778, *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum*, și scrierea lui Ioan Barac, *Cei trei frați gheboși*, apărută în 1843 (Fugariu 1983, I–II). Desigur, limita superioară este aleasă aleatoriu, de fiecare dată, dar imaginea de ansamblu a culegerii este edificatoare pentru încercarea de redimensionare a curentului, în care a fost înglobat, firesc, atât un așa-zis preiluminism, cât și un postiluminism transil-

vănean, vag definite. Pentru deceniul patru al secolului al XIX-lea, ca punct final, există și alte opinii convergente (Bocșan 1986, 154). În fine, tendința de asimilare, în mod forțat, a latiniștilor, care s-au afirmat începând de la mijlocul secolului al XIX-lea, în ansamblul mișcării Școlii Ardelene este întâlnită și la D. Macrea (1969, 10–11).

2. Restituirea scrierilor Școlii Ardelene capătă un anumit impuls încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea, în contextul unei reînvieri a spiritului național, fără a se depăși faza romantică a recuperărilor de ordin cultural. O reeditare semnificativă pentru starea de spirit din epocă este aceea a *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* a lui Petru Maior, „pretipărită” a doua oară la Buda, în 1834, cu sprijinul banului moldovean Iordachi de Mălinescu și cu implicarea efectivă a lui Damaschin Bojincă, unul dintre ultimii reprezentanți ai curentului. Cartea nu este doar o simplă retipărire cu caractere chirilice a ediției princeps din 1812, având unele elemente de noutate. Este editat, astfel, pe lângă *Disertația pentru începutul limbei românești și Disertația pentru literatura cea veche a românilor*, anexele tradiționale ale lucrării, și *Dialogu pentru începutul limbei română întră nepot și unchiu*, numai cu grafie chirilică, publicat prima dată ca appendice în scrierea lui Maior din 1819, *Orthographia Romana sive Latino-Valachica, una cum clavi qua penetralia originationis vocum reserantur*, și reluat întocmai în *Lexiconul de la Buda* din 1825. În partea a doua a ediției sunt rediate, în plus, în română, sub genericul *Disputațiile asupra Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, cele trei răspunsuri ale lui Petru Maior din 1814, 1815 și 1816, apărute inițial în latină, la recenziile severe ale slavistului austriac de origine slovenă Jernej Bartolomeu Kopitar, apărute în presa vieneză. Replicile istoricului român sunt traduse din limba latină de Damaschin Bojincă, precedate de o

motivare privind modul de concepere a ediției: „Deci pentru ca să se facă tuturor cunoscut cum că prealăudata *Istorie* au fost subpusă și criticei a celor mai învățați bărbați, carii, cunoscând mai pe urmă adevărul, au primit-o ca pre o istorie vrednică de credință, am socotit a fi de trebuință a tălmăci prezisele disputații românește și a le alătura la svârșitul zisei *Istorie*. Nici să se mire cineva, văzându-mă zicând că eu le-am tălmăcit românește, după ce însuș autorul zice: «e Valachico in latinum translatae», adecă prentoarse de pe românie pe latinie, pentru că poate că răpăosatul le va fi avut țesute și românește, dar însă nici știu să le fie dat în tipariu, nici știu să se afle undeva în manuscript, măcar că destul am cercetat aceasta” (Maior 1834, IV).

Întreprinderea lui Bojincă, altfel meritorie ca intenție culturală, nu îndeplinește condițiile unei ediții moderne, fiind o reproducere relativ fidelă a textului chirilic din 1812, dar cu unele înlocuiri (nemotivate) sub aspect grafic sau fonetic: *străini* (ed. 1834) în loc de *streini* (ed. 1812), *este* – *iaste*, *datoare* – *detoare*, dar și *seau* – *sau*, *strenepoți* – *strănepoți*, *împeratul* – *împăratul*, *însămna* – *însemna*, *causă* – *cauză*, *deschelecarea* – *descălecarea*, *Țesar* – *Chesar* etc. Importantă rămâne însă dotarea scrierii lui Maior cu cele trei texte complementare, traduse acum în română, care întregesc modul de receptare a unei opere fundamentale din patrimoniul mișcării iluministe ardelene. În cadrul *Disputațiilor* din ediția secundă, Bojincă efectuează nu numai o transpunere liniară a tripticului polemic al lui Maior, ci și o glosare a textului, multe dintre echivalențele sale fiind însoțite de corespondențe ale termenului în paranteză, uneori și de o precizare a formei din latină. Iată o parte dintre seriile sinonimice pe care editorul din 1834 le consemnează, încercând să faciliteze pătrunderea și acceptarea unui lexic neologic: *abuz* (*rea întrebuințare*), *argument*

(*temeiu*), *confuzie* (*învăluială*), *consonantă* (*nesunătoare*), *cultură* (*luminare*), *deșertul* (*loc pustiu*), *emulația* (*întrecerea*, *pizmuirea*), *însușește* (*alipește*), *orațiile* (*cuvântările*), *perfectie* (*covârșire*), *polită* (*cioplită*), *postpositive* (*în urmă puse*), *reflexiile* (*luările-aminte*), *repetuita* (*respusa*), *scrisoare* (*epistolă*), *serioase* (*adevăroase*), *tainele* (*secretele*), *văierarea* (*jeluierea*), *vocale* (*sunătoare*), *deosebire* (*distinctio*), *îndreptată* (*correcta*), *particularnic* (*accidentaliter*), *pronomile arătătoriu* (*demonstrativum*). Procedul glosării nu este singular aici, fiind recurent și în alte scrieri ale lui Damaschin Bojincă, precum și ale altor autori din epocă. Redăm câteva exemple dintr-o lucrare mai târzie, din 1830, *Dirigătorul buneii-creștere: au adoptat* (*l-au făcut fecior de suflet*), *căutătoarea* (*oglanda*), *dământăciunile* (*poruncile*), *defect* (*smintă*, *stricare*), *nega* (*tăgădui*), *sperință* (*nădejde*), *șintă* (*sfârșit*, *scop*).

A treia ediție a *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, scoasă, cu litere latine, la Budapesta și Gherla, în 1883, sub egida Societății Literare „Petru Maior”, este deficitară prin modul de reproducere, în care sunt făcute multe concesii ortografiei etimologizante puriste, socotită în *Precuvântare* singura „care ne poate feri mai tare atât de barbarismii limbei, cât și de scrierea după provincialismii necorecți” (Maior 1883, XLII). Deși își propun, în principiu, să lase intacte forma și topica cuvintelor, editorii improvizați își arogă dreptul de a opera modificări de ordin lingvistic esențiale: „Textul și ordinea cuvintelor încă o am susținut neschimbată. Rectificări am făcut numai acolo unde au fost erori de tipariu, unde interpunțiunea nu ni s-a părut destul de corectă, unde concordațiunea nominală și verbală a fost eronea și, mai pre urmă, acolo unde consecința și sistemul ortografic adoptat a adus cu sine” (Maior 1883, XLIII).

Altfel spus, intruziunea este vizibilă aproape peste tot. Intenția de modernizare lexicală produce efecte destul de

devastatoare, dintre care reținem doar câteva exemplificări expuse și în *Precuvântare: Spiritul* (ed. 1883) – *Duhul* (ed. 1812), *timp – vreme, cauză – pricină, popor – norod, ginți – ghinte, sceptru – schiptru, Dacia – Dachia, Tracia – Trachia* etc.

În prelungirea preocupărilor sale istoriografice, desfășurate împreună cu N. Bălcescu la „Magazin istoric pentru Dacia”, August Treboniu Laurian va scoate, asistat de Alecu Donici, Anastasie Panu și M. Kogălniceanu, prima ediție integrală din *Hronica românilor și a mai multor neamuri* a lui Gh. Șincai (I–III, Iași, 1853–1854), însă nu după manuscrisul autograf, ci după o copie ieșeană, fructificată parțial și de Gherman Vida, în 1843. Tipărită cu litere chirilice, ediția nu este scutită de erori de transcriere, cu toate că își impusese „de a nu se atinge cât de puțin de textul original, modificându-l sau adăugându-l în ceva”, dorind să rămână „reproducția credincioasă” a *Hronicii*. O ediție academică, tot în trei volume, cu litere latine, va publica Gr. G. Tocilescu în 1886, realizată după același manuscris ca ediția anterioară, urmărind să înregistreze textul „cu toată exactitatea posibilă, cu ortografia, chiar și cu erorile și omisiunile copiei”, dar fără o critică textuală necesară. La sfârșitul tomului al III-lea este dată o listă de concordanțe ale unor lecțiuni, rezultată din compararea manuscriselor și a edițiilor *Hronicii* de până atunci. Cu toate acestea, ultimele două ediții sunt considerate de unii exegeți inferioare ediției parțiale a lui Alexandru Gavra, apărută la Buda, în 1844 (recte: 1844–1848), care este „înzestrată cu multe note deslușitoare” (Veress 1927, 493).

Foarte dedicat moștenirii Școlii Ardelene, Al. Papiu-Ilarian va reproduce și comenta în *Tezaur de monumente istorice pentru România* câteva lucrări lingvistice ale lui Gheorghe Șincai, respectiv prefața la *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, ediția din 1805, și

Epistola către Ioan de Lipszky, din 1804, ambele în latină (Papiu-Ilarian 1862, I, 87–105), iar în anexele la discursul său de recepție la Academia Română din 1869 va edita complet *Elegia* lui Șincai (Papiu-Ilarian 1869, 106–126).

În condițiile schimbării repetate a sistemelor ortografice, necesitatea editării textelor de extracție iluministă devenea tot mai imperioasă. Dincolo de modul fluctuant în care erau utilizate diferite norme de echivalare, în care transliterația parțială se interfera cu o transcriere interpretativă aproximativă, calitatea edițiilor era afectată, totodată, de ortografia etimologizantă, mai fluctuantă decât cea chirilică, și care lăsa o anumită larghețe în restabilirea formelor lingvistice din cuprinsul textelor. Multe dintre edițiile apărute nu au, așadar, un caracter științific consolidat. Acuratețea reproducerii textului era trecută deseori pe un plan secund, iar tendința de modernizare (sau chiar de arhaizare) a limbii se manifesta de multe ori în mod abuziv. Un exemplu de editare defectuoasă îl constituie publicarea ediției a doua a *Propovedaniilor* lui Samuil Micu, la Sibiu, în 1842, cu litere chirilice, „cu binecuvântarea episcopului neuniților din Ardeal, Vasile Moga”, și sub îngrijirea lui Bucur Bucurenci. Textul este falsificat grosolan, prin adăugarea altor șase propovedanii aparținând lui Petru Maior și operarea unor schimbări lexicale nepermise. Mai mult, ediția contrafăcută este reluată întocmai, cu litere latine, și la Arad, în 1907.

Un manuscris al *Istoriei românilor cu întrebări și răspunsuri* a lui Samuil Micu, datând din 1791, considerat pierdut, a fost recuperat, pe porțiuni, în modalități diferite, la interval de două decenii. Mai întâi, dascălul blăjean Gavril Laslo Pop tipărește o primă parte la Sibiu, în 1848, cu alfabet chirilic de tranziție, cu titlul *Istorie scurtă a românilor de la Almu, povățuitoriul ungurilor, încoace, scrisă din un fragment de a părintelui Klein și*

cu însemnări însemnată, pe care o însoțește, așadar, cu o serie de note lămuritoare. În 1867, în nr. 10 și 11 din „Sionul românesc”, foaie bisericească, literară și scolastică, scoasă în limba română la Viena, Gavril Pop reia tipărirea unor fragmente, de data aceasta cu alfabet latin și ortografie etimologizantă, realizând un conglomerat căruia numai absența originalului i-a favorizat difuzarea, cu toate că autenticitatea și rigurozitatea acestui „catehism istoric” pot fi puse la îndoială. Totuși, editorul de la 1867 ținea să-și marcheze uneori intervențiile, menționând într-o notă: „am suplinit, punând cuvântul <învățase>”, care cuvânt lipsea în manuscris, însă contextul <î>l pretindea” (Micu 1867, 128).

În acțiunea de editare propriu-zisă a scrierilor Școlii Ardelene se va implica și un filolog și literat de talia lui Ion Heliade-Rădulescu, care va avea inițiativa publicării scrierii lui Paul Iorgovici, *Observații de limba rumânească*, tipărită la Buda, în 1799, în cuprinsul primelor periodice cu o apariție de lungă durată pe care le întemeiasse, respectiv în „Curierul românesc”, X, 1839, nr. 55, 56, 61, 67, 72, în „Curier de ambe sexe”, periodul II, 1838–1840, nr. 6, 82–118, și reluată, în transcriere cu alfabet latin de tranziție, în „Curier de ambe sexe”, periodul II, 1838–1840, nr. 6, ediția a II-a, 1862, 79–117.

În preambul, Heliade-Rădulescu își motivează gestul publicistic prin dorința de a pune în valoare o scriere deosebită „pentru frumoasele și folositoarele ei băgări de seamă asupra limbii”, a cărei editare solicita o mare acribie: „În această publicare se va păzi cu scumpătate și limba și ortografia autorului, ca să poată judica filologii noștri cum au fost început bătrânii noștri a cultiva limba, simțind caracterul și firea limbei, și luându-se după modelul cu care italienii, francezii, spaniolii, din limba poporului alegând bunul, și-au format dialectul și limba literaților” (Heliade-Rădulescu 1862, 79). Heliade-Rădulescu

transcrie cu suficientă onestitate cartea lui Iorgovici, reproducând majoritatea particularităților de grafie datorate scrisului etimologizant, precum: *a – ă, â (romanesci), e – ă (pecat, remeșițe, seu), e – ea (ave), o – u (nomele, rogaciune), o – oa (scolă), sce, sci – ște, ști (conosce, științe)*, cu unele încercări izolate de interpretare: *nascut – născut*. Apar, sporadic, și unele modificări fonetice: *către – cătră, între – întru, întrebuințează – întrebuințază, sunt – sânt (izolat), experiențe – experienție, naturale – naturalii, limbei – limbii, logica – loghica* etc. Însă lexicul nu este afectat prin substituiri arbitrare.

Și alte publicații periodice din epocă vor dedica un spațiu corespunzător editărilor, între acestea figurând „Instrucțiunea publică”, revistă pedagogică apărută la București între 1 septembrie 1859 și iulie 1861, sub direcția lui A. T. Laurian. Acesta va publica în numărul pe martie–aprilie din 1861 fragmente din *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum* a lui Samuil Micu, după copia din 1778, păstrată în Muzeul Brukenthal din Sibiu, intitulată *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Daco-Romanae seu, ut quidam barbaro vocabulo appellant, Valachorum, ab initio usque ad saeculum XVIII*. După dispariția revistei, A. T. Laurian va reedita scrierea lui Samuil Micu, în foileton, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură” din 1862, nr. 11–26, 29–30. Pe aceeași linie se mai înscrie „Sionul românesc”, menționat anterior, unde Grigore Silași va publica în foileton, începând cu nr. 10 din 15 noiembrie 1865, „fidel și fără pic de strămutare”, continuând și pe parcursul anului următor, lucrarea lui Petru Maior *Protopopadichia*.

O preocupare constantă pentru editarea scrierilor Școlii Ardelene se manifestă în „Archivu pentru filologia și istoria”, scos la Blaj, de Timotei Cipariu, în care este publicată lucrarea inedită a lui Petru Maior, *Disertație despre articlii limbei românești* (1867, nr. II, 27–31), în

alfabet de tranziție, urmată de alte fragmente gramaticale, apoi de *Elegia* lui Gheorghe Șincai, împreună cu notele explicative, în latină și în traducere (1868, nr. XIII, 247–256, nr. XIV, 274–276, nr. XV, 290–296), precum și de fragmente din *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, de Samuil Micu și Gheorghe Șincai, din ambele ediții (1869, nr. XXIX, 564–570, nr. XXX, 587–594, IV, 1870, nr. XXXI, 602–607). Tot aici, Al. Papiu-Illarian editează fragmentar *Fundamenta grammatices linguae Romaenicae* a lui Ioan Budai-Deleanu (1870, nr. XXXVI, 706–710, nr. XXXVII, 721–724), iar T. Cipariu reproduce și traduce părți din *Orthographia Latino-Valachica* din 1805 a lui Ștefan Crișan-Körösi (1870, nr. XXXVIII, 745–750), precizându-și opțiunea pentru păstrarea integrității textuale, discutabilă aici: „Sunt însă și unele viția de limbă și de interpunțiune, cari noi toate le-am lăsat în loc, neținându-ne îndreptățiți a schimba ceva în opul altuia” (Cipariu 1870, 750). În continuare, filologul blăjean publică pasaje semnificative din *Acatistul* cu litere latine al lui Samuil Micu din 1801, împreună cu imnul *Stabat Mater*, reproduse ca „mostră de ortografie” (1870, nr. XXXIX, 761–765). Tot Cipariu publicase în 1855, în *Acte și fragmente*, mai multe capitole din scrierile istorice ale lui Samuil Micu, Petru Maior și Gheorghe Șincai, redată în alfabet chirilic, dar și *De ortu, progressu, conversione Valachorum* a lui Samuil Micu și *Elegia* lui Gheorghe Șincai, ambele în limba latină. Ultima scriere este redată, spre deosebire de editarea sa anterioară din „Archiv”, fără note, „mai mult ca o curiozitate istorică decât pentru valoarea internă a ei” (Cipariu 1855, 277). O mențiune pentru istoricul și teologul Constantin Erbiceanu, care editează pentru prima oară, „după manuscriptul autograf existent în Academia Română”, respectiv ms. rom. BAR 565, *Procanonul* lui

Petru Maior, în „Biserica Ortodoxă Română”, tomul XVIII din 1894 (și în extras).

Repunerea în circuitul public a operei lui Ioan Budai-Deleanu a întâmpinat, de asemenea, piedici greu de surmontat de-a lungul timpului. După tentativele eșuate ale autorului de a-și publica *Lexiconul românesc-nemțesc*, în ultimii ani de viață, editarea scrierilor sale nu s-a bucurat nici în posteritate de împrejurări mai favorabile. Recuperarea destul de greoaie a manuscriselor rămase în custodia urmașilor săi din Galiția, de către neobositul Gheorghe Asachi, în 1868, și publicarea abia în 1876–1877, de către Theodor Codrescu, a primei variante din *Țiganiada*, într-un periodic de o mai mică vizibilitate, „Buciumul român”, au îngustat posibilitățile de receptare a impresionantei opere a scriitorului rămas atâtea decenii într-un con de umbră. Mai mult, difuzarea anevoioasă a scrierilor lui Budai-Deleanu a fost însoțită, la început, și de o editare deformată, care afecta serios veridicitatea textului. Astfel, Virgil Onițiu era de părere că *Țiganiada*, căreia îi adaugă un subtitlu creat ad-hoc la 1900, *Alexandria ai țigănească*, trebuia neapărat „pe înțeles întocmită”, ceea ce l-ar îndreptăți să recurgă la intervenții total inadecvate, cum ar fi eliminarea unor strofe și a majorității notelor de subsol, omisiuni și substituiri de cuvinte sau inversiuni de versuri față de textul versiunii A. Este de neînțeles de ce această ediție „ciuntită” va fi republicată peste trei decenii, în 1930, de Grațian C. Mărcuș, cu girul lui G. Bogdan-Duică. În mare parte, „stilizările” din ediția anterioară sunt preluate, iar lista cuvintelor înlocuite brutal este la fel de mare: *buciumul* în loc de *trâmbă* (versul 181, în original), *cuget* în loc de *scopos* (v. 189), *cioroiască* în loc de *murgă* (v. 246), *căpitanul* în loc de *ducul* (v. 343), *țâmbale* în loc de *tândale* (v. 587), *hodinea* în loc de *răpăusa* (v. 3786), *strigoaiele* în loc de *strâgele* (v. 3796), *înholbând* în loc

de *învolbind* (v. 3829), *năpârca* în loc de *vipera* (v. 5948) și altele. La fel de „creator” va proceda Mihail I. Pricopie, când va publica la Cernăuți, în 1931, o pseudoediție a *Țiganiadei* (A). Cu toate că ne avertizează la început că a respectat „cu sfințenie acțiunea în întregul ei, cât și ideile autorului”, el și-a luat libertatea de a schimba unele cuvinte cu altele, care i s-au părut că „exprimă mai clar ideea”, sau de a reduce unele cânturi, „în mod remarcabil”, după spusele sale.

Am întreprins, cu un alt prilej (Pavel 2012, 106–113), o analiză a edițiilor care au urmat din operele lui I. Budai-Deleanu, cu o mențiune specială a celor datorate lui Gh. Cardaș, J. Byck și Florea Fugariu, de un nivel mult îmbunătățit. Totuși, nici acestea nu au dovedit întru totul scrupulozitatea necesară unei editări fidele, lipsită de aproximări și soluții discutabile. Este de neînțeles, de pildă, de ce Gh. Cardaș, după ce își propusese să păstreze „cu stricteță” forma manuscrisului la prima editare a *Țiganiadei* din 1925, la ediția a doua, din 1928, ne oferă o variantă alterată, cu textul „modernizat” pe alocuri, „în măsura permisă de forma versurilor”, vrând, chipurile, „să arunce zgura aspră, să șlefuiască versul arhaic” (Budai-Deleanu 1928, LXXX). Cât de îndreptățit deplângea D. Popovici faptul că împrejurările au fost atât de vitrege cu opera lui Budai-Deleanu. Pe de o parte, ea a zăcut multă vreme îngropată în manuscrise necunoscute, pe de alta, unii editori au corupt progresiv textul, permițându-și să „colaboreze” în mod arbitrar cu scriitorul (Popovici 1951, 95).

Acest gen de intervenții aberante nu sunt, de multe ori, întâmplătoare, ci întreprinse cu bună știință, învederând o practică perpetuată în multe feluri de editări. O întâlnim și la Monseniorul Iacob Radu de la Oradea, care, publicând pentru prima oară, în 1930, *Îndreptarea păcătoșului* a lui Samuil Micu, o prelucrare din 1780, după

Paolo Segneri, ne avertizează de la început că, „pe lângă dorința noastră de a lăsa cât se poate mai întreg și neatins originalul traducerii lui Clain, ca să nu fie note și paranteze prea multe, sau unde explicarea ce nu se putea da în felul acesta ni s-a părut neîndestulătoare, acele expresiuni și cuvinte le-am înlocuit cu altele mai noi sau mai ușor de înțeles” (Micu 1930, 4–5).

3. În cercetarea noastră, selecția operelor care ar putea intra în componența unei antologii reprezentative a iluminismului românesc transilvănean a stat pe primul plan. Stabilirea textului de bază al unei ediții presupune, mai întâi, elucidarea unor chestiuni legate de paternitatea textelor, precum și de originalitatea operelor, în funcție de accepțiunea din epocă, în care noțiunea de proprietate literară era încă evazivă, insuficient asumată. Unele scrieri din sfera Școlii Ardelene, dintre care nu puține sunt traduceri, compilații, prelucrări sau adaptări, trebuie, astfel, reanalizate și sub aspect auctorial. Un asemenea caz îl reprezintă, de exemplu, *Retorica* lui Ioan Piuariu-Molnar, din 1798, comentată de unii istorici literari drept o scriere originală. Or, așa cum a demonstrat convingător N. A. Ursu, pe baza unor probe de natură traductologică, pornind de la o sugestie anterioară, primul manual de retorică din limba română nu-i aparține, în realitate, întreprinzătorului medic oculist sibian. Acesta nu este, așadar, nici autorul, nici traducătorul, ci doar editorul unei traduceri mai vechi din greacă a tratatului de retorică al lui Francisc Scufos, apărut la Veneția, în anul 1681 (Ursu 2002, 332–346). O altă situație de infirmare a paternității prestabilite vizează abecedarul intitulat *Povățuitoriuul tinerimei cătră adevărata și dreapta cetire*, apărut la Buda, în 1826, care ar fi, potrivit foii de titlu, „întru acest chip acum întâia oară lucrat” de Gheorghe Lazăr. Atribuirea, acceptată de N. Iorga (1901, II, 526), era falsă, cartea fiind, în realitate, o plastografiere a lui

Zaharia Carcalechi, o compilație mistificatoare, menită să faciliteze vânzarea ei. Cu toate că Onisifor Ghibu divulgase acest cvasiplagiat (1916, 99–113), scrierea a rămas întipărită în memoria unor istorici literari ca aparținând tot lui Gh. Lazăr, ceea ce l-a determinat pe N. A. Ursu să revină asupra cazului, socotind vina lui Carcalechi reală, dar nu atât de gravă, privită sub aspectul consecințelor ei imediate pe plan cultural (Ursu 2002, 431–437).

Aceste filiații și atribuiri evidente nu pot fi extrapolate și în cazul altor autori importanți, ale căror surse literare au fost identificate, fără a li se nega paternitatea propriuzisă. Astfel, s-a sugerat o dependență literară a *Predicilor* lui Petru Maior față de culegerea de *Quaresimale* a oratorului iezuit italian Paolo Segneri, la care apelase și Samuil Micu. Chiar dacă anumite idei, parabole sau citate biblice sunt comune, tratarea oratorică este diferită, iar predicile nu ar putea fi etichetate „împrumuturi nemărturisite”, fiind concepute cu mult discernământ și adaptate specificului local (Georgescu 1940, 12–24). De altfel, mulți dintre autori nu-și arogau fără scrupul textele, mărturisind, încă din titlu, atunci când scrierile erau „întoarse” din altă limbă, iar unele manuale și lucrări educative sau utilitare nici nu erau semnate de nume precum Gheorghe Șincai sau Petru Maior. În privința traducerilor și a prelucrărilor, acestea sunt introduse, de regulă, prin formulele „întru acest chip așezată pre limba românească”, „întoarse pre românie” sau „cartea aceasta se întoarce în limba românească”, libertatea de redactare fiind sensibil mai mare în cazul adaptărilor. Într-adevăr, Samuil Micu nu este cu totul original în scrierile sale filosofice sau în cele teologice, modele precum Friedrich Christian Baumeister, Karl Steinkellner, Wenzel Schanza sau Honoré Tournely fiind evidențiate de cercetarea actuală. Prelucrarea lui Micu, „culeasă și întru acest chip

așezată și rânduită”, este, în multe cazuri, destul de personală, prin rearanjarea expunerii, prin clarificări ale unor pasaje, prin omisiuni sau simplificări față de original, trimiteri, exemplificări și localizări proprii, astfel încât prin „infidelitățile” sale pare să-și adjudece și mai mult textul adaptat (vezi și Popovici 1972, 202; Micu 1966, 42–43). Interesat de perfectarea textului, Samuil Micu oferă pe parcursul anilor mai multe variante pentru aceeași lucrare, în această situație fiind *Loghica*, „pre limba românească prefăcută” mai întâi în 1781, revăzută peste doi ani, apoi, așa cum notează el însuși, în 1786 și 1787, „mai ales și mai pre înțales și cu cuvinte mai bune și mai pre larg s-au scris a doao oară tot de mine, Samoil Clain” (BAR Cluj, ms. rom. 113, f. 3^v), ultima redactare văzând lumina tiparului în 1799, fără să o semneze însă. Crearea unui limbaj filosofic românesc rămâne contribuția sa decisivă, ceea ce conferă, de multe ori, transpunerilor și prelucrărilor sale configurația unor rescrieri mereu înnoite. Tatonările sale în vederea găsirii unor echivalențe terminologice în limba română cât mai proprii, pe baza unor construcții pornind de la lexicul comun și apelând la neologisme doar când se impunea, sunt exprimate și la finele capitolului *De cuvinte* din Partea întâi a *Loghicii*: „Iară unde lipsește limba noastră cea românească și nu avem cuvinte cu care să putem spune unele cuvinte, mai ales întru învățături și în științe, atunci, cu socoteală și numai cât iaste lipsa, putem să ne întindem să luom cuvinte ori din cea grecească, ca din cea mai învățată, ori din cea latinească, ca de la a noastră maică, pentru că limba noastră cea românească iaste născută din limba cea latinească” (*Loghica, adecă partea cea cuvântătoare a filosofiei*, Buda, 1799, p. 58).

La fel, pentru *Dreptul firei și Etica* s-au păstrat trei redactări din 1781, 1782 și 1786, semnificative pentru oscilațiile și cristalizările unei terminologii filosofice în

curs de autonomizare (Teodor 1960, 242–243), autorul publicând în 1800 doar primele două părți din tratatul cvadruplu despre *Filosofia cea lucrătoare*. Când își recapitulează operele pe care le-a elaborat până atunci, în *Scurtă cunoștință asupra istoriei românilor*, Samuil Micu face el însuși o distincție de ordin general între scrieri originale și traduse, dar fără să le grupeze după cele două categorii: „acestea toate, românește, au eu le-am făcut, au eu le-am tălmăcit”.

Același lucru se întâmplă și în cazul lui Gheorghe Șincai, care, în *Istoria naturei sau a firei*, pornește de la masiva lucrare a lui Johann Heinrich Helmuth, *Volksnaturlehre zur Dämpfung des Aberglaubens* [Știința naturii pentru popor întru risipirea superstiției], fără a fi total dependent. Mai ales în *Vocabularium*, Șincai își restructurează datele și devine destul de inventiv, distanțându-se de diferite posibile izvoare, precum J. H. Helmuth, József Benkő sau Peter Sigerus, întrucât, la fel ca autorii *Lexiconului* budan, prelucrează în mod independent un bagaj de informații extras din diferite surse ce nu se află obligatoriu într-o relație de filiație (Chivu 2015, 296). Sunt acestea suficiente motive pentru a trece multe dintre lucrările triumvirilor sub numele lor, și nu ca simple traduceri sau prelucrări mecanice, fără relief, lipsite de o amprentă personală, traducerea echivalând, pe atunci, „aproape cu o creație” (Blaga 1972, 173).

În această direcție, Petru Maior pare să fie mult mai tranșant, făcând o diferențiere clară între lucrările „întocmite” de el și cele doar „prefăcute”. Mai mult, la unele dintre acestea din urmă persoana traducătorului rămâne în anonim.

Ezitant este în această privință Dimitrie Țichindeal, care își recunoaște răspicat calitatea de „prefăcătoriu” în cărțile de morală traduse din Dositei Obradovici, dar escamotează acest adevăr în cazul fabulelor adaptate după

același autor. El nu indică izvorul, considerând, probabil, că însuși scriitorul sârb tradusese, la rândul său, din Esop și din alți fabuliști. Mai mult, o mare parte dintre fabulele prelucrate de el sunt adaptate și localizate, iar unele „învățăături”, mai întinse față de schema clasică a genului, capătă chiar o coloratură națională, ușor recunoscutibilă.

Destul de ingenios procedează un teolog maramureșean, Vasile Ghergheli de Ciocotiș, care, după cum mărturisește chiar în titlu, „a tradus și adaus” la Viena, în 1819, un cod al bunelor maniere al germanului Gottfried Immanuel Wenzel, intitulat *Omu de lume*. Depășindu-și condiția de traducător, el dă la început un set de reguli și corespondențe grafo-fonemice, *Scurtă îndireptare a zicerei afară sau pronunțației literelor dacoromânești*, după care strecoară, între norme de bună-cuviință, un întreg capitol, *Cultura limbei și a graiului*, o pledoarie pentru ideile romanității și ale latinității, având ca deziderat să „vorbască omu acurat gramaticește”. Traducerea se dovedește un subterfugiu, un pretext pentru a promova, în subsidiar, ideile ortografiei cu litere latine și ale etimologismului exagerat pe care le îmbrățișa.

3.1. În selecția de față am decis, pe de altă parte, eliminarea *ab initio* a unor scrieri cu o atribuire nesigură sau forțată și care nu pot intra, astfel, în patrimoniul Școlii Ardelene. Avem în vedere, bunăoară, prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină, rămasă în manuscris, cu titlul *Institutiones linguae Valachicae*, însoțită de un *Lexicon compendiarum Latino-Valachicum*, datate între 1768–1776, pe care Mihai Gherman le-a editat în 2001, atribuindu-le lui Grigore Maior. Argumentele de ordin paleografic, filigranologic și filologic aduse de Gheorghe Chivu, în cadrul unei noi ediții exemplare, au tranșat definitiv statutul celor două texte, care „nu pot fi puse în relație cu preocupările pentru normarea limbii literare ale intelectualilor Școlii Ardelene”

(*Institutiones* 2001, 41). Profilul cărturăresc al lui Grigore Maior rămâne însă un capitol nu îndeajuns de clarificat.

Aceleași rezerve față de includerea în culegere a unor texte am avut și în legătură cu un *Arhieraticon* manuscris, care conține un ex-libris din 1748 al lui Inochentie Micu-Klein, dar care este numai posesorul scrierii, nu și copistul, așa cum s-a presupus.

La fel, nici *Cuvântare despre posturile Besearicii Grecești a Răsăritului*, tipărită la Buda, în 1828, tradusă din greacă, nu poate fi pusă cert în corelație cu lucrarea în latină *Dissertatio de ieiuniis Graecae orientalis Ecclesiae. Conscripta ab Samuele Klein de Szad, diocesis Fagarsiensis in Transilvania*, apărută la Viena, în 1782, așa cum s-a acreditat prin inserarea nemotivată a ediției românești într-o antologie a scrierilor lui Samuil Micu (cf. Micu 2010, 22, 97–124). Atribuirea mai recentă a unor *Laude* în versuri lui Samuil Micu rămâne tot de domeniul conjecturilor, desigur tentante, dar prea puțin documentate. Alți cărturari, precum Dimitrie Eustatievici Brașoveanu sau Sava Popovici din Rășinari, deși împărtășeau crezul luminist, nu și-au manifestat aderența la Școala Ardeleană și nu pot fi asimilați acesteia.

4. Încercând să reconstituim cât mai fidel acest capitol definitoriu din istoria noastră culturală, am inclus în ediția prezentă texte diverse, structurate tematic, începând cu primul memoriu al lui Inochentie Micu-Klein, *Supplex Libellus*, din 1743, și încheind cu *Antropologia sau scurta cunoștință despre om și despre însușirile sale*, publicată de Pavel Vasici-Ungurean, la Buda, în 1830. A deschide această serie magistrală cu numele lui Inochentie Micu-Klein, întemeietorul *de facto* al mișcării, este un gest emblematic și reparator, întrucât el a schițat cel dintâi, prin „cartha rugătoare” (*supplex libellus*) pe care a lansat-o, un program ambițios și temerar de renaștere națională, socială, politică și culturală, prin care semenii

săi să obțină un loc corespunzător între celelalte nații, în virtutea dreptului divin, canonic și natural. Dacă prezența acestuia în crestomație are, în primul rând, o valoare de simbol, autorul care tutează pleiada istoricilor iluminiști ardeleni rămâne nepotul lui Inochentie, Samuil Micu, eruditul prin excelență, vizionarul căruia N. Iorga îi contura un portret simpatetic, inconfundabil între „evangheliștii religiei noi”: „Lipsit de focul lui Șincai, dar și de asprimea cu toată lumea, de spiritul de înfruntare al acestui vehement propovăduitor al adevărului, inferior lui Petru Maior în judecată și puterea de concepție, dar întrecându-l în liniștea senină a formei” (Iorga 1901, II, 162). Numai un asemenea spirit, stăpânit de o umilitate austeră, profund creativă, putea elabora o construcție istorică originală, modernă, deschizătoare de drumuri, revendicându-se de la ideile *Hronicului* cantemirian, o operă din care nu puteau fi ocolite în acest corpus lucrări precum memoriul istorico-religios *De ortu, progressu, conversione Valachorum, episcopis item, archiepiscopis et metropolitibus eorum*, alături de *Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri*, *Scurtă cunoștință a istoriilor românilor*, *Istoriia și lucrurile și întâmplările românilor* și încheind cu *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor pre scurt*. Conducându-se în permanență de un crez imbatabil, acela „ca mai pe lung și mai pre larg lucrurile și întâmplările neamului românesc să le scrie și la tot neamul cunoscute să le facă” (*Cătră români*), text programatic reluat, cu mici variațiuni, în prologul a două dintre scrierile sale, Micu rămâne primul istoric al Școlii Ardelene conștient de faptul că demersul său nu este unul pur livresc, factual, didacticist. El își concepe opera animat de rațiuni superioare, imprimându-i de la început un scop militant evident, în care „a subsumat argumentația istorică unei idei politice” (Teodor 2000, 194).

Îl secondează, prin volumul materialului antologat, Petru Maior, care frapează nu atât prin noutatea temelor abordate, cele ale descendenței noastre pur romane, ale continuității („zăbovirii”) neîntrerupte pe acest teritoriu și ale formării limbii române din vechea latină populară, la acest punct fiind în consens cu Ioan Budai-Deleanu, cât prin verva stilului său polemic dezlănțuit, inimitabil. De aceea, el nu poate fi concesiv cu autorii „fabulelor” răuvoitoare. O frază pe care se sprijină din Flavius Vopiscus privitoare la părăsirea Daciei de către coloniștii romani este supusă unei critici de text care, deși părținitoare, este atent și îndelung elaborată, astfel încât argumentele aduse par să-și reducă total adversarii la tăcere. Aceeași frază va fi invocată și disecată fără drept de apel și de I. Budai-Deleanu în „Curmișul al II-le” din *Introducerea istoricească la Lexiconul românesc-nemțesc*. La fel, Maior îl va contracara pe recenzentul său vienez, Bartolomeu Kopitar, printr-un tir de critici caustice, care ne captivează, în care și unele exagerări par firești, aproape convingătoare. Deviațiile sale puriste din *Istorie* și din disertații sunt însă paradoxale, fanteziste. Ceea ce surprinde, în esență, în discursul istoric al lui Petru Maior este o anumită disonanță între stilul narativ direct, cursiv, deloc arid al textului, pe de o parte, și aparatul critic aproape prolix, cu numeroase note de subsol în latină, în susținerea faptelor fiind invocați istorici și filologi antici sau moderni, împreună cu un eșafodaj documentar irefutabil. Este, desigur, un reflex al istoriografiei savante din epocă, cu o supralicitare a sursologiei, dar și intenția preîntâmpinării unor eventuali contestatari fără scrupul.

Cel de-al treilea component al acestei triade de aur, Gheorghe Șincai, este stăpânit în aceeași măsură de un cult puternic al documentului istoric, pe care l-a strâns cu o rară tenacitate, rămânând adeptul unei istorii preponderent analistice, evenimentțiale, aparent seci, liniare, dar

însuflețită de inserturi cu valoare participativă: „Judecă acuma, cetitoriule, cât au folosit romanilor treacerea scaunului împărătesc din Roma în Țarigrad?”. Autorul *Hronicii* trăiește istoria prin toate fibrele ființei sale, se confundă și suferă pentru ea, mai ales după confiscarea manuscrisului său, de care cenzorii se temeau, chipurile, pentru ordinea statală. Veșnicul peregrin pare o victimă a erudiției sale, ceea ce nu l-a împiedicat, pe lângă vocația sa de istoric, copleșit de faptele pe care le înregistrează, să regândească prima gramatică tipărită la noi în limba latină, să-și recapituleze biografia într-o cheie elegiacă și să se dedice, totodată, unei reformări a sistemului de învățământ. Istoricul este dublat de lingvist, creatorul de traducător și de dascăl, ipostaze care constituie, de altfel, mărci distinctive ale întregii pleiade de iluminiști ardeleni.

În aceeași manieră cu a predecesorilor săi își va înzestra și Budai-Deleanu lucrarea sa în latină, *De originibus populorum Transylvaniae. Commentatiuncula cum observationibus historico-criticis* [Despre originile popoarelor din Transilvania. Mică disertație cu observații istorico-critice], cu un set de referințe bibliografice care vădesc un orizont istoriografic bogat. Opera istorică trebuie să fie, în concepția sa, în primul rând, verosimilă, să convingă, iar comentatorul, pornind de la „adâncele ei izvoară”, să pătrundă dincolo de suprafața plană a evenimentelor și să discearnă interacțiunea faptelor. Ceea ce îl singularizează între congenerii săi sunt accentele daciste din opera sa și, implicit, o perspectivă mai complexă asupra procesului de etnogeneză, precum și acceptarea unei influențe slave, așa cum reiese și din etimologiile date în *Lexiconul* său. Aici, desigur, cu amendamentul respingerii tezei, combătute și de Maior, potrivit căreia „dacii au fost neam slovenesc”.

Rămân aproape inexplicabile în cazul lui Budai-Deleanu, spirit enciclopedic, cercetător pozitivist și scriitor înzestrat deopotrivă, tenacitatea și perseverența cu care a

creat, fără a avea nicio certitudine a publicării operei sale impunătoare.

Alți traducători transilvăneni din epocă erau convinși că istoria nu poate fi cunoscută doar prin lucrările ei capitale, așa-zisele „cărți ale neamului”, ci și prin cele deschise spre universalitate, adică „a toată lumea”, mentalitatea colectivă fiind pregătită să savureze fie peregrinările prin „veacurile vechi” ale unui Claude-François-Xavier Millot, fie pamfletele antinapoleoniene de la începutul secolului al XIX-lea.

Lingvistica și filologia stau imediat în apropierea istoriei prin bogăția și diversitatea operelor scrise sub patronajul luminist, dar unitare prin mesajul intrinsec de elucidare și demonstrare a latinității, văzută ca un *modus vivendi* al definirii noastre ca entitate de sine stătătoare, dincolo de accentele puriste subsidiare. Întregul instrumental filologic al epocii (gramatici, dicționare, proiecte ortografice) este subordonat, în primul rând, ideii politice, idealul „regenerării” naționale concentrând toate dezbaterele lingvistice ale vremii. În al doilea rând, cărturarii sunt dedicați ideii de cultivare neîntreruptă și de normare a limbii noastre literare, pentru că „limba muselor” este, așa cum se exprima Budai-Deleanu în *Dascalul românesc pentru temeiturile gramaticii românești*, „limba lămurită și adusă la regulile gramaticești, apoi și înmulțită cu cuvinte obicinuite la învățături, care nu să află la vorba de obște”.

Gramaticile sunt prima piatră de încercare a lingviștilor iluminiști, fiind astfel concepute încât să demonstreze, fără tăgadă, „într-o vreme când gramatica era o armă” (Iorga 1938, 167), originea latină a limbii române. Destinate, în primul rând, uzului școlar, acestea ilustrează, totodată, eforturile de încetățenire în limba română a termenilor lingvistici folosiți în gramaticile străine avute ca model. Sunt elocvente, prin urmare, fragmentele

reținute din Gheorghe Șincai (*Prima principia Latinae grammatices quae ad usum scholarum Valachico-nationalium*, 1783), text bilingv, editat aici, de noi, pentru prima oară, din Ioan Piuariu-Molnar (*Deutsch-Wallachische Sprachlehre*, 1788), din Radu Tempea (*Gramatică românească*, 1797), din Ioan Budai-Deleanu (*Temeiurile gramaticii românești*, 1815–1820, precedată de versiunea în latină) sau din Constantin Diaconovici-Loga (*Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, 1822).

De asemenea, seria dicționarelor Școlii Ardelene, gândite nu atât în scopuri didactice, cât ca instrumente științifice propriu-zise, este larg reprezentată, fiind deschisă prin *Lexiconul Germanico-Latino-Daco-Romanum*, din 1792–1793, al lui Aureliu-Anton Predetici Nasodi, urmat de *Dicționarul român-latin-maghiar* (1802–1803), al lui Ștefan Crișan-Körösi, ambele fiind editate în premieră acum, alături de *Dictionarium Valachico-Latinum* (1801) al lui Samuil Micu, de *Vocabularium pertinens ad tria Regna Naturae. Vocabulariu ce se ține de istoria naturei* (1806–1810), al lui Gheorghe Șincai, de *Lexiconul românesc-nemțesc și nemțesc-românesc* (1818), al lui Ioan Budai-Deleanu, de *Wörterbüchlein Deutsch und Wallachisches. Vocabularium nemțesc și românesc* (1822), al lui Ioan Piuariu-Molnar, și de *Dicționarul românesc, latinesc și unguresc* (1822–1823), îngrijit de Ioan Bob. Tabloul se încheie în mod semnificativ cu *Lexiconul românesc-latinesc-unguresc-nemțesc* de la Buda (1825), primul dicționar normativ și etimologic de la noi, care a marcat, fără îndoială, debutul lexicografiei române moderne.

Înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin rămâne cea mai importantă revoluție lingvistică declanșată de generația iluministă. De aceea, sunt cuprinse pasaje ilustrative aplicative nu numai din scrieri lingvistice, ci și din literatura religioasă sau didactică, precum *Carte de*

rugăciuni pentru evlavia omului creștin, a lui Samuil Micu, prima tipăritură imprimată cu litere latine și ortografie etimologizantă, sau din manualele cu text paralel chirilic și latin, scoase pentru „procopsala școalelor celor normalești” de Gheorghe Șincai, începând de la 1783. În *ABC sau Alfavit*, el preconiza o trecere treptată, fără șocuri, alternând scrisul etimologizant cu litere latine și scrisul cu alfabet chirilic. De altfel, în *Catehismul cel mare, cu întrebări și răspunsuri*, Șincai își propunea să se racordeze la cea mai nouă metodă de predare din școlile normale („qui omnimode conformis esset recenti Normalium Scholarum docendi Methodo”), după cum va preciza într-o notă din *Elegia* sa. Iar tot într-o carte religioasă, „așezată” de Micu în 1801, *Acatistul*, textele de cult cuprinse nu sunt, de fapt, decât exemplificări ale soluțiilor simplificate propuse în prefață de a se „exprimălui” corect în scrierea româno-latină.

După avântul purist de la finele deceniului opt al veacului al XVIII-lea, o soluție de compromis este formulată de Șincai în *Epistola* către Joannes Lipszky și în ediția a doua a *Elementelor*, din 1805, și anume ca literele chirilice să fie păstrate doar în cărțile bisericești, iar cele latine să fie adoptate în cărțile laice, „politicești” și în cele destinate școlilor normale pe care le înființase („in politicis et normativis”). Această dihotomie ortografică, tranzitorie, desigur, o va împărtași, în 1809, și aromânul luminist Gheorghe Constantin Roja, adeptul unei limbi literare comune, supradialectale.

4.1. Literatura de expresie latină, parte integrantă a culturii române, însumează texte variate cu tematică teologică, scrieri laice în proză (lucrări care aparțin de domeniile beletristicii, al istoriografiei, al lingvisticii, al etnografiei și medicinei) și în versuri, pe care le-am reprodus atât în original, cât și în traducere. Astfel, alături de prima noastră gramatică normativă elaborată după

model latin, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, a lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai, am reținut și *Grammatica Daco-Romana sive Valachica* a lui Ioan Alexi, inovativă față de prototipul din 1780, needitată până în momentul de față, pe care Ion Heliade-Rădulescu o va menționa în *Gramatica românească* din 1828. Ne-am oprit, de asemenea, la *Dissertatio canonica de matrimonio* a lui Samuil Micu, tipărită la Viena, în 1781, dar am redat și fragmente din versiunea românească acefală *Despre căsătorie*, datată 20 iunie 1782 și aflată în BAR Cluj, ms. rom. 413, texte canonice a căror originalitate, aproape peremptorie, rămâne să fie demonstrată. Bine reprezentati, cu un număr semnificativ de scrieri, sunt atât corifeii (așa-zișii triumviri și, alăturați lor, Ioan Budai-Deleanu și Ioan Piuaru-Molnar), asupra cărora nu mai insistăm, cât și nume aparent obscure, puțin vehiculate în istoriile literare. Un exemplu ar fi cel al lui Vasile Popp, un creator cu disponibilități de polihistor. Alături de lucrările sale de pionierat alcătuite în limba română, între care cea *Despre apele minerale de la Arpătac, Bodoc și Covasna și despre întrebuințarea acelorași în deschilinite patimi* sau prefața la ediția a doua a *Psaltirii în versuri* a lui Ioan Prale, din 1827, o ingenioasă schiță de istorie a literaturii române, doctorul în medicină și filosofie este prezent în antologia noastră cu mai multe elegii compuse în latină, precum și cu o scriere „istorico-medicală”, de interes etnologic major, apărută la Viena, în 1817, tot în limba latină (*Dissertatio inauguralis historico-medica de funeribus plebeis Daco-Romanorum sive hodiernorum valachorum et quibusdam circa ea abusibus*), o prelegere doctă, dar antrenantă, despre „înfirmările comune la dacoromâni sau la așa-zișii valahi de astăzi și despre unele superstiții legate de acestea”. Adăugăm și o dispută în limba latină din 1815 pe tema ortografiei, dintre Petru

Maior și Ioan Corneli, care readuce în actualitate un capitol prea puțin comentat din istoria lingvisticii românești.

4.2. Alături de scrierile istorice și lingvistice, am reconsiderat, într-o nouă abordare de ansamblu, și operele literare de sorginte iluministă. Poziția meteorică a unei capodopere precum *Țiganiada* lui Ioan Budai-Deleanu, primul nostru mare autor „beletrist”, defazată față de contextul literar, nu acoperă nicidecum amplitudinea întregii perioade culturale. Este o epocă în care preferințele literare evoluează spectaculos, printr-o sincronizare accelerată a culturii române cu cea occidentală, fiind asimilate genuri și forme literare noi. Este ceea ce susține, de fapt, în prologul alegoriei sale Budai-Deleanu, prin alter ego-ul Leonachi Dianeu, atunci când mărturisește că a scris „această poeticească alcătuire, sau mai bine zicând *jucăreauă*, vrând a forma ș-a introduce un gust nou de poezie românească”. Opera este, totodată, pentru Budai-Deleanu un pretext de a pune în valoare disponibilitățile neștiute ale limbii române literare, după cum declară în *Epistolie închinătoare* din *Țiganiada*, unde, constatând că în alte limbi se află multe poeme reușite, ambiția sa este de „a face o cercare: de s-ar putea face ș-în limba noastră” asemenea „izvodiri poeticești”. Păcat că această scriere literară unică s-a aflat în contratimp cu epoca în care a fost creată și a rămas în manuscris, uitată în scrinul urmașilor poetului, și astfel necunoscută mai multor generații. Dacă nu s-ar fi produs o atare defazare între scrierea și receptarea acestui „product nou”, însăși literatura română ar fi avut, poate, un alt destin.

Punctul central al literaturii Școlii Ardelene este ocupat, prin urmare, de epopeea eroi-comică a lui Budai-Deleanu, împreună cu replica memorabilă la *Don Quijote*, din poemul *Trei viteji*, o odisee parodică a cavalerului rătăcitor, cu emblematicul personaj Becicherec Iștoc, devenit, uneori, Beșcherec, care migrează din cuprinsul primei

versiuni a *Țiganiadei* și se integrează într-o nouă „alcătuire”. Corespondențele textuale dintre cele două versiuni ale *Țiganiadei* și *Trei viteji* solicită retrospectivitatea unei întregi alchimii a creației, cu o poietică imprevizibilă. Iată, de pildă, într-o notă de subsol la primul vers al strofei 5 din Cântecul I al versiunii A, o expresie precum „hârtie mult răbdătoare” îi stârnește creatorului o meditație gravă, nelipsită totuși de o undă de maliție,: „Aici poetul închină vierșurile sale hârtii și spune pricina, adecă căci dânsa este foarte răbdătoare și poate cineva să scrie pe dânsa ce vrea, iar ea poartă cele scrise fără cârteală. Ea poartă în cârca sa toată înțelepția lumească și toată nebunia, căci mulți lucruri înțelepte și mulți scriu nebunii, însă toți acești scriu pe hârtie”. În versiunea B, în același context, nota devine mai sublimată, sugerând doar căutarea unui Mecena care să-i faciliteze publicarea: „Hârtia e răbdătoare, căci pe dânsa poți scrie ce vrei, bun și rău. Pentru aceasta poeticul nostru, lipsă având doară de patroni și mețenați, închină ostăneala sa hârtii!...”.

Paleta producțiilor literare iluministe este însă mult mai largă. Ea se deschide cu un text, insolit în epocă, *Occisio Gregorii in Moldavia vodae tragedice expressa* [Uciderea lui Grigore Vodă în Moldova expusă în formă dramatică], cea mai veche piesă de teatru originală românească, scrisă, probabil, în colectiv. Este o farsă bizară, pseudotragică, chiar fantasmagorică, jucată „în numele fărșangului”, în care se succed amețitor pasaje în proză și în versuri, cu indicații scenice în latină și cu replici și cântece în mai multe limbi, într-o poliglosie derutantă, uneori mai puțin inteligibilă, frizând absurdul, dar cu efecte ludice scontate. Textul pare contaminat de tradiția teatrului religios medieval, străbătut de un elan dionisiac, regenerat. În Mica Romă transilvană, astfel de manifestări cu iz carnavalesc nu erau singulare, existând mărturii despre reprezentațiile care i-au delectat pe blăjeni, pe la 1755, în

care protagoniști erau alumni mascați, autodenumiți „comoedia ambulatoria alumnorum”, tutelați din umbră chiar de un viitor episcop, Grigore Maior. Pare a nu fi întâmplător elogiul adus acestuia din urmă în finalul piesei *Occisio*. Și tot aici fusese scris și pus în scenă, în 1763, un dialog pseudodramatic, intitulat *A școlasticilor de la Blaj facere*.

Secțiunea literară continuă cu elegiile latine ale lui Gheorghe Șincai și Vasile Popp, cu fabulele în proză ale lui Nicolae Oțălea și Dimitrie Țichindeal, sau cu acele „cântări dumnezeiești” ale lui Ioan Tincovici, ce îl anunță pe Anton Pann. Poezia omagială și religioasă, atât de răspândită, este ilustrată și prin odele și poemele didactice de inspirație barocă, deseori facile, ale lui Ioan Piuariumolnar, Gheorghe Lazăr, Gheorghe Montan, Ioan Teodorovici-Nica, Naum Petrovici și Moisi Bota, ultimul ridiculizat de N. Iorga (1901, II, 471). Sunt recitite, de asemenea, prelucrările versificate în „stil popular” ale lui Ioan Barac din literatura antichității și din clasicismul german, chiar dacă aceste creații nu par să depășească „registrele inferioare ale artei” (Popovici 1972, 454). Pe lângă promovarea genului minor în creații ocazionale, cu „stihuri îndemânatece”, de tipul unor „verșuri veselitoare” sau „verșuri de glume”, Vasile Aaron este prezent și cu un amplu poem epic, inițiativ, cu tentă vizionară, *Reporta din vis*, așezat, de unii istorici literari, sub raport valoric, imediat în vecinătatea *Țiganiadei*, considerat mai mult decât o simplă imitație, cum se credea. Ca și în cazul lui Budai-Deleanu, ultima creație este pentru Vasile Aaron nu numai un pariu literar, ci și unul lingvistic, el vrând a dovedi, cum se exprimă în avertismentul către cititori, că „limba noastră nu e așa sacă și lipsită, cât să nu să poată într-înșea orice tâmplare în verșuri scie, cu acea înțelegere și plăcere a cetitoriului, carea să află întră verșurile altor limbi”. Același crez îl împărtășește Budai-

Deleanu și în transpunerea sa din Pietro Metastasio, redată cu litere latine și ortografie etimologizantă, a cărei motivație, expusă în preambul, este aceea de a oferi „o probă cu care să arată că limba noastră, prin cultură” se poate ridica la nivelul altor limbi romanice, respectiv cel al originalului italian. Alături de Metastasio, traduceri din Lucian de Samosata, Marmontel, Fénelon sau Giulio Cesare Croce completează, așadar, peisajul literar al epocii, deloc sărac, în care prelucrările și adaptările din alte literaturi concurează literatura originală.

Pagini literare „ascunse” pot fi descoperite și în cuprinsul unor scrieri de altă factură, cum ar fi traducerea în versuri a lui Samuil Micu a imnului religios *Stabat Mater*, de Jacopone da Todi, inserată la sfârșitul *Acatistului* din 1801, sau traduceri din fabulele din Esop, adăugate la *Gramatica* în latină a lui Ioan Alexi, în variante diferite de cele realizate de Oțălea și Țichindeal. În unele scrieri de natură didactică, cum ar fi *Arătare despre starea acestor noao introduse scolasticești instituturi ale nației românești, sârbești și grecești*, din 1813, a lui Țichindeal, descoperim versuri encomiastice sau moralizatoare, iar o parte dintre fabulele sale sunt reluate și în *Povășuitoriul tinerimei cătră adevărata și dreapta cetire*, scos de Carcalechi în 1826. Astfel de inserții poetice apar și în *Oglindă arătată omului înțelept*, a lui Nicolae Horga-Popovici, din 1807, în *Chemare la tipărirea cărților românești și versuri pentru îndreptarea tinerilor*, a lui Constantin Diaconovici-Loga, din 1821, asemănătoare fiind acele „alease cântări” care însoțesc *Scurte învățăături pentru creșterea și buna purtare a tinerimei română*, publicate de Ioan Tomici în 1827, marcate de refrenul „viersuiți, popoarelor”, sau imnurile în care Damaschin Bojincă slăvește „soarele culturii” în *Diregătoriu bunei creștere*. Să mai consemnăm, apoi, încercările de istorie literară, schematică, dar utile documentar, pe care le inse-

rează, în diverse lucrări, Samuil Micu, într-un compendiu istoric de la 1792–1798, Gheorghe Șincai, în *Elegia* din 1804, Petru Maior, într-o disertație din 1812, sau Vasile Popp, în epistola-prefață din 1827, în cea din urmă Cipariu descoperind un text „plin de erudițiune” (1870, 614).

4.3. Locul pe care trebuie să-l ocupe textele religioase și teologice în acest context comportă, în încheiere, o analiză specială. Marginalizate sau subapreciate de exegeza de inspirație marxistă și de interpretările sociologice din anii '50–'60, care le considerau idealiste, „potrivnice ideilor avansate”, prin „caracterul obscurantist al cărții religioase ca atare” (Lungu 1978, 103), scrierile de această factură nu vin în contradicție cu ideologia Școlii Ardelene, care nu poate fi redusă doar la o componentă laică, raționalistă, anticlericală. Proliferarea ideilor Reformei catolice, în spiritul jansenismului și al gallicanismului, a găsit un câmp prielnic de desfășurare la iluminiștii transilvăneni, atrași de idealurile *Aufklärung*-ului mitteleuropean, deciși să preia și să transpună în planul literaturii ecleziastice noile orientări și tendințe doctrinare, morale și pastorale ale vremii. Rațiunea specifică iluminismului de extracție catolică a infuzat mișcarea ardeleană, favorizând armonizarea discursului religios cu cel istoric și cultural. Clerici cu o solidă formație teologică și filosofică, clădită în Viena iosefină și la Roma eternă, aceștia au creat o literatură liturgică, omiletică, catihetică și de teologie morală variată, de mare audiență. Totodată, cărțile Blajului, între care, pe lângă scrierile de doctrină teologică, vor domina cele de cult, care reproduc, cu fidelitate, tipăriturile religioase muntenești, nu denotă nicidecum un spirit preconceput, închistat în confesionalism, ceea ce a condus, printre altele, la unificarea normei literare, ca pe un act deliberat, în jurul anului 1750. Traducerea *Vulgatei* și apoi publicarea, pentru a doua oară în cultura română, a unei noi

versiuni integrale a *Bibliei* au marcat, timp de peste un secol, limbajul biblic românesc. Desigur, chestiunea originilor, a romanității și a continuității poporului român, a latinității limbii sale, spiritul militant axat pe ideea emancipării naționale au fost liniile de forță ale mișcării iluministe românești, cu o notă distinctă în contextul iluminismului central și sud-est european. Ar fi o eroare, însă, să inventariezi contribuțiile acestei mișcări doar din perspectiva laturii primordiale național-politice sau din cea referitoare la vulgarizarea cunoștințelor și mult vehiculata „culturalizare a maselor”, fără îndoială defini-torii, dar nu exclusiviste în caracterizarea curentului de idei. N-ar trebui absolutizată, apoi, apartenența greco-catolică extinsă a reprezentanților mișcării, între aceștia fiind activi și „ortodocșii” Ioan Piuariu-Molnar, Radu Tempea, Ioan Barac, Paul Iorgovici sau Constantin Diaconovici-Loga, alături de alți cărturari bănățeni. Formând un grup compact în cadrul mișcării, cu o fizionomie de neconfundat, bănățenii vor fi, de altfel, elogiați de Petru Maior, pentru militantismul lor funciar, în *Disertația pentru literatura cea veachie a românilor*. Pe de altă parte, încercarea de a opera un *distinguo* între o așa-zisă direcție moderată, reformistă, pe de o parte, și una radicală, pe de altă parte (Lungu 1978, 115–116), nu ni se pare pe deplin fezabilă.

Aparent eterogenă, mișcarea trebuie percepută în complexitatea ei fenomenologică, relevantă prin impactul socio-cultural produs în spiritualitatea românească din veacul al XVIII-lea. Școala Ardeleană se definește, prin urmare, ca un curent generat pe baza unor afinități ideologice asumate, o sinteză umanistă unică, cu opere scrise în limba română și în limba latină, în principal, de o mare diversitate ideativă și stilistică, texte în care religiosul se întretaie cu profanul, conceptele teoretice cu ideile practice, reformatoare, spiritul critic partizan cu cel introspectiv,

meditativ, discursul polemic cu cel analitic, stilul euristic cu cel expositiv, oferind imaginea eclatantă a primei perioade a modernismului literar românesc.

4.4. Alături de numele consacrate și de titlurile vehiculate deja, sunt incluși în crestomație și alți autori, cu o notorietate mai mare sau mai mică, cu scrieri originale sau traduceri, unele needitate până acum, de care nu se poate face abstracție în analiza curentului. Între acești cărturari polivalenți îi regăsim pe austerul vlădică Petru Pavel Aaron (prezent, pe lângă lucrările colective *Floarea adevărului și Vulgata, cu Păstoriceasca datorie dumnezeieștii turme vestită și cu Înceaperea, așezământul și iscăliturile Sfântului și a toată lumea Săbor de la Florenția*), secondat de singularul „ieromonaș” Gherontie Cotore (*Despre articușurile ceale de price*), împreună cu anonimul Toma Costin, descoperit de Petru Maior (cu *Discussio descriptionis Valachorum Transylvanorum* și o scriere polemică în maghiară), cu doctorul și filologul Gheorghe Constantin Roja (*Măiestria ghiovăsirii românești cu litere latinești, care sânt literele românilor ceale vechi*), cu „magistrul” blăjean Nicolae Maniu Montan, ultimul demolator al scrierii chirilice (*Orthoepia Latina, Latino-Valachica, Hungarica, Germanica et Serbo-Valachica*), cu epigonul inspirat Teodor Aaron (*Scurtă apendice la Istoria lui Petru Maior*), polemistul tenace Damaschin Bojincă (*Răspundere dezgurzătoare la Cârțirea cea în Hale*), viitorul doctor și lexicograf Alexandru Teodori, cu o premieră în literatura medicală românească (*Scurtă arătare despre om și despre întocmirile lui*), precum și devotatul dascăl bănățean Ioan Tincovici, poet religios, dar și autor de scrieri parenetice (*Înțeleapte învățături sau regule pentru îndreptarea năravurilor*). Între aceștia se integrează și iluministul sârb Dositei Obradovici, originar din Banat, cunoscut nu doar în postura de fabulist, ci și de moralist notoriu (*Sfaturile a*

înțeleajerii cei sănătoase și Adunare de lucruri moralicești, de folos și spre veselie), receptat îndeobște prin prelucrările lui Țichindeal.

Ultimele titluri enunțate fac parte din categoria scrierilor didactice și instructive, care captează interesul nu numai printr-o diversitate tematică surprinzătoare – în care manualele școlare, calendarele și cărțile de pedagogie, îndatorate modelelor europene ale epocii, sunt concurate de lucrări novatoare în fiecare dintre ramurile abordate, fie că ne referim la geografie, științele naturii, anatomie, antropologie, medicină („pentru ferirea și doftoriia boalelor”, „despre vindecarea morburilor poporului de la țeară” sau despre „meșteșugul lungimei de viață”), economie agrară (despre cultivarea cânepii și a tabacului, „agonisirea viței de vie”, „economia stupilor”, „cultura albinelor”, „cultura frăgarilor și a vermililor de mătasă”), majoritatea traduse –, dar și prin limbajul științific pus în circulație. Vocabularul savant al limbii române cunoaște o adevărată resurrecție, pe care Școala Ardeleană a tutelat-o sub aceeași cupolă a reafirmării specificului național, concomitent cu năzuința spre universalitate.

Descoperim, astfel, în operele pe care le edităm acum, pagini dense de istorie, de literatură artistică sau științifică, în parte perimate estetic, având însă valori expresive nebanuite, cu filoane ideatice și de limbă literară insuficient explorate, readuse acum la lumină și valorificate pe baza unei relecturi proaspete și avizate a textelor transpuse direct din sursele primare.

EUGEN PAVEL

CRONOLOGIE

1692

În Mărginimea Sibiului, la Sadu, se naște Ioan Inochentie (Inocențiu) Micu-Klein, numit în 25 februarie 1729 episcop de Alba Iulia și Făgăraș, considerat principalul precursor și întemeietor al Școlii Ardelene, precum și „cel mai de seamă om politic pe care l-a dat neamul românesc din această țară transilvană” (Lucian Blaga).

1709

La Bistra, în comitatul Turda (în prezent, j. Alba), se naște Petru Pavel Aaron, vicar general apostolic și apoi episcop al Bisericii Române Greco-Catolice între anii 1752–1764, colaborator apropiat al lui Inochentie Micu-Klein, dar căzut, la un moment dat, în dizgrația acestuia. Numele său este legat de câteva realizări de răsunset: deschiderea la Blaj a primei școli elementare cu limba română de predare; înființarea Seminarului din Blaj și a unui număr de 53 de școli românești în mediul rural; inaugurarea Tipografiei Diecezane; inițierea și coordonarea traducerii *Bibliei Vulgata* în limba română.

1715

Se naște la Sărăuad, în comitatul Solnocul de Mijloc (azi, j. Satu Mare), Grigore Maior, episcop

unit la Blaj între anii 1773–1782, cărturar și sprijinitor al corifeilor Școlii Ardelene, coautor al *Florii adevărului* (1750) și al traducerii *Vulgatei* (1760–1761). I s-a atribuit, fapt mai puțin probabil, alcătuirea primei gramatici a limbii române scrise în limba latină, *Institutiones linguae Valachicae*, împreună cu un *Lexicon compendiarum Latino–Valachicum*, datând din 1768–1776.

1720

Se naște în satul Totoi (Alba) Gheorghe Gherontie Cotore, reprezentant al primei generații de intelectuali uniți, vicar general episcopal între 1754 și 1765, autor al scrierilor teologice *Despre articușurile ceale de price* și *Istoria despre schismăția grecilor* (1746) și, totodată, unul dintre posibii traducători ai *Bibliei Vulgata* în română.

1730

La Brașov, se naște Dimitrie Eustatievici (d. 27 mai 1795), cărturar contemporan cu mișcarea Școlii Ardelene, fără să fi fost afiliat acesteia. A fost dascăl la școala românească de pe lângă Biserica „Sf. Nicolae” din Șchei, iar apoi director al „școalelor ne-unite naționalicești”, într-o perioadă în care Gheorghe Șincai deținea funcția corespunzătoare pentru școlile confesionale greco-catolice. Între 1755 și 1757 redactează prima gramatică în limba română, fără ca aceasta să vadă atunci lumina tiparului. Printre alte lucrări, publică la Sibiu, în 1789, *Ducere de mână sau povățuire cătră aritmetică sau socoteală*, cu text paralel în română și germană, iar în 1792 un *Scurt izvod pentru lucruri de obște și dechilin în scrisori de multe chipuri*.

1738

La 26 octombrie, se naște la Vicea (Sălaj, azi, j. Maramureș), Ignatie (Ighațiu) Darabant, episcop unit de Oradea între 1789–1805, coautor al petiției *Supplex Libellus Valachorum*, protector al lui Gheorghe Șincai și apropiat al celorlalți corifei.

1739

În 25 noiembrie, se naște la Orman (Cluj) Ioan Bob, episcop al Bisericii Române Unite între 1783–1830, reprezentant al românilor în Dieta Transilvaniei în 1790–1791, figură controversată a mișcării iluministe.

1743

Episcopul Inochentie Micu-Klein trimite împărătesei Maria Tereza un memoriu, în 12 puncte, scris în limba latină, cu titlul *Supplex Libellus, precum et gravaminum cleri, populique Romano-Valachici per Transylvaniam*, prin care solicita acordarea unui statut corespunzător clerului și națiunii române din Transilvania.

Viitorul episcop Grigore Maior își susține la Colegiul Urban Pontifical „De Propaganda Fide” din Roma teza de doctorat cu titlul *Conclusiones ex universa philosophia selectae*.

1744

În 23 ianuarie, Inochentie Micu-Klein este amenințat că va fi aruncat pe fereastră în timpul lucrărilor Dietei Transilvaniei de la Sibiu, deoarece îndrăznise să ceară insistent drepturi pentru români. În 25 iunie, episcopul convoacă un sinod bisericesc la Blaj, în care se vehiculează ideea abandonării Unirii, în cazul nesatisfacerii revendicărilor formulate. La începutul

lunii iulie, episcopul temerar este convocat la Viena, în fața comisiei de anchetă a Cancelariei Aulice.

1745

În septembrie se naște la Sadu (j. Sibiu) Samuil Micu, pe numele laic Maniu Micu. Este fiul proto-popului Stoia și al Anei (n. Neagoe). Familia Micu a primit supranumele Klein (Clain) de Sad în urma înnobilării episcopului Ioan Inochentie, fratele tatălui lui Samuil. Acesta a fost botezat cu numele de Maniu după bunicul său dinspre mamă, Maniu Neagoe, fost protopop la Broșteni, iar numele de Samuil l-a primit, în 1762, după ce s-a călugărit.

În 9 decembrie, episcopul Inochentie Micu-Klein, aflat la Viena, pleacă în exil la Roma.

1749

În localitatea sibiană Sadu, se naște Ioan Molnar, fiul Patrasiei și al preotului Ioan, care își spunea și Piuariu. Fratele său, supranumit Popa Tunsu, a fost un exponent al clerului ortodox refractar Unirii cu Biserica Romei. Cărturarul va prelua apoi oficial și vechiul patronimic Piuariu, adăugându-și mai târziu și titlul de noblețe primit (von Müllersheim).

1750

La 30 martie, apare la Mănăstirea Sfintei Troițe din Blaj cartea de doctrină teologică *Floarea adevărului, pentru pacea și dragostea de obște, din grădinile Sfintelor Scripturi*, prin „strădania” călugărilor bazilitani Grigore Maior, Silvestru Caliani, Gherontie Cotore și Leonte Moschonas, sub coordonarea vicarului apostolic Petru Pavel Aaron, viitorul episcop.

1751

În sinodul electoral din 15 noiembrie, este ales episcop al Bisericii Greco-Catolice din Transilvania Petru Pavel Aaron, numit de Maria Tereza la 28 februarie 1752, confirmat de Sfântul Scaun la 6 iulie 1752, consacrat la 1 septembrie 1752.

1753

Inochentie Micu-Klein transcrie la Roma antologia *Illustrium poetarum flores*, alcătuită de umanistul italian Ottaviano Mirandola (Octavianus Mirandula), cu unele modificări de conținut, în care sunt reproduse fragmente din opera a 25 de poeți latini, realizând o adevărată „carte de înțelepciune latină”.

1754

La 28 februarie, în localitatea Râciu de Câmpie, în comitatul Turda (în prezent, j. Mureș), se naște Gheorghe Șincai. Familia era originară din Șinca Veche, din ținutul Făgăraș, după care și-ar fi adoptat noul nume, în locul celui vechi, Perș (așa cum va nota mai târziu cărturarul în manuscrisul cronicii sale). Mama sa se numea Ana (n. Grecu). Tatăl său, Ioan, era administratorul unor moșii, precum aceea din Șamșud, la 7 km de Râciu, unde se va muta la scurt timp după nașterea lui Gheorghe. Unii biografi au considerat în mod eronat că acesta s-ar fi născut la Șamșudul de Câmpie, popular Șamșond (azi Șincai, j. Mureș).

La 11 octombrie, episcopul Petru Pavel Aaron emite decretul de înființare a „Școlii de obște” din Blaj, care se va inaugura la 21 octombrie, fiind prima școală sistematică cu predare în limba română.

1756

La Târgu Mureș, se naște Petru Maior, fiul protopopului Gheorghe Maior, originar din Dicioșânmartin (Târnăveni), și al Anei (n. Munteanu), cel mai mare dintre cei șase fii ai unei familii cu o descendență nobiliară. A existat și supoziția că s-ar fi născut în același an cu Ioan Budai-Deleanu, în 1760.

În 15 martie, la Blaj se tipărește o *Bucoavnă pentru deprinderea pruncilor la cetanie și la temeiuil învățaturii creștinești*, cu reeditări în 1759, 1777, 1793, 1817 și 1823.

Se naște la Mănărade (j. Alba) Ioan Monorai, devenit preot în Cergău Mare, autor al unei scrieri istorice despre „lucrurilor Dachiei și mai ales a Ardealului”.

1757

Dimitrie Eustatievici alcătuiește în premieră *Gramatica rumânească*, subintitulată *Stihiile gramaticii rumânești*, rămasă în manuscris. Prima gramatică a limbii române a fost editată în 1969 de N. A. Ursu.

1758

În 1 martie se naște în satul Veza (în prezent încorporat în orașul Blaj), Samuil Vulcan, viitor episcop unit de Oradea între 25 octombrie 1806–25 decembrie 1839 (când se stinge din viață), sprijinitor al corifeilor iluminiști și autorul unei traduceri din Simon-Auguste André Tissot, *Tractat despre vindicarea morburilor poporului de la țeară*, rămasă în manuscris. I se mai atribuie, de către unii cercetători, scrierea primei piese de teatru românești, *Occisio Gregorii in Moldavia vodae tragedice expressa* (c. 1777–1780).

1759

În 28 mai, episcopul Petru Pavel Aaron publică la Blaj *Păstoriceasca datorie dumnezeieștii turme vestită*, o amplă epistolă-pastorală în care dezbate norme uzuale de drept canonic.

1760

Se naște la 6 ianuarie în comuna Cigmău din comitatul Hunedoara Ioan Budai-Deleanu, primul dintre cei zece copii ai preotului greco-catolic Solomon Budai.

În 17 mai, Petru Pavel Aaron publică la Blaj scrierea pastorală *Păstoriceasca poslanie sau dogmatica învățatură a Bisearicii Răsăritului cătră cuvântătoarea turmă*, care va fi reeditată, împreună cu *Floarea adevărului*, în 1816, de Dimitrie Pop.

1760–1761

Este tradusă la Blaj din latină *Biblia Vulgata*, sub coordonarea efectivă a lui Petru Pavel Aaron, cu participarea unor teologi bazilitani, printre care Grigore Maior, Atanasie Rednic, care îl vor succeda în scaunul episcopal, Silvestru Caliani, asesor și membru al consistoriului, Gherontie Cotore, vicar general, Petru Pop din Daia, fostul secretar al lui Inochentie Micu Klein, și, probabil, protopopul Ioan Săcădate.

1761

Petru Pavel Aaron publică la Blaj lucrarea pastorală *Epistola consolatoria ex divinitus inspiratis scripturis*, împreună cu o versiune în limba română, intitulată *Adevărata mângăiere în vremi de lipsă*.

1762

La 4 iulie, în satul Coc din comitatul Turda (azi Pădureni, j. Cluj), se naște teologul Ioan Corneli (pe numele său real, Ioan Buțiu), canonic și prepozit, director al școlilor naționale române din Bihor (între 1792–1806), unul dintre colaboratorii *Lexiconului de la Buda* (1825).

1763

Petru Pavel Aaron publică la Blaj o culegere din scrierile teologului bizantin Ioan Damaschinul, *Opera philosophica et theologica quae eius nomine circumferuntur*, vol. I–II, alcătuită pe baza unor ediții venețiene și pariziene, după cum se specifică pe foaia de titlu. Unul dintre corectorii cărții a fost Samuil Micu.

Este redactat și reprezentat dialogul pseudo-dramatic *A școlasticilor de la Blaj facere*, conceput în tradiția teatrului școlar religios.

1764

La 9 martie, încetează din viață, la 55 de ani, episcopul Petru Pavel Aaron, aflat într-o vizită canonică la Baia Mare, fiind înmormântat la Blaj.

La 28 aprilie, se naște la Vărădia (Caraș-Severin) Paul Iorgovici, lingvist și traducător, figură singulară în galeria reprezentanților iluminismului bănățean. Este fiul preotului Marcu, refugiat din Oltenia. Supranumele de Brâncoveanu, pe care și-l însușise cărturarul, se pare că este legat de originile sale.

1766

Samuil Micu este trimis bursier la Institutul Pazmanian din Viena pentru a studia filosofia, teologia și dreptul canonic. Audiază, totodată, cursuri de eco-

nomie, fizică, matematică, formându-și o cultură vastă, enciclopedică, conformă cu aspirațiile sale și în consonanță cu principiile iluministe promovate în primul rând de filosoful german Christian Wolff (1679–1754).

1767

La 18 iunie, se naște la Seleuș, j. Arad, preotul Nicolae Horga-Popovici, fiul preotului Simion Horga, al cărui nume, în conformitate cu o practică a vremii, a primit cognomenul Popovici. Acesta va publica la Buda, în 1807, *Oglindă arătată omului înțelept*, o carte despre „bunele năravuri” și alte subiecte social-moralizatoare.

1768

La 9 februarie, se naște la Brașov dascălul filolog Radu Tempea, autorul *Gramaticii românești* (1797).

În 23 septembrie, se stinge din viață la Roma, într-o chilie a mănăstirii bazilitanilor ruteni, episcopul exilat Inochentie Micu-Klein, figură memorabilă a iluminismului transilvănean.

1769

Samuil Micu traduce din Avva Dorothei al Gazei *Învățăături de multe fealiuri către ucenicii săi* (BAR Cluj, ms. rom. 516), după ediția latină din 1646 a patrologului belgian Balthasar Cordier (Corderius).

1770

În data de 1 noiembrie, la Caransebeș (Caraș-Severin), se naște filologul și traducătorul Constantin Diaconovici-Loga. Anul sigur al nașterii sale rămâne sub semnul întrebării, nefiind încă atestat cu date certe. Familia sa era originară din Oltenia, de unde bunicul său, Vasile Loga, diacon și zugrav de biserici

la Tismana, emigrase la Srediștea Mare, lângă Vârșeț. Numele de Diaconovici va fi adoptat, sub influență sârbească, de tatăl cărturarului, Gheorghe, tot zugrav de biserică.

1771

La 3 decembrie, se naște la Vărădia (j. Caraș-Severin) dascălul Ioan Tomici, viitor protopop la Caransebeș, autorul unor *Scurte învățături pentru creșterea și buna purtare a tinerimei română, precum și niște alese cântări besearicești și unele cuvioase și desfătătoare lumești* (Buda, 1827).

1772

Samuil Micu devine primul profesor al noii catedre de filosofie înființate la Seminarul din Blaj.

Prin diploma imperială din 27 octombrie, este numit episcop Grigore Maior, fiind hirotonit la Viena, în anul următor, în 23 aprilie, și consacrat la Blaj, în 3 mai 1773. Anterior, acesta a fost o scurtă perioadă corector la tipografia din Viena.

1773

Gheorghe Șincai este numit profesor de poetică și retorică la Seminarul din Blaj.

1774

La 24 octombrie, Ioan Piuaru-Molnar primește diploma de magistru oculist al Facultății de Medicină din Viena.

La recomandarea episcopului Grigore Maior și a vicarului Ignatie Darabant, sunt trimiși la Colegiul Urban Pontifical „De Propaganda Fide” din Roma Gheorghe Șincai, Petru Maior și Ioachim Pop, unde

vor studia în perioada 19 noiembrie 1774–4 aprilie 1779.

Samuil Micu scrie la Blaj prima dintre lucrările sale istorice, *De ortu, progressu, conversione Valachorum, episcopis item archiepiscopis et metropolitibus eorum*, o pledoarie în favoarea ideilor naționale ale lui Grigore Maior, considerat cel dintâi text istoric al Școlii Ardelene, o schiță, de fapt, a lucrării sale de peste câțiva ani, *Brevis historica notitia originis*.

1775

Gh. Șincai definitivează primul volum de transcrieri de documente referitoare la istoria poporului român. Documentele copiate se vor înmulți, pe parcursul anilor, până în 1803, formând două colecții masive: *Rerum spectantium ad universam gentem Daco-Romanum seu Valachi cum summaria collectio ex diversis authoribus* (vol. I–III) și *Notata ex variis authoribus* (vol. I–III, respectiv tom. I–XXVII), păstrate la BAR Cluj.

La Becicherecul Mic (j. Timiș) se naște poetul și pedagogul Dimitrie Țichindeal, care va fi numit de Eminescu în *Epigonii* „gură de aur”.

1776

La Alămor (j. Sibiu) se naște Ioan Barac, traducător și versificator, care va debuta, în 1801, cu poemul *Istorie despre Arghir cel frumos și despre Elena cea frumoasă și pustiită crăiasă*.

1777

La Viena este tipărită prima aritmetică în limba română, cu titlul *Ducere de mână cătră aritmetica sau socoteala pentru traba pruncilor rumânești celor neuniților ce se învață în școalea ceale mice*, cu text

paralel german-român, inspirată din manualul lui Johann Ignaz von Felbiger, în traducerea, probabilă, a lui Teodor Iancovici sau a lui Mihai Roșu. A doua ediție apare la Viena, în 1785.

Tot la Viena apare lucrarea bilingvă româno-germană *Ducerea de mână către cinstă și dreptatea*, reeditată la Viena, în 1785, 1788 și 1793, și la Buda, în 1798, unul dintre primele manuale de educație civică publicate în limba română.

Este tipărit la Viena un *Bucvariu pentru pruncii ceii rumânești*, cu reeditări în 1781, 1785 și 1790.

În 20 noiembrie, Ioan Budai-Deleanu se înscrie la Facultatea de Filosofie din Viena, în calitate de „auditor”.

1778

Din 12 aprilie, Budai-Deleanu este admis ca alumn la Colegiul „Santa Barbara” din Viena, fiind coleg de seminar cu Gheorghe Șincai și Petru Maior. În poziția de duhovnic și „vice-ephemerius” se afla, din 1777, Samuil Micu.

Este finalizată în acest an prima lucrare istorică a lui Samuil Micu: *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Daco-Romanæ seu, ut quidam barbaro vocabulo appellant, Valachorum, ab initio usque ad saeculum XVIII* [*Scurtă cunoștință istorică a originii și a progresului națiunii dacoromane sau, după cum o numesc unii cu o vorbă barbară, a valahilor, de la început până în secolul al XVIII-lea*]. Rămasă în manuscris, a fost publicată fragmentar de A. T. Laurian sub titlul *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum*, în „Instrucțiunea Publică”, II, 1861, p. 67–118 și în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, XXV, 1862, nr. 11–26, 29–30).

Ioan Marginai începe să compună concordanța biblică *Stihuri din Sfânta Scriptură pentru multe lucruri* (păstrată la BAR Cluj, ms. rom. 102). Autorul este menționat de Samuil Micu, în *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, între „scriitorii românești” ai momentului.

1779

La 28 ianuarie, Gh. Șincai își încheie strălucit studiile de filosofie și teologie la Academia Sf. Toma din Roma, obținând calificativul „summa cum laude”.

Samuil Micu publică la Viena *Carte de rugăciuni pentru evlavia omului creștin*, prima tipăritură românească imprimată cu litere latine și ortografie etimologizantă.

La Abrud, se naște teologul și traducătorul Vasile Coloși, autorul unui dicționar cvadrilingv român–latin–maghiar–german, care avea să stea la baza viitorului *Lexicon de la Buda* (1825).

1780

În vara acestui an, Petru Maior revine ca profesor la Blaj, unde va preda logică, metafizică, „dreptul firii”, apoi și drept canonic.

La Glogoveț (j. Alba), se naște poetul Vasile Aaron, autorul poemului epico-didactic *Reporta din vis* (1819–1821), scriere rămasă multă vreme în manuscris, precum și a unor volume de versuri didactice.

La Lacu (j. Cluj), se naște Ștefan Crișan (cu numele de familie maghiarizat: Körösi), profesor de greacă și de logică la Colegiul Reformat din Cluj. Acesta publică în 1805 volumul *Orthographia Latino–Valachica*, o expunere a principiilor ortografiei sale latinizante. O altă lucrare a sa, *Lexiconul*

român–latin–maghiar, alcătuită tot la Cluj, a rămas în manuscris.

Apare la Viena *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, prima gramatică românească tipărită cu caractere latine, redactată de Samuil Micu și revăzută de Gheorghe Șincai, republicată de cel de-al doilea, numai sub semnătura sa, într-o formă modificată, la Buda, în 1805.

În 3 decembrie, episcopul Grigore Maior publică o foaie volantă, intitulată *Instrucții la moartea Mariei Tereza*.

1781

La Viena, Samuil Micu redactează prima variantă a *Logicii*, traducere și prelucrare după wolffianul Friedrich Christian Baumeister (BAR Cluj, ms. rom. 113). Tot la Viena, Micu compune primul tom, *De descoperirea dumnezeiască*, din lucrarea sa de teologie dogmatică despre revelația divină intitulată *Teologhie sau cuvântare de Dumnezeu*, reluată a doua oară, „cu mai bună așezare”, în 1798 (BAR Cluj, ms. rom. 65).

1782

La 9 ianuarie, se naște la Avrig cărturarul și pedagogul Gheorghe Lazăr.

În data de 9 aprilie, Gheorghe Șincai este numit catihet al școlilor, iar la 15 octombrie, Guberniul din Sibiu îl desemnează director al școlilor normale românești greco-catolice din Transilvania, fiind numit oficial în septembrie 1784. Totodată, a fost însărcinat cu alcătuirea unor manuale școlare.

În 20 iunie, Samuil Micu încheie de redactat la Viena tratatul *Despre căsătorie* (BAR Cluj, ms. rom. 413), după ce, cu un an înainte, tipărise tot la Viena

versiunea în limba latină intitulată *Dissertatio canonica de matrimonio*.

Samuil Micu traduce după un izvor italian, aparținând lui Leonardo Salviati, romanul popular *Istoria lui Varlaam și a lui Ioasaf*, lucrare menționată în *Scurtă cunoștință a istoriei românilor* (c. 1792–1798).

1783

Gheorghe Șincai publică la Blaj *Prima principia Latinae grammatices quae ad usum scholarum Valachico-nationalium*, cel dintâi manual bilingv cu regulile elementare ale gramaticii latine tipărit în spațiul românesc. În același an, el scoate la Blaj un abecedar redactat în română (cu alfabet latin etimologizant și cu alfabet chirilic) și în germană, intitulat *ABC sau Alfavit pentru folosul și procopsala școalelor celor normalești a neamului românesc / ABC oder Namenbüchlein zum Gebrauche der Walachischen National-Schulen*, precum și *Catehismul cel mare, cu întrebări și răspunsuri, alcătuit și întocmit pentru folosul și procopsala tuturor școalelor normălești a neamului românesc*, ultimul cu „aprobația” de tipărire din 11 mai. În *Cuvântul-înainte* își mărturisește strădania „ca de la cuvintele și vorbele ceale tocma românești nicicum să nu mă abat și depărtez”.

Ioan Budai-Deleanu își încheie studiile teologice la Viena, în paralel cu studiile de filosofie, și primește, în 3 iulie, atestatul la Barbareum. Părăsește Viena și devine pentru o scurtă perioadă prefect de studii la Seminarul din Blaj. Își ia asupra sa „osteneala alcătuirii unui lexicon românesc”, cum va mărturisi mai târziu în prefața acestuia.

Samuil Micu începe să lucreze, la îndemnul vicarului Ignatie Darabant, la traducerea *Bibliei*. Potrivit însemnărilor sale manuscrise, *Cartea Facerii* a

fost tradusă din 1783 până în 19 ianuarie 1784, *Cartea Ieșirii, Leviții, Cartea Numerilor și A doao Leage* au fost încheiate în 18 decembrie 1784, *Cartea întâi a împăraților* a fost începută în martie 1785, iar *Cartea a doao a împăraților* a fost terminată în 26 iulie 1785.

Petru Maior redactează prima sa operă, *Pro-canonul*, rămasă în manuscris, un tratat despre canoanele bisericești, scris în spiritul prozelitismului iosefin, cu unele accente antipapale.

Apare la Sibiu *ABC sau Bucoavnă spre folosul școalelor neamului românesc*, în germană și în română, cu litere latine și ortografie etimologizantă. Este o traducere a abecedarului unic utilizat în școlile primare ale Imperiului, fiind reeditat la Buda în 1797.

1783–1787

Samuil Micu traduce părți din masiva lucrare a lui Claude Fleury *Istoria bisericească* (BAR Cluj, mss. rom. 116–118).

1784

În 21 martie, profesorul și teologul Simeon Maghiar (1754–1800), prefectul școlilor naționale românești din Eparhia Greco-Catolică de Oradea, publică la Viena o *Cuvântare despre Taina Preoției*.

În 19 iulie, Petru Maior, Gheorghe Șincai și Gherman Peterlachi sunt absolviți de jurământul monahal și părăsesc Ordinul „Sfântul Vasile cel Mare”. Lui Samuil Micu i se refuză părăsirea cinului călugăresc.

Budai-Deleanu revine la Viena și începe să frecventeze, după unele informații, până în 1786, cursurile Facultății de Drept, obținând titlul de doctor în științe juridice. Se presupune că și-ar mai fi susținut

un doctorat în teologie la Erlau. În luna octombrie, înaintează cancelariei petiția pentru editarea unui dicționar german-român. Există indicii ale inițierii sale masonice, prin apartenența la o lojă vieneză de rit egiptean, cu orientare rozicruciană.

1785

Ioan Piuariu-Molnar publică la Viena *Economia stupilor*, prima scriere românească de economie rurală și de apicultură, o prelucrare după o lucrare a slovenului Anton Janša, *Vollständige Lehre von der Bienezucht* [Învățătură completă despre cultura albinelor], apărută la Viena, în 1775.

În 2 iulie, Petru Maior este numit paroh la Reghin, iar în 15 august este investit și cu titlul de protopop al ținutului Gurghiu.

I. Budai-Deleanu publică la Viena un compendiu de pedagogie și metodică, intitulat *Carte trebuincioasă pentru dascălii școlilor de jos românești neunite, în chesaro-crăieștile țări de moștenire*, o traducere având la bază *Notwendiges Handbuch für Schulmeister der illyrischen nicht unierten Trivialschulen in den kais.-königlichen Erblanden* [Manual de bază pentru dascălii din școlile pedagogice ilirice neunite din ținuturile ereditare cezaro-crăiești], conceput de Johann Ignaz Melchior von Felbiger.

În luna octombrie, Samuil Micu solicită un împrumut de la stat de 4 000 de florini în vederea tipăririi *Bibliei* pe care o tradusese.

1786

La Viena sunt tipărite o serie de foi volante oficiale, cu text paralel în germană și română, a căror traducere poate fi atribuită lui Ioan Budai-Deleanu: *Orânduiala lui Iosif al II-lea pentru*

pădurile din Bucovina; Orânduiala lui Iosif al II-lea pentru vânatoare; Așezământul lui Iosif al II-lea pentru cadastru; Așezământul lui Iosif al II-lea pentru țăranii din Bucovina.

1787

Intrat în conflict cu episcopul Ioan Bob, Ioan Budai-Deleanu refuză hirotonirea și se dezice de cinul monahal. Se autoexilează, pentru tot restul vieții, la Lemberg (Lwów, Lvov, Lviv, Liov), pe atunci capitala provinciei austriece Galiția, care încorporează și Bucovina de Nord. Aici ocupă prin concurs, începând din luna octombrie, postul de secretar (*Landgerichtssekretär*) la Tribunalul Provincial, fiind însărcinat cu traducerea în limba română a unor ordonanțe, patente și dispoziții juridice. Traduce prima parte a codului civil iosefin, apărută sub titlul *Cartea legilor pângărești*.

Într-o scrisoare din 9 noiembrie, Samuil Micu îl anunța pe Samuil Vulcan, pe atunci vicerector la Seminarul din Lemberg, că a terminat traducerea *Bibliei* după *Septuaginta* și intenționează să o dea la tipar. Tot în această scrisoare, Micu îi comunica lui Vulcan despre încheierea și a altor traduceri, între care *Istoria bisericească* a lui Fleury, *Teologia moralicească*, precum și diferite scrieri de patristică și din Thomas a Kempis.

Samuil Micu redactează o nouă variantă, „văzută și îndreptată” din *Loghica* (BAR Cluj, ms. rom. 114). Tot acum traduce textul patristic *Omilii sau cuvinte în Evangheliia Sfântului Ioan* al lui Ioan Gură de Aur, continuat în 1791 cu încă două volume (BAR Cluj, mss. rom. 432–434).

Canonicul orădean Nichita Horvat publică la Viena lucrarea dogmatică intitulată *Poslanie sau*

dreaptă oglindă a păcii, dragostii și unimii, după ce, în urmă cu un an, îi apăruse la Viena versiunea în limba latină.

Se naște la Ludoș (j. Sibiu) Moise Fulea, preot și viitor dascăl la școala teologică din Sibiu, director al școlilor populare neunite din Eparhia Sibiului (1814–1838), și autorul unor bucoavne. El este cel care în 1819 va traduce și publica la Sibiu lucrarea lui J. H. Campe, *Cărticica năravurilor bune pentru tinerime*, reeditată în 1837.

1788

Este tipărită la Viena *Pravilă de obște asupra faptelor reale și a pedepsirii lor*, o versiune a codului penal austriac, a cărei traducere este atribuită lui Ioan Budai-Deleanu.

În Mănăstirea de la Bălgrad Samuil Micu traduce *Cuvinte de Vasile cel Mare* (BAR Cluj, ms. rom. 502).

1789

La Chimitelnicul de Câmpie (azi Cipăieni, j. Mureș), se naște Vasile Popp, doctor în filosofie și medicină la Viena, cărturar polivalent, autorul unor lucrări de pionierat istorico-etnologice și medicale, precum *Dissertatio inauguralis historico-medica de funeribus plebeis Daco-Romanorum* (Viena, 1817), *Despre apele minerale de la Arpătac, Bodoc și Covasna și despre întrebuițarea aceluorași în deschilinite patimi* (Sibiu, 1821).

Se naște Moisi Bota (d. 1873), absolvent al Preparandiei din Arad, ajuns învățător în diferite sate din Banat, autorul unui volum de *Versuri îndemnătoare* (Buda, 1829) și al unor cărți didactice.

Ioan Piuariu-Molnar are o tentativă de a înființa, pentru prima dată, un organ de presă destinat populației românești, „Wallachische Zeitung für den Landmann” („Foaie românească pentru sătean”).

În 2 decembrie, episcopul ortodox Gherasim Adamovici de la Sibiu cere aprobarea Guberniului transilvănean pentru a tipări, la solicitarea lui Samuil Micu, *Biblia* de la Blaj, a cărei traducere era finalizată.

În 14 decembrie, episcopul unit Ioan Bob intervine pe lângă oficialități, afirmându-și exclusivitatea tipăririi *Bibliei*, și începe demersurile pentru obținerea manuscrisului.

1791

În martie este lansat memoriul națiunii române din Transilvania către Curtea de la Viena, în speță împăratului Leopold al II-lea, petiție cunoscută sub numele de *Supplex Libellus Valachorum*. La redactarea sa au contribuit, printre alții, Samuil Micu, Petru Maior, Gheorghe Șincai, Ioan Piuariu-Molnar, Ioan Budai-Deleanu, Iosif Meheși, de la Cancelaria Aulică, Ioan Para, vicarul de Năsăud, Ignatie Darabant, episcop de Oradea. Manifestul invocă drepturile omului și ale cetățeanului, ca și ale societății civile, cu accente pe dreptul natural și pe contractul colectiv. Varianta oficială va fi publicată la Cluj, însoțită de notele tendențioase ale lui J. K. Eder, care vor stârni replici dure din partea lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior și Ioan Budai-Deleanu.

Într-o scrisoare din 30 octombrie, Samuil Micu îi comunică episcopului Ignatie Darabant că vrea să răspundă comentariilor „înfruntătoare” care au însoțit *Supplex Libellus Valachorum*, publicat la Cluj, iar răspunsul său să-l tipărească la Viena. Lucrarea, redac-

tată în latină, se păstrează într-un miscelaneu la BAR București, ms. rom. 600, f. 42^r–54^v.

În 30 noiembrie, Samuil Micu cedează drepturile de autor asupra *Bibliei* către Tipografia Seminarului Diecezan din Blaj contra sumei de 600 de florini.

Numit în ianuarie profesor la Academia de Medicină din Cluj, doctorul oculist Ioan Piuaru-Molnar își susține în noiembrie cursul inaugural, cu o exortatie intitulată *Paraenesis ad auditores chyrurgiae in Lyceo Regio Academico Caudiopolitano*. Lecția, considerată prima lucrare științifică românească în domeniul medicinei, va fi tipărită în 1793, în imprimeria lui Martin Hochmeister din Cluj.

1792

La 30 martie, este înaintat Curții de la Viena de către Ioan Bob, episcopul greco-catolic de la Blaj, și de Gherasim Adamovici, episcopul ortodox de la Sibiu, cel de al doilea *Supplex* vindicativ, o versiune mai extinsă a celui dintâi.

Dimitrie Eustatievici traduce din slavonă și publică la Sibiu un *Scurt izvod pentru lucruri de obște și dechilin în scrisori de multe chipuri*, un îndrumar ce conține o serie de „pilde” de redactare a unor înscrisuri oficiale sau private și a unor acte juridico-administrative.

La 22 august, preotul Sava Popovici din Rășinari (j. Sibiu) rostește o predică intitulată *Istoria românilor din Țara Ardealului*, prelucrată după istoriograful sas Michael Lebrecht.

La Viena apare *Ducerea de mână către frumoasa scrisoare rumânească*, un mic îndreptar de scriere caligrafică, reeditat la Buda, în 1811.

1792–1793

Aproape necunoscut, ardeleanul Anton Predetici Nasodi, cu rădăcini într-o familie de grăniceri din Năsăud, fost judecător (auditor) în armata austriacă, redactează un *Lexicon Germanico–Latino–Daco-Romanum*, în 3 volume, rămas în manuscris.

1793

La 1 octombrie, Petru Maior trimite o scrisoare Congregației „De Propaganda Fide” de la Roma, în care îi aduce o serie reproșuri episcopului Ioan Bob și solicită o comisie de anchetă cu participarea episcopului Ignatie Darabant.

La 1 noiembrie, începe tipărirea *Bibliei* de la Blaj, tradusă de Samuil Micu, care va dura doi ani, până în noiembrie 1795.

Apare la Lvov, în tipografia fraților Thomas și Joseph Johann Piller, *Învățătură pentru sămănătorii de țabac din Bucovina*, o traducere din germană atribuită lui Ioan Budai-Deleanu.

La Sibiu apare un „Călindari rumânesc vechi”, având la sfârșit următoarea notiță: „În limba română așezat prin osârdia Radului Tempea”.

1794

În urma unor mașinații politice, în 14 septembrie este arestat Gh. Șincal de către vicecomitele Gyujto Sándor, cumnatul lui Ioan Bob, fiind întemnițat, sub acuzație de conspirație împotriva statului, în închiisoarea din Aiud. Scandalul izbucnise de fapt datorită neînțelegerilor sale cu episcopul Bob.

Paul Iorgovici tipărește la Viena, după modele sârbești, un „Calendariu”, în care publică o traducere în proză „de pre alte limbi”, intitulată *Cei doi excesuri a amerii*, cu subtitlul „o istoriolă adevărată supra cele

doao ieșiri din măsură a iubirii”. Originalul povestirii, *Les deux excès de l'amour*, aparține scriitorului francez Jacques-Philibert Rousselot de Surgy (1737–1791), fiind inclus în cartea acestuia *Les vicissitudes de la fortune; ou, Cours de morale mise en action. Pour servir à l'histoire de l'humanité*, Amsterdam & Paris, Chez Delalain, 1769.

Samuil Micu traduce din Efrem Sirul lucrarea *Cuvânt de preafrumosul Iosif* (BAR Cluj, ms. rom. 539).

I. Budai-Deleanu compune o poezie oraculară inițiată în limba latină, intitulată *Sibylla de anno 1795*.

1795

În 8 iunie, Samuil Micu rostește un *Cuvânt la îngropăciunea domnului Dimitrie Vidrai, birăului celui mare de la Bălgrad* (BAR Cluj, ms. rom. 179).

La 18 iunie începe procesul lui Gheorghe Șincai de către un tribunal nobiliar, fiind găsit, în final, nevinovat. După zece luni de detenție, Șincai este eliberat în 23 iunie, fără a mai fi reintegrat în postul de director al școlilor naționale greco-catolice. Deși fusese până la urmă achitat, fiind obligat să plătească doar cheltuielile de judecată, el își pierduse însă casa și toate bunurile, rămânând practic pe drumuri.

În 19 septembrie, episcopul Ioan Bob cere organelor guvernamentale exilarea lui Samuil Micu la Muncaci, sub motivul că ar fi trădat Unirea, intrând în legătură cu clericii sârbi, solicitare rămasă fără rezultat.

La 15 noiembrie, apare la Blaj *Bibliia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a ceii Noao*, denumită și *Biblia de la Blaj* sau *Biblia lui Samuil Micu*, a doua traducere integrală a *Septuagintei* tipărită în limba română. Ea a exercitat o influență covârșitoare, timp de peste un secol, asupra limbajului

biblic românesc. *Biblia* de la Sankt Petersburg, din 1819, *Biblia* de la Buzău, apărută, în cinci volume, între 1854–1856, apoi cea tipărită sub supravegherea și binecuvântarea mitropolitului Andrei Șaguna, la Sibiu, între anii 1856–1858, precum și, într-o anumită măsură, *Biblia Sinodală*, apărută la București, în 1914, sunt îndatorate traducerii lui Samuil Micu.

Petru Maior redactează la Reghin *Protopopadichia*, o pledoarie pentru consolidarea instituției protopopiatului, conform tradiției, în conducerea Bisericii, lucrare rămasă netipărită.

Ioan Piuariu-Molnar are, alături de Radu Tempea, Aron Budai, episcopul Gherasim Adamovici și de alți intelectuali, inițiativa creării unei asociații numite *Societatea filozofească a neamului românesc în Mare Prințipatu Ardealului*, care își propunea, printre altele, editarea unui periodic intitulat „Vestiri filozofești și moralicești”. Apariția viitoareii gazete, anunțată printr-o *Înștiințare* în care se precizau obiectivele Societății, precum „luminarea neamului românesc” prin „știința folositoare”, este însă obstrucționată de autorități.

1796

În ianuarie, se declanșează din nou ancheta în cazul lui Gh. Șincai, la cererea acestuia. El adresase un memoriu Curții din Viena, în care solicita anularea sentinței și repunerea în drepturi, fără niciun rezultat.

Din 8 aprilie, Ioan Budai-Deleanu este avansat consilier, cu rang de magistrat, la Tribunalul Cezaro-Crăiesc Provincial (*Forum Nobilium de Regno Galiciae*) din Lwów. Există supoziții că la acea dată ar fi încheiat o primă variantă a *Țiganiadei*.

Radu Tempea este numit, după moartea lui Dimitrie Eustatievici, director al școlilor confesionale ortodoxe din Transilvania.

Manualul *ABC sau Alfavit* („Abecedarul cel mare”), scos de Gh. Șincai în 1783, este reeditat la Blaj sub titlul *Alfavit sau Bucoavnă pentru folosul și procopsala școalelor neamului rumânesc*. O serie de texte sunt redată, pe patru coloane, în limbile latină, germană, maghiară și română.

1797

Apare la Sibiu, în tipografia lui Petru Bart, o *Gramatică românească*, scrisă de Radu Tempea, având ca surse *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, a lui Samuil Micu și Gh. Șincai, precum și *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orânduielelor gramaticii rumânești*, de Ienăchiță Văcărescu.

Vasile Nemeș, succesorul lui Gh. Șincai în funcția de director al școlilor românești unite din Transilvania, publică o nouă ediție a *Catehismului cel mare cu întrebări și răspunsuri*, revizuită și îmbogățită, „cu stihuri din Sfânta Scriptură adusă întărit”.

1798

La 27 ianuarie, la insistențele lui Bob, i se fixează lui Samuil Micu domiciliul obligatoriu la Blaj, dar, în urma memoriului său, este absolvit de Capitlu în data de 21 august. Cărturarul traduce *Canoanele săboarelor a toată lumea și a celor nameasnice și ale sfinților părinți, ceale primite în Besearica Răsăritului* (BAR Cluj, ms. rom. 427).

Ioan Piuariu-Molnar editează la Buda un manual de *Retorică, adecă învățătura și întocmirea frumoasei cuvântări*, o traducere din greacă după *Arta retoricii* a lui Francisc Scufos, apărută la Veneția, în 1681.

Canonicul și vicarul capitular din Oradea Gheorghe Fărcaș (Lupul), ce va fi amintit în *Elegia* lui Șincai, scrie o *Istorie bisericească a Testamentului Vechi și Nou*.

1799

Paul Iorgovici publică la Buda *Observații de limba rumânească*, un adevărat manual de lexicologie, comparabil, după părerea lui Hasdeu, cu tratatul despre limba literară, *De vulgari eloquentia*, al lui Dante Alighieri.

Tot la Buda apare, nesemnată, *Loghica, adecă partea cea cuvântătoare a filosofiei*, a lui Samuil Micu, o prelucrare după Fr. Ch. Baumeister.

Apare la Sibiu romanul popular *Viița lui Bertoldo și a lui Bertoldino, feciorului lui, dimpreună și a lui Cacasino, nepotului lui*, de Giulio Cesare Croce, tradus de Ioan Piuariu-Molnar după o versiune din germană a lui Heinrich August Ottokar Reichard din 1778.

1800

Ioan Piuariu-Molnar publică la Buda traducerea lucrării lui Claude-François-Xavier Millot, *Istorie universală, adecă de obște, care cuprinde în sine întâmplările veacurilor vechi*, consultând și un intermediar german.

Samuil Micu publică la Sibiu *Legile firei, ithica și politica sau filosofia cea lucrătoare*, primele două volume din lucrarea sa de filosofie practică. Este o adaptare a tratatului wolffianului Friedrich Christian Baumeister, *Elementa philosophiae recentioris*, cu părți intercalate din Karl Steinkellner, *Institutiones philosophiae moralis*, opere reprezentative pentru iluminismul german. Alte scrieri traduse și prelucrate din aceeași serie, precum *Învățătura metafizicii, Ithica*

sau învățătura obiceiurilor și Învățătura politicească, au rămas în manuscris.

1801

La 10 martie, Micu finalizează un *Dictionarium Valachico–Latinum*, care va fi înglobat, în mare parte, în structura așa-numitului *Lexicon de la Buda*.

Apare la Sibiu, în tipografia lui Martin Hochmeister, *Acatist sau carte cu multe rugăciuni pentru evlaviia fieștecărui creștin*, a doua tipăritură religioasă cu litere latine scoasă de Samuil Micu. În prefața intitulată *Cătră cetitoriu*, este expusă amănunțit ortografia utilizată, moderat etimologizantă, cu numeroase concesiile făcute scrisului de tip fonologic. La finalul *Acatistului* se află o *Cântare jealnică cătră Preasfânta de Dumnezeu Născătoarea*, de fapt, traducerea imnului religios *Stabat Mater* al lui Jacopone da Todi.

Apare la Buda *Povățuire sau ducere de mână cătră cinste și direptate, adecă carte rânduită spre cetanie*, scrisă cu litere latine și ortografie maghiară.

În 24 iunie, la Mălădia (Sălaj), se naște teologul și filologul Ioan Alexi, autorul unei gramatici „latinitate donată” (*Grammatica Daco-Romana sive Valachica*).

1801–1806

Samuil Micu redactează la Blaj *Istoriia și lucrurile și întâmplările românilor*, în 4 volume: I. *Istoriia românilor din Dachiia*; II. *Istoriia domnilor Țerii Românești*; III. *Istoriia domnilor Țării Moldovei*; IV. *Istoriia besericească a Episcopiei românești din Ardeal* (BAR Cluj, mss. rom. 436–439).

1802

Se naște la Gârliște (j. Caraș-Severin), într-o familie de preoți originară din Brădiceni (Gorj), Damaschin

T(oma) Bojincă, istoric și publicist, absolvent de Drept la Oradea (1824–1826) și Pesta (1826–1829), cărturar afiliat mișcării iluministe transilvănene.

Samuil Micu intenționează, fără succes, să-și tipărească lucrarea *Statuta sau legile scaonelor săsești din Ardeal, care în toate judecățile și rânduialele politicești să țin în scaonele săsești*, scrisă încă din 1794.

În 2 iunie, Dimitrie Țichindeal traduce și publică la Buda cartea moralizatoare *Sfaturile a înțeleajerii cei sănătoase*, o „prefacere” după opera iluministului sârb Dositei Obradovici.

1803

La 6 februarie, se naște în localitatea Țichindeal (j. Sibiu) cărturarul Teodor Aaron, descendent dintr-o ramură clericală din Bistra, fiul unui notar comunal. Hirotonisit preot celib, în 1829, de către episcopul greco-catolic de Oradea, Samuil Vulcan, devine profesor la gimnaziul greco-catolic din Beiuș (1830–1836), apoi director al acestuia (1839–1842). În 1837 i s-a conferit demnitatea de canonic onorar, din 1855, cea de canonic scolastic, iar ulterior cea de prepozit al capitolului diecezei de Lugoj. A funcționat, de asemenea, ca cenzor și revizor al cărților românești din Buda (1842–1848) și translator la Foaia legilor din Pesta și la Consiliul locumtenențial din Buda (1851–1856). Este autorul lucrării *Scurtă apendice la Istoria lui Petru Maior*, apărută la Buda, în 1828. Moare în 25 martie 1859, la Lugoj.

Apare la Sibiu, în tipografia lui Ioan Bart, *Învățătură adevărată pre scurt a vindeca boala sfranțului*, traducere din maghiară de Ioan Piuariu-Molnar, prima broșură medicală tipărită în limba română.

La Buda se tipărește un *Bucvariu pentru pruncii cei rumânești*, „în slaveno-serbeasca rumânească”, cu reeditări în 1808 și 1814.

1804

Gheorghe Șincai publică *Elegia* în limba latină în creștomatiya de poezii intitulată *Orodias*, îngrijită de poetul Ladislau Nagy de Petersen, apărută la Oradea, o cronică autobiografică reprezentativă a literaturii române de expresie latină.

În luna martie, este adresat un nou memoriu revendicativ împăratului, cu prilejul reorganizării administrației Pământului Crăiesc, care deplânge „amărâta a neamului rumânesc din Marele Prințipat al Ardealului stare”, o petiție alcătuită de secretarul consiliului eparhial ortodox român din Sibiu, Aron Budai, fratele lui Ioan Budai-Deleanu, cel din urmă fiind și el implicat în redactarea noului *Supplex*.

Începând din 15 mai, Șincai ocupă postul de corector al Tipografiei Universității din Buda, continuând să lucreze la redactarea *Cronicii*.

Apare la Lvov, în tipografia lui Joseph Johann Piller, *Învățătura despre sămănare inului pentru Bohemia, Moravia și Silezia*, în germană și română, traducerea fiind atribuită lui Ioan Budai-Deleanu.

În noiembrie, Samuil Micu devine cenzor al cărților românești la Tipografia Universității din Buda.

La 31 decembrie, Samuil Micu înaintează Tipografiei de la Buda manuscrisul dicționarului său, încheiat în 1801, devenit, între timp, cvadrilingv: *Dictionarium Latino-Valachico-Ungarico-Germanicum*.

1805

Gheorghe Șincai publică o poezie encomiastică în limba română, cu ortografie latinizantă, în culegerea *Onomasticon Serenissimi Hereditarii Principis Regii Archi-Ducis Austriae et Regni Hungariae Palatini Iosephi*, apărută, în mai multe limbi, la Buda. În *Index poematum linguis*, poezia este trecută la rubrica *Valachica*.

În 4 aprilie, Samuil Micu îi scrie lui Ioan Corneli, în latină, informându-l despre soarta dicționarului său și despre faptul că tipografia nu-l va da la tipar până nu se vor strânge subscripțiile necesare difuzării.

Ioan Barac devine „maghistratual translator” pentru limbile maghiară și germană la Primăria din Brașov.

Grigore Obradovici, directorul școlilor naționale ortodoxe din Banat, publică la Buda *Povățuirea cătră învățătura socoatei sau aritmetica, spre trebuința școalelor celor românești*, o traducere a manualului oficial din germană.

1806

Apare ca supliment al „Calendarului” de la Buda prima parte din *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor pre scurt*, a lui Samuil Micu, cuprinzând evenimentele istorice aferente Părții I, cu titlul *De unde și cum s-au început și s-au înălțat neamul romanilor*, iar din Partea a doua, intitulată *Bătăile romanilor cu dachii. Descălecătura și așezarea romanilor în Dachia*, până la momentul în care *Traian face pod de piatră peste Dunăre* (§ 5 parțial).

În 7 ianuarie, Vasile Aaron publică la Sibiu *Verșuri veselitoare la zioa numelui Exțelenței sale, Domnului Domn Ioan Bob*.

În 18 aprilie se naște la Timișoara Pavel Vasici-Ungurean, medic, literat și publicist, autorul manu-

alului *Antropologia sau scurta cunoștință despre om și despre însușirile sale* (Buda, 1830), care se va remarca și prin traducerea lucrării medicului prusac Ch. W. Hufeland, *Macroviotica sau Măiestria de a lungi viața* (I–II, 1844–1845).

La 13 mai, la Buda, se stinge din viață, în urma unui infarct, Samuil Micu, „începător al erudiției române din Ardeal”, cum l-a caracterizat N. Iorga. Este înmormântat la 15 mai, în cripta parohială romano-catolică croată a „șocaților”.

1806–1810

Gheorghe Șincai redactează *Vocabularium pertinens ad tria Regna Naturae. Vocabulariu ce se ține de istoria naturei*, prima scriere cu caracter enciclopedic din lexicografia românească. În aceeași perioadă încheiasse alte două lucrări din același domeniu: *Istoria naturei sau a firei și Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*, prelucrări după opera naturalistului german Johann Heinrich Helmuth (1732–1813).

1807

În „Calendarul” de la Buda, Gheorghe Șincai tipărește pentru prima oară fragmente din *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, respectiv de la § 6, intitulat *Despre împărțirea, așezământul și marginile sau otarăle Dachiei*, până la § 12 inclusiv, *Despre ocârmuirea colonilor celor din Dachia veache*.

Încheiat în 1 februarie, vede lumina tiparului la Sibiu volumul lui Vasile Aaron *Perirea a doi iubiți, adecă jalnica întâmplare a lui Piram și Tisbe, cărora s-au adăogat mai pe urmă Nepotrivita iubire a lui Echo cu Narțis*, două legende în versuri inspirate după *Metamorfozele* ovidiene.

În 12 februarie, Gh. Șincai îi scrie lui Ioan Corneli, canonicul-cancelar al Episcopiei de la Oradea, propunându-i să se combine dicționarul rămas de la Samuil Micu cu cel lucrat de Vasile Coloși.

Protopopul și candidatul de episcop Gheorghe Haines (1769–1812) din Brașov publică la Viena, cu litere latine și ortografie de influență germană, *Verșuri de laudă în limba românească la statua a împăratului Iosef II.*

Demetriu Covaci publică la Oradea un volum de versuri în latină intitulat *Carmen.*

1808

Se reia tipărirea în „Calendarul” de la Buda a unor fragmente din *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, a lui Gheorghe Șincai, care va continua și în anul următor, fiind publicate pasaje corespunzătoare anilor 86–264.

În 21 martie, la Vârșeț (Voivodina), moare subit filologul iluminist Paul Iorgovici, existând suspiciunea că ar fi fost otrăvit de adversarii săi politici.

În 23 mai, Șincai demisionează din funcția de cenzor la tipografia budană.

Medicul aromân Gheorghe Constantin Roja publică la Pesta, în germană și în greacă, lucrarea *Untersuchungen über die Romanier oder sogennanten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen* [Cercetări asupra românilor sau așa-zișilor vlahi care locuiesc dincolo de Dunăre]. Ediția a doua va apărea la Craiova, în 1867, în traducerea din greacă în română a lui Sergiu Hagiadi.

Nicolae Horga-Popovici publică la Oradea, în tipografia lui Ioan Francisc Tichy, o broșură de versuri omagiale, scrisă cu litere latine și ortografie maghiară, intitulată *Spre bucurie.*

Prin decretul imperial din 27 septembrie, Petru Maior este numit cenzor și corector al Tipografiei Universității din Buda. În memoriul pe care îl adresase în 2 septembrie Consiliului Locumtenențial, Maior afirma că nu-și propune să fie doar un simplu funcționar, ci că „el însuși vrea să scrie cărți în limba română”, pe care să le publice pentru a spori renumele tipografiei.

1809

Retras în satul Sinea din Slovacia, Gheorghe Șincai notează, în *Cronica* la care lucra, că în data de 28 februarie a împlinit 56 de ani.

Începând cu data de 7 martie, Petru Maior devine efectiv corector al tipografiei budane. Publică acum două volume de omiletică, elaborate în perioada șederii la Reghin: *Didahii, adecă învățături pentru creșterea fiilor, la îngropăciunea pruncilor morți și Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*.

1810

La Buda apare *Învățătura despre sădirea bumbacului*, o lucrare a lui Charles-Philibert de Lasteyrie (1759–1849), „pre scurt întocmită și cu însemnări luminată” de Ludwig Mitterpacher, una dintre primele traduceri de cărți instructive atribuite lui Petru Maior.

În 11 martie, Gheorghe Lazăr publică la Viena, în imprimeria lui Thad. de Schmidbauer, poezia bilingvă omagială, în română, cu scriere latină etimologizantă, și în franceză, *Versuri în limba românească la logodirea marelui Napoleon cu Ludovica, archiduca Austriii*.

1810–1811

Apar la Buda *Prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului*, de Petru Maior, în

trei volume. Unul dintre posibilele modele ale lucrării omiletice este volumul de *Quaresimale* al părintelui iezuit italian Paolo Segneri, publicat în 1752.

1811

Grigore Obradovici publică la Buda culegerea de versuri *Îndemnare cătră învățătură tinerimei cei românești, ca un dar de Anul Nou*.

Ioan Barac publică la Brașov cărticica de versuri intitulată *Gratulație întru cinstea preaosfințitului domn Vasilie Moga, episcopului neunit în M<arele> Prințipat al Ardealului*.

La 2 noiembrie, Gh. Șincai îi scrie episcopului Samuil Vulcan de la Oradea, anunțându-l că a terminat redactarea *Cronicii*. Totodată, îi adresa rugămintea de a desemna învățați pentru revizia acesteia.

În 28 noiembrie, Ioan Bob publică la Blaj un *Cuvânt păstoresc*.

La Buda apare *Ducerea de mână cătră frumoasa scrisoare românească*, un mic îndreptar de scriere caligrafică.

Preotul și protopopul bihorean Ștefan Ghiing publică la Buda, la îndemnul lui Samuil Vulcan, broșura intitulată *Doftorie împotriva gălbezii oilor*.

1812

Petru Maior publică la Buda *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, într-un tiraj de 1500 de exemplare. În finalul cărții sunt incluse două importante exegeze filologice: *Disertație pentru începutul limbei românești* și *Disertație pentru literatura cea veachie a românilor*. Cartea va fi supusă ulterior unei cenzuri severe din partea episcopului Ioan Bob.

Ioan Budai-Deleanu traduce un fragment din piesa *Temistocle* de Metastasio, transcris cu litere latine, „ca

o probă cu care să arate că limba noastră, prin cultură, să poate cu vreme alătura celi italienești”, cum precizează în prolog. Încheie, în 18 martie, cu trei luni înainte de campania lui Napoleon în Rusia, cea de-a doua variantă, definitivă, a *Țiganiadei*. Realizează o primă redactare a disertației în limba latină *Fundamenta grammatices linguae Romaenicae*, pe care nu reușește să o publice.

Toma Costin din Gaura (azi, Valea Chioarului, j. Maramureș), absolvent în drept al Universității din Pesta, publică în tipografia lui Matthias Trattner din Pesta lucrarea polemică în limba latină *Discussio descriptionis Valachorum Transylvanorum editae Patrioticis Paginis (Vaterländische Blätter) Nris. 83, 84, 85, Vienna, 1811*, în care analizează „mai multe afirmații care contrazic realitatea istorică și care nu pot fi spuse fără a fi jignitoare”. Tânărul istoric român publică, de asemenea, în limba maghiară și o critică a statisticii denaturate, cu afirmații tendențioase ale lui Martin von Schwartzner: *Észrevételek Tekéntetes Schwartzner Márton úr' magyar ország statistikájában az oláhokról tett jegyzésekre* [Comentarii asupra însemnărilor despre români făcute de Schwartzner Márton în statistica Ungariei].

1813

La 4 mai, episcopul Ioan Bob face demersuri pe lângă Consiliul Locumtenențial al Ungariei pentru interzicerea vânzării *Istoriei* lui Petru Maior, solicitând, totodată, eliminarea pasajelor critice în care era vizat în mod direct.

Este tipărită la Buda *Istoria Besearicei românilor, atât a cestor dincoace, precum și a celor dincolo de Dunăre*, scrisă de Petru Maior, dar cartea este blocată în tipografie din dispoziția lui Ioan Bob, care o va

supune ulterior unei drastice cenzuri și epurări ale unor pasaje, fiind difuzată abia după moartea cărturarului.

În 2 iunie, Gh. Șincai solicită în scris guvernului ardelean să supună cenzurii *Cronica* sa și prezintă o variantă în latină intitulată *Chronicon Daco-Romanorum sive Valachorum et plurium aliarum nationum*.

Ioan Teodorovici-Nica publică la Buda două lucrări: o scurtă versificare proprie inspirată din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* a lui Petru Maior, intitulată *Cântare despre începutul și starea de astăzi a românilor*, text pe care îl transcrie atât cu litere latine, cât și cu litere chirilice, precum și traducerea cărțuliei cu profil educativ *Moralnice sentenții sau folositoare pilde*.

Apare la Buda, în traducerea lui Dimitrie Țichindeal, cartea lui Dositei Obradovici, *Îndreptări moralicești, tinerilor foarte folositoare*, un mic tratat de bună-cuviință, adaptare după opera *Civilitas morum puerilium* a lui Erasm.

Canonicul Dimitrie Vaida publică la Blaj un volum de *Cuvântări* rostite în cinstea episcopului Ioan Bob.

Profesorul de origine aromână Mihail G. Boiagi (1780–1842) publică la Viena prima gramatică redactată cu litere latine a dialectului aromân, elaborată cu zece ani în urmă, intitulată Γραμματική Ρωμανική ήτοι Μακεδονοβλαχική. *Romanische oder Macedonowlachische Sprachlehre* [Gramatica română sau macedonovlahă], scrisă în limbile greacă și germană, cu exemplificări și texte de lectură în aromână.

1814

În 5 martie, cenzorul și episcopul maghiar Iosif Mártonfi înaintează un referat negativ pe marginea *Cronicii* lui Șincai, pe care o socotește „periculoasă opiniei publice” și, prin urmare, demnă de confiscat.

În 31 martie, Petru Maior îi scrie episcopului Samuil Vulcan, plângându-se că la Cluj se află poprite 400 de exemplare din *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, „cu titlă de confişcație”.

În 14 aprilie, i se răspunde lui Şincai, la solicitările sale insistente cu privire la publicarea *Cronicii*, cu precizarea că guvernul nu aprobă tipărirea acesteia.

Dimitrie Țichindeal publică la Buda volumul *Filosofoceşti și politiceşti prin fabule moralnice învățături*, într-un tiraj de 1000 de exemplare, o adaptare și o localizare pornind de la cartea scriitorului sârb Dositei Obradovici. În 26 aprilie, Dimitrie Țichindeal, inițiator și al unor petiții în favoarea școlii și a bisericii românești, este revocat din funcția de „senior” al Preparandiei din Arad, ulterior și din profesorat. În urma unor mașinațiuni, volumul său de fabule, socotit primejdios pentru autorități, este apoi confiscat.

Apare la Buda, fără a fi semnată, lucrarea polemică a lui Petru Maior intitulată *Răspunsul la Cântirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior, autorului Istoriei ceii pentru începutul românilor în Dacia*. Este un răspuns la „Cântirea” canonicului Dimitrie Vaida, scrisă de acesta la îndemnul lui Bob.

Vasile Coloși, protopop de Săcărâmb și inspector al „școalelor poporale” greco-catolice din protopopiatele Bobâlna, Bistra și Zarand, traduce și publică la Buda *Catechismul cel mic istoricesc* al lui Claude Fleury. În același an, la 16 noiembrie, Coloși se stinge din viață.

1815

În 13 martie, Ioan Budai-Deleanu îi trimite o scrisoare lui Petru Maior, însoțită de exegeza sa lingvistică *Teoria ortografiei românești cu slove lătinești*, un răspuns la observațiile făcute de acesta pe

marginea fragmentului tradus din *Fundamenta*, intitulat *Excerptum*.

Mitropolitul moldovean Veniamin Costache îl invită pe Ioan Budai-Deleanu, prin intermediul lui Lazăr Asachi, să vină ca profesor la Seminarul de la Socola, dar invitația nu poate fi onorată.

La 16 martie, la Sibiu, moare medicul și cărturarul Ioan Piuariu-Molnar, în vârstă de 66 de ani. A alcătuit, printre altele, o utilă gramatică germano-română (*Deutsch-Walachische Sprachlehre*, Viena, 1788; ed. a II-a, Sibiu, 1810; ed. a III-a, Sibiu, 1823) și un dicționar bilingv practic (*Wörterbüchlein Deutsch und Wallachisches. Vocabularium nemțesc și românesc*, Sibiu, 1822), ultimul publicat postum.

În 14 iunie, Petru Maior încheie la Buda redactarea, în limba latină, a răspunsului său detaliat cuprinzând obiecțiile aduse la principiile ortografice susținute de Ioan Corneli (BAR Cluj, ms. rom. 474, f. 1^r-2^v).

În 4 iulie, canonicul Ioan Corneli îi scrie de la Buda episcopului Samuil Vulcan de la Oradea în legătură cu stadiul discuțiilor despre ortografie purtate cu Petru Maior, mărturisind că, „deși avem puncte de vedere diferite privind modul de a cultiva și de a desăvârși limba noastră, am convenit, totuși, împreună, de bunăvoie și cu bucurie, să acceptăm întru totul recomandarea luminății voastre în privința elaborării Dicționarului”. Sunt anexate la epistolă *Rezumatul ortografiei* și *Reflecțiile* asupra unor probleme ortografice cu care cei doi nu cădeau de acord, texte redactate în limba latină.

Într-o scrisoare din 9 august, scrisă în latină, cu exemplificări cu litere chirilice, Petru Maior îi comunică doctorului Vasile Popp informații privind originea unor cuvinte românești.

În 14 octombrie, Ioan Corneli îi scrie din nou episcopului Samuil Vulcan, de data aceasta în limba română, prezentându-și punctele sale de vedere în legătură cu introducerea excesivă a neologismelor în *Lexicon*, idee preconizată de Petru Maior, fiind însă de acord cu prezența unor „termini tehnicești”.

Învățătorul bănățean Ioan Tincovici publică la Buda două cărți: *Înțeleapte învățături sau reguli pentru îndreptarea năravurilor spre folosul pruncilor* și volumul de *Cântări dumnezeiești*, cu „viersuri veselitoare și jalnice”.

Preotul Iosif Pașca din Pericei (Sălaj) traduce din latină, la îndemnul episcopului Samuil Vulcan, lucrarea *Meșteșugul lungimei de viață, prin doftoriceasca grijă a trupului și a sufletului*. Este o prelucrare după tratatul lui Christoph Wilhelm Hufeland intitulat *Die Kunst, das menschliche Leben zu verlängern* (Berlin, 1796), editat anonim de Francisc Xaver Fuchs, episcop de Nitra, în latină: *Ars longaevae vitae per medicam corporis, et animae curam* (Bratislava, 1804). Pașca este și autorul altor lucrări rămase în manuscris: *Istoria Bibliei, adecă a Sfintei Liturghii, Istoria Testamentului Nou, deosebi, autor al unei Istorii a Bibliei, cu întrebări și răspunsuri*, al unor *Cuvinte de învățătură*, în versuri, precum și traducător al unei culegeri de aforisme a lui Erasmus de Rotterdam.

1816

La 18 ianuarie, Naum Petrovici publică la Buda un volum de poezie omagială intitulat *Versuri celui de bun neam născutului domnului Atanasie Grabovschi*.

La Buda, dascălul Gheorghe Montan din Pesta publică o „vorbire în versuri” intitulată *Străinul în Pesta*, datată în 2 aprilie, urmată în același an de o ediție în limba germană.

În 7 august, Ioan Corneli îi scrie de la Oradea doctorului Vasile Popp, care își pregătea doctoratul la Viena, expunându-și concepția sa ortografică privind scrierea în limba română cu litere latine.

În 2 septembrie, Constantin Diaconovici-Loga devine „senior” (director de studii) la Preparandia din Arad.

La 2 noiembrie, Gheorghe Șincai se stinge din viață în satul Svinica (Szinye, Sinea) de lângă Košice (Slovacia), pe moșia fiilor contelui Vass, foștii săi elevi. A circulat și legenda morții lui în localitatea Bobota (Sălaj), neadeverită documentar.

1817

În 14 iulie, Vasile Popp își susține, în limba latină, teza pentru primirea titlului de doctor în medicină, la Universitatea din Viena, având ca temă o *Disertație inaugurală istorico-medicală despre înmormântările comune la dacoromâni sau la valahii de astăzi și despre unele superstiții în legătură cu acestea, cu respect veșnic față de înmormântările vechilor romani*. Pentru această prelegere de interes etnologic major, având și recomandarea lui Petru Maior, îi va fi acordat titlul de doctor în data de 19 iulie.

1818

La 20 ianuarie, la Timișoara, încetează din viață fabulistul și traducătorul Dimitrie Țichindeal, propagator al ideilor iluministe, susținător al episcopatului românesc în Banat și al scrierii cu litere latine.

Lexiconul românesc-nemțesc, alcătuit de Ioan Budai-Deleanu, „chesaro-crăiescul sfetnic la județul nemeșilor în Livău”, cum se specifică pe foaia de titlu, este încheiat. În 14 aprilie, primește avizul „imprimatur” de la comisia pentru revizuirea cărților (*Bücher*

Revision) din Lwów. În 19 aprilie, autorul solicită împăratului Francisc obținerea unui avans pentru tipărirea acestuia, iar în 9 mai, acordarea unui privilegiu de 12 ani după publicare asupra *Lexiconului*.

La 10 octombrie, Constantin Diaconovici-Loga scoate de sub tipar la Buda *Ortografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii românești*, având în final o serie de orații ce se cuvin spuse înainte și după „examenuri publice”.

În 18 decembrie, Petru Furdul din Abrud termină de scris o broșură cu titlul *Versu Cotroanții în stihuri alcătuit*, tipărită cu litere latine și ortografie maghiară.

1819

În luna martie, Budai-Deleanu pertractează cu Tipografia Regească din Buda publicarea *Lexiconului* într-un tiraj de o mie de exemplare, pe cheltuiala lor, dorind să le încredințeze și alte lucrări în limba română. În 20 martie se adresează din nou Curții de la Viena. Într-o scrisoare din 15 octombrie, cere lămuriri tipografiei budane privind condiția de a plăti anticipat jumătate din cheltuielile de tipărire a *Lexiconului* și propune încheierea unui contract.

După un prim tiraj incomplet în 1817, la Buda apare, în iunie, traducerea din franceză, prin intermediar german, a scrierii *Plutarh nou*, de Pierre Blanchard, vol. I-II, aparținând, probabil, lui Nicola Nicolau, care subvenționează și tipărirea.

În 5 noiembrie, Petru Maior redactează un raport critic în limba latină pentru Tipografia din Buda, intitulat *Cenzura Dicționarului român-latin-maghiar-german al lui Vasile Coloși* (păstrat la BAR Cluj, ms. rom. 470, f. 158^r-159^v).

Petru Maior publică la Buda *Orthographia Romana sive Latino-Valachica, una cum clavi*, primul

tratat românesc în acest domeniu. Lucrarea are un apendice în partea secundă, *Dialogu pentru începutul limbei română întră nepot și unchi*, tipărit pe două coloane, cu ortografie latină etimologizantă și, respectiv, cu caractere chirilice.

Maramureșeanul Vasile Ghergheli de Ciocotiș (1794–1846) publică la Viena, în tipografia lui Dimitrie Davidovici, *Omu de lume*, o adaptare după cartea filosofului și pedagogului german Gottfried Immanuel Wenzel, *Mann von Welt* (Viena, Anton Doll, 1801; reeditată în 1810). Pornind de la un ghid al bunelor maniere, „teologul absolut din Diecezul Muncaciului” realizează și un îndreptar ortografic, pe baza principiilor lui Petru Maior.

Învățătorul pestan Gheorghe Montan publică în germană, în tiparnița lui Franz Joseph Patzko din Pesta, broșura intitulată *Kurzgefasste Geschichte der wlachischen Nation in Dacien und Macedonien* [Scurtă istorie a națiunii valahe din Dacia și Macedonia].

1820

În 9 iulie, este înnobilit Ioan Budai-Deleanu, împreună cu fratele său Aron. La 24 august, cărturarul se stinge din viață la Lwów. În 20 septembrie, o parte dintre bunurile sale sunt vândute la licitație, pentru plățirea unor datorii.

Petru Maior scrie *Disertația despre articlii limbei românești*, un studiu dintr-un mic tratat de gramatică rămas neterminat.

Istoricul cvasinecunoscut Ioan Monorai redactează lucrarea intitulată *Scurtă cunoștință a lucrurilor Dachiei și mai ales ale Ardealului și ale altor mișcări care în zilele ceste mai de curând să întâmplară în Europa* (Biblioteca Arhiepiscopiei Ortodoxe Române Arad, ms. 38). O versiune în limba latină va fi scrisă

peste doi ani: *Brevis notitia rerum Dacicarum aliorumque motuum et revolutionum quae recentibus temporibus Europam infestarunt.*

1821

În ianuarie apare la Buda „Biblioteca românească”, prima revistă de literatură în limba română, scoasă de „ferlegherul” (editorul-librar) Zaharia Carcalechi, din care a mai apărut a doua serie în 1829–1830, cu câte două părți, iar în iunie–decembrie 1834 ultimele patru părți.

În 14 februarie, se stinge din viață, la Buda, răpus de tuberculoză, istoricul, filologul și teologul Petru Maior, după numele căruia N. Iorga a denumit o întreagă epocă din istoria culturii românești. Cărturarul este înmormântat, în data de 16 februarie, în cimitirul comun din suburbia sârbească Rácvárosi.

În 22 august, moare la Sibiu, în vârstă de 41 de ani, poetul și traducătorul Vasile Aaron.

La Buda, Constantin Diaconovici-Loga publică o *Chemare la tipărirea cărților românești și versuri pentru îndreptarea tinerilor*, în care propune, la început, un program generos „spre luminarea neamului” prin editarea sistematică de carte în limba română, având în final un grupaj de versuri moralizatoare.

Apare la Buda, în Tipografia Universității Regale, lucrarea lexicografică postumă a lui Andreas Clemens (1742–1815), originar din Sighișoara, preot evanghelic și învățător în Bod (j. Brașov), intitulată *Kleines walachisch–deutsch und deutsch–walachisches Wörterbuch* [Mic dicționar român–german și german–român], pentru uz didactic. Complementar, de același autor, este publicată și *Walachische Sprachlehre für Deutsche* [Gramatică românească pentru germani].

Dicționarul va fi reeditat la Buda, în 1823, și la Brașov, în 1837, iar gramatica la Sibiu, în 1836.

Este publicată la Sibiu, în Tipografia lui Ioan Bart, lucrarea lui Vasile Popp, *Despre apele minerale de la Arpătac, Bodoc și Covasna și despre întrebuințarea aceluiași în deschilinite patimi*, primul tratat românesc de balneologie și cea dintâi operă medicală științifică scrisă de un doctor român din Transilvania.

1822

La 10 martie, Constantin Diaconovici-Loga trimite la tipar la Buda *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*. În capitolul de ortoepie, denumit „Grăirea dreaptă”, se face o descriere detaliată a sunetelor limbii române.

1822–1823

Episcopul Ioan Bob scoate, sub îngrijirea sa, la Cluj, în Tipografia Colegiului Reformat, *Dicționarul rumânesc, lătinesc și unguresc*, în două volume, textul românesc fiind redat cu ortografie etimologizantă. Modelul urmat este lucrarea lui Francisc Páriz Pápai, *Dictionarium Latino–Hungaricum*, apărută în 1708.

1823

La Buda apare traducerea postumă a lui Petru Maior *Învățătură despre cultura și creșterea frăgărilor și a vermilor de mătasă*, scrisă de abatele Ludwig Mitterpacher (1734–1814), primul manual de sericultură de la noi.

Apare la Buda *Învățătură pentru lucrătorii de tăbăcă în Țara Ungurească și în Galiția*, lucrare utilitară cu un conținut asemănător cu al *Învățăturii pentru sămănătorii de tăbăcă din Bucovina* (Lvov, 1793), tradusă de I. Budai-Deleanu.

În același an, în luna noiembrie, băănățeanul Ioan Tomici (1771–1839), dascăl, asesor consistorial la Vârșeț și protopop de Caransebeș, publică la Buda două traduceri ale unor cărți utilitare: *Cultura albinelor sau învățătura despre ținerea stupilor în magașinuri* și *Cultura bombițelor sau învățătura despre ținerea și creșterea omidelor sau goangelor de mătasă, ca o adăogare mult folositoare lângă ținerea stupilor în magașinuri*, cea de-a doua prelucrată după croatul Iosif Blașcovici.

1824

La 1 ianuarie, Ioan Teodorovici încheie traducerea primei părți a lucrării lui Pavel Kenghelaț (Pavel Kenghelác / Pavle Kendelac), *Istoria universală sau a toată lumea*, al cărei original în limba sârbă, intitulat *Vsemirnago sbytijaslovija* [Știință despre lucrurile trecute din toată lumea], apăruse la Pesta în 1821. Autorul cărții era arhimandrid la Chinovia Sf. Gheorghe de lângă Timișoara. Lucrarea primește bunul de tipar în 9 februarie, fiind publicată, în același an, la Buda, „cu tipariul Crăieștei Universitate din Pesta”.

Episcopul Samuil Vulcan publică la Oradea, în tipografia lui Ioan Francisc Tichy, o broșură cu litere latine și ortografie maghiară intitulată *Cartea cătră clerul și poporul celor șaptezeci și două de parohii*.

În 3 august, studentul („auzitoriu gheometriei”) Toma Popovici, alias Damaschin Bojincă, publică la Buda o *Tristă cuvântare la îngroparea strălucitului și înalt învățatului domn Naum Petrovici*.

În 8 octombrie, Zaharia Carcalechi scoate la Buda *Carte de mână, împreună cu „Calendariul pe anul 1825”*, în care publică o *Hronologie politicească*, urmată de „istorii mici”, fabule, anecdote și pilde. Este inclusă, de asemenea, lucrarea *Scurtă arătare despre*

om și despre întocmirile lui, „așezată” de viitorul doctor Alexandru Teodori.

1825

Apare în Tipografia Universității din Buda *Lexiconul românesc-lătinesc-unguresc-nemțesc*, numit în mod curent *Lexiconul de la Buda*, primul dicționar modern al limbii române. Prefața este datată 30 august. Este o operă colectivă, la realizarea căreia au contribuit, pe parcursul a peste trei decenii, Samuil Micu (autorul unui *Dictionarium Valachico-Latinum*, care va fi înglobat în noua lucrare), Vasile Coloși (care redactase în manuscris un *Dicționar român-latin-maghiar-german*), Ioan Corneli și Petru Maior, fiind finalizat de frații Ioan Teodorovici și Alexandru Teodori. La începutul dicționarului sunt republicate, ca posibile prefețe, *Orthographia Romana sive Latino-Valachica, una cum clavi*, din 1819, urmată de *Dialogu pentru începutul limbei română întră nepot și unchi*.

Protopopul din Mehadia, Nicolae Stoica de Hațeg (1751–1833), începe să scrie *Cronica Banatului*, încheiată peste doi ani.

1826

Apare la Sibiu, în tipografia lui Martin Hochmeister, manualul lui Nicolae Maniu Montan, scris în patru limbi, *Orthoepia latina, latino-valachica, hungarica, germanica et serbo-valachica. Juxta gustum hodiernae paedagogiae in novum ordinem composita*. Autorul, profesor la Școala Normală din Blaj, încearcă o demontare riguroasă a grafiei chirilice. Alături de fragmente religioase, se redau ca texte ilustrative câteva fabule, printre care și prelucrări din La Fontaine.

Ioan Alexi publică *Grammatica Daco-Romana sive Valachica. Latinitate donata*, la Viena, în oficina lui

Joseph Geistinger, lucrare în care urmează îndeaproape sistemul ortografic al lui Petru Maior, având ca model și *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae* a lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai (1780, ediția a II-a, 1805). Cartea are în anexă un *Vocabulariu românesc și latinesc*, precum și un grupaj din fabulele lui Esop.

1827

În 16 iulie, Moise Sora Noac (1806–1862), fost bursier al lui Ioan Bob, publică la Oradea, în tipografia lui Ioan Francisc Tichy, un volumaș de *Ode* în latină, închinat episcopului Samuil Vulcan, urmat în 5 noiembrie de un alt volum de poezii panegirice în latină, *Isitirion*.

La 1 octombrie, doctorul Vasile Popp redactează o *Prefață* la *Psaltirea* în versuri a lui Ioan Prale, publicată la Brașov, în care întreprinde o retrospectivă a istoriei literaturii române.

Preotul bihorean Dimitrie Hossu publică la Oradea două volume de poezii encomiastice în română și maghiară.

1828

Bănățeanul Damaschin Bojincă publică la Buda lucrarea polemică intitulată *Răspundere dezgurzătoare la Cântirea cea în Hale (...)*, în care combate vehement o broșură a sârbului Sava Tököly în care denigrează originea românilor.

La Buda, Ștefan P. Neagoe, învățător la școala românească din Pesta, scoate un „Calendariu românesc”, cu text paralel chirilic și etimologizant și o „cheie a ortografiei” la sfârșit. Sunt reproduse două poezii de Iancu Văcărescu, *Ceasornicul îndreptat* și *Elegie*. Calendarul va apărea și pe anii 1829 și 1830.

1829

Ștefan P. Neagoe publică în „Calendariu românesc” un *Dialog seau vorbire între învățătoriu și școlariu despre romani și români seau dacoromani*, în care inserează versuri pe aceeași temă istorică.

Gheorghe Mutso, directorul școlii române din Pesta, publică la Buda o *Scurtă ortografie a limbei dacoromână, cu strămoșeștile latinești litere*, având text paralel în română (cu explicații în chirilică) și în germană, o broșură scrisă sub influența ideilor lui Petru Maior. Lucrarea a apărut inițial în „Calendariul românesc” pe 1829.

Moisi Bota publică la Arad, „cu literile lui Iosif Klapka”, volumul de versuri *Dedicație la instalația mult strălucitului domn Nestor Ioanovici*, un omagiu adus cu prilejul instalării primului episcop ortodox român al Eparhiei Aradului la data de 22 octombrie. În același an, îi apăruseră la Buda *Versuri îndemnătoare către deprinderea tinerimei românești întru învățături*.

1830

În „Albina românească”, nr. 12, din 20 februarie, Gheorghe Asachi semnalează *Țiganiada* lui I. Budai-Deleanu, acea „poemă eneică”, care „zace ascunsă ca o comoară în scrinul familiei răposatului”, și face primele demersuri pentru recuperarea manuscriselor scriitorului de la ginerele său din Lwów, Ludwik Prawdzic Lewandowski.

Eftimie Murgu publică la Buda, la fel ca Damaschin Bojincă, o replică usturătoare la adresa lui Sava Tököly, al cărei titlu îl redăm integral în original și în traducere: *Widerlegung der Abhandlung, welche under dem Titel vorkommt: „Erweis, dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind, und dies nicht aus ihrer italienisch-slawischen Sprache folgt. Mit mehr-*

eren Gründen vermehrt, und in die walachische Sprache übersetzt durch S.T. in Ofen, 1827" und Beweis, dass die Walachen der Römer unbezweifelte Nachkömmlinge sind, wozu mehrere zweckmäßige kurze Abhandlungen, endlich eine Anmerkung, über die in dem Anhange vorkommende Antikritik desselben S.T. [Combaterea disertației ce se prezintă cu titlul „Demonstrație cum că românii nu sunt viță de romani și că aceasta nu rezultă din limba lor italo-slavă, sporită cu o seamă de temeieri și tradusă în românește de S.T. la Buda, în 1827”, și un Argument că românii sunt urmașii incontestabili ai romanilor, pentru susținere fiind mai multe demonstrații la îndemână, iar în încheiere se adaugă o Notă explicativă despre anticritica ce se aduce în anexă lui S.T. însuși].

În 2 octombrie, moare la Blaj episcopul unit Ioan Bob, implicat, sub multe aspecte, în destinul cărțurilor reprezentative ai Școlii Ardelene. Sub patronajul său, s-a tipărit *Biblia* de la Blaj, în 1795, în traducerea lui Samuil Micu, precum și mai multe manuale și tratate teologice, el fiind și editorul unui *Dicționar rumânesc, lătimesc și unguresc*, vol. I–II, Cluj, 1822–1823.

Apare la Sibiu o broșură cu *Trista predică la îngroparea episcopului Ioan Bob*, rostită de preotul și profesorul blăjean Teodor Pop. În final se publică un *Testamentum* al episcopului.

Damaschin Bojincă publică la Buda *Diregătoriul bunei-creștere spre îndreptarea multor părinți și bun folosul tinerimei române*, un autentic tratat despre educație, care fructifică idei recurente în iluminismul european din epocă.

Ioan Teodorovici publică la Buda *Pruncii cei părăsiți*, o „istorie franțozască adevărată și morală”, tradusă după microromanul lui Leopold Chimani

(1774–1844), intitulat *Die verlassene Kinder unter dem Schutze Gottes und der Obhut einer frommen und treuen Dienerin*, Viena, Verlag von Leopold Grund, 1828. Ediția a doua a traducerii, cu titlul *Doi prunci părăsiți*, este publicată la Buda, în 1850.

Tot la Buda apare *Antropologia sau scurta cunoștință despre om și despre însușirile sale*, scrisă de Pavel Vasici-Ungurean, unul dintre primele manuale care tratează la noi ființa umană în toată complexitatea sa, analizând-o sub aspect natural-istoric, anatomic, fiziologic și psihologic.

1832–1833

Apare la Buda lucrarea lui Damaschin Bojincă, în două volume, *Anticile romanilor*, „ce învață pre români datinile și năravurile strămoșilor săi romani”, cutumele lor religioase și pe cele „politicești sau lumești”.

1834

La Buda apare a doua ediție a *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* a lui Petru Maior, cu sprijinul banului Iordachi de Mălinescu, secretarul Arhivei Statului a Principatului Moldovei, care semnează și o *Precuvântare*. Este reprodus, pe lângă *Disertația pentru începutul limbei românești* și *Disertația pentru literatura cea vechie a românilor*, și *Dialogu pentru începutul limbei română întră nepot și unchiu*, tipărit numai cu grafie chirilică. De asemenea, în partea a doua a ediției sunt redată, în plus, sub genericul *Disputațiile asupra Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, cele trei răspunsuri ale lui Maior la recenziile lui Bartolomeu Kopitar, în traducerea din limba latină a lui Damaschin Bojincă.

1836

În 9 august, se stinge din viață la Cergău Mare (j. Alba) Ioan Monorai, „paroh greco-catolic al dacoromânilor” și istoric.

1838

Ion Heliade-Rădulescu publică ediția a II-a a fabulelor lui Dimitrie Țichindeal (*Filosofice și politice prin fabule învățăături morale*), volum care îi va aduce poetului bănățean adevărata consacrare.

1840

Potrivit unor informații, osemintele lui Ioan Budai-Deleanu ar fi fost mutate de la Lwów în cavoul familiei Lewandowski din cimitirul orașului Stanisławów/Stanislau (actualmente, Ivano-Frankivsk, în Ucraina).

1842

Apare la Sibiu o ediție din *Propovedanie sau învățăături la îngropăciunea oamenilor morți*, de Samuil Micu, cu binecuvântarea episcopului neuniților din Ardeal, Vasile Moga, editată defectuos de chir Bucur Bucurenci.

1843

Apare la Iași, în Tipografia Sfintei Mitropolii, o ediție incompletă, cu erori de paginație, din *Hronica românilor și a mai multor neamuri* a lui Gheorghe Șincai, tomul I, sub îngrijirea lui Gherman Vida, după o copie făcută anterior de Petru Mărcuț.

1844

Alexandru Gavra începe să publice o ediție parțială, însoțită de note, a *Hronicii românilor și a mai multor*

neamuri de Gh. Șincai, tipărirea eșalonându-se, de fapt, între luna mai 1844 și 30 iunie 1848.

1847

La 12 februarie, moare la Oravița medicul aromân Gheorghe Constantin Roja, cărturar iluminist, originar din Bitolia (Macedonia), autorul lucrărilor: *Untersuchungen über die Romanier oder sogennanten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen* [Cercetări asupra românilor sau așa-numiților vlahi care locuiesc dincolo de Dunăre], scrisă în germană și în greacă, publicată la Pesta, în 1808, și *Măiestria ghiovăsirii românești cu litere latinești, care sânt literele românilor ceale vechi*, apărută la Buda, în 1809.

1848

Gavril Laslo Pop, profesor de istorie la Gimnaziul din Blaj, publică la Sibiu, în tipografia lui Gheorghie de Clozius, *Istorie scurtă a românilor de la Almu, povățuitorul ungarilor, încoace*, copiată după *Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri* a lui Samuil Micu, un manuscris datând din 1791 și care s-a pierdut ulterior.

1850

La 12 noiembrie, se stinge din viață la Caransebeș pedagogul, traducătorul și filologul Constantin Diacovici-Loga, cunoscut ca autorul unui îndreptar pentru „ortografia și dreapta scrisoare” (1818) și al unei gramatici (1822).

Încetează din viață cărturarul Ioan Teodorovici-Nica, preot ortodox al Parohiei Române din Pesta, succesorul lui Petru Maior în funcția de cenzor și corector al cărților românești de la Tipografia din Buda,

colaborator al *Lexiconului* budan din 1825. A editat calendare și a tradus din germană și franceză scrieri de literatură morală semnate de Leopold Chimani, Joachim Heinrich Campe sau Jean-François Marmontel, precum și o serie de broșuri despre războaiele napoleoniene.

1853–1854

August Treboniu Laurian, în colaborare cu Alecu Donici, Anastasie Panu și M. Kogălniceanu, va publica la Iași *Hronica românilor și a mai multor neamuri* a lui Gh. Șincai, vol. I–III, prima editare integrală cu litere chirilice.

1854

La 17 martie, Ioan Alexi, autorul manualului *Grammatica Daco-Romana sive Valachica latinitate*, este numit, prin decret imperial, episcop al Eparhiei Greco-Catolice de la Gherla.

Moare dascălul brașovean Nicola Nicolau, editorul și traducătorul, împreună cu Ioan Teodorovici, al unor broșuri de istorie, precum și al manualului *Gheografia sau scrierea pământului* (Buda, 1814–1815), o prelucrare după Claude Buffier, prin intermediul traducerii lui Amfilohie Hotiniul.

1855

T. Cipariu publică la Blaj *Acte și fragmente latine românești pentru istoria beserecei române, mai ales unite*, în care sunt incluse pasaje din scrierile istorice ale lui Samuil Micu, Petru Maior și Gheorghe Șincai, *De ortu, progressu, conversione Valachorum*, de Samuil Micu, și *Elegia* lui Gheorghe Șincai

1861

În numărul pe martie–aprilie din revista „Instrucțiunea publică” din București, August Treboniu Laurian începe publicarea lucrării lui Samuil Micu, *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum*.

1862

A. T. Laurian va publica în continuare, în foileton, scrierea lui Samuil Micu, *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, între 28 martie și 1 august.

1865

În „Sionul românesc”, foaie bisericească, literară și școlastică care apărea în limba română la Viena, Grigore Silași va publica în foileton, începând cu nr. 10 din 15 noiembrie, p. 114–116, lucrarea lui Petru Maior *Protopopadichia*, care va continua și pe parcursul anului următor.

1867

Tot în „Sionul românesc” de la Viena, nr. 10, din 15 mai, p. 113–115, și nr. 11, din 1 iunie, p. 126–128, Gavril Pop reia tipărirea unor fragmente din *Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri* a lui Samuil Micu, de data aceasta cu alfabet latin și ortografie etimologizantă, sub titlul *Fragment istoric besericesc (decopiat din manuscrise de ale lui Samuil Micu)*.

1868

Manuscrisele lui I. Budai-Deleanu sunt achiziționate, cu 400 de galbeni, de la nepotul său, Tytus Lewandowski din Lwów și depuse, în anul următor, de Gheorghe Asachi, la Biblioteca Centrală din București,

de unde vor trece, apoi, la Muzeul de Antichități, iar în 1903, la Biblioteca Academiei Române.

1869

La 18 august, se stinge din viață la Dumbrăveni (j. Suceava) cărturarul iluminist Damaschin Bojincă, care s-a remarcat prin scrieri polemice, istorice, precum și prin editarea *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* a lui Petru Maior și a *Codului Calimach*.

1876

În revista „Buciumul român” din Iași, în numărul 12 din februarie, p. 541–547, începe publicarea în foileton, de către Teodor Codrescu, a primei variante a *Țiganiadei* lui Ioan Budai-Deleanu, care va continua și în cursul anului 1877.

1878

G. Sion publică în gazeta „Globul” din București, „foaie ilustrată pentru familii”, nr. 28–31, o primă conferință despre opera necunoscută a lui I. Budai-Deleanu.

1879

În cercetările întreprinse în cursul lunilor iunie–decembrie în bibliotecile și arhivele transilvănene, Nicolae Densușianu redescoperă în biblioteca Muzeului Ardelean din Cluj manuscrisul *Hronicii* lui Șincai, confiscat în 1814 de guvernul ardelean.

1883

Sub titlul *Din scrierile lui Petru Maior*, edate de Societatea literară „Petru Maior” a junimei române studioase din Budapesta, apare la Budapesta și Gherla

ediția a treia din *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*. În prefață sunt menționați ca autori ai transcrierii Georgiu Crăiniceanu, Georgiu Pop și Georgiu Ilea.

1886

Apare ediția academică, în trei volume, din *Hronica românilor și a mai multor neamuri* a lui Gheorghe Șincai, transpusă cu litere latine de Gr. G. Tocilescu.

1894

Constantin Erbiceanu editează pentru prima oară, „după manuscriptul autograf existent în Academia Română”, respectiv ms. rom. BAR 565, *Procanonul* lui Petru Maior, în publicația „Biserica Ortodoxă Română”, tomul XVIII (și în extras).

Sub titlul *Scurte observații asupra Bucovinei*, apare în „Gazeta Bucovinei” din Cernăuți, nr. 8–9, 13–14 și 17–23, în traducerea lui G. Bogdan-Duică, memoriul asupra stării acestei provincii, scris de Ioan Budai-Deleanu în germană.

1906

Protopopul Elie Dăianu publică la Tipografia „Carmen” din Cluj o nouă ediție, în trei volume, din *Predicile* lui Petru Maior.

1915

Este reprodus în germană Memoriul lui Ioan Budai-Deleanu asupra Bucovinei în lucrarea lui Ion I. Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, Edițiunea Academiei Române, Librăriile Socec et. comp. și C. Sfetea & Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, p. 168–200 (ediție anastatică, Iași, Editura Do-MinoR, 2001).

1925

La Editura Casei Școalelor este publicată, în forma definitivă din 1800–1812, ediția princeps a *Țiganiadei* de Ioan Budai-Deleanu, cu o introducere, indice de nume și glosar de Gh. Cardaș.

1927

Este editată pentru prima oară, după original, scrierea *Trei viteji*, a lui Ioan Budai-Deleanu, „poemă eroi-comică în patru cânturi”, în îngrijirea lui Gh. Cardaș, fiind imprimată la Tipografia „Convorbiri literare” din București.

1928

La Institutul de Arte Grafice „Oltenia” din București apare ediția a II-a, cu „textul modernizat și introducerea întregită”, a *Țiganiadei* de Ioan Budai-Deleanu, „poemă eroi-comică în 12 cânturi”, cu textul stabilit de Gh. Cardaș. A III-a ediție va apărea în 1944 la Editura Cugetarea-Georgescu Delafras. O ediție a poemului satiric *Trei viteji* este publicată tot în 1928 la Editura „Ancora”, în colecția „Biblioteca universală”, cu o prefață de Em. C. Grigoraș.

1938

Profesorul Eduard I. Găvănescu de la Arad editează după manuscris lucrarea lui Ioan Monorai, *Scurtă cunoștință a lucrurilor Dachiei și mai ales ale Ardealului și ale altor mișcări care în zilele ceste mai de curând să întâmplară în Europa.*

1940

Clasicistul clujean Teodor Naum publică în revista „Gând românesc” (nr. 1–4) prima traducere în hexametri a *Elegiei* latine a lui Gheorghe Șincai.

1942

Istoricul literar clujean Nicolae Lascu publică în revista blăjeană „Cultura creștină” (nr. 1–3, 4–6) transcrierea traducerii manuscrise a lui Samuil Micu, *Istoria adevărată a lui Lucian din Samosata* (într-o ediție cenzurată).

1953

Este publicată la ESPLA, în colecția „Clasicii români”, o ediție a *Țiganiadei* lui Ioan Budai-Deleanu, sub îngrijirea lui Jacques Byck, care alcătuiește și un glosar, cu un studiu introductiv de Ion Oană. Este reprodusă varianta definitivă (B), printr-o confruntare a manuscrisului cu ediția Cardaș. Ediția a II-a apare în 1958, la ESPLA, în colecția „Biblioteca pentru toți”, cu un studiu de Paul Cornea, intitulat *Destinul unui om și destinul unei cărți.*

1956

La ESPLA apare *Trei viteji* de Ioan Budai-Deleanu, ediție și glosar de J. Byck, cu o prefață de I. Oană. Ediția a II-a, fără prefață, este publicată în

1958, tot la ESPLA, ambele în colecția „Biblioteca pentru toți”.

1959

Emil Boldan publică la Editura Tineretului antologia *Școala Ardeleană*.

1962

La Editura Tineretului, în „Biblioteca școlarului”, apare ediția a III-a din *Țiganiada* de Ioan Budai-Deleanu, îngrijită de J. Byck, cu prefață și note finale de Romul Munteanu, republicată în 1965.

1963

Apare la Editura Științifică volumul *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, de Samuil Micu, introducerea și îngrijirea ediției fiind asigurate de Cornel Câmpeanu.

1964

Este publicată la Editura Științifică *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*, de Gheorghe Șincai, studiu introductiv și ediție critică de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor.

1966

La Editura Științifică apare Samuil Micu, *Scrieri filozofice*, studiu introductiv și ediție critică de Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe.

1967–1969

Este publicată seria de *Opere. Hronica românilor*, de Gheorghe Șincai, tom. I–III, ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu, prefață și note de Manole Neagoe.

1969

La Editura Tineretului, în colecția „Lyceum”, este publicată *Țiganiada* de Ion Budai-Deleanu, ediție critică de Florea Fugariu, cu un studiu introductiv și tabel cronologic de Romul Munteanu.

1970

La Editura Dacia din Cluj apar *Scrieri inedite*, de Ion Budai-Deleanu, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii de Iosif Pervain. Sunt editate următoarele lucrări: *Combaterea notelor publicate la Cluj în 1791, cu privire la petiția națiunii române* (în germană și în traducere), un fragment (*Excerptum*) din *Fundamenta grammatices linguae romaenicae*, intitulat *Pentru leterele lătenești care au pus autoriul în locul celor iliricești*, trimis de Budai-Deleanu lui Petru Maior, o scrisoare a aceluiași tot către Maior, fragmente din versiunea a III-a a *Țiganiadei*, *Introducerea istoricească*, precum și corespondența purtată între scriitor și tipografia de la Buda.

Tot la Editura Dacia, în colecția „Testimonia”, D. Prodan publică *Încă un Supplex libellus românesc, 1804*, cu o prezentare a memoriului atribuit lui Ioan Budai-Deleanu.

În Editura Științifică sunt publicate *Scrieri lingvistice* de Ion Budai-Deleanu, text stabilit și glosar de Mirela Teodorescu, introducere și note de Ion Gheție. Ediția cuprinde: *Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina* (în traducere, fragmentar), *Fundamenta grammatices linguae romaenicae* (pufața, în traducere, și tabelele etimologice), *Temeiurile gramaticii românești* (parțial), *Dascalul românesc pentru temeiuurile gramaticii românești*, *Lexiconul românesc-nemțesc* (*Prefație și Introducere istoricească*).

Apare antologia *Școala Ardeleană*, vol. I–III, ediție critică de Florea Fugariu, studiu introductiv și note finale de Romul Munteanu, scoasă de Editura Albatros.

1970–1971

Apare la Editura Albatros, în două volume, Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, ediție critică și studiu despre limbă de Florea Fugariu, prefață și note de Manole Neagoe.

1972

La Editura Odeon din Praga apare *Cikaniáda* de Ion Budai-Deleanu, traducere în limba cehă de Eva Strebingerová și Josef Hiršal, cu o prefață de Karel Krejčí.

1973

Apare la Editura Minerva Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada* (B), ediție îngrijită de Florea Fugariu, cu o notă a editorului și un glosar.

Este publicat tomul IV din seria de *Opere*, de Gheorghe Șincai, sub îngrijirea lui Florea Fugariu, care cuprinde *Chronicon Daco-Romanorum sive valachorum et plurium aliarum nationum*.

1974–1975

Editura Minerva publică Ion Budai-Deleanu, *Opere*, vol. I, *Țiganiada* (B), vol. II, *Țiganiada* (A) și *Trei viteji*, ediție critică de Florea Fugariu, cu un studiu introductiv de Al. Piru. Aparatul critic mai cuprinde notele și comentariile editorului, precum și diverși indici (de cuvinte discutate în notele editorului și ale autorului, de personaje istorice, mitologice, fictive, personificări, persoane istorice, de nume de locuri, popoare, țări, orașe, râuri, localități, date calendaristice,

sărbători, instituții, titluri, ranguri, titulaturi, de personaje fictive, de comentatori fictivi) și tabele sinoptice de versuri identice și prelucrate între *Țiganiada* B, A și *Trei viteji*.

1976

La Editura Minerva apar Petru Maior, *Scrieri*, vol. I–II, ediție critică alcătuită de Florea Fugariu, prefață și tabel cronologic de Maria Protase.

1977

La Editura Dacia din Cluj-Napoca apare antologia *Școala Ardeleană (Poezii, proză, tălmăciri)*, ediție îngrijită, prefață, note și glosar de Mihai Gherman.

1978

La Editura Minerva, în „Biblioteca pentru toți”, este publicată *Cronica românilor*, de Gheorghe Șincai, vol. I–III, ediție îngrijită de Florea Fugariu, prefață, tabel cronologic și note de Manole Neagoe.

1979

Apare la Timișoara, la Editura Facla, volumul *Observații de limba rumânească*, de Paul Iorgovici, ediție critică, studiu introductiv, tabel cronologic, note, bibliografie de Doina Bogdan-Dascălu și Crișu Dascălu, cu o prefață de Ștefan Munteanu. Va fi reeditat, în 2012, la Editura David Press Print din Timișoara.

1981

În seria „Patrimoniul” a Editurii Minerva apare Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, ediție îngrijită de Florea Fugariu, însoțită de un glosar și repere istorico-literare alcătuite de Andrei Rusu. Textul este o reproducere a ediției de *Opere*, fiind reeditat în 1985 în aceeași serie.

La Editura Minerva apare *Reporta din vis* de Vasile Aaron, în colecția *Documente literare*, IV, *Scrieri literare inedite (1820–1845)*, documente literare alese, publicate, adnotate și comentate de Paul Cornea, Andrei Nestorescu și Petre Costinescu.

1983

Apare la Editura Minerva antologia *Școala Ardeleană*, vol. I–II, ediție critică, note, bibliografie și glosar de Florea Fugariu, cu o introducere de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor.

1984

Este publicată la Editura Dacia *Țiganiada* de Ion Budai-Deleanu, cu un studiu introductiv, tabel cronologic și bibliografie selectivă de Ioana Em. Petrescu, fiind reprodusă ediția lui J. Byck.

1985

La Editura Dacia, Mircea Popa restituie volumul lui Nicolae Oțălea, din 1784, *Alese fabule*.

1991

Apare la Editura Enciclopedică scrierea istorică a lui Ion Budai-Deleanu *De originibus populorum Transylvaniae. Despre originile popoarelor din Transilvania*, ediție de Ladislau Gyémánt, cu o introducere de Ștefan Pascu și Ladislau Gyémánt, note și traducere de Ladislau Gyémánt.

1993

Arhimandritul Veniamin Micle publică la Mănăstirea Bistrița volumul *Istoria bisericească*, de Samuil Micu, „transliterare de pe manuscrisul original”, cu studiu introductiv, note și glosar.

1997

Apare *Țiganiada* de Ion Budai-Deleanu la Editura Garamond, după ediția J. Byck, însoțită de o prefață de Tudor Oprea, cu o reeditare în 2007 în colecția „Biblioteca elevului”. La Editura Litera din Chișinău este publicată, în colecția „Biblioteca școlarului”, *Țiganiada*, o reproducere a ediției Fugariu, însoțită de un tabel cronologic, glosar și referințe istorico-literare.

1998

La Editura Academiei Române, Radu Grigorovici editează lucrarea lui Budai-Deleanu *Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina*, în volumul *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*.

Este publicată la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia o ediție critică din *Protopopadichia* lui Petru Maior, însoțită de un studiu introductiv, note, glosar, indici și bibliografie de Laura Stanciu, cu o prefață de Pompiliu Teodor.

1999

Apare la Editura Amarcord din Timișoara, în seria „Cărți fundamentale ale culturii române”, Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, ediție critică de Florea Fugariu, cu un studiu introductiv, intitulat *Lexicul „Țiganiadei”*, de G. I. Tohăneanu.

2000

Este publicată la Tipografia Vaticană din Roma ediția jubiliară a *Bibliei de la Blaj*, din 1795, sub coordonarea lui Ioan Chindriș și Eugen Pavel.

În Bibliotheca Universitatis Apulensis din Alba Iulia, apare Gherontie Cotore, *Despre articușurile ceale de price, Sâmbăta Mare – 1746*, prefață de

Iacob Mârza, glosar, notă asupra ediției de Mihai Alin Gherman, transcrierea textului și note de Ioan Gabor, ediție îngrijită, cuvânt-înainte, rezumat, bibliografie selectivă și indici de Laura Stanciu.

2003

La Editura Biblioteca Bucureștilor apare ediția bilingvă *Țiganiada sau Tabăra țiganilor / Tsiganiada ou Le Campement des Tsiganes* de Ion Budai-Deleanu. Traduction du roumain: Romanița, Aurélie et Valeriu Rusu; adaptation en vers français: Françoise Mingot-Tauran; avant-propos de l'éditrice: Valeriu Rusu.

2005

Editura Academiei Române publică ediția *Bibliei Vulgata*, din 1760–1761, vol. I–V, îngrijită de un grup de cercetători clujeni coordonat de Ioan Chindriș, precum și volumul lui Gheorghe Șincai, *Îndreptare către aritmetică*, ediție și studiu introductiv de Corina Pipoș și Ion Todor, cu o prefață de Ion Buzași.

2007

Ion Buzași publică antologia de *Poezii și scrieri religioase*, de Samuil Micu, la Editura Galaxia Gutenberg din Târgu-Lăpuș.

Este publicată la Editura Argonaut din Cluj *Loghica*, de Samuil Micu, ediție îngrijită și studiu introductiv de Mihai Alin Gherman.

2010

Apare la Editura Galaxia Gutenberg din Târgu-Lăpuș culegerea *Samuil Micu în mărturii antologice*, coordonată de Ioan Chindriș și Niculina Iacob.

2011

În seria „Opere fundamentale” a Fundației Naționale pentru Știință și Artă apare Ion Budai-Deleanu, *Opere. Țiganiada. Trei viteji. Scrieri lingvistice. Scrieri istorice. Traduceri*, ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii, glosar și reperi critice de Gheorghe Chivu și Eugen Pavel, studiu introductiv de Eugen Simion.

La Editura Mega din Cluj-Napoca este publicată o ediție a *Didahiilor* lui Petru Maior, însoțită de un studiu introductiv, glosar și note de Laura Stanciu și Ioan Adrian Circa.

2012

La Editura Napoca Star din Cluj-Napoca apare culegerea *Ioan Budai-Deleanu în mărturii antologice*, coordonată de Ioan Chindriș și Niculina Iacob.

2013

Apare la Editura Curs din Cluj-Napoca volumul Vasile Aaron, *Scrieri antume 1806–1821*, cuprinzând textele ocazionale (encomioane, ode, apologii), precum și legendele de inspirație ovidiană, ediție îngrijită de Liliana Maria Popa și Ioan-Nicolae Popa.

2016

Este publicată la Târgu Mureș, sub auspiciile Fundației Culturale „Vasile Netea” și a Editurii Nico, antologia de texte *Gheorghe Șincai sub semnul luminilor*, alcătuită de Dimitrie Poptâmaș.

La Editura Ecou Transilvan din Cluj-Napoca, Mircea Popa publică o ediție din *Opera poetică* a lui Samuil Micu.

Apare la Editura Mega din Cluj-Napoca *Petru Maior în mărturii antologice*, ediție coordonată de Ioan Chindriș și Niculina Iacob.

Editura Curs din Cluj-Napoca publică volumul intitulat „*Viața omului, ca floarea câmpului...*”. *Vasile Aaron – Reporta din vis*. Istorie, studiu introductiv, note, text, indice și glosar, semnat de Liliana Maria Popa și Ioan-Nicolae Popa.

Este publicată la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași *Gramatica românească (1797)*, a lui Radu Tempea, ediție critică și studiu lingvistico-filologic de Andreea Drișcu.

2017

La Editura Mega din Cluj-Napoca apare volumul lui Petru Maior, *Prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului*, ediție îngrijită de Laura Stanciu și Alin-Mihai Gherman.

2018

Apare la Iași, în Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, lucrarea lui Ioan Piuariu-Molnar *Deutsch-Walachische Sprachlehre. Gramatică germano-română* (Viena, 1788), I–II, ediție critică, studiu introductiv, traducere și note de Ana-Maria Minuț și Ion Lihaciu.

E. P.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

1. Antologia *Școala Ardeleană* își propune să restituie o mare parte din opera reprezentanților acestei mișcări cultural-ideologice de răsunet, care s-a manifestat începând cu deceniul cinci al secolului al XVIII-lea și până spre sfârșitul deceniului trei al veacului următor. Acest corpus cuprinde cele mai reprezentative texte, mai mult sau mai puțin cunoscute, așezate într-o nouă configurație. Unele culegeri anterioare de acest tip (Boldan 1959, Gherman 1977, Crihană 1996) nu au depășit stadiul încercărilor improvizate, de uz didactic, fără mare relevanță științifică. Doar regretatul clasicist Florea Fugariu, editorul prin excelență al scrierilor iluminiștilor ardeleni, a reunit în crestomația pe care a întocmit-o eșantioane mai semnificative, selectând, într-o primă fază, 87 de titluri (Fugariu 1970, I–III), dar extinzând-o ulterior la 138 de texte (Fugariu 1983, I–II), structurate după criteriul cronologic. În pofida apetenței sale filologice recunoscute, i s-a reproșat faptul că „adnotarea nu e la înălțimea antologiei” (Ornea 1984, 8). În plus, autorul nu a apelat întotdeauna la original, ci și la surse secundare, constând din editări moderne: *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum* a lui Samuil Micu, după transcrierea lui A. T. Laurian din 1861, *Procanonul* lui Petru Maior, din 1783, preluat din ediția lui C. Erbiceanu din 1894, sau traducerea lui Samuil Micu din *Istoria adevărată* a lui Lucian din Samosata, din 1800–1803, după ediția lui Nicolae Lascu din 1942.

Rezervele noastre față de editările anterioare vizează, deopotrivă, atât imperfecțiunile în privința transpunerii textelor, încercările inoportune de literarizare aplicate, cât și, desigur, sărăcia comentariilor și a notelor adiacente, pe care le reclamă orice ediție critică sau diplomatică. Trebuie să recunoaștem, însă, că aparatul critic este mult mai elaborat și complex în cazul edițiilor critice pe autori realizate de Florea Fugariu (Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ioan Budai-Deleanu), cu toate că transcrierea are aceleași imperfecțiuni enumerate. În ceea ce privește înșiruirea pe ani, nediferențiată tematic, preferată în cuprinsul antologiei lui Florea Fugariu, ni s-a părut inoperantă, creând impresia unui conglomerat dificil de parcurs.

În editarea de față, am pornit de la principiul absolut necesar al întoarcerii la sursă, la original, transcrierile efectuându-se numai după manuscris (de regulă cel olograf) ori după ediția princeps, în cazul tipăriturilor. În situația în care există mai multe variante manuscrise, am optat pentru ultima, considerată definitivă, fiind totuși consultate și alte versiuni/ ediții, dar numai sub aspect comparativ, pentru clarificarea și adnotarea unor lecțiuni greșite sau pasibile de mai multe interpretări. Într-un singur caz, *Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri* (1791), am apelat la editări de la mijlocul secolului al XIX-lea, întrucât manuscrisul lui Samuil Micu este considerat pierdut.

În funcție de aceste premise, antologia *Școala Ardeleană*, pe care o edităm acum, este structurată tematic, cuprinzând 175 de titluri, tipărituri și manuscrise din perioada 1743–1830, compartimentate pe următoarele categorii de scrieri, originale, traduceri sau prelucrări: A. ISTORICE (textele 1–28); B. LINGVISTICE (29–60); C. LITERARE (61–97); D. TEOLOGICE ȘI RELIGIOASE (98–128); E. FILOSOFICE (129–133); F. DI-

DACTICE ȘI INSTRUCTIVE (134–175). Sunt antologate, prin urmare, integral sau fragmentar, 28 de texte istorice, 32 lingvistice, 37 literare, 31 teologice și religioase, 5 filosofice și 42 didactice și instructive.

În cadrul fiecărei secțiuni, textele sunt dispuse cronologic. Pentru ordonarea și regăsirea textelor, am conferit, după cum se poate deduce, fiecărei lucrări un număr de ordine, atât în cuprinsul propriu-zis, reluat apoi în partea de *Note și comentarii*, cât și în sumar. Cele 175 de texte antologate au fost repartizate astfel pe parcursul celor patru volume: I (1–28); II (29–74); III (75–133); IV (134–175).

Ordonarea textelor nu este una rigidă, ci ține cont de unitatea de conținut sau de genul dominant. De pildă, cele două disertații magistrale, anexate *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* a lui Petru Maior, sunt tratate în continuarea textului-matrice din prima secțiune, cu toate că s-ar încadra tematic între scrierile lingvistice și, respectiv, cele literare. La fel, poeziile didactice aproape necunoscute, intercalate într-o serie de lucrări pedagogice și educative aparținând lui Dimitrie Țichindeal sau lui Constantin Diaconovici-Loga, nu au fost repartizate la secțiunea literară. Un text religios, precum *Acatistul* lui Samuil Micu din 1801, își depășește sfera strictă de compartimentare, fiind decisiv, prin regulile ortografice pe care le promovează, pentru evoluția scrierii româno-latine. Mai mult, imnurile în versuri traduse de Micu în cuprinsul *Acatistului* pledează și pentru valențele literare intrinseci ale cărții.

Dintre cele 175 de texte selectate, 24 sunt scrise în limba latină, fără să le luăm în considerare pe cele bilingve sau lexicoanele multilingve, nici scrierile redactate în română și doar cu titlul în latină (poeziile omagiale ale lui Gh. Șincai, *Onomasticon* și *Adplausus*). Textele latinești de referință, între care cele două petiții

sub genericul *Supplex Libellus*, prima gramatică tipărită a limbii române, scoasă de Samuil Micu și Gheorghe Șincai, scrierile polemice istorice și lingvistice ale lui Petru Maior, Toma Costin sau Ioan Corneli, tratatul privind ortografia limbii române cu caractere latine al lui Petru Maior, exegezele asupra istoriei și gramaticii românești ale lui Ioan Budai-Deleanu (am revenit la varianta Ioan a prenumelui), precum și elegiile semnate de Gheorghe Șincai și Vasile Popp reprezintă, fără îndoială, cartea de vizită a Școlii Ardelene, latina fiind percepută ca o limbă de circulație culturală. Menționăm că pentru *Supplex Libellus Valachorum* am ales pentru publicare varianta originală reprodusă în ediția Prodan, care provine din Arhiva Guberniului Transilvaniei, și nu ediția Eder tipărită la Cluj, cu un aparat critic tendențios.

Alături de literatura de expresie latină, am inclus în creștomatiție un text în germană, respectiv o *Gramatică germano-română* a lui Ioan Piuaru-Molnar, și altul în maghiară, constând din replica dură a lui Toma Costin la o statistică tendențioasă privind populația românească, ambele însoțite de traduceri. Unele scrieri neintroduse în această antologie au fost semnalate în *Cronologie*.

În privința ponderii autorilor în antologie, corifeii mișcării dețin, în mod firesc, întâietatea: Samuil Micu este prezent cu 30 de opere (socotind și lucrarea de coautorat, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*), dintre care 12 sunt traduceri și prelucrări, Petru Maior cu 25 de titluri, dintre care 8 traduceri, Gh. Șincai cu 15 titluri, dintre care 5 traduceri și prelucrări, Ioan Budai-Deleanu cu 11 scrieri, dintre care 2 traduceri, iar Ioan Piuaru-Molnar cu 9 titluri, dintre care 6 sunt traduceri sau editări. Li se alătură alți autori și traducători, cunoscuți sau care, dimpotrivă, nu au depășit pragul anonimatului, nume ce întregesc imaginea poliedrică a

mișcării: Ioan Teodorovici-Nica, cu 10 titluri, majoritatea traduceri, dar și cu o versificare a *Istoriei* lui Maior, prolificul literat Vasile Aaron, cu 8 titluri, majoritatea adaptări, polihistorul Vasile Popp, cu 6 titluri, episcopul Petru Pavel Aaron, cu 4 lucrări (inclusiv texte pentru care a asigurat coordonarea), Dimitrie Țichindeal, tot cu 4 titluri, Constantin Diaconovici-Loga și Ioan Tomici, cu câte 3 titluri, urmași de Ioan Barac, Damaschin Bojincă, Ioan Corneli, Toma Costin, Ștefan Crișan-Körösi, Paul Iorgovici, Gheorghe Montan (alias Munteanu, dacă acceptăm identitatea evidentă a celor două persoane), Ioan Tincovici, Nicola Nicolau și Naum Petrovici, cu câte 2 titluri, iar în final autorii din opera cărora am reținut o singură lucrare, între aceștia înscriindu-se Teodor Aaron, Ioan Alexi, Moisi Bota, Zaharia Carcalechi, Dimitrie Căian (senior și junior), Vasile Coloși, Gherontie Cotore, Moise Fulea, Vasile Ghergheli de Ciocotiș, Nicolae Horga-Popovici, Gheorghe Lazăr, Nicolae Maniu Montan, Inochentie Micu-Klein, Grigore Obradovici, Nicolae Oțălea, Iosif Pașca, Aureliu-Anton Predetici Nasodi, Gheorghe Constantin Roja, Alexandru Teodori, Pavel Vasici-Ungurean, Dimitrie Vaida și Samuil Vulcan (fără a-i atribui ultimului și *Occisio*).

Unele dintre textele transcrise sunt inedite, iar pentru operele deja întâlnite în antologiile precedente au fost selectate, de cele mai multe ori, alte fragmente ilustrative. Desigur, textele de escortă, complementare, dedicații sau prefețe, în mare parte originale, multe cu o tentă programatică, sunt înregistrate destul de consecvent.

Pe lângă corpusul de bază al textelor antologate, centrul său de greutate, crestomația de față conține o introducere, nota asupra ediției și o cronologie a fenomenului cultural ilustrat de Școala Ardeleană, urmate de comentarii bibliografice, filologice și istorico-literare minuțioase, împreună cu note de editor, referitoare la

fiecare text, la care se adaugă, în finalul ediției, repere critice și un glosar extins de cuvinte, cu forme și sensuri mai puțin sau deloc cunoscute. Listele de abrevieri bibliografice, de sigle și abrevieri, precum și un indice final de autori, traducători și de opere antologate întregesc aparatul critic al acestei antologii. Ilustrațiile de la sfârșitul volumelor, cuprinzând reproduceri de foi de titlu sau diferite facsimile ale unor tipărituri și manuscrise, precum și câteva portrete cunoscute de cărturari, conferă ediției o utilitate sporită.

Titlul operei antologate este transpus în forma extinsă, cu precădere în cazul tipăriturilor, reproducându-se întocmai pagina de titlu. În cazul unor manuscrise care au titluri restrânse sau reconstituite, acestea au fost consemnate ca atare. Înaintea titlului a fost restabilită vedeta de autor, indiferent sub ce forme ale numelui și în ce loc este menționat acesta. Unele prenume de tipul Gheorghie, Vasilie au fost normalizate, nu și în reproducerea foii de titlu.

Sumarul este concentrat, specificându-se autorul, titlul simplificat al cărții, traducătorul (dacă este cazul), localitatea de apariție și anul, cu mențiunea că pentru manuscrise nu s-a consemnat locul scrierii, chiar dacă acesta era uneori cunoscut sau dedus. Informații complete privind descrierea cărții, localizarea, datarea și paternitatea lucrării, persoana autorului sau a traducătorului și originalul sunt specificate în comentariul final.

Textele sunt reproduse riguros după original, notele autorului fiind redactate în subsolul paginii. Doar în trei cazuri s-a impus plasarea notelor în finalul transcrierii (*Endnotes*), datorită extensiei acestora și a redactării lor în latină: Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Ioan Budai-Deleanu, *De originibus populorum Transylvaniae*, și Gheorghe Șincai, *Elegia*. După reproducerea textelor selectate, urmează traducerea acestora, în

cazul în care au fost redactate într-o limbă străină, mai frecvent în latină. Scrierile de acest gen au fost editate potrivit normelor filologiei clasice, iar echivalarea a urmat o concepție unitară. Astfel, s-a tradus întotdeauna *Daco-Romanus*, *Daco-Romana* prin *dacoromân*, *dacorumână*, iar *Valachica* prin *română*, însă s-a optat pentru *valahică*, atunci când termenul este în relație cu *dacoromân*. Exemplu: *Orthographia Latino-Valachica/Ortografia latino-română* versus *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae/Elementele limbii dacoromâne sau valahice*; *Orthographia Romana sive Latino-Valachica/Ortografia română sau latino-valahică*.

Traducerile au fost efectuate în prezent, cu excepția „disputațiilor” la *Istoria* lui Maior, transcrise după ediția din 1834 și aparținând lui Damaschin Bojincă, precum și a unei echivalențe memorabile a *Supplexului*, realizată de Teodor Naum în urmă cu cinci decenii.

2.1. Există lucrări teoretice, prezente în antologie, care dezbat aspecte ale scrierii tradiționale româno-chirilice, propunând soluții de normare și de simplificare, începând cu *Ortografie sau scrisoare dreaptă* (1784), cu *Gramatica românească* a lui Radu Tempea, sau cu *Epistola Georgii Sinkai de eadem ad spectabilem et clarissimum virum Ioannem de Lipszky* (1804), continuând cu câteva dintre scrierile lingvistice ale lui Budai-Deleanu (*Fundamenta grammatices linguae Romaenicae, Temeiurile gramaticii românești*) și încheind cu gramatica lui Constantin Diaconovici-Loga. Am ținut cont de unele dintre reglementările discutate punctual în aceste texte, fără ca acestea să fie generalizate. Pentru alte opțiuni de grafie și soluții particularizante, am reținut de exemplu, o notă filologică a lui Ioan Budai-Deleanu, prin vocea lui Mitru Perea, atașată la Cântecul al doilea (strofa 14) din *Țiganiada*: „Trebuie aici să fac cetitoriului o aducere-aminte, adecă că acest poemation s-au scris cu

ortografie noao. Autoriul, socotind că slovele care le trebuințăm noi, românii, sânt aflate și hotărâte pentru limba slovenească, dintru care multe să află netrebnice la limba noastră, au aruncat multe afară, precum **к**, **л**, **к**, **ѣ**, **ѡ**, **ѣ**, **ѣ**, **ѣ**, și fiindcă **ε** este de doao feliori, au luat un *e* lătinesc, în loc de **ε**, și din **ε** cu acțent (') au făcut **к**. Apoi, în loc de **ѣ** pretutindene pune **ж** (ius) cu **н**; în loc de **л** pune **ля**; în loc de **к** pune **ис**. Apoi în loc de **ѣ** pune **с**, și în loc de **ѣ** iarăș pretutindene pune **с**. Însă, cu toate aceste, nu să află greutate la cetire și, socotind lucru fără părtenire, fieșcare va afla că toate acele slove pot fi cu adevărat trebuincioase la limba slovenească, dară la a noastră sânt tocma prisosnice și netrebnice. Căci **к** nu este altă fără un *e* rădicat și lung, care să poată scrie cu un *é*, cu acțent, sau și cu un **ε**, adecă *eta grecesc* [recte: *epsilon*], ce nu este alta fără *e* îndoit; iar unde să punea până acum, în urma cuvintelor, **к**, autoriu nostru pune *ea*, pentru că așa poștește firea limbii și regulile gramaticești, care toate mai pre larg să vor arăta la gramatecă”. Desigur, aceste opțiuni ortografice sunt, în primul rând, de principiu, unele recognoscibile în textele sale, dar fără a se reflecta cu fidelitate în opera scriitorului.

Recapitulând normele de editare și de scriere interpretativă ale scrierilor chirilice antologate, trebuie să afirmăm, mai întâi, faptul că am urmărit să stabilim limba textului și nu pe cea a autorului, adică pronunția sa. În ceea ce privește echivalarea slovelor cu litere, vom enunța, în continuare, grafiile care au fost susceptibile de mai multe interpretări și regulile adoptate în vederea tratării lor specifice și, totodată, unitare:

а la inițială de silabă a fost reprodus prin *ia* în grafii de tipul **HERCA** = *nevoia*. În cazul unor grafii influențate de scrisul etimologizant (vezi Paul Iorgovici, *Observații de*

limba rumânească), **а** îl poate nota pe *ă* sau *â*: **НАСКУТ** = *născut*, **БААНД** = *blând*, **РОМАНЕСК** = *românesc*.

к (notat, de regulă, după consoană) s-a transcris prin *ea*:

- în forme de tipul **КАРТК** = *cartea* etc.
- în poziția [e], în cuvinte de origine latină de tipul **КЕСКРЕКК** = *besearecă*, **ФКТЕ** = *feate*, **МКРЕ** = *mearge*, **ЗКЧЕ** = *zeace* (cu **к** accentuat urmat de un *e* în silaba următoare), chiar dacă în unele cazuri se puteau rosti *e* sau *ę* (*e* deschis). Excepție: la Constantin Diaconovici-Loga, am ținut cont de recomandarea sa din *Gramatica românească* din 1822, unde se precizează: „Litera **к**, în alte locuri stând la mijlocul cuvântului, pretutindinea se răspunde ca **ε**, precum e: **ТРКНТЕ** [= *trepte*], **КЕДКРЕ** [= *vedere*]”.
- în cuvinte de origine slavă, precum: **СБНЧКІСРН** = *obiceaiuri*, **ККЧННКК** = *veacinică* (unde este posibilă conservarea diftongului originar).

Obs. În situații de fonetică sintactică, **к** este transcris uneori prin *ia*: **ШКШ** = *și-au*, **ЛКР** = *li-ar*. La Ioan Budai-Deleanu, este folosit în mod sistematic **ε** (*epsilon*) în locul lui **к**, cu valoarea lui *ea*: **КРЕЦК** = *creață*, **НЕГРА** = *neagra*, **БЕШ** = *beau* (dar este posibilă și rostirea *beu*).

а s-a echivalat prin *ea* sau prin *ia*, după cum urmează:

- după consoană s-a redat prin *ea* (având valoarea lui **к**): **СРАКК** = *ureachea*, **ЧАРЕ** = *ceare*, **СКСТА** = *să stea*, **ТОСМАЛА** = *tocmeala* etc.
- la inițială de cuvânt sau de silabă sau în poziție medială (având valoarea lui **а**), s-a transcris *ia*: **а** = *ia* (vb.), **АСТЕ** = *iaste*, **АНОАШЕ** = *înnoiaște*, **ТРКАШЕ** = *trăiaște*, **МШАРЕ** = *muiare*, **ЧЕЛСА** = *celuia* etc.

IA (la inițiala de cuvânt sau de silabă) s-a redat prin *ia*: ИСТЕ = *iaste*, ЛЪКЪСІАКЪКЪ = *lăcuiască*, ІА = *ia* (vb.), МЪЖІГЪІАТЪ = *mângâiat* etc.

Excepție: Ѧ și ІА s-au redat prin *ea* (și nu prin *ia*) în cazul formelor pronominale feminine: Ѧ, ІА = *ea* (pron. pers. fem. 3 sg.), ѦЛЕ = *eale* (pl.), АЧЪКЪ = *aceaea*, precum și în cuvinte ca МЪКЪРІІА = *mărire*, ПУТІА = *putea*.

Obs. Succesiunile ІА, ІЕ s-au reprodus prin *ea*, *e* (și nu prin *ia*, *ie*), conform principiului morfologic, care reglementează scrierea cu *ea/ia*, *e/ie* după consoanele palatale *k'*, *g'*. Formele respective s-au transcris: *cheamă*, *cheile*, *cheltuit*, *gheață*, *vegheat*, *veghez* (și nu *chiamă*, *chieile*, *chieltuit*, *ghiață*, *veghiat*, *veghez*).

Succesiunile ІІА, ІѦ în ПІАРАДЕ, АМІІІАДЕКЪ, КІІАЦА, АІІРСІІА, АМІІКЪРЪЦІА, КІАР s-au redat prin *ii*: *piiarde*, *împiadecă*, *viiata*, *apropiia*, *împărăția*, *chiiar*; la fel au fost transcrise și formele de imperfect ale verbelor de conjugarea a IV-a (*dormiia*, *grăbiia*, *ieșiia*), în alternanță cu formele care, conform principiului morfologic, se transcriu cu *ea*: ФЪУА = *fugea* (și nu *fugia*), dar ФЪУІА = *fugiia*. Excepții: МІАМ = *mi-am*, ШІАУ = *și-au*. Au fost regularizate, de asemenea, formele de indicativ imperfect ale verbelor de conjugarea a IV-a în forme precum: СЪКЪМЪСІЕА, ПРЪБЪСІЕА = *sfātuia*, *trebuia*.

Є la inițială de cuvânt și de silabă, în poziție medială și finală, s-a transcris prin *ie*, potrivit ortografiei actuale, în cuvinte precum: ЄРТЪКЪСНІ = *iertăciuni*, ЕШН = *ieși*, ГРЪЕСК = *grăiesc*, СІУСЕ = *spuie*. s-a transcris însă *e*, nu *ie*, în paradigma verbului *a fi* (ЄРА, ЄСТЕ) și în cazul pronumelor personale (ЕЪ, ЕА, ЕІ). De asemenea, în numele proprii străine și în împrumuturi, la inițiala cuvântului sau a silabei s-a scris *e*: ЄГІПЕТ = *Eghipet*, ЕПІСКЪПЪ = *episcop*. Totodată, după labiale s-au păstrat formele cu *e*: АЪ ПЕРІТЪ = *au perit*.

În cazul unor forme datorate aplicării neadecvate a principiului etimologic (de ex., la Paul Iorgovici, Gheorghe Șincai, Damaschin Bojincă, Ioan Teodorovici), *ε* îl redă uneori pe *ă*: **АДЕКЕРША** = *adevărul*, **АРЕТА** = *arăta*, **РЕДЕЧИНА** = *rădăcina*, **РЕЧИНСК** = *răspuns*, **РЕШ** = *rău*.

Ierul mare (**ѣ**) și iusul mare (**ѧ**) trebuie analizate împreună, întrucât în scrierile epocii (și, în general, în vechile texte românești) notează deopotrivă pe *ă* și pe *â*. În numeroase texte există tendința de a se folosi **ѣ** cu valoarea de *ă* și **ѧ** cu valoarea lui *â*: **ПѣКАТ** = *păcat*, **РѣСНѢСЕ** = *răspunse* etc., iar **ДѧНИИ** = *dânșii*, **ПѣМѧНТ** = *pământ* etc. Există, totuși, cazuri de abatere de la această distribuție, respectiv de notare a lui *ă* prin **ѧ** sau a lui *â* prin **ѣ**: **ЖѧДЕКЖИЦѢ**, **ѧКНИѧМ**, **АРѢНЕѧМ** etc., pentru primul caz, și **КѣМПѧ**, **СТѣПѣНЕ**, **СТѣНГА** etc., pentru cel de-al doilea. De aceea, am preferat redarea celor două semne chirilice prin *ă* sau prin *â*, conform pronunțării actuale: **МѣНѣНЧЕ** = *mănânce*, **МѣНѣ** = *mână*, **ПѣНѣ** = *până*, **ПѣНЕ** = *pâne* etc. În textele de proveniență nordică, grafii precum **ПѣРѣС** = *părău*, **ТѣЛѧРѣ** = *tălhar* puteau să acopere o rostire reală. De notat preferința lui Petru Maior, aproape generalizată, pentru **ѣ**, în defavoarea lui **ѧ**.

Obs. Succesiunile de grupuri **ѣѣ**, **рѣ**, influențate de ortografia slavă, se redau prin *âl*, *âr*: **КРѣТОС** = *vârtos*, **СѣКРѣШИ** = *săvârși*.

Ierul mic (**ѧ**), scris în interiorul cuvântului, îl notează pe *ă* sau *â* din limba actuală: **ТАТѧШ** = *tătălui*, **ПѧНѣ** = *până*. În poziție finală, este folosit, în general, fără valoare fonetică: **РѧДИКАТѣ** = *rădicat*. În această poziție poate avea însă și valoarea *i*: **ЕИѧ** = *ești*, **ѧАЧѧ** = *faci*.

Ѣ, Ѣ apar de obicei cu valoarea *o* sau *uo*. Ambele slove sunt folosite și pentru a nota diftongul *oa*, putând marca, eventual, și un *o* deschis. s-a transcris deci ѢѢѢ = *zuoa*, ѢѢѢ = *oame*, ѢѢѢѢ = *moarte*. Unele neologisme, precum *consonă*, *coronă*, se reproduc însă fără diftongare. s-a restabilit elementul semivocalic prin notarea lui *u* în numeralele ordinale de tipul Ѣ ѢѢѢ = *a doua*, ѢѢѢ = *douo*; în schimb, grafii precum ѢѢѢѢ, ѢѢѢѢ, ѢѢѢѢѢѢ s-au transcris ca atare: *doao*, *noao*, *amândoao*.

În situația unor grafii chirilice etimologizante, Ѣ s-a redat prin *u*: ѢѢѢѢѢ = *după*, ѢѢѢѢѢѢ = *numele*, ѢѢѢѢѢѢѢѢ = *rugăciune*.

Ѣ final a fost menținut frecvent, chiar dacă uneori poate fi întâlnit în alternanță cu iericul sau paiericul, care aveau valoarea *zero*. Aceasta, deoarece, la finala cuvântului, *u* nota o realitate fonetică, cum se poate deduce din faptul că grafia apare de obicei după un grup consonantic, unde vocala s-a menținut mai mult: ѢѢѢѢѢѢ = *domnu*, ѢѢѢѢѢѢѢѢ = *lăcuiescu*, ѢѢѢѢѢѢ = *sântu*, ѢѢѢѢѢѢ = *mărsu* etc. În multe cazuri, nu am notat pe *u* final, precum în transcrierea *Dialogului pentru începutul limbei română întră nepot și unchi*, al lui Petru Maior, unde Ѣ final corespunde unei maniere grafice: ѢѢѢѢѢ = *lor*, ѢѢѢѢѢѢѢѢѢѢ = *oarecând*. Grafiile cu ѢѢ inițial s-a transcris prin *u*: ѢѢѢѢѢѢѢѢѢ = *umblare*.

Într-o traducere a lui Paul Iorgovici publicată în „Calendarul” vienez pe 1794, apar, pentru prima dată în scrisul românesc, formele verbale ѢѢѢѢ = *sum*, ѢѢѢѢѢ = *sunt*, în care Ѣ corespunde unei rostiri.

ѢѢ final se redă prin *iu*:

- a) după consoană: ѢѢѢѢѢѢѢѢѢѢ = *copaciul*, ѢѢѢѢѢѢѢѢѢѢ = *ceriul*, sau în sufixele *-ariu*, *-toriu*;

b) după vocală: КСІС = *voiu*, ПСІС = *puiiu*, ФІЮА = *fiuul*, АТЖІС = *întâiu* etc.

Slova А s-a redat prin *în* (АТРС = *întru* etc.) sau prin *îm* (înaintea de *p*, *b*, conform ortografiei actuale: АИРРАТ = *împărat*, АБЛС = *îmblu* etc.). Dacă după А este notată și nazala, А s-a transcris î: АИ = *în*, АМБАА = *îmbla* etc. În corpul și la finala cuvântului, А are valoarea *n*: ДЕАТЖН = *dentâi*, АНА = *din*.

Slova V s-a echivalat prin *i* (МОВСН = *Moisi*, СУААВЪ = *silavă*, ФVСНКА = *fizica*, ТVПЪРН = *tipări*), prin *v* (АВРСМ = *avgust*, ЕВАНГЕЛІА = *evangheliia*) sau prin *u* (ЕVTPCIIIЕ = *Eutropie*).

Slova S; este destinată în *Ortografia* din 1784 doar pentru notarea cifrei 6, nemaifiind utilizată în rest, către 1800, în tipăriturile românești; apare, în schimb, în scrierile lingvistice ale lui Budai-Deleanu, reflex al unei atitudini arhaizante și, totodată, latinizante, pe care o motivează în *Excerptum*, făcând distincția după care „altă pronunție au trebuit să aibă S; la cei vechi a noștri scriitori, și alta з (zemle)”: ЗНКЪ = *dzică*, АЪСН = *lădzi*; africata *dz* este întâlnită și în scrierile literare ale scriitorului, însă, pentru a nu crea dificultăți cititorului nespecialist, am reprodus-o prin *z*, însuși Budai-Deleanu sugerându-ne că putem face abstracție de ea dacă „trecem cu vederea etimologia”.

Θ, Ϻ s-a transcris *t* (la fel ca τ, π) și nu *th*, întrucât apare în cuvinte și în nume proprii acceptate deja în limba română: Θεολογία = *teologhiia*, ὀρθογραφία = *ortografia*, Θρακία = *Trachia*, Ματθην = *Matei*. s-a redat însă *th* în numele străine, în care grafemul este impus de etimon: Δοροθεΐ = *Dorothei*.

Grupurile **сче, счи**, reflexe al scrierii latinizante, s-au redat prin *ște, ști*: **кѡсѡсче** = *cunoaște*, **романесчій** = *românești*, **чересчій** = *cerești*.

Reduplicările de vocale și geminările de consoane nu s-au reprodus în cazul cuvintelor românești (**четата** = *cetatea*, **ѡносѡтъ** = *înoată*, **ѡнна** = *anale*, **сѡма** = *suma*, **ѡвѡ** = *Iov*, **ѡѡннѡвѡвѡ** = *Ioan Bob*), ci numai în cuvinte străine neadaptate sau în neologisme cu formă modelată după etimon, respectiv în nume proprii, unde reflectă o pronunție sau o tradiție ortografică: *Hanaan, Lidda, Manassi* etc. S-a păstrat tradiția scrierii numelui *Aaron* cu vocala inițială reduplicată, precum și forma cu consoana geminată a numelui Vasile Popp, singurul menținut integral în această configurație în antologie.

În cadrul genitivelor de tipul **исторій** = *istoriii*, **націй** = *națiii*, **поезій** = *poeziii*, ultimul *i* s-a completat fără <>. La fel, s-a transcrip fără paranteze unghiulare **ѡнн** = *fiii*.

Cuvintele abreviate prin suprascrisoare sau contragere s-au întregit în mod tacit: **ѡмнѡ** = *Domnul*, **ѡмнѡзѡ** = *Dumnezeu*, **ѡ хѡ** = *Isus Hristos*, **ѡхѡ** = *Duhul* etc.

2.2. În contextul preocupărilor de înlocuire a alfabetului chirilic cu cel latin, numeroase aspecte ale ortografiei limbii române sunt expuse în scrierile normative sau didactice ale reprezentanților Școlii Ardelene. În reproducerea textelor latinizante, ne-am ghidat după lucrările: Samuil Micu, *Carte de rugăciuni pentru evlavia omului creștin*, Viena, 1779; Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, Viena, 1780; ed. a II-a, Buda, 1805; *ABC sau alfavit pentru folosul și procopsala scoalelor celor normalești a neamului românesc*, traducere de Gheorghe Șincai, Blaj, 1783; Samuil Micu, *Acatist sau Carte cu multe rugăciuni pentru evlaviia fieștecărui creștin*, Sibiu, 1801; Ioan Budai-Deleanu, *Excerptum ex capitae secundo operis mei*

sub titulo Fundame<n>ta grammatices linguae Romae-nicae seu ita dictae Valachicae, usui tam domesticorum quam extraneorum accomodata, 1815; *Teoria ortografii românești cu slove lătinești*, 1815; *Temeiurile gramaticii românești*, 1815–1820; Petru Maior, *Dialogu pentru începutul limbei română întră nepot și unchi*, Buda, 1819.

Observațiile cuprinse în acste lucrări pot să conducă la formularea unor reguli generale de transcriere interpretativă a textelor scrise cu ortografie latină etimologizantă, în funcție de valoarea fonetică a literelor și a grupurilor de litere folosite, evitându-se reproducerea unor forme artificiale. În situația în care formele latinizante ilustrau anumite reguli, le-am păstrat, redând între paranteze drepte forma rezultată din transcrierea interpretativă. La fel s-a procedat la exemplificările cu litere chirilice, în special la scrierile lingvistice.

În privința transcrierii textelor cu ortografie latină etimologizantă, am adoptat următoarele echivalențe:

a „chiar sau limpede” (Budai-Deleanu, *Excerptum*), respectiv *á* (*a* accentuat), l-a notat întotdeauna pe *a*: *abur*, *acu*, *hávú aratátu* = *au arătat*, *me hasi* = *m-aș*, *soacraá* = *soacra*;

a „întunecat sau mic” (Budai-Deleanu, *Temeiurile gramaticii*), respectiv *a* neaccentuat, scris și *à*, s-a redat prin *ă*: *caraa* = *căra*, *càli* = *căi*, *vapàyi* = *văpăi*, *pàrti* = *părți*; la fel și *â* cu apostrof (Maior, *Orthographia*) îl notează pe *ă*: *tâindu* = *tăindu*, *vorbâ* = *vorbă*;

a urmat de *mb*, *mp*, *n* s-au redat prin *â*: *camp* = *câmp*, *trambitia* = *trâmbița*, *cufundando* = *cufundând*, *pane* = *pâne*;

grupurile **an**, **en** s-au transcris *in*, *în*, *ân*: *anca* = *încă*, *anteiu* = *întâiu*, *antea* = *întâia*, *mancatura* = *mâncătură*, *prendre* = *prindere*, *enveçatu* = *învățat*, *cuvventul* = *cuvântul*, *sent* = *sânt*, *venát* = *vânat*, *zicend* = *zicând*; cf. *lance* = *lance*, *ann* = *an*, *vennin* = *venin*;

e este transcris *ă*, *â* în grafii precum: *sàe se dũca = sã se ducã, laudàe = laudã, graeu = grãu, fraeu = frãu; e, è* (scurt), *ě* (cu apostrof), *ê* îl redau pe *ă* (*dãche = dacã, que = cã, mè = mã, pèru = pãr, adeché = adecã, sê = sã*) sau pe *î*, *â* (*întêmplà = întâmpmã, pament = pãmânt, pêra = pãrã*) sau pe *i* (*ghênte = ghinte, nêquê = nici*);

e la început de cuvânt și de silabă s-a transcris *ie*, potrivit ortografiei actuale: *esse = iese, voesc = voiesc*; s-a păstrat însă după labială: *m'ài perdút = m-ai perdut*;

é s-a reprodus prin *ea* (*ungurésca = ungurească, péna = peană, vérga = veargã*) sau prin *ia* (*indoéla = îndoială, rénduele = rânduiale*);

ei se echivalează cu *i* în: *dein = din, lateinesci = latinești, pateimit = pătimit, redeicat = rădicat*;

i, î (cu apostrof) la începutul sau în interiorul cuvintelor, urmat de *mb, mp, n*, s-a transcris *î, â*: *imbarbatát = îmbărbătăt, impacáre = împăcare, incep = încep, pínó = până, vazind = văzând*;

y este redat prin *i*: *odàyi = odăi, symbolu = simbolu, antèyu = întâiu, mysteriu = misteriu*;

o, ô în interiorul sau la sfârșitul cuvintelor s-a transcris *ă* (*cótrã = cătră, éró = iară, fôrà = fără*) sau *u* (*potere = putere, rogati = rugați*); **o**, înainte de *mb, mp, n*, s-a redat prin *u*: *monte = munte, bon = bun*;

ó se transcrie *oa*: *góle = goale, mórte = moarte, pórtã = poartă*;

oe este notat *â* în grafii precum: *goend = gând, voena = vâna*;

u, ù, û îl redau pe *â* în forma verbului a fi: *sunt, sânt = sânt* (prezent în *Dialogu* lui Maior, unde există și forma de control în chirilică, în *Cântarea* lui Ioan Teodorovici-Nica și în *Dicționariul* lui Bob);

ue s-a transcris (la fel ca *ae, oe*) *â* în exemple precum: *intorcuendo = întorcând, merguendo = mergând*;

ch, reflex al ortografiei latine, se redă prin *c*, *h*: *chaina* = *haina*, *chotorito* = *hotărât*, *melancholie* = *melancolie*, *stichirile* = *stihirile*;

di, ȑi se transcrie *z*: *dieceori* = *zece ori*, *gerundiio* = *gerunziu*, *putrediesco* = *putrezescu*, *astadi* = *astăzi*, *vediand* = *văzând*;

h este un reflex al scrierii latine și este lipsit de valoare fonetică în grafii de tipul: *hávú* = *au*, *multehori* = *multe ori*, *homu* = *omu*;

grupul **li** îl notează pe *i* în: *càli* = *căi*, *vàli* = *văi*, *celii* = *ceii*, *málio* = *maiu*, *púliu* = *puiu*, *uncliu* = *unchiu*, *urélia* = *ureche*;

ph, reflex al ortografiei cuvintelor grecești în limba latină, are valoarea *f*: *àlphàvit* = *alfavit*, *àpostroph* = *apostrof*, *dyphtong* = *diftong*;

grupurile **qu, qv** se redau prin *c*: *dáque* = *dacă*, *prequum* = *precum*, *qváre* = *care*, *quelor* = *celor*;

grupurile **sce, sci** s-au transcris *ște, ști*: *adeveresce* = *adeverește*, *nemçesci* = *nemțești*, *romanèsci* = *românești*, *sciintza* = *știință*;

s, sh îl notează pe *ș* în grafii precum: *schóla* = *școală*, *pási* = *pași*, *shi* = *și*, *ushor* = *ușor*, *resina* = *rășină*, *sfarshéste* = *sfârșește*;

ts s-a echivalat prin *ce, ci*: *Fetsoara* = *Fecioara*, *rogatsuni* = *rugăciuni*;

ti, tz, ȑ (ultimul, numit „cu coadă, descris, mai întâi, în *Cartea de rugăciuni*) îl redau pe *ț*: *grétia*, *gréca* = *greață*, *bati* = *bați*, *tiene* = *ține*, *invatzát* = *învățat*, *pronuntzie* = *pronunție*, *façie* = *față*, *lanç* = *lanț*, *çara* = *țară*; cf. și grafemul *ț* (Maior, *Orthographia*): *ințelegu* = *înțeleg*, *țera* = *țeară*; precizăm că în cuvinte moștenite apar, de regulă, *ti, tz*, iar în cuvinte de origine străină *ȑ*;

v „amuțește” în poziție intervocalică (Budai-Deleanu, *Excerptum*), în exemple precum: *grèvu* = *greu*, *lavu* = *lau*, *ovu* = *ou*, *vivu* = *viu*; cf. și *byvvolu* = *bivolu*;

z îl notează pe *j* în cuvinte împrumutate: *zilav* = *jilav*, *zierátic* = *jieratic*.

3. În redarea textului au fost înregistrate întocmai formele arhaice, populare, regionale, sub aspectul fonetic, morfologic și lexical, chiar când acestea alternează în text cu formele literare, unele aflate și astăzi în uz (nu s-a uniformizat deci textul, ci s-au păstrat variantele și dubletele care apar):

a) fonetice și lexicale: *căștiga*, *curund*, *dezghina* / *dezgina*, *deșchide*, *doftor*, *epoha*, *fiiară* / *hiiară*, *frumseață*, *fugând*, *gâcitură*, *genuche* / *genunchi*, *inemă* / *inimă*, *lăcuia*, *îmblă* / *umblă*, *împrotivă*, *întii*, *lacrămi*, *lesne* / *lezne*, *mărg* / *merg*, *muiare*, *nărod* / *norod*, *nemișlocit*, *nicidecum* / *nicedecum*, *pâne* / *pâine*, *păreate*, *păzască* / *păzească*, *rădică* / *râdică*, *rău* / *reu*, *soțietate*, *silabă* / *silavă*, *sub* / *subt* / *supt*, *subțire* / *supțire*, *șed* / *șad*, *todeuna*, *trezvie*, *țân* / *țin*, *veacinic*, *verșuri*, *vrăjmaș* / *vrășmaș*, *zmult* etc.

b) morfologice: *care* (forma articulată a lui *care*), *carii* (forma articulată a pluralului masculin), *cară* (pluralul substantivului *car*), *să omoară* (conjunctiv prezent, pers. III), *să pogorâia* (imperfect), *auziia* (idem), *ei omora* (imperfect, plural), *ei era* (idem), *el au mers* (auxiliarul cu forma *au* la singular), *să auză*, *puind*, *să rămâie*, *văz* și alte forme verbale iotacizate, care în limba literară actuală sunt utilizate cu dentala refăcută (*să audă*, *punând*, *să rămână*, *văd* etc.).

S-au transcris separat forme ale unor compuse care apar în alternanță cu formele sudate: *nice o*, *nice un*, menținând însă *niceodată*, *nicedecum*, *niciodinioară*.

Toate referirile la divinitate din textele cu conținut religios s-au notat cu majuscule, inclusiv formele pronominale. Numele de popoare și numele lunilor anului sunt scrise cu literă mică, potrivit regulilor ortografice în vigoare. În transcrierea textului s-au normalizat influ-

ențele ortografiei etimologizante asupra scrisului chirilic, legate de grafiile cu *s* în loc de *z* înaintea consoanelor sonore *b*, *d*, *g*, *j*, *v*. Nu s-au păstrat, prin urmare, grafiile de genul *sboară*, *sburătoare*, *svântat*, *svârlind*, care au devenit *zboară*, *zburătoare*, *zvântat*, *zvârlind*. În aceeași categorie intră grafiile cu prefixele *des-* și *răs-*, care devin *dez-* și *răz-*, în cazurile: *deslega* – *dezlega*, *desrânduiala* – *dezrânduiala*, *desnădejdui* – *deznădejdui*, *desnoda* – *deznoda*, *desrădăcinat* – *dezrădăcinat*, *desvălit* – *dezvălit*. s-au menținut însă forme curente în norma epocii, precum: *musă*, *musică*, *poesie*, *tesă*.

Omisiunile de litere sau de cuvinte, datorate autorului, copistului sau tipografului, s-au întregit între paranteze ascuțite (< >); când omisiunea nu a fost completată, s-a marcat prin (<...>). Porțiunile ilizibile din cauza deteriorării exemplarului transcris sunt semnalate prin paranteze drepte ([...]). Întreruperile, adică porțiunile de text eliminate, neselectate de către editori, s-au marcat tot prin trei puncte încadrate între paranteze drepte. Tot între paranteze pătrate s-au consemnat unele completări, cum ar fi numele autorului neprecizat pe foaia de titlu sau a cărui paternitate a fost stabilită ulterior. Prin același procedeu s-au indicat cu cifre în superscript între paranteze pătrate și notele editorului ⁽¹⁾, care se discută în secțiunea *Note și comentarii* din finalul volumelor. Parantezele rotunde din text (în afara contextelor slavone) și notele cu superscript, redactate în subsol, aparțin autorilor. În acord cu specificul colecției în care apare antologia, nu s-a marcat cu bară sfârșitul unei file și nici nu a fost menționat numărul filelor din original. În transcrierea textelor s-au aplicat normele de punctuație actuale.

4. Secțiunea de *Note și comentarii* din finalul volumelor cuprinde câte o fișă (bibliologică, filologică și istorico-literară) pentru fiecare text editat. Sunt comentate, în general, următoarele chestiuni: descrierea biblio-

grafică a cărții (potrivit BRV sau altor cataloage), cu referire la autor și la titlul simplificat, locul apariției și tipografia, anul, formatul și dimensiunile cărții, numărul de pagini și cota ms., biblioteca unde se păstrează manuscrisul sau tipăritura, în cazul unui unicat; structura formală a cărții (prefață, dedicație, nota tipografului, principalele capitole, erată); date sumare despre autor/traducător/ copist/ comanditar, corelate cu perioada scrierii și a publicării textului; geneza operei, identificarea sursei în cazul traducerilor, problema paternității textului (dacă e controversată); aspecte esențiale privind conținutul și ideile vehiculate; istoricul editărilor (în ce antologii a mai fost publicat textul, paginile, ediții complete); paginile transcrise în antologie după original.

Notele de editor au în vedere explicarea unor nume de persoane și locuri, adnotarea unor informații din text, glosarea unor forme specifice de limbă (altele decât cele cuprinse în glosarul final), îndreptarea unor date eronate, a unor inadvertențe, lecțiuni discutabile sau grafii greșite (selectiv). Numele de persoane și de locuri alterate prin grafiile particulare din text au fost redată în note potrivit normelor în vigoare. Tot în note s-a dat traducerea unor cuvinte sau segmente de text în limbi străine și s-a identificat sursa unor citate.

Antologia Școala Ardeleană, dedicată Centenarului Marii Uniri, a fost inclusă în planul de cercetare al Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române din Cluj-Napoca, începând din anul 2016. Ni s-au alăturat cadre didactice universitare și cercetători de la Facultățile de Litere din București (Gheorghe Chivu) și din Cluj-Napoca (Maria Aldea, Adrian Chircu), de la Facultatea de Istorie din Cluj-Napoca (Ovidiu Ghitta, Greta-Monica Miron), de la Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca

(Ladislau Gyémánt), de la Facultatea de Teologie Greco-Catolică din Cluj-Napoca (Andreea Mârza), de la Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia (Alin Mihai Gherman, Laura Stanciu), de la Università Roma Tre (Mira Mocan) și de la University of Oxford (Oana Uță-Bărbulescu). Au colaborat, de asemenea, doctoranzi de la Facultatea de Istorie din Cluj-Napoca și de la Institutul „Sextil Pușcariu”.

Ediția de față, întocmită la sugestia domnului academician Eugen Simion, nu putea să apară fără sprijinul secțiilor de manuscrise și carte rară ale Bibliotecii Academiei Române din București și ale filialei Bibliotecii Academiei Române din Cluj-Napoca, ale Bibliotecilor Centrale Universitare din Cluj-Napoca și din Iași, ale Bibliotecii Brukenthal din Sibiu, ale Arhivelor Naționale Cluj, precum și ale Bibliotecii „V. A. Urechia” din Galați, cărora le transmitem expresia grațitudinii noastre. Nu am găsit aceeași înțelegere la Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului, ceea ce ne-a împiedicat, pe moment, accesul la manuscrisele lui Ioan Monorai. Sperăm ca o nouă ediție să fie mai cuprinzătoare și, poate, mai accesibilă nu doar specialiștilor, ci și publicului larg.

E. P.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- AAR = „Analele Societății Academice Române”, București, I, 1867 ș.u.; din 1879 „Analele Academiei Române”.
- Aaron 1981 = Vasile Aaron, *Reporta din vis*, în *Documente literare*, IV, *Scieri literare inedite (1820–1845)*, documente literare alese, publicate, adnotate și comentate de Paul Cornea, Andrei Nestorescu și Petre Costinescu, București, Editura Minerva, 1981, p. 11–109.
- Aaron 2004 = Petru Pavel Aaron, *Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște. Păstoriceasca Poslanie sau Dogmatica învățatură a Besearicii Răsăritului*, ediție, glosar, indice de Meda Diana Hotea, cuvânt-înainte de IPS Lucian Mureșan și studiu istorico-teologic de Pr. Cristian Barta, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2004.
- Aaron 2012 = Vasile Aaron, *Patima și moartea Domnului și Mântuitorului nostru Isus Hristos*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Liliana Maria Popa și Ioan-Nicolae Popa, Sibiu, Editura InfoArt Media, 2012.
- Aaron 2013 = Vasile Aaron, *Scieri antume 1806–1821*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Liliana Maria Popa și Ioan-Nicolae Popa, Cluj-Napoca, Editura Curs, 2013.
- Aaron 2014 = Vasile Aaron, *Scieri juridice inedite*, ediție de Liliana Popa, Ioan-Nicolae Popa, Cluj-Napoca, Editura Curs, 2014.
- Aaron 2016 = Vasile Aaron, „*Viața omului, ca floarea câmpului...*” – *Reporta din vis*. Istorie, studiu introductiv, note, text, indice și glosar de Liliana Maria Popa, Ioan-Nicolae Popa, Cluj-Napoca, Editura Curs, 2016.
- AIIA = „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, Cluj, I, 1964 ș.u.

- AIIN = „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, Cluj, I–X, 1921/1922–1945.
- Albu 1944 = Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, Tipografia Lumina, 1944.
- Albu 1967 = Nicolae Albu, *Un distins cărturar al timpului său – dascălul brașovean Nicolae Nicolau*, în „Revista de pedagogie”, XVI, 1967, nr. 11, p. 74–78.
- Albu 1969 = Nicolae Albu, *Cauzele interdicției „Istoriei pentru începutul românilor în Dachia” și a „Istoriei Besearicei românilor” ale lui Petru Maior*, în LL, XX, 1969, p. 209–215.
- Albu 1970 = Nicolae Albu, „Cărtirea” împotriva persoanei lui Petru Maior, în LL, XXVI, 1970, p. 121–131.
- Aldea 2015 = Maria Aldea, „Regulile vorbirii” în tălmăcirea lui Vasile Gergely de Csokotis, în Rodica Zafiu, Isabela Nedelcu (ed.), *Variația lingvistică: probleme actuale (I). Lucrările celui de al 14-lea Colocviu Internațional al Departamentului de Lingvistică (28–29 noiembrie 2014)*, București, Editura Universității din București, 2015, p. 171–178.
- Aldea 2017 = Maria Aldea, *Câteva considerații pe marginea gloselor intratextuale din „Cărticica năravurilor bune pentru tinerime” (Sibiu, 1819)*, în Maria Stanciu Istrate, Daniela Răuțu (ed.), *Lucrările celui de al șaselea Simpozion Internațional de Lingvistică (29–30 mai 2015)*, București, Univers Enciclopedic, 2017, p. 229–239.
- ALIL = „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, I, 1965 ș.u.; cf. SCȘ.
- Alexandrov 2012 = Victor Alexandrov, *The Syntagma of Matthew Blastares. The Destiny of a Byzantine Legal Code among the Orthodox Slavs and Romanians 14–17 Centuries*, Frankfurt am Main, Löwenklau–Gesellschaft E.V., 2012.
- Almanahul 1929 = *Zece ani (1919–1929). Almanahul Societății Academice „Petru Maior”, al Societăților pe facultăți și academii și al cercurilor studențești regionale din Cluj*, Cluj, Tip. Cartea Românească, 1929.

- Anghelescu 1971 = Mircea Anghelescu, *Preromantismul românesc (până la 1840)*, București, Editura Minerva, 1971.
- Antologia 1957 = *Antologia poeziei românești (de la începuturi până astăzi)*, vol. I–III, Cuvânt-înainte de Tudor Arghezi, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, „Biblioteca pentru toți”, 1957.
- Anton 2005 = Manuela Anton, *Ecouri ale filantropismului german în cultura română: „Învățătura morală” a lui Joachim Heinrich Campe (1746–1818)*, în *Texte uitate – texte regăsite*, vol. IV, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2005.
- ARCHIV = „Archivu pentru filologia și istoria”, Blaj, I–V, 1867–1870, 1872.
- AUI = „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, Iași, I, 1955 ș.u.
- Basarab 1972 = Mircea Basarab, *Cărțile anaginoscomena – bune de citit – în bibliile românești*, în „Studii teologice”, XXIV, 1972, nr. 1–2, p. 59–69.
- Bălășescu 1846 = N. Bălășescu, *Samuil Clain*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, IX, 1846, nr. 10, p. 76–78.
- BB = *Bibliia, adecă Dumnezeiasca Scriptură ale ceii Vechi și ale ceii Noao Leage*, București, 1688 (ed. coord. I. C. Chițimia, Mihai Moraru, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988, reed. 1997).
- BBI = *Bibliia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a ceii Noao*, Blaj, 1795 (ed. coord. Ioan Chindriș, Eugen Pavel, Roma, Tipografia Vaticana, 2000).
- Belu 1963 = Dumitru Belu, *Cea dintâi omiletică în limba română. Retorica de la 1798*, în „Mitropolia Ardealului”, VIII, 1963, nr. 9–10, p. 709–737.
- Berényi 2000 = Maria Berényi, *Cultura românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, Societatea Culturală a Românilor din Budapesta, 2000.
- Berényi 2013 = Maria Berényi, *Personalități marcante în istoria și cultura românilor din Ungaria (Secolul XIX)*. *Studii*, Giula, 2013.

- Bertoldo 1968 = *Viața lui Bertoldo și Bertoldino. Cărți populare*, prefață de Mircea Ciobanu, București, Editura pentru Literatură, „Biblioteca pentru toți”, 1968.
- Bertoldo 2016 = Giulio Cesare Croce, *Viața lui Bertoldo în spațiul european și varianta sa tradusă în Transilvania*, ediție de Alexandra Chiriac, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016.
- Bitay 1921–1922 = Bitay Árpád, *O poezie românească a lui Gh. Șincai*, [I], în DR, II, 1921–1922, p. 680–681.
- Bitay 1922–1923 = Bitay Árpád, *O poezie românească a lui Gh. Șincai*, [II], în DR, III, 1922–1923, p. 784–786.
- Blaga 1943 (1972) = Lucian Blaga, *Școala Ardeleană-latinistă*, în „Vreamea”, XV, 1943, nr. 726, p. 6–7; reprodus în idem, *Isvoade. Eseuri, conferințe, articole*, ediție îngrijită de Dorli Blaga și Petre Nicolau, prefață de George Gană, București, Editura Minerva, 1972, p. 169–181.
- Blaga 1966 (1995) = Lucian Blaga, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, ediție îngrijită de George Ivașcu, București, Editura Științifică, 1966; reprodus în *Opere*, XII, ediție îngrijită de Dorli Blaga, București, Editura Minerva, 1995.
- Blédy 1960 = Géza Blédy, *Viața și activitatea filologică a lui Ștefan Crișan-Körösi*, în SUBB, series IV, Philologia, V, 1960, fasc. 2, p. 69–76.
- BLKÖ = Constant von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*, I–LX, Viena, 1856–1891.
- Bocșan 1976 = Nicolae Bocșan, *Confiscarea fabulelor lui Țichindeal*, în AIIA, XIX, 1976, p. 127–147.
- Bocșan 1977 = Nicolae Bocșan, *Contribuții la bibliografia literaturii române din Banat în epoca Luminilor*, în „Banatica”, IV, 1977, p. 483–494.
- Bocșan 1986 = Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Editura Facla, 1986.
- Bocșan–Duma–Bona 1994 = Nicolae Bocșan, Mihai Duma, Petru Bona, *Franța și Banatul (1789–1815)*, Reșița, Editura Banatica, 1994.

- Bodea 1956 = Cornelia C. Bodea, *Preocupări economice și culturale în literatura transilvană dintre anii 1786–1830*, în STD, IX, 1956, nr. 1, p. 87–106.
- Bodogae 1944 = Teodor Bodogae, *Despre cunoștințele teologice ale preoților români de acum 200 de ani. Semnificația unui manuscris*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1944.
- Boerescu 2014 = Pârvu Boerescu, *Din istoria scrierii românești*, București, Editura Academiei Române, 2014.
- Bogdan-Duică 1901 = G. Bogdan-Duică, *Despre Țiganiada lui Budai-Deleanu. Înrrâuririle germane*, în „Convorbiri literare”, XXXV, 1901, nr. 5, p. 438–461, nr. 6, p. 483–498.
- Bogdan-Duică–Popa-Lisseanu 1924 = G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, *Viața și opera lui Gheorghe Lazăr*, București, Tipografia Ion C. Văcărescu, 1924.
- Bogdan-Duică 1928 = G. Bogdan-Duică, *Ioan Budai-Deleanu. Câteva precizări*, în „Propilee literare”, III, 1928, nr. 2–3, p. 3–5.
- Bogdan-Duică 1933a = G. Bogdan-Duică, *Ioan Barac*, București, Imprimeria Națională, 1933.
- Bogdan-Duică 1933b = Gh. Bogdan-Duică, *Petru Maior și Iustinus Febronius sau Petru Maior ca vrăjmaș al Papei*, Cluj, Tipografia Eparhiei Ort. Rom., 1933.
- Bojincă 1978 = Damaschin Bojincă, *Scrieri. De la idealul luminării la idealul național*. Studiu introductiv, selecție de texte și note de Nicolae Bocșan, Timișoara, Editura Facla, 1978.
- Boldan 1959 = *Școala Ardeleană*, antologie, ediție îngrijită, note și prefață de Emil Boldan, București, Editura Tineretului, 1959.
- Bologa 1926 = Valeriu L. Bologa, *Terminologia medicală românească a doctorului Ioan Piuariu (Molnar von Müllersheim)*, în DR, IV, 1926, p. 383–393.
- Bologa 1927 = V. Bologa, *Contribuții la istoria medicinei din Ardeal*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1927.
- Bologa 1931 = Valeriu L. Bologa, *Din istoria sifilisului*, Cluj, Tipografia Națională S. A., 1931.

- Bologa–Ursan 1929 = Valeriu L. Bologa, Iosif Ursan, *Istoria variolizării în Țările locuite de români*, în „Revista științelor medicale”, 1929, nr. 1, p. 137–151.
- Bologa–Izsák 1955 = Valeriu L. Bologa, Samuil Izsák, *Medicina în Ardeal în timpul orânduirii feudale*, în *Contribuții la istoria medicinei în R.P.R.*, București, Editura Medicală, 1955, p. 122–212.
- BOR = „Biserica Ortodoxă Română”, București, I, 1874 ș.u.
- Bordaș 2006 = Liviu Bordaș, *Imaginea Indiei în primele cărți de istorie și geografie tipărite în românește. I. Istoria universală a lui Millot (Buda, 1800)*, în vol. *Gabriel Ștrempel la 80 de ani: ... o viață închinată cărții*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2006, p. 78–97.
- Borza 1920–1921 = Al. Borza, *Addenda–Corrigenda*. [Notă la „Economia de câmp”], în DR, I, 1920–1921, p. 558–559.
- Borza 1921 = Al. Borza, *Prima istorie naturală românească. „Istoria naturei sau a firei” de Gh. Șincai*, în T, LII, 1921, nr. 9–12, p. 825–836.
- Borza 1927–1928 = Al. Borza, *Primul dicționar de științe naturale românesc. „Vocabularium pertinens ad tria regna naturae” de Gh. Șincai*, în DR, V, 1927–1928, p. 553–562.
- Borza 1958 = Al. Borza, *Numiri românești de plante în vocabulare și dicționare din secolele al XVII-lea–XVIII-lea*, în CL, III, 1958, p. 199–218.
- Brătescu 1988 = *Grija pentru sănătate. Primele tipărituri de interes medical în limba română (1581–1820)*, selecție, transcriere și comentarii de G. Brătescu, București, Editura Medicală, 1988.
- BRM = *Bibliografia românească modernă (1831–1918)*, coordonare generală Gabriel Ștrempel, vol. I–IV, București, Editura Științifică și Enciclopedică, Editura Academiei Române, 1984–1996.
- BRU = Andrei Veress, *Bibliografia română–ungară. Români în literatura ungară și ungarii în literatura română*, vol. I, 1473–1780, vol. II, 1781–1838, vol. III, 1839–1878, București, Cartea Românească, 1931–1935.

- BRV = Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche. 1508–1830*, vol. I–IV, București, Edițiunea Academiei Române, Stabilimentul Grafic J.V. Socec, 1903–1944.
- Budai-Deleanu 1925 (1928) = Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada. Poemă eroi-comică în 12 cânturi*, publicată în forma definitivă din 1800–1812, cu introducere, indice de nume și glosar de Gheorghe Cardaș, București, Editura Casei Școalelor, 1925 (ediția a II-a, cu textul modernizat și introducerea întregită, București, Institutul de Arte Grafice „Oltenia”, 1928).
- Budai-Deleanu 1927 = Ion Budai-Deleanu, *Trei viteji*, poemă eroi-comică în patru cânturi, publicată pentru prima oară după manuscrisul original de Gh. Cardaș, București, Tip. „Convorbiri literare”, 1927.
- Budai-Deleanu 1953 = Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, ediție îngrijită de J. Byck, studiu introductiv de Ion Oană, București, ESPLA, 1953.
- Budai-Deleanu 1956 = Ion Budai-Deleanu, *Trei viteji*, ediție și glosar de J. Byck, prefață de I. Oană, București, ESPLA, „Biblioteca pentru toți”, 1956.
- Budai-Deleanu 1970a = Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*. Text stabilit și glosar de Mirela Teodorescu. Introducere și note de Ion Gheție, București, Editura Științifică, 1970.
- Budai-Deleanu 1970b = Ion Budai-Deleanu, *Scrieri inedite*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii de Iosif Pervain, Cluj, Editura Dacia, 1970.
- Budai-Deleanu 1974–1975 = Ion Budai-Deleanu, *Opere*, vol. I–II, ediție critică de Florea Fugariu, cu un studiu introductiv de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1974–1975.
- Budai-Deleanu 1991 = Ion Budai-Deleanu, *De originibus populorum Transylvaniae. Despre originile popoarelor din Transilvania*, ediție de Ladislau Gyémánt, cu o introducere de Ștefan Pascu și Ladislau Gyémánt, note și traducere de Ladislau Gyémánt, vol. I–II, București, Editura Enciclopedică, 1991.

- Budai-Deleanu 2011 = Ion Budai-Deleanu, *Opere. Țiganiada. Trei viteji. Scrieri lingvistice. Scrieri istorice. Traduceri*, ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii, glosar și repere critice de Gheorghe Chivu și Eugen Pavel, studiu introductiv de Eugen Simion, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2011.
- Budai-Deleanu 2012 = *Ioan Budai-Deleanu în mărturii antologice*, ediție de Ioan Chindriș și Niculina Iacob, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2012.
- Bulgăr 1957 = Gheorghe Bulgăr, *Scriitori români despre limbă și stil*, București, Societatea de Științe Istorice și Filologice, 1957.
- Bulgăr 1966 = Gheorghe Bulgăr, *Problemele limbii literare în concepția scriitorilor români*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966.
- Bunea 1902 = Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau Istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, Tipografia Seminarului Archidieceșan, 1902.
- BVg = *Biblia Vulgata*, trad. P. P. Aron et al., vol. I–V, ed. coord. I. Chindriș, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Camară 2017 = Iosif Camară, *Informații noi privitoare la „Gheografia sau scrierea pământului” (Buda, 1814–1815)*, în CSP, III, 2017, p. 72–84.
- Camariano-Cioran 1967 = Ariadna Camariano-Cioran, *Operele lui Marmontel în sud-estul european*, în „Studii de literatură universală”, X, 1967, p. 143–154.
- Cartoian 1929–1938 = Nicolae Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I–II, București, Editura Casa Școalelor, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1929–1938.
- Călinescu 1941 (1982) = G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941; ediția a II-a, revăzută și adăugită, ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1982.

- Câmpeanu 1961 = Corneliu Câmpeanu, *Considerații bibliografice asupra operelor lui Samuil Micu Clain privitoare la istoria românilor*, în AIIA, IV, 1961, p. 75–109.
- Câmpeanu 1999 = Remus Câmpeanu, *Intellectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999.
- Cernovodeanu 1974 = Paul Cernovodeanu, *Addenda et corrigenda*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VII, 1974, p. 355–361.
- Cernovodeanu–Stanciu 1977 = Paul Cernovodeanu, Ion Stanciu, *Imaginea lumii noi în Țările Române și primele lor relații cu Statele Unite ale Americii până în 1859*, București, Editura Academiei, 1977.
- Chindriș 2001 = Ioan Chindriș, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardeleane*, Cluj-Napoca, Editura Cartimpex, 2001.
- Chindriș 2005 = Ioan Chindriș, *Testamentul lui Petru Pavel Aron*, în *Biblia Vulgata*, trad. P. P. Aron et al., vol. I, București, Editura Academiei Române, 2005, p. XII–LXXVIII.
- Chindriș–Cristea 2009 = Ioan Chindriș, Vasilica Eugenia Cristea, *Primul român modern: Inocențiu Micu-Klein*, în *Școala Ardeleană*, vol. III, Oradea, Episcopia Română Unită cu Roma, Greco-Catolică, din Oradea, 2009, p. 14–37.
- Chindriș–Iacob 2007 = Ioan Chindriș, Niculina Iacob, *Petru Pavel Aron*, Blaj, Editura Astra, 2007.
- Chindriș–Iacob 2013 = Ioan Chindriș, Niculina Iacob, *Secvențe iluministe*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2013.
- Chițimia–Simonescu 1963a = *Cărțile populare în literatura românească*, ediție îngrijită și studiu introductiv de I. C. Chițimia și Dan Simonescu, vol. I–II, București, Editura pentru Literatură, 1963.
- Chițimia–Simonescu 1963b = *Halima și alte cărți populare*, ediție îngrijită de I. C. Chițimia și Dan Simonescu, București, Editura pentru Literatură, 1963.

- Chivu 2002 = Gh. Chivu, „*Cei doi excessuri a amerii*” – o „istoriolă” romantică într-un calendar de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în LL, 2002, I–II, p. 84–98.
- Chivu 2012 = Gheorghe Chivu, *Lexiconul de la Buda, primul dicționar modern al limbii române*, în AUI, secțiunea III e, Lingvistică, tomul LVIII, 2012, p. 45–56.
- Chivu 2014 = Gh. Chivu, *Prima listă de plante și începuturile terminologiei botanice românești*, în *Ion Coteanu – în memoriam*, ed. Oana Uță-Bărbulescu, Gh. Chivu, București, Editura Universității din București, 2014, p. 95–100.
- Chivu 2015 = Gh. Chivu, *Vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice*, București, Editura Academiei Române, 2015.
- Chivu 2016 = Gh. Chivu, *Cei doi excessuri a amerii, traducere din Jacques Philibert Rousselot de Surgy*, în *Pagini alese. Omagiu lui Alexandru Mareș la împlinirea vârstei de 80 de ani*, volum îngrijit de Marius Sala, Maria Stanciu Istrate și Emanuela Timotin, București, Univers Enciclopedic Gold, 2016, p. 72–81.
- Cimpoieș-Dimulescu 1974 = Mioara Cimpoieș-Dimulescu, *Prezența iluminismului în pedagogia românească*, în „*Revista de pedagogie*”, XXIII, 1974, nr. 2, p. 98–102.
- Cioculescu 1969 = Șerban Cioculescu, *Un izvor literar necunoscut*, în RL, II, 1969, nr. 20, p. 8.
- Cioculescu 1973 = Șerban Cioculescu, *Itinerar critic*, [I], București, Editura Eminescu, 1973.
- Ciorănescu 1934 = Al. Ciorănescu, *Teatrul lui Metastasio în România*, în SI, I, 1934, p. 123–145.
- Ciorănescu 1937 = Al. Ciorănescu, *Occisio Gregorii Vodae, cea mai veche piesă de teatru în românește*, în RFR, IV, 1937, nr. 8, p. 423–438.
- Cipariu 1841 = Ț. [Timotei Cipariu], *Șincai. Elegia [...]*, în „*Foaie pentru minte, inimă și literatură*”, IV, 1841, nr. 42, p. 329–334.
- Cipariu 1855 = Tim. Cipariu, *Acte și fragmente latine românești pentru istoria beserecei române, mai ales unite*, Blaj, Tip. Semin. Diecesan, 1855.

- Cipariu 1866 = T. Cipariu, *Principia de limbă și de scriptură*, edițiunea II revăzută și înmulțită, Blaj, Cu Tipariul Seminariului, 1866.
- Cipariu 1868 = Timotei Cipariu, *Biografia lui G. Georgiu Șincai scrisă de el însuși. Elegia XXV*, în ARCHIV, 1868, nr. XIII, p. 247–256; nr. XIV, p. 274–276; nr. XV, p. 290–296.
- Cipariu 1868b = Timotei Cipariu, *Nota editorului Archivului*, în ARCHIV, nr. XIV, din 20 aprilie 1868, p. 276–278.
- Cipariu 1868–1870 = T. Cipariu, *Archive și biblioteci*, în ARCHIV, II, 1868, nr. XI, p. 201–204; nr. XII, p. 231–235; IV, 1870, nr. XXXIII, p. 641–644; nr. XXXIV, p. 665–671.
- Cipariu 1869–1870 = T. Cipariu, *Gramatiștii și ortografiștii români*, în ARCHIV, III, 1869, nr. XXIX, p. 563–570; XXX, p. 587–594; IV, 1870, XXXI, p. 601–609; XXXII, p. 625–628; XXXIII, p. 644–648; XXXIV, p. 671–674; XXXV, p. 681–692; XXXVI, p. 705–706, 708–710; XXXVII, p. 721–726; XXXVIII, p. 745–750; nr. XXXIX, p. 761–765.
- Cipariu 1870 = T. Cipariu, *Limba de azi și de deunăzi*, în ARCHIV, IV, 1870, nr. XXXI, p. 614–619.
- Cipariu 1987, 1992 = T. Cipariu, *Opere*, I–II, ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei Române, 1987–1992.
- CL = „Cercetări de lingvistică”, Cluj, I–XXXVIII, 1956–1993.
- Colan 1928–1929 = Ioan Colan, *Viața și opera lui Ioan Barac*, în AAR, Mem. secț. lit., seria III, tomul IV, 1928–1929, p. 1–84 + IV.
- Corneanu 1969 = Nicolae Corneanu, *Protopopul Ioan Tomici. La 130 de ani de la moartea lui*, în MB, XIX, 1969, nr. 7–9, p. 506–512.
- Corneanu 1972 = Nicolae Corneanu, *Două veacuri de la nașterea protopopului Ioan Tomici*, în MB, XXII, 1972, nr. 1–3, p. 79–82.
- Coteanu 1942 = Ion Coteanu, *Prima listă a numelor românești de plante*, București, Institutul de Lingvistică Română, 1942.
- Cotore 2000 = Gherontie Cotore, *Despre articulașurile ceale de price, Sâmbăta Mare – 1746*, prefață de Iacob Mârza,

glosar, notă asupra ediției de Mihai Alin Gherman, transcrierea textului, note de Ioan Gabor, ediție îngrijită, cuvânt-înainte, rezumat, bibliografie selectivă, indici de Laura Stanciu, Alba Iulia, Bibliotheca Universitatis Apulensis, 2000.

Crăiniceanu 1907 = George Crăiniceanu, *Literatura medicală românească. Biografii și Bibliografie*, București, Edițiunea Academiei Române, 1907.

CRC = „Cronica”, Iași, I, 1966 ș.u.

Crihană 1996 = Marcel Crihană, *Școala Ardeleană. Structură, reprezentanți, scrieri*, Galați, Editura Porto-Franco, 1996.

CRVH = *Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691–1830). Recuperarea unei identități culturale*, studiu introductiv de Eva Mârza, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2016.

CSP = „Caietele Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca, I, 2013 (2015) ș.u.

Czuczor–Fogarasi 1862–1874 = Czuczor Gergely, Fogarasi János, *A magyar nyelv szótára*, tom. I–VI (vol. 1–20), Pesta, Emich Gusztáv Magyar Akadémia Nyomdász, 1862–1874.

Cubleșan 2016 = Constantin Cubleșan, *Gheorghe Șincai, Elegia XXV*, în *Caietele Festivalului Național de Literatură. Ediția a 2-a. Școala Ardeleană și începuturile modernității românești. Farmecul etimologiilor. Elogiu limbii române*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2016, p. 94–100.

Densușianu 1879–1880 = Nicolae Densușianu, *Raportul d-lui ... despre misiunea sa istorică în Ungaria și Transilvania*, în AAR, secț. I, seria II, tomul II, 1879–1880, p. 103–223.

Densușianu 1880 = Nic. Densușianu, *Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și ale Transilvaniei*, București, Tip. Academiei Române, 1880.

Densușianu 1885 = Aron Densușianu, *Istoria limbei și literaturii române*, Iași, Tipografia Națională V. Alecsandri, 1885.

- Densusianu 1893 = Ovid Densusianu, *Un presupus manuscris al lui Budai Deleanu*, în „Revista critică-literară”, I, 1893, nr. 8–9, p. 349–365.
- Densușianu A. 1893 = Aron Densușianu, *Notițe*, în „Revista critică-literară”, I, 1893, nr. 12, p. 558–559.
- Densușianu 1894 = Aron Densușianu, *O scriere necunoscută a lui Petru Maior*, în „Revista critică-literară”, II, 1894, nr. 2, p. 69–72, nr. 3, p. 123–140.
- Densușianu 1896 = Aron Densușianu, *Țiganiada și Trei viteji*, în „Revista critică-literară”, IV, 1896, nr. 1, p. 21–24.
- Densusianu 1900 = Ovid Densusianu, *Școala latinistă în limba și literatura română*, în „Noua revistă română”, I, 1900, nr. 1, p. 17–25.
- Densusianu 1920 / 1929 = Ovid Densusianu, *Literatura română modernă*, vol. I, București, Editura Librăriei Alcalay & Co., 1920; ediția a III-a, București, Editura Librăriei „Universala” Alcalay & Co., 1929.
- DGLR = *Dicționarul general al literaturii române*, coord. Eugen Simion, vol. I–VII, București, Editura Univers Enciclopedic, 2004–2008.
- Diaconovici-Loga 1973 = Constantin Diaconovici-Loga, *Gramatica românească*. Text stabilit, prefață, note și glosar de Olimpia Șerban și Eugen Dorcescu, Timișoara, Editura Facla, 1973.
- Dicț. lit.* 1979 = *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei, 1979.
- Dimiu 1979 = Claudia Dimiu, *Ion Budai Deleanu traducând din Metastasio. Excerptum ex opere manuscripto Temistoclu*, în „Manuscriptum”, X, 1979, nr. 4, p. 112–120.
- Din 2014 = Petre Din, „*Ode pentru pomenjrija Mutheri cea dia pururia a Augustei Mariei Theresiei*” – factor de potențare a imaginii „bunului împărat”, în T, 2014, nr. 5–6, p. 107–110.
- Dionisie Ecleziarhul 1987 = Dionisie Ecleziarhul, *Hronograf (1764–1815)*. Transcriere după original, indice și glosar de Dumitru Bălașa. Studiu introductiv de Dumitru Bălașa și Nicolae Stoicescu. Note și comentarii de Nicolae Stoicescu, București, Editura Academiei, 1987.

- Domokos 1994 = Domokos Sámuel, *Tipografia din Buda. Contribuția ei la formarea științei și literaturii române din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea*, Gyula, Editura „Noi”, 1994.
- DR = „Dacoromania”, Cluj, I–XI, 1920/1921–1948; serie nouă, I, 1994–1995 ș.u.
- Dragomirescu 1924 = Mihail Dragomirescu, *O nouă formă a „Țiganiadei”*, în „Viitorul”, nr. 4781, 15 februarie 1924, p. 1.
- Drăganu 1938 (2003) = Nicolae Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIIIe siècle*, București, 1938; *Istoria literaturii române din Transilvania de la origini până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIIIe siècle*, ediție îngrijită, prefată și note de Octavian Șchiau și Eugen Pavel, Cluj, Editura Clusium, 2003.
- Drimba 1963 = Lucian Drimba, „*Occisio Gregorii in Moldavia Vodae, tragedice expressa*” – cea mai veche piesă de teatru românească cunoscută, în LL, VII, 1965, p. 359–398.
- Drimba 1983 = *Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragedice expressa*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Lucian Drimba. Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983.
- DSR = *Dicționarul scriitorilor români*, vol. I–IV, coord. Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, București, Editura Fundației Culturale Române, Editura Albatros, 1995–2003.
- Dudaș 1996 = Florian Dudaș, *Românii din Oradea în Epoca Luminilor*, vol. 1. *Comunitatea românească, curtea românească și climatul spiritual, corifeii Școlii Ardelene, clericii cărturari din Oradea și scrierile lor, tipăriturile românești*, Oradea, Editura Lumina, 1996.
- Duicu 1983 = Serafim Duicu, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, București, Editura Sport-Turism, 1983.
- Duicu 1990 = Serafim Duicu, *Pe urmele lui Petru Maior*, București, Editura Sport-Turism, 1990.

- Dumitran 2001 = Daniel Dumitran, *Contribuții la istoria unirii ecleziastice. Două opere teologice ale preiluminismului transilvănean și semnificațiile reeditării lor la începutul secolului al XIX-lea*, în SUBB, series Theologia Graeco-Catholica Varadiensis, XLVI, 2001, p. 153–167.
- Dumitran 2008 = Daniel Dumitran, *Despre geneza și semnificațiile unei cărți „netrebnice” atribuite lui Samuil Micu: Theologia dogmatică și moralicească despre Taine*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Historica”, 2008, 12/II, p. 211–230.
- Dumitran 2010 = Daniel Dumitran, *Formația clerului greco-catolic la începutul secolului al XIX-lea: spre constituirea unei categorii elitare?*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Historica”, 2008, 14/I, p. 129–168.
- Dumitriu-Snagov 1999 = I. Dumitriu-Snagov, *Români în arhivele Romei (Secolul XVIII)./ Romeni in archiviis Romanis (Saeculum XVIII)*, ed. a II-a, Cluj, Clusium, 1999.
- Duțu 1968 = Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII (1700–1821). Studii și texte*, București, Editura pentru Literatură, 1968.
- Duțu 1972a = Alexandru Duțu, *Sinteză și originalitate în cultura română (1650–1848)*, București, Editura Enciclopedică Română, 1972.
- Duțu 1972b = *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București, Editura Academiei, 1972.
- Edroiu 1978 = Nicolae Edroiu, *Începuturile literaturii economice românești. 1780–1810* (studiu și anexe), Cluj-Napoca, Centrul de multiplicare al Filialei Cluj-Napoca a Academiei, 1978.
- Engel 1804 = Johann Christian Engel, *Geschichte des ungarischen Reichs und seine Nebenländer. II. Geschichte der Moldau und Walachei nebst der historischen und statistischen Literatur beider Länder*, Halle, Johann Jacob Gebauer, 1804.
- Engel 1988 = Carol Engel, *Gânduri despre stilul scrierilor în limba latină ale lui Gheorghe Șincai și Petru Maior*, în „Biblioteca și cercetarea”, II. *Zilele Bibliotecii academice*

clujene. Sesiunea științifică din 13–15 noiembrie 1987, Cluj-Napoca, 1988, p. 91–99.

- Erbiceanu 1896 = C. Erbiceanu, *Istoria bisericii românilor de Petru Maior, Buda 1813–1821. Cercetări istorice-literari*, în BOR, XIX, 1896, nr. 1, p. 1–25; nr. 2, p. 112–130.
- F = „Familia”, Pesta, Oradea, I–XLII, 1865–1906; Oradea, I–IV, 1926–1929; I–XI, 1934–1944; serie nouă I, 1965 ș.u.
- Farmer 2011 = David Farmer, *The Oxford Dictionary of Saints*, fifth edition revised, Oxford & New York, Oxford University Press, 2011.
- Floarea 2004 = *Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște. Păstoricească poslanie sau dogmatica învățătură a Besearicii Răsăritului*. Cuvânt-înainte de IPS Lucian Mureșan. Studiu istorico-teologic de Cristian Barta. Ediție, glosar, indice de Meda-Diana Hotea, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2004.
- Flora 1971 = Radu Flora (ed.), *Întâmplarea vieții înțeleptului Dositei Obradović*, în *Documente literare*, vol. I, colecție îngrijită de Virgil Vintilescu, Timișoara, Universitatea din Timișoara, 1971, p. 78–133.
- Franchi 1997 = Cinzia Franchi, *Occisio Gregorii in Moldavia Vodae Tragedice Expressa. Az rdélyi román iskoladráma kezdetei és forrásai*, Csíkszereda-Miercurea Ciuc, Pallas-Akadémia, 1997.
- Frânculescu 1980 = *Retorică românească. Antologie*, ediție îngrijită, prefață și note de Mircea Frânculescu, București, Editura Minerva, 1980.
- Fugariu 1970 = *Școala Ardeleană*, vol. I–III, ediție critică de Florea Fugariu, studiu introductiv și note finale de Romul Munteanu, București, Editura Albatros, 1970.
- Fugariu 1983 = *Școala Ardeleană*, vol. I–II, ediție critică, note, bibliografie și glosar de Florea Fugariu, introducere de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, București, Editura Minerva, 1983.
- Gáldi 1944 = Samuelis Klein, *Dictionarium Valachico-Latinum*, bevezető tanulmányal közléteszi Gáldi Laszló, Budapest, Király Magyar Egyetemi Nyomda, 1944.

- Gaster 1883 = M. Gaster, *Literatura populară română*, București, Haimann, 1883.
- Gaster 1891 = M. Gaster, *Chrestomatie română. Texte tipărite și manuscrise [sec. XVI–XIX] dialectale și populare*, vol. I–II, Leipzig & București, Brockhaus & Socec, 1891.
- Gaster 1901 = M. Gaster, *Geschichte der rumänischen Literatur*, în *Grundriss der romanischen Philologie*, II Bd., 3. Abt., Strasbourg, Karl J. Trübner, 1901, p. 262–428.
- Georgescu 1940 = Ioan Georgescu, *Un izvor literar al lui Petru Maior: Paolo Segneri, „Quaresimale”*, în SI, VII, 1940, p. 12–24.
- Gherman 1977 = Școala Ardeleană (Poezii, proză, tălmăciri), ediție îngrijită, prefață, note și glosar de Mihai Gherman, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977.
- Gherman 1996 = Mihai Gherman, *O ediție ciudată*, în „Tribuna”, VIII, 1996, nr. 31–32, p. 10.
- Gherman 1998 = Alin Mihai Gherman, *Note asupra unei ediții*, în „Steaua”, XLIX, 1998, nr. 4–5, p. 52.
- Gherman 2012 = Alin Mihai Gherman, *Samuil Micu și începuturile limbajului filosofic românesc (Câteva observații pe marginea Loghicii)*, în LR, LXI, 2012, nr. 2, p. 205–211.
- Gheție 1966 = Ion Gheție, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, București, Editura Academiei, 1966.
- Gheție 1983 = Ion Gheție, „*Occisio Gregorii Vodae*”. *Problema paternității*, în LR, XXXII, 1983, nr. 5, p. 465–470.
- Ghibu 1916 = Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, în AAR, Mem. secț. lit., seria II, tomul XXXVIII, 1916, p. 1–359.
- Ghibu 1971 = Onisifor Ghibu, *Documente inedite din arhiva lui Gheorghe Lazăr*, în „Magazin”, XV, 1971, nr. 705, p. 2 (interview de Simion Săveanu).
- Ghișe–Teodor = Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, Editura Dacia, 1972.
- Ghitta 2017 = Ovidiu Ghitta, *Învățăturile episcopului Petru Pavel Aron către preoții săi*, în vol. *Din modernitate spre*

- contemporaneitate. Studii istorice dedicate lui George Cipăianu la împlinirea vârstei de 75 de ani*, editori Virgiliu Țărău, Liviu Țărău, Ottmar Trașcă și Valentin Orga, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2017, p. 83–92.
- Grămadă 1960 = Livia Grămadă, *Istoria lui Millot în tălmăcirea lui Ioan Piuaru-Molnar*, în SUBB, series IV, Philologia, V, 1960, fasc. 2, p. 168–175.
- Gregorian 1939 = Mihail Gregorian, *Versiunile „Țiganiadei” lui I. Budai-Deleanu*, în „Preocupări literare”, IV, 1939, nr. 7, p. 302–315.
- Grosu 2013 = Ștefan Grosu, *Viața Sfântului Gerard de la legendă la adevăr*, în Claudiu Mesaroș (coord.), *Filosofia Sfântului Gerard de Cenad în context cultural și biografic*, Szeged, JatePress, 2013, p. 59–65.
- Győry 1900 = Győry Tibor, *Magyarország orvosi bibliographiája, 1472–1899*, Budapest, Athenaeum Kiadó Magyarország, 1900.
- Hasdeu 1879 = B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*. Tomul II. *Cărțile poporane ale românilor în secolul XVI în legătură cu literatura poporană cea nescrisă*. Studiu de filologie comparată, București, Noua Tipografie Națională C. N. Rădulescu, 1879.
- Hasdeu 1881 = B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*. Tomul III. *Istoria limbei române*. Partea I. *Principie de lingvistică*, București, Noua Tipografie Națională, 1881.
- Heliade-Rădulescu 1862 = [I. Heliade-Rădulescu], *Paul Iorgovici*, în „Curier de ambe sexe”, periodul II, ediția a II-a, 1862, p. 79.
- Herseni 1960 = Traian Herseni, *Începuturile psihologiei românești și „Antropologia” lui Pavel Vasici-Ungureanu*, în „Revista de psihologie”, VI, 1960, nr. 1, p. 117–128.
- Hitchins 2007 = Keith Hitchins, *Samuil Micu, Philosophe?*, în LIB, VI, 2007, p. 29–48.
- Hodoș 1912 = E. Hodoș, *Elemente de istoria literaturii*, ediție nouă, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1912.
- Ilica 2012 = Anton Ilica, *Istoricul Preparandiei din Arad de la Școala Regească Preparandială gr. neunită a națiunei*

române la Liceul Pedagogic „Dimitrie Țichindeal” Arad, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2012.

Inokai 1998 = Inokai Tóth Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792*, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 1998.

Institutiones 2001 = *Institutiones linguae valachicae. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină*. Ediție critică de Gheorghe Chivu. Revizia și traducerea textului latin de Lucia Wald, București, Editura Academiei Române, 2001.

Ionașcu 1914 = Romulus Ionașcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticii limbei române de la 1757 până astăzi*, Iași, Institutul de Arte Grafice N. V. Ștefăniu & co., 1914.

Iordan 1978 = Iorgu Iordan (coord.), *Istoria lingvisticii românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

Iorga 1901 (1969) = N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, vol. I–II, București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva”, 1901; ediție îngrijită și introducere de Barbu Theodorescu, vol. I–II, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1969.

Iorga 1925 = N. Iorga, *Cea dintâi istorie universală tipărită în Transilvania*, în AAR, Mem. sect. ist., seria III, tomul IV, 1925, p. 381–383.

Iorga 1925–1933 = N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. I–III, București, Editura Librăriei Pavel Suru, Editura Fundației „Regele Ferdinand”, 1925–1933.

Iorga 1929–1930 = N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ediția a II-a revăzută și adăugită, vol. I–II, București, Editura Ministerului de Culte, 1929–1930.

Iorga 1938 = N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VIII, *Revoluționarii*, București, Imprimeria Națională, 1938.

Iorga 1989 (1915) = Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.

- Iorgovici 1979 (2012) = Paul Iorgovici, *Observații de limba rumânească*. Ediție critică, studiu introductiv, tabel cronologic, note, bibliografie de Doina Bogdan-Dascălu și Crișu Dascălu, prefață de Ștefan Munteanu, Timișoara, Editura Facla, 1979 (reed., Timișoara, Editura David Press Print, 2012).
- Ist. lit. = *Istoria literaturii române*, vol. I, București, Editura Academiei, 1964, ed. a II-a, București, Editura Academiei, 1970; vol. II, București, Editura Academiei, 1968.
- Istrate 1960 = G. Istrate, *Gramatica lui Radu Tempea*, în AUI, secțiunea III, tomul VI, 1960, p. 17–34.
- Izsák 1956 = Samuil Izsák, *Din trecutul legăturilor medicale româno-maghiare*, București, Editura Medicală, 1956.
- Izsák 1968 = Samuil Izsák, *Iluminismul medical românesc*, în *Studii de istoria medicinei*, sub redacția lui Valeriu L. Bologa și Samuil Izsák, Cluj, IMF, 1968.
- Kóssa 1904 = Kóssa Gyula, *Bibliographia medicinae veterinariae Hungarica. Magyar Állatorvosi Könyvészet, 1472–1904*, Budapest, Sumptibus Societatis Veterinariae Hungaricae, 1904.
- Lackner 1979 = Irmgard Lackner, *Ein Versuch zur literarischen Entwicklung und zum Werdegang eines Volksbuches. Das Volksbuch Bertoldo von Giulio Cesare Croce in Italien und in Rumänien*. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Salzburg, Salzburg, 1979.
- Lapedatu 1921–1922 = Alex. Lapedatu, *Petru Maior în cadrul vieții naționale și culturale a epocii sale*, în AIIN, I, 1921–1922, p. 79–86.
- Lascu 1937 = Nicolae Laslo (Lascu), *Samuil Micu, traducător din Lucian*, în „Gând românesc”. V, 1937, nr. 5–7, p. 337–345.
- Lascu 1943 = Nicolae Lascu, *Vasile Aron și Ovidiu*, în „Studii literare”, II, 1943, p. 26–66.
- LIB = „Libraria”. Studii și cercetări de bibliologie, Târgu Mureș, I, 2002 ș.u.
- LL = „Limbă și literatură”, București, I, 1955 ș.u.
- LR = „Limba română”, București, I, 1952 ș.u.

- Lumperdean 1999 = Ioan Lumperdean, *Literatura economică românească din Transilvania la începutul epocii moderne*, prefață de Nicolae Edroiu, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1999.
- Lungu 1955 = Ion Lungu, *Meritele lui Samuil Micu în problema creării terminologiei filosofice românești*, în „Cercetări filosofice”, III, 1955, nr. 4, p. 301–310.
- Lungu 1978 = Ion Lungu, *Școala Ardeleană – mișcare ideologică națională iluministă*, București, Editura Minerva, 1978.
- Lungu-Badea 2006 = Georgiana Lungu-Badea (coord.), *Repertoriul traducătorilor români de limbă franceză, italiană, spaniolă (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea)*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2006.
- Lupaș 1921–1922 = I. Lupaș, *Scrierile istorice ale lui Petru Maior*, în AIN, I, 1921–1922, p. 87–108.
- Lupaș 1933 = Ioan Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania. Școala Ardeleană*, ediție comentată, vol. I–II, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1933.
- Lupaș 1939 = I. Lupaș, *Doctorul Ioan Piuariu-Molnar. Viața și opera lui: 1749–1815*, București, Imprimeria Națională, 1939.
- Lupaș 1957 = Ioan Lupaș, *Îndrumări de ordin omiletic în prefețele „Propovedaniilor” și „Predicelor” lui Petru Maior*, în MA, II, 1957, nr. 5–6, p. 490–503.
- Lupeanu-Melin 1924 = Al. Lupeanu-Melin, *Un început de teatru românesc ambulant în Transilvania, la 1755*, în „Societatea de mâine”, I, 1924, nr. 26, p. 520–521.
- LXX = *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum Graece iuxta LXX interpretes* (ed. Alfred Rahlfs, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1979).
- MA = „Mitropolia Ardealului”, Sibiu, I, 1956 ș.u.; din 1991, „Revista Teologică”.
- Macrea 1969 = D. Macrea, *Școala Ardeleană și problemele de lingvistică romanică*, în CL, XIV, 1969, nr. 1, p. 7–13.
- Maior 1834 = Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. [...] Iar acum pretipărită prin Iordachi de Mălinescu, secretariul Arhivei Statului a Prințatului Moldaviei. Cu adaugerea Dialogului și a Disputațiilor

urmate în limba latinească asupra acestei Istории, și tălmăcite românește prin D. Damaschin Bojinca, iurisconsultul Prințipatului Moldaviei. În Buda, cu tipariul Crăieștei Tipografie a Universității Ungurești, 1834.

Maior 1883 = *Din scrierile lui Petru Maior*, edate de Societatea literară „Petru Maior” a junimei române studioase din Budapesta. Volumul I. *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Budapesta și Gherla, 1883.

Maior 1894 = *Procanonul lui Petru Maior, după manuscriptul autograf existent în Academia Română*, transcris și publicat de C. Erbiceanu, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1894 (extras din BOR, XVIII, 1894).

Maior 1906 = Petru Maior, *Predici sau învățăături la toate duminicile și sărbătorile anului*, vol. I–II; vol. III, *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*. Editate acum întâia dată cu litere latinești, după ediția din Buda de la 1811, de dr. Elie Dăianu, paroh și protopop, Cluj, Tipografia Carmen Petru P. Barițiu, 1906.

Maior 1929 = Petru Maior, *Răspunsul la Cântirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior, autorului Istoriei ceii pentru începutul românilor în Dachia*, retipărit și adnotat de G. Bogdan-Duică, Cluj, Editura Societății Studenților în Filosofie și Litere, 1929.

Maior 1948 = *Procanonul lui Petru Maior*, după ediția din 1894 publicată în București de C. Erbiceanu, confruntată cu manuscrisul autograf existent la Biblioteca Academiei Române, Ediția II, îngrijită de protoiereul Dr. Grigorie T. Marcu, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1948.

Maior 1970–1971 = Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, ediție critică și studiu asupra limbii de Florea Fugariu, prefață și note de Manole Neagoe, vol. I–II, București, Editura Albatros, 1970–1971.

Maior 1976 = Petru Maior, *Scrieri*, ediție critică alcătuită de Florea Fugariu, prefață și tabel cronologic de Maria Protase, vol. I–II, București, Editura Minerva, 1976.

Maior 1990 = Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, postfață de Gavril Istrate, Iași, Editura Junimea, 1990.

- Maior 1995 = Petru Maior, *Istoria bisericii românilor*, vol. I, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Chindriș, București, Editura Viitorul Românesc, 1995.
- Maior 1997 = Petru Maior, *Scripta minora*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, Editura Viitorul Românesc, 1997.
- Maior 1998 = Petru Maior, *Protopopadichia*, prefață de Pompiliu Teodor, ediție îngrijită, studiu introductiv, note, glosar, indici, bibliografie selectivă de Laura Stanciu, Alba Iulia, Muzeul Național al Unirii, 1998.
- Maior 2011 = Petru Maior, *Didahii, adecă învățături pentru creșterea fiilor, la îngropăciunea pruncilor morți*, ediție, studiu introductiv, glosar și note de Laura Stanciu și Ioan Adrian Circa, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011.
- Maior 2013 = Petru Maior, *Lexiconul de la Buda (1825)*, ediție electronică realizată de Maria Aldea, Daniel-Corneliu Leucuța, Lilla Marta Vremir, Vasilica Eugenia Cristea, Adrian Aurel Podaru, coord. Maria Aldea, Cluj-Napoca, 2013 (proiect de cercetare finanțat de Autoritatea Națională pentru Cercetare Științifică, UEFISCDI-CNCS).
- Maior 2016 = *Petru Maior în mărturii antologice*, ediție coordonată de Ioan Chindriș și Niculina Iacob, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2016.
- Maior 2017 = Petru Maior, *Prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului*, ediție îngrijită de Laura Stanciu și Alin-Mihai Gherman, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2017.
- Maiorescu 1967 = Titu Maiorescu, *Critice*, vol. I–II. Prefață de Paul Georgescu. Text stabilit, tabel cronologic, indice și bibliografie de Domnica Filimon-Stoicescu, București, Editura pentru Literatură, 1967.
- Manolescu 2008 = Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008.
- Marian 1936–1937 = Victor Marian, *Două aritmetici vechi anonime*, în „Gazeta matematică”, XLII, 1936–1937, p. 449–451, 508–511.
- Marian 1937 = Victor Marian, *Aritmetica lui G. Șincai*, în „Țara Bârsei”, IX, nr. 3, mai–iunie 1937, p. 250–254.

- Matei 2016 = Cristian Matei, *Cartea medicală iluministă din spațiul românesc 1800–1830*, în T, 2016, nr. 4–5, p. 59–63.
- Măgărin 2015 = Dorina Măgărin, *Sunt lacrimae rerum. Periplul primelor publicații ale bănățenilor*, în „Lecturn” (Timișoara), III, 2015, nr. 3, p. 2–4.
- Mălinaș 1989 = Constantin Mălinaș, *Alte exemplare din gramatica de la 1826 a lui Ioan Alexi. Militantismul lor intertextual*, în „Apulum”, XXV, 1989, p. 385–393.
- Mălinaș 2003 = Constantin Mălinaș, *Contribuții la istoria iluminismului românesc din Transilvania. Ioan Corneli 1762–1848*, Oradea, Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai” Bihor, 2003.
- Mălinaș 2005 = Constantin Mălinaș, *Bicentenarul Elegiei lui Gheorghe Șincai. 1804–2004*. Prefață de Mircea Tomuș, Oradea, Asociația Română pentru Ex libris, 2005 (Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai” Bihor).
- MB = „Mitropolia Banatului”, Timișoara, 1951 ș.u.
- Micu 1867 = Samuil Micu, *Fragment istoric besericesc (decopiat din manuscrise de ale lui Samuil Micu)*, ed. Gavril Pop, în „Sionul românesc”, III, 1867, nr. 10, 15 mai, p. 113–115, nr. 11, 1 iunie, p. 126–128.
- Micu 1930 = *Îndreptarea păcătosului*, de Samuil Clain și revăzută după original de Iacob Radu, Oradea, Editura Societății „Sf. Ioan Gură de Aur”, [1930].
- Micu 1963 = Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriilor românilor*. Introducerea și îngrijirea ediției de Cornel Câmpeanu, București, Editura Științifică, 1963.
- Micu 1942 = *Istoria adevărată a lui Lucian din Samosata*, traducere de Samuil Micu, text publicat după ms. de la Oradea și precedat de o notiță introductivă de Nicolae Lascu, în „Cultura creștină”, XXII, 1942, nr. 1–3, p. 39–52; nr. 4–6, p. 256–277 (extras, Blaj, Tipografia Seminarului, 1942).
- Micu 1966 = Samuil Micu, *Scrieri filozofice*, studiu introductiv și ediție critică de Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe, București, Editura Științifică, 1966.
- Micu 1993 = Samuil Micu, *Istoria bisericească*, transliterare de pe manuscrisul original paleografic, studiu introductiv,

- note și glosar de Arhim. Veniamin Micle, Mănăstirea Bistrița, 1993.
- Micu 1995 = Samuil Micu, *Istoria românilor*, ediție princeps după manuscris de Ioan Chindriș, vol. I–II, București, Editura Viitorul Românesc, 1995.
- Micu 2007 = Samuil Micu Clain, *Loghica*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Mihai Alin Gherman, Cluj-Napoca, Argonaut, 2007.
- Micu 2010 = *Samuil Micu în mărturii antologice*, ediție de Ioan Chindriș și Niculina Iacob, Târgu-Lăpuș, Editura Galaxia Gutenberg, 2010.
- Micu–Șincai 1980 = Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrengea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.
- Mihailović 1964 = G. Mihailović, *Srpska bibliografija XVIII veka*, Beograd, Narodna biblioteka Srbije, 1964.
- Mihuț–Lihaciu 2014 = Ana-Maria Mihuț, Ion Lihaciu, *Interpolarea ca strategie de traducere a „Istoriei universale, adecă de obște, care cuprinde în sine întâmplările veacurilor vechi”*, versiune în limba română de Ioan Piuaru-Molnar, în Eugenia Dima, Andrei Corbea-Hoișie (ed.), *Impulsul Iluminismului în traduceri românești din secolul al XVIII-lea*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 91–136.
- Mihuț 2016 = Ana-Maria Mihuț, *Prima carte de agronomie în limba română: „Economia stupilor”, de Ioan Piuaru-Molnar, Viena, 1785. Prezentare generală*, în Andrei Corbea-Hoișie, Eugenia Dima (ed.), *Începutul modernizării culturii române și racordarea la Occident prin traduceri*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, p. 149–162.
- Mircea 2008 = Gabriela Mircea, *Tipografia din Blaj în anii 1747–1830*, Alba Iulia, Editura Altip, 2008.
- Mitu 1996 = Mihai Mitu, *Cercetări lingvistice și literare româno-slave*, București, Editura Universității din București, 1996.

- Mladin–Vlad–Moisiu 1957 = N. Mladin, I. Vlad, Al. Moisiu, *Samuil Micu Clain – teologul. Viața, opera și concepția lui teologică*, Sibiu, Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe Române, 1957.
- Mladin 1969 = Nicolae Mladin, *Studii de teologie morală*, Sibiu, Editura și Tipografia Arhiepiscopiei, 1969.
- Modrigan 1919 = Ioan Modrigan, *Cum a apărut Biblia lui Clain? Pe bază de documente inedite*, în „Cultura creștină”, VIII, martie 1919, nr. 5–6, p. 96–100.
- Moldovanu 1870 = Ioan Micu Moldovanu, *Documente pentru biografia lui S. Klain*, în ARCHIV, nr. XXXIV, 20 aprilie, 1870, p. 675–679.
- Munteanu 1962 = Romulus Munteanu, *Contribuția Școlii Ardelene la culturalizarea maselor*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1962.
- Munteanu 1977 = Romul Munteanu, *Particularités des Lumières roumaines*, în „Cahiers roumains d'études littéraires”, 1977, nr. 2, p. 4–17.
- Mușlea 1928 = Ion Mușlea, *Viața și opera doctorului Vasile Popp (1789–1842)*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1928 (extras din AIN, V, 1928–1930, p. 86–143; reprodus în Ion Mușlea, *Cercetări etnografice și de folclor*, ediție îngrijită, studiu introductiv, bibliografie, registrul corespondenței de specialitate, indici de Ion Taloș, București, Editura Minerva, 1971, vol. I, p. 18–65).
- Mușlea 1942 = Ion Mușlea, *Doctorul Vasile Popp (1789–1842). La centenarul morții sale*, în T, 73, 1942, nr. 6, p. 431–441.
- Neamțu 1970 = Al. Neamțu, *Date noi despre Ioan Piuariu-Molnar (1749–1815)*, în SUBB, series Historia, XV, 1970, fasc. I, p. 53–71.
- Nicolescu 1971 = Aurel Nicolescu, *Școala Ardeleană și limba română*, București, Editura Științifică, 1971.
- Novaković 1869 = St. Novaković, *Srpska bibliografija za noviju književnost, 1741–1867*, Beograd, Srpsko učeno društvo, 1869.

- Ollănescu 1899 = Dimitrie C. Ollănescu, *Teatrul la români. Partea II. Teatrul în Țara Românească*, în AAR, Mem. secț. lit., seria II, tomul XX, 1899, p. 27–349.
- Oprea 1996 = Ioan Oprea, *Terminologia filosofică românească modernă. Studiu asupra epocii de formare*, București, Editura Științifică, 1996.
- Ornea 1984 = Z. Ornea, „Școala ardeleană”, în RL, XVII, 1984, nr. 13, p. 8.
- Ortiz 1916 = Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania. Studi e ricerche*, Bucarest, C. Sfetea, 1916.
- Oțălea 1985 = Nicolae Oțălea, *Alese fabule*. Ediție îngrijită și prefață de Mircea Popa, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985.
- Papiu-Ilarian 1862–1864 = Al. Papiu-Ilarian, *Tezaur de monumente istorice pentru România*, tom I–III, București, Tipografia Națională Ștefan Bassidescu, 1862–1864.
- Papiu-Ilarian 1869 = Al. Papiu-Ilarian, *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai din Șinca*, București, Tipografia Națională, 1869.
- Papiu-Ilarian 1870 = Al. Papiu-Ilarian, *Despre manuscriptele lui I. Budai aflătoare în Biblioteca Centrală din București*, în ARCHIV, 1870, nr. XXXVI, p. 706–710.
- Papiu-Ilarian 1871 = Al. Papiu-Ilarian, *Relațiune prezentată în ședința plenară a Societății Academice Române din 19 septembrie 1870 despre manuscriptele lui Ioane Budai-Deleanu*, în AAR, seria I, tomul III, 1871, p. 105–116.
- Pașchivski 1924 = Vladimir Pașchivski, *Învățătură pântru sămănătorii de tăbăc din Bucovina*, în „Junimea literară”, XIII, 1924, p. 347–350.
- Pascu 1926 = Giorge Pascu, *Istorieia literaturii române din secolul XVIII*, I, București, Socec, 1926.
- Pavel 2000–2001 = Eugen Pavel, *Biblia lui Samuil Micu (1795). Modele și izvoare*, în DR, serie nouă, V–VI, 2000–2001, p. 277–307.
- Pavel 2007 = Eugen Pavel, *Între filologie și bibliofilie*, Cluj-Napoca, Editura Biblioteca „Apostrof”, 2007.

- Pavel 2012 = Eugen Pavel, *Arheologia textului*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2012.
- Pavel 2017 = Eugen Pavel, *Școala Ardeleană și editarea științifică a textelor*, în CSP, III, 2017, p. 364–380.
- Păcurariu 1964 = Mircea Păcurariu, *Un fost student român la Viena: Dr. Vasile Popp*, în „Anuarul Parohiei Ortodoxe din Viena pe anul 1964”, Viena, 1964, p. 86–89.
- Pâclișanu 1922 = Zenovie Pâclișanu, *Contribuții la bibliografia lui Gheorghe Șincai. Legăturile lui cu episcopul I. Bob*, în „Transilvania”, LIII, 1922, nr. 4, p. 295–310 (și extras).
- Pâclișanu 1935 = Zenovie Pâclișanu, *Un vechi proces literar (Relațiile lui I. Bob cu S. Klein, Gh. Șincai și P. Maior)*, în AAR, Mem. secț. ist., seria III, tomul XVI, 1935, p. 221–235.
- Pâclișanu 2006 = Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, ediție îngrijită de Ioan Timbuș, Târgu-Lăpuș, Editura Galaxia Gutenberg, 2006.
- Pârnuță 1973 = Gheorghe Pârnuță, *Gheorghe Lazăr. Contribuția sa la dezvoltarea învățământului*, București, Editura Științifică, 1973.
- Perpessicius 1934 = Perpessicius, *Mențiuni critice*, seria a II-a, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1934.
- Pervain 1960 = Iosif Pervain, *Ioan Budai-Deleanu și Metastasio*, în TR, IV, nr. 46, 17 noiembrie 1960, p. 3.
- Pervain 1968 = Iosif Pervain, „Bibliotecă românească” – 1821, în RITL, XVII, 1968, nr. 4, p. 653–671.
- Pervain 1971 = Iosif Pervain, *Studii de literatură română*, Cluj, Editura Dacia, 1971.
- Pervain 1974 = Iosif Pervain, *Simon André Tissot și Samuil Vulcan*, în TR, XVIII, 1974, nr. 8, p. 13, nr. 9, p. 6.
- Petcu 1965 = Stela Petcu, *Limba lui I. Molnar-Piuariu în „Economia stupilor” (1785)*, în SUBB, series Philologia, X, 1965, fasc. 1, p. 105–119.
- Petrik 1888–1892 (1971) = Petrik Géza, *Magyaország bibliográfiája (1712–1860)*, I–IV, Budapest, Kiadja Dobrowsky Agost, 1888–1892; reed. Budapest, OSZK, 1971.

- Philippide 1888 = Al. Philippide, *Introducere în istoria limbei și literaturii române*, Iași, Editura Librăriei Frații Șaraga, 1888.
- Pintea 2008 = Ilie Pintea, *Contribuțiile lui Dimitrie Cantemir și Samuil Micu-Klein la constituirea unui limbaj filosofic românesc*, în „Analele Universității Spiru Haret”, seria Studii de filosofie, 10, 2008, p. 7–24.
- Piru 1977 = Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.
- Piuariu-Molnar 1976 = Ioan Piuariu-Molnar, *Retorică, adecă învățătura și întocmirea frumoasei cuvântări*, ediție critică, prefață, notă asupra ediției, glosar și indice de Aurel Sasu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1976.
- Piuariu-Molnar 2018 = Ioan Piuariu-Molnar, *Deutsch-Walachische Sprachlehre. Gramatică germano-română*, Viena, 1788. Ediție critică, studiu introductiv, traducere și note de Ana-Maria Minuț și Ion Lihaciu, vol. I–II, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018.
- Ploeșteanu 2008 = Grigore Ploeșteanu, *Pavel Vasici. Viața și opera*, Târgu-Mureș, Veritas, 2008.
- Poenaru 1973 = Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Târgoviște, Muzeul Județean Dâmbovița, 1973.
- Pop 1929 = Ștefan Pop, *Icoane din trecutul cultural al Aradului. Dascălul Moisa Bota (1789–1873)*, în „Biserica și școala”, LIII, 1929, nr. 41, p. 3–5.
- Pop 1982 = Vasile Gr. Pop, *Conspect asupra literaturii române și literaturilor ei de la început și până astăzi în ordine cronologică*, ediție critică, studiu introductiv și note de Paul Lăzărescu, București, Editura Eminescu, 1982.
- Popa 1924 = Traian Popa, *Un capitol zbuciumat din viața lui Gheorghe Șincai*, Târgu Mureș, Tipografia Ardealul, 1924.
- Popa 1976 = Mircea Popa, *Ioan Molnar Piuariu*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1976.
- Popa 1979a = Mircea Popa, *Două opere mai puțin cunoscute ale lui Vasile Aaron*, în RITL, XXVIII, 1979, nr. 3, p. 437–443.

- Popa 1979b = Mircea Popa, *Iluministul bănățean: Grigorie Obradovici (1771–1847)*, în „Banatica”, V, 1979, p. 511–518.
- Popa 1997 = Mircea Popa, *Aspecte și interferențe iluministe*, Timișoara, Editura de Vest, 1997.
- Popa 2004 = Mircea Popa, *De la iluminism la pașoptism*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2004.
- Popa 2011 = Mircea Popa, *O tipăritură iluministă necunoscută: Cheia preteșugului (1815)*, în LIB, X, 2011, p. 166–175.
- Popa–Popa 2011 = Liliana Maria Popa, Ioan-Nicolae Popa, *Vasile Aaron (1780–1821)*. Studiu monografic, Sibiu, Editura InfoArt Media, 2011.
- Popa 2013 = Ioan-Nicolae Popa, *Naum Petrovici – Pornind de la un text versificat din anul 1801*, în T, 2013, nr. 5–6, p. 53–58.
- Popeangă 2011 = Vasile Popeangă, *Studii despre Preparandia din Arad*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2011.
- Popovici 1942 = D. Popovici, *Contribuția românilor din Transilvania la literatura română*, în T, 73, 1942, nr. 7–8, p. 520–525.
- Popovici 1944 = D. Popovici, *Etape în dezvoltarea literaturii române*, în T, 75, 1944, nr. 8–9, p. 495–513 (reluat în *Introducere* la Popovici 1972, p. 9–29).
- Popovici 1945 = D. Popovici, *La Littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania, 1945.
- Popovici 1951 = D. Popovici, *Cu prilejul unei noi ediții a „Țiganiadei” lui I. Budai-Deleanu*, în „Almanahul literar”, II, 1951, nr. 3, p. 94–102.
- Popovici 1972 = D. Popovici, *Studii literare. I. Literatura română în Epoca „Luminilor”*, ediție îngrijită și note de I. Em. Petrescu, Cluj, Editura Dacia, 1972.
- Popp 1838 (1995) = Vasile Popp, *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor până la vremile noastre*, Sibiu, Tip. Gheorghie de Clozius, 1838; studiu introductiv, ediție, note, rezumat și indice de Eva Mârza și Iacob Mârza, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995.

- Popp 2004 = Vasile Popp, *De funeribus plebeis Daco-Romanorum sive hodiernorum Valachorum et quibusdam circa ea abusibus. Despre înmormântările comune la dacoromâni sau la românii de astăzi și despre unele superstiții*. Traducere din limba latină de Andreea Mârza. Studiu introductiv, ediție, note și indice de Marius Rotar, Iacob Mârza, Alba Iulia, Editura Aeternitas, 2004.
- Poptămaș 2016 = *Gheorghe Șincai – sub semnul luminilor*. Antologie de texte și bibliografie de și despre Gheorghe Șincai, alcătuită de Dimitrie Poptămaș, Târgu Mureș, Editura Nico, 2016.
- Prodan 1950 = David Prodan, *Un manuscris al lui Gheorghe Șincai împotriva superstițiilor*, în „Studii și cercetări științifice”, seria III, Științe sociale, I, 1950, fasc. 2, p. 143–158.
- Prodan 1984 (2013) = David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, ediția a II-a revizuită și adăugită, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984; Editura Enciclopedică, 2013.
- Protase 1973 = Maria Protase, *Petru Maior: un ctitor de conștiințe*, București, Editura Minerva, 1973.
- Protopopescu 1961 = Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria operei lexicografice a lui Ion Budai-Deleanu*, în CL, VI, 1961, nr. 2, p. 267–291.
- Protopopescu 1966 = Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania. 1774–1805*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966.
- Protopopescu 1967 = Lucia Protopopescu, *Noi contribuții la biografia lui Ion Budai-Deleanu. Documente inedite*, București, Editura Academiei, 1967.
- Puiu 2004 = Sidonia Puiu, „*Istoria naturei sau a firei*” de *Gheorghe Șincai – cel dintâi manual de istorie naturală în limba română*, în LIB, III, 2004, p. 219–232.
- Purdela Sitaru 1994 = Maria Purdela Sitaru, *Ioan Tomici și istoria lexicului în limba română*, în LR, XLIII, 1994, nr. 5–6, p. 181–189.

- Pușcariu 1889, 1897 = Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, tom I–II, Sibiu, Tipariul Tipografiei Archiepiscopale, 1889–1897.
- Pușcariu 1920–1921 = Sextil Pușcariu, „*Economia*” din 1806 de Șincai, în DR, I, 1920–1921, p. 348.
- Pușcariu 1921–1922 (1974) = Sextil Pușcariu, *Părerile lui Petru Maior despre limba română*, în AIIN, I, 1921–1922, p. 109–119; reluat în *Cercetări și studii*, ediție îngrijită de Ilie Dan, prefată de G. Istrate, București, Editura Minerva, 1974, p. 281–288.
- Pușcariu 1929 = Sextil Pușcariu, *Ce e nou în literatura noastră?*, în „Țara Bârsei”, I, 1929, nr. 2, p. 99–110.
- Pușcariu 1930 = Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*. Ediția a doua, revăzută și întregită, Sibiu, Tiparul și Editura Krafft & Drotleff S. A., 1930.
- Radian 1983 = Sanda Radian, *Măștile fabulei. Etape de evoluție în literatura română*, București, Editura Minerva, 1983.
- Radu 1923 = Iacob Radu, *Manuscrisele Bibliotecii Episcopiei Greco-Catolice Române din Oradea Mare: studiu bibliografic*, București, Editura Cultura Națională, 1923.
- Radu 1925 = Iacob Radu, *Doi luceferi rătăcitori. Contribuiri la viața și operele lui Gheorghe Șincai și Samoil Micu Clain*, în AAR, Mem. sect. lit., seria III, tomul II, 1925, p. 167–287.
- Răduțiu–Gyémánt 1975 = Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Supplex Libellus Valachorum în variantele românești de la Șchei*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1975.
- Răduțiu–Gyémánt 1981 = Aurel Răduțiu și Ladislau Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română, 1701–1847*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.
- RFR = „Revista Fundațiilor Regale”, București, I–XIV, 1934–1947.
- RITL = „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, București, I, 1952 ș.u.; din 1964 „Revista de istorie și teorie literară”.
- RL = „România literară”, București, I, 1968 ș.u.

- Roman-Negoi 2007 = Ana-Maria Roman-Negoi, *Hronica românilor – recuperarea unui destin: manuscrise și editori în secolele XIX–XX*, în LIB, VI, 2007, p. 338–351.
- Roman-Negoi 2009 = Ana-Maria Roman-Negoi, *Recuperarea unui destin: Gheorghe Șincai, Hronica românilor*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2009.
- Roman-Negoi 2016 = Ana-Maria Roman-Negoi, *Gheorghe Șincai și edițiile Hronicii românilor*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Gheorghe Șincai”, Târgu Mureș, XIX, 2016, p. 83–110.
- Ruffini 1941 = Mario Ruffini, *La scuola latinista rumena (1780–1871)*. Studio storico-filologico, Roma, Signorelli, 1941.
- Rusu 1935 = Sextil Rusu, *Cea dintâi lucrare medicală în limba românească: „Despre apele minerale” de Vasilie Popp*, Cluj, Tipografia Cartea Românească, 1935.
- Sachelarie 1925 = Eugenia Sachelarie, *Cronică* [la I. Budai-Deleanu, *Țiganiada*], în „Revista istorică”, XI, 1925, nr. 4–6, p. 133–136.
- Samosata 2000 = Lucian din Samosata, *Istoria adevărată*, traducere din limba greacă veche, introducere, postfață și note de Florica Bechet, București, Editura Pleiade, Colecția „Literaturi”, 2000.
- Saramandu 2005 = Nicolae Saramandu, *Un structuralist avant la lettre: Gheorghe Constantin Roja*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Limba română – structură și funcționare* (Actele celui de-al 4-lea Colocviu al Catedrei de limba română, București, 25–26 noiembrie 2004), București, Editura Universității din București, 2005, p. 760–763.
- Saramandu 2017 = Nicolae Saramandu, *Primele mențiuni privind deosebirile dialectale în cadrul limbii române*, în „Fonetică și dialectologie”, XXXVI, 2017, p. 234–236.
- Sasu 1976 = Aurel Sasu, *Retorica literară românească*, București, Editura Minerva, 1976.
- Sân-Georgiu 1944 = Ion Sân-Georgiu, *Lexiconul românesc-nemțesc al lui Budai-Deleanu*, în RFR, XI, 1944, nr. 2, p. 391–412.

- SCB = „Studii și cercetări de bibliologie”, București, I–XIII, 1955–1974.
- SCȘ = „Studii și cercetări științifice”. Filologie, Iași, I–XV, 1950–1964; cf. ALIL.
- Seche 1966 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I. *De la origini până la 1880*, București, Editura Științifică, 1966.
- SI = „Studii italiene”, București, I–X, 1934–1943.
- Simionescu 1972 = Constantin Simionescu, *O publicație necunoscută din anul 1804 despre popularizarea vaccinării antivariolice în Transilvania*, în *Din istoria luptei antiepidemice*, București, Editura Medicală, 1972, p. 183–186.
- Simonescu 1955 = Dan Simonescu, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, în SCB, I, 1955, p. 246–256.
- Sion 1870 = George Sion, *Reporta din vis*. Conferența literară ținută la 6 februarie 1868, București, C. Petrescu C., 1870.
- Soare 2006 = Liliana Soare, *Lucrări de popularizare a științei alcătuite în Transilvania în jurul anului 1800*, în *Limbă și literatură. Repere identitare în context european*, vol. I, Editura Universității din Pitești, 2006, p. 91–98.
- Soare 2012 = Liliana Soare, *Școala Ardeleană. Lexicul scrierilor de popularizare a științei*, Pitești, Editura Universității din Pitești, 2012.
- Soare 2013 = Liliana Soare, *Crestomație de limbă română veche și modernă (1521–1881)*, Craiova, Editura Universitaria, 2013.
- Sorohan 1984 = Elvira Sorohan, *Introducere în opera lui Ion Budai-Deleanu*, București, Editura Minerva, 1984.
- Spielmann 1980 = Spielmann József, *Restituiri istorico-medicale. Studii de istoria științei și culturii*, București, Editura Kriterion, 1980.
- Stanciu 2003 = Laura Stanciu, *Biografia unei atitudini: Petru Maior (1760–1821)*, Cluj-Napoca, Risoprint, 2003.

- Stanciu 2010 = Laura Stanciu, *Iluminism central european. Școala Ardeleană (1700–1825)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2010.
- Stângaciu 1960 = Elena Stângaciu, *Prefața la Lexiconul românescnemțesc*, în LR, IX, 1960, nr. 2, p. 35–46.
- STD = „Studii. Revistă de istorie”, București, I, 1948 ș.u.; din 1974 „Revista de istorie”.
- Stroe 2017 = Constantin Stroe, *Fete din și prin prefețe, la apogeul iluminismului românesc (primele trei decenii ale secolului al XIX-lea)*, în „Revista de filosofie”, LXIV, 2017, nr. 1, p. 5–34.
- SUBB = „Buletinul Universităților «V. Babeș» și «Bolyai»”, Cluj, I, 1956 ș.u.; din 1959 „Studia Universitatis «Babeș-Bolyai»”.
- Suciu 1930 = Coriolan Suciu, *Un filolog puțin cunoscut: Ștefan Körösi (Crișan)*, în „România literară”, (Aiud), I, 1930, nr. 2, p. 45–51.
- Suciu 1940 = I. D. Suciu, *Literatura bănățeană de la început până la Unire (1582–1918)*, Timișoara, Editura Regionalei Bănățene „Astra”, 1940.
- Sulzer 1781–1782 = Franz Joseph Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist: der Walachey, Moldau und Bessarabiens*, vol. I–III, Viena, Rudolf Gräffer, 1781–1782.
- Száráz 2013 = Orsolya Száráz, *La fortuna delle opere di Paolo Segneri in Ungheria*, în Bitskey István, Amedeo Di Francesco, Száráz Orsolya (eds.), *Letteratura, politica e religione in Italia e in Ungheria (secc. XV–XVIII)*, Alessandria, Edizioni dell’Orso, 2013, p. 279–301.
- Szinnyei = Szinnyei József, *Magyar írok élete és munkái*, I–XIV, Budapest, Hornyánszky Viktor Könivkiadó, 1891–1914.
- Șăineanu 1895 = Lazăr Șăineanu, *Istoria filologiei române cu o privire retrospectivă asupra ultimelor decenii (1870–1895). Studii critice*. A doua edițiune, București, Editura Librăriei Socec & comp., 1895.
- Șchiau–Curticăpeanu 1969 = Octavian Șchiau, Doina Curticăpeanu, *Iosif Pașca, Meșteșugul lungimii de viață. Contribuții la istoria iluminismului românesc din*

Transilvania, în SUBB, series Philologia, XIV, 1969, fasciculus 1, p. 11–16.

- Șebu 1970 = Sebastian Șebu, *Un doctor român în filosofie și medicină al Universității din Viena acum 150 de ani: Vasile Popp*, în „Anuarul Parohiei Ortodoxe din Viena pe anul 1970”, Viena, 1970, p. 126–130.
- Șincai 1853–1854 = Gheorghe Șincai, *Hronica românilor și a mai multor neamuri de Gheorghie Șincai din Șinca*, tipărită de pe manuscrisul cumpărat de cătră înălțimea sa Grigorie Alexandru Ghica Voievod, Domnitorul Moldovei, și hărăzită Bibliotecii Școalelor din Iași, tomul I–III, Iași, Tipografia Româno-Franceză, 1853–1854.
- Șincai 1886 = Gheorghe Șincai, *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, edițiunea a doua, tomul I–III, București, Tipografia Academiei Române (Laboratorii români), 1886.
- Șincai 1940 = Gheorghe Șincai, *Elegia* [...]. Traducere de Teodor A. Naum, în „Gând românesc”, VIII, 1940, nr. 1–4, p. 54–59.
- Șincai 1964 = Gheorghe Șincai, *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*, studiu introductiv și ediție critică de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, București, Editura Științifică, 1964.
- Șincai 1967–1969 = Gheorghe Șincai, *Opere. Hronica românilor*, tom I–III, ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu, prefață și note de Manole Neagoe, București, Editura pentru Literatură, 1967–1969.
- Șincai 1973 = Gheorghe Șincai, *Opere, IV. Chronicon Daco-Romanorum sive valachorum et plurium aliarum nationum*, ediție îngrijită de Florea Fugariu, București, Editura Minerva, 1973.
- Șincai 1978 = Gheorghe Șincai, *Cronica românilor*, vol. I–III, ediție îngrijită de Florea Fugariu, prefață, tabel cronologic și note de Manole Neagoe, București, Editura Minerva, „Biblioteca pentru toți”, 1978.
- Șincai 2005 = Gheorghe Șincai, *Îndreptare către aritmetică*, Blaj, 1785, ediție și studiu introductiv de Corina Pipoș și Ion Todor, prefață de Ion Buzași, București, Editura Academiei Române, 2005.

- Ștefănescu 1980 = Barbu Ștefănescu, *Date de interes etnografic în lucrarea lui Gheorghe Șincai „Povățuire către economia de câmp”*, în „Biharea. Culegere de studii și materiale de etnografie și artă”, VII–VIII, 1980, p. 7–47.
- T = „Transilvania”, Brașov, Sibiu, I–CXXVII, 1868–1947; serie nouă, Sibiu, I, 1972 ș.u.
- Tagliavini 1943 = Carlo Tagliavini, *Contribuții la Bibliografia românească veche. (Trei tipărituri unite de la Blaj)*, în „Cercetări literare”, V, 1943, p. 1–7.
- Tanoviceanu 1898 = I. Tanoviceanu, *Traducătorul din 1803 al Menechmilor. Vornicul Alexandru Beldiman*, în „Arhiva”, IX, 1898, nr. 3–4, p. 165–181.
- Tatay 2011 = Anca Elisabeta Tatay, *Din istoria și arta cărții românești vechi: gravura de la Buda (1780–1830)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011.
- Tempea 2016 = Radu Tempea, *Gramatica românească (1797)*. Ediție critică și studiu lingvistico-filologic de Andreea Drișcu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016.
- Teodor 1960a = Pompiliu Teodor, *Despre „Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri” a lui Samuil Micu Clain*, în STD, XIII, 1960, nr. 2, p. 197–205.
- Teodor 1960b = Pompiliu Teodor, *Izvoarele lucrărilor de filosofie traduse și prelucrate de Samuil Micu*, în SCȘ, XI, 1960, fasc. 2, p. 235–244.
- Teodor 1966 = Pompiliu Teodor, *În jurul unei lucrări istorice a lui Petru Maior. Contribuții la istoria cărții vechi românești*, în AIIA, IX, 1966, p. 271–281.
- Teodor 1984 = Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1984.
- Teodor 2000 = Pompiliu Teodor, *Sub semnul Luminilor. Samuil Micu*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.
- Teodorovici 1894 = Ioan Teodorovici, *Cântarea despre începutul românilor*, ed. Ov. Densusianu, în „Revista critică-literară”, II, 1894, nr. 2 (februarie), p. 81–84.
- Texte 1954 = *Texte privind dezvoltarea gândirii social-politice în România*, București, Editura Academiei, 1954.

- Theodorescu 1984 = Răzvan Theodorescu, *Cuvânt-înainte la Gerard din Cenad, Armonia lumii sau tălmăcire a Cântării celor trei coconi către Isingrim Dascălul*. Studiu introductiv, traducere și comentarii introductive de Radu Constantinescu, București, Editura Meridiane, 1984.
- Tomescu 1957 = Mircea Tomescu, *Calendarele românești 1733–1830*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1957.
- Tomuș 1965 (1994) = Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai. Viața și opera*, București, Editura pentru Literatură, 1965; București, Editura Minerva, „Biblioteca pentru toți”, 1994.
- TR = „Tribuna”, Cluj, I, 1957 ș.u.
- Trevett 1996 = Christine Trevett, *Montanism – Gender, Authority and the New Prophecy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Tulbure 1908 = G. Tulbure, *Constatări și lămuriri. Cu privire la „Propovedaniile” lui Klein și Maior*, în „Revista teologică”, II, 1908, nr. 4, p. 173–178.
- Țâra 2011 = Vasile D. Țâra, *Predicile lui Petru Maior, un moment de referință în evoluția discursului omiletic românesc*, în „Text și discurs religios”, III, 2011, p. 211–220.
- Țâra 2014 = Vasile D. Țâra, *Despre omiletica lui Samuil Micu*, în „Text și discurs religios”, VI, 2014, p. 181–184.
- Țepelea 1965 = Gabriel Țepelea, *Prima simplificare a ortografiei cu caractere chirilice*, în BOR, 83, 1965, nr. 7–8, p. 777–782.
- Țepelea 1970 = Gabriel Țepelea, *Studii de istorie și limbă literară*, București, Editura Minerva, 1970.
- Țichindeal 1975 = Dimitrie Țichindeal, *Fabule și moralnice învățături*. Ediție îngrijită și prefață de Virgil Vintilescu, Timișoara, Editura Facla, 1975.
- Ursu D. 1960 = Despina Ursu, *Din istoria terminologiei românești privitoare la teatru. Act, comedie, dramă, personaj, scenă, tragedie*, în LR, IX, 1960, nr. 2, p. 71–77.
- Ursu 1961 = N. A. Ursu, *Cărți de popularizare a științei traduse de Petru Maior*, în LR, X, 1961, nr. 2, p. 135–142.

- Ursu 1962 = N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică, 1962.
- Ursu 1963 = N. A. Ursu, *Un calendar istoric-literar publicat de Paul Iorgovici*, în LR, XII, 1963, nr. 3, p. 283–291.
- Ursu 1971 = N. A. Ursu, *Modelul gramaticii lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai*, în LR, XX, 1971, nr. 3, p. 259–272.
- Ursu 1974 = N. A. Ursu, [Recenzie la] Constantin Diaconovici-Loga, *Gramatica românească*. Text stabilit, prefață, note și glosar de Olimpia Șerban și Eugen Dorcescu, Timișoara, Editura Facla, 1973, în LR, XXIII, 1974, nr. 1, p. 83–86.
- Ursu 1978 = N. A. Ursu, *Paternitatea primei piese de teatru românești*, în CRC, XIII, 1978, nr. 8, p. 6.
- Ursu 1983a = N. A. Ursu, *Originalul grecesc al „Retoricii” publicate de I. Molnar*, în CRC, XVIII, 1983, nr. 3, p. 7–8.
- Ursu 1983b = N. A. Ursu, *Și totuși „Occisio” nu este opera lui Ion Budai-Deleanu*, în CRC, XVIII, 1983, nr. 36, p. 5.
- Ursu 1993 = N. A. Ursu, *Învățătură pentru sămănătorii de țabac din Bucovina, Liov, [1793?], o traducere necunoscută a lui Ion Budai-Deleanu*, în CRC, XXVIII, 1993, nr. 14, p. 7.
- Ursu 2002 = N. A. Ursu, *Contribuții la istoria culturii românești. Studii și note filologice*, Iași, Editura Cronica, 2002.
- Vaida 1977 = Mircea Vaida, *Ion Budai-Deleanu*, București, Editura Albatros, 1977.
- Veress 1927 = Andrei Veress, *Note și scrisori șincaiane*, în AAR, Mem. secț. lit., seria III, tomul III, 1927, p. 479–503.
- Veress 1932a = Andrei Veress, *Încă ceva la biografia doctorului Ioan Molnar*, în „Revista istorică română”, II, 1932, fasc. II–III, p. 299–300.
- Veress 1932b = Andrei Veress, *Tipografia românească din Buda*, în „Boabe de grâu”, III, 1932, nr. 12, p. 593–612.
- Vesa–Ardelean 2011 = Pavel Vesa, Petru M. Ardelean, *Preotul cărturar Nicolae Horga Popovici (1767–1811)*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2011.

- VgCl = *Biblia Sacra Vulgatae editionis Sixti V. Pontificis Max. jussu recognita et Clementis VIII. auctoritate edita, versiculis distincta, et ad singula capita argumentis aucta, pluribusque imaginibus, ad historiarum notitiam politissime elaboratis, ornata; indiceque Epistolarum, & Evangeliorum locupletata*, Venetiis, Apud Nicolaum Pezzana, MDCXC (cf. ed. Michael Hetzenauer, Ratisbonae et Romae, Sumptibus et typis Friderici Pustet, 1914).
- Vicoveanu 1931 = Ioan Vicoveanu, *Începutul apiculturii teoretice la români*, în „Făt-Frumos”, VI, 1931, nr. 1, p. 131–134.
- Vitcu 2002 = Reveca Vitcu, *Manuscrisul unui vechi lexicon român–latin–maghiar*, în „Biblioteca”, XIII, 2002, nr. 4–5, p. 145–147, nr. 6, p. 186–187.
- Vîrtosu 1968 = Emil Vîrtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, Editura Științifică, 1968.
- Vulcan 1895 = Iosif Vulcan, *Dimitrie Cichindeal. Date noue despre viața și activitatea lui*, în F, XXXI, 1895, nr. 44, p. 518–522, nr. 45, p. 532–535.
- Vulcan 1898 = Iosif Vulcan, *O tragedie românească din secolul al XVIII*, în F, XXXIV, 1898, nr. 49, p. 585–586.

SIGLE ȘI ABREVIERI

a.	=	anul
adj.	=	adjectiv
adv.	=	adverb
anat.	=	anatomie
art.	=	articulat
art. hot.	=	articol hotărât
art. nehot.	=	articol nehotărât
astron.	=	astronomie
BAR	=	Biblioteca Academiei Române
BCU	=	Biblioteca Centrală Universitară
bis.	=	biserică
bot.	=	botanică
c.	=	circa
cap.	=	capitol
chim.	=	chimie
col.	=	colectiv
conj.	=	conjunție
conjunct.	=	conjunctiv
coord.	=	coordonator, coordonare
cuv.	=	cuvânt
d.	=	decedat
d. Hr.	=	după Hristos
dem.	=	demonstrativ
ed.	=	ediție, editor
e. g.	=	exempli gratia „spre exemplu” (lat.)
ex.	=	exemplu
expr.	=	expresie

f. a.	=	fără an de apariție
f. l.	=	fără loc de apariție
farm.	=	farmacie
fasc.	=	fascicula
fig.	=	figurat
filos.	=	filosofie
g.-d.	=	genitiv-dativ
germ.	=	germană
gr.	=	grec, grecesc
gram.	=	gramatică
hot.	=	hotărât
ind. prez.	=	indicativ prezent
intrans.	=	intransitiv
introd.	=	introduce
invar.	=	invariabil
it.	=	italian
î. Hr.	=	înainte de Hristos
îngr.	=	îngrijit
j.	=	județul
lat.	=	latin, latinesc
loc.	=	locuțiune
loc. adj.	=	locuțiune adjectivală
loc. adv.	=	locuțiune adverbială
loc. conj.	=	locuțiune conjuncțională
loc. subst.	=	locuțiune substantivală
loc. vb.	=	locuțiune verbală
log.	=	logică
magh.	=	maghiară
mat.	=	matematică
med.	=	medicină
mil.	=	militar
ms.	=	manuscris
n.	=	născut
nehot.	=	nehotărât
num. card.	=	numeral cardinal
num. col.	=	numeral colectiv
num. ord.	=	numeral ordinal
ornit.	=	ornitologie
p.	=	pagina, paginile

part.	=	participiu
p. e.	=	per exemplum „spre exemplu” (lat.)
p. ext.	=	prin extensie
perf. c.	=	perfectul compus
perf. s.	=	perfectul simplu
pers.	=	persoană, personal
pl.	=	plural
pref.	=	prefață
prep.	=	prepoziție, prepozițională
prez. ind.	=	prezent indicativ
pron.	=	pronume
pron. dem.	=	pronume demonstrativ
pron. inter.-rel.	=	pronume interogativ-relativ
pron. neg.	=	pronume negativ
pron. nehot.	=	pronume nehotărât
pron. pers.	=	pronume personal
pron. pos.	=	pronume posesiv
reed.	=	reeditat
refl. recipr.	=	reflexiv reciproc
reg.	=	regional
rom.	=	română, românesc
s. f.	=	substantiv feminin
s. m.	=	substantiv masculin
s. n.	=	substantiv neutru
sg.	=	singular
sl.	=	slav, slavon
spec.	=	specialitate
subst.	=	substantival, substantivat
t., tom.	=	tomul
tip.	=	tipărit
trad.	=	traducător; traducere
tranz.	=	tranzitiv
țig.	=	țigănește
v.	=	vezi
var.	=	variantă
vb.	=	verb
viit.	=	viitor
vol.	=	volumul

A. SCRIVERI ISTORICE

Inochentie Micu-Klein

SUPPLEX LIBELLUS,

precum et gravaminum cleri populique Romano-Valachici per Transylvaniam et Partes eidem reincorporatas uniti pro condignis remediis et consolatione ante Thronum Sacratissimae Regiae Hungaricae et Bohemicae Maiestatis de genu prostratorum, 1743*

Sacratissima Regia Maiestas, domina, domina nobis naturaliter clementissima, benignissima!

Tametsi Natio nostra, post ingressum suum cum Traiano in hanc Daciam, variis temporum vicissitudinibus, vario modo oppressa fuerit, nihilominus etiam principes superioribus saeculis regnantes utilitatem ab ea in bonum publicum conservationemque et defensionem Patriae promanantem benigne considerantes saltem aliqualem favorem eidem elargiri et impertiri aequum fore decreverunt. Unde Celsissimus Princeps quondam Transylvaniae, Acatius Barcsai^[1], clerum nostrum Valachicum immunitate a decimarum, nonarum aliarumque his similium pensionibus et exactionibus in perpetuum donavit, quod confirmavit, aequae Celsissimus quondam Princeps Michael Apaffi^[2] et ampliavit exprimendo etiam vineas et solutionem census montani. Pariter, Celsissimus Princeps Gabriel^[3], exemptione ab omnibus oneribus plebeis et servitiis civilibus cum facultate sine impedimento transmigrandi et eligendi loca, quae maluerint

* Transcriere, traducere revizuită și note: Ladislau Gyémánt.

ecclesiastica, cum consensu Episcopi, uti literae A, B, C, D, E fusius indignant, in perpetuum indulsit. Gementibus tamen alias nobis sub Turcarum iugo sitientibusque eliberationem Principemque aliquem catholicum a divina misericordia assiduis precibus et lacrymis sollicitantibus, postquam eidem divinae bonitati, victricibus gloriosissimae memoriae clementissimi quondam Imperatoris nostri Leopoldi^[4] armis lacrymas nostras abstergere placuisset. Illico clerus et Natio nostra in maius, non modo temporalis fidelitatis, verum et spiritualis concordiae symbolum, unionem cum sancta Romano-Catholica Ecclesia inivit. Quod opus apostolicum, dum Regi apostolico gratissimum foret, vigore duplicis sui *Diplomatis Caesarei*^[5], tamquam eiusdem iam sanctae Matris Ecclesiae oboedientes filios et eiusdem capitis commembra cunctorum privilegiorum, immunitatum et praerogativarum Romano-Catholicorum participes facit, cunctos insuper etiam plebeiae conditionis homines unitos statui catholico annumerari, inter status computari, capaces legum patriarum et universorum officiorum et beneficiorum, ad instar reliquorum Patriae filiorum reddi, in tribus locis^[6] scholas et, ubi numerosiores animae reperirentur, templa et parochias erigi clementissime mandat, ut literae F, G exhibent. Et porro, ut decimarum quarta, quam catholici pendere debent, non acatholicis praedicantibus, sed ecclesiasticis catholicis pendatur, et non modo in civitatibus et oppidis, verum et alibi tam ad senatoria munera quam maiorum officiorum civicorum administrationem, sicut etiam in tribubus aequali numero catholici admittantur aequalisque sit libertas et privilegiorum usus catholicorum cum acatholicis. Abolitis et sublatis cunctis privilegiis, legibus et statutis contra hanc libertatem a quocumque datis iustissime statuit, quod uberius demonstrat litera H. Ast heu infelices! Praemissam unionem fraternamque inter Graecum et Latinum

hic loci ritum charitatem, intuens concordiae et tranquillitatis adversarius, sensim zizanias suas disseminare coepit ita adeo ut brevi demortuo Athanasio, eius temporis episcopo^[7], et vacante per septennium Episcopatu, non modo a pia memoria Imperatore Leopoldo, verum ab aliis etiam principibus Transylvaniae olim concessam dictisque *Leopoldinis Diplomatus* confirmatam clementiam passim denegare, diversis sub praetextibus dicta *Diplomata* et privilegia aliaque decreta impugnari ac in controversiam trahi, a nonnullis praesumptum fuerit. Summa itaque animorum nostrorum aegritudine et dolore animadvertentes solum nostra privilegia tantopere conculcari, aliorum huius Patriae incolarum privilegiis inviolate observatis, ad innatam Sacratissimae suae actu parentatae Maiestatis^[8] Clementiam supplices recurrere gravitatesque nostras eiusdem Caesareae pietati et iustitiae pro condigno remedio humili de genu substernere necessitati fuimus. Cum autem, post iterata eatenus Suae Maiestatis Sacratissimae decreta, diversa nostra fatigia satisque acerbis expensas et deplorabiles patientias postque sufficientem in Patria concertationem et pie assumptum in se Episcopatus nostri ius Patronatus, causa nostra iam in finali benignissima determinatione esset. Alte laudata Sua Maiestas Sacratissima, cum ingentibus nostris, qua pupillorum subditorum gemitibus, terrena coelestibus commutavit: gemimus proinde defacto omni humano auxilio et consolatione destituti, huiusmodi infortunium et quasi in portu causae nostrae naufragium inconsolabilibus lacrymis deplorantes^[9], ut autem tandem et nos ad instar reliquorum Transylvaniae incolarum, per obtentionem realis effectus suprafactorum privilegiorum et *Diplomatum* nostrorum participationemque etiam beneficiorum, non uti hactenus solum onerum, a continuis suspiriis et gemitibus dessisteremus, siquidem nullam aliam post

Deum spem praeter Sacratissimae Regiae Maiestatis Vestrae clementiam habeamus ad eandem summo homagiali cultu confugere gravitatesque nostras, quibus prae aliis contra mentionatorum privilegiorum et *Diplomatium* nostrorum tenorem affligimur, ingenitae Regiae Maiestatis Vestrae Sacratissimae aequitati ac pietati pro condigno solatio de genu repraesentare praesumimus, et quidem

Primo, quod, quamvis in saepefatis a Divo quondam Imperatore Leopoldo tempore unionis piissime collatis *Diplomatibus*, clerus noster clero Latino aequiparetur, et tam ecclesias quam earundem res ac personas ecclesiasticas eadem prorsus immunitate ecclesiastica, indultis et privilegiis gaudere debere declaratum sit, nihilominus non ut iisdem gauderet quin imo Augustanae et Helveticae confessionis ministris etiam postponatur. Unde personas nostras ecclesiasticas, irrequisito episcopo, ad nudam etiam suspicionem saepissime captas, incarceratas et ad forum saeculare citatas, mulctatas, in bonis damnificatas, ad vetita in *Diplomatibus* honoraria: taxas, contributiones, quarteriorum praestationem, naulos et telonia tractas, quin imo etiam decimas a terris patrimonialibus sacerdotum, loco terrarum ecclesiasticarum habitis, vineis, item pecoribus, apibus et caeteris ecclesiasticorum bonis, ante unionem etiam a dictis principibus, a similibus exemptis, adactas, in casu renitentiae, quamvis iustissimo, notabiliter, aut damnificatas, aut ad sanguinem usque verberatas, aut membris mutilatas et utinam non interfectas! Ecclesias imo et pagos integros nostros Valachicos, diu possessis terris, montibus, alpibus, pratis, sylvis, vineis, molendinis, educilliis aliisque locorum beneficiis privatos, filios in paterna quoque ecclesiasticorum potestate existentes, incarceratos, a frequentatione scholarum prohibitos, extructionem capellarum sive oratoriorum in locis etiam 20 et 30

hominum paria superantibus interurbatam, aedificationem vero templorum etiam ubi 100, 200, vel etiam 300 animae reperiuntur, interdictam, cruces elevatas et alicubi etiam imagines excissas et destructas, ne officialibus nostris ecclesiasticis eorumque citationibus, laici nostri ritus obtemperarent, prohibitos, et alia id generis facinora, contra manifestas leges humanas et divinas comissa nonnullis in locis deploramus. Pariter

Secundo: licet in nostris ecclesiis nos quoque vera incruenta sacrificia Deo offeramus, et verum Christi Domini corpus pro viatico conservemus, templa tamen nostra pro locis refugii reorum capitibus, etiam qui de iure azylo gaudere deberent, ad instar ecclesiarum Latini ritus, contra articulum primum praecitati secundi *Diplomatis* non agnoscuntur, cum ex iis, ad azylum confugientes, haud requisito Episcopo, facile excipiantur.

Tertio: etsi tam articulo tertio dicti *Diplomatis*, quam iure divino, sive ecclesiastico, uti inferius patebit, cautum sit, ut saeculares rebus ecclesiasticis se immiscere, beneficio terrarum possessione, aut parochia aliquem amovere, honoraria exigere, aliquo sub praetextu, aut praetensi usus et consuetudinis sub velamine non praesument, attamen tam ritus quam ceremoniarum nostratum quidam ignari, numerum personarum ad cultum divinum necessariorum ipsimet definire, de sacris rebus ordinare, exceptis in aliquibus locis duabus, in aliquibus una persona ecclesiastica, iuxta nostrum ritum in minimo etiam templo pro convenienti divini cultus administratione nequaquam sufficientibus, reliquas ad omnia plebeia onera trahere solent.

Quarto: destituitur clerus noster portione canonica pro sustentatione parochorum necessaria, unde fit, ut cum parochi nostri tenues habeant stolae proventus, iis solis vivere non valentes. Proh dolor! Exemplo inaudito, propriis militare cogantur stipendiis, et, ut vivere possint,

cum magna sui prostitutione, ad rusticanos labores manum applicare, ad sordida lucra animum intendere et ad vilissima quaequae munia obeunda se se abiicere compellantur.

Quinto: excluditur clerus noster a participatione quartae partis decimarum ex bonis fiscalibus et decimarum de Terra Regia a suis parochianis Graeci ritus unitis provenientium, contra praeallegata *Decreta Leopoldina* asserentia: ut catholici parochiani propriis suis catholicis parochis, reformati vero suis reformatis ministris etc. similia pendant.

Sexto: quamquam vigore articuli tertii saepefati *Diplomatis* secundi, Natio nostra (imo et eiusdem plebei uniti) ad instar reliquarum Trium Nationum in Transylvania receptarum, non tolerata solum, uti ante unionem, sed pro recepta ad capaci legum patriarum universorumque officiorum et beneficiorum declaretur, ex eo, tamen, quod in *Diplomate Transylvanico* tres solum Nationes specificentur, nostra, ut pote, tunc non unita, ommissa, pro recepta non agnoscitur neque ad officia et beneficia admittitur, cum summo iustitiae distributivae dispendio, quo factum est, ut quamvis integros districtus, uti Fogaras, Kövár, Hátszeg et plusquam medietatem non nullorum comitatum, sedium etc. incolamus, nullum tamen, uti aliae Nationes (ut vocant) Receptae, ex gremio nostro officialem habere facultamur. Verum, ah miseram nostram sortem! Imponuntur nobis officiales, aut Hungari, aut Saxones, aut Siculi, qui, quia alterius sunt nationis et aliqui bona etiam alibi habent, miserias nostras, aut parum, aut penitus nihil curant. Hinc itaque aliquorum nostratum ad duplicem decimam et contributionem adactio! Et onerum in Provincia a qualibet recepta natione recusatorum, in nostram utpote defensore, tam in Excelso Regio Gubernio, quam Provincia carentem, derivatio! Hinc causarum nostrarum inexplicabilis

protelatio et quorundam, maioribus lacrymis, praesertim cum causa versetur cum alterius nationis (cuius et iudex est) personis, a facie tribunalis reversio! Hinc in contrarium nostri cleri (ut in Marus Várogya) et nationis (ut in Resinar, et passim alibi) celerrima damnificatio, bonorum occupatio, et millena his similia! Hinc in sedibus Saxonis, ab antiquo a nostratibus usuatarum terrarum, pratorum, montium, sylvarum etc. popinarum, item molendinorum aliarumque locorum utilitatum ablatio! Hinc exercitii artium, plantationis vinearum, erectionis hortorum, in integris etiam pagis Valachicis interdictio! Hisque non obtemperantium notabiles poenae!

Accedit quod, non attenta naturali convenientia volente ut Valachus Valachico sacerdoti, reformatus reformato etc. decimas pendat, vice versa nos Valachi tam decimas quam alias obventiones parochis intuitu servitii spiritualis cedentes, cum evidenti parochorum et ecclesiarum nostrarum praeiudicio, non nostris parochis, sed (quod nobis summo dolori est) a nostra religione alienis nihilque nobis inservientibus praestare ad reparationes domorum parochialium aliorumque aedificiorum ecclesiasticorum, item solutiones cantorum, ludimagistrorum et celebrationem festorum aliarum religionum in quibusdam locis adigamur renuentesque damnificemur. Insuper quod filii nonnullorum, non modo nostrorum laicorum, verum et sacerdotum a scholis frequentandis arceantur. Et porro,

Septimo: licet universa privilegia, immunitates et praerogativae, a divis quondam Hungariae et Transylvaniae Regibus et Principibus pie concessa articulo primo dicti *Diplomatis* confirmata et approbata existant, nihilominus iisdem etiam contraveniri cum dolore experiamur.

Octavo: quamvis *Decreto* eiusdem Divi Leopoldi Imperatoris, puncto quarto, omnes consuetudines, leges et statuta seu in communi seu in particulari contra aequalitatem libertatis catholicae religionis plene abolita et sublata sint, attamen certae quaedam leges et articuli ante unionem contra nos, satis praeiudiciose emanatae et editi observantur, vigore quorum omnem penitus iurisdictionem nostram ecclesiasticam, et fori spiritualis sublata cupiunt.

Nono: eiusdem *Diplomatis* articulus octavus in tribus locis scholas et, ubi plures fuerimus, templa erigere piissime annuit, attamen etiam in locis ubi 200 vel 300 animae nostri ritus reperiuntur, templa aedificare prohibemur.

Decimo: cum summo ecclesiarum nostrarum damno experiri debuimus aliquibus in locis, pia legata et testamentariae dispositiones, ecclesiis aut personis nostris ecclesiasticis facta impugnari.

Undecimo: grave et illud quod theologo, in *Diplomate* quidem mentionato, non tamen cum diminutione mensae episcopalis vel eiusdem dignitatis, tam tempore eius temporis episcopi Athanasii quam eiusdem succesoris^[10], adiuncto, de intertentione et habitatione non aliunde provisum fuerit, sed aut per inadvertentiam, aut adversariorum sinistram informationem, ex modica ista tres millium florenorum fundatiuncula episcopali, tum contra Bullarum Pontificalium, tum vero contractus permutationis domini Szamos-Ujváriensis cum Balasfalvensi tenorem excindi et determinari, in foundationalibus anno superiori emanatis, contigerit. Quo fit, ut episcopus noster nec verbi divini concionatores, nec necessarios in divinis adstantes, nec neordinatorum ad ea, quae ex incumbentia officii episcopalis capacitandi venirent, instructores, penes se alere, vestire, et servare decenter queat.

Duodecimo: et haec omnia ex eo nobis evenisse et contingere certum est, quo nimirum praefata Gloriosissimae memoriae Leopoldi Imperatoris, Regis et Principis quondam nostri summe Clementissimi *Diplomata* cum infelici nostro fato, diversis intervenientibus impedimentis, specialiter vero nostra impotentia et incapacitate promovendi in locis debitis nostra aggravia contra potentiores debitae executioni demandata et, insertis contra abusus remediis, dilucidata non fuerint.

Aggravia omnino gravia et, non solum christianae charitati et fraternali amori, verum et divinis ecclesiasticisque legibus contraria nullaque probatione, cum actu etiam continuo fiant, et inficiari nequeant indigentia. Nihilominus, ut eorum pernicies et inconvenientia, in propatulo sit, quantumque iuribus tam naturalibus quam divinis et ecclesiasticis praeiudicent, Sacratissimae Regiae Maiestati Vestrae humillime subiicimus inspicienda. Et quidem

Quoad primum, aequalitatem nimirum cleri Graeci ritus cum Latino constat eadem ex *Decretis* etiam Sanctae Congregationis Generalis de Propaganda Fide^[11] habitae sub Die 7 Februarii 1627, ubi aequalem in Polonia episcoporum Graeci ritus cum Latini ritus episcopis dignitatem fore declarat et nullam aliam esse praecedentiae causam, nisi antiquitatis promotionis ad episcopatum. Taliter enim habet in causis praecedentiae inter episcopos Latini ritus et episcopos ritus Graeci uniti, sanctorum rituum congregatio alias censuit nullam aliam rationem, caeteris paribus, inter illos habendam esse, quam antiquitatis eorum promotionis ad Episcopatum. Unde eadem Sancta Congregatio strictissime praecepit ut nullus Ruthenorum unitorum ad Latinum ritum transire audeat, sub poena nullitatis actus. Insuper eiusdem Sanctae Congregationis de Propaganda Fide sub 4 Februarii 1676 emanatum *Decretum* taliter habet:

Referente Eminentissimo Domino Cardinale Herlio, Sacra Congregatio declaravit: Percutientes clericos Ruthenos canonis et fori, immunitatis, et libertatis gaudeant, quibus clerici Latini potiuntur. Omittimus alia antiquiora Sancta Generalia et Particularia Concilia, fraternam duorum istorum rituum cointelligentiam et aequipollentiam declarantia. Siquidem naturali etiam iure constet unius benignae matris filios, quos eodem sinu fovet, iisdem favoribus esse amplectendos. Quibus sic habitis, cum de similibus simile debeat esse iudicium, probatur primo immunitatem hanc personarum et rerum ecclesiasticarum a iurisdictione et exactionibus saecularium dominorum iure divino iisdem competere. Expresse etenim Spiritus Sanctus per Prophetam mandat, Psalmo 104, verso 15, dicens: *Nolite tangere christos meos.* Pariter, in capitulo nimis 30, *De Iureiurando* Concilii Tridentini^[12], sessione 25, *De Reformatione* capitulo 20, in capite quamquam *De censibus* in 6, aperte dicitur: *Ecclesias ecclesiasticasque personas ac res earum non solum iure humano, sed et divino a saecularium personarum exactionibus esse immunes,* nam quod in *Veteri Testamento*, Numeris, capitulo 3 et 18, Exodo 30, verso 12, iuncto capitulo 1, verso 17, circa levitas a Deo statutum fuit id non praecise iudicialis aut ceremonialis, sed simul moralis legis et in naturali dictamine et aequitatis fundatae rationem habuit, ut ministri Dei in sortem eius specialiter vocati et consecrati, a profana et saeculari iurisdictione eximentur. Probatur secundo, ex iure canonico non minus, IV, *De immunitate Ecclesiarum et rerum earum*, titulo 49, libro 3 ex Concilio Lateranensi^[13]. Item, capitulo adversus VI *ibidem*, in Concilio Generali (anno 1216), ubi collectas etc. imponentes clericis, vel Ecclesiis seu iurisdictionem eorum usurpantes, si moniti non desistant, excommunicantur una cum fautoribus suis, quin imo quotannis

huius immunitatis violatores a Summis Pontificibus sub anathemate damnantur. Barbosae^[14] *Iuris Ecclesiastici Universalis* libro 1, capitulo 19, paragrapho 5, numero 8 et in *Collectanea* ad capitulo non minus hoc titulo, numero 6, circa *ibidem* confirmatur quod etiam patrimonialia bona clericorum gaudeant immunitatibus ab oneribus saecularibus, quia magis dignum trahit ad se minus dignum, capitulo quod in dubiis, 3 *De consecratione Ecclesiae: et quae religiosis adhaerent, religiosa censentur*, 1 quae religiosis 43 ff. *De rei vindicatione*, capitulo *si clericus* 5, *De Foro competente*, libro 2, titulo 2. Nec valet statutum aut consuetudo contraria huic immunitati quae iuris divini est, uti ex praemissis constat. Videatur Barbosa, *Collectanea*, capitulo 39, paragrapho 5, numero 59, verso 7 quaero sperall. decis. fori ecclesiastici decis. 37 per totum et praecipue numero 69 duar. in *Bulla Caenae*, caso 18, questione 20, numero 3. Confirmatur ex iure etiam patrio, Prologo *Decreti Tripartiti*^[15], titulo 2, ubi sic ait: *qui laedit sacerdotes vel res sacras etc. ab omnibus tamquam pro crimine publico accusari potest*. Item, titulo 9 eiusdem Prologi, ubi statutum contra libertatem diuturnam Ecclesiarum non valere dicitur. Item, *Decretis Sancti Stephani Hungariae Regis*^[16] libro II, capitulo 2: *nec obiiciendum quod clerici sive sacerdotes nostri sint coniugati, praeterquam enim quod in Graeca Ecclesia semper id licitum fuerit*. Extat *Constitutio Bonifacii VIII*^[17] in capitulo unico, hoc titulo, in 6, ubi etiam Latini ritus clericos, si cum unica et virgine contraxerint, gaudere debere privilegio Canonis et fori declarat. Cui addit etiam Concilium Tridentinum, sessione 23, *De reformatione*, capitulo 6, quod insuper debeant ab episcopo esse ad alicuius Ecclesiae ministerium deputati. Uxores etiam clericorum participare Forum eorundem suorum maritorum constat *Libro*

Foeminae VIII, capitulo De senatoribus, libri finalis capitulo De incolis, libri II De episcopis et clericis.

Quod vero secundum, ius videlicet azyli concernit. Si in *Veteri Testamento* integrae etiam civitates refugii constitutae fuere, ut Exodo 21, Numeris 35, Iosue 20, Deuteronomis 19. Et de facto omnibus ecclesiis Latini ritus ob reverentiam Deo debitam Sanctissimique Eiusdem Corporis praesentiam, imo et statutis principum, uti ex libro unica *Codicis* de his „qui ad Statuas etc.” constat, haec immunitas sive ius conceditur. Cur eadem ecclesiis nostris unitis denegaretur, siquidem sanctis lyturgiis nostris verum Christi Domini Corpus in iisdem offeri, etiam Sancta Romana Ecclesia agnoscat, prorsus ignoramus.

Quoad tertium, dispositionem nimirum laicorum in rebus et personis ecclesiasticorum. Siquidem non solum iure canonico (uti videre est capitulo *Quis dubitet* 9, distinctione 96, Gregorii VII^[18] et sequentibus eius distinctionibus; *De reformatione* Tridentini Synodi, sessione 6, capitulo 2, in fine; pariter, *De reformatione*, sessione 25, capitulo 20; item, sessione 24, similiter *De reformatione* 20), sed et patrio et Hungarico, uti libro II Sancti Stephani capitulo 2, articulo 16 anni 1550 et articulo 6 anni 1548, etc. commissum sit episcopis res ecclesiasticas providere, regere, gubernare parochos pro necessitate, ex exigentia cultus divini constituere atque dispensare secundum *Canonum* auctoritatem, ipsi enim sunt constituti per Spiritum Sanctum rectores ecclesiarum, ut Actibus 20, verso 28, et consequenter legitimi superiores et iudices tam personarum quam rerum ad easdem pertinentium, et pertinere debentium (videatur causa 9: *De foro competenti*, quaestione 1). Quam iniuriosum nobis sit ut laici, praesertim aliarum religionum, Augustanae nimirum et Helveticae, de ritu nostro nullam perfectam notitiam et erga Ecclesiam

nostram affectum habentes, ipsi in omnibus parochiis quattuor personas, imo in maioribus plures, non solum immunitatas, sed et beneficiatas, pariter integra collegia omnimode proviso possidentes, similibus se immisceant, de numero sacerdotum plebi in divinis necessariorum statuunt et decidunt et cum manifesto cultus divini praeiudicio necessarios adstantes amoveant, contra tam praerecensita iura, quam Tridentini Synodi sessionem 21, *De reformatione*, capitulo 4, ubi sic habetur: *Episcopi etiam tamquam Apostolicae Sedis delegati, in omnibus ecclesiis parochialibus vel baptismalibus, in quibus populus ita numerosus sit ut unus rector non possit sufficere ecclesiasticis sacramentis ministrandis et cultui divino peragendo, cogant rectores vel alios ad quos pertinent sibi tot sacerdotes ad hoc munus adiungere, quot sufficient ad sacramenta exhibenda et cultum divinum celebrandum* Altissimo Sacratissimae Regiae Maiestatis Vestrae iudicio benignissime considerandum comittimus.

Quoad quartum, portionem nempe canonicam. Certum est de iure canonico, cui etiam se conformare tenetur Natio nostra, non posse erigi parochiani, nisi praeve assignata portione canonica pro sustentatione parochorum ad hoc, ut is altari serviens, iuxta capitulum 40 *Canonum Sanctorum Apostolorum*, de altari vivat. Certum porro etiam de iure divino, iuxta illud I *Ad Corinthios*, capitulo 9, verso 7: *Quis militat suis stipendiis unquam? Quis plantat vineam et de fructu eius non edit? Quis pascit gregem, et de lacte eius non manducat?* Verso 11: *Si nos vobis spiritualia seminamus, magnum est, si nos carnalia vestra metamus?* Omnimodam sustentationem parochis competere atque officio episcopi commissum fore a Sancto Tridentino Synodo, sessione 24: *De reformatione*, capitulo 14, item, pariter *De reformatione*, sessione 21, capitulo 4: invitis

etiam rectoribus et aliis quibuscumque de similibus ordinare providere et parochianos impellere ad ea subministranda quae ad vitam sacerdotum sustentandam necessaria sunt cultumque divinum omnimode promovere atque curae animarum invigilare, nihilominus, uti etiam superius meminimus, domini quidam saeculares, praesertim Augustanae et Helveticae Confessionis, et huiusmodi canonicam ordinationem impediunt et hactenus observatam super terris a sacerdotibus quocumque iure possessis immunitatem, in mentionatis principum privilegiis specificatam impugnant, famulatu autem nostrorum hominum accuratissime potiri student. Iustitiae itaque consentaneum esse videtur, ut aut terras, quas (uti hactenus) sacerdotes sive hypotecario, sive successorio, aut testamentario iure possederunt, immunes ab omnibus externis oneribus habeantur, aut aliae sufficientes excindantur. Nam quorum famulatu potimur, eorundem animarum etiam curam habere tenemur. Et porro, si domini terrestres, uti passim fatentur, subditorum suorum bona temporalia defendunt iisdemque invigilant, quanto magis spiritualia, non modo defendere, verum sedule etiam procurare deberent. Accedit quod, si iuxta Sancti Chrysostomi Homiliam 65, Pharaon, uti ex Genesi, capitulo 47, verso 22 patet, immunitatem et beneficium hocce gentilibus suis concessit, quomodo eam non concedet christianus rex et princeps sacerdotibus Christi, eorum enim honor vel contemptus ad Deum ipsum pertinet, et quod in eos confertur, Deo confertur, qui ubertim vices rependet principesque remunerabitur. Hinc Regiae Maiestatis Vestrae Sacratissimae autoritate aut domini terrestres, ut de sufficiente solatio spirituali per assignationem congruae portionis canonicae, sustentationi parochorum necessariae provideant, impellendi, aut subditi facultandi veniunt, aut alio, ubi de tali solatio

provisum fuerit transmigrare queant, ob corporalem enim obligationem animae non sunt periclitationi exponendae.

Quam inconueniens porro etiam hoc sit, quod in certis locis obventiones parochiales, solutiones cantorum, ludi magistrorum, reparationes domorum ecclesiasticarum, observationes festorum et alia his similia laici nostri, Helveticae et Augustanae confessioni addictis praestare cogantur, nostrae vero Ecclesiae (ad tot etenim partes nostrates non sufficiunt) ruinari permittantur et parochi ipsis inservientes, suprafatis, a suis oviculis obventionibus destituti, quin imo externis etiam innumerabilibus oneribus aggravati, crebris in coelum missis suspiriis, iustitiam sitiunt. Siquidem id natura etiam, quae ipsis irrationalibus quoque creaturis erga suae formae individua maius quoddam ductum et inclinationem indidit, satis probat inconvenientiamque eius abunde manifestam reddat, graviter enim quispiam tam in naturale quam divinum ius deliqueret, si propriis parentibus in maximis miseriis relictis, alienis, tum ad victum, tum vero alia in vitae sublevationem necessaria, subministraret; quod onus, quam grave sit, ipsimet etiam praerecensitarum religionum asseclae facile animadverterent, praesertim si in contrarium ad idem praestandum adigerentur. Hinc

Quam indecens et hoc, saltem spectato favore religionis, quod ecclesiae nostrae, ecclesiis Augustanae, et Helveticae confessionis, de portione canonica satis provisus postponantur.

Quoad quintum, id est decimarum praestationem. Sacratissima Regia Maiestas, decimas de iure divino ab antiquo esse ecclesiasticorum, plena est Sacra Scriptura. Ipsamet divina clementia mandat easdem dari levitis et sacerdotibus, quod patet ex infra citatis, Leviticorum capitulo 27, verso 30: *Omnes decimae terrae, sive de frugibus, sive pomis arborum, Domini sunt, et illi*

sanctificantur. Numerorum capitulo 18, verso 21: Filiis autem Levi dedi omnes decimas Israel in possessionem pro ministerio, quo serviunt mihi in tabernaculo foederis; et ibidem verso 28: Ex universis quorum accipitis, primitias offerre Domino et date Aaron sacerdoti; verso 29: Omnia, quae offerretis ex decimis et in donaria Domini separabitis, optima et electa erunt. Deuteroni capitulo 12, verso 6: Et offeretis in loco holocausta et victimas vestras et primitias manuum vestrarum et vota atque donaria, primogenita bovum et ovium; capitulo 14, verso 28: Anno tertio separabis aliam decimam ex omnibus quae nascuntur tibi eo tempore et repones intra ianuas tuas venietque levites, qui aliam non habet partem nec possessionem tecum, et peregrinus et pupillus et vidua, qui intra portas tuas sunt, et comedent et saturabuntur, ut benedicat tibi Dominus Deus in cunctis operibus manuum tuarum quae feceris; capitulo 26, verso 12: Quando compleveris decimam cunctarum frugum tuarum, anno decimarum tertio, dabis levitae; 1 Regum capitulo 8, verso 15: Sed et segetes vestras et vinearum reditus decimabit, ut det eunuchis et famulis suis; verso 16: Servos etiam vestros et ancillas et iuvenes optimos et asinos auferret et ponet in opere suo. 2 Paraliponi capitulo 31, verso 5: Quod, cum percrebuisset in auribus multitudinis plurimas obtulere, primitias filii Israel frumenti, vini et olei, mellis quoque et omnium, quae gignit humus, decimas obtulerunt. 2 Estrae capitulo 10, verso 37: Et primitias ciborum nostrorum et libaminum nostrorum et poma omnis ligni, vindemia quoque et olei offeremus sacerdotibus ad gazophilacium Domini nostri et decimam partem terrae noastrae levitis, ipsi levitae decimas accipient ex omnibus civitatibus operum nostrorum. Malachiae capitulo 3, verso 10: Inferte omnem decimam in horreum et sit cibus in domo mea et probate me super hoc, dicit Dominus, si non aperuero

vobis cataractas coeli et effudero vobis benedictionem usque ad habundantiam etc. Sed, omissio *Veteri Testamento*, confirmatur eadem veritas etiam ex *Novo Testamento*. Mathaei <capitulo>10, <verso 10>: *Dignus enim est operarius cibo suo, et alibi mercede sua*; Item, ex Mathaeo, capitulo 23, verso 23, ubi Christus cum dixisset *qui decimatis mentham et anethum et syminium, subiunxit oportuit haec facere, et illa non omitere*, ubi illud „oportuit”, iuxta interpretationem Sanctorum Patrum, indicat obligationem iuris divini. 1 *Ad Corinthos* capitulo 9, verso 7: *Quis militat suis stipendiis unquam? Quis plantat vineam, et de fructu eius non edit? Quis pascit gregem, et de lacte eius non manducat?*; verso 11: *Si nos vobis spiritualia seminavimus, magnum est si nos carnalia vestra metamus?*; verso 12: *Si enim volens hoc ago, mercedem habeo, si autem invitus, dispensatio mihi credita est. Et alibi: Pronunciat de Evangelio vivere debere qui Evangelium pronunciant et altari deserviunt.* 1 *Timothaei* capitulo 5, verso 18: *Dicit enim Scriptura „non alligabis os bovi trituranti” et „dignus est operarius mercede sua”.* Ad *Hebraeos*, capitulo 7, verso 2: *Cui et decimas omnium divisit Abraham: primum quidem qui interpretatur rex iustitiae, deinde autem et rex Salem, quod est rex pacis.* Nec enim dici potest haec fuisse in *Veteri Testamento* lex pure ceremonialis adeoque in *Novo Testamento* revocata, nam contra est, quia praeterquam quod in *Novo Testamento* nullibi assignari possit locus vel tempus, quo revocata fuisset, imo confirmatam per *Novum Testamentum* ex allatis textibus constat. Ecclesia, concilia, Sanctos Patres, Pontifices, quibus proprium et unice licitum est interpretari Sacram Scripturam, generaliter docent decimas de iure divino esse ecclesiasticorum. Quod Probat

Secundo, ex iure canonico, parte 2 *Decretalium*, causa 16, quaestione 7, capitulo 1, Gregorius in Concilii

Lateranensis capitulo 7, libro 6 regesta: *Decimas, quas in usum pietatis concessas esse canonica autoritas demonstrat, a laicis possideri, apostolica autoritate prohibemus, sive enim ab episcopis vel regibus vel quibuslibet personis eas acceperint, nisi Ecclesiae reddiderint, sciant se sacrilegii crimen committere et aeternae damnationis periculum incurrere etc.*; *ibidem* capitulo 5 ex Concilio Rothomagensi: *Omnes decimae terrae sive de frugibus sive de pomis arborum, Domini sunt et illi sanctificantur, boves, et oves etc., sed quia hodie multi inveniuntur decimas dare nolentes, statuimus ut secundum Domini nostri praeceptum admoneantur semel, et secundo et tertio, qui si se non emendaverint, anathematis vinculo feriantur, usque ad satisfactionem emendationemque congruam.* Et capitulo 6 ex Concilio Moguntinensi: *Decimas Deo et sacerdotibus Dei dandas, Abraham factis, et Iacob promisis insinuat, deinde lex statuit et omnes Sanctos Doctores commemorant.* Item, *ibidem* capitulo 7: *Decimas, quas populus dare non vult, nisi quolibet munere ab eo redimantur, ab ipsis episcopis prohibendum est ne fiat.* Item, in 2 parte *Decretalium*, causa 16, quaestione 1, capitulo 47: *Decimas a populo sacerdotibus ac levitis esse reddendas, divinae legis sanxit autoritas.* Confirmantur haec autoritate etiam Concilii Tridentini, *De reformatione*, sessione 25, capitulo 12, ubi ita habetur: Non sunt ferendi, qui variis artibus decimas ecclesiis obvenientes sustrahere moliuntur, aut qui ab aliis solvendas temere occupant, et in rem suam vertunt, cum decimarum solutio debita sit Deo, et qui eas dare noluerint aut dantes impediunt, res alienas invadunt. Praecipit igitur Sanctus Synodus omnibus cuiuscumque gradus et conditionis sint, ad quos decimarum solutio spectat, ut eas, ad quas de iure tenentur, imposterum cathedrali aut quibuscumque aliis ecclesiis vel personis quibus legitime debentur, integre

persolvant, qui vero eas aut subtrahunt, aut impediunt, excommunicentur, ne ab hoc crimine, nisi plena restitutione secuta, absolvantur. Porro

Tertio, probantur praemissa etiam ex iure Hungarico, *Decretis* nimirum piissimorum regum Hungariae et quidem primo sancti Stephani, libro 2, capitulo 52, asserentis: *Si cui Deus decem dedit in anno, decimam Deo det et, si quis decimam suam abscondit, novem solvat et, si quis decimationem episcopo separatam furatus fuerit, diiudicetur ut fur ac huiusmodi compositio tota pertineat ad episcopum.* Vladislai^[19] *Decreto* tertio anni 1498, articulo 5: *Archi-episcopi et ecclesiarum praelati, capitula, conventus atque abbates, plebanis ecclesiarum, his scilicet quibus tenentur secundum consuetudinem hactenus observatam, de proventibus eorum decimalibus quartas solvant.* Videatur *ibidem* articulo 51, 52, item, eiusdem regis anni 1495, articulo 37, quia in singulis diaetis et congregationibus generalibus regnicolarum, inter alias dispositiones, et tractatus praecipua contentio et difficultas de modo exigendi decimas agitata et intentata extitit etc. Quare ad tollendum omnes difficultates et contentiones, quae hactenus inter ipsos dominos praelatos et barones ac regnicolas de modo solvendi decimas habitae fuerunt, conclusum est quod a modo imposterum perpetuis semper succesivis temporibus, omnibus dominis praelatis quarumcumque ecclesiarum, tam cathedralium quam colegiatarum, non obstante qualicumque prava abusione per quoscumque et qualitercumque hactenus introducta, integrae decimae persolvantur et exigantur. Videatur Ferdinandi I, Imperatoris^[20], *Decretum* anni 1545, articulo 55 (Tyrna), 1547 articulo 35 (Posonia), 1552 articulo 29 (Sopronio), 1553 articulo 8 (Posonia), 1554 articulo 12. Ita Rudolphi II^[21] anni 1596 articulo 55, ubi taliter habet: *Postremo, quia dicuntur nonnulli, et*

signanter armales nobiles, decimas et quartas Archiepiscopatus et aliarum personarum ecclesiasticarum pro se usurpare aut plene solvere recusare etc., statutum est, ut tales armales nobiles decimas et quartas solvere abnuentes vel etiam alii qui decimas solvere ex antiqua regni consuetudine obligantur, ad instantiam vel administratoris proventuum Episcopatus vel aliorum, qui decimae et quartas Domini sunt, non obstante bellica expeditione, in forum spirituale citentur ibique ad reddendum eas iure compellantur. Sua vero Maiestas in contumaces brachio suo regio adesse velit. Nec videtur stare statutorum et legum municipalium allegatio, eae enim contra generale ius divinum et naturale diuturnamque ecclesiarum libertatem ac privilegia eis concessa invigrosae sunt, Prologo Decreti Tripartiti, titulo 9. Proinde contra praeallegata iura, decimae Valachorum nostrorum, saltem absque Ecclesiae consensu, nemini conferri poterant, utpote ius alienum.

Quarto, quantopere iuri etiam naturali contrarietur, ut decimas intuitu servitii spiritualis iure divino introductas, ii a nobis percipiant, qui nullum penitus divinum ministerium nobis exhibent, nobis vero divina administrantes iis destituantur, nullum supponimus non animadvertere, huius enim rei inconvenientiam ipsa etiam natura satis probatam reddit.

Hinc, non immerito, piissimae recordationis Imperator Leopoldus, considerata praeiudiciosa huius qualitate, pro iustitiae suae zelo sanxit: ut quivis proprio suo parrocho, et non a religione sua alieno decimas aliosque proventus ecclesiasticos solvat, eo enim facto, christiana inter omnes in eiusdem patriae gremio commorantes charitas, fraternalis concordia et utilitatis servitiisque publici ratio, firmari videtur.

Accedit quod cum caetera, quaecumque rusticus habet (uti titulo dominis terrestribus placet) domini terrestris

sint omniaque externa onera tam pro se, quam domino suo terrestri supportare rusticus cogatur, iustitiae consentaneum esse videtur, ut decimam illam partem, in utilitatem animae et salutis suae, parcho et Ecclesiae suae, qui eius animae curam gerit, ad tenorem suprafactorum mandatorum divinatorum pendere facultetur. Siquidem similes decimae, ex quibus nec arenda fisco solvitur, ante 84 circiter annos, primo fuerint Valachis impositae, ipsis invitis, et vel ex eo etiam fundamento, quod ipsorum libertas a decimis, despectui fuisset aliis nationibus, quod patet ex articulo secundo Approbatarum Constitutionum^[22], parte 3, titulo 5 praemisso tempore, contra divorum Hungariae regum, signanter vero Vladislai Regis *Decretum* 2, articulo 45, Rascianos, Ruthenos, et Valachos minime adigendos esse ad decimas statuentis emanato.

Quoad sextum, non videtur ulla ratio, cur ad tenorem praecitati articuli tertii *Diplomatis*, etiam Natio nostra, uti aliae in hocce Principatu, recepta esse nequeat. Nam, si consideretur quoad multitudinem et auctionem aerarii Principis, ista uti numero alias superat, ita et auctione aerarii, supportatione publicorum onerum et servitorum principis, caeteras nationes receptas si non excellit, saltem adaequat, aequaliter etenim tempore etiam principum, tam in militaribus expeditionibus, quam caeteris in defensionem patriae adminiculis concurrat. Nobiles nostri aequae pro huius Patriae defensione sanguinem funderunt et actu etiam militiam Maiestatis Vestrae Sacratissimae augment, magis aucturi, si aequalibus cum aliis privilegiis, favoribus et beneficiis prosequerentur. Itaque distributiva dictat iustitia ut, qui sentit incommodum, sentit etiam commodum, et participes onerum sint participes etiam beneficiorum, nec militat ratio, quod haec non esset aequae haeres ac aliae. Nam antequam aliae nationes receptae Transylvaniam

impopulassent, nostra hic haeredem agit, et plane a tempore Traiani integros pagos, imo districtus et oppida incolit, quamvis diversis afflictionibus vel maxime a quo tempore Patria haec diversarum religionum fautrix facta est, nec fuisse tempus ullum post Traianum, quo Transylvania nostris incolis caruisset, minutum tamen fuisse nostrorum numerum, ob adactionem nonnullorum ex nostra Natione in servitutem seu iobbagionatum, vigore quorundem praeiudiciose contra nos, nobis insciis ante 84 circiter annos factorum articulorum et edictorum fatendum equidem est. Postquam itaque iam libertatem suam decoremque Romanum periclitari, primarios suos potentia aliorum exilio exterminari, Natio haec nostra animadvertisset, se clero suo addixit eundemque tam in fidei articulis, quam aliis universam huius provinciae Nationem nostram respicientibus negotiis veneratur ad hoc usque tempus cuius sive iam qua unitate, fidei et religionis qualitas, sive praeallegata in Republicam merita et fidelitas aequa lance expendantur, invenire sit, iure optimo cum aliis pro specioso fidelis subditae titulo posse certare. Secundo, Natio haec dum per unionem se Ecclesiae Romano-Catholicae coniunxit, licet fors quocumque defectu laborasset, habilitata tamen fuit per *Diploma Leopoldinum* ad obtinenda in Transylvania quaevis officia publica. Tertio, quam indecens proinde sit ut Natio nostra Augustanis et Reformatis, qui tam in Gubernio quam provincia aliisque sessionibus publicis locum habent, sit deterior. Quarto, siquidem quo plures regia aliqua maiestas sub se nationes habet, eo maior affulgeat sceptro decor, mirandum venit, cur ad instar Ruthenorum in Polonia unitorum, nos hic aequae sub principe catholico pro quarta recepta natione declarari et statum constituere et vota in comitiis habere nequiremus? Et cur nostrates decimas suas aliasque obventiones parochiales nostratibus parochis iuxta *Decretum*

Sanctissimi Domini Alexandri quondam divina providentia Papae VII^[23] super decimis in Polonia Episcopatu Chelmensi, a Graeci ritus unitis hominibus, non clero latino, sed Graeci ritus unito persolvendis anno 1665, indictione tertia, die vero prima Iulii emanatum, praestare non permittantur? Sed quod inauditum, nostri uniti Augustanae confesionis, Reformatis et Unitariis praedicatoribus easdem contra tam divina quam, ut praemissum est, canonica et naturalia iura, dare cogantur.

Quod autem frequentationem scholarum attinet, certum est in Transylvania non vigere mancipatum seu subditos non esse rigorose servos, ita ut tota ipsorum libertas resideat in voluntate dominorum terrestrium, sed si aliqua subditela ipsi tenentur, oritur illa ratione fundorum quos colunt. Hanc Nationis nostrae libertatem divus Leopoldus agnoscens, articulo octavo *Diplomatis*, ad maius scientiae et virtutis incrementum pie desideravit ut scholae publicae in tribus locis, videlicet Albae, Hattzeg, et Fogaras, erigantur. Quo stante, an iuste nostrorum hominum filii a scholis frequentandis arceantur? Quemadmodum nullum praegnans sese offert motivum, ita e contrario facile intelligere est dominorum similibus se opponentium intentiones habere pro scopo, non praeiudicium aliquod, quod nullum esse dignoscitur, praecavere, sed efficere ut Natio nostra, ignorantiae tenebris involuta, cum tempore inhabilis reddatur ad obtinenda officia publica et quae, cum aliis gubernare deberet, agnoscere non possit, quid iustum rectumve sit et iugum sibi impositum caece subire compellatur. Intentio sane pessima, quae non solum Reipublicae bono contrariatur, utpote cuius maxime interest habere viros scientia et prudentia praesentes, sed et Sanctae Unioni summe adversatur, cum per huiusmodi intentionis executionem, unitos ad schisma redire necesse sit ex defectu sacerdotum, qui Nationi nostrae necessaria fidei

dogmata explicare nescient, cum manifesto aeternae salutis discrimine, catholicae religionis praeiudicio et dedecore.

Quod porro septimum, privilegiorum nimirum nostrorum olim a Transylvania principibus et regibus Hungariae nobis concessorum atque per saepememoratum *Diploma* confirmatorum impugnantiam respicit. Si reliquarum in Transylvania religionum privilegia, nonnulla contra ius etiam commune et nobis summe praeiudiciosa, quae iuxta capitulo *Odia* 15 et capitulo *Quae a iure* 28 de *Regulis iuris* in 6, saltem in quantum praeiudicant, invalida esse deberent, observantur et manentur, quanto magis nostra, quae clausa sunt, tam in corpore iuris canonici, quam civilis, in titulo codicis *De sanctis ecclesiis* et capitulo *De episcopis et clericis*, item in capitulo 16 de *Regulis iuris* in 6: *Decet concessum a principe beneficium esse mansurum*, et in libro 3, *De constitutione principum: Beneficium principis quam plenissime interpretari debere inviolate observari et manentur debent*. Similibus etenim iuris et iustitiae motivis inductus piissimus Imperator Leopoldus, ea confirmavit, et ipse etiam novis *Diplomatibus* auxit, ut tam respective ad iustitiam quam conferentis auctoritatem, ex integro, tum ea, tum vero *Diplomata* eius observentur et executioni demandetur perperamque ne interpretentur.

Quantum autem octavum, id est factos contra nos ante Unionem articulos et edicta attinet, ut eorum inconvenientia et veritati, iuris divini, canonici, imo et naturalis repugnantia magis appareat, aliquos eorum hic recensere necessarium fore duximus, et quidem

Primo, Approbatarum, ut vocant *Constitutionum* parte 1, titulo 8, articulo tertio statuitur: ut sacerdotes Valahici, honoraria dominis terrestribus praestare teneantur.

Secundo, filii autem poparum Valachorum, etiam ad latus parentum existentes capiantur, in fideiussoriaque cautione ponantur, *ibidem*.

Tertio, parte autem 5, edicto 42 habetur: ut parochi Valachici etc. ad suspicionem per saeculares capi possint.

Quarto, *ibidem* edicto 44: Valachi, exceptis officialibus, omni armature interdicuntur.

Quinto item, parte 5, edicto 38: Rutheni, Valachi Trans Alpinenses, ad servitatem vel iobbagionatum obligentur ubique sub poena florenum 200.

Sexto, *Compilatarum autem Constitutionum*^[24] parte 1, articulo 9, taliter: *Etiam popae Valachici tale introduxerunt incommodum, quod vel in quosdam nobiles patrios, quorum aliqui eius sectae sunt, vel eorum iobbagiones illegitimas (respective, id est ad leges Transylvanicas) poenas exerceant. Vladika (id est Episcopus) etiam similibus se immisceat, quae ipsius officium non tangunt. Si quem autem eorum ratione similium excessuum in ius attrahere vellent, tamquam irresidentiatu, forum eius competens, ignoramus. Eapropter in arbitro offensae partis sit, an in comitatu, vel tabula, talem vladicam talia facientem velit prosequi. Ex comitatu vero transmittatur ad tabulam, si causae meritum ita postulaverit, et teneatur (videlicet vladica) 200 florenorum fideiussoriam cautionem deponere, quod usque ad finem causae, ibidem perseveraturus sit, ut sit unde parti triumphanti satisfiat.*

Et alii his similes praerogativae ecclesiasticae contrarii articuli et edicta dantur, quos licet contra nos, tamquam tunc non unitos, facti et emanata sint, et tam *Diplomate*, quam *Decreto Leopoldino* littera H notato, signanter puncto quarto, tamquam iuri divino et ecclesiastico contrarii, aboliti et sublata habeantur. Nihilominus, quia contra nos subinde citantur, et iuxta illos nonnulli etiam damnificantur, ut huiusmodi pernicioosa statuta Sacra-

tissima Vestra Regia Maiestas ad instar piae memoriae avi sui in perpetuum tollere, cassare et invalidare atque pro talibus declarari facere dignaretur, de genu supplicamus; quantopere etenim, tam iuri divino, canonico et naturali, quam patrio contrarientur, tum ex praecitatis superius in probatione puncti primi et tertii, tum vero infra specificandis abunde colligi potest. Nam personas ecclesiasticas et res illarum ab omni saecularium dominorum iurisdictione, exactione et oneris impositione, iure etiam divino immunes esse constat, ex capitulo quamquam 4: *De Censibus*, in 6, sive deinde illa onera sint mere realia, nimirum pecuniaria et rebus ecclesiasticorum imponenda, sive mere personalia, per ipsas personas ecclesiasticas expedienda, sive denique mixta, quae partim personas, partim eaerum res concernunt. Libro 2, cum sua authenticatione, codice *De episcopis et clericis*, capitulo 4 et 7 hoc titulo, capitulo 1 et 3, eodem in 6, quod confirmatur ex iuri Hungarico, libro 1 Sancti Stephani Proto-Regis Hungariae capitulo 1, 2 et 3, ubi inter reliqua sic habetur: *Charissime filii, seniores illos, ita custodias, sicut oculorum pupillas, si illorum benevolentiam habebis, neminem timebis* etc.. Constat porro dicta immunitas etiam ex iure patrio, prologo *Decreti Tripartiti*, titulo 9, ubi statutum contra libertatem ecclesiarum non valere declaratur. Item, eiusdem *Decreti* parte 1, titulo 2, ubi ecclesiasticarum personarum cum nobilibus aequalis libertas declaratur, nobiles autem et eorum filii ad suprafata non adiguntur, ergo etc. Videatur libro 1 Sancti Stephani, capitulo 3, libro 2, capitulo 2, 3, Tridentina Synodus, sessione 25: *De reformatione*, capitulo 20. Quantum autem etiam iuri naturali adversetur separatio filiorum a gremio paterno et materno vel maxime in tenera aetate existentium, siquidem multos per hoc a vera parentum suorum religione deviare contingat et adacio illa liberorum hominum in iobbagionatum, sive

perpetuam servitutem, Altissimae Regiae Maiestatis Vestrae pietati committimus iudicandum. Patet tandem ultimi edicti inconvenientia primo, ex iure canonico 111: *Nullus episcopus, 8, XI, questione 1 Bonifacii, capitulo 9, ubi sic habetur: Nullus episcopus, neque pro civili, neque pro criminali causa apud iudicem quemvis, sive civilem, sive militarem producat, vel exhibeatur, magistratus enim, qui hoc iubere ausus fuerit, ammissionis cinguli condemnatione plectetur.* Pariter in principio capituli 1 exstat: *Nemo unquam episcopum apud iudicem saecularem aut alios clericos accusare praesumat.* Videatur tota illa quaestio Secundo, ex iure Hungarico sancti Stephani regis, libro 1, capitulo 3, paragrapho illo quo prohibetur ne praelati aliique sacris ordinibus initiati ad forum saeculare in ius attrahantur, illis verbis: *Et ab hominibus interdixit reprehendendos esse.* Item, sequentibus: *Ille autem tangit Christos Dei, qui contra divinum et canonum institutum sacri ordinis viros falsis criminibus foedat atque in publicum protrahit.* Confirmatur ex capitulo 3 libri 2 eiusdem regis, ubi taliter statuitur: *Testimonium laici adversus clericum nemo recipiat.* Unde recte inferri potest quod, si personae saecularis contra clericum neque testimonium valere debet, multo minus iudicium in personalibus valebit. Item, ex capitulo 5 et 6 Colomani Regis^[25] *Decreti*, libro 1, in quorum primo sic habetur: *Episcoporum et comitum capellani vel reliquorum per sigillum episcopi vel archiepiscopi ad causandum cogantur.* In secundo vero taliter: *Si vero clericus causam habet cum laico per iudicis sigillum, laicus cogatur, si vero laicus habet causam cum clerico per sigillum episcopi, vel archiepiscopi, clericus cogatur ab eisque tamquam iudice suo examinentur.*

Quod porro nonum concernit. Tametsi erectio scholarum non tantopere impugnari videatur, quia vero, quod maius, extractio templorum per universam terram

regiam, sive sedes Saxonicales aliaque nonnulla loca, etiam ubi 300 et ultra animae nostri ritus reperiuntur, non permittitur. Siquidem per se huius rei inconvenientia et cultus divini praeiudicium appareat, multis eam probare distulimus, satis est dicere: regia est terra, et regi regum, et domino dominantium, etiam non solum in quibusdam suburbiis, verum et pagis, locum denegat! Mundanis vanitatibus omnia plena sunt et non est eis locus in diversorio! Imo, nisi annualem taxam dederint, in suburbio Cibiniensi nec in stabulo! Quam iuste conquestus es Domine Iesu Christe, quod non habeas, quo caput reclinares! Sed praeiudicare dicetur fors privilegiis dominorum Saxonum cultus divinus et erectio templorum. Ad quod respondeo primo: non praeiudicat magnificentum in suburbio Coronensi Graeci ritus templum, quanto magis nostrum Cibinii, cum et fundum ad id collatum habeamus, non praeiudicabit. Pariter, in aliis pagis mixtis templa aliarum religionum non praeiudicant; ergo etc. Sunt enim in multis possessionibus mixtis diversarum religionum templa. Accedit quod cultum divinum boni christiani ampliari soleant, uti sanctus Stephanus rex fecisse constat ex titulo 11, parte 1 *Decretalis Tripartiti*, ubi ait: *Hic adinstar Salamonis struit templa, ditat donis etc. non restringere*. Secundo, ratio dictat et iam, ut qui onera publica portant, nimirum contributiones, vecturas aliaque servitia, tam publica principis, quam privata, id est dominorum officialium, saltem pro tempello et parochia locum habeant. Siquidem tam a Sancto Tridentino Synodo, ut superius, quam aliis sanctis conciliis, episcopis serio innuatur ut curam animarum districte habeant et parochias invitae etiam rectoribus et aliis quibuscumque erigere curent.

Ad decimum, siquidem ipsa peccati gravitas rei indecentiam satis probatam reddat, et Ecclesiae apud christianos dotandae, non vero piis etiam legatis

spoliandae veniant, sufficit id quod Alexander III^[26] libro III *De Testamentis*, capitulo *Cum esses* 10 huius tituli, scribit Hostensi episcopo, his verbis: *Proposuisti talem in tuo episcopatu consuetudinem obtinere quod testamenta, quae fiunt in ultima voluntate penitus rescindantur, nisi cum subscriptione 7 vel 5 testium fiant, secundum quod leges humanae decernunt, quia vero a divina lege et de sanctorum patrum institutis et a generali ecclesiae consuetudine noscitur alienum, cum scriptum sit, in ore duorum, vel trium stet omne verbum, praescriptam consuetudinem improbamus, et testamenta, quae parochiani coram presbytero suo et 3 vel 2 aliis personis in extrema fecerint voluntate, firma decernimus permanere, sub interminatione anathematis prohibentes, ne quis huiusmodi audeat rescindere testamenta.* Accedit quod ad pias causas etiam prohibiti de iure civili testamenta condere valeant. Riccius in *Praxi aurea*, parte 4, resolutione 89: ideo enim testamentis ad pias causas solennitates civiles non attenduntur, quia regulantur secundum ius gentium, de quo iure non habentur solennitates, sed sola voluntas defuncti.

Quoad undecimum, intertentionem nempe et habitationem theologi, certissimum imprimis est a Summo Pontifice neutiquam plus confirmatum et approbatum esse ratione iuris patronatus et foundationis episcopalis, nisi in quantum desuper emanata Bulla exprimit, quae nullam facit mentionem huius census annui 300 florenorum quartirii clericum, lignorum focalium et intertentionis servitoris, equorum et reliquorum theologo ex foundatione episcopali, praedecessori episcopo sine hoc onere adhuc anno 1717 facta, recenter excissorum. Proinde talem actum apertissime iure canonico reprobatur, minime subsistere posse. Patet ex capite, praeterea, 4 *De iure patronatus*, titulo 38, lege 3, ex Concilio Lateranensi sub Alexandro III. Item, Concilii

Tridentini, sessione 25: *De reformatione*, capitulo 5, ubi his verbis cautum est: *Ratio postulat, ut illis, quae bene constituta sunt (puta in beneficiorum erectione et fundatione) contrariis ordinationibus non detrahatur.* Confirmatur capitulo 23, titulo et libro supracitati, ubi excommunicationis poenam decernit, nova onera beneficiis imponentibus. Secundo, in contractu cum Sancta Sede Apostolica per pie defunctam suam Maiestatem Sanctissimam intuitu permuationis Domini Szamos-Ujvár cum Balásfalvensi inito puncto octavo his formalibus clementissime resolutum est: *Episcopus unitus suum trium millium florenorum contingens usu fructuabit*, quae verba vere cum effectu numquam accipi possunt, propter novum onus ratione theologi postea impositum. Cum autem vel ipsa etiam pollicitatio ad honorem Dei Ecclesiae, vel alteri piae cause, imo civitati etiam, vel reipublicae ex aliqua causa (puta ad reparationem incendii) vel gratitudine facta, non solum iure canonico, verum et civili, uti videre est libro 1, ff. *De pollicitationibus* in libro penultimo, capitulo *De sessionis Ecclesiasticis*, Felnius in capitulo 1, huius tituli Barbosa *Iuris Ecclesiastici Universale*, libro 2, capitulo 13, numero 29, in favorabilibus irrevocabiliter obliget, quanto magis perfectum hocce antea factum pactum Iure insuper etiam naturae obligare videtur, nihil enim tam fidei humanae congruit quam ea quae inter eos placuerunt servare juxta capitulo *Quod semel* 22 et capitulo *Decet* 16. Item, capitulo *Mutare* 33 et capitulo *Contractus* 85 de *Regulis iuris* in 6. Quantum etiam humanae societatis officio deroget, hominem provisum alias in sua societate cum damno et diminutione alterius et quidem contra clementissime antea factam caesaream resolutionem et contractum (siquidem nemini liceat cum iactura vel iniuria alterius locupletari) nobis imponere, qui nec in divinis, utpote alterius ritus vel linguae nec in aliis

miseriis nostris sublevandis, tamquam nullatenus nobis obligatus, proficius est et aequitati absolute secundum omnia iura praecipienti, neminem suo iure quaesito, nisi ob gravissimam causam publicam privandum esse, repugnet, per se patet, quod, si in civilibus et saecularibus rebus simpliciter non procedit, quid ni multo minus in ecclesiasticis Deo consecratis, ab omni prorsus commercio humano, dispositione et iurisdictione exemptis, admittendum est. Mandat etenim Sancta Tridentina Synodus, sessione 25: *De reformatione*, capitulo 9, his verbis: *Patroni autem cuiuscumque ordinis et dignitatis existant in perceptione fructuum, proventuum, obventionum quorumcumque beneficiorum, etiam si vere de iure patronatus ipsorum fundatione et donatione essent, nullatenus nullave causa vel occasione se ingerant, sed ipsos liberos rectori, non obstante etiam quacumque consuetudine distribuendos dimittant.* Unde communis procedit sententia canonistarum, patronos qua tales (praescindendo de absoluta potestate principis, qua etiam nonnisi in gravissima necessitate, id est suadente utilitate publica, saltem ad aliquod tempus, donec tandem consensus Pontificis desuper venire valeat, disponere possunt) tam laicos, quam ecclesiasticos, ob nullam potestatem, et iurisdictionem in Ecclesiam, et eius fundationem habitam eidem, vel rectori eiusdem, nec minimam quidem pensionem, vel onus imponere posse praesertim post confirmationem Summi Pontificis. Videatur capitulo unico, capitulo *Ut nostrum*, titulo 12, ut ecclesiastica beneficia sine diminutione confirmentur libro 3 Innocentii Papae^[27] et capitulo *Gravis* 15, titulo 39 *De censibus et procuratoribus*, libro III Clementis III Papae^[28], D, ubi etiam beneficiatis, qui novis oneribus impositis consentium, poena canonica iniungitur. Item, capitulo 25, 26, X, VI, questione 7 et capitulo 1, 3, 4 et 5, X, VII, questione 4, ubi contra leges facere et sacrilegium

committere declaratur, si quis iura ecclesiastica alienare et collata revocare seu retinere praesumpserit. Tertio, clementissime in considerationem summenda veniunt, etiam reliqua inevitabilia episcopi imendia. Utique episcopus perpetuo et essentialiter in omni consecratione ad minimum unum presbyterum et diaconum penes se habere et intertenere iisdemque solvere ac de omnibus necessariis, alia provisione non existente, prospicere debet, praeter hos, secretarium saltem unum (licet nullo modo tum in iuridicis, tum reliquis saecularibus occurrentibus expeditionibus sufficere possit) duos item ad minimum famulos, duos intuitu visitationum obsequitatores, quinque in toto aurigas, unum quippe pro civitate, duos pro suo, et duos pro sarcinario seu culinario (cum omnia secum ob defectum in his patribus diversoriorum portare debeat) curribus ac praeterea cocum, pistorem, procuratorem et alios necessarios adstantes et servitores, praeter officiales dominales, alere debet. Quae omnia, si ex modica ista vix durorum millium florenorum fundatiuncula episcopali exolvantur, et complanari debeant, quid, et quam pusillum pro episcopali maneat? Altissimae Regiae Maiestatis Vestrae Sacratissimae iudicio substernimus, praesertim cum teneatur episcopus ecclesiae etiam de sartis, tectis, vestibus, ornamentis necessariis, candelis, oleo, et caeteris requisitis providere. Accedit, quod sensus, ut praemisimus, Bullae pontificiae etiam is sit, ut opinata illa tria millia florenorum liberam episcopi dispositionem eiusque praecise proprias, non vero etiam theologi necessitates relinquatur. Probe nimirum animadvertit Summus Pontifex inopia episcopum laborare non oportere, cuius vita profecto longe miserrima iam est, cum adhuc censorem penes se ipse alere, de eiusque larga intertentione ex sua mensa episcopali nec ad propriam necessitatem sufficienti (exemplo vix in orbe audito) providere talis

modique censoris theologi, contra intentionem sacrorum canonum, privilegia ecclesiastica omniumque gentium morem, personas Deo sacratas, sed principaliter episcopos a tributis eximentem, tributarius et invitus hospitii patronus, ne dicam servus esse cogatur; inter quem et episcopum, nec non alios futuros basilianos, aequae theologos, uno in dexteram, altero in sinistram, tam directionem monasterii, quam administrationem proven-tuum trahentibus, quae contentiones et rixae non regnabunt? Et quae religiosa vita et iam post aedifi-cationem monasterii, nisi id clementissime correctum, et emendatum fuerit? Quae porro exinde populi aedificatio? Et an conveniat ut multi propter unum patiantur? Aequae congenitae Sacratissimae Regiae Maiestatis Vestrae Clementissimae reflexioni considerandum committimus, sane quam sapientissime praeviderunt tot piissimi funda-tores, dedecorosum id, neque compatibile vexaeque adinstar fore, non tantum uni episcopo, sed etiam abbati, aut monasterii praelato cuicumque, ut censorem sibi adiunctum hospicio excipiat et tam liberaliter? (ubi tamen Vicarii nostri, qui plurimum insudant, nec non capitulares, seu hyero-monachi parum respective provisi sunt) alat, praesertim si ipse egeat. Quid enim magis secundum naturam accidere potest, quam ut in regimine qualicumque unus praesit, cuius nutum cuncti caeteri sequantur? Unde est quod in quavis religione et monasterio unus esse soleat moderator, nedum ut aliquis alterius monasterii sive religionis professus seu pro directione quapiam seu in partem regiminis admittatur. Cuius sole clarius, tam Viennae, quam vicinis circum-quaque regnis ac provinciis tot tamve frequentia monasteria et religiones documentum praebent in quibus, licet complures sint Graeci ritus episcopi unitorum, nulli tamen adiunctum esse taliter theologum videmus. Cur igitur tam subiectae conditionis solus episcopus noster

Fogarasiensis nunc post Unionem esse debeat, siquidem nos etiam ante Unionem sub principibus acatholicis semper episcopum amplissimum, imo archi-episcopum habuerimus, rationem prorsus ignoramus.

Tandem, quoad duodecimum sive ultimum. Quod caput est rei et fundamentum sine quo reliqua omnia quae exposuimus consistere posse, impossibile, arbitramur, est ut tam primum, quam secundum *Diploma Leopoldinum*, litera F et G notatum, ut et *Decretum* sub litera H, pariter Leopoldinum, non solum confirmentur, sed etiam quoad omnia sua puncta debitae demandentur executioni. Quid enim proderit supra dicta omnia concedi, si eorum manutentio auctoritate Regiae Maiestatis Vestrae non fulciantur? A tempore factae Unionis concessa fuerunt dicta *Diplomata*, sed executioni numquam fuere data, imo sinistre semper et perperam explicata, ita ut episcopus noster, qui cum episcopis Latini ritus, uti ex praemissis etiam constat, omnium iurium ipsorum particeps esse deberet, summo animi sui sensu experiri debuerit, exercitium iurisdictionis suae intra limites adversariis bene visos, fuisse constrictum, ab iisdem causas ecclesiasticas, ad forum suum trahi, parochos nostros sine eius scitu institui, illos deponi, eorum numerum definiri, et ad sua tribunalia pro suo libitu ita raptari, ut violentus, aequae ac incompetens huiusmodi procedendi modus vix non vim legis hic obtinuerit, quos excessus quam aegre animus eius tulerit feratque, poterit Sacratissima Regia Maiestas Vestra clementissime eo facilius colligere, quod ad tuendam iurisdictionem suam et immunitatem ecclesiasticam, iuramento, licet obstrictus ob assistentiae vi articuli XIV dicti *Diplomatis* secundi debitae defectum, ullum tot malis, tam divinis, quam vero humanis legibus praeiudicantibus, potuerit afferre remedium.

Quae mala, quanta sint et quam graves post se trahant consequentias, quemadmodum absque ulteriori digressionem abunde compertum erit, ita iisdem omnibus, ut remedium inveniamus iuxta Tridentinae Synodi *De reformatione* sessione 25, capitulo 20, seriam huiusmodi Regiae Maiestatis Vestrae thronum supplices confugimus et ne contingat nationem nostram Reformatis, Augustanis et Unitariis postponi, iura episcopalia in controversiam vocari, dignitatem et iurisdictionem ecclesiasticam ordinariam contemni, de genu supplicamus, quatenus ad praescriptum Sanctorum Canonum, iuris divini dictamenque iustitiae distributivae, clementissime, peremptorie demandare dignaretur.

Primo, ut personae nostrae ecclesiasticae, irrequisito episcopo praesertim ad nudam suspicionem ne capiantur, incarcerationum ad forumque saeculare citentur, damnificentur, mulctentur, in familias et bona eorum ne involentur, verum in foro competenti iuridice prosequantur ad decimas aliasque pensiones ne adigantur. Pariter, ecclesiarum bona ne profanentur.

Secundo, etiam templa sive ecclesiae nostrae habeantur pro loco refugii sive azyli.

Tertio, vetita in *Diplomatibus* nobis concessis honoraria, taxae aliaeque pensiones a sacerdotibus unitis ne exigantur. Insuper loco, beneficio, parochia, terrarum possessione, per saeculares in rebus et causis episcopum concernentibus, ne se immisceant numerum personarum ecclesiasticarum, utpote tam ritus quam caeremoniarum nostrarum ignari pro lubitu suo non definiant.

Quarto, cum de portione canonica, fundis videlicet internis et externis, ecclesiis nostris provisum non fuerit, portio canonica etiam parochis nostris assignetur: illuc usque autem, terrae quas sacerdotes, sive successorios, sive emptitio, sive hypothecario iure possident, habeantur pro ecclesiasticis et immunes, prouti etiam hactenus.

Quinto, admittantur iidem ecclesiastici etiam nostri ad participationem quartae decimarum obvenientium de bonis fiscalibus et decimarum de terra regia, a suis parochianis provenientium.

Sexto, etiam natio nostra quarta recepta natione in Transylvania et Partibus eidem annexis diplomate declaratur. Ad Gubernium et status admitatur votumque in provincia habeat officiorum et beneficiorum adinstar aliarum receptarum particeps sit, decimas et alias obventiones parochiales suis, non vero a sua religione alienis, in spiritualibus nihil penitus ipsis inservientibus, praestare adigatur, iuxta saepefatum *Leopoldinum Decretum*, ut catholicus catholico etc. Item, a scholis frequentandis nostrorum Valachorum filii ne arceantur, et eapropter incarcerentur.

Septimo, privilegiis in favorem nostrum olim a regibus et principibus Hungariae et Transylvaniae collatis ne contraveniatur.

Octavo, articuli, edicta et alia statuta contra nos ante Unionem facti et emanata pro cassatis, revocatis et abolitis declarentur.

Nono, ut scholas et, ubi plures fuerimus, templa libere aedificemus. Imo iuxta leges a (Tit.) dominis patriotis conditas, signanter *Approbatarum Constitutum*, parte 1, titulo 1, articulum 7. In locis mixtis, ubi plures sunt nostrates, quam aliarum religionum, maiori parti, id est nostratibus, templum, parochia et reliqua cedant, eo magis ubi vix est aliquis auditor alterius religionis.

Decimo, testamentariae dispositiones, legata, ecclesiis et personis nostris ecclesiasticis facta, ratihabeantur.

Undecimo, theologo non ex fundatiuncula episcopali satis parva, sed aliunde de victu, habitatione et aliis culinariis necessitatibus provideatur. Siquidem episcopo in divinis, ob ignorantiam linguae, literaturae, ceremoniarum

Valachicarum, adstare eundemque iuvare nequeat, sed alios sibi necessarios adstantes intertenere debeat.

Duodecimo, denique cum haec a potiori fundentur in *Diplomatibus* et suprafatis *Decretis Leopoldinis*, eadem confirmentur et insertis contra abusus remediis dilucidentur executionique demandentur et mancipientur.

Ut et nos infimi Sacratissimae Regiae Maiestatis Vestrae fideles aequalem cum aliis in Transylvania nationibus receptis clementiam experiri Deumque quiete pro incolumitate, longaeuitate et augmento Sacratissimae Regiae Maiestatis Vestrae exorare valeamus.

Sacratissimae Regiae Maiestatis Vestrae
humillimi perpetuoque fideles capellani
et indigni subditi

IOANNES INNOCENTIUS

L<IBER> B<ARO> KLEIN,

Episcopus Fagarasiensis, nomine et in persona
totius cleri Graeci ritus Uniti ut et
nationis Valachico unitae per Transylvaniam,
ac m<anu> <pro>pria

Traducere

Inochentie Micu-Klein

MEMORIU

care cuprinde rugămințile și greutățile
clerului și poporului român unit din Transilvania
și părțile încorporate, care îngenunchează în fața
tronului Majestății Regești Prea Auguste
a Ungariei și Boemiei, pentru îndreptări
corespunzătoare și compasiune, 1743

*Majestate Regească Preasfântă, stăpâna noastră
preaîndurătoare și preabinevoitoare!*

Deși poporul nostru, după intrarea sa în Dacia împreună cu Traian, a fost prigonit în diferite feluri, după diversele vicisitudini ale vremurilor, principii care au domnit în secolele trecute, luând cu bunăvoință în considerare utilitatea acestui popor pentru binele public și pentru apărarea constantă a patriei, au hotărât adeseori că este drept să-i acorde cu mărinimie unele înlesniri. De aceea, preainălțatul principe al Transilvaniei, răposatul Acațiu Barcsai^[1], a conferit pe vecie clerului nostru român scutirea de dijme, none și alte asemenea plăți și dări, scutire pe care a întărit-o apoi preainălțatul principe, răposatul Mihai Apaffi^[2], și a extins-o, adăugând viile și plata dării pe minerit. La fel, preainălțatul principe Gabriel^[3] a statornicit pe vecie scutirea de toate sarcinile țărănești și slujbele lumești, împreună cu libertatea neîngrădită de a se strămuta și de a alege, cu acordul episcopului, parohiile pe care le preferă, precum arată pe larg literele A, B, C, D, E. Am gemut odinioară sub jugul turcilor, însetați după libertate, și am cerut milostivirii divine, cu rugăciuni stăruitoare și cu lacrimi, un principe catolic, până când bunătatea cerească s-a îndurat să ne

șteargă lacrimile, cu ajutorul armatelor învingătoare ale răposatului nostru împărat de prea fericită amintire, Leopold^[4]. Atunci clerul și poporul nostru au intrat într-o mai strânsă Unire cu Sfânta Biserică Romano-Catolică, nu numai ca fidelitate civică, ci și ca echivalare a simbolurilor spirituale. Pentru că lucrarea de apostolat a fost pe placul regelui apostolic, prin puterea dublei sale diplome împărătești^[5] i-a făcut pe aceștia părtași ai tuturor privilegiilor, scutirilor și înlesnirilor romano-catolicilor, ca pe niște fii supuși și membri ai Sfintei Biserici Mame, poruncind și aceea ca toți uniții, chiar și oameni de rând, să fie socotiți în statusul catolic și să fie numărați între stări, vrednici de legile patriei și de toate slujbele și beneficiile, asemeni celorlalți fii ai patriei, să fie ridicate școli în trei ținuturi^[6], iar acolo unde se găscă suflă numeroase să fie ridicate biserici și întemeiate parohii, precum se arată la literele F, G. Și iarăși, a hotărât ca pătrimea din dijmele pe care credincioșii catolici trebuie să le plătească să nu fie plătite predicatorilor necatolici, ci preoților catolici, și nu numai în orașe și târguri, ci și în alte locuri, să fie primiți atât în slujbele orășenești cât și în cele mai înalte, precum și în dietă în număr egal și tot egală să fie libertatea și folosul privilegiilor catolicilor cu cele ale necatolicilor. A hotărât cu dreptate ca toate privilegiile, legile și statutele contrare acestei libertăți, de oricine ar fi date, să fie abolite și șterse, ceea ce se arată pe larg la litera H. Dar vai, nefericiții! Văzând mai sus menționata Unire și dragostea fraternă între ritul latin și cel grec, dușmanul înțelegerii și liniștii a început pe nesimțite să semene discordie, astfel încât, la scurt timp după moartea episcopului din acea vreme, Atanasie^[7], rămânând vacant episcopatul timp de șapte ani, nimeni nu și-a închipuit că va fi tăgăduită pretutindeni generozitatea acordată nu numai de împăratul Leopold de pioasă amintire, dar și de alți

principi ai Transilvaniei și întărită de pomenitele diplome leopoldine și să atace privilegiile și alte decrete și să le pună la îndoială. Observând cu amărăciune și durere în suflet că doar privilegiile noastre sunt călcate în picioare, iar privilegiile altor locuitori ai țării sunt respectate cu strictețe, am fost nevoiți să ne îndreptăm cu rugămintile noastre spre bunătatea înăscută a părintelui Majestății Voastre Preasfinte^[8] prezentând spre cuvenita îndreptare pietății și justiției Majestății Sale plângerile noastre. Dar după repetate decizii ale Majestății Sale, ostelurile noastre, după cheltuieli destul de grele și suferințe demne de lacrimi, asumându-ne dreptul de patronat al episcopiei noastre și negocierile în țară, cauza noastră s-a bucurat de decizii finale favorabile și prealăudata Majestate Preasfântă a schimbat pământul cu cerul îndurându-se de gemetele noastre, ale supușilor săi orfani. Apoi însă lipsiți de orice ajutor și de mângâiere am plâns cu lacrimi nestăvilite nenorocirea naufragiului cauzei noastre ajunse aproape în port^[9] și nu ne oprim din suspine și gemete pentru ca și noi, precum ceilalți locuitori ai Transilvaniei, să obținem aplicarea mai sus pomenitelor privilegii și diplome și participarea la beneficii, nu doar la sarcini ca până acum; deoarece nu avem nicio altă speranță, în afară de Dumnezeu, decât bunătatea Majestății Voastre Preasfinte, către ea ne îndreptăm cu cea mai mare cinstire, iar greutățile noastre de care suntem împovărați în ciuda cuprinsului menționatelor privilegii și diplome le prezentăm în genunchi dreptății și pietății Majestății Voastre Preasfinte pentru consolarea dorită.

1. În ciuda deseori pomenitelor diplome acordate de răposatul împărat Leopold în timpul Unirii, clerul nostru nu este egal cu clerul latin și, deși atât bisericile, cât și averile bisericesti și persoanele bisericesti ar trebui, așa cum s-a declarat, să beneficieze de imunități bisericesti, de scutiri și privilegii, cu toate acestea nu se bucură de

ele, deoarece sunt împiedicate de slujitorii confesiunii augustane și helvetice; de aceea, clericii, fără să fie întrebat episcopul, sunt la cea mai mică bănuială prinși, întemnițați și citați în tribunale laice, amendați, vătămați în bunurile lor, din cauza unor slujbe interzise în diplome, taxe, contribuții, prestații ale încartiruirilor, vămi pe uscat și pe apă, dijme aplicate pământurilor patrimoniale ale preoților, ca și pământurilor bisericești, viilor, turmelor, stupilor și celorlalte bunuri bisericești scutite chiar înainte de Unire prin poruncile principilor, iar în cazul refuzului, deși îndreptățit, sunt fie păgubiți, fie biciuiți până la sânge sau le sunt mutilate membrele, dacă nu sunt chiar uciși! Ne plângem că biserici și întregi sate românești sunt lipsite de pământurile, dealurile, munții, pășunile, pădurile, viile, morile, cârciumile și de alte beneficii ale locurilor pe care le dețineau de multă vreme. Chiar fiii de preoți aflați sub autoritatea părintească sau bisericească sunt întemnițați, sunt opriți de la frecventarea școlilor, este interzisă ridicarea de capele sau a altarelor în locuri în care se află peste 20–30 de oameni și construirea de biserici chiar în locurile unde se găsesc mai mult de 100, 200 sau chiar 300 de suflete, sunt distruse și scoase crucile și icoanele, li se interzice să dea ascultare slujbașilor noștri bisericești și chemărilor lor, și alte asemenea ticăloșii săvârșite împotriva legilor umane și divine în toate locurile. De asemenea,

2. cu toate că în bisericile noastre oferim sacrificii adevărate fără vărsare de sânge și păstrăm Trupul Domnului Hristos pentru împărtășanie, bisericile noastre nu sunt recunoscute ca locuri de refugiu pentru acuzați, chiar dacă ar trebui să se bucure de dreptul de azil precum bisericile de rit latin, împotriva articolului 1 din a doua diplomă citată, fiindcă fugarii sunt scoși din azil cu ușurință fără încuviințarea episcopului.

3. Deși atât articolul 3 al diplomei, cât și dreptul divin sau bisericesc, precum se va arăta mai jos, este chezaș ca laicii să nu îndrăznească să se amestece în cele bisericești, să nu îndepărteze pe cineva de la beneficii, de la proprietatea pământurilor sau dintr-o parohie, să pretindă slujbe sub orice pretext sau pentru vreun pretins obicei sau cutumă, cu toate acestea, unii, necunoscând nici ritul, nici ceremoniile noastre, obișnuiesc să rânduiască treburile sfinte, să limiteze numărul persoanelor necesare cultului divin, – în unele locuri două, în altele o singură față bisericească care nu sunt nicidecum suficiente pentru săvârșirea adecvată a cultului potrivit ritului nostru chiar în cea mai mică biserică –, să împovăreze pe alții cu toate sarcinile țărănești.

4. Clerul nostru este lipsit de porția canonică necesară susținerii parohiilor, de aceea se ajunge ca parohii noștri, având venituri stolare reduse și neputând să se întrețină din acestea Ce durere! printr-o rânduială nemaiauzită sunt siliți să slujească la oaste pe cont propriu, și ca să poată trăi sunt nevoiți spre marea lor înjosire să pună mâna la muncile țărănești, să-și îndrepte sufletul spre câștiguri josnice și să se arunce în cele mai sordide îndeletniciri care le ies în cale.

5. Clerul nostru este exclus de la împărțirea pătrimii din dijmele de la bunurile visteriei și din dijmele de pe pământul regesc care provin de la enoriașii lui de rit grecesc, contrar afirmațiilor numitei Diplome Leopoldine: enoriașii catolici să țină de parohii catolici, reformații de pastorii reformați etc.

6. Deși prin puterea articolului 3 al celei de-a doua Diplome Leopoldine neamul nostru (și chiar poporul de rând unit) este socotit la fel ca cele trei națiuni recepte din Transilvania, nu tolerat ca înainte de Unire, ci recept și vrednic de legile țării și de toate funcțiile și beneficiile, totuși, pornind de la faptul că în Diploma transilvană sunt

specificate doar trei națiuni, neamul nostru, ca unul care, altădată neunit, nu este recunoscut printre națiunile recepte și nu este acceptat în funcții și la beneficii, aducându-se o mare vătămare a justiției distributive, deși locuim districte întregi, precum Făgăraș, Chioar, Hațeg, iar în unele comitate și scaune etc. suntem peste jumătate, totuși nu putem avea din mijlocul nostru niciun funcționar precum celelalte națiuni numite recepte. Ce soartă nenorocită avem! Ni se impun oficiali fie maghiari, fie sași, fie secui care, fiindcă aparțin altei națiuni sau își au bunurile în altă parte, nu se îngrijesc deloc sau prea puțin de necazurile noastre. Și așa ajunge să se dubleze dijma și contribuția pentru unii dintre noi! Astfel se abat asupra noastră sarcinile refuzate de fiecare națiune receptă din provincie, deoarece ne lipsește un apărător atât în guberniu, cât și în provincie! De aici amânarea inexplicabilă a proceselor noastre și părtinirea pe față a judecății, mai ales când cealaltă parte este dintr-o națiune din care face parte și judecătorul! Dimpotrivă, vătămarea clerului nostru (precum în Oarda) și a națiunii noastre (precum în Rășinari și peste tot în altă parte), ocuparea bunurilor și alte mii asemenea fapte se fac cu mare repeziciune! În scaunele săsești ni se smulg pământurile, pășunile, munții, pădurile, la fel cârciumile, morile și alte venituri ale locurilor care au fost folosite de ai noștri din vechime! Se interzice exercitarea meseriilor, plantarea viilor, sădirea livezilor în întregi sate românești! Iar cei care nu se supun sunt pedepsiți în mod exemplar! Se întâmplă ca, deoarece nu se respectă potrivirea naturală care cere ca românul să dea dijma preotului român, reformatul preotului reformat etc., dimpotrivă, noi, românii, să nu dăm parohilor noștri dijmele, cât și alte contribuții destinate parohilor în vederea serviciilor spirituale, prejudiciind în mod evident parohii și bisericile noastre, ci le dăm (ceea ce este spre marea noastră durere)

parohilor străini de religia noastră, și suntem siliți să nu facem nimic pentru cei care slujesc pentru noi, să muncim în toate locurile pentru reparațiile caselor parohiale și a altor edificii bisericești, de asemenea pentru plata cantorilor, dascălilor și suntem obligați la celebrarea sărbătorilor altor religii, iar dacă refuzăm suntem pedepsiți. Pe deasupra, fiii nu numai ai unor laici, ci și ai preoților noștri sunt împiedicați de la frecventarea școlilor. Și iarăși,

7. deși toate privilegiile, scutirile și înlesnirile acordate de răposatii regi și principii ai Ungariei și Transilvaniei sunt întărite și confirmate de articolul 1 al pomenitei diplome există, totuși cunoaștem cu durere din experiență că ele nu sunt respectate.

8. Deși, prin decretul aceluiași divin împărat Leopold, la punctul 4, toate obiceiurile, legile, statutele potrivnice egalității și libertății religiei catolice, fie în întregime, fie în particular, sunt abolite, totuși unele legi și articole și edicte date împotriva noastră înainte de Unire sunt respectate și prin puterea lor vor să ne fie luată întreaga jurisdicție bisericească și scaunul de judecată spirituală.

9. Articolul 8 al aceleiași diplome acceptă cu pioșenie să ridicăm școli în trei locuri și, unde suntem majoritari, biserici, totuși, chiar în locurile unde se găsesc 200 sau 300 de suflete de ritul nostru ni se interzice să construim biserici.

10. Trebuie să suportăm spre dauna bisericilor noastre ca legatele și dispozițiile testamentare făcute în favoarea bisericilor și fetelor bisericești să fie atacate.

11. Grav este și faptul că teologul, chiar dacă a fost menționat în diplomă, deși nu a fost instalat spre micșorarea mesei și a demnității episcopale, totuși nici în vremea episcopului Atanasie, nici în vremea urmașului acestuia^[10], nu s-a prevăzut nicăieri întreținerea și locuința lui, dar fie din nebăgare de seamă, fie prin

cuvintele înșelătoare ale dușmanilor a fost afectată modesta fundație episcopală stabilită la trei mii de florini și contrar bulelor papale și conținutului contractului de schimbare a domeniului Gherla cu domeniul Blaj din scrisoarea dată cu un an înainte. Așa se face că episcopul nostru nu poate, în afară de sine, să hrănească, să îmbrace sau să întrețină cu decență nici predicatori ai cuvântului divin, nici asistenți necesari serviciului divin, nici dascăli ai celor recent hirotoniți pentru cele care țin de serviciul episcopal.

12. Și, cu siguranță, toate acestea ni s-au întâmplat nouă mai ales fiindcă nu am cerut, din cauza sorții noastre nenorocite, a diferitelor piedici și mai ales a neputinței și nepriceperii noastre de a da la iveală, în locurile cuvenite, plângerile noastre împotriva celor mai puternici să fie puse în practică menționatele diplome ale împăratului și regelui și principelui nostru preaîndurător de glorioasă amintire, răposatul Leopold. Abuzurile contra noastră, apăsătoare și contrare nu numai dragostei creștinești și frățești, ci și legilor divine și bisericești, se săvârșesc fără niciun temei, în mod continuu și nu pot infirma trebuințele noastre. Cu toate acestea, ca să fie date la iveală primejdia și caracterul lor necuvenit, precum și faptul cât de mult afectează atât drepturile naturale, cât și pe cele divine și bisericești, supunem cu umilință Majestății Voastre Regești preasfinte cele următoare spre cercetare:

La primul punct, se cunoaște egalitatea clerului de rit grecesc cu cel latin, potrivit hotărârilor Congregației generale de Propaganda Fide^[11] din 7 februarie 1627, care au declarat că în Polonia demnitatea de episcop de rit grecesc va fi egală cu cea a episcopilor de rit latin și că nu va exista nici cauză de precedentă în afară de vechimea ridicării la episcopat. Tot astfel, în cauzele de precedentă între episcopul de rit latin și cel de rit grecesc,

congregația a considerat de altfel că nu va exista o altă diferență între ei, fiind egali, decât vechimea promovării la episcopat. De aceea, Sfânta Congregație a dispus cu strictețe ca niciun rutean unit să nu îndrăznească să treacă la ritul latin sub pedeapsa nulității actului. Apoi hotărârea aceleiași congregații de Propaganda Fide emisă în 4 februarie 1676 cuprinde: *Sfânta Congregație prin eminenta sa, cardinalul Herlius, declară: cei care îi lovesc pe clericii ruteni uniți riscă excomunicarea, de vreme ce clericii mai sus menționați se bucură de aceleași privilegii canonice și imunități și libertăți pe care le dețin clericii latini.* Lăsăm deoparte alte concilii generale și particulare mai vechi care declară buna-înțelegere frățească și egalitatea celor două rituri; rezultă chiar din dreptul natural că fiii unei mame bune care îi ține la sânul ei trebuie să fie înconjurați cu aceleași daruri. Ținând cont de acestea, judecata trebuind să fie la fel pentru cei asemenea, în primul rând li se cuvine, conform dreptului divin, imunitate persoanelor și averilor bisericești față de jurisdicția și dările pentru stăpânii laici. Căci Sfântul Spirit poruncește clar prin profet în Psalmul 104, versetul 15, spunând: *Nu vă atingeți de unșii mei.* De asemenea, în capitolul 30, *De Jureiurando* al Conciliului tridentin^[12], secțiunea 25, capitolul 20, *De reformatione*, capitolul 6, *De censibus*, se spune: *Bisericile, fețele bisericești și averile lor sunt imune nu numai față de dreptul omenesc, dar, prin dreptul divin, și față de dările persoanelor laice;* căci în Vechiul Testament, Numeri, capitolul 3 și 18, Ieșirea, capitolul 30, versetul 12, împreună cu capitolul 1, versetul 17, Dumnezeu a hotărât în privința leviților, fără un motiv judiciar sau ceremonial, ci întemeindu-se pe legea morală și naturală, ca slujitorii lui Dumnezeu să fie scoși de sub jurisdicția laică și lumească. În al doilea rând este dovedit de dreptul canonic. Capitolul IV, *De immunitate Ecclesiarum et*

rerum earum, tit. 49, cartea 3, al Conciliului de la Lateran^[13]. De asemenea, capitolul VI al aceluiași Conciliu general (1216), în care cei care impun sarcini clericilor sau bisericilor sau le uzurpează jurisdicția, dacă nu încetează când sunt avertizați, vor fi excomunicați împreună cu partizanii lor, ba chiar violatorii acestei imunități au fost anatemizați de pontifi de multe ori. Barbosa^[14], *Ius Ecclesiasticum Universale*, cartea I, cap. 19, § 5, nr. 8, și *Collectanea in Codicem Iustiniani*, același capitol, acest tit., nr. 6, confirmă că bunurile patrimoniale ale clericilor se bucură de scutiri de la sarcinile laice, fiindcă ceea ce este mai venerabil întrece ceea ce este mai puțin venerabil, cap. 3, *De consecratione ecclesiae*: cele ce țin de clerici sunt socotite religioase, cap. 43, *De rei vindicatione*, cap. 5 *si clericus*, *De Foro competente*, cartea II, tit. 2. Nici statutul, nici obiceiul nu au putere în fața acestei imunități care ține de dreptul divin, precum reiese clar din cele arătate. A se vedea Barbosa, *Coll.*, cap. 39, § 5, nr. 59, rândul 7, în ceea ce privește competența tribunalului bisericesc, nr. 37, mai ales nr. 69, Bulla *In Caenae Domini*, cauza 18, chestiunea 20, nr. 3. Se confirmă și în dreptul țării, în prologul Decretului Tripartit^[15], tit. 2, unde se spune: *Cine vatămă un preot sau un lucru sacru poate fi acuzat de oricine ca pentru o crimă împotriva statului*. La fel, tit. 9 din același prolog afirmă că starea nu are putere față de libertatea bisericilor. La fel, decretul sfântului Ștefan, regele Ungariei^[16], cartea 2, cap. 2: *nu trebuie împiedicat ca preoții sau clericii noștri să se căsătorească, mai ales fiindcă în biserica greacă acest lucru a fost întotdeauna permis*. Există constituția lui Bonifaciu VIII^[17], *Unam Sanctam*, tit. 6, unde se spune că clericii de rit latin trebuie să se bucure de privilegiul canonic și de judecată, chiar dacă ar fi avut de a face cu o femeie virgină. Se adaugă Conciliul de la Trento, sesiunea 23, *De*

Reformatione, cap. 6: *clericii pomeniți trebuie să fie meniți de către episcop slujirii unei biserici*. Soțiile clericilor sunt părtașe la forul de judecată al soților lor, așa reiese din *Liber faeminae*, VIII, cap. *De senatoribus*, cartea finală a cap. *De incolis*, cartea a II-a *De Episcopis et clericis*.

La al doilea, dreptul de azil. Dacă în Vechiul Testament au fost fixate chiar cetăți întregi de refugiu, precum se spune în Exod, capitolul 21, Numeri, capitolul 35, Iosua, capitolul 20, Deuteronom, capitolul 19 și de fapt, acest drept sau imunitate se acordă tuturor bisericilor de rit latin pentru venerația datorată lui Dumnezeu, pentru prezența Preasfântului Său Trup, dar și a statuilor principilor, precum reiese din cartea *Unica* a Codexului. De ce este ea refuzată bisericilor noastre unite, cu toate că în liturgiile noastre este oferit trupul Domnului Nostru Hristos, precum recunoaște însăși Sfânta Biserică Romană, iarăși nu știm.

La al treilea, poziția laicilor față de averile bisericesti și față de persoanele bisericesti. Cu toate că, nu numai potrivit dreptului canonic, a se vedea Grigore al VII-lea^[18], *Distinctio* 96, cap. 9, *Quis dubitet*, Conciliul de la Trento, *De reformatione*, sesiunea 6, cap. 2 la sfârșit, sesiunea 25, cap. 20, de asemenea, sesiunea 24, cap. 20, dar și în dreptul patriei și cel ungar, precum cartea a II-a a Sfântului Ștefan, cap. 2, art. 16 din anul 1550 și art. 6 din anul 1548 etc., se încredințează episcopilor sarcina de a se îngriji, de a conduce, de a administra averile bisericesti, de a numi parohi după nevoie și după cerințele cultului și de a-i elibera din funcție potrivit autorității canoanelor, căci ei sunt numiți prin Sfântul Spirit conducătorii bisericilor, precum se spune în Faptele apostolilor, cap. 20, v. 28, și, prin urmare, sunt superiorii legitimi și judecătorii atât ai persoanelor, cât și ai lucrurilor care țin și care ar trebui să

țină de acestea (a se vedea cap. 11, *De Foro competente*, chest.1); cât de insultător este pentru noi ca laicii, mai ales de altă religie, helvetică și augustană, care nu au nicio cunoștință despre ritul nostru și niciun sentiment față de biserica noastră, care au în toate parohiile patru, iar în cele mai mari, mai multe persoane cu imunități și beneficii, dar și întregi colegii înzestrate cu toate cele necesare, să se amestece în astfel de lucruri, să stabilească numărul preoților necesari în serviciile divine pentru popor, să hotărască și să îndepărteze pe cei necesari spre dauna evidentă a cultului, în ciuda legilor stabilite de Conciliul tridentin, sesiunea 21, *De Reformatione*, cap. 4, unde se spune: *Episcopii, în calitate de delegați ai Scaunului Apostolic, în toate bisericile parohiale în care poporul este atât de numeros încât nu este suficient un singur preot pentru administrarea sacramentelor și pentru săvârșirea cultului divin, să silească pe conducători sau alții de care aparțin să adauge atâția preoți pentru această sarcină câți sunt necesari pentru administrarea sacramentelor și pentru celebrarea cultului.* Supunem acestea spre examinare judecății preaînalte a Majestății Voastre Regești Preasfinte.

La al patrulea, porția canonică. Desigur, potrivit dreptului canonic căruia trebuie să i se supună și națiunea noastră, nu se poate înființa o parohie dacă nu are atribuită o porție canonică pentru întreținerea parohiilor, ca cel care slujește la altar să trăiască potrivit cap. 40, *De altari*, a Canoanelor Sfinților Apostoli. Iarăși potrivit dreptului canonic, conform Pavel, I Corinteni, cap. 9, v. 7: *Cine slujește vreodată, în oaste, cu solda lui? Cine sădește vie și nu mănâncă din roada ei? Sau cine paște o turmă și nu mănâncă din laptele turmei?*, și v. 11: *Dacă noi am semănat la voi cele duhovnicești, este, oare, mare lucru dacă noi vom secera cele pământești ale voastre?* Oricum, întreținerea revine parohiilor și a fost așezată

printre îndatoririle episcopilor de către Conciliul tridentin, sesiunea. 24, *De reformatione*, cap. 14, de asemenea, sesiunea 21, cap. 4: chiar fără voia conducătorilor sau a altora, episcopii trebuie să vegheze asupra unor astfel de lucruri și chiar să-i silească pe enoriași să asigure preoților cele necesare vieții, să susțină cultul divin și să se îngrijească de suflete chiar dacă, precum am amintit mai sus, domnii laici, mai ales de confesiune augustană și helvetică, împiedică orânduirea canonică și se opun ca imunitatea preoților, deși specificată în privilegiile acordate de principii, să fie respectată pe pământurile lor, în schimb se străduiesc din răspuțeri să aservească oamenii noștri. În mod clar este conform dreptății ca fie pământurile pe care le-au obținut preoții prin ipotecă, prin succesiune sau prin testament să fie considerate scutite de toate sarcinile externe ori să le fie acordate altele în cantitate îndestulătoare. Căci celor cărora le suntem stăpâni pe servicii, aceloră avem și obligația să le îngrijim sufletele. Iarăși, dacă domnii pământului, precum afirmă peste tot, apără bunurile lumești ale supușilor lor și veghează pentru ei, cu atât mai mult în ceea ce privește cele spirituale ar trebui nu numai să le apere, ci să le și asigure cu stăruință. Dacă faraonul, spune Ioan Hrisostomul, Omilia 65, după Geneza, cap. 47, v. 22, a acordat neamurilor aceste beneficii, cum să nu le acorde un rege și principe creștin preoților lui Hristos, căci onorarea sau disprețuirea lor se raportează la Dumnezeu și ceea ce li se oferă lor este oferit lui Dumnezeu, care dă înapoi cu dărnicie și îi va răsplăti pe acești principii. De aceea, cu autoritatea Majestății Voastre Regești Preasfinte, fie domnii pământului trebuie îndemnați să asigure mângâierea spirituală prin acordarea unei porții canonice corespunzătoare pentru o întreținere suficientă a parohilor, fie să le permită supușilor să se mute acolo unde se asigură o astfel de consolare, fără a expune sufletele lor

unui pericol din pricina unor obligații de ordin material. Cât de necuvenit este faptul că în unele locuri laicii noștri sunt siliți de adepții confesiunilor helvetice și augustane să contribuie la veniturile parohiale, la salariile cantorilor, ale dascălilor, la reparațiile caselor parohiale, să le respecte sărbătorile și altele asemănătoare, iar bisericile noastre (care de altfel în atâtea locuri nu sunt suficiente) sunt lăsate în ruină, și parohii acestora, lipsiți de veniturile turmei lor și împovărați cu nenumărate sarcini externe, însetați de dreptate suspină deseori către cer. Totuși, o dovedește însăși natura care a dat chiar și creaturilor iraționale o construcție și înclinație specifică formei lor și scoate clar în evidență această necuviință, astfel încât oricine încalcă grav atât dreptul natural, cât și cel divin, dacă își lasă în cea mai mare mizerie propriii părinți, în timp ce acordă străinilor hrana și celelalte necesare vieții. Și-ar da seama cu ușurință cât de grea este această sarcină chiar și membrii numitelor religii, dacă ar fi siliți să o suporte. De aceea, este necuviincios, ținând cont doar de beneficiile religiei, ca bisericile noastre să fie lipsite de veniturile din porția canonică de către bisericile de confesiune augustană și helvetică.

La al cincilea, plata dijmelor. Majestate Regească Preasfântă, Sfânta Scriptură este plină de exemple privind dijmele datorate clericilor potrivit dreptului divin. Însăși milostivirea divină poruncește să fie date acestea leviților și preoților, după cum reiese din citatele de mai jos: Levitic, cap. 27, v. 30: *Toată dijma de la pământ, din roadele pământului și din roadele pomilor este a Domnului, sfințenia Domnului*; Numeri, cap. 18, v. 21: *Iar fiilor lui Levi, iată, Eu le-am dat moștenire toată zeciuiala din toate câte are Israel, pentru slujba lor pe care o fac la cortul adunării*; și tot acolo v. 28: *Astfel veți aduce și voi dar Domnului din toate zeciuielele voastre, câte veți lua de la fiii lui Israel, și veți da din ele dar*

Domnului și preotului Aaron; v. 29: Din toate cele dăruite vouă, cele mai bune din toate cele sfințite să le aduceți dar Domnului; Deuteronom, cap. 12, v. 6: Acolo să aduceți arderile de tot ale voastre și jertfele voastre, zeciuielile voastre și ridicarea mâinilor voastre, făgăduințele voastre, prinoasele voastre cele de bună voie și jertfele voastre de pace, pe întâii născuți ai vitelor voastre mari și ai vitelor voastre mici; cap 14, v. 28: Iar după trecerea a trei ani, ia toate zeciuielile veniturilor tale din anul acela și le pune în locașurile tale. Și să vină levitul, căci el nu are parte și moștenire cu tine, și străinul și orfanul și văduva care se află în sălașurile tale și să mănânce și să se sature, ca să te binecuvânteze Domnul Dumnezeuul tău în toate lucrurile mâinilor tale, pe care le vei face tu; cap. 26, v. 12: Iar când vei osebi toate zeciuielile din roadele pământului tău în anul al treilea, care este anul zeciuielii, și le vei da levitului; 1 Regi, cap. 8, v. 15: Din semănăturile voastre și din viile voastre va lua zeciuială și va da oamenilor săi și slugilor sale, v. 16: Din robii voștri, din roabele voastre, din cei mai buni feciori ai voștri și din asinii voștri va lua și-i va întrebuința la treburile sale; 2 Paralipomena, cap. 31, v. 5: Când s-a adus la cunoștință tuturor această poruncă, atunci fiii lui Israel au adus prinoase de pâine, de vin, de untdelemn, de miere, și din toate roadele țarinii, din belșug; au adus de asemenea din belșug și zeciuieli din toate; 2 Ezdra [Neemia], cap. 10, v. 37: Să aducem la preoți, în vistieria templului Dumnezeului nostru, pârga din aluatul nostru și ofrandele noastre de fructe din tot pomul, din vin și untdelemn, și să dăm dijmă pentru pământul nostru leviților, care au dreptul să o ia în toate cetățile de pe pământurile lucrate de noi; Malach, cap. 3, v. 10: Aduceți toate zeciuielile la vistierie, și să fie merinde în casa Mea, și puneți-Mă și pe Mine la încercare, zice Domnul, și veți vedea că voi deschide, la

dorința voastră, stăvilarele cerului și voi vărsa din belșug binecuvântarea, spre binele vostru etc. Dar, lăsând deoparte Vechiul Testament, același adevăr este confirmat și de Noul Testament: Matei, cap. 10, v. 10: că vrednic este lucrătorul de hrana sa; tot Matei, cap. 23, v. 23: când Hristos a spus zeciuală din izmă, din mărar și din chimen, și adaugă, pe acestea trebuia să le faceți și pe acelea să nu le lăsați; unde acel trebuie în interpretarea Sfinților Părinți arată obligația dreptului divin. 1 Corinteni, cap. 9, v. 7: Cine slujește vreodată, în oaste, cu solda lui? Cine sădește vie, și nu mănâncă din roada ei? Sau cine paște o turmă, și nu mănâncă din laptele turmei?; v. 11: Dacă noi am semănat la voi cele duhovnicești, este, oare, mare lucru dacă noi vom secera cele pământești ale voastre?; v. 12: Căci dacă fac aceasta de bună voie, am plată; dar dacă o fac fără voie, am numai o slujire încredințată; și altundeva: tot așa a poruncit și Domnul celor ce propovăduiesc Evanghelia, ca să trăiască din Evanghelie; 1 Timotei, cap. 5, v. 18: Pentru că Scriptura zice: Să nu legi gura bouului care treieră, și: Vrednic este lucrătorul de plata sa; Evrei, cap.7, v. 2: Căruia Avraam i-a dat și zeciuală din toate, se tâlcuiește mai întâi: rege al dreptății, apoi și rege al Salemului, adică rege al păcii. Și nu se poate spune că legea din Vechiul Testament a fost revocată în Noul Testament, ci, dimpotrivă, în afară de faptul că în Noul Testament nu poate fi găsit niciun loc sau un moment în care ar fi fost revocată, este chiar confirmată de Noul Testament, după cum se vede din textele citate. Biserica, Conciliile, Sfinții Părinți, Pontifii, care au priceperea și îngăduința de a interpreta Sfânta Scriptură, învață că dijmele aparțin clericilor potrivit dreptului divin. Acestea sunt dovedite

În al doilea rând, de dreptul canonic, Gregorius, Decretales, part. 2, cauza 16, chestiunea 7, cap. 1, Regestul Conciliului de la Lateran, cap.7, cartea 6:

Interzicem cu autoritatea apostolică să fie însușite de laici dijmele pe care autoritatea canonică demonstrează că au fost acordate din pietate, sau să fie luate fie de episcopi, fie de regi, sau de oricare alte persoane, iar dacă nu le înapoiază bisericii, să știe că se fac vinovați de sacrilegiu și riscă pedeapsa veșnică etc.; la fel, cap. 5 din Conciliul de la Rouen: *Toate dijmele de pe pământ sau din roade sau din pomi sau boi sau oi sunt ale Domnului și sunt sfințite, iar fiindcă azi sunt mulți care refuză să dea dijme, poruncim să fie muștrați, o dată conform învățaturii Domnului nostru, și a doua oară și a treia oară, dacă nu se îndreaptă, să fie însemnați cu anatemă până la reparația și îndreptarea corespunzătoare.* Cap. 6 al Conciliului de la Mainz: *Avraam prin fapte, iar Iacob prin promisiuni au făcut cunoscute dijmele care trebuie date lui Dumnezeu și slujitorilor lui Dumnezeu, apoi legea a hotărât acest lucru, iar Doctorii Bisericii îl reamintesc.* De asemenea, tot acolo, cap. 7: *trebuie să fie interzis de către episcopi să fie puse dijme pe care poporul nu vrea să le dea dacă nu pot fi înlocuite cu vreo altă sarcină.* La fel, în *Decretales*, partea 2, cauza 16, chestiunea 1, cap. 47: *Autoritatea legii divine sancționează dijmele pe care poporul trebuie să le dea preoților.* Aceasta este întărită și de autoritatea Conciliului tridentin, *De reformatione*, sesiunea 25, cap. 12: *Nu trebuie îngăduiți cei care uneltesc prin diverse metode să sustragă dijmele care revin bisericilor sau cei care pun stăpânire cu îndrăzneală pe cele plătite de alții și și le însușesc, pentru că este o plată datorată lui Dumnezeu, și cei care nu vor să le dea sau îi opresc pe cei care trebuie să le dea întră pe proprietate străină.* Așadar, Sfântul Sinod stabilește că este datoria tuturor de orice rang sau condiție, cărora le revine plata dijmelor, să le plătească în întregime catedralei sau oricăror alte biserici sau fețe bisericesti față de care sunt în mod legitim datoare, iar cei

care le sustrag sau le împiedică să fie excomunicați și să nu fie absolviți de această vină până la deplina restituire. Apoi

În al treilea rând, cele afirmate sunt dovedite și de dreptul maghiar, mai ales de decretul preacredincioșilor regi ai Ungariei, și în primul rând de Sfântul Ștefan, cartea 2, cap. 52: *Dacă într-un an Dumnezeu i-a dat cuiva zece să dea zeciuală lui Dumnezeu și dacă cineva ascunde zeciuală, să plătească nouă, iar dacă cineva ar fi furat dijma episcopului, să fie judecat ca hoț și toată averea sa să revină episcopului*. Al treilea decret al lui Vladislav^[19] din anul 1498, articolul 5: *Arhiepiscopii, prelații bisericilor, capitulele, mănăstirile și abațiile, preoții de țară, adică acestora să li se plătească ceea ce li se cuvine, potrivit obiceiului până acum respectat, anume pătrimile de dijma din venituri*. A se vedea și art. 51 și 52 ale aceluiași rege, la fel și art. 37 din anul 1495, fiindcă în fiecare dietă și în adunările generale ale regnicolarilor, printre alte dispoziții, au fost discutate conflictele și dificultățile de a aduna dijmele. Pentru a înlătura toate plângerile și contestațiile care au fost obișnuite până atunci, au fost stabilite acestea între domnii prelați, baroni și locuitori privind plata dijmelor, s-a stabilit ca în viitor să fie plătite în întregime dijmele tuturor prelaților de la orice biserică, fie catedrale sau nu, care sunt pretinse de aceștia, fără a se opune acestui lucru vreun abuz neavenit introdus până acum de oricine, în orice fel. A se vedea și decretul împăratului Ferdinand I^[20] din anul 1545, art. 55 (Târnavia), art. 35 din anul 1547 (Bratislava), art. 29 din anul 1552 (Sopron), art. 8 din 1553 (Bratislava), art. 12 din anul 1554. De asemenea, decretul lui Rudolf II^[21] din anul 1596, art. 55: *în fine, pentru că se spune că unii, mai ales nobilii armaliști, pun stăpânire pe dijmele și pătrimile episcopilor și ale altor clerici sau refuză pur și simplu să le*

*plătească etc., se hotărăște ca, dacă astfel de nobili sau alții refuză să plătească dijmele și pătrimile pe care sunt obligați să le plătească după obiceiul străvechi al regatului, să fie citați, exceptând starea de război, în judecată în fața tribunalului ecleziastic la cererea administratorului veniturilor episcopatului sau a altora care sunt stăpâni pe dijme și pătrimi și acolo să fie siliți să le dea potrivit legii. Majestatea Sa să-i pedepsească pe cei îndărătnici. Și nicio invocare a statutelor sau a legilor municipale nu pare a sta în picioare, căci acestea sunt fără putere în fața dreptului divin și natural și a libertății și privilegiilor acordate dintotdeauna bisericii. *Decretum tripartitum*, prologul, tit. 9. Prin urmare, dijmele românilor noștri nu pot fi acordate nimănui, cu deosebire fără acceptul bisericii, decât împotriva legilor pomenite, fiind un drept al altuia.*

În al patrulea rând, presupunem că nimeni nu va contesta că este în întregime contrar dreptului natural ca dijmele introduse de dreptul divin în vederea susținerii serviciului spiritual să fie percepute de la noi de către cei de la care nu beneficiem de nicio slujbă divină și care ne-ar lipsi de cei care ne administrează cele sacre, căci necuviința acestei situații este evidentă prin însăși natura ei. De aceea, nu pe nedrept, Leopold, împăratul de pioasă amintire, socotind-o dăunătoare, a sancționat-o potrivit justiției: fiecare să plătească parohului său și nu unuia de religie diferită de a sa, dijme sau alte venituri bisericesti, căci, dacă face acest lucru, dragostea creștină, înțelegerea frățască între toți cei care locuiesc în sânul aceleiași patrii și rațiunea utilității și a serviciului public vor fi întărite. Așa cum se întâmplă cu toate celelalte, orice posedă un țaran (după cum hotărâsc domnii pământului) sunt ale domnului pământului, și țaranul este obligat să suporte toate sarcinile externe atât pentru el, cât și pentru stăpânul pământului, și pare conform justiției să dea acea

dijmă în folosul și spre salvarea sufletului său parohului și bisericii sale, care se îngrijesc de acel suflet, potrivit poruncilor divine pomenite mai sus. Cu toate acestea, astfel de dijme, după care nici arenda nu este plătită fiscului, au fost impuse românilor pentru prima dată în urmă cu circa 84 de ani, fără voia lor și chiar pe temeiul că libertatea lor, în privința dijmelor, era o insultă pentru celelalte națiuni, ceea ce reiese din Constituțiile aprobate^[22], art. 2, part. 3, tit. 5, din acea vreme, deși erau contrare decretelor divinilor regi ai Ungariei, mai ales decretului 2, art. 45, al regelui Vladislav, care stabilea că sârbii, rutenii și românii să nu fie supuși câtuși de puțin la dijme.

La al șaselea, nu există nicio rațiune pentru care, conform cuprinsului articolului trei al Diplomei menționate, națiunea noastră nu ar putea fi receptă precum altele din acest principat. Căci, dacă luăm în considerare mărimea și contribuția la visteria principelui, ea le depășește în număr pe celelalte, iar în ceea ce privește contribuția la visterie, purtarea sarcinilor publice și întreținerea slujitorilor principilor, dacă nu le depășește pe celelalte națiuni, cel puțin le egalează, căci participă încă din vremea principilor în mod egal atât la expedițiile militare, cât și la celelalte necesități ale apărării patriei. Nobilii noștri și-au vărsat în aceeași măsură sângele pentru apărarea patriei și sporesc în prezent armata Majestății Voastre Preasfinte. Ei ar spori-o și mai mult dacă s-ar bucura în mod egal împreună cu ceilalți de privilegii, favoruri și beneficii. Astfel impune dreptatea distributivă ca cel care simte greutatea să simtă și ușurarea, iar cei care participă la sarcini să ia parte și la beneficii. Nu există niciun motiv pentru care această națiune să nu fie în mod egal părtașă la ele, căci înainte ca celelalte națiuni recepte să populeze Transilvania, națiunea noastră a trăit aici ca moștenitoare de drept și

încă din vremea lui Traian a populat sate, districte și orașe întregi. În ciuda diferitelor nenorociri, mai ales din acea vreme de când țara aceasta a devenit patrie a diferitelor religii, nu a existat niciun răstimp după Traian, în care Transilvania să fie lipsită de locuitorii noștri. Totuși trebuie să admitem că numărul nostru a scăzut din cauza aservirii unora dintre noi prin puterea acelor articole și edicte de acum 84 de ani date împotriva noastră și după ce și-a văzut pusă în primejdie libertatea și mândria romană, pe fruntașii săi nimiciți de puterea celorlalți, națiunea noastră s-a alipit de clerul său și îl cinstește atât în problemele credinței, cât și în celelalte chestiuni care privesc întreaga noastră națiune din provincie, până în vremea în care va fi în stare să concureze pe bună dreptate cu alții pentru titlul strălucit de supus credincios, fie prin calitatea de religie și credință unită, fie datorită meritelor și fidelității mai sus pomenite față de stat. În al doilea rând, națiunea noastră, după ce s-a alipit Bisericii Romano-Catolice prin Unire, deși s-a luptat cu unele greutăți, totuși a primit, prin Diploma Leopoldină, dreptul de a obține orice funcții publice în Transilvania. În al treilea rând, este nepotrivit ca națiunea noastră să fie inferioară augustanilor și reformaților care dețin locuri atât în Guberniu, cât și în provincie și în alte adunări publice. În al patrulea rând, deși, cu cât stăpânește Majestatea Regească mai multe națiuni, cu atât frumusețea sceptrului său strălucește mai mult, nu este oare de mirare că noi nu am putut fi declarați sub un principe catolic ca făcând parte din a patra națiune receptă, la fel ca rutenii uniți din Polonia, nu am putut constitui o stare și nici nu avem voturi în dietă? Și că dijmele noastre și alte venituri parohiale nu le putem da parohilor noștri potrivit decretului răposatului papă Alexandru al VII-lea^[23], de divină amintire, din anul 1665, emis la 1 iulie, dar în vigoare din 3 iulie, în privința

dijmelor din episcopatul Chelm din Polonia, pe care cei de rit grec trebuie să le plătească clerului grec unit, nu clerului latin. Dar ceea ce este nemaiauzit, uniții noștri sunt siliți să le plătească predicatorilor de confesiune augustană, reformată și unitariană, atât împotriva legilor divine, cât și, precum s-a arătat mai înainte, a dreptului natural și canonic. În ceea ce privește frecventarea școlilor, cu siguranță în Transilvania nu este în vigoare sclavia, supușii nu sunt întrutotul sclavi, astfel încât întreaga lor libertate să depindă de voința stăpânilor de pământ, ci dacă se află sub o oarecare autoritate, aceasta provine din rânduiala pământurilor pe care le cultivă. Divinul Leopold, recunoscând această libertate a națiunii noastre în art. 8 al Diplomei, a dorit, spre sporirea științei și a virtuții, să fie ridicate școli publice în trei locuri: Alba, Hațeg și Făgăraș. Stând astfel lucrurile, este oare drept ca fiii noștri să fie împiedicați de la frecventarea școlilor? Nu se poate oferi niciun motiv credibil, este, dimpotrivă, ușor de înțeles că intențiile domnilor care se opun unor asemenea lucruri au ca scop nu să prevină un prejudiciu, fiindcă nu se cunoaște că ar exista vreunul, ci să facă astfel, încât națiunea noastră, învăluită în întunericul ignoranței, să fie incapabilă de a obține funcții publice pe care ar trebui să le dețină împreună cu alții, să nu poată cunoaște ce e bine și just și să poată fi constrânsă să suporte orbește jugul impus ei. Este cu siguranță o intenție foarte dăunătoare, contrară binelui statului, care are interesul să aibă bărbați care se remarcă prin știință și înțelepciune, dar se împotrivesc și Sfintei Uniri, de vreme ce, prin punerea în aplicare a acestei intenții, uniții ar fi nevoiți să se întoarcă la schismă din lipsa preoților care să lămurească națiunea în privința dogmelor necesare credinței, spre primejdia clară a mântuirii și spre dauna și dezonoarea religiei catolice.

La al șaptelea, care se referă la atacarea privilegiilor acordate nouă odinioară de principii Transilvaniei și de regii Ungariei și întărite prin deseori pomenita diplomă. Dacă privilegiile celorlalte religii din Transilvania, unele contrare chiar dreptului comun și foarte vătămătoare pentru noi, care, potrivit art. 15 din capitoul Odia, cel puțin în măsura în care vatămă, ar trebui să fie abrogate, sunt respectate și menținute, cu atât mai mult ar trebui respectate și menținute privilegiile noastre care sunt cuprinse atât în dreptul canonic, cât și în dreptul civil, în titlul codicelui *De sanctis ecclesiis*, și cap. *De episcopis et clericis*, la fel în cap. 16 *De Regulis juris*, în punctul 6: *se cuvine ca beneficiul principelui să fie de lungă durată, și în Constitutio principum*, cartea 3: *beneficiul principelui trebuie lămurit în întregime, respectat și menținut întru totul*. Preacredinciosul împărat Leopold, îndemnat de motive similare ale legii și justiției, le-a întărit și le-a sporit în noi diplome, astfel încât, atât potrivit justiției, cât și autorității sale, atât acestea, cât și diplomele trebuie să fie respectate, puse în aplicare și să nu fie interpretate greșit.

La al optulea, cu privire la articolele și edictele care au fost emise împotriva noastră înainte de Unire, ca să apară mai limpede nepotrivirea lor cu adevărul dreptului divin, canonic și natural, precum și contrazicerea acestora, socotim necesar să enumerăm câteva aici:

1. Partea 1, tit. 8, art. 3 din Constituțiile așa-numite Aprobate stabilește că preoții români sunt obligați să presteze slujbe domnilor de pământ.

2. Tot acolo: *Fiii popilor români, chiar cei aflați lângă părinți, să fie luați și să fie puși sub tutelă*.

3. Edictul 42, partea 5: *parohii români etc. pot fi arestați de laici în urma unei suspiciuni*.

4. Edictul 44: *românilor, cu excepția slujbașilor oficiali, li se interzice purtarea oricăror arme*.

5. De asemenea, Edictul 38, partea 5: *rutenii, românii de dincolo de munți sunt obligați peste tot la șerbie sau iobăgie, sub pedeapsa de 200 florini.*

6. Constituțiile compilate^[24], partea 1, art. 9: *popii români au comis chiar o asemenea necuviință, încât au impus pedepse ilegale (adică contrare legilor Transilvaniei), fie asupra unor nobili localnici, dintre care unii sunt de credința lor, fie asupra iobagilor acestora. Vlădica, adică episcopul, se amestecă în lucruri care nu țin de funcția lui. Dacă vreunul din ei se dorește a fi adus în fața justiției pentru astfel de excese, ei nefiind din partea locului nu știm care ar fi forul competent. De aceea, ar trebui să țină de aceste părți vătămate dacă ar vrea să urmărească pe un vlădică ce face astfel de lucruri, fie în fața Tablei, fie a comitatului. Dacă obiectul cauzei va cere acest lucru, să se trimită de la comitat la Tablă și să fie obligat (vlădica) să depună o chezașie vrednică de crezare de 200 de florini că va rămâne în același loc până la sfârșitul cauzei, ca să fie de unde să dea satisfacție părții câștigătoare.*

Și alte asemenea articole și edicte potrivnice prerogativelor eclesiastice au fost date împotriva noastră, pe atunci neuniți, dar au fost înlăturate atât prin Diplomă, cât și prin Decretul leopoldin, litera H, mai ales punctul 4, ca fiind contrarii dreptului divin și bisericesc. Cu toate acestea, fiindcă ele sunt citate împotriva noastră adesea și unii sunt chiar condamnați după ele, ne rugăm în genunchi ca Majestatea Sa Regească Preasfântă să binevoiască să înlătore, să desființeze și să abolească pe vecie statutele vătămătoare de acest fel și să binevoiască să le declare ca atare în amintirea pioasă a bunicului său, căci sunt contrare atât dreptului divin, canonic și natural, cât și dreptului patriei, precum se poate lua din belșug dovadă din cele pomenite mai sus și din cele care vor fi arătate mai jos. Căci este clar după dreptul divin (capitolul 4 De

consensibus, punctul 6) că fețele bisericești și bunurile lor sunt neatinse de jurisdicția domnilor laici, de orice plată și sarcină, fie materiale, mai ales bănești impuse averilor și fondurilor bisericești, fie pur personale, referitoare la înseși persoanele bisericești, ori, în sfârșit, mixte, în legătură și cu persoanele și cu averile bisericești. Cartea 2, *De episcopis et clericis*, cap. 4 și 7, la acest titlu, cap. 1 și 3, de asemenea, în cap. 6. Acest lucru este confirmat și de dreptul ungar în cartea 1, cap. 1, 2 și 3 al Sfântului Ștefan, primul rege al Ungariei, unde, printre altele, se spune: *Preaiubite fiu, pe acești seniori să-i păzești ca pe ochii din cap, dacă vei avea bunăvoința lor nu te vei teme de nimeni* etc. Iarăși se vede clar această imunitate din dreptul patriei, Prologul Decretului Tripartit, tit. 9, unde se declară că statutul nu are putere împotriva libertății bisericești. La fel, același decret, partea 1, tit. 2, în care libertatea fețelor bisericești este declarată egală cu cea a nobililor, nobilii însă și fiii lor să nu fie obligați la cele de mai sus, deci etc. A se vedea și cartea 1 a Sfântului Ștefan, cap. 3, și cartea 2, cap. 2 și 3, Conciliul de la Trento, sesiunea 25, *De reformatione*, cap. 20. Cât de potrivnică dreptului natural este luarea de la sânul părintesc a fiilor aflați la vârstă fragedă, îndepărtându-i prin aceasta pe mulți de la religia părinților lor, și ducerea în iobăgie veșnică a unor oameni liberi supunem judecății pietății Preaînaltei Voastre Majestați Regești. În sfârșit, se vede lipsa de temei a ultimului edict mai întâi din Bonifaciu, *Ius canonicum* III, *Nullus episcopus*, partea 8, XI, chest. 1, cap. 9: *Niciun episcop nu poate fi dus fie într-o cauză civilă, fie penală, în fața vreunui judecător civil sau militar, căci magistratul care ar fi îndrăznit să poruncească acest lucru va fi condamnat la pierderea funcției*. La fel, la începutul cap. 1, se scrie: *Nimeni să nu cuteze vreodată să acuze un episcop sau alți clerici în fața unui judecător laic*. A se vedea această problemă

apoi și din dreptul ungar al Sfântului Ștefan, cartea 1, cap. 3, acolo unde se oprește cu aceste cuvinte ca preoții sau alții din ordinele sacre să fie târâți la judecată într-un tribunal secular: *este oprit să fie prinși de oameni*. De asemenea, și în următoarele: *Îl atinge pe Hristos Dumnezeu cel care împotriva legilor divine și canonice pângărește cu false acuzații pe bărbații dintr-un ordin sacru și îi târăște în public*. Este întărit și de cartea 2, cap. 3, a aceluiași rege, unde se stabilește: *Nimeni să nu primească mărturia unui laic împotriva unui cleric*. De aici se poate cunoaște că dacă mărturia unui laic nu are putere împotriva unui cleric, cu mult mai puțin va avea putere judecata în cele personale. La fel, decretul regelui Coloman^[25], cartea 1, cap. 5 și 6 în care se arată (în primul): *Capelanii episcopilor și comiților sau ai altora sunt obligați la judecată de pecetea episcopului sau arhiepiscopului*. Iar în cel de-al doilea: *Și dacă un cleric are o pricină cu un laic, laicul să fie sub autoritatea judecătorului, iar dacă laicul are o pricină cu un cleric, clericul să fie sub autoritatea episcopului sau arhiepiscopului și să fie cercetat de acesta ca judecător*.

Mai apoi, cât privește al nouălea. Deși ridicarea școlilor nu pare să fie foarte mult împiedicată, în schimb, mai degrabă nu se îngăduie construirea bisericilor pe întregul Pământul Crăiesc sau în scaunele săsești, cât și în alte câteva locuri, chiar acolo unde se găsesc 300 sau mai multe suflete de religia noastră. Deși putem dovedi cu multe pilde că prin acest neajuns cultul divin este vătămat, ajunge să spunem că Pământul este Crăiesc și totuși acolo i se refuză un loc Regelui regilor și Stăpânului stăpânilor, nu numai în suburbiile orașelor, dar și în sate! Toate sunt pline de deșertăciuni lumești și nu este loc de ele! Ba chiar dacă nu ar da o taxă anuală, nu ar avea loc în suburbia Sibiului, nici într-un grajd! Pe bună dreptate te plângi, Doamne Iisuse Hristoase, că nu ai

unde-ți pune capul! Dar se spune că cultul divin și ridicarea bisericilor ar fi vătămătoare pentru privilegiile domnilor sași. La care răspund mai întâi că dacă mărețta biserică de rit grecesc din Brașov nu vatămă acestea, cu atât mai mult nu va vătăma biserica noastră din Sibiu pentru care avem și terenul dăruit. De asemenea, în satele mixte, bisericile altor religii nu vatămă etc. Căci există amestecate în multe posesiuni biserici ale diferitelor religii. Asta, pentru că bunii creștini sporesc cultul divin, precum a făcut regele Ștefan, potrivit Decretului Tripartit, partea 1, tit. 11 unde se spune: *Acesta ca Solomon a ridicat biserici, le-a îmbogățit cu daruri* etc. În al doilea rând, rațiunea impune ca cei care poartă sarcinile, dările, vămile și altele, atât publice, adică ale principelui, cât și private, ale domnilor funcționari, să aibă loc măcar pentru o bisericuță și parohie. Căci atât Conciliul tridentin, cât și alte concilii îi îndeamnă pe episcopi să se îngrijească de suflete prin ridicarea de parohii, chiar fără voia conducătorilor sau a altora.

La al 10-lea. Chiar greutatea păcatului arată neajunsul pricinii și anume că bisericile la creștini trebuie înzestrate nu să fie lipsite de legatele pioase. Papa Alexandru III^[26], cartea III, *De testamentis*, cap. *Cum esses*, tit. 10, îi scrie episcopului de Ostia aceste cuvinte: *Ai propus să păstrezi acest obicei în episcopatul tău, ca testamentele care se fac ca ultimă dorință să fie anulate, dacă nu se fac cu semnătura a șapte sau cinci martori după cum stabilesc legile omenești, dar fiindcă se cunoaște din legea divină și din hotărârile Sfinților Părinți și din obiceiul Bisericii universale că orice cuvânt scris în fața a doi sau trei oameni stă în picioare, respingem obiceiul propus, și poruncim ca testamentele pe care enoriașii le fac în fața preoților și a două sau trei alte persoane, ca ultimă dorință, să rămână bune și oprim sub pedeapsa anatemei ca cineva să îndrăznească să anuleze testamentele de*

accest fel. Dar se întâmplă ca oamenii să fie opriți de legile civile să facă testamente valide pentru cauze pioase. Riccius, în *Praxis Aurea*, partea 4, resol. 89: *De aceea, în privința testamentelor făcute pentru cauzele pioase, formalitățile civile nu se aplică, fiindcă sunt reglementate de dreptul popoarelor de care nu țin aceste formalități, ci doar dorința defunctului.*

La al 11-lea. În primul rând, întreținerea și locuința teologului cu siguranță nu a fost confirmată și aprobată de Înalțul Pontif prin dreptul de patronat și fundația episcopală, decât în măsura în care o arată bula dată precedentului episcop în 1717 fără această povară, în care nu se pomenește despre 300 de florini, locuință, lemne de foc, întreținerea servitorului, a cailor etc. pentru teolog. De aceea, o astfel de situație, respinsă clar de dreptul canonic, nu poate să dănuie după cum reiese din Cap. 4 *De iure patronatus*, tit. 38, cartea 3 a Conciliului de la Lateran din timpul papei Alexandru III. La fel, Conciliul tridentin, sesiunea 25, cap. 5 *De Reformatione*, unde se spune: *Rațiunea cere ca acele lucruri care au fost bine instituite (de exemplu, ridicarea și fundația beneficiilor) să nu fie înlăturate prin rânduieii contrarii.* Este întărit acest lucru și de cap. 23, titlul și cartea citată, unde se hotărăște pedeapsa excomunicării pentru cei care pun noi poveri asupra beneficiarilor. În al doilea rând, în punctul opt al înțelegerii cu defuncta Maiestate Preasfântă în privința schimbării domeniului de la Gherla cu cel de la Blaj, s-a poruncit cu clemență: *Episcopul unit se va bucura de folosul celor 3000 de florini ai săi;* aceste cuvinte nu ar fi putut fi niciodată respectate cu adevărat din cauza poverii impuse mai apoi, cea a teologului. Dacă această promisiune a fost făcută fie pentru gloria Bisericii lui Dumnezeu sau pentru o altă cauză pioasă, ori pentru cetate sau stat dintr-un alt motiv (cum ar fi refacerea după un incendiu) sau din recunoștință, nu numai dreptul

canonic, dar și dreptul civil, precum reiese din Felnius, cartea I, *De pollicitationibus*, penultima carte, capitolul *De sessionibus ecclesiasticis*, cap. 1, acest titlu și din Barbosa, *Ius ecclesiasticum universale*, cartea 2, cap. 13, nr. 29, obligă irevocabil în ceea ce privește beneficiile; cu atât mai mult obligă acea înțelegere făcută mai înainte. După dreptul naturii: *nimic nu este atât de potrivit buneicredințe omenești decât să respecte acele lucruri pe care le-au hotărât între ei*, conform cap. 22, *Quod semel* și cap. 16, *Decet*. La fel și cap. 33, *Mutare*, și cap. 85, *Contractus de Regulis iuris*. Este limpede cât de mult se îndepărtează de la îndatoririle față de societatea omenească cel care se îngrijește de sine în societate prin vătămarea și sărăcirea celuilalt și să ni se impună nouă o învoială împotriva hotărârii crăiești date mai înainte (deși nu îi este permis nimănui să se îmbogățească pe cheltuiala și nedreptățirea celuilalt), învoială care nu este folositoare pentru ușurarea suferințelor noastre nici în privința celor divine, teologul fiind de alt rit și limbă, nici în altele, pentru că nu are nicio îndatorire față de noi și este contrar dreptății care presupune, potrivit tuturor legilor, ca nimeni să nu fie lipsit de dreptul său decât dintr-un motiv obștesc foarte grav; dacă aceasta e în vigoare în mod firesc în problemele civile și seculare, nu trebuie admis cu atât mai mult în cele bisericesti care, fiind consacrate lui Dumnezeu, sunt în afara oricărei învoieli, orânduiri și jurisdicții omenești. Așa poruncește Conciliul tridentin, sesiunea 25, *De reformatione*, cap. 9: *Stăpânii de orice rang și demnitate ar fi să nu se amestece din niciun motiv și în nicio situație în strângerea roadelor, veniturilor, plăților sau a oricăror beneficii, chiar dacă ar avea drept de patronat prin fundație sau donație, ci să permită să fie împărțite în mod liber parohului fără a ține seama de vreun obicei oarecare*. De aici provine părerea comună a canoniștilor

că stăpânii laici sau eclesiastici (cu excepția puterii absolute a principelui, care și acesta nu poate dispune decât dintr-o necesitate foarte acută, adică de interes public, doar pentru un anumit timp, atât cât e încuviințat de pontif) nu au nicio putere și jurisdicție asupra bisericii și a fundației ei, nu-i pot impune ei sau parohului ei nici cea mai mică dare, nici vreo sarcină, mai ales după confirmarea dată de Înalțul Pontif; a se vedea la Inocențiu III^[27], în cartea 3, cap. 1, *Ut nostrum*, tit. 12, unde beneficiile bisericești sunt confirmate fără scăderea lor, și la Clement III^[28], cartea III, *De Censibus et procuratoribus*, cap. 15, *Gravis*, tit. 39, unde sunt supuși pedepsei canonice și beneficiarii care acceptă impunerea de noi sarcini. La fel, cap. 25 și 26, X, VI, chest. 7, și cap. 1, 3, 4, și 5, X, VII, chest. 4, unde cel care încearcă să înstrăineze, să schimbe sau să rețină cele dăruite este socotit că acționează împotriva legilor și că săvârșește un sacrilegiu. În al treilea rând, trebuie luate cu clemență în considerare și celelalte cheltuieli inevitabile ale episcopului. Episcopul trebuie permanent și obligatoriu să aibă lângă sine pentru orice slujbă cel puțin un preot și un diacon, să-i întrețină, să-i plătească și să se îngrijească de toate cele necesare lor, ei neavând alte venituri; în afară de aceștia, trebuie să hrănească măcar un secretar (deși unul singur nu poate fi în niciun caz suficient pentru problemele fie juridice, fie altele laice care se ivesc), la fel cel puțin doi servitori, doi călăreți pentru vizitațiile canonice, cinci vizitii în total, adică unul pentru oraș, doi pentru sine și doi pentru carele de lemne și hrană (de vreme ce trebuie să ducă cu sine de toate din cauza lipsei de hanuri din ținuturile acestea), și în afară de aceștia un bucătar, un brutar, un majordom și alți angajați și servitori necesari, pe lângă oficialii domeniali. Toate acestea dacă trebuiesc plătite și acoperite din mica fundație episcopală de 2000 florini, ce mai rămâne pentru

episcop, dacă nu doar simplu mărunțiș? Supunem judecății Majestății Voastre Preasfinte acest lucru, mai ales că episcopul este obligat să se îngrijească și de locuință, de veșminte, podoabe, lumânări, ulei și celelalte necesare. Se mai adaugă faptul că, în înțelesul bulei papale, precum am arătat mai sus, cei 3000 de florini sunt la libera dispoziție a episcopului pentru nevoile proprii, nu pentru cele ale teologului. Înaltul Pontif afirmă pe bună dreptate că episcopul nu trebuie să sufere de sărăcie. Fără îndoială, viața lui este deja demnă de plâns, dar încă pe deasupra este silit să hrănească, în afară de sine, un cenzor, să se îngrijească de întreținerea lui costisitoare la masa episcopală, care nu e suficientă nici pentru necesitățile sale (lucru care cu greu s-a mai auzit pe pământ), să fie tributar și patron fără voie a unui astfel de cenzor teolog, ca să nu spun sclavul teologului, împotriva intenției sfințelor canoane, a privilegiilor bisericești, a obiceiului oricărui neam care respectă persoanele consacrate lui Dumnezeu și mai cu seamă episcopii. Oare nu se vor isca neînțelegeri între episcop și ceilalți viitori călugări bazilitani, pe de o parte, și teolog, pe de altă parte, dacă unul trage în dreapta, și altul în stânga, atât în ceea ce privește conducerea mănăstirii, cât și în administrarea veniturilor? Dacă acest lucru nu va fi îndreptat și modificat, ce efect va avea asupra vieții religioase după construirea mănăstirii și ce va învăța poporul din aceasta? Oare se cuvine ca mulți să sufere din cauza unuia singur? De asemenea, supunem acestea cugetării înnăscut milostive a Majestății Voastre Regești Preasfinte. De bună seamă, dăruitorii atât de pioși au socotit că acest lucru este rușinos și deloc potrivit și chiar jignitor nu numai pentru un episcop, dar chiar pentru un abate sau un stareț de mănăstire, ca să primească în gazdă un cenzor lipit de sine și să-l hrănească, mai ales dacă el însuși duce lipsă (în timp ce vicarii noștri care muncesc

cel mai mult, precum și canonicii ieromonahi sunt prea puțin înzestrați). Ce poate fi mai potrivit cu natura decât faptul că unul deține conducerea, și toți ceilalți îi urmează porunca? De aceea, în orice religie sau mănăstire este de obicei un singur cârmuitor și nu este acceptat altcineva, de altă religie sau de la altă mănăstire, la administrare sau conducere. Este foarte limpede, atât la Viena, cât și în ținuturile și provinciile învecinate (iar numeroasele mănăstiri și religii fac dovada), în care există mulți episcopi de rit grecesc, dar niciunul nu are alături un astfel de teolog. Iarăși nu știm de ce episcopul nostru de Făgăraș, acum, după Unire, trebuie să fie supus unei astfel de condiții, deși noi, chiar înainte de Unire, în timpul principilor acatolici, am avut întotdeauna episcop cu puteri depline, ba chiar arhiepiscop.

În fine, la al 12-lea și ultimul punct, rostul și temeiul problemei, fără de care socotim că toate celelalte pe care le-am expus nu ar putea exista, este că atât prima, cât și cea de-a doua Diplomă Leopoldină, literele F și G, și Decretul Leopoldin litera H este nevoie nu numai să fie confirmate, ci să fie puse în practică în privința tuturor punctelor. Căci la ce ar folosi să se aprobe toate cele spuse mai sus, dacă respectarea lor nu ar fi susținută de autoritatea Majestății Voastre Regești Preasfinte? Diplomele au fost acordate în vremea Unirii, dar punerea lor în practică nu a avut loc niciodată, ci a fost mereu interpretată eronat, astfel încât episcopul nostru, care ar fi trebuit să fie părtaș la toate drepturile episcopilor de rit latin, precum reiese din cele arătate, a trebuit să suporte, cu cea mai mare durere, să-i fie restrânsă jurisdicția de către dușmanii săi între limitele dorite de aceștia, ca pricinile bisericești să fie aduse de ei la judecată la forurile lor, ca parohii noștri să fie instalați și depuși fără știrea lui, să fie limitat numărul lor, să fie târâți după bunul lor plac la judecată, astfel încât modul acesta

violent și necuvenit de a proceda a ajuns aproape lege. Majestatea Voastră Regească Preasfântă poate constata cu ușurință aceste excese pe care le-am suportat și le suportăm cu durere, fiindcă în virtutea articolului XIV al menționatei Diplome a doua ar fi obligat prin jurământ la apărarea jurisdicției și imunității noastre bisericești și ar putea aduce remediu la toate aceste rele prejudicioase atât pentru legile divine, cât și cele umane. Aceste rele sunt foarte mari și grave și atrag după sine consecințe, cum se vede bine fără vreo altă discuție, dar fiindcă le găsim rezolvare la toate în drepturile și imunitățile recomandate de Conciliul de la Trento, sesiunea 25, *De Reformatione*, cap. 20, ne refugiem cu cererile noastre la tronul Majestății Voastre Regești Preasfinte să nu permită ca națiunea noastră să fie socotită în urma reformatorilor, augustinilor și unitarienilor, să nu fie puse în discuție drepturile episcopale, să nu fie disprețuite demnitatea și jurisdicția bisericească și ne rugăm în genunchi să binevoiască să pretindă cu clementă îndeplinirea prevederilor sfintelor canoane, a dreptului divin și a justiției distributive.

1. Clericii noștri să nu fie arestați la simplă bănuială fără știrea episcopului, întemnițați, citați în tribunalele laice, pedepsiți, amendați, lipsiți de familiile și bunurile lor, ci să fie urmăriți în tribunalul competent. Ei să nu fie siliți să dea dijme sau alte plăți. La fel, să nu fie profanate bunurile bisericești.

2. Bisericile noastre să fie socotite locuri de refugiu și azil.

3. Să nu fie cerute de la preoții uniți dări, taxe și alte plăți care au fost interzise în diplomele acordate nouă. Laicii să nu se amestece în pricini și cauze care îl privesc pe episcop cu referire la locuri, beneficii, parohii, posesiunea pământurilor. Cei care nu cunosc nici ritul,

nici ceremoniile noastre să nu stabilească după bunul lor plac numărul persoanelor ecleziastice.

4. De vreme ce nu s-a prevăzut o porție canonică, adică pământuri intravilane și extravilane pentru bisericile noastre, să fie acordată porție canonică și pentru parohii noștri. Până atunci însă pământurile pe care preoții noștri le-au dobândit, fie prin testament, fie prin cumpărare, fie prin ipotecă, să fie socotite ca pământuri bisericesti și, astfel, imune, ca și până acum.

5. Clericii noștri să fie părtași la pătrimile de dijme care provin de pe domeniile fiscale și la dijmele de pe Pământul Crăiesc prestate de enoriașii lor.

6. Națiunea noastră să fie declarată oficial ca a patra națiune receptă în Transilvania și în părțile anexate ei. Să fie acceptată în guberniu și în dietă, să aibă vot în provincie, să fie părtașă la funcții și beneficii ca și celelalte națiuni recepte, să fie obligată să dea dijme și alte venituri parohiale preoților săi, nu celor străini de religia sa, care nu le slujesc deloc în cele spirituale, așa cum prevedea Decretul Leopoldin pomenit mai sus, anume catolicul să dea preotului catolic etc. De asemenea, fiii românilor noștri să nu fie oprți de la frecventarea școlilor și să nu fie întemnițați din acest motiv.

7. Să nu se încalce privilegiile date odinioară în favoarea noastră de către regii și principii Ungariei și Transilvaniei.

8. Articolele, edictele și alte statute date împotriva noastră înainte de Unire să fie declarate ca nule, invalide și abrogate.

9. Să putem construi școli și biserici acolo unde suntem mai numeroși. Chiar potrivit legilor date de domnia țării, mai cu seamă Constituțiile Aprobate, partea I, tit. 1, art. 7, în ținuturile cu populație mixtă, unde ai noștri sunt mai mulți decât cei de alte religii, să fie cedate

majorității, adică nouă, bisericile, parohiile și celelalte, cu atât mai mult acolo unde de-abia dacă există vreun credincios de o altă religie.

10. Să fie confirmate testamentele și donațiile făcute bisericilor și clericilor noștri.

11. Să i se asigure teologului hrana, locuința și celelalte necesare de altundeva, nu din mica fundație episcopală destul de neînsemnată. De vreme ce nu poate să-l asiste și să-l ajute pe episcop în privința problemelor divine din cauza necunoașterii limbii, învățaturii, ceremoniilor românești, acesta trebuie să întrețină alții care îi sunt necesari spre asistență.

12. În sfârșit, fiindcă acestea se întemeiază cu deosebire pe diplomele și decretele leopoldine mai sus pomenite, acestea să fie confirmate, adoptându-se măsuri împotriva abuzurilor, să fie puse în practică și să fie întărite.

Pentru ca și noi, mărunți supuși ai Majestății Voastre Regești Preasfinte, să putem să simțim aceeași îndurare ca și celelalte națiuni recepte din Transilvania și să ne rugăm lui Dumnezeu în liniște pentru sănătatea, viața lungă și sporul Majestății Voastre Regești Preasfinte.

Ai Majestății Voastre Regești Preasfinte,
preaumilii și pe veci credincioși preoți și umili supuși,
IOAN INOCHENTIE LIBER BARON KLEIN,
Episcop de Făgăraș, în numele întregului cler
de rit grecesc unit, ca și în numele
națiunii române unite din Transilvania,
cu mână proprie

[Samuil Micu]^[1]

**DE ORTU, PROGRESSU, CONVERSIONE
VALACHORUM, EPISCOPIS
ITEM, ARCHIEPISCOPIS ET
METROPOLITIS EORUM,**

1774*

Populi Valachici, qui Valachiam, Moldaviam, Transilvaniam, Hungariae^[2] item Banatus, Bessarabiae, Bulgariae, Albaniae et Podoliae provinciarum partes Novamque Serviam^[3] Russico Imperio subditam, hodie incolunt, veri sunt (quod lingua ipsa, mores, genium et ingenium indicat) germanique nepotes Romanarum coloniarum quos Traianus Imperator, post devictum Decebalum, Daciae Regem, ubi Daciam iuris et ditionis Romanae fecisset, in provinciam redegisset, urbes condidisset, circa annum Christi 105, infinitas huc transtulit ad tutandos Imperii fines, agros urbesque colendas^[4]. Ita Dion Cassius, Eutropius, Iornandes^[5], Xiphilinus^[6], Aeneas Silvius^[7], Innocentius III Pontifex Maximus, Antonius Bonfinius^[8], scriptores perantiqui.

Inter Romanas istas colonias, a quibus Valachi originem ducunt, nobilissimas familias fuisse testantur lapidum vetustissimae inscriptiones, quas et Stephanus Zamoscius^[9] collegit et hodie dum e rudibus variis in locis eruuntur.

Confirmant id amplius ipsi Romani Imperatores ex dictis prognati coloniis: Aurelianus, Galerius Armentarius Dacia Ripensi^[10] orti ibidemque sepulti, Licinius item et

* Transcriere, traducere și note: Alexandra Baneu.

ipse Constantinus Magnus, cuius postremi natale solum fuerat Naissus Daciae Mediterraneae^[11], civitas a coloniis Romanis iam tum inhabitata.

Postea vero tractu temporis nobilissima Romana haec propago, per varia fortunae tela, per temporum iniurias perque Hunnorum, Graecorum, Bulgarorum, Turcarum, Tartarorum aliorumque barbarorum irruptiones, depopulationes, funesta bella, oppressiones diuturnamque servitutem, praesertim ex quo Valachus Rascianorum et Russorum astu Latinum characterem, quo antea utebatur, in Cyrillianum, teste Cantemiro, Moldaviae Principe, mutavit, maxima sese ignorantia involvit^[12].

Interea tamen miseratione divina et gloriosorum divorumque domus Austriacae imperatorum Leopoldi, Iosephi, Caroli atque Augustissimae Imperatricis^[13] feliciter regnantis clementia, munificentia, cura ac sollicitudine prorsus materna natio haec ab ignorantiae tenebris et oceano schismatis ad morum ingeniique cultum et religionem catholicam in dies magis magisque reducitur ac perficitur.

Valachi non a Flacco^[14], ut Bonfinius^[15] et Aeneas Silvius^[16] comminiscuntur, sed quia aborigines eorum a Pannonibus „Ola” ex Oláz, quod Italum significat, vocantur, hinc „Olahi” (ita Zamoscius), aut potius, quod verisimilius^[17] videtur, etymologia nominis „Valachus” originem sumsit a voce Illyrica „Vlah”, quae Romanum, Latinum et Italum apud Illyros, Bulgaros, Croatos caeterosque idiomatis huius populos, quibus convivebant et actu convivunt Valachi, denotat; ita verior sensus.

Valachorum ad Christum conversio antiquissima fuisse arguitur vel ex eo quod nec tempus, nec auctorem certum totius conversionis eorum annales memoriae prodant; indubitatum tamen est Valachos IV saeculo Christum cognovisse. Imprimis enim Constantinus Magnus Imperator, cuius imperio et Daciae utriusque^[18]

populi et totus pene, quaquaque late patebat, terrarum orbis parebat, ubi sub Christi vexillo circa annum 312 prodigiose militare coepisset per universas imperii sui provincias, uti et per Daciam, proprium sibi natale solum, de abolendis simulacris et inducenda religione Christiana leges tulit et mandata dedit, et quidem anno 316, septimo Iunii, ad Protogenem in Dacia episcopum scribens duas leges tulit, quibus novos manumittendi modos pro Christianis inducebat (Fleur., *Hist. Eccles.*, lib. X, § 20)^[19].

Idem Protogenes, Episcopus Daciae, anno 325 Concilio Nicaeano^[20] primo oecumenico interfuit. Postea, anno 347 in Concilio Sardicensi^[21] cum dicto episcopo Protogene plures e Daciis adfuere Episcopi, nominanter Gaudentius (vulgo Bucur) a Dacia de Naisso, Vitalis a Dacia Ripensi de Aquis, Calvus a Dacia Ripensi de Castro Martis, Marcus a Dacia de Siscia. Constat ex ipso etiam epistolae Synodalis Concilii Sardicensis, ad totius Ecclesiae Catholicae episcopos scriptae, titulo Daciae utriusque episcopos praesentes fuisse.

Sed et martyrium plures id temporis circa annum 374 pro Christo passos in Valachia clarum est ex Fleurio, *Historia Ecclesiastica*, libro XVI, paragrapho 43, ubi refert Sanctum Sabbam martirem in flumine Musea, hodie Musous in Valachia praecipitatum et aquis submersum, quorum reliquias Sanctus Basilius a Praefecto Daciae, Iunio Sorano Cappadoco, sibi in Cappadociam transmitti petit, *Epistola* 241, quas reliquias praedictus tribunus Soranus, consentientibus Valachiae presbyteris, Cappadociae patriae suae misit^[22].

Sanctus vero^[23] Nicetas, Daciae Episcopus circa annum 397 et subsequentes, magnam Dacorum, Getarum et Bessorum, qui nondum conversi fuerant, multitudinem convertit efferosque eorum animos ad Evangelii mansuetudinem composuit exindeque eorum apostolus dici meruit (ita Fleur., *Hist. Eccl.*, lib. XXI, § 31^[24]).

Referunt nonnulli et Sanctum Chrysostomum in Valachorum conversione operatum fuisse.

Haec ad demonstrandam Valachorum IV saeculo factam ad Christum conversionem pro temporis et scopi propositivae exigentia sufficiant^[25], ex quibus consentaneum est archiepiscopos in primariis urbibus et alibi episcopos, sine quorum pastoralis regimine Christiana Respublica nequaquam stare potest, pluribus in locis tum adhuc per Daciam exstitisse, e quibus praeter eos, quos Nicaeano et Sardicensi Conciliis interfuisse praemisimus, alios etiam aliis in conciliis adfuisse acta conciliorum per eos pariter subscripta indicant. Igitur, ut rem proprius perstringamus, praetermissis longis temporum ambagibus, sedem Archiepiscopalem et Episcopales in hoc Magni Transilvaniae Principatu pro parte Valachorum antiquissimas esse declaratur sequentibus.

Primo, in *Historia Byzantina* editionis Venetae tomo XVII, paragrapho 351, „De ordine thronorum Metropolitanorum circa saeculum XIV” praescripto, sequentia leguntur: „Sunt in Ungro-Valachia duo Metropolitae, quorum alter tenet locum nicomediensis et dicitur exarcha totius Hungariae et Plagenarum^[26] (hic est Bucurestiensis in Valachia), alter dicitur Metropolita partis Ungro-Valachiae geritque vices amaseni^[27] (qui erat ante aliquot annos Metropolita Albae Carolinensis in Transilvania, hodie vero Episcopatus Fogarasiensis) et alius in Moldavia seu Nigra-Valachia^[28] (Iassiensis).

Secundo, constat ex litteris Vladislai, Hungariae Regis, privilegialibus Episcopum Munkacsensem et Maramarosiensem Archiepiscopis Valacho-Transilvaniensibus subordinatos fuisse, quarum tenor sequitur in haec verba^[29]:

„Nos Vladislaus^[30], Dei Gratia Rex Hungariae et Bohemiae etc., memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis, quod venerabilis et religiosus frater Hilarius, prior Claustrisive

Monasterii Ecclesiae Beati Michaelis Archangeli in Maramarosio fundati, Graece fidei professor, Nostrae Maiestatis accedens in praesentiam, exhibuit et praesentavit quasdam litteras privilegiales Reverendissimi Patris Antonii, quondam civitatis Constantinopolitanae, Novae Romae, ac totius orbis Patriarchae, in pergameno, Graecis litteris exaratas sigilloque suo plumbeo impendenti consignatas. Et, cum hoc etiam earundem litterarum exemplum verbo tenus in Latinum traductum de et super nonnullis indultis iuribusque et libertatibus eidem Ecclesiae Sancti Michaelis per eundem, concessis inferius in tenore eiusdem exempli denotatis et specificatis, supplicans Maiestati Nostrae ut litteras huiusmodi patriarchales ac omnia in eisdem contenta, ratas, gratas et acceptas habere ac pro eodem Fratre Hilario suisque successoribus universis ecclesiaeque praenotata^[31] innovantes perpetuo valituras gratiose dignaremur confirmare, nos igitur huiusmodi supplicatione memorati fratris Hilarii exaudita et clementer admissa praescriptas litteras dicti Patriarchae, non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte viciatas conspeximus praesentibusque litteris nostris similiter privilegialibus earundem exemplum de verbo ad verbum inseri et inscribi facientes, eas et omnia in eis contenta eatenus quatenus eadem rite et legitime existunt emanatae viribusque earum veritas suffragatur acceptamus, approbamus et ratificamus ac pro eodem claustro Sancti Michaelis Archangeli et consequenter pro fratre Hilario suisque successoribus universis innovantes perpetuo valituras confirmamus. Ita tamen quod ipse Frater Hilarius Prior et sui successores, Episcopo de Munkács sui ordinis reverentia, Archiepiscopo vero de Transilvania modernis et futuris, veluti superioribus suis debitam subiectionem et obedientiam praestare debeant et teneantur. Harum nostrarum quibus secretum sigillum nostrum, quo ut Rex Hungariae utimur, est appensum

vigore et testimonio litterarum mediante. Datum Cassoviae per manus Reverendissimi in Christo, Patris Domini Thomae^[32], Episcopi Ecclesiae Iaurinensis et postulati Agriensis aulae Nostrae summi et secretarii cancellarii ac fidelis nostri dilecti, 14 die mensis Maii, Anno Domini 1494, regnorum Nostrorum Hungariae etc., anno quarto, Bohemiae vero 24”.

Neque officit quod patroni dicti monasterii ex Marmatia ad Antonium Patriarcham Constantinopolitanum pro privilegialibus litteris longe antea anno nempe 1391 recurrerint, dictus enim Antonius Patriarcha cum Romana Ecclesia unionem fovebat, provinciae vero istae Daciae et Illyricae iure patriarchali ad sedem Constantinopolitanam tunc spectabant, neque rex Vladislaus pro schismaticis sed pro Graeco-Catholicis litteras has recognovit et confirmavit, quippe Graeca fides (quae voces litteris istis insertae habentur) non schisma, sed ipsum ritum et disciplinam Graecam significat.

Porro Valachos a quarto saeculo, quo Christianam religionem amplexi sunt, usque ad saeculum XV, cum Romana Ecclesia unitos fuisse ex *Monumentis Historiae Ecclesiasticae* colligitur, neque cum Graecis saeculo XIII, quo schisma Graecorum propter captam per Latinos Constantinopolim maxime grassabatur, se ab obedientia Romanae sedis divulserunt, contemptis Graecorum studiis et promissis, quod ex Ioannicii^[33] Valachorum Regis ad Innocentium III scripta in haec verba epistola colligitur:

„Ubi ad Graecorum aures pervenit me ad vos nuntios misisse, adfuerunt ab Imperatore et Patriarcha legati mihi dicere iussi: Ad nos convertere, Imperatorem te coronabimus et Patriarcham dabimus, sine quibus dignitatibus regnum tuum stare nequit. Ego vero oblata respui, quia servus Sancti Petri et Sanctitatis tuae esse cupio, hinc misi ad te Archiepiscopum meum cum

pecunia signata, misi etiam vasa, vestes sericas, ceram, equos et mulos, ut quantum te reverear probarem”^[34].

Et alibi: „Chrisma non habemus, illud antea a Graecis accipiebamus, qui hodie nos aequae ac vos Romanos oderunt”.

Sequuntur Pontificis Innocentii III Epistolae ad Principem Ioannicum: „Nos, audito quod de nobili urbis Romanae prosapia progenitores tui originem traxerint, et tu ab eis sanguinis generositatem traxeris et sincerae devotionis affectum, quem ad Apostolicam Sedem geris quasi haereditario iure, iam pridem te proposuimus litteris et nuntiis visitare”^[35].

Et alio loco: „Ut populis Valachorum tam in spiritualibus, quam et temporalibus consulamus, illius auctoritate nixi, qui Davidem unxit per manum Samuelis, te Regem eorum opera Cardinalis Leonis, legati nostri, constituimus, mittimus sceptrum ac coronam, quae nostro nomine tibi dabit, ac iuramentum tuum recipiet te subditosque tuos in obsequio Romanae Ecclesiae perseveraturos”^[36].

Praeter Ioannicum tres alii praedecessores Valachorum principes nominanter Simeon, Petrus et Samuel, per Romanum Pontificem in reges uncti sunt (Fleur., <*Hist. Eccl.*>, lib. XV, § 53 et lib. XVI, § 7)^[37].

Consequenter, etiam saeculo XIV Valachos et Moldavos fuisse unitos satis indicat *Historia Ecclesiastica Fleurii*, libro XCVII, paragrapho 14^[38]. Sed et saeculo XV Valachos in unione magis confirmatos fuisse constat ex *Historia Concilii Florentini*, in quo Principum eorum oratores et Archiepiscopus Damianus (cuius consilio Iosephum, Patriarcham Constantinopolitanum, in unienda Graeca Ecclesia plurimum usum fuisse, conqueritur schismaticorum nequissimus Sylvester Syropulus^[39] in sua *Historia Concilii Florentini*) cum uno Archipresbytero Constantino totius gentis Valachicae nomine

adfuerunt et subscripserunt. Postea, etiam anno 1474 Valachiae Princeps sacra Apostolorum limina Romae visitavit. Item, Stephanus Magnus, Moldaviae Princeps spoliis de Turcis reportatorum partem Summo Pontifici, partem regibus Hungariae et Poloniae submitit.

Post haec, ubi saeculo XVI, Moldaviae Valachiaeque populi Turcis tributarii facti sunt, non ipsis integrum erat communionem cum Sede Romana amplius fovere, Valachi vero Transilvaniae, Marmatiae Partiumque Hungariae coloni sub Hungariae Regibus et Transilvaniae Principibus catholicis unioni sacrae amplius adhaerebant; ac primum per istos acatholicos Transilvaniae Principes, ad schisma cuncti ipsumque Calvinismum non pauci, ut in Hatzeg et alibi videre est, variis artibus inducti sunt et quidem familiae nobilissimae. Manifesta seductionis huius argumenta habemus, libros plures perverso Calvinistarum studio in Transilvania variis in locis idioma Valachico editos plurimis erroribus et confictis adversus religionem catholicam calumniis et imposturis scatentes, uti sunt:

Psalterium Carolinae impressum, in cuius praefatione adversus Romanum Pontificem et religiosus ritus Latini Patres turpiter invehuntur.

Novum item *Testamentum* pariter Carolinae prelo datum, in quo praeter alios errores insertos, vocitant Catholicos pseudo-prophetas, Papam antichristum, Iesuitas antichristi praecursores. Sunt et alii huius furfuris libri^[40].

Ast perversissimus omnium prodiit, iussu Georgii Rákóczi, *Catechismus* Valachicus, in quo sacramenta impugnant et convellunt cultus imaginum et reliquiarum, ieiunia, officium ecclesiasticum, vota evangelica, omnes denique sacros ritus et caeremonias idololatriam, superstitiones et nenas enormes compellant et ex sacris litteris subvertere adnituntur.

Dum his perversis Calvinistarum conatibus clerus populusque^[41] in Transilvania Valachicus reniteretur, coeperunt iidem Calvinistae saevioribus mediis, vinculis nempe, carceribus, illusoriis degradationibus ipsisque adeo mortibus Clerum, praesertim Archiepiscopos deterrere, cruciare et dilaniare. Sic fecere Archiepiscopo Sabbae Secundo Balasfalvae in castello Principis Apafi, cuius iussu dictus Sabbas ad internecionem fere primum verberatus dein in ecclesia Vincii^[42], spectante populo, paludamentis Pontificalibus per modum degradationis in Ecclesiae opprobrium publice exutus, in carcerem coniectus indeque rursus singulis diebus Veneris eductus et ad mortem usque fustigatus est.

Exinde superintendens Calvinistarum Synodis Ecclesiasticis Valachorum praesidebat, hunc quatuor Archidiaconi de clero Valachico in cathedra sublimatum humeris suis in Synodum deferre cogebantur nihilque citra huius praesidentiam clero Valachico eiusque Archiepiscopis et Episcopis in rebus spiritualibus integrum erat decernere.

Sub iisdem acatholicis Transilvaniae Principibus novum Valachos ad Calvinismum seducendi medium excogitatum est, similis nempe sibi in pane et vino, sine ulla praemissa consecratione, cenam Domini sumendi modus, quem a tempore Paschali „pascha” nominarunt, et ad tollendum sacrosanctae Eucharistiae usum introducere conati sunt, unde paulo post dicere possint Valachos in praecipuo et substantiali fidei articulo sibi similiores ac ipsos Catholicos esse, quemadmodum et hodie ad abalienandos a sacra cum Romana Ecclesia unione populi huius animos ex hoc ipso introducto iam Paschae abusu passim dictitant ipsosque schismaticos idem dictitare docent nequissimi impostores.

Ac Christus Dominus portas inferi, Calvinistarum nempe illorum machinationes adversus Ecclesiam spon-

sam suam in his etiam tentationum fluctibus non sivit praevalere, verum non modo unitos Ecclesiae suae pastores, sed et disunitos Orientalis Ecclesiae viros ecclesiasticos adversus Calvinianorum huiuscemodi technas et fraudes detegendas reprimendasque excitavit.

Nam ut unitum Clerum qui populum similes errores continuo dedocet sileamus, ipse etiam Antimus Valachiae Archiepiscopus cognita istiusmodi perversa Calvinistarum arte novum hoc, pascha una cum iis, qui Eucharistiae loco sumerent, condemnat in *Pastorali* sua *encyclica*.

Dum Calviniani adversus Ecclesiam hanc molimina ista agebant librosque pestilentos edebant in Romanam Ecclesiam, plurimum invehebantur et calumniabantur. Praevidebant enim Valachos, quos cum Romana Ecclesia unitos invenerant, neutiquam sibi uniri posse prius quam iidem in Ecclesiae Romanae odium inducerentur.

Haec, ad dignoscendas graves Ecclesiae huius quas ab acatholicis perpetiebatur persecutiones, tentationes et vicissitudines, in digressu, dicta sufficiant. Ad propositum redimus, Sedem nempe Archiepiscopalem Valachorum in Transilvania ex ipsis etiam iussu studioque heterodoxorum impressis libris Valachicis ostensuri.

Itaque, tertio: extat *Liber concionatorius* Valachicus sub Christophoro Bathorio 1580 Coronae per Saxones editus, in cuius titulo et praefatione haec leguntur:

„Tempore magni a Deo illustrati Archiepiscopi Gennadii qui in tota ditione suae celsitudinis (Christophori Bathori) Dei gratia rector fuit religionis christianae, ego Hrezsil (Herschel) Lucász, iudex Coronensis civitatis et districtus Burzelland (seu Barcensis) Dei adiutorio et voluntate horum omnium et consilii mei et aliorum, meis expensis hunc librum imprimi curavi in civitate Corona”. Et infra: „Consilium inivi cum Sanctissimo Metropolita Magno Gennadio

totius Transilvaniae Principatus et districtus Varadinensis”^[43].

Quarto, 1641, Albae Iuliae modo Carolinae tempore Principis Georgii Rákóczi *Liber concionatorius* imprimitur, ubi haec habentur:

„Miseratione divina, ego Archimetropolita Gennadius supplicavi suae celsitudini Georgio Rákóczi ut imprimantur hic in Principatu suae celsitudinis libri Valachici et sua celsitudo annuit desiderio meo ut imprimantur. Quod opus, morte praeventus, praedictus Archimetropolita absolvere non potuit, sed ego, miseratione divina, successor, Orestes Archimetropolita, videns hoc divinum opus inchoatum consummavi”^[44].

Quinto, *Psalterium* anno 1651 ex Hebraico in Valachicum versum sumptibus et iussu eiusdem Principis per ipsosmet Reformatos^[45], in dedicatione ad eundem Principem haec leguntur:

„Haec videns et considerans celsitudo tua, clementissime Domine Princeps, ad maiorem Dei gloriam iniunxisti nobis servis celsitudinis tuae (id est togatis Reformatis^[46]) una cum Simeone Stephano Metropolita Valachorum de Alba Iulia”^[47].

In titulo vero libri eiusdem haec habentur:

„Suadente et mandante sua celsitudine sumptibus suae celsitudinis Georgii Rákóczi impressus est hic liber in typographia suae celsitudinis”.

Sexto, *Novum Testamentum* iussu et expensis Georgii Rákóczi impressum. In subscriptione dedicationis ad eundem Principem haec habentur:

„Minimus et humillimus servus celsitudinis tuae, Simeon Stephanus Archiepiscopus et Metropolita cathedrae Albae Iuliae, Vadensis et Maramarosiensis”^[48].

Septimo, *Breviarium* anno 1696 Cibinii impressum, in cuius dedicatione leguntur: „Ad Reverendissimum et Deo dilectissimum Dominum Theophilum Metropolitam

Albae Iuliae, Vadensem, Maramoresiensem et Silvasiensem etc”^[49].

Octavo, exstat Balasfalvae Dyptichon Metropolis Carolinensis in quo sedecim Archiepiscopi iuxta temporum seriem ab anno 1528 hoc ordine inserti leguntur:

- I. Archiepiscopus Ioannes I^[50]
- II. Archiepiscopus Theoctistus
- III. Archiepiscopus Gennadius
- IV. Archiepiscopus Orestes I
- V. Archiepiscopus Theophilus I
- VI. Archiepiscopus Stephanus
- VII. Archiepiscopus Gerasimus
- VIII. Archiepiscopus Orestes II
- IX. Archiepiscopus Ioannes II^[51]
- X. Archiepiscopus Daniel
- XI. Archiepiscopus Sabbas I
- XII. Archiepiscopus Iosephus
- XIII. Archiepiscopus Iosaphat
- XIV. Archiepiscopus Sabbas II
- XV. Archiepiscopus Barlaam

XVI. Archiepiscopus Theophilus II. Sub isto Archiepiscopo Principatus Transilvaniae ad Augustissimam Domum Austriacam revolutus est et de restauratione sacrae unionis, quae sub Principibus acatholicis exstincta fuerat, agitari coeptum.

XVII. Archiepiscopus Athanasius, sub quo totius cleri populique Valachici per Principatum Transilvaniae diffusi, divina clementia et divi Leopoldi Imperatoris apostolico studio tot votis optata unio revixit.

Archiepiscopatu huic Caroliensi mox fati Archiepiscopi Athanasii tempore Ioannes Constantinus Brancovan, Sancti Regii Imperii Princeps et Valachiae Vaivoda, certum praedium donavit in Valachia, quam

dotem litteris quoque donationalibus munivit et confirmavit, tenoris sequentis:

„Ioannes Constantinus de Bassarab, divina favente clementia Princeps et Dominus totius Ungro-Vlachiae, sanctae et divinae Metropoliæ Albae Iuliae et Archiepiscopatui Transilvaniae, sub invocatione sanctissimæ et vivificæ Trinitatis, cuius domum residentialem antiquitate collapsam ex fundamento fieri et erigi curavit in Domino defunctus quondam prædecessor noster Ioannes Michael Princeps, Reverendissimo item patri Athanasio Metropolitæ totique Synodo Sanctæ Metropoliæ trado possessiones in campo „Merisianilor” dicto districtus Argis ex toto territorio ex campo, ex silva et aquis et pomario pagi cum omnibus proventibus qui essent. Quapropter mea dominatio hoc dominationis meæ scriptum tradidit simul cum omnibus contractibus factis in emptione harum possessionum Reverendissimo Patri Athanasio Metropolitæ Transilvaniae et toti Synodo Metropolitæ ut iure optimo teneant et possideant hanc possessionem in campo „Merisianilor” dicto cum omnibus proventibus a liminibus usque ad limites. Datum in urbe Principatus nostri Bukuresty, mense Iunio 15, anno principatus dominationis meæ 12, a condito vero orbe 7208, a Domino autem nostro Iesu Christo 1700.

Ioannes Constantinus Princeps, Stephanus Cantacuzeno cancellarius”.

Sed et antea Sedes Metropolitana Carolinensis iam per Michaellem Valachiae Principem, iam per alios varios Valachicos Principes donata, restaurata et dotata exstitit.

Denique Augustissimus Imperator Dominus Leopoldus, præfatum Athanasium in suo benigno decreto anno 1705 medio Comitibus Seau^[52] emanato Archiepiscopum Carolinensem nominat et agnoscit, quemadmodum ex eiusdem exemplaris extractu videre est:

„Cum Illustrissimus et Reverendissimus Dominus Athanasius Orientalis Ecclesiae graeci ritus per Transilvaniam Archiepiscopus suo et totius neo-unitae communitatis Valachorum nomine medio supplicis libelli instantiam fecisset ut domus extra arcem Albae Carolinae sita anno 1700 pro domo monetaria deputata et ex parte consumpta, post vero officialibus monetariis pro re monetaria incommoda reperta, dictae neo-unitae Valachorum communitati concederetur, praesertim cum intentio sit in domo illa Scholas Valachico-Latinas erigendi et intuitu huius motivi Commissio Cameralis pro nunc in Transilvania existens supramemoratum Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Archiepiscopi petium sua informatione secundasset et sub 20 Augusti anno 1703 mox fatae Camerali Comissioni per excelsum Caesarea-Aulicam intimatum fuisset, quod sua Caesarea Maiestas petitam istam domum Domino Archiepiscopo et neo-unitae Valachorum communitati benigne concesserit et ut eodem ipsis consignetur, quod vero superveniente et etiam nunc durante rebellione in effectum deduci non potuit, ideo pro meliori securitate tam Domini Archiepiscopi quam totius neo-unitae Valachorum communitatis per praesentes cessionales iisdem saepius memorata domus una cum adiacente area et appartenentiis nomine suae Caesariae-Regiae Maiestatis conceditur et confertur, ita ut pacatis (quod Deus faxit) temporibus domum istam consignandam apprehendere, occupare, exstruere et in destinatum usum libere convertere possint. In cuius rei fidem istas cessionales subscripsimus et sigillis nostris roboravimus. Cibinii die 5 Maii, anno 1705.

Ioannes Honorius Sancti Regii Imperii Comes ac Dominus de Seu^[53], Liber Baro in Wierding, Sanctae Caesariae Regiaeque Maiestatis Camerarius Excelsae Camerae Aulicae Consiliarius necnon in Transilvaniae

regno deputatae cameralis commissionis praeses. Manu propria^[54], Georgius Eckler^[55], manu propria^[56].

Tum ex his tum ex ipso ornatu seu paludamentis Archiepiscopo propriis, quibus Episcopi huius Ecclesiae per usum a maioribus acceptum etiamnum utuntur, luculentissime constat Sedem istam antiquitus fuisse Metropolitanam atque ad ipsa usque assumptae cum Catholicis unionis sacrae tempora titulis et praerogativis Metropolitanis ornatam usamque fuisse ac plures Episcopatus nimirum Vadensem, Maramarosensem, Silvasiensem, Varadinensem et subinde Munkacsiensem eidem Metropolitanae Sedi suffraganeos quondam fuisse. Ex post vero ubi theologus Latini ritus ad latus Archiepiscopi Athanasii caeterorumque huius Ecclesiae adiunctus est et Sedes Metropolitana Carolinensis Fogarasinum sub Episcopo Patakio translata, coepit vocari Sedes Episcopalis Fogarasiensis. Patakus nempe, in scholis iesuitarum doctus et enutritus, partim ipsorum iesuitarum artibus, partim eo praeiudicio inductus quod nullus Episcopatus pro catholico haberi possit qui non sit per Sedem Pontificiam consecratus et benedictus, bullas erectionis et consecrationis Episcopatus tantum Fogarasiensis et non amplius Archiepiscopatus a Curia Romana sollicitavit et obtinuit; inordinatum nempe suae erga Romanam Sedem fidelitatis argumentum, magnum peperit clero populoque Valachico detrimentum^[57] taliterque ius metropoliticum in episcopale contractum^[58]. Sed et hoc nimium coarctatum nostris hisce temporibus vidimus, quae iurium metropolitanorum coarctatio et limitatio post susceptam Sanctam Unionem quomodo-cumque facta (id enim et si sciamus, enarrare non est huius loci) quantum Unioni Sacrae totique Ecclesiae huic nocuerit cunctis notum est.

Profecto nec ordo caritatis nec circumspectum commendandae unionis sacrae motivum erat favores et

iura ecclesiastica, quibus Ecclesia haec in schismate gaudebat, ex post cum unione ipsa, cuius intuitu amplioribus eadem haec Ecclesia insignibus digna fuisset, restringere et odia ampliare.

En brevi hoc tempore a quo Excelentissimus praesul noster Gregorius Maior cum sua sede a theologi Latini ritus obligatione absolutus atque benignissimis honoris insignibus auctus^[59] et debitae assistentiae ordinibus caesareo-regiis munitus est totique clero et populo conspicuus et ornatus factus, non sufficimus dinumerare hominum de populo isto myriades ad ovile Christi quotidie advolantes.

Neque per hoc sedes haec metropolitana ius metropoliticum amisit, quod ad minorem translata sit, de *Canone enim Trullano* 38 et 39 cautum est^[60]: „Ut si iniuria temporum et incursione barbarorum factum est quod episcopus aliquis aut metropolita de una civitate maiori ad minorem aut plane ad pagum transeat, gradum servet et, adveniente feliciore tempore, sedem suam rursus rehabeat”. Quemadmodum et sedes haec tametsi antiquo suo iure interea impedita sit, consultissime tamen acceptabili isto tempore ita suadente in pristinum statum metropolitanum restitui posset cum maximo in utramque rempublicam^[61] emolumento.

Imprimis enim vel sola Transilvania capax est unius metropolitanae et unius suffraganei episcopi, tanto siquidem populo in Transilvania Valachico (in quo 188.330 patres familias circiter Ecclesiae vero in universum 1.695 circiter numerantur) unus episcopus regendo et gubernando impar est omnino. Hinc etiam evenit ut, cum Episcopi Fogarasienses tantae populorum multitudini debite invigilare nequiverint, schismatici, impostores ceu lupi rapaces gregem eorum dissipaverint et totum paene nuper suffocaverint. Cum itaque divina favente clementia populus iste indefessis praesulis nostri Excelentissimi

Gregorii Maior conatibus ad unionem sacram in dies magis magisque recurrat, ne rursus pastorum defectu ingruente aliqua tentatione fors relabatur, vel haec sola ratio pro uno Archiepiscopatu et uno saltem Episcopatu ritus Graeci in Transilvania erigendis satis militat.

Quid si Marmatiam (quae sub Episcopo Barone Klein occasione incorporationis Comitatus Maromorosiensis Hungariae regno factae ab hac diocesi primum avulsa est), quid si districtum Bihariensem, Szatmariensem, Hevesiensem, Aradiensem, Banatum, Moldaviae, Valachiae et Bulgariae partes ad Coronam Hungariae de iure spectantes quas etiam cum bono Deo huic imperio Austriacae domus subiectum iri speramus, desideramus et Deum incessanter oramus, circumspexerimus? Tantam profecto in his Transilvaniam circumiacentibus provinciis gentis Valachicae partim unitae, partim ad hanc pronissime reperiemus multitudinem, quae caeteros ritus Graeci populos ad domum Austriacam pertinentes copia ac numero, longe amplius superat^[62].

Iam vero tantum populum Valachicum sive ad conservandum in unione, qui unitus est, seu uniendum adhuc, dum disunitum tutum non est, ac minus consultum aliis nationibus praesertim Ruthenicae et Polonicae quod ius metropoliticum subicere, nihil enim Orientalium cum Romana Ecclesia unionem fidei commendat magis quam accurata disciplinae ritusque Graeci custodia atque observatio, hanc non modo Ecclesia Graeca exigit, verum et Summi Pontifices Romani frequentissimas de ritibus sacris non permiscendis, sed intacte custodiendis bullas et decreta sua ediderunt, ex quo vel maxime observassent populos Graeci ritus plurimum inde turbari, scandalizari atque discindi.

Porro magnum Ruthenos, praesertim Polonos inter et Valachos in sacris ritibus, ecclesiastica disciplina ipsisque moribus discrimen interest. Illi enim variis subinductis

novitatibus ab institutis ritibus et caeremoniis Graecae Ecclesiae in tantum desciverunt, ut nec Graecus nec Latinus dignoscere possit eos sacra facientes cuiusnam sint ritus, cum nec Graecus ille sit, nec Latinus, sed tertius ex utroque pro lubricitate sua conflatus. Unde nil mirum est si Russi ob adulteratum Graecum ritum tantopere eos abominari et persequi adeant. Profecto novitates istiusmodi, non modo particularem, sed et universalem Ecclesiarum unionem plurimum discommendant. Exemplum huius rei potentissimum habemus cum nostris Transilvaniae Valachis, qui ritum et disciplinam Graecam sacram rectamque adeo custodiunt ut solo rumore quod per unionem ritum Graecum aboleri intenderetur, isto, inquam, solo ab impostoribus confecto rumore et metu percussi, adversus proprios pastores extreme permoti fuerint et debacchati.

Quod si itaque solus rumor et metus vanus tantam Ecclesiae adferre potuit perniciem, quid sperandum est ubi populus iste Polonum metropolitam nullum paene ritus Graeci signum et vestigium prae se ferentem sibi in spiritualibus et ritualibus praefectum vident aut audirent? Certo certius non modo de disunitis sive Valachis seu Rascianis uniendis spem quam habemus amittimus, sed et respectu eorum qui modo magno sudore et labore turmatim ad unionem accurrunt, oleum et operam facillime exinde evenire potentius amittamus.

Quae tamen sapientia maiorum consilio diiudicanda subscripsimus humilemque nostram opinionem eorundem scrutinio submittamus et subservimus.

Traducere

[Samuil Micu]^[1]

**DESPRE ORIGINEA, DEZVOLTAREA,
CONVERTIREA ROMÂNILOR, PRECUM ȘI
DESPRE EPISCOPII, ARHIEPISCOPII ȘI
MITROPOLIȚII LOR,**

1774

Populațiile românești ce locuiesc în zilele noastre în Valahia, Moldova, Transilvania, în unele părți ale Ungariei^[2] și deopotrivă ale provinciilor Banatului, Basarabiei, Bulgariei, Albaniei și Podoliei, precum și în Noua Serbie^[3] de sub Împărăția Rusească, sunt nepoții adevărați și neamestecați ai colonilor romani (după cum arată limba însăși, obiceiurile, spiritul și firea lor). Pe aceștia împăratul Traian i-a adus aici fără număr, după ce l-a înfrânt pe Decebal, regele Daciei, în preajma anului de la Hristos 105, în acea parte din Dacia, pe care a supus-o autorității și legilor Romei, a redus-o la starea de provincie, și unde a întemeiat cetăți, ca să păzească granițele Imperiului, să cultive ogoarele și să populeze cetățile^[4]. Așa spun scriitorii din vechime: Dio Cassius, Eutropiu, Iordanes^[5], Xiphilinus^[6], Enea Silvio^[7], Soveranul Pontif Inocențiu al III-lea, Antonio Bonfini^[8].

Cum că, printre colonii aceștia, romani, din care se trag românii, ar fi fost și familii nobile mărturisesc și inscripțiile foarte vechi de pe pietre, pe care le-a cules Ștefan Zamoscius^[9] și care astăzi ies la iveală din ruine în diferite locuri.

Aceasta o întăresc și mai mult împărații romani, născuți printre colonii amintiți: Aurelian și Galeriu zis Văcarul, născuți în Dacia Ripensis^[10], și tot acolo îngropați, precum și Liciniu și Constantin cel Mare

însuși, al cărui pământ natal a fost, mai târziu, Naissus din Dacia Mediterană^[11], cetate de mai înainte locuită de coloni romani.

Apoi, cu trecerea timpului, acest preanobil vlăstar roman s-a adâncit pe sine în cea mai mare neștiință, prin felurite lovituri ale sorții, prin nedreptățile vremurilor și prin invaziile hunilor, grecilor, bulgarilor, turcilor, tătarilor și ale altor barbari, și prin pustiiri, războaie ucigătoare, asupriri, precum și prin îndelungata supunere, dar mai ales fiindcă a schimbat literele latinești, pe care le folosea înainte, pentru slovele chirilice, după felul sârbilor și rușilor, după cum mărturisește Cantemir, Principele Moldovei^[12].

Între timp, însă, prin mila divină și prin clemența, dărnicia, îngrijirea și prin buna voire maternă a iluștrilor și binecuvântaților împărați ai casei de Austria, Leopold, Iosef, Carol, și a preavenerabilei și fericit-stăpânitoarei Împărătese^[13], această națiune este întoarsă pe zi ce trece dinspre tenebrele ignoranței și de la oceanul schismei, și este instruită spre cultivarea obiceiurilor și a spiritului și în religia catolică.

Valahii se cheamă așa, nu de la Flaccus^[14], cum își închipuie Bonfini^[15] și Enea Silvio^[16], ci pentru că băștinașii acelor locuri au fost numiți de către panoni „ola”, de la „oláz”, care înseamnă italian, de unde vine și numele de „olahi”, cu care îi numea și Zamoscius. Mai degrabă, însă, ceea ce pare și mai verosimil^[17], etimologia numelui „vlah” provine din cuvântul ilir „vlah”, ce denumește pe român, latin și italian la iliri, bulgari, croați și la celelalte popoare ce vorbesc această limbă și cu care conviețuiau și încă mai conviețuiesc românii: așa are mai mult sens.

Că trecerea românilor la Hristos este foarte veche se vedește tocmai din aceea, că documentele istorice nu transmit nici timpul, nici autorul sigur al convertirii lor

complete; este de netăgăduit, totuși, că românii erau creștini în secolul al IV-lea. Mai cu seamă că împăratul Constantin cel Mare, de a cărui putere ascultau populațiile din amândouă Daciile^[18] și din mai toată lumea, oricât de departe s-ar fi întins, când a început să lupte dintr-o minune, pe la 312, sub steagul lui Hristos, a făcut legi și a dat porunci să se interzică statuile în toate provinciile imperiului său, precum și în Dacia, țara lui de baștină, și să se introducă religia creștină, iar în anul 316, în ziua de 7 iunie, într-adevăr, scriindu-i lui Protogene, episcop în Dacia, a dat două legi, prin care institua două noi moduri de dezrobire a creștinilor (Fleury, *Istoria bisericească*, cartea a X-a, paragraful 20)^[19].

Același Protogene, episcop al Daciei, a participat, în anul 325, la primul Conciliu Ecumenic de la Niceea^[20]. Apoi, în anul 347, la Conciliul de la Serdica^[21], cu numitul episcop Protogene, au fost mai mulți episcopi din Dacii, pe nume: Gaudentius („Bucur” pe limba poporului) din Dacia, din cetatea Naissus, Vitalis din Dacia Ripensis, din cetatea Aquis, Calvus din Dacia Ripensis, din cetatea Castrul lui Marte, Marcus din Dacia, din cetatea Siscia. Reiese, chiar din titlul epistolei Conciliului Sinodal de la Serdica adresată episcopilor întregii Biserici Catolice, că episcopii ambelor Dacii au fost de față.

Încă reiese limpede că mai mulți au suferit martiriul pentru Hristos pe vremea aceea, pe la anul 374, în Valahia, din spusele lui Fleury în *Istoria bisericească*, cartea a XVI-a, paragraful 43, unde spune că Sfântul Sava martirul a fost aruncat și înecat în râul Musea (astăzi Motru) din Valahia. Sfântul Vasile, în *Epistola* 241, a cerut ca moaștele sale să fie trimise în Cappadocia de către prefectul Daciei, Iunius Soranus Cappadocianul. Numitul tribun Soranus a trimis aceste moaște în țara lui, Cappadocia, cu acordul preoților valahi^[22].

Sfântul Nichita, însă^[23], Episcopul Daciei pe la anul 397 și în anii următori, a convertit o mare parte dintre dacii, geții și bessii care încă nu fuseseră convertiți și a civilizat sufletele lor sălbatice întru blândețea Evangheliei, și de aceea merită să fie numit apostolul lor (așa zice Fleury, în *Istoria bisericească*, cartea a XXI-a, paragraful 31^[24]).

Mai spun unii că și Ioan Gură de Aur s-ar fi implicat în convertirea românilor.

Ajungă acestea spre a demonstra că convertirea românilor la Hristos era încheiată în secolul al IV-lea, pentru cât cer timpul, scopul și intenția noastră^[25]. Din aceste fapte, reiese cu certitudine că existau pe atunci, în mai multe locuri din Dacia, în orașele cele mai importante, arhiepiscopi, iar altundeva, episcopi, fără a căror cârmuire pastorală Republica Creștină nu poate nicicum să dureze. Dintre aceștia, pe lângă cei pe care i-am pomenit mai sus că au fost la Conciliile de la Niceea și de la Serdica, actele semnate de dâșii arată că au mai fost și alții, la alte concilii. Așadar, ca să atingem chestiunea la obiect, lăsând deoparte lungile digresiuni ale vremurilor, în cele ce urmează se demonstrează că scaunul arhiepiscopal și scaunele episcopale pentru români din acest Mare Principat al Transilvaniei sunt foarte vechi.

Mai întâi, în tomul al XVII-lea al ediției venețiene a *Istoriei bizantine*, în paragraful 351, intitulat *Despre rânduiala scaunelor mitropoliților în preajma secolului al XIV-lea*, se citesc următoarele: „Se găsesc în Ungrovlahia doi mitropoliți, dintre care unul ține locul celui din Nicomedia și i se spune exarh al întregii Ungarii și al Munteniei^[26] (acesta este al Bucureștiului în Valahia), celălalt se numește mitropolitul regiunii Ungrovlahiei și ține locul celui din Amasya^[27] (care până acum câțiva ani era Mitropolitul de Alba Iulia în

Transilvania, dar astăzi subordonează Episcopatul Făgăraşului), şi un altul în Moldova sau Valahia neagră^[28] (de Iaşi).

În al doilea rând, reiese din scrisorile de privilegiu ale lui Vladislav, regele Ungariei, că episcopul de Muncaci şi cel de Maramureş au fost subordonaţi arhiepiscopilor români transilvăneni. Urmează dispoziţiile scrisorilor în aceste cuvinte^[29]:

„Noi, Vladislav^[30], prin harul lui Dumnezeu rege al Ungariei, Boemiei etc., prin actul de faţă dăm ştire că venerabilul şi credinciosul frate Ilarie, egumen al schitului sau mănăstirii Bisericii Fericitului Arhanghel Mihail, întemeiate în Maramureş, mărturisitor al religiei greceşti, venind în prezenţa Maiestăţii Noastre, a arătat şi a prezentat nişte scrisori de privilegiu ale Preacinstiului Părinte Anton, odinioară Patriarh al cetăţii Constantinopolului, Noua Romă, şi al întregii lumi, scrise pe pergament cu litere greceşti şi autentificate cu sigiliul său atârnat din plumb. Şi cum, la momentul ăsta, după ce chiar s-a tradus în latină, cuvânt de cuvânt, un exemplar din acele scrisori privitoare la unele concesiuni, drepturi şi libertăţi acordate aceleiaşi Biserici a Sfântului Mihail de către Patriarh, așa cum sunt arătate şi prevăzute mai jos în textul de lege din acelaşi exemplar, fratele Ilarie stăruia pe lângă Maiestatea Noastră să considerăm astfel de scrisori ale Patriarhului şi toate cele cuprinse în ele ratificate, acceptate şi aprobate, şi, pentru acelaşi frate, Ilarie, şi toţi urmaşii săi, precum şi pentru biserica amintită mai sus^[31], să binevoim a confirma reînnoirea privilegiilor care să dăinuie în veci, Noi, la așa o rugăminte a amintitului frate Ilarie, ascultată şi acceptată cu clemenţă, am examinat scrisorile dictate de numitul Patriarh, care erau fără ştersături sau tăieturi, şi nici nu erau stricate în vreo parte a lor, şi, punând să fie înscris şi trecut cuvânt de cuvânt exemplarul acelora în scrisorile

noastre de privilegiu, pe ele și toate cele cuprinse în ele le acceptăm, aprobăm și ratificăm, atâta vreme cât aceleași prevederi derivă din obicei și lege, și validitatea lor legală le întărește adevărul, și, înnoindu-le, confirmăm că vor fi valabile în veci pentru același schit al Sfântului Mihail Arhanghelul, și, în consecință, pentru fratele Ilarie și toți urmașii săi. Aceasta cu condiția că fratele Ilarie, egumenul, însuși, și urmașii săi trebuie și sunt obligați să le acorde supunerea datorată și ascultarea Episcopului de Muncaci, prin respectul față de rangul său, precum și Arhiepiscopului de Transilvania, ca superiori ai lor, în cele prezente și viitoare. Prin acest act al nostru, la care s-a pus drept adevărire și mărturie sigiliul nostru de taină, pe care îl folosim ca Rege al Ungariei. Dat la Cassovia, prin mâna preacinstului întru Hristos, Domnul Părinte Toma^[32], Episcopul Bisericii din Győr și Episcopul ales de Eger, cel mai înalt secretar al Curții Noastre și al cancelariei și iubitul Nostru supus, în ziua de 14 a lunii mai, în anul Domnului 1494, anul 4 al Domniei Noastre asupra Ungariei, dar anul 24 asupra Boemiei”.

Nu e un contra-argument faptul că mai-marii numitei mănăstiri au mers pentru scrisorile de privilegii din Marmația la Anton, Patriarhul Constantinopolului, cu mult înainte, în anul 1391, căci numitul Anton Patriarhul sprijinea unirea cu Biserica Romei, iar provinciile acestea ale Daciei și cele Ilirice se supuneau atunci scaunului de la Constantinopol prin dreptul patriarhal, și nici că regele Vladislav n-a recunoscut și confirmat acele scrisori pentru schismatici, ci pentru greco-catolici, căci credința grecească (cuvinte care se găsesc în aceste scrisori) nu însemna schisma, ci ritul în sine și învățătura grecească.

Apoi, din *Monumentele istoriei bisericești* reiese că românii, începând cu secolul al IV-lea, în care au îmbrățișat religia creștină, până în secolul al XV-lea, au fost uniți cu Biserica Romană, și nici în secolul al

XIII-lea, în care schisma grecilor s-a dezlănțuit cu cea mai mare forță din cauza capturării Constantinopolului de către latini, nu s-au desprins împreună cu grecii de la ascultarea față de scaunul Romei, pentru că disprețuiau strădaniile și promisiunile grecilor, ceea ce reiese din epistola lui Ioniță <Asan Caloian>^[33], regele românilor, către Inocențiu al III-lea, scrisă în aceste cuvinte:

„Când a ajuns la urechile grecilor că am trimis mesageri la tine, au apărut soli de la Împărat și Patriarh, cu poruncă să-mi zică: Trece de partea noastră, te vom încorona împărat și îți vom da patriarh, demnități fără de care domnia ta nu poate să reziste. Dar eu am respins ce mi-au oferit, căci doresc să fiu slujitorul Sfântului Petru și al Sfinției Voastre, de aceea l-am trimis la tine pe arhiepiscopul meu cu bani, am trimis și vase, haine de mătase, ceară, cai și catări, ca să-ți dovedesc cât te cinstesc”^[34].

Și, în alt loc: „Nu avem mir, îl primeam înainte de la greci, care ne urăsc astăzi la fel de mult ca pe voi, romanii”.

Urmează scrisorile Pontifului Inocențiu al III-lea către Principele Ioniță <Asan Caloian>: „Noi, auzind că strămoșii tăi se trag din neamul nobil al cetății Romei și că tu ai moștenit de la ei noblețea sângelui și sentimentul devoțiunii sincere pe care îl ai față de Scaunul Apostolic ca drept ereditar, de mult timp ți-am propus prin scrisorile și trimișii noștri să te vizităm”^[35].

Și, în alt loc: „Ca să ne îngrijim de populațiile românești, atât în cele spirituale, cât și în cele vremelnice, robi fiind puterii aceluia care l-a uns pe David prin mâna lui Samuel, te punem pe tine rege, prin mijlocirea Cardinalului Leon, legatul nostru, trimitem sceptrul și coroana, pe care ți le va da în numele nostru, și va primi jurământul tău că tu și supușii tăi veți rămâne neclintiți în slujba Bisericii Romei”^[36].

În afară de Ioniță <Asan Caloian>, trei alți principii ai românilor de dinaintea lui, anume Simeon, Petru și Samuel, au fost unși regi de către pontiful roman (Fleury, *Istoria bisericească*, cartea a XV-a, paragraful 53, și cartea a XVI-a, paragraful 7)^[37].

Apoi, *Istoria bisericească* a lui Fleury, în cartea a XCVII-a, paragraful 14^[38], arată îndeajuns că și în secolul al XIV-lea românii și moldovenii au fost uniți cu Roma. Dar, și în secolul al XV-lea, reiese că românii au fost mai favorabili Unirii din *Istoria Conciliului Florentin*, la care au fost prezenți și au semnat, în numele întregului popor român, reprezentanții principilor acestora și Arhiepiscopul Damian (de al cărui ajutor cel mai viclean dintre schismatici, Silvestru Siropulus^[39], în a sa *Istorie a Conciliului Florentin*, se plânge că s-a fost folosit de mai multe ori Iosif, Patriarhul Constantinopolului, pentru Unirea Bisericii Grecești), împreună cu un protopop, Constantin. Apoi, chiar în anul 1474, Principele Valahiei a vizitat Sfânta Casă a Apostolilor la Roma. Apoi, Ștefan cel Mare, Principele Moldovei, a trimis o parte din prăzile luate de la turci Suveranului Pontif, iar o parte regilor Ungariei și Poloniei.

După acestea, când, în secolul al XVI-lea, Moldova și Valahia au început să plătească tribut turcilor, nu le mai era la îndemână să sprijine Unirea cu Roma, însă românii din Transilvania, Marmăția și din Partium-ul Ungariei, jeleri supuși regilor Ungariei și principilor catolici ai Transilvaniei, aveau și mai mult la Sfânta Unire; și totuși, mai întâi, prin acești principii acatolici ai Transilvaniei, au fost toți duși, prin diverse meșteșugiri, spre schismă, și nu puțini chiar spre calvinism, așa cum se vede în Hațeg și în alte părți, chiar și în cazul familiilor celor mai nobile. Avem ca argumente fățișe ale acestei separări mai multe cărți, ce, în diverse locuri din Transilvania, prin strădania calvinilor, au fost editate în

limba română, cu multe erori și născociri împotriva religiei catolice, și răspândesc minciuni și înșelătorii, precum sunt:

O *Psaltire* imprimată la Bălgrad, în a cărei prefață sunt invocați fără rușine Părinții Latini împotriva Pontifului Roman și a ritualului religios.

De asemenea, un *Nou Testament* dat la tipar tot la Bălgrad, în care, pe lângă alte sminteli într-înșă vârate, îi numesc pe catolici profeți mincinoși, pe Papă, antihrist, pe iezuiți înainte-mergătorii Antihristului. Mai sunt și alte cărți de teapa ăstora^[40].

Dar, cel mai pervers dintre toate se remarcă un *Catehism* românesc, din porunca lui George Rákóczi, în care reformații luptă împotriva sacramentelor și zdruncină cultul icoanelor și al moaștelor, posturile, slujba bisericească, jurămintele evanghelice, pe scurt, aceștia numesc toate ritualurile sacre și ceremoniile idolatrie, superstiții și gogoși uriașe, și se străduiesc să le răstoarne, folosindu-se de scrierile sfinte.

Când clerul și poporul^[41] român din Transilvania au opus rezistență încercărilor perverse ale calvinilor, aceiași calvini au început, prin mijloace mai sălbatice, prin lanțuri, închisori, prin caterisiri batjocoritoare, ba chiar prin ucideri, să înspăimânte, să chinuiască și să sfășie clerul, în special pe arhiepiscopi. Așa a pățit Arhiepiscopul Sava al doilea al Blajului, în castelul Principelui Apafi, din porunca căruia numitul Sava a fost mai întâi biciuit până aproape în pragul morții, apoi în biserica din Vințu^[42], în fața poporului, dezbrăcat în mod public de hainele preoțești ca la o caterisire în oprobriul Bisericii, aruncat în carceră, și de acolo readus în fiecare zi de vineri, și, într-un final, a fost bătut cu nuielele până la moarte.

Mai mult chiar, un superintendent al calvinilor prezida asupra adunărilor bisericești ale românilor. Patru

arhidiaconi din clerul românesc erau convocați să îl ducă pe acesta înălțat pe umerii lor în adunare, în catedrală, iar clerul românesc și arhiepiscopii și episcopii români nu aveau putință să stabilească nimic în treburile spirituale fără acordul lui.

Sub aceiași principii acatolici ai Transilvaniei, a fost născocit un nou mijloc de a-i ispiti pe români spre calvinism: s-au străduit să încetățenească o modalitate de a lua cina Domnului, asemănătoare, ce-i drept, modalității cu pâine și vin, fără să o sfințească în vreun fel în prealabil, căreia i-au spus pască de la sărbătoarea Paștilor, ca să stârpească practica Sfintei Euharistii, drept pentru care, puțin timp după aceea, să poată spune că românii și chiar catolicii înșiși sunt la fel cu ei în cel mai important și substanțial articol de credință, după cum predică peste tot, până în ziua de azi, cei mai necurați impostori, ba încă îi învață și pe schismatici să predice același lucru, spre a îndepărta sufletele acestui popor de la Sfânta Unire cu Biserica Romană, pornind de la risipa de prescură, pe care deja au introdus-o.

Și nici chiar în timpul acestor turbulențe, Hristos Domnul nu a lăsat să aibă putere porțile infernului, adică șiretlicurile acelor calvini, împotriva Miresei Sale, Biserica, ci, nu doar pe pastorii uniți ai Bisericii sale, ci și pe prelații neuniți ai Bisericii Orientale i-a îndemnat să scoată la iveală și să reprime șiretlicurile și înșelăciunile de felul acesta ale calvinilor.

Într-adevăr, ca să aducem la tăcere (pe cei din) clerul unit, care continuă să învețe poporul astfel de erori, însuși Antim, arhiepiscopul Valahiei, fiindcă e cunoscută găselnița asta, necurată, a calvinilor, condamnă în *Enciclica sa pastorală* invenția asta, de a lua prescura la fel cu cei care o iau în locul împărtășaniei.

Pe când calvinii făceau aceste eforturi împotriva acestei Biserici și editau cărți pestilențiale împotriva

Bisericii Romei, foarte mulți erau atacați și calomniați. Calvinii prevedeau, într-adevăr, că românii, pe care îi știau uniți cu Biserica Romei, nicicum nu se pot uni cu ei, înainte de a fi instigați la ură pentru Biserica Romei.

Ajungă acestea spuse în trecut, pentru a arăta gravele persecuții ale acestei Biserici, încercările și vicisitudinile la care o supuneau acatolicii. Revenim la subiectul principal: urmează să arătăm că a existat un scaun arhiepiscopal al românilor în Transilvania, folosindu-ne chiar de cărțile imprimate în limba română cu grija și strădania celor de altă credință.

Așadar, în al treilea rând: există o *Carte de predici* în limba română, editată pe vremea lui Cristofor Báthory în 1580, la Brașov, de către sași, în ale cărei titlu și prefață se citesc acestea: „...în zilele marelui, de Dumnezeu luminat, arhiepiscopului Ghenadie, ce-au fost spre tot despusul Măriei Lui, cu mila lui Dumnezeu, cârmuitoriu legiei creștinească [...], eu, jupânul Hârjil Lucaci, județul Brașovului și a tot ținutul Bârsei, jăluii și ded de le tipării în lauda Tatălui și Fiiului și Duhului Sfânt, în cetatea ținutului Domniei Meale, în Brașov”. Iar mai jos: „Și foarte mă sfătuii cu luminatul mitropolitul, marele Ghenadie, den tot ținutul Ardealului și al Orăziei”^[43].

În al patrulea: în 1641, la Alba Iulia, numită de curând Carolină, în timpul lui George Rákóczi, a fost imprimată o *Carte de predici*, unde se citesc acestea: „Cu mila lui Dumnezeu eu, arhimitropolitul Ghenadie, [...] mă jăluiei Măriei Sale, lu crai Racolți Gheorghie, de acest lucru, să tipărească cărțile aice, în țara Măriei Sale, și Măria Sa mi-au dat voie să tipărească. [...] Derept aceea, [...] iară când au început a se tipări aceaste cărți, noao ni se tâmplă petreacere de pre ceastă lume, [...] cu mila lu Dumnezeu, Iorist arhiimitropolit, văzând acest lucru dumnezeiesc, [...] foarte mi se îndulci inima și mă bucuraiu drept să se întărească legea creștinească și credința dumnezeiască”^[44].

În al cincilea: o *Psaltire* din anul 1651, tradusă de către reformați^[45] din ebraică în română, pe cheltuiala și din porunca aceluiași Principe. În dedicația către Principe, se citesc acestea: „Acestea toate văzându-le și luându-le aminte, Măriia Ta, milostive Doamne Craiu, foarte dumnezeiaște și pre mare lauda lui Dumnezeu, ai porâncit noao, slugilor Măriei Tale [adică înalților demnitari ai reformaților^[46]], împreună cu Semeon Stefan, mitropolitul din scaunul Belgradului”^[47].

Iar în titlul aceleiași cărți, se găsesc următoarele: „cu îndemnarea și porunca, dempreună cu toată cheltuiala Măriei Sale”.

În al șaselea: un *Nou Testament* imprimat din porunca și pe cheltuiala lui George Rákóczi. În partea de jos a dedicației către același Principe, se găsesc acestea: „Slugă mai mică și plecată a Mării Tale, Simion Ștefan, arhiepiscop și mitropolit scaunului Belgradului și a Vadului și a Maramurășului și a toată Țara Ardealului”^[48].

În al șaptelea: un *Ceasloveț* din anul 1696, imprimat la Sibiu, în a cărei dedicație se citește: „Cătră preaosfințitul și în Dumnădzău luminatul, chir Teofil, mitropolitul Belgradului și a Vadului și a Maramurășului și a Silvașului”^[49].

În al optulea: există la Blaj un diptic al Mitropoliei Bălgradului, în care se citesc 16 arhiepiscopi enumerați cronologic, începând cu anul 1528:

- I. Arhiepiscopul Ioan I^[50]
- II. Arhiepiscopul Teoctist
- III. Arhiepiscopul Ghenadie
- IV. Arhiepiscopul Iorest I
- V. Arhiepiscopul Teofil I
- VI. Arhiepiscopul Ștefan
- VII. Arhiepiscopul Gherasim
- VIII. Arhiepiscopul Iorest al II-lea

IX. Arhiepiscopul Ioan al II-lea^[51]

X. Arhiepiscopul Daniil

XI. Arhiepiscopul Sava I

XII. Arhiepiscopul Iosif

XIII. Arhiepiscopul Iosafat

XIV. Arhiepiscopul Sava al II-lea

XV. Arhiepiscopul Varlaam

XVI. Arhiepiscopul Teofil al II-lea. Sub acest arhiepiscop, Principatul Transilvaniei a revenit la augusta casă a Austriei și a început să se vorbească despre restaurarea Unirii Sfinte, care fusese distrusă sub principii acatolici.

XVII. Arhiepiscopul Atanasie, sub care Unirea aleasă prin atât de multe voturi a întregului cler și popor românesc din Principatul Transilvaniei a reînviat, prin mila divină și strădania apostolică a divinului Împărat Leopold.

Pe vremea arhiepiscopului Atanasie, pe care tocmai l-am pomenit, Ioan Constantin Brâncoveanu, Principele Sfântului Imperiu Crăiesc și Voievodul Valahiei, a donat acestui arhiepiscopat al Bălgradului o anumită moșie în Valahia. Această danie a fost întărită și confirmată prin scrisori de donație, în felul următor:

„Ioan Constantin Băsarabă, prin milosârdia dumnezeiască Principe și Domn al întregii Ungro-Vlahii, la chemarea Sfintei și de viață dătătoarei Treimi, sfintei și dumnezeieștii Mitropolii a Bălgradului și Arhiepiscopiei Transilvaniei, a cărei casă, dărâmată din pricina vechimii, s-a îngrijit să fie construită și ridicată răposatul întru Domnul, înainte-mergătorul nostru, Principele Ioan-Mihail, de asemenea și Preacinstulului Părinte Atanasie Mitropolitul și întregului Sinod al Sfintei Mitropolii, încredințez averile din moșia zisă „a Merișanilor” din județul Argeș, satele cu toată roada lor, din toată întinderea moșiei rodul câmpului, pădurii, apelor și

livezilor. Pentru aceea, departamentul meu de stat a încredințat acest înscris oficial al donației mele, împreună cu toate contractele încheiate privitor la înstrăinarea acestor proprietăți către Preacinstitul Părinte Atanasie, Mitropolia Transilvaniei și întregul Sinod al Mitropoliei, ca să țină și să stăpânească cu drept deplin această proprietate din moșia zisă „a Merișanilor” cu toată roada, dintr-un capăt în celălalt. Întocmit în târgul din Principatul nostru, București, în ziua de 15 a lunii iunie, în anul al doisprezecelea al stăpânirii mele asupra Principatului, în anul 7208 de la întemeierea lumii, iar de la Domnul nostru Iisus Hristos anul 1700, de Ioan Constantin, Principe, cancelar fiind Ștefan Cantacuzino”.

Scaunul Metropolitan al Bălgradului era însă de mai înainte, fiind înzestrat, reconstruit și prevăzut cu cele necesare acum de principele Mihai al Valahiei, dar și de către alți principii valahi.

Apoi, Augustul Împărat, Domnul Leopold, pe sus-numitul Atanasie, în binecuvântatul său decret din anul 1705, emis prin mijlocirea Contelui Seau^[52], îl numește și îl recunoaște ca Arhiepiscop al Bălgradului, așa cum reiese din acest extras al aceluiași exemplar:

„Fiindcă preluminatul și preacinstitul Domnul Atanasie, arhiepiscopul de Leagea Grecească a Bisericii Răsăritului din Ardeal, ceruse cu numele său și a tot neamul românesc, cel de curând unit prin instanție, ca casa cea din afară de cetatea Bălgradului, ce în anul 1700 se rânduise de pinzărie, iară apoi n-au plăcut pinzetarilor, să se dea numiților români mai vârtos ca să-și rădăce într-înșă școală românească și lătinească, și pentru aceasta și Comisia Camerățească, ce este acum în Ardeal, zisa cerere a prealuminatului domnului arhiepiscop o ar fi agitată prin înformația sa și ar fi și luat în luna lui august din anul 1703 înalt întimat de la Curte, că Chesaro-Crăiască Maiestatea Sa ceruta casă domnului

arhiepiscop și de curând unitei comunități românilor milostivește o au dat și au poruncit să se dea, ci pentru pornirea răscoalei, carea încă ține, fiindcă cu fapta a se da pân-acum n-au putut, drep<t> aceea, pentru mai bună securitate și a domnului arhiepiscop, și a neamului românesc, prin cesionalele acestea se dă lor numita casă și toate pertinențiile ce se țin de dânsa, cu numele Împăratului, așa ca, dând Dumnezeu mai bune vremi, casa aceea să o poată cuprinde, face, moșteni și întoarce spre folosul mai sus zis, după cum vor vrea, întru a cărui lucru mărturie cesionalele acestea le-am iscălit și întărit cu pecețile noastre în Sibiu, în 5 mai din anul 1705. Ioan Onoriu, Comitul Sfintei Împărăției Romanilor și Domnul de Sean^[53], Liber Baron în Vierding, al Chesaro-Crăieștei Măririi camerariu și consiliariu la Cămara de Curte și al Comisiei Camerățicești din Ardeal president, cu mâna sa^[54], Gheorghie Eckles^[55], cu mâna sa^[56].

Atât din acestea, cât din însăși podoabele sau straiile specifice pentru un arhiepiscop, pe care episcopii acestei Biserici încă le folosesc printr-un obicei moștenit din strămoși, reiese în mod clar că acest scaun a fost din vechime metropolitan și că, până în vremurile menționatei Sfinte Uniri cu catolicii, a fost împodobit și deprins cu titlurile și prerogativele metropolitane, și că mai multe episcopii, cu siguranță cea a Vadului, Maramureșului, Sălajului, Oradei și, la puțină vreme după aceea, cea de Muncaci i-au fost cândva supuse. Dar, de când s-a adăugat un teolog de rit latin ca auxiliar al arhiepiscopului Atanasie și al celorlalți din biserica lui, iar Scaunul Metropolitan al Bălgradului a fost mutat pe vremea episcopului Patachi la Făgăraș, a început să i se spună Scaunul Episcopal de Făgăraș. Într-adevăr, Patachi, ca unul școlit și crescut în școlile iezuiților, în parte pentru urzelile iezuiților înșiși, în parte fiindcă era convins că nicio Episcopie nu poate fi considerată

catolică, dacă nu este sfințită și binecuvântată de Scaunul Pontifical, a cerut și a obținut de la Curia Romană bule numai pentru instaurarea și sfințirea Episcopiei Făgărașului, nu și a Arhiepiscopiei; această dovadă spontană a fidelității sale față de Scaunul Roman a pricinuit un mare dezavantaj clerului și poporului român^[57], și, în felul acesta, dreptul metropolitan a fost redus la cel episcopal^[58]. Dar chiar și pe acesta îl vedem foarte tare restrâns în vremurile noastre: cu toții știm cât rău i-a făcut Sfintei Uniri și întregii Biserici această restrângere a drepturilor metropolitane și limitarea lor, după menționata Sfântă Unire, oricum ar fi fost făcută (căci chiar dacă am ști, nu este de povestit aici).

De bună seamă, nici rânduiala milosteniei, și nici prospectul lăudabilei Sfinte Uniri nu erau motiv ca favorurile și drepturile bisericești de care se bucura Biserica noastră în timpul schismei să fie restrânse și ducă la amplificarea animozităților în urma Unirii, din a cărei perspectivă Biserica noastră ar fi trebuit să fie demnă de și mai mari onoruri.

Iată, în acest timp scurt, de când preabunul nostru episcop Grigore Maior, dimpreună cu scaunul său, a fost scutit de obligația auxiliarului de rit latin, și a fost înălțat^[59] cu binecuvântatele însemne ale onoarei, și i s-a dat ajutorul de rigoare prin ordine cezaro-crăiești, și a dobândit prestigiu în fața întregului cler și al poporului, nu prididim a socoti zecile de mii de oameni din acest popor ce se îndreaptă zilnic spre staulul lui Hristos.

Faptul că acest scaun metropolitan n-a pierdut dreptul metropolitan, pentru că a fost mutat într-o localitate mai mică, este prevăzut în *Canonul Trulan* 38 și 39^[60]: „ca, dacă din pricina vremurilor neprielnice și a incursiunii barbarilor se întâmplă ca vreun episcop sau mitropolit să treacă de la o cetate mai mare la una mai mică, sau chiar într-un sat, să-și păstreze funcția, și, venind vremuri mai

fericite, să-și reia sediul”. Așa și acest scaun, chiar dacă între timp a fost oprit de la vechiul său drept, întrucât vremurile de acum sunt încurajatoare în acest sens, poate să fie repus în vechea sa stare de mitropolie cu maxim beneficiu pentru fiecare dintre cele două comunități^[61].

Întâi de toate, Transilvania singură este suficient de mare pentru un mitropolit și un episcop supus acestuia, întrucât pentru atâta populație românească câtă se află în Transilvania (în care se numără în jur de 188.330 de familii, iar în Biserică, în total, în jur de 1.695) un singur episcop care să conducă și să guverneze este cu totul neproportional. De aceea, s-a întâmplat că, întrucât episcopii Făgărașului n-au reușit să păstorească cum se cuvine o mulțime așa de mare de oameni, schismaticii și impostorii, ca niște lupi hrăpăreți, au risipit turma lor, și, în ultima vreme, aproape că au sugrumat-o. Așadar, din acest motiv, din mila Domnului, poporul, prin încercările neobosite ale preabunului nostru episcop Grigore Maior, se întoarce tot mai mult spre Sfânta Unire, ca nu cumva să cadă din nou în vreo ispită pentru lipsa păstorilor. Acest motiv, singur, constituie un argument suficient pentru ridicarea unei arhiepiscopii, și măcar a unei episcopii de rit grecesc, în Transilvania.

Cum ar fi dacă am îngloba Marmăția (care, cu ocazia încorporării făcute sub episcopul Baron Klein a comitatului de Maramureș în regatul Ungariei, a fost smulsă mai întâi acestei dieceze), districtul de Bihor, de Satu Mare, de Heves, de Arad, Banatul, părțile Moldovei, Valahiei și Bulgariei, care se supun de drept Coroanei Ungariei (care sperăm, ne dorim și fără oprire îl rugăm pe Dumnezeu să fie supuse acestei puteri a casei de Austria, cu voia bunului Dumnezeu)? Într-adevăr, aflăm în aceste provincii de pe lângă Transilvania așa o mulțime de români, în parte uniți, în parte foarte favorabili Unirii,

nație care este cu mult superioară în număr celorlalte popoare de rit grecesc supuse casei austriece^[62].

Într-adevăr, poporul român trebuie ori păstrat în Unire, cel care-i deja unit, ori trebuie unit de acum înainte, pentru că nu este în siguranță neunit, și e mai puțin recomandabil pentru celelalte nații, mai ales pentru ruteni și polonezi, să aibă drept de mitropolie, căci unirea religioasă a orientalilor cu Biserica Romei nu poruncește altceva decât păstrarea și respectarea întocmai a învățaturii și ritului grecesc, pe care nu doar Biserica Ortodoxă o cere, ba chiar și Suveranii Pontifi de la Roma au dat sumedenie de bule și decrete împotriva amestecării ritualurilor sacre și pentru păstrarea inalterată a acestora, prin care au remarcat că cel mai mult se răzvrătesc, se poticnesc și se dezbină popoarele ortodoxe.

În plus, există o mare diferență între slavi, mai ales polonezi, și români, în ceea ce privește ritualurile sacre, învățătura bisericească și obiceiurile. Căci aceia, adăugând multe erezii la ritualurile rânduite de Biserica Ortodoxă, s-au îndepărtat atât de mult de aceasta, încât nici grecul, nici latinul nu ar putea să discearnă cărui rit îi aparțin atunci când ei săvârșesc ritualuri sacre, deoarece acela nu este nici grec, nici latin, ci un al treilea, făcut de fiecare după dorința sa. De aceea, nu este deloc de mirare dacă rușii, din cauza ritului grecesc falsificat, obișnuiesc să îi alunge și să îi persecute atât de mult. Într-adevăr, ereziile de teapa acestora, cel mai adesea descurajează nu doar o unire particulară, ci chiar Unirea universală a Bisericilor. Avem un foarte puternic exemplu al acestui lucru cu românii noștri transilvăneni, care păstrează ritul și învățătura grecească sacră și dreaptă într-așa o măsură, încât doar la zvonul că prin Unire s-ar vrea interzicerea ritului grecesc, doar pentru, spun, bârfa asta inventată de impostori și fiind întăritați de frică, s-au răzvrătit și s-au dezlănțuit împotriva propriilor lor păstori.

Așadar, dacă simpla bârfă și teama zadarnică pot aduce așa ruină Bisericii, ce-ar fi de așteptat dacă poporul ăsta ar vedea și ar auzi pe un mitropolit polonez pus în fruntea sa în cele spirituale și legate de rit, care nu poartă cu sine aproape niciun semn sau icoană din ritul grecesc? Cu siguranță, vom pierde nu doar speranța pe care o avem să îi unim pe neuniți, fie ei sârbi sau români, ba chiar, față de cei care de-abia prin mare trudă și muncă vin în cete la Unire, am risipi mai vârtos strădaniile prin care Unirea ar putea avea loc mai ușor.

Acestea, ce trebuie judecate de un sfat al celor mai mari în înțelepciune, le-am semnat și supunem umila noastră opinie judecății lor, pe care o urmăm.

**SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM
TRANSSILVANIÆ,
1791***

Dive Caesar Auguste!

Cum Maiestatis Vestrae summus in regendo hocce Imperio finis et iustissima intentio ea sit, ut iura universim, tum hominis, cum ipsius societatis civilis, ad omnia membra quae eandem sua unione efficiunt atque onera eiusdem servandae et vita et rebus sustinent apprime extendantur, neque pars civium divellatur, ut alteram suis iuribus violenter privet opprimatque; idcirco Natio Valachica in Magno Transylvaniae Principatu degens publice, medio huius Libelli Supplicis, se ad Solium Maiestatis prosternit ac omnibus precibus obtestatur ut sibi reddantur pristina iura, quae omnibus civibus essentialiter adhaerent quibusve saeculo superiori nulla auctoritate, sed iniqua duntaxat temporum illorum sorte, ut mox exponetur, exspoliata fuit.

Est Natio Valachica omnium Transylvaniae huius aetatis Nationum longe antiquissima, cum a Romanis ipsam coloniis, per Imperatorem Traianum saeculo II inchoante in Daciam frequenter copiosissimo veteranorum militum numero ad tutandam Provinciam deductis, propaginem suam habere, fide historica, traditione nunquam interrupta, idiomatis et morum consuetudinumque similitudine sit certum probatumque.

Successores Traiani Augusti possederunt Daciam aliquot saeculis, quorum permanente imperio fides etiam Christiana in hac Provincia iuxta Ecclesiae Orientalis

* Transcriere și note: Ladislau Gyémánt.

ritum, opera episcoporum Protogenis, Gaudentii, Nicetae et Theotini^[1], saeculo praeprimis IV propagata fuit, prout id ipsum Historia Ecclesiastica universa docet.

Interim iam saeculo III coeperant barbarae gentes in opima hac Romani Imperii Provincia fortunam periclitari, successitque ipsis in nonnullis eius partibus firmas per aliquot tempus figere sedes, nunquam tamen eo rem deducere potuerant, ut Romanorum ibi nomen aut imperium penitus exstinguerent; certum enim est ipso etiam saeculo VI plures ibidem Romanis in Oriente Imperatoribus, ad ripas praesertim Danubii, paruisse arces, interiores vero Provinciae partes tanto Romanorum incolarum numero abundabant, ut iam circa saeculum VII, excusso advenarum iugo, propriam exigerent Rempublicam.

Obtigit haec fortuna illi praecipue Daciae parti quae hodie Transylvaniae nomen obtinet, atque Romani eiusdem incolae, suppresso aliarum gentium dominio, propriis e sua Natione electis Principibus usque ad Hungarorum adventum paruerunt.

Remansit deinceps dominii quod, inter reliquos sibi in eo succedentes alienos populos, Slavicae quoque gentes quaedam super Romanos Daciae incolas exercuere, vestigium illud hodiedum perdurans, quod nomenclatura *Vlachi* seu *Valachi*, quae Slavicis populis, testante Lucio Dalmata^[2] et Cromero Polono^[3], quemvis *Romanum*, *Italum* aut *Latinum* denotabat, ipsis duntaxat Daciam incolentibus Romanis posterioribus temporibus adhaeserit.

Dum Hungari ad finem saeculi IX sub Duce *Tuhutum* Transylvanas Partes invaserunt, Romani earundem incolae, mutato nomine, *Vlachi* appellabantur, testante antiquissimo Hungariae scriptore Anonymo Belae Regis Notario^[4]: proprius tunc temporis ipsis praeerat Dux *Gelou* suprema cum potestate, in pugna tamen quam pro

tutanda Patria cum Hungaris inivit infelix, cum in illa dominatum et vitam amiserit.

Post triste hoc Principis fatum non ultra Hungaris restiterunt habitatores Provinciae Romani *Vlahorum* nomine venientes, sed, cum mortem sui Domini viderent (quemadmodum Anonymus Belae Regis Notarius in *Historia Ducum Hungariae*, cap. VI narrat^[5]), propria voluntate, dexteram dantes, Dominum sibi elegerunt *Tuhutum*, Hungarorum Ducem, ac fidem iureiurando firmaverunt.

Gyula senior, Ducis *Tuhutum* nepos, aequae Dux Transylvaniae, suscepto Constantinopolim itinere, fidem Christianam ibidem saeculo X iuxta Ecclesiae Orientalis ritum amplexus est, assumptoque secum in Transylvaniam monacho *Hyerotheo*, postea ad episcopi munus evecto, plures e popularibus quoque suis eidem Ecclesiae asseruit, docente id ipsum Samuele Timon in *Imagine antiquae Hungariae*, lib. 3, cap. 5^[6].

Saeculo XI, postquam S. Rex Stephanus^[7] Transylvaniam, devicto Duce *Gyula* iuniore, Regno Hungariae addixisset, reliqui etiam in Transylvania Hungari ad sacra transierunt Christiana; opera tamen sacerdotum Ecclesiae Occidentali addictorum, qui in eorum conversione laborabant, Ecclesiae Occidentali asserti fuerunt et, cum reliqui etiam Hungari, adhuc sub Duce *Gyula* seniore ad Christum conversi, successive ad Ecclesiam Occidentalem transiissent, soli fere Valachi Provinciae habitatores in Ecclesia Orientali perstiterunt.

Hac quoad ritus ecclesiasticos diversitate nequidquam obstante, iura civitatis utrique genti, Hungaricae scilicet et Valachicae, a tempore quo sub Duce *Tuhutum* in unam societatem coaluere communia erant; sufficiat brevitatis causa in argumentum huius veritatis adferre literas authenticas Conventus B. M. Virginis de *Colos-Monostra*, anno 1437 exaratas, quas Cl. Pray in

Historico-Critica Dissertatione VII: § 8°[8] sequenti tenore in lucem edidit: *Paulus Magnus de Vajda-Háza vexilliferi Universitatis Regnicolarum Hungarorum et Valachorum in Partibus Transylvanicis* etc.

Advertit eodem loco celeberrimus author in literis his conventualibus Universitatem Regnicolarum Hungarorum et Valachorum provocare se ad quoddam instrumentum S. Stephani Regis, in quo de eorum immunitatibus ageretur, quod ipsum denuo argumentu est utramque Nationem easdem immunitates habuisse iisdemque regnicolaribus iuribus gavisam fuisse.

Natio Hungarica, eodem adhuc saeculo et anno quo literae hae conventuales expeditae erant, tam cum Siculis, suis popularibus, qui eodem tempore separatam Nationem efficere coeperant, quam etiam cum Saxonibus, saeculo XII in Provinciam deductis, inivit quidem particularem quamdam Unionem de mutuo sibi invicem ferendo auxilio: quae Unio anno proxime subsecuto 1438° renovata fuit, docentibus id ipsum Testimoniis Vice-Vaivodae eiusdem temporis *Lorandi Lepes*^[9], desuper expeditis.

Nequidquam tamen obfuit illa iuribus Nationis Valachicae regnicolaribus, imo sors huius illo recte saeculo quo Unio memorata condita fuit quam maxime florebat; etenim ex huius Nationis sinu *Ioannes Corvinus Huniades* ad summos in Transylvania primum honores promotus, deinde ad supremi in Regno Hungariae Belliducis ac Gubernatoris munus evectus^[10], eius vero immortalis filius *Mathias* ad ipsum Regni Solium exaltatus fuit^[11]; atque, ut alios Transylvaniae Vaivodas, huius Nationis populares, silentio praeterire liceat, *Ioannes Geczy*^[12], ex cuius familia adhucdum nonnulli nobiles Valachi in Comitatu Dobocensi superesse dicuntur, sublime Gubernatoris in Transylvania, *Stephanus* vero *Josika* (testante ipso Wolfgango de

Bethlen historico^[13]) origine ac Natione Valachus, eminens Cancellarii munus sub Principe Sigismundo Bathori^[14] circa finem saeculi XVI magna cum laude obierunt. Circa medium vero eiusdem saeculi *Nicolaus Olahus*, parentibus aequè Valachis Cibinii natus, Archiepiscopi in Hungaria Strigoniensis et Regni Cancellarii dignitate eminebat^[15], eius vero frater Mathaeus haereditario Iudicis Regii Sedis in Transylvania Szasz-Varos officio fungebatur; nec occultabant summi hi in Republica tam Hungarica, quam Transylvanica viri suam de Gente Valachorum originem; imo Corvinus uterque, testibus Bonfinio^[16] et Lucio Dalmata, se cum sua Natione a Romanorum coloniis ortum ducere gloriabatur. Insuper testatur Ferdinandus I Imperator^[17] tam Corviorum, quam supradicti Archi-Praesulis Strigoniensis et sui Cancellarii de Gente Valacha, Romanorum sobole, ortum, dum in diplomate familiae memorati Archiepiscopi, 23° Novembris 1548 collato, his semet exprimit verbis: *sic vero sunt omnes propemodum laudatissimarum Gentium origines, inter quas Valachi, gentiles tui, minime postremas habent, utpote quos ab ipsa rerum Domina, Urbe Romana, oriundos constat, unde nunc quoque sua lingua Romani vocantur: tua ista Gens fortitudine praepollens fuit, multorum praestantissimorum Ducum genitrix, inter quos et Ioannes Huniades, Inclyti Mathiae Regis pater, et illius aetati proxime maiores tui potissimum enituisse feruntur.*

Post initam annis 1437° et 1438° inter Hungaros, Siculos et Saxones Unionem, Gens Valachica hos sublimes viros atque alios multos de Patria benemeritos produxit, qui liberis Statuum Ordinumque suffragiis ad quaeque etiam summa munera et dignitates electi elevatique fuere, ita ut per omnia retrolapsa saecula usque ad XVII Gens Valachica aequè ac reliqui cives omnibus iuribus regnicolaribus constanter gauderet, neque uspiam

vel minimum praefata *Unio* iuribus Valachicae Gentis civilibus aut nocuit, aut initio nocere tentavit.

Interim reformatione Ecclesiae Occidentalis, per Calvinum, Lutherum et Socinum^[18] coepta, saeculo adhuc XVI in Transylvania quoque magnos progressus faciente et hoc modo scissione incolarum Hungarorum, Siculorum et Saxonum quoad Religionem in quatuor partes, utpote: Romano-Catholicam, Calviniano-Reformatam, Evangelico-Lutheranam et Sociniano-Unitariam facta, creati fuerunt plures in Statuum et Ordinum publicis conventibus articuli, quibus de securitate harum partium in Religione dissidentium prospiciebatur, atque omnes quatuor Religiones quas, divisi pro illarum diversitate in quatuor partes, Hungari, Siculi et Saxones profitebantur, medio eorundem articulorum pro lege receptis declaratae, prout id ipsum Approbatae Regni Constitutiones, iussu et approbatione Principis Georgii Rakoczy^[19] ex articulis diaetalibus ab anno 1540° usque 1653^m compilatae, partis I^{ae} tit. 1°, art. 2°[20] luculenter docent.

Nulla tamen in his articulis de Ecclesia Graeca Orientali, cui Gens Valachorum a tempore suae ad Christum conversionis addicta fuit, mentio facta erat; sed nec illa fieri debebat, nec poterat, cum articuli illi solas Religiones per reformationem Ecclesiae Latinae in Transylvania enatas pro obiecto habebant. Mansit ergo Ecclesia Graeca Orientalis in Transylvania seu potius Gens Valachorum eidem addicta quoad Religionem quoque in eodem statu in quo ante conditos hos articulos reperiiebatur, in liberrimo scilicet suae Religionis exercitio et usu omnium iurium cum eodem coniunctorum, quod ipsum etiam literae collationales Isabellae Reginae^[21] super Episcopatu Graeci-ritus Fel-Gyogyensi, Reverendo Viro Christophoro cum omnibus eiusdem Episcopatus pertinentiis, proventibus et emolumentis collato, anno 1557°, dum iam Episcopatus Latinus Albensis sublatus,

omnia eius bona, pertinentiae et proventus Fisco addicti erant, emanatae et per Cl. Benkő in opere suo de Milkovia § 145, lit. C.^[22] promulgatae satis probant.

Sed mutata fuit favens ista sors Gentis Valachicae tam quoad eius civilem statum, quam quoad ecclesiasticum saeculo proxime praeterlapso XVII, postquam nempe Hungari, Siculi et Saxones Unionem, iam annis 1437° et 1438° initam, anno 1613, 1630 et 1649 renovarunt et tam conditiones huius Unionis, quam articulos, supradicto modo in favorem quatuor Religionum quas ipsi hoc in puncto inter semet ipsos divisi profitebantur conditos, Collectioni Legum ab anno 1540° latarum seu Approbatis Constitutionibus inseri curaverunt: inserta enim fuerunt huic Legum Collectioni seu Approbatis Constitutionibus sequentia etiam, Nationi et Religioni Valachorum legalem in Provincia existentiam a saeculis habentium summe noxia et praeiudiciosa, utpote Approbatarum Constitutionum partis 1^{ae} tit. 8°, art. 1° *quamvis Valachica Natio in Regno inter Status reputata non sit et ipsius religio e receptis non sit, nihilominus tamen, donec illae propter emolumentum Regni tolerabuntur, sequentia ecclesiastici observabunt etc.*

Partis 1^{ae} tit. 9ⁿⁱ art. 1° *quamvis Natio Valachica in Regno propter bonum publicum admissa sit, cum tamen ipsa vilem suum statum non considerando etc.*

Partis 3^{ae} tit. 1ⁱ art. 1° *e tribus Nationibus consistente Regno (servatis Regni constitutionibus), si aliqua Natio in suis libertatibus, privilegiis, consuetudinibus laederetur, teneantur reliquae etc.*

Partis 3^{ae} tit. 53ⁱⁱ art. 1° *prout religio Nationis Valachicae e quatuor receptis non est, ita nec ordo ille religiosus etc.*

Qualiter vero ista Collectioni Legum inseri potuerint, perspicere haud potest, nam Collectio haec, testante eius praefatione et approbatione, non nisi e Decretis et

Articulis Diaetalibus ab anno 1540°, quo Transylvania ab Hungaria separata fuit, ad annum usque 1653^m conditis institui et conflari poterat; nullus vero exstat ab anno 1540° usque ad 1653^m conditus, eo minus antiquior aliquis Articulus Diaetalis, qui positive statuisset *Nationem Valachicam non esse inter Status reputandam, nec eius Religionem inter receptas, sed hanc et illam propter bonum tantum publicum in Provincia admittendam.*

Deficiente eiusmodi positiva lege, concludi ergo debet errore solum vel incuria compilatorum inserta illa seu additamenta in collectionem irrepsisse; an vero nocendi etiam animus ullum hac in parte influxum habuerit, non est supplicantis Nationis discutere; illud interim certum est, occurrere quasdam in collectione expressiones, quae odium potius quam amorem compilatorum erga Nationem Valachicam non obscure indicant. Exemplo sit expressio praecitatae partis 1^{ae} tit. 9ⁱ art. 1° occurrens: *cum tamen ipsa (Natio Valachica) vilem suum statum non considerando.*

Interim seu errore vel incuria seu animo nocendi inserta fuerint praeadducta additamenta Legum Collectioni, insertio tamen ea cum praecautioe facta est, ut additamenta non stylo directo et in forma legalis statuti Approbatis inferrentur (quia id sine citatione articuli in quo illa fundarentur, qui tamen nunquam exstitit, fieri haud potuisset), sed per modum duntaxat praeambuli aliis legalibus statutis, Collectioni insertis, medio particularum coniunctivarum *quamvis, cum* praemitterentur.

Etsi vero talia praemissa, nisi legali cuidam fundamento innitantur, nullum vigorem habere soleant, ista tamen apud complures Patriae cives talem invenerunt successum, ut mox opinio quod Natio et Religio Valachorum in Principatu tantum tolerata sit fere universaliter stabilita et ad exteris usque Gentes propagata fuerit.

Ad occurrendum igitur opinioni huic, attactis duntaxat praemissis omni fundamento destitutis innixae, sequentes quoad illa faciendae veniunt reflexiones, ex ipsis legibus et Patriae Historia depromptae.

Dicitur in iisdem praemissis *quamvis Natio Valachica inter Status non sit reputata, sed in Regno tantum propter bonum publicum admissa*; quam alienum sit a vero suppositum quod Natio Valachica inter Status non sit reputata, docent authenticae illae superius adductae literae Conventus B. M. Virginis de Colos-Monostra, anno 1437° emanatae, in quibus expresse dicitur *Universitas Regnicolarum Hungarorum et Valachorum in partibus Transylvanis*; imo probat authenticum hoc documentum evidenter tempore quo illud emanavit Status Provinciae seu Universitatem Regnicolarem ex Hungarorum duntaxat et Valachorum Nationibus constitisse; et, cum nulla possit adduci posterior lex, quae positive statuisset Valachicam Nationem non esse inter Status et Regnicolas reputandam, in propatulo est suppositum adductorum praemissorum omni plane destitui fundamento.

Quid sibi velit additamentum illud quod *Natio Valachica in Regno tantum propter bonum publicum sit admissa*, perspici haud potest, cum id de quavis alia Natione dici possit ac debeat; caeterum terminus *admissa* nec cadit in Nationem Valachicam, omnibus reliquis Provinciae Nationibus multo antiquiorem; maiori cum fundamento tribui posset ille reliquis Nationibus, quas multo tardius quam Valachicam in Principatum venisse et seu pactis conventis seu privilegiis Principum ad incolatum iuraque civitatis *admissas* fuisse, Historia Patriae Principumque diplomata docent.

Valachos certe multis antequam Hungari venissent saeculis Transylvanas partes coluisse, tam Patriae quam Romana Historia docent; et, dum illi, amisso in pugna

proprio Duce *Gelou*, Hungaris non amplius restiterunt, sed potius illorum Ducem Tuhutum in suum etiam Dominum propria sponte, dexteram dantes, elegerunt, *admiserunt* hoc facto Hungaros sua sponte ad coincolatam, ad concivilitatem et ad communionem iurium regnicolarium. Contenti fuerunt Hungari hocce Valachorum libero et spontaneo agendi modo atque utraque Gens in concivilitate et communiione iurium suam invenit felicitatem, quam ulteriori aleae belli, cuius incertum exitum utraque praemetuere debebat, committere noluit. Non obscure hinc prodeunt pacta conventa utriusque Nationis, Anonymi etiam Belae Regis Notarii verbis: *propria voluntate, dexteram dantes, Valachi in suum etiam Dominum elegerunt Hungarorum Ducem Tuhutum*, indicata.

Saxones saeculo XII, Armenos et Bulgaros saeculo XVII in Transylvanas Partes venisse et *admissionem* obtinuisse, praeter Historiam, privilegia et diplomata Principum testantur.

Restant adhuc Germani, Patriae cives, qui circa finem praesertim saeculi XVII cum exercitu Divi Caesaris Leopoldi^[23], Historia pariter testante, in Provinciam venerunt et admissionem eodem plane modo quo Hungari, circa finem saeculi IX advenientes, obtinuerunt. Submisere nempe semet Status Transylvaniae circa finem XVII saeculi propria sponte Imperio Domus Austriacae, exercitu Caesareo in Provincia existente, prout semet Valachi circa finem saeculi IX Hungarorum tum advenientium Duci Tuhutum, sua propria voluntate ipsum etiam in suum Dominum, data dextera, eligendo, submiserunt, et ita, prout Hungari sub Tuhutum Duce in concivilitatem Valachorum, ita Germani sub Leopoldo Caesare in concivilitatem reliquorum Transylvaniae civium admissi fuerunt.

Dicitur praeterea in praeadductis additamentis: *nihilominus tamen, donec illae (Natio et Religio Valachorum) propter emolumentum Regni tolerabuntur* etc; equidem de reliquis etiam Nationibus et Religionibus id ipsum dici potest, quod nimirum propter emolumentum Regni tolerentur; nam, si non tolerarentur, vel emigrationes vel dissidia et periculosi tumultus in summum Provinciae detrimentum sequerentur. In quantum vero terminus *tolerari* iuxta modernum Curiae Stylum idem significat ac *legali existentia destitui*, in tantum ille nec Nationi, nec Religioni Valachorum applicabilis est, cum ex praedictis certum sit et Nationem et Religionem hanc in Provincia antiquissimam esse et Regnicolaribus iuribus illam, hanc vero publico liberrimo exercitio gavisam fuisse, nec ullam legem existere, quae seu Nationem seu Ecclesiam Valachorum iuribus suis, consequenter legali existentia privasset et pro tolerata declarasset. Nec obstat quod Religio Valachorum inter illas religiones quae Approbatarum Constitutionum partis 1^{ae} tit. 1ⁱ art. 2do receptae nominantur haud specificetur; etenim illi ipsi Articuli Diaetales antiqui, e quibus citata Lex Approbatalis conflata fuit, evidenter probant illorum obiectum illas duntaxat religiones fuisse quae antea in Provincia vel non exstiterunt, sed primo saeculo XVI illuc penetrarunt, quales sunt Reformata, Evangelico-Lutherana et Unitaria, vel quae antea exstiterant quidem, sed postmodum lege publica in libero exercitio iuribusque praehabitis turbatae et pene exstirpatae fuerunt, qualis erat Romano-Catholica. Valachorum Religio nec ad harum, nec illarum seriem pertinebat; proinde nec erat obiectum dictorum articulorum, e quibus citata Lex Approbatalis conflata fuit; non poterat ergo in Lege ista ejus mentio fieri atque hoc sensu verum est in Transylvania quatuor esse duntaxat *receptas Religiones* et Valachorum Religionem ad illas non pertinere. Si vero terminus *recepta* eo sensu

sumi velit, quod illae solum Religiones legali existentia et libero gaudeant exercitio, quae receptae nominantur, tunc nomenclatio haec Valachorum etiam Religioni eo minus denegari poterit, quo certius est illam in Provincia esse antiquissimam, publico exercitio semper gavisam, nec ulla publica lege ab illo exclusam.

Quod attinet additamentum conditionibus Unionis trium Nationum in Approbatis Constitutionibus partis 3^{ae} tit. 1° insertum, e *tribus Nationibus consistente Regno*, non alium illud habere sensum, quam quod tres tantum sint in Regno Nationes quae Unionem inter se iniverunt, quivis, perpenso totius cui insertum est paragraphi tenore, facile perspiciet. In eo vero sensu quod tantum tres unitae illae Nationes Universitatem Regnicolarum seu Statuum et Ordinum in Transylvania efficiant sumi additamentum illud eo minus potest, cum superius dicta evidenter doceant Valachicam Nationem longe ante initam inter Hungaros, Siculos et Saxones unionem iuribus Regnicolaribus gavisam fuisse et una cum Hungarica Natione Universitatem Regnicolarem effecisse, nec ulla unquam positiva lege iuribus suis exutam fuisse.

Omnis igitur moderna tristis Valachorum in Transylvania sors non legibus, sed iniuriae temporum debetur; nunquam certe probari poterit legislativam in Transylvania potestatem id iniustitiae commisisse, ut Nationem in Provincia antiquissimam iuribus civilibus, per pacta conventa, prout superius ostensum fuit, roboratis, privaret et exueret: imo vero, etiamsi iniquissima sors eo rem deduxerit, ut Clerus huius Nationis a iuribus quibus aliarum Nationum Clerus gaudet, et Nobilitas ab officiis et dignitatibus praesertim eminentioribus successive excluderetur, a publico tamen liberrimo suae Religionis exercitio, ab immunitatibus item et privilegiis nobilitatis nunquam Natio haec exclusa fuit; quin potius illi nobiles Valachi qui vel quorum maiores, mutata

Religione Graeca, Romano-Catholicam vel Reformatam amplexi sunt ad eminentiores quasque dignitates sine difficultate eluctari et potuerunt et actu possunt: liceat in exemplum adducere illustres familias Comitum *Kendeffi*, Baronum item *Josika*, *Huszár*, *Naláczyet* magnam partem familiarum nobilium in Comitatu *Hunyad* et Districtu *Fagaras* originariarum, antiquis vel recentioribus annis Religionem Romano-Catholicam vel Reformatam amplexarum. Gesserunt familiae hae et actu nonnulla ex iis individua gerunt eminentiores etiam in Principatu dignitates, quamvis illas, ut et nonnullas alias, etiam e primariis, familias a Romanorum reliquiis, hodierna scilicet Valachorum Gente, originem ducere plerisque Patriae civibus apprime constet, et literalia ipsarum documenta, praesertim antiquiora, si criticis oculis pervestigentur, manifestum reddant; et cum, sub ipsis etiam Principibus qui post compilationem Approbatarum Constitutionum, quibus praeattacta additamenta, opinioni quod Valachorum Natio sit tantum tolerata ansam praebentia, inserta fuerunt, Principatum rexerunt, multi de Gente Valachorum in coetum verorum nobilium ob merita praesertim armis comparata sint evecti, multi etiam iuribus possessionariis donati fruunturque et hi et illi in hodiernum usque diem omnibus iuribus Statui Nobilitari et donatario connexis, eodem plane modo ac nobiles et donatarii aliarum in Provincia Nationum, prout hinc etiam profluit alveo Nationem Valachicam nunquam a Legislativa Potestate iuribus regnicolaribus fuisse exutam et pro *tolerata* declaratam; secus nobiles ex eius gremio creati honore tantum nobilitatis, prout quoad Armenos hactenus observabatur, non vero iuribus etiam et immunitatibus de lege cum ea connexis gaudere possent.

Caeterum statutum tale, quo Natio omnibus reliquis et antiquior et copiosior iuribus civitatis privaretur,

confirmationem Principis pluribus ex respectibus obtinere nunquam potuisset; quodsi vero absque eius assensu conditum fuisset, non legis vim obtinuisset, sed potius societatem civilem, in quam Hungari et Valachi circa finem saeculi IX sub Duce Tuhutum, data dextera, coaluerunt, annihilasset et utramque Nationem ad statum in quo ante factam per Valachos propria sponte Hungarorum Ducis Tuhutum in suum etiam Dominum electionem fuerat, ad statum scilicet belli reposuisset: pugnandum ergo fuisset denuo tamdiu, donec vel Natio una aliam subiugasset, vel in nova pacta invicem coaluissent; cum autem unum vel aliud factum esse probari nequeat, manserunt utique priora pacta conventa in suo vigore.

His ita constitutis, cum Valachorum Natio et Religio non publica lege, sed temporum duntaxat iniquitate in aliqua iurium civilium parte iacturam passa esse dignoscatur, opinio vero quod Natio ista, una cum Religione quam profitetur, tolerata tantum sit in Transylvania praeadductis additamentis, Collectioni Legum Approbatalium insertis, omni plane fundamento carentibus innitatur, ab iustitia solum et clementia Principis pendet Nationem hanc ab iniquissima sorte vindicare et ad omnia quibus antea gavisata fuit iura reponere.

Agnovit hoc Augustissimus quondam Princeps et Imperator Leopoldus I et non tantum Clerum huius Nationis circa finem superioris saeculi Unionem cum Romano-Catholica Ecclesia amplexum ad omnia iura, privilegia et beneficia quibus aliarum Religionum Clerus gaudet admittendum ordinavit, sed vi diplomatis die 19° Martii 1701° editi^[24] decrevit ut quicumque etiam saeculares et plebeiae conditionis Valachi sese Romanae Ecclesiae univerint, immediate Statui Catholico adnumerentur, sicque inter Status computentur

capacesque legum patriarum ad instar reliquorum Patriae filiorum reddantur. Agnovit id ipsum Augustissima etiam felicitatis recordationis Princeps et Imperatrix Maria Theresia^[25], dum, occasione auspiciati regiminis, universorum Provinciae incolarum iura et signanter privilegia etiam et diplomata ab Augustissimo suo Avo Valachis impertita confirmavit.

Agnovit denique id Divus ille Caesar, sempiternae memoriae Iustissimus Princeps noster, Maximus Iosephus Secundus^[26], qui equidem pura et simplicia, tum hominis, cum civis iura intellexit, qui cognovit iniustitiam et oppressionem, qui oculis suis vidit et perspexit Nationem Valachicam et multum super caeteras Provinciae numerosam, et domi et belli summopere utilem esse^[27]; propterea iustissimi Principis muneri satisfactorius, ad iura civibus reddenda, ad omne dissidium ac scissionem intra Nationes antevertendam, posthabitis quibuscunque in contrarium renitentium praeiudiciis, saepius clementissime ordinavit ut in posterum, omni iniusto inaequalitatis discrimine penitus sublato, Valachi, etiam nullo habito respectu ad Nationem ac Religionem, iisdem iuribus et beneficiis aequae ac aliae in hoc Principatu gentes perfecte fruantur, atque adeo, cum onera aequalia in proportione sustineant, iura quoque et beneficia aequalia consequantur^[28].

Sed exiguum haec Augustissimorum Principum diplomata, decreta et ordinationes habuerunt hactenus effectum; nam Clerus Romano-Catholicae Ecclesiae Unus admittitur quidem ad aliquas immunitates, non tamen ad omnia iura et beneficia quibus aliarum Nationum Clerus gaudet; ecclesiastici vero Graeci Ritus non Uniti, quamvis ipsis eadem ac aliarum Religionum ecclesiasticis incumbant obligationes, ne quidem a contributione (si taxa capitis excipiatur) eximuntur. Nobiles Valachi hodie etiam, praesertim

in Comitatibus, non nisi cum summa difficultate ad aliqua duntaxat, eaque minora admittuntur officia. Quod eos attinet qui civicae vel plebeiae sunt conditionis, illis vel accessus ad artes et opificia addiscenda difficultatur.

Praeterea in ipsis Comitibus anno 1744° celebratis per Status et Ordines reliquarum Nationum, articulo VI°[29] declaratum fuit citata superius indulta Divi Caesaris Leopoldi I Valachis, etiam saecularibus et plebeiae sortis, concessa et a Diva Imperatrice Maria Theresia confirmata, *solum ad ecclesiasticos et nobilitari praerogativa gaudentes, quorum conditio eadem esset quae reliquorum Patriae Civium et qui eidem Nationi e tribus receptis systema Principatus constituentibus, ubi per adoptionem bonorum sedem sibi fixerint, hoc ipso absque quartae Nationalitatis erectione ac constitutione, adnumerati essent, referi, non vero ad plebeios etiam extendi posse ac debere, ne systema Principatus evertatur, neve Plebs Valachorum aliorumque advenarum numerum inter Nationes faciat ac vel ulli trium Nationum earumque iuribus, privilegiis, immunitatibus et praerogativis praeiudicio sit.*

Agnoscit quidem Natio supplicans quod Valachorum nobilium conditio quantum ad usum privilegiorum nobilitarium eadem sit quae reliquorum Patrie civium; cum dolore tamen fateri simul debet quod ad eminentiores dignitates, servato ritu Religioneque Graeca, nullus, ad minora vero munia admodum pauci, et hi summa cum difficultate admittantur. Fateri porro debet ignotam sibi esse legem illam vi cuius nobiles Valachi *eidem e tribus Nationibus receptis*, ubi per adoptionem bonorum sedem fixerint, adnumerati fuissent. Notum vero est omnibus in Historia Patriae versatis Valachos aliquot saeculis ante tres receptas Nationes in Transylvania sedem domiciliumque fixisse et circa finem saeculi IX Hungarorum tunc in hanc Provinciam ingressorum Ducem Tuhutum

sua propria voluntate, data dextera, in suum etiam Dominum elegisse atque ab eo tempore Universitatem Regnicolarum in Transylvania ex Hungaris et Valachis constitisse, non autem hos illis aut aliis Nationibus adnumeratos esse. Ignoram porro esse Nationi supplicanti legem vi cuius haec vel illa Natio in Transylvania pro recepta esset declarata. Notum vero esse terminum *recepta* primum saeculo XVI de novis Religionibus per reformationem enatis usuari coepisse et, in sensu conditarum tunc temporis legum, receptam Religionem nihil aliud significare, quam Religionem ad liberum exercitium admissam: de hac autem aut illa Natione terminum hunc in legibus declarationem Statuum anno 1744° factam antecedentibus nusquam usurpari, sed Nationes legali existentia gaudentes *regnicolares* appellari et ad harum numerum etiam Valachicam pertinere in superioribus probatum est evidenter. Dari tamen in Transylvania *Nationes Unitas* et tres esse Nationes Systema huius Unionis constituentes, Valachicam vero ad earum numerum non pertinere aequè certum est. Interim, cum Unio haec eo modo, ut iuribus regnicolaribus Nationis Valachicae, alioquin in Transylvania omnium antiquissimae, deroget atque illa evertat, erigi nunquam potuerit, hinc acerbum ac gravissimum accidit Nationi huic quod ipsam praeattacta Statuum declaratio de anno 1744 ad eandem cum *advenis* classem collocet: non *advena*, sed *antiqua*, et omnibus aliis longe antiquior est Natio Valachorum in Transylvania; nunquam quaesivit nec quaerit illa eversionem systematis Principatus. sed potius eius redintegrationem, dum se ad usum iurium civilium et regnicolarium, quem ipsi non lex ulla, sed iniquitas temporum ademit, reponi quaerit; nunquam per hanc repositionem praeeudicium fiet aliis tribus Nationibus aut earum iuribus, privilegiis, immunitatibus et praerogativis, cum per illam nihil aliud

obtinebit Natio, quam quod praevis habuit et iniuria temporum amisit, nec opus unquam erit propter supplicantem Nationem quartam erigere Nationalitatem, cum illa iam a pluribus saeculis alteram immediate ab Hungaris constituerit Nationem regnicolarem.

Quod vero in praeadducta Statuum declaratione de anno 1744, *solum* nobilibus Valachis eadem cum reliquis Patriae *civibus* conditio admittatur, plebeiae vero sortis Valachi ab ea excludantur, id equidem supplicanti Nationi acerbissimum accidit experiturque in sui et Provinciae desolationem funestas huius declarationis sequelas; etenim, ut alia silentio praetereantur, binis abinde vicibus exturbatio miserae huius plebis in nonnullis Fundi Regii circulis tentata fuit^[30], quamvis, praeter superius adducta, ipsum etiam fundamentale de Regio Fundo sonans privilegium, Saxonicae Nationi collatum^[31], evidenter probet Valachos ibidem eisdem cum Natione hac frui debere iuribus et libertatibus.

Non est quidem intentio Nationis supplicantis ut pro suaplebe plus quidpiam obtineat quam eidem iure competit; cum tamen e praemissis luculenter prodeat id ipsum illi competere quod aliarum in Principatu degentium Nationum plebei competit, haec autem e numero Patriae civium haud excludatur, id unicum in votis habet Natio supplicans, ut sua etiam plebs eodem modo ac aliarum Nationum plebeji homines tractetur, atque adeo, cum eadem cum his onera civilia sustineat, iisdem quoque beneficiis perfruatur oportet, exigentibus id variis alioquin Altissimis ordinationibus.

Quoniam vero ordinationes hae et praeattacta Augustissimorum Maiestatis Vestrae Sacratissimae Praedecessorum diplomata, in Gentis Valachicae favorem levamenque emanata, hactenus aut nullum aut exiguum aut brevi tempore, semper vero incertum effectum habuerint, proinde nec Natio supplicans ad communem

usum iurium societatis civilis, quibus ipsam noverca sors exuit, reposita sit, sed in hodiernum usque onera duntaxat baiulare, beneficiis vero regnicolaribus carere cogatur (id vero non tantum regulis iustitiae et aequitatis adversetur, sed Statui quoque publico summum adferat detrimentum) quando nulla Nationis huius quamdiu eius Clerus et Nobilitas in abiecto statu conservabitur sperari possit cultura, proinde nec industriae ulla accessio, sed potius ignorantiam, desidiam et ignaviam cum omnibus quae abinde generari solent vitiis maiora adhuc apud ipsam, in desolationem Provinciae, incrementa habituram, mutuam praeterea Nationis huius erga alias et erga ipsam aliarum diffidentiam enataque exinde interna odia infaustorumque animorum motus et exacerbationes ampliolem, cum publicae privatorumque securitatis et tranquillitatis periculo, accessionem sumpturas fore praemetuere liceat (ad quae omnia praevertenda complures Patriae cives, aequitatem iustitiamque prae oculis habentes, Nationis supplicantis repositionem ad usum omnium iurium regnicolarium iam pridem desiderarunt),

Hinc,

Natio Valachica supplex humilisque ad Thronum Maiestatis Vestrae accedit ac sequentia qua decet veneratione et subiectione petit rogatque:

1° Ut odiosae et ignominia plenae nomenclationes *tolerati, admissi, inter Status non reputati* aliaeque huiuscemodi, quae tanquam externae maculae sine iure et auctoritate Nationi Valachicae affixae fuerunt, nunc prorsus demantur atque veluti indignae et iniuriae publice revocentur ac deleantur, sicque per clementiam Maiestatis Vestrae Sacratissimae rediviva Natio Valachica ad usum omnium iurium civilium et regnicolarium reponatur, proinde

2° Nationi supplicanti inter regnicolares Nationes idem locus quem ipsa iuxta adductum in praemissis

Testimonium Conventus B. M. Virginis de Colos-Monostra anno 1437° tenuit, restitatur.

3° Clerus huius Nationis Orientali Ecclesiae addictus, absque discrimine an cum Ecclesia Occidentali in omnibus idem sentiat vel minus, Nobilitas item ac Plebs, tam civica quam ruralis, eodem plane modo ac Clerus, Nobilitas et Plebs Nationum Systema Unionis constituentium consideretur et tractetur eorundemque beneficiorum particeps reddatur.

4° In Comitatus, Sedibus, Districtibus Civicisque Communitatibus, occasione electionis officialium et ad Comitatus deputatorum, apud Aulica item et Provincialia Dicasteria occurrentibus officiorum restaurationibus et promotionibus, applicandorum ex hac Natione proportionato numero individuorum iusta reflexio habeatur.

5° Comitatus illi, Sedes, Districtus et Communitates Civicae in quibus Valachi reliquas Nationes numero superant nomenclationem etiam a Valachis, in quibus autem aliae Nationes numero praecellunt ab his illam habeant aut vero mixtum nomen *Hungarico-Valachicum*, *Saxonico-Valachicum* gerant, vel denique, sublata penitus nomenclatione ab hac vel illa Natione desumpta, nomen duntaxat illud tam Comitatus, quam Sedes et Districtus retineant, quod a fluviis aut arcibus hactenus quoque gesserant, et universi Principatus incolae, absque ullo Nationis vel Religionis discrimine, iisdem pro ratione status et conditionis libertatibus ac beneficiis frui ac gaudere eademque pro mensura virium onera supportare debere declarentur.

Aequitati naturali principiisque societatis civilis pactisque conventis inniti petita haec e supradictis abunde patet. Et, cum Natio supplicans, iam anno adhuc 1761°, iuxta conscriptionem tunc in omnibus circulis et locis (Districtu Coronensi excepto) peractam, ultra 547.000 individua numeraverit, et si Valachi huius Districtus pro

illo tempore tantum in 13.000 individuis computentur, Natio haec tunc ex 560.000 individuis constiterit, omnes autem reliquae Nationes, simul sumptae, (computatis eo etiam Valachis qui, derelicta propria religione, ad alias transiverunt) iuxta conscriptionem anno 1766° peractam non nisi 392.000 et aliquot centena individua numeraverint exindeque concludere sit populationis modernae Transylvanicae ex *uno milione et fere septingentis millibus* hominum iuxta conscriptionem anni 1787 consistentis praecipuam partem, et fors integrum millionem, ex hominibus Nationis supplicantis constitui^[32], cum praeterea *duo integra regimina limitanea* in Principatu^[33] et fere *duae tertiae* trium ibidem *regiminum* campestrium et plus quam *una tertia* regiminis Siculici equestris ordinis ex individuis supplicantis Nationis consistent, et in genere publica Provinciae onera Natio supplicans a proportione maioris numeri in maiori etiam quantitate quam omnes aliae Nationes, simul sumptae, sustineat, confidit ipsa in paterno Maiestatis Vestrae affectu, ex his etiam considerationibus iustissima sua petita optatum sortitura eventum, praesertim cum a suprema duntaxat Maiestatis Vestrae autoritate eius repositio ad usum iurium regnicolarium, e quo non lege, sed iniquo duntaxat fato detrusa fuit, pendeat.

Quodsi tamen Maiestatis Vestrae Sacratissimae intentio ea esset, ut hae gentis erga Augustissimam Domum semper fidelissimae preces, Statibus et Ordinibus in Comitibus nunc hic, in Provincia, congregatis per Regium ad illa Commissarium Plenipotentiarium praeve communicentur^[34], cum in hoc casu facile accidere possit ut, non obstante petitorum iustitia, in praemissis satis comprobata, et magnae partis Regnicolarum in Comitibus congregatorum, dulcis duntaxat Patriae felicitatem et publici boni promotionem prae oculis habentium, desiderio, ad deferendum Nationis supplicantis precibus

directo, aliqui nihilominus e Patriae civibus in modernis Comitibus praesentibus, sive usum precibus Nationis contrarium, praescriptione quasi roboratum (quamvis praescriptio contra iura societatis civilis locum non habeat) allegantes, seu adaequatam iurium societatis civilis notitiam haud habentes, seu denique Historiam Patriae patriarumque legum sensum minus examinantes, proinde nec iustitiam petitorum Nationis infrascriptae satis perspicientes, et fors etiam in parte occulto quodam Nationis aut Religionis odio inducti, felicem huius rei exitum quoquo modo impedire et sufflaminare conarentur, supplicat Natio infrascripta in omni humilitate, dignetur Maiestas Vestra Sacratissima pro hoc casu clementer admittere ut, in confluxu quodam nationali, cuius celebrandi modalitatem et locum duo Nationis in provincia Episcopi^[35], adscitis in consilium quibusdam de Clero, Nobilitate Statuque Militari individuis, quantocyus Maiestati Vestrae Sacratissimae proponendam haberent, aliquot deputati causam Nationis, ubicunque necessum erit, acturi et defensuri ac, si huic, non obstante eius iustitia, obstacula ponerentur, omnia afflictae Nationis gravamina in ordinem redacturi et Vestrae Maiestati Sacratissimae pro clementissima medela proposituri eligantur necessariaque hunc in finem instructione muniantur.

Dignata est Maiestas Vestra Sacratissima similem gratiam et consolationem non tantum illi Nationis supplicantis parti quae Banatum Comitatusque Hungariae Banatui et Transylvaniae vicinos incolit, totique Illyricae Nationi^[36], sed et omnibus amplissimae Monarchiae Gentibus clementissime impertiri; exposuerunt illae omnes e publicis confluxibus sua gravamina et postulata Maiestati Vestrae Sacratissimae, nec ulla ab Augusto clementiae Throno inconsolata recessit; sperat ideo Natio quoque supplicans, integrum fere millionem hominum

constituens, in ultimis quidem Monarchiae finibus constituta, Augustissimae tamen Maiestatis Vestrae Domui corde animoque semper fidelissima, consolationem pro qua supplicat ab iustitiae et clementiae fonte semet aequae consecuturam.

Maiestatis Vestrae Sacratissimae
humillimi perpetuoque fideles subditi,
Clerus, Nobilitas, Militaris Civicusque
Status universae Nationis
in Transylvania Valachicae

Traducere*

**MEMORIUL ROMÂNILOR DIN
TRANSILVANIA,
1791**

Fericite Auguste împărate!

Fiindcă, în cârmuirea acestui imperiu, cea mai înaltă țință și cel mai îndreptățit gând al Maiestății Voastre este acela ca, pretutindeni, drepturile atât ale omului, cât și ale societății civile să se extindă, înainte de toate, la toți membrii care o alcătuiesc prin unirea lor și susțin și cu viața și cu avutul lor sarcinile conservării ei, și ca o parte dintre cetățeni să nu se rupă de cealaltă, pentru a o lipsi pe aceasta cu silnicie de drepturile ei și a o asupri; de aceea națiunea română care trăiește în Marele Principat al Transilvaniei pe calea acestei suplici cade în mod public la tronul Maiestății Voastre și se roagă din toate puterile să i se dea înapoi străvechile drepturi, care sunt legate prin însăși firea lucrurilor de toți cetățenii și de care, în secolul trecut, ea a fost despuiată, cum se va arăta îndată, fără niciun drept, ci numai din cauza vitregiei acelor timpuri.

Națiunea română este cu mult cea mai veche dintre toate națiunile Transilvaniei din vremea noastră, întrucât este lucru sigur și dovedit, pe temeiul mărturiilor istorice, a unei tradiții niciodată întrerupte, a asemănării limbii, datinilor și obiceiurilor, că ea își trage originea de la coloniile romane aduse la începutul secolului al doilea de către împăratul Traian, în nenumărate rânduri, în Dacia, cu un număr foarte mare de soldați veterani, ca să apere Provincia.

* Teodor A. Naum.

Urmașii lui Traian Augustul au stăpânit Dacia câteva secole. Sub a lor neîntreruptă stăpânire, în această Provincie a fost răspândită și credința creștină după ritul bisericii răsăritene prin străduința episcopilor Protogen, Gaudențiu, Niceta și Theotin, mai ales în secolul al IV-lea^[1], după cum ne-o arată această întreaga istorie bisericească.

Într-aceea, chiar din secolul al III-lea, ginți barbare începuseră să primejduiască soarta oamenilor în această bogată Provincie a Imperiului Roman, și ele au izbutit să-și facă locuințe statornice un timp oarecare în unele părți ale ei; totuși, ele nu putuseră merge nicidecum așa de departe, încât să stingă acolo cu totul numele sau puterea romanilor; căci este lucru sigur că, în secolul al VI-lea chiar, mai multe cetăți întărite, mai ales pe țărmurii Dunării, erau supuse acolo împăraților romani din Răsărit, dar părțile dinlăuntru ale Provinciei erau pline de un număr așa de mare de locuitori romani, încât chiar de prin secolul al VII-lea, scuturând jugul străinilor, ele și-au făurit un stat propriu.

Acest noroc l-a avut mai ales acea parte a Daciei, care astăzi poartă numele de Transilvania și locuitorii romani ai acesteia, după ce au înlăturat stăpânirea altor ginți, au ascultat de principii proprii, aleși din sânul națiunii lor, până la venirea ungarilor.

A rămas apoi, durând până în ziua de azi, acel vestigiu al stăpânirii pe care, între celelalte popoare străine ce s-au perindat după dânșii în această parte de loc, au avut-o și unele ginți slave asupra locuitorilor romani ai Daciei, și anume că numirea de *vlahi* sau *valahi*, care pentru popoarele slave denota, după mărturia lui Luciu Dalmatul^[2] și Cromer Polonul^[3], orice *roman*, *italic* sau *latin*, s-a păstrat în timpurile de mai târziu numai pentru locuitorii romani ai Daciei.

Când ungurii către sfârșitul secolului al IX-lea, sub ducele lor Tuhutum, au năvălit în părțile Transilvaniei, locuitorii romani ai acestor părți se numeau cu numele, schimbat, de *vlahi*, după mărturia celui mai vechi scriitor al Ungariei, Anonymus, notarul regelui Bela^[4]: în fruntea lor se afla în clipa aceea ducele lor propriu, Gelu, cu putere supremă, nenorocos însă în lupta la care a pornit cu ungurii spre apărarea patriei sale, de vreme ce în acea luptă el și-a pierdut și domnia și viața.

După această tristă soartă a principelui lor, locuitorii romani ai Provinciei care apar cu numele de *vlahi* nu s-au mai împotrivit ungarilor, ci, văzând moartea domnului lor (după cum povestește Anonymus, notarul regelui Bela, în *Historia Ducum Hungariae*, cap. VI)^[5], dându-și dreapta, de buna lor voie și-au ales ca domn pe Tuhutum, ducele ungarilor, și și-au întărit credința prin jurământ.

Gyula cel bătrân, nepotul ducelui Tuhutum, și el duce al Transilvaniei, făcând un drum la Constantinopol, a îmbrățișat acolo, în secolul al X-lea, credința creștină după ritul bisericii răsăritene și, luând cu sine în Transilvania pe călugărul Ieroteu, înălțat după aceea în scaunul de episcop, a adus în sânul aceleiași biserici și pe mai mulți din poporul său, după cum ne-o arată aceasta Samuel Timon în *Imago antiquae Hungariae*, cartea a III-a, cap. 5^[6].

În secolul al XI-lea, după ce sfântul rege Ștefan^[7], învingând pe ducele Gyula cel tânăr, a alipit Transilvania de regatul Ungariei, și ceilalți unguri din Transilvania au trecut la religia creștină; prin străduința însă a preoților credincioși bisericii apusene, care lucrau la convertirea lor, ei au fost alipiți bisericii apusene; și cum și ceilalți unguri, convertiți încă din timpul ducelui Gyula cel bătrân la religia lui Hristos, trecuseră rând pe rând la biserica apuseană, aproape numai locuitorii români ai Provinciei au rămas în sânul bisericii răsăritene.

Această deosebire în ceea ce privește riturile bisericești nefiind întru nimic o piedică, drepturile cetățenești erau comune ambelor popoare, adică și celui unguresc și celui românesc, din vremea în care, sub ducele Tuhutum, ele s-au întrunit într-o singură societate: ajungă, pentru a nu lungi vorba, a aduce drept dovadă a acestui adevăr scrisoarea autentică a conventului Fericitei Fecioare Maria din Cluj-Mănăștur, scrisă în anul 1437, pe care preailustrul Pray a dat-o la lumină în a VII-a *Dissertatio Historico-Critica* § 8^[8] cu următorul cuprins: „*Paul cel mare de Vajda Háza, stegarul obștii locuitorilor țării unguri și români din părțile Transilvaniei etc.*”. În același loc, preailustrul autor observă că, în această scrisoare a conventului, obștea locuitorilor țării, unguri și români, se referă la un act al *sfântului rege Ștefan*, în care s-ar vorbi de imunitățile lor, ceea ce este o nouă dovadă că amândouă națiunile au avut aceleași imunități și s-au bucurat de aceleași drepturi regnicolare.

Încă în același secol și în anul în care era dată această scrisoare a conventului, națiunea ungurească făcu, ce-i drept, o uniune cu totul particulară, de ajutor reciproc, atât cu secuii, conașionalii lor, care în aceeași vreme începuseră a alcătui o națiune aparte, cât și cu sașii, aduși în Provincie în secolul al XII-lea: această uniune a fost înnoită în anul imediat următor, 1438, după cum arată acest lucru scrisoarea de mărturie, emisă cu privire la aceasta, a vice-voievodului din acea vreme, Lorand Lapeș^[9].

Totuși, acea uniune n-a dăunat întru nimic drepturilor regnicolare ale națiunii române, ba soarta acesteia era cât se poate de înfloritoare chiar în secolul acela, în care a fost întemeiată amintita uniune; în adevăr, din sânul acestei națiuni a fost promovat un Ioan Corvin de Hunedoara la cele mai înalte onoruri publice, mai întâi în Transilvania, și pe urmă ridicat în slujba de căpitan

suprem și guvernator în regatul Ungariei^[10], iar nemuritorul său fiu, Matia, înălțat chiar în tronul țării^[11]; și, spre a ne fi permis să trecem sub tăcere pe alți voievozi ai Transilvaniei, oameni din această națiune, un Ioan Geczy, din a cărui familie se zice că și până astăzi mai trăiesc câțiva nobili români în comitatul Dobâca, a îndeplinit cu mare laudă înalta slujbă de guvernator al Transilvaniei^[12], iar un Ștefan Josika, român de origine și de neam (după mărturia istoricului Wolfgang de Bethlen^[13]), înalta slujbă de cancelar sub principele Sigismund Bathori pe la sfârșitul secolului al XVI-lea^[14]. Pe la mijlocul aceluiași secol, Nicolae Olahul, născut la Sibiu, din părinți de asemenea români, se ilustra în Ungaria prin demnitatea de arhiepiscop al Strigoniului și de cancelar al țării^[15], iar fratele său Matei îndeplinea slujba ereditară de judecător regesc al Scaunului Orăștiei din Transilvania; și acești însemnați bărbați, și în statul ungar, și în acela al Transilvaniei, nu-și ascundeau originea lor românească, ba cei doi Corvini, după mărturia lui Bonfiniu^[16] și a lui Luciu Dalmatul, se mândreau că ei, ca și națiunea lor, își trag originea din coloniile romanilor. Afară de aceasta, împăratul Ferdinand I^[17] adeverește originea și a Corvinilor și a suszisului arhiepiscop al Strigoniului și cancelar al său, fii ai neamului românesc, vlăstare ale romanilor, când în diploma familiei amintitului arhiepiscop, conferită la 23 noiembrie 1548, el se exprimă în aceste cuvinte: „Așa sunt aproape toate originile celor mai lăudate neamuri, între care românii, conașionalii tăi, n-au cea de pe urmă origine, ca unii care se știe că se trag din stăpâna lumii, din urbea Roma: de aceea și acuma pe limba lor ei se numesc romani; acest neam al tău prin vitejia lui a fost preaputernic, născător al multor foarte mari căpitani, între care și Ioan Huniade, părintele vestitului rege Matia, și

străbunii tăi, foarte aproape de vremea lui, se zice că s-au ilustrat mai cu deosebire”.

După uniunea făcută în anii 1437 și 1438 între unguri, secui și sași, neamul românesc i-a născut pe acești mari bărbați și pe mulți alții, care au binemeritat de la patrie și care au fost aleși și ridicați prin liberele sufragii ale Stărilor și Ordinelor la toate slujbele și demnitățile chiar cele mai înalte, așa încât în toate secolele trecute, până în secolul al XVII-lea, neamul românesc s-a bucurat în chip statornic de toate drepturile regnicolare ca și ceilalți cetățeni, și nicăieri, chiar câtuși de puțin, sus-zisa uniune n-a vătămat drepturile cetățenești ale neamului românesc, nici n-a cercat la început să le vatăme.

În timpul acesta, reforma bisericii apusene, începută de Calvin, Luther și Socin^[18], făcând, încă din secolul al XVI-lea, mari progrese și în Transilvania, și în felul acesta făcându-se sciziunea locuitorilor unguri, secui și sași în ceea ce privește religia în patru părți, și anume: romano-catolică, calvino-reformată, evanghelic-luterană și sociniano-unitariană, s-au făcut în adunările publice ale Stărilor și Ordinelor mai multe articole, prin care se luau măsuri cu privire la securitatea acestor părți, dezbinată în privința religiei; și toate cele patru religii pe care le mărturiseau ungurii, secuii și sașii, împărțiți, după diversitatea lor, în patru părți, au fost declarate prin acele articole ca primite după lege, așa cum ne-o arată aceasta limpede Constituțiile Aprobate ale țării, adunate la porunca și cu încuviințarea Principelui George Rákóczy^[19] din articolele dietale de la anul 1540 până la 1653, partea I-a, tit. 1, art. 2^[20].

În aceste articole însă nu se făcuse nicio mențiune despre biserica greco-orientală, la care a trecut neamul românesc din timpul convertirii sale la Hristos: dar nici nu trebuia și nici nu se putea face acea mențiune, deoarece acele articole aveau ca obiect numai religiile

născute în Transilvania prin reforma bisericii latine. A rămas, aşadar, biserica greco-orientală din Transilvania sau mai curând neamul românesc ce ține de dânsa și cu privire la religie în aceeași stare în care se găsea înainte de a fi fost făcute aceste articole, adică în exercițiul cel mai liber al religiei sale și în folosința tuturor drepturilor legate de el, lucru pe care îl dovedește îndeajuns și cartea de danie a reginei Isabela^[21] dată cu privire la episcopatul de rit grec din Geoagiul de Sus, dăruit vrednicului de cinste bărbat Cristofor, dimpreună cu toate pertinențele, veniturile și foloasele aceluși episcopat, în anul 1557, când episcopul latin de Alba era desființat și toate bunurile, pertinențele și veniturile lui erau atribuite fiscului, și publicată de preailustrul Benkő în opera sa despre Milkovia, § 145, lit. C^[22].

Dar această soartă prielnică a neamului românesc s-a schimbat, în secolul de curând trecut al XVII-lea, în ceea ce privește atât starea lui civilă, cât și cea bisericească, după ce, anume, ungurii, secuii și sașii au înnoit, în anul 1613, 1630 și 1649, uniunea făcută în anii 1437 și 1438, și au avut grijă să se introducă în colecția de legi făcute cu începere din anul 1540, sau în Constituțiile Aprobate atât condițiile acestei uniuni, cât și articolele făcute în chipul sus-zis în favoarea celor patru religii, pe care ei le mărturiseau fiind împărțiți între sine înșiși în acest punct: în adevăr, în această colecție de legi sau „Constituții Aprobate”, au fost introduse și cele ce urmează, lucruri foarte vătămătoare și dăunătoare și națiunii și religiei românilor, care aveau de secole o existență legală în Provincie, precum:

Partea I, tit. 8, art. 1 din Constituțiile Aprobate: *Deși națiunea română nu e socotită în țară printre Stări și religia ei nu e dintre cele permise, totuși, cât timp ele vor fi tolerate pentru folosul țării, ecleziasticii vor observa următoarele etc.*

Partea I, tit. 9, art. 1: *Deși națiunea română e admisă în țară în vederea bunului public, totuși, fiindcă ea, neținând seamă de starea ei de jos etc.*

Partea a III-a, tit. 1, art. 1: *Țara constând din trei națiuni (păzindu-se legile țării), dacă vreo națiune ar fi vătămată în libertățile, privilegiile și obiceiurile sale, celelalte să fie datoare etc.*

Partea a III-a, tit. 53, art. 1: *Fiindcă religia națiunii române nu e dintre cele patru permise, de aceea nici ordinul călugăresc etc.*

Cum însă au putut fi introduse aceste lucruri în colecția de legi, nu se poate înțelege. Căci această colecție, după cum mărturisește prefața și aprobarea ei, nu putea fi compusă și formată decât numai din decretul și articolele dietale făcute de la anul 1540, în care Transilvania a fost despărțită de Ungaria, până în anul 1653: de la anul 1540 până în 1653 însă nu există niciunul, cu atâta mai puțin vreun articol dietal mai vechi, care să fi hotărât în chip pozitiv că *națiunea română nu trebuie socotită între Stări și nici religia ei între cele permise, dar că și una și cealaltă trebuie să fie admisă în Provincie numai în vederea bunului public.*

Lipsind o lege pozitivă de acest fel, trebuie deci să se tragă încheierea că numai din greșeala sau incuria compilerilor s-au introdus acele lucruri sau că s-au strecurat în colecție adaosuri; dacă însă și intenția de a face rău a avut în această privință vreo influență, nu este de datoria națiunii suplicante a o discuta. Acuma deodată aceasta este sigur, că în colecție ne întâmpină unele expresii, care arată în chip limpede mai mult ura decât dragostea compilerilor față de națiunea română. Ca exemplu să fie expresia care apare în sus-citata parte I, tit. 9, art. 1: *totuși, fiindcă ea, neținând seamă de starea ei de jos.*

Astfel, fie că sus-citatele adaosuri au fost introduse în colecția de legi din greșeală sau din incurie, fie că ele au fost introduse cu intenția de a face rău, totuși, introducerea lor s-a făcut cu precauție, și anume așa încât adaosurile să fie trecute în Aprobate nu în stil direct și în forma unui statut legal (fiindcă aceasta nu s-ar fi putut face fără citarea articolului pe care să se întemeieze ele, articol care niciodată n-a existat), ci să fie puse înainte, în chip numai de preambul la celelalte statute legale, inserate în colecție, cu ajutorul particulelor conjunctive *deși* sau *fiindcă*.

Deși asemenea premise nu au de obicei nicio putere dacă nu se sprijină pe o bază legală oarecare, acestea totuși s-au bucurat la mulți cetățeni ai Patriei de un așa succes, încât în curând părerea că națiunea și religia românilor ar fi numai tolerată în Principat a fost aproape peste tot statornicită și propagată până și la neamurile străine.

Spre a întâmpina, așadar, împotriva acestei opinii, care se sprijină numai pe premisele de mai sus, lipsite de orice temei, trebuie să se facă următoarele reflexii cu privire la acele premise, reflexii scoase din înseși legile și istoria Patriei.

Se zice în acele premise: *Deși națiunea română nu este socotită între Stări, ci este admisă în țară numai în vederea bunului public*. Cât de străină de adevăr este supoziția că națiunea română nu este socotită între Stări ne-o arată acea scrisoare autentică citată mai sus a Conventului fericitei Fecioare Maria din Cluj-Mănăștur, emanată în anul 1437, în care se spune în chip expres: *Obștea regnicolarilor unguri și români din părțile Transilvaniei*; ba acest document autentic dovedește în chip învederat că, în timpul în care el a fost dat, Stările Provinciei sau obștea regnicolară consta numai din națiunile ungarilor și românilor, și, cum nu se poate

aduce nicio lege posterioară, care să fi hotărât în chip pozitiv că națiunea română nu trebuie socotită între Stări și între locuitorii țării, este învederat că supoziția premiselor citate este cu totul lipsită de orice temei.

Ce va să zică adaosul acela, că *națiunea română este admisă în țară numai în vederea bunului public*, nu se poate înțelege, fiindcă aceasta s-ar putea și ar trebui să se spună despre oricare altă națiune; de altminteri, termenul *admisă* nici nu se potrivește națiunii române, cu mult mai veche decât toate celelalte națiuni ale Provinciei; el s-ar putea atribui cu mai mult temei celorlalte națiuni, care, după cum ne arată istoria Patriei și diplomele principilor, au venit în Principat cu mult mai târziu decât cea română și au fost admise a locui și a se bucura de drepturile cetățenești sau prin pacte încheiate, sau prin privilegiile principilor.

Atât istoria Patriei, cât și istoria romană ne arată că românii au locuit în părțile Transilvaniei desigur cu multe secole înainte de a fi venit ungurii și, când ei, pierzând în luptă pe propriul lor duce Gelu, nu s-au mai împotrivit ungarilor, ci mai curând, de bunăvoia lor, dând dreapta, au ales pe ducele acestora Tuhutum ca domn și al lor, prin chiar acest fapt au *admis* de la sine pe unguri la conlocuirea cu dânșii, la concetățenie, ca și la comunitatea drepturilor regnicolare. Ungurii au fost mulțumiți cu această liberă și spontană acțiune a românilor, și amândouă neamurile și-au găsit în concetățenie și în comunitatea drepturilor fericirea lor, pe care n-au voit s-o încredă sortilor unui război ulterior, de al cărui sfârșit nesigur amândouă trebuiau să se teamă. Din aceasta, apar lămurit pactele încheiate între amândouă națiunile, indicate și prin cuvintele Anonimului notar al regelui Bela: *Dându-și dreapta de buna lor voie, românii și-au ales ca domn și al lor pe ducele ungarilor Tuhutum.*

Că sașii au venit în părțile Transilvaniei în secolul al XII-lea, iar armenii și bulgarii în secolul al XVII-lea și că au obținut și ei admisiunea, ne mărturisesc, afară de istorie, privilegiile și diplomele principilor.

Mai rămân germanii, cetățeni ai Patriei, care, după cum ne-o dovedește de asemenea istoria, au venit în Provincie mai ales pe la sfârșitul secolului al XVII-lea cu armata fericitului împărat Leopold^[23] și au obținut admisiunea exact în același fel în care au obținut-o și ungurii, care au venit pe la sfârșitul secolului al IX-lea. Stările Transilvaniei, adică, pe la sfârșitul secolului al XVII-lea, s-au supus de bună voie domniei Casei Austriece, când era în Provincie o armată împărătească, așa cum românii, pe la sfârșitul secolului al IX-lea, s-au supus ducelui Tuhutum al ungarilor, veniți atunci, alegându-l pe acesta, din propria lor voință, și ca domn al lor, dându-și dreapta; și astfel, după cum ungurii au fost admiși sub ducele Tuhutum în concetățenia românilor, tot așa germanii, sub împăratul Leopold, au fost admiși în concetățenia celorlalți cetățeni ai Transilvaniei.

Se spune, pe lângă aceasta, în adaosurile mai sus menționate: *totuși cât timp ele națiunea și religia românilor vor fi tolerate pentru folosul țării* etc. Fără îndoială, acest lucru se poate spune și despre celelalte națiuni și religii, că sunt, desigur, tolerate pentru folosul țării; căci, dacă n-ar fi tolerate, ar urma, spre cea mai mare pagubă a Provinciei, sau emigrări, sau discordii și tulburări periculoase. Întrucât însă termenul *a fi tolerat* după stilul de astăzi al Curții înseamnă același lucru ca și *a fi lipsit de existență legală*, el nu se poate aplica nici națiunii, nici religiei românilor, deoarece din cele mai sus zise este sigur că și națiunea și religia aceasta este cea mai veche în Provincie și că cea dintâi s-a bucurat de drepturile regnicolare, iar cea de-a doua de cel mai liber exercițiu public, și că nu există nicio lege care să fi lipsit

fie națiunea, fie biserica românilor de drepturile sale, prin urmare de o existență legală, și s-o fi declarat ca tolerată. Nu se opune la aceasta faptul că religia românilor nu e specificată între acele religii care se numesc *primate* în art. 2, tit. 1 din partea I a Constituțiilor Aprobate; într-adevăr, chiar acele vechi articole dietale, din care a fost alcătuită citata Lege a Aprobateilor, dovedesc în chip învederat că obiectul lor au fost numai acele religii, care, mai înainte, în Provincie, sau n-au existat, ci au pătruns acolo întâi și-ntâi în secolul al XVI-lea, precum sunt cea reformată, evanghelic-luterană și unitariană, sau mai înainte existaseră, ce-i drept, dar după aceea, printr-o lege publică, au fost tulburate în liberul lor exercițiu și în drepturile avute mai înainte și aproape stârpite, cum era cea romano-catolică. Religia românilor nu era nici în rândul acestora, nici în al celorlalte; prin urmare, ea nici nu era obiectul ziselor articole din care a fost alcătuită citata Lege a Aprobateilor și nu putea fi deci menționată în această Lege: în acest înțeles adevărat este că în Transilvania sunt numai patru *religii primate* și că religia românilor nu ține de acestea. Dacă însă termenul *primită* va să fie luat în înțelesul acela, că numai acele religii se bucură de o existență legală și de un liber exercițiu, care se numesc primite, atunci, această numire cu atâta mai puțin se va putea refuza religiei românilor, cu cât e lucru sigur că ea este cea mai veche în Provincie, s-a bucurat totdeauna de un exercițiu public și n-a fost exclusă de la acesta prin nicio lege publică.

În ceea ce privește adaosul inserat în condițiile uniunii celor trei națiuni din Constituțiile Aprobate, partea a III-a, tit. 1, *țara constând din trei națiuni*, oricine, după ce va cântări cuprinsul întregului paragraf în care e inserat, ușor va vedea că el nu are alt înțeles, decât acela că numai trei sunt în țară națiunile care au făcut între ele uniunea. Adaosul acesta însă cu atâta mai puțin se poate lua în

sensul acela, că numai cele trei națiuni unite ar constitui obștea regnicolarilor sau a Stărilor și Ordinelor din Transilvania, cu cât cele mai sus zise arată în chip evident că națiunea română s-a bucurat de drepturile regnicolare cu mult înainte de Uniunea făcută între unguri, secui și sași, și că ea a constituit, dimpreună cu națiunea ungurească, obștea locuitorilor țării, fără a fi fost vreodată despuiată de drepturile sale printr-o lege pozitivă.

Așadar, toată trista soartă de astăzi a românilor din Transilvania se datorește nu legilor, ci vitregiei timpurilor: niciodată, desigur, nu se va putea dovedi că puterea legislativă în Transilvania a comis această nedreptate, încât să lipsească și să despoaie națiunea cea mai veche din Provincie de drepturile cetățenești, întărite, după cum s-a arătat mai sus, prin pacte încheiate. Ba chiar dacă o soartă cu totul nedreaptă ar fi împins lucrurile până acolo, încât clerul acestei națiuni să fie exclus, rând pe rând, de la drepturile de care se bucură clerul altor națiuni, și nobilimea de la slujbele și mai ales de la demnitățile mai înalte, totuși niciodată această națiune n-a fost exclusă de la cel mai liber exercițiu public al religiei sale și, de asemeni, de la imunitățile și privilegiile nobiliare, ba mai degrabă acei nobili români, care sau ai căror strămoși, schimbându-și religia greacă, au îmbrățișat-o pe cea romano-catolică sau reformată, au putut și pot și acum răzbate fără greutate până la cele mai înalte demnități: să ne fie permis a aduce ca exemplu ilustrele familii ale conților Kendeffi, de asemenea ale baronilor Josika, Huszár, Naláczy și o mare parte din familiile de nobili origine din comitatul Hunedoara și din districtul Făgărașului, care au îmbrățișat în timpurile mai vechi sau mai noi religia romano-catolică sau reformată. Aceste familii au purtat, și unii inși din ele poartă și acum în Principat demnități chiar foarte înalte, deși cei mai mulți cetățeni ai Patriei știu foarte bine că acele familii, ca și altele câteva,

și din cele fruntașe, se trag din urmașii romanilor, adică din neamul de astăzi al românilor, iar documentele lor scrise, mai ales cele mai vechi, dacă sunt scrutate cu ochii criticii, învederează aceasta; și fiindcă, chiar sub principii care au cârmuit Principatul după compilarea Constituțiilor Aprobate, în care au fost inserate adaosurile mai sus citate care favorizau opinia că națiunea românilor este numai tolerată, mulți din neamul românilor au fost înălțați în rândul adevăraților nobili pentru merite câștigate mai ales prin arme, și mulți au fost dăruiți cu drepturi posesionare, și se folosesc, și unii și alții, până în ziua de azi, de toate drepturile legate de starea de nobil și de donatar exact în același fel ca și nobilii și donatarii celorlalte națiuni din Provincie; de aici încă decurge din plin dovada că națiunea română niciodată n-a fost despuiată de drepturile regnicolare de către puterea legislativă și declarată ca *tolerată*; altfel nobilii creați din sânul ei s-ar fi putut bucura numai de onoarea nobleței, cum se observa până acum cu privire la armeni, nu însă și de drepturile și imunitățile legate de dânsa după lege.

De altfel, un asemenea statut, prin care o națiune, și mai veche, și mai numeroasă decât toate celelalte, ar fi fost lipsită de drepturile cetățenești, n-ar fi putut obține niciodată confirmarea principelui din mai multe puncte de vedere, iar dacă el ar fi fost făcut fără încuviințarea lui, n-ar fi obținut putere de lege, ci mai degrabă ar fi nimicit societatea civilă în care s-au întrunit ungurii și românii pe la sfârșitul secolului al IX-lea, dându-și dreapta, sub ducele Tuhutum, și ar fi pus din nou amândouă națiunile în starea în care fuseseră înainte de alegerea, făcută de români de bunăvoia lor, a ducelui ungarilor Tuhutum ca domn și al lor, adică în starea de război: ar fi trebuit, așadar, ca ele să se lupte din nou până când sau o națiune ar fi subjugat pe cealaltă, sau ele s-ar fi întrunit una cu alta prin pacte noi; cum însă nu se poate dovedi că s-a

făcut nici una, nici alta, negreșit că pactele încheiate mai înainte au rămas în vigoare.

Astfel stând lucrurile aceste, deoarece națiunea și religia românilor se vede bine că nu printr-o lege publică, ci numai din cauza vitregiei timpurilor a suferit o pierdere într-o parte a drepturilor cetățenești, iar opinia că această națiune dimpreună cu religia pe care o mărturisește este numai tolerată în Transilvania se sprijină pe adaosurile citate mai sus, inserate în Colecția Legilor Aprobate, dar care sunt lipsite cu totul de orice temei, depinde numai de dreptatea și îndurarea principelui a scăpa această națiune de o soartă așa de vitregă și a o repune în toate drepturile de care ea s-a bucurat înainte.

A recunoscut-o aceasta PreaAugustul, răposatul principe și împărat Leopold I, și nu numai că el a rânduit ca clerul acestei națiuni, care îmbrățișase pe la sfârșitul secolului trecut unirea cu biserica romano-catolică, să fie admis la toate drepturile, privilegiile și beneficiile de care se bucură clerul celorlalte religii, dar, în temeiul diplomei emise în ziua de 19 martie 1701, el a hotărât ca toți românii, și mirenii, și cei de condiție plebee, care se vor uni cu biserica romană, să fie de îndată numărați în Statul catolic și, astfel, să fie socotiți între Stări și făcuți să se poată bucura, ca și ceilalți fii ai Patriei, de legile țării^[24]. A recunoscut-o aceasta și PreaAugusta, de fericită aducere-aminte principesă și împărăteasă Maria Theresia^[25], când, cu ocazia începutului domniei, a confirmat drepturile tuturor locuitorilor Provinciei și mai ales și privilegiile, și diplomele date românilor de PreaAugustul ei bunic.

A recunoscut-o, în sfârșit, aceasta acel fericit împărat, de veșnică aducere-aminte, prea dreptul principe și preamarele nostru Iosif al doilea^[26], care a înțeles drepturile pure și simple, atât ale omului, cât și ale cetățeanului, care a recunoscut nedreptatea și asuprirea, care a văzut cu

ochii săi și s-a convins pe deplin că națiunea română este și mult mai numeroasă decât celelalte ale Provinciilor și de cel mai mare folos, în timp de pace, ca și în timp de război^[27]; de aceea, voind a-și îndeplini sarcina lui de principe preadroit, spre a reda cetățenilor drepturile, spre a preîntâmpina orice discordie și dezbinare între națiuni, lăsând la o parte toate prejudecățile celor ce stăteau împotriva, adeseori a hotărât cu multă îndurare ca, pe viitor, ștergându-se cu totul orice nedreaptă discriminare de inegalitate, românii, chiar fără să se mai aibă în vedere națiunea și religia, să se bucure întru totul de aceleași drepturi și beneficii, întocmai ca și celelalte neamuri din acest Principat, și, de aceea, fiindcă ei poartă sarcini egale în proporție, să dobândească și drepturi și beneficii egale^[28].

Dar aceste diplome, decrete și hotărâri ale preauguștilor principii au avut până acum un efect mic; în adevăr, clerul unit cu biserica romano-catolică e admis, ce-i drept, la unele imunități, nu însă la toate drepturile și beneficiile de care se bucură clerul celorlalte națiuni; ecleziasticii de rit grec însă, neuniți, deși le incumbă și lor aceleași îndatoriri ca și ecleziasticilor celorlalte religii, nu sunt scutiți nici chiar de contribuție (excepându-se darea capului). Nobilii români până astăzi încă, mai ales în comitate, nu sunt admiși decât cu foarte mare greutate la unele slujbe numai, și acele, mai mici. În ceea ce privește pe aceia care sunt de condiție orășenească sau plebee, acelor li se împiedică și accesul la învățarea artelor și a meșteșugurilor.

Afară de aceasta, în dieta ținută în anul 1744 de Stările și Ordinele celorlalte națiuni, în articolul VI, s-a declarat că mai sus-citatele concesiile ale fericitului împărat Leopold I, acordate românilor și mirenilor și celor de condiție plebee, și întărite de fericita împărăteasă Maria Theresia, *se referă numai la*

ecleziastici și la cei ce se bucură de prerogativa nobiliară, a căror condiție este aceeași ca și a celorlalți cetățeni ai Patriei și care sunt socotiți la acea națiune dintre cele trei primite ce constituie sistemul Principatului, unde ei și-au fixat sediul prin dobândirea de bunuri, fără ridicarea și constituirea prin însuși acest fapt a unei a patra naționalități, dar că ele nu pot și nu trebuie să se extindă și la plebei, pentru ca sistemul Principatului să nu fie răsturnat și pentru ca plebea romanilor și a altor venetici să nu fie numărată între națiuni și să nu fie chiar spre paguba vreuneia din cele trei națiuni și a drepturilor, privilegiilor, imunităților și prerogativelor lor^[29].

Națiunea suplicantă recunoaște, ce-i drept, că condiția nobililor români în ceea ce privește folosința privilegiilor nobiliare este aceeași ca și a celorlalți cetățeni ai Patriei; cu durere însă ea trebuie să mărturisească în același timp că niciunul, dacă-și păstrează rital și religia greacă, nu este admis la demnități mai înalte, iar la slujbe mai mici prea puțini sunt admiși, și aceștia cu cea mai mare greutate. Mai departe, ea trebuie să mărturisească că-i este necunoscută legea aceea în puterea căreia nobilii români au fost socotiți la aceea dintre cele trei națiuni primite, unde ei și-au fixat sediul prin dobândire de bunuri. Este însă cunoscut tuturor celor versați în istoria Patriei că românii și-au fixat așezarea și locuința în Transilvania cu câteva secole înainte de cele trei națiuni primite și că ei de buna lor voie, dându-și dreapta, au ales ca domn și al lor, pe la sfârșitul secolului al IX-lea, pe Tuhutum, ducele ungarilor, intrați atunci în această Provincie, și că din timpul acela s-a constituit în Transilvania obștea locuitorilor țării din unguri și români, dar nu că aceștia din urmă au fost socotiți între cei dintâi sau între alte națiuni. Trebuie să mărturisească mai departe națiunea

suplicantă că-i este necunoscută și legea în puterea căreia o națiune sau alta din Transilvania a fost declarată ca *primită*; este însă cunoscut că termenul *primită* a început să se întrebuițeze mai întâi în secolul al XVI-lea cu privire la noile religii născute în urma Reformei și că, în înțelesul legilor făcute atunci, o religie primită nu înseamnă altceva decât o religie admisă la liberul ei exercițiu: despre o națiune însă sau alta, termenul acesta, în legile care au precedat declarația Stărilor făcută în anul 1744, nu se întrebuițează nicăierea, ci națiunile care se bucură de o existență legală se numesc *regnicolare*, și în cele de mai sus s-a dovedit în chip învederat că în numărul acestora intră și națiunea română. Că totuși în Transilvania există *națiuni unite* și că trei sunt națiunile care constituie sistemul acestei uniuni, dar că națiunea română nu intră în numărul lor, este tot așa de sigur. Într-aceea, deoarece această uniune nu s-a putut deloc face în așa fel, încât să dăuneze drepturilor regnicolare ale națiunii române, de altfel cea mai veche dintre toate în Transilvania, și să le răstoarne, a fost pentru această națiune o cumplită și grea lovitură că amintita declarație a Stărilor din anul 1744 o pune în același rând cu veneticii. Nu venetică, ci veche, și cu mult mai veche decât toate celelalte este națiunea românilor în Transilvania; ea niciodată n-a cerut și nici nu cere răsturnarea sistemului Principatului, ci mai degrabă reîntregirea lui, când cere să fie pusă din nou în folosința drepturilor civile și regnicolare, folosință pe care nu i-a luat-o nicio lege, ci vitregia timpurilor; niciodată prin această repunere nu se va aduce vreo pagubă celorlalte trei națiuni sau drepturilor, privilegiilor, imunităților și prerogativelor lor, deoarece prin ea națiunea nu va câștiga nimic altceva decât ceea ce a avut mai înainte și a pierdut prin vitregia timpurilor; și nici nu va fi nevoie vreodată a crea o a

patra naționalitate pentru națiunea suplicantă, deoarece aceasta de mai multe secole a constituit, îndată după unguri, a doua națiune regnicolară.

Iar că în declarația citată mai sus a Stărilor din anul 1744 *numai* nobililor români li se admite aceeași condiție ca și celorlalți *cețățeni* ai Patriei, dar românii de condiție plebee sunt excluși de la ea, aceasta cu adevărat i-a căzut foarte greu națiunii suplicante, și ea suferă, spre adâncă ei întristare și a Provinciei, urmările funeste ale acelei declarații. În adevăr, ca să trecem alte lucruri sub tăcere, de două ori de atunci s-a încercat în unele cercuri ale Pământului Regesc izgonirea acestei nenorocite plebe^[30], deși, afară de cele mai sus amintite, chiar privilegiul fundamental care vorbește despre Pământul Regesc^[31], acordat națiunii săsești, dovedește în chip vădit că românii trebuie să se bucure acolo de aceleași drepturi și libertăți ca și această națiune.

Nu este, desigur, intenția națiunii suplicante să capete pentru plebea sa ceva mai mult decât i se cuvine ei de drept; cum însă din cele de mai sus reiese limpede că ei i se cuvine ceea ce i se cuvine plebei celorlalte națiuni care trăiesc în Principat și cum aceasta din urmă nu este exclusă din numărul cetățenilor Patriei, acest singur lucru îl dorește națiunea suplicantă, ca și plebea ei să fie tratată în același fel ca și plebeii celorlalte națiuni; și mai mult încă: fiindcă ea poartă aceleași sarcini civile ca și aceștia, trebuie ca ea să se bucure și de aceleași beneficii, după cum, de altfel, o cer și felurile prea înalte ordine.

Deoarece însă aceste ordine și mai sus-citatele diplome ale prea auguștilor înaintași ai Preasacrei Voastre Maiestăți, date în favoarea și spre ușurarea neamului românesc, până acum sau n-au avut niciun efect, sau au avut un efect mic ori de scurtă durată, totdeauna însă un efect nesigur, și ca urmare nici

națiunea suplicantă n-a fost repusă în folosința comună a drepturilor societății civile, de care o soartă vitregă a despuiat-o, ci ea până în ziua de astăzi e silită să poarte numai sarcinile, iar de beneficiile regnicolare să fie lipsită (și aceasta nu numai că este împotriva regulilor dreptății și echității, ci aduce și statului public o pagubă foarte mare), întrucât, atâta timp cât clerul și nobilimea ei va fi ținută într-o stare de jos, nu se poate spera nicio cultură a acestei națiuni și, deci, niciun spor al sânguinței ei, ci mai curând ne putem teme că ignoranța, lenea și trândăvia, odată cu toate vițiile care de obicei nasc din ele, vor crește încă mai mari în sânul ei, spre pustiirea Provinciei, și că, afară de aceasta, neîncrederea mutuală a acestei națiuni față de celelalte și a celorlalte față de dânsa, ca și urile lăuntrice născute de aici, precum și frământările și chinurile unor suflete nefericite vor căpăta un spor și mai mare, odată cu primejduirea siguranței și liniștii publice și private (toate aceste lucruri, pentru a căror preîntâmpinare mulți cetățeni ai Patriei, având înaintea ochilor echitatea și justiția, de multă vreme au dorit repunerea națiunii suplicante în folosința tuturor drepturilor ei regnicolare).

Drept aceea,

Națiunea română, rugătoare și umilă, vine la tronul Maiestății Voastre și, cu venerația și supunerea cuvenită, se roagă și cere următoarele:

1) Ca numirile odioase și pline de ocară: *tolerați, admiși, nesocotiți între Stări* și altele de acest fel, care, ca niște pete din afară, au fost întipărite fără drept și fără lege pe fruntea națiunii române, acum să fie cu totul îndepărtate, revocate și desființate în chip public ca nedemne și nedrepte, și astfel, prin îndurarea Maiestății Voastre preasacre, națiunea română, renăscută, să fie repusă în folosința tuturor drepturilor civile și regnicolare; în consecință,

2) Națiunii suplicante să i se restituie între națiunile regnicolare același loc pe care ea l-a ținut potrivit Mărturiei citate în cele de mai sus a Conventului Fericitei Fecioare Maria din Cluj-Mănăstur din anul 1437.

3) Clerul acestei națiuni, credincios bisericii orientale, fără discriminare dacă gândește sau nu în toate la fel cu biserica occidentală, de asemenea și nobilimea și plebea, atât cea orășenească, cât și cea rurală, să fie socotită și tratată drept în același fel ca și clerul, nobilimea și plebea națiunilor care alcătuiesc sistemul uniunii, și să fie făcută părtașă la aceleași beneficii.

4) În comitate, scaune, districte și comunități orășenești, cu ocazia alegerii slujbașilor și a deputaților în dietă, de asemenea când se întâmplă să se facă numiri noi sau înaintări în slujbe la dicasteriile aulice și provinciale, să se procedeze în chip just la punerea în slujbă, în număr proporțional, a persoanelor din această națiune.

5) Comitatele, scaunele, districtele și comunitățile orășenești, în care românii întrec în număr celelalte națiuni, să-și aibă numirea și de la români; acele însă în care celelalte națiuni covârșesc cu numărul să și-o aibă de la aceste sau să poarte nume mixt, *unguresc-românesc, săsesc-românesc*, sau, în sfârșit, înlăturându-se cu totul numirea luată de la o națiune sau alta, atât comitatele, cât și scaunele și districtele să-și păstreze numai numele acela, pe care și până acum îl purtasera după râuri sau cetăți, și să se declare că toți locuitorii Principatului, fără vreo deosebire de națiune sau religie, trebuie să se folosească și să se bucure, după starea și condiția fiecăruia, de aceleași libertăți și beneficii și să poarte aceleași sarcini pe măsura puterilor lor.

Din cele mai sus zise se vede cu prisosință că aceste cereri se sprijină pe echitatea naturală și pe principiile societății civile, precum și pe pactele încheiate. Și fiindcă națiunea suplicantă încă în anul 1761, după conscripția făcută atunci în toate cercurile și locurile (afară de districtul Brașovului), a numărat peste 547.000 de inși, și (dacă românii acestui district ar fi socotiți pentru vremea aceea la numai 13.000 de inși) această națiune a constat atunci din 560.000 de inși, pe când celelalte națiuni, luate la un loc (fiind socotiți aici și românii care, părăsindu-și propria religie, au trecut la altele), după conscripția făcută în anul 1766 au numărat numai 392.000 și câteva sute de inși, și fiindcă de aici trebuie să se tragă încheierea că din populația de azi a Transilvaniei, care, după conscripția anului 1787, consistă dintr-un milion și cam șapte sute de mii de oameni, partea cea mai însemnată, poate chiar un milion întreg, e alcătuită din oameni ai națiunii suplicante^[32], în timp ce, pe lângă aceasta, și două regimente întregi de graniță în Principat^[33] și cam două treimi din trei regimente de câmp tot de-acolo și mai mult decât o treime din regimentul de călăreți secuiesc sunt formate tot din inși ai națiunii suplicante, și fiindcă îndeobște sarcinile publice ale Provinciei le poartă națiunea suplicantă în măsură mai mare decât toate celelalte națiuni luate la un loc, în proporție cu numărul ei mai mare, ea își pune încrederea în părinteasca dragoste a Maiestății Voastre că cererile sale, foarte drepte, și din aceste motive vor avea efectul dorit, mai ales că numai de suprema Maiestății Voastre autoritate depinde repunerea ei în folosința drepturilor regnicolare, din care ea nu în temeiu unei legi, ci numai printr-o soartă nedreaptă a fost scoasă.

Dacă totuși intenția Preasacrei Voastre Maiestăți ar fi ca aceste rugăminți ale unui neam totdeauna foarte

credincios către PreaAugusta Casă să fie comunicate mai întâi Stărilor și Ordinelor adunate acum în dietă aici, în Provincie^[34], prin comisarul plenipotențiar regesc, deoarece în acest caz ușor s-ar putea întâmpla ca, cu toată dreptatea celor cerute, dovedită îndestul în cele de mai sus, și cu toată dorința unei mari părți a regnicolarilor adunați în dietă, care au înaintea ochilor numai fericirea dulcii noastre Patrii și promovarea binelui public, dorință îndreptată spre satisfacerea rugămintților națiunii suplicante, totuși unii dintre cetățenii Patriei, prezenți în dieta de acum, fie invocând vreun uz contrar cererilor națiunii, uz ca și întărit prin prescripție (deși față de drepturile societății civile prescripția nu-și are locul), fie neavând o cunoștință corespunzătoare a drepturilor societății civile, fie, în sfârșit, cercetând mai puțin istoria Patriei și înțelesul legilor Patriei și, deci, nevăzând destul de limpede dreptatea cererilor națiunii subscrise și poate încă mânați în parte de o ascunsă ură de neam și de religie, să încerce a împiedica și a opri în loc într-un fel oarecare rezultatul fericit al acestui lucru, națiunea subscrisă se roagă cu toată umilința ca Maiestatea Voastră Preasacră să binevoiască a admite cu îndurare, în cazul acesta, ca, într-o adunare națională, despre modalitatea și locul ținerii căreia cei doi episcopi ai națiunii din Provincie^[35], luând sfatul câtorva persoane din cler, nobile și Starea militară, să aibă a face cât mai repede propuneri Maiestății Voastre Preasacre, să se aleagă și să fie împuterniciți cu instrucțiunile necesare în acest scop câțiva deputați, care să pledeze și să apere cauza națiunii oriunde va fi nevoie, și care, dacă acesteia i s-ar pune piedici, cu toată dreptatea ei, să redacteze în ordine toate doleanțele chinuitei națiuni și să le înfățișeze Maiestății Voastre Preasacre spre o prea îndurătoare vindecare.

Preasacra Voastră Maiestate a binevoit să împartă cu nețărmurită îndurare o asemenea grație și consolare nu numai acelei părți din națiunea suplicantă care locuiește în Banat și în comitatele Ungariei, vecine cu Banatul și Transilvania, ca și întregii națiuni ilirice^[36], ci și tuturor neamurilor prea întinsei Monarhiei; ele toate au înfățișat din adunări publice Preasacrei Voastre Maiestăți doleanțele și cererile lor, și niciuna n-a plecat nemângâiată de la augustul tron al îndurării; de aceea, și națiunea suplicantă, care cuprinde cam un milion întreg de oameni, și care, ce-i drept, e așezată la hotarele cele din urmă ale Monarhiei, dar totdeauna cu inima și cu sufletul a fost cea mai credincioasă Preaaugusteii Case a Maiestății Voastre, speră că și ea va căpăta de la izvorul dreptății și îndurării mângâierea pentru care se roagă.

Ai Maiestății Voastre Preasacre,
Mult umilii și în veci credincioșii supuși,
Clerul, Nobilimea, Starea Militară
și cea Orășenească
a întregii națiuni române
din Transilvania

Samuil Micu

ISTORIA ROMÂNILOR CU ÎNTREBĂRI ȘI RĂSPUNSURI, c. 1791*

Dară românii din Dachia, care acum să cheamă Ardeal, avut-au stăpânitorii săi?

Românii din Dachia, care acum se zice Ardeal, destule nevoi au avut de la neamurile varvare mai suszise^{a[1]}, care de toate părțile năvălea, ci, mai pre urmă, într-alte părți trecând neamurile varvare, românii stăpânitorii săi au avut.

Cum se adeverează acest lucru?

Acest lucru se adeverează din scriitorii cei vechi, carii scriu cum că, vrând unгурii să între în Ardeal cu Almu^[2], căpitanul lor, au venit până la hotarele Maramurășului, unde le-au ieșit înainte domnul românilor, stăpânitoriul pământului aceluia, cu oastea sa, și, dând bătaie, au fost biruiți unгурii, și Almu, căpitanul lor, omorât. Unгурii, văzând că nu pot birui, s-au întors în Galiția și în locul lui Almu au ales pre Arpad^b, ficiorul lui, ca să le fie căpitan și, lăsând Țara Ardealului, au intrat în Țara Ungurească, unde este acum orașul Ungvar^{1[3]}. Bine, dar, dintr-aceasta se vede că în suta a noua de la Hristos, când au venit unгурii în Panonia, unde și astăzi sânt, românii cei din Ardeal au avut domnul său.

* Transcriere și note: Paula Cotoi.

¹ Sunt verba anonimi notarii Belae IV, regis Hungariae, antiquissimi scritoris Hungarici describentis historiam septem ducum Hungarorum^[4].

Dară ungerii când au venit în partea acea a Dachiei care acuma se cheamă Ardeal?

După ce au trecut opt sute de ani de la nașterea Domnului nostru Iisus Hristos, adecă în suta a noua, cu domnul Tuhutu<m>^[5].

Dară, supus-au pre români sau cu lăcuiitorii și împreună moșteani Ardealului?

Ungurii, când au venit în Ardeal, n-au supus pre români, ci s-au unit cu românii, că, venind ungerii să supuie șie Ardealul, Jilu^[6], domnul românilor^c, adunându-și degrabă oastea care mai curând putea, pentru scurtarea vremei, au ieșit înaintea ungerilor și s-au întâmpinat în valea Almașului^[7], cât numai valea îi despărțea. Și, vrând Jilu, domnul românilor, să oprească pre ungeri ca să nu treacă mai încoace, Tuhutum, domnul ungerilor, noaptea, în doauă cete împărțându-și oastea și o ceată trimițându-o mai sus, au trecut valea și, fără de veste dând război asupra românilor, și într-acea au trecut și ceialalți ostași a lui Tuhutum și tare s-au bătut. Mai pre urmă, Jilu, alergând la o cetate a sa, au perit^d. Românii, văzând moartea domnului său, de bunăvoia sa unindu-să cu ungerii, ș-au ales domn pre Tuhutum, făcând împreună jurământ la Aștileu^[8], și așa, împreună cu ungerii pre carii, pentru ca să nu se mai bată, de bunăvoia sa i-au primit să fie împreună moșteni, au fost moșteni pământului din Ardeal și supt aceleași legi, întru toate părtași, au trăit ungerii și românii până la suta a 10-lea de ani de la Hristos, când S. Stefan^[9], întâiul crai al ungerilor, au supus șie Ardealul². Cine au fost domnul Ardealului după Tuhutum, până la S. Stefan, întâiul craiu al ungerilor?

² Notarius Belae IV, regis Hungariae, in *Historia septem Ducum Hungarorum*^[10].

După Tuhutum, au stăpânit Ardealul Horca, ficiorii lui Tuhutum. Horca au născut pre Ghiula^e și Zubor; și Ghiula au fost, după Horca, domnu Ardealului^[11]. Ghiula acesta doauă fete au avut: una se chema Carolda, alta Sarolta. Ghiula acest, domn foarte bun și iubitoriu de adevăr fiind, la Țarigrad s-au dus și acolo, botezându-se^f, s-au făcut creștin și au adus cu sine episcop pre Ieromonahul Ieroteiu, care au botezat pre fetele sale și pre mulți unguri^[12]. Acesta deosebi au învățat toată creștinătatea pre fetele lui Ghiula³, dintră care pre Sarolta au luat muiere Ghieza, domnul Țării Ungurești. Ci Sarolta n-au vrut să se mărite după Ghieza, până ce nu s-au făcut și el creștin^[13]. Ghieza acesta și Sarolta au născut pre Sfântul Stefan, întâiul crai al ungarilor. Zambor au născut pre Ghiula cel mai tânăr carele, apoi, au fost domnu Ardealului^[14]. Ci acesta, fiind dat slujbei idolești, au început a goni pre creștini^g, pentru care lucru S. Stefan, craiul ungarilor, sculându-se cu arme asupra lui, l-au prins viu și, ducându-l în Țara Ungurească, în toată viața l-au ținut prins și Ardealul l-au supus craiului Țării Ungurești⁴.

Ce au făcut S. Stefan, craiul, în Ardeal?

S. Stefan, mai nainte de toate, au purtat grijă, ca un apostol, să se boteze toți ungurii carii încă nu era botezați, și cei ce s-au fost lăpădat de credința creștinească iarăși să se întoarcă la adevăr. După acea, ca un sânгур stăpânitoriu al Ardealului, au pus lăcuitorilor legi pe osebite de cele din Țara Ungurească. Încă și privilegiu^h și scutință le-a dat. Și lăcuitorii se zicea *Universitas Ungarorum* și

³ Cedrenus, in *Compendio Historiarum*; Zonaras, *Annalium*, libre XVI.

⁴ Anonimus Notarius Belae IV, regis Hungarie^[15].

*Valahorum*⁵, adecă ceata ungarilor și a românilor, lăcuiitorilor Ardealului¹.

Ce rânduială și ocârmuire au așezat S. Stefan în Ardeal?

S. Stefan a așezat ca Ardealul să se ocârmuiască prin voievozi, carii se alegea de la trei limbi, adecă de la săcui unguri, de la români și de la sasi¹. Se punea de craii Țării Ungurești numai cu atâta putere să fie acei voievozi câtă va voi a le da craii ungurești și întru toate să fie, cu tot Ardealul, supuși craiilor Țării Ungurești^[16].

Supt craii aceștia ce ocârmuire s-au ținut în Ardeal?

Supt toți craii aceștia s-au ținut în Ardeal ocârmuirea cea pusă de la S. Stefanu, întâiul craiu, până la anul când ceata ungarilor din Ardeal s-au dezbinat și de tot s-au rupt de cătră Țara Ungurească și ș-au făcut șie osebiți prinți și domni.

Cine au fost, după acea, prinți sau stăpânitori Ardealului?

După ce s-au dezbinat Țara Ardealului de cătră Țara Ungurească în Ardeal au fost prinți...

Pentru ce, dară, acum, neamul românesc din Ardeal se zice neprimut, și numai suferit și străin în Ardeal?

Doauă pricini sânt mai cu samă, pentru ce ungurii din Ardeal au scos de la moștenirea Ardealului pre români,

⁵Aceste numiri, *Universitas regnicolarum Hungarorum et Valachorum*, se află și în an 1437 în plânsoarea ungarilor și a românilor dată împotriva lui Gheorghii Lepeș, episcopului Transilvaniei, cui românii erau supuși. Însă, după ce au rebelit prostimea apăsată (din români și unguri) și după ce nobilii, săcuii și sasii au făcut uniune fraternă să se apere în contra împotrivicilor, nu mai aflu numirile aceste: *Universitas Regnicolarum Ungarorum et Valachorum*. Dară, de va înceta uniunea nobililor, săcuilor și a sașilor, atunci bine ar fi iarăși să învie universitatea *regnicolarum Ungarorum et Valachorum*.

după ce s-au făcut și osebiți prinți și s-au tăiat de cătră Țara Ungurească. Întăiu, pentru că românii mai voia să fie supuși și credincioși crailor ungurești, decât să se unească cu ungurii cei din Ardeal, ba încă, unindu-să cu cei din Țara Mântenească, carii și ei se ținea cu însoțirea de craii Țării Ungurești și cinstea coroana Țării Ungurești, și cu arme s-au nevoit să aducă pre ungurii cei din Ardeal la credința și la ascultarea crailor Țării Ungurești. Așa s-au unit cu Mihaiu Vodă^{k[17]} și cu Radu Vodă^[18], domnii românilor din Țara Românească, și, biruind pre ungurii din Ardeal, au pus Ardealul iarăși supt ascultarea craiului ungurești⁶. A două pricină au fost că cea mai mare parte a unguirilor din Ardeal, căzând în eresul calvinesc, și sasii în cel luterenesc, ba încă și în eresul lui Arie^[20], mulți unguri în Ardeal lunecând, românii țăpăn stând în credință⁷ și nevrând a primi eresul, cu catoliceasca credință au fost osândiți¹ și streini din moșie și numai suferinți^m s-au judecat, după ce ungurii, sasii și săcuii s-au unit, ca, așa uniți, mai tari să fie și a se apăra, ba încă și a da războiu asupra Țării Ungurești, ca să apuce și coroana crăiei și să poată apăra și eresurile⁸.

⁶ Isthansius, *Histor.*, libro; Petrus de Reva, *De monarchia et S. corona regni Hungariae*; Palma^[19].

⁷ Georgius Haner sic scribit: *Soli Valachi nihil de hoc lumine (haeresi Lutheri et Calvini) participabant – novos ritus et dogmata respuebant suaque quae hactenus crediderant constanti animo retinebant et adhuc retinent*^[21].

⁸ Anno 1566, in comitiis Transilvaniae statutum est: *Ecclesiasticae personae doctrinae pontificiae adhaerentes, nisi convertantur, undique e ditioe eliminentur. Anno 1577, Aprilis 21: Valachi a graeca professione recedentes, et in sua lingua Protestantium sectam audientes, superintendentem libere sibi eligere valeant. Anno 1588, Decembris 8: Ecclesiastici, ordinesque religiosi pontificiae sectae adhaerentes, bonis omnibus confisicatis, deinceps bona donationis titulo adipisci nequante*^[22].

Cum se poate crede că pentru credință și pentru lege au fost osândiți românii, ca să fie numai suferiți și streini în Ardeal?

Aceasta se dovedește dintru aceasta, că domnii, stăpânitorii Țării Ardealului, pre românii carii în credință s-au unit cu ei sau s-au nevoit ca să bage românimea la eresul calvinesc, pre unii i-au făcut nemeși⁹ (boiari), iară pre toți, împreună cu ungurii, la toate părtași. Care lucru dintru aceasta se dovedește, că toți românii, carii mai nainte au trecutⁿ și și acum trec la altă lege, sânt primiți și tuturor bunățăților țării părtași și împreună moșteni, fără de nice o osebire, cu ungurii se socotesc. Măcar că religia sau credința nu face ca să nu fie români, că altmintrelea nici ungurii nu ar fi unguri, ci catolicii ar fi tăleni, calvinii, frânci, că Calvin a fost frânc, și toți luteranii ar fi nemți, că Luter a fost neamț, a căroră religie și credință țin¹⁰.

Dară românii cei de celelalte părți ale Dachiei, adecă din Țara Românească și din Moldova, avut-au stăpânitorii săi și după ce domnul Bogdan^{o[25]} a venit la Vasilie împăratul^[26]?

Românii, în Țara Românească și în Moldova, și după acea, până la anul 1789, pururea au avut domnii săi, multă vreme coroanei Țării Ungurești uniți¹¹ și însoțiți, și

⁹ Huius rei argumentum evidens sunt collationales nobilitatis familiae Nemes de Alamor^[23].

¹⁰ Vide *Notitiam nationis Daco-Romanae*, parte III, capite XXV^[24].

¹¹ Tabulae pactorum inter Sigismundum Hungariae regem, et Mirche, Vajvodam Transalpinae Valachiae, de anno 1395. Item Tabulae pactorum inter Rudolphum, regem Hungariae, et Michaellem, Vojvodam Valachiae, de anno 1598. Item Tuberon libro VI. § II. ita scribit: *Porro, Valachia, cujus pars ad ortum solis aestivum, Moldavia dicitur, antiquis Dacia appellatur a Transistriana Hungaria montibus tantum, et silvis seiuncta est – huius incolae regionis in parte magis, quam sub Hungarorum imperio degunt, ab Hungaris lingua, et institutis differunt, Romana enim lingua, licet non incorrupta utuntur, cum Turcis, a quibus*

s-au zis de greci ugrovlahi, adecă români ungurești sau români uniți cu ungurii¹². Mai pre urmă, când turcii și Țara Ungurească o luasă mai toată, mai bine au fost și lor să se puie supt birul turcilor, ținându-și domni, legile și slobozaniile sale, care le-au avut¹³.

Preste cât pământ se întind de lăcuiesc românii?

Pământul în care astăzi lăcuiesc românii este Țara Românească, Țara Moldaviei, și în Țara Ardealului cu

Istro flumine dividuntur, multis annis variae fortunae bellum gessere, tandem magis populationibus, quam preliis fessi tributi pensione finem incursionibus opsuere. Et alibi: nolebant autem Hungari hanc regionem, ut pote ab antiquis regibus in societatem adsumptam, a Polonis occupari. Et libr<o> VI. § IV: Cui autem dubium est, Albertum (regem Poloniae) in Getas id est Valachos temere motum esse? Quippe, quibus tantum libertatis studium inest, ut neque finitimis Turcis, quorum armis tot iam christianorum regum imperia deleta sunt, neque Hungaris, quibuscum vetus societas, ut ante dictum est, illis intercedit, servire unquam animum induxerint; cum utraque gens eos bello saepius tentasset; tales ergo non vi cogendi erant, verum beneficiis conciliandi, atque mercede, potius in partem, quam in ditionem trahendi^[27].

¹² Vezi în mai toate cărțile tipărite în Țara Românească poartă și titlul mitropolitelor carii se zic a Ugrovlahiei, în *Pravilă*.

¹³ Philip<pus> Callimachus, *De rebus Uladislai*, libro III: *Uladislaus Dracula Valachiae, quam montanam vocant, princeps, qui cum iam pridem pacem a Turco accepisset, factum suum in necessitatem reiecit, quod haud numerosissimae gentis princeps, nullaque externa ope adjutus, bellum, Christianis simul omnibus intolerabile sustinuisset, magnitudine animi, et virtute suorum, diutius, quam sperari detam inparibus viribus posset, plusque a se interim hominum amissum, quam agris frequentandis, colendisque superessent, quum eventus quotidie admoneret, contra hostium multitudinem, paucorum suorum virtutem magis admirandam esse, quam efficacem. Tandem eo perventum fuisse, non ut in servitutem venire oporteret, quae forsitan tolerabilis, modo aequa sit, et contigisset antea multis, magnisque populis, et nationibus; sed ut cum patria, et laribus familiaribus cum altrice terra, et coelo, relinquenda essent sacra, religiones, arae, degenerandum in obscenos mores, ritusque impiarum superstitionum, nisi conditionem accepisset, perquam citra profanationem divinorum, humanorumque omnium reliquias suprum servaret in occasionem dignam, in qua tanta virtus periclitaretur^[28].*

mult mai mulți sânt români decât toate alte neamuri. Așa sânt și în Țara Ungurească de cătră Ardeal, până în Tisa, care a fost hotarul Dachiei cei vechi^p, Bănatul, Maramurașul, Besarabia, care odinioară se ținea de Moldova, și prin Buceac^[29] și Occeacov^[30] și Crâm^[31], până la hotarele Împărăției Rusești, încă și Împărăția Rusească, în țara care se cheamă Serbia Noauă, mulți români sânt lăcuintori, și preste Dunăre, în Bulgaria^q. Afară de locurile aceste, sânt în Machedonia și în Tesalia români, carii au descălecat acolo cu Hriza Vodă¹⁴. Acestora alte neamuri le zic coțovlahi, pentru că au fost închiși de greci, sau condovlahi, adecă români scurți, pentru că Hriza Vodă, domnul lor, a fost scurt. Noi le zicem țințari, pentru că ei, când vorbesc, în loc de *ci zic ț*.

Cătră împărăteasca Casă a Austriei și cătră Țara Ungurească foarte bună inimă au avut toți românii din Dachia și, unde li s-au dat prilej, toată nevoința și osârdia au pus pentru apărarea, păzirea și creșterea împărăției ei.

Din ce se poate arăta aceasta inimă bună a românilor cătră Curtea Austriei?

Din multe, puține punem, cu care arătăm că românii pururea au avut aceasta inimă bună.

Ungurii din Ardeal, povățuiți de cardinalul Andrei Batori^[33], nu voia să fie supuși Curții Austriei, craiului unguresc, iară Mihai Vodă, domnul românilor din Țara Muntenească, venind cu românii, i-au biruit și, mergând la Praga, la împăratul Rudolf^[34], tot Ardealul l-au dat împăratului.

După acea, pre Moisi Sechel^[35] care, rebelind asupra Curții Austriei, vrea să scoată Ardealul de supt stăpânirea

¹⁴ Laonicus; Gregorius Acropolita; Nicetas; Zonaras, in *Alex. Com.*; Anna Comnena; Cantacuzenus; Luczius, *De regno Dalmatiae*, libro et capite ultimo. Vide et *Notitiam nationis Daco-Romanae*, libro III, cap. VIII^[32].

Casei Austriei, Radu Vodă din Țara Românească, venind cu românii, l-au stins^f, și Ardealul iară l-au supus Curții Austriei¹⁵.

Pre la anul 1663, când turcii prăda și robea Ungaria, foarte mult bine ungarilor au făcut^s Grigorie^[37], pre turci dezământând și pre creștini îndreptând și sfaturile turcilor descoperindu-le¹⁶. La anul 1683, când Cara Mustafa, vizirul turcesc, a încunjurat Viena sau Beciul, cetatea în care este scaunul împărațesc, Șerban Vodă, domnul românilor din Țara Românească^[39], foarte mult a lucrat ca să nu năvălească turcii în cetate, întârzâind a face podul care îi poruncisă turcii să-l facă preste Dunăre cât mai degrabă. Afară de aceasta, îngrozea pre turci și celor din cetate le arăta sfaturile turcilor și îi învăța ce să facă. Și atâta a întârzâiat pre turci de a face năvală asupra cetății, până ce a venit ajutoriu creștinilor și a bătut pre turci, întru a căruia lucru pomenire și o cruce au ridicat, care apoi au fost dusă în curtea arhiepiscopicească din Beciu¹⁷. Așijderea, și pe vremea lui Evghenie, vestitul povățuitoriu de oaste al Casei Austriei^[41], când se bătea cu turcii, românii în tot chipul pentru Casa Austriei s-au nevoit. Și, ca să abată pre turc de la Țara Ungurească¹⁸, și pe vremea împărătesei Mariei Tereziei, Pavel Aron, episcopul românilor din Ardeal^[43], cu cheltuiala clerului românesc, a dat ajutoriu ostași români. Sânt multe alte, care, pentru scurtarea, le lăsăm^t.

¹⁵ Istfansius, *Histor.*, libr.; Petrus de Reva, *De Monarhia et S. Corona Regni Hung.*, centuria VI^[36].

¹⁶ *Historia di Leopoldo Cesare*, descrita dal Galeazzo Gualdo Priorato in Vienna d'Austria, MDCCXX^[38].

¹⁷ Refertur hoc in libro cui titulus *Vienna a Turcis barbare oppugnata, gloriose a Christianis defensa et victoriose liberata anno 1683 die 12 Sept. Descripta per I. I. K. S. C. V. Coloniae Agripinae*, anno 1685^[40].

¹⁸ Guido Ferrari, libro II et III, *De rebus gestis Eugenii*^[42].

*

PARTEA A DOUA DIN ISTORIA BESERICEASCĂ

Când și prin cine s-au întors romanii la credința creștinească?

Romanii, de la începutul besericei creștinești, împreună cu împărăția Romei, prin apostoli și prin alți propoveditori, pre rând s-au făcut creștini, așa cât, în suta a patra de la Christos, toată Dacia a fost creștină; că și împăratul Constantin cel Mare^[44] a dat lege și poruncă în a<nul> 316^[45] lui Protogen, episcopul Daciei^[46], ca să se strice idolii prin Dacia, așa cât, în săborul de la Sardica^[47], care cetate a fost în Dacia lui Aurelian^[48], dintru amândouă Daciile patru episcopi au fost¹⁹.

Dară, după suta a patra de la nașterea lui Christos, tot creștină a rămas Dacia?

Pururea și totdeauna romanii din Dacia, după ce o dată au cuprins credința lui Christos, statornici au fost în credință, cum se vede din săboarele cari după aceea au fost, ale besericei. Că, în suta a cincea, în săborul de la Efes^[50], al treile a toată lumea, cum din iscălitura lor se vede, din Dacia a fost episcopul Iulian^[51]. În suta a șiesea, în a<nul> 530, împăratul Iustinian^[52] pre episcopii amânduror Daciilor <î>i supune arhiepiscopului de la Iustiniana, ca unui esarh^[53].

Dară vreun mucenic fost-a în Dacia?

Mulți mucenici au fost în Dacia carii sângele și-au vărsat pentru Christos, între carii mai vestiți sunt: S. Niceta^[54], a căruia pomenire beserica o prăznuiește în 15 zile a lui septembrie, carele la a<nul> 372 din porunca lui

¹⁹ Tertullianus, *Adversus Iudaeos*; item Origenes; vide acta conc. Sardicensis; Theodoret, *Histor. ecclesiast.*; S. Athanas., in *Epistola circul. ad episcopos Aegypti et Lybiae*^[49].

Atanarid, mai-marele oastei lui Atanaric, craiului goților^[55], carele pe astă vreme rău jefuia Tracia și Dacia, a fost înecat în apă, în partea aceea ai Daciei, carea astăzi se cheamă Țeara Românească; altul este Sântul Sava^[56], carele întru același an, în 12 zile a lui aprile, a pățimit²⁰.

Creștinătatea cum a stătut în Dacia în suta a 6<-a>, a 7<-a>, și a 8<-a> și a 9<-a>?

Multe și grele nevoi au pățimit romanii în Dacia pentru credința lui Christos și de la goti, carii era ariani și se așezase în Dacia, și după aceea și de la huni, și de la bulgari, și de la alte neamuri varvare și păgâne, cari se nevoia să piardă creștinătatea; și învățătura mult s-a subțiat, și limba cea latinească foarte s-a stricat la romanii din Dacia, și slovele cele latinești le-au părăsit, și în locul acestora și limba, și slovele cele iliricești le-au primit, mai ales în slugibele cele besericești, după ce și bulgarii s-au făcut creștini.

Dară când au început românii slugibele besericești în limba românească a le slugi?

Românii, pre la a<nul> 1670, au început slugibele besericești a le face în limba sa, care acum o au; că aflăm că Sava, arhiepiscopul Belgradului din Ardeal^[58], la a<nul> 1675 a făcut în săborul său rânduială și a poruncit ca preoții să lase limba slovenească în slugibele besericești și să se nevoiască în limba românească a le face.

Dară după suta a zecea, deacă s-au făcut creștini bulgarii și ungurii, cum a fost cu beserica românilor?

După ce bulgarii și ungurii s-au făcut creștini, românilor celor din Dacia, carea astăzi se zâce Țeara Românească și Moldova, a fost bine; că, locuind sub

²⁰ Claud. Fleuri, *Histor. eccesiast.*, libr. 5^[57].

stăpânitorii săi, nimene nice un necaz și nicio nevoia, pentru religie, seau pentru credință, nu le-a făcut.

Dară beserica românilor celor din Dacia, carea se cheamă Ardeal, cum a stătut?

Beserica românilor din Ardeal a stătut ca și corabia în mijlocul valurilor, asuprită și necăsătă, mai vârtos pre vremile când Ardealul lu stăpânea craiu din eresul calvinesc, carele tipărise cărți românești pline de eresul calvinesc, și rugăciuni cari trebuia să le zacă la slugiba tainelor besericești, și pre românii carii îmbla să aducă neamul la acel eres i-a nemesât și cinste și boierie le da.

Și cum nu s-au făcut românii din Ardeal calvini?

Nu s-au făcut, că, înțelegund aceste Varlaam, metropolitul din Moldova^[59], și, împlându-se de râvnă, a grăit cu domnii Țerei Românești și a Moldovei, carii au adunat săbor de toți mitropoliții și episcopii și arhimandriții și de alte facie besericești din Țeara Românească și din Moldova, în care au alcătuit carte, care o au și tipărit în Moldova, în anul 1645^[60], prin care, cu numele săborului a doauă țere, răspund și foarte bine areată de neadevărate și răstoarnă aruncările ereticilor.

Ce au mai pățat românii pentru că nu au cuprins eresul calvinesc?

După ce au văzut ereticii că nu se clătesc din credință, pre vlădicul româneasc cu totul l-au supus superintendentului, adecă vlădicului celui calvinesc, și multe cărți au tipărit veninoase. Și între altele, ca mai lesne să-i aducă la eres, au așezat cum că posturile nici sunt bune, nici rele, și se poate lăsa să le țină seau să nu le țină românii; icoanele numai pentru podoabă în beserici și în case să le țină; și paști să ieie și ei, ca și calvinii, pâne cu vin; și toate tainele și alte slugibe să le facă după cum le-au

tipărit ei, românește; și tare poruncă au dat ca episcopul pre preoți, și preoții pre norod așa să învețe²¹.

Ce a mai pățat neamul românesc pentru credință?

Multe goane și nevoi, cari aici a le număra prea lung ar fi²². Numai aceste însemnăm, că românii, pentru credință, că o au ținut, au fost scoși de la toate dregătoriele și bunurile țarei și judecați străini și suferiți în țeară²³.

Dară acum cum stă beserica românilor din Ardeal?

De la a<nul> 1696 mai bine a început a fi cu românii, că, venind Ardealul iarăși sub stăpânirea Curții Austriei, la împăratul Leopold^[64], românii în Ardeal, cu Teofil, arhiepiscopul lor^[65], au primit împărtășărea Besericei Romei, în a<nul> 1697, 21 martie^[66], și așa toți românii carii s-au unit cu Beserica Romei au fost primiți ca și fii ai țarei. Iară mai desăvârșat s-a așezat această unire în a<nul> 1700, sub arhiepiscopul Atanasiu^[67], și împăratul Leopold a dat diplomate, cu cari pre românii cei uniți, ca și pre catolici, carii țin legea și obiceiurile Besericei de la Roma, <î>i scutește și întru toate, ca pre aceia, <î>i întărește²⁴.

Dară mai stă și acum această unire?

Vrășmașul neamului nostru nu putea să vează binele neamului românesc, ci în tot chipul s-a silit să facă împărecheri între români și să le strice binele și pacea; și

²¹ *Păucenia* seau *Cazania* tipărită de calvini în anul 1641 în Belgradu; *Catehismul* iară de calvini tipărit la Belgrad în 1651 [= 1656]; instructio data Simeoni Stephano episcopo Valachor. a principe Transilvaniae Rákoczi^[61].

²² Vide *Notitia historiae nationis Daco-Romanae*, libr. IV, c. 4, 6, 7^[62].

²³ *Ibidem*, libr. III, c. 25^[63].

²⁴ Diploma Leopoldi de anno 1699, 16 Febr., et diploma de anno 1701, 19 Martii, et resolutio regia de 14 Aprilis, ann<o> 1698^[68].

așea, întâi a trimis, pre la a<nul> 1742, pre un pustnic din Banat, anume Visarion^[69], de neam sârb, și acesta mare împărechiare a făcut în Țeara Ardealului și pre mulți i-a dezbinat.

Dară, după pustnicul acesta, mai așezatu-s-a iară beserica românească din Ardeal?

S-a așezat apoi iarăși cea mai mare parte a besericei românești, după ce, din poruncă împărătească, a fost scos și dus din țeară propoveduitoriul vrașibeii, Visarion acela. Ci mai pre urmă s-a sculat, la a<nul> 1756, un călugher de la monastirea Cioarei, din varmegia Belgradului^[70], carele sub chip de propoveduirea adeveratei credințe, carea el nu o știa, mare turburare a făcut și la mulți oameni de omenia nevoia, și goană grea asupra românilor celor uniți, dintre cari foarte pre mulți i-a adus ca să lapede unirea cu Beserica Apusului. Lui nu atâta era de credință, cât să adune bani. Mai pre urmă, din poruncă împărătească, ca să se așeze turburările între norodul românesc, a fost gonit din țeară. Dară neamul românesc din Ardeal în doauă credințe a rămas împărechiat: o parte unită, altă parte neunită. Uniții au episcop din neamul său și din țeara sa, de la împărăția înzestrat, și monastire la Blaj^[71], și școale latinești, și în Galiția la Leopold 41 de clerici, carii înveață filosofia și teologia. Afară de acestea, oamenii mireni și clerul unit toate scutințele și privilegiile au cari le au catolicii cei de legea latinească. Români cei neuniți nici episcop din țeara lor și din neamul lor nu au, nici alte scutințe și privilegii, ci ca nește proști și străini în țeara Ardealului sunt, și pre episcop ei, cu cheltuiala sa, lu țin.

*

Spune acum ce episcop au avut românii din Ardeal?^[72]

Turburările vremilor au făcut de noi nu putem să avem catastihul tuturor arhiepiscopilor românești din Ardeal, ci numai a unora nume le avem. Și cel mai întâi episcop a căruia nume-l avem a fost pre la a<nul> 325, Teofil, carele și la săborul întâi de la Niceea^[73] a fost²⁵. După acesta a fost Teotim, apoi Ulfila, carele mergund la Țărigrad, la împăratul Valente^[75], să ieie ajutoriu asupra lui Atanaric, craiului gotilor, a adus eresul lui Arie. Se zăc aceștia și episcopii gotilor, pentru că gotii era în Dacia, carea acum se zăce Ardeal. După ce au intrat unгурii în Ardeal, până la vremea lui Giula cel Bătrân, moșul despre mumă al Sântului Stefan, craiului Țărei Ungurești, care Giula a fost domn Ardealului și s-a botezat la Țărigrad, de unde a adus cu sine episcop pre Ieroteiu²⁶, nu se vād a fi avut românii în Ardeal episcopi pentru goanele unгурilor până au fost păgâni. Că, până la vremea Sântului Stefan, întâiul crai al unгурilor, adecă până la a<nul> 1000, creștinii cei din Ardeal lua preoți de la episcopul din Argeș, care este în Țeara Românească²⁷. După Ieroteiu, unгурii din Ardeal cu Giula cel mai Tânăr iarăși lăpădând creștinătatea, nu se cetește să fia fost alt episcop, până când S. Stefan le-a dat episcop. Dară cine au fost episcopi până cătră capetul anului 1348 nu știm, însă știm că episcopi au fost, carii de la Ieroteiu se zăcea arhiepiscopii Albei Iuliei, adecă ai Belgradului, că Belgradul de la Giula (Iuliu) se zăce Alba Iulia. Că Uladislau, craiul Țărei Ungurești^[78], în cartea sa din

²⁵ Euseb., *De vita Constantini*, libr. I, c. 7^[74].

²⁶ Cedren., *Compend. histor.*, tom. II, pag. 636, editionis regiae Parisiensis; Zonaras, *Ann.*, libr. XVII^[76].

²⁷ Samuel Timon, *De imagine novae Hung.*, c. 15^[77].

a<nul> 1494, cu carea întărește privilegiile monastirei S. Mihail de la Maramureș^[79], cele date de la Antoniu, patriarhul Țărigradului^[80], carele a trăit mai înainte de a<nul> 1400, întru această carte Uladislau craiul zăce cum că „Ilarie, egumenul monastirei S. Mihail, episcopului de la Muncaci, celui de cinul său, cinste, iară arhiepiscopului de la Ardeal, celui de acum și celor ce vor să fia, ca mai-mariloru săi, detornică ascultare să fia detoriu a da”²⁸. Așadară, pre vremile acelea era episcopi românești în Ardeal.

Spune acum episcopii carii de atunci încoace se știu!

Pre la a<nul> 1348, episcop la Ardeal românesc a fost Ioan, apoi Nicefor, de aci după acea alt Nicefor, apoi Dionisie, Nicolae, Arsenie, Vasilie, Ioan, Gerasim, Stefan, Genadie^[82], sub carele întâi s-a tipărit *Cazania* românește, în Brașov, la anul 1581. Apoi a urmat Ioan, carele a făcut cârja episcopescă cea de argint, pre carea este scris numele lui; pre vremea acestuia, la Belgrad, Mihai Vodă, domnul Țărei Românești, a înnoit mitropolia Belgradului. După acesta au fost Iosif, apoi Daniil, apoi Sava, Genadie, Iorest; sub acesta (*depositus*)^[83] au tipărit calvinii *Cazania* în carea zăc că postul nici este bun, nici rău, se poate lăsa la români de vreu să postească, și alte rele dogme. În a<nul> 1648, s-a pus arhiepiscop Simeon Stefan de la Belgrad^[84]. Pre vremea acestuia s-au făcut paștele, adecă pâne cu vin, să se deie în ziua de Paști, s-au tipărit *Testamentul Nou* și *Psaltirea*, de pre jidovia întoarsă de calvini, și alte cărți date împotriva credinței²⁹. Apoi a urmat Sava, cu acest nume al doilea; acesta foarte tare în credinție a fost și mai pre urmă lăpădat, din

²⁸ Huius copia per capitulum Albense autentica exstat in archivo episcopali Balásfalvae^[81].

²⁹ Extant hi libri Valachice impressi iussu principis Michaelis Apafi Albae-Iuliae, 1651^[85].

porunca craiului Mihai Apafi^[86], din scaun și urât, bătut și batjocurit a murit. Acesta, de la craiul Acacie Borceai^[87], a dobândit ca preoții din nemica să nu deie zeciuală seau decimă³⁰. Și, de la Mihai Apafi, a dobândit să nu deie nici din vinie, care întru a lui Borceai scrisoare nu era³¹. A lui Sava acesta doauă rânduiele săbornicești avem, cea dintâia, 12, cea de a doaua 10 articuli cuprinde, amândouă din a<nul> 1675. Întru acestea se poruncește ca preoții să lase limba slovenească și sântele slugibe să se nevoiască a le face românește³². După Sava, a urmat Varlaam, apoi Iosif Budai, de aici Teofil, carele întâi a mărturisit unirea cu Beserica Romei. După moartea lui, a urmat Atanasie; sub acesta s-a săvârșat tot lucrul unirei cu Beserica Apusului. Acesta este cel mai de pre urmă arhiepiscop românesc în Ardeal, al Belgradului.

Ce a fost după acea cu arhiepiscopia românilor din Ardeal?

După moartea metropolitului Atanasie, alegându-se după obicei, în a<nul> 1716, s-a numit episcop Ioan Pataki^[91], carele s-a făcut baron. Acesta din părinți români de la Chior^[92] a fost născut, ci a fost crescut la legea latinească, în carea s-a și preoțat; apoi, alegându-se episcop la români, iară a trecut la legea grecească. Acesta, la Viena, în colegiumul lui Pázmán^[93] a învățat teologia, apoi a fost și la Roma, ci, ca să dobândească moșâia pentru episcopia, a lucrat la împăratul Carol^[94] să întemeieze noua episcopia, carea s-a și făcut; că împăratul a dat moșâia episcopiei, carea o a numit de la Făgărașiu, în Sâmbăta de Josu, și la Ghierla. Această noauă episcopia de la Făgărașiu s-a întărit și de la Papa Inocentie al

³⁰ Exstat super hoc copia literar. principis Barcsai de anno 1659, 15 Martii^[88].

³¹ Literae principis Michaelis Apafi de anno 1663, 1 Septembr.^[89].

³² Exstat in archivo episcopali Balásf.^[90].

unsprezecele^[95], sub numele Sântului Nicolae, macar că poporul ținea, după cum a fost de demult, metropolia a Sântei Troițe și episcopul ședea în cetatea Făgărașului. A episcopului acestuia avem o rânduială săbornicească din a<nul> 1725, carea cuprinde 14 articuli. După moartea episcopului Ioan Pataki, toată ocârmuirea besericească a fost la rectorul colegiumului iesuiților din Clusiu, de la carele și o rânduială săbornicească avem, carea mulți articuli cuprinde.

După Ioan Pataki cine a fost episcop Făgărașului?

În anul 1729, s-a numit episcop Făgărașului Ioan Inocentie Clain de la Sadu^[96], scaunul Săbiiului, carele învățatura teologicească la Sâmbăta Mare^[97], în Țeara Ungurească, o învățase^[98]. Acesta s-a făcut baron și a dobândit moșăia Blasiului, care, fiindcă cu jumătate întrecea venitul moșăiei acesteia pre venitul episcopesc de la Sâmbăta și de la Ghierla, a dobândit de la împăratul Carol ca cealaltă jumătate de venit să fie pe seama monastirei și a seminariului, și așa s-a făcut monastirea și într-însa s-au așezat călugheri unsprăzece, să fie pre lângă episcop și să învețe școalele. Mult s-a nevoit acest episcop pentru binele neamului său cât mai pre urmă, în a<nul> 1751, i-a căutat să se lase de episcopia și în țeara sa mai mult nu i-a fost slobod să vină, ci la Roma, unde se duse, cealaltă viață a petrecut până la a<nul> 1768, 22 a lui septembrie.

După Clain a fost episcop Petru Pavel Aron de la Bistra, varmegia Belgradului, carele la Roma a învățat teologia, fu numit în a<nul> 1752 și a murit în a<nul> 1764, februarie 29. Acesta a fost om foarte sânt, cu viață înfrântă; în toată vremea episcopiei sale, nici carne, nici lapte, nici ouă, nici pește nu a mâncat, la 300 de diaci pâne a dat și pre mulți <î>i și îmbrăca. El a fost întemeiatorul seminariumului clerului și al pânei carea și

astăzi se dă diacilor. Acesta, cu viața sa, a arătat că și acum se poate ținea viața sântilor celor de demult. După aceea a urmat Atanasie Rednic din Maramureș^[99], de la Giulești, carele la Viena a învățat teologia; om ca și mai sus-numitul Aron, cu viață adevărat sântă. Numit a fost Atanasie în a<nul> 1764 și a murit în a<nul> 1772, în 2 mai. Apoi a urmat Gregorie Maior de la Servad^[100], varmegia Solnocului de Mijloc, carele la Roma a învățat teologia; s-a numit în a<nul> 1772, s-a lăsat de episcopia în a<nul> 1781, iară a murit în a<nul> 1785. Acesta întâi a avut titulu de escelentisim; mare râvnă și dragoste a avut spre neam și mult s-a nevoit să-l poată ajuta. După aceea, în 1781, s-a numit Ioan Bob, carele și acum, în a<nul> 1791^[101], trăiește; teologia la Sâmbăta Mare, în Ungaria, o a auzât.

Subt metropolia Belgradului ce episcopie au fost?

Subt metropolia Belgradului a fost episcopia de la Giuagiu³³, altă episcopia a fost la Bistra³⁴ și la Maramureș³⁵; încă și episcopia Muncaciului a fost sub arhiepiscopia Belgradului³⁶. Metropolitul de la Belgrad se zăcea al Belgradului, al Silvașului, al Vadului, al Maramureșului și al Oradiei Mari³⁷, în cari locuri ordinioară

³³ Benkő, in sua *Transilvania vel Milcovia*, non recordor, refert diploma seu collationales denominationis episcopi Algyogyensis Valachorum^[102].

³⁴ Pray, in *Specimene hierarch. Hungaric.*, episcopatus Munkácsiensis refert literas ordinationis Parthenii episcopi Munkácsiensis ab archiepiscopo Transilvaniae Belgradiensi Simone Stephano de a<nno> 1651; in his habetur, quod archiepiscopus convocaverit ad perangendam consecrationem episcopum Bistranensem^[103].

³⁵ Se adeverește aceasta din dalteriele, cari eu însumi le-am văzut, a lui Dorotei, episcopul Maramureșului, despre la anul 1692.

³⁶ Patet id ex literis Uladislai regis Hungariae de a<nno> 1494, quarum copia autentificata per capitulum Albense extat in archivo episcopali Balásfalvae^[104].

³⁷ Se adeverește aceasta din predosloviile multor cărți vechi, cum

episcopii se văd a fi fost, apoi pentru turburările vremilor, scăzând episcopii, toate ca la o maică s-au întors la metropolia.

Românii cei uniți mai au undeva episcopi?

Au încă românii cei uniți episcopia frumoasă și bine înzestrată de preamărita împărăteasă Maria Teresia, crăiasa Țării Ungurești^[105], în Țeara Ungurească la Oradea Mare, unde și capitulum și seminarium au.

Cine au fost episcopi la Oradea mare?

Mai de demult, la Oradea, episcopi au fost carii pre vremile goanelor ereticești au fost încetat și se ținea acelea părți ale Oradii de metropoliții Belgradului, din Ardeal. Iară după ce a încetat metropolia Belgradului și s-a făcut episcopia Făgărașului, episcopii latinești de la Orade, prin unirea românilor de acolo, luând prelegiu a supune beserica românească cea de acolo sâie, nu au mai îngăduit să se țină de episcopia Ardealului, fiindcă este în Țeara Ungurească, ci ei singuri au vrut să le fia episcopi; dară, pentru hirotonie și pentru alte rânduiale besericești, au pus ei nămesnic episcop grec de legea grecească pre unu Meletie Covaci^[106], carele mai înainte era acolo preot la greci.

După Meletie cine a fost, apoi, episcop la Orade?

După moartea lui Meletie, împărăteasa Maria Teresia cu fiiul său, împăratul Iosif^[107], au întemeiat episcopia de legea grecească la Oradea, carea mai mult să nu fia supusă episcopului latinesc, și într-înșa au numit episcop pre Moise Dragosiu de la Turda^[108], din Ardeal, carele

este o *Cazania* în Brașov la anul 1581 tipărită, *Testamentul Nou*, din porunca lui Georgiu Rákoczi, craiul Ardealului, tipărit în Belgrad, la anul 1651 [= 1648], și *Ceaslovul* tipărit la Săbiiu, în anul 1696, și alte multe cărți.

mai înainte la Oradea a fost vicareșiu seu protopop mare; murit-a Moise în anul 178<...>^[109].

După Moise cine a fost episcop la Orade?

După moartea lui Moise, împăratul Iosif a numit episcop pre Ignatie Darabant de la Menei^[110], din varmegia Solnocului de Mijloc, carele mai înainte multă vreme sub trei episcopi ai Făgărașului, în Ardeal, la Blasiu, fusese vicareșiu general; fost-a și preposit la monastirea Sântei Troițe, de la Blasiu. Multe vrednice și bune lucruri și folositoare a făcut acesta pentru beserica și pentru neamul românesc și mult s-a ostenit, cât cu bun adevăr și el se poate număra între părinții neamului românesc, nu numai între episcopi; ci nu încetează de la acestea până ce va fi întru această viață, întru care Dumnezeu să-l păziască întru mulți ani.

Dară toți românii cei uniți din Țeara Ungurească sunt sub episcopul Oradei Mari?

Ceialalți români uniți, carii sunt în Țeara Ungurească, afară de eparhia episcopului de la Orade, adecă cei din varmegiele Satmarului, Sabolciului și a Maramureșului, sunt sub episcopia de la Muncaci, care episcopia din ruși și din români se alcătuiește^[111].

Dară românii cei neuniți au episcopi și de unde au?

Românii cei neuniți în Țeara Românească la București au metropolit și, afară de aceasta, două episcopii, la Râmnic una, alta la Buzău; cei din Moldova, la Iași au metropolia și, afară de aceasta, trei episcopii; cei din părțile tătărești, ori schiptrului rusesc, ori jugului turcesc supuși, iarăși episcopii săi au, precum au și cei din Bulgaria și țințarii din Tesalia.

Dară românii neuniți, de subt coroana Țării Ungurești, au episcopie?

Românii neuniți, cei de sub coroana Țării Ungurești, mai preste tot locul împreună cu serbii au episcopi, unde au; ba mai vartos serbii le stăpânesc sufletele, care lucru, mai tot, din neînvățătura românilor vine; că măcar de sunt unele eparhii numai românești, cum este cea de la Ardeal și cea de la Bucovina, ci, fiind subt ocârmuirea metropolitului serbesc, serbi episcopi le dă; cei din părțile unguerești, din eparhia Aradului și a Timișoarei și a Versietului^[112], măcar de sunt mai mulți români, episcopii lor tot serbi sunt, în care părți pentru lipsa învățătorei, de carea episcopii nu multă grijă poartă de români, mult s-au sălbătecit.

^a Gotii, hunii, ghepizii și avarii.

^b Ducele Arpad, după Constantin Porfiroghenitul, a fost cel dintâi duce al ungarilor în Ungaria.

^c Un articlu din colectele literare din anu 1830 (*Tudományos Gyűjtemény*) zice că blahii lui Jelu n-au fost români, ci bulgari, și că Jelu, nu al românilor, ci al bulgarilor, duce a fost. Încă greșește, pentru că Anonimul Notariul lui Bela curat scrie cum că Jelu a fost ducele blahilor (românilor) și, vorbind Anonimul de Pannonia, osebește pre blahi (români) de bulgari (Anonim. Bel. reg., apud script. Schvanden, p. 12, tom. 1).

^d Militarii lui Jelu rău păzând și neștiind ei, ungurii au trecut râul ușor și, bătându-se tare, au învins pre militarii lui Jelu pre care, fugind cătră castrul său ce era întră Someș și Copuș, militarii lui Tuhutu l-au omorât lângă râul Copuș (Schvanden, *Script. rer. ung.*, tom. 1, p. 30).

^e Ghila și Carcan trebuie osebite de numele proprii Ghiula și Horca, pentru că Ghila și Carcan nu sânt nume proprii, ci dignități. Ghila este dignitate mai mare decât Carcan. (Constantin Porphyrogenitus, *De administrando Imperio*).

^f Știltinghiu împotriva lui Șvartiu zice că Ghila, care, în timpul lui Constantin Porfiroghenitu, în Transilvania domnea, nu a fost principe

ungur, ci pacinacit, și nu poate fi tot unu cu acel care s-au botezat la Constantinopole.

^g În Transilvania, în tâmpul lui S. Stefan, erau creștini, și românii din Transilvania aveau preoții de la Arghiș, din Țara Românească, cum se poate vedea din Samuele Timone, care în cartea sa, *De imagine Hungariae*, zice cum că dacii Mediteranei se lumina cu învățătura sfântă de la Arghis, înainte de ce le-ar fi dat S. Stefan prezule propriu (Timon, *De imag. Hung.*, p. 78).

^h Românii provoca la imunitatea de la S. Stefan dată (Fejér, *Cod<ex> Diplom<aticus>*, tom. 7, v. 5, p. 46).

ⁱ Georg Pray, *Dissert. hist. crit.*, in *Annales vet. Hunor. et Avar.*, VII, § III.

^j De unde au scris părintele Klein, aceasta nu spune în fragmentul său, însă eu, în *Cosmografia* lui Münster Sebastian, aflu în următorul mod: *Reges Hungariae multo tempore gubernarunt Transsilvaniam per subordinatum illuc provinciale praefectum, quem lingua sua vocaverunt Vojvodam is autem eligi consuevit a tribus linguis Ceculis, Valachis, et Theutonibus, eratque locumtenens Regis quin et quidam eorum ad regiam venerunt dignitatem id quod patet ex Corvino Mathia* (Regii Ungariei mult tâmp a gubernat Transilvania prin acolo subordonat prefect provirițiale, pre care în limba sa l-au numit Vodă, și acel se alegea de la trei limbi, de la țeculi (săcui), valahi (români) și de la teutoni, și era locutenentele regelui, ba încă unii dintră ei la dignitate regească au venit, cum se vede din Corvin Mathia.

^k Întereseante fiind faptele lui Mihaele Vodă, despre dânsul însemn mai pre larg: Mihaele, vodă Țării Românești, stramurat de Zighismund Batori, principele Transilvaniei, voind și Rudolf împărat, au venit supt clientela lui Zighismund Batori, cu preuțimea, boierimea și tot poporul. Însă, supt condiționi, întră carele mai prețipuie a fost următoarele: 1. ca Sighismund, principele Transilvaniei, să constituieze românilor vițegherente vodă, pre care ei <î>l vor pofti și care să știe limba română; 2. ca rându eclesiastic și monastic în datinile sale și în libertatea sa să rămână, însă, peste românii transilvani, să aibă putere episcopul de la Tergovești; 3. ca judecățile boierii, preșezând voda, să le facă; 4. ca românii, când vor scrie lui Sighismund, să-l numească principele Transilvaniei, Moldaviei și al Valahiei ș<i> ce<lealte>, iară voda Țării Românești să aibă titlu: *Speptabile, Magnificu Domnu, Mihaele, Voda Țării Transalpinei ș. ci.* și în titulu său să rămână afară zicerea: *din darul lui Dumnezeu*. Sighilu public să n-aibă voda, ci privat, și să fie el întru consiliarii lui Sighismând Batori; 5. De va vătăma cineva dintră unguri sau alt neam pre români, atunci voda, prin vornic, să judece lucru; 6. Ca voda Țării Românești și ofițalii să pună jurământ de credință lui

Sighismând, și Sighismând Batori Valahia Transalpina să o defendeze în contra împotrivicilor (Bethlen Volfg., *Hist. Transylvaniae*, p. 570; Timon, *De imagine Hung.*, c. XVI. p. 84). Pentru că a făcut Mihaele, voda Țării Românești, legătură cu Rudolf și cu Sighismund, principele Transilvaniei, s-au supărat tare turcu. De unde, auzând Sinan, pașa turcilor, că Mihaele, voda Țării Românești, au trecut în partea lui Sighismund și că Sighismund Batori, principele Transilvaniei, a ridicat bătaie asupra turcilor, se grăbea în Transilvania și Valahia să le supuie iarăși, împreună cu românii. Mihaele, înțelegând că turcii se apropie, a trimis muierea cu ficiorul său, Petrașcone, în Sibiiu, și el, apoi, în soțietate cu Sighismund Batori s-au ostit inimos asupra turcilor. Văzând apoi Mihaele Voda puterea turcilor, a dat consiliu lui Sighismund Batori ca el să se nevoiască, prin Mihaele, între turc și împăratul romanilor a face pace, sau, de cumva împăratul romanilor voiește a continua bătaia cu turcii, atunci să-și împreune puterile principilor creștini, să năvălească asupra turcului, să-l bată. Însă Sighismund, urmând în constanția sa, s-au dus la Praga, unde, după cum unii scriu, Transilvania o au dat lui Rudolf, împăratu, ca el să o apere asupra turcului; mutându-se iară, Sighismund Batori a dat Transilvania lui Gașpar Cornisiu, apoi lui Stefan Bocicai, și după acea lui Stefan Iojica, românului, între acești, mai tare fiind Rudolf, împăratu, a ținut el Transilvania. Pre acest, apoi, Mihaele, voda Țării Românești, de regele său legitim l-au cunoscut și a promis Mihaele, voda Țării Românești, că va fi credincios împăratului și inimicii împăratului îi va socoti ai săi. Însă, întorcându-se Sighismând iară la Principat, Mihaele Vodă i-au dat lui Sighismund ajutoriu în asupra turcilor. După ce Sighismund Batori iară a lăsat principatul Transilvaniei, a rămas principe Transilvaniei Andrea Batori, cardinale din Polonia. Acest, ca legătura cu Mihaele Voda făcută și prin abdicarea lui Sighismund Batori slăbită să o întregească, a trâmisi sol pre Cașpar Cornisiu la Mihaele Voda, dar acest sol pre Mihaele Voda l-au înflăcărat asupra lui Andrea Batori, principelui Transilvaniei, care avea și titul de principele Moldaviei și Valahiei, și l-au învățat Cașpar Cornisiu pre Mihaele, voda Țării Românești, cum să năvălească în Transilvania, să o cuprindă. Batăr Mihaele Voda era așa întăritat asupra lui Andrea Batori, principelui, care în ascuns pre Mihaele la Basta l-au fost pârât, totuși a făcut pace cu Andrea Batori, cu jurământ întărindu-o. Însă, în ascuns, Mihaele cujeta să lipsască pre Andrea Batori de principat și Transilvania să o facă provinție românească. Pentru acea a trâmisi la Rudolf, împăratu, pre Stoica, boieriu, ca Rudolf, împăratu, să trimită oaste de cătră Țara Ungurească asupra lui Andrea Batori, care pre Andrea Batori, atunci când Mihaele Voda-l va întâmpina de cătră Țara Românească, să-l împărțască în două părți și să-l slăvească. Gătit-au apoi Mihaele Voda

oaste (din banii ce avea de la Rudolf, cum unii zic) și au năvălit în Ardeal, unde mare încredințare avea în Albert Șiuveg, și voia, cum el zice, să aducă Transilvania la credința lui Rudolf împărat. Unitu-ș-au și se săcuii, promitându-le libertate, a venit și Baba Novac, ducele cel faimos, pre la Turnu Roșu trecând, din Țara Românească a trecut și o mulțime mare de români, cu familia sa, în Transilvania din Valahia, căci se temea să nu-i omoare turcii sau tartarii în Valahia. Apoi, întră Sibiiu și Șilimberg s-au bătut foarte Mihaele Vodă cu transilvanii. Auzând românii transilvani învingerea lui Mihaele Voda s-au unit cu românii din Țara Românească, făcând conspirațiune, și prădau prin toată Transilvania. O frică înfiorătoare a cuprins toată Țara Ardealului, plină era toată de lacrimi, de dureri, locuitorii cu amar plângeau păcatele părinților, nimenea putea să fugă din Transilvania, pentru că românii, carii credeau că vor avea principe de român, cu lăncile ucideau lângă drumuri pre fugitori. Mihaele Voda de la Sibiiu a venit la Bălgrad și a cuprins cetatea, iară Andrea Batori a rămas învins, pre care, când voia a fugi cătră Moldavia, Blaziu Ördög l-au ucis. Aducându-se capul lui And<rei> Batori la Mihaele Voda, cu lacrimi a zis: Săracul popa! Săracul popa! (Benkő, în *Istoria Transilvaniei*, zice că Florica, muierea lui Mihaele Voda, ar fi zis: Săracul popa! Săracul popa!). Mai multe lucruri isprăvindu-le și componându-le, a trimis soli la Rudolf, împărat, carii să deie Transilvania împăratului, dar așa, ca administrațiunea ei să rămâie lui Mihaele Voda. Însă Rudolf, împăratul, pre Mihaele Voda l-au întristat, căci, trimițând Rudolf solii săi în Transilvania, prin acea a zis: să se ducă Mihaele din Transilvania în Valahia și acolo să fie vighitoriu asupra turcilor. Voda, supărat fiind că Rudolf nu-i dă administrarea Transilvaniei, de care era vrednic, pre solii lui Rudolf i-au ținut în custodie. Apoi i-au lăsat și, după aceea, a căpătat daruri de la Rudolf și titlul de locuțănătoriu în Transilvania și de Consiliare. Dar dignitatea lui Mihaele Voda nu mult a ținut în Transilvania, căci transilvanii, inimicii lui, a chemat pre Basta, comendantele lui Rudolf din Casovia, care, venind cu oaste, s-au bătut cu Mihaele Voda și cu aștuție l-au învins, căci, fiind oastea lui Mihaele Voda în locuri strănte, Basta a poruncit ca, miliții lui făcându-se a fugi, să vină cătră Decia (sat dincolo de Aiud, cum stăm în Blaj). Așa făcând bastianii, românii noștri i-au gonit, ieșind din locurile cele bune, fără nice un rând au venit la larg, iară bastianii, carii se făceau a fugi, s-au întors la români și i-au învins. Mulți români au murit, alții au sărit în apa Murășului, Mihaele Voda a fugit și a trecut apoi la Țara Românească. După aceste, Mihaele a venit la Rudolf, împăratul, care, vătămat fiind pentru defectiunea transilvanilor, cu Mihaele s-au împăciuit. O mare sumă de bani dându-i lui Mihaele, l-au trimis ca să-și unească puterile cu Basta, punându-l de lature ura, și se

recupereze Transilvania. Mihaele, cu Basta unindu-se, pre Sighismund (la Goroslău) l-au învins, însă, după aceasta, iară a înviat ura între Mihaele și Basta, care pizmuia lui Mihaele Voda, și-l perzecva pentru mai multe, între care era și următoarele, că Mihaele Voda învingerea de la Goroslău și o atribua, pre sine să zicea a fi amic lui Rudolf, împăratu, iară pre Basta ministru. Că un român clujenilor a fost zisă: *voi pre domnul nostru l-ați fost dat germanilor, dară veți vedea voi că acel va fi domnul vostru, pentru care veți peri*. De unde Basta s-a determinat să omoare pe Mihaele Voda, cu trei sute de valoni, a căroră prefect era. Iacob de Beauri a venit la teritoriul lui Mihaele, la Turda, în somnul l-au întâmpinat, ieși Mihaele cu Bipenne s-au omorât. Capul lui tăiat l-au pus de batjocură pe cadavera unui cal alb mort; germanii i-au belit spatele, umerii, spinarele; trupul lui batjocorit a fost trei zile lângă drumul țării; nește traciani, ca să nu-l mănânce câinii, l-au îngropat în pământ; apoi, i-au dus trupul lui Mihaele la Bălgrad și l-au îngropat în biserica de dânsul ridicată, de unde, cum să spune, l-au dus în Valahia. Așa Mihaele Viteazu, care inimos s-a văzut asupra turcilor, care pre transilvani i-au supus lui Rudolf, care Moldavia, Valahia, Transilvania, Polonia și Ungaria a voit să le unească, tristă ieșire din lume a avut, și domnia lui în Transilvania, triste urmări și lacrimi lăsând românilor, a încetat. Transilvanii acest epitafiu i-au scris:

Octobri ipse fugo, fugio mox mense Septembri.

Augusto vitam, sed mihi Basta fugat

Bis fugi, totiesque fugavi, nunc ego coedor

Ne fugiam posthaz, neve fugare queam.

Însă Benkő în *Istoria Transilvaniei* nu acest, ci alt epitafiu îi pune:

Hic jacet ille ferus, latro merus, Nero verus,

Atque malus Dacus, scelerum lacus, ille Valachus

Hic qui transibis bis terque cacabis et ibis (iertare).

Dară fiindcă Benkő îi mai dincoace decât Volgang Bethlen, care pune epitafiul cel dintâi, să vede epitafiul de la Benkő a fi mai târzâu scornit, spre batjocura bărbatului care merită memorie eternă și să nu fie, așa cum ei acum, uitat.

Basta, după uciderea lui Mihaele Voda, a scris la Rudolf, împăratul, și s-au escuzat, scornind multe calumnii asupra lui Mihaele Voda; între altele, a fost aceea că Mihaele Voda a scris epistolă cu litere semigrece (cirilice) la Sinan, Purpuratul Agriei, prin care el s-au rugat ca, în 17 august, la Lina sau într-alt loc, să vină să se înțeleagă despre lucruri momentoase (ce face pizma). La Petru de Reva, p. 785, se zice că Mihaele Voda pentru aceea ar fi scris epistolă pasei (de la Timișoara), ca să înșele pre inimic sau să-l aducă la credința împăratului.

¹ Neplăcuți au fost românii pentru legea grecească și înainte de

reformație, cum se vede din următoarele: Bela, regele Ungariei, cu jurământ a promis pontificalui roman că el va persecva pe cei carii nu voiesc a primi sfințele romane; Carol Robertul, care gonea pre Bazarad, voda Țării Românești, pentru infidelitate, neplăcut s-au arătat celor carii nu voia să se unească; așa fiind lucru, sânt plecat a crede că românii din Făgăraș, care a fost pământul românilor, pentru credință goniți, cu Radul Negru Voda au trecut la Valahia.

După migrarea aceasta a românilor a mai domnit român în Făgăraș sub Ludovic cel Mare, regele Ungariei; era în Făgăraș colonia noaă română și Ladislau, voda Țării Românești, era domnul Făgărașului, care lui Ladislau, magistrului, pentru virtutea asupra turcilor făcută, i-au dăruit în Transilvania un oraș (Sárkány), însă apoi, pentru credința grecească, voda Țării Românești a fost neplăcut și, pentru că s-au lăpădat de unire cu biserica romană, Mihaele Abatele (în Kertz) i-au zis cum că nu are nice un drept în Monasteriul Kertz (Eder în Felmer). Sub Ludovic cel Mare, pre a cui timp domnul românilor din Maramurăș cu românii a trecut în patria sa, în Moldova (de locuitori goală, dară nu de tot), ducele Muncaciului, Teodor Cheriatovihu, pre românii carii nu voia a se uni cu Roma i-au silit a merge în Moldova, cum se crede (Eder în Felmer)^[113].

^m S-au hotărât asupra românilor și așa: *Noha az oláh natio a hazában, sem a státusok közé nem számláltatott, sem valások nem a recepta Religiok közül való, mint azon által propter emolumentum regni, miglen patiáltatnak ehez tarcsák magolat*; macar că nația română în patrie nice între staturi s-au numărat, nice religiunea nu e dintre religiile rețepete; totuși, până ce pentru folosul regnului se vor suferi, de aceste să se țână: ș<i> ce<lelalte>.

Însă rușinea aceasta, sub Leopold, împăratul, de la care preoții uniți aseminea dreptului (unele în carte numai) cu catolicii au căpătat, sub Maria Terezia și mai târziu încâtva s-au șters, în anu 1744, s-au determinat și s-au întărit ca: nobilii români și preoții uniți acea condiție să aibă, care o au cetățenii patriei; relațiunea staturilor din anu 1791 arată că nobilele român atâta putere are cât și nobilele ungar. Așa fiind lucru, nu trăbuia să se tacă numele românului în numirea naționalităților Transilvaniei, ci să se pună afară așa: națiunea Valahico-Ungarica sau numa nobilii comitatelor să se pună, nu singură națiunea ungarică; nici trăbuia ca nobilii de român să se socotească nobili unguri și așa, dându-se nobilimei române nume de ungar și venind dânsa sub nume de ungar, să se îngroape românul în mormânt; nu, pentru că nobilitatea nu e dată cu acea condițiune ca aceea să fie moartea sângelui nămelui și națiunei române; nu, cu adevărat și totuși a fost, dar ferească Dumnezeu pre român, de acum înainte, de o aseminea moarte a numelui, a sângelui și a

națiunii sale; deie Dumnezeu ca drepturile ce le va avea să nu-i fie mormânt în care numele cel frumos roman și natiunea română să se îngroape fără pomenire, ci să fie pom de viață, în care numele român și natiune română văzută să înflorească, ca și numele și națiunea ungarică.

ⁿ Înainte de reformatiune, nobilitatea română pe încet a trecut la ritul roman și într-o națiune cu ungurii s-au socotit; de acești a fost Ioană Corvin, care pre români i-au învins și Moldova cu Țara Românească le-au supus Ungariei; Mathia Corvin, care pre voda românilor l-au prins, care sângele român nu l-au prețuit. Pe timpul reformățiunii, familiile cele strălucite de români au trecut la altă lege și s-au lipit de partea cea mai strălucită, apoi le-au fost rușine de români și au învățat limba străină, călcând în picioare de tot pe cea mumească română; cu acești, cari s-au lipit de alte neamuri și cu nobilii români, pre cari ungurii unguri i-au socotit, a crescut numărul națiunii ungarice, iară românii, după ce nobilii și cei mai văzuți din români s-au lipit de unguri, au rămas nebăgați în samă până astăzi. Dar acum, mulțămită ceriului, românului începe a-i răsări soarele fericirii și a luminăriei, care va face doară ca numele român, care în 16 seculi în câmpii Daciei cu mult sânge udat a înflorit, să nu fie nevăzut și nu va lăsa ca gîntea română, cu numele ei, între alte neamuri, ca râurile în mare, să piaie fără nume.

^o Când Vasiliu al doilea, împăratul Răsăritului, a răsturnat domnia bulgarilor și a românilor dincolo de Dunere, a venit la Vasiliu, împăratul Răsăritului, domnul românilor dincoace de Dunere.

^p Sub romani și Carol cel Mare, dincolo de Tibiscu, aflăm dacii.

^q În Istria încă a fost și este până astăzi poporu românesc.

^r După ce prin Basta s-au omorât Mihaele, voda Țării Românești, în locul lui, provincialii au alesu pre Radul Voda, acesta, trimițând soli la Rudolfu împăratul, a promis ascultare de clientelă și inimă credincioasă la toate; ba încă și daruri a adaus împăratul Rudolf, pre solii lui Raduliu Vodă i-au primit și dăruți i-au lăsat de la sine, iară pre Raduliu Voda l-au lăsat să țână provincia, pre lângă condițiunile cele vechi, și, ca în ținerea credinței să rămână, stătătoriu l-au mișcat. Raduliu, voda Țării Românești, ca să-și arate credința cătră Rudolf, împăratu, cu oaste românească pre Moisi Seche, inimicul împăratului și următoriu turcilor, cătând pre transilvani, l-au omorât. (Isthvanffi Nicol., *Hist.*, lib. XXXIII, p. 796).

^s Afară de alte bunețe a românilor cătră unguri, ne putem aici aduce aminte de inima cea bună care au arătat-o românii sub Uladislau, regele Ungariei, când Iulian, Cesarin Cardinalele, din porunca Pontificalui, pre unguri i-au dezlegat de jurământul, cu care a fost întărit Uladislau pacea de la Seghedin. Când Uladislau voia să cuprindă Tracia, fiind Amurat în Asia, Uladislau Dragula, voda Țării Românești, văzând că ungurii se

grăbesc spre periclu, le-a dat consiliu să se întoarcă îndărăt și zicea că el știe câtă e puterea turcului, care la vânat mai mulți șerbi duce, decât câți au venit armați la bătaia (asupra turcilor); le-a sfătuit voda românilor să se contenească ungerii de tot, de la începutul acel periculos, și să țână oștile pre alt privilegiu mai bun, carele, și de vor fi destule spre bătaie în tâmpul acest ridicate, totuși, prin tempestatea și răul iarnei venitoare, se vor surupa; acest sfat folositoriu Uladislau regele și ungerii nu l-au primit și s-au bătut nefericește la Varna asupra turcilor, unde românii, bătându-se, inimoși și credincioși cătră unguri și regele lor, Uladislau, s-au arătat (Philipi Calimachi, lib. III, *De rebus Uladislai*; Bonfinius, p. 460).

¹ Totdeauna românii au fost credincioși cătră Casa Austriacă și niceodată au revoltat asupra ei; rescoala românilor sub Iosif al doilea, cu Hora și Cloșca făcută, nu a fost asupra împăratului, ci asupra tirăniilor domnilor pământeni. Frumos lucru! Părinții noștri, din viță romană născuți, au fost mulțămitori cătră Casa Austriacă; și în inima noastră trebuie să înflorească florile mulțămirei cătră Casa Austriacă, care ne-au fost maică dulce, căreia școalele noastre din Blaj și înflorirea noastră avem de a-i mulțămii.

La locul unde în cărticica aceasta, pag. 7, se zice că sub regii ungurești s-au ținut acea ocârmuire care s-au fost pus de la S. Stefan, se pot aduce încă următoarele lucruri, care românilor sub regii Ungariei au fost părtinitoare: românii transilvani, când era Transilvania unită cu Ungaria, în adunarea țării la Bălgrad, 1291 ținută, au avut loc ca mădulari ai statului, cum se poate vedea din cuvintele lui Andrei al treilea, regelui Ungariei, care despre adunarea aceea așa grăiește: *Cum nos, Universis Nobilibus Saxonibus, Siculis et Olachis in partibus Transsylvanis apud Albam Jule pro reformatione, status eorum congregationem, cum iis fecissemus, ab eisdem nobilibus Saxonibus, Siculis, et Olachis diligenter inquiri fecimus, si dictae possessiones Fogaras, et Zombathel ad ipsum magistrum Ugrinum, dignoscuntur iuste et legitime pertinere*. Voievozii țării românilor, în Transilvania, sub regii Ungariei, aveau posesiuni și coșteiuri (vezi Timon, *De imagine Hung.*) împărțășitu-s-au românii sub regii Țării Ungurești multor dăruiri: în anu 1363, Ladislau, comite valah (român), de la Ludovic, regele Țării Ungurești, prin favoarea lui Dionisiu, voievodul Transilvaniei, villa Zlasd numită, care se țânea de castrul Deva, cu pădurea Thytos, a căpătat, cu acea condiție ca, de la toate soluțiile și datiile, să fie scutit (Fejér, *Cod<ex> dipl<omaticus>*, tom. 9, vol. 8, p. 302). De la Ludovic întâiul, regele Ungariei, 20 de români au căpătat în pădurea Felec (doară de la *félek* așa numită, căci se temeau pre acolo de furi), villa Feleacului, cu acea condițiune, ca ei să păzască drumul asupra furilor și să fie pentru aceea ei scutiți de contribuțiune, cum se vede aceasta din privilegiul de

Ludovic cel Mare, în anu 1376, dat (fost-au, apoi, în Feleac, episcopie românească și chineziat, de la care chineziat să făcea apelare la consistoriul Clujului).

Dobrea Românu, feciorul lui Ioan de Lesnec, prin mijlocirea lui Francone, voievodului Transilvaniei, chineziatul pădurei Lesnec, care era în pertinențele castrului Deva, de la Sighismând, regele Ungariei, l-au câștigat cu acel adaus ca el și următorii lui să o folosească și castelanilor și vițe-castelanilor castrului Deva servițiile și soluționile obicinuite să le facă (Fejér, *Cod. dipl.*, tom. 10, vol. 8, pag. 370). Voicu, tatăl lui Ioanne Huniadian, de la Sighismund, regele Ungariei, a dobândit pământul Unodioarei (Fejér, *Cod. dipl.*, tom. 10, vol. 8, pag. 492).

Stancul, Berivoi, Dragumir și Vlad, chinizi români în districtul românilor în Hațeg, au avut villa Achynus Poleana și de țens, greutăți și serviții erau scutiți; numai în recunoașterea dominiului, acei chinezi trebuiau pre anu să plătească 200 de dinari, voievodului Transilvaniei sau coșteianilor în Hațeg (Fejér, *Cod. dipl.*, tom. 10, vol. 8, pag. 494). Erau, dintră români, rânduiți spre apărarea cetăților mărginine sub chinezaturile lor, precum sașii sau comitele lor (vezi *Vizsgálatás az Erdélyi kenézségekről*, pag. 18) și chinezii nobili (precum mulți în comitatul Huniad), în chineziturile lor, aveau for dominale, cu jurisdicciune ordinară care, de altmintea, magistratului comitatene se cuvinea (vezi Benkő, *Supplem.*, pag. 567). Fost-au, dintră români, nobili și domni mari, sub craii Țării Ungurești, pre carii apoi, fiindcă dăruirile, legile, ocârmuirea ce le aveau erau de la unguri, i-au prescriș ungurii și, ca pre mădularile capului ungur, unguri i-au și numit; acest lucru se poate întâmpla cu românii și atunci când capul lor, legile, drepturile, pământul și alte asemenea vor fi tot de la unguri; mai avut-au românii, sub craii Țării Ungurești, afară de până acum zise, și alte mai multe favoritoare, dară fie acum odată cele numerate destule. Amin.

Samuil Micu

**SCURTĂ CUNOȘTIȚĂ A ISTORII
ROMÂNILOR,
c. 1792–1798***

PARTEA 3

[...]

§ 20

PRICINA CĂDERII NEAMULUI ROMÂNESC

Dintru aceste puține până acum zise, destul să veade cum au crescut Împărăția Romanilor cu înțeleagerea cea dimpreună și cu vitejia vârtutei și cu știința și învățătura, și, apoi, cu neînțeleagerea și cu leanea și cu pisma ce avea unul asupra altuia, cum s-au prăpădit și s-au făcut nimic, și neamul românesc, care mai iaste, petreace supus și înjugat de alte neamuri. Cei ce stăpânea tot pământul, acum, preste tot pământul, pământ nu au; cei ce era domni neamurilor acum la toate neamurile slujesc și, ce e mai mare ticăloșie, lor le iaste rușine a să numi români, și unii să rușinează și a vorbi românește, și, întră sine, unii cu alții mai voiesc a grăi grecește sau ungurește sau altă limbă decât a sa și să lenevesc a-și lucra și a-și iscusi limba sa și întru aceea a scrie și a învăța, care rău lucru al românilor au adus pre neamul românesc la cea mai mare prostie și ticăloșie. Acestea de demult văzându-le, foarte cu adânc suspin le plângea marele și bine precepătoriul păstoriu, înțeleptul mitropolit al Țării Românești, Teodosie^[1], în epistola dedicatoria către Șerban B. Voievod, la *Liturghiia* cea

* Transcriere și note: Otilia Urs.

tipărită în București, în anul 1680, în carea așa scrie: „Și mai vârtos aceasta și din neînvățatură, și din neînțeleagerea limbii pogoară, care noao jealnic și plânsuros^[2] lucru iaste, într-atâta micșorarea și călcarea neamului nostru cestui românesc, carele odată și el să număra între neamurile ceale putearnice și între oamenii cei tari, iar acum atâta de supus și de ocărât iaste, cât nici învățatură, nici știință, nici armă, nici legi și nici un obiceiiu întru tot neamul care să pomenească astăzi român nu iaste, ci, ca nește nemearnici și orbi într-un obor învârtindu-să și înfășurându-să, de la străini și de la varvari, doară și de la vrăjmașii neamului nostru cer și să împrumutează și de carte, și de limbă, și de învățatură. O, grea și duroasă întâmplare”. O, că de le-ar socoti bine aceastea arhieriei și arhimandriții românilor, carii numai lâna și laptele turmei caută și cum să-și îmbogățască pre ai săi cu veniturile ceale de obște! Așisderea, și domnii și boiarii, ca nește părinți a patriei și a norodului, să ia aminte la ceale ce sânt spre zidirea neamului și spre fericirea cea de obște și să caute la neamurile ceale mari și învățate, pre acealea să le urmeaze, și științele și învățăturile în limba sa să le înveațe, și așa, și ei, și fericire și mărire mai mare vor avea.

§ 21

ÎN CE PĂMÂNTURI LĂCUIESC ROMÂNII?

În Dachia cea Veache, în carea împăratul Traian^[3] au așezat pre romani, carea să cuprinde cu Tisa, cu Prutul, cu Nistru și cu Dunărea, mai mulți lăcuiitori sânt români decât toate alte neamuri, că în Țara Ardealului și în Țara Ungurească, până la Tisa, românii cu mulțimea întrec pre toate alte neamuri care sânt întru aceaste pământuri. Iară în Țara Românească și în Moldova, mai cu samă, singuri românii sânt lăcuiitori.

Afară de pământurile acestea, lăcuiesc încă români în Besarabiia^[4], în Bugeac^[5] și în Crâm^[6], care țări acum să zic Țara Tătărăscă, cea mică. Încă și supt stăpânirea Împărăției Muscăcești, în țara carea să zice Nova Serbiia, adecă Țara Sârbească, cea Noao, mulți români lăcuiesc. Precum și preste Dunăre, în Bulgariia.

Afară de locurile acestea, mai sânt români carii lăcuiesc în Machedoniia și să chiiamă *vlahi*, și, pentru că Hrisa^[7], domnul lor, au fost om scurt la stat, unii greci i-au zis *condovlahi*, adecă români scurți. Alții îi zic *cuțovlahi*, români șchiopi, pentru că, când s-au așezat acolo, din bătaia carea avusă cu grecii, mulți au fost șchiopi. Că, pre la anul 1121, o parte din românii carii era mai spre Marea Neagră, trecând Dunărea, au făcut bătaie asupra grecilor și i-au biruit, apoi, acolo, sate și lăcașe, în Mesiiia^[8] cea de supt împărăția Țarigradului^[9], au făcut, cătră Muntele Emului^[10], ci, după aceea, împăratul Alexis Comnen^[11] i-au biruit și, rădicându-i de acolo cu muieri și cu prunci, i-au dus în ținutul Mogleniei^[12], unde frumoasă leghioană au făcut din ei, carii, prin urmare, și astăzi lăcuiesc acolo². Ținutul acesta, Moglena, după ce s-au așezat românii acolo, s-au zis și Vlahiia Mare, adecă Țara Românească, cea mare³. Acestea nici cu limba, nici cu neamul, nici cu obiceiurile nu să osibesc de românii cei din Dachiiia⁴. Noi, românii cei din Dachiiia, pre acestia îi chemăm *țințari*, pentru că ei, în loc de *ci* zic *ț*. Așea, în loc de cincisprăzeace, ei zi<c> *țințisprăzeate*. Însă acum câtva să osibesc cu limba de noi, că noi am băgat cuvinte slovenești

¹ Ioannes Zonara, in *Alexio Comneno*.

² Anna Comnena, *Alexiados*, libro 5; Choniates ad quintum annum Ioannis Comneni.

³ Cantacuzenus, in sua *Historia*, libro 3, cap 53. Item, Acropolita.

⁴ Laonicus, libro 2. Ioannes Lucius, *De Regno Dalmatiae*, libro et capite ultimo.

multe, ei au băgat grecești, și dintru aceasta și oarece osibire vine în limbă.

§ 22

SCRIITORII CEI DIN ROMÂNI

Cu puține voiu aduce și voiu pomeni și pre scriitorii cei din neamul românesc, carii după sine au lăsat și lasă vreo scrisoare de învățătură pentru neamul său și pentru folosul de obște, că învățătura și știința osibeaste pre om de dobitoc și-l face cinstit, că adevărat iaste ce zice S. Scriptură^[13], că cel neînvățat slujeaște celui învățat, care lucru foarte bine să adeverează în neamul românesc, cel ce din mai mare parte a sa iaste neînvățat și tuturor neamurilor mai pre urmă și slugă, și tot nu va să simtă, și, ca și viiarmele în hirean caută dulceață, așa și românii în supunere și în robie caută fericire. O, lucru de plâns!

Scriitori în neamul românesc mulți nu sânt, că nici au putut sta de scrisoare și de învățătură mai adâncă, pentru răscoalele și turburările războaielor, care mai tot întruna s-au făcut în Dachiiia de goti, de ghepidi, de huni, de paținațite, de avari, de bulgari, de slavi, de sarmate, de unguri, de tătari și de turci, care neamuri toate, cu năvălirile sale, mult val și mult necaz au făcut românilor celor din Dachiiia, până ce i-au adus la acest ticălos stat în care acum gem și suspină.

Cel dintâiu scriitoriu românesc din Dachiiia iaste Ioan Casian^[14], carele au scris pre la anul 4<00>^[15], *Zisele și învățăturile cuvioșilor părinți*, carii strălucea cu viața călugărească. Să zice acesta schit, pentru că au fost din Dachiiia cea Veache, că grecii tot pământul cel dincoace de Dunăre, unde iaste acum Țara Românească și Moldova, îl chema Schitia, că cum ar fi fost acesta schit, când limba cea părintească a lui, în carea au și scris, au

fost romană, latinească. Pre acesta besearica îl cinstește întră sfinți în 29 a lui februarie.

Alt scriitoriu din Dachia iaste Dionisie^[16], poreclit Exig, carele foarte învățat au fost și au scris, pre la anul 540, *Chicul Paștilor*, de la care au început creștinii a număra anul de la Hristos, că, mai înainte, după împărați și după olimpiadele păgânești număra anii. Scris-au și *Adunarea sfințelor canoane* și alte învățături de folos au lăsat besearicii.

Scris-au doao *Dialoge* și Ioan Maxentie^[17] arhimandritul, și au scris și *Mărturisirea credinții*.

§ 23

ALȚI SCRITORII ROMÂNEȘTI

Pre la anul 1530, au scris de Atila^[18] și de începutul ungurilor Nicolae Olah^[19], arhiepiscopul Strigonului din Țara Ungurească.

Ghenadie cel Mare^[20], arhiepiscopul Bălgradului din Ardeal, au scris *Căzaniei*, care s-au tipărit în Brașov, la anul 1581.

Iorest^[21], mitropolitul Bălgradului din Ardeal, iarăși au scris *Căzaniei*, pre la anul 1584.

Petru Moghila^[22], feciorul lui Moghila vodă din Moldova, arhiepiscopul Chioviei, au scris *Piatra credinței* și *Pravoslavnică Mărturisire a Besearicii Răsăritului*.

Stefan^[23], mitropolitul Târgoviștii, au scris *Pravila* românește și au făcut și o carte *De taine*.

Stefan^[24], arhiepiscopul Bălgradului din Ardeal, au talmăcit *Testamântul cel Nou* și, de pre jidovie, *Psaltirea*, dimpreună cu nește togati sau dascali calvinești.

Ureache^[25] și Misail Călugărul^[26] au scris oarece din istoria românilor.

Ișțfanovici^[27] au tipărit *Cazanii* la Bălgrad.

Antim^[28], arhiepiscopul de la București, multe fealiuri de învățături creștinești au scris și au tipărit.

Iacov^[29], mitropolitul de la Iași, au scris *De șapte taine*.

Miron^[30] logofăt, carele au trăit pre la anul 1713, au scris *De zidirea lumii și De despărțirea neamurilor și Cronica Moldovei* până la vremea sa.

Demitrie Cantimir^[31], domnul Țării Moldovei, au scris *Cunoștința Moldovei, Istoriia Dachiei, Istoriia Împărăției Turcești și Divanul lumii*.

Teodosie^[32], episcopul de la Buzău, au scris *De șapte taine*.

Dositeiu^[33], mitropolitul Moldovei, au scris *Viețile sfinților* preste tot anul.

Damaschin^[34], episcopul Râmnicului, au tălmăcit cărțile besericești mai toate și au scris *Învățătură despre slujirea tainelor*.

Șerban logofăt și cu fratele său Radu logofăt au tălmăcit *Bibliia*^[35] de pre elenie pre românie.

Cacavela^[36] au scris *Carte pentru ceale de lipsă celor ce vor să se preoțască și pentru taine*.

Teodor^[37] au scris *Lexicon latinesc și românesc*.

Nicolae Mavrocordat^[38], domnul Țării Românești, au scris foarte frumoasă *Carte despre deregătoriile creștinești*.

Climent^[39], episcopul Râmnicului, au scris *Despre ceale șapte taine*.

Varlaam^[40], mitropolitul Moldovei, au scris *Împrotiva Catehisului calvinesc*, tipărit în Ardeal.

Ioan Inochentie Clain^[41], episcopul Făgărașului din Ardeal, au scris *Căzaniei* preste tot anul.

Petru Pavel Aaron^[42], episcopul Făgărașului, au scris *Catahism* și multe învățături pentru unirea cu Besearica Apusului și au tălmăcit și *Bibliia* de pre latinie pre românie.

Gherontie Cotori^[43], ieromonah din Mănăstirea Blajului, au scris *Istoriia shismei grecilor și Mic catahism și De obiceiurile turcilor*.

Atanasie Readnic^[44], episcopul Făgărașului, au scris *De patru punctumuri ale unirei cu Besearica Romei*.

Grigorie Maier^[45], episcopul Făgărașului, au scris *Enchiclică către tot norodul*.

Gherasim Adamovici^[46], episcopul neuniților din Ardeal, au scris *De ceale șapte taine pentru cei ce să preoțesc*.

Dimitrie Ivașco^[47], canonic de la Muncaciu, au scris despre *Teologhiia moralicească*.

Radul^[48], dascal de la Brașov, au scris *Despre ceale de lipsă preotului la slujbă și au tălmăcit mare parte din Hronica lui Baronie*.

Nichita Horvat^[49], prepositul canonicilor de la Oradiia Mare, au scris *Poslanie despre osibirea grecilor și a latinilor în credință*; scris-au și *Cazanii* preste tot anul.

Ignatie Daraban^[50], episcopul Orăziei Mari, au tălmăcit vro câteva *Cuvinte ale Sfântului Ioan Gură de Aur în Evangheliia S. Mateiu și Cartea Sfântului Atanasie cel Mare despre înțelesul psalmilor*.

Alexis Morășean^[51], ieromonah din Mănăstirea Blajului, au scris *Gramatica românească și italienească*

Ienache Văcărescul^[52], boiariu din Țara Românească, au scris *Gramatica românească*.

Ioan Molnar^[53] de la Sad, doftorul de ochi, au scris de *Iconomiia stupilor și Gramatică românească și nemțască și Ritorica românească*, și câtva din *Istoriia universală*.

Ioan Marginai^[54] au scris *Pildele și învățăturile Sfintei Scripturi, după rândul slovelor, despre tot fealiul de lucru*.

Stefan Pop^[55] de la Bălgrad, prepositul Mănăstirei de la Blajiu, carele au fost profesor sau dascal filosofiei, teologiei și S. Scripturi, au scris foarte bună carte *De ceale șapte taine*.

Ioachim Pop^[56], ieromonah din Mănăstirea Blajului, carele au fost profesor filosofiei și teologiei, au scris *Teologhiia dogmaticescă*.

Petru Pavel Maier^[57], protopopul Sas Reghinului din Ardeal, carele au fost profesor sau dascal al canoanelor și al teologiei și al filosofiei, au scris *Carte canonicească*, în care tâlcuiște legile besericești. Scris-au și altă minunată carte, *Dialog întră grec și întră latin*, unde apoi osibește și judecă întră ei românul.

Gheorghie Gavriil Șincai^[58], directorul școalelor normalești din Ardeal, au scris *Prințiia*, latinește și românește, *Aritmetica* și *Catihis*. Iară au scris latinește *Istoriia românilor*, lucru foarte mare și pentru care mare laudă în neamul său s-ar cădea să aibă, numai de o ar pune în rând și o ar sfârși cum o au început. Întru această *Istorie* pre toți scriitorii, ori din ce neam, carii au scris ceva de români, îi aduce și-i luminează.

Dimitrie Eustatiovici^[59], directorul școalelor normalești neunite din Ardeal, au scris pre scurt *Tâlcul Evangheliilor*, care preste an să cetesc dumineca, și au scris și *Istoriia biblicească* de pre nemție pre rumânie; tâlmăcit-au de pre sârbie și *Cazanii preste tot anul*.

Ioan Halmaghii^[60] au scris *Mâna lui Damaschin* și scrie și *Teologhiia dogmaticescă*.

Samuil Vulcan^[61] au scris *Învățătură pentru proști*. Carte frumoasă iaste aceasta.

Filaret^[62], episcopul Râmnicului, apoi mitropolitul Bucureștilor, au tâlmăcit *Cuvintele Sfântului Macarie*, ale S. Dorotei și ale S. Teodor Studit.

Popa Iancul^[63] din Simcel, de pre slovenie, au tâlmăcit *Vedeniile S. Grigorie*, ucenicul S. Vasilie cel Tinăr.

La acestea să pot adaoge și ceale ce le-am scris eu pre limba românească, care sânt: *Gramatica*^[64], *Aritmetica*^[65], *Loghica*^[66], *Metafisica*^[67], *Legile firești*^[68], *Biliia*^[69], toată de pre elinie, *Canoanele tuturor săboarălor în*

Besearica Răsăritului primite^[70], *Învățăturile Sfântului Chiril de la Ierusalim*^[71], *Cuvintele S. Vasilie cătră norod și Ceale aschiticești*^[72], *a Sfântului Ioan Gură de Aur, Cuvintele ceale în Evangheliia S. Ioan*^[73] și altele vro câteva a Ss. Grigorie Teolog^[74], Epifanie^[75], Chiril de la Alexandria^[76], Efrem Sirul^[77], Anastasie Sinaitul^[78], Andreiu Criteanul^[79], vro câteva *Cuvinte* și ale S. Ioan Damaschin^[80], cartea 1 și 2 de *Pravoslavnică credință*^[81], și *Istoriia lui Varlaam și a lui Ioasafat*, împăratul indiiianilor^[82], ale S. Pahomie ceale călugărești^[83] și ale S. Doroteiu toate cuvintele^[84], și mai mărunte *Învățături* ale mai multor Sfinți Părinți^[85] și *Învățăturile* lui Toma de la Kempis^[86], *Îndreptarea păcătosului*^[87], *Istoriia shismei întră Besearica Răsăritului și a Apusului pre vremea lui Mihail Chelurarie, patriiarhul Țarigradului, și a Săborului de la Florenția*^[88], și *Scrisorile domnului Marmontel de Velisarie*^[89], *Viața și fabulele lui Isop*^[90], *Istoriia besericească a lui Fleuri*^[91], patru sute de ani, și iarăși, mai pre scurt, *Istoriia besericească*^[92], și *Despre descoperirea cea dumnezeiască*^[93], și *Teologhiia moralicească*^[94], și o carte *De căsătorie*^[95], aceastea toate, româneaste, au eu le-am făcut, au eu le-am tălmăcit. Latineaste am scris: *Istoriia neamului românesc*^[96], *De căsătorie*^[97] și *De posturi*^[98].

Mi-au venit la mână încă *Scrisorile Sfântului Diadoh*^[99], episcopul Fotinului, și ale S. Teodor^[100], episcopul Edesului, și un *Tâlc în Evangheliia lui Matei și în toți psalmii*^[101], și *Patericon sau viețile părinților celor ce s-au nevoit în pustnicie*^[102], tot româneaste, ci de cine tălmăcite nu știu, precum și *Istoriia lausiaca*^[103], carea în Țara Românească s-au tipărit, și *Sinopsis a S. Scripturi*^[104], carea iaste scrisă de S. Atanasie cel Mare și tălmăcită româneaste și tipărită în țară.

Văzut-am româneaste și pre *Telemac*^[105]. Și încă nește *Căzani*^[106] tălmăcite de pe slovenie de popa Niculăță de la

Abrud și de popa Andrei de la Cărpinișiu. Sânt încă românește tipărite și *Căzaniile lui Ilie Meniat*^[107] și alte cărți mai multe, care lung ar fi toate aici a le număra.

§ 24

STATUL ROMÂNILOR PRESTE TOT

După ce Dachii în multe părți s-au împărțit și la mai mulți stăpânitori au venit, romanii tare au slăbit întru toate, că cei din Țara Ungurească nici școale în care să învețe nu au avut, nici mai mari din neamul lor, încă nici episcopi, până la vremea Mariei Teresie, cătră anul 1778^[108]. Atunci, cei uniți din ținutul Orăziei Mari au dobândit episcop și capitulum de neamul său și dominiumul Beiușului^[109], unde și întru învățătură și întru altele cresc și să fericesc. Cei neuniți să ocârmuiesc de episcopi sârbești, carii sân<t> pre alocurea. Românii cei din Ardeal, după ce s-au despărțit Ardealul de Țara Ungurească, până la vremile lui Leopold^[110] împărat, altă nu știia, fără numai să slujească la domni, asupriți și fără de învățătură și străini socotiți în Ardeal, ci acum au școale și alte bunătăți din darul împăraților austricești, și cei uniți au la Blajiu episcopie cu dominium^[111] și mânăstire vestită, de Carol împărat întemeiată^[112], unde vestite școale și latinești și românești^[113] au fost, și ceale latinești și acum mai sânt; adevărat mânăstirea aceasta să poate cu bun adevăr zice temeul cunoștiinței românilor din toată lumea, că învățați oameni au avut și foarte buni părinți, carii au învățat pre români legea lui Dumnezeu și știință. Iaste la Blajiu și seminarium^[114], în care 40 de clirici să țin de învață teologhiia, să poată apoi fi preoți; încă și la Viena^[115] și la Pojon^[116] au clirici carii învață. Iar aceasta rău fac că cei mai mulți români carii învață, nu numai de lege, ci și de neamul său să lapadă și să tăgăduiesc și să zic unguri, însă aceasta fac pentru ca să

încapă la deregatorii, la care, până să zic români, foarte anevoie și la mi<ci> încap. De cei neuniți iaste mai rău, că pre episcop norodul îl ține, venit și moșie, nici casă de șezut nu are episcopul lor, școale altele nu au, fără numai să înveațe a ceti, și să numără întră străini, nu întră cei de țară. Și la deregătorii de obște ale țării nu să primesc.

În Țara Românească și în Țara Moldovenească au fost domni de român, până la o vreamă uniți cu craii ungurești, ca nește soți ungurilor⁵. După aceea, s-au supus turcilor, căroră mai mult nu le putea sta împotrivă. Mai bine ar fi fost să nu să fie despărțit ei în doao domnii, ci și Țara Rumânească și Moldova supt un stăpânitoriu să fie fost, că așa putearea le-ar fi fost mai tare și nici turcii, nici alte neamuri nu i-ar fi biruit, dar despărțiți să strica unii pre alții, munteanii să scula asupra moldoveanilor, moldoveanii asupra munteanilor, încă și pre turci chema unii asupra altora, până ce s-au pus cu totul supt jugul turcilor, ci și supt turci nu au cunoscut binele cel de obște pentru iubirea stăpânirei, ci unii pre alții să pâra și lucra

⁵ Quod Valachi fuerint tanquam socii Hungaris patet ex iis quae scribit Ludovicus Tuberon, libro VI, § II, ubi ait: „Porro Valachia, cuius pars ad ortum solis aestivum Moldavia dicitur, antiquis Dacia appellatur a Transistriana Hungaria montibus tantum ac silvis seiuncta est <...>”^[117]. Huius incolae regionis in parte magis, quam sub imperio Hungarorum degunt ab Hungaris lingua et institutis diferunt, Romana enim lingua, licet non incorrupte, utuntur, cum turcis a quibus Istro flumine dividuntur multis annis varia fortuna bellum gessere. Tandem magis populationibus, quam proeliis fessi tributi pensione, finem incursionibus imposuere”. Et alibi ait: „Nolebant autem Hungari hanc regionem, utpote ab antiquis regibus in societatem adsumptam a Polonis occupari”. Et libro VI, § X, ait: „Cui autem dubium est Albertum in Gettas, id est Valachos, temere motum esse? Quippe quibus tantum libertatis studium inest ut neque finitimis Turcis quorum armis tot christianorum regum imperia deleta sunt neque Hungaris quibuscum vetus societas, ut ante dictum est, illis intercedit servire unquam animum induxerint; cum utraque gens eos bello saepius tentasset; tales ergo non vi cogendi erant verum beneficiis conciliandi atque mercede potius in partem quam in deditionem trahendi”^[118].

ca să se scoată din domnie unul pre altul, fieștecarele mai mult bir și daruri fâgăduind turcilor. Iar cum să rădicese ceale căzute și să întemeiază țara și să ferească norodul nu purta grije, ci cum să-l dezbrace și să-l prade să nevoia, nu ca cum părinți i-ar fi pus Dumnezeu și păzitori norodului său, ci ca cum biciu și bătaie i-ar fi slobozit asupra țării, până ce mai pre urmă turcii au dat țara la greci în arândă pe doi sau pre trei ani. Grecul carele o lua în arândă și să zicea domn, el nu de binele țării, cât de aceasta grijea, cum să plătească și turcilor și să se îmbogățască și pre sine, știind că, după doi sau trei ani, trebuie să iasă din țară. Unii domni grecești au făcut câte ceva rânduială și pentru învățatură, ci pentru grecească, pe sama grecilor și pre stricarea românilor, cât la atâta au fost venit românii, de le era rușine a să numi români, carele era boiari, ci români numai pre cei proști cheamă.

Statul besericesc încă s-au dat după cel mirenesc și mai mare grije au avut ca pungi de bani să agonisască și să tunză și să mulgă oile, iar nu să le pască. Veniturile mănăstirilor le mănă arhimandriții, carii nici învățatură, nici râvnă nu au. Mai bine ar fi din veniturile arhimandricești, dintru unele încai a face școale, în care și științele filosoficești și teologhicești să se învețe, cărți în limba românească să se facă, și cei ce s-ar osteni întru acestea să aibă leafa sa și, după ce mult întru binele de obște s-au nevoit, apoi să se dăruiască cu arhimandrie, cu episcopie și cu mitropolie, unii ca acestea, carii și apoi, din veniturile sale multe bune ar face pentru binele de obște. Iar acum aceste venituri, cu care fericirea țării și a norodului s-ar putea agonisi, le mănă nește mojici și nește proști carii nici cunosc, nici pot, doar nici nu vreau să lucre ceva pentru fericirea neamului, ba încă de aud pre cineva că iaste putincios și învățat a face ceale ce sânt pentru binele de obște, îi pismuiesc și umblă să-l strice, temându-să ca să nu să deschiză ochii norodului și să

scoață pre trântori din coșnițe. Afară de această răutate, domnii pun la mânăstiri arhimandriți din Țara Grecească, carii numai aceasta să muncesc cum ar pu<tea> orbi pre români să nu-i vază pre ei cum duc din Țara Românească banii în Țara Turcească.

Așea ticălos iaste statul românilor și în Țara Românească și nici boiarii, nici alții nu vor să simță și să îndrepteaze spre mai bine lucrurile, ci tot spre mai rău sporesc, până ce cu totul vor peri. O, că de s-ar milostivi Dumnezeu să le lumineaze înțelesul și decât binele cel de osebi să caute cel de obște, din care curge binele cel de osebi al unuia fieștecăruia, că binele cel de osebi, de nu iaste întemeiat preste binele cel de obște, iaste ca și turnul cel făr' de temelie și ca și frunza pre apă și pravul care-l poartă și-l spu<l>beră vântul, curând cade și piiare.

PARTEA 4

SĂ ARATĂ CUM CĂ ROMÂNII DIN DACHIIA DE NEAM SÂNT DE LA ROMA.

§ 1

ROMÂNII CEI CE ASTĂZI SÂNT ÎN DACHIIA SÂNT DIN ROMANII CEI VECHI.

Până acum am grăit despre așezarea și starea românilor în Dachiia, ci, ca nu cumva cineva să aibă îndoială oare cei ce astăzi lăcuiesc în Daciia și să zic pre sine români adevărat sânt români din romanii cei de demult, pre carii Traian împărat i-au adus de la Roma și i-au așezat în Dachiia, cum că români cei ce astăzi sânt în Daciia, pre carii alte neamuri îi cheamă *vlahi* și *valahi*, iar ei pre sine să numesc *romani*, sânt din romanii cei vechi de Traian împărat aduși și așezați în Dachiia să dovedeaște și să adeverează, întâiu din scriitori, a doaoa din obiceiuri, a treia din limbă, a patra din nume.

Scriitorii cei învățați și înțelepți, toți, cu o gură și cu un cuget, scriu și strigă cu<m> că românii cei din Dachiia, pre carii alte neamuri îi zic *vlahi*, sânt din romanii cei vechi, pre carii i-au așezat în Dachiia împăratul Traian⁶. Nici să poate zice că acești scriitori au

⁶ Scriptores qui tradunt Valachos esse ex Romanis inter alios sunt: Tuberon, *De temporibus suis*, libro I, § II, VI; Lazius, *Reipublicae Rom.*, libro XII, sectione II, cap. I; Deseritius, *De Initiis ac maioribus Hungarorum*, libro I, cap. III; Anton Maria del Chiaro, in libro intitulo *Rivoluzioni della Valachia*; Munsterus, *Geograph.*, libro IV, cap. XXXII; Helvetius, in *Pomponii Mellae*, libr. II; Aeneas Sylvius, postea Pius II Pontifex Romanus, cap. II; Georgius a Reychersdorff, in *Chronographia Moldaviae*; Georgius Vernherus, *De administrandis Hungariae aquis*; Felix Petavinus, *De itineribus adgrediendi Turcam, ad Vladislaum Hungariae et Bohemiae regem*; Martin Sz. Ivanyi, in suis *Miscellaneis*, decade II, parte I, dissertatione IV°, § XVII; Georg. Pray, *Dissertat. Histor. Critic.*, in *Annal. veter. Hunor. et Avarum*, VII, § III; Ioannes Szegedi, in *Vitis et decretis regum Hungariae, qui Transylvaniam possiderunt*; Stephanus Kaprinai, part. I, *Hungariae diplomaticae temporibus Matthiae*, § III; Nicolaus de Rosemberg, in *Explanatione compendiosa de situ, moribus et diversitate Scythicarum gentium*; Istvanfius, libro XX; Stephanus Solagius, *De statu Ecclesiae Pannonicae*, libr. I, cap. I, § XX. Plurimique alii, quorum testimonia adduxi in opera a me scripto cui titulus: *Brevis notitia nationis Daco-Romanae*, parte I, cap. XI. Item, plura videri possunt in praeclaro ms. opere Domini de Sinkay per Transylvaniam Directoris Scholarum nationalium Valachicarum fuse tractante hanc rem. Duo solum adducam testimonia fide digna. Primum est Ferdinandi I, Imperatoris Romanorum ac Hungariae Bohemiaeque Regis, qui in confirmatione collationis nobilitatis Nicolai Olahi, Archiepiscopi et Primatis Hungariae, sic habet: „Asperrimum ferarum, sed etiam generosissimum esse aiunt monocerotem, sic vero sunt omnes prope modum laudatissimarum gentium origines inter quas Valachi gentiles tui minime postremos habent, ut quos ab ipsa rerum Domino urbe Roma oriundos et in una illius Daciae opulentissima parte cui nunc nomen est Transalpiniae ad arcendos finitimum hostium in Provincias Romanas incursiones collocatos esse constat unde nunc quoque sua lingua Romani vocantur. Generis itaque tui nobilitatem refert monoceros simul et ingenium: nam quae in fera asperitas est ea in homine fortitudo vocatur, qua tua gens praepotens fuit multorum praestantissimorum ducum genitrix inter quos et Ioannes Hunyades incliti Regis Matthiae pater”. Alterum est Bonfinii,

părtinit și au vrut să placă românilor, de vreme ce nici de un neam nu au fost cu românii, nici au nădăjduit ceva de la ei.

§ 2

ACEAEA SĂ ADEVEREAZĂ DIN OBICEAIURI.

A doua să adeverează din obiceiuri cum că românii sunt rămășițele romanilor celor vechi de Traian în Dachia așezați, cum învățații oameni au luat sama⁷ că ceale mai multe obiceiuri ale românilor din Dachia sânt tocma acelea care le-au avut romanii cei vechi din Italia. Pentru mai mare încredințare, puținele însemnăm aici: Era la romanii cei vechi de la Roma, în zioa cea dintâiu a lui ianuarie, sărbătoarea Iunonii^[120], dumnezeoia nuntelor. Întru aceastăși zi, la Sânvăsiu^[121], românele noastre, fiind părintescul obicei, multe vrăji fac, ca să știe carea fată să va mărita și carele fecior să va însura întru acel an și cine cu cine să va căsători. Adecă, în sărbătoarea nuntelor, de nunte cearcă.

Romanii cei vechi de la Roma săptămâna cea mai de pre urmă a Bahiferiilor^[122], adecă cum zicem noi a cășlegilor sau a dulcelui Crăciunului, o chema *Zilele nebunilor*. Românii astăzi încă săptămâna cea mai de pre urmă a dulcelui Crăciunului o chiamă *Săptămâna nebunilor*^[123].

Rerum Hungaricarum scriptoris qui decade II, libro VII, haec habet: „Valachi enim e Romanis oriundi quod eorum lingua adhuc fatetur quae inter tam varias Barbarorum gentes sita adhuc extirpari non potuerit. Ulteriorem Istri plagam quam Daci et Gethae quondam incolere habitant, nam citeriorem Bulgari qui e Sarmatia prodire deinde occuparunt. E legionibus enim et coloniis a Traiano et caeteris Romanorum Imperatoribus in Daciam deductis Valachi promanarunt”^[119].

⁷ Laonicus Chalcocondiles, libro II, suae *Historiae*; Anton del Chiaro, in libro cui titulus: *Rivoluzione di Valachia*, parte I.

În luna lui februarie prăznuia romanii luarea lui Romulus întră dumnezei^[124] și trimetea unii la alții daruri. Tocma pre acea vreme rumânii, la Sântoader^[125], țin sărbătoare și trimit unii la alții colaci și brăduleți, și unii să prind frați.

Zioa cea dintâiu a lui martie romanii o chema *Zioa matroanelor*^[126], întru pomenirea când muierile au făcut de s-au făcut pace întră romani și întră sabini. Tocma această zi românii o chiiamă *Zioa babelor*^[127].

În luna lui februarie, în 28 de zile, avea romanii sărbătoarea dumnezăiții Fornicaliia^[128], carea și Fornax sau Cuptoriu s-au zis, pentru că, întră alte jertve ce făcea întru această zi, aprindea grâu cu paie, neîmblătit, și jertvea. Pre această vreme, la lăsaturile postului de Paști, românii fac hodați^[129] cu paie și le aprind, cu care urmează și închipuiesc paie ceale cu grâul aprinse ale romanilor.

Romanii, în 28 a lui aprilie, ținea sărbătoarea florilor^[130]; cam pre acea vreme, rumânii Dumineca Stălpărilor norodul o cheamă *Dumineca Floriilor*^[131].

În zioa cea dintâiu a <l>ui maiu, romanii ținea *Festum umbraculorum*^[132], adecă sărbătoarea umbrelor, făcându-și din frunzari umbrare înaintea căsilor. Așea fac astăzi românii, aduc armindeni, frunzari ver<z>i, și pun înaintea căsilor și țin sărbătoare^[133], măcar că din rânduiala besericească nu iaste sărbătoare.

Ținea romanii *Sementinas ferias*^[134], ca piiatra să nu le bată holdele; pentru aceaeși pricină țin și romanii joile din Paști până când văd claie de grâu pe câmp^[135], carea iaste semn că acum piiatra nu va strica grâul.

În 24 de zile a lui iunie, la romani era sărbătoarea norocului, *Fortis Fortune*^[136], și, a doua zi, a corăbiilor încununate^[137]. Într-aceaeși zi, românii fac cununi din flori de sântjuane pentru sărbătoarea Sfântului Ioan^[138], așea chemând aceale flori, ca cum ai zice ale Sfântului Ioan, fac

cununi și le aruncă pe case și de acolo vreau să știe norocul, adecă, de nu cade cununa jos, acela cui au fost numită cununa, bun noroc va avea, că nu va muri întru acel an.

Ținea romanii sărbătorile care le chema *Lupercalia*^[139], ca să nu le mănse lupii oile. Țin și românii, la lăsatul postului Crăciunului, o săptămână, de nu taie cu foarfecile, ca să nu le mănse lupii oile; aceste zile, fiindcă la mijlocul lor iaste sărbătoarea Sfântului Filip, acum creștinii le chiiamă *Filipi*^[140].

În 24 și în 25 a lui dechemvrie^[141], făcea romanii jocul tinerilor, *Ludos iuvenales*; așa fac feciorii și featele românilor noștri în 25 de zile a lui dechemvrie, în sărbătorile Crăciunului, își cumpără vin și bucate își adună și fac jocuri^[142].

De la calendele romanilor să trag colindele românilor^[143].

Romanii, când juca, striga în joc și cânta carmine sau verșuri^[144]; așa fac și românii când joacă.

Era la romani joc, care-l făcea în luna lui maiu, când întru cinstea lui Romulus ținea *Parentalia*^[145], sărbătoarea jucătorilor. Acești jucători, pentru că în dealul Cvirinal^[146] avea sacrariumul său, adecă besearica sa, latinește să zicea *Colisalii*^[147], ca cum ai zice jucătorii dealului. Avea acestea mai mare jucătoriu, după carele, în joc, toți să întocmea și-l urma, pre carele-l chema *vates*. Juca îmbrăcați cu haină pestriță, roșie, încinși cu brâne de ținte, și în mâni țiind hasta sau suluța, și în cap având taler, cucimă, și, când juca, cânta carmine, adecă striga verșuri, strigături. Acestea astăzi la românii noștri sânt călușerii^[148], carii pre acea vreme a anului, în sărbătorile Rusaliilor, de vreme ce creștinii nu pot să ție sărbătoarea lui Romulus, umblă prin sate jucând. Să zic *călușiiari*, ca cum ai zice *Colisalii*, pentru că românii, unde iaste în limba latinească *l* singur, întră doao

glasnice, îl mută în $r^{[149]}$, așa zic: scara, soare, în loc *scala, soale*; așa și aici *collisalii* zic colîșiarii și călușearii. Cel ce era la romani *vates*, la românii noștri iaste vătav; și acestea să încing cu brâne de ținte și cu năfrâmi să împodobesc, ca să aseamene hainele ceale peștrițe ale romanilor. În loc de hastă țin în mâni bâte.

Feciorii romanilor, de la anul 17 în sus, purta chimeașe carea avea sinul chindisit cu roșu și la grumazi baieri cu ciucuri; așa poartă și feciorii cei juni ai românilor. Opinci cu cureale la picioare legate purta romanii; cei ce era în deregătorie punea tureac din sus de opincă, împregiurul piciorului, preste care înfășura curealele. Așa fac și românii noștri.

Obiceaiu era la romani de lua simbur de măr întră vârvurile a doao deagete și, strângând simburile cu vârvurile deagetelor, pușca cătră fundul păharului și dintru aceasta prorocea de dragostele sale. Aseamenea fac și românii până astăzi, pușcă, cum am zis, cu simbure de mă<r> și, încrăto sare simburile, zic că dintr-acoloși va lua muiare.

Ci și întră țeremoniile nuntelor romanilor celor vechi de la Roma și întră celor de acum din Dachia mare unire iaste: fratele de mire și de mireasă ce iaste altă, fără numai feciorii carii la romani să zicea *patrinii* sau *matrinii*^[150] mirelui? Cu steaguri ducea romanii pre mireasă la casa mirelui, cum și acum fac românii noștri. Romanii nevestii ceii noao da cheile, prin care lucru însemna cum că să încumeate și să încreade grijea și paza căsiei. Așa și la românii noștri, nevestii să dă pungă și cheile, care apoi de brâu le poartă, cum fieștecine poate vedea. Romanii punea la mort un ban ca să poată plăti când va treace la Câmpurile elisiacești^[151], după cum bășnuia poeticii lor. Așa pun și românii noștri încă și acum, în multe locuri, un ban în mâna mortului^[152]. Patru oameni ducea pre mort la groapă și era tomnite muieri

care să plângă pre mort. Rudeniile și slujile ceale de casă petrecea pre mort cu capul gol; după ce-l băga în groapă, rudele și priiatenii arunca țărână preste mort; după îngropăciune să puna ospăț, care să zicea a morților. Pre mort, cât murea, îl spăla cu apă caldă. Tocma aceastea fac și românii nostri cei din Dachia.

Zilele, cum le numea romanii cei vechi, așa le numesc și astăzi românii cei di Dachia. Și obiceiul că muierile românilor vinerea nu torc și nu coasă au nu vine de la cinstea carea muierile romanilor o făcea Vinerii^[153] dumnezăoaiei?

Aceastea sânt puține obiceiuri care le-am pus numai pentru arătarea cum că românii cei ce sânt astăzi în Dachia sânt din romanii cei vechi de la Roma, pre carii Traiaan împărat în Dachia i-au așezat, a căroră obiceiuri, ca o moșie părintească, împreună cu legea creștinească le țin românii cei proști în Dachia, că cei ce să țin mai scuturați și deasupra prostiei mult s-au dat după obiceiurile neamurilor care stăpânesc acum Dachia⁸.

§ 3

TOT ACEAEA SĂ ADEVEREAZĂ DIN LIMBĂ.

Să adeverează a treia din limbă, cum că românii cei ce astăzi sânt în Dachia sânt din romanii cei vechi, că tot cel ce știe limba cea latinească și cea românească bine cunoaște cum că limba cea românească iaste alcătuită din cea latinească, carea, întru atâtea neamuri varvare, măcar rău stricată, tot o au ținut românii în Dachia, care lucru cu totul de crezut face cum că ei sânt adevărați fii și nepoți ai romanilor celor vechi, carii preste toată lumea împărătea.

Nici iaste minune că și-au stricat așa tare românii limba și multe cuvinte de la neamurile varvare, supt a

⁸ *De ritibus Romanorum inter alios*, vide A. G. H. Nieupoort.

căroră stăpânire venisă, au luat, de vreme ce aceasta s-au întâmpla<t> și cu romanii cei din Roma și cu grecii, carii, după ce varvarii i-au supus, așa și-au stricat și și-au amestecat limba, cât a treia au făcut, și romanii cei din Italia nu înțeleg limba latinească, grecii nu înțeleg limba elinească, care cei de demult o grăia.

Nici să poate zice că românii s-au împrumutat din limba latinească pentru împărtășirea ce avea cu romanii. Că românii cei ce acum sânt în Dachiia de multe sute de ani nicio amestecare și nicio împărtășire nu au cu romanii cei din Italia, de vreme ce sânt departe unii de alții, și în mijlocul lor multe osibite neamuri lăcuiesc, care osibită limbă au. Iar bine să poate zice cum că românii au luat unele cuvinte de la bulgari și de la sloveani și de la unguri, pentru că aceste neamuri și stăpâne și vecine era și împreună mestecate cu românii lăcuia și să trebuia unii cu alții, care lucru bărbații cei învățați bine l-au cunoscut și unii l-au și însemnat⁹.

§ 4

TOT ACEAEA SĂ ARATĂ DIN NUME.

Și din numele cu care ori românii să numesc pre sine, ori alte neamuri îi chiiamă. Românii pre sine să numesc *români*, care cuvânt însemnează *roman*, că s-au obicinuit românii de demult ca *a*, înainte de *n*, să-l mute în *î*, în cuvintele ceale din latinie, ca: *lana*, lână; *canto*, cânt, și altele.

Am zis mai sus că bulgarii, supuind șie Dachiia cea Noao^[154], pre romani au început a-i chema în limba lor

⁹ Infinitus est catalogus Scriptorum dicentium linguam valachicam ex latina esse, inter alios videatur Ioannes Lucius, *De Regno Dalmatiae et Croatiae*, libro et capite ultimo. Bonfinius Rerum Hungaricorum scriptor, decade II, libro VII. Anton Maria del Chiaro, *De revolutionibus Valachiae*, parte II, in fine, et alii plurimi.

vlahi, că la neamurile slovenești *vlah* însemnează *roman* și pre tot omul roman și ital ei îl cheamă *vlah*¹⁰. De la aceste neamuri apoi au luat și grecii a-i numi *vlahi*, că numele *roman* grecii numai șie îl ținea, nici la cei din Italia și de la Roma nu-l da. Pre greci apoi i-au urmat scriitorii latinești și le-au zis și ei *vlahi*, și, după aceea, ungurii, neobicinuiți fiind ei la începutul cuvântului a pune doao neglasnice, cum alte cuvinte din limbă străină care la început au doao neglasnice, le prefac cu o glasni<că> carea adaogă, așa și cu numele *vlah* au făcut; ungurii, în loc de *prost*, zic *porost*; în loc de *slugă*, *solga*; în loc de *Stefan*, *Istfan*; în loc de *stog*, *astog*; așa, în loc de *vlah*, au zis *valah*, sau au mutat *v* în *o* și le-au zis *olah*, numai să nu fie la început doao neglasnice. De la bulgari și de la sloveani să zic românii *vlahi*, nu de la povățuitorul Fulvis Flac^[155], carele au fost consul cu 132 de ani înainte venirea Domnului Hristos, pre ce vreme au venit dachii la cunoștința romanilor¹¹.

§ 5

ÎNDEMNARE NEAMULUI ROMÂNESC

Acestea sânt care foarte pre scurt am socotit a le aduce pentru ceva cunoștință a neamului românesc, cu care câtuși de cât să pociu băga neamului românesc la

¹⁰ Videri possunt hoc de re Ioannes Lucius, *De Regno Dalmatiae et Croatiae*, libro et capite ultimo. Cromerus, libro 12. Presbiter Diocleus, in libro cui titulus: *Regnum Slavorum*.

¹¹ Audiatur Author, *Topographiae Magnae Hungariae*, qui libro II, § XXXI. sic scribit: „Verum indubitatum manet Valachos Latinorum reliquios esse sive a Traiani temporibus in Dacia perseverarunt sive postquam in Moesiam ab Aureliano traducti fuerunt a Slaviv in antiquos sedes remigrasse iussi sunt ex quibus arguas non male se Romanos vocitare nec ex vano Matthiam Corvini Regem se e Romana Corvini familia progratum praedicasse”. „Atque equidem Romano nasci sanguine multum est”, iquit Alexander Cortesius, *De laudibus Matthiae Corvini*^[156].

inimă ca să gândească de sine și să caute din ce părinți și din ce oameni iaste și cât de putearnic și de cinstit odinioară au fost și tuturor limbilor groaznic și stăpân, iar acum să socotească la câtă ticăloșie au venit, cât iaste el cel mai de jos neam. O, dureare, slugă și rob, prost și neînvățat, sărac și lipsit. Și dintru această socoteală să-și deschiză ochii minții și măcar puținel, ca printru o crepătură, să zărească statul său și, privind la cei de demult ai neamului său părinți, să nu facă de ocară mărirea acelor carii era oameni învățați, oameni războinici, oameni viteaji, oameni carii sus căuta, nu să lăsa proști, robi. Acestea, ca într-o oglindă privindu-le, să înceapă a gândi și de mijlociri cum să se poată face iarăși cinstit, iarăși mărit, să se apuce de învățatură, că prin învățatură să câștigă înțelepciune și prin înțelepciune să dobândească fericirea. Să gândească ca mai întâiu să se dobândească binele și fericirea cea de obște a neamului, nu fieștecine să umble după cum patima și pofta sa îl poartă. Pre cei mai învățați să-i cinstească și de cei înțelepți să asculte; la boierii, la deregătorii, la episcopii și la arhimandriții să puie oameni înțelepți, oameni învățați și iubitori de binele de obște, iubitori de învățatură, pre carii să-i doară de necazurile și de nevoile altora și, cât pot ori întru ce pot, să ajute pre de-aproapele și să nu fie de aceia carii numai pentru aceea să pun la deregătorie, ca să trăiască mai bine, ca să se umple de bani.

Boierii să aibă grige ca pruncii lor să aibă înțeleaptă și creștină învățatură, nu numai să știe frânceanțe și alte limbi, prin a cărora știință doară mai tare nebunesc și să depărtează de la viața cea creștinească, ci mai înainte de toate să se muncească ca toate învățăturile și științele în limba sa să le aibă, că atunci și mai lezne și mai mulți vor putea învăța; ci, pentru aceasta, cei ce pot și au modru bine iaste să învețe și greceanțe și latinește și alte limbi. Cât de vestiți și de măriți sânt neamții, italii, frâncii,

anglii și alte neamuri care toate învățăturile le au în limba sa, căroră nu le iaste rușine de limba sa.

Clirosul să se deprinză întru filosofie și întru teologie, întâiu în limba sa, și să nu pună toată știința numai în cântări și în tipic, adecă să nu socotească că, deaca știe cânta și a pune slujba beserecii, destul știe. La mânăstiri să se f<ac>ă bune rânduiiale și școale și îndreptări bune, după canoanele Sfintei Besereci și după învățăturile Sfinților Părinți. De cetaniia Sfinților Părinți cu nevointă să grijească; istoriile, și ceale besericești, și ceale politicești, și alte cărți de înțelepciune să le cetească cu de-adinsul, că întru acealea și mijlociri spre fericire vor afla și vor vedea cum alte neamuri din robie s-au scos și s-au fericit și au crescut și pre aceastea să le urmeaze, iar de ceale ce au făcut neamurile, care din fericire au venit la ticăloșie, să să ferească. Cel ce au vrut să dobândească domnie sau boierie și nu el, ci altul au dobândit aceaea, aceluia carele au dobândit acea boierie să nu-i pismuiască, să nu umble să-l strice, ci în ceale ce sânt spre fericirea cea de obște să-l ajute și cuvioasa cinste și detornica ascultare să-i dea, că așea ne vom fericici cu toții.

Aceastea, dragii mei români, primiți-le de la mine ca de la un părinte și frate și fiiu al vostru, că Dumnezeu veade cât vă iubesc și vă poftesc fericirea, și zioa și noaptea, cu stricarea sănătății mele, lucrez și mă silesc ca să împărțesc cu voi talantul învățaturii carea mi-o au dat mie Dumnezeu. [...]

Claude-François-Xavier Millot

ISTORIE UNIVERSALĂ, ADECĂ DE OBȘTE,
care cuprinde în sine întâmplările veacurilor vechi,
întocmită prin Signior Milot, comembrum
Academiei Frâncești din Lion.

Iară acum întâia dată tălmăcită în limba românească.

TOMUL ÎNTĂI.

În Buda. S-au tipărit în Crăiasca Tipografie
Orientalicească a Universității Peștei, 1800*

[...]

PARTEA I

EGHIPTEANII

[...]

Cap IV

MEȘTEȘUGURI ȘI ȘTIINȚE ALE EGHIPTEANILOR

Aflarea meșteșugurilor în Egipt

Meșteșugurilor și științelor trebuie egipteanii să mulțamească, pentru că acestea mai vârtos le-au adus laudă de pomenire. Ei era izvoditorii cei adevărați, și Evropa așijderea acestor științe are a aduce mulțămire, că dintr-însăle au izvorât și ei cunoștințele. Lui Osiris^[1] tribuiesc zicând, că el ar fi aflat plugul, o unealtă care iaste neamului omenesc cu mult mai folositoare decât toate alte descoperiri, fiindcă lucrarea pământului iaste maica soțietății, și fiind plugurile ceale dintâi, după luarea-aminte a lui signior Goguiet^[2], numai de lemn, fără fier sau fără alt fealiu de metal, fiindcă plugurile dintâi

* Transcriere și note: Doru George Burlacu, Liliana Burlacu.

alcătuite era numai în pământul cel moale să are, cumu-i pământul moale în Egipt, putea ara lezne.

Fierul au fost multă vreme neconoscute.

Aicea însemnăm o luare-aminte foarte de lipsă, care este înființată cu măiestriile, și cu industria sau strădania, că, între toate metalurile, fierul s-au găsit mai pre urmă și s-au întrebuințat. Arama călită împlinea lipsa fierului; armele să făcea din aramă și încă și argintul era mai nainte de fier conoscute; fierul, pre care l-au hotărât firea spre multe fealiuri de trebuințe, zăcea neconoscute și ascuns supt pământ, pentru că operațiile sau lucrările metalurgicești pentru fier sânt cu mult mai greu a le afla decât cealelalte ale altor metaluri.

Luări-aminte despre începutul meșteșugurilor

Această însemnare ne dă prilej spre oareșcare cugetări. Prea învățați a ne folosi cu toate averile care le avem în mâinile noastre, nu gândim câtă osârdie au trebuit până le-am agonisit noao, nici socotim cât număr nespuse de oameni au fost lipsiți de acestea. Măcar că era trecut sute de ani întregi, și și acum sânt ținuturi, încă și țări înfloritoare, unde hrana noastră cea preste tot, pânea, nicăiri nu era conoscute. Prin care minunată meargere înainte s-au putut oameni a să rădica, și în starea poliirei, a îndemânării și a desăvârșirii să să așeze, în care cei mai mulți să află, fără a socoti despre acestea; mai pre urmă lipsa i-au făcut ascuțiți la minte, ca să să hrănească, să să îmbrace și ca să să poată apăra de timpurile ceale greale, au aflat ei curând mijloace mai aspre, care îmbunătăța deprinderea pre încet fără luare-aminte. Întâmplarea au ajutat bărbăției înainte și îi făcea ei drum. Noi să nu ne alunecăm ca vechiul acela filosof (Posidonie)^[3] că taina a coace pânea s-ar fi găsit din această întâmplare, după ce s-au văzut că să mănâncă

grăunțele întregi, întâi să macină cu dinții, să umezesc cu scupit, apoi le amestecă cu limba, și așa înghițindu-le să slobod în stomah, unde să mistuiesc cocându-să după gradul cel cuviincios. După această suptire asemenare de idei s-ar fi ivit meșteșugul a măcina, meșteșugul a frământa, meșteșugul a coace în cuptoriu. Pagubă că nu s-au adăogat ceva și despre aflarea aluatului acru, care este și mai greu a să cuprinde.

Aorea din întâmplare să află ceva.

Niște sisteme ca acestea nu sânt altceva, fără numi jocul agirimei duhului omenesc și al istețimei. Că doară au putut face făină, a o mesteca cu apă, a face dintr-însa aluat, și ori într-un chip, ori într-altul a-l coace, mai nainte de ce s-au început a socoti despre firea și despre suflețasca ei lucrare. Un fealiu de îndemn are mai mult parte la aflarea și izvodirea meșteșugurilor care sânt de lipsă firei, decât gândirea și socotirea îndelung. Acestea au fost întâi cercări grosicioare, care au ajuns apoi de la o cercare până la alta pre încet la metoduri folositoare. Fără de curgerea unei întâmplări norocoase doară nu s-ar fi aflat lucrurile ceale mai de lipsă.

Întrebuințarea focului au fost multă vreme neconoscută.

Însuș focul sau mai vârtos mijlocul prin care mai îndelungă vreme să să ție nestingerea, și apoi iarăș de nou să-l aducă întru a fi, și cum să-l ațiță, în multă vreme nu au fost știut oameni. Așijderea și grecii credea că vine din ceriu și după cum arată fabula lui Prometeus, în anul 1521 ajungând Maghelan pre Ostroavele Marianicești^[4], socotea sălbateci că această stihie, focul, ar fi o fiară care mănâncă leamne; pentru aceea când să apropia atingându-se de el să dogorea, și așa nu îndrăznea almintrilea fără numai de departe să să apropie să să uite la foc, că să temea să nu-i vatăme prin mușcările lui sau

prin răsuflarea cea silnică a lui. Cât de mult period de vreme au trecut de la aflarea fierului până la lucrarea metalurilor, și mai ales până la meșteșugul să facă fierul trebuințătoriu, carele trebuia să să vearse, să să topească, să să bată cu ciocanul, și iarăș să-l înfierbinte mai nainte de ce s-ar putea face dintr-însul o unealtă. În Pero și în Mexico, unde iaste fierul în prisos, nu-l conoștea, măcar că strălucea aurul în capiște și slujea spre mărirea crailor. Pre scurt, tot acea ce să pare noao a fi simplu afară de rânduială și ușor, vine din deprinsul cel îndelung și din învățul obicinuinței; însă tot să cuvine să ne minunăm de aflarea aceasta, ori ca de un dar neprețuit, sau ca de un lucru prea de minune al strădaniei și al bărbăției.

Meșteșugurile era înainte de multe veacuri în Eghipt conoșcute.

De ne-am întoarce cât de departe îndărăpt în istoriile ceale mai vechi, măcar până la vremile patriarhilor, tot să află în Eghipt nu numai meșteșugurile ceale trebuincioase, ci încă și răsipirile cheltuielilor, ale răsfățărilor. Stofele scumpe și chindisiturile cu fir și sirmă de aur, vasele de mult preț și orice poate găsi și gândi mărirea și pompa sânt mărturie despre talenturile eghipteanilor. Mai ales să însemnase ei în arhitectură, măcar că puțin gust stăpânea în știința aceasta, după cum vom arăta într-alt loc. Ce ne spun alții despre lucrurile mânilor lor ne-ar părea prea de tot ieșit afară de crezământ, de nu s-ar afla mărturii despre care de ceale ce sânt mai vreadnice de pomenire voiu da conoștință pre scurt.

Piramidele

Piramidele ceale vestite, despre care cred unii hronografi că ar fi fost zidite încă înainte de Potop, tot stau și acum ca un semn al acelor vremi, ce au prăpădit atâtea împărății. Trei piramide sau stâlpi stau și acum vreo

câteva miluri departe de Cairo, unde sta mai demult Memfis^[5]. Cea mai mare din aceste piramide iaste în patru cornuri sau unghiuri făcută, având 2640 de urme încunjurul ei, fieștece dos sau lature are la basis 660 de urme. Înălțimea ei din temeiu în sus, până unde să sfârșeaște, numără 500 de urme. Un altan sau pridvor iaste ca la 16 urme despre toate laturile împrejur, și îi face vârful. Multe pietri ale aceștii minunat de mare zidiri sânt de 30 de urme de lungi, preste patru urme de înalte, și de trei urme de late. Să mărturiseaște că zidul în pământ ar fi mai adânc lucrat. 100000 de lucrători lucra, după zisa lui Irodot^[6], în 30 de ani neîncetat; până au gătit materiile și până au făcut zidirea, numai cheltuiala legumilor, care au hrănit lucrătorii, era pre o lespede sau tablă însemnată, că s-au suit la 1600 de talanți, care fac la noi, după banii noștri, al doilea milion de taleri.

*Superstiția sau credința deșartă și politia au zidit
piramidele.*

Plinie^[7], naturalistul, adecă ispititoriul firii și alții să împrativesc nebunei deșertăciuni și asupra celor ce au dat sfat craiului să înceapă acea stricăcioasă luare-înainte. Unii scriitori de istorii puțin pricepători și cu sfat mai de jos ș-au fost închipuit că acele zidiri ar fi jitnițele ceale ce s-au fost zidit de Iosif^[8] pentru grâul ce au fost adunat în cei șapte ani roditori. Această cugetare iaste doară numai o păreare a unor hronografi, ca să să osibească în cugete unul de altul. Piramidele era, cu adevărat, morminte de pomenire, de care așa să judecă că crai ametiți de credința deșartă, au voit să-ș vecinicească viața lor făcându-ș trupurilor lăcașuri, unde să nu poată merge nime la ele, care lăcașuri încă și vremilor să stea împrativă.

Însă precum să arată, să pare că nu era credința deșartă singură pricina de s-au zidit aceste piramide. Doară s-au zidit, ca să poată avea unde scăpa și de unde

să să poată apăra în vremi de răscoală, sau doară au dat lucru la oameni și ca să ție norodul supt înfrânare, fiindcă îi încarcasă cu slujbele; sau doară și gustul eghipteanilor era ca să afle desfătare întru minunările veseliei, și ce trebuia mai mult decât o pildă, ca să facă ei acest gust preste tot conoscut? Însă măcar cum să fie, tot este vrednic câtuș decât a să însemna, că monarhii carii căuta să-ș însemneaze viața cu laude prin zidirea acestor piramide, prin încărcătura slujbelor care aruncasă pre supușii lor, s-au făcut înaintea norodului urgisiți, atât cât mai pre urmă au căutat crai să-ș rădicesc scoposul de tot. În zadar rânduise ei piramidele spre a lor îngropare: pomenirea veastei lor au ieșit de tot deșartă, cât nici numele lor nu să știu să să numească mai mult. Pentru aceea ar fi foarte greșeală de am judeca planul ocârmuirii eghipteanilor prin vreo idee ce ne dau unii scriitori de unele legi bune, care puțin s-au păzit.

Cu o poftă a credinții deșarte pogorâtă până la patimă era grija și sirguinta eghipteanilor cea mai mare, cum să-ș ție după moarte trupurile neputrede. Niciun națion n-au putut ajunge în meșteșugul acesta să fie aseamenea eghipteanilor, a balzami pre morți.

Mumiile sau trupurile eghipteanilor

Mumiile lor, adecă aceale trupuri balzamite, zac și acum îmbulzite în stânciuri de pietri scobite și în peșteri, stând putrejunii împotrivă. Așa de aflătoare este credința deșartă. Iară de să cinstească încă cenușa părinților și a strămoșilor, adecă a celor ce au fost mai nainte de noi viețuind, acest lucru este slăvit și firesc; dară în Egipt au puternicit credința deșartă mai mult decât firea. Rollin^[9] grăiaște la ocaziunea acesta: arderea, care mistuiaște trupurile prietenilor iubiți, să pare a fi o aflare groaznică și varvară, iară obicinuită îngropare i să veade a fi o faptă a evghenii sau noblă, și blagorodnică, ca când ar fi mai

omenește sau mai de cinste să se dea aceste rămășițe scumpe vermilor și putrejunii. Niște cugete ca acestea nedrepte sânt vreadnice de a să ținea bine însemnate; acestea ne învață să nu ne alunecăm după părearea cea prostată și să urmăm minții noastre cei sănătoase.

Gustul eghipteanilor, lipsa gustului celui bun

Aceasta încă iaste o judecare deșartă prea de obște, și de vom lăuda gustul eghipteanilor, după cum grăiaște Bossuet^[10], să veade că eghipteanii iubea îndrăznirea cea cu rânduială și căuta înnoirea și lucrarea în nesăvârșita feliurime a firii. Dară patima cea fără de rânduială, care avea ei spre lucrurile ceale ce aduc minune, oare nu este o mărturie împrotivitoare aceștii laude? Să veade și acum capul unui Sfinx^[11], care cuprinde împrejur 35 de urme, și înalt de 26 de urme. Întru aceste mase sau făpturi nicio frumseate, nici vreo proporție, și nici vreo desfătare ochilor, pre care să o fie păstrat vremile, nu să află, fără cât mai vârtos să veade că-i lipsește toată starea podoabei și atârnairea spre frumsețare. Vrednicia acelor zidiri stă numai într-o mărime urieșască.

Labirintul

Noi despre labirint^[12] sau obor nu vom grăi multe, numai însemnăm, după cum să zice, că l-ar fi zidit doisprezece crai, carii să fie dimpreună ocârmuit toți odată pre o vreme ca la 600 de ani înainte de Hristos. În cuprinsul acestui labirint să vedea, după cum să spune, 3000 de cărări rătăcitoare, care să împreună în nenumărate colăciturii laolaltă.

Obeliscurile

Obeliscurile^[13] sau stâlpii cei mari de piatră sânt mai conosciți și sânt făcuți dintr-un stânci și cuprind înălțime de 180 de urme. După vestirile ceale mai vechi, să fie

lucrat 20000 de oameni la obeliscul cel cu mult mai mare al craiului Ramisse^[14], fiul lui Sesostris^[15]. Acest obelisc sau stâlp s-au aflat în Roma, unde l-au adus împăratul Constantin, iară Papa Sixtus al cincilea l-au așezat unde stă în Cetate, în Roma.

Tevii

Iară ce să povestească despre minunile Cetății Tevii^[16], despre care scrie Omir^[17], și de 100 de porți, și că prin fiecă poartă au putut să iasă 10000 de oameni ostași (măcar că Irodot numai 41000 de ostași numără în tot Eghiptul) este o povestire prea cu totul de necrezut, prin care s-ar necinsti istoria.

Bărbăția eghipteanilor și îndemânarea în ducerea pietrilor celor mari

Însă industria sau bărbăția eghipteanilor, și hărnicia a săpa pietri nespuse de mari, care spre întrebuințarea zidurilor era de lipsă, și a le scoate din adâncurile munților, și prin mijlocul apei Nilului pre scocuri a le purta în locuri departe, și cu mult mai puțin ajutoriu decât ce ne trebuie noao a le rădica în sus spre aer; toate acestea sânt vrednice de toată mirarea.

Împreunarea științelor cu meșteșugurile

Sporiul în meșteșuguri ne dă mărturie adevărată despre înfloritoarele științe. Amândoa, adecă meșteșugurile și științele, sânt prin legătura cea mai tare legate una cu alta, și pentru că răspund ajutoriului unei altii, este unirea aceasta de lipsă. Unde înfloresc științele, acolo să simt multe norocite jenii spre a să ispiti și spre cercări adânce deșteptați; ei acelora îș jertvesc vreamea lor cu o râvnă îndemnătoare, și agonisindu-ș conștiință, care în scurtă vreme să lățească mai departe, dau prilej nou prin aceasta a să mai polei meșteșugurile și a le mai îmbogăți

și a le aduce pre ele desăvârșirii mai aproape. Când socotim cu câtă acurată întocmire măsura eghipteanii câmpurile lor, cum știa să abată apa Nilului și să o împartă prin scocuri nespuse de multe la număr, a hotărî umflarea acestui râu după cuviință și a rândui să curgă, a afla tot fealiu de mahine și a le găti, și cum să le întrebuințeze spre folos; mai vârtos socotind cât de bine au măsurat ei vremea și au știut să socotească cursul planetelor cu atâta întocmire; nicio îndoială nu putem avea despre temeinica lor mare priceapere în mehanică, în gheometrie și întru alte științe matematicești.

Astronomia era trebuincioasă.

Ori au luat astronomia începerea ei la eghipteani, ori la haldei, ori la alt națion; aceasta tot rămâne o problemă care nu să poate ști cu adevărat a să dezlega, și de ar și osteni cineva a face ispitire despre aceasta, nu ar aduce niciun folos de mulțămire. Amândoașo națioanele acestea, eghipteanii și haldeii, din vremile ceale mai vechi, au pus strădanie în știința aceasta, care nu numai în rândul gheografiei, a umblării pre mare cu corabia și a hronografiei, adecă a scrierii anilor, ci încă și în rândul lucrării pământului și a vieții politicești foarte de lipsă este. Că fără de dreaptă împărțirea vremii, fără conoștința despre mișcările periodicești a trupurilor celor cerești, nici lucrarea pământului, încă nici trebile economiei și slujba lui Dumnezeu cea de obște după rânduială nu să pot întocmi.

Anii lunei și anii soarelui de eghipteani s-au aflat.

Să pare că eghipteanii au fost cei dintâi care au împărțit anul în doasprezece luni, luarea-aminte de fasis, adecă când să schimbă luna, foarte lezne i-au povățuit spre descoperirea aceasta. Întâi era anul numai după luna ceriului socotit, și așezat din 354 de zile;

aceasta pricinuisă o stare așa împrativitoare cu anii soarelui, cât în mai puțin de șaptesprăzece ani toată rânduiala vremilor anului să întorsească în nerânduială. Pentru aceea s-au văzut a fi de lipsă, ca să ia sfat de la soare și să ia aminte întoarcerea lui îndărăpt după cursul unor steale, și apoi așa să socotească anul după cursul soarelui și să să așeze. Dară și acum era anevoie a ieși afară de toată greșala, apoi iară au socotit să-l așeze din 360 de zile, ponând fieștecăria luni 30 de zile să aibă; de unde iarăș atâta încurcare au ieșit, cât după 34 de ani vreama anului luasă locul vremii ceialalte. Mai pre urmă, după multe probe și cercări în tot chipul făcute, au așezat anul din 365 de zile, și însuș astronomii eghiptenești au descoperit cum că cursul soarelui într-un an ține vro câteva ceasuri mai îndelung.

Până unde să întindea astronomia lor.

Ei conoștea zodia și o au fost împărțit în 12 seamne, pre fieștecare semn l-au împărțit în 30 de graduri sau treapte: o descoperire așa veache, cum este și de grea. Ei era învățați în cursul planetelor și avea idee despre pricina întunecării lor; ei socotea întunecările soarelui și își închipuia luna ca un glob sau glonț de pământ în aer. Doară să pare că socotea ei a fi mai multe lumi și doară avea idee despre mișcarea pământului; că pitagoreanii învățați fiind din școalele lor ne-au trimis niște urme de conoștința amânduror sistemelor acestora. Ceale patru dosuri sau laturi ale acelor mari piramide, ce sânt întocmite după dreptul și starea acelor patru părți ale lumii, sânt mărturie despre agerimea minții eghipteanilor.

Credința deșartă au pricinuit lor.

Încă mai mult este a ne minuna cum au putut ajunge oamenii fără de occeanuri, fără de ceasuri spânzurătoare, și carii nu au știut nimic de seamnele arabicești, care arată

numărul, la atâtea cunoștințe și științe alese, și încă tocma cu atâta este un lucru necuprins, de s-au putut luneca acești luminați eghipteani la atâta ticăloșie a deșertei superstiții sau judecări deșarte. Și măcar credea ei că Isis^[18] au aflat vânsla și vetrilele, tot s-au lăsat să-i povățuiască credința deșartă, să urască marea și umblarea corăbii. Ei îș închipuia și socotea marea că-i o emblemă a lui Tifon^[19] vrășmașul lui Osiris, și numai un vis al teologhiceștii apestiri era temeiul aceștii rare neînvoiri, ce arăta ei cătră acest element. Preoții încă arăta această urăciune până afară de rânduială, cât nici pești, nici sare nu mânca (din apa mării). Pentru aceea alt nu putem socoti, fără că coloniile eghiptenești numai cu corăbiile fenițienilor au trecut în Țara Grecească. Sesostris îndrăznisă întâiu a să rădica, după cum voiesc hronografii, peste această judecare deșartă. El au gătit o flotă, au pornit și s-au făcut biruitoriu mare, iară el de țările prin care trecuse au lăsat să-i însemneaze o mapă gheograficească.

Gheografia

Fără de el nu ar fi ajuns această aleasă știință a gheografiei, care o învăța preoții, să să lăscă preste hotarale împărăției. Mai că nu să poate gândi almintrilea, fără că toate aceste superstiții sau judecări deșarte vrednice de răs numai din cugete politicești și dinadins căuta preoții să le păzască. De s-ar fi îngăduit umblarea pre mare, și cu dânsa și negoțitoria cea din alte țări streine, lezne ar fi putut norodul lua năravuri streine, așa socotea ei, sau apoi mai puțin va fi voios să-ș pleace capul jugului preoțesc.

Doctoria lor cuprindea credință deșartă.

Jenia eghipteanilor cea plină de credință deșartă să lășisă până preste știința doctoriei. Aceasta să cuprindea

întâi în nescari rețepțe, care întâi rămânea de la părinți la feciori ca o moștenire, și care apoi să întrebuița într-un noroc, că pre bolnavi îi scotea la vedere înaintea oamenilor, ca doară ar dobândi de la cei trecători pre lângă ei vreun ajutoriu. Rețepțele să aduna, să grijea în capiște, și dintr-însele s-au făcut un chip de carte doctorească cu canoane, și cărțile ceale sfinte cuprindea rânduiala datoriei cum să să ție, voind doctorul să tămăduiască bolnavii. Iară deaca ieșea doctorul din regulele acelor canoane, și de cumva murea bolnavul, el să osânda spre moarte. Numai singură această lege au trebuit să fie pricina morții a multor bolnavi. După mărturisirea lui Aristotel^[20], era oprit a curăți înainte de patru zile umejunile sau să dea de curețenie bolnavului, și este pricină a să creade că (pentru ca să se umplă măsura acestor necuviințe) să obicinuisă a să sluji cu tot fealiul de meșteșuguri maghicești și descântătoare.

Nu îndrăzne a desfăcă trupurile moarte.

Meșteșugul a balsami trupurile, care la atâta săvârșire era adus în Eghipt, arată că botanica, adecă conoștința ierburilor, ar fi avut mare străduire și sporiu, ca să o mai înalță prin iscusință, iară cu anatomia sau deșirarea trupurilor era almintrilea: măcar câtă laudă pun unii eghipteani, cuvântători despre dânsa. Niciun trup mort nu să desfăcea, încă nici capul, ca să le balsamicească; ci să socotea ca niște trupuri de sfințenie, și o râvnă cătră credința deșartă gonea tot fealiul de cercare a afla științe folositoare. Cel ce pune a mâna pre un trup mort, ca să-l taie, de toți era urgisit, și cei ce îndrăzne a face aceasta trebuia să fugă cât mai curând de frică, ca să nu-i ucigă. Această superstiție este și acum obicinuită în Hina, carii, după cum vom însemna la vreamea sa, în năravurile lor și în cugetare tot acea asemenare au cu eghipteanii. Lângă toate minunatele lor lucruri, care ni să povestesc noao

despre isteția și bărbăția noroadelor acestora, tot nu este istoria lor mai vărtos alta fără numai istoria slăbiciunii a priceaperii omenești.

Filosofia

Despre filosofia eghipteanilor puțină științare avem, aci era amestecată cu teologia, și aci să îndeletnicea a să împreuna cu moralul, care este cu mult mai trebuincios decât toată ispitirea cunoștinții speculative, adecă cunoștința lucrurilor care nu să pot cuprinde.

Ea s-au înălțat preste toate ceale văzute până la ființa cea dintâiu. Eghipteanii au închipuit (filosofia) supt figura unui om care ține schiptru în mână, din a cărui gură să veade a ieși un ou. Acest ou socotindu-l ca un simbol și închipuire a lumii să găsească și la haldei, la persi, la indiani, la greci și la hinezi.

Oul simvolicesc, semnul cel dintâi a ființii dintâi

O osibită idee ca aceasta au trebuit să treacă după toată părearea de la un norod la altul. Toate noroadele prin ajutoriul înțelepciunii au putut ajunge la atâta, cât să cunoască pre marele ursitoriu al aceștii lumi. Dară însuș putearea închipuirii tot nu putea însufla pre atâtea neamuri să-ș închipuiască lucrurile zidirei supt forma sau figura unui ou. Mai nainte de ce vom săvârși articolul acesta, vom grăi despre aflarea cea minunată, cu carea să slujea spre a zugrăvi gândurile și graiurile, lucruri vechi a le face să nu să uite, și tuturor veacurilor viitoare a păstra adevărurile și greșalele, cu care încă arhivumurile lumii sănt pline.

Aflarea scrisorii

Meșteșugul scrisorii la începutul ei nu era altceva fără numai o închipuire materialnică. Că întâi să însemna figura unui pom sau copaci, ca să-l închipuiască că-i pom

sau copaci, și multe fealiuri de figure, pentru ca să dezvoalbă lucrul cel complicat, adecă cel din multe părți: acest metod, care nu era de mare folos, au trebuit să să scurte și să să facă mai simplu, au trebuit a afla seamne care ar pronunția și ar tâlcui mișcările sufletului și lucrările minții, și alte obiecturi; pre scurt să zic, au trebuit să să afle niște simvoluri sau seamne, care ar fi să să lovească cu mai multe stări înainte. Și aceastea au fost hiroglifele, cu aceastea să slujea în locul scrisorii, că alt fealiu de slove multă vreme nu au conosciut. Preoții egiptenești multă vreme s-au slujit cu aceastea, încă și după aflarea slovelor, ca să poată mai bine ascunde științele dinaintea norodului.

Haracterele alfaviticești

Cu adevărat nimic nu este lucru mai simplu întru păreare, nici cu mai mare istețime decât aflarea slovelor. Un număr mic de seamne, care fieștece glasnică și neglasnică o pune înaintea ochilor, descopere fără osteneală toate gândurile, și într-un loc mic cuprinde toate acelea și cu o înțeleagere ca aceea, care almintrilea nu s-ar putea înțeleage, fără numai prin o mulțime nenumărată de hiroglife, și aceasta încă cu multă confuzie și întunecare a închipuirii minții.

Haracterele a multor fealiuri de alfavite să par a fi avut tot un izvor.

Vreamea când s-au aflat slovele este așa veache, cât nu să poate ști să să hotărască: însă istoricii socotesc că haracterele alfaviticești iau începutul lor tot dintr-un izvor, măcar că pre dinafară să văd a avea osibire. Slovele, cu care să slujesc acum în Țara Francească, vin de la ceale mai vechi latinești, ceale latinești de la ceale grecești, ceale grecești de la ceale finicești, și sânt aseamenea celor samarinești. Toate limbile preste tot

socotite un alfavet au, care, cum să pare, este tot acela care mai nainte l-au avut eghipteanii¹.

Eghipteanii tuturor au fost minune.

De vom împreuna toate laolaltă, câte am povestit deosebi, vom putea judeca că eghipteanii au avut darul iscusirii, al jeniei, și duhul aflării, însă cu atâta avea ei mai puțin gust, și iarăș atâta judecare a minții stăpânea, și că deși făcuse ei mare sporiu și meargere înainte în meșteșuguri și științe, tot au stătut ei în mijlocul unui ocol așa de vestit, fără a să sirgui să le aducă mai la desăvârșit: și măcar că era ei dascalii și învățătorii națioanelor celor mai multe, tot era ei robi obiceiurilor lor. Lângă toate legile lor ceale bune, era aceastea amestecate cu multe năravuri stricate prin răsfațul cel afară de rânduială al desfătărilor. Relighia sau credința lor să prefăcuse în credință deșartă, dragostea spre pace în molime și frică, și cinstea cătră patrie schimbată în trufie nebună, și că ideile, care îș închipuia ei despre mărimă, era numai producturi, adecă aduceri înainte urieșești; pre scurt: ca să judecăm fără părtinire, trebuiește să oborâm jos multe zise de laudă eghipteanilor, care au adus grecii la mijloc și scriitorii cei ce au luat copie din istoriile grecilor. Dară am putea zice cu un istoric nou al vremilor noastre²: „că la neamul acesta numai doao lucruri suferitoare să află; întâiu era că cei ce să închina la un bou nu hulea pre cei ce să ruga la muiemuță, nice îi silea să-ș schimbe credința; și al doilea era că ei lăsa totdeauna să clocească pui în cuptoare”. Poveaste glumeață nu poate șterge nimica din adevărul aceștii istorii. A sili pre alții să strămute credința și a urî pre cineva pentru că slujea lui Dumnezeu într-alt chip, sau a tăia pre cineva în fărime,

¹ Voyez *l'Origine des lois, des arts et des sciences*, première partie.

² *Dictionnaire Phil.*, Article *Apis*.

pentru că din greșală au omorât vreo pisică, mătă, câne și altele ca acestea, fac în rândul năravurilor bune despărțire prea ușoară și nebăgătoare de samă, decât să poată aduce eghipteanilor vreo cinste osibită.

HINEZII

Minunată vechime, care îș dau hinezii loruș

Raporturile hinezilor cu ale eghipteanilor aduc înaintea o materie minunată de luare-aminte, care o însemnez aici numai pre scurt. Vechimea, carea să zice despre Hina și despre Egipt, să pierde în prăpastia povestirilor. Hinezii îș închipuia loruș atâtea rânduri de vremi și dinastii, care cuprind milioane de ani. Înainte de Fohi^[21], întemeietoriul monarhiei a hinezilor, să fie trăit atunci oameni ca dobitoacele, rătăcind prin păduri, a dormi numai și a să sătura, ei bea sângele fierelor, care-l înghițea cu peanele și perii, ei nu știia nimic de căsătorie, nimic de legi, încă nici de regulile buneii încuviințării. Cu toate acestea tot să adaogă că meșteșugurile ar fi foarte vechi și așa de demult, încât să istorească că ar fi luat începutul lor din vremile ceale neconoscute³.

În cât este istoria hinezilor necrezătoare.

Învățații vremii cei de acum de la Hina nu vor să știe de această hronologhie. Ei zic că unul din împărații lor, Hi-hoam-ti^[22], ar fi poruncit cătră anul 213 înainte de Hristos să să arză toate cărțile lor ceale istoricești, socotind el că cu vreamă vor afla învățații într-însele mărturii spre rușinarea pompei sale și a zidirei. O adunare întregă de istorii au ieșit la ivire, la 150 de ani după aceea. Scriitoriul aceștii istorii zice că despre ceale care

³ Despre vechimea hinezilor, și mai vârtos despre cartea lor cea sfântă *Șu-Ching*, vezi în *Istoria* lui Signior Gatter, în I. parte, foaia 2.

s-au întâmplat mai devreame, încoace de 800 de ani, nu au putut afla să ne dea adevărul. Însă astronomicele luări-aminte, care unii le lapădă, iară alții le primesc, tot mai sus să suie. Hinezii au așezat socotirea cea dintâi a acestor ani 150 înainte de Iaoh^[23], împăratul lor, care, după socotirea lui Friret^[24], au împărțit în anul 2145 înainte de Hristos⁴. Însă noi nu ne slobozim într-o cercare ca acesta, nici voim să dăm crezământ lucrurilor istoricești ale hinezilor, care să par anglezilor istorici ale istoriei de obște așa vrednice, cât pun pre Noe în locul lui Fohi cel ce au fost ocârmuitoriu împărat în Hina, ci în locul acestor părți ne deprindem a descoperi o sistemă mai interesitoare, care în sine tot nu o punem înainte a fi sistemă.

Temeiul învățaturii lui signior de Guignes, carele zice că hinezii ar fi fost o colonie cu eghipteanii

Signior de Guignes^[25], unul din scriitorii de învățăturile frumoaselor științe, proptește aceasta, zicând că o colonie eghiptenească ar fi descălecat în Hina cătră anul 1122 înainte de Hristos, și aceștia ar fi adus istoria despre Eghipt cu ei, care apoi s-au împreunat cu istoria hinezilor și s-au făcut una; și că amândoa dinastiile ceale dintâiu, de care pomenesc veacurile hinezilor, cuprind istoria crailor de la Tevi în Eghiptul cel de sus. El însemnează că întemeitoriu dinastiei a treia au fost un biruitoriu, carele au împărțit provinciile sau ținuturile, dând ofițirilor și prietenilor lui putearea cea mare, care o stăpânesc staturile ceale suferene, adecă: ceale însuș stăpânitoare. El adaogă încă lângă aceasta că după mărturisirea

⁴ Această observație sau luare-aminte ar mearge îndărăpt până la Potop, încă și mai departe îndărăpt, care, după socotirea vremii ovreiești sau după cum scrie hronologia ovreiască, să așază să fie fost cătră anul 2348 înainte de Hristos; iară după socotirea samaritanicească, ar cădea doară cu 700 de ani mai târziu decât Potopul.

hinezilor cătră răsărit și de ceaa parte de Marea Caspi-cească ar fi lăcuit noroade care tot un început au avut cu hinezii. Mai pre urmă stă pre aceasta, că slovele hinezilor cu ale eghipteanilor și cu ale fenițienilor au asemănare, și pentru aceeaa întăreaște zicând că tot acel fealiu de monograme sânt care s-au făcut din slovele fenițienilor.

Despre acestea fie cum va fi (că alți învățați s-au pricit mai ales în rândul aceștii mărturisiri de pre urmă), însă aceasta nu să poate tăgădui, cum că între aceste noroade în rândul lor vom afla o asemănare vreadnică de luare-aminte.

Asemănarea hinezilor cu eghipteanii

Scriptura hinezilor are tot acea asemănare cu hieroglifele vechi ale eghipteanilor: încă și năravurile și obiceiurile hinezilor să lovesc cu ale eghipteanilor dimpreună. Tot acea cucernicie și supunere să află a fi arătat ei cătră crai, cătră părinți și cătră mumâni; tot acea luată înainte cugetare despre părtinirea vredniciilor naționalicești, acea urgisire cătră streini, acea bărbăție în lucrarea pământului, acea meargere înainte în meșteșuguri și științe, împreună cu lipsirea gustului și a desăvârșirei, acea dragoste spre odihnă și spre pace; aceeaș atârnare spre credința deșartă, spre năravurile și țeremoniile obiceiurilor celor vechi; așadară încă și aceale lațuri sau pedece care iau jeniei și agerimei minții toată libertatea. Hinezilor le umblă ca eghipteanilor; ei de nimic nu să minunează fără numai de ceale ce fac ei, și ei fac numai tot aceea ce au făcut înainte de vremi negândite.

Mărturisirea lui Anson despre hinezi

În călătoriile lui lord Anson^[26] să ceteaște despre niscari osibiri, care zugrăvesc haracterul lor. Când s-au apropiat acest admiral de părțile Hinei, zice că o mulțime

foarte mare de pescari ce era în corabii au împresurat corabia lui; și măcar că era această corabie nespusă de mare, cât întrecea toată putearea împărăției pre mare, tot să vedea că nimene nu o băga în samă dintre ei, nici să minuna de ea. Acelaș istoric zice cum că hinezii au dat mai multe probe de nesimțire aseamenea ca acestea. „Eu, zice el, nu știu de nu cumva vine această nesimțire a cugetului din o lucrare a temperamentului sau a creșterii pruncești, însă orice temei sau pricină să fie, tot mi să pare că stăpânea hinezii un haracter foarte prostatec și urâcios, și nu răspunde nici într-un chip laudelor care aduc istoricii duhului acestui națion, și că eu am loc de a crede că aceale laude aduse lor sânt prea afară de socoteală”⁵. El istorește după aceea, scriind, că hinezii sânt un neam înșelătoriu și fățarnic, plin de trândăvire și leaneș, a căroră moral sau năravuri bune, a căroră formă a ocârmuirii de mai multă defăimare decât laudă sânt vreadnice⁶. Scriitorii cei mai ageri la minte tocma așa socotesc și acum, lângă toate minunatele laude care aduc mulți misionari sau trimiși propovednici în Hina.

Hinezii au temeiuri bune, dară rău să păzesc.

Fără de asemenarea aceasta a hinezilor cu eghipteanii și fără a întemeia această faptă cu îndoială despre descălecarea unei colonii eghiptenești în părțile Asiei cei din afară, eu încă mai am a lua aminte, a însemna un lucru ce iaste de lipsă. În forma ocârmuirii hinezeste, ca și cea veache a eghipteanilor, să află înțelepte și minunate temeiuri, încât, de le-ar păzi monarhii și mandarinii prin împlinirea datoriei lor, atunci ar putea fi Hina pildă altor națioane. Dară mai întâiu eresul lui Foe^[27], care să propoveduiaște de niște călugări, cei ce să numesc bonții,

⁵ *Voyage du Lord Anson, Lib. III, cap. 6.*

⁶ *Voyage du Lord Anson, Lib. III, cap. 10.*

au întunecat moralul cel sănătos și credința cea curată a lui Confuțius^[28], prin nebuna credința cea deșartă; și a doaua, mandarinii, aceaste văzute persoane, și ocârmuitorii maghistratului, care să făcuse de multe ori urâcioși prin lăcomia lor, făcea negoțitorie necuviincioasă cu stăpânirea dreptății și a mântuirii de obște. Toate sânt supuse puterii împărătești, însuș încă nici legile nu sânt scoase afară, căror le dă el tâlcuire cum vrea și după părerea lui. Acesta este, cum zice Monteschiu^[29], un despot, și tăriia obiceiurilor mai mult îl împedecă a fi un tiran, decât putearea dării de leage.

Pricinile statorniciei a cei vechi ocârmuiri a hinezilor

Împărăția hinezilor, care cu bogăția întrecea pre altele toate, au stătut întemeiată de mii de ani, și, măcară că de doao ori au fost de tartari biruită, tot să ocârmuiaște după un feliu de legi, și încă tot îș ține minunata statornicie, despre care iată aici mijloacele ceale pricinuitoare ale aceștii minunate statorniciei. Bogăția împăratului (a cărui venit să suie în preț la o mie de milioane de livre) nu-i naște vreo poftă să stremute temeiurile legii împărăției sale, nici îl îndeamnă să facă nedreptăți împărechitoare. Învățații, căroră numai lor singuri li să îngăduiesc boieriile, sânt obicinuiți a să îndeletnici cu învățatură ceva mai micșoară, pentru leznirea că pentru că altmintrilea un veac de om nu ar fi de ajuns să cunoască desăvârșit slovele hinezilor, care să socotesc la număr 80000. Cu îndeletniciri ușoare cuprinși, nu pot avea acești învățați scoposuri mari în învățături mai sus; ci mai vârtos să nevoiesc cum să să arate ei înaintea împăratului lor mai supuși robi, și doară ca niște înșelători, cum să-ș poată face norocul lăcomind după cinste. Lucrarea pământului, agonisirea câștigului mic, multele obiceiuri ale credinței și țeremoniile ceale de pururea ale buneii-stări țin pre norod întru îndeletnicire și bărbăție statornică; nu-ș lasă

obiceiurile ceale vechi, pentru că acesta este gustul naționalicesc, și iubeaște forma ocârmuirii cea veche, pentru că este cu dânsa obicinuit, toată norocirea lui, adecă: a norodului este pusă în viață și în ascultare, și neharnic spre împărăcheri, numai dacă îl lasă în năravurile și obiceiurile lui, care dau Constituției sau Pravilii întărirea și putearea ei. Întru statornicia cea mai din veacuri nespuse a împărăției hinezesti și întru neștrămutarea temeiurilor lor, sânt numai hinezii singuri pildă în lume: dară pildele lor, ca și ale eghipteanilor, arată cum că aruncarea pre sine supt obiceiurile ceale vechi naționalicești ale lor ar fi un mijloc foarte lucrătoriu spre a vecinici tot fealiul de greșale, de întrebuițări reale, și a-i lipsi de multe nespuse bunătăți.⁷

Înțeleptul lumii, Confuțius

Ca să nu treacem prilejul acesta, facem conoscut pre un om mare, carele îl cinstesc veacurile de 2000 de ani în patria sa, și numai rămășița neamului său singură stăpânește moștenirea evghenisirii sau nobilitatea, voim să pomenim ceva în scurte cuvinte despre Confuțius, filosoful cel mai ales dintre toți câți au fost în lume, pentru că el au făcut și au întemeiat binele cel mai mult. Acesta s-au născut dintr-o familie luminată, cătră anul 550 înainte de Hristos. Încă când era numai de cincisprăzece ani, au mai voit el a alege învățătura literaturii și a filosofiei, decât toate desfătărilor tineretelor, și hărniciile lui curând l-au înălțat la treapta cinstelor celor înalte. După ce s-au făcut mandarin și ministru de stat, au văzut el de aproape fărădelegile dezmiardatei curți, și neputând el cu bunele sale sfaturi opri cursul acestor prihane, s-au depărtat de curtea împărătească, ca să propoveduiască învățătura năravurilor

⁷ Voyez Mably, *Doutes sur l'ordre naturel* etc.

bune oamenilor căror era mai vrednici să-l asculte pre el. În scurtă vreme au avut, după cum să spune, mai mulți ca 3000 de ucenici, dintre carii cei mai mulți s-au agonisit lor mare veaste a înțelepciunii. Filosofia lui era mai mult practică decât teoretică, și pentru aceeaa cei ce o cinstea, nu era grăitori de multe, ci bărbați așezați și înțelepți. Unele din temeuriile învățaturii lui ne vor da o idee. Eu le-am scos din *Enciclopedie*^[30] supt acest articol *Chinois*, însă fără de a sta bun pentru adevărul lor.

Temeuriile lui Confuțius

1. Acela iaste filosof carele are despre lucruri și despre cărți adevărată conoștință, carele toate cumpănește cu mintea, carele să supune înțelepciunii și umblă pre calea dreptății și a adevărului cu pașuri secure.

2. Este o înțelepciune adevărată sau o dreptate cerească dată tuturor oamenilor, și să află un suplement, adecă o împlinire omenească a acestui dar, deaca l-au perdut omul. Cereasca înțelepciune este sfințire, și împlinirea iaste fapta celui înțelept.

3. Înțeleptul este ispititoriul cel mai strajnic al său, însuș mărturia sa, însuș pârâșul său și judecătoriul său.

4. Dragostea este o afecție sau poftă statornică și pricepătoare, care ne silește oarecumva să ne jertvim neamului omenesc, și să luăm părtășire ca aceea în norocire sau nenorocire, ca când am fi unul cu dânsul.

De ar fi fost hinezii conoșcuți grecilor, ar fi umplut un loc în istoria veache, unde acuma de-abia să află numele lor. Eu trimiț pre sama istoriiei cei noao această păstrată prescriere despre un norod așa vestit în zilele noastre. [...]

[...]

CARTEA A DOUA

[...]

Cap III

LOVIREA LUI SALAMIN, LA PLATEA ȘI MICALE

Persii goniți de tot din Țara Grecească

Lovirea războiului dintâiu pre mare la Artemisium^[31], fără a să ști spre ce parte să va aleage norocul, adusease grecilor acel folos, de s-au deprins mai bine cu războiul pe mare și au învățat dimpreună cum că ei pot sta împotriva pizmașului lângă toată putearea lui, care stăpânește. Ei era într-o strâmtoare la Salamin^[32] adunați, unde ținură sfat de războiu. Evripiades^[33] și cei mai mulți cu el aflară cu cale că ar trebui negreșit să dobândească întâi Sinul Mării Corinticesc, ca să fie mai îndemână spre apărarea Peloponesului.

Pricirea între Temistocles și Evripiades

Temistocles^[34] sfătuia cum că ar fi o greșală foarte mare de ar lăsa ei strâmtoarea, unde nu poate umbla flota persicească după voia ei. „Bate neîncetat, dară ascultă”, zisă Temistocles cătră Evripiades, carele în înferbințala pricirii atât să răstisă, cât amerințasă cu bastonul asupra lui. Această întâmplare făcusă pre spartanul Evripiades așa simțitoriu, cât din vremea aceea îngăduisă să-l ocârmuiască Temistocles. Pre norocire, că atunci încă nu să știia, nici să cunoștea cinstea cea vicleană carea o au așezat la noi varvarii, să știia a urî vatămul cu mânia sau a-ș izbândi într-un chip de laudă.

Sumeția lui Xerxes

În alaiul lui Xerxes^[35] era crăiasa din Halicarnas, Artemisia^[36], o iroiță înțeleaptă. Și de ar fi urmat el sfatul

acestia, el s-ar fi lăsat a începe o lovire de războiu așa primejdioasă și numai prin mergerea înainte cu încetul fără nice o frică ar fi prăpădit pre greci.

Temistocles îl trage în laț.

Dară mărirea lui Xerxes cea trufașe nu asculta de niciun sfat cu temeiu înțelept. Iară Temistocles, ca să-l tragă în mreaje, trimite veste în taină lui Xerxes, cum că grecii vor să să depărteze de la Salamin, și de nu va grăbi el, va perde ocazul sau prilejul a le strica flota deodată cu totul. El dă poruncă de sârg să apuce războiu, iară el să pusesse într-o înălțime^[37], ca de acolo să poată îndemna mai tare trupurile sale spre vârtute prin înfățișarea lui. Alt prințip mare i-ar fi deșteptat prin pilda sa și prin fapte de față în războiu.

Aristides și Temistocles împreunați să apere patria

Tocma atunci venisă Aristides^[38], carele povățuia comanda în Eghineta, ca să să împreune cu Temistocles. Aristides să arătasă prin purtarea lui ca un adevărat orășan credincios, carele din râvna cătră binele de obște pusesse toată pizma personală de-o laturi, ce avea ei unul pre altul, și după ce poftisă Aristides să să împace de toate pricirile ceale dintre ei, s-au îmbiat să slujească supt poruncile lui, și cu sfatul lui să-i stea întru ajutoriu. Temistocles era un om vrednic prea mare, decât să nu fie cunoscut prețul acestii îmbieri a lui Aristides. O unire despre amânduașo părțile nefățarnică să vedea a fi între ei din momentul acela, carea era vestitoare despre o urmare nefățarnică foarte și prea folositoare.

Lovirea la Salamin

Lovirea la Salamin arată tocma ca și cea maratonică, cum că un ghegeneral ales și procopsit în meșteșugirea războinică poate tocma atât săvârși ca o

armadă întreagă. Fără a purta Temistocles titlul cel înalt, tot isprăvea el diregătorul unui ghegeneral. Temistocles, el lăsa să dea flotei o întorsură ca aceea, ca să-i rămâie vântul în spinare și o așază în rânduiala cea mai încuviințată a războiului. Corăbiile ceale greale ale persilor, care era împedecate prin mulțimea lor într-un loc așa foarte strâmtorat, nu putea sta împotriva regulatelor orânduiei ale grecilor, că acești cu mai puțin de 400 de vetrele împrăștiară o putere de pe mare, carea o socotea mai mult ca la 2000 de vetrele. Crăiasa Artemisia dădusă ocazion sau prilej, prin înțeleapta vârtutea ei, a zice cum că femeile s-ar fi arătat ca bărbații, și bărbații, ca muierile.

Xerxes fuge în Asia.

Acest craiu mare își caută scăpare de mântuire prin o fugă de rușine, și după o veste neadevărată carea i-au înștiințat Temistocles cu amegire, cum că vor să-i strice podul cel de corabie, să întorsese foarte cu graba în Asia îndărăpt și lăsa pe Mardonius^[39] cu 300000 de ostași (după cum spun istoricii cei grecești) în Țara Grecească, ca să întocmească nenorocirea aceasta iarăș spre bine.

Mardonius voiește să amegască pre atineni să-i dezământe.

Cu toată trufia și nesocotirea lui învățasă Mardonius că mulțimea trupurilor nu hotărăsc izbândirea. A dezământa grecii să să dezunească, ținea el mijlocul cel mai adevărat a fi, ca să învingă pre atineni. În rândul acesta trimite el pre craiul din Mațedonia^[40] cu făgăduieli foarte mari cătră atineni. El făgăduisă încă a le da și stăpânirea preste Țara Grecească, de să vor dezuni de alianții lor. Însă această făgăduință înșelătoare n-au putut face lucrare preste Aristides, carele era atunci cel mai mare între arhonte.

Respunsul lui Aristides

El răspusesă în înfățișarea solului spartanicesc cum că atinenii nici cu aur și nici cu alt feliu de fâgăduiri ale lumii nu să vor lăsa să să mitească, și vor rămânea pururea vrăjmași de moarte ai persilor, și statornici a-ș lua respeltire pentru scârbele și nevoile care au răbdad patria lor de la el. Aristides vestisă blestemurile ceale mai groaznice asupra acelora carii vor aduce vreo sfățuire înainte să să unească cu persii, sau doară a să face vânzători alianții naționalicești.

Cugetul atinenilor asupra persilor

Acesta era chipul cel cugetătoriu care îl stăpânea atinenii, și toți să simțea de acel cuget cu atâta statornicie a fi hrăniți, cât, pomenind unul dintre orășeni că ar trebui să asculte și pre al doilea trimis a lui Mardonius, de loc l-au omorât cu petri, și muierile încă ca niște turbate cu petri i-au omorât femeia și copiii lui. La ocazionul sau prilejul acesta să arăta mai multă evlavie cătră dreptul noroadelor decât cătră legile orășenești; că pre solul sau trimisul îl trimitea îndărăpt fără de a i să întâmpla ceva rău.

Spartanii lasă să să apropie o oaste.

Ca să rămâie orânduirea aceasta tot întru asemenea, era de lipsă statorniciia carea între toate năcazurile războinicești numai ea răbda proba. Mardonius prinde războiu dinadins, ca să prăpădească Atina cu totul. Atinenii iarăș ca mai nainte să trasără îndărăpt la Salamin. Spartanii^[41] nu să grăbiră a le veni întru ajutoriu, pentru că ei păstra trupurile sau oastea lor spre apărul Peloponesului și n-au vrut să o prea ostenească. Mai pre urmă nu mai putea suferi aruncările înainte și învino-vățirile alianților, ci au trimis 5000 de orășeni, fieștecare

orășan avea șapte helote la sine. Armadia grecilor era cât mai puțin de 70000 de voinici, între carea numai 8000 de atineni să afla; adevărat că aceasta era împotriva unui ghegeneral slab și asupra unei mulțimi neînvățate destul și de ajuns. Pausanias^[42], clironomul unui craiu spartanicesc, povățuia comanda; atinenii avea pre Aristides povățuitoriu.

Lovirea războiului la Plate<e>a 479

înainte de nașterea lui Hristos

Tot înainte mergea până în Beoția^[43], carea o aleseasă pizmașii pentru aceea să le fie câmp de războiu, că le părea locul mai bun decât Attica, pentru că țara nu-i cu dealuri, ci-i șes; și așa le vine și mai îndemână armadiilor celor mari. Iară temându-să Mardonius că va avea lipsă de hrana ostășască, voia numai să să bată lângă toată punerea împotriva a unui dintre ofițirii lui cei mai buni^[44], care îl sfătuisă pre el să nu dea războiu. Cel ce uraște sfatul cel bun să aruncă pre sine mai cu seamă în nenorocire. Lovirea la Plate<e>a^[45] nu era pentru persi mai norocită, ci nenorocită, ca și cea de la Salamin. Ghegeneralul lor cel nebăgătoriu de seamă muri în ranele lui. 40000 de voinici scăpară prin o fugă grabnică și mai pre toți ceialalți i-au tăiat în fărime. După aceeaa niciodată n-au mai răzbit persii iară în Evropa.

Dooala purtare a lui Pausanias după învingere

Sfātuind un eghinet pre Pausanias să-ș răsplătească în trupul lui Mardonius batjocura care au pus pizmașii pre trupul lui Leonidas^[46] într-un chip foarte strajnic, atunci răspunsă el plin de mărimea inimii lui că prea puțin s-ar cunoaște vestea cea bună, de o am căuta în urmarea năravurilor varvaricești, și că Spartei mai mult îi pasă ei de a să înfrâna decât a respleti răul cu rău; și afară de aceea, spartanilor, prin moartea atâtor mii de persi carii au picat în războiu, destulă respletire le este.

Ca să dea Pausanias ofițirilor lui o învățătură trebuincioasă, au lăsat la puține zile după lovire să gătească un ospăț foarte mare după gustul asiaticesc, și lângă acesta, alt ospăț mic după măsurata trezvie și cumpăt al spartanilor. Acest contrast sau neîmpotrivire căzută tuturor minunată și Pausanias strigă în patima inimii: „Ce nebuie pentru Mardonius, de au îndrăznit el, cel ce-i obicinuit să trăiască îmbuibat, să să apuce cu războiul de oamenii carii știu să nu bage în samă de lipse”.

Spartanii și atinenii să pricească pentru lauda vitejii.

Emulația, adică râvna spre întrecere, n-au ajutat norocului grecilor mai puțin decât vârtutea sau înțelepția. Fieștecare norod pretenderisea lui-ș cinstea și lauda vitejii, carea era a să da cu mare prăznuire celor mai vrednici dintre viteji, după obicei. După lovirea războiului de la Plate<e>a, să pricea atinenii cu spartanii cu înferbințală, pentru vrednicia cinstei cei dintâi, carea lesne s-ar fi putut preface în puteri cu sila; însă a păciui pre noroadele acestea nu era alt mijloc fără să să împreune învoirile spre binele unui norod al treilea, și prețul vredniciei dintâi au căzut să să dea platensenilor, și amândoi, Aristides cu Pausanias, iscăliră hotărârea aceasta. Când este mărirea sau lauda și vestea obiectumul cel mai ales și întâi sau starea înainte al unui nașion, atunci îi vitejia una cu firea deodată; un ram de stâlpariu poate fi de ajuns a pune toate într-o lucrare și în mișcare, și era batjocură să să prețuiască vrednicia după bani. Oareșcare luări-aminte asemenea acestora ne-au păstrat istoria republicelor vechi spre mirarea noastră.

Rășpletirea făcută către Temistocles

Biruința la Salamin adusesese lui Temistocles cinste, că la jocurile olimpicești să sculară toți grecii înaintea lui, privindu-l pre el ca pre izbăvitoriul și mântuitoriul lor. El

adeverea însuș că acea răspletire au întrecut toate poftele lui.

Pricinile norocitei urmări a grecilor întru luările înainte în războiul acesta

Emulația, adecă strădania spre întrecerea cea noblă a grecilor, amorul cătră libertate și cătră patria lor; rânduiala cea dinadins păzită a ostașilor și mai ales cea prea însemnată hărnicie a ghegeneralilor lor; aceaste asemănându-le cu cea mai de jos prostatecă cugetare a persilor, cu nebunataca mândrie și cea de batjocură, mică și slabă curajie a craiului lor, și neînțelepția ghegeneralilor lui, luminat arată descurcarea acestui războiu. Cum ar fi putut, să zicem așa, milioane de războinici a să prăpădi într-un atom, adecă, într-un praf sau pulbere de soare, deaca ar fi avut ei măcar numai ghegenerali de mijloc? Oare o mulțime de oaste ca aceea nu ar fi căutat să strunjească pre greci, de ar fi rânduit un cap mișcarea mădulărilor. De s-ar fi lăsat să să despartă Țara Grecească prin certe și neînvoiri, sau de ar fi fost ea cu văditori împlinită, lesne ar fi putut fi pradă monarhului asiaticesc. Era un Xerxes și un Mardonius, dară era de lipsă și un Temistocles, un Aristides și Pausanias, de vreme ce era să ia întâmplările o curgere neașteptată ca aceasta.

Xerxes învins și în Asia

Persilor celor bătuți în Evropa tot acea nenorocire li s-au întâmplat și în Asia în lovirea cea de pre mare la Micala^[47], carea tot întru acea zi era începută, carea face și biruința de lângă Plate<e>a vrednică de ținere aminte. Cu ajutorința ionienilor^[48] bătură grecii flota și oastea persilor cu totul.

El lasă să aprinză tâmpla sau capiștea.

El pribegisă din Sarden^[49], unde lăcuia după ce dădusă el poruncă să arză toate tâmplele sau capiștele coloniilor grecești și să le strice.

Această poruncă nu avea doară temeiu idololatrii, pentru că hulea credința maghilor, capiștile și chipurile idololatricești. Aici luăm aminte slăbiciunea unui craiu fricos, carele, neîndrăznind să să bată cu bărbați, își izbândește în ziduri pentru rușinea lui, sau că ce golisă el cămara vistierii sale cheltuind nebunește, cearcă să le umplă iarăș cu răpirea capiștelor, și prin aceasta să face înaintea noroadelor vrednic de ură, pre care le socotea el între supușii lui. Toate cetățile din Ionia întrară întru o alianție laolaltă cu grecii.

Cap IV

IARĂȘ STATORNICIREA ATINEI LÂNGĂ TOATĂ JALUSIA
SAU PREPUNEREA SPARTANILOR
ADMINISTRAȚIA STATISTICEASCĂ A LUI ARISTIDES

Începutul pricirilor între Atina și Sparta

De ar fi fost grecii așa de înțelepți după cum au fost viteji, ei nu ar fi avut altă grije mai mare fără să să împreune mai aproape laolaltă unii cu alții, de vreme ce atârna puterea lor din această împreunare, carea, fiind de lipsă, ar fi trebuit ei să o simță. Iară de era ei îndemnați între eiș de râvnă a întrece unul pre altul, acesta era un lucru cuviincios, numai de nu s-ar fi schimbat acest îndemn spre întrecere în pizmă. Dară ambiția sau lăcomia spre cinste, carea mai totdeauna să vede a fi stricătoare împărățiilor celor mari, așijderea gătește scăpătare și staturilor celor mai mici. Mândre pentru biruințele vitejești ale lor, amânduo aceste republice pizmătarețe una pre alta căzură a vrăjmăși una altia și s-au adus ele însuș

lor cu mult mai mare pagubă, decât care au pățit ele de la persi. Să ispitim mergerea înainte și urmările acestii neîmpreunări, ale căror mugur ascuns să dezvălisă după aceea curând și au odrăslit planisiri nenorocite, care au fost semnele unui războiu orășenesc.

Sparta să pune împotivă, să nu să direagă Atina în starea dinainte.

După prăpădirea cea de tot a persilor, să răsipisă toată neodihna atinenilor și cugeta numai cum să-și direagă iară zidurile cetății și să le întărească. Nimic nu putea fi mai drept și mai de lipsă decât aceasta. Dară între această luare înainte să afla și un împedec în politica cea lăcomoasă spre cinste a spartanilor, carii căuta cu ochii zavistnici preste puterea cea de pe apă, aci și la vestea lor după carea să străduia să o dobândească, și pentru aceea să temea să nu cază cinstea comandai în mânilor atinenilor. Spartanii întrebuițară binele de obște spre o pricină vicleană, de vreme ce ei cerca în tot chipul să arate cum că interesul Țării Grecești nu îngăduiește să aibă vreo cetate loc munit sau întărit afară de Pelopones, pentru temerea cum că la o năvălire de a doua oară ș-ar face pizmașul dintr-însul acolo loc pentru arme. Temistocles socotea a să putea pune împotiva acestii politii nedirepte prin viclenire. Că până ce ținusă el pre spartani cu întârzieri și cu cuvinte îndelungi, bărbații, femeile și copiii lucra pe întrecute la zidurile cetății Atinei. Sparta să tânguisă despre aceasta înaintea tuturor.

Temistocles amegește pre spartani și grăiește cu ei după aceea din alt glas înalt.

Temistocles tăgăduiește această faptă și poștețe să-i adevereaze fapta acolo în loc. Să trimit deputați sau trimiși, iară el trimite în taină la atineni să oprească pre acei deputați ca chizași în cetate. După ce fusără toate

gata, el descopere cum că atinenii, prin trebuincioasa sa îngrijire pentru securitatea sau mântuirea lor, s-au slujit cu dreptul universal, adecă cu dreptul de obște, și că cetatea ar fi în starea aceea a să apăra pre sine; și cum că, de vreme ce au adus ei atâtea slujbe folositoare Țării Grecești, fără a-i vătăma tare, nu-i pot învinovăți pre ei cu vreo prepunere rea, și cum că ar fi despre Sparta foarte cu nedreptul de ar vrea să-ș întemeieze puterea ei pre slăbiciunea alianților, adecă a acelora ce sânt cu ei uniți laolaltă; și mai pre urmă, cum că lui nu-i este rușine a să fi întrebuițat cu viclenirea aceasta, pentru că spre binele a mântui patria îi slobod la toate. Spartanii să prefăcea, măcar că ei tot nu-ș putea lăsa supărul lor.

Plan nedrept a lui Temistocles, spre înmulțirea puterii atinești

Sânt pricini aievea sau stări împrejur unde să vede a fi viclenirea un apăr de trebuință asupra puterniciei și a necredincioșiei. Dară mintea și temeiul lui Temistocles, după care urma el, niciodată nu-l poate îndrepta de vinovăția și nedreptatea lui. Să contenește oricine a să minuna de acest om mare numaidecât deaca veade că să îndărătnicește a cinsti el legile ceale neztruncinate; cătră care legi trebuiește și cel ce șade în scaonul cel dintâi să aibă evlavie, după cum trebuiește să le aibă spre cinstire și persoanele ceale private, adecă persoanele ceale deosebi. Noi înceapem acum numaidecât a judeca mai dinadins politia lui Temistocles și mai cu luare-aminte. După ce zidisă el Atina iară și o adusesă la slava sau vaza ei cea dinainte, au voit el să facă dintr-înșea cetatea cea mai aleasă în Țara Grecească și să o întărească a avea ea stăpânirea, pentru aceea o foarte pizmua Sparta. Limanul Pireului^[50], carele să făcusă prin strădania lui, o orânduire prin a căria putere să să înmulțască flota în tot anul cu 20 de corăbii, și așezatele privilegii să-ș poată

trage cătră sine o înmulțire de meșteri și mateloți sau matrose, *adecă* vânslari; toate aceste rânduiești cu socoteală mărturisea despre înțelepția lui, pentru că mai ales numai marea putea sluji spre izbăvirea patriii. Dară el tot nu stătusă pre aceasta; întru o zi, la o adunare a norodului, ceru el să i să rânduiască cineva cu carele să să sfătuiască despre un desen sau planisire, carea i să veade lui că este foarte de mare trebuință, și carea o ceare firea să rămâie foarte în taină. Toți rădica ochii spre Aristides și voia toți să-și dea sfatul său cătră acesta. Temistocles îi descopere acum proiectul, *adecă* gândul lui, să aprinză flota alianților, că aceasta ar fi mijlocirea cea mai neînșelătoare a face Atina stăpână preste toată Țara Grecească.

Să leapădă ca un lucru nedrept.

Hotărârea lui Aristides au răspuns, după cum i-au descoperit vârtutea cugetului, zicând cum că nimic nu poate fi mai folositoriu nici altceva mai nedrept decât sfatul lui Temistocles, drept aceea toate votumurile sau glasurile era în partea lui Aristides și al lucrului celui drept.

Fără îndoială ar fi avut el urmări reale.

Folosul acestui plan tot era încă foarte cu îndoială, măcar cât socotea Aristides despre el. Acea cu dreptul întărâtată Țara Grecească nu ar fi pregetat a-ș împreuna toate puterile ei împotriva unei cetăți rumpătoare de jurământ; ura cea de obște a tuturor ar fi gonit pre atinenii cu hulă și vestea cea slăvită a Atinei s-ar fi stâns de-a pururea; apoi prin ce feliu de dobândă s-ar fi putut întoarce spre bine, ca să șteargă acele nedrepte și foarte stricăcioase luări-înainte? Când lucră politia spre sfârșit ca acela să să norocească națioanele, atunci acest sfârșit numai prin moraliceștile și bunele mijlociri îl va dobândi,

că prin nedreptate să pune oricine nenorocirii spre primejdie înainte, și măcar de ar sta nenorocirea aceasta numai în rușinare și ocară, este știut că acestea, adecă rușinarea și ocara, sânt povățuitoarele ceale totdeauna ale nedreptății.

Temistocles îș dă osteneală să să slăbească legătura.

În adunarea amficionenilor arătasă Temistocles marea înțelepciune a lui. Spartanii hotărâră să încuie afară pre toți din sfatul adunării, carii nu s-au arătat înarmați asupra lui Xerxes. Tesaloneanii, arghirii, teviu sau tevanii și alții mai mulți sta supt acest număr; dară fiind alianția amficionenilor^[51] numai din 30 de cetăți și mai ales cele mai de mijloc, acest sfat rânduit ori că ar fi stricat de tot acele cetăți, că ori le-ar fi supus voii cei slobode a unor duo sau trei cetăți mai de frunte. Temistocles să pusesă împotrivă și temeiurile lui au biruit. El alt interes osibit nu avea, nici spartanii nu cerca altceva fără să ajungă stăpânirea cea mai presus în sfatul amficionenilor; dară lângă toate acestea tot atârna sfatul lui spre folosul a toatei Țării Grecești.

Hotărârea norodului, carea să cisluieste prin Aristides

Binele cel universal, adecă mântuirea de obște mai vârtos cerea a să înnodea legătura împreunării mai tare, decât să încuie pre oareșicarii din mădulările sale afară. De pe ceea parte să împărăcheasă norodul în Atina, și voia să ia vaza sau cinstea cea puțină ce avea bogații, carea li s-au fost lăsat lor încă după forma ocârmuirii democraticești. Aristides socotea că caută să să lasă toate după voia norodului, deaca s-au împărecheat. El face rânduiala aceasta, ca să ia toți orășanii parte în ocârmuire și fără osibire orice clas al orășenilor, încă și cei mai din jos din norod, ca și bogații, să să poată alege să fie

arhonte. Prin aceasta să scornisă acum desfrânarea cea mai rea.

*Înainte de nașterea lui Hristos 426,
Pausania își schimbă năravurile sale, după biruința de la
Platea.*

Între acestea să apropiasă vremea în carea cerca Atina să smâcească domnia și să scape de supt poruncitoarea puternicie a Spartei, că stăpânea preste Țara Grecească îndelungă vreme. Hărnicia unor atineni și greșealele unui spartan ieșit afară de rânduială mai mult nu trebuia ca să strămute această puternicie statisticească a spartanilor. Grecii au trimis o flotă să scape pre acei alianți ai lor, carii purta încă jugul persilor^[52]. Pausanias povățuia armada ca un arhistratig sau ghegeneral ce era mai mare. Iară Aristides și Țimon^[53], un fecior a lui Milțiadēs^[54], era povățuitorii atinenilor. După biruința de la Platea să făcusă Pausanias măreț și dezmerdat și purta în sine încă numai o păreare de năravurile patriii sale. Cel ce perde gustul de cătră înțelepciune sau de cătră fapte bune, acela nu-i departe de fărădelegi. Că Pausanias au fost și început a socoti despre o vădire, arătându-să prin fățarnicii cât să străduiește el pentru ca să slujească Țării Grecești. Prin mândria lui, prin asprimea lui și prin aceasta că căuta să urmeze pompei și obiceiurilor persești, au scornit neînvoire între alianți, până ce însuflețea acei doi ghegenerali ai Atinei înțelepciune, vază și blândeate, nefățarnice prin purtarea lor cea plină de dreptate.

Comanda sau cinstea povățuirii dintâi să dă atinenilor.

Eforele să descoperisă curând, că dădură supt sprijinirea Atinei și cinstea cea dintâi sau comanda s-au încredințat acestii republici; iară Sparta avea moderație destulă sau înțelepciune să o renunție, adecă să puie comanda jos. De câtă mărire și veaste bună nu s-ar fi

lipsit Atina, de ar fi urmat ea răului și urâciosului sfat al lui Miltiades.

Sparta cheamă pre Pausanias îndărăpt și îl pedepseaște.

Pausanias cade în prepunere că s-ar fi înțeles cu pizmașul în taină^[55], și pentru aceea l-au chemat acasă. Măcar că purta el grija puterii crăiești, ca un clironom ce era el preste craiul cel tinăr, tot era el după legea spartanilor judecății eforelor supus. Prin o scrisoare scrisă însuș de el cătră Xerxes, să adevărisă vinovăția și neștiind el să să mântuiască de acea prepunere, au fugit în capiștea lui Pallas. Dară neîndrăznind nime să-l scoață din asilul, adecă din acest loc de scăpare, ei au zidit poarta cu zid, și însaș muma lui să grăbea a purta petri. Eforele l-au lăsat să moară de foame. Cum să vâraște credința deșartă pretutindenea, deloc să teme a să fi necinstit capiștea. Despre întâmplarea aceasta întrebară idolul delficesc și au luat de la dânsul porunca să să rădice în acea tâmplă sau capiște doi stâlpi în cinstea vinovatului, ca să împace pre dumnezeoaea Pallas.

*Temistocles surgunit prin ostraișim și învinovățit
dimpună cu Pausania*

Temistocles, la o vreme după aceea, au trebuit să să supuie ostraișimului^[56]. Surgunirea lui au fost un rod al pizmei care și l-au fost tras el prin înălțarea cea mare a slujbei diregătoriilor lui. Afară de aceasta, să mai învinovățisă el încă și unor mari aruncări înainte, și avuția cea afară de măsură, carea o au fost strâns el în vremea când ocârmuia el trebile statului, arăta de prisosit cum că mântuirea cea de obște nu era totdeauna regula cea dreaptă a faptelor lui. Spartanii l-au fost pârât a fi și el vinovat cu Pausanias, după cum și era cu adevărat credinciosul lui cel mai aproape, măcar că sta el împotrivă planisirilor lui Pausanias. Norodul din Atina îl ținea a fi vinovat și voia

să-i facă proșes sau să-l judece. Iară el, pribegind dintr-un loc într-altul, mai pre urmă s-au dus la craiul molosenilor, Admetus^[57], și măcar că din vreme de demult avea el aceasta pricină ca să-l pizmuiască, tot nu l-au dat în mâinile vrăjmașilor lui, ci l-au apărut milostivește. Unii din prietenii lui cei adevărați i-au scăpat o parte din vistieriile lui, dară tot i-au confiscat, adecă i-au cuprins o sută de talanți pe sama statului, măcar că el la început nu au fost avut mai mult decât trei talanți în puterea lui.

Aristides să pune luătoriu-aminte finanțiii sau pre testarea vistieriii.

Iară o neinteresire vrednică de minune înălța vaza și mărirea vestii lui Aristides. Până acum pricinuisă aruncarea sumelor carea să împărțisă să o dea alianții pe sama războiului, multă răpștire între norod, pentru că nu s-au fost cisluit după dreptatea carea să cuvine. Când venisă ocârmuirea în puterea Atinei, s-au aflat în rândul finanțiii sau a veniturilor vistieriii mai bună orânduire, că de la orânduiala aceasta atârnă și mai vârtos norocirea și fericirea noroadelor. Drept aceea să hotărâsă să să așeze aruncăturile cheltuielilor a fieștecării cetăți, după starea și prinderea veniturilor lor, și să aivă o vistierie de obște pe ostrovul Delos^[58]. Dară ce să vedea a fi mai greu era cum să afle pre cineva mai destoinic, carele ar putea duce acest plan în isprăvire. Toate glasurile laolaltă căzură pre Aristides și prin dreapta cuviință a lui l-au ales pre el spre această treabă lăudată. El așezasă încărcările, el grijea veniturile și banii statului, și s-au purtat întru acestea amândouo trebile dregătorii ca un bărbat iscusit și drept. El făcu îndestulare fieștecui – ce minune neauzită!, a face fieștecui îndestul, și prin o economie, carea să părea că înduplecă vistieria, a chivernisi cheltuiielele toate cu 460 de talanți, după dânsul să înmulțiră cheltuiielele foarte, nici că era altceva a aștepta.

Minunat din interes sau nemitărnicie a lui Aristides

Acest om mare rămăsease tot sărac, măcar că avea el veniturile din toată Țara Grecească în mâinile lui. Callias^[59], o rudenie aproape a lui și cel mai bogat între atineni, s-au fost pârât odinioară, și pârâșul, chemându-l să răspundă, i-au băgat vină că ar fi lăsat pre Aristides și pre familia lui în lipsă. Iară ca să să îndrepteze Callias de această învinovățire, au adevărit că l-ar fi îmbiiat în zadar în multe rânduri cu sume de bani și n-au vrut să primească, cerându-l însuș pre el întru mărturie. Aristides, el au adevărit despre aceasta și au adăugat zicând cum că poftele cele prisositoare numai înmulțesc lipsele oamenilor și cea mai bună mijlocire a vieții fără grije și fără necaz este și stă întru aceasta, a să putea strâmtora numai pre cele mai trebuincioase.

După sărăcia sa cea de bunăvoie urmează moartea lui.

Întru această sărăcie cinstită murisă el. Republica au plătit toate cheltuielile îngropării și au luat asupra ei îngrijirea familiei sale. Platon îl înalță cu laude preste toate mărimile evgheniii de atunci, când îl slăvește zicând: „Aristides era sirguitoriu să umplă Atina cu vârtute și cu înțelepciune”.

Cap V

ȚIMON ÎNMULȚEAȘTE MĂRIREA ATINEI.

Țimon, următorul cel mai vrednic a lui Aristides

Un elev, adecă un vrednic crescut de Aristides, Țimon, fiul lui Milțades, avea după el cinstea și vaza cea mai mare, că înmulțisă vestea și slava patriii sale nu numai prin povățuirea războiniciilor lui, ci încă și mai mult prin acea blândă vârtute și prin acea statornică dreptate a lui, carea avea darul să tragă inimile la sine. În

tineretele lui căzuse el, prin purtarea lui cea fără rânduială a vieții lui, în ură înaintea norodului, și pilda lui arată cum că umbletele cele afară de rânduială a vârstei tineretelor, măcar că să vedea a fi totdeauna spre stricăciune, tot să pot îndrepta câtuș de cât.

Înțelepciunea lui în rândul politicesc

Supt învățătura preadrechtului între greci, el își agonisise tocma atâta știință de tare în statul politicesc câtă își agonisise în vârtute, și din zi în zi pășea înainte tot mai departe în alergarea vredniciei sale. Atina să vedea oarecumva de toare a-i încredința lui comanda.

Urmarea cu norocire a luării lui înainte asupra persilor

El știa să dea neodihnei orașenilor o îndreptare ca aceea carea slujea numai spre paguba pizmașilor celor din afară; el luasă de la persi o mulțime de locuri sau de ținuturi; el au dat atac sau năvală războinică flotei persești și o au prăpădit prin stricare de tot; el luasă veste tot într-o zi despre biruința cea mare preste oastea cea pedeastră a persilor; el i-au gonit din Trația^[60]; au luat ostrovul Tassus^[61] după o războinicie de trei ani și au lățit frică până în curtea craiului celui mare.

Temistocles fuge la Artaxerxes.

Xerxes era ucis de Artaban^[62]. Feciorul lui, anume Artaxerxes Lonimanus^[63], împărățea atunci. Temistocles, pre carele încă tot îl gonea grecii și nu mai putea afla în Evropa loc de mântuire, au căutat scăpare la acest prințip, pre care-l dobândisă credincios prin aceasta, că au pus jurământ că va fi pururea vrășmaș patriii sale. După cum scrie Plutarh^[64], să fie vrut craiul la vro câțva ani după aceea supt povățuirea lui Temistocles să pustiască cu războiu încă și pre Attica; iară Temistocles au luat în sine venin, ca să scape de un comision și îndemn ca acesta,

care era lui cu totul împrativă. Măcar că Tuțidites^[65], carele viețuisă tocma pe o vreme cu el, credea că ar fi murit de altă boală⁸.

El îi vrednic de atâta defăim cât și de minunare.

Temistocles era unul din oamenii cei osebiți carii sânt vrednici tocma de atâta defăimare de câtă și laudă, carii prin mintea lor cea ageră stârnesc minunare, iară cu inima lor să par că să fac vrednici să să urască de noi. El au mântuit Țara Grecească, și Atina are drept lui să-i mulțamească pentru puterea carea stăpânea ea. Un norod sau popor cunoscătoriu facerilor de bine bucuros i-ar fi iertat greșalele lui. Cu dreptul să cuvine a-i vesti o parimie dintre ale lui, cu carea să slujisă el, când au fost încredințat el fiica lui cu un om de cinste, dară sărac. „Eu prețuiesc hârniciile cele fără avere mai presus decât averea mare fără vrednicie.”

Eghiptenii să împărechează asupra persilor și să înving.

Eghiptenii să împărăcheasă asupra persilor și atinenii le-au stat întru ajutoriu, ajutându-le la vro câteva biruințe. De ar fi fost Eghiptul așa trăgătoriu și sânguitoriu spre războiu, și iubitoriu de a sa libertate, după cum era Țara Grecească, el cu adevărat ar fi tras folos din stările împrejur și iară ar fi dobândit vaza cea mai dinainte. Dară așa să săvârșisă războiul cu o servitute sau robie. Măcar că era persii moi și răsfățați, tot stăpânea cu o putere înaltă preste norod. Ei biruiră odată încă și pre atineni la un prilej^[66], când lipsiră acestor de pre urmă ostași de ajuns. Artaxerxes să sânguia a sfătui spartanii să să

⁸ Temistocles au murit după surgunirea și chemarea lui Țimon îndărăpt. Legătura întâmplărilor mă face să povestesc aici lucruri care au urmat în întâmplare mai târziu după aceea. Că eu nu am socotit să puiu înainte un plan hronologhicesc, ci numai să scriu o istorie și muncă întocmită cum să cuvine.

împreună cu el asupra atinenilor. Dară nici făgăduințele lui, nici pizmătarețele cugete ale spartanilor îi putea pleca să să arate călcători de legăturile care făcuse ei cu grecii, și să să arate văditori asupra grecilor, măcar că-i pizmuia. Cu toate acestea, au căutat acea așa nenorocită neunire răzvrătitoare, după aceea curând să aducă struncinături și risipire între aceste două republici.

Înainte de Hristos 470.

Întâmplări nenorocite ale spartanilor

Lângă nenorocirile care avea spartanii după o lovire una după alta să rabde, să arăta atinenii prea aievea ce cuget au ei cătră spartani. Un cutremur strajnic al pământului surpasă mai toate căsile în Sparta. Iloatele rupsără la prilejul acesta legăturile robii, prinseasă armele și s-au împreunat cu messenienii și cu alți pizmași ai stăpânilor lor. În această extremitate sau mahnire nespusea cerca Sparta ajutoriul Atinei. Cuvântătorul Efialtes^[67], un credincios al lui Pericles^[68], carele sta încă atunci în cinste și vază înaltă, arăta dinadins că Atina, departe să fie ca să dea ajutorință acei lăcomitoare de cinste rivale a ei, ci mai vârtos să-i poftească nenorocire în norocul ei și mai bine să o lasă să să cufunde în ruinele sau în prăpădenia ei.

*Ţimon sfătuiește pe atinenii să stea întru ajutoriu
spartanilor.*

Ţimon avea prea multă luminare și prea mare mărime a sufletului decât să binevoiască această politie așa vicleană. Fără a lua aminte la fidelitatea sau credincioșia tocmelelor învoite între Atina și Sparta, fără a lua în minte la mântuirea de obște a Ţării Grecești și fără a socoti despre temeiurile mării cuviințe și a cinstei, vedea el foarte bine cum că Sparta trebuiește a fi un frâu de lipsă împotriva dezmerdătorilor atineni. El învinseasă cu

temeiuri tari închipuirile cele trufașe ale ambiției, adecă ale lăcomiilor spre cinste; el au arătat, ca să nu lasă să schiopeteze Țara Grecească, nici trebuie să lasă Atina fără cumpăn asemenea; mai pre urmă, sfătuind el adunarea, l-au rânduit să stea Spartei cei necăjite întru ajutoriu, carele au și împlinit chemarea lui ca un patriotă adevărat.

Războiu între amândouă republicele

După aceea, la o vreme au avut spartanii iară pe acei pizmași în spinare, și așa ei iară ceru ajutoriu de la atineni. Țimon iară le trimite trupuri ajutătoare; însă ei, plini de prepunere și cu un chip foarte mănios, îi trimit îndărăpt. Acest vatăm cu rune așezasă pe norodul în Atina în mănție turbată și îș izbândisă pentru aceasta întru un nevinovat, carele era vrednic de cinstirea sau estimul cel mai mare, că învinovățindu-l a fi părtinit el Spartei împotriva interesului patriii sale, s-au surgunit Țimon prin plasa sau patria lui Pericles (În capul următoriu vom vedea mijloacele prin care s-au străduit Pericles să ajungă stăpânirea). Nu îndelung să aprinsease războiul între aceste amândouă republice. Acest surgunit și bărbat strălucit să întorsese plin de râvnă îndărăpt să-ș îmbie armadiii atinești slujbele sale, dară i s-au poruncit să să depărteze. Ca la o sută de prietini ai lui, carii era ca și el supt prepunere, au vrut dimpreună să-ș răsplătească asupra acestii neîntemeiate prepuneri, și au mers deșteptați de Țimon cu toții în lovirea războiului de bunăvoie morții înainte. Atinenii învinsese la Tanagra^[69] în Beoția; o închipuire jealnică despre străjniciiile care au căutat să le împrăștie și să le lățască neînvoirea.

Țimon, chemat îndărăpt

Preiudițiumurile sau judecările ceale deșarte asupra lui Țimon scornite să perdusă, pentru că din zi în zi să

vedea cât este de lipsă înfățișarea lui, pentru aceea după cinci ani l-au chemat iară îndărăpt și rivalul lui sau protivnicul Pericles însuș au dat sfatul înainte să-l cheme îndărăpt. Unele pilde ale patriotismului șterg oricât de puțin aorea greșalele patimilor. Ţimon, acel orășan înțelept, avea grija cea mai dintâiu să încheie cu spartanii starea războiului.

El sfârșește pricirile orășenești și întărește pre atineni asupra persilor.

El urmează iară după sistema lui cea dinainte, ca să dea atinenilor lucru, să înceapă cu vrășmașii cei din afară. Să fie că au fost planul lui să înmulțască puterea lor prin mijloace încuvenitoare legii și pline de laudă, sau doară au voit el prin aceasta a da neodihnelor lor o îndreptare întăritătoare și să cerce cabalurile, adecă viclenele cugetări ale lor să le oprească, el purtasă biruință noao preste persi; el au luat insula sau ostrovul Chiprul sau Ţiprul de tot, ca să poată purcede de acolo și să treacă în Eghipt, unde avea pizmașii mergere înainte de mare folosuri. Tronul lui Ţirus^[70] să părea atunci a fi aproape de un cutremur amerințătoriu.

Înainte de Hristos 449.

Încheierea păcii lui Artaxerxes cu grecii

Artaxerxes tot era înțelept, că căuta pacea^[71] carea s-au ciontat supt acestea următoare tocmeli: „Toate cetățile cele grecești în Asia să fie slobode și să aibă putere a-ș face legi ca acelea și orânduielei care să vor părea lor a fi încuviințate pentru ei. Pizmașii să nu mai umble cu corăbiile pre Marea Neagră de la Pontul sau Sinul Euxinului până la Sinul de la Pamfilia^[72]. Niciun ghenereal persesc să nu să apropie cu mână înarmată cale de trei zile de aceste mări; și atinenii să nu să arate asupra staturilor Craiului cu nicio vrășmășie”.

Sfârșitul Războiului medicesc

Războiul medicesc^[73], după cum este obicinuit a-l numi, de la luarea și aprinderea sau încenușarea Sardei, au ținut 51 de ani. După cursul rânduielei lucrurilor ar fi trebuit să strujască el Țara Grecească, și cu toate acestea tot au triumfat și au luat biruință Țara Grecească. Nu este cu puțință a lua destul aminte că această minune era mai mult fapta jeniei și a înțelepciunii, decât să fie fost a vitejiei. Miltiades făcuse mult la Maraton, și Pausanias, la Platea; dară sfătuirile ceale înțelepte ale lui Temistocles, ale lui Aristides și ale lui Timon au săvârșit și mai mult. În mâinile lor era puterea ostășască pre mare și finanțiile sau veniturile izvoară curgătoare spre întărirea mântuirii preste tot.

Moartea lui Timon, bogățiile lui și vârtutea cea înțeleaptă a lui

Moartea lui Timon era o repunere nespasă. Cât era el de bogat și neinteresat, nu au stăpânit bogățiile niciodată preste vârtutea lui, să-l puie în ispită, ci încă s-au sârguit cu mai mare îndemn ca să dea norocirii orășenilor mergere înainte. Grădinile lui pentru toți era deschise. Masa lui era cumpătată, dară tot de ajuns tinsă atât pentru orășenii lui cei săraci, cât și pentru prietenii săi, și departe să fie cercat ca să dobândească el prin aceasta vreo părținire de la norod, ci mai mult sta el împotrivă abuzurilor, adecă întrebuițării reale celor democraticești. [...]

Samuil Micu

**ISTORIA ȘI LUCRURILE ȘI
ÎNTÂMPĂRILE ROMÂNILOR.**

Acum într-acest chip așezată și din mulți vechi și
noi scriitori culeasă și scrisă de p<ărintele> Samuil
Clain de Sad, ieromonahul din Mânăstirea
Preasfintei Troiță din Blajiu,
c. 1801–1806*
[...]

ISTORIA DOMNILOR ȚERII ROMÂNEȘTI,
din mulți vechi și noi scriitori culeasă și scrisă de
p<ărintele> Samoil Clain de Sad,
ieromonahul din Mânăstirea Preasfintei Troiță din Blajiu
TOMUL II

Samuel Klein,
Historia Valachorum
TOMUS II
[...]

PARTEA A 5-A
DOMNII ȚĂRII MUNTENEȘTI

§ 1

ÎNCEPUTUL DOMNIEI ȚĂRII ROMÂNEȘTI

Ioan^[1], craiul Vlahiei și al Bulgariei, după ce multe
biruințe au făcut și asupra latinilor, carii luoașă cetatea
Constantinopol de la greci^[2] și, mai ales, asupra grecilor și

* Transcriere și note: Alexandra Baneu, Elena Comșulea, Alin
Mihai Gherman, Doina Grecu, Bogdan Harhăță.

până la Tesalonica, carea o au și luat, au străbătut, de durearea coastelor au murit sau, cum unii zic, într-o noapte au visat că stă lângă el un bărbat întrarmat, carele cu sabiia l-au lovit în coaste, de atunci mari junghiuri și dureri având în coaste, peste puțin au murit, niciun prunc lăsând, după sine. După a căruia moarte, Borila^[3], nepot de sor-a lui Ioan, de neam bulgar¹, au apucat scaunul crăiei Bulgariei, carele temându-să ca nu românii cei din Bulgaria, dintră carii mai mulți crai în Bulgaria fusease, unindu-se cu cei de peste Dunăre carii era cătră munții Ardealului, să-l smintească din crăie, au început a asupra pe români, atât cât bulgarii au apucat deasupra. Încă și despre partea Trachiei, pe la anul 1210, Enric^[4], împăratul latinilor de la Constantinopol, cu bătaie sculându-să asupra românilor, le-au luat cetățile de la muntele Emului² și din Misiia^[5]. Și așa, despre acea parte de la latini, dincoace de bulgari, dincolo de greci fiind apăsați românii, mulți au trecut Dunărea la românii cei din Dachiia Veache a lui Traian, unde prealocurea avea povățuitorii și voievozii săi spre munții Ardealului, cătră Olt. Cei carii au rămas în Bulgaria, cu vreamă, unii s-au bulgărit, alții, fiindu-se de unirea cea supt Ioan craiul cu Besearica Apusului, cu vreamă cu totul au cuprins leagea latinească. De aici iaste căci bulgarii, carii din leagea latinească vorbesc limba românească, iar să zic bulgari, pentru că în Bulgaria lăcuia. Din norodul românesc cel lucrătoriu de pământ în Bulgaria, mulți au rămas unde și astăzi sânt, că pe lângă Dunăre pân' la muntele Emului tot norod românesc lăcuiaște^{3[6]}.

Românii cei dincoace de Dunăre, unii avea voievozi sau gheneari mai-mari, căpetenii la Cetatea Albă în Besarabiia^[7], că atunci Besarabiia era parte a Țerii Româ-

¹ Grigorie Acropolita, marele logofet, în *Istoriia* sa, la numărul 13.

² Nichita Honiat, *De împărăția lui Balduin Flandru*, la numărul 12, în cartea cea de pre urmă a istoriei sale, § 12.

³ Cantimir, *De Dachiia*, Cartea <1, cap. 3>.

nești și la Chilia^[8], carii, cum mi sã pare mie, era din familia Basarab^[9], din carea familie mulți mari și vestiți domni au fost în Țara Românească, cum mai înainte vom vedea, și de la acești Basarabi, ținutul acela au început a sã numi Basarabiia și Besarabiia. Românii cei de pe lângã Dunãre spre Olt pe mai-marele sãu îl avea în Severin și-l numea ban. De la banii acestea sã pogoarã banul de la Craiova, carele, măcar de iaste supus domnului Țerii Românești, însă, din tomneala cea veache, are puteare mare și cu moarte a certa pe vinovați. Românii cei de cãtrã Țara Leșească^[10] avea pe mai-marele sãu în Maramorãșiu, în orașul ce sã chema Bogdan, unde intrã apa Mara în Tisa; și pe mai-marele acesta îl numea cu cuvânt slovenesc voievod, adecã „povățuitoriu de oaste”⁴. Acolo multã vreme au voievozit familia Bogdan; poate fi cã au familia de la acel orașiu, au orașul acela de la acea familie s-au numit⁵. Acesti români din Maramorãșiu sânt românii de carii pomeneaște Bela IV, craiul Ungariei, în Diploma sa, cea din anul 1247^[11], în carea zice cã fraților ospitalului de la Ierusalim dã toatã Cumania „afarã de pãmântul lui Sanislav^[12], voievodul românilor, care pãmânt lor îl lãsãm, precum ei pân’ acum l-au ținut”⁶. Cumania^[13] iaste o parte de loc în Țara Ungurească aproape de Tisa, spre Maramorãșiu, care și astãzi are al sãu cãpitan mare și cãpitan mic, cum în legile și șematismul Țerii Ungurești iaste a vedea.

Românii cei de la Olt deosebi avea al sãu domn la Fãgãrașiu, pre carele-l numea voievod. Despre acestea grãiaște Bela IV, craiul Ungariei, în Diploma sa din anul 1247, cu carea fraților ospitalului de la Ierusalim le dã o

⁴ Vezi Partea a treia a acestii cãrți, § 1 și § 2.

⁵ Cantimir, *De Dachiia*, Cartea 9, Cap 3.

⁶ *Literae collationales Belae IV regis Hungariae de anno 1247, sic habent: „excepta terrae Szeneszlai voivodae Olachorum quam eisdem relinquimus prout idem hactenus tenuerunt”.*

parte de pământ până în Olt, „afară de pământul chinezaratului (adecă a prințipatului, că aceasta însemnează cuvântul slovenesc chinezarat) lui Lionie voievodului^[14], care pământ românilor îl lăsăm, precum ei până acum l-au stăpânit”⁷.

Românii cei din Ardeal încă avea osibit al său domn până la venirea ungarilor în Ardeal, după aceea, împreună cu ungurii părtași și ceată au fost supt un domn unguresc pân' la S<fântul> Stefan, întâiul craiu unguresc, carele au supus stăpânirii sale Ardealul, cum mai sus s-au zis în Partea a 3-a, § 1.

Așea și cei din Bănat și de la Biharea, și de la Sălajiu, și din părțile Aradului, și de la mocănime, românii supt osibiți domni au fost, pe carii ungurii stăpânirii sale i-au supus, cum am văzut în Partea a 3-a, § 1.

Așea împrăștiați au fost românii prin toate locurile mai sus-zise, supt osibiți domni, încă într-unele părți, cum în Bulgaria și în părțile Bănatului și a Aradului, cu bulgari și cu sârbi amestecați, pentru aceea, pe aceia, cestialalți români îi cheamă „frătuți”, ca cum numai din parte ar fi frați, pentru că sânt amestecați cu sârbi.

§ 2

ÎNCEPUTUL DOMNIEI ȚĂRII MUNTENEȘTI

Scriitorii Țerii Muntenești sau a Țerii Românești, că cu amândoa numele acestea să chiiamă Țara Românească, adecă „Muntenească”, de la munți. Țara Românească să zice pentru că românii lăcuiesc într-însa. Scriitorii, dară, cronicilor Țerii Românești^[15], pe domnii Țării Muntenești de la Radu-Vodă^[16], poreclit Negru, încep a-i număra, pre

⁷ *Idem rex Belae IV in eisdem collationalibus: „excepta terrae Kenazaratus Lynioy vaivodae, quam Olachis relinquimus prout iidem hactenus tenuerunt”. Vide Georgius Pray, Disertatione VII in Annales Veter. Hunor., Avar. et Hungar.*

carele-l zic a fi început domniia preste toată Țara Românească sau Ungrovlahiia sau Țara Muntenească (că cu toate aceste nume să numeaște de români această țară), la anul 1290, ci unii, cum și Cantimir, domn al Moldovei, om cu adevărat învățat și iscusit în istoriia românilor, au păreare cum că mai-nainte de anul acesta 1290 să fie început Radu Negru domniia Țerii Muntenești^[17]. Cantimir acest lucru voiaște a-l adeveri din Nichifor Grigora^[18], scriitoriu grecesc, carele pe acea vreme au scris, când un craiu sârbesc, al căruia nume nu-l pune, au luat muiare pe o fetișoară a lui Andronic Paleolog cel Bătrân^[19], despre carele scrie Gregora⁸ cum că acest craiu sârbesc, pre carele Cantimir, din cronica sârbească, zice că l-au chemat Milutin⁹, au avut muiare pe fata domnului Țerii Românești, pe carea, după ce câțiva ani au lăcuit cu ea, o au trimis în patriia ei. După aceea au luat pe sora muierii fratelui său, care lucru neîngăduindu-l besearica sârbească, pe această muiare craiul sârbesc o au îmbrăcat în portul călugăresc și apoi el au luat muiare pe fetișoara lui Andronic celui Bătrân, împăratului grecesc. De ar pune Grigora numele domnului românesc, toată îndoiala de la mijloc ar fi rădicată. Împăratul Andronic, socrul craiului sârbesc, s-au făcut împărat în anul 1283 și 44 de ani au împărățit; nunta featei lui cu craiul sârbesc o zic a fi fost în anul 1296¹⁰, alții la anul 1299¹¹, puțintică osibire iaste.

Deci, de vom zice cum că craiul sârbesc au luat pe fata lui Radu Negru, nicio împedecare în socoteala anilor nu să face^[20], de vom lăsa cum că Radu Negru au început

⁸ Nichifor Grigora, Cartea 60, Cap 9.

⁹ Cantimir, *De Dachii*, Cartea 9, Cap 8, *Cronica sârbească*, carea o pomenește Cantimir, Cap 9.

¹⁰ Vezi notele lui Boivin, în Capul 9 a Cărții a 60-a a lui Nichifor Grigora.

¹¹ Pahimer.

domniia în Țara Românească la anul 1290 și apoi, la anul 1296 sau 1299, și-au măritat fata după craiul sârbesc¹².

Dar sânt unii scriitori¹³, carii dau cum că murind Alexandru, domnul Țerii Românești, au rămas de el muiarea lui văduvă, Clara, cu doao feate. Una o au măritat după craiul bulgăresc și, prin aceea, pre craiul bulgăresc l-au abătut de la shisma grecilor și l-au adus la împărțășirea Besoarecii Catolicești a Apusului. Ceaalaltă fată s-au măritat după craiul sârbesc și scrie papii Urban al Cincilea^[21] că să lucrează și prin fata aceasta ce au făcut prin ceaalaltă, adecă să aducă la unire cu Besoareca Romei și pe craiul sârbesc, dar craiul sârbesc mai voit-au a o lepăda pre ea. Și zic că aceaste nunte să fie fost pe la anul 1331 sau și mai târziu, că Urban Papa în anul 1340 scrie Clarii cum mai înainte vom pune unde vom grăi de domniia lui Alexandru-Vodă. Ci la aceasta să poate răspunde cum că au putut fi acest ginere craiu sârbesc altul^[22], osibit de acela de carele Gregora scrie.

Iar mai adevărat să veade sau mai vârtos însăși adevărul iaste cum că Radul Negru domniia sa o au început cătră anul 1215, care lucru să adeverează din scrisoarea Mânăstirei de la Câmpul Lung din Țara Românească, în carea să ceteaște că acea mânăstire o au zidit Radu-Vodă Negru în anul 1215. Așadar, cătră acest an Radul-Vodă Negru au intrat în Țara Muntenească și au început domniia Țerii Muntenești.

Să arată aceasta și dintr-o scrisoare în puiatră tăiată, ce o am aflat în Țara Oltului la Veneția de Jos^[23] în zidul căsilor lui Ionașiu Mone^[24], vicareșul clerului românesc din

¹² Laonic Halcondila; Ioan Luție, *De crăirea Dalmației și a Croației*, cartea și capul cel de pe urmă; Cantimir, *De Dachia*, Cartea 9, Cap 6; Leunclavie, în *Pandecte*; vezi și § 3, care aici urmează, cătră sfârșit.

¹³ Vezi la Claudie Fleury, *Istoriia besericească*, Cartea 97, § 14, și pe Odoric Rainald, în continuația *Hronicii* lui Baronie, la anul 1370.

Ardeal. Scrisoarea pietrii era făcută în anul 1728 și cuprindea ghenealoghiia^[25] nemeșeștii familiei Mone. De unde au luat ghenealoghiia aceasta nu spune, iar să știe că Ionașiu Mone, vicareșul, au fost om bine învățat și în limba latinească procopsit, pentru aceae socotesc cum că el nu din degetele sale au supt această ghenealoghie, ci din scrisorile mai-marilor săi, ale moșilor și ale strămoșilor familiei sale o au luat, de vreme ce lezne nu să poate creade cum că un om ca acela au vrut să lasă, la cei de pe urmă ai săi, minciună pentru veacunica pomenire. Întru această scrisoare să ceteaște cum că Grigorie Venetul sau Venețianul au fost vistiiariu sau tezaurariu la Negru-Vodă, carele i-au dăruit patru văi cu pădurile și cu câmpurile. Grigorie Venetul acesta, vistiiariul lui Negru-Vodă, în anul 1216 au născut pe Grigorie al doilea, ci să punem aici scrisoarea petrii aceiia latineaste, cum o am aflat scrisă:

„Vixit Gre<gorius> primus Venetus anno Domini 1185. Genealogia authentica Monestium: Gregorius Venetus thesaurarius Voivodae Nigro a quo donatus IV vallibus cum sylvis et campis. Gen<uit> Gregorium Secundum 1216. Hic g<enuit> Gregorius ex quo Mailath 1250, filia Komana et Gregorius secundus. Hi divisi 1279: M<ailath> primam val<lem> Kotsulata, K<omana> secundam val<lem>, G<regorius> tertiam <vallem> (1390) = Venezia et rivulus Salsusort et Gr<egorius> gen<uit> tertium Gr<egorium, Komantum, Stoicam, Thomam; divisi Gregorius> quartam integram sortitus. Gen<uit> Stephanum <et> Gr<egorium> 1449. Hic g<enuit> Salomonem a matre Mone dictum <et> Stephanum Mone. Salamon ge<nuit> Man Mone 1499. Hic gen<uit> Stephanum Mone secundum. Hic g<enuit> Voik Mone. Hic g<enuit> Man Mone. Hic g<enuit> Ioannem Mone ex quo Ionas Mone V, Vicarius Gen<eralis> 1728”.

Tălmăcirea scrisorii acestiia așa iaste:

„Trăit-au Grigorie I Venetul în anul Domnului 1185. Ghenealoghiia avtentică a Moneștilor: Grigorie Venetul, vistiariul lui Negru-Vodă, de la carele s-au dăruit cu patru văi cu păduri și cu câmpuri. Acesta au născut în anul 1216 pe Grigorie al doilea. Acesta au născut pe Grigorie, din carele, în anul 1250, s-au născut Mailat, fata Comana și Grigorie al doilea. Acestea s-au împărțit în anul 1279: Mailat au luat valea întâi (Cuciulata)^[26], Comana^[27], valea II, Grigorie, valea III, (1390), Veneția^[28] și râul Salsusort^[29]. Grigorie au născut pe Grigorie al treilea, Coman pe Stoica și pe Toma, carii s-au împărțit. Grigore a patra întregă au luat. Au născut pe Stefan Grigorie în anul 1440. Acesta au născut pe Salamon, pe carele mumăsa l-au zis Mone. T<oma> pe Stefan Mone II. Acesta au născut pe Voic Mone. Acesta au născut pe Maniu Mone. Acesta au născut pe II Maniu Mone, din carele s-au născut Ionașiu Mone V, Vicareșul G<heneral>, 1728”.

Dintru această scrisoare să veade cum că Negru-Vodă ar fi fost pe la anul 1185. Poate că acest Negru-Vodă au fost tatăl lui Radu Negru-Vodă, carele au început a domni în Țara Românească, că, cum mai sus am văzut din Diploma lui Bela IV, craiului unguresc, în Țara Oltului, românii avea domnii săi, că și Radul Negru de la Făgărașiu din Țara Oltului cu ai săi oameni au trecut în Țara Muntenească. Chesarie, episcopul Râmnicului, în cuvântul-înainte la luna lui ianuarie în *Meneiul cel mare*, tipărit în Râmnic la anul 1779^[30], zice că Negru-Vodă au fost pe la anul 1180 și au adus mărturiia de unde au luat aceasta ca să se vază de ce credință iaste vreadnică. Iară zice și el că unii scriitori zic că ar fi fost pe la anul 1213. Deci și eu întru această istorie, hronologhiia aceasta, ca cea carea mi să pare adevărată, o voi urma, fiind cum că Radu-Vodă Negru au descălecat în Țara Muntenească cătră anul de la nașterea Domnului nostru Isus Hristos 1215.

§ 3

DOMNIA LUI RADU-VODĂ NEGRU ȘI A LUI
MIHAIL BASARAB ȘI A LUI DAN-VODĂ,
FECIORUL LUI RADU NEGRU

Cătră anul 1215, Radul-Vodă Negru, carele domnea în Țara Oltului și era domn Almașului și Făgărașului, rădicându-să cu mulțime de norod, au intrat mai afund în Țara Muntenească, carea, aflându-o mai pustie (că de multe năvăliri ale varvarilor schiticești și tătărăști, ce să făcea în părțile acealea și prăda țara și pe oameni robea, lăcuiitorii de la mijlocul țerii să trăsease spre munți la locuri mai tari, și pentru că nu lezne putea străbate varvarii acolo, era mai făr' de primejdie și lesne de apărat). Deci Radu-Vodă Negru, deaca au intrat în Țara Muntenească, s-au pogorât pe apa Dâmboviții, unde au început a face țară noao, zidind sate și sălașe și lucrând pământul, care era foarte bun și gras. Și mai întâiu au făcut orașul ce-i zic Câmpulung, în care la anul 1215 au zidit besearică mare și frumoasă și mânăstire și curți și case. De-acolo, mergând mai înainte și lățindu-se prin țară, au mutat scaonul domnesc la Arșișiu, orașiu vechiu, de cei mai de demult Argos numit, iar acum mai cu totul surpat și părăsit. Pe acest orașiu, cu curți și cu căsi domnești, l-au împodobit și cu o besearică minunată, în carea, după moartea sa, s-au îngropat, unde și chipul lui din piază tăiat în slonul aceii besearici s-au pus¹⁴.

Iar norodul care au mers cu el s-au întins unii până la apa Siretului, alții în jos pân' la Dunăre, orașe și sate făcând, și ceale vechi, părăsite și stricate diregând și înnoind. Așea, în scurtă vreme foarte s-au împuternicit, care lucru văzându-l românii cei de peste Olt, carii pe domnul său îl chema ban, a căruia scaon era în orașul ce-l

¹⁴ Cantimir, *De Dachia*, Cartea 9, Cap 3.

chema Turnul Severinului sau Severin, făcut de demult de Severin împăratul romanilor; cei mai aleși, dară, din românii aceștia s-au rădicat cu Basarab, banul lor, și, venind la Radu-Vodă, s-au închinat lui, binevoind ca el să le fie cap și domn mai-mare, însă așa s-au tomnit și s-au așezat ca banul să rămâie în starea sa, dar supt ascultarea lui Radu-Vodă Negru și a următorilor lui. De atunci, băniia aceasta au rămas cea mai întâie și mai-mare boierie după vodă. Stă băniia aceea până astăzi, numai cât, după câtăva vreme, scaonul banului de la Severin s-au mutat la Craiova, precum și al episcopiei s-au mutat la Râmnic, și, pentru aceea, episcopul Râmnicului să zice episcopul Noului Severin, ca cum Râmnicul ar fi urmat în locul Severinului celui vechiu.

Statul lui Radu-Vodă Negru. De atunci Țara Românească au început a să zice Ungrovlahiia, pentru că Radul-Vodă Negru, cel ce era supt protecția craiului unguresc, s-au făcut domn peste toată Țara Muntenească și, așa, românii cei din Țara Muntenească și de la Olt, cu cei carii au mers cu Radul-Vodă de supt protecția ungurilor, unindu-să, au făcut un stat și o stăpânire, numindu-se ungrovlahi, adecă români ungurești și muntenești. Titulul lui Radu-Vodă Negru acesta era: „Întru Hristos, Domnul Dumnezeu, binecredinciosul și iubitoriul de Hristos și singur stăpânitoriul, Ioan Radu Negru voievod, cu mila lui Dumnezeu domn a toată Ungrovlahiia și al Almașului și Făgărașului herțog”. Herțog iaste prințeps, căpetenie. Cantimir¹⁵ zice cum că de la Ioan, craiul Vlahiei și al Bulgariei, de carele mai sus, în Partea a 4-a, am grăit, toți domnii românești, și cei din Țara Muntenească și cei din Moldova, să chiiamă Ioan, ca și romanii cei vechi, a căroră împărați de la Iulie Chesar, cel dintâiu împărat, toți împărații apoi s-au numit chesari.

¹⁵ Cantimir, *De Dachia*, Cartea a 7-a, Cap 11.

Pretențiile crailor ungurești la Țara Muntenească.

Craii ungurești de la această vreme au început a zice cum că Țara Românească să țină de corona crăiei ungurești și a-și întinde protecția sa și stăpânirea și preste această țară, pentru că Radul-Vodă Negrul au fost de supt protecția lor și a lor credincios și soț, precum și oamenii cei ce s-au dus cu el și, așea, și toată țara carea s-au supus domniei lui de coroana crăiei ungurești să cade să se ție și cu adevărat iaste că domnii Țerii Românești au cinstit pe craii Ungariei, încă și daruri cinstitoare le-au dat aorea.

Cantimir socoteaște cum că Radul-Vodă acesta și Bogdan-Vodă cel din Maramorășiu, tatăl lui Dragoșiu-Vodă din Moldova, să fie fost tot de o familie pentru că și Radul pe poreclă s-au chemat Negru și Bogdan, de unde unii Țara Muntenească o chiiamă Vlahiia Neagră, iar Moldova o cheamă Bogdaniia Neagră, adecă de la porecla domnilor săi, turcii Țara Muntenească o cheamă Cara-Iflac, adecă Vlahiia Neagră, iar Țara Moldovei o cheamă Cara Bogdaniia, adecă Bogdaniia Neagră, ca cum s-ar zice țerile domnului celui negru. Unii zic că țerile aceastea să chiiamă neagre pentru că pământul lor e negru și are mult rod negru. Ci nu știu ce ar fi acel mult rod negru care să se prăsască acolo, pentru aceea mai adevărată mi să pare cea dintâiu părare, adecă cum că de la porecla domnilor s-au numit aceale doao țeri neagre¹⁶.

Radu Negru moare. Radu-Vodă Negru întru acest chip bine și cu bună rânduială tomnind țara și făcând boierii și întemeindu-să după ce 24 de ani au domnit Țara Românească, socotind acești ani de la tomneala și așezământul care au făcut cu banul Basarab, au murit și s-au îngropat la Arșișiu, în besearica cea de el făcută.

¹⁶ Ioan Luție, *De crăiia Dalmației și a Croației*, cartea și capul mai de pe urmă; Cantimir, *De Dachia*, Cartea 9, Cap 5.

1240, Mihail Basarab. După Radu Negru în domnia Țerii Muntenești au urmat Mihail Basarab^[31], poate fi că acesta au fost banul de la Severin. Despre acest domn cronicile românești scriu că 19 ani au domnit, după carele apoi au urmat în domnia Țerii Muntenești Dan, feciorul lui Radu Negru-Vodă, cum să veade de la mânăstirea Câmpului Lung, unde iaste zugrăvit și să numeaște fiul lui Radu-Vodă Negru, de unde să cunoaște că rău s-au pus în cronica muntenească la anul 1333, de vreme ce feciorul lui Radu Negru-Vodă nu putea să trăiască pân' la acest an. De acești domni la scriitorii cei mai de demult nimica altă n-am aflat; semn iaste că în linește au trăit. Cronica muntenească pune cum că Mihail-Vodă au avut bătaie cu Carol, craiul unguresc, carea bătaie au fost pe vremea lui Basarab-Vodă la anul 1330, cum înainte să va arăta^[32]. De Dan-Vodă, aceeași muntenească cronică scrie că mare bătaie au avut cu Mășcaș, domnul sârbilor, în carea bătaie au perit și Dan-Vodă¹⁷. Ci, fiindcă pune această bătaie la anul 1358, au în an au greșit, au această bătaie au fost cu alt domn muntenesc, nu cu Dan, feciorul lui Radu-Vodă Negru, carele au murit cătră anul 1330, că acești trei domni, Radu Negru, Mihail Basarab și Dan, feciorul lui Negru-Vodă, au domnit 85 de ani. Apoi, în domnia Țerii Muntenești, cum din cronicile sârbești să dovedeaște, au urmat Stefan Mailat^[33], carele au domnit pân' la anul 1329 și au prefăcut cetatea Făgărașului.

§ 4

DOMNIA LUI BASARAB-VODĂ, 1329

La anul 1329, în scaonul domniei Țerii Românești s-au pus domn Basarab, pe carele unii îl cheamă Alexandru Basarab^[34]. Să găseaște acest Basarab-Vodă cu Mar-

¹⁷ Ioan Luție, în anul mai sus pus.

ghida^[35], doamna lui, în pomealnicul Mănăstirei Câmpului Lung. În zilele domnului acestuia, la Ardeal era un vaivodă, anume Toma^[36], carele, din pizma ce avea, nu putea suferi ca Basarab să fie domn cu putere crăiască peste țară și singur stăpânitoriu. Deci, unindu-să la un sfat cu Dionisie, feciorul lui Nicolae a lui Ianco^[37], s-au înțelea ca să lepede pe Basarab din domniia Țerii Românești și să apuce el acea domnie. Iar, neputând amintrilea plini sfatul său, au mers la Carol, craiul unguresc^[38], și au pârât pe Basarab, multe pricini mincinoase aducând la mijloc, și atâta au întărâtat pe craiu, cât au hotărât să rădice războiu asupra lui Basarab și să-l lipsască de domnie. Pentru aceea, craiul Carol, adunând multă putere de oaste ungurească, cu aceea, împreună și cu mulțime de boiari ungurești, în anul 1330 în luna lui septemvrie au purces cătră Țara Românească ca să scoață pe Basarab din domnie și în locul lui să puie domn pe mai sus-zisul Toma, vaivoda Ardealului. Deci, pe la Zevrin^[39] întrând craiul Carol cu oastea ungurească în Țara Românească și au încungiurat orașul Zevrin și, după puținele zile, l-au luat și satele de primpregiur le-au prădat și le-au aprins, și pe mulți oameni au tăiat. Acest orașiu, după ce l-au luat craiul Carol împreună cu satele de primpregiur, l-au dăruit lui Dionisie, de carele mai sus am pomenit, pre carele și cu titulușiu de banul Zevrinului l-au împodobit.

Domnul Basarab, deaca au văzut acestea, îndată au trimis nește boiari din cei mai de frunte soli la craiul Carol, rugându-l ca să încetează de la vrăjmășie, și și-au arătat întreaga credință carea pururea au avut cătră corona ungurească și cum că nicio pricină dreaptă nu poate să fie, pentru carea craiul să-l lipsască din domnie. Ba încă au zis cătră craiu: „Doamne craiule! Fiindcă voi v-ați ostenit întru adunarea oastei, osteneala voastră vi-oiu răsplăti cu șeapte mii de marce de argint și și orașul Zevrin cu satele ceale de primpregiurul lui, care cu puterea le-ați luat și le aveți în

mâni, voao le voiu da, ca cu pace să le stăpâniți. Afară de acestea, haraciul cu care vă sânt detoriu voiu face ca coroanei voastre, cu bună credință, în tot anul să se plătească și încă și pre unul dintră fiii mei voiu trimite să slujească curții tale cu banii și cu cheltuiurile mele, numai vă întoarceți în pace. Mai înainte vă luoți sama ca și tu, craiule, și cei ce sânt cu tine să nu cădeți în primejdie, că, de veți veni mai încoace, nu veți scăpa de primejdie!”.

Basarab, 1330. Craiul, deaca au auzit acestea, foarte s-au sumețit și așa au răspuns solilor lui Basarab: „Așa spuneți lui Basarab: «El iaste păstoriul oilor mele și de barbă l-oiu scoate din bârlogul lui!». Atunci, un baron credincios craiului, anume Donci^[40], șpanul de Zolii și de Lipto, așa au zis craiului: „Doamne! Cu mare smerenie și spre cinstea ta grăiaște Basarab! Pentru aceea, prin carte trimite-i răspuns, cu care să-ți arăți bunavoință și iubirea cătră el!”. Atunci, craiul, și mai tare sumețindu-să, cuvintele ceale mai sus-zise iarăși le-au poftorit și, lăpădând sfatul cel bun, făr’ de zăbavă au purces mai încolo, să dea războiu asupra lui Basarab. Dar, mergând prin locuri necunoscute, printră munți și printră păduri, nimica nu afla de mâncare și au început a flămânzi craiul și oastea lui, încă și caii nu avea hrană, că poruncisă domnul Basarab ca lăcuitorii din părțile acealea, cu toate ce au, să se tragă mai înlăuntrul țării și să lase pustie locurile.

Ungurii, întâiu când au intrat în părțile acealea, socotind cum că românii de frica lor au fugit și au lăsat locurile pustii, mai mare inimă au luat. Iar după ce au flămânzit, au priceput că acel lucru iaste o stratagemă de ostașiu înțelept. Deci, neîndrăznind a merge mai înainte, s-au tras înapoi¹⁸ și, venind la un loc strâmt și de amândoa

¹⁸ Scriii ungurești Thuróczi și Bonfinie zic că, după ce au flămânzit ungurii, craiul Carol au trimis soli la Basarab și au cerut pace și Basarab au făcut pace. Apoi, românii peste pace au strâmtorit pe unguri și i-au bătut, cum mai sus s-au zis. Însă, de au fost așa, atunci veastea de pace

laturile călii cu munți râpoși, ca nește țermuri, au dat de români, carii îi aștepta acolo în munți și, cât au intrat ungurii într-acel loc, românii, de toate laturile, cu săgeți și cu pietri și cu leamne împroșcându-i și din munți prăvălind bolovani de petri, foarte groaznic și cumplit au frânt pe unguri, carii, nici înainte, nici înapoi fără de foarte mare nevoie nu putea merge, că, de petrile ceale prăvălitate și de leamnele ceale aruncate și căzute să închisească calea și atâta să strâmtorise ungurii, cât ei pe ei să călca și să omorea. Aceasta s-au întâmplat într-același an 1330 în 10 zile a lui noiembrie și de vineri până luni au ținut acea bătaie^[41]. Perit-au foarte mulți ostași și boiari ungurești acolo, și preoți carii umbra la oaste cu craiu, întră carii au fost maghister Andreiu^[42], prepozitul de la Alba din Țara Ungurească, vițecancelareșul craiului, și Mihail^[43], prepozitul de la Poșaga, și Nicolae^[44], prepozitul de la Belgrad din Ardeal, și Andrei^[45], preotul de la Șaruș, și pater Petru^[46] din cinul dominicanilor, și unii dintră căpelanii craiului și foarte mulți cumani. Și pe mulți unguri răniți și nerăniți au prins românii și foarte multe arme și haine scumpe, bani și cai și alte scumpeturi și vase de argint, care toate le-au adus la domnul Basarab-Vodă. Iar craiul Carol, în primejdie de a să prinde văzându-să și temându-să ca să nu să cunoască și să vie rob, și-au lăpădat hainele crăiești și le-au dat lui Deșo, feciorului lui Dionisie, carele într-acea bătaie au perit. Iar craiul Carol, în haine străine îmbrăcat, cu foarte puțini ai săi, abia au scăpat și au fugit la Timișoară, de unde fără de zăbavă s-au dus la Vișegrad¹⁹.

nu au trebuit să fie venit la urechile românilor, carii în rupturile munților aleșuia pe unguri.

¹⁹ De bătaia lui Carol Robert, craiul unguresc, cu Basarab, domnul românilor, vezi la scriitorii ungurești, la Antonie Bonfinie și la M. T. Ioan Thuróczi, în *Cronica ungarilor*, Cap 97, carele, din marea patimă pornit, nu să rușinează pe români mulțime cănească a-i zice.

Așea, românii biruitori și cu multă avuție s-au întors la domnul lor, carele multă avuție și bani au împărțit vitejilor săi ostași și mare praznic de mulțumită au făcut lui Dumnezeu, cel ce le-au dat ajutoriu și biruință.

Vladislav-Vodă, 1340. Basarab-Vodă, după ce 11 ani au domnit, la anul 1340 au murit și, în locul lui, în domnia Țerii Muntenești, au urmat Vladislav Basarab^[47], cum să adeverează dintr-un hrisov sau diplomă a lui Mircea-Vodă^[48], carea diplomă iaste la Mănăstirea Tesmana^[49], întru carea Mircea-Vodă zice că, la acest an, domnea unchiul său Vladislav-Vodă Basarab. Acest domn au avut bătaie cu Ludovic^[50], craiul ungarilor, carele cu războiu pornit au venit asupra Țerii Muntenești, ca să o puie supt haraci (că din vremea lui Carol Robert, craiul, și a lui Basarab-Vodă, când au fost bătuți ungurii, Țara Muntenescă cu totul să înstrăinasă de cătră crăia ungurească și niciun fealiu de dajde sau plocon nu da la crăia ungurească). Deci mare bătaie^[51] au avut Vladislav-Vodă cu Ludovic, craiul unguresc, la Bran la apa Turțu, și au biruit Vladislav-Vodă, iar craiul Ludovic biruit s-au întors la scaonul său și, după ce șease ani au domnit, la anul 1345 au murit^[52].

§ 5

DOMNIA LUI ALEXANDRU II-VODĂ, 1345

Alexandru^[53], cu acest nume al doilea (că cel dintâiu au fost Alexandru Basarab, carele cu Carol, craiul unguresc, au avut bătaie), au urmat apoi după Vladislav în domnia Țerii Românești^[54], asupra căruia Ludovic, craiul unguresc, cu războiu s-au gătit, vrând ca să aducă pe domnii Țerii Muntenești la cinstirea crailor ungurești și ca să le fie credincioși, cum odinioară era. Însă Alexandru-Vodă, fiind om iubitoriu de pace, nu s-au gătit să iasă cu oaste întrarmată înaintea craiului, ci, de bunăvoie, făr' de

oaste s-au dus în Ardeal la craiul Ludovic, căruia, închinându-să, frumoase daruri i-au dat, și craiul Ludovic, încă, bucuros primindu-l și cu frumoase daruri dăruindu-l. Și, după ce Alexandru-Vodă s-au făgăduit că va fi credincios coroanei ungurești, l-au slobozit cu pace să meargă acasă și, așa, și craiul Ludovic și Alexandru-Vodă s-au întors la scaonele sale²⁰.

1356, Nicolae-Vodă. După aceea, au domnit Alexandru-Vodă până la anul 1356 și în locul lui au rămas domn Nicolae-Vodă^[55], feciorul lui, carele iaste zugrăvit la mănăstirea de la Câmpulung ctitor, fiind besearica, din carea să cunoaște că în domnia lui s-au înnoit acea besearică sau cum că de el s-au prefăcut. Să găsească și hrisoave, diplome de ale lui, din care să cunoaște că au domnit măcar de în cronică nu iaste, și la anul 1366 murind, s-au îngropat în Mănăstirea Câmpulungului, unde iaste scris pe piatra mormântului: anul „1366, Nicolae-Vodă, feciorul lui Alexandru-Vodă”.

Radu II, 1366. După aceea au fost domn Țerii Muntenești Radu-Vodă^[56], tatăl lui Mircea-Vodă și fratele lui Vladislav-Vodă, carele, măcar de în cronică nu să pune, din hrisovul lui Mircea-Vodă de la Mănăstirea să arată că au domnit tată-său, Radu-Vodă. Acest Radu-Vodă au avut doi feciori, pe Mircea-Vodă și pe Dan-Vodă^[57], cum tot dintr-acel hrisev să arată. Domnit-au Radu-Vodă acesta 17 ani. Pe vremile aceastea, la Moldova era domn Lațco-Vodă^[58], carele cu Ludovic, craiul unguresc, bătaie au avut și, cum scriu unii, nu numai în Moldova, ci și în Țara Românească, de unde socotesc că el și în Țara Românească ar fi domnit²¹. Dar să înșeală, că amestecă pe moldoveani

²⁰ Thuróczi, *Annal.* sau în *Cronică*, Partea a 3-a, Cap 3; Bonfinie, *Decada* a 2-a, Partea a 10-a; P. Prai, *Annal.*, sau în *Cronică*, la anul lui Hristos 1330 și 1332.

²¹ M. Thuróczi, în *Cronică*, Partea a 3-a, Cap 38, Bonfinie, *Decada* a 2-a, Cartea 10.

cu munteni, fiindcă și moldoveanii și muntenii sânt un neam, români, și ei nu fac osibire cum că românii moldoveani și românii munteni alții și osibiți sânt și osibiți domni au.

După moartea lui Alexandru-Vodă au rămas de el văduvă Clara, muiarea lui, carea au avut doao feate, una măritată după craiul Bulgariei, alta după craiul sârbesc. Clara, fiind credința și leagea Besearicii Apusului, prin fata sa cea măritată după craiul bulgăresc au adus și pe ginerele său, craiul Bulgariei, la unire cu Besearica Apusului. Pentru aceea, Papa de la Roma, Urban V, i-au scris carte îndemnându-o ca și prin ceaalaltă fată, măritată după craiul sârbesc, să lucre ca și pe acela să-l aducă la această credință. Trimis-au Clara papii potire de aur și odăjdii scumpe și alte daruri, pentru care papa, prin cartea sa, mulțemește Clarei²².

În zilele acealea, pe la 1350, sultan Orhan^[59], împăratul turcesc, au luat de la greci cetatea Brusa^[60], împărățind la greci Mihail Întâiul Paleolog^[61]. Apoi, într-aceia cetate au pus scaonul împărăției unde au fost până când au luat Adrianopolul Machedoniei. Să spune că turcii, deaca au luat Brusa, au adunat pe toți pruncii creștinilor și i-au pus la un loc limpede și șes, apoi au dat cu caii peste ei, de i-au

²² Odoricus Raynoldus, in *Continuatione Annalium Baronii ad annum 1370*. Odoric Rainald, în continuația cronicii lui Baronie, la anul 1370, povestește despre doamna Clara văduva, muiarea mai întâiu a lui Alexandru-Vodă, și despre featele ei, și cum i-au scris ei papa Urban V. Încă și lui Lațco, domnului Moldovei, au scris, îndemnându-l să urmează credința doamnei Clara, maștehă-sa. Poate fi că Clara au fost fată de părinți de leagea Besearicii Apusului, cum și numele să veade a o arăta, că la români numele Clara nu iaste obicinuit, nici au fost, și ea și-au ținut leagea sa și și pe feate întru aceeași credință și leage le-au crescut, și, după moartea lui Alexandru-Vodă, domnului muntenesc, s-au măritat după Sas-Vodă, domnul Moldovei, tatăl lui Lațco-Vodă, domnului Moldovei, văduv fiind și Sas-Vodă, de vream ce Clara, cum scrie papa, au fost maștehă lui Lațco-Vodă.

călcat și i-au zdrobit. Pe unii i-au aruncat în apă, pe alții i-au pus de i-au ars soarele și au murit de seate. Iar pe preoți și pe călugări și pe alți oameni creștini foarte cumplit i-au chinuit, că pre unii îi spânzura, pe alții îi îneca, pe alții îi punea pe foc de-i frigea, altora le deschidea gura și le băga spuze de foc, pe alții lega de coadele cailor și-i trăgea târâșiu, până să făcea bucăți. La acest războiu s-au rănit și păgânul de împărat și, murind, au luat împărăția Amurat^[62], feciorul lui.

Pe la anul 1363 sultan Amurat, împăratul turcesc, strângând multă oaste, multe cetăți din Împărăția Grecească au luat în Asia și au trecut și în Evropa și o parte din Machedoniia au luat și cetățile Galipol, Filipi^[63] și Udriiul^[64] sau Adrianopolul, unde, după aceasta, de la Brusa au mutat scaonul împărăției și până în Țara Sârbească au străbătut și au prins și pe Lazăr, domnul sârbilor, și l-au omorât și s-au învecinățit și cu Dachiiia.

De la această vreme înainte mult au necăjit turcii și pe români și cu bătăi și cu prăzi și cu chip de ajutoriu, în tot chipul căutând prilejiu cum să-i supuie și n-au încetat până ce i-au supus, cum înainte să va vedea.

§ 6

DOMNIA LUI IOAN MIRCEA-VODĂ, 1383

După Alexandru II-Vodă, domn Țării Românești au stătut Ioan Mircea-Vodă^[65] la anul 1383, fratele lui Dan-Vodă, despre carele – mai jos. Acestuia la începutul domniei multă învâluială i-au făcut un Dan, nepot de frate al lui Mircea-Vodă, feciorul lui Dan, fratelui Mircii-Vodă, sau doară însuși Dan, fratele Mircii-Vodă, nu nepotul Mircii au fost, deci, ori frate, ori nepot de frate să-i fie fost, aceasta să știe că multă turburare au făcut, că, văzându-să el a nu avea putere, ca să poată dobândi domniia țării, au alergat la turci, făgăduindu-să lor credincios și ascultătoriu,

de-i vor da ajutoriu ca să poată scoate pe Mircea din domnie²³. Era atunci la turci împărat Baiazet^[66], carele foarte s-au bucurat de cearerea lui Dan, socotind că acesta iaste un prilejiu foarte și îndemânat a pune mâna pe Țara Românească și a o supune stăpânirii sale. Mircea-Vodă, temându-să de putearea turcească, ca nu cumva turcii, dintru acea pricină ca să puie pe Dan domn, să năvălească în țară și să prade țara, într-acestași an 1383, s-au închinat împăratului turcesc cu această tomneală și așezământ, ca în tot anul să dea la Împărăția Turcească 3000 de bani roșii, iar alt amestec sau stăpânire în țară să nu aibă Împărăția Turcească. Turcii, după vreamă de doi ani, au stricat această tomneală și nu s-au îndestulit cu așezământul acesta, ci au cerut 10.000 de galbini de aur pe an și 500 de prunci robi, care lucru, nesuferindu-l Mircea-Vodă, au așezat ca de bunăvoie să nu facă aceasta și nici bani, nici prunci Împărăției Turcești nu s-au vrut să mai dea. Pentru aceea, la anul 1386, Baiazet, împăratul turcesc, cu oaste multă trecând Dunărea, au intrat în Țara Românească, mare pradă făcând, împotriva cărora Mircea-Vodă cu oștile sale și cu Stefan de Loșonț, carele de la craiul unguresc cu oaste ungurescă (că Mircea-Vodă trimiseasă soli la craiul unguresc și cerusă de la el ajutoriu) venisă întru ajutoriu lui Mircea-Vodă, au ieșit înainte turcilor, carii cu mult era mai mulți decât a lui Mircea-Vodă oaste. Însă Mircea-Vodă, nădăjduindu-să după Dumnezeu, în vitejia ostașilor săi, nu s-au tras înapoi, ci a doao zi au făcut bătaie cu turcii la Rovină^[67], în județul Ialomiții, și, în multă vreamă bătându-se, sta în cumpănă biruința, fieștecarea parte având nădejde că a sa va fi biruința. Iar când mai tare ardea bătaia, Stefan Loșonți, rânindu-să, au căzut mort. Ostașii

²³ M. Joannes Thuróczi, in *Chronica Hungarorum*, parte 4, cap. 17; Anton Bonfinie, *Decade* 3, libro 3; Petrus Albinus, in *Commentatiumcula de Valachia pluresque alii*.

lui, deaca au văzut perirea povățuitorului său, slăbind, au început a da dosul și a fugi, turcii, dinapoi gonindu-i, pe mulți au tăiat și au robit, puțini cu fuga au scăpat²⁴.

Mircea-Vodă, văzând acum frântă oastea ungurească cea venită lui întru ajutoriu, au poruncit țăreanilor ca cu muieri și cu prunci și cu toate ale sale să se tragă la munții Brașovului, iar el, cu oastea carea mai avea, mergea prin păduri pe urma turcilor și, când să slobozea careva din turci și să depărta câtva de tabăra turcească ca să răpească vite sau alte lucruri, Mircea cu ai săi îndată să răpezea și, prinzându-i, îi omora²⁵.

Mircea-Vodă, 1386. Într-acest chip, Mircea-Vodă, mergând după și alătura cu oastea turcească, când au ajuns la un loc unde cu anevoie era turcilor a treace, Mircea-Vodă i-au luat dinapoi și, pentru că înainte leze nu putea merge turcii, i-au îmbulzit și i-au bătut. Turcii, socotind mare putearea românilor și spăriindu-se, nu știa ce să facă și încotro să se întoarcă. Mai pe urmă, împăratul Baiazet, ascultând de sfatul lui Brenez^[68], ministrului său cel mare, carele l-au învățat cum să-și întărească oastea, abia au scăpat. Iar Mircea-Vodă, dinapoi gonind pe turci, i-au silit cât, fără de voia lor, au trecut Dunărea²⁶. Și așa, apoi au rămas țara slobodă întru a sa stăpânire 44 de ani.

În zilele domniei lui Mircea-Vodă, sultan Baiazet, împăratul turcesc, multe țeri de ale împăratului grecesc au luat, anume Machedoniia^[69], Fochiia^[70], Voechiia^[71] și Atina^[72] și Țara Șicsilor^[73], carea era supusă crăiei ungu-rești, care lucru văzându-l Sighismund, craiul unguresc^[74], împreună cu alți domni din Țara Nemțească rădicară oști și purceasără asupra împăratului Baiazet.

²⁴ Thuróczi et Bonfinie, *ibidem*.

²⁵ Laonicus Chalcondilas, *De rebus Turcici*, libro 2.

²⁶ *Cronica muntenească*, de Mircea-Vodă.

Domnii românești încă au fost făgăduit că cu oștile sale să vor scula și să vor împreuna cu Sighismund, craiul unguresc. Pentru aceea, după porunca craiului cu oștile sale au mers pân' la Dunăre, unde singuri n-au îndrăznit a trece Dunărea la atâta mulțime de turci, și, neviind ungurii la vremea cea pusă, românii, nemaiputând aștepta, că să temea să nu cumva să dea turcii năvală asupra lor și cu totul să-i prăpădească, de vreme ce oastea turcilor era foarte multă, după ce mai doao luni au așteptat pe unguri și ei nu au venit, s-au întors înapoi. Ungurii mai târziu, după aceea, venind în Bulgariia, au tăbărât la Nicopol și, în 29 a lui noiembrie^[75], făcură mare războiu cu turcii, dar biruiră turcii pe unguri și deaderă ungurii dosul, iar turcii îi gonea și-i tăia foarte rău și pe mulți unguri au robit, încă și din boiarii ungurești au prins câțiva și pe craiul Sighismund puțin de nu l-au prins, dar au avut noroc că, cum au sosit la Dunăre, au găsit îndelete un cin, cu care, trecând, au scăpat²⁷.

Mircea-Vodă, 1387. Împăratul Baiazet, pentru această biruință peste măsură, foarte s-au sumețit și de acolo, mergând asupra Țarigradului^[76], au stricat și au fărâmat toate ce au fost afară de cetate, vii, curți, căsi, besearici, și era să ia și Țarigradul, dar Dumnezeu au mai ajutat într-această dată, că au venit Tamerlan^[77] de cătră răsărit cu mulțime de oști și au prins tot răsăritul din ținutul turcesc, care lucru, deaca l-au înțeles împăratul Baiazet, au lăsat Țarigradul și, mergând, au făcut mare și cruntă bătaie cu Tamerlan, domnul tătarilor, carele au bătut pe turci și pe împăratul Baiazet viu l-au prins, pe carele, legat cu lanțuri de aur, l-au băgat într-o cușcă sau călițcă de fier, unde până la sfârșitul vieții lui l-au ținut. Iar, după ce au murit în robie împăratul Baiazet, au luat împărăția Mehmet^[78], feciorul

²⁷ Cronica muntenească în domnia lui Mircea-Vodă.

lui, carele au mutat scaonul împărăției turcești din Brusa în Udriiul sau Adrianopolul Machedoniei^[79].

Sighismund, craiul ungurilor, văzându-să biruit de turci, au luat mânia asupra românilor, căci nu i-au venit întru ajutoriu, băgându-le vină ca cum într-adins ar fi voit să lasă pe unguri în mâinile turcilor. Ci români vină nu au fost, că ei la vremea cea rânduită acolo au fost cu toate oștile sale și doao luni au așteptat, cum mai-nainte am zis, ci, mai vârtos, de vină au fost Sighismund craiul, că nu au venit pe zioa pusă. Însă, nesocotind aceasta, craiul Sighismund au trimis soli la Vladislav^[80], craiul leșesc, ca, după legătura carea amândoi au făcut ca unul altuia să fie întru ajutoriu, cerea de la el ca și el cu toată puterea, împreună amândoi, să se scoale asupra românilor și să împărtaşcă amândoi pământul lor. Aducea vină asupra românilor cum că români, împreună cu domni săi, sânt neam fără de credință și tuturor vrăjmași, și cum că cu furtișegul și cu hoția trăiaște, și cum că scaonele și lăcașul său l-au pus în pământ roditoriu și care cu de toate prisoseaște și pe lăcuiitorii cei vechi i-au gonit de acolo, și cum că lui Sighismund, craiului unguresc, când s-au sculat asupra turcilor, n-au trimis oaste într-ajutoriu. [...]

§ 7

DOMNIA LUI VLAD ȚEPE<LU>ȘE, 1400

După Mircea-Vodă, în domnia Țerii Românești au urmat Ioan Vlad Țepăluș^[81], cum să veade din hrisovul Mănăstirii Sinagovului^[82] cea de dânsul zidită, care hrisov iaste de la el dat în anul 1400. Era acesta fecior din țiitoare a lui Mircea-Vodă²⁸. Acesta, fiind în Constantinopol în curtea împăratului Ioan cu feciorii de român cei buni de oaste, carii atunci era la Constantinopol, prieteneaște

²⁸ *Ducæ Michaelis Ducæ nepotis, Historia byzantina*, cap. 29.

petrecea. Pre acesta feciorii cei de român l-au adus într-o cetate a Țerii Românești, unde la ei în toată zioa mulți să aduna, atâta, cât, după puțină vreme, putearnică oaste s-au făcut²⁹, cu carea venind, au apucat scaonul domniei Țerii Muntenești.

Acest domn orășeanilor din Târgoviști mare pedeapsă au făcut pentru o vină mare ce au fost făcut unui frate a lui, că în zioa de Paști, când era orășeanii la oaspeți, iar cei tineri la hore și la jocuri pre toți făr' de veaste i-au cuprins, și pre cei mari și bătrâni, pre toți i-au tras în țapă, de au ocolit Târgoviștea, iar pre cei tineri cu nevestele lor și cu featele ceale mari, așa cum au fost împodobiți în zioa de Paști, pre toți i-au dus la Poienari, de au lucrat la cetatea carea o făcea el până ce s-au spart toate hainele de pe ei de au rămas cu peile goale. Pentru aceea, fiindcă pe atâta au înțepat, l-au poreclit Țepeșe. 23 de ani să zice că ar fi domnit, adecă până la anul 1423³⁰, când Dan^[83], nepot de frate a lui Mircea-Vodă, fiind la Țarigrad și auzind ceale ce să întâmpla în țară, s-au arătat împăratului Ioan cine iaste și au cerut slobozenie ca să-l lasă să vie în Țara Românească să prinză domniia. Împăratul, cu cinste, pre Marea Neagră întru o corabie mare l-au trimis pân' la Aspocastron^[84]. Acolo, ieșindu-i înaintea boiarii românești și închinându-se lui, l-au primit domn țerii și, omorând pre Vlad Țepălușe, au pus pe Dan în scaonul cel de domnie al moși-său.

Dan, după ce au dobândit domniia a toată Țara Românească, au trimis soli la Murat^[85], împăratul turcesc, ca să-l îmblânzască de vreme ce mai înainte, când împăratul Murat să ostea asupra Tesalonicăi^[86], el să ostea în oastea lui Murat, apoi, lăsând pe turci, au trecut la greci și prin soli s-au rugat împăratului Murat să-l iarte, făgăduind că pe tot anul îi va da bir. Împăratul Murat, fiind

²⁹ *Ducæ Michaelis Ducæ nepotis, Historia byzantina*, cap. 29.

³⁰ *Hronica muntenească* în domniia lui Ioan Vlad Țepălușe.

om blând, l-au iertat și l-au cunoscut domn Țerii Românești³¹.

Din vița acestui domn să trăgea Ioan Huneadi^[87], guvernatorul Țerii Ungurești, și Nicolae Olah^[88], arhiepiscopul de la Strigon, primașul și mitropolitul Țerii Ungurești³².

§ 8

DOMNIA LUI VLADISLAV DRAGUL

Pe la anul de la Hristos 1427 s-au rădicat Vladislav, poreclit Dragul^[89], fecior din țiitoare a lui Mircea-Vodă, și, prinzând pe Dan-Vodă, i-au tăiat capul și așa au dobândit domnia tătâne-său. Această faptă auzindu-o Murat, împăratul turcesc, s-au mâniaat, pentru că mai înainte pe Dan îl cunoscuse domn Țerii Românești, de la carele și bir lua. Deci, împăratul Murat, având la sine pe un frate a lui Dan, pre acela l-au numit domn Țerii Românești și cu oaste l-au trimis în Țara Românească. Iar Vladislav, bărbătește stându-le împotrivă, au întors pre fratele lui Dan cu oastea sa în fugă și, alergând după ei, i-au tăiat și pre fratele lui Dan l-au omorât. Însă Vladislav, temându-să de putearea tucească, ca să împlânzască pre împăratul Murat, au mers în Asia la Brusa, unde era împăratul Murat, căruia, închinându-să, s-au mărturisit pre sine supus și credincios lui, făgăduindu-i că, oricând va vrea să meargă în Țara Ungurească, îl va îngădui să poată trece prin Țara Românească și până la hotarale Ghermaniei și a Rusiei îl va povățui. Împăratul Murat, de o făgăduință ca aceasta părăndu-i bine, l-au pus la o masă cu sine de au mâncat și s-au ospătat, cu multe daruri cinstindu-l și pre el, și pre cei ce venise cu el, carii era mai mulți de trei sute, i-au

³¹ *Ducæ Michaelis nepos*, in *Histor. Byzantina*, capite 29.

³² *Nicolaus Olahus*, *archiepiscopus strigoniensis, Hungariae primas*, libro I, cap. XII.

slobozit. După aceea, împăratul Murat au venit la Adrianopol și au cerut Servia de la Gheorghie^[90], carele urmașă în locul lui Stefan^[91], domnul Serviei. Gheorghie, temându-să de putearea turcească, ca să poată scăpa, au făgăduit împăratului Murat că pe fata sa o va da lui muiare și mulți bani, încă și o parte din Servia zeastre, care lucru s-au și făcut, și așa atunci s-au așezat pace întră Murat, împăratul turcesc, și întră Gheorghie.

După aceea, în vara viitoare, la anul 1436, împăratul Murat au pornit asupra Țării Ungurești și, trecând Dunărea la Nicopol, i-au ieșit înainte Vladislav-Vodă, domnul muntenesc și, închinându-să împăratului, și-au împreunat oastea sa cu a împăratului și împreună cu împăratul au mers, și, după patru zile, au ajuns la hotarul Țării Ardealului și au aflat Țara Ardealului pustie, că lăcuiitorii, înțelegând de venirea împăratului Amurat, s-au dus într-alte părți și au lăsat satele pustii.

Deci turcii, mergând pân' la Sibiiu, n-au cutezat a să apropiia de cetate, că sibiianii, văzând că să apropie turcii asupra-le, au deschis porțile cetății și, bărbătește bătându-se cu turcii, pe mulți turci au tăiat; pentru aceea, turcii s-au înturnat înapoi, tot Vladislav-Vodă povățuindu-i. Însă împăratul Murat avea prepus cum că Vladislav-Vodă e viclean și să meșteșugească să-l piarză, carea doară și era.

Pentru aceea au lăsat bătaia cea asupra Ardealului și s-au dus în Servia, de unde, luându-și mireasa, pe fata lui Gheorghie, domnul Serviei, de carea mai sus am pomenit, au mers la Adrianopol, unde au făcut nunta.

După aceea, în anul 1438, împăratul Amurat s-au sculat cu bătaie asupra socru-său și au supus și toată Servia.

Pe acea vreme, Vladislav-Vodă, îngrijat fiind să nu pățască aseamenea, s-au dus la împăratul Amurat ca să i să închine, dar împăratul Amurat, legându-l, l-au trimis la Galipol^[92], unde într-un turn închis era în pază. Îi băga vină

că cu vicleșugul lui s-au făcut de în Ardeal la Sibiiu au bătut ungurii pe turci și alte vini i să arunca. Deci, în mai multe zile fiind Vladislav-Vodă într-acea temniță, i-au poruncit împăratul să-și dea zălog pe amândoi feciorii săi, carii era încă prunci. Vladislav, chemându-și la sine feciorii, i-au dat, pre carii împăratul, trimițându-i în Asiia la Nimfeon^[93], au poruncit ca să se ție în tare pază, iar pe Vladislav, după ce au pus jurământ că-i va fi credincios, l-au slobozit de au venit în Țara Românească³³.

Dan-Vodă. Ci nu au putut fi în pace îndelungată Vladislav, de vreamă ce ungurii cu Ioan Huneadi, povățuitoriul lor, au venit în Țara Românească și au pus domn pe Dan al Treilea^[94] și au poruncit tuturor românilor să-l cunoască domn și să fie supuși și ascultători lui. Ioan Huneadi era rudenie cu Dan, că și Ioan Huneadi dintru aceeași familie era născut, pentru aceea pârtimea lui Dan. Vladislav au fugit la împăratul turcesc, iar Dan, după ce au stătut domn Țării Românești, pe toate rudele și priiatinii lui Vladislav-Vodă au omorât. Dan, pus fiind în domnie de unguri, cu tot de-adinsul lipindu-să de unguri, tare au ținut cu ei, însă, fiindcă turcii, carii era dincolo de Dunăre, de multe ori îi făcea nevoie, că făr' de veaste trecând Dunărea, prăda țara, pentru aceea, trimițând la împăratul turcesc, au cerut pace, carea lezne o au și dobândit, însă așa ca în tot anul să dea bir împăratului turcesc trei mii de săgeți și de scuturi patru mii și să fie supt clie<n>tela ungarilor³⁴. Trimis-au soli și la domnul Moldovei, cu carele și cuscrie era și-l ajutasă în bătaia cea cu Vladislav³⁵.

Ci cu toate aceastea, Vladislav iară au apucat domniia țerii, din carea au gonit pe Dan, cel ce au fugit la unguri, că pe la anul 1440 ungurii, povățuiți de Ioan Huneadi, grea

³³ *Ducæ Michaelis nepos*, cap. 29.

³⁴ Laonicus Chalcocondylas, *De rebus Turcicis*, libro V.

³⁵ Idem, libro VII.

bătaie au avut cu turcii, de la carii au fost biruiți. Într-această bătaie au fost și Dan, ruda și priiatenul lui Huneadi. Într-această bătaie, ungurii fugind, românii s-au văzut în primejdie de perire și, cunoscând că nicio scăpare nu pot să aibă, tocma de s-ar mântui din bătaie, nici cu jurământul, adecă că vor jura cum că vor fi credincioși turcilor, nicidecum nu vor scăpa de pedeapsa împăratului turcesc, carele foarte să mâniașă căci s-au împreunat cu ungurii, însă socotiră că va fi bine să trimiță sol la împăratul Amurat, să-l roage ca să-i iarte, că ei pun jos armele și, de aci înainte, supuși și credincioși să mărturisesc împăratului. Solul românilor, după ce au venit la împăratul, așa au grăit: „O, împărate, românii m-au trimis pe mine la tine ca să mă rog să le dai pace și iertare greșelelor ce au făcut asupra ta. Mărturisesc cum că ei niciodată nicidecum asupra ta și a împărăției tale acestea n-ar fi făcut de bunăvoia sa, de nu i-ar fi silit ungurii, carii le-au poruncit și i-au silit ca să se împreune cu ei asupra ta. Acum, dară, cu umilință să roagă să faci bine să-i auzi și să le dai pace. Să făgăduiesc că și întru această bătaie credincioși îți vor fi și pentru tine să vor bate și <de> aici înainte vor merge cu tine la oaste, oricum le vei porunci!”.

La aceasta, Hali-bașa^[95], purtătorul de grije peste casa împăratului, așa au răspuns: „Ci voi, o, românilor, bine știți cât de mare iaste și de la început au fost putearea împăratului și, fiindcă acum, când sânteti în primejdie de perire, ați venit și legătură faceți cu noi, fără de vicleșug și fără de înșelăciune priiatini ne veți fi de aici înainte de veți face ceale ce făgăduiți, veți avea milă de la împăratul. Mergeți acum și îndată aduceți armele aici!”.

Aceasta au zis Hali-bașa cum că împăratul i-au zis să le zică și așa au slobozit pe sol, carele, întorcându-să la ai săi, au spus ce le-au zis Hali-bașa din porunca împăratului.

Așa, apoi românii îndată au scăzut de la unguri și, despărțindu-se de ei, au venit aproape de ușile împăratului,

nde stând, socotea că fac bine împăratului, pentru că-l ajută întru acea nevoie și nădăjduia că vor căpăta de la împăratul daruri și haine pentru aceasta. Iar împăratul, când sta aproape românii, socotind să nu cumva să facă ei aceasta din vreo tomneală ascunsă, carea mai înainte să o fie făcut cu ungurii și să-i facă lui ceva rău, au chemat pe maimarele Evropei (pe carele-l cheamă Bașa Romaniei), carele avea la vreo doazeci de mii de ostași. Acesta, cât au venit, după cum i s-au poruncit, au luat poruncă să încungiure pe români și pe toți să-i taie, nici măcar pe unul să nu lasă viu. Românii, având a mână armele, s-au apucat și ei să se apere, că nu voia împăratul ca să le ia armele și apoi făr' de arme să-i omoară, ci mulțimea turcilor iute și, de năpraznă năvălind peste ei, ticăloșeaște pe toți i-au omorât.

Ungurii, deac-au văzut treacerea românilor la turci, întâiu să mira ce lucru poate să fie acela, iar, după ce au înțeles că românii s-au împăcat cu turcii, foarte greu s-au mâniaat pe români, dar, după puținel, înțelegând de întâmplarea lor, cum toți tirăneaște au perit, s-au spăriiat și îndată s-au gătit de fugă³⁶.

Vladislav-Vodă. Dup-aceaea, domniia Țerii Românești iară au venit la Vladislav, carele de unguri fuseasă gonit din scaon și fugisă la turci.

Acest Vladislav-Vodă au făcut besearica cea mare din Târgușor și în tot chipul s-au muncit cum să aducă liniște și slobozire țării și cu ungurii și cu turcii să ție pace căuta și să silea, știia el bine că nu ungurii, ci Huneadi iaste lui pizmașiu pentru rudele sale ceale scoasă din domnie.

Într-aceaea, craiul unguresc Vladislav^[96], la anul 1444, au purces cu oaste asupra turcilor, căruia, la marginea Țerii Românești, ieșindu-i înainte Vladislav-Vodă, carele, umblând și văzând toată oastea ungurească și știind și putearea turcilor, ca un înțelept bărbat și în lucrurile războiului

³⁶ Idem, libro VII.

știutori, s-au nevoit cât au putut să abată pe craiu de la bătaia cu turcii, și mai bine să ceară de la craii creștinești ajutoriu, și așa, apoi, cu mai mare putere să se scoale asupra turcilor, carii cu mai mulți slujitori iase la vânat decât câtă oaste are craiul în tabără. Afară de aceea, zicea că să apropie iarna, carea mare opăceală face la războiu. Ci pe craiu nu l-au putut abate de la sfatul său. Ba încă era unii carii în rea parte tâlcuia cuvintele lui Vladislav, zicând că el are pace cu turcii, pentru aceea grăiaște așa. Însă întâmplarea și ieșirea lucrului au arătat cum că Vladislav bine și înțelepțește au judecat și au grăit.

Era cu craiul Iulian cardinalul, carele tare sta de craiu să facă bătaie cu turcii, fângăduindu-i cu bună samă biruință și să nu să uite la vorbele lui Vladislav, carele părtinește turcilor. Iar Vladislav, deac-au văzut că nu poate abate pe craiu de la ce au început, au sărutat pe craiu lăcrămând și i-au zis că: „Mai mult nu crez să te văz” și au dăruit craiului doi cai minunat de iuți, care să-i fie de fugit de fața turcilor, ca să poată scăpa din primejdie și, iară sărutând pe craiu, și-au luat zioa bună. Și au trimis cu craiul pe fiul său cu 4000 de călăreți aleși și doi feciori viteaji, carii știia bine locurile și căile³⁷.

Așa, craiul cu oastea au purces asupra turcilor în Bulgaria, unde în zece zile a lui noiembrie au avut bătaie cu turcii, carii, cum să zice, mai înainte de a să lovi oștile, au scos legătura cea de pace carea avea cu ungurii și, rădicându-o cătră ceriu ca cum o ar arăta lui Dumnezeu să vază că ungurii rump legătura păcii și cerând izbândă, că legasă mai înainte ungurii pace cu turcii.

Deci într-acea bătaie au perit craiul unguresc și oastea, carea cum au putut cu fuga au scăpat^[97]. Ioan Huneadi, ghenerariul cel mare al unguirilor, au scăpat în Țara

³⁷ Bonfinius, *Decade* 3, cap. 6. *Spondanus ad annum 1444*; Ioannes Pallatius, in *Aquila Austriaca*, libro 42, cap. 2.

Românească, unde Vladislav-Vodă în câteva zile l-au ținut oprit, care lucru auzindu-l ungerii, au trimis și ei soli la Vladislav, cerând ca să sloboază pe Ioan Huneadi. Vladislav, după puținele zile, pe Ioan Huneadi, cu mari daruri dăruit, l-au trimis în Ardeal, până la hotarul țerii petrecându-l³⁸. Pricinile pentru care Vladislav au ținut pe Huneadi oprit cu bună samă nu să știu; unii zic că aceasta au făcut pentru ca să nu cază în prepus la turci că ține cu ungerii; pentru aceea, ca să facă turcilor pe plăcere, fiindcă pace avea cu ei, au ținut pe Huneadi. Sau pentru că să temea să nu-i fie perit feciorul, pre carele, din îndemnul lui Huneadi, cu patru mii de ostași cu craiul Vladislav l-au fost trimis și, când au venit Huneadi în țară, feciorul lui Vladislav nu că era întors de la războiu, poate că s-au temut Vladislav să nu fie făcut Huneadi să-i piară feciorul³⁹. Poate să fie și aceasta că au vrut Vladislav a arăta lui Ioan Huneadi cum că el acum își poate izbândi pe Ioan Huneadi pentru că l-au scos din domnie și în locul lui au pus pe Dan, carele au omorât pe rudele lui Vladislav.

Ioan Huneadi, după ce au venit în Țara Ungurească, s-au ales și s-au făcut guvernator Țerii Ungurești, însă era tot suflând mănie și izbândă asupra lui Vladislav-Vodă, domnul Țerii Muntenești, pentru aceea, pe la anul 1445 s-au sculat cu oaste asupra lui Vladislav-Vodă ca să-l lapede din domniia Țerii Românești și să puie pe un Dan Basarab, rudă a lui (poate că acesta au fost fecior lui Dan-Vodă, pre carele l-au fost prins Vladislav, sau au fost Dan cel de pe vreama lui Vladislav, de Huneadi pus domn, sau vreun fecior a lui carele s-au chemat și Stanciul, că unii scriitori Dan, alții Stanciu îl cheamă).

³⁸ *Spondanus ad annum 1444*; Filippus Brietius in *Cronico universalii ad annum 1444*.

³⁹ *Idem, ibidem*.

Deci Ioan Huneadi, guvernatorul Țerii Ungurești, adunând multă oaste ungurească, fățarnicindu-să cum că vrea să meargă asupra turcilor, însă gândul și voia lui era să între în Țara Românească și să scoată pe Vladislav din domnie și domn să puie pe Stanciul. Deci, făr' de știre, pe ascuns întrând în Țara Românească, au aflat pe Vladislav-Vodă negata de bătaie, că nu gândea, nici judeca Vladislav cum că Huneadi ca un vrăjmașiu vine asupra lui, pentru aceea nici oastea nu și-au adunat, nici de bătaie nu s-au gătit⁴⁰, nici au fugit ca să poată scăpa. Într-aceaea, Ioan Huneadi au trimis în Țara Românească la boiari să le spuie ca să părăsască pe Vladislav și să primească domn pe Dan Stanciul, că, de nu-l vor primi de bunăvoie, să știe că cu răul mai pe urmă vor trebui să-l primească și făr' de voie.

Deci românii, nefiind gata de bătaie, s-au temut de putearea lui Ioan Huneadi, guvernatorului Țerii Ungurești, și au așezat ca mai bine de bunăvoie decât cu de sila să asculte de acea poruncă și, părăsind pe Vladislav, au trecut la Dan-Vodă, pre carele l-au primit și l-au cunoscut domn Țerii Românești. Vladislav-Vodă, deaca au văzut că oastea ungurească nu mearge asupra turcilor, ci asupra sa cu vrăjmășie vine, și cum că boiarii l-au părăsit și au trecut la Dan, nefiind gata de bătaie, altă n-au aflat ce să facă, fără numai cu fuga să scape, și au început a fugi. Iar Dan, foarte iute alergând după el, l-au ajuns și l-au prins și pe el și pe un fecior a lui, cărora, apoi, din porunca lui Ioan Huneadi, în mijlocul Târgușorului li s-au tăiat capetele în anul 1445, după ce 18 ani au domnit. Aceasta au fost mulțemirea și răsplătirea lui Ioan Huneadi cătră Vladislav-Vodă, că, când fugea din nenorocoasa bătaie de la Varna, Vladislav, cu daruri frumoasă dăruit, l-au trimis în Țara Ungurească.

⁴⁰ Ioannes Dlugos, in *Histor. Polona*, libro 13.

După aceea, Huneadi capul lui Vladislav-Vodă l-au trimis cinste împăratului turcesc⁴¹.

Scriu unii că la încă un alt fecior a lui Vladislav, pre carele iară l-au prins, au poruncit Huneadi de i-au scos ochii⁴².

Despre acest domn scriitorii multe laude scriu. Aici, pentru iconomiia vreamii, numai a lui Filip Calimac^[98], scriitoriu strein, le voiu aduce, carele în Cartea a șaptea, unde povestește lucrurile lui Vladislav, craiul unguresc, așa scrie: „Vladislav Dracula, domnul Țerii Românești, carea o cheamă Țara Muntenească, carele, măcar că acum de demult luasă pace de la turci, fapta sa aceasta (adecă pacea cu turcii) întră lucrurile care caută omului să le facă o au pus, de vream ce, nu la mare mulțime de neam fiind domn și cu niciun ajutoriu străin fiind ajutat, au purtat războiu care toți creștinii dimpreună nu l-ar fi putut purta cu mărimea inimii și cu vârtutea oamenilor săi, mai îndelung decât s-ar fi putut nădăjdui de nește puteri așa de neaseamenea (va să zică cum că e minune cum Vladislav-Vodă cu puținii săi români au putut într-atâta vream purta războiu cu atâta mulțime de turci, cu carea toți creștinii împreună nu ar fi putut întru atâta vream a să bate, dar Vladislav, cu vitejia sa și cu vârtutea românilor, au făcut ce toți creștinii împreună n-ar fi putut face). Și mai mulți oameni într-acea vream s-au perdut de-a lui, decât au rămas carii să lucre pământul, când întâmplarea cea din toate zilele îi arăta cum că vârtutea oamenilor săi celor puținii împotriva mulțimei vrăjmașilor mai minunată decât putearnică iaste, mai pre urmă au văzut cum că la atâta au ajuns, nu ca să-i caute să vie în robie, carea doară mai lezne s-ar fi răbdat, numai să fie fost cumsăcade, și cum s-au

⁴¹ Laonicus Chalcocondilas, *De rebus Turcicis*, libro 7; Bonfin., *Decade* 3, libro 7.

⁴² Bonfin., *Decade* 3, libro 7.

întâmpat mai înainte la multe și la mari noroade și neamuri, ci cu patria și cu căsile sale, cu tot pământul care l-au crescut și cu ceriul, să părăsească și credința creștinească și să cuprinză obiceiuri spurcate și rânduialele ceale făr' de Dumnezeu, de nu ar fi primit condiție (adecă tomneală) ca aceea prin carea, făr' de spurcarea tuturor celor dumnezeiești și omenești, rămășițele oamenilor săi să le ție spre prilejiu grabnic, întru care atâta vârtute să se primejduiască⁴³. Asemenea și doară și mai mari laude scrie și Bonfinie^[99] despre Vladislav-Vodă, pre care-l zice om foarte drept, înțelept și de mare cuviință, viteaz și pururea biruitoriu, carele bătăi ca acelea cu puțini ai săi români au făcut asupra turcilor și au purtat, care toți creștinii împreună abia le-ar fi putut purta⁴⁴. [...]

⁴³ Bonfin., *Decade* 3, libro 7.

⁴⁴ Philippus Callimachus, *De rebus Vladislai*, libro III, haec scribit: „*Vladislaus Dracula Valachiae quam Montanam vocant, Princeps, qui cum iam pridem pacem a Turco accepisset, factum suum in necessitatem reiecit quod haud innumerossimae gentis princeps, nullaque externa ope adiectus bellum Christianis simul omnibus intolerabile substituisset magnitudine animi et virtute suorum diutius quam sperari de tam imparibus viribus passet, plus ab se interim hominum amissum quam agris suis frequentandis colendis superessent, quum eventus quotidie admonere, contra hostium multitudinem paucorum suorum virtutem magis admirandam esse quam efficacem. Tandem eo perventum fuisse non ut in servitutem venire oporteret, quae forsitan tolerabilis, modo aequasit et contigisset antea multis magnisque populis et nationibus sed ut cum patria et laribus familiaribus cum albice terra et caelo reliquenda essent, sacra religiones arae, degenerandum in obscenos mores, ritusque impiarum superstitionum, nisi conditionem accepisset per quam citta profanationem divinorum humanorumque omnium, reliquias suorum serveret in occasionem dignum, in qua tanta virtus periclitaretur*”. Bonfinius Hungaricus scriptor, *Decade* 3, libro 6. hoc scribit: „*Dracula Valachus quam Montanus dicimus Princeps [...] vir non parvae iustitia et aequitate, qui modicis copiis magnitudine animi et sapientia, necnon excellenti suorum millium virtute, Turcorum bellum vix Christianis omnibus tolerabile, praeter omnium opinionem, sine nullis externae gentis auxilia diu toleravit, tantumque assidue bello provincialium iactarum fecit, ut vis superessent, qui agros colerent. Hic*

ISTORIA DOMNILOR ȚĂRII MOLDOVEI,
din vechi și noi scriitori culeasă și scrisă de p<ărintele>
Samuil Clain de la Sad,
ieromonah din Mănăstirea Sfintei Troiță din Blajiu
TOMUL III

Samuel Klein,
Histor<ia> Valachor<um>
TOM III
[...]

DOMNIA MOLDOVIEI
PARTEA A 6-A
DOMNII ȘI PRINȚII MOLDOVEI

§ 1

ÎNCEPUTUL DOMNIEI MOLDOVENEȘTI

Groaza lui Batic^[100], hanului tătarăsc, carele pe la anul 1226 au prădat nu numai Dachia, ci și Țara Ungurească, cât și craiul unguresc Bela IV^[101], cu fuga părăsindu-și țara, în Dalmația au scăpat, cum airea am zis⁴⁵, groaza, dar, a tătarilor au făcut ca și românii din Dachia, carea era mai în calea tătarilor, să se împrăștiiază și să se tragă la locuri mai ascunse și muntoasă, ca așa și să se apere mai bine, și a scăpa să poată. Am zis airea⁴⁶ cum s-au tras românii, lăcuiitorii Dachiei, unii spre Marea Neagră, alții spre Ardeal la munți, iară unii s-au tras la Maramurășiu, loc muntos și pădureț, carii scaonul domniei sale îl avea unde râul Mara întră în Tisa⁴⁷, în orașul care atunci să chema Bogdan; poate că de la domnul Bogdan s-au numit orașul. Acesti

ne in Turcorum servitutem caderet, quando iam nimis attenuatis erat, quibus ad hanc expeditionem veluti ad praesentem salutem evolavit” etc.

⁴⁵ Mai sus, Partea a 4-a, § <...>.

⁴⁶ Mai sus, Partea a 5-a, § 1.

⁴⁷ Cantimir, *De Dachia*, Cartea <10, Cap. 5>.

români din Maramorăși sânt românii aceia de carii pomenește Bela IV, craiul unguresc, în diploma sa din anul 1247^[102], în carea zice că „fraților ospitalului de la Ierusalim dă toată Cumania, afară de pământul lui Seneslau, voievodul românilor, care pământ lor îl lăsăm precum ei pân' acum l-au ținut”⁴⁸. Cumania iaste o parte de loc în Țara Ungurească pe lângă Tisa, spre Maramurășiu, carea și astăzi are al său căpitan mare și căpitan mic, cum în legile și în șematismul Țerii Ungurești iaste a vedea. Acești români cu domnul lor să văd a fi fost supt proteacțiia crailor ungurești. Acestea, după ce să înmulțise foarte, căuta loc de ajuns unde să se mai lătască. Deci, fiind locurile Moldovei de la vremea lui Batie, adecă de la anul 1226 pân' cătră anul 1299 sau 1342, mai pustii, puțini ruși cu marhă într-aceale părți lăcuind, atunci Bogdan-Vodă, domnul românilor din Maramurășiu, văzând pământul Moldovei, carea parte de pământ odată să zicea Mollis Davia⁴⁹, adecă Daviia Moale^[103], mai de tot pustii și cum că acum nu iaste atâta frică de tătar cât românii să nu se poată apăra, pentru aceea s-au lățit cu românii săi iarăși spre moșiile sale ceale vechi, care pentru frica tătarilor le părăsise.

Deci, dar, cel dintâiu domn al Moldovii, de la carii șirul său trag domnii cei de acum ai Moldovei, au fost Bogdan-Vodă^[104], de la carele, apoi, și grecii și turcii Țara Moldovii o cheamă Bogdania.

Era la unguri pe această vreme craiu Ludovic^[105], carele, văzând că s-au înmulțit românii cei ce ieșise din

⁴⁸ Cuvintele lui Bela, craiul unguresc, care noi românește le-am pus, latinește așa sânt: „*Excepta terra Szeneszlai vaivodae Olachorum quam eisdem relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt*”.

⁴⁹ *Quidam putant quod Moldavia dicatur a nomine fluminis Molda et ab apelatione populi Valachi, quasi Moldovlachia*. Videatur Antonius Baudrand Parisiensis, in *Geographia*, qui testem adduxit Joannem Lucium Tauriensem, virum clarissimum.

Maramurășiu și au cuprins acel pământ, care-l zicea Ludovic a fi al coroanei ungurești, cu bătaie au vrut să se scoale asupra românilor, ci, neputând să-i scoată de acolo, i-au așezat să rămâie și ei. [...]

Bahne, adecă „zeu, nu știu”, dusu-l-au apoi pe rus la Dragoșiu^[106], și acolo, cu tălmăciu întrebându-l de unde iaste de locul său și pe ce vreme au venit aci și cine stăpânește acel loc și numele lui cum iaste. La aceaste întrebări au răspuns rusul că de neamul său e rus venit de vro câțiva ani din Sneatin^[107] la acel loc pustiu și de nimene stăpănit, iar pe el cum că-l cheamă Iațco și cum că hotarul țerii, cum au auzit din bătrâni, merge în jos până în Dunăre și în sus pe Nistru, de să hotăraște cu Țara Leșască. Dragoșiu-Vodă au spus acelui Iețco cum că el iaste vechiu strămoșan, din descălecatul cel dintâiu al țerii, și, întrebând pe rus și de rudeniile lui, i-au dăruit acel loc, care loc de la Iațco acela pân-astăzi să zice Iețcani. Acolo toți acei feciori de boiari din Maramurășiu au rădicat cap, domn și povățuitoriu pe Dragoșiu și, întorcându-se apoi în Maramurășiu, și-au luat casnicii săi și neamurile sale și cu alți maramurășeani au trecut în Moldova și întâiu s-au așezat mai spre munte, la locul care și astăzi să chiiamă Câmpii lui Dragoșiu, iar Iațco cu câțiva ruși au cuprins câteva locuri pe apa Suceavei și pe Siret. Iar ungurii și slavii au năvălit după maramurășeani în Moldova, carii s-au așezat pe apa Suceavei, și acestea mai toți era meșteri lucrători de pei și suci, și de pe numele meșteșugului lor și apa, și orașul s-au numit Suceava, că *suciu* în limba ungurească iaste care românește face *cojocariu*.

Așea, în scurtă vreme s-au așezat și s-au lățit românii cei ieșiți din Maramurășiu în jos, până în Dunăre, și în sus, până în hotarul Țerii Leșești și până în marginea Mării Neagre. Aceastea povestește Ureache, însă noi ținem cum că în Maramurășiu au avut românii domnii săi, ca și în Țara Oltului, supuși coroanei ungurești, și de acolo s-au

lătit, fiind domn românilor din Maramurășiu Bogdan, la anul 1299. Iar mai înainte de Bogdan, în anul 1247, al românilor celor din Maramurășiu domn au fost Seneslau⁵⁰. După socoteala lui Ureache vornicul, scriitoriu vechiu românesc, începutul domniei Moldovei, precum acum iaste, au fost pre la anul 1299, pre ce vream să zice că au fost Bogdan-Vodă, carele scaunul avea în Maramorășiu^[108].

§ 2

DOMNIA LUI DRAGOȘ-VODĂ, 1339

Despre Dragoș-Vodă, cum au domnit și ce lucruri vreadnice de pomenire au făcut în domnia sa, fiindcă cei mai înainte scriitori nimic scris nu ne-au lăsat, nici noi nimic nu putem zice, nici din capul nostru voim a zice ceva, Ureache, scriitoriu vechiu românesc, scrie că doi ani au domnit; Dosiftei, mitropolitul de la Suceavă, zice că șease ani au domnit⁵¹. Să zice că au făcut o besearică de lemn la Voloveț^[109], unde s-au și îngropat, în care loc, apoi, Stefan cel Mare^[110] au făcut besearică mare de piatră, și cea de lemn o au mutat la Putna^[111]. Acesta, cum să creade, au fost fecior lui Bogdan-Vodă, carele întâiu au venit și au descălecat în Moldova după robirea carea o au făcut Batie hanul cu tătarii.

După Dragoș au urmat Sas-Vodă^[112], feciorul lui Dragoș-Vodă, carele patru ani au domnit. Altă despre dânsul nu știm. Însă, cum mi să pare, Dragoș-Vodă au fost pe la anul 1339, când au trecut în Moldova.

⁵⁰ Aceasta se adeverează din mai sus, supt numărul 4 [= nota 48], aduse cuvinte ale lui Bela IV, craiului unguresc.

⁵¹ În *Parimiariul* tipărit în anul 1683.

§ 3

DOMNIA LUI LAȚCO-VODĂ, 1358

După Sas-Vodă, domnia Țerii Moldovenești o au ținut Lațco^[113], feciorul lui Sas-Vodă, carele opt ani au domnit. Asupra acestui domn, Ludovic, craiul unguresc, au trimis pe Nicolae^[114], vaivoda Ardealului, cu oaste aleasă, carele cu multă oaste au mers cătră Dunăre să împeadece oastea craiului unguresc, carea avusă bătaie în Bulgariia cu bulgarii și, acum, de acolo voia să treacă Dunărea și să vie asupra lui Lațco. Deci Nicolae, vaivoda Ardealului, trecând Dunărea, s-au lovit cu oastea lui Laic la apa Ilunța sau, cum într-unele scrisori să află, la apa Ilonca, și au avut mare bătaie. Peste oștile lui Lațco-Vodă povățuitoriu și căpitan mai-mare era Dragomir, și au biruit ungurii pe moldoveani, cât Dragomir cu fuga au scăpat. Dar, după aceea, sumețindu-să Nicolae, au purces să meargă mai înainte prin țară, ca să o supuie toată. Dar, alergând moldoveanii din toate părțile și dând războiu, foarte tare a bătut pe unguri, și într-această bătaie mulți unguri au picat; și au perit și Nicolae vaivoda și mulți alți boiari ungurești. Deci, oastea ungurească fiind biruită, au dat fuga ca să scape de sabiia moldoveanilor, carii dindărăpt îi gonea, ci, ajungând ungurii la un loc tinos, acolo ajungându-i moldoveanii, i-au încungiurat și pe mulți au omorât, iar unii cu mare primejdie și pagubă abii au putut scăpa. Însă, apoi, craiul Ludovic cu altă oaste au trimis pe Nicolae Gara, carele, din Bulgariia trecând Dunărea, au lovit pe Lațco și l-au învins și l-au adus la cinstirea coroanei ungurești⁵². [...]

⁵² Ioan M. Thuróczi, in *Chronica Hungarorum*, parte 3, cap. 38. și Antonie Bonfinie, în *Decada* a 2-a, Cartea a 10-a, scrie cum că al Țerii Muntenești domn ar fi fost și-l numesc Laic, dar eu în toate cronicile românești nu-l aflu întră domnii muntenești, ci întră cei moldovenești. Lezne au putut sminti Thuróczi și, din el, apoi, Bonfinie, că de multe ori

§ 4

DOMNIA LUI BOGDAN ȘI A LUI PETRU MUȘAT
ȘI A LUI ROMAN ȘI A LUI STEFAN ȘI A LUI PETRU II
ȘI A LUI IOGA

După Lațco-Vodă, în domnia Moldovei au urmat Bogdan-Vodă^[115], carele șease ani au domnit, adecă de la anul 1366 pân' la anul 1372. Să creade că Bogdan-Vodă acesta au fost feciorul lui Lațco-Vodă.

După Bogdan, au stătut domn Moldovei Petru Mușat^[116]. De Bogdan-Vodă doi feciori au fost rămas, Petru și Roman^[117], carii s-au pricit mult pentru domnie. Roman era cel mai mare fecior a lui Bogdan, căruia să cuvinea să rămâie domn în locul tătâne-său; însă Petru, cel mai mic fecior, cu blândețele sale pe mai mare parte dintră boiari au tras cătră sine, iar, ca să poată goni pe fratele său din scaon, au alergat la unguri, cu a căroră ajutoriu au gonit pe fratele său, carele, apoi, au trecut cu o samă de boiari în Țara Leșască, și, mergând la craiul Cazimir^[118], s-au rugat să-i dea ajutoriu cu care să poată scoate pe frate-său, Petru, din domnie, pentru carea facere de bine să făgăduiaște că pân' la moarte va fi credincios și ascultătoriu craiului leșesc. Cazimir craiul bucuros au prins să-l ajute și au poruncit de s-au adunat degrab multă oaste din Țara Leșască și Rusască, și în zioa dintâiu a lui iulie, în anul 1373, au purces Roman cu hatmanii leșești asupra fratelui său, Petru-Vodă, și, de vreo câteva ori lovindu-se oștile, dintâiu norocul au fost a lui Roman, iar, mai pe urmă, leașii cu Roman la mare primejdie au venit, că, văzând Petru mulțimea oștilor leșești, au judecat că nu le va putea sta în contră cu puține oști ale sale, ci au socotit să

pe moldoveani și pe munteani, fiindcă sânt un neam, români îi amestecă și-i pun unii pentru alții, și Moldova o cheamă Valachia Major, Valachia Inferior, adecă Țara Românească cea Mare, Țara Românească cea de Jos.

facă vreun meșteșug cu care să poată învinge pe vrăjmașiu. Pentru aceea s-au tras îndărăpt ca cum de frică ar fugi, și, când au ajuns la o pădure mare, prin carea trebuia să treacă leășii gonindu-l pe el, au tăiat dedesupt arborii cât i-a lăsat numai puțintel înținați. Într-aceaea, prin oamenii săi, au tras în partea sa și pe boiarii cei ce era cu frate-său la leași. Iar leășii, văzând că Petru să trage îndărăpt, au gândit că de frica lor fuge și îndată au început a alerga după el. Iar Petru au pus oastea sa de amândoa părțile pădurii, ca, când vor intra leășii în pădure, să împingă leamnele să cază pe leași, să-i prăbușească. Deci, gonind leășii pe moldoveani, au intrat în pădure, și, după ce au intrat toată oastea leșască, au început moldoveanii a împinge copacii cei tăiați, și așa cădea arbore pe arbore și copaciu pe copaciu oborea, până au ajuns la tabăra leșască, peste carea, de amândoa laturile căzând copacii, mai pe toți leășii i-au strucinat acolo, carii de leamnele ceale căzute nici înainte, nici înapoi nu putea merge. Atunci, sărind Petru cu ai săi, ucidea pe leășii carii rămăsease nezdobiți de leamne, cât foarte puțini leași au scăpat sănătoși și cei mai mulți au căzut în robie la Petru-Vodă. Căzut-au atunci în robie la Petru-Vodă trei steaguri mari a trei voievozii leșești, a cracoviianilor, a sendomireanilor și a leopolitanilor, și alte noao steaguri mai mici, cu multă pradă, și din boiarii cei mai de frunte a leășilor au căzut în robie Navoitecinski, feciorul lui Andrei, voievodului de la Cracoviia, și Sbignev Olesniț^[119], moșul lui Sbignev, carele după aceea au fost episcop la Cracoviia și cardinal.

Cazimir, craiul leșesc, auzind de perirea oștilor sale și de robii boiarii săi, fără de zăbavă au trimis soli la Petru-Vodă să răscumpere robii cu bani, pe carii lezne i-au răscumpărat.

Mai voit-au Roman și de altă dată a lua ajutoriu de la leași ca să-și mai cearce norocul, dar leășii, aducându-și

aminte de ceale ce mai înainte au pățit, n-au vrut a să mai bate cu moldoveanii⁵³.

După aceea și Petru-Vodă, fiind îngrijat despre leași ca să nu-și cearce izbândă și cu mai mare putere să vie asupra-i, el însuși cu vro câțiva boiari s-au dus în Țara Leșască la Liov, la craiul leșesc, carele acum era Vladislav, unde în anul 1387 au făcut cu craiul legătură de pace, cu jurământul său și a boiarilor săi întărindu-o, și, după jurământ, sărutând crucea, carea, pân' au jurat, o ținea a mână Chiprian, mitropolitul Chioviei⁵⁴.

Petru-Vodă Mușat, după ce 16 ani au domnit, au murit, și, în locul lui, la anul 1389 au urmat fratele său, Roman, carele au făcut orașul care de pe numele său l-au chemat Roman. Dositei, mitropolitul Suceavei, scrie că au văzut un uric sau diplomă, hrisov a lui Roman-Vodă din anul de la facerea lumii 6900, de la Hristos 1392. Trei ani au domnit

⁵³ Martinus Cromerus Varmensis, episcopus, *De origine et rebus gestis Polonorum*, libro 12, zice că bătaia aceasta s-au întâmplat la anul 1369, iar Stanislaus Sarnicius, in *Annalibus Polonicis*, libro 7, cap 3, zice că au fost la anul 1359. Dar mie mi să pare că mai târziu și decât 1369 au fost, că, deaca Petru acesta 16 ani au domnit, cum pun scriitorii moldovenești, și la anul 1387 au făcut legătură de unire cu craiul Vladislav, atunci, de ar fi făcut acea legătură tocma în cel de pe urmă an al domniei sale, la anul 1369 el nici domn n-au fost. Drept aceea, bătaia aceea au fost întră anul 1372 și 1386.

⁵⁴ Mathias Dogiel, Cler. Reg. Scholarum Piarum, in *Codice Diplomatico Regni Poloniae et Magni Ducatus Litvaniae ad annum 1387 hæc habet: „Anno 1387. De translationis S. Stanislai. Literae, quibus continetur Petri Palatini Moldaviae cum gente sua subjectio et fidelitatis homagium Vladislao Regi, Reginae et successoribus eorum regnoque Poloniae praestitum juramentumque ejus corporale, quod secundum cosvetudinem Orientalis Ecclesiae signum vite in manibus Cypriani Metropolitanæ Kioviensis osculatus praestitit: a) Literæ homagiales Palatinorum Moldaviae scriptæ sunt lingua Valachica, cujus neminem gnarum Cracoviae, cum in Tabulario Reipublicæ instrumentorum originalium exemplaria confincerem reperire potui, quod illarum summarium ex regesto quod in eodem Tabulario exstat descriptum hic subjungitur”*.

Roman-Vodă, până la anul 1395, în care și-au făcut legătură și jurământ că va fi credincios craiului și crăiei leașilor.

Stefan-Vodă, 1395. După Roman-Vodă s-au făcut domn la Moldova Stefan-Vodă^[120], carele în anul 1395 cu boiarii săi, cum și Roman, s-au făgăduit și cu jurământ au întărit că vor fi credincioși lui Vladislav craiului și crăiei leașilor.

Iar Sighismund^[121], craiul unguresc, văzând că românii, și din Moldova, și din Țara Românească, s-au lipit de leași, că și Mircea-Vodă cel muntenesc făcuse legătură de unire cu Vladislav, craiul leșesc, cum în locul său am arătat, s-au mâniat, dară, craiul unguresc că românii s-au dezlipit de cătră unguri și au rădicat războiu asupra lor, și, vrând să între în Țara Muntenească, i-au ieșit înainte întră munți domnul muntenesc, unde au avut bătaie românii cu ungurii. Și întâiu au frânt românii pe unguri, că din munți cu pietri ucidea pe unguri, iar Sighismund, craiul unguresc, îmbărbătând pre ai săi, le-au poruncit să se pogoară de pe cai și să se suie pe munți asupra românilor, carea făcând ungurii, românii au dat dosul, iar ungurii i-au gonit până ce au ieșit dintră munți și au sosit la o cetate în carea să închiseasă domnul românilor, carele, văzând că să apropie craiul unguresc cu oastea, n-au așteptat venirea lui, ci însuși cu toți boiarii săi au ieșit înaintea craiului, cerându-și iertăciune și arătând că pricina dezlipirei sale de cătră unguri au fost stăpânirea muierească, că, în anul 1383, murind Ludovic, craiul unguresc, în locul lui, în scaonul crăiesc au urmat Mariia, fata lui cea mai mare, carea ocârmuirea țerii o purta împreună cu mumă-sa, Elisabeta^[122]. Deci românii, văzând că supt ocârmuirea <aceasta> spre stricarea țerii merg lucrurile, au socotit mai bine să se lipească de leași, carii era putearnici. Acestea

auzindu-le, Sighismund au iertat pe români și au făcut așezemânt de pace⁵⁵.

Stefan șapte ani au domnit, și, după el, în domnia Moldovei au urmat Petru^[123], feciorul lui, carele n-au domnit mai mult decât un an; și după el au urmat Ioga-Vodă^[124], în anul 1399, feciorul lui Petru. Acesta au fost foarte bun domn, și țara o au pus la bună rânduială, și da moșii la ostașii cei buni și viteaji, și orașele bine le-au întocmit. Doi ani au domnit și l-au luat Mircea-Vodă la sine. Miron logofătul^[125] scrie cum Ioga-Vodă întâiu au întemeiat Mitropoliia în Moldova, în carea au pus mitropolit pe Teoctist.

§ 5

DOMNIA LUI ALEXANDRU-VODĂ CEL BUN, 1401

La anul 1401, în scaonul domniei Țerii Moldovenești au urmat Alexandru-Vodă^[126], cel poreclit Bun. Acesta au fost fecior a lui Roman-Vodă și în 32 de ani au domnit. Deci, cât au luat domnia, îndată au început multe lucruri bune a face în țară, că au făcut doao mânăstiri mari, Bistrița și Moldovița^[127], cu multe sate și cu veșminte și cu odoară scumpe înzestrându-le, iar când au fost al doilea an al domniei lui, cu mare cheltuială de la Trapezunt^[128] au adus moaștele Sfântului Mucenic Ioan cel Nou^[129] și le-au pus în orașiu, în Suceava, cu mare cinste. Mitropoliei i-au dat scaon o mânăstire în orașul Suceavei, lângă curtea domnească, și cu multe sate și ocine o au înzestrat, care să fie de slujba sfintei mitropolii. Făcut-au episcopie și la Roman, și la Rădăuț. Episcopilor le-au făcut cinste mare, dându-le scaone de-a dreapta lui, înaintea tuturor boiarilor și consilierilor mirenești, aproape de scaonul domnesc. Rânduiau și boiari carii să fie de sfat pentru cârna țerii și judecători

⁵⁵ Antonius Bonfinius, *De rebus Hungaricis*, Decade 3, libro 2.

carii să facă fieștecui dreptate, pus-au pre-allocurea ispravnici și mai-mare preste oști și toate boieriile ceale pentru cinstea curții domnești.

La începutul domniei au avut multă învăluială de cătră Roman, feciorul lui Petru, pre carele, mai pe urmă, l-au prins Svidrighel cneazul^[130], fratele lui Vladislav Iaghelo^[131], craiului leșesc, carele atunci stăpânea Podoliia^[132], ci, de acolo, din prinsoare, l-au scos craiul Vladislav, căruia Roman au jurat că-i va fi toată viața credincios și-i făgăduiaște că va da craiului și crăiei leșești pământul Sipinii după hotarale ceale vechi, și banii care i-au fost dat craiului împrumut mai mult nu-i va ceare, ci-i cinsteaște craiului, de-l va pune craiul în scaonul părintesc al domniei Moldovei^{56 [133]}. Ce s-au făcut apoi de Roman nu să știe. Poate că au voit craiul să-l puie în scaonul domniei, dar n-au putut învinge pe Alexandru, carele, ca să fie în pace de cătră leași, și el s-au făgăduit și s-au legat că va fi craiului și crăiei leșești credincios⁵⁷.

În zilele acestui domn, Vladislav Iaghelo, craiul leșesc, înțelegând cum că Sighismud, craiul unguresc, îndeamnă cruțigherii prusilor asupra sa, aflându-să Vladislav, craiul leșesc, în părțile rusești, au trimis soli la Alexandru-Vodă, îndemnându-l asupra lui Sighismund, craiului unguresc, și i-au zălogit Sneatinul și Colomiaia^[134] și toată Pocuția^[135] drept o mie de ruble de argint. Deci, sculându-să craiul Vladislav asupra cruțigherilor, i-au trimis și Alexandru-Vodă 400 de moldoveani, carii mare vitejie au arătat, că,

⁵⁶ Aceasta chiiar iaste din Mathia Dogiel Calr. Reg. Scholarum, in *Codice Diplomatico Regni Poloniae ad annum 1400*, unde aceastea din *Registro Tabularii Reipublicae* scrie: *anno 1400 idem (Petri Palatini filius) Vladislao regi et Vitoldo duci fidelitatem si domiatum paternernum recuperaverit promittit, condonatque Regi et Regno Terram Sepienensem iuxta suos antiquos limites, et pecuniam quam Regi mutuo dederat, remittit.*

⁵⁷ Idem, *ibidem*, ad annum 1402, 1404, 1407, 1419, 1421, 1433.

odată făcându-să moldoveanii a da dosul și a fugi, iar cruțigherii ieșind dintr-o cetate ce să chema Malburg și alergând după moldoveani până au sosit moldoveanii la o pădure, acolo s-au pogorât de pe cai moldoveanii, după obiceiul lor, și, suindu-să în pădure, cruțigherii încă au descălecat, gândind c-au fugit moldoveanii prin pădure, și acolo au început moldoveanii a pușca pe cruțigherii nemțești; așa i-au pușcat, cât le-au căutat neamților a da dosul și să fugă. Atunci au încălecat și moldoveanii și mare moarte au făcut întră neamți și s-au întors cu multă biruință la tabăra unde era craiul Vladislav, de la carele mare mulțemită și laudă au avut.

După aceea, Vladislav, craiul leșesc, au rădicat războiu, în 1438, asupra lui Sfidrighel, fratele său, domnul Podoliei, carele au alergat la Alexandru-Vodă, cerând ajutoriu împotriva lui Vladislav craiului. Alexandru, uitându-și de legătura cea făcută cu craiul Vladislav, au dat ajutoriu lui Sfidrighel asupra lui Vladislav și au prădat Alexandru cu oamenii săi Sneatenul, Haliciul^[136] și ținutul Cameniții^[137]; iar când să întorcea Alexandru-Vodă cu prada din Țara Leșască, au ajuns o samă de ostași de ai lui Vladislav pe o samă de oaste moldovenească, că Alexandru-Vodă cu cea mai mare parte a oastei trecusă Nistrul cătră Moldova, numai cei ce aducea prada rămăseasă mai pe urmă, asupra căroră, dând leașii bătaie, au înfrânt rău pe moldoveani și au luat de la ei toată prada.

După întâmplarea aceasta, Alexandru-Vodă, văzându-să scăpat de pri<e>teșugul craiului leșesc, din voie rea au murit, după ce 33 de ani au domnit⁵⁸.

⁵⁸ Strikovskius, libr. 16 et Crom., ad annum 1438.

§ 6

DOMNIA LUI ILIEȘIU-VODĂ, 1433,
ȘI A LUI ȘTEFAN-VODĂ

Alexandru-Vodă au lăsat după sine doi feciori, pe Ilieș și pe Ștefan. Alexandru-Vodă doao doamne au avut și încă în viața sa au ales domn țerii, după sine, pe Ilieș^[138], feciorul său cel mai mare, carele, după moartea lui Alexandru, tatălui său, deaca au stătut domn Țerii Moldovenești, au gonit pe frate-său, Ștefan, și pe maștehăsa să zice că o au înecat. Deci, Ștefan au năzuit la domnul muntenesc^[139], rugându-l să-i dea ajutoriu asupra lui Ilieaș, fratelui său. Așea apoi, Ștefan, luând ajutoriu de la domnul muntenesc, au venit în Moldova, unde i-au ieșit înaintea Iliiaș la locul ce să chiiamă Lolotni^[140], și, dând războiu, au biruit Ștefan pe Iliiaș și l-au scos din țară și au apucat Ștefan domnia țerii. Iar Iliiaș năzui la Vladislav^[141], craiul leșesc, arătându-i strâmbătatea cea făcută de frate-său, Ștefan, și cum, încă viu fiind, tată-său, Alexandru, pe dânsul, ca pe un frate mai mare, l-au fost ales domn țerii; pentru aceea au rugat pe craiu să-i dea ajutoriu asupra lui Ștefan, fratelui său, și să-l așază oștile crăiești în domnia Țerii Moldovei, făgăduind că în viața sa va rămânea neclătit supt poruncile crăiești și ale republicii leșești⁵⁹.

Însă și Ștefan, măcar că cu ajutoriul domnului muntenesc apucasă domnia țerii, nu s-au lăsat cu atâta, ci au trimis și el soli cu daruri scumpe la Vladislav, craiul leșesc, carii, aflând pe craiu la Lancenți, acolo și-au dat solii, arătând craiului și poft<a> de la toată țara, cum primeaște pe Ștefan, și mai bine să ție craiul cu Ștefan, pe carele l-au primit țara, decât cu Iliiaș, carele iaste urât țerii. Și Ștefan să făgăduiaște că va fi credincios craiului și ascultătoriu de poruncile crăiești, cum au fost și tatăl său,

⁵⁹ Vide Mathiam Doghiel, in *Cod. Diplom. Regni Poloniae ad annum 1433*.

Alexandru. Și acolo, prin solii săi, s-au rugat ca în ce au vătămat pe craiu mai pe urmă, înaintea morții sale, tată-său, Alexandru, împretenindu-să cu Sfidrighelski^[142], să iarte craiul; și pagubele ce s-au făcut pe acea vreme în Podoliia, ca un stăpân milostiv, să le lasă. Și, măcar că Iliiaș ținea pe Sofiia, sora craiului, din sfatul boiarilor leșești au ales și au primit să rămâie Stefan la domniia țerii, de vreme ce-l primeaște și țara; și acolo, prin solii lui Stefan, i-au dat craiul, pentru bunăvoința carea arată cătră craiu, și ținutul Șepinului cu Cecunul și cu Hmelovul, iar lui Iliiași i-au dat un ținut unde să șază cu casa sa, neamestecându-să la domniia țerii. Dar Iliiașiu n-au vrut să stea pe socoteala craiului, ci de nou au intrat în țară asupra fratelui său, Stefan, carea înțelegând Stefan, i-au ieșit întru întâmpinare la Dărmănești^[143], în Săptămâna Albă. Dar și acolo au rămas biruit Iliiaș. Ci, și după aceea, Iliiaș nu voia a să așeza, ci tot căuta vreme să mai strângă oști ca să între în țară, care lucru înțelegându-l craiul, au poruncit de l-au prins și l-au așezat în cetatea Sireagiului^[144] cu doamnă-sa, Sofiia, și cu feciorii săi, puindu-i și pază, însă cu cinste. După aceea, au trimis craiul la Stefan-Vodă, de au jurat Stefan înaintea solilor crăiești, în orașiu în Suceava, că va fi credincios craiului. Arătat-au apoi curând Stefan credința și bunăvoința sa cătră leași că, nu după multă vreme gătindu-să tătarii să între în Țara Leșască, i-au lovit Stefan-Vodă și i-au stricat rău, și cetatea Branlavul^[145], carea pe acea vreme era a lui Sfidrighel, o au luat și o au închinat craiului Vladislav⁶⁰.

În anul 1434, Vladislav Iaghelo, craiul leșesc, la un orașiu anume Brodin^[146], acolo aștepta pe oamenii lui Stefan-Vodă și, mâind supt cort pentru ca să asculte privighitorile, fiind primăvara aceea reace, au răcit noaptea și, din răceală, au căzut în friguri cu langoare și

⁶⁰ Idem, *ibidem*. Item Cromer, libr. 20; Stricovski, libr. 16, § 4.

după 17 zile au murit, în luna lui maiu. După aceea au rămas craiu Vladislav III^[147], feciorul lui, la a căruia coronație au fost și oamenii lui Stefan-Vodă⁶¹. Iar în anul 1435 o samă de boiari leșești, priiatini lui Iliiaș, s-au rugat de craiu ca să sloboază pe Iliiașiu de la opreală, dar craiul n-au voit, că-l ajunseasă Stefan-Vodă prin solii săi. Însă, curând după aceea, cu știrea starostului aceluia orașiu, au scăpat Iliiaș din cetate și a treia oară au intrat în Țara Moldovei, de au turburat o parte de țară asupra lui Stefan-Vodă. Ci, ieșindu-i Stefan-Vodă înainte la Podraga^[148], iarăși au fost făr' de noroc Iliiaș, că l-au învins Stefan-Vodă. După aceea, tot într-același an, 1435, la Piperești^[149], a patra oară s-au lovit Iliiași cu frate-său Stefan, ci și acolo Iliiaș au perdat bătaia.

Stefan Iliiaș, 1435^[150]. Vladislav, craiul leșesc, văzând atâta netocmeală și turburare într-acești doi frați pentru domnia țerii, i-au așezat într-acest chip, că le-au împărțit țara în doao: lui Stefan s-au venit Țara de Jos cu Cetatea Albă, Chilia și Teghina^[151], carea acum să zice Bender, iar lui Iliiaș, Țara de Sus cu Hotinul^[152], Suceava și Iașii. După aceasta, făr' de zăbavă Iliiaș au mers la Liov, la craiul Vladislav, împreună cu boiarii săi, de au jurat craiului^[153], fiind de față craiul⁶², că va fi credincios craiului și crăiei leșești și gata la porunca craiului asupra fieștecărui nepriiatin a craiului. Acolo au legat Iliiașiu că va da și bir pe an 100 de cai, 400 de boi pentru treaba conii crăiești, 200 de camene de moron și 400 de băibărace sau haine roșii, însă peaștele și boii numai într-acel an le-au dat Iliiaș-Vodă craiului. Și ținutul Șcepinului, care l-au fost dat craiului lui Alexandru-Vodă, l-au întors Iliiaș-Vodă craiului pentru pagubele care le-au fost făcut tată-său, Alexandru, leașilor

⁶¹ Stricovski, lib. 16, § 1.

⁶² Vide Mathiani Dogiel, in *Cod. Diplom. Regni Poloniae, ad annum 1435*.

când au prădat Colomnia și Sneatinul. Iar craiul au dat lui Iliiaș-Vodă cetatea Haliciul, să-și ție acolo avearea⁶³.

Stefan-Vodă, și el încă, au trimis solii săi cu daruri la Vladislav craiul^[154], făgăduindu-să și el a rămânea supt ascultarea craiului, dar la jurământ nu l-au silit craiul, socotind că Stefan va vrea a trăi cu fratele său, Iliiaș, după cum amândoi s-au fost legat cu jurământ în Cetatea Albă. Iar după patru ani de nou au jurat amândoi domnii craiului cu toată boierimea țerii, și atunci și Stefan au făgăduit că va da craiului 5000 de galbini de aur și 400 de cai, când va trebui craiului⁶⁴.

La anul 1439 au prădat tătarii Țara Moldovei, Botoșeani, și au ars și orașul Botoșeanilor și, după un an, au prădat și Țara de Jos și au ars și Bârladul, și Vasluiul în luna lui dechemvrie.

După ce s-au împărțit frații Iliiaș cu Stefan, cum s-au zis, Stefan, vrând ca să se curățască de fratele său, Iliiașiu, au chemat pe frate-său Iliiaș la sine, poftindu-l ca pe un frate. Iliiaș, nimic rău socotind să pățască, neștiind vicleșugul lui Stefan, fratelui său, au mers la dânsul. Iar Stefan au prins pe Iliiaș și i-au scos amândoi ochii în anul 1444; și au murit Iliiaș, după a cui moarte Stefan au mai domnit cinci ani și l-au prins Roman^[155], feciorul lui Iliiaș, și i-au tăiat capul.

Pe aceste vremi, la anul 1438 și 1439, s-au făcut săbor mare a toată lumea în Țara Tălienească, la Florenția^[156], la care au fost și însuși Ioan Paleolog^[157], împăratul Țarigradului, și Iosif, patriiarhul Țarigradului^[158], cu mulți arhierei și preoți din toată ceata și starea besericească, ca să vază de împărecherile ceale ce era întră Besearica Apusului și întră a Răsăritului și, de va fi cu putință, să facă pace și unire. Deci, după multă întrebare și price, s-au făcut unire și s-au

⁶³ Cromer, libr. 21; Stricovski, libr. 17, § 2.

⁶⁴ Crom., *ibidem*.

iscălit împăratul grecesc, Ioan Paleolog, și toți arhieriei grecești, afară de Marco^[159], arhiepiscopul Efesului. La acest săbor și din Moldova au fost chemat Papa Evghenie IV^[160] pe Grigorie^[161], mitropolitul Moldovei, ci, ajungându-l moartea, nu au apucat a merge, dar au mers următorii lui, adecă Damian^[162], mitropolitul Moldovei, cu Constantin arhipresviterul, carii amândoi s-au și iscălit la unire cu ceialalți episcopi grecești împreună. Iar grecii, după ce s-au întors la Țarigrad, cei mai mulți s-au desunit, rău împărechindu-se întră sine, a cărui împărecheri cap era Marco Efesanul, arhiepiscopul, carele la Florenția n-au vrut să se iscălească; așa s-au împărecheat, cât peste puțintel s-au prăpădit, după cuvântul Domnului, carele zice: „toată împărăția împărecheată nu va sta, ci va cădea!”, cum au căzut și a grecilor în mâna turcilor.

§ 7

DOMNIA LUI ROMAN II ȘI A LUI PETRU III-VODĂ, 1445

După moartea lui Iliiaș-Vodă, au rămas de el un fecior, anume Roman, carele, neputând răbda tirăniia cea făcută de u<n>chiul său, Stefan-Vodă, lui Iliiașiu, tatălui său, s-au vorbit cu o samă de boiari de curte și au prins pe unchiul său, Stefan, și i-au tăiat capul^[163]. Și așa, Roman au apucat domniia țerii, care lucru Petru^[164], feciorul lui Stefan, n-au suferit a-l îngădui, însă, simțind că văru-său, Roman, umblă să-l omoară, i-au căutat atunci să pribejească și au fugit în Țara Ungurească, acolo cerând ajutoriu de la Ioan Huniadi^[165], gubernatorul Țerii Ungurești.

Roman, Petru, 1446. Peste puțintică vreme au venit cu oaste ungurească și au împins pe văru-său, Roman, din țară, după ce un an domnisă, și, așa, în domniia Țerii Moldovenești s-au așezat Petru-Vodă, iar Roman au alergat la Cazimir^[166], vărul său, craiul leșesc, înaintea căruia, arătându-și strâmbătatea cea de Petru făcută, au

cerut mână de ajutoriu. Craiul Cazimir i-au răspuns că, după ce se va pogorî în Țara Rusască, îi va da răspuns, iar când s-au dus Cazimir la Țara Rusască, i-au ieșit înainte la Liov muma lui Roman, mătușa craiului, având cu sine 200 de moldoveani, ajutoriu fiului său, lui Roman, asupra lui Petru. Într-aceaea, Cazimir craiul câteva oști gătisă într-ajutoriu lui Roman, să meargă asupra lui Petru, ci, după ce au înțeles că Roman au murit otrăvit de Petru, s-au pogorât craiul la Camenița^[167], de unde îndată au trimis solii săi la Petru-Vodă, pe Ozdrovoz^[168], voievodul Țerii Rusești, și pe Conețpolski^[169], castelanul Sandomirului^[170], ca să vie însuși Petru-Vodă înaintea craiului să facă jurământ că va fi credincios crăiei leșești și să-i dea pe Mihailo, feciorul lui Sighismund, cneazul de la Litva^[171]. Iar Petru au răspuns solilor crăiești cât e pentru jurământ, cum că iaste gata și înaintea craiului a-l face, dar în Moldova, nu afară, nici în Țara Leșească, pentru că să teame să nu să chiiame cu vicleșug. Iar pe Mihailo să-l dea nu i să cade, de vreme ce au alergat la dânsul ca să nu-și piarză credința și socoteaște că nici craiului nu ar fi cu cinste, iar din țară-l va goni, cum au și făcut, că peste puțină vreme l-au scos din Moldova, de unde, apoi, au mers la tătari, la hanul Crâmului, și mare pagubă au făcut leașilor în Podoliia, și în anul 1449, cu aceiași tătari acel Mihailo împreunându-să, au lovit în țara Sibirului și au luat Starodubul, Novogradul și alte cetăți rusești. Pricina fugirii lui Mihailo din Țara Leșească au fost că, fiind el feciorul lui Sighismund, cneazului Litvei, după perirea lui Vladislav, craiului leșesc, la Varna, și el nădăjduia că va apuca crăiia leșească. Iar după ce au stătut craiu Cazimir, s-au rugat să capete cnezia tătâne-său la Litva, dar, văzând că nimic nu isprăveaște și cunoscând că craiul are ură asupra sa, au fugit la Mazoviia, la socrul său, și, de acolo, la prusi; ci, văzând că nici acolo nu va putea trăi, s-au dus

la Smolensca și de acolo prin Țara Ungurească au venit la Petru-Vodă în Moldova.

Cazimir, craiul leșesc, după acea solie grăbindu-să să meargă în Litva, însă, luând știre de Pătru-Vodă că vine la Hotin să facă jurământ craiului, au trimis craiul patru soli la Hotin, dar craiul n-au așteptat întoarcerea solilor. Petru-Vodă au jurat înaintea solilor leșești împreună cu boiarii săi că vor fi cu credință craiului. Însă, fiind craiul la Camenița, au venit la el soli de la hanul Crâmului, îndemnându-l să rădice războiul asupra lui Petru-Vodă, dar ce răspuns au luat solii hanului nu știm.

Petru-Vodă, după ce au domnit cinci ani, au murit la anul 1450.

După moartea lui Petru-Vodă, au domnit un Stefan-Vodă^[172], carele după un an au murit. Iar după Stefan-Vodă acesta, zic unii că să fie fost domn la Moldova un vodă poreclit Ciubăr^[173], carele doao luni au domnit, ci, cum le-au fost domniia scurtă, și pomenirea le iaste scurtă.

§ 8

DOMNIIA LUI BOGDAN-VODĂ, CARELE SĂ NUMEA FECIORUL LUI ALEXANDRU-VODĂ, 1452

După moartea lui Petru-Vodă și a celor doi domnitori, anume Stefan și Ciubăr, la domniia Moldovei au stătut Bogdan-Vodă^[174], carele să zicea fecior lui Alexandru-Vodă cel Bătrân, ci, pe cum unii zic⁶⁵, a lui Alexandru-Vodă fecior au fost, dar nu din căsătorie legiuită. Acest Bogdan-Vodă în 22 a lui aprilie a anului 1452 s-au lovit cu oștile lui Alexandru-Vodă^[175], carele era prunc rămas de tatăl său, Iliiași-Vodă. Deci, după multă bătaie, au biruit Bogdan pe Alexandru, iar într-această bătaie au perit și

⁶⁵ Stracovski, lib. 40, § 2.

Onciul logofătul, și Costea, și Andronic și alții mulți, și au apucat Bogdan domnia și scaonul țerii^[176], iar Alexandru-Vodă au fugit în Țara Leșască și au cerut ajutoriu de la craiu. Iar craiul, dându-i ajutoriu, au trimis pe Ioan Sinevski cu Țara Rusască și cu Podoliia și au învins pe Bogdan și au apucat Hotinul și Neamțul și Suceava și s-au așezat Alexandru la scaon.

Iar Bogdan-Vodă, înțelegând că s-au întors Ioan Sinevski în Țara Leșască, fără de zăbavă adunând oameni de pretutindene, după multă osteneală și bătaie au scos pe Alexandru din domnie și din țară și iarăși au apucat domnia. Iar Alexandru, întorcându-să în Țara Leșască, de nou au făcut jalbă la craiul Cazimir, pentru care lucru craiul în toată vreme s-au sfătuit cum și la ce cale ar putea pune țara, în carea atâtea amestecături să află. O samă de sfeatnici zicea că mai bine ar fi să ia craiul țara toată supt stăpânirea sa și să scoată domnii din ea și să facă dintr-însa ținuturi și să puie județele sale și ispravnicii săi în ținuturi și lui Alexandru să-i dea în Țara Leșască vreun ținut pentru traiul său. Iar altor sfeatnici nu li s-au părut bun acesta sfat, ci primejdios într-un norod nesuferitoriu de stăpâni străini, afară de aceasta și pentru vecinătatea turcilor, carii acum luase supt stăpânirea lor Bulgaria și țermurile Dunării și zicea că mai bine iaste să se apere de după păreatele altora decât de după al său, că mai bine iaste cu puteare și cu primejdie străină să se apere de un vrăjmașiu putearnic, cum iaste turcul. Acest sfat și craiului, și celor mai mulți au plăcut, și, așa, pe o samă de boiari moldoveani, carii pe acea vreme să afla în Țara Leșască cu Alexandru-Vodă, aleaseră și le dădură oști, peste care mai-mare era Ozdrovoz Conetpolski^[177], care de nou să ducă pe Alexandru în scaonul țerii. Deci au intrat în Moldova trei taberi mari de oști: moldoveanii cu Alexandru-Vodă, altă tabără era podoleani cu Bucetki^[178], altă tabără, leșască, cu Conetpolski. Toți acestea au trecut

Nistru la Hotin, supt cetate, carea era în mâinile oamenilor lui Alexandru, iar Bogdan-Vodă era atunci la Lipovăț. Leașii, deac-au înțeles de el, au vrut să treacă Prutul, să dea bătaie. Dar Bogdan, socotind că nu le va putea sta în contră, s-au dus la strâmtori, ca să poată trage pe leași la strâmtoare, și, zăbăvind, să-i flămânzască. Așa i-au purtat din loc în loc pân' la apa Bârladului, iar el tot pădurile ținea și trimetea soli că-i voia să se pleace craiului și, până va veni Alexandru mai la vârstă (că era numai de 15 ani), să ție Bogdan scaonul țerii, fâgăduind că va da în tot anul bir craiului; și daruri multe fâgăduia, numai craiul să-l apere de turci. Leașii, crezând aceaste cuvinte a lui Bogdan, au lăsat să fie după pofța lui și oștile s-au întors spre Țara Leșească, iar Bogdan să ascundea, să-i poată undeva vâna. Dar simțind leașii din oamenii lui Alexandru, carii le zisease să nu se încrează lui Bogdan, ci să se păzască, dar leașii nu băga samă de zisele aceastea, până ce au fugit un diiac a lui Bogdan la oastea leșască de le-au spus. Atunci, boiarii lui Alexandru sfătuia pe leași să scape de meșteșugul lui Bogdan, că în pădure puseasă Bogdan oaste, ci leașii n-au vrut să asculte de boiarii moldovenești, carii bine-i învăța, și au intrat să treacă prin pădure și și-au trimis înainte carăle cu parcălabul de la Hotin și, cu dânsul, toți moldoveanii și podoleanii.

Deci, când era la mijlocul pădurii, au făcut năvală oastea lui Bogdan la carăle leașilor, ci, apărându-se, leașii abii au scăpat, cu multă pagubă și perire; iar vrând și ceaialaltă oaste leșească să între, s-au ivit atunci Bogdan cu toată oastea și fu călărime cu pedestrime multă. Leașii, văzând aceasta, s-au tocmii la bătaie și au băgat în mijloc pe Alexandru și s-au bătut mai înainte de apusul soarelui, până ce au înnoptat, perin<d> de amândoaș părțile, până s-au înglotit pedestrimea, carea au făcut la strâmtori multă moarte, tăind cu coasele vinele cailor. Hatmanii leașilor, vrând să îmbărbăteaze pe ai săi, și-au pus și ei capetele,

ales Petru Ozdrovici și Nicolae Porovan și Mihai Buceați; și ar fi fost biruința a lui Bogdan-Vodă de nu ar fi dat ajutoriu moldoveanii lui Alexandru-Vodă, carii trecuse pădurea cu podoleanii cei trimiși cu carăle; aceia s-au întors înapoi de au dat inimă celor peritori și așa au înfrânt pe oastea lui Bogdan, de au dat dosul și au început a fugi și au umplut pădurile; și așa, cu vitejiia moldoveanilor, au biruit leașii. Mulți aleși oameni au perit în bătaia aceea; leași: Nievoierski, Biescovski, Davidovski și alții.

Iar cu toate acestea, Alexandru, cunoscând că nu se va putea așeza în domnie, că măcar că atunci înfrânseasă pe Bogdan, vrăjmașul său, însă nicio pagubă nu i-au făcut, că măcar că să răsipisă oamenii lui Bogdan prin pădure din bătaia aceea, dar tot nu au pierdut, ci de nou s-au strâns și tabără au pornit să lovească pe leași, că-i știia slăbiți de tot, care lucru înțelegându-l leașii împreună cu Alexandru și văzându-se de tot slăbiți și făr' de ajutoriu, măcar că de o dată bătusă pe Bogdan, iar că-l vor bate și a doua oară nu era nădejde, așa, Alexandru, văzând că nu-i slujeaște norocul, nu s-au apucat de scaon, ci cu toată oastea leșească s-au tras cătră Țara Leșească^[179].

Iar Alexandru, după ce s-au întors în Țara Leșească împreună cu mumă-sa, doamna Mariia, de nou s-au dus la Cazimir craiul, rugându-să să-i dea ajutoriu, ci, craiul, ca să se mântuie, au zis că va socoti și se va sfătui.

Bogdan-Vodă, 1454. Bogdan, văzându-să curățit de vrăjmașii săi, s-au așezat în scaon, dar, du<pă> doi ani a domniei lui, un Petru^[180], carele era cu Alexandru fecior de după gard a lui Alexandru-Vodă cel Bătrân, acesta, îndemnat de Alexandru, făr' de veaste au intrat în Moldova și, zicându-să fecior de domn, au aflat pe Bogdan-Vodă beat și l-au omorât și cu vicleșug despre Alexandru-Vodă au apucat scaonul Țerii Moldovenești, și îndată au pus gând cum ar putea cu vicleșug să omoară pe Alexandru,

cum unii scriu⁶⁶. Iar alții scriu că, după ce doi ani au domnit Bogdan-Vodă, au venit fără de veaste Petru, Aaron poreclit, și au aflat pe Bogdan-Vodă la sat la Răușeanii din Jos și l-au lovit vineri, în 17 zile a lui octomvrie, în răvârșatul zorilor, și acolo, tăind capul lui Bogdan-Vodă, au stănut domn Moldovei Petru Aaron în anul 1454^[181].

Petru-Vodă, 1454. Alexandru-Vodă, văzându-să înșelat de Petru Aaron, de nou s-au rugat craiului Cazimir de i-au dat ajutoriu asupra lui Petru-Vodă, și, cum zic unii, oștile leșești au așezat pe Alexandru-Vodă în scaonul domnesc al Moldovei, iar alții scriu că au venit Alexandru cu oaste asupra lui Petru Aaron și au avut războiul la Movile, ci norocul nici aici n-au slujit lui Alexandru-Vodă, că au fost biruit de Petru. Deci, Alexandru, văzând că au perdut războiul, au fugit la Cetatea Albă și acolo și-au sfârșit viața. Iar unii zic că în Țara Leșească au fugit, unde, otrăvit de Petru Aaron, au murit^[182]. Și așa, Petru-Vodă au fost domn al Moldovii, carele după aceasta în vro câteva rânduri au trimis la Cazimir, craiul leșesc, ca să-l primească supt apărarea sa.

Acest Petru-Vodă, după ce au luat răspuns de la leași că nu-l pot ajuta, fiindcă sânt cuprinși cu bătaia carea o au cu prusii, temându-să de groaznică putearea turcească, au trimis soli la împăratul turcesc Mahomet al Doilea, carele la anul 1453, după ce în 50 de zile au bătut Constantinopolul, în 28 a lui maiu l-au luat și au făcut sfârșit Împărăției Grecești^[183]; la acesta au trimis soli Petru-Vodă, din sfatul boiarilor săi, ca să aibă pace cu el, făgăduindu-i haraciu pe an 2000 de galbini^[184]. Doi ani au domnit Petru Aaron-Vodă și apoi au fost gonit de Stefan cel Mare, carele după el în domniia Moldovei au urmat, cum mai jos vom zice.

⁶⁶ Martinus Cromerus, *De origine et rebus gestis Polonorum*, lib. 22, anno 1451.

§ 9

DOMNIA LUI ȘTEFAN-VODĂ CEL MARE, 1456

După ce Petru-Vodă Aaron doi ani au domnit, s-au rădicat din Țara Muntenească Ștefan-Vodă, feciorul lui Bogdan-Vodă, cu mulțime de oaste muntenească și moldovenească, și au intrat în Moldova, mergând către Suceava, unde era scaonul domnesc. Iar Petru-Vodă i-au ieșit înainte pe Siret, la Doljești^[185], la cină, și s-au lovit în zioa de Joi-Mari, în 14 zile a lui aprilie, în anul 1457, și au biruit Ștefan pe Petru-Vodă. Însă Petru-Vodă nu s-au lăsat cu atâta, ci de nou s-au rădicat și iar s-au lovit cu Ștefan-Vodă la Orbic^[186], dar iarăși au biruit Ștefan pe Petru, și unii scriu că Ștefan au prins pe Petru-Vodă și l-au omorât, iar alții zic că Petru-Vodă dintru această bătaie viu au scăpat și au fugit în Țara Leșească, cum să va arăta unde vom grăi de bătaia lui Ștefan-Vodă cu Matiaș, craiul unguresc.

După ce au biruit Ștefan-Vodă pe Petru Aaron-Vodă, s-au adunat boiarii țerii, mari și mici, și alții mulți din toată ceata și starea, și Teoctist mitropolitul^[187], și preoți, și călugări la locul ce să chiiamă Direptate^[188], și, cu voia tuturor, l-au rădicat domn și l-au uns domn Teoctist, mitropolitul țerii, și acolo au luat Ștefan-Vodă steagul domniei Țerei Moldovei și au mers la Suceava, la scaonul domniei. După aceea au făcut rânduială bună în oaste și au pus mai-mari și povățuitori în oaste. Iar când au fost anul 1461, s-au rădicat cu toată putearea sa și, trecând în Ardeal, au prădat Țara Săcuienească și nime n-au fost care să-i stea în contră și cu multă pradă s-au întors la scaon^[189].

În anul al șeptelea al domniei sale, Ștefan-Vodă, însurându-să, și-au luat muiare pe Evdochia, fata lui Simeon, împăratului muscăesc^[190].

La anul 1465, au pornit Ștefan-Vodă cu oaste către Marea Neagră, ca să răscumpere cetățile de pe margin<e>, ce le luoașă turcii și tătarii, și au început a bate cetatea

Chilia, carea după doao zile o au luat, și, de acolo, mergând la Cetatea Albă, și aceasta o au luat, în care cetăți puind părcălabi pe Isaie și pe Buhtea și rânduind toate ceale trebuincioase, s-au întors la Suceavă^[191].

În anul 1466 au început Ștefan-Vodă a zidi mânăstirea Putnei^[192].

§ 10

BĂT<A>IA LUI MĂTIIAȘ, CRAIUL UNGURESC,
CU ȘTEFAN CEL MARE, DOMNUL MOLDOVEI

Trei era carii să sfădea pentru domnia Țerii Moldovei: Petru Aaron-Vodă, Berindei^[193] și Ștefan-Vodă. Pe cei doi dinnainte Ștefan-Vodă i-au gonit din țară și singur au stătut domn Moldovei. Aceia au trecut în Țara Leșească și au cerut ajutoriu de la craiul Cazimir asupra lui Ștefan-Vodă, dar craiul au răspuns că mai dinainte are legat prieteșug cu Ștefan și, pentru aceaea, niciun ajutoriu nu le poate da. Deci, văzându-se ei lipsiți de ajutoriu leșesc și fiindcă Mătiiășiu^[194], craiul unguresc, iaste mănios pe Ștefan-Vodă pentru că întrasă în Ardeal și prădasă Săcuimea, au trecut în Țara Ungurească la Mătiiăș craiu, de carele s-au rugat să le dea ajutoriu, ba, mai vârtos, îndemnând pe craiu ca să rădice războiu asupra lui Ștefan-Vodă. Mătiiăș craiu, și mănios fiind pe Ștefan-Vodă, și sumeșindu-să pentru nește biruințe ce făcusă asupra turcilor, și având poftă să puie și Țara Moldovei supt stăpânirea sa, că de multe ori să lăuda cum că biruințele care le face Ștefan-Vodă cu putearea lui Mătiiășiu craiu le face, și zicea că Ștefan-Vodă iaste ispravnic pus de dânsul, pentru aceasta, acum având bun prilejiu a să scula asupra lui Ștefan, pricinuind că vrea să puie îndărăpt în scaon pe Petru-Vodă cel gonit de Ștefan, au adunat oaste ungurescă 40. 000, cu carea au purces în Moldova, povătuindu-o însuși craiul Matiiăș. După ce au trecut Mătiiăș cu oastea munții, au trimis sol la Ștefan-

Vodă să vie să i să închine, iar Stefan-Vodă n-au primit solia lui Matiaș craiu. Deci, pornind craiul Mățiaș pe apa Totruși^[195], de acolo au mers drept la Roman, unde șese zile au odihnit și, prădând Romanul, apoi l-au aprins. De acolo cu toate oștile sale au tras drept spre Suceava, toate prădând și arzând. Stefan-Vodă, măcar că avea ajutoriu și de la craiul leșesc, tot să temea a sta și a să lovi cu oștile la câmp larg, ci aștepta să poată lovi pe unguri la strâmtoare. Iar Matiaș craiu, nevrând să lasă niciun unghiu de țară neprădat și nestricat de oamenii săi, s-au abătut spre apa Moldova, la oraș la Baie, unde, sosind cu oastea sa, nu avea nicio grijă de Stefan-Vodă, socotind că lui Stefan <i>și</i> iaste foarte frică și fuge de pe locurile unde merg ungurii; pentru aceea au slobozit oastea la beuturi și la pradă. Iar Stefan-Vodă, după ce au înțeles că s-au abătut Mățiaș craiu spre Baie, socoti vreme bună și loc mai strâmt a fi să lovească pe Mățiașiu craiu. Deci, îndată la apusul soarelui au pornit de la Suceava toată oastea, călărimea și pedestrimea și însuși Stefan-Vodă, și, ajungând la Baie, au aflat pe unguri adormiți, beți și fără de grijă, în somnul cel dintâiu, fiind întunecarec, când toate să par mai groaznice și mai înfricoșate. Atunci îndată au intrat oastea lui Stefan-Vodă în oastea lui Mățiașiu craiu. Ungurii, despre o parte, văzând focul preste sine, că aprinseasă Stefan-Vodă orașul, și, despre altă parte, pe ostașii lui Stefan-Vodă tăindu-i și ucigându-i, nu știia ce să facă, fără numai cine cum și încâtro putea pleca fuga, ca într-acest chip să-și poată mântui viața și, care cum scăpa, nu să mai întorcea, ci da prin munți să scape, dar anevoie putea scăpa și pe acolo, de vreme ce Stefan-Vodă puseasă pe la potece oameni cu arme și cu topoară. Însuși Matiaș craiu au fost în primejdie să piară, dar, cu trei rane rănit, abia au scăpat peste munți, având povață pe un moldovean. Perit-au atunci 10. 000 de unguri și au perit și Berindei-Vodă, iar Petru-Vodă au scăpat în Țara Leșescă^[196].

Stefan-Vodă, după această biruință, îndată au trimis solii săi cu daruri și dobânda sa la Cazimir, craiul leșesc, mulțemindu-i de ajutoriu și rugându-l ca și de aci înainte să-i fie întru ajutoriu.

Bonfinie, istoric unguresc și curtean de a lui Mătiiș craiu, nu primeaște această biruință a lui Stefan-Vodă asupra lui Matiiș craiu, ale căruia el laude scrie, ci, împrativă, laude spune de Mătiiș, ca într-acel chip să acopere rușinea stăpânului său. Iar Ișfanfie^[197], scriitoriu ungur, luminat mărturiseaște biruința lui Stefan-Vodă cea asupra lui Matiiș craiu făcută⁶⁷. Așa și scriitorii leșești mărturisesc că pe Matiiș, craiul unguresc, l-au bătut Stefan-Vodă, domnul Moldovii⁶⁸.

Mătiișiu craiu, după aceasta, pururea gândea cum să-și poată izbândi asupra lui Stefan-Vodă și să-și acopere rușinea că l-au învins Stefan. Deci, după ce au scăpat în Ardeal, au pus vina pe ardeleani, ca cum ei s-ar fi ajuns cu Stefan-Vodă, și au luat de pe ardeleani 400 000 de florini, cu care bani noao oaste au adunat, cu carea să meargă asupra lui Stefan-Vodă⁶⁹.

1469. Stefan-Vodă, vrând să-și izbândească strâmbătatea ce-i făcuse unгурii, numai cu 1000 de călărași au intrat în Ardeal și ca un vifor iute au străbătut toată Săcuimea, o au prădat și o au ars (bine au zis un poet: „Când nebunesc împărații, piiare norodul”).

Iar văzând Mătiișiu craiu că nimic nu poate strica lui Stefan-Vodă și socotind și putearea turcească, carea cu sabiia scoasă la spatele și a Țerii Ungurești, și a Moldovei sta și să bucura de împărechearea acestor doi domni, au trimis Mătiiș craiu la Stefan-Vodă cu daruri soli pe Dominic, prepositul de la Alba, pe Gaspar de Otvan și pe

⁶⁷ Nicolaus Istvanfi, *Histor. de rebus Hungaricis*, libro IV.

⁶⁸ Martinus Cromerus, *De origine et rebus Polonorum*, libro 27, Dlugos, lib. 13.

⁶⁹ Joanes Dlugos, lib. 13, anno 1467.

Mihail de Peșt<a> ca să se împace, făgăduindu-i că-l va ajuta împotriva turcilor. Deci Stefan-Vodă încă lezne s-au plecat la pace și au făcut pace cu Mătiiășiu craiu, carele au dat lui Stefan-Vodă doao cetăți în Ardeal, Ciceul și Cetatea de Baltă⁷⁰.

După ce Stefan-Vodă au făcut pace cu Mătiiăș craiu, trimis-au și Cazimir, craiul leșesc, soli la Stefan-Vodă, anume pe Dobieslav Beșovski, castelanul Belzului, și pe Stanislav Tatenski, feciorul lui Stefan Voievod, castelanului de la Cracău, întărind preteșugul craiului cu Stefan-Vodă și adăogând și aceasta, ca Stefan-Vodă făr' de știrea craiului asupra nimărui să nu să oștească, iar craiul pe niciun nepriiatin a lui Stefan-Vodă să nu primească supt apărarea sa.

Această pace și legătură cu Cazimir, craiul leșesc, după doi an<i> Stefan-Vodă iarăși cu jurământ o au întărit înaintea solilor leșești⁷¹.[...]

ISTORIIA BESERICEASCĂ A EPISCOPIEI ROMÂNEȘTI DIN ARDEAL.

Acum întâiu culeasă și scrisă de p<ărintele> Samuil Clain
din Sad, ieromonahul din Mânăstirea Sfintei Troiță din
Blajiu
TOMUL IV

Samuel Klein,
Historia Valachor<um>
TOM IV
[...]

PARTEA A 7-A DESPRE CREȘTINĂTATEA ROMÂNILOR

⁷⁰ Idem, eodem libro, anno 1475.

⁷¹ *Videri possunt*, apud Mathiam Dogiel, in *Codice Diplomatico Regni Poloniae*.

§ 1

ÎNCEPUTUL CREȘTINĂȚII ROMÂNILOR

Credința creștinească de la propoveduirea apostolilor în toate ținuturile, provinciile și cetățile Împărăției Romanilor au străbătut încă și în ținuturile romanesti, precum în toate alte țări, foarte mulți; încă în veacul dintâiu și al doilea al beserecii creștinești, creștini au fost atâta, cât împăratul Traian zece mii de ostași, pentru că n-au vrut să tîmâiază idolilor, le-au trimis surgune în Armeniia. Ba încă, împăratul Traian, văzând că atâta să înmulțesc creștinii, au poruncit mai mult pe creștini să nu-i gonească, nici pentru creștinătate să nu-i omoară, că, cu cât mai tare să nevoia păgânii să piarză creștinătatea, cu atâta numărul creștinilor mai mult creștea, cât foarte adevărat au zis Tertulian că sângele mucenicilor iaste sîmînța creștinilor. Atunci, adevărat la începutul beserecii creștinești, când în toată Împărăția Romanilor să lățea și sporea creștinătatea, și în Dacia au străbătut credința lui Hristos, că era aceasta provincie romană, în carea, cum în locul său s-au zis, împăratul Traian colonii și leghioane romane au așezat. Mai ales și anume cum că pe vremea cea de la începutul beserecii creștinătatea au fost străbătut în Dacia mărturie iaste Tertulian, de pe acea vreme scriitoriu, carele așa scrie^[198]: „Locurile ceale supuse lui Hristos sînt, în ținuturile, a sarmatelor, a dachilor, a neamților și a schitilor, întru care locuri în toate împărățește numele lui Hristos, Cel ce au venit”⁷². Asemenea și Orighen mărturisește. Ba încă, cu mult mai înainte de Tertulian, Sfântul Pavel, apostolul, nu fără de roadă însuși au propoveduit până la Iliric pre Hristos. A Iliricului și vecină, și parte au fost Dacia, dintru care putem cu bună dreptate închiia că

⁷² Tertulianus, *Adversus Judæos hæc habet*: „*Loco Christo subdita sunt inter alia, Sarmatoum, Dacorum, Germanorum et Scythorum, in quibus omnibus locis Christi nomen, qui jam venit, regnat*”.

romanii, lăcuiitorii Dachiei, ca nește romani, împreună cu alți romani și multe neamuri din Împărăția Romanilor au cuprins credința lui Hristos, așa că acum, pe vremea împăratului Constantin cel Mare, adică pe la anul 313, mai multe scaune episcopoești întru amândoa Dachie au fost, cum luminat să veade din titulu epistoliei Săborului de la Sardichia, cetății Dachiei ceii Noao, în care să pun și episcopii Dachiei⁷³ [199].

§ 2

ROMÂNII ÎN SUTA A PATRA DE LA HRISTOS ERA CREȘTINI.

Cum că românii de la începutul besearicii creștinești s-au creștinat să dovedeaște și dintru aceasta, că nimene și niciun scriitoriu nici vremea în carea s-au creștinat, nici pe propoveduitoriu carele i-au creștinat nu-l scriu anume și deosebi, iară scriu cum că împăratul Constantin cel Mare, după ce pe la anul 312 au luat schiptrul Împărăției Romanești, toată nevoița și-au pus ca din toată Împărăția Romană să sterpească idololatriia și să bage credința lui Hristos și, cu cât mai vârtos să poate creade că au făcut aceasta în Dachia, patriia sa, în carea și el și maică-sa, Elena, s-au născut⁷⁴.

Iar mai chiar, ba tocma luminat, să adeverează cum că pe aceale vremi românii, lăcuiitorii Dachiei, au fost creștinați, din legile care împăratul Constantin în anul 316, iunie 7, le-au dat pentru ca în Dachia să se sterpească de tot idololatriia și să bage credința creștinească, din care legi mai sus-numitul împărat una o au îndreptat cătră Pro-

⁷³ Refert Theodoretus scriptum *Concilii Sardicensis* in hæc verbis: „*Sanctum concilium ab episcopis Romæ, Hispaniæ, Italiæ, Juliæ, Campaniæ, Calabriæ, Africae, Sardiniae, Panoniæ, Mysiæ, Daciæ, Dardaniæ et Daciæ Inferioris*” etc.

⁷⁴ Vezi Partea a 2-a, § 13.

toghen, episcopul Dachiei, carea cuprinde cum că de mult s-au îngăduit ca în besearica catolicească domnii să-și poată slobozi robii săi, numai această slobozenie să se facă înaintea episcopilor ori prin ce scrisoare. Așadar, pe vremea împăratului Constantin, la anul 316, în Dachia era creștini și era episcopi^[200].

Să adeverează și din Săborul Întâiu a toată lumea de la Nicheia, care s-au făcut în anul 325, în care săbor din Dachia au fost episcopi Marcu mitropolitul și Protoghen^[201]. Prin acest mai de pe urmă s-au trimis faptele Săborului de la Nicheia în Dachia și în provinciile ceale hotărâșe⁷⁵. Era, dară, creștini în Dachia și episcopi creștinești. Mai mult să adeverește aceasta și din Săborul de la Sardichia^[202], la care din Dachia au fost episcopi minunatul Protoghen, Gaudentie din Dachia, de la Nais. Naisul era orașiu în Dachia Noao, carea să zicea Dachia lui Aurelian; într-această cetate s-au născut împăratul Constantin cel Mare. Fost-au încă la Săborul de la Sardichia și Vitalie, episcopul din Dachia Ripensi de Acvae. Ad Acvae era cetate în Dachia Veache, dincoace de Dunăre, cum airea am arătat⁷⁶. Fost-au și episcopul Calv dintr-aceaeși Ripensi Dachia, din cetatea carea să zicea Castrum Martis⁷⁷. Aceaeși să adeverează și din titlul epistolei Săborului de la Sardichia cătră episcopii tuturor besearicilor catolicești, în care să pun și episcopii a amânduror Dachiiilor⁷⁸. Din ceale mai sus pomenite, destul de luminat și decât lumina cea dintr-amiazăzi mai chiiar să veade cum că românii în Dachia, și dincoace, și dincolo de Dunăre, în veacul al doilea și al treilea și al patrulea au fost creștini, creștinați odată cu alți romani din Împărăția Romanilor. Atanasie, în epistola cătră episcopii Eghiptului

⁷⁵ Apud Harduinum in *Actis conciliorum*.

⁷⁶ Procopius Cæsariensi, *De ædificiis*.

⁷⁷ Vide *Acta concilii Sardicensis*.

⁷⁸ Refert: Theodoretus, *Scriptum hoc Concilii Sardicensis*.

și a Libiei, întră cei mai vestiți și în credință stătornici episcopi numără pre Silvestru și pre Protoghen din Dachiia. Și după aceste vremi pururea episcopi au fost în Dachiia, unde, pân' la venirea bulgarilor, limba latinească era limba vulgaris, adecă care norodul o grăia⁷⁹ [203]. În Săborul de la Efes^[204], în anul 431, la epistola cea cu puținel mai înainte de începutul Săborului scrisă cătră Sfântul Chiril și cătră Iovenal, episcopul de la Ierusalim, întră alți mai mulți episcopi să iscălește Iolian, episcopul Dachiei⁸⁰.

În anul 530, Iostinian împărat, carele stăpânea Dachiile, și cea Veache, și cea Noao, că încă bulgarii nu venisă în părțile aceastea, cetatea Ahrida, în carea s-au născut el, era această cetate în Misiia, carea au fost Dachiia cea Noao a lui Aurelian; această cetate de la numele său împăratul Iostinian Iostiniana o au numit și o au rădicat la exarhie și, după aceea, și patrierșia de la Ohrida s-au zis; această cetate în anul 530 la acea vrednicie rădicându-o, Iostinian împărat au supus arhiereului ei⁸¹ pe episcopii dintr-amândoa Dachiile. Creștini, dară, era lăcuitarii Dachiei deac-au avut episcopi. Și cine va creade cum că, după ce împărații romanilor s-au făcut creștini și oamenii din Împărăția Romanilor au cuprins credința lui Hristos, numai Dachiia, aproape provinție de Scaonul Împărătesc, să fie rămas necreștină?

Și cum ar fi putut rămânea necreștinați românii din Dachiia când alte neamuri varvare, care venisă și să așezase în Dachiia, s-au creștinat, cum au fost gotii, a căroră episcopi din veacul al treilea și al patrulea îi avem, din carii unii tocma în Ardeal, în orașul care să chema

⁷⁹ Michael Le-Quien, in *Oriente Christiano*, tom. I, agente de provincia Mœsiæ Inferioris.

⁸⁰ Apud Harduinus, ubi de *Concilio Ephesio* agit.

⁸¹ Anno 530 Diploma dedit Iustinianus imperator Belisario Consule mense Augusto, indictione XIV, quo episcopos subjecti primati Justinianæ primæ.

Zarizaghetuza au fost, cum mai jos vom arăta, unde de episcopii Ardealului vom grăi?

Afară de ceale mai sus-zise, aflăm în Dachiia în veacul al patra și mucenici a fi fost⁸², întră carii vestit au fost unul, cătră anul 372, Sfântul Nichita, a căruia pomenire besearica românească o face în 15 a lui septemvrie; altul au fost Sfântul Sava, preot, care au fost muncit de Atarid, domnul gotilor, și mai pe urmă înecat în râul Museus, care râu iaste în Țara Românească, și astăzi să cheamă Mușov, nu departe de Târgoviște și curge pe la Râmnic⁸³ [205]. Muncit au fost acesta și omorât în 12 zile a lui aprilie în anul 372, ale căruia moaște apoi s-au dus în Capadochiia, le-au trimis deregătoriul și tribunul romanesc Iulie Soran, rugat fiind de Sfântul Vasilie cel Mare^[206]. Și, cum am zis, mulți alți mucenici au fost în Dachiia pe vreamea aceasta, munciți de craii și de domnii gotilor, carii pe acea vreame să așezasă în Dachiia, de unde și Dachiia să zicea atunci Gotiia⁸⁴. Așea, pe vreamea împăratului Grațian, 26 de mucenici au fost arși în Dachiia din porunca craiului gotilor, dintră carii doi au fost preoți și unul călugăr, a căroră pomenire besearica o face în 20 de zile a lui martie.

Gotii, întrând în Dachiia, multe nevoi au făcut românilor și, pentru credința creștinească gonindu-i până ce și ei s-au făcut creștini, măcar că și după aceea liniște n-au fost, de vreame ce, împărățind la Constantinopol Valens, împărat arian, și dintră goti cea mai mare parte s-au făcut ariană și, mai pe urmă, rădicându-să gotii din Dachiia, au trecut în Italiia la anul 400⁸⁵.

⁸² Vide Theodoricum Ruinart in *Actas martyrorum*.

⁸³ Idem, *ibidem*; vide et Papebrochium et Cl. Fleurium, in *Histor. Eccl. ad annum 372*.

⁸⁴ Vide: Carolum a Sancto Paulo in *Geographia sacra*, liber 8, et quæ nos retulimus, parte 2, § 13.

⁸⁵ Vide: part. 2, § 13–14.

§ 3

SFINȚII NICOLAE, NICHITA ȘI IOAN GURĂ DE AUR;
CE AU FĂCUT ÎN DACHIIA.

Sânt unii carii scriu cum că românii din Dachiiia s-au întors la creștinătate prin Sfântul Nicolae, episcopul de la Mira Lichie, pentru facerea de bine carea acel sfânt părinte o au făcut cu trei feate sărace, a căroră tată, neavând cu ce să le înzăstrează, socotea să le sloboază la curvie, ca doară întru acesta chip și-ar căpăta ceva. Sfântul Nicolae, înțelegând acest sfat urât al tatălui featelor acelora și vrând să oprească o făr' de lege și un păcat mare ca acela, noaptea pe fereastră au aruncat o sumă de bani în casa omului aceluia, și aceasta în trei rânduri au făcut, adecă fieștecărie feate dându-i zeastre, și așa au mântuit pe feate de păcat. Această facere de bine înțelegându-o, norodul, mișcat de atâta dragoste a sfântului arhieru, și credința lui, și învățătura au primit⁸⁶. Ci această poveaste, fiindcă niciun temei în scriitorii cei vechi nu are, ca un lucru scornit numai din capul unora, departe de la vremile Sfântului Nicolae, să lapădă și niciun crezemânt n-are^[207].

Fost-au și Sfântul Nichita de loc din Dachiiia, episcopul Ramesiei în Dachiiia, osibit de Sfântul Nichita mucenicul, carele, cătră anul 397, mare mulțime de goti și de besi, carii pe la hotarale Dachiei lăcuia, au creștinat, de unde și apostolul lor s-au zis⁸⁷. Dar acesta nu pe români, a căroră el era uns episcop, ci pe neamurile ceale varvare care era în Dachiiia mai cu samă pe la hotarale Besarabiei, de cătră Țara Tătărăscă, cum era besii și getii și schitii, că, deaca el

⁸⁶ Quod Valachi a S. Nicolao sint a fide Christi conversi, ut supra dictum est apud quendam P<atrem> Benedictinum in libello quodam cujus tituli uti et nomini auctori non amplius recorder.

⁸⁷ Baronius ad annum 397 martylogium romam die 7 Januarii S. Paulinus coetaneus et amicus S. Nicetæ in carminibus quibus laudes S. Nicetæ celebrat Joannes Bolandus ad diem 7 Januarii.

au fost episcop în Dachii, atunci era creștini, cum și însuși Nichita au fost român, din părinți români născut și creștinește crescut. Deci, mai mult să se îmblânzască sălbătăcitele aceale varvare neamuri^[208] și ca credința creștinească mai țapene rădăcini să facă, și mănăstiri au făcut, și ceate de călugări⁸⁸.

Dositei, patriarhul Ierusalimului, în Cuvântul cel înainte, în *Bibliia* românească cea tipărită în București la anul 1688, cătră Șerban Cantacuzen, domnul Țerii Românești, zice cum că românilor le-ar fi propoveduit credința creștinească Sfântul Ioan Gură de Aur^[209], carele au murit pe la anul 405. Adevărat iaste, cum scrie istoricul Sozomen, că Sfântul Ioan Gură de Aur au învățat pe lăcuitorii Nistrului, care iaste apă despărțitoare întră Moldova și întră Țara Tătărască; pe lăcuitorii acestiia, carii era schiti, goti și alte neamuri varvare, au învățat Sfântul Ioan Gură de Aur, iar nu pe dachii romani carii, cum mai sus s-au arătat, de demult avea episcopi și era creștini.

§ 4

DIN OBICEAIURILE ȘI DIN VORBA ROMÂNILOR
SĂ ARATĂ CÂT DE DEMULT S-AU CREȘTINAT ROMÂNII.

Ci și din obicinuița și din cuvintele cu care norodul românesc unele sărbători și lucruri sfinte le numeaște, luminat să arată cum că românii cu mult mai înainte de venirea bulgarilor s-au creștinat. Așea sânt la norodul românesc: botez, besearică, cumenecătură, Sânt Văsiu, Sânt Georgiu, Sânt Geane, Sânt Petru, Sânt Ilie, Sântă Mărie, Sânt Medriu, Sânt Nicoară, Crăciun, duminică, sărbătoare, Păreasimi etc. Aceaste cuvinte arată că românii au fost creștini cu mult mai înainte de bulgari, de vreme ce numai la norod sânt aceastea, care, de ar fi fost românii

⁸⁸ Paulinus ad Joannes Blandus, *ibidem*.

bulgari sau împreună cu bulgarii odată s-ar fi creștinat, ar grăi cuvintele care le grăiesc bulgarii și cu aceale cuvinte ar numi și aceaste sărbători și lucruri cum vedem că le numesc cărturarii românești de când au luat, în vremea când era una și supt o stăpânie cu bulgarii, limba și cărțile bulgarilor în besearică, că aceastea zic: Sfeati Nicolae, Sfeati Gheorghie, precestanie, praznic etc., cu cuvinte bulgărești, care cuvinte din cărțile slovenești care le cetea în toate zilele în besearică le-au luat, iar norodul cel necărturariu și prost, care nu știa ceti cărți slovenești, ținea cuvintele care de la mai-marii săi din vreme în vreme le-au fost apucat. Nici să poate zice că aceaste cuvinte le-au avut românii încă nefiind creștini, că aceastea sânt cuvinte ale lucrurilor sfinte creștinești, care nu numai nu le-au avut în obicinuință necreștinii romani, ci încă să și scârbea a le auzi. De unde luminat să veade că românii de la începutul besearicii creștinești, împreună cu romanii, părinții lor, s-au creștinat și nu de la bulgari, nici de la romanii păgâni au luat aceaste cuvinte, ci de la romanii cei creștini, că romanii cei păgâni dumineca o chema Zioa Soarelui; așa, romanii păgâni nu știa ce e cumenecătura creștinilor, nici pe Sfântul Ilie, Gheorghie, Vasilie etc., ci numai romanii cei creștini știa aceastea, care până astăzi în norodul românesc rămân și, măcar fiind supt stăpânirea altor limbi, ba încă și în besearică și în ceale sfinte primind limba slovenească și cei cărturari numele slovenești ale acestor lucruri sfinte grăindu-le, norodul părințeștile obicinuință, care de la început le-au avut, nu le-au părăsit^[210].

§ 5

STATUL ROMÂNILOR ÎN DACHIIA

După ce osibite și multe fealiuri de limbi și de neamuri varvare au călcat Dachiia, hunii, ghepidii, avarii, gotii,

bulgarii și ungurii, pe românii de acolo mult și cu multe nevoi i-au îngreoiat, cum de obște să întâmplă neamurilor celor supuse, că și la sărăcie au ajuns și nebăgați în samă și învățătura le-au căutat să o părăsască și limba să și-o strice și să înveață cea barbară a stăpânitorilor, carea era lor tocma de lipsă. Iar, mai vârtos, pentru creștinătate au fost românii urgisiți și lăpădați. Așa, după ce gotii au venit în Dachiiia, cât au ținut ei Dachiiia, mari goane asupra creștinilor au făcut și multă vărsare de sânge și mulți mucenici s-au făcut, carii la scriitori să zic mucenici goti, pentru că de goti au fost munciți⁸⁹.

Iară după anul 669, când bulgarii, din părțile Sarmăției venind, au cuprins toată Dachiiia cea Noao a lui Aurelian și stăpânirii sale au supus pe românii cei de acolo și hunii și ungurii în Dachiiia cea Veache au străbătut și de toate laturile la mari strimtori au îmbulzit pe români, iar după ce și înșiși bulgarii în veacul al noaolea s-au creștinat, românii, fiind supt ocârmuirea beserecii bulgărești, au luat și cărțile, și toată slujba besericeasă a o săvârși în limba slovenească, carea o avea bulgarii. Că bulgarii cărțile besericești de pe grece pe limba slovenească le-au întors și în toate besericile sale le-au băgat, aceaste cărți apoi și în be<sea>ricile românești s-au băgat, că acum, prin creștinătatea bulgarilor, românii, fiind supt bulgari, acealașiu obicei și rânduială besericească le-au căutat a ținea, care ținea și bulgarii și, fiindcă limba cea de demult prin părăsirea învățăturilor și pri<n> simbra cu bulgarii mult o au strămutat, cât altă noao limbă s-au făcut, cu multe slovenești cuvinte amestecată, tocma cum vedem că s-au întâmplat și cu romanii cei din Italiia, carii din pricina aceasta, că multe neamuri varvare au venit în Italiia, și-au amestecat cu acealea limba latinească și au făcut cea tălienească.

⁸⁹ Vide Theodoricum Ruinart, in *Actis martyrum*.

Deci, după aceea s-au adaos și această pricină, că românii școale nu avea, ci le căuta a învăța limba slovenească, carea era de lipsă și în ceale politicești, și în ceale besericești, că, cum am zis, toate tainele sfinte ale legii creștinești și toată slujba besericească cu limba slovenească le săvârșea. Și domnii românilor, și în Țara Muntenească, și în Moldova, diplomele și rânduiialele sale tot în limba slovenească le da, așijderea făcea și episcopii: nici să socotea învățat a fi cineva de nu știa limba slovenească, și limba cea românească o zicea limbă proastă. De aici au venit că, mai ales în ceale besericești și în ceale ce sânt despre științele ceale mai înalte, multe cuvinte au amestecat în limba sa românii, că aceia să socotea mai învățați, carii mai multe cuvinte slovenești amesteca în vorbă, atâta cât mai îndrăznesc a zice că, de n-ar fi fost prostimea norodului românesc, carele au ținut limba românească prin neștiința limbii slovenești, de tot ar fi perit limba românească.

Iar după ce românii s-au despărțit de bulgari și, mai vârtos, după ce și crăia bulgărească cu totul au căzut supt stăpânirea turcească^[211], slăbind și școalele slovenești și neavând cu bulgarii simbră ca mai de demult, au început pe încet a scădea de la români și limba slovenească, însă în besearici tot țăpăn să ținea, măcar că cei mai mulți preoți și slujitori besericești nu o știa, trebuia, totuși, sloveneăștea să cetească în besearică, ce nu înțelegea nici ei, nici norodul. Deci, pe la anul 1580 au început românii a tipări cazanii românește, dar cu slove slovenești, care lor era cunoscute și obicinuite⁹⁰. Mai târziu au început a tipări învârstate și cărțile besericești, adecă tipicul, evangheliile, apostolile și parimiile în limba românească, iar cealealate,

⁹⁰ Aceaste *Cazanii* s-au tipărit în Brașov la anul 1580, când în Ardeal era domn Hristofor Batori, și la români mitropolit Ghenadie cel Mare, cum în Cuvântul-înainte la aceale cazanii să ceteaște.

slovenește⁹¹. După aceea, în Ardeal, cu totul pe la anul 1650, au început a părăsi în besereci limba slovenească și a să tipări toată slujba besericeasă în limba românească, atâta cât în anul 1675, în Ardeal, în Săborul Mare, s-au făcut rânduială supt arhiepiscopiia lui Sava II^[212], ca preoții românește să <s>lujească sfintele slujbe. Începând, după Constantin Basarab, voievodul Țerii Românești, a fi domni greci și în Țara Muntenească, și în Țara Moldovenească, limba slovenească petutindenea la români și în besearici, și în ceale politicești s-au părăsit și s-au băgat cea românească, carea astăzi o au în toate besearicile româniei. Și Damaschin, episcopul Râmnicului, om învățat, au tălmăcit cea mai mare parte a cărților besericești pe limba românească cătră anul 1730. Acum, fiindcă domnii românilor, și în Moldova, și în Țara Muntenească, sânt greci de la Constantinopol, din carii unii nimic, alții puțin știu românește și acești domni greci aduc cu sine curteani greci de la Constantinopl, deci caută boiarilor și celor învățați și carii sânt în deregătorii să înveață limba cea proastă grecească, carea o vorbesc grecii acum, ca să poată vorbi cu domnii săi și cu deregătorii și cu curteanii lor. Și, cum întâiu limba românească s-au stricat cu cea slovenească amestecându-să, așa acum cu cea proastă grecească să corcească. Grecilor le place aceasta, dar arhieriei și boiarii românești nu vreau să înțeleagă și să-și lucrează limba sa, ba vei afla căroră le iaste rușine a vorbi românește, ci grecește vreau să vorbească; și nu mi-ar fi ciudă de ar grăi și ar învăța limba cea grecească învățată, căriia zic elinica, ci-și perd vremea în cea proastă grecească, în carea nu sânt științele, care lucru foarte jealnic au fost celor înțelegători în neamul românesc. Ale

⁹¹ De aceste cărți destule și acum la mulți să află. Așa sânt *Meneaietele* tipărite la Buzeu în anul 7206, și *Liturghii* tot acolo tipărite în anul 7210, și la București la anul 7188 (1680), și *Triod* tipărit la anul <1700>.

unui părinte mare și arhiepiscop românesc plânsuroase cuvinte voiu aduce aici, carele cunoștea paguba a neamului său cel românesc și cu aceste cuvinte o plângea: „Mai vârtos aceasta și din neînvățatură, și din neînțeleagerea limbii pogoară, care noao jealnic și plânsuros lucru iaste, într-atâta micșorare și călcare rodului nostru cestui românesc, carele odată și el să număra întră putearnicile neamuri și întră tarii oameni să număra, iar acum atâta de supus și de ocărat iaste, cât nici învățatură, nici știință, nici armă, nici legi, niciun obiceiiu întru tot rodul care să pomenească astăzi român nu iaste. Ci, ca nește nemearnici și orbi într-un obor învârtindu-să și înfășurându-să de la străini și de la varvari, doară și de la vrăjmașii rodului nostru cer și să împrumutează și de carte, și de limbă, și de învățatură. O, grea și duroasă întâmplare” (pân’ aici acel părinte^[213])⁹². O, de le-ar socoti aceste bine arhieriei și boiarii românilor, ca doară le-ar putea cunoaște adevărul! Ci să lăsăm acum aceste, să ne întoarcem la cuvântul nostru de care la început ne-am apucat.

Măcar că au fost românii în mijlocul neamurilor păgâne, adecă întră bulgari, întră unguri, întră tătari, întră ruși și întră sârbi, ei tot ținea creștinătatea, cum să cunoaște și din cuvintele ceale despre lucrurile sfinte creștinești, care norodul românesc, pururea creștin de la început fiind, le-au ținut și le ține, cum mai sus (§ 4) am zis. Afară de aceasta, episcopii avea, întră care vestită era episcopiia orașului Argos sau Argiș în Țara Românească, carea să zice de împăratul Constantin cel Mare a fi întemeiată, de la episcopul episcopiei acestiia luoa preoți și românii cei din Ardeal, până când, de la Sfântul Stefan, întâiul craiu al ungarilor, au luat osibit al său episcop. După ce bulgarii

⁹² Teodosie, mitropolitul Târgoviștii și Bucureștilor, în Cuvântul înainte pus în *Liturghiile* tipărite în București la anul 1680, cătră Ion Șerban B<asarab> Voievod.

au luat Dachia cea Noao dincolo de Dunăre, românii mai mare parte s-au tras la Dachia Veache, dincoace de Dunăre⁹³. Bulgarii, nefiind atunci creștini, au pustii episcopiile din Dachia Noao, de care, de unele, mai sus (§ 2) am pomenit. Românii, creștini fiind, și-au ținut episcop în Dachia cea Veache la Arșiș, de la carele și ardeleanii români luoa preoți, că nu suferea ungurii mai înainte de a să face creștini să fie episcop creștin în Ardeal. Iar după ce s-au creștinat și ungurii, Sfântul Stefan, întâiul unguresc craiu, sau, mai vârtos, Ghiula, domnul Ardealului, moșiu cel de pe mumă al Sfântului Stefan, craiului unguresc, au dat episcop creștinilor în Ardeal⁹⁴. Scrie Gheorghie Chedrin și Ioan Zonara că Ghiula, moșul de pe mumă a Sfântului Stefan, craiului unguresc, au mers la Constantinopol și s-au botezat acolo, de unde au adus episcop pre Ierotei, carele pe featele lui Ghiula le-au învățat credința creștinească și pe mulți unguri i-au creștinat, cum am zis în Partea a 3-a, § 2. Lui Ierotei, episcopului acestuia, scaon i-au dat Ghiula în cetatea carea să chema Alba Iulia, carea noi o chemăm Belgrad, adecă Cetatea Albă. De la acesta rând <se> trag episcopii românești din Ardeal, cum mai înainte vom zice. Dat-au și latinilor Sfântul Stefan episcop în Ardeal și au poruncit ca episcopul grecesc pe cei de leagea grecească să-i ocârmuiască, cel latinesc, pe cei de leagea latinească, carea poruncă nu numai pentru episcopii din Ardeal, ci și pentru cei din Țara Ungurească o au dat, că și în Țara Ungurească era episcopi, și latini, și greci⁹⁵ [214].

⁹³ Joannes Lucius, *De regno Dalmatiæ et Croatiae*, libro et capite ultimo.

⁹⁴ Vide: Samuelem Timon in suæ *Novæ Hungariæ imagine*, cap XV.

⁹⁵ Verba S. Stephani Regis Hungariæ in *Corpore juris hungarici* hæ sunt: „*Quis Græcus reget Latinos Græcis moribus? Aut quis Latinus Græcos Latinis regerat moribus? Nullus*”. *Ad hæc Inchoffer exclamat: „Utinam id facissent posteri”*.

Sânt carii zic că ungurii la începutul creștinării sale au fost creștinați de greci⁹⁶ [215] și au ținut leagea grecească⁹⁷ [216]. Apoi, prin căsătoriile crailor lor, carii au luat femei din curțile împăraților și a crailor celor de leagea latinească, s-au făcut tot neamul unguresc de leagea latinească⁹⁸, la carea leage mult i-au îndemnat papii de la Roma, carii pe aceale vremi mare autoritate avea și la crai, și în ceale politicești.

Așa, trecând ungurii la leagea latinească și românii rămânând în leagea grecească, carea de demult o ținea, au început și ungurii a-i urgisi și, încet-încet, shismatici a-i ținea, pentru că ținea leagea grecească. Că vremi ca acealea era atunci, ca din obiceiurile și din țeemoniile din afară, cu care cinstea pe Dumnezeu, să osibească și să aleagă credința cea adevărată. Și deaca o parte vedea pe altă parte cu alte osibite țeemonii a cinsti pe Dumnezeu, judeca că și credința le iaste osibită⁹⁹. Dintru aceasta pizmă și prici s-au

⁹⁶ Inter alios hac de re videri meretur Gabriel de juxta Honad alias Svartz Hungarus, cujus opus est editum Francoforti et Lipsiæ, anno MDCCXL cujus est tituli: *Initia Religionis Christianæ inter Hungaros Ecclesiæ orientali adserta, eademque a dubiis et fabulosis narrationibus repurgata.*

⁹⁷ Idem *ibidem*. Probatur hoc etiam ex verbis legis in Synodo Zaboltsensi anno 1002, S. Ladislai Regis tempore factæ, quæ sic habet: „*Latini qui Hungarorum consuetudini legitimæ consentire noluerint scilicet qui postquam Hungari carnes dimiserunt ipsi in secunda et tertia feria conederint, si se nostræ consuetudini meliori non consentire dixerint quotunque volunt, eo vadant, Pecuniam vero quam hic inquiserint hic reliquant nisi reliquant et carnes nobisque dimiserint In decreta S. Ladislai Lib. I cap 31. Sed etiam Leges Hungarorum quæ in Corpore Juris Hungarici habentur de bigamis sacerdotibus et de filiis sacerdotum, quid aliud demonstrant quam eosdem fuisse ritus Græci*”.

⁹⁸ Videtur Gabriel, *De juxta Hornad*, n° 8 citato [= nota 96].

⁹⁹ Bene advertit hoc vir doctissimus Joannes Holstenius qui dissertat de ministro confirmationis ita scribit: „*Luctuosum schisma, quod orientis et occidentis ecclesias duodum disjunxit, illis potissimum imputandum est, qui Christiana caritate post habita et disputandi pruritu omnia in questionem et controversia adduxerunt, quæ diverso*

făcut întră neamurile ceale din provinciile Țării Ungurești atâta, cât ungunii leage au pus ca nici dijma de la shismatici, adecă de la cei de leagea grecească, să nu ia, pentru ca să nu cumva să aibă împărțășire. Așea Staturile Ardealului au dat, pe vremea vlădicului Inochentie Clain de Sad, liber baro la Curte, asupra românilor celor uniți din Ardeal cum că nu sânt adevărat uniți pentru că postesc mercurea și în pâne dospită slujesc liturghie¹⁰⁰. Aceastea pentru aceaea le-am pomenit, ca să adeverez cum că în vremile ceale mai dinainte din țeemonii judeca credința și, de avea vreun neam sau vreo besearică osibite țeemonii, judeca că și credință osibită are. Și, o, de nu s-ar afla și acum de aceastea!

La aceaste prici și pizme mult au ajutat și papii de la Roma, carii, pentru ura ce avea asupra grecilor pentru că nu voia a să supune și a să pleca lor, după plăcearea lor judeca că și țeemoniile care le ținea grecii sânt shismaticești, de nu sânt de la dânșii întărite și adeverate, și, pentru aceaea, trebuie a să strica și a nu să ținea, care lucru luminat să

ritu apud partem diversam aguntur his nulla vel exigua veritatis cura, sed unum vincendi studium, ut et sua consuetudine vel opinione alii legem praescribant” („Plânguroasa dezghinare carea besearicile Răsăritului și ale Apusului de demult le-au despărțit mai vârtos acelora trebuie să se socotească, carii, nebăgând samă de dragostea creștinească și voind ca să se pricească, toate întră întrebare și întră îndoială le-au adus, care cu țeemonii osibite la ceaealaltă parte să fac. Acestea nicio grije sau puțină grije au de adevăr, ci numai de aceasta una, ca să biruiască pe ceaealaltă parte și ca din obiceiul său și din părearea sa să puie altora leage”).

¹⁰⁰ La anul 1736 au fost veaste întră staturile Ardealului cum că episcopul Inochentie Clain, vlădicul românilor din Ardeal, ceare de la Curte să fie consiliariu în Gubernie. Deci staturile Ardealului, ca să împiadece aceasta, au dat în contră la Curte o scrisoare în carea, întră altele, împotiva românilor dau și aceasta, că nu sânt adevărat uniți, că postesc mercurea și slujesc în dospită pâne sfânta liturghie. Acestii scrisori copii și în arhivumul episcopesc la Blajiu o am cetit în anul 1776.

veade din cărțile Papei Inochentie III, carele pe Balduin, împăratul cel latinesc de la Constantinopol îl îndeamnă ca să se nevoiască a aduce pe greci la ritul și la legea Besearecii Romei. Și tot același papă, scriind cătră Vasilie, mitropolitul a toată Bulgariia și Vlahiia, îi poruncește ca, după obiceiul besearecii de la Roma, mirul și oleiul bolnavilor și al catihumenilor să-l sfințească și în hirotoniile episcopilor și ale preoților după ritul și după rânduiala Besearecii Romei în hirotonire să se ungă capul și mâinile celor ce să hirotonesce. Și nu numai dintr-această carte, ci și dintr-alte cărți ale acestui papă cătră acest mitropolit chiar să veade cum că toată nevoița lui aceea au fost ca să aducă pe români la legea latinească, ca, precum cu neamul și cu sângele sânt romani, așa și cu legea și cu obiceiurile să fie romani¹⁰¹ [217].

Climent Papa V, răspunzând cătră misionarii cei trimiși la Uroșiu, craiul Rastiei, așa scrie: „Iar cum că în pâne dospită prin preoți nu latinești a țerii mai înainte zisă, carii bine sânt hirotoniți în slujirea leturghiei să prefăce trupul Domnului, până când prin Scaonul Apostolicesc amintrelea să va rândui și cum că acelaș craiu poate asculta acest fealiu de liturghii, suferim”¹⁰² [218], ca cum prefacerea pâinii dospite din îngăduința papilor de la Roma în sfânta liturghie s-ar face. Acestea toate s-au întâmplat în vremile acelea când papa de la Roma să socotea a avea putere preste toate împărățiile și crăiile, iar acum amintrilea judecă și papii de la Roma, carii zic că ritul și legea, și cea

¹⁰¹ Videri hæc possunt in epistolis Inochentii III Pon<tificis> Romani ad Ioanicium seu Calo Joannem Bulgariae et Blachiae Regem et in epistolis ad Basilium Bulgariae et Blachiae primum.

¹⁰² Clemens V Papa Romanus in responsis ad missionarias ad Urosium Rasciae Regem missos scribit: „*Quod autem in fermentato panem per sacerdotes non Latinos Regni praedictae riti ordinatos in missarum solemnibus corpus conficiatur Dominicum quod usque aliter per Apostolicum Sedem ordinatum fuerit et quod idem Rex interesse possit missis hujusmodi toleramus*”.

latinească și cea grecească, iaste bună, sfântă și de Sfinții Părinți făcută, numai într-amândoaă legile să se ție credința catolicească și apostolicească carea Sfinții Apostoli și sfânta besearică pururea o au învățat și o au ținut și o ține. Ba încă tare poruncesc acum papii de la Roma ca și cei născuți în leagea latinească și cei născuți în leagea grecească să-și ție leagea sa cea părintească și să nu treacă de la o leage la alta, numai credința să ție una, carea iaste cea pravoslavnică și catolicească¹⁰³. De s-ar ținea aceasta, adevărat deplină dragoste și unire întră creștini ar fi!

Grecii, mai înainte, pentru pizma și ura carea avea asupra latinilor din piarderea Împărăției Apusului, osândea pe latini ca pe nește oameni făr' de leage pentru că nu ținea țeremoniile grecești și nu socotesc că, cum și-au putut face grecii țeremonii, așa au putut să-și facă și latinii. Acum grecii sânt neînvățați și, poți să zici, varvari și crescuți în rea socoteală de latini, și gândesc că țeremoniile lor sânt de la Dumnezeu rânduite și pe latini, pentru că nu țin țeremoniile grecești, îi țin făr' de leage! Ce prostie și orbire!

¹⁰³ Benedic XIV, papa de la Roma, în enchiclica sa cătră misionarii cei de prin Răsărit aceasta scrie: „*Præterea omnibus et singulis Græcum ritum servantibus ad Latinum ritum transire deinceps expresse vetamus missionariis veromnibus distincte mandamus sub pœnis infra exprimendis aliisque arbitrio nostro discernendis, ne cuique ex illis hujusmodi transitum a Græco ad Latinum ritum svadere præsumant, aut cupientibus inconsulta Apostolica Sede permittant!*” Afară de aceastea pre toți și pre fieștecarele carii din leagea grecească chiiar oprim ca de aici înainte la leagea latinească să nu treacă și misionarilor (acestea sânt cei trimiși ca să propoveduiască și să învețe pe oameni credința) tuturor chiiar poruncim supt pedepsele, și care mai jos le vom zice, și supt altele, după cum vom judeca noi și vom rândui, ca niciunuia dintră aceia (adecă dintră cei din leagea grecească) să nu îndrăznească a da sfat, nici să-i îndeamne a treace de la leagea grecească la leagea latinească și nici pe cei ce poftesc să treacă de la leagea grecească la leagea latinească să nu-i lasă a treace, până ce mai întâiu nu vor lua o slobozenie de la Scounul Apostolicesc”.

Va zice, doară, cineva, cum românii, fiind romani, și în Împărăția Romanilor nu au urmat legea cea latinească, carea o țin romanii, ci țin legea cea grecească? Românii de la început, cum mai sus s-au zis, creștinându-se, ținea obiceiul și ritul care la începutul besearicii creștinești era unul, nici latinesc, nici grecesc, că puțină osibire era. Iar după suta a patra de la Hristos, despărțindu-să Împărăția Apusului și a Răsăritului și Roma venind supt stăpânirea altor neamuri, au început latinii unele, grecii altele a le adaogea și, așa, au început a să face osibire mare în ținemoniile besericești și de aici au răsărit ritul sau legea latinească și grecească. Românii, pentru neamurile varvare, nu putea avea împărtășire cu latinii, ci, fiind aproape de greci și cu ei având mai lezne împărtășire, ceale ce le adăogea latinii ei nu le știa, pentru aceea nu le adăogea la ceale vechi ale sale, ci, pentru vecinătatea, ale grecilor mai curând le știa și le primea. Iar, după ce și bulgarii s-au creștinat și au cuprins legea grecească, au trebuit și românii, fiind supt stăpânire și politicească, și besericească împreună cu bulgarii, să urmeaze pe greci, pe carii îi urma și bulgarii, măcar că mai de demult n-au fost despărțiți de Besearica Apusului. Care lucru îl arată și peceatea mitropoliei Țerii Românești ce iaste pusă la început în pravilă, carea iaste ca și a cardinalilor și a episcopilor Besearicii Apusului. Cu cât putem zice mai înainte de întorcerea bulgarilor la creștinătate a fi fost românii mai mult de ritul latinesc decât de cel grecesc, când ceale besericești cu limba latinească săvârșea, carea și dintru aceasta să adeverează că norodul românesc sărbătorile și ceale besericești și sfinte a leagii creștinești cu cuvinte latinești le zice și astăzi, cum mai sus s-au arătat, și întră Besearica Apusului și a Răsăritului nu era în ținemonii atâta osibire, iar în dragoste nu era nicio sminteală.

§ 6

IERARHIIA ROMÂNILOR ÎN DACHIIA

Dachia Veache, carea acum să cuprinde din o parte a Țerii Ungurești, carea iaste până în Tisa, și din Ardeal și din Țara Românească și din Moldova și din Besarabiia, supt osibiți stăpânitori politicești iaste, însă românii, încât e la ierarhiia creștinească, ai săi episcopi au, și cei din Țara Românească au mitropolitul său la București și trei episcopi la Râmnic, la Buzeu și la Arghiș, iar cei din Moldova au mitropolitul său la Iași și episcopi la Roman, la Rădăuț, la Hotin și la Cernăuți; supt aceastea apoi sânt arhimandriți, protopopi, egumeni și preoți și călugări și să țin de patrierșia de la Constantinopol. Mitropolitul din Țara Românească să zice mitropolit a toată Țara Românească și exarh plaiurilor și părților Țerii Ungurești, și, pentru aceea, mitropolitul românilor din Ardeal până la anul 1700, când românii din Ardeal s-au unit, tot de la mitropolitul din Țara Românească să sfințească. În anul 1595, pe ce vreme în Ardeal era domn Sighismund Batori și în Țara Românească Mihai-Vodă, s-au făcut întră acești doi domni ca besearicile românești de supt stăpânirea lui Batori să fie supt iorisdicțiia arhiepiscopului de la Târgoviște¹⁰⁴ [219]. Acum, cei din Ardeal, ori episcopi, ori preoți și besearici, nicio dependenție nu au de la mitropolitul Țerii Românești, despre carii de aici înainte, în părțile ce urmează, mai osibit vom grăi, lăsând Țara Românească și Moldova până de altă dată. [...]

¹⁰⁴ Întră tocmeala și legătura din anul 1595 făcută întră Batori, domnul Ardealului și întră Mihail-Vodă, domnul Țerii Românești, așa s-au așezat: „*Omnes etiam ecclesiae Valachicales in ditionibus suae serenitatis (id est Sigismundi Batori, principis Transilvaniae) existentes erunt sub jurisdictione Archiepiscopi Tergovistiensis, juxta ecclesiastici juris et ordinis illius Regni dispositionem proventus suos solitos et ordinarios percipere poterunt*”.

Samuil Micu

**ISTORIA, LUCRURILE ȘI ÎNTÂMPLĂRILE
ROMÂNILOR PRE SCURT,**

așezată și din mulți vechi și noi scriitori culeasă și scrisă de părintele Samuil Clain de Sad, ieromonahul din Mănăstirea Sfintei Troiță de la Blaj, iară acum, în Buda, la Crăiasca Tipografie a Universității din Peșta, țenzor și revizor cărților românești. La Buda. În Crăiasca Tipografie a Universității din Peșta, 1806*

*Gradivusque Parens atque Urbis Romulus Author
Cernent adhuc superesse mea de gente Nepotem
...Romani Nominis haeres
Fortia magnanimos praebentes colla Valachos
Qui referunt prisca Romanam ab origine Gentem.
Alexander Cortesius, De laudibus Matthiae Corvini^[1]*

CUVÂNT-ÎNAINTE
Cătră români!

Socotind zisa aceea a filosofului carele au zis că urât lucru iaste elinului să nu știe elinește, adevărat și românului bine să poate zice că urât lucru iaste românului să nu știe începutul său, să nu știe neamul său, pre mai-marii săi și istoriia neamului său. Că vedem cum că toate neamurile ceale iscusite au scris lucrurile și întâmplările mai-marilor săi și să cuvine aceasta omului cuvântătoriu, carele are minte, că Istoriia iaste dascalul tuturor lucrurilor, și a celor besericești și a celor politicești, că ea nu numai cu cuvinte, ci și cu pilde adeverează ceale ce învață. Acest

* Transcriere și note: Doru George Burlacu, Liliana Burlacu, Alin-Mihai Gherman.

lucru cugetându-l eu, am socotit ca acum mai întâiu să dau încai pre scurt oarece cunoștință a neamului meu celui românesc, de vreme ce mulți sânt carii până acum doar nici atâta cunoștință de neamul să<u> nu au.

Poate că să vor afla unii cu simțire tocma dobitocească, de vor zice: „Ce foloseaște a ști ceale ce au fost și au trecut? Unii ca aceștia sânt tocma dobitoace, că numai dobitoacele nu știu lucrurile și întâmplările mai-marilor săi. Ci să las acum pre nește nențelegători ca aceștia, carii nu văd că însuș Dumnezeu au poruncit lui Moisiu și la alți bărbați sfinți să scrie istoria neamului lor celui jidovesc.

Deci tu, o, cuvântătoriule române, priimește această puțintică, dară cu multă osteneală și priveghiiare adunată istorie a neamului tău, care cuprinde începutul și statul romanilor celor dintâiu, apoi descălecarea lor în Dachia și întâmplările și starea lor până la vremile noastre. Și, de poți, au tu te nevoiaște, au, de nu poți, încai îndeamnă și ajută pe alții, carii pot ca mai pe lung și mai pre larg lucrurile și întâmplările neamului românesc să le scrie și la tot neamul cunoscute să le facă, ca cei buni să se laude și să se urmeaze, iară cei răi și nevreadnici să se rușineaze și să înceapă a lăpăda simțirea cea dobitocească și a fi oameni și romani, adecă deplin și întregi, și să nu să tăvălească tot jos, ci să se râdice și să privească: „Micșorarea și călcarea neamului nostru cel românesc, carele odată și el să număra întră putearnicile neamuri și întră oamenii cei tari, și întră înțelepți și învățați, iar acum atâta de supus și de ocărât iaste și cu atâta prostie încărcat, cât nici învățatură, nici știință, nici armă, nici legi, nici orânduială bună întru tot neamul, care să zice astăzi român, nu iaste, ci, ca nește nemearnici și orbi într-un labirint învârtindu-se și înfășurându-se de la streini și de la varvari, doară și de la vrăjmașii neamului nostru, cer și să împrumutează și de carte și de limbă și de învățatură, o grea și duroasă întâmplare”^[2]. Sânt acestea cuvintele mitropolitului

Târgoviștei, Teodosie^[3], în Cuvântul cătră Șerban-vodă^[4] la anul 1680, tipărit în București.

Acestea fieștecine privindu-le, i să va face jeale de micșorarea cea de acum și, căutând la bun neamul și mărirea părintească cea de demult, să va nevoi prin învățatură și prin meșteșuguri și prin alte mărite și de laudă fapte, cu care părinții aceia ai noștri au strălucit, a dobândi dintru aceaeasi, ca dintr-o moșie părintească, cătuși de cât, că mult iaste a fi născut roman, cum învățăm de la însuș Pavel Apostol, carele măcar că era născut din semânță jidov, tot să lăuda și cinste își ținea că cu numirea iaste născut roman (Fapt. Apost., cap 22). Că cu adevărat a să naște din sânge roman mult iaste.

*„Atque equidem Romano nasci sanguine multum est.”
Inquit Alexander Cortesius, De laudibus Matthiae Corvini^[5].*

SCURTĂ CUNOȘTIȚĂ A ISTORIEI ROMÂNILOR PARTEA I DE UNDE ȘI CUM S-AU ÎNCEPUT ȘI S-AU ÎNĂLȚAT NEAMUL ROMANILOR

§ 1

STRICAREA TROIEI

Cătră anul de la zidirea lumii după socoteala grecilor 4329, adecă înainte de venirea Domnului nostru Isus Hristos cu 1171 de ani, pre ce vream la jidovi Sampson^[6] judeca norodul, elinii, sau cum noi le zicem grecii cei din Evropa, cu arme sculându-se asupra troianilor din Asia, carii de la grecii din Evropa răpisă pre Elena^[7], muiarea cea vestită de frumoasă, și ori cu putearea armelor, ori cu vicleșugul, grecii au prins cetatea Troia și, întrând într-înșea, pre toți lăcuiorii i-au tăiat, numai pre Enea^[8] și pre Antenor^[9] cu casnicii lor i-au lăsat vii, dându-le volnicie să

meargă oriunde vor voi, pentru că acești doi, de la începutul bătaii, pururea au îndemnat pre troiani să dea îndărăpt pre Elena și să nu să bată.

§ 2

ENEA ȘI ANTENOR MERG ÎN ITALIA.

Enea și Antenor, întrând în corabie, s-au dus în Italia. Lui Antenor i-au plăcut partea carea iaste cătră Veneția, iar Enea întâiu am mers în Livii, la cetatea Didona, de unde, pentru frica lui Iarba^[10], craiului Africii, pre ascuns au trecut în Italia la Evandru^[11] și la Palant^[12], feciorul lui, carii stăpânea ținutul ce să chema Italia. Era aceștia vestiți oameni, și în satul Valenția, unde lăcuia, au zidit căsi foarte frumoase, care pe numele feciorului le-au numit palante, de unde, apoi, toate căsile domnești palante sau, cum le zicem noi, polăți s-au chemat.

§ 3

ENEA IA ȘIE MUIARE PRE FATA LUI LATIN.

Într-aceaea, Enea, dobândind de la Evandru și de la feciorul lui patru sute de bărbați, au purces asupra lui Latin^[13], a căruia ținut de la numele lui să chema Lațium și Latinum. Latin încă s-au gătit de bătaie, ci, mai nainte de bătaie, voind să știe cine iaste Enea și de unde vine, l-au chemat la vorbă prietenească, din care vorbă, îndulcindu-să Latin de cuvintele lui Enea, au lăpădat armele și, pe la anul lumii 4340, au priimit pre Enea soț stăpânirei sale și, ca mai mult să-ș arate dragostea spre el, pre fata sa, Albania^[14], carea o au fost încredințat cu Turnut^[15] domnul, o au dat muiare lui Enea. Turnut, mâniindu-să pentru acest lucru, cu bătaie s-au sculat asupra lui Latin, în carea bătaie și Latin și Turnut au perit.

§ 4

Enea PIARE ÎN BĂȚAIE. ASCANIE

Enea, după aceea, întărindu-să în stăpânirea lui Latin și a lui Turnut, au început a să bate cu neamurile ceale de primprejur și, în bătaia carea au avut cu Maxentie^[16], domnul Etruriei^[17] au perit și Enea. După el, pe la anul 4343 au urmat în stăpânire Ascani^[18], feciorul lui, carele 37 de ani au domnit. Acesta, pentru mai bună întărirea stăpânirii sale, au întemeiat cetatea Alba Lungă. Pe această vreme la jidovi judeca Ili^[19].

După aceea, pe la anul 4380 au stătut stăpânitorii latinilor Silvie Enea^[20], carele au stăpânit 26 de ani, pe ce vreme la jidovi împărătea Saul^[21], carele s-au făcut împărat în anul 4389. După Silvie Eneas, în stăpânirea latinilor au urmat la anul 4409 Silvie Iulie^[22], carele 31 de ani au domnit. Pe vremea acestuia au început împărăția lachedemoneanilor și a corinteanilor. Și în anul 4409, la jidovi, David^[23] au început a împărăți.

După Silvie Iulie, în împărăția latinilor în anul 4440 au urmat Enea Silvie^[24], carele 50 de ani au stăpânit. Pe vremea acestuia, în anul 4469, la jidovi s-au făcut împărat Solomon^[25] în anul 4490. În stăpânirea latinilor au urmat alt Silvie^[26], carele 30 de ani au stăpânit. După el, la anul 4520 au urmat Anhisis^[27], după carele, în anul 4550 au stătut domn latinilor Capis^[28], apoi, în anul 4581 au urmat Tiberie^[29], după acesta, în anul 4632, s-au făcut domn Aremul^[30], și în anul 4651 au urmat Carment^[31]. De-acia, în anul 4667, Silvie^[32]. Pe vremea acestuia, în împărăția asirilor, la anul 4676 au urmat medii. După Silvie, la latini, în anul 4685 au urmat Procas^[33], carele 32 de ani au domnit; în vremile acestuia, la anul 4701 au început împărăția machidoneanilor și cel dintâiu împărat au fost Caron^[34].

§ 5

AMILIE ȘI NUMITOR

După aceea, tot din familia lui Enea cel venit din Troia, la anul 4717, în domnia latinilor au urmat doi frați, Amilie^[35] și Numitor^[36]. Însă Amilie, văzând că Numitor feciori nu are^[37], numai o fată, anume Rea^[38], au socotit ca de tot să piarză sămânța lui Numitor, ci, pentru frica norodului, nu au îndrăznit să omoară pre Rea, dar supt chip cuvios au vrut să facă aceasta. Pentru aceea, au poruncit ca Rea să se sfințască dumnezeiței carea să chema Vesta, că era obiceiul ca feciorii și featele carii să sfințească dumnezeiții aceștia mai mult să nu să poată căsători, ci să aibă grije de focul care ardea la jertveanicul ei. Deci, trecând câtăva vreme, Amilie au înțeles cum că nepoatăsa Rea iaste grea din împreunare nelegiuită sau, cum băznuiesc unii, au luat în pânțecă de la Mars, dumnezeul armelor, carele, văzând nedreptatea cea făcută familiei lui Numitor, singur au vrut să fie bărbat fecioarei și tată pruncilor carii dintr-înșă să vor naște.

§ 6

NAȘTEREA ȘI CREAȘTEREA LUI REMUS
ȘI A LUI ROMULUS

Într-acest chip zămislind Rea, au născut doi feciori geameni, unul s-au chemat Remus, altul Romulus. Amilie, înștiințându-să de nașterea pruncilor, îndată au poruncit să-i lapede într-o pădure foarte tufoasă, iar pre Rea, muma lor, cu mari chinuri o au omorât, carea, după aceea, întră dumnezei s-au numărat. După ce pruncii așa au fost lepădați în pădure, o lupoaie, căriia murise cățăii, umblând prin pădure de durearea ugerului, care să u<m>flasă, nefiind cine să-l sugă, au nemerit la prunci și, ca să scape de dureare, și-au dat țitele pruncilor să le sugă, și aceasta au făcut până au crescut mari pruncii. Iară Faust, păstoriul

oilor lui Numitor, vâzând pre lupoaiie adeaseori mergând la locul acela, s-au dus după ea și au aflat pre prunci sugând la ea și, luând pruncii, i-au dus și i-au crescut întră păcurari până ce s-au făcut juni.

Alții sânt carii zic că pre Remus și pre Romulus i-au aflat în pădure Lavrenția, muiarea lui Faust, păcurariului lui Numitor, moșului lor, căriia, făcându-i-să milă de prunci, cu laptele său i-au hrănit și, fiindcă în părțile acealea pre fâmeile care păzea oile le chema lupoaiie, pentru că întră lupi petrecea, dintru aceasta s-au dat prilejiu a să zice că pre Remus și pre Romulus i-au hrănit o lupoaiie, adecă o păcurăriță.

Așea Remus și Romulus, petrecând întră păcurari, nu știia din ce părinți sânt născuți și păziia oile de furi.

§ 7

NUMITOR CUNOAȘTE PRE NEPOȚII SĂI.

Odată, venind nește hoți să fure oi, amândoi frații au ieșit înaintea lor, ci Remus câtva mai departe gonind pre tâlhari, au căzut în mâna lor. Ei, vrând să-și ascunză faptele sale ceale reale, au adus pre Remus la Amilie, zicând: „Acesta iaste care de multe ori au făcut pagubă în turma fratelui tău, Numitor!” Deci Amilie, vrând să facă lucru plăcut lui Numitor, fratelui său, i-au trimis pre Remus ca pre un fur, să-l pedepsească după cum va voi. Numitor, vâzând pre Remus, din față și din vârstă au socotit să nu cumva să fie acela nepotul său.

Într-aceaea, iată și Faust, păcurariul, au venit cu Romulus și au spus cum au aflat pre prunci și cum i-au crescut, dintru care Numitor au cunoscut că aceștia sânt nepoții săi, fiii Reii, featei sale. Numitor, după aceaea, împreună cu nepoții și cu păcurarii sculându-se asupra lui Amilie în anul 4740, și domniia și viața i-au luat. După

aceaea, Numitor au stăpânit încă doi ani și au murit, lăsând după sine pre nepoți.

În vremile aceastea, la anul de la facerea lumii 4710 au început olimpiadele, și fieștecare olimpiadă cuprindea patru ani. Era aceastea la elini jocuri, care la patru ani să făcea. De la aceastea, apoi, au început a număra anii și au fost epocă.

La anul 4731 la jidovi s-au făcut împărat Iaotham^[39], carele 16 ani au împărățit.

La anul 4734 au început împărăția lidilor, și cel dintâiu împărat au fost Ardis^[40].

§ 8

ÎNCEPUTUL ROMEI. MOARTEA LUI REMUS

La anul de la începutul lumii 4742, Remus și Romulus, după ce au luat împărăția, ca să placă păstorilor întră carii era crescuți, adunând mulțime de oameni au făcut senat, adecă sfat dintru o sută de oameni bătrâni, de la care s-au numit senat. Aceștia, pentru vârsta lor, să zicea părinți. După aceaea, mergând la locul în care lupoaia i-au hrănit, acolo au început cetate. Ci, făcându-să sfadă întră frați despre stăpânire și despre cetate, Romulus au omorât pre Remus. Unii zic că Romulus făcea șeaș împrejurul cetății, dar Remus l-au oprit să nu facă și l-au și râs căci face și, mai pre urmă, au și sărit preste șeaș, arătând cu aceasta cum de lezne să poate birui cetatea aceaea. Pentru aceaea ori Romulus, ori altul, lovind pre Remus, au murit Remus bătrân de 18 ani.

§ 9

ZIDIREA ROMEI

Zidirea cetății Romei așa au fost, că, prinzând un taur și o vacă la un plug, au făcut brazdă afundă împrejur, cât au socotit să fie cetatea de mare și, unde era să fie porți,

scotea plugul din pământ și lângă brazde, pre dinlăuntru cetății au înălțat zid din glijă de pământ. Întru această cetate au zidit o besearică mare întru cinstea lui Iupiter, adică a lui Joi dumnezeu, carea o au chemat Capitolium, ca cum ai zice „Căpătâiu”.

Cetatea aceasta, apoi, Romulus, de pe numele său, Roma o au chemat și au fost scaonul împărăției, și, de la Roma, poporul s-au chemat romani, și împărăția s-au zis a romanilor.

§ 10

AȘEZAREA TURBURĂRII PENTRU MOARTEA LUI REMUS

Romulus, ca să așezează turburarea carea să începuse pentru moartea lui Remus, au făcut chipul fratelui său asemenea pe scaun, cu sine șezând, și toate poruncile le da ca cum amândoi ar porunci, zicând: „Noi poruncim și voim” ș. c. Și de atunci au rămas obiceiul de împărății și domnii, când rânduiesc ceva, zic: „Noi”. Și așa s-au așezat turburarea. După aceasta, Romulus au împărțit pre norod în ceate. Ceatele ceale de oaste să numii leghioane, cei din cealealte ceate să chema popor sau, latinește, populus.

§ 11

RĂPIREA FĂMEILOR SABINEANCE^[41]

Deci, de toate părțile din câmpuri adunându-se oameni, mare mulțime s-au strâns, dar nu era fâmei ca să-și ia muieri, că cei ce mai dinainte era acolo lăcuiitori nu voia să-și dea featele după ei, zicând că sânt oameni sălbateci și ostași supuși întâmplărilor războiului, și gâlceavă mare s-au făcut pentru acest lucru. Romulus, ca să așezeze această turburare, în privealiște au făcut jocuri și au poruncit ca numai pre fâmeile ceale fără de bărbat să le lasă să privească la aceste jocuri, apoi, după ce să vor

aduna destule fãmei, fieștecarele ostaș să apuce o fãmeaie, carea să-i fie muiare, iar de ceale ce au bărbat nimene să nu să atingă. La această privealiște au venit și fãmeile sabinilor, pre a cărorã feate le-au răpit romanii și e muieri.

§ 12

BĂTAIA SABINILOR CU ROMANII

După aceasta, Acron^[42], craiul chineanilor s-au sculat cu arme asupra romanilor. Ci Romul, biruindu-l, l-au omorât și cetatea lui o au stricat, iar norodului altă nu i-au făcut, fără cât i-au poruncit să meargă cu sine la Roma, unde, împreună cu romanii, să fie cetățeani. După aceea, sabinii, a cărorã feate răpise romanii, venind cu vicleșug, au prins Roma și au bătut pre romani, iar muierile romanilor, care era feate sabinilor, având acum prunci, cu rugăciunile sale au oprit pre sabini ca să nu le omoară bărbații și să le lasă pruncii fără de părinți. Așea, sabinii, apoi, au făcut legătură și așezământ cu romanii ca muierile care vor vrea să rămâie cu bărbații și la alt lucru și slujbă să nu să supuie, fără numai să toarcă și să lucre la cânepă și la lână. Și sabinii, împreună cu romanii, întru toate părtași să viețuiască. Cetatea de la Romulus, Roma, iar poporul sau norodul de la patriia lui Tatie^[43], domnul sabinilor, cvirites^[44] să se cheame.

§ 13

MOARTEA LUI ROMULUS

După ce au perit Tatie, domnul sabinilor, Romulus singur stăpânitoriu au rămas, întărindu-să și cu biruințele mărindu-să și, vrând a micșora putearea senatului, au perit. Că, fiind el la lacul Caprii^[45] și cuvântând cătră popor, s-au întunecat vreamea și trăsните și tunete făcându-să, oamenii în toate părțile au fugit, iar, după ce

au trecut acea vreme rea, s-au adunat boiarii și poporul să caute pre Romulus. Ci, cei mai puternici au oprit a-l căuta și pre toți i-au îndemnat să-l cinstească, că s-au răpit la Dumnezeu și, în loc de împărat, s-au făcut Dumnezeu, din care lucru prepus iaste cum că aceștia ar fi omorât pre Romulus, carele 37 de ani au împărățit. Așea, norodul s-au așezat.

Pe vremile aceastea, la anul 4747, haldeii au început a avea împărați și cel dintâiu au fost Navonasar^[46]. Tot într-acest an, în Iudea la jidovi s-au făcut împărat Ahaz^[47], carele 16 ani au împărățit. În anul 4763 la jidovi s-au făcut împărat Ezechia^[48], carele 29 de ani au împărățit.

§ 14

ȘEAPTE CRAI, CARI DUPĂ ROMULUS AU STĂ<PĂ>NIT

După moartea lui Romulus, în stăpânirea romanilor, în anul 4780, s-au făcut craiu Numa Pompilie^[49], care 41 de ani au împărățit și niciun războiu nu au făcut, ci și cetății și poporului mult au folosit, că legi și rânduiale bune au pus romanilor, și la an, care mai nainte era de zece luni, s-au mai adaos doao luni, adecă luna lui ianuarie și a lui Sextilie^[50], carea apoi s-au zis avgust și așea s-au făcut să fie într-un an 12 luni. Făcut-au Numa și bani de argint, care, de pe numele lui, s-au chemat „numus”, că mai nainte era bani de pământ și de lemn.

După Numa, la romani au urmat în crăie Tulie Ostilie^[51] în anul 4821. Acesta pre albanii i-au biruit, Roma o au mărit și, după ce 32 de ani au stăpânit, lovit de tunet, împreună cu casa lui au ars. În anul 4853 au urmat Anc Martie^[52], nepot de fată a lui Numa; 23 de ani au stăpânit. Apoi, în 4876, s-au făcut la romani craiu Tarcvinie Prisc^[53]. Acesta au întărit Roma cu zid mare și au făcut scocuri, prin care apa de pe uliță să se scurgă în

Tiber. După ce 37 de ani au stăpânit, l-au omorât feciorii lui Martie, căruia urmasă în crăie. După aceea, în anul 4913, crăiia au venit la Servie Tulie^[54]. Acesta cu șeanțuri mari și cu băști au întărit Roma. El întâiu au numărat mulțimea romanilor și s-au aflat 84 000, afară de cei ce lăcuia la câmp. Mulțimea aceasta în ceate o au împărțit și au făcut rânduiele cum să se adune oaste, și fieștecine, după câtă avere are, să dea porție. După ce 44 de ani au stăpânit, cu vicleșugul l-au omorât Tarcvinie Superb^[55], carele apoi au stăut craiu în anul 4957. Acesta, după plăcerea sa, toate le-au mestecat și le-au turburat, trufașiu și mare tiran au fost, chinuind pre oameni și nebăgându-i în samă, pentru aceea s-au numit Superbus, adecă „trufașiu”, și, căzând în ura romanilor, carea o au mai adaos feciorul lui^[56], făcând silă Lucreției^[57], muierii lui Tarcvin Collatin^[58], carea muiare, după ocara aceasta, plângându-se bărbatului și tătâne-său și priiatenilor, ea pre sine, înaintea tuturor s-au omorât, după care lucru, norodul pornindu-să, au luat stăpânirea de la el când era la Ardea^[59] și, părăsindu-l ostașii, el au alergat la Roma ca să așează turburarea și să-și ție stăpânirea. Ci romanii, închizându-i porțile, l-au gonit și, așea, cu toată familia sa s-au dus după ce 24 de ani au stăpânit.

Pre vremile acealea, la anul lumii 4894, la jidovi s-au făcut împărat Sedechiia^[60], carele au fost cel de pre urmă împărat al iudeilor. Că, la anul 4900, Navohodonosor^[61], împăratul haldeilor, au luat Ierusalimul și pre jidovi i-au dus în robiiia Vavilonului și așea s-au făcut sfârșit împărăției iudeilor.

În anul 4914 la medi s-au făcut împărat Darie Astiaghes^[62], carele în anul 4935 au luat împărăția haldeilor.

§ 15

CONSULII, DICTATORII, MAGHISTRII ȘI TRIBUNII

După aceea, romanii, în anul 4981, au început a-și face consuli, doi în locul unui craiu, ca, de ar fi unul rău, celalalt, carele întocma are puteare, să-l înfrâneaze și această deregătorie numai un an să o poarte unul, ca, știind că, după ce va trece anul, va fi ca unul dintră ceialalți, să nu să ție mare, ci cu toți să fie bun.

În anul dintâiu, consul au fost Luchie Iunie Brut^[63] și Tarcvin Collatin, bărbatul Lucreției. Ci de la Tarcvin curând s-au luat deregătorii, că romanii n-au suferit să fie cineva în cetate, carele să se cheame Tarcvin, și în locul lui s-au făcut Valerie Publicola^[64]. Și în anul cel dintâiu au fost noao consuli.

După noao ani de la începutul consulilor, altă deregătorie s-au făcut la Roma, mai mare decât a consulilor, carea să numea dictatura. Cel dintâiu dictator la Roma au fost Larghie^[65]. Într-același an s-au făcut și *magister ecviturum*, adecă căpitan de călăreți, carele să asculte de dictator. Căpitan de călăreți la Roma întâiu <au> fost Spurie Casie^[66]. În anul 16 de la încetarea crailor, norodul romanesc, asupra-să de senat și de consuli, și-au pus și ca pre nește judecători și apărători mai mari, pre carii i-au chemat *tribunos plebis*, adecă vătavii norodului, prin carii să se apere de asuprairea senatului și a consulilor.

§ 16

DEȚEMVIRII, TRIBUNII MILITARES

În anul de la zidirea Romei 301, au încetat stăpânirea consulilor și, în loc de doi consuli, s-au așezat să fie zece bărbați, la carii să fie toată putearea, aceștia cu cuvânt latinesc s-au chemat dețemviri. În anul dintâiu bine s-au purtat, în al doilea an, unul dintră ei, anume Apie

Clavdie^[67], silea pre o fată fecioară să curvească cu el, pre carea tatăl său o au omorât, ca să nu să facă de rușine de la un dețemvir. Dețemvirul acesta, fiind ostașiu, au făcut gâlceavă în oaste și s-au luat de la el deregătoriia aceasta și ei s-au osândit.

În anul 345 de la întemeierea Romei, s-au făcut tribuni militares, adecă ghenerari sau vătavi mari de oaste, cu puteare ca a consulilor. Aceștia era ostași. De aici înainte au început a crește Împărăția Romanilor. Ci, după trei ani, tribunii militares iară s-au făcut consuli.

§ 17

DACHII VIN LA CUNOȘTIȚA ROMANILOR.

Pre vremea consulilor, la anul înainte de venirea lui Hristos 132, când era consul Fulvie Flac^[68], au venit dachii la cunoștința romanilor și, făcând romanii războiu asupra lor, i-au biruit consulul Flac, carele au pus Dunărea hotar țării lor.

Stăpânirea Romei prin consuli, prin pretori, prin tribuni și prin dictatori 464 de ani s-au ocârmuit, până la Pompeiu cel Mare^[69] și până la Iulie Chesar^[70].

În anul lumii 4952, când Chir^[71], împăratul perșilor, au luat împărăția medilor și a haldeilor, la jidovi au început arhieriei a fi mai-mari, și cel dintâiu arhieru au fost Iisus, carele 60 de ani au ținut această deregătorie.

În anul 4986 Eghiptul s-au supus perșilor, iar în anul 5092 au scăzut de la perși și s-au împărțit în dinastii, adecă în domnii.

În anul 5159 la machidoneani s-au făcut împărat Alexandru cel Mare^[72], carele în anul 5164 au bătut pre Darie^[73], împăratul perșilor, și i-au luat împărăția și în anul 5171 au murit și împărăția lui în patru împărății s-au împărțit, adecă într-a Machedoniei, a Eghiptului, a Asiei, a Siriei, carea s-au zis și a Vavilonului.

În anul 5211 Ptolomeiu Filadelf^[74], împăratul Eghiptului, au cerut de la Eleazar, arhiereul jidovilor, dascali carii să-i tălmăcească Scriptura Legii Vechi de pre limba jidovească pre limba elinească. Eleazar i-au trimis 72 de dascali jidovi, învățați într-amândoaă limbile, carii apoi de pe jidovie pe elinie au tălmăcit Scriptura Legii Vechi.

La anul 5322 în Sîriia s-au făcut împărat Antioh Epifan^[75], supt carele macaveii s-au făcut mucenici.

În anul 5331 au început Matthatia^[76] a ocârmui pe jidovi.

În anul 5332 Marcu Emilie^[77], consul roman, au bătut pre Perseu^[78], împăratul Machidoniei, și pre el viu cu doi feciori și cu o fată a lui prinși i-au dus la Roma și toată țara Machidoniei o au supus romanilor.

§ 18

ÎMPĂRAȚII ROMANILOR

Pe la anul 5454 la Roma au început a fi împărați și cel dintâiu împărat au fost Iulie Chesar, carele au biruit pre ghermani, pre gali, pre ișpani, pre britani și pre Pompeiu cel Mare^[79]. Cinci sute de cetăți au pus supt birul romanilor. Mai pre urmă, cu 23 de rane au fost omorât de priiatenii săi întru al treilea an al împărăției sale, de 56 de ani bătrân. Întră cei ce l-au omorât să zice că au fost și Brut^[80], pre carele îl primisă fiu; pre acesta văzându-l, Iulie Chesar au zis: „Și tu, fiule Brute, ești aici!”.

Pe vremea împăratului acestuia, la dachi era craiu Corilos^[81].

§ 19

ÎMPĂRATUL AVGUST

După Iulie Chesar, s-au făcut împărat Octavie Avgust^[82]. Acesta asupra dachilor 50 000 de ostași au trimis, carii, după multă bătaie, abia au putut opri pe

dachi să nu treacă Dunărea¹ [83]. La dachi era atunci craiu Barvistam sau, cum istoricul Iustin îl numeaște, Barabist² [84].

De la Iulie Chesar și de la Octavie Avgust, cei dintâiu împărați a romanilor, toți apoi ceialalți împărați ai romanilor s-au zis Chesar Avgust.

În anul 5469, adică înainte de venirea lui Hristos cu 31 de ani, la jidovi s-au făcut împărat Irod cel Mare^[85], carele nu era jidov de neam, ci din neam străin, că era idumeu. 37 de ani au împărățit acesta.

La anul de la facerea lumii 5500, după cum mai de obște să numără, iară după cum numără Climent Alexandreanul^[86] la anul 5538, iară după cum numără Evsevie Chesăreanul^[87] la anul 5199, iară după cum numără Theofil Alexandreanul^[88] la anul 5320, iară după cum noi acum numărăm anul lumii, la anul 5508, au trebuit să vie Hristos, iară după socoteala jidovilor și a latinilor celor de acum la anul 4000, al împărăției lui Avgust 45, a lui Irod cel Mare 31, s-au născut din Mariia Fecioara Domnul și Dumnezeu și Mântuitoriul nostru Isus Hristos.

§ 20

ALȚI ÎMPĂRAȚI AI ROMANILOR

După Avgust, carele au murit în anul de la Hristos 14, după ce mai 58 de ani au împărățit, de 76 de ani bătrân, în Împărăția Romanilor au urmat Tiberie^[89], carele 23 de ani au împărățit și mai pre urmă, cu vicleșugul nepotului său Gaie, poreclit Caligula^[90], sugrumat au murit în anul de la Hristos 38, în 16 zile a lui martie, bătrân de 78 de ani.

¹ Zonara, cartea 23 și 32; Tachit, cartea 2, cap 62; Bonfinie, în *Decada* 1.

² Flor, cartea 4.

Apoi au împărățit Galigula, 4 ani și 10 luni, și în anul de la Hristos 41, în 24 a lui ianuarie, l-au omorât Casie Hersa^[91], mai-marele pretorianilor. Bătrân de 29 de ani au fost Caligula când l-au omorât.

Pre vremea împăratului Galigula, în Dacia era craiu Ghenivlind^[92].

După aceea, la romani au fost împărat Clavdie^[93], carele 13 ani și 8 luni au împărățit și, otrăvit cu meșteșugul lui Neron^[94], de Agripina^[95], muiarea sa, în anul de la Hristos 54 au murit bătrân de 64 de ani. Apoi s-au făcut împărat Neron, mare tiran, carele, după ce 13 ani și 8 luni au împărățit, căzând în ura tuturor, însuși pre sine s-au omorât, în anul de la Hristos 68 în 9 zile a lui iunie, bătrân de 32 de ani.

Apoi au urmat Galba^[96], carele niciun an întreg n-au împărățit, pre carele Mathon, la Roma, l-au omorât, bătrân de 70 de ani.

Apoi au împărățit Otto^[97] 3 luni și 8 zile, asupra căruia sculându-se Vitelie^[98], el însuși pre sine s-au omorât, de 38 de ani bătrân.

Apoi au stăut împărat Vitelie, carele, după ce un <an> au împărățit, au fost biruit și omorât de Vespasian^[99], de 57 de ani bătrân.

După aceea au urmat Vespasian, bun împărat, carele, după ce 10 ani au împărățit, de 69 de ani bătrân, în anul de la Hristos 79, în 24 a lui iunie, stând proptit de mâinile celor ce era aci, au murit zicând că împăratului să cade să moară stând.

După Vespasian au urmat Tit^[100], feciorul lui, carele, doi ani și mai trei luni cât au împărățit, nicio zi nu au lăsat întru carea să nu facă cuiva bine. Întru o zi, seara la cină, aducându-și aminte cum că întru acea zi nimănui bine nu au făcut, au zis cătră cei ce era la el: „Priiatenilor, am pierdut zioa!”. În anul de la Hristos 81, septembrie 13, de 41 de ani bătrân, au murit și în locul lui au urmat

Domitian^[101], frate-său, mare tiran, carele, de ai săi prin foale junghiat, după ce 15 ani au împărățit, bătrân de 45 de ani, în anul de la Hristos 96, septembrie zile 17, au murit.

Apoi au împărățit Nerva^[102], om bun, carele numai un an și patru luni au împărățit, și în anul de la Hristos 98, ianuarie 27, au murit, bătrân de 68 de ani. După sine au lăsat pre Traian^[103] întru împărăție.

Pe vremile împăratului Vespasian și Tit, jidovii toată stăpânirea și-au pierdut, că romanii cu totul i-au supus și au stricat Ierusalimul și besearea o au ars și până în pământ o au stricat, așa că s-au plinit prorocia Domnului Hristos, Carele, mai înainte, în Evanghelia ziseasă că nu va rămânea piatră pe piatră. Groaznice au fost nevoile jidovilor pe acelea vremi, care cine voiaște a le ști cetească pre Iosif Flavie^[104], scriitoriu jidov, din carele unele și eu le-am pus în *Istoriia Besericească*^[105], românește de mine scrisă. De ar vrea neștine să știe numărul celor ce ori în ce chip și cu ce fealiu de moarte au perit întru acel războiu, va afla 1.337.490 de bărbați, fără de alte multe mii, care nu s-au numărat. Foarte mulți s-au dus în robie și s-au vândut și în toată lumea s-au răsipit și s-au făcut batjocură la toate neamurile, cum vedem că și astăzi sânt. Aceasta au fost izbânda și bătaia lui Dumnezeu, pentru că n-au primit pre Hristos, Mesia cel adevărat, Fiiul lui Dumnezeu, ci l-au răstignit pre cruce și l-au omorât, măcar că El, fiind Dumnezeu, au înviat din morți și după 40 de zile, cu trupul mărit s-au înălțat la ceriuri.

PARTEA A DOAO
BĂTĂILE ROMANILOR CU DACHII.
DESCĂLECĂTURA ȘI AȘEZAREA ROMANILOR
ÎN DACHIA

§ 1

BĂTĂILE ROMANILOR CU DACHII
CÂND AU ÎMPĂRĂȚIT DOMITIAN

Mai sus (Partea 1, § 17) am zis cum că consulul Fulvie Flac au avut bătaie cu dachii și i-au biruit, puindu-le hotar Dunărea. Deci, pe vremea împăratului Domitian, romanii cu dachii iar s-au bătut, că împăratul Domitian, vrând să oprească năvălirile dachilor, carii, de multe ori făcând năvală, pagubă făcea la marginile împărăției, au trimis oaste asupra lui Darneleu^[106], craiul dachilor. Foarte mare războiu s-au făcut, mai mare decât toate ceale mai dinainte războaie ale romanilor³, în care războiu au perit Opie^[107], consulul. Pornit-au împăratul Domitian și alt războiu asupra dachilor, dar și întru acesta au fost fără de noroc și au perit și Corneliu Tusc^[108], căpitanul pretorianilor, și multă oaste⁴. După această bătaie, au murit Darneleu, craiul dachilor, și în locul lui în crăie au urmat Decheval^[109], om învățat în lucrurile oastei și la toate gata, carele, în 17 ani, cu multe războaie au ostenit pre romani, cât i-au făcut, de cu bani au cumpărat pacea de la el și bir au făgăduit în tot anul să-i dea.

În anul de la Hristos 87, Domitian împărat au făcut războiu asupra lui Decheval, ci biruința au fost a lui Decheval. În anul 92, romanii iarăși s-au bătut cu dachii, iar biruința acum era a dachilor, acum a romanilor, altă nimica vreadnic de pomenire nu s-au făcut întru acest războiu. În anul 94 împăratul Domitian, puind mai-mare

³ Xifilin.

⁴ Același.

peste oaste pre un Iulian^[110], l-au trimis asupra dachilor, carele, bărbătește dând războiu, au întors în fugă pre dachi. Decheval, văzând acest lucru și fiind acum cătră seară, și-au tras oastea la o pădure și, poruncind la ai săi să taie leamnele, trupinile le-au îmbrăcat cu haine de oaste. Romanii, înșelați de întunecarea sării, au socotit cum că noao oaste de dachi au venit și, temându-să a păși mai nainte, s-au întors înapoi, lăsând biruința nesăvârșită⁵.

§ 2

BĂTĂILE ÎMPĂRATULUI TRAIAN CU DACHII

Împăratul Traian^[111], vrând să șteargă rușinea romanilor, cea de pre vremea împăratului Domitian, și ca nu dachii, cu birul care în tot anul îl iau de la romani, din zi în zi mai puternici să se facă, deaca s-au făcut împărat, însuși el la anul de la Hristos 102 au adus oaste asupra dachilor, și bătaia cea mai întâiu o au avut în Dachii, unde iaste acum Ardealul, nu departe de Turda, în câmpul care românii și astăzi îl cheamă Câmpul lui Traian. Întru această bătaie, foarte mulți dintr-amândoa părțile au perit, iară dintră romani atâța s-au rănit, cât în toată oastea românească nu s-au aflat cârpe de ajuns să leage ranele; pentru aceea, însuși împăratul Traian și-au dat cămeșa sa să facă cârpe ca să leage pre cei răniți. După bătaia aceasta, dachii s-au tras la munți. Dar Lusie, unul din cei mai-mari preste oștile romanilor, lovindu-i, i-au întors în fugă. Mulți din dachi au căzut, dar mai mulți au fost prinși⁶.

⁵ Dion Casie, în *Domitian*; Suetonie, cartea 8, cap 6; Eutropie, cartea 7.

⁶ Dion Casie, în *Traian*.

§ 3

DACHII FAC PACE CU ROMANII.

Decheval, craiul dachilor, înfricoșându-să, îndată au trimis la împăratul Traian oameni de cinste, cerând pace, cum va voi împăratul. Împăratul Traian au poftit să-i dea dachii armele și unealtele ceale de războiu și pe meșteri și pe toți cei ce de la romani au fugit la dachi, ori romani, ori soți de ai romanilor fie, și cetățile să le strice și oaste într-însele să nu țină și din tot pământul romanilor să iasă și pre priiatenii romanilor – priiateni, iar pe vrăjmașii romanilor vrăjmași să-i ție; întru acesta chip va face pace.

Decheval, craiul dachilor, măcar fără de voie, tot au priimit aceastea și, venind înaintea împăratului Traian, au căzut la pământ și s-au închinat lui⁷.

§ 4

DACHII NU ȚIN PACEA FĂCUTĂ CU ROMANII.

După ce aceastea așa s-au săvârșit, împăratul Traian s-au întors la Roma și pe solii lui Decheval, carii îi ducea cu sine, i-au trimis mai înainte în Roma. Aceștia, băgaț la Senat, au pus jos armele și, cu mânilor împreunate una cu alta ca în chip de rugăciune, pușintel au grăit întărind pacea, apoi li s-au poruncit să ia armele. După aceasta, împăratul Traian cu mare pompă biruitoriu au intrat în Roma și, pentru că au învins pe dachi, s-au poreclit Dachic sau Dațicus.

Iară Decheval, după ducerea împăratului la Roma, n-au vrut să ție pacea făcută cu romanii; pentru aceea împăratul Traian a doa oară au purces asupra lui. Ci Decheval, văzând că nu are putere a sta în contră romanilor, la vicleșuguri s-au întors și puțin au fost că n-au omorât pre Traian prin doi oameni, carii să făcea ca cum ar fi fugit de

⁷ Dion Casie, în *Traian*.

la dachi și ar vrea să spuie împăratului lucruri de treaba războiului, iară ei voia ca, întrând la împăratul, să-l omoară. Ci, fiind prepus despre ei, pre unul la chinuri trăgându-l, au mărturisit adevărul.

Decheval, văzând că cu aceasta nimica nu au putut face, au cerut de la împăratul să-i trimiță pe Longhin^[112], povățuitoriul oștilor, ca să vorbească cu el de pace, de vreme ce iaste gata să facă orice va porunci împăratul. Decheval au dobândit aceasta de la împăratul, că împăratul au trimis pre Longhin, pre carele, cât au sosit la dachi, au poruncit Decheval de l-au prins și i-au zis să-i spuie sfaturile împăratului Traiian, iar, de nu va vrea a face aceasta, îl va omorî. Decheval și împăratului Traiian au scris cum că, de nu va ierta pre dachi și de nu va face cu ei pace, va omorî pe Longhin. Împăratul Traiian i-au răspuns cum că lui nu-i iaste atâta de viața lui Longhin, cât într-însa să puie și războiul, și pacea. La acest răspuns, Decheval s-au foarte mâniat, însă nu îndată au omorât pre Longhin, carele, mai nainte apucând, au beut otravă și au murit⁸.

§ 5^[113]

TRAIAN FACE POD DE PIATRĂ PESTE DUNĂRE.

BĂTAIA CEA MAI DE PRE URMĂ CU DACHII

Într-aceaea, împăratul Traiian minunat pod de piatră au făcut peste Dunăre, că, văzând că trecerea încolo și înoace peste Dunăre multă împedecare și zăbavă face, pentru aceaea au socotit să facă pod peste Dunăre și, într-acest chip, să rădice din picioarele oștii o puiadecă grea ca aceaea. Deci, cu de-adinsul apucându-să de lucrul podului, într-acelaș an l-au săvârșit. Minunat pod au fost acesta și o zidire ca aceaea, ca carea n-au mai văzut soarele

⁸ Dion Casie; Xifilin, în *Viața lui Traiian*.

și cu anevoie s-ar putea creade, iar mai cu greu s-ar putea spune, de nu s-ar vedea și astăzi urmele și rămășițele lui în fundul Dunării, la locul care mai pe urmă s-au chemat Turnul lui Severin. Cu iazuri și cu umplături oprind cursul apei și într-altă parte abătând matca apei, ca să poată lucra la temeiu, și de atunci până astăzi rămâne pomenirea lucrului acestuia împreună cu a lui Traian, că și astăzi, românii noștri, când opresc cursul vreunei ape, ca din sus de acea opreală să facă lac sau mai multă apă să se adune, acest lucru îl zic troian, ca cum ar zice că acest lucru iaste aseamenea lucrului lui Traian, carele într-acel chip au făcut cu Dunărea, când au făcut podul peste ea.

Mărimea și înălțimea podului acestuia, cum să scrie, așa au fost: adecă pe doazeci și patru de picioare sau stâlpi, stâlpii era de piatră cioplită și în patru cornuri tăiată, și așa era de înalți și de lați, cât din fața apei în sus tot stâlpul era de 150 de picioare înalt, și lat de 60 (piciorul, cum să înțeleage aici, iaste o măsură matematicescă atâta de mare cât iaste un pașiu de om, când umblă în voia lui, și când nu pășeaște pași de cei mari), și fieștecare stâlp din cei ce ținea podul de 170, și de la un picior până la altul boltă era făcută și deasupra boltelor era podul cu piatră întocmit și neated. Tot podul acela numai într-un an s-au săvârșit cu nespūsă a romanilor cheltuială, care pod, apoi, împăratul Adrian^[114] l-au stricat.

După aceea, în anul de la Hristos 105, trecând împăratul Traian cu oștile în Dachiia, au mers asupra lui Decheval, carele n-au fugit, ci de față stând și, ca în cea mai de pre urmă nevoie, toată nevoința și-au pus, groaznică și cruntă bătaie, multă moarte și vărsare de sânge s-au făcut și multă vreamă în cumpănă au stătut biruința, acum spre o parte, acum spre alta plecându-să. Mai pre urmă, îmbărbătându-se romanii, îndemnați de împăratul Traian, carele și el, împreună cu ostașii, bătându-să, au lăsat pildă la toată lumea cât pot românii când vreau și să pun cu tot

de-adinsul. Deci așa dimicându-să, au ajuns la Sarmizaghetuza, cetatea în carea era scaonul crăiesc a lui Decheval. Această cetate era în Ardeal, în ținutul Hațegului, unde acum iaste Hinidoara. Așa, tot ținutul acela supuinu-l șie romanii și dând năvală, au intrat în cetate, vârtos stându-le în contră dachii, atâta cât și muierile lor pe romanii cei mai nainte prinși la dachi, dezbrăcând-i, de vii îi ardea cu lumini aprinse. Altele au băgat otravă în băutura și, au de venea romanii la eale, ori de chema eale pe romani, cu chip să-și arate bună inimă spre ei și ca să le răcorească ferbințeala ostenealii, le da băutura otrăvită, de care lucru și răotate a lor negândind, romanii, osteniți de războiu, bea ca să-și stâmpăre căldura seatei. Ci mai toți cât au băut din acea băutura au murit. Mai pe urmă, dachii, de tot deznădăjduindu-se, în mai multe locuri au pus foc cetății. Foarte mare vaiet și plâns era, unii de otravă, alții de foc, alții de sabie perind. Groaznică priveală au privit atunci soarele, că dachii mai voia în bătaie să moară, decât vii să fie supt stăpânirea romanilor.

Deci, după ce multe mii de dachi au perit și din romani încă nu puțini au căzut, tot ținutul dachilor l-au cuprins romanii. Decheval, craiul dachilor, puțintel de nu au fost prins de romani, ci tot atunci au scăpat. Dar, mai pre urmă, văzându-și toată oastea pierdută și țara în mâna romanilor venită, perzând toată nădejdea și temându-să ca nu cumva viu în mâna vrăjmașilor să cază, singur el și-au făcut moarte^[115]. [...]

Gheorghe Șincai

**HRONICA ROMÂNILOR
ȘI A MAI MULTOR NEAMURI,**

în cât au fost eale așa de amestecate cu românii, cât lucrurile, întâmplările și faptele unora, fără de ale altora, nu se pot scrie pre înțeles, din mai multe mii de autori, în cursul de 34 de ani culeasă și după anii de la nașterea Domnului nostru Isus Hristos alcătuită de Gheorghe Șincai din Șinca, doctor filosofiei și al teologiei, fostul director al Școalelor Naționalnice în toată Țeara Ardealului și diortositoriul cărților în Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești.

În Buda, în aceaeaș crăiască tipografie, începută a se tipări la anul 1808*

Tantae molis erat Romanam condere gentem!
Virgilius

Aceasta era întâiu de a se face pentru români.
Vlădica Maier^[1], vorbind cu Saul Serdariul. [...]

Anul 397. Pe vreamea aceasta, cei mai vestiți arhieriei întră români era sfinții Theotim^[2] și Nichita^[3]. Despre sântul Theotim am cuvântat la anul 393 și voiu mai cuvânta unde se va cuveni; la anul de acum, numai despre sântul Nichita vreau a vorbi, a căruia laude sântul Paulin Nolanul^[4] în foarte frumoase veașuri lătinești le-au cuprins. Tu ceteaște despre sântul Nichita pre Ioan

* Transcriere și note: Otilia Urs.

Bollandul^{1[5]}, că eu voi însemna aci ce scriu și alții despre dânsul și voi scurta ceale ce pre larg au scris în Carmenele sale sântul Paulin.

Așadară, despre sântul Nichita trebuie știut, întâiu, că au fost episcopul Remesianeii^{6]}, cetăței Dachiei de Mișloc^{7]}; a doaoa, că au fost om foarte învățat; a treia, că au fost născut în Remesiana și, drept aceea, diaoș român; a patra, voi arăta pre ce neamuri le-au dumerit și învățat leagea creștinească.

Cum că sântul Nichita au fost episcopul Remesianeii mărturiseaște (afară de sântul Paulin Nolanul și alți autori sinhroni) Ghenadie^{2[8]}, ale căruia cuvinte acuși le voi aduce, iară cum că Remesiana sau Romațiana au fost cetatea Dachiei de Mișloc, întră Nais^{9]} și Muntele Hemului^{10]}, în partea Dardaniei^{11]} așezată și zidită, arată Peutingher^{12]} și alții³.

Despre învățătura sântului Nichita vorbeaște sântul Paulin, în a zecea epistolă cătră Sever^{13]}, iară Ghenadie, la locul mai sus adus, aceastea scie: „Nichita, episcopul Remesianeii, au scris cu cuvinte neatede șease cărți pentru cei ce vrea să se boteaze”. Pagubă că n-au însemnat Ghenadie în ce limbă au scris sântul Nichita aceale șease cărți, lătineaște sau greceaște? Pentru că știut lucru iaste că arhieriei românilor pe vremile de atunci nu știa fără numai lătineaște, precum mai chiar se va arăta la anul 458.

Că au fost născut în Remesiana sântul Nichita arată sântul Paulin⁴, zicând: „Donec optato patriam vehatur

¹ Ioannes Bollandus ad 7^{mam} Ianuarii.

² Gennadius, in *Catalogo Scriptorum eccl<esiasticorum>*.

³ Peutingher, in *Tabula geogr<aphica>*; Notitia utriusque imperii sub Arcadio et Honorio aug<ustis> Conscripta; Hierocles Grammaticus, in *Notitia Imperii Orientalis*; Lequien, in *Oriente christiano*, t. 2, p. 305.

⁴ S<anctus> Paulinus Nolanus, in *Propemptico ad s<anctum> Nicetam, in Daciam revertentem*.

laetus ad urbem”, adecă: „Până ce cu plăcere va merge la cetatea părințească”. Și iarăș: „Esto nobiscum licet ad paternam veneris urbem”, adecă: „Fii cu noi, măcar că ai sosit la cetatea cea părințească”. Drept aceea, cu cale închid eu că sântul Nichita au fost prăsit din partea coloniei lui Traian^[14], cea de Aurelian^[15] trecută de-a dreapta Dunărei, adecă că au fost prăsit din părinți coțovlahi sau țințari.

Acuma să vedem ce neamuri au învățat și dumerit sântul nostru. Acelaș sânt Paulin, în propempticul mai sus adus, numără pre dachi, pre goti, pre bessi, pre gete și pre schite sau huni, dintră carii dachii era români cei de Aurelian trecuți în Dachia cea Râpoasă^[16] și cea de Mișloc, precum s-au arătat la anul 274.

Bessii cine au fost poți vedea din Hofmann^{5[17]}. Mai pre urmă poate fi că bessii din Trachia^[18], unde lăcuia mai nainte, au trecut în partea Dachiei Veache^[19], ce se cheamă acuma Bugeac^[20], și că de la dânșii s-au numit aceasta Bessarabia^[21]. Bissenii, carii se pun împreună cu românii în Diplomatul lui Andreu II, craiului unguresc⁶, se văd a fi fost rămășițe de a bessilor, ci despre aceștia mai multe la anii viitori.

Getele și gotii se văd a fi fost numai un neam, despre carii așa scrie Procopie^{7[22]}: „Mai multe neamuri goticești au fost în vremile de demult și astăzi încă sânt, ci întră aceastea, gotii, vandalii, vizigotii și gepidii sânt și mai mulți și mai de frunte. De demult se chema savromati și melanhleni; unii și gete i-au numit. Cu numele, precum s-au zis, toți se usibesc de laolaltă, iară almintrelea nicicum. Căci toți sânt cu peale albă, cu păr galbin, înalți în trup, cu față veaselă, acealeași legi și aceaeaș religie

⁵ Hofmannus, in *Lexico*.

⁶ Andreas II, in *Diplomate Saxonibus*, anno 1224 impertito.

⁷ Procopius, *De bello Vandalico*, lib. 1, c. 2. seu p. 178.

au, adecă cea arienească, și o limbă vorbesc, pre carea o numim goticească, așa cât judec că oarecând numai un neam au fost și, după aceea, s-au usebit prin numele cel de la povățuitorii lor împrumutat. Lăcașurile lor ceale bătrâne au fost preste Dunăre. Mai pre urmă, gepidii au cuprins Sângidonul^[23] și Sirmiul^[24] cu tot țânutul, și de o parte și de alta de Dunăre, unde și acuma lăcuiesc”. Așîșderea scriu sântul Theofan^{8[25]}, Anastasie^[26] bibliotecariul⁹ și Constantin^[27] Porfirogenetul¹⁰. Vezi și acealea care s-au scris la anul 381 și mai nainte.

Mai pre urmă, cetitoriule, înseamnă că sântul Nichita de doao ori au călătorit în Italia la sântul Paulin: întâiu, în anul de-acum, după cum arată Baronie^[28] la anul 397, numărul 10 (măcar că Antonie Pagi^[29] călătoria dintâiu o pune la anul 396); a doaoa, după patru ani, căci zice sântul Paulin¹¹: „Quarto mihi redditus anno”, „Întru al patrulea an mie iarăș dat”.

Anul 399. Gaina^[30] gotul, prin mișlocirea lui Tribigild^[31], au făcut, în anul de-acum, mare răzmiriță în Împărăția Răsăritului și pre Eutropie^[32], ministrul împăratului Arcadie^[33], l-au omorât¹², prin a căruia perire de mare nevoie s-au mântuit toată împărăția.

Anul 400. Gaina, ne-ndestulindu-se cu moartea lui Eutropie, ș-au băgat în cap să cuprindă toată Împărăția Răsăritului, ci, vădindu-i-se cugetul, Augustul Arcadie au trimis asupra lui pe Fraiut^[34] povățuitorul, carele au strâmtorit pe Gaina în Cherrones^[35] și foarte tare l-au frânt. Drept aceea, precum scrie mai încolo Zosim^[36]

⁸ S<anctus> Theophanes, p. 81.

⁹ Anastasius Bibliothecarius, p. 39.

¹⁰ Constantinus Porphyrogeneta, *De administratione imperii*, cap. 25 seu pagg. 78, 79.

¹¹ S<anctus> Paulinus, in *Natalitio s<anti> Felicis nono*.

¹² Zosimus Comes, lib. 5, in *Arcadium et Honorium aug<ustos>*; Katona, in *Synopsi chronologica*.

Comitul¹³: „Pe Fraiut, după ce au învins pre Gaina, l-au făcut consul. Iară Gaina, perzând mare parte din oastea sa în Cherrones, precum s-au zis, cu oastea ce mai avea au grăbit cătră Dunăre, și, aflând Trachia jăfuită prin năvălirile ceale mai dinainte, oricâte i-au venit înainte, toate le-au răpit. De-aci, temându-se ca nu cumva să-l urmează altă oaste românească și pre varvarii săi, carii nu era mulți, să-i dărâme, românilor carii îl urma încă ne-ncredințându-se, pre români, carii n-au priceput sfatul, până într-unul i-au tăiat, iară cu varvarii au trecut Dunărea, cugetând să se întoarne la ale sale și acolo să petreacă de-aci înainte.

Când așa lucrează Gaina, Uldes^[37], al hunilor pe vremea aceea povățuitoriu, au socotit a fi cu primejdie să îngăduie unui varvar carele are oastea sa să lăcuiască preste Dunăre. Afară de aceea, gândind că împăratul Arcadie încă îi va face pre voie, de va alunga pre Gaina, s-au gătit la războiu asupra lui, și, adunându-și oștile, le-au pus în rând în coantra nemicului. Așișderea și Gaina, carele nici la romani a se întorna, nici de năpădirea lui Uldes a scăpa almintrelea nu putea, întrarmând pre ai săi, au purces în coantra hunilor, cu carii, lovindu-se în vro câteva bătai, ostașii lui Gaina au ținut locul tocma vitezeaste, dară, mai pre urmă, mulți au perit dintr-înșii, și Gaina încă s-au omorât, vitezeaste și din inimă ținând războiu. Sfârșindu-se războiul cu moartea lui Gaina, Uldes, prințul hunilor, au trimis capul lui Gaina la împăratul Arcadie, de carele fiind cinstit cu frumoase daruri au făcut confederație cu romanii”.

Iară Alaric^[38], craiul gotilor, în anul de-acum au trecut în Italia și foarte mare pradă au făcut într-înșii¹⁴.

¹³ Zosimus Comes, lib. 5, in *Arcadium et Honorium aug<ustos>*.

¹⁴ Idem, Zosimus, l<oco> c<itato>; Katona, in *Synopsi chronologica*.

Tot întru acesta an, precum scrie Palladie^{15[39]}, s-au adunat episcopii și bătrânii Asiei (cu carii au fost de față și sântul Teotim, mitropolitul Babbei^[40], despre carele am mai cuvântat la anul 393) în Țarigrad^[41], la sântul Ioan Hrisostom^[42], pentru mai multe trebi, dară, mai ales, să osândească cărțile lui Origen^[43], precum le-au și osândit, poftind aceasta mai vartos sântii Teofil al Alexandriei^[44] și Epifanie al Constandiei din Chipru^[45]; ci sântul Teotim al Babbei de-acum tuturor le-au stat în coantră, despre carele Socrate^{16[46]} așa scrie: „Chemând episcopii laolaltă, Epifanie le-au cetit decretul carele osânda cărțile lui Origen. Despre aceea n-am de a zice, dară aceasta o zic, că au plăcut lui Epifanie și lui Teofil a osândi cărțile aceastea. Unii dintră episcopi, carii cinstea pre Epifanie, s-au iscălit decretului aceluia, iară cei mai mulți n-au vrut a se iscăli, dintru a căroră număr au fost și Teotim, episcopul Schitiei^[47], carele așa au răspuns lui Epifanie: «Eu, Epifanie, nu vreau nici pre un om mai de demult mort a-l defăima, nici cutez a face o nelegiuire ca aceasta, ca să osândesc cărțile pre care mai-marii noștri nu le-au osândit, mai ales că nu aflu nicio învățătură rea într-însele». Drept aceea, aducând o carte a lui Origen, o au cetit și au arătat că tâlcuirea Sfintei Scripturi, carea se cuprindea într-înșea, e asemenea credinței Besearicei. După aceea au adăugat aceastea vorbe: «Carii defăimeaze aceastea, aceia defăimeaze lucrurile despre care sânt scrise cărțile aceastea». Aceastea au răspuns lui Epifanie Teotim, cel de mulți lăudat pentru viața și evlavia sa”.

Mai scrie Sozomen^{17[48]} despre sântul Teotim că un bărbat de frunte întră huni, văzând darurile sântului, au

¹⁵ Palladius, in *Dialogo de vita s<anctis> Ioannis Chrysostomi*.

¹⁶ Socrates, lib. 6, c. 11.

¹⁷ Sozomenus, lib. 7, c. 25.

socotit că are multă avuție. Drept aceea, ș-au gătit pavăza sa cu laț, cum mergea asupra nemicilor, și, vorbind odineoară cu sântul, au vrut să-l prindă cu lațul și să-l treacă la huni; ci, când vrea să facă aceasta, îndată i-au amorțât mâna cu carea țânea lațul, nici s-au dezamorțât până ce nu s-au rugat sântul Teotim lui Dumnezeu pentru dânsul.

Anul 401. Acesta iaste anul întru care s-au urzit acealea pentru care apoi au căzut blăstăm pre vița Augustului Teodosie celui Mare^[49], pentru că în anul acesta au început împărăteasa Eudoxia^[50], muiarea lui Arcadie Augustul, sfada cu sântul Ioan Gură de Aur¹⁸. Tot întru acesta an, în 10 zile ale lui aprilie, s-au născut Teodosie cel Tinăr sau al doilea^[51], fiiul lui Arcadie și al Eudoxiei¹⁹.

Sântul Ioan Gură de Aur încă întru acesta an au ținut soborul din care au trimis trei arhieriei: pre Dimitrie al Pisinuntului^[52], pre Eusevie al Appameei^[53] și pre Lupichin al Appiariiei^[54] din Dachia cea Râpoasă²⁰, în Calchidonia^[55], la Teofil^[56], patriarhul Alexandriei, să-i spună să vină în Țarigrad și aci să răspundă la ceale ce era pârât, precum aceasta însuș sântul Ioan Hrisostom o mărturiseaște în epistola carea o au trimis lui Inochentie I^[57], patriarhului Romei.

Anul 402. Stilicon^[58], ministrul și generariul Augustului Honorie^[59], în anul acesta, la cetatea Polenția^[60] chemată, bate pre Alaric, craiul gotilor, carele întru al treilea an prăda Italia, iară Augustul Arcadie numeaște

¹⁸ Zosimus Comes, lib. 5, in *Arcadium et Honorium aug<ustos>*; Katona, in *Synopsi chronologica*.

¹⁹ Sethus Calvisius, in *Op<ere> chronologico*; Katona, l<oco> c<itato>.

²⁰ Hierocles Grammaticus, in *Notitia imperii Orientalis: Itinerarium Antonini*.

August pre fiul său, Teodosie cel Tinăr, când încă era în leagăn²¹.

Scris-au și Inochentie I, patriarhul Romei²², lui Marchian^[61], episcopului Naissului din Dachia cea de Mișloc, ce să numeaște acuma Nissa, în Serbia²³, ca pre preoții și diaconii pre carii i-au fost sfințit Bonoz^[62], mitropolitul Sardichei, de să vor lăsa de eresul lui, să-i primească întru unirea Besearicei. „Acesta e, așadară (zice Lecchen^{24[63]}), acela Marchian, pre carele tot acelaș Inochentie, în epistola 22, îl numeaște cel mai de pre urmă dintră episcopii Machidoniei și ai Illiricului”.

Anul 404. La anul 376 am însemnat că Ulfila^[64], mitropolitul Ardealului, cu o parte a gotilor și doară și a românilor, de frica hunilor, au trecut în Trachia și pre toți cei ce au trecut cu dânsul i-au făcut ariani, iară românii carii au rămas supt huni, în Moldova, în Bessarabia și în Țeara Muntenească, supt goti sau de sine, în Ardeal și până în Tisă, au păzit credința cea pravoslavnică; carii, drept aceea, au trebuit să aibă mitropolit în locul lui Ulfila; ci cine au urmat nemișlocit lui Ulfila n-am aflat, fără mai târzâu, adecă în anul de acum. Sântul Ioan Hrisostom aceastea scrie²⁵ cătră văduva Olimpiada^[65]: „Mi-au povestit călugării marsești și goticești, la carii episcopul Serapion pururea s-au ascuns, că au venit la dânsii diaconul Moduarie^[66] și le-au spus că Unila^[67], episcopul cel minunat, pre carele nu de mult l-am sfințit și trimis în Gotia^[68] (așa se chema Ardealul în tâmpul de-atunci), după multe și mari fapte au adormit și că au adus

²¹ Zosimus Comes, l<oco> c<itato>; Baronius ad h<unc> a<nnum>; Katona, l<oco> c<itato>.

²² Innocentius papa I, epistola 28.

²³ Baudrand, in *Geographia*.

²⁴ Michael Lequien, in *Oriente christiano*, tom. 2, p. 313.

²⁵ S<anctus> Ioannes Chrisostomus, epistola 14, ad Olympiadem viduam.

epistola craiului prin carea pofteste ca să se trimită la dâșșii alt episcop”. Până aci, sântul Hrisostom, carele pentru sârgunirea sa cea prin meșteșugirile împărăteasei Eudoxiei pricinuită, îndată n-au plinit cearerea craiului gotilor²⁶; drept aceea, aci încă nu poci și cine au urmat nemișlocit mitropolitului Unilă.

Dară aceste doao lucruri nu sânt de-a se tăcea. Întâiu, că împărăteasa Eudoxia, după sârgunirea sântului Ioan Hrisostom, la trei luni au murit²⁷, și a doaoa, că Radagais^[69] au năvălit în Italia cu 200000, pre carele Stilicon, stră<m>ptorindu-l între munții Fessulei^[70], l-au învins și l-au omorât²⁸.

Anul 406. Stilicon, după atâtea biruințe mândrindu-se, au cugetat să facă împărat pre Eleuterie^[71], fiiul său; drept aceea, au chemat în Gallia pre mai mulți varvari²⁹.

Anul 407. Alanii, vandalii și șvevii, după cum i-au fost învitat Stilicon în anul trecut, în anul de acum au năpădit în Gallia, iară britanii, după Marc^[72] și după Grațian^[73], își aleg șiie stăpânitoriu pre Constantin^{30[74]}.

Anul 408. Adormisă în anul trecut, în sârgunire, sântul Ioan Hrisostom, precum scrie Palladie³¹, când în anul de acum, cu șapte luni după reposarea lui, au murit și Arcadie împăratul, întâia zi a lui maiu, în vârstă de 31 de ani, după ce au împărățit după moartea tătâne-său, a lui Teodosie celui Mare, 13 ani, 3 luni și 14 zile, pre carele muiarea sa, împărăteasa Eudoxia, l-au adus la toate realele, căci altmintrelea ar fi fost bun împărat. Împăratului Arcadie i-au urmat fiiul său, Teodosie al doilea,

²⁶ Lequien, in *Oriente christiano*, tom. 1, p. 1243.

²⁷ Katona, in *Synopsi chronologica*.

²⁸ Zosimus Comes, lib. 5, in *Arcadium et Honorium aug<ustos>*; Katona, l<oco> c<itato>.

²⁹ Katona, l<oco> c<itato>.

³⁰ Katona, l<oco> c<itato>.

³¹ Palladius, in *Dialogo de vita s<anctus> Ioannis Chrysostomi*.

supt tutela lui Antioc Persul și a lui Antemie^[75]. Iară Honorie, Augustul Apusului, dovedindu-se prin Olimpie necredința lui Stilicon, pre acesta l-au omorât, după a căruia moarte, Alaric, craiul gotilor, încă mai cu îndrăzneală au încungiurat Roma³².

Anul 409. Până când au trăit Arcadie Augustul și Stilicon, povățuitoriul împăratului Honorie, varvarii n-au îndrăznit atâtea, ci, după moartea lor, vai câte nevoi au venit asupra romanilor, pentru că Alaric, craiul gotilor, carele îndrăznisă în anul trecut a încungiura Roma, în anul de acum mai mare au cercat asupra împăratului Honorie, numind August pre Attal^[76]. Constantin tiranul^[77] încă cu putearea au stors porfira de la Honorie Augustul³³. Judecă acuma, cetitoriule, cât au folosit romanilor treacerea scaunului împărătesc din Roma în Țarigrad? Adecă au dat prilej ca Roma, stăpâna neamurilor și doamna lumii, să fie roaba varvarilor, precum vei vedea la anii următori.

Anul 410. În anul acesta, Alaric, craiul gotilor, au cuprins Roma cu vicleșug și prin vânzare și foarte rău o au prădat, apoi, nu după mult tâmp, au murit în cetatea Consenției^[78], lăsând crăimea lui Ataulf^{34[79]}.

Anul 411. În Gallia, pe vremea aceasta, se afla mai mulți tirani, dintră carii pre Constante^[80] l-au omorât Gherontie^[81], pre Constantin^[82], Constantie^[83], iară Attal au lepădat porfira, carea o au îmbrăcat Giovin^{35[84]}.

Anul 412. Întru Împărăția Răsăritului, în anul de-acum, mare mutare s-au făcut, pentru că pre Antioc, tutorul lui Teodosie al doilea, l-au lipsit din deregătorie sa,

³² Baronius et Fleury, ad h<unc> a<nnum>; Katona, in *Synopsi*, et Calvisius, in *Opere chronologica*.

³³ Baronius ad h<unc> a<nnum>; Katona, in *Synopsi chronologica*; Sethus Calvisius, in *Opera chronologica*.

³⁴ Baronius, ad h<unc> a<nnum>; Katona, in *Synopsi chronologica*.

³⁵ Katona, in *Synopsi chronologica*.

trimițându-l în Persida, și împărăția s-au încredințat Pulheriei^[85], sororii Augustului Teodosie al doilea, carea foarte cu înțelepciune au oblăduit și cu aceeași înțelepciune au crescut și pe frate-său.

Ci Împărăția Apusului încă n-au petrecut fără de mutări, pentru că Ataulf, craiul vizigotilor, supărându-se pre Giovin, tiranul din Gallia, au făcut pace cu Honorie Augustul și cu toată putearea vizigotilor au străbătut în Gallia³⁶.

Anul 413. La atâta venisă acuma Împărăția Apusului pentru molimea Augustului Honorie, cât mai mult o sfântica tiranii decât o stăpânea dânsul, pentru că Gallia o apucase Giovin și Sevastian^[86], Africa o țânea Heraclian^[87], carii tuți trei fură omorâți în anul de acum, și burgundii se așezară într-o parte a Galliei³⁷.

Anul 414. Doao s-au întâmplat în anul acesta, care sânt vreadnice de a se aduce înainte: una la Răsărit, carea iaste că Pulheria, în 4 zile ale lui iulie, au priimit să se numească Augustă; alta la Apus, carea iaste că Plachidia^[88], sora lui Honorie Augustul, s-au măritat după Ataulf, craiul vizigotilor, pre carele Constandie l-au alungat în Șpania, împreună cu Attal, carele iarăș îmbrăcasă porfira³⁸.

Anul 415. Vizigotii în anul de acum au omorât pre Ataulf, craiul lor, întru al căruia loc au ales întâiu pre Sigheric^[89], apoi pre Vallia^{39[90]}.

Anul 416. Vallia, craiul vizigotilor, în anul de acum au făcut pace cu romanii, și pre Plachidia, muiarea lui Ataulf, împreună cu Attal tiranul i-au trimis la Honorie Augustul, carele, după aceea, pre Plachidia o au măritat

³⁶ Baronius, ad h<unc> a<nnum>; Katona, in *Synopsi chronologica*.

³⁷ Katona, in *Synopsi chronologica*.

³⁸ Idem, Katona, l<oco> c<itato>.

³⁹ Idem, Katona, loco citato.

după Constandie, povățuitoriul său, carele alungasă pre Ataulf din Italia și Gallia⁴⁰.

Anul 418. Faramund^[91], craiul frâncilor, ce se numesc acuma franțozi, în anul acesta s-au așezat întâiu în Gallia și au pus temeiul crăimei frânțozești, precum și Vallia, tot întru acesta an, au pus temeiul crăimei vizigoticești în Tolosa^{41[92]}.

Anul 420. Vararanes^[93], craiul persilor, mare goană pornisă asupra creștinilor, pentru carea Teodosie al doilea încă s-au sculat cu războiu asupra lui, nici fără de folos, pentru că Ardavurie^[94], povățuitoriul oștilor lui Teodosie, în anul de acum, au învins pre Vararanes⁴².

Anul 421. Fiind Augustul Teodosie al doilea în vârstă de 21 de ani, soru-sa, Pulheria Augusta, l-au îndemnat să se însoare și să nu ia pre alta, fără pre Eudochia^[95], ce s-au chemat mai nainte Athenaida, fiind ea din Atina, fată de filosof, pre carea o au și luat Augustul Teodosie al doilea în anul de acum, precum arată Baronie⁴³.

Iară Augustul Honorie au numit August pre cumnatu-său, Constandie al treilea^[96], adecă pre bărbatul Plachidiei, pre carele Augustul Teodosie al doilea nu l-au cunoscut August. Drept aceea, Constandie s-au gătat cu războiu asupra lui Teodosie; ci, mai nainte de-a se război, au murit în 2 zile ale lui septemvrie, lăsând după sine un fecioraș din Plachidia născut, carele s-au chemat apoi Valentinian al treilea^{44[97]}.

Anul 423. Augustul Honorie, în anul de acum, au lepădat pre soru-sa Plachidia din Italia, carea s-au dus

⁴⁰ Baronius, ad h<unc> a<nnum>; Calvisius, in *Opere chron<ologico>*; Katona, l<oco> c<itato>.

⁴¹ Katona, in *Synopsi chronologica*.

⁴² Katona, l<oco> c<itato>.

⁴³ Baronius, in *Annalibus eccles<iasticis>*, ad hunc annum.

⁴⁴ Idem, Baronius, ibidem; Katona, in *Synopsi et Calvisius, in Opere chronologico*.

împreună cu fiul său Valentinian la Augustul Teodosie al doilea, apoi, bolnăvindu-se în Ravenna, au murit în 15 zile ale lui august, în vârstă de 39 de ani, după ce nu zic că au împărățit, ci s-au dezmerdat și au năcăjit Împărăția Apusului în 28 de ani, după a căruia moarte porfira o au îmbrăcat Ioan tiranul^{45[98]}.

Anul 424. În anul acesta, împăratul Teodosie al doilea au numit chesariu pre vărui-său Valentinian, feciorul Plachidiei, și pre Aspare^[99] povățuitoriu l-au trimis cu oști în coantra tiranului Ioan; iară Ioan au trimis la Aetie^[100], carele încă din anul 411 era chizeaș la Mundzuc^[101], prințul hunilor și tatăl lui Attila^[102], și i-au poruncit ca, pre bani, să-i aducă ajutoriu de la huni, precum i-au și adus⁴⁶, ci în zădar.

Anul 425. Pentru că în anul de acum Aspare au învins pre Ioan tiranul și, prinzându-l în Ravenna, l-au dus în Acvilea^[103] și acolo i-au tăiat capul, iară pre chesariul Valentinian al treilea, fiul lui Constandie al treilea, din Plachidia, sora lui Honorie Augustul, precum s-au mai zis, l-au rădicat împărat în Roma, în 23 de zile ale lui octomvrie⁴⁷.

Anul 426. Hunii, carii atâta se împuternicise preste beții strămoșii românilor în Dachia cea Veache, cât toate neamurile goticești le alungase dintr-înșa (adecă pre gepizi i-au alungat în Sirmiu⁴⁸, și pre ostrogoti în Panonia⁴⁹), în anul de acum au trecut Dunărea și au prădat până în Trachia, de unde, după ce le-au perit

⁴⁵ Baronius, Calvisius et Katona, locis citatis.

⁴⁶ Marcellinus Comes, in *Chronico*; Calvisius, in *Opere chronologico*; Katona, in *Synopsi chron<ologica>*.

⁴⁷ Marcellinus Comes, Calvisius et Katona, l<ocis> c<itatis>.

⁴⁸ Procopius, *De bello vandalico*, lib. 1, cap. 2.

⁴⁹ S<anctus> Theophanes, in *Chronographia* ad annum 19. Theodosii II.

povățuitoriul de trăznet, temându-se și de ciumă, s-au întors îndărăpt⁵⁰.

„Iară ostrogotii, carii (precum scrie sântul Teofan⁵¹) mai întâiu dobândise Panonia, în al noaosprăzeacelea an al împărăției lui Teodosie celui mai Tinăr, așa voidnd el, au lăcuit în țânaturile Trachiei 58 de ani, apoi s-au făcut stăpâni Împărăției Apusului”.

Anul 427. În anul acesta, atâta s-au meșteșugit Aeție, cât au adus în prepus pre Bonifatie^[104], ocârmuitoriul Africei; pentru aceea Augusta Plachidia, carea însa ocârmuia toată împărăția, fiind încă tinăr Valentinian III, s-au sculat cu războiu asupra lui Bonifatie⁵².

Anul 428. Murind Mundzuc, stăpânul hunilor, i-au urmat doi frați ai lui, Hottar^[105] și Ruas^{53[106]}.

Anul 429. Bonifatie, ocârmuitoriul Africei, ațâțat fiind de oștile Plachidiei, ceale aspra lui trimise, au chemat întru ajutoriu pre Genseric^[107], craiul vandalilor din Panonia, carele foarte rău au prădat toată Africa⁵⁴.

Anul 430. Văzând nespusa pradă a vandalilor, lui Bonifatie i-au părut rău că au chemat pre Genseric în Africa și s-au nevoit în tot modrul să scoată pre vandali dintr-însa; ci în zădar i-au fost toată nevoința, pentru că lupul anevoie lasă mielul pre carele l-au răpit odată; așa și Genseric, nu numai n-au ieșit din Africa, ci, mai tare ațâțându-se, au încungiurat Hipponul^[108], cetatea Africei,

⁵⁰ Sethus Calvisius, in *Opere chronologico* ex Theodoreto.

⁵¹ S<anctus> Theophanes, l<oco> c<itato>.

⁵² Marcellinus Comes, in *Chronico*; Katona, in *Synopsi chronologica*.

⁵³ Pray, in *Annalibus Hunnorum*; Katona, in *Synopsi chron<ologica>*.

⁵⁴ Marcellinus Comes, in *Chronico*; Calvisius, in *Opere chronologico*.

n carea au păstorit sântul Augustin^[109] episcopul⁵⁵. Hottar, stăpânul hunilor, piare în războiul cu burgundii⁵⁶.

Anul 431. Bonifatie, nemaiputând suferi câte făcea vandalii, s-au întrarmat asupra lor, ci fu învins de Genseric. Drept aceea, au scăpat la Plachidia Augusta, carea l-au primit cu bucurie și toată cinstea i-au întors⁵⁷; iară vandalii, de aci înainte, au stăpânit Africa până la Iustinian cel dintâiu^[110], precum se va vedea din ceale ce vor urma.

Mai fericită ar fi fost pre vremea aceasta Împărăția Răsăritului, că hunii, îndestulindu-se cu Dachia cea Veache, nu o năpăstuia, de nu o ar fi turburat eresul lui Nestorie^[111], patriarhului din Țarigrad, împotriva căruia, în anul de acum, Augustul Teodosie al doilea au strâns al treilea sobor ecumenic în Efes, în care sobor, dintră arhieriei românești, aceștia au fost de fațe: Timoteiu^[112], episcopul cetăței Tomis din Schitia⁵⁸, Doroteiu^[113], mitropolitul Preslavei⁵⁹, Marchian^[114], episcopul Abritului⁶⁰, Iacov^[115], episcopul Drăștorului sau al Silistriei⁶¹, Petronie^[116], episcopul Novelor⁶², Iulian^[117], mitropolitul Sardichei sau al Triadiței din Dachia de Mișloc⁶³, și Eustatie^[118], episcopul Nissei⁶⁴, carii tusșeapte s-au iscălit tudumănei episcopilor acelora carii tudumănea să nu înceapă sântul Chiril Alexandrineanul^[119] soborul îm-

⁵⁵ Marcellinus Comes, in *Chronico*; Baronius, in *Annalibus*; Katona, in *Synopsi chron<ologica>*.

⁵⁶ Pray, in *Annalibus veterum Hunnorum*; Katona, l<oco> c<itato>.

⁵⁷ Marcellinus Comes, in *Chronico*; Katona, in *Synopsi chron<ologica>*.

⁵⁸ Leqvien, in *Oriente christiano*, t. 1, p. 1214.

⁵⁹ Idem, *ibidem*, p. 1218.

⁶⁰ Idem, *ibidem*, p. 1220.

⁶¹ Idem, *ibidem*, p. 1227.

⁶² Idem, *ibidem*, p. 1221.

⁶³ Idem, t. 2, p. 303.

⁶⁴ Idem, t. 2, p. 313.

protiva lui Nestorie, până ce nu va sosi Ioan Antioheanul^[120] cu episcopii Răsăritului. Din tudumana aceasta, apoi nu puține reale au venit asupra unora dintră dânșii, pentru că Doroteiu, mitropolitul Preslavei, s-au pus gios din arhierie și s-au sârgunit în Chesaria Cappadochiei^{65[121]}, Iacov, episcopul Silistriei, s-au afurisit de sântul sobor⁶⁶, pre Iulian, mitropolitul Sardichei, încă l-au afurisit Soborul al treilea ecumenic, pentru aceea, pentru că prindea partea lui Nestorie, în carea nebunie rămânând, din scaun încă s-au izgonit, precum scrie Ireneu din Tir^[122], cap 190. Mai înțelepțește au lucrat Timoteiu, arhiepiscopul cetății Tomis din Schitia sau al Babbei de acum, carele s-au întors și s-au iscălit soborului din Efes⁶⁷. Marchian al Abritului cu Petronie al Novelor și cu Eustatie al Nissei nu se cetesc a fi fost afurisiți; drept aceea, putem supune că ei încă s-au întors de la nebunia lui Nestorie, ba încă Marchian au arhierit până la anul 458. Vezi pre Lecvien⁶⁸. Nu vreau a tăcea aci, că în locul lui Doroteiu, mitropolitului Preslavei, au fost pus prin soborul al treilea ecumenic Saturnin^[123], despre carele mai multe voi cuvânta la anul 448.

Anul 432. Bonifatie, venind iarăș la cinstea cea mai dinainte, s-au sculat cu războiu asupra lui Aeție, pre carele l-au și învins, ci el, din rana ce o au căpătat întru acel războiu, nu după multă vreme, au murit; iară Aeție au năzuit la Ruas, fratele lui Mundzuc și unchiul lui Attila, stăpânul hunilor, carele în

Anul 433 au și ajutat pre Aeție, ca pre un cunoscut al său, cu frumoasă oaste; cu oastea aceasta, drept aceea, Aeție au răpus pre Sevastian, povățuitorul oștilor lui

⁶⁵ *Collectio Sinod<ica> Irenaei Tyrii*, cap. 190.

⁶⁶ *Eadem Collectio*, cap. 7, 13, 28.

⁶⁷ Leqvien, t. 1, p. 1214.

⁶⁸ *Idem, ibidem*, p. 1220.

Valentinian al treilea, și iarăș s-au câștigat toată cinstea cea mai dinainte⁶⁹.

Anul 434. După ce au murit Ruas, al doilea frate al lui Mundzuc, stăpânului hunilor, Attila și Bleda^[124], amândoi feciorii lui Mundzuc, au rămas crai preste huni, carii așa au făcut pace cu Augustul Teodosie al doilea, ca în tot anul să le dea tribut sau haraci cu care, cum au fost așezat dintru început, nu s-au îndestulit, ci din an în an l-au tot mai suit, precum se va arăta la anii viitori⁷⁰.

Anul 435. Genseric, craiul vandalilor, strâns fiind de oștile romanilor, face pace cu dânșii și joară că o va țânea⁷¹.

Anul 436 și 437. În anul 436, când hunii se oștea cu burgundii, Teodoric^[125], craiul visigotilor, strâcând pacea cu romanii, au încungiurat Narbona^[126] în Gallia, de la a căriia batere, în anul 437 l-au alungat povățuitorii Liturie^[127] cu ajutoriul hunilor⁷².

Anul 438. Augustul Valentinian al treilea, carele în anul trecut luase și e muiare pre Eudoxia^[128], fata Augustului Teodosie al doilea⁷³, în anul de acum, au trimis pre Aeție în Gallia împrotiva vizigotilor, pre carii i-au și bătut cu mare învingere⁷⁴. Augustul Teodosie al doilea, încă în anul de acum, au vestit Cartea Legilor^[129], cea de pre numele său numită⁷⁵.

⁶⁹ Baronius, in *Annalibus eccl<esiasticis>*; Pray, in *Annalibus veterum Hunnorum*; Katona, in *Synopsi chron<ologica>*.

⁷⁰ Marcellinus Comes, in *Chronico*; Pray, in *Annalibus veterum Hunnorum*; Katona, in *Synopsi chronologica*.

⁷¹ Baronius, in *Annalibus eccl<esiasticis>* ad h<unc> a<nnum>; Katona, in *Synopsi chronologica*.

⁷² Marcellinus Comes, in *Chronico*; Pray et Katona, l<ocis> c<itatis>.

⁷³ Katona, in *Synopsi chronologica*.

⁷⁴ Baronius, in *Annalibus ecclesiasticis*, ad h<unc> a<nnum>.

⁷⁵ Katona, l<oco> c<itato>.

Mai reale sânt care le-au făcut în anul acesta Attila și Bleda, craii hunilor, asupra bieților strămoșilor noștri, pentru că din porunca lor, precum scrie Prisc Retorul⁷⁶ [130]: „Schitele (adecă hunii), pe vremea când se țânea târg mare între schite și între români, au mers cu oaste asupra românilor și pre mulți au ucis dintr-înșii. Pentru aceea, romanii au trimis soli la schite carii să se cearte cu dânșii pentru cuprinderea cetățuicei și stricarea păcei. Iară schitele au răspuns că ei n-au făcut aceasta ca să înceapă războiu, ci ca să-și izbândească dosădzile de la români lor făcute, pentru că episcopul cetăței Margului^[131] au trecut în otarele lor și, cercând mormânturile și vistieriile crailor lor, le-au jăfuit. Drept aceea, de nu vor da pre episcopul acesta în mânilor, nici vor da pre cei fugiți (carii era mulți la romani) îndărăpt, precum țânea pacea, că se vor apuca de războiu. Acestea a fi adevărate, ne-ngăduindu-le romanii, și schitele tot una țânând, aceștia n-au vrut să aibă judecată despre ceale ce era supt pâră, ci s-au apucat de războiu. Drept aceea, trecând Dunărea, multă pagubă au făcut orașelor și cetăților ce era lângă țarmurii Dunărei și, întră cealealalte, au cuprins Viminachiul^[132], cetatea mesilor din Illiric. Întâmplându-se acestea și mulți zicând că trebuie dat episcopul ca nu, pentru un om, toată împărăția să se pună în primejdie, episcopul, temându-se ca nu cumva să se dea în mânilor schitelor, fără de știrea tuturor celor din cetate, au fugit la nemici și au făgăduit că le va da cetatea, de se vor arăta și craii schitelor cu milă și cu ajutoriu cătră dânșul. La acestea, făgăduindu-i-se toate câte pofta, numai de va împlini ce zisease, dând mânilor și întărind făgăduințele de îmbe părțile cu jurământ, episcopul cu mare mulțime de varvari s-au înturnat în otarele romanilor. Acolo agiungând, toată mulțimea varvarilor o

⁷⁶ Priscus Rhetor, in libro *De legationibus*.

au ascuns în celalalt țărmure și el au trecut și au intrat în cetate, de unde, într-o noapte, dând semn, au ieșit și cetatea o au dat în mâinile nemicilor. Și, de atunci, lucrurile varvarilor din zi în zi au sporit”.

Până aci, Prisc Retorul, carele, în ceale culease din *Istoria gotilor*⁷⁷ despre cetatea Margului, așa scrie: „Iară Margul iaste cetatea mesilor din Illiric, lângă Dunăre zidită, în dreptul Constandiei^[133], cetățuiceii ceii în celalalt țărmure făcute”. Tabla lui Peutinger pune Margul între muntele întraurit și Viminachiu, iară despre Viminachiu zice Nigher⁷⁸ că s-ar chema acuma Vidin sau Diu^[134].

Mai pre urmă, cum că aceastea, care le-am scris cu cuvintele Retorului Prisc, nu într-alt an, ci întru acest de acum s-au întâmplat, arată Prai^{79[135]} și Stritter^{80[136]}.

Anul 439. Teodoric, craiul vizigotilor, în anul acesta au învins pre Liturie și cu Aeție au făcut pace; iară Genseric, craiul vandalilor, au cuprins Cartagul^[137], cetatea cea mai de frunte a Africei⁸¹.

Anul 440. Genseric, în anul de acum, au trecut din Africa în Sichilia și foarte rău o au prădat, în coa<n>tra căruia Augustul Theodosie al doilea au trimis trei povățuitori în Africa, dară Genseric, făcându-se că voiaște a face pace cu romanii, pre tustrei povățuitorii i-au înșălat de au isprăvit nemica⁸².

Anul 441. În anul acesta, Attila și Bleda, precum scrie Marchellin Comitul^{83[138]}: „Craii hunilor cu multe mii de ostași au năvălit în Illiric și au stricat din pământ Naissul

⁷⁷ Idem, Priscus, in excerptis ex *Historia Gothica*.

⁷⁸ Apud Bruzen, in *Dictionario geographico*.

⁷⁹ Pray, in *Annalibus veterum Hunnorum*, p. 108.

⁸⁰ Stritterus, t. 1, p. 482.

⁸¹ Katona, in *Synopsi chronologica*; Author *Miscellae*, lib. 14.

⁸² Author *Historiae Miscellae* et Katona, <ocis> c<itatis>.

⁸³ Marcellinus Comes, in *Chronico*, Indictione 9, Cyro solo cons<ule>.

(acum Nissa) și Singhidonul (acum Semendria), cu mai multe alte cetăți și orașe ale Iliricului”. Așșderea scriu Sigonie⁸⁴ și Paul Diaconul^{85[139]}.

Anul 442. Valentinian al treilea, împăratul Apusului, văzând meargerea înainte a lui Genseric, craiului vandailor, au făcut pace cu dânsul, lăsându-i toată Africa, numai Mauritania și Numidia ținându-le pentru sine⁸⁶.

Iară Attila și Bleda, craii hunilor, în anul acesta iarăș au prădat tot Iliricul și Trachia⁸⁷; drept aceea și Dachiile, dimpreună cu Mesiile, că almintrelea nu putea trece în Trachia. Rău au fost, așadară, în anul de acum de toți românii, nu numai de cei ce era de-a stânga, ci și de cei ce era de-a dreapta Dunărei.

Anul 443. Fiindcă Attila și Bleda așa au fost bătut în anul trecut pre doi povățuitori ai oștilor împăratului Teodosie celui Tinăr, pre Arnegisl^[140] și pre Ioan^[141], la Chersonul Trachiei^[142], cât mai toate cetățile Dachiilor, ale Mesiilor, ale Dardaniei, ale Machidonei și ale Trachiei le-au fost cuprins, în anul de acum i-au căutat împăratului Teodosie a cumpăra pacea de la dâșșii cu 6000 de funți de aur, ca, după aceea, pre fieșștecare an să le dea câte 1000 de funți⁸⁸. Gândeăște și judecă, cetitoriule, la ce au agiuns vârtutea romanilor?

Anul 445. Attila, craiul hunilor, din nesășșioasa râvnă de a stăpâni sângur, în anul de acum au omorât pre Bleda,

⁸⁴ Sigonius apud Calvisium in *Opere chronologico*.

⁸⁵ Paulus Diaconus, lib. 14.

⁸⁶ Author *Historiae Miscellae*, lib. 14; Katona, in *Synopsi chronologica*.

⁸⁷ Marcellinus Comes, in *Chronico*, Indictione 10, Eudoxio et Dioscoro cons<ulibus>; *Chronicon Paschale*, p. 315.

⁸⁸ Paulus Diaconus, lib. 14; Baronius, in *Annalibus eccl<esiasticis>* ad h<unc> a<nnum>; Katona, in *Synopsi chron<ologica>*; S<anctus> Theophanes, in *Chronographia*.

fratele său, și neamurile care le-au stăpânit mai nainte Bleda și le-au adăogat șie⁸⁹.

Pagubă că n-am aflat preste care neamuri au domnit Bleda, și preste care Attila. Autorul *Mischellei*⁹⁰ numai atâta scrie, că Attila și Bleda au domnit în toată Dachia Veache și în Panonia.

Anul 446. După ce au stătut Attila sângur craiu hunilor, cu mult mai tare s-au sumețit asupra romanilor, pentru că, după cum scrie Prisc Retorul⁹¹, la anul acesta: „Supt împăratul Teodosie cel mai Tinăr, Attila, craiul hunilor, au întrarmat pre ai săi și au scris epistolă la împăratul pentru cei fugiți și pentru dări. Pre cei fugiți, pre carii nu i-ar fi dat îndărăpt cu prilejul războiului celui mai dinainte, ca cât mai curând să-i trimită înapoi. Iară în câtu-i pentru dări, ca cât mai rapede să trimită soli, carii să le scrie, ca nu cumva zăbăvind, schitele să să pornească la războiu. Pentru că, de ar și vrea, nu e mai mult în putearea lui a înfrâna mulțimea schitelor. Împăratul, după ce au cetit epistola aceasta, au zis că nu va da pre schitele carii au scăpat la dânsul, ci dimpreună cu ei are în inimă să așteapte ce va aduce războiul; iară soli va trimite, carii să îndreapte ceale de supt pâă. Aceastea, precum să așezase la romani, înțelegându-le, Attila s-au mâniat și au trecut în otarele romanilor, unde, după ce au stricat vreo câteva cetățuici, mai pre urmă au luat Rațiară^[143], cetatea cea mare și plină de oameni”.

Vrând mai multe a ști despre Rațiară, cetatea cea căpetenească a Dachiei ceii Râpoase, vezi care s-au însemnat la anul 274.

Anul 447. Nenorocit an au fost acesta pentru Augustul Teodosie al doilea, pentru că nu numai Attila

⁸⁹ Marcellinus Comes, in *Chronico*, Indictione 13, Valentiniano VI et Nomo/consulibus; Author *Historiae Miscellanae*, lib. 15.

⁹⁰ Eadem *Historia Miscellanae*, l<oco> c<itato>.

⁹¹ Priscus Rhetor, in libro *De legationibus*, p. 34.

sporea a năcăji Împărăția Răsăritului, ci cutremurul pământului încă foarte au stricat Țarigradului.

Afară de acestea, Pulheria Augusta, pentru multe dosădzi ce suferea de la Eudochia, cumnată-sa sau tătăișă-sa, încă au lăsat curtea frate-său, a lui Teodosie celui mai Tinăr, și, ducându-să ea, i-au dus dimpreună și norocul⁹², pentru că, după cum scrie Marchellin Comitul⁹³, „Groaznic războiu și mai mare decât cel mai dinainte au pornit Attila craiul asupra romanilor, carele mai toată Europa o au ras, stricând și prădând cetățile ei. Attila craiul au prădat toate până la Termopoiu^[144], iară Arnegisl, magistrul ostașilor din Dachia cea Râpoasă, la râul Utului^[145], oștindu-să cu Attila craiul și pre prea mulți tăind, vitezeaste au căzut”.

Cum poate fi, așadară, adevărat ce scrie Calvisie⁹⁴ din Sigonie, cum că Arnegisl, după ce au strimptorit cu soțu său, cu Anthemie povățuitoriul^[146], pre Attila lângă Sardica^[147], cetatea cea căpetenească a Dachiei de Mișloc (despre carea vezi care s-au scris la anul 274), au fugit la huni și, prin fuga sa, toată biruința o au lăsat craiului Attila? Stefan Katona^[148] scrie⁹⁵ că Attila, cu prilejul acesta, șeptezeci de cetăți și orașe au jăfuit.

Anul 448. Attila, carele mai nainte numai în Dachia cea Veache și în Panonia au domnit stătorniceaste, precum s-au zis la anul 445, în anul trecut au cuprins și Dachia cea Noao^[149], adecă pre toți românii sau colonii lui Traian i-au supus șie, apoi, în anul de acum, iarăș au trimis soli la Augustul Theodosie al doilea, carea solie așa o scrie Prisc Retorul⁹⁶: „Edecon^[150], bărbat schită, carele

⁹² Katona, in *Synopsi chronologica*.

⁹³ Marcellinus Comes, in *Chronico*, Indictione 15, Ardabure et Callepio consulibus.

⁹⁴ Calvisius, in *Opere chronologico*.

⁹⁵ Katona, l<oco> c<itato>.

⁹⁶ Priscus Rhetor, in libro *De legationibus*.

prea mari lucruri făcuse în războiu, iarăş au venit sol cu Oreste^[151]. Acesta, fiind de viţă român, lăcuia în Panonia, cea la Râul Savului^[152] aşezată, carea, din legătura cea cu Aeţie, povăţuitorul romanilor celor de la Apus, făcută, o stăpânea varvarul.

Întrând, aşadară, Edecon în polată, au dat împăratului cartea lui Attila în carea se jăluia că nu i s-au întors cei fugiţi, carii de nu i se vor întoarce şi romanii nu vor înceta de la lucrarea pământului celui cu arme supus şie, se lăuda cu războiu. Iară pământul lui Attila supus era de-a lungul Dunărei, de la Panonia până la Novele Trachiei^[153], în lungime; în lăţime, cale de cinci zile. Nici lăsa să se facă târgurile ca mai nainte, lângă ţarmurii Dunărei, ci în ceatatea Naissului, carea o stricasă după ce o au luat (de la romani) şi era departe de Dunăre, cale de cinci zile omului bun de paşi; cetatea aceasta o punea otar schitelor şi ţanutului său. Aceaea încă poftea ca să se trimită la dânsul soli, nu din tot rândul, ci dintră consulari, după voie, cu carii să se poată înţeleage despre ceale de supt pâră, pentru a căroră priimire se va pogorî în Sardica”.

Din toată spunerea Retorului Prisc, carele însuş au fost sol cu Maximin^[154] consulariul de astă dată, poţi culeage că Attila stăpânea în tâmpul de care se vorbeaşte aci toată Dachia cea Noao, împreună cu amândoa Mesiiile şi cu Dardania, afară de Panonia, de Dachia cea Veache şi de alte ţări, ce era dincolo de Dachia, spre miazănoapte.

Zisu-s-au la anul 431 că soborul al treilea ecumenic de la Efes au pus gios pre Doroteiu, mitropolitul Marchianopoiului sau al Preslavei de acum, pentru că era nestorian; aci arăt că, în locul lui Doroteiu, acelaş sobor au orânduie pre Saturnin, pre carele Plinta^[155], magistrul

ostașilor, l-au și așezat în Preslava într-un același an⁹⁷, ci nu mult au șezut în scaun și s-au lepădat de poporeanii lui, pentru că au învățat că câte au pățimit Domnul Hristos ca om, le-au sâmpțit ca Dumnezeu⁹⁸. Însă n-au trebuit Saturnin îndelung să rămână lepădat, pentru că în anul acesta, 448, în care întâiaș dată s-au vestit eretic Eutichie^[156] de soborul cel în Țarigrad ținut, mai întâiu Saturnin s-au iscălit soborului, precum urmează: Σατουρνίνοϛ ἐπίσκοποϛ Μαρκιανπόλεωϛ⁹⁹.

Marie neguțătorul^{100[157]}, carele în anul de acum scriia în coantra nestorianilor și a eutichianilor, încă ne învață că lui Timoteiu, arhiepiscopului Babbei de acum, i-au urmat Ioan^[158], carele murisă mai nainte de a scrie Marie. Vezi pre Lecvien¹⁰¹.

Anul 449. Până când au zăbăvit Edecon, solul lui Attila, în Țarigrad, Hrisafie^[159], unul din cei mai dinlăuntru la împăratul Teodosie al doilea, s-au meștegăduit ca, cu bani, să-l aducă să omoară pre Attila. Ci, întorcându-să Edecon cu solii lui Teodosie, cu Maximin consulariul și cu Prisc Retorul, au vădit lucrul lui Attila, carele, mâniindu-se pentru aceea, precum se și cuvinea, pre Bigila^[160], carele știa de toată treaba aceasta, l-au pus la prinsoare, nici l-au slobozit până ce n-au plătit 100 de funți de aur, iară pre soli multă vreme nu i-au slobozit la sine, după aceea, tătuși, adeseori i-au ospătat, și, legând pace cu împăratul, mulți robi au slobozit fără de vreun preț. Așa scrie Prisc Retorul¹⁰², carele mai pre urmă iarăș zice: „Împrăștiindu-se adunarea cea pentru noi ținută, am rugat pre Onegesie^[161] (cel dintâiu ministru al lui Attila)

⁹⁷ Dorotheus, in epistola ad clerum Constantinopolitanum.

⁹⁸ *Collectio synodica Irenaei Tyrii*, cap. 117.

⁹⁹ Lequien, in *Oriente christiano*, t. 1, p. 1219.

¹⁰⁰ Marius Mercator, in libro contra Nestorianos et Eutychianos.

¹⁰¹ Lequien, loco citato, pag. 1215.

¹⁰² Priscus Rhetor, in libro *De legationibus*.

ca pre muiarea lui Silla și pre feciorii ei, carii, în luarea Rațiariei, împreună cu mumă-sa se robise, să-i sloboadă. Nici se prea trăgea de la slobozirea lor, numai cât poftea mare sumă de bani pentru dâșii. Drept aceea, noi iarăș ne-am rugat ca să-și aducă aminte și să cumpănească fericirea lor cea mai dinainte și nenorocirea cea de acuma. Așa au slobozit pre femeaie pentru cinci sute de galbini și pre feciori numai de cinste i-au trimis la împăratul”.

Dintru aceste mai de pre urmă cuvinte ale lui Prisc Retorului, poți judeca ce familii au fost între colonii lui Traian, adecă de ceale mai de frunte, căci cine nu știe ce au fost Silla în Roma?

Las de a scrie toată călătoria solilor împăratului Teodosie până la Attila, și pentru lungimea ei, și pentru că e foarte confuză; ci tu o ceteaște în Prisc Retorul și în Gheorghie Prai¹⁰³, carele vrea a arăta și curțile lui Attila unde au fost.

Tot întru acesta an s-au ținut sobor în Țarigrad, supt patriarhul Flavian^[162] al aceeaș cetăți, iarăș împotiva lui Eutiche, în care sobor au fost de fațe Alexandru^[163], arhiepiscopul Babbei, următorul lui Ioan, carele și în al patrulea ecumenic sobor de la Calchidonia^[164] s-au iscălit¹⁰⁴, și Secundin^[165], episcopul Novelor¹⁰⁵, cetăței Dachiei ceii Râpoase, despre carea cetate așa scrie Procopie¹⁰⁶: „De la cetatea Viminachiu, mai încolo (în gios) mergând, sânt trei cetățuici în țarmurile Dunărei: Picnul, Cupul și Novele, care mai nainte numai din câte un turn costa. Ci acuma, Iustinian Augustul atâtea olate și baști au făcut într-însele, cât nu în zădar se cheamă cetăți”.

¹⁰³ Georgius Pray, in *Annalibus veterum Hunnorum*.

¹⁰⁴ Michael Lequien, in *Oriente christiano*, t. 1, p. 1215.

¹⁰⁵ Idem, Lequien, *ibidem*, p. 1221.

¹⁰⁶ Procopius, *De aedificiis*, lib. 4, cap. 6.

Anul 450. După ce au făcut pace în anul trecut cu Attila, Augustul Teodosie cel mai Tânăr sau al doilea, în anul de acum, s-au căit că, din sfatul lui Hrisafie eunucul și al împărăteasei Eudochiei, au urgisit pre Augusta Pulheria, soru-sa, de s-au dus din curtea cea împărătească. Drept aceea, pre împărăteasa Eudochia o au lepădat din curte și pre soru-sa o au chemat înapoi, nădăjduind că cu întoarcerea ei i se va înturna și norocul care îl avuseasă mai nainte. Ci almintrelea s-au întâmplat, pentru că, după întoarcerea Pulheriei, puțân tâmp au trecut și au murit Teodosie Augustul în 28 (sau, cum scrie sântul Teofan¹⁰⁷, în 20) de zile ale lui iulie, în vârstă de 49 de ani¹⁰⁸, nelăsând vreun moștean după sine, pentru carea întâmplare, tronul împărătesc l-au moștenit Augusta Pulheria, carea au dat schiptrul lui Flavie Marchian¹⁶⁶, unui voinic de mai mari talanturi decât de viță, priimindu-l soț și de căsătorie, și de împărăție¹⁰⁹.

Attila, într-aceastea, n-au dormit, ci, cât au înțeles moartea lui Teodosie, îndată au trimis soli și la Marchian, și la Valentinian al treilea. Și împotriva lui Valentinian s-au gătit încă în anul acesta, pricinuind că Valentinian nu-i dă pre soru-sa Honoria¹⁶⁷ muiare, după cum i-o au fost făgăduit¹¹⁰.

Tot întru acesta an s-au ținut al doilea sobor la Efes, de Dioscor¹⁶⁸, patriarhul Alexandriei, în partea lui Eutiche și împotriva sântului Flavian¹⁶⁹, patriarhului Țarigradului, care sobor, în anul îndată următoriu, de soborul al patrulea ecumenic de la Calchidon s-au vestit a fi nelegiuit, pentru multe pricini care le vezi la Binie și la

¹⁰⁷ S<anctus> Theophanes, in *Chronographia* ad ultimum annum Theodosii Iunioris.

¹⁰⁸ Katona, in *Synopsi chronologica*.

¹⁰⁹ Author *Miscellae*, lib. 15; Baronius ad h<unc> a<nnum>.

¹¹⁰ Baronius et Katona, l<ocis> c<itatis>.

Bail¹¹¹. La pseudosoborul acesta au fost de fațe: Diogenian^[170], episcopul Remesianeii din Dachia de Mișloc¹¹², Doroteiu, mitropolitul Preslavei, Iacov, episcopul Silistriei, și Marchian, episcopul Abritului, despre carii am grăit la anul 431¹¹³.

Anul 451. Eutiche^[171], arhimandritul din Țarigrad, cu atâta râvnă s-au pornit asupra lui Nestorie, carele învăța că în Domnul nostru Isus Hristos sânt doao fețe, una dumnezeiască, alta omenească, cât însuș s-au alunecat în mai mare prăpaste, pentru că, vrând să areate că în Domnul Hristos numai o față iaste, și aceeaa dumnezeiască, firile așa le-au amestecat, cât firea cea omenească mai pre urmă o au mutat în cea dumnezeiască¹¹⁴.

Împrotiva eresului acestuia, Augustul Marchian, în anul de acum, au strâns soborul al patrulea ecumenic în Calchidonia, la care sobor s-au adunat 636 de arhierii, adecă de doao ori mai mulți de câți au fost la soborul cel dintâiu ecumenic de la Nichea¹¹⁵, întră carii au trebuit să fie și arhierii românești, sau doară aceștia n-au putut merge, pentru că Dachiiile amândoao, și cea veache și cea noao, precum s-au arătat la anul 448, era supt stăpânirea lui Attila; din Schitia cea Mică și din Mesia de Gios, tătuși, au fost de față Alexandru, arhiepiscopul Babbei¹¹⁶, și Hariton^[172], episcopul Varnei¹¹⁷. Aceastea, când se făcea în Împărăția Răsăritului, gema Împărăția Apusului, pentru că Attila, după ce au adunat oști din toate neamurile câte avea supt stăpânirea sa, au trecut

¹¹¹ Severinus Binius et Ludovicus Bali, in *Collectione conciliorum*.

¹¹² Lequien, in *Oriente christiano*, t. 2, pag. 305.

¹¹³ Severinus Binius, in *Recensione vonciliabuli Ephesini*.

¹¹⁴ S<anctus> Leo I Papa, in epistola 10; Ludovicus Bail, in *Recensione concilii Chalcedonensis*.

¹¹⁵ Nicephorus, lib. 15, cap. 2.

¹¹⁶ Binius, in *Recensione eiusdem concilii*.

¹¹⁷ *Collectio conciliorum*, iussu Pauli V edita.

Renul^[173], și, după ce au stricat de tot mai multe cetăți în Gallia, au agiuns mai pre urmă în Câmpii Catalaunici^[174], unde foarte groaznic războiu au ținut cu Aeție, povățuitorul oștilor lui Valentinian al treilea, și cu Teodoric cel dintâiu, craiul vizigotilor, în care războiu nu se pot spune câți au perit de îmbe părțile, ci mai spre seară s-au tras Attila și au fugit noaptea, după carele, în zădar au alergat Torismund^[175], feciorul craiului Teodoric, vrând să izbândească moartea tătâne-său, carele căzuse în războiu. Zic autorii carii au scris despre războiul acesta că Attila au fost strâns toate șeile grămadă, ca de cumva l-ar învinge, să nu cadă în mâna lui Aeție, ci de viu să se ardă pre sine¹¹⁸.

Anul 452. Attila, înturnat în Panonia, au adunat oaste noao și, trecând munții, au încungiurat Acvilea, pre carea o au și luat, după doao luni. De-aci au intrat în Italia și foarte o au prădat, iară vrând să prade și Roma, i-au ieșit sântul Leon^[176], papa, în întâmpinare și l-au făcut de s-au întors acolo de unde venisă¹¹⁹.

Anul 453. În anul acesta au răposat sânta Pulheria, în 18 zile ale lui februarie¹²⁰, iară Attila să găta la războiu în coantra Augustului Marchian, pentru că nu vrea să plinească făgăduințele Augustului Teodosie celui mai Tinăr, de la care războiu l-au împiedecat moartea carea i s-au întâmplat în anul îndată următoriu¹²¹.

Anul 454. „Attila (zice Marchellin Comitul¹²²), craiul hunilor, stricătoriu Europei, noaptea s-au omorât de

¹¹⁸ Author *Miscellae*, lib. 15; Iornandes, *De rebus Geticis*; Baronius ad h<unc> a<num>; Katona, in *Synopsi chron<ologica>*; Calvisius, in *Opere chronologico*.

¹¹⁹ Author *Miscellae*, lib. 15; Baronius ad h<unc> a<num>; Katona, in *Synopsi chron<ologica>*.

¹²⁰ Baronius ad h<unc> a<num>; Katona, in *Synopsi chronologica*.

¹²¹ S<anctus> Theophanes, in *Chronographia*, pag. 92; Katona, l<oco> c<itato>.

¹²² Marcellinus Comes, in *Chronico*, Indictione 7, Aëtio et Studio

mâna și cu cuțitul unei muieri. Iară alții zic că s-au înecat de sângele ce i-au curs”. Iară sântul Teofan¹²³ mai pre larg și așa scrie despre moartea craiului Attila: „În anul acesta (454), asupra lui Marchian, carele nu suferea să i se dea tributul de Teodosie făgăduit, Attila se găta cu războiu. Într-aceaea s-au aprins de dragostea unei feate prea frumoase cu carea, ținând nuntă, și bând prea mult vin, apoi, adormind, i-au bujdit fără de samă mult sânge pe nas și pe gură și s-au înecat. Iară feciorii lui, carii așa de mare stăpânire moștenise de la tatăl lor, neputându-se îndămâna între sine, lezne s-au putut învinge după aceaea”. Precum s-au și învins, cum să va vedea la anii viitori.

Mai rău au lucrat Valentinian al treilea, împăratul Apusului, pentru că în anul de acum, pentru vorbele unor mincinoși, carii au pârât pre Aeție cel viteaz și stâlpul împărăției Apusului că vrea să răpească porfira, au chemat pre Aeție la sine și însuși cu mâna sa l-au omorât¹²⁴.

Anul 455. Zis-am la anul trecut că rău au lucrat Augustul Valentinian al treilea, omorând pre Aeție, acuma zic că el încă ș-au priimit sfârșitul în anul de-acum, și toată slava lui Teodosie celui Mare, a moșului său, o au îngropat cu sine, pentru că preatenii lui Aeție, din îndemnul senatorului Petronie Maxim^[177], l-au omorât în 26 martie, în vârstă de 36 de ani, după ce au împărățit ani 29, luni 4, zile 23, dintâiaș dată supt tutela mâne-sa, a Plachidiei, apoi sângur; după a căruia moarte, Petronie Maxim au răpit nu numai Împărăția Apusului, ci și pre Eudoxia, muiarea lui Valentinian al treilea și fata lui Teodosie al doilea, carea, silită fiind a se mărita după

cons<ulibus>.

¹²³ S<anctus> Theophanes, in *Chronographia*, p. 92.

¹²⁴ Author *Miscellae*, lib. 15; Baronius ad h<unc> a<nnum>; Katona, in *Synopsi chronologica*.

Maxim, au chemat întru ajutoriu pre Genseric, craiul vandalilor din Africa. Genseric n-au zăbăvit a merge întru ajutoriul Eudoxiei; drept aceea, la venirea lui, lăcuiitorii Romei pre Maxim l-au bătut cu petri și în 12 iunie l-au aruncat în Tivere^[178]. Iară Genseric, după ce au jăfuit Roma, s-au întors în Africa și au dus cu sine pre împărăteasa Eudoxia cu doao feate a ei. După ducerea lui Genseric, fu numit August, în 10 iulie, tot în anul de-acum, Mechillie Avit^[179], pre carele și Marchian Augustul încă l-au întărit^[125].

Aseamenea lucruri s-au întâmplat și întră huni, după moartea lui Attila, pentru că, sfădindu-se între sine Ellac^[180], Denghesic^[181] și Irnac^[182], trei feciori ai lui Attila, neamurile pre care le biruise și supusease tată-său s-au sculat asupra lor și mai întâiu Ardaric^[183], craiul gepidzilor, au tăiat pre Ellac și pre huni i-au împins spre Marea Neagră. Valamir^[184], craiul ostrogotilor, încă au învins pre Denghesic și pre Irnac și i-au înțețit de s-au înturnat în Hunivar^{[126][185]}, despre carea cetate așa scrie Procopie^[127]: „În râpa râului (a Dunărei), cetăței, cum se cheamă ceii vechi a hunilor și altele, și ziduri i-au făcut (Iustinian Aug<ustul>). Nu departe de la cetatea hunilor, Dunărea fusease întărită cu doao cetățuici: una, carea era în Illiric, s-au chemat Palațiol^[186], iară cea din dreptul Palațiolului, Suchivida^[187]. Pre aceastea, fiind de vechime stricate, împăratul Iustinian le-au dires și așa au oprit năpădirea varvarilor în părțile acealea”. Din cuvintele lui Procopie, poți culeage cum că Hunivarul, cum îl cheamă Prai și Katona^[128] sau cetatea hunilor, au fost lângă

¹²⁵ Author *Historiae Miscellaneae*, lib. 15; Baronius ad h<unc> a<nnum>; Katona, in *Synopsi chron<ologica>*.

¹²⁶ Iornandes, *De rebus Geticis*; Pray, in *Annalibus veterum Hunnorum*; Katona, l<oco> c<itato>.

¹²⁷ Procopius, *De aedificiis*, lib. 4, cap. 6.

¹²⁸ Pray et Katona, l<ocis> c<itatis>.

Dunăre, în Bulgaria de acum, sau, mai bine să zic, în Dobrugea^[188]. Așadară, ostrogotii au întărit pre huni din amândouă Dachiile, precum i-au fost alungat mai înainte gepidzii din Sirmiu. Vezi și alte cărți ale lui Procopie¹²⁹.

Anul 456. Împăratul Apusului, Avit Augustul, în anul acesta, prin Teodoric, bate pre svevi și, prin Rachimer^[189], întirește pre vandali, ci, curând după aceea, Rachimer s-au sculat în coantra lui Avit și, prinându-l, l-au făcut de au lepădat porfira în 17 zile ale lui maiu¹³⁰.

Anul 457. În anul acesta, tocma când se găta cu războiu asupra vandalilor, Augustul Marchian, împăratul Răsăritului, au murit în 31 ianuarie, în vârstă de 65 de ani, căruia i-au urmat Leon cel dintâiu^[190], carele și cel Mare s-au numit pentru vârtuțile sale; acesta era născut în Trachia și August s-au făcut prin mișlocirea povățuitorului Aspare¹³¹.

Împărăția Apusului încă nu avea oblăduitoriu, tocma de atunci de când dezbrăcasă porfira Avit Augustul, în anul trecut; drept aceea, după zece luni și șapte-sprăzece zile de nestăpânire, senatul Romei și ostașii dimpreună au ales August pre Iulie Maiorian^[191], întră întâia zi a lui aprilie¹³².

După ce au dobândit și Răsăritul și Apusul împărății săi, craii hunilor, Denghesic și Irnac, au trimis solie la Augustul Leon cel dintâiu, împăratul Răsăritului, despre carea solie așa scrie Prisc Retorul¹³³: „Venit-au și la Leon împăratul solie de la feciorii lui Attila, ca, uitându-se toate sfedzile ceale mai dinainte, să se facă pace. Drept

¹²⁹ Procopius, *De bello Vandalico*, lib. 1, c. 2 et *De bello Gothico*, lib. 3, cap. 33 et 34.

¹³⁰ Baronius ad h<unc> a<num>; Katona, in *Synopsi chronologica*.

¹³¹ S<anctus> Theophanes, in *Chronographia*; Katona, in *Synopsi chronologica*.

¹³² Baronius, in *Annalibus*; Katona, l<oco> c<itato>.

¹³³ Priscus Rhetor, pag. 44, 45.

aceaea, romanii, după cum obicinuisese mai de demult să meargă până la Dunăre și acolo să țână târg, din carele, câte le-ar fi de lipsă, îmba părțile să cumpere. Ci solia aceaea s-au întors deșartă, pentru că, socotind împăratul binele cel de obște, n-au judecat a fi bine să dea hunilor folosurile românilor, pre carii mai nainte cu atâtea prădzi și ucideri îi năcăjise. Iară feciorii lui Attila, după ce au înțeles solia, nu s-au năvălit între sine, pentru că Denghesic, după ce s-au înturnat solii fără nicio isprava, vrea să dea războiu romanilor, căruia Irnac îi sta împotrivă, zicând că nu e de folos a se oști afară de patria lor. Denghesic, tătuși, au pornit cu războiu asupra romanilor și s-au silit să cuprindă Dunărea”, ci, precum scrie mai încolo Prisc Retorul, au fost încungiurat de romani și foarte rău bătut.

Din cuvintele lui Prisc, ce le-am adus aci, dară mai ales din ceale ce scrie Procopie¹³⁴ în cartea a treia, *Despre războiul goticesc*, cap 33 și 34, chiar se vede că hunii, după moartea lui Attila, de ostrogoti, carii au țânuit Dachia cea Noao și de gepidzi, carii în anul de acum țânea Sirmiul și o parte a Dachiei ceii Veache, adecă Ardealul și cât iaste între el și între Tisă, au fost strâmtoriți spre Marea Neagră, în Moldova, Bessarabia, Țeara Românească și poate fi că și în Dobrodiț^[192]; pentru că întru acesta se vede a fi fost Hunivarul, despre carele am vorbit la anul 455 și pentru strâmtorirea aceasta le-au căutat a trimite solia cea mai nainte zisă.

Anul 458. Ereticii, prietenii lui Dioscor, carele fusease patriarh Alexandriei, și ai arhimandritului Eutiche, omorâse pre sântul Proterie^[193] cel din Alexandria, a căruia moarte înțelegându-o Augustul Leon cel dintâiu, au scris la toți arhieriei Răsăritului despre dânsa.

¹³⁴ Procopius, *De bello Gothico*, lib. 3, cap. 33, 34.

Între arhieriei la carii au scris se află: Valerian al Preslavei^[194], Ursichin al Scopiei^[195], Zosim al Sardichei^[196] și Teotim^[197] al doilea al Babbei¹³⁵, la carea epistolă a împăratului Leon nu toți arhiepiscopii mai sus numiți au răspuns; eu, drept aceea, vreau a vorbi despre cei ce au răspuns. Așadară, Teotim al doilea al Babbei au răspuns așa: „Domnului celui prea cu evlavie și prea creștin, împăratului nostru Leon, Teotim, umilit episcop al Schitiei”¹³⁶; Ursichin al Scopiei, carele de Epifanie Scolasticul^{137[198]} se numeaște Ursilie, au răspuns cu sinodul său cel din Dardania, căruia sinod sau sobor s-au iscălit și Dalmatie^[199], episcopul Nisei din Dachia de Mișloc¹³⁸; răspunsul lui Zosim, mitropolitului Sardichei, și al soborului lui nu se află¹³⁹; Valerian, mitropolitul Preslavei, încă nu se află iscălit epistolei cu carea au răspuns sinodul din Mesia de Gios, ce era supt mitropolia Marchianopoiului sau a Preslavei¹⁴⁰, doară au fost bolnav, zice Carol de la Sântul Pavel¹⁴¹ și pentru aceea s-au iscălit în locul lui Marchian al Abritului, ca cel mai bătrân episcop.

Epistolei cu carea au răspuns sinodul Mesiei de Gios împăratului Leon, s-au iscălit șease episcopi, precum urmează: Marchian al Abritului, Marțial al Appiariei^[200], Monofil al Drăștorului^[201], Marchel al Nicopoiului^[202], Petru al Novelor^[203] și Ditta^[204] al Odisseii¹⁴².

La epistola aceasta a sinodului din Mesia de Gios, acestea scrie Mihail Lecvien¹⁴³: „Limba lătimească era

¹³⁵ *Collectio conciliorum*, iussu Pauli V Papae, edita.

¹³⁶ Lequien, in *Oriente christiano*, tom. 1, pag. 1215.

¹³⁷ Epiphanius Scholasticus, in sua *Collectione*.

¹³⁸ Lequien, t. 2, p. 313.

¹³⁹ Lequien, t. 2, p. 303.

¹⁴⁰ Lequien, t. 1, p. 1220.

¹⁴¹ Carolus a Sancto Paulo, in *Geographia sacra*, lib. 8, num. 25.

¹⁴² *Collectio conciliorum*, iussu Pauli V, edita.

¹⁴³ Michael Lequien, in *Oriente christiano*, t. 1, p. 1217.

mai de obște decât cea grecească în multe locuri ale Mesiei de Gios; și aceasta o arată iscăliturile epistolei sinodului dintr-însa, ceii trimise la împăratul Leon despre moartea sântului Proterie celui din Alexandria și despre soborul din Calchidonia, după care iscălituri iaste scris: «Și epistola aceasta, fiind scrisă în limba lătinească, de pe lătine s-au întors pe grece, apoi, de pe grece, iarăși s-au întors pe lătine»”.

Nici e de a te mira că în mai multe locuri ale Mesiei de Gios au fost, pre tâmpul acesta, mai de obște limba cea lătinească decât cea grecească, pentru că în locurile acelea lăcuia strămoșii românilor, pre carii Aurelian Augustul i-au fost trecut de-a dreapta Dunărei, precum s-au arătat la anul 274. Vezi și acelea care le voiu însemna la anul 518, din Lecvien.

Anul 460. Augustul Maiorian, împăratul Apusului, destul de fericit au fost în anul acesta, pentru că pre vizigoti rău i-au bătut în Gallia¹⁴⁴. Nu așa i-au îmblat norocul lui Denghesic, craiului hunilor, pentru că sculându-se iarăș asupra ostrogotilor, de aceștia, în Dachia cea Râpoasă, întru atâta s-au înfrânt, cât de aci înainte ostrogotii au fost spaima hunilor¹⁴⁵.

Anul 461. Când se găta cu oaste asupra vandalilor celor din Africa, Augustul Maiorian fu ucis de Rachimer, în 7 zile ale lui august, după a cui moarte împărăția Apusului au rămas fără de oblăduitoriu patru luni, apoi au îmbrăcat porfira Libie Sever al doilea^[205], carele era născut din Lucania^{146[206]}.

Anul 463. Ostrogotii, urându-se a suferi năpădirile gepizilor și ale hunilor, încă doară și răscoalele românilor celor din Dachia cea Noao, poftea să poată trece în

¹⁴⁴ Baronius ad h<unc> a<num>; Katona, in *Synopsi chronologica*.

¹⁴⁵ Sethus Calvisius, in *Opere chronologica*.

¹⁴⁶ Katona, in *Synopsi chronologica*.

Trachia, carea poftă ne-ngăduindu-li-să, au jăfuit Illiricul. Drept aceea, spăimântându-se Leon împăratul le-au trimis daruri și au dobândit de la Teodomir^[207], craiul lor, de i-au dat pre Teodoric^[208], fiul său, carele era numai de 8 ani, ca un chizeaş¹⁴⁷.

Anul 465. Rachimer, carele potopise mai nainte pre doi Împărați ai Apusului, pre Avit și pre Maiorian, în 15 zile ale lui august din anul de acum, au potopit și pre Sever al doilea cu otravă, după a căruia moarte au stătut Împărăția Apusului fără de oblăduitoriu doaozeci de luni¹⁴⁸.

Anul 467. În anul acesta, în 12 zile ale lui aprilie, Antemie^[209], feciorul lui Procopie din Țarigrad, din bunăvoința Augustului Leon celui dintâiu și cu ajutorința lui Rachimer se face împărat Apusului¹⁴⁹.

Anul 468. Aspare, carele ajutasă pre Leon cel dintâiu să se facă împărat, în anul de acum, mâniindu-se pre dânsul, pre Basilisc^[210], carele fuseasă trimis în coantra vandalilor în Africa cu 1100 de corăbii, îl ațâță împotriva lui și, făgăduindu-i că-l va face împărat în locul lui Leon, la atâta îl aduce, de toată oastea o vinde, pre carea Genseric craiul o prăpădește, arzând toate corăbiile. Iară Augustul Leon, numai ca să așează pre Basilisc, pre Patrichie^[211], feciorul lui Aspare, îl face chesariu și mărită după el pre Leonția^[212], fata sa cea din Verina¹⁵⁰.

Anul 469. „Ostrogotii și hunii (zice Calvisie¹⁵¹), în Pannonia, ca care de care să o apuce se bat între sine și,

¹⁴⁷ Sethus Calvisius, in *Opere chronologico ex Sigonio*.

¹⁴⁸ Baronius, in *Annalibus* ad h<unc> a<nnum>; Katona, in *Synopsi chronologica*.

¹⁴⁹ Baronius, in *Annalibus eccl<esiasticis>* ad h<unc> a<nnum>; Katona, l<oco> c<itato>.

¹⁵⁰ S<anctus> Theophanes, in *Chronographia*; Baronius, in *Annalibus eccl<esiasticis>* ad h<unc> a<nnum>; Katona, in *Synopsi chronologica*.

¹⁵¹ Sethus Calvisius, in *Opere chronologico*.

biruind ostrogotii pre Densic^[213], fiul lui Attila, îl taie în războiu și-i trimite capul în Țarigrad (din Hronica lui Marchellin Comitului)”. În Pannonia zice Calvisie că s-au întâmplat moartea lui Denghesic; ci mai bine ar fi zis: „în Dachia cea Noao”, pentru că, după cum s-au arătat la anul 457, ostrogotii lăcuia atunci în Dachia cea Noao, și hunii în partea Dachiei Veache, cea de cătră Marea Neagră, tocma departe de Panonia.

Ci și în altele încă au putut sminti Calvisie, precum și Katona¹⁵² au greșit în an, de sânt adevărate ce scrie *Hronica Paștilor*¹⁵³, așa cuvântând: „În anul olimpiadei 311, al patrulea al lui Leon al unsprăzeacelea, indictionul 6, fiind Antemie Augustul a doaoa oară consul, Dinstric, fiul lui Attila, s-au tăiat de Anagast^[214], magistrul oștilor din Trachia, a căruia cap s-au adus în Țarigrad, tocma când se făcea Jocurile Cercului (ludi circenses) și, purtându-l prin mișlocul cetăței, l-au dus la Xilochirc^[215] și, punându-l în șa, vreo câteva zile au stat într-înșea, de l-au văzut toată cetatea”. Din spunerea *Hroniceii Paștilor*, aci adusă, chiar se vede că pre Denghesic, pre carele unii îl numesc Dinstrin, alții Dinsiric, ceialalți Ghinsiric sau Densic, cum arată Stritter¹⁵⁴, nu l-au tăiat ostrogotii, ci Anagast.

Anul 470. Euric^[216], craiul vizigotilor, carele în anul 466 omorisă pre frate-său, Teodoric al doilea^[217], răpindu-i crăiia, și pre romani îi lepădasă din Șpania, în anul acesta au încungiurat Arvernul^[218], în Gallia¹⁵⁵.

Anul 471. Aspare, în anul acesta, iarăși au început a vicleni asupra Augustului Leon celui dintâiu, ci împăratul, viclenșugurile lui Aspare cu viclenșug le-au

¹⁵² Katona, in *Synopsi chronologica Hunnorum*.

¹⁵³ *Chronicon Paschale*, pag. 323.

¹⁵⁴ Stritterus, t. 1, p. 537.

¹⁵⁵ Iornandes, *De rebus Geticis*; Katona, in *Synopsi chronologica Visigothorum*.

întrecut, și pre Aspare, dimpreună cu feciorii, l-au omorât¹⁵⁶.

Anul 472. Teodomir, craiul ostrogotilor, în anul acesta, fiind înghețată Dunărea, au trecut din Dachia cea Noao și, bătând pre svevi (cum zice Calvisie, iară mie mi se veade că au trebuit să zică „pre longobardi”, că aceștia era atunci mai aproape de Dachia cea Noao), încărcat cu pradă s-au întors înapoi. Feciorul lui Teodomir, Teodoric, pre carele îl slobozisë Augustul Leon la tată-său, încă au bătut pre sarmate. După aceastea, puțână vreme trecând, au murit Teodomir și i-au urmat Teodoric în crăime¹⁵⁷.

Mai minunate lucruri s-au întâmplat în Împărăția Apusului, pentru că Rachimer, ucigătorul de împărați, s-au sculat cu oaste asupra Augustului Antemie și, prinzându-l, l-au omorât în Roma, în 11 zile ale lui iulie, întru al căruia loc au pus împărat pre Anichie Olivrie^[219], bărbatul Plachidiei; ci nu mult s-au bucurat Rachimer de împăratul cel nou, pentru că au murit după 40 de zile și Augustul Olivrie încă au murit în 23 octomvrie, de boală sau almintrelea, nu se știe¹⁵⁸.

Anul 473. Glicherie^[220], unul dintră senatorii din Roma, în anul acesta, în 5 zile ale lui martie, au îmbrăcat porfira Apusului, ci nu mult au împărățit, precum se va arăta la anul viitoriu¹⁵⁹; cât au împărițit încă n-au fost în odică, pentru că Vindomir^[221], unul dintră craii ostrogotilor, ațîțat de Genseric, craiul vandalilor, au pornit cu oaste asupra Italiei, ci norocul împărăției Apusului, că pre

¹⁵⁶ S<anctus> Theophanes, in *Chronographia*; Katona, in *Synopsi chronologica*.

¹⁵⁷ Sigebertus, in *Chronico* ad h<unc> a<nnum>; Sethus Calvisius, in *Opere chronologico*.

¹⁵⁸ Baronius ad h<unc> a<nnum>; Katona, in *Synopsi chron<ologica>*.

¹⁵⁹ Baronius, in *Annalibus eccl<esiasticis>* ad h<unc> a<nnum>; Katona, in *Synopsi chron<ologica>*.

cale au murit Vindomir, căruia i-au urmat feciorul lui, iarăș Vindomir chemat, pre carele, cu daruri, la atâta l-au adus Augustul Glicherie, cât, lăsând Italia, au trecut în Gallia și s-au unit cu vizigotii¹⁶⁰. Teodoric, celalalt craiu al ostrogotilor, au năvălit în Illiric și după aceea în Tessalia^[222], pre carele așșderea cu daruri l-au conținut Augustul Leon cel dintâiu, de n-au cuprins toată Țeara Grecească¹⁶¹.

Anul 474. Augustul Leon cel dintâiu, ca unul ce se apropiia de moarte, în anul de-acum, doi împărați au făcut: pre Leon al doilea^[223], nepotu-său, feciorul lui Zinon^[224], Răsăritului, și pre Iulie Nepot^[225], carele luasă pre nepoată-sa, Apusului, apoi, puțântel trăind, au murit în 13 februarie.

Leon al doilea, cât au murit Augustul cel dintâiu, pre tată-său, pre Zinon, îndată l-au numit August, apoi, întru a zeacea lună a împărăției sale, în vârstă de 17 ani au murit, rămânând tată-său, Zinon, în locul lui, carele nici au mai așteptat altă rădicare la tronul împărătesc, ci s-au dat cu totul dezmiardăciunilor.

Iulie Nepot, în 24 iunie, au alungat pre Augustul Glicherie din Italia și au rămas el împărat, ci n-au avut îndelungă odicină de Euric, craiul vizigotilor, carele s-au sculat cu războiu asupra lui¹⁶².

Anul 475. Ostrogotii, ne-ndestulindu-se cu Dachia cea Râpoasă, în anul de acum au cuprins mai multe cetăți ale Illiricului, nici s-au odicnit până ce n-au dobândit, de la Augustul Zinon, Pavtalia^{163[226]}, despre carea așa scrie Lecvien¹⁶⁴: „Pre Pavtalia, Ierocle^[227] o socoteaște între

¹⁶⁰ Sethus Calvisius, in *Opere chronologico ex Evagrio*.

¹⁶¹ Idem, *ibidem*, ex Sigonio.

¹⁶² Baronius, in *Annalibus* ad h<unc> a<num>; Katona, in *Synopsi chronologica*.

¹⁶³ Katona, in *Synopsi chronologica*.

¹⁶⁴ Michael Lequien, in *Oriente christiano*, t. 2, p. 307.

cetățile Dachiei de Mișloc, pre carea Ptolomeu^[228] și Stefan^[229] o pun în Trachia cea Veache, iară Procopie, în cartea 4, *Despre olate*, cap 1, o pune în Illiric și zice că Iustinian o au dires; ci ciocoi grecești rău au scris «Pantalia» în loc de «Pavtalia», mutând v în v pentru că în numisme chiar se zice: Ulpias Pavtalias”.

Vizigotii încă așa s-au purtat în Gallia, cât i-au căutat Augustului Iulie Nepot a le da Arvernul, cetatea cea de multe ori de dâșii încungiurată. După a căriia dare, spre nenorocirea sa, Augustul Iulie Nepot au pus povățuitoriu oștilor sale celor din Gallia pre Oreste^[230], carele, în scurt tâmp, s-au rădicat asupra împăratului său și în 28 august l-au fugărit în Salona^[231], iară pre fiiul său, Romul^[232], l-au făcut împărat, pre carele romanii l-au poreclit Augustulus, pentru că era tinăruș, ca să se plinească într-însul amândoaoua numele și a lui Romulus^[233], urzitoriu Romei, și a lui Augustus^[234], urzitoriu lui împărăției, precum s-au plinit în Constantin al optulea^[235], carele au perdit Țarigradul, numele lui Constantin celui Mare^[236], pentru că și unul și altul au fost fiiul Ileanei^[237], precum se va vedea la anul 1453¹⁶⁵.

Anul 476. Acesta e anul cel de jeale, în care Roma, biruitoarea neamurilor și stăpâna lumii, căriia aseamenea n-au fost, nu iaste, nici va fi, așa au căzut, cât nu s-au mai sculat, nici se va mai scula mai mult, pentru că în anul acesta au chemat cei ce prindea partea lui Iulie Nepot pre Odoacher^[238], craiul herulilor, în Italia, asupra lui Romul Augustulul^[239], carele, mergând cu herulii, cu trichilingii și cu alte neamuri, au bătut Ticinul^[240], cetatea Italiei, au omorât pre Oreste în Placența^[241], pre Paul în Ravena^[242] și pre Romul Augustulul, dezbrăcându-l de porfiră, l-au sârgunit în Luculan^[243], cetatea Campaniei^[244], dară pre Iulie Nepot tot nu l-au pus iarăș împărat, ci stăpânirea

¹⁶⁵ Katona, l<oco> c<itato>; Baronius ad h<unc> a<num>.

Romei și a Italiei și-o au ținut și Odoacher, îndestulindu-să cu titlul numai de craiu. Nici nu au mai avut Roma, de la Odoacher începând până acum, împărații săi, pentru că Carol cel Mare^[245] și următorii lui numai cât s-au numit împărații Romei, dară Roma nu o au stăpânit¹⁶⁶.

Augustul Zinon^[246], împăratul Răsăritului, încă nu bine au îmblat în anul acesta, pentru că Basilisc^[247], despre carele s-au vorbit la anul 468, s-au rădicat asupra lui și l-au fugărit din tron, iară pre Marc^[248], fiul său, l-au numit chesariu¹⁶⁷. [...]

¹⁶⁶ Cassiodorus, in *Chronico*; Baronius ad h<unc> a<nnum>; Katona, in *Synopsi chron<ologica>*.

¹⁶⁷ S<anctus> Theophanes, in *Chronographia*; Katona, l<oco> c<itato>.

Petru Maior

**ISTORIA PENTRU ÎNCEPUTUL
ROMÂNILOR ÎN DACHIA.**

Întocmită de ~ de Dicio-Sânmartin,
protopop și la Înălțatul Crăiescul
Consilium Locumtenențiale al Ungariei
crăiesc a cărților revizor.

La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității
Ungurești din Peșta, 1812*

Cu anevoie iaste a nu grăi adevărul.

Cuvânt-înainte

Zburdare așa nedumerită în mulți din cei streini scriitori iaste de a vomii cu condeiul asupra românilor, strănepoților romanilor celor vechi, orice le șopteaște lor duhul acela, carele mai demult spre aceeaia îi întărâta pre varvari, ca pre romani sau ca pre domnii lor să-i urască sau lor ca preaviteajilor biruitori a toată lumea să le pizmuiască, cât și când fără de nicio dovadă iscodesc ceva sau și minciuni apriate spun asupra românilor, încă socotesc că lumea toată e deatoare să creadă nălucirilor lor; ba, de o bucată de vreme, precum măgariu pre măgariu scarpină, așa unii de la alții împrumutând defăimările, fără de nicio cercare al adevărului, de iznov le dau la stampă; și cu cât românii mai adânc tac, nemica răspunzând nedreptilor defăimători, cu atâta ei mai vârtos

* Transcriere și note: Dora Pavel, Eugen Pavel.

se împulpă pre români a-i micșora și cu volnicie a-i batjocori.

Cugetul meu iaste nu întreagă istoria românilor a o țease, fără ceale ce mai vârtos se țin de începutul lor în Dachia, din vechii scriptori, pentru aceea a le însemna, ca, văzând românii din ce viță strălucită sânt prășiți, toți să se îndeamne strămoșilor săi întru omenie și în bună-cuviință a le urma, adecă, cătră împăratul lor al Austriei să fie cu credință, cătră patria sa cu cucerie, cătră domni locurilor cu ascultare, cătră tot de-aproapele cu dragoste, și pre sine întru toate puterile sufletului cu nevoință să se deplinească, cât, precum de la buna maică, firea, au împărțășit talant bun, așa toți să se facă cetățeani patriei folositori.

Aceaea încă îmi caută să mărturisesc, că, dobândind eu foarte scurtă vreme spre întocmirea *Istoriei* aceștia, cât nici a o scrie a doao oară curat nu m-au suferit încungiurările stărei mele, nu pot să mă lingușesc mie, că doară nicio greșală nu s-au vârat aici; ba nici rândul tuturor lucrurilor, pentru aceeași cauză, nu l-am putut ținea, ci, care unde mi-au venit aminte, acolo l-am însemnat. Pentru aceea, oricarele de bine voituri cetitoriu de va face, până când mi se va da timp pre îndelete toate a le proceti, acea bunățate cu mine, ca să-mi areate vro sminteală ce o va afla în *Istoria* aceasta, cu mulțămitoare inimă sânt gata a o îndrepta.

CAP ÎNTÂIU PENTRU DESCĂLECAREA ROMANILOR ÎN DACHIA

§ 1

RĂZBOAIELE CARE LE-AU AVUT ROMANII CU DACHII ÎNAINTE DE TRAIAN

Dachii, încă din zilele lui Iulius Chesar^[1], atâta era grei împărăției romanilor cu ceale dease ale lor răzbateri și prăzi ce făcea în Trachia^[2], în Illiric^[3] și întru alte învecinate țări ale împărăției romanilor, cât Iulius Chesar, capul romanilor după uciderea lui Pompeiu^[4], protivnicului său, și după stingerea pompeianelor rămășițe, întornându-se la Roma, cu grea oaste, cum scrie Svetonius^[5] în *Viața lui Iulius Chesar*, se gătea să-i înfrângă și să-i contenească¹. De care primejdie întâmplata a lui Iulius Chesar fără de vreamă ucidere prin romani făcută îi scăpă pre dachi.

Pre Avgust, următorul lui Iulie Chesar întru împărăția romanilor, carele toate găteniile, spre a mișca războiu asupra acelorași dachi, le făcuse, cum ne lăsă scris Appianus Alexandrineanul^[6] în cartea cea despre războaiele illiricești, pleaga, adecă rănirea carea o au căpătat la cetatea Setovia^[7], în bătaia cea asupra dalmatelor, îl rătrase de a purceade cu oastea romană asupra dachilor și-l întoarse la Roma².

Însă M. Statilius Taurus^[8], pre carele, întorcându-se Avgust la Roma, îl lăsase mai-mare preste oastea romană, pre dachi, carii trecuse Dunărea în părțile împărăției romanilor a prăda după datina lor, îi bătu și îi strămtori a se întoarce preste Dunăre înapoi. Atunci întâiu, cum scrie Dio Cassius^[9], în Cartea 18 a *Istoriei romană*, cap 22, fură duși robi dintră dachi la Roma, pre carii îi feaceră să se lupte în teatru cu svevii³ ^[10].

Iară M. Crassus^[11], cel de Avgust rânduit preste Țeara Grecească și preste Machidonia povățuitoriu, după cum acoloși, cap 23 și 26, scrie Dio Cassius, străbătând însăși în Dachia până la cetatea Ghenucla^[12], foarte crunt bătu pre dachi⁴.

Fost-au și alte bătăi întră romani și întră dachi, că dachii nicecum nu se înfrâna a treace preste Dunăre în ținuturile împărăției romanilor și a prăda. Ci, pre urmă, în zilele lui Domițian^[13], împăratului romanilor, vârtos rușinat fu romanilor războiul ce îl avură cu dachii. Că, întâiu trimițând Domițian asupra dachilor pre Appius Sabinus^[14], după aceea pre Cornelius Fuscus^[15] cu oștile romane, amândoi aceștia cu aceale mari oști romane fură de dachi uciși, cum scrie Eutropie^[16], la cartea a 7<-a>, în *Domițian*^{5 [17]}.

De aceste greale întâmplări învitat, împăratul Domițian se mărgini ca însuși cu capul său să meargă asupra dachilor, carii atunci avea craiu pre cumplitul Decheval^[18], bărbat foarte iscusit în măiestriia războiului și priceput. Deci, mergând Domițian cu oastea romană până în Misia^[19], în loc de a purta câștiga războiului, acolo se deade spre deprinsele sale desfătăciuni, și războiul îl încredință lui Iulianus^[20]. Acesta, foarte bine purtând lucrul războiului, cum scrie Dio Cassius, la cartea 67, cap 11, se lovi cu protivnicii la Tape^[21], unde mare număr dintră dachi dumerică. Acolo, Vezinas^[22], carele era al doile după Decheval, văzând că nicecum nu poate să scape viu cu fuga, se făcu mort întră ceialalți căzuți, și, apoi, noaptea au fugit. Iară Decheval, temându-se ca să nu dea romanii asupra cetății lui cei crăiești, demândă, adecă porunci oamenilor săi, ca să taie arborii ce era aproape de cetate, și trupinile să le învească cu arme, ca, văzând romanii și socotind că sânt ostași, să se sparie și să se întoarcă înapoi, precum se și întâmplă⁶. Și așa, Iulianus nemica nu dobândi. Iară Domițian, carele se dusease în

Pannonia^[23], ca să izbândească asupra marcomanilor^[24], căci nu-i dăduse ajutoriu asupra dachilor, învins de marcomani și fugărit, curând petrecu soli la Decheval și îl îmbie cu pace, carea, mai nainte nu o dată cerându-o Decheval, nu vruse să i-o dea! În urma căroră, trimițând Decheval pre fratele său împreună cu alții la Domițian, se feace pace întră el și întră Domițian, cu carea Decheval dobândi bani mulți și de tot fealiul de meșteri, și în pace și în războiu folositori, și dajde pre tot anul de la romani; și așa Domițian, cu nemăsurat preț cumpărând pacea de la Decheval, cum mărturiseaște Dio Cassius, în cartea 67, cap 7, se înturnă la Roma⁷. Și romanii, cu grea rușine a lor și cu scapetul vistieriei împărătești, în tot anul plătea păituita, adecă tocmita dare lui Decheval, până când fu înălțat la scaunul împărăției Traian^[25].

§ 2

RĂZBOIUL CEL DINTĂIU A LUI TRAIAN ASUPRA DACHILOR

Traian, cum apucă schiptrul împărăției romanilor a mână, văzând cum vistieria cea împărătească cu darea dajdei cea pre tot anul păituită cu Decheval, craiul dachilor, se deșeartă, despre altă parte privind că dachii își îmulțesc oastea și de ce, de ce se mai sălbătăcesc, cugetă să înfrângă sumeția dachilor și să scape pre romani de rușinata păituire ce făcuse mișelul Domițian cu Decheval. De unde porni cu oaste asupra dachilor, cu carii multe bătăi având, din ostașii romani încă așa mulți cădea și se pleguia de armele protivnicilor dachi, cât, neavând acum cu ce mai lega plegile ostașilor romani, însuși împăratul Traian, după iubirea sa de oameni, cu carea era cătră soldații săi, și-au tăiat vestmintele sale în bucăți, ca cu aceale să se leage tăieturile celor pleguiți, cum se veade în *Columna lui Traian*^[26], la numărul 32.

Ba, dachii multe batjocuri și crâncene tirăanii puneau pre romanii aceia, pre carii îi putea prinde vii în bătaie; până și muierile lor cu făclii le ardea capul și umerii prinșilor romani, precum întru aceeași *Columnă*, la numărul 33, iaste a vedea.

Ci, pre urmă, Decheval, de toate părțile strămtorat, se rugă lui Traian de pace cu făgăduință că toate tocmealele la câte îl va îndătora le va împlini, carea Traian, cu cinstită romanilor păituire, și nu cu de mijloc a dachilor scapăt, o deade lui Decheval. În urma păituirei sau a tocmealei aceștia, Decheval deade romanilor armele sale și mășinile ceale de războiu, precum și meșterii carii îi căpătase de la împăratul Domițian îi înturnă lui Traian și răspândi, adecă răsipi țăriile sale ceale spre apărarea țării făcute și cealelalte. Așa Traian cu izbândă se înturnă la Roma.

Însă nu după multă vreme Decheval se dezvăli că nu cu acela cuget au făcut legătură de pace cu romanii, pentru ca să se țină de dânsa, ci numai pentru ca să scape de primejdiia cu carea îl împresurase romanii. De unde se și feace înștiințare la Roma cum Decheval, împotivă de cum era făcută păituirea cu Traian, se câștigă de arme, cetățile le direage, ba și pre învecinatele ghinte, adecă neamuri, le învită ca împreună cu el să se scoale asupra romanilor, și altele împotiva legăturai meșteșugeaște.

§ 3

AL DOILE RĂZBOIU A LUI TRAIAN ASUPRA DACHILOR

Deci se mărgini Traian ca iară însuși cu capul său să meargă cu oastea romană asupra dachilor și însuși să poarte războiul acesta, pentru că, fiindu-i cunoscută tăria și vicleanele iscodiri ale dachilor și alte grotăți ale războiului celui cu dachii, nu se încumătă altuia a încredința grija războiului acestuia.

Însă, ajungând el la țărmerii Dunărei cu oastea romană și pricepând tehnele ceale viclene care se ispitesc dachii a le țese, se temu îndată a năvăli asupra lor, ci se sfătui acest războiu mai bine să-l poarte mai fără primejdie, decât mai reapede. De unde porni întâiu a face acel pod de piatră preste Dunăre, de carele toată lumea s-au minunat, cum să veade în *Columna lui Traian*, la numărul 70. Iară Traian, până se feace podul, amână, adecă zăbovi în Misia. Săvârșindu-se podul până la anu, purceasă Traian cu romanii asupra protivnicilor. Ci nici Decheval nu lipsi, în tot chipul, a face folositoarele gătiri. Întru acest războiu pre încetu purtat, multe prealuminate seamne de priceput împărat și de viteaz ostaș deade Traian, cum scrie Dio Cassius, în cartea 68, cap 14, precum și mulți dintră romani mare strălucire cu bărbăția sa și cu suferirea primejdiilor își agonisiră⁸.

După multe crunte bătălii și împrumutate pierzări, cu multă osteneală și trudă străbătu pre urmă vârtutea romanelor arme până la Zarmezeghetusa^[27], cetatea cea crăiască a lui Decheval, carea au fost la Hațeg, în Ardeal. Unde, ajungând, văzu Traian trupul lui Longhin^[28], preastrălucitului povățuitoriu a unui leghion roman, pre carele l-au fost prins Decheval, văzu, zisei, trupul lui Longhin spânzurat deasupra murului, adecă deasupra zidului cetatei, și îngemu și el și cei ce era pre lângă el. Pentru aceea mai cu înverșunată întărătare înverigară, adecă încungiurată cetatea, prind a o bate și a pune scări la muri. Dachii cu arce și cu săgeți apăra murii, romanii răzbat și aprind cetatea. Decheval, neavând acum nicio puteare, pentru ca să nu cadă viu în mâinile romanilor, se fermecă, adecă se otrăvi însuși pre sine; asemenea făcură și alți mulți ai lui. Ceialalți, decât să încapă în mâinile romanilor, mai bucuroși fură să se omoară unul pre altul toți; unii totuși fură robiți. Cuprinzând romanii cetatea, trimiseră în toate părțile turme de ostași asupra

rămășițelor dachilor, ca cu totul să concenească și să șteargă de pre fața pământului sămânța dăcească^[29]. Deci, pre unde ajungea trimișii romaniucid pre dachi, aprind lăcașurile lor, și mulți din ei robesc, pre carii, afară de toată îndoială, romanii după datina sa i-au dus cu sine în Italia, ca să le sârbească, adecă să le slujească până la moarte. Toate aceste se văd în *Columna lui Traian*, la numerii 87, 91, 92, 93, 95, 101, 104, 106, 109^[30].

§ 4

DACHIA, CU PRILEJUL RĂZBOIULUI ROMANILOR, SE DEȘERTĂ CU TOTUL DE LĂCUIITORI.

Cine, fiind cunoscătoriu și sântitoriu de lucrurile omenesti, va socoti mânia cea înflăcărată a romanilor asupra dachilor, pentru ceale dease ale lor neodihne, în curse și prăzi, care cu sălbăticie le făcea în țările împărăției romanilor, și pentru cumplitele ucideri, care nu o dată făcuse în leghioanele romane, aorea leghioane întregi prăpădind (§ 1), carea mânie cu mult mai vârtos învâpăie în piepturile romanilor, în timpul războiului, carele, supt povața lui Traian, avură cu dachii, pentru varvarele tiranii ce făcea dachii cu romanii cei prinși în bătălie (§ 2), despre altă parte, va lua aminte la urgiia cea înveninată, carea cocea dachii în ficatul lor asupra romanilor, la carea pre urmă se adaoase frica cea mare ce avea ei de romani, văzându-i acum biruitori pre aceia, cătră carii atâta necredință arătase mai nainte, fără de a da nădeajde de îndreptare cândva, și pre a cărorora soții și frații prinși în războiu atâtea batjocuri și tiranii descărcase, cine, zisei, fără prejudecare va socoti, lipsește să creadă cum că dachii, îmbulziți de cunoștința răotăților sale celor dăcești, carii au avut timp nu au așteptat să dea față cu romanii, nice nu au mai rămas niciunii în Dachia, ci, precum mulți, neputând scăpa dinaintea romanilor, ei

în de ei se omorâra (§ 3), așa aceștia cu muieri și cu prunci cu tot au fugit, precum se și văd în *Columna lui Traian*, la numărul 113 și 114, fugind într-altă țeară cu muierile, cu pruncii și cu vitele.

Din *Columna lui Traian*, la numărul 20, se vede cum în războiul cel dintâiu a lui Traian cu dachii, dachii cei de prin ținuturile ceale mai de cătră Dunăre, cât văzură că au trecut romanii încoace preste Dunăre, fug și se trag mai înlontru, în Dachia, și romanii prădează lăsatetele lor averi. Cu cât e a mai creade că în războiul acest, de al doile, carele mai cu mânia îl purta romanii, dachii cei ce era cu lăcașurile sale mai cătră Dunăre nu au așteptat apropierea romanilor cătră dânșii, ci toți au fugit și s-au tras mai înlontru, în Dachia. Și așa iaste a creade, după lucrurile omenești: de ce ajungea mai înlontru, în Dachia, întărâtații protivnici romani cu învingătoarele sale arme, de aceea și lăcuiitorii dachi, cu muierile, cu pruncii și cu toate ale sale care le putea duce, se mai depărta înlontru, în Dachia, de înaintea romanilor, până când, înțelegând de concenirea craiului lor Decheval și a tuturor armașilor lui, și cum Decheval și toți cei mai aleși dachi, decât să încapă în mânilor romanilor, mai bine vrură însuși a se fermeca pre sine; iară nenumărați alții pentru aceeași pricină mai voiră însuși unii pre alții a se omori decât a da față cu romanii; și cum romanii, pre unde ajung, aprind, ucid, robesc și că niciunul nu scapă sau de ucidere sau de robie, înțelegând, zisei, aceste dachii, și pătrunzindu-le inima, firea lucrurilor omenești nu mă lasă a mă îndoi cum că toți cu muieri și cu prunci cu tot au fugit din Dachia și s-au tras la învecinații și priiatenii lor sarmate^[31], carii și în războiu îi ajutase pre dachi asupra romanilor, cum se vede în *Columna lui Traian*, la numărul 21.

Care scăpare a dachilor cu muierile și cu pruncii și deșertarea a toată Dachia de toată vița dachilor cu atâta

mai cu îndămână se putu împlini, că romanii, cu cât mai tare fierbea sângele în ei, ca cu totul să desrădăcineaze și să prăpădească vița rumpătorilor de păituire și pururea neodihniților dachi, cu atâta mai pre încetu și mai pre îndelete purtară războiul acesta. De unde, tocma avură timp cei rămași ai dachilor cu muierile și cu pruncii a fugi din Dachia și a lăsa Dachia de sine, deșartă. Ba, celor mai mulți dintră rămașii dachi, cu atâta mai îndămânată le era scăparea de armele romanilor, că bătăliile războiului acestuia fură numai în Bănatul ținutului Timișoarei, în Țara Românească dincoace de Olt, și în Ardeal până la Hațeg, unde pierdură toată putearea dachii de a se mai oști cu romanii, și cu totul fură conceniți.

Nice să nu-ți închipuiești războiul acesta al romanilor asupra dachilor ca războaiele ceale de acum ale creștinilor din Evropa. Întru aceste numai armașii fug de înaintea biruitorilor protivnici, iară țăreanii stau pre loc, carii măcar că au a pătimi grotăți de la protivnici pentru dajdea, carea o aruncă pre dânșii, ca pentru hrana protivnicilor să o plătească, totuși le rămâne și lor aveare pentru chivernisirea caselor sale. Nice nu s-au obicinuit aici biruitorii a aprinde lăcașurile țăreanilor, cu mult mai puțin a vătămă persoanele lor. Ba încă, mai-marii protivnicilor foarte cu mare luare-aminte sânt și fac rânduiale ca să se înfrâneaze soldații, și toți țăreanii să fie fără vătămare întru toate ale sale. Ci, se cade să vă năluciți războiul acesta al romanilor asupra dachilor, ca și când o oaste de turci plini de mânie ajung la niscari sate creștinești, asupra cărora e ațîțată turbarea lor, unde nici bătrânii cei neputincioși, nici pruncii cei nepricepuți nu rămân scutiți de ascuțitul sabiei lor, și satele, aprinzându-le, toate le fac cenușă. Întru acesta chip era datina romanilor, ca pre protivnicii cei neodihniți, frângători de păituire, necredincioși și nedumeriți, de la carii necurmată era primejdiia, cu totul să-i concenească și să-i

prăpădească. Așa lucrară cu Carthagenul^[32], așa cu Corinthul^[33], așa, mai în proaspăt, lucrase cu Ierusalimul, cât nu rămase piatră pre piatră, după cum prorocise Hristos, *Luca*, cap 19, stih 44.

Câte schimbări de aceste s-au întâmplat în lume, cât sau ghintă întregă să fie strămtorită a ieși din patria sa, sau prin putearea protivnicilor de tot să se stingă! Anume, ca să nu ne depărtăm de Dachia, au nu ghinta gotilor toată fu alungată prin huni din Dachia, unde de o sută de ani acum, ca în patria sa, lăcuia, precum mărturisit ne lăasă Paulus Orosius^[34], în cartea 7, cap 33, și fugind trecură Dunărea?⁹ Ungurii, pre carii Constantin Porfiroghenitul^[35] îi anumeaște turci, cum același Constantin scrie în cartea cea *Despre chivernisirea împărăției*^[36], cap 38, prin români atunci, cum mai jos vom arăta, numiți *paținațite*, fură alungați din ținutul lor, cât o parte dintr-înșii fugind au lăcuit în partea Persiei, ceialalți s-au așezat în Atelcusu^[37], adecă în Moldova. Ci, din Moldova încă gonindu-i românii, ajunseră la Moraviia cea Mare, de unde și ei, scoțind pre lăcuitori, moșteniră țeara cu statornicie¹⁰.

Măcar că aceste, ce, din firea lucrurilor, adusăm spre adevărare că Dachia, cu prilejul războiului romanilor, se deșartă cu totul de lăcuitori, sânt de ajuns spre a încredința pre oricarele înțelepțeaste gânditoriu în treaba aceasta, totuși și mărturii prea vechi încă putem să aducem spre aceasta. Că Eutropius în cartea 8, în *Elius Adrianus*^[38], zice că Traian pentru aceea au dus în Dachia nemărginită mulțime de oameni romani spre a lăcui orașele și satele, pentru că lucrurile Dachiei cu îndelungatul războiu a lui Decheval era deșertate, adecă în zilele aceale Dachia și de lăcuitori, și de toate era deșeartă¹¹. Și înainte de Eutropius, însuși împăratul Iulianus^[39], nepotul lui Constantin celui Mare^[40], în cartea carea o au scris despre chesari, așa aduce înainte pre

Traian vorbind: cum că el singur au cutezat asupra lăcuitorilor de lângă Dunăre a se scula cu războiu, și neamul ghetelor, adecă al dachilor, cu totul l-au prăpădit și l-au șters, adecă din Dachia¹².

În deșert, dară, Carol Eder, în *Notele istorico-critice*^[41] ceale asupra *Suplichei românilor din Ardeal*^[42], la numărul 4, cu mânie întreabă că, întrând romanii în Dachia, au se poate dovedi sau pre toți lăcuitorii cei vechi, adecă pre dachi, să-i fi omorât ei, sau să-i fi dus airea, de acolo, ori atunci, ori după aceea? La carea întrebare, după ceale mai sus spuse, se răspunde că nici nu i-au omorât pre toți, nici nu i-au dus romanii nicăiri, nici atunci, nici după aceea, afară de cei robiți cu prilejul războiului, ci pre cei mai mulți i-au omorât, iară aceia pre carii nu i-au ajuns armele romane cu fuga au scăpat afară de Dachia.

§ 5

ÎNTRAREA ROMANILOR ÎN DACHIA SPRE A LĂCUI ACOLO

Traian, văzând Dachia deșartă acum de lăcuitori și privind la bunătatea pământului ei, carele poate îndestula de toate pre lăcuitorii și agonisitorii săi, întru ceale ce sânt de lipsă spre desfătată chivernisire a vieții, după războiu de cinci ani cu dachii ținut, făcu Dachia provincie, adecă țeară romană, carea să se țină de aci înainte de împărăția romanilor. Pentru aceea se socoti întru cea țeară desfătată să așeze lăcuitori romani. Dirept aceea, trimise nenumărată mulțime de romani, carii să umplă Dachia toată și să moștenească satele și orașele. Voiu să scriu aci cuvintele lui Eutropius din cartea 8, în treaba aceasta, care ne spun și cât de mare au fost Dachia: „Deșertându-se, zice, Dachia de bărbați cu îndelungatul războiu a lui Decheval, Traian, spre a umplea țeara, carea jur împrejur

are zece sute de miluri, din toată lumea romană nemărginită mulțime de oameni au dus acolo, ca satele și orașele să le moștenească”¹³.

Lipsește aci să arătăm că, atunci când zice Eutropie: „Deșertându-se Dachia de bărbați”, nu se cade a înțelege că doară numai de bărbați fu deșertată Dachia prin războiul ce avu Decheval cu romanii, și muierile să fi rămas în Dachia, nu, ci, fiindcă bărbații stăpânesc satele și orașele, și ei agonisesc câmpurile, și vrând Eutropie a spune cugetul lui Traian, căci au vrut a trimite acea nemărginită mulțime de cetățeani romani în Dachia spre a moșteni satele și orașele, adecă, pentru că Dachia era lipsită de stăpânitori și agonisitori, carii sânt bărbații, nu muierile, nu se cuvinea aci să grăiască și de muieri, adecă cum că și de muieri era deșertată Dachia, ci numai de bărbați era lipsă să spună. Lângă aceaste, alte izvoade ale *Istoriei* lui Eutropie, în loc de aceea: „Deșertându-se Dachia de bărbați”, au aceaste cuvinte: „Lucrurile Dachiei cu îndelungatul războiu a lui Decheval fusease deșertate”¹⁴. Carea însemnează că Dachia au fost rămas ermă sau pustie, adecă deșertată și de bărbați și de muieri și de toate. Cu adevărat, despre aceea: oare rămas-au Dachia și de muieri deșertă, au numai de bărbați, singur acela se poate îndoi, carele sau nu știe cumplitele peristasuri ale războiului, carele pre urmă îl avură romanii asupra dachilor, sau lucrurile omenești cu totul îi sânt necunoscute. Vezi, mai sus, § 3 și § 4. Despre aceea și Dio Cassius încă ne lăsă scris, grăind de Traian cum că Dachia o feace Traian provincie, și duse într-însa coloni¹⁵.

Deci, romanii aceia, la anul de la urzirea Romei 858, și de la întruparea Domnului Hristos 105, trimiși de împăratul Traian în Dachia, ca să stăpânească satele și orașele, cuprinseră Dachia toată de la Tisa încoace, prin Bănat până în Dunăre, Ardealul, Țeara Muntenească și

Moldova până în Nistru și până la Marea Neagră. De la acești a Dachiei stăpânitori romani iaste acel mult neam în zisele țări, carii pre limba sa se cheamă români, adecă romani, iară limbile slovenești le zic vlasi, și grecii, vlahi, de unde lătinește acum se numesc valahi (*Valachi*). Adecă, strămoșii românilor, după stingerea dachilor, de la anul Domnului 105, au ținut și au stăpânit Dachia; și românii nu numai cei dincoace de Dunăre, ci și cei dincolo sânt romani adevărați, din romani adevărați. Care lucru mai pre larg se va răsfirea mai jos.

§ 6

ROMANII CEI TRIMIȘI DE TRAIAN, AȘEZÂNDU-SE CU LĂCAȘUL ÎN DACHIA, NU S-AU CĂSĂTORIT CU MUIERI DACHE.

Unii, pizmuind strălucita viță a românilor, carea o trag de la domnitorii a toată lumea, și neputând ascunde acel dezvălit adevăr, cum că românii se trag de la romanii pre carii împăratul romanilor, Traian, învingând pre Decheval, craiul dachilor, i-au trimis în Dachia spre moștenirea ei, ca încalete cu oarecâtă ceață să învălească strălucirea viței românilor, zic că romanii cei trimiși de Traian în Dachia, căsătorindu-se cu muierile dache, dintru această mestecare, fealiu nou de oameni se urzi, adecă nu romani adevărați, ci corcături din bărbați romani și din muieri dache, a căroră, adecă, sau bărbați, sau părinți căzuse în bătălie de biruitoarele ale romanilor arme.

Hristianus Enghel^[43], în *Comentația cea despre faptele lui Traian la Dunăre*, în secția 3, § 1, aducând cuvintele lui Eutropius, care mai sus (§ 5) le cetirăm, dintru aceale pune ipotis că, după războiul lui Traian, să fi mai rămas în Dachia unii bărbați dachi vii, și mai vârtos muieri multe de ale dachilor; din mestecarea romanilor celor așezați cu lăcașul în Dachia cu fâmeile dăcești,

fealiu nou de oameni trăbuia să se urzască. De aciia sânt, zice el, numele în inscripțiile romane, care put a nume dăcești, pentru pilda: Aia Nandonis, Andrada, Blivianus, Bricena, Bedarus.

Ce gâcitură mai dezvânată poate fi decât aceea: din pierzarea aceea, carea o făcură romanii în Dachia, au mai rămas multe muieri dache în viață, acolo, în Dachia; și unele nume în inscripțiile romane put a nume dăcești; așadară, romanii, adecă nemărginita mulțime de romani, carii se așezară să lăcuiască în Dachia, s-au mestecat trupeaște cu muierile dache, și dintru acea mestecare fealiu nou de oameni, adecă nu romani lămuriți, s-au născut? Mai acea îmbinare mi se pare a avea această cuvântare, ca și când ar zice neștine: „bastonul stă în unghet; așadară, ploao afară”, nefiind nicio îmbinare sau legătură ploiei de afară cu starea bățului în unghet. De au rămas muierile aceale în viață, au nu putea eale viețui fără de a se mesteca trupeaște romanii cu dânsel? Și unele nume nu limpede romane au nu se putea vârî în inscripțiile romane, fără numai de se vor mesteca trupeaște romanii cu muierile dache? Adecă, pentru că, după războiul lui Traian cu Decheval, au rămas unele muieri dache vii acolo, în Dachia, unde era romanii lăcuiitori și domnitori, sau pentru că unele nume put a nume dăcești, nu urmează romanii cei din Dachia să se fi mestecat trupeaște cu muierile dache. Întru adevăr, dară, până de păianjin țesu dumnealui Enghel atunci, când puse acel răsuflat ipotis, ca cu deșeartă forță (silă) să stoarcă din creamene apă. De unde, nerăzimându-se cu nicio mărturisire a vreunui cât de mișel vechiu scriitoriu gâcitura aceea, cum că mai sus lăudații romani s-au mestecat cu muierile dache, cu care cădință se grăiaște mai cu dreptate să tăgăduiaște; ba neadeverindu-se cu avtentie împrotivă, lipsește să credem cum că romanii nicecum nu s-au mestecat trupeaște cu muierile dache.

Însă, din împrejurări să vedem mai pre larg ceale ce sânt mai aseamene adevărului, în treaba aceasta.

Din ceale ce mai sus (§ 4) am cuvântat, socotind firea lucrurilor omenești, prea aseamene adevărului iaste cum că, cu războiul romanilor cel asupra dachilor, așa s-au desrădăcinat sămânța dachilor din toată Dachia, cât necum vreunii bărbați, ci nici muieri, nici prunci nu au mai rămas în Dachia. De unde urmează că, atunci când intrară romanii cei trimiși de Traian în Dachia, spre a moșteni satele și orașele, necum multe, ci nici vreunele muieri dache nu se mai afla în Dachia. Pentru aceea nu avea cum romanii să se căsătorească cu muierile dache și să se meastece cu eale.

Apoi, în § 2, am adevărit câtă urgie au fost nu numai în bărbați, ci și în muierile dachilor asupra romanilor, cât muierile încă negrăite batjocuri fulgera asupra romanilor celor prinși în războiu. De unde, tocma să zicem că au mai rămas vrunele muieri dache în Dachia, după războiul romanilor, cine poate creade: romanii, cărora și mai nainte prea urâtă le era ghinta dăcească, pentru necredința și sălbăticiia ei, acum, încă în proaspăt, unor muieri ca aceale, care streine tirăniei făcuse cu romanii, să se încredințeaze, și căsătorindu-se să se facă un trup cu eale? Cine va creade una ca aceea e semn că nu știe ce iaste căsătornica soțietate.

Ca să nu zic nemica despre aceea că însăși strălucirea sângelui roman încă destul era a împiedeca pre romani ca să nu se căsătorească cu unele varvare, cum era muierile dache. Ba nici acel cunoscut lucru să nu-l aduc aminte, că la romani era ocară a se căsători cu muieri de alt neam, adecă cu care nu sânt romane. De aciia iaste că, și astăzi, oamenii poporului românesc atâta se feresc de a se căsători cu muieri care nu sânt române, cât foarte rari sânt întră ei aceale întâmplări, ca român să-și ia muiare de altă limbă. Ba și când își mărturisesc păcatele, după

leagea creștinească, părintelui său celui sufletesc, de s-au întâmplat să cadă în păcat trupesc cu vreo muiare de alt neam, ca o stare împrejur prea grea, anume spun că muiarea aceea nu e română.

Această fire a românilor, de a nu se căsători cu muieri de altă limbă, mi se pare a fi una din cauzele (pricinile) aceale, care, întru atâtea veacuri, câte curseră de la anul Întrupării Domnului Hristos 105 până astăzi, întră atâtea ghinte și limbi streine, întră care au viețuit, și întră atâtea ale norocului greale schimbări care le-au suferit, feace pururea cu acea întregime să-și țină românii limba sa, cât, măcar că în vreme așa lungă și întră atâtea ghinte declinate și învârstate nu putu să nu se vârască unele cuvinte streine, totuși, și cuvintele și toată țesătura ei cea dinlontru vădeaște că această limbă, nu mai puțin decât cea telienească, de demult au fost a poporului romanilor strămoșească limbă.

Pre urmă, coloniile care se trimetea pre aliurea era, precum și astăzi, oameni casnici, adecă însurați, cu muieri, cu prunci. Deci, și romanii cei trimiși de Traian în Dachia ca să o moștenească și să o agonisească fură oameni căsătoriți. Și a fi fost aceia necăsătoriți nice unul din vechii scriitori n-au putut visa, necum oarecarele să fi lăsat aceea scris. Nu mă pot, dară, destul mira cum Enghel ș-au putut năluci acei romani, de Traian trimiși în Dachia, să fie avut lipsă de mestecare cu muierile dache.

Și, ca să mai cuvântăm încă de numele ceale din inscripții, de Enghel aduse înainte, eu nu știu ce vrea să zică Enghel atunci când grăiaște că numele aceale put a nume dăcești. Au doară vrea să zică că numele aceale izvoresc din limba dăcească? Ci, deoarăce până astăzi încă nimene n-au adevărit carea au fost limba dachilor, lui Enghel, dară, îi pute nu știe ce. Drept, Strabo^[44] în *Gheografia* sa, cartea 7, zice că limba ghetelor e una cu a dachilor¹⁶; și, acoloși, zice că ghetele aceleași limbă au

cu trachii¹⁷. Dară cine poate face adeverit să știm carea au fost limba trachilor celor vechi, ca prin mijlocirea aceia să venim în cunoștința limbei dachilor și a ghetelor? Mie îmi mai odorează (amiroasă) numele aceale a italienești sau romane. Că tocma numele cel dintâiu, Aia (*Aia*)^[45], cu totul e italienesc, carele și astăzi îl țin talianii în limba sa. Cealelalte încă toate se pot trage de la telienie, adecă: Nandonis (*Nandonis*) de la întoarsele cuvinte Don Nano (*Don Nano*) care, după firea limbei românești, se zic Nan Domnu; Andrada (*Andrada*), de la Entrada (*Entrada*), de nu vei vrea să-l aduci de la grecesul *andros*; Blivianus (*Blivianus*) de la obliviscor (*obliviscor*) s-au zis, adecă întâiu obliavianus (*obliavianus*). După aceea, lăsând o cel din frunte, au rămas Blivianus (*Blivianus*). Bricena (*Bricena*) de la Bricca (*Bricca*) sau de la Bricia (*Bricia*) sau de la Briga (*Briga*); Bedarus (*Bedarus*) de la Bedano (*Bedano*), mutând *n* în *r*, care e foarte dumestic romanilor celor din Dachia, adecă românilor. Tocma să fi fost limba dachilor slovenească, precum vreau a creade unii dintră sloveni, încă au poate-se din limba slovenească să se tragă izvorul numelor acestora, precum se trage din limba italienească?

Limpezit, dară, lucru iaste că romanii cei de Traian trimiși în Dachia nicedecum nu s-au căsătorit cu muieri dache, nice nu putem zice să se fi mestecat cu eale. De unde, întră ceale mai nedumerite năluciri, se cade a se număra aceea, cum că, din mestecarea romanilor cu muierile dache, fealiu nou de oameni au izvorât.

Iară, de vom pune să fi mai rămas unele muieri vii în Dachia, după războiul romanilor, nu mă îndoiesc că aceale le vor fi ținut romanii șie roabe, precum tocma era datina romanilor a ținea robi mulți, cu care își lucra lucrurile sale.

Ba, tocma să lăsăm că vrunii dintră romani să-și fi luat șie muieri dintră dache, au pentru aceea toată acea

nemărginită mulțime de romani ce fură de Traian trimiși în Dachia așa s-au corcit cu aceasta, cât să poți zice cum că dintru acea nemărginită mulțime nu s-au născut mai mult romani, ci nou soiu de oameni? Câți sânt și fură întră unguri, carii ș-au luat șie muieri nu ungure, ci de alte neamuri! Ba ungurii, când au venit în Pannonia, carea acum se zice Ungaria, nice n-au avut muieri de neamul său. Pentru că, așezându-se ei cu lăcașul în partea Moldovei, carea Constantin Porfiroghenitul o numeaște Atelcusu, și nefiind bărbații cei armați acasă, ci airea, la războiu, afară de aceia, carii rămăsease pentru paza țarei, Simeon, craiul bulgarilor, s-au sculat cu românii aceia, carii atunci se chema patinațice, cum scrie lăudatul Porfiroghenit, în cartea cea *Despre împărăție*, cap 40, și lovind preste familiile ungurilor, toate, adecă bătrâni, prunci, muieri, afară de păzitori, carii cu fuga scăpară, le-au șters de pre fața pământului¹⁸. Așa, întorcându-se ungurii de la războiu și aflând toate ale sale prăpădite, se socotiră să iasă de la Moldova și să-și caute loc în Pannonia, unde până astăzi sânt, pentru că acolo, aproape de paținațite, nu avea nădeajde să poată costa, deoarăce și din lăcașurile ceale vechi, mai nainte bātuți de paținațite, venise ungurii cătră Moldova, cum mărturiseaște Constantin Porfiroghenitul, în cartea cea mai sus lăudată, cap 38, carele îl cetirăm mai sus.

Pentru înțeleagerea istoriei, în treaba aceasta, se cade a lua aminte că Constantin Porfiroghenitul pre unguri pururea îi cheamă turci, nu unguri.

De vreme ce, dară, muierile ungurilor toate, în Moldova, le omorâse paținațitele, urmează că ungurii sau nicio muiare nu au avut din neamul său cel unguresc, când au venit în Pannonia, sau prea puține, dintru acel fealiu adecă, care s-au deprins a umbla cu taberile pentru ajutoriu. Drept aceeaa fură siliți a se căsători cu muieri dintră alte neamuri: rusești, sclavești, românești, bulgă-

rești, grecești și cealelalte. Au pentru aceea iaste slobod a zice că preamărita ghintă ungurească nu e ungurească, ci alt fealiu de oameni și neam?

Mai mult. Câte neamuri, cum scrie la Turoți^[46], *Cronica ungurilor*, în partea 2, cap 22 (ca să nu zic nemica de vremile lui Bela 4, supt carele se deșertase Ungaria de lăcuitori, prin tătari), cu gloata, în Țeara Ungurească întrate, sânt amestecate întră unguri, cât acum nu li se mai ști vița, ci supt nume de unguri custă: bohemi, poloni, greci, spanioli, ismailteani sau agareani, bessi, turingi, misnenși, reneși, cumani, lătini?¹⁹ Au pentru aceea neamul unguresc au pățimit ceva scădere întru strălucirea lui? Cu cât mai vârtos romanii cei din Dachia, tocma de s-ar fi și căsătorit sau amestecat unii dintr-înșii cu muieri dache, totuși romani ar fi rămas, iară nu alt neam s-ar fi făcut cu aceea. [...]

CAP III PENTRU TREACEREA ROMANILOR CELOR DIN DACHIA ÎNAPOI PRESTE DUNĂRE, ÎN ZILELE ÎMPĂRATULUI AURELIAN

§ 1

SE CETESC SCRITORII CEI VECHI,
CARI AU SCRIS PENTRU TREACEREA ROMANILOR
CELOR DIN DACHIA PRESTE DUNĂRE.

Dintră aceia, a căroră scrisori au ajuns până la veacul nostru, trei aflăm că au scris, în treaba treacerei romanilor din Dachia preste Dunăre, anume Flavius Vopiscus^[47], Sextus Rufus^[48] și Eutropius. Cel dintâiu au scris în zilele împăratului Constanțius^[49], precum iaste a vedea din cuvintele lui, în *Aurelian*, cap 44, unde zice: „Și iaste acum împărat Constanție, bărbat din sângele aceluiasi”. Iară, cum că nu au scris supt Constanție, tatăl lui Constantin celui Mare, ci supt Constanție, fiul acestuia,

destul e adevărat, deoarece Vopiscus, în *Carinus*, grăiaște despre Constanție, tatăl lui Constantin, ca de cel înainte de sine custat. Ceialalți doi mai tot pre o vreme au scris, deoarece Rufus cartea sa o au închinat împăratului Valentinian^[50], iară Eutropius, a sa, împăratului Valent^[51], carii deodată au împărțit, numai cât Valentinian au murit cu patru ani înainte de Valent, după cum scrie Paulus Diaconus^[52], la cartea 11, în *Valent*.

La Vopiscus, în *Aurelian*^[53], cap 39, așa cetim lucrul acesta: „Văzând (Aurelian) Illiricul pustiit și Misia prăpădită, provincia Dachia preste Dunăre, cea de Traian făcută, rădicând de acolo oastea și provincialii, o au lăsat, desnădăjduindu-se aceea a se putea ținea, și pre dusele popoară le-au așezat în Misia și o au chemat Dachia sa, carea acum desparte ceale doao Misii”²⁰.

Iară Rufus, în *Breviarium*, așa scrie: „Și trecându-se de acolo romanii prin Aurelian, doao Dachii, în ținuturile Misiei și a Dardaniei, s-au făcut”²¹. Pre urmă, Eutropie, în cartea 9, în *Aurelian*, zice: „Provincia Dachia, carea Traian dincolo de Dunăre o făcuse, o lăasă, pustiit fiind tot Illiricul și Misia, desnădăjduindu-se a se putea ținea aceea. Și pre dușii romani din orașele și satele Dachiei în mijlocul Misiei i-au așezat și o au chemat Dachia, carea acum ceale doao Misii le desparte, și e în dreapta, cum cură Dunărea în mare, fiind mai nainte în stânga”²².

§ 2

TOCMA FĂRĂ CREZĂMÂNT LUCRU IASTE:
TOȚI ROMANII ÎN ZILELE LUI AURELIAN SĂ FI IEȘIT
DIN DACHIA PRESTE DUNĂRE ÎN MISSIA.

Voitorii de rău românilor, din cuvintele scriitorilor ceale mai sus (§ 1) cetite, vreau a culeage că în zilele lui Aurelian toți romanii au ieșit din Dachia, și romanii cei ce sânt acum dincoace de Dunăre nu din romani, în zilele lui

Aurelian rămași în Dachia, sânt prășiți, ci din cei ce după Aurelian întru alte veacuri, târziu, de preste Dunăre au venit aici, în Dachia. Care a lor din pizmă născută păreare a fi răsuflată întru acest chip adevărim.

Împăratul Adrian^[54], cum văzum mai sus, cap 2, § 1, pizmuind mărireii lui Traian, precum au lăsat Asiria, Mesopotamiia și Armenia de supt împărăția romanilor, scoțând de acolo ostașii romani, așa voia să scoată și din Dachia ostașii romani, și Dachia să o lase desbinată de împărăția romanilor. De la care faptă cu acela bold îl abătură priiatenii, că, de va lăsa el Dachia, iată, pre acei mulți cetățeani romani, carii sânt în Dachia trimiși acolo de Traian, îi dă în mânilor varvarilor. Acum întreb eu: vrând Adrian a lăsa Dachia de supt împărăția romanilor, vrut-au să scoată de acolo și pre țăreanii sau provincialii romani, au doară numai pre ostași, precum făcuse în ceale mai sus numărate țări? Ba numai pre ostași vru el a-i scoate din Dachia. Pentru că, de ar fi vrut el să scoată și pre țăreanii romani, nu vrea avea priiatenii lui cauză a-l spăria să nu lasă Dachia; că, cu făpta aceea, pre cei mulți cetățeani romani, ce sânt acolo, el îi lasă în mânilor varvarilor. Căci, de-i vrea scoate el și pre țăreanii romani împreună cu ostașii din Dachia, atunci nu încăpea acei mulți cetățeani romani în mânilor varvarilor.

Dară pizmuind Adrian mărireii lui Traian, carele au fost făcut Dachia provincie, adecă țeară romană, și pentru ca să micșoreaze mărireii lui Traian voia el să lase Dachia de supt împărăția romanilor, ca adecă să nu rămână întru pomenire cum că Dachia prin vârtutea lui Traian se fece țeară romană, vrând, zisei, a face aceea din pizmă, au nu putea el să facă destul și patimei sale, carea îl cocea dinlontru, pentru laudele lui Traian, și să urmeaze și sfatului priiatenilor săi, carii se ruga ca să nu lase pre atâți cetățeani romani în mânilor varvarilor celor ce sta să apuce Dachia? Ba prea lesne putea să le împlinescă amândoa

aceaste, dacă, lăsând Dachia, nu numai pre ostași, ci și pre țăreanii romani i-ar fi scos de acolo. Pentru ce, dară, așa tare s-au spăriat prin sfatul priiatinilor, cât, decât să lase Dachia de supt împărăția romanilor, mai voi pizmătarețul, cu coacerea inimei sale, a suferi mărirea lui Traian. Adevărat au trăbuit să fie oarece cauză grea foarte, carea îl împiedeca pre Adrian de a face destul deodată și pizmei ce o avea asupra mării lui Traian și a nu lăsa nice mulțimea cetățeanilor romani în mânilor varvarilor.

Cauza aceasta, adevă căci se opri Adrian de a lăsa Dachia de supt împărăția romanilor, nu putu fi alta, fără că tocma cu neputință era a face să iasă atâta mulțime de țăreani romani din Dachia, unde era înrădăcinați cu lăcașul, și să-i așeze aliurea. De unde, de ar fi lăsat Adrian Dachia, și cu aceea ar fi scos de acolo ostași, înadins, numai pentru pizma ce avea asupra laudelor lui Traian, ar fi lăsat pre țăreanii sau provincialii romani în gura varvarilor; cu carea vecinică urgie își vrea agonisi și înaintea a toată lumea romană. Nu e mirare, dară, că așa lesne se lăsa Adrian a se abate cu sfatul priiatinilor de a desbina Dachia de la împărăția romanilor.

Deci, dacă în zilele lui Adrian, nu multă vreme după ce descălecaser romanii în Dachia, cu neputință fu a-i mișca pre romani, măcar că varvarii le sta în spate, din lăcașurile întru care era întemeiați în Dachia, a-i scoate de acolo și a-i așeza airea, cu cât mai cu neputință era pre romanii căsași a-i scoate din Dachia și a-i așeza airea, în zilele lui Aurelian? Întru atâta mară de vreme, câtă cursă de la anul Domnului 105, carele e anul descălecării romanilor în Dachia, până cătră anul 274, în carele zic că se întâmplă treacerea romanilor din Dachia preste Dunăre și așezarea lor în Missia, cât s-au fost înmulțit romanii țăreani dintru acea nemărginită mulțime, carea fu trimisă de Traian în Dachia! Ba, încă, și cu alte colonii noao s-au

fost mai adaos ceale vechi, cum înșămnrăm mai sus, cap 2, § 7. Singură această dovadă, fără de ceale ce mai jos voi aduce, destul de limpede arată că nu toți romanii au trecut din Dachia preste Dunăre, ca să se așeze în mijlocul Missiei.

§ 3

PARTEA CEA MAI MARE A ROMANILOR NU AU IEȘIT DIN DACHIA PRESTE DUNĂRE.

Mai la doao sute de ani trecuse de când romanii, prin împăratul Traian trimiși, era așezați în Dachia, țeară desfătă, și ținea grasele sale moșii. De unde, cei de pre vremea împăratului Aurelian în Dachia, moșeani romani, de obște toți, afară de coloniile ceale mai noao, era născuți și crescuți în Dachia; ba și părinții lor, ba și moșii lor acolo văzuse întăiu lumina lumii aceștia. Deci, a romanilor acestora, măcar că strămoșii lor cei dintăiu venise din Italia, patria le era Dachia. Și cine e atăta nesămțitoriu, carele să nu știe că tuturor oamenilor atăta le iaste dulce și vrută patria, întru carea sânt născuți și crescuți, și unde oasele părinților și a moșilor lor celor răpoși se odihnesc, cât, tocma de ar fi și slabă țeara și cu multe năcazuri ar avea a se lupta într-însa, puțini se află carii să se pleace a-și lăsa patria, de cumva nu cu grea poruncă și neapărată silă îi scot dintr-însa. Bold firesc iaste acesta, carele deșteaptă pre oameni a-și iubi patria sa și bucuroși a rămânea într-însa, precum și Ovidius^[55] cântă²³. Iară poruncă și silă de la împăratul Aurelian să fi fost ca romanii, toți sau cea mai mare parte, să iasă din Dachia și să treacă preste Dunăre, în Misia, precum și aceea, că vro ghintă varvară pre aceiași înadins să-i fi îmbulzit și să-i fi strâmtorat a păși afară din patria sa, nici într-un istoric nu se ceteaște. Ci, nici nu putea să dea Aurelian o poruncă ca aceea, de vreme ce tocma cu

neputință era atâta mulțime să treacă din Dachia preste Dunăre și să se așeze în mijlocul Misiei. Atâta e adevărit lucrul acesta, cât nici întră protivnici, carii pizmuiesc românilor strălucirea viței și vechimea necurmătei moștenirei lor în Dachia, nice unul nu se află carele să cuteaze a zice că sau poruncă de la Aurelian sau strâmtoare de la vro limbă varvară să fi fost ca toți romanii sau partea cea mai mare a lor să iasă din Dachia.

Lângă aceste, precum văzum mai sus, cap 2, § 10, Dachia o scăpase de a mână romanii, încă în zilele lui Gallienus^[56], de tot; și acum, de vro câțva ani, o ținea gotii ca a sa. Au, așa lesne, dară, socotești treacerea romanilor moșeani din Dachia preste Dunăre, cât, după porunca lui Aurelian, îndată, toți sau încalete partea cea mai mare să fi ieșit de acolo? Au, așa lesne i-ar fi suferit gotii, după voia lui Aurelian, să iasă din țeara ce o stăpânea ei? Drept, Vopiscus, în *Aurelian*, cap 22, scrie că împăratul Aurelian odată au bătut pre goti și dincoace de Dunăre, omorând pre povățuitoriul gotilor, anumit Cannaba^[57], cu cinci mii de oameni împreună²⁴. Ci, cu uciderea acestor puțini goti, au se putea face cale la atâta mulțime de romani moșeani, câți era preste toată Dachia? Au nu ar fi stat împotivă gotii, ca să nu iasă romanii, agonisitorii locurilor și masturii, carii tocma le era de lipsă, din țeară? Nu e îndoială că, de le-ar fi făcut Aurelian romanilor de o parte cale ca să iasă din Dachia, i-ar fi împiedecat gotii de cealelalte părți, cât ieșirea tuturor romanilor din Dachia nu s-ar fi putut împlini fără în mai mulți ani. Ci, Aurelian, omorând ceale cinci mii de goti cu povățuitoriul Cannaba, nicăiri nu se citeaște să fi rămas în Dachia a scoate pre romani, fără, după fapta aceea, se duse prin Vizant^[58], în Bithinia^[59]. Ba, de ar fi stat Aurelian pre rând la toate locurile Dachiei, cât e de mare și largă, cu ostași de ajuns ca să facă cale romanilor a ieși, mai cred eu că gotii, simțind că nu pot să stea

împotriva faptei aceștia a lui Aurelian, înainte de a ajunge el cu ostașii la locurile aceale, pre toți nearmații moșeani romani i-ar fi omorât până într-unul, decât să-i lase să iasă din țară, după voia lui Aurelian. Toate stările împrejur, dară, vădesc că, în zilele lui Aurelian, partea cea mai mare a romanilor nu au ieșit din Dachia preste Dunăre, ci au rămas acolo.

§ 4

SE RĂSPUNDE LUI ENGHEL.

Hristian Enghel, căruia nu-i place ca românii cei ce sânt astăzi aici, în Dachia cea veachie, să fie prăsilă din romani ca aceia carii, pre vremea lui Aurelian, să fi rămas aici, în Dachia, în *Apendicea* sa cea despre începutul valahilor, adecă a românilor, la *Comentația cea despre expedițiile lui Traian la Dunăre*^[60], adăogată, § 2, zice că nu e de a se creade ca vrunii dintră romani, în zilele lui Aurelian, întră atâtea năcazuri ce le veniră de la sarmate și de la goti, să fi vrut a rămânea în Dachia.

Ci, precum mai sus, § 3, aieptaiu, nu lesne se pleacă oamenii a-și lăsa patria sa, tocma de au și cu niscari năcazuri a se lupta într-înșea. Apoi, de nu ar fi fost acealeși năcazuri, în zilele aceale, și în Misia, unde zic protivnicii că toți romanii s-au strămutat din Dachia, poate că ceva asemănare de adevăr ar avea cuvântarea lui Enghel. Ci, în vremile aceale, cum că aceiași varvari întocma zăhăia și pre cei din Misia moșeani, ba fără asemănare mai mari greotăți făcea varvarii țăreanilor în Misia decât în Dachia, nici însuși Enghel nu poate nega (tăgădui). Că, de cum năvăliră, curând după a doao sută de la Domnul Hristos, gotii, într-un împărăția romanilor, aceiași înnodându-se cu sarmatele și cu alte ghinte varvare, nu încetară și Misia a o năcăji cu încursele sale și cu prădarea. Ba Illiricul și Misiia cu totul o pustiise varvarii, și aceasta fu cauza, căci

Aurelian se deznădăjdui a mai putea ținea Dachia împărăției romanilor îmbinată. Iară în Dachia nicăiri nu cetim asemenea necazuri și asemenea pustietate să fi făcut în zilele aceale varvarii. De unde, în zilele lui Aurelian, de ar fi trecut romanii țăreani din Dachia în Misia, vrea treace de la necazuri mari la nevoi tocma nesuferite și deznădăjduite. Năcazurile, dară, care avea romanii în Dachia de cătră goti și de cătră sarmate, nicecum nu-i putea invita să iasă din Dachia; ci mai vârtos stările împrejur ale Misiei îi contenea ca să nu meargă în Misia.

§ 5

SE VĂDEAȘTE MAI ÎNCOLO CUM CĂ PARTEA
CEA MAI MARE A ROMANILOR
NU AU IEȘIT DIN DACHIA PRESTE DUNĂRE.

Lângă aceaste, de vei lua aminte la stările Dachiei ceale după moartea lui Traian, care le numărărăm mai sus, cap 2, lesne vei vedea cum romanii cei din Dachia, prin încurseele ceale dease ale vecinilor varvari, atâta era acum dedați cu varvarii a-i vedea în Dachia și a-i suferi, mai vârtos că, din zilele lui Gallien, cu totul scăpase împăratul romanilor Dachia de a mână, cât, în zilele lui Aurelian, tocma mai ușor le era romanilor acestora a-i priimi pe varvari în patria sa, Dachia, unde, din moșiile sale ceale în tot anul roditoare, pururea avea cu ce le sta înainte și a-i sătura, decât rătăcind prin alte țări, să fie întâmpinați de aceiași varvari.

Și, cu atâta mai ușor, în zilele lui Aurelian, le era romanilor celor din Dachia a suferi încurseele și necazurile de cătră varvari în Dachia, că întră aceale era născuți, crescuți, mulți și îmbătrâniți; și greotățile, spre care sânt oamenii din pruncie deprinși, totdeauna mai cu lesnire se poartă.

Ba iaste a creade, socotind firea lucrurilor, cum că varvarii aceia, fiind vecini Dachiei, avea cruțare cătră țeara aceasta, pentru că totdeauna, când se înturna de la țările ceale mai depărtate, unde era deprinși adeseori a năvăli, aci, ca în vecinătate, avea odihnă de osteneala sa, fără de mare frică; și când se întâmpla de fugea de pe airea, bătuți și alungați, aci avea răpaos și hrană ca acasă.

Din ceale dease a varvarilor umblări în sus și în jos, prin Dachia, nu am îndoială că pre mulți din varvarii aceia îi cunoștea romanii, precum și ei pre romani, și se chema pre nume unii pre alții. Au nu și tâlharii pre aceia, la carii de multe ori au a se abate, în drumurile sale, de sânt priimiți cu arătare de dragoste și cu mâncare, îi cruță și sânt bucuroși să nu fugă dinaintea lor, ba îi încredințează că nicio pagubă nu vor avea de cătră dânșii, și, de se află vrutul din ceata lor mai sălbatic, carele să voiască a face ceva rău, nicecum nu-l suferă ceialalți tâlhari a face rău.

Dirept aceea, măcar că și romanii cei din Dachia le era varvarilor urăți, pentru că sânt romani, precum și astăzi varvarilor le iaste urât numele de român, totuși, pentru folosurile sale, care de multe ori le priimea de la acești romani, ca de la cei ce nu era deprinși, ca varvarii, a face încurse printr-alte țări și a prăda, ci a lucra pământurile, în toți anii, și a păzi meșteșugurile, avea plecare spre ei. Au nu se poate și acum afla țeară carea să cuprindă mai multe ghinte desclinite în sinul său, și o ghintă dintră aceaste să fie la toate cealelalte ghinte urată? Ci, pentru că toate cealelalte ghinte au de la aceasta nu puțin folos, pentru aceea bucuros o suferă, ba încă, de ar vrea unii căsași de a ghintei aceștia să fugă dintru cea țeară, îi opresc.

Urmează, dară, că partea cea mai mare a romanilor celor din Dachia nu au ieșit din Dachia în zilele lui Aurelian, ca să treacă preste Dunăre, în Misia, ci au

rămas în Dachia. Nice nu au rămas numai prin munți, ci și înlontru, în țeară, la șesuri, a fi rămas nesmintiți întru moșiile sale, aceea ne face a crede că toate ghintele aceale, care pre rând și-au supus și Dachia și au lăcuit câtăva vreme acolo, era oameni de aceia, carii trăia cu prăzi ce le făcea prin țările împărăției romanilor, iară nu cu lucrarea pământului. De unde prea de folos era varvarilor acelora ca romanii și la șesuri să rămână nesmintiți; carii, agonisându-și moșiile sale, să ajute mai vârtos familiile varvarilor, până ce însuși varvarii se cuprindea cu încurse și cu prădare prin țările împărăției romanilor supuse. Așa au custat romanii în Dachia cu gotii, așa cu hunii, carii alungară pre goti din Dachia, așa cu alții, carii toți ieșiră din Dachia și se pustiiră, iară romanii rămaseră statornici acolo, trăind cu dreaptă osteneală a mânilor sale.

Însă, întru atâta neam mare, precum era a romanilor, în toată Dachia, cred eu că nu puțini se afla și întră romani, mai vârtos după ce Dachia, în zilele lui Aurelian, fu lăsată cu totul desbinată de cătră împărăția romanilor, carii să se fi împreunat pentru câștig, sau cu varvarii carii trecea prin Dachia ca să facă încurse prin țările împărăției romanilor, sau cu cei ce rămânea în Dachia până la o vreme, și de aci se repezea într-alte țări a prăda. Ba, nu mă îndoiesc că, văzând varvarii pre romanii cei din Dachia că sânt oameni vânoși și inimoși, cu atâta mai vârtos că acum nu era supuși împărăției romanilor, i-au rugat ca să stea cu dânșii și împreună să meargă asupra țărilor celor de supt împărăția romanilor. Și aceasta, că mulți dintră români au împreunat armele sale cu ale varvarilor celor ce ținea Dachia, poate au fost una din cauzele ceale căpetenii, căci românii, întră atâtea străcurări de ghinte varvare prin Dachia, ei au rămas statornici și au putut costa tot neamul lor în Dachia.

De aciași, scriitorul acela unguresc, la Turoți, întru întâia parte a *Cronichei unguurilor*, cap 17, măcar că pre români îi cheamă cu numele, cel de pre vremile sale obicinuit, valahi, și măcar că din urgiia cea mare asupra românilor, carea prea dezvălit o arată întru aceeași *Cronică*, mai vârtos în partea a doao, cap 97, îi porecleaște pre români păstori, totuși, ori din ce scrisori vechi au scos el aceea, spune adevărul, cum că, fugind alți lăcuitori de groaza hunilor, în zilele lui Atila^[61], craiului hunilor, români, din bunăvoia lor, steateră pre loc²⁵.

Zisei mai sus că romanii cei din Dachia nu numai pre la munți, ci și pre șesuri au rămas statornici, în lăcașurile și în moșiile sale, pentru că ghintele varvare, care năvălea în Dachia, mai vârtos având zburdare și datină a face pradă printr-alte țări, decât a lucra pământul, nu avea cauză de a zăhăi pre români cei de pre la șesuri, deoarece și lor bine le prindea români aceia, precum spusei mai sus. Însă, precum români cei de la șesuri era supuși năvălitoarelor ghinte varvare, așa nu mă îndoiesc că cei de pre la munți nu numai într-un loc avea prințipii sau căpeteniile sale cu împărăție, care nu atârna de la varvarele ghinte. Pentru că la aceia nice nu putea răsbate varvarii, nice de locurile aceale nu avea lipsă ca să le supună șie, deoarece ei și pre la șesuri puține locuri umplea cu familiile sale. Ba, și însuși români acești de pre la munți, văzând că varvarii nu zăhăiesc pre frații lor cei de la șesuri, voia a ținea pace cu aceiași varvari; ba, cred eu că și cu armele sale le da varvarilor ajutoriu, când îi poftea.

Dintr-un fealiu de împărăție ca aceasta, de munți, au fost români aceia, despre carii scrie Notariul^[62] craiului Bella^[63], la cap 44, că deaderă ajutoriu lui Glad^[64], în Bănat, asupra unguurilor. Asemene împărăție fu a strămoșului lui Menumorut^[65] din Bihor, a căruia șesurile

ceale de cătră Tisa le luase Attila, craiul hunilor, cum se scrie la Notariul lui Bella, cap 20. Ba și a împărăției aceia, a cării schiptru îl ținea Gelu atunci, când întră Tuhutum^[66] cu ostașii ungurești în Ardeal, aseamene fu începutul. Ci, la capetul sutei a opta, când avarii fură cu totul stinși de armele lui Carol celui Mare^[67], cu tărie se lăți pre la șesuri, prin Ardeal. Despre aceaste se va mai înturna vorba și mai încolo.

§ 6

SE SOCOTEAȘTE CREZĂMÂNTUL LUI FLAVIUS VOPISCUS, ÎN TREABA TREACEREI ROMANILOR DIN DACHIA PRESTE DUNĂRE.

Dintră scriitorii cei vechi, carii mărturisesc pentru trecerea romanilor din Dachia preste Dunăre, în zilele lui Aurelian, și cu carii își bat capu protivnicii românilor ca să îndupere, adecă să razime părearea sa cum că romanii, toți, în zilele lui Aurelian, au ieșit din Dachia, cel dintâiu iaste Flavius Vopiscus, carele, în zilele împăratului Constanție, scriia *Istoriia cea despre Aurelian*^[68], precum din însuși Vopiscus, în *Aurelian*, cap 44, se veade²⁶. Cuvintele lui ceale în treaba trecerei romanilor din Dachia le-am cetit mai sus, § 1.

Cel ce va ceti cu luare-aminte capul 1, unde Vopiscus spune cu ce prilej și de cine îndemnat s-au apucat el a scrie despre Aurelian, nicecum nu se poate îndoi cum că Vopiscus, întru istorisirea vieții lui Aurelian, au trăbuit să fie nu puțin, cum se zice, interesat sau părtinitoriu. Cel ce cu mare suspin l-au îndemnat pre Vopiscus ca să scrie laudele lui Aurelian fu Iunius Tiberianus^[69], prefectul orașului Romei, bărbat preastrălucit, rudenie de sânge lui Aurelian; și atuncea îl îndemna pre Vopiscus ca să scrie viața lui Aurelian, când, foarte mare cinste făcându-i, îl ducea cu rădvanul său cel preastrălucit de la praznic și se

tânguia cătră Vopiscus cu amărăciune că un împărat așa harnic, cum fu Aurelian, va să rămână necunoscut vremilor venitoare, pentru lipsa scriitorilor²⁷.

Precum nu mă îndoiesc că Iunius Tiberianus pentru aceea omenea pre Vopiscus și arăta dragoste cătră el, pentru ca să scrie cu cinste și cu laudă despre Aurelian, așa, Vopiscus mult era îndestulat cu omeniia ce îi făcea Iunius Tiberianus, și ca cu fală povestește cum Iunius Tiberianus îl căruță cu rădvanul său cel de județ, și cu câtă dragoste grăi cu el și îl pofti ca să scrie despre Aurelian. Ba încă, pomenind Vopiscus, cum se veade, la cap 2, că niciun scriitoriu de istorii nu iaste, carele să nu fi mințit ceva, mai vârtos îl îndemnă Iunius Tiberianus ca să scrie despre Aurelian cum îi place, fără frică să zică ce va vrea, că, mințind, străluciți bărbați va avea soți în minciună, cum sânt Livius^[73], Salustius^[74], Cornelius Tacitus^[75], Trogus^[76], carii și ei au mințit²⁸. Care cuvinte a lui Iunius Tiberianus cătră Vopiscus zise, ce însemnează alta fără că, de nu vor și fi pre adevăr răzimate ceale ce va scrie, încă să le scrie, numai să fie spre lauda lui Aurelian; din care laudă era să curgă râu și spre mărirea lui Iunius Tiberianus și a toată familia lui Aurelian, carea era la Roma, cum spune acoloși, cap 42, Vopiscus²⁹.

Câți sânt și acum, pre carii, de îi va chema oarecarele om mare adevători la prânz și îi va omeni, scriu minuni de vița aceluia, puțin grijindu-se oare adevărate sânt, sau ba! Ci, aceștia sânt mai de suferit, măcar că nicio fățarie nu e scutită de păcat și cu scrisorile lor se înșeală mintea cetitorilor, carii, în loc de adevăr, priimesc minciuna. Dară sânt unii carii, măriindu-se pre unul sau pre altul dintru o ghintă, nu se sfiesc a lua urgie și a defăima toată ghinta, cât e de mare. Cunoscut-am unul, carele, mergând în Țeara Românească cu nădejde că toți românii acolo i se vor închina ca unui nu știu ce, ci neștiind el limba românească nu putu dobândi nicio deregătorie. De unde,

ieșind mănios, n-au știut cu ce să strice mai tare românilor și să-i micșoreaze, fără stârni minciună neuzită până aci și o deade la stampă: cum că românii cei din Dachia lui Traian nu sânt prăsilă de romani ca aceia carii, în zilele lui Aurelian, să fi rămas în Dachia, ci, cătră mijlocul a treisprezeacelea sută de la Hristos, de preste Dunăre veniră aici. Cunoscut-am iarăși altul, carele, pentru că un român în mare deregătorie pus nu au părținit ca să încapă fratele aceluia la o deregătorie, nu se îndoii nu numai el întâiu a îmbrătoșa strâmba păreare a celui ce scrisese că românii cătră mijlocul a treisprezeacelea sutea au venit de preste Dunăre în Dachia, ci și în altele multe, și cu peana, și cu gura, a vomii veninul urgiei sale asupra tuturor românilor, până la moartea lui. Unii ca aceștia fieri sălbatece și urgie neamului omenesc sânt.

Vopiscus din numărul acelora se veade a fi fost, carii, lipsiți de avere, sânt bioși spre a lăuda pre alții pentru câștig. Și a fi fost el om de jos, la Roma, și nevăzut nu numai de acolo se arată, că cu covârșită bucurie și plin de îndestulare spune cum l-au căruțat prefectul orașului, Iunius Tiberianus, cu rădvanul cel de județ și cu dragoste au grăit cu el, ci și de acolo, că el nu au avut nas să între în *Biblioteca Ulpia*^[79], ca să citească cărțile *Lintee*^[80], ci, cum însuși mărturiseaște, la cap 1, Iunius Tiberianus îi făgădui că el va face ca să i se areate zisele cărți din *Biblioteca Ulpia*. Ba, și anume că au fost om lingușitoriu îl vadeaște aceea, că o prorocie mai nainte, în zilele lui Aurelian făcută, nu se îndoiaște în partea împăratului Constanție, carele în vremea lui împărătea, cu lingușire a o tâlcui, adecă cum că vița acestuia lungă vreme va împărăți, precum din cuvintele lui, care mai sus le scrisem, se adeverează. Un om ca acesta, de au fost mai darnic întru laudele lui Aurelian de cum suferă adevărul, pentru ca să părținească mării patronului său, Tiberian, și a toată familia lui Aurelian, nu e mirare, fiind aceasta o

neputință, de carea pururea mulți au fost cuprinși și sânt până azi.

De acia iaste că Vopiscus ceale ce sânt spre lauda lui Aurelian, de sânt și mici lucruri, are datină cu covârșire a le adeveri, sau din scriitori, sau cu alte documenturi, iară ceale ce se văd a fi spre ceva defăimare sau le povestește cu îndoială, sau, de le și spune, fiind tuturor cunoscute, curând le acopere, dând titulă de preabun împărat lui Aurelian.

Însămnăm și aceea, că Vopiscus arată, la cap 1, că el ceale ce va scrie despre Aurelian vrea să le scrie din cărțile grecești și dintru alte încuviințate documenturi. Ba și aceea însemnăm, că Gherardus Ioannes Vossius^[81], în cartea 2, *Despre istoricii lătini*^[82], din însuși Vopiscus vădeaște că, de ar fi ajuns acestu să scrie viața lui Apolonius Tianeus^[83], carea o făgăduise, cumplit minciuni ar fi mințit³⁰. De unde dezvălit se veade că Vopiscus au fost om ca acela, căruia nu-i era greață a minți.

Dintru aceste, din toate urmează că, în ceale ce grăiaște Vopiscus spre lauda lui Aurelian, fără de a le adeveri, sau din vrun scriitoriu vreadnic de credință, sau din cărțile *Lintee* ceale din *Biblioteca Ulpia* anume, sau din scriniile Prefecturii orașului și de airea, nu fără grije se cade să-i credem lui.

De acest fealiu iaste aceea ce scrie el despre treacerea romanilor din Dachia preste Dunăre, în zilele lui Aurelian, la cap 39, unde zice că Aurelian pre ostași și pre provinciali sau țăreani i-au rădicat din Dachia și i-au așezat în Misia, dând ținutului acelu nume de Dachia sa, după carea faptă se chemă ținutul acela Dachia lui Aurelian și Dachia cea din Mijloc și Dachia cea Noao. Aceasta nici cu un scriitoriu, nici cu un document nu o înduperă. Pentru aceea, de nu vom creade că împreună cu ostașii au scos Aurelian și pre țăreani, pre toți, din Dachia, cu atâta mai puțin ne poate cineva judeca a fi

oameni nesocotiți, că aceasta spre cea mai mare apărare a laudei și a măririi lui Aurelian o scrisese Vopiscus.

Că, precum înșămărarăm mai sus, cap 2, § 1, și mai sus, § 2, Adrian, decât să scoată ostașii din Dachia și să lase pre țăreanii romani în gura varvarilor, prevăzând, după dojeana priiatenilor, că veacinică înnegrită pomenire va să-i rămână pentru fapta aceasta, mai bucuros fu să i se coacă ceale dinlăuntru ale lui de pizma ce avea asupra lui Traian, decât să scoată ostașii din Dachia și să lase pre țăreanii romani acolo, de unde, fiind ei întemeiați, nu era acum cu putință să-i scoată.

Aceaea, de la carea l-au abătut pre Adrian prietenii, o feace Aurelian. Că Dachia o lăsă de supt împărăția romanilor și, scoțând ostașii, partea cea mai mare a țăreanilor, precum arătarăm mai sus, § 2, 3, 5, rămăse acolo, supt varvari. Această faptă foarte întuneca măririle lui Aurelian. Deci, Vopiscus, îndemnat de Iunius Tiberianus, rudeniia lui Aurelian, a scrie ca să nu rămână acea neagră pomenire, cum că Aurelian, dezbinând Dachia de cătră împărăția romanilor, au lăsat atâta mulțime de cetățeani romani în unghiile varvarilor, din carea nu puțină micșorare urma și asupra lui Iunius Tiberianus, și asupra a toată vița lui Aurelian, scrie, fără nicio mărturie sau document, întâiu: că, fiind Illiricul pustiit și Misia prăpădită, nicio nădeajde nu era de a se mai putea ținea Dachia supt împărăția romanilor. Aceasta o scrie, pentru ca nimene să nu judece pre Aurelian cum că au fost om slab și fără îndestulată cauză au părăsit Dachia. A doao, carea era mai de lipsă spre apărarea măririi lui Aurelian, scrie că Aurelian nu au făcut, cum vruse Adrian să facă, adecă să scoată ostașii și să lase pre nearmații țăreani romani acolo, ci, când au scos pre ostași, împreună scoase și pre țăreanii romani, apoi părăsi Dachia în puterea varvarilor.

Însă, măcar că aceasta, despre scoaterea țăreanilor romani din Dachia, numai spre lauda lui Aurelian, fără de nicio dovadă, o scrie Vopiscus, totuși aceea nu zice că pre toți romanii țăreani i-au scos Aurelian din Dachia. Aceaea și noi o creadem, că nu puțini și dintră țăreani au ieșit cu ostașii din Dachia, ci partea cea mai mare au rămas acolo. De unde, cuvintele lui Vopiscus ceale mai sus, în treaba trecerii romanilor din Dachia preste Dunăre, cetite, nicicum nu înfrâng adevărea noastră despre aceea: că nu toți romanii au ieșit în zilele lui Aurelian din Dachia, ci partea cea mai mare au rămas acolo.

Ba, de vom ceti cuvintele aceale a lui Vopiscus, nu cum sânt în izvoadele care le-am văzut eu, ci cum le cetea Laurentius Topeltinus^[84], carele în zilele prințipului Ardealului Apafi^[85] au scris cartea sa, ce se numeaște *Origines et ocasus Transilvanorum*, încă vârtos întăresc zisa noastră. Că, în numita carte, cap 6, așa se citesc cuvintele aceale a lui Vopiscus: cum că Aurelian, văzând Illiricul pustiit și Misia prăpădită, provincia dincolo de Dunăre, Dachia, carea o făcuse Traian, rădicând de acolo oastea, o lăsă țăreanilor, deznădăjduindu-se a se mai putea aceea ținea; și pre noroadă, pre care le-au dus de acolo, le așeză în Misia³¹. Osebirea întru cuvintele aceaste a lui Vopiscus, de cum le cetea Topeltinus și de cum le cetim în izvoadele care le avem acum, nu e alta fără părțicica *et* (și), carea o au izvoadele aceaste, și izvodul carele l-au citit Topeltinus nu o avea. Acea părțică, carea, nu știu, din greșală, au din reotate, fu vârată, schimbă tot înțelesul și face ca Vopiscus să se pară a zice că nu numai pre ostași, ci și pre țăreani i-au sculat Aurelian din Dachia. Iară chipul zicerii nicicum nu pofteaște să se adaogă acea părțică, ba cu mult mai firesc lucru iaste și mai neted să se citească cuvintele aceale a lui Vopiscus fără zisa părțică. Carea, de o vei

lăpăda, precum lăpădată era în izvodul care l-au cetit Topeltinus, urmează că Aurelian numai ostașii i-au rădicat din Dachia, iară nu și pre țăreani. Fără țăreanii carii au vrut, din bunăvoia lor, și au avut răgaz au ieșit cu ostașii. Și unde zice Vopiscus că noroadele, care le-au dus Aurelian din Dachia, le-au așezat în Misia nu sânt alte noroades fără aceale care le-au sculat din Dachia, adecă noroades ceale militărești sau ostașii. Iară despre țăreani, că să fi ieșit oarecarii din Dachia, Vopiscus nemica nu pomenește. Așa de se vor ceti cuvintele lui Vopiscus, măcar că nici cu o mărturie nu le razimă Vopiscus, totuși firea lucrurilor și împrejurările romanilor din Dachia celor de pre vremile lui Aurelian arată cum că adevărul au grăit Vopiscus.

Singură o șuvăială pot aci să-și nălucească protivnicii noștri, adecă să zică că poate și izvodul care l-au cetit Topeltin au avut părțica *et*, ci Topeltin cu vicleșug o lăpădă și minți, cetind cuvintele lui Vopiscus fără de zisa părțică. Ci locul unde și oamenii, întră carii au scris și au dat la tipariu cartea sa Topeltin, nu ne lasă a avea acel prepus de Topeltin, în lucrul acesta. Topeltin lăudata sa carte nu în Ardeal, ci în țeară ca aceea și întră oameni ca aceia, procopsiți în scrisorile ceale vechi, o au dat la lumină, cărora manuscriptele izvoade ale lui Vopiscus le era preacunoscute. De unde, de nu vrea fi izvoade de aceale a lui Vopiscus, în care să nu se afle părțica *et*, cum s-au ivit cartea lui Topeltinus la lumină, îndată l-ar fi mințit învățații și l-ar fi rușinat ca pre un viclean. Tocma, dară, iaste a crede că izvodul, din carele au scris Topeltin cuvintele aceale a lui Vopiscus, nu au avut părțica *et*. Alta ar fi de ar fi adus Topeltin înainte niscari cuvinte a vrunei decret de a crailor ungurești, necunoscut înțelepților acelora. Cu aceea putea să înșeale pre aceia ce nu avea cunoștință în lucrurile ungurești, iară cu

izvoadele scriitorilor celor vechi lătinești nicio înșălăciune nu putea să facă.

Ci, să zicem că părțica *et* întru adevăr e a lui Vopiscus, nu e vârată de mână streină. Totuși, neated și fireaște se pot înțeleage cuvintele lui Vopiscus, așa cât și partea cea mai mare a romanilor, în zilele lui Aurelian, să fi rămas în Dachia, și vorba lui Vopiscus să nu fie deșartă de adevăr. Dacă au vrut Aurelian să lasă de tot Dachia de supt împărăția romanilor, firesc lucru iaste că ostașii trăbuia să-i scoată de acolo. Dicasteriile sau judecătoriale ceale mari provinciale sau țareane, adecă care nu se țin de oaste, împreună cu arhivurile încă e datina împăraților, nu numai când părăsesc de tot oareșicare țeară, ci și când e frică să nu între vrăjmașul întru acea țeară, de unde nu se îndoiesc că după puțină vreme iarăși îl vor scoate, a face rânduială, de cu bună vreme toate persoanele dicasteriilor cu arhivurile ș. c. să iasă la altă țeară, carea e fără primejdie. Deci, când au sculat Aurelian oastea din Dachia, împreună au demândat ca toate dicasteriurile ceale mai alese cu arhivurile și poate și unele ceate de masturi ș. c. să iasă din Dachia. Și iată adevărite cuvintele lui Vopiscus, că Aurelian au rădicat oastea și provincialii din Dachia și apoi o au părăsit, fără de a ne sili cuvintele lui Vopiscus acel lucru cu neputință a-l grăi, cum că toți romanii sau partea cea mai mare au ieșit atunci din Dachia.

Și aceeaa iaste a creade, că în vremile aceale nu numai ostașii, judecătoriale, ci și alții mulți țareani romani au ieșit din Dachia preste Dunăre și fură așezați de Aurelian în mijlocu Misiei. De acest fealiu cred eu că au fost cei din coloniile romane ceale noao. Dintră aceștia, mulți nu era crescuți în Dachia, pentru aceeaa nu putea să aibă acea plecare carea o avea cei vechi romani cătră Dachia, ca cătră patria sa, nice nu era dedați cu încurșele varvarilor în Dachia, cum era, din pruncie, romanii cei

vechi; pentru aceea putea avea greață de Dachia, nice nu era, cum iaste a creade, întemeiați cu moșiile, ca romanii cei vechi; pentru aceea niciun îndemn nu avea, ieșind ostașii, a rămânea ei în Dachia. Deci, unii ca aceștia, având vreamă, cred eu că au ieșit toți din Dachia. Ba, pre cei de lângă Dunăre și Aurelian, de au vrut, au putut să-i scoată de prin orașe și de prin sate și să-i treacă în Misia, pentru că, fiind el cu oastea lângă Dunăre, putea cu ostașii să-i întetească, nici nu avea varvarii cum să-i împiedice a ieși, ba poate și ei bucuroși or fi vrut să iasă, de vreamă ce iaste a creade că aceștia cu mult mai mari greotăți pătimea, decât cei mai dinlontru Dachiei, fiindcă varvarii, și când trecea încolo, preste Dunăre, și când se înturna, tot pre ei se răzima întâiu. Iară cei din ceale dinlontru ale Dachiei nici plecarea cea firească cătră patrie, nici încredințarea cea cătră moșiile ceale grase nu-i suferea să se pleace a ieși. De unde zădarnică ar fi fost și pentru aceea porunca lui Aurelian că, tocma de ar fi vrut unii să iasă, nu i-ar fi lăsat gotii.

§ 7

SE MAI CERN ÎNCĂ CUVINTELE LUI VOPISCUS ÎN TREABA TREACEREI ROMANILOR DIN DACHIA PRESTE DUNĂRE.

Ceale ce am cuvântat, în § 6, pentru trecerea romanilor din Dachia preste Dunăre, cu acea supunere le-am grăit, că această trecere s-au făcut în zilele lui Aurelian. Însă, de vom socoti cu amăruntul împrejurările Dachiei, mi se pare că acea trecere au fost înainte de a împărăți Aurelian. Nice Vopiscus nu o zice chiar aceea, că Aurelian să fi sculat oastea romană din Dachia. Aceaea se știe, că Dachia, cu mult înainte de a împărăți Aurelian, încă în zilele lui Gallienus, fu pierdută și se stăpâna de goti. Urmează, dară, că, atunci când se pierdu Dachia,

adecă supt Gallien, fură rădicați din Dachia și trecuți preste Dunăre ostașii romani, dicasteriile romane și alți țareani romani, carii vrură și putură să iasă. Pierduta supt Gallien Dachie, următorul lui, Claudius^[86], nu o au căpătat înapoi, cum am vădit mai sus, cap 2, § 9. Aurelian, încă, nicăiri nu se citeaște să o fi căpătat înapoi de la goti și să o fi îmbinat iarăși cu împărăția romanilor. Drept, Aurelian au bătut odată pre goti, dincoace de Dunăre, omorând pre Cannaba, povățuitorul gotilor, cu cinci mii de oameni ai lui, ci aceasta nu o face el oștindu-se anume asupra Dachiei, ca să o ia înapoi, fără cu întâmplare. Că, pornind el cu oaste asupra Zenobiei^[87], cum mărturiseaște Vopiscus, în *Aurelian*, cap 22, oricâți varvari, fiind el în călătoria aceea, îi ieșea înainte, pre toți îi bătea. Așa feace în Trachia, așa în Illiric, așa și în Dachia; și de aci, ținându-și drumul său, prin Vizant se duse cu oastea în Vithinia³². Din zilele lui Gallien, dară, neavând romanii obicinuita oaste în Dachia, urmează că nu atunci s-au luat oastea și dicasteriile provinciale din Dachia, când lăsă Aurelian Dachia de supt stăpânirea romanilor.

De unde, cuvintele lui Vopiscus, care mai sus, § 1, le-am citit, așa trăbuie să se înțeleagă: „Văzând Aurelian Illiricul pustiit și Misia prăpădită, provincia Dachia preste Dunăre, cea de Traian făcută, fiindcă s-au fost rădicat de acolo oastea și provincialii (adecă, lătineaște: *Cum sublatus fuisset exercitus et Prouinciales*), o au lăsat”. Nice Aurelian nu au făcut alta, încât e pentru romanii acei ieșiți din Dachia, fără că, fiind ei, după fuga și ducerea lor din Dachia, răspândiți carii pre unde putea, dincolo de Dunăre, ca în vreme de răsmiriță, Aurelian, după ce au curățit părțile ceale de preste Dunăre, adecă din dreapta Dunărei, de varvari, adunând pre dușii și fugiții din Dachia romană, i-au așezat în mijlocul Misiei a lăcui; și fiindcă mare bine feace năcăjiților acelora, duși și fugiți

din Dachia, adunându-i laolaltă și dându-le moșii, nu fără cădîntă anumi ținutul acela Dachia sa; și așa, Dachia aceea s-au zis a lui Aurelian, iară Dachia cea dincoace de Dunăre, Dachia lui Traian.

§ 8

SE SOCOTEAȘTE ȘI CREZĂMÂNTUL LUI RUFUS ȘI A LUI EUTROPIUS ÎN TREABA TREACEREI ROMANILOR DIN DACHIA PRESTE DUNĂRE.

Nu iaste îndoială că Sextus Rufus și Eutropius, a căroro cuvinte le-am cetit mai sus, § 1, ceale ce scriu pentru trecerea romanilor din Dachia preste Dunăre le-au luat de la Vopiscus; ba, Eutropius, și însăși cuvintele și țesetura lui Vopiscus o ține. De unde urmează că nu mai mult crezământ pot avea aceștia, în lucrul acesta, de cum are Vopiscus; și ceale ce am cuvântat pentru înțelesul cuvintelor lui Vopiscus au a se apleca și la cuvintele lui Rufus și a lui Eutropius.

Rufus se veade a zice că prin Aurelian fură duși romanii din Dachia preste Dunăre, ci aceasta nu o zice Vopiscus, de unde urmează că Rufus altmintrea au tâlcuit cuvintele lui Vopiscus de cum suferă stările împrejur ale Dachiei, ceale din zilele lui Aurelian. Vezi mai sus, § 7.

Întru aceeaia încă nu se loveaște cu Vopiscus, că acesta zice că Aurelian au așezat pre romanii aceia în Misia, care ținut acum desparte ceale doao Misii, iară Rufus scrie că doao Dachii se feckeră în ținuturile Misiei și a Dardaniei^[88]. Ci aceasta nu o putem zice a fi împrovire. Că poate Vopiscus au socotit numai cuprinsul aceștii Dachiei noao, cum se întinde prin Misia până în Dunăre, iară Rufus au socotit și capetul Dachiei noao cel dincolo, carele e în Dardania. Adecă Dachia lui Aurelian, de lângă Dunăre, tăind în doao Misia, se sfârșeaște în Dardania. Sau poate Aurelian au așezat pre romani mai

vârtos în Misia, ci înmulțindu-se, precum sânt foarte spornici și astăzi românii, până în zilele lui Rufus așa s-au fost lățit, cât au cuprins și Dardania și o au lăcuit.

Ba, și încât e despre împotivirea cea dintâiu, se pot neated tâlcui cuvintele lui Rufus, cât nicio împotivire să nu se pară întră el și întră Vopiscus. Adecă: „Și prin Aurelian, după ce au fost duși de acolo (din Dachia) romanii, doao Dachii, în ținuturile Misiei și a Dardaniei, se feacără”. Adecă, cuvântul „prin Aurelian” să nu-l apleci la dușii din Dachia romani, ci la făcutele doao Dachii.

Însemnăm și aceea aci, că Dachia lui Aurelian, încât se întinde pre lângă Dunăre, s-au zis Dachia Ripensis (*Dacia Ripensis*), iară partea cea mai încolo, în carea se cuprinde și o parte din Dardania, s-au zis Dachia Mediteranea (*Dacia Mediterranea*).

CAP IV ÎNTÂMPLĂRILE ROMANILOR CELOR DIN DACHIA LUI TRAIAN, DIN ZILELE LUI AURELIAN PÂNĂ LA ÎNTRAREA UNGURILOR ÎN PANNONIA [...]

§ 5 DACHIA VOLNICĂ

La anul Domnului 568, cum ne lăsă mărturisit Paulus Diaconus, cartea 2, cap 7, ieșind longobardii cu totul din Pannonia, unde lăcuise 42 de ani, ca să meargă la Italia, lăsară Pannonia priiatenilor săi, hunilor sau avarilor³³; carea avarii, ieșind din Dachia, o și cuprinseră și se așezară a lăcui într-însa. Nu mă îndoiesc că atunci avarii toți au ieșit din Dachia, când se strămutară la Pannonia, pentru că așa era datina varvarilor, să lăcuiască până la o vreme într-o țeară, apoi, când se strămuta airea de acolo, cu toți se ducea.

Niceodată romanii cei din Dachia, din zilele lui Gallienus, nu au putut să răsufle ca acum, deoarece, ieșind avarii la Pannonia, în locul lor nice o ghintă varvară nu au intrat în Dachia, ci singuri romanii au rămas. Atunci, împărățiile romanilor din Dachia, ce era strâmtorate pre la munți (cap 3, § 5), începură cu volnicie a se lăți, a se lărgi. Dintră aceaste era împărățiile întru care aflară ungerii, când intrară în Pannonia, căpetenii pre Gelu, pre Menumorut, pre Glad.

La capetul sutei a opta, cum scrie Eghinhardus^[89], în *Viața lui Carol celui Mare*, la anul 795, Pipinus^[90], feciorul lui Carol, bătând și cu totul concenind pre avari, pre cei din oastea avarilor, carii rămăsease vii din războiu, i-au fugărit preste Tisa dincoace³⁴. De atunci nicăiri nu s-au mai auzit numele avarilor dincoace de Tisa, măcar că, cum zisei, pre cei rămași vii din războiu i-au silit a treace Tisa dincoace. De unde, mi se pare că avarii cei fugăriți dincoace de Tisa, măcar că se anumesc avari sau huni la Eghinhardu, întru adevăr n-au fost avari, ci sclavi; de care neam să știe că mulți au fost cu avarii, și numai pentru aceea se numesc avari sau huni, pentru că au fost în oastea avarilor, precum astăzi pre unguri, pre români, pre sârbi și pre ceialalți, câți se află în oastea nemțească la războiu, îi cheamă nemți, măcar că de viță nu sânt nemți. Îndemnul părerei mele aceștia de acolo atârnă, că, cum zisei, numele avarilor după aceea nu s-au mai auzit dincoace de Tisa, iară sclavii au fost dincoace de Tisa, pre carii îi aflară ungerii, când au venit în Ardeal, lăcuiitori cu vlasii, adecă cu românii, cum scrie Notariul lui Bela, cap 25. Adecă, scăpând aceia din pierzarea avarilor, pre carii i-au concenit Pipinus, ei și-au ținut numele neamului său și s-au chemat sclavi. Despre sclavii aceștia vom avea încă prilej a grăi mai jos, unde vom cuvânta despre săcuii din Ardeal.

De la pierzarea avarilor prin Pipinus cășunată, romanii cei din Dachia au avut pace adâncă pretutindinea, trăind în volnicie până cătră capetul sau sfârșitul sutei a noao de la întruparea lui Hristos, când întrară ungurii în Pannonia.

După ce au stins Pipinus pre avari, și ținutul cel întră Dunăre și întră Tisa veni supt putearea frâncilor. Că Eghinhardus, în *Viața lui Carol celui Mare*, descriind țările care le-au moștenit Carol, zice: „După ce amândoao Pannoniile și pusa în ceaalaltă râpă a Dunărei Dachia, și Istria, și Liburnia, și Dalmatia” ș. c.³⁵ Unde luminat se veade că Eghinhardus prin Dachia au înțeles țeara aceea ce iaste întră Dunăre și întră Tisa, unde fusease ringul avarilor, iară nu Dachia cea adevărată, carea e dincoace de Tisa. Pentru că Eghinhardus acela ținut îl numeaște Dachia, carele în râpa Dunărei cea dincoace stă împrotiva Pannoniei; ci acela ținut carele în râpa Dunărei cea dincoace stă împrotiva Pannoniei e țeara cea întră Dunăre și întră Tisa, Dachia cea adevărată stând în râpa Dunărei cea dincoace împrotiva Misiei.

Întră Dunăre și întră Tisa, care țeară, cum văzum mai sus, Eghinhardus o cheamă Dachia, precum se veade din *Analele* aceluiși Eghinhardus, ceale despre faptele lui Ludovicus Pius^[91], la anul 824, lăcuia un neam ce se zicea abotritii și predenețentii³⁶. Iară abotritii sau predenețentii a fi fost soiu de sclavi acealeși *Anale* a lui Eghinhardus, la anul 822, nu ne lasă a ne îndoii³⁷. Aceaeși ne învață *Cronica cea veachie a Mănăstirei Moissiacense*, la anul 808, întră scriptorii frâncești, tom 3³⁸. Pre sclavii aceia dintră Dunăre și dintră Tisa, pre carii îi zăhăia bulgarii, în zilele împăratului Ludovius Pius, și ei cerea ajutoriu de la același împărat asupra bulgarilor, nu se lăsară bulgarii până nu i-au împins tocma la munți, unde îi aflare ungurii, când au intrat întâiu în Pannonia.

Vezi Notariul lui Bela, cap 12, care loc îl vom ceti și noi, mai jos.

§ 6

ROMANII CEI DIN DACHIA LUI TRAIAN NICIODATĂ N-AU FOST SUPUȘI BULGARILOR.

Lucius Dalmata^[92], în cartea 6, cu vorbe goale zice că romanii cei dincoace de Dunăre mai demult au fost supuși bulgarilor, și apoi, supt nume de paținațe, s-au tras de supt putearea bulgarilor. Drept, din scriptorii vizantini e adevărit că, mai demult, dincoace de Dunăre au fost o țeară, carea lor le plăcu a o chema Bulgaria, ci, să fi fost aceeaia în Dachia lui Traian, carea o lăcuia români, niciunul nu grăiaște. Deci, de au și fost oarecând o Bulgarie dincoace de Dunăre, de acolo nu urmează că aceeaia au fost în Dachia lui Traian, deoarăce dincoace, și lângă Dunăre, nu singură Dachia lui Traian, ci și altă țeară mai era, adecă cea întră Dunăre și întră Tisa, dimprotivă Pannoniei; de unde și numele bulgarilor, precum mai jos, unde vom grăi despre începutul numelui bulgarilor, vom arăta că aseamene adevărului iaste să fi luat început.

Când întrară ungurii în Pannonia, cum scrie Notariul lui Bela, despre care mai pre larg vom cuvânta în următorul cap, întră Dunăre și întră Tisa au aflat, în partea cea din jos, bulgari, în partea cea din sus, sclavi, toți supt stăpânitoriu bulgăresc Salanus^[93], carele ședea în orașul ce Notariul lui Bela, la cap 39, îl cheamă Tetel^[94]. Nu airea, dară, Bulgaria cea dincoace și lângă Dunăre, despre carea vorbesc scriptorii vizantini, poți să ți-o nălucești, fără întră Dunăre și întră Tisa.

Nichifor^[95], patriarhul Țarigradului, în *Breviarul istoricesc*, și după dânsul Theofan^[96], în *Hronografie*, iară din Theofan, *Istoria Miscella*^[97], în cartea 19, scriu să fi

fost la lacul Meotis^[98], de unde au venit hunii, Bulgaria veachie cea mare. Acolo fiind, zic, căpetenie oarecarele Cuvrát sau Covrát^[99], când fu aproape de moarte, porunci celor cinci fii ai săi ca să lăcuiască împreună, că așa își vor întări împărăția. Iară ei, împotriva porunsei tatălui lor, după moartea lui, fieștecarele luându-și părțica oamenilor săi, se duseră care într-o parte, care într-alta, singur cel mai mare rămânând în moșia tătâne-său. Al treilea dintră aceștia, cu numele Asparuh^[100], trecând apele Danapru și Danastru, întră aceaste și întră Dunăre se așeză cu oamenii săi la un loc carele pre limba sa îl cheamă Oglu sau Onglu. Precum Bulgaria veachie cea mare de la lacul Meotis, așa și poveastea cea despre Cruvat și despre despărțirea fiilor lui deșteptații o socotesc întră fabule. Nice de airea nu au luat prilej fabula aceasta, fără de acolo că, fiind și bulgari mestecați întră huni, scriptorii grecești cei mai dincoace îi mestecară laolaltă, cât, în loc de bulgari, zicea huni, și, în loc de huni, bulgari, și așa se năluci Bulgaria la Meotis, de unde au ieșit hunii încoace³⁹.

Mai încolo, povestind lăudații Nichifor și Theofan, la anul 11 a lui Constantin Pogonat^[101], împăratului romanilor de la Țarigrad, carele iaste anul Domnului 679, cum au început împărăția bulgarilor preste Dunăre dincolo, zic că ghinta bulgarilor ce era lăcuitoare la Dunăre au pornit a prăda ținutul romanilor cel învecinat Dunărei. De unde Constantin oaste grea foarte, și pre uscat și pre apă, au sculat asupra lor; ci bulgarii bătură oastea lui Constantin și, trecând Dunărea, ajunseră la Varna, și mai încolo cuprinseră, cât împăratul fu silit cu acea tocmală să facă pace cu bulgarii, cât în tot anul să le dea dajde. Întru aceasta se cade a lua aminte întâiu că niciunul din zișii scriptori nu zice că doară oamenii lui Asparuh să fi prădat atunci ținutul împărăției romanilor și eiși să fi trecut Dunărea a-și face dincolo împărăție. A doao, cuvintele lui

Theofan, când zice că pământul carele îl ținea bulgarii în zilele lui, în vremea lui Constantin Pogonat au fost a împărăției creștinilor, adevărat a romanilor⁴⁰, nicecum nu se pot înțelege așa, că doară pământul acela e dincoace de Dunăre, cât, în zilele lui Pogonat, împărăția romanilor să fi avut dincoace de Dunăre, adevărat în Dachia, cevași ținut, carele, în zilele scriptorului Theofan, să-l fi moștenit bulgarii; nu se pot, zisei, înțelege așa cuvintele lui Theofan, pentru că, măcar că Iustinian^[102] împărat, cum văzum mai sus, § 3, apucase a ținea niscari cetăți dincoace, lângă Dunăre, totuși, după aceea le pierdură romanii, precum și de acolo luminat se vede că Simocata^[103] scrie, în cartea 7, cap 15, cum întră împăratul Mavrichie^[104] și întră haganul avarilor cu acea tocmală se legă pacea, ca Dunărea să fie hotarul întră împărăția romanilor și întră a avarilor⁴¹. Nemica, dară, nu avea romanii dincoace de Dunăre, în zilele lui Constantin Pogonat. Nu alt pământ, dară, înțelege Theofan când zice că acela, carele acum îl țin bulgarii, în zilele lui Pogonat au fost a romanilor, fără țeara aceea dincolo de Dunăre, carea, după ce o au cuprins bulgarii, s-au zis Bulgaria. Ceea ce Theofan grăiaște, pe deasupra numai, despre țeara carea în zilele lui o ținea bulgarii, și în vremea lui Constantin Pogonat au fost a romanilor, Constantin Porfiroghenitul, în cartea 2, *Despre Temate*^[105], o spune mărginit anumind locurile care sânt dincolo, nu dincoace de Dunăre⁴². Pânză, dară, de păianjen țes aceia, carii din cuvintele aceale a lui Theofan (că nice altă umbră de dovadă nu pot să aducă) se scem a arăta că ținutul, carele întâiu îl luară bulgarii de la romani, în zilele lui Constantin Pogonat, au fost dincoace de Dunăre, în Dachia, și, fiindcă în Dachia lăcuintori era românii, trag urmare că românii cești din Dachia lui Traian oarecând au fost supuși bulgarilor.

Pentru limpede înțelegerea bătăiei bulgarilor cu oastea lui Constantin Pogonat, carea o spun Nichifor și Theofan, însămănăm și aceea, că bine grăiaște Prai în *Analele avarilor*^[106], cartea 2, cum că bulgarii trecând Dunărea au făcut în Trachia pradă, și după aceea iarăși s-au întors dincoace de Dunăre, și aci au așteptat pre Constantin Pogonat, carele cu oaste grea venea asupra lor⁴³.

§ 7

ROMÂNII ȘI DUPĂ VREMILE LUI AURELIAN AU RĂMAS ÎN DACHIA NEAM OSEBIT.

Enghel, în *Apendicea*^[107] sa cea despre începutul românilor, § 2, zice că tocma să se dea aceea, că unii romani să fi rămas în zilele lui Aurelian în Dachia, adecă să nu fi vrut a treace cu ceialalți preste Dunăre dincolo, cu anevoie se poate creade, aceștia întru atâta spurc de ghinte pribeage, umblătoare în sus și în jos, să fi stat ca ghintă osebită, adecă să nu se fi mestecat cu altă ghintă, prin căsătorii, să nu se fi răsipit, ci pururea în lăcașurile sale să fi rămas; și zice că el cu atâta mai vârtos nu creade aceea, că niciun scriitoriu vreadnic de credință nu se află, carele să fi lăsat scris cum că romanii, rămânând în Dachia, au urmat a sta ghintă osebită, nu s-au mestecat cu altă ghintă, prin căsătorii, nu s-au răsipit, ci pururea au rămas întru lăcașurile sale. La care a lui Enghel îndoială răspundem.

Dacă lași odată că unii romani, în zilele lui Aurelian, trecând alții preste Dunăre dincolo, au rămas în Dachia, precum am și adevărit mai sus, cap 3, că partea cea mai mare a nemărginitei aceia mulțimi au rămas, lipsește să crezi și aceea, cum că aceia au rămas ghintă osebită, neamestecată și statornică întru lăcașurile sale, precum era și mai nainte, de nu se va vădi cu mărturisiri de

scriptori vechi, vreadnici de credință, împotrivă. Că, fără cădință, poftește aci Enghel mărturisiri de scriptori vreadnici de credință, carii să fi lăsat scris cum că romanii, rămânând în Dachia, nu s-au mestecat cu altă ghintă prin căsătorii și nu s-au răspândit, ci au rămas întru lăcașurile sale, fără cădință, zisei, poftește Enghel mărturisirile aceale, pentru că însuși acela carele spune ceva faptă noao, acela e deatoriu cu mărturisiri vreadnice de credință să adevereaze cum că întru adevăr s-au întâmplat acea faptă, de el spusă, iară pre cela ce va tăgădui acea faptă nevădită niciodată nu-l îndătorează firea ca să vădească cum că nu s-au întâmplat acea faptă spusă de altul, ci pururea îi dă firea voie și cădință a o tăgădui, până când celalalt cu statornice doveade nu va adeveri zisa sa.

Drept aceea, deoarece Enghel spune faptă noao, adecă cum că romanii cei rămași în Dachia s-au mestecat cu alte ghinte prin căsătorii, s-au răsipit și nu au rămas statornici întru lăcașurile sale, nu se cade el să poftească mărturii împotrivă, ci însuși trăbuie din scriptori vechi să-și adevereaze zisa sa; altmintrea, zisa lui aceeaa rămâne răsufată și fără de puteare. Dară, în deșert vom aștepta, sau de la Enghel, sau de la altul aseamene lui, ca să ne citească acei scriptori vechi, că niciunul nu se află întru toată vechimea, carele să fi grăit aceea: că romanii cei ce au rămas în zilele lui Aurelian în Dachia au să se fi mestecat cu vro ghintă prin căsătorii, sau să se fi răsipit de cătră olaltă și să nu fi rămas întru lăcașurile sale.

Însă, măcar că nu sântem deatori a dovedi cum că romanii cei rămași în Dachia sau nu s-au mestecat cu altă oarecare ghintă, prin căsătorii, sau că nu s-au răsipit, ci au rămas în locurile sale ghintă osebită, adecă au rămas romani, totuși, ca mai chiar să se veadă despulparea părerii lui Enghel, întru asămănarea celor ce am cuvântat mai sus, cap 1, § 6, și cap § 3, § 5, răspundem că romanii

sau românii, preste tot grăind, pururea până astăzi s-au îngreșosat a se căsători cu muieri de alt neam. Această fire a românilor, de ar fi fost cunoscută lui Enghel, cred eu că nu ar fi vărsat așa lesne oraclu, cum că anevoie se poate crede întru atâta spurc de ghinte umblătoare în sus și în jos să nu se fi mestecat romanii cu alte ghinte prin căsătorii.

Și răvărsându-se învârstate ghinte varvare în Dachia, până zăbovea acolo și de acolo purta războiu asupra altor țări, văzând pre acei romani din Dachia că sânt vânoși și inimoși, au nu iaste a crede că pre mulți dintr-înșii îi vor fi poftit, ba îi vor fi și rugat, ba unii, în carii mai tare fierbea sângele spre războiu, se vor fi și îmbiiat a fi lor spre ajutoriu la războiu? Ce lucru poate fi mai firesc decât acesta? După ce ieșia ghinta aceea din Dachia și întra alta, aseamenea făcea și cu aceea, împrejurările timpurilor sfătuiindu-i să lucre așa. De acia, Catancici^[108], în cartea căriia îi deade nume, *De Istro*^[109], cap 8, § 4, măcar că lui îi place a crede cum că moșteanii Dachiei au fost sclavii săi, totuși bine află cum că o unire înțeleaptă ca aceasta cu ghintele ceale streine îi țină pre români statornici în Dachia⁴⁴. Au împărățesc acum românii în Dachia, supt stăpânirea Austriei? Și totuși, mai mulți ostași sânt în Dachia dintră români decât dintră alte ghinte, supt steagurile bunului împărat al Austriei. Așa iaste a crede că se făcea și în vremile varvarilor ceale mai sus zise; și pentru pricina aceea putea să aibă romanii pace în Dachia de cătră varvarii aceia; și cu atâta mai vârtos să-i lasă varvarii nesmintiți din lăcașurile lor, că, fiind varvarii aceia ghinte nomade, adecă nestatornice în loc, și care mai vârtos se îmbogățea cu răpiri și cu prăzi de printr-alte țări, iară nu cu agonisirea pământului, precum anume despre huni mărturiseaște Amianus Marcelinus^[110], cartea 31, cap 2, cum aceia nici nu ară, nici nu se ating vreodată de coarnele plugului;⁴⁵ și lor le era de folos să rămână

romanii statornici întru lăcașurile sale și să-și lucre moșiile, ca și familiile varvarilor să se ajutore din sudoarea romanilor.

De aciia iaste că în suta a noao de la Hristos, când au venit ungurii cu oaste în Ardeal, aflară acolo pre români supt nume de vlahi, vlasi, ghintă osebită, precum scrie Notariul lui Bela, cu domnul lor, Gelu, lângă carii era lipiți sclavii. Deci, în suta a noao români sau romanii era ghintă osebită în Dachia; când rămaseră în zilele lui Aurelian în Dachia, încă au rămas ghintă osebită. Când, dară, au încetat romanii a fi ghintă osebită? Și când, apoi, iarăși se aleaseră din spurcul varvarilor și se feaceră ghintă osebită? Lucru neîndoit iaste că romanii cei rămași în Dachia după Aurelian pureua au fost ghintă osebită.

CAP V PENTRU DESCĂLECAREA UNGURILOR ÎN ARDEAL [...]

§ 4

RĂZBOIUL UNGURILOR CU ROMÂNII ÎN ARDEAL

Scrie Notariul, la acelaș cap 26, că, întorcându-se cu slobozeniia cea mai sus arătată de la Arpad solul lui Tuhutum, îndatăș Tuhutum se găti cu ostașii ungurești, carii era supt povața lui, și întră în Ardeal asupra lui Gelu, duca românilor. Iară Gelu, auzind de venirea lui Tuhutum, își adună oastea sa și cu pripit curs deade să-i iasă înaintea, ca să-l împiedice să nu între pre poarta Meseșului; ci Tuhutum, într-o zi trecând codrul, ajunsse la râul Almaș, unde amândoa oștile se întâlneură mijlocind întră eale râul. Iară duca Gelu voia acolo să-i oprească pre unguri cu săgetătorii săi, ca să nu treacă⁴⁶.

A doao zi, înainte de zori de ziuo, urmează Notariul la cap 27, Tuhutum își împărți oastea în doao: o parte o ținu cu sine dincoace de râu, o parte o trimise cu puțin mai

sus, ca, trecând râul fără de a sâmți ostașii lui Gelu, să urzească bătaia. Carea așa se și făcu, că, pre lesne trecând aceștia râul, îmbe oștile se apucară de bătaie și se oștiră ungerii și românii laolaltă cumplit, ci fură învinși armașii lui Gelu, și dintră ei mulți fură omorâți, iară mai mulți prinși. Carea văzând duca Gelu, pentru apărarea vieții, cu puțini apucă fuga, și grăbind a fugi la cetatea sa, ce era lângă Someș, armașii lui Tuhutum, gonindu-l, lângă râul Copuș îl omorâră⁴⁷.

Atunci, lăcuiorii țării, văzând moartea domnului său, Gelu, din bunăvoința sa, cu darea de mână își aleaseră loruși domn, în locul lui Gelu, pre Tuhutum, tatăl lui Horca, și în locul acel, carele se zice Eșculeu^[111], îi jurară lui credință, de unde, din zioa aceea, locul acela s-au numit Eșculeu, căci că acolo au jurat. Și din zioa aceea au ținut țeara aceea cu pace și cu fericire⁴⁸.

Aceaste sânt care ni le lăsă scrise Notariul lui Bela despre întrarea lui Tuhutum cu ostașii ungurești în Ardeal și despre așezarea lui acolo. Din care, după socoteala critică de se vor lua, nicio micșorare nu urmează asupra românilor. Ci, fiindcă unii dintră protivnicii românilor, cu unele dintru aceste rău întrăbuintându-se, fără dreptate să nevoiesc a micșora mărirea românilor și a o înnegri, se cuvine aceste mai pre larg a le răspica și a le lămuri.

Iară înainte, se cade să însămnii că Notariul, la cap 27, măcar că spune că cumplită bătaie fu întră ungeri și întră români⁴⁹, cât mulți căzură dintră români, totuși dintră ungeri niciunul nu scrie să fi perit sau să se fi pleguit, adecă rănit. Cine poate crede, unde se întâlnesc doao oști protivnice și se bat întră sine cumplit, de o parte să cadă mulți, și de ceaea parte niciunul? De unde, mai luminat de cum strălucește soarele când e cruce amiazi, se veade că ceale ce scrie Notariul pentru războiul lui Tuhutum cu Gelu, spre necumpătată laudă a ungerilor și spre apunerea românilor, nebunie iaste a i le crede.

§ 5

BĂRBĂȚIA ROMÂNILOR

Cu gurile pline vestesc protivnicii cuvintele aceale din istoria Notariului, cap 25, cu care se zice acolo că românii sânt cei mai apuși oameni a toată lumea, și cu aceale cred ei că pot arăta, în fața a toată lumea, nu știu ce slăbiciune streină în români.

Ci întru adevăr bat aerul ei atunci, când din cuvintele aceale se nevoiesc a micșora pre români. Pentru că, precum mai sus (§ 1) arătai, necumpătata dragoste, carea avea Notariul spre ghinta cea ungurească, și ura spre alte limbi, la multe scâlciiuri îl împinse pre el. De acolo e că așa apus grăiaște despre români scriind războiul lor cel cu ungurii.

Că, afară de altele, care dintră acei unguri putea să aibă cunoștința tuturor neamurilor lumei aceștia, ca, alăturând pre români cu fieștecare neam a lumei, să fie destoinic a judeca, oare românii sânt cei mai mișei întră oamenii a toată lumea?

Apoi, știut lucru iaste că Notariul asupra nimănuu nu era așa mâniaș, precum asupra acelora, carii cândva au bătut pre unguri. Însuși Cornides Daniel^[112] ungurul o cunoaște aceea în *Vindiciile Notariului*, secția 2, cap 4, § 3, unde, din cap 85 a istoriei Notariului, arată mânia cea mare a Notariului asupra teutonilor, bavarilor, alemanilor, căci au bătut pre unguri și au spânzurat pre căpitaniii lor, pre Leelu și pre Bulsu^{50 [113]}. Însă din Ioann Chinnamu^[114], notariul împăratului Manuil Comnin^[115], carele scrise *Istoria comninelor*^[116] a lui Ioann și a fiiului lui, Manuil, de la anul Domnului 1118 până la anul 1176, adecă în suta a doasprăzeace, la a căriia sfârșit au scris și Paulus, Notariul lui Bela^[117], istoria sa, se știe, zisei, din cartea 6 a lui Chinnamu, cum Leon Vatași^[118], din porunca împăratului, fu trimis cu oaste mare și cu

mulțime de români din Țeara Românească, ca să dea năvală asupra ungarilor. Această oaste, întrând în țeara ungarilor, făcu pradă mare, omorî oameni mulți foarte, pre atâta duse în robie, turme de oi, copie de cai și alte vite mână de la unguri⁵¹. De unde, după treaba sa, nu putea să nu fie foarte mânios Notariul lui Bela asupra românilor pentru acea proaspătă mare păgubire ce făcură atunci românii ungarilor.

Nu mă îndoiesc că și pe Solomon^[119], când avea el vrăjmășie asupra lui Ladislaus^[120] celui cu numele acesta, întâiu craiu al ungarilor, l-au ajutat românii, deoarece, cum scrie Anna Comnina^[121], în cartea 7, la Prai, în *Analele crailor Ungariei*, cartea 2, la anul de la Hristos 1085, și când s-au împreunat el cu Țelgu^[122] ca să meargă asupra grecilor, ostașii carii au fost cu dânsul și supt povața lui era dachi⁵²; și aceea se știe că în istoria vizantina prin dachi se înțeleg românii; nice după descălecarea romanilor în Dachia, pe vremile lui Traian făcută, nu s-au chemat alții dachi, fără romanii cei din Dachia. Și, în zilele Sfântului Ștefan^[123], craiului ungarilor, realele ceale multe, prăzile, uciderile, pustiirile, care le-au făcut în Țeara Ungurească Ghila^[124], duca sau crăișorul Ardealului, cum arată Prai în *Analele crailor Ungariei*, cartea 1, la anul 1002, cu ce oaste mai vârtos le feace, fără cu românii din Ardeal, a căroră era el crăișor, din sãmânța lui Tuhutum (după mărturisirea Notariului lui Bela, cap 24)⁵³, pre carele românii cei din Ardeal, după moartea domnului lor Gelu, din bunăvoia lor, și l-au fost ales domn, precum mai sus am arătat. Unele ca aceaste nu putură zisului Notariu să-i facă sânge bun asupra românilor.

Ba poate și aceea au adaos ura Notariului asupra românilor, că el era episcop papistășesc în Ardeal^[125], și românii era de lege grecească, precum și astăzi sânt; și întră aceaste doao legi de mult stăpânește, de amândoa

părțile, întru cei fără cumpăt, ura. Pentru aceste pricini, și pentru pizma, măcar că astăzi regementurile ceale preaviteaze din Dachia cea împăratului Avstriei supuse mai vârtos stau din români, măcar că învățătură, știință nu e mai puțină în clirul românilor, anume din Ardeal, decât în clirul papistașilor unguri din Ardeal, ba și întră politici mulți bărbați români sânt învățați, unii și în deregătoriile ceale mai înalte puși, adecă consiliari, nice clirul episcopiei Oradiei Mari nu e mai puțin învățat, precum și bună parte a românilor din clirul episcopiei de la Muncaci, măcar că acestora până acum le-au fost maștehă norocirea, fiind supuși la episcop pururea rus, ba și în Bănat, măcar că îi stăpânesc episcopii cei sârbești, încă se află preoți români întru învățătură procopsiți, dintră carii iaste preacinstitul Ioann Tomici, protopresviter^[126] al Caransebeșului și asessor konzistoriului episcopesc al Vârșetului, bărbat cu râvnă ca aceea spre deplinirea neamului românesc învăpăiat, cât nici osteneală, nici cheltuială nu e învățat a cruța, și pre sine încă gata iaste a se jertvi, cu toate acestea, zisei, și astăzi Paulus, episcopul papistașilor unguri din Ardeal^[127], întrebat de vrun strein, carele nu cunoaște pre români, nu cred eu că nu ar răspunde cum că românii sânt cei mai apuși întră toți oamenii lumii. De unde, de au vârat din capul său Notariul cuvintele aceale micșorătoare de mărirea românilor, după canoanele critice, nu se poate creade preasfinției sale.

Însă, precum cetirăm mai sus (§ 3), aceale cuvinte nu ca ale sale, ci ca de Opaforcoș^[128], spionul lui Tuhutum zise, le scrie Notariul, pre carele acoloși îl zise Notariul a fi fost om viclean și îl aseamănă cu vulpile. Drept aceea, de nu vom creade unui spion, cine pentru aceea ne poate osândi? Ba, cum că anume au mințit atuncea Opaforcoș, când zise că românii sânt cei mai apuși oameni a toată lumea, chiar se culeage din istoria Notariului, cap 27,

unde scrie că, înainte de a învinge ungurii pre români, cumplit se oștiră românii cu ungurii. De ar fi fost românii așa mișei, precum îi arătase Opaforcoș lui Tuhutum, au putea ei să țină războiul cumplit cu ungurii aceia carii, precum îi scrie Notariul, era neînvinși, și încătrău mergea, pre toți, măcar cât de tari să fi fost, îi bătea? Ba, cum au văzut pre unguri, îndată, de-ar fi fost mișei, ar fi fugit mâncând pământul, după cum și încredințase spionul Opaforcoș, la acelaș cap 27, pre Tuhutum, cum că românii nu vor cuteza să stea față asupra îndrăznirii ungarilor. Miști, dară, Opaforcoș, tatăl lui Ogmand^[129], atunci când zise cătră Tuhutum că românii sânt cei mai apuși sau mai mișei întră oamenii a toată lumea. Și preasfințitul Notariu încă nu plini deregătoriia adevăratului istoric, când spune că cumplită bătălie au fost întră unguri și întră români, și totuși nu pomenește măcar unul, întră acea cruntă bătălie, să fi căzut dintră unguri, sau să se fi pleguit; împotivă, români scrie că au căzut mulți. Vezi mai sus, § 4, la sfârșit.

Lângă aceaste, lipsește a însăamna, dintru acelaș Notariu, că atunci era datina și stilul ungarilor ca, când avea a îndemna pre ai săi să dea războiul, pre protivnici, cu carii era să se bată, măcar ce neam ales și viteaz să fi fost acela, era, zisei, stilul să-i defaime cum se poate mai urât și să-i zogrăfească înaintea ungarilor cum că sânt cei mai slabi și mai mișei oameni. Așa, Almus^[130], îmbărbătând pre ungurii săi asupra muscalilor sau a rușilor, cum scrie Notariul, la cap 8, „nu vă spăimântareți, zise, de mulțimea rușilor și a cumaniilor, carii aseamene sânt cânilor noștri. Căci câinii, îndată cum aud vorba domnilor săi, au nu se înfricoșează?”⁵⁴ Așa, când duca Salanus, carele împărătea întră Tisa și întră Dunăre, cu ajutoriu de la greci și de la bulgari se sculă asupra ungarilor, Arpad^[131] cu aceaste cuvinte îmbărbăta pre ungurii săi: „Vártos să ne oștim asupra grecilor și asupra bulgarilor,

carii aseamene sânt fâmeilor noastre, și așa să ne teamem de mulțimea grecilor, ca de mulțime de fâmei”;

Notariul, cap 39⁵⁵. Deci, și spionul lui Tuhutum nu pentru aceea defăimă pre români, că doară el credea că românii sânt cei mai slabi oameni în toată lumea, ci numai ca, după stilul ungurilor, să îndeamne pre Tuhutum ca să scoale războiu asupra românilor celor din Ardeal. De unde, toți aceia carii cuvintele aceale ale spionului Opaforcoș le aruncă în ochi românilor nu câștigă alta, fără cât își devvălesc multa sa nepriceapere și neînțelepție.

Nice dintru aceea nu urmează nicio micșorare românilor, căci Notariul scrie că așa curând fură învinși românii de unguri. Pentru că, din mai sus (§ 1) arătată necumpătata dragoste cea cătră unguri, Notariul, de toți cu câți au avut ungurii războiu în Pannonia toată, așa scrie, că curând i-au învins ungurii. Așa scrie la cap 39, că învinseră cu o bătălie pre Salan, măcar că acestu multă vreme se gătise și dobândise și de la greci și de la bulgari vârtos ajutoriu. Cu bătăliia cea dintâiu învins, zice că apucă fuga Salan, și cu fuga își scăpă capul. Iară grecii și bulgarii zice că de frica ungurilor uitase calea pre unde au venit, și, părându-li-se Tisa râu mic, de frica ungurilor, dând prin Tisa, mai toți s-au înecat, cât abiiia unii au rămas, carii să ducă veaste rea împăratului său⁵⁶. Așa, la cap 44, despre Glad, carele mai multe ghinte avea cu sine întru ajutoriu, scrie că oamenii lui Glad cădea ca snopii după săcerători, și în războiul acelu au căzut doao căpetenii de a cumanilor și trei chenezi de a bulgarilor, și Glad cu fuga au scăpat, ba, toată oastea lui Glad, topindu-se ca ceara de fața focului, fu dumicită de unguri⁵⁷. Cu aceeași lesnire scrie, la cap 41, că au bătut preste Dunăre ungurii pre bulgari, a căroră duca, cu mare oaste și cu ajutoriu de la greci, au fost ieșit ca să se bată cu ungurii, și cum duca bulgarilor cu fuga au scăpat⁵⁸. Aseamenea scrie, la cap 8, și despre ruși sau muscali, cu carii era

împreunați cumanii, amândoa neamuri viteaze, că cu o bătălie fură învinși și mulți omorâra dintră ruși și dintră cumani. De unde, căpeteniile rușilor și a cumanilor, văzând scădearea armașilor săi, apucară fuga cătră cetatea Chieului^[132]. Și Almus cu ostașii săi în curând pre ruși și pre cumani până la Chieu capetele ceale rase ale cumanilor le tăia ca niște curcubete⁵⁹. Singur, când se oștiră mai pre urmă, la Criș, asupra lui Menumorut, zice, la cap 81, că au ținut bătăliia ungurilor cu oamenii lui Menumorut doasprăzece zile.

Deoarăce, dară, Notariul scrie că atunci ungurii lesne și curând au bătut multe neamuri mari și tari și care avea ajutoriu și de pre aliurea, ba avea știre și era bine gătite de războiu, nu e mirare că scrie că și pre români, în Ardeal, așa curând i-au învins. Tuhutum cu oastea ungurească era gătit de războiu, cum se cade; au intrat în Ardeal pre furiș, neavând Gelu, duca românilor, niciun prepus despre vro parte de vrăjmășie; când au auzit Gelu că vrea ungurii să facă năvală asupra Ardealului, ei trecuse cu o zi înainte, înlontru, prin locurile unde îi putea Gelu și cu puțini ostași a-i opri. Că nice nu au putut într-un ceas, adecă într-o pripă ca aceea, mulți ostași să adune, fără cu acei puțini, carii în toate zilele îi avea pre lângă sine în vreamă de pace. Cu acei puțini, zisei, fu silit să stea față cu ungurii, la războiu. Tocma, dară, să fie adevărat ceaea ce scrie Notariul, cum că așa curând au învins ungurii atunci pre români, nu e nicio mirare, nice nu urmează ceva spre micșorarea românilor, deoarăce români, cum stările împrejur ne fac a create, tocma era negătiți, ba și neînștiințați de războiu. Mai mirare iaste că măcar au fost așa puțini și fără nicio gătire asupra vrăjmașilor celor pre furiș intrați în țeară, totuși au stat față cu ungurii cei preagătiți, și cumplit războiu, cum și Notariul mărturiseaște, ținură cu dânșii.

De câte ori și aceia, carii cu deadins mai nainte se gătesc de a se rădica cu războiu și cu toată îndămânarea pornesc la războiu, se întâmplă de curând pierd războiul! De care ale războiului jocuri și veacul nostru, întru neamuri prearăzboinice și preaviteaze, au văzut. Apoi, să te miri că în peristasurile mai sus arătate fură învinși românii?

De unde deșert iaste Eder, când iară și iară poftorește, în *Notele sale istorico-critice* ceale *asupra Supliciei românilor*, că românii așa lesne fură învinși de unguri, și de acolo nu numai defaimă pre români, ci încă și urmări, după voia sa, trage spre micșorare și spre apunerea românilor. Tocma aceea, că românii, din bunăvoia lor și cu darea de mână, aleaseră pre Tuhutum, după cum mai pre larg vom vedea din jos, vădeaște că Tuhutum s-au luat cu buna pre lângă români, ca, fiindcă au murit Gelu, domnul lor, pre dânsul să și-l aleagă loruși domn, sămn iaste că, măcar că venind ungurii pre furiși, au bătut deodată pre români, totuși era încă ei în stat de a se mai împulpa asupra lui Tuhutum. Și, de nu ar fi căzut Gelu, nu cred eu că vrea urma aleagerea lui Tuhutum spre domnie în Ardeal. Ba, carele știe firea războiului și îi sânt cunoscute locurile Ardealului, care prea părtinitoare sânt țăreanilor spre a concini pre năvălitorii protivnici și, despre altă parte, nu-i iaste neștiută râvna crailor și a tuturor căpeteniilor, cu carea sânt ei aprinși spre a-și ținea domnia sa, lesne poate priceape că mai de a creade iaste cum că Tuhutum, cu toată oastea ungureasă, carea îl ajuta, ar fi rămas întră geanele, adecă întră dealurile și întră râpele, Ardealului prăpădit, decât să-l aleagă românii loruși domn, în locul lui Gelu. Deșert, zisei, iaste Eder, pentru că, de ar urma micșorare dintru aceea asupra românilor, că Notariul scrie că așa lesne fură învinși de unguri, atunci și bulgarii și grecii, ba și muscalii cei mai mișei ar fi în toată lumea, pentru că cu

aceaeși lesnire scrie Notariul că fură învinse toate aceaste viteaze neamuri de ungurii aceia.

§ 6

ACEAEAȘI MAI ÎNCOLO

Știut și la lumea toată cunoscut lucru iaste că românii, când au avut știre de venitoarea întâmpinare a protivnicilor, i-au știut cu bărbăție a-i învinge. Așa cum scrie la Turoți, ungurescul scriitoriu, întru a doao parte a *Cronichei ungarilor*, cap 97, în anul 1330, sculându-se cu oaste mare Carol^[133], craiul ungarilor, asupra lui Bazarad sau Bojorád-Vodă^[134] din Țeara Românească, într-atâta îl bătură românii, cât nenumărată mulțime de armași ungurești, de neameși, de boiari mari căzură, și pre mulți dintr-înșii robire: arme, cai mulți, bani, vistierie multă luând de la unguri. Ba și craiul Carol nu altmintrea își putu scăpa capul, fără luând alte veștminte pre sine, și cu ale sale ceale crăiești îmbrăcând pre Deșeu^[135], pre carele îl și omorără armașii lui Besarad-Vodă, socotind că el iaste craiul Carol. Și așa, craiul Carol abiia se mântui cu puținii lângă sine⁶⁰. Așa umblă cu românii craiul Carol cel preavestit, de a căruia puteare, cum scrie acoloși, cap 99, Dalmația, Croația, Rama, Serbia, Galiția, Lodomeria, Cumania, Bulgaria și toată Ungaria, și Salerna, și Mons Sancti Angheli, și alte împărății, precum a leșilor, a bohemilor, a Austriei și ceale de primprejur trâmura de frică⁶¹.

Drept, acelaș scriitoriu unguresc acoloși zice că și din români primprejur cădea ca muștele, care au pierdut dulceța miresmei. Ci, dacă au fost așa strâmtorați ungurii în vale de românii cei deasupra râpei, de unde îi omorea pre unguri cu pietri, cum însuși spune înfricoșata aceeaia încungiurare, nu știu cum să fi putut cădea românii ca muștele. Lângă aceaste, scriitoriu acelu, de mânie mare

ce avea asupra românilor, îi numeaște pre români mulțime cânească, și zice că numai dracu cel din iad au numerat câți români au căzut acolo⁶². De unde urmează că scriitorului acestuia, întru ceale ce grăiaște asupra românilor, ca celui ce iaste interesat, nu se cade a i se creade.

Aseamenea, Ludovic^[136], craiul ungarilor, feciorul mai sus laudatului Carol, precum scrie la Turoți, *Cronica ungarilor*, partea a treia, cap 38, trimițând pre Nicolaus^[137], voivodul Ardealului, cu oaste tare, cu neameși și cu secui din Ardeal, prin săcuime, la Țeara Muntenească, asupra lui Laic-Vodă^[138], zisul Nicolaus, voivodul Ardealului, cu toată oastea ungurească ce era cu el, fu bătut de români și ucis cu foarte mulți bărbați aleși, și cu neameși, și cu soldați, cât tocma puțini, cu mare primejdie, au putut scăpa de mânilor românilor⁶³.

Nu altmintrea și oastea cea mare a lui Zighismundus^[139], craiului ungarilor, umblă, carea, precum spune la Turoți, *Cronica ungarilor*, partea a patra, cap 17, fusease trimisă în Țeara Românească asupra lui Dan Vodă^[140]. Unde și însuși Stefanus de Loșonț, arhistratigul^[141] zisei oaste peria⁶⁴.

Ce să zic de Stefan cel Mare, voda din Moldova, carele, când avu războiul cel dintâiu cu turcii, cum scrie Miron Logofătul^[142], o sută de mii de turci într-o zi cu ostașii săi omorea. Acesta fiind domn românilor în Moldova, 40 de ani, pre toți câți se sculară asupra lui, pre turci, pre leși și pre alții, i-au bătut, până pre urmă muri acasă de podagră. Despre Stefan Vodă scrie Felix Petancius^[143], în *Disertația* cea pentru căile pre care se poate da războiu asupra turcului, că la cetatea Vasillu^[144], întră Țeara Românească și întră Moldova, așa au bătut pre bașa Soleiman^[145] și pre duca Romaniei, cât, din 30 de mii de turci, foarte puțini, carii avea cai mai buni de fugă, au scăpat⁶⁵.

Ce să zic de Vlad Vodă din Țeara Românească, carele fu poreclit Dracula^[146]. Acesta om ca acela viteaz și povățuitoriu de oaste au fost, cât, precum scrie Filip Calimah^[147] în cartea 3, cea despre faptele lui Uladislaus^[148], craiului leșilor și a ungarilor, niciodată fără titlă de mare și pretare împărat nu se cade a se numi. Acesta, cum spune Miron logofătul, au făcut minuni cu puțini ostași ai săi asupra nenumăratei mulțimi a turcilor. Și Petancius, în *Disertațiia* mai sus zisă, scrie că acestaș vodă, la Cetatea Vasillu, cu puțini ai săi, ci aleși armași, însuși pre Mahomet^[149] cu toată oastea lui îl bătut, cât îi căută să se întoarcă înapoi, la Dunăre, și cu rușine, pierzând mulți ostași, să fugă dincătrău au fost venit⁶⁶. Niciodată nu au fost rădicat oaste așa mare și cumplită Mahomet asupra cuiva, precum asupra lui Dracula, în Țeara Românească, carea Halcocondila^[150], cu numele cel vechiu, o cheamă Dachia, fără când au bătut Vizantul, adecă Țarigradul, cum mărturiseaște Laonicu Halcocondila, în cartea 9⁶⁷, și precum acelaș, iară acolo, ne lăsă scris, Mahomet au avut atunci în oastea sa armași doaozeci și cincide miriade, adecă doao sute și cincizeci de mii, iară Vlad mai puțini de zeace mii, ba, cum spun unii, șapte mii, carii era toți călăreți; Miron logofătul încă așa scrie, cum îmi aduc aminte că am cetit într-însul, că numai cu șapte mii s-au băgat Vlad Vodă în mulțimea acea cumplită de turci, noaptea, și tot au tăiat până în zori de ziuo; atunci au ieșit din tabăra turcească, puțini pierzând de ai săi în noaptea aceea⁶⁸. Adecă acest Vlad Vodă, cu puțini ai săi armași români, fără de ajutoriu nimănu, cum scrie mai sus laudatul Calimah, la locul mai sus arătat, cu mărimea inimei sale și cu vârtutea românilor săi, multă vreme au ținut cu turcii un războiu, carele tuturor creștinilor, laolaltă să fi fost adunați, încă le-ar fi fost nesuferit.

Ci, nu pot aci să nu pomenesc creștineasca și plina de iubire de oameni inimă a lui Vlad Vodă sau Dracula, carea, cum scrie Filippus Callimahus, în cartea 3, *Despre lucrurile lui Uladislaus*, craiului leșilor și a ungarilor, arată el cătră Uladislaus, craiul ungarilor, și cătră toată oastea ungurească atunci, când, fiind craiul cu oastea sa pornit asupra turcilor, îi ieși înainte la Nicopol, și, precum era el prea învățat în trebile războiului și multe pățise cu turcii, de unde preacunoscută îi era lui putearea turcilor, așa văzând neajungerea oastei ungurești, sfătui pre craiul Uladislau ca să se întoarnă înapoi, să nu meargă cu oastea aceea asupra turcilor, deoarece turcii și la vânat mai cu mai multe slugi ies, de cum veade el că sânt în oastea aceea a craiului. Ci, tocma de ar avea craiul oaste de ajuns, încă fiindcă se apropie iarna, nu e timp de a urzi războiu; ci ostașii aceia, carii îi are, să-i păstreaze pre altă dată.

Însă nevrând craiul, împotivă sfătuit de alții, să asculte de sfatul lui Dracula, atunci Dracula, întorcându-se cătră craiu, îi zise: „Deoarece sau norocul, carele pre tine, lucruri mari îndrăznind, niciodată până acum nu te-au înșelat, sau nădeajdea ce ai de ajutoriul altora, carea eu doresc să se împlinescă, sau nenorocirea ta te trage în lături de la sfatul meu: sfatul tău, carele cu mintea mea nu l-am putut schimba, încât vreamea și neștiuta întâmplare mă suferă, cu vârtutea îl voiu ajuta”. Și, aceste zicând, deade lângă oastea craiului și el patru mii de călăreți, supt povața fiiului său, rugând pre Dumnezeu ca să ajute craiului și oastei aceia⁶⁹. Pre urmă, când era să se despartă de craiu, aduse înainte doi tineri foarte harnici, carii știa bine toate căile, împreună și doi cai minune de iuți, și mai plângând, zise cătră craiu: „Iată, de ți s-a întâmpla o nenorocire, carea să nu dea Dumnezeu, ai încătrău să scapi. Drept, eu ași dori în zădar să-ți fi dat eu aceste, de mă va auzi Dumnezeu; însă, de te va

strâmtora lipsa a te întrebuița, dar prea folositoriu acesta îl vei afla”. Folositoriu sfat dăduse Dracula craiului Uladislau, dacă așa cu credință l-ar fi auzit craiul și l-ar fi ținut, precum Dracula l-au dat. Filip Calimah, acoloși.

După aceeaa cât de harnici feciori au fost acei patru mii de români armași călăreți, carii îi deade Vlad Vodă ajutoriu craiului Uladislau, de cât folos au fost la toată oastea ungurească și câtă nădeajde avea întru dânșii craiul Uladislau și cel mai mare a toată oastea ungurească arhistratig sau general, la toată Europa pentru aleasele lui vitejii preacunoscut, Ioann Corvinu de Huniad^[151], curând se văzu. Pentru că, cum ajunseră la locuri primejdioase, unde era frică de năvală protivnică fără veaste, îndată lăudatul arhistratig Huniad se luo înainte cu aceale patru mii de români, și lângă dânșii trei mii de unguri, cum acoloși, scrie Callimah, și ceaealaltă oaste veniia în urma lor⁷⁰.

Iară când ajunse marele general Ioann de Huniad a întocmi oastea spre a se lovi cu turcul, pre toți îi așeză cu căpeteniile lor la locuri anumite, care să le țină, și de acolo să dea războiu, iară în vârtutea, în bărbăția și în vitejiia românilor atâta se încredința cunoscătoriul de vitejie arhistratig, cât șie și celor patru mii de români niciun loc anumit nu le deade, ci îi ținu lângă sine, ca cu ei toată oastea să o ajute, și la oricare parte, unde ar fi lipsă, cu dânșii să alearge a da ajutoriu. Acoloși, Callimah⁷¹.

Acest Ioannes Corvinus de Huniad, vaivodă Ardealului, gubernator Ungariei și comis Bistriței, de a căruia bărbăție și viteaze fapte lumea toată s-au mirat, și ca carele în veacul acela, în toată Europa, nu era viteaz, încă au fost român. Carea și Turoți încă o mărturiseaște, în *Cronica ungurilor*, partea a patra, cap 30, cu apriate cuvinte⁷². Aceaeși mărturiseaște și împăratul romanilor Ferdinandus^[152], cel cu numele acesta întâiu, în Diploma

cea din 23 noiembrie a anului 1548, lui Nicolae Olahus, arhiepiscopului Strigonului^[153] și caștelariului său, de același împărat dată⁷³. Acesta până la adânci bătrânețe oștindu-se asupra turcilor, și după vestita biruință, carea, pre urmă, la Bălgrădu turcesc o făcu, din multele osteneale bolnăvindu-se și murind, cum, întră alții, ne lăsă scris Petrus Ranzanus, în *Epitome*^[154], indice 27, și Turoți, în zisa carte, cap 56, fu jelit de toată creștinătatea⁷⁴. Ba și Mahomet, împăratul turcilor, încă au jelit moartea lui Ioann Huniad, măcar că i-au fost vrăjmaș și, cu puține zile înainte de moartea sa, la Bălgrădu turcesc, îl bătuse amar, și zicea, cum se ceteaște la Turoț, în cartea mai sus anumită, cap 56, că de când e lumea n-au fost supt stăpânitoriu om ca Ioann Corvinu⁷⁵.

Și întră toți craii unguirilor, carele au fost în toată plasa de lucruri vestit, precum craiul Matias^[156]? Ci, acesta încă nu numai au fost fiiu mai sus lăudatului Ioann Corvinu, ci, precum scriu Bonfinius^[157] și Lucius, încă se lăuda că e român. Nemărginit aș fi să vreau toate faptele românilor a le scrie, din care se dezvălește firea cea bărbată și vitează a neamului românesc. Ci scurtarea carea o am pusă înainte și peristasurile nu mă suferă a mă îndelungi în treaba aceasta.

Deci, din faptele românilor trăbuie a judeca despre vârtutea românilor, nu din condeiul necumpătatului Notariu a lui Bela, mai puțin din gura lui Opaforcoș, spionului lui Tuhutum. Ba și în cât e pentru alți scriitori, ori grecești, ori de alte ghinte streine, bine lipseaște a lua aminte, oare nu sânt de aceia carii poartă ură asupra românilor. Că unora ca aceștia, după legea critică, când scriu ceva asupra românilor, nicicum nu li se poate creade.

Pre urmă, preț lucrului socotesc a fi ca să scriu aci fabula cea pentru începutul lui Ioann Corvinu de Huniad și să o vădesc a fi fără de treabă. Unii, adecă ca să

răpească românilor pre un om așa minunat, în carele nu numai a ungarilor și a sârbilor, ci și a toată creștinătatea Evropei îi era pusă nădejdea, și cui aseamenea, în toată Europa, nu se afla viteaz, în veacul acela, au stârnit că, bine că muma lui au fost română, dară tată-său nu au fost românul But^[158], ci împăratul Sighismundus^[159], și așa, Ioann Corvinu iaste fiu de pat nelegiuit. Adaogă, lângă aceasta, că Sighismundus au dat featei aceii română, Elisavetei^[160], un inel, zicând că, de va naște fecior, să vină cu fiul și cu fratele ei la dânsul. Și venind ea ca să meargă, după poruncă, la Sighismundus împreună cu fratele ei și cu pruncul, au poposit la o pădure, unde ducându-se fratele ei ca să strângă leamne, pentru ca să facă sora lui ceva de mâncare, și depărtându-se și Elisaveta, poate pentru ca să aducă apă, deade pruncului mai sus zisul inel, ca, jucându-se cu el, să nu plângă, când, iată, slobozindu-se un corb apucă de la prunc inelul și, zburând, se puse pre un ram de copaci; pruncul, plângând, prinse a striga pre mumă-sa, carea curând venind îi arăta pruncul pre corb ce sta pre ram, cu inelul în gură. Într-aceaea, ajungând aci și fratele Elisavetei, ea îi spuse întâmplarea, iară frate-său, apucând arcul, săgetă corbul, cât îndată căzu cu inelul jos. Această împenare a fabulei cu inelul nu de airea au luat izvor, fără că familia lui Ioann Corvinu, precum și el au avut semn de nemeșug corbul cu inelul în gură. Această fabulă, cum că Ioann Corvin au fost fiu lui Sighismundus, întră alții o urmează Gasparus Heltan, Mihael Neander, Iacob Veingartner, Slanschi, Hrist. Manlius, Ioannes Harbustus, Ioahimus Curius, Erasmus Franțiști^[161].

Această fabulă, acum, ungarii cei înțelepți și iubitori de adevăr nicicum nu o cred, și, în *Universitatea Ungurească de la Peșta*^[162], dascalii istoriei o vădesc de minciună și mărturisesc că Ioann Corvinu de Huniad au fost, și de tată și de mamă, român. Gheorghius Prai,

analista unguresc, întru acesta chip adeverează, în *Analele crailor ungurești*, partea 3, cartea 3, la anul 1456, cum că Ioann Corvinu nu au fost fiu al împăratului Sighismundus; Bonfinius, în *Decadea* 3, cartea 4, și Timon, în *Purpura Pannoniei*^[163], foaia 11, scriu că Huniad au fost în numărul slujitorilor celor de curte la Dimitrie^[164], episcopul de la Zagrabia, iară Dimitrie au ținut scaunul episcopiei de la Zagrabia, din anul 1375 până la anul 1379. Așadară, Huniad, întră anii 1375 și 1379, ca cel mai puțin să zic, au fost de 12 ani, și așa au fost născut la anul Domnului 1368, sau cu puțin după aceea. Despre altă parte, se știe din *Cronica* lui Bartosius^[165], la Ghelasius Dobner^[166], scriitoriu de pre aceași vreme, cum că Sighismundus întru același an, 1368, s-au născut; așadară, Huniad au de o vârstă au fost cu Sighismundus, au cu trei sau patru ani mai mic⁷⁶.

Lângă aceste, de ar fi fost Ioanu Corvinu fiu lui Sighismundus, neavând Sighismundus alt fecior și fiind om foarte darnic, i-ar fi dăruit alte moșii mari, nu l-ar fi lăsat cu cea puțină de la Huniad, cum zic acum românii, Hunedoară, ba ar fi stat să încapă, după moartea lui, craiu în Țeara Ungurească. Și apoi se povestește că, fiind Ioann Corvinu în Țeara Nemțească cu Sighismundus la un ospăț, jucând Ioann Corvin, toți se uita la dânsul și îl lăuda cum ști juca de bine, iară Sighismundus, pizmuind pentru laudele aceale mari, zise celor ce îl lăuda să nu-l mai laude atâta. Deci, de ar fi fost fecior lui Sighismundus, mai vârtos s-ar fi bucurat că are fecior așa ales. Pre urmă, sămnuț acelu de nemeșug, corbul cu inel în gură, nu Ioann au început întâiu a-l avea, ci și mai nainte de el l-au avut familia lui, precum chiar se spune în diploma, carea o au dat craiul Ladislaus, când au făcut pre Ioann Corvin de Huniad, comis Bistriței.

Aruncă împrotivă unii, zicând că, de ar fi fost Ioann Corvinu de o vârstă cu Sighismundus, când au bătut mai

pre urmă pre turci, la Bălgradu turcesc, ar fi fost de 89 de ani⁷⁷. Ci, nu se poate crede om de vârstă așa veachie să fi putut purta războiul. La carea răspundem că mai sânt bărbați ca aceia, carii la adânci bătrânețe au purtat războiul. De unde, bine zice Prai, la locul mai sus însămnat, că mai de a crede iaste că Ioann Corvinu de Huniad să fi putut, în vârsta aceea, sta împotrivă turcilor, decât să fi fost fiu din țiitoare a lui Sighismundus, celui de vârstă încă nu de trei ani.

§ 7

GELU AU FOST ROMÂN ȘI DOMN VITAEZ.

Enghel, când e vorbă despre români, ca să știrbeaze mărirea românilor, și în papură caută nod. Că ce lucru mai lămurit și mai neated poate fi, decât că Gelu, domnul sau duca românilor celor din Ardeal, carele se bātu cu ungurii, când întrară ei întâiu în Ardeal, au fost român anume, și nu de altă viță? Și totuși, Enghel, în de multe ori pomenita lui *Apendice*, § 9, zice că el are îndoială: oare fost-au Gelu prințip românesc, au bulgăresc. Nice nu aduce nicio pricină a îndoialei sale, măcar nălucită, dacă nu adevărată. Lucru care e mai de nemica!

Ci sfātuim pre dumnealui, Enghel, ca să mai citească o dată pre mai sus lăudatul Notariu a lui Bela, căruia nimene doară nu-i dă atâta crezământ precum Enghel. Să citească, zisei, capul 24, unde aceaste cuvinte sânt: „Unde Gelu, oarecarele român, ținea domniia”⁷⁸, și la cap 26: „Ieși asupra lui Gelu, duca românilor”⁷⁹. Poate fi vro umbră de prepus că Gelu sau să nu fi fost român, sau să fi fost prințip bulgăresc, și nu românesc?

Întru același § 9, zice că Gelu au fost om becisnic. Ci, domnul sau craiul acela, carele însuși cu capul său iase asupra protivnicilor și împreună cu armașii săi se oșteaste pentru țeară și pentru supușii săi, până la o picătură de

sânge, oare cuvine-se să se zică om becisnic, tocma de s-ar și întâmpla să piiardă războiul, carea multor harnici s-au întâmplat în lumea aceasta? Așa, Gelu, pentru că niciun prepus nu avea de năvălire protivnică, negătit, cu puțini ostași asupra preagătiților și pre furiș întraților în Ardeal protivnici, însuși cu capul său ieși la războiu. Nice altmintrea, fără vitejeaște oștindu-se acolo, unde îl ajunseră protivnicii armași, acoperit de săgețile ungurilor ceale asupra lui descărcate, căzu mort Gelu. Oștindu-se vitejeaște, zisei, căzu Gelu. Că, de l-ar fi prins viu ungurii în fugă, nu e îndoială că nu cu altă moarte mai blândă i-ar fi pus sfârșit, ci l-ar fi spânzurat, după datina lor, precum spânzurase pre Laborți¹⁶⁷, duca sclavilor cel din cetatea Hung, când fugind dinaintea ungurilor cătră cetatea Zemlu, ajungându-l cu fuga, îl prinseră în drum, cum spune Notariul, la cap 13⁸⁰; vezi mai sus § 5.

§ 8

ALEAGEREA LUI TUHUTUM SPRE DOMNIIA ROMÂNILOR ÎN ARDEAL

Enghel, în *Apendicea* sa cea despre începutul românilor, § 9, zice că românii, din bunăvoia sa dând mâna, nu aseamene legătură făcură, ci pre Tuhutum, ungurul arhistratig, domn șie și-l aleaseră⁸¹. Ca când, adecă, românii nu așa s-ar fi supus lui Tuhutum, precum doară supuși era ungurii, adecă ca niște cetățeani și ai patriei fii, ci ca când s-ar fi dat cu totul tot robi. Nu alta, mi se pare, îl feace pre Enghel a se surupa la această rătăcire, fără ideea sau închipuirea, carea e acum în țările aceastea despre numele domn. Aici, toți aceia carii au în moșiile sale supuși slujitori, ce se chema mai nainte iobagi, și le dau lor zile de lucru preste an, se numesc domni supușilor acelora. De unde atâța domni sânt în țeară, câți stăpâni se numără, carii au oameni de aceia, în moșiile sale, ce le

lucră lor spre plătirea câștigului, cu carele se hrănesc din moșiile stăpânilor acelora. Iară, în zilele lui Tuhutum, românii pre nimene altul nu-l chema domn, fără singur pre acela, carele era împărat, craiu, prințip, duca, cu un cuvânt, carele era căpetenie țării sau împărăției. Acela obicei au până în veacul nostru au rămas la români, în Moldova și în Țeara Românească, ca nimene altul să nu se chiiame domn, fără vodă din București și vodă din Iași, adecă prințipul Țării Românești și prințipul Moldovei. Întru același chip era și Gelu, în Ardeal, românilor domn, precum se veade din Notariul, cap 27, unde zice că, atunci, lăcuiorii țării, văzând moartea domnului său, a lui Gelu, din bunăvoia lor, cu darea de mână, și-l aleaseră loruși domn pre Tuhutum. Nice altmintrea ș-au ales românii loruși domn pre Tuhutum, de cum avuse domn pre Gelu, adecă căpetenie sau duca. Că nici dintru alt îndemn se plecară românii a-și aleage lor domn pre Tuhutum, fără că Gelu, pre carele până aci l-au avut domn, muri⁸². Lângă aceastea, au nu și lui Tuhutum îi era domn Arpad, după mărturisirea Notariului, cap 24⁸³? Au, dară, pentru aceea vei zice că Tuhutum fu rob lui Arpad sau ca unul dintră aceia carii dau zile de lucru în țările domnilor sau stăpânilor săi?

Mai chiar se lămureaște acesta din aleagerea lui Almus spre stăpânirea ungurilor, carea o spune Notariul, la cap 5, unde scrie cum ungurii, din bunăvoia lor, își aleaseră loruși ducă și poroncitoriu pre Almus și îi jurară lui credință⁸⁴. Întru același chip, românii, din bunăvoia lor, aleaseră pre Tuhutum, fără nicio osebire alta, de cum făcuse ungurii cu Almu, fără că românii, fiind creștini, nu au întărit jurământul cu vărsarea sângiurilor sale, după obiceiul cel păgânesc al ungurilor, ci, după datina sa cea veachie, lângă jurământ deaderă mâna și, fără că românii deaderă lui Tuhutum titulă de domn, după obiceiul ce avea a chema pre căpeteniia țării domn, iară nu titulă de

ducă și de poroncitoriu, cum făcuse ungurii cu Almus, după obiceiul lor.

Așa, și lui Arpad, când se făcu căpetenie ungarilor, cum scrie Notariul, la cap 13, îi jurară credință ungurii toți⁸⁵. Asemenea lui Zultus, ginerelui lui Menumorut^[168] românului, cum la cap 52 scrie Notariul⁸⁶, întocma și lui Tocsun, nepotului lui Menumorut^[169], cum ne lăasă mărturisit, la cap 57, Notariul⁸⁷.

De la care neam, câte învinsă pre aceale vremi ungarilor, au poftit jurământ? Sau pre care neam au suferit, ca, din bunăvoia sa, să-și aleagă dintră căpitani ungurești, cu darea de mână, domn, sau cu orice titlă de chepetenie? În mijlocul luminei ceii de amiazăzi, dară, vrea să se întunece și vrea să orbească oricarele nu veade, din peristasurile ceale scrise de Notariul lui Bela, cum că românii nu altmintea ș-au ales loruși pre Tuhutum, de cum ungurii ș-au ales loruși căpetenie pre Almus sau pre Arpad și ceialalți. Ci ungurii nu i-au ales pre aceștia, ca ei să le fie lor robi, cum sânt oamenii cei din moșiile domnilor celor din țările aceastea. Afară de toată îndoiala, dară, iaste că, cu aleagerea lui Tuhutum, nicio schimbare nu s-au făcut întru cădințele românilor, în Ardeal, ci numai în locul domnului celui mort ș-au ales loruși românii domn sau duca și căpetenie pre Tuhutum, cât, precum Gelu fusease românilor domn sau duca, așa, de aci înainte, le fu românilor domn sau duca Tuhutum; și, precum lui Gelu, așa și lui Tuhutum fură românii supuși politicești, iară nicedecum alt fealiu.

Deci, Tuhutum se feace domn sau prințip, adecă crăișor românilor în Ardeal, și după dânsul, lângă familia lui rămăse această domnie, cât, precum Tuhutum, așa și ceialalți după dânsul, din sângele lui, pre rând fură domni sau crăișori românilor în Ardeal, până la Giula cel Mic^[170], pre carele, învingându-l Sfântul Stefan, craiul ungarilor, carele întâiu așeză împărăția ungurească, își

supuse și Ardealul și pre românii cei din Ardeal; și așa, alipind laudatul Stefan Ardealul lângă Țeara Ungurească, atunci își pierdură românii în Ardeal domnia. Notariul, cap 24, 27⁸⁸.

Deoarce ostașii acei ungurești a lui Arpad, cu a căroră ajutoriu începe Tuhutum la Ardeal, ca, după îngăduința lui Arpad, să-și câștige luiși țeară, nemica nu s-au amestecat la aleagerea lui Tuhutum, ca să rămână el domn în Ardeal, nice nu-i jurară lui credință, precum au făcut lăcuiitorii, măcar că datină era la unguri ca și ostașii cu ceialalți să joare noului domn sau ducă credință, precum se vede din Notariul lui Bela, cap 52, a căruia cuvinte scrise sânt mai sus, supt slova *b*; nu fără vreamă întrebare se poate aci face, oare acei ostași ungurești rămas-au aci, în Ardeal, cu domnul românilor Tuhutum, au s-au întors la domnul său Arpad, duca ungurilor.

Cu adevărat, de vom lua aminte la împrejurările ungurilor ceale de atunci, nu se poate creade acei ostași viteaji ungurești să fi rămas cu Tuhutum în Ardeal. Numai atunci întrasă ungurii în Pannonia, cu câți domni și cu câte ghinte tari, pentru ca să cuprindă toată Pannonia și cu statornicie să se așezeze în ea, avea a se bate ungurii? Cu duca Menumorut, cu duca Salanu, cu bulgarii, cu grecii, cu machidoneanii, cu duca Glad și cu alții. De unde înțelepciunea și înainte-vedearea lui duca Arpad al ungurilor nu suferea ca acei viteaji armași, carii fusease supt povața lui Tuhutum, să fie despărțiți și depărtați de ceaalaltă oaste ungurească, cu atâta mai vartos că aseamenea e adevărului cum că aceia era cei mai viteaji întră toți ungurii. Veade-se aceasta de acolo, că, mergând aceia cu Tuhutum în Ardeal, se ispiti ceaalaltă oaste ungurească, supt povața lui Tosu^[171] și a lui Zobolsu^[172], să bată pre Menumorut, fără de armașii cei cu Tuhutum, ci fu bătută înapoi, de la Criș, de armașii lui Menumorut, cum, la cap 28, scrie Notariul⁸⁹.

Lângă acestea, când s-au întâmplat undeva cu vrun căpitan unguresc să rămână și oamenii, carii mersease cu căpitanul, să rămână acolo, zisei, despărțiți de gloata ungurească cea mare, nu lipsește Notariul lui Bela a însemna cum că acei oameni au rămas acolo și nu s-au mai întors la unгурii săi. Așa scrie, la cap 45, că oamenii, carii mersease cu Zuardu^[173] ce se însură în Țeara Grecească, acolo au rămas și după moartea lui Zuardu⁹⁰. Deoarece, dară, Notariul nu scrie acei ostași ungurești, carii, supt povața lui Tuhutum, s-au bătut cu românii, să fi rămas în Ardeal, iaste a crede că, așezându-se Tuhutum domn românilor în Ardeal, ei s-au întors la domnul său Arpad, duca unгурilor. Ba și aceea nu de uitat dovadă iaste, cum că ostașii aceia nu se așezară cu lăcuința în Ardeal, că căpeteniia unгурilor avea obiceiul a da viteajilor săi moșii strălucite, cum, afară de alte locuri, mărturisește, la cap 52, Notariul⁹¹. Ci, să fi dat Tuhutum vrunuia dintru acei viteaji, undeva, în Ardeal, moșie nicăiri nu scrie Notariul, unde pre cei ce au dobândit în Țeara Ungurească moșii, plată vitejiei lor, nu lipsește a însemna. Nice nu ne zăhăiaște pre noi aceea ce scrie Notariul, la cap 25, că, în cântările proștilor ceale de pre vremea lui, iaste cum că unгурii toți își căpăta lor locuri și lua nume bun. Pentru că, întâiu, cântările proștilor puțină credință au, deoarece mai multe minciuni cuprind în sine, decât adevăruri. Apoi, aceale cântări nu se poate dovedi că grăiesc despre unгурii cei veniți cu Tuhutum în Ardeal, ci, cum se veade, grăiesc despre unğuri preste tot. Aceaea în Țeara Ungurească s-au adevărit despre unğuri, precum în multe locuri înseamnă Notariul. Aceaea s-au întâmplat și lui Tuhutum, din darul lui Arpad⁹². Și, de vei sta morțiși că de unгурii cei din Ardeal grăiesc cântările aceale, voi răspunde că nu de unгурii cei veniți în Ardeal cu Tuhutum au a se înțeleage, măcar că, scriind despre Tuhutum, le pomenește Notariul, ci despre

ungurii carii au venit după ce s-au împreunat Ardealul cu Țeara Ungurească.

Dacă oamenii aceia, carii au fost intrat cu Tuhutum în Ardeal, nu au rămas acolo, ci s-au întors la Țeara Ungurească, când, dară, au venit în Ardeal strămoșii unguirilor acestora, carii acum se află în Ardeal? Iaste a creade că, după ce au învins Sfântul Stefan, craiul unguirilor, pre Giula, duca românilor^[174], cătră începutul sutei a unsprăzeace de la Hristos, cum scrie Turoți, în *Cronica unguirilor*, partea 2, cap 29, și au împreunat Ardealul cu Țeara Ungurească⁹³, apoi au început a veni unguri din Țeara Ungurească în Ardeal și a se așeza cu lăcașul aici. Că dintru aceale vremi au început a intra în Țeara Ungurească multe și desclinite neamuri, carii, prin căsătorii, mestecându-se cu ungurii, își pierdură numele neamului său și se anumiră unguri, împreună cu ungurii cei adevărați. Vezi mai sus, cap 1, § 6, la sfârșit. Precum, dară, în Țeara Ungurească intra alte neamuri a lăcui acolo, așa și ungurii începură din Țeara Ungurească a veni în Ardeal. Iară fiindcă niciun scriitoriu nu ne lăsă scris ca ungurii deodată să fi venit gloată din Țeara Ungurească în Ardeal, urmează că au venit pre rând. Carea și de acolo se întărește, pentru că ungurii cei din Ardeal sânt cu lăcuința foarte răsipiți prin țeară, nu ca români, ca săcuii sau ca sasii cei veniți în zilele lui Gheisa^[175], măcar că într-aceștia sânt mulți români, carii înainte de venirea sasilor lăcuia acolo.

Așadară, români au ținut împărăția sa în Ardeal până la a unsprezeace sută de la Hristos, și înainte de a unsprăzeace sută nu iaste a creade că au fost unguri lăcuiți în Ardeal. Topeltinus, în cartea sa cea mai sus numită, cap 5, zice că, venind Ardealu supt stăpânirea crailor Ungariei, craii aceștia trimitea la Ardeal voievod, carele să povățuiască țeara. Cu voievoda mergea nu puțini neameși unguri, carii, îndulcindu-se de țeara aceea, toți

rămânea acolo și se întărea cu lăcașul. Așa zice el că se începură ungerii în Ardeal⁹⁴.

Nice de acolo, că duca românilor acestora, de la Tuhutum până la Giula cel Mic, au fost de sânge unguresc, nu urmează împărăția aceasta din Ardeal să nu fi fost românească, precum și dintru aceea, că Ungariei e craiu din sângele cel nemțesc, adecă împăratul Austriei, nu urmează împărăția Ungariei a nu fi ungurească. Unii zic că Notariul au scris istoria sa după tocmeala lucrurilor ce era în veacul lui, iară nu după adevărul vreamei aceiia, când au intrat ungerii în Pannonia și în Ardeal. Să dăm că iaste așa, cum zic ei, totuși nicio scărare nu urmează de acolo cădințelor românilor celor din Ardeal, pentru că, de vreme ce Notariul mărturiseaște că românii, din bunăvoia lor, cu darea de mână, își aleaseră șie domn sau ducă pre Tuhutum, întocma cum ungerii ș-au fost ales loruși pe Almus, pe Arpad ș. c., carea e cea mai strălucită cădință a supușilor politicești sau a cetățeanilor, urmează că românii cei din Ardeal, în zilele Notariului, toate cădințele ce se cuvîn cetățeanilor celor adevărați le avea.

§ 9

PRICINA PENTRU CAREA ROMÂNII DIN ARDEAL Ș-AU ALES LORUȘI DOMN PRE TUHUTUM

Pricina cea adevărată, căci românii din Ardeal aleaseră loruși domn pre Tuhutum, o spune Notariul, la cap 27, adecă, pentru că Gelu, pre carele până aci îl avusease domn, au fost murit, și acum nu avea domn. De unde se socotiră să aleagă pre Tuhutum, în locul lui Gelu. Nu mă îndoiesc că și Tuhutum, precum foarte dorea să apuce la domniia aceea, cu mare dragoste, cu arătate seamne de bunăvoire și cu lingușire au umblat pre lângă români, ca să-l aleagă pre el domn. Carea cu atâta putea mai pre lesne să lucre, că nu mă pot îndoii cum că au știut limba

românească, deoarece lăcuise în Moldova, întră români, și nu de mult ieșise de acolo, precum mai jos vom vedea. Chiiare sânt aceastea. Totuși Enghel, la mai sus pomenitul § 9, zice că pentru aceea voiră români a-și alege loruși domn pre Tuhutum, că avea nădeajde că ungurii îi vor apăra asupra cumaniilor. A grăi aceaste îi deaderă prilej lui Enghel cuvintele lui Opaforcoș, spionului lui Tuhutum, la Notariul, cap 23, unde zisul spion, ca să îndeamne pre Tuhutum a se scula cu războiu asupra lui Gelu, domnul românilor din Ardeal, și aceasta scrie Notariul, că au pus înaintea lui Tuhutum cum români aceia multe necazuri pătinesc de la cumani și de la pițenați⁹⁵. Ci aceaste cuvinte, de se vor socoti cu înțelepciune, sânt născute mai vârtos a strica părearea lui Enghel, decât a o ajuta.

Ungurii, înainte de a veni în Pannonia, precum Enghel mărturisește în *Suplementele Vindiciilor Cornideșiane*, § 8, au lăcuit în Ucraina de astăzi și în Moldova, carea, după zisa lui Constantin Porfiroghenitu, s-au numit Atelcusu⁹⁶. Unde, mai sus, zisei că Tuhutum au putut să se înveațe limba cea românească. Acoloși mărturisește Enghel, aseamenea din Constantin Porfiroghenitu, cum că ungurii ieșiră de frica și de groaza paținațitelor, bătuți de dânșii⁹⁷. Aceale, în partea 2, *Despre chivernisirea împărăției*, cap 38, le scrie Constantin Porfiroghenitu⁹⁸. Această frică de paținațite multă vreamă au rămas în oasele unguirilor. Că, precum acoloși, cap 8, ne lăsă mărturisit, trimițând împăratul grecilor pre Gavriil Cliricul la turci (așa îi numeaște Porfiroghenitu pre unguri), ca să-i poftescă, cu numele împăratului, cât, sculând oaste, să scoată pre paținațite din lăcașuri și să cuprindă ei țeara, pentru că mai demult acolo au fost lăcuit și dorea împăratul ca să fie ungurii mai aproape de împărăția lui; atunci, boiarii unguirilor cu o gură strigară toți; „Noi cu războiu asupra paținațitelor nu ne vom scula,

nice nu sântem harnici a ne bate cu dânșii, pentru că țeara lor e mare foarte, nemărginită mulțimea norodului, și sânt foarte bățaci⁹⁹. [...]

¹ Dacos, qui se in Pontum, et Thraciam effuderant, coercere, mox Parthis inferre bellum per Armeniam minorem, nec, nisi ante expertos aggredi proelio, talia agentem atque meditantem mors praevenit. Suetonius, in *Iulio Caesare*.

² Expeditionem in Getas, Partosque praeparavit. <...> Setovia obsessa, barbarorum manus ingens in auxilium advenerat: quibus obvius Caesar urbem ingredi prohibuit. Eo in praelio lapide genu saucius, per multos dies aeger iacuit. Convalescens ex vulnere Augustus Romam ad consulatum rediit, cum Barbatio Tullo collega magistratum initurus, Stalium Taurum ad residua eius belli dereliquit. Appianus Alexandrinus, lib. *De Bellis Illyricis*.

³ Hi Daci ad Caesarem superioribus temporibus miserant legatos, ac quum nihil eorum quae peterent impetrassent, ad Antonium inclinaverant: verum intestina seditione turbati, nihil ei magnopere profuerant: ac deinde capti quidam, tum cum Suevis dimicare coacti sunt. Dio Cassius, *Historiae Romanae*, lib. 51, cap. 22.

⁴ Fere eodem, quo haec agebantur tempore, M. Crassus, in Macedoniam et Graeciam missus, contra Dacos et Bastarnas bellum gessit. *Ibid.*, cap. 23.

Sed ad Genucla, quod omnium sub Zyraxis imperio castellorum erat validissimum, profectus est; quod ibi signa militaria adservari audierat, quibus C. Antonium Bastarnae apud Istriarum urbem spoliaverant, oppugnans, <...> parvo quidem temporis spatio, non tamen sine magno labore, licet abesset Zyraxes, cepit. *Ibid.*, cap. 26.

⁵ Et a Dacis Appius Sabinus consularis et Cornelius Fuscus, praef<ectus> praet<orio>, cum magnis exercitibus occisi sunt. Eutropius, lib. 7, in *Domitiano*.

⁶ Iulianus <...> enim congressus cum hostibus in Tapis, magnum numerum eorum concidit. Ex quibus Vezinas, qui secundum locum post Decebalum obtinebat apud suos, quum vivus non posset fuga evadere, de industria pro mortuo cecidit; deinde noctu clam profugit. Decebalus veritus, ne Romani victores in regiam eius irruerent, arbores, quae prope eam erant, succidi mandavit, et truncos armis indui, ut hostes eos, quasi milites essent veriti, regrederentur, id quod factum est. Dio Cassius, lib. 67, cap. 11.

⁷ Interim Quados et Marcomannos ulcisci volens, quod contra Dacos nulla sibi subsidia misissent, in Pannoniam venit, bellum eis illaturus. <...> Victus autem a Marcomannis et in fugam coniectus, celeriter ad Decebalum Dacorum Regem nuntios misit, et ad pacem ineundam eum invitavit, quam saepius ante petenti non dederat. <...> Sed ad pacem obtinendam de suo quoque fecit impensas, quum magnam mox pecuniae vim, et opifices peritos variorum artificiorum, tam pace quam bello utilium, Decebalo daret, aliaque plura semper ei se daturum promitteret, ex Augustali tamen suppellectile. Nam hac, tanquam ex hoste capta, semper utebatur; veluti qui etiam ipsum imperium servituti suae mancipasset. Dio Cassius, lib. 67, cap. 7.

⁸ Multa in eo bello ipse strenui imperatoris ac viri fortis facinora edidit, multaue pericula milites eius adierunt, fortiterque pugnarunt. Dio Cassius, lib. 68, cap. 14.

⁹ Siquidem gens Hunnorum diu inaccessis seclusa montibus, repentina rabie percita, exarsit in Gothos eosque passim conturbatos ab antiquis sedibus expulit. Gothi transito Danubio fugientes, a Valente sine ulla foederis pactione suscepti, ne arma quidem, quo tutius barbaris crederetur, tradidere Romanis. Paulus Orosius, lib. 7, cap. 33.

¹⁰ Bello autem inter Turcas (*Hungaros*) et Patzinacitas <...> exorto, Turcarum exercitus devictus fuit atque in partes duas divisus; et earum una quidem Orientem versus partem Persidis incoluit <...>, altera vero pars Occidentem versus sedes posuit cum boebodo suo ac duce Lebedia in locis Atelcusu nuncupatis, quae nunc Patzinacitarum gens incolit. <...> Et ante hunc Arpadem Turcae Principem alium nullum unquam habuerunt; ex cuius etiam posteris ad hunc usque diem princeps Turciae constituitur. Post aliquot vero annos Turcas invadentes Patzinacitae, eos cum principe Arpade persecuti sunt. Turcae itaque profligati fugientes et terram ad sedes collocandas quaerentes, magnam Moraviam ingressi, incolas eius expulerunt, ibique sedes suas posuerunt, tenentque etiam in hodiernum usque diem; et ex eo tempore bellum cum Patzinacitis Turcae non habuerunt. <...> Caeterum Patzinacitarum locus, quem tunc ^{inhabitabant} Turcae, a fluviis qui illic sunt cognominatur, flumina autem isthaec sunt: primus fluvius Baruch appellatur; secundus Cubu; tertius Trullus; quartus Brutus; quintus denique Seretus. Constantinus Porphyrogenetus, *De Administratione Imperii*, cap. 38.

¹¹ Idem de Dacia facere conantem, amici deterruerunt: ne multi cives Romani barbaris traderentur, propterea quod a Traiano victa Dacia, ex toto orbe Romanorum infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros, et urbes colendas; Daciae enim diuturno bello Decebali, res fuerant exhaustae. Eutropius, lib. 8, in *Adriano*.

¹² Ego sane <...> quasi torpentem Remp<ublicam> et dissipatam, tum domestica tyrannide qua multo tempore opressa fuerat, tum Getarum contumelia suscipiens, solus Istri accolae aggredi sum ausus. Et Getarum quidem gentem penitus everti et delevi. <...> Et hoc quidem tantum opus annis fere quinque confeci. Iulianus, in *Caesaribus*.

¹³ Cum Dacia diuturno bello Decebali viris esset exhausta, Traianus ad frequentandam hanc decies centena millia passuum in circuitu habentem, provinciam ex toto orbe Romano infinitas copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas. Eutropius, lib. 8, in *Adriano*.

¹⁴ Daciae enim diuturno bello Decebali res fuerant exhaustae. Eutropius, lib. 8.

¹⁵ Ita Dacia iuris et ditionis Romanae facta est. Quam mox Traianus in provinciam redegit: urbes condidit et colonos deduxit. Dio Cassius.

¹⁶ Ὅμογλωττοι δ' εἰσὶν οἱ Γῆται τοῖς Δάκοις. Eadem utuntur lingua Getae cum Dacis. Strabo, *Geographiae*, lib. 7.

¹⁷ Ὅμογλώττου τοῖς Θράξιν ἔθνους. Quae gens eodem cum Thracibus sermone utitur. *Ibidem*.

¹⁸ Postquam autem iterum cum Romanorum imperatore pacem Simeon fecisset et opportunitatem nactus esset, ad Patzinacitas legatos misit et foedus cum iis iniit ad oppugnandos, delendosque Turcas. Cumque ad bellicam expeditionem abiissent Turcae, contra eos Patzinacitae cum Simeone profecti, familias ipsorum omnino perdiderunt, hinc misere pulsus qui ad regionis istius custodiam relictii erant. Itaque reversi Turcae regionem suam desertam vastatamque inveniunt, in ea terra, quam ad hodiernum diem usque incolunt, sedes posuerunt, in ea nimirum regione, quam a fluminibus cognominatam esse supra diximus. Locus autem, quem primitus Turcae occupabant, a fluvio interlabente nuncupatur Etel et Cuzu, in quo nunc Patzinacitae commorantur; a quibus sane pulsi Turcae et profugientes, sedes posuerunt illic, ubi nunc habitant. In hoc autem loco antiqua quaedam monumenta supersunt, inter quae pons Traiani imperatoris ad initia Turciae, et Belegrada, quae trium dierum itinere ab ipso ponte distat, ubi turris Sancti ac magni Constantini imperatoris, et rursus ad cursum fluminis exstat Sirmium, quod Belegrada abest duorum dierum itinere. <...> Atque haec quidem iuxta Istrum flumen monumenta sunt et cognomina. Ulteriora vero, quae omnia Turcis habitantur, cognomina nunc habent a fluminibus transcurrentibus. Eorum primum Timeses est, alterum Tutes, tertium Moreses, quartum Crisus, quintum Titza. Confines autem Turcis sunt Orientem versus Bulgari, ubi eos Ister fluvius, qui et Danubius dicitur, separat; Septemtrionem versus Patzinacitae, ad Occidentem Franci, ad Meridiem Chroboti. Constantinus Porphyrogenitus, *De administratione Imperii*, cap. 40.

¹⁹ Praeterea intraverunt Hungariam, tam tempore Geychae, et Sancti Regis Stephani, quam diebus regum aliorum, Bohemi, Poloni, Graeci, Hispani, Hismaelitae seu Saraceni, Bessi, Armeni, Saxones, Turingi, Misnenses et Rhenenses, Cumani et Latini; qui diutius in regno commorando, quamvis illorum generatio nesciatur, per matrimoniorum diversorum contractus, Hungaris immixti, nobilitatem pariter et descensum sunt adepti. *Chronica Hungarorum*, apud Thuroczi, Parte 2, cap. 22.

²⁰ Cum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam videret, provinciam trans Danubium Daciam a Traiano constitutam, sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri abductosque ex ea populos in Moesiam collocavit, appellavitque suam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit. Flavius Vopiscus, in *Aureliano*, cap. 39.

²¹ Et per Aurelianum translatis exinde Romanis, duae Daciae in regionibus Moesiae, ac Dardaniae factae sunt. Sextus Rufus, in *Breviario rerum gestarum populi Romani*.

²² Provinciam Daciam, quam Traianus ultra Danubium fecerat, intermisit, vastato omni Illyrico et Moesia, desperans eam posse retineri. Abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae, in media Moesia collocavit, appellavitque eam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit, et est in dextra Danubio in mari fluenti, cum antea fuerit in laeva. Eutropius, lib. 9, in *Aureliano*.

²³ *Nescio qua natale solum dulcedine cunctos / Ducit et immemores non sinit esse sui.* Ovidius, *I, de Ponto Epist.*, 3.

²⁴ Multa in itinere ac magna bellorum genera confecit, nam in Thraciis et in Illyrico occurrentes barbaros vicit: Gotthorum quin etiam ducem Cannabam sive Cannabaudem cum quinque millibus hominum trans Danubium interemit. Atque inde per Byzantium in Bithyniam transitum fecit, eamque nullo certamine obtinuit. Vopiscus, in *Aureliano*, cap. 22.

²⁵ Non ergo quiescebat cursitandi assueta Hunnorum feritas, quin et contiguarum provinciarum depopulationi dediti, maxime provincias, Moesiam, Macedoniam, Achaïam, Thessaliam, et etiam utrasque Thracias armis infestis, et continuis incursibus gravabant. Quapropter non solum earundem regionum, sed etiam Pannoniae Civitates, per ipsos Hunnos, crebris insultibus fatigatae, cum tantam nequirent continuam tolerare vexationem, iugumque dominii regis barbari exosum haberent, natali solo derelicto, ab ipsoque rege Athyla licentia impetrata, dimissis armentis, solis Valachis, ipsorum qui erant pastores, sponte in Pannonia remanentibus, per mare Adriaticum, in Apuliam se contulerunt. Thuroczi, Parte Prima *Chronicae Hungarorum*, capite 17.

²⁶ Dicebat enim quodam tempore Aurelianus Gallicanas consuluisse Druidas, sciscitantem, utrum apud eius posteros imperium permaneret, tum illas respondisse dixit. Nullius clarius in Republica nomen, quam Claudii posterorum futurum. Et est iam Constantius imperator eiusdem vir sanguinis, cuius puto posteros ad eam gloriam quae a Druidibus praenuntiata sit, pervenire. Flavius Vopiscus, in *Aureliano*, cap. 44.

²⁷ Hilaribus^[70], quibus omnia festa et fieri debere scimus et dici, impletis solemnibus, vehiculo suo me et iudiciali carpento praefectus urbis, vir illustris ac praefata reverentia nominandus, Iunius Tiberianus accepit. Ibi cum animus, a causis atque negotiis publicis solutus ac liber vacaret, sermonem multum a Palatio usque ad Hortos Valerianos instituit; et in ipso praecipue de vita Principum. Cumque ad templum solis venissemus, ab Aureliano Principe consecratum, quod ipse non nihilum ex eius origine sanguinem duceret, quaesivit a me, quis vitam eius in litteras retulisset. Cui ego cum respondissem, neminem a me Latinorum, Graecorum aliquos lectitatos, dolorem gemitus sui vir sanctus per haec verba profudit. „Ergo Thersitem^[71] Sinonem^[72], caeteraque illa prodigia vetustatis, et nos bene scimus, et posteri frequentabunt. Divum Aurelianus, clarissimum principem, severissimum imperatorem, per quem totus Romano nomini orbis est restitutus, posteri nescient? Deus avertat hanc amentiam. Et tamen, si bene novi, ephemeridas illius viri scriptas habemus, etiam bella, caractere historico digesta, quae velim accipias, et per ordinem scribas; additis quae ad vitam pertinent. Quae omnia ex libris linteis, in quibus ipse quotidiana sua scribi praeceperat, pro tua sedulitate condiscas. Curabo autem ut tibi ex Ulpia Bibliotheca et linteae proferantur. Tu velim Aurelianus, ita ut est, quatenus potes, in litteras mittas.” Parui ipse quidem praeceptis: accepi libros Graecos, et omnia mihi necessaria sumsi: ex quibus ea quae digna erant memoratu, in unum libellum contuli. Vopiscus, in *Aureliano*, cap. 1.

²⁸ Et quoniam sermo nobis de Trebellio Pollione^[77], qui a duobus Philippis^[78] usque ad Divum Claudium et eius fratrem Quintillum, imperatores tam claros, quam obscuros memoriae prodidit, in eodem vehiculo fuit, asserente Tiberiano, quod Pollio multa incuriose, multa breviter prodidisset, me contradicente, neminem scriptorum, quantum ad historiam pertinet, non aliquid esse mentitum, prodente quin etiam, in quo Livius, in quo Salustius, in quo Cornelius Tacitus, in quo denique Trogus, manifestis testibus convincerentur, pedibus in sententiam transitum faciens, ac manum porrigens iucundam praeterea, „Scribe, inquit, ut libet. Securus quod velis, dicas, habiturus mendaciorum

comites, quos historicae eloquentiae miramur auctores". Vopiscus, *Ibid.*, cap. 2.

²⁹ Aurelianus filiam solam reliquit, cuius posterius etiam nunc Romae sunt. Aurelianus namque proconsul Ciliciae, senator optimus, sui vere iuris vitaeque venerabilis, qui nunc in Sicilia vitam agit, eius nepos. Vopiscus, in *Aureliano*, cap. 42.

³⁰ Ex his cognoscere est, ut Vopiscus magnis follibus propudiosa fuerit mendacia spiraturus, si scripsisset vitam Apollonii, quam continuo post promittit, his verbis etc. Gerardus Ioannes Vossius, lib. 2, *De Historicis Latinis*.

³¹ Quum vastatum Illyricum et Moesiam deperditam videret, provinciam trans Danubium Daciam a Traiano constitutam, sublato exercitu, provincialibus reliquit, desperans eam, posae retineri, abductosque ex ea populos, in Moesiam collocavit, appellavitque suam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit. Vopiscus, in *Aureliano*, apud Laurentium Toppeltinum, *Origines et occasus Transsylvanorum*, cap. 6.

³² Transactis igitur quae ad saeptiones atque urbis statum et civilia pertinebant contra Palmyrenos, idest, contra Zenobiam, quae filiorum nomine orientale tenebat imperium, iter flexit. Multa in itinere ac magna bellorum genera confecit, nam in Thraciis et Illyrico occurrentes barbaros vicit: Gothorum quin etiam Ducem Cannaban sive Cannabaudem, cum quinque millibus hominum trans Danubium interemit. Atque inde per Byzantium in Bithyniam transitum fecit. Flavius Vopiscus, in *Aureliano*, cap. 22.

³³ Tunc Alboin sedes proprias, hoc est Pannoniam, amicis suis Hunnis contribuit, eo scilicet ordine, ut, si quo tempore Langobardi necesse esset reverti, sua rursus arva repeterent. Igitur Langobardi relicta Pannonia, cum uxoribus et natis, omnique suppellectili Italiam properant possessuri. Habitaverunt autem in Pannonia annis quadraginta duobus; de qua egressi sunt mense Aprili, per indictionem primam, alio die post sanctum Pascha, cuius festivitas eo anno iuxta calculi rationem, ipsis Kalendis Aprilibus fuit, cum iam a Domini incarnatione anni quingenti sexaginta octo essent evoluti. Paulus Diaconus, lib. 2, cap. 7.

³⁴ Pipinus autem Hunnis trans Tizam fluvium fugatis, eorumque regia, quae ut dictum est, Ringus, a Langobardis autem Campus vocatur, ex toto destructa, direptis pene omnibus Hunorum opibus etc. Eginhardus, *Vita Caroli Magni*, ad annum 795.

³⁵ Postquam utramque Pannoniam, et appositam in altera Danubii ripa Daciam, Histriam quoque, et Liburniam atque Dalmatiam etc. Eginhardus, in *Vita Caroli Magni*.

³⁶ Ceterum legatos Abotritorum, qui vulgo Predenecenti vocantur, et contermini Bulgaris Daciam Danubio adiacentem incolunt, qui et ipsi

adventare nunciabantur, illico venire permisit. Qui cum a Bulgaris inique infestari se quererentur et contra eos auxilium sibi ferri deposcerent, domum ire atque iterum ad tempus Bulgarorum legatis constitutum redire iussi sunt. Eginhardus, *Annales de Gestis Ludovici Pii Imp.*, ad annum 824.

³⁷ Ipse vero peracta autumnali venatione trans Rhenum hyematum ad Franconofurt profectus est; ibique generali conventu congregato, necessaria quaeque et ad utilitatem orientalium regni sui finium pertinentia, more solenni cum optimatibus, quos ad hoc evocari iusserat, tractare curavit. In quo conventu omnium orientalium Sclavorum, hoc est Abotritorum, Soraborum, Wilsorum, Behemannorum, Maruanorum, Predenecentorum, et in Pannonia residentium Avarum legationes cum muneribus ad se missis exceptit. *Ibid.*, ad ann. 822.

³⁸ Et Godofredus Normannorum Rex venit super illos Sclavos, qui dicuntur Abotriti, et vastavit magnam partem regionis eorum, et aliquas civitates destruxit. *Chronicon vetus Moissiacensis Coenobii*, ad ann. 808. *Francicorum Scriptorum*, Tom. 3.

³⁹ Quia vero Bulgaris <...> Hunni iam inde a temporibus Athilae commixti erant, quibus cum socia iungentes arma Graecorum imperio gravissimi fuere, inde factum, ut a posterioribus Graecis scriptoribus, veluti Nicephoro, Constantino ac Theophane, Hunni pro Bulgaris, et vice versa, saepe dicerentur. Atque hoc est, quod rebus Slavicis maximam ab hominum memoria peperit confusionem. Huic malo accessit illud, quod, cum Theophanes ac Nicephorus Bulgaros (ita perperam pro Hunnis) ab Maeotide accersissent, turba Slavicorum scriptorum tempus sibi opportunum adesse rata, uti tum secula erant, a Volga ad Istrum deducere nihil dubitavit Bulgaros, in primis quod apud recentiores geographos magnam Bulgariam orientali Volgae fluminis ripa signatam vidissent, a qua tamen regione Bulgari nostri tantum semper, quantum ab Istro Volga, remoti erant. Ita videlicet vocum analogia, non sat examinata, doctissimis etiam viris imponit. Et ubi quaeso, Volgae nomen ad haec, de quibus agimus, tempora? Ἀτῆλ Graecis, Ἀτῆλ, Ἀτῆλῖς, Tataris Atil dicebatur. Finge hinc Bulgaros, si potes! Miror sane doctos id non observasse viros. Katancsich, *De Istro*, cap. 7, §. 19.

Sed, inquis, quid cum Theophane sumus facturi, qui Bulgariam ad Maeotim statuit? Aio, Theophanem, seculi IX scriptorem, e sua loqui aetate, qua Hunni cum Bulgaris iam permixti erant, eadem pene ratione, qua Slavos cum Avaribus male commissos supra memoravimus. Vetustiores, uti Procopius, Agathias, Menander, qui Hunnica tradidere, ne bitta quidem de Bulgaris; quos ipsi tamen, si aetate sua ad Maeotim, ubi a recentioribus ponuntur, habuissent, citra dubium commemoraturi

erant. Ac duo quidem priores a Maeoti Uturguros et Cuturguros ad Istrum deducunt, sed neuter Bulgaros facit, quin Agathias palam *Hunnos*. Mihi vero potior coaevi quam recentioris cuiuspiam ratio habenda esse videtur. Et quid est, quod nullam hodie seu ad Maeotim, sive ad Volgam videmus Bulgariam? *Ibid.*, § 20. Et in *Notis*, ad § 21; sub Litera c. ait: „De Cubrati filiis fabulam, apud Pray <*Annales*> *Avar<orum>*, *ad ann<um>* 667 vide etc.”

⁴⁰ Eam nimirum nunc ipsi occupant terram, quae tum Christianorum ditionis erat. Theophan<es> in *Chronographia*, ad annum 11. Constantini Pogonati.

⁴¹ Ex pacto autem Ister ad Romanorum Abarumque fines dirimendos constituitur, et potestas eisdem contra Slavos traiciendi conceditur. Simocatta, lib. 7, cap. 15.

⁴² Etenim Bulgaria, et Ister fluvius, et mons percelebris Haemus nuncupatus, qui usque ad Pontum pertinet, Thraciae partes fuerunt, nunc autem alienae et seiunctae existunt. Caeterum Thraciae thema sub imperatore Constantinopolitano constitutum ad eius iura, et ministeria redactum erat, nec ullus unquam praetor in ea fuerat. At ex quo infensa Deo Bulgarorum natio ad Istrum fluvium traiecit, tunc etiam imperator ipse coactus fuit, ob incursiones et impressiones Schytharum, et ipsorum Bulgarorum ad Thematis ordinem Thraciam, reducere, et Praetorem in eo Themate creare. Barbarorum autem transitus ad Istrum fluvium circa finem imperii Constantini Pogonati exstitit, unde eorum nomen inclaruit ac pervagatum est. Constantinus Porphyrogenitus, lib. 2. *De Thematibus*.

⁴³ Ex qua Theophanis narratione non operose colligitur, Bulgaros actis in Thracia praedis Istrum rursus traiecisse atque istic intra munimenta Romanis praestolatos fuisse, quod, cum equites Constantini fuga ex errore corripentur, eos traiecto Danubio ad Varnam Ponto Euxino adsitam urbem consequuti fuerint. Pray, *Annalium Avarum*, lib. 2.

⁴⁴ Hodie quidem nulli praeter Valachos sunt Italici apud nos coloni; qui quod maiori essent numero, iuncta cum indigenis societate, perstitere usque hodie. Katantsich, *De Istro*, cap. 8, § 4.

⁴⁵ Hunnorum gens <...> omnem modum feritatis excedit <...> prodigiose deformes et pandi, ut bipedes existimes bestias, vel quales in commarginandis pontibus effigiati stipites dolantur incomte. <...> Aedificiis nullis unquam tecti. <...> Nec enim apud eos vel arundine fastigatum reperiri tugurium potest. <...> Galeris incurvis capita tegunt; hirsuta crura coriis munientes hoedinis. <...> Nemo apud eos arat, nec stivam aliquando contingit. <...> Inconsultorum animalium ritu, quid honestum, inhonestumve sit penitus ignorantes. <...> Hoc expeditum indomitumque hominum genus, externa praedandi aviditate flagrans

immani, per rapinas finitimorum grassatum etc. Ammianus Marcellinus, lib. 31, cap. 2.

⁴⁶ Hoc dum Tuhutum audivisset a legato, praeparavit se cum suis militibus, et dimissis ibi sociis suis, aggressus est ultra silvas, versus orientem contra Gelou ducem Blacorum. Gelou vero dux ultrasilvanus audiens adventum eius, congregavit exercitum suum, et cepit velocissimo cursu equitare obviam ei, ut eum per portas Mezesinas prohiberet, sed Tuhutum uno die silvam pertransiens, ad fluvium Almas pervenit, tunc uterque exercitus ad invicem pervenerunt medio fluvio interiacente. Dux vero Gelou volebat, quod ibi eos prohiberet cum sagittariis suis. Notarius, cap. 26.

⁴⁷ Mane autem facto, Tuhutum ante auroram divisit exercitum suum in duas partes, et partem alteram misit parum superius, ut transito fluvio, militibus Gelou nescientibus, pugnam ingrederentur, quod sic factum est. Et quia levem habuerunt transitum, utraque acies pariter ad pugnandum pervenerunt, et pugnatum est inter eos acriter, sed victi sunt milites ducis Gelou, et ex eis multi interfecti, plures vero capti. Cum Gelou dux eorum hoc vidisset, tunc pro defensione vitae cum paucis fugam cepit. Qui cum fugeret properans ad castrum suum, iuxta fluvium Zomus positum, milites Tuhutum audaci cursu persequentes, ducem Gelou, iuxta fluvium Copus interfecerunt. Notar., cap. 27.

⁴⁸ Tunc habitatores terrae videntes mortem domini sui, sua propria voluntate dexteram dantes, dominum sibi elegerunt Tuhutum patrem Horca, et in loco illo, qui dicitur Esculeu, fidem cum iuramento firmaverunt, et a die illo locus ille nuncupatus est Esculeu, eo, quod ibi iuraverunt. Tuhutum vero, a die illo terram illam obtinuit pacifice et feliciter. *Idem*, cap. 27.

⁴⁹ Et pugnatum est inter eos acriter. Notarius, cap. 27.

⁵⁰ Ob Leelum enim Bulsumque Duces Hungarorum a Teutonicis in praelio captos, arborique infelici suspensos, ut stomachatur! ut odiosi ei Bavari et Alemanni, quorum nefandis fraudibus Leelum et Bulsum captos, residuos vero Hungaros malo dolo coarctatos, queritur; vide caput 55. Daniel Kornides, *Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii*, sect. 2, cap. 4, § 3.

⁵¹ Λέοντα δέ τινα, Βατάτζην ἐπίκλησιν ἐτέρωθεν στράτευμα ἐπαγόμενον ἄλλο τε συχνόν και δὴ και Βλάχων πολὺν ὄμιλον, οἱ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι πάλαι εἶναι λέγονται, ἐκ τῶν πρὸς τῷ Εὐξείνῳ καλουμένῳ πόντῳ χωρίων ἐμβαλεῖν ἐκέλευεν εἰς τὴν Οὐννικὴν, ὅθεν οὐδεὶς οὐδέποτε τοῦ παντὸς αἰῶνος ἐπέδραμε τούτοις. Ἀλέξιος μὲν οὖν και τὸ ἄλλο Ῥωμαίων στράτευμα ἐπὶ τοῦ Ἰστρου γεγονότες δέος ὑπέτεινον Οὐννοὶς ὡς ἐκεῖθεν αὐτίκα περαιωσόμενοι, ὁ Βατάτζης δὲ ὅθεν εἴρηται προσβαλὼν ἐκεῖρέ τε ἀφειδῶς πάντα και ζυνεπάτει τὰ

παραίπτοντα. Ἀνθρώπων τε οὖν πολὺν εἴργαστο φόνον καὶ ἀνδραποδισμόν οὐκ ἐλάσσω πεποιήτο. Πρὸς δὲ καὶ ζώων ἀγέλας ἵππων τε καὶ ἄλλων παντοδαπῶν ἐκείθεν ἐλάσας ἐπὶ βασιλεῖα ἦλθεν.

Leonem autem Batatzem nomine, aliunde cum exercitu perinde magno, maxime vero Valachorum ingenti multitudine, qui Italorum coloni quondam fuisse perhibentur, ex locis Ponto Euxino vicinis irruptionem in Hungaros facere iubet, qua ex parte nemo adhuc a primis saeculis eos invasit. <Alexius itaque et reliquus Romanorum exercitus cum ad Istrum pervenissent metum Hungaris fecere quasi continuo inde traiecturi.> Batatzes autem, ab iis, quae diximus locis irrumpens, omnia depopulatus, obvia quaeque prosternit, hominum ingentem caedem edit, nec pauciores captivos ducit. Ad haec pecorum equorumque, et aliorum inde animalium greges agens, ad imperatorem revertitur. Joannes Cinnamus, lib. 6.

⁵² Vere primo Tzelgu dux supremus Scythicae militiae, transgressus angustias montium, qui Danubio superiacent, cum mixto ex variis gentibus exercitu octoginta fere millium, partim Sauromatarum ac Scytharum, partim etiam Dacorum, nam et huius generis haud parva manus ductore Solomone <...> Tzelga sequebatur. Anna Comnena, *Alexiados*, lib. 7, ap. Pray, *Annalium Regum Hungariae*, lib. 2, ad ann<um> 1085.

⁵³ Nam terram ultra silvanam, posteritas Tuhutum usque ad tempus S<anti> Regis Stephani habuerunt, et diutius habuissent, si minor Gylasum duobus fillis suis Bivia et Bucna Christiani esse voluissent, et semper contrarie sancto Regi non fecissent. Anonymus Notarius Belae Regis, cap. 24.

⁵⁴ Nolite turbari de multitudine Ruthenorum et Cumanorum, qui assimilantur nostris canibus. Nam canes statim, ut audiunt verba dominorum suorum, nonne in timorem vertuntur. Notarius, cap. 8.

⁵⁵ Fortiter pugnemus contra Graecos et Bulgaros, qui assimilantur nostris faeminis, et sic timeamus multitudinem Graecorum sicut multitudinem faeminarum. Notarius, cap. 39.

⁵⁶ Plurimi interficiebantur de Graecis et Bulgaris. Praedictus vero dux Salanus, cum vidisset suos deficere in bello, fuga lapsus est, et pro salute vitae Albam Bulgariae properavit. Graeci vero et Bulgari timore Hungarorum percussi, viam qua venerant oblivioni tradiderunt, fuga lapsi pro salute vitae Thysciam, pro parvo fluvio reputantes, transnatare volebant, sed quia talis timor et terror irruerat super eos, ut propter timorem Hungarorum, fere omnes in fluvio Thysciae mortui sunt, ita, quod aliqui vix remanserunt, qui imperatori eorum mala salutis nuntiarent. Notarius, cap. 39.

⁵⁷ Inimici eorum cadebant ante eos, sicut manipuli post messorum, et in eodem bello mortui sunt duo duces Cumanorum et tres Kenezii Bulgarorum, et ipse Glad dux eorum fuga lapsus evasit, sed omnium exercitus eius liquefacti tanquam cera a facie ignis, in ore gladii consumti sunt. Notarius, cap. 44.

⁵⁸ Interfecti sunt de Graecis et Bulgaris plurimi, et quidam capti sunt ex eis. Videns ergo dux Bulgariae suos deficere in bello, fuga lapsus, pro defensione vitae Albam civitatem ingressus est. Notarius, cap. 41.

⁵⁹ Interficiantur plurimi de Ruthenis et Cumanis. Praedicti vero duces Ruthenorum et Cumanorum, videntes suos deficere in bello, in fugam versi sunt, et pro salute vitae properanter in Civitatem Kyeu intraverunt. Almus dux et sui milites persequentes Ruthenos et *Cumanos* usque ad Civitatem Kyeu, et tonsa capita Cimianorum Almi ducis milites, mactabant tanquam crudas cucurbitas. Notarius, cap. 8.

⁶⁰ In anno <...> eodem videlicet anno Domini 1330, cum rex <...> copiosum exercitum congregasset, per Zenrim, in mense Septembri, transtulit se in terram *Bazarad*, *Wayvodae* Vlachorum, ad inductionem Thomae, Wayvodae Transilvani, et Dionysii filii Nicolai, filii Ancha, quae terra est inhabitabilis genti ignota; ut de ipsa terra, ipsum Bazarad rex expelleret, aut certe terram ipsius, uni ipsorum insultantium, traderet possidendam <...> Cum autem rex, Zenrin et castrum ipsius recepisset, Dionysio tradidit memorato omnia, cum dignitate *Banatus*. Quo facto, Bazarad regi mandavit nuntios per honestos: „quia vos, domine mi rex, laborastis in convocatione exercitus, laborem vestrum recompensabo, 7 millibus marcarum argenti. Ipsam etiam Zenrin, cum suis attinentiis, nunc habetis prae manibus, per potentiam, pacifice vobis tradam; <...> tantummodo revertimini in pace vestra, et personarum periculis praecavete: quia, si veneritis ulterius, periculis minime evadetis”. Quo audito rex, elata mente, in tale verbum prorupit, nuntiis sic dicens: „Sic dicite Bazarad: ipse est pastor ovium mearum, de suis latibulis per barbassuas extraham”. Tunc quidam fidelis Baro, Donch nomine, comes de Zolio et de Lipto, sic ait regi: „Domine, cum magna humilitate vobis et ad honorem vestrum, ipse Bazarad loquitur; idcirco, regiae benignitatis favorem et plenam dilectionem gratiae, ei velitis per vestras literas remandare”. Tunc rex verbum superbiae et comminationis superius propositum iteravit, et relicto consilio saniori, protinus ultra pugnaturus processit. Et cum sibi et suis, in terra ignota, et inter alpes et montes silvarum, victualia invenire nequiret, famis inedia, ipse rex, milites et equi sui, laborare protinus coeperunt. Quo facto, treuga ordinata cum Bazarad et data fide, ut ipse regi pareret, et securitatem, regi cum suis omnibus, redeundi praeberet, et iter rectum ostenderet. Rex revertebatur securus, et confidens in fide perfidi schismatici, venit

in quandam viam, cum toto exercitu; quae via erat in circuitu, et in utraque parte ripis prominentibus circumclusa, et ante, unde erat dicta via patentior, indaginibus, in pluribus locis, fortiter fuerat circumsepta, per Vlachos. Rex autem et sui omnes, cum nihil tale quid penitus opinarentur, in ripis undique Vlachorum multitudo innumerabilis, superius discurrendo, iacula iacentes super regis exercitum, qui erat in fundo depressae viae, quae nec via dici potest, sed quasi navis stricta, ubi propter pressuram, cadebant dextrarii fortissimi, cum militibus circumquaque; quia nec ad ripas utriusque lateris viae, propter praecipitium ascendere proterant contra Vlachos; nec ultra procedere; nec fugae locum habebant, propter indagines ibi factas, sed erant omnino sicut pisces, in gurgustio vel in reti comprehensi; cadebant iuvenes et senes, principes et potentes, sine delectu. Duravit quippe sic iste miserabilis eventus, a sexta feria, usque ad secundam feriam. In quibus diebus, collidebantur invicem milites electi, sicut in cunis moventur et agitantur infantes, vel sicut arundines quae vento moventur.

Facta est autem ibi strages maxima, et cecidit militum et principum ac nobilium incomputabilis multitudo <...> Cumanorum denique corrui inestimabilis multitudo. <...> Tulerunt ergo Walachi multos captivos, tam vulneratos, quam illaesos; et acceperunt plurima arma, vestesque pretiosas, omniumque elisorum pecuniam, in auro et argento, et vasa pretiosa, et baltheos. Multaque marsupia latorum grossorum et florenorum, ac equos multos, cum sellis et frenis, quae omnia portaverunt, et tradiderunt ipsi Bazarad Wayvodae. Rex autem mutaverat armorum suorum insignia: quibus induerat Deseo, filium Dionysii, quem putantes esse regem, crudeliter occiderunt. Rex vero ipse, cum paucis, per tuitionem suorum aliquorum fidelium, vix evasit. Turocz, *Chronicae Hungarorum*, Parte 2, capite 97.

⁶¹ Domini Caroli, Dei gratia regis Hungariae, cuius potentiam, altissimo taliter disponente, Dalmatia, Croatia, Rama, Servia, Gallicia, Lodomeria, Cumania, Bulgaria, totaque Hungaria, Salernaque, ac Mons Sancti Angeli, alia quoque regna, puta, Poloniense, Bohemiense, Austriense ac circumquaque adiacentia, trepitando abhorrebant. *Ibidem*, cap. 99.

⁶² Cadebant etiam in circuitu exercitus, de canina multitudine Walachorum, quasi muscae, quae perdiderunt suavitatem unguenti, cum christianum populum, et cunctos Christi sacerdotes immisericorditer percusserunt. Quorum Walachorum numerum, ibi per Ungaros occisorum, subtilis solummodo infernalis compotista collegit. *Ibidem*, cap. 97.

⁶³ Inter indagines et veprium densitates, ac passus strictissimos conclusus, per multitudinem Olachorum, de silvis et montibus invasus,

ibidem cum strenuo viro, Petro, suo Vicewayvoda, nec non Deseu, dicto Wos, et Petro Ruffo, castellano de Kyhyllvár, Petro et Ladislao Siculis, viris bellicosus, et aliis militibus quam pluribus et nobilibus potioribus, extitit interfectus. Et cum gentes Hungarorum, de ipso exercitu, terga vertissent et se in fugam convertissent, in locis lutosus et paludosis, indaginosi, conclusi, multi ex eis, per Olachos occisi extiterunt, et aliqui cum magno periculo personarum, et rerum damno, evaserunt. Turocz, *Chronica Hungarorum*, part<e> 3, cap. 38.

⁶⁴ Stephanus de Losoncz, Banus, multis armatorum cum agminibus, per regem missus extitit. Qui tandem cruento commisso bello, dum hosti impar esset, post multam partis utriusque stragem, capitis sui damno, vitae pariter et bello, ibidem finem dedit. Nam post casum Ducis dicti, in fugam versi, magnam inimicis, rerum et personarum praedam dedere. Turocz, *Chronica Hungarorum*, Part. 4, cap. 17.

⁶⁵ Hic denique Stephanus Moldaviae princeps Soleimanum bassam et ducem Romaniae sic prostravit, ut ex XXX Turcorum millibus pauci admodum, qui forte velocioribus equis insederant, evaserint. Felix Petancius, *Dissertat<io> de itineribus aggreendi Turcam*.

⁶⁶ Ubi saepe cum Turcis certatum est. Dracula enim cum paucis, sed delectis militibus, Mahumetem Turcorum imperatorem potitum iam maiori Valachia, et ad minorem occupandam maturantem, hic ad secundam vigiliam noctis aggressus, conversum in fugam ad Danubium, cum magna suorum caede et ignominia regredi coegit. Felix Petantius, *Dissertatio de itineribus aggreendi Turcam*.

⁶⁷ Ἐπεὶ τε δὴ τὰ στρατεύματα παρεσκευάστο τῷ βασιλεῖ, ἐπὶ Δακίαν ἐστρατεύετο ἦρος εὐθύς ἀρχομένου. Μέγιστου δὲ τοῦτον στρατὸν γενέσθαι φασί, δεῦτερον μετὰ γε τὴν ἐς τὸ Βυζάντιον ἐπέλασιν τοῦ βασιλέως τοῦδε. Λέγεται δὲ τοῦτο τὸ στρατόπεδον κάλλιστον μὲν γενέσθαι τῶν ἄλλων στρατοπέδων, καὶ κόσμον πολλὸν παρέχεσθαι ἔσσε τὰ ὄπλα σφίσι καὶ ἐς τὴν σκευήν.

Copiae universae regis cum instructae convenissent, primo vere profectus contra Daciam. Tradunt hunc exercitum regis fuisse maximum, et secundum magnitudine ei quem contra Byzantium ductarat iste rex. Verum constat hunc exercitum fuisse reliquis pulchriorem, et plurimum momenti tum in armis, tum in reliquo belli apparatu habuisse. Laonicus Chalcocondylas Atheniensis, *Historiarum de origine ac rebus gestis Turcorum*, lib. 9.

⁶⁸ Γενέσθαι δὲ ἀμφὶ τὰς πέντε καὶ εἴκοσι μυριάδας στρατοῦ. <...> Ἐχων δὲ καὶ ἐλάττους τῶν μυρίων ἰπέων. Ἐνιοὶ δὲ φασιν ὡς οὐ πλείους τῶν ἐπτακισχιλίων παρήσαν αὐτῷ ἰπέων. Σὺν τούτοις περὶ πρώτην φυλακὴν τῆς νυκτὸς ἐπελάσας εἰσέβαλλεν ἐς τὸ βασιλέως

στρατόπεδον. <...> Ὡς ἐγγὺς ἦκεν ἡ ἠὼς καὶ ἐπέφανεν, ἀπεχώρει ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου, ἀποβαλὼν μὲν ταύτης τῆς νυκτὸς ὀλίγους πάνυ τινάς.

Eo autem tempore in armis habuit rex circiter viginti quinque myriades hominum. <...> Bladus habebat equites pauciores quam decem mille. Sunt tamen, qui tradunt, eum non plures quam septem mille equites ductasse. His confisus, sub primam noctis vigiliam advenit et in regis castra impetum dedit. <...> Tandem quum aurora appropinquaret et lucesceret, egressi sunt castris, amissis paucis admodum ea nocte. Chalcocondylas, *ibid.*

⁶⁹ Ubi vero ventum est ad Nicopolim, Bulgarorum Metropolim, cuius urbis pars altera a Danubio abluitur, altera in collem erecta est, <...> occurrit, nunquam sine praefatione magni et fortissimi imperatoris nominandus, Vladislaus Dracula, Valachiae, quam montanam vocant, princeps. Qui quum iam pridem pacem a Turco accepisset, factum suum in necessitatem reiecit; quod haud numerosissimae gentis princeps, nullaque externa ope adiutus, bellum, Christianis simul omnibus intolerabile, sustinisset, magnitudine animi, et virtute suorum, diutius quam sperari de tam imparibus viribus posset; plusque a se interim hominum amissum, quam agris suis frequentandis colendisque superasset, quum eventus quotidie admoneret, contra hostium multitudinem, paucorum suorum virtutem, magis admirandam esse, quam efficacem. Tandem eo perventum fuisse, non ut in servitutem venire oporteret, quae forsitan tolerabilis, modo aequa sit, et contigisset antea multis magnisque populis et nationibus, sed ut cum patria, et laribus familiaribus, cum altrice terra et coelo, relinquenda essent sacra, religiones, arae, degenerandumque in obscoenos mores, ritusque impiarum superstitionum; nisi conditionem accepisset, per quam, citra profanationem divinorum humanorumque omnium, reliquias suorum servaret in occasionem dignam, in qua tanta virtus periclitaretur. Ad haec, cum eorum, qui regem sequebantur, paucitatem animadvertisset; rogare, obtestarique coepit, ut retro iter verteret; se malis suis satis superque doctum, quanta esset Turci potentia, qui ad venationem, propemodum plures servos producere solitus esset, quam illic ad bellum armati convenissent. Abstinentum omnino a tam audaci periculosoque incepto; comunicandaque consilia, et rationes, quo pacto aequis viribus geri posset. Interea nihil salubrius, quam in occasionem meliorem, eas copias conservare: quae, etiamsi sufficerent bello, quod tunc cum hostibus esset gerendum, caeteraque omnia votis responderent; tamen, eo tempore productae, instantis hiemis tempestati, et malis, omnino essent succubiturae. Audiebantur ea, tanquam Dracula non ex animi sententia loqueretur, propter foedus, quod illi cum Turcis erat, tamen, re ipsa per se fidem faciente, moti sunt complures; nec tantum suspicio

simulatae ab illo orationis, quantum rei veritas urgebat. Ceterum, rapiente regem fato, ad destinatum propinquumque iam finem; Iulianoque, ad superioris anni fortunam, identidem iactante etc. Conversus itaque rursus ad regem Dracula: „quando, inquit, aut fortuna, quae audentem magna quaeque, nusquam hactenus te decepit; aut spes alienae opis, quam ratam velim; aut occulta fatorum necessitas, in diversum te trahit a sententia mea, consilium tuum, quod ratione immutare non potui, quantum tempus et improvisa res sinit, viribus adiuvabo”. Et cum dicto quatuor millia equitum, duce filio suo, copiis regis adiecit, orans obtestansque immortalem Deum, ut quidquid rex, caeterique de belli totius successu, animis suis promitterent, felicissimo eventu confirmaret. Philippus Callimachus, *De Rebus Vladislai*, lib. 3.

⁷⁰ Divisit copias, ut contra improvisos hostium incursus, firmior esset et paratior. Hunniadiano igitur, cum auxiliariis Valachis, et tribus Hungarorum millibus, praemisso; sequebatur ipse (Rex) magno intervallo, cum cruce signatis, reliquaue multitudine. Callimachus Philippus, lib. 3.

⁷¹ Sibi autem, cum Valachis, nullum certum locum designavit, ut minime turbatis ordinibus, quocumque res et periculum vocaret, accederet, et nullum destinatum locum tuendo, omnia tueretur. Callimachus, *ibidem*.

⁷² Erat tunc in regno miles magnanimus, nobili et clara transalpinae gentis de gremio natus, *Ioannes de Hunyad*, homo bellicosus, et ad flectendum arma, dirigendasque res bellicas natus; et sicut piscibus aqua, cervis umbrosas lustrare sylvas, sic illi, armorum bellique expeditio vita erat. Thurotz, *Chronica Hungarorum*, Part. 4, cap. 30.

⁷³ Hae vero sunt omnes propemodum laudatissimarum gentium origines, inter quas Valachi gentiles sui, minime postremas habent, utpote quos ab ipsa rerum Domina Urbe Roma oriundos constat, unde nunc quoque sua lingua Romani vocantur; tua ista gens fortitudine praepollens fuit, multorum praestantissimorum Ducum Genitrix, inter quos Ioannes Hunyades Inclyti Mathiae Regis Pater, et illius aetati proximi maiores Tui potissimum enituisse feruntur. Ferdinandus I, in *Diplomate Archi-Episcopo Strigoniensi Nicolao Olaho* 23. Novembris 1548, collato.

⁷⁴ Dominus Comes Bistriciensis, qui tot tantosque, suae iuventutis primaeva a tempore bellorum exegerat labores, nondum senectutis aetate demolitus, sed continuo armorum gestamine, curarumque directione fatigatus, et viribus exhaustus, *ibidem* aegrotavit; paucisque diebus ipsa aegritudine laborans, tandem in oppidum Zemplen delatus, in recommendatione Fratris Ioaniis de Capistrano^[155], viri Dei, suo salvatori restituit spiritum. Oritur ergo planctus magnus omnem per

Hungariam, et quasi cuncta Christianitas, nimio dolore turbata est, dum suum propugnatorem vita functum esse audivit. Thurocz, citato libro, cap. 56.

Ingenti, ob tanti viri obitum, dolore atque moestitia affecti sunt, non solum universi Hungari totius populi, sed omnes quoque orbis Christiani nationes. Luxit cum Nicolaus V. Pontifex Maximus, omnisque Romana Curia quae tam fortem, tamque fortunatum ac pium Christianae religionis defensorem, amisit. Pontificis iussu, cardinalium Senatus, ei magnifice persolvit inferias. Ei solemniter, tati ipse interfui, Petrus Ranzanus, *Epitome rerum Hungaricarum*, Indice 27.

⁷⁵ Ipse etiam caesar Mahumetes, quamvis per eundem dominum comitem prope suam ante mortem, de sub castro Nandoralbensi praedicto fugatus sit; cum tamen per Georgium, Rasciae despotam, eidem caesari pro consolatione, mors ipsius domini comitis nunciata est; caesarem eundem, defixo capite, longam per horam subticuisse, seque, quamvis et inimicus esset, sublationem eiusdem condolare et seculorum ab initio, hominem sub principe nunquam talem fuisse, ad nuntium dixisse perhibetur. Thurocz, *cit. lib.*, cap. 56.

⁷⁶ Bonifinius, loco citato, et Timon, in *Purpura Pannonica*, f. 11. scribunt Hunyiadem apud Demetrium Zagrabensem Episcopum in epeborum numero fuisse, tenuit autem Demetrius Cathedram Zagrabensem ab anno 1375 ad annum 79, ut reverendis. et cl. Kerczelich in hist. Zagrab. pag. 135. ex instrumentis rite conficit. Itaque Hunyades intra annos 1375 et 79, ut minimum dicam fuerit annorum 12, proinde natus anno Christi 1368, aut paulum post. Constat autem ex Chronico Barthosii apud cl. Gelasium Dobner auctoris supparis, Sigismundum eodem anno 1368 natum esse, igitur Hunyades aut aequalis Sigismundo fuit, aut 3 quatorve annis minor. Georgius Pray, *Annales Regum Hungariae*, parte 3, libro 3.

⁷⁷ Nec quidquam pro adversariorum sententia facit, quod Hunyiadem, si coniectura nostra locum habet, cum diem extremum obiit, oportuit fuisse annorum 89. Veri enim est similis, virum ea aetate Turcis resistere potuisse, quam Sigismundi nondum triennis ex concubina filium fuisse. *Ibidem*.

⁷⁸ Ubi Gelou quidam Blachus dominium tenebat. Notarius, cap. 24.

⁷⁹ Egessus est contra Gelou, ducem Blacorum. *Idem*, cap. 26.

⁸⁰ Tunc comes eiusdem castris nomine Loborcy, qui in lingua eorum duca vocabatur, fuga lapsus, ad castrum Zemlum properabat, quam milites ducis persequentes, iuxta quemdam fluvium comprehendentes, laqueo suspenderunt in eodem loco. Et a die illo, fluvium illum vocaverunt sub nomine eiusdem *Loborcy*. Notarius Belae, cap. 13.

⁸¹ Sponte sua dexteram dantes, non aequale foedus inierunt, sed Tuhutum belli ductorem Hungarum, dominum sibi elegerunt. Engel, *De Origine Valachorum*. Appendix, §. 9.

⁸² Tunc habitatores terrae videntes mortem domini sui, sua propria voluntate dexteram dantes, dominum sibi elegerunt Tuhutum. Notar<ius>, cap. 27.

⁸³ Tuhutum coepit ad hoc anhelare, quod si posse esset, per gratiam ducis Arpad domini sui, terram ultra silvanam sibi et suis posteris acquireret. Notarius, cap. 24.

⁸⁴ Libera voluntate, et communi consensu VII virorum elegerunt sibi ducem ac praeceptorem in filios filiorum suorum usque ad ultimam generationem, Almus filium Ugek, et qui de eius generatione descenderent. Pro Almo duce more paganismo fuis proprius sanguinibus in unum vas, ratum fecerunt iuramentum. Notarius, cap. 5.

⁸⁵ Inito consilio, et accepto iuramento omnium suorum, dux Almus ipso vivente, filium suum Arpadium, ducem ac praeceptorem constituit. Et vocatus est Arpad Dux Hungariae, et ab *Hungu* omnes sui milites vocati sunt *Hunguari* secundum linguam alienigenarum. Notar<ius>, cap. 13.

⁸⁶ Dux Arpad accepto iuramento primatum et militum Hungariae filium suum Zultam ducem, cum magno honore elevari fecit. Notarius, cap. 52.

⁸⁷ Dux Zulta duxit filio Tocsun uxorem, de terra Cumanorum, et ipso vivente accepit iuramentum suorum nobilium, et filium suum, Tocsun, fecit ducem ac dominatorem super totum Regnum Hungariae. Notarius, cap. 57.

⁸⁸ Terram ultra silvanam, posteritas Tuhutum usque ad tempus S<anti> Regis Stephani habuerunt, et diutius habuissent, si minor Gyla cum duobus filiis suis Bivia et Bucna, Christiani esse voluissent, et semper contrarie Sancto Regi non fuissent, ut in sequentibus dicitur. Notar<ius>, cap. 24.

Tuhutum vero, a die illo terram illam obtinuit. Tuhutum vero genuit Hoream, Horca genuit Geulam et Zubor. Geula genuit duas filias, quarum una vocabatur Caroldu, et altera Saroltu, et Sarolt fuit mater S<anti> Regis Stephani. Zumbor vero genuit minorem Geulam patrem Bue et Bucne, tempore cuius S<anctus> Rex Stephanus subiugavit sibi terram ultra silvanam, et ipsum Geulam vinctum in Hungariam duxit, et per omnes dies vitae suae carceratum tenuit, eo quod in fide esset vanus, et noluit esse Christianus, et multa contraria faciebat S<ancto> Regi Stephano, quamvis fuisset ex cognatione matris suae. Notarius, cap. 27.

⁸⁹ Egressi venerunt usque Zeguholmu et ibi volebant transire Crisium, ut contra Menomorout pugnarent, sed venientes milites Menomorout, eis transitum prohibuerunt. Notarius, cap. 28.

⁹⁰ Et Zuardu in eadem terra duxit sibi uxorem, et populus ille, qui nunc dicitur Sobamogera, mortuo Duce Zuard, in Graecia remansit, et dictus est Soba secundum Graecos, idest stultus populus, quia mortuo domino suo, viam non dilexit redire ad patriam suam. Notarius, cap. 45.

⁹¹ Tunc Dux, Usubunec patri Zoloucu, pro suo fidelissimo servitio, dedit castrum Bezprem, cum omnibus appendicis suis, et Veluquio dedit comitatum de Zarand, et sic caeteris nobiles, honores et loca condonavit. Notarius, cap. 52.

⁹² Nam volebat Tuhutum per se nomen sibi et terram acquirere, ut dicunt nostri ioculatores: omnes sibi loca acquirebant et nomen bonum accipiebant. Notarius, cap. 25.

⁹³ Anno itaque Domini millesimo secundo, beatus rex Stephanus cepit Gyulam ducem, cum uxore et duobus filiis eius, et in Hungariam transmisit. Hoc autem ideo fecit, quia saepissime admonitus, a beato rege Stephano, nec ad fidem Christi conversus, nec ab inferenda Hungariae iniuria, conquievit; universum vero regnum eius, latissimum et opulentissimum, monarchiae Hungariae adiunxit. Dicitur autem regnum illud Hungarice *Erdeel*, quod irrigatur plurimis fluviis, in quorum arenis, aurum colligitur, et aurum terrae illius optimum est. Thurocz, *Chronicum Hungarorum*, Part. 2, cap. 29.

⁹⁴ Istitis etiam Transylvania cessit, qui provinciam per praefectos vayvodas administrare solebant. Vayvodas non pauci nobiles comitabantur, ac omnes demum regionis amaenitate detenti, sedem figere in Dacia non dubitaverunt. Toppeltinus, *Origines et Occasus Transsylvanorum*, cap. 5.

⁹⁵ Quia a Cumanis et Picenacis multas iniurias paterentur. Notarius, cap. 25.

⁹⁶ Tertiam sedem, iuxta Constantinum Porphyrogenetam *Atelcusu* dictam, in hodierna Ucraina et Moldavia occupaverunt Hungari. Engel, in *Supplementis ad Vindicias Anonymi Cornidessianae*, §. 8.

⁹⁷ Tertiam migrationem Hungarorum ex *Atelcusu* in Pannoniam Constantini Porphyrogenetae vere et genuine impressioni Patzinacitarum, Anonymus accessorio tantum; forte in traditionibus ipsis ad laudem gentis appposito motivo, precibus quippe Russorum tribuit. Engel, *ibidem*.

⁹⁸ Post aliquot vero annos Turcas invadentes Patzinacitae eos cum principe Arpade persecuti sunt. Turcae itaque profligati fugientes et terram ad sedes collocandas quaerentes etc. Constantinus Porphyrogenus, *De Administr. Imperii*, parte 2, cap. 38.

⁹⁹ Cum autem Patzinacitae Caesariano pro lege et consuetudine ipsorum sese iuramento obstrinxerint, tum ille ipse imperatoria munera elargitur, et amicos ex illis quotquot voluerit accipit, atque ita revertitur. Sic vero cum illis ineunda foedera, ut ex pacto teneantur operam praebere ubicunque usus postulaverit, sive adversus Russos, sive contra Bulgaros vel Turcas. Siquidem hos omnes bello adoriri possunt, ac saepe contra illos profecti, iam ipsis sunt perquam formidabiles, quod vel hoc uno exemplo palam erit. Cum aliquando Gabriel Clericus iussu imperatoris ad Turcas legatus esset, sicque ipsos compellaret: „Vobis imperator denuntiat, ut admoto exercitu Patzinacitas sedibus pellatis, eorumque regionem obtineatis; nam istic olim habitastis, ut imperio meo finitimi sitis, et mittere cum velim quam celeriter vos inveniam; omnes Turcarum principes uno ore clamarunt: „Nos Patzinacitis bellum non inferimus, neque enim illis oppugnandis pares sumus; siquidem illorum regio perampla, infinita populi multitudo, et admodum pugnaces sunt. Ne igitur nobis in posterum tam ingrata verba facias”. Constant. Porphyrog., *De Administ. Imperii*, parte 2, cap. <7>.

[Traducerea notelor: Vasilica Eugenia Cristea]

¹ A construit granițe împotriva dacilor, care se împrăștiaseră în Pont și în Tracia, apoi a pornit la război împotriva parților, trecând prin Armenia Inferior, dar nu i-a atacat mai înainte de a-i cerceta. În timp ce făcea și punea la cale acestea, moartea i-a luat-o înainte. Suetonius, <*De vita duodecim Caesarum*>, *Iulius Caesar*, <44>.

² A pregătit o expediție împotriva geților și parților; <...> la asediul Setoviei, o mare mulțime de barbari sosise în ajutorul acesteia; împăratul le-a ieșit înainte și i-a împiedicat să intre în oraș. În acea bătălie, fiind rănit la genunchi de o piatră, a zăcut bolnav multe zile. Înzdrăvenindu-se, s-a reîntors la Roma, pentru a ocupa funcția de consul împreună cu colegul Barbatio <= Volcatius> Tullus. L-a lăsat pe Statilius Taurus să termine războiul. Appianus Alexandrinus, <în *Historia Romana*>, *De Bellis Illyricis*, <X, III, 13 și V, 27>.

³ Acești daci mai demult trimiseseră soli la Caesar, iar când nu au obținut nimic din ceea ce ceruseră, au trecut de partea lui Antonius; dar răvășiți de o răscoală internă, nu-i fuseseră de mare folos; mai apoi, câțiva dintre ei au fost luați prizonieri și au fost obligați să lupte cu suebii. Dio Cassius, *Historia Romana*, cartea 51, cap. 22.

⁴ Aproape pe aceeași vreme în care se întâmplau acestea, M. Crassus, trimis în Macedonia și Grecia, a purtat război împotriva dacilor și bastarnilor. *Ibidem*, cap. 23.

Dar a plecat la Genucla, care era cetatea cea mai bine întărită dintre toate cele de sub stăpânirea lui Zyraxes; auzise că acolo se păstrează

steagurile militare, pe care bastarnii le luaseră ca pradă de război, lângă orașul istrienilor, de la C. Antonius; <...> în scurt timp, nu fără un mare efort, chiar dacă Zyraxes nu era prezent, a cucerit-o. *Ibidem*, cap. 26.

⁵ Iar dacii au măcelărit marile armate romane, i-au ucis pe Appius Sabinus, proconsul, și pe Cornelius Fuscus, prefectul pretoriului. Eutropius, <*Breviarium ab Urbe condita*>, cartea 7, *Domitianus*, <15>.

⁶ Iulianus s-a întâlnit cu dușmanii la Tapae și a omorât un mare număr dintre ei. Vezinas însă, al doilea printre ai săi după Decebal, de vreme ce nu putea scăpa viu, s-a culcat la pământ și s-a prefăcut mort; apoi, în timpul nopții, a fugit pe ascuns. Decebal, temându-se că romanii biruitori vor da năvală asupra capitalei sale, a dat poruncă să se taie copacii din apropierea acesteia și să se îmbrace trunchiurile cu arme, pentru ca dușmanii să creadă că sunt soldați și să se retragă, ceea ce s-a și întâmplat. Dio Cassius, cartea 67, cap. 11 <= 10>.

⁷ Între timp, voind să-i pedepsească pe cvazi și pe marcomani, fiindcă nu-i trimisese niciun ajutor împotriva dacilor, a venit în Pannonia pentru a porni război. Învingându-l de marcomani și pus pe fugă, a trimis în grabă soli la Decebal, regele dacilor, și l-a rugat să încheie pacea pe care nu i-o acordase mai înainte. Iar pentru a obține pacea a cheltuit chiar din averea sa, ca să-i poată da lui Decebal, pe loc, o mare sumă de bani și meșteri pricepuți în diferite meserii, folositori și în vreme de pace și de război, și i-a promis că îi va da mai multe din vistieria imperială. Căci s-a folosit totdeauna de aceasta ca de o pradă luată de la dușman, după cum și-a subordonat și imperiul. Dio Cassius, cartea 67, cap. 7.

⁸ În acel război a săvârșit multe fapte demne de un comandant viteaz și de un bărbat curajos, iar soldații lui au înfruntat multe primejdii și au luptat vitejește. Dio Cassius, cartea 68, cap. 14.

⁹ Neamul hunilor, care trăia izolat de multă vreme în munți inaccesibili, fiind cuprins de o furie neașteptată, a năvălit asupra goților și i-a izgonit din așezările lor străvechi, împrăștiindu-i. Goții, trecând în fugă Dunărea, au fost primiți de Valens, care nu le-a cerut nici pact de alianță, nici să predea romanilor armele, pentru ca barbarii să aibă mai multă încredere în el. Paulus Orosius, <*Adversum paganos*>, cartea 7, cap. 33.

¹⁰ În războiul izbucnit între turci (unguri) și pecenegi, armata turcilor a fost învinsă și s-a împărțit în două: o parte a pornit spre Răsărit și s-a așezat în ținutul Persiei, iar cealaltă parte a pornit spre Apus și s-a statornicit, împreună cu voivodul și conducătorul ei Lebedia, în locurile numite Atelcusu, unde locuiește acum neamul pecenegilor. Turcii nu au avut alt principe înainte de Arpad și, până în zilele noastre, conducătorul Turciei este ales dintre urmașii acestuia. Dar după câțiva ani, pecenegii i-au

atacat și i-au alungat pe turci împreună cu principele lor Arpad. Și astfel turcii, pe fugă și în căutarea unui ținut unde să se instaleze, au pătruns în Moravia Mare, i-au izgonit pe locuitori și s-au așezat acolo; și o stăpânesc până în ziua de azi; din acea vreme turcii n-au mai purtat război cu pecenegii. <...> Ținutul pecenegilor, pe care atunci îl stăpâneau turcii, și-a primit numele după numele râurilor care sunt acolo. Râurile acestea sunt: primul se numește Baruh, al doilea, Cubu, al treilea, Trullus, al patrulea, Brutus, în fine, al cincilea, Seretus. Constantin Porfirogenitul, *De Administratione Imperii*, cap. 38.

¹¹ A încercat să facă același lucru și în Dacia, dar l-au oprit de la aceasta prietenii săi, ca nu cumva să fie lăsați pe mâna barbarilor o mulțime de cetățeni romani; deoarece Traian, după cucerirea Daciei, adusese o mulțime foarte mare de oameni din toate colțurile lumii romane pentru a popula orașele și a cultiva ogoarele, căci Dacia fusese secătuită în urma lungului război al lui Decebal. Eutropius, cartea 8, *Hadrianus*, <6>.

¹² Doar eu, <...> după ce am luat conducerea imperiului aproape amorțit și destrămat din cauza tiraniei, care dăinuia de mult în țară, și din cauza violenței geților, am îndrăznit să pornesc împotriva neamurilor care locuiesc la Istru și am nimicit cu totul neamul geților <...> Am făcut această expediție atât de importantă în aproape cinci ani. Iulianus, *Caesares*, <22>.

¹³ Fiindcă Dacia fusese secătuită de bărbați în urma războiului îndelungat al lui Decebal, Traian, ca să populeze această provincie care avea un milion de pași de jur împrejur, trimisese nenumărate mulțimi de oameni din întreaga lume romană ca să locuiască în orașe și sate. Eutropius, cartea 8, *Hadrianus*.

¹⁴ Din cauza îndelungatului război al lui Decebal, Dacia fusese secătuită. Eutropius, cartea 8.

¹⁵ Astfel, Dacia a ajuns sub legea și stăpânirea romană. Curând Traian a transformat-o în provincie, a clădit orașe și a dus coloni. Dio Cassius, <38, 14>.

¹⁶ Geții au aceeași limbă cu dacii. Strabo, *Geographia*, cartea 7, <3, 13>.

¹⁷ Acest neam are aceeași limbă cu neamul tracilor. *Ibidem*, <7, 3, 10>.

¹⁸ După ce Simeon a făcut, pentru a doua oară, pace cu împăratul romanilor și a găsit momentul potrivit, a trimis soli la pecenegi și a încheiat o înțelegere cu ei pentru a-i ataca și nimici pe turci. În timp ce turcii erau plecați într-o expediție războinică, pecenegii i-au atacat împreună cu Simeon și, alungându-i pe cei care fuseseră lăsați să păzească ținutul, le-au măcelărit familiile. Și astfel, când turcii s-au întors și și-au găsit țara pustie și jefuită, s-au instalat în țara pe care o locuiesc până în ziua de astăzi, și anume în ținutul despre care am spus

mai sus că primise numele de la râuri. Iar locul pe care îl ocupau la început turcii și care se numește Etel și Cusu, de la fluviul care îl străbate, astăzi îl locuiesc pecenegii care, după ce i-au alungat pe turci, s-au așezat acolo, unde locuiesc acum. Aici sunt încă străvechi urme, precum Podul împăratului Traian, de la hotarul cu Turcia, și Belgradul, situat cale de trei zile de acest pod; aici se află un turn al Sfântului și Marelui împărat Constantin, iar pe malul fluviului Dunărea este situat Sirmium, la două zile de Belgrad. <...> Acestea sunt locurile vrednice de amintit și numele lor de lângă fluviul Istru. Cele mai dinlăuntru, care sunt locuite toate de turci, au primit nume după râurile care curg pe acolo. Primul râu se numește Timiș, al doilea, Tutis, al treilea, Mureș, al patrulea, Criș, iar al cincilea este Tisa. Cu turcii se învecinează în partea de răsărit bulgarii, unde îi desparte fluviul Istru, fluviu numit și Dunăre; la apus sunt francii, iar la miazăzi, croații. Constantin Porfirogenitul, *De administratione Imperii*, cap. 40 <25–34, 35–44>.

¹⁹ Apoi, au mai intrat în Ungaria, pe vremea lui Gheiza și a Sfântului Ștefan, precum și în timpul celorlalți regi: boemi, poloni, greci, spanioli, ismailiți sau saraceni, besi, armeni, saxoni, turingi, misenensi și revensi, cumani și latini; aceștia, zăbovind vreme îndelungată în regat, chiar dacă nu-și cunoșteau obârșia, s-au amestecat cu ungurii prin căsătorii și au dobândit deopotrivă rang nobiliar și drept de rămânere în țară. Thurocz, *Chronica Hungarorum*, partea 2, cap. 22.

²⁰ Când a văzut Illyria devastată, iar Moesia pierdută și nu mai avea nicio speranță să păstreze Dacia de dincolo de Dunăre, pe care o întemeiasse Traian, a părăsit-o și a retras armata și pe provinciali; iar populația adusă de acolo a așezat-o în Moesia, pe care a numit-o Dacia sa și care acum desparte cele două Moesii. <*Historia Augusta*>, Flavius Vopiscus, *Aurelianus*, cap. 39, <7>.

²¹ După ce romanii au fost duși de aici de către Aurelian, s-au făcut două Dacii, în ținutul Moesiei și cel al Dardaniei. Sextus Rufus, *Breviarium rerum gestarum populi Romani*, <8>.

²² Fiindcă, după devastarea în întregime a provinciilor Illyricum și Moesia, și-a pierdut orice speranță de a păstra provincia Dacia, pe care o întemeiasse Traian, a părăsit-o, iar pe romanii aduși din orașele și de pe ogoarele Daciei i-a așezat în mijlocul Moesiei și a numit acel ținut Dacia sa, care acum desparte cele două Moesii și se află în dreapta Dunării, cum curge spre mare, pe când mai înainte fusese pe stânga Dunării. Eutropius, cartea 9, *Aurelianus*, <15, 1>.

²³ *Nu știu cu ce dulceață pe toți îi atrage pământul natal / Și nu le îngăduie să-l dea uitării.* Ovidius, *Pont.*, I, 3, <35–36>.

²⁴ Pe drum a purtat multe și mari războaie, căci i-a învins pe barbarii care i-au ieșit în cale în Tracia și în Illyricum; dincolo de Dunăre l-a ucis

chiar și pe conducătorul goților, Cannabas sau Cannabaudes, împreună cu cinci mii de soldați. Și de aici, îndreptându-se spre Bizanț, a ajuns în Bitinia, pe care a cucerit-o fără nicio luptă. Vopiscus, *Aurelianus*, cap. 22, <2>.

²⁵ Sălbaticul obicei al hunilor de a prăda nu se mai potolea; fiindcă erau obișnuiți să jefuiască provinciile învecinate, amenințau cu război și cu neîntrerupte năvăliri provinciile Moesia, Macedonia, Tesalia și ambele Tracii. De aceea nu numai cetățile din aceste regiuni, ci și cele din Panonia, amenințate de acești huni cu dese năvăliri, când n-au mai putut îndura hărțuiala continuă și au fost cuprinși de ură față de jugul și de stăpânirea unui rege barbar, și-au părăsit pământul natal cu îngăduința regelui Attila, și-au abandonat turmele și au pornit spre Apulia, pe marea Adriatică, rămânând de bunăvoie în Panonia doar valahii, care erau păstori. Thurocz, *Chronicae Hungarorum*, Partea întâi, cap. 17.

²⁶ Povestea că Aurelianus a consultat odată pretesele druide din Galia, dornic să știe dacă imperiul se va transmite urmașilor săi. Iar ele, spunea, i-au răspuns că nu va fi niciun alt nume mai vestit în țară, decât al urmașilor lui Claudius. Acum este împărat Constantius, bărbat din neamul acestuia, ai cărui urmași, cred eu, vor dobândi gloria prevestită de druide. Flavius Vopiscus, *Aurelianus*, cap. 44, <5>.

²⁷ La sărbătoarea Hilaria^[70] – când, după cum se știe, tot ce spunem și facem trebuie să fie cu voie bună –, după săvârșirea ritualurilor, Iunius Tiberinus, prefectul Romei, bărbat ilustru căruia trebuie să i te adresezi cu cuvenitul respect, m-a invitat în trăsura oficială. Aici, nemaifiind împovărat de grija proceselor și a treburilor publice, s-a întreținut cu mine pe larg, de la Palatin până la Grădinile lui Varius, mai ales în legătură cu viețile împăraților. Când am ajuns în dreptul templului Soarelui, ridicat de însuși Aurelianus, care se considera un descendent al zeului, m-a întrebat cine a scris viața împăratului. Când i-am răspuns că eu n-am citit nicio biografie în latină, dar că există câteva în greacă, cinstitul bărbat a gemut și a rostit cu multă durere aceste cuvinte: „Și astfel, noi și urmașii noștri îi putem cunoaște bine pe Thersites^[71] și Sinon^[72] și alți monștri din trecut, dar posteritatea nu îl va cunoaște pe divinul Aurelianus, împăratul cel mai vestit, generalul cel mai aspru, care a readus întreaga lume sub puterea romană? Să ne ferească zeii de o asemenea rătăcire a minții! Și totuși, dacă nu mă înșel, dispunem de jurnalul scris al acestui bărbat, precum și de cronicile războaielor sale, alcătuite în stilul istoric, pe care aș vrea să le primești și să le scrii în ordine, adăugând cele care se referă la viața lui. Pe acestea toate le vei afla sănguincios din cărțile de in, în care el însuși a poruncit să fie notate faptele sale de fiecare zi. Voi avea grijă să ți se aducă din Biblioteca Ulpia cărțile de in. Vreau ca tu, pe cât te pricepi, să le scrii așa cum

sunt”. M-am supus poruncilor: am primit cărțile grecești și mi-am luat toate cărțile necesare; am scris o carte cu acele lucruri care erau vrednice de amintire. Vopiscus, *Aurelianus*, cap. 1, <1–10>.

²⁸ Și, pe când vorbeam noi în trăsură despre Trebellius Pollio^[74], care a scris biografiile împăraților, fie vestiți, fie obscuri, de la cei doi Filipi^[75] până la divinul Claudius și la fratele său Quintillus, Tiberianus a afirmat că Pollio a descris multe evenimente neglijent și sumar, dar eu i-am replicat că nu există vreun scriitor, cel puțin în domeniul istoriei, care să nu fi făcut afirmații false, ba chiar i-am indicat informații din Titus Livius, Sallustius, Cornelius Tacitus și, în fine, Trogus, care pot fi contestate cu mărturii clare. Atunci, fiind convins de părerea mea, îmi întinde prietenește mâna și îmi spune: „Scrie cum îți place; scrie ce vrei fără griji, căci îi vei avea tovarăși de minciună pe cei pe care îi admirăm ca dascăli ai scrierilor istorice”. Vopiscus, *ibidem*, cap. 2, <1–2>.

²⁹ Aurelianus a avut o singură fiică ai cărei urmași sunt și astăzi la Roma. Căci Aurelianus⁹⁹, proconsulul Ciliciei, strălucit senator, respectat pentru dreptatea și onestitatea sa, care acum locuiește în Sicilia, este nepotul ei. Vopiscus, *Aurelianus*, cap. 42, <1>.

³⁰ Din acestea se poate cunoaște că Vopiscus, care spunea minciuni nerușinate cu neobrăzare, dacă ar fi scris viața lui Apollonius, pe care promitea că o va scrie mereu, ar fi folosit aceste cuvinte etc. Ioannes Vossius Gerardus, cartea 2, *De Historicis Latinis*, <VII>.

³¹ Când a văzut Illyria devastată, iar Moesia pierdută și nu mai avea nicio speranță să păstreze Dacia de dincolo de Dunăre, pe care o întemeiasse Traian, a părăsit-o și a retras armata și pe provinciali; iar populația adusă de acolo a așezat-o în Moesia pe care a numit-o Dacia sa și care acum desparte cele două Moesii. Vopiscus, *Aurelianus*, apud Laurentius Toppeltinus, *Origines et occasus Transsylvanorum*, cap. 6.

³² Și astfel, după ce a pus în ordine fortificațiile, precum și treburile publice ale statului și ale cetății, a pornit împotriva palmirenilor, mai bine zis împotriva Zenobiei, care conducea imperiul răsăritean în numele fiilor ei. Pe drum a purtat multe și mari războaie, căci i-a învins pe barbarii care i-au ieșit în cale în Tracia și în Illyricum; dincolo de Dunăre l-a ucis chiar și pe conducătorul goților, Cannabas sau Cannabaudes, împreună cu cinci mii de soldați. Și de aici, îndreptându-se spre Bizanț, a ajuns în Bitinia, pe care a cucerit-o fără nicio luptă. Flavius Vopiscus, *Aurelianus*, cap. 22, <2>.

³³ Atunci Alboin le-a cedat prietenilor său huni propriile pământuri, adică Pannonia, ca să se așeze acolo, cu gândul că, dacă vreodată longobarzii ar fi fost nevoiți să se întoarcă, să-și poată redobândi ogoarele. Și astfel longobarzii, părăsind Pannonia, au pornit, cu soțiile și copiii și toate averile, să ia în stăpânire Italia. Ei au locuit în Pannonia

patruzeci și doi de ani; de aici au plecat în luna aprilie, în primul indiction, a doua zi după Sfintele Paști – care, în acel an au fost sărbătorite, conform calculelor, la Kalendele lui aprilie – în anul cinci sute șazeci și opt de ani de la Întruparea Domnului. Paulus Diaconus, <*Historiae Langobardorum*>, cartea 2, cap. 7.

³⁴ Dar Pepin, după ce hunii au fost izgoniți peste Tisa, iar cetatea lor de scaun Ring, pe care, precum am spus, longobarzii o numesc Camp, a fost distrusă cu totul și aproape toate averile hunilor au fost jefuite etc. Eginhardus, *Vita Caroli Magni*, la anul 795.

³⁵ După ce ambele Panonii și Dacia, situată pe celălalt mal al Dunării, și Histria și Liburnia și Dalmația etc. Eginhardus, *Vita Caroli Magni*, <15>.

³⁶ De altfel, a permis să vină la el solii abotriților, care în limba populară se numesc predeneceți și care, vecini cu bulgarii, locuiesc în Dacia, situată lângă Dunăre. Fiindcă se plâneau că sunt hărțuiți pe nedrept de bulgari și cereau să li se dea ajutor împotriva aceloră, le-a poruncit să se ducă acasă și să se întoarcă la data stabilită pentru primirea solilor bulgari. Eginhardus, *Annales de Gestis Ludovici Pii Imp.*, la anul 824.

³⁷ El însuși, după vânătoarea de toamnă, a trecut Rinul, pentru a petrece iarna la Frankfurt; acolo a convocat o adunare generală, după străvechiul obicei, și s-a ocupat de toate cele ce țineau de provinciile răsăritene ale regatului împreună cu nobilii țării, pe care îi chemase în acest scop. În această adunare a primit solii trimiși cu daruri de toți slavii răsăriteni, și anume abotriții, sorabii, vilsii, boemii, moravii, predeneceții, precum și de avarii care locuiau în Pannonia. *Ibidem*, la anul 822.

³⁸ Godofred, regele normanzilor, i-a atacat pe slavii care se numesc abotriți și a pustiit o mare parte din țara lor și a distrus câteva cetăți. *Chronicon vetus Moissiacensis Coenobii*, la anul 808, în <André Duchesne, *Historiae*> *Francorum scriptores*, tom. 3.

³⁹ Deoarece hunii, încă de pe vremea lui Attila, au stabilit legături cu bulgarii și s-au aliat cauzând mari prejudicii imperiului grecesc, s-a ajuns ca hunii să fie luați drept bulgari și invers de către istoricii greci mai târziu, precum Nikephoros, Constantinos și Theophanes. Și aceasta este pricina pentru care s-a produs cea mai mare confuzie în istoria popoarelor în ceea ce privește descrierea slavilor. La acest rău s-a adăugat altul, și anume că, deoarece Theophanes și Nikephoros afirmau că bulgarii (greșit, în loc de huni) provin de la lacul Maeotis, mulți istorici slavi, socotind că este momentul potrivit, după cum era moda atunci, nu au ezitat să susțină că bulgarii au venit de la Volga până la Istru, în primul rând fiindcă văzuseră la geografii mai noi o Bulgarie

mare, care se întindea până la malul răsăritean al fluviului Volga; bulgarii noștri, însă, au fost totdeauna tot atât de departe de această regiune, pe cât este Volga de Istru. Astfel, semnificația cuvintelor, dacă nu este cercetată suficient, îi induce în eroare chiar și pe cei mai învățați bărbați. Unde se întâlnește, mă întreb, cuvântul Volga, în perioada despre care vorbim? Grecii spuneau Ατηλ, Ατελ, Ατολις, iar tătarii *Atil*. Plăsmuiește de aici bulgari, dacă poți! Mă mir că acest lucru n-a fost remarcat de învățații bărbați. Katancsich, *De Istro*, cap. 7, § 19.

Dar, zici, ce vom face cu Theophanes, care situează Bulgaria la Maeotis? Zic că Theophanes, istoric din secolul al IX-lea, vorbește ca unul de pe vremea sa, când hunii deja se amestecaseră cu bulgarii, aproape cu aceeași îndreptățire cu care slavii au fost confundați cu avarii, așa cum am pomenit mai sus. Istoricii mai vechi, ca Procopius, Agathias, Menandru, care au scris despre huni, nu spun nimic despre bulgari; dacă aceștia ar fi locuit pe vremea lor la Maeotis, fără îndoială că ar fi menționat faptul. Primii doi istorici afirmă că uturgurii și cuturgurii au venit de la Maeotis la Istru, dar niciunul dintre ei nu-i numește bulgari; Agathias îi numește de-a dreptul huni. Mie mi se pare mai întemeiată mărturia unui contemporan decât cea a autorilor mai târzii. Și cum se explică faptul că acum nu se află nicio Bulgarie, nici la Maeotis, nici la Volga? *Ibid.*, § 20. Iar în notele de la § 21, la litera c, spune: „Pentru povestea fiilor lui Cubratus, vezi Pray, <*Annal.*> *Avar. ad ann. 667 etc.*”.

⁴⁰ De bună seamă, acum ei înșiși ocupă acea țară, care pe atunci era sub stăpânirea creștinilor. Theophanes, *Chronographia*, la anul 11 al domniei lui Constantin Pogonatul.

⁴¹ Conform pactului, se hotărăște ca Istrul să constituie granița dintre romani și avari; și li se acordă dreptul de a trece Istrul împotriva slavilor. Simocatta, cartea 7, cap. 15.

⁴² Bulgaria și fluviul Istru și muntele cel vestit, numit Haemus, care se întinde până la mare, au fost părți ale Traciei, acum însă sunt stăpânite de străini. De altfel, provincia Tracia fusese pusă sub autoritatea împăratului de la Constantinopol și atribuită serviciului împăratului, dar în ea nu a fost niciodată vreun conducător militar. Dar de când neamul lipsit de Dumnezeu al bulgarilor a trecut la fluviul Istru, împăratul a fost constrâns, din cauza năvălirilor și atacurilor sciților și ale bulgarilor, să readucă Tracia în stare de provincie și să numească în ea un comandant militar. Trecerea barbarilor peste fluviul Istru a avut loc către sfârșitul domniei lui Constantin Pogonat, când numele lor a devenit cunoscut și s-a răspândit. Constantin Porfirogenetul, *De Thematibus*, cartea 2, <45–46>.

⁴³ Din relatarea lui Theophanes se înțelege cu ușurință că bulgarii, după ce au strâns prăzi din Tracia, au trecut iarăși Istrul și aici i-au așteptat pe romani în locuri întărite, fiindcă, atunci când cavaleria lui Constantin o luase la fugă din greșeală, trecând Dunărea, i-au urmărit până la Varna, oraș situat pe malul Pontului Euxin. Pray, *Annales Avarum*, cartea 2.

⁴⁴ Astăzi la noi nu mai sunt coloni italici în afară de valahi; aceștia, fiindcă erau în număr foarte mare, au dăinuit până astăzi, făcând tovarășie cu băștinașii. Katancsich, *De Istro*, cap. 8, § 4.

⁴⁵ Neamul hunilor <...> este peste măsură de sălbatic; <...> au o înfățișare monstruoasă care te înspăimântă și te face să crezi că sunt animale cu două picioare sau sperietori cioplite în chip grosolan, așezate la marginea podurilor. <...> Niciodată nu se adăpostesc în case. La ei nu poți găsi nici chiar o colibă țuguiață acoperită cu trestie. <...> Își acoperă capul cu căciuli îndoite într-o parte, iar pulpele păroase și le ocrotesc cu piei de capră. <...> La ei nimeni nu ară și nici nu pune vreodată mâna pe coarnele plugului <...> ignoră cu totul, ca dobitoacele lipsite de minte, ceea ce este rușinos și ceea ce nu este rușinos. Acest neam de oameni, violent și sălbatic, stăpânit de o lăcomie nemăsurată de a jefui bunurile altora, s-a îmbogățit cu prăzile luate de la vecini etc. Ammianus Marcellinus, cartea 31, cap. 2.

⁴⁶ Tuhutum, când a auzit aceasta de la sol, s-a pregătit împreună cu soldații săi și, după ce și-a trimis acolo aliații, a pornit dincolo de păduri, spre răsărit, împotriva lui Gelu, căpetenia blachilor. Iar Gelu, căpetenia de dincolo de păduri, când a auzit de sosirea lui, și-a strâns armata și a pornit fără întârziere împotriva lui, ca să-l împiedice să treacă de porțile Mezeșului; dar Tuhutum, străbătând pădurea într-o singură zi, a ajuns la râul Almas; atunci cele două armate s-au aflat față în față, fiind despărțite doar de râu. Iar căpetenia Gelu voia să-i oprească acolo cu arcașii săi. Notarul, cap. 26.

⁴⁷ A doua zi, înainte de ivirea zorilor, Tuhutum și-a împărțit armata în două și a trimis o parte puțin mai sus, pentru ca să treacă râul fără știrea soldaților lui Gelu și să pornească lupta; ceea ce s-a și făcut. Și, fiindcă au găsit un vad ușor de trecut, cele două armate au ajuns în același timp pe câmpul de bătălie; și s-au luptat cu strășnicie, dar ostașii lui Gelu au fost învinși și mulți dintre ei au fost omorâți, dar cei mai mulți au fost luați prizonieri. Când Gelu, căpetenia lor, a văzut aceasta, a luat-o la fugă ca să-și salveze viața, împreună cu câțiva soldați. Pe când fugea îndreptându-se în grabă spre cetatea sa, așezată lângă râul Zomus, Gelu a fost urmărit și ucis de soldații lui Tuhutum lângă râul Copus. Notarul, cap. 27.

⁴⁸ Când locuitorii țării au văzut moartea domnului lor, au întins mâna de bunăvoie și l-au ales domn pe Tuhutum, tatăl lui Horca; și în acel loc, care se numește Esculeu, și-au întărit credința prin jurământ, și din acea zi acel loc s-a numit Esculeu, fiindcă acolo au jurat. Iar Tuhutum, din acea zi a stăpânit acea țară în pace și în bunăstare. *Idem*, cap. 27.

⁴⁹ Și s-au luptat cu strășnicie. Notarul, cap. 27.

⁵⁰ Cât de indignat este din pricina lui Leelus și Bulsus, căpeteniile ungarilor, prinși în luptă de către teutoni și spânzurați de un copac! Cât de odioși îi sunt lui bavarii și alemanii, prin ale căror viclenii criminale au fost prinși Leelus și Bulsus, cât îi compătimizește pe ceilalți unguri învinși prin viclenie; vezi capitolul 55. Daniel Kornides, *Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii*, sect. 2, cap. 4, § 3.

⁵¹ Poruncește ca Leon Batatzes, cu o mare armată și cu mulțime nesfârșită de valahi, despre care se spune că au fost coloni din Italia, să-i atace pe unguri dinspre locurile învecinate cu Pontul Euxin, de unde nimeni nu i-a atacat până acum. Astfel, Alexius și restul armatei romanilor au ajuns la Dunăre și i-au speriat pe unguri că vor merge mai departe; în timp ce Batatzes, atacând dinspre locurile pe care le-am pomenit, a devastat și a nimicuit fără milă tot ce îi ieșea în cale, a măcelărit un mare număr de oameni și a luat nu puțini robi. Pe lângă acestea, s-a întors la împărat, aducând turme întregi de oi, de cai și de alte animale. Joannes Cinnamus, cartea 6.

⁵² La începutul primăverii, Tzelgu, cea mai mare căpetenie a sciților, trecând prin strămtorile munților, care se află mai sus de Dunăre, cu o armată de aproape optzeci de mii de oameni, alcătuită din diferite neamuri, parte sarmați și sciți, parte chiar daci, căci o oaste deloc neînsemnată de acest neam, sub conducerea lui Solomon, <...> îl urma pe Tzelgu. Anna Comnena, *Alexiados*, cartea 7, ap. Pray, *Annalium Regum Hungariae*, cartea 2, la anul 1085.

⁵³ Urmașii lui Tuhutum au stăpânit țara de dincolo de pădure până în vremea sfântului rege Ștefan și ar fi stăpânit-o încă multă vreme, dacă Gyla cel Mic și cei doi fii ai săi, Bivia și Bucna, ar fi voit să fie creștini și nu s-ar fi purtat mereu cu dușmănie față de sfântul rege, așa cum se va spune în cele care urmează. Anonymus Notarius Belae Regis, cap. 24.

⁵⁴ Nu vă turburați de mulțimea rutenilor și a cumaniilor, căci seamănă cu câinii noștri. Oare câinii, pe dată ce aud vorbele stăpânilor, nu sunt cuprinși de teamă? Notarul, cap. 8.

⁵⁵ Să luptăm cu vitejie împotriva grecilor și bulgarilor care seamănă cu femeile noastre, și să ne temem de mulțimea grecilor ca de mulțimea femeilor. Notarul, cap. 39.

⁵⁶ Foarte mulți greci și bulgari au fost omorâți. Iar Salanus, căpetenia pomenită mai înainte, când i-a văzut pe ai săi învinși în luptă, a luat-o la fugă și, ca să-și scape viața, s-a îndreptat spre Alba Bulgariei. Iar grecii și bulgarii, pătrunși de teama ungarilor, au uitat drumul pe care veniseră; au luat-o la fugă și, ca să-și scape viața, au vrut să treacă Tisa înot, socotind-o drept un fluviu mic, dar fuseseră cuprinși de o teamă și o groază atât de mare, încât de teama ungarilor aproape toți s-au înecat în fluviul Tisa și puțini au rămas în viață, care să vestească împăratului nenorocirea. Notarul, cap. 39.

⁵⁷ Dușmanii cădeau înaintea lor ca mănunchiurile în urma secerătorilor; în același război, au murit două căpetenii ale cumenilor și trei cneji ai bulgarilor; Glad însuși, conducătorul lor, a scăpat cu fuga, dar întreaga lui armată a fost mistuită prin tăișul sabiei ca ceara de foc. Notarul, cap. 44.

⁵⁸ Foarte mulți greci și bulgari au fost omorâți. Văzând, așadar, regele Bulgariei că ai săi sunt învinși în luptă, a luat-o la fugă și, ca să-și scape viața, s-a îndreptat spre cetatea Alba. Notarul, cap. 41.

⁵⁹ Și foarte mulți dintre ruteni și cumani au fost uciși. Iar pomenitele căpetenii ale rutenilor și cumenilor, văzându-i pe ai lor măcelăriți în război, au luat-o la fugă și, pentru a-și salva viața, au intrat în cetatea Kyeu. Ducele Almus și soldații săi i-au urmărit pe ruteni și pe cumani până la cetatea Kyeu, iar soldații ducelui Almus zdrobeau capetele tunse ale cumenilor ca pe niște dovleci necopți. Notarul, cap. 8.

⁶⁰ În același an, adică în anul Domnului 1330, regele, după ce a strâns o armată numeroasă, a trecut în luna lui septembrie, prin Zenrim, în țara lui Bazarad, voievodul vlahilor, cu ajutorul lui Toma, voievodul transilvan, și al lui Dionisie, fiul lui Nicolae, fiul lui Ancha, fiindcă această țară este inaccesibilă pentru cei care nu o cunosc; regele voia să-l izgonească din acest ținut pe Bazarad sau să-l dea în stăpânire unuia dintre cei care l-au îndemnat la expediție <...> Și, după ce regele a cucerit Zenrinul și cetatea lui, l-a dat lui Dionisie, împreună cu funcția de ban. După acestea, Bazarad i-a transmis regelui prin soli aleși: „Fiindcă tu, mărite rege, te-ai străduit cu strângerea armatei, îți voi răsplăti strădania cu șapte mii de mărci de argint. Zenrinul, cu toate câte se țin de el, pe care acum l-ai ocupat cu forța, ți-l las să-l stăpânești în pace; atât te rog doar, întoarce-te în pace și ferește-te de primejduirea vieții voastre, căci, dacă vei înainta înăuntrul țării, cu mare greutate te vei putea feri de primejdii”. Auzind aceasta, regele a strigat cu trufie, zicând solilor acestea: „Astfel spuneți-i lui Bazarad: el este păstorul oilor mele, am să-l scot de barbă din ascunzișurile sale”. Atunci, un baron credincios, pe numele Donch, comite de Zolio și de Lipto, așa i-a grăit regelui: „Doamne, Bazarad vă vorbește cu mare supunere și cinstire; de

aceea, binevoiește să-i trimiți în schimb, prin scrisorile tale, favoarea și dragostea generozității regale”. Atunci regele a repetat cuvintele de deasupra, pline de dispreț și amenințări și, neluând în seamă sfatul cel bun, și-a continuat drumul ca să dea bătălia. Dar fiindcă nu puteau, într-o țară necunoscută, în munți și dealuri împădurite, să găsească provizii, regele, soldații și caii au început să fie permanent chinuți de foame. Din această cauză, a încheiat un armistițiu cu Bazarad care a jurat că i se va supune regelui, îi va permite regelui și tuturor alor săi să se întoarcă în siguranță și îi va arăta drumul bun. Regele a făcut cale întoarsă și, încrezător în asigurările perfidului schismatic, a ajuns împreună cu întreaga armată pe un drum cotit și strâmt, înconjurat din ambele părți de pereți ascuțiți de stâncă; drumul, acolo unde începea să devină mai larg, fusese înțesat mai dinainte de către vlahi cu împletituri solide în mai multe locuri. Pe când regele și toți ai săi nu se așteptau nicidecum la așa ceva, o mulțime de vlahi a năvălit de sus, de pe coastele munților, și a aruncat săgeți asupra armatei regelui, aflată pe o cărare înfundată, ce nu poate să fie numită nici cărare, ci mai curând un fel de corabie strâmtă, unde, din pricina înghesuiei, cădeau din toate părțile caii cei mai sprinteni împreună cu soldații; căci nu puteau, din cauza muntelui abrupt în ambele laturi ale drumului, să urce împotriva vlahilor, nici să meargă mai departe, nici nu aveau cum să fugă din pricina cărării înțesate cu nuiele, iar soldații regelui erau prinși ca niște pești în vârșe sau în mreajă. Cădeau tineri și bătrâni, principi și nobili fără nicio deosebire. Și a durat această nefericită întâmplare din ziua a șasea a săptămânii până în ziua a doua. Atunci aceștia, soldați aleși, se izbeau unii de alții, așa cum în leagăn sunt legănați și clătinați copiii mici sau cum trestii sunt mișcate de vânt.

Și a fost acolo un cumplit măcel, căci a căzut o mulțime de soldați și de căpetenii și nobili, iar numărul lor nu se poate socoti <...> În fine, s-a prăpădit o mulțime uriașă de cumani. <...> Iar valahii au luat mulți prizonieri, atât răniți, cât și din cei teferi; și au pus mâna pe foarte multe arme, și veșminte prețioase, și pungi cu bani de aur și argint, și vase de preț, și cingători. Și multe pungi cu groșii și florinii adunați și cai mulți, cu șei și frâie, toate au fost duse și date lui Bazarad voievodul. Regele și-a schimbat însemnele armelor sale, cu care s-a îmbrăcat Deseus, fiul lui Dionisie, iar valahii au crezut că acesta este regele și l-au ucis cu cruzime. Iar regele cu greu a scăpat împreună cu o mână de oameni, fiind apărat de câțiva credincioși. Thurocz, *Chronicae Hungarorum*, Partea 2, capite 97.

⁶¹ Dalmația, Croația, Rama, Serbia, Galiția, Lodomeria, Cumania, Bulgaria și toată Ungaria, și Salerno, ba chiar și Monte Sant’Angelo, precum și celelalte regate, adică polonez, boem, austriac și toate cele de

jur împrejur tremurau în fața puterii domnului Carol, prin grația lui Dumnezeu regele Ungariei. *Ibidem*, cap. 99.

⁶² Cădeau și împrejurul armatei din mulțimea câinească a valahilor ca muștele care au pierdut dulceața untdelemnului, fiindcă uciseseră fără milă poporul creștin și preoții lui Hristos. Numărul valahilor uciși acolo de către unguri numai judecătorul priceput din infern l-ar putea socoti. *Ibidem*, cap. 97.

⁶³ Închis între împletituri din nuiiele și grămezi de mărăcini și strâmtori înguste, atacat de mulțimea olahilor din păduri și munți, a fost ucis împreună cu Petru, vicevoievodul său, bărbat puternic, și cu Deseu, zis Wos, și cu Petrus Ruffus, castelanul de Kyhyllévár, și secuii Petru și Ladislau, bărbați foarte războinici, și cu mulți alți soldați și nobili de seamă. Și după ce ungurii au abandonat lupta și au luat-o la fugă, mulți dintre ei au rămas în locuri glodoase și mocirloase, încurcați în împletiturile de nuiiele, și au fost uciși de vlahi, și doar câțiva au reușit să fugă, înfruntând mari primejdii și pierzând tot ce aveau. Turocz, *Chronica Hungarorum*, partea 3, cap. 38.

⁶⁴ Banul Ștefan de Loșonț a fost trimis de către rege cu mulți oșteni înarmați. Acesta a început o bătălie sângeroasă și, fiindcă era inferior dușmanului, a pus capăt războiului cu prețul vieții sale, după multe pierderi din ambele părți. Căci, după căderea comandantului, au luat-o la fugă și au lăsat dușmanilor o mare pradă de bunuri și prizonieri. Turocz, *Chronica Hungarorum*, partea 4, cap. 17.

⁶⁵ În fine, Ștefan, principele Moldovei, l-a învins pe Soliman, pașa și guvernatorul Rumeliei, iar din treizeci de mii de turci, foarte puțini au scăpat, doar cei ce călăreau cai mai iuți. Felix Petancius, *Dissertat. de itineribus aggrediendi Turcam*.

⁶⁶ Acolo a luptat adesea cu turcii. Căci Dracula, cu puțini, dar aleși bărbați, l-a atacat la a doua strajă a nopții pe Mahomed, sultanul turcilor, care pusese stăpânire pe Valahia Mare și se grăbea să ocupe Valahia Mică, și l-a silit să o ia la fugă spre Dunăre și să se întoarcă înapoi, după ce a suferit mari pierderi și o mare rușine. Felix Petantius, *Dissertatio de itineribus aggrediendi Turcam*.

⁶⁷ După ce s-au strâns toate armatele regelui, a pornit război împotriva Daciei la începutul primăverii. Se spune că aceasta a fost o armată foarte mare, a doua ca mărime, după cea cu care acest rege atacase Bizanțul. Și se spune că această armată a fost mai frumoasă și mai înzestrată decât celelalte în ceea ce privește armele și restul echipamentului. Laonicus Chalcocondylas Atheniensis, *Historiarum de origine ac rebus gestis Turcorum*, cartea 9.

⁶⁸ În vremea aceea regele avea sub arme circa 250 000 de soldați. <...> Vlad avea mai puțin de zece mii de călăreți. Dar unii spun că nu

avea mai mult de șapte mii de călăreți. Cu aceștia a dat năvală la prima strajă a nopții și a pătruns în tabăra sultanului. <...> Când s-au ivit zorile și începea să se lumineze, au plecat din tabără, fără să piardă, în acea noapte, decât foarte puțini soldați. Chalcocondylas, *ibid.*

⁶⁹ Când a ajuns la Nicopolis, capitala bulgarilor – oraș care este așezat dintr-o parte pe malul Dunării, iar cealaltă se întinde pe un deal –, l-a întâmpinat Vladislav Dracul, principele Valahiei, adică al Munteniei, mare și preaviteaz conducător. Acesta, deși primise mai dinainte propuneri de pace din partea turcilor, le-a refuzat până a fost nevoit să le primească; căci el, principele unui neam puțin numeros, a susținut un război – pe care cu greu l-au îndurat toți creștinii luați la un loc – datorită curajului și virtuții alor săi, mai mult timp decât se putea spera în situația unor forțe atât de inegale și fără să fi primit niciun ajutor din afară; în acest război, au pierit mai mulți oameni decât au rămas în viață ca să populeze și să cultive ogoarele țării, iar rezultatele imediate dovedeau că vitejia puținilor săi soldați era mai degrabă demnă de admirație, decât eficace în fața mulțimii dușmanilor. În fine, ajunsese să fie nevoit să primească supunerea – care, la urma urmelor, este tolerabilă, numai să fie echitabilă, fapt care s-a întâmplat mai înainte multor și mari popoare și neamuri – și ar fi trebuit să-și părăsească, odată cu patria, și strămoșii, cu pământul și cerul său, și tot ce avea sfânt, religia și bisericile, și să cadă în moravuri rușinoase și ritualuri păgâne și superstițioase, dacă n-ar fi primit condițiile păcii, prin care – în afară de faptul că evita profanarea tuturor lucrurilor divine și omenești – își păstra în viață ce mai rămăsese din neamul său, pentru o oportunitate mai demnă de a se primejdui o virtute atât de mare. Iar când a văzut cât de puțini soldați avea regele, a început să-l roage și să-l implore să facă calea înapoi: că el, din nenorocirile sale, cunoaște îndeajuns, ba chiar prea bine, cât de mare este puterea turcului, care obișnuiește să meargă la vânătoare cu mai mulți oameni decât avea acolo regele pentru a duce război; trebuie să renunțe cu totul la un plan atât de cutezător și de periculos; trebuie să se sfătuiască și să-și facă socoteala în ce chip ar putea purta războiul cu forțe egale. Între timp nimic nu este mai potrivit, decât să păstreze acele trupe pentru o ocazie mai bună; aceste trupe, chiar dacă ar fi suficiente pentru războiul ce trebuia purtat atunci cu dușmanii și chiar dacă totul ar fi așa cum își doresc, totuși vor pieri cu toții din cauza greutatea și a iernii care se apropie. Cuvintele lui erau ascultate, ca și cum Dracul vorbea astfel din cauza tratatului pe care îl avea cu turcii, nu fiindcă spunea adevărul; cu toate acestea mulți au fost convinși, căci chiar starea lucrurilor îi dădea dreptate; iar bănuiala unor cuvinte mincinoase nu era mai puternică decât realitatea situației. De altfel, soarta îl conducea pe rege spre sfârșitul hărăzit și apropiat, iar Iulianus se mândrea continuu cu

norocul din anul trecut etc. <...> Întorcându-se, aşadar, din nou spre rege, Dracul a spus: „De vreme ce te îndepărtează de sfatul meu fie norocul, care niciodată până acum nu te-a părăsit în săvârşirea îndrăzneată a unor fapte mari, fie speranţa în ajutorul altora, şi aş dori să se împlinească, fie forţa ascunsă a sorţii tale, te voi ajuta în planul tău, pe care n-am putut să-l schimb, atât cât vremea şi împrejurările îmi vor îngădui. Şi după aceste cuvinte, a adăugat trupelor regale patru mii de călăreţi sub comanda fiului său, rugându-se şi implorând pe Dumnezeu cel veşnic ca tot ceea ce regele şi ceilalţi îşi propun în sufletele lor pentru reuşita întregului război să realizeze printr-un rezultat fericit. Philippus Callimachus, *De Rebus Vladislai*, cartea 3.

⁷⁰ Şi-a împărţit oştile ca să fie mai tare şi mai pregătit împotriva atacurilor neaşteptate ale duşmanilor. În frunte era armata lui Huniad, cu valahii primiţi ca ajutor şi cu trei mii de unguri, iar în urmă venea regele însuşi, la mare distanţă, cu cruciaţii şi cu restul mulţimii oştirii. Callimachus Philippus, cartea 3.

⁷¹ Nu a indicat niciun loc anumit pentru sine şi pentru valahi, ca să poată, fără să tulbure prea mult rândurile, să alerge în grabă, oriunde l-ar chema situaţia şi primejdia şi, nepăzind niciun loc anumit, să le păzească pe toate. Callimachus, *ibidem*.

⁷² Se afla atunci în regat un oştean foarte viteaz, născut din sânul unui neam nobil şi vestit, de dincolo de munţi, pe nume Ioan de Huniad, om foarte priceput în războaie şi născut ca să mânuiască armele şi să conducă războaiele; şi așa cum peştilor le place apa, iar cerbilor, să străbată pădurile umbrite, tot astfel viaţa lui însemna conducerea armatelor şi a războiului. Thurotz, *Chronica Hungarorum*, partea 4, cap. 30.

⁷³ Dar acestea sunt începuturile aproape ale tuturor neamurilor vestite, între care valahii, conaţionali tăi, deţin nu cel de pe urmă loc, ca unii care, se ştie, se trag de la cetatea Romei, stăpâna lumii, şi de aceea până şi astăzi se numesc romani în limba lor; acest neam al tău s-a remarcat prin vitejie, a dat naştere la mulţi şi foarte vestiţi generali, printre care cel mai strălucit a fost Ioan Huniad, tatăl slăvitului rege Matei, şi înaintaşii tăi din acea vreme. Ferdinand I, *Diploma acordată arhiepiscopului de Strigoni, Nicolae Olahus, în 23 noiembrie 1548*.

⁷⁴ Domnul comite de Bistriţa, care a purtat atâtea războaie încă din vremea primei tinereţi, şi nici la vârsta bătrâneţelor nu s-a lăsat mai prejos, ci, obosit de continua purtare a armelor şi sleit de puteri, s-a îmbolnăvit acolo; şi fiind chinuit de boală timp de câteva zile, a fost dus în cetatea Zemplen, unde şi-a dat sufletul cu rugăciunile fratelui Ioan de Capistrano^[153], omul lui Dumnezeu. Şi s-a făcut o mare jale în toată Ungaria şi aproape întreaga creştinătate a fost turburată de mare durere,

când a auzit că s-a săvârșit din viața apărătorul ei. Thurocz, în cartea citată, cap. 56.

Nu numai popoarele din toată Ungaria au fost cuprinse de o mare durere și întristare din cauza morții unui bărbat atât de mare, ci și toate neamurile lumii creștine. L-a jelit papa Nicolae V și întreaga curie romană, care a pierdut un apărător al religiei creștine, viteaz și norocos și credincios. La porunca papei, cardinalii au săvârșit o slujbă cu cea mai mare pompă. La acea solemnitate am participat și eu. Petrus Ranzanus, *Epitome rerum Hungaricarum*. Index 27.

⁷⁵ Deși împăratul Mahomed a primit vestea morții domnului comite de la Gheorghe, stăpânul Serbiei, ca pe o consolare, căci fusese alungat din cetatea Nandoralba de domnul comite cu puțin înainte de moartea sa, se spune că împăratul, plecându-și capul, ar fi păstrat tăcere îndelungată și că i-ar fi spus vestitorului că regretă moartea aceluia, cu toate că îi fusese dușman, și că de la începutul lumii niciun împărat nu a avut un asemenea slujitor. Thurocz, în cartea citată, cap. 56.

⁷⁶ Bonifinius, în locul citat, și Timon, în *Purpura Pannonica*, fila 11, scriu că Huniad a fost printre slujitorii lui Dimitrie, episcopul de la Zagrabia, iar Dimitrie a fost episcop de Zagrabia, de la anul 1375 până la 1379, așa cum preacucernicul și preavestitul Kerczelich arată cu dovezi în *Historia Zagrabiae*, pagina 135. Astfel Huniad, între anii 1375 și 1379, va fi fost de 12 ani, prin urmare s-ar fi născut în anul 1368 sau cu puțin după aceea. Rezultă clar din Cronica lui Barthosius, la preavestitul Gelasius Dobner, autor de pe acele timpuri, că Sigismund s-a născut în același an, 1368. Prin urmare, Huniad a fost sau de aceeași vârstă, sau cu trei-patru ani mai mic. Georgius Pray, *Annales Regum Hungariae*, partea 3, cartea 3.

⁷⁷ Faptul că Huniad, când și-a dat sfârșitul, trebuie să fi fost în vârstă de 89 de ani, dacă nu mă înșel, nu sprijină cu nimic părerea criticilor mei, deoarece este mai verosimil că un bărbat la acea vârstă a fost în stare să se împotrivescă turcilor, decât fiul natural al lui Sigismund, în vârstă de numai trei ani. *Ibidem*.

⁷⁸ Unde Gelu, un blah, își avea stăpânirea. Notarul, cap. 24.

⁷⁹ A pornit împotriva lui Gelu, conducătorul blahilor. Idem, cap. 26.

⁸⁰ Atunci, comitele acelei cetăți, pe nume Loborcy, care în limba lor însemna conducător, a luat-o la fugă și s-a îndreptat în grabă spre cetatea Zemlun; dar soldații ducelui l-au urmarit și l-au prins lângă un râu, unde l-au spânzurat cu un laț. Și din acea zi acel râu a primit numele lui Loborcy. Notarul lui Bela, cap. 13.

⁸¹ Au dat mâna dreaptă de bunăvoie, dar nu au încheiat un pact pe picior de egalitate, ci l-au ales stăpân pe Tuhutum, comandantul ungarilor în război. Engel, *De Origine Valachorum*. Appendix, § 9.

⁸² Atunci, locuitorii țării, văzând moartea domnului lor, de bunăvoie au întins mâna dreaptă și l-au ales conducător pe Tuhutum. Notarul, cap. 27.

⁸³ Tuhutum a început să dorească acest lucru: dacă s-ar putea, să dobândească pentru sine și urmașii săi, prin grația conducătorului Arpad, domnul său, pământul de dincolo de pădure. Notarul, cap. 24.

⁸⁴ De bunăvoie și prin acord comun, cei șapte bărbați și-au ales conducător și stăpân peste ei și peste fiii fiilor lor până la ultima generație pe Almus, fiul lui Ugek, și pe cei care vor descinde din vița lui. Și au întărit jurământul în fața lui Almus după obiceiul păgân, vărsându-și propriul sânge într-un vas. Notarul, cap. 5.

⁸⁵ Ținând sfat și primind jurământul tuturor, ducele Almus, încă din viață, l-a făcut pe fiul său Arpad conducător și stăpân. Și Arpad a fost numit conducătorul Ungariei, căci, de la *Hungu*, toți soldații săi au fost numiți *hunguari* în limba celorlalte neamuri. Notarul, cap. 13.

⁸⁶ Conducătorul Arpad, primind jurământul fruntașilor și al oștenilor Ungariei, l-a făcut duce pe fiul său Zulta cu mari onoruri. Notarul, cap. 52.

⁸⁷ Conducătorul Zulta i-a dat fiului său, Tocsun, soție din țara cumanilor și, încă din viață, a primit jurământul nobililor săi și l-a făcut pe Tocsun conducător și stăpânitor peste tot regatul Ungariei. Notarul, cap. 57.

⁸⁸ Urmașii lui Tuhutum au stăpânit țara de dincolo de pădure până în vremea sfântului rege Ștefan și ar fi stăpânit-o încă multă vreme, dacă Gyla cel Mic și cei doi fii ai săi, Bivia și Bucna, ar fi voit să fie creștini și nu s-ar fi purtat mereu cu dușmănie față de sfântul rege, așa cum se va spune în cele care urmează. Notarul, cap. 24.

Iar din acea zi Tuhutum a stăpânit această țară. Și Tuhutum a născut pe Horca, Horca a născut pe Geula și pe Zubor. Geula a avut două fiice, dintre care una se numea Caroldu, iar cealaltă Saroltu; și Sarolt a fost mama sfântului rege Ștefan. Iar Zumbor a născut pe Geula cel Mic, tatăl lui Bue și al lui Bucne, pe vremea căruia sfântul rege Ștefan a cucerit pământul de dincolo de pădure și chiar l-a dus legat pe Geula în Ungaria și l-a ținut în temniță toată viața, fiindcă fusese lipsit de credință și nu a voit să fie creștin și s-a împotrivit sfântului rege Ștefan, deși se trăgea din neamul mamei sale. Notarul, cap. 27.

⁸⁹ După ce au plecat de acolo, au ajuns la Zeguholmu, și acolo voiau să treacă Crișul ca să lupte împotriva lui Menumorout, dar au venit oștenii lui Menumorout și i-au împiedicat să treacă. Notarul, cap. 28.

⁹⁰ Și Zuardu și-a luat soție în acea țară, iar poporul, care acum se numește *sobamogera*, a rămas în Grecia după moartea ducelui Zuard; a fost numit *soba* de greci, adică popor prost, deoarece, după moartea stăpânului, nu a dorit să se reîntoarcă în patria sa. Notarul, cap. 45.

⁹¹ Atunci ducele i-a dat lui Uzubunec, tatăl lui Zoloucu, pentru slujba lui preacredincioasă, cetatea Bezprem, cu toate câte se țin de ea, iar lui Veluquius i-a dat comitatul de Zaránd, și așa a dăruit și celorlalți nobili onoruri și pământuri. Notarul, cap. 52.

⁹² Căci Tuhutum voia să dobândească renume și pământ pentru sine, așa cum spun bufonii noștri: toți și-au câștigat moșii și au dobândit nume bun. Notarul, cap. 25.

⁹³ Și astfel, în anul Domnului 1002, fericitul rege Ștefan l-a prins pe ducele Gyula cu soția și cu cele două fiice ale lui și i-a trimis în Ungaria. A făcut aceasta, fiindcă, deși fusese dojenit în repetate rânduri de fericitul rege Ștefan, nu s-a convertit la religia lui Hristos, nici n-a încetat a-i ataca pe unguri; și întregul regat al acestuia, foarte mare și foarte bogat, l-a anexat monarhiei ungare. Acel regat se numește pe ungurește Erdeel, fiindcă este brăzdat de foarte multe râuri, din nisipul cărora se culege aur, iar aurul acelei țări este foarte bun. Thurocz, *Chronicum Hungarorum*, partea 2, cap. 29.

⁹⁴ Chiar în Transilvania au trimis voievozi care să administreze provincia în calitate de prefecți. Iar voievozii erau însoțiți de mulți nobili care, ademeniți de farmecul regiunii, n-au ezitat să se stabilească în Dacia. Toppeltinus, *Orig. et Occas. Transsylv.*, cap. 5.

⁹⁵ Fiindcă au îndurat multe nedreptăți din partea cumanilor și a pecenegilor. Notarul, cap. 25.

⁹⁶ Ungurii au ocupat a treia așezare în Ucraina de astăzi și în Moldova, numită, după Constantin Porfirogenetul, *Atelcusu*. Engel, în *Supplementis ad Vindicias Anonymi Cornidessianus*, § 8.

⁹⁷ A treia migrație a ungușorilor din Atelcusu în Pannonia este atribuită de Constantin Porfirogenetul presiunii pecenegilor, considerată de Anonim numai o cauză secundară, fiindcă el o atribuie rugămintelor rușilor, gășind în tradiție un motiv să-și laude neamul. Engel, *ibidem*.

⁹⁸ După câțiva ani, pecenegii i-au atacat pe turci și i-au urmărit pe ei și pe căpetenia lor, Arpad. Turcii au luat-o la fugă, căutând un pământ unde să se stabilească etc. Constantin Porfirogenitul, *De Administ. Imperii*, Partea 2, cap. 38.

⁹⁹ După ce pecenegii s-au legat cu jurământ în fața solului împăratului după credința și obiceiul lor, acesta le-a oferit daruri împărătești și a legat prietenie cu câți a voit și s-a reîntors acasă. Și trebuie să ne înțelegem cu ei în așa fel încât să dea ajutor când împăratul are nevoie, fie împotriva rușilor, fie împotriva bulgarilor, fie împotriva turcilor. Fiindcă erau în stare să-i atace pe aceștia toți și adesea au pornit împotriva lor, au ajuns foarte temuți, cum va fi dovedit printr-un singur exemplu. Când, odinioară, Gavril Clericul fusese trimis ca sol la turci din porunca împăratului, îi îndemna așa: „Împăratul vă cheamă ca,

ridicând oastea, să-i izgoniți pe pecenegi din așezările lor și să luați în stăpânire ținutul lor, căci cândva ați locuit acolo, să fiți vecini cu imperiul meu și să vă găsească cât mai repede când aș vrea să vă dau vreo veste”; toți fruntașii turcilor au strigat într-un singur glas: „Noi nu pornim război împotriva pecenegilor, căci nu suntem în măsură să ne împotrivim lor, fiindcă regiunea lor este foarte întinsă, mulțimea poporului este nesfârșită și sunt foarte buni luptători. Așa că de acum înainte să nu ne mai spui cuvinte atât de neplăcute”. Constantin Porfirogenitul, *De Administ. Imperii*, Partea 2, cap. <7>.

Petru Maior

**DISERTAȚIE PENTRU ÎNCEPUTUL LIMBEI
ROMÂNEȘTI,
1812***

Fiindcă limba cea românească e lătinească, celui ce va să cearce începutul limbei românești îi iaste de lipsă mai nainte să aibă cunoscute întâmplările limbei lătinești.

După cum ne înveață Eutropius^[1], în cartea 1, limba Lațiuului^[2], întru a căruia hotar stă Roma, o au îndreptat și o au polit Latinus^[3], craiul țarei Lațiuului, și pre latini de pre numele său i-au numit, carea, cătră anii de la începutul lumii 4018, înainte de urzirea Romei cătră anii 304, s-au întâmplat.¹ Urmează că și limba lătinească de la craiul Latinus au luat început a se chema așa.

Iară ce schimbare anume cu îndreptarea aceea au făcut craiul Latinus în limba lătinească, ce au lăpădat din limba cea de obște a poporului lătinesc și ce au adaos la această limbă îndreptată, ce să nu fi avut limba cea de obște, nimene din cei vechi nu ne lăsă scris. Însă, cum că alta au fost limba lătinească cea îndreptată sau corectă și alta ceaea ce răsuna în gura poporului lătinesc și cum că ceaea fu născută din ceasta și drept aceea limba lătinească cea proastă sau a poporului cu dreptul se zice mamă limbei lătinești ceii corecte însăși natura sau firea corecției destul de chiar areată. Aseamenea, din natura corecției urmează cum că limba lătinească cea corectă nu

* Transcriere și note: Maria Aldea.

¹ Regnante tamen Latino, (in Latio) *qui Latinam linguam correxit*, et Latinos de suo nomine appellavit: Troja a Graecis capta est [...] expletis a mundi principio annis III. m. XVIII; [...] ante urbem conditam annis CCC et III. Eutropius, Lib. I., *De Gestis Romanorum*.

se suga împreună cu laptele de la mame, precum limba cea de obște, ci cu gramatica trăbuia să se învețe, și pentru aceea alta au fost a grăi lătineaste gramaticaste, alta a grăi lătineaste de obște. Dintru aceste se veade că și înainte de urzirea Romei de doao plase au fost limba cea lătinească, adecă gramaticescă și de obște, sau a învățașilor și a poporului. Nice nu se poate arăta niciun veac întru carele să nu fi fost lipsă de gramatică spre a învăța limba lătinească cea corectă.

Făcând Romulus cetate, carea de pre numele său o chemă Roma, de la carea și romanilor li se deade nume, rădică besearică (acoloși pre scurt povestește Eutropius), carea o numi Asilum, și făgădui tuturor celor ce vor scăpa la dânsul scutire. Pentru aceea, pre mulți din vecinile locuri, carii făcuse întră ai săi ceva rău, fugind la dânsul, i-au priimit în cetate și i-au împreunat cu poporul său. Și așa, din latini și din tuscii păstori, precum și din frigii cei de preste mare, carii supt Enea^[4] din Arcadi^[5], carii supt povățuitoriul Evandru^[6] cursease în Italia ca din de multe fealiuri de stihii adună un trup și feace poporul roman. Cu vreamă, toate neamurile Italiei ce avea osebite limbi se adaosera cătră poporul roman. Făcându-se această adunare și mestecare de neamuri de desclinite limbi, nimene nu se poate îndoii că limba lătinească cea de obște, nu de mijloc, schimbare au pătimit.

Și cum că osebite au fost limbile neamurilor Italiei, adecă a etruscilor, a grecilor, a oscilor, a insubrilor, a ligurilor și ale altor gali și popoare, înainte de a-și supune grumazii biruitorilor romani, bine înveță Ludovicus Antonius Muratorius^[7], în *Disertația* 32, tom 2 al *Anticvitatelor italienești*.

Dintru aceste ghinte sau neamuri ale Italiei, unele, măcar că, după mărturisirea lui Avgustin^[8], cartea 19, cap. 7, *Despre cetatea lui Dumnezeu*, ghintelor celor învinse cu jugul le punea și limba sa cea lătinească asupra

romanii², totuși, până și când era mai în floare împărăția romanilor, multă vreme ș-au ținut limbile sale, iară a unor neamuri de ale Italiei, perind eale, limba lor tot au rămas întră romani. Că Aulus Ghellius^[9], în cartea 17, cap. 17, așa scrie: „C. Ennius^[10] zicea că el are trei inimi, pentru că știa grăi grecește, oscește și lătinește”³. Așadară, în zilele lui Ennius încă vecuia limba oscească. La Festus^[11] se cetește din fabula lui Titinnius^[12]: „Carii obscește și volscește făbulea, că lătinește nu știu”⁴. Livius^[13], în cartea 40, cap. 42, zice că cumaniilor, cerând, li s-au dat voie ca în publică să vorbească lătinește, și preconii sau vestitorii lor să aibă cădință a vinde lătinește⁵. Altă limbă, dară, au fost atunci la cumani în Italia, carea nu o au fost astrucat limba cea lătinească. Și Strabo^[14], carele au trăit în zilele împăratului Tiberie^[15], în cartea 5 a *Gheografieii*, zice că, perind ghinta oscilor, vorba lor tot mai rămâne la romani și joacă fabule romanii în limba aceea⁶.

De acia, cu neputință era din limbile aceale vecuitoare și cuvinte și chipuri de graiu să nu se vârască nu numai în limba lătinească cea proastă, carea acum era de obște tuturor popoarelor Italiei, ci, prin nebăgarea de samă a unora, și în limba lătinească cea corectă câteodată,

² Imperiosa civitas Roma non solum jugum, verum etiam linguam suam, domitis gentibus imposuit. Augustinus, *De Civ. Dei*, Lib. 19, cap. 7.

³ Q. Ennius tria corda habere se se dicebat; quod loqui Graece, Osce, et Latine sciret. A. Gellius, Lib. 17, cap. 17.

⁴ Qui Obsce et Volsce fabulabantur, nam Latine nesciunt, apud Festum ex Titinnii fabula.

⁵ Cumanis petentibus permissum, ut publice Latine loquerentur, et Praeconibus Latine vendendi jus esset. Livius, Lib. 40, cap. 42.

⁶ Quum Oscorum gens interierit, Sermo eorum apud Romanos restat, ita ut Carmina quaedam ac Mimi, certo quodam certamine, quod instituto majorum celebratur, in scenam producantur. Strabo, Lib. 5, *Geograph.*

carea romanilor celor învățați și bine deprinși în limba cea corectă foarte rău le vinea și certa această rea întrăbuintare. Aceaea mi se pare că spune Cvintilian^[16] când, scriind despre cuvintele ceale streine, așa grăiește: „Tac despre tusci, despre sabini, ba și despre prenestini, că pre Vectius, ca pre cel ce se întrăbuinta cu vorba aceaea, îl ceartă Lucilius, precum Pollio află în *Livie Patavinitate*”⁷. Și Varro^[17] zice că cuvântul *multe* (*multae*) nu e lătinesc, ci sabin. Și acesta până la pomenirea lui au rămas în limba samnitelor, carii sânt născuți din sabini⁸.

Cu mult mai lesne era din limba lătinească cea de obște să se bage cuvinte și chipuri de graiu în vorba lătinească cea corectă. Paradigmă și astăzi despre lucrul acesta avem în pruncii cei românești, carii, în anii cei dintâiu, când se înveață lătinește pentru asămănarea ce iaste întră limba cea românească și întră limba cea lătinească, turme de cuvinte românești bagă în vorba cea lătinească. Ba, și unguri bătrâni am văzut, carii, știind amândoa limbile, și cea lătinească, și cea românească, când grăiesc lătinește, și cuvinte, și chipuri de graiu românești, fără a se priceape ce fac, aruncă în vorba cea lătinească.

Pentru aceaea, cu deadins romanii cei învățați scriia cărți și da regule spre abaterea cuvintelor celor streine de la limba lătinească cea corectă, precum și spre polirea sintaxei limbei aceiași. Dirept aceaea, pre pruncii săi îi silea a merge la școală și a se învăța gramatica lătinească. Aceasta e ceaea ce zice Tullius^[18], în cartea 3,

⁷ Taceo de Tuscis, Sabinis, et Praenestinis quoque; nam ut eo Sermone utentem Vectium Lucilius insectatur, quemadmodum Pollio deprehendit in *Livio Patavinitatem*. Quinctilianus, Lib. I, cap. 9, *Inst. Orat.*

⁸ *Multae* vocabulum, non Latinum, sed Sabinum est; idque ad meam memoriam mansit in Lingua Samnitium, qui sunt a Sabinis nati. Varro, Lib. 19, *Rerum humanarum*.

De oratore, că preceptele de a vorbi lătimeaște le dă învățătura cea pruncească⁹. Și Cvintilian, în cartea 1, cap 10, mărturiseaște că alta e a grăi lătimeaște, alta a grăi gramaticeaște, adecă alta e a grăi în limba lătimească cea comună sau de obște, carea împreună cu laptele se sugea de la mamă, alta a grăi în limba lătimească cea corectă, carea se înveață la școală din gramatică¹⁰. Vezi mai sus lăudata *Disertație* 32 a lui Muratorie, întru carea pre larg se cuvântă despre lucrul acesta.

Mult schimbându-se limba lătimească cea de obște prin aceea că fu împărtășită tuturor ghintelor Italiei celor de deosebite limbi, multe dialecte a limbei aceștia preste toată Italia se escară în fieștecare parte a Italiei, după fealiul limbei neamului ce lăcuia în ținutul acela. Drept aceea, osebite cuvinte de la toate neamurile aceale au căutat să priimească în sinul său limba lătimească cea de obște. Și, fiindcă ea stăpânea, precum și astăzi, în toată Italia, au început mai de obște a se chema limbă italienească. Răzbătând în Italia și lungă vremea domnind acolo gotii, longobardii și alte ghinte nemțești, cu mult mai vârtos se schimosi limba lătimească cea de obște sau italienească. Ba, după veacuri, și însuși italianii își prefăcură limba altmintea și o aduseră la statul acela întru carele e astăzi.

Din ceale până aci despre limba lătimească cea comună zise, lesne se poate afla începutul limbei românești. Aceaea se știe că mulțimea nemărginită a romanilor, a căroră rămășițe sânt românii, pre la începutul sutei a doao de la Hristos, în zilele împăratului Traian^[19], au venit din Italia în Dachia și au venit cu acea limbă lătimească carea în vremea aceea stăpânea în Italia.

⁹ Praecepta Latine loquendi puerilis doctrina tradit. Tullius Cicero, Lib. 3, *De Oratore*.

¹⁰ Aliud est Latine, aliud Grammaticae loqui. Quintilianus, Lib. 1, cap. 10.

Așadară, limba românească e acea limbă lătinească comună carea pre la începutul sutei a doao era în gura romanilor și a tuturor italianilor.

Deoarăce, dară, cum mai sus am însămnat, limba lătinească cea comună, după vreama ieșirei romanilor din Italia la Dachia, cumplite schimbări au mai suferit în Italia, urmează că limba românească e mai curată limbă lătinească a poporului roman celui vechiu decât limba telienească cea de acum. Și mai cu cădere iaste a judeca din limba cea românească cum au fost limba romanilor celor vechi decât din limba italienească cea de acum, măcar că aceeaa nu putem tăgădui, că în limba românească sânt vârate cuvinte de ale varvarelor ghinte, anume ale slovenilor cu carii au petrecut împreună, carea, cum s-au întâmplat, am spus în *Istoria cea despre începutul românilor în Dachia*. Însă slovenii de țesetura limbei românești cea dinlontru nicecum nu s-au atins, ci aceeaa au rămas întreagă, precum era când întâiu au venit romanii, strămoșii românilor în Dachia. Ci și cuvintele care sânt de la sloveni vârate în limba românească pre lesne se cunosc și ușor ar fi de s-ar învoi românii spre aceeaa a le scoate și a face curată limba românească.

Aceaea încă se priceape, căci întră români sânt mai multe dialecte, fiind, adecă, că, și atunci când au venit coloniile romane în Dachia, mai multe dialecte ale limbei lătinești ceii de obște era în Italia și fiindcă coloniile aceale din toate părțile Italiei au fost adunate, urmează că mai multe dialecte au adus cu sine. Însă, măcar că limba românilor e împărțită în mai multe dialecte a căroră osebire mai vârtos stă în pronunțiația sau răspunderea unor slove, totuși, românii cei dincoace de Dunăre, toți se înțeleg laolaltă, ba, în cărți nice nu au fără o dialectă singură, desclinirea dialectelor numai în vorbă se aude. Iară dialecta românilor celor dincolo de Dunăre atâta e înstreinată de limba românilor celor dincoace de Dunăre

pentru copia sau mulțimea cuvintelor celor grecești cu carea e acoperită, cât românii cei dincoace de Dunăre, până nu se dedau cu dânșii, puțin îi pot priceape ce vorbesc. Însă aceea se cade a li se da lor, că multe cuvinte lătinești până astăzi le țin, care la românii cei dincoace de Dunăre cu totul sânt date uitărei, precum și la românii cei dincoace de Dunăre aseamenea multe cuvinte lătinești se află, care întră românii cei dincolo de Dunăre în deșert le vei căuta.

Îmi vine aci aminte și aceea că se află unele cuvinte în limba românească care, pentru că nice la italieni, nice la sloveni astăzi nu sânt, zic unii că trăbuie să fie sau de la dachi sau de la altă oarecare limbă de a ghintelor ce mai demult au umblat prin Dachia întră romani. Ci, deoarce, precum mai sus am văzut, când au venit coloniile romane în Dachia, era mai multe dialecte a limbei lătinești în Italia din însoțirea cu desclinite neamuri ale Italiei născute, au nu putea coloniile aceale cu sine să aducă în Dachia unele cuvinte dintru unele părți ale Italiei, care la italieni de mult acum au părit, iară la români să mai țin, precum văzum că, și întră însuși românii, unele cuvinte vechi se țin la cei dincolo de Dunăre, altele la cei dincoace de Dunăre. Ba, și întră singur românii cei dincoace de Dunăre în unele ținuturi se află cuvinte lătinești, care întru alte ținuturi nu se mai pomenesc. Așa, pentru esemplu, maramorășeanii zic *nu am op*, carii alți români o zic *nu am lipsă* ș. c. Asemene se întâmplă și întră românii cei dincolo de Dunăre, că și întră ei sânt mai multe dialecte, măcar că ei întru pronunțiație toți sânt uniți. Așa, p<entru> e<semplu>, la ei de obște se zice *hiuu*, adecă *fiuu*, ci în unele părți zic *natu* de la cuvântul lătinesc *natus* (*natus*). Nemica, dară, nu ne silește ca aceale cuvinte românești, care astăzi nu se află nici la italieni, nice la sloveni, mai vârtos să zicem că sânt vârate în limba românească sau de la dachi, sau de la altă

oarecare ghintă varvară în Dachia, decât aduse din Italia. Așijderea, se cade să zicem și de cuvintele aceale care și la români, și la italieni se află, iară în cărțile lătinești nu se cetesc că sânt de la ghintele ceale vechi ale Italiei băgate în limba lătinească cea de obște, carea iaste cea românească și italienească.

Unii, căroră le iaste urât numele românesc, cu aceea să nevoiesc a micșora pre români, că zic că limba românească foarte se loveaște cu limba cea slovenească și țesetura ei cea dinlontru aseamene iaste cu a limbei ceii slovenești. Și pentru aceea iaste a crede că românii sânt fără slovenească, iară nu romană.

Cum că românii sânt adevărați romani, strănepoți romanilor celor aduși de Traian în Dachia, am adevărit în *Istorie*. La asămănarea limbei românești în țesetura ei cea dinlontru cu limba cea slovenească ce-și nălucesc protivnicii, vom răspunde după ce vom cuvânta întâiu despre începutul articlilor celor definiți ai italianilor.

Muratorius, în *Disertația* 32, cea mai sus lăudată, cercând începutul stricărei limbei lătinești în Italia, zice că, măcar că și mai nainte era limba aceasta smintită, totuși, domnind în Italia longobardii, se feace stricarea cea cumplită, că atunci mulțime multă de limbă nemțească, bărbați și muieri, se răvărsară preste toată Italia, carii drept învățară limba italianilor ca cea mai dulce și adânc înrădăcinată, că, măcar că Italia era atunci deșertată de lăcuitori, totuși, cu mult mai mare era numărul italianilor decât a veneticilor longobardi. Învățară, zisei, limba italienească, ci așa cât și ei cuvinte noao și trei noao băgară în limba italienească.

Pentru esemplu, având, zice, longobardii, ce era popor de fără nemțească, articlii puși înaintea numelor, pre lesne urmând italianii obiceiului acestuia, începură și ei a da loc articlilor în limba sa, adecă a întrăbuița *il, la, lo, le, li, i*, carea, cum s-au făcut, zice că bine se vedea a fi aflat

Castelvetrus^[20], a căruia aflare după aceea o băgă în cartea sa cea despre începutul limbei ceii de obște Celsus Cittadinus^[21], adecă din pronumele lătinesc *ille, illa, illi, illae* pre încetu au izvorât articlii ceii italienești. Că, deprins fiind norodul, pentru esemplu, a zice *illo caballo, illa hasta, illae feminae*, lăpădând cea dintâiu și ceaealaltă silabă la adecă pentru scurtarea, au început a zice *il cavallo, lo cavallo, la asta, l'asta, li cavalli, i cavalli, le femine*, carea a lui Castelvetru judecată zice că foarte o razimă pronumele *loro*, cel afară de toată îndoiala născut din *illorum*, lăpădând dintr-însul *il*. Aceaeși o pot întări, zice, și litaniile ceale în zilele lui Carol celui Mare^[22] pre la anul 790 scrise și vestite în zilele noastre de preanvățatul Mabillonius^[23] întră analectele ceale vechi, foaia 171 a ediției ceii mai noao, carea o au însămnat și Du Cangius^[24] în *Glossariul lătinesc* la cuvântul *lo*, în loc de *ille*. Acolo se citeaște că au strigat norodul: *Adriano Summo Pontifice et Universale Papae vita* (în loc de *Pontifici et Universali*) *Redemta Mundi. Tu lo adjuva*. Așa ceteaște Du Cangius; ci în ediția cea mai sus pomenită se află *Tu lo juva*. Aceaeși se veade în următoarele rugăciuni poftorit, precum și *tu los juva*, când grăiesc în numărul mulțimei, care adevérit areată că din *tu illum juva* s-au făcut întâiu *tu illo juva* și pre urmă *tu lo juva*. Alt esemplu ne arată Campius^[25], în *Apendice* la tomul 1 a *Istoriei besearicei ceii de la Placenția*, fața 455, adecă în *Diploma împăratului Carol celui Mare*, ce se ține de anul de la Hristos 808, unde cetim: *Inde percurrente in la Vegiola, ex alia vero parte de la Vegiola usque Castellioni* etc. Și veacurile ceale de demult, în locul dativului *illi*, pentru ca să se desclinească de nominativul *illi*, se vād a fi băgat *illui*, de unde apoi curse *lui*, care cuvânt se află în formulele ceale preavechi a lui Marculfus^[26], cartea 1, cap. 17, unde aceaste cuvinte se citesc: *Sicut constat, ante dicta villa ab ipso Principe*

memorato lui fuisse concessa. Însă Bignonius^[27] și Menagius^[28] nu fără treabă socotesc că *lui* s-au făcut din *illius*. Mearge mai încolo Muratorius și zice că italianii, galii și spaniolii de acolo se îndemnară a adaoge numelor articlii de carii e lipsită limba cea lătinească, că, auzând ei pre goti, pre longobardi, pre franci că întrăbuințează părțiceale care însămnează oarecare lucru adevărit și zic *der König, die Frau, das Grab* cu oareșice schimbare în căderi și în numărul mulțimei, pentru aceea și ei prinseră a zice *lo, la, li*, în loc de *ille rex (acel craiu), illa mulier (acea muiare), illi milites (acei soldați)* etc. Așa și galii au început a întrăbuința *le, la, les* etc., și spaniolii *el, la, los* etc. Mulți și din greci și din arabi lăcuia în Italia și întru împărățiile creștinilor ceale despră miazăzi și cunoscut e că grecii au articlii săi. Ba, și arabii au *al*, carele aceea însămnează la ei, ce înseamnă la italieni *il, la, lo*, și la spanioli *el*. Mateus Silvaticus, în *Pandectele doftoriei*^[29] ce fură scrise în anul 1317, zice că *al* și *el* aceea însămnează la arabi, carea la italieni *la, le, li, lo*. Sânt pre urmă acoloși, zice Muratorius, carii socotesc (și întră aceia iaste Buhursius^[30] în *Entretien II d'Ariste*) că în limba galicească niciun articolu n-au fost până la sfârșitul sutei a noao. Adevărată e sau ba părerea acestora, pentru lipsa monumenturilor celor vechi ale limbei galicești, nimene nu poate lesne judeca, precum nice noi, zice, nu putem arăta vreamea când în limba noastră (cea italienească) s-au băgat articlii.

Împenate gâcături sânt aceaste, ci nerăzimate de adevăr, pentru că limba lătinească cea învățată sau corectă, ținându-se în cărți, nu în gurile poporului lătinesc, pururea întocma și fără schimbare au rămas. De unde, monumenturile ce se aduc înainte nu sânt doveadă că doară limba aceea cândva în sine au pătimit schimbare și sminteală, fără că nevoința fiilor lătinești nu totdeauna au fost întocma întru învățătura cea gramati-

cească a limbei lătimești ceii corecte. Mai vârtos butind ghintele varvare și lungă vreme domnind în Italia, încetase școalele gramaticești, precum întră greci, de când îi stăpânește turcul, de tot au slăbit învățăturile întră ei. Deci, puțini fiind întră fiii lătinilor carii cu deadins să înveaște gramatica, cei mai mulți din lipsa gramaticei ceii iscusite nu putea, scriind lătimeaște, să nu meastece cuvinte și chipuri de graiu din limba cea de obște sau proastă. De acolo sânt schimosirile în monumenturile lătimești ceale vechi. Și aceea ce s-au luat a se zice *veac de aur*, sau *de argint*, sau *de fier*, sau *de lut a limbei ceii lătimești* nu aceeaa însămnează, că doară limba lătimească cea corectă sau învățată, după ce au ajuns odată la deplinire în sine, într-un timp au fost mai iscusită decât întru altul, și din limbă de aur scăzu după aceea a fi de argint, apoi de fier, pre urmă de lut. Ci, cum că nevoința spre învățatura gramaticească nu au fost totdeauna aseamene, nice n-au fost nici într-un veac nevoința aceasta întru toți întocma. Pentru aceea, și în veacul cel de aur a limbei lătimești, carele nu învăța deplin regulele gramaticești nu putea să scrie curat lătimeaște. Veade-se aceasta și din inscripția cea în veacul lui Avgust Chesariul făcută, carea, în zisa *Disertație* a lui Muratorius, așa se ceteaște: *Genio Coeti Herodiani Praegustatoris Divi Augusti idem postea villicus in hortis Salustianis [...] S. Aug. Lib. Bathyllus aeditus (pro aedituus) Templi Divi Aug. II et Divae Augustae quod est in palatium (pro palatio) immunis et honoratus. Telephus. Liviae L. dat Fusiae. Clymene. et Fusiae Euche. sorores (pro sororibus) Gemina L. Augustae ornatrix Irene suae dat olla (pro ollam)*. Acoloși Muratorius aduce pe Cvintilian, carele mărturiseaște că și în veacurile ceale fericite a împărăției romanilor, în însăși Roma, mulțimea

grăia varvariceaște, adecă nu în limba cea corectă¹¹, și în veacurile ceale mai slabe, căruia îi era bine cunoscute regulele gramaticești bine scriia lătineaște, precum și astăzi se întâmplă. Drept aceea, veacul cel de aur a limbei lătinești aceeaa însămnează, că atunci mai cu deadins se da în școale regulele ceale gramaticești și mai cu sârguință și mai mulți le învăța decât după aceeaa. Deci, nu limba lătinească cea învățată, ci singură cea comună limbă lătinească, carea de la o vreme au început a se chema *italica* (*itălienească*), au pătitit schimbare.

Însă și aceasta să fi pătitit acea schimbare, cât după năvălirea ghintelor nemțești în Italia să fi priimit de la aceaste neamuri a întrăbuița articlii, nicecum nu se poate creade, deoarce și românii au articlii definiți în limba lor, carii sânt *îl* (*il*), *le* (*le*), *lu* (*lu*). Acesta românii cei dincolo de Dunăre așa *îl* zic întreg, *lu* (*lu*), iară cei dincoace de Dunăre *îl* apostrofesc, lăpdând *u*, *l'* (*l'*). Bunăoară, *ŭmŭl'* (*omul'*), *ŭmŭlŭ* (*omulu*); *a'*, carele la italieni se zice *la* (*la*). În numărul mulțimei, *î* (*i*) la românii cei dincoace de Dunăre, *ли* (*li*), la cei dincolo de Dunăre, bunăoară, *oamenii* (*omeni i*), *oameni li* (*omeni li*), *лe* (*le*). De când au intrat gotii în Italia, românii sau romanii cei din Dachia nicio împărțire n-au avut cu italianii, nice până au domnit acolo gotii, nice după aceeaa. Urmează, dară, că fiind articlii la români, precum și la italianii, înainte de întrarea nemțeștilor ghinte în Italia, au avut italianii în limba sa articlii. De ar fi fost cunoscută lui Muratorius și altor prea-nvățați bărbați limba românească, altmintrea vrea scrie în lucruri de aceaste și cu adevăr, nice nu ar fi avut prilej a se slobozi la gâcături înșelătoare.

¹¹ Quod si in ipsa Urbe, et felicibus Saeculis, Quintilianus testatur Lib. I, cap. 6, *vulgo imperitos barbare loquutos, et tota saepe Theatra, et omnem Circi turbam exclamasse barbare etc.*

Dară, vei zice, gotii înainte de a merge la Italia au fost în Dachia și au domnit preste români ca la o sută de ani. Drept aceea, poate gotii întâiu au stricat limba romanilor celor din Dachia și au băgat întră dânșii obiceaiu a întrăbunțarea articlii carii nu-i are limba cea lătinească. După aceea, mergând în Italia, și italianilor le-au împărtășit întrăbunțarea articlilor.

În *Istorie* am arătat greața românilor cea cătră limba goticească. Apoi, mai sus de șease sute de ani sânt scurse de când în Ardeal în multa săsime petrec românii cu sasii și necum să se fi împrumutat de la sasi cu ceva din ceale ce se țin de alcătuirea limbei cea dinlontru, ci nici cuvinte nicedecum până astăzi n-au priimit de la ei. Atâta înstreinare are limba românească de cătră limba gotilor, cât sasul Eder^[31] din Ardeal, mare protivnic al românilor de acolo, au luat prilej a zice că românii în zilele gotilor n-au fost în Dachia. /Și au putea românii întru acela chip să se dedea cu limba gotilor, cât în ceale dinlontru a țeseturei limbei sale să priimească unele de la goti, cum iaste întrăbunțarea articlilor, și apoi cuvinte goticești să nu se vârească în limba lor, precum prea adevérit iaste că nicecum nu s-au vârat? Deci, dacă de la sasi întru atâtea veacuri nemica n-au priimit românii în limba lor, cum întru o sută de ani gotii să fi putut răzbate în ceale dinlontru ale limbei românilor, cât întrăbunțarea articlilor carea mai nainte să nu o fi avut să o bage, unde adevérit iaste că cuvinte n-au putut să vârească? Cum, neavând românii nicio împărtășire în zilele gotilor cu italianii, au putut așa să se lovească cu italianii, cât întocma aceiași articli și dintru același izvor al lătinescului pronume *ille*, *illa* să-și întocmească șie articlii și ceștia, și ceia? Cum de nici la români, nici la italianii nu e nicio suptire umbră de urmă de-al nemțescului *der*, *die*, *das*? Lângă aceaste, ghintele nemțești, din care era gotii, precum și toate alte neamuri la carii sânt articli, aceia îi pun înaintea numelor,

iară românii îi pun după nume. De ar fi luat românii obiceiul de la goti a întrăbuința articlii, cum putea fi aceea, obiceiul de a întrăbuința articlii să-l ia de la goti și apoi împotriva firei limbei gotilor, de unde s-au învățat a întrăbuința articlii, ba împotriva firei limbei tuturor neamurilor, să-i pună după nume? Singură această luare-aminte ajunge spre adevărit cum că românii sau romanii cei din Dachia nu au luat de la goti a întrăbuința articlii, ci din Italia au adus datina aceea cu sine strămoșii românilor în zilele lui Traian. De unde urmează că și italienii nu de la goti, nice de la longobardi au luat a întrăbuința articlii, ci cu mult mai înainte de a intra neamurile aceste în Italia au avut în limba sa această alsăuire.

Drept, limba lătinească nu are articlii acei definiți, carii sânt în limba românească și în cea italienească, precum și în limbile frâncească și spaniolească, ci oare avutu-i-au înainte de a o îndrepta Latinus, craiul latinilor, sau ba, nu se știe. Poate, doară, și limba lătinească au avut mai înainte articlii aceștia, ci Latinus pentru scurtarea vorbei i-au lăpădat. Urmează că și aceea iaste neadeverit: oare limba lătinească cea comună ș-au întocmit articlii *il, la, lo, li, le* de la pronumele limbei lătinești cei corecte *ille, illa, illo, illi, illae*, au pronumele acestu e născut din articlii aceia? Aceaea iaste adevărit, precum văzum deasupra, că nu limba lătinească cea proastă s-au făcut din limba lătinească cea corectă, ci ceasta din ceaea. De aciia, măcar că ne-am deprins a zice că limba românească e fiică limbei lătinești, adecă ceii corecte, totuși, de vom vrea a grăi oblu, limba românească e mamă limbei ceii lătinești. Nice să nu te scândălisască aceea că limba românească e spinoasă și apusă pre lângă limba cea lătinească, că au nu din spini se naște rujă preafrumoasă și din mamă de soiu sau de fără de jos și apusă nu o dată

s-au născut fiiu carele prin polire iscusită au ajuns a fi cel mai strălucit împărat?

Pre urmă, dacă în limba românească, nu numai întră români cei dincoace, ci și întră cei dincolo de Dunăre, carii în suta a treia de la Hristos fură despărțiți de cești dincoace de Dunăre până în Tessalia și pre airea, ba și întră alte popoare de sânge italianesc, bunăoară, între valdensi și întră lăcuiitorii muntelui Apenninu e datină a pune articlii după nume, și nu înainte de nume cum fac toate alte neamuri care au întrăbuințarea articlilor. Urmează că și italianii, mai demult, nu înainte, ci după nume au avut obiceiul a pune articlii, și a-i pune înaintea numelor târziu de la goti sau de la longobardi și de la alte ghinte nemțești, care e adeverit că tare au schimbat limba lătinească cea comună, în Italia, s-au învățat. Nice nu urmează nicio micșorare sau defăimare limbei românești, căci întră aceasta articlii se pun după nume, pentru că, precum lătinește se zice bine și *ille equus (acel cal)* și *equus ille (calu acelu)*, ba pare că mai vartos se mărginește lucrul când puni pronumele după nume decât când înainte, și zici *equus ille*. Și, de vei lua bine aminte, la români mai tare se hotărește sau mărginește lucrul punând articlu după nume decât întră alte limbi, în care articlu se pune înainte de nume. Nu fără înțelepție, dară, strămoșii românilor și a italianilor cei vechi au luat a întrăbuința articlii după nume, și nu înainte de nume.

Muratorius, în *Disertația* cea de multe ori pomenită, zice, cum mai sus am însămnat, că lătini cei vechi, pentru ca să desclinească dativul *illi* de nominativul *illi*, în dativu, în loc de *illi*, au zis *illui* și de acolo apoi se născu *lui*. Iară Bignonius și Menagius zic că *lui* se urzi din *illius*. Aseamenea, *loro*, zice că se feace din genitivu mulțimei *illorum*. Fie cum va fi, aceea iaste adeverit că și întră aceste mai bine s-au păstrat vechimea la români decât la italieni, că la italianii de astăzi *lui* iaste pronume

în nominativu numărului singularic, carele la latini se zice *ille*, și la români *el*. Iară, la români, *lui* și acum iaste în dativu, și în genitivu, *a lui*. Însă aceaste, când se pun singure, sânt pronume, care la lătini se zice *illi*, *illius*, iară, când se împreună cu oareșce nume, sânt articli definiți. Atunci *a lui* așa se desparte, că *a'* se pune înaintea de nume și *lui* după nume, precum iaste datina românilor a pune articlii după nume. Aseamenea *loro*, la italieni, iaste numai pronume și în cădearea cea dintâiu sau în nominativu, care la latini se zice *illi*, la români *ei*. Iară la români iaste și astăzi în genitivu numărului mulțimei, împreună și în dativu al aceluiași număr, care mai dezvoltat se vor vedea în paradigma sau esemplu ce îl vom aduce mai jos.

Să vedem acum asămănarea limbei românești cu cea slovenească sau sclăvească întru alcătuirea sau țesetura cea dinlontru carea și-o nălucesc protivnicii și cu răutate înșeală pre cei neștiutori de limba românească cetitori.

Limba românească are articli definiți, cum văzum mai sus. Sloveanii nu au aceia articli, ci când vreau să mărginească vrun lucru, se întrăbuințează cu pronumele arătătoriu (pronomine demonstrativo) *ovi*, *ova*, *ovo*, ca și latinii cu *hic*, *haec*, *hoc*. Ba, atâta iaste nesuferitoare limba slovenească de articlii definiți, cât, măcar că cei ce întâiu au prefăcut cărțile besericești din greceie pre slovenie, toată limba slovenească o au schimosit și o au grecizit într-atâta, cât și aoristul grecesc și numărul duale, care nici mai nainte nu au avut limba slovenească, nice astăzi nici într-o dialectă a zisei limbi nu se află, i-au vârat în cărțile slovenești. Totuși, articlii definiți, carii îi are și limba grecească, n-au putut să-i bage.

Slovenii au trei fealiuri (genera): bărbătesc, fâmeiesc și neutru (masculinum, faemininum, neutrum), românii ca și italianii nu au fără doao fealiuri: cel bărbătesc și cel fâmeiesc.

Slovenii au șapte căderi (casus) în numărul singuratic (în numero singulari), în numărul mulțimei (în numero plurali) au opt căderi. Românii și în numărul singuratic, și în numărul mulțimei nu au fără șease căderi, întocma ca latinii și ca italianii. Și la sloveni sânt trei declinații care se cunosc din genitivu, și numele în multe chipuri se împleacă (inflectuntur sive declinantur); la români, precum și la italieni, atât în numărul singuratic, precum și întru a mulțimei, toate căderile sânt aseamene căderii ceii dintâiu; singuri articlii se împleacă și cu aceștia sau cu alte părțiceale a limbei lătinești se desclinesc delaolaltă. Voiu aduce o paradigmă și slovenească, și românească.

Numărul singuratic

Întâia cădeare:	ЉВИ ЉТАЦЪ,	Ovi Otacz.	Acest părinte.
<a> 2<-a> cădeare:	ЉВЉГА ЉЦА,	Ovoga Ocza.	
<a> 3 <-a> cădeare:	ЉВЉМЉ ЉЦЉ,	Ovomu Oczu.	
<a> 4<-a> cădeare:	ЉВЉГА ЉЦА,	Ovoga Ocza.	
<a> 5<-a> cădeare:	Љ ЉЧЕ,	O Ocse.	
<a> 6<-a> cădeare:	ЉДЪ ЉЦА,	Od Ocza.	
<a> 7<-a> cădeare:	Г-ЉЦЕМЪ, sau Г-ЉЦОМЪ,	S.-Oczem, sau S.-Oczom.	

Numărul mulțimei

1.	ЉВИ ЉЦИ,	Ovi Oczi.	Acești părinți.
2.	ЉВЪХЪ ЉТАЦА,	Ovjeh Otaczaa.	

3.	Ѓвимъ Ѓцемъ, sau Ѓцимъ	Ovim Oczem sau Oczim.	
4.	Ѓве Ѓце,	Ove Ocze.	
5.	Ѓ Ѓци,	O Oczi.	
6.	Ѓдъ Ѓвихъ Ѓтаца,	Od Ovih Otacaa.	
7.	Ѓовима Ѓцима,	Sovima Oczima.	
8.	Ѓвихъ Ѓцеухъ, sau Ѓци,	Ovih Oczeh sau Oczi.	

Numărul singuratic

1.	Пъринтеле,	Parente-le.
2.	а Пъринтелѣй,	a Parente-lui.
3.	Пъринтелѣй,	Parente-lui.
4.	Пъринтеле sau пре Пъринтеле,	Parente-le, sau pre Parente-le.
5.	Ѓ, Пъринте!	O, Parente!
6.	Дела Пъринтеле,	Della Parente-le.

Numărul mulțimei

1.	Пъринцій sau Пъринцили,	Parenti-i, sau Parenti-li.
2.	а Пъринцилор,	a Parenti-lor.
3.	Пъринцилор,	Parenti-lor.
4.	Пъринцій, sau преПъринцій sau Пъринцили,	Parenti-i, sau pre Parenti- i sau Parenti-li.
5.	Ѓ, Пъринци!	O, Parenti!
6.	ДелаПъринцій, sau дела Пъринцили	della Parenti-i, sau della Parenti-li.

La sloveni, comparativul de obște se face așa că pun agetivul (adjectivum) la fealiul fâmeiesc și, în loc de

vocalea cea de pre urmă *a*, pun **ы й** (*ii*), bunăoară, **Прилічна** (*Prilitsna*); aseamene, *a* îl mut în **ый** (*ii*) și se face **Прилічний** (*Prilicsnii*), mai aseamene. La români pururea se face comparativu punând înaintea agetivului pozitiv (positivo) *mai* (*magis*). Italianii pun *più*. Așa: **лат, майлат**, *lat, mai lat*.

Formele vorbelor (formae sive conjugationes verborum) la sloveni sânt trei. Cea dintâiu, în persoana cea dintâiu a tâmpului de acum modului arătătoriu (in prima persona temporis praesentis modi indicativi), iase în *-am* ca *imam*, a doao în *-em* ca *orem*, a treia în *-im* ca *vidim, hodim* ș<i> c<elelalte>. Iară la români sânt patru forme ale vorbelor care, precum și la latini, și la italieni, se cunosc din modul infinitivu (infinitivo), că infinitivul ceii dintâiu iase în *-are*, ca *aru, arare*, a ceii de-a doao, în *-ere* lung, ca *vedu, vedea*, a ceii de-a treia, în *-ere* scurt, ca *stringu, stringere*, a ceii de-a patra, în *-ire*, ca *audu, auzire*.

Dintru aceste limpede se veade că deșerti sânt aceia carii zic că limba românească întru țesetura ei cea dinlontru se loveaște cu limba cea slovenească sau sclăvească.

Din paradigma cea mai sus scrisă se veade cum la români articlii se împleacă în unele căderi, ba, priimind numele ceale cu articlu **лѣ** sau **л** (*lu* sau *l'*) și în vocativ articlu împrotiva latinei italianilor, acela în vocativ se schimbă sau se împleacă în **лє** (*le*), bunăoară, *Calule! Lemnule!* Iară la italieni, și în numărul singuratic, și întru a mulțimei pururea, fără de nicio împlecare rămân articlii aseamene, nice nu se desclinesc căderile întră sine, fără prin niscari prepoziții din limba cea lătinească împrumutate și prefăcute, care se pun înaintea articlilor, precum mai pre larg vei vedea din următoarea paradigmă, unde *la* și *le* în toate căderile rămâne neschimbat.

	Numărul singuratic		Numărul mulțimei
1.	la sorella	1.	le sorelle
2.	della sorella	2.	delle sorelle
3.	alla sorella	3.	alle sorelle
4.	la sorella	4.	le sorelle
5.	o, sorella	5.	o, sorelle
6.	dalla sorella	6.	dalle sorelle

Și cu aceea se scem protivnicii a arăta că iaste cuscrie întră limba românească și întră cea slovenească în țesetura cea dinlontru, că, precum slovenii, așa și românii întrăbuițează în limba sa vorbe ajutătoare (verba auxiliaria), care datină limba lătinească nu o are.

Ci și cu aceasta pânză de păianjeni țes protivnicii, că, de vream ce și italianii întrăbuițează vorbe ajutătoare întocma ca românii, urmează că, precum italianii pentru aceea nu sânt încuscriți cu slovenii, așa nici românii, ci strămoșii românilor venind întâiu în Dachia au adus cu sine din Italia datina de a întrăbuița vorbele ajutătoare, care dintru acealeși rădăcini cu ale italianilor sânt ieșite. Adecă, la italieni sânt vorbe ajutătoare *ho* din lătinescul *habeo*; de acoloși și al românilor *am, ai, a* sau *are*. Și *sono*, aseamene, de la lătinescul *sum*; de acolo e și al românilor *sânt (sunt)*. Chiar orb, dară, trăbuie să fie acelu carele nu veade că de când și de unde au luat italianii a întrăbuița vorbele ajutătoare, de atunci și de acolo e izvorâtă și la români datina aceea.

Singură acea întrebare cu dreptul se poată face: oare în limba lătinească, înainte de a o îndrepta Latinus, craiul Lațului, întrăbuițatu-s-au vorbe ajutătoare, au doară acea datină o au luat romanii de la oarecare neam din ceale din Italia după ce ș-au supus șie toate ghintele Italiei și s-au mestecat cu eale?

La care întrebare răspund că, deoarăce în limba lătinească cea corectă dezvălitate urme se vād de vorbe ajutătoare, precum, pentru esemplu, în *amatus sum*,

amatus eram, vel fueram, amaturus sum, amatum iri, fac possis, vide sis ș<i> c<elelalte>, nu fără temeiul prepus avem că limba lătimească, și înainte de a o îndrepta Latinus, craiul Lațului, au avut datină a întrăbuința vorbe ajutătoare.

Iară pentru aceea că românii pre alocurea altmintrea răspund în vorbă unele cuvinte sau mai bine să zic unele slove și altmintrea le scriu nicio mirare nu iaste. Prea veache datină lătimească iaste aceasta, carea până și în zilele lui August încă se ținea, precum se vede din cuvintele lui Svetonius^[32] care le scrie în *Viața lui August*, unde zice că și însuși August nu prea păzea ortografia cea de gramatici întocmită și se vede că August păreri aceloră au urmat carii socotesc că așa trăbuie să se scrie, precum să și vorbească¹². Schimbări de pronunție a romanilor celor de demult în limba lătimească unele se pot culeage și din inscripțiile romane ceale vechi. Așa, în *Disertația* cea mai sus lăudată a lui Muratorius, iaste o inscripție din anul de la Hristos 155. Întru aceea, *jubentutis* se pune în loc de *juventutis*. În câte cuvinte și astăzi la români în loc de *v* se pune *b*! Așa *κόρυς* (*corbu*), lătimească în limba cea corectă *corvus*; *цербус* (*cerbu*), lătimească *cervus*; *вервѣче* (*berbece*), lătimească *vervex*, *vervece* ș<i> c<elelalte>. Întru aceeași inscripție se vede *Domtá*. Acela cuvânt Gruterus^[33] îl tâlcuiaște că însămnează *Domine*. Ci, de ar fi fost cunoscută lui Gruterus limba românească, îndată ar fi văzut că nu e alta, fără românescul *dumneata* (*dominatio tua*), carele sasii din Ardeal, fiindcă mai scurt răspund cuvintele românești decât născuții români, îl zic tocma precum e în zisa

¹² Orthographiam id est formulam, rationemque scribendi a Grammaticis institutam non adeo custodit. Ac videtur eorum sequi potius opinionem qui perinde scribendum, ac loquendum existiment. C. Suetonius Tranquillus, in *Augusto*.

inscripție ΔΟΜΤÀ (*Domtà*). Acoloși aduce Muratorius altă inscripție din anul 260. Întru aceea se află *intellegat*, în loc de *intelligat*. Acela e *înțelegu* (*in'tellegu*) românilor. Acest cuvânt de tot l-au perdut italianii și, în loc de *intellego*, zic *intendo*. Vezi mai multe în lăudata *Disertație* a lui Muratorius, de unde se întărește ceea ce am spus mai sus pentru vechimea limbei românești. Iară de la anul 274, tăindu-se de tot Dachia cea veachie de cătră împărăția romanilor, cum am arătat în *Istorie*, romanii cei din Dachia n-au mai avut nicio împărțășire cu romanii cei din Italia. Pentru aceea, schimbărilor limbei lătinești ceii de obște, care, de la anul Domnului 274 încoace, sau prin varvari, sau prin însuși italianii cășunate (pricinuite) s-au întâmplat, românii nu sânt împărțășiți.

Petru Maior

**DISERTAȚIE PENTRU LITERATURA CEA
VEACHIE A ROMÂNILOR,
1812***

§ 1

ROMÂNII MAI DEMULT S-AU ÎNTRĂBUINȚAT
CU SLOVELE CEALE LĂTINEȘTI.

Nu e îndoială că romanii, strămoșii românilor, când au venit de la Roma în Dachia și s-au așezat de moșie a lăcui aci, cu aceale litere sau slove au trăit în trebile sale cu care se întrăbuința ceialalți romani rămași la Roma și în toată Italia. Aceasta și din ceale multe inscripții în marmuri tăiate ale romanilor celor vechi din Dachia care s-au aflat și până astăzi se sapă din pământ în Dachia, mai vârtos în Ardeal și în Bănat, toate cu slove lătinești scrise se veade.

După ce au scăpat împărații romanilor de a mână Dachia această veachie și au început a o stăpâni mai o ghintă varvară, mai alta, cum am arătat la cap 4 în *Istorie*, nu numai toată împărțășirea romanilor celor din Dachia cu ceialalți romani s-au rătezat, ci și cursul învățătorei și al științelor cu domniia varvarilor nu puțin s-au împiedecat. De aciia iaste că niciun monumânt nu aflăm din carele anume să vedem cu ce fealiu de slove s-au întrăbuințat romanii cei din Dachia veachie după ce au început acolo a stăpâni varvarii.

Totuși, nu poate fi îndoială că romanii aceștia și după năvălirea varvarelor ghinte au urmat a trăi cu slovele

* Transcriere și note: Maria Aldea.

ceale lătinești, care strămoșii lor le-au fost adus cu sine de la Roma, deoarece, despre o parte nu se poate crede, romanii aceia, măcar că era apăsați de varvari, într-atâta să se fi ovilit, cât necum de alte științe, ci până și însăși de slovele sale să-și uite. Și aceasta cu atâta mai vârtos nu se poate crede că nicio ghintă varvară de aceale ce au fost în Dachia nu cetim să fi sculat războiu tocma asupra slovelor. Despre altă parte, cum voi arăta în *Istoria cea besericească a românilor*, carea, custând cu ajutoriul lui Dumnezeu, cuget a o aduna din răsâpiri, romanii cei din Dachia și în zilele varvarilor acelora au fost creștini, au avut preoții săi carii slujea sfânta liturghie și alte taine sfinte. Așadară, au avut cărțile sale de unde se împlinesc aceale. Aceaste cărți nu au putut să fie scrise fără sau cu slove lătinești, sau cu slove grecești, că slovele aceale cu care se întrăbunțează astăzi rușii, sârbii și și românii în besearică, târziu, adecă în suta a noao de la Hristos, când neamurile sloveane întâiu se feaceră creștine, fură iscrășite de Chiril^[1], pentru carea să și cheamă chiriliane. Ci, să fi fost scrise cărțile românilor pre aceale vremi cu slove grecești, de nicăiri nici măcar umbră de prepus nu se iveaște. Așadară, au fost scrise cu aceale slove care și mai nainte le avusease romanii aceștia, adecă cu lătinești.

Carea de acolo tocma se întăreaște că românii cei preste Dunăre, a căroră strămoși în zilele lui Gallien^[2] și a lui Aurelian^[3] ieșise din Dachia ceastă veachie, măcar că era mestecați întră greci, ținea încă în zilele aceale slovele ceale lătinești, deoarece adevérit iaste că episcopii românilor celor din Misia cea de Jos^[4], pre la jumătate suta a cincea de la Hristos adunați în săbor, epistolia, carea o trimiseră cătră împăratul Leon^[5] la Țarigrad pentru uciderea sfântului Proterie Alexandreanul^[6] și pentru săborul de la Halchidon^[7], o scriseră lătinească, și apoi la Țarigrad, pentru ca să o înțeleagă împăratul și ceialalți, fu întoarsă pe grece. Fost-au la epistolia^[8] aceasta mai din

multe eparhii iscăliți episcopi românești, anume: Marcian, episcopul Abritului; Petru, episcopul Novelor; Marcellu, episcopul Nicopolului; Ditta, episcopul Odissei; Marțial, episcopul Appiariiei; Monofilu, episcopul Dorostorului, despre care mai pe larg se va grăi în *Istoria besericească a românilor*.

Dintru aceste, nu fără înțelepție, culeage cel cu nemăsurată învățatură Le Cvien^[9], în cartea ce se numește *Oriens Hristianus*, tom 1, fața 1217, că, în Misia de Jos, în multe locuri mai vârtos limba cea lătinească, adecă românească, decât cea grecească era de obște¹. Iarși însămnam aci că doao limbi era lătinești: una carea o grăia norodul, și aceasta o învăța de la mumăsa, alta a celor învățați, și aceasta o învăța în școală de la dascăli, precum și astăzi. Ci și una, și alta întocma se zicea lătinească. Limba carea o grăia norodul iaste limba cea românească.

De vreme ce episcopii români cei preste Dunăre, adunați în săbor, au scris împăratului grecesc lătinește, urmează că au fost neștiutori de limba grecească, de unde ne-ndoit lucru iaste că românii cei preste Dunăre și în slujbele ceale besericești cu slove lătinești și cu limbă lătinească se întrăbuința.

Dacă românii cei preste Dunăre, mestecați întră greci și supuși împăraților grecești de la Țarigrad, au avut datina aceea, cu cât iaste a mai creade că românii cei dincoace de Dunăre, adecă din Ardeal, din Bănat, din

¹ Moesiam omnem inferiorem ad Illyricum non pertinuisse Lucas Holstenius non absurde contendit; ac certe Thraciae censetur ab Ammiano. Caeterum *latina lingua potius quam Graeca in multis ejus locis vulgaris erat*; idque significatur post subscriptiones epistolae svoodi provinciae bujus ad Leonem Imp. de nece S. Proterii Alexandrini et Concilio Chalcedonensi; quibus verba haec subjiciuntur: *Et haec (epistola) Latine quidem data, est in Graeco translate, et iterum translata de Graeco in Latinum*. Michael Le Quien, *Oriens Christianus*, Tom. 1, pag. 1217.

Țeara Românească, din Moldova ș*<i> c<ealelalte>*, unde niciun picior de grec nu era, nici împărații cei grecești nu porunca, nu numai slovele strămoșești ceale lătinești le-au ținut, ci și slujbele ceale besericești în limba lătinească le împlinea.

§ 2

ROMÂNII CEI DINCOACE DE DUNĂRE ÎN SUTA A CINCISPRĂZEACE DE LA HRISTOS AU LĂPĂDAT SLOVELE CEALE LĂTINEȘTI ȘI AU PRIIMIT CEALE CHIRILIANE.

Dimitrie Cantimir^[10], carele foarte mare învățătură au avut, precum din cărțile ceale de dânsul scrise lămurit se veade, și împreună au fost vodă în Țeara Moldovei și, pentru aceea, nimene nu se poate îndoii că, având arhivurile ceale vechi ale domniei Moldovei pre mâna sa, prea bine au știut lucrurile Moldovei ceale vechi. În *Istoria Moldovei*, la cap 5, așa scrie, că, ținând românii slovele ceale lătinești până în vremea săborului de la Florenția^[11], carele în suta a cincisprăzeace au fost adunat și unde pre urmă se feace unirea întră greci și întră lătini, după săborul acesta în carele și mitropolitul Moldovei împreună cu împăratul de la Țarigrad și cu ceialalți greci se unise cu latinii, Teoctist^[12], diaconul lui Marcu Efeseanul^[13], de neam bulgar sau sârb, urmând în scaonul Mitropoliei Moldovei, steate de Alexandru Vodă al Moldovei^[14] ca să lapede slovele ceale lătinești din Moldova și să priimească ceale chiriliane, cu care se întrăbuintează rușii și sârbii, pentru ca, nu ținând mai încolo slovele ceale lătinești, tinerii românilor cetind cărțile latinilor să se alipească cu inima cătră dogmele latinilor.

Adecă Marcu, arhiepiscopul Efesului, nevrând a iscăli unirea carea o făcuse ceialalți greci cu latinii în săborul de

la Florenția și, pentru aceea, fugind de la săbor, feace răscoală mare prin toate țările ceale de leage grecească, cât toți la cei ce iscălise zisa unire se uita ca la niște păgâni, ca și pre românii cei dincoace de Dunăre să-i întărească întru neunire și să-i facă să urgisască pre romani și pre toți italianii, steate să încapă Teoctist Bulgarul, credinciosul al său ucenic și diacon, mitropolit la Moldova în locul mitropolitului celui ce iscălise unirea în săborul de la Florenția. Acest Teoctist, știind că limba românească e foarte aproape cu cea italienească, socoti că, de vor mai ținea românii slovele ceale lătinești, având și italianii acealeși slove, vor scrie aceștia cărți în partea făcutei uniri, care, cetindu-le românii, se vor pleca a se uni cu romanii și cu ceialalți italieni ai lor frați și așa va scădea treaba grecilor. Deci, cu doveade dintru acest izvor trase, înșelă pre bunul Alexandru, voda Moldovei, ca să lapede cu totul slovele ceale lătinești din Moldova, cât nimărui să nu-i fie slobod a se mai întrăbuința cu eale în limba românească, și să priimească ceale chiriliane, tuturor italianilor și până aci și românilor necunoscute. Prin această necumpătată și fără de vreamă a legeri râvnă, cum mai sus laudatul Cantimir cu plângere la arătatul cap înseamnă, pricinui Alexandru Vodă acea varvarie, adecă acel întunearec și neștiință întru carea astăzi zace Moldova. Fapta aceasta a lui Alexandru Vodă și a moldoveanilor o îmbrătoșară după aceea și ceialalți români dincoace de Dunăre toți, de unde toți românii aceștia cu același întunearec de neștiință fură acoperiți.

Dară nu se opri răul aci, ci, precum slovele strămoșești ceale lătinești fură cu totul dezrădăcinate dintră români, așa și limba românească fu izgonită de prin besearicile românilor și în locul ei băgară cea slovenească, carea necum poporul, ci nici preoții români nu o înțelegea. Nu e de a te mirare, dară, că atâta întunearec au urmat în români, întru carele și astăzi multora le place a

mai zăcea. Ne-ndoit lucru iaste că izvorul a toată nefericirea românilor se trage din urgiia grecilor, și după dânșii a sârbilor, cea asupra romanilor și a tuturor italianilor. Acea urgie asupra romanilor și asupra italianilor prin vicleanele meșteșugiri ale grecilor și ale sârbilor cu steamătul legei așa cu grosu fu vărsată și în inimile românilor, cât românii toate cărțile sale care era scrise cu slove lătinești le prăpădiră, ca și pomenirea lor să se șteargă de pre fața pământului. De aciia iaste că nicio carte besericească de aceale vechi scrisă cu slove lătinești astăzi nu se veade, ba nici hrisoave de ale prințipilor românești, scrise cu slove lătinești, în cât știu, nu se află. Că, încălecând pre români cu steamătul legei grecii și sârbii, și hrisoavele prințipilor românești prefăcându-se de pe românie pe slovenie, ceale românești, ca ceale ce era scrise cu slove lătinești, fură prăpădite. De unde, de se află în limba slovenească vrun hrisov de la vrun prințip românesc înainte de săborul cel de la Florenția dat, acela iaste dintru aceale ce se întoarseră de pe românie pe slovenie.

După ce însuși grecii și sârbii cu meșteșugul cel mai sus arătat întru adâncul neștiinței au surupat pre români, iarăși ei începură a cleveti pre români că sânt cei mai ne-nvățați și mai proști întră toate limbile, și a-și bate joc de dânșii, carea până astăzi nu o curmă, măcar că și grecii, și sârbii (de vom socoti lucrul cu amăruntul) întru aceaeași, ba în mai mare osândă sânt. Cu aceasta nu pre puțini români, pre unii și din cei ce vād a ști ceva, îi împing la aceaea ca să-și urgisască limba sa cea românească și să nu se sârguiască a ști mai mult dintr-însa de cum au învățat de la mumă-sa și, nebăgând nici într-o samă limba sa, să-și țină fală că știu grăi sau greceaste, sau sârbeaste. Și românii nu se mai deșteaptă din langoare!

§ 3

ASEAMENEA ADEVĂRULUI IASTE CĂ ROMÂNII
CEI PRESTE DUNĂRE ÎN SUTA 11 DE LA HRISTOS
AU LĂPĂDAT SLOVELE CEALE LĂTINEȘTI.

Precum din ceale ce mai sus (§ 1) am cuvântat, adevărit iaste că românii cei preste Dunăre în suta 5 de la Hristos încă ținea slovele ceale lătinești. Așa când anume au vrut ei a le lăpăda, aceale nicăiri nu aflăm scris. Ci socotind cauza cea mai sus spusă, pentru carea fură îndemnați românii cei dincoace de Dunăre a scoate dintră dâșii slovele ceale lătinești în suta 15, prea aseamene adevărului iaste că românii cei dincolo de Dunăre mai nainte de aceștia, în suta 11, au făcut aceasta. Din ceale mai sus (§ 2) arătate, adevărit iaste că lăpădarea slovelor lătinești dintră românii cei dincoace de Dunăre au izvorât din urgiia ce o avea grecii asupra romanilor, carea, precum nenorocitul românilor, acest rod nu l-au putut naște întră românii cei dincoace de Dunăre până după săborul de la Florenția, așa iaste a creade că cum s-au tăiat, pre la mijlocul sutei a unsprăzece de la Hristos, Mihail Cherularie^[15], patriarhul Țarigradului, de cătră împărtășirea romanilor și cu aceeaia întră neunirea întră românii cei dincolo de Dunăre îl răsădi. Se știe aceasta, despre carea spune și Le Cvien, în cartea ce se cheamă *Oriens Hristianus*, tom 1, că Leon, arhiepiscopul Bulgariei de la Ahrida^[16], au fost cel mai credincios prietin și prea sârguitoriu ajutătoriu lui Mihail Cherularie spre a urzi neunirea întră Besearica Răsăritului și întră Besearica Apusului. Aceaea încă se știe, că românii cei dincolo de Dunăre era supuși arhiepiscopului de la Ahrida. Nu poate fi, dară, îndoială că, cum se deade început neunirei aceștia, ahrideanul arhiepiscop cu toată putearea s-au nevoit a trage pre supușii săi la noaoa neunire, atât pre bulgari, cât și pre români. Deci, precum

au fost teamere ca nu românii cei dincoace de Dunăre, ținând slovele ceale lătinești, să aibă mai puțină urgie asupra romanilor decât grecii și sârbii și, pentru aceea, să se pleace a se uni cu romanii, ahrideanul arhiepiscop, în tot chipul bătându-și capul ca în supușii săi români să înrădăcineaze urgiia asupra romanilor și a tuturor italianilor, tot prilejul cu carele putea românii aceștia să se apleace cătră romani au vrut din rădăcină a-l smulge. De unde, aseamene adevărului iaste că, socotind că pot sluji spre prilej de unire românilor slovele ceale lătinești, precum după aceea Teoctist Bulgarul pentru această cauză au stat să se lapede slovele ceale lătinești dintră românii cei dincoace de Dunăre, așa, mai nainte, ahrideanul arhiepiscop, soțul lui Mihail Cherularie, cu putearea carea o avea au alungat dintră românii cei preste Dunăre slovele ceale lătinești. Ba, poate de acolo, că se știa din ce cauză și cât de lesne cu acea cauză fură lăpădate slovele ceale lătinești dintră românii cei preste Dunăre, s-au împulpat și Teoctist a sta de Alexandru Vodă, aducând poate și pilda celor preste Dunăre români, ca să se lapede și din Moldova și, pre urmă, dintră toți românii, și cei dincoace de Dunăre, să se șteargă pomenirea slovelor lătinești.

§ 4

ROMÂNII CEI DIN ARDEAL AU ÎNCEPUT ÎNTÂIU
A SCOATE DIN BESEARICĂ LIMBA CEA SLOVENEASCĂ
ȘI AU BĂGAT IARĂȘI CEA ROMÂNEASCĂ.

După săborul cel de la Florenția toți românii cei dincoace de Dunăre nu numai cu slovele ceale chiriliane se întrăbuința, ci și slujbele ceale sfinte în limba slovenească le împlinea până în zilele lui Racoți Gheorghie^[17], celui întâiu cu numele acesta prințip al Ardealului. Drept o căzanie și astăzi se veade, din anul

1580, în limba românească tipărită la Braşov, în Ardeal^[18]. Iară a scoate limba slovenească şi a sluji liturghiia şi alte slujbe sfinte în limba românească a le împlini, întâiu şi întâiu au început românii în zilele mai sus lăudatului prinţip, carea așa s-au întâmplat: după ce eresul lui Luter^[19] şi a lui Calvin^[20], răvârsându-se prin toată Țeara Ardealului, s-au întărit, cela îmbrăţoşindu-l tot neamul săsesc, cesta partea cea mai mare a unguirilor, cât popistaşi foarte puţini au rămas, ba şi episcopul lor fu lipsit din țeară. Racoţi, prinţipul Ardealului, fiind calvin şi mare patron eresului acestuia, vru ca şi românii să se facă calvini şi, după multă ispită, neputând vâna pre români, socoti că pentru aceea nu se lasă românii de credinţa cea pravoslavnică, că sânt proşti, ne-nvăţaţi şi, pentru aceea, nu pricep doveadele ceale arătate de calvini spre îmbrăţoşarea eresului calvinesc. Despre altă parte, nu rău vedea că toată prostiia românilor de acolo atârnă, că nu au cărţi româneşti prin besearicile lor, ci sloveneşti, din care nu pricep nemica. Drept aceea, poronci ca nice vlădicului, nice altor preoţi mai mult să nu le fie slobod a sluji lucrurile ceale sfinte fără în limba românească. Veade-se aceasta şi din hrisovul cel din anul 1643, în 10 zile a luni lui octomvrie, de la prinţipul Gheorghie Racoţi lui Simon Stefan^[21], alesului vlădică românesc în Ardeal, pentru întărirea aleagerei cu chip de graiu calvinesc dat, la numărul 1.² Şi feace tipografie noao românească în Bălgrad, carea, fiind supt putearea calvinilor, mai prin toate cărţile româneşti ce se tipărea acolo

² Quod sacro sanctum Dei verbum juxta sacros Bibliorum codices tam Dominicis, quam aliis diebus festivis cum in Ecclesiis suis, tum ad funera, tum vero alibi ubicunque locorum desiderabitur, *vernacula sua lingua* praedicabit, praedicarique per quosvis alios quoque Pastores procurabit, ac faciet. *Confirmationales* neo electo Archiepiscopo Valachorum Transylvaniae Simoni Stephano anno 1643, 10 Octobris a Principe Transsilvaniae Georgio I Racoczi elargitae, Nro 1.

se sămăna eresul calvinesc ca, cetind românii în limba sa, să se alunece cătră calvini. Ci, neputând nici așa împlini cugetul său cel rău, românilor le rămăse acea facere de bine de la prințipul acela, că scăpară de limba cea slovenească și acum numai slovele ceale chiriliane încă le mai au împreună cu rușii și cu sârbii, că ceialalți români dincoace de Dunăre încă toți, văzând folosul, au urmat ardeleanilor români și au lipsit din besearicile lor limba cea slovenească, băgând iarăși cea românească.

Cu această fericire întrec românii pre toate neamurile creștine, greci, ruși, sârbi și ori de ce limbă popistași, pentru că niciunii aceștia nu înțeleg ceale ce se cetesc în sfânta liturghie și întru alte cărți besericești, deoarăce alta e limba lor în cărțile besericești, alta în gura poporului, iară la români, care limbă o grăiaște mulțimea, aceaeși iaste și în cărțile besericești și, pentru aceaea, tot poporul românesc priceape ceale de aude cetindu-se în sfintele cărți. Pentru aceaea, mulți dintră alte neamuri, carii știu limba românească, mai bucuroși merg la besearica românilor decât la besearica neamului său, pentru că în besearica românilor se îndulcesc de înțelesul cuvintelor celor sfinte, iară besearica neamului lor numai cât sunetul cuvintelor le bat urechile.

Însă românii cei preste Dunăre și astăzi țin în besearică împreună cu slovele limba cea grecească. Singuri aceia dintră dânșii negoțitori, carii lăcuiesc la Peșta, au în besearică limba românească și acoloși au și școală românească.

Dintru aceaea că prințipii Ardealului în tot chipul s-au nevoit, și cu putearea, și cu alte tehne, sămănând prin cărțile ceale în limba românească tipărite eresurile calvinești, precum mai pre larg vom spune în *Istoriia cea besericească*, și, totuși, neamul românesc au rămas statornic în credința sa și întru datinile sale chiar se veade că, de ar și priimi iarăși românii vechile sale slove ceale

lătinești, nicio frică pentru aceea nu poate fi că doară ar pătimi ceva schimbare leagea lor. Ba, scriind cu slove lătinești românește, limpede se vede că limba românească e soră dulce cu limba cea italienească și că limba românească e limba cea veachie a poporului preastrăluciților romani. Această mărire pizmuindu-o românilor unii dintră sârbi și dintră greci, cu steamătul legii și astăzi se bat a spăria pre români ca să nu se întoarcă la strămoșeștile sale slove, ci să țină ca și sârbii și rușii ceale chiriliane, și așa pururea să rămână limba românească întru acea întunecare și varvarie la carea o au adus grecii și sârbii. Nice eu nu zic să se schimbe slovele din cărțile bisericești, ci de vreme ce însuși rușii muscali au priimit multe slove de ceale lătinești și altmintrea scriu cărțile ceale de besearică, altmintrea ceale politicești, cu cât mai vârtos se cade noi, românii, fiind de sânge romani și acealeși slove avându-le mai de demult, afară de besearică iarăși să scriem cu slove lătinești, ca să ne curățim odată limba de varvarie. Toți eriticii a tuturor limbilor din Europa, carii tocma sânt tăiați de cătră besearica Romei, întrebuițează în scrisoarea lor slovele romanilor, adecă ceale lătinești. Apoi, fiii împărăției, românii, din bunăvoia lor să rămână lipsiți de vistiariul lor cel strămoșesc?

Acî îmi veni aminte că un preot rusesc, asupra doveadei ce o am adus mai sus (§ 1, 2) spre adevărire că românii mai demult s-au întrebuițat cu slovele ceale lătinești, mi-au aruncat că, de ar fi trăit românii cândva cu slovele ceale lătinești, s-ar afla oarece scrisori de aceale și acum. Drept aceea, neaflându-se acum niciun monumânt în limba românească cu slove lătinești din veacurile ceale de demult, urmează că niciodată nu au întrebuițat românii slovele ceale lătinești. La care i-am răspuns: Pentru că din veacurile ceale de demult nicio scrisoare nu se află în limba nemțească, în limba frâncească, ba și în

limba talienească, au zice-vei că pre aceale vremi nici nemții, nici frâncii, nici italianii, mai vârtos carii era negoțitori și avea corespondenții, niciunul nu au scris nemica în limba sa? Mai puțin iaste a te mira de nu se află nicio scrisoare românească cu slove lătinești din vremile ceale înainte de soborul cel de la Florenția, deoarce chiar știm din Cantimir că, pentru urgiia ce avea asupra lezei lătiniilor, lăpădară româniilor slovele lătinești. Atâta puteare are acest fealiu de urgie, cât pre tată asupra fiiului și pre fiiu asupra tatălui îl scoală cu perire. Așa, bieții români, înșelați de streini, crezură că aduc jărtvă lui Dumnezeu arzând scrisorile sale ceale cu slove lătinești și, precum la ovrei era anatema: *cel ce va ținea pâne dospită în zilele azimelor la casa sa*, așa româniilor cu nebunie se credea că vor fi afurisiți de se va afla scrisoare cu slove lătinești în cuprinsul lor, de care nebunie nici acum nu sânt toți româniilor scutiți.

Niciodată n-au fost besearica româniilor, precum e în veacul acesta clirul uniților din Ardeal, îmbogățită de bărbați învățați, carii, de ar fi părținiți de mai-mariii besearicei lor și ajutorăți în ceale de lipsă pentru pânea cea de toate zilele și așezați și povățuiți unde și cum se cuvine, nu ar plânge publicul și împreună aceiași vreadnici bărbați că în zădar împărăteasca stăpânire cu dărnicie au vărsat atâtea chielțuieli pre la universitățile, pre la academiile ceale de departe și pre la școalele ceale de acasă, pentru ca să lumineaze pre fiii româniilor și să-i deplinească. Vlădica^[22] lor cel de acum, carele de mulți ani stăpânește, cu totul e dat la iconomie și la adunare de bani. De ar avea acesta râvnă spre științe și vreau spre oamenii cei învățați, precum are nevoie spre iconomie, vârtos ar fi cu o parte a banilor săi adăogată biblioteca româniilor cea din Blaj, unde e lăcașul vlădicului uniților acum, și mulți bărbați multe plase de cărți ar fi dat la lumină pentru luminarea a tot neamul românesc, carea

părințește o cugetă buna împărăție a Austriei și toate neamurile o doresc și o așteaptă de la români întru acest veac prealuminat. Drept lăudatul vlădică au făcut să se tipărească niște cărți teologhicești acolo în Blaj, dară cum? Însuși au prefăcut cu ajutoriul altora, cum spune *Cuvântul înainte*, din lătinie pre românie, *Teologhiia* lui Turneli^[23] (întru acest veac luminat) despre ceale șapte taine ale besearicii, despre carea un profesor popistășesc din Bălgrad această, pre cât șoadă, pre atâta dreaptă judecată au dat, că, în câtă vreme au întors Ioan Bob pre Turneli în românie, mai bine ar fi făcut niște roate. Mie îmi pare rău că a unor bărbați, anume a lui Samuil Clain^[24] și a lui Dimitrie Vaida^[25], carii zice preasfințitul că l-au ajutat la acea faptă, le-au pus numele în *Cuvântul cel înainte* cărții, că carte mai netreabnică nu putea alta din Blaj să se dea românilor, carea, oricine va ceti cartea aceea, lesne poate priceape. Întoarse e aceea din cuvânt în cuvânt, care chip de lucrare e născut spre a aduce întunecare, cu atâta mai vârtos că cartea aceea e întocmită de Turneli după chipul scolasticesc cel de demult. Această carte, ce stă din mai mulți tomi și din necumpătată mulțime de lucruri, îi silește prealăudatul vlădică să o învețe toți aceia ce vreau să se hirotonească preoți, carii necum să aibă vro cunoștință cât de puțină de dialectică, ce e de lipsă să o știe deplin cel ce vrea să priceapă cărțile lui Turneli și în limba lătinească, în carea sânt făcute de autorul său, necum în românie, și decât a ceti nu știu alta nemica. Cât folos aduc la popoarale sale acei ce după cruntă osteneală de doi ani ies din Blaj hirotoniți preoți judece acei înțelepți ce petrec cu dânșii. Eu, drept, niciunul n-am aflat pre carele să-l laud că nu în deșert au cheltuit în Blaj bunul din gura fiilor săi, măcar că am ispitit în unii dintr-înșii capete ca aceale, cât, de li s-ar fi dat înainte cărți bine cumpătate și, după firea acelor carii nu știu alta, fără a ceti, întocmite, nu de mijloc rod ar

fi adus și sâmtită dobândă ar fi făcut cu talantul său în staulul lui Hristos.

Tocma de dorit lucru iaste ca arhieriei cei de leagea grecească ce sânt în țările împărăției Austriei să se nevoiască spre înmulțirea cărților celor ce sânt de lipsă spre luminarea și polirea clerurilor și a popoarelor, întră carii până acum singur episcopul Samuil Vulcan^[26] de la Oradiia Mare au dat seamne de înalte cugete. Acela, precum bucuros și nu fără cheltuială, adună manuscripturi la biblioteca sa, așa poate nădăjdui publicul că nici cheltuiala cea pentru tipărit nu o va cruța. Ba, și de la vlădica Ioan Bob din Ardeal nu sântem fără de nădeajde că, precum banchele, adecă banii cei vechi de hârtie, i-au dat afară, așa și banii cei de argint și de aur, carii, în mai mulți ani, mai vârtos până a nu se ivi banchele i-au adunat, după moartea preasfinției sale vor rămânea clirului, din carii, cu învoirea preamilostivei împărăției, bune întocmiri spre binele de obște pot să se facă.

Însă graiul acela al preasfinției sale, cu carele au început cuvântul cel de sine zis cu prilejul instalației canonicilor capitulului, celui ce cu banii preasfinției sale din moșiile vlădicești dintru a călugărilor și dintru a cliricilor seminariului din Blaj adunați fu rădicat graiul, zisei acela: „Acum bucuros moriu”, puțin rod va aduce, de nu se va îndura preasfinția sa până trăiaște, acea scădere carea s-au întâmplat cu banchele, din care e făcut zisul capitul, să o cârpească cu bani buni. Că, fiindcă banchele din prețul său au pierdut patru părți și numai cu a cincea au rămas, canonicilor lăudatului capitul, carii lua pre an șapte sute de florinți, acum nu li se vine pre an fără ca la 140 de fl<orinți>, mai puțin adecă decât se vine unui preot dintr-o parohie de ceale slabe. Ba, și însuși prepositului capitulului nu se vine fără câte 180 fl<orinți> pe an, de unde nu au cum să trăiască precinștiții canonici cu acea părințească facere de bine a

lăudatului vlădică, de nu se vor ajuta până una alta cu ratele călugărilor mănăstirei din Blaj, carii, prin nedreptatea vremilor, așa fură cumpătați, cât acum numai unul singur întru acea vestită mănăstire iaste călugăr, anume preacinstitul Venedict Fogarași^[27], și așa, acea mănăstire, carea era mamă deșteptării și învățătorei românilor din Ardeal, e adusă la cea de pre urmă primejduire de perire împreună cu fundația sa.

Despre episcopul Samuil Vulcan și aceale seamne vedem, că mărirea lăpădărei slovelor chiriliane dintră români și aducerea înapoi a strămoșeștilor slove lătinești preasfinției sale ceriul o păstrează.

Ci osebit bine poate nădăjdui neamul românesc de la cateheta Dimitrie Țichindal^[28], parohul din Becicherecul Mic, și de la cei trei profesori români, Constantin Diaconovici Loga^[29], fostul cel întâiu învățătoriu al școalei românești din Peșta, Iosif Iorgovici^[30], a frumoaselor învățături și a filosofiei doctor, N. Miuța^[31], pre carii înălțatul împărat al Austriei, Franțisc cel întâiu^[32], cu covârșire de părințească dragoste rădicând întru acest an școală la Arad, pentru învățătura celor ce au a se găti la dascăliile ceale de prin orașe și de prin sate, cu salarium sau cu plată de câte opt sute de florinți nemțești pe an, i-au rezolvit să fie acolo profesori, adecă învățători fiitorilor prin orașe și prin sate învățători. Încă nu e îndoială că, pre lângă temeiul care îl vor pune lăudații profesori în școala cea de la Arad mai sus arătată spre procopseala cea deplinită, e de lipsă și ajutoriul clerului, carele din ființa deregătoriei sale e deatoriu în tot chipul a se nevoi spre folosul popoarilor sale. Spre aceasta, bună nădejde poate avea publicul de la cei cunoscuți întru râvna cea cătră polirea neamului românesc, preacinstiții protopresviteri Petru Iorgovici^[33] al Oraviței și asesor conzistoriului episcopesc al Vârșeșului, Stefan de Atanasievici^[34] al Logoșului și asesor măritei Varmeghieci

Crașovei, Ioan Tomici^[35] al Caransebeșului și asesor consistoriului episcopesc al Vârșețului, Nicolae Stoica de Hațeg^[36] al Mehădiei, carii, precum tinerimea ca cu tot de-adinsul să se dea spre învățătură după părințescul cuget al înălțatului împărat, cu sârguință o vor îndemna, așa și spre câștigarea cărților celor folositoare pre preoți îi vor deștepta, cu care mijlocire nu după lungă vreme iaste a nădăjdi că bănățeanii întră românii cei mai procopsiți se vor număra, măcar că nu au episcopi din neamul lor.

[Toma Costin]

**DISCUSSIO DESCRIPTIONIS
VALACHORUM TRANSYLVANORUM**
editae „Patrioticis Paginis”
(„Vaterländische Blätter”), Nris. 83, 84, 85,
Viennae, 1811, auctore I. G.
Pesthini, Typis Matthiae Trattner, 1812*

On doit la vérité aux hommes^[1].
Helvetius, tome VII, p. 135.

§ 1

Legentem descriptionem Valachorum Transylvanorum in sic dictis *Patrioticis paginis* (*Vaterländische Blätter*) numeris 83, 84, 85, 1811 editam in plura incidere oportet, quae et fidei historicae adversantur, et quae etiam non sine iniuria adstrui possunt. Certe gentem Hungaram ab ipso sui in has regiones adventus tempore tam erga hic repertos et dein in unam societatem civilem coalescentes populos, quam ad se vocatos aut ultro venientes humanam semper ac hospitalem exstitisse, meritorumque iustam habuisse rationem, praeter complura alia historica documenta, innumerae fere in favorem sic dictorum *Hospitum* latae leges extra omne ponunt dubium. Frustra sane quaesieris in orbe regnum, (dummodo absit verbo invidia) quod Hungariam hac laude superet.

Quantum vero asserta propositae descriptionis tum historiae, tum humanae naturae, ac etiam scopo citatarum *Ephemeridum* in annunciatione sibi proposito consen-

* Transcriere, traducere și note: Vasilica Eugenia Cristea.

tiant, paulisper uberius expendere, et adductis in medium tam iis, quibus concinnator memoratae descriptionis suas fulcire opiniones nititur, tam quae contrarium suadent, rationibus, idque Latina lingua gratia illorum, qui fors Theutonum sermonem minus familiarem habent; rem demum totam ad iudicium a studio partium alieni lectoris, qui veritati semper amicus se colore rerum capi haud sinit, cui fabulae nihili sunt et qui solus rem expendens penetrare studet, referre constitui.

§ 2

Asseritur in citatis ephemeridibus caetera inter:

1. Opinionem eorum, qui Valachos a reliquiis Romanorum occasione traductarum per Aurelianum in Moesiam legionum et provincialium Romanorum in provincia remanentibus derivant, subsistere non posse; quod etsi vero quam simillimum sit, occasione translationis huius paucos quosdam Romanos (nam magnus eorum numerus iuxta testimonium scriptorum vicissitudinis huius esse non poterat) in propria Dacia remansisse; summe tamen improbable sit a tam tenuibus reliquiis numerosum adeo deducere populum, et qui etiam continuis barbararum nationum Daciam ab uno termino ad alium vastantium incursibus, et quae etiam gentes e numero existentium populorum evanuerunt, populus hic solus resistere, non aliis permixtus perdurare quivisset, et qui historicis per plura secula (usque Cinnami^[2] scriptoris seculi XII tempora) qui nec eos existere meminissent, penitus ignoti manere?

2. Sulzerum^[3] et Ederum^[4] originis eorum a Thracibus repetere.

3. Valachos reipsa incunabula sua Sclavico cuiquam populo debere cum verisimilitudine asseri posse; quod Getae etiam et Daci tempore subiugatae per Traianum

Daciae regionem incolentes Sclavicae stirpis fuerint, et naturalius, ac verisimilitudini consentaneum magis sit, Valachorum ortus a domestico ipsa in Dacia populo ducere, quam quaerere foris athenatos eorum; quod magnae in re litterariae auctoritatis viri Schlözer^[5] et Eder huic subscripserint sententiae.

4. Pro Sclavica Valachorum origine maxime eorum pugnare linguam; quod reperiantur quidem copiosae in ea Latinae voces, tota tamen eius structura, et cum primis inconsuetus apud Romanos articulorum et verborum auxiliarium usus clare indiget maiorem linguae huius cum Slavica affinitatem; quod vix dubio locus sit, non Romanam linguam per accedentia Sclavica vocabula corruptam esse et inde Sermonem Valachorum enatum: quam Sclavicam potius Dacorum linguam per accessionem Latinarum et aliarum peregrinarum vocum sensim in hodiernam Valachorum coaluisse; quod ea iuxta probabilem Sulzeri calculum prout nunc in Valachia in usu est, 4/8 Latinis, 3/8 Sclavicis, 1/8 Turcicis, Gothicis et Graecis vocibus permixta sit. Huc etiam facere Sclavicum Valachorum vestitum, quod quidem a vestibis ductum argumentum in se ipso non magnae sit firmitatis, conferre tamen cum reliquis ad evincendam Sclavicam Valachorum originem.

5. Quandoquidem Sclavici Valachorum ortus maximae sint probabilitatis, nominis originem etiam non incongrue a Sclavorum sermone derivari. Se ipso vocare *Rumuni*, occidentales vero Romanos ab eis dici *Romani* etc.

6. Quamvis Valachi priscorum Getarum et Dacorum posterii sint; (de Transylvanis Valachis intelligendo) non omnes tamen ab his oriri; ast a Valachis quoque successive turmatim in provinciam migrantibus; saepius consedissee eos absque Domini Terrae facultate: similem pagum a Matthia primo Rege deletum fuisse, uti autographae litterae de anno 1487 perhibent.

7. Valachos in Transylvania pertinere ad toleratas nationes, vi itaque Transylvanae Constitutionis^[6] nulla eis Civitatis iura competere. Valachos talibus iuribus nunquam gavisos fuisse. Nobiles aut liberas eorum familias illis adnumerari nationibus, in quarum terris et fundis degunt.

8. Valachos dudum gravi oppressos iuge eius esse indolis, quam servitus indelebiter simili populo inurit. Sapientes aevi recentioris constitutiones sero non nisi ad optatum perventuras scopum, ut has servitutis notas deleant. Eos esse astutos, simulantes, fraudulentos, imagine summae simplicitatis omnem scire arripere occasionem alium deludendi, cumprimis vero ingentem eorum esse pigritiam, hanc etiam per frequentes in Graeca Ecclesia^[7] usitatos festos dies ali. Etsi vero frequentia haec festa ad minorem numerum iam reducta forent; supersticiosos nihilominus Valachos haud quis persuaserit his diebus laborari posse.

9. Cum propensione ad pigritiam coniungi aliam quoque ad furta et latrocinia, quibus Valachi nimium quantum dediti essent etc.

§ 3

Iam expendamus etiam ea, quae his contraria suadent.

Aio itaque *ad primum*.

Getis, Dacisque deletis penitus^{1 [8]}, Traianus Augustus circa A.Chr. 105, 106 numero infinitos colonos in Daciam deduxit ad urbes et agros colendos^{2 [9]}. Coloniae hae mox a morte Traiani summas subiturae erant vicissitudines; nam „Hadrianus Traiani gloriae invidens statim provincias tres abstulit, quas Traianus addiderat, hoc est de Assyria, Mesopotamia et Armenia revocavit exercitus,

¹ Iulian., *De Caes.*, in Trai.

² Eutrop., *Brev.*, l. VIII.

ac finem Imperii esse voluit Euphratem. Idem de Dacia facere conantem amici terruerunt, ne Romani cives barbaris multi traderentur: propterea quod Traianus, victa Dacia, ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas”³. Retinuit itaque Hadrianus Daciam, ast multum ei derogavit destruendo pontem, quem Traianus Danubio imposuerat^[10]. Colonia nihilominus Romano-Dacica in suo flore permansit usque ad Imperium Galieni^[11] „qui more hominum secundis solutior rem Romanorum quasi naufragio dedit”⁴ ^[12] Dacia, quae a Traiano fuerat adiecta tum amissa est⁵ neque amplius recuperatam fuisse ostendi potest, silentibus coaevis vitam Claudii II^[13] cui recuperatio Daciae sub Gallieno amissae a nonnullis tardioribus scriptoribus adscribitur prolixè et relatas ast non nisi cis Danubium de Gothis victorias enarrantibus; accedit quod Claudius II vix integro biennio imperaverit et sub successore eius Aureliano iam Gothi denuo Istrum praetergressi provincias Romanas cis Danubium sitas, puta Illyricum et Moesiam, dirum in modum vastaverint. Constat equidem ab Aureliano Gothos hos repressos fuisse, et superato quoque Danubio unam de eis victoriam caesis quinque eorum millibus relata; unde vulgatum illud Flavii Vopisci^[14] testimonium originem sumpsisse videtur, reliqui namque posteriores scriptores hoc solum exscripsere: „quum (Aurelianus) vastatum Illyricum et Moesiam deperditam videret, provinciam trans Danubium Daciam a Traiano constitutam sublato exercitu, et provincialibus reliquit desperans eam posse retineri; abductosque ex ea populos in Moesiam collocavit, appellavitque suam Daciam”. Si consideretur, quo

³ *Ibidem.*

⁴ Pompon. Laet., in Gal. Victor., cap. 38.

⁵ Eutrop., l. IX, Dion, in Trai., l. LXVIII.

invitante scripserit Vopiscus vitam Aureliani; Iunio videlicet Tiberino^[15] Praefecto Urbis, quem ipse Vopiscus asserit, non nihilum ex Aureliani origine sanguinem ducere, quodve parasitum eius egerit, quod Hadrianus ut ut acri invidia in gesta Traiani ferretur, dedecori sibi duxerit deserere Daciam, hocque modo multos cives Romanos quasi barbaris tradere; si dein ea, quae sub Gallieno et Claudio evenerant in Dacia, cum hoc testimonio conferantur: facile quis perspexerit obscurum ceteroquin hunc locum Vopisci vix alia conniti posse veritate, quam studio amoliendae a nomine Aureliani Daciam deserentis, quod Hadrianus facere verebatur, ignominiae. Non me quidem latet argumentationes in historicis vix habere locum, quae scilicet nudam gestorum seriem pandere deberent; ast si consideratis omnibus adiunctis impossibile quid a quopiam historico tradatur, officium sane rationis est; errorem detegere, praeiudiciaque subigere, aut non constat plurima iam ab historicis absurda, mentique rebus item ipsis gestis dissona tradita, refutata ac ad rationis tribunal deducta suis naevis perpurgara exstitisse? Iam vero quaeri potest an amissa sub Gallieno Dacia exercitus Romanus in Dacia perstiterit usque tempora Aureliani, an etiam vastantibus Illyricum, Moesiam, Traciam et alias provincias Romanas cis Danubianas superato Danubio Gothis, persistere potuerit? An Aurelianus hunc exercitum sustulerit e Dacia, aut vero illum, quem ipse ad persequendos Gothos deduxerat, et quocum mox comissa pugna in Asiam festinavit? An possibile fuerit Romanos hos iam a longissimo tempore, destructo iam per Hadrianum ponte Traiani quasi suo fato relicto sub Gallieno penitus in barbarorum ditionem devenientes, iam barbarorum incursionibus a duobus propemodum seculis asuefactos e Dacia abducere, e terris hostium imperio tunc subiectis, quos etiam hostes armis

perdomari posse desperaverat Aurelianus? An etiam credibile est, ob afflictiones barbarorum, quas nec in Moesia vitaturi erant, Romanos Daciam deserere voluisse, eos cumprimis, qui rem ruralem auspicati terras, has in patrium solum verterant, quorum avorum et proavorum cineres terra hac tegebantur? An non scimus homines ita a natura comparatos esse; ut graviora longe mala domi suae perferenda sibi ducant, quam ignotis in oris novis semet obiicere discriminibus? Certe Daciam nusquam a barbaris ita vastatam tradunt scriptores, prout Illyricum et Moesia recte hac tempestate, quae translatio haec evenisse perhibetur, dirum in modum vastata erant. Neque etiam desunt vestigia gestarum rerum apud historico, e quibus concludi potest Romanorum dominationem trans Istrum non ita penitus hac aetate extinctam fuisse⁶ [16]. Quid etiam de iis cumprimis Romanis existimemus, quibus montosa Daciae loca obtigere hostibus propemodum impervia, regiones salinis, fodinisque ditissimae, aëre et aquis saluberrimae? Ipse Auctor propositae *Descriptionis* admittit negari non posse quospiam Romanos occasione assertae sub Aureliano factae translationis in Dacia remansisse, ast eos paucos fuisse quo quaeso probat documento? Cum constet numero infinitas colonias in Daciam traductas fuisse. Citatus itaque Vopisci locus, si etiam iusto plus ei deferamus, non alium habere potest sensum, quam traductis, aut potius collectis hinc inde dispertis collegiis, vicinorumque ad Danubium locorum incolis, mercatoribus, aliisque qui cum reliquis provinciis arctiori vinculo iuncti erant, aut qui tardius illuc delati nondum barbaris asueti, nec satis formati domiciliis, collocato etiam militari in Moesia praesidio, maximam coloniarum

⁶ *Allg. Weltgesch.*, Guthrie und Gray, 12. B., p. 504. Gebhardy, *Geschichte der Moldau und Walachey*, p. 236.

partem in veteri Dacia remansisse, ubi tum per advenientes A. Chr. 377 Hunnos, quam etiam per Hungaros circa 890 A. Chr. inventi sunt.

Adventu quippe Hunnorum plures populi terrore perciti fuga sibi consulere „solis Valachis sponte remanentibus”⁷ [17]. Quid? Quod ipse Attila rex, eiusque primores sermonem Ausoniorum^[18] seu Valachorum, ut Otrocotsius^[19] e Prisco^[20] deducit, addiderint⁸; unde id utique liquet, quod superius affirmavi Hunnos Valachis, iisque copiosis permixtos habitasse. Clarissimus Pray^[21] hanc Otrocotsii opinionem de lingua Valachorum apud Hunnos usitata ex his duabus rationibus in dubium vocat:

Primo. Quod ea tempestate Latina lingua ita corrupta esse nequiverit, ut in Valachicam commigraret: nec secundo Blachorum seu Valachorum nomen apud scriptores illorum temporum cognitum fuerit⁹ [22]. Quae quidem rationes hunc recte a paritate sensum habere possunt: Hungarorum proavi ante mille, et amplius annos longe alia usi sunt dialecto, ac ea sit, quae modo in usu est.

Secundo. Nomen Hungarorum apud eius temporis scriptores usitatum haud est; igitur verum non est eos Hungarice fuisse loquutos, quod absurdum nemini adhuc incidit affirmare. Priscus sane ita de Ausoniorum lingua loquitur, ut facile intelligatur eam omnibus convivis fuisse notam, de Latina vero tanquam quid speciale refert, prope ipsum sedentem Hunnum eius usum habuisse. De duplici vero apud Romanos usitata lingua occurret inferius mentio ad punctum 4, § 9.

Tandem „Hungari Pannoniam intrantes invenerunt posteros Romanorum Dacicorum, quos Anonymus

⁷ *Chron. Hung.* quae incipiunt: „Anno MCCCLVIII, feria tertia etc.”, apud Schwandnerum.

⁸ Otrocotsius, in *Orig. Hung.*, p. 1, cap. 4.

⁹ *An. Hun.*, l. III, p. 135. Nota.

vocabulo suo, hoc est, Belae III^[23] tempore invalescente Blachos appellat. Hic est lapis offensionis pro illis, qui Valachos in Transylvaniam serius tantum advenisse, et hinc qua advenas arbitrarie tractandos tam pertinaciter credunt, ut Anonymo Bellum indicere quam errori suo renunciare malint¹⁰ [24].

Sed neque durus erat adeo barbarorum cum residuis inter se Romanis cumprimis agendi modus, ut A. D. exaggerat, ut vel ex his Orosii^[25] scriptores coevi verbis de Hunnis quibus vel maxime feritatem oggerunt, scribentis patet: „Residuos, ait ille, Romanos modo ut socios et amicos foveant, ut inveniantur inter eos, qui malint inter barbaros tributariam sollicitudinem sustinere¹¹. Barbarorum sane intererat pacificos habere terrarum cultivatores, qui eos sustentarent, ac tributis ditarent; proinde, non modo hos ab illis, cum nullum sibi metum imminere viderent, non deletos, verum ultro in patrocinium sumtos dubitari nequit.

§ 4

Infert A. D. repugnare ab his reliquiis, quas iam e superius dictis numerosissimas fuisse patet, tam numerosum populum, qualem hodierni Trans-Danubiani Valachi constituunt, derivare; ast plena est omnis antiquitas similibus exemplis: „Sylvae et montes erant a principio rerum arces, in quas reliquiae subiugatorum populorum, quae demitorum suorum ferrum evaserant, se se abdidere, ita in Biscaia^[26], Vallia, Scotia^[27], Albania^[28] etc.¹². Quamdiu Hispani ob metum Saracenorum in Pyrenaeis montibus delituere? Soluti tamen gravissimis periculis post longissimum tempus numerosi adeo populi

¹⁰ *Supplem. ad Vind. Anon.*, Cornides, p. 327.

¹¹ Orosius, *Hist.*, l. VII, cap. XLI.

¹² Schlözer, *Krit. Sam.*, p. 640.

authores exstiterē? Quas non pertulere vicissitudines prisca Valliae Britanni? Et tamen sat magno adhuc numero perdurant, nec dubio locus est, eos magis adhuc se multiplicaturos fuisse, si mitius clima, fertilioresque terras, quales Valachis obtigere, nacti fuissent.

§ 5

Valachi hodie propria sua lingua Romanos se appellant *Romani*, et haec denominatio a maioribus suis accepta continuo inter illos usitata est; neque enim ullus mortalium memoriae prodidit nomen hoc serius ab aliquo eis inditum, aut sponte assumptum fuisse. Verum a vicinis variis temporibus variis appellati sunt nominibus, qualia sunt: *Latini*, *Ausoneii*, *Romani*, *Mysii*, *Sinsari* (Cisdanubiani per ludibrium ita vocitati,) *Vlassi*, *Vlachi*, *Blachi*; *Blasii*, *Blacii*, *Olahi*, *Olaci*, *Balachi* et demum *Valachi*. An itaque quoties populi huius variata apud scriptorem quempiam reperietur denominatio, toties novum exortum populum recte arbitrabimur? Intermissa per Romanos Dacia variae gentes sibi invicem succedentes Daciae dominabantur, communis haec omnium historicorum sententia est; etsi vero rerum humanarum gnaro dubium esse non possit Romanos quoque Daciae indigenas cum barbaris sua consociasse arma; scriptores nihilominus dominantium solum meminere populorum, quorum videlicet imperio et nomine ea bella gerebantur. Prout hac nostra aetate phalanges regulares^[29] Transylvaniae ut ut maxima parte e Valachis conflatae sint, Hungaricae nihilominus audiunt. Neque id silentio premi potest, quod A. D. plerosque illos populos e numero viventium evanuisse asserat, quibuscum Valachi in Dacia habitabant; an enim

si in alias commigrarunt regiones, alia ab illis regionibus mutuarunt nomina, recte illos periisse credamus?¹³ [30]

Ipsa Cinnamus, qui Belae III temporibus floruit, haec de Valachis perhibet: „Leonem autem Batazen^[31] cum exercitu alio magno, et Blachorum ingenti numero, qui quondam fuisse coloni Italorum memorantur, ex locis Ponto Euxino vicinis irrumpere Hunnicam iubet, unde nullo unquam tempore eos invaserat”. Hinc iuxta A. D. argumentandi rationem dubium oriri potest, an ingens ille Blachorum numerus Valachi fuerint; cum nec ipse Cinnamus nomen nostra aetate usitatum commemoret. Notante Daniele Cornides ante Cinnami tempora Blachos etiam Pacinacitas dictos fuisse, Lucius Dalmata^[32], l. VI, cap. V, more suo egregie ostendit. Et sane si quis amplitudinem Pacinaciae et Pacinacitarum multitudinem a Constantino Porphyrogeneto^[33] descriptam contempletur, consideret insuper devictos per Byzantinos inter Pacinacitas, et egressum ingentis e locis Ponto Euxinio vicinis Blachorum numeri breve non nisi intercessisse tempus, quin Blachi hoc tempore e Cis-Danubianis partibus illuc immigrasse a Graecis scriptoribus sedulis mutationum, quae in his oris, teatro quippe belli Graecos inter, et Hungaros evenere, connotatoribus, uspiam tradantur: certe fateri debet is, aut Pacinacitas hos non distinctum a Blachis fuisse populum, atque a Graecis per frequentius cum iis commercium observantibus eos a Blachis Cis-Danubianis, seu incongrue sic dictis Sinsaris non esse diversos, supresso Pacinacitarum nomine quod ipsis a Russis adhaeserat, tantum Blachos fuisse compellatos, hancque esse caussam, cur ab hoc tempore Pacinacitarum nomen auditum amplius non sit: aut adminus Valachos simul cum Pacinacitis in veteri Dacia

¹³ Gatterer, *Universalhist.*, p. 831.

quae Nistro, Tybisco, Istro et Ponto claudebatur seu in sic nominata *Atelcusu*^[34], quam copiosissimos habitasse.

§ 6

Ad secundum. Duos aevi nostri contraria tradentes scriptores ad rem quampiam probandam citare, non est dubium circa eam tollere aut plane veritatem demonstrare. Sulzerum Valachos non nisi post depopulationem Hungariae et Transylvaniae per Mongoles 1241^[35] factam gratia Hungarorum in consortium domicilii adscitos et sub conditione perpetuae servitutis e Thracia illuc deductos esse autumantem recte Engelius^[36] tam firmis refutavit argumentatis infelicis opinionis authorem eum compellans, ut nulla amplius commentis eius fides sit¹⁴.

Engelius vero originem hodiernorum Valachorum a captivis et servis Bulgarorum ad partes trans Danubium sitas transportatis deducit. Opinioni huic occasionem praebuit expressum apud Stritterum^[37] testimonium, quod ita ille citat: „Crumus^[38] capta Adrianopoli (circa 813) nobiles cum immensa plebe trans Danubium fluvium transportavit, et ibi habitare iussit. Leo Grammaticus XII millia numerat non computatis foeminis. Georgius Monachus^[39] autem X millia”¹⁵. Captivos hos proprio arbitrio pronunciat Engelius fuisse Valachos, iam in *Supplementa ad Vindicias Anonymi*, Cornides, p. 328, Sclavos et Valachos, ac his XII millibus alia adhuc L millia captivorum adiungit, potuisset etiam ingentem illam mulierum ac puerorum multitudinem adiungere, quos e Gani montibus^[40] captivos in Bulgariam misere Bulgari victores. Ast qua ratione captivos hos Valachos fuisse credamus, non video; Engelius vero expressum

¹⁴ *Comment. de exped. Trai. ad Danub.*, p. 285.

¹⁵ *Ibidem*, p. 287.

apud Stritterum testimonium corrupte citat. Ibi enim tom. II, part. II, cap. VII, § 66, haec de subiugata per Crumum Adrianopoli e Leone Grammatico et Georgio Monacho habentur: „Ea capta (Adrianopoli) Macedonum nobilium quam plurimos cum immensa populi multitudine trans Danubium fluvium transportatos ad eius regiones habitare iussit”. Quae si hac integritate allegata fuissent, nunquam pro Macedonibus Valachi lectori obrudi potuissent. Accedit, quod post Crumi mortem, successor eius Crytagon vel Mortagon^[41] post sex circiter annos inita cum Byzantinis pace captivos hos in libertatem assertos in patriam suam dimiserit, clare hoc elucet ex his, quae apud eundem Stritterum, cap. VII, § 71, leguntur: „Hoc modo Manuelus^[42], multique sub eo illustres, alique sanguine iuncti sua morte verae religionis testimonium tulerunt. Tandem reliquis captivis Deus in patriam redeundi occasionem paravit. Nam Princeps Bulgarorum saepius cladem passus, cum iam Romanorum (Byzantinorum) viribus resistere nequiret, pacem bello praetulit, captivosque dimisit. Deo propitio captivi omnes incolumes domum dimissi abiire”. Ex his aliquot millibus captivorum potuisset tam ampla gens propagari, qualem Valachi Transdanubiani efficiunt, non secus e remanentibus occasione translationis per Aurelianum factae. — Quantum, quamque coecum partium studium!

§ 7

Ad tertium. Quamvis nemo adhuc scriptorum extra dubium posuerit Thraces, eorumque colonias Getas et Dacos Sclavicos fuisse populos imo plurima contrarium suadeant¹⁶, cum tamen istud ad propositum nihil faciat praetermittendum censui; si etenim ultro demus

¹⁶ *Comment. de exped. Trai. ad Danub.*, p. 86.

Katanchichii^[43] argumentis quempiam persuaderi de Sclavicis Thracum, Getarum, item et Dacorum incubulis, ac eos sermone usos fuisse Sclavico, tanto a fortiori credere necesse est, Valachos gentem propriam nulli alteri mixtam perdurasse, quod eorum lingua tota sua indole a Sclavica abhorreat, structuraque sua ad linguas Europaeas occidentales quam maxime accedat, de qua mox plura inferius.

Quod A. D. asserat, magis naturae conforme esse et veri similitudini Valachorum ortum ad populum quempiam in Dacia domesticum deducere, quam foris antenatos eorum quaerere; nescio an quispiam infirmius criterium ad cognoscendas populorum origines memoriae prodiderit; quem quaeso hoc nixi criterio tribuimus ortum Hungaris, Turcis, Armenis, Zingaribus, Iudaeis etc. si extra regiones, quas incolunt, progrediendum non est? Quoties una eademque gens non suas mutavit sedes? An ideo etiam suam mutasse originem censenda est?

Ast duo magnae in re literaria autoritatis viri Schlözer et Eder huic subscripsere sententiae?

Quoad Schlözerum aio falsum esse ab ea Valachis Sclavicam tribui originem, nam in *Annal. Russ.*^[44], part. 2, p. 81, inquit solummodo an *Volochi* Nestoris^[45] unus idemque cum Bulgaribus, ac hodiernis Valachis fuerit populus, hos vero cum illis haud confundit, prout nec confundere poterat, quin ingentem committat errorem. Nisi fors plerasque Europaeas gentes: Romanos, Germanos, Anglos, Sclavos etc. ad Iaphetum^[46] reducentes eiusdem esse originis arbitremur.

Ederi Valachos e Thracia deducentis haec duo sunt argumenta¹⁷:

a) „Apud Byzantinos scriptores, inquit ille, lego: «Constantinus Dragusich^[47] Peloponesum obtinuit, et in

¹⁷ Nota 9, 10 in *Libel. Suppl. Val.*

ea Pindum montem^[48], quem Blachi incolunt», itemque «Petrum atque Asanum^[49] Valachorum ad Haemum^[50] incolentium Principes» serius Isaaci Angeli Imperatoris^[51] temporibus iuncto cum Bulgaris, Cumanisque Moldaviae et Valachiae incolis foedere Graecorum imperio se subduxisse, sed ex his recte argui posse videtur Blachos istos Haemi accolas cum suis utique popularibus, si hi Daciae domini fuissent, foederis societatem fuisse iuncturos”.

b) Ex istis Chalcocondilae^[52] verbis deductum: „Pindum montem Blaci incolunt, quibus eadem cum Dacis lingua est, nec quidquam ab iis differunt, qui Istrum accolunt”; ex quo quidem loco id iterum elucet, quod supra affirmavi, Valachos serius e Graecia in Transylvaniam commigrasse, ex linguae nimirum similitudine, quam Chalcocondilas affirmat eadem Blacorum, Dacorumque istorum fuisse incunabula recte arguo, atque si haec in Dacia collocanda sunt, Oedipo^[53] opus est, qui explicet, qui factum sit, ut nulla prope sit Valachici idiomatis cum idiomate Gothorum atque Hungarorum ceu Daciae Dominorum, maxima vero cum Slavorum Thraciae incolarum affinitas.

Verum ad a) adverto: Tempore belli Byzantinos inter, et Blachos Haemi accolas Transylvania Belae Regi Hungariae obnoxia, quis credat fieri potuisse, ut Valachi Transylvani et Banatenses popularibus suis opem ferant? Cum rex ipse imperatori Graecorum, genero quippe suo^[54], adversus Blachos istos suppetias mittere decrevisset, nedum subditos suos ad subveniendum Imperatoris hostibus admissurus esset. De foedere cum Bulgaris inito altum est apud Nicetam Choniatem^[55], qui in hoc bello imperatoris notarius erat, silentium; foedus vero cum Cumanis indubie initum est, illudque confirmare videtur opinionem superius de Pacinacitis adductam,

quos cum Cumanis *omoglottos* seu eiusdem linguae fuisse Anna Comnena^[56], *Alexiadis*, libro 8, tradit.

Ad b) Si haec argumentatio Ederi legitima est: Idiomatis Valachici nulla est cum Gothorum, Hungarorumque lingua, maxima vero cum Slavorum Thraciae incolarum affinitas; credendum igitur eos diu cum Slavis habitasse in Thracia, et serius non nisi in Valachiam et Transylvaniam commigrasse, tum eodem pacto huic quoque standum erit: Valachicum et Hungaricum inter idioma nulla viget affinitas proprio Ederi iudicio; ergo verum non est, Valachos vel etiam a seculo XIII quod illi ultra admittunt, computando cum Hungaris per quinque iam secula habitasse. Quod quis non videt absurdo, ridiculumque esse? Aut etiam in veteri Dacia commercium cum Sclavicis populis fieri non poterat? Opinionem suam adhuc sustentat Eder autoritate Sulzeri, qui eam denique e Chronico Raduli Gretsan^[57] scriptoris circa initium seculi XVIII hausit. Singulare sane eritices genus! Anonymo antiquissimo Hungarorum historiographo omnem prorsus denegare fidem, quod rebus de quibus scribit 280 circiter annis posterior sit, Radulo vero Gretsan 600 annis tardiori rebus, quas memoriae tradit, omnem absque cunctatione praebere assensum, atque hoc etiam in rebus, quae antiquissimorum scriptorum testimoniis, pluribus regnantium principum diplomatibus evidenter repugnant, de quibus inferius ad 7.

Traducere

[Toma Costin]

**EXAMINAREA DESCRIERII ROMÂNILOR
TRANSILVĂNENI,**

apărută în „Pagini patriotice”

(„Vaterländische Blätter”), nr. 83, 84, 85,

Viena, 1811. Autor I. G.

Pesta, Tipografia lui Matthias Trattner, 1812

On doit la vérité aux hommes^[1].
Helvetius, tom. VII, p. 135.

§ 1

Cititorului descrierii românilor transilvăneni, care a apărut în așa-numitele „Pagini patriotice” („*Vaterländische Blätter*”), nr. 83, 84, 85 din 1811, îi este de folos să analizeze mai multe afirmații care contrazic realitatea istorică și care nu pot fi spuse fără a fi jignitoare. Cu siguranță, nenumăratele legi date în favoarea așa-numiților străini (*hospites*), pe lângă multe documente istorice, pun în afara oricărei îndoieli faptul că neamul ungar, din momentul sosirii sale în aceste ținuturi, a fost întotdeauna civilizată și generos, atât față de popoarele găsite aici, cu care mai apoi s-a unit într-o societate civilă, cât și față de cei care au venit mai târziu. În zadar ai căuta pe fața pământului un regat care să merite mai mult decât Ungaria această laudă (atâta vreme cât lipsește orice maliție din acest cuvânt).

Dar eu voi arăta pe larg în ce măsură afirmațiile amintitei descrieri corespund atât istoriei, cât și naturii omenеști și chiar scopului declarat al pomenitelor însemnări, adăugând și argumentele pe care autorul își sprijină părerile, care însă dovedesc contrariul, și aceasta

în limba latină pentru cei care sunt mai puțin familiarizați cu limba germană. În sfârșit, am hotărât să supun întreaga problemă judecării unui cititor care, străin de orice părtinire și prieten al adevărului, nu se lasă sedus de aparențele care nu valorează nimic și care se străduiește să pătrundă singur miezul problemei.

§ 2

Se afirmă în însemnările citate, printre altele, că:

1. Nu poate sta în picioare părerea acelor care îi coboară pe români din romanii rămași după ce Aurelian a retras legiunile în Moesia și din colonii romani care locuiau în provincie; este, însă, foarte verosimil că, după această transmutare, puțini romani (căci nu putea fi un număr mare, conform mărturiei scriitorilor) au rămas în Dacia propriu-zisă; astfel, este foarte improbabil ca, din rămășițe atât de mici, să se nască un popor atât de numeros și, cu toate invaziile barbare care au devastat Dacia într-o epocă sau alta și care au distrus și alte neamuri, doar acest popor să fi rezistat, să fi fost în stare să reziste neamestecat cu altele și, timp de mai multe secole (până în vremea scriitorului Cinnamus^[2] din secolul al XII-lea), să rămână necunoscut pentru istorici, căci ei nu menționează existența sa?

2. Sulzer^[3] și Eder^[4] susțin că originea acestora se află la traci.

3. Se poate afirma, în mod verosimil, că românii își datorează nașterea vreunui popor slav; fiindcă geții și dacii care locuiau în ținutul Daciei cucerite pe vremea aceea de Traian au fost de stirpe slavă, și este mai natural și mai conform realității a atribui originea românilor unui popor băștinaș chiar din Dacia, decât a le căuta strămoșii în afară. Schlözer^[5] și Eder, bărbați cu o mare autoritate în domeniu, au subscris acestei păreri.

4. La originea slavă a românilor contribuie, în mare măsură, și limba lor; deși conține multe cuvinte latine, totuși întreaga ei structură și utilizarea, neobișnuită la romani, a articolului și a verbelor auxiliare indică în mod clar o mai mare înrudire a acestei limbi cu slava. Fără îndoială, nu limba romanilor a fost coruptă prin adăugarea unor cuvinte slave și, apoi, s-a născut limba românilor, ci, mai degrabă, limba slavă a dacilor, prin adăugarea unor cuvinte latine și străine, s-a transformat în actuala limbă română; această limbă, conform calculului probabil al lui Sulzer, așa cum este ea folosită acum în Țara Românească, este o combinație de cuvinte latine $4/8$, slave $3/8$, turcești $1/8$, germane și grecești. La acestea se adaugă și îmbrăcămintea slavă a românilor, căci, deși argumentul veșmintelor nu are în sine o mare putere, totuși contribuie, împreună cu celelalte, la demonstrarea originii slave a românilor.

5. De vreme ce originea slavă a românilor este foarte probabilă, nu este nepotrivit să derivăm chiar numele lor din limba slavilor. Ei înșiși se numesc *rumuni*, iar romanii occidentali sunt numiți de ei *romani*.

6. Deși românii sunt urmașii vechilor geți și daci, totuși nu toți (vorbind despre românii transilvăneni) provin din aceștia, ci din românii care au emigrat cete-cete, mai târziu, în provincie. Adeseori s-au așezat fără acceptul stăpânului pământului: un asemenea sat a fost desființat de regele Matei I, după cum arată scrisoarea autografă din anul 1487.

7. Românii din Transilvania aparțin națiunilor tolerate, și astfel, prin puterea constituției transilvane^[6], nu le revin drepturi orășenești. Românii nu s-au bucurat niciodată de asemenea drepturi. Familiile lor nobile sau libere se numără în rândul națiunilor care stăpânesc pământurile unde acestea trăiesc.

8. Românii sunt apăsați de multă vreme de jugul greu al firii lor, dar și servitutea și-a lăsat o amprentă de neșters asupra unui astfel de popor. Constituțiile înțelepte din ultima vreme vor ajunge prea târziu la scopul urmărit, pentru a putea șterge urmele acestei servituți. Ei sunt vicleni, prefăcuți, perfizi, știu să profite de orice ocazie ca să-l înșele pe altul cu înfățișarea celei mai mari ingenuități, dar, în primul rând, este mare lenea lor, pe care o hrănesc în timpul zilelor de sărbătoare atât de frecvente în Biserica Greacă^[7]. Deși aceste sărbători numeroase au fost reduse la un număr mai mic, totuși nimeni nu-i convinge pe superstițioșii români că se poate lucra în aceste zile.

9. La tendința spre lene se adaugă și o alta, spre furturi și tâlhării, cu care sunt atât de obișnuiți românii etc.

§ 3

Acum, să examinăm acele lucruri care demonstrează contrariul acestora.

Astfel, răspund la *punctul 1*.

După ce geții și dacii au fost distruși în întregime^[8], augustul Traian, în anii 105–106, a adus în Dacia un număr nesfârșit de coloni, pentru a popula orașele și ogoarele^[9]. După moartea lui Traian, aceste colonii au suferit foarte mari vicisitudini, căci „Hadrian, invidiind gloria lui Traian, a abandonat pe dată trei dintre provinciile pe care le cucerise Traian, adică a chemat armatele din Asiria, Mesopotamia și Armenia, și a hotărât ca Eufratul să fie granița imperiului. Sfetnicii l-au împiedicat să facă același lucru și în Dacia, ca să nu fie abandonați acolo mulți cetățeni romani, fiindcă Traian,

¹ Iulian, *De Caes.*, despre Traianus.

² Eutrop<ius>, *Brev<iarum>*, c. 8.

după cucerirea Daciei, a strămutat acolo mulțimi însemnate din întreaga lume romană, pentru popularea pământurilor și orașelor”³. Și astfel, Hadrian a păstrat Dacia, dar i-a adus un mare prejudiciu, fiindcă a distrus podul pe care Traian l-a construit peste Dunăre^[10]. Cu toate acestea, colonia Dacia Romana a continuat să înflorească până în vremea lui Gallienus^[11], „care, fiind mai nepăsător după obiceiul oamenilor, a prezentat situația romanilor ca pe un dezastru”⁴ ^[12], iar Dacia, care fusese anexată de Traian, a fost părăsită⁵ și nu se poate afirma că a mai fost recuperată; deși unii scriitori de mai târziu îi atribuie lui Claudius II^[13] recuperarea Daciei pierdute sub Gallienus, contemporanii relatează pe larg victoriile obținute de acesta asupra goților, dar numai cele de dincoace de Dunăre. Dar Claudius II a domnit doar doi ani, iar sub urmașul său, Aurelian, goții au trecut din nou Istrul și au devastat îngrozitor provinciile de dincoace de Dunăre, adică Illyricum și Moesia. Se știe, de bună seamă, că Aurelian i-a respins pe goți și că, după trecerea Dunării, a obținut o mare victorie, omorând 5.000 dintre ei. De aici, se pare, își are originea acea mărturie larg răspândită a lui Flavius Vopiscus^[14], fiindcă ceilalți scriitori care au urmat au scris același lucru: „Când <Aurelian> a văzut Illyricum jefuit și Moesia pierdută, a părăsit provincia Dacia de dincolo de Dunăre, constituită de Traian, ridicând armata și locuitorii, deoarece nu mai spera că aceasta ar putea fi salvată; a așezat în Moesia populația adusă de acolo și a numit-o Dacia sa”. Dacă se ține seama că Vopiscus a scris viața lui Aurelian la îndemnul lui Iunius Tiberinus^[15], prefectul Romei, despre care însuși Vopiscus afirma că se socotea din neamul lui

³ *Ibidem.*

⁴ Pompon<ius> Laet<us>, despre Gallienus Victor, cap. 38.

⁵ Eutrop., c. IX; Dio, despre Traianus, c. LXVIII.

Aurelian și se comporta ca parazitul acestuia, este evident de ce acesta spune că Hadrian invidia faptele de arme ale lui Traian și socotea rușinoasă părăsirea Daciei, lăsând în voia barbarilor mulți cetățeni romani; iar dacă cele întâmplate în vremea lui Gallienus și Claudius în Dacia sunt confruntate cu această mărturie, se poate observa cu ușurință că acest pasaj obscur al lui Vopiscus se sprijină mai puțin pe adevăr, decât pe preocuparea de a îndepărta rușinea de pe numele lui Aurelian care părăsea Dacia, ceea ce Hadrian se temuse să facă. Nu mi-a scăpat faptul că cu greu își găsesc locul la istorici dovezile care ar trebui să dezvăluie conținutul simplu al faptelor; dar dacă socotiți imposibil ceea ce transmit istoricii, după ce toate au fost puse cap la cap (de bună seamă este sarcina rațiunii să îndepărteze greșeala și să înlăture nedreptățile), oare nu e evident că multe informații transmise de istorici, absurde și în dezacord cu faptele, au fost respinse și curățate de greșeli după ce au fost supuse judecății rațiunii? Acum se poate pune întrebarea dacă armata romană a rămas în Dacia, pierdută sub Gallienus, până în vremea lui Aurelian, dacă a putut rămâne acolo, în timp ce goții, trecând Dunărea, devastau Illyricum, Moesia, Tracia și alte provincii romane de dincolo de Dunăre? Oare Aurelian a scos armata din Dacia sau, de fapt, doar pe aceea pe care el o dusesse împotriva goților și cu care, abia dată lupta, s-a îndreptat în grabă spre Asia? Oare ar fi fost posibil să-i scoată din Dacia pe acei romani care, deja de multă vreme după distrugerea podului lui Traian de către Hadrian și abandonarea lui de către Gallienus, au ajuns sub stăpânirea barbarilor și care s-au obișnuit de aproape două secole cu incursiunile barbarilor, adică din ținuturile supuse atunci puterii barbarilor, dușmani pe care nu mai spera să-i poată supune prin arme? Oare este credibil că romanii au vrut să părăsească Dacia din cauza atacurilor barbarilor de care nu fuseseră feriți nici în

Moesia, mai ales aceia care, primind pământuri pentru agricultură, le transformaseră în pământ străbun, iar cenușa strămoșilor lor era îngropată în acest pământ? Oare nu știm că așa sunt făcuți oamenii de la natură? Ei socotesc de departe preferabile relele cunoscute, chiar mai mari, de acasă, decât să se expună unor primejdii necunoscute în locuri noi. De bună seamă, scriitorii transmit că Dacia era devastată de barbari în același mod îngrozitor în care fuseseră devastate Illyricum și Moesia în epoca în care ni se spune că această mutare a avut loc. Și nu lipsesc la istorici semnalările unor fapte de arme din care se poate trage concluzia că stăpânirea romanilor peste Istru nu a dispărut cu desăvârșire în acea epocă^{6[16]}. Ce am putea gândi despre romanii cărora le-au revenit locurile muntoase ale Daciei, aproape de neatins pentru dușmani, regiuni foarte bogate în ocne de sare și mine de aramă și cu ape foarte curate? Autorul acestei descrieri admite că nu se poate nega faptul că unii romani au rămas în Dacia după retragerea din timpul lui Aurelian, mă întreb însă în ce document se arată că au fost puțini? E evident că în Dacia fusese adus un număr nedeterminat de coloni. Și astfel, pasajul citat din Vopiscus, dacă îi acordăm mai multă importanță decât s-ar cuveni, nu poate avea alt sens decât că (deși au fost mutate sau, mai degrabă, adunate de aici, iar mai apoi împrăștiate câteva grupuri de locuitori ai ținuturilor învecinate cu Dunărea, negustori și alții care erau legați printr-o legătură mai strânsă cu celelalte provincii sau care mai târziu au fost trimiși acolo, nefiind obișnuiți cu barbarii și destul de nesiguri pe locuințele lor), chiar după mutarea garnizoanei în Moesia, cea mai mare parte a colonilor a rămas

⁶ *Allg. Weltgesch.*, Guthrie und Gray, 12 B., p. 504. Gebhardy, *Geschichte der Moldau und Walachey*, p. 236.

în vechea Dacie, unde au fost găsiți atât de hunii care au ajuns pe la 377, cât și de unguri, prin anul 890.

Într-adevăr, la sosirea hunilor, multe popoare cuprinse de spaimă s-au gândit la fugă, rămânând doar românii de bună voie⁷ [17]. De ce? Fiindcă însuși regele Attila și căpeteniile lui au îngăduit limba ausonilor^[18] sau românilor, după cum Otrocotsius⁸ [19] deduce de la Priscus^[20]; de aici reiese, în orice caz, ceea ce am afirmat mai sus, anume că hunii au locuit amestecați cu românii. Celebrul Pray^[21] pune la îndoială părerea lui Otrocotsius în legătură cu limba românilor folosită de huni, din două motive:

1. În acea vreme, limba latină nu putea fi atât de coruptă încât să se fi transformat în limba română. Iar numele de *blahi* sau *valahi* nu era cunoscut scriitorilor acelor timpuri⁹ [22]. Chiar aceste două raționamente pot avea un înțeles asemănător: strămoșii ungarilor s-au folosit, înainte de anul 1000 și timp de mulți ani, de un alt dialect, decât acesta care se folosește acum.

2. Numele de unguri nu este folosit de scriitorii vremii, prin urmare nu este adevărat că ei ar fi vorbit ungurește. Dar nimeni nu susține că acest lucru ar fi absurd.

De bună seamă, Priscus vorbește astfel despre limba ausonilor ca să se înțeleagă cu ușurință că ea a fost cunoscută tuturor locuitorilor, iar la limba latină se referă ca la ceva special, adică era folosită de hunii care se așezaseră acolo. Iar despre limba dublă folosită de romani va veni vorba la punctul 4, paragraful 9.

În fine, „Ungurii care au ajuns în Panonia i-au găsit pe urmașii dacilor romani pe care Anonymus îi numește *blahi*, denumirea răspândindu-se în timpul lui Bela al III-

⁷ *Chron. Hung.*, care încep astfel: „*Anno MCCCLVIII, feria tertia etc.*”, *apud* Schwandner.

⁸ Otrocotsius, *Orig. Hung.*, p. 1, cap. 4.

⁹ *An. Hun.*, c. III., p. 135. Nota.

lea^[23]. Aceasta este piatra de atac pentru aceia care cred cu atâta îndărătnicie că românii au sosit în Transilvania doar mai târziu și, de aceea, sunt considerați străini în mod atât de hotărât, încât preferă să-i declare război lui Anonymus decât să renunțe la eroarea lor”¹⁰ [24]. Dar modul barbarilor de a-i trata pe romanii rămași nu era chiar atât de crud, după cum exagerează A. D., așa cum reiese din aceste cuvinte ale scriitorului contemporan Orosius^[25] care scrie despre hunii cărora li s-a atribuit cel mai înalt grad de sălbăticie: „Îi sprijină pe romanii rămași ca pe niște aliați și prieteni, spune el, încât se găsesc printre aceștia unii care preferă să suporte amenințarea tributului între barbari”¹¹. Desigur, era în interesul barbarilor să aibă cultivatori pașnici ai pământului care să-i susțină și să-i îmbogățească prin tributuri. Prin urmare, aceștia nu au fost nimiciți de barbari, de vreme ce nu vedeau venind nicio amenințare de la ei, ba, mai mult, nu se poate pune la îndoială că au fost aduși sub stăpânire.

§ 4

A. D. afirmă că s-a opus rezistență din partea acestor rămășițe ale romanilor care, din cele spuse deja mai sus, erau foarte numeroase, fiindcă din ei provine un popor atât de numeros precum românii de azi de dincolo de Dunăre; de altminteri, toată antichitatea este plină de astfel de exemple. „Pădurile și munții erau cetățui de la începutul vremurilor, unde se ascundeau rămășițele popoarelor subjugate care scăpaseră de sabia atacatorilor, ca în Biscaya^[26], Țara Galilor, Scoția^[27], Albania^[28] etc.”¹². Cât timp s-au adăpostit spaniolii în munții Pirinei

¹⁰ *Supplem. ad Vind. Anon.*, Cornides, p. 327.

¹¹ Orosius, *Hist<oriae adversum Paganos>*, c. VII, cap. XLI.

¹² Schlözer, *Krit<ische> Sam<mlungen>*, p. 640.

de teama saracenilor? Totuși, scăpați din foarte multe pericole, după un timp îndelungat, străbunii unui popor atât de numeros au continuat să existe? Vechii britoni din Țara Galilor nu au îndurat aceste vicisitudini? Și, totuși, au rezistat încă în număr destul de mare și nu este loc de îndoială că ei s-ar fi înmulțit încă și mai mult, dacă ar fi avut parte de o climă mai blândă și de pământuri mai fertile, precum acelea care le-au revenit românilor.

§ 5

Românii se numesc astăzi pe ei înșiși în limba lor *romani*, și această denumire primită de la strămoși a fost folosită între ei fără întrerupere; căci nimeni nu păstrează în tradiție un nume dat mai târziu de altcineva sau luat cu bună știință. Într-adevăr, sunt numiți de vecini în diferite epoci cu diferite nume, precum: *latini*, *ausoni*, *romani*, *mysi*, *sinsari* (*cisdanubiani* = cei de dincoace de Dunăre, numiți astfel în batjocură), *vlassi*, *vlahi*, *blahi*, *blasi*, *blachi*. Oare de câte ori se descoperă o denumire diferită a acestui popor la vreun scriitor oarecare, de tot atâtea ori socotim în mod corect că s-a născut un nou popor?

Este o părere comună tuturor scriitorilor că, după ce Dacia a fost părăsită de romani, neamuri diferite, pătrunzând succesiv în Dacia, au stăpânit Dacia, deși nu poate exista vreo îndoială pentru cel care cunoaște istoria că romanii erau băștinași în Dacia și și-au unit armele cu barbarii; cu toate acestea, scriitorii au amintit doar popoarele stăpânitoare, adică cele cu a căror putere și în al căror nume erau purtate acele războaie. Așa sunt, în vremea noastră, regimentele regulate^[29] ale Transilvaniei, care, deși în mare parte sunt alcătuite din români, totuși sunt numite ungare. Și nu poate fi trecut sub tăcere faptul că A. D. afirmă că cele mai multe popoare cu care locuiau românii în Dacia au dispărut; oare dacă au migrat în alte

ținuturi și și-au schimbat în întregime numele de la ținuturile respective putem crede că au pierit?^{13 [30]} Însuși Cinnamus, care a trăit în vremea lui Bela al III-lea, declară despre români: „Și poruncește ca Leon Batazen^[31], împreună cu o altă mare armată și cu un mare număr de blahi, care își amintesc că au fost odinioară coloni italici, să atace neamul hunilor din ținuturile învecinate Pontului Euxin, de unde nu-i atacaseră niciodată”. De aici, conform metodei de a argumenta a lui A. D., poate apărea îndoiala că numărul acela imens de blahi erau români; dar nici chiar Cinnamus nu amintește numele folosit în vremea noastră. Daniel Cornides notează că Lucius Dalmata^[32], în cartea VI, cap. V, arată, după obiceiul său, că, înainte de vremea lui Cinnanus, blahii erau numiți pecenegi. Desigur, dacă cineva ar cerceta mărimea țării pecenegilor și mulțimea lor așa cum au fost descrise de Constantin Porfirogenetul^[33], s-ar gândi că pecenegii au fost învinși de bizantini și că plecarea blahilor din ținuturile învecinate Pontului Euxin nu a durat decât scurtă vreme, astfel încât faptul că blahii au emigrat acolo din regiunile de dincoace de Dunăre să nu fie menționat de scriitorii greci, deși aceștia erau foarte atenți la mutările care au avut loc pe aceste țărături, teatru de război între greci și unguri; desigur, A. D. ar trebui să accepte fie că pecenegii nu erau un popor diferit de blahi, iar grecii, datorită unei relații mai strânse cu ei, au observat că nu sunt diferiți de blahii de dincoace de Dunăre sau de așa-numiții, foarte nepotrivit, sinsari, și au renunțat la numele de pecenegi, care le fusese dat de ruși, numindu-i doar blahi – și aceasta este cauza pentru care din vremea aceea numele de pecenegi nu a mai fost auzit –, fie că românii, cât de numeroși erau, au locuit împreună cu pecenegii în vechea Dacie, cea înconjurată

¹³ Gatterer, *Universalhistorie*, p. 831.

de Nistru, Tybiscus, Istru și Pontul Euxin sau în așa-numita Atelcusu^[34].

§ 6

La *punctul 2*, citează doi scriitori din vremea noastră, care afirmă lucruri contrarii pentru demonstrarea unui singur lucru, fără să se gândească deloc dacă se apropie de adevăr sau dacă îl prezintă în mod limpede. Sulzer, care afirmă că românii nu au fost aduși să locuiască prin bunăvoința ungarilor decât după depopularea Ungariei și Transilvaniei de către mongoli în 1241^[35] și că au fost aduși acolo din Tracia cu condiția unei veșnice servituți, este combătut de Engel^[36] cu argumente atât de puternice (numindu-l autorul unei păreri nefericite), încât explicațiile sale nu mai au crezare¹⁴.

Engel, în schimb, deduce originea românilor de astăzi din prizonierii de război și din sclavii bulgarilor care au fost aduși în ținuturile de peste Dunăre. O mărturie transmisă de Stritterus^[37] a condus la această părere, fiindcă spune așa: „Crumus^[38], după cucerirea Adrianopolului (pe la 813), a dus nobili și multă plebe peste Dunăre și le-a poruncit să locuiască acolo. Leo Grammaticus a numărat 12.000 fără femei, iar Georgius Monachus^[39], 10.000”¹⁵. Engel susține, din proprie inițiativă, că acești prizonieri au fost români, iar în *Supplementa ad Vindicias Anonymi*, p. 328, Cornides adaugă alți 50.000 de prizonieri; ar fi putut adăuga și marea mulțime de femei și copii pe care bulgarii victorioși i-au trimis ca prizonieri din munții Ganos^[40] în Bulgaria. Dar nu văd din ce motiv am crede că acești captivi au fost români; Engel citează, într-o manieră coruptă, mărturia aflată la Stritterus; căci acolo, în tom. II,

¹⁴ *Comment. de exped. Trai. ad Danub.*, p. 285.

¹⁵ *Ibidem*, p. 287.

partea II, cap. VII, § 66, sunt scrise acestea despre cucerirea Adrianopolului de către Crumus, pornind de la Leo Grammaticus și Georgius Monachus: „Acesta <Adrianopolul> fiind cucerit, a poruncit să fie duși cât mai mulți nobili macedoneni împreună cu o imensă mulțime de oameni peste fluviul Dunăre ca să locuiască în vecinătatea acestui”. Dacă acestea ar fi fost citate cu corectitudine, niciodată românii n-ar fi putut fi vârați pe gâtul cititorului drept macedoneni. S-a întâmplat ca, după moartea lui Crumus, succesorul acestuia, Crytagon sau Mortagon^[41], făcând pace cu bizantinii după aproximativ șase ani, să-i trimită pe acești prizonieri în țara lor dându-le libertatea, ceea ce apare evident din cele citite la același Stritterus în cap. VII, § 71: „În acest fel, Manuel^[42], împreună cu mulți nobili și cu alții, înrudiți prin legături de sânge, au oferit mărturia adevăratei religii prin moarte. În sfârșit, Dumnezeu a oferit celorlalți prizonieri ocazia de a se întoarce în țară. Căci principele bulgarilor, suferind deseori pierderi, deoarece nu mai putea rezista în față armatelor romanilor (bizantinilor), a preferat pacea în locul războiului și a eliberat captivii. Cu ajutorul lui Dumnezeu, toți captivii eliberați au plecat acasă nevătămați. Din atâtea mii de captivi s-ar fi putut naște un neam atât de numeros pe cât sunt românii transdanubieni, nu însă din cei rămași după retragerea făcută de Aurelian”. O, cât de oarbă este cercetarea părtinitoare!

§ 7

La *punctul al treilea*. Deși niciun istoric nu s-a îndoit de faptul că tracii și colonii lor, geții și dacii, au fost slavi, cele mai multe informații conving de contrariu¹⁶; iar am socotit că trebuie lăsată deoparte

¹⁶ *Comment. de exped. Trai. ad Danub.*, p. 86.

această chestiune, fiindcă nu contribuie cu nimic la subiectul nostru; dacă, într-adevăr, datorită argumentelor lui Katanchichius^[43], cineva se convinge de începuturile slave ale tracilor, geților și, de asemenea, ale dacilor și de faptul că ei au folosit o limbă slavă, cu mai multă tărie trebuie să creadă că românii au rezistat ca neam deosebit, neamestecat cu vreun altul, fiindcă limba lor nu se potrivește cu slava prin natură și structură și se apropie foarte mult de limbile europene occidentale.

A. D. afirmă că este mai conform naturii și mai aproape de adevăr a deduce nașterea românilor dintr-un popor băștinaș din Dacia, decât a căuta în afară strămoșii lor; nu știu dacă cineva ar putea inventa un criteriu mai slab pentru cunoașterea originilor popoarelor; mă întreb, sprijinindu-ne pe acest criteriu, ce origine am putea atribui ungarilor, turcilor, armenilor, țiganilor, iudeilor etc., dacă nu trebuie să ieșim din regiunile pe care le locuiesc? De câte ori una și aceeași populație nu și-a schimbat locul? Oare trebuie să socotim că, de aceea, și-au schimbat originea?

Dar au subscris acestei păreri cei doi bărbați cu o mare autoritate în istorie, Schlözer și Eder?

În ceea ce îl privește pe Schlözer, el spune că este o falsificare a le atribui o origine slavă, căci în *Analele rusești*^[44], partea 2, p. 81, cercetează doar dacă *volohii* lui Nestor^[45] sunt unul și același popor cu bulgarii și actualii români, dar pe aceștia din urmă nu-i confundă cu primii, după cum nu era posibil să-i confunde fără a nu comite o greșeală enormă. Afară doar dacă am socoti că neamurile europene ale romanilor, germanilor, anglilor, slavilor, întorcându-ne la Iafet^[46], au aceeași origine.

Acestea sunt cele două argumente ale lui Eder, care îi coboară din Tracia pe români¹⁷:

a) „La scriitorii bizantini, spune el, se citește: «Constantin Dragases^[47] a cucerit Peloponezul și, cu acesta, muntele Pind^[48] pe care îl locuiesc blahii» și, de asemenea, că «Petru și Asan^[49], căpeteniile valahilor care locuiesc pe muntele Haemus^[50]», mai târziu, în timpul împăratului Isac Anghel^[51], s-au sustras puterii grecilor, încheindu-se un tratat de alianță între bulgari, cumani și locuitorii Moldovei și ai Țării Românești; iar de aici, se poate afirma, pe bună dreptate, că acești blahi, locuind în apropierea munților Haemus, dacă ar fi fost stăpânii Daciei, ar fi fost asociați la tratat”.

b) „Din cuvintele lui Chalcocondilas^[52] aflăm: «Pe muntele Pindus locuiesc blahii a căror limbă este aceeași cu a dacilor și nu se deosebesc deloc de cei care locuiesc pe Istru»; din acest citat rezultă, datorită asemănării limbii despre care Chalcocondilas afirmă că este aceeași cu a românilor, ceea ce am afirmat mai sus, și anume că românii au emigrat mai târziu din Grecia în Transilvania, și este negată, pe bună dreptate, afirmația potrivit căreia originea acestora se află la daci, căci dacă aceasta trebuie așezată în Dacia, e nevoie de Oedip^[53] să se explice de ce nu există nicio înrudire a limbii române cu limba goților și a ungarilor, stăpâni ai Daciei, existând însă o înrudire foarte mare cu limba locuitorilor slavi ai Traciei”.

De bună seamă, se observă la punctul a): în timpul războiului dintre bizantini și blahii din împrejurimile muntelui Haemus, când Transilvania era supusă lui Bela, regele Ungariei, cine ar putea crede că românii transilvăneni și bănățeni au dat ajutor compatrioților? De vreme ce însuși regele a hotărât să trimită sprijin

¹⁷ Notele 9, 10, în *Libel. Suppl. Val.*

împăratului grecilor, ginerele său^[54], împotriva acestor blahi, nu este credibil că ar fi permis supușilor săi să vină în ajutorul dușmanilor împăratului. În privința tratatului făcut cu bulgarii, e o tăcere adâncă la Nicetas Choniates^[55], care fusese secretarul împăratului în acest război; dar, fără îndoială, a fost încheiat un tratat cu cumanii, iar acest lucru pare să confirme părerea mai sus prezentată despre pecenegi, despre care Anna Comnena^[56], în *Alexiada*, cartea 8, spune că erau *homoglottoi* sau de aceeași limbă cu cumanii.

La punctul b), dacă această argumentație a lui Eder este legitimă: nu este nicio înrudire între limba românilor și limba goților și a ungurilor; există însă o foarte mare înrudire cu limba locuitorilor slavi ai Traciei; e de crezut, așadar, că aceștia au locuit multă vreme cu slavii în Tracia și, doar mai târziu, au emigrat în Transilvania și Țara Românească: atunci trebuie să respectăm ceea ce am convenit, anume că între limba românilor și a ungurilor nu există nicio înrudire, conform părerii lui Eder; nu este adevărat, așadar, că românii, chiar din secolul al XIII-lea, ceea ce ei admit de bunăvoie, au locuit împreună cu ungurii timp de cinci secole. Cine nu vede că acest lucru este absurd și ridicol? Sau, chiar în vechea Dacie, nu puteau exista raporturi cu popoarele slave? Eder își susține părerea cu autoritatea lui Sulzer, pe care a scos-o din Cronica lui Radu Greceanu^[57], un scriitor de la începutul secolului al XVIII-lea. De bună seamă, flecăreli nemaipomenite!

Acest raționament înseamnă a-i nega orice credibilitate Anonimului cronicar, cel mai vechi, al ungurilor, care scrie după 280 de ani de la evenimente, iar lui Radu Greceanu, care a trăit cu 600 de ani mai târziu, să-i oferi toată aprobarea fără nicio șovăială, și aceasta chiar în lucrurile care se opun, în mod evident, mărturiilor celor mai vechi scriitori și celor mai multe diplome ale

principilor domnitori, despre care va veni vorba mai jos,
la punctul 7.

[Toma Costin]

**ÉSZREVÉTELEK TEKÉNTETES
SCHWARTNER MÁRTON ÚR'
MAGYARORSZÁG STATISZTIKÁJÁBAN AZ
OLÁHOKRÓL TETT JEGYZÉSEKRE,
Pesten, Trattner Mátyás betűivel, 1812***

Kiadván Schwartner Márton^[1] Pesti Universitásbéli Professzor Úr 1809 esztendőben már másodízben a Magyarországi Statisztikáját a gondolkodó hazafiak, és mások is, akik édes hazánknak állapotját megesmérni szívesen kívánták, más jobb könyvek héjányosságában ezen tudós munkára függesztették szemeiket, és innen a tudományos külső újságokban is sokat írtak felőle. Nevezetesen, különös tetszéssel bíraltatott Schwartner úrnak azon kellemetes és tréfás írásmódja, mellyel ő, a halhatatlan mesterének, Schlözernek^[2] nyomdokait követvén, mint egy mindég nevető Democritus^[3], vagy nálunk esmérősebb peleskei^[4] nótárius, az olvasót víg kedvben tartani, és az esméreteknek közlése mellett ötet egyszersmind tudja mulatni [mulattatni]. Tagadhatatlan ugyan, hogy nagy érdem az egy tudós könyvíróban, valamint az oktatóban is, ha értekezésének silányabb tárgyait oly elevenen tudja előadni, hogy az alkalmatlan és mélyebb gondolkozáshoz nem szokott csélcsap olvasónak figyelme is feszesen maradjon. De tagadhatatlan ellenben az is, hogy az elmés tréfáknak csak az a tulajdonok, ami a fűszereknek: képtelen mértékben adatva ezek az ízlést megrontják, megemésztik a jó nedveket, és

* Transcriere, traducere și note: Marta Vremir.

az egészséget megsértik; így a tréfás előadás, ha sértegető, ha csúfolódásokra elfajul, ha odacéloz, hogy nemcsak magányos személyekről, hanem egész rendekről és nemzetekről helytelen és hibás ítéleteket oltson bé, ekkor éppen nem kívánatos: sőt, áldozatot tézsen a gonoszságnak anélkül, hogy a hibákon segítene valamit. Ilyen előadásnak adta valóságos próbáját dicsért Kir. Professzor Úr M<agyar>o<rszág> Statisztikájának azon cikkelyében, melyben egy talán nem oly esméretlen, mert velünk egy polgári szövetségben lévő nemzetnek, a m<agyar-> és e<rdély>országi oláhoknak eredetüket, nyelvüket, nemzeti szokásaikat és tulajdonságaikat igen meggondolatlanul leírja. Azoknak kedvökért, kik az igazság eránt nem érzéketlen szívűek, légyen szabad azon cikkelyt magyarosítva itt előadni, és arra az illető jegyzéseket kitenni.

„Amit egyhol a földleíróknak mestere, Büsching^[5] (így ír Schw. Úr a feljebb kitett helyen: 1. R. §. 28) a mai zsidókról állított, hogy ők többnyire a római katonák ágyékából eredtek, azt talán nagyobb bizonyossággal lehetne a magyar-, és erdélyországi¹ oláhokról mondani. Ők magok ezek a régi római machiavellismus által rómaiakká elváltoztatott geták, és dákusok az ő korcsfajú nyelveken² rómaiaknak nevezték magokat, és az ő fele geta³, fele pedig parasztos római dialektusok,⁴ mely az

¹ Oláhok nemcsak Magyar- és Erdélyországban találhatunk. Ők több és roppant tartományokban Európának laknak; vagy talán azt gondolja Schw. Úr, hogy Bukovinában, Moldáviában, Oláhországban, Besszarábiában, Romániában, Macedóniában és Thessaliában lakozó oláhok más nyelvűek és eredetűek legyenek, mintsem a mieink?

² Így tehát a francia, spanyol és olasz nyelveket, sőt magát is a hajdani latiumbéli avagy deák nyelvet is, korcs fajú nyelveknek kellene mondani, mivel azok a deák nyelvből, és ezen nemzeteknek ősi nyelveikből szerkesztettek össze; ez pedig a görögnek rájárára vetett.

³ Képtelen ezt bizonyosnak állítani, holott az sem bizonyos, hogy melyik lett volna a geták és dákusok nyelve. Straboból^[6] ugyan tudjuk,

előidőbéli durva nemzetekkel, kivált a Duna mentében lakozó, és a nyelvre nézve atyafiságban lévő tótokkal⁵ és európai bolgárokkal való társalkodás által még jobban megromlott.⁶ Ezen büszke rokonságnak más történetbéli

hogyan a geta és dákus nyelv a tráciabéliek nyelvével megegyezett, de melyik volt a tráciabéliek nyelve? Igaz ugyan, hogy az oláh nyelvben oly szók találtak, melyeket sem a római, sem pedig más mostani nyelvből származtatni nem lehet, de melyik idegen nyelvből maradtak, bizonyosan meghatározni nem lehet, mert tudjuk, hogy a hajdani Dácia út gyanánt szolgált az északi tartományokból dél felé tolongó számtalan, egymástól különböző, durva nemzeteknek, kiknek ősi nyelvek jobbra elenyészett. Hanem esmérni kell a nyelvet, melyről bátran akarunk ítélni.

⁴ Igaz ugyan, hogy a rómaiaknál a tudósok nyelvökön kívül, a nép között más, közönséges nyelv uralkodott. De a spanyol, francia és olasz nyelvek is ezen közönséges római nyelvből eredtek. Az oláh nyelvnek kellemetes hangzása azonban annyira megkülönbözteti magát, hogy annak természetét jobban esmérő tudósok közvallások szerint, egyedül ő maga az, mely a muzsikában és énekes játékokban az olasszal vetekedhetik. Azon felül találtak az oláh nyelvben számos deák szók, melyeket semmi más, a rómaiakból származott nyelvben feltalálni nem lehet. Ezen tekintetből is óhajtva várjuk egy oláh szótárak kinyomtatását, minthogy már három készült: egy Kleintól^[7], egy Kolossytól^[8] és a harmadik Kőrösitől^[9].

⁵ Ezen vélekedésnek sem lehet hitelt adni, az oláh és tót vagy inkább orosz nyelv között semmi atyafiság nincsen. A nyelvek atyafiságának megmutatására szükséges, hogy a szavak ejtegetései nemszócskái (articuli), névmásai és összeszerkesztetés módja egymáshoz hasonló legyen; már egy ilyen hasonlatosságot az oláh és orosz nyelv között valóban senki sem mutathat.

⁶ Az oláhoknál legtöbb idegen szók találtak ugyan, melyek az oroszoktól vétettek fel, melyeknek okát azonban magában az istentisztelet módjában kell keresni. Régenten, <az> 1439. esztendő előtt az oláhok római betűkkel éltek. Midőn ezen időtájban a görögök a Florenciai Gyülekezetnek^[11] végzéseit bé nem fogadnák, tartván attól, hogy az oláhok eredetekre, írásmódjokra és nyelvekre nézve a rómaiakkal való atyafiság tekintetéből könnyen azokhoz vallhatnak magokat, Markus^[12] efezusi érsek és Theokrisztus^[13] bolgár [érsek] arra bírták az oláh fejedelmeket, hogy a római betűk helyett cirillusi [cirill] betűk, az anyanyelv helyett pedig a templomokban az orosz nyelv vitetnék bé, mely nyelvben is az istentisztelet náluk mintegy 200

bizonyágokon kívül tagadhatatlan tanúja; ha mindjárt ezen római dakasokra [dákusokra] az ő nagy őseikről a régi, és újabb világ törvényadóiról más egyéb nem is maradt.⁷ Mértékletesség dologkerüléssel⁸ egybekötve;

esztendőig tartatott anélkül, hogy ezen nyelv grammatika szabások szerént taníttatnék; és Kantemir^[14] vallása szerint ez vala egyik fő oka azon nagy setétségnek, mely ezen tartományokat annyira elhomályosította. 1644 esztendő tájban Rákóczi György^[15] erdélyi fejedelem fő előmozdítója vala, hogy az oláh nyelv előbbeni méltóságára az istentiszteletben visszahelyeztetnék, jóllehet Erdélyben már 1580-ban^[16] cirillusi betűkkel nyomtatott oláh könyvek találatnak. Így kezdettek megint oláh tipográfiák és könyvek megjeleni eleintén Erdélyben, azután Moldvában és végtére Oláhországban is, de a cirillusi betűktől mai napig meg nem szabadulhattak. Most ugyan igyekeznek ezek helyett az előbbeni római betűket visszavenni. Mindezekből következik, hogy az oláh nyelvben szükségképpen orosz szavak maradtak anélkül, hogy azon vélekedésben Schw. Úrnak hitelt adhassunk, hogy a két nyelv között valami atyafiság légyen, valamint feljebb is megmutattatott.

⁷ Sanyarú volna akkor az oláhoknak sorsuk, ha igaz volna ezen állítás, mert ennél fogva ők már emberek sem volnának. De annak helytelenségéről könnyen meggyőződhetik a gondolkodó elme, ha megfontolja, hogy ezen unokái a római katonáknak elejétől fogva szegényebbek, hogy sem gazdagabbak valának, hogy ők következőképpen keveset esmérték a fényűzést, hogy nekik az őket sanyargató durva nemzetekkel szüntelen viaskodni kellett; hogy ők az ő vitézségek és egyéb polgári erkölcsök által a magyar nemességben, kivált Erdélyben, nagy számmal részesekké tétettek. Mit mondhatunk tehát egyebet? hanem hogy nékik sem erejük, sem bátorságok, sem állhatatosságok aminémű erkölcsöket a régi rómaiakban még most is csudálunk, nem hibáznak, hanem csak illendő kimíveltetésök.

⁸ Ez sem igaz vádolás, mert ha felvesszük, hogy az oláhok egyáltalában vévén a kereskedést, valamint a zsidók, örmények, görögök és rácok nem úzik, és hogy az ülést kívánó mesterségeket sem annyira gyakorolják, mivel nehezen is vétetnek fel a céhekbe, kivált az erdélyi szászoknál: könnyen el lehet gondolni, hogy ők önnön táplálások végett sokkal több verőtéssel járó munkákat (értem a földművelést és marhatenyésztést) kintelenítetnek [kénytelenek] véghezvinni. Mely életet dologkerüléssel megegyeztetni éppen nem lehet. Midőn én közöttök hosszabb időig mulattam, soha nem hallottam őket más felett annyira panaszkodni, hanem hogy igen kevés művelni való földjük vagyon, hogy ők tehát örömezt többet dolgoznának még, ha elégséges

türedelem bosszúállás kívánással⁹ párosodva, és erkölcsi becs nélkül való vak buzgóság¹⁰ a fő vétkei és virtusai

földjeik volnának. Ezen okra nézve igazságtalanság őket dolgkerülőknek mondani, midőn csak azon útmutatás nélkül szűkölködnek amiben áll a kimívelt gazdálkodásnak minden fundamentuma, miként vehet tudniillik a gazda kevés földből nagy hasznot: a jó akaratban pedig semmi fogyatkozás nincsen.

⁹ A bosszúállás kívánás a megbántásoknak fajzatja, de vajon melyik rosszabb tulajdonság: megsértve bosszúálló lenni, vagy minden ingerlés nélkül mást megsérteni? Schw. Úrnak e részben szép érdeme lenne az emberiség eránt, ha az oláhoknak ezen egész leírásában az igaz kútfejeket nem akarta vala felkeresni, legalább nem követvén némely könyvcsinálókat, azt hidegebb vérrel és az olvasóknak kacagtatása végett nem oly gúnyolással és szeretetlenséggel írta volna; amit tőle annál nagyobb jussal kívánhattunk volna, mivel nékie kalauzul lehettek e tárgyban a külföldiek, kik között Rohrer^[17] Cs. Kir. Prof. Lembergben, aki Balmannak^[18] az oláhok eránt hibás értekezését lelkesen megcáfolván, azoknak, mint embertársainknak ügyét embert szerető szívvel igaz és gyökeres okokból védelmezte (l. Vat. Blät. 1810. N. 38. 39. 40. 41. 42).

¹⁰ Ezen állításnak helytelenségét könnyen általláthatja az, aki meggondolja, hogy ezen nemzet egy átaljában a keresztény hitet vallja, hogy sokan közülök a Róm. Kath. Anyaszentegyházzal egyesülve vannak, és hogy a Jézusnak tanítása anélkül, hogy az oláh az emberi elmét fennhaladó vallásbéli titkokon sokat törné a fejét, nálók minden erőltetett mesterség nélkül gyakoroltatik. Innep és vasárnapokon felolvastatik önálok egy bizonyos rész az Evangéliumból és kinyilatkoztatik nékiek, vagy ahol a paptól egy olyan fejtegetés ki nem telik, felolvastatik egy bizonyos könyvben foglalt igen világos kifejtegetés, melyet ők *Kazaniának* neveznek. Ezen együgyű tanítás módja gyakran üdvességesebb, mint némely megvilágosodott tartományban bármely nehéz feszegetésekkel teljes tudomány, ahol a buzgóság helyett meghidegülés (indifferentismus), az együgyűség helyett pedig képmutatás állott bé, hol az emberszeretet álorcái alatt az önnön haszonkeresés kegyetlenkedik, és egyszóval hol a sok szép erkölcsök helyett csak azoknak árnyékait találhatni fel. Igaz ugyan, hogy a lelkiatyák kivált a nem egyesült oláhoknál igen tudatlanok, mert szegények; az Isteni tudományokban nem elegendőképpen oktattak, mert oly nyomorultan élnek, hogy őket a falusi földművelőktől meg sem lehet különböztetni, hanem csak a szakállók által. De amit egy időtől fogva a Felsőges Uralkodóház ezen tárgyban tett, amit az ő érdemes püspökei, egy Bab^[19], Darabant^[20], Vulkán^[21], valóságos apostolai ezen

ezen emberiségtörténeteinek leírásában, és a Magyarországi Statisztikában is nevezetes nemzetnek. A nagy Hunyadi János, és az ő még nagyobb fia, Korvinus Mátyás király eredetükre nézve oláhok valának; de Wlad^[10] [Vlad] gyilkos vajda is¹¹ oláh volt, és Hora, és Klotzka [Kloska] is az ő földiek valának¹². Méltó az oláhra figyelmezni a gunyhójában, avagy a szilvásában, vagy a kukuricakertjében. Miként gyönyörködik ő ott kinyújtózva a földön azon még meleg ételben, melyet kukuricalisztból éppen most süített a felesége tepsében, avagy kezében tartván pálinkáját egy tökhéjban¹³, miként osztozik ő a Cézárnak, és Trájánnak tetteiben¹⁴; mely

nemzetnek, a lelkiatyák illendő kimíveltetésükre nézve műveltek, az forró háládatosságot érdemel, és egyszersmind bizonyos jele az oláhok szép elmébéli foghatóságoknak [foghatóságuknak, felfogásuknak] és jó hajlandóságoknak [hajlandóságuknak]. A józan erkölcsi oktatás továbbá, és az azzal járó virtus, amennyire a feleink és <a> haza szeretetében vagyon helyeztetve, a jó törvényadás munkáihoz is tartozik, mely tárgyban a felséges kormányozó hatalom arra törekszik, hogy semmi el ne mulasztassék.

¹¹ Ezen Drakula Vlad vajdáról azonban Callimachus Fülöp^[22] ezen ítéletet hozta: „Ubi ille nunquam sine praefatione magni, et fortissimi Imperatoris nominandus Vladislaus Dracula”.

¹² Különös összehasonlítás! de amelyet mégis minden nemzetnél fel lehet találni, ha nem pirulunk a nagy férfiakra emlékeztetve a gonoszok neveiknek hozzáadásával becsteleníttetni. Minden nemzeteknél találunk jó és az ő kötelességeiket híven bételjesítő embereket, valamint istentelen gonoszokat is minden nemzeteknél találunk. Magok ezek az elfajult gonoszok is jó emberek lehettek volna, ha az ő lelki és testi erejüknek jó intézés adatathatott volna. Egyébaránt [egyébiránt] ez az egész összehasonlítás csak arra mutat, hogy az oláhokra az ő nagy őseiknek nevének kívül még más is maradt.

¹³ Mind csupa költemény, mely ezen fontos könyvet a romantikus [romantikus] mesék formájába öltözteti. Az oláh üvegből issza a pálinkáját, valamint [mint] a magyar, vagy német a magáét, és a lopótököt (Cucurbita lagenaria Lin.), valamint [mint] a magyar, csak szívó és töltő edényeknek csinálja.

¹⁴ Ezen erőltetett iróniának csak az a sikere, hogy ezen nemzet azok előtt gyűlöletessé tétessék, akik azt nem esmerik és nem egyez a

keveset aggódik ő ott a jövőőről¹⁵, és az egész házi népre, és rendtartásra való gond miként vagyon egyedül a dologban is fáradhatatlan és magokat önnön mesterségök által tarkán, és különb módon felékesítő oláhnékre egészen általhagyva¹⁶. Az embernek nem szükséges egyáltalában az oláhok között sokáig mulatni¹⁷, hogy azonnal olyasvalami szembe ne tűnjön, ami e világnak

tapasztalással. Az országszéli regementeken kívül míg [még] más több vitéz magyar ezredekben is oláhok szolgálnak. Ők a csatarendben, mint a mirmidonok, úgy állanak, soha nem becsméreltetvén katonai lajhaságjok miatt, soha el nem fordítván homlokjokat az ellenség vasától. Mit szóljunk azon vitéz cselekedetekről, melyeket ők a törökök, és kiváltképpen a tatárok ellen véghezvittek? Nemcsak Hunyadi János, hanem István, Mihál és Radul vajdák is megmutatták, hogy az oláhok között nagy hadvezérek is születnek. Valóban, ha Cézár és Trajánusz sírhalmaikból felébredhetnének, éppen ezen tekintetben nem kellene szégyenleni magokat a mostani unokáik miatt.

¹⁵ Micsoda tehát az a meglegedés, mely a bölcsek és poéták által annyira magasztaltatik?

¹⁶ Az oláhnék kétség kívül fáradhatatlanok a dologban; ők fonnak p. o. midőn járnak és kelnek; ők a ruhájokat magok készítik, sőt a férfiak ruháira való posztót is, de ez alatt a férfiak nem fekszenek henyélve a szilvásban, hanem a földet mívelik. A foglalatosságok úgy vannak felosztva az oláhoknál a két nem között, valamint [mint] a magyaroknál, és kivált a horvátoknál.

¹⁷ Valóban nem szükséges sokáig az oláhok között mulatni, hogy helytelen ítéleteket hozhasson rólok az ember: mert azokat a szobában is könnyen ki lehet koholni. Schw. Úrnak nyilván kevés pallérozott oláhokkal volt társalkodása, akik nékie bizonyosabb tudósításokat adhattak volna, és az ő futó utazása a bánáti szélekre, ahol ő anélkül is többnyire a ráczok körül forgolódott, az oláhoknak töves kiesmerésére éppen nem, hanem csak arra volt elegendő, hogy valamint [mint] cselekedett is, csak egynéhány magányos személyeknek viseletjéből [viselkedéséből] ítélte meg az egész oláh nemzetet. Ezen nyavalya több íróknál is megvagyon, akik szükölködván bizonyos tudósítások nélkül [szükölködván bizonyos tudósításokban], a nemzeteket csak találmányosan írják le, és azáltal az emberiségnek tartozó igazságot elhallgatván, előítéletekkel kábítják fejünket. Azért mit csodálkozunk, ha Rousseau^[23] azt írja, hogy a régiek jobban esmérték a nemzeteket, jóllehet sokat nem olvastak azokról, mint mi mindnyájan, akik azokat a könyvcsinálók után esmérjük.

messze fekvő részeiben lakozó néphez némely hasonlatosságra és egy mértékben lévő kimíveltetésre mutat¹⁸. Az ő mértékletes élések és megelégedések¹⁹ fő előmozdító oka az ő gyors és nagy szaporodásoknak. Erdélyben, ahol a Felsőes Guberniumnak 1802. eszt. 5-dik októb. költ rendelése szerint, anélkül, hogy a Róm. Kath. Anyaszentegyházzal egyesültek legyenek, minden becsületes céhbe szabadon béállhatnak²⁰, 1790. esztendő tájban önnön

¹⁸ Ezen állítást minden nemzetekre lehetne fordítani, akiknek természetesen egymás között sok hasonlatosságjuk vagy, amennyiben helyben hagyjuk, hogy egyenlő mértékben ki vannak mívelve, akár ők egymáshoz közel, akár távol lakjanak; mert az bizonyos, hogy a kultúrának egyenlő mértéke mellett az emberek a cselekedeteikben megegyeznek. Ezen állítás továbbá minden fundamentum nélkül látszatik lenni; mert a világ távol lévő részeiben különféle kultúrával bíró nemzetek találhatók, találhatók olyanok, kiknek nagyobb, de ellenben olyanok is, kiknek kisebb kultúrájuk vagy, mintsem az oláhoknak; miként lehet tehát ezen bizonytalan összehasonlításból bizonyos ítéletet hozni, és az oláhok kultúráját [kultúráját] megismerni? Ha tudós Fontenelle^[24] a históriát összebeszéllett mesének meri nevezni, mivel a történeti írók csak a vélt, ritkán pedig az igaz okait adják elő az eseteknek; ítéljék magok az olvasók, minemű nevet érdemelhet Schw. Úrnak ezen mondása, melynek kútfeje csupa más megvetése.

¹⁹ Dicséretre méltó két erkölcs, melyek a régi szkítáknál és rómaiaknál tündöklöttek.

²⁰ Ez egy nyilvánvaló bizonyossága a Felsőes Uralkodó Háznak, és a Kormányzéknek igazságos és kegyes Intézeteinek, akik tudniillik meg lévén győződve ezen valóban jó, de mélyen lenyomatott nemzetnek hív szolgálatjáról, és önön maga elszánásáról, azt önnön Felsőes gyámolyok alá vették, és reá nézve több rendelkezéseket tettek, melyeket mindnyájan, akik az emberiség boldogságát szíveken viselik, magasztalhatják, és melyek vajha úgy bételjesítenének (kivált az erdélyi szászoknál), valamint igazságos és bölcs okokból eredtek! Az előmenetelből, melyet rövid idő alatt tett ezen nemzet, bátran lehet következtetni, hogy az ő kevesebb kimívelt állapotokat [állapotukat] nem annyira egy természeti buta érzéketlenségnek (indolence), mintsem azon viszontagságoknak, melyekkel nékik küszködni kellett, lehet tulajdonítani. Csak az országzás lelkesen támogassa ezen nemzetet, a legjobb hazafiak nevedhetnek belülről.

magok által tett béjelentések szerint az oláhok száma egy milliomra mégyen fel.²¹ Magyarországon az Oláh- és erdélyországi határszéleken 1024 falukat laknak²², és az ő sokasodások, és meggyarapodások miatt ők a rátzoknak éppen oly veszedelmesek, valamint ezen tekintetben a tótok a németeknek és magyaroknak”.

Mindezekből nyilván kitetszik, hogy Schw. Úrnak fenn kitett cikkelye, jóllehet erőtlen talpköven vagyon épülve, mégis azon leírások közé tartozik, melyek az Olvasót mások kárával igen drágán mulatják, és egy nemzetben a másik eránt csak gyűlölséget és megvetést okoznak. A szerzőjét ezen észvételeknek, minthogy az ő tollát sem részrehajlás, sem vetélkedés, sem kaján irigység: holott ő a literátorok és könyvszerzők sorában sem akar vala állani: hanem csak igazságszeretet, és szánakodás vezette; bizonyos reménység táplálja, hogy Schw. Prof. Úr, ha becses munkáját még egyszer a sajtó alá bocsájttja, az oláhokat szebb erkölcsi bélyegeekkel

²¹ Feljebb tisztelt Rohrer Úr, az ausztriai tartományokban lakozó oláhok számát másfél milliomra teszi, és azt fontos okokkal bizonyítja, mely előadásban az oláhok száma valóban tódítva nincsen. Ezen képes emberi sokaság megérdemlette volna, hogy részrehajlás nélkül, és nagyobb kéméléssel méltóztatott volna Schw. Úr ötet leírni, hacsak azon durva századokat nem akarja visszahozni, melyekben az egyik nemzet a másíknak szerencsétlenségében, és lenyomattatásában helyeztette boldogulását.

²² 1787 esztend<őben> igenis 1024-re tétetett ki az oláhok által lakott helységeknek száma, de ha felvesszük, hogy az oláhok Schw. Úr vallása szerint nagyon szaporodnak, méltán lehet gyanítani, hogy ők ez időtől fogva már több helységekben laknak. Nem lehet tehát az ezelőtt 14 esztendővel esett összeszámolást úgy tekinteni, mintha az idén vitetett volna véghez. Az oláhok továbbá nemcsak a falukban laknak, hanem taláitnak minden határszéli városokban is oláh<ok>, és Erdélyország felé, úgymint Aradon, Gyulán, Temesváron, Nagyváradon, Nagy- és Felsőbányán, Szigeten stb. Hát még hány helységet lehetne fellelni, amelyekben más nemzetbeliekkal vagyon az oláhoknak fészkek? De a mi statisztikusunk ezekről mind nem emlékezik.

fogja lefesteni, amelyeket benne bőven találhat, csak keressen és akaratja ne hibázzon.

G. Erdélyből

Traducere

[Toma Costin]

**COMENTARIU ASUPRA ÎNSEMNĂRILOR
DESPRE ROMÂNI FĂCUTE DE
SCHWARTNER MÁRTON
ÎN STATISTICA UNGARIEI,
Pesta, în tipografia lui Trattner Mátyás, 1812**

După ce domnul Márton Schwartzner^[1], profesor universitar din Pesta, și-a publicat deja, în 1809, pentru a doua oară *Statistica Ungariei*, o seamă de intelectuali patrioți și alții care doreau cu ardoare să cunoască starea scumpei noastre țări, în lipsa altor cărți mai bune, și-au ațintit privirile asupra acestei lucrări de știință, scriind multe despre ea în jurnale științifice străine. Anume, a fost remarcat cu deosebită plăcere modul agreabil și glumeț de a scrie al domnului Schwartzner, care, călcând pe urmele maestrului său nemuritor Schlözer^[2], ca un Democrit^[3] veșnic zâmbitor sau ca mai cunoscutul pe la noi Notar de la Peleske^[4], poate să amuze cititorul și, împărtășindu-i cunoștințele, poate, totodată, să-l și distreze. Este de netăgăduit că este un mare merit al unui autor doct, precum și al unui profesor, să poată să prezinte cu asemenea însuflețire subiectele mai terne ale lucrării sale, încât și atenția cititorului nestatornic, inapt și nedepins cu gândirea mai profundă, să rămână la fel de vioaie. Însă, este la fel de netăgăduit și că glumele istețe sunt ca și mirodeniile: adăugate în măsură excesivă, acestea strică gustul, mistuiesc umoarele bune și vătămează sănătatea. Astfel, prezentarea glumeață, dacă vituperează, dacă degenerază în deriziune, dacă țintește să inoculeze o judecată greșită și inexactă, nu numai

despre anumite persoane, dar și despre orânduiri și națiuni, tocmai atunci nu este de dorit; ba, mai mult, cade în păcatul perfidiei fără să repare cu nimic greșelile. Unei astfel de expuneri a dat curs lăudatul domn Profesor Regal în acel paragraf al *Statisticii Ungariei*, în care descrie, foarte nechibzuit, originea, limba, obiceiurile și caracteristicile naționale ale unui popor nu chiar necunoscut, fiind în alianță civică cu noi, adică ale românilor din Țara Ungurească și Transilvania. Celor care nu sunt chiar insensibili față de adevăr, să-mi fie permis a prezenta aici, în maghiară, paragraful respectiv, făcând note referitoare la acesta.

„Ceea ce susținea maestrul geograf Büsching^[5] (scrie domnul Schwartner în locul mai sus indicat: 1. R. §. 28), că evreii de astăzi s-ar trage din poalele soldaților romani, s-ar putea spune cu aproape și mai multă certitudine despre românii din Țara Ungurească și din Ardeal¹. Ei înșiși, acești geți și daci preschimbați în romani de către machiavelismul roman de demult, își spun lor înșiși romani pe limba lor corcită², iar graiul lor roman, pe jumătate getic³, iar pe cealaltă jumătate țărănesc⁴, s-a

¹ Nu doar în Țara Ungurească și în Ardeal se găsesc români. Ei locuiesc în mai multe mari părți ale Europei; or, crede oare domnul Schwartner că românii care locuiesc în Bucovina, Moldova, Țara Românească, Basarabia, România, Machedonia și Thessalia, să fie de altă limbă și origine decât ai noștri?

² Așadar limbile franceză, spaniolă și italiană, ba încă și limba veche din Latium sau latina ar trebui numite corcite, pentru că acestea au fost plăzmuite din limba latină și limbile strămoșești ale acestor neamuri, iar aceasta, adică limba latină, a fost creată pe cadrul limbii grecești.

³ Este o ineptie să se afirme așa ceva, pentru că nu cunoaștem sigur care să fi fost limba geților și a dacilor. Deși știm de la Strabo^[6] că limba getă și cea dacică este aceeași cu limba celor din Tracia, dar care să fi fost limba tracilor? Este adevărat că în limba română se găsesc cuvinte care nu se pot considera provenite nici din limba romanilor, nici din alte limbi de acum, dar nu se poate stabili cu siguranță din care limbă străină au rămas; pentru că știm că Dacia veche slujea ca drum pentru

stricat și mai mult⁵ prin conversația cu națiunile barbare din timpurile de demult, ca și cu slovacii⁶, cei care

numeroasele neamuri barbare diferite, care se îmbulzeau din ținuturile nordice spre sud, ale căror limbă strămoșească, bunăoară, a pierit. Însă trebuie să cunoaștem limba despre care îndrăznim să judecăm.

⁴ Este adevărat că la romani, în afara limbii celor culți, în popor a dominat o altă limbă, mai comună. Dar și limba spaniolă, franceză și italiană au provenit din această limbă romană comună. Însă sunetul plăcut al limbii române se distinge în așa măsură încât, după părerea generală a celor care cunosc natura limbii române, doar aceasta este cea care, atât în melodie, cât și în cântări, poate să rivalizeze cu limba italiană. Mai mult, în limba română se găsesc numeroase cuvinte latine, ce nu se regăsesc în alte limbi, care provin din cea romană. Și din acest punct de vedere, așteptăm cu ardoare tipărirea unui *Dicționar român*; pentru că s-au lucrat deja trei dicționare: unul de Klein^[7], unul de Kolossy^[8], și al treilea de Körösy^[9].

⁵ Nici acestei păreri nu i se poate da credit, căci nu este nicio legătură de rudenie între limba română și limba totească (sau slovacă) sau, mai exact, limba slavă. Pentru a arăta rudenia dintre limbi este necesar ca declinarea cuvintelor, articolele, pronumele și derivarea cuvintelor să fie asemănătoare; însă nimeni nu poate să arate, de fapt, o astfel de asemănare între limba română și limba slavă.

⁶ Cele mai multe cuvinte străine la români sunt cele care au fost preluate de la slavi; argumentare în acest sens trebuie căutată, însă, în forma liturghiilor. De demult, înainte de anul 1439, românii se foloseau de literele romane. Dat fiind însă, că, în vremea aceea, grecii nu au acceptat hotărârile Sinodului de la Florența^[11], temându-se că românii s-ar putea considera romani din punctul de vedere al originii, al scrierii și al limbii, Marcus^[12], Arhiepiscopul din Efes, și Teoctist^[13], mitropolitul bulgar, i-au convins pe voievozii români ca, în loc de literele romane, să fie introduse, în Biserică, cele chirilice, iar în locul limbii materne, cea slavonă; și în limba aceasta au fost ținute liturghiile la ei, vreme de aproximativ 200 de ani, fără ca această limbă să fie predată după regulile gramaticale; și, după părerea lui Cantemir^[14], aceasta a fost una dintre cele mai importante cauze pentru imensa beznă care a întunecat aceste regiuni. Prin anul 1644, principele Ardealului Rákóczi György^[15] a fost în favoarea repunerii limbii române la locul ei de cinste, pe care îl avea mai înainte în liturghii, deși, în Ardeal, deja în 1580^[16], se găsesc cărți românești tipărite cu litere chirilice. Așa au început să apară, din nou, tipografia și cărți românești, mai întâi în Ardeal, pe urmă în Moldova, și la urmă și în Țara Românească; însă până în ziua de azi nu s-au putut lepăda de literele chirilice, deși se străduiesc acum să repună literele

locuiesc pe malul Dunării, fiind înrudiți cu ei prin limbă, ca și cu bulgarii europeni. Aceasta e o dovadă de netăgăduit a acestei rudenii mândre, pe lângă alte dovezi istoricești, deși acestor daci romani nu le-a rămas altă moștenire de la mării lor strămoși, legiitorii lumii vechi și ai celei mai noi⁷. Cumpătarea, laolaltă cu trândăvia⁸, răbdarea și răzburarea⁹, precum și habotnicia imorală¹⁰

latine în locul acestora. Din toate acestea reiese că în limba română au rămas și cuvinte slave, fără ca să putem credita opinia domnului Schwartner cum că ar exista o relație între cele două limbi, precum s-a arătat și mai sus.

⁷ Soarta românilor ar fi mizerabilă dacă afirmația această ar fi adevărată, deoarece nici măcar oameni nu ar mai fi considerați. Dar o gândire rațională poate să se convingă ușor despre falsitatea acesteia, de va socoti că acești nepoți ai soldaților romani au fost dintotdeauna mai mult săraci decât înstăriți; în consecință, cunoșteau mai puțin luxul; că ei trebuiau să se războiască încontinuu cu popoarele barbare care îi chinuiau; că prin vitejia lor și prin alte calități morale cetățenești au fost primiți, în număr mare, în rândul nobilimii maghiare, mai ales în Ardeal. Ce altceva putem, deci, să spunem? Doar că lor nu le lipsește nici forța, nici curajul, nici statornicia, moravuri admirate și acum la romanii antici, ci doar civilizația.

⁸ Nici aceasta nu este o acuzație dreaptă; căci, dacă luăm în considerație că românii nu practică comerțul, cum o fac evreii, armenii, grecii și sârbii, după cum nu practică nici meșteșugurile sedentare, pentru că greu sunt acceptați în bresle, mai ales la sașii ardeleni, este ușor de ghicit că ei sunt nevoiți să facă munci mult mai grele (ca agricultura și creșterea bovinelor), pentru a-și procura hrana. Acest mod de viață chiar nu este compatibil cu trândăvia. Când am petrecut un timp mai îndelungat între ei, niciodată nu i-am auzit plângându-se de altceva decât că au prea puțin pământ de lucrat, că ei ar lucra cu drag mai mult, dacă ar avea pământ destul. Din această cauză, este nedrept să fie numiți trândavi, ei fiind lipsiți de îndrumarea care stă la baza oricărei gospodării civilizate, adică cum câștigă gospodarul mult, din pământ puțin; căci nu duc lipsă de bunăvoință.

⁹ Dorința de răzburare este un fel de jignire; dar care o fi însușirea mai rea? A fi răzburător după o jignire sau a jigni fără nicio provocare? Domnul Schwartner ar avea un merit frumos față de omenire, dacă, ignorând lucrările de bază pentru toată această descriere a românilor, măcar ar fi relatat cu mai mult sânge rece, și nu cu batjocorire și fără inimă, căutând doar să amuze cititorul. Puteam să avem această așteptare

sunt păcatele și virtuțile mai de seamă ale acestei națiuni renumite în istoria omenirii, precum și în *Statistica Țării Ungurești*. Marele Iancu de Hunedoara, și mai-marele fiu al său, regele Matia Corvinul, au fost români la origine; dar român a fost și Vlad^[10], voievodul ucigaș¹¹, iar Horea și Cloșca erau și ei neamuri de-ale lor¹². Merită să observi

de la dânsul, mai ales că îi avea ca ghizi pe străini, printre care Rohrer^[17], profesor imperial și regal la Lemberg, care a infirmat lucrarea lui Balmann^[18], eronată în ceea ce îi privește pe români, și care a protejat cauza semenilor noștri cu inima curată și din motive drepte și profunde (vezi „Vat<erländische>Blät<ter>”, 1810, nr. 38, 39, 40, 41, 42).

¹⁰ Incorectitudinea acestei afirmații este ușor de văzut de cel care ia în considerare că acest popor este în întregime creștin, că mulți dintre ei sunt uniți cu Roma și că învățătura lui Isus este practică fără forță, fără ca românul să-și bată prea mult capul cu taine religioase prea complicate pentru mintea omenească. De sărbători și în zilele de duminică, li se citește o anumită parte din Evanghelie și li se explică aceasta, sau, în locurile în care preotul nu poate să conceapă o asemenea explicație, li se citește dintr-o anumită carte o explicație foarte clară, numită cazanie. Această învățătură simplă este, în multe cazuri, mai de dorit decât învățăturile pline de explicații grele din unele regiuni mai iluminate, unde, în locul evlaviei, s-a instalat indiferența, în locul simplismului, domină fătărnicia, unde, sub masca iubirii omenești, lăcomia comite cruzimi, deci, într-un cuvânt, unde, în loc de multe moravuri bune, se găsesc doar umbrele acestora. Este drept că preoții sunt destul de ignorați, mai ales la românii neuniți, pentru că sunt săraci; nu sunt destul de educați în științele teologice, pentru că trăiesc într-o asemenea sărăcie, încât nu-i poți deosebi de agricultorii din sat, doar că au barbă. Dar tot ce a făcut Casa Împărătească în această privință, ceea ce au făcut episcopii Bob^[19], Darabant^[20], Vulcan^[21], adevărați apostoli ai acestei națiuni, pentru educarea corectă a preoților, merită recunoștință fierbinte, totodată fiind semnul clar al capacității mentale și a bunăvoinței românilor. Mai departe, educarea morală și virtutea pusă în iubirea aproapelui și a patriei aparține și de Lucrările Legislative, unde puterea guvernatoare se străduiește ca nimic să nu fie neglijat.

¹¹ Însă Philippus Callimachus^[22] a avut următoarea judecată despre voievodul Vlad Dracula: „Ubi ille nunquam sine praefatione magni, et fortissimi Imperatoris nominandus Vladislaus Dracula”.

¹² O comparație interesantă, dar care, totuși, o putem găsi la fiecare popor, dacă nu ne jenăm să mângâim amintirea marilor bărbați cu adăugarea numelor celor mârșavi. La fiecare națiune găsim oameni buni,

românul în bordeiul său, sau în prunetul său, sau în porumbiștea sa. Cum se desfată el, întins pe jos, cu mâncarea încă caldă, pe care nevastă-sa tocmai acum a copt-o, din făină de mălai, în tipsie, sau ținându-și în mână pălinca, în tighă de bostan¹³, cum se împărtășește în faptele lui Cezar și ale lui Traian¹⁴; ce puțin se îngrijorează el pentru viitor¹⁵, și cum este lăsată toată grija pentru întreaga familie și pentru rânduiala casei numai în cărca româncelor neostenite în muncă¹⁶, împodobite, prin propria lor muncă, pestriț și în diferite feluri. Nu trebuie să petreacă omul mult timp deodată

care își îndeplinesc datoriile, precum la fel găsim, la fiecare națiune, și mârșavi, fără Dumnezeu. Și acești ticăloși stricați puteau să fie oameni buni dacă puterea lor sufletească și trupească ar fi fost îndrumată bine. De altfel, toată această comparație arată doar că românii ar fi putut moșteni și altceva de la strămoșii lor măreți decât numele.

¹³ Toate acestea sunt născociri care îmbracă această carte importantă în haina poveștilor romanțate. Românul își bea pălinca din sticlă, ca unгурul sau germanul pe al lui, iar tigha o folosește, ca și unгурii, pentru a trage și a turna băutura.

¹⁴ Această ironie forțată vrea doar să facă de ocară acest popor în fața celor ce nu îl cunosc, și nu coincide cu experiența. Românii servesc, în afara regimentelor de la hotarele țării, și în alte regimente viteze maghiare. Ei stau în formația de luptă ca mirmidonii, nefiind vreodată defăimați pentru neseriozitate militărească, neîntorcându-și vreodată fruntea din fața fiarelor dușmanilor. Ce să spunem despre faptele lor vitejești pe care ei le-au săvârșit împotriva turcilor și mai ales a tătarilor? Nu doar Iancu de Hunedoara, dar și voievozii Ștefan, Mihai și Radu au demonstrat că între români se nasc și mari comandanți de luptă. Într-adevăr, dacă Cezar și Traian s-ar trezi din mormintele lor, chiar din acest punct de vedere, nu ar trebui să se rușineze pentru nepoții lor.

¹⁵ Care este, deci, satisfacția atât de mult slăvită de înțelepți și poeți?

¹⁶ Româncele sunt, fără îndoială, neobosite în muncă; ele torc, de exemplu, în timp ce umblă de colo colo; ele însele își fac hainele, ba chiar și postavul pentru hainele bărbaților. Însă, în acest timp, bărbații nu lenevesc în prunet, ci lucrează pământul. Muncile sunt astfel împărțite la români între bărbați și femei; la fel la unгурi și mai ales la croați.

printre români¹⁷, ca să observe iute că nu seamănă cu popoarele care locuiesc în părțile îndepărtate ale acestei lumi și că nu sunt la același nivel de civilizație cu acele popoare¹⁸. Viața lor cumpătată și mulțumirea lor de propria soartă¹⁹ este principala cauză pentru care se înmulțesc mult și repede. În Ardeal, unde, conform hotărârii Guvernului din 5 octombrie 1802, românii pot să se alăture fiecărei bresle cinstite, fără a fi uniți cu Biserica

¹⁷ Într-adevăr, nu trebuie să petreacă omul mult timp între români ca să formuleze păreri greșite despre ei; căci acestea pot fi născocite, foarte ușor, și între patru pereți. Evident, domnul Schwartner nu a conversat cu prea mulți români învățați, care puteau să-i dea mai multe informații sigure, iar călătoria sa fugitivă la hotarele Banatului, unde el mai mult s-a învățit printre sârbi, nu a fost îndeajuns pentru cunoașterea temeinică a românilor, ci doar, cum a și procedat, să formuleze păreri privind întreg poporul român, judecând după comportamentul câtorva persoane particulare. Acest cusur se regăsește la mai mulți autori care, ducând lipsă de informații, descriu popoarele prin plăsmuiri, și astfel, trecând sub tăcere adevărul datorat omenirii, ne amețesc capul cu prejudecăți. De ce ne mirăm, deci, dacă Rousseau^[23] scrie că cei vechi cunoșteau mai bine popoarele, deși nu prea au citit despre ele, decât noi toți, care îi cunoaștem doar din descrierile literaților.

¹⁸ Aceasta se poate afirma despre toate popoarele, care, firește, au multe asemănări între ele, dacă admitem că sunt în aceeași măsură educați, locuind fie aproape, fie departe unii de alții; căci este sigur că, având cultură în aceeași măsură, și faptele oamenilor sunt aceleași. Această afirmație pare să fie, însă, fără niciun fond, căci în părțile îndepărtate ale lumii se găsesc popoare cu diferite culturi, se găsesc popoare cu o cultură mai mare decât a românilor, dar și altele cu o cultură mai mică; cum se poate forma, deci, o judecată sigură și cum se poate cunoaște cultura românilor, având doar aceste comparații nesigure? Dacă savantul Fontenelle^[24] îndrăznește să denumească istoria un basm, pentru că istoricii redau doar cauzele presupuse, și arareori cauzele adevărate ale întâmplărilor; să judece cititorii ce nume merită această poveste a domului Schwartner, care are la bază doar disprețul față de alții.

¹⁹ Două trăsături demne de laudă, care au strălucit la sciții și romanii vechi.

Catolică²⁰, numărul lor se zice că depășește un milion²¹ în jurul anului 1790. În Țara Ungurească, la hotarele dinspre Țara Românească și Ardeal, românii locuiesc în 1024 de sate²², iar cum se înmulțesc și cresc în număr nemăsurat sunt un pericol pentru sârbi, precum și pentru slovaci, nemți și unguri”.

Din toate acestea reiese limpede cum că paragraful de mai sus al domnului Schwartner, deși este clădit pe un fundament slab, se numără, totuși, printre acele descrieri care amuză cititorul, dovedindu-se foarte păguboasă pentru

²⁰ Aceasta este o dovadă evidentă a măreței Case Domnitoare, precum și a instituțiilor drepte și milostive, care, fiind convinse de serviciile credincioase ale acestei națiuni cu adevărat bune, însă adânc asuprite, au binevoit să o ia sub măreța lor protecție, și au dat mai multe hotărâri referitoare la ea, care pot fi laudate de toți cei care poartă pe suflet fericirea omenirii, și care sperăm că vor fi îndeplinite (mai ales de sașii ardeleni), pentru că au fost zămislite din motive drepte și înțelepte. Din progresul atins de această națiune într-un timp atât de scurt, putem deduce clar că starea lor mai puțin educată se datorează mai mult vicisitudinilor cu care s-au luptat decât indolenței proaste. Dacă guvernarea țării va sprijini cu entuziasm această națiune, vor fi crescuți dintre ei cei mai buni patrioți.

²¹ Mai sus, mult stimatul domn Rohrer apreciază numărul românilor, care locuiesc în ținuturile austriece, la un milion și jumătate, și aduce argumente importante pentru aceasta, astfel încât, în prezentarea sa, într-adevăr, nu este nicio exagerare privind numărul românilor. Această comunitate abilă ar fi meritat ca domnul Schwartner să o descrie cu mai mult menajament, fără părtinire, doar dacă nu a dorit să readucă acele secole dure, în care o națiune își încearcă izbânda prin nenorocirea și denigrarea altei națiuni.

²² În anul 1787, într-adevăr, numărul satelor locuite de români a fost 1024, însă dacă luăm în considerare afirmația domnului Schwartner cum că aceștia se înmulțesc foarte mult, se poate bănuși că ei locuiesc deja în mai multe localități. Nu se poate, deci, considera recensământul de acum 14 ani de parcă s-ar fi întâmplat anul acesta. Mai departe, românii nu locuiesc doar în sate; căci se găsesc români în fiecare oraș de la hotare, și în zona Ardealului, la Arad, la Giula, la Timișoara, la Oradea, la Baia Mare, la Baia Sprie, la Sighet etc. Și încă câte localități s-ar mai putea găsi, în care românii își au cuibul laolaltă cu alte națiuni? Dar statisticianul nostru nu mai amintește de toate acestea.

alții, și provoacă ura și disprețul unei națiuni contra celeilalte. Autorul acestor observații, nefiind mânat nici de părtinire, nici de rivalitate, nici de invidie pizmașă, nevrând să stea între literați și autori, condus fiind doar de dragostea de adevăr și de milă, nutrește speranța că domnul prof. Schwartzner, dacă își va retipări lucrarea sa valoroasă, îi va descrie pe români cu trăsături morale mai frumoase, dintre care poate să găsească destule, numai să aibă voință și să caute.

G. din Ardeal

Ioan Budai-Deleanu

**DE ORIGINIBUS POPULORUM
TRANSYLVANIAE,
c. 1812–1820***

[...]
DE ORIGINIBUS POPULORUM DACIAE
Pars II
Caput <V>
DE VALACHORUM ORIGINE

§. *Valachos*, alia pronuntiatione *Vlachos* et *Volochos*, cum hoc eis inditum ab externis nomen, tum illud *Romanu*, quo se ipsi compellant, Romanae Latinaeque originis esse arguit¹. Quod enim aliis Latinum et Romanum significat, hoc Slavis *Vlach*, *Vloch* et *Voloch*, Germanis vero *Velch*, *Velsch*^[1] audit, prout nobis Lucius Dalmata^[2] et Sarnicius Polonius^[3] aliique testatum reliquere. Ex quo videre est quantum a genuino vocabuli huius aberrent sensu, illud a Flacco, Romanorum ad Danubium praefecto, a *phallach*, Arabica radice, quam pastorem significat, a *βλαξ*, quod otiosum et vilem, vel *βαλλεις τας ασπιδας* (tela iacere) Graecis vocabulis, a Slavico *vleku* (potius *vlekuse*), vagor, *vloczenga*, vagabundus, et nescio insuper unde, infelici conatu, derivare studuerunt, quarum tamen extra vagantium derivationum apud antiquiores nullum vestigium reperitur².

§. Caeterum, Valachis Romanam originem non solum domesticae traditiones, sed omnium fere melioris notae retroactorum temporum scriptores³, adeo ut mirum

* Transcriere, traducere și note: Ladislau Gyémánt.

sane videatur in quantas nonnulli, aut fors harum rerum minus gnari, aut vero data opera Valachis illudendi gratia, sententias obvenit, quorum aliqui eos Dacorum posteros, alii vero ex Dacorum cum Romanis connubiis mixtam prosapiam, quidam colluviem plane omnium nationum barbararum quae successive Daciam incoluerunt Valachos esse reputarunt, aliqui eosdem a Slavis et Bulgaris transdanubianis aut a Blachis Pindi Montis^[4] propagatos fuisse asserere non dubitant⁴. Sed si quis penitius haec examinaverit, deprehendat has omnes opiniones in officinis Hungariae et Transylvaniae a viris Valachicae nationi infensis fabricatas fuisse abindeque a remotioribus, harum rerum parum gnaris, bona fide receptas⁵.

§. Adstipulatur his lingua Valachorum, quae fere integra ab antiquo Latii^[5] seu verius vulgo Romani sermone provenire cognoscitur, quidquid in contrarium imperiti huius protulerint. Fere integra dixi, nam integrum eius corpus ac interna partium eius structura Latina esse deprehenditur, adeo ut Latinae matris linguae vera filia atque Italicae soror iure merito dici mereatur. Cui rei copiosissima licet externorum idiomatum invecta vocabula tanto minus abesse, quod vix plura talia quam in Italica invenire sit eaque Romano modo inflexa esse reperiantur⁶. Quid quod mores Romanos apud Valachos viguisse et hodieum vigere viri eruditi observaverint, quod certe Valachi a nullo alio populo, nisi a Romanis, maioribus suis, receptos retinere. Sed nec mirum foret si post tot saecula totque regionis eorum vicissitudines, tot barbararum gentium incursus et dominationes, etiam nulla Romanorum vestigia morum remansissent. Recepta namque ab iis religio christiana, iam in moribus eorum notabilem mutationem inducere debuerat. Quis enim nescit quam arctum mores Romanorum cum antiqua eorum religione habuerint? Qua religione postea per

novam christianorum subversa, mores quoque et ritus, cum quos in eorum domesticos mores influxum habuere, quam maximum per separationem Daciae Traiani a Romano Imperio ac longaevam Dacoromanorum cum et sub barbaris gentibus habitationem successu temporis amitti ac oblivioni tradi facile poterant.

§. Demonstrato in prioribus Valachos indubitatae Romanae originis esse, quaeritur ex quibusnam Romanis hi Valachi in Dacia Traiani proveniant? Traianum^[6] quidem maximam in Daciae provincias copiam hominum deduxisse testantur omnes temporis historiae, sed Aurelianum^[7] easdem colonias eduxisse ex iis authoribus aequae constat. Post Aurelianum vero de nulla Romanorum in Daciam Traiani migratione usquam agitur⁸. Unde aliqui, secum haec reputantes, accedente quoque ea ratione quod vix credibile sit ut reliquiae coloniarum Romanorum a tanto tempore atque inter tot nationum barbararum insultus et vastationes ad haec usque tempora perseverare potuerint, in eam abiire sententiam quod Valachi a Romanorum coloniarum ultra Danubium reliquiis, idest Blachis diversis temporibus advenerint, donec in hanc quae nunc est nationem excrevere. Nihilominus, non desunt viri sane graves ac in rebus historicis emeriti, qui nec verba Eutropii^[8], Vopisci^[9] aliorumque de abductis coloniis Romanis e Dacia eo interpretantur quasi omnes Romani per Aurelianum abducti fuissent neque ullum impedimentum vident quin coloniae Romanae, non obstantibus barbaris, provinciam hanc per plura saecula tenentibus, perseverare potuerint. Quorum opinioni tanto magis subscribendum puto, quo Valachorum quoque domesticae traditiones eo colliment ac secus Valachorum origines atque adventus in Daciam Traiani nullo rationabili modo explicari possunt.

§. Illud autem prorsus omni dubio caret Valachos in Dacia Traiani tanto proveniri numero, ut vel uno hoc

argumento soli indigenae huius provinciae censi possint. Eos namque ad minimum ultra quinquagies centena millia per Valachiam, Moldaviam, Transylvaniam partesque Hungariae, quae olim Daciae coniunctae fuerant, habitare iis notum fuerit qui, has provincias peragrando, diligentius inspexerunt. Eandem vero si non maiorem multitudinem, in iisdem locis sub adventum Hungarorum fuisse produnt tum domestica, cum externa quoque monumenta. Si haec igitur tanta copia non a temporibus Traiani in oris Daciae permansit, unde, quaeso, quo tempore quove duce huc devoluta est? Silent historiae, adversantur tempora ipsique rationi minus consonum esse videtur admittere ut ingens haec multitudo, aliquo post Aureliani fata tempore, relictis avitis in Thracia sedibus, in Daciam Traiani, per barbaros possessam, commigrasset, et si hoc factum, absque vi aperta illatoque barbaris bello atque occupatione provinciae fieri non potuit. Facti vero tam memorabilis aliqua saltem apud coevos mentio inveniretur, sed nempe, praeterquam in cerebro quorundam argutulorum huius aevi authorum, nusquam invenire est. Conati sunt quidem huius sententiae asseclae rem hoc modo credibilem reddere: quod Blachi ultradanubiani non semel, nec magno numero, sed sensim et successive furtimque in Daciam venerint. Sed quam hoc etiam ridiculum sit quisque videt. Proferunt itaque priusquam fide quove authore id asserant et eorum respondebimus, eousque vero assertum ne quidem refutatione dignum putamus.

§. Caeterum, si revera etiam locus huic generali ex Dacia coloniarum emigrationi fuisset, spectatis tamen rerum eorum circumstantiis, *in primis*, credo ego non integram Daciam per Aurelianum barbaris relictam fuisse, hoc est integram a Deceballo receptam provinciam, mos enim Romanorum erat, dum fluviis a barbaris

separarentur, in utroque littore sua munimenta firmare. Constat hoc cum ex aliis, cum vero ex Marco Aurelio^[10], circa pacem cum Iazygibus Metanastis initam. Hanc rem Aurelianum quoque haud neglexisse vel illus evincit quod pluribus historiae locis probari possit eundem Daciam sub certis conditionibus barbaris reliquisse. Qui vero vetabat sibi aliquas civitates, commercii et munimenti causa, stipulasse, barbaros vero eo libentius induxisse credendum est, quod ab eo tempore barbari Daciae semper qua amici populi Romani Daciaque qua solum Romanum per imperatores Romanos considerata fuerint. Hoc unum. Alterum vero est quod, si praesumptionibus et argumentationibus, quae nullo historico testimonio fundantur, vacare velimus, maiori cum certitudine tenendum sit eos quoque Daco-Romanos, qui tempore Aureliani Dacia excesserunt, brevi postea ad suos suaque postliminio rediisse. Certum namque est Mysiam, adeoque etiam Daciam Aureliani^[11], continuis barbarorum vastationibus per plura saecula obnoxiam fuisse, quod tamen de Dacia Traiani non legitur. Novi ergo incolae Mysiae, vix eo translati et rem oeconomicam auspicati, satius in fine putarunt ad contribules suos ultra Danubium remeare avitasque recuperare sedes, quam continuis hostium insultibus se suaque exponere. Hinc, non absque fundamento suspicari licet quod si aliqua Valachorum Thraciorum ex partibus ultradanubianis migratio post aevum Aureliani locum habuit, haec a Probi^[12] usque ad adventus Hunnorum tempora figendam veniat, quamvis fatendum sit quod huius in historicorum scriptis, tam coaevis, quam posterioribus, nec vola, nec vestigium adsit.

§. Licet ea quae superius adduximus satis demonstrant notabilem coloniarum Romanarum partem in Dacia remansisse, non obstante educto per Aurelianum exercitu, cum tamen plures hodie videam qui, nescio quo studio

abrepti, Valachos tanquam erroneos, longe serius in has partes idque diversis temporibus venisse plenis (ut aiunt) buccis praedicant, argumento vel maxime inde sumpto quod, post Aureliani tempora, nulla plane in historia mentio fiat de Romanis in Dacia Traiani residentibus. Hinc operae pretium erit monuisse quod neque in hoc argumento aliquod praesidii sit adversariis. Plausibile quidem hoc magis quam verum est neque enim video quod in historiis eorum temporum non legatur de Romanis in Dacia Traiani commorantibus, continuo sequitur eos in Dacia haud extitisse. At vero de Dacia raram sane et vix aliquam mentionem ante Aurelianum quoque factam esse invenio ac nisi tum, cum amissa vel recuperata fuerit. Sed demum quid, quaeso, scriptorum eius aevi aliorumque intererat de Romanis Daciae scribere, qui iam amplius ad Romanum Imperium non spectabant neque obiectum historiae temporum constituebant. Denique, in tanto Imperio, prout erat Romanum, quod a morte Aureliani per plura saecula variis exagitationibus fuerat bellorum procellis, sufficiens materia scriptoribus aderat quin ad Romanos in Dacia, de quibus nihil aliud scribere poterant, nisi quod in Dacia revera reperiuntur, recurrere debuerint. Sed iuvat tantisper seriem temporum ab Aureliano usque ad Hungarorum adventum summatim persequi, annon fors aliqua indicia coloniarum Romanorum in Dacia reperire sit. Successor Aureliani, Probus, teste Vopisco, omnes Gothicos populos aut in deditionem, aut in amicitiam recepit. Inter hos autem Dacos, et cum iis Dacoromanos, in amicitiam receptos fuisse vix ambigi potest. Sed quia a Dacoromanis nil peculiare factum est, ideo quoque nulla eorum mentio iniecta est. Caro^[13] cum Sarmatis bellum fuisse legitur, sed in Pannonia. De Dacis, quod verosimile est, Romanorum amicis et tranquillis, nil memorandum erat. Sub Diocletiano^[14], Carporum natio-

nem se dedidisse totam et in Romanorum solum translata 100 millia Bastarnarum legitur. Bellum vero solum cum Marcomannis fuisse memoratur, sub Constantino Magno^[15] in Dacia Meridionali semel, ut videtur, pro Sarmatis contra Gothos certatum. Unde inferri potest bellum hoc pro Dacis foederatis Romanorum, gestum fuisse. E quibus omnibus illud potius elucet Daciam Traiani a Sarmatis (sub quo nomine coloniae quoque Romanorum latebant), qua Romanorum sociis, possessam ab Aureliano usque ad irruptionem Hunnorum tranquillam.

§. Daciae itaque incolis per 100 circiter annos ab Aureliano pacem cum Romanis fuit, cuius pacis servatae auctores praecipui censendi sunt Daco-Romani, quibus cum reliquis Romanis commercia erant atque in quorum finibus Romani adhuc praesidia et loca munita tenebant. Hunni, occupatis seu verius subiectis sibi Daciarum provinciis, tantos pristinos incolas tantominus expulerunt, quo diserte constet eos victis populis magis indignis quam alii, utpote qui ipsis, tanquam agriculturae expertibus, ad victum necessaria suppeditarent. Imo ex *Excerptis Prisci*^[16] colligere est Daco-Romanos tanquam tertium populum in Scythia habitantem reputatum fuisse. Is nempe circa domum Onegesimi, unius ex principibus Hunnorum, moraretur, occurrensque eidem vir Scythae, eum Graece salutaret *Χαιρε*. Miratum fuisse quod vir Scythae Graece loqueretur et subdit: „nam intra se conclusi (Scytae) barbaricam linguam colunt, neque tam Hunnorum, quam Gothorum aut etiam Ausoniorum^[17], hi scilicet, quibus cum Romanis frequentius est commercium. Neque quisquam eorum facile loquitur Graece, nisi qui sunt captivi e Thracia, aut Illyrico maritimo”. Nam quid aliud est Ausonius, in Scythia degens, quam homo Ausoniam linguam loquens seu Latinae originis, nempe Romanarum coloniarum in Scythia. Locus hic Prisci

magis adhuc illustratur alio simili, ubi ille convivium Attilae^[18] describit atque de Zerchone quodam Marusio ioculatore haec narrat: „progressus (hoc est in medium), et forma, et habitu, et pronunciatione, et verbis confuse ab eo prolatis, modo Ausoniorum, modo Gothorum, modo Hunnorum linguam intermiscens, omnes laetitia et hilaritate perfudit, et effecit, ut in risum, qui sedari et extinguere non poterat, prorumperent”. Idem ergo Priscus, in hoc actu ludicro, easdem tres linguas permixtas fuisse a Zerchone refert, nempe Hunnicam, Gothicam et Ausoniam, prout superius retuleret has tres nationes Scythiam incolere. Quod vero per Ausonios et linguam Ausoniam non linguam Romanam cultam Priscus intellexerit certum fit ex ipso contextu, nam secus non addidisset de his Scythis Ausoniis „quibus cum Romanis frequentius commercium est”. Quo loco expresse Romanos ab Ausoniis distinxit. Sed neque alias in tota hac legatione Ausoniorum alibi mentionem facit, multo minus pro Ausoniis Romanos aut vice versa posuit, ubi tamen occasionem habuisset eo loco, cum in via Romanorum Occidentalium missi ad Attilam legati eisdem occurissent, quos tamen simpliciter Romanos appellat.

§. Hunnis in Dacia eiusque dominatu successere Gothi, qui pro hoc quod iis in Dacia, tanquam Romano solo, habitare licuerit, a Romanis imperatoribus nil aliud (ut ait Iornandes^[19]), nisi pacem et annua solennia, ut strenui viri, amica pactione postulavere. De his, cum Iornandes capite V ageret, fortuito ipsi vocabulum sui temporis excidit, ex quo iam altera vice argui potest Valachos, Romanas in Dacia colonias, tempore Gepidarum quoque perseverasse. Posteaquam enim de sedibus Gepidarum in Transylvania narrasset, ait: „iuxta quorum sinistrum latus (Gepidarum), quod in aquilonem vergit, ab ortu Visclae per immensa spatia venit, Vinidarum

natio populosa consedit, quorum nomina licet nunc per varias familias et loca mutantur, principaliter Sclaveni et Antes nominantur. Sclaveni a civitate Nova^[20] et Slavino Rumunensi et lacu qui appellatur Musianus^[21] usque ad Danastrum et in boream Viscla tenus commorantur”. Si locus hic incorruptus est, ut videtur esse, tunc civitas in limitibus Valachiae, ad Danubium ponenda est et argumentum praebet sub Rumunensibus corruptum nomen Romaeniorum seu Valachorum intelligi debere. Nec vane suspicari licet eam hic civitatem innui, ad quam Iustinianus^[22] inhabitandam Slavinos invitabat, quam soli Romani territorium nominat.

§. At vero Valachorum continuam Dacia Traiani habitationem extra omne dubium ponit locus Nestoris^[23], iam supra, ubi de Slavis egimus^[24], citatus. Hic author, postquam narrasset de Slavis ad Danubium degentibus eorumque variis populis adhuc ante Christum natum, subdit: „Sed posteaquam Romani (Volocho) Slavos, ad Danubium habitantes, bello petiissent atque inter illos domicilia fixissent vimque iis intulissent, tunc Slavi discesserunt ab illis atque ad Vistulam consederunt et nominati fuerunt Lechi” etc. Hoc loco, combinato cum alio eiusdem, ibi ait: „ad Slavicos populos, qui circa Danubium, ut diximus, degebant, venerunt aliqui Scytharum, nempe ex Kosaria, qui alias Bulgari nominantur, et vim Slavis intulerunt. Post hos venerunt Albi Hungari (Ugri) et occuparunt regionem Slavorum, postquam Romanos (Volochos) eiecissent, qui antea regionem Slavorum occupaverant”, demum cum tertio, ubi pariter iidem Volocho nominantur (pagina 53), ubi postquam narrasset quod Ugri penes Kiowiam transierint et versus Hungariam progressi fuerint et inceperunt (ait) contra Volochos et Slavos, in montanis locis habitantes, bellum movere, nam Slavi ibi prius habitare et Volocho postea haec loca receperunt et Slavorum terram

inhabitarunt, haec itaque singula probant Volochos longe ante Scythas ex Kozaria seu Hunnos, tum ante Bulgaros (Albos Ungros) atque ipsos Avars, iam Slavos ad Danubium subiugasse, mixtim cum iis habitasse. Hoc ultimum confirmatur quoque testimonio Belae Notarii^[25], qui narrat de Gelu, Valachorum principe in Transylvania, tum de Gladu, Bulgarorum et Valachorum duce, in Banatu Temesvariensis, qui cum Hungaris arma contulere. Quae maximum praebent indicium Valachos in Daciam non postliminio et furtive venisse, nec erroneas dici posse, sed sub propriis principibus terrae dominatos fuisse eoque numero, ut Hungaris quoque resistere ausi fuerint isque non solum in Maromoros, Transylvania, Valachia et Moldavia, sed in Bessarabia quoque, usque in Pontum Euxinum protensos, maximo numero fuisse, utpote qui ex his locis contra Hungaros, per Graecos exciti, in Hunnicam irruptionem fecerint, teste Ioanne Cinnamo^[26], libro 4. Imo vestigia quoque reperire est Valachorum sub id tempus ultra Carpatosquoque Montes usque ad Tyrae fontes et ultra, quorum posterius iam quidem in Ruthenos et Polonos transiere.

§. Hucusque dicta sufficerent ad probandam Valachorum a coloniis Romanis originem atque in Dacia Traiani continuam habitationem. Ne tamen aliquid intermittamus quod huc aliquomodo conferre possit, magis vero ad refellendam nonnullorum frivolem objectionem, qui dicunt in lingua Valachica nulla Dacica Gothicaque vocabula reperiri, quae tamen deberent esse, cum Valachi Dacis convixerint, Gothi vero his partibus diu dominati fuerint! Sed antequam respondeatur, conveniendum est qualisnam fuerit lingua Dacorum et Gothorum. Dacos quod attinet, me hac in parte sufficienter probasse puto Slavorum maiores^[27]. Puto certum quoque est, a nemine (quantum sciam) negatum, quod in lingua Valachorum plurima vocabula Slavica reperiantur, igitur

hoc intuitu cessaret quaestio. Si tamen quis putet eos diversam plane a Slavica linguam habuisse, tunc dicant nobis qualem locuti fuerint et an alicubi hodie existat vel deperdita sit. Nam si hoc secundum est, tunc inanis obmovetur quaestio. De Gothica vero lingua vellem quoque scire qualem putent, an eam quam hodie scio Gothi vel quam Moesogothi loquebantur. Si primum, profecto plura vocabula in lingua Valachica hodiedum vigenti, vocabula Gothica. Si secundum, fateor me (in quantum Moesogothi aliam a sororibus locuti fuerint) ignorare qualem Moesogothi sermonem locuti sint ac proin neque comparationi locum esse.

§. Illud quoque non ultimi momenti argumentum est quod Valachi nomina locorum et fluviorum, tempore Dacorum usita, hucusque retinuerint. Quae tamen nec a Hungaris, nec a Saxonibus eos recepisse dici potest, cum notorium sit nullique dubio subsit eos ante Saxones et Hungaros Transylvaniam tenuisse. Nomina fluviorum sunt Marusius (antiquis Maris, Marisus), Aluta, Ordysus Herodoti^[28], hodie Ardis, Chrisius, Gillus, Prutus^[29]. Locorum vero, praeter unum, mihi notare haud potui, quod apud Romanos Zeugma seu Ceugma^[30] dicebatur, cuius rudera hodiedum in ripa Marusii, ex adverso urbe Saxopolis, visuntur. Sed adest non procul ab Alba Iulia, hodie Carolina, villagium quod Tybur vocatur, eadem distantia et situ sicut a Roma Tibur^[31] est, ut adeo hoc nomen eidem a Romanis coloniis propter similitudinem impositum fuisse vix ambigi potest. Appulensis quoque coloniae retinet nomen fluvius, qui Albam Iuliam praeterfluit^[32]. Verbo, omnia fere nomina vicorum et oppidorum in Transylvania, exceptis Saxonibus et Siculicis, aut Valachica, aut Dacica seu Slavica sunt.

§. Addam, coronidis loco, linguam Valachorum illud quoque demonstrare quod ipsi reapse a Romanis proveniant, nam plurima Romana vocabula apud Italos,

Gallos et Hispanos, quorum lingua etiam a Latina derivatur, nusquam reperibilia, multo minus usitata, reperiantur, alia vero non in eo sensu usitata apud eos sunt, prout apud mox dictas nationes, sed more antiquorum Romanorum, quod indicio est eos linguam vulgi Romani purius retinuisse quam Italos. Alterum est quod suspicari liceat eos prima christianae religionis initia in Dacia ab ipsis Romanis, antequam libri Slavici traducti fuissent, tum quod Hungari initia christianitatis a Valachis praesbiteris suscepisse videantur. [...]

Appendix^[71]

DE UNIONE TRIUM NATIONUM ET CONSTITUTIONIBUS APPROBATIS TRANSYLVANIAE

Epigraphe.

„Infelicio e contra censenda ea fuerit civitas cui non statim contingit tam sapiens quispiam moderator, a quo bene instituat: sed necessum habet subinde novas leges et instituta excogitare, ut melius institui queat; tantopere miserior una quoque semper est (civitas), quanto primis suis institutis magis a via recta aberravit. Et quae primis institutis omnino corrupta fuerit, ea nunquam in tales casus incidet, propter quos, novis legibus perfecte institui queat”.

Machiavelli^[72], *Disputatio in Titum Livium, libro 1.*

Homines, ab initio sibi relictos, nullam aliam qua caeterorum animalium legem secutos fuisse docent politici, se quia caeteris animalibus ingenio et reliquis animi dotibus praestabant, illico etiam necessitatem ineunda societatis adversus vim fortioris persensere. Hinc primae leges sociales, prima pacta conventa, quorum omnium finis communis securitas et felicitas, tum unanimis ad depellendam vim externam conatus, aequalitatesque iurium civilium ac personarum unaque sola

distinctio, qui plus in communem conservandam rempublicam contulit. Quemadmodum igitur officium primum hominis est conservandam integritatem corporis vitamque tuendam adversus quemcunque aggressorem, sic etiam alterum necessario exinde enatum fuit officium suam libertatem naturalem ac personae adversus quemcunque vim serio defendendi adeoque, nonnisi his iuribus undique salvis, primus homo primaque familia aut primi patres familiae in societatem migrare poterant, nam secus concipi nequiret hominem, ratio praeditum, adeo insanire aliquando potuisse, ut libertatem cum servitute vitamque cum morte, nullo minatus periculo nullaque necessitate compulsus, benevole committasset. Liberarum societatum sors pro varia hominum, in societatem migrantium, indole diversaque regionum, climatis ac temporum ratione diversa quoque evasit. Nam licet ipsis, in unum collectis, fine tuendae contra vim externam libertatis, communi consensus aderat, nihilominus variis relationis erga se ipsos expositi variisque necessitatibus ac etiam affectibus, ex mutua communione involuti, ut indoles fert hominum. Ne suo tempore privatus quisque fortior alterum debiliorem impune laedat opprimatque, natura ipsa ad leges pro interna quoque servanda securitate permovit, a quarum postea natura tota sors futura societatis dependebat. Hinc vidimus plures societates humanas, in quantum nos antiqua docet historia, in ortu statim dispersas, alias in peius commutatas, alias vero diuturno tempore durasse. Ea tamen plurimum viguisse, quae, sapienti aliquo temperamento, leges et instituta non solum ad naturam et indolem humanam in genere, sed etiam ad loci ac temporis diversitatem, tum praecipue aequitatem naturalem accomodare studuerunt.

Civitates quidem primitivae et liberae taliter formatae sunt, sed aucto habitantium terrae numero, in tantum ut iam nec deserta, quae antea fuerunt, eos caperent, litteris

nondum inventis, paucissimis adeo existentibus viris longo rerum usu et naturali prudentia ita praeditis ut ingentem multitudinem, in variis mundi plagis hinc inde errantem atque iam ab ipsis duro vivendi genere ita efferatam ut, praeter usum nimis circumscriptum rationis, in reliquo brutis animalibus minutior esset, ad instar Orphei^[73] bonis institutis initiarent atque in officio continerent pleraeque gentes seu turbae potius hominum, hinc inde errantium, in unum collectae.

DE UNIONE TRIUM NATIONUM IN TRANSYLVANIA

Dum hae nationes in Transylvania, eotum adhuc Terra Ultrasyvania nominata, habitarent, quibusnam legibus paruerunt difficile est eruere. Verosimile tamen est eosdem sub uno principe, regibus Hungariae obnoxio, partim antiquo suo consuetudinario, partim vero arbitrio principum ac potentiorum rectos, nondum enim eo tempore, praesertim in Dacia, mos invaluerat constitutiones regni, contractus sociales atque pacta conventa ineundi. Scytismum certe maxima ex parte viguisse credo. Gentem universam in servos ac liberos, tum primores divisam fuisse, et, sic divisam, principi, duci seu vaivodae, a regibus nominato vel confirmato, obnoxiam fuisse. Iam sic notus, barbaro vocabulo, barbarus ipse faeudalismus altas apud Hungaros quoque egerat radices, iam christianismus ad intimas quoque et remotas Scythiae regiones pervaserat. Sed nescio quo fato, pura illa Evangelii et simplex doctrina fanaticis nonnullorum doctorum ac interpretum praeceptis atque notionibus adeo depravata fuerant, ut inter christianos nihil minus quam Evangelicae doctrinae sequaces invenirentur.

Mirum sane videri posset cuilibet extraneo, res Transylvanicas ignoranti, qui hoc fieri potuit ut gens Valachorum, iam ab initio duplo maior quam aliae in

Transylvania, per constitutiones de annis 1630 et 1649^[74] patria sua exui poterit seu, quod idem est, inter status in regno reputata non sit. Sed si quis eorum temporum vicissitudines et mores, cum iis quae superius adducta sint recte combinaverit, facile intelliget hoc illegaliter, nullo iure, imo contra ius gentium et publicum actum fuisse. Antequam vero ita factum esse deducam, liceat mihi huius rei causas remotas et proximas in medium proferre. Ut ut in maiori parte Transylvaniae iam ante adventum Hungarorum Valachi sub propriis principibus manebant, quod ex supra dictis ample patuit, ut ut Hungari usque ad Sanctum Stephanum regem^[75] huius provinciae domini non fuerant, imo postquam idem etiam Gyulam avunculum^[76] debellasset, pauci tamen Hungari in terris Transylvaniae et Valachorum possessiones habebant. At quoniam Hungari duces et principes Transylvaniae creabantur, Hungaris quoque praecipuae ab initio dignitates conferrentur, quis non videt successu temporis plures Hungaros in hanc provinciam commigrasse ibidemque per collationes regum ac principum indigenatum et terras obtinuisse. Porro

Non est hoc novum in historiis nationum quod gens quae quocumque modo provinciam aliquam occupat aut saltem ad primam dignitatem evehitur, ante omnia se suamque aulam hominibus ex eadem natione stipare consueverit, iis principalia munia distribuere et potestatem, tam militarem, quam civilem, conferre solita est, ex ratione quod semper ab indigenis quodammodo pertimescendum habeat, nec facile alicui ex illis, nisi postquam de eius fidelitate quam maxime convicta est, concedere. Ex hoc noto principio, Valachi primores et magnates ab initio ad nulla munia admittebantur, vel si admittebantur, iidem certa ratione aulae principis et natione Hungaricae maxime addicti esse debebant. Quod exinde fieri debuit, nempe ut successu temporis nobiles Valachi linguam

Hungarorum addiscent, se aulae principum eorumque nationi praeprimis recommendet, sed hoc aliter fieri non poterat, nisi per matrimonia, per abnegationem suae nationis et quasi insitionem sui in corpus Hungaricum. Hoc modo factum ut primae familiae iam ab initio hungarizaverint idque eousque duravit, donec utrisque una eademque religio erat. Et eousque etiam distinctio eatenus solum inter nationes pertinebat, quatenus videlicet natio attinebat, promiscua nobilitas suis privilegiis utebatur, nec unquam legibus, in collationibus principum aliquam distinctionem inter Hungaros et Valachos ab Hungaris separatos esse. Sed posteaquam verosimile est Hungaros, siqui tempore regis Stephani in Transylvania fuerunt, per missionarios Graecos primum ad fidem conversos fuisse eumque ritum diu perstitisse ac nonnisi post Florentinum sinodum^[77] papizare coepisse. Certum vere pene est Valachos, si non omnes, saltem in maxima parte, iam ante adventum Hungarorum christianismum secutos amplosque episcopatus iam fundatos habuisse, sed hae non ad nostram rem. Per consequens, postquam Hungari aequae et Valachi in Transylvania unius religionis et ritus erant, natio Valachica semper recepta erat, quemadmodum et Hungaros, nam eorum numerosissimi nobiles Hungaris nobilibus, quemadmodum hodie, nunquam separati sunt.

Sed posteaquam scissio ecclesiarum orientis et occidentis^[78] intercessit et postero diversae in Europa reformationes^[79], iam tunc nationes inter se magis magis distare coeperunt, Hungarica natio in Transylvania a religione catholica maxima ex parte defecit, Saxonica vero integra, Valachica sola suo antiquo ritui addicta mansit. Principes Transylvaniae, imbuti partim arianismo, calvinismo et lutheranismo, omni conatu agebant ad pertrahendam Valachicam nationem ad unam vel alteram ex his religionibus, scientes quod unica hac methodo

catholicorum praepotentiam evitare possint seque in principatu adversus Domus Austriacae molimina confirmare. Igitur quod ab initio in rebus similibus tentatus est, etiam illi in effectum deduxerunt. Nobiles qui alicuius considerationis erant, ne gratiam principis amittant et ad officia publica promoveantur, sensim religionem principis sectabantur et quoniam consuetum vulgo est ut si quis Turca christianus fiat apud Hungaros non Turca sed Hungarus, si Iudaeus, non Iudaeus, sed Hungarus vel Germanus vel Gallus, quomocunque natio illa vocatur ad cuius sacra transiit, ita etiam Valachi nobiles, sectam Calvini^[80] amplectentes, non amplius Valachi, sed Hungari appellabantur, quia solum Hungari In Transylvania huic sectae adhaerebant.

Ita factum est ut circa epocham anni 1630 et 1649, dum *Approbatæ Constitutiones*^[81] excusae sunt, pauci admodum alicuius in regno considerationis in Graeco ritu perseverantes inveniebantur et hi quoque pauci, versa rerum facie, ad evitandas persecutiones, vel catholicam, vel demum Calvini sectam, utpote unam ex iis cui nobilitas addicta erat, susceperere necessitabantur. Denique iidem nobiles, quamvis numerosissimi, qui Valachis superrestabantur actuque superrestant, cum nullibi ad publica munia admisi fuerint, etiam nihil ad potestatem legislativam conferre poterant, necessario deliberationibus in comitiis non aderant, compilatio vero haec iisdem concredita plane non fuit. Iisdem ferme temporibus quo monstrum constitutionis publicae hoc apparuit regnabat reformationis studium, quod tantopere sectatores in transversum rapiebat, ut ferro ignique, si licuisset, contrariae confessionis homines extinguere non dubitarint. Cum vero Hungari, Calvino addicti, et Saxones, Lutero^[82], Valachos ad se pertrahere nequivissent, omnibus machinationibus eosdem saltim suppressere satagebant. Exempla sunt centena et longum

esset ea hic enumerare quantum episcopi Valachorum et clerus passi fuerint. Quid dicam de afflictionibus populi Valachici plusquam in Egypto per pharaon populo Hebraico causatis. Immunitas ecclesiarum cessarunt, personarum ecclesiarum nulla habita ratio, sed quemadmodum alii rustici ad publicis vecturas in persona ire debebant, praecipue ad sub aerariale devehendas. Horret animus ea revocare quid Sabbas, episcopus Albensis^[83], aliique perpassi fuerint. Iam libri in Valachicam vertebantur ex Hebraico, iam caena Domini intehebatur etc. Sed his omnibus non obstantibus, natio, seu hoc fortitudini et constantiae, seu ruditati eius quis imputet, mansit immota et nonnisi habilitatis suae, praecipue iacturam passa est. Haec quidem eorum succiderunt, dum principes Transylvaniae, aut arianae, vel vero calvinianae sectae addicti, sensim magnates et nobiles, postea vero plebem quoque ad eadem sacra pellicere omnia studia satagebant et haec pro secunda epocha suppressae nationis Valachicae censi debet.

Tunc romano-catholici eodem modo persecutiones patiebantur. Id eoque in constitutione expresse neque illa religio (quam papisticam nominant) inter receptas nominata fuit, nonnisi ariana, calvinica, lutherana. Nonnisi autem postquam omnia incassum tentata sunt ad Valachos convertendos, eorum religio proscripta esse cernitur, nam tunc calvinistae, quorum amplior numerus erat, volentes augere numerum suorum fidelium et maioritatem in regno obtinere, omnino de Valachis sibi addicere consecuti sunt.

Sed posteaquam Transylvania ad Domum Austriacam pervenit et Domus haec, qua religioni romano-catholicae addicta, appromississet statis gubernatorem ex ea religione semper facturum quae numerosior esset, tunc solis iezuvitis successit nationem hanc quasi inter catholicas reputandi et per id praeponderentiam romanis-catholicis

in regno dare, etenim celebrem illam Unionem^[84] fecere, qua mediante Valachi omnes, cum suo episcopo, sub nomine unitorum ecclesiae romanae veniebant. Sed non diu substitit hoc, nam sectatores aliarum confessionum, pertimescentes ne Valachi, hoc beneficio adiuti, cum tempore etiam ad publica officia promoverentur, omnimode curati sunt eosdem dividere. Quod etiam sub Sophronio monacho^[85], qui ab illis suppositus erat, accidit et tota natio divisa fuit ita ut hodie, respective nec dimidia pars in Unione reperiatur.

Caeterum, unde tanta ruditas inter Valachos seculo 17 irreperit historia patriae et traditio maiorum nostrorum optime evoluit, nam prohibitum erat ubique in scholis ne quis Valachum ad addiscendas litteras suscipiat. Ipsi nobiles quoque Valachi iuvenes, nonnisi sub ea conditione si religionem mutarent, suscipiebantur. Sed etiam tunc, propter studio obmotas ipsis quotidianas vexas, scholas deserere cgebantur. Dentur exempla hodie adhuc Valachi in scholis tractantur.

Ad haec accesserunt vetus illud non solum Hungarorum, sed aliarum quoque nationum in Valachos odium, nam aliquoties Stephanus, princeps Moldaviae^[86], Transylvaniam devastavit, aliquoties Petrus Rares^[87] et alii, ultimo autem Michael, princeps Valachiae^[88], dum iussi Rudolphi II imperatoris^[89] rebelles status Transylvaniam ad officio continere voluisset et cum exercitu in Transylvaniam intrasset, Hungaros praesertim et Saxones, seu vicem iisdem quoad ea quibus suam nationem afficiebant rependendo, seu pro insita illius vel potius populi quem secum habebat ferocitate, variemodè afflixit, ita ut eius memoriae etiamnum diris devoventur. Verosimile in his rerum turbinibus Valachos et respective clerum ac plebem, quae numerosissima est, variis iam antea lacescitam iniuriis et omni libertate spoliata, semet erigere voluisse et reliquas nationes hinc inde

invasisse. Quod ex diversis regum litteris, in parte per Ederum excitatis, apparet. Quamvis quidem in his contineantur expressiones minus favorabiles pro iisdem, sed quaeritur ad cuius relationem hae emanarunt? Iam enim a saeculis omne studium Hungarorum et Saxonum in eo enituit ut hanc nationem tefernimis coloribus depingavit. Quidni poterant etiam in his casibus?

Hae igitur sunt causae cur natio Valachica in collectione legum pro tollerata et non recepta et religio illorum pariter apposita sit.

Dum autem haec effecerunt, ne numerosus status nobilitaris, reliquis popularibus suis coniunctus, aliquid cum effectu tentare possit operae praetium erat etiam eos in perpetuum a se invicem se iurgere. Nobilibus Valachis nimirum persuadebatur eosdem subnomine Hungarorum et Hungariae nobilitatis venire et hunc articulum solum plebem tangere eosque ad instar aliorum ad omnia munia admissibiles et eorum religionem receptam esse.

Hac ratione effectum est ut inauditum plane legislatoribus monstrum constitutionis publicae crearetur, in qua populus antiquior, longe numerosior, pro tollerato in provincia reputaretur.

Sed posteaquam causas, tam remotas, quam proximas, huius catastrophae indicavimus illudque qualiter factum et cum quo successu indicavimus, non erit absre paucis ostendere quod articuli hi illegaliter et nullo iure in constitutione compillata intraverint, quod nec per subsequos principes, neque per ad praesens Domum Austriacam confirmati sint adeoque quod nullam vim legis habeant.

Secundum omnia principia iuris naturalis et gentium, quae hodie et ante hac a nationibus non solum cultis, sed etiam semi barbaris recepta et culta fuere, leges rogantur et conduntur ab iis qui in aliqua civitate potestatem leges ferendi habent et ab iis eorum solum in ea modalitate

prouti consuetudo, antiquitus recepta, vel constitutiones patriae in qua conduntur praescribunt. Secus vero una alterave solennitate non observata, hae leges nullae, intrusivae abreptitiaeque iure merito dicuntur, quia requisita iisdem sanctio deest.

Nam de ipso iure Hungarico „Lex est publica regni constitutio, ex unanimi tam populi constituentis, quam legitimi Principis confirmantis consensu facta”. Tum „Lex debet esse iusta, honesta <...>, nullo privato commodo, sed pro communi civium utilitate conscripta”, confer Szegedi^[90], *De legibus*, titulo 2, §. 1 et 2. Porro

Consuetudo iuris est ius quodam, moribus institutum, quod pro lege suscipitur, cum deficit lex. Ut autem consuetudo valeat, requiritur ut sit rationabilis. Rationabilis autem erit (ut eodem loco ait idem Szegedi), si sit de re honesta ac utili reipublicae sive, ut alii fusius explicant, si non sit contraria iuri naturali, nec divino positivo, nec religioni adversetur, nec sit contra ecclesiae libertatem, nec licentiam vel occasionem peccandi praebeat, nec bono communi aut publico noxui sit etc.

Tandem, ulterius, §. 12, eodem titulo, inquit: „Jus tamen Naturale, Jus Divinum, aut Jus Gentium per nullam Consuetudinem quantumvis diuturnam, aboleri potest: cum omnis consuetudo, quae his contrariatur, corruptela potius dicenda sit, quam rationabilis consuetudo”.

Haec adeo clara sunt, ut nullus dubitet, nec aliunde, nisi ex iure ipso Hungarico petita. Igitur, videmus hic, in sensu Hungaricorum iuris consultorum, quod sit lex et quod consuetudo, nam apud illos etiam consuetudines pro legibus observari solent. Videamus nunc quis habet potestatem condendi leges.

Ipsae Werbőczy^[91] et alii narrant Hungaros usque ad tempora Divi Stephani, regis Hungariae, ex consensu communitatis universae habuisse potestatem ferendi

leges. Sed post coronatum semet legitime regem, hanc potestatem eidem et subsequis legitimis regibus in perpetuum collatam fuisse, confer Szegedi, parte 1, titulo 3, §-pho 6, ut proinde tam condendae legis, quam nobilitandi iuraque possessionaria in perpetuum conferendi, nec non omnis iudiciariae potestatis facultas iam non penes communitatem, ut ante hac, sed penes legitimum principem nostrum existat.

Non privative, ut ait parte II, titulo 3-o, §. 10, sed cumulative, nempe in publicis, indictis per eundem regem, comitiis etc.

In quibus, inter alias legalitates, illud praecipua adducitur, §. 22 eodem loco, ut nempe conclusa in certos articulos, capitula dispescant ac dividant, in omnibus §-phis et clausulis nonnisi „bonum salutem” et „tranquillitatem patriae” eiusque civium communem utilitatem spectantes.

Caeterum, quidcunque in formalis et legalibus comitiis regni statuitur, id per principem confirmari debet, nam ut Szegedi, parte 2, titulo 3, §. 23-o ait: „Confirmatio, et ratificatio Regiae Majestatis, Constitutionibus per Status et Ordines conscriptis, superveniens, adeo est necessaria, ut, nisi illa adfuerit, Constitutio talis velut a Rege non acceptata, vires obligandi omnino non habeat”.

His praemissis, iuvat quaerere, in primis, utrum constitutio trium nationum more, de iure patrio recepto, facta sit per reges Hungariae vel principes approbatae, ubi et quando, in quibus comitiis? Certe nullibi.

Tentata anno 1437 et 38 sub Lorando Lipes, vice waywoda^[92], Unio trium nationum non habebat pro obiecto novam aliquam constitutionem regni formare, sed solum, convocati, Status Transylvanici super eo conveniebant quomodo se defendere debeant contra Turcos et insurrectionem rusticorum, qui eotum contra

nobiles se se erexerant^[93]. Hoc anno igitur nec natio Valachica exclusa fuit, neque religio eius ac denique demas hoc annum Unionem factam fuisse, an, iuxta ius Hungaricum, rege nil eatenus sciente, talia comitia valere poterint et valide aliquid constituere.

Quod tanto magis verum est, quod hac solum occasionalis aliqua conventio fuerat, nam si Unio haec pro lege fundamentali posita et approbata fuisset, tunc posteriori saeculo, anno 1580 et 1590, Hungari et Siculi non tentassent Saxones penitus in servitutem redigere. Lege Schlözer^[94], pagina 8-a, *Vorbericht* etc. Sub Sigismundo Bathori^[95] haec acciderant, sed posteaquam hi Saxones ad profligandos rebelles Siculos operam anno 1600 contulissent, tum anno 1612 iterum Unio prior renovata esse videtur.

Constitutio Transylvanica anno 1653 primum approbata esse videtur sub 15 Ianuarius.

Sed, in primis, plura sunt quae hanc constitutionem, licet approbatam a Georgio Rakotzi^[96], tamen haud illis characteribus munitam esse demonstrant, prout talis deberet esse. Etenim

a. principatus Transylvaniae iam a temporibus Elisabethae, viduae Ioannis Zapolya^[97], in omni forma cessa fuerit Domui Austriacae et quidquid ab eo tempore vi armorum et per factiones actum est. Id initum sit oportet tanto magis quo

b. tam ipse Georgius Rakotzi nonnisi factione luteranorum principatum adeptus est et pro his solum arma sumsit. Sed concedamus, uti contrariae opinionis homines volunt, Transylvaniam, per transactionem inter viduam Zapolya cum Ferdinando^[98], adhuc legaliter ad Domum Austriacam non devenisse. Manet tamen verum Georgium Rakotzi inter legitimos principes reputari non potuisse, sed intrusori et usurpatori, nam

c. teste conventionem inter Maximilianum imperatorem^[99] et iuniorem Zapolya^[100], Transylvania Ioanni Zapolya sub hac solum conditione assecurabatur, ut post mortem ipsius Zapolya regno Hungariae reincorporaretur. Igitur Status Transylvaniae eligendo Stephanum Bathori^[101], nulliter processerunt et certum est quod tam per Maximilianum, quam per Rudolphum imperatores Stephanus, Christophorus^[102] et Sigismundus Bathori pro legalibus principibus agniti non fuerint, imo secundum iteratos tractatus inter imperatorem, post mortem Gabrielis Bathori^[103] debebat Transylvania iterum reincorporari Hungariae, ad quam ab antiquo spectabat. Unde Georgius Rakotzi^[104], qui Gabrieli Bathori successit et constitutionem Transylvaniae approbavit, etiam illegitimus princeps erat. Per consequens

d. haec constitutio absque Statibus Hungariae et regis confirmatione nulla censi debet, tanto magis quo

e. ipsi Status Transylvaniae huic Approbatam Constitutionem, seu potius nationes, eam constituentem, contra eundem subsequo tempore protestati fuerunt. Etenim, anno 1653 eodem, nempe natio Saxonica protestata fuit et princeps Rakotzi, in litteris de anno 1657 de dato 28 Decembris, in castro Colosmonostram^[105], agnovit legalem quasi hanc eorum protestationem, nam dicit: „articulus comitiorum de emptione domorum non erat nostrum, sed Statuum desiderium et cum nos tam in hoc passu, quam respectu circulationis, appellationum et citationum, universalem pertinaciam (duritiem) regni Statuum viderimus, quid potuimus hic amplius facere, nisi opinionibus plurium cedere, nos vero nostrum consilium ad hoc non dedimus”. Et inferius: „non nos ergo pro nostra persona, sed patria vobis exitium attulit et Turcae quoque eundem finem habent” etc. Quid plura?

Ipsa ergo princeps, approbans hanc constitutionem, agnoscit hanc approbationem non ex sui opinione et

consilio factam fuisse et leges has approbatas per se solum propter duritiam Statuum, qui erant ergo soli calvinistae et lutherani, pauci fors catholici, omnes vero inimici Valachorum naturales, inimici repeto, et si ab antiquo amici non fuerant, in illis eorum obversantibus circumstantiis ferro ignique devovendi inimici. Odium hoc Statuum Transylvaniae, reliquarum nationum, vel maxime deducitur ex instructione nationis Saxonicae suis ablegatis ad Siculos^[106], qui partes Michaelis waywodae sequebant, luculentissime apparet, de anno 1600, ubi, inter alia, ita loquuntur ad Siculos: „Praeprimis cogitetis ad praecedentem Unionem vestram cum natione Hungarica et Germanica, quam bene eorum vivebatis, omnibus fortunis affluebatis, poteratis vestras leges custodiare (manutenere) et nomen Dei tranquillo animo invocare. Memores eorum temporum praesens contemplerunt tempus, quidquid vobis sub administratione Michaelis waywodae accidit (*angemuthet wird*) et quid in futurum accidere potest. Nam ille quidem ad expensas Suae Maiestatis Caesareo Regiae venit in hanc provinciam, sed illi hanc provinciam nunquam Suae Maiestati relinquere voluit, sed potius eius conatus eo tendebant Hungaricam, Siculicam et Germanicam (Saxonicam potius debuit dicere) delere et evertere atque pulchram hanc, quae nos nutrit, terram Valachis replere”. Et inferius: „In his rem circumstantem, nos vobis, qua confratribus, antequam ulterius progrediamini, nunciare volumus in quo statu res nostrae sint et monemus vos fraterne et amice succuratis ex vestra quoque parte regno et pugnetis una nobiscum pro libertate patriae atque excindatis omnes Valachos et Rascianos”.

Ex quibus haec saltim patet:

I-o. quod Valachi et Siculi pro Domo Austriaca fuerint et partes Michaelis waywodae, qui rebellem Transylvaniam Rudolpho imperatori asserere volebat,

fuerant et quod Hungari et Saxones, utpote ex maxima parte, catholicae religioni perindeque Domui Austriacae non addicti fuerint;

2-o. quod Unio, quae Thorda, tam autem quam tunc etiam temporis tentabatur inter 3 nationes, nihil aliud praeseferebat, nisi ut diversae neoformatae religiones, quae per antiquas leges Hungariae nullo modo tollerantur, aliquo modo legaliter recipiantur;

3-o. quod iam tunc generale odium tam Saxonum, quam etiam Hungarorum in Valachos flagrabat, quorum thessera erat Valachos ubique excindere et conterere. Pulchra sane doctrina moralis!!!

BREVIS RECAPITULATIO

Ut ea omnia quae passim diximus in unus restringamus, dicimus ergo: constitutionem trium nationum in Transylvania respectu nationis Valachicae esse nullam, contra omne ius compilatam, ilegaliter et sollemnitatibus, lege patriae ab antiquo praescriptis, destitutam esse. Iam autem signanter articulos

parte 1-o, titulo 9, articulo 1-o;

parte 3, titulo 1, articulo 1;

parte 3, titulo 53, articulo 1

esse intrusive, sub et obreptitiae confectos, omni legali sanctione destitutos, imo contra ius gentium et cuiuslibet societatis civilis prima fundamenta ex sequentia argumenta:

1-o. Transylvania ab antiquo eodem iure usa fuit quo Hungaria, atqui de iure Hungarico leges ferendi potestas stricte penes reges legitime coronatos est. Etenim reges leges condunt partim sponte, partim vero ad preces et supplicationes subditorum, confer confirmationem *Tripartiti* per Vladislaum regem^[107]. Ergo constitutio haec debuit approbari per Status regni Hungariae et regem

ipsum, tanto magis cum iam per tractatus iteratos stipulatum fuerat ut Transylvania post mortem Ioannis iunioris Zapolya, tum Gabrielis Bathori, ad sinum regni Hungariae redeat. Georgius vero Rakotzi, qui post mortem Gabrielis Batori^[108] principatum occupavit, intrusivus erat et non habuit potestatem leges fundamentales provinciae convellere novasque approbare. At concedamus tantisper cum legitimum principem fuisse, eidem respectu Transylvaniae eandem competiisse potestatem quae competit regi respectu Hungariae. Regnat adhuc illud quod neque ita poterat hanc constitutionem et respective supra adductos articulos rati habere, nam iuxta fundamentales constitutiones Hungariae nec rex ipse super rebus vetusta libertate derogantibus constitutiones facere potest. Per consequens, constitutio Transylvanica trium nationum, antiquae libertati nationis Valachicae derogans, approbari nunquam potuisset;

2-*o.* ab antiquo iure, quod diu aequum visum est, non aliter nisi ob evidentem utilitatem recedi potest et quidem etiam hoc non aliter, nisi solennitatibus praescriptis. In omnibus antiquis legibus Transylvaniae nullibi invenitur ut natio Valachica inter Status reputata non sit. Certum est quod haec natio in Transylvania ab antiquo extiterit et in maiori numero quam reliquae, quod usque ad annum 1653, quo haec collectio legum approbata fuit, a concivilitate nunquam exclusa fuerit. Quo iure ergo excludi debuit? Certe nullo et haec lex nulla quoque est. Nam ut lex effectum suum sortiatur, primo et ante omnia (ut ait Szegedi, in *Tyrocinio iuris*) necesse est ut feratur ab eo qui habet vim cogendi, nam, cum lex sit praeceptum, necessario requisit superiorem potestatem in praecipiente respectu eius cui praecipit, neque enim aequalem obligat, cum nulla sit ratio cur unus magis pareat alteri quam contra. Iam autem natio respectu

nationis est aequalis et numerosior natio etiam fortior. Quomodo ergo natio nationi legem imponere possit non video. Praeterea

3-o. lex quaevis est nulla, nisi sit de re honesta et utili, neque contra religionem et gentem, sed constitutio Transylvanica et respective articuli sunt:

a. de re inhonesta. Inhonestum enim est publice contra nationem aliquam criminari, eosdem patria privare et existentiam civilem adimire, imo scelestum!

b. non de re utili, sed patriae summe perniciosa lata fuit, nam haec lex exacerbavit animos numerosae nationis et per id efficit ut bonum commune aliquando periclitetur, dissensiones oriantur et loco ut natio nationi vinculo aliquo connectetur, haec lex plane easdem divellit. Est contra religionem, nam religio catholica, cui proxime accedit Graecus ritus Valachorum, et quidem unitorum, exclusa etc. Quod inprimis in sensu iuris Hungari ab antiquo et decretis Stephani, regis Hungariae^[109], quae in Transylvania eousque viguerunt et nec abolita sunt, nec aboleri poterunt, contra religionem, a saeculis per Valachos in Transylvania receptam, lata fuit. Est quoque contra ius gentium, nam gens genti non habet ius iniuriam inferendi, nec patria pellendi neque in servitutum redigendi. Unde lex talis nulla est, nec vim obligandi habet;

4. hanc constitutionem nec ipsae 3 nationes in toto acceptarunt, nam, ut supra dictum, Saxones protestati sunt sollemniter et princeps, eam approbans, fatetur se ex consilio suo non approbasse, sed ob duritiam Statuum, id requirementum. Per consequens, extorta magis haec approbatio ab imbecilli principe esse videtur, quam legaliter approbata;

5. postquam Transylvania ad Domum Austriacam devenisset, constitutio haec in toto approbata non fuisset, in tantum igitur modo valeret, in quantum princeps

aliquis Domus Austriacae eandem in tota approbasset. Sed tam Decreto Leopoldino^[110], quam Maria Theresia^[111], quam etiam reliquis haec totalis approbatio subsecuta non fuit, multo minus hae legum collectio, de dato et pagina citata, sed solum in genere privilegia et libertates trium nationum; imo

6. per Leopoldinum et alios respectu nationis Valachicae hi articuli plane sublatis esse censi debent.

Deducto eo quod constitutio trium nationum in Transylvania, de anno 1653 approbata, respectu nationis Valachicae nulla sit eosque ligare nullo modo possit, dicet fors aliquis: quidquid demum sit, per conventionem trium nationum in Transylvania adinventum fuit nationem Valachicam in Transylvania inter Status reputatam non fuisse, eosdem Valachos, una cum sua religione, solum toleratos esse et haec constitutio expresse nec per Status Transylvaniae, nec per principes revocata neque per regnantes ex Domo Austriaca sublatis esse. Ergo quidquid modo Valachi in contrarium oggerant, constitutio talis, una cum praelaudatis articulis, tam vim legis obtinuit, atque tam vi consuetudinis usurpatae, quam vi praescriptionis invaluit, nec amplius invalidari potest salus iuribus aliarum nationum.

Equidem totam vim huius argumenti sentio et sentit Valachorum natio in Transylvania, sed totum hoc argumentum magis speciosum dici potest quam solidum, etenim

I-o. iura naturalia hominis per nullam legem positivam praescribi possunt, ergo multo minus iura nationum. Lex omnis in primis debet esse iusta. Sed iniustum est alium sua libertate, existentia civili et politica privare. Natio Valachica, dum per barbaras has constitutiones pro tollerata declarabatur, exuta est sua patria, spoliata omni civili existentia ipsaque religione, legibus patriae introducta. Et vero contra ius naturalem,

divinum aut gentium nulla lex, nulla consuetudo, quantumvis diuturna, invalescere potest, nam omnis lex et omnis consuetudo (ut aiunt), quae his contrarietur, corruptela est. Quapropter ipsi potius adversarii nostri desistant semel toties nobis has oggerere constitutiones, nam iuxta illud quod ab initio non valuit, nec successu temporis invalescere potuit.

Sed instabit Ederus et dicet atqui neque tunc aliqua Valachis iniuria illata fuit et hi articuli novi praeseferebant, id enim et Statibus, et principi, et ipsis tribus nationibus notum erat ab antiquo Valachos non cives Transylvaniae, sed perpetuo tolleratos fuisse, tanto magis cum haec provincia, per Hungaros iure belli acquisita, tale ius ab initio obtinuit, quale victori placuit et certe nemo credet quod victores Hungari Valachos victos in societatem foederis adsciverint.

Hoc quidem iam melius, sed vereor ne nimium probet. Si aliquid probare potest, certe si haec omnia, uti iacent, admittantur (quod tamen quoad Transylvanos admitti nequit) probaret quod in Hungaria nullus Slavus, nullus Germanus, nullus Croata etc., nullus Valachus pro cive reputari possit, quia Hungari Slavos et Croatas, in Hungaria existentes, armis devicere et sibi subiecere et, hoc non obstante, videmus hodie, prout etiam ante hac fuit, in Hungaria nullam harum nationum a civitate exclusam, imo prudenti Hungarorum constitutione id factum est, ut nulli nationi diaetaliter talis iniuria fiat. Adsunt ibidem in comitatu Maramoros Valachi et ab antiquo numerosi nobiles Valachi, quin eorum natio vel religio proscripta habeatur. Si hoc in Hungaria fuit fitque actu in Hungaria, quae terra stricte potentibus Hungarorum armis reliquis incolis erepta fuit, ubi Hungari, qua victores, quasvis leges victis nationibus imponere potuerunt ac imposuerunt, quomodo de Transylvania id sine imprudentiae nota asseri potest, ubi historice

deductum est Hungaros non tam vi armorum, quam per pacta conventa eandem obtinuisse. Imo contrarium nos quidem fide dignis monumentis deducimus, ut adeo haec simpliciter negare iam non amplius nostris adversariis sufficiat, sed potius in contrarium melius nos docere illis incumbat obligatio. Demus quoque Sanctus Stephanus provinciam hanc regno Hungariae adiecisse, attamen longe aliter hoc intelligendum est quam prout nostri adversarii adintelligunt. Nempe

Certum est quod Sanctus Stephanus hanc provinciam non debellaverit neque subiugaverit, sed solum principem Gyulam devicerit. Eoque devicto, omnes consuetudines et libertates Transylvaniensium intactas reliquit, quod pariter ex ipsius decreto apparet. Scio ego hoc quoque privilegium, per Prayum^[112] excitatum, in dubium vocari, sed haec mihi non magna ars videtur, ad aliquid enim evincendum quod non ita, sed aliter res gesta fuerit non sufficit purae negationes, et dubietatum formationes, sed solida in obversum argumenta et probationes. Nos vero tamdiu his inhaerebimus, donec fors Ederius aliquo novo, ex tabulariis Saxonum Cibiniensium excitato, diplomate aliter ostendet et tunc quoque saltim res dubia erit.

Valachi ergo in Transylvania non distincta ab Hungaris natio reputabatur et concives erant, quemadmodum ex aliis quoque ostendere facile mihi fuerit, sed una eademque natio, unus populus et nonnisi ex male intellecto per Eder et per omnes alios subsequis his temporibus diplomatum et litteralium eius temporum documentorum error hic promanavit, quem toties author *Notarum criticarum* cum plausu recognit. Iuvat hic parumper subsistere et demonstrare quod in Unione trium nationum etiam Valachi iuxta omnem sensum antiquorum diplomatum comprehendantur adeoque quod articuli constitutionis trium nationum de anno^[113] plane subtrusi esse videantur atque per sectarios reformatorum

religionum illegaliter et contra omnia iura procedentia. Hoc autem quod dico sequentes animadversiones plenissime elucidabunt:

a. secundum stilum communem Hungarorum iurisconsultorum et, ut dicitur, curialem antiquum et modernum et paecipue in legislatione adhibitum, haec nomina „populus” et „natio” idem significant quod nobiles regni. Nam ad nostrum scopum.

Dicimus nempe iuxta omnia vetera documenta, diplomata etc., imo ipsas *Approbatas Constitutiones*, Unio trium nationum consistebat in nobilibus, Siculis et Saxonibus. Ipseque Ederus agnoscit, sub nota sua 15-a^[114], quod in constitutionibus Transylvaniae, ubi de singularibus Unionis legibus agitur, non Ungari, sed eorum loco nobiles personae et civitates, comitatum (quarum singulae, de iure Hungarico, singulas personas nobiles valent) memorantur. Cur ergo posteriori tempore et nunc loco nationis nobilium natio Hungarica substituta fuit, qua autoritate, cuius indultu, in quibus comitiis? Atque, ut in claris simus, Valachi nihil novi, nihil insoliti praetendunt, nisi hoc: ut si Hungari loco tertiae nobilium nationis suam Hungaricam substituerunt seque Hungaros pro tertia natione contra systema regni appellarunt, debent etiam agnoscere Valachicam nationem pro quarta natione aut, si hoc agnoscere nolint, neque Hungaricam nationem pro tertio ex tribus in Transylvania nominent, sed iuxta antiquum usum natio tertia sit in concreto nobilium cuiusvis nationis et si aticulus ille constitutionis, ubi natio Valachica pro tollerata declaratur manere debeat, tunc ponatur aequae quoad Hungaros quod eorum quoque natio propter bonum publicum tolleretur. Scio ego partim ignorantia temporum praeteritorum, partim studio nationalitatis nostros concives adeo abreptos esse, ut haec quae nunc dixi pro blasphemia et rebellione parati sint reputare, neque ipsi ullo modo persuaderi poterint. Haec

tamen adeo vera sunt, ut qui vel micam sanae rationis adhuc retinet, negare vix ausit ipsa res per se loquitur.

Non negatur per nostros adversarios iuxta antiquum stylum Hungaros pro tertia natione nominatos non fuisse, sed in genere et indistinctim nobiles pro tertia natione positos. Non negatur nobiles Valachos dari, qui etiam, et quidem in toto complexo, multo numerosiora membra Statuum iuxta iura Transylvaniae constituunt. Non negatur, inquam, nonnisi hoc subsequo tempore verbum „nobiles” in „nationem Hungaram” transmutato esse, ergo etiam negari haud potest quod haec innovatio illegalis, invalida, subreptitia intrusa ac cum laesione gentis Valachicae facta. Negari non debet quod loco nobilium, si substituto fieri debeat et si huius nominis significatus resolvi debeat in eas partes quas denotat, tunc debeat substitui „natio Hungarica et Valachica”, „universitas regnicolarum Hungarorum et Valachorum”.

Sed nempe arte opus est ad haec omnia involvenda et contorquenda, in qua prae ceteris excellit Ederius, ut enim refutaret, in nota sua historico-critica 13^[114], litteras Conventus Beatae Virginis de Colosmonstra, de anno 1437 editas^[115], dicit:

1-o. non probari eas authenticas esse eiusque auctoritatem ut in defectu aliorum rem probet tantam haud esse;

2-o. quod non eo fine editae fuerint ut probent id quod est in quaestione;

3-o. (quod repetitio principii) quod hae litterae Valachis opitulari non possint, cum loquantur de hominibus in alienis possessionibus habitantes, ubi tamen de lege patriae homines obnoxii, alienarum terrarum coloni, partem potestatis legislativae nunquam habuerunt; addit tandem: „quosdam Valachos anno 1437 Transylvaniam incoluisse, et regnicolas appellatos fuisse facile dabimus”. Sed universos Hungaros et Valachos eorum regnicolares

fuisse et hos Status provinciae constituisse negat, ideo quia vetustioribus litteris Ludovici I de anno 1344 dicitur „Universi nobiles, Siculi et Saxones”.

O, beatam artem criticam, sed oportebat nempe eandem nasutiorum esse! Tu, amice, authenticitatem in dubium vocas litterarum et rationes quare hoc nobis non exponis. Invidus es, qui nobis vim ad extricandam veritatem, cum scias, non monstras, sed saltim aliqua indicia profers nobis. Quaeso quod si non feceris, vereor ne omnia tabularia et omnes litterae, per te excitatae et in autographo visae, eadem ratione in dubium vocari possint?

Caeterum de his alias uberius. Hoc loco sufficit quod ultro nobis dederis aliquos (parce id quidem) Valachos anno 1437 regnicolas appellari potuisse. Sufficit, inquam, de stylo antiquo diplomatico Transylvaniae „regnicolae” nihil aliud erant, nisi nobiles, et nunquam homines obnoxii, in alienis possessionibus degentes, „regnicolae” appellati sunt (exempla sequuntur).

Habemus itaque rem ibi unde nobis incipiendum erat, nempe 17 saeculo, quo, ut libellista ait^[116], mutata fuit sors Valachorum, quo tempore collectioni legum Transylvaniae nocivi illi nationi articuli inserti sunt, quod nempe nec natio Valachica, nec religio ipsius recepta sit. Ederius, orator nostrorum adversariorum, fortiter contendit Valachos vane conqueri, eorum sortem per *Constitutiones Approbatae* haud mutatam esse, sed eosdem ab initio in eodem statu fuisse. Valachi, et nos cum illis, contendimus omnino imo mutatam esse sortem. Videamus ergo breviter quid in re sit.

PROBATIO

Aut per saepe dictos articulos aliquid respectu Valachorum constitutum fuit, aut non. Si dicas nihil aliud,

nisi quod antea in legibus et consuetudinibus regni fuerat, tunc arguo:

Id quidem falsissimum esse, nam, si ex cana illa antiquitate, a Sancto Stephano usque ad annum 1653, quo leges hae approbatae fuerunt, omnia diplomata, decreta, litterae, constitutiones et cuiuscunque nominis scripturae in medium proferantur, nullibi vel minime mentio invenietur de eo quod natio Valachica inter nationes et religio Graeca inter religiones receptas reputata non sit. Proinde est innovatio et hoc intuitu nihil adversarios iuvat, si centena argumenta in contrarium adferant, a longe petita, nam semper eo redit quaestio, si ergo eadem fuit consuetudo anni 1653 ut Valachica natio et religio pro tollerata habeatur, quare hucusque talis, uti erat, conservata non fuit, quare in articulos redacta ac proinde semper innovatio fuit.

Quod si concesseris per hoc innovationem reipsa factum esse, tunc quaero an haec innovatio legaliter fieri potuit? Dices ita sane? Quaero ulterius, si hodie Valachica natio, qua longe numerosior et potentior, in certis circumstantiis, favente eidem legitimo principe, per edendas publicas constitutiones declararet Hungaricam nationem haud receptam esse, sed toleratam, Saxoniam nec dici posse nationem etc. utrum hoc iure fieret? Nequaquam ais et rationabiliter, nam haud competit nationi uni ius in aliam. Multo minus de iure patriae possunt per quamcunque constitutionem iura et consuetudines antiquae aboleri. Secus quod mihi hodie, tibi oras et omnes humanae res in incertum fluctuant. Porro, ubi per novas leges antiquae expresse et explicite non tolluntur, tunc novae ex sensu antiquorum interpretandae veniunt et ita quidem ut antiquae non tollantur. Concedamus sane esse hos articulos legales et non odio compillatorum intrusos (quod ego quidem eousque non credam, donec mihi monstrabitur eosdem per Status

praelectos in comitiis et de verbo ad verbum confirmatos). Tunc etiam hi Valachis nocere nequeunt, ipsi enim ex usu et legibus antiquis interpretari debent. Et ita articulus 1 tituli 8 partis 1: „Quamvis Valachica natio” etc. ita interpretari debet: Valachica natio, qua natio, indistinctim inter Status recepta non est, sicut Hungarica natio. Qua natio recepta esse potest, quia iuxta iura et consuetudines Transylvaniae nationem integram Transylvaniae in comitatibus degentem representant universi nobiles cuiusvis nationum in concreto adeoque natio Valachica, qua natio, quemadmodum Hungarica, donec propter bonum publicum tollerabitur. Pariter

„Prout natio Valachica e quatuor receptis non est” ita interpretanda veniunt: religiones de antiquo iure Transylvaniae nullae fuerant receptae, imo nec tolleratae, nisi unica catholica indistinctim, quae initio, quoad ritum, Graecum vel Latinum, in cerimoniis quidem differebat, sed in communionem fidelium eadem ipsa fuit. Postea vero, divisa ecclesia Graeca a Latina, hae ambae religiones quamvis iam a se dissentientes, in regno liberae exercebantur et nulla lege exclusae fuerant, sed sub nomine universalis orthodoxae religionis veniebant. Sed Status Transylvaniae propter bonum publicum et tranquillitatem regni censet praeter istas etiam pro receptis declarare evangelicam, calvinicam, arianam et romano-catholicam seu papisticam dictam, quatuor hae religiones seu (ut textus Hungaricus constitutionis sonat) confessiones. Per consequens, religio Valachorum, quae est graeco-catholica, non est de numero ad praesens receptarum. Hoc solum et non alio sensu constitutiones hae approbari poterant et approbari possunt, tanto magis cum ipsa praefatio nobis assecurat constitutiones has non nisi ex decretis et articulis diaetalibus ab anno 1540 usque ad annum 1653 conflatos esse. Unde ulterius argui potest quod hi articuli per compilatores *Approbatarum*

Constitutionum intrusi sint omnique sanctione careant, nam:

1-*o.* teste ipso libro, finis huius collectionis legum fuit decreta et articulos diaetales ab anno 1540 ad annum 1653 compilandi et approbationi principis et comitorum substernendi, atqui in nullo decreto ab anno 1540 usque ad annum 1653 articuli hi, superius allati, nec tacite, nec expresse continentur, igitur contra finem propositum, contra intentionem Statuum et absque scitu principis intrusi sunt;

2-*o.* lege patriae statutum est ut articuli, qui sanciri debeant, in publicis comitiis praelegi et per vota maioritatis concludi debeant eademque etc. Hoc vero factum fuisse cum quaestionis articulis nec in actis diaetalibus anni 1653, nec in promulgatione eorum ad comitatus legitur;

3-*o.* hos articulos nec per Georgium Rakotzi, ut ut illegitimum, nec per reliquos principes approbatos fuere.

Sed haec quidem quae dicta sunt ea solum ex ratione adtuli ne nobis adversarii cum antiquis suis iuribus, libertatibus et consuetudinibus ad nauseam usque obstrepant iisque et maxime exteris personis, qui res Transylvaniae non ita norunt, imponatur. Nobis autem longe aliud opitulatur et ita quidem, ut si omnia haec adversariis concedamus, quod nempe natio Valachica ab antiquo, qua devicta, inter nationes reputata non sit etc., solum tollerata omnique existentia civili destituta etc., si admittatur quoque articulos praefatos legitime per potestatem leges ferendi in provincia facultate pollentem, auditos et per principes legitimos unanimi Statuum consensu approbatos, per consequens omni sanctione munitos esse vimque obligationis secundum omnia iura habere, nihilominus, aio, hanc legem hodie Valachis nihil nocere posse, multo minus eosdem iure civitatis in Transylvania excludi.

Transylvania, tam antea quodam iure, utpote iam sub Elisabetha Zapolya, quam vero anno 1686, per tractatum^[117] inter Michaelem Apafy^[118], tum vero per pacem Carlowiczensem, anno 1698^[119], ad Domum Austriacam pervenit. Sed nec imperatores Austriacos ab eo tempore, neque publica comitia hos articulos in specie approbarunt. Igitur ad praesens sub rege in tantum valere possunt, in quantum iidem solenniter approbarentur. Videantur Leopoldinum Diploma.

¹ Ex pluribus adferam aliquos solum rerum Valachicarum apprime instructos, linguarum Slavicae et Germanicae peritos, qui unanimiter testantur nomina *Vlach*, *Vloch* apud Slavos semper Latinum et Romanum significasse:

a. Lucius Dalmata, capite V, de Valachis haec habet: „Restat igitur, ut hoc vocabulum *Vlach* Graeci a Slavis proximioribus sumpserint; apud Bulgaros enim, Servos et Croatos, *Vlach*, Romanum, Latinum et Italum significat, apud Polonos vero et caeteros Septemtrionales, *Vlach*, *Voloch*, ut Cromerus^[33] testatur“. Alio loco: „Polonorum (inquit), atque Slavorum lingua, non modo hi populi (hoc est Valachici), verum etiam omnes, qui sunt Italici generis, Vlasi, Vlossi (hoc est in plurali, nam *ch* in plurali mutatur in *sch*, quasi Vloschi, Vlaschi) dicuntur. Quod ipsum argumentum est, Italicam hanc esse gentem“.

b. Samicius, scriptor Polonus, libro III *Annalium Polonorum*, capite VI, de Valachis: „quin et ipsum nomen (ait) quo gens vocatur, a nostris hominibus eis impositum, nam cum nostrae linguae homines eos Valachos, hoc est a Valachisseu Italis oriundos, coeperunt appellare, mox vicinae quoque gentes, nostro exemplo, idest Germani et Lithuani, ac demum et ipsi Itali asueverunt eos cognominare. Sed et in Graecis historiis Blachos, *v* littera in *b* mutata, vocare coeperunt“. Haec de Valachis duo praecipui ac eruditissimi suae nationis viri Slavi ex domestico usu tradunt, quorum populares ab antiquissimis temporibus Valachis vicini, cum iis conversati sunt et commercia habuerunt. His addi possunt:

c. Leunclavius, in *Pandectis Turcicis*, libro XXXI^[34]: „Vlachorum nomen a vocibus germanis *vall*, *Valch*, et *Valischi* promanasse, quibus Gallos et Italos significari affirmant“.

d. Bongarsius, in *Epistola ad Gulielmum Lenormantium*^[35]: „Valachiam (inquit) intravimus; et gentem sane barbaram, Latinas plerasque omnes voces balbutientem, audivimus. Subibat, Helvetiis eos Valchos esse, quos Germani Velschos dicunt, quo nomine Italos aliquando, quandoque externos omnes notant; quomodo Angli, Germanica natio, pulsos ad extrema Insulae

Britannos, Vallos seu Gallos vocant. Ut iam Romanorum, qui Daciam praesidio tenebant, reliquias, non a gentis auctore ementito Flacco, quod plerique fabulantur, sed a vicinis Germanis nomen accepisse constet; et Galli, Valli, Valachi, qui Graecis Blachi, atque etiam Vallones, idem omnes sint Germanis hominibus". Haec apprime quidem eruditus vir. Sed quia Slavicum non callebat idioma, nomen Valachus et Vlach a Germanis derivari putavit, cum tamen res vehementer dubio subiaceat ex iis quae supra protulimus ex Samicio, annon potius a Slavis quam Germanis proveniat, sed Germani a Slavis, cum aliqua mutatione receperint.

e. Praesbyter Diocleas, *De regno Slavorum*, § V^[36]: „Inde debellando (de Bulgaris loquitur) coeperunt totam Macedoniam. Post haec totam Provinciam Latinorum, qui illo tempore Romani vocabantur, modo vero Morovlachi, hoc est nigri Latini, dicuntur".

Quod vero nomen *Romanu* attinet, quo se Valachi ipsi compellant, illud hoc loco observandum putavi: vocabulum hoc litteris Illyricis quidem ϩϣϠϩϩ scribit et pronunciarit *Romaenu*. Cum vero Valachi Latinis litteris scribunt, non aliter nisi *Romanu* scribere debent, sic secum ferente indole moderna linguae, nam *a* breve et obscurum, quod in secunda syllaba vocis *Romanu* reperitur, non qua Latinum *a*, sed peculiari aliqua pronuntiatione, Valachis propria, afferri debet idque non solum in hac voce, sed in omnibus a Latina lingua oriundis. Exempli gratia, *canto*, *plango*, *paganu*, *ingano* etc. (Latine: canto, plango, paganus, illudo etc.) legi debent *káent*, *plaeng*, *paegaen*, *ingaen*. Hinc ita quoque *Romanu* tanquam *Romaenu* legi debet et pronunciarit. Alterum est quod eiusdem vocis syllaba prima per *o* quidem in regula et grammaticè scribi ac pronunciarit debet, communiter nihilominus, ex introducto usus, plerique per *u* scribunt. Valachi namque non solum in hac voce, sed in omnibus Latinae originis vocabulis *o* in *u* mutare solent. Exempli gratia, Latina illa pono, sono ac longus, bonus, tonitra, pons, frons, mons etc. scribunt et legunt: *punu*, *sunu*, *lungu*, *buru*, *tunetu*, *punte*, *frunte*, *munte* etc. ac proin communiter nomen quoque, quo se Valachi compellant, *Rumaenu* scribi et pronunciarit solet. Hinc aliquorum error promanavit, qui false hoc vocabulum tanquam *Rumum* interpretati sunt, ut crediderint aut potius aliis persuadere voluerint, vocem hanc a remaneo provenire atque iam hoc satis indicare eosdem a remansis in Dacia post abscessum Romanorum servitiis et ultima faece hominum originem ducere. Tertium est quod monere volui Valachos iam ab antiquo eodem nomine quo se ipsos compellarunt etiam vetustos Romanos nominandi in usu habuisse. Hic mos diu obtinuit atque nonnisi occasione versionis librorum ecclesiasticorum (qui plerumque per Slavicos monachos, linguae parum gnaros, traducti fuere) novum vocabulum *Rymleny* introductum fuit Slavicum, ad discrimen inter Valachos et vetustos Romanos faciendum. Haec propterea uberius explicanda censui, nam rerum Valachicarum imperitis at parum curiosis occasionem praebere possunt erroneas fovendi opiniones. Certe ex hoc vocabulo, male intellecto per Sultzterum^[37] in scriptis logotheto Gretsan^[38], promanavit opinio eiusdem

Sultzeri, qua de re in sequentibus, suo loco, acturi sumus. Caeterum, cum manuscriptum Gretsani prae manibus non habeam, hoc loco Myronis annalistae^[39] de eodem argumento verba recensere non absre fuerit. Posteaquam hic enumerasset nomina populorum qui aliquando Daciam incoluerunt (capite 31), redeundo ad Moldavos, ait: „Ita nostrae quoque gentis nomen antiquum et verum est Romanus (*Romaenu*), hoc est *Rymlenu*, a civitate Roma. Quod nomen gens nostra a deductione coloniarum per Traianum et quandiu in montanis Transylvaniae atque in Maramoros commorata est retinuit retinetque hodieum, sed magis Montani (Valachice legendo *Munteni*, per quod Valachiae propriae dictae incolae intelliguntur) quam Moldavi haec retinent, nam illi etiamnum scribunt Tzara Romanesca (hoc est terra Romana), retinent quoque et Romaeni qui sunt in Transylvania. Externi vero circumhabitantes appellant eos *Vlach*, nempe a *Vloch* quo nomine ipsi Italianos intelligunt. Hoc itaque est aviticum gentis nostrae nomen *Romaenu* (Romanus)”. Iam, ut puto, illa verba *Romaenu*, hoc est *Rymlennu*, satis probant apud Myronem *Romaenu* tantundem significare quod Romanus, sed Myron tamen secundum introductum nomen Slavicum *Rymlennu* explicare vult *Romaenu*, quod haec duo vocabula unum idemque significet.

² Vix operae pretium puto haec omnia singillatim perstringere, nam quilibet aequus rerum aestimator videt mirandas has deductiones tantundem valens, quasi Danos a Danais, Turcos a Teucris quid derivari nobisque persuadere vellet. Sed illud mirum quod omnes fere hi qui talia commenti sunt ea quae supra ex Lucio et Samicio prae oculis habuerint, quibus, nisi quis data opera velit, nil in contrarium dici potest. Nihilominus exquisitas et a longe petitas derivationes adoptare maluerint, quin vel verbo haec talia, praelaudatis auctoribus tradita, refutassent aut in dubium vocassent, asserentes in supposito quod *Vlach* apud Slavos servum significet. Eruditionis ostentandae causa, idem vocabulum a *phallach* Arabico deducere videtur et vagando per geographos antiquos, apud quos reperire est quondam in Dacia Scythas aratores et pastores habitasse, concludit hinc iis nomen adhaesisse. Baculus in angulo! Eiusdem farinae sunt reliquae deductiones, quae nulla reflexione merentur, cum haec etiam ad integram Gallorum et Italarum gentem se referrent, quod absurdum esset dicere et nec auctores horum nominum eo extendere voluerunt nomen hoc *Vlach*, sed solum ad Valachos. Atqui si Slavi et Germani omnes Italici generis homines *Vlach*, *Vloch* et *Velsch* omni tempore nominarunt atque *Vlach* apud Illyricos Slavos natura sua servum notat, tunc necessario consequitur quod nomen servus magis Romanis conveniat quam Valachis, de quorum Romana origine ipsi auctores, qui hanc opinionem in medium protulere, dubitant. Hinc facile intelligi possunt *Notae historico-criticae* Ederii^[40], pagina 63, ad *Felmerum*^[41], videlicet eas nec historicas neque criticas dici posse, utpote cum Lucii, quem ille citat, verborum non ille sensus sit quem Ederus iisdem tribuit, nec esse possit. Dicit namque Lucius vocabulum *Vlach* ex lingua homines Romanos,

ex conditione pastores, montana incolentes, significare. Hoc est *Vlach* apud Slavos Romanum significare et quia Vlachi Romanam linguam loquuntur, eos recte secundum usum Slavicæ linguæ vocatos, sed quia post occasum Imperii Romani in Illyrico Romanorum posterii in servitutem redacti fuere, retento semper nomine *Vlach*, hinc illud ipsum nomen successu temporis servum et pastorem designare coepit. Sed advertere debuisset Ederus quod hæc dicantur solum de Slavis Dalmatis et Illyricis, ubi reliquiae Romanorum in pastores ultimo desiere. Observasse præterea debuerat, si historice et critice rem tractandam suscepit, quod eadem ratione nomen Slavus apud Romanos seu Italos etiam successu temporis servum et mancipium denotare coeperit ac hodie *schiaivo* servum et mancipium notet. Quin tamen alicui hucusque in mentem venerit asserere propterea Italos a servis et mancipiis ortum ducere vel vice versa Slavos servorum esse posteros.

³ A domesticis authoribus Valachorum citandis praescindo, nam omnes reliqui annalistæ, ut Onczul, Gretzan, Urechie vornicul^[42] etc., eodem modo Valachorum origines narrant prout supra ex Myrone retuli. Unicum reperi manuscriptum Simeonis alicuius, Dascal^[43] dicti, qui sua ex pluribus manuscriptis compilasse dicit atque refert ex aliquo chronico (ut ait) Hungarico explosam illam fabellam de origine Maromorosiensium. Nempe Ladislaum, regem Hungariæ^[44], adversus Tataros implorasse ab imperatore Romanorum (fors Constantinopolitanorum) auxilium, qui eidem, reseratis carceribus sui regni, omnes maleficos et latrones, prævie nota inustos, misisse. Ladislaum vero, post adeptam ope horum contra Tataros victoriam, iis loca ad inhabitandum in Maramoros assignasse. Sed addit: „hoc in chronico Urechiano non inveniri”. Quod vero attinet scriptores extraneos, qui Valachos Romanae originis esse contestantur, infinitus essem si omnes huc transcriberem. Aliquos, ut supra, excitavi, aliquos præcipuos in sequentibus, ubi de lingua et moribus Valachorum, tum eorum a coloniis Romanis procedentia acturi sumus.

⁴ Etsi hae opiniones, primo aspectu, rerum imperitis fucum facere possint, penitus tamen examinatae nullo superstructae fundamento deprehenduntur et falsitas eorum illico patet. Propterea pauca ad quamlibet observanda e re nostra esse censimus. Et quidem:

I-o. Ad illam quæ præsefert Valachos Dacorum esse posteros, quaerimus qualemnam linguam Daci locuti fuerint et quomodo se appellaverint? Responsum aliud esse haud potest, nisi quod ipsi unum dialectum ex Thracicis linguis locuti fuerint, quæ certo Romana non fuerit. Quomodo se appellaverint incertum est, sed hoc certum quod se ipsos Romanos non appellaverint et quod neque ab aliis Romani appellati fuerint! Quid igitur fieri potuit, ut Daci, implacabiles Romanorum hostes, in id convenerint ut non solum nomen, sed etiam linguam suorum hostium adoptent? Sed ait Ederus (in suis *Notis historico criticis ad Felmerum*, pagina 63): „Valachos nostros esse Dacorum posteros, ex eo, quod in potestate olim Romanorum fuerint, et linguam Romanam aliquomodo adsciverunt, Ro-

manos (*Rumun*) dictos?'. Haec talia facile dicuntur quidem, sed si causam cur ita sentiat quaeram, nullam profert, nec proferre potest. Tota ergo opinio fundatur in hoc praecario assumpto quod Daci, Romanorum potestati obnoxii, linguam Romanorum aliquomodo adsciverint. Cui tamen omnis retractorum temporum historia contradicit, nam in primis Romani in Dacia vix per unum et dimidium saeculum dominati sunt, quo temporis intervallo vix credibile est ut Daci linguam Romanorum ex integro receperint et tanquam propriam fecissent. Experientia namque, optima magistra, teste, nec plurima saecula sufficiant ad abolendum in aliquo populo avitam sermonem. Exempli sunt Slavi in Hungaria, qui ab adventu Hungarorum hucusque per 900 annos commorantur sub potestate Hungarorum, quin tamen Hungaricam linguam adsciverint. Idem dicendum quoque est de Valachis et aliis quoque nationibus, prout de Graecis, Bulgaris et Serviis in Turcia. Haec igitur contrarium evincunt assertis Ederii, alioquin nulla plane historica fide suffultis. De Dacis vero eo minus haec dici poterant, cum pari ratione e maiori cum certitudine dici possit Dacos ipsos, se etiam aliquomodo Romanam linguam, stante dominatu Romanorum adscivissent, eam tamen post discessum, postquam sibi ipsis relictis sunt, facile iterum mutare potuerunt, imo stante dominatu Gothorum (si Getae iidem quod Gothi fuere), contribulum suorum, avitam linguam iterum reassumere debuerunt. Vel demum, si valet hoc assumptum, Bulgari Avarique longiori tempore Dacis dominati sunt quam Romani, igitur iidem Daci qui Romanam linguam assumpserant, illa repudiata, Bulgarorum et Avarorum recipere debuerant? Quorsum haec tendant nemo non videt. Si vero reflectamus Valachos se Romanos ab antiquissimis temporibus appellasse, tunc impossibile videtur ut Daci, avito suo nomine repudiato, Romanorum suscepissent nomen inter tot gentes sui generis et Romanorum infensissimos hostes, in Dacia habitantes. Hanc opinionem fovet Ioannes comes Potocki, in opere, alias erudito, de primitivis Russiae populis, lingua Gallica typis edito^[45], dicitque Valachos esse Thracum et Dacorum posteros. Sed de hoc vide caput de Slavis, ubi eius opinio fusius exposita est^[46]. Caeterum, si Valachi Dacorum reliquiae sunt, tunc lingua eorum deberet esse Dacica, intermixta Romanae, sed urgeo quaenam fuit illa Dacica lingua? Secundum sententiam aliquorum Slavica (ais) et revera Valachica cum Slavica mixta est. Atqui iusto hinc ergo Daci seu Slavi, recipiendo Romana vocabula, debuerunt iis suam inflexionem et terminationem tribuere. Sed contrarium reperitur in lingua Valachica, ut inferius videbitur.

II. Quidam observato eo quod difficile sit stabilire sententiam priorem, hoc est quod Valachi proveniant ex meris Dacis, eo verosimilem reddere conati ut Valachi originem habeant a Dacis et Romanis seu connubiis Romanorum cum Dacis. Sed hoc tantum dicere est ac nihil. Equidem, Romanos cum Dacis connubia exercuisse certum est. Sed cui per haec connubia accessio facta sit, nationi Romanae an Dacicae, incertum. Quaestionem hanc, mea opinione, nil magis decedit quam lingua

Valachorum, si enim haec, universim considerata, adhuc Romana est et vocabula Dacica, quae in ea reperiuntur, Romanizata (ut ita dicam) sunt seu Romano modo inflexa, tunc absque dubio per haec connubia Romanis accessio facta est et, hoc non obstante, Valachi semper Romanae originis dici possunt. Quod tamen huiusmodi accessiones Hungaris factae sunt, ab eo tempore quo in Pannonia existunt, quis nescit et, eo non obstante, nemini adhuc in mentem venit Hungaris Hungaricam originem in dubium vocare. Hinc Sultzerus, ut tandem aliquid novi statuatur, addidit Valachos ex Slavis et Romanis in Bulgaria ortos esse, ita tamen ut in hac commixtione sanguis Romanus praevaluerit. In hanc sententiam inductus esse videtur (ut illius particulare odium omittam) ex imperitia linguae Valachicae, tum quoque ex ignorantia antiquioris historiae, observando enim plura et vere copiosa vocabula Slavica apud Valachos in usu esse, sed reliqua fere omnia Latinae originis, putavit nationem Valachicam aliquando cum Romana commixtam fuisse. Sed cum in Dacia id accidisse haud videbatur ex receptis hucusque opinionibus, in qua nempe Slavi non erant, hinc ut tamen verosimilem reddat sententiam, in Bulgaria hoc accidisse omnino conclusit. Mirum est quod Sultzerus, Nestorem legendo, non animadverterit quod Nestor ex Dacis Thracibusque Slavos faciat, prout reapse omnes hodie eruditi sentiunt (vide capitem de Slavis). Non habuisset certe opus ad Bulgaricos Slavos confugiendi, ut originem Valachorum demonstraret, nam hos in Transylvania quoque invenisset commodius, nec tantam difficultatem expertus fuisset in transferendis illis ex Bulgaria in Daciam Traiani. In fine tamen haec tota Sultzeri opinio eo redit Valachos reipsa Romanos esse. Nam idem author minutissime deducit Valachos esse filios militum Romanorum, cum Slavicis foeminis procreatos, quod si verum est, quaero quid aliud sunt, nisi veri Romani, etenim genus a viris, non vero a foeminis dicitur!

III. Mirabilis, sed et commodissima dici potest opinio eorum qui, cum Strittero (in *Summario de Valachis*, tomo II, pagina 893)^[47], Valachos esse aliquod compositum multiplex crediderunt. „Valachos (inquit ille) ab Italis genus ducere, Cinnamus et Chalcocondilas^[48] autumant, quorum hic e linguae similitudine, quam loquuntur, coniecturam facit. Sed a vero non multum aberravit, si quis, plurium populorum, Gothorum, Hunnorum, Slavorum, Bulgarorum, Patzinacarum, Commanorum, et qui praeter illos terram hanc diversis temporibus incolere, reliquias Valachorum genti originem dedisse existimet?”. Hoc certe iam nimium est, propterea vereor ne ipse vir eruditus a vero perquam aberravit. Supponit namque plura, quae praevie vehementer probari deberent, aliqua vero quae nulla plane ratione demonstrari queant. Supponit nimirum diversas, variis temporibus in Daciam delatas gentes in unum corpus coaluisse, novam nationem constituisse atque linguam, non unam ex ipsorum medio, sed plane extraneam, quam nulla eorum callebat, videlicet Romanam, nomenque ipsorum Romanorum adoptasse! Idque eotum quando Dacia non erat amplius iuris Romani! Sed ais Stritteri mentem esse quod nationes mox enumeratae seu reliquiae eorum

diversis temporibus coloniis Romanorum in Dacia se se adiunxerint et immiscuerint et quasi se inseverint. Fateor hac ratione absurda quaedam ex superius dictis cessare, in re tamen principali adhuc stare quaestionem, nam si coloniae Romanorum in Dacia etiam post relictam ab Aureliano barbaris provinciam in eadem remansere ibidemque ad eas variae accessiones Scythicarum supra memoratarum nationum diversas temporibus factae sunt, tunc has colonias fortiores et principaliores fuisse oportuit, si vero istud, tunc non obstantibus his de tempore in tempus accessionibus (quae tamen nulliter probantur), Valachi semper coloniae Romanae censendae sunt, nam secus de quacunque hodie natione in Europa idipsum dici posset quod Stritterus de Valachis, cum nulla sit (quantum sciam) ad quam aliquo tempore accessio externarum nationum facta non fuisset. In re ipsa igitur Stritterus tantundem dixit ac nihil.

IV. Restat ut eam attingamus opinionem quae fert Valachos ex partibus transdanubianis atque ex Blachis Pindi Montis in Daciam Traiani successive advenisse, cui accedenda est illa quoque quod Valachi ex Bulgaris ultradanubianis atque ex civibus Adrianopolis, per Crumum^[49] in Daciam Traiani transportatis, propagati fuerint. Quod primam attinet sententiam, huic multa sane absunt, et primum quod in dialectu Dacorum transdanubianorum nulla Slavica vocabula occurrant, sed loco eorum Graeca in maiori fors parte quam Slavica apud Dacos Traiani. Ex quo inferri legitime possit Valachos Daciae Traiani ab illos haud ortum ducere, nam secus conservassent eadem vocabula. Sed hac de re uberius dicemus eo loco ubi de continua Valachorum in Dacia Traiani commoratione agemus. Secundum porro est quod opinio haec nullo plane historiae loco confirmari possit. Tertium est denique quod nullum tempus determinetur, quo Blachi Pindi Montis in oras cisdanubianas appulerint. Alteri relatae opinioni (vix tamen, ut ego puto, libenter) subscripsisse videtur clarissimus Engeli^[50], in *Commentatione de expeditionibus Traiani ad Danubium*, ubi de origine Valachorum, §. 5, ait: „Sic exempli gratia circa annum 813 sequens expressum apud Stritterum in *Bulgaricis* habemus testimonium: «Crumus, capta Adrianopoli, nobiles cum immensa plebe trans Danubium fluvium transportavit et ibi habitare fecit». Leo Grammaticus^[51] XII millia numerat. Atque ex his transportatis Bulgarorum captivis et servis, Romano, etiamsi impuro, sanguine cretis, ortum ducere hodierni Transylvaniae et partium Transalpinarum Valachi. Diceremus Valachi cum sanguinem e sanguine Romano, Slavico, Bulgarico mixtum esse”. Dii boni, quantae iterum mixturae! Haec legenti, continuo in mentem venire debet fabella Iomandis de commixtione Gothicorum Alimnarum cum daemonibus, ex qua Hunnicum genus ortum habuit. Sed saeculo XIX adhuc fabellis litori non credebam. Si reflexisset vir eruditus ad haec quod:

a. ex eodem Strittero eodemque loco *Bulgaricorum*, inferius, pagina 556, §. 73, conspicuum sit quod transportati per Crumum mox dicti Adrianopolitani non Bulgari, sed Macedones fuerint, tum quod iidem post

XX annorum spatium iterum in patriam remeaverint. Nam citato mox loco, referente eodem Leone Grammatico et Georgio Monacho^[52], haec legere est: „Tempore Leonis imperatoris^[53] (circiter 20 annis serius) erat magister militiae, Cordyles nominatus, in Macedonia. Is habebat filium Bardon nomine et virili aetate provectum, quem vice sua Macedonibus, trans Istrum fluvium habitantibus (hoc loco apud Stritterum, sub littera K, haec notantur: «Quo eos Crumus, capta Adrianopoli, deportaverat».) Ipse quodam invento et arte pervenit ad Theophilum^[54], quem (imperator) gaudens excepit, et eo quod expectebat cognito, ut navigia consequeretur et in urbem redirent mandat”. (Paucis dein interiectis:) „Captivorum vero turmae de reditu in Romaniam cum uxoribus et filiis iniverunt consilium, et, Michaele Bulgaro^[55] versus Thessalonicam profecto, cum facultatibus suis traicere coeperunt. Quod cum redivisset Crumus, in adversam ripam transiit, iis bellum illaturus. Macedones, se desperatos Tzantzen et Cordylem sibi duces praeficiunt”. (Iterum paucis interiectis:) „ac tandem in Macedoniam patriam sibi propriam regressi sunt”. Caeterum,

b. si etiam hoc clarum testimonium non foret, tunc clarum testimonium est Nestoris et Belae Notarii, qui dicunt Hungaros, circa adventum in Hungariam, cum Blachis in variis Daciae locis bella gessisse. Quod fieri non posset, ut nempe intra 80 annos ex XII millibus Macedonum (aut vero sit sane et Blachorum ultra Danubium) per totam Daciam tanta copia propagata fuisset, ut Hungaris singillatim in variis partibus resistere auderent!

⁵ Non vane me asseruisse quod omnes fere opiniones de Valachis, quae in oprobium potius et dedecus huius nationis vergunt, in officinis Hungariae et Transylvaniae cusae sint. Illud praecipue demonstrat quod in omnibus Hungaricis et Transylvanicis historicis, praesertim vero a quo Hungarica natio in Transylvania praevalere coepit religionumque reformatio introducta fuit, vix unum alterumque cordatum virum reperias, qui, de Valachis loquendo, a scommatibus saltem abstinuisset. Causas irae et odii minutius indagare non est huius loci neque fors expediret omnia quae hac de re dici possent evulgare. Sed cum asseruerim, ea quae Hungaricos et Transylvanicos auctores tangit sequentibus assertum iustifico:

a.^[56]

⁶ Linguam Valachicam similem linguarum a Latino originem trahentium esse plurimi scriptores, quos omnes recensere longum esset, sufficiat quod, praeter Del Chiaro^[57] et Grisselinum^[58], homines Italos adeoque rei peritos, omnes reliqui diversarum nationum uno ore testatum reliquerint. Aliqua tamen huc transferre non absre fuerit.

a. Leunclavius, loco citato: „Valachi eadem cum Gallis et Italis utens lingua, sicut et nunc aliquam cum lingua eorum provincialis retinet”.

b. Lucius, pagina 458: „Vlachi igitur, et Vlassi Slavice, et Valachi Latinae dicuntur, quicumque Valachica lingua loquuntur; et quamvis Cromerus, linguam Valachicam, mixtam cum Russica et Slavica esse, scripserit; quod de finitimis Podoliae incolis esse potuit, et de Valachis Istro

accolis et Bulgaris conterminis, qui promiscue Valachicam et Slavicam loquuntur; prout et de Thessalicis Valachis, qui inter Graecos, Albanos et Bulgaros degunt, et cum finitimis etiam ipsi promiscua lingua utuntur: universam tamen late patentem utriusque Valachiae regionem, ultra Istrum, et Thessaliae montanam citra, Valachica tantum, non alia lingua uti, certum est omnibus, qui easdem regione peragrarunt; sed cum in diutina servitute Bulgarica, Romanum characterem amiserint, Bulgarico illis uti necesse fuit, et sacerdotes eorum, Slavico idiomate, Divina officia celebrant <...> id circo communiter creditum est, cum Cromero, Valachicam cum Slavica lingua mixtam esse”.

c. praeter illud Bongarsii supra citatum locum, etiam Reichesdorfer^[59], posteaquam dixisset Valachos Romanorum esse reliquias, addit: „Adstipulatur huic opinioni Romanus sermo, qui adhuc in ea gente durat <...>. Igitur Valachi Italicum genus, a veteribus ut aiunt Romanis derivatum”.

d. Chalcocondylas, in *Annalibus Turcorum*: „Dacorum (ita Valachos ubique nominat) lingua similis est Italorum linguae”.

e. Felix Petancius^[60], in *Exhortatione ad Vladislaum regem de Valachia*, haec habet: „Haec est provincia Dacia dicta apud veteres, Romanorum colonia, unde eorum Aborigines, hac etiam nostra aetate, passim Latino utuntur colloquio”.

Haec praeter alia plura, sufficere putavi, cum in hoc genere quis aliter convinci nequeat, nisi vel authorum fide dignorum testimoniis aut propria experientia seu notitia linguae ipsius, propterea si quis de iis quae quoad linguam attinet diximus se convincere vult, adeat grammaticam huius linguae et dictionarium et inveniet falsam esse opinionem eorum qui dicunt linguam hanc ex maiore parte Slavicae originis esse, ut Ederus (in *Notis ad Felmerum*, pagina 63), cum quod quatuor octantes solum ad Latinam, tres ad Slavicam et unum ad Graecam referri possint, prout Sultzerus in *Historia Daciae Transalpinae*, tomo II, pagina 241, asseruerunt. Sed pace eorum dictum quod nec unus, nec alter linguam Valachicam intellexerint.

Caeterum, quoniam in eo versamur, iuvat in gratiam eorum qui fors, haec lecturi, occasionem non habuerint gramaticam aut dictionarium linguae Latinae consulendi, pauca haec addere.

I. Quaevis lingua componitur ex octo partibus (ut aiunt orationi), aliqui vero, qui articulum quoque his adnumerant, 9 partes statuunt. Si igitur probabitur omnes has voces ex quibus oratio componitur ex Latina lingua habere, tunc, puto ego, etiam demonstratum eo ipso erit linguam Valachicam a nulla alia, nisi ex Latina originem trahere. Hoc vero abunde patebit e sequenti harum partium enumeratione:

a. articulus Valachorum masculinus est *la* et *le*, foemininus vero *a* seu *ea*, ut *domnulu*, *canele*, *sierpele* etc., *domna*, *muierea*, *cartea*. Iam vero nemo puto dicet Slavicum quid in se continere, cum apud Slavos articulus sit *ten*, *ta*, *to* et *ov*, *ova*, *ovo*. Linguae vero Gallicae et Italicae periti illico perspicient

similitudinem articulorum Valachicorum cum articulis mox dictarum linguarum *l, la, le*;

b. nomina Valachi masculina desinunt in *u* vel *e*, ut *omu* (homo), *stratu* (stratum), *lupu* (lupus), *capu* (caput), tum *cane* (canis), *pane* (panis), *sierpe* (serpens), *parente* (parens), *meinte* (mens). Novunt autem linguae Slavicae gnari apud Slavos fere omnia nomina in consonantes terminari, ut *Bog* (Deus), *czlowiek* (homo), *posciel* (stratum), *wille*, *wolk* (lupus) etc. Viderint quoque an aliqua inter nomina Slavica et Valachica similitudo adsit. Quo loco illud quoque observari debet quod plurima sane nomina Slavica reperiantur in lingua Valachica a Slavis mutuata, sed more Valachico seu Latino inflexa. Exempli gratia, ex *bol*, *boleszoz* (dolor) Valachi, mutuantes, fecerunt *bola* (aegritudo), sic ex *topor* (securis) *toporu*, ex *gnoi* (fimus) *gunoyu* etc. Igitur non Vlachica seu Romana in Slavicum, sed Slavica in Romanum modum inflexare periuntur;

c. pronomina Valachorum sunt *eu, tu, elu, noi, voi eli* personalia, *cestu, estu, celu, cea* etc. demonstrativa, *meu, tueu, sueu, nostru, vostru, suau* possessiva etc. In quibus omnibus nihil Slavici continetur, sed potius Italici, nam personalia simillima Italis sunt, demonstrativa vero *cestu* et *celu* respondent Italicis *questo, quello* etc. Caeterum, Slavica personalia sunt *ja, ti, on, mi, vi, oni*, demonstrativa *ten, ta, ov* etc.;

d. verba Valachorum omnia desinunt indicativo 1-a persona singulari in *o* sicut Latina et infinitivum formant iuxta quatuor Latinorum coniugationes in *are, ere* longum, *ere* breve et *ire*, ut *laudo, laudare* (laudo), *siedo, siedere* (sedeo), *stringo, stringere* (stringo), *audio, audire* (audio). Quod Slavos attinet, hi infinitiva formant in *ati, iti* etc., ut *chwaliti* (laudare), *sediti* (sedere), *sluchati* (audire). Sed etiam formatio reliquorum temporum cum quavis alia quam cum Valachica conveniunt. Verba quoque quae Valachi, a Slavis accepta, civitate donarunt, Romanam formam induerunt et plerumque accipiunt in indicativo singulari 1-a persona *sco*. Exempli gratia, a *slava*, gloria, dicunt *slavesco*, infinitivo *slavire*, participio *slavitu*, sic ex *liubliu* (amo) Valachi fecerunt *liubesco* etc.

Hae sunt principales partes orationis. Brevitatis causa praescindo a reliquis, quae pariter Latinam constructionem sequunt et (paucissimis sane exceptis) Romanae originis sunt, quod quilibet aequus rerum aestimator ex hucusque dictis facile animadvertet. Nonnisi, his praemissis, responderi poterat Edero, qui, in *Notis suis historico criticis ad historiam Transylvaniae*, ad pagina 63, haec habet in lingua qua Valachi nostri utuntur: „sunt quidem permulta Romanae originis vocabula; sed ipsa interior linguae conformatio, atque nominatim usus verborum, ut vocant, auxiliorum maiorem cum Slavica affinitatem indicat: ut adeo vix dubium esse possit, non Slavica vocabula Romanae linguae admixta fuisse, sed Romana vocabula linguae Slavicae accessisse, id est, maiores eorum, qui nunc apud nos Valachi adpellantur, antea quam Romanam linguam adsciscerent, Slavorum lingua usos fuisse”. Equidem opiniones in factis historicis, ubi clara desunt testimonia, eiusmodi

res peritia pollet, variae esse possunt. Me vero nulla plane ullius opinio, in tali casu deprompta, unquam ostendit. Verum enim vero, cum hic non agetur de facto aliquo historico eruendo, sed de re lippis (ut aiunt) et tonsoribus nota, hinc parceret mihi Ederus si pauca ex illo quaesiero. An scilicet linguae Valachicae Slavicaeque gnarus sit? Si gnarum se fateatur, tunc iure merito eum malae fidei arguo, si vero utramque hac idiomas ignorat (prout videtur), quaero ulterius qua fronte tam audacter talia nobis venditare queat?

⁷ Mores Valachorum quod attinet, hos etiam Romanos iidem fere quos supra citavi authores iisdem tribuunt:

a. idem Lucius, loco citato, postquam Valachos a Romanis ortum ducere dixisset: „quod, sicut sermo eorum (ait), ita mores Italis quam Slavis similiores, convincunt, ut authores referunt, atque cum iis versati sunt testatur”.

b. Chalcocondylas: „nil differunt ab Italis (Valachi) caetera etiam victus ratione, armorumque et supellectilis apparatu etiam eodem utentes”.

c. Reichersdorffer: „Populus itaque Moldavicus, conformi fere vestitu, maiorum suorum more et instituto incidens”.

d. Ambrosii Simigiani^[61] *Historiarum* libro 1, pagina 269: „Apud Valachos non modo Romanae disciplinae certi mores et leges vigent, sed ipsa quoque Latinae linguae vocabula servantur”.

Hi omnes et alii plures, diversis temporibus viventes, conformiter testantur apud Valachos mores Romanos et Italicos viguisse.

Caeterum, de moribus, in specie Moldavorum, plura Cantimirus^[62] tradidit, quae hoc loco repetere supervacuum est.

Mihi vero visum est apud plebeios seu populum in Transylvania quaedam Romanorum vestigia hodieum remansisse, et quidem:

I. nomina virorum Manniu (Mannius), Barbu (Balbus), Mutiu (Mutius) etc. et foeminarum Florea (Flora) etc. vulgo aoud Valachos Transylvanos obtinent, quae vere Romana sunt, quin tamen hi illa ex calendario Graeco vel Latino receperint. Quaeri potest ergo unde haec habeant? Certe aliter responderi nequit, nisi quod, a maioribus suis Romanis recepta, hucusque conserventur.

II. Alterum est circa finem novembris observant foeminae Valachicae tanquam festum diem quem *Lucinu* appellant et per vigiliam eius obeunt, in quo varios exercent superstitiosos actus. Circa eadem tempora apud Romanos festum Lucinae^[63] colebatur. Imo in more est Valachicis foeminis his verbis: *batate Lucinu* imprecari.

III. Pentecostes Valachi Transylvani appellant *Rusali*, circa idem fere anni tempus celebratur apud Romanos festum Rosariorum^[64].

IV. Iidem Transylvani menses longe aliter nominant quam in libris ecclesiasticis a Graecis introductis, inveniunt. Quod ex sequenti schema se videre est:

Latine	Valachice secundum introducitur calendarium	Valachice secundum vulgus in Transylvania
Ianuarius	Ianuarie etiam Genarie	Carendariu
Februarius	Fevruarie	Feurariu
Martius	Martie	Martz seu Martzisor
Aprilis	Aprilie	Prieru
Maius	May	May
Iunius	Iunie	Cirissieriu
Iulius	Iulie	Coptoriu
Augustus	Augustu	Agustu
September	Septemvrie	Repcioni
October	Octomvrie	Brumarelu vel Brumariu Mic
November	Noiemvrie	Brumariu
December	Dechemvrie	Indrea

Valachi in vocabulis a Latina lingua oriundis pluribus *l* mutant in *r*. Exempli gratia, loco *sole* (sol) dicunt *sore*, loco *salire*, *sarire*, loco *scandula*, *scandura* etc.

Sic etiam voce *Carendariu*, quod a calendis *Calendariu* dici deberet. Igitur Ianuariu a calendis *Carendariu*. Februariu retinuerunt, cum aliqua mutatione, genio moderno linguae conformi, Martiu, Aprilem, et Maiu pariter, sed iam Iunium dicunt *Cirissieriu*, quasi diceres Latine Cerasarius a cerasis, quae eo mense maturescunt, Iuliu vero *Coptoriu*, quod Latine coctor interpretari potes secundum vocem Latinam a qua provenit et quia apud Valachos *coco* verbum et participium *coptu* (loco *coctu*) non solum pistum significat, sed etiam, de fructibus loquendo, maturum dici potest. Hinc vero, quod in Iulio segetes maturescunt, etiam mensis *Coptoriu* dictus est. Augustum *Agustu* dicunt secundum modernam prononciationem et genium linguae. Caeterum, unde pro notando Septembri *Repcioni* acceperint ignotum est. Quod Octobrem significat illud a bruma *Brumariu* quasi Brumarius dictus fuit et sic Octobrem *Brumariu Micu* (hoc est Parvum Brumarium) vel etiam *Brumarelu* (quasi Brumariolum), Novembrem autem *Brumariu* seu *Brumariu Mare* (quasi Magnus Brumarius). Quoad Decembrem ignoratur pariter unde huic mensi nomen *Indrea* impositum fuerit, nisi fors ab Andrea apostolo^[65], in cuius honorem Valachi Dacici fors mensem Decembrem nominare voluerint, quod tamen asserere nolim. Mihi haec observare contigit, forte aliis, in aliis provinciis Valachorum, plura. Posset quidem addi hoc loco et saltus Valachorum Transylvanorum particularis, *calusieri* dictus, quod aliqui ad imitationem callis saliorum seu martis saliorum^[66] Romae in Dacia per Romanos institutum fuisse perhibent atque a tempore Romanorum apud Valachos Transylvanos conservatum. Verosimile quidem hoc videtur esse,

sed pro comperta re nemo habuerit. De hoc saltu Opitzius^[67], ocularis testis, haec memoriae reliquit.

⁸ Eutropius de abductis quidem Romanis per Aurelianum a Dacia satis aperte loquitur, sed maiorem extensionem significatui verborum eius quam ipse hi dedit tribuere esset contra omnes interpretandi regulas. Non dicit itaque ille omnes Romanas colonias excessisse. Cur itaque omnes eductos credamus non video. Sed neque dicit neminem in Dacia remansisse, nec si remanserint, an nobilioris aut deterioris conditionis fuerint? Simpliciter solum ait: „vastato omni Illyrico et Moesia, desperans eam retineri posse, abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae, in media Moesia collocavit”. Qui ex his versibus inferre vellet Aurelianum omnes colonias et cives Romanos abduxisse in primis clare nos doceat oportet:

I. qui erat modus apud Romanos evacuandi provincias, dum illam relinquebant. An videlicet solum exercitum et militarem administrationem extrahebant, vel vero etiam privatum quemvis ad emigrandum cogeant;

II. an Aurelianus, si etiam voluerit, poterat omnes cives Romanos et colonias educere; tandem

III. an Dacia Aureliani potuisset totam multitudinem, e Dacia Traiani eductam, capere?

Ad I. quod attinet:

Re propius examinata, videtur Romanos circa evacuandas provincias solum exercitus et administrationis militaris rationem habuisse, quod ex eodem Eutropio non obscure colligitur. Idem nempe Eutropius narrat de Adriano^[68] quod, gloriae Traiani invidens, sub praetextu nimis extensi regni, provincias a Parthis recuperatas, abducto exercitu, barbaris reliquisset. Postea addit: „Idem de Dacia facere conatum, amici deterruere, ne tot Romanorum civium salus furori barbarorum exponatur!” Nunc igitur quod Hadrianus tentaverat, Aurelianus perfecisse dicitur. Atqui si Aurelianus post sesqui alterum ferme saeculum, aucto in immensum coloniarum numero, effectuare potuit, quin tantum numerum civium Romanorum furori barbarorum exposuisset, tunc profecto stulta erat sollicitudo amicorum Hadriani, nam quod Aurelianus perfecit id multo facilius erat Adriano effectuare. Quo certum est sub Adriano barbaros, Daciae vicinos, quietos fuisse eumque tantum veneratos, ut arbitrum quoque ad lites inite se componendas facerent. Aut igitur admittas necesse est Hadrianum et amicos censuisse quod fieri non possit ut omnes coloniae Daciae una cum exercitu abduci queant, aut vero imbecillum nimis eam fuisse oportuit rerumque Imperii ignarum qui non illico amicis aggerere potuerit se se in amplis Pannoniae Thraciaeque provinciis abductos Dacoromanos commode collocare posse. Hoc non obstante, Hadrianus cessit consilio amicorum, consequens igitur est tam eum, quam amicos apud se persuasum habuisse colonias Dacicas cum exercitu retrahi non posse aut quod nimis difficile, aut impracticabile, aut plane impossibile factu putaverit Dacoromanos, rem oeconomicam auspicatos terraque fertili illectos, eo compelli posse ut amplissima latifundia, domus et

pecora, uno verbo fortunas, relinquunt ac nudi nova domicilia quaerant aut fors quod sciverint pro tot millibus, iam Traiani tempore ex toto orbe Romano eo collectis et iam notabiliter auctis, in reliquo solo Romano domicilia se se assignare haud posse. Unum certe ex his aut in summa illud tenendum quod Hadrianus, ex quacunq̄ue demum causa, iudicavit educationem omnium colonorum Romanorum e Dacia fieri non posse. Quid igitur aevo Hadriani fieri nullo modo potuit, id aevo Aureliani factum fuisse putabimus? Postquam videlicet Romanorum coloniarum copia in quadruplo saltem maior erat. Accedit quod tempore Hadriani cives Romani adhuc novi incolae terrae dici poterant, quibus Dacia natale solum haud erat. Aureliani vero tempore Dacoromani erant Daciae filii, haec illis patria, haec natale solum! Imo plures fors Dacis per connubia connexi, praesertim ex populo. Quis igitur non illico sentit Romanos hos vix persuaderi potuisse ut, relicta patria, amicis, necessariis, domibus, agris, in novam, sibi ignotam, provinciam commigrent? Sed ais nil tam rationi consonum: quid enim Romanis in Dacia, retracto exercitu abductoque administratione Romanorum, reliquum est? Unicum ergo remedium erat, relictis omnibus iisque solum secum receptis quae devehi poterant, cum exercitu discedere. Fateor hoc quidem prima fronte verissimum esse videtur ac vix aliter accidere potuisse praesumi potest ex ea amicorum Hadriani sollicitudine. Nec etiam pro odio, quo tunc barbari in Romanos ferebantur, sperare fors poterant, nisi duram a barbaris servitatem, si remanserint, aut certam necem. Re tamen propius perpensa, contrarium his evenisse multa sunt quae cum ratione persuadeant. Ex historiae namque quibusdam locis elucet Dacoromanos cum Dacis barbarisque successive et adhuc Marci Aurelii imperatoris tempore in unum quasi corpus coaluisse aut saltem foederatos fuisse adversus extemorum hostium insultus. Sciendum porro est Daciam iam anno 261/262 amissam fuisse, quin tamen Romani ex eadem excesserint aut per barbaros deleti fuerint, atque in eodem statu usque ad tempora Claudii^[69], imo ipsius Aureliani, mansisse. Per decem igitur annos Romani in Dacia, barbaris circumdati, iis aut tributarii, aut certis legibus obsequentes esse debuerunt. Quid igitur vetabat ut iidem Romani etiam ulterius, sub iisdem legibus, barbaris subessent atque in Dacia remaneant tranquilli, observato praesertim eo quod montana Daciae, per Dacoromanos possessa, incursionibus hostium non ita exposita fuerint prout Moesia, quae provincia tam saeculo Aureliani, quam posteriori, continuis Gothorum incursionibus patuerint. Adde quod Daci sensim Romanis asueverint atque civilitatis hoc aevo haud expertes fuerint, imo per connubia, diuturnum commercium atque quotidianam conversationem affines populi Romani quodammodo effectos communemque cum Dacoromanis contra alios barbaros, Daciam infestantes, operam contulisse. Battnarius, 12 annorum puer, legatorum Daciam incolentium dux ad Marcum Aurelium imperatorem, exemplo esse potest. Haec equidem satis inuunt Dacoromanos metu barbarum ad emigrandum tempore Aureliani moveri haud potuisse. Sed alia quoque sunt quae, considerata, monstrant

consilium Aureliani, si etiam fuisse de omnibus Romanis educendis, non successisse. Ex ipso namque textu Eutropii colligitur Aurelianum provinciam Daciam non recuperasse, sed antea iam per barbaros occupatam recuperare neglexisse. Unde clarum fit eum in Dacia nihil mandare potuisse, nisi militibus, hinc inde in munitis locis se se continentibus. Si etiam igitur mens eius fuisset omnes colonias educere, hoc amplius in illius arbitrio non erat. Quid quod tanta copia coloniarum in anno 274 (quo secundum communem calculum accedere debuit) translocari haud potuit. Perhibente namque historia vix adhuc a barbaris, quae eam vastabant, libera erat. Quis demum nescit ad tantum numerum colonorum evehendum plures menses in praeparatoriis solum atque comparatione annonae impendi solere. Multitudinem vero ex universa Dacia non una, sed diversis viis et nonnisi successive deduci potuisse. Denique in nova Dacia, per Gothos nunc primum vastata, non solum annonam, sed etiam domicilia pro tot hospitibus comparari debuisse?! Haec omnia una aestate anno 274 fieri potuisse nemo rerum peritus crediderit. Anno vero sequenti 275 eadem aderant difficultates, quo etiam Aurelianus occisus est. Si quis porro consideret quanto tempore indigeat regulatus exercitus ad faciendum iter 50 vel 60 milliarium^[70], quid demum de incondita plebe dicet, cum sarcinis et familia, profecto perspiciet omnes Romanorum colonias vix intra annum educi potuisse. Imo si perpendas infinitum fere populum, e diversis Daciae provinciis excitum, cum familiis, sarcinis, pecoribus, quibus nuncius ad egrediendum saltim medio anno prius expedienda erat, praeterea cuilibet provinciae ac certo provincialium numero locus congregationis et viae assignandae erant, in via dein ductores nominandi, stationes determinandae, in stationibus necessaria ad victum annona devehenda, per occurrentes fluvios pontes struendi erant, certe haec translatio vix biennio succedere potuit. At vero biennio elapso, iam Thraciae iterum per hostes vastabantur. Anne igitur, in hac rerum perturbatione, Dacoromani, relictis suis omnibus, adhuc in Mysiam migrare voluisse credamus? Ubi nec domicilia, nec res ad victum necessariae praeveniebantur? Sed esto haec omnia hucusque dicta obstare haud potuisse, quaero an ne rationi consonum sit credere, ad III. quod tanta Dacicarum coloniarum multitudo in Dacia Aureliani, inter duas Moesias, collocari unquam poterit, etiamsi ponas Moesiae illius partis incolas excisos fuisse. Etenim si fugitivo oculo consideres extensionem Daciae Aureliani, haec ne medium quidem partem coloniarum Daciae Traiani capere potuit. Consequens igitur est ut credamus maiorem coloniarum Daciae partem remansisse, per Aurelianum vero nonnisi exercitum et administrationem civilem, tum artifices, cum his connexos, eductos fuisse, relicta de caetero cuilibet Dacoromano libera voluntate se cum suis in solum Romanum atque in assignatam pro iis provinciam recipiendi. Quo pacto, dubium non est eos Dacoromanos, qui libenter ab Imperio Romano divelli se haud patiebantur, emigrasse, reliquos vero ibidem remansisse. [...]

Traducere

Ioan Budai-Deleanu

DESPRE ORIGINILE POPOARELOR DIN TRANSILVANIA

DESPRE ORIGINILE POPOARELOR DIN DACIA

Partea a II-a

Cap. <V>

DESPRE ORIGINEA ROMÂNILOR

§. *Valahii*, cu altă pronunție *vlachii* și *volochii*, chiar prin acest nume dat lor de către străini, ca și prin cel de *român*, cu care se denumesc ei înșiși, se dovedesc a fi de origine romană și latină¹. Căci ceea ce e la alții latin și roman, la slavi apare ca *vlach*, *vloch* și *voloch*, iar la germani ca *Velch*, *Velsch*^[1], așa cum ne-au lăsat mărturie Lucius Dalmata^[2], Sarnicius Polonus^[3] și alții. De aici reiese cât de mult se abăteau de la adevăratul înțeles al acestui cuvânt cei care s-au străduit fără temeii să dovedească faptul că s-ar trage de la Flaccus, comandantul romanilor de la Dunăre, de la rădăcina arabă *phallach*, care înseamnă 'păstor', de la cuvintele grecești *βλαξ*, care înseamnă 'leneș, demn de dispreț', sau *βαλλεις τας ασπιδας* ('a arunca săgeți'), de la cuvintele slave *vleku* (mai degrabă *vlekuse*), 'rătăcesc', *vloczenga*, 'nomad', și nu mai știu de unde încă. La autorii mai vechi nu apare însă nicio urmă a acestor etimologii cu totul neobișnuite².

§. De altfel, originea romană a românilor o afirmă nu numai tradițiile proprii, ci și scriitorii mai cunoscuți din aproape toate epocile trecute³, astfel încât pare cu totul de mirare cum unii autori, fie mai puțin cunoscători în aceste lucruri, fie străduindu-se să-și bată joc de români, au venit cu diferite păreri, dintre care unele au socotit că românii sunt urmașii dacilor, altele că sunt un neam

născut prin amestecul dacilor cu romanii prin căsătorii, iarăși alții că sunt mai mult decât atât, un amestec al tuturor neamurilor barbare care au locuit rând pe rând în Dacia. Unii dintre ei nu se dau în lături să afirme chiar că românii s-ar fi tras de la slavii și bulgarii de dincolo de Dunăre sau de la blachii din Munții Pindului^[4]. Oricine va cerceta însă mai îndeaproape aceste lucruri va observa că toate părerile amintite au fost născocite în cancelariile din Ungaria și Transilvania de către dușmanii națiunii române și au fost apoi luate drept bune de către străinii prea puțin cunoscători în această privință⁵.

§. Trebuie să mai adăugăm aici ca dovadă limba românilor, care, orice ar zice împotriva necunoscătorii, se știe că este originară aproape pe de-a-ntregul din graiul antic vorbit în Latium^[5] sau, mai bine zis, din limba populară a romanilor. Am zis aproape în întregime, căci toată substanța și alcătuirea internă a părților sale se dovedește a se trage din latină, astfel încât pe bună dreptate se poate spune că este fiica bună a limbii mame latine și sora limbii italiene. Acestui lucru nu i se opune numărul mare de cuvinte din alte limbi pe care le cuprinde, cu atât mai mult cu cât nici în limba italiană nu sunt mai puține cuvintele de acest fel și ele au dobândit o formă potrivită firii limbii latine⁶. Bărbații învățați au observat de asemenea că la români au existat și există până astăzi obiceiuri romane, pe care le-au păstrat luându-le neîndoielnic nu de la vreun alt popor, ci de la strămoșii lor romani. Dar n-ar fi fost de mirare nici dacă nu ar fi rămas nicio urmă a obiceiurilor romane după atâtea veacuri și atâtea prefaceri suferite de țara lor, după năvălirea și stăpânirea aici a atâtor neamuri barbare. Luând de la romani religia creștină, trebuie ca și în obiceiurile lor să se fi petrecut schimbări însemnate. Cine nu știe ce strânsă legătură au avut obiceiurile romanilor cu vechea lor religie? Această religie fiind mai târziu

înlocuită cu noua credință creștină, au trebuit să se schimbe și obiceiurile, la fel ca și ritul⁷. Se mai adaugă aici faptul că rânduielile cetățenești au avut influență asupra obiceiurilor casnice, dar prin despărțirea Daciei Traiane de Imperiul Roman și locuirea vreme îndelungată a daco-romanilor împreună cu neamurile barbare și sub stăpânirea acestora, obiceiurile amintite ar fi putut fi pierdute în mare parte în decursul vremii și ar fi putut fi date uitării cu ușurință.

§. Dovedind prin cele de mai sus faptul că românii sunt, fără îndoială, de origine romană, se ridică întrebarea din care romani se trag acești români din Dacia Traiană? Într-adevăr, istoriile din vremea aceea arată că Traian^[6] a adus în provinciile Daciei un număr foarte mare de oameni. Se știe însă tot atât de bine, din aceiași autori, că Aurelian^[7] i-ar fi scos de acolo pe acești coloniști. După Aurelian nu se mai vorbește nicăieri de vreo migrație a romanilor în Dacia Traiană⁸. Drept urmare, ținând seama de aceste lucruri și adăugând faptul că ar fi prea puțin de crezut ca urmașii coloniștilor romani să se fi putut menține până azi, atâta timp și între atâtea năvăliri și pustiiri ale neamurilor barbare, unii autori au ajuns la încheierea că românii ar fi venit în diferite vremuri din rândul coloniștilor romani de dincolo de Dunăre, adică dintre blachi, până când s-a format acel neam care există până astăzi. Totuși nu lipsesc bărbați foarte serioși și pricepuți în ale istoriei care nu înțeleg spusele lui Eutropius^[8], Vopiscus^[9] și ale altor autori despre scoaterea coloniștilor romani din Dacia ca și cum Aurelian ar fi luat cu el pe toți romanii și nici nu văd vreun motiv pentru care coloniștii romani nu s-ar fi putut menține aici în pofida barbarilor care au stăpânit această provincie timp de mai multe veacuri. Eu socotesc că trebuie să mă alătur părerii celor din urmă, cu atât mai mult cu cât și tradițiile proprii ale românilor afirmă același lucru, iar originea

românilor și venirea lor în Dacia Traiană nu se poate lămuri altminteri prin nicio cale proprie judecății sănătoase.

§. Astfel, este cu totul neîndoielnic faptul că românii apar în Dacia Traiană atât de numeroși, încât chiar doar din această singură pricină ei nu ar putea fi socotiți altceva decât băștinașii provinciei. Celor care, străbătând aceste ținuturi, le-au cercetat cu atenție, nu le-a scăpat faptul că românii locuiesc în număr de cel puțin de cincizeci de ori o sută de mii în Țara Românească, Moldova, Transilvania și părțile Ungariei care odinioară făcuseră parte din Dacia. Atât izvoarele proprii, cât și cele străine arată că ei au fost tot atât de numeroși, dacă nu mai mulți, în aceleași ținuturi, la venirea ungarilor. Dacă, deci, această mulțime de oameni nu s-a menținut în Dacia din vremurile lui Traian, întreb eu, de unde, când și sub ce stăpânire au ajuns ei aici? Istoriile nu ne spun și nu e potrivit cu împrejurările vremii, cu atât mai puțin, precum se pare, cu judecata sănătoasă, să afirmăm că această uriașă mulțime, părăsindu-și cândva, după moartea lui Aurelian, vechile sale așezări din Tracia, să fi migrat în Dacia Traiană stăpânită de barbari și dacă s-a întâmplat totuși acest lucru, el să se fi petrecut fără luptă, fără război împotriva barbarilor și fără ocuparea provinciei. Ar trebui, însă, să se găsească măcar vreo pomenire la cei din acea vreme a unui fapt atât de însemnat, dar ea nu se află nicăieri, în afară de creierul unora dintre autorii epocii noastre, care flecăresc fără temeii. E adevărat, unii dintre susținătorii acestei păreri încearcă să o facă mai de crezut afirmând că blachii de dincolo de Dunăre ar fi venit în Dacia nu dintr-odată și în număr mare, ci încetul cu încetul și pe furiș. Dar oricine va înțelege că o asemenea afirmație nu e decât un lucru de rîs. Să ne arate ei, mai întâi, pe ce temeii, din spusele cărui autor susțin asemenea lucruri și atunci le vom da răspunsul. Până atunci, însă,

afirmația lor nu o socotim demnă nici măcar de a fi contrazisă.

§. De altfel, chiar dacă într-adevăr ar fi avut loc acea emigrare a tuturor coloniștilor din Dacia, eu cred, ținând seama de împrejurările de atunci, că, în primul rând, nu întreaga Dacie a fost lăsată de Aurelian pradă barbarilor, adică nu toată provincia cucerită de la Decebal, fiindcă obiceiul romanilor era ca, atunci când erau despărțiți de barbari printr-un fluviu, să-și păstreze întărituri pe ambele maluri. Lucrul acesta se cunoaște atât din alți autori, cât și din spusele lui Marcus Aurelius^[10], din perioada păcii încheiate cu iazigii metanasti. Nici Aurelian nu a uitat să facă astfel, căci, așa cum se poate dovedi din mai multe pasaje ale istoriei, el a lăsat Dacia barbarilor cu anumite condiții. Cine i-ar fi oprit pe romani să-și păstreze unele orașe pentru comerț, precum și ca locuri întărite, și e de crezut că barbarii au acceptat acest lucru cu atât mai mult cu cât, începând din acea vreme, ei au fost socotiți tot timpul de către împărați ca prieteni ai poporului roman, iar Dacia a fost privită ca pământ roman. Acest lucru pe de o parte. Pe de altă parte, dacă intrăm pe tărâmul unor presupuneri și judecăm care nu se întemeiază pe nicio mărturie istorică, ar trebui să credem, mai degrabă, că și acei daco-romani care în vremea lui Aurelian au părăsit Dacia la puțin timp după aceasta ar fi revenit la neamurile și bunurile lor de acolo. Într-adevăr, e sigur faptul că Moesia, deci și Dacia Aureliană^[11], au fost supuse timp de mai multe veacuri necontenitelor pustiiri ale barbarilor, lucru care nu se poate citi, în schimb, în privința Daciei Traiane. Noii locuitori ai Moesiei, deci, de-abia aduși acolo și începând să se ocupe de gospodăria, până la urmă vor fi socotit mai bine să se întoarcă la neamurile lor aflate dincolo de Dunăre și să-și recâștige vechile așezări decât să sufere, împreună cu familiile, atacurile neîncetate ale dușmanilor. Drept urmare, se

poate presupune nu fără temei că dacă a avut loc după vremea lui Aurelian vreo migrație a românilor traci din părțile de dincolo de Dunăre, aceasta ar trebui pusă în perioada cuprinsă între Probus^[12] și venirea hunilor, deși, să recunoaștem, nu există nicio urmă a ei în scrierile istoricilor, nici din acea vreme, nici de mai târziu.

§. Cu toate că lucrurile pe care le-am pomenit mai sus dovedesc îndeajuns de limpede că o parte însemnată a coloniștilor romani a rămas în Dacia, în pofida retragerii de către Aurelian a armatei, totuși eu văd azi mulți autori, care, cuprinși de nu știu ce părținire, propovăduiesc (cum s-ar zice) cât îi ține gura, că românii ar fi venit în aceste părți ca niște nomazi, mult mai târziu și în diferite epoci, aducând ca cea mai puternică dovadă faptul că după vremurile lui Aurelian nu se mai pomeniște nimic despre romani locuitori în Dacia Traiană. Aici merită osteneala să arătăm că nici în acest argument potrivnicii noștrii nuși pot găsi vreun temei. De fapt, afirmația lor este mai mult o părere decât un fapt dovedit și dacă în istoriile vremii nu se poate citi nimic despre romanii locuitori în Dacia Traiană, de aici nu urmează că aceștia nu ar fi existat acolo. Într-adevăr, despre Dacia, chiar înainte de Aurelian, se găsesc foarte rare, de-abia câteva pomeniri, anume atunci când ea a fost pierdută sau recâștigată. Dar apoi, întreb eu, ce i-ar fi făcut pe scriitorii acelei vremi și din alte epoci să scrie despre romanii din Dacia, care deja nu mai țineau de Imperiul Roman și nici nu aveau vreun rol în istoria acelor timpuri? În sfârșit, într-un Imperiu atât de întins cum era cel Roman, care de la moartea lui Aurelian fusese frământat timp de multe secole de vijeliile războaielor, existaseră destule lucruri de scris pentru autori ca aceștia să nu fie nevoiți să se ocupe de romanii din Dacia, despre care nu se putea însemna nimic altceva decât că se află într-adevăr acolo. Merită totuși să urmărim pe scurt faptele din perioada îndelungată

cuprinsă între Aurelian și venirea ungarilor, dacă nu cumva se găsesc, poate, niște urme ale coloniștilor romani din Dacia. Urmașul lui Aurelian, Probus, după mărturia lui Vopiscus, fie că i-a supus, fie că și-a aliat toate popoarele gotice. Nu poate încăpea însă îndoială că printre cei aliați au fost și dacii, iar împreună cu aceștia și daco-romanii. Dar fiindcă daco-romanilor nu li s-a întâmplat nimic deosebit, nu a fost înregistrată nicio pomenire aparte a lor. Se mai poate citi că împăratul Carus^[13] a purtat război cu sarmații, dar în Panonia. Dacii, precum e de crezut, fiind prieteni ai romanilor și oameni pașnici, nu era nimic de amintit în privința lor. Sub Dioclețian^[14], se poate afla că neamul carpilor s-a supus în întregime și o sută de mii de bastarni s-au mutat în ținuturile romanilor. Se pomenește de război numai cu marcomanii, o singură dată, în timpul lui Constantin cel Mare^[15], în Dacia de Miazăzi, război dus în sprijinul sarmaților împotriva goților. De aici se poate presupune că războiul ar fi fost purtat și în sprijinul dacilor, care erau aliații romanilor. Din toate aceste fapte reiese, mai degrabă, că Dacia Traiană a fost deținută în liniște, ca aliați ai romanilor, de către sarmați (sub care nume se ascundeau și coloniștii romani) de la Aurelian până la năvălirea hunilor.

§. Așadar, locuitorii Daciei timp de cam o sută de ani după Aurelian au avut pace cu romanii și trebuie să credem că păstrarea acestei păci se datorează mai cu seamă daco-romanilor, care erau în legătură cu ceilalți romani ce dețineau încă la hotarele lor garnizoane și locuri întărite. Hunii, ocupând sau, mai degrabă, supunând provinciile Daciei, cu atât mai puțin i-au alungat pe vechii și numeroșii lor locuitori, cu cât se știe bine că ei au avut nevoie, mai mult decât alții, de popoarele învinse, ca de unele care le asigurau cele necesare pentru hrană, hunii nepricepându-se la cultivarea

pământului. Mai mult, din *Excerpta* lui Priscus^[16] reiese că daco-romanii au fost socotiți ca al treilea popor locuitor în Scitia. Anume, pe când el zăbovea pe la casa lui Onegesimus, unul din conducătorii hunilor, întâlnind un bărbat scit, acesta l-a salutat în grecește *Χαιρε*. Priscus, uimit că un scit vorbește grecește, adaugă: „căci între ei (sciții) vorbesc o limbă barbară, nu atât a hunilor, cât a goților și chiar a ausonilor^[17], adică a aceluia care au legături mai strânse cu romanii. Nimeni dintre ei nu vorbește prea ușor pe grecește, în afară de cei care sunt prizonieri din Tracia sau de pe coasta ilirică”. Dar cine altcineva este un auson locuitor în Scitia decât cineva care vorbește o limbă ausonică sau de origine latină, adică a coloniștilor romani din Scitia. Acest pasaj din Priscus este lămurit și mai bine de un altul asemănător, unde autorul, menționând un ospăț dat de Attila^[18], povestește următoarele despre un măscărici cu numele de Zerchon Marusius: „înaintând (adică ieșind în față), prin înfățișarea sa, ca și prin port și vorbă, prin cuvintele pe care le-a bolborosit, amestecând limba ausonilor, a goților și a hunilor, a stârnit veselia și hazul tuturor, încât i-a făcut pe toți să izbucnească într-un râs care nu se mai putea potoli și opri”. Deci, același Priscus arată că în această scenă veselă Zerchon a amestecat tot cele trei limbi, anume hunică, gotică și ausonică, după cum despre neamurile care le vorbesc spusese mai sus că ele locuiesc în Scitia. Iar că Priscus prin ausoni și limba ausonică nu a înțeles limba latină cultă reiese neîndoielnic chiar din spusele sale, căci altfel nu ar fi adăugat despre acești ausoni sciți că „au legături mai strânse cu romanii”. În acest pasaj el a deosebit limpede pe romani de ausoni. De altfel, Priscus nu-i mai pomenește pe ausoni nicăieri în tot cursul soliei sale și cu atât mai puțin îi socotește pe ausoni romani sau invers, deși ar fi avut prilejul acolo unde a fost întâlnit în

drumul său de solii trimiși de romanii apuseni la Attila, soli pe care însă îi numește pur și simplu romani.

§. Hunilor și stăpânirii lor în Dacia le-au urmat goții, care, pentru faptul că li s-a îngăduit să locuiască în Dacia, care era pământ roman, nu au cerut nimic altceva de la împărații romani (precum zice Iordanes^[19]) decât pace, plată anuală și, ca bărbați viteji, alianță prietenească. Când același Iordanes, în capitolul V, se ocupă de ei, scapă, din întâmplare, un cuvânt al vremii sale, din care de-acum a doua oară se poate dovedi că românii, coloniștii romani din Dacia, s-au menținut acolo și în vremea gepizilor. Astfel, după ce a povestit despre așezările gepizilor din Transilvania, el zice: „în stânga lor (a gepizilor), înspre miazănoapte, începând de la izvorul Vistulei și străbătând întinderi uriașe, s-a așezat numerosul neam al vinidarilor. Deși numele acestora sunt acum deosebite după diferitele lor ramuri și după ținuturile locuite, ei se cheamă totuși, mai cu seamă, sclaveni și anți. Sclavenii locuiesc de la orașul Nova^[20], slavino-român, și de la lacul care se cheamă Musian^[21] până la Nistru și la miazănoapte de Vistula”. Dacă acest pasaj nu e stîlcit cumva, și se pare că nu e, atunci orașul trebuie așezat la hotarele Țării Românești, pe lângă Dunăre, și oferă o dovadă că sub denumirea de rumunensi trebuie înțeles numele romaenilor sau românilor, redat într-o formă schimbată. Se poate bănuși, nu fără temeii, că autorul vorbește aici de orașul la a cărui locuire Iustinian^[22] îi invitase pe slavini și pe care îl numește ținut al pământului roman.

§. Locuirea neînteruptă a românilor în Dacia Traiană este pusă însă mai presus de orice îndoială de pasajul din Nestor^[23], pomenit mai sus, acolo unde ne-am ocupat de slavii^[24]. Acest autor, după ce a povestit despre slavii care locuiau la Dunăre și diferitele lor neamuri încă dinainte de nașterea lui Hristos, adaugă: „Dar după ce romanii

(volochii) au pornit război împotriva slavilor care locuiau la Dunăre și s-au așezat între ei asuprindu-i, slavii au plecat de acolo și s-au așezat pe lângă Vistula și s-au numit lechi” etc. Acest pasaj, legat de un altul, al aceluiași autor, în care el spune: „la popoarele slave care locuiau, precum am arătat, pe lângă Dunăre, au venit unii dintre sciți, anume din Chazaria, numiți, de altfel, bulgari și care i-au asuprit pe slavi. După ei au venit ungurii (ugrii) albi și au ocupat ținutul slavilor, după ce i-au alungat pe romanii (volochii) care înainte vreme ocupaseră această regiune” și, în sfârșit, de un al treilea pasaj, unde sunt pomeniți aceiași volochi (pagina 53). Anume, după ce a povestit că ungurii au trecut pe lângă Kiev și au înaintat spre Ungaria, ei au început (zice autorul) să poarte război împotriva volochilor și slavilor, care locuiau în părțile muntoase, căci slavii s-au aflat acolo mai demult, iar volochii au pus stăpânire după aceea pe aceste locuri și s-au așezat în ținutul slavilor. Deci, toate aceste pasaje dovedesc că volochii i-au supus la Dunăre pe slavi și au locuit amestecați cu ei cu mult înaintea sciților din Chazaria sau a hunilor și a bulgarilor (ungurilor albi) ori chiar a avarilor. Acest ultim fapt este întărit prin mărturia Notarului lui Bela^[25], care povestește despre Gelu, principele românilor din Transilvania, precum și despre Glad, ducele bulgarilor și românilor din Banatul de Timișoara, care s-au luptat cu ungurii. Cele pomenite oferă dovezi foarte puternice că românii nu au revenit pe furiș în Dacia, nici nu pot fi numiți venetici, ci au stăpânit țara sub principii proprii și chiar într-un asemenea număr de au cutezat să se împotrivescă ungurilor și nu numai în Maramureș, Transilvania, Țara Românească și Moldova, ci și în Basarabia, întinzându-se până la Marea Neagră într-un număr atâta de mare, încât, după mărturia lui Ioannes Cinnamus^[26], în cartea a 4-a, fiind stârniți de greci, au năvălit împotriva ungurilor din

ținuturile hunice. Mai mult, urme ale românilor din această perioadă apar și dincolo de Munții Carpați, până la izvoarele Nistrului și dincolo de acest fluviu, români ai căror urmași au devenit apoi ruteni și polonezi.

§. Cele arătate până acum ar fi de-ajuns pentru a dovedi originea românilor din coloniștii romani și locuirea lor neîntreruptă în Dacia Traiană. Totuși, să nu trecem cu vederea nimic din ceea ce se poate potrivi aici în vreun fel, mai mult pentru a respinge părerea neîntemeiată a unor autori care zic că în limba română nu se află niciun cuvânt dacic sau gotic, deși ele ar fi trebuit să existe dacă românii ar fi locuit împreună cu dacii, iar goții se știe că au stăpânit multă vreme în aceste părți! Dar, înainte de a răspunde, trebuie să ne înțelegem care a fost limba dacilor și a goților. În ceea ce îi privește pe daci, eu socotesc că am dovedit îndeajuns de clar că ei sunt strămoșii slavilor^[27]. Cred, de asemenea, că e un lucru sigur și netăgăduit (pe câte știu) de nimeni că în limba românilor se găsesc foarte multe cuvinte slave, deci în această privință întrebarea nu-și mai are rostul. Dacă totuși cineva ar socoti că dacii au avut o limbă cu totul diferită de cea slavă, atunci să ne spună ce limbă au vorbit ei și dacă ea mai există astăzi pe undeva sau este pierdută, căci în cel de-al doilea caz întrebarea se dovedește din nou fără rost. În privința limbii gotice, aș vrea să știu de asemenea despre care limbă vorbesc ei, cea pe care știm astăzi că o vorbeau goții sau cea pe care o vorbeau moesogoții. În primul caz, neîndoielnic, multe cuvinte din limba română sunt cuvinte gotice, care se mențin până astăzi. În cel de-al doilea caz (dacă moesogoții au vorbit o limbă diferită de cea a neamurilor lor), mărturisesc că nu cunosc ce limbă au folosit ei și de aceea nici nu pot compara cele două limbi.

§. Nu în ultimul rând e o dovadă și faptul că românii au păstrat până acum numele de locuri și de ape din

vremea dacilor. Nu se poate spune că ar fi preluat aceste nume fie de la unguri, fie de la sași, căci e cunoscut fără nicio îndoială faptul că ei au stăpânit Transilvania înaintea sașilor și a ungarilor. Astfel de nume de ape sunt Marusius (la cei antici Maris, Marisus), Aluta, Ordysus al lui Herodot^[28], azi Ardis, Chrisius, Gillus, Prutus^[29]. Dintre numele de locuri nu pot însemna decât unul singur, care la romani se chema Zeugma sau Ceugma^[30] și ale cărui urme se văd până azi în valea Mureșului, în fața orașului Orăștie. Dar există nu departe de Alba Iulia, azi Carolina, un sat care se cheamă Tibru, la aceeași depărtare și cu aceeași așezare ca cea a lui Tibur^[31] față de Roma, încât e aproape neîndoielnic faptul că acest nume a fost dat de coloniștii romani datorită asemănării locului. Râul care trece prin Alba Iulia a păstrat, de asemenea, numele coloniei Appulensis^[32]. Într-un cuvânt, aproape toate numele satelor și târgurilor din Transilvania, lăsând la o parte cele săsești și secuiești, sunt fie românești, fie dacice sau slave.

§. Mai adaug, ca încheiere, că limba românilor dovedește de asemenea că ei se trag într-adevăr din romani, căci foarte multe cuvinte romane, care la italieni, francezi și spanioli, ale căror limbi se trag tot din latină, nu se mai găsesc astăzi sau sunt folosite mult mai puțin, apar la români sau au alt înțeles decât la națiunile amintite, anume după obiceiul romanilor antici, ceea ce arată că românii au păstrat limba poporului roman mai curată decât italienii. Pe de altă parte, se poate bănui că, precum se pare, ei ar fi primit primele începuturi ale religiei creștine în Dacia de la romanii înșiși, înainte de a fi fost tălmăcite cărțile sfinte în limba slavă, cât și că ungurii ar fi preluat primele începuturi ale creștinismului de la preoți români. [...]

Apendice^[71]DESPRE UNIUNEA CELOR TREI NAȚIUNI ȘI
*APPROBATAE CONSTITUTIONES ALE TRANSILVANIEI**Motto.*

„Dimpotrivă, va trebui să fie socotit mai nefericit acel stat căruia nu i-a fost dat din vreme un conducător înțelept, de care să fie bine orânduit, ci are nevoie mai târziu să născocoască noi legi și rânduieli pentru a putea fi organizat mai bine și cu atât mai nenorocit este totodată întotdeauna un stat cu cât s-a abătut mai mult de la calea cea dreaptă prin vechile sale rânduieli și cel care prin acestea a fost cu totul corupt nu va ajunge din pricina lor niciodată în starea de a putea fi orânduit în chip desăvârșit prin noi legi”.

Machiavelli^[72], *Disputatio in Tito Livio*, cartea I.

Cei pricepuți într-ale politiciii ne învață că oamenii părăsiți în voia lor la începuturile omenirii nu au urmat nicio altă lege decât cea a celorlalte animale, dar pentru că ei le întreceau pe acestea prin inteligență și prin alte daruri ale spiritului, au simțit în curând nevoia de a se uni într-o societate împotriva dreptului celui mai puternic. De aici, primele legi sociale, primele tratate încheiate, care toate au avut ca scop siguranța și fericirea de obște, precum și strădania tuturor pentru respingerea atacurilor dinafară, egalitatea drepturilor cetățenești și personale, cu singura deosebire între oameni pe temeiul a ceea ce aducea în plus fiecare pentru menținerea societății.

După cum, deci, prima îndatorire a omului este să-și păzească integritatea corporală și viața împotriva oricărui atacator, tot așa, de pe altă parte, a apărut îndatorirea să-și apere cu hotărâre libertatea naturală și cea a persoanei sale împotriva oricărei încălcări și de aceea numai prin respectarea întru totul a acestor drepturi primul om și prima familie sau primii capi de familie au putut să

formeze o societate, căci altfel nu s-ar putea închipui ca omul înzestrat cu judecată să fi putut cândva să-și piardă mințile într-atâta încât să fi schimbat de bunăvoie, fără a fi amenințat de niciun pericol și fără a fi silit de nicio nevoie, libertatea cu sclavia și viața cu moartea.

Soarta societăților libere a fost diferită după însușirile diferite ale oamenilor care le-au alcătuit, după regiunile, clima și vremurile diverse. Dar odată ce s-au adunat la un loc pentru a-și apăra libertățile împotriva atacurilor dinafară, a existat o înțelegere de obște, deși, precum aduce cu sine firea oamenilor, ei au fost supuși influenței diferitelor relații existente în rândul lor, diverselor nevoi și chiar sentimente izvorâte din legăturile lor reciproce. Însăși natura îndeamnă prin legile ei spre păzirea siguranței dinlăuntru, ca în vremea sa cel puternic să nu poată vătăma și asupra nepedepsit pe cel mai slab, căci de natura acestor legi va atârna după aceea întreaga soartă viitoare a societății. Astfel, după cum ne învață istoria veche, vedem multe societăți omenești care s-au destrămat imediat după nașterea lor, altele care au devenit mai rele cu timpul, iarăși alte societăți care s-au menținut vreme mai îndelungată. S-au păstrat cel mai mult timp acele societăți care printr-o politică înțeleaptă s-au străduit să potrivească legile și rânduielile nu numai după firea și însușirile omenești, ci și după locuri, vremuri și, mai cu seamă, după egalitatea naturală. Astfel s-au format, deci, societățile străvechi libere, dar crescând numărul locuitorilor pământului într-atâta încât nu-i mai încăpeau nici pustiurile de mai-nainte, uriașa mulțime care rătăcea de colo-colo în diferitele părți ale lumii, atât de mult sălbătică de modul de viață aspru încât, în afară de judecata sa foarte mărginită, era în rest mai prejos de animalele sălbatice, a fost învățată cu bunele rânduieli și ținută în frâu, pe când scrierea încă nu exista, de un număr foarte mic de bărbați asemenea lui Orfeu^[73],

potriviți pentru această menire, înzestrați cu o profundă cunoaștere a lucrurilor omenești și cu înțelepciunea firii. Cele mai multe neamuri sau, mai degrabă, hoarde ale oamenilor, care rățăceau ici-colo, au fost astfel adunate la un loc.

DESPRE UNIUNEA CELOR TREI NAȚIUNI ÎN TRANSILVANIA

Este greu de aflat căror legi li se vor fi supus națiunile pe când locuiau în Transilvania, numită încă pe atunci țara de dincolo de păduri. Este totuși de crezut că ele ascultau de un singur principe, supus regilor Ungariei, fiind cârmuite pe de o parte pe temeiul vechilor lor rânduieli cutumiare, iar pe de altă parte prin bunul plac al principilor și al celor mai puternici, căci încă nu se înstăpânise în acea vreme, mai cu seamă în Dacia, obiceiul de a se alcătui constituții ale țării, contracte sociale și de a se încheia tratate. Eu socotesc că neîndoielnic înflorea pe atunci cu deosebire scitismul. Întregul neam a fost împărțit în supuși și oameni liberi, precum și aristocrați, aflându-se, rânduit în acest fel, sub ascultarea principelui, ducelui sau voievodului, numit sau întărit de către regi.

Astfel deja feudalismul, barbar în sine, desemnat prin acest cuvânt barbar și el, își lăsase rădăcini adânci la unguri, atunci când creștinismul a pătruns în regiunile cele mai îndepărtate din interiorul Scîției. Dar nu știu prin ce soartă nefastă acea învățătură curată și simplă a Evangheliei fusese atât de mult întinată prin cele propovăduite în mod fanatic de către unii învățați și tălmăcitori ai ei, încât printre creștini se află prea puțini care să mai urmeze preceptele evanghelice.

Oricărui străin, necunoscător al istoriei transilvănene, ar putea să-i pară cu totul de mirare cum de s-a putut

întâmpla ca neamul românilor, deja din vechime de două ori mai numeros decât celelalte neamuri din Transilvania, să fie scos din patria sa prin constituțiile din anii 1630 și 1649^[74] sau, ceea ce e același lucru, să nu fie socotit între Stările din țară. Dar dacă întâmplările și obiceiurile acelor vremuri vor fi legate cum se cuvine cu lucrurile pe care le-am arătat mai sus, se va înțelege ușor că această faptă a fost săvârșită ilegal, fără niciun temei de drept, ba mai mult contrar dreptului ginților și dreptului public. Înainte însă de a dovedi că lucrurile stau într-adevăr astfel, să-mi fie îngăduit să amintesc pricinile mai îndepărtate și cele mai apropiate ale acestei situații. În partea cea mai mare a Transilvaniei locuiau românii, sub principii proprii, încă dinainte de venirea ungarilor, ceea ce reiese pe larg din cele arătate mai sus. Ungurii, până la regele Ștefan cel Sfânt^[75], nu se înstăpâniseră asupra acestei provincii, ba chiar după ce regele amintit l-a înfrînt pe unchiul său Gyula^[76] puțini dintre ei au dobândit posesiuni în ținuturile Transilvaniei locuite de români. Dar fiindcă din rândurile lor au fost ridicați ducii și principii Transilvaniei, cele mai de seamă dregătorii erau acordate tot lor. Este deci de înțeles că în decursul vremii au imigrat în această provincie tot mai mulți unguri și au dobândit aici drept de cetățenie și pământuri prin danii ale regilor și principilor. Apoi:

Nu este un lucru nou în istoria națiunilor că un neam, care într-un fel sau altul ocupă o provincie sau cel puțin ajunge să dețină un loc de frunte în cadrul ei, să se înconjoare, înainte de toate, în cadrul curții principelui, cu oameni de același neam, să le împartă acestora dregătoriile cele mai de seamă și să le atribuie atât puterea militară, cât și cea civilă, din pricină că ar fi avut întotdeauna să se teamă într-un fel sau altul de băștinași și nu s-ar fi încrezut ușor în vreunul din rândul acestora decât după ce s-ar fi încredințat foarte bine de fidelitatea

lui. Datorită acestui principiu binecunoscut, românii aristocrați și magnați nu erau primiți de la început în nicio dregătorie sau cei care erau totuși primiți trebuiau să fie neîndoielnic dintre cei mai supuși curții principelui și națiunii maghiare.

De aici s-a ajuns ca în decursul timpului nobilii români să învețe limba ungarilor și să se străduiască să se facă plăcuți curții și națiunii principilor, ceea ce nu a putut avea loc altfel decât prin căsătorii, prin părăsirea națiunii lor și prin contopirea cu națiunea maghiară. Astfel că familiile de frunte s-au maghiarizat de la început și acest lucru a durat până când și unii, și alții au avut aceeași religie. Deși se menținea deosebirea între națiuni, adică în cele ce țineau de națiune, ei se bucurau totuși de privilegiile nobilității lor și niciodată în legi, în daniile principilor nu s-a făcut vreo distincție între unguri și români, nici în cadrul dietelor nobilii români nu au fost deosebiți în vreun fel de cei unguri.

E de crezut că ungurii care s-au aflat în Transilvania în vremea regelui Ștefan au fost creștinați de misionari greci și s-au menținut mult timp în acest rit, începând să se catolicizeze de-abia după sinodul de la Florența^[77]. Într-adevăr, este aproape sigur faptul că românii, dacă nu toți măcar în cea mai mare parte, au urmat creștinismul încă dinainte de venirea ungarilor și au avut întemeiate episcopii întinse, dar aceste lucruri nu țin de subiectul nostru. Drept urmare, cum ungurii și românii din Transilvania erau de aceeași religie și rit, națiunea română era tot timpul receptă la fel ca și ungurii, căci nobilii lor, foarte mulți la număr, nu au fost distinși de nobilii unguri niciodată, după cum nu sunt deosebiți nici astăzi.

După ce a avut loc însă schisma între bisericile răsăritului și apusului^[78], iar mai târziu diferitele reforme religioase în Europa^[79], de-abia atunci națiunile au

început să se îndepărteze unele de altele tot mai mult. Națiunea maghiară din Transilvania a părăsit în mare parte, iar cea săsească întru totul religia catolică, numai românii au rămas la vechiul lor rit.

Principii Transilvaniei, trecând în parte la unitarianism, în parte la calvinism și luteranism, se străduiau din toate puterile să atragă națiunea română la una sau alta dintre aceste religii, știind că numai astfel se pot menține la putere în pofida opoziției Casei de Austria. Așadar, ei au făcut tot ceea ce s-a mai încercat în asemenea treburi dintotdeauna. Nobilii care erau de o oarecare vază treceau încetul cu încetul la religia principelui pentru a nu pierde favorurile acestuia și pentru a fi numiți în funcții publice. Iar fiindcă se obișnuiește, precum e cunoscut, că dacă vreun turc se creștinează printre unguri el să fie socotit drept ungar, dacă e evreu să fie considerat nu evreu, ci tot ungar sau german, ori francez sau oricum s-ar numi națiunea la a cărei religie trece, astfel și nobilii români care au trecut la secta lui Calvin^[80] nu se mai chemau români, ci unguri, fiindcă în Transilvania țineau de această sectă numai ungurii.

Așa s-a ajuns ca în perioada anilor 1630 și 1649, pe când au fost alcătuite *Approbatæ Constitutiones*^[81], în țară să se mai găsească doar puțini dintre cei cu o oarecare vază care să stăruie în ritul grecesc și chiar aceștia puțini, schimbându-se fața lucrurilor, au trebuit să se alătore, pentru a scăpa de asupriri, fie sectei catolice, fie, în sfârșit, celei calvine, adică aceleia căreia îi era închinată nobilimea.

În cele din urmă, acei nobili care au rămas români și sunt și astăzi, deși foarte numeroși, deoarece nu au fost primiți nicăieri în dregătoriile publice, nu au avut parte nici de puterea legislativă, deci nu fuseseră de față la discuțiile din diete și această compilație de legi nu le-a fost înfățișată deloc. Cam în acele vremuri când s-a

născut acest monstru de constituție publică erau în toi strădaniile reformei religioase care-i ducea pe susținătorii ei pe căi atât de greșite încât nu s-au dat în lături să nimicească prin fier și foc, dacă era nevoie, pe cei de altă confesiune. Cum ungerii închinați lui Calvin și sașii închinați lui Luther^[82] nu au reușit să-i atragă pe români, ei se străduiau prin toate mijloacele să-i nimicească. Exemple sunt cu sutele și ar fi prea lung să înșir aici câte au pățimit episcopii și clerul românilor.

Ce să zic de asuprașirile pricinuite poporului român, mai multe decât cele suferite în Egipt de poporul evreu din partea faraonului. Au încălcat scutirile bisericilor și neținând seama de persoanele ecleziastice, acestea, la fel ca și țărani, trebuiau să meargă la cărăușii publice, mai cu seamă la cele care trebuiau făcute pentru erariu. Se îngrozește sufletul de amintirea a ceea ce au pățimit episcopul Sava de Alba Iulia^[83] și alții, atunci când cărțile erau tălmăcite din ebraică în românește, când împărțășania era pângărită etc. Dar în pofida acestor fapte, națiunea, fie datorită forței și statorniciei sale, fie datorită lipsei de cultură, a rămas neclintită și a trecut prin această încercare numai datorită însușirilor sale deosebite. Astfel de lucruri s-au petrecut tocmai atunci când principii Transilvaniei, închinați fie sectei unitariene, fie celei calvine, se străduiau pe toate căile să atragă magnații și nobilii încetul cu încetul la aceste confesiuni, iar pe urmele lor apoi și poporul de rând. Perioada aceasta trebuie socotită cea de-a doua epocă a asuprașirii națiunii române.

Tot atunci, romano-catolicii sufereau aceleași asuprașiri și lucrul acesta se vede și din constituție, căci nici această religie (pe care ei o numesc papistașă) nu a fost cuprinsă clar între cele recepte, care erau doar cea unitariană, calvină și luterană. Numai după ce în zadar s-au încercat toate mijloacele pentru a-i atrage pe români, religia

acestora a fost proscrisă, deoarece calvinii, al căror număr era mai mare, vrând să sporească numărul credincioșilor lor și să dobândească majoritatea în țară, au urmărit în toate felurile să și-i alăture pe români.

După ce Transilvania a ajuns sub Casa de Austria care era închinată religiei romano-catolice și a făgăduit Stărilor că va numi guvernatorul întotdeauna din cadrul religiei care va fi cea mai numeroasă, atunci iezuiților le-a reușit să cuprindă această națiune printre catolici și astfel să le asigure acestora din urmă locul de frunte în țară, adică să înfăptuiască acea vestită Unire prin care toți românii, împreună cu episcopii lor, au devenit uniți cu biserica romană^[84]. Dar acest lucru nu a durat mult, căci susținătorii celorlalte confesiuni, temându-se că românii, întemeindu-se pe acest avantaj, să nu ajungă cu timpul și în funcțiile publice, s-au străduit în toate felurile să-i dezbină, ceea ce le-a și reușit prin călugărul Sofronie^[85], sprijinit de ei, întreaga națiune fiind împărțită așa cum se află și astăzi, când nici jumătate nu se găsesc în cadrul ritului unit.

De altfel, istoria patriei și tradiția strămoșilor noștri arată foarte limpede de unde s-a strecurat atâta neștiință printre români în secolul al XVII-lea, căci era oprit peste tot ca vreun român să fie primit în școli pentru învățatură și chiar tinerii nobili români erau acceptați numai cu condiția de a-și schimba religia. Dar și atunci ei erau nevoiți deseori să părăsească școlile datorită nedreptăților zilnice care li se făceau din ură. Există încă și astăzi exemple despre felul cum sunt tratați românii în școli.

La toate aceste fapte s-a adăugat acea ură veche nu numai a ungușilor, ci și a celorlalte națiuni împotriva românilor, deoarece Ștefan, principele Moldovei^[86], a pustiit de câteva ori Transilvania, la fel Petru Rareș^[87] și alții, iar ultima oară Mihai, principele Țării Românești^[88], atunci când, trimis de împăratul Rudolf al II-lea^[89], a vrut

să readucă la supunere Stările răzvrătite ale Transilvaniei și a intrat cu oastea în principat. Fie pentru a le plăti relele pricinuite națiunii sale, fie datorită neînfrânării oștii pe care o avea cu sine, i-a lovit pe unguri și mai ales pe sași, în diferite feluri, într-atâta încât și astăzi ei îi blestemă amintirea. E de crezut că, în vârtejul acestor întâmplări, românii și anume clerul și poporul, care este foarte numeros, supus de multă vreme la asupriri și lipsit de orice libertate, să fi vrut să se ridice și să fi năvălit pe alocurea asupra celorlalte națiuni. Acest lucru reiese din diferite documente ale regilor, pomenite în parte de Eder, în care sunt cuprinse într-adevăr cuvinte prea puțin favorabile la adresa românilor. Dar se ridică întrebarea: pe temeiul spuselor cui au fost date aceste acte? Atunci când deja de veacuri toată strădania ungarilor și sașilor a fost să zugrăvească această națiune în culorile cele mai întunecate, de ce nu ar fi putut să facă la fel și în aceste cazuri?

Iată deci pricinile pentru care națiunea română apare în colecția legilor ca tolerată și nereceptă, la fel și religia românilor.

Atunci când s-au săvârșit aceste lucruri, pentru ca numeroasa Stare nobiliară, unită cu ceilalți conaționali ai săi, să nu poată încerca vreo împotrivire, s-a dat toată osteneala pentru a fi dezbinați neîncetat unii de ceilalți. Nobilii români erau făcuți, de bună-seamă, să creadă că sunt cuprinși sub numele ungarilor și al nobilimii maghiare și că acest articol privește numai poporul, iar ei, asemenea celorlalți nobili, pot fi primiți în toate funcțiile, religia lor fiind de asemenea primită.

Astfel s-a ajuns să se alcătuiască acest monstru de constituție publică, nemaipomenit vreodată la vreun legiutor, în care poporul mai vechi, cu mult mai numeros decât celelalte popoare, să fie socotit ca tolerat în provincie.

Dar după ce am arătat atât pricinile îndepărtate, cât și cele imediate ale acestei catastrofe, precum și felul în care s-a petrecut ea și cu ce efecte, nu va fi fără rost să dovedim prin câteva argumente că aceste articole au intrat în mod ilegal și fără niciun temei de drept în constituția compilată, deoarece ele nu au fost întărite de principii următori și nici acum nu sunt confirmate de Casa de Austria, neavând din această cauză nicio putere de lege.

După toate principiile dreptului natural și al ginților pe care și astăzi, și înainte le-au acceptat și respectat nu numai națiunile cultivate, ci și cele semibarbare, legile sunt propuse și alcătuite de către cei care, în cadrul unui stat, dețin puterea de a aduce legi și de către aceștia numai atunci și în așa fel după cum statornicesc obiceiurile din vechime sau constituțiile țării în care ele sunt adoptate. Drept urmare, dacă nu este respectată una sau alta dintre formalități, legile respective sunt socotite pe drept cuvânt ca unele impuse cu forța și abuziv, fiindcă le lipsește consfințirea necesară.

Astfel, chiar în conformitate cu dreptul ungar, „Legea este constituția publică a țării, alcătuită prin înțelegerea deopotrivă a poporului care constituie această țară, cât și a principelui legitim care întărește legea”. De asemenea:

„Legea trebuie să fie dreaptă, cinstită <...> făurită nu dintr-un interes particular, ci pentru folosul de obște al cetățenilor”, după cum arată Szegedi^[90], în *De legibus*, titlul 2, §. 1 și 2. Apoi

Obiceiul de drept este o lege impusă prin cutumă, care este socotit ca atare numai atunci când lipsește legea propriu-zisă. Pentru ca un obicei să fie în vigoare, trebuie să fie potrivit judecății sănătoase și va fi astfel (după cum arată tot acolo același Szegedi) dacă privește un lucru cinstit și folosul de obște sau, precum spun alți autori mai pe larg, dacă nu e împotriva dreptului natural, nici a celui

divin pozitiv, nici împotriva religiei, nici a libertății bisericii, nici nu oferă prilej de a păcătuï sau pentru abuz, nici nu e dăunător binelui de obște etc.

Mai departe, §. 12 din același titlu arată: „Însă dreptul natural, dreptul divin sau dreptul ginților nu poate fi anulat prin niciun obicei, oricât de vechi, căci un obicei care contravine acestora trebuie socotit mai degrabă ca un abuz, și nu ca o cutumă potrivită cu judecata sănătoasă”.

Aceste lucruri sunt atât de clare încât nimeni nu le poate pune la îndoială și nu sunt scoase de altundeva decât din însuși dreptul ungar. Așadar, am văzut aici ce este legea și ce este obiceiul în înțelesul cunoscătorilor dreptului ungar, căci la ei și obiceiurile sunt socotite drept legi. Să vedem acum cine are puterea de a alcătui legi.

Însuși Werbőczy^[91] și alți autori arată că la unguri, până în vremurile regelui Ștefan cel Sfânt al Ungariei, puterea de a aduce legi ar fi atârnat de învoirea întregii obști. Dar după Szegedi, partea 1, titlul 3, §. 6, după ce și-au încoronat un rege legitim, ei au încredințat această putere regelui și urmașilor săi legitimi, astfel încât de atunci atât dreptul de a alcătui legi, cât și de a înnobila, de a face donații pe veci privind drepturile de posesiune, cât și întreaga putere judecătorească nu mai era ca înainte al obștii în totalitate, ci al principelui legitim. Precum se arată însă în partea a II-a, titlul 3, §. 10, acest drept nu era exclusiv, ci cumulativ, adică exercitat prin dietele publice, convocate de același rege etc.

În această privință, în §. 22 al aceleiași lucrări se pomenește, între alte formalități legale, mai cu seamă de faptul că hotărârile să fie împărțite pe anumite articole și capitole, dar în toate paragrafele și articolele să se țină seama numai de bunăstarea și liniștea patriei, de folosul de obște al cetățenilor ei.

De altfel, orice lucru hotărît în dietele formale și legale ale țării trebuie întărit de principe, căci, precum

arată Szegedi, în partea a II-a, titlul 3, §. 23: „Întărirea și consfințirea de către Maiestatea regească a constituțiilor alcătuite de Stări și Ordine mai este necesară și pentru că, dacă ele lipsesc, constituția aceea, ca neacceptată de rege, nu ar avea nicio putere obligatorie”.

Ținând seama de cele de mai sus, trebuie să întrebăm, în primul rând, oare constituția celor trei națiuni a fost alcătuită după modul prescris de dreptul țării, dacă ea a fost întărită de regii Ungariei sau de către principii, unde, când, în ce diete? Cu siguranță în niciuna.

I. Uniunea celor trei națiuni, încercată în anul 1437 și 1438, sub vicevoievodul Lorand Lépes^[92], nu avea ca scop să alcătuiască o nouă constituție a țării, ci Stările Transilvaniei, adunându-se, urmau să se înțeleagă numai asupra modului de apărare împotriva turcilor și a răscoalei țăranilor, care pe atunci se ridicaseră contra nobililor^[93]. În acest an, deci, nici națiunea română nu a fost exclusă, nici religia ei; de asemenea trebuie să tăgăduim faptul că atunci s-ar fi înfăptuit Uniunea, căci, după dreptul ungar, regele neștiind nimic despre acest lucru, asemenea diete nici nu au putut avea loc în mod legal și nici nu au putut să hotărască ceva cu putere de lege.

Faptul menționat este cu atât mai limpede cu cât fusese vorba doar de o înțelegere vremelnică, deoarece dacă Uniunea ar fi fost statornicită și întărită ca o lege fundamentală, atunci, în veacul următor, în anii 1580 și 1590, ungurii și secuii nu ar fi încercat să-i aducă pe sași la supunere. Vezi Schlözer^[94], pagina 8, *Vorbericht* etc. Aceste lucruri avuseseră loc sub Sigismund Báthori^[95], dar după ce sașii i-au dat ajutor în anul 1600 pentru a-i înfrânge pe secuii răsculați, se pare că în anul 1612 Uniunea dinainte a fost reînnoită.

Constituția transilvăneană din anul 1653 pare a fi fost aprobată prima dată în 15 ianuarie. Dar există mai multe

fapte care arată că această constituție, deși confirmată de Gheorghe Rákóczi^[96], totuși nu a fost înzestrată cu acea putere cu care ar fi trebuit să fie. Într-adevăr

a. principatul Transilvaniei fusese deja din vremurile Elisabetei, văduva lui Ioan Zapolya^[97], despărțită pe toate căile de Casa de Austria și orice lucru din acel timp s-a făcut prin forța armelor și prin diferite facțiuni. Această constituție trebuie să fi fost alcătuită tot în acest fel, cu atât mai mult cu cât

b. însuși Gheorghe Rákóczi a dobândit principatul numai datorită facțiunii luteranilor și a ridicat armele numai pentru interesele acesteia.

Dar să acceptăm, precum vor cei de părere contrară, că Transilvania nu ar fi ajuns sub Casa de Austria datorită înțelegerii dintre văduva lui Zapolya și Ferdinand^[98], deci în mod legal. Rămâne totuși adevărat că Gheorghe Rákóczi nu ar putea fi socotit între principii legitimi, ci doar ca unul impus cu forța și uzurpator, căci

c. după cum arată înțelegerea dintre împăratul Maximilian^[99] și Zapolya cel Tânăr^[100], Transilvania era dată în puterea lui Ioan Zapolya numai sub condiția ca după moartea sa să fie cuprinsă din nou în regatul Ungariei.

Așadar, Stările Transilvaniei, alegându-l pe Ștefan Báthori^[101], au săvârșit un act nul și neavenit și e sigur că Ștefan, Cristofor^[102] și Sigismund Báthori nu au fost recunoscuți de către împărații Maximilian și Rudolf ca principii legali, ba chiar, după repetatele tratate cu împăratul, Transilvania, în urma morții lui Gabriel Báthori^[103], ar fi trebuit să fie cuprinsă din nou în Ungaria de care ținuse înainte. De unde, Gheorghe Rákóczi^[104], care i-a urmat lui Gabriel Báthori și a întărit constituția Transilvaniei, era de asemenea un principe nelegitim. Drept urmare,

d. această constituție trebuie socotită nulă fără întărirea Stărilor Ungariei și a regelui, cu atât mai mult cu cât

e. chiar Stările Transilvaniei sau, mai degrabă, națiunile care le alcătuiau au protestat împotriva acesteia în perioada următoare. Astfel, în același an 1653, națiunea săsească a protestat și principele Rákóczi, în actul din 28 decembrie 1657, dat din cetatea Cluj-Mănăstur^[105], recunoaște drept legal acest protest al lor. Într-adevăr, el zice următoarele: „articolul dietal despre cumpărarea caselor nu era dorința noastră, ci a Stărilor și noi, în această situație grea, văzând îndărătnicia (duritatea) tuturor Stărilor țării în cursul circulării actelor, a apelațiilor și a citațiilor, ce am putut face altceva decât să acceptăm părerea majorității, dar noi nu i-am sfătuit să facă acest lucru”. Și mai jos: „deci nu noi, în persoana noastră, ci patria v-a pricinuit nenorocirea și turcii au și ei același scop” etc. Ce trebuie mai mult decât atâta?

Deci însuși principele, întărind această constituție, recunoaște că ea s-a făcut nu din voința și la sfatul său și că legile au fost confirmate de el numai datorită poziției dure a Stărilor, între care se aflau numai calvini și luterani, poate și câțiva catolici, toți însă dușmani naturali ai românilor, repet dușmani, și dacă fuseseră neprieteni ai lor încă din vechime, în împrejurările de atunci erau inamici gata să recurgă la fier și foc.

Această ură a Stărilor Transilvaniei, a celorlalte națiuni, reiese foarte clar din instrucțiunile națiunii săsești din anul 1600 pentru solii săi către secuii care-l urmau pe voievodul Mihai, unde dușmănia apare cât se poate de limpede, între altele atunci când se adresează către secui după cum urmează^[106]: „în primul rând, gândiți-vă la Uniunea voastră de dinainte cu națiunea maghiară și germană, cât de bine trăiați pe atunci, vă bucurați de toate avantajele, puteați să vă păziți (să vă mențineți) legile

voastre și să vă rugați Domnului cu sufletul liniștit. Cei ce-și amintesc de acele vremuri privesc acum la cele de astăzi, la ceea ce vi se întâmplă sub cârmuirea voievodului Mihai și la ceea ce vi se poate întâmpla în viitor. Căci e adevărat că el a venit în această provincie pe cheltuiala Maiestății Sale Cezaro-Crăiești, dar nu a vrut niciodată să o lase Maiestății Sale, ci mai degrabă s-a străduit să nimicească și să distrugă națiunea maghiară, secuiască și germană (trebuia să zică mai degrabă săsească) și să umple cu români această frumoasă țară care ne hrănește”. Și mai jos: „Lucrurile stând astfel, noi, înainte de a merge mai departe, vrem să vă vestim vouă, ca unora ce sunteți frații noștri, cum ne stau treburile și să vă îndemnăm frățeste și prietenește să ajutați țara și din partea voastră, să luptați împreună cu noi pentru libertatea patriei și să-i nimiciți pe toți românii și sârbii”.

De aici reiese cel puțin faptul că:

1. românii și secuii au fost de partea Casei de Austria și a voievodului Mihai, care voia să supună împăratului Rudolf Transilvania răzvrătită, și că ungurii și sașii, în cea mai mare parte, nu au fost pentru religia catolică și drept urmare nici pentru Casa de Austria;

2. că Uniunea care se încerca la Turda, ca și cea care era plănuită chiar în această vreme între cele trei națiuni, nu însemna nimic altceva decât ca diferitele religii nou-formate, care nu erau îngăduite în niciun fel de către vechile legi ale Ungariei, să fie primite cumva în mod legal;

3. că deja pe atunci ardea ura de obște împotriva românilor, atât din partea sașilor, cât și a ungarilor, al căror scop era să-i nimicească și să-i distrugă pe români pretutindeni. Foarte frumoasă învățătură morală!!!

SCURTĂ RECAPITULARE

Ca să rezumăm pe scurt tot ceea ce am arătat mai sus, vom zice deci: constituția celor trei națiuni din Transilvania este, în privința națiunii române, nulă, elaborată contrar oricărui temei de drept, ilegală și lipsită de formalitățile statornicite din vechime de legile țării. Anume, partea întâi, titlul 9, articolul 1, partea a treia, titlul 1, articolul 1 și partea a treia, titlul 53, articolul 1 sunt impuse cu forța, alcătuite abuziv și prin înșelăciune, lipsite de orice întărire legală, fiind, mai mult, contrare dreptului ginților și tuturor temeiurilor originare ale societății civile, din următoarele motive:

1. Transilvania din vechime a avut aceleași legi ca Ungaria, iar după dreptul ungar puterea de a adopta legi aparține numai regilor încoronați legitim. Drept urmare, regii aduc legile în parte din proprie pornire, în parte la cererile și rugămintele supușilor. Vezi întărirea codului *Tripartitum* de către regele Vladislav^[107]. Deci această constituție ar fi trebuit să fie întărită și de către Stările regatului Ungariei, și de către regele însuși, cu atât mai mult cu cât fusese hotărât în repetate rânduri, prin tratatele încheiate, ca Transilvania, după moartea lui Ioan Zapolya junior, precum și a lui Gabriel Báthori, să revină în cadrul regatului Ungariei. În schimb, Gheorghe Rákóczi, care a ocupat domnia în principat după moartea lui Gabriel Báthori^[108], era un uzurpator și nu a avut puterea de a răsturna legile fundamentale ale provinciei și de a întări altele noi. Dar să zicem că atâta timp cât ar fi fost un principe legitim i-ar fi revenit în privința Transilvaniei aceeași putere care-i aparține regelui în privința Ungariei. Și atunci însă se ridică împotriva faptului că nici în acest caz nu ar fi putut să întărească constituția în cauză și articolele pomenite mai sus, căci, după constituțiile fundamentale ale Ungariei, nici chiar regele

nu poate adopta constituții care încalcă vechile libertăți. Drept urmare, constituția transilvăneană a celor trei națiuni, care știrbește vechea libertate a națiunii române, nu ar fi putut fi întărită niciodată;

2. vechiul drept, care a fost socotit vreme îndelungată ca întemeiat pe dreptate, nu a putut fi anulat altfel decât în cazul în care de aici s-ar fi tras un folos limpede și chiar atunci numai prin formalitățile statornicite. Nicăieri, în nicio lege veche a Transilvaniei nu se afirmă că națiunea română nu ar fi socotită între Stări. Este sigur faptul că această națiune a existat în Transilvania din vechime și în număr mai mare decât celelalte națiuni, nefiind scoasă din drepturile cetățenești până în anul 1653, când a fost adoptată menționata colecție de legi. Deci, pe ce temei de drept a putut fi ea scoasă acum? Cu siguranță pe niciunul și această lege este de fapt nulă. Căci pentru ca o lege să dobândească vigoare, în primul rând și înainte de toate (precum arată Szegedi în *Tyrocinium iuris*) este nevoie să fie adoptată de cel care are puterea de a obliga, deoarece atunci când o lege este introdusă e neapărat nevoie de o putere mai mare a celui care aduce legea față de cel asupra căruia se exercită ea, întrucât nici măcar puterea egală nu obligă, neexistînd niciun motiv pentru care unul să se supună altuia mai mult decât viceversa. O națiune este egală cu alta în această privință și națiunea mai numeroasă este și cea mai puternică. Nu văd, deci, cum ar putea o națiune să-și impună legea unei alte națiuni. Pe lângă aceasta

3. orice lege există numai dacă privește un lucru cinstit și folositor, nefiind împotriva religiei și a vreunui neam. Dar constituția transilvăneană, și anume articolele pomenite sunt

a. despre un lucru necinstit, căci este necinstit, ba chiar criminal, a învinui public o națiune, a i se răpi patria și a o lipsi de existență cetățenească;

b. ele nu au fost aduse în privința unui lucru folositor, ci a unuia foarte primejdios pentru țară, căci această lege a îndurerat sufletele celor dintr-o națiune numeroasă și a făcut astfel să poată fi pus cândva în pericol binele de obște, să se nască dezbinări și, în loc ca națiunile să fie unite între ele printr-o legătură, această lege dimpotrivă le desparte unele de altele. Ea este împotriva religiei, căci religia catolică, de care e foarte apropiată cea a românilor de rit grecesc și anume cea a uniților, este exclusă etc. Această lege, în înțelesul dreptului ungar din vechime și a decretelor regelui Ștefan al Ungariei^[109], care au fost în vigoare până acum în Transilvania și nu au fost anulate, nici au putut fi, a fost introdusă, în primul rând, împotriva religiei adoptate de românii de aici cu secole în urmă. Ea este, de asemenea, împotriva dreptului ginților, căci un neam nu are dreptul să pricinuiască vătămare altui neam, nici să-l alunge din patria sa, nici să-l aducă la supunere. Ca urmare, o astfel de lege este nulă și nu are putere obligatorie;

4. această constituție nu a fost acceptată în întregime nici chiar de către cele trei națiuni, căci, așa cum s-a arătat mai sus, sașii au protestat solemn și principele, recunoscând acest lucru, mărturisește că nu a întărit constituția din proprie pornire, ci din pricina poziției dure a Stărilor, care i-au împus să facă astfel. Drept urmare, întărirea pare a fi mai degrabă smulsă unui principe slab decât adoptată în mod legal;

5. după ce Transilvania a ajuns sub Casa de Austria, această constituție nu a fost întărită în întregime, deși ea ar avea vigoare numai dacă un principe al Casei de Austria ar fi confirmat-o în totalitatea ei. Dar întărirea în întregime nu a fost adusă la îndeplinire nici de Decretul Leopoldin^[110], nici de către Maria Terezia^[111] și nici de către ceilalți împărați, cu atât mai puțin în privința acestei colecții de legi cu data și paginile citate, ci au fost

confirmate în general doar privilegiile și libertățile celor trei națiuni. Mai mult

6. prin Diploma Leopoldină și prin alte acte aceste articole privitoare la națiunea română trebuiesc a fi socotite ca înlăturate cu totul.

Dovedind faptul că *Approbata Constitutio* a celor trei națiuni din Transilvania din anul 1653 este nulă în privința națiunii române și că în niciun fel nu-i poate obliga pe români, va zice poate cineva: oricum ar fi, în sfârșit, prin înțelegerea celor trei națiuni din Transilvania s-a hotărât că națiunea română nu ar fi socotită între Stări, că românii, împreună cu religia lor, sunt numai tolerați și această constituție nu a fost revocată clar nici de către Stările Transilvaniei, nici de către principe și nici nu a fost înlăturată de către stăpânitorii din Casa de Austria. Deci, orice ar aduce acum împotriva românilor, constituția, dimpreună cu articolele pomenite, a dobândit putere de lege și a fost întărită atât prin puterea cutumei, cât și prin cea a prescripției, încât nu mai poate fi anulată fără încălcarea drepturilor altor națiuni.

Într-adevăr, îmi dau seama de întreaga greutate a acestui argument și își dă seama și națiunea română din Transilvania. Dar tăria lui este mai mult aparentă decât reală, căci

1. drepturile naturale ale omului nu pot fi prescrise prin nicio lege pozitivă, deci cu atât mai puțin drepturile națiunilor. Orice lege trebuie să fie, în primul rând, dreaptă. Dar este nedrept să răpești altuia libertatea sa, existența cetățenească și politică. Națiunea română, atunci când a fost socotită drept tolerată prin aceste constituții barbare, a fost scoasă din patria sa, jefuită de orice existență cetățenească și chiar de religia-i recunoscută prin legile țării. Dar împotriva dreptului natural, divin sau al ginților nu poate avea vigoare nicio lege, niciun obicei,

oricât de vechi, căci orice lege și orice așa-zisă cutumă care se opune acestora este un abuz.

Drept urmare, adversarii noștri ar fi bine să înceteze odată să ne tot pomenească de atâtea ori aceste constituții, deoarece, pe lângă faptul că ele nu au avut putere din capul locului, nu au putut dobândi valabilitate nici în decursul timpului.

Eder însă va stăruii și va zice că nici atunci nu li s-a pricinuit românilor vreo vătămare și aceste articole nu aduceau nimic nou, căci și Stărilor, și principelui, și celor trei națiuni le era cunoscut faptul că din vechime românii nu ar fi fost cetățeni ai Transilvaniei, ci întotdeauna numai tolerați, cu atât mai mult cu cât această provincie, dobândită de unguri prin dreptul războiului, ar fi primit de la început legea care i-a fost pe plac învingătorului și cu siguranță nimeni nu va crede că învingătorii unguri i-ar fi luat în alianță pe românii învinși.

Această argumentare este într-adevăr mai puternică, dar mă tem că ea nu dovedește prea multe. Dacă totuși ar putea demonstra ceva, desigur dacă se acceptă toate așa cum sunt ele afirmate (ceea ce nu poate fi cazul în privința transilvănenilor), ar însemna că în Ungaria niciun slav, niciun german, niciun croat etc., niciun român nu ar putea fi socotit drept cetățean, fiindcă ungurii i-au învins și supus pe slavii și croații aflați în Ungaria și cu toate acestea vedem astăzi că, la fel ca și înainte, niciuna dintre națiunile pomenite nu este scoasă din dreptul de cetățenie în țară, ba chiar, prin prevăzătoarea constituție a ungarilor, s-a ajuns ca niciunei națiuni să nu i se aducă o asemenea vătămare prin dietă. Există acolo, în comitatul Maramureș, din vechime români și numeroși nobili din rândul lor, dar nici națiunea, nici religia lor nu sunt socotite ca proscrise. Dacă așa a fost în Ungaria și așa stau lucrurile acolo și în prezent, deși pământul a fost smuls într-adevăr prin armele puternice ale ungarilor de la ceilalți locuitori,

unde ungurii, ca învingători, ar fi putut impune națiunilor învinse orice fel de legi și au și făcut acest lucru, cum se poate spune așa ceva despre Transilvania fără a cădea în vina lipsei de prudență, atunci când este dovedit istoricește că ungurii au dobândit provincia nu atât prin forța armelor, cât prin tratatele încheiate. Mai mult, noi am demonstrat tocmai contrariul pe temeiul unor izvoare demne de încredere, încât adversarilor noștri nu le mai e de-ajuns să tăgăduiască pur și simplu acest drept, ci trebuie să aducă împotrivă alte argumente mai puternice. Să acceptăm și afirmația că Ștefan cel Sfânt ar fi alăturat această provincie regatului Ungariei, dar faptul amintit trebuie înțeles cu totul altfel decât îl interpretează potrivnicii noștri. Astfel:

Este sigur că Ștefan cel Sfânt nu a înfrânt, nici nu a supus provincia despre care vorbim, ci l-a înfrânt doar pe principele Gyula. Învingându-l pe acesta, el a lăsat neatinsse toate obiceiurile și libertățile transilvănenilor, ceea ce reiese din decretul său. Eu știu că acest privilegiu, pomenit de Pray^[112], este pus la îndoială, dar o astfel de afirmație mie nu mi se pare a fi mare lucru, căci pentru a dovedi cuiva că faptele s-au petrecut nu așa, ci altminteri, nu ajunge simpla tăgăduire și ridicarea de îndoieli, fiind nevoie de aducerea unor argumente și dovezi contrare puternice. Noi vom rămâne la părerea noastră până când Eder va arăta că lucrurile stau altfel printr-un document nou, scos din arhivele sașilor de la Sibiu, chiar și atunci chestiunea rămânând sub semnul îndoielii.

Românii nu erau, deci, socotiți în Transilvania ca având un statut diferit de cea a națiunii ungarilor și ei erau concetățeni, după cum mi-ar fi ușor să demonstrez și cu alte dovezi, deci erau una și aceeași națiune, un singur popor și numai din proasta înțelegere a documentelor și diplomelor din acea vreme de către Eder și ceilalți autori din perioada următoare s-a tras acea greșeală pe care

alcătuitorul lucrării *Notae criticae* o repetă de atâtea ori, salutând-o cu aplauze. Merită să zăbovim puțin aici și să dovedim că, după înțelesul diplomelor vechi, în Uniunea celor trei națiuni erau cuprinși și românii și că de aceea articolele constituției celor trei națiuni din anul^[113] par a fi doar o înșelătorie, care se trage de la susținătorii religiilor reformate, introdusă în mod ilegal și împotriva oricărui temei de drept. Cele spuse mai sus vor fi lămurite pe deplin de următoarele observații:

a. după stilul obișnuit al cunoscătorilor de drept ungari și după cel așa-zis curial vechi și modern, folosit mai ales în legislație, termenii de „*populus*” și „*natio*” desemnează pe nobilii țării. Dar să trecem la subiectul nostru. Am arătat că după toate documentele și diplomele vechi etc., ba chiar după însăși *Approbatæ Constitutiones*, Uniunea celor trei națiuni era alcătuită din nobili, secui și sași. Însuși Eder recunoaște, în nota a 15-a^[114], că în constituțiile Transilvaniei, acolo unde se vorbește de fiecare lege a Uniunii în parte, sunt pomeniți nu ungurii, ci apar în locul lor persoanele și orașele nobiliare, precum și comitatele (dintre care fiecare, după dreptul ungar, este socotit drept o persoană nobilă). Așadar, de ce mai târziu și până astăzi în locul națiunii nobililor a fost pusă națiunea maghiară, pe ce temei, din a cui învoire, în ce dietă? Sau, ca să fim în clar, românii nu cer nimic nou, nimic neobișnuit, decât următorul lucru: dacă ungurii au pus națiunea maghiară în locul celei de-a treia națiuni, cea a nobililor, și își spun, contrar sistemului constituției țării, a treia națiune, ei trebuie să recunoască și națiunea română ca a patra națiune sau, dacă nu vor acest lucru, să nu denumească nici națiunea maghiară ca a treia dintre cele trei națiuni din Transilvania, ci, după vechiul obicei, a treia națiune să fie, de fapt, cea a nobililor din fiecare națiune și dacă acel articol al constituției unde națiunea română este socotită drept tolerată ar trebui să rămână în

vigoare, atunci să se spună la fel și despre unguri, că nici națiunea lor nu este socotită între Stări, ci numai nobilii și că națiunea lor este tolerată numai pentru binele de obște.

Eu știu că în parte neștiința vremurilor trecute, în parte ura națională i-au adus pe concetățenii noștri până acolo încât aceste lucruri pe care le-am spus până acum să fie gata a le socoti drept blasfemie și răzvrătire și că ei nu vor putea fi înduplecați în niciun chip. Totuși cele invocate sunt într-atât de limpezi, încât oricine care păstrează o fărâmă de judecată sănătoasă nu va îndrăzni să le tăgăduiască și faptele vorbesc pentru sine.

Adversarii noștri recunosc că, după vechiul stil, ungurii nu au fost numiți cea de-a treia națiune, ci toți nobilii, fără deosebire, au format această componentă a Uniunii. Nu este tăgăduit nici că există nobili români, care, luați laolaltă, alcătuiesc, conform legilor Transilvaniei, o foarte numeroasă parte a Stărilor. Nu se neagă, zic, acest lucru, doar că, în decursul vremii, cuvântul „nobili” a fost schimbat cu „națiune maghiară”, deci nu se poate ascunde faptul că această înnoire este ilegală, fără putere, strecurată prin înșelătorie și abuz, spre vătămarea națiunii române. Nu poate fi negat nici faptul că dacă ar fi fost nevoie să se facă o schimbare în privința nobililor și dacă înțelesul acestui cuvânt ar fi trebuit să fie lămurit după componenta sa, atunci ar fi trebuit înlocuit cu „națiunea maghiară și română”, cu „obștea locuitorilor țării, maghiari și români”.

Dar, într-adevăr, este nevoie de mult meșteșug pentru a încurca și stâlci astfel toate lucrurile și în această privință Eder se află înaintea tuturor atunci când, în nota sa istorico-critică 13^[114], zice că documentul Conventului Sfintei Fecioare de la Cluj-Mănăstur, dat în anul 1437^[115]:

1. nu e confirmat ca fiind autentic și nu are puterea de a dovedi un lucru în lipsa altor mărturii;

2. nu a fost dat în scopul de a proba faptul care se află în discuție;

3. (ceea ce este o repetare a punctului anterior) nu ar putea fi de folos românilor, căci vorbește despre oameni care locuiesc pe posesiuni ale altora, iar în patrie, după lege, supușii locuitori pe domeniu străin nu au fost socotiți niciodată ca părtași la puterea legiuitoare. El mai adaugă, în sfârșit, că: „vom accepta cu ușurință că în anul 1437 ar fi locuit niște români în Transilvania și că ei ar fi fost numiți locuitori ai țării”, dar tăgăduiește faptul că toți ungurii și românii ar fi fost pe atunci regnicolari și că ei ar fi alcătuit Stările provinciei, pentru că în documentul mai vechi al lui Ludovic I din anul 1344 se vorbește despre „toți nobilii, secuii și sașii”.

O, fericită artă critică! Dar trebuie, de fapt, ca ea să fie mai pătrunzătoare! Tu, prietene, pui la îndoială autenticitatea documentului, dar nu prezinți motivele pentru această afirmație. Ești invidios, căci nu ne arăți calea către aflarea adevărului atunci când ea îți este cunoscută, ci ne oferi doar câteva indicii. Mă întreb de ce procedezi astfel și mă tem ca nu cumva toate arhivele și documentele citate și văzute în original de tine să poată fi puse la îndoială pe același temei. De altfel, despre aceste lucruri vom vorbi în altă parte mai pe larg. Aici e de-ajuns că ai acceptat că unii români (e drept, prea puțin spus) în anul 1437 ar fi putut să fie numiți regnicolari. E de-ajuns, zic, căci după stilul diplomatic vechi al Transilvaniei „*regnicolae*” nu erau nimic altceva decât nobili și niciodată oamenii supuși, locuitori pe posesiuni ale altora, nu au fost numiți astfel (urmează exemplele).

Suntem deci cu lucrurile tot acolo de unde trebuia să începem, adică în secolul al XVII-lea, când, precum spune autorul petiției românilor^[116], s-a schimbat soarta acestora, vreme în care au fost cuprinse în colecția legilor Transilvaniei acele articole dăunătoare națiunii, anume că

nici națiunea română, nici religia acesteia nu ar fi primite după lege. Eder, purtătorul de cuvânt al adversarilor noștri, afirmă sus și tare că românii se plâng degeaba, soarta lor nu a fost schimbată prin *Approbatae Constitutiones*, ci ei ar fi fost în aceeași stare de la început. Românii, și noi împreună cu ei, susținem că, dimpotrivă, destinul lor a fost schimbat cu totul. Să vedem, deci, pe scurt, cum stau lucrurile.

PROBAȚIUNE

Prin articolele des pomenite fie că s-a hotărât ceva nou în privința românilor, fie nu. Dacă zici că nu s-a hotărât nimic altceva decât ceea ce fusese înainte în legile și obiceiurile țării, atunci eu susțin că:

Acest lucru este cât se poate de fals, căci dacă din acea epocă străveche, de la Ștefan cel Sfânt până în anul 1653 când au fost adoptate legile în discuție, se cercetează toate diplomele, decretele, documentele, constituțiile și actele de orice fel, nicăieri nu se va găsi nici cea mai mică mențiune despre faptul că națiunea română n-ar fi socotită între națiunile și religia grecească printre religiile primite după lege. Drept urmare, este vorba despre o înnoire și în această privință nimic nu îi ajută pe potrivnicii noștri, chiar dacă ar aduce o sută de argumente împotriva, scoase de oriunde, căci întrebarea revine totdeauna la faptul că, dacă în anul 1653 cutuma a fost ca națiunea și religia românească să fie socotite drept tolerate, de ce, dacă acest lucru era în obicei până atunci, el nu a fost păstrat ca atare, de ce a fost cuprins în articole de legi, devenind astfel o înnoire?

Iar dacă vei accepta că această înnoire a fost săvârșită într-adevăr, atunci, întreb eu, a putut ea să aibă loc în mod legal? Vei zice oare da? Întreb mai departe: dacă astăzi națiunea română, care e mult mai numeroasă și mai

puternică, în anumite împrejurări, cu sprijinul principelui legitim, prin constituții publice care ar fi elaborate, ar socoti că națiunea maghiară nu este primită după lege, ci tolerată, că cea săsească nici nu se poate numi o națiune etc., oare acest lucru ar putea avea loc pe drept? Zici că în niciun caz și pe bună dreptate, căci unei națiuni nu îi revine niciun drept asupra alteia și cu atât mai puțin pot fi anulate, după legea patriei, de către cineva, printr-o constituție oarecare, drepturile și obiceiurile vechi. Altfel, ceea ce ceri pentru mine astăzi o ceri și pentru tine și toate treburile omenești s-ar zbate în nesiguranță. Apoi, atunci când prin legile noi nu se înlătură limpede și pe deplin cele vechi, legile noi trebuie interpretate în înțelesul celor vechi și anume astfel încât cele vechi să nu fie vătămate. Să acceptăm că aceste articole sunt legale și nu strecurate prin părtinirea compilatorilor (ceea ce însă nu voi crede până când nu mi se va arăta că au fost citite în fața Stărilor în dietă și întărite cuvânt cu cuvânt). Nici în acest caz însă ele nu pot să dăuneze românilor, căci trebuie să fie interpretate după obiceiul și legile vechi. Și astfel, partea I, titlul 8, articolul 1: „Deși națiunea română” etc. trebuie înțeles astfel: națiunea română ca națiune nu este primită fără deosebire între Stări, la fel ca națiunea maghiară. Ea poate fi însă primită după lege ca națiune, fiindcă după legile și obiceiurile Transilvaniei toți nobilii, de orice națiune ar fi ei, alcătuiesc, de fapt, întreaga națiune din Transilvania care locuiește în comitate și drept urmare națiunea română ca națiune, la fel ca și cea maghiară, va fi tolerată în folosul binelui de obște. De asemenea, „după cum națiunea română nu este dintre cele patru primite după lege” trebuie înțeles astfel: după vechiul drept al Transilvaniei religiile nu fuseseră primite după lege niciunele, ba nici măcar tolerate în afară de religia catolică, e-adevărat deosebită la început ca ceremonial între ritul grecesc și cel latin, dar obștea

credincioșilor fiind una singură. După aceea însă despărțindu-se biserica grecească de cea latină, ambele religii, deși dezbinată deja între ele, erau practicate liber în țară și nu fuseseră excluse prin nicio lege, ci erau socotite sub numele de religia ortodoxă universală. Dar Stările Transilvaniei au socotit că pentru binele public și liniștea țării trebuiesc numite drept primite după lege, pe lângă aceasta, și cele ce se cheamă evanghelică, calvină, unitariană și romano-catolică sau papistașă, deci aceste patru religii sau (precum sună textul maghiar al constituției) confesiuni. Drept urmare, religia românilor, cea greco-catolică, nu este dintre cele primite atunci după lege. Numai în acest înțeles și nu în altul au putut fi și pot fi întărite aceste constituții cu atât mai mult cu cât însăși prefața ne încredințează că ele sunt alcătuite numai din decretele și articolele dietale date din anul 1540 până în anul 1653. De unde se poate afirma mai departe că aceste articole strecurate de compilatorii lui *Approbatæ Constitutiones* sunt lipsite de orice putere, căci:

1. după însăși mărturia textului codului, scopul acestei culegeri a fost să adune la un loc decretele și articolele dietale din anul 1540 până în anul 1653 și să le supună întăririi principelui și dietei. Dar în niciun decret, începând din anul 1540 până în anul 1653, nu sunt cuprinse sub nicio formă articolele pomenite mai sus; așadar ele sunt strecurate împotriva scopului statornicit al lucrării, contrar voinței Stărilor și fără știrea principelui;

2. este hotărât în țară prin lege ca articolele care trebuiesc întărite să fie citite în ședința publică a dietei și să fie adoptate prin votul majorității etc. Nu se poate găsi însă nici în actele dietale din anul 1653, nici în publicarea acestora către comitate că lucrurile s-ar fi petrecut în acest fel cu articolele în discuție;

3. aceste articole fiind ilegale, nu au fost confirmate nici de Gheorghe Rákóczi, nici de către ceilalți principii.

Toate cele de mai sus le-am pomenit, de fapt, numai pentru ca adversarii noștri să nu ne mai plictisească până la scârbă cu vechile lor drepturi, libertăți și obiceiuri și să nu se fălească în fața aceluia, în cea mai mare parte străini, care nu cunosc treburile transilvănene. Nouă însă ne ajută cu totul altceva. Într-adevăr, chiar dacă lăsăm după voia potrivnicilor că națiunea română, ca una învinsă, nu ar fi fost socotită din vechime printre națiuni etc., ci ar fi fost doar tolerată și lipsită de orice existență cetățenească etc., dacă se acceptă și faptul că articolele pomenite ar fi fost întocmite legitim prin puterea care are căderea de a adopta legi în țară și ar fi fost întărite de principii legitimi, cu învoirea de obște a Stărilor, fiind înzestrate, drept urmare, cu toată vigoarea și având putere obligatorie după toate legile, eu zic că legea în discuție azi nu mai poate dăuna cu nimic românilor și cu atât mai puțin să-i scoată din dreptul de cetățenie în Transilvania.

Transilvania, atât printr-un drept dinainte, datând încă din vremea Elisabetei Zapolya, cât și prin tratatul^[117] cu Mihail Apafi^[118] din anul 1686, ca și prin pacea de la Carloviț din anul 1698^[119] a ajuns sub puterea Casei de Austria. Dar niciun împărat austriac, începând din acea vreme, nici dietele publice nu au întărit anume aceste articole. Așadar, și sub regele de-acum ele pot fi în vigoare numai dacă ar fi întărite în mod solemn. Vezi Diploma Leopoldină.

¹ Aș pomeni doar câțiva dintre cei mulți care sunt foarte buni cunoscători ai istoriei românești, ai limbii slave și germane, și care mărturisesc cu toții că la slavi *vlach*, *voloch* a avut întotdeauna înțelesul de latin și roman:

a. Lucius Dalmata, în capitolul V, zice următoarele despre români: „Rămâne, deci, că acest cuvânt *vlach* a fost luat de greci de la slavii cei mai apropiați de ei, căci la bulgari, sârbi și croați *vlach* înseamnă roman, latin și italian, iar la polonezi și celelalte popoare de la miazănoapte *vlach*, *voloch*, precum arată Cromerus^[33], înseamnă

același lucru”. În alt pasaj el arată: „În limba polonezilor (zice el) și a slavilor nu numai aceste popoare (adică ale românilor), ci și toți cei care sunt de neam italic se cheamă vlassi, vlossi (adică la plural, căci *ch* la plural devine *sch*, ca vloschi, vlaschi), ceea ce este în sine o dovadă că acest neam este italic”.

b. Sarnicius, scriitor polonez, în cartea a III-a din *Annales Polonorum*, în capitolul VI, zice despre români: „Însuși numele cu care este denumit acest neam, nume dat de ai noștri, căci atunci când cei de limba noastră au început să le spună valachi, adică cei ce se trag din valachi sau italieni, nu după multă vreme s-au obișnuit să-i numească la fel și neamurile vecine, adică germanii și lituanienii și, în sfârșit, înșiși italienii. Iar în istoriile grecești ei au început să fie denumiți blachi, schimbându-se litera *v* în *b*”.

Aceste lucruri le spun despre români doi bărbați slavi de seamă și foarte învățați, pe temeiul tradiției proprii neamului lor, care din vremurile străvechi a fost învecinat cu românii, a trăit alături și a fost în legătură cu ei. La aceștia mai pot fi adăugați:

c. Leunclavius, în *Pandectae Turcicae*, cartea XXXI^[34]: „numele vlahilor s-a tras de la cuvintele germane *Vall*, *Valch* și *Valischi*, care înseamnă, precum se zice, gali și italici”.

d. Bongarsius, în *Epistola ad Gulielmum Lenormantium*^[35]: „Am intrat în Țara Românească (zice el) și am auzit un neam barbar de-a binelea bolborosindu-și toate cuvintele, dintre care cele mai multe erau latine. El amintea de valchii elvețienilor, pe care germanii îi numesc velschi și cu care nume îi desemnează câteodată pe italieni și alteori pe toți străinii. După cum și anglii, un neam germanic, îi numesc pe britonii împinși spre marginile insulei vali sau gali. La fel și urmașii romanilor care țineau în stăpânire Dacia se știe că și-au primit numele nu de la un strămoș născocit al acestui neam, pe nume Flaccus, după cum povestesc cei mai mulți autori, ci de la germanii vecini și galii, valii, valachii, care pentru greci sunt blachi, și chiar valonii sunt tot același lucru pentru germani”. Astfel vorbește deci acest bărbat preaînvățat. Dar fiindcă el nu cunoștea limba slavă, a socotit că numele de *valach* și *vlach* trebuie să se tragă de la germani, însă lucrurile pe care le-am pomenit mai sus din Sarnicius ne fac să presupunem, mai degrabă, că numele vine de la slavi decât de la germani, care l-au preluat de la slavi, schimbându-l întrucâtva.

e. Praesbyter Diocleas, *De regno Slavorum*, §. V^[36]: „Apoi (e vorba de bulgari) au început să supună toată Macedonia, mai târziu întreaga provincie a latinilor, care în acea vreme se chemau romani, iar acum se numesc morovlachi, adică latini negri”.

În ceea ce privește numele de român, cu care se denumesc românii înșiși, am socotit că trebuie să observ aici că acest cuvânt cu litere ilirice se scrie $\rho\sigma\mu\alpha\kappa\eta$ și se pronunță ca *român*. Cum însă

românii folosesc literele latine, el nu trebuie scris altfel decât *romanu*, astfel aducând cu sine firea limbii moderne, căci acel *a* scurt și închis, care se află în silaba a doua a cuvântului *romanu*, nu trebuie rostit ca *a* al latinilor, ci cu o pronunție deosebită, proprie românilor, și acest lucru nu numai în acest cuvânt, ci în toate cele care se trag din limba latină. De pildă: *canto*, *plango*, *paganu*, *ingano* etc. (în latină: *canto*, *plango*, *paganus*, *illudo* etc.) trebuiesc citite *cânt*, *plâng*, *păgân*, *îngân*. De aici și *romanu* trebuie citit și rostit ca *român*. Pe de altă parte, deși prima silabă a aceluiași cuvânt trebuie scrisă și pronunțată după regulă și gramatical cu *o*, totuși, îndeobște, dintr-un uz care s-a încetățenit, cei mai mulți scriu cu *u*. Într-adevăr, nu numai în acest cuvânt, ci în toate cele de origine latină, românii obișnuiesc să schimbe pe *o* cu *u*. De exemplu, cuvintele latinești *pono*, *sono*, *longus*, *bonus*, *tonitra*, *pons*, *frons*, *mons* etc. le scriu și citesc ca *punu*, *sunu*, *lungu*, *bunu*, *tunetu*, *punte*, *frunte*, *munte* etc. și de aceea îndeobște și numele cu care se denumesc pe sine românii se obișnuiește să se scrie și să se pronunțe *rumân*. De aici s-a iscat greșeala unora care au tălmăcit, fără temeii, acest cuvânt ca *rumun*, încât au crezut sau, mai degrabă, au vrut să facă pe alții să creadă că acest cuvânt s-ar trage de la *remaneo* și că ar arăta îndeajuns de limpede că ei și-ar fi avut obârșia de la slugile și oamenii de rând rămași în Dacia după plecarea romanilor. Al treilea lucru pe care vreau să-l observ e că românii încă din vechime au avut obiceiul să-i denumească și pe vechii romani cu același nume cu care-și spuneau lor înșile. Această cutumă s-a menținut multă vreme și de-abia cu prilejul tălmăcirii cărților bisericești (care de multe ori s-a făcut de către călugări slavi prea puțin cunosători ai limbii) a apărut noul cuvânt slav *rymleny* pentru a face deosebirea între români și vechii romani. Am socotit că aceste lucruri trebuiesc lămurite mai pe larg pentru că ele ar putea da prilej să nutrească păreri greșite celor care nu cunosc treburile românești și sunt prea puțin doritori a le cunoaște. Cu siguranță, din acest cuvânt, înțeles greșit de către Sulzer^[37] în scrierile logofătului Greceanu^[38], s-a născut părerea sa de care ne vom ocupa în cele ce urmează, la locul potrivit. De altfel, cum eu nu am la îndemână manuscrisul lui Greceanu, nu va fi fără rost să redau aici cuvintele cronicarului Miron^[39] despre această chestiune. După ce a înșirat (în capitolul 31) numele popoarelor care au locuit odinioară în Dacia, revenind la moldoveni el zice: „Astfel numele vechi și adevărat al neamului nostru este roman (*român*), adică *râmlean*, de la orașul Roma. Acest nume a fost păstrat de neamul nostru de la aducerea coloniștilor de către Traian în tot timpul cât a locuit în ținuturile de munte ale Transilvaniei și în Maramureș și îl păstrează până astăzi, dar mai mult montanii (în românește *muntenii*, prin care se înțeleg locuitorii Țării Românești propriu-zise) decât moldovenii, căci ei încă și acum scriu

Țara Românească (adică țara romană) și îl păstrează și românii care se află în Transilvania. Străinii din jurul lor îi numesc, în schimb, *vlachi* anume de la *vloch*, nume prin care ei înțeleg pe italieni. Așadar, numele strămoșesc al neamului nostru este *romaenu* (roman)". După câte socotesc, deja aceste cuvinte *român*, respectiv *râmleann* dovedesc îndeajuns de clar că la Miron *român* este tot atâta ca roman. El totuși vrea să lămurească *român* după numele slav de *râmlean*, apărut mai târziu, fiindcă aceste două cuvinte înseamnă unul și același lucru.

² Nu cred că merită osteneala să mă ocup de fiecare dintre aceste păreri în parte, căci oricine care judecă lucrurile cu dreptate va vedea că ele sunt de mirare și au tot atâta valoare ca și cum cineva ar vrea să ne încredințeze că danezii se trag din danai și turcii din teucuri. Dar ceea ce e mai curios este că aproape toți cei care au scris asemenea lucruri au avut la îndemână pasajele de mai sus din Lucius și Sarnicius, împotriva cărora nimeni nu poate zice nimic, oricât și-ar da osteneala. Cu toate acestea, ei au vrut, mai degrabă, să creadă în etimologii anume căutate și luate de departe, fără ca printr-un cuvânt măcar să fi respins cele arătate de autorii pomeniți mai sus sau să le fi pus la îndoială spusele, afirmând, în schimb, că *vlach* la slavi ar însemna sclav. Pentru a-și pune în evidență învățătura, un asemenea autor pare a socoti că același cuvânt se trage de la *phallach*, din limba arabă, și rătăcind prin geografii antici, la care găsește că Dacia a fost locuită odinioară de sciți plugari și păstori, încheie că numele amintite s-ar fi tras de la aceștia. Unde dai și unde crapă! De același soi sunt și celelalte etimologii care nu merită nicio atenție, deoarece ele se potrivesc întregului neam al galilor și italienilor, ceea ce e împotriva oricărei judecăți sănătoase și nici măcar autorii lor nu au vrut să extindă numele de *vlach* asupra acestor neamuri, ci numai asupra românilor. Dar dacă slavii și germanii au numit întotdeauna pe toți oamenii de neam italic *vlachi*, *vlochi* și *Velsch*, iar *vloch* la slavii ilirici înseamnă de fapt sclav, atunci trebuie să urmeze că numele de sclav li s-ar potrivi mai mult romanilor decât românilor, de a căror origine romană autorii care au scos la iveală această părere se îndoiesc. De aici se poate înțelege ușor ceea ce arată Eder^[40] în *Notae historico-criticae ad Felmerum*^[41], pagina 63. De altfel, aceste note nu pot fi numite nici istorice și nici critice, căci cuvintele lui Lucius pe care le citează nu au înțelesul pe care li-l atribuie Eder și nici nu-l pot avea. Într-adevăr, Lucius zice că *vlach* înseamnă în privința limbii romani, iar în privința stării păstori care trăiesc în munți. Adică *vlach* la slavi înseamnă roman și fiindcă vorbesc limba latină ei sunt denumiți întocmai după înțelesul limbii slave, iar deoarece după căderea Imperiului Roman în Iliria urmașii romanilor au fost reduși la sclavie, ei păstrând tot timpul numele de *vlach*, drept urmare, în decursul vremii, acest nume a început să însemne sclav și păstor. Dar Eder ar fi

trebuie să observe că aceste lucruri sunt afirmate numai în privința slavilor dalmațieni și iliri, unde urmașii romanilor au ajuns, în cele din urmă, păstori. Pe lângă aceasta, el ar mai fi trebuit să țină seama, dacă s-a apucat să cerceteze lucrurile în mod istoric și critic, că pe același temei numele de slav a început să desemneze la romani și italici de asemenea sclav și supus, până azi *schivo* având acest înțeles. Totuși nimănui nu i-a trecut prin minte până acum să susțină că din această pricină italienii se trag din sclavi și supuși sau că slavii sunt urmașii sclavilor!

³ Nu vreau să-i mai pomenesc pe autorii proprii ai românilor, căci toți ceilalți cronicari, ca Onciul, Greceanu, Ureche vornicul^[42] etc. înfățișează la fel originile românilor precum am arătat mai sus după Miron. Am găsit doar un singur manuscris al unui anume Simion, zis Dascălul^[43], care spune că a luat cele povestite de el din mai multe manuscrise. El redă (zice-se) după o cronică maghiară acea legendă lipsită de orice temei despre originea maramureșenilor. Anume, Ladislau, regele Ungariei^[44], ar fi cerut ajutor împotriva tătarilor de la împăratul romanilor (poate al constantinopolitanilor), care, deschizând temnițele țării sale, i-ar fi trimis pe toți răufăcătorii și tâlharii, însemnați înainte cu fierul roșu. Iar Ladislau, după ce a obținut victoria împotriva tătarilor cu ajutorul lor, le-ar fi dat spre locuire ținuturile din Maramureș. El adaugă însă: „nu am găsit acest lucru în cronica lui Ureche”. În ceea ce îi privește pe scriitorii străini care mărturisesc că românii sunt de origine romană, ar fi fără sfârșit dacă i-aș enumera aici pe toți. Pe unii i-am pomenit mai sus, pe alții mai de seamă îi voi aminti în cele ce urmează, atunci când ne vom ocupa de limba și obiceiurile românilor și de originea lor de la coloniștii romani.

⁴ Deși la prima vedere aceste păreri pot să-i înșele pe cei ce nu cunosc lucrurile, cercetate însă mai îndeaproape ele se dovedesc a nu fi clădite pe niciun temei și minciuna iese la iveală de-ndată. De aceea am socotit de datoria mea să observ câte ceva despre fiecare dintre ele. Și anume,

I. în privința acelei păreri care spune că românii sunt urmașii dacilor, noi întrebăm ce limbă au vorbit dacii și cum își spuneau lor înșile? Răspunsul nu poate fi altul decât că ei au vorbit un dialect al limbilor tracice, dialect care cu siguranță nu a fost cel roman. Iar cum își spuneau, nu se știe, dar e neîndoielnic că nu și-au zis romani și nu au fost numiți astfel nici de către alții! Căci cum s-ar fi putut ajunge ca dacii, dușmani de neînduplecat ai romanilor, să fi acceptat să preia nu numai numele, ci și limba potrivnicilor lor? Eder însă (în *Notae historico-criticae ad Felmerum*, pagina 63) zice: „românii noștri sunt urmașii dacilor, numiți romani (*rumuni*) pentru că au fost odinioară sub stăpânirea romanilor și au preluat într-un fel limba acestora”.

Astfel de lucruri se pot spune, într-adevăr, cu ușurință, dar dacă aş întreba motivul pentru care judecă în acest fel, el nu pomenește niciunul și nici nu poate, căci toată părerea sa se sprijină pe presupunerea că dacii, supuși puterii romanilor, au împrumutat limba acestora. Afirmatia dinainte este însă contrazisă de întreaga istorie a vremurilor trecute, căci, în primul rând, romanii au stăpânit în Dacia de-abia vreme de un secol și jumătate, timp în care e prea puțin de crezut ca dacii să fi preluat și prefăcut în a lor proprie limba romanilor. Într-adevăr, după mărturia experienței, care e cel mai bun dascăl, nici veacuri multe nu sunt de-ajuns pentru a înlătura la un popor graiul strămoșesc. Exemple sunt slavii din Ungaria care de la venirea ungarilor până acum, timp de 900 de ani, se află sub stăpânirea acestora și totuși nu au împrumutat limba maghiară. Același lucru trebuie spus și despre români, precum și despre alte națiuni, ca grecii, bulgarii și sîrbii din Turcia. Exemplele pomenite contrazic spusele lui Eder, de altfel lipsite de orice temeii istoric. Iar despre daci cu atât mai puțin s-ar putea afirma asemenea lucruri cu cât, mai degrabă, dacii, chiar dacă ar fi împrumutat în vreun fel limba romanilor pe durata stăpînirii acestora, în urma retragerii lor, rămânând din nou de sine stătători, au putut fără greutate să revină la limba proprie, iar în timpul stăpînirii goșilor, de același neam cu ei (dacă geții au fost totuna cu goșii), ei vor fi făcut acest lucru cu atât mai mult. Sau, în sfârșit, dacă este adevărată o asemenea presupunere, bulgarii și avarii au stăpânit asupra dacilor vreme mai îndelungată decât romanii, așadar aceiași daci, care preluaseră limba romană, renunțând apoi la ea, trebuiseră oare să primească acum pe cea a bulgarilor și avarilor? Unde duc toate acestea nu poate vedea nimeni. Dacă însă ne gândim că românii și-au spus din cele mai vechi timpuri romani, atunci pare de necrezut că dacii, renunțând la vechiul lor nume în mijlocul atâtor neamuri din Dacia înrudite cu ei și dușmane de neînduplecat ale romanilor, să fi preluat numele celor din urmă. Această părere o afirmă însă și contele Ioan Potocki, în lucrarea sa, altfel foarte erudită, despre popoarele străvechi ale Rusiei, tipărită în limba franceză^[45], în care susține că românii sunt urmașii tracilor și dacilor. Se poate vedea acest lucru în capitolul asupra slavilor, unde părerea sa a fost înfățișată mai pe larg^[46]. De altfel, dacă românii sunt urmașii dacilor, atunci limba lor ar trebui să fie cea dacică, amestecată cu romana, dar eu stărui în a întreba: care a fost acea limbă dacică? După părerea unora (veți zice) este cea slavă și, într-adevăr, limba română este amestecată cu cea slavă. Dar atunci, spun eu, dacii sau slavii, preluând cuvintele romane, ar fi trebuit să le dea forme gramaticale și terminații de-ale lor. În limba română se întâmplă însă contrariul, precum se va vedea mai jos.

II. Unii autori, observînd că e greu să susții părerea menționată anterior, adică faptul că românii s-ar trage doar din daci, au încercat să argumenteze ideea că românii și-ar avea obârșia de la daci și romani sau din căsătoriile dintre daci și romani. Dar acest lucru e tot atât ca și cum n-ai zice nimic. Într-adevăr, e sigur faptul că romanii au încheiat căsătorii cu dacii. Nu se știe însă care neam să fi câștigat din aceste căsătorii, cel roman sau cel dacic? La întrebarea pusă nu hotărăște răspunsul, după părerea mea, nimic altceva decât limba românilor, căci dacă aceasta este socotită îndeobște a fi romană și cuvintele dacice care se găsesc în ea sunt (ca să zic așa) romanizate, adică ele îmbracă o formă romană, atunci, fără îndoială, prin aceste căsătorii au avut de câștigat romanii și, în pofida unor astfel de adaosuri, românii se pot socoti totuși de origine romană. Cine nu știe câte adaosuri de acest fel au dobândit ungurii din vremea de când se află în Panonia și totuși nimănui nu i-a trecut pînă acum prin minte să pună la îndoială originea maghiară a lor. Drept urmare, Sulzer, ca să spună totuși ceva nou, a adăugat faptul că românii se trag din slavii și romanii din Bulgaria, însă în așa fel încât totuși în acest amestec a fost mai puternic sîngele roman. El pare să fi fost adus la această părere (ca să las la o parte ura sa neostoită) de necunoașterea limbii române, cât și a istoriei mai vechi, căci, observînd că la români se folosesc multe cuvinte slave, care într-adevăr se află din belșug în limba lor, iar celelalte cuvinte sunt aproape toate de origine latină, a socotit că neamul românesc a fost cândva amestecat cu cel roman. Dar cum acest lucru, ținînd seama de părerile acceptate pînă acum, nu părea să se fi întîmplat în Dacia, în care nu se aflau slavi, drept urmare, ca totuși să facă mai de crezut o astfel de părere, el a ajuns la ideea că toate faptele înfățișate s-ar fi petrecut în Bulgaria. E de mirare că Sulzer, citindu-l pe Nestor, nu a observat că acesta face din daci și traci slavi, după cum, de fapt, consideră astăzi toți învățații (vezi capitolul despre slavi). Nu ar fi avut nevoie desigur să se folosească de slavii bulgari ca să lămurească originea românilor, căci i-ar fi găsit mai ușor pe slavi în Transilvania și nici nu ar fi întîmpinat atâtea dificultăți în a-i aduce din Bulgaria în Dacia Traiană. În sfîrșit, toată această părere a lui Sulzer revine totuși la o spune că românii sunt urmașii soldaților romani și ai femeilor slave, iar dacă lucrurile stau astfel, întreb eu, cine sunt ei dacă nu romani propriu-zisi, căci înrudirea se socotește pe linie bărbătească, și nu femeiască!

III. De mirare, dar și foarte comodă poate fi socotită părerea acelorora care au susținut, împreună cu Stritter (în *Summarium de Valachis*, tomul II, pagina 893)^[47], că românii sunt un amestec format din mai multe părți. „Cinnamus (zice el) și Chalcocondil^[48] arată că românii se trag din italieni, presupunînd acest lucru după asemănarea limbii pe care o vorbesc cele două neamuri. Dar nu se va abate mult de

la adevăr cel care va socoti că neamului românesc i-au dat naștere urmașii mai multor popoare, ai goșilor, hunilor, slavilor, bulgarilor, pecenegilor, cumenilor și ai celorlalte neamuri care au locuit pe acest pământ în diferite vremuri”. Neîndoielnic, a susține așa ceva este de-acum prea mult și de aceea mă tem ca nu cumva însuși învățatul bărbat să se fi abătut foarte mult de la adevăr, căci el presupune multe lucruri care mai întâi ar fi trebuit dovedite foarte temeinic, iar unele dintre ele nu pot fi susținute în niciun chip. El afirmă că neamuri cu totul deosebite între ele, ajunse în Dacia în diferite vremuri, s-ar fi contopit într-un singur popor, ar fi alcătuit un neam cu totul nou, ar fi preluat ca limbă nu una dintre limbile proprii, ci o alta, cu totul străină, pe care n-o vorbea nimeni din rândul lor, adică cea romană, și ar fi adoptat însuși numele romanilor! Dar se va zice că gândul lui Stritter a fost că neamurile înșirate sau urmașii lor s-au alăturat și s-au contopit în diferite timpuri cu coloniștii romanilor din Dacia și cumva s-ar fi altoit pe trunchiul lor. Mărturisesc că în acest fel o parte din lucrurile lipsite de teme cuprinse în afirmațiile de mai sus dispar. În chestiunea cea mai importantă se menține însă întrebarea, căci dacă romanii colonizați au rămas în Dacia și după ce Aurelian a lăsat provincia pe seama barbarilor și acolo li s-au alăturat, din motivele pomenite mai sus, în diferite vremuri, adaosurile scitice din neamurile amintite, atunci acești coloniști trebuie să fi fost mai puternici și mai de seamă decât acestea. Iar dacă este așa, atunci, în pofida adaosurilor din timp în timp (care totuși nu sunt dovedite în niciun fel), românii ar trebui socotiți totuși coloniști romani, căci altfel despre fiecare națiune de astăzi din Europa s-ar putea zice același lucru pe care-l afirmă Stritter despre români, deoarece (după câte știu) nu există nicio națiune la care să nu se fi făcut cândva vreun adaos din partea unor neamuri străine. De fapt, deci, Stritter nu zice nimic.

IV. Rămâne să cercetăm părerea care susține că românii ar fi venit încetul cu încetul în Dacia Traiană din părțile de dincolo de Dunăre și din rândul blachilor de la Muntele Pind, la care trebuie adăugată și afirmația că românii s-ar trage din bulgarii de dincolo de Dunăre și din orașenii de la Adrianopol aduși de Crum^[49] în Dacia Traiană. În ceea ce privește prima părere, aceasta are foarte multe puncte slabe și anume, în primul rând, faptul că în dialectul dacilor de dincolo de Dunăre nu apar deloc cuvinte slave, ci în locul lor se află cuvinte grecești, poate în număr mai mare decât cuvintele slave la dacii lui Traian. De aici se poate socoti, pe drept cuvânt, că românii din Dacia Traiană nu se trag din aceștia, căci altfel ar fi păstrat aceleași cuvinte. Dar despre acest lucru vom vorbi mai pe larg acolo unde ne vom ocupa de locuirea neîntreruptă a românilor în Dacia Traiană. Apoi, în al doilea rând, această părere nu se poate dovedi prin niciun pasaj al istoriei. În sfârșit, al treilea lucru e că nu se poate arăta nicio perioadă

de timp în care blachii de la Muntele Pind s-ar fi așezat în ținuturile de dincoace de Dunăre. De altfel, pare să se fi alăturat părerii înfățișate mai sus (dar, după câte socotesc eu, nu cu mare plăcere totuși) preainvățatul Engel^[50], în *Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium*, în care, la §. 5, zice despre originea românilor: „Așa, de pildă, în jurul anului 813, avem mărturia clară la Stritter, în *Bulgarica*, anume că: «fiind cucerit Adrianopolul de către Crum, el a dus pe nobili, împreună cu un mare număr de oameni de rând, dincolo de Dunăre și i-a așezat să locuiască acolo». Leo Grammaticus^[51] îi socotește la 12 mii. Iar din acești prizonieri și sclavi ai bulgarilor, duși acolo, născuți din sânge roman, deși nu tocmai curat, își trag originea românii de astăzi ai Transilvaniei și ai părților de dincolo de munți. Am zis români, deoarece sângele lor e amestecat din sânge roman, slav, bulgar”. Zeilor buni, din nou ce amestecătură! Citind aceste lucruri, trebuie să-mi vină în minte neîncetat legenda povestită de Iordanes despre amestecul alimnarilor gotici cu demonii, din care s-a tras neamul hunilor. Dar nu credeam că în secolul XIX să fie încă loc pentru legende. Învățatul bărbat ar fi trebuit însă să se gândească la faptul că:

a. la același Stritter, în același pasaj, în *Bulgarica*, mai jos, la pagina 556, §. 73, apare că locuitorii pomeniți din Adrianopol, duși de Crum, nu au fost bulgari, ci macedoneni, cât și că, după 20 de ani, ei s-au întors iarăși în patria lor, căci în pasajul amintit mai sus, la fel cu cele arătate de Leo Grammaticus și Georgius Monachus^[52], se pot citi următoarele: „În vremea împăratului Leon^[53] (cam cu 20 de ani mai târziu) fusese numit comandant al armatei din Macedonia un anume Cordyles. Acesta avea un fiu, pe nume Bardon, pe care, atunci când a ajuns la vârsta matură, l-a pus în locul său peste macedonienii care locuiau dincolo de Dunăre. (Aici, la Stritter, sub litera K, sunt însemnate următoarele: «Unde îi dusese Crum după ce cucerise Adrianopol».) Găsindu-i acolo, Bardon a venit într-una la Teofil^[54], iar acesta (împăratul) l-a primit bine și, aflând ce dorea, a poruncit să fie urmat de corăbii care să-i readucă în orașul lor”. (După alte câteva lucruri, se arată în continuare:) „Cetele de prizonieri însă s-au gândit să se întorcă în România cu soțiile și fiii lor, iar Mihail Bulgarul^[55] fiind plecat spre Salonic, ei au început să treacă Dunărea cu averile lor. Când s-a întors, Crum a trecut pe malul celălalt pentru a-i ataca, iar macedonienii înspăimântați și-au ales drept conducători pe Tzantzen și pe Cordyles”. (Din nou urmează câteva alte lucruri:) „și, în sfârșit, ei s-au întors în Macedonia, patria lor”. De altfel,

b. chiar dacă nu ar exista această mărturie clară, este limpede cea a lui Nestor și a Notarului lui Bela, care arată că ungurii, în vremea venirii lor în Ungaria, au purtat războaie cu românii în diferite părți ale Daciei. Dar nu ar fi fost cu puțință ca în decurs de 80 de ani din 12 mii

de macedoneni (sau chiar de blachi de dincolo de Dunăre) să se fi răspândit prin toată Dacia o asemenea mulțime uriașă de oameni încât să fi cutezat să li se opună unguirilor rând pe rând, în diferite părți ale țării!

⁵ Nu am spus fără temei că aproape toate părerile despre români, care urmăresc mai degrabă să defăimeze și să dezonoreze acest neam, au fost născocite în cancelariile Ungariei și Transilvaniei. Această afirmație este dovedită de faptul că printre toți istoricii ungari și transilvăneni, mai ales de când națiunea maghiară a început să stăpânească în Transilvania și de când a pătruns aici Reforma religioasă, nu se găsește niciun bărbat înțelept care, vorbind despre români, să se fi reținut măcar de la a rosti cuvinte de ocară la adresa lor. Nu e locul aici să cercetăm mai amănunțit pricina urii și mâniei lor, poate nici nu ar fi bine să dăm în vileag toate lucrurile care s-ar putea arăta în această privință. Dar deoarece am zis cele de mai sus asupra autorilor ungari și transilvăneni, îmi voi întări spusele prin următoarele:

a.^[56]

⁶ Foarte mulți scriitori, pe care a-i înșira cu toții ar fi prea mult, arată că limba română este asemănătoare cu cele care se trag din latină. E de-ajuns că, pe lângă Del Chiaro^[57] și Griselini^[58], italieni și deci cunoscători ai lucrurilor, și numeroși alți autori, din diferite națiuni, au lăsat mărturie în această privință. Nu va fi fără rost să pomenesc aici, totuși, unele din aceste mărturii.

a. Leunclavius, în pasajul citat: „Românii folosind aceeași limbă cu francezii și italienii, la fel ca azi, când limba lor păstrează latina provincială”.

b. Lucius, pagina 458: „Ei se cheamă deci vlachi și în slavă vlasi, iar în latină valachi. Vorbesc o limbă românească și deși Cromerus a scris că limba română este amestecată cu rusa și slava, ceea ce poate fi cazul locuitorilor din hotarele Podoliei și al românilor locuitori la Dunăre, vecini cu bulgarii, care vorbesc amestecat româna și slava, precum și a românilor din Tesalia, care locuiesc între greci, albanezi și bulgari, vorbind o limbă amestecată cu cea a vecinilor lor, totuși pentru toți cei care au străbătut aceste regiuni este sigur că în întregul ținut foarte întins al celor două Țări Românești, dincolo de Dunăre și până în regiunea de munte a Tesaliei, se folosește doar limba română și nicio alta. Dar cum sub îndelungata stăpânire bulgară ei și-au pierdut caracterul roman, au trebuit să adopte limba bulgară și preoții lor fac slujba în limba slavă. De aceea s-a crezut îndeobște, pe urmele lui Cromerus, că limba română e amestecată cu cea slavă”.

c. Pe lângă pasajul pomenit mai sus din Bongarsius, și Reichersdorffer^[59], după ce arătase că românii sunt urmașii romanilor, adaugă: „Se alătură în sprijinul acestei păreri și graiul roman, care se păstrează

încă la acest neam. Așadar românii sunt un popor italic, care se trage, precum se zice, din vechii romani”.

d. Chalcocondil, în *Annales Turcorum*: „Limba dacilor (așa îi numește el peste tot pe români) este asemănătoare cu cea a italienilor”.

e. Felix Petancius^[60], în *Exhortatio ad Vladislaum regem de Valachia*, spune următoarele: „Aceasta este provincia numită Dacia la cei vechi, colonie a romanilor, unde băștinașii lor, chiar și în vremea noastră, se folosesc peste tot de graiul latinesc”.

Am socotit că aceste lucruri, pe lângă multe altele, sunt de-ajuns, deoarece în această chestiune nimeni nu se poate lămuri altfel decât fie din mărturiile autorilor demni de crezare, fie din propria experiență sau din cunoașterea însăși a limbii în discuție. De aceea cel care vrea să se încredințeze de cele ce le-am spus în ceea ce privește limba să recurgă la gramatica și dicționarul ei și va afla că e greșită părerea acelor care zic că aceasta este în mare parte de origine slavă, după cum a afirmat Eder (în *Notae ad Felmerum*, pagina 63), sau că doar 4/8 din această limbă ar fi latină, 3/8 slavă și 1/8 greacă, după Sulzer, în *Historia Daciae Transalpiniae*, tomul II, pagina 241. Dar, cu voia lor, trebuie să arăt că niciunul, nici celălalt nu au cunoscut limba română. De altfel, fiindcă am ajuns până aici, merită să mai adăugăm câteva lucruri pentru cei care, citind lucrarea de față, nu au poate prilejul de a se folosi de o gramatică sau de un dicționar al limbii latine.

I. Fiecare limbă este alcătuită din 8 părți (așa-zise de vorbire), iar unii autori, care socotesc aici și articolul, vorbesc de 9 părți. Dacă, deci, se va dovedi că toate acele cuvinte din care se formează vorbirea se trag din limba latină, atunci eu cred că va reieși de la sine faptul că limba română își are originea din latină și nu din vreo altă limbă. Acest lucru apare limpede din cercetarea următoarelor sale părți:

a. articolul masculin la români este *lu* și *le*, iar cel feminin *a* sau *ea*, ca în *domnulu*, *canele*, *sierpele* etc., *domna*, *muierea*, *cartea*. Socotesc că nimeni nu va afirma că articolul ar cuprinde în sine ceva slav, căci la slavi articolul este *ten*, *ta*, *to* și *ov*, *ova*, *ovo*. Cunoșcătorii limbii franceze și italiene vor observa imediat asemănarea articolului la români cu articolul din limbile amintite: *l*, *la*, *le*;

b. substantivele masculine românești se termină în *u* sau *e*, ca *omu* (om), *stratu* (strat), *lupu* (lup), *capu* (cap), precum și *cane* (câine), *pane* (pâine), *sierpe* (șarpe), *parente* (părinte), *meinte* (minte). Cunoșcătorii limbii slave știu însă că la slavi aproape toate substantivele sunt terminate în consoane, ca *Bog* (Dumnezeu), *czlowiek* (om), *posciet* (strat), *wilk*, *wolk* (lup) etc. Ei vor vedea dacă există cumva vreo asemănare între substantivele slave și cele românești. Aici trebuie să observăm și faptul că foarte multe substantive slave se află într-adevăr preluate în limba română de la

slavi, dar ele sunt declinate în formă românească sau latină. De pildă, din *bol*, *boleszoz* (durere) românii, împrumutând cuvântul, au făcut *bola* (boală). La fel din *topor* (secure), *toporu*, din *gnoi* (gunoi), *gunoiu* etc. Așadar, nu cuvintele românești sau romane se declină după forma slavă, ci cele slave după forma romană;

c. pronumele românilor sunt *eo* (*eu*), *tu*, *elu* (*el*), *noi*, *voi*, *eli* (*ei*) – cele personale, *cestu*, *estu* (*ăstu*), *celu*, *cea* etc. – cele demonstrative, *meu*, *tueu*, *sueu*, *nostru*, *vostru*, *suau* – cele posesive etc. În toate aceste pronume nu există nimic slav, ci, mai degrabă italian, căci pronumele personale sunt aceleași cu cele italiene, iar cele demonstrative *cestu* și *celu* se potrivesc cu italianul *questo*, *quello* etc. De altfel, pronumele personale slave sunt *ja*, *to*, *on*, *mi*, *vi*, *oni*, iar cele demonstrative *ten*, *ta*, *ov* etc.;

d. verbele românilor se termină toate la indicativ, persoana întâia, singular în *o* ca în latină și formează infinitivul după cele patru conjugări latine în *are*, *ere* lung, *ere* scurt și *ire*, ca *laudo*, *laudare* (laud), *siedo*, *siedere* (șed), *stringo*, *stringere* (strâng), *audio*, *audire* (aud). În ceea ce îi privește pe slavi, aceștia formează infinitivul în *ati*, *iti* etc., ca în *chwaliti* (a lăuda), *sediti* (a șede), *sluchati* (a auzi). Dar și formarea celorlalte timpuri la slavi se potrivește cu orice altă limbă, dar nu cu româna. Chiar verbele care s-au încetățenit la români fiind luate de la slavi au îmbrăcat formă romană și în cele mai multe cazuri primesc la indicativ singular, persoana întâia, *sco*. De pildă, de la *slavă* (glorie) ei zic *slavesco* (*slăvesc*), la infinitiv *slăvire*, participiu *slăvitu*. La fel, din *liubliu* (iubesc) românii au făcut *liubesco* (*iubesc*) etc.

Acestea sunt părțile de vorbire mai importante. Pentru a nu mă lungi, renunț la celelalte care urmează de asemenea construcția latină și (în afară de foarte puține dintre ele) sunt de origine romană, lucru pe care oricine judecă drept faptele îl va observa cu ușurință din cele arătate până acum. Să răspundă la cele de mai sus Eder, care în ale sale *Notae historico-criticae ad historiam Transylvaniae*, la pagina 63 zice următoarele despre limba pe care o vorbesc românii noștri: „sunt, într-adevăr, foarte multe cuvinte de origine romană, dar însăși alcătuirea internă a limbii, și anume folosirea verbelor așa-zise auxiliare arată o înrudire mai mare cu slava, astfel încât nu poate încăpea îndoială că nu cuvintele slave au fost amestecate în limba romană, ci cuvintele romane s-au adăugat limbii slave, adică strămoșii celor care acum la noi se cheamă români s-au folosit de limba slavilor înainte de a fi preluat limba romanilor”. Este drept, părerile asupra faptelor istorice, acolo unde lipsesc mărturiile clare, pot fi diferite după știința și priceperea mai mare sau mai mică a fiecăruia în lămurirea unor astfel de lucruri. Pentru mine însă părerea lui Eder în cazul de față nu spune nimic. Într-adevăr, fiindcă aici e vorba nu de a

lămuri vreun fapt istoric, ci de un lucru cunoscut (ca să zic așa) de toată lumea, să mă ierte Eder dacă îi voi pune câteva întrebări. Anume, dacă el cunoaște sau nu limbile română și slavă? Dacă va spune că le știe, atunci îl învinovățesc, pe bună dreptate, de rea-credință, iar dacă nu cunoaște niciuna din ele (precum se pare că este cazul), întreb mai departe cu ce obraz poate să propovăduiască cu atâta îndrăzneală asemenea lucruri?

⁷ În ceea ce privește obiceiurile românilor, aproape aceiași autori pe care i-am pomenit mai sus le socotesc tot romane:

a. același Lucius, în pasajul amintit, după ce arătase că românii se trag din romani, spune mai departe: „așa cum graiul lor (zice el), tot așa și obiceiurile se aseamănă mai mult cu cele ale italienilor decât cu cele ale slavilor, precum afirmă autorii și mărturisesc cei care îi cunosc”.

b. Chalcocondil: „de altfel, nu se deosebesc de italieni (românii) nici în privința hranei și nici în înzestrarea lor cu armele și uneltele pe care le folosesc”.

c. Reichersdorffer: „deci poporul moldovean se potrivește aproape în întregime cu strămoșii săi ca port, obiceiuri și rânduiești”.

d. Ambrosius Simigianus^[61], *Historiae*, cartea I, pagina 269: „la români nu numai că se păstrează anumite obiceiuri și legi ale rânduielilor romane, ci ei folosesc și cuvintele limbii latine”.

Aceștia toți și alții mulți, care au trăit în vremuri diferite, lasă mărturie deopotrivă că la români s-au păstrat obiceiurile romane și italice.

De altfel, despre obiceiuri, mai ales cele ale moldovenilor, Cantemir^[62] a arătat multe lucruri pe care nu e nevoie să le repet aici.

Eu am observat însă că la poporul de rând din Transilvania s-au păstrat până astăzi unele urme ale obiceiurilor romanilor, și anume:

I. numele de bărbați Maniu (Mannius), Barbu (Balbus), Mutu (Mutius) etc. și de femei ca Florea (Flora) etc. apar adesea la românii transilvăneni și ele sunt, într-adevăr, romane, căci nu au fost luate nici din calendarul grecesc, nici din cel latinesc. Se poate, deci, pune întrebarea de unde le au? Cu siguranță că nu se poate răspunde altfel decât că le-au preluat de la strămoșii lor romani și le păstrează până astăzi.

II. Pe de altă parte, la sfârșitul lui noiembrie femeile române țin o sărbătoare pe care o numesc *Lucinu* și o întâmpină veghind și săvârșind diferite lucruri ce țin de superstiție. Cam în aceeași perioadă se ținea la romani sărbătoarea Lucinei^[63]. Mai mult, femeile române obișnuiesc să blesteme cu cuvintele: *bată-te Lucinul*.

III. La românii transilvăneni *Rusaliile* se țin cam în aceeași perioadă a anului ca la romani sărbătoarea Rosariilor^[64].

IV. Tot transilvănenii denumesc lunile anului cu totul altfel decât numele aflate în cărțile bisericești aduse de greci, după cum se poate vedea din următorul tabel:

Latinește	Numele lunilor anului Românește după calendar	Românește după cum le zice poporul din Transilvania
Ianuaris	Ianuarie sau Genarie	Carendariu
Februarius	Fevruarie	Făurariu
Martius	Martie	Marț sau Mărțișor
Aprilis	Aprilie	Prieru
Maius	Mai	Mai
Iunius	Iunie	Cireșariu
Iulius	Iulie	Cuptoriu
Augustus	Augustu	Agustu
September	Septemvrie	Răpciuni
October	Octomvrie	Brumărelu sau Brumariu Mic
November	Noiemvrie	Brumariu
December	Dechemvrie	Indrea

Românii în multe cuvinte origine din limba latină îl schimbă pe *l* în *r*. De pildă: în loc de *sole* zic *soare*, în loc de *salire*, *sărire*, în loc de *scandula*, *scândură* etc. La fel și cuvântul *Carendariu*, care trebuie să se tragă din *calendae*, *Calendariu*. Februarie a fost păstrat cu o anumită schimbare a numelui, potrivit spiritului limbii moderne; martie, aprilie și mai la fel, dar deja pentru iunie ei spun *Cirissieriu* (*Cireșariu*), ca și cum s-ar zice în latină *Cerasarius*, de la cireșele care se coc în această lună, iar pentru iulie *Coptoriu*, care se poate tălmăci în latinește *Coctor*, după cuvântul latinesc de la care se trage și fiindcă la români verbul *coco* și participiul *coptu* (în loc de *coctu*) înseamnă nu numai copt, ci și coacerea fructelor. De aici, deci, pentru că în iulie se coc grânelor, și luna se cheamă *Coptoriu*. August se zice *Agustu*, după pronunția modernă și spiritul limbii. În schimb, nu se știe de unde au luat pentru septembrie numele de *Răpciuni*. Octombrie a fost denumit după brumă *Brumariu Micu* (adică Brumarul Mic) sau și *Brumărel* (adică *Brumariolum*), iar noiembrie *Brumariu* sau *Brumariu Mare* (adică Brumarul Mare). În ceea ce privește decembrie, nici aici nu se știe de unde i-a revenit lunii numele de *Indrea*, dacă nu cumva de la Apostolul Andrei^[65], în cinstea căruia românii dacici au vrut să denumească luna decembrie, lucru pe care totuși nu vreau să-l afirm cu siguranță. Eu am reușit să observ aceste lucruri, poate alții, în alte provincii românești, vor vedea mai multe. Într-adevăr, s-ar putea

adăuga aici și jocul propriu românilor transilvăneni numit *calusieri* (*călușari*), pe care unii îl socotesc a se trage din jocul sau dansul salilor^[66] de la Roma și care ar fi fost păstrat de ei din vremea romanilor. Acest lucru pare a fi într-adevăr de crezut, dar nimeni nu l-a socotit ca un fapt pe deplin dovedit. Despre jocul menționat ne-a lăsat mărturie Opitz^[67], ca martor ocular.

⁸ Eutropius vorbește îndeajuns de limpede despre scoaterea romanilor din Dacia de către Aurelian, dar a atribui înțelesului cuvintelor sale o mai mare extindere decât le-a dat el însuși ar fi împotriva tuturor regulilor judecății sănătoase. Astfel, el nu zice că toți coloniștii romani ar fi plecat. Nu văd, așadar, de ce să credem noi că ei au fost scoși din țară până la unul. Dar Eutropius nu zice nici că în Dacia nu ar mai fi rămas nimeni și nici că cei rămași ar fi fost de condiție nobilă sau de rând. El arată pur și simplu că: „fiind pustiită toată Iliria și Moesia, pierzând nădejdea de a o mai putea păstra, i-a scos pe romanii din orașele și de pe ogoarele Daciei și i-a așezat în mijlocul Moesiei”. Cel care din aceste rânduri vrea să scoată că Aurelian i-ar fi dus cu sine pe toți coloniștii și cetățenii romani ar trebui, în primul rând, să ne arate clar:

I. care era modalitatea la romani de părăsire a unor provincii atunci când le pierdeau. Anume, dacă ei scoteau numai armata și administrația militară sau dacă le obligau pe toate persoanele particulare să emigreze;

II. dacă Aurelian, chiar dacă ar fi vrut să facă acest lucru, putea sau nu să-i retragă pe toți cetățenii și coloniștii romani; în sfârșit

III. dacă Dacia Aureliană ar fi putut cuprinde întreaga mulțime plecată din Dacia Traiană?

În ceea ce privește punctul I., cercetând lucrurile mai îndeaproape, se pare că romanii ar fi avut în vedere la părăsirea unei provincii numai armata și administrația militară. Același lucru reiese limpede din spusele lui Eutropius. Anume, acesta povestește despre Hadrian^[68] că, pizmuind gloria lui Traian, ar fi lăsat barbarilor provinciile recucerite de la parți, scoțând armata de acolo și dând ca pricină extinderea prea mare a Imperiului. Apoi, Eutropius adaugă: „Încercând să facă același lucru și în Dacia, prietenii l-au înduplecat să nu lase soarta atâtor cetățeni romani pradă furiei barbarilor”. Deci, ceea ce voise Hadrian se zice că ar fi fost dus la bun sfârșit de către Aurelian. Dar dacă Aurelian, după aproape un secol și jumătate, când numărul coloniștilor crescuse foarte mult, a putut face acest lucru, lăsând pradă furiei barbarilor un număr atât de mare de cetățeni romani, atunci cu siguranță era lipsită de temei cererea prietenilor lui Hadrian, căci ceea ce a înfăptuit Aurelian i-ar fi fost mult mai la îndemână lui Hadrian. Ceea ce e sigur este faptul că sub Hadrian barbarii vecini Daciei erau pașnici și l-au cinstit într-atâta pe împărat,

încât l-au chemat judecător pentru potolirea certurilor ivite între ei. Așadar, trebuie să acceptăm fie că Hadrian și prietenii săi au socotit că nu s-ar putea să-i scoată pe toți coloniștii dacici împreună cu armata, fie că ar fi fost prea slab de înger și necunoscător al treburilor Imperiului cel care nu ar fi putut să răspundă pe loc prietenilor săi că el i-ar putea așeza fără dificultate pe daco-romanii retrași din Dacia în întinsele provincii ale Panoniei și Traciei. Cu toate acestea, Hadrian s-a lăsat înduplecat de sfatul prietenilor, deci rezultă că atât el, cât și acești prieteni au fost încredințați că nu pot retrage coloniștii dacici împreună cu armata pentru că au socotit prea greu de înfăptuit, inutil sau chiar cu neputință să-i silească pe cei care își întemeiaseră gospodării și erau atașați de pământul acesta roditor să-și părăsească ogoarele întinse, casele și vitele, într-un cuvânt tot avutul lor, și să-și caute, lipsiți de cele necesare, noi așezări. Aceasta și pentru că au știut, poate, că nu ar fi în stare să găsească loc pentru atâtea mii de oameni, aduși încă din vremea lui Traian din toată lumea romană și al căror număr a crescut între timp foarte mult. Fără îndoială, trebuie să credem că dintr-una din aceste pricini sau din ambele, oricum, în sfârșit, din orice motiv ar fi fost, Hadrian a socotit că retragerea tuturor coloniștilor din Dacia nu s-ar putea realiza. De ce să judecăm, deci, că ceea ce în vremea lui Hadrian nu s-a putut face în niciun fel s-ar fi înfăptuit în timpul lui Aurelian, adică după ce numărul coloniștilor romani era de cel puțin patru ori mai mare? Se mai adaugă aici și faptul că sub Hadrian cetățenii romani se mai puteau socoti încă locuitori nou-veniți în țară, pentru care Dacia nu era pământ natal. În schimb, în vremea lui Aurelian daco-romanii erau fiii Daciei, aceasta era patria lor, acesta era pământul lor de baștină! Ba chiar, mulți dintre ei s-au legat, poate, de daci prin căsătorii, mai cu seamă cei din popor. Cine nu înțelege, deci, pe dată că acești romani nu ar fi putut fi înduplecați să migreze într-o provincie nouă, necunoscută lor, părăsindu-și patria, prietenii, cele de trebuință vieții, casele și ogoarele lor. Dar se va spune, nu fără temei, că oare ce le mai rămânea de făcut romanilor în Dacia după retragerea armatei și a cârmuirii lor? Singura scăpare era pentru ei ca, lăsând în urmă toate, să plece cu armata, luând cu sine numai ceea ce puteau căra cu ei. Mărturisesc că, la prima vedere, într-adevăr acesta pare lucrul cel mai de crezut și din cererea prietenilor lui Hadrian se poate presupune că nu s-ar fi putut întâmpla altfel. Datorită urii pe care barbarii le-o purtau pe atunci romanilor, poate nici nu aveau să se aștepte, dacă ar fi rămas, la altceva decât la o robie grea din partea acestora sau chiar la o pieire sigură. Cercetând însă lucrurile mai îndeaproape, reiese contrariul celor afirmate, după cum dovedesc cu temei o seamă de fapte. Într-adevăr, din unele pasaje ale istoriei apare că daco-romanii s-ar fi contopit încetul cu încetul cu dacii și cu barbarii într-un singur neam încă din vremea împăratului

Marcus Aurelius sau că cel puțin ei ar fi fost aliați împotriva atacurilor dușmanilor din afară. Apoi, se știe că Dacia încă din anul 261–262 a fost pierdută și totuși romanii n-au plecat din ea, nici nu au fost nimiciți de către barbari și au rămas în această stare până în vremurile lui Claudiu^[69], ba chiar ale lui Aurelian. Deci, timp de zece ani romanii au trebuit să trăiască în Dacia înconjurați de barbari, fie ca tributari acestora, fie supuși într-un fel sau altul puterii lor. Ce îi oprea, drept urmare, pe aceiași romani să se supună și mai târziu barbarilor sub aceleași condiții și să rămână în Dacia liniștiți, ținând seama cu deosebire și de faptul că ținuturile de munte ale țării, deținute de daco-romani, nu au fost atât de mult primejduite de atacurile dușmanilor ca Moesia, provincie care, în vremea lui Aurelian și în secolul următor, a suferit neconținute năvăliri din partea goților. Mai adăugăm și faptul că dacii s-au obișnuit încetul cu încetul cu romanii, ba chiar au devenit cumva înrudiți cu poporul roman prin căsătorii, prin legături îndelungate și prin viața de zi cu zi, dându-și silința, împreună cu daco-romanii, să respingă alți barbari care atacau Dacia, după cum ne arată exemplul lui Battnarius, un copil de 12 ani, conducător al solilor locuitorilor Daciei trimiși la împăratul Marcus Aurelius. Într-adevăr, aceste fapte dovedesc îndeajuns de limpede că frica de barbari nu i-ar fi putut determina pe daco-romani să emigreze în vremea lui Aurelian. Dar sunt și alte lucruri care, luate în seamă, arată limpede că Aurelian, chiar de-ar fi plănuit să-i scoată pe toți romanii, nu ar fi fost în măsură. Astfel, chiar din textul lui Eutropius reiese că Aurelian nu ar fi recucerit provincia Dacia, că ar fi neglijat să o recâștige după ce fusese mai înainte ocupată de barbari. De unde apare neîndoielnic că el nu a putut porunci nimic în Dacia decât soldaților care se mai mențineau încă ici-colo în locurile întărite. Drept urmare, dacă gândul său ar fi fost să-i retragă pe toți coloniștii, acest lucru nu îi mai stătea în putință, mai ales că el nu mai putea să mute o asemenea mulțime de coloniști în anul 274 (când, după cum se socotește îndeobște, ar fi trebuit să se întâmple această strămutare). Într-adevăr, istoria arată că pe-atunci Dacia încă nu era eliberată de barbarii care o pustiau. Cine nu știe, apoi, că pentru mutarea unui număr atât de mare de coloniști trebuie să treacă mai multe luni numai pentru pregătiri și asigurarea hranei. Mulțimea din întreaga Dacie nu ar fi putut fi scoasă pe un singur drum, ci pe drumuri diferite și numai rând pe rând. În sfârșit, în noua Dacie, pustiită de curând de către goți, ar fi trebuit să fie pregătită nu numai hrană, ci și locuințe pentru atâția nou-veniți?! Niciun cunoscător al acestor treburi nu va crede că toate aceste lucruri s-ar fi putut întâmpla într-o singură vară, cea din anul 274. Iar în anul următor, 275, când Aurelian a murit, existau aceleași greutăți. Dacă cineva ar judeca apoi de cât timp are nevoie armata regulată pentru a face un drum de 50 sau 60 de miliarde^[70], ce va zice

de poporul neinstruit, plecat la drum cu boccele și familii, și desigur că va înțelege că toți coloniștii nu ar fi putut fi retrași nici în decurs de un an. Mai mult chiar, dacă ținem seama de faptul că poporului aproape fără număr din diferitele provincii ale Daciei, chemat cu familiile, bunurile, vitele sale, trebuia să i se trimită veste măcar cu o jumătate de an înainte pentru a porni și că trebuia să i se desemneze pentru fiecare familie și pentru un anumit număr de locuitori un loc de întâlnire și drumuri de-a lungul cărora era nevoie de călăuze, de locuri de popas, în care trebuiau cărate provizii necesare pentru hrană, că pe râurile din calea lor trebuiau construite poduri, atunci, fără îndoială, această strămutare de populație nu putea avea loc nici în decurs de doi ani. Dar după trecerea a doi ani Tracia a fost pustiită din nou de către dușmani. Să credem oare că, într-o asemenea stare a lucrurilor, daco-romanii, părăsindu-și toate bunurile, ar mai fi acceptat să se mute în Moesia, unde nu erau asigurate nici locuințe, nici cele necesare hranei? Dar dacă toate cele spuse până acum nu ar sta împotriva, mă întreb oare n-ar fi mai potrivit cu judecata sănătoasă să credem III. că o asemenea mulțime a coloniștilor dacici nici nu s-ar fi putut așeza în Dacia Aureliană, între cele două Moesii, chiar dacă presupunem că locuitorii acelei părți a Moesiei ar fi fost nimiciviți cu toții. Într-adevăr, dacă vom privi numai în treacăt extinderea Daciei Aureliene, aceasta nu ar fi putut cuprinde, de fapt, nici jumătate din coloniștii Daciei Traiane. Urmează, deci, a fi mai de crezut că partea mai mare a coloniștilor din Dacia a rămas pe loc, iar Aurelian a retras numai armata și administrația civilă, precum și pe meșteșugarii legați de aceasta, rămânând în rest pentru fiecare daco-roman alegerea liberă de a pleca sau nu în ținuturile romane și în provincia desemnată pentru ei. Rezultă neîndoielnic că acei daco-romani care nu voiau să se despartă de bunăvoie de Imperiul Roman au emigrat, iar ceilalți au rămas pe loc. [...]

SCURTĂ ARĂTARE DESPRE LUAREA PARISULUI ȘI ALTE ÎNTÂMPLĂRI,

de la un iubitoriu de pace.

La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității
Ungurești, 1814*

ARĂTARE DESPRE LUAREA PARIZULUI¹ ȘI ALTE ÎNTÂMPLĂRI

Căpetenia cea mai mare preste oștile ceale împreunate, aproape fiind de zidurile Parizului, au trimis lăcuiitorilor celor din Pariz această următoare înștiințare:

Lăcuiitorilor din Pariz!

Oștile ceale împreunate stau lângă zidurile Parizului. Aceștia, nădăjduind că Țara Franțozască o adevărată și îndelungată pace vor face, marșul lor cu mare bucurie cătră Pariz l-au îndreptat. Doaozeci de ani sânt, de când înoată Evropa în sânge și în lacrimi. Toate cercările de a birui acel rău au rămas fără folos, căci întru putearea stăpânirii voastre cei sugrumătoare zăcea o nemișcată împedecare a păcii. Carele franțoz nu va cunoaște acest adevăr?

Stăpânirile ceale împreunate poftesc o puteare drept-lucrătoare preste Țara Franțuzească să se pună, carea va fi în stare Franția cu toate neamurile și stăpânirile evropești a o împăca. Acuma singur de la Pariz atârnă ca cât mai curând să se așaze pace preste toată lumea. Drept aceea, cu toată inima și cu bucurie, răspunsul socotiințelor cetății

* Transcriere și note: Ioana Anghel.

¹ Parizul iaste cetatea rezidențională a Crăimei Franțuzești și are 25000 de case și 875 de uilițe și 550000 de suflete lăcuiesc într-însa. Besearici sânt 300 și 45 de capele, afară de 3 luterănești.

voastre aşteptăm, fiindcă urmările ei sânt nemărginite. Îndată după ce-mi va arăta cetatea socotința sau cugetul, toată oastea ce iaste pre lângă zidurile ei să va nevoi închierile aceia a le împlini.

Parizenilor! Voi bine cunoașteți starea țării voastre, purtarea cetății Bordoia^[1], pacinica urmare a cetății Lion^[2], toate patimile cele ce întrasă asupra Țării Franțuzești și adevăratele cugete a împreună-lăcuitarilor voștri. Întru aceste pilde veți afla gândul a tuturor războaielor celor din afară și a neunirei cei dinlăuntru; în zadar le veți căuta într-altă ceaea. Stăpânirile ceale împreunate cu stăpânirile voastre și cu aceia carii iusebite cinste au la voi mai mult de aceaea se vor griji, cum se va putea ținea cetatea voastră în pace.

Așa vă grăiaște Evropa cea întrarmată, de pre lângă zidurile cetății voastre.

Grăbiți de întăriți încrezământul acela, carele aceaea în dragostea voastră cătră Patrie îl are.

Comandirendul gheneral
a oștilor celor împreunate

F.M.

Firșt de Șvarțenberg^[3]

În 19/31 martie, când au mers diregătoriile sau boiarii cei mai mari din Pariz, în hauptcvartirul oștilor celor împreunate, atuncea Mărirea Sa împăratul Alexandru^[4] întru acest chip au grăit cătră dânșii:

„Soartea războiului până aicea m-au adus! Împăratul vostru au fost cu mine împreunat, însă de trei ori m-au înșălat. El au întrat în mijlocul împărăției mele și în toate părțile au răsfirat nenorocire, carea încă mulți ani să va vedea. Dreapta scutire m-au adus până aicea, ci eu nu cuget pentru toate făcutele reale Franției a izbândi; eu sânt drept; eu știu că pricina nu sânt franțuzii, ei sânt prietenii miei, drept aceaea le voi arăta cum că am venit, bun pentru rău a le întoarce. Napoleon^[5] singur e

vrăjmașul meu. Cetății Pariz fângăduiesc osăbita a mea scutare; eu o voi scuti, și toate institutiunile ceale publice întregi le voi ținea. Și numai oastea cea ușoară va rămânea într-însa; garda voastră națională, carea se cuprinde din cei mai aleși cetățeani, și mai încolo va rămânea: acuma de voi atârână ca viitoarea norocire a voastră să o scutiți. Voao e de lipsă așa stăpânire să aveți, carea și voao și toatei Evropii va da pace. Întru voi stă ca pofta voastră a-i avea să o arătați; totdeauna gata mă veți afla, întru toate nevoințele voastre, mână de ajutori a vă da”.

CAPITULAȚIA² A CETĂȚII PARIZ

Mai nainte de a face capitulația, au fost încheiat oștile cele împreunate o încetare a războiului pe patru ceasuri, pentru ca să se sfătuiască cum vor intra oștile ceale împreunate în Pariz și cum va ieși oastea franțuzască afară. Și așa, cei mai jos iscăliți, de cei mai mari poruncitori ai lor trimiși fiind, aceste următoare puncturi au încheiat și au iscălit.

1. Trupele a marșalilor prințului de Trevizo^[6] și de Raguză^[7], în 19 martie, la 7 ceasuri dimineața, să iasă din Pariz afară.

2. Trupele aceastea toată avearea și bogăția să o ia cu sine.

3. Vräjmășiile ceale războinicești, 2 ceasuri după ce va ieși oastea din cetate, adecă în 19 martie la 9 ceasuri dimineața, iară să vor putea înceape.

4. Toate locurile ceale de meșteșuguri ostești, toate rânduialele militarești și magazinurile întru acea stare să se lasă, întru care au fost mai nainte de ce au fost vorba de capitulație.

² Tocmealele de închinarea cetății.

5. Garda naționalică și cea cetățânească de trupele ceale de linie să se despartă; și cum va fi voia împreunatelor stăpâniri, sau să rămâie, sau să li se ia armele, sau de tot să se sloboadă.

6. Asemenea întâmplare să fie și cu garda cea de poliție.

7. Cei pleguiți (răniți) și cei fugători, carii după 7 ceasuri se vor afla în cetate, vor rămâna toți în robie.

8. Cetatea Pariz să încredințeze în mila puterilor celor împreunate.

Așa s-au încheiat în Pariz, în 19 martie 1814, la 2 ceasuri, după miezul nopții.

Iscăliți:

Obrister Ornov^[8],

Adiutant a M. S. împăr. russ:

Obrist graaf Paar^[9],

Adiutant a F. M. prinț Șvarțenberg

Obrist baron Fabris^[10]

Adiutant la ghegeneralștabul
a marșalului herțogul de la Raguza

Obrist Denis^[11]

Întâiul adiutant
a Prințipatului din Raguza

În 19/31 martie, după capitulație, au intrat oștile ceale împreunate în Paris. Mulțime de oameni au ieșit lor întru întâmpinare. Pre Măririle Sale împăratul rusăsc Alexandru și craiul praizesc Frideric Wilhelm^[12] i-au priimit franțozii cu această strigare: Să trăiască stăpânitorii cei împreunați! Să trăiască pacea! Să trăiască mântuitorii noștri; și multe mii de cocarde³ albe se vedea puse în pălăriile lor. Cu un suflet, de toate părțile să auzea strigarea: Să trăiască

³ Un semn a crăimei cei mai de-nainte.

Burbonii⁴! Să trăiască craiul! Să trăiască Ludvic a<l> 18-lea^[13].

Iară alții, plecându-și genunchii până la pământ, au sărutat mâinile împăratului Alexandru și, atingându-se de marginea veșmintelor lui, aseamene strigare făcea.

La un ceas după amiaz, stăpânitorii oștilor celor împreunate au intrat în casa firstului Benevent (Talleranda)^[14]. Napoleon, în Vienna, Berlin și Moscva, au avut mare bucurie a lăcui în palaturile ceale rezidenționale; iară stăpânitorii cei împreunați, din neam de stăpânitori fiind născuți, ș-au ales case private pentru lăcuință, adecă: împăratul Alexandru au rămas la firștul Benevensc^[15]; craiul Praizului s-au dus la G. Buharneu, iară firștul Șvarțenberg la ghegenerariul Sebastian^[16].

ÎNȘTI<I>NȚAREA A ÎMPĂRATULUI ALEXANDRU
ÎN PARIS, ÎN 19/31 MARTIE,
LA 3 CEASURI, DUPĂ AMIAZ

Oastea a împreunatelor puteri au intrat în cetatea cea crăiască. Stăpânirile ceale împreunate sânt gata a împlini pofta nației franțozești. Ea le înștiințează: precum că, de au fost de lipsă atuncea pentru tocmealele păcii buni a sta, ca râvnei spre cinste a lui Bonaparte piadecă să-i pună, aceaste tocmeale cu mult mai bune vor fi, îndată după ce Franția singură supt înțeleaptă stăpânire ajungând, scutirea păcii înainte își va pune.

Drept aceaea, stăpânirile ceale împreuntate înștiințează: precum eale nici cu Napoleon Bonaparte, nici cu alt vreunul din a lui familie nicio întocmeală nu va face.

Precum că eale întregimea Franției cei dintâiu, cum au fost mai nainte supt craii cei adevărați, în pace o vor lăsa, și mai mult încă vor face, având acel cuget, ca Franția,

⁴ Porecla familiei crailor franțozești celor vechi, precum și a lui Ludovic <al> 18-lea.

pentru norocul a toatei Evropii, lipsește să fie mare și puternică.

Precum constituția, care Franția își va da, eale o vor cunoaște, și pentru aceea bune vor sta.

Drept aceea, cer eale ca Sănatul o vremealnică stăpânire pentru trebuințele ceale de lipsă a îndreptării țării să-și aleagă, și pe lângă aceea și așa legiuită rânduială să-și gătească, carea pentru neamul franțozesc mai bună poate să fie.

Toate aceste aici însemnate otărâri împreunatele puteri cu mine le împărtășează.

Alexandru,

Prin porunca împărăteștii măririi:
Secretariul de țară *Graf de Nesselrode*^[17]

Stăpânirea vremealnică au trimis oștii franțozești acest următoriu atres:

Ostașilor! Țara Franțozască au lăpădat acuma jugul, supt carele, atâța ani de zile, împreună cu voi au gemut. Voi, totdeauna singur, pentru țara voastră v-ați luptat, așadară nu e cu putințe ca mai încolo să rămâneți supt steagul aceluia om, carele până acuma v-au povățuit, căci asupra singurei țării voastre, întru așa chip, v-ați lupta.

Aduceți-vă aminte ce ați pățimit supt a lui tirănie, nu de mult ați fost la un milion puternici, și iată, mai toți au perit; fără hrană și fără șpitaluri, mai toți au fost dați sabiei vrăjmașului, și de foame și seate au murit.

Ostașilor! vremea au ajuns ca să se pună odată hotar nenorocirii voastre: pacea în ale voastre mâni stă; putea-veți, dară, nemângâiatei Țării Franțozești a nu o pofți? Și singurii vrăjmașii voștri o cer de la voi, și lor le iaste jale părțile ceale frumoasă a țării voastre a le pustii, și ei singuri asupra aceluia sugrumătoriu să întrarmează, carele și pre noi ne-au sugrumat și ne sugrumă.

Fi-va, dară, voao cu putință a nu auzi glasul norodului? Fi-va voao cu putință a nu asculta glasul țării, carea,

lacrimi vărsând, înapoi vă strigă? Țara voastră prin Senat, prin rezidenționala cetate și prin singura nenorocirea ei, aceasta voao zice: voi sânteți fiii ei, deci nu vi se cuvine a aceluia să fiți, carele o pustiiște, carele fără arme și fără scutire au predat-o, carele numele vostru la toate neamurile l-au făcut urât și carele poate fi că și mărirea voastră ar fi ca prin un joc pierdut-o, de ar fi putut, el, nefiind franțoz, cinstea și înaltul suflet a ostașilor noștri, să o supună. Voi, mai mult, nu sânteți ostași lui Napoleon. Senatul și toată Franția de toate jurământurile voastre vă dezleagă.

Mădulările vreamelnicii stăpâniri

Martie, în 22 (april: 3), au încheiat Senatu franțuzesc și au făcut tuturor de știre:

1. Precum că Napoleon Bonaparte, din scaunul împărăției, e lăpădat, și dreptatea moștenirii, carea era să aibă familia lui, de tot e ruptă.

2. Neamul franțozesc, de toate jurământurile și credința lui Napoleon Bonaparte făcute, de tot să dezleagă.

3. Înștiințarea aceasta, săpânirii ceii vremealnice, să se trimită, și în toate Parlamenturile și oștile să se împartă, și în toată cetatea rezidențională cunoscută să se facă.

Iscăliți:

Prezesul și secretarii

OFIȚIOASĂ ÎNTÂMPLARE DIN PARIS,
DIN 1/13 APRILIE

Prin tocmeala cea din 30 martie (april: 11), întră ministrii curților celor împreunate și întră plenipotențiarii lui Napoleon, în Paris făcută, fostul împărat al franțozilor se lapadă de coruna franțozească și de cea italienească, și până la sfârșitul vieții lui merge la insula (ostrovul)

Elba^[18], a lăcui acolo, precum el, așa și tot neamul lui, va căpăta penzion (hrana de viațuire). Acea tocmeală și stăpânirea cea vremealnică o au întărit.

Mărire Sa, împărăteasca Maria Luiza^[19], după ce se va încheia pacea, va căpăta prințipurile Parma, Piacența^[20] și Gvastala^[21] întru moștenire, acelea vor trece și la preainălțatul fiu^[22] al Măririi Sale, carele va avea titula unui prinț din Parma și Piacența.

Napoleon, până când va fi să pornească cătră Elba, cu vreo câțva slujitori de ai lui, se află în Fontenoblou^[23]. Într-acolo îl vor petrece împărătesc crăiescul F. M. L. baron Coller, împărătescul rusesc ghegeneral laitnant graf Șuvalov^[24] și crăiescul anglicesc oberster lord Burghers. Pre drumurile Ozer, Opin, Lion și Grenobl^[25], se vor rânduî militărești escorte pentru petreacere.

Împărăteasa Maria Luiza au fost, până în 30 martie (april. 11), în cetatea Orlan (Orleans)^[26]. Însă încă într-acea zi, au ajuns prințul Pavel Esterhazi^[27] în Orlan, și în numele împărăteștii crăieștii mării o au chemat pre Mărire Sa, în castela Rambuilliet^[28], unde, în 31 martie, într-ună bună sănătate au ajuns.

Pre împărăteasca crăiasca Mărire împăratul Austriei^[29], în 3/15 aprilie, cu mare pompă, îl așteaptă în Paris. Pre Mărire Sa îl vor întâmpina crăiasca mării Monsier^[30], cu garda Parisului, iară Măririle sale împăratul rusesc și craiul praisesc, cu oștile împreunate ceale din Paris, îl vor priimi. Împărăteasca crăiasca sa Mărire va avea lăcașul în curtea prințezii Borghese^[31], în mahala Sent-Onoru^[32].

ACTELE CEALE DE LĂPĂDARE ALE ÎMPĂRATULUI NAP OLEON

Fiindcă împreunatele puteri au înștiințat cum că singur Napoleon împiiadecă pacea în Evropa, drept aceea împăratul Napoleon, ținându-se de jurământurile

sale, înștiințează precum el și următorii lui, de scaunul francezesc și italianesc, de tot se lapădă și cum că e gata orice, până și singură viața sa, pentru binele Franței, a o jertfi.

Dat în castela Fontenoblou, martie 30 (aprilie 11), 1814.

Iscălit:

Napoleon

Pentru încredințare:

Dipont (de Nemur)^[33]

General-secretar

a stăpânirii ceii vremealnice

ÎNTÂMPLĂRILE RĂZBOIULUI FRANȚOZILOR ȘI ÎNTOARCEREA LOR DE LA MOSKVA

ș<i> c<e>l<elalte>. Tălmăcite de pre nemție de un
iubitoriu de neamul românesc și cu cheltuiala
dumnealui Alexie Lazaru date în tipariu la
Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității
Ungurești, 1814*

Cătră cetitoriu!

Nu puțini ani sânt de când, începând franțozii răzmiriță în țeara lor și, de aci înainte, nu vrură să aibă craiu stăpânitoriu^[1] preste dânșii, ci își întocmiră republică^[2]. Cu care a frâncilor grea faptă se ațiță acel războiu în Evropa, a căruia sfârșit abia acum nădujduim să-l vedem; mulți ani steagurile oștilor franțozești pretutindenea zburdate flutura biruitoare, cât nu numai franțozii se credea pre sine a fi nebiruiți și cum că preste scurtă vreme ei vor stăpâni preste toată Evropa, ci și alții mulți se aluneca cu aceaeași păreare.

Ci, cum iaste firea norocului nestatornică și jocurile lui foarte schimbătoare, iată, când gândea franțozii că ei țin norocul de păr, cât niciodată să nu se poată smulge din biruitoarele lor mâni, iată, le veni zburdare ca să se scoale cu războiu asupra muscalilor carii, venind franțozii cu îndreznire asupra lor, încet-încet trăgându-să înapoi, feaceră cale vrăjmașilor, franțozii, cătră cetatea Moska, unde, ajungând, aceștia cei mai norociți pre lume a fi se socotea, pentru că nu se îndoia că muscalul acum va fi

* Transcriere și note: Doru George Burlacu, Doina Grecu.

silit a ceare și a face pace după plăcerea lui Bonaparte și, așa, franțozii și de aici se vor înturna biruitori; ci, tocma fapta aceea cu care credea franțozii că vor încorona biruințele sale ceale mai denainte, tocma aceea fu lor începutul durerilor și a nefericirei. Întâmplările franțozilor și fuga lor cea amară din Țeara Muscalului o puiu eu înaintea cetitorilor români în cărticica aceasta nu pentru ceva dobândă a mea, ci pentru petreacerea cetitorilor și pentru ca și românilor celor ce nu știu limbi streine să fie cunoscute aceste mari lucruri ale Evropei, cu prilejul franțozeștii răzmiriță căzute, și fieștecarele să vază schimbările norocului în lumea aceasta și să se înveață a nu se încredința norocului carele aceluia, cui pârținește mai tare, pre urmă se face cumplit vrăjmaș.

*Veastia sau lauda lui Napoleon Bonaparte,
ca a unei căpetenie mai mare a oștilor franțozești*

Războaiele ceale dintâiu^[3] ale lui Napoleon, care le-au făcut el în Italia, i-au întemeiat lauda; acolo au aflat o oaste foarte împrăștiată, răsipită, slab îmbrăcată și cu plată puțină. Napoleon Bonaparte încă de departe arătase ostașilor lui Italiia cea bogată, întru carea, de le iaste voia ca să-și mai înalțe starea, de lipsă iaste a întra. Aceasta înțelegând, ostașii lui toate cu o inimă și cu o voie era gata a le face. Protivnicii lui, nefiindu-i aseamene, în toate bătăile au fost biruiți și pentru aceea au și avut ostașii lui cătră dânsul mare nădejde și îndrăznire.

El au așezat aspre subordinații sau orânduiei și au strâns o oaste mare foarte, carea întru toate biruințele lui de mare ajutoriu i-au fost și, așa, norocul tot cu el au fost până la încheierea păcii.

Despre călătoria lui în Eghipet nemic nu pomenesc: făcutu-o-au el aceea din bunăvoința sa, au din pizma altora, ca să se depărteaze de Franția, că aceea aici nemica nu însemnează; destul că planul său nu l-au putut

împlini^[4]. Bonaparte pre ascuns au lăsat oastea și, după ce au scăpat de englez pre mare, au venit iarăși înapoi la Franția (1799), tocma când au fost ieșit Suvarov^[5] din Italia. Poate că așa au fost să fie, ca să nu se bată cu acest bătrân ostaș. Suvarov așijdere au fost foarte norocos, că și el, în toate războaiele, nicio bătălie n-au pierdut, deci cu greu ar fi fost lui Napoleon Bonaparte a-l învinge, că soldații (cătanele) lui foarte îl iubea și tocma ca unei sfințenii i se închina, dară și el singur avea pază vitejească.

Cea mai dintâiu bătaie Bonaparte ca un consul o au făcut la Marengo; aceasta o au luat și, împreună cu dânsa, toate cetățile Italiei. Norocosul Bonaparte, îmbogățit cu biruințe, s-au întors după aceea îndărăpt la Paris și au fost nu numai de cei mari, ci și de cei mai mici cinstit și prețuit. După aceea au încheiat pacea la Amiene^[6] și Lineville^[7] și ar fi fost cel mai mare om pre pământ de ar fi rămas Întâiul Consul și de ar fi fost Franția cu noroc. Însă pre oameni a-i face cu noroc n-au fost lucrul lui, el au căutat numai ca să facă învingeri, să se înalțe și preste toată Evropa singur să stăpânească. Nu multă vreme după aceea s-au născut alt războiu, cu Angliia, din pricină că Napoleon, după tractatu păcii^[8], adecă după lucrata pace, nu vru să scoată oștile sale din Holandia afară, ci încă au cerut ca anglezii să iasă afară din Malta. Această gâlceavă au rupt legătura păcii.

Mulți oameni, carii urmarea lucrurilor nu prea bine o au cercat, socotea că Anglia ar fi spart pacea. Această socotință fu nedreaptă, căci pricina gâlcevei nu au fost alta decât numai Holandia, pre carea așijderea Napoleon Bonaparte voia să o ție. Deci s-au întrarmat franțozii pre mare, ca să cearce să treacă de ceaea parte, la Anglia. Însă avut-au Bonaparte acel gând ca să facă acea cercare, sau numai ca să-și mai înmulțească oastea, noi nu știm, singur el aceale le va ști, destul că n-au trecut. Austriia au fost

pricina de n-au trecut și aceea numai spre răscumpărare lui i-au slujit. Oastea lui s-au tras cătră Austria.

Ghenerariul Mak^[9], carele un plan foarte bun făcuse și pre hârtie îl descrie, însă în câmp a-l împlini n-au putut, mai nainte de a aștepta ca să ajungă muscalii, au plecat înainte; ce l-au îndemnat pre el spre aceea nu se cuvine a spune aici, destul că au fost bătut. Din cea de 80.000 a lui putearnică tabără n-au scăpat mai mult decât Erțherțogul (Prințul) Ferdinand^[10] cu 10.000 de călăreți, carele au socotit că mai bine iaste să răzbească și cu oastea sa să scape, decât în Oulm^[11] să-l prindă. Aceasta fu cea dintâiu învingere sau biruință carea Napoleon, ca împărat, o au făcut, ci se veade că el singur nu o socoteaște de mare preț a fi, că Mak n-au fost acel gheneral carele s-ar fi putut asemena cu Napoleon.

După aceea au urmat bătaia la Austerliț^[12] (dechemvrie, anul 1805). Aicea s-au purtat împăratul Napoleon cu bună pază și nicicât n-au întârziat a-și scuti pășirea înainte. Împăratul Alexandru^[13] n-au avut mai mult de 52.000 de ruși sau muscali și, de ai Austriei, 25.000. Napoleon au avut 120.000 și au biruit. Muscalii mai de cu bună vreamă se traseră înapoi, fără nicio împiedecare sau nepăciuire de cătră franțozii; 14.000 de ostași, cu o zi mai târziu, după bătaie, ajunseră acolo, și 40.000, supt comanda lui Beningsen^[14], s-au fost apropiiat de granița Sileziei; Erțherțogul (Prințul) Carol^[15] au fost stătut cu oastea lui în Ungaria.

Zeace luni după aceea s-au stricat și legătura întră Prais^[16] sau Burcuș, fiindcă el în bătaia ce au avut franțozii asupra Austriei au rămas nemișcat.

Despre bătaia la Iena^[17] și la Aerștet^[18], carea s-au întâmplat în luna lui octomvrie 1806, nimic nu zic.

Bătaia la Pultusk^[19] au pierdut-o franțozii și tunurile lor le-au lăsat prin bălți. Însă ghenerariul Beningsen n-au putut întrebuința folosul biruinței, că nu numai n-au vrut

ghenerariul Buxhefden^[20] să-i trimită ajutoriu, după cum îl rugase, ci încă s-au tras înapoi; Beningsen, ca un ghegeneral mai tinăr, au căutat să-i urmeaze. Aceasta au fost norocul franțozilor, că cu aceea au căpătat franțozii prilej Pultusku iarăși a-l lua înapoi, tunurile din noroiu a le scoate și o învingere, nedobândindu-o, loruși a o socoti.

În bătaia la Praizesk-Ailau^[21] de amândoa părțile mulți oameni au pierdut și au rămas nesfârșită. Rușii s-au fost tras înapoi, ca să scutească pre cei pleguiți (răniți) și bolnavi și să apere Kenigsbergu. Aceasta iarăși au dat bun prilej lui Napoleon Ailau înapoi a-l lua și biruința luiși a o socoti. Napoleon au avut 90.000 de ostași, iară muscali numai 70.000 au fost.

În bătaia la Hailsberg^[22] au pierdut franțozii toată oastea augărausească, fără de a-și împlini planul.

Bătaia la Fridland^[23] toată zioa au fost neștiută spre a cui folos se va sfârși, întru carea bătaie mulți franțozii s-au prăpădit, ce s-au fost jărtvit pentru așteptarea a trei marșali carii de abia seara, pre la 6 ceasuri, cu oștile lor au ajuns și lucrul l-au sfârșit.

Din această scurtă arătare, carea adevărată a fi se socoteaște, se veade că Napoleon, în toate bătaile câte au avut cu muscalii sau rușii, mai multă oaste au avut.

Bătaia cea de la Aspern^[24] au pierdu-o Napoleon, cum tuturor cunoscut iaste; și la Vagran nu-i de a se creade cum că Napoleon ar fi fost învingătoriul, dacă ar fi urmat toate după voia Prințului Carol. Însă Napoleon au deșertat planul protivnicului și s-au sfârșit spre a lui folos.

De aicea vom să pășim cu vorba mai departe și să grăim despre călătoria oștilor franțozești cătră Rusia¹, carea călătorie pentru oastea franțozească foarte cu neno-

¹ Fiindcă Țeara Muscăcească pre alocurea se cheamă Rusia și noi aici încă Rusia o numim, iară pre aceale locuri unde nu vor înțelege ce e Rusia, prin Rusia să înțelegă Țeara Muscăcească.

rocire s-au sfârșit, că nesățiosul Napoleon tot după obiceiul lui cel vechiu lucra și numai cătră cetățile ceale mai mari fără socoteală alerga. Gătirile ceale pentru oaste, care Napoleon pentru călătoria aceasta de mult le-au fost făcut, era nemărginite și prorocea Rusiei prăpădire. Cei ce au văzut cu ochii trecerea oștilor franțozești preste apa Nimen, pre lângă Covno, adeverează că ar fi fost cea mai frumoasă vedea ce ar fi văzut vreodată ochii omenești.

Napoleon au poruncit de s-au pus vreo câteva poduri pre apă, preste care au trecut închietoratele oști în Împărăția Rusească. Împăratul singur de ceastă parte de apă au stătut într-un cort cu Craiul din Neapol^[25], cu Vițecraiul din Italia^[26], cu marșalii lui și cu tot ghegeneralștabu. Și, după ce au trecut toate oștile, și singur Napoleon cu toată petreacerea sa au trecut pre picioare de ceaalaltă parte de apă. Toate oștile lui au stătut aci în rând de bătaie. Napoleon au încălecat calul carele singur Craiul din Neapol i l-au adus² și au alergat prin toate rândurile ostașilor, îmbărbătându-i cu a sa împărătească arătare.

Părearea lor despre fugirea muscanilor foarte tare le-au fost aprins râvna și biruința Rusiei li se veadea adevărată. De s-ar fi aflat întru acea vreme cineva ce ar fi vrut să spuie înainte sfârșitul acestui războiu, pre acela l-ar fi socotit oamenii ca pre un om ieșit din minte. După mintea omenească nu era nici a gândi că Napoleon, pre carele norocul în toate bătăile, cum în Italia, așa și în Țara Nemțească, l-au petrecut, frumoasa, multă și bine întrarmată a sa oaste în primejdie o va pune, și nu numai cu vrăjmașul, ci și cu seatea și cu friful să se lupte.

Din aceaste se veade că, de nu se va căpăta lauda prin bune și vreadnice de laudă fapte, se sparge ca și beșica ce se face din spuma saponului. Biruitoriului numai până atuncea i se linguesc oamenii și îi dau cinste, până când

² Și aici s-au arătat Napoleon mândria. Un craiu să-i aducă calu!

biruiaște; iară îndată după ce-și pierde oastea prin carea înfricoșat până aci s-au arătat, își pierde și lingușitorii, și cinstea, și lauda. De vom judeca după novelele sau gazeturile franțozilor, vom vedea că Napoleon au biruit în toate locurile până la Moșka, însă câți oameni au pierdut întru aceste biruințe, în novelele lor nimic nu ne-au arătat, și, fiindcă până atunci de la cealaltă parte nicio înștiințare nu am putut căpăta, ni s-au părut că sânt toate adevărate. Iară de vom vrea să credem spunerea ofițirilor ce s-au întors înapoi, vom ști că încă până a nu ajunge la Vilna au fost început a crește lipsa în oastea franțozească. Drept aceea, neavând călărimea hrană pentru cai, au fost silită să-i hrănească cu grâu și cu alte sămințe necoapte. Deci, deacă au mâncat cail și s-au săturat, s-au culcat și mai mult nu s-au sculat, că semințele acelea au început în rânză a fiarbe și a se umfla, cât le căuta să creape. Lipsa aceasta din zi în zi cu atât mai tare creștea, cu cât ei mai nainte călătorea.

Nimenea nu poate zice că Napoleon nu ar avea talanturi ostești, însă înțelepciunea de multe ori, și mai vârtos în călătoria aceasta, au trecut-o cu vederea. În Țara Nemțească asurzea pre vrăjmașii săi cu grabnica și îndrăzneța pășire înainte, le lua magazinele și ostașii viețuia pre cheltuiala supușilor. Aceasta au putut să facă în jingașa și moalea Țară Nemțască³, căci acolo au fost aflat el destui vânzători (izdatnici) carii îi descoperea toate, ce și unde ceva se află. Nu iaste a priceape cum au putut Napoleon întru această mai de pre urmă a lui călătorie așa degrabă să pășască înainte, nesocotind el mai nainte de hrană și cum se va întoarce iară înapoi. Poate că au gândit el că îi vor lăsa rușii hrană înapoi? De au și gândit, totuș s-au înșălat, că el au făcut socoteala fără cârcimariu. Încă în Litauen puțină hrană au aflat, iară

³ Aceasta nu se înțelege de nemții de supt stăpânirea Austriei.

de la Smolensk încolo, nimic. Aceasta ar fi putut opri pe Napoleon de călătorie, însă el avea prea mare poftă spre Moskva, drept aceea să și silea așa iute înaintea a păși sau a merge.

Oastea muscăcească au avut mai multe părți a le păzi, deci n-au fost împreună și, pentru aceea, nici n-au putut opri puterea franțuzească. După bătaia de la Moșaisk^[27] încă au mai avut Napoleon 130.000 de oameni, iară muscalii numai 70.000. Drept aceea, dintre doao reale au ales Kutusov răul cel mai mic, el s-au tras cu oastea sa în bun rând înapoi, precum singuri ofițirii franțozești adeverează, și au lăsat Moskva.

Napoleon așa s-au fost înșălat, cât, nebăgând de seamă, au lăsat oastea muscăcească de o parte stând și, alergând, au intrat în Moșkva, carea nu au aflat-o așa cum au fost socotit el, ci goală, precum de oameni, așa și de magazine; încă și ce au mai fost rămas într-înșă prin foc tot au ars și toată nădejdea lui Napoleon odată ca fumul au perit. De aici ar fi făcut bine Napoleon de s-ar fi întors înapoi și, încă până au fost vreamea bună, la Smolensk și la Litauen^[28] să ajungă, cvartiruri de iarnă și hrană pentru oaste să caute. Însă el au fost într-o nălucire în Moșkva să dictiruiască pacea și așa propoziții făcea, la care nimenea nu-i răspundea și care în urmă nici a le auzi nu vrea. Că, de ar fi vrut muscalii să se tocmească cu el pentru pace, ei s-ar fi tocmis mai înainte de a arde Moskva, însă, fiindcă s-au împlinit odată jertva, nu le zăcea mai mult pacea la inimă, ci numai prăpădirea a toatei oștii franțuzești, căriia apropierea gerului cât mai în grabă a se sfârși mult îi ajuta. Că și de nu ar fi intrat gerul, tot de foame nu ar fi putut scăpa. O sută doazeci și patru de miluri de loc de la Moșkva până la Vilna nu s-au putut trece într-o zi. Așa mare și lungă cale fără hrana cea de lipsă a o face e o problemă (pildă) care nimenea nu o poate dezlega.

Oastea franțozescă așa au fost de muscali încungiurată și de cozaci zioa și noaptea nepăciuită, cât n-au putut nici într-o parte să se sucească ca să-și capete ceva de hrană, ci lipsea, pe drumul gol, de oameni pustiit și cu mulțime de morți acoperit, să stea și, bătându-să, înapoi să se tragă, până când nu s-au dejghinat toată oastea în fugă. Acesta au fost rodul punerei înaintea carea mai nainte cu pompă s-au început, iară în urmă cu mare jale s-au sfârșit. Ce ajută acuma lui Napoleon biruințele acelea care, în doazeci și noao de novele ale lui, cu atâta mare laudă le-au fost trimbițat? Cum că au învins el pre muscali, nimenea nu zice că nu; însă pututu-i-au cu totul birui? Aceasta niciun prunc nu poate creade, că noi am văzut cu ochii cum Napoleon, fără pompă, singur numai cu ștalmaisteru și cu mămălucu lui, prin Țara Nemțască cătră Paris alergând au trecut, ca acolo să strângă o oaste noao și, de doazeci și noao de ori biruiților muscali, a treizecea oară înainte să o scoată.

Scârbă iaste a ceti mișăliia carea ne-au arătat novelele franțozești despre acest războiu. Arderea Moskvei, carea franțozii tirănie o numesc, au fost o jărtvă ce numai o nație mare poate aduce împărăției. Această jărtvă au aprins foc în inima fieștecăruia muscan, care foc toată oastea frăntuzească l-au simțit și poate că și toată Franția îl va simți.

Dobânzile ceale răpite de franțozii în Moskva mai toate au căzut iară în mâna rușilor, și nu numai aceastea, ci încă și ceale ce au fost adus franțozii cu sine, adecă toată vistieria lui Napoleon, a Craiului din Neapol, a Vițecraiului din Italia, averile marșalilor, a ghenralilor, până la ofițirul cel mai mic, bogajia ostașilor (soldaților), casa războiului, tunurile și puștile, cu un cuvânt, nemic n-au scăpat din mâna rușilor, fără numai ce au putut purta cei ce au scăpat prin fugă; singur împăratul mai mult nu au putut mântui. Aproape de Smolensk franțozii singuri

au jăfuit o casă războiască, carea n-au putut caii mai departe să o tragă; însă, fiindcă și din acești jăfuitori mai toți au perit, și această răpire iară în Țeara Muscăcească au rămas. Iară cei ce s-au întors înapoi mulți napoleonsdor^{4[29]} la sine au avut.

Ce se atârnă de arderea Moșkvei, nu e paguba tocma așa mare precum se arată la întâia vedere. Adevărat că cei mari din Rusia prin ardere au pierdut palaturile, vistieriile și alte de mare preț lucruri; însă aceste sânt numai un capital mort, carele niciun îteres nu aduce, așadară e lesne de a-l uita, ca și toate alte trecătoare lucruri. De o parte e încă bine că au scăpat odată de această deșertăciune și, cu aceea, de toată adunătura franțuzească carea s-au fost încuibat acolo și mai preste toată țara ș-au fost răsfirat mândriia și îmbuibarea. Poate fi că au fost de lipsă această nenorocire ca, deodată, toate străinele îmbuibări și lingușiturile să se șteargă și nația aceasta iară simplă și săracă la părinții săi înapoi să se întoarcă, precum au fost ieșit înainte cu 40 de ani. Moșka iară se va rădica, însă simplă și mai cu mică înfrumsețare și se va viețui într-însa după obiceiul țării, fără de bucătari (socaci) franțozești, sănătoase, domestice, puternice și nemăiestrite mâncări vor mânca, cvas și met (șărbet) vor bea și mai sănătoși vor fi decât cu mestăcăturile ceale străine. Obiceiul țării, carele prin acești năimitori s-au fost stricat, acuma mai mult foloseaște. Bine ar fi de s-ar aleage de aici înainte cu mai mare luare de seamă acei oameni căroră să va încredința educația (creașterea) pruncilor. Însă pofta curată de sine singură nimic nu foloseaște; drept aceea, de lipsă iaste mărăcinile din rădăcină a le scoate, ca mai bun și mai frumos să crească rodul.

⁴ Un fealiu de galbeni ce se numesc cu acest nume.

Ce se atinge de persoana lui Napoleon, învățăturile aceale, care le-au căpătat el întru această călătorie, nicicând nu le va uita. Această dată s-au pedepsit nebuneasca a lui îndrăznire și gâdilirea, cetățile ceale mai de frunte a le jefui și într-însele legi a rândui, i se va stinge. Acest politicesc războiu, precum el singur l-au numit, i-au înmicșorat mândriia și toată pofta spre biruință i s-au stricat. Zică el acuma că nenorocirea lui au fost clima și geru; zică ușor credincioșilor franțozi că muscalii n-au ghegeneralii și cozacii sânt o cavalerie (călărime) urâcioasă. La Tarutina^[30], la Moloiarislaveț^[31], la Krasnoi^[32] și la apa Berezina^[33] au învățat el a cunoaște ghegeneralii și cât de înfricoșați sânt cozacii pentru o oaste bătută, de multe ori și el singur și toată oastea lui de la Moșkva până la Marienverder^[34] bine au cunoscut. Și, la sfârșit, tot una iaste ori că ar fi murit oastea lui de foame și geru, ori de sabie. Însă el e pricina de au ajuns oastea lui la așa urâtă moarte. Pre capul acestui mare om toată vina cade, că pre el nu l-au rugat muscalii să le pustiască țara, orașele și satele să le ardă, besearicile să le jefuiască și din oastea sa să facă o bandă de jăfuitori.

Franțozilor! Cum mai puteți vorbi de cinste? Nația voastră e rușinată, cinstea voastră pierdută, că întru acest războiu ostașii voștri mai multe fapte de rușine au făcut, mai mult au răpit și jefuit, mai multe besearici au spurcat, mai mult au aprins și ars decât în toate cealelalte războaie. Nicio țară în Evropa de pofta răpirii voastre n-au fost scutită, nicio curte mare, niciun oraș sau cetate. Lucrurile ceale vechi a Italiei le-ați tras la Paris; besearicile Portugaliei le-ați jăfuit; Spania o ați pustii; arhiva Austriei prin înșălăciune o ați răpit; pre Praizu 6 ani de zile l-ați supt. În Țara Muscăcească ați împlinit toată măsura faptelor voastre celor urâte și pentru aceea ați tras asupra voastră dumnezeiasca răsplătire. Împăratul vostru au avut norocire anarhia voastră a o sfârși și pace a

vă da. Atuncea au fost el mare, însă omul cel mic au căzut supt a sa mărire, el nu ș-au cunoscut adevărata mărire. Nimic n-au fost lui sfânt, toate, și singură cea mai mare sfințenie au călcat-o supt picioare.

Cât e de mic omul! El își simte nebuniia, o oaste așa puternică prin a lui nebăgare de seamă prepădită a o vedea, însă vina a-și cunoaște e foarte slab.

Însă ar mai fi vreamă Evropa în pace a o pune, de ar fi Bonaparte îndestulat numai cu Franția, și țările ceale supuse de bunăvoie înapoi ar vrea să le întoarcă. Ci mândriia nu-l lasă.

Acuma învață cumpătul. Cum? acela, carele nicicând de cumpăt n-au vrut să știe, vrea pre alții să înșeale că numai prin cumpăt se poate căpăta pacea? Aceasta e cea mai mare și mai urâtă îndărătnicie ce se poate gândi. Numai lui unuia, dară, și soților lui întru răpire e slobod pre moșteanii cei adevărați a-i izgoni, binele lor a-l trage, tuturor împăraților, crailor, legi înainte a le pune, ordile lui în pământ străin a le înmulți, neguțătoria a o sparge, sângele supușilor prin nedreapte bătăi a-l vărsa, orașe și sate a pustii, besearici a jăfui și ceale foarte urâte fapte a face?

Vedeți nemților, franțozilor, italienilor, acestea sânt faptele apărătorului vostru, a împăratului și a craiului. Aceasta e lauda lui ca a unei căpetenii mai mari a oștilor! De iaste vreunul întră voi carele mi-ar putea arăta că prea mult aș fi grăit, acela să-mi iasă înnainte și la tot cuvântul îi voiu aduce mulțime de mărturii.

Închieptoratele oști au ajuns la Raina^[35]. Pretutindenea cu mare bucurie sânt priimite, carea bucurie destul arată cât sânt de apărătorul franțozesc osteniți. Glasul norodului e cea mai mare mărturie cât de greale au fost asupririle ispravnicilor a apărătorului. Nu e, dară, de mirare că să pofteaște a se vedea odată scăpat de acești oaspeți (goști) și pre aceia cu bucurie a-i priimi, carii 300

de mile de loc de departe au venit, ca să ne ajute slobozeniia a o căpăta. Ferice de noi de se va împlini această mare punere înainte, iară vai de noi de nu se va împlini! Atuncea ni se cuvine șclavi (robi) a ne numi.
[...]

VREADNICA DE POMENIRE BIRUINȚĂ,
 ce în vremea noastră s-au făcut, sau Piramida cea
 din tunuri înălțată în marea cetate Moskva.
 Înălțarea cinstitei cruci în cetatea Dresda, la zioa
 nașterii Mărireii Sale Alexandru I,
 împăratul a toată Rossia.
 Lucrurile lui Napoleon în Rossia.
 Cum au vorbit craiul din Neapol cu împărătescul,
 rusescul anșef ghenear Miloradovici.
 Acum întâiu pre românie prefăcută și tipărită,
 dimpreună cu chipul piramidei.
 La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universitatii
 Ungariei, 1815*

SĂMN DE BIRUINȚĂ DIN TUNURILE
 DE LA FRANȚOZI LUATE

În inimă, pline de mângăiere cuvinte au grăit Mărireii
 Sa Alexandru I^[1], împăratul a toată Rossia, în înștiințarea
 sa la viteaza nație rusească, după aprinderea, carea în
 istorii una iaste, a Moskvei, sau după ce au văzut Nordul
 (miazănoapte), care pre franțozii i-au întunecat și întru
 deznădăjduire i-au cufundat, iară pre ruși i-au luminat și
 i-au umplut de nădeajde. „Așa sânt cuvintele împăratului:
 «Cu adevărat acum plină era de bucurie inima franțozilor,
 trufindu-se în sine, căci așa de curând, prin a sa nebunie,
 au putut ajunge și a răzbate până în ceale dinlăuntru
 locuri ale Împărăției Rusăști, încă tocma în cea veachie de
 zile și de frunte cetate au intrat. Întru aceasta își luară

* Transcriere și note: Otilia Urs.

prilej a se lăuda și întră sine cu sumeție a se trufi. Însă sfârșitul încoronează lucru»”.

Dreptatea lumească luă și aceale cuvinte a tămăduirii și, blagoslovindu-le, le puse în veacinicele ei table.

„Sfârșitul încoronează lucru”! Aceasta o strigăm noi acum, carii ne-am învrednicit a ajunge acest fericit sfârșit cu ochii a-l vedea, după aceea, cu cuvinte de strigare, pline de veselie, chemăm noi aceasta în sfârșitul acestei mari și cumplite răzmiriță, care Evropa din legăturile unei groaznice tirăniei au izbăvit-o.

Moskva, întru a sa aprindere, au fost cea dreaptă pricină, de noroadele iarăși au dobândit înapoi a lor slobozenie și fericire; Moskva, întru a sa aprindere, umplând trupurile noroadelor de foc și de îndrăzneală, deșteptă Evropa din somnul ce o cuprinsease; cu ajutoriul țării, Moskva iarăși de nou rădicându-se în mijlocul ei, pentru că s-au pedepsit îndrăznirea protivnicului celui ce voia toată lumea să o cuprindă, pentru multe veacuri înaltele înștiințări în piramidele ceale de biruință din Moskva și Petersburg se va împreuna.

Din tunurile care biruitorii muscali în Țara Rusască le-au cuprins sau încă și din acealelalte tunuri, care foarte cu graba, în fugă, fiind goniți franțozii de ceaea parte de râul Niemen^[2], le-au lăsat îndărăpt, aceaste, în seara nașterii Domnului nostru Isus Hristos, în anul 1812, s-au numărat a fi fost cu numărul 1131, Împăratul Alexandru însuși, cu ale sale adânci de gândire idei, au dat planul cum să se înalțe o piramidă din aceale cuprinse tunuri; așadară, o minunată și groaznică piramidă, în forma unui turn înalt, în veachiia cetate Moskva s-au rădicat.

Niceodată nu fu așa de mare idee socotită mai cu cinste cuprinsă și mai mare așezată. Întră toate seamnele ceale de biruință rădicate, care în Roma cea mare, ce era odată stăpânitoarea lumii, încă și acum ale celor de demult stăpânitori biruințele le arată în piațul ce se zicea a

lui Traian^[3], la treaptele ceale dinaintea Capitolului și unde, dară, airea, întră toate alte s-au mai aflat altele, întru semn de biruință rădicate, și, întră toate care în vremile aceaste mai noao întru semn de biruință s-au rădicat, această una, carea tot din tunuri iaste rădicată și, pentru cea foarte cu mare măiestrie a ei rădicare și întocmire, rămâne în veaci cea mai de mare vrednicie și pomenire!

Gaurile tunurilor așa sânt întocmite una lângă alta, cât capetele pretutindene fac un picior și gurile deasupra laolaltă să încheaie în opt rânduri, cu brăureale preste olaltă întocmite, dintră care fieștecare brâu cu un inel sau cerc din cea mai frumoasă marmoră ruscă să țin laolaltă și se întăresc. Ca cea mai grea povară la cel din jos și cea mai mică la cel din sus brâu să vină, ține facerea piramidei măsura dreaptă în sus. Streașina cea din sus, ca o coroană, cea din jos, ca niște primuri ale piramidei să facă; gurile din jos, după cum e șirul rătănd din haubițe; preste cununa treascurilor iaste făcută din marmoră frumoasă masă, pre care pajura cea cu doao capete, a împărăției rusăști, pe forma auritului glob al pământului stă și în șearpele care coada sa în gură o ține închipuiaște un inel veacinic, care se tâlcuiaște a însemna o pace veacinică preste Rossia; pajurele ceale 3 și lanțurile care sânt pe stâlpișorii cei de piatră, înaintea piramidei, dedesupt, de sine spun ce închipuiesc. Cine nu veade cum că leghion-pajura cea franțozească iaste împovărată la grumaz de lanțuri și străjile de la acea piramidă sânt slobode și cum că această piramidă tocma aceasta face de știre lumii, cum că oarba îndrăzneală a ei întru mult a cuprinde aseamenea sfârșit va lua. Așa se ciontară tunăturile acestora, care mai nainte, toate, ca un următoriu în locul lui Zevs^[4], Filos și Mailihios (prieteneștii apărători și îmblânzitorii a lui Iupiter^[5]) se putea numi.

Această fericită gândire întru rădicarea aceștei piramide totdeauna vine mai minunată a fi decât toate ceale vechi vestite la corăbii înainte făcute piramide (Columna rostrata) ale admiralului celui romanesc C. Duilius^[6], care încă și acum, la începutul treaptelor celor mari care duc înlăuntru, în Capitol, se poate vedea. Precum se vede aceeaa acolo, pre piramida cea de marmoră, în bătaia cea de pre mare foarte stricată, corăbiile împrotivnicului găurite, sabiile frânte, așa se poate vedea și pre piramida cea din tunuri, în Moskva rădicată, în fieștecare brâu doao țăvi mari de tunuri, pre roatele lor făcute, cu puteare aci puse, în fieștecare rând bine întocmite. Această minunată piramidă mai cuprinde în sine încă și aceale ce se află pre oltarele besearicilor din Palmira și Edessa, care noao Cassas^[7] frumos ni le-au zugrăvit. Aici poate fieștecine să vadă, ca pre o icoană, toate tunurile și zascurile carălor pre care zăcea tunurile. Încungiurul aceștei piramide iaste de 17 urme, părțile ceale cu patru cornuri au 28 urme, înălțimea piramidei iaste de 84 de urme sau 14 stânjini, așadară, iaste cu 5 stângini mai mică decât piramida Sfintei Troiță cea în Olmiț^[8] rădicată, cu 5 stânjini mai înaltă decât piramidele ceale de la Acherbau^[9], la Rausniț^[10], întră Brin^[11] și Olmiț.

ÎNĂLȚAREA CI<NSTITEI> CRUCI ÎN CETATEA
DRESDA, LA ZIOA NAȘTERII
LUI ALEXANDRU ÎMPĂRAT, ÎN 11 DECHEMVRIE 1813

Noi mult am auzit din părinții cei vechi ai beseariceii și adeaseori în ceale noao istorii besericești am cetit cât de cu mare credință și învăpăiată evlavie preabuna împărăteasă Elena^[12], odinioară, aflând iarăși ci<nstita> cruce, în țara cea sfântă, în sfintele cetăți o au adus. În Roma Noao, carea se numeaște cetatea lui Constantin^[13],

după numele lui, pentru aceea, înălțarea cinstitei cruci fu prăznuită și, așa, apoi această sărbătoare în toate besea-ricile grecești a fi mare praznic se făcu.

Împăratul Alexandru, cel ce iarăși au întors Evropei pacea și slobozenia cea de obște, proptea cea neclătită a Țării Nemțești, apărătorul Saxoniei, prin a sa cinstită iarăși în ghegeneral guvernamentul crăimei Saxoniei urmare, spre veacunica pomenire au făcut să se orânduiască înălțarea crucii, carea, în zilele ceale pline de nespusă spaimă, când adecă franțozescul ghegeneral Davu^[14] dăduse poruncă ca podul cel frumos de preste râul Elba să se răsipească, crucea, ziseiu, carea atunci fu luată afară, acum, în 11 dechem<vrie> 1813, la prăznuirea zilei nașterii împăratului Alexandru, iarăși fu la locul ei rădicată și învăpăia inimile tuturor lăcuitoilor din Dresda, luminat a simți această de mulțemită vreadnică faptă și cucearnică evlavie.

Era crucea aceasta foarte frumoasă la vedea și minunată la căutătură, carea ochii tuturor îi trăgea spre privirea ei; crucea, podoaba și mărirea celor prea-frumoase ale împreunării puncturi, pe carea frumoasa cetate Dresda pre podul de preste râul Elba o are; crucea, carea pe noroade le trage spre privirea la dânsa și spre cinstirea ei, atâta frumseate și podoabă cuprinde, cât tocma în zioa aceea, când adecă lăcuitoii din Dresda foarte învăpăiați era, cum mai cu cinste și mai cu mare pompă ar putea prăznui zioa nașterii slobozitorului lor din necaz și din nevoi, iarăși la locul cel mai dintâiu fu rădicată. De cumva pe dreptate s-au numit vreo răzmiriță a fi sfântă, întru adevăr aceasta de acum chiar iaste vreadnică de a se numi sfântă, care, cu Dumnezeu și cu deplinită nădeajde, într-un prea mare neschimbat al lumii rând, luă înceapere, și iarăși, cu Dumnezeu și credin-cioasă nădeajde, din o biruință la alta trecând, mai încolo fu mânată; și, mai pre urmă, mai fu această răzmiriță de

ghenerariul Iomini^[15] numită „răzmirița religiei” (pentru lege). Și au fost, cu adevărat, pentru un războiu și o biruință ca aceasta vreadnic lucru, ca spre aducerea aminte de dânsa, crucea, ceaea ce fu din răotatea cea nemărginită a celor protivnici răsipită, iarăși, de nou, ca un sămn al răscumpărării de tot răul să se facă. Prin strădania și sânguina de bunăvoie a lucrătorilor, în 24 de ceasuri crucea cea stricată iarăși fu întregită și, în zioa aceea, carea spre zi de prăznuire, spre zi de bucurie și de veselie era așezată, le fu foarte cu bun prilej iarăși întru același loc, unde mai nainte fusease, a o înălța. Acolo, unde soarele, cu ceale mai de pre urmă de cătră seară raze, când, aurind cu razele sale, străbate și întraurează ceriul mai mult de 100 de ani la mai multe mii, spre semn nu de ajutoriul lumesc, de grație au fost, din zioa aceasta fu iarăși întoarsă a căuta spre răsărit.

Cu o inimă, într-o voință și cu o aseamene bucurie toți această zi, întru pomenirea zilei nașterii împăratului a toată Rosia, Alexandru I, în cea de frunte cetate a Saxoniei, întru glas dătătoriu de sunet a tuturor de prin toate turnurile clopote, întru multe și mari răsunătoare urlete de tunuri întru auzul tuturor celor de primprejurul cetății puse sate, o prăznuiră, așa cât pe toți îi cuprinsease o bucurie mare; această zi, pentru cea de obște a tuturor din năcaz răscumpărare, cu mare pompă să o prăznuiască. Atunci în capela prințului Repnin^[16], întru auzul tuturor celor streini ce se adunase acolo la acea privire, se sluji, după țeremoniile legii grecești, sfânta Liturghie. De cîia îndată, întru același ceas, în toate cealelalte besearici din Dresda s-au cântat Slavosloviia.

LUCRURILE LUI BONAPARTE ÎN ROSSIA
(Din Anual reghisterul)

Bonaparte, cel ce își nălucise ca el în Moskva să spună pacea, n-au sosit așa de cu graba la acel socotit cuget, precum de în grabă aflându-se într-o rea stare, ajunse ca mai întâiu să se îngrijeaze de o capitulație, apoi să scrie condițiile ceale de pace. El se socoti după aceea ca să trimită pre ghenerariul Lauriston^[17] la prințul Kutusov^[18], ca să-i înștiințeaze să pună un armistițiu (încetare de a se bate). Prințul, ca să nu poată Bonaparte vorbirile după ale sale gândiri a le învârti, cuprinse, în mijlocul ghenerarilor săi, cu mare cinste pre ghenerariul Lauriston. Știm cum că chesariul de acum, în comentariile sale, pre care el, după a sa blândează, Buletin le numi, din lucrurile ceale tănuite înțeleage ce folos trăbuie să facă sau ce poate judeca.

Prințul: „Eu nu sânt slăbit și, drept aceea, nici nu vreau să aud ceva de armistițiu sau de pace. În cât iaste despre cartea la Mărirea Sa Împăratul, nicio grije nu voiu avea de dânsa. Eu trăbuie luminat să-ți spun cum că armadia rusască foarte multe și mari îndemnuri are pre sine a se jertvi; ei nu-i iaste de lipsă niciun armistițiu”.

Lauriston: „În veac tot nu poate să ție răzmirița; trăbuie odată să ia ceva sfârșit, mai ales dacă războiul tocma așa înfricoșat va fi”.

Prințul: „Franțozii cei din revoluție au arătat cu pilda seamne de varvari, și Bonaparte încă au fost mai înfricoșat decât aceștia. Întru adevăr, războiul nu va ținea în veac, însă, pentru aceea, nu trăbuie nemic socotit de pace, în câtă vreme armadiile franțozești de partea dincoace de Râul Vaihsel^[19] se vor afla; Împărăția Rusască n-au pofit această răzmiriță. Împăratul putea toate orânduialele lui Bonaparte să le întoarne întru nemica, dacă deodată toate puterile sale de ceaea parte de

Râul Vaihsel le-ar fi trecut. Însă Înălțatul Împărat n-au avut nicio grije de a începe răzmiriță. Bonaparte au intrat în Țara Rusască, neînștiințându-ne mai înainte despre războiu; el au pustiit o parte a țării. Noi nu l-am chemat, nici l-am poftit să vină în Moskva. Acum, dacă au venit, vadă el cum se va întoarce înapoi. Noi atâta rău îi vom pricinui cât vom putea, căci aceasta e deatoria noastră. El preste tot locul au făcut de știre cum că sfârșitul răzmiriței va fi Moskva; iară noi cu totul altmintrea socotirăm lucrul. Noi așa ținem și așa creadem, cum că răzmirița acum va să se înceapă. De cumva aceasta nu crezi, preste puțină vreamă o vei cunoaște”.

Lauriston: „Dacă nicio nădejde nu iaste de a putea face pace, cu adevărat trăbuie să se înceapă; dar, când se va întâmpla aceasta, iarăși se va vărsa mult sânge de a viteajilor soldați, fiindcă armadiile lui Bonaparte de toate părțile pornesc”.

Prințul: „Eu îți mai poftoresc aceasta încă o dată: vei vedea cu ochii cum se vor întoarce iarăși înapoi și noi vom face aceaea ce vom putea ca să-i împiedecăm. Dacă iaste vorba numai despre întoarcerea înapoi, vom întocmi și vom suci, de vom avea vreamă, lucrurile altmintrea”.

Lauriston de isnov se jelui asupra sălbătăciilor care norodului asupra capului căzură; și cum că nu e cu putință a avea ceale de lipsă spre traiul vieții, fiindcă nu franțozii au aprins Moskva, ci încă ei au apărat-o, iară lăcuitorii au fost dat foc Moskvei.

Prințul Kutusov răspunse: „Mai înainte de toate îți spui că nu vreau să mai aud nicio jalbă despre jertvirea și supunerea a unui norod întreg, că au apărat locurile sale dinaintea protivnicului, pre care locuri protivnicul neîntărâtat de el au intrat și, apoi, prin a sa nedreaptă intrare, își arătară neprietenia și sălbătăciia. Asupra căroră el acum se plânge; la toate noroadele va fi de mirare. În cât e despre aprinderea Moskvei, creade-mi mie că, încă

în războiu fiind, am auzit ceva; fii dumneata încredințat cum că eu în toată zioa și în tot ceasul, din zi în zi, despre aceea voi fi înștiințat ce se întâmplă în Moskva. Eu am dat poruncă ca vreo câteva măgăzinuri să se aprindă, iară după intrarea franțozilor acolo, rușii n-au mai aprins nemica, decât căsile unde lucra rotarii sau făcătorii de cară. Lăcuiorii din Moskva puține căsi au aprins; cealelalte, sistematicește, franțozii le surpară; zioa aceea fu hotărâtă; căsile care să se aprindă, însemnate. Eu, despre toate acestea, deplin am fost înștiințat și eu pociu dumitale pe nume toate căsile să ți le numesc, care cu foc din tunuri le-ați împușcat, fiindcă cu ziduri groase era făcute, și flacăra focului nu putea răzbate înlăuntru ca să le răsipească. Domnule Lauriston, acum vorba noastră au luat sfârșit”.

În 30 octomvrie craiul din Neapol^[20] au luat poruncă de la Bonaparte ca a doao oară să cerceteaze pre ghegenerariul Miloradovici^[21], cel ce e comendant la avantgarda cea rusască. Craiul se duse la ghegenerariul și, făcându-i cuviincioasa închinăciune, îi zise: „Auzit-ai dumneata, domnule ghegenerariu, despre exțesurile ce au făcut cazacii dumitale? Ei pușcă asupra străjilor meale; însuși țăreanii, văzând că cazacii le stau întru ajutoriu, omoară pre husari dacă îi află pre undeva singuri”.

Ghegenerariul Miloradovici: „Mie foarte bine îmi pare din gura Înălției Tale aceasta a auzi, cum că cazacii miei porunca de la mine lor dată așa de cu luare de samă o împlinesc. Mie încă nu puțină bucurie, această veaste auzind, îmi pricinuiaste, cum că țăreanii nostri să arată încă a mai purta acel vreadnic nume, rus”.

Craiul: „Bine, dar aceasta iaste împrotiva așezământurilor și a legilor celor de răzmiriță. Eu, așadară, voi fi silit ca să trimit coloane să dea ajutoriu străjilor meale”.

Ghenerariul: „Aceasta va fi bucuria mea. Ofițerii miei acum încă de trei zile se jeluiesc, căci nu le dau slobozenie a se bate. Ei zic că ar fi avut voie, până acuma, vreo câteva tunuri, steaguri și altele aseamene să fie luat”.

Craiul: „Pentru ce, dară, cercăm noi ca doao națioane laolaltă să le învrăjbm, care așa sânt zidite, ca laolaltă bine să trăiască și pre sine în unele ca aceaste să se prețuiască”?

Ghenerariul: „Eu și ofițerii miei sântem gata în tot chipul a arăta cum că mare grije avem de noi. Dară, Sire, străjile tale totdeauna la vom prinde, și eu cred cum că pre coloniile care socotești să le trimiți străjilor întru ajutoriu le vom bate”.

Craiul: „Noi nu ne batem cu cuvântul; caută pre hartă și vezi câte țări am cuprins noi și cât departe am ajuns”.

Ghenerariul: „Carl al doisprezecelea încă și mai de departe străbătuse. El venisă până la Pultava^[22]. «Dar cum s-au întors»”?

Craiul: „Armadiile franțozești totdeauna au fost biruitoare”.

Ghenerariul: „Noi numai acum la Borodina^[23] ne-am bătut”.

Craiul: „Această biruință ne deschisă noao porțile Moskvei”.

Ghenerariul: „Mă rog de iertare, noi v-am lăsat ca să întrați în Moskva”.

Craiul: „Cum poate să fie aceasta? Noi am luat a voastră cea veache, mare foarte și de căpetenie cetate”.

Ghenerariul: „Așa iaste, Sire! Și tuturor rușilor pentru aceaea le pare rău, iară mai ales mie, care toate mijlocirile le-am cercat, numai ca să pociu scuti Moskva de întrarea franțozilor într-însa. Țeara Rusască mare jertvă ți-au adus, cu adevărat, încă acum vor să se înceapă a se săcera roadele ce sânt de lipsă spre acea jertvă”.

Craiul: „Cum așa”?

Ghenerariul: „Eu văd cum că Napoleon au trimis pre ghenerariul Lauriston la comandir-ghenerariul ca să lucre de pace. Eu văd și aceasta, cum că soldații lui Napoleon numai a treia din parte merindea lor capătă”.

Craiu: „Pășirile care le-am poftit și despre care ghenerariul vorbește n-au fost altă nemic decât o jucăreaie”.

Ghenerariul: „Eu văd bine cum că Înălția Sa, craiul din Neapol, au venit la ghenerariul Miloradovici ca să se roage, străjile sale să capete pardon^[24] și să așeze o orânduială ca trupele lui să fie în pace”.

Craiu, cam trist, răspunse: „Că te-am cercetat au fost numai voia și plăcerea mea. Eu vreau numai despre lucrurile ceale netreabnice ce le fac trupele Domniei Tale să te înștiințaz. O mare nenorocire iaste la o armadie prostia, aceasta de multe ori au aruncat-o întru perire”.

Ghenerariul: „Întru această întâmplare ar fi trăbuit ca mai mult să ajuți, aceasta e o foarte bună prostie prin carea noi atâtea franțozești străji am omorât”.

Craiu: „Dumneata despre starea noastră ești foarte rău încredințat; Moskva despre toate ceale ce ne sânt noao de lipsă iaste îngrijată. Noi așteptăm în tot ceasul nenumărate ajutorințe și țării”.

Ghenerariul, jimbind a râde, zise: „Au, doară, crezi că noi nu sântem grijiți de ajutoriuri și de țării, precum spui că sunteți despre ale voastre grijiți?”

Craiu: „Ghenerariule, eu mai am încă despre un lucru mare a mă mai jelui, și întru acesta poftesc să-mi faci dreptate. Dumneata de doao ori ai dat pușcături asupra parlamentariului nostru”.

Ghenerariul: „Sire, noi nu voim ceartă și vorbe cu sfadă, noi voim a ne bate, iar nu a târgui ș.c. Gată-te, așadară, de bătaie”.

Craiu: „Cum așa? Eu, așadară, cum văd, sânt aicea în primejdie?”

Ghenerariul: „Sire! De vei mai veni încă o dată, cu adevărat vei fi în primejdie, iară astăzi eu îți voi face cinste și singur te voi petrece până la locul unde stau străjile voastre”.

Ghenerariul porunci să-i aducă calul, și craiul, înmărmurit, zise cum că el nu priceape în ce chip să înceapă așa războiu. Ghenerariul, râzând, răspunse cum că el, încă în Ispania fiind, au putut să-și închipuiască aceasta. Însuși craiul au văzut că mai bine vrea fi fost despre altceva să fie vorbit, și îndată întrebă pre ghenerariul Miloradovici unde ca ghegeneral mai întâiu au slujit. Îi răspunse ghenerariul: „Au nu-ți aduci aminte că în Franția, după ieșirea lui Suvarov^[25] la bătaie în Italia, eu de multe ori am avut norocire avantgarda ghegeneralisimului a o comendirii?”

NAPOLEON BONAPARTE, CE AU FOST ȘI CE IASTE.

O întocmită arătare despre viața și faptele lui,
dimpreună cu bătaia ce s-au întâmplat la luarea
Parisului până la ducerea lui în Insula Elba.
La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității
Ungariei, 1815*

Rădăcina din carea se trag Napoleonii

Un Carol oarecarele Bonaparte, ce fu născut în anul de la Hristos 1739^[1] la Aiațio în insola Corsica, au fost cea adevărată rădăcină din carea se traseră Napoleonii. Acesta la început au fost procurator, după aceea, la o micșoară curte de judecători în Aiațio, se făcu secretariu, mai târziu după aceea se învrednici a fi și ofițir la Național Garda de acolo. Acest Carol Bonaparte, în anul 1767, s-au căsătorit, și după aceea, 18 ani la Montpellier trăind cu muiarea sa, ca deputat al Corsiceștilor Staturi, muri în Țeara Franțozească în 24 februarie 1785.

Muma aceștei familii, oareșicarea cetățeană, anume Stagniolia^[2] de Basel, născută în Svaiț, se mărită după un corsican, ce se chema Raniolino^[3]. Fata ce au avut-o cu acest bărbat, anume Maria Letiția^[4], fu în 24 avgust 1750 la Aiațio în Corsica născută. Muri Ranioliniia și văduva de el rămase iarăși se mărită după alt bărbat (în anul 1757), ce se numea Franț Feș^[5], nascut în Basel, carele apoi cu Svaițerescul Reghiment ca priimier-laitenant venise din Boccart la Aiațio în Corsica. Feciorul ce-l dobândise cu acest de pre urmă bărbat s-au chemat Iosif Feș^[6], născut 3 ianuarie 1763, carele, târziu după aceea,

* Transcriere și note: Doru George Burlacu, Elena Comșulea.

ca frate mașteh din muma împăratului Napoleon, prin Napoleon fu făcut arhiepiscop și cardinal în Paris.

Fata cea întâiu născută a Staghioliei, anume Maria Letiția Raniolino, în anul 1767 se mărită după mai sus-pomenitul Carol Bonaparte, în 24 februarie 1785 rămase văduvă și în 2 dechemvrie 1804 se făcu Altese Imperiale (Madamă); dânsa, ca mumă împăratului, au avut în Paris a sa deosebită Curte și au fost apărătoarea călugărițelor ce se numea milostive, în Țeara Franțozească. Ea s-au învrednicit atâta de îndelungată vreme a viețui, până ce cu ochii au văzut surprerea lui Napoleon și a toată familia.

Iară feciorii^[7] lui Carol Bonaparte și a soției lui Maria Letiția au fost aceștia:

1. Iosif Bonaparte, născut 26 dechemvrie 1767.
2. Napoleon Bonaparte, născut 3 avgust 1769.
3. Lușian Bonaparte, născut în anul 1772.
4. Maria Ana Elise, născută 2 ianuarie 1777.
5. Ludovic Bonaparte, născut 21 avgust 1778.
6. Maria Pauline, născută 8 octomvrie 1780.
7. Carolina Maria Anunțade, născută 13 martie 1783.
8. Hieronim Bonaparte, născut 3 noiembrie 1784.

Napoleon Bonaparte, cel mai ales și mai de mare vrednicie din toată familia sau săminția bonapartească, fu, precum mai sus arătarăm, născut în 3 avgust anul 1769, la Aiațio în Corsica. Acest tinerel corsican, din orânduiala franțozescului guvernator din ostrovul Corsica, general Marbouf^[8], în luna lui martie 1779 au venit la Briene în Țeara Franțozească la Școala cea Militărească, în carea se învăța măiestria războiului. Întru această Militărească Școală își agonisi luiși Bonaparte foarte mari despre această măiestrie științe, precum e: măiestria matematicască, și mai cu samă în meșteșugul a face sau a croi tării, a răsipi în răzmirițe ziduri tari, a întări cetăți și a orânduia groaznice șanțuituri împrotiva vrăjmașului a se

rădica, se procopsi în meșteșugul ingineriei și în meșteșugul de a face și a da în vreme de răzmiriță planuri; însă aceaste toate sânt pentru vrăjmașii oamenilor. El, Bonaparte, în grădina aceii militarești scoale, tot întru ascuns și singur deoparte trăia, tot cu f<r>unte încrețită și cu ochii plecați în pământ sta. După ce el 5 ani întregi întru această militarească școală au învățat, după pofta inspectorului lui Cevalier Chelario^[9], în 5 zile octomvrie 1784 veni în Paris la cea mai de căpetenie militarească școală, unde el, îndată după săvârșirea celui dintâiu exament, fu la trupa cea de artelerie (de tunari) orânduie cadet; în luna lui iulie 1785, se lăsă de a mai învăța întru acea școală și tot la aceaeși trupă de artelerie ca laitenant (hotnogi) veni la Auroa. Iară în luna lui dechemvrie 1792, la Aiațio în Corsica, la locul nașterii sale, se făcu comândaș preste Național Garda de acolo. De acolo, întorcându-se înapoi Palhal Paoli^[10] din Anglia, în 15 dechemvrie 1792, fu Bonaparte, împreună cu toată familia sa, izgonit afară. El se duse în Țeara Franțozască, acolo fu orânduie ca un ghenear-cef la armadia cea italienească; după aceaea, în 7 dechemvrie 1793, pentru a sa nespună îndrăzneală și vitejie ce au arătat ca comendaș de artelerie la luarea iarăși înapoi a Taulonului^[11], fu dăruit cu deregătoria de ghenear-brigader și fu trimis cătră Nița (atunci era de 24 de ani de vârstă). În luna lui octomvrie anul 1796, își puse în minte ca prin Marseile să meargă la Constantinopol (Țarigrad) la împăratul turcesc și, cu rugăciune, să ceaie ca să-l facă mai mare comândaș de artelerie; ci în 5 octomvrie dobândi în Borae^[12] cea de jos comandă preste convent-trupele, și într-o foarte înfocată și sângeroasă bătaie, bine foarte purtându-se, așa cât preste 30.000 ostași de la protivnic prinși trimisă la Paris; apoi, pentru bună purtarea sa în acea răzmiriță, luă plată ostenealelor sale ca în locul lui Șerear^[13] să fie mai mare comândaș

preste armadia italienească. În 8 martie dobândi despre aceasta înștiințare și, în 30 a aceștiași luni, la Nița priimi a sa deregătorie de mai mare povățuitoriu.

Fiindcă istoria vieții sale fără de aceea socotesc cum că tuturor iaste de prisosit cunoscută, drept aceea nu voi mai înșira mai multe despre viața lui, ci numai cu aceste aici următoare voi mai slugări.

Dacă voiaste oarecine lui Napoleon Bonaparte a-i arăta ceva vrednicie, trebuie lucrul fireaște luat și socotit: Bonaparte, fără leac de îndoială, în anii tinerețelor lui, puțină, ba tocma mică cunoștință a lucrurilor acestora au avut. Mai târziu, după aceea au venit el în Franția într-o școală militărească, în carea școală, el nemic altceva n-au auzit, nici au văzut, fără numai despre lucrurile ceale de căpetenie ale răzmiriței, cum trăbuiesc a fi întocmite. Întru această școală, după cum se povestește, foarte mare sânguință și sporiu întru învățături au arătat, orice vedea o dată, de doao sau și de 3 ori cu ochii și auzea cu urechile, toate le lua întru adâncă judecare. Ieșind dintru această școală, întră întră soldații cei de revoluție din vremea aceea, și acolo avu destul prilej aceale ce au învățat în școală a le întrebuița. Trupele franțozești era în vremea aceea aprinse cu pohtă de a se face republică; ei se războia zdravăn și cu mare îndrăznire; și pentru aceea, drept fiecui spunea ce poftesc ei. Acum, dară, înfocatul tinăr Bonaparte au doară să nu se ațiță mai cumplit spre ceale groaznice lucruri ale războiului? Acela care nicio sferă alta din viața omenească afară de aceasta nu știa? Pre încet ajunse de se făcu ghegeneral și, ajungând la treapta ghegeneraliei, războiul încă mai tare se ațiță, nicum nu lăsă el ca ceva să mai scadă din duhul cel înfocat al lui, ci încă așa tare îl înmulți, cât acum foarte prețuit se făcu în vederea tuturor. Mai pre urmă, ajunse Bonaparte de se făcu consul, mai târziu, după aceea, în 20 noiembrie 1804, s-au făcut împărat franțozilor și în 14

maiu 1805, craiu Italiei, iară în 20 iulie 1806, apărătoriu Confederației Renului^[14], și aceasta au ținut așa până în 11 aprilie 1814. Acest Napoleon Bonaparte au întemeiat în Țeara Franțozească o împărăție, iară în Italia o noao crăie, precum și în Neapol, Holandia, Vitemberga, Bavaria, Saxonia, Vestfalia, Ispania și în Elveticeasca Republică, apoi Confederația Renului. Acum, dară, fu el în stare toate ceale ce dorea și poftea ca să le facă a le împlini, fără de niciun talant oarecarele altul decât lucrurile militărești, fără de nemic altă ceaea decât îngrijirea despre lucrurile războiului, fără de nemic altă decât cunoștința strălucitei stări militărești, se învrednici el a se face consul și împărat, prin care acum toate lucrurile lui din zi în zi mai tare sporea. Napoleon pre soldații aceia, carii din fire era molătăi, nedeșteptați și nepricepuți, și carii din tinerețe nu era obicinuiți, nici dedați spre lucru, Napoleon ziseiu, adeseori mustru-luindu-i, îi făcu înfocați și iuți, sârguitori și poftitori de osteneale soldați. Cu adevărat, aceastea era, pentru firea lui cea nestâmpărată și groaznică, potrivite pentru aplecăciunile ceale ce din fire îi era lui ursite, ca capul lui pururea să se învăluiască cu mari gânduri; pentru pofta mării deșerte, pentru înalta iubire de laudă, pentru un Napoleon toate aceastea fură prea puțin. El voiaște și și trăbuie, după așa premisii, să voiască răzmirițe, măcar deși toată lumea s-ar prăpădi.

Însămnarea țărilor care Țeara Franțozească de la începutul revoluției le-au tras supt stăpânirea ei și le-au ținut până la luarea Parisului

Aici mai jos, luminat se arată toate țările și toate ținuturile câte le-au tras supt stăpânirea sa Împărăția Franțozească tocma de la începutul revoluției până în vremile de acum. Din vremea aceea de când stăpânea romanii, în istorii nicăiri nu se află scris să fie fost altă

stăpânire aseamene, decât cum fu aceasta, a lui Napoleon, însă curând se micșoră.

I.

Din Italia fură tăiate și la Împărăția Franțoească alipite

1. Ducatul de Savoia, 810 miluri cvadrate.
2. Prințipatul Piemont, 2300.000 lăcuiori.
3. Ducatul Parma, Piațența și Guastala, 90 de miluri cvadrate și 250.000 lăcuiori.
4. Prințipatul Monaco.
5. Prințipatul Masarano.
6. Țările ceale ce sânt pre de laturile Italiei, care într-o vreme era supt Republica de Veneția și insula cu țările din mijlocul mării, 379 miluri cvadrate, 361.000 lăcuiori.
7. Republica de Ghenua, 100 miluri cvadrate și 591.000 lăcuiori.
8. Marele Ducat de Toscana, 352 miluri cvadrate și 1.100.000 lăcuiori.
9. Din stăpânirea beserecească^[15], 555 miluri cvadrate, 1.321.000 lăcuiori.
 - 1) Campagna de Roma.
 - 2) Proviinția de Umbria.
 - 3) Proviinția Patrimonea a Sf. Petru.
 - 4) Proviinția Massa.
 - 5) Ducatul Benevent.
 - 6) Cetatea din Avignon și Grafșaftu Fenaison.
10. Republica Luca^[16] ca o împrumutare, 25 de miluri cvadrate, cu 125.000 lăcuiori.
11. Republica Ragusa, 30 miluri cvadrate, cu 56.000 lăcuiori. [...]

III.

Din Țeara Nemțescă din Țirculul Austriei

1. Keruntia din Sus, mare de 108 miluri cvadrate și 170.000 lăcuiori.

2. Ducatul de Kraina, de 232 $\frac{1}{4}$ miluri cvadrate, 419.000 lăcuiori.

3. Austricescul Frial, 67 miluri cvadrate, 124.000 lăcuiori.

4. Guberniatul Triest, 55 miluri cvadrate, 124.000 lăcuiori.

5. Tot ținutul Burgundiei, precum pre urmă au cuprins și în Austria 471 mil. cvadrate și 1.600.000 lăcuiori lângă aceaste și din a Praisului o parte din Ghelser mai cuprinse, 24 miluri cvadrate, 60.000 lăcuiori.

Din electoratul Mainț de ceaea parte de Raina și de partea dincoace de Raina

1. Cetatea Kastal.

2. Cetatea Erfurt cu tot ținutul ei, care are laolaltă 170 miluri cvadrate și 397.000 lăcuiori.

3. Din electoratul Trier, ținutul cel din sus tot și din cel de jos cetățile Koblenț, Maien, Montreal, Minster-Mainsild, Ropart, Velrih și Veselu de Sus. [...]

Așa fu de mare putearea celui înfricoșat când era el în leagănul fericirei. Cu aceaste puteri voi el cât mai în grabă să cuprindă și împărăția moscalilor. Dar cum s-au întors acest înfricoșat din Țeara Muscălească înapoi până la Paris, la toată Evropa e cunoscut și în veac nu se va uita.

De aicea vom păși mai nainte și vom arăta cum fu sfârșitul împărăției lui Napoleon și luarea Parisului.

Să începem aici despre luarea Parisului, cum au fost, și mai nainte vom spune ceale ce au pierdut Napoleon, nefiind îndestulat cu ceale până aci cuprinse țări.

În dreapta cumpână punându-se toate pagubele care Bonaparte le pricinui Franței, așa se văd a fi:

Prin vărsarea de sânge în Ispania, la Madrit,

Țeara Franțoească au pierdut	500.000	oameni
Pentru aprinderea Moskvei	400.000	„
Pentru uciderile de la Palms	250.000	„
Pentru uciderile de la Vrikte	100.000	„
Pentru aprinderea Alprendinului	50.000	„
Pentru aprinderea din Binasco	50.000	„
Pentru prădarea de la Hofere	40.000	„
Pentru vărsarea de sânge în Iaffa	30.000	„
Pentru uciderile de la Tausains	24.000	„
Laolaltă:	1.454.000	suflete

Preste tot, dară, socotindu-se bine, a fi pierdut Franța 1 milion și jumătate de suflete! Preste acești în sumă puși, mai sânt încă și alții mulți, carii despoiară Țeara Franțoească de podoabele ei.

Ci să vedem acum cum fu luarea Parisului și cum se lăpădă Napoleon de corona Împărăției Franțoești și de Crăimea Italiei. După întoarcerea armadiilor sau oștilor franțoești înapoi de la Moskva, precum bine știm că s-au întâmplat, îl goniră dinapoi până la Paris, cetatea cea de căpetenie a Țării Franțoești, a căriia luare așa fu:

Noaptea spre 7 februarie călători Napoleon din Troies cătră Paris, și dimineața, în 7 februarie, Kronprințul din Vitemberga au intrat în Troies; cu o zi mai târziu după aceea, și Împreunatele Puteri^[17] intrară acolo. Ghenerariul Vințingherot^[18] veni din Niderland la Raime și în 6 februarie au și luat această cetate. Iar ghenerariul Bilov^[19] cu ostașii săi tăbări în Brabant.

Într-această, în Șatilon se ținu ceva congres^[20], întru carele se lucra pentru o pace a toată Evropa. Întru acest

congres, despre partea Împăratului Austriei fu față groful Stidion; despre partea Împăratului a toată Rosia, Rasumovski; despre partea englezilor, Aberdeenu Karp; despre partea Prasilui, Hulbold, iar despre partea franțozilor, Caulaincourt.

Familia cea crăiască a Bourbonilor, carea până aci se ținea în Anglia, groful Artois^[21], cel mai tinăr frate al craiului Ludovic al 16-lea, și cu feciorul cel mai mare al lui, prințul de Angouleme^[22] (ginerere craiului), cu puțin ceva mai nainte sosise la uscat și mai înainte se duse la Împreunatele Puteri, apoi la Velincton^[23], de unde li se descoperi cum că cât mai în grabă iarăși va fi rădicat Bourbons pre scaunul părinților săi.

Napoleon în toate părțile se sucea și în tot chipul se străduia cuțitul morții, care acum înaintea pieptului lui față sta, să-l depărteaze de la sine, ci în zădar. Cetatea Paris de toate părțile era întărită cu mari tării și cu șanțuri jur-împrejur ocolită; Napoleon singur, de nou ieșind afară și dând vreo câteva manevre, sili pre Împreunatele Puteri a se trage înapoi, însă nu ținu îndelung așa, căci că Împreunatele Puteri în 27 februarie, la Bar sir Aubè^[24], unde era gheenerariul Vrede^[25] și Vitkenștain^[26], pre împreunatele laolaltă trupe ale marșal-gheenerarilor Cudinot^[27], Victor^[28] și Magdonal^[29] le bătură înapoi.

De aci răzmirița luă iarăși groaznic început; în 5 martie feldmarșalul, prințul Șvarțenberg^[30], iarăși se așeză cu cel de căpetenie cortel în Troies, cealelalte trupe ale armadiei ceii mari așa de cu treabă le împărțise, cât însuși Napoleon, cel ce era foarte iscusit în măiestria războiului, au cutezat a zice cum că de ar mișca bătaie împotriva aceștei mari armadii, ar păcătui împotriva orânduialelor militărești de războiu și, drept aceaea, se mai trase cevași înapoi de la Paris. Aceasta văzând

¹ Veli<n>cton iaste cel mai mare feldmarșal la englezi.

Împreunatele Puteri, în 19 martie iarăși se adunară întruna.

Într-aceaea, și Congresul Împreunatelor Puteri la Șatilon luă sfârșit, fiindcă Napoleon, după cum mai sus arătarăm, tot alte noao și mai noao poftiri întinsease. Încă mai devreame, în 1 martie, la Caumont^[31], întră Împreunatele Puteri din Austria, Rosia, Anglia și Țeara Praisului un tractat cu așa legătură se așezase, ca adecă de cumva franțozii nu se vor slobozi a face sau a pune o pace statornică, împrotiva țării franțozești mai cu de-adins și mai cu mult războiu să rădice.

Acest plan se și împlini, pentru că, cu sfârșitul fărtaului a acestui an 1814, încetă și vărsarea cea multă de sânge; ci, totuși, încă doao cumplite bătăi mai urmară: bătăia, adecă cea din 21 martie, ce fu la Bar-sir-Aubè, și alta, încă și mai cruntă, la Fere-Hampenoise^[32], în 25 martie; întru amândoao aceste bătăi foarte mult au pierdut protivnicul și iarăși multe avu a pătimi. Prin aceste doao de pre urmă lovituri, Împreunatele Puteri scutiră Parisul de surupare și tirăniile lui Napoleon, prin întoarcerea iarăși la loc a celui de mai-nainte pre lege făcut craiu, se ciontară și, așa, o cetate așa mare precum e Parisul, unde preste 800.000 lăcuitori se dau, mult foarte au câștigat.

Luarea Parisului, a unei cetăți carea cu vechimea numărului anilor preste 1000 pășeaște și încă până în zioa aceasta de niciun protivnic nu fu vătămată, nici cuprinsă, despre o parte se făcu prin ceale foarte înțeleapte întocmiri sau planuri ale feldmarșalului prinț Șvarțenberg, despre o parte prin corajia celorlalți împreunați gheneari, iară despre altă parte, prin cea amară și deasă manevrație. Napoleon cu cea mare a lui armadie se trase înapoi la Caumont, cu gând ca acela, ca pre Împreunatele Puteri cu momeale să le tragă după sine, să nu între în Paris, și spre apărarea cetății Parisului lăsă doao trupe supt comanda

ghenerariului Marmont^[33] și Mortier^[34]. Însă feldmarșalul Șvarțenberg nu se lăsă a se amăgi, ci numai asupra lui Napoleon trimisă 12.000 ostași călăreți, apoi pe ceale doao trupe la Fere-Campanoise bine le pizezară, le i<z>goni afară din Paris, se răpezi după dânsule și așa le împrăștie, cât deodată de trei părți încungiură cetatea; în 30 ale lunii veniră întră Bondi și întră Paris, și din deluțele ceale din preajma aceștei cetăți mai începură o bătaie cu rămășița din ceale doao trupe și curând îi și câlțuiră. În noaptea aceea în cel d<e> căpetenie cortel veni deputația cetății și ceru capitulație, apoi în 31 a aceiași luni pre împăratul a toată Rosia, Alexandru I, și pre Friderih Vilhelm III, dimpreună cu feldmarșalul, prințul Șvarțenberg, ca pre niște biruitori cu mare pompă îi aduseră înlăuntru cetății Parisului, întră aceaste răsunătoare de veselie glasuri: „Să trăiască stăpânitorii cei împreunați; Să trăiască mântuitorii noștri!” Iosif Bonaparte^[35], fratele cel mai mare a lui Napoleon, cu o zi mai nainte de cuprinderea Parisului, se lăudase înaintea franțozilor cum că el va apăra cetatea, însă cea laudă fu socotită și numărată întră visurile băbești și întră praful ce lesne îl spulberă vântul de pre fața pământului. Însuși Napoleon, desăvârșit cunoscându-și slăbiciunea și greșeala sa, pre furiș au ieșit afară dintră zidurile Parisului, însă târziu; Parisul căzuse acum în mânilor biruitorilor. Întră cea îngălmăceală și turburare a lucrurilor fiind Napoleon încâlcit, voi ca să orânduiască deodată toată cetatea în vânt să o sufle, dar nemic nu se alesă de acel a lui vânturos și flușturat sfat. El se trase la Fonteneblau, își adună garda sa și cealelalte ce îi mai rămăsease puteri lângă sine. Acestora le făgădui cum că, de vor voi încă o dată a-și mai cerca norocul și a se scula împrotiva Împreunatelor Puteri cu bătaie, le va cinsti Parisul. Dară aceia nu voiră mai mult a-l asculta, căci că mijlocitorii încă în 2 aprilie depuseră jos pre Napoleon din scaon,

dimpreună cu toată familia lui, și așa încetă nedumerita a lui Napoleon poftă de a mai îndelunga răzmirița.

ÎNȘTIINȚAREA CAREA ALEXANDRU I, ÎMPĂRATUL
A TOATĂ ROSIA, ÎN 29 MARTIE, LA 3 CEASURI
DUPĂ AMIAZ, LĂCUIITORILOR
DIN CRĂIASCA CETATE PARIS O AU DAT

Oastea Împreunatelor Puteri au întrat în cetatea cea crăiască. Stăpânirile ceale împreunate sânt gata a împlini pofta nației franțozești. Eale înștiințează precum că, de au fost de lipsă atuncea pentru tocmealele păcii buni a sta ca râvnei spre cinste a lui Bonaparte peadecă să-i pună, aceaste tocmeale cu mult mai bune vor fi îndată după ce Franția singură, supt înțeleapte stăpânire ajungând, scutirea păcii înainte își va pune.

Drept aceea, Stăpânirile ceale Împreunate înștiințează: precum eale nici cu Napoleon Bonaparte, nici cu alt vreunul din a lui familie nicio întocmeală nu va face.

Cum că eale întregimea Franției cea dintâiu, cum au fost mai nainte, supt craii cei adevărați, în pace o vor lăsa și mai mult încă vor face, având acel cuget că Franția pentru norodul a toatei Evropii lipsește să fie mare și puternică.

Precum Conștituția care Franția își va da, eale o vor cunoaște și pentru aceea bune vor sta.

Drept aceea cer eale ca Sănatul o vremealnică stăpânire pentru trebuințele ceale de lipsă a îndreptării țării să-și aleagă și, pe lângă aceea, și așa legiuită rânduială să-și gătească, carea pentru neamul franțozesc mai bună poate să fie.

Toate aceaste aici însemnate otărări Împreunatele Puteri cu mine le împărtășează.

Alexandru

*Prin porunca împărăteștii mării,
Secretariul de țeară, groful de Neselrode*

După ce toate acestea așa s-au împlinit, trimise Napoleon pre marșalul Caulincourt, duxul de Vințența, la Paris, ca să capete audiența (îndrăzneață) de a putea vorbi cu Împreunatele Puteri, ci înzădarnică îi fu călătoria lui, pentru că nu căpătă gândita audienție: pofta acestui marșal nu era aceea ce Împreunatele Puteri, mai ales după cugetele lăcuitorilor din Paris și din toată Țeara Franțozească o socotea a fi, ci cu totul altmintea; drept aceea, luă răspuns ca să aștepte. Caulincourt, dobândind acest răspuns și nevoind mai mult a aștepta, se întoarse la Napoleon îndărăpt. În 4 aprilie porunci Napoleon ca trupele aceale ce încă îi mai rămăsease pre lângă sine să se muștruluiască. Marșalii și ceilalți ghenerari și ofițiri ce au fost față la această muștră era prin Senat și prin ocârmuitoarii țării înformăluți ca întru auzul tuturor să vorbească despre aceastea, ca Napoleon încă să audă și curat să înțeleagă cum că el iaste pus jos din scaonul împărătesc, însă Napoleon, măcar că bine înțelegea, se arăta a nu băga samă, nici a priceape ceva despre aceale ce vorbesc aceia întră sine și încet-încet muștruluiască soldații; abia se sfârși muștră, iată deodată și marșalul Nai^[36], ieșind din rezidenție, mergea cătră Napoleon și, apropiindu-se de dânsul, îl întrebă nu cumva știe el ce fealiu de schimbări acum, de curând, s-ar fi întâmplat în marea cetate Paris? Iar Napoleon, măcar că despre toate aceastea era desăvârșit înștiințat, totuși cu o față foarte blândă și desfătăță, ca carea până aci nu era obicinuit a arăta, zice cătră pomenitul gheneral Nai: „Nemic ceva rău nu știu!” Nai îi descoperi *Giurnalul² de Paris*^[37]. Napoleon se arată ca cum el cu mare luare de samă acest jurnal l-ar ceti, însă el numai căuta vreamă cu privilegi ca să-l poată dobândi și apoi gândea ce va răspunde. Întră aceea, iată că și ghenerariul Lefevre^[38] întră la Napoleon

² Jurnal sau Novele.

înlăuntru, care deodată cu întrarea și începu cu cuvânt aspru a vorbi cătră împăratul Napoleon: „Înălția ta, ești pierdut! În Senat nice măcar unul din slujitorii tăi nu iaste ascultat. Senatul s-au spus afară cugetul său”. Aceaste cuvinte auzindu-le Napoleon, așa de amar îi săgetară inima lui și întru atâta uimire îl aduseră pre omul acela, carele până aci dedat era toate nevoile, primejdiile și orice fealiu de întâmplări mari cu inimă tare, ca de leu, bucuros și în toată vremea gata era a le suferi și de nemic a se îngrozi, omul acela, ziseiu, de așa săgeată fu străbătut prin inima lui, cât el în toată clipita silit era multe lacrimi a stoarce din ochi. După aceea, mai trecând vreo câteva minute de ceas, au scris el o carte la soțiile și voitorii de bine ai fiiului său, ca să-i spună pruncuțului lui ca toate ceale de-a mână scăpate și pierdute întru această răzmiriță să le abată la o parte și să le facă ca uitate și cum că aceale mai mult nu le va mai putea stăpâni.

În 5 aprilie, cam pre la 11 ceasuri, foarte mulți ghegenerali se strânsară la duxul de Bassano^[39], rugându-l (fiindcă acela mai în toată una vremea sta cu Napoleon în vorbă) ca să dezmânte în cât va fi cu putință pre Napoleon să nu meargă la paradiia cea de soldați, unde Napoleon avea în gând să meargă. Întră 12 ceasuri făcu Napoleon un plan, și acest plan lăsă ca duxul Bassano să-l scrie și să-l subscrie. Acest plan cuprindea în sine aceaste următoare lucruri: ca, adecă, pre el cu cei 12.000 ostași ce-i mai rămăsease să-l sloboadă a merge în Italia. El cu adevărat mai de multe ori au poftit aceasta, zicând: „De mă vor slobozi a merge acolo și de mă voiu duce, sânt de prisosit încredințat cum că toată Italia mă va cunoaște”. La acea paradiie au arătat Napoleon o față foarte tristă, vânăț închisă și plină de întristare. El n-au rămas mai îndelung la această muștră decât 8, 9 sau 10 minute de ceas. După ce el iarăși s-au întors în rezidenție, îndată lăsă ca să chiiame pre marșalul Cudinot la sine,

carele venind, îl întrebă Napoleon: oare armadiile vrea-vor să asculte de dânsul și să urmează lui, au ba? „Nu, răspunse marșalul Cudinot. Înălția ta ești lipsit de coroana împărătească”. „Dar cu o orânduială și treabă bună”, mai adaose Napoleon. „Nici așa, răspunse marșalul; soldații n-au nicio cunoștință de așa fealiu de trebi, ei așa cred și tare țin cum că mai mult nu vei mai putea comanda!” „Așadară, precum văd eu, zise Napoleon, nu pociu face mai mult nemica. Noi vom aștepta, dară, răspuns de la Paris”. Și îndată și trimisă la Paris cătră priiatenii și voitorii de bine ai fiului lui pre marșalul Nai, pre Magdonal și Caulicourt cu mulțemita. La 1 ceas după miezul nopții se întoarseră aceștia înapoi și mai nainte de toți întră la dânsul marșalul Nai. „Ai isprăvit ceva bine?”, îl întrebă împăratul. „Din parte, împărate, răspunse Nai, însă nu despre partea de a mai împărăți, revoluțiile nu dau nimic îndărăpt, aceasta au luat începutul său; îi târziu acuma, mâne va să cunoască Senatul pre Bourbon sau pre craiul Ludovic al 18-lea”. „Dar, apoi, eu unde voiu trăi cu familia mea?”, întrebă Napoleon. „Unde vei voi, înălția ta, (spre pildă) în insula Elba, cu plată de 6 milioane pe an”. „Ce! 6 milioane? Aceasta e prea mult, căci eu acum nimic altceva nu sânt, decât un soldat”. „Eu văd bine, zise Nai, însă trebuie priimit”. „Așadară, eu voiu să-mi iau zioa bună de la arme și de la purtătorii de arme”.

Și așa, în 11 zile aprilie făcu Napoleon actele ceale de lapădare de împărăție, care așa sună:

„Fiindcă Împreunatele Puteri au făcut de știre cum că Napoleon ar fi toată pricina de nu poate să fie în Evropa o pace statornică, drept aceea, eu, Împăratul Napoleon, prin aceasta arăt cum că eu și următorii miei mă lapăd de tot de scaunul Împărăției Franțozești și de al Crăiei Italiei și cum că sânt gata în toată una vreamea pre mine însuși și viața mea pentru binele Franței a o jărtvi.

S-au dat în palatul din Fonteneblau în 11 aprilie, anul 1814”.

Iscălit: Napoleon

Tot într-o aceea zi, într-o ministrii Împreunatelor Curți și într-o plenipotențiarilor lui Napoleon s-au făcut oareșice mijlociri în Paris, după care Napoleon se legă cum că el, până va fi în viață, va lăcuți tot în Insula Elba³, unde lui, pentru el și pentru familia lui, de la stăpânirea franțozească să i se dea pe an plată 6 milioane de franci. Dintru această plată, Napoleon pentru sine și pentru familia sa trage jumătate, iară cealaltă jumătate o ia împărțea și crăiasa Maria Loisa^[40], cea ce la închierea păcii au căpătat și prințipurile Parma, Piațența și Gvastala, să fie stăpânitoare preste eale; aceale vor trece și la preaînălțatul fiu al Mărireii Sale, carele va avea titula: Prințul de Parma și de Piațența^[41].

Napoleon atunci se afla la Fonteneblau, în rezidența de acolo, în carea el, până fusese împărat, ținea pre Papa de la Roma. Toată garda lui acuma îl părăsise, numai ce-i rămase ca la 400 de bărbați din acea gardă. Iară dintră ghegenerari, mai avea pre lângă sine pre Bertrand^[42], Ornano^[43] și pre obârșterul Malet^[44] și puțini slujitori; afară de aceștia mai avea încă 5 ghegenerali, carii de la Împreunatele Puteri era orânduți ca să-l petreacă până la insulă. El foarte tare se năcăjea știind că trăbuie să meargă în Insula Elba, care el însuși într-o vreme o numise pustietate și închisoare. Să năcăjea iarăși știind că acolo trăbuie să-și petreacă viața și, ca al doile Iulie

³ Insula Elba până aci se ținea de Țeara Franțozească și făcea cu Corsica și cu alte mai mici insule Departamentul Corsica; iaste de 7 ½ miluri cvadrate de mare și are 13.000 de lăcuiitori. Locul iaste cu munți mari, iară clima, domoală. Se fac acolo meare de mare preț, ghistine, vin, smochine, sare și fier, care îi sânt averile ei. Ceatate cea de căpetenie a ei iaste Pontoferario, unde se dau 3000 negoțitori lăcuiitori.

Chesar și Friderih^[45], să-și scrie faptele sale. El cu umilință rugă pre stăpânitori pentru multe cărți de mari învățături cuprinzătoare: pentru trei biblioteci, cea din Fonteneblau, a Sfatului cetății, și cea din Turin, a sa privată; afară de acestea încă se mai ruga să-i îngăduie a lua cu dânsul mai mulți oameni învățați, adecă un chimicuș, un botanic și un astronom. Călătoria lui cătră Insula Elba era hotărâtă în 17 a lunii să fie, dar puiadecă fu o boală năpraznică^[46] ce-l apucase, carea așa fu de rea, cât tocma din Paris mai mulți doftori au trebuit să meargă la Fonteneblau ca să dea ajutoriu bolnavului, și aceasta fu pricina de nu călători în 17, ci lăsă până în 20 de zile aceiaș luni.

În clipita aceea când călători, zise cătră ofițirii săi, cei de la garda cea bătrână: „Eu acum vă zic voao: rămâneți sănătoși. Doaozeci de ani s-au împlinit de când sântem laolaltă. Eu am fost totdeauna cu voi îndestulit. Toate puterile din Evropa își rădicară armele asupra mea, unii dintră ghegeneralii miei nu ș-au împlinit deregătoria lor, părăsindu-mă pre mine; încă și Franția făcu așa! Cu voi, carii mie credincioși mi-ați rămas, vrea ști și eu înainte de 3 ani Țara Franțozească, înainte de războiul orășenesc, a o păzi și apăra. Fiți craiului cestui nou, pre carele Țara Franțozească l-au ales, credincioși, ascultați de povățuitorii vostri și nu părăsiți prețuită țeara voastră. Nu vă măhnireți pentru întâmplarea mea, căci eu voiu fi fericit dacă voiu auzi cum că voi veți fi fericiți. Eu puteam face ca să moriu, dar tot nu-mi era mai ușor, eu nu vreau veastea cea mare a o călca supt picioare. Eu vreau ceale ce am lucrat noi să le scriu. Eu nu pot pre voi pre toți odată să vă îmbrătoșez, ci voiu îmbrătoșa pre ghegenerariul vostru. Apropie-te cătră mine, o, ghegenerariule! (El îl îmbrătoșă). Adu-mi acum și pajura, ca și pre aceea să o sărut”, pre carea sărutându-o, zise: „Vaiu, scumpa mea pajură, de la care în lume vei mai căpăta așa sărutare, ca carea eu ție acum îți dau! Fiți sănătoși, iubiții

miei fii, fiți sănătoși! Mai pășiți încă o dată împrejurul meu, ca să vă văd”^[47]. Și, după aceea, să sui în hinteu. Atunci, în clipita aceea, nu putu mai mult a se conteni de la plâns, ci vărsă vreo câteva lacrimi. La călătorie poftea el ca Constant^[48], cel dintâiu al lui comărdinăr, să vină la dânsul, însă acesta se ascunsease și se veade că numai pentru aceea s-au ascuns, ca să nu meargă cu dânsul, măcar că el, cu o zi mai înainte de aceasta, căpătase de la Napoleon 50.000 de franci cinste. Încă și mamelucul lui, Ruston^[49], cu puține zile mai nainte îl lăsase. Călătoria lui o făcu prin Lion, prin Grenoble cătră cetatea Tropeșt, unde iaste vad de mare, și de-ci la Toulon, apoi mai încolo călători cu corabie pre mare până la mai sus pomenita Insula Elba, în cea de căpetenie dintru acea insulă cetate, Ponto-Ferario.

Până acolo îl petrecură: împărătesc crăiescul feldmarșelaitenantu baronul Koller, împărătescul rusescul laitenant groful Șuvalov și crăiescul anglicesc oberster lord Burghers^[50]. Pre drumurile Orez, Opin, Lion și Grenobl, fură rânduite militărești escadroane pentru petreacerea lui. [...]

Johann Daniel Friedrich Rumpf

**ARĂTAREA STĂPÂNIREI ȘI A
CARACTERULUI LUI ALEXANDRU I,
ÎMPĂRATUL A TOATĂ ROSSIA.**

Întocmită prin I. D. F. Rumpf, crăiescul praisesc
a Direcției din Berlin secretar-expeditor,
și Mărireii Sale celui pre dreptate și moștenitoriu
craiu al Borusiei Fridrih Vilhelm III închinată.
Iară acum întâiu pre românie prefăcută și tipărită cu
chipul împăratului. La Buda, în Crăiasca Tipografie
a Universității Ungariei, 1815*

În ceale de curând ale Rossiei anale (istorii) strălucește un șir de ai celor mari, străluciți, vestiți și viteaji stăpânitori, cum e: Vladimir I cel Mare^[1], din anul 980 și 1015, carele în ochii protivnicilor înfricoșat și groaznic, iară întru a norodului său blând, milostiv și de bine făcătoriu fu văzut. Acesta mai întâiu rădică o casă și într-înșea puse icoane, prin carea aduse credința cea creștinească întră oamenii săi, drept aceea de la besearică în numărul sfinților ei fu pus. Iaroslav I^[2], fiiul acestuia și cel adevărat următoriu în scaonul stăpânirii. Ivan I^[3], marele prinț de Moskva, din anul 1462 și 1505, carele, prin vitejiile sale, au izbăvit pre norodul său de supt jugul cel greu al nedomeritului tatar, supt care ei acum aproape la 250 ani gema, și iarăși l-au adus la cea dintâiu slobozenie. Țar Ivan II^[4] cel Mare, din anul 1535 și 1584, carele țarilor sale mai mari și mai late margini au pricinuit

* Transcriere și note: Doru George Burlacu, Liliana Burlacu, Elena Comșulea.

și la bunurile sale ceale de 31.217 miluri cvadrate de mari, despre o parte cu tăria armelor, despre altă parte prin luarea locului din Nord–Asia, de 144.040 miluri cvadrate de mare, au mai adaos. Împăratul Petru I^[5] cel Mare, carele așijderea pre toți, și cei mai de aproape, și cei mai departe vrăjmași de pre la marginile împărăției sale i-au depărtat și înlăuntrul țărilor sale o nespusă liniște au băgat. Apoi, cea mult prețuită după dânsul, în scaon următoare Ecaterina II^[6], carea, pre dreptate, în numărul celor mari, celor putearnici și cu înaltă vitejie fu socotită, toate trebile și lucrurile împărăției întru bună orânduială le-au adus.

Acum nemica altă nu mai lipsea decât un prinț, care toate încâlciturile ceale dinlontru ale țării pentru norodul său să le îndrepteaze, carele pentru toată nobilitatea grije să poarte, carele ca un prea ales viteaz, ca un purtătoriu de biruință, ca o desfătare și podoabă a tot norodului întru toate să fie; unul ca acela, care ceale până aci lățite de pre la marginile împărăției țării, mai tare să le lățească și țărilor sale mare folos și dobândă să aducă. [...]

În 15 septemvrie 1801, cu mare pompă se făcu încoronăția împăratului Alexandru^[7] în cetatea Moskva. Manifestul, carele cu prilejul acestei încoronății fu dat la iveală, iaste cea mai frumoasă înștiințare și cea mai întocmită descoperire și iaste cu adâncă înțelepciune împodobit. Prin care Manifest, împăratul Alexandru I mare cinste au făcut începutului împărăției sale. Iară Manifestul așa sună:

Noi, Alexandru I, din mila lui Dumnezeu, împăratul și singur stăpânitoriul a toată Rosia ș.c., ș.c., tuturor facem de știre: fiindcă noi, deodată cu urmarea în scaonul împărătesc al strămoșilor noștri, împreună și toate deatorințele ale înaltei noastre slujbe asupra le-am priimit și în sufletul nostru am cunoscut cum că, dintru această

clipită, ceale mai dintâiu ale noastre griji trăbuie să fie ca pre norodul cel noao supus să-l facem fericit. Drept aceea, noi toată voința noastră într-acolo o am dus și o am îndreptat și, pentru ca acestora orânduială cu sistemă să întocmim, încă în zioa dintâiu în carea începurăm a împărăți, cu temeiu am așezat ca toate stările întru ale sale dreptăți și prerogative năvătămte să se întărească. Pentru aceea, noi diplomele nemeșești, care, putearea sa, din multe grămădite stări împrejur, în multe împiedecări foarte o pierduse, iarăși le-am adus la starea lor. Orânduialele cetății le-am întărit și cetățeanilor ceale de mai nainte ale lor dreptăți nevătămte iarăși li le-am întors înapoi; toate negoțitoriile, ori de ce fealiu de averi, sânt slobode a se face; țăreanilor celor ce le era oprite, pentru lipsa lor, pădurile a se folosi, de aici înaintea, iarăși li se îngăduiaște. Fiindcă noi, întru acest chip, deatorințele noastre înaintea lui Dumnezeu le-am împlinit, așadară nicicum nu ne îndoim cum că noi, prin aceasta, n-am fi ajuns gândul nostru. Întregimea împărăției atârnă de la vreama și, prin cea neîncetată strădanie, pentru obște se va face deplinită. Prin toate aceste orânduiele, am voit noi numai a arăta cât de cu mare seate așteptam cea de obște slobozenie; cât de plăcut iaste noao aceasta, ca celor adevărați fii ai țării să le arătăm cum că, spre împlinirea a toate orânduialele, foarte mult ne sârguim. Cel Atotputearnic și Preaînalt au binecuvântat voința noastră și începutul nostru. Atotputearnica mână în toate lucrurile ceale bune au fost cu noi, ca noi pre norodul cel noao încredințat să-l apărăm și să-l ajutăm. Întru această zi, în carea El blagoslovenia cea de sus a Lui preste capetele noastre o au turnat, săvârșirăm și noi lucrul cel sfânt al ungerei și al încoronării cu fericire. După ce noi, pentru cea mare a Lui pentru noi purtare de grije, laudă de mulțemită I-am adus, nu putem altă mai bună jertvă a-I

aduce, decât ca această zi, pentru darurile mai în jos noao arătate, în inima norodului zi de prăznuire să o facem.

1. Noi, în anul acesta, pre toate stările de supt împărăția noastră le iertăm de a prinde la cătane.

2. Milostiveaște poruncim ca la cea dintâiu strângere a banilor coroanei de pe anul 1802, tuturor acelora carii deatori sânt a plăti această dare din darea ce trăbuie să plătească pre cap, cât 25 copeche, li se iartă.

3. Toți carii pentru ceva lucruri trăbuie să dea sau să plătească gloabă de bani, și până acum încă n-au plătit-o, poruncim noi ca uitată să li se facă.

4. Arestanții sau robii aceia, carii pentru deatoriile de dare la coroană pâra încă nu o au isprăvit-o, la închisoare se află, poruncim noi, de cumva se dau undeva așa fealiu de arestanți și nu sânt în stare de a putea plăti, să se sloboadă și această deatorie de la ei mai mult să nu se ceară.

5. Tot fealiul de venituri pentru coroană sau pentru lucrurile criminalnice, care preste 10 ani au ținut și până în ceasul acesta încă nu s-au sfârșit, să înceate. Și dacă, undeva, cineva pentru așa fealiu de lucruri la închisoare se află băgat, negreșit să se sloboadă.

6. Milostiveaște iertăm noi și aceale deatorii care coroanei, din moșiile lor, cei ce au adormit trăbuia să le dea.

7. Iarăși poruncim noi ca toți aceia, carii pentru plățile ce sânt deatori coroanei mai mult decât de 5 ani se află la închisoare, unde se vor afla de aceștia, și întru adevăr nu vor fi în stare de a putea plăti, să se sloboadă.

8. Fiindcă noi tuturor acelora carii preste marginile țării noastre au pășit le-am dat iertare greșealei și le-am îngăduit ca iarăși să se întoarne în cea de moșie a lor țară, așa, noi și acum arătăm tuturor țăreanilor, carii sânt supt Direcția Coroanei, precum și celor ce sânt supt a împărăției, a Curții Appanaghei și a Economiei Direcție,

sau celor ce sânt orânduți spre paza lucrurilor și înlăuntru, în țară, sânt, cum că milostiveaște îi iertăm, numai cât ei vor trăbui, la locul acela unde mai înainte au lăcuit, în vreme de 2 ani începând din zioa aceasta, să se înștiințeaze.

9. Așijderea, și toți aceia, carii pentru vinderea de sare preste poruncă se află la închisoare, să se sloboadă.

10. Tuturor milităreștilor ofițiri până la oberster, supt care și obersterul se înțeleage, milostiveaște îngăduim ca încă, pre lângă plata ce au avut până acum, a patra parte din acea plată să li se mai adaoge.

„Fiindcă noi, întru acest chip, tare ne-am ostenit ca legilor de la Dumnezeu noao încredințate să facem destul, și greotățile norodului din parte să le mai ușurăm, pentru aceea poftim noi ca, toți credincioșii fii ai țării noastre, dîmpreună cu noi, rugăciune cătră Cel Preaînalt să înalțe; ca prin cea nemărginită a Lui bunătate și dumnezeiască înțelepciune, toate zilele stăpânirei noastre întră zilele ceale spre mai bună pășire cătră faptele ceale bune și luminarea Țării Rusăști să le numere”.

Dat în cea de lăcuință a noastră cetate Moskva, în 2 septemvrie 1801

Alexandru

Împăratul drepturile ceale de ocârmuire ale senatului le-au mai înnoit și le-au mai lățit, și pre acel senat, prin decreturile din 27 avgust, și altul din 10 septemvrie, ca pre un mai înalt tribunal le-au rădicat la treaptă a fi o mijlocitoare persoană întră împăratul și întră norod, și i-au dat noao și hotărâtă orânduială și administrație. Cea mai mare vrednicie a judecătoriei iaste cel mai ales cap a greotăților: senatul, ca apărătorul legilor. El poartă grije despre cheltuiiale și despre veniturile cetății și poartă grije pentru mijlociri de ușurare în lipsele norodului, poartă grije pentru pacea cea de obște și pentru siguranție, și

încă și ca să surupe pre toți aceia carii lucră împotriva poruncilor. Senatului toate cealelalte locuri de judecătorii îi sânt supuse: el pune deregătorii și face orânduiale într-însele în țirculul lui, de dânsul se ține cea mai mare de judecătorie revizie a tuturor celor cetățenești și țărănești criminalnice lucruri, încă și grijea despre lucrurile ministrilor. Nicio apelație nu iaste statornică, nici ce s-au ales dintr-înșa nu rămâne, încă, nici de va fi fost apelația chiar la împăratul, nu stă, numai în unele hotărâte întâmplări. Un decret al senatului atâta puteare cuprinde în sine, cât și un decret al monarhului, numai cât monarhul sau al său cu numele decret (poruncă de cabinet) poate porunca senatului a o opri. O persoană din senat nu se poate judeca, fără numai când va fi tot senatul adunat; însuși împăratul stă despre partea sa, despre o parte Ministru Dreptății, ca născut general-procurer, și cea mai mare persoană a tribunalului, fără de supscrierea acestuia niciun decret nu e de treabă; cealelalte mădulări, a căroră număr nu e hotărât, se numesc senatori.

Așadară, ocârmuitoriul senat poartă grije mai cu samă despre dreptăți, iară cel sfânt ocârmuitoriu senat poartă grije despre ceale ce sânt ale legii sau credinței; și despre ceale mari lucruri ale țării, împăratul ceare sfat de la sfeatnicii cei de taină ai împărăției și de la ministrii cetății. Aceștea sânt ceale trei mai mari adunări pentru persoana monarhului, organul voinței sale, prin carii cealelalte lucruri a împărăției rusăști se îndreaptă.

Pentru deschilinite deregătorii ale lucrurilor împărăției sau țării, opt despărțituri au orânduit împăratul; dintră aceaste opt, fieștecarea închipuiaște un ministerium. 1) Putearea de țeară. 2) Putearea de mare. 3) Ceale din afară griji, acelora stare în ceale mai înalte ale țării coleghiuri se face. 4) Deregătoria dreptăților. 5) Ceale dinlontru griji. 6) Finanția. 7) Negoțitoriile. 8) Deșteptarea sau luminarea norodului. Toate aceaste deregătorii au al său

ministru și fieștecare ministru dintră aceștia are al său de ajutoriu ministru.

Ministrii sânt mădulările sfatului și au scaon și leafă în senat. Fieștecare ministru în sfârșitul anului, prin orânduiala senatului, trăbuie pentru toate ceale lor încredințate lucruri în scris să dea sama.

Un gubernium cetățenesc și un gubernium de războiu iaste mai mult decât fieștecare alt guberniat, căci cel cetățenesc și cel de războiu guberniu închipuiaște persoana împăratului. Putearea lor se întinde preste drepturile cameralicești și politicești. Guberniei cetățenești îi iaste despre o parte rânduit un sfat de ocârmuire, prin care tocma ca gubernia de războiu împiadecă ca nu ceva împotriva legilor să se lucre. Pentru acesta, mai cu samă Decretul cel din 4 avgust 1802 s-au îngrijat ca acesta putearea sa să nu și-o lățască preste hotarale legilor, să nu se meastece în lucrurile ceale de judecată, și întru aleagerea neameșilor, a cetățeanilor și a țăreanilor, și să nu îndrăznească pre niciun deregătoriu din stația sa a-l înstreina.

Spre întregimea a cei de obște a dreptății deregătorie, încă supt împărăteasa Ecatarina, de multă vreme, se făcuse așezământ, dară prin multe întâmplări au rămas în veachii stare. Comisia de Dreptate fu de nou orânduită. Împăratul au înștiințat cum că el norodului său hotărâte legi va pune.

Duhul, carele în ceale orășenești și criminale orânduieli stăpânește, iaste filosoficesc, blând și iubitoriu de oameni; spânzurările și pedepsele spre piiarderea vieții de tot sânt oprite și, după dreaptă măsură a greșelei și a lucrului făcut, le aduse la pedeapsa pe trup sau lau gloabă de bani, piiarderea cinstei, închisoare, înfruntări sau ca la lucrurile de munte să se pedepsească.

În lucrurile ceale de munte, averile orășeanilor sau ale țăreanilor mai mult nu vor merge în mâna coroanei, ci se

vor da celor de aceale adevărați moștenitori, care până acuma numai neameșilor le era îngăduit.

Tinărul stăpânitoriu nici într-un chip nu putea suferi unele nedreptăți, care așa mulți nenorocoși, supt cei de mai nainte stăpânitori, au trăbuit să pătimească. O comisie a sa, întru cercarea celor mai dinainte criminalnice lucruri orânduită, din zi în zi da înștiințare întru urmarea acelora din porunca împăratului, ocârmuitoriu senat un foarte mare număr dintră persoanele ceale slobode din izgonire iarăși le-au chemat înapoi și i-au orânduit în cea mai dinainte a lor stare și bunuri. Preste tot, tot fealiul de dreptăți au lăsat să li se facă. Mulți din Siberia s-au întors înapoi în brațele familiei lor. Mulți dobândiră îndărăpt cinstea pierdută, precum și bunurile pierdute. Multora li s-au scăzut din pedeapsa ce avea de a pătimi sau fură de tot iertați; am numărat în scurtă vreme ca la 150 persoane, carii din cea grea și nedrept loruși pricinuită izgonire au fost scăpați.

Supt Petru cel Mare fu rădicată o școală de învățături sau științe^[8], de carea fata lui, Elisabeta^[9], și ministrul ei Osterman^[10] și cea plină de duh Ecaterina II mare grije au purtat. Dară sămânța, carea cel cu nume cinstit Alexandru I o au semănat, făgăduiaște un foarte bun săceriș. Ceale ce supt stăpânirea lui până acum s-au făcut sânt ca pașii uriașilor pe lângă ale celor de mai nainte. Pre dreptate se arată cum că, nici într-o împărăție din Evropa, învățăturile și științele nu sânt mai împărăteaste răzimate și ajutate, și nicăiri nu se fac mai multe cheltuieli pentru sporirea întru științe.

Încă ca Mare Prinț deșteptă împăratul pre învățații din Rossia, ca, prin lucruri pline de științe întru a lor de la mumâni împreună cu țita suptă limbă, luminarea întru folos a o aduce să cearce; cea mai dintâiu grije a împăratului au fost ca pre norod să-l aducă la lumină. Cum că el se ține pre sine a fi cel dintâiu și adevărat

temeiu al fericirii stărilor, nu numai ale sale, în ceale de față ale stărilor scrisori supscieri îl arată, ci și însuși ale sale făcute lucruri, precum cunoștința noroadelor streine, deșteptarea științelor, îmbunătățirea și lățirea acelor de obște îndreptări și deprinderi.

Cel dintâiu pas a lui Alexandru fu ca să se rădice un ministerium pentru luminarea norodului, și pentru acela să se facă un coleghium care se aibă acest nume: Cea mai Mare Direcție a Școalei.

Planul cel pus de la cea Mare Direcție, ca să se orânduiască pentru tinerime înalte și mici forme pentru învățături, de la cea mare vrednicie fu priimit. După acel plan, fieștecarea besearică o școală, tot districtul o școală și fieștecarea cetate de gubernie un ghimnasium să aibă.

Țeara Rusască până acum n-au avut mai mult de trei universități, adecă: Moskva, Vilna și Dorpat^[11]; dintră aceaste 3, cea de pre urmă au făcut-o împăratul Pavel I^[12]. Iar Alexandru, de nou, încă 3 universități mai întemeie la St. Petersburg, Kazan și Harkov^[13], mai lucra încă, ca și alte noao Academii să zidească, la Toblosk^[14], Usciuk-Veliki și Kiov^[15], unde odată era universitate, ca fieștecare țircul sau ținut a mai multe gubernii să aibă o universitate.

Universitățile după norma academiilor nemțești fură întocmite și feațele la aceale universități orânduite căpătară hotărâtă întră cealelalte stări stare, până la cei ce învăța, carii după sfârșitul învățăturilor era în starea stegarilor, candidații cu starea laitenanților, și maghistrii cu a căpitanilor, și un doctor se va socoti în al 8-lea clas, în care e maiorul.

Tot fealiul de țensuri, care în cetăți și la curți era orânduite și făcute, fură stricate, și iarăși fu slobod din țări din afară a se purta cărți. Toate țensurile în împărăție a cărților celor tipărite se vor lua de domnii poliției și se vor da la universitate. Ceale private tipografii au fost slobode și o mulțime mare de cărți cu cheltuiala

Cabinetului au tipărit. În anul 1802, au adus suma care Cabinetul pentru tipărirea acestor cărți au dat, 160.000 ruble.

Alexandru, cu această mare sumă, îndată cumpără multe de științe cărți pentru folosul cel de obște a celor învățate instituturi. El au cumpărat cel de Mineralii Cabinet pentru 60.000 ruble, cel Naturalnic-Fisicesc și Cabinetul de Bani al prințului Iablonovskaia, pentru 50.000 de galbeni, Biblioteca directorului Ohs în Basel, pentru 20.000 ruble.

Împăratul, ca să nu lase nicio mijlocire necercată, ceale de folos științe înlăuntru în țară a le aduce, au poruncit, cu cheltuiialele sale, mai mulți luători de samă să călătorească în ceale din afară țări; dintră aceștia, unul fieștecare deschilinit lucru avea cu ochii de a însemna, p. p. ce se face cu cei săraci și cum se grijesc pădurile, și alte de acest fealiu multe. Ghenerariul Hitrov^[16] fu trimis în țări din afară pe 3 ani, cu plata de 25.000 ruble pe an. Domnul Vraxel fu trimis în Anglia cu 5000 ruble pre an, groful Plater fu trimis cu 15000 ruble pre an în Țeara Nemțească, ca să poată învăța cea mai aleasă grije a pădurilor.

Spre ajutoriul negoțitorilor, ca mai cu samă mai ușoară și mai aproape negoțitorie să poată avea cu China și Iapan, lăsă împăratul a face o călătorie, care mai întâiu cu corăbiile rusăști de supt porunca domnului Krusenstern^[17], în anul 1804, 1805 și 1806, cu fericire au săvârșit-o. Ca un așa bun prilej pentru lățirea științelor omenești să nu rămâie fără de folos, au lăsat împăratul ca mai mulți învățați să chiiame și să călătorească cu el.

Afară de îngrijearea ce avu pentru bună creșterea tinerilor, își mai agonisi șiieși acest stăpânitoriu laudă și prin alte spre veacunica pomenire făcute fapte bune, mai făcând adecă orânduieli de ajutoriu și de purtare de grije pentru cei lipsiți de ajutoriu nenorocoși și pentru

creașterea pruncilor celor săraci din înaltă și din mai de jos stare. Aici se împărți mulțemită pentru ceale cu omenească prietenie făcute osteneli ale lui Alexandru și a maicii lui, rămasei văduve, împărăteasei Maria^[18], care, așijderea, în anul 1804, unsprezece de nou deplinite gătiri au rădicat, preste care, precum și preste alte 7 în St. Petersburg de curând zidite, însuși ea se făcu mai mare director. După ce pe cea numită Findelhaiser, bine au înzăstrat, au mai rădicat încă și alte trei deplinite instituturi pentru cei săraci, adecă: căsile văduvelor și casele celor bolnavi.

Pentru economia cea de câmp și mai ales pentru lucrarea pământului ca să se facă, făcu împăratul mari deșteptări. În Decretul cel dat preoților, celor ce au moșii în țeară, așa iaste scris: „Fiindcă preoțimea iaste de la Dumnezeu orânduită ca să poarte grije de obiceiurile și năravurile norodului, așadară, iaste și îndeatorită ca pre norod, cu pilda lor, la lucruri și la toate trebile căsii să-i deșteapte, și, fiindcă, întră aceaste lucruri, cel mai de frunte, cel mai cinstit, mai de folos și spre lipsele orașelor și a cetăților negreșit trăbuincios iaste lucrarea pământului”. Drept aceea, ni se veade noao că nicio stare întru împărăție nu va afla, căriia să-i fie rușine a deștepta și a îndemna pre noroade spre lucrarea pământului, ba doară și singuri îndată se vor apuca de lucrarea pământului; încă ce e mai mult, ce se ține de aceasta, starea țăreanilor, prin cea cumpătată dare de dajde, s-au mai îmbunat.

El au dat voie slobodă orășeanilor și țăreanilor celor slobozi ca, cumpărând moșii, să se facă adevărați de aceale bunuri moștenitori. El starea celor slobozi lucrători de pământ, oameni sau plugari, o au întemeiat. Ce poate fi mai frumos și mai prețuit lucru la o clasă de a cetățanilor din mâna unui înțelept și drept souveren să capete, decât a dobândi slobozenie, din robi a se face oameni slobozi. Cum că nobilitatea rusească iaste

vreadnică de această de mare preț dăruire, ca ea, din aceste mai mari nob<i>le dreptăți, cinstite obiceiuri să facă, arată însuși ocazia (prilejul) cel de chizeșie, care actele aceste lor a fi le-au slobozit. Un neameș rusăsc un moștean mare au fost, care nepoftit au dat sfat ca să se facă acest lucru. Nice acum nu pot toți ca să fie deplin rădicați la treapta slobozeniei, dar totuși le iaste lor descoperit aceasta. Alexandru voiaște ca poporul său dreptățile orășenești, nu cu sila sau cu putearea, ci cu iubire de oameni și descoperire să le primească.

Cea după legi hotărâre a stării ceii slobode a țăreanilor din Liflandia^[19] și Estland^[20] s-au făcut, fără îndoială, supt ceale multe cumpătate reguli a priiatenului oamenilor, a împăratului. Letten și Ehsten au încetat de a mai fi ceale mai mișeale mădulări ale Țării Rusăști, au dobândit drepturile omenеști și s-au făcut cetățeani.

Cea mai bună mijlocire de a face pre lăcuitori să fie strădalnici iaste a se ușura grotățile oamenilor celor veniți acolo în țară și ale altor mai nainte aduse, înlăuntru fabricate. Cu cât mai mult un târg slobod într-o țară se va mai mări, cu atâta mai mult și mai adeseori vor întreba negoțitorii despre dânsul. Alexandru și aicea călcă în urmele celor înaintea lui stăpânitori, căci el nu numai că au isprăvit ceale începute pentru umblarea corăbiilor canale, ci încă altele noao sviricești^[21], tihvinicești^[22] ș.a. au croit și streme^[23] la Zna^[24] umblet de corăbii au făcut.

Cea pre an dare de bani de 5000 ruble, care împăratul ceii slobode de economie soțietate din St. Petersburg au îngăduit, rădicarea unei soțietăți în Moskva, pentru lucrarea pământului și meșteșuguri mehanicești, și ursirea unei doftorii împotriva boalelor dobitoacelor și rădicarea școalei în St. Petersburg, Moskva și în Lubni^[25] de a învăța doftoria a tămădui boalele dobitoacelor; slobozenia mai multe nomadicești noroade a treace în părțile țării ceale de cătră Sid-America, cum e nogarier^[26], bureten^[27],

ca să lucre pământul; aşezarea lăcuitorilor din părțile ceale neroditoare ale Nordului în țările ceale de lângă Sid, unde pământurile ceale grase numai mâni sânguitoare și strădalnice ale lucrătorilor aşteaptă, și el pre ei, cu ale sale comori, îi va îmbogăți. Aceaste câte le număraiu sânt îndată mari și de bucurie descoperiri în anele acei noa rusăști a norodului cultură.

La steppen^[28], mai departe de țarmurile râului Dnieper, unde mai nainte să ținea o ceată mare de tâlhari de cozaci din Saporog^[29], se veade acum a fi familii care cu sânguință lucrează pământul, și aproape de râul Mindung^[30] se rădică un nou, supt un ceriu frumos și prin ale sale negoțitorii din zi în zi mai înfloritoriu, Herson^[31]. Ceale mai depărtate nevăzute părți și șesuri, care râurile ceale ce întră în Marea Neagră le îneacă, și mai nainte nimic sau tocma puțin era lucrate, acum sânt cu grâne, holde și cu de tot fealiul de semințe acoperite și împodobite, și lângă țarmurile râului câmpie, unde nenumărate turme de multe fealuri de dobitoace folositoare se pasc. Așa se ajută și se împuterează negoțitoria și lucrarea pământului în țeară și, fără de leac de îndoială, din toate ceale crescătoare grăunță, fără de a se socoti în oste-nealele și puterile cetății, se aduce folos.

Întru acest chip, cel plin de râvnă a face bine, Alexandru, se sângui ca pre norodul său, cel ce dormita întru lenevire, să-l deșteapte, ca, cu puterile sale, prin lucrarea moșiilor, să ajute cetățile și pre cei mari, și, prin aceasta, să aştearnă cale și să descopere noroadelor celor supt schiptrul lui supuse, începând de la Marea Baltică, până la Marea Caspică, și de la Dvina până la Munții Kamceatkas, carii pururea sânt încărcăți și acoperiți cu zăpadă, să aibă neodihnită râvnă aceaste a le lăți.

Iară ca ceale mari și multe cheltuieli, care spre facerea unei de obște folositoare orânduiei și îndreptări să poftesc, fără de a mai îngreoia pre supuși prin înmulțirea

dării, să le poată împlini preabunul monarh, nescoțându-se pre sine afară, au hotărât, în cea împărătească a sa Curte, o dare de dajde și, prin buna cruțare, în scurtă vreme au adunat mărișoară sumă de bani.

Pentru aceea, în Decretul ce s-au dat afară în 20 ianuarie 1802, se cuprind aceaste: „Când s-au făcut cercare în toate părțile în Curtea noastră despre venituri și despre cheltuiale, preste tot aflarăm noi un mare număr de tisturi la Curte în deregătorie puși, și încă mai multe alte fără de nicio treabă și folos cheltuieli în deșert, care cheltuieli mai mult făcea decât plata ce căpăta ei pre an, din care multe deatorii s-au născut”.

O osebită oarecarea comisie fu rădicată, carea comisie aceaste în sine cuprindea, ca pre ceale prea multe persoane ce se ținea la Curte, în cât va fi cu cuviniță și drept, să le mai împutineaze. Prin orânduiala cea noao ce s-au făcut în Curte, cântălăria cea de Curte de tot fu stricată, carea de altă ceaea nu avea grije, decât banii Curții să-i ia la sine, și din acei bani apoi să plătească pre deregătoarele ce se afla în Curtea împărătească. Acum, fieștecare departament de Curte își ia pentru sine a sa pre an hotărâtă sumă de bani și are de a răspunde la cea de economie purtare de grije, apoi la cea făcută sau rădicată la comtoiru Curții expediție de dările de samă. Dobânda de bani, carea acum de nou s-au rădicat, oprind acum a se mai face așa multe înzădarnice cheltuieli, să suie până la un milion de ruble, și totuși încă și acum suma ce se dă pre an plată celor rămași în deregătorii treace preste trei milioane ruble. Pentru strălucita podoabă a Curții, toți personalii sau slujitorii împăratului, amânduror împărăteaselor și a marelor prințipise, afară de curteanii marelui prinț Constantin^[32], încă mai sânt cu numărul preste 3979 de persoane, dintru aceaste 88 persoane se țin de departamentul celui mai mare prefect al căsilor, 1185 la cel mai mare de curte marșal, 584 la cel mai mare al

grajdurilor, 107 la cel mai mare al iagărilor. Pentru ceale de lipsă la masa împăratului pe toată zioa trăbuieasc 400 de ruble și tot atâta și pentru masa rămasei văduve, împărăteasei; pentru masa marilor prinți și prințipise câte 200 de ruble se socotesc a veni. Numărul cailor, ce se ținea în grajduri 2000, l-au scăzut, 1200 a fi.

Câtă osteneală au pus Alexandru ca slujbele cetății în mânile celor mai deșteptați și mai procopsiți oameni din cetate să le încredințeaze și la toate ceale până acum locuri de slujbă deșearte, la care mai cu samă neameșii au slujit, sfârșit să le pună, ne descopere noao cel de mare vrednicie Decret din 25 septemvrie 1804, carele așa iaste:

„În regulele ceale în 12 ianuarie 1803, pentru luminaarea norodului date afară, iaste cu temeiu hotărât ca nici într-un guberniat, după treacerea a 5 ani de la organizația a țirculului de învățături, de care acela, după cea de obște împărțire, pentru școalele în țeară să ține, să nu se socotească întru așa fealiu de slujbe orășenești, în care multe științe se poftesc, să nu se primească alții la așa deregătorii, fără numai aceia carii cursul învățăturilor sale într-o publică sau privată școală l-au săvârșit.

Scopul acestei orânduiei au fost ca cele desclinite multe locuri a slujbei orășenești tot cu oameni pricepuți, deșteptați și procopsiți întru învățături să le înzăstreaze, și acelora, carii sânt dați spre deșteptarea întru învățături și întru învățături mare sporiu vor face, să le aștearnă cale spre mai mari învățături și spre alte cu plată deregătorii. Nădăjduiam că toate stările ceale slobode, și mai ales neameșii, cu mare râvnă universitățile, ghimnaziurile și școalele din țirculul cel de învățătură din gubernamenturi și din alte ținuturi le vor cerca, care, cu așa mari și multe cheltuieli despre partea împărăției, și încă și cu multe alte despre partea neameșilor, cu puține jertviri s-au rădicat, și cea mai mare parte dintr-însele s-au deschis, și cum că aceste părintești ale țării instituturi, după ceale din afară

țări, în care se dau școale pentru învățături, se vor orânduî.

Din ceale de preste an ale Ministeriului înștiințări și din descoperirile ceale ce până la noi au ajuns, cu mare a inimii întristare vedem cum că ceale ce nădăjduiam până acum încă neîmplinite au rămas. Toate instituturile ceale pentru învățături, care în curgerea aceștei vremi s-au deschis, luând afară universitatea cea din Vilna și cea din Dopart, pentru cel foarte mic număr de școlastici ce se află într-însele la învățătură, slabă nădejde ne dau a putea ajunge la scopul acela pentru care sânt rădicate aceste instituturi.

Spre mai mare a noastră întristare, vedem noi cum că nemeșugul, carele altmintrea obicinuit era cu pilda lor pre ceale de altă stare persoane a le întreace, întru aceste de mare folos orânduîeli mai puțin au făcut decât cealelalte stări.

Întru aceasta de lipsă iaste ca toate locurile a stării cetățenești cu oameni foarte învățați să le îmbogățim, și cu cât mai îndelungat tinerimea părințești țări nu va apuca la așa fealiu de slujbe a stării cetățenești, cu atâta de aici înainte și lipsa va fi mai mare.

Spre abaterea acestora și pentru ca să punem sfârșit celor nevreadnici de a se putea vârî în vro deregătorie, iară celor vreadnici de deregătorie să le deschidem cale cătră aceale, am aflat bine a fi această următoare orânduială să o dăm afară:

1) De la ieșirea afară al acestui decret, nimenea nu va mai fi înălțat la deregătorie asesoriei de coleghium, tocma dacă el, și cu titulă de sfeatnic, în anii cei orânduîți, preste tot au slujit, dacă, pre lângă aceea că va arăta recomendație de la mai-marele său, nu va aduce și de la oarecarea universitate rusească ceva atestat, cum că el aceale învățături și științe care se poftesc la slujba cetățenească le-au învățat sau cum că în examen l-au aflat

a fi harnic, după științele sale, a intra la o slujbă ca aceea. Această orânduială și acest fealiu de examen, Direcția cea Mare a Școalelor negreșit trăbuie să-l hotărăscă și să-l vestească.

2) Ceaalaltă deregătorie până la asesor de coleghium rămâne precum au fost mai nainte. [...]

„Spre întărirea aceștei însămnări, ce se ține de soartea unui cămăraș din rândul dintăiu și din al doile, și în care Noi, prin această hotărâre, am descoperit oamenilor o slobodă pășire înainte, carii așa fealiu de titulă au și carii seamne de slujbă care sânt de trebuință la Curte au arătat, și deodată au și priimit slujba; poftim noi deodată, ca o așa de lipsă dreptate să o întărim și statornică să o facem, cum că la tot fealiul de slujbă, ca întru aceea neștine bine să se deprinză, iaste de lipsă lățire sau pășire de la o slujbă de deregătorie la altă slujbă de deregătorie, și iarăși cum că la o deplinită deregătorie foarte de lipsă iaste ca tot cel ce întră în slujba cetății sau să-și aleagă o slujbă militărească, sau să se hotărăscă pre sine a fi în slujba cetățenească. Întru acest chip, toate slujbele cetății vor avea ai lor slujitori, carii, făcând destul deatoriei sale spre carea sânt hotărâți, însuși își vor agonisi loruși cinste și nume mare”.

Împăratul Pavel I, încet, încet, nespunând nimănui ceva, ordul ce se zice al Sf. Gheorghie și altul ce se zice al Sf. Vladimir le-au depus^[33]. Ordul Sf. Gheorghie se cinstea acelora carii mari biruințe au făcut în răzmirițe, cel de al al doile se da întru semn de cinste acelora carii au făcut sau au tocmit ceale pacinice, cetățenești fapte bune. Alexandru, făcând aceaste hotărâri, iarăși le-au adus pre amândoa o la loc și cu noao statute le-au întrămat.

Împăratul, încă când era numai Mare Prinț, cu tatăl său împreună, multe și dease călătorii au făcut până în ceale mai dinlăuntru ale împărăției, încă tocma până și în

ceale mai depărtate și mai afund întru împărăție ale Siberiei provincii până la Kasan ș. c. De când iaste șazătoriu pre scaonul împărătesc, niciun an n-au trecut ca el nicăiri să nu fie cercat vrun guberniat. În anul 1801, pentru ca să se încoroneaze, au făcut călătorie până la Moskva, în anul următoriu iarăși au făcut acea călătorie; în anul 1802 au călătorit împăratul cătră Finlandia, și în anul 1804 au cercetat Estlandicescul Gubernament și insula Oesel^[34].

Cum că așa fealiu de călătorii sânt de mare folos, când adecă stăpânitoriu fără de veaste și negândit se arată, cine nu veade? Cu adevărat, nicio îndoială nu iaste cum că Alexandru pentru fieștecare clase a supușilor săi iaste, și el ce arerile și rugăciunile lor nu numai le ascultă, ci încă și cercare face ca de prisosit să le știe.

Cât de depărtate sânt aceste toate, pre unde au umblat și ce au pățit Alexandru, despre aceasta trăbuie să auzim graiul acelor din provinciile aceale, pre unde el au călătorit. Scriitoriu de aceste nu cu lingușituri va umbla, ci chiar adevărul va scrie.

Încă tocma și bine întocmitele orânduielei, care pe fieștecare an spre administrația și organizația provinciilor le-au făcut, mărturisesc folosul acestei călătorii; nici pre niciuna n-au lăsat-o să nu-i dea roduri de cultură, să nu o așează în stare bună, să nu curățe netrebnițiile ce se încuibase într-însele și în locul acelora să nu samene sămânța dreptății.

Cum că aceste călătorii au trăbuit să se fie făcut cu puține cheltuieli și cum că călătoriile aceste fără de nicio greotate a provinciilor acelora s-au făcut, de sine însuși mărturisește adevărul, un stăpân, carele, tocma și în rezidenția sa, foarte cu cumpăt și nu cu mare pompă trăiaște, care pre unii dintru ai săi avuți și bogăți de curte îi rușinează. În călătoria sa cătră Moskva ca să se încoroneaze, au trăbuit împăratul să lase unele cheltuieli să se

facă, măcar că era împotriva firei lui; toată calea până acolo fu făcută cu o luminată prăznuire, așa cât el, acum, pre dreptate socotea că, de nu va putea să răscumpere îndărăpt aceaste întru cinstea lui făcute cheltuieli, va vătăma pre norod. Dar după ce au înțeles cum că în Moskva să fac mari și cu mari cheltuieli gătiri spre întrarea lui acolo, trimise la cel din vremea aceea acolo găbneratorul de oaste, feldmarșalul Soltikov^[35], următorul rescript:

„Groful Ivan Petrovici, eu am înțeles cum că boiarii din Moskva, prin pilda ta, s-au deșteptat și și-au pus în cap ca să strângă o sumă mare de bani și dintr-aceea, întru cinstea mea, cu privilegiul încoronăției în Moskva, să rădăce niște seamne de cinste cuprinzătoare.

Eu cunosc cum că, prin aceaste gătiri, vreați să vă îmblânziți și să arătați cătră mine o foarte mare dragoste, și după aceea să mă arăt așa cătră dumneata, precum și cătră boiarii cetății mulțemit. Totuși, de lipsă am socotit a fi ca să-ți fac de știre cum că suma acea de bani, ce se adună pentru așa fealiu de lucru, iaste preste prisosință, adecă nu-i de lipsă și, mai ales, fiindcă eu ceale mari cheltuieli ce trăbuie să se facă cu prilejul încoronăției mai dinainte le-am orânduit. Iară întru acea întâmplare, dacă vă veți socoti cu toții laolaltă ca frații, spre ajutoriul de obște să zidiți, pentru pildă, vro școală, o casă pentru cei săraci și pentru cei bolnavi, mă voi bucura și gata voi fi a priimi de la cinștiții boiari și neameși o cinste ca aceasta; iară zidiri de aceale care numai pentru foarte scurtă vreme sânt rădicate, și mai mult spre paguba decât spre folosul publicului sânt, nu aflu nicio pricină pentru ce să se zidească, nice că voi ca să se facă unele ca aceaste.

Eu sânt încredințat cum că cugetul mieu îl vei descoperi tuturor boierilor din Moskva și la aceasta îi vei aduce, ca iubirea și dragostea lor spre mine să o areate,

care inimei mele va fi lucru plăcut, și încoronării mare podoabă. Întră cealelalte rămâiu eu al dumitale binevoitoriu”.

Alexandru

Această preafrumoasă scrisoare atâta au făcut, cât pretutindene întru împărăție nu numai sărbătoarea încoronării, ci încă și venirea împăratului în cetăți și provincii, încă și zioa nașterii și a numelui lui, rădicând ceva fundație de obște folositoare, o prăznuia. [...]

Când înălțatul împărat a doao oară au călătorit prin Lifland și Litauen, au băgat de samă cum că, foarte răvnitori fiind lăcuiitorii de așa fealiu de lucruri, tănuit iarăși vreau să facă ceva întru cinstea lui, bătrânul Șlendian, cu seamne de biruință, pre porți cu seamne de cinste și alte multe de acest fealiu de pompe se gătase, în 29 septemvrie 1802 au lăsat la senat următoriu Decret, ca acestor fără de lipsă gătiri, cu o bună fundamentalnică orânduială, să le pună un sfârșit, ca mai mult să nu se facă.

„Când eu, întru această a mea mai de pre urmă călătorie, prin vreo câteva guberniaturi trecui, am văzut cum că, măcar că îndată mai nainte în guberniile aceale făcusem de știre, cu prilejul călătoriei aceștia, nicio deosebită gătire, care lăcuiitorilor ar fi spre greotate, să nu se facă, de la cei mai mari ai locului multe și mai multe gătiri s-au poruncit a se face; care oamenilor le sta în mare cheltuială; p. p., în cetăți și în sate au poruncit să se rădice pe deasupra porților seamne spre cinste, drumurile și căile cu pomi împodobite și în pomi iluminație, ba încă și alte gătiri despre partea norodului fură făcute. Am socotit de lipsă a fi ca așa fealiu de gătiri, de aici înainte, întru aseamene întâmplări, cum e la a mea călătorie sau la călătoria altei persoane ce se ține de casa împărătească, să

opresc a se face; ocârmuitoriul senat o dată pentru totdeauna să facă orânduială:

1) Ca senatul sau maghistratul pre nimenea nici a ieși înaintea împăratului în călătorie ca să-l priimească cu cinste, nici când se va înturna înapoi din călătorie ca să-l petreacă să nu orânduiască.

2) Ca drumurile de țeară, nu atunci chiar când e de lipsă a face o călătorie, ci în vremea obicinuită să se direagă.

3) Această oprealiște mai tare iaste pentru săteanii aceia, carii prin sate s-au obicinuit, pentru podoaba drumurilor, a face căile din blane de copaci, fiindcă întru acest chip tare se păgubesc pădurile și însuși călătorii n-au niciun folos din acestea, decât numai că le văd așa făcute.

4) Ca, la sosirea stațiilor, niciun neameș să nu se rânduiască ca să facă orânduială pentru forspont și dreapta plătire a banilor de forspont a o însemna, fără numai de va fi un judecătoriu de țeară sau, după provizia marșalului neameșilor, unul sau doi dintră neameși vor fi rânduiți spre aceasta". [...]

De vom asemăna noi lucrurile și faptele lui Alexandru cu ceale ale celor din alte țări, vom trăbui pre dânsul mult să-l prețuim ca pre un singur stăpânitoriu al scaonului său și al procopsirei nației, ca pre un povățuitoriu al diplomatiei, carele fu chemat să fie mijlocitoriu întră sfezi, spre apărarea, ca și cealelalte cetăți din Evropa și mai ales Împărăția Austricească să nu atârne de la nimenea.

Cugetul cel păciuit, care Alexandru l-au avut după închiirea păcii cu lunevilerii^[36], și după ce s-au înălțat Napoleon pre scaonul împărăției, și acum și pururea stăpânește într-însul, totuși trăbui din cât era să mai scadă, când cea groaznică rebealie grămădea războiu cu putearea preste războiu cu putearea și stângere politiceștei

slobozenii din Evropa amerința. Într-o întâmplare ca aceasta, nu numai slobozenia și învățătura nației nemțești, ci încă și dreptățile norodului și omenirea tare să vătâma, când Alexandru au dat, în urma îndrăznețului de puteri făgăduitoriului în trebile lumești, și al său de față pârâș înaintea ochilor a toată Evropa. În zădar poftea Țeara Rusască de la Țeara Franțozescă ca să se facă aleagerea craiului de la Sardinia și ca Împărăția Nemțească să nu atârne de la alta, Alexandru trăbui mâna, care el nu de mult cu lăgătura de prietenie o legase, să o pună pre sabie, dară cea grabnică bătaie de la Ulm^[37], încă mai nainte de a putea sosi armadiile rusăști acolo, sparsă planul lui.

Alexandru aduse trupele sale în bătaia de la Austerliț^[38], unde el mai întâiu și-au arătat a sa de față vitejie. După pacea carea o puse Austria cu Țara Franțozască, el se trase înapoi cu armadiile sale la Țara Rusască, neîncheind, despre partea sa, pacea cu franțozii. [...]

Leghioanele lui Napoleon străbătură preste granițele Rossiei. Armadia rusească, ce era la număr puțină, întru îndrăznire putearnică, prin Dumnezeu și a lui dreptate mai tare, cu puteare ca a leului se luptară: Kliastiți^[39], Poloțk^[40], Smolensk^[41], Borodino^[42] pot să mărturisească ceale de veacinica pomenire ale rușilor biruințe.

Kutusov, văzând cum că armadiile protivnicului toate vor să jertvească, numai ca să poată pre cea veachie, unde se încoronează împărății rusăști, cetate a o dobândi, înțelepțeaste și cu îndrăznire se trase cătră Kaluga și lăsă ca mareața gândire să cuprindă Moskva, carele gândea că, cuprinzând Moskva, toată Țeara Rusască va fi în mâna lui¹.

¹ Acum era împărțite dările (Bons) pentru răpștirile din Moskva și planuri pentru conscripție în Rossia încă era făcute. Napoleon rămăsease

Alexandru încă mai din vreme, prin o scrisoare, dăduse de grije prezidentului de Sfatul țării: „Eu nu pui armele jos, în câtă vreme voi vedea că se mai află vrucior de ai protivnicului ostași întru împărăția mea”, și că el acum s-au pus în cap ca să aprindă Moskva, și după aceea, groful Lauriston^[43], de doao ori trimis fiind de Napoleon în cel de căpetenie cvartir al rușilor, de la prințul Kutusov Smolenskoi au luat răspuns cum că împăratul nesmintit rămâne pe planul acela care și l-au croit, cum că Lauriston să nu făcă mai mult nicio cercare de a face pace. Aci se aruncă soarta cea mare despre izbăvirea Evropei.

Dictatorul (împăratul) franțozesc, cu mâni, cu picioare căuta mijlociri de a se întoarce înapoi din Rossia²; și, sfātuindu-se întru sine să se așeze cu sălașul în palaturile lui Petrovki, să trase afară din Moskva.

Napoleon voi să pună vina pre stihii (elemente) cum că eale sânt pricina pierzărilor lui, însă și fără de ger, de frig și fără de foame, franțozeștile armadii, prin cei rău vătămăți ruși, fură bătute. Ale rușilor pline de roduri biruințe se arătară la Tarutina (25 septem<vrie>), la Maloiaroslaveț (30 septem<vrie>), la Viasma (8 octom-

în mahalalele Moskvei și aștepta deputație de la cei mai mari ai cetății; ca cu mare pompă să-l petreacă înlăuntru, în cetate. Așteptă până a doao zi, și nicio deputație nu se ivi. Aceasta cea mai dintâiu întâmplare, de o cetate de căpetenie cuprinsă, n-au făcut ceaea ce se aștepta de la dânsa. Marți după-amiaz în 3 septemvrie, fără leac de strigare, se trase în Kreml<in>.

² Foarte mare deschilinire iaste întră Fridrih cel Mare și întră Napoleon, căci Fridrih și-au agonisit șieși nume mare prin duhul cel mare ce-l avea și prin fapte mari și bune, iară Napoleon au lăsat numai prin un decret să i se dea nume mare. Fridrih au știut mai nainte unde în răsmiriță îl vor putea pre dânsul bate sau birui, drept aceea bine foarte s-au îngrijat ca el, îndată după o bătaie, armadiile sale laolaltă să le strângă și, după ce fu înștiințat cum că într-o lovitură mult au pierdut, îndată o croia într-altă parte.

<vrie>), la Krasnoi (24 și 25 octom<vrie>) și mai pre urmă la Berețina.

Așadară, se cuvine Rossiei acea laudă, cum că protivnicului, pustiitoriului neamului omenesc, în locul acela, unde poate arăta că Rossia n-au avut întru ajutoriu și alte însoțite puteri, cu mult mai mult la marginile împărăției sale, fiind încâlcit cu războiul, i-au curmat căile de a mai putea răzbate în Rossia.

Alexandru acel foarte mare sfat s-au pus șieși înainte, ca să aducă în Evropa o pace de obște, măcar că aceasta, în vremea aceea, cu anevoie și neștiut era, oare putea-va el fi în stare a o face; căci că temeiturile păcii cu tilsiderii^[44] făcute oprea pre Napoleon ca să facă o pace de obște, însă a sa poftă de mărire și laudă deșeartă i-au împedecat calea de la aceaste. El tot noao și iar noao țări vrea să tragă supt stăpânirea sa și mai voia jumătate lumea să o jertvească, decât cât e negru supt unghie din planurile lui să scadă.

Dar tot nu fu destul cum că în lume era vestit: „Pre Țeara Rusască, în ceale mai dinlăuntru ale ei, nimene nu poate să o răzbească”.

Aici, Mărirea Sa Alexandru I, împăratul a toată Rossia, în 25 dechemvrie 1812, mai nainte de a călători din Vilna, au dat la trupele sale următoară poruncă:

„Soldaților! Ale voastre biruințe și a voastră cu zăstăm<p> statornicie iaste încoronată cu cunună din flori de laudă, carea nestearsă la următorii voștri va rămânea. Numele vostru și faptele voastre prin gurile oamenilor se vor povesti, vitejiile voastre, de la pruncii voștri la prunci de pruncii acestora, vor treace! Laudă Celui dintru înălțime! Mâna Domnului au fost cu noi și nu ne va părăsi pre noi! Iată că nice un protivnic, ba nici urmă de protivnic nu se veade să fie mai rămas înapoi în pământurile țării noastre. Pre trupurile ceale moarte și pre oasele lor ați ajuns voi până la marginile împărăției

voastre. Acum, dară, trăbuie să ne luăm după dânsul, nu pentru ca să cuprindem țări sau ca să ținem răzmiriță cu țările ceale noao vecine, ci pentru ca să așezăm o dorită și statornică pace. Voi treaceți acolo, ca, pentru slobozeniia voastră, pentru odihna voastră și pentru ca să nu fiți nimărui supuși, să vă războiți. De vor vrea să fie priiatenii noștri, în voie le iaste ca să ceaie pace. Voi sânteți creștini! Eu vă aduc voao aminte cum că acest nume, creștin, pofteaște și zice că deatoria soldaților iaste în răzmiriță să se poarte cu vitejie, iară în marș și când e în odihnă în țară să fie blând. Eu nu vă amerințaz voao cu pedeapsă, căci că eu bine știu că niciunul dintră voi nu va lucra așa, ca să-și agonisească pedeapsă. Voi ați văzut cu ochii în țeara noastră în ce chip protivnicul acea nevinovată țeara și căsile lăcuiitorilor le-au pustiit. Cu dreapta mânie voi i-ați răsplătit lui. Carele dintră voi ar vrea să fie lui aseamene? Numai prepus de ar fi, cum că ar fi unul ca acela, că, de ar fi, n-ar putea mai mult a se numi cătană rusască; unul ca acela s-ar lipsi dintră voi afară! Soldaților! Aceasta pofteaște de la voi și așteaptă cea dreaptă a voastră credință, țeara voastră și al vostru Țaar”.

Împăratul Alexandru porunci ca noao oști să se rădlice și pentru izbăvirea celorlalți din Evropa să mâne războiu. [...]

[Petru Maior]

**RĂSPUNSUL LA CÂRTIREA
CAREA S-AU DAT ASUPRA PERSOANEI LUI
PETRU MAIOR,**

autorului *Istoriei ceii pentru începutul românilor în
Dachia*. La Buda, în Crăiasca Tipografie a
Universității Ungariei, 1814*

„Vis consili experts, mole ruit sua”^[1].

Horatius

Cu arsă seate dorea toți românii, împreună cu mine, ca să veadă vro istoriuță și în partea lor, după atâtea hule de la cei streini asupra românilor vărsate. Înainte de un an se ispiti oarecât a stâmpăra această seate îndelungată pro-topop Petru Maior, crăiescul revizor a cărților la Buda, dând la lumină *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Ci, cum ieși zisa *Istorie* de supt tipariu, nu întârzie a se da sârguită rugare la Înălțatul Palatin al Ungariei, ca numaidecât să oprească acea *Istorie* a se vinde, care cearere, de se vrea prinde întru acela chip, precum s-au fost așternut, rămânea strălucita aceeaa *Istorie* la începutul nașterii sale cu totul îngropată, și românii, cei mai mulți, de nou întru veachiia necunoștință și defăimare cufundați. Când arătata *Istorie* în mai sus spusa primejdie se învăluia și se lupta cu moartea, iată iarăși un român, poate ca cu aceasta să-și facă șie nu știu ce veaste nălucită, cu carea să mijlocească a-și aștearne cale nădejtilor celor cugetate, care cu cât sânt mai fără de

* Transcriere și note: Otilia Urs.

vreame, cu atâta s-au obicinuit a fi mai căltoase și născătoare de ocară cu înșelăciunea lor, deade o *Cârtire*, fără de a-și arăta numele, nu asupra *Istoriei*, ci asupra persoanei autorului *Istoriei*, ca deodată cu viața *Istoriei* să se primejduiască și născătoriul ei. Pre urmă, a dăunăzi se sculă învățata Soțietate a Rețenzenților din Viena, drept nu cu pâra, nice cu cârtire asupra persoanei autorului, ci asupra *Istoriei*, însă nu a o îngropa, ci numai a dovedi cum că unele dintru aceale ce cuprinde *Istoria* aceasta în sânul său, în partea românilor, nu sânt adevărate. Această împrotivire, măcar că e țintită spre micșorarea românilor, totuși iaste lăudată și pentru că e pornită de la bărbați cu multă învățatură întrarmați, și pentru că e născută a da prilej ca mai încolo sau să se cearce, sau să se întărească adevărul.

La această rețenzie poate va da autorul *Istoriei* animadversiiile sale, fiindcă el mai cu lesnire poate purta acea greutate decât altul.

Mai sus spusa pâra și cearere asupra vieței *Istoriei* au luat sfârșit, dând Înălțatul Palatin voie a se vinde *Istoria* cu acea adăogată laudă că *Istoria* aceasta e cea dintâiu și singură în limba românească și scoasă din vechi și vrednici de credință scriitori, carea cu folos se poate ceti. Aceaste sânt cuvintele Rezoluției Înălțatului Palatin, din 10 octomvrie 1813, supt numărul 2039: *Illa etiam ex consideratione venui exponendum relinquere potest, quod haec Historia ex antiquis et probatis Historicis desumpta unica in Valachica Lingua praeexistat, quae cum primis per illos, qui solius Linguae Valachicae gnari sunt, cum utilitate legi queat*^[2]. Iară la *Cârtirea* cea asupra persoanei autorului voi să răspund eu. Însă nu atâta voi răspunde la zisa *Cârtire*, cât o voi povesti, deoarece cu atâta slăbiciune iaste întocmită, cât singură de sine se surupă. Totuși voi adauge însămnările mele. Aceasta încă se cuvine să arăt că eu numai o coală am a mână din

Cârtirea aceea, adecă coala cea dintâiu, alta n-am căpătat, pentru aceea numai de ceale ce sânt în coala aceasta pot să grăiesc.

După alte nădituri, la fața 4 zice cârtitoriul (*criticus*) că pentru aceea au fost silit a întoarce pre românie și a le da la tipariu ceale doao cuvântări, mai-nainte în limba latinească, spre lauda vlădichei făcute și tipărite, ca să aibă „prilej a răspunde la ceale ce s-au scris în *Istoriia românilor*, acum ieșită la Buda, adăogate împrotiva Exeleanțiii Sale^[3], fiind acealea tocma împrotiva celor ce s-au pomenit întru aceste cuvântări”.

Putea cârtitoriul și fără a prefăce în românie cuvântările aceale și a le da la tipariu să răspundă la ceale ce s-au scris în *Istoria românilor*, de a căroro întoarcere pre românie cu atâta mai puțin era lipsă, că faptele ceale bune ce le-au făcut vlădica însuși în limba românească și le-au povestit pe larg în cârticica carea la anul 1808^[4] o au împărțit tuturor preoților clirului său. Deci în câtă vreme au prefăcut cârtitoriul cuvântările aceale pre limba românească, mai bine, dacă îi slujește capul și inima spre aceea, ar fi lucrat altă ceaea pentru literatura românească, că de multe au lipsă români spre cultura sa. Ba mi se pare că nici autorului cuvântărei a doao n-au fost preatin prea bun cârtitoriul, prefăcându-o aceea pe românie, deoarce acolo aceste cuvinte se citesc: „Mare tărie a inimii au arătat (vlădica), și și înțălepciune, când se împrotivea apărarea vătămării scutealei preoțești, cu ținerea liniștii de obște, așa scuteala să o apere s-au silit, cât totdeauna liniștea să poată rămânea nevătămată, socotind că, țiuindu-să pacea, vătămările preoților și a privilegiumurilor bisericești cu vreme a se putea vindeca mai lesne decât prea tare lângă iușuri rămâind”.

Cu aceea că își apără neștine cădînța sa, carea după legile țarei, după rânduialele împărătești i se cuvine pe cale dreaptă, și la judecătoriile ceale de împărăție

rânduite, care totdeauna sânt gata oricui, fie mirean, fie preot, a face dreptate, o apărare, zisei, ca aceasta niciodată nu poate să se împotrivească liniștei de obște. Ba paza legilor și cercarea dreptății pe cale dreaptă și la cuviințate judecătorii vârtos întărește liniștea de obște. Să punem, pentru pilda: Pe un preot îl bate cineva pentru ce n-au vrut să cunune o păreache de oameni cu călcarea legilor; altui preot îi tunde și sfânta barbă; pe celalalt preot, pentru că, după obiceiul besearicei grecești, au mers la besearică noaptea a cânta Canonul Sfântului Andreiu^[5], îl bagă în temnița varmeghiei, unde se țin făcătorii de reale și, pentru mai mare batjocura legeri, împreună cu preotul bagă în temniță și *Triodul*^[6], în carele se cuprinde Canonul Sfântului Andreiu ș. c., precum un arhieru, carele nu ar băga samă de unele ca aceaste, ar fi cel mai nevreadnic și adevărat năimit nu păstoriu, așa, de va căuta dreptate după deatoriia sa pentru unele groaznice vătămări ca aceaste. Cine, având o scânteia de minte, poate zice ori în ce vreme că arhieru cu aceaea vatămă liniștea de obște? De unde se cade a zice că în cuvintele mai sus cetite supt acoperemântul liniștei de obște se înțâleage singură liniștea vlădiciei. Adecă n-au apărât pe preoți pentru că n-au vrut să-și ia acea osteneală și să se facă de scârbă cu acela carele au vătămat pe preot și dreptatea besericească și au mai voit aceale batjocuri asupra preoților a le suferi decât liniștea inimei sale în ceva chip a o sminti, și o slăbiciune negrăită ca aceasta se cheamă „Mare tărie a inimii, și și înțelepciune”! Lăudând autorul cuvântărei aceia acea nesuferită într-un arhieru slăbiciune și numindu-o încă mare tărie a inimii, și și înțelepciune, deodată și veastia vlădiciei o au înnegrit și și încă nu puțin ș-au stricat. Că, măcar că eu nu zic a fi aceale adevărate despre vlădica, totuși, autorul cuvântărei cu lăudarea acelora, ca când ar fi niște fapte eroice, deade loc prepusului cum că el, de ar

ajunge cândva a fi vlădică, întru acela chip s-ar purta, adecă ar lăsa pe preoți să fie batjocoriți pentru ca să nu-și facă el cu cineva scârbă pentru preoții săi. Deci la o vreme ca aceea lesne se pot sfii toți preoții a da pentru unul ca acela votum ca să le fie vlădică. Bine am zis, dară, mai sus că cârtitoriul nu e preatin adevărat autorului cuvântărilor acelora, pentru că, întorcându-le el pe românie, tuturor preoților au făcut cunoscute ceale ce mai sus le-am grăit.

La fața 6, dojenește cârtitoriul pre cetitoriu ca să nu se grăbească a ceti aceale cuvântări, ci cu amăruntul ca „să poți, zice, afla și aceeaa cât de cu mare greșală se veade a judeca iscusitul și, almintrilea, luminatul istoric din Buda, Petru Maior”. Iară la fața 7, așa scrie: „Ca să cunoască mai bine și aceeaa că din patimă, adecă, socotindu-se pre sine că nu după învățătura și hărnicia sa au fost părtinit, și aceasta să vadă unul fieștecare că o greșeaște vom povesti și despre aplicațiia istoricului, din care și aceeaa luminat să va vedea că cu nedreptul să jeluiască a fi fost silit să iasă din diețeziș, precum prin cuvintele sale arată”.

Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus^[7]. Mai-nainte de toate se cade să cetim cuvintele aceale din *Istorie*, la fața 204, ca să vedem oare află-se aceale cuvinte cu care zice cârtitoriul că Petru Maior arată cum că au fost silit să iasă din diețeziș, că dintr-alt loc nu s-au putut cârtitoriului năluci aceasta. La zisul loc al *Istoriei* așa scrie Petru Maior: „Așijderea, în veacul nostru, năcăjiți, înainte de vreme muriră în clirul unit din Ardeal: Ștefan Salcian, desfătarea neamului omenesc, carele cauza cea de căpetenie fu ca Ioan Bob din protopopiatul Murășului să se înalță la vlădiciia Făgărașului; bărbatul Alexandru Fiscuti, vicariul Hațegului; protopop Petru Ungur al Santăului, ba și Mihail Timar, vicariul Hațegului, după Fiscuti și înainte de Țopa, fără mângăiare

se sfârși. Unii din cei mai harnici, părăsind clirul acela, ieșiră din țeară. Dintră aceștia iaste Simeon Bran, preavreadnic canonic la Oradea Mare. Unii își mai trag încă sufletul acolo, dintră carii iaste Vasilie Neameș, protopop al Tășnadului. Alți iscusiți bărbați, săvârșind învățăturile ceale teologhicești, nice nu voiră a priimi preoțeasca hirotonie. Dintră aceștia e Ioan Budai, consiliariul de la Liov”. Nu sânt aceia oculari pre lume cu carii să poți vedea, ori aci, ori în toată *Istoria* aceasta, carea eu nu o dată o am cetit, aceale cuvinte cu care zice cârtitoriul că Petru Maior arată cum că au fost silit să iasă din diețeziș, nu se pot, zisei, cu niciun fealiu de oculari aceale cuvinte aici ceti, de cumva nu vei întrăbuința ochii pizmătarețului, carii s-au obicinuit a vedea și ce nu iaste.

Ba știut lucru iaste, carele nici cârtitoriului n-au putut fi necunoscut, cum Petru Maior, înainte de a porni cătră Buda, după primita milostiva Rezoluție de la Înălțatul Împărat, după carea mult au asudat până o au căpătat, ca mai mult să poată sluji neamului întru acea stație, unde iaste până astăzi, au venit în Blaj ca să ceară blagoslovenie de la vlădica de drum, cu care prilej chiar au arătat înaintea vlădichei că el nici de parohia sa, cea de la Reghin, nici de protopopiatul său, al Gurghiului, nu se lasă, necum să se lase de diețezul sau eparhia Făgărașului, întru carea e parohia și proto<po>piatul său. Ba și din Buda aceaeși au scris vlădichei. Astăzi încă se mărturisește Petru Maior că se ține de diețezul Făgărașului, unde de la anul 1780 până la anul 1809, întru carele au pornit cătră Buda, acolo pe loc, au slujit clirului acestuia și neamului românesc și pretutindinea ca protopop a diețezului Făgărașului de toți iaste cunoscut. Că măcar că șeade la Buda, totuși, precum alții întru aceaeși crăiască deregătorie fiind, se țin de osebitele sale diețezuri, așa și Petru Maior se ține de diețezul Făgărașului. Iacă cum îl arată pre dânsul Shematismul și cel dintru acest an tipărit

în Buda: *D. Petrus Major de Ditsö-Szent-Márton, Archidiaconus Görgényiensis Dioecesis Fogarasiensis, ad Excel. Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum Librorum Valachicorum pro parte Graeco-Catholicorum Revisor et ad Tipographiam Reg. Universitatis Hungaricae eorundem Librorum Typi Corrector*^[8]. Afară de toată îndoiala, dară, iaste pus cum că zisa aceea că Petru Maior au ieșit din diețezul Făgărașului iaste minciună ca aceea, cât nici în coarnele boilor celor de gule n-ar încăpea. Pe aceasta grămădește cârtitoriul ziduirea sa cea de scai. Nu ca să iasă din eparhia Făgărașului, iarăși zic, s-au dus Petru Maior la Buda, ci ca mai mult să poată lucra cu peana pentru neamul românesc și să facă cărți de care au lipsă românii. Petru Maior, cum am zis, și astăzi se ține de clirul eparhiei Făgărașului, acela cu inima și cu fapta îl iubeaște.

Cu aceeași cădintă cu carea au scris cârtitoriul că Petru Maior au ieșit din diețezul Făgărașului ar putea să scrie oarecarele că și aceia bărbați aleși, carii se află față în Ardeal, au ieșit toți dintru acela diețez ca el singur (de s-ar putea face) să rămâie acolo cu nădejde. Ci Dumnezeu au blagoslovit diețezul acela și, ca să grăiesc cu cuvintele lui Petru Maior, „Niciodată n-au fost beserica românilor, precum e în veacul acesta clirul uniților din Ardeal, îmbogățită de bărbați învățați”. Întru atâta mulțime de bărbați aleși, care de care mai vrednic, mi se pare neînțelepție a-și rumpe capul oarecare spre o nădejde besericească, numai cu acea titulă că el iaste neameș. Unu ca acela de s-ar afla, i-ași aduce aminte cuvintele lui Pavel Apostol, în Cartea 1 cătră Timoteiu, cap 5, stih 17: „Preoții cei ce-și țin bine deregătorii ca îndoită cinste să se cinstească”. Nu zice că preoții carii sânt născuți neameși să se cinstească cu îndoită cinste, ci cei mai harnici și mai vrednici. Drept aceea, pentru că oarecare iaste neameș și ceialalți ba, să nu socotească că

el iaste chemat la vlădicie mai vârtos decât ceialalți, dacă aceștia sânt mai vreadnici.

Și aceeaa că Petru Maior s-ar socoti pre sine că nu după hărniciia sa au fost părținit, adecă la ceva treaptă mai mare înălțat, singur din sicriul nălucirilor sale o au scos cărtitoriul, că suflet de om pe Petru Maior nu l-au auzit cândva despre aceasta jeluind, deoarăce el niciodată n-au fost iubitoriu de stăpânire, ci pururea au căutat prilej cum de cum să poată lucra mai mult spre creășterea cuceriei, spre cultura și folosul neamului românesc. Din toate faptele lui se poate culeage aceasta, precum din rodurile lui se cunoaște pomul cel bun. Pronia lui Dumnezeu au lucrat ca să meargă Petru Maior la Buda spre folosul românilor, precum oarecând petreacerea lui Iosif la Eghipet^[9] au fost prilej mântuirii fraților săi și a fiilor lor.

După ce în loc de talpă au așezat cărtitoriul minciuna cea mai sus spusă, așa ziduiăște pe talpa aceeaa, la fața 8: „Însă tocma a zice nu poate cu temeiul aceasta pentru că, după stările împrejur a diețezușului nostru, nicicât de puțin au fost mai părăsit și mai nepărținit decât alții, aseamenea cu dumnealui, încă de nu mai văzut și mai bine de la Exseleanția Sa în osebite vremi aplicăluit”.

Aceaste cuvinte de le vom socoti strâns, după cum sânt scrise, vom afla că nu atâta pe Petru Maior, precum pe Exțelenția Sa îl vatămă, pentru că înțelesul iaste cum că vlădica pre toți i-au părăsit și i-au nepărținit, și Petru Maior n-au fost mai părăsit și mai nepărținit, ci întocma cu ceialalți.

La fața 9 se coboară cărtitoriul spre lucruri deosebite, zicând: „Exseleanția Sa l-au primit în clir, l-au hirotonit, l-au rânduit Reaghinului paroh și protopop peste doao eparhii, în care stație, macar că nechivernisită cu plată statornică, totuș, pentru starea locului foarte întocmită, de

a se putea ajuta, după hărnicia și înțelepciunea sa au trăit ca nimenea altul în diețeziș de cu odihnă și strălucit”.

Spre a priceape vârtutea cuvântărei aceștia se cade întâiu a ști că Petru Maior, mai-nainte de a se hirotoni preot, învățase filosofia și teologia în cinci ani la Roma. Întorcându-se de acolo la Beciu^[10], au mai zăbovit aci un an, în carele au învățat *Pravila*, ce se zice *Ius Canonicum*. De acolo, venind în Ardeal, îndată fu rânduit profesor la logică, metafizică și la legile firei, întru care deregătorie patru ani cu atâta nevointă au petrecut, cât din școala lui ieșirii bărbați se feaceră floarea românilor, și în clir, și în politie. Astăzi încă trăiesc bărbați de aceia, nu numai în Ardeal, ci și în Țeara Ungurească, carii sânt spre osebită mângăiare bătrânului Petru Maior, și ei, aseamenea, cărunți. Afară de aceea, știut lucru iaste cât sporiu după darul lui Dumnezeu făcu el în partea sufletească, cu învățătura și hărnicia sa, la Ibașfalău^[11] și la M. Vașarheiu^[12], ca să tac alte ale lui, în vremile aceale făcute, fapte bune.

După aceaste toate fu Petru Maior hirotonit ipodiacon, diacon și preot, precum și rânduit protopop, întru aceale vremi când și de aceia se hirotonea preoți, carii nici a ceti nu știa cum se cuvine, și protopopii de obște grăind cu așa puțină învățătură era, cât se afla unii carii mai nu-și știa numele iscăli. Ce facere de bine, dară, așa osebită, grăind după lucrurile omenești, s-au făcut lui Petru Maior că fu hirotonit și rânduit protopop?

Ci se cade și aceea a ști că Petru Maior nu pentru aceea au fost rânduit paroh la Reghin și protopop ca să-i fie lui bine, ci fiind la Reaghin și ofițiolatul și Tabla Varmeghiei Turdei, după datina de atuncea, au fost lipsă de un bărbat ca dânsul acolo în loc, carele cât bine au prins acolo clirului din toată varmeghiia Turdei și la cealelalte doao varmeghii, ce atunci era împreunate cu varmeghiia Turdei, întru aceale vremi aspre, bine știe

Scaonul Arhieresc și preoții dintru acea parte a țării împreună cu toți ceilalți mărturisesc. Purtarea lui cea bună și trează, hărnicia lui și nevoița în toată țeara l-au făcut vestit, măcar că nu au încungiurat țeara a se comânda cu lingușiri ș. c. Că unele ca aceaste, fără virtute adevărată, sânt pânză de păianjini.

Ci să vedem starea Reghinului, carea întru atâta o laudă cârtitoriul ca să areate din firea locului fericirea lui Petru Maior la carea au fost rânduit, că alte ajutorii spre fericire însuși cârtitoriul mărturisește că n-au avut Petru Maior. Veniturile parohiei Reghinului încă, până a nu se face acolo dintru una doao parohii, cu a epitrahilului cu tot, cu prilejul conscripției parohiilor, prin bărbat din Blaj trimis, s-au aflat pe an 30 florinți. Cine nu creade ceace la arhivul varmeghiei Turdei și la a Scaonului Vlădicesc din Blaj, că întru amândoa așa va afla. Însă și dintru acei 30 florinți, 10 era a cântărețului și numai 20 a parohului, carii se căpăta pe rând, cam cu groșițele.

Dară zice cârtitoriul că însuși locul acela ajută a trăi bine. Cât ajută locul acela fieștecare poate vedea din avearea administratorului carele slujește acum acolo și parohiei și celor doao protopopiaturi, și, de-l vei întreba pre dânsul, cum au întrebat fiii țiganului pe tată-său despre năravul albului, mai cu amăruntul îți va povesti putearea locului aceluia. Slujba iaste grea la parohia aceea, fiind românii răsipiți prin oraș și pre de lături de oraș. Venitul, cum am arătat, nu departe de nemica. Mi se pare că cârtitoriul iaste de acela fealiu de oameni, carii orice văd sclipind cred că iaste aur.

Dară trăbuie luat aminte, după zisa cârtitoriului, că Petru Maior au fost rânduit la doao protopopiaturi. Au nu e mare facerea de bine aceasta la un om?

La un strein, carele nu știe trebile eparhiei Episcopiei Făgărașului, poate că i s-ar stârni o păreare înaltă în minte despre aceasta. Ci, fiindcă protopopii cei din eparhia

aceaea nu au niciun venit în veacul acesta din protopopiat, și lucru au mult foarte, mai vârtos pre la margini, unde sânt protopopiaturile ceale mai sus lăudate, cine nu veade că, cu cât se vor da unuia mai multe protopopiaturi a povățui, cu atâta i se mai înmulțească osteneala și fericirea cea vremealnică îi scade. Petru Maior au aflat pe marginile aceale oameni, de obște grăind, mai numai cu numele creștini, nemica nu știa sau tocma puțin de ale creștinătăței. El întâiu au început a-i învăța aceale. Prin toate satele au rânduie și au întetit feciorii și featele, mici cu mari, să meargă la diacu besearicei a învăța lucrurile ceale creștinești; și părinților le-au poruncit ca să facă pre fiii săi ceale ce au învățat să le procitească acasă, în toate zilele, seara și dimineața, în auzul tuturor celor din casă. Cu această mijlocire învățară și părinții de la fiii săi, auzând adeaseori, altmintrea nu era cu puțință a dumeri pe bătrâni ca să înveațe. Mergea Petru Maior prin sate, unde, adunând pruncii, făcea examen; pre cei ce știa îi lăuda, pre ceialalți părințească îi dojenea și rânduia mijlociri ca să înveațe. Vara umbla pe câmpuri, prin păduri, unde știa că sânt adunați pruncii a paște vitele și, văzându-i, îi striga la dânsul, carii, cunoscându-l, îndată alerga toți acolo și el îi întreba de ceale ce au învățat și de nou îi mai învăța și-i lumina, având osebită dulceață de a băilui cu pruncii, pentru carea tuturor era iubit. Atâta au fost aprins Petru Maior voia pruncilor spre învățatură, cât pruncii uitase jucăriile sale, ci, când se întâlnea la uliță, tot de învățatură grăia și se întreba unul pe altul. Featele ceale mari încă, adunate la șezătoare a toarce, în loc de obicinuitele nebunii, despre învățatura lucrurilor celor sfinte povestea și se întreba. Atâta au fost întru întâiu prostia oamenilor acelora în treaba învățaturăi aceștia, cât unii, ca când ar fi venit o nevoie mare pe sat, așa și până la domnii locurilor au ajuns cu plânsoare asupra protopopului, ca să-i scutească

de învățătură. Iară după aceea, văzând nu numai pre fiii săi, ci prin dânșii și pre sine însuși învățați în ceale trăbuincioase, i-au iertat de păcate lui Petru Maior și părinților lui ce l-au făcut. Așa s-au purtat Petru Maior cu învățătura pre locurile aceale.

Ferească Dumnezeu apoi să fi răbdat Petru Maior la vrun preot sau orice slujitoriu besericesc a se face de la oarecarele vro nedreptate. În toate părțile priveghea și apăra. Precum oarecând israilteanii, într-o mână ținea sabiia, ca să se apere de vrăjmași, cu alta lucra la besearică în Ierusalim, așa Petru Maior într-o mână ținea condeiuul și *Molitvenicul*^[13], ca să slujească parohiei și protopopiatului, în ceaalaltă, zicând așa, sapa, ca să se hrănească, pentru că nici din parohie, nici din protopopiat nu-i vinea pânea cea de toate zilele. Aceasta au fost odihna lui Petru Maior la Reghin. De vream ce, dară, cu toate aceste zice cârtitoriul că Petru Maior au trăit la Reghin mai strălucit decât toți ceialalți din clir (și drept iaste, că cu cinste au trăit), nu așezarea, dară, a lui acolo, ci singură hărnicia lui, cu carea și airea aseamenea ar fi trăit, iaste lăudată și prealăudată. Aceaste, de le vrea privi cârtitoriul cu ochiu curat, ar fi cruțat acea *Cârtire* necoaptă.

Mai încolo, la fața 9, așa merge a grăi cârtitoriul despre Petru Maior: „Apoi, venind clirul cel tinăr din Liov acasă, la Blaj, au fost chemat la profesoria canoanelor, carea, macar că era cu ceva neîndămână împreună, după ce s-au fost obicinuit afară, au fost, totuș, o slujbă cinstită și cu plată, că pentru hărnicia au fost chemat la purtarea ei”.

Dacă au fost profesoria canoanelor fără îndămână lui Petru Maior și dacă pentru hărnicia lui au fost chemat la purtarea slujbei aceia, niciun bine, dară, nu s-au făcut lui Petru Maior, nicio părtinire, cu atâta mai vârtos că nu i s-au dat plată pe un an fără doao sute florinți, cât i-au

căutat să mai cheltuiască și dintru al său, ce au fost dus cu sine la Blaj, spre purtarea slujbei aceia, ba la sfârșitul anului au tras și chirie de la dânsul, pentru că au șezut într-o chiliuță și au umblat și el la locul cel de obște.

Iară la fața 10 zice cârtitoriul: „După aceea, făcându-se la Hațeg vacanție prin moartea vicarășului Mihail Timar, s-au îmbiiat cu vicărășii, dar n-au vrut să o primească, macar atunci vicărășii întru acest diețeziș au fost mai cinstită stație și cu plată mai chivernisită decât alte deregătorii”.

Dintru aceste urmează că Petru Maior nu iaste iubitoriu de stăpânire. Nu voiu mai cu amăruntul despre aceasta a grăi, de vreme ce stările-împrejur a lucrului acestuia nu au loc aci a se povesti. Dară cred eu că, de vrea fi îmbiiat cârtitoriul cu acea deregătorie, el ar fi alergat cu mâni, cu picioare la dânsa.

La aceeași față zice cârtitoriul: „Mai încolo, cu ajutoriu de bani, adevărat, pe istoricul nu știm să-l fie ajutat Exseleanția Sa, fiindcă, după mare hărnicia sa, întru acel loc îndămânatic s-au chivernisit nu numai foarte omenește să trăiască, ci încă și ceva capital, în vremile când era bani de argint, au făcut, dar la cearerea lui și a parohiiianilor au ajutat bine la făcutul bisearicii din Sas-Reaghin^[14]. Așadară, n-au putut nicidecum să se socotească pe sine a fi fost nepărtinit de la Exseleanția Sa”.

Eu nu știu din ce spălături de logică iaste stoarsă această cuvântare.

Pe Petru Maior Exțeleanția Sa cu bani nu l-au ajutat. Petru Maior are mare hărnicie, cât au făcut și ceva capital singur, după hărnicia sa. Exțeleanția Sa au ajutat bine la făcutul beseariceii din Sas-Reghin. Așadară, n-au putut nicidecum Petru Maior să se socotească pe sine a fi fost nepărtinit. Mai atâta îmbinare iaste întru această cuvântare, pre cât în ceaea: „Toiagul stă în unghet,

așadară ploao”. Și cu atâta mai mare mirare mă cuprinde de această vorbă a cârtitoriului, că nimene nu poate mărturisi să se fi tânguit cândva Petru Maior de acea nepărtinire. Singur rodul nălucirei cârtitoriului iaste această jeluire. Și, de vreme ce Petru Maior atâta au fost mulțămît cu statul său, cât nici vicărășia cea cinstită și bogată n-au vrut să primească, pentru carea n-au îndrăznit vlădica nici cu canonicia să-l îmbie, pentru ce, rogu-te, s-ar fi socotit el a fi nepărtinit de vlădica?

Adevărat că la făcutul besearicei din Sas-Reghin, a căriia temelie s-au pus cu banii unui om prost din Filpișu Mic^[15], au ajutat vlădica cu o mie de florinți. Dară ce îmbinare are aceea cu facerile de bine care s-au sufulcat cârtitoriul a le arăta că s-au făcut lui Petru Maior?

Aceaeși cuvântare despulpată așa o mână cârtitoriul la fața 11: „Doară că nu l-au adus Exseleanția Sa lângă sine să-l înzestreaze, ca pre preaci<nstitul> prepozituș Dimitrie Caian și ca pe răposatul preaci<nstitul> vicarăș Mihail Timar; nu ar fi primit să facă zioa și noaptea slujba, care lăudații bărbați bucuroși cu mare strădanie o au purtat, că și mai lesne e a lucra și mai multe din voia sa, precum au făcut istoricul, scriind *Prediche* și *Istorii*, decât după poronca și după voia altuia”.

Dacă iaste Petru Maior atâta harnic, precum îl mărturiseaște cârtitoriul, și au făcut *Prediche* și *Istorii*, la facerea căroră nu ajunge zioa, ci multe nopți fără dormitare e lipsă a se petreace, și au lucrat cu condeiu în dar și fără de plată și împreună s-au îngrijat și a se hrăni, de unde poate visa cârtitoriul că un bărbat așa iubitoriu de a lucra cu condeiu, de care fealiu e lipsă lângă vlădica, s-ar fi ferit a primi lucru cu plata acea mare carea o pomeneaște cârtitoriul, de vreme ce pe lângă acea plată nu se vrea îngrija și de a se hrăni, ci cu totul ar fi fost dat condeiuului zioa și noaptea? Care numai pentru aceea le însemnaiu, ca să se vadă cât iaste vorba cârtitoriului de

răsuflată, deșertă și vis băbesc. Ci dacă e mai lesne a lucra și mai multe din voia sa, căce cârtitoriul, fiind poate mai mulți ani în voia sa și la parohie înzestrată și la loc unde se află biblioteci, fără de care mai vârtos istorii nicedecum nu se pot lucra, căce, zisei, n-au făcut *Prediche* și *Istorii* sau alte cărți nelingușitoare spre folosul sufletelor și spre cultura neamului ca să se deosibească de aceia carii sânt așezați la locuri ca aceale unde abiiia își pot câștiga pâinea cea de toate zilele, necum să le prisosească vreame a lucra ceva pentru binele de obște, măcar că sânt bărbați plini de hărnicie și cu talanturi mari?

Mai încolo merge cârtitoriul acoloși a grăi, zicând: „Sau doară s-au ținut nebăgat în samă că nu l-au făcut în rădicatul de sine Capitulum canonic? Fundăluirea Capitulumului fiind a sa faptă, cu bani după osebită păstrarea și crușarea cheltuialelor adunați, făcându-să în aleagerea persoanelor la aceasta deregătorie noao preavolnic au putut să fie, așa cât niciunul care nu s-au ales au putut de ceva nedreptate făcută pe drept a jelui”.

Adevărat, nimene nu s-au putut cu drept ca acela jelui, cât să poată mișca proșes pentru lucru acesta. Pentru aceaea, acei bărbați vrednici carii s-au jeluit nemica n-au folosit, de cumva n-au pățit și altceva. Iară de Petru Maior știu că nicedecum nu s-au jeluit, ci au răs, după cum îi iaste obiceiul în unele ca aceaste, măcar că la toți alții au făcut sânge rău, ba și cei streini s-au scândălisit când au auzit că Petru Maior n-au fost ales întră noii canonici. Ci eu cred că proniia cea dumnezăiască au rânduit aceasta pentru ca Petru Maior, mergând la Buda, să lucre aceale ce le lucrează acolo pentru neamul românesc, care, de vrea fi canonic în Blaj, cum sânt treburile aici, niciodată, poate, nu le-ar fi făcut.

La fața 12 zice cârtitoriul: „Și precum Exseleanția Sa au fost iubitoriu de pace și toată ocârmuirea deregătoriei

sale, cât s-au putut, mai cu mare liniște o au făcut, au vrut să aleagă bărbați iarăși carii lesne să se unească cu cugetatul plan al său. Iară scriitorul istoric, numai să-și aducă aminte, de multe ori în cugete nu să năvălea cu Exseleanția Sa, că, având istoricul cunoștință a rânduialelor vechi, care după statul și obiceiul vremii trecute era întocmite, voind mai tare de acelea să se ție, poruncile de acum, care după obiceiurile și stările vremii împregiur de acum să întocmea, nu așa bucuros și nu fără ceva răspundere îndărăpt le primea și de multe ori răspunsul îl scria cu prea ascuțit condeiu și câteodată, vorbind, deschidea gura prea tare, care lucru a fi adevărat nu numai scrisorile istoricului care să află aici în arhivum, ci și aceastea ce sânt scrisă în *Istorie* despre Exseleanția Sa foarte tare îl întăresc”.

De nu ar fi zis cârtitoriul că scrisorile aceale ale lui Petru Maior, despre care pomenește, se află în arhivum, eu vrea creade că le-au cetit cârtitoriul. Dară știu că aceale se țin în casa unde doarme vlădica, unde le-am și cetit odată cu întâmplare, când mătura slujitoriul casa. Nice nu sânt aceale de acela fealiu, de acela argument și cu aceale dovediri cât să se puie în arhiv a le ceti alții și a se păstra ca să le vadă cei viitori. Pentru aceea eu cred că cârtitoriul grăiaște numai din ceva auzite. Sau, de le-au cetit, că ce nu le deade afară, sau încai să fi arătat pe scurt ce cuprind în sine, cu ce fealiu de doveade sânt întocmite, ca să priceapă cetitoriul în ce chip Petru Maior le-au scris cu condeiu prea ascuțit, altmintrelea vorbele cârtitoriului oricare înțelept întră bârfeale le va număra și va judeca că cu cădintă sânt scrise și adevăr prealămurit cuprind în sânul său.

Fie cum va fi, aci atinge cârtitoriul adevărul păreatelui celui din mijloc. Și destulă scutire a nevinovăției lui Petru Maior iaste aceea ce mărturisește cârtitoriul că vina lui Petru Maior iaste aceea că el au stat pe lângă obicei-

iurile besearicei ceale vechi și n-au suferit a se face înnoiri întru aceale. Însă totdeuna aceia au fost lăudați, carii au stat pe lângă părinteștile ale besearicei rânduiei și n-au suferit unul sau altul, după zburdarea sa, să facă înnoiri, de vreme ce acest fealiu de înnoiri e născut a pricinui vrajbă, împărăchiiare în besearică și put a iubire de stăpânire, ca să tac cealelalte. Nice nu e volnic nice unul, tocma și episcop să fie, a face înnoiri în rânduialele besericești. Ba tocma de ar dobândi un înnoitoriu ca acela, cu niscari încurcări ascunse, întărire de la cea mai înaltă a besearicei puteare, încă viind lucru la iveală, toate ar rămânea deșearte și însăși putearea aceea, pricepând lucru din fir în păr, le-ar răsturna. Câte pilde avem de aceste, și vechi, și noao!

Se cădea să areate cârtitoriul care sânt obiceiurile și stările a vremii de acum, după care se întocmea poruncile aceale, că almintrelea poate avea cineva prepus că n-au fost niciun obicei, ci singură sila înnoirii, și aceasta o au acoperit cârtitoriul cu țolul obiceiurilor și a stărilor vremii împrejur ceii de acum.

Așa de întemeiat țâne cârtitoriul aci parte vlădiciei, cât puțin de va socoti neștine vorba lui, va priceape că pe vlădica îl apasă foarte, făcându-l înnoitoriu în rânduialele besearicei ceale vechi, și pe Petru Maior îl arată apărătoriu rânduialelor besearicei celor vechi. Măța, măcar cât o vei ascunde în sac, tot i se văd unghiile. Acest fealiu de defăimare urzit de cârtitoriul, căci Petru Maior au ținut parte rânduialelor besearicei celor vechi, slujeaște spre osebită laudă lui Petru Maior, că întru apărarea acestui fealiu de rânduiei, măcar cât de tare de va deschide cineva gura, nu se poate zice că au deșchis destul, nici că au prea ascuțit condeiul, atâta sântem deatori a sta pe lângă rânduialele besearicei ceale vechi spre depărtarea împărecherei și a neunirei, carea mai curând nu se naște decât din strămutarea rânduialelor besearicei celor vechi.

Iară ceale ce au scris Petru Maior în *Istorie* le las să le judece aceia cărora sânt cunoscute stările-împrejur ceale de acum în Ardeal.

„Deci, pentru aceastea, zice cârtitoriul la fața 14, și poate și pentru alte pricini l-au lăsat, preavăzând din neprimirea vicărășiei că doară nici canonicia ar fi primit, că așa sânt unii întocmiți, cât să se areate că trăiesc numai după hărnicia sa și să nu fie nimenui datori a mulțami, nici facerile de bine, mai ales de la unii, vreau a primi, știind Exseleanția Sa și aceea că cu sâla poți lua de la altul (ce sfat adânc!), dară cu sâla a da nu poți nimănu, nu l-au îmbiiat cu canonicia”.

Câte meastecă cârtitoriul! Pentru aceea vlădica n-au făcut pe Petru Maior canonic, că, făcând însuși cu banii săi Capitulum, în voie i-au fost și dreptate au avut a alege pe cine va vrea, adecă necăutând la vrednicie, că Petru Maior au ținut parte rânduialelor besearicea celor vechi și pentru aceea n-au fost nădeajde să se unească el cu cugetatul plan, adecă al înnoirilor. Apoi, socotind cârtitoriul că aceaste nu ar fi îndestulate pricini spre apărarea carea o au urzit, adaoșe și o vorbă largă, pustie, zicând: „Poate și pentru alte pricini”. După aceea, sărind, arată că vlădica s-au temut că nu va primi Petru Maior canonicia, pentru că Petru Maior, după hărnicia sa, nici nu o ar fi primit, ca să nu fie deatoriu a mulțami. Mă mir că nu au adaos și aceea ce fu zis înaintea a mai mulți, că pentru aceea n-au făcut vlădica pe Petru Maior canonic, pentru că nici Petru Maior, de ar fi fost vlădică, nu l-ar fi făcut pre cela canonic, decât care vorbă alta mai proastă și mai cu mușicie nu poate să fie.

Eu nu zic alta, fără dacă au trăit Petru Maior bine, în voia sa, și mai strălucit decât toți ceialalți din clir și atâta era mulțamit cu statul său, cât însuși vlădica s-au temut, cum arată cârtitoriul, că nu va primi canonicia, de-l va și îmbii cu dânsa, nimene nu poate avea prepus, fără carele

poartă minte ca cârtitoriul, că Petru Maior să se fi supărat căci n-au fost ales canonic, precum nici nu l-au auzit nimene ca să se fi jeluït, nefiindu-i nici firea a băga samă de unele ca aceaste, ci, rânduindu-i pronia dumnezăiască mijlociri a putea lucra pentru neamul românesc, preamulțămït s-au obicinuit a fi. Nu pizmuiăște el acelora carii se ostenesc a-și câștiga de aceale lucruri de care au a se lipsi cândva. Drept aceea, toată cuvântarea cârtitoriului rămâne pustie și întră visurile ceale băbești se cade a se socoti.

Însă mai încolo, la aceaeși față, încurcă cârtitoriul, zicând: „Ci macar că de sine mai tare îl doare, precum aceea din fire iaste ca precum omul mai tare să iubeăște pre sine, așa, orice să împotriveăște fericirii sale mai tare ori decât a cui o sânte să veade, totuși, după cum în paghina 204, pomenind vreo câțva din clir, din carii unii sânt morți, alții mai trăiesc, soartea clirului a o văiera, zicând <la> 336: «Că niciodată n-au fost atâta bărbați învățați în clirul unit decât acum, carii, de ar fi ajutați și părținiți de la cei mai mari ai clirului, nu ar suspina și nu ar plânge publicul dimpreună cu aceiași vrednici bărbați, că în zădar au învățat și împărăția în zădar au vărsat pentru procopsirea lor atâtea cheltuiiale»”.

Necum alte lucruri să nu le grăiască cârtitoriul pe dos, ci nici cuvintele lui Petru Maior din *Istorie* nu vru a le ceti cum sânt în *Istorie*. Acolo așa iaste scris: „Niciodată n-au fost besearica românilor, precum e în veacul acesta clirul uniților din Ardeal, îmbogățită de bărbați învățați, carii, de ar fi părținiți de mai-marii besearicei lor și ajutorați întru ceale de lipsă pentru pânea cea de toate zilele și așezați și povățuiți unde și cum se cuvine, nu ar plânge publicul și împreună aceiași vrednici bărbați că în zădar împărăteasca stăpânire cu dărnicie au vărsat atâtea cheltuieli pre la universitățile, pre la academiile ceale de departe și pre la școalele ceale de acasă pentru ca să

luminează pre fiii românilor și să-i deplinească”. Eu, de câte ori cetesc aceste cuvinte, niciodată nu pot să mă conțin de lacrimi, privind la covârșita milă a împărăției cea către români arătată și, văzând puținul rod pentru ne-ntocmirea lucrurilor, care de la singuri români atârnă.

Și despre legea firei cea pentru iubire nu bine grăiaște cârtitoriul. Pentru că legea firei, carea și Domnul Hristos o tâlcui, ne învață ca pre toți să-i iubim întocma ca înșine pre noi, nu pre noi mai tare decât pre alții, măcar că rând iaste a ținea întru iubire. Ba nici putearea cuvintelor românești, cum văd, nu o priceape cârtitoriul, că alta iaste *împotriveaște*, alta *împrotiveaște*. Cârtitoriul întrebuințează aci *împotriveaște* în loc de *împrotiveaște*, precum și pre airea întru acesta chip greșeaște.

Mai încolo, la această față zice cârtitoriul: „Mai marele clirului Exselenția Sa iaste și adevărat că deosebi pre aceia carii cu râvna sa, după învățătura carea o avut, ar fi putut lucra și izvodî cărți în limba rumânească n-au putut ajuta, că, așa făcând, nu ș-ar fi putut dobândi să-și plinească cugetul”.

Tâlcul acesta nu fără de defăimarea vlădichei îl face cârtitoriul, nice fără vătămarea adevărului canonicesc, că, de vreme ce într-o eparhie sau diețez numai un arhieru stăpânitoriu iaste, nu mai mulți, așadară, mai-marii besearice sau a diețezului nu se poate tâlcui de vlădica. Au nu se pricinuiesc unele ca aceale mai mult prin alții carii pre vlădica, ca pre un om ce se încreade lor, neștiindu-le inima și vicleniile ceale ascunse, pot să-l înșeale? Iară cu cealelalte ce urmează tocma micșorează pre vlădica cârtitoriul. Că ce cuget de a se împlini iaste mai bun, mai cuviințat, mai folositoriu, și în partea sufletului, și în partea trupului, decât a socoti, a ajuta și în tot chipul a părtini pre acei bărbați învățați și cu idee

chiar, descurcate, răsfirate, carii au râvnă a scrie cărți de mântuirea sufletului și de cultură ca să nu se îngroape în pământ, din lipsa mijloacilor, acele mari talanturi carii sânt în clirul unit din Ardeal? Și o greșală gramaticească nesuferită aflu în cuvintele cârtitoriului, unde zice: *o avut*, puind pronumele sau articolul nemărginit *o* în loc de vorba ajutătoare *au* sau *a*. Acea mazăcie numai de la doica sa au supt-o cârtitoriul, că în cărțile românești nicăiri nu se află.

Pre urmă așa grăiaște cârtitoriul la fața 16: „Dară oare n-au părtinit și n-au ajutat soartea clericilor învățați (și mai întâie de clirici au trăbuit să aibă grije) și însurați, făcând fundații pentru ca să se crească pruncii întru învățături în școalele ceale latinești în Cluj, în Seminarium, 12, în Convictul neameșilor, 4, în Vașarhei, 4, în Bălgrad, 6, între carii mai întâiu se socotesc a preoților. Acum ce se poate face unui părinte, preot sau mirean, mai mare bine decât a-l ajuta întru învățătura pruncilor săi, pre carii, precum le sânt cel mai de mare preț odor, așa cea mai mare”. Aci se sfârșeaște coala cârtitoriului.

Cu această voroavă cârtitoriul strâmtează facerea de bine a vlădichei, carele acea fundație necum pentru fiii preoților românești, dară nici pentru neamul românesc anume, ci pentru fiii tuturor neamurilor din Ardeal, pentru unguri, pentru sasi o au făcut.

Cine va alătura această cârtire cu apărare în partea vlădichei făcută cu acea apărare, carea înainte de vro câțva ani spre abaterea pizmei de cătră moșia vlădicească fu întocmită, lesne poate priceape că așa se lovesc amândoa la nestatornicia, slăbiciunea și ticăirea doveadelor, cât pare că dintru același izvor fură izbucnite. Fusease Chiril Țopa^[16], vicariul Hațegului, osândit la Scaonul Vlădicesc, așa cât deodată, cu aceeași judecată, fu și din vicărășie de tot lăpădat și și de slujba preotească, până la nemărginită vreme lipsit, cât poate că mai pre ușor ar fi suferit să i se ia viața decât să pătimească

această rușinare. Țopa, sâmțându-se cu această judecată îngreoiat, mută leagea, adecă puse apelație cătră Scaonul Arhiepiscopesc al Strigonului, în Țeara Ungurească, ca de nou acolo să i se judece pricina. Nu vru Scaonul Vlădicesc să îngăduiască apelație lui Țopa, fiind obiceiul ca toate pricinile aci să ia sfârșit și judecata scaonului acestuia nimănu spre revizie să nu se areate. Și, drept, de când e Scaonul Vlădicesc din Blaj, nu s-au pomenit vro judecată de aci să se trimită la Scaonul Arhiepiscopesc al Strigonului, nice întru aceale vremi când patărul iezuvita, ca teolog și auzitoriu cauzelor ghegeneral, era în coastele vlădichei, pre carele vlădica Grigorie Maior l-au urnit din Blaj. Ci fiind un bărbat atâta ales, precum era Țopa, așa tare deodată osândit, venind poruncă mai de sus, fu silit Scaonul Vlădicesc ca toată pricina lui Țopa să se trimită spre judecare la Scaonul Arhiepiscopesc al Strigonului, cu care întâmplare se deschise largă cale apelațiilor din Blaj cătră lăudatul Scaon Arhiepiscopesc. Deci, pornind Țopa cu pricina sa cătră Sâmbăta Mare, ce se zice Tirnavia^[17], unde iaste Arhiepiscopescul Scaon al Strigonului, iată se trimiseră din Blaj laudele vlădichei pre larg în Beciu, la novalista cel unguresc („Magyar Kurir”)^[18], ca el să le vestească prin toată lumea ungurească, precum și făcu.

Ci fiindcă din laudele aceale se culegea că vlădica are mare bogăție de bani, foarte șopti cineva că cu aceale laude s-au acășunat dominiului sau moșiei vlădicești pizmă și poate să urmeaze în capetele unora cugete cum că prea mult iaste pentru un vlădică românesc acea moșie din carea atâta sumă de bani se poate scoate. Drept aceea, curând se trimise iarăși din Blaj la zisul novalista, în Beciu, apărare cu carea să se abată aceale cugete că doară moșia vlădicească e în stat de a da atâta sumă de bani stătători, carea o și vesti acel novalistă supt numărul 40. Mult se zbate apărătorul în toate părțile, ci la adecă

pune aceastea: „Utoljára a’ mi föbb, ö Exc-ja igen jó gazda; tehát nem kell egy igen nagy jövedelmü Püspöki Dominiumnak képzelní a’ Balásfalvi Dominiumot, mert ha fényessebben akart volna elni, s több utozásokat, kijárásokat tett volna – annyi esztendőka alatt könnyen el költhette volna mint mások”^[19].

Adecă, după zisa apărătorului, nimene nu trăbuie să socotească de acolo căci vlădica are bani mulți, cum că moșiia Blajului cea vlădicească aduce mari venituri, pentru că pricina aceștei sumă mare nu e moșiia, ci că vlădica e gazdă bună foarte. Că, de vrea voi vlădica a trăi mai strălucit și de vrea face drumuri mai multe și a ieși mai de multe ori din Blaj, întru atâta ani (vlădica acesta au trăit mai mulți ani întru acea moșie vlădicească decât toți ceialalți mai nainte de dânsul vlădici laolaltă socotiți) lesne ar fi putut cheltui și el banii, ca și ceialalți vlădici carii au fost înaintea lui întru acea moșie vlădicească.

Prin ieșirea aceea și prin drumuri fără îndoială se înțelege ieșirea la vizitația canonicască, cercetarea parohiilor, propoveduirea prin eparhie ș. c. De vreme ce, dar, nici cei mai dinainte vlădici n-au trăit mai strălucit, ba încă unii, în toată viața lor, nice carne n-au mâncat, nice oua, ba unii și de pește s-au conținut, singur cu legumi trăind, numai întru aceea, dară, pune apărătorul osebirea întră acesta vlădică și întră ceialalți mai denainte, că aceștia adeaseori au ieșit la vizitație canonicască prin țeară, iară acesta nu. Pentru aceea, ceia au cheltuit banii carii îi căpăta din moșiia vlădicească, iară acesta au adunat sumă mare de bani. Cine nu veade că cu o apărare ca aceasta s-au întunecat toate laudele ceale mai nainte prin novalista vestite, de vreme ce îl arată pre vlădica că deatoriia ceaea ce iaste de ființa arhieriei nu o au împlinit, ci mai vârtos de a aduna bani s-au îngrijat, unde Hristos au rânduit pre apostoli vânători de oameni, nu vânători de

bani. Nefericit e bătrânul acela căruia de acela fealiu apărători i se întâmplă.

Cu cât mai lesne, mai pre scurt și mai cu cinstea vlădicei era, spre abaterea pizmei de la moșiia vlădicească, fără de a amesteca vorbă: Plinitu-ș-au vlădica deatoriia cea păstorească sau ba? A răspunde adevărul, carele unul iaste, că ceialalți n-au ținut fără singură moșiia cea vlădicească din carea, după ieftinătatea acelor vremi, uneori le părea bine să capete aceale trei mii de florinți pe an, în cât e dată moșiia, iară vlădica acesta de mulți ani, adecă tocma de la începutul vlădiciei sale, lângă moșiia vlădicească ține și moșiia călugărilor, carea aduce venit întocma ca și cea vlădicească, ba ține și moșiia clericilor cea de la Cut^[20]. Pentru moșiia călugărilor așa s-au așezat de la împărăție, când era bani de argint și de aur, nu de hârtie, ca să dea vlădica pe an câte patru mii de florinți nemțești pe an. Întru aceaeși vreamă au primit și moșiia clericilor. Urmând îndelungata scumpeate, carea până astăzi ține, a tuturor lucrurilor, din moșiia vlădicească, împreună și dintru a călugărilor, se căpăta pe an mai sus de 70 de mii florinți nemțești, dintră carii jumătate era din moșiia călugărilor, pentru care se plătea pe an patru mii de florinți în băncute. Preste 30 de mii, dară, din moșiia călugărilor rămânea în punga vlădicească pe an. Aseamene era lucru și cu moșiia clericilor. Aceasta e pricina cea adevărată căci au putut aduna vlădica atâta bani în anii vlădiciei sale și dintru acești bani s-au făcut fundațiile aceale.

În care vreamă, fiind toate scumpe foarte: bucate, leamne, vin, haine ș. c., nu e îndoială că, pe lângă suma aceaea ce se plătea în băncute, călugării și clericii, cumpărând toate în bani, lungă foame au trăbuit să tragă și să umble goli. De vrea fi moșiile aceale pre mâna călugărilor și a clericilor, ca în zilele altor vlădici, nu ar fi

rămas atâta bani stătători din veniturile lor, pentru că nici călugării, nici clericii nu ar fi dus atâta foame și nu ar fi umblat goli și așa s-ar fi cheltuit banii ca și în vremile altor vlădici. Dintru aceaste, bine socotite, urmează că, măcar că vlădica au adunat sumă de bani atâta cât s-au mirat țeara, totuși nimene nu poate pizmui moșiia vlădicească ca când prea mult venit ar aduce pentru un vlădică românesc. Că venitul cel singur din moșiia vlădicească, cum au însemnat apărătorul, și vlădica acesta lesne l-ar fi cheltuit întru atâta ani, ca ceialalți vlădici.

Iată, dacă se spune adevărul limpede, cum iase apărarea de ușoară și cu cinste. Iară apărătorul, încurcând ideile, nice pizma de la moșiia vlădicească nu o abătu îndestul și pe vlădica încă îl necinști. Aseamenea și cârtitoriul, neluând lucrul pre firul său și mestecând multe, mai multă cinste vrea arăta spre vlădica de ar fi tăcut mulcum și cu tăcearea și el rămânea filosof. Eu drept mă mir cum nu i-au fost greață cârtitoriului a se arăta cu foaia aceea la Cluj și a dobândi această întărire: „Să se tipărească, Cluj, 20 aprilie 1813”.

Iosif Martonfi^[21]
prezeș țenzurii

Petru Maior

ANIMADVERSIONES IN RECENSIONEM

Historiae de origine Valachorum in Dacia

e Valachico in Latinum conversae,

Budae, Typis Regiae Universitatis Pestinensis,

1814*

Non est operae pretium multis hac in re prooemiari. Ego quidem auctorem *Recensionis Historiae de origine Valachorum in Dacia* propter suam eruditionem sincere colo: haud tamen aegre ferre debet, animadversiones super sua Recensione amore veritatis a me depromi. Ad rem itaque continuo descendamus.

Recensio, inquam, Litterariis Ephemeridibus Vienneisibus n. 98, die 7, Decembris 1813, p. 1552–1563, divulgata acrem crisim factura in *Historiam de origine Valachorum in Dacia*, opera Petri Máior de Ditsö-Szent Márton, Protopapae, et Regii Revisoris Librorum Budensis concinnatam, mature in Praefatione dictae Historiae notat errorem, quem in secunda editione expungendum decernit.

Haec sunt verba Praefationis, in Latinum versa: *Propositum meum non est integram Historiam Valachorum contexere, nisi ea, quae potissimum ad originem illorum in Dacia pertinent, ex antiquis Scriptoribus ideo consignare, ut perspicientes Valachi illustrem stirpem, ex qua prognati sunt, omnes extimulentur ad imitandum suos proavos in honestate et modestia.* Hucusque tenet exemplum, quod carpit D. Recensens.

* Transcribere și note: Eugen Pavel.

Cum vero auctori, utpote bono civi, et ecclesiastico viro cordi sit illa apostolica doctrina, quam sollicite semper populis inculcandam esse reor: *Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit.* Ad Rom., cap. 13, v. 1. *Admone illos principibus et potestatibus subditos esse, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse.* Ad Tit. cap. 3, v. 1. *Ideo necessitate subditi estote non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam. Nemini quidquam debeatis nisi ut invicem diligatis: qui enim diligit proximum, legem implevit.* ad Rom., cap. 13, v. 5, 8, secundum hanc, inquam, doctrinam auctor, interposita particula **АДЕЧЪ** (*ade che*) explicat sequentia ad honestatem et modestiam pertinere, et una exhortatur: *Erga suum Imperatorem Austriae sint fideles, erga Patriam pii, erga Dominos terrestres obsequentes, erga omnem proximum charitativi.* Cur haec verba in apostolica doctrina sensu contenta, et legi naturae conformia exmitti deberent in secunda editione, non video.

Porro ea confessio, quam D. Recensens ex praefatione appingit auctori: quod exterorum insectationes ipsum auctorem impulerint, ne ultra taceat, nusquam in brevissima auctoris praefatione invenitur. Sunt et alia eiusmodi pigmenta in Recensione, quibus D. Recensentem suos lectores recreare voluisse, Recensionem cum Historia contendenti luculentum fiet.

Post interpretatam utcunque praefationem auctoris, pollicetur D. Recensens, se filium auctoris, et probarum seriem suis lectoribus adumbraturum; argumenta tamen auctoris pro suo commodo leviter tangit, solidiora omnino reticet.

Num. 1. valde laudat recensens auctorem, quod materna Valachica lingua Historiam conscripserit, haud iniquam reddens rationem, quod quousque non omnes super omnibus in materna lingua scribere inceperint,

nullus populus possit sibi culturam polliceri. Huius tamen sancti sentimenti cito oblitus, Num. 3. praecipit, ut Valachi in lingua nota, hoc est, non Valachica scribant.

Dum recensens Num. 4. declarat, Valachos nunc ut plurimum esse servientes, videtur ignorare conditionem Valachorum Moldaviae, et Valachiae Transalpinae, et non meminisse plurimorum nobilium Valachorum Magni Principatus Transsilvaniae, imo et Inclyti Regni Hungariae.

Auctor docuit ex Eutropio^[1] Latinam linguam a Latino Rege Latii fuisse correctam, in usum nempe litteratorum, manente antiqua lingua penes populum, hancve popularem linguam esse Valachicam. Serio quaerit D. Recensens, cur id fecisset Rex Latinus?

Priusquam ad hanc interrogationem D. Recensentis respondeatur, haud importunum fuerit singularem Ioannis Valentini parochi Zyno-Várallyensis opinionem referre. Hic in suis lucubratis Opusculis in unum collectis Budae Typis Regiae Universitatis Hungariae anno 1808 impressis^[2], quemadmodum prope omnes mortales inter Slavicas familias recenset, sic etiam Troianos asserit fuisse Slavos. Pag. enim 334 sic ait: *Troianos fuisse Slavos pares Getis, Thracibus ostendo sequenter. Graeci Troianos vocitabant Barbaros. Ovid. E. 1. Heroidum. Ponitur ad patrios barbara praeda Deos. Et pag. 335. Graeci, inquit, Troianos vocitabant Barbaros. Si Troiani processissent e gente Graecorum, aut Latinorum, vetusti Scriptorum cum primis Ovidius priscarum historiarum peritissimus eos nomine exoso non compellissent. Et pag. 142. Hinc uberius, ait, disce in Asia nunquam Latini Sermonis usum fuisse, Troianosque Slavicae originis celeberrimam orbis gloriam floruisse. Insuper pag. 152. ait: *Profecto si Germanica, Slavica, Graeca lingua reciperent e latina voces radicales, fere in nihilum recideret latina. Imo eadem pag. hoc quoque adseverat**

Valentini: *Lingua Graeca, inquit, a Slavis non pauca mutuata est.*

Ad haec, Petrus Katancsich^[3], *De Istro*, cap. 7, num. 16, opinionem suam circa Slavicam linguam sic declarat: *Si sermonis Slavi naturam scruteris, quiddam in ea divini non observare non potes.*

His praemissis, ad percontationem recensentis, cur Latinus Rex Latii correxisset Latinam linguam? Candide fateor, me ignorare caussam, cum longe maior temporis distantia intercedat me inter et Regem Latinum, quam inter eundem, et Eutropium, cuius propter hanc ipsam distantiam non admittit recensens auctoritatem, ac aliud praeterea sit cuiuspiam innotescere factum, aliud intentionem, sive caussam. Potest tamen quispiam Slavius Ioanni Valentini, et Petro Katancsich addictus prompte respondere: Latinum Regem Latii ad gratificandum Slavis, hoc est Aeneae et reliquis Troianis victoribus, imitari voluisse Slavicam linguam, tum ad participandum de eo *divino*, quod certissime, sibi videtur Katancsich, deprehendisse, in Slavica lingua inesse, hacve ratione inductum Latinum Regem ad mutandam, et corrigendam linguam Latinam.

Exemplo Ioannis Valentini, cum in lingua Serbica non modo aliarum diversarum nationum, sed etiam Turcarum plurima vocabula inveniantur, posset quispiam Serbus adserere, Turcas quoque multa ex Serbica dialecto mutuatos fuisse vocabula. Quam sit lingua Serbica commixta, et ex variis, diversisque linguis coalita, ex sequentibus verbis eruditissimi Rascianorum Pauli Kengelatz^[4], Archimandritae Sancti Georgii, in Praefatione operis *Estestvoslovie* nuncupati, ac Budae anno 1811 typis editi contentis quisque discere potest: **ЩЕ ТАКО КНИГИ ПИСАТИ БЪДЕМЪ, ТАКЪЖЕ НЪЦЫИ НЫНЪШНАГЪ ВЪКА КНИЖНИЦЫ НИЖЕ СЛАВАНСКИ, НИЖЕ СЕРБСКИ, ПО ТАКЪ ДА РЕКЪ: СЛАВЕНО-СЕРБО-НЪМЕЦКО-МАДЪАРО-ТЪРСКО-ЦЫГАНСКИ.** Id est

Latine: *Si ita libros scriberem quemadmodum nonnulli huius aevi scriptores neque Slavice, neque Serbice, sed ita potius dicant: Slaveno–Serbo–Germanico–Hungarico–Turcico–Zingarice.* Addi oportebat etiam Italicam linguam, ex qua multa certo vocabula in lingua Serbica deprehenduntur, ut taceam alias linguas Europaeas, ex quibus complura in suam dialectum adoptarunt Serbi. Vix certo hodie datur lingua in Europa aequae commixta ac Serbica. Hinc iusta est expostulatio prae laudati Archimandritae contra eos Scriptores Serbos, qui sua scripta *Slaveno–Serbica* nuncupant. Plura alia cognomina praemittenda sunt Serbicis Scriptis, aut certo *Slovenum* exmittendum, ne lingua Slovenica, alioquin per versionem librorum Ecclesiasticorum e Graeco idiomate factam admodum corrupta nova foeditate commaculetur.

Num. 6. negat D. Recensens citata per auctorem haec verba: *qui Latinam linguam correxit*, reperiri in Eutropio, quae tamen ipse in antiqua editione Eutropii, quae ex *Aldi* Officina opera Ioannis Baptistae Egnatii Veneti prodiit, lego^[5]. Deinde etiamsi in Eutropio ea verba deprehenderentur, tamen parvi in hoc aestimandum esse Scriptorem tanto intervallo ab aetate Latini Regis remotum praescribit D. Recensens. Porro urget percontando: quamnam linguam Latinus correxisset, an illam, quae est in Cantilena fratrum Arvalium tempore Romuli? Vel in legibus Numae? Vel in 12 tabulis? Vel in epitaphio Scipionis? Vel Plauti? Vel Ennii? Vel Caesaris, Ciceronis, Virgilio?

Etiam si plurium auctorum catalogum texere placuisset D. Recensenti, cum tamen omnes praerecensitae linguae ad unam eandemque linguam *correctam* pertineant, indubium est, omnes correxisse Latinum, non quidem in eo, in quo accidentaliter inter se discrepant, sed in quo omnes conveniunt. Ac praescindendo ab eo: an ea, quae referuntur in Breviario Eutropii praedictae editionis lib.1.

ante historiam Romuli, ubi continentur verba per auctorem citata, sint ipsius Eutropii, an alterius Scriptoris, et an ille Scriptor mentitus sit (quod nisi contrarium positive probetur, adserere fas non est) an certum monumentum, unde ea excerpserit,prehenderit, vel ipsa admodum anxiosa inculcatio veterum Sapientum Romanorum, etiam ipsa aurea aetate Latinitatis de imbuendis pueris Grammatica doctrina, aliam fuisse linguam Latinam litteralem, sive doctam, aliam, quam cum lacte hauriebant, non sinit dubitari. Vide sis auctoris *Dissert. de origine linguae Valachicae*. Falsum proinde est, a plebe, ac omnibus militibus aequae fuisse intellectos Ciceronem, Caesarem perorantes atque a doctis. Prope sic hi intellecti sunt ab indocta plebe, et a plerisque militibus gregariis, sicut hodie intelligitur Officialis Germanus, linguae Hungaricae, Valachicae et Slavicae imperitus ad Regiminis Hungarici milites perorans, nisi interpretatio subsequatur; aut sicut intelliguntur Episcopi Rasciani Banatenses a Valachis suis ovibus rationalibus, dum interdum praedicant verbum Dei, scilicet parum, aut nihil.

Apud Valachos, quoniam eadem est lingua plebis et doctorum, nulla doctrina Grammatica est opus; hanc enim cum lacte a nutricibus exhauriunt, ac aequae intelligit plebeius ac doctus libros quod attinet ad verba, et structuram Grammaticam: ideoque parum hactenus solliciti fuerunt Valachi de edenda Grammatica et Lexico.

Quid porro ex primaeva lingua Latii per correctionem demptum sit, quid eidem additum, tacent antiqui Scriptores. Haud autem ambigo, correctionis primigeniae linguae Latinae originem repetendam esse a societate et commercio Latinorum cum Graecis; ac primam mutationem opinor accidisse ultimae syllabae vocum: cuius opinationis hoc habeo argumentum. Non modo apud Italos, verum etiam apud Valachos, qui initio seculi secundi aerae Christianae ex Italia in Daciam exivere,

omnes voces hodieum desinunt in vocalem. Haud incongrue igitur argui posse opinor, apud veteres quoque Latinos ante initam cum Graecis arctiorem societatem omnes voces suae linguae desiisse in vocalem. Si quis id inficiari velit, ostendat oportet initium consuetudinis Italorum et Valachorum non ferendi consonantem in fine vocum. Quod cum nemo praestare possit, concludendum est, apud veteres quoque Latinos omnes voces vocali fuisse solitas terminari. Huius consuetudinis vestigia mihi videntur: *amavere* loco *amaverunt*; *amabere* loco *amaberis*; *amarere* loco *amareris* etc. Imitatione vero Graecorum demum finales consonantes quarundam vocum invehebant in suam linguam litteralem docti Latinorum, permanente antiqua consuetudine in vulgari lingua, quam hodieum tenent Itali et Valachi.

Apud Valachos, inquam, Aurelianae Daciae hodie quoque omnes voces desinunt in vocalem, sicut apud Italos; apud Valachos autem veteris Daciae saepe exmittitur finalis vocalis *u*, proinde multa vocabula apud hos desinunt in consonantem. Nihilominus tamen maiores Valachorum eiusmodi consonanti addiderunt in scripto Cyrillicum ◀ nullum edens sonum, ad indigitandum absentiam vocalis *u*. Quod si eiusmodi vocabulum connectatur cum articulo definito, aut alia aliqua particula, revocatur eadem vocalis, eg. *Român, Românu* l'; *Ungur, Unguru* l'; *Grec, Grecu* l'; *dând, dându ne; Rugând; Rugându te; làsând, làsându se* etc. Consuetudinem vero exmittendi finalem vocalem *u* cum subintrusione linguae Slovenicae in Ecclesias Valachorum veteris Daciae, et litterarum Cyrillicarum invectam fuisse, vix dubitari potest: quo nempe, inter alia, maior veneratio Cyrillicis litteris exhibeatur; secus enim ◀ Cyrillicum locum apud Valachos haud nancisci potuisset.

Qualiter vulgaris lingua Latina per diversas populorum Italiae a Romanis subiugatorum linguas

alterata sit, edocuit auctor. Quod vero docti Latinorum post discessionem a primigenia lingua Latii, totis viribus incubuerint ad locupletandam linguam Latinam litteralem ex lingua Graeca, abunde docent ipsi libri Latini: quod quidem nec postquam ad iustam mensuram pervenit lingua Latina litteralis praestare desierunt docti Latini. Imo, non solum a Graecis, sed, uti fit in condenda nova lingua, nonnulla ab aliis etiam nationibus sive in numerum vocabulorum, sive in Grammaticam litteralis linguae ingessere, alia suo Marte nova invenere docti Latinorum.

Itaque, praeter alias causas, illam aio esse discrepantiae veterum Scriptorum Latinorum inter se, quod nonnulli linguam vulgarem, sive plebeiam et quoad pronunciationem, et quoad vocabula, ac idiotismos imitari voluerint, Certo ex modis loquendi Plauti, et Terentii hodie quoque audiuntur in lingua Valachorum; alii variis modis secuti sunt Graecos, ita, ut nonnulli praecipue per versiones e Graecis auctoribus factas etiam contra praestabilitam Latinae linguae proprietatem graecizare voluerint.

Frustra D. recensens num. 7 allegat exemplum Graecae linguae contra auctorem. Nam de Graeca lingua etiam idem opinandum esse censeo, quod de Latina. Graecam, inquam, linguam omnes olim Graeci aequaliter loquebantur. Posthac docti eorum acceptis ab exteris nationibus scientiis, et artibus, una etiam aliena vocabula, et modos loquendi suorum magistrorum invexerunt in Graeciam, tum suam linguam perpoliverunt, ac mirifice auxerunt, manente plebe illiterata penes antiquam dialectum. Hinc duae linguae Graecae emergerunt, una litteralis, quae ope Grammaticae condiscabatur, quamve Hellenisticam vocamus, alia vulgaris, rustica, quam hodiedum vulgus Graecorum, admodum tamen corruptam loquitur.

Atque exemplo Graecorum, credo, adductos fuisse Latinos ad corrigendam, et perficiendam suam linguam: quo medio nova deinceps enata est lingua latina diversa a veteri, quae in ore indoctae plebis permansit.

Morem se distinguendi lingua a rudi popello, aliarum quoque nationum doctis fuisse opinor: quod partim natura scientiarum, partim arcana sacerdotum; partim forte ipsa etiam ambitio suggestit. Occurrit mihi (res quidem levis; sed notandis hominum moribus accommoda) consuetudo Serborum, qui solum legere norunt. Hi coram suis popularibus ambitionis gratia, quo videantur distingui ab aliis, inter se syllabizando, aut potius recitando cuiusvis vocabuli litteras singillatim, nonnullas duabus, alias pluribus syllabis pronunciari solitas, colloquuntur, proinde suis popularibus nescio quam linguam doctam loqui videntur, atque hunc sermonem vocant litteratum.

Certo caussam intimae affinitatis Italicae linguae cum lingua Valachorum, qui a tot seculis, ac haud remotissime ab aurea aetate Latinitatis discesserunt ab Italis, nequaquam reddideris, nisi admittas olim quoque aliam fuisse linguam doctorum Latinorum, sive litteralem, aliam, quam vulgus loquebatur. Dubitari proinde non licet, linguam Valachicam esse veterem, quam omnes Latini loquebantur, priusquam docti Latinorum ad exemplum Graecorum sensim litteralem linguam Latinam efformassent, nisi quod dilatato Imperio Romanorum per universam Italiam, multa ex diversis populorum Italiae linguis vulgari linguae accesserint ita, ut nonnulla vocabula praecipue Sabina in linguam litteralem quoque subreperint, quae hodie vigent, ac Italica lingua per invasionem gentium Germanicae originis multum corrupta sit, prouti etiam in linguam Valachorum non pauca vocabula praesertim Slavica subintrusa: quod qua ratione factum sit, docuit auctor.

Probe tamen observandum est, plura ex illis vocabulis linguae Valachicae, quae dicuntur Slavica, ideo solum hanc cognominationem esse adepta, quod sint Slavis communia cum Valachis, reapse vero esse Valachica, eorumque originem eandem esse cum lingua Latina, Italica, Hispanica, Gallica, aut eorum radicem deprehendi in lingua Graeca: quod siquis scrutetur, facili negotio comperiet. Omnia autem haec vocabula ex Italia olim secum adduxere in Daciam proavi Valachorum, ab hisque mutuati sunt Slavi.

Non leve argumentum militat pro vetustate linguae Valachicae etiam id, quod Festus lib. 17, his verbis de veteribus Latinis notat: *Antiqui, ait, nec mutas, nec semivocales litteras geminabant.* Certo Valachi hodiedum nullam sive mutam, sive semivocalem litteram in sua lingua geminatam habent.

Falsum esse, quod D. Recensens num. 8 adserit, veteres ita scripsisse, sicut loquebantur, liquido patet ex auctoris Dissert. de origine Valachicae linguae, ubi haec verba de Augusto ex Suetonio citat: *Orthographiam id est formulam, rationemque scribendi a Grammaticis institutam non adeo custodit. Ac videtur eorum sequi potius opinionem, qui perinde scribendum, ac loquendum existiment*^[6]. Etsi nempe nonnulli opinabantur ita esse scribendum sicut loquuntur, tamen Orthographiae alia ratio erat. Sicut hodie Valachi pro diversitate dialectorum variam habent pronunciationem, orthographia tamen etiam Cyrillico-Valachica eadem est apud omnes. Idem dicendum de Italis.

Nodum in scirpo quaerit D. Recensens num. 9 dum summa ope nititur invenire apud Bulgaros articulos nominibus postpositos, ubi certum est singulas dialectos Slavicas, prouti et Albanensem linguam articulis definitis, de quibus est quaestio, destitui. Pronomen vero demonstrativum non solum apud Bulgaros, aut Albanenses,

verum etiam apud Latinos haud ineleganter interdum nomini postponi, indubium est. Vide auctoris *Dissert. de origine linguae Valachorum*. Caeterum probe observandum est, *ta* per D. Recensentem adductum non instar articuli, sed otiose apponi per Bulgaros contra consuetudinem aliorum Slavorum, sicut in quadam plaga Transsilvaniae apud Valachos creberrime adiicitur *ni*, nec ullam addi vim voci per suffixionem *ta*. Igitur *ta* apud Bulgaros non est articulus definitus nomini postpositus, sed stribligo. Putem consuetudinem postponendi vocibus *ta* inter Bulgaros a Valachis, quibuscum strictior olim erat societas Bulgaris, esse adoptatam. Observantes nimirum Bulgari, apud Valachos postponi articulos nominibus, ipsi quoque, etsi otiose, suffigere ceperunt suum *ta*.

Porro, non absque ratione opinatum fuisse auctorem, olim apud Italos quoque articulos definitos, quemadmodum hodiedum apud Valachos, postponi fuisse solitos, vel ipse hodiernus usus Italogum, quo saepenumero postponunt articulos definitos verbis, haud obscure declarat eg. *Dir-la, Far-lo, Giovar-le, Consolar-gli*.

Eodem num. docet recensens, ad linguam Thracicam, Geticam, Illyricam, iuxta *formam* et materiam referri ea, quae Valachica lingua cum suis sororibus latinis communia non habet. Et quoniam probe novit D. Recensens, incertum esse, cuiusmodi fuerit lingua Thracica, et Getica, (Illyrica enim procul dubio talis fuit lingua, qualis hodie Transsilvanica, hoc est, nulla, sed sicut hodie in Trassilvania pro diversitate gentium ibidem incolentium, ita in vasto illo Illyrici territorio plures diversas linguas illi populi loquebantur; inter has hodie sunt Graeca, Valachica, Slavica, Iudaica, vel potius Hispanica, Armenica, Zingarica etc.) ea, inquam, docet D. Recensens, certius ex aliis notis linguis, praecipue Slavicis mutuavisse Valachos.

Eo gratiorem nobis rem praestitisset D. Recensens, si saltem uno exemplo hanc doctrinam suffulsisset, quod nos eiusmodi hactenus prorsus nullum invenimus.

Num. 10 ait recensens, in provinciae formam non redigi desertum. Cum igitur Dacia in provinciae formam redacta sit per Traianum, sequitur a coloniis Romanis inventos fuisse in Dacia incolas, seque cum his miscuisse. Unde consequitur, linguam Romanam per Dacicam linguam esse corruptam, et Valachos non esse puros Romanos.

Qualiter extirpati fuerint Daci per Romanos occasione secundi belli Dacici, et evacuata Dacia antiquis incolis, abunde comprobavit auctor non modo ex circumstantiis illius belli, verum etiam auctoritate antiqui Scriptoris Iuliani. Esto vero, regionem, quae perpetuo incolis vacua permanet, non redigi in provinciam; Daciam tamen, Dacis quidem vacuam, infinita tamen multitudine civium Romanorum, ad colendum agros et urbes, teste Eutropio, eo translatorum impopulatam, non potuisse redigi in provinciam, quis inficias iverit?

Sed dato a Romanis coloniis in Dacia inventos fuisse Dacos, an idcirco sequitur, Romanos se cum Dacis commiscuisse, et impuros Romanos evasisse? Certo contrarium non levibus argumentis contra Engel^[7] edocuit auctor. Ab aliquot iam seculis Armeni degunt in Transsilvania inter alias amplas gentes, ipsi exiguae multitudinis, nihilominus tamen puri Armeni manent. Quanto magis infinitae multitudinis Romani in Dacia, etiamsi concederetur ibidem praeexistisse incolas Dacos, permanere potuerunt puri Romani.

Porro, Colonos, per Traianum in Daciam transuectos, non fuisse mixturam Thracicam, uti opinari placet D. Recensenti eodem num. sed omnino cives Romanos, extra omnem dubitationis aleam posuit Eutropius lib. 8, in *Adriano*^[8]. Proinde ea cantilena toties repetita: quod

Valachi non sint puri Romani, inter gerras germanas est recensenda. Vide auctorem, qui uberius hac de re disseruit.

Num. 11. adserit recensens, uberiori adhibito examine posse evinci, nomen *Romanus*, quod Valachi sibi ipsi tribuunt, ad illam aetatem referendum esse, qua post translationem Solii Romani in Thraciam etiam Graeci se Romanos vocare coeperunt, prouti id etiam hodie faciunt. Oportebat D. Recensentem quodpiam vel levissimum argumentum, ad investiendam saltem specie probabilitatis suam opinionem, adferre, ne cui in mentem veniat auctoris querela in Praefatione posita: Dari tales Scriptores, qui etiam dum absque ulla probatione quidpiam contra Valachos comminiscuntur, censent, universum orbem obligari ad credendum.

Certo Graeci, post translatum solium Romanum Constantinopolim, et postquam huic urbi nuncupatio *Novae Romae* indita est, ac privilegiis veteris Romae donata, semper aemuli Romanis ansam arripere potuerunt, se *Romaeos* nominandi, Valachos vero, si antehac non fuerunt appellati Romani; quid cacoethis incessere potuisset, dum omnino ab Imperio Romano avulsi, sub iugo barbarorum, capitalium hostium Romanorum gemebant, se se Romanos (nomine barbaris semper exoso) compellandi. Sed etiamsi incolae Imperii Graeco-Romani fuissent; Graeci, qui ne quidem incolas veteris Romae nomine Romanorum dignabantur, an passi fuissent inclyto hoc nomine, si antea gavisus non fuissent, se se insignire? Et, si Valachi Graecos imitari voluerunt; ecurr se *Romanos*, et non *Romaeos*, prouti Graeci, nominarunt? Dubitari ergo non licet, Valachos ut pote Romanos cives tempore Traiani ex Italia inclytum nomen *Romanus* secum isthuc advexisse.

Ad ea, quae num. 12 disputat recensens, animadverto: sive Slavi acceperint a Germanis, ut vocitent Valachos, et

Italos *Vlassi*, sive Germani a Slavis, haud originem nominis aliunde commodius repeti, quam a Latio. Caetera vide auctorem.

Num. 13 notat recensens, ipsos etiam Graeci Ritus Croatas, Slavicum populum, nominari Vlachos. Proinde Ρωμαῖος (Romaeos) et Vlachus sunt synonyma.

Croatas, qui vocantur Vlachi, non esse Slavicum populum, sed veri nominis Valachos, ac olim vocitatos fuisse Romanos, prouti hodiedum Valachi se nominant Romanos, solide probavit auctor cap. 6, §. 12. Quem vide sis. Porro *Romanus* et *Vlachus* esse synonyma, dubitari non potest; *Romaeos* vero et *Vlachus* esse synonyma, supinum commentum est. Nec enim *Romaei*, hoc est Graeci apud Slavicam gentem unquam audiverunt Vlassi; Romani vero cum omnibus Italis hodiedum apud Slavicos populos *Vlassi* vocantur. Vide Lucium, *de Regno Dalmatiae*, lib. 6, cap. 5^[9].

Aegre fert num. 14, D. Recensens, quod Valachi suas avitas litteras Latinas recipere connitantur, idque caeco amore Latinarum litterarum eosdem committere decernit.

Bone vir, qui eiusmodi declamatione non unice recensentis officio fungi videris! Quamdiu Valachi litteras Cyrillicas retinebunt, vix, aut ne vix quidem Grammaticam suae linguae notam aliis nationibus reddere quibunt, minus tenebrae, quibus per Cyrillicas litteras obducta est lingua Valachica, dispelli valebunt. Haud caecus ergo est amor, quo ducuntur Valachi in litteras Latinas, sed illi potius caeci sunt, ac deplorandi, qui non vident harum litterarum utilitatem, et necessitatem.

Porro, etsi aegre, tamen permittit D. Recensens Valachis, ut Latinis litteris utantur, si velint, eo tamen pacto, ut nihilominus incommunicabilis reddatur aliis nationibus lingua Valachica litteris Latinis perinde, ac antehac Cyrillicis evenit. In hunc finem libertate, qua

omnes nationes Occidentales hoc in genere gaudent, Valachis fas esse frui negat, atque aperte sancit, ut cultas nationes Occidentales in adornandis combinationibus neutiquam imitentur; imo praecipit, ut talia signa in defectu Latinarum litterarum sibi inveniant, quibus, sicut pronunciant, ita adamussim scribant: quo scriptura Valachica omnibus Occidentalibus, et ipsa veterum Latinorum hodiedum vigente longe perfectior evadat.

Certo certius speciosa haec perfectio, quam anxie exposcit D. Recensens in *Orthographia Latino-Valachica*, desineret in summam imperfectionem, si Valachi morem gererent recensenti. Sic enim oportet scribere, ut alii legere valeant. Iam si retinerent Valachi in sua Orthographia Latino-Valachica litteram Cyrillicam ѡ, quae designat sonum quemdam medium inter *a* et *e*, et vocalem nasalem ꝛ; pareter quam quod hae admodum foedarent scripturam Latinam, nemo praeter Valachum legere posset Latino-Valachicam scripturam. Exemplo sunt nobis Rasciani etiam in Scriptura Cyrillico-Valachica. Cum ipsis notae sint litterae Cyrillicae ut pote apud ipsosmet usitatae, facile legunt Cyrillico-Valachice. Dum vero offendunt praedictam ѡ, quae apud ipsos nullum sonum edit, ac nasalem ꝛ Valachorum, caespitant, et abrumpere coguntur lectionem. Nec possum satis mirari in Rascianis, quod cum ipsi etiam habeant in sua lingua sonum, quem designat vocalis Valachorum ꝛ, tamen dum quempiam peto, ut seorsim vocalem ꝛ efferat, nullo pacto id praestare queat. Habent, inquam, Rasciani sonum ꝛ, eg. in voce грк (grc) *Graecus*, tribus meris consonantibus constante, dum vim sibi inferunt ad pronunciandum illas tres consonantes, quae certo absque vocali aliqua proferri neutiquam possunt, inter *g* et *r* aperte edunt sonum ꝛ; sic in voce смрт (smrt) *mors*, inter *m* et *r*; sic in voce врло (vrlo) *valde*, inter *v* et *r* etc. idem

praestant. Qui ergo legere possent illae nationes ъ et ꙗ, quibus sicut incognita sunt haec signa, ita nec sonum earundem habent in sua lingua? Idem dicendum de illis novis signis, quae forte loco ъ et ꙗ (ad quod inuiat recensens) inuenirent Valachi; proinde incommunicabilis scripto redderetur aliis nationibus Valachica lingua.

Indubium est, vocales ъ et ꙗ loco vocalium Latinarum *a, e, i*, ac interdum loco *o* et *u* subintrusas esse in scripturam Valachicam. Cum ergo vocales *a, e, i, o, u* omnibus nationibus Occidentalibus sint notae; eadem revocandae sunt loco ъ et ꙗ in scribendo Latino-Valachice, sicque omnes nationes Occidentales perfecte legent Latino-Valachice, etsi non eadem semper pronuntiatione, quam Valachi iam innatam habent, eiusque modi legentem omnis Valachus intelliget, eg. aequè intelliget, sive quis pronunciet *кѣне* (*câne*) *canis*, sive cane; sive *кѣкаре* (*calcare*), sive *calcare* etc.

Exemplo nobis sunt Saxones Transsilvani, qui cum pronuntiare non valeant ъ et ꙗ, adhibent in sermone vocales sibi notas, eg. loco *кѣне* (*câne*) dicunt *кине* (*chine*); loco *ѡ ѣтѡт* (*au fetat*) *enixa est*, dicunt *au futat*; nihilominus tamen et Valachi intelligunt eos, et ipsi inter se. In eo solum errant praelaudati Saxones, quod loco ъ et ꙗ non nativas, sive primigenias, sed arbitrarie adhibeant vocales, per quod risui se exponunt apud Valachos, cum interdum etiam scandalose propter arbitrariam substitutionem vocalium loquantur, uti patet ex allato exemplo *futat*, loco *fetat*. Quod si Valachi edant suos libros, imprimis Lexicon litteris Latinis; substitutis hoc medio competentibus vocalibus loco ъ et ꙗ, facile omnes dedocebuntur praepostere substituere vocales ъ et ꙗ. Certo non tam pro se, quam pro aliis nationibus necessarium est Valachis Orthographia Latino-Valachica

loco Cyrillico-Valachicae uti, si velint cum aliis nationibus suam linguam communicare.

Nec difficili negotio id praestare possunt. Nam vocalis Latina, dum sonum \mathbf{u} designat, notatur hoc ' signo, eg. casa', *domus*; dum vero loco \mathbf{x} ponitur, notatur hoc ^ signo, eg. mâne, *cras*. Combinatione vero consonantum nulla apud Valachos opus est, solum modo consonanti *c* adiungenda est *h* ante *e* et *i*, dum ita pronuncianda venit sicut ante *a*, *o*, *u*, sive sicut Graecum κ eg. chedru, *cedrus*; încinare, *inclinare*; secus enim ante *e* et *i*, sonat more Romano sicut $\mathbf{ч}$ Cyrillicum, aut Hungaricum *ts*, eg. cepe, *cepa*, faci, *facis*. Pariter consonanti *g* ante *i* adiicienda est *h*, dum ita efferri debet sicut ante *a*, *o*, *u*, eg. ghem, *glomus*, ghindura, *glandula*, secus more Romano pronunciatur sicut \mathbf{g} Valachicum, eg. gem, *gemo*, stringi, *stringis*.

Illa unica difficultas inest Orthographiae Latino-Valachicae, quod una vocalis plures sonos designet, prouti hodie est pronunciatio Valachorum, unum quidem pura vocalis, alios duos, dum eadem signo ' vel ^ notatur.

At similem difficultatem etiam lingua Latina docta patitur. Nam sonus *e* triplici modo signatur, nimirum *e*, *ae*, *oe*; ac lingua Graeca maiori difficultati obnoxia est, sonus enim *i* in Graeca lingua quintuplici modo signatur, videlicet η , ι , $\epsilon\iota$, $\omicron\iota$, υ . Usus horum signorum sive in Latina lingua, sive in Graeca plerumque non aliter potest condisci, quam lectione auctorum, et Lexicorum. Oramus proinde D. Recensentem, ne maiorem perfectionem exigit in hoc genere a Valachis, quam a doctis Latinis, et Graecis, si non repugnat Valachicam linguam aliis nationibus communicari. Caeterum principia a D. Recensente tradita laudanda sunt in theoria.

At, inquit recensens: moderni Galli condemnant veteres, qui Orthographiam, qua hodiedum utuntur, tantis

combinationibus oneratam invexerunt, nec iam propter inveteratum usum reiicere queunt.

Orthographiam Gallicam perdifficilem esse indubium est, ideo tamen veteres eiusdem auctores non ausim damnare; haud enim ambigo, quin olim alia fuerit apud Gallos pronuntiatio, atque nunc sit. Hinc necessarias existimarunt illas combinationes veteres Galli. Proinde exemplo modernorum Gallorum haud deterrebit D. Recensens Valachos *â* praescripta Orthographia Latino-Valachica, nec divinationem eiusdem, infamiam sibi apud posteros accersituros esse, moderni Valachi timent, imo optimam spem nutriunt, fore, ut sibi benedicant posteri. Congratulabuntur enim posteri Valachorum, se liberatos esse a Cyrillicis litteris, quae hactenus linguam Valachicam confoedabant, et concinnandae Grammaticae obsistebant. Imo, medio Orthographiae Latino-Valachicae sensim per extraneos, qui efferre non possunt **ѣ** et **ѧ**, idem sonus extinguetur, hocve medio inter Valachos quoque oblivioni tradetur, sicque omnes vocales nativo sono, quin opus sit notari supra declaratis signis, pronunciabuntur. Quo in casu multo simplicior erit scriptura Valachica, quam Graecorum, et Latinorum, cum Valachi non modo diphthongis unius soni, prouti hodie est apud Latinos usus diphthongorum *ae*, *oe*, et apud Graecos *αι*, *ει*, *οι*, *ου*, careant, sed nec consonantem ullam soliti sint geminare: qui mos non geminandi consonantes, uti supra docui ex Festo, apud veteres quoque Latinos viguit.

Frustra ergo D. Recensens taxat conatum Valachorum, Samuelis Klein, Georgii Sinkai, Samuelis Körösi^[10], Georgii Rosa^[11], Michaelis Bojadzi^[12], et auctoris Odae, qui est Ioannes Theodorovits^[13] Iuris auditor Pestini. Utinam maturius, tametsi D. Recensens praecipit, ut non praecipitent, cepissent Valachi uti Orthographia Latino-Valachica loco Cyrillico-

Valachicae: cum multa certo hactenus emendassent in sua lingua, tum D. Recensentem relevassent maxima solitudine tanto zelo suscipiendi patrocinium eorum, qui perfectionem Valachorum oderunt, ac rudiores Valachorum illo insano motivo: quod litteris Latinis Religio Christiana (sic enim vocant Religionem non unitam cum exclusione aliarum) laedatur, a recipiendis litteris Latinis abstertere conantur. Caeterum hodie non modo in privatis correspondentiis, docti Valachorum Latinis litteris utuntur, sed Illustrissimus, ac Reverendissimus D. Samuel Vulcan Episcopus Graeco-Catholicus M. Variensis, eximius litteraturae Valachicae Patronus etiam officiosa suis per Dioecesim subordinatis Latinis litteris communicat. Quod non modo Valachi boni consulunt, verum etiam Hungari, aliique praecipue qui callent Valachicam linguam laudibus efferunt.

Etiam in Transsilvania aequo animo recipient Orthographiam Latino-Valachicam tam Hungari, quam Siculi et Saxones, imo et Armeni; omnes enim norunt linguam Valachicam, solae Cyrillicae litterae obstabant commercio litterario has inter nationes et Valachos, cum Cyrillicas litteras omnes exhorrescant.

Rasciani in sua lingua habent vocabula, in quibus illa Latino-Hungaricae Orthographiae: *gy*, *ly*, *ny*, *ty*, uti *Gyurka*, *Georgius*; *Nevolya*, *miseria*; *kony*, *equus*; *svetya*, *candela*; item Valachorum: *ѱ* et *ѣ* pronunciari audiuntur. Ad haec designanda certo non sufficiunt litterae Cyrillicae. Vides igitur Cyrillicas litteras nec pro lingua Rascianica satis esse aptas, tametsi illis tanquam propriis gloriantur; et constat, non parum obscuracionis per illas inventum esse in Rascianicam linguam. Haud mirum igitur iisdem litteris Valachicam linguam corruptam fuisse. Potius ergo D. Recensens suasisset etiam Rascianis, ut una cum Valachis recipiant litteras Latinas. Quo in casu Orthographia Latino-Hungarica

magis accommodata foret pro Rascianis, nisi quod ê Cyrillicis retinere deberent et â Valachis mutuari ѱ et ж, quibus Valachi in Orthographia Latino-Valachica non indigent. Necessitas vocalis ж pro Rascianis patet ex iis, quibus supra docuimus sonum ж audiri in lingua Rascianica; consonantis ѱ elucet ex pluribus vocibus apud Rascianos usitatis, eg. **ѠПѢЩЕ** *pallium*, **ПЕНЦЕФ** *fenestra* etc. Caeterum hac consonante Valachica hodie quoque nonnulli Rascianorum utuntur, imo etiam in Scholis una cum Cyrillicis litteris pueris tradi observavi. Vocali autem Valachorum ж eo alacrius uti queunt Rasciani in scribendo, quod iam adoptatam habent in *Paschalia* (vulgo **МЖНА ЛЪЙ ДАМАСКИН**, *manus Damasceni*) a Damasceno Valacho Episcopo Rinniciensi concinnata, qua Rasciani quoque, in Slovenicam linguam conversa, utuntur.

Quodsi Hungaricae Orthographiae *cs* vel *ts*, *sz*, *tz*, non placent Rascianis, retineant ê Cyrillicis ч, ц, џ, ad sequendam simplicitatem divinae artis scribendi, quam praescribit D. Recensens. Tum suo periculo experientur Rasciani, quid Valachis ratione litteraturae tanto conatu consuluerit D. Recensens. Supersedeo plura loqui de Rascianicae linguae Orthographia: ad quam emendandam utinam appellerent animum, et solertius excolerent suam linguam vulgarem, ne, dum Ecclesiastica, Slovenica lingua, cuius Syntaxis per versionem librorum e Graeca lingua de verbo ad verbum factam enormiter corrupta est, quamve pauci callent, gloriantur, in antiqua ruditate obfirmantur. Ad quod assequendum imprimis nationales docti viri per potentiores suos totis viribus fovendi sunt. Cum enim viri, qui litteris serio incumbunt, communiter egestate premantur, necessariis mediis destituti omnem operam elucubrandis, et edendis libris impendere certo

non valent; minus, si ab iis, quorum interesset opem ferre, persecutionem patiantur, aut contemnantur.

Num. 15. Recensens prompte adseverat, Valachicam litteraturam primum incepisse cum Valachica versione Bibliorum. Hinc promptius concludit Valachos nunquam scripsisse litteris Latinis ante Kleinii, Sinkai et aliorum tentamina.

Denique iuste questus est auctor in Praefatione: contra Valachos quaelibet mendacia profundi esse impune. Eiusmodi mendacio D. Recensens eo gravius sibi imponi passus est, quod eruditus auctor opusculi, quod inscribitur: *Észre vételek Tekéntetes Schwartner Márton Úr' Magyar Ország Statistikájában az Oláhokrol tett jegyzésekre*^[14], Pestini anno 1812 evulgati docuit, longe ante interpretationem Bibliorum libros Valachicos fuisse typis editos; idem antea fusius persecutus este Radu Tempe^[15] in Praefatione ad *Grammaticam* anno 1797. Cibinii impressam. Ego quoque habeo prae manibus *Psalterium* de verbo ad verbum ex Hebraico in Valachicum versum, Albae Iuliae anno 1651 Editum^[16]. Legi praeterea librum Concionarium sub Principe Transsilvaniae Georgio Racokzi anno 1641. Evulgatum^[17]; sub eodem Principe impressum est *Novum Testamentum*, Albae Iuliae anno 1648, quod in manu habeo. Vidi quoque Cibinii apud D. Ioannem Molnár Doctorem, et Medicinae oculorum Professorem Publicum Ordinarium librum Concionarium anno 1580, sub Christophoro Bátori Principe Transsilvaniae Coronae impressum, ut taceam alios. Imo etiam manuscripta Valachica ante factam Bibliorum interpretationem exarata visuntur, ex quibus ego quoque habeo aliquot frustra. Tam ergo est falsum, Valachicam litteraturam etiam respectu Cyrillicarum litterarum primum cum Valachica Bibliorum interpretatione incepisse, quam quod falsissimum.

Ego quidem antiquiorem, librum aut manuscriptum libro Concionatorio anno 1580 edito non vidi. An tamen ideo dixeris, Valachos, post adoptatos Cyrillicos characteres, antehac nihil Cyrillicis litteris exarasse? Etsi enim Valachi post Concilium Florentinum, docente Cantimir, Principe Moldaviae, in sacris acceptarunt linguam Slovenicam, indubium tamen est, Valachos posthac quoque ignaros fuisse linguae Slovenicae una cum suo Clero communiter loquendo. Qui ergo Principes Valachicae et Moldaviae sua Mandata suis subditis, et Metropolitanis, Episcopis, Protopapae statuta Synodalia etc. suis subordinatis communicavere? Aut amici, et mercatores inter se correspondentias fovere? Non aliter certo nisi Valachica lingua, et iam civitate donatis litteris Cyrillicis. Unde dubitari non potest, litteraturam Cyrillico-Valachicam ab eo tempore incepisse inter Valachos, quo Valachi litteras Cyrillicas non sine magno suo damno (quod amare luget Princeps Cantimir) obstetricante Theoctisto olim Marci Ephesii Diacono, adoptarunt^[20].

Sed dato, cum Valachica Bibliorum interpretatione primum incepisse litteraturam Cyrillico-Valachicam; non video, qui sequatur conclusio: *Ergo nunquam Valachi Latinis litteris scripserunt ante Kleinii, Sinkaii et aliorum tentamina*. Ista argumentatio similis huic videtur: Langobardi post occupatam Italiam primum loqui ceperunt Italicam linguam; ergo nunquam ante locuti sunt Germanice.

Eodem num. aegerrime fert D. Recensens, auctorem litteraturam Latinam ut identicam cum Valachica, hoc est, Valachicam litteraturam ut continuatam Latinam considerare, quod ne quidem Itali, Galli, Hispani fecere. Ideo, ait, forte aperte auctori contradicere esse necessum. Sed cur?

Auctor hac de re sic disserit. Coloniae Romanae, hoc est, prouti nunc loquimur, Vlachi vel Valachi, dum Roma exiverunt in Daciam, iis litteris h.e. Latinis usi sunt, quibus utebantur reliqui Romani Romae, et in universa Italia. Hoc vel ex ipsis Inscriptionibus veterum Daco-Romanorum, quae inventae sunt, et hodie dum effodiuntur in Dacia, praecipue in Transsilvania, et in Banatu, evincitur. Post occupatam per barbaros Daciam, etsi cursus scientiarum non mediocriter impeditus est, eo minus tamen potest supponi, hos Romanos eo delapsos fuisse, ut litterarum, quas eorum proavi Roma secum attulerant, obliviscerentur, quod nullam earum gentium, quae fuerunt in Dacia, legimus, bellum indixisse litteris.

Accedit, quod, cum Valachi illis etiam seculis fuerint addicti christianae Religioni, dubitari non possit, eosdem suis gavisos fuisse Sacerdotibus, proinde illis libris, sine quibus non celebratur Sacra Lyurgia, aut sacramenta administrantur, instructos fuisse. Iam sic arguo: Illi libri vel fuerunt Graeci, vel Latini, nam litterae Cyrillicae seculo nono primum inventae sunt. Graecos fuisse, ne umbra quidem suspicionis adparet; ergo fuerunt Latini. Quod inde maxime comprobatur: Nam anno 458 Episcopi Valachorum Daciae Ripensis, sive Moesiae inferioris in Synodum congregati misere Leoni Imperatori Constantinopolitano Epsistolam de nece S. Proterii Alexandrini et Concilio Chalcedonensi Latinam, quae Constantinopoli versa fuit in Graecum: quod argumento est, hos D. scopos ignaros fuisse linguae Graecae, proinde Latinis litteris una cum reliquis Valachis uti solitos.

Haec eiusmodi sunt, ut simplici contradictione, quae saepe esse solet inanis sine mente sonus, elumbari neutiquam possint. Luculentum est, Veteres Valachos litteris Latinis usos fuisse, sicut reliqui Romani. Siquis neget hunc usum usque ad tempora Concilii Florentini continuatum fuisse, positive docere tenetur, per quem,

ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando abolitus sit. Qualiter vero post Concilium Florentinum interruptus sit primum usus Latinarum litterarum inter Valachos, exponit Demetrius Cantimir cum omnibus circumstantiis, quippe cui uti actuali Principi Moldaviae omnes anguli veterum archivorum patuerunt. At, inquit D. Recensens, Itali, Galli, Hispani suam litteraturam nunquam considerarunt ut continuatam Latinam. Putas inclytas has nationes (adde etiam amplissimam nationem Germanicam) nihil scripsisse sua lingua ante aevum, ex quo visuntur libri Germanici, Italici, Gallici, Hispanici? Recole quae supra dixi de Valachis in hoc genere.

Num. 16. Docet recensens, tentamina Valachorum Latinas litteras restituere gestientium merito invenisse contradictionem.

Praedicta tentamina invenisse contradictores verum est; at quos? Eos videlicet, qui sufflaminare nituntur commercium Valachorum cum aliis nationibus, quae non sunt Graeci Ritus, et illos, qui, cum ignari sint Valachicae linguae, iudicium ferre volunt de re sibi minus cognita. Eiusmodi contradictores parvi aestimandi imposterum quoque inveniuntur.

Num. 17. Arguit recensens auctorem quod in cap. V–VII Anonymo Regis Belae Notario ab Edero, et aliis pro fabuloso declarato historico fonte utatur.

Cur Eder, et nonnulli alii Anonymum tantopere impugnent, Engel in Supplementis ad Vindicias Anonymi Cornidessianas^[21], §. 5, his verbis manifestum reddidit: *Hic est lapis offensionis pro illis, qui Valachos in Transsilvaniam serius tantum advenisse, et hinc tantum qua advenas arbitrarie tractandos esse, tam pertinaciter credunt, ut Anonymo bellum indicere, quam errori suo renunciare malint.* Cl. Iosephus Kereszturi Historiae Universalis, et Pragmaticae Regni Hungariae Professor in Universitate Regia Scientiarum Pestana in Dissert. quam

anno 1812^[22] de aetate Anonymi Belae Regis Notarii edidit, solide probat, eundem Belae I. Regis Hungarorum Natrium fuisse, certo non ita remotum ab adventu Hungarorum in Pannoniam, ut ea, quae de adventu Hungarorum scripsit, fidem non mereantur. Porro ait recensens, vel ab ipso Engel magno Anonymi patrono tantum eo in casu eundem defendi, ubi ille vel melioribus fontibus, vel saltem veritati congruentibus usus est.

Verba Engeli in Appendice ad Commentationem de expeditionibus Traiani ad Danubium, §. 4, haec sunt: *Anonymum (...) inter melioris notae historicos Hungaros satis certe constat, et quem in omnibus quae de adventu Hungarorum narrat (exceptis iis, quae ipse argutatur) fide dignum haberi, sanae critices regulae suadent.* Quae vero Anonymus ipse argutatur, sunt eg. Cap. 3. *Ab eventu divino est nominatus Almus, quia matri eius praegnanti per somnium apparuit divina visio.* Et cap. 11. *Dux Morout, cuius nepos dictus est ab Hungaris Menumorout, eo quod plures habebat amicas, et alia eiusmodi, quae recensuit auctor.*

Tandem carpit recensens auctorem, quod non critice disseruerit de migrationibus gentium.

Propositum fuit auctori originem Valachorum investigare, idcirco de migrationibus gentium brevi illo tempore, quo Historiam de origine Valachorum in Dacia elucubravit, parum fuit sollicitus.

Ea quoque attingenda sunt, quae recensenti sparsim in adumbratione ordinis Historiae observare placuit.

Ad cap. 2. Historiae, recensens refert *Ler* ad veterem Polonorum *Lelum, Polelum*, idque ex eo, quod Valachi solent mutare *l* in *r*, ut *mora* pro mola, *tscher* pro tschel, vel potius *cer* pro cel (*Coelum*).

Probe advertendum est, Valachos id facere in vocibus Latinis, haud vero in Slavicis.

Ibidem ait recensens, *Colindas* Valachorum citra dubium idem esse cum Slavico *Koleda*, et Polonico *Kolenda*.

Certo *Colindarum* etymologia eo magis a *Calendis* Latinorum repetenda venit, quod ad Calendas Ianuarii soleant a Valachis cani, nunquam alio tempore.

Ad. cap. 5. Quoniam probaverat auctor fortitudinem Valachorum ex his verbis anonymi Notarii: *pugnatum est inter eos acriter*, adrefellenda haec verba exploratoris Opaforcos: *homines* (Slavi et Valachi) *viliores totius mundi*; D. Recensens sic arguit: Audacia Valachorum demonstrata e verbis solius Notarii *et pugnatum est inter eos acriter*, quae illius prius assertum: *homines viliores totius mundi* tollunt. Siquidem haec iudicia eiusdem testis sunt, se mutuo elidunt, sic manet haec demonstratio nulla.

Idem quidem Scriptor refert utramque propositionem; at haec: *homines viliores totius mundi*, dicta de Blasiis, sive Blachis, h.e. Valachis, et de Slavis, non est Notarii, sed peculatoris Opaforcos apud Notarium, cap. 25, quam ex cuiusmodi consuetudine protulerit Opaforcos coram Duce Tuhutum, ostendit auctor, cap. 5, §. 5. Altera vero: *Pugnatum est inter eos acriter*, est ipsius Historici anonymi Notarii, ac recentior quam Speculatoris Opaforcos, qui longe ante pugnam Tuhutumum Ducem diffamatione Blachorum et Slavorum ad movendum bellum contra Transsilvaniam stimulabat. Non elidunt ergo se in vicem illae duae propositiones, sed haec: *Etpugnatum est inter eos acriter*, illam: *homines viliores totius mundi*, taxat falsitatis.

Ad cap. 8 adserit recensens, auctorem minori etymologica veritate Pacinacitas facere Valachos, quam Pray Hungaros.

Etsi id lectori expositionem auctoris perpendenti falsum non videri non potest; tamen auctor Pacinacitas fuisse Valachos, inde maxime probat: quod in ea regione,

ubi erant Pacinacitae, oblivioni tradito nomine Pacinacitarum, inventi sint Valachi, quin Pacinacitae inde emigrassent, aut nova gens illuc subintrasset; ac vasta Pacinacia, et ingens multitudo Pacinacitarum per Constantinum Porphyrogenitum^[23] descripta nulli alteri genti, quam Valachicae possit convenire.

Ad cap. 9 ait recensens, ineptam esse derivationem Bulgarorum ab Italico *Voglia*, quod apud Valachos veteris Daciae dicitur *voia*.

Si Sclavorum non sine crisi factam deductionem admittas; Bulgarorum quoque a *Voglia* concedas est necesse. Vide auctorem.

Porro decernit recensens *voia* Valachorum nonnisi a Slavico *nevolja* venire.

Quaero a D. Recensente, an simplicia veniant a compositis, vel e contra composita a simplicibus? An *fas* a *nefas*, vel vero *nefas* a *fas*?

Cum supponendum sit, D. Recensentem non modo Slavicam, verum etiam Valachicam linguam perbene callere, optandum est, ut decantatam illam formalem affinitatem Valachicae linguae cum Slavica tandem solide ostendat. Illi enim, qui antehac eam fabulam cecinerunt, quosve secutus est D. Recensens, neutrius linguae satis gnari fuerunt. Certo Valachi, qui nec Slavos, nec aliam gentem ullam soliti sunt odisse, virili demonstrationi omnino acquiescent; ut autem nudis verbis fidem adhibeant, nemo postulare potest. Auctor quidem diversitatem declinationum, comparationis, coniugationum paucis, satis luculenter ostendit: plus praestari non potest, prius quam assertores praedictae affinitatis, eandem non nudis verbis explanent.

D. Recensens non sine voluptate cognominat Valachos *Semi-Romanos*, quin attenderet, quod nonnullae tribus Slavicae ratione et commixti sanguinis, et confusae linguae iure nominari queant *Semi-Slavi*. Sed eiusmodi

rebus odiosis nolo immorari. Pene vero oblitus fueram asserti D. Recensentis, quo initio suae Recensionis videtur lectoribus velle ingenerare, Valachis haud alios esse libros, quam Grammaticam, et Biblia sacra.

Scilicet, siquis in Bibliotheca quapiam unum solum librum Valachico idiomate editum deprehendat; impune concludet: Valachos haud aliis libris gaudere, idque audacter tamquam rem certam promulgabit, quin ultra percontetur! Bone vir! Valachi paeter Grammaticam, et Biblia sacra binae editionis, habent omnes libros Ecclesiae Graecae multitudine et mole insignes, quorum nonnulli etiam Viennae in Ecclesia parochiali ad S. Barbaram cerni possunt; habent etiam multos libros Catecheticos, Asceticos, Concionatorios tam veteres, quam recentiores, Polemicos, Exegeticos, nec non Theologiam tam Moralem, quam Dogmaticam systematice concinnatam, Rhetoricam, Logicam, Ius naturae, Ius criminale, Ius Canonicum et Civile, ac ipsum corpus Iuris Canonici cum Scholiis, libros oeconomicos etc. etc. Imo nec Poeticis destituuntur, atque Psalmos ipsos Davidis carmine interpretatos habent. Id quoque noto, eximium opus Simeonis Thessalonicensis Graeca lingua elucubratum, hucdum in sola Valachica lingua reperiri traductum. Alia etiam opera Graeca partim recentiorum auctorum, partim veterum Patrum habent Valachi in suam linguam conversa, ac typis edita. Poetica etiam opuscula ex Italica lingua translata apud Valachos visuntur.

Traducere*

Petru Maior

ANIMADVERSII

împotriva rețenziei

Istoriei pentru începutul românilor în Dachia

Nu este vrednic multe a înaintecuvânta despre aceasta. Eu cu adevărat cinstesc pre autorul rețenziei de *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, pentru a lui învățătură, ci, totuși, nu trebuie să se supăre, că eu din iubirea de adevăr fac luări de seamă asupra rețenziei lui. Deci fără întârziere să ne apucăm drept de lucru.

Rețenzia cea publicată prin „Gazeta literală” din Viena, n. 98, în a 7-a dechemvrie 1813, fața 1552–1563, vrând a face aspră critică asupra *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, ce s-au alcătuit prin sânguința lui Petru Maior de Diciosânmartin, protopop și crăiesc a cărților revizor la Buda, de loc la început însămnează o greșală din prefația zisei istorie, pre carea o hotărește să se scoată afară în a doua ediție.

Cuvintele prefației, întoarse pe latinie, acestea sânt: *Propositum meum etc.* „Cugetul meu nu este a țese întregă istoria românilor, decât acelea ce se țin mai vârtos de începutul lor în Dachia, din vechii scriptori pentru acea a le însămna, ca, văzând românii strălucita viță din carea sânt prăsiți, toți să se însemne a urma strămoșilor săi, întru omenie și în bună-cuviință”. Până aci ține esemplu ce îl clevește dumnealui rețenzentul.

Ci, pentru că autorul, ca un patriot bun și ca un bărbat bisericesc, este însuflețit cu acea apostolicească învățătură, cu carea socotesc că trăbuie totdeauna cu mare îngrijire să se adape popoarele: „Tot sufletul să fie subpus

* Damaschin Bojincă.

puterilor mai înalte” (*Cătră romani*, cap. 13, v. 1); „Adu-le aminte să fie subpuși principilor și stăpânitorilor; zi-le să fie ascultători și gata la toată fapta bună (*Cătră Tit*, c. 3, v. 1); „De acea de trebuință este să fiți subpuși, nu numai pentru mânie, ci și pentru cunoștință. Nimănui să fiți datori cu nimic, decât să vă iubiți unul pre altul, pentru că cel ce iubește pre de-aproapele au împlinit legea” (*Cătră romani*, c. 13, v. 5, 8). După această învățătură, zic, autorul, punând particula, *adecă* tâlmăcește că următoarele să țin de omenie și de buna-cuviință, împreună svătuindu-i: cătră împăratul lor, al Austriei, să fie cu credință; cătră patria sa, cu cucerie, cătră domnii locurilor, cu ascultare; cătră tot de-aproapele, cu dragoste. Deci nu știu pentru ce ar trăbui să se lasă afară din a doua ediție aceste cuvinte, ce sânt cuprinse în învățătura apostolicească și potrivite legii firești.

Mai departe zicerea acea pre carea d. rețenzentul o însușește (alipește) autorului, cum că clevetirile seau prigonirile străinilor au îmboldit pre însuș autorul să nu tacă mai mult, nu se află nicidecum în scurta prefație a autorului. Sânt încă și alte asămene iscodiri în rețenzie, cu care cum că domnealui rețenzentul au vrut să desfăteză pre cetitorii săi lesne va putea vedea cel ce va cumpăni rețenzia cu *Istoria*.

După ce d-lui rețenzentul can destul de binișor au tâlmăcit prefația autorului, făgăduiește cum că va adumbri, *adecă* va arăta cetitorilor săi firul autorului și șirul probelor seau a mărturiilor lui. Și totuși, pentru folosul său, numai pe ușor atinge argumenturile (temeiurile) autorului, iară pre cele mai tari le tace cu totul.

Pentru că: 1. foarte laudă rețenzentul pre autorul că au scris *Istoria* în mumeasca limbă românească, cu cuvânt nu fără dreptate cum că, până când nu vor începe toți și despre toate a scrie în limba mumească, nu poate niciun popor să nădăjduiască că va ajunge la cultură. Însă

curund uitându-se de această sfântă simțire, poruncește sub num. 3 ca românii să scrie în limba cunoscută, adecă nu românească.

Zicând rețenzentul subt n. 4 că românii acum cei mai mulți sânt șerbitori, se vede a nu cunoaște starea românilor din Moldavia și Țeara Muntenească, nici a-și aduce aminte de mulțimea nobililor români din Marele Principat al Transilvaniei, încă și din mărită Crăimea Ungariei.

Autorul au dovedit, din Eutropie^[1], că limba latină s-au îndreptat prin Latinus, craiul Lațiului, adecă pentru întrebuițarea învățaților, rămânând limba vechie la popor, și că aceasta limbă populară este acea românească. Târziu cercetează d. rețenzentul pentru ce ar fi făcut aceasta craiul Latinus?

Mai nainte de a să răspunde la această întrebare a d-lui rețenzent, nu va fi fără cuviință a arăta minunata socotință a lui Ioan Valentini, parohul Zino-Varolei. Acesta, în scrisesele sale cărticele, în una culese și tipărite la Buda cu tipariul Crăieștei Universități, 1808^[2], precum numără mai pre toți oamenii lumii între familiile slavicești, așa zice, că și troianii au fost slavi. Că la fața 334 așa zice: „Cum că troianii au fost slavi, deopotrivă cu ghetii și cu trachii, arăt în următorii chip: grecii numeau pre troiani varvari. Ovid., *Eleg. I. Heroidum*”. Se pune la zeii patriei prada varvară. Și fața 355 zice: „Grecii numeau pre troiani varvari. Dacă troianii ar fi purces din neamul grecilor ori a latinilor, scriitorii vechi, mai cu seamă Ovidie, ca unul cel mai iscusit în istoriile vechi, nu i-ar fi numit cu un nume urăcios (neplăcut)”. Și fața 142 rostește: „De aci să ști mai pe larg că în Asia nu s-au întrebuițat limba latină niciodată, și cum că troianii, de neam slavi, au înflorit cu cea mai vestită laudă a lumii”. Peste acea, la fața 152, zice: „Cu adevărat, deacă limba nemțească, slavenească și cea grecească și-ar lua înapoi cuvintele rădăcinale din acea latinească, mai că ar cădea

acea latinească în nimicie”. Ba încă tot la aceeaș față și aceasta arată Valentini: „Limba grecească – zice – nu puțin au împrumutat de la cea slavenească”.

La acestea, Petru Katancici^[3], *De Istru*, cap. 7, num. 16, așa își dă socotința despre limba slavenească: „De vei cerceta firea limbei slavenești, nu poți a nu băga de seamă într-însa oarece dumnezeiesc”.

Punând aceste înainte, la întrebarea rețezentului că adecă pentru ce ar fi îndreptat Latinus, craiul Lațului, limba latină, drept mărturisesc că eu nu știu pricina, pentru că cu mult mai îndelungat timp este între mine și între craiul Latinus, decât între acestaș și între Eutropie, căruia rețezentul, tocma pentru aceastaș îndepărtare, nu-i dă credință; și iarăși, alta este a se face cuiva cunoscută însaș fapta, și alta scoposul ori pricina ei. Ci totuși, poate oarecare slav închinat lui Ioan Valentini și lui Petru Catancici lesne să răspundă: că craiul Latinus doară pentru de a face mulțemire slavilor, adecă lui Eneas și celorlalți biruitori troiani, au vrut să urmeză limbei slavicești, și apoi ca să se împărtășească din acel dumnezeiesc lucru pre care se vede Catancici întru adevăr a-l fi descoperit că s-ar afla în limba slavicească și că în acest chip au fost îmboldit craiul Latinus spre a muta și a îndrepta limba latină.

După esemplu lui Ioan Valentini, fiindcă în limba sârbească se află o mulțime de cuvinte nu numai de la deosebite alte neamuri, ci și turcești, ar putea oareșcare sârb să zică că și turcii au împrumutat multe cuvinte de la limba sârbească. Cât este de amestecată limba sârbească și încheată din multe deosăbite limbi poate oricine vedea din cuvintele acelui mai învățat între sârbi Paul Kenghelaț^[4], arhimandritul M<ănăstirii> Sfântului Gheorghie, ce se cuprind în înainte-cuvântarea cărții *Estestvoslovie* numite și tipărită în Buda la a. 1811, care sânt următoarele: **ИЦЕ ТАКО КНИГИ ПИСАТИ БЪДЕМЪ, ТАКЪЖЕ НЪЦЫИ**

НѢШНАГВѢКА КНИЖНИЦЫ НИЖЕ СЛАВЯНСКИ, НИЖЕ СЕРБСКИ, ПО ТАКВ ДА РЕКЪ: СЛАВЕНО-СЕРБО-НѢМЕЦКО-МАДЪАРО-ТЪРСКО-ЦЫГАНСКИ. Adecă românește: „Dacă așa așa scrie cărți, precum unii dintre scriptorii veacului de acum, nici slavenește, nici sârbește, ci mai bine să zic așa: slaveno-serbo-nemțesco-unguresco-turcesco-țiğănește”. Măcar că s-ar fi căzut să se adaugă și limba italienească, din carea de bună seamă se află multe cuvinte în limba sârbească; să tac despre alte limbi europienești, din care multe au primit sârbii în limba sa. Pentru acea dreaptă este jăluirea prelaudatului arhimandrit împotriva acelor scriitori sârbești, carii numesc scriptele sale slaveno-sârbești. Mai multe alte conumiri, dară, trăbuie să se pună înaintea scripturilor sârbești, ori să se lasă afară *slaveno*, ca nu cumva limba slovenească, carea și așa este destul de stricată prin tălmăcirea cărților bisericești, făcută din limba grecească, să se mai pătească cu o novă urăciune.

Num. 6. D. rețenzentul tăgăduiește că țitatele prin autorul aceste cuvinte: „cel ce au îndreptat limba latină”, s-ar afla în Eutropie, care totuși eu însumi le cetesc în vechea ediție a lui Eutropie, carea au ieșit din fabrica lui Aldi, cu sânguința lui Ioan Baptista Eгнаție venetul^[5]. Și apoi, de s-ar și afla aceste cuvinte în Eutropie, totuși zice d. rețenzentul că puțin trăbuie a să prețui un scriitoriu așa îndepărtat de anii craiului Latinus. Mai departe, cercând, întrebă: Pre carea limbă au îndreptat-o Latinus, oare pre acea ce este în cântarea fraților Arvali, de pe timpul lui Romulus? Ori carea este în Legile lui Numa? Seau în ceale 12 Table? Ori pre acea din epitafia lui Scipion? Seau pre a lui Plaut? Ori pre a lui Enius? Seau pre a lui Țesar, Țițeron, Virghilie? Măcar de ar fi țesut d. rețenzentul un catalog și de mai mulți autori, totuși, fiindcă toate numitele limbi se țin tot de una și aceeaș limbă îndreptată (*correcta*), neîndoit este că pre toate le-au îndreptat Latinus, însă nu într-acele în care se deosebesc

între sine particularnic (accidentaliter), ci într-o aceea în care toate se unesc. Și, precurmând de la ceea ce acele zise în *Breviarium* lui Eutropius, a prenumitei ediție, car<tea> I, înainte de istoria lui Romulus, unde se cuprind cuvintele țitate prin auctor, oare sânt a lui Eutropie ori a altui scriitoriu, și că oare mințit-au acel scriitoriu (care, de nu se va dovedi lămurit din contră, nu este iertat numai în sec a zice), ori au aflat oareșcare monument din care au scos el acelea? Însăși tare îngrijita îndemnare a vechilor scriitori romani, și pe însuș timpul de aur a latinitatei, de a însufleți tinerimea cu învățătura gramaticală nu lasă a ne îndoii cum că alta au fost limba latină literală seau învățată, și alta pre carea o sugea cu laptele. Vezi *Disertația* autorului *despre începutul limbei românești*. Minciună, dară, este cum că Tițero și Țesar ar fi fost înțeleși de cătră popor și toți ostașii deopotrivă, ca și de cătră cei învățați. Mai că așa au fost înțeleși acestii de cătră neînvățatul popor și de cătră cei mai mulți ostași de rând, precum se înțelege astăzi ofițiriul neamț, ce nu știe ungurește, românește și slavicește, când vorbește cătră soldații vreunui reghiment unguresc, de nu cumva va urma talmăcirea; seau precum se înțeleg episcopii sârbi din Bănat de cătră români, oile lor cele sufletești, când câteveodată spun cuvântul lui Dumnezeu; adecă puțin seau nimic nu se înțeleg.

La români, fiindcă tot aceeaș limbă este și a poporului și a învățaților, nu este trăbuintă nici de o învățătură gramatică, pentru că pre aceasta o sug cu laptele de la nutricele sale, și deopotrivă înțelege cărțile țereanul cu cel învățat, în cât este pentru cuvinte și țesătura gramatică; pentru ceea, puțin s-au îngrijit până acum români de a da gramatică și lexicon.

Mai departe apoi, ce s-au scos prin îndreptare din întâia limbă a Lațului și ce i s-au adaus? Tac scriitorii vechi. Însă eu nu mă îndoiesc cum că isvorul îndreptărei

întâiei limbi latine trăbuie să se tragă de la soțietatea și împărțșirea latinilor cu grecii, și socotesc că întâia mutare s-au întâmplat cu silaba de pe urmă a cuvintelor, a căria socotință argument (temeiu) acesta-l am: nu numai la itali, ci și la români, carii pe la începutul veacului al doile după Hristos au ieșit din Italia în Dachia, toate vorbele să săvârșesc, și până astăzi, în vocale (sunătoare). Deci nu fără potrivire socotesc a să putea zi<ce> cum că și la vechii latini, înainte de a se uni ei cu grecii în mai de aproape soțietate, toate cuvintele limbei lor s-au săvârșit în vocală. Și de vrea cineva să anularisească aceasta, să cuvine să arate începutul latinei a italilor și a românilor de a nu suferi consonantea (nesunătoare) în svârșitul cuvintelor. Care, pentru că nimine nu poate arăta, trăbuie să se încheie cum că și la vechii latini toate cuvintele s-au săvârșit în vocale. Urmele acestui obicei mi se văd: *amavêre* în loc de *amaverunt*, au iubit; *amabere* în loc de *amaberis*, vei fi iubit; *amarêre* în loc de *amareris*, tu te iubești și alt. Iar mai târziu, urmând grecilor, au început învățații latinilor a vârî în limba sa consonantele din svârșit a unor vorbe, rămânând datina vechie în limba poporală, pre carea o țin până astăzi italienii și români, zic la români din Dachia Aureliană, și astăzi se săvârșesc toate cuvintele în vocală, ca și la italieni, iar la români Dachiei Vechi, adese se lasă afară vocala *u* din sfârșit; pentru acea, multe cuvinte se săvârșesc la acestii în consonantă. Totuși bătrânii românilor au adaus la așa consonantă pre țirilicescul **л** (ce nu dă niciun sunet), spre a arăta lipsa vocalei *u*. Iar dacă asămine cuvânt se împreună cu articolul definit, ori cu altă ceva particulă, se rechiamă tot aceeaș vocală, p. e. *roman*, *romanul*; *ungur*, *ungurul*; *grec*, *grecul*; *dând*, *dându-ne*; *rugând*, *rugându-te*; *lăsând*, *lăsându-se* ș. a. Iar datina de a lăsa finala vocală *u* nu poate fi nicio îndoială că s-au întrodus cu vârârea limbei slovenești și a literilor țirilicești în

bisericile românești din vechea Dachie, ca prin aceea, între altele, să se deie mai mare cinste literilor țirilicești, pentru că într-alt chip țirilicescul **λ** n-ar fi putut căpăta loc la români.

Autorul au arătat în ce chip s-au strămutat limba latină cea poporală, prin deosebite limbi a popoarelor Italiei, celor subpuse prin romani. Iar cum că învățații latinilor, după îndepărtarea de la întâia limbă a Lațiuului, s-au sânguit din toate puterile a îmbogăți limba sa cea literală, din limba grecească, de prisos arată însăși cărțile latine. Care n-au încetat a face învățații latini nici după ce ajunsese la dreaptă măsură limba cea literală. Ba încă nu numai de la greci, ci, precum se întâmplă în alcătuirea unei noave limbi, și de la alte nații au vârât unele și altele, ori în numărul cuvintelor, ori în gramatica limbei literale, și iarăși altele prin însaș a sa istețime le-au aflat învățații latini.

Deci dar, afară de alte pricini a deosebirei vechilor scriitori între sine, zic a fi aceea: că unii au vrut să urmeze limbei populare, atât privind cătră răspundere (pronuntiatio), cât și cătră cuvinte și idiotismuri. Cu adevărat că, din formele vorbirei lui Plautus și a lui Terenție, se aud unele și până astăzi în limba românilor. Alții în multe chipuri au urmat grecilor, așa, cât unii, mai vârtos prin tălmăcirile făcute din autori grecești, au grecit limba, împotriva a însaș așezatei proprietăți a limbei latine.

În zădar pune înainte d. rețențentul subt n. 7 esemplu limbei grecești împotriva autorului. Pentru că eu aflu că despre limba grecească tot aceeaș trăbuie să se socotească, ca și despre latineasca. Adecă limba grecească o vorbeau oarecând toți grecii deopotrivă. După aceea învățații lor, primind de la neamurile străine științele și măiestriile, împreună au introdus în Grecia și cuvinte străine și forme de vorbiri, apoi și-au cultivit și minunat și-au îmbogățit limba, rămânând poporul cel neînvățat pe

lângă limba vechie. De aci s-au născut doauă limbi grecești, una literală, carea se învăța cu ajutorii gramaticii, și pre carea o numim elinească, alta proastă, țerănească, pre carea până astăzi o vorbește poporul grecesc, ci foarte stricată.

Și așa, cu exemplul grecilor, cred că s-au adus și latinii spre îndreptarea și cultivirea limbei sale, prin carea mijlocire s-au născut apoi o noavă limbă latină, deosăbită de cea vechie, ce au rămas în gura neînvățatului popor.

Eu socotesc că și învățații altor nații au avut obiceiul prin limbă a se deschilini de poporul cel prost, care obiceiul l-au vârat parte firea științelor, parte tainele (secretele) preoților, parte doară și înșasă ambiție. Îmi veni în minte (lucru adecă mic, ci pentru de a înșamna năravurile oamenilor potrivit) obiceiul sârbilor carii știu numai ceti. Acestii, din ambiție, ca să se pară adecă a fi mai înșamnați decât alții, vorbesc înaintea poporenilor săi silabizând între sine, seau mai bine să zic spunând îndeoseb singuraticile litere a fieștecării cuvânt, și răspunzând pre unele câtă cu doauă, pre altele câtă cu mai multe silabe, și prin aceasta se pare poporenilor săi că Dumnezeu știe ce limbă învățată vorbesc, și acest feliu de grăire o numesc literată.

Adevărat că pricina surorității cei mai de aproape a limbei italienești cu limba românilor, carii de atâtea veacuri, și nu atât de îndepărtat de auritul timp al latinității, s-au despărțit de italieni, nu o vei putea nicidecum arăta, de vei crede că alta au fost oarecând limba latinilor învățați, adecă cea literală, și alta pre carea o vorbeau țerenii. Deci nu poate fi îndoială cum că limba românească este acea vechie, pre carea o vorbeau toți latinii, mai nainte de a fi format pe încet învățații latinilor limba latină literală, după esemplu grecilor, afară că, lășindu-se Împărăția Romanilor peste toată Italia, s-au adaus multe cătră limba poporală, din deosebite limbi a

popoarelor Italiei, așa, cât unele cuvinte, mai cu seamă sabinești, s-au vârât și în limba literală, care sânt și până astăzi, și limba italienească s-au stricat mult prin întrarea neamurilor de viță nemțească, precum și în limba românilor nu puține cuvinte, mai cu seamă slavice, s-au vârât, care cu ce chip s-au făcut au arătat autorul.

Însă bine trăbuie să se iaie sama cum că multe din acele cuvinte a limbei românești ce se zic slavice de acea au căpătat această numire, pentru că sânt comune seau dopotrivă slavilor cu românilor, iar în faptă sânt românești; și cum că isvorul lor este tot acelaș cu limba latinească, italienească, spaniolească, franțozească; ori că rădăcina lor se află în limba grecească, care de va cerceta cineva, lesne va afla. Iar toate aceste cuvinte le-au adus oarecând strămoșii românilor cu sine din Italia în Dachia, de la carii apoi le-au împrumutat slavii.

Nu mic argument este pentru vechimea limbei românești și aceea ce însămnează Festus, car<tea> XVII, despre vechii latini, cu aceste cuvinte: Bătrânii, zice, nu gemănu (îndoia) nici mutele, nici semivocalele litere. Antiqui nec mutas, nec semivocales litteras geminabant. Cu adevărat românii și până astăzi nu au în limba sa nicio literă, ori mută, ori semivocală, gemănată.

Neadevărat a fi acea ce d. rețenzentul zice sub n. 8, că, adecă, cei vechi așa ar fi scris precum vorbeau, se vede lămurit din *Disertația* autorului *pentru începutul limbei românești*, unde țitarisește următoare cuvinte din Svetonius despre August: „Ortografia, adecă formula și chipul scrierei, așezate de gramatici, nu au prea păzit-o. Și se vede a urma mai cu seamă socotința unora, carii socotesc că așa trăbuie să se scrie, precum se vorbește”^[6]. Deși, adecă, unii socoteau că așa ar trăbui să se scrie, precum vorbesc, totuși altul era temeiul ortografiei. Precum astăzi românii, după deosebirea dialectelor, au deosebită pronunțiație (răspundere), și totuși ortografia, și

acea țirilico-românească, este tot aceeaș la toți, tot aceași trăbuie a se zice de italieni.

D. rețenzentul caută nod în scriptură, num. 9, năzuind din toate puterile a afla la bulgari articule postpositive (în urmă puse), cu toate că este cunoscut că orice dialect slavicesc, precum și limba albanezilor, nu are articolul definit, de care este aci întrebare. Iar pronomile arătătoriu (demonstrativum) nu numai la bulgari și albanezi, ci și la latini, nu fără înfrumșetare a se pune adese după nume nu este nicio îndoială. Vezi *Disertația* autorului *pentru începutul limbei românești*. Însă bine trăbuie a să lua sama că arătatul prin d. rețenzentul *ta* nu să pune prin bulgari în loc de articol, ci, din nebăgare de seamă, împotriva obiceiului altor slavi, precum și în oarecare parte a Transilvaniei, la români, prea adese se adauge *ni*, nici să dă vreo putere cuvântului prin alipirea lui *ta*. Deci *ta* la bulgari nu este articol definit, pus după nume, ci o aruncătură. Îmi pare că obiceiul de a pune *ta* după cuvinte l-au luat bulgarii de la români, cu carii mai de demult erau în mai aproape soțietate. Adecă, văzând bulgarii că la români se pune articulu după nume, au început și ei, deși din nebăgare de seamă, a lipi pe *ta* al său după nume.

Mai departe, nu fără cuvânt au fost socotit autorul că oarecând și la italieni au fost obicei de a după-pune articuli definiți, întocma ca și până astăzi la români, carea însuș obiceiul italienilor de astăzi de a după-pune cuvintelor articuli definiți lămurit arată, p. e. *dir-la, far-lo, giovar-le, consalar-gli*.

Tot subt acelaș număr arată rețenzentul că la limba trațică, ghetică și illirică, după formă și materie se socotesc acelea care limba românească cu sororile sale latinele nu le are comune. Și, fiindcă bine au știut d. rețenzentul a fi necunoscut de ce feliu au fost limba trațică și ghetică (pentru că cea illirică, fără îndoială, au fost așa limbă precum este astăzi cea transilvanică, adecă

nicio limbă, ci, precum astăzi în Transilvania, de după deosebirea neamurilor acolo lăcuitoare, așa și în lata acea țeară a Illiricului vorbeau popoarele de acolo mai multe deosebite limbi; între acestea sânt astăzi: greceasca, româneasca, slaviceasca, jidoveasca sau mai mult ispaniceasca, armeneasca, țigăneasca ș. a.), arată, zic, d. rețenzentul mai adevărat a fi că românii au primit acelea din alte limbi cunoscute, mai cu samă din cele slavicești.

Cu atât mai plăcut lucru ne-ar fi făcut d. rețenzentul dacă această a sa învățatură măcar numai cu un exemplu ar fi răzimat-o, care noi până acum nicidecum n-am văzut.

Num. 10. zice rețenzentul că deșertul (loc pustiiu) nu se preface în formă de provincii, deci dar fiindcă Dachia s-au prefăcut în formă de provincie prin Traian, urmează că coloniile romane au aflat în Dachia lăcuiori și s-au amestecat cu ei. De unde urmează că limba romană s-au stricat prin cea dachică și că românii nu sânt romani curați.

În ce chip au fost stârpiți dachii prin romani, cu ocazia bătaiei dachice a doua, și cum s-au deșertat Dachia de lăcuiorii vechi de prisos au arătat autorul, nu numai din împregiurările aciei bătai, ci și cu autoritatea vechiului scriitoriu Iulian. Deci, deși ținutul acel ce pururea rămâne deșert de lăcuiori nu se poate preface în provincii, totuși cum că Dachia, măcar și deșeartă adecă de dachi, însă cu nemărginită mulțime de romani, aduși acolo, precum mărturisește Eutropie, spre a moșteni pământele și orașele, împoporată, nu s-ar fi putut preface în provincie, cine va fi acela să se îndoiască?

Însă să lăsăm să fie aflat coloniile romane dachi în Dachia: oare urmează de acea a să fi amestecat romanii cu dachii și a să fi făcut romanii necurați? Cu adevărat, autorul nu cu ușoare dovezi au arătat din împrotivă asupra lui Enghel^[7]. Armenii lăcuiesc în Transilvania de vreo

câteva veacuri, între alte nații mari, fiind ei foarte puțini cu numărul, și totuși rămân ei armeni curați. Cu cât mai mult, dară, nemărginita mulțime a romanilor în Dachia, măcar de s-ar și zice a fi fost acolo lăcuintori dachi, au putut rămânea romani curați.

Mai departe, cum că coloniile cele prin Traian în Dachia aduse n-au fost mestecătură trachică, precum îi place a socoti d. rețezentului, tot subt acelaș număr, ci adevărați romani, afară de toată îndoiala au arătat Eutropie, car<tea> VIII, în *Adrian*^[8]. Deci, dar, de atâtea ori repetuita (respusa) zicere cum că românii nu sânt romani lămuriți trăbuie a se socoti între basnele nemțești. Vezi pre autorul, carele mai pe larg au cuvântat despre acest lucru.

Num. 11. Zice rețezentul că, făcându-se mai pe largă cercetare, s-ar putea dovedi că numele *roman*, care și-l dau sieș românii însuși, ar trăbui să se socotească la acea vreme, în carea, după mutarea împărăției în Trachia (la Constantinopol), și grecii au început a se numi romani, precum fac și astăzi.

Să cădea să aducă înaintea d. rețezentului vreun argument, oricât de slab, pentru ca să-și îmbrace socotința sa încăi cu o umbră de adevăr-păreră, ca să nu vină cuiva în minte tânguirea autorului, cea în prefație pusă, că se află așa feliu de scriitori, carii, și când fără de nicio dovadă iscodesc ceva ori spun și minciuni asupra românilor, încă socotesc că toată lumea este datoare a crede nălucirilor lor.

Cu adevărat, grecii, după mutarea scamului Împărăției Romane la Constantinopol, și după ce acestui oraș s-au dat numele Roma Noavă și s-au dăruit cu privilegiile Romei Vechi, fiind ei totdeauna pizmuitori romanilor, lesne au putut să apuce ocazia de a se numi *romei*; iar pre români, dacă nainte de acea n-au fost ei numiți romani, ce nebulie i-au putut îmboldi a să numi pre sine romani

(nume varvarilor pururea greșos) atunci când, întru adevăr, despărțiți fiind de Împărăția Romană, gemeau sub jugul varvarilor, vrășmașii de moarte a romanilor? Și apoi, deși ar fi fost ei lăcuitori a Împărăției Greco-Romane, grecii, cei ce nici pre lăcuitorii Romei Vechi nu-i învredniceau cu numire de roman, oare ar fi suferit ei a să însămna cu măritul acest nume, dacă nainte de acea nu l-ar fi avut? Și dacă românii au vrut să urmeză grecilor, de ce s-au numit ei pre sine *romani*, și de ce nu *romei*, precum grecii? Nu poate fi, dară, îndoială că românii, ca cetățeni romani, au adus măritul nume *roman* cu sine aici din Italia, încă pe timpurile lui Traian.

La acealea despre care se dispută rețenzentul subt num. 12, răspund: ori că slavii au luat de la ghermani să numească pre români și pre italieni *vlassii*, ori germanii de la slavi, totuș izvorul acestei numiri nu se poate mai lesne trage de altunde, decât de la Lațium. Celelalte vezi în autor.

Num. 13. Însămnează rețenzentul că și însuși croații de leagea grecească, popor slavicesc, se numesc valahi, români, deci, dară, Ρωμαίος (*romeos*) și valahus (*român*) sânt sinonimi.

Cum că croații ce se numesc valahi nu sânt neam slavicesc, ci adevărați români, și că oarecând au fost ei numiți romani, precum și până astăzi românii se numesc romani, au dovedit autorul cu tari temeieri, cap. 6, § 12, pre care vezi-l. Mai departe, cum că *romanus* și *valahus* sânt sinonimi nu poate fi îndoială, iară *romeos* și *valahus* a fi sinonimi este o iscodire cu totul îndărăptnică. Pentru că *romeii*, adecă grecii, nici s-au zis vreodată de cătră neamurile slavicești *vlassii*, iar romanii una cu toții italii și până astăzi se numesc *vlassii* de cătră neamurile slavicești. Vezi pre Luțius, *De Crăimea Dalmației*, car. VI, cap. 5^[9].

Cu supărare este d. rețențentului, precum se vede sub num. 14, cum că românii năzuiesc iar a primi strămoșeștile sale litere latine, zicând că acea fac ei numai dintr-o oarbă dragoste cătră litările latine.

Bărbat bun, cel ce cu așa feliu de descântări nu te vezi a împlini datorința numai a unui rețențent! Până când românii vor ținea literile țirilicești, mai că nu, ori că nicidecum nu vor putea face gramatica limbei sale cunoscută altor nații, cu atât mai puțin se va putea resipi întunerecul cu carele s-au îmbrăcat limba românească prin literile țirilicești. Deci nu este oarbă dragostea ce o au românii cătră literile latine, ci mai orbi sânt și vrednici de plâns aceii carii nu pricep folosul și trăbuința acestor litere.

Mai departe, deși cu durere, totuși îngăduiește d. rețențentul românilor a întrebuița literile latine, dacă vreau, însă cu așa tocmală, ca numai puțin să se facă nepricepută limba românească cu literile latine altor nații așa, precum înainte de aceasta s-au întâmplat cu cele țirilicești. Spre acest sfârșit, zice: că românii nu se pot întrebuița cu libertatea carea o au toate națiile Apusului în acest gen, adecă în scrisoare, și apoi hotărăște lămurit ca să nu urmeze nicidecum întru alcătuirea cumpănărilor națiilor Ocidentului, celor luminate; ba încă poruncește ca în lipsa literilor latine să-și afle românii așa feliu de sămne, cu care să poată scria întocma precum răspund, prin care scrisoarea românească să iese mult mai covârșită decât toate ale Apusului și decât însaș a vechilor latini, ce se ține și până astăzi.

De bună samă, feliurita această perfecție (covârșire), pre carea cu mare îngrijire o pofteste d. rețențentul în ortografia latino-românească, s-ar săvârși în cea mai mare neperfecție dacă românii ar asculta de rețențentul. Pentru că așa se cade a scrie, ca să poată alții ceti. Însă dacă românii, în ortografia sa cea latino-românească, ar ținea

litera **ѣ**, carea arată un ton de mijloc între *a* și *e*, și pre vocala nazală **ѣ**, afară de acea că aceste litere ar foarte urâți scriptura latină, nimine, afară de român, n-ar putea să cetească scriptura latino-românească. De exemplu, avem pre sârbi și în scriptura țirilico-românească. Pentru că, fiindu-le lor cunoscute literile țirilești, ca și la ei întrăbuintate, lesne cetesc țirilico-românește. Iar când dau de prezisa literă **ѣ**, carea la ei nu are niciun son, și de nazalul **ѣ** a românilor, gângăiesc și sânt siliți a precurma cetirea. Nici mă pot destul mira de sârbi, cum că, având și ei în limba lor sonul pre care-l însamnă litera românilor **ѣ**, totuși, când poftesc pre careva ca să răspundă vocala **ѣ** deosebit, nu poate face acea nicidecum; zic, sârbii au sonul **ѣ**, p. e. în cuvântul **гѣк**, grec, ce se cuprinde numai din trei nesunătoare, și-l răspund, când se opintesc de a răspunde acele trei nesunătoare, care, întru adevăr, fără de vreo vocală nicidecum nu se pot răspunde, între *g* și *r* apriat răspund sonul **ѣ**; așa, în vorba **ѣмѣ**, *moarte*, între *m* și *r*, așa în cuvântul **ѣрѣ** – *foarte*, între *v* și *r*, tot aceeaș fac.

Cum, dară, ar putea să cetească acele nații pre **ѣ** și **ѣ**, căroră, precum necunoscute sânt aceste sămne, așa nici sonul lor nu-l au în limba sa? Tot aceeaș trăbuie a se zice despre acele noave sămne, pre care doară le-ar afla românii în locul lui **ѣ** și **ѣ** (precum invită rețenzentul); deci, ne-mpărtășitoare altor nații, adecă ne-nțeleasă s-ar face limba românească.

Fără îndoială lucru este că vocalele **ѣ** și **ѣ** c-au vârat în scriptura românească în locul latineștilor *a*, *e*, *i*, și cătăodată și în locul lui *o* și *u*; deci, fiindcă vocalele *a*, *e*, *i*, *o*, *u* sânt cunoscute tuturor națiilor apusene, tot aceleaș trăbuie să se pună în locul lui **ѣ** și **ѣ** în scrisoarea latino-românească, și așa toate națiile Apusului vor ceti perfect latino-românește, deși nu totdeauna cu acea răspundere pre carea românii o au înnăscută; și pre cel ce în așa feliu

va ceti îl va înțelege tot românul, p. e., deopotrivă va înțelege ori că va răspunde cineva *câne*, **КЖНЕ**, ori *cane*, **КАНЕ**, ori *câlcare*, **ККАКАРЕ**, ori *calcare*, **КАКАРЕ**. De exemplu ne sânt saxonii din Ardeal, carii, neputând răspunde pre **К** și **Ж**, întrebuițează în vorbire vocale sic cunoscute, p. e., în loc de **КЖНЕ** (*câne*) zic **КННЕ** (*chine*), în loc de **АЅ ФЪТАТ** (*au fâtat*) zic *au futat*, și apoi totuși și românii îi înțeleg, și ei între sineș. Una numai întru acea greșesc pomeniții saxoni, că, în loc de **К** și **Ж**, nu întrebuițează pre cele adevărate orighinale vocale, ci după a sa plăcere, prin care se fac de răs la români, fiindcă uneori vorbesc și scandalos, pentru punerea vocalelor după a sa plăcere, precum se vede din adusul exemplu, *futat* în loc de *fetat*. Iar dacă românii vor da cărțile sale la lumină cu litere latine, mai cu seamă lexiconul, punând în acest chip cuviincioasele vocale în locul lui **К** și **Ж**, lesne se vor putea învăța după acea a substitua vocale în locul lui **К** și **Ж**. Cu adevărat, nu atât pentru sine, cât pentru alte nații au trebuință românii de ortografia latino-românească în locul cei țirilico-românești, dacă doresc a-și împărtăși limba și altor nații.

Nici este greu a face acea, pentru că vocala latină, când se înțelege sonul **К**, se însămnează cu acest (') sămn, p. e., *casa'*, **КАС'К**, iar când se pune în loc de **Ж** se însămnează cu acest (^) sămn, p. e., *mâne*, **МЖНЕ**. Iar îmbinarea nesunătoarelor nu este de trebuință românilor, numai unei nesunătoare *c*, se adaugе *h* înainte de *e* și *i*, când adică trăbuiește a se răspunde ca și înainte de *a*, *o*, *u*, adecă ca și grecescul χ (*k*), p. e., *chedru*, **КЕДРЅ**, închinare, **АНКННАРЕ**, pentru că altmintrelea *c*, nainte de *e* și *i* sună după obiceiul roman, ca și țirilescul **Ч** seau ungurescul *ts*, p. e., *cepe*, **ЧЕПЕ** *faci*, **ФАЧИ**. Așijderea, nesunătoarei *g* înainte de *e* și *i* se adaugе *h*, când trăbuie să se răspundă așa, ca înainte de *a*, *o*, *u*, p. e., *ghem*, **ГЕМ**, *ghindura*, **ГННДЅРА**, pentru că altmintrea, după obiceiul

roman, se răspunde ca și ψ , p. e., *gem*, $\psi\epsilon\mu$, *stringi*, $\sigma\tau\rho\eta\eta\psi\eta$.

Numai una acea greutate este în ortografia latini-românească, că una vocală înșămnează mai multe sonuri, după cum astăzi este răspunderea românilor; un son, adecă curata vocală, p. e., *a*, iar alte doauă, când tot aceeaș să înșămnează cu (') *ă* ori cu (^) *â*.

Ci asămine greutate pătimește și limba latină cea învățată, pentru că sonul *e* se înșămnează în trei chipuri, adică *e*, *ae*, *oe*; și limba grecească încă la mai mari greutăți este subpusă, pentru că sonul *i* în limba grecească se înșămnează în cinci chipuri, adică η , ι , $\epsilon\iota$, $\omicron\iota$, ν . Întrebuințarea acestor sămne, ori în limba latinească ori în cea grecească, nu se poate învăța într-alt chip, decât prin cetirea autorilor și a lexiconelor. Pentru acea, rugăm pre d. rețenzentul să nu poftască întru aceasta mai mare perfecție de la români, decât de la învățații latini și greci, de nu cumva este împrotivitoriu a să împărtăși limba românească altor nații. Într-alt chip, prințiipiile arătate de d. rețenzentul sânt vrednice de laudă în teorie.

Ci, zice rețenzentul: franțezii de astăzi blastămă pre cei vechi, carii au întrodus ortografia ce se întrebuințează și până astăzi, și care este îngreunată cu atâtea îmbinări, nici o pot acum lepăda, mai mult pentru că s-au înrădăcinat prin vechea întrebuințare.

Cum că ortografia franțozească este foarte grea nu este nicio îndoială, însă totuși pentru acea n-aș cuteza să osândesc pre vechii ei autori, pentru că eu nu mă îndoiesc că altă răspundere au fost oarecând la franțozii decât cum este acum. Pentru acea, vechii galli au socotit de trăbuință a fi acele combinări. Deci, dar, cu exemplu gallilor de astăzi nu va spăimânta d. rețenzentul pre români de a să lăsa de prescrisa ortografie latino-românească, nici să tem români de astăzi de prorocirea lui, că adică îi vor blăstăma următorii lor, ba încă au cea mai bună nădejde

că îi vor binecuvânta următorii. Pentru că se vor bucura următorii românilor că s-au scăpat de literile țirilicești, care întunecau până acum limba românească și împiedecau alcătuirea gramaticii. Ba încă, prin ortografia latino-românească, încet, încet, prin străini, carii nu pot să răspundă sonul **ѣ** și **ѥ**, se va stânge acestaș son, și, prin această mijlocire, și la români se va da uitării, și așa, se vor răspunde toate vocalele cu sonul lor cel firesc, fără a fi trăbuință să se mai însămneză cu mai sus-zisele sămne. În care întâmplare mult mai sâmplă va fi scrisoarea românilor, decât a grecilor și a latinilor, fiindcă românii nu numai n-au trăbuință de diftonghii, precum astăzi este la latini întrebuițarea diftonghilor *ae*, *oe*, și la greci *αι*, *ει*, *οι*, *ου*, ci încă nu s-au obicinuit nici măcar o consonantă a-ngemăna. Carea datină de a nu gemăna consonantele au fost și la latinii vechi, precum am arătat mai sus, din Festus.

În deșert, dară, hulește d. rețenzentul asupra sânguinței românilor, adică a lui Samuil Clain, Gheorghie Șincai, Samuel Chiuriuși^[10], Gheorghie Rosa^[11], Mihail Boiadzi^[12] și a autorului *Odei*, cel ce este Ioan Teodorovici^[13], iuristă în Pesta. O, numai de ar fi început mai timpuriu românii să întrebuițeze ortografia latino-românească în locul țirilico-românești, măcar că d. rețenzentul poruncește să nu se pripească lucru; pentru că de bună seamă până acum ar fi și îndreptat multe în limba sa, și pre d. rețenzentul l-ar fi scăpat de acea mare îngrijire de a primi pe sine cu atâta zel apărarea acelor carii urăsc perfecția românilor, și pre cei mai proști ai românilor năzuiesc a-i înfricoșa de la primirea literilor latine, cu acel nebun temeiu, că, adică, prin literile latine să vatămă legea creștinească (că așa numesc legea neunită, afară de celelalte). Pe lângă toate însă acestea, învățații românilor nu numai în privatele corespondenții întrebuițează astăzi literile latine, ci încă preasfinția sa domnul Samuil

Vulcan, episcopul g. c. a Oradiei Mari, alesul patron a literaturii românești, toate cele ofițioase le împărtășește subrânduțiilor diețezei sale, cu litere latinești. Carea faptă nu numai românii o află de bună, ci și ungurii, carii știu limba românească, mult o laudă.

Și în Transilvania cu bucurie vor primi ortografia latino-românească atât ungurii, cât și săcuii și saxonii, ba încă și armenii; pentru că toți știu limba românească, singure numai literele țirilicești împiedecă negoțiația literală între aceste neamuri și între români, pentru că toți se îngrozesc de literile țirilicești.

Sârbii au în limba sa cuvinte în care se aud a se răspunde din ortografia latino-ungurească: *gy*, *ly*, *ny*, *ty*, precum *Gyurka*, Gheorghie; *nevolya*, mișelătate; *kony*, cal; *svetya*, lumânare, precum și **ѱ** și **ѣ** al românilor adese le răspund. Spre înșămnarea acestor (litere), de bună seamă nu sânt de agiuns literile țirilicești, vezi, dar, că țiriliceștile litere nu sânt potrivite din destul nici pentru limba sârbească, deși să laudă cu ele ca și cu drept ale lor; și este știut că nu puțin întunerec s-au băgat în limba sârbească printr-însele. Deci nu este de mirare că prin aceleaș litere s-au stricat limba românească. Drept acea, mai bine să fie svătuit d. rețenzentul și pre sârbi, ca împreună cu românii să primească iarăș literile latine, în care întâmplare ortografia latino-ungurească ar fi mai potrivită pentru sârbi, afară numai că ar trăbui să rețină din cele țirilicești pre **ѣ**, și de la români să împrumuteză pre **ѱ** și **ѣ**, care nu sânt românilor de trăbuiță în ortografia latino-românească. Trăbuița vocalei **ѣ** pentru sârbi se vede din acelea cu care am arătat mai sus că să aude sonul **ѣ** în limba sârbească, iar trăbuița consonantei **ѱ** se vederează din mai multe cuvinte întrebuițate în limba sârbească, p. e., **ѠПШНѢ**, mântauă; **ПЕНѢР**, fereastră ș.a. Măcar că această consonantă românească și astăzi o întrebuițează unii dintre sârbi, încă am băgat

seamă că și în școli se învață, împreună cu celelalte litere țirilicești. Iar vocala românilor **ж** cu atât mai degrabă o pot întrebuința sârbii în scrisoare, deoarece o și au primită în *Pascalìa* (mâna lui Damaschin) alcătuită de Damaschin Românul, episcopul Râmnicului, cu carea, tâlmăcită în limba slovenească, se întrebuințează și sârbii.

Iar dacă din ortografia ungurească *cs* ori *ts*, *sz*, *tz* nu le plac sârbilor, țină din cele țirilicești pe **ч**, **с**, **ш**, pentru de a urma simplitatii a dumnezeieștei măiestrii de a scrie, precum d. rețenzentul poroncește. Și apoi, atunci vor iscusi sârbii cu înșasă a sa primejdie ce au svătuț d. rețenzentul românilor, în privire cătră litere. Mă las de a vorbi mai multe despre ortografia limbei sârbești, pentru îndreptarea căria, o!, numai de ș-ar porni inimile și ș-ar cultivarisi mai cu sârguință limba poporală, ca nu, lăudându-se cu limba slovenească, a căria sintaxă foarte s-au stricat prin tâlmăcirea cărților făcută din limba grecească din cuvânt în cuvânt, și pre carea puținii o înțeleg, să se întărească în vechea prostie. Și, pentru ca să poată ajunge aceasta, mai cu seamă naționalistii bărbați cei învățați trăbuie să se ajutoreze de cătră cei mai puternici ai lor, din toate puterile. Pentru că, fiindcă bărbații, carii întru adevăr s-au sfințit învățăturilor, mai totdeauna se află aspăsați de neavere, lipsiți fiind de trebuincioasele mijloace, nu sânt în stare a-și da toată silința întru alcătuirea și darea de cărți, cu atât mai puțin dacă pătinesc prigonire și nu se bagă în samă de cătră acei ce ar trăbui să deie ajutoriu.

Num. 15. Rețenzentul zice bărbătește că literatura românească au început întâiu cu întoarcerea Bibliei pe românie, de aci apoi și mai lesne face încheiere că românii n-au scris nicicând cu litere latine nainte de cercările lui Clain și a lui Șincai.

Totuși, drept au zis autorul în prefație (*Istoriei*) cum că asupra românilor se revarsă orișice minciuni, fără de

sfială. Cu asămîne minciună și d. rețențentul cu atît mai tare s-au dat a să înșela, deoarece înțeleptul autor a cîrticelei ce se zice: *Észre vételek Tekéntetes Schwartzner Márton úr Magyar Ország Statistikájában az Oláhokrol tett jegyzésekre*, adică: *Luări aminte asupra făcutelor însămînări despre români în statistica Ungariei alcătuită de d. Martin Șvartner*^[14], și pre carea cîrticică au tipărit-o la anul 1812, au arătat cum că, cu mult mai nainte de tipărirea Bibliei, au fost tipărite cărți românești. Aceeaș mai pe larg arată Radu Tâmpa^[15] în prefație la *Gramatica* cea în a. 1797 la Sibiiu tipărită. Și eu am în mînile mele *Psaltirea* întoarsă din evreiasca pe românie, din cuvânt în cuvânt, și tipărită la a. 1651^[16]. Am cetit afară de aceasta *Cartea de predici* (Cazanie) tipărită subț prințipul Transilvaniei Gheorghie Racoți la a. 1641^[17]. Tot subț acelaș prințip s-au tipărit *Testamentul Nou*, la Bălgrad, a. 1648, pe care-l am în mînă. Am văzut și la Sibiiu, la domnul Ioan Molnar^[18], doctor și profesor public ordinariu de doctoria ochilor, o carte de predici tipărită la a. 1580^[19], în Ardeal, subț Hristofor Batori, ca să tac încă despre altele. Încă și manuscripturi românești se văd, scrise înainte de tîlmăcirea Bibliei, de care și eu am vreo cîteva bucăți. Deci, atît este de neadevărat cum că literatura românească și în privire cătră literile țirilicești au început întăiu cu tîlmăcirea românească a Bibliei, căt mai neadevărat nu mai poate fi.

Eu cu adevărat n-am văzut carte ori manuscript mai vechiu decăt *Cartea de predici* de la anul 1580, însă pentru cea doară vei zice că românii, după primitele litere țirilicești, n-au scris înainte de aceasta nimic cu litere țirilicești? Că, deși românii, după Sinodul de la Florenția, precum arată Cantemir, prințipul Moldaviei, au primit în biserici limba slovenească, totuși ne-ndoit este că românii și după cea n-au știut limba slovenească, vorbind tot într-un chip una cu clerul său. În ce chip, dară,

au împărtășit prințipii Țerei Românești și ai Moldaviei poruncile sale subpușilor săi, mitropoliții, episcopii și protopopii încheierile sinodale celor sie subrânduți? Ori prietenii și negoțitorii cum ș-au purtat corespondențiile între sine? Cu adevărat, nu altcum decât în limba românească și cu primitele litere țirilicești. Pentru acea, nu poate fi îndoială că literatura țirilico-românească din acel timp au început între români, când românii nu fără mare a sa stricăciune (despre carea cu amar se plânge prințul Cantimir), moșerind aceasta Teoctist, fostul oarecând diacon a lui Marcu Efeseanul, au primit literile țirilicești^[20].

Ci să zicem că literatura țirilico-românească au început întâiu cu tălmăcirea Bibliei, nu văd cum poate să urmeză această încheiere: „Așadar, românii niciodată n-au scris cu litere latinești, înainte de cercările lui Clain, Șincai și ale altora”. Această argumentație să vede a fi asămene acesti<i>a: Longobardii au început a vorbi italienește mai întâiu după ce au fost cuprins ei Italia, așadar, înainte n-au vorbit nemțește nicicând.

Tot subt acelaș număr, cu cea mai mare supărare este d. rețențentului că autorul socotește literatura românească a fi totuna cu cea latinească, adecă că literatura românească este tot acea latinească nencetat urmată, care încă nici italienii, nici franțezii, nici ispanii n-au făcut. De acea, zice, doară apriat este de trăbuință a contrazice autorului. Ci pentru ce?

Autorul așa vorbește despre acest lucru. Coloniile romane, adecă după cum vorbim acum, vlahii ori valahii (românii), când au ieșit din Roma la Dachia, au întrebuințat acele litere, adică cele latinești, pre care le întrăbuințeau ceilalți romani, la Roma și în toată Italia. Aceasta se dovedește din însăș a vechilor daco-romani inscripții, care s-au aflat, și până astăzi se dezgroapă în Dachia, mai cu seamă în Transilvania și în Bănat. După

cuprinsa prin varvari Dachie, deși cursul științelor nu puțin s-au împiedecat, totuși cu atât mai puțin se poate crede că acești romani până acolo ar fi fost căzut, cât să fie zăuitat literile ce le-au adus strămoșii lor cu sine de la Roma, cu cât nu cetim nici pre unul din acele neamuri să fie pornit războiu asupra literilor.

Încă se adaugă că, fiind românii și în acele veacuri închinați legii creștinești, nu poate fi îndoială că au trăbit ei să aibă acele cărți, fără care nu se face Sfânta Liturghie, nici se împărtășesc Sfintele Taine. Deci, așa arăt: acele cărți ori că au fost grecești, ori latinești, pentru că literile țirilicești s-au aflat mai întâiu la veacul al 9-lea. Cum că ar fi fost grecești nu este nici urmă de adevăr, deci, dar, au fost latinești; carea de acolo mai cu seamă se dovedește, pentru că, la a. 458, episcopii românilor din Dachia Râpensă, adecă din Mesia de Gios, adunați fiind în sinod, au trâmisi, lui Leon, împăratul Constantinopolului, despre uciderea S. Proterie Alexandrineanul, precum și Sinodului din Halchedonia, o scrisoare (epistolă) în limba latinească, ce la Constantinopol s-au tălmăcit în limba grecească; ce este dovadă că acești episcopi n-au știut limba grecească, deci, dar, au întrebuințat literile latine, dimpreună cu cealalți români.

Acestea atâta sânt de temeinice, cât numai cu o simplă contrazicere, carea adese se obicinuieste a fi un sunet netrebnic, fără de minte, nu se pot răsturna nicicacum. Lămurit este că vechii români au întrebuințat literile latine, ca și ceilalți romani. Iar dacă cineva va tăgădui că această întrebuințare (a literelor latine) nu s-au urmat până pe timpul Conțiliului de la Florenția, datoriu este temeinic a arăta: prin cine, unde, prin ce mijloace, de ce, în ce chip și când s-au stâns ele? Iar în ce chip s-au curmat mai întâiu între români întrebuințarea literilor latine, după Conțiliul de la Florenția, arată Dimitrie Cantimir cu toate împregiurările, adecă cărui, ca unui

domn a Moldaviei, au fost deschise toate unghetiurile arhivelor.

Ci, zice d. rețenzentul: italienii, gallii și ispanii n-au socotit literatura sa niciodată ca o urmată latină.

Socotește că măritele aceste neamuri (adauge și pre marea nație ghermană) n-au scris nimic în limba sa înaintea veacului, din care se văd cărți nemțești, italie-nești, franțozești, ispanicești? Procetește acele ca am zis mai sus în genere despre români.

Num. 16. Arată rețenzentul că cercările românilor, carii năzuiesc a reduce iară literile latine, cu dreptul au aflat contrazicere.

Cum că prezisele cercări au aflat contrazicători este adevărat, ci pre cine? Pre aceii, adecă, carii năzuiesc a împedeca împărtășirea românilor cu alte nații, ce nu sânt de legea grecească, și pre acei ce, neștiind limba românească, vreau să judece despre un lucru sie necunoscut. Așa feliu de contrazicători puțin se vor prețui și de ici înainte.

Num. 17. Osândește d. rețenzentul pre autorul că întrebuințează la cap. V, VII pre Anonim, notariul craiului Bela, ca pre un izvor istoricesc, măcar că Eder și alții l-au declarat de fabulos.

Pricina pentru carea întru atâta strigă Eder și unii, alții asupra lui Anonim lămurit arată Engel în *Suplementele la Vindiciile cornidesiane a lui Anonim*^[21], § 5, cu aceste cuvinte: „Aici este piatra poticnirii pentru aceii ce cu atâta cerbicie cred că românii numai mai târziu au venit în Transilvania, și că pentru acea trăbuie să se tractarisească după plăcere numai ca venițici, cât mai voiesc să pornească războiu asupra lui Anonim, decât să se lase de greșala sa. *Hic est lapis offensionis pro illis, qui Valachos in Transsylvaniam serius tantum advenisse, et hic tantum qua advenas arbitrarie tractandos esse, tam pertinaciter credunt, ut Anonymo bellum indicere, quam errori suo*

renunciare malint". Precl<arisimul> Iosef Keresturi, a istoriei universale și pragmatice a Țerei Ungurești profesor, în Crăiasca Universitate a științelor din Pesta, în Disertația ce au dat-o la a. 1812^[22] de vremea lui Anonim, notariul craiului Bela, temelnic dovedește că același (Anonim) au fost notariul întâiului Bela, craiului Ungariei, cu adevărat, nu așa de îndepărtat de la venirea ungarilor în Panonia, cât acele ce scrie să nu fie vrednice de credință.

Mai departe zice rețenzentul cum că de cătră însuș Enghel, marele patron a lui Anonim, se poate acestaș numai în acele întâmplări a să apăra, unde el ori mai bune izvoară, ori încăi potrivite adevărului izvoară au întrebuițat.

Cuvintele lui Enghel, în *Apendicea Comentațiilor despre războaiele lui Traian la Dunăre*, § 4, acestea sânt: *Anonymum... inter melioris notae historicos Hungaros satis certe constat etc.*, adică: „Cum că Anonym... este între cei de mai bună înșămnare istorici ungurești, destul cu adevărat este știut, și pre carele întru toate cele ce spune despre venirea ungarilor (afară de acele ce el însuș le-au iscodit) a-l socoti vrednic de credință svătuiesc înseș regulele sănătoasei critice”. Iar acele ce Anonym singur le iscodește sânt, p. e., cap. 3: *Ab eventu divino etc.*, adică: „Din întâmplare domnuzeiască este numit Almus, pentru că îngreunatei lui mumăni s-au arătat prin somn o vedere domnuzeiască”. Și cap. 11: „Duca Morout, a cărui nepot s-au zis de unguri Menomorut, de acea, că avea mai multe drăgăluțe” și altele de acestea, pre care le-au răsuflet autorul. Mai pe urmă hulește rețenzentul pre autorul cum că n-au scris criticește despre ieșirea neamurilor.

Cugetul autorului au fost a cerceta începutul românilor, pentru acea puțin au fost el atunci îngrijit

despre ieșirea neamurilor, când au scris *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*.

Și acelea trebuie să se atingă, asupra cărora i-au plăcut rețențentului, ici și colo, a face băgări de seamă, în cât este, adecă, pentru sistema *Istoriei*.

La cap. 2 a *Istoriei*, rețențentul pune pre Ler (ler) la vechiul Lelum, Polelum (lelum, polelum) polonesc, și acea de acolo că românii se îndatinează a muta pre *l*, în *r*, precum *mora* în loc de *mola*, *tscher* în loc de *tschel*, ori mai bine *cer* în loc de *cel*, *coelum*.

Bine trăbuie a lua aminte că românii fac aceasta în cuvintele latinești, dar nicidecum în cele slavicești.

Tot acoloși zice rețențentul că *colinda* (colinda) românilor este fără îndoială tot aceeaș ce este *kolenda slavilor* ori *kolenda polonilor*. Cu adevărat, etimologia *Calendelor* (calendelor) cu atât mai mult trăbuie să se deducă de la colendele latinilor, deoarece acestea tocma în calendele lui ianuarie se obicinuesc a să cânta de cătră români, iar nicicând într-altă vreme.

La cap. 5, fiindcă autorul au dovedit tăria românilor din următoarele cuvinte a lui Anonim: *Pugnatum est inter eos acriter*: „S-au bătut între ei aspru”, spre a răsufla aceste cuvinte a spionului Opaforcoș: *Homines (slavi et valachi) viliores totius mundi*: „Oamenii (slavii și românii) cei slabi în toată lumea”, d. rețențentul așa zice: „Îndrăzneala românilor cea arătată numai din cuvintele Notariului: «Și s-au bătut între ei aspru», care rădică zisa lui cea de mai nainte: «Oamenii cei mai slabi în toată lumea», fiindcă aceste socotințe sânt tot a aceluiaș martur, se șterg una pre alta, și așa rămâne această arătare de nimic”.

Adevărat că tot acelaș scriitoriu vorbește despre amândouă acele propoziții, însă aceaste: „Oamenii cei mai slabi în toată lumea”, zise de blasii seu blahii, adecă români și slavi, nu sânt ale Notariului, ci ale spionului

Opaforcoș, la Notariu, cap. 25, pre care din ce feliu de datină au zis-o Opaforcoș înaintea ducei Tuhutum au arătat autorul, cap. 5, § 5. Iar cealaltă, „Și s-au bătut între ei aspru”, este a însuș istornicului Anonim notariul, și mai proaspătă decât cea a spionului Opaforcoș, care cu mult înaintea bătăii, cu desfăimarea de români și de slavi îndemna pre duca Tuhutum de a porni bătaie asupra Transilvaniei. Deci, dar, nu se șterg acele doauă propoziții una pre alta, ci aceasta, „Și s-au bătut între ei aspru”, dovedește mincinoasă pre acea: „Oamenii cei mai slabi a toatei lumi”.

La cap. 8 înșiră rețenzentul că autorul cu mai mic adevăr etimologhicesc face pre paținațite români, decât Prai, unguri.

Deși cetitoriul, cel ce va cerceta spunerile autorului, nu va putea să nu vadă că acele acum zise (de rețenzentul) sânt neadevărate, totuși autorul dovedește că au fost paținațitele români, din următoarele, adică: că în ținuturile acele unde erau mai mult paținațitele, dându-se numele paținațitelor cu totul uitărei, s-au aflat români, fără de a fi ieșit paținațitele oarecând de acolo, ori să fie întrat acolo alt oarece neam nou, și că Paținația cea mare și marea mulțime de paținațite, pre carea au descris-o Constantin Porfiroghenita^[23], nu se poate cuveni niciunui alt neam decât românilor.

La cap. 9 zice rețenzentul nepotrivită a fi abaterea bulgarilor de la italianescul *Voglia*, ce se zice la români din Dachia vechie *voia*.

Dacă îngăduiești deducerea sclavilor, cea nu fără critică făcută, trăbuie neapărat să îngăduiești și a bulgarilor de la *Voglia*. Vezi pre autorul.

Mai departe hotărăște rețenzentul că *voia* românilor vine numai de la slavicescul *nevolia*.

Întreb pre d. rețenzentul: Oare vin cele simple de la compozite? Ori, din contră, compozitele de la cele

simple? Oare vine *iertat* de la *neiertat*, seau doară *neiertat* de la *iertat*?

Fiindcă trăbuie a să crede că d. rețenzentul trăbuie bine să știe nu numai limba slavică, ci și cea formalnică românească, este de a pofți ca des cântata cea formalnică înrudire a limbei românești cu cea slavenească să o arate odată cu temeiu. Pentru că acei ce au cântat această fabulă mai înainte, și pre carii i-au urmat d. rețenzentul, n-au cunoscut din destul nici pre una dintre aceste limbi. Cu adevărat românii, carii nu s-au obicinuit a urî nici pre slavi, nici pre orice alt neam, se vor împăca cu o bărbătească dovedire (despre aceasta). Iar ca să creadă ei numai vorbilor săci nimene nu poate pofți. Autorul, adică, destul de lămurit, cu puține au arătat deosebirea declinațiilor, a comparației și a conjugățiilor, mai mult nu se poate face, mai nainte de ce nu vor dovedi prezisa înrudire zicătorii, ci nu cu vorbe săci.

D. rețenzentul nu fără desfătare numește pre români semiromani (jumătate romani), fără de a băga seama că unele popoare slavicești, atât din pricina amestecatului sânge, cât și a confuzei limbă, cu dreptul se pot numi semislavi. Ci nu vreau a mă întârzia cu așa feliu de lucruri urăcioase.

Mai că eram să zăuit zicerea d. rețenzentului, cu carea, la începutul rețenziei sale, se vede că vrea a încredința pre cetitorii săi că românii nu au alte cărți, decât gramatica și Sfânta Biblie.

Adecă, dacă cineva în vreo bibliotecă va afla numai o carte dată în limba românească, fără sfială va încheia cum că românii nu mai au alte cărți, și aceasta cu îndrăzneală, ca și un lucru adevărat, va publica fără de a cerceta mai departe! Bărbat bun! Românii, afară de gramatică și Sfânta Biblie de doauă ediții, au toate cărțile bisericeii grecești, vestite cu mulțimea și mărimea, de care unele se pot vedea și în Viena, la biserica parohială a S. Varvara;

au încă și alte multe cărți catehetice, așetice, de predici, atât vechi, cât și mai nove, polemice, eczegetice, precum și teologia, atât morală, precum și cea dogmatică, sistematicește țesută, retorica, loghica, dreptul naturei, dreptul criminal, dreptul canonic (bisericesc) și țivil, și însuș corpus dreptului canonic cu sholiile, cărți economicești ș.a., ș.a. Ba încă nu sânt lipsiți nici de cărți poeticești, încă și însuș Psalmii lui David îi au tălmăciți în versuri. Și aceasta încă mai însămnez, că prea aleasa carte a lui Simeon Tesalonicheanul, scrisă în limba grecească, până acum se află numai în limba românească tălmăcită. Și alte cărți grecești, parte a autorilor mai proaspeți, parte a vechilor părinți, au românii întoarse și tipărite în limba sa. Și cărțile poetice tălmăcite din limba italienească se văd la români.

Petru Maior

**REFLEXIONES IN RESPONSUM DOMINI
RECENSENTIS VIENNENSIS**

ad Animadversiones in recensionem

*Historiae de origine Valachorum in Dacia
e Valachico in Latinum translatae.*

Pesthini, 1815. Typis Ioan. Thom. Trattner*

Nactus *Responsum Domini Recensentis Viennensis* ad *Animadversiones anonymi* auctoris in Recensionem *Historiae de origine Valachorum in Dacia*, Budae anno 1814 typis Regiae Scientiarum Universitatis Pestanae divulgatas, Regio Revisori Librorum Valachicorum Budensi in 22 punctis, Vindobona, 15 Septembris a.c. transmissum, postea quam illud cum praefatis Animadversionibus contulisset, operae existimavi pretium, ut amore veritatis porro indagandae meas manifestem.

Sic orditur praelaudatum Responsum: *Qui tibi haec scribo, Vir Reverendissime, idem sum, in quem tuae animadversiones Budae 1814 prodiere, cum abessem Parisiis et Oxonii. Scopus mihi idem qui tibi, veritas; quare tantum abfuit, ut animadversiones illas, ceteroquin humanissime (ut decet quidem, sed raro fit) scriptas aegre ferrem, ut potius summa cum voluptate perlegerem. Dico humanissime, quia contradici assentando vix potest. Age vero audias, si vacat, quid responderi possit ad animadversiones illas.*

Laudo D. Recensentem Animadversiones in suam Recensionem factas haud aegre tulisse. Practice novit D. Recensens, assentando vix contradici posse. Si quis

* Transcriere și note: Eugen Pavel.

praelaudatam Recensionem in Historiam de Origine Valachorum in Dacia diligenter perlegat, et fixis oculis intueatur, id omnino compertum habebit.

Posthac sic progreditur D. Recensens. *Iam quoad praefationem ipse noveris melius me, exemplum Maiorum, Orbis terrarum Dominorum, male docere obedientiam posteros minus felices, praestebat tacere, quam aut ridere videri miseros, aut seipsum subrisui praebere.*

Quomodo intelligendum sit exemplum per autorem Historiae de origine Valachorum in Dacia praefationi insertum, satis clare docuit auctor Animadversionum. Si D. Recensens debita acrivia relegat ea, quae auctor Animadversionum de praedicto exemplo disseruit, uti emunctae naris vir, quive norit prudenter adiuncta contemplari; desinet Recensionem repetere.

Deinceps D. Recensens ad memorata sui *Responsi* puncta descendit.

1. *Ad 1. ait, distingo, Valachice scribendum pro indigenis; pro exteris, quousque nec lexicon, quo se iuvent, dederitis, latine.*

Valachis opus esse *suam* litteraturam promovere, non sine aut condolentia, aut improprio haud una vice agnoscit D. Recensens. Unde antelatae distinctioni locus non est.

2. *Ad 4. Moldavi et Ungrovlachi sunt reipsa non minus servientes, quam vos, imo hoc infeliciores, quod servis, graecis, subsint, raros nantes in gurgite vasto nobiles, qui et ipsi nationem abnegant impudenter Ungaros se declarantes, non numero. Sed speremus et hic meliora.*

An Hungari, nobilissima gens, ideo quod Regem Germanum habeant, et Croatae generosi, quod Bano Hungaro, Imperatoris originis Germanicae, subdito, sive, ut termino D. Recensentis utar, *servo*, subsint, infelices dicendi? Verum quidem est, ab aliquo temporis intervallo

in Moldavia et Valachia *Principes* non Valachicae, sed Graecae originis a porta Ottomanica constitui, cum vix aliter sperari posset, Moldaviam et Valachiam diu sub clientela Turcica retineri posse. Certo Valachi hodiedum malunt subesse domui Austriacae, quam Constantinopolitanae portae. Ceterum, hi Principes, etsi originis graecae, tamen Valachici, non Graecanici, Principes sunt, ac splendidis iuribus gaudent, ut pote creandi nobiles etc. etc. Certo, sicuti nulla nationum Christianarum moderni Imperii Turcici olim tanta magnitudine animi obstitit Turcarum armis, atque Valachi, sic nescio, quam hodie gentem Christianam Turcici Imperii aequae felicem, ac Valachicam nominare queas.

Quod addit D. Recensens: *raros nantes in gurgite vasto nobiles*, vel intelligit de Moldavia et Valachia, vel de ditionibus Imperatoris Austriae. Si primum, recte dixit auctor Animadversionum pag. 5. D. Recensentem ignorare conditionem Valachorum Moldaviae, et Valachicae Transalpiniae, quum ingens copia Magnatum et Nobilium sub nomine *Boeronum* in Moldavia et Valachia existat, nec alii praeter Valachos indigenas ibi nobilitate gaudeant. Si alterum, minus excusari potest ignoratio recensentis *Viennensis* de rebus populorum Imperatori Austriae subditorum scribentis. Certo, si D. Recensenti fortuna obtigisset anno 1809 videndi in Transsilvania Insurgentes nobiles in suas turmas adunatos^[1], facile perspexisset, an nobiles Valachi cedant numero nobilibus eiusdem Magni Principatus Hungaris. Aut saltem si ad intuendum nobiles Valachos Insurgentes, qui ex Marmatia, aliisque locis I. Regni Hungariae Transtibiscanis eodem anno ad castra commigraverant, excurrisset; procul dubio amans veritatis vir, a fundendo praedicto oraculo abstinuisset. Ceterum, D. Recensenti quae ipse non vidit pro non existentibus sunt (infra num. 19.); imo in re Valachorum quae ipse non vidit, tanquam

certo non existentia (experientia docet) liberrime promulgat. Tam altas videlicet radices egit in animis exterorum mos quidvis contra Valachos citra indaginem scribendi, ut D. Recensens, etsi criticam pofitetur, quin in hunc errorem relabatur, cavere non valeat. In rebus, quae cognitae non sunt, praestat silentio uti.

Non ambiguo, quin D. Recensens per eos Valachos nobiles, qui abnegant nationem, Ungaros se declarantes, intelligat eos, qui sunt in Transsilvania et Hungaria. At eiusmodi perpauca sunt, ac gravi necessitate pressi faciunt; neque tam nationem, quam religionem orientalem, aut ritum Graecum, cui communiter addicti sunt Valachi, abnegant. Nonne inter Slavos innumeri sunt, qui propter suum utile abnegant nationem? Et Rutheni communiter, interdum etiam Ecclesiastici, se dicunt Ungaros, ac vel linguae suae pudet ipsos. Quod hac in re doleo, est, quod dominantibus in Trassilvania Principibus Helveticae Confessioni addictis, qui omnem lapidem movebant ad inducendum universam gentem Valachicam, ut Helveticam Confessionem amplectatur, flos nobilitatis Valachicae ad religionem Helveticam defecerit. Unde ex eo principio, quod cum religione mutetur sanguis, pro Hungaris, qui ante desciverant, habiti sunt. Eiusmodi, siquis hodie appellet eos *Valachos*, excandescunt. Nam et hodie confunditur sanguis cum religione, imo etiam cum ritu. Ceterum, an *crimen* est dicere se Hungarum? Nonne et Germanorum multi inter Ungaros recenseri ambiunt? 3. *Quod credis, te ex Eutropio docuisse, docuisti ex anonymo seculi X. fabulatore. Vide editionem quamcunque criticam Eutropii*^[2], *vel Muratorium*^[3]. *Nec refellit me, iusta ceteroquin censura et derisio ineptorum Slavicae gentis quorundam Scriptorum, iliacos intra muros et extra. Latini correctio linguae non sustinet oculum criticum; esset historice*

impossibilis. Ceterum subrisi de tuo in Rascianos animo equidem sum Carniolus, latini ritus.

Praescindendo ab eo: an verba illa sint Eutropii, an alterius Scriptoris, quod et auctor Animadversionum praestitit pag. 9 dum attente considero rationem per eundem auctorem Animadversionum pag. 9 subiunctam, non possum non assentiri ipsius opinioni: olim quoque duplicem fuisse linguam Latinam, alteram in ore populi, in scriptis litteratorum alteram. Prima hauriebatur una cum lacte; altera ope Grammaticae, condisccebatur. Si unica fuit lingua Latina, ecurr tam solícite, quod scite observavit auctor Animadversionum, veterum Romanorum Sapientes vel ipsa aurea aetate Latinae linguae inculcabant, urgebant, ut pueri Grammatica Latinae linguae doctrina imbuantur? Cur scholae grammaticales erigebantur? Cur Grammatici magistri conquirebantur, conducebantur, et liberaliter exolvebantur? Cur multi viri praeclari a grammatica arte laudibus efferebantur, ac ipsi *potentes* Romanorum ob grammaticam artem familiariter cum ipsis conversabantur, ac unde unde libros de grammatica arte tractantes sibi comparabant?

Inter Valachos, quia una est lingua eorum, doctissimi esse possunt, etsi nullam unquam Grammaticam Valachicam vidissent, nedum didicissent. De qualibet re copiose dicere possunt; de quavis re docte ac nitide scribere possunt; ex ore vel ipsorum idiotarum nullus unquam grammaticus error elabitur. Novi adolescentem, qui ab infantia educabatur in Seminario Balasfalvae in Transsilvania, quive assidue cum Clericis conversabatur perpetuo Latine confabulantibus, quin ipse operam daret Latinae Grammaticae; imo nec legere Latine noverat. Is quidem ex auditu ita didicerat Latinam linguam, ut expedite eloqueretur omnia; sed eius denique sermo scatebat grammaticis erroribus. Sic enim efformata est Latina lingua, nempe *correcta*, sive *litteratorum*, ut haud

perfecte (quod etiam de Helenistica dicendum) condisci possit absque cognitione regularum Grammaticae. Haec certo fuit caussa, cur olim quoque Romani pueros ad percipiendam Grammaticam adstringerent. Unde dubitari non potest, olim quoque duplicem fuisse Latinam linguam, alteram communem, alteram litteratorum.

Occurrunt mihi verba M. Terentii Varonis^[4], in opere de lingua Latina, ipsi Ciceroni dicato, quae sic habent: „Non enim videbatur consentaneum, me eo in verbo, quod finxisset Ennius, causam negligere, quod *ante rex Latinus finxisset*”. Ex his deduci posse videtur, quampiam mutationem, sive innovationem a Rege Latino inductam fuisse in veterem linguam Latinam; proinde verba per auctorem Historiae de Origine Valachorum in Dacia circa *correctionem* linguae Latinae a Latino Rege Latii factam, sive ea sint Eutropii, sive Scriptoris Seculi X. haud inter commentitias fabellas esse recensenda. Sic statuendum arbitror: correctioni linguae Latinae a Latino Rege Latii tempore initae societatis cum Aenea, et reliquis Troianis datum esse initium; eandem posthac continuatam fuisse per doctos Latinorum usque ad aetatem, quae dici solet aurea latinae linguae. Quomodo hoc factum sit, vide opinionem non vanam auctoris Animadversionum pag. 12 et 13.

Scio risum esse gaudium ex absurdo; novi quoque, absurdum esse, ut quempiam, quem non noris, reputes pro Rasciano, et Graeci ritus, cum is sit Carniolus, Latini ritus. At ego, tametsi ea, quae auctor Animadversionum de Rascianica lingua disserit, perattente legi, ac relegi, nihil comperi, unde extundi valeat, eundem auctorem reputasse pro Rasciano, Graeci ritus, D. Recensentem. Unde inducor, duplex agnoscere *absurdum*, unum reale, alterum imaginarium, atque ex utroque aequè posse risum oriri.

Animum auctoris *Animadversionum* erga Rascianos non alium esse censeo, quam ut iis stimulos addat ad excolendam suam linguam vulgarem, ne, dum *ecclesiastica Slovenica* lingua (cuius epocham non ultra IX. seculum statuo, nec credo hanc dialectum unquam in ore Slavorum fuisse, ac ipso etiam IX. seculo aliam fuisse vulgarem Slavorum linguam nullus dubito) ne, inquam, dum Slovenica lingua, seculo IX. e Russica, infesta ope Graecae Syntaxeos etc. efformata gloriantur, vel ipsi Scriptoribus persaepe minus cognita; et populum, et Clerum in pristina ruditate, absque spe unquam eluctandi, obfirmant. Gratiae immortales Georgio Rakoczi I. Principi Transsilvaniae, qui linguam Slovenicam ex ecclesiis Valachorum *vi* exterminavit, et in perpetuum exulare iussit.

Litteraturam Rascianicam plurimum Episcopi, et Monasteria promovere possent. Quod si iis per se id agendi otium deest; sumtibus iuvare debent nationales viros, qui in id sese consecrarunt. Quam enim in rem meliorem exuberantes proventus sive Epsicoporum, sive Monesteriorum, quam in litteraturam et culturam nationis insumi possunt?

4. *Caesarem legionibus suis non fuisse intellectum, praeter te, nemo facile credet. Alia plane est ratio Officialium et episcoporum de quibus loqueris.*

Ex praemissis num. 3, aio. Si lingua vulgari, sive communi, quam Caesar quoque more aliorum a sua nutrice didicerat, locutus est suis legionibus; certo non potuit non intelligi. At, si lingua *correcta*, quae ope Grammaticae addiscebatur, locutus est; quemadmodum non facile credi potest, omnes milites Caesaris caluisse linguam litteratorum Latinam, ita nec intellectum omnibus fuisse, statuendum est, nisi forte interpretatio subsecuta sit prope uti hodie fit in hungaricis Regiminibus, dum Germani Officiales germanice

loquuntur ad Hungaros, Valachos, Slavos. Credo ego, Caesarem saepe locutum fuisse ad suos milites lingua communi, tametsi posthac verba Caesaris in *Historiam correctam* lingua conscriptam *correcta lingua*, uti fit, relata sunt.

5. *Caussa, quod parum hucusque solliciti uerint Valachi de edendo lexico et grammatica est potius generalis illa, quia naturale tempus nondum venit, otium defuit miseris ad hanc rem sicut ad aliam litteraturam. Sed si vultis emergere, id in hodierno rerum statu praeprimis faciendum est, quamquam et sic res claudicabit, donec otium, idest Wohlstand ex constitutione politica meliori adfuerit, ex hacque parte gratulor, quod et ipsi Hungari incipiant concedere, vos fuisse ante se in his locis.*

Ex iis, quae supra num. 3, indigitavi, satis perspicuum est, Valachos pro se nec Lexico, nec Grammatica opus habere. Luculento argumento sunt multi illi libri absque ope Lexici, aut Systematicae Grammaticae *Valachice* aut lucubrati, aut translati. Vide saepe citatas Animadversiones pag. 40. Lege item, si vacat, cum alios libros Valachicos, tum praeprimis Concionatorios. Si probe intelligas, saepe dubitabis, an copiosius, et ornatius ipsa lingua Latina *correcta* dici possit. Certo in Transsilvania exteri linguae Valachicae gnari admirantur parochos solius linguae Valachicae peritos, dum ad concionem dicentes audiunt. Atqui illi nec quid nomine Grammaticae veniat, norunt.

Valachos ob defectum mediorum ad promovendam culturam miseros esse, negari non potest. Ex parte Hungarorum in I. Regno Hungariae nullum certo obstaculum ponitur promovendae culturae Valachorum; imo Magnates, aliique Hungari interdum etiam operam in id conferunt. Nihil certo naturae magis consentaneum, quam ut nationes favente coelo iam excultae studeant culturae

aliarum nationum minus felicium. Omnes enim homines aequae constant corpore et anima, intellectu et voluntate pollent, atque ad Dei imaginem creati sunt. Proinde omnes nationes *naturaliter* pertinent ad magnam illam nationem *generis humani*; denominationes diversae singularum nationum *accidentales* sunt. Congruum ergo rationi est, ut omnes homines, non attenta illa accidentali denominatione, se uti fratres invicem diligant, et nationi in promovenda cultura, unde publica felicitas emanat, liberaliter succurrat. Id si natio quaequam praestet; docet se ad genuinam culturam eluctatam esse, et vere nobilem dici debere. E contra, si qui operam in eo collocant, ut aut suae, aut alienae nationis culturae obicem ponant; liquido manifestant, se adhuc antiqua barbarie teneri; et graviter contra naturam, communem matrem, cuiusvis intellectum et voluntatem perfici iubentem, peccant. Ad promovendam culturam inter Valachos Banatensens, id imprimis necessarium foret, ut iis Valachi Episcopi praesint. Quid enim sperandum est ab eo, praecipue inter Valachos, pastore, cuius vocem non intelligunt rationales oves, prouti nec ipse suarum ovium vocem?

6. *Quae dicis de vocali in fine, valet de correcta lingua italica; Lombardi et Furlani nusquam habent, ergo corrui quodcunque inde argumentaris, in genere, qui firmum quid et undique elaboratum de Vlachica lingua voluerit dixisse, omnes filias linguae latinae, non solum prout ex hodierno usu scribuntur, sed etiam prout in populo vigent, et antea viguere, pernoscat necesse est, id quod vestrum nescio an quis possit de se praestare.*

Oportebat situm regionis, et originem populi spectare. Gravius certo fallit, aut fallitur, qui ex Lombardica et Furlana dialecto molitur proprietatem antiquae linguae Italicae demonstrare, quam si quis genuinitatem Valachicae linguae e nonnullis limitum Hungariae, aut Russiae

erueret, et linguae Slavicae puritatem a Carniolis aut Rascianis haurire niteretur. Dum per Carnioliam transivi miratus sum degenerem linguam. Ceterum, alii etiam Itali, cum primis poetae saepe elidunt ultimam vocalem, quin id moris officiat principio ab auctore Animadversionum circa desinentiam vocum praestabilito.

Quo melius haec intelligantur, repetenda sunt verba auctoris Animadversionum pag. 10. „Quid porro, *inquit*, ex primaeva lingua Latii per correctionem demtum sit, quid eidem additum, tacent antiqui Scriptores. Haud autem ambigo, correctionis primigeniae linguae Latinae originem repetendam esse a societate et commercio Latinorum cum Graecis; et primam mutationem opinor accidisse ultimae syllabae vocum: cuius opinionis hoc habeo argumentum. Non modo apud Italos, verum etiam apud Valachos, qui initio seculi secundi aerae Christianae ex Italia in Daciam exivere, omnes voces hodie dum desinunt in vocalem. Haud incongrue igitur argui posse opinor, apud veteres quoque Latinos ante initam cum Graecis arctiorem societatem omnes voces suae linguae desiisse in vocalem. Siquis id inficiari velit, ostendat oportet initium consuetudinis Itolorum et Valachorum non ferendi consonantem in fine vocum. Quod cum nemo praestare possit, concludendum est, apud veteres quoque Latinos omnes voces vocali fuisse solitas terminari etc.”.

Linguam Italicam correctam fuisse admitto. At peto, ubi? In libris? An etiam in ore universae indoctae plebis amplissimae nationis, ac diffusissimae linguae? Id sine miraculo fieri potuisse, vix credi potest. Certo correctionem linguae Italicae minime attigisse *desinentiam* vocum, vel ipse usus linguae Valachorum, qui multis seculis ante invasionem Lombardorum in Italiam, et ante *correctionem* linguae Italicae, ac posthac, nullum commercium cum Italis colebant, exploratum facit. Hinc, desinentia vocum in vocalem apud Italos non *correctioni*,

sed *naturae* linguae Italicae tribuenda venit. Porro, si quis coniiicere velit, in quibus sustinuerit correctionem lingua Italica; haud tutius id assequetur, quam ex lingua Valachorum, qui nunquam suam linguam corrigere moliti sunt. Vide Dissert. de Origine Valachicae linguae ad calcem Historiae de origine Valachorum in Dacia. Laurentius Toppeltinus, *Origines et occasus Transylvanorum*, cap. 9, de correctione linguae Italicae sic scribit: „Existimo, antequam Dantes, Boccatus et Petrarcha ex Barbarismis Longobardorum, Gallorumve, et familiaris Latini sermonis reliquiis, novam hanc Italorum, elegantem et pene divinam, composuissent, Valachicam Italicae linguae, per omnia similem fuisse”^[5].

Quae de idoneitate eius viri, qui quidpiam firmum, et undique elaboratum de Vlachica lingua voluerit dixisse, addit D. Recensens, haud absurde docet. Sed, dum dubitat, virum reperiri posse inter Valachos, qui iis dotibus polleat, quae ad quidpiam firmum et undique elaboratum de Vlachica lingua dicendum requiruntur, omnem spem adimit quidpiam praeclari hoc in genere assequendi. Nam, inter exteros nullus unquam repertus est, nec facile exsistere potest, qui adaequate calleat Valachicam linguam, in innumeras dialectos partitam. Inter ipsos Valachos, etiam eruditos, perrari sunt, quibus omnes dialecti Valachicae linguae cognitae sint, ita ut dum qui sunt diversae dialecti audiunt vocabulum quodpiam alterius dialecti, negent esse Valachicum, ac suspicentur recens efformatum esse ex Latina litteratorum lingua. Gratiae tamen Coelo, quod hodie non pauci inter Valachos, non modo in ditionibus Imperatoris Austriae, sed etiam in Moldavia et Valachia etc. inveniantur viri et experti, et linguarum Italicae, Gallicae, Hispanicae, prouti et dialectorum Slavicae linguae etc. etc. periti.

7. *Quod de Graeca adstruis, pro-te, itidem minus vero est simile; semper in populo late diffuso dialecti*

emergunt. Nec cuiquam veterum unquam venit in mentem, linguam sibi formare pro libris diversam a populari, est haec propria hodiernorum ineptia.

Mihi obtigit fortuna pluribus annis convivendi cum doctis Armenis, Syris, Arabibus, Coptis, Indianis etc. subinde etiam cum Chinensibus: quo medio non pauca colligere potui tam de modernis, quam de antiquis dialectis et moribus gentium. Quo fit, ut non possim non praebere assensum iis, quae auctor Animadversionum pag. 13 et 14 de Graeca, aliisque linguis opinatur. Certo D. Recensens, si attente consideret linguam Slovenicam, quae est in libris ecclesiasticis; facile pervidebit haud propriam hodiernorum esse ineptiam, linguam formare pro libris diversam a populari. Vide supra num. 3.

8. *Caussa intimae cognationis italicae cum vestra est potius haec, quod lingua olim romana orbis romanus universus uteretur, tum et intimitas illa propius visa apparebit sat extima, nec alia quam aut gallicae, aut hispanicae quae itidem ex romana ortae, immo extimior (sit verbo venia).*

Linguam Romanam per universum orbem Romanum in iudiciis, aliisque publicis actionibus viguisse, imo et exterorum plures, qui officia in Romano Imperio ambiebant, linguam Romanam condidicisse, ultro admitto, cum constet, subinde a quibusvis in officio publico constitutis exactum fuisse, ut linguae Romanae periti sint. Hinc Claudius Imperator Graecum hominem Latinae linguae ignarum Magistratu privavit, de quo sic scribit Suetonius in *Claudio*: „Splendidum virum, Graeciaeque Provinciae principem, verum Latini sermonis ignarum, non modo albo Iudicum erasit, sed etiam in peregrinitatem redegit”^[6].

At omnes populos in orbe Romano olim lingua Romana usos fuisse, unde probabis? Audi Apollonii ad Vespasianum Imperatorem apud Philostratum in

Apollonio, lib. 5, cap. 13, Orationem^[7]: „De his, *inquit*, loquor, qui Magistratus accepturi sunt: hos enim gentibus, ad quas gubernandas eos mittes, accommodatos esse dico oportere; quod fors patitur, ut qui Graece sciunt, Graecis praesint, qui autem Romane loquuntur, his praesint; qui eandem locutionem habent. Cur autem id mihi in mentem venerit, explicabo. Dum in Peloponeso versarer, vir Graeciae praesidebat ignarus Graecae linguae, ita ut nec ipse Graecos, nec ipsum Graeci loquentem ullatenus intelligerent: errabat igitur ipse plerumque, et in multis etiam fallebatur; socii namque et iudiciorum ministri pecunia corrupti perverse causas iudicabant, calumnias in Praesidem velut in servum referentes”. Vides Praesidem *Seculo I*. Romane loquentem a Peloponesiis minime intellectum: quem locum nota propter sententiam infra num. 22 a D. Recensente circa originem linguae Valachicae latam.

Si lingua olim Romana orbis Romanus universus usus est; ecur nunc per universam Moesiam, Thraciam, Macedoniam, Peloponesum etc. soli Valachi loquuntur Romanam linguam? Ac vestigia Romanae linguae ubi locorum deprehendes in Asia? Quo miraculo factum est, ut lingua Romana, opinione D. Recensentis tam vasta, quantum olim fuit Imperium Romanorum, tanta facilitate in oblivionem mittatur in regionibus mox enumeratis? Fuit tempus unquam, quo Graeci linguam Latinam recepissent, eademque locuti fuissent, utut per Romanos subiugati? Causa ergo intimae cognationis Italicae linguae cum Valachica non est, quod lingua olim Romana orbis Romanus universus uteretur, sed quod Traianus, devicto Decebalo, infinitas copias civium Romanorum in Daciam transtulerat ad agros et urbes colendas. Vide Eutropium, in *Adriano*. Horum Romanorum, qui linguam Romanam secum in Daciam intulerant, posterii sunt Valachi, qui, quoniam ingentis multitudinis semper

fuerunt, nullis vicissitudinibus, quas perpassi sunt, effici potuit, ut suae originis linguam Romanam obliviscantur. Siquis probe gnarus linguae Valachicae eiusdem internam structuram attente, ac sine praeiudicio consideraverit, eamque cum Italica contulerit: facile perspiciet, omnibus dialectis ex Romana lingua ortis Italicae Valachicam linguam affiniorem esse.

9. *Linguae Slavicae plures radices communes esse cum latina, graeca, germanica, persica, indica, res est nota, nec negatur a Slavo docto; indocti nes refellendi sunt.*

Latinas voces, quae insunt linguae Slavicae, ab iis Romanis, sive Latinis, quibuscum conversati sunt, hoc est, a Valachis mutuatos fuisse Slavos, naturale est, tametsi nonnullae apud Valachos iam oblivioni sunt traditae. Idque non mirum, quum inter ipsos Valachos etiam evenerit, ut quaedam vocabula vere latina in una dialecto retenta, in aliis nusquam audiantur; ac quaedam originis omnino Latinae Italis iam prorsus incognita apud Valachos adhuc vigent; alia communia hodie habent Valachi cum Gallis, ac potissimum cum Hispanis. Huiusmodi sors etiam dialectos linguae Slavicae occupavit. Quasdam vero voces Latinas per Cyrillum, linguae *Slovenicae* auctorem, Graece et Latine apprime doctum, occasione versionis Sacrae Scripturae, et librorum ecclesiasticorum invectas fuisse in linguam Slavicam vix dubitari potest.

Quum communicassem olim quaedam vocabula *Zingarica* cum nationalibus Indis; comperi Indis esse *communia* cum Zingaris. Haud absimiliter quaedam voces sunt *communes* Zingaris cum Rascianis: forte per *Indicam* linguam haec coaluit affinitas.

10. *Quod Valachi non geminent consonantes, habent a Cyrillianis, non a romanis; scis esse id orthographiae Cyrillianae proprium.*

Haec docuerat auctor *Animadversionum* pag. 15. „Non leve argumentum militat pro vetustate linguae Valachicae etiam id, quod Festus^[8] lib. 17 his verbis de veteribus Latinis notat: *Antiqui, ait, nec mutas, nec semivocales litteras geminabant*. Certo Valachi hodieum nullam sive mutam, sive semivocalem litteram in sua lingua geminatam habent”. Constat porro, geminationem consonantum primum in Latinam linguam ingestam fuisse per Ennium Graecae originis poetam.

Aio igitur primo, falsum esse, orthographia Cyrilliana non geminari consonantes, praesertim in nominibus propriis. Deinde, ex eo quod orthographiae Cyrillianae proprium sit non geminare consonantes, non video, qui sequatur, Valachos a Cyrillianis, non a Romanis habere, ut non geminent consonantes, nisi dicas etiam veteres Romanos, ante aetatem Ennii ab orthographia Cyrilliana IX. seculo aerae Christianae nata id accepisse.

Sed, ad rem accedamus. Non est hic quaestio de non geminatione consonantum in scribendo, sed in pronunciando, atque adeo in sermone. Certum vero est, Valachos tam veteris Daciae, qui adhuc utuntur litteris Cyrillianis in Ecclesia, post Concilium Florentinum, teste Cantimir^[9] principe Moldaviae, primum adoptatis, quam Transdanubianos, qui hodieum horrent litteras Cyrillianas, nullam unquam consonantem in Sermone geminare. Hinc, etiamsi in libris ecclesiasticis interdum more Graecorum geminetur apud illos quaepiam consonans, quod in nominibus propriis Graecis fieri solet, tamen Valachus *natura* suae linguae non aliter nisi ut simplicem consonantem potest pronunciare. Haec proprietates linguae Valachicae longe antiquior est ipso Marco Tullio Cicerone, aliorumque Scriptorum Latinorum, qui post Ennium floruerunt, aetate. Hanc, inquam, tu proprietatem dices ex orthographia Cyrilliana in os plebis Valachicae,

quae nunquam de orthographia Cyrilliana scivit quidquam, ingestam fuisse?

11. *Quod de Bulgaris et Albanis negas, cave ut cum ratione, aiunt enim omnes qui ibi fuerunt. Vide recentissimum Anglum Martin Leake (London, 1813)^[10]. Videris ignorare summam articuli definiti cum pronomine intimitatem, et confundere. Certe giovarle non est articulus, nec dirla, farlo, nec consolargli, nec ullum horum et talium.*

Dum suppeditatur nobis occasio cum frequentibus mercatoribus, aliisque, ac interdum etiam ecclesiasticis Bulgaris et Albanis diu conversandi, confabulandi, haud induci possumus, ut exteros peregrinantes per Bulgariam et Albaniam de indole linguae Bulgaricae et Albanicae consulamus. Eiusmodi peregrinantes saepenumero immaniter falluntur, et fallunt. Exemplo esse potest *Carroni in Dacia* (Mediolani, 1812)^[11]. Dum quadam vice Sermonem instituerem de religione Graecorum, h.e. Non Unitorum cum quodam meo amico Ministro Helveticae Confessionis, ultro citroque habitis verbis, ait ille, Graecam religionem esse proximam Helveticae, quum Graeci aequae ac Helveticae religioni addicti careant *Lyturgia*; cum que ego subrisissem, is ad probandum suum assertum, quemdam Historicum Anglum, ex quo id hauserat, citat. Tunc non immerito indignatus, aio: Quod Anglus ita de Graecis scribat, non miror; at te ferre non possum, qui, cum sis circumdatus ecclesiis Graecae Religionis Non-Unitae, mavis Anglum consulere de moribus Graecorum, quam has ipsas ecclesias tibi vicinissimas. Occurrit quoque Franc. Ios. Sulzer^[12], qui pluribus annis habitavit Szász-Régenini in Transsilvania. Memini ab hoc viro negatum fuisse mihi, in Comitatibus existere nobiles Valachos, tametsi etiam in vicinitate Szász-Régen complures nobiles Valachi possessores sunt, e.g. in Kozmatelke, Szokol, Héttbük, Oláh-Bölkény,

Orsova etc. Fac, ut Bulgarus, et Albanus convertat in suum idioma hunc textum Graecum articulo *definito* gaudentem: Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος καὶ ὁ Λὸς ἦν πρὸς τὸν θεὸν, καὶ θεὸς ἦν ὁ Λόγος, actutum perspicies, quid de articulo *definito* apud Bulgaros et Albanos sentiendum sit.

Perperam infert D. Recensens, auctorem Animadversionum ignorare summam articuli definiti cum pronomine intimitatem et confundere, quum ipse potius D. Recensens a recto tramite aberret, dum *giovarle* etc. negat esse articulum. *Il, la, lo*, sunt articuli definiti apud Italos. Hi praefiguntur nominibus, dum sermo est de re certa: atque hoc est officium naturale articulorum-definitorum. Id tamen non obstat, quominus idem articulus interdum fungatur etiam officio pronominis, quin ideo desinat esse articulus. Apud Graecos quoque articulus definitus interdum fungitur officio pronominis relativi, quin hoc in casu negent Graeci esse articulum; sed potius eundem articulum distinguunt in *praepositivum* et *postpositivum* a diverso munere, quo idem ipse articulus fungitur. Verba auctoris Animadversionum haec sunt pag. 17. „Porro, non absque ratione opinatum fuisse auctorem, olim apud Italos quoque articulos definitos, quemadmodum hodiedum apud Valachos, postponi fuisse solitos, vel ipse hodiernus usus Italicorum, quo saepenumero postponunt articulos definitos verbis, haud obscure declarat, e.g. *Dir-la, far-lo, giovar-le, consolar-gli*”. Cum articulus definitus nunquam coniungatur cum verbis, nisi dum officio pronominis fungitur; quisque videt in exemplis allatis articulos illos definitos pronominis officio defungi, proinde nullam sequi confusionem. Sensus auctoris Animadversionum hic est. Quum hodierno usu Italicorum articulus definitus, dum officio pronominis fungitur, soleat interdum postponi verbis; eccur suspicari non liceat, eundem olim etiam nominibus qua naturali suo

officio fungentem postpositum fuisse, prouti hodie fit apud Valachos.

12. *Cum prodierit vestrum lexicon, excerpemus centenas, spero, voces quas romanas fuisse vix probabit, nec refert, an fuerint, dummodo sint Valachicae, maleque video nonnullos vestrum caussam etc. substituere pricsinae! O curas hominum!*

Plurimae certo voces, quae hactenus reputabantur pro Slavicis ideo quod communes sunt Valachis cum Slavis, deprehenduntur originis esse haudquaquam Slavicae. Nosse item dignetur D. Recensens, vocem *pricina* pro causa per auctorem Concionum funebralium Albae Iuliae in Transsilvania senescente Seculo XVII. Impresarum^[13], uti ipsemet auctor in Praefatione fatetur, in libros Valachicos invectam fuisse. Idcirco inter plebem Valachicam vix est audire illam vocem. E contra *causie* pro causa familiare est Valachis plebeis.

Sed quid obsesset etiamsi postliminio assumerent Valachi *caussa* etc.? Si licuit olim voces peregrinas subintrudere in linguam Valachicam; ecur nunc non liceret Valachis easdem eliminare, ac haereditarias linguae Romanae substituere? An olim D. Recensens, si exstitisset; refragatus fuisset, ne voces peregrinae, praecipue dum sermo est de Slavicis, in inlytam linguam Romanam, quam exteri Valachicam vocant, aut vi, aut commercio ingerantur? Si Cicero, alique docti Romanorum eiusdem principii fuissent cum D. Recensente; an lingua litteratorum Latina tantopere soloescismis purgata ad nos pervenisset? Imo, si Latinus Rex Latii, alique post eum Latini, et Romani principio D. Recensentis pertinaciter adhaesissent; vix aliam in scriptis veterum Romanorum linguam cerneremus, cumprimis quoad internam structuram et desinentiam vocum, quam Valachicam.

13. *Valachica lingua cum sit romanae, non graecae filia, naturaliter Român formam accepit pro Ρωμαῖος, qui tu hic cavillaris?*

Dictum fuerat in Recensione Viennensi *Historiae de origine Valachorum in Dacia* absque ulla probatione, quod uberiori adhibito examine evinci possit, nomen *Romanus*, quod Valachi sibi ipsis tribuunt, ad illam aetatem referendum esse, qua post translationem Solii Romani in Thraciam etiam Graeci se Romanos vocare coeperunt, prouti id etiam hodie faciunt. Ad quod sic respondet auctor *Animadversionum*.

„Certo Graeci, post translatum Solium Romanum Constantinopolim, et postquam huic urbi nuncupatio *Novae Romae* indita est, ac privilegiis veteris Romae donata, semper aemuli Romanis ansam arripere potuerunt, se *Romaeos* nominandi, Valachos vero, si antehac non fuerunt appellati Romani; quid cacoethis incessere potuisset, dum omnino ab Imperio Romano avulsi, sub iugo barbarorum, capitalium hostium Romanorum gemebant, se se Romanos (nomine barbaris semper exoso) compellandi. Sed etiamsi incolae Imperii Graeco-Romani fuissent; Graeci, qui ne quidem incolas veteris Romae nomine Romanorum dignabantur, an passi fuissent inclyto hoc nomine, si antea gavis non fuissent, se se insignire? Et, si Valachi Graecos imitari voluerunt; ecurr se *Romanos* et non *Romaeos*, prouti Graeci, nominarunt? Dubitari ergo non licet, Valachos utpote Romanos cives tempore Traiani ex Italia inclytum hoc nomen *Romanus* secum isthuc advexisse”.

D. Recensens ad ultimum horum argumentorum respondet; reliqua his diluit: *Qui tu hic cavillaris?* Notum est, aemulationem eius esse naturae, ut non sinat attendi ad proprietatem linguae. Sic Moscovitae sive Russi, quia aemulati sunt titulum *Imperatoris* Romanorum, non contenti suo Царь (*Czar*), quod idem significat, ac apud

Romanos *Imperator*, Romanum vocabulum assumserunt. Pariter ergo Valachi, si Graecos aemulati fuissent; non Romanos se *proprietate* suae linguae, sed *Romaeos* more Graecorum nominassent. Ceterum perpende reliqua hac in re auctoris Animadversionum argumenta. Laudo D. Recensentem *Carniolum*, quod bene didicerit pronunciare *Român* (Valachus), secus ac Iosephus Carolus Eder^[14], qui labio Saxonico ex *Român* fabricatus est *Rumuny*.

14. *A Latio derivat Vlachos, qui etymologiae leges ignorat.*

Dictatorie! Relegam verba Petri Katantsich^[15], *De Istro*, cap. 8, §. 4. „Nomen *Vlachorum* ante Cinnami tempora, qui XII. floruit saeculo, auditum non esse, aiunt: neque tum primo exortum censeas. *Latini* quippe, ex quo Illyris cogniti sunt, ab antiquissima inde aetate *Vlassi* compellabantur, tanquam *Lassi* dicas, v. consona Illyriis familiari praefixa, uti et compellantur hodie”. Quid naturalius, quam ex *Latio*, vel ex *Lati*-nis efformari *Lasi*? cui si praefigatur v consonans familiaris Illyris; fit *Vlasi*; hinc *Vlachi*, *Valachi*.

15. *Non solum latini ritus Slavi reliquos Slavos Vlachos vocant, et ego ipse Carniolus cum in Croatia circumirem, hisce auribus audivi et hisce oculis vidi homines, sed et Turcae; sed nihil refert.*

Maior est cultus, quo ego feror erga D. Recensentem, quam ut de se referenti non credam. Sed contra quem hic loci disputet, minime intelligo. Notaverat recensio Viennensis in *Historiam de origine Valachorum in Dacia*: ipsos etiam Graeci Ritus Croatas, Slavicum populum, nominari Vlachos; proinde Ρωμαῖος (*Romaeos*) et *Vlachus* esse Synonyma. Ad quod sic reflectit auctor Animadversionum, pag. 21. „Croatas, qui vocantur Vlachi, non esse Slavicum populum, sed veri nominis Valachos, ac olim vocitatos fuisse Romanos, prouti hodiedum Valachi se nominant Romanos, solide probavit

auctor, cap. 6, §. 12 quem videsis. Porro *Romanus* et *Vlachus* esse synonyma dubitari non potest; *Romaeos* vero et *Vlachus* esse synonyma, supinum commentum est. Nec enim *Romaei*, hoc est Graeci apud Slavicis gentes unquam audiverunt Vlasi; Romani vero cum omnibus Italis hodieum apud Slavicos populos *Vlassi* vocantur. Vide Lucium, *De Regno Dalmatiae*, lib. 6, cap. 5". Nuspiam hic legitur, solum a Latini Ritus Slavis Croatas Graeci Ritus vocari Vlachs: quod impugnat D. Recensens; verum docetur, Croatas qui vocantur Vlachi, non esse Slavicum populum, sed reapse Valachicum.

16. *Quae pag. 21. ad bonum virum dicis vide an non tu potius caeco amore ducare, si caractere Cyrillico inepte usi estis, vestra est haec culpa, non characteris, qui cum sit uberius, pluribus exprimendis sonis sufficit, quam latinus.*

Facilius addiscam duo signa nova, quam centum regulas de valore variabili veterum!

Oportebat D. Recensentem uti bonum virum, et promovendae litteraturae percupidum indigitare ea, in quibus Valachi caractere Cyrillico *inepte* usi sunt, quo possint hac *sua*, non characteris culpa liberari. Si uberius est character Cyrillicus, quam Latinus, ideoque pluribus exprimendis sonis sufficit; quare, ut taceam alia, Cyrillico caractere prius uti non potuerunt Valachi quam eidem adiecissent consonantem ꝛ, qua Valachi Latino caractere utentes opus non habent?

Non est sermo de duobus signis novis addiscendis, sed de iisdem pronunciandis. Cum igitur illa duo signa nova, quae substituenda venirent modernis vocalibus ꝛ et ꝛ, impossibile sit plerisque exteris efferre; facilius certo discent *centum* regulas (ut hyperbolico termino D. Recensentis utar), quam pronunciabunt duo signa.

Id agunt Valachi in scribendo latinis characteribus, ut eliminatis vocalibus ꝛ et ꝛ, revocentur nativae vocales

latinae, loco quarum sat malis avibus obtrusae fuerant ꙗ et ꙗ. Si exteri legant vocales latinas, quae vocalibus ꙗ et ꙗ substituuntur, more Latinorum; purius certo legent, quam Valachi, qui iuxta praescriptas regulas pronunciant modernum sonum ꙗ et ꙗ. Utinam etiam Valachi in animum inducerent, more Latinorum pronunciare vocales latinas, vocalibus ꙗ et ꙗ substitutas: quod cum tempore futurum spero. Exteri deterreri non debent regulis hoc in genere datis, quum ab earundem observatione omnino absolvantur; proinde nec discere eas tenentur.

17. *Cum sim latini ritus, vides quam riserim de tua suspicione p. 27, 28.*

Vide supra num. 3.

18. *Kony, rascianus qui bene novit vim alphabeti Cyrillici, scribet perfecte КСНЬ. СМРТ potius СМЪРТ, quam СМЖРТ scriberet. ѱ sonum non habet Slavus.*

Noti sunt mihi conatus nonnullorum Rascianorum in emendanda Orthographia Cyrilliana, et ad suam dialectum applicanda. Sed, quoniam vis characteris Cyrillici non ea est, quam tribuit D. Recensens, in diversa eunt. Felicius hi finem suorum conatum assequerentur, si characterem Latinum more aliarum Europae gentium assumerent. Cum ꙗ Cyrillicum nullum sonum edat apud Rascianos, si СМЪРТ scriberetur; ꙗ certo foret otiosum, proinde sive СМРТ scribatur, sive СМЪРТ, perinde foret.

Dum negat D. Recensens sonum consonantis ѱ haberi apud Slavos, videtur velle excludere e tribu Slavorum Rascianos, apud quos multa sunt vocabula sono ѱ gaudentia: quorum nonnulla protulit auctor Animadversionum 19. *Gratias habeo de iis, quae docuisti p. 30, 31 et 40. Sed non erat mei propositi, de tempore certare, hoc tantum dico, litteraturam romanam, vel seculi III, IV, V non esse vestram. Quid tum si scripserunt (p. 35), nobis non visa? idem est, ac si non scripsissent.*

Quod ad *litteraturam* attinet, D. Recensens nudam suam negationem hic repetit. Auctor Animadversionum ex dissertatione de veteri litteratura Valachorum, pag. 33, sic docet: „Coloniae Romanae, hoc est, prouti nunc loquimur, Vlachi vel Valachi, dum Roma exiverunt in Daciam, iis litteris h.e. Latinis usi sunt, quibus utebantur reliqui Romani Romae, et in universa Italia. Hoc vel ex ipsis Inscriptionibus veterum Daco-Romanorum, quae inventae sunt, et hodieum effodiuntur in Dacia, praecipue in Transsilvania, et in Banatu, evincitur. Post occupatam per barbaros Daciam, etsi cursus scientiarum non mediocriter impeditus est, eo minus tamen potest supponi, hos Romanos eo delapsos fuisse, ut litterarum, quas eorum proavi Roma secum attulerant, obliviscerentur, quod nullam earum gentium, quae fuerunt in Dacia, legimus, bellum indixisse litteris”.

Accedit, quod, cum Valachi illis etiam seculis fuerint addicti Christianae religioni, dubitari non possit, eosdem suis gavisos fuisse Sacerdotibus, proinde illis libris, sine quibus non celebratur Sacra Lyturgia, aut Sacramenta administrantur, instructos fuisse. Iam sic arguo: „Illi libri vel fuerunt Graeci, vel Latini; nam litterae Cyrillicae seculo non primum sunt inventae. Graecos fuisse, ne umbra quidem suspicionis apparet; ergo fuerunt Latini. Quod inde maxime comprobatur: Nam anno 458. Episcopi Valachorum Daciae Ripensis, sive Moesiae inferioris in Synodum congregati misere Leeni Imperatori Constantinopolitano Epsitolam de nece S. Proterii Alexandrini, et Concilio Chalcedonensi Latinam, quae Constantinopoli versa fuit in Graecum: quod argumento est, hos Episcopos ignaros fuisse linguae Graecae, proinde latinis litteris una cum reliquis Valachis uti solitos.

Haec eiusmodi sunt, ut simplici contradictione, quae saepe esse solet inanis sine mente sonus, elumbari

neutiquam possint. Luculentum est, veteres Valachos litteris Latinis usos fuisse, sicut reliqui Romani. Siquis neget hunc usum usque ad tempora Concilii Florentini continuatum fuisse, positive docere tenetur, per quem, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando abolitus sit. Qualiter vero post Concilium Florentinum interruptus sit primum usus Latinarum litterarum inter Valachos, exponit Demetrius Cantimir cum omnibus circumstantiis, quippe cui uti actuali Principi Moldaviae omnes anguli veterum archivorum patuerunt”^[16].

20. *De Anonymo Notario vide quae habet Schlözer in Nestore.*

Vide Danielis Cornides, *Vindicias Anonymi Belae Regis Notarii*^[17], a I. Christiano Engel editas, auctas.

21. *Quae p. 26. dicis de theoria, vide an non sit culpa praxeos, si nonnisi in theoria laudanda.*

Pincipia a D. Recensente Valachis ad retinendam orthographiam Cyrillico-Valachicam tradita in praxi esse linguae Valachicae praeiudiciosa, et commercio cum aliis nationibus colendo contraria, abunde confecit auctor *Animadversionum*, quem vide pag. 21 etc.

22. *Non memini, me Vlachicam pro Semislavica habere. Sed hoc nunquam efficietis, ut non credamus esse Romanam insitam illi quae per Thraciam tempore Seculi I. vigebat, testis est tota forma linguae, e.g. articulus, quae Romana caruit.*

D. Recensenti quae ipse non vidit pro non existentibus sunt (num. 19); relate tamen ad Valachos etsi nunquam visa, aut videnda, si ea obsint Valachis, pro certo existentibus sunt. Unde constat, cuiusmodi fuerit Seculo I. in Thracia lingua Romana, si eam ponas quoad formam ab ea, quae per universam Italiam eodem tempore vigebat, diversam? oportebat id certo nosse; deinde linguam Valachicam diligenter cum ea conferre; tum demum ad conclusionem descendere. Quum Valachi

initio Seculi II. huc advenerint; volupe est e Valachica dialecto coniiicere, qualis fuerit lingua Romana quoad *formam* per universam Italiam Seculo I. Hanc eandem per Thraciam, et per universum orbem Romanum inter *Romanos* viguisse Seculo I. nullum vestigium cerno, quo ad dubitandum propendere valeam. Vide supra num. 8. An per linguam Slavicam putas Seculo I. in Thracia mutata fuisse *formam* linguae Romanae? An exstiterint Slavi Seculo I. in Thracia, aliis decidendum relinquo; Seculo VI. exstitisse in his partibus testatum reliquerunt Procopius, et Iornandes; ego aio, articulum *definitum* neutiquam a Slavibus inventum esse in linguam Valachicam, cum Slavica lingua prorsus careat huiusmodi articulo.

Si per linguam Romanam intelligis latinam *correctam*, verum est, eam Seculo I. caruisse articulo, prouti et hodie caret, et olim carebat. Si intelligis vulgarem; id probandum erat. Certo, si articulum linguae Valachicae Seculo I. in Thracia primo ortum fuisse ponas; etiam vastissimam Italiam, Galliam, Hispaniam, quae pariter articulo, ex eadem radice profecto, utuntur, Thraciae debere originem huius suae linguae proprietatis, inferas necesse est: quo quid absurdius?

Vale, et si veritatis amantem me sincere, credis ut mihi sum conscius esse, favere mihi perge.

D. Recensentem veritatis amantem esse, non dubito; crisim eius in repetendis opinionibus aliorum adversum Valachos praeiudicatis requiro. 1815.

Traducere*

Petru Maior

**REFLEXII ASUPRA RĂSPUNSULUI
DUMISALE REȚENZENTULUI DIN VIENA**

la *Animadversiile* asupra rețenziei

Istoriei pentru începutul românilor în Dachia.

În Pesta, cu tipariul lui Ioan Toma Tratner, 1815

Întâlnind răspunsul d. rețenzentului vienean la *Animadversiile* autorului anonim (fără nume), făcute asupra rețenziei *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, și la Buda în anul 1814 date la lumină, cu tipariul Crăieștei Universitate din Pesta, care răspuns s-au trimis crăiescului revizor a cărților românești din Buda în 22 puncturi, din Viena, la 15 septembrie a.c., după ce am alăturat acel răspuns cu prezisele *Animadversiei*, am socotit vrednic a fi ca din iubirea de adevăr, cercetând adevărul și mai încolo, să arăt reflexiile (luările-aminte) mele:

Așa începe prelaudatul răspuns: „*Cel ce-ți scriu acestea, bărbat preacinstite, tot acelaș sânt, asupra căruia au ieșit Animadversiile tale în Buda, la a. 1814, când eu eram la Paris și Oxonia. Scopul meu este tot acelaș cu al tău, adecă adevărul; pentru aceea, atât de departe au fost ca pentru acele Animadversii, ce și așa sânt cu cea mai mare omenie (precum, adecă, se cade, ci arar se face) scrise, să mă supăr, încât, mai mult, cu cea mai mare bucurie le-am cetit, zic cu cea mai mare omenie, pentru că mai că lingușindu-se nu se poate contrazice, însă fă să auzi ce se poate răspunde la acele Animadversii*”.

Laud pre d. rețenzentul că nu s-au supărat de *Animadversiile* făcute asupra rețenziei sale: d. rețenzentul au cunoscut din practică că, lingușindu-se, mai că nu se

* Damaschin Bojincă.

poate contrazice. Dacă cineva va ceti bărbătește prelăudata lui rețenzie asupra *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* și va privi la dânsa cu bună luare-aminte, fără îndoială va afla acea așa a fi.

După aceasta, așa pășește d. rețenzentul: „*În cât e pentru înainte-cuvântare, însuș mai bine vei cunoaște decât mine esemplu mai-marilor lumei domni, că rău se învață a asculta următorii cei mai puțin fericiți, mai bine era a tăcea, decât ori a te vedea că batjocorești pre cei ticăloși, ori că pre tine însuș te face de răs*”.

În ce chip trăbuie să se înțeleagă esemplu, cel pus în prefația *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, destul de lămurit au arătat autorul *Animadversiuilor*. Dacă d. rețenzentul cu căzută istețime va preceti acele ce au scris autorul despre zisul esemplu, ca un bărbat cuminte, și cel ce cu înțelepciune știe judeca împregiurările, va înceta de a repetui rețenzia sa.

Mai departe, descalecă d. rețenzentul la anumele ponturi a răspunsului său.

1. La 1 zice: „*Deosebesc, adecă, a scrie românește cu litere latine pentru pământeni, iar pentru străini (nu), până când nu veți da și lexiconul cu care să se agiutore*”.

Cum că românii trăbuiesc a-și înainta literatura au mărturisit d. rețenzentul mai de multe ori, nu fără ori condurere, seau în batjocoră. Pentru acea însămnata lui deosebire (distinctio) nu prinde loc.

2. La al 4<-lea>: *Moldoveanii și ungrovlahii seau muntenii sânt întocma șerbitori ca și voi, ba încă mai nenorociți, pentru că sânt subpuși grecilor, carii și ei sânt robi; aci nu se socotesc ararii nobili înotători în lata mare, cei ce și ei însuși tăgăduiesc naționalitatea sa, zicându-se fără de rușine că sânt unguri; ci să nădăjduim, și întru aceasta, îndreptare.*

Oare ungurii, preanobilul neam, pentru că au craiu neamț, și generosii croați, pentru că sânt subt ocârmuirea

banului de neam ungar, ce este însuși sudit a împăratului nemțesc, adecă să întrebuițez chipul zicerei a d-sale rețenzentul ui, sânt subpuși (croații) șerbului, trăbuie a să zice ei nefericiți? Adevărat că de un timp încoace domnii Moldaviei și a Țerei Românești se orânduiesc de cătră Poarta Otomanicească, nu dintre români, ci dintre greci, pentru că într-alt chip mai că nu s-ar putea nădăjdui a să putea ținea Moldavia și Țeara Românească îndelungat subt stăpânirea turcească. Întru adevăr, românii mai vreau a fi subpuși și acum Austriei decât Porții Constantinopolitane. Însă acești prinți, deși sânt de neam greci, totuși sânt domni românești, iar nu grecești, și au strălucite drepturi, precum a face nobili și altele. Cu adevărat, precum niciuna dintre națiile creștinești ale Împărăției Turcești n-au stătut mai de demult cu atâta vârtute în contra armelor turcești ca românii, așa nu știu pre carea din națiile creștine a Împărăției Turcești vei putea-o numi așa de fericită, cum este cea românească.

Acea ce adauge d. rețenzentul, „*rari în lata mare înotători nobili*”, ori că înțelege pre nobilii din Moldavia și Țeara Muntenească, ori pre cei din Împărăția Austriei. Dacă socotește pre cei dintâiu, atunci drept au zis autorul *Animadversiiilor*, fața 5, că d. rețenzentul nu cunoaște starea nobililor din Moldavia și Țeara Românească. De vreme ce o mulțime de magnați și nobili se află în Moldavia și Țeara Românească, subt numire de boieri, nici sânt acoloș alți nobili, decât români. Iar dacă socotește pre nobilii din țerile Austriei, cu atât mai puțin se poate excuza neștiința rețenzentului din Viena, cel ce scrie despre lucrurile popoarelor subpuse împăratului Austriei. Cu adevărat, dacă d. rețenzentul ar fi avut noroc la a. 1809 să vadă în Transilvania pre insurgenții nobili, adunați în turmele sale^[1], lesne ar fi putut vedea de sânt nobili români mai puțini cu numărul decât ungurii, tot a aceluiaș mare prințipat? Seau încăi dacă s-ar fi dus să

vază pre nobilii insurgenți români, carii au purces la bătaie tot în acelaș an, din Maremuș și de prin alte locuri a Ungariei de preste Tisa, fără îndoială atunci, ca un om iubitoriu de adevăr, ar fi contenit de a resfira acest feliu de visuri. Însă d. rețenzentul acele ce el însuș nu le-au văzut le socoate a nu fi (precum mai jos la n. 19); ba încă, în treaba românilor, pre acele ce el însuș nu le-au văzut le publichează în lume (precum arată esperienția), ca întru adevăr nefiitoare. Atât de afunde rădăcini au înfipt în sufletele străinilor datina de a scrie asupra românilor orișice, fără toată cercetarea, încât d. rețenzentul, măcar că mărturisește critica, totuș n-au putut să se ferească a nu cădea în acea greșală. În lucrurile necunoscute, mai bine este a tăcea.

Nu mă îndoiesc că d. rețenzentul, prin acei români nobili ce tăgăduiesc nația, zicându-se a fi unguri, înțelege pre români din Transilvania și Ungaria, însă de acest feliu foarte puținței sânt, și numai de mare nevoie fac aceia; nici să leapădă ei atât de nație, cât și de biserica Răsăritului, căreia sânt toți români închinăți. Au, doară, între slavi nu sânt nenumărați, carii pentru folosul său să leapădă de nație? Rutenii de obștie, de multe ori, și însuși preoții lor se zic a fi unguri, și se rușinează de însaș limba lor. Una numai, ce-mi pricinuieste durere întru aceasta, este că, domnind în Transilvania oarecând prințiipi de legea evanghelicească, carii toate mijloacile întrebuițau spre a face pre nația românească să primească credința helvetică, au trecut floarea nobililor românești la mărturisirea legeri helvetică, și apoi acei renegați, socotind că cu relighia să strămută și naționalitatea, s-au socotit după seaca prințiipie că nu sânt mai mult români, ci unguri. Și apoi, dacă acum îi numește cineva români, să aprind de mânia, fiindcă și până astăzi se confundează sânghile cu relighia, ba încă și cu însuși țerimoniile. Însă, cu toate acestea, oare este crimen a să

numi cineva unгур? Au, doară, nu și dintre nemți sânt o mulțime carii se mărețesc că se pot număra între unguri?

3. „*Acea ce socotești că ai arătat din Eutropie ai arătat din Anonim, fabulatorul veacului al zecile. Vezi orice ediție critică a lui Eutropie^[2], ori pre Muratorium^[3]. Nici mă răstoarnă dreapta, adecă, țenzură a nepotri-vișilor unor scriitori de neam slavicesc, socotiți între murii illiaci, și din afară, adecă nebăgați în seamă din îmbe părțile. Îndreptarea limbei prin Latinus nu poate suferi ochiu critic; ar fi istoricește cu neputință. Însă am răs de pornirea ta asupra sârbilor, fiind eu carniol de legea latină*”.

Precurmând de la acea că oare sânt acelea cuvinte ale lui Eutropie ori ale altui scriitoriu, precum au făcut și autorul *Animadversiilor* la f. 9, privind cu bună luare-aminte la temeiul cel prin acelaș autor, f. 9, adaus, nu pot a nu mă uni cu socotința lui, că, adecă, și odinioară au fost limba latină de doauă feliiuri, alta în gura poporului, și alta în scripturile literașilor. Cea dintâiu se sugea încă cu laptele de la mame, iar cealaltă se învăța cu agiutoriiu gramaticei. Dacă limba latină au fost numai de un feliu, pentru ce, dar, înțelepții vechilor romani, încă și pe însuși timpul de aur al latinității (precum au arătat autorul *Animadversiilor*), îndemnau și porunceau să se adape pruncii cu învățătura gramaticei latine? Pentru ce se rădicau școale latine gramaticești? Pentru ce învățătorii gramaticei se căutau de cătră mulți, se luau și bine se plăteau? Pentru ce mulți dintre bărbații însămnați erau lăudași și vestiți cu știința gramaticei, și însuși cei mai însămnați ai romanilor petreceau cu ei prietenește, numai pentru știința lor cea gramaticală, și-și cumpărau cărți scrise despre gramatică, din toate părțile?

Între români, fiindcă ei au numai o limbă, pot să fie cei mai învățați bărbați, fără de a fi văzut cândva gramatică românească ori să o fie învățat. Ei pot despre

orice lucru să vorbească pe larg, pot să scrie neted și învățat despre orice, încă și din gura a însuși idioților nu iese smintă gramaticească niciodată. Am cunoscut pre un tinăr, carele din pruncia sa se creștea în Seminaria Blajului din Transilvania, și carele totdeauna petrecea cu clericii carii vorbesc mai tot latinește, fără a fi învățat el gramatica latină, ba încă nici a ceti știa latinește. Acest tinăr, numai din auz, întru atâta învățasă limba latină, încât îndată răspundea la toate; ci vorba lui era plină de sminte gramaticești. Pentru că limba latină cea corectă, adecă a învățaților, este atât de poleită (cioplită), cât fără învățarea gramaticii nu se poate învăța desăvârșit (carea trăbuie a să socoti și despre limba elinească). Cu adevărat aceasta au fost pricina de sileau și romanii pre pruncii lor, odinioară, spre învățarea gramaticii. Deci nu poate fi îndoială că limba latinească au fost odinioară de doauă feliuri, una de comun a tuturor, și alta a învățaților.

Tocmai acum îmi veniră în minte cuvintele lui Terenție Varro^[4], cuprinse în carta de limba latină, închinată lui însuși Țițero, care sânt următoarele: „*Non enim videbatur consentaneum, me eo in verbo, quod finxisset Ennius, causam negligere, quod ante Rex Latinus finxisset*”, adecă: „Pentru că nu se vedea potrivit ca eu în acea vorbă ce o închipuisă Ennius să negrijesc pricina ce o închipuisă craiul Latinus mai înainte”. Din acestea să vede a să putea deduce oareșcare mutare seau înnoire făcută în limba latinilor de cătră craiul Latinus. Deci cuvintele arătate de cătră autorul *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* despre făcuta prin craiul Latinus îndreptare a limbei latinești, ori că sânt ale lui Eutropie, ori ale scriitoriului veacului al zecile, nu se pot socoti nicicacum între iscoditoare fabule. Și așa socotesc, că trăbuie a să hotărî că începutul îndreptării limbei latinești se cade a să socoti a fi făcut de cătră Latinus, craiul Lațului, în timpul alcătuitei soșietate cu Eneas și a ceilalți

troiani; și apoi, că tot aceeași îndreptare s-au urmat și mai departe de cătră învățații latinilor, până în veacul ce se zice de aur a limbei latine. În ce chip s-au întâmplat aceasta, vezi socotința autorului *Animadversiilor*, f. 12 și 13, carea nu este făr' de temei.

Știu că râsul este bucurie, urmată din absurditate, și cunosc că este absurditate a socoti pre oareșcareva necunoscut de sârb și de legea grecească, fiind el carniol de legea latină. Însă eu, deși cu cea mai mare luare-aminte a cetit și am recetit cele de autorul *Animadversiilor* despre limba sârbească scrise, totuș n-am aflat nimic din care putea să urmeză că acelaș autor au socotit pre d-lui rețențentul a fi sârb de legea grecească. Prin care mă fac a cunoaște înduplecată absurditate, una în faptă, și alta închipuită, și că din amândouă așijderea se poate naște râs.

Voia autorului *Animadversiilor* cătră sârbi nu socotesc a fi alta decât a-i îndemna spre cultivirea limbei sale cei poporale, ca nu cumva lăudându-se cu limba bisericească slovenească (a căreia epohă nu o socotesc mai înainte de al 9-le veac, nici cred să fie fost acest dialect oarecândva în gura slavilor, nici mă îndoiesc că însuși în al 9-le veac au fost alta limba slavilor cea poporală), cea în veacul al 9-le cu mare nevoie formată din cea rusască, prin sintaxa grecească, carea însuși scriitorilor adeseori este necunoscută, prin acea să înrădăcineză și pre poporul și pre clerul lor în vechia prostie, din carea să nu poată ieși niciodată. Vecinică mulțămire lui Gheorghie Racoți I, prințipului Transilvaniei, cel ce au scos cu tăria limba slovenească din bisericile românilor, poruncind ca să fie de-a pururea surgunită. Episcopii și mănăstirile ar putea mai mult să înaintează literatura sârbească; iar dacă acestii nu au vreme a face aceasta de sinești, trăbuie încăi să ajutoreze cu chieluiele pre naționalistii lor bărbați, carii se jărtvesc pentru

literatură. Căci spre ce scopos mai bun pot a se chiebtui multe veniuri a episcopilor ori a mănăstirilor mai cu folos, decât pentru literatura și cultura nației?

4. „Cum că Țesar n-au fost înțeles de cătră leghioanele sale nima nu va crede lesne, afară de tine. Socotința ofițialilor și a episcopilor despre carii vorbești este cu totul alta”.

Din cele arătate mai nainte la n. 3, zic: dacă în limba poporală, adevă în cea de comun, pre carea Țesar, ca și ceilalți, o învășasă încă de la nutricea sa, au vorbit Țesar cătră leghioanele sale, atunce, întru adevăr n-au putut să nu fie înțeles; iar dacă au cuvântat în limba cea îndreptată, carea se învășta cu agiutoriul gramaticiei, atunce, precum nu se poate lesne crede, să fie știut toți soldații lui Țesar limba latină cea îndreptată, așa nu se poate crede nici acea că ar fi fost înțeles de cătră toți, afară numai dacă va fi urmat tălmăcire. Mai așa, precum se face acum în reghimenturile ungurești, când vorbesc ofișirii nemțește cătră unguri, români și slavi. Eu cred că Țesar va fi vorbit adeseori cătră soldații săi în limba de comun, măcar că după aceea s-au pus cuvântările lui Țesar în istorie, scrisă cu limba îndreptată, precum se obicinuieste a să face.

5. *Pricina că românii până acum au fost puțin îngrijiți de a face lexicon și gramatică este mai cu samă acea ghegeneralnică, că încă n-au venit, adevă, timpul cel firesc. Încă n-au avut, săracii, repaos pentru acest lucru, ca și pentru ceialaltă literatură. Iar de voiți a scăpa, în starea lucrurilor de acum, trăbuie acea să faceți mai cu samă, măcar că și așa va șchiopăta treaba, până când nu se va îmbunătăți starea prin așezământul politicesc. Și din această parte mă bucur, că și însuși ungurii încep a zice că voi ați fost mai înainte decât ei în ace>* la n. 3 arătate, este destul de vederat că românii pentru sine n-au trăbuintă nici de lexicon, nici de gramatică. Temeiu lămurit pentru aceasta sânt multe cărți, care, fără

agiutoriul lexiconului ori a vreunei gramatice românești sistematice, s-au alcătuit ori s-au tălmăcit. Vezi de atâtea ori țitatele *Animadversiii*, f. 40 (lat<inește>, iar rom<ânește> 28), și cetește, de ai când, atât alte cărți românești, cât și mai cu seamă acele de predici. Și apoi, de vei înțelege bine, adese te vei îndoi, de se poate mai pre larg și mai frumos cuvânta în însaș limba latină cea îndreptată. Cu adevărat, în Ardeal, străinii carii știu limba românească se minunează de preoții ce știu numai limba românească, auzindu-i spunând predici. Și apoi, mulți dintre acei nu cunosc gramatica nici de nume.

Cum că românii sânt săraci, din lipsa mijloacelor spre înaintarea culturii, nu se poate tăgădui. Din partea ungarilor în mărită Crăimea Ungariei, cu adevărat că nu se pune nicio piedică înaintirii culturii românilor; ba încă magnații și alți unguri de multe ori dau și agiutoriu spre aceia. Cu adevărat că nimic este mai potrivit cu natura, decât ca națiile cele cu ajutorul lui Dumnezeu cultivate să se îngrijască și pentru luminarea celorlalte nații, ce sânt mai puțin fericite; pentru că toți oamenii, deopotrivă, au trup și suflet, pricepere și voință, și sânt făcuți după chipul lui Dumnezeu. Deci, dar, toate națiile firește se cuprind în Marea Nație a neamului omenesc, iar deosebitele numiri a singuratecilor nații sânt numai întâmplătoare. Așadar, potrivit cu înțelepciunea este ca toți oamenii, neluându-se în samă întâmplătoarea lor numire, să se iubească unul pre altul ca frații, și o nație să alerge cu agiutoriu alt<e>ia spre înaintirea culturii, de la carea derază fericirea de comun. Aceasta dacă face vreo nație, arată în faptă că au agiuns la adevărata cultură (luminare), și că trăbuie a să zice ea adevărat nobilă. Iar, din contră, dacă cineva întru acea să silește, ca să pună piedecă ori culturii sale, ori luminării altei nații, lămurit arată că se află încă și acum în vechia varvarie, și greu păcătuiește împotriva naturei, mamei tuturor, carea

poruncește a să îndeplini înțelegerea și voința a fieștecăruia om. Pentru de a înainta cultura între românii din Banat, acea ar fi de trăbuință mai cu seamă, să aibă episcopi români. Că ce se poate nădăjdui de la acel păstoriu, mai cu samă între români, a cărui cuvânt nu-l pricep oile sufletești, precum nici el graiul oilor sale?

6. „*Acele ce zici despre vocală în sfârșit au loc pentru limba italienească cea îndreptată; lombardii și furlanii nu o au nicicacum, așadar se surpă orice argumentezi tu de acolo, în genere. Acel ce va vrea să fie zis oarece cu temei și din toate părțile desăvârșit despre limba românească este de trăbuință să cunoască pre toate fiicile limbei latine, nu numai precum se scriu după datina de astăzi, ci și precum se află în gura poporului acum și mai nainte, ce de poate face vreunul din voi, nu știu*”.

Se cădea să privească starea țerei și începutul poporului. Mai mult cu adevărat înșală și se înșală acel ce din limba lombardică și furlană se silește a arăta însușirea vechei limbi italienești, decât dacă va năzui cineva să descopere adevărul limbei românești dintr-unile hotară a Ungariei ori a Rosiei, și se va sârgui să sugă curățenia limbei slavicești de la carnioli ori de la sârbi. Eu, când treceam prin Carniolia, m-am minunat de limba lor cea cu totul abătută. Dar și alți itali, mai cu seamă poeții, șterg adeseori vocala din sfârșit, fără să fie această datină împrotivitoare prințipiei așezate de autorul *Animadversiiilor* pentru sfârșitul cuvintelor.

Pentru ca să se înțeleagă acestea mai bine, trăbuie să se repeturuiască cuvintele autorului *Animadversiiilor*, fila 10 (latinește, iar românește, fila 10), unde zice: „Mai departe apoi, ce s-au scos prin îndreptare din întâia limbă a Lațiuului, și ce i s-au adus, tac scriitorii vechi. Însă eu nu mă îndoiesc cum că izvorul îndreptării a întâiei limbi latine trăbuie să se tragă de la soțietatea și împărtășirea latinilor cu grecii, și socotesc că întâia mutare s-au

întâmplat cu silaba a de pe urmă a cuvintelor, a căr<e>ia socotință argument (temeiu) acesta-l am: nu numai la itali, ci și la români, carii pre la începutul veacului al doile după Hristos au ieșit din Italia în Dachia, toate vorbele să săvârșesc și până astăzi în vocale (sunătoare). Deci, nu fără potrivire socotesc a să putea zice cum că și la vechii latini, înainte de a să uni ei cu grecii în mai de aproape soțietate, toate cuvintele limbei lor s-au săvârșit în vocală. Și de vrea cineva să anularisească aceasta, să cuvine să anularisească începutul datinei a italizor și a românilor, de a nu suferi consonantă (nesunătoare) în sfârșitul cuvintelor. Care pentru că nimine nu poate arăta, trăbuie să se încheie cum că și la vechii latini, toate cuvintele s-au săvârșit în vocale”.

Cum că limba italienească s-au îndreptat, cea cred, ci întreb: Unde? În cărți, seau și în gura a totului popor ne-nvățat a foarte marei nație și a mult lățitei ei limbi? A să fi putut face cea fără de vreo minune mai că nu se poate crede! Întru adevăr, îndreptarea limbei italienești nu s-au atins nicicacum de săvârșirea cuvintelor, carea arată însuș întrebuintărea limbei românilor, carii, cu multe veacuri mai nainte de întrarea lombardilor în Italia și de îndreptarea limbei italienești, au ieșit din Italia, și după aceasta n-au mai avut cu italii nicio împărțășire. Deci, dar, săvârșirea cuvintelor în vocală la italieni trăbuie să se deie firei limbei italienești, iar nu îndreptărei.

Mai departe, dacă vrea cineva să socotească întru ce au suferit limba italienească îndreptare, nu va putea agiunge cea mai pe ușor, decât din limba românilor, cei ce niciodată până acum n-au cercat a-și îndrepta limba. Vezi *Disertația pentru începutul limbei românești la călcâiul Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*. Laurentius Topeltinus, în cartea *Începutul și apunerea transilvanilor*, cap. 9, așa scrie despre îndreptarea limbei italienești: „Eu socotesc că înainte de a fi alcătuit Dantes,

Bocațius și Petrarha din barbarismii (vorbe stricate) longobardilor, a gallilor și din rămășițele familiarnicei limbi italienești, această noavă a italilor frumoasă și împărătească limbă au fost limba românească întru toate asăminea acei italienești”. Latinește: *Existimo, antequam Dantes, Boccatus, et Petrarcha, ex Barbarismis Longobardorum, Gallorumve, et familiaris Latini sermonis reliquiis, novam hanc Italorum elegantem et pene divinam, composuissent, Valachicam Italicae linguae, per omnia similen fuisse*^[5].

Acea ce adauge d. rețenzentul despre vrednicia aceluia bărbat, carele va vrea să zică ceva temeinic și deplin despre limba românească, nu fără nepotrivire arată. Însă, îndoindu-se că să poate afla între români bărbat carele să aibă acele însușiri ce se poftesc ca să se poată zice oarece temeinic și îndeplinit, curmă toată nădejdea de a putea ajunge oarecândva întru aceasta la oareșce strălucit. Pentru că între străini nu s-au aflat niciodată cineva, nici poate fi lesne, carele să știe limba românească desăvârșit, carea este în nenumărate dialecte împărțită. Iar între români cei învățați prea rari se află, căroră să le fie cunoscute toate dialecturile limbei românești, așa, cât acei ce sânt de dialect deosăbit, auzind unile vorbe din alt dialect, tăgăduiesc a fi românești și cad în prepus că acele vorbe sânt proaspete, cioplite din limba latină a literaților. Totuși, laudă lui Dumnezeu că astăzi nu puțini bărbați se află, nu numai între români din Împărăția Austriei, ci și în Moldavia și în Țeara Românească, cei ce sânt și procopsiți și știu și limbele atât italienească, franțozască și spaniolească, cât și dialecturile limbei slovenești.

7. „*Acea ce zici despre cea grecească, pentru tine, este așijderea nepotrivit adevărului, nici au venit în minte cuiva dintre cei vechi a-și forma pentru cărți deosăbită limbă de cea poporală. Aceasta este numai nebunia celor de acum*”.

Eu am avut norocire a împreună-viețui, în mai mulți ani, cu armeni, sirieni, arabi, copti, indieni și cu alții, când și când și cu hinezi, prin care mijlocire am putut multe culege, atât despre cele de acum, cât și despre cele vechi dialecturi și obiceiuri a neamurilor. Drept aceea, nu pot a nu mă uni cu cele socotite de cătră autorul *Animadversiilor*, f. 13 și 14, despre limba grecească ș.a. Întru adevăr, dacă d. rețenzentul va privi cu bună luare-aminte la limba slovenească, ce se află în cărțile bisericești, lesne va pricepe cum că nu este nebunie însușită a celor de astăzi de a forma pentru cărți limbă deosăbită de cea poporală. Vezi de<a>supra, n. 3.

8. „*Pricina cea mai aproape a limbei italienești cu a voastră este mai cu seamă aceasta, că odinioară toată lumea întrebuința limba romană; și acea apropiere, cercetându-se mai cu de-amăruntul, se va vedea a fi destul de îndepărtată, și a nu fi alta (pricina), decât ori a acei franțozești, ori a acei ispanicești, care asămine sânt urzite din cea romană, ba încă mai îndepărtată este (să aibă vorba iertăciune)*”.

Cum că limba romană s-au întrebuințat în toată Împărăția Romanilor, în judecăți și în alte trebi publice, ba încă cum că și mulți dintre străinii carii purtau dregătorii în Împărăția Romană au învățat limba romană însumi nu tăgăduiesc, pentru că știut este că, încet-încet, s-au poftit ca fieștecarele dregătoriu să știe limba romană. Claudius împăratul au lepădat pre un grec ce nu știa latinește, din maghistrat, despre care așa scrie Svetonius, în *Claudie*: „Prestrălucitul bărbat și princip a provinciei grecești, ce nu știa limba latinească, nu numai că l-au șters din albul (condica) judecătorilor, ci l-au trămis și în străinătate”^[6]. Însă cum că toate popoarele Împărăției Romane s-ar fi întrebuințat cu limba romană de unde vei dovedi? Ascultă orația lui Apolinus cătră Vespasian împăratul la Filosatr, în *Apolinie*, car. V, c. 13, unde

zice^[7]: „Despre acestii grăiesc, carii vor să capete magistraturi, pentru că acestii, zic, se cade să fie potriviți neamurilor la care îi vei trimite să le ocârmuiască; care poate este sufericios, ca acei ce știu grecește să fie (ocârmuitori) peste greci, iar acei ce grăiesc românește să fie peste acei ce au tot aceeaș limbă. Și pentru ce mi-au venit acea în minte voiui arăta: când petreceam în Pelopones, prezidiruia un bărbat în Grecia, cel ce era întru atât neștiutoriu de limba grecească, cât nici el pre greci, nici grecii pre dânsul, vorbind, nu-l înțelegeau nicidecum, pentru aceea adese smintea el însuș, și în multe se și înșela, fiindcă soții lui și ministrii judecătoriiilor, cumpărați fiind (de cătră împricinați) cu bani, judecau proșesurile strâmb, dând vină presidentului, ca și unui șerbit al lor”. Vezi pre presidentul, în veacu I, vorbind românește, că n-au fost înțeles de cătră peloponezi nicicacum; aceasta însamnă-o pentru sentenția de mai gios, număr 22, ce au făcut-o d. rețenzentul pentru urzirea limbei românești.

Dacă odinioară toată lumea romană au întrebuițat limba romanilor, pentru ce, dară, acum, prin toată Messia, Tracia, Macedonia, Pelopones ș.a., numai singuri românii vorbesc limba românească? Și în ce locuri vei afla urme de limba romană în Asia? Prin ce minune s-au făcut ca limba romană, carea, după socotința d. rețenzentului au fost atât de lășită, pre câtă au fost odinioară și Împărăția Romanilor, să se fie dat uitării cu atâta lesniciune în număratele țări? Oare au fost vreun timp cândva să fie primit grecii limba latină și să o fie vorbit, măcar că au fost ei subjugați de cătră romani? Deci, dar, pricina acei mai aproape înrudiri a limbei italienești cu cea românească nu este aceea, că toată lumea ar fi întrebuițat odinioară limba romană, ci aceea că Traian, bătând pre Decheval, au adus în Dachia mulțime de romani spre a lăcui pământurile și orașele. Vezi pe Eutropie, în *Adrian*.

Următorii acelor romani, ce au adus limba cu sine în Dachia, sânt românii, carii, fiindcă au fost totdeauna mulțime mare, nu s-au putut face să-și uite limba sa cea originală romană, nici printr-un feliu de strămutări ce au pățimit. Dacă cineva, carele știe bine limba românească, va cerca cu bună luare-aminte firea ei, fără prejudiție, și va cumpăna-o cu cea italienească, lesne va pricepe că limba românească este mai înrudită cu limba italienească, decât toate celelalte dialecturi răsărite din limba romană.

9. „*Cum că multe rădăcinale a limbei slavice sânt comune cu cea latinească, grecească, nemțească, persicească și indienească este cunoscut, nici tăgăduiește aceasta slavul cel învățat, nici este trăbuință a răsufila pre cei neînvățați*”.

Cum că cuvintele latinești, ce se află în limba slavicească, le-au împrumutat slavii de la acei romani seau latini cu carii ei au petrecut, adecă de la români, este firește, măcar că unile din acelea le-au dat românii uitărei. Și aceasta nu este de mirare, căci între singuri românii s-au întâmplat aceastaș, pentru că cuvinte chiar latinești într-unile dialecturi s-au păstrat, iar într-altele nici că să mai aud; și unele ce sânt tocmai de soiu latinești sânt cu totul necunoscute la italieni, iar la români se întrebuintează și până acum; altele, iarăș, le au românii deopotrivă cu franțozii, și mai multe cu ispanii. Acest feliu de soarte au agiuns și pre dialecturile limbei slavicești. Iar cum că prin Chiril, înjghebătorul limbei slovenești, cel ce știa bine grecește și latinește, cu ocazia tălmăcirii Sfintei Scripturi și a cărților bisericesti, s-au vârat în limba slavicească unile cuvinte latinești mai că nu poate fi îndoială.

Cumpănind odinioară unele cuvinte țigănești cu unele naționale indicești, am aflat că sânt deopotrivă indilor cu țigani. Asămine au țigani unele cuvinte deopotrivă cu

sârbii; poate că prin limba indienească s-au închiegat această înrudire.

10. „*Căci că românii nu gemănează consonantele, au această datină de la țiriliani, iar nu de la romani, și că aceea este propriu ortografiei țiriliane*”.

Aceasta au arătat autorul *Animadversiiilor*, f. 15 (lat<inește>, iar rom<ânește>, f. 12): „Nu mic argument este pentru vechimea limbei românești și aceea ce însămnează Festus^[8], car. XVII, despre vechii latini, cu aceste cuvinte: aceia ce însămnează Festus, car. XVII, despre vechii latini, cu aceste cuvinte: «Bătrânii, zice, nu gemăneau nici literele mute, nici pre cele semivocale». Întru adevăr, românii nici până astăzi n-au în limba sa nicio literă, ori mută, ori semivocală, gemănată”. Și este știut că gemănarea consonantelor s-au împins în limba latinească mai întâiu prin Ennius, poetă de neam grecesc.

Deci, dar, zic, întâiu, a fi neadevărat că nu se geminează consonantele în ortografia țiriliană, mai cu samă în numile proprii. Și apoi din acea, adică, că nu este proprietatea ortografiei țirilicești de a gemina consonantele, nu văd pentru ce să urmeză că românii au datină de a gemina consonantele de la țirilieni, și nu de la romani, de nu cumva vei zice că și vechii romani au luat acea înainte de timpul lui Enius, de la ortografia țiriliană, carea sau iscodit în a noua sută după Hristos.

Ci să pășim cătră însuș lucru: aici nu este întrebarea despre negeminarea consonantelor în scriere, ci în răspundere, și mai pre urmă în vorbire. Și este cunoscut că atât românii Dachiei Veche, carii încă întrebuințează literele țirilicești, ce le-au îmbrățoșat mai întâiu după Conțiliul (adunarea, soborul) de la Florenția, precum mărturisește Cantimir^[9], Domnul Moldaviei, așa și românii de preste Dunăre, carii și până astăzi se îngrozesc de literile țirilicești, nu geminează în vorbire consonantele niciodată. Pentru acea, măcar că în cărțile bisericesti se

geminează uneori la ei câtă vreo consonantă, după datina grecilor, carea se obicinuieste a să face în numile grecești cele proprii, totuși românii, după natura sa, nu o pot răspunde altcum, decât ca și cum ar fi sâmplă. Această proprietate este limbei românești mult mai vechie decât însuș Marcus Tullius Țițero și decât veacul altor scriitori latini, ce au înflorit după Ennius. Această, zic, proprietate vei zice că din ortografia țiriliană au intrat în gura poporului românesc, carele n-au știut niciodată ceva de ortografia țiriliană.

11. „*Aceea ce tăgăduiești despre bulgari și albani ia sama să faci cu temei, pentru că toți zic, carii au fost pre acolo. Vezi pre cel mai de curând englez, Martin Leake (London, 1813)^[10]. Te pari a nu ști cea mai lăuntrălnică legătură a articolului definit cu pronomile, și pentru acea a-l și confunda. Cu adevărat **giovarle** nu este articol, nici **dirla**, **forlo**, nici **consolargli**, nici vreunul dintre aceste și de acest soi*”.

Dându-ni-se ocașion mai îndelungat a petrece și a istorisi cu adeșii negoțitori și alții, uneori și cu bisericieni bulgari și albani, nu ne putem pleca nicicacum spre a cerceta firea limbei bulgărești și albaneze, din străinii călători prin Bulgaria și Albania. Acest feliu de călători adeseori se înșală și înșală preste măsură. De exemplu poate fi *Caroni în Dachia* (la Mediolan, 1812)^[11]. Făcând eu odinioară vorbă cu oareșcare prieten al meu, predicator calvinesc, despre relighia grecilor, adică a neuniților, după multe vorbe, zisă: „Relighia grecească este cea mai aproape de cea calvinească, pentru că grecii întocmai n-au liturghie, ca și calvinii”, și apoi, fiindcă eu zâmbii a râde, îndată țitarisi el pre un istoric englicesc, din carele supsesă el acea cunoștință. Atunci eu, nu fără dreptate supărându-mă, zisei: „Căci că englezul scrie așa despre greci nu mă mir, însă pre tine nu te pot suferi, carele, fiind tu încungiurat cu biserici de legea grecească neunită, mai

voiești să cercetezi pre englezi despre obiceiurile neuniților, decât bisericile acestora cu tot aproape de tine”. Îmi vine aminte și Franț Ios. Sulțer^[12], cel ce au lăcuit mai mulți ani în Transilvania, la Sasreghin; îmi aduc aminte de acest bărbat a fi tăgăduit înaintea mea că să află nobili români în comitaturi, măcar că în însaș vecinătatea Sasreghinului sânt mai mulți români stăpânitori de moșii, p. e., în Cozmatelca, Socol, Hitbiuc, Bălcău Românesc, Orșova ș.a.

Fă ca bulgariul și albanezul să tălmăcească în limba lor acest text grecesc, ce are articol definit: Έν ἀρχῆ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν θεὸν, καὶ θεὸς ἦν ὁ Λόγος, și îndată vei înțelege ce trebuie a socoti despre articolul definit la bulgari și albanezi.

D. rețenzentul rău încheiază că autorul *Animadversiilor* nu cunoaște legătura cea mai de aproape a articolului definit cu primumile, pentru că însuș d. rețenzentul rătăcește de la calea dreaptă, tăgăduind a fi articuli *giovarle* și celelalte. *Il, la, lo* sânt articuli definiți la italieni. Acestii se pun înaintea numelor, când este vorba despre vreun lucru știut, și aceasta este datorința firească a articulelor definiți, ci acea nu oprește întru nimic de a să întrebuița tot acelaș articol și în loc de pronume, fără de a înceta pentru acea a fi articol. Și la greci șerbește uneori articolul definit în loc de pronume relativ, fără de a tăgădui grecii în această întâmplare a fi el articol, ba încă deosebesc tot acelaș articol în *prepositiv* (înainte-pus) și *postpositiv* (după-pus), după chipul deosăbitei întrebuițări spre carea șerbește acelaș articol. Cuvintele autorului *Animadversiilor* sânt acestea, f. 17 (latin<ește>, iară românește, f. 13): „Mai departe, nu fără cuvânt au fost socotit autorul că odinioară și la italieni au fost datină de a după-pune articuli definiți, întocma ca și până astăzi la români; carea însaș datina italianilor de astăzi de a după-pune cuvintelor articuli

definiți lămurit arată, p. e., *dir-la, far-lo, giovar-le, consolar-gli*". Pentru că articolul definit nu se împreună niciodată cu verburile, afară numai când șerbește în loc de pronume. Fieșcine vede în exemplele puse înainte că arătatele articole definite șerbesc în loc de pronume: pentru acea, dar, nu urmează nicio confuzie. Noima autorului *Animadversiilor* este aceasta: fiindcă după întrebuintărea italienilor de astăzi se obicinuește articolul definit a să pune uneori după verburi, când adică șerbește în loc de pronume, pentru ce să nu fie iertat a prepune că sau pus oarecândva și după nume, șerbind după fireasca sa datorință, precum se face astăzi la români.

12. „*Când va fi ieșit lexiconul vostru, nădărduiesc că vom trage dintr-însul sute de cuvinte, pre care mai că nu le veți putea arăta a fi fost romane; nici este de trăbuință a fi fost, numai să fie românești; și văd că unii dintre voi subpun rău **causa** în loc de **pricina** și altele! O, îngrijiri omește!*”

Cu adevărat, cele mai multe cuvinte, care până acum se socoteau a fi slavicești, pentru acea, fiindcă sânt comune românilor cu slavii, se află acum că nu sânt de neam slavicesc nicicacum. Și apoi, să binevoiască a cunoaște d. rețenzentul că vorba *pricina* în loc de *causa* s-au introdus în cărțile românești prin autorul predicilor de îngropăciuni, tipărite la Bălgrad în Transilvania, în veacul al 17<-lea>^[13]; pentru acea, mai că nici se aude acel cuvânt în gura poporului românesc. Din contră, *căusie* în loc de *causă* se foarte întrebuintează la românii poporeni.

Însă ce ar strica dacă românii ar primi și acum *causa* ș.a.? Dacă au fost iertat odinioară a vârî cuvinte străine în limba românească, pentru ce n-ar fi acum iertat românilor a le lepăda? Oare d. rețenzentul, dacă ar fi fost mai de demult, s-ar fi împotrivit ca să nu se bage, ori cu săla, seau prin comunicație, cuvinte străine, mai cu samă

slavicești, în mărita limbă romană ce o numesc străinii valahică? Dacă Tițero și alți învățați ai romanilor ar fi fost tot de aceeaș prințipie cu d. rețenzentul, oare limba latină a literaților întru atâta curățită de soletismi ar fi agiuns la noi? Ba încă, dacă Latinus, craiul Lațiuului, și alți latini și romani după dânsul, s-ar fi ținut cu cerbicie de prințipia d. rețenzentului, atunci în scriptele vechilor romani, mai ales în cât este pentru țesătura dinlăuntru și sfârșirea cuvintelor, mai că nu ream vedea altă limbă, decât cea românească.

13. „*Limba românească, fiindcă este fiica limbei romane, iar nu a cei grecești, firește că român (ΡΩΜΑΙΗ)* au luat forma în loc de Ρωμαίος, *deci ce batjocorești aci?*”

În rețenzia vieneană asupra *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* s-au fost zis, ci fără toată mărturia, că, dacă s-ar face mai pre largă cercetare, s-ar putea dovedi că numele *roman*, ce și-l dau românii sieș însuși, trăbuie a să socoti la acel veac, în carele, strămutându-se tronul Împărăției Romane în Tracia, au început și grecii a se numi pre sineși romani, precum fac și astăzi, la care așa răspunde autorul *Animadversiiilor*:

„Cu adevărat, grecii, după mutarea scamnului Împărăției Romane la Constantinopol, și după ce acestui oraș s-au dat numele Roma Noavă și s-au dăruit cu privilegiile Romei Vechi, fiind ei totdeauna pizmuitori romanilor, lesne au putut să apuce ocazia de a să numi *romei*; iar pre români, dacă înainte de acea n-au fost ei numiți *romani*, ce nebunie i-au putut îmboldi a să numi pre sine *romani* (nume varvarilor pururea grețos), atunce când, întru adevăr despărțiți fiind de Împărăția Romană, gemeau subt jugul varvarilor, vrăjmași de moarte a romanilor? Și apoi, deși ar fi fost ei lăcuiitori a Împărăției Greco-Romane, grecii, cei ce nici pre însuși lăcuiitorii Romei Vechie nu-i învredniceau cu numire de roman,

oare ar fi suferit ei a să însămna cu măritul acest nume, dacă mai nainte de aceea nu l-ar fi avut? Și dacă românii au voit să urmeză grecilor, de ce s-au numit pre sine *romani* și de ce nu *romei*? Nu poate fi, dară, îndoială că românii, ca pământeni romani, au adus măritul nume *roman* aice din Italia, cu sine, încă pe timpul lui Traian”.

D. rețezentul, la cel mai din urmă dintre aceste argumenturi, răspunde – pre celelalte cu aceasta le-au lămurit: „Ce batjocorești aci?” Știut este că emulația (întrecerea, pizmuirea) are acea natură, că nu lasă a lua sama la proprietatea limbei. Așa, muscalii seau roșii, pentru că emulau titula împăratului romanilor, nemulțămindu-se cu numirea **царь**, care tot aceeaș însămnează, ce și la romani *împărat*, au primit cuvântul românesc *imperator*. Întocma și românii, dacă ar fi pizmuț pre greci, nu s-ar fi numit *romani*, după firea limbei sale, ci *romei*, după datina grecilor. Însă despre aceasta, vezi argumenturile autorului *Animadversiilor*. Laud pre d. rețezentul că au învățat, ca carniol, a răspunde bine numele *român*; altmintrea socotesc de Iosef Car. Eder^[14], carele, cu gură saxonească, din *român*, au fabricat *rumuni*.

14. „*De la Lațium aduce pre români acel ce nu cunoaște regulile etimologhiei*”.

Împărătește! Voiu repetirii cuvintele lui Petru Katancici^[15], *De Istru*, cap. 8, § 4: „Numele vlahilor (românilor), înainte de timpurile lui Ținam, carele au viețuit în al XII<-lea> veac, zic a nu fi fost auzit, dar nici s-au născut atunci mai întâiu. Pentru că latinii, de când au fost cunoscuți ilirilor, din cele mai vechi veacuri, se numeau *vlassii*, ca și când ai zice *lassii*, punându-se înainte nesunătoarea literă *v*, ce este obicinuită ilirilor, precum se numesc și astăzi”. Ce este mai firește decât din *Lațiu* ori din *lati*-ni să se formează *lasi*? Căruia, dacă să va

pune nesunătoarea v înainte, cea ilirilor domestică, se face *vlasii*; de aci *vlahii*, *valahii*, adică români.

15. „Nu numai slavii cei închinați bisericei latinești numesc pre ceialalți slavi **valahi**, și eu însuș, carniol, călătorind prin Croația, cu acesteș urechi am auzit, și cu acestiași ochi am văzut oameni, ba încă și turcii, ci aceasta nimic nu face”.

Mai mare este cinstirea cu carea sânt eu cătră d. rețenzentul, decât să nu-i cred acele ce spune despre sine însuș. Ci nu înțeleg nicicacum asupra cărui se dispută în acestaș loc. Rețenzia din Viena asupra *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* au fost însămnat că și croații de legea grecească, popor slavicesc, se numesc *vlahi*, *așadar* (zice), *romeos* și *vlah* sânt sinonime (totuna). La carea așa au răspuns autorul *Animadversiilor*, f. 21 (latinește, iar românește, f. 16): „Cum că croații ce se numesc *valahi* nu sânt neam slavicesc, ci adevărați români, și că oarecând au fost ei numiți romani, precum și până astăzi românii se numesc romani, au dovedit autorul cu tari temeieri, cap. 6, § 12, pre care vezi-l. Mai departe, cum că *romanus* și *valahus* sânt sinonimi nu poate fi îndoială, iară *romeos* și *valahus* a fi sinonimi este o iscodire cu totul îndărăptnică. Pentru că *romeii*, adică grecii, nici s-au zis vreodată de cătră neamurile slavicești *vlassii*, iar romanii, una cu toți italii, și până astăzi se numesc *vlassii* de cătră neamurile slavicești”. În acestea nicăiri nu se cetește cum că numai de cătră slavii de biserica latină să numesc croații cei de biserica grecească *valahi*, carea împrotivește d. rețenzentul; ci se arată că croații carii se cheamă *vlahi* nu sânt popor slavicesc, ci întru adevăr românesc.

16. „Acele ce zici la fila 21 (latin<ește>, iar român<ește>, f. 16) cătră bunul bărbat, vezi oare nu te povățuiești tu însuși de o oarbă dragoste. Dacă nepotriviți ați întrebuințat literile țirilicești, a voastră este acea

smintă, iar nu a haracterului scrisorei, carea, fiind mai înavușită, este de-agiuns a răspunde mai multe tonuri decât acea latinească. Mai ușor voiu învăța doauă sămne noave, decât o sută de regule despre deosebitul înțeles a bătrânilor”.

D. rețenzentul, ca un bărbat bun și pofitoriu de a înainti literatura, se cădea să arăte acelea întru care au întrebuințat românii slovile țirilicești nepotrivit, ca să se poată mântui de această a sa, iar nu a scrierei smintă. Dacă scrisoarea țirilicească este mai avușită decât acea latinească, și pentru acea este din destulă de a răspunde mai multe tonuri, pentru ce, dar (să tac despre celelalte), n-au putut românii să se întrebuințeze cu scrisoarea țirilicească, mai înainte de a-i adauge consonanta **ϣ**, de carea românii, întrebuințând scrisoarea latinească, nu au trebuință?

Nu este vorba despre învățarea a doauă sămne noave, ci de a răspunde aceleași. Deci, dar, fiindcă acele doauă sămne noave, care ar trăbui să se pună în locul vocalelor de acum **ϣ** și **ϣ̄**, este celor mai mulți străini cu neputință a le răspunde; întru adevăr, mai ușor vor învăța o sută de regule (ca să întrebuințez hiperboliceasca formă de grăire a d. rețenzentului), decât să răspundă doauă sămne.

Acea fac românii în scrierea cu litere latinești, ca, lăpădându-se vocalele **ϣ** și **ϣ̄**, să se recheme fireștile vocale latine, în locul cărora destul de cu rea urmare s-au vârât **ϣ** și **ϣ̄**. Dacă străinii vor ceti vocalele latine, care să pun în locul lui **ϣ** și **ϣ̄**, după noima latinilor, mai curat întru adevăr vor ceti decât românii carii răspund sonul de astăzi a lui **ϣ** și **ϣ̄**, după prescisele regule. De și-ar băga și românii în minte a răspunde după noima latinilor vocalele latine, cele puse în locul vocalelor **ϣ** și **ϣ̄**, ce nădăjduiesc că se va face cu timp, străinii nu trăbuie să se sparie de regulele date întru aceasta, fiindcă ei să iartă cu

totul de păzirea lor, deci, dar, nici se îndatoresc a le învăța.

17. „Fiindcă eu sânt de biserica latină, vezi cum m-am râs de prepusul tău, f. 27–28”.

Vezi, deasupra, num. 3.

18. „**Kony**, sârbul, carele cunoaște bine puterea alfavitului țirilicesc, va scrie perfect КОНЬ. СМРТ, mai bine СМЪРЪ decăt СМЪРЪ. Sonul ѱ nu-l are slavul”.

Cunoscute-mi sânt năzuirile unilor sârbi întru îndreptarea ortografiei țiriliane și întru aplicarisirea ei la dialectul său. Însă, fiindcă puterea scrisorii țirilicești nu este cea pre carea i-o dă d. rețenzentul, se deosebește în deosebiri. Mai norocit ar ajunge acestii scoposul năzuirilor sale, dacă ar lua literile latine, după datina altor neamuri europenești. Pentru că, neavând ѱ țirilicesc, nicio sunare la sârbi, dacă s-ar scrie СМЪРЪ, atunci ѱ ar fi cu adevărat de prisos; deci, dar, ori că se va scria СМРТ, ori СМЪРЪ, tot acea ar fi.

Tăgăduind d. rețenzentul a ave slavii sonul consonantei ѱ, se vede că vrea să scoată din tagma slavilor pre sârbi, la carii se află multe vorbe ce au sonul ѱ, dintre care vreo câteva le-au arătat autorul *Animadversuilor*, f. 29 (latinește, iar român<ește>, f. 21).

19. „Mulțămesc pentru aceale ce le-ai arătat la f. 30–31 și 40 (lat<inește>, iar rom<ânește>, f. 21–22 și 28). Ci cugetul meu n-au fost a mă certa pentru timp, aceasta zic numai, că literatura romană, încăi cea din veacul al III<-lea>, <al> IV<-lea>, <al> V<-lea>, nu este a voastră; acea ce s-au scris atunci (f. 35 latin<ește>, iar român<ește>, f. 24), ce noi n-am văzut, tot aceeaș este ca și când n-ar fi scris”.

Ce se atinge de literatură, d. rețenzentul repetiruieste aci goala sa tăgăduire. Autorul *Animadversuilor*, din *Disertația despre vechea literatură a românilor*, f. 33 (latin<ește>, iar român<ește>, f. 23), așa arată: „Coloniile

romane, adică după cum vorbim acum, vlahii ori valahii (românii), când au ieșit din Roma la Dachia, au întrebuințat acele litere, adică cele latinești, pre care le întrebuințeau ceilalți romani la Roma și în toată Italia. Aceasta se dovedește din însăș a vechilor daco-romani inscripții care s-au aflat și până astăzi se dezgroapă în Dachia, mai cu seamă în Transilvania și în Bănat. După cuprinsa prin varvari Dachie, deși cursul științelor nu puțin s-au împiedecat, totuși, cu atât mai puțin se poate crede că acești romani până acolo ar fi fost căzut, cât să fie zăuitat literile ce le-au adus strămoșii lor cu sine de la Roma, cu cât nu cetim nici pre unul din acele neamuri să fie pornit războiu asupra literilor”.

Însă se adaugă că, fiind românii și în acele veacuri închinați legii creștinești, nu poate fi îndoială că au trăbit ei să aibă acele cărți, fără care nu se face Sfânta Liturghie, nici se împărtășesc Sfintele Taine. Deci așa arăt: „Acele cărți ori că au fost grecești, ori latinești, pentru că literile țirilicești s-au aflat mai întâiu la veacul al 9-lea. Cum că ar fi fost grecești nu este nici umbră de adevăr; deci, dar, au fost latinești; carea de acolo mai cu seamă se dovedește, pentru că la a. 458 episcopii românilor din Dachia Râpensă, adică din Mesia de Gios, adunați fiind în sinod, au trâmisi lui Leon, împăratului Constantinopolului, despre uciderea S. Proterie Alexandrineanul, precum și Sinodului din Halchedonia, o scrisoare (epistolă) în limba latinească, ce la Constantinopol s-au tălmăcit în limba grecească, ce este dovadă că acești episcopi n-au știut limba grecească, deci, dar, au întrebuințat literile latine dimpreună cu ceialalți români.

Acestea atâta sânt de temeinice, cât numai cu o simplă contrazicere, carea adese se obicinuiește a fi un sunet netrebnic, fără de minte, nu se pot răsturna nicicacum. Lămurit este că vechii români au întrebuințat literile latine, ca și ceilalți romani. Iar dacă cineva va tăgădui că

această întrebuițare (a literilor latine) nu s-au urmat până pe timpul Conțiliului de la Florența, datoriu este temeinic a arăta: prin cine, unde, prin ce mijloace, de ce, în ce chip și când s-au stâns ele? Iar în ce chip s-au curmat mai întâiu între români întrebuițarea literilor latine, după Conțiliul de la Florența, arată Dimitrie Cantimir cu toate împregiurările, adică cărui, ca unui Domn a Moldaviei, au fost deschise toate unghiețurile arhivelor”^[16].

20. „*Despre Anonim Notariu, vezi acele ce le are Șliotșer în Nestor*”.

Vezi a lui Daniel Cornides, *Vindiciile lui Anonim, notariului craiului Bela*^[17], date de I. Hristian Enghel, și înmulțite.

21. „*Acele ce zici, f. 26 (lat<inește>, iar rom<ânește>, f. 19), de teorie, vezi, oare nu este sminta praxeii, dacă numai în teorie sânt de lăudat*”.

Cum că prințipiile arătate românilor de d. rețenzentul, pentru de a ținea ortografia țirilico-românească, sânt românilor în practică vătămătoare și împrotivitoare împărtășirei cu alte nații, de prisos au arătat autorul *Animadversiiilor*, pre carele vezi-l, f. 21 (lat<inește>, iar rom<ânește>, f. 16) ș. c. l.

22. „*Nu-mi aduc aminte a fi zis eu că limba vlahică este jumătate slavică. Însă acea niciodată nu veți făptui, ca să nu credem cum că acea romană este pusă în acea, carea era în Trachia pre timpul veacului I; mărturie este toată forma limbei, p. e., articolul, care nu-l avea limba romană*”.

D. rețenzentul acele ce el însuș nu le-au văzut le socotește a nu fi (num. 19), și totuși, în privire cătră români, și acele ce nici le-au văzut oarecând, nici se vor vedea, dacă numai sânt împrotivitoare, le socotește a fi. De unde este cunoscut cum au fost limba romană în Trachia în veacul I, dacă zici că acea limbă au fost cu

forma întru tot deosebită de cea carea tot în acel timp se politicea prin toată Italia? Cu adevărat se cădea a cunoaște cea, și apoi cu bărbăție a lătura și a cumpăni limba românească cu aceeaș, și după cea apoi a face încheiere: fiindcă românii au venit încoaci la începutul veacului al II<-lea>, potrivit este din limba românească a socoti cum au fost limba romană la formă prin toată Italia la veacul I. Cum că tot aceastaș au fost în Trachia și în toată lumea romană, între romani, la veacul I, nu văd nicio urmă carea m-ar face să mă plec spre îndoială. Vezi deasupra num. 8. Poate socotești că prin limba slavică s-ar fi strămutat în Tracia la veacul I forma limbei romane? De au fost slavii în Tracia la veacul I, au nu, las altora să hotărască; iar cum că în al VI<-lea> veac au fost ei în aceste părți au lăsat scris Procopius și Iornandes. Eu zic că articolul definit nicidecum nu s-au introdus în limba românească de la slavi, fiindcă limba slavică nu are nicidecum acest articol.

Dacă prin limba romană înțelegi pre cea latină *în-dreptată*, adevărat este că ea n-au avut articol în veacul I; precum n-are nici astăzi, nici au avut oarecândva, iar dacă înțelegi prea cea poporală, trăbuie a dovedi. Cu adevărat, dacă socotești că articolul limbei românești s-au urzit mai întâiu în Tracia la veacul I, trăbuie neapărat să încheiezi că și lata Italie, Franția, Ispania, care așijderea întrebuințează articolul, cel tot din aceeaș rădăcină urzit, trăbuie să mulțamească Traciei pentru această proprietate a limbei sale; însă ce este mai absurd (nepotrivit) decât aceasta?

„Fii sănătos, și dacă mă crezi a fi iubitoriu de adevăr, precum mă știu a fi, fii-mi binevoitoriu”.

Nu mă îndoiesc că d. rețenzentul este iubitoriu de adevăr; însă-l poftesc ca în recetirea jignitoarelor socotințe ale altora asupra românilor să fie cu critică.

Petru Maior

**CONTEMPLATIO RECENSIONIS IN
VALACHICAM ANTICRITICAM**

Literariis Ephemeridibus Viennensibus,
nro 7. Februar, 1816, divulgatae.

Budae, Typis Regiae Univers. Hungaricae, 1816*

*Aequam memento rebus in arduis
Servare mentem: non secus in bonis
Ab insolenti temperatam*

*Laetitia
Horatius^[1]*

Recensendam assumserat Dominus K, Valachicam Anticriticam, id est, *Animadversiones*, in Recensionem *Historiae de origine Valachorum in Dacia*, anni 1814, et *Reflexiones*, in Responsum D. Recensentis ad mox dictas *Animadversiones*, anni 1815. Latino idiomate Typis editas; sed quia facilius est ei, cuius id quidem fert indoles, conviciari, quam maturo iudicio rem incudi reddere, praetermissis omnibus, quae praedictae Animadversiones et Reflexiones continent, excepto eo quod ad postpositionem articulorum usu Valachicae linguae solitam pertinet, de quo infra recurret sermo, in immania convitia, et, ut ita dicam, anathema contra adversarium prorupit D. Recensens K. praetextu laesae amicitiae; eamque ob rem, quo se promptius expediret, *Denunciatione*, quam litterariis Ephemeridibus Viennensibus^[2], Nro 7, Februar. 1816, divulgavit, abuti haud excelso animo constituit. Sic res accidit.

* Transcriere și note: Eugen Pavel.

Cum D. Recensentem angerent suo pondere *Animadversiones* in praelaudatam Recensionem factae, atque earum auctorem, utut anonymum, ipsum Revisorem librorum Valachicorum Budensem esse, expedite decerneret; suum ad praedictas Animadversiones Responsum sive Refutationem in 22 punctis Revisori transmisit. Postea quam hoc Responsum *eruditum* a suis amicis legi, ac etiam describi siviisset Revisor; quidam inventus est, qui suas *Reflexiones* super eo Responso depromeret, ac typis ederet una cum Praeaudato Responso: nec enim citra recitationem de verbo ad verbum *Responsi* satis constantes fore videbantur Reflexiones super eo. Atque hoc est, quod D. Recensens K. *infamem* amicitiae violationem, plenis buccis declamitans, appellat.

Ego vero nego, ac pernego, unquam vel levissimam D. Recensentem inter et Revisorem Budensem interces sisse amicitiam. Nam quando, quaeso, hanc arctam et sanctam amicitiam, quam perviolatam fuisse per Revisorem, expostulat D. Recensens K. inivit D. Recensens cum Revisore? An per Recensionem *Historiae de origine Valachorum in Dacia*, quam benevolam¹ (*respectu sui temperamentum iam publice manifestati*) vocat D. Recensens K. ante enim vix vel fando audiverat D. Recensens nomen Revisoris, nedum amicitia inter ipsos coaluisset. At, siquis eam Recensionem diligentiori oculo inspiciat, et ad plura signa ac Parentheses comice interserta

¹ Quam sit benevola ea Recensio, vide Animadversiones in eam. Auctorem Animadversionum taeduit reflectere ad id, quod in eadem Recensione instar Notae addidit D. Recensens illurus Valachis: se mirari nemini in mentem venisse, originem nominis *Valachus* deducere a *vol*, quod *bovem* denotat. Mihi vero haec originatio novum argumentum suppeditat pro *Italica origine* Valachorum, quum *Italus* apud Graecos, a quibus id nominis habemus, significet *taurum*, *bovem* ab *ιτης animosus*. Sic, inquam, dicti sunt *Itali* propter ingentem fortitudinem et animositatem, qua pollent.

attendat; inferendum potius existimabit. D. Recensentem, praeter nescio quem fastum et frivolam gloriolam, alienato animo a Revisore, et Valachorum natione fuisse, quam amico.

An praetensam amicitiam contraxit D. Recensens cum Revisore per *Respondum* ad Animadversiones, quod fuit primum colloquium, et scriptum a D. Recensente sua vita ad Revisorem datum? At hoc non tractabat de amicitia contrahenda, sed pure puteque *Refutationem* Animadversionum complectebatur; neque ad Revisorem uti *amicum*, sed uti suppositum *adversarium* submissum est. Sic enim orditur: „Qui tibi haec scribo, vir Reverendissime, idem sum, *in quem* tuae animadversiones Budae 1814 prodire”.

Certo nedum amicum, sed omnino incognitum fuisse Revisori D. Recensentem, ipsemet D. Recensens satis manifestat in praelaudato Responso, signater num. 3, ait: „Subrisi de tuo in Rascianos animo equidem *sum Carniolus latini ritus*”. Et num. 17: „Cum *sim latini ritus*, vides quam riserim de tua suspicione”. Imo nec nomine tenus notus fuit Revisori D. Recensens, priusquam idem praelaudato Responso nomen suum subscripsisset.

Concludendum ergo venit, nullam unquam inter D. Recensentem Viennensem, et Revisorem Budensem intercesisse amicitiam. Cum vero *ex nihilo nihil fiat*; sequitur, non modo violatam non fuisse, sed nec potuisse violari amicitiam D. Recensentis. Quisque proinde perspicere potest, quam importune, inepte, praepostere, distorte, depravate, inique, iniuste, ridicule D. Recensens K. pro se applicuerit haec sapientissima de amicitia Ciceronis verba ex Philippica 2 IV iisdemque auctorem Reflexionum diffamare amaverit: „Homo et *humanitatis* experts, et vitae communis ignarus! quis enim unquam, qui *paulum modo bonorum* consuetudinem nosset, literas ad se ab *amico* missas, in medium protulit, palamque

recitavit. Quid est aliud tollere e vita *societatem*, tollere *amicorum* colloquia absentium! Quam multa ioca solent esse in epistolis, quae prolata si sint inepta esse videantur; quam multa seria, nunquam tamen ullo modo divulganda”. Placet praeterea D. Recensenti K. auctorem Reflexionum eatenus appellitare infamem, barbarum etc. eundemque Herculea clava excitandum esse ad respectum, decernit. Quisque rerum aequus iudex censebit, *Denunciationi* D. Recensentis K. omnino friabili basi innixae iure praefigi posse hunc titulum: *Parturient montes, nascetur ridiculus mus*. Uberius id ex sequentibus patescet Ideoque.

Videamus, an extra statum amicitiae, quam quidem nullam inter D. Recensentem, et Revisorem fuisse abunde comprobavimus, quidpiam peccaverit Revisor contra D. Recensentem relate ad prae laudatum *Responsum* sive *Refutationem*. Illud responsum 1mo fuit de re *erudita*, ideoque de re publica, ac omnino communicabili; 2do continebat *refutationem* Animadversionum iam publici iuris factarum; 3tio missum fuit ad eum, qui certo reputabatur auctor Animadversionum ac adversarius, ideoque *non inconsiderate* concinnatum; quin acrius subinde agitatur Revisorem tanquam auctorem Animadversionum. Certo *epistola amica* dici non potest hocce Responsum, sed pura putaque et quidem severa *refutatio* Animadversionum. Hinc ausim asseverare illud Responsum D. Recensentis opus fuisse *publicum*, etsi uni, ob causam mox declarandam, submissum. Proinde nihil obstitit, quominus Revisor illud responsum, haud incommunicabile, sineret ab amicis legi, ac etiam describi, idque eo a fortiori, quod vel ipsa elegantia et amoenitas Latini styli maximopere illud commendabat: quo factum est, ut multi avidè cuperent illud Responsum adipisci.

Mihi quidem rerum humanarum haud imperito, ac circumstantiarum huius negotii apprime gnaro videtur: D. Recensentem conscium ponderis Animadversionum, praeviso quod facile quispiam posset, sicut olim contra Recensionem *Historiae de origine Valachorum in Dacia*, ita etiam contra hoc responsum, sive Refutationem sua sensa aperire, statuisse apud se, cautius prelo committere *Responsum* ad Animadversiones, quam recensuerit praedictam Historiam, hinc in animum induxisse astu prius suo responso tentandum esse Revisorem, ut comperta nefors replica Revisoris minus firma, audacius et acrius publice aggredi valeat Animadversiones ita, ut praeclusa undequaque via ne hiscere sinantur in pugnatores praelaudatae *Recensionis*, uno verbo, D. Recensentem victoriam quaesivisse, non veritatem. Sed *bos apud se pulverem movet*, et D. Recensens *incidit in foveam quam fecit*. Nam quidam, uti supra innui, D. Recensentis machinationem praeventurus, edidit suas Reflexiones super Responso D. Recensentis, quin tamen eundem sufflamine a renovanda disputatione retineret; imo ad id committendum provocavit, quo finis tandem eruditae quaestioni: de origine linguae Valchicae imponatur.

Illud proinde unice est peccatum Revisoris, quod machinatio D. Recensentis destinatum effectum indipisci nequiverit. Quod quidem si peccatum dicendum; omnes qui contra aggressorem strenue se tuentur, dicendi erunt peccatores, et uti D. Recensenti K. nominare placet, *barbari, infames, furibus consimiles, humanitatis expertes, vitae communis ignari, bonorum consuetudinem haud noscentes, societatis e vita, et amicorum colloquiorum sublatores etc. quive Herculeae clava excitandi sint ad respectum*.

Dubito etiam, an non sit D. Recensens K. ex eo genere hominum, qui omnium actiones in crisis vocare amant, se vero a quopiam censurari, tanquam sacrilegium

reputant. Qui huiusmodi sunt indolis facile excandescunt, et sui censorem implacabili odio persequuntur, imo parati sunt ad aggrediendum universam innocentem familiam et gentem sui censoris: Tanta dominatur in similibus homuncionibus animi impotentia!

Huiusmodi morbi, mea opinione, vix alia promptior foret medela, quam ut eidem obnoxius, priusquam occalescat, frequentioribus censuris exerceatur: ut exuta nativa ferocia, barbaris propria, certo tam conspicuo loco, qualis est *Vindobona*, unde omnes nationes ditionum Austriaci Imperii anhelant haurire civilitatem, urbanitatem, comitatem, humanitatem, liberalitatem, honestatem, omnino indigna, asuescat patientiae, aequanimitati, fortitudini: quo utilior, vir eruditus, evadat Societati, sibi que veram gloriam conciliet.

Dum olim versarer in *Carniolia*, casu vidi duas anus in publica platea rixantes, quarum unam aiebant esse prosapia *Carniolam*, alteram *Germanam*: quod vel inde facile dignoscebatur, quia haec plura vocabula Germanica intermiscebat in sermone, quam illa. Cumque anus *Germana* perbelle nosset ius suum exponere; ita demum ratione constrinxit *Carniolam* anum, ut haec quid ultra respondeat haud inveniret: Sic *Carniola* anu prae ira, qua ebulliebat, in immania convitia, imprecationes, blasphemias prorumpente, omnes spectatores disrumpebantur risu, ipsa quoque *Germana* anus ridens inde discessit. Ego vero indolui tantae impotentiae animi, indeque subsecutae confusio*n*i *Carniolae* anus. Opportunius profecto *Carniola* anus honori suo consulisset, si conticuisset, aut etiam se devictam candide confessa fuisset, quam talia *impotenter* evomitando. Sed denique fuit anus, non vir, et quidem eruditi nominisquem forte multi antehac cordatum virum esse credebant. Anui in similibus parcendum: quo enim bestiola quaequam minus pollet viribus, eo acriore iracundia exardescit.

Suspicio item D. Recensentem, speciali quopiam iure se gaudere sibi imaginari. Sic enim praelaudatum Responsum ad Animadversiones exorditur: „Qui tibi haec scribo, vir reverendissime, idem sum, in quem tuae *Animadversiones* Budae 1814 prodiere, *cum abessem Parisiis et Oxonii*”. Quibus verbis reprehendere videtur D. Recensens Auctorem Animadversionum, quod dum ipsemet *Vienna abesset Parisiis et Oxonii*, praesumeret contra D. Recensentem Animadversiones divulgare; quam enim aliam ob causam sui absentiam *Parisiis et Oxonii* hic loci commemoraret? Quod si verum est; haud mirum videri idebet D. Recensentem tantopere apprehendisse, suum Responsum ad Animadversiones, utut de re pure puteque erudita tractans, citra specialem ipsiusmet indulgentiam aliis contra imaginariun suum ius communicatum exstitisse.

Demus Revisorem unum esse ex Ductoribus suae nationis, prouti definit D. Recensens K. Demus eundem amicum fuisse D. Recensenti, ac peccasse contra amicitiam D. Recensentis; annon etiam – *quandoque bonus dormitat Homerus?* Homines sumus, limitato intellectu praediti: *Decipimur specie recti*; quisque proinde peccare potest. Culpa tamen huiusmodi peccantis nunquam est similis peccato originali, quae in universam nationem aut in universum ordinem peccantis transfundatur, eumque reum faciat. Minutum ergo se praebuit D. Recensens K. dum sui symptoma animi secutus, vocabulo *popoa*, alludens ad veterum Romanorum *popam* (unde *popina*, *popinor*) universum clerum cunctarum gentium Slavicarum Graeci Ritus (*Pereant amici, dum una inimici intereant*) ludibrio habere adnitus est *pulcinellam* imitatus, quae dum vidisset unum hominem ebrium, censuit omnes vineas extirpandas. Sed, *naufragium passus etiam stercora prensat spe eluctandi*.

Popa derivarunt Slavicae gentes Graeci Ritus a Graeca dictione *Papa*, quod denotat *Patrem*, mutata primae syllabae vocali *a* in *o*; atque hoc dulci ac venerabili nomine compellant in proprio sermone *Presbyterum*. Quod quidem Valachi in sua lingua neutiquam faciunt, sed omnem Presbyterum una et Monachum, dum alloquuntur, vocant *Parente*, quod similiter *Patrem* significat. Ceterum Presbyter apud Valachos vocatur *Preotu*, qui apud Italos *Prete* audit, nisi quis praeter proprietatem Valachicae linguae imitari velit Rascianos in sermone; nunquam tamen id faciunt, dum Presbyterum alloquuntur, neque in libris. Hinc vel in ipsis ex Russico versis libris nunquam est videre *Popa*, sed eius loco *Preotu*.

Sed et Hungari suum *Pap* olim scribebant *Pop*; imo et hodie *a* sono proxime accedente ad *o* proferunt. *Popa* apud Slavicas gentes Graeci Ritus, sermone suo, uti supra innui, honorifica dictio est; at Latino sermone suos Presbyteros ac Parochos nominari *popas*, iure non ferunt.

Dum vero D. Recensens K. in illo Disticho latino suae Recensionis inserto *Popam*, quo nomine uti supra docui, apud Slavicas gentes Graeci Ritus venit Presbyter, sacris ordinibus initiatus, comparat cum furibus, non modo Vlachos Croatiae, ac universum sacrum ordinem nationum Slavicarum Graeci Ritus, impotentia animi usus, nefande laesit, verum id etiam effecit, ut quos ante sui admiratores habebat, iam condolescant. Hic loci D. Recensens K. aut sequi, aut superare voluit Dominum Schwartzner^[3], qui in sua Regni Hungariae Statistica admirandos viros Ioannem Hunyadium, eiusque filium Mathiam Corvinu a Hungariae Regem cum Hora et Kloska comparabat, dum ait: Magnus Ioannes Hunyadius eiusque adhuc maior filius Mathias Corvinus origine fuerunt Valachi, sed etiam crudelis Wlad Dracula fuit Valachus, et Hora ac Kloska fuere conterranei. Ego certo

non sum in fesso animo erga D. Recensentem, sed eum, potius amo, quod ansam suis contradictionibus subministrare solitus esset aliis veritatem indagandi, idcirco vehementer doleo, eundem tantopere exorbitasse, notamque suo nomini multo labore diluendum inuisisse.

Porro, dum D. Recensens K. Schwartnerianae adumbrationi nationalis characteris Valachorum applaudit (quo facto obligavit amicum, ut is quoque nactus occasionem utatur auctoritate D. Recensentis K. contra Valachos) manifestat se vel ipso D. Schwartner minus nosse res Valachorum. Quis vero ferat D. Recensentem K. controvertentem (uti videtur: quod unus Valachus (nam Valachos protestatos fuisse, D. Recensentis K. commentum est) contra Dominum Schwartner ratione praedictae adumbrationis *Hungarico idiomate* scripserit? An lingua Hungarica non potest satis eleganter et copiose scribi? Vel Domini Schwartner in Universitate Hungarica Professoris Germanicum opus non licuit Hungarico idiomate refelli? Vel Valacho I. Regni Hungariae civi fas non est Hungarice scribere?

Occurrit *Recensio* illius opusculi Hungarici, quo Domino Schwartner respectu supra memoratae adumbrationis nationalis Characteris Valachorum responsum est, Literariis Ephemeridibus Viennensibus Nro. 3, Ianuar 1816 divulgata. Titulus huius opusculi Hungarici est: *Észrevételek Tekéntetes Schwartner Márton úr' Magyar Ország Statistikájában az Oláhokrol tett Jegyzésekre*, Pestini, anno 1812 editi.

Auctor huius opusculi fuit iuvenis Valachus, Thomas Kosztin^[4], Nobilis de Gaura^[5]. Qui quidem etsi parvae staturae, tamen repraesentatur D. Recensenti non solum instar Gigantis, sed omnino instar universae nationis Valachicae, dum ait: contra quam (*supra dictam adumbrationem*) *Valachi* plane hungarico idiomate protestati sunt; vel certo uti talem repraesentare voluit D.

Recensens K. ad conciliandam nescio quam inanem gloriam Domino Schwartzner, vel vero diminuendam eiusdem confusionem, cui per *illud* opusculum fors obnoxius redditus est, ob eamque rem *solidam refutationem* ab uno iuvene Valacho adversum Dominum Schwartzner elucubratam nomine *protestationis Valachorum*, i.e. universae nationis Valachorum insignire haud indecorum existimavit D. Recensens. *Male verum examinat omnis Corruptus iudex.*

Hoc, inquam, opusculum recensum fuit Viennae ita quidem ieiune et exiliter, ut nec lector evasurus sit eruditior per hanc Recensionem, et D. Schwartzner quoque in eodem, in quem eum redegit praelaudatus iuvenis Valachus, statu permansurus sit, ni ipse D. Schwartzner quidpiam sua virtute moliri in animum inducat. Nihil enim continet haec Recensio, quam id quod quisque puer balbutire valeret, nude videlicet hanc sententiam, cortice leviolem: Notas (Észrevételek) magis esse negantes et invebentes, quam refutantes. Comice addit de suo D. Recensens illud: *Si fecisti nega.* Huiusmodi Recensionem ne cariosa quidem nuce emerim. *Dic enim aliquid silentio melius, aut tace.* Sed D. Recensens contentus si elegantia Germanici styli, et Comicis expressionibus lectorem inescare valeat, parum de veritate sive invenianda, sive aperienda sollicitus esse solet ita, ut magistrum potius linguae Germanicae agere, quam recensentis munere fungi videatur. Praeplacet certo eidem, aliorum cantilenam recinere, et in superficie rerum saltitare, ac lusitare, quam interna viscera et medullam rimari. Dum hoc pertentat, infeliciter cedit: Memoria vasta absque proportionato iudicio saepe infesta est. Suadeo D. Recensenti, ut novam recudat Recensionem praelaudati opusculi Hungarici, ac sensa Domini Schwartzner ludicra omnia, prouti et argumenta iuvenis Valachi auctoris ad apicem candide recenseat, tum suam opinionem firma

ratione suffultam expromat. Meminisse enim oportet querimoniam auctoris *Historiae de origine Valachorum in Dacia* Praefationi eiusdem *Historiae* insertae. Ad cordatam vero Recensionem super hoc edendam, opus foret integrae fidei ac diligenti recensenti nosse, quot diebus D. Schwartner in Banatu moratus sit (alios enim Valachos non novit) et quamdiu illis diebus aegrotaverit, apud Valachum quidem, qui omnem humanitatem, comitatem, benevolentiam liberaliter erga ipsummet exercuit, nosse item a cuius furfuris homine hauserit ea in Banatu, quae ipse Pesthini suo genio indulgens locupletavit contra Valachos.

In hac eadem Recensione praelaudati opusculi Hungarici D. Recensens more suo ludens et illudens inter prodigia refert, quod Valachi quoque legere incipiant. Mihi vero id stupendum phaenomenon videtur, quod ii qui nunc (asserente D. Recensente) incipiunt legere, viros immensa ac inveterata eruditione gloriantes, utpote dominum Schwartner, et D. Recensentem K. syllabizare doceant. Vide *Észrevételek*, et saepe memoratas *Animadversiones, ac Reflexiones*.

Tandem minatur D. Recensens K. auctori Reflexionum Herculeam clavam. Sed huiusmodi minae parum aut nihil angunt auctorem Reflexionum in loco nobili ac tuto constitutum. Ego vero olim, dum per *Carnioliam* transirem, omnino reformidabam clavam Herculeam, maxime postea quam tres in patibulo vidissem Hercules recens suspensos.

D. Recensens K. postquam defatigatus fuisset calumniando adversus auctorem Reflexionum; ad rem eruditam, nondum tamen deposita ira, descendit. Arguit auctorem Reflexionum non intelligere proprietatem articulorum Italicae linguae, tametsi ita perspicue et solide disseruit auctor *Reflexionum*, num. 11, pag. 26, de proprietatibus articuli definiti apud Italos, ut D. Recensens K. videatur

turbato prae ira oculo distorte legisse quae continentur praesignata pag. ideoque minime intellexisse, vel ideo solum loqui ne tacere videatur. Lege cit. pag.

Ferocius invehitur ratione postpositionis articulorum apud Albanos. Res sic habet. Postulaverat auctor *Reflexionum*, num. 11, pag. 25 ut D. Recensens curet per Bulgarum et Albanum in Bulgarorum et Albanorum idioma converti textum Evangelii Graecum articulo *definito* gaudentem, qui ibidem Graece recitatus est. Si D. Recensens K. sumsisset sibi fatigium id praestandi ope Bulgarorum et Albanorum, ex quorum oralibus relationibus certiozem se factum esse de usu postponendi articulos definitos apud Bulgaros et Albanos, ait; et multiloquio hac in re pepercisset, et nos certos reddidisset, quid sentiendum sit tam de existentia articulorum *veri nominis* definitorum, quam de usu postponendi eos substantivis apud Bulgaros et Albanos, a quibus morem postponendi substantivis articulos definitos accepisse Valachos, definivit D. Recensens. Sed D. Recensens K. ceteroquin brevitatis studiosus, maluit multis aliis mentem Lectoris occupare, quam brevi illa via rem conficere, et veritatem fateri; medullam enim rei, uti supra notavi, non libenter attingit. Quod vero insigni amarulentia addit D. Recensens K. Anglum Leake^[6], seque mendacii taxatum esse ab auctore *Reflexionum*, purum putumque commentum est. Nam auctor *Reflexionum*, cit. num. 11, nihil hac de re aliud dixit, quam quod *peregrinantes saepenumero immaniter fallantur, et fallant*. Siquis fallatur (quod humanum est) et ex hac erronea opinione alios imprudens fallat; an id *mentiri* est? Nonne vel lippis ac tonsoribus notum est, aliud esse *mentiri* aliud *falsum dicere*? Imo si plane mentitus fuisset Leake (quod auctor *Reflexionum* nec directe, nec indirecte uspiam dixit); tamen si D. Recensens deceptus eiusmodi mendacio, id retulisset;

mentitum fuisse D. Recensentem, minime sequitur. Hoc tamen non obstante D. Recensens abreptus ira Herculeam clavam intentat, ac barbarum vocat auctorem Reflexionum: *Dixit cacabus olae*. Ceterum alias notatum est, D. Recensentem consuevisse videre quae non sunt. Plura de genio ac modo scribendi etc. D. Recensentis K. hic dici possent, sed quia non undequaque ad rem praesentem pertinent, silentio praeterimus.

Quoniam in controversia de postpositione articulorum definitorum substitimus, ac D. Recensens familiarem sibi brevitatem, qua finis huic controversiae impositus fuisset, hac vice amplecti renuit; nec speramus D. Recensentem K. postulato *Reflexionum*, num. 11, pag. 25, quod supra retulimus, satisfacturum, aliam ineamus viam ad terminandam hanc quoque, quoad suum principale, controversiam. Demus igitur, Albanos gaudere *veri nominis* articulis definitis, eosque postponere substantivis, uti Valachi solent: quis inde rerum humanarum gnarus credat, infinitam multitudinem Valachorum, quorum maxima pars nullum unquam coluit commercium cum Albanis, a pusilla respective gente Albanorum induisse morem postponendi articulos definitos substantivis?

Quod ad Bulgaros attinet, similiter demus, eosdem suum pronomen demonstrativum *ta* pro *veri nominis* articulo definito usurpare; an Valachos idcirco a Bulgaris edoctos fuisse articulos definitos postponere substantivis, dicemus, ubi dubitari non potest, Bulgaros, prouti omnes aliae gentes Slavicae hodiedum destituuntur articulo *definito*, sic, inquam, Bulgaros olim eodem omnino caruisse? Res mihi respectu Bulgarorum sic accidisse videtur. Postquam ingens multitudo Valachorum Bulgaris immixta Bulgaricam linguam condidicisset; Valachi asueti articulis definitis, carente Bulgarica lingua articulis definitis, inceperunt pronomen demonstrativum Bulga-

rorum *ta* pro suis articulis definitis in sermone Bulgarico usurpare. Ab iis Bulgari quoque sensim didicerunt, suum pronomen demonstrativum *ta* more Valachorum Bulgarice loquentium creberrime repetere in sermone: quod quidem aliis Slavicae originis gentibus quam maxime absonum videtur, ac tanquam stribliginem haud iniuria aspernantur.

Iam stante hac origine pronominis demonstrativi *ta* in articulum definitum transformati, de quo vix dubitari potest, cum nulla alia gens Slavica in usu habeat articulum *definitum*, ac ipsa frequens repetitio pronominis demonstrativi *ta* admodum defoedet indolem Bulgaricae linguae; quis recti iudicii dicat, Valachos a Bulgaris accepisse suos articulos definitos postponere substantivis?

Illi Valachi, Bulgaris immixti, successu temporis oblivioni tradiderunt maternam linguam (quod quidem aliis quoque multis Valachis, tot vicissitudinibus olim agitatis, diversis in regionibus contigit), ac iam sub nomine Bulgarorum, quorum linguam loquuntur, veniunt. Certo olim ingentem multitudinem Valachorum usque ad suburbia Constantinopolis natale solum habuisse, testatum reliquerunt, scriptores Byzantini. Vide ap. Stritterum^[7], in *Vlachicis*, cap. 22, § 358. Hodie quoque percopiosi sunt. Valachi etiam ultra Hadrianopolim usque Constantinopolim, amissa nativa lingua sub nomine Bulgarorum venientes. Nihilominus tamen iidem tam ex vestitu, quam etiam physonomia Romana facile discerni possunt a Bulgaris Slavicae originis.

Quo lector intelligere valeat id quod D. Recensens K. more suo leviter attingit illudens: Ciceronem, Caesarem etc. ad Quirites aut Va<la>chice debuisse dicere suas Orationes, aut secus dicentes intellectos non fuisse, breviter exponam statum quaestionis. Auctor *Historiae de origine Valachorum in Dacia* dixerat, duplicem olim

fuisse linguam Latinam, unam vulgarem, quae cum lacte hauriebatur a nutrice, alteram literatorum, quae ope Grammaticae condisciebatur. D. Recensens in Recensione praedictae Historiae id pernegavit, asserens, unicam olim fuisse Latinam linguam, idque probavit exemplo Graecae linguae, quae una fuit olim doctis et indoctis communis. Auctor Animadversionum respondit, idem accidisse olim Graecis, quod Latinis; hoc est. Graecos quoque duplici lingua gavisos fuisse, ac Latinos ad exemplum Graecorum instituisse aliam linguam pro literatis. Vide *Animadvers.*, num. 6 et 7. D. Recensens ultra progressus haec protulit in suo *Responso* ad Animadversiones: *Nec cuiquam veterum unquam venit in mentem, linguam sibi formare pro libris diversam a populari, est haec propria hodiernorum ineptia.* Ad quod sic respondetur in *Reflexionibus*, num. 7. „Certo D. Recensens, si attente consideret linguam Slovenicam, quae est in libris ecclesiasticis; facile pervidebit, haud *propriam* hodiernorum esse *ineptiam*, linguam *formare* pro libris diversam a populari. Vide supra num. 3”. Sed D. Recensens semper pronior est ad quaeritanda effugia, et utendum nugis, quam ad rem medullitus examinandam, aut contra praeconceptam opinionem candide veritatem confitentam.

Traducere*

Petru Maior

**PRIVIREA REȚENZIEI ASUPRA
ANTICRITICEI ROMÂNEȘTI,**

dată (rețenzia) în „Gazeta literală” din Viena,
nr. 7, februarie 1816.

În Buda, cu tipariul C. Universității Ungurești, 1816

*Aequam memento rebus in arduis
Servare mentem: non secus in bonis
Ab insolenti temperatam
Laetitia.
Horatius*

*Lină, adu-ți aminte, în lucruri grele
A-ți țineea mintea: asămine în cele bune
Stâmpărată de neîndatinată bucurie.
Horațiu^[1]*

Dumnealui K. au fost început a rețenzui anticritica românească, adică *Animadversiile asupra rețenziei de Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, din 1814, și *Reflexiile asupra răspunsului d. rețezentului* la acele acum zise *Animadversii*, din a. 1815, date la tipariu în limba latină; ci fiindcă-i mai ușor a cleveti acelu ce așa îi este firea, decât cu coaptă judecată a precumpăni lucrul, lăsând la o parte acele toate ce cuprind prezisele *Animadversii* și *Reflexii*, afară de acea ce se atinge de postpoziții seau după-punerea articulelor îndatinate în limba românească, despre carea se va cuvânta mai gios, se lasă d. rețezentul K. la nespuse clevetiri, și, ca așa se zic, afurisește pre împrotivnicul său cu închipuirea vătămatei prietenii; și, pentru ca să se arate mai vederat, prin denunțiația carea au tipărit-o în foile literarii^[2] din Viena,

* Damaschin Bojincă.

nr. 7, febr. 1816, nu prea cu înalt haractir au hotărât a face abuz (rea întrebuințare), și așa s-au întâmplat lucru.

Fiindcă *Animadversiile* făcute asupra zisei rețenzii apăsau cu a sa greutate pe d. rețenzentul, și fiindcă, deși este autorul acelor *Animadversii* anonim (fără nume), totuși lămurit hotărăște a fi revizorul cărților românești din Buda. Au trimis revizorului răspunsul său (răsuflarea sa) în 22 ponturi. După ce au dat revizorul acel răspuns la prietenii săi să-l cetească și să-l și prescrie, s-au aflat oareșcine carele au făcut *Reflexiile* sale asupra acelu răspuns; că, fără recetirea răspunsului din cuvânt în cuvânt, nici se vedeau *Reflexiile* a fi din destul statornice. Și aceasta este ce rețenzentul K. o numește necinstită (infamem) vătămare de prietenie, strigând în gura mare.

Iar eu tăgăduiesc și prea tăgăduiesc a fi fost între d. rețenzentul și între revizorul din Buda cât mai puțină prietenie. Pentru că când, rogu-te, au făcut d. rețenzentul cu revizorul această mare și sfântă prietenie, pre carea o zice d. rețenzentul K. a să fi vătămat de cătră revizorul? Doară prin rețenzia *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, pre carea d. rețenzentul K. (după temperamentul său, cel acum publice arătat) o numește binevoitoare¹, pentru că înainte nici de numele revizorului au auzit d. rețenzentul, cu atât mai puțin să se fie încheiet între ei vreo prietenie. Însă, dacă cineva va ceti acea rețenzie cu bună socotință și va băga bine sama la mai multele sâmne și parentezuri, ce sânt cu batjocoră înșirate, va afla că

¹ Cât de binevoitoare este acea rețenzie, vezi *Animadversiile* asupra ei. Autorul *Animadversiiilor* s-au îngreșat a însămna acea ce în acea rețenzie, în formă de notă, au însămnat d. rețenzentul, vrând a batjocori pre români: că să miră a nu fi venit nimănu în minte să deducă începutul numelui *valah* de la *vol*, ce însămnează *bou*. Iar mie această urzărire îmi dă nove argumenturi seau temeuri că românii sânt urziți din italieni, pentru că *italu* la greci, de la *carii* și noi avem numele *valah*, însămnează *taur*, *bou*, de la *ιτης*, *inimos*. Așa, adică, s-au zis italii, pentru marea sa tărie și inimoșie ce o au.

trăbuie a face încheiere cum că d. rețențentul, afară de nu știu ce laudă seacă, au fost mai mult străin cu bunăvoința sa de cătră revizor și de cătră nația românească, decât prietin.

Au, doară, zisa prietenie au făcut-o d. rețențentul cu revizorul prin răspunderea la *Animadversii*, care au fost cea mai dintâiu voroavă și scrisoare ce au trămis-o d. rețențentul în viața sa revizorului? Însă aceasta nu tractarisea despre încheiere de prietenie, ci cuprindea chiar drept răsuflarea asupra *Animadversiilor*. Nici s-au trămis acel răspuns revizorului ca unui prietin, ci ca la un socotit împrotivitoriu, pentru că așa începe: „Cel ce-ți scriu acestea, bărbat preacinstite, acelaș sânt, asupra cărui au ieșit la Buda în a. 1814 *Animadversiile* tale”.

Cu adevărat, cum că nu numai că n-au fost revizorul prietin d. rețențentului, ci cu totul necunoscut, însuș d. rețențentul din destul arată în prelăudatul răspuns, precum la num. 3 zice: „M-am răs de pornirea ta asupra sârbilor, căci că eu sânt carniol de legea latină”. Și num. 17: „Fiindcă sânt de legea latină, vezi cât am răs de prepusul tău”. Încă nici de nume n-au fost cunoscut revizorului d. rețențentul, înainte de a-și subscria el numele în prelăudatul răspuns.

Deci, dar, trăbuie să se încheie că între d. rețențentul vienean și între revizorul budean n-au fost făcută prietenie niciodată. Și apoi, fiindcă *din nimic, nimic nu se face*, urmează nu numai că n-au fost vătămată prietenia a d. rețențentului, dar că nici s-au putut vătămă. Pentru aceea, dar, fieștecine poate pricepe cât de fără rușine, de nepotrivit, de îndărătnic, cât de sucit, cât de pe dos, necuviincios, nedrept și de răs au aplicarisit d. rețențentul pentru sine aceste prea înțelepte a lui Tițero cuvinte din *Filipica* 2, IV, pentru Amiciție (prietenie), și cu aceleaș i-au plăcut a vesti de necinstit, adică a defăima pre autorul *Reflexiilor*, care cuvinte așa sună: „Om și fără

omenie, și necunoscătoriu de viața comună, pentru că cine vreodată, carele oricât de puțin cunoaște buna prietenie, au arătat și fățiș au cetit scrisoarea trimisă lui de la prietin? Ce este altă a stânge soțietatea din viață, a stânge vorbile (corespondențiile) prietenilor îndepărtați! Câte glume se obicinuiesc a fi în epistole, care, dacă se vor arăta, se vor vedea nepotrivite, câte serioase (adevăroase), care totuși niciodată nu sânt de a să publica”. Afară de acea, îi place d. rețezentului K. a numi pre autorul *Reflexiilor* și necinstit, varvar ș.a. și hotărăște că cu măciuca lui Hercules trăbuie deșteptat spre respect.

Orice drept judecătoriu a lucrurilor va afla că denunțiației d. rețezentului K., ce este răzimată pe un foarte fraget temeiu, cu dreptul i să poate pune înainte acest titlu: *Parturient montes, nascetur ridiculus mus*, adică: „*Screm munții să nască, și să va naște șoarice de răs*”. Mai pre larg se va vedea acea din următoarele:

Să vedem, oare, afară de starea prieteniei, carea a nu fi fost niciodată între d. rețezentul și între revizor, din destul am dovedit, să vedem, zic, oare greșit-au ceva revizorul asupra d. rețezentului, în privire cătră prelăudatul răspuns seau răsufare? Acel răspuns întâiu au fost despre lucru de învățătură, adică despre lucrul public, și pentru acea de împărtășit. Al doile cuprindea rețezia *Animadversiiilor*, ce s-au fost și făcut cunoscute. A triele s-au fost trimis la acela, carele întru adevăr se socotea a fi autorul *Animadversiiilor*, și împrotivnic, și pentru acea nu fără socotință alcătuit; ba încă mai aspru apoi muștră pre revizor, ca pre autorul *Animadversiiilor*. Cu adevărat, nu se poate zice scrisoare prietenească acel răspuns, ci chiar, și încă groaznică răsufare asupra *Animadversiiilor*. Pentru acea îndrăznesc a zice că acel răspuns a d. rețezentului au fost o lucrare publică, măcar că l-au fost trimis numai unuia, din pricina ce are acum a să arăta.

Deci, dar, nimic n-au împiedecat ca revizorul să nu deie acel răspuns public prietenilor săi spre cetire și descriere, și acea cu atâta mai tare că însaș frumuseață și dulceață a stilului latinesc foarte îl recomandărisea, prin care s-au și făptuit de poșteau mulți cu seate a căpăta acel răspuns.

Mie, ca unui cunoscătoriu de lucrurile omenești, și cel ce foarte bine știu împregiurările acestei trebi, mi se vede că d. rețenzentul, învins de puterea *Animadversiilor*, și prevăzând (ce putea pre ușor oricine) că, precum mai nainte asupra rețenziei *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, așa și asupra acestui răspuns seau răsufare se va descoperi cuviincioasa socotință, au hotărât în sineș, cu mai bună băgare de seamă, a da la tipariu răspunsul asupra *Animadversiilor*, decât cum au rețenzuit pre zisa *Istorie*; și pentru acea se vede a-și fi pus în gând cu vicleșug să cerce mai întâiu pre revizorul, ca așa, descoperind doară vreun răspuns a revizorului, nu din destul de tare, să poate mai cu îndrăzneală și mai aspru a să scula asupra *Animadversiilor*, așa ca, închizându-se calea din toate părțile, să nu poată împrotivitorii acei rețenzie nici gura să deschidă. Cu un cuvânt, se vede că d. rețenzentul au căutat învingere, iar nu adevăr. *Ci boul își aruncă țărâna în capul său*, și d. rețenzentul *au căzut în groapa ce singur au săpat-o*; pentru că oareșcine, precum am zis mai sus, vrând a întâmpina viclenia d. rețenzentului, au dat la lumină *Reflexiile* sale asupra răspunsului d. rețenzentului, fără însă de a-l opri cu sumuțarea de la pre-noirea disputației, ba încă l-au îndemnat spre a face acea, ca așa să se pună capăt învățatei întrebări pentru începutul limbei românești.

Deci, dar, numai unul acela este păcatul revizorului, că n-au putut mahinația d. rețenzentului să-și agiungă doritul său scopos, care dacă este de a să zice păcat, atunci toți cei ce cu bărbăție se apără de asupritori vor trăbui a să zice păcătuitori, și, precum d. rețenzentul se

obicinuieste a-i numi, „varvari necinstiți, asămine furiilor, fără de omenie, neștiutori de viața comună, necunoscători de buna prietenie, stângători de soțietate din viață și de vorbirile prietenilor” ș.a. și carii cu măciuca lui Hercules trăbuie a să deștepta spre respect.

Mă îndoiesc că oare nu este și d. rețenzentul K. din acel neam de oameni, carii iubesc a criticarisi faptele tuturor, iar a fi ei țenzurați de cătră altcineva socotesc a fi păcat de moarte. Acei ce au acest feliu de natură lesne să aprind, și cu nestâmpărată ură prigonesc pre țenzorii săi, ba încă gata sânt a asupra pre toată nevinovata familie și neamul țenzorului său. Întru atât stăpânește slăbăciunea pre asămine omușori!

Leacul a unei asămine boale, după socotița mea, mai că n-ar fi altul mai potrivit dacât ca acel supus ei să se mustre cu mai multe țensuri, înainte de a să împetri întru acea. Ca așa, dezbrăcându-se de sălbătăcia firească cea însușită varvarilor, și carea întru adevăr nu este vrednică de un loc așa însămnat, precum e Viena, de unde toate națiile Împărăției Austriace poftesc a suga țivilizație, bună- creștere, blândețe, omenie, liberalitate, cinste, dezbrăcându-se, zic, de fireasca sălbătăcie, să se dedeie cu răbdarea, cu blândețele, cu bărbăția; ca așa să se facă înțeleptul bărbat mai folositoriu soțietății omenești, și sie să-și câștige adevărată laudă.

Când petreceam odinioară în Carniolia, din întâmplare am văzut doauă babe gâlcevindu-se în uliță, dintre care pre una o zicea a fi de neam carniolă, iar pre cealaltă nemțoaie; carea aceasta și din acea lesne se cunoștea, căci amesteca mai multe vorbe nemțești în grăire decât acea (carniola). Și, fiindcă baba nemțoaie foarte frumos știa să-și spună dreptul său, mai pe urmă cu temeinice cuvinte așa au strâmtorat pre baba carniolă, încât aceasta n-au știut ce să-i mai răspundă. Și așa, baba carniolă, de mânia ce fierbea, slobozindu-se la cele mai urâte ocări,

blăstămuri și sudălmii, toți privitorii se rumpeau de râs, însaș baba nemțoaie, râzând, s-au dus de acolo. Iar mie mi-au părut rău de atâta slăbăciune sufletească și de urmata din acea confuzie (învăluială) a babei carniole. Mai înțelepțește cu adevărat și-ar fi scutit cinstea sa baba carniolă, deacă ar fi tăcut seau dacă ar fi mărturisit curat, din inimă, a fi învinsă, decât a voame nește așa slăbăciuni. Ci au fost o babă, nu bărbat, adică, cu nume de învățat, pre carele doară mulți l-au crezut a fi înțelept. Babii într-unile asăminte este de iertat, pentru că, cu cât este vreo ferișoară mai neputincioasă, cu atâta mai tare arde de mânia.

Însă mi se pare că d. rețenzentul își închipuiește că are un deosăbit drept. Căci așa începe prezisul răspuns asupra *Animadversiilor*: „Cel ce-ți scriu acestea, bărbat preacinstite, sânt acelaș asupra cărui au ieșit *Animadversiile* tale la Buda, 1814, când lipseam la Paris și Oxonia”, cu care cuvinte se vede d. rețenzentul a dojeni pre autorul *Animadversiilor* că au îndrăznit tocma când lipsea rețenzentul din Viena, la Paris și Oxonia, a da la lumină *Animadversiile* asupra d. rețenzentului; pentru că, într-alt chip, din ce pricină ar face aducere-aminte despre lipsirea sa la Paris și Oxonia? Care de este adevărat, nu este de mirare că d. rețenzentul întru atâta s-au supărat, căci răspunsul lui asupra *Animadversiilor*, măcar că este chiar și numai despre lucru de învățătură scris, s-au împărțășit și altora, fără de a se fi cerut mai întâiu de la dânsul deosebită iertăciune, după cum este închipuitul său drept.

Să zicem, să fie revizorul unul dintre povățuitorii nației sale, precum zice d. rețenzentul K. Să zicem, să fie fost dânsul prietenul d. rețenzentului și să fie păcătuit împotriva prieteniei d. rețenzentului. *Oare nu și bunul Omir dormitează câteodată?* Oameni sântem, dărușiți cu înțelegere îngrădită: *ne înșălăm cu chipul dreptului*; deci, dar, poate păcătui oricine. Însă vinovăția acestui feliu de

păcătuioriu nu este niciodată asămîne păcatului de căpetenie, care să se reversă spre toată nația seau toată ceata păcătuioriului, și să o facă vinovată. Deci, dar, d. rețenzentul K. s-au micșorat însuș când, urmînd simptomelor inimei sale și asămănuind cuvîntul *popa* cu *popa* vechilor romani (de la care se trage *popina*, *popinor*, *crășma*, *crășmesc*), au năzuit a batgiocori pre tot clerul de legea grecească (să piară prietenii, numai dimpreună să se stîngă și neprietenii), urmînd Pulcinelei, carea, vîzînd pre un om beat, au socotit că ar trăbui să se stârpească toate viile. Însă cel ce pătîmește struncinare pe mare se prinde și de gunoaie, cu nădejde de scăpare.

Cuvîntul *popa* l-au luat neamurile slavenești cele de legea grecescă de la zicerea grecească *papa*, ce însămnează *tată*, *părinte*, mutîndu-se întîiul *a* în *o*, și cu acest dulce și cinstit nume numesc în însaș a sa limbă pre preoți. Care, adică, românii nu fac nicidecum în limba sa, ci pre orice presviter și monah, cându-l grăiesc, îl numesc *părinte*. Însă presviterul să numește la români *preot*, ce se zice la italieni *prete*, afară numai dacă cineva, împrotiva însușirei limbei românești, ar vrea să urmeză sârbilor în grăire; însă aceasta nu fac niciodată când grăiesc cătră preot, nici în cărți. Pentru acea, nici în cărțile cele întoarse de pre rusie, nu se vede niciodată *popa*, ci, în locul lui, *preot*.

Însuși ungerii pre al său *pap*, *poap*, îl scriau *pop*, ba încă și astăzi îl răspund cu un ton mai aproape de *o*. *Popa*, la neamurile slavicești de legea grecească, în limba sa, precum am zis mai sus, este o zicere cinstitoare, iar în limba latină cu dreptul nu suferă a să numi preoții lor *popi*.

Iar d. rețenzentul K., prin distihonul latinesc, cel vîrât în rețenzia sa, asămăluind pre *popă* (subt care nume, precum deasupra am arătat, se înțelege la neamurile slavicești de legea grecească preotul hirotonisit) cu furii,

nu numai că scârnăv au vătămat pre vlahii Croației și pre tot sfințitul cler de legea grecească, întrebuițând slăbiciunea sufletului său, ci încă și acea au făptuit, că acei ce să minunau înainte de dânsul acum le pare rău. La acest loc, d. rețenzentul K. ori că au vrut să urmeză, ori să învingă pre domnul Svartner^[3], carele, în *Statistica* sa a Crăimei Ungariei, pre minunații bărbați Ioan de Huniadi și pre Matias Corvinus, fiul lui și craiul Ungariei, i-au asămăluit cu Hora și Cloșca, zicând: „Marele Ioan Huniadi și mai marele lui fiiu, Matia Corvinus, au fost de neam români, însă și crudul Vlad Dracula au fost român, și Hora și Cloșca i-au fost compatrioți”. Eu, într-o adevăr, nu sânt mănios pre d. rețenzentul, ci încă mai cu samă îl iubesc, căci prin contrazicerile sale au dat pricină altora de a cerceta adevărul; pentru acea foarte-mi pare rău căci dânsul într-o atâta au rătăcit și ș-au mânjit numile cu o notă pre carea cu multă sudoare va trăbui să o șteargă.

Mai departe, lăudând d. rețenzentul K. descrierea haractirului românilor (cu carea faptă au îndatorit pre amicul său Svartner, ca și el căpătând ocazion, să se întrebuițeze cu autoritatea d. rețenzentului împotriva românilor), se arată pre sine că mai puțin cunoaște lucrurile românilor decât însuși Svartner. Pentru că cine să sufere ca d. rețenzentul K., cel ce face aruncare, precum se vede, că un român (căci că ar fi protestăluit românii este numai o scornitură a d. rețenzentului) au îndrăznit asupra domnului Svartner, în privire cătră zisa lui descriere, a scrie, și încă, ce-i mai mult, în limba ungurească? Au, doară, în limba ungurească nu se poate scrie destul de frumos și pre larg? Au, doară, cartea nemțească a domnului Svartner, profesor în Universitatea Ungurească, n-au fost slobod a o răsufli în limba ungurească? Au, doară, românului, cetățean a măritei Crăimei Ungariei, nu-i este slobod a scrie ungurește?

Îmi vine înainte rețenția aciei cărticele ungurești, cu care s-au răspuns domnului Svartner în privire cătră mai sus-zisa descriere a haractiriului românilor, dată în foile literale din Viena, N^{ro} 3, ianuarie 1816. Titlul aciei cărticele ungurești este: *Luări-aminte asupra însăm-nărilor făcute de domnul Svartner în statistica Ungariei*. Care răspuns s-au dat la tipariu în Pesta, a. 1812. Autorul acestei cărticele au fost un român tinăr, Toma Costin^[4], nobil de Gaura^[5]. Carele, adică, deși este de stat mic, totuși d. rețenzentului i se nălucește nu numai ca un ghigant, ci ca toată nația românească, zicând: „În contra căreia (mai sus-zisa descriere a haracterului românilor) românii încă în limba ungurească au protestăluit”. Au că într-o adevăr au vrut d. rețenzentul K. așa să-l închipuiască, pentru de a câștiga nu știu ce laudă deșeartă domnului Svartner, ori de a-i micșora confuzia lui, căreia doară s-au subpus prin acea cărticică, și, pentru acea temeinica acea răsufare făcută de un tânăr român asupra domnului Svartner, au aflat de cuviință d. rețenzentul a o însămna cu numele *Protestației românilor*, adică a toatei nație românești. *Male verum examinat omnis corruptus Judex*, adică: „rău cercetează tot judecătoria cumpărat seau stricat”.

Aceasta, zic, cărticică (a lui Costin) au fost rețenzuită în Viena așa, adică, de sec și de rău, cât din cetirea ei cetitoriu nu se va face mai învățat, iar d. Svartner va rămânea tot în aceeaș stare, în care l-au aruncat prelăudatul tânăr român, de nu cumva însuș d. Svartner prin virtutea sa va pune-și în gând de a cerca. Pentru că această rețenzie nu cuprinde altă nemic, decât acea ce oricare prunc ar putea să bulguiască, adică (cuprinde numai seaca acea sentenție, ce este mai ușoară de o gheoace, că însămnaările *Eszrevételek*) sânt mai mult tăgăduitoare și ocărătoare, decât răsufătoare. În batgiocură adaugă d. rețenzentul, din ale sale, acea: „Dacă ai

făcut, tăgăduiește!” Acest feliu de rețenzie nu plătește nicio nucă vermănoasă, pentru că ori zi ceva mai bun decât tăcerea, ori taci. Însă d. rețenzentul, content fiind de a putea hrăni pre cetitoriu cu frumsețea stilului nemțesc și cu ziceri batgiocoritoare, puțin se îndatinează a fi îngrijit pentru, seau de a afla, seau de a descoperi adevărul, așa încât se pare că mai mult împlinește profesia unui magistru de limba nemțească, decât datorința de rețenzent. Întru adevăr, îi mai place a răscânta cântecul altora și a săltita seau a giucări pe deasupra lucrurilor, decât să dezgurdă mădua și cele dinlăuntrul lucrului. Cercând aceasta, fără de norocire lasă; memoria mare, fără de giudecată proporționată, adese este supărătoare. Svătuiesc pre d. rețenzentul ca să fabriceză o noavă rețenzie asupra prelăudatei cărticiche ungurești, și atât cugetele d. Svartner, ce sânt toate de a face răs, cât și argumenturile tânărului autor român din rădăcină curat să le rețenzeză, și apoi atunci să-și deie socotința sa, cu temeinic cuvânt răzimată. Pentru că se cade a-și aduce aminte de văierarea (jeluirea) autorului *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, cea în prefație împusă. Iar pentru de a da o înțeleaptă rețenzie despre aceasta, este de trebuință bărbatului, și cu întreagă credință rețezent, să cunoască că câte zile au petrecut d. Svartner în Bănat (pentru că pre alți români n-au cunoscut), și în cât au fost acolo bolnav, adică la un român, carele toată omenia, prieteșugul și bunăvoința cu liberalitate i-au făcut; și încă să cunoască de la ce feliu de om de nimic au subt acelea în Bănat, care dânsul la Pesta, defrângându-și genia sa, le-au mai înmulțit asupra românilor.

Tot în aceeaș rețenzie a prezisei cărticică ungurești, d. rețenzentul, giocându-se și batgiocorind, spune între minunile sale că, adică, și românii încep a ceti. Iar mie mi se vede a fi acea un fenomenon înfricoșat, căci că acei ce acum (după zisa d. rețenzentului) încep a ceti învață a

silabisa pre bărbații ce se laudă cu o nemărginită și învechită învățătură, precum, de pildă, pre domnul Svartner și pre d. rețenzentul K. Vezi *Eszrevételek*, eisrevitelec, și adese pomenitele *Animadversii* și *Reflexii*.

Mai pe urmă, d. rețenzentul K. amănunțează autorului *Reflexiilor* cu măciuca lui Hercules. Însă astfel de amănunțări puțin, ori nicicât, spăimântează prea autorul *Reflexiilor*, cel ce se află într-un loc nobil și sigur. Iar eu, odinioară, când adică treceam prin Carniolia, întru adevăr mă temeam de măciuca lui Hercules, mai cu samă după ce văzusem în spânzurători trei Herculi de curând spânzurați.

D. rețenzentul K., după ce ostenise clevetind asupra autorului *Reflexiilor*, au descălecat la lucrare învățată, nedezbrăcându-se încă de mânia. Să vaieră asupra autorului *Reflexiilor* că nu înțelege proprietatea limbei italienești, măcar că atât de lămurit și cu temei au vorbit autorul *Reflexiilor*, num. 11, fila 26 (latin<ește>, iar român<ește>, f. 43) despre însușirile articolului definit a italienilor, încât d. rețenzentul K., se vede că turburat de mânia, cu ochiu ponciș au cetit acele ce se cuprind în prezisa filă, și că nicidecum n-au înțeles; ori că de acea vorbește, ca să nu se socotească a tăcea, cetește la țitarisita filă.

Cu mai mare sălbătăcie hulește în privire cătră după-punerea articulelor la albanii; lucrul așa este: au poftit autorul *Reflexiilor*, la fila 25 (latin<ește>, iar român<ește>, f. 43), ca d. rețenzentul să deie să se talmăcească prin vreun bulgariu ori alban, în limba bulgarilor ori a albanilor, evanghelia grecească, ce are articolul definit, carele acoloș s-au rețitat grecește. Dacă d. rețenzentul K. și-ar fi dat sârguință de a face acea cu agiutorii bulgarilor ori a albanilor, din a căror înști<i>nțări zice că s-au încredințat despre întrebuințarea de a se după-pune articulele definiți la bulgari și la albanii, cu acest chip ar fi cruțat multa sa

gărire, iar pre noi ne-ar fi încredințat ce trebuie a socoti, atât despre ființa articulelor într-o adevăr definiți, cât și despre datina de a-i după-pune substantivelor la bulgari și la albanii, de la carii zice d. rețenzentul că au luat românii datina de a după-pune articulele definiți. Însă d. rețenzentul K., și afară de aceea, îngrijit fiind pentru scurtime, au mai vrut să deprindă mintea cetitorului cu multe altele, decât a săvârși lucrul prin scurta acea cale și de a mărturisi adevărul. Pentru că, precum am însemnat și mai sus, nu se atinge bucuros de mădua lucrului. Iar căci d. rețenzentul K. cu deosăbită amărăciune adaugă pre englezul Leake^[6], și că s-ar fi făcut mincinos de cătră autorul *Reflexiilor* este chiar numai o iscodire. Pentru că autorul *Reflexiilor*, la țitarisitul num. 11, nimic au zis altă despre aceasta, decât că călătorii adeseori să amăgesc și amăgesc, dacă cineva se amăgește (ce este lucru omenesc), și apoi, din această strâmbă socotință, ne-nțeleptul amăgește pre alții; oare cea este a minți? Oare nu este cunoscut și babelor că alta este a minți, și alta a vorbi strâmb? Încă, tocma, de ar fi și mințit Leake (care autorul *Animadversiilor* n-au zis nicicând, nici de-a dreptul, nici pe din departe), totuși, dacă d. rețenzentul, amăgit fiind cu așa felu de minciună, ar fi arătat cea, nu urmează nicicacum că ar fi mințit d. rețenzentul. Cu toate acestea, d. rețenzentul, răpit de mânia, amărunțează cu măciuca lui Hercules și numește varvar pre autorul *Reflexiilor*. Zis-au găvanul cătră oală. Însă s-au însemnat într-alt loc că d. rețenzentul se îndatinează a vedea acelea ce nu sânt. Aci s-ar putea zice mai multe despre duhul și chipul scrierei ș.a., a d. rețenzentului K, însă, fiindcă nu privesc tocma cătră obiectul nostru, le trecem cu tăcerea.

Fiindcă am stătut la gâlcevirea pentru după-punerea articulelor definite, și pentru că d. rețenzentul n-au vrut astă dată să îmbrătoșeze plăcuta lui scurtime, prin care s-ar fi pus capăt împriicinării, nici nădăjduim să poată

face d. rețențentul K. îndeostulare la cererea *Reflexiilor*, num. 11, f. 25 (lat<inește>, iar rom<ânește>, f. 43), ce am arătat mai sus, să întrăm într-altă cale, ca să săvârșim și pre această gâlcevire în cât este pentru cele de căpetenie ale ei. Deci să dăm că albanii au adevărați articuli definiți și că-i postpun după substantive, precum fac românii: cine pentru acea, dintre cunoscătorii lucrurilor omenești, să creadă că nemărginita mulțime a românilor, a cărora cea mai mare parte n-au avut cu albanii nicio comunicație, de când este lumea, ar fi luat datina de a postpune articulele definite după substantive, de la mica ghintă a albanilor?

Ce se atinge de bulgari, asămenea să dăm că ei întrebuințează pronomile lor demonstrativ *ta* în loc de adevărat articol definit. Oare pentru acea vom zice că românii au învățat de la bulgari a postpune articolul definit după substantive? Cu toate că nu poate fi îndoială că bulgarii, precum și toate celelalte ghinte slavicești, și până în zi de astăzi nu au articolul definit, așa să zic, că bulgarii mai de demult nicidecum nu l-au avut? Treaba bulgarilor întru aceasta mi se vede a să fi întâmplat așa: după ce mare mulțime a românilor, amestecându-se cu bulgarii, au fost învățat limba bulgărească, românii, deprinși cu articulele definite, au început a întrebuința (rău) pronomile demonstrativ a bulgarilor *ta*, în limba bulgărească, în loc de articulele definite. De la ei au învățat pe încet și bulgarii a întrebuința foarte adese pronomile lor demonstrativ *ta*, după datina acelor români, ce vorbeau bulgărește. Care, altor nații, tot slavicești, se vede cu totul nepotrivit, și ca și pre o lipitură cu neplăcere o urăsc.

Acum, fiind acesta începutul strămutării pronumelui demonstrativ *ta* în articol definit, despre care nu poate fi îndoială, fiindcă niciuna altă ghintă slavicească nu întrebuințează articolul definit, și însăș adesea repetiție a

pronomelui demonstrativ *ta* foarte întunechează firea limbii bulgărești, cine cu dreptă judecată va zice că românii au învățat de la bulgari a post-pune articuliilor lor definiți după substantive?

Acei români, carii sânt amestecați cu bulgarii, cu decurgerea timpului, au uitat mumeasca sa limbă (care s-au întâmplat și altor mulți români, cei ce cu atâtea strămutări au avut mai de demult a să lupta, în deosebite părți a lumii), și acum se numesc și ei bulgari, pentru că vorbesc limba acestora. Cu adevărat, cum că mai de demult mare mulțime de români au lăcuit până la porțile Constantinopolului au lăsat adevărit scriitorii bizantini. Vezi la Striter^[7], în cele *Vlahicești*, cap. 22, § 358. Și astăzi se află mulțime de români și până peste Adrianopol, până la Constantinopol, carii, pierzându-și limba națională, se numesc bulgari. Și totuș, aceiaș români, atât din îmbrăcăminte, cât și din fizionomia romană, lesne se pot deschilini de cătră bulgarii cei de neam slavi.

Ca să poată cetitorul înțelege acea ce d. rețenzentul K. numai cât atinge, batgiocorind: „Că Țițero și Țesar ar fi trăbuit să zică orațiile (cuvântările) sale cătră cvirite, ori în limba românească, ori că într-alt chip, n-au putut fi înțeleși”, pe scurt voiu arăta firea întrebării. Autorul *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* au fost zis că limba latină au fost oarecând de doauă feliiuri, una poporală, carea se suga cu laptele încă din pruncie, și alta a literaților, carea se învăța cu agiutorul gramaticii. D. rețenzentul, în rețenzia prezisei *Istorie*, au tăgăduit acea, zicând că odinioară au fost limba latină numai una, și acea au arătat cu esemplu limbii grecești, carea odinioară au fost numai una și comună învățaților și ne-nvățaților. Autorul *Animadversiiilor* au răspuns că aceeaș s-au întâmplat odinioară grecilor, ce și latinilor, adică, că și grecii au avut duplică limbă, și că latinii după esemplul grecilor au așezat altă limbă pentru literați. Vezi

Animadversiile, n. 6 și 7. D. rețenzentul, pășind mai departe, au zis în răspunsul său la *Animadversii*: „Nici au venit în minte cuiva dintre cei vechi să-și formeze limbă pentru cărți, deosebită de cea poporală, și aceasta este numai nebunia celor de astăzi”, la care așa se răspunde în *Reflexii*, num. 7: Întru adevăr, dacă d. rețenzentul va privi cu bună luare-aminte la limba slovenească, ce se află în cărțile bisericești, lesne va pricepe cum că nu este nebunie înșușită acelor de astăzi de a forma pentru cărți limbă deosebită de cea poporală. Vezi, deasupra, n. 3.

Însă d. rețenzentul este totdeauna mai plecat de a căutări încungiurare și a întrebuința nimicuri, decât de a cerceta lucru cu de-amăruntul, ori de a mărturisi adevărul vederat împotriva prepusei sale socotințe.

Vasile Popp

**DISSERTATIO INAUGURALIS
HISTORICO-MEDICA DE FUNERIBUS
PLEBEIS DACO-ROMANORUM SIVE
HODIERNORUM VALACHORUM**

et quibusdam circa ea abusibus, perpetuo respectu
habito ad veterum romanorum funera,
quam autoritate et consensu illustrissimi ac
magnifici domini praesidis et directoris spectabilis
domini decani, nec non clarissimorum d.d.
professorum pro doctoris medici laurea rite
adipiscenda in antiquissima ac celeberrima
universitate vindobonensi publicae disquisitioni
submittebat Ladislaus Basilius Papp transylvanus, aa.
ll. et philosoph. doctor et linguae valachicae interpres
aulicus. In Theses calci operis adnexas disputabitur in
Universitate Palatio die XIV – Mensis Julii
MDCCCXVII, hora <...>, Viennae, MDCCCXVII*
[...]

Caput II.

De Idea Valachorum circa animam

§ 3

Vir reverendissimus ac eruditissimus P. Major^[1] in suis
ad me humanissime datis de funeribus Valachorum
Adnotatis sequentia circa hanc rem scribit: Valachi plebeji,
inquit ille, simpliciter absque ulteriori indagatione credunt,
hominem coalescere ex corpore et anima, hancve esse

* Transcriere, traducere și note: Andreea Mârza.

immortalem, ac post discessum a corpore futuram vel felicem, vel infelicem dependenter ab operibus, quae conjuncta cum corpore patravit. Signanter *simpliciter et absque ulteriori indagazione* scribit vir eruditissimus. Nam si ulterius indagetur, plurimos eorum invenies, qui credunt hominem ita corpore et anima coalescere, ut haec in illo tamquam ergastulo aliquot inclusa habeatur juxta illud: *Educe custodia animam meam, ad confitendum nomini tuo*¹. Credunt porro suos defunctos ex hac vita in alteram tamquam peregrinantes transire, in quo itinere multa perferenda habeant, ibidem designatum locum habere, diemque extremum iudicii expectare; denique multi credunt animam una cum corpore poenis abnoxiam esse, nam cum illa se vitis cum corpore simul contaminaverint, cum corpore etiam expirandam putant. [...]

Caput IV.

De sepultura in genere

§ 5

Sepultura, spectata vi vocis, a sepeliendo atque hoc a sepiendo, quia locus, quo conditur cadaver, lapide vel humo sepitur, dicta est. Proprie denotat *rem sepultam*, sicut Scriptura *rem scriptam*. Improperie vero vel locum conditus vel actum condendi, quo sensu et nos usurpamus, qua latiore significatione et Graecos accepisse liquet ex Diogene Laertio^[2], qui in prooemio tradit *magos profanum ducere, igne sepelire*. Sed et Latinis in usu fuisse, docet illud *Maecenatis*:

Nec tumulum curo, sepellit natura relictos.

Ad hanc sepulturam latiori sensu acceptam duo referimus genera. *Humationem* videlicet et *Cremationem*, de quibus singulatim inferius occurret sermo. [...]

¹ Psalmul 141.

Caput VIII.

De animo Valachorum in articulo mortis

§ 21

Si a paucis, quos ipse in agone vidi, ad omnes, aut saltem ad multos argumentari liceret; recte Valachos constanti eoque indifferenti animo hanc vitam finire experientia affirmare possem: verum cum hoc sanae *Logices regulae* vetent, ad aliorum auctoritatem provocare cogor. Reverendissimus P. Major, qui maximam vitae partem inter eos egit, nec apud paucos agonistas praesens fuit, sequentia de iis scribit: *Viri, inquit ille, communiter mortem non abhorrent, ac in ipso et iam agone indifferentes esse visuntur.* Idem tradit Griselini²[3]. Nec possum satis admirari ingentem spiritum infelicissimi Principis Valachiae Constantini Bassarabae Brancovani⁴ Constantinopoli 1714 cum quatuor filiis ad mortem condemnati, qui dum carnificem nudo gladio adesse vidisset, sic filios allocutus est: *Filii mei! macti este animo, perdidimus omnia, quae in hoc mundo possedimus, salvemus adminus animam, et peccata nostra proprio abluamus sanguine*³; postquam vero in decollatione quatuor filiorum intrepidus stetisset spectator, ipse heroico animo scenam elausit.

§ 22

In reddenda ratione infracti hujus animi in articulo mortis, varii in varias abeunt sententias. Sunt qui credant eos a suis majoribus, qui aequae mortem minimi faciebant, hunc animum cum sanguine traxisse, juxta illud Horatii⁴.

² Wenn sie jedoch in den Fall kommen, so leiden sie den Tod mit Gleichgültigkeit, ohne zu klagen oder die mindeste Furcht zu verrathen. – *Geschichte des temeswarer Banats*, Seit. 223.

³ Chiaro, *Istoria delle moderne Rivoluzioni della Valachia*, pag. 193.

⁴ Carmin. Lib. IV, od. 4.

*Fortes creantur fortibus et bonis:
Est in juvencis, est in equis patrum
Virtus: nec imbellem feroces
Progenerant aquilae columbam.*

Quae opinio, etsi omni verisimilitudine non careat, meam tamen facere nolim; nempe non est animus fluctus, quod dicitur, in simpulo excitare, novasque invidiae hominum horum faces subjicere. Dicam illud: Serenissimus Princeps D. Kantemir⁵ de illis qui Moldaviam incolunt, scribit^[5]: *Plurimi eorum credunt cuique diem mortis a Deo destinatum esse, neminem ante hanc mori nec in bello perire posse.* Quo praedestinationis fato reliquos quoque Valachorum plebejos teneri omnino expertus sum. Atque ex hoc fato infractum illum animum explicari posse arbitrantur multi, imo et illud, quod idem Auctor illico subjungit: *Hoc (fatum) tantos illis saepe animos addit, ut temeri in hostes ruant.* Denique et illud intelligi posse credunt, cur Valachi plebeji vel in gravissimis morbis medicum et cum illo omnem medicinam (saltem saniozem) respuant.

Caput IX

De cereolis, qui moribundis in manu asservari solent

§ 23

De more est apud Valachos, ut propinquorum aliquis ceream candelam accensam servant in dextra manu moribundi, quod ni faciant propingui, vel quia obdormiverunt, vel ob alium casum, ac moribundum, quin habuisset candelam accensam in manu, decessisse comperiant, id detrimento futurum defuncto, seque grave peccatum peccasse credunt, quod Eremosynis expiare conantur. Multi ex plebeis nescio quid sanctitatis in genere

⁵ Moldau, Seit. 288.

cerae in esse opinantur. Hujus candelae magna apud Valachos et inevitabilis necessitas, nam in casu, quo nulla cerea candela adest, solent sebaceam, aut quodcumque, quod accesum lucet, manui asservare. Nihil illis hac candela sanctius, neque ad salutem magis necessarium esse videtur, unde per illam juvare consueverunt, quod jusjurandum nunquam violant. Nam hujus

Periurare timent et fallere numen.

Caput X

De claudendis oculis

§ 24

Mos oculos mortuis claudendi antiquissimus et ipsis Hebraicis notus. Philo⁶ enim dum Jacobum Patriarcham dolentem inducit de obitu dilecti filii, quem a bestiis dilaceratum crediderat, inter alia ita scribit: Nam si tibi sepulchrum contigisset in terra propria, nec mihi defuisset solatium: assedissem officiose aegrotanti ante mortem, impendissem morienti extrema oscula, claudissem oculos, mortuum lavassem lacrymis, extulissem magnifice, nihilque de justis funeribus omissem. Valachia inter omnia officia quae mortuis solícite exhibent, hoc sanctissimum esse videtur, adeoque non modo illi qui in nexu sanguinis mortuo adhaerent, sed quivis extraneus, si praesens sit, libenter hoc praestat. R. P. Major de hoc ritu apud Valachos ita ad me scribit: Post mortem, prima actio vivorum erga mortuum est, ut ejusdem oculos claudant. Qui id praestat, maximae fortunae sibi ducit et saepe ambitiose narrat. Hinc certatim se offerunt ad claudendum mortui oculos ita, ut interdum prius quam ultimum spiritum emittat moribundus, jam incipient ejus oculos premere, ne videlicet in hoc officio praeveniat ab aliis, os

⁶ Lib. de Joseph.

quoque claudunt. Sed nulla actio existit adeo sacra et sancta cui non superstitionis aliquid plebs admisceret, quod ex iis, quae R. S. Bran^[6] Fautor noster eximius circa hanc rem scribit, patet; sic ille: *Expirantis oculos in quibusdam loci, (non enim ubique eadem est consuetudo) si praesens sit faemina claudit, et ceram, super ea nescio quid murmurans in formam denarii dilatat, et super oculos applicat.* De Transdanubianis narrabat de Pindo^[7], quod hoc tempore moribundis oculis, auribus et ori olibanum imponant, cur vero id faciant, ipse rationem nescit.

§ 25

Hunc morem oculos mortuis claudendi apud veteres Romanos obtinuisse quaelibet fere auctorum pagina docet; non tamen ita promiscue, sed juxta aliquem necessitudinis et amoris gradum. Quare Genitores filiis, filii genitoribus, viri uxoribus et hae illis vicissim, amici et cognati suis amicis et cognatis, parentes liberis suis oculos clausisse liquet ex Plutarcho^[8], qui tradit eos infelices vocati, quorum oculos propter absentiam non potuerunt parentes obtegere. Idem docet insignis Poeta Lucanus^[9] de Argo animam agente ita canens

*Ille caput labans et jam longventia colla
Viso patre levat: vox fauces nulla solutos
Prosequitur: tacito tantum petit oscula vultu,
Invitatque patria claudenda ad lumina dextram.*

et Ovidius^[10]

*Hic certe manibus fugientes pressit ocellos
Mater et in cineres ultima dona dedit.*

Sic mater Euryali apud Virgilium^[11] acerbe queritur:

⁷ Lib. 3.

⁸ Amor. Lib. 3. Eleg. 8.

*Heu! terra ignota canibus data praeda Latinis
Alitibusque jaces: nec te tua funera mater
Produxit pressive oculos, nec vulnera lavi.*

Quid dicam de liberis, quibus ut hoc officium contingeret, parentibus unice erat in votis. Tale votum Penelopes apud Nasonem¹⁰ in epistola ad Ulysssem de Thelemacho loquentis:

*Di, precor, hoc jubeant, ut euntibus ordine fatis,
Ille meos oculos comprimat, ille tuos.*

Maritos porro uxoribus suis hoc officium exhibuisse testatur Ariadne apud Ovid.¹¹ in epistola ad Thesea.

*Ergo nec lacrymas matris moritura videbo,
Nec mea, qui digitis lumina condat, eris?*

Uxores quoque suis maritis idem praestisse patet ex eodem Ovidio¹² in epistola ad conjugem:

*Supremoque die notum spectantia caelum,
Texissent digiti lumina nostra tui.*

Verum ne longius abeam, neve lectoribus taedium paream, fratrem quoque fratribus oculos clausisse videre est ex Epicedio Pedonis, qui ita habet:

*Lumina caerulea jamjam natantia morte
Lumina fraternas jam subitura manus.*

§ 26

Revocatis ad truinam iis, quae ex adnotatis reverendissimorum duumvirum adduxi, quaeque, ut magis inte-

⁹ Aeneid. Lib. 9.

¹⁰ Heroum. *Epis.* 3.

¹¹ Heroum, *Epist.*

¹² *Trist.*, Lib. 4, Eleg. 3.

lligatur, quid velim dicere, rursus adferam: Hinc certatim se offerunt ad claudendum mortui oculos, ita ut interdum priusque ultimum spiritum emittat moribundus, jam incipiant ejus oculos premere, os quoque claudunt. Item: Expirantis oculos si praesens sit faemina claudit et ceram super ea nescio quid murmurans in formam denarii dilatat et super oculos applicat. Nemo non videt, qui vel parum videt maximos abusus ex nimio hoc pietatis erga defunctos officio oriri posse, et olim jam ortos fuisse. Hac enim ratione duae viae nobilissimae, per quas stimuli ad suscitandam latescentem forsan in corpore animam praecluduntur. *Respirationis* videlicet, et *Visus*. Primae necessitatem omni momento in nobismet ipsis experimur; alterius efficaciam in resuscitandis in corpore latescentibus vitae spiraculis longaeva docuit experientia, unde recenter mortuis speculum prae oculis servatur.

§ 27

Romani genus hominum sagacissimum observarunt multos odio, alios furiosa habendi cupidine allici ad claudendos praemature mortuis oculos, cum primis vero illos, in quos haereditas derivatur. Hinc lege caverunt, ne filii hoc officium genitoribus praestarent. Quod apud Varonem¹³ sic legitur: *Contra lex Maenia este in pietate, ne filii patribus luciclaro sugillent oculos*. Quam legem non nulli ita interpretati sunt, quasi caveatur, ne filii morituris patribus oculos occludant. At praeplacet eorum explicatio, qui putant hoc per translationem dictum fuisse, ne videlicet parentum mortem maturent, iisque spiritum adhuc ducentibus oculos operirent.

¹³ In Geminis^[13].

§ 28

Quod si ritus hujus originem ex suis principiis quis deducere velit, naturam ipsam homines ad hoc officium manuduxisse observamus, ne videlicet apertis patentibusque mortuorum oculis quibus, omnis cum vita et luminum decor extinctus est, horror quidam adstantibus excitetur: vel etiam gratificari ipsis morientibus voluerunt superstites, quibus maximae curae esse solet, ut membris decenter compositis e vita migrent. Caesar enim Augustus^{14[12]} eo die, qui illi supremus fuit, petito speculo capillum sibi comi ac malas labantes corrigi praecepit.

Caput XI

De lotione

§ 29

Lotio ubique apud Valachos in usu est, nec tamen ubique eodem modo neque ab iisdem absolvitur personis. Communiter fit lotio aspersione aquae calidae. Non desunt tamen, qui suos defunctos decoctis herbarum odoriferarum varii generis, potentiores, vino aut puro, aut aqua remixto suos lavant; quod ipse qui haec scribo vidi, et a genitore^[13] desideratissimo non semel audivi. Officium hoc obeunt plerumque vetulae et obstetrices, quae in his et audaciores et aptiores creduntur, quaeve promiscue viros juxta ac faeminas lavant. In aliis locis viri viri, faeminis faeminae hoc officii exhibent, quod pudoris gratia ita fieri videtur. Monendum autem habeo me de funeribus profanorum disserere, Ecclesiasticorum enim in multis differunt. Sic Monachi non lavantur; *non enim oportet*, inquit Graeci, *corpus Monachi lavari aut prorsus nudum conspici*. Idem de Sacerdote sciendum, de quorum funere consulantur Euchologia.

¹⁴ Sueton. Cap. 89.

§ 30

Veteres Romani, qui in vita maxime lotionibus delectabantur, eas post mortem quoque sibi praestari non intermiserunt, quem quidem morem apud omnes cultiores nationes obtinuisse historia docet. Hoc lotionis officium apud Romanos quoque interdum a faeminis fuisse praestitum docet illud Ennii¹⁴.

Tarquini corpus bona faemina lavit et unxit.

Interdum dixi, nam semper et ubique hoc factum fuisse affirmare non ausim, nisi apud homines tenuioris conditionis. Ditiores enim ad hanc rem advocabant, qui cum arte aliqua mortuorum cadavera lavarent, et si opus foret, unguentis et odoramentis oblinirent. Quos peculiari nomine *Libitinos* vocabant, quibus *Polinctones*, *Vespillones*, *Ustores* et alii hujus farinae homines suberant.

§ 31

Hujus instituti varii varias assignant rationes. Menochio¹⁵ una eaque non ex infimis ratio fuisse videtur, ut corpus unctioni mox secuturae aptius foret, nam quae inungi debent, praesertim magni pretii aromatis, ea prius purgare oportet, ut quo mundius est corpus, unguentum in corporis meatus facilius illabatur; quae omnino non improbabilis opinio, ut candide fatear. At alia principalior ratio subest, ad quam respexerunt Romani; ut scilicet vitalis spiritus, qui aliquando in corpore latere solet, cum exclusus putetur; aspersione calidarum aquarum velut apto quodam fomento excitari possit¹⁶.

¹⁵ Respubl. Hebreor. Lib. 8. Cap. 5.

¹⁶ Celsus in praefat. ad Lib. X.

§ 32

Historiam et rationes hujus ritus vidimus, consideremus nunc quid utile et quid noxium in illa contineatur. Apud Romanos singulares fuisse homines, qui hoc officio fungerentur, § 30 dictum fuit, quod cum adeo utile sit, optandum esset, ut apud omnes nationes recipiatur. Apud Valachos, sicut apud reliquas nationes, quibus cum vivunt, lotionis officium vetulis et obstricibus committitur: quibus male concredi, perdocte ostendit Hippocrates nostri temporis P. Frank^{17[15]} ad quod et Palatinus Saxoniae respexisse videtur. Lege enim cavit ne lotio cadaverum obstetricibus promiscue committatur; sed singulares faeminae, quae unice huic officio consecratae sint, eligantur¹⁸.

Caput XII

De vestitione

§ 33

Omni luminum decore cum vita ipsa spoliatos defuncti oculos, ne adstantibus horror aliquis oriatur, clausimus, ejus corpus munde lavimus. Nunc ne nudus jaceat, atque oculos incestet, induamus illum vestimentis, quantum fieri potest, honestissimis. Duplex habetur apud Valachos vestiturae genus, vestiuntur primo defuncti viventium instar optimis, novissimis et eorum vires saepe exuperantibus indumentis, quae sibi non nulli adhuc vita durante

¹⁷ Es kann jedoch nicht abgesprochen werden, daß bey Leichen von Menschen, die an einer anstenden Krankheit verstorben sind, stibst das Waschen derstiben seine Bedentlichseiten habe, und daß man folglich solch' ein Geschäft wenigstens nie einer Hebamme gestatten sollte, die von demselben vielleicht sogleich und ohne sich selbst vorher gereinigt zu haben, Gebährende, Wöchnerinnen und Neugeborne zu besuchen hat, und das etwa aufgefangene Contagium um so eher verbreiten kann. System einer vollständigen Medicinischen Polizey. 5ter Band. Seit. 401.

¹⁸ Kursächs. Mandat vom 11 Febr. 1792. Nro 2 bey Frank obenanges. Werk.

conficiunt, et ad mortem usque solícite custodiunt. Dein supra cadaver vestitum extenditur linteum sive σίνδων. Interdum talibus indumentis vestiuntur, qualia in communi vita nunquam habuerunt. Certe plebeji Valachorum nunquam tibialibus utuntur, quibus mortui ex pavo confectis induuntur vestiturae post mortem cura ac solícitudo apud hos homines magna est; de quorum cura circa hanc rem sequentia scribit. R. P. Major, solíciti sunt, inquit, ut quoad ejus fieri potest, decenter sepeliantur, saepe etiam modum usque ad minutias quo vestiri debeant post mortem, praescribunt.

§ 34

Veteres quoque Romanos in impendendis in res funerandas atque adeo perituras sumsitibus et praesertim in vestimentis modum excessisse colligimus ex legibus XII Tabularum^[16], quibus de sumtibus funerum cavetur. *Sumptum minuito; tria, si voletricina* (vestimenti genus) *et vincula purpurae et decem tibicines adhibeto; hoc plus ne facio;* et alibi: *Neive aurum (mortuo) addito.* Quae ultima lex quidem exceptionem patitur, humanissimo enim eam excepit altera lex: *Ast quoi auro dentes vincti sient, im cum ollo sepelire urere ve se fraude esto.* Neque sapientissimis his legibus effectum fuit, ut ab impendendis in ejusmodi vestimenta sumtibus abstinerent. Quod leges de iis sumtibus minuendis serius latae abunde docent, quarum duae in nostram rem sufficiant: *Ineptas voluntates d efunctorum circa sepulturam (veluti vestes aut siqua alia supervacua ut in funus impendantur) non valere*¹⁹ item: *Non autem oportet ornamenta cum corporibus condi, nec quid aliud hujusmodi, quod homines simpliciores faciunt*²⁰.

¹⁹ Papianus. Lib. 3 Respons.

²⁰ Ulpianus. Lib. 14. de Relig. et sumtis.

§ 35

Quidquod ipsi Christiani veteres, quibus nihil frequentius in ore fuit, quam illud: *Nudus natus est homo, nudus egredietur de hoc mundo*, insani hoc suos defuntos ornandi amore detinebantur, in quos vehementer invehitur S. Chrysostomus²¹ cujus locum etsi paulo prolixiorem propter ejus tamen elegantiam hic adscribere constitui. Haec sunt aures, aurei oris verba: *Quid sibi hoc superfluum vult, et inutile dispendium, quod ipsis, qui faciunt, plurimum affert detrimenti: mortuis nullam utilitatem, vel damnum potius? Sumptuosa namque sepultura non nunquam causa est, ut fures cadavera effodiant, et nudum et in sepultum projiciant.* – Multi igitur ne id accadat, tenuia scindunt linteamina, et multis implent aromatibus, ut duplici ratione furibus inutilia reddantur, ita terrae mandant. Non ne haec insipientium, non ne furientium sunt, ambitionem *prae se ferre et rursus tollere?* – *Sane inquit, ut nulla furandi sit occasio, haec omnia molimur. Quid ergo si nemo furabitur? Non ne tineae et vermes consument? et si non hi, non ne tempus et putredo?* –

§ 36

Ne exstitit moderatio in impendendis in ejus modi mortuorum ornamenta sumtibus ipsis antiquis Germanis. De his enim Tacitus^[17] explicatis universis et singulis eorum morum partibus tandem claudit: Funerum nulla ambitio, id solum observatur, ut corpora clarorum virorum certis lignis crementur, sfruem rogi nec vestibus nec odoribus cumulant, sua cuique arma quorundam igni et equus adjicitur. Sepulchrum cespes erigit. Monumentorum arduum et operosum honorem, ut gravem defunctis aspernantur, unde Germanica simplicitas: *Ein Tuch im*

²¹ Homelia 84.

Grab mit dem ist's schon ab, a qua simplicitate eorum posteros nostris temporibus recessisse experimur; ad quam simplicitatem eos reducere tendebat divus Josephus II qui animadvertit millones in ejusmodi superflua ornamenta et vestimenta impendi, ubi tot millia subditorum vix habeant, quo verenda legant, quare lege vetuit²² mortuos ejusmodi pretiosis vestibus induere, sed sacco lineo involutos sepelire. Nec possum satis mirari Saladini magni illius orientis monarchae in contemnenda omni funerali pompa animum. Is enim noluit opulentiam suam ostentare ver-
mibus, sed morti vicinus, condito testamento, omnem funeris pompam abdicavit, jussitque tantum in lancea lineae interulae (juxta alios pannum nigrum) fragmentum praeferrī praecinente quodam ad populum ejusmodi Epiphonema:

*Vixi divitiis, regno, tumidusque trophaeis;
Sed pannum heu! nigrum nil nisi morte tuli.*

Sed forsā extra rhombum et oleas, quod dicitur, versati sumus, nunc de diverticulo ad viam.

§ 37

Si in rationes inquiratur, cur Valachi de mortuorum vestitura tam solliciti sint, ut misere vestitum infelicem futurum putent, *duplicem* invenimus, *communem* unam, qua omnes fere nationes tenentur, vanam videlicet superbiam post mortem quoque sui memoriam apud superstites servandi. Quod suo tempore animadvertit Tertulianus^{23[18]}. *Quis non hodie*, inquit ille, *memoriae post mortem frequentandae ita studet, ut vel literaturae operibus, vel simplici laude morum, vel ipsorum sepul-*

²² Hofdecret von 23 August 1784 in Johns Lexicon der Medizinalgesetze sub voce: Begräbnisse.

²³ De Testimonio animae, cap. 4.

chrorum ambitione nomen tuum servet? alteram *singularem* ab ideis quas de mortuis suis habent, originem ducentem. Credunt enim illos de hoc mundo in alterum velut peregrinatum abire § 3 in quo itinere²⁴ aestum et frigus, sitim et famem, imo et telonia solvenda, et alia id genus supportanda habeant: credunt denique animam in alia vita ipsissimo hoc corpore coram Deo velut iudice quodam civili comparituram. Quibus ideis detenti non modo vestibis optimis, novissimis et propias opes fere superantibus § 33 induunt, sed et aliis rebus ad itinerandum necessariis uti pane, sale, baculo et pecunia, suos defunctos provident.

Caput XIII

De naulo

§ 38

Defunctum nostrum induimus quoad fieri potuit vestimentis honestissimis, nunc ut nihil illi in itinere desit, pecunia provideamus, antiquam consuetudinem sequuti ei unicum oboium, demus. Quoad hoc naulum seu obolum, et quod nostri dicunt denarium, non ubique eadem est consuetudo. In mea patria ori sub lingua, aut dentibus imponitur, quod idem apud Transdanubianos observavit V. C. de Pindo^[19], apud quos, si quis auripendula aut annulos habeat, etiam cum eo sepeliuntur, sed quae vices nauli subeunt, neque naulum talis solvit. In non nullis locis

²⁴ De hoc itinere ex eorum cantionis funeralibus, in quibus defunctus superstites alloquens inducitur, sequential, quae initium constituent, annotari merentur:

ВЕНЩИ КАРѢ МЪ КВНЦЮ КЪ МННѢ КВАКТОРЦН
 НС МѢ ДУК НН КАЛѢ ДУНГѢ НАМ ННМНКА СЪМН АЖУНГѢ.

Veniti quare me iubiti cu mine călatoriti

Jo me ducu' in cale lungă, n'amu nimica se mi ajungă. Cujus sensus est:

Venite qui me diligitis, mecum itinerate

Ipse longum iter suscipio, nec necessaria habeo.

ponitur dextrae manui, in aliis in tumba cum baculo, atque cum mortuo sepelitur. R. Major de hoc naulo sequentia scribit: *Antequam vero ducatur funus, dextrae mortui imponitur unus Denarius, qui consepelitur cum cadavere.* Id in mea pueritia factitatum fuisse memini, ac percontanti, cur id fiat, a quadam faemina responsum fuisse: ad solvendum telonium. Sed et mendici, dum stipem petunt, inter alia sacra, quae commemorant ad movendum animus ad liberalitatem, dicere solent: **СЪЦН ꙖНЕ КЪМНАЕ ПЛЪМНМЕ**, i.e. Sint tibi telonia soluta. Fere eadem de hoc naulo scribit Rmus. Branus, si differentiam temporis, quo mortuo datur, excipias. ille; dum cadaver in tumbam ponitur... ad volam, in aliis locis ad partem superiorem baculi facta modica fissura cruciferum imponunt et baculum ad latus in tumba jacentis, designare volentes, quod longum iter perficiendum habeat, et telonium solvendum. Neque sine hoc naulo per aquas, quae hunc mundum ab altero discriminant, transire fas esse putant. Nam

*Portitor has horrendus aquas et flumina servat,
Terribilis squalore Charon²⁵.*

§ 39

Hunc ritum gentile quid redolentem Valachos a Romanis accepisse is solum negabit, qui in historiis antiquis minime versatus est. Meminit enim hujus nauli ipse Plautus²⁶: *Ipse abiit, inquit ille, ad Acherontem sine viatico*; et celeb. J. Chiffletius^{27[20]} de hoc numo hunc in modum commentatur: *Numos Vespasiani, Domitiani et aliorum habeo, plerosque ex urnis in campo nigro casu inventis.* Numus erat ille graece *Δαυακη* dictus, qui juxta

²⁵ Virgil. Aeneid. Lib. 6.

²⁶ In Prolog. Paenuli, v. LXXI.

²⁷ Vesontior. Part. I. cap. XXVII.

Aristophanem Charonti persolvebatur, pro Stygiae paludis transmissione, quem ideo mortuorum dentibus inferebant, et una cum cineribus indebant loculo.

§ 40

Ab hoc tamen nauulo Valachi paulatim recedere videntur. Nam neque hoc publice, neque eodem modo ac prioribus temporibus faciunt, sed paulo aliter atque titulo Christianum magis decente. De quo recessu R. Major ita ad me: *Consuetudo, scribit ille, quoad denarum jam in multis locis est modificata. Non amplius imponitur dextrae manui, neque consepelitur, sed cera appingitur cruci, et crucem sacerdos ponit supra pectus cadaveris, dum clauditur fenestrum, acceptam crucem sacerdos, postquam cadaver ad sepulchrum delatum est, ponit supra feretrum una cum denario cruci appacto, ac postquam omnes deosculati sunt crucem, et precati sunt mortuo requiem, sacerdos recipit crucem una cum denario.*

Caput XIV

De collocatione

§ 41

Lotum, indutumque defunctum collocant, ditiores in separato cubili, pauperiores in eadem casula, quam ipsi inhabitant. Nihil enim isti homines a cadavere defuncti, quem in vita carum habuerunt, vel foetidissimo abhorrent; hinc Griselini²⁸ mirabundus narrat de illis, qui Banatum Temesiensem incolunt, quod in eodem cubili, in quo cadaver jacet, coquant, pinsant atque comedant, quin vel minimum nauseae signum manifestarent. Dun autem apud Valachos in collocatione observo: primo in cadavera collocant, ut ea situ maxime naturali, supina videlicet, vultu ad coelum directo, jaceant. Quod ipsa natura suggerere

²⁸ Oben anges. Werk. Seit. 238.

videtur, ut morientes vel morti proximi eo se corporis situ componant, ut terrae, quam deserunt, aspectum dedignant, meliori rerum praesagio oculos in caelum attolant, quo situ eos etiam in sepulchris collocatos conveniens videbatur, quem morem ab antiquis Christianis accepisse probabile est, cujus instituti rationes inferius adferam, ubi de collocatione in sepulchris sermo occurret. Alter collocandi modus est, ut cadaver ita collocetur, ut pedes fores respiciant, quem ritum apud Veteres Romanos viguisse testis est Plinius²⁹. *Ritu naturae*, inquit ille, *capite hominem gigni, mos est pedibus efferr*, quem ritum et Persius³⁰ more suo pulchre describit.

tandem beatulus alto

*Compositus lecto, crassisque lutatus amomis,
In portam rigidus calces extendit.*

Caput XV

De expositione

§ 42

Defuncto in lecto vel suggestulo aliquo collocato publicoque spectaculo exposito, conveniunt catervatim cives non modo ex remotioribus vicorum angulis, sed etiam ex dissis locis, qui mortuo ultimum *vale* dicant, superstites consolentur, et eorum lacrymis proprias commodent. Tanto enim est horum hominum erga defunctos reverentia, ut infensissimis inimicis parcant, nec ultra vitae finem eorum ira extendatur.

*Namque cadunt odia et tristes mors obruit iras*³¹,

licet alias vel minima laesio diu apud illos alta mente reposita maneat. Hinc multi ante mortis tempus cum inimicis suis ingrati redeunt. Hunc in finem, si quis in

²⁹ Lib. 7. cap. 8.

³⁰ Satyr. 3.

³¹ Papinianus.

agone diutius conflictetur, publicae instituntur per Parochum aduuntiatinnes, venia petitur ab offensis. Putant enim irreconciliatum aegre mori, et post mortem ejus animam a sepulchro egressuram, atque superstites defuncti inimicos veraturam³².

Caput XVI

De conclamatione

§ 43

Postea quam defunctum collocatum exposuissent, conveniunt faemellae, quae cum defuncto in nexu sanguinis sunt, quae plorantes ejus nomen inclamant; conclamatio enim non fit promiscue et a quibusvis, nisi summa urgente necessitate, apud eos videlicet, qui nullos habent consanguineos; verum instituitur semper ab illis, quos in vita defunctus maxime caros habuit. Qui partim defuncti nomen inclamant, partim propria nomina referunt. Et hoc certum est, ad vocem aut nomen³³ carorum, ad sonos amoenos, et illos quibus in vita quis asuevit et

³² Jezt kommen Freunde und Nachbarn, welche bey Verstorbenen zärtlich küßen und Ihre Thränen mit den Thränen der Familien mischen, unterdessen die hinterhebene Gattin, Brüder oder Söhne mit dem empfindlichsten Schmerz seine guten Eigenschaften enrühnten. Selbst derjenige, der ihn im Leben für seinen Feind gehalten hat, darf sich von der Ceremonie nicht ausschliessen, man würde mit Fingern auf ihn zeigen, er würde dem ganzen Dorf verhaßt warden, der Todte selbst – nach dem Vorurtheil der Walachen – würde ans seinem Grabe kommen und ihn beunruhigen. Grisellini angef. Werk. Seit. 239.

³³ Ad nomen carorum excitari mortuos docuit nos dulcissimus poeta Ovid. *Metamorph.* 4 ubi de Pyramo proprio gladio confecto loquitur, qui ad planctus et lamentations Thisbes nulla dedit vitae signa, verum audito ejus nomine illico oculos aperuit.

Pyrame, clamavit, quis te mihi casus ademit.

Pyrame, responde, tua te carissima Thisbe

Nominat, exaudi, vultusque attolle jacentes.

Ad nomen Thisbes oculos in morte gravatos

Pyramus erexit, visaque recondidit illa.

praedilexit, citius excitari quam ad ignota. De hac conclamatione noster Major ita scribit: *Mundis vestibus indutum (cadaver) exponitur, tunc omnes consanguineae, et quavis necessitudine conjunctae irruunt, et voce qua possunt maxima ejusdem nomen crebro exclamantes lamentantur, deplorant, id triduo per intervalla repetunt.* Idem de Valachis Transdanubianis docuit me de Pindo. – *Triduo* dicit, nam ante tertium diem defunctos suos saltem apud illos, qui imperio Austriaco subsunt, non sepeliunt, quod apud Transalpinos et Moldavos quoque suo tempore factitatum fuisse tradit Kantimir³⁴ a qua tamen consuetudine serius recessisse videntur. Wolfius³⁵ enim scribit illos saepe ante vigesimam quartam, imo duodecimam a morte horam suos sepelire, quod de Transdanubianis etiam intelligendum est, qui postquam suos multa frigida abluissent, ad observandum utrum non anima in corpore delitescat, raro ultra duodecimam horam sepulturam prolongant. – Consuetudinem mortuos conclamandi apud veteres quoque Romanos obtinuisse, ne nimis prolixus in re proletaria videar, unius Ovidii³⁶ autoritate me comprobare satis esse puto. Sic ille

*Nec mandata dabo? nec cum clamore supremo
Labentes oculos claudet amica manus?*

§ 44

Vera ac princeps hujus ritus ratio esse videtur, ut videlicet exploretur, an fortassis vitae spiraculum in corpore marcescente delitesceret, cum enim fieri possit, ut ligatis vitalium spirituum vinculis semivivi pro mortuis

³⁴ Moldau.

³⁵ *Beyträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, 1ter Band. Seit. 238-9.

³⁶ Trist. Lib. 3. Eleg. 3.

efferantur, quam causam indicat nobis Servius³⁷. Plinius in historia naturali dicit hanc esse causam, ut mortui et calida abluantur, et per intervalla conclamentur, quod solet plerumque vitalis spiritus exclusus putari et homines fallere; quod saepius evenisse docent veteres ac recentiores historiae. – Idem ille auctor gravissimus refert quemdam suppositum pyrae adhibitis ignibus erectum esse nec potuisse liberari; unde servabantur cadavera octo diebus et calida abluebantur. Idem tradit Manilius³⁸:

Ex ipsis quidam elati rediere sepulchris.

Qui recentiores ejus modi historias, scire cupit, ubi delitescente adhuc in corpore anima homines sepulti sunt, legat opusculum clarissimus C. F. Struwe³⁹.

§ 45

Nec tamen in unica hac eaque verissima ratione aequiescere potuit imaginationis vi alioquin fascinatam Romanorum ingenium; sed veris causis fabulas etiam miscere placuit. Non solum enim delitescentem in corpore animam per conclamationem excitari, sed etiam euntem jam, retardari posse credebant. Cynthia apud Propertium⁴⁰ sic canit:

*At mihi non oculos quisquam inclamavit euntes
unum impetrassem te revocante diem.*

³⁷ Aeneid. Lib. 6.

³⁸ *Astronom.* Lib. 9.

³⁹ Das größte Unglück einer zu frühzeitigen Beerdigung, Leipzig, 1785.

⁴⁰ Lib. 4.

Caput XVII

De impositione in feretrum

§ 46

In feretrum, quod semper ligneum est, nullo colore tinctum, neque picatum, nunquam imponitur cadaver absque praesentia sacerdotis, precibus et sacro cantu pro anima defuncti. Dum hoc fit, ingentem clamorem edunt suis lamentationibus propinquae defuncti. Postquam in tumba collocatum est cadaver, de super linteo § 33 involvitur, continuo triduo excubant apud cadaver, interdiu (non nunquam et noctu) quidem parochus et cantor legentes quatuor Evangelia et Psalmos David, de quibus in capite de precibus plura dicemus. De nocte juniores mares, qui per totam noctem ludunt chartis etc. Interdum conveniunt etiam puellae, quae lugubres versus modeste concinuunt. [...]

Traducere

Vasile Popp

DISERTAȚIA INAUGURALĂ ISTORICO-MEDICALĂ DESPRE ÎNMORMÂNTĂRILE COMUNE LA DACOROMÂNI SAU LA VALAHII DE ASTĂZI

și despre unele superstiții în legătură cu acestea, cu respect veșnic față de înmormântările vechilor romani, pe care a prezentat-o în susținere publică Ladislau Vasile Popp, transilvănean, doctor în litere și filosofie și traducător aulic pentru limba română, prin încuviințarea și acordul preavestitului și generosului domn conducător și director, a respectabilului domn decan, ca și a preavestiților domni profesori, pentru primirea în mod legiuit a titlului de doctor în medicină în străvechea și preacunoscuta Universitate vieneză. Asupra ideilor anexate la sfârșitul lucrării se va discuta în clădirea Universității în ziua de 14 iulie 1817, ora <...>, Viena, MDCCCXVII

[...]

Capitolul II

Despre ideea de suflet la români

§ 3

Preacucernicul și preaînvățatul bărbat Petru Maior^[1] scrie următoarele legate de această problemă în remarcile sale despre înmormântările românilor date mie cu mare umilință: Românii de rând, afirmă acesta, cred sincer și fără vreo cercetare mai amănunțită că omul prinde puteri din trup și suflet și că sufletul este nemuritor și, după separarea de trup, este liber sau fericit, sau nefericit,

depinzând de faptele din vremea când era legat de trup. Preaînvățatul bărbat scrie clar, *sincer și fără vreo cercetare mai amănunțită*. Într-adevăr, dacă se caută mai departe, vei afla pe mai mulți dintre cei care cred că omul este alcătuit din trup și suflet, iar acesta din urmă se consideră că este închis în cel dintâi ca într-o temniță, potrivit psalmului: *Scoate din temniță sufletul meu pentru a mărturisi numele tău*¹. Mai departe, ei cred că morții lor trec din această viață în alta precum călătorii; au multe de îndurat în acest drum, tot acolo au un loc stabilit și așteaptă ziua Judecății de Apoi; în sfârșit, mulți cred că sufletul este supus pedepselor odată cu trupul, deoarece sufletul s-a pângărit deodată cu trupul de păcate și trebuie curățat. [...]

Capitolul IV

Despre înmormântare, în general

§ 5

Înmormântarea, dacă ne gândim la înțelesul cuvântului, este denumită de la acțiunea de a îngropa, și aceasta de la a înconjura, deoarece locul în care este înmormântat cadavrul este împrejmuit cu piatră sau cu pământ. Desemnează, în special, un lucru îngropat, așa cum *Scriptura*, pe unul scris, desemnează impropriu fie locul de înmormântare, fie actul înmormântării, în sensul în care îl cunoaștem noi; printr-o semnificație mai largă, este clar că grecii au primit-o de la Diogenes Laertius^[2], care relatează în introducere că *magii scot impietatea și o îngroapă prin foc*. Dar că se folosește și la latini ni-l arată unul dintre mecenai:

Nu mă îngrijesc de mormânt, natura îi îngroapă pe cei rămași.

¹ Psalmul 141.

Referitor la acest fel de înmormântare, înregistrăm într-un sens mai larg două moduri: *înhumarea* și *incinerarea*, despre care se discută separat, mai jos. [...]

Capitolul VIII

Despre sufletul românilor în momentul morții

§ 21

Dacă s-ar putea să aduc dovezi despre puținii oameni pe care eu însumi i-am văzut în agonie, la toți sau, cel puțin, la mulți, aş putea, pe bună dreptate, să afirm din experiență că românii își sfârșesc această viață cu suflet statornic și nepăsător; chiar sunt constrâns să recurg la autoritatea altora când regulile logicii sănătoase nu permit acest fapt. Preacucernicul Petru Maior, care și-a petrecut cea mai mare parte din viață printre ei și a fost prezent nu la puțini muribunzi, scrie următoarele despre acestea: *Bărbații*, spune el, *nu fug în general de moarte și se pare că sunt chiar indiferenți în fața ei*. Același lucru amintește și Griselini^{2[3]}. Nici nu pot admira destul curajul extraordinar al nefericitului domn al Țării Românești, Constantin Basarab Brâncoveanu^{4]}, condamnat la moarte la Constantinopol în anul 1714 împreună cu cei patru fii, care, când a văzut că un călău este de față cu sabia, a vorbit astfel fiilor: *Fiii mei! Fiți curajoși în suflet, am pierdut tot ce am deținut pe această lume, să ne salvăm cel puțin sufletul și să ne spălăm cu propriul sânge păcatele noastre*³; după ce a asistat chiar fără frică la

² În orice caz, dacă ajungeți în această situație, îndurați moartea cu indiferență, fără să vă plângeți sau să arătați cea mai mică teamă. <Franz Griselini, *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeswarer Banats <in Briefen an Standes personen und Gelehrte, I-II, Wien, im Verlage bey Johann Paul Krauß, 1781>*, p. 223.

³ <Anton Maria del> Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia, <con descrizione del paese, natura, costume, riti, e religioni degli abitanti, Venezia, Antonio Bartoli, 1718>*, p. 193.

decapitarea celor patru fii, el însuși a pus capăt scenei cu eroism.

§ 22

Mulți au păreri diferite în legătură cu sufletul înfrânt în fața morții. Sunt mulți cei care cred că au primit acest suflet împreună cu sângele de la strămoșii lor, care prețuiau tot așa moartea; această idee apare la Horatius⁴:

*Din cei viteji și buni se nasc viteji din spiță-n spiță,
pe tauri și pe armăsari tot astfel de vârtoși
îi vom găsi ca tații lor, iar vulturii fieroși
nu vor putea prăsi în veci o slabă porumbiță.*

Deși nu este lipsită de adevăr, nu aș vrea totuși să preiau această părere ca fiind a mea; după cum se spune, sufletul nu stârnește agitație într-un pahar cu apă, iar noile torțe ale acestor oameni se supun invidiei. Voi spune altceva: prealuminatul principe Dimitrie Cantemir⁵ scrie despre cei care locuiesc în Moldova^[5]: *Cei mai mulți dintre ei cred că fiecareia i-a fost stabilită de către Dumnezeu ziua morții, că nimeni nu poate să moară înainte de această zi nici în război.* În orice caz, am cunoscut din experiență alți români de rând stăpâniți de această soartă a predestinării. Și, datorită acestui destin, mulți socotesc că sufletul înfrânt poate fi explicat, mai mult chiar, același autor îl prezintă: *Adesea destinul însuflă mult curaj acelora, pentru ca ei să se năpustească orbește asupra dușmanului.* Mai apoi, ei cred că poate fi

⁴ <Quintus Horatius Flaccus>, *Carmina*, <Opera Omnia, vol. I, Ode, Epode, Carmen saeculare, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și indici Mihai Nichita, București, Ed. Univers, 1980>, IV, 4, <v. 29–32, p. 261>.

⁵ <Demetrius Kantemir, *Beschreibung der Moldau, <nebst dem Leben des Verfassers und einer Landcharte, Frankfurt und Leipzig, 1771>*, p. 288.

înțeles și de ce oamenii de rând resping medicul la cele mai grave boli și, împreună cu el, și orice leac (adesea mai sănătos).

Capitolul IX

Despre lumânările care trebuie ținute în mâini de muribunzi

§ 23

Este un obicei la români ca cineva dintre apropiați să vegheze lumânarea aprinsă în mâna dreaptă a muribunzului; dacă cei apropiați nu fac acest lucru, fie fiindcă au adormit, fie dintr-un alt motiv, și descoperă că muribunzul care nu a avut în mână o lumânare a murit, cred că aceasta va fi în paguba mortului și că *au săvârșit un păcat grav* pe care vor încerca să îl ispășească prin pomană. Mulți dintre oamenii de rând cred că ceara are un caracter sacru. Nevoia acestei lumânări este mare și de neînălțurat la români, căci, în cazul în care nu există nicio lumânare de ceară, obișnuiesc să folosească una de seu sau să pună în mână orice face lumină. Nimic nu pare mai sacru pentru ei decât această lumânare și nici nu este mai folositor pentru salvare; deoarece nu își încalcă niciodată jurământul, au obișnuit să jure pe ea. Căci

se tem să jure strâmb și să înșele puterea divină.

Capitolul X

Despre închiderea ochilor

§ 24

Obiceiul de a închide ochii morților este foarte vechi și cunoscut chiar și de evrei. Căci Philo⁶, când îl prezintă

⁶ <Philo Iudaeus>, <Omnia quae extant opera, ex accuratissima Sigismundi Gesesii et aliorum interpretatione, partim ab Adriano Tumebo, partim a Davide Hoeschelio ex Augustana edita et illustrata, Francofurti, 1691>, *Lib<er> de Joseph<o>*.

pe patriarhul Iacob îndurerat de moartea fiului drag, pe care îl crezuse sfâșiat de animale sălbatice, scrie printre altele astfel: Căci dacă ți-ar fi dat un mormânt chiar pe pământ, nici mie nu mi-ar fi lipsit mângâierea, aș fi șezut preocupat lângă bolnav în fața morții, aș fi dat celui ce moare ultimele săruturi, i-aș fi închis ochii, aș fi spălat mortul cu lacrimi, l-aș fi lăudat și nu aș fi uitat nimic din funeraliile îndreptățite. Se pare că între toate îndatoririle care se arată morților, acestea sunt cele mai sfinte pentru români și, cu atât mai mult, cei care sunt legați de mort printr-o legătură de sânge, dar și orice străin, care este prezent, îndeplinește acest lucru cu plăcere. Preacucernicul Petru Maior îmi scrie astfel despre acest obicei la români: După moarte, prima acțiune a celor vii față de cel mort este să-i închidă ochii. Cel care face acest lucru își aduce sieși un mare noroc și povestește adesea aceasta cu mândrie. De aceea se înghesuie să închidă pe întrecute ochii mortului, astfel încât, înainte ca muribundul să-și dea ultima suflare, încep să apese ochii lui, ca nu cumva să fie întrecuți de alții în această acțiune, și le închid și gura. Dar nicio acțiune nu este atât de sacră și de sfântă încât poporul să nu amestece vreo superstiție, care este aleasă dintre cele pe care preacucernicul nostru susținător, Simion Bran^[6], le-a scris referitor la acest lucru; acesta spune astfel: *În unele locuri (căci obiceiul nu este același pretutindeni), dacă este de față, o femeie îi închide ochii celui ce moare și, bolborosind nu știi ce despre aceasta, îi pune pe ochi ceară, pe care o întinde în formă de ban.* Mai vorbea și despre aromânii din Pind^[7], fiindcă ei puneau în acel moment pe ochii, urechile și gura muribunzilor untdelemn; el însuși chiar nu știe motivul pentru care făceau acest lucru.

§ 25

Aproape orice lucrare arată că acest obicei de a închide ochii morților a fost păstrat de la vechii romani, dar nu în mod obișnuit, ci din nevoie și plăcere. De la Plutarch^[8], care relatează că cei ai căror ochi părinții nu au putut să-i închidă din cauza absenței, sunt numiți nefericiți, este permis ca tații să închidă ochii fiilor, fiii taților, soții soțiilor și acestea iarăși lor, prietenii și rudele prietenilor și rudelor, iar părinții copiilor. Același lucru ni-l arată cunoscutul poet Lucanus^[9], cântând astfel despre Argo, care-și dădea sufletul:

Acela, clătinându-și capul, își ridică gâtul obosit la vederea tatălui; niciun cuvânt nu iese din gura slăbită; cere cu privirea liniștită numai săruturi și-și încurajează tatăl să-i închidă ochii cu mâna,

iar Ovidius^[10]:

*Pe înnoptații lui ochi a pus mâna o mamă aicea,
Cel de pe urmă prinos mânilor lui aducând.*

Astfel se tânguiește mama lui Euryal la Vergilius^[11]:

*Tu-n țară străină, la câni latinici,
Zaci de mâncare pe câmp! Și nici să-ți petrec eu sicriul,
Ochii măcar să-ți închid și să-ți spăl trupușorul de sânge.*

⁷ <Marcus Annaeus Lucanus, *Farsalia (Despre războiul civil)*. Traducere, prefață, tabel cronologic și note de Dumitru T. Burtea, București, Ed. Minerva, 1991>, III, <v. 737–740, p. 28>.

⁸ <Publius Ovidius Naso, *Heroide. Amoruri. Arta iubirii. Remediile iubirii. Cosmetice*. Traducere și note de Maria-Valeria Petrescu. Prefață și tabel cronologic de Grigore Tănăsescu, București, Ed. Minerva, 1977>, III, 8 <= 9, v. 49–50, p. 170>.

⁹ <Publius Vergilius Maro, *Eneida*. Traducere de George Coșbuc, Ediție îngrijită, note și prefață de Stella Petecel, București, Ed. Univers, 1980>, IX, <v. 481–483, p. 320>.

Ce să spun despre copiii ai căror părinți numai la aceasta visează. După Naso¹⁰ acesta a fost visul Penelopei care vorbea în scrisoarea către Ulise de Telemah:

*Rog însă zei din suflet ca, după obșteasca orândă,
El să închid-ai mei ochi, el să-i închidă pe ai tăi!*

La Ovidius¹¹, în epistola către Tezeu, Ariadna mărtu-riște că soții au arătat mai departe această îndatorire soțiilor lor.

*Nu voi vedea așadară la moarte pe mama în lacrimi;
Cine, pe ochii mei stinși, mâna-și va pune atunci?*

Din același Ovidius¹² se arată clar în epistola către soție că soțiile au de îndeplinit într-adevăr aceasta:

*Eu aș fi fost cu ochii la cerul țării mele,
Și-n ziua de pe urmă chiar tu i-ai fi închis.*

Ca să nu mă îndepărtez prea mult de subiect, nici să nu provoc silă cititorilor, se poate observa că la Epicediu Pedo, fratele a închis ochii fraților, după cum urmează:

*Ochii întunecați sunt împăienjeniți deja de moarte,
Ochii se vor apropia deja de mâinile frățești.*

§ 26

După ce au fost aduse aceste informații despre destin, pe care le-am strâns din remarcile celor doi bărbați preacucernici, ca să se înțeleagă mai bine ce vreau să spun, le voi prezenta din nou; pe întrecute se oferă să închidă ochii mortului, astfel că uneori, înainte ca muribundul

¹⁰ <Publius Ovidius Naso>, <op. cit.>, III <= I, v. 101–102, p. 6>.

¹¹ *Ibidem*, <X, v. 119–120, p. 42>.

¹² Publius Ovidius Naso>, *Trist<ele Scrisori din exil*. În românește de Teodor Naum. Studiu introductiv și comentarii de N. Lascu, București, ESPLA, 1957>, IV, 3 <v. 43–44, p. 106>.

să-și dea ultima suflare, încep deja să-i apese ochii, chiar îi închid gura. De asemenea, dacă este de față, o femeie îi închide ochii celui care își dă sufletul și pe ochi pune ceară, pe care o întinde în formă de ban, bolborosind nu știu ce despre aceasta. Nimeni care ar trebui să vadă aceste superstiții extraordinare nu poate să se ridice împotriva din cauza pietății față de morți și a faptului că au apărut odinioară. Din acest motiv să se împiedice aceste două metode foarte cunoscute prin care ar putea intra în corp stimulenții pentru o redeșteptare a sufletului care se poate ascunde, adică *respirația* și *vederea*. În orice moment noi o încercăm pe prima; experiența ne-a învățat eficiența celeilalte în redeșteptarea suflului vieții care se ascunde în trup, de unde suflarea este vegheată înaintea ochilor morților.

§ 27

Romanii, neam foarte înțelept, au observat că mulți, din cauza urii, alții din dorința nebună de a dobândi sunt atrași de închiderea ochilor morților înainte de vreme, în special la aceia de la care le revine o moștenire. Aceasta este astfel prezentată la Varro¹³: *Există o lege a lui Meniu împotriva impietății ca fiii să nu necinstească ochii părinților*. Unii au înțeles astfel această lege, ca și cum s-ar teme ca fiii să nu închidă ochii părinților care vor muri. Dar există o explicație pentru aceia care socotesc că aceasta a fost hotărâtă devreme, ca ei să nu grăbească moartea părinților și să închidă ochii celor care mor.

§ 28

Deși oricine ar vrea să găsească după principiile sale originea acestui obicei, observăm că natura însăși a dat această îndatorire oamenilor, ca nu cumva să fie lăsați

¹³ In Geminis^[13].

deschiși ochii părinților care vor muri, deoarece toată viața și farmecul ochilor s-au stins, iar groaza îi trezește pe cei prezenți; chiar supraviețuitorii au dorit să facă pe plac celor morți, cărora le este de mare ajutor să plece din viață cu trupul îngrijit cum trebuie. În acea zi, care i-a fost și ultima, chiar Caesar August^{14[12]} a ordonat, cerând o oglindă, să-i fie pieptănat părul și să-i fie îndreptați obrajii căzuți.

Capitolul XI
Despre spălare
§ 29

Spălarea se folosește peste tot la români, totuși nu este pretutindeni în același mod și nici nu este săvârșită de aceleași persoane. Spălarea se face în general prin stropirea cu apă caldă. Nu lipsesc însă cei care își spală morții cu decocturi din ierburi bine mirositoare de diferite feluri, iar cei bogăți îi spală fie cu vin curat, fie amestecat cu apă, ceea ce eu, care scriu acestea, am văzut și am auzit nu o dată de la tatăl^[13] meu mult regretat. Bătrânele și moașele îndeplinesc de obicei această îndatorire; ele se cred și mai curajoase și mai potrivite pentru acestea sau spală la un loc, pe lângă bărbați, și femei. În alte locuri, bărbații fac aceasta pentru bărbați, iar femeile, pentru femei, ceea ce se pare că se întâmplă datorită rușinii. Eu am să relatez despre înmormântările comune, deoarece diferă mult de cele ale fețelor bisericești. Astfel, călugării nu se spală; *căci grecii spun că trupul călugărului nu trebuie spălat sau să fie văzut absolut dezbrăcat*. Același lucru trebuie știut despre un preot, pentru a cărui înmormântare sunt cerute sfaturi în rugăciune.

¹⁴ <Caius> Sueton<ius> Tranquillus, *Viețile celor doisprezece Cezari*, București, Editura Științifică, 1958>, 89 <=99, p. 109>.

§ 30

Strămoșii romani care erau atrași de băi în timpul vieții nu au încetat să și le ofere nici chiar după moarte; istoria ne învață că acest obicei a fost păstrat la toate popoarele mai educate. Ennius^[14] ne arată că uneori această obligație a fost îndeplinită la romani de femei.

O femeie de treabă a spălat și a uns trupul lui Tarquiniu.

Am spus *uneori*, deoarece nu am îndrăznit să afirm că aceasta a fost îndeplinită întotdeauna și peste tot de femei, uneori de oameni de o condiție mai modestă. Cei mai bogați, care spălau trupurile morților cu oarecare pricepere și, dacă era nevoie, le ungeau cu alifii și mirodenii, recurgeau la această metodă. Le dădeau un nume special acestor *antreprenori de pompe funebre*, cărora le erau supuși *cioclii care spală și îmbălsămează trupul, cioclii oamenilor săraci, persoanele care aprindeau rugul și alții de aceeași teapă*.

§ 31

Dau diferite înțelesuri acestui obicei variat. Se pare că la Menochius¹⁵ acest obicei, ca trupul să fie pregătit pentru ungerea care va urma, nu a fost dintre cele mai neînsemnate, deoarece trebuie să se fi impus aroma scumpă ca să se curețe mai repede; cu cât trupul este mai îngrijit, cu atât pomada se va întinde mai ușor pe trup; după cum voi mărturisi sincer, această părere nu este de nesusținut în întregime. Însă altul este motivul la care s-au gândit romanii; când este socotit îndepărtat aerul dător de viață, care stă ascuns în corp, acesta poate fi

¹⁵ <Johannes-Stephanus Menocchio, De> republ<ica> Hebraeor<um libri octo, Parisiis, 1648>, VIII, 5.

pus în mișcare prin stropire cu apă caldă, ca și cum ar fi pregătit pentru oblojeală¹⁶.

§ 32

Am istoria și motivele acestui obicei, acum să cercetăm ce este util și dăunător să fie conținut în această lucrare. La romani se spune că au existat oameni specializați care să îndeplinească această sarcină; a fost spus la § 30 ceea ce este util să fie admis la toate neamurile. La români, ca și la celelalte neamuri cu care aceștia conviețuiesc, îndatorirea spălării este încredințată bătrânelor și moșelor, cărora nu li s-a încredințat bine. Hippocrate al vremii noastre, P. Frank^{17[15]}, arată foarte înțelept la ceea ce și palatinul Saxoniei se pare că s-a gândit. Chiar prin lege se evită ca spălarea cadavrelor să nu fie încredințată de-a valma moșelor, ci să fie alese femei care să se ocupe numai de această îndatorire¹⁸.

Capitolul XII

Despre îmbrăcare

§ 33

Noi am închis ochii mortului, deoarece erau lipsiți de orice viață, ca să nu trezească vreo teamă celor prezenți, am spălat cu grijă trupul acestuia. Acum, ca să nu zacă gol și să nu necinstească ochii, îl vom îmbrăca, cât se

¹⁶ <Aurelius Cornelius> Celsus, In praefat<ionem> ad lib[rum] X <De la médecine, texte établi, traduit et commenté par Guy Serbat, Paris, 1995>.

¹⁷ Nu se poate însă nega faptul că, în cazul cadavrelor unor oameni care au murit în urma unor boli contagioase, spălarea lor chiar nu este recomandată; o asemenea activitate să nu fie încredințată unei moașe care, apoi, fără să se fi spălat, trebuie să viziteze femei care nasc, lehuze sau nou-născuți, putând cu atât mai mult să răspândească infecția contactată. <Johann Peter Frank>, *System einer vollständigen Medicinischen Polizey*, <Wien, 1786–1804>, vol. V, p. 401.

¹⁸ Mandatul saxon din 11 februarie 1792, nr. 2 la Frank, *op. cit.*

poate, cu cele mai distinse haine. La români sunt cunoscute două feluri de veșminte; mai întâi, morții sunt îmbrăcați, după asemănarea celor vii, cu hainele cele mai bune, cele mai noi și care întrec adesea puterile lor, pe care unii și le fac în timpul vieții și le păstrează cu grijă până la moarte. Apoi, peste cadavrul îmbrăcat este întinsă o pânză sau σίϋδων. Sunt îmbrăcați cu haine pe care nu le-au mai avut niciodată în viața de zi cu zi. Cu siguranță, românii de rând nu se folosesc de fâșii confecționate din bucăți de pânză cu care sunt înfășați morții; grija și neliniștea față de acești oameni este mare după moarte; scriu următoarele în legătură cu grija față de ei. Preacuviosul Petru Maior spune că se cere să fie îngropați cum trebuie, adesea se recomandă chiar amănunțit cu ce trebuie să fie îmbrăcați după moarte.

§ 34

Noi aflăm din *Legile celor 12 Table*^[16], în care se ia seama de cheltuielile de înmormântare, că vechii romani au depășit măsura cu cheltuielile pentru înmormântări și chiar pentru haine. *Să înlătore cheltuiala; să folosească trei șaluri dacă vrea (un fel de veșmânt) și cordoane de purpură și 10 flautiști; să nu facă nimic mai mult; și într-alt loc: Să nu dea mortului nici aur.* Această ultimă lege îngăduie o excepție, căci o lege foarte binevoitoare a exclus-o pe aceasta: *Dar unii au dinții de aur, este o greșeală să se îngroape sau să se ardă cu ei.* Aceste legi foarte înțelepte nu au avut niciun efect ca oamenii să se abțină de la cheltuieli pentru astfel de veșminte. Deoarece legile primite ne învață despre micșorarea serioasă a cheltuielilor, nouă ne sunt suficiente două: *Nu trebuie să ia în seamă dorințele nepotrivite ale morților în legătură cu înmormântarea (să nu fie cheltuite pentru înmor-*

mântare lucruri ca haine și altele de prisos)¹⁹. De asemenea: *Nu trebuie ca podoabele să fie puse în mormânt cu trupurile și nici altceva de acest fel, deoarece oamenii devin mai simpli*²⁰.

§ 35

Chiar vechii creștini nemăsurați, despre care nu s-a spus prea mult decât aceasta: *Omul s-a născut gol, gol va ieși din această lume*, îi împiedicau pe morții lor de la dorința de a se împodobi, iar Sf. Gură de Aur²¹ îi atacă pe aceștia cu tărie; am găsit acest loc în care, din cauza eleganței sale, descrie faptul mai puțin binevoitor. Acestea sunt vorbele de aur ieșite dintr-o gură de aur: *Cine dorește ca acesta să fie fără rost, și cheltuiala este fără rost, deoarece lor, celor care săvârșesc acest lucru, li se aduce cea mai mare pagubă; au morții vreun folos sau vreo pagubă? Într-adevăr, cauza nu o reprezintă niciodată înmormântarea costisitoare, deoarece hoții dezgroapă cadavrele și le aruncă, și goale, și neîn-mormântate. Așadar, ca să nu se întâmple acest lucru, mulți rup pânzele subțiri de in și umplu trupurile cu multe arome, ca să le facă de nefolosit pentru hoți din două motive; și le îngroapă. Oare aceste fapte nu aparțin unor smintiți sau unor oameni furioși care au pus mai presus ambiția și mai apoi au dispărut? De bună seamă, spune, pregătim toate acestea ca să nu mai existe vreun prilej de*

¹⁹ <Aemilius> Papi<ni>anus <Iurisconsultus, Liber> respons<orum, Aurelianae Allobrogorum, Iohannes Arnoldus, 1586>, cartea III.

²⁰ <Domitius> Ulpianus, <Fragmenta libri singularis regularum et incerti auctoris collatio legum Mosaicarum et Romanarum, quibus notas adiecit Ioannes Cannegieter, Lugduni Batavorum, 1774>, cartea 14 *De relig<ione> et sumtis*.

²¹ <S.P.V. Ioannes Chrysostomus, archiepiscopus Constantino-politanus, Opera omnia quae exstant [...] opera et studio d. Bern. de Montfaucon, t. 47–64, în Patrologiae cursus completus, series Graeca, accurante J. P. Migne, Parisi, Apud Garnier fratres, 1862>, omilia 84.

a fura. Deci, ce se va întâmpla dacă nu va mai fura nimeni? Oare nu ne termină moliile și viermii? Și, dacă nu aceștia, nu timpul și putrefacția?

§ 36

Nu există nimic mai măsurat în cheltuielile legate de podoabele morților decât vechii germani. Explicând părțile generale și particulare ale obiceiurilor lor, Tacitus^[17] a concluzionat despre aceștia: Nu există vreo dorință în privința înmormântărilor; acest fapt se poate observa ușor, deoarece trupurile bărbaților cunoscuți sunt arse pe lemne, nu îngrămădesc pe stiva rugului nici haine, nici mirodenii, sunt puse în foc armele lor și calul. O brazdă de pământ înalță mormântul. De la cinstirea monumentelor înalte și ridicate cu trudă, ca ei să respingă durerea față de cei morți, a apărut simplitatea germană: *Când un picior este în groapă, totul este gata*, de care noi încercăm să ne îndepărtăm acum; spre această simplitate încerca să-i readucă împăratul Iosif al II-lea, care a observat că sunt cheltuite milioane pentru podoabe inutile și veșminte, când mii de supuși de abia au cu ce să se acopere în mod respectabil; de aceea, a interzis prin lege²² ca morții să se îmbrace cu haine scumpe de acest fel, ci să se îngroape înfășurați în sac de pânză. Și nu pot să nu-l admir suficient pe Saladin, acel mare monarh din Orient, care își arăta disprețul în fața oricărui alai funerar. Acesta nu a vrut să-și arate bogăția sa viermilor, iar în apropierea morții, încheindu-și testamentul, a respins orice alai funerar și a poruncit să fie purtată înainte o bucată mare dintr-o cămașă de în în formă de lance (după alții un

²² Decretul Curții din 23 august 1784, în <Johann Dionys> John, *Lexicon der <k. k.> Medizinalgesetze <mit einer Vorrede von E. G. Baldiger, Bd. 1–6, Prag, 1790–1798>* la vocea Begräbnisse.

veșmânt negru), așa cum un oarecare Epiphonema cântă poporului:

*Am trăit în bogății, domnesc și sunt plin de trofee, dar,
vai, veșmânt negru nu am purtat decât după moarte.*

Poate însă am fost pricepuți pe lângă calcan și măslina, după cum se spune, iar acum suntem pricepuți la răscruce de drum.

§ 37

Dacă se cercetează motivele pentru care românii sunt atât de preocupați din cauza îmbrăcămînții morților, căci consideră că îmbrăcămîntea tristă este dovada nenorocirii, noi am găsit *două* motive, unul *comun* de care aproape toate popoarele sunt legate, adică trufia zadarnică de după moarte, amintirea care rămâne la supraviețuitori. Pe vremea sa, Tertulianus^[18] a amintit acest fapt²³. El spune: *Cine nu se ocupă astăzi de amintirea care trebuie folosită des după moarte ca să-și mențină numele, fie prin creații ale literaturii, fie printr-o simplă laudă a obiceiurilor, fie prin fastul mormintelor?* Celălalt motiv *special* își are originea în acele lucruri care au legătură cu morții lor. Cei care cred că ei trec din această lume într-alta (§ 3) trebuie să suporte în acest drum²⁴ căldură și frig, sete și foame, chiar să plătească vămii și altele de acest fel; mai apoi, cred că sufletul va mai fi prezent într-o altă viață, chiar în același trup în fața lui Dumnezeu ca judecător public. Ocupați cu aceste idei, ei se îmbracă nu numai cu hainele

²³ <Quintus Septimius Florens Tertullianus, *Opera Omnia*, t. 1–2, Wirceburgi, 1780–1781>, *De Testimonio animae*, cap. 4.

²⁴ Merită să fie semnalat drumul celor care cântă cântece funebre, cu care urmașul mortului îl conduce, spunând următoarele, al căror început este:

*Veniți care mă iubiți, cu mine călătoriți,
Eu mă duc în cale lungă, n-am nimica să-mi ajungă.*

cele mai bune, noi și care depășesc posibilitățile lor, ci se îngrijesc de morții lor cu alte lucruri folositoare pentru drumul spre lumea cealaltă, ca pâine, sare, toiag și bani.

Capitolul XIII

Despre obol

§ 38

L-am îmbrăcat pe mortul nostru atât cât s-a putut în hainele cele mai de preț, acum, ca să nu-i mai stea nimic în drum, ne vom îngriji de drum; după un vechi obicei îi vom da celui care caută să treacă un singur obol. În ce privește acest preț pentru transportul pe apă sau obol și pe care ai noștri îl numesc denar, nu este același obicei. În țara mea este pus fie sub limbă, fie în dinți; cunoscutul bărbat din Pind^[19] a observat acest lucru și la aromâni, la care, dacă cineva are cercei sau inele, este îngropat chiar cu ele, dar nu înlocuiesc obolul, și astfel nu se achită prețul pentru transportul pe apă. În alte locuri este pus în mâna dreaptă, în altele este pus în groapă cu un toiag și este îngropat cu mortul. Preacucernicul Maior scrie următoarele în legătură cu acest obol: *Chiar înainte să pornească cortegiul funerar, este pus în mâna dreaptă un denar, care este îngropat cu trupul.* Îmi amintesc că în copilăria mea aceasta se făcea în mod obișnuit, iar celui care întreba de ce se face aceasta, i s-a răspuns de vreo femeie: pentru plățirea vămii. Dar și cerșetorii, când cer milă, obișnuiesc să spună printre alte lucruri sfinte pe care le amintesc pentru a împinge sufletele spre dărnicie: *Să-ți fie vămile plătite.* Cam aceleași lucruri le scrie și preacucernicul Bran în legătură cu acest obol dacă scoți diferența de timp în care acesta este dat mortului. El spune în timp ce trupul este pus în mormânt... se pune în palmă; în alte locuri ei pun crăițarul în partea de sus a toiagului, într-o mică gaură făcută, iar toiagul de-a latul în mormânt, dorind să arate că are de parcurs un drum lung

pentru a-și plăti vama. Socotesc că nu este permis să se treacă apele care despart această lume de cealaltă fără acest obol. Căci

*Apele-atâtor vâltori vuitoare prin vaduri grozave
Charon le ține, luntrașul zbârlit în veșminte murdare*²⁵.

§ 39

Numai cel care nu este priceput în istorie antică va nega că acest rit are ceva păgân în el, căci românii l-au primit de la romani. Chiar Plautus²⁶ amintește de acest obol: *El însuși a mers, spune el, spre Acheron fără obol*; și cunoscutul Joannes-Jacobus Chifflet²⁷[²⁰] se gândește la acest obol astfel: *Dețin obolurile lui Vespasianus, Domitianus și a altora și mai multe din urnele găsite întâmplător pe câmpul negru*. Banul este numit în greacă Δρακμή, care, după Aristofanos, era plătit lui Charon pentru trecerea peste apele stătătoare ale Stixului, pe care fiecare mort îl aducea în dinți și îl punea în sicriu cu cenușa.

§ 40

Totuși românii par să se îndepărteze puțin câte puțin de acest obol. Nici nu mai fac acest lucru în public, nici în același fel ca mai demult, ci puțin altfel, cum șade bine unui creștin. Preacucernicul Maior îmi scrie astfel despre această îndepărtare: *Obiceiul în privința denarului a fost schimbat deja în multe locuri. Nu mai este pus în mâna*

²⁵ <Publius Vergilius Maro>, <op. cit.>, VI, <v. 298–299, p. 201>.

²⁶ <Titus Maccius Plautus, *Comédies*, texte établie et traduit par Alfred Ernout, 7 vol., Paris, 1961–1972>, *In prolog<um> Paenuli*, v. LXXI.

²⁷ <Joannes-Jacobus Chifflet>, *Vesontio <civitas imperialis libera, Sequanorum metropolis plurimis, nec vulgaribus sacrae prophanaeque historiae monumentis illustrata*, Lugduni, Sumptibus Michaelis Dvhan, 1650>, part. I, cap. XXVII.

dreaptă, nici nu mai este îngropat, ci este făcută o cruce din ceară și preotul pune crucea pe pieptul mortului, iar când este închis sicriul, preotul ia crucea; când trupul este dus spre cimitir, pune deasupra sicriului crucea cu un ban, iar după ce toți au sărutat crucea și s-au rugat pentru liniștea mortului, preotul ia crucea și banul.

Capitolul XIV
Despre așezare
§ 41

Cei bogați așază mortul spălat și îmbrăcat în loc separat, iar cei săraci în locul în care locuiesc. Căci acești oameni nu se îngrozesc cu nimic de trupul mort care miroase, care le-a fost drag în viață; aici Griselini²⁸ povestește plin de uimire despre cei care locuiesc în Banatul Timișoarei că, în același mormânt în care zace mortul, ei fierb, macină, mănâncă, nearătând nici cea mai mică greață. Dar observ două moduri de așezare la români: în primul așază astfel trupurile, ca să zacă în poziția naturală, adică pe spate, cu fața îndreptată spre cer. Această poziție se pare că este oferită chiar de natură, ca cei care mor sau morții să fie așezați foarte apropiați, astfel încât să-și ridice ochii spre cer ca să prevestească pământului pe care l-au părăsit lucruri mai bune, ei fiind disprețuiți din cauza înfățișării; datorită acestui fel de a fi puși în mormânt, se pare că au fost așezați după un obicei preluat probabil de la vechii creștini; despre motivele acestui obicei mă voi ocupa mai jos, când va fi vorba despre așezarea în mormânt. Un alt mod este ca trupul să fie așezat cu picioarele îndreptate spre ușă; Plinius²⁹ este martor că acest obicei a fost folosit la vechii romani. *Este*

²⁸ <Franz Griselini, *op. cit.*>, p. 238.

²⁹ <Caius Plinius Secundus, *Histoire naturelle*, Paris, Les belles lettres, 1977>, VII, 8.

obiceiul, spune el, *ca, prin acest rit al naturii, omul să se nască cu capul înaintea, dar să fie scos cu picioarele; și Persius³⁰ descrie acest rit în mod deosebit prin obiceiul său:*

În sfârșit, cel cât de cât fericit, pus pe un pat înalt, uns cu mult amom, își scoate pe poartă încălțăminteă țeapănă.

Capitolul XV
Despre expunere
§ 42

După ce mortul a fost pus pe patul funebru sau pe un loc mai înalt pentru a fi arătat oamenilor, se adună în grup locuitorii nu numai din zonele mai îndepărtate ale satului, ci din diferite zone, spun mortului un ultim *rămas bun*; cei rămași se consolează și plâng împreună. Căci atât de mare este respectul acestor oameni față de cei morți încât cruță dușmanii cei mai înverșunați și nici nu-și prelungesc mânia dincolo de sfârșitul vieții lor.

Într-adevăr, urile dispar și moartea îngroapă mâniile triste³¹,

chiar dacă și cea mai mică rană va stăruii mult timp la ei în adâncul inimii. De aceea, mulți se împacă cu dușmanii lor înainte de moarte. Dacă cineva s-a aflat într-o neînțelegere mai mult timp, sunt stabilite de către paroh niște întâlniri publice, iar la sfârșit este cerută iertarea pentru jigniri. Căci ei consideră că, dacă cel neîmpăcat moare cu părere de rău, sufletul lui va ieși din mormânt

³⁰ <Aulus Persius Flaccus>, *Satir<ae>*, edidit, adnotationibus exegeticis et indice verborum instruxit Geyza Némethy, Budapestini, Typis Societatis Franklinianae, 1903>, 3, <v. 103–105>.

³¹ <Aemilius> Papinianus <Iurisconsultus, *op. cit.*>.

după moarte și va chinui chiar și pe urmașii dușmanilor mortului³².

Capitolul XVI

Despre bocire

§ 43

După ce au expus mortul îngrijit, se adună femeile tinere care sunt înrudite cu mortul și, plângând, îi strigă numele; căci bocirea nu se face amestecat și de oricine, dacă nu este vreo nevoie urgentă, adică, la cei care nu au nicio rudă de sânge; este orânduită întotdeauna de cei care au fost cei mai dragi în viața mortului. Pe de-o parte, strigă numele mortului, pe de alta, își spun numele lor. Și este sigur că la glasul și numele³³ celor dragi, la sunetele plăcute și la cei de care oricine s-a desprins și i-a preferat, se trezește mai tare decât la cele necunoscute. Maior al nostru scrie astfel despre această bocire: *Este expus cadavrul îmbrăcat în haine elegante, atunci toate nea-*

³² Acum sosesc prietenii și vecinii pentru a-l saluta tandru și pentru a-și amesteca lacrimile lor cu cele ale familiei, cât timp soția rămasă, frații sau fiii laudă calitățile sale bune, amestecându-le cu durerea impresionantă. Chiar și cel care a fost socotit dușman în timpul vieții nu trebuie să lipsească de la ceremonie; oamenii l-ar arăta cu degetul, ar fi urât în tot satul – după prejudecata românilor –, moartea ar veni la mormântul lui și l-ar neliniști. <Franz> Griselini, <op. cit.>, p. 239.

³³ Preascumpul poet Ovidiu ne-a învățat că morții cheamă numele celor dragi, în <Publius Ovidius Naso>, *Metamorphoseon <libri XV. Expurgati et explanati cum appendice de diis et heroibus poeticis. Auctore Josepho Juvencio, Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, 1756>*, IV, <v. 142–146>, unde se vorbește despre Pyramus, ucis cu propria sabie, care nu a dat niciun semn de viață la gemetele și lamentațiile Thisbei, ci a apărut acolo după ce și-a auzit numele.

Pyramus, a strigat, cine mi te-a răpit.

Pyramus, răspunde, te cheamă mult iubita ta Thisbe.

Ascultă și ridică capul slăbit.

La numele lui Thisbe, Pyramus și-a ridicat ochii deja îngreunați de moarte și, văzând-o, și-i închide.

murile și cei legați prin alianță se reped și, cu glas tare, strigându-i numele de multe ori, îl jelesc, îl plâng și repetă aceasta timp de trei zile. Același lucru l-am aflat despre aromânii din Pind. Se vorbește despre un interval de trei zile, căci înainte de a treia zi, ei, care se află sub stăpânire austriacă, nu-și îngroapă morții, ceea ce Cantemir ne transmite că la transilvăneni și moldoveni s-a practicat în mod obișnuit³⁴. Totuși, se pare că s-a renunțat la acest obicei. În realitate, Wolf³⁵ scrie că ei își îngroapă morții înainte de 24 de ore, chiar după 12 ore de la moarte, fiindcă trebuie remarcat în legătură cu aromânii că, după ce își spală morții cu multă apă rece, pentru a vedea dacă nu cumva sufletul se ascunde în trup, rareori prelungesc înmormântarea după 12 ore. Eu socotesc că obiceiul de a-și boci morții s-a păstrat chiar de la vechii romani; ca să nu par prea binevoitor, cred că este destul că îmi întăresc afirmația prin autoritatea lui Ovidius³⁶. El spune astfel:

*Dorințele-mi din urmă cui le voi spune?
Cine mă va chema pe nume va-nchide ochii mei?*

§ 44

Se pare că explicația acestui obicei este adevărată și importantă ca să fie cercetată; poate suflul vieții s-ar ascunde în trupul mort, fiindcă cei pe jumătate morți pot fi socotiți morți din cauza legăturilor unite ale spiritelor

³⁴ <Demetrius Cantemir, *op. cit.* >.

³⁵ <Andreas Wolf>, *Beytraege zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fuerstenthums Moldau*, vol. I, <Hermannstadt, 1805>, p. 238–239.

³⁶ <Publius Ovidius Naso>, *Tristele Scrisori din exil*, III, 3, <v. 43–44, p. 78>.

care mențin viața; această cauză ne-o indică Servius³⁷. Plinius spune în *Istoria naturală* că acesta este motivul pentru care morții sunt spălați și cu apă caldă și sunt bociți din timp în timp, deoarece se obișnuiește ca, de cele mai multe ori, suflul vital să lipsească și oamenii să se înșele; relatări mai vechi și mai noi ne informează că aceasta s-a petrecut frecvent. Același autor amintește foarte serios că un om oarecare a fost ridicat pe un fel de rug în flăcări și nu a mai putut fi eliberat; de aceea, cadavrele erau vegheate timp de opt zile și erau spălate cu apă caldă. Același lucru relatează Manilius³⁸:

Cei înmormântați și-au revenit chiar în morminte.

Cel care dorește să afle întâmplări de acest fel, dar mai noi, când oamenii sunt îngropați atunci când viața se ascunde încă în trup, să citească lucrarea preacunoscutului C. F. Struwe³⁹.

§ 45

Nici chiar cu un astfel de motiv unic și adevărat, firea încântătoare a romanilor nu a putut să-și liniștească puterea imaginației, ci i-a plăcut să amestece fabulele cu cauzele adevărate. Credeau că nu numai suflul care se ascunde în trup poate fi stârnit prin bocet, ci cel care pleacă poate fi chiar întârziat. Cynthia cântă astfel la Propertius⁴⁰:

³⁷ <Servii, *Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina*, commentarii recensuerunt Georgius Thilo et Hermannus Hagen, vol. 2, Lipsiae, 1884>, VI.

³⁸ <Marcus Manilius>, *Astronomicon libri*, edidit Iacobus van Wageningen, Lipsiae, 1915>, IX <lucrarea conține doar 5 cărți>.

³⁹ <C. F. Struwe>, *Das größte Unglück einer zu frühzeitigen Beerdigung*, Leipzig, 1785.

⁴⁰ <Sextus Aurelius Propertius, *Elegiarum libri IV*, Recensuit Carolus Hosius, Lipsiae, In aedibus B.G. Teubneri, 1911>, IV <= V, 7, v. 23–24>.

*Dar cineva mi-a strigat că nu ochii pleacă; te-aș ține
pentru încă o zi pe tine care te îndepărtezi.*

Capitolul XVII

Despre așezarea în sicriu

§ 46

În sicriul care este întotdeauna din lemn, fără vreo culoare și nici smolit, cadavrul nu este pus niciodată în absența preotului, a rugăciunilor și a cântecului religios pentru sufletul mortului. Cât timp se întâmplă aceasta, apropiații mortului fac mare zgomot cu bocetele lor. După ce mortul este înfășurat în pânza de in, este pus în groapă (§ 33); mortul se veghează timp de trei zile continuu, ziua (câteodată și noaptea), preotul și cantorul citesc cele patru Evanghelii și Psalmii lui David, despre care vom spune mai multe la capitolul despre rugăciuni. Pe timp de noapte se adună uneori tineri care joacă toată noaptea cărți etc., chiar fete care cântă sfios versuri triste. [...]

Pavel Kenghelaț

**ISTORIA UNIVERSALĂ
SAU A TOATĂ LUMEA,**

după întocmirea D. ~, arhimandritul Mănăstirei
Sfântul Gheorghie în Bănat, acum întâia oară pre
limba românească prefăcută și așezată de Ioan
Teodorovici, la besearica greco-românească din Pesta
paroh și al cinstitelor
consistorii din Buda și Verșeț asesor.

Partea I.

Cu o mapă despre Pământul Făgăduinței sau Palestina
Historia Universalis. Pars I.

La Buda, cu tipariul Crăieștei Universitate din Pesta,
1824*

Budae, die 9 Februarii 1824

Imprimatur

Georgius Petrovics m. p.

Librorum Censor.

*De bun ghen născutului domn Atanasie
Grabovschi, Domnului, deși în Apadia^[1], la
mărta deputație carea administreează fundu-
surile Școalelor Naționale în Crăimea Un-
gariiei, de leagea Răsăritului neunită, de la locul
cel mai înalt, alesului condeputat.*

De bun ghen născute Domnule!

* Transcriere și note: Otilia Urs.

Fiindcă eu, de toată ocazia carea îmi aduce materie de a arăta familiei Domniei Tale obligarea mea, cu sătoasă bucurie și cu amândoa mânăle mă apuc. Pentru aceea, nici această de acum ocazie nu putu să treacă ca să nu arăt eu printr-înșa simțirile mele ceale mulțămitoare pentru multe și nenumerate faceri de bine, căroră eu în casa Domniei Tale pururea părtaș am fost și, și până astăzi, sânt. Nu numai eu singur, ci mulți naționaliste români sânt căroră vrearea Domniei Tale cea bună cu cugetul și cu fapta totdeauna le-ai adus ajutoriu, apoi aducerea-aminte la așa plasă de faceri de bine întru inima mea și a aceloralalți, carii au căpătat de la Domnia Ta vreun bine, niciodată nu se va stinge și, drept aceea, am mărginit întru mine ca să-ți dedicăz acest opus, carele ți-l pun aici înainte.

Voind eu această carte, pentru iubitul ghen al nostru românesc prea folositoare, să o trimit în mijlocul publicumului, cui o puteam mai cu cuviință închina decât Domniei Tale, de bun ghen născute domnule, carele la mai multe ocazii, precum românilor drept părtinitoriu, așa și literaturii românești patron a fi te-ai arătat?

Deci, rogu-te cu cuviință ca să primești acest semn mic al cunoașterii și al mulțămirii mele, cu acea vreau cu carea eu îl închin și, pre Dumnezeu pentru buna stare a Domniei Tale și a toată familiei cu inimă fierbinte rugând, rămân al Domniei Tale.

În Pesta, 1-a ianuarie 1824

Sufletesc păstoriu,

Ioan Teodorovici, paroh

Înainte-cuvântare

De când am căpătat ocazie de a ajunge la locul acela, adecă aici, în Pesta, de unde, precum din tinereate doream, să pot lucra pentru creășterea și luminarea iubitei

nației mele românești, socotesc de ajuns a fi arătat cu fapta în ce mod m-am îndeletnicit pururea, pre lângă sarcina chemării mele ca acea dorire a inimii să o împlinesc și iubitei nației românești, după putință, ba încă adeseori și cu scăderea mea, să servesc. Aceasta o las acelora cinstite fețe spre adevERICIUNE, cu care eu, de cincisprezece ani încioaci, am de lucru, trimițându-le cărți spre folosul nației, prin mine scrise și în tipariu date. Însă, sânt cărțile mele, ceale până acuma în mijlocul nației trimise, spre vreun folos și ori poate nația sugere vreo învățătură și îndreptare dintr-însele? Aceaea iară las spre judecare acelora carii au cumpărat acealea cărți și le cetesc. Mie, judecând după cuget, mi se împare că, de ar fi o carte cât de simplă în ochii celor ce nu sânt iubitori de cetire, totuși, înaintea celor iubitori de știință și de cultura națională va fi o carte ca aceaea carea de autorul ei cu bună cugetare și spre folositoriu scop s-au urzit, binevenită și bine plăcută; apoi, toți scriitorii de cărți numai pentru aceștia scrie opusurile sale.

Preacinstitul domn Pavel Kenghelaț, arhimandritul Mănăstirei a Sfântului Gheorghie, în eparhia Timișoarei, deade mai deunăzi întâia parte a *Istoriei universale*, adecă a toată lumea^[2] și, venindu-mi această *Istorie* la mână, îndată m-am încredințat de folosul ei. Apoi, știind eu cu câtă seate așteaptă românii să poată ceti vreo istoriuță, am mărginit întru mine ca să prefac zisa parte a *Istoriei universale* și să o întocmesc pre limba românească. La întocmirea acestui opus, carele cuprinde în sine Pământul Făgăduinței sau Palestina, m-au îndemnat și acea țircumstanție, căci Palestina, nu numai pentru vechimea ei, ci și pentru toată creștinătatea, cea mai vreadnică țeară de aducere aminte iaste. Au nu aci vru Dumnezeu Tatăl ca să se nască Mântuitoriul lumii, Domnul nostru Isus Hristos? Așadară, acest opus, carele îl trimit acum în mijlocul românilor, poate fieștecarele să-l cetească,

trăgând mare folos și scoțând multe științe dintr-însul. Și, pentru ca cetitorii mai ușor să înțeleagă ceale ce va ceti și mai bine să se facă cunoscut cu cetățile și orașele, cu munții și cu apele Palestinei, care în carte ici și colea le va afla, am adăogat la capătul cărții mapa a Pământului Făgăduinței. Despre această mapă nu pot să nu aduc aminte cât folos și câtă ușurare ar aduce ea pruncilor în școalele ceale naționale, când învață istoria *Bibliei*, căci, spunându-li-se lor despre cetăți, orașe, munți și despre ape, ei, numai numele acestora auzind, iarăși îl uită; însă, din contră, de li s-ar arăta lor numele acestora pre mapă, după cum zac însemnate, nu așa ușor ar uita de eale, încă și istoria mai cu bucurie și mai cu folos o ar învăța. Deci, eu ași sfătui pre toți bine-înțelepții învățători ai școalelor românești ca să-și câștige fieștecarele această mapă, carea în mai multe exemplare o voiu trimite la domnii districtualnicii, ai școalelor directori, pentru învățăceii săi, și se va încredința de folosul ei. Cu acestea, comendându-ți opusul mieu, rămân, când scriam la Pesta, în 1 ianuarie 1824,

al tău voituriu de bine,
Auctoru

SCURTĂ ARĂTARE DESPRE PĂMÂNTUL
 LUI ISRAIL SAU AL IUDEII

Mai nainte de a trece israilteanii sau iudeii din Egipt în Pământul Făgăduinței, se chema acest pământ Hanaan, de nepotul lui Noe, Hanaan, așa numit, fiindcă acesta mai întâiu cu următorii săi s-au fost așezat într-însul. Trecând israilteanii din Egipt și stăpânind ei preste pământul acesta, l-au chemat Pământul lui Israil, de la Iacov, feciorul lui Isaac, Israil de Dumnezeu numit. Israil, după limba noastră, însemnează *bărbat carele au văzut pre Dumnezeu*. Iudeia sau Pământul Iudeii au fost numit

de la Iuda, al treilea fecior a lui Iacov, fiindcă semința lui au fost mai de mare număr decât a tuturor celorlalți fii a lui Israil. Pământul Făgăduinței pentru aceea s-au chemat, căci Dumnezeu au fost făgăduit a-l da lui Avraam, tatăl evreilor, și seminției lui după dânsul. *Fac.* cap 12, stih 7.

Mai amânat s-au chemat Siria, Palestina, Chilisiria, Idumeia și Finichia, ci noi vom rămânea pre lângă numele acesta: Pământul lui Israil, și cu acest nume vom și pași întru istorie.

După însemnarea lui Moisi adevărat nu putem ști cât de mare și cât de lat au fost pământul lui Israil și care părți au avut în vecinătate. Întru al 15<-lea> cap a *Facerii*, stih 18–21, așa scrie Moisi: „În zioa aceea au făcut Dumnezeu legătură cu Avraam, zicând: «Seminției tale voiu da pământul acesta, de la râul Eghiptului până la râul cel mare al Eufratului, pre chenei și pre chenezei și pre chedmonei și pre hetei și pre ferezei și pre hananei și pre evei și pre gherghesei și pre ievusei»”. Iară care au fost râul acela al Eghiptului de la carele s-au numit Pământul Făgăduinței, care și unde au fost aceste neamuri, nimica alta Moisi nu aduce aminte, fără cât numai numele lor. În capul 34 mare număr aduce el aminte despre cetăți și orașe, despre munți, râuri, lacuri și mări din care se cuprind părțile Pământului Făgăduinței, despre care, așijderea, atâta numai știm, cât ne-au scris Moisi, adecă numai nume proaste. Și de ar pofti careva acestea în Palestina cea de acum a le căuta, ba încă și pre timpul stăpânirii lui David și a lui Solomon, acela mai curund le-ar putea afla în nouri decât în Pământul lui Israil. Noi atâta numai arătat știm, cum că israilteanii, după ieșirea lor din Eghipt, n-au stăpânit preste tot Pământul Făgăduinței, carele, și în zilele împăratului David și ale altor după dânsul stăpânitori împărați a lui Israil și până la stricarea Ierusalimului, subt acel nume cunoscut au fost. Solomon, rădicând besearica Domnului

și palata sa în Ierusalim, au cumpărat lemne de la împărații Tirului și a Sidonului și maghistri (maistori) de la dâșii au cerut. Tirul și Sidonul, cetățile Finichiei, s-au lipit după aceea de Palestina. David și toți ceilalți după dânsul stăpânitori împărați, precum după aceea în *Istorie* mai pre larg vom vedea, multe pământuri de primprejur au ocupat (luat) și, lățându-și cu acelea stăpânirea sa, le-au împreunat cu Pământul Făgăduinței. Precum cei vechi, așa și cei noi gheografi (scriitori de pământuri) mult s-au nevoit a putea ști deplin acelea de Moisi arătate părți ale Pământului Făgăduinței, ci foarte puțin au putut urma întru propunerile sale, fiindcă de la Marea Mediterană (a mijlocului pământului), de unde pământul Palestinei ceii de acum, despre partea cea de cătră amiazi până la râul Iordanului, cât l-au putut cuprinde unii cu ochii, atâta l-au și cercat și l-au scris, iară partea ceaealaltă de Iordan, puțini sau, drept a zice, nici unul n-au văzut-o, nici au cercat-o. Așadară, întunecată iaste gheografia pământului acestuia a lui Israil. Și însuși mapele ceale de dâșii întocmite sânt pre arină (țărână) întemeiate și numai după a lor voie sânt făcute. Despre pământul Iudeii, cât știm, atâta vom și scriia. Ghicurile și fabulele întunecă numai mintea.

§ 1

AȘEZAREA, LĂȚIMEA ȘI MARGINILE PĂMÂNTULUI IUDEII

Iudeea iaste în partea cea dintâiu a pământului, adecă în Asia. Despre partea cea de cătră amiazi, de la Edem până la muntele Livanului și al Antilivanului cătră mezul nopții și apus, cuprinde în lungime 185 de stadii¹. De la Marea Mediterană, adecă de cătră amiazi și apus, cătră

¹ Stadia face 125 de pași.

mezul nopții până la Marea Moartă, râul Arnon și pustia Araviei 80, 30 și pe alte locuri 20 de stadii în lățime, căci, cu cât se lungește cătră mezul nopții, cu atâta se mai îngustă.

Marginile sânt: De cătră Răsărit, Marea Moartă, râul Arnon și pustia Araviei; de cătră mezul nopții, munții Antilivanului; de cătră apus, Muntele Livanului și o parte de Marea Mediterană; de cătră amiazi, o parte de Marea Mediterană și Eghiptul.

§ 2

MULTA ADUCERE DE FRUCTURI (ROADE) ȘI ÎNDESTULAREA ÎN PĂMÂNTUL FĂGĂDUINȚEI

Moisi, arătând acestea cu scurte cuvinte, așa grăiaște: „Pământul miarei și al laptelui, al grâului și al vinului, al olivelor (maslinelor) și al untului, al smochinelor și al tuturor poamelor, al aurului și al argintului, al ferului și al aramei, al pietrilor celor scumpe și al mărgăritariului, adecă pământul întru carele lăcuiăște binecuvântarea Domnului”. Precum au zis Moisi, așa l-au și aflat iudeii când au ieșit din Eghipt și s-au dus acolo. Nefiind acolo iarnă, sau foarte puțină și plăcută, neîncetat înfloresc pomii și viile. Strugurii cresc preste struguri, smochinele preste smochine, merele preste mere și altele; viile se culeg acolo de doao ori într-un an. Cu un cuvânt, toate câte poate numai pofți un om Pământul Făgăduinței atunci de prisosit avea.

§ 3

ÎMPĂRȚIREA PĂMÂNTULUI FĂGĂDUINȚEI SAU A LUI ISRAIL

Iisus a lui Navi, al doilea ducă (povățuitoriu) a lui Israil după Moisi, stăpânind preste Pământul Făgăduinței, din demândarea (porunca) lui Dumnezeu și după soarte

l-au împărțit în doasprezece părți, după ceale doasprezece seminții ale lui Israil, adecă între cei doisprezece feciori a lui Iacov sau Israil, precum:

1. Feciorilor sau seminției lui Ruvim au dat partea cea dincolo de Iordan, întru carea cetatea scamnului au fost Esevon, unde stăpânea mai nainte Sion, împăratul amoreilor. Seminția aceasta a lui Ruvim, când au ieșit din Eghipt, număra 46500 de suflete, parte bărbătească, de la doazeci de ani în sus, adecă purtători de arme, afară de muieri și de prunci.

2. Feciorilor sau seminției lui Simeon au dat partea pre lângă Marea Mediterană, întru carea cetatea cea mai de frunte au fost Vetil. Numărul seminției lui Simeon, când au ieșit din Eghipt, au fost 59300 de bărbați de doazeci de ani în sus, afară de muieri și de prunci.

3. Feciorilor sau seminției lui Iuda au dat partea cea de pre lângă Marea Mediterană și a părților Edemului. Cetățile ceale mai de frunte au fost Gaza, Vitleem, patria împăratului David și locul nașterii lui Isus Hristos. În limba noastră însemnează *înmulțire de road* sau *casa pânei*, pentru mulțimea roadelor în pământul Efrem și Hevron, care au fost mai nainte împărăteasca cetate a filisteilor. Seminția lui Iuda, când au ieșit din Eghipt, număra 74600 de bărbați purtători de arme, de la 20 de ani în sus, afară de muieri și de prunci.

4. Feciorilor sau seminției lui Isahar au dat partea cea din mijlocul Pământului Făgăduinței, întru carea cetățile ceale mai de frunte au fost Soman, unde au înviat Elisei pre feciorul cel mort al muierii somanite; Nain, unde Hristos pre fiul văduvei din morți l-au sculat. Seminția lui Isahar, când au ieșit din Eghipt, au fost 54400 de bărbați purtători de arme, de la 20 de ani în sus, afară de muieri și de prunci.

5. Feciorilor sau seminției lui Zavulon au dat partea cea mai sus de Isahar, pre lângă Marea Mediterană. Buna

lăcuințe seminției aceștia mult folos au adus negoțitoriei lor ceii bogate. Având ei multe limanuri, de la mulți, din toate părțile au adunat vistierii, precum scrie Moisi, zicând: „Veselește-te, Zavulone, întru ieșirea ta, bogăția mării vei suga și negoțitoria celor ce lăcuiesc pre lângă mare”! (*A doao leage*, cap 33, stih 18, 19). Cetățile ceale mai de frunte au fost frumosul Zavulon, carele, având mare liman, ca al doilea Tir; Tiveriada, Carta, Capernaum, unde au vindecat Hristos pre fiul sutașului; Cana Galileiei, unde au prefăcut Hristos apa în vin; Vitsaida, patria apostolilor Petru, Filip și Andrei. Seminția lui Zavulon, când au ieșit din Eghipt, au fost 57400 parte bărbătească, de la 20 de ani în sus, afară de muieri și de prunci.

6. Feciorilor sau seminției lui Efrem au dat o parte în mijlocul pământului, întru carea cetățile ceale mai de frunte au fost Lidda sau Lodadid, unde Sfântul Gheorghie muncit și îngropat au fost; Vitoron, Samaria, Sihem sau Sichema și Sihar. Seminția lui Efrem, când au ieșit din Eghipt, număra 40500 de bărbați purtători de arme, de la 20 de ani în sus, afară de muieri și de prunci.

7. Feciorii sau seminția lui Manassi au fost împărțită în doao părți. Jumătate din seminție au căpătat o parte dincolo de Iordan, cătră mezul nopții, întru carea cetățile ceale mai mari au fost Lendor și Nafeddor. Ceaalaltă jumătate s-au sălășluit pre lângă Marea Mediterană, întru carea cetățile ceale mai mari au fost Vitsan sau Vetsan, carea după aceea Schitopol s-au chemat; Dor sau Nafeddor. După ieșirea din Eghipt, număra această seminție 32200 de bărbați purtători de arme, afară de muieri și de prunci.

8. Feciorilor sau seminției lui Veniamin au dat o parte, așijderea în mijlocul Palestinei, întru carea cetatea cea mai de frunte au fost Ierusalimul, altmintrelea Solim, de Melhisedec rădicată; după aceea Ievus, de la Ievus,

fiul lui Hanaan, și, în urmă, Ierusalim, de David împăratul numită. Ierusalimul au fost despărțit: în cel de sus, pre muntele Sion, și cel de jos. Solim se zice după limba noastră *pace*, iară Ierusalim însemnează *vedea-va pacea*. Mai nainte de a se împărăți Salomon, Ierusalimul au fost o cetate mică, ci, întrebuițând acesta toate puterile sale și necruțând argintul său și aurul, până la cea mai mare frumsește în zilele acealea l-au fost rădicat. Cine poștește mai pre larg a se încredința despre frumseța cea dintâiu a Ierusalimului, acela să cetească capul al 7-lea și al 8-lea a *Cărții a treia a Împăraților*, și de acolo mai bine și mai luminat va vedea decât din toate până acuma istorii despre Ierusalim scrise. Irod cel dintâiu^[3] au înfrumșet Ierusalimul cu casa cea vestită și mare pentru alergarea cailor (hippodromia), întru carea închepea 80000 de oameni. Toate frumșețile Ierusalimului au fost surpate de ostașii romani și în cenușă prefăcute, despre care la locul său mai pre larg vom cuvânta. Ierusalimul e acum un loc plin de jale, carele, din vârful cel mai înalt al frumșeții și al mărireii, în valea plângerii și a tânguirii au căzut. Ierihonul, cetate bogată, ce se zice *miros cu bună mireazmă* pentru mulțimea finicilor și a rujilor celor de primprejur. Vitil sau Vetil, unde au fost umbrariul lui Avraam. Vitania, unde s-au înălțat Hristos, și Ghetsimania, unde au fost îngropată Născătoarea de Dumnezeu. Seminția lui Veniamin, când au ieșit din Eghipt, au fost 35400 de suflete, parte bărbătească, de la 20 de ani în sus, afară de muieri și de prunci.

9. Feciorilor sau seminției lui Gad au dat partea cea din sus de Ruvim, cătră răsărit, pe lângă Iordan, întru carea cetățile ceale mai de frunte au fost Manaim sau Nain, unde au văzut Iacov scara și ostașii sau îngerii lui Dumnezeu; Enon, unde boteza Ioan Botezătorul și unde și Însuși Hristos s-au botezat. Când au ieșit această

semință din Egipt, au fost 45650 de bărbați de la 20 de ani în sus, afară de muieri și de prunci.

10. Feciorii sau seminția lui Dan au căpătat o parte pre lângă Marea Mediterană, întru carea cetățile ceale mai vestite au fost Lehi, ce se zice *Falcă*, unde au omorât Samson cu o falcă de asin 1000 de filistei, Iamnia sau Ioppe, limanul mării. Întru această cetate au intrat Iona în corabie, ca să fugă de cătră fața lui Dumnezeu, și de un chit înghițit au fost. Numărul seminției aceștia, când au ieșit din Egipt, au fost 62700 de bărbați purtători de arme, de la 20 de ani în sus, afară de muieri și de prunci.

11. Feciorii sau seminția lui Asir s-au sălășluit pe lângă Marea Mediterană și pământul lor era întins până la muntele Livanului, întru carele cetățile ceale mai de frunte au fost Tir, Ptolemaida, Aanon, Afec și Cana cea Mare. Când au ieșit această semință din Egipt, au numărat 41500 de bărbați, de la 20 de ani în sus, afară de muieri și prunci.

12. Feciorii sau seminția lui Neftalim au căpătat o parte între Asir și între Manasi, întru carea cetățile ceale mai de frunte au fost Dan sau Lasen, Emat și Chesaria a lui Filip.

Așa au fost împărțirea pământului lui Israil până la moartea lui Irod, împăratul iudeilor, și atâta au fost numărul israilteanilor când au ieșit din Egipt, adecă 603550 de bărbați purtători de arme, de la 20 de ani în sus. De vom alătura cătră numărul acesta și muierile cu pruncii cei de la 20 de ani în jos, de crezut iaste cum că până la doao milioane de suflete trebuie să fie fost, iară de vom alătura și preoții, carii după legea lui Moisi nu era slobod a-i pune în număr, fără îndoială putem zice cum că toți, într-una socotindu-i, la 2020000 pot fi fost.

După moartea lui Irod au împărțit August^[4], chesariul romanesc, Împărăția Iudeii în trei părți și au dat-o feciorilor lui Irod, despre care împărțire la locul său, în

Istorie, vom grăi. Tiverie^[5], al doilea chesar romanesc, au împărțit pământul Iudeii în patru părți sau stăpâniri, despre care împărțire și Sfântul Evanghelist Luca aduce aminte în sfânta *Evanghelie*, cap 3, stih 1, adecă: „Pilat cel din Pont^[6] stăpânea preste Iudeea în Ierusalim. Irod Antipa^[7], feciorul lui Irod celui dintâiu, preste Galileea. Filip^[8], al doilea fecior a lui Irod, preste Ituria sau preste părțile Trahoniei, aproape de pustia Araviei. Lisanie^[9], stăpânitorul romanesc, domnea preste Avilinia, partea cea din Finichia”. Aceștia sânt acei patru stăpânitori despre carii scrie Evanghelistul. Împărțirea aceasta au ținut până la 39 de ani după Hristos, adecă până când au intrat în domnie Caligula^[10], chesariul romanesc, și pre Irod Agripa^[11], feciorul lui Aristovul^[12], nepotul lui Irod celui dintâiu, preste împărăția Iudeii l-au rădicat, carele singur au domnit până la 44 de ani după Hristos. După moartea lui Agripa iară ighemonii sau stăpânitorii cei romanești au domnit preste Iudeia până la cădearea Ierusalimului și a Împărăției Iudeii. După cădearea Ierusalimului, s-au fost vândut tot pământul acesta al Făgăduinței, precum vom vedea la locul său în *Istorie*, și până la 311 ani după nașterea lui Hristos subt jugul varvarilor au suspinat, adecă până la împărăția lui Constantin celui Mare^[13], împăratului grecesc, și a mumei lui, Elena^[14], carea, îndrăgind creștinătatea și dreapta dumnezeiască cinstire, au cercetat Ierusalimul și, aflându-l surpat și în tristă stare prefăcut, s-au milostivit de dânsul și mult aur și argint au dat spre înnoirea lui și spre rădicarea besearicilor. Rădicând cetatea, au aflat crucea lui Hristos și ceale doao ale tâlharilor cei ce fusease spânzurați cu Dânsul și din zi în zi tot mai tare se nevoia de înfrumșetarea Ierusalimului. După moartea ei, și rădicarea besearicilor, și înnoirea Ierusalimului iară au fost încetat, căci Constantin, feciorul ei, încâlcit fiind întru multe oaste, puțină grijă au avut de dânsul, iară

următorii lui încă și mai puțină. Și așa au rămas Pământul Făgăduinței până la 622 de ani după nașterea lui Hristos, adică până când s-au rădicat Muhamet sau Mehmet^[15], carele după aceea au început a strica împărățiile ceale de primprejur și a sa împărăție a o mai rădica și a o mai lăți. După Mehmet au luat Avuvecher sau Abubecher^[16] domniia preste aravi, despre carii la locul său mai pre larg vom cuvânta. După aceea, au venit Omar^[17], carele, <la> 650 de ani după Hristos, au domnit preste Siria, Antiohia, Eghipt și preste Palestina sau Pământul Făgăduinței, carele și în zilele de astăzi supt jugul agareanilor suspină.

§ 4

DESPRE MUNȚII CEI MAI DE FRUNTE, DESPRE VĂLI,
RĂURI, LACURI ȘI MĂRI ÎN PĂMÂNTUL FĂGĂDUINȚEI

Fiindcă adeaseori se aduce aminte în Sfânta Scriptură despre aceaste firești frumseate și mulți despre aceastea cetind, însă, neștiind unde și încotro sânt, rămân fără de folos și fără desfătare. Drept aceea și despre aceastea, cât e de lipsă a ști, vom cuvânta și vom înceape.

I. Despre munți, și adică:

1. *Despre Livan*. Acest munte se înceape de la Marea Mediterană, aproape de cetatea Sidon, carea iaste în Finichia și se întinde cătră mezul nopții, deasupra Pământului Făgăduinței. Livan se zice *alb*, fiindcă cel mai înalt vârf al Livanului în veac iaste acoperit cu neao. Partea cea mai mare a Livanului iaste întocmită spre rodire. Pre dânsul cresc chedrii, peischii și chiparoșii cei mai nalți și mirositoriul livan (rășină albă). Muntele Livanului au fost locul mântuirii pustnicilor celor dintâi carii, prin peșteri, prin crepăturile pământului și prin pustietăți viețuind, multe seamne ale ostenelelor sale acolo au lăsat. În preajma muntelui Livan stă

2. *Antilivan*, mai departe cătră mezul nopții, deasupra Pământului Făgăduinței întins, carele întru toate asemenea iaste muntelui Livan. Între Livan și între Antilivan iaste pământul cel șes ce se cheamă Chilisuria, pre carele îl adapă râurile ceale ce curg din acești doi munți.

3. *Tavor*, de la cuvântul evreiesc Tabur, carele se zice *buric*. De iaste vreun munte în lumea aceasta carele ar putea trage ochii oamenilor cătră mirarea frumseții, acela iaste Muntele Tavor. Din Galilea cea șesă, nefiind cu alt munte împreunat, ci singur numai, ca turnul Vavilonului, până în nori rădicat, tuturor stă înaintea ochilor. Și, fiindcă pre dânsul nu cresc arbori (lemne), iaste ca al doilea paradis înfrumsețat cu toată plasa de flori și de arbori, ceale ce desfătează nările celor viețuitoare cu odorul sau mirosul său, iară poamele ceale preste prisosință mai mult decât mierea și fagurul îndulcesc limba omului. Pre muntele acesta s-au schimbat Hristos la față și, pentru veacinică aducere aminte, în locul celor trei umbrare (colibi), prin Apostolul Petru așezate, s-au înălțat trei altare, unde și în zi de astăzi se laudă Domnul Hristos de slugile ceale credincioase a lui Dumnezeu, cu numele lui Hristos întărite.

4. *Ermon* sau *Aermon*, de partea cea de cătră răsărit a Pământului Făgăduinței, carele în veaci iaste acoperit cu neaoa. Ermon se zice *pustiire* din cauza (pricina) frigului celui mare și pentru multa neaoa. În timpul de veară al secerișului și al toamnei, în toate nopțile cade roao, ca și ploao pe lângă acest munte și pentru aceea aduce aminte David de acea roao în Psalmul 132.

5. *Carmil*, deasupra de Marea Mediterană, aproape de cetatea Ptolemaida, unde de multe ori lăcuia prorocul Ilie. *Cartea 3 a Împărașilor*, cap 18, 19. De la muntele acesta, Carmil, o plasă de călugări rimo-catolicești se numesc *carmelite*, fiindcă acolo mai întâiu au fost rădicată

mănăstirea lor. Muntele acesta, Carmil, toate le are de prisosit, iară mai vârtos vin mult și bun.

6. *Eleon*, o milă de loc de Ierusalim depărtat. Pre acest munte s-au înălțat Hristos și de căderea Ierusalimului au plâns. Muntele Eleonului și-au căpătat numele de la mult olei (untdelemn), carele crește pre dânsul.

7. *Golgota*, aproape de Ierusalim, sau culmele pre carele au fost răstignit Hristos Domnul. Golgota se zice *locul căpăținei* de la căpățina capului, fiindcă iaste asemenea unui cap de om.

8. *Sion*, în Ierusalim, pre carele au fost besearica întru carea mai întâiu s-au cuvântat Evanghelia.

II. *Despre văli*, și adecă:

1. *Valea Bindecuvântării*. Iosafat, împăratul iudeilor, învingând pre amonieni și moaviteani și spărgându-i întru acea vale și dând laudă și mulțămire lui Dumnezeu pentru învingere, au binecuvântat pre Dumnezeu și acel loc, întru carele au învins pre vrăjmașii săi, și pentru aceea se cheamă locul acela *Valea Bindecuvântării*. 2 *Paralipomen*, cap 20.

2. *Valea Sodomului*. Întru această vale au fost cetățile Sodoma și Gomora, care acum, prin mâniia lui Dumnezeu, sânt arse, de pământ înghițite și cu Marea Moartă astrucate.

3. *Valea Savinei*, unde împăratul Sodomului, după ce s-au întors de la tăierea Hodollogomorului, au ieșit lui Avraam întru întâmpinare, și Melhisedec, împăratul Salimului, au scos pâne și vin înaintea lui. *Facere*, cap 14.

4. *Valea Mavriei*, unde au fost stăjearul subt carele viețuia Avraam și Isaac.

5. *Valea Terevintiei*, unde au omorât David pre Goliat. 1 *Cartea Împăraț.*, cap 17.

III. *Despre râuri*.

Alte râuri vreadnice de aducere aminte, afară de râul Iordan, Pământul Făgăduinței nu are. Iordanul iasă din Lacul Dan sau Fial, aproape de Muntele Livanului, carele, ca sobolul (cârțița), 10 miluri în lung curgând pre subt pământ și iară ieșind pre față pământului, se varsă în Lacul Ghenisaretului, de unde iară iasă și se întinde până la Marea Moartă, și întru aceeaia își ia capătul. Apa Iordanului e foarte dulce și vindecătoare.

IV. *Despre lacuri, și adecă:*

1. *Lacul Mort*, sărat sau smolit, carele stă cătră răsărit, spre laturea Pământului Făgăduinței, se întinde de cătră amiazăzi cătră mezul nopții și are 24 de miluri în lungime.

2. *Lacul Ghenisaretului, Tiveriadei* sau al *Galileiei*, carele stă între seminția lui Zavulon și a lui Manassie. Lacul Ghenisaretului se numeaște de la Pământul Ghenisaret; al Tiveriadei se zice de la cetatea Tiveria, pe lângă țarmurii lacului acestuia de Irod al patrulea^[18], învingătoriu, întru aducerea-aminte împăratului romanesc făcută, iară al Galileiei se zice de la Pământul Galileia cu carele iaste el încungiurat. Lungimea lacului acestuia iaste doao miluri, și lățimea o milă. Lacul acesta are mulți pești foarte buni și dulci; pentru aceea și prindea apostolii adeseori pești într-însul.

V. *Despre mări*

Pământul Făgăduinței sau al lui Israil altă mare nu are, afară de Marea Meditărână, pre carea au numit-o Moisi *Marea cea Mare* sau *cea din urmă*. Țarmurii Mării Meditărane, cei despre partea Pământului Făgăduinței, s-au chemat Finichia.

Luate de seamă. De ar fi rămas pământul acesta al Făgăduinței întru acea mărită și puternică stare precum au fost de la Solomon până la stricarea Ierusalimului, fără nicio îndoială mare și desfătăată ar fi fost gheografia lui. Însă ce n-au putut strica elementurile (stihiiile), aceea au

stricat vrăjmașii oameni. Toate frumsețile ceale firești, toate măiestritele lucruri de mâni omenești întru acest Pământ al Făgăduinței făcute sânt acuma întoarse în pietri, una preste alta grămădite și încoace și încolo resfirate. Ceale ce rămăsease de ostașii cei turbați romani, acelea le-au stricat agareanii și arabii, iară ceale ce prin întâmplare rămăsease nesticite, acelea oștile ceale purtătoare de cruci a sutei unsprezecea și a doasprezecea după nașterea lui Hristos, care pentru scăparea cetății Ierusalimului și a altor sfinte locuri ce suspina subt jugul agareanilor s-au fost sculat, despre care toate la locul său vom cuvânta, de tot, până în fundament, le-au spart și în cenușă le-au prefăcut. Cetățile ceale vestite, Gaza, Ascalon, Acra, Samaria, Tripol, Tir, Sidon și alte mai multe cetăți, sânt prefăcute în petri răsfirate, încoacea și încolo aruncate și una preste alta grămădite, a căroră rămășițe și în zi de astăzi ne arată noao mărirea și frumseța lor cea dintâiu. Besearicile și palaturile ceale scumpe, mănăstirile și alte sfinte locuri, cu mare măiestrie, ostăneală și cheltuială spre lauda și mărirea lui Dumnezeu rădicate și înfrumsețate, sânt acuma în moșei, geamii și ștaluri sau poieți prefăcute. Cu un cuvânt, Pământul Făgăduinței iaste acuma valea plângerii, a suspinului și a pietrilor încoacea și încolo lăpădate și răsfirate, despre carele fără dureare de inimă a cuvânta și cu amăruntul a scriia nu iaste cu puțință.

ÎNTRARE

§ 1

CE IASTE ISTORIA?

Istoria iaste zicerea sau spunerea întâmplărilor celor vreadnice de aducere-aminte și neîndoite. Vreadnica de aducere-aminte întâmplare iaste aceea carea lasă după sine mari, bune sau reale urmări. Pentru exemplu:

vărsarea apei ceii de a toată lumea (potopul); stricarea cetatei Troia; nașterea lui Hristos și altele. Neîndoită întâmplare iaste aceea carea toți oamenii o întăresc că e adevărată. Pentru exemplu: bărbăția și vărvăria lui Attila, duxului unguresc; bărbăția și iscusința în oaste a prințului Evghenie^[19]. Întâmplările care puțin însemnează sau sânt îndoite n-au loc în istorie.

§ 2

ÎMPĂRȚIREA ISTORIEI

Haractirile zicerilor sau a spunerilor dau numirea și împărțirea istoriei. Deacă vor fi haractirile zicerilor despre întâmplările a tot ghenului omenesc, se numește *istoria universală*, adecă a toată lumea, iară deacă vor fi numai despre unele împărății sau stăpâniri, se numește *istoria particulară* sau *dechilin*. Deacă vor fi haractirile despre lucruri besearicești, se numește *istoria besearicii*; deacă vor fi despre învățatură, se zice *istoria învățaturii*; deacă vor fi despre negoțitorie, despre măiestrii, despre lucruri cetățenești sau politicești, despre călătorii pre mare, se numește *istoria negoțitoriei, măiestriei, călătoriei pre mare* și alt, iară de vor fi despre natură (fire), se numește *istoria naturală* sau *firească*.

La începutul ghenului omenesc, fiind oamenii neîncetat întru migrare (mutare dintr-un loc într-altul), se închina ființelor sau făpturilor, și pentru aducerea jertvelor avea ei însemnate locuri. Mulți ani, neavând litere (slope), prin spuneri sau ziceri se învăța unul de la altul și, drept aceea, nevoiți au fost a cugeta despre aflarea măiestriilor și a istăției. Neavând bani, schimba între sine averile și cu acea ajutorință purta ei negoțitoriile sale. Frica de revărsarea apelor și pofta a se îmbogăți și vistierii și alte lucruri și scule, din părțile ceale dincolo de mări și râuri, întru a lor patrie a le aduce i-au învățat a

face corăbii. Semința invidiei (zavistiei) carea se înrădăcinează întru dânșii le-au fost adus peritoare fructuri, adecă moarte și oaste. Neîndestularea și pofta despre multă avere i-au fost îndemnat a se muta dintr-un loc într-altul și mai bun pământ a-și căuta, de la alții a răpi și pre sine altora și pre alții șieși a-i subpune. Despre toate acestea și despre alte mai multe lucruri grăiaște istoria universală.

§ 3

AJUTORINȚELE ISTORIEI

Precum nu poate orbul fără de bâț și fără de ducătoriu drept să umble și precum ostașul fără de armă nu poate folosi nimica în oastă, așa și istoricul, întru ascultarea sau cetirea istoriei, fără de ajutorințele ceale istoricești înainte a păși nu poate.

Ajutorințele sânt:

1. *Gheografia* (scrierea pământului), carea ne învață a cunoaște fața pământului cea din afară, adecă unde și încotro sânt părțile și locurile pământului și unde s-au întâmplat ceva.

2. *Hronologia* (numărul anilor), carea ne învață cum trebuie să numărăm și să măsurăm timpurile și anii după curgerea soarelui și a lunii; cum să-i împărțim și cum întâmplările lumii aceștia întru acelaș timp și an să le punem, cum au urmat una după alta.

3. *Ghenealoghia* (arățarea ghenusurilor), ce arată care ghen (neam) și de la care își trage rădăcina.

4. *Diplomatica* (cunoașterea diplomelor împărătești), carea ne învață drept a ceti și a înțeleage diplomele ceale vechi, de împărați și crai pentru deschilinite meritiuri subpușilor date.

5. *Heraldica* (cunoașterea pajerilor), carea arată cum poate și cum trebuie să cunoască omul pajerile.

6. *Numizmatica* (cunoașterea banilor), carea ne învață cum trebuie să cunoaștem toți banii de comun.

Dintre toate aceste zise ajutorințe istoricești, gheografia iaste una carea ascultătorilor și cetitorilor sau învățătorilor de istorie le iaste în loc de lumină.

Fiindcă de la întâiul Adam până la al doilea, adecă de la începutul ghenului omenesc până la Hristos, foarte întunecată iaste hronologhia și mare neunire și încâlcituri se află întru aceea, am socotit a adăoga aici această următoare tablă și neunirea hronologhiei de la facerea lumii până la nașterea lui Hristos purtată a o arăta și pentru mai ușoara luare-aminte întru aceea dechilin a o așăza.

Ade că	27. Tălmă- citori	Evreii după		Samari- teanii	Iosif Evrei anul
		Petavie	Ușer		
De la Adam până la vărsarea apei (potop)					
	2262	1556	1556	1307	1556
De la Adam până la turnul Vavilon					
	2710	1809	1809	1708	1957
De la Adam până la nașterea lui Avraam					
	3323	1947	1997	2298	2437
De la Adam până la nașterea lui Moisi					
	3759	2373	2423	2649	2927
De la Adam până la rădicarea besearicii lui Solomon					
	4473	2972	2992	3294	3545
De la Adam până la nașterea lui Hristos					
	5508	3983	4004	4306	4656

Romano-catolicii, luteranii și calvinii urmează întru istoria israilteanilor după istoricul Petavie^[20]. Besearica Răsăritului se ține de cei 72 de tălmăcitori în cetatea Alexandriei, 270 de ani înainte de nașterea lui Hristos, carii, prin demândăciunea lui Ptolomei Filadelful^[21],

împăratul Egiptului, au întors Leagea veche în limba elinească.

Luare de seamă. De unde au ieșit aceste multe plase de istorii nu e de lipsă a ghici. Se vede că de acolo, fiindcă cei 72 de tălmăcitori după patriarhul Arpahad au pus pre Cainan, carele în originalul cel dintâiu nu s-au aflat în numărul celorlalți patriarși, carii după Moisi au viețuit, sau de acolo fiindcă unii istorici nu se lovesc întru lungimea zilelor sau a anilor a unor patriarși, după a căroră zile sau ani se purta istoria universală. Despre această deschilinire a istoriei universală mai mult de o sută de opinii au scris istoricii, însă niciunul deplin n-au putut arăta adevărul.

§ 4

FOLOSUL ISTORIEI

Istoria luminează mintea, veselește cugetul, umple inima de bucurii bune și adânci, adapă înțeleapta iubire de știință, apără credința cea rea și deșartă și pre fieștecare duce cătră cunoașterea a tot ghenului omenesc. Toate ce au lucrat oamenii întru această largă și mare lume și în șaptezeci și patru, aproape, de secole (veacuri) pune noao istoria înaintea ochilor noștri ca întru o căutătoare (oglinďă) mică și ca pe un amfiteater. Istoria ne arată cu ce plase de ajutorințe unele ghinte au urmat întru propunerile sale până în capăt; iară altele numai până la jumătate, altele nicicât, și altele, afară de nume, nimica după sine n-au lăsat. Cum unii din nimica s-au făcut măriți, puternici, lăudați și avuți, iară alții, măriți, puternici, lăudați și avuți fiind, au slăbit, au sărăcit și întru adâncul rușinii au căzut. Cum oamenii cei cu bune fapte și lui Dumnezeu plăcuți, pentru a lor osteneale spre bunul cel de comun avute, mare și bogată plată au căpătat. Cum cei necredincioși, răi și înderătnici, pentru

îndreznirile lor ceale reale, au căpătat rușinos capăt și amară pierdere. Cum și unde au înflorit mai înainte învățăturile ceale cu bun odor și dulci. Cum și unde s-au răsfirat mai vârtos negoțătoria cea plină de bogăție și călătoria pre mare, și unde corăbiile negoțitorilor celor sârguitori cu vistieriile ceale mai scumpe le-au umplut. Cum și unde pentru buna viețuire ajutoare istății și măiestrii s-au aflat și au înflorit. Unde și care ghen cu plugăritul nu numai ale sale grânare (coșuri pentru adunarea grâului), ci și ale celor neavute și cu alte lucruri și cu îndelâniciri cuprinse ghinte au umplut și pânțele lor au săturat. Care ghintă s-au arătat mai puternică decât alta și cu coroană de laură s-au încoronat. Cum s-au rădicat împărățiile și cum au căzut, cum leagile ceale cetățenești (a țării) s-au întocmit, și oamenii, acealea păzindu-le, cât de cât întru mai bună stare s-au întărit, iară în contră, călcându-le, din zi în zi căzând, de tot s-au deșărădăcinat. Pentru toate acestea ne dă istoria cheia științei și aprinde întru noi lumina descoperirii. Și pentru aceea și zice Sfântul Grigorie^[22] de Dumnezeu grăitorul cum că istoria iaste prin înțelepciune adunată și prin mintea multor înțelepți într-una strânsă. Chicheron^[23] numește istoria mărturisirea timpurilor și a anilor, lumina adevărului, sufletul ținerii aminte, îndreptarea vieții și însemnarea vechimiei. Filosofii cei de acum cheamă istoria al doilea ochiu al înțelepciunii și al luminării. Tuturor, dară, învățăturilor și științelor fie-le cinste și mărire, iară istoriei universale, gheografie și istoriei naturale, aplecăciune până la pământ. Moarte sânt toate cealealte învățături fără de aceste trei.

§ 5

CE IASTE EPOHA ȘI PERIODUL ÎN ISTORIE

Epooha iaste cuvânt grecesc și după putearea răspunderii însemnează oprire. Însă în istorie se ia pentru o întâmplare vreadnică de aducere-aminte. Pentru exemplu: vărsarea apei ceii de a toată lumea; nașterea lui Hristos; fugirea lui Mehmet; dezghinarea lui Luter^[24] de besearica rimo-catolicească. Istoricii pentru aceea au împărțit istoria întru epohe, ca cetitorii și ascultătorii sau auzitorii mai ușor să poată ținea în minte rândul spunerii și anii întru carii s-au întâmplat vreun lucru vreadnic de aducere-aminte întru oricarea epohă.

Periodul, așijderea, e cuvânt grecesc și însemnează: lesne înțelegătoare spunere sau luminată însemnare a oricăroră urmări sau întâmplări. Drept aceea, epoha iaste *o întâmplare vreadnică de aducere-aminte*, iară ce se spune de la o întâmplare până la alta se numeaște *period*. Pentru exemplu: facerea lumii iaste epohă; vărsarea apei ceii de a toată lumea iaste epohă, iară ceale ce se zic și se spun de la facerea lumii până la vărsarea apei, adecă arătatele lucruri ce s-au întâmplat între aceastea dooa epohe, se numeaște *period*. [...]

§ 5

STAREA IUDEILOR DUPĂ MOARTEA
LUI ALEXANDRU CELUI MARE

După moartea lui Alexandru celui Mare^[25], toate dreptățile, covârșirile și facerile de bine de la Chir^[26], împăratul persilor, și de la următorii lui, iudeilor date și prin Alexandru înmulțite și întărite, au murit și s-au stins. După moartea lui Alexandru, au stăpânit preste Palestina și preste Finichia Laomedon^[27], unul din ducii lui Alexandru, carele multe supărări au făcut iudeilor. Stăpânind Laomedon preste Siria, s-au sculat Ptolomei

Sotir^[28], împăratul Egiptului, să se bată cu dânsul. Deci, învingând el Siria, Finichia și Palestina, au luat Ierusalimul și au prădat până la 100000 de iudei, pre carii i-au dus cu sine la Egipt și acolo mult bine le-au făcut. Ptolomei au stăpânit numai 9 ani preste Siria și Palestina, apoi, spăimântându-se de Antigon^[29], împăratul Siriei, carele cu multă puteare s-au fost sculat asupra lui, i-au întors Siria și Palestina și toate mai nainte luatele cetăți și părți ale Iudeiei. După moartea lui Antigon, iară Ptolomei au stăpânit preste mai sus-zisele țări. Ptolomei Filadelfu, feciorul lui Ptolomei Sotir, urmând după moartea tătăni-său în scamnul Egiptului, mai mare încă făcătoriu de bine și apărătoriu s-au arătat iudeilor decât tatăl său. Acesta, îndrăgind înțelepciunea, prin toată împărăția sa, cu mare sârguință, ca niște mărgăritari au căutat oameni înțelepți și, aflând de aceia, ca diamanturile ceale mai scumpe, i-au adunat în palata sa și mai bine îi vighila (păzea) decât diadema și porfira sa cea împărătească. Apoi, adunând din toată lumea neprețuite vistierii, adecă înțelepte cărți, în cetatea sa, Alexandria, au alcătuit cea în toată lumea mărită bibliotecă. După aceea, auzând el cum că și iudeii cu niște cărți de Dumnezeu însuflăte se laudă, adecă cu *Leagea cea veache*^[30], și, ca și a acelora alcătuire și cuprindere să înțeleagă, au demândat ca din toată Palestina, de la toată seminția lui Israil, să vine la dânsul câte 4 bărbați înțelepți, carii ar ști întoarce *Leagea veache* din limba evreiască în cea elinească. Venind la dânsul din toate doaosprezece seminții câte 4, adecă 72 de bărbați, le-au demândat împăratul să meargă la Insula Faro^[31] și acolo tot însul dechilin să pre-ntoarcă *Leagea cea veache* din limba evreiască în cea elinească, carea au și pre-ntors-o la anul 270 înaintea de nașterea lui Hristos, și așa au fost întoarsă, ca cum ar fi fost numai de unul scriată, căci preîntoarcerea unuia au fost asemenea cu a celuia alt. Și, aducându-o lu Ptolomei Filadelful, cu multe

daruri și cinste i-au învrednicit, precum se și cădea, și i-au slobozit în pace. De-apoi au demândat ca în toată Iudeea să se rădice școale și acealea arhieriei să le îndrepteaze.

După moartea lui Ptolomei Filadelful s-au împărățit Ptolomei Filopatru^[32], fiul lui, fecior cu minte slabă, însă și acesta mult bine au făcut iudeilor. Antioh cel Mare^[33], împăratul Siriei, întrebuintând stăpânirea cea cu minte slabă a lui Filopatru, împăratul Eghiptului, spre al său folos, au cugetat a se scula cu oaste asupra lui, pentru ca țările Iudeiei, ceale ce le luasă Ptolomei Filadelful de la împărății Siriei, iară șieși să le supună. Deci, oștindu-se cu Filopatru, fu de acesta, prin ajutoriul iudeilor, bătut și în fugă înturnat. Așadară, fiind Filopatru cu cunună de învingere încoronat, și-au fost pus în minte să meargă la Ierusalim pentru ca aci, dimpreună cu iudeii, să aducă arderi și ceale dinlăuntru besearicii să le vadă. Însă Simon arhierul l-au oprit a intra în Sfânta Sfintelor, căci, după legea iudeilor, nu era nimăruia slobod să între într-însa, fără numai arhierilor. Ci Filopatru au făcut precum mai nainte au voit, adecă au intrat în Sfânta Sfintelor și cu aceeaa atât au fost amărât ghenul iudeesc, cât toți s-au lăpădat de dânsul, și de Antioh cel Mare, împăratul Siriei, s-au lipit.

După moartea lui Filopatru, au rămas Ptolomei Epifanu^[34], fiul lui, de cinci ani în vârstă, următoriu împărăției. Antioh cel Mare, carele nu putu mai nainte să învingă pre Filopatru, cugetă acum să se scoale asupra fiiului lui, Ptolomei Epifanu. Deci, adunând o oaste mare și împreunându-o cu iudeii carii se lipise de dânsul, s-au sculat asupra Palestinei și a Finichiei și le-au învins. După aceea, voind să se areate iudeilor mulțămitoriul pentru că i-au adus lui ajutoriu întru această învingere, le-au dat lor mult aur și argint spre înnoirea besearicii lui Dumnezeu și spre înfrumșetarea Ierusalimului; încă și de toate tributurile publice pre trei ani, precum și pre sclavi din închisori

i-au slobozit. Seleuc^[35], feciorul și moștenitoriul lui Antioh celui Mare, asemănându-se tătâne-său întru toate, s-au arătat și el apărătoriu iudeilor. Murind acest Seleuc, au urmat pre scamnul Siriei fratele său, Antioh Epifanu^[36], rădăcina păcatului, a stricăciunei obiceiurilor și a datinilor iudeești, necurmată pedeapsă a iudeilor, nu atât după datină și fire, cât pentru neunirea și mândriia arhierilor.

Iason, fratele arhierelui Onia, dorind să se facă și el arhieriu, au întrebuițat toate viclesugurile și măiestriile ca să lipsească pre frate-său de arhierie și apoi să se facă el arhieriu în locul lui. Deci, se sculă și, luând aur și argint de ajuns cu sine, se dusă la cetatea cea de căpetenie, Antiohia, pentru ca aci să tragă pre Antioh Epifanul spre partea sa, ca acesta să scoată pre arhieriu Onia din scamn și să-l pună pre el arhieriu. Aci un viclean pre altul și un iubitoriu de argint pre altul înșelă și-l căpătă. Antioh, priimind daruri de mare preț prin Iason aduse, chemă pre arhieriu Onia la Antiohia și, lăpădându-l mai nainte din arhierie, îl băgă la închisoare, iară pre Iason îl făcu arhieriu în locul lui. Iason, având puțină grijă de legea Domnului și nebăgând seamă de tradițiile și datinile ceale vechi ale iudeilor, au stricat moralitatea cea bună a iudeilor, căci, după datina elinilor, el au introdus amfiteatru, adecă loc de luptare publică sau loc încungiurat, unde tinerimea se lupta și în mișcări și învârtituri ale trupului se deprindea. Iudeii, atâta voie și plăcere arătară spre acest amfiteatru, cât, nebăgând mai mult în seamă besearica și cinstea cătră părinți, mai mult cinstea idoliia elinească decât demândăciunile ceale dumnezeiești. Și așa, dedându-se din zi în zi cu obiceiurile elinești, de calea cea veache a cinstirei dumnezeiești cu totul s-au fost depărtat și tuturor obiceiurilor celor idolești părtași s-au făcut. Voind numitul Iason ca să rămână îndelungat întru cinste și în

milă înaintea lui Antioh, au trimis pre frate-său Menelai cu multe daruri la dânsul. Menelai, venind înaintea împăratului cu darurile, nu pentru frate-său, ci pentru sine însuși și pentru a sa cinste și vrednicie arhierască cu vicleșug cugeta. Vreadnicul de ură Menelai, lingușindu-se pre lângă împăratul cel ușor la minte și iubitoriu de avuție, l-au rădicat de față până la ceriu. Apoi, făgăduindu-i 300 de talanți în argint mai mult, și-au câștigat arhieria, măcar că n-au fost vreadnic de dânsa, pentru că era om foarte iute la fire și mânios ca o fiară. Și așa, Iason, vânând pre fratele său Onia cu vicleșug, însuși de Menelai, fratele său, prin asemenea vicleșug vânat și în părțile Amanitiei mânat au fost. Menelai, căpătând arhieria și căpetenia preste Ierusalim și preste iudei, uitasă de banii cei făgăduiți împăratului și pentru aceea chemat au fost la împăratul. Plecând Menelai la împăratul, au lăsat în locul său pre Lisamah, fratelui său, demândându-i ca, întru cât îi va fi cu putință, fără prepusul cuiva, pre ascuns să scoată vasele ceale de argint și de aur din besearica Ierusalimului și să le trimită după dânsul la Antiohia ca cu acealea să potolească mânia împăratului și să vină iarăși întru mila lui cea dintâiu. Lisamah, vrând să plinească demândăciunea fratelui său, s-au atins cu mâinile sale ceale fărădeleage de sculele besearicii și s-au făcut văzut răpitoriu de ceale sfinte. Înțelegând iudeii de acel nelegiuit lucru a lui Lisimah, unii cu pietri, alții cu boate bătându-l, iară alții pulbere asupra aruncându-i, l-au omorât și, din 3000 de ostași ai lui, carii era pre lângă dânsul, pre cei mai mulți au ucis, pre alții au pleguit, iară alții prin fugă au scăpat. Adunarea Sinedriei, adecă judecata cea mai mare a iudeilor, carea făcuse judecată asupra lui Menelai pentru acea întâmplare, au trimis trei bărbați la împăratul, în cetatea Tir, ca de acolo, după faptele lui Menelai, să-i trimită dreaptă răsplătire. Însă, înțelegând Menelai de acea judecată, mai curund decât

solii cei trimiși au ajuns în Tir și s-au arătat lui Ptolomei, sveatnicului celui mai mare al împăratului, și, după ce au tras Menelai pre Ptolomei către sine, până acolo au fost adus Ptolomei pre împăratul, cât pre arhiereul Menelai, carele avea mai rea fire decât a fiarelor și de nicio cinstire vreadnic, l-au slobozit în pace, iară pre cei trei soli fără de nicio dreptate i-au pedepsit. Putearea acestuia nerușinos arhiereu Menelai atât s-au fost întărit, cât niciunul din bătrânii adunării cuvânt în contră nu-i putea grăi, nici adevărul a-i zice nu cuteza, căci mâniia lui, carea mai mare era decât cea dobitocească, pre toți i-au fost spăimântat; voia lui era tuturor svințenie și leage, și răotatea lui atât au fost crescut, cât tuturor cetățeanilor s-au fost făcut vrăjmaș mare și viclean ticălos.

Antioh, împăratul Siriei, vrând să ia Eghiptul, au adunat mare oaste și, făcând bătaie, au avut norocoasă urmare întru învingere. Nu mult după ceaea s-au fost făcut un graiu mincinos, cum că Antioh, vrând să ia cetate Alexandria cu arme, aci ar fi perit. Iason, cel mai suszis și lăpădat arhiereu, fiind fără de loc și fără de casă, căuta ocazie îndemănată să-și răsplătească asupra vrăjmașului său Menelai și iarăși la scamnul arhieriei să se întoarcă. Drept aceaea, cugetând Iason cum că minciuna ce s-au fost răsfirat despre moartea împăratului Antioh iaste adevărată, s-au fost înfocat să ia Ierusalimul cu arme, și pre Menelai, împreună cu pre cei de un cuget cu dânsul, să-l omoară. Deci, după ce au adunat 1000 de bărbați fără de case (oameni carii rățăcea încoaci și încolo), s-au sculat asupra Ierusalimului și, luându-l, pre toți ca pre niște vrăjmași, iară nu ca pre niște cetățeani de o limbă și de o leage cu dânsii, fără de cruțare i-au junghiiat. Antioh, căpătând înștiințare despre întâmplarea cea din Ierusalim și despre bucuria cea de comun a iudeilor pentru moartea sa, au lăsat toate cetățile și toate părțile pământului ceale ce le luasă în Eghipt și au alergat

cătră Ierusalim cu toată oastea sa, căci era întru mare frică nu cumva, nefiind el acolo și amânându-să, să se lapede de dânsul Iudeea și să se scoale asupra lui. Ajungând Antioh la Ierusalim, mai rău decât o fiară s-au fost aprins și, încungiurându-l, l-au luat cu arme și au demândat ostașilor săi ca, trei zile și trei nopți, fără de nicio cruțare să taie pre iudei. Întru aceale zile au perit de sabie 80000, iară 40000 de suflete, căzând în sclavie, vândute au fost. După aceea au intrat Antioh singur în besearică și cu ale sale însuși spurcate mâni au luat toate vasele ceale sfințite și toată vistieria besearicii au răpit-o, având povățuitoriu pre nerușinosul Menelai arhiereul. Iară deacă au ieșit Antioh din besearică, au demândat să junghie un porc și pre altariu să-l fiarbă și cu zama lui să stropească toată besearica. Iason, ca un lăpădat de leage și a patriei și cetățeanilor vrăjmaș, din cetate în cetate fugătoriu și de toți gonit și urât au fost. Drept aceea, arhiereul cel începătoriu de răotăți, Iason, carele pre mulți neîngropați au lăsat și pre alții în vestminte de tânguire i-au fost îmbrăcat, singur, fără de plângere, neîngropat au rămas.

La doi ani după această întâmplare, carea iudeii spurcăciunea besearicii o numesc, la anul 168 înainte de nașterea lui Hristos, încă spre mai mare răotate a iudeilor, trimițând Antioh pre un Apolonie, ducă preste oștilor sale, mai rău la fire decât el însuși, cu 22000 de ostași la Iudeea i-au demândat ca toate cetățile Iudeiei să le spargă și cu pământul să le alature, muierile numai și pruncii pentru vindere să-i cruțe. Venind Apolonie la Ierusalim, s-au arătat din afară lin și blând, iară dinluntru au fost lup răpitoriu, fiindcă era lăcașul viclășugului și fiul minciunei. Până în zioa sâmbătei au stătur pre pace, adecă până se vor aduna iudeii la sărbătoare, dând mai nainte demândăciune tuturor ostașilor săi ca pre acel timp toți înarmați să fie. Fiind toți iudeii adunați în besearici și în sinagoguri, au venit Apolonie cu oastea sa și, dând semn

spre scoaterea sabiilor, au început a tăia pre toți carii s-au fost adunat spre mărirea și lauda lui Dumnezeu. După ce au omorât mulțime de oameni și 10000 au dus în sclavie, au spart multe cetăți și în pulbere le-au prefăcut.

Antioh, pentru ca să-și poată plini pofta, adecă pre iudeii cei nepacincici și învârtoșați la inimă, împreună cu arhieriei lor cei iubitori de cinste și de avuție, până la unul să-i prăpădească sau cătră închinarea idolilor celor elinești să-i întoarcă, au trimis pre un bătrân învățat din Atina ca să-i înveațe legea elinească și să-i îmbie lui Zău (Iupiter)^[37], dumnezeului elinilor, să aducă arderi, a căruia față pre însuși altariul besearicii Ierusalimului a o pune au demândat Antioh. Mincinosul bătrân n-au urmat întru propunerea ascultătoriului de minciuni Antioh, căci iudeii și-au ales mai bine a muri decât de la tradițiile lor ceale părintești a se depărta. Așadară, neputând Antioh cu cuvântul și cu sfatul său să întoarcă pre iudei cătră închinăciunea elinească, au cugetat cu sabia să-și împlinească lucrul. Drept aceea, au demândat lui Filip Frighianul^[38], stăpânitoriului celui mai mare preste Ierusalim, carele mai rea încă inimă avea decât Antioh, ca pre toți iudeii carii nu se vor apleca rânduialelor celor elinești să-i ucigă. Filip, căpătând împărăteasca demândare, toate puterile sale le-au întrebuințat pentru a-i plini pofta. Drept aceea, pre toți iudeii au scos din besearică afară și au băgat într-însa pre ostașii Siriei, carii, cu fărădelegile sale și cu cuvinte de viclesug, cu muieri curve spurca locul acela. Iară pre iudeii carii fugise și se ascunsease prin crepăturile pământului pentru a sârba zioa sâmbetei, au demândat până la 1000 să-i ardă, iară la doao muieri, tăindu-le feciorii, i-au spânzurat de țițele lor și, după ce i-au purtat prin cetate înaintea poporului, i-au aruncat de pre păreții cetății în jos; încă și alte pedepse înfricoșate au făcut. Înțelegând Antioh cum că iudeii, pe lângă toate pedepsile acealea, nicidecum nu vor să se

subpună, nici să se apleace închinării elinești, au mers singur la Ierusalim, și acolo pre înțeleptul Eleazar, unul din cei mai mari cărturari, și pre șapte frați Macavei cu muma lor, Solumonia, carii n-au vrut să mănânce carne de porc, amar i-au pedepsit, <la> 168 de ani înainte de nașterea lui Hristos. Pre acel timp viețuia și scriia Iisus, fiul lui Sirah. Însă, cu cât mai mult apăsa și pedepsea Antioh pre iudei, cu atât se mai învârtoșa aceia întru tradițiile și întru legea părinților săi. [...]

Damaschin Bojincă

RĂSPUNDERE DEZGURZĂTOARE LA CÂRTIREA CEA ÎN HALE,

în anul 1823, sub titula *Erweis dass die Walachen
nicht Römischer Abkunft sind,*

adecă *Arătare cum că românii nu sânt viță de
romani*, de c. consiliar de ^{***[1]} făcută, la carea se
adausă *Arătarea cu scriptori verednici de credință
întărită cum că românii sânt adevărați
strănepoți a romanilor.*

Întâiu latinește țesută, iară acuma în limba
dacoromânească preîntoarsă, tot de acelaș autor,
Damaschin T. Bojâncă,
la Înalta Tablă Cr<ăiască> a Ungarii jurat notaroș.
La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității
Ungurești din Pesta, 1828*

„Vis consilii experts mole ruit sua”.

Horatius

„Tot lucrul fără socotință de sine singur se surupă”.

Horățiu^[2].

Prefație

Precum are toată făptura răsăritul și izvorul din care
s-au înființat, așa are toată ghinta rădăcina și trupina sa
din care și-au luat existența și începutul. Unele ghinte
sânt de căpetenie, altele părținitoare. Ghinta de căpetenie
este aceea dintru carea descalecă alte popoară, ca cum se

* Transcriere și note: Otilia Urs.

întind rădăcinile din trunchiul arborelui mai în multe laturi, din care rădăcini, deși împuiază un arbore tinerel într-una distanție atâta de departe, cât cu greu se deschilinește de unde-și trage acesta începutul său, totuși, după ce se curăță mușchiul și se dezvălește pământul de pe lângă rădăcinele lui, se vedește cum că izvorul din care și-au luat cest tinăr începutul este trunchiul arborelui celui mare din acea distanție. Ghintele particulare sau abătătoare sânt acele care se deduc din cele de căpetenie, precum e: Romanii erau ghintă de căpetenie. Din romani descălecară românii, italianii, spaniolii, cea mai mare parte a frâncilor, tevalii din Anglia ș. a. Aceste națioane sânt, toate, spițele ghintei romane. Precum ghintele de căpetenie, așa și cele pârținoare sau abătătoare au istoria sa, de scriptori domestici și străini scrisă, carea adeverează răsăritul și strămutările lor. Însă a unora istorie e mai vederoasă, fiind de mai mulți scriptori străcurată și mai de adeseori în cumpăna adevărului măsurată, iară a altora mai întunecată, pentru că din negrijirea scriptorilor nu s-au cercat întru adevăr. Carea este istoria latei nație românești de astăzi lămurit poate tot cetitoriul cunoaște, precum din *Istoria* lui Petru Maior despre începutul românilor în Dachia (care e cu neînfrânți în credință scriptori răzimată), așa și dintru alte istorii care limpede arată cum că românii sânt răsăriți din coloniile romane cele de Traian în Dachia aduse și mărturisesc toate strămutările care s-au întâmplat românilor.

După ce scăpătară provinciile în care se așezase coloniile lui Traian de cătră împărăția romanilor, asuprindu-se românii cei în Dachia rămași precum și cei din Dachia Aureliană de popoarale streine care veniră preste dâșii și, fiind mai tot cu apărarea vieții sale deprinși, puțin grijiră de a-și scria de după încungiurări sau de a-și păstra istoria sa. Neamurile sclăvești, care cătră capetul sutei a 6-a îmbulziră în țările aceste, deaderă românilor

nume *vlah*, cu care nume (după mărturiseala lui Lucius^[3] și altor mulți scriptori) s-au fost îndatinat sclavii și se îndatină și până astăzi a numi pre toate ghintele latine.

Numele acestu, *vlah*, se lăți în toate laturile din gura sclavilor, întru atâta, cât începură unii scriptori grecești, slovenești ș. a. (carii urmau acestora) a numi pre români *vlahi* când scria oarece despre dânșii, deși prea luminat știau că românii nicicând în limba sa, ci în limbi streine se chemau *vlahi*. Numele *vlah*, cel românilor prin sclavi alipit, deade povață unora scriptori (carii, îndepărtați fiind, nu cunoșteau ghinta românească, nici ceteau istoriile și strămutările popoarălor) de a zice că românii ar fi viță de sclavi. Ci acești scriptori, mai mulți sclavi, și așa interesați fiind, lucrează din pofta de a-și lăți neamul său prin tragerea românilor cătră sine. Pentru aceea cu atâta mai puțină credință a li se da se cuvine, fiindcă nu au altă proptă cu carea și-ar întări cugetul său decât singur numele *vlah* din care se ostenesc a arăta că sângele românilor ar fi slovenesc. Alții scriptori sânt de aceii carii, cetind vreo scartecă oarecum scrisă și necercând adevărul lucrului cu de-amăruntul, scrie și dânșii ca și aceii, ducându-se în rătăcire printr-înșii. Sânt și de așa plasă scriptori carii, pizmuind măritul sânge și numele românilor, nu numai mințesc vița acestora zicând că nu se trage de la vechii romani, ci încă defăimări, urgisiri, clevetiri și alte batjocuri bucnesc asupra românilor cu acea vicleană propunere, ca să înșele pre unii ca aceii cetitori cei ce cred unor ca aceste scornituri, necunoscând din temeiu istoria nașionului românesc. De asemenea plasă este și cărtitoriul de români, consiliariul de ^{***}, carele, tipărind în anul 1823 în Hale o cărticică sub anonimo (fără numele autorului), sub larvă că vrea să arăte cum că românii sânt viță sclăvească, orice putu scorni asupra românilor cu care se socotea a fi în stare de

a-i defăima, nimic n-au cruțat, aflându-și toată desfătarea sa în urgisiri și defăimări de ghinta românească.

Chemarea și pornirile care s-au dezvoltat în mine de a lucra pentru folosul națiunii românești neîncetat mă îmboldesc a nu cruța sudoarea ori în ce faptă din carea ar putea naționalistii să culeagă fructuri nutrețe. Drept aceea, după ce scuturai pulberu școlastic de pe umăr, tocma când lucram la o carte românilor de bun folos (pre carea, cu ajutorul Celui de Sus, fără întârziere a o da la lumină doresc), îmi căzu în minte mai sus-numita *Cârtire* din Hale, cea spre defăimarea românilor țesută, la carea, deși al patrulea an trecea de când văzuse lumina, totuși, nima nu-și deade osteneală de a răsufla-o. Judecând, dară, eu urmările care pot să se nască din răbdătoarea a românilor tăcere, pusăi cartea cea mai sus înștiințată la o parte și fără întârziere apucându-mă de răspunderea prin carea se răstoarnă bârfelele, seacile argumente și necuviincioasele batjocuri a cârtitoriului din Hale, alcătuii întâia oară acea răspundere în limba latină pentru ca să o înțeleagă și să o judece și învățații a tuturor națiilor străine, cărora sânt cunoscute vechimile și schimbările timpurilor, cugetând că, de vom avea securitatea sau scutirea din afară, lesne vom păstra cele dinlăuntru și mijlocul nostru. Iară a două oară, întorcându-o pe românie, o aștern iubitoriului de cetire naționalist înainte, ca, cetindu-o, să înțeleagă cum se cuvine a răspunde defăimărilor de nație, să cunoască defăimările unora și altora, precum și minciunile lor care le scornesc asupra românilor mai apriat să le priceapă, ca nu cumva să se amăgească de a crede înșălăciunilor lor. Mai vârtos pentru acei cetitori grăiesc aceste carii, numai limba românească știind, nu pot ceti istorii și în limbi străine scrise, din care ar învăța ce se cuvine a crede și ce nu.

Primește, dară, iubite cetitoriu românești, acest opu ca întâiul fruct al meu pre care îl dau națiunii mele spre

gustare cu bucurie! Cetește-l cu judecare pătrungătoare și nu negriji nimic ce nu vei putea cu o clipită înțelege, ci învârtește foile acele mai adeseori prin mâni și fii cu totul încredințat că le vei pricepe. Înțelegând această cărticică din rădăcină, spune și altuia, în care încă nu s-au dezvoltat pofta de a-și agonisi și a ceti cărți în limba românească tipărite, ca să știe și el din ce sămânță este răsărit. Iară de vei afla oarece în cartea aceasta care ți s-ar părea cam aspre, nu judeca că doară pofta mea e de a urgisi și a defăima pre cineva, ci să știi că țesătura *Cârtirii* din Hale m-au împins spre unile ca acele.

Mai pre urmă, rugându-te ca, de vei afla vreo părere de îndoială în ceastă cărticică sau de ai a mână nescari argumente de oricarii scriitori verednici de credință însemnate, care ar fi spre scopul apărării nației românești, să te bineînvoiești cu vreuna ocazie despre aceste a mă înștiința și, așa, la aceasta cea mai ferbinte mulțămită, iară la cea dintâiu mai vederoasă lumină spre răspândirea îndoielii a-ți da mă voiu sârgui. Încă te încredințez cum că cea mai mare bucurie și mângăiere va simți inima mea de vei ceti această cărticică cu bună luare-aminte și te vei întări a fi statornic în naționalitate, nici te vei subpune înșelăciunii acelor carii se sârguiesc să te amăgească, zicând că ești viță de sclavi; de vei împlini cu vrere curată toate cele spre cinstă ta și bunul de comun a nației românești cuviincioase, mă vei avea totdeauna spre folosul tău neostenit lucrătoriu și de bine voituru.

Autoru

Verednicul de aducere-aminte Petru Maior de Dicio Sent Marton, fostul oarecândva protopresviter și la înaltul Consilium Locumtenențial Unguresc, crăiesc a cărților revizor (de nație dacoromân, din Transilvania născut), fiind cu mare înțelepciune de direapta natură înfrumșetăt

cu mari și late cunoștințe istoricești^[4], mai vârtos din autorii ce se află în nevătămata până astăzi din Roma bibliotecă supte, tare avuțit, deoarăce văzu scăderea și întunerecul cel ce se acășuna neamului românesc din singură lipsa istoriei pentru începutul dacoromânilor. Tot timpul ce îi era prin ofițiuul său spre răsufare rânduit și spre petrecere îngăduit, spre un scop nobil și, precum neamului românesc, așa și tot publicumului de bun folos, adecă spre alcătuirea *Istoriei despre începutul dacoromânilor*, cu mare sporiu l-au aplecat și l-au întrebuintat. Pre carea (*Istorie*) cu ajutoriul lui Dumnezeu și de a Sa Preasântă Maiestate^[5], ceaea ce cu părintească ardere pentru înălțarea culturii a tuturor credincioșilor săi supuși din toată inima, fără deschilinire lucrează, cu puternici aripi fiind acoperit, iară de mărita Crăimea Ungariei, carea pre toți adevărații săi fii cu brațe părintești îi îmbrățișează, în cea mai mare patroșinitate fiind primit, după ce o supusă crăieștii țenzuri ca cernută și străcurată, o și arătă la lumină în anul 1812, punând mare osteneală în grăirea adevărului.

Deci numai cât deschisă ochii zisa *Istorie* să vadă strălucitoarele de după horizont a zburătoriului soare raze, deodată se și sculară mulți, ci săci și fără de măduă cârtitori (precum și asupra altor cărți istoricești se născocoresc asemenea mădulare, mai lesne fiindu-le oarece carte gata a critiza, adecă a judeca ce e bine și ce e rău, decât singuri a scria oareceva cu temei), dintre carii unii de față, alții de dos defăima pre autorul numitei *Istoriei* românești. Alții iară îndelungat urgisea *Istoria* aceasta, mai una, mai alta asupra ei murmăind, precum am cetit mai de multe ori în noveale, dar și în foile patrioticești, cum fără de sfială se curma toată nația românească cu defăimări din răutatea unor ca acelea inimi vomute. Anumit unul dintră aceștii au fost cârtitoriul din Viena, c<onsiliaru> cel ce, după ce mai de

multe ori sperlindu-și coama și ascuțindu-și colții asupra românilor (cum se vede din disputațiile din anul 1814, sub titula *Animadversiones in Recensionem Historiae de origine Valachorum in Dacia*, din anul 1815; *Reflexiones in Responsum Domini Recensentis Vienensis* etc.; mai pe urmă, din anul 1816, *Contemplatio Recensionis de origine Valachorum in Dacia*, tipărite, care și astăzi, pentru iubitoriul de a le ceti, în mai multe locuri se găsesc), după ce mult nepăciuia pre autorul zisei *Istoriei*, mai pe urmă, de puterea întru științe a vârtosului Maior lovit, căzu ca arborul cel scurt la rădăcini, de puterea vântului mare de primăveara răsturnat. De unde nici dânsul, fiind cu totul învins despre adevărul ce se cuprinde în *Istoria fi<e>* iertatului Maior, nici altul, oricine, cuteză ceva asupra dacoromânilor a scorni, cu atâta mai puțin a voame defăimări și apriate de neam împungătoare vătămări, care tot cetitoriului cu simțire sănătoasă și cu judecată întregă nu acășunează altă, decât greață fioroasă.

Însă, după ce răpăosă autorul *Istoriei despre începutul românilor în Dacia* (cel ce cârtitoriului din Hale¹ mai puternic decât Iorgovan – Hercules —^[6] i se părea, că nu cuteză până viețui dânsul nici cât e negru sub unghie asupra românilor a scria), se rădică la anul 1823 în Hale un bărbat fără de nume, de ***, adunând o cârticică în limba nemțească, cu carea, în tot modu sucindu-se, se scremea (deși fără de temeiu) a arăta cum că dacoromânii nu sânt strănepoții romanilor, ci a slavilor. Fiind acest bărbat unul dintră cei mai mari ostași a neamului românesc, precum prin multe fapte multor cunoscute s-au arătat, nu se rușină încă în întâia față a cârticichei sale cu cuvinte foarte vătămătoare și fără de rușine a urgisi și a micșora nația românească, cea din sângele strălucitului

¹ De câte ori va veni înainte cuvântul acesta: *cârtitoriul* sau *filosoful* din Hale, se înțelege consiliaru de ***, care cârti pre români.

Romul^[7] urzită; încă ca să se veadă a avea ceva putere de adevăr scornitele lui fabule (prin care răcni veninul cel ce de mult ferbea în rânza lui, văzând rădicarea românilor în cultură), se prefăcu cum că prin cartea sa nu zice altă decât adevărul despre începutul românilor în Dachia, măcar că așa-i de departe adevărul de scopul lui, ca și ceriul de pământ. Așa socotind dânsul, că toată lumea se va mira de știința și cunoștințele lui cele istoricești, deade tuturor înțelepților cetitori mijlocire de a-l râde și de a-l bârfi.

Mult pregândindu-mă: oare răspunde-voiu la *Cârtirea* aceasta din Hale ca la un opu de nimic, fără de putere, fără de rând scris și fără de nicio sistemă alcătuit, au nu? Încheiasăm: la una carte ca aceea, carea nici întru o băgare de seamă nu se ia și nici un lucru verednic de adevăr nu cuprinde în sine, a nu fi de lipsă oarece a răspunde. Însă, după ce văzui cum că la atâta fățarnicie, nerușine și făr'de simțire au venit pornirile unor oameni românilor de rău voitori și întru atâta s-au înrădăcinat sumeția și trufia în inimile inamicilor de neamul românesc, cât călcând toate legile cunoștinței sufletești, iară datorința firească carea fără deschilinire a cinsti și a iubi pre deaproapele său dămândă frângând, nu numai că nu se rușinează văzând că românii atâta omenie simțesc și nutresc în pepturile sale, cât făcându-se că nici în seamă nu bagă unile ca aceste de ură acășunătoare cârtiri, nimic nu răspund. Zic nu numai că nu se rușinează de nobila tăcere a românilor, ci, părându-li-să cum că românii nu sânt în stare de a răspunde, cu cât literații românilor mai adânc tac, cu atâta urătorii de neamul românesc mai tare defăimându-l, din toate puterile se silesc a micșora ghinta română și a vărsa mânia și scârba inimilor sale spre dânsa, ca când ar fi nește bârfitori neînvinși. După ce, zic, văzui unile ca acestea, cugetaiu a fi îndatorat, ca un mădulariu a dulcei nații românești, a apăra neamul meu,

cel ce nimăruî nicio nedireptate nu face, nimăruî nicio împedecare în înălțarea culturii nu pune, precum nici într-altele ce se ating de fericirea cuiva, ca pre un neam, zic, cel ce de cârtitoriul din Hale fără dreptate se huleaște, cu conștiință sufletească de unile defăimări și urgisiri scârboase ca acestea a-l apăra, îndatorat a fi mă socotiiu².

Începutul *Disertației* din Hale asupra românilor scrisă este acesta: „Verbreitet hat sich eine Sprache von europäischen Orient, nicht durch Macht, nicht durch Industrie, viel weniger durch die Kultur oder Gelehrsamkeit, sondern vielmehr bei Knechtschaft, Trägheit, Unwissenheit, durch eine gewisse Schlauheit der Menschen, welche die Sprache reden”. Adecă „Se lăți o limbă din Europa de cătră răsărit, nu prin vreo puteare, nici prin industrie, cu atâta mai puțin prin cultură sau învățătură, ci mai mult prin servitutea, leanea, neștiința și vicleșugul oamenilor celor ce vorbesc limba aceasta. În Ungaria și Transilvania se zice limba aceasta *rumunească*, iară oamenii cei ce o vorbesc se numesc *rumuni*” ș. a.

Tocma acu îmi veni în minte zicerea de comun: „Cel ce începe vreun lucru cu bună luare-aminte și cu judecată sănătoasă mai totdeauna bine și iese la capăt, iară cel ce începe lucru rău (ca beatul de a se urca pe munte) rău și sfârșește”. Dintru aceste doauă mai vru filosoful din Hale acest de pe urmă a-l îmbrățișa, adecă rău și făr’de judecare a-și începe lucrul său. Fiindcă așa e de grețos și plin de defăimări (care unui om de omenie și cu judecată întreagă a grăi nu se cuvine) începutul *Disertației* din Hale, cât prea apriat arată cum că auctorul ei n-au avut adevărul, despre care a cuvânta se preface, înaintea ochilor săi, ci din toate puterile, ca un mai mare ostaș

² Scopul meu nu fu a răsufla *Cârtirea* cea în Hale tipărită în limba nemțască, fiindcă s-au aflat un bărbat verednic de laudă și bun naționalist, cel ce, fluierând filosoficeasca (de ar fi așa) *Disertație* din Hale cu vestitul Orfeu, până la a treilea ceriu va înălța-o.

(*hostis*) a românilor, s-au supus a defăima și a urgisi pre marele neam românesc, cel de patrie bine merit (a căruia merite arată mulțimea nobililor din Ungaria și Transilvania). Drept aceea, deși aveam puteare, adecă argumenturi spre tot cuvântul ce se cuprinde la începutul *Disertației* din Hale, pe larg și de ajuns a răspunde, totuși, nevăzându-mi-se începutul numitei *Cârtiri* a fi verednic de o răspundere de cinste, încetând mai departe a-l cerne și a-l scărmana, cătră tot iubitoriul de adevăr, iară de patimi și de rătăcitoare prejudecare liberul cetitoriu, cu umilință strig, aducându-i aminte ca, judecând cu dreptate începutul *Cârtirei* din Hale, din conștiința sufletului să delibereze (încheie) ce se cuvine după zicerea firii despre întreaga acea carte a judeca? Prejudece și vadă la început: ori poate-se prin servitute, prin leane, prin neștiințe sau prin vicleșug (precum zice cârtitoriul din Hale) vreo ghintă sau limbă lăți au nu? Cuvântul acesta, *s-au lățit limba românească*, aceste doauă înțelesuri are: adecă, au s-au lățit limba românească, trecând de la romani la alte neamuri care, după ce învățară limba română, se făcură români, au s-au lățit întru atâta, încât au crescut numărul neamului românesc, adecă alți străini n-au învățat limba românească, ci, fiindcă s-au lățit neamul românesc mai în multe părți de pământ, totdeauna nestrămutată ținându-și limba sa, oriunde veni, tot românește au vorbit. De înțeleage filosoful din Hale zicerea cea dintâiu, adecă cum că ar fi trecut limba românească la alte ghinte, care, după ce ar fi învățat-o, s-ar fi prefăcut în români, cu adevărat una ca aceasta nu se poate face prin servitute, nici prin leneavire, nici prin neștiințe sau vicleșug. Nu prin servitute, fiindcă tot omul de la natură așa-i întocmit, ca cu cei ce sânt în servitute, socotiți fiind ca unii oameni de nicio treaptă, se rușinează și de a vorbi cu dânșii. Dar nici ocazie n-au de a cuteza oareceva mijlocire a întrebuintă spre aducerea domnitorilor săi la aceea, ca să

învețe limba subpușilor săi. Așadară, ca să învețe o ghintă, sau vecină sau împreună cu alta lăcuitoare, limba alt<e>ia, de lipsă a fi se vede ca limba aceasta să se vorbească între așa oameni cei ce sau sânt în mai mare floare decât aceii carii mai târziu o învață, sau încă-i în bărbăbară stare, sau, deși ceva mai jos decât a acelora, totuși de cinste, dulce de a o vorbi și folositoare; de unde urmează cum că, de au trecut limba românească în gura altor ghinte străine, nu au trecut prin sclăvie (precum învățatul filosof din Hale visează), ci au trecut fiind românii sau în mai mare floare decât acele ghinte ce au îmbrățișat limba românească, sau asemenea cu dânșii. Nu prin leneavire; știm din lata experiențe cum că nicio limbă, nici întră ai săi fii, fără de industrie (sânguință) nu se lățește, decum între alt neam de străină limbă. Au doară nu vedem cum că mulți mădulari a unei nații, carea spre cultivirea limbei sale nicio osteneală nu pune, perzându-se dintră ai săi, trece la aceea nație, carea, cu mare sânguință lucrând, fără osteneală se silește nu numai limba sa între sine a o ținea, ci și spre oameni de altă ghintă a o întinde, pre carii, îndulcindu-i cu limba sa, îi trage cătră sine, și, așa, mădulari nații sale îi face. Dară și singură firea, ceaea ce pre tot omul îl îndeamnă spre așa pașuri, care îi sânt spre fericire, aduce cu sine ca, de se părăsește oarecine de neamul și limba sa, să adopteze sau să îmbrățișeze așa limbă, carea prin mare industrie, dimpreună cu ghinta carea o vorbește, s-au adus în floare, țesătura ei e dulce de a o grăi și carea e mult folositoare și mângâitoare; de unde urmează cum că limba românească, de s-au lătit spre alte ghinte, nu prin leane (precum ar vrea cârtitoriul de români), ci prin mare industrie una ca aceea s-au făcut. Că vedem în toate zile, p<recum> e într-un sat, unde sânt români amestecați cu slavi (sârbi), câtă sânguință trebuie să pună sârbii până fac pre vreun român să învețe limba sârbească, adecă întroduc școale și

învățători sârbești de la care tinerimea se silește de a învăța sârbește așa, cât, mai zăuindu-se de dulcea și mărita limba sa cea strămoșască, învață o limbă străină și, pentru limba sa, cea de mamă de roman născută și crescută, cu totul nelovită. Deși cea mai mare osteneală, zic, întrebuițează unii sârbi în lucrul acesta, totuși, abia pot câte pre vreunul, prin căsătorii, de neamul său depărtat român, a-l însuși neamului sârbesc.

Nu prin neștiințe, fiindcă tot omul înțelept poate lesne cunoaște cum că, ca să știe un neam întrebuița măiestria de a face pre alt neam să-și lapede limba sa și să primească altă limbă, fără îndoială mai afund trebuie să fie întru științe acesta decât acela, deoarece într-alt mod n-ar putea dumeri-l să se lease de limba sa și să primească alta străină, așadară.

Nici prin vicleșug, căci vicleșugul numai atunci se întrebuițează când toată plasa de mijlociri spre acel scop aplecate (afară de putearea silătoare) nimic nu folosesc. Deci nicăiri nu cetim să fie întrebuițat nația românească nescari mijlociri de a trage pre alte neamuri să învețe limba românească, cu atâta mai puțin a fi umblat cu mândria în lucrul acesta. Dintru acestea, dară, toate, urmează cum că cârtitoriul din Hale, prin necuvioasele cuvinte la începutul cărții sale vârate, nimic altă n-au vrut decât, adunând o sarcină de cuvinte necioplite, a-și arăta înveninata sa asupra românilor inimă.

Iară de înțelege marele filosof din Hale cum că limba cu poporul românesc dimpreună s-au lățit, singur arată că limba românească n-au trecut într-alte guri străine, ci tot între fiii săi au rămas, precum singur arată și aceasta, cum că, deoarece s-au lățit limba întru acest mod, s-au lățit și poporul și au cuprins mai multe părți de pământ. Deci cei ce sânt în sclăvie (precum vre cârtitoriul să fie fost românii) nu pot să se lățească, nici să cuprindă locuri noave, fiindcă una ca aceasta nu li se îngăduiește prin

domnitorii săi. Mai departe, știm din istorii cum că românii din zilele lui Traian, deși nu toți, totuși cea mai mare parte au fost domnitori, precum în Ardeal și în Țeara Ungurească, până la venirea ungarilor, și mai încoace, în Mesia^[8], se bătu Petru și Asan^[9], frați români, cu împăratul grecesc Isachie^[10] pe la anul 1196. În Țeara Românească și în Moldavia, și până în zi de astăzi sânt domnitori, iară în fericita Împărăția Austriei, tot sub acelea părintești aripi și dreptăți viețuiesc românii, sub care zburătoresc și alte neamuri aci lăcuitoare. Așadară, de s-au screme oricum vrea cârtitoriul de români, totuși nu va arăta ce ar vre, nici va răzima cu vreo cuvântare verednică de luare-aminte propoziția (zicerea) sa, ci, sucindu-se de ici pân' colea, va face sofisme cetitoriului spre răs servitoare. Căci, spre a arăta cum că limba românească în așa mod și-ar fi făcut pașurile, precum zice cârtitoriul, au fost de lipsă ca dânsul să fie adus vreun argument cât de suptire înainte, cu care să se fie văzut încăi cu o doară a-și fi răzimat cugetul său, ca să nu vină oarecuiva în minte însemnarea cea în prefația *Istoriei despre începutul românilor în Dachia* pusă, cum că sânt și așa plase de scriptori, cei ce, deși fără de niciun fundament, grăiesc ceva asupra românilor, totuși, cugetă că toată lumea ar fi datoare să creadă scorniturilor lor.

Argumentul prin carele vrea filosoful din Hale cu laudă a-și arăta știința și mintea sa cea pătrunzătoare și de care, încă la începutul lucrului său, cu amândouă mâinile (ca beatul de tuleu) să apucă este acesta, că zice: „Vlah ist ein slavisches Wort” etc., adecă: „Numele *vlah* e cuvânt sclavesc (cu care numire mai multe ramuri din neamul sclavesc s-ar fi cunoscut în lume)”, de unde, printr-o sărire de moarte, ca cum ar sări din Carpat până la Marea Neagră, deduce cum că daco-romanii, cei ce prin ghinta slovenească se numesc *vlahi*, nu ar fi viță de roman, ci de un neam cu slavii, că zice: „Vorba aceasta, *vlah*, însem-

nează în limba sclăvească *umblare de colo-colo cu sculele în spate*. Însă cu acest nume, zice, au fost neamuri slovenești numite, așadară și românii, fiindcă după limba slovenească se zic *vlahi*” (iară în a sa tot români s-au numit și se vor numi), „sânt din viță de *sclavi*”. Fără, totuși, singur mărturisește cum că cuvântul acesta, *vlah*, nu e nume însușit a vreunei deschilinite ghintă, ci numai cognome (polecră), precum zice și mai încolo (învățatul filosof din Hale) cum că numele nu face nația. Și totuși, nebăgând în samă ce zisă despre cognumele *vlah* (neștiind sau zăuitându-se cum că sclavii pre toate ghintele latine numesc *vlahi*), pre români numai de după cognomele acesta, *vlah*, se opintește a-i face sclavi. O, neauzită rătăcire! Încă singur dânsul, cunoscându-și slăbiciunea în zicerile sale, luă spre întărirea și proptirea cugetului său argumenturi din acei istorici, pre carii autorul *Istoriei despre începutul românilor în Dachia* prin răsufllările sale cu totul i-au fost sugrumat, de unde apriat se poate încheia că cârtitoriul din Hale sau nicicând au cetit istorii de credință, cele ce lucrează despre expedițiile lui Traian și despre daco-romani, de unde cugetă cum că și alții tot întru aceea rătăcire de necunoștința lucrurilor, în carea el să vestezește umblând, deodată scornitele lui ziceri deșerte de adevăr și înceluitoare ca pre un adevăr le vor îmbrățișa, sau urmează cum că au cetit istorii ca acele, însă strâmb și stângaci le-au înțeleș, sau se poate deduce cum că au și cetit numitele istorii și le-au și înțeleș, ci, fiind de patimi și de prejudecare împresurat, și aceea ce singur veade că e adevărat se sânguiește din cât poate a face strâmb, numai ca să poată face scădere și micșorare mării neamului românesc. Pentru aceea, de e oricare din cele doauă dintâiu cauza rătăcirii lui, adevă, sau n-au cetit asemenea istorii, sau au cetit, ci n-au înțeleș, n-avem ce să zicem, ci să strigăm: Iartă-i, Doamne, că nu știe ce face! Iară de e cea de pre urmă, cu

adevărat mă doare inima de omul acela că s-au făcut atâta sclav (rob) patimilor sale. Despre puterea cuvântului *vlah*, în cât se atinge de români, mai în jos la locul său mai multe se vor străcura.

De-abia poci de-ajuns dezvăli vrerea cârtitoriului din Hale spre ce scop este alcătuită. Doară se lingușește sieși însuși autorul ei cum că, încredințându-se cumva prin cârtirea aceea vreunii dintre români că ar fi nu știu de ce neam sclăvesc (care nicicând nu va ajunge), deodată se vor apuca de a învăța limba sclăvească (ori în ce înțeleagere socotită). Au doară socotește că prin aceea se vor încelui românii întru atâta, cât, lăsându-se de a sa dulce națională limbă pre carea și când au fost asupriți de varvari din toate puterile a o ținea și a o apăra s-au sânguit, se vor lăsa și de nația sa și se vor lipi cătră neamurile slavești? O, cugetare fără de temei! Adevărat că în unele părți a Bănatului mulți dintre români învață limba sârbească pentru aceea ca să se poată înțeleage cu sârbii și, așa, să nu aibă împedecare în negoațele sale (care și sârbii din Bănat fac învățând limba românească ca să-și poată împărtăși cugetele sale în negoțitorii cu românii), precum și din cauza mai sus la f<ața> 19 înștiințată. Deci, pentru aceea românii limba sa cea numească totdeauna mai mult au prețuit-o decât pre cea sârbească, cum și de ici înainte vor prețui-o.

Nici se ostenesc învățații românilor a învăța limba slăvească, carea tot într-o categorie (treaptă) stă cu cea românească, ci, înțelepțește făcând, cu sârguință lucrează de a învăța limba patriei, adecă cea ungurească (de a căria dulceată și străinii sânt cuprinși), precum și cea mult cultivată nemțească. Căci, de vom arunca pătrungători ochi spre românii cei de la Mureș până în marginile Marmației (Maremureș comitat), mulți bărbați de nația română vom afla, carii nu numai că așa de limpede vorbesc limba patriei ca și ungurii, ci din iubirea cu carea

de la începutul Crăimei Ungurești au îmbrățișat pre concetățenii săi frați unguri (și în veaci îi vor îmbrățișa) și pentru însași cultura limbii patrioticești mari osteneale pun.

Iară de au cugetat prin cunoscuta sa *Cârtire* pre românii cei din Moldavia și Țeara Românească a înșela, cu atâta mai tare s-au înceluit, deoarece lăcuiitorii țărilor acestora, fiind cu totul dezbrânați de slavi și având metropoliți, episcopi și alți preoți, încă și însuși prințipi din sângele nației sale, cu un cuvânt, fiind aceste nații domnitoare, ceale ce din providenția dumnezeiască a se cultiva tare au început și nu puțină sperință (nădejde) este cum că nu în prea lung timp se vor rădica la culmea științelor cu care se îndulcesc și alte ghinte cultivate. Fiind, zisăiu, de slavi cu totul dezghinați, cu atâta mai puțin se vor înșela că ar fi oarece neam slăvesc și se vor învoi de a învăța limba slăvească, carea nici de un folos nu le este.

La aceasta poate că-mi va arunca cârtitoriul cum că, prin *Cârtirea* sa, n-au dorit altă decât a arăta adevărul despre începutul românilor (măcar că grăirea aceasta numai înaintea lui se poate ținea de adevărată); verednic de laudă e bărbatul acesta, cel ce întru atâta iubeaște adevărul, pre carele, deși nu l-au grăit, totuș și a fi vrut a-l grăi e mult.

Tomna îmi căzu în minte luminatul întru învățături Ladislaus Ghedeon^[11], profesorul statisticii din C<răiasca> Academie a Oradiei Mari, cel ce cuvântă despre zisa *Cârtire* din Hale, tocma când învățam statistica Ungariei și unde era vorba despre români, zicând că au cetit acea *Cârtire*, însă cum că nu cuprinde în sine altă decât paie și pănuși de panjen, care de vântul cel mai mic se suflă în nori și de putearea unei rândunele se despică. Zicând el aceste, înțelepțește arată că românii sânt adevărați următori a romanilor. Aceasta arată și scriitorii istoriilor

de astăzi și toți cei ce au cetit și cetesc cărțile ceale ce cuprind vechimile timpurilor de demult, precum mai jos vom vedea.

Între cealelalte până aci scrise, zisăi că argumentele ceale de cârtitoriul spre proptirea zicerii sale îmbrățișate, încă mai nainte de a ciuli filosoful de la Hale din Bădăni, cu totul fură de autorul *Istoriei despre începutul românilor* răsturnate, pentru aceea nu era de lipsă de nou a le cearne și a le scărmana. Deci, fiind *Istoria* aceea în limba românească alcătuită, știu cârtitoriul că, afară de cei ce nu numai știu românește a vorbi, ci și cu literile țirilicești a scria și a ceti, nime altul nu o înțelege (mai vârtos fiind cu litere țirilicești tipărită), socoti că tot cetitoriul va creade cum că acum întâia oară de dânsul sânt scornite și cum că bârfelele lui (ca altor necunoscut), încăi la acei, cei ce nu prea cearcă anticvitatele (vechimile), cea mai mare credință vor avea. Pentru aceea cugetai a fi de folos, ba și de lipsă, unele argumente care să șteargă negura de pre ochii cârtitoriului și să-i arăte ce se cuvine și ce este de a creade despre români aci a le descoperi.

Cârtitoriul din Hale, aducând înainte pre Anna Comnena^[12], zice cum că dânsa, în *Alexiade*, cap 8, numește pre bulgari *vlahi*, de unde deduce: „Bulgarii sânt neam de slavi, așadară și românii (cei ce să zic slaviceaște *vlahi*) sânt sãmânță de slavi”. Să vedem cuprinderea ziselor a Annei Comnena vorbe, celor prin cârtitoriul spre înduperarea cugetului său întrebuințate: *Sed genera ipsa subtiliter explicans ex quibus hos fieri tyronum delectus mallet, nempe et ex Bulgaris et iis qui vitam nomadicam ducunt, Valachos communis dialectus hos vocare consuevit* etc., adecă: „Însă pe din departe însemnând neamurile dintre care au vrut să se aleagă tinerii aceia, adecă și dintre bulgari, și dintră aceia carii duc viață nestatornică, cei ce după vorba de comun se numesc

valahi”. Iată că din înseși zisele Annei Comnena lămurit se vede cum că românii (deși le zice Comnena *vlahi*) sânt cu totul deschilinit neam de bulgari, fiindcă întrebuițează părțiceaoa deschilinitoare *și, și*, pre carea de bună samă n-ar întrebuița-o de ar fi totuna românii cu bulgarii, de nu doară ar avea de gând a-și lungi cuvântarea fără de toată lipsa, carea despre dânsa a cugeta nu putem. De unde, de vom ceti cuvintele Comnenii cu ochi și minte pătrunzătoare, ne vom încredința că nici câtu-i negru supt unghie nu se adeverează a fi fost romanii aceii (cei prin Comnena *vlahi* numiți) bulgari. Căci, demândând împăratul ca oaste noavă să se adune, apriat și deschilinit arătă ce plasă de oameni să se ia la această bătălie. Ci înțeleagerea arătatelor a Annei cuvinte este aceasta, ca la acea bătaie să se ia din bulgari și din români mai vârtos aceii, cei ce viețuia viață nomadă (din loc în loc umblătoare). Așadară, cu atâta mai puțin ne va înșela cârtitoriul de a creade cum că românii sânt totuna cu bulgarii din zisele lui Nichita^[13]. Căci că toți cei ce au cetit istoriile timpurilor de demult știu că lăcuiorii de la Muntele Emu^[14], cei ce rădicând bătaie asupra grecilor, nu numai bătură pre împăratul Isachie Anghel și lăpădară jugul grecesc de după cap, ci își și aleasără sieși și bulgarilor împărat de neamul său pre Asan, nu au fost bulgari, ci români adevărați, precum mărturiseaște și Enghel^[15], în *Apendicea despre începutul românilor* §. 8, unde zice: *Eluctati sunt successu temporis e servitute, Romanorum posterii, sibique et Bulgaris ipsis e sua prosapia Dominum dederunt Assanem anno 1186 qui se Regem Blacorum et Bulgarorum nominari voluit*. Adecă: „Cu curgerea timpului scăpară din sârvitute următorii romanilor, punând sieși și bulgarilor domn din neamul său pre Asan, cel ce vru a se numi craiul vlahilor (românilor) și al bulgarilor”. Nichita, notariul lui Isachie Anghel, carele au fost de față în lăudata bătaie, cea între

lăcuiorii de la Muntele Emu cu grecii avută, încă descâlcește de ajuns îndoiala unora ca aceia, carii, sub numele *vlah*, vreau a înțelege pre bulgari, deoarece în toată istoria pre bulgari tot bulgari îi numeaște, iară pre români nîcicînd nu i-au numit bulgari, ci acuma *vlahi*, adecă români, acuma *misii*, de la țeara Misia, în carea lăcuia. Aceasta apriat se adeverează și prin următoarele a lui Nichita la cartea I-iu din Asan aduse cuvinte, unde scrie: *Deo visum esse, ut Gens Blachorum et Bulgarorum diuturno iugo excusso, libertatem consequantur.* „Că Dumnezeu așa vru, ca neamul vlahilor și al bulgarilor, lăpădând jugul (grecesc) cel îndelungat, să capete libertate”. Deci, de ar fi fost români aceștii de un neam cu bulgarii, nu i-ar fi numit cu nume deschilinit: „al vlahilor și al bulgarilor”, ci numai ar fi zis neamul bulgarilor, sau numai al vlahilor, deoarece nicio cauză nu avu dintru un neam a face doauă. Așadară, prea lămurit se vădește cum că alt neam au fost cel bulgăresc și cu totul deschilinit de cel românesc, precum și până în zilele de acum sub numele *vlah* numai ghintele ceale romane se înțeleg, iară nu slavii.

Prefăcute și săci vorbe face, dară, și Striterus^[16] prin însemnatele cuvine a Annei Comnenii, la cartea 5, cu care se ostenește a arăta cum că aci vine mai întâiu înainte numele vlahilor ș. a. m. d.

Aceaste mai pe larg se pot ceti în *Istoria* lui Maior de la foaia 180–184. Pentru aceea, deși sînt în cărticica mea cea latinească, socotiiu a nu fi de lipsă și românește a le tipări. Așijderea, argumenturile latinește scrise, de la foaia a 11<-a> cătră capăt până la fața a 13<-a> la cuvântul *Ex illis*.

Din cuvintele lui Calcocondila^[17], care așa sună: *Hunc montem Blachi incolunt, quibus eadem cum Dacis lingua est, nec quidquam a Dacis, qui Istrum accolunt, differi cognoscuntur*, adecă: „În muntele acesta (Pindu)^[18]

lăcuiesc vlahi, cei ce una limbă vorbesc cu dachii, nici nu se deschilinesc de cătră dachii cei de la Istru”, această urmare deduce cărtitorul din Hale: „Deoarăce valahii tot aceea limbă vorbesc cu dachii, nici nu se deschilinesc în ceva de dânșii, cum, dară, pot să fie vlalii români”? O, minunat întru scripturi tălmăcitoriu, cel ce nu cuprinde cu mintea sa cum că valahii, despre carii scrie Calcocondila, sânt totuna cu numiții dachi! De ar fi înțeleș Calcocondila, unde zice: „Vlalii, carii tot o limbă vorbesc cu dachii”, sub numele *dachi*, pre dachii cei înainte de venirea romanilor în Dachia lăcuitori, și-ar mai putea oarecât răzima cugetul său filosoful din Hale? Însă, fiindcă aceii dachi încă prin Traian cu totul fură alungați din Dachia, nicidecum n-au putut Calcocondila pre aceia să-i înțeleagă, deoarăce din mărturisirea istoriilor știm că, în anul care au scris Calcocondila, au fost români, iară nu dachi în Dachia, carii numai de după țeara în carea lăcuia se ziceau dachi. Nici nu era de lipsă cu alt nume să-i numească Calcocondila, deoarăce nime nu se îndoia despre lăcuitarul timpului de atunci din Dachia a fi fost români. Tocma, dară, din lăudatele a lui Calcocondila cuvinte, mai luminat decât soarele de amiazăzi se vădește cum că prin valahii din Dachia noavă, despre carii el cuvintează, nu bulgari, ci romani adevărați, de un sânge cu romanii din Dachia veche, se cuvine a se înțeleage. Căci că de ar înțeleage Calcocondila prin valahii din Dachia noavă pre bulgari, nu ar putea zice că tot o limbă au și în nimic nu se deschilinesc unii de alții, deoarăce toată lumea știe că în timpul acela, când scrie Calcocondila, adecă cătră începutul sutei a 16-e, în Dachia veche se vorbea limba românească, iară bulgarii vorbea cea bulgărească. Așadară, de ar fi și fost dachii aceia tot de una viță cu bulgarii, deoarece unii au vorbit o limbă, alții alta, cu totul deschilinită, nici într-un mod nu putea zice că tot o limbă vorbesc, de unde urmează cum că

Calcocondila nu pre bulgari i-au înțeles sub numele *vlahi*, ci pre romanii din Dachia noavă, carii vezi bine că tot o limbă au cu romanii din Dachia veache, fiindcă sânt tot de o rădăcină cu dânșii.

Ci așa e! Când cade cineva în undele mării, văzând că va să se înece, se apucă și de spumele apei și de toate gunoaiele ce înoată pe fața undelor se prinde, vrând a se scăpa de pricuritatea (primejdia) morții. Tocma întru asemenea mod făcu și înțeleptul filosof din Hale, supunându-se din mai sus însemnatele cuvinte a lui Calcocondila, unde zice: „În muntele acesta lăcuiesc vlahi de o limbă cu dachii”, a arăta cum că vlalii aceia au fost bulgari și de neam slavesc (precum socotește a fi și pre românii din Dachia veache), iară acuma zice cum că românii cei din Dachia noavă (machedo-valahii) sânt greci, iar nu romani. Mare, cu adevărat, negură învăluie creierii unuia ca acela, cel ce nici aceea ce însuș grăiește nu înțelege. Iată cum strigă cârtitoriul singur asupra sa, zicând: „Numirea *vlah* este cuvânt slovenesc și toți cei ce se numesc *vlahi* (de ar fi adevărat) sânt sămânță de slavi” și, totuși, pre romanii din Dachia noavă, simțind că nicidecum nu-i poate face slavi, nebăgând de samă ce au zis mai-nainte, măcar că și dânșii, ca și ceialalți ai lor frați români, se numesc prin ghintele slavești *vlahi*, cu de-adinsul se sârguiește a-i face greci. Ci, de sânt românii din Dachia noavă greci, iară cei din Dachia veache slavi, cum putură să aibă o numire și una limbă, precum mărturiseaște Calcocondila? Urmează, dară, cum că Calcocondila mai sus zisele cuvinte nu le-au grăit întru aceea înțeleagere, precum vrea cârtitoriul să le sucească, ci Calcocondila, cel ce prea bine cunoștea precum pre romanii Dachiei vechi, așa și pre cei din Dachia noavă, de aceea mărturisi că tot o limbă vorbesc, căci că știa cum că toți sânt de un neam și de o rădăcină a strămoșilor romani. Aceasta vru și celora ce era în îndoială despre

lucrul acesta a descoperi și așa a le lumina cunoștința despre neamul romanilor din Machedonia. Dintru aceste mai nainte zise, dară, iară se desvălește mândria cărtitorului, cea în tălmăcirea de scripturi pe calea strâmbă și stângace întrebuintată, și vrerea de a învălui și întru întunerec a înfășura adevărul lucrurilor.

Iară cum că Calcocondila prin dachii despre carii zice că una limbă vorbesc cu vlahii de la Muntele Emu n-au înțeles vreun neam slăvesc, ci tocma pre românii cei ce lăcuiesc și astăzi Dachia noavă, chiar mărturiseaște însuș Calcocondila în cartea a 2<-a>, prin următoarele cuvinte: *Dacorum (sive Valachorum, in quibus et Moldavi) gens bello praestantissima est, nec tamen admodum bonis gubernatur legibus. Extenditur horum Regio ab Panonum Erdelio a Panonum Dacia (quae et Transilvania) initium sumens, usque Pontum Euxinum etc. Dacorum lingua similis Italogrum linguae est etc. Nil differunt ab Italis, cetera etiam victus ratione armorumque et suppellectilis apparatu eodem Romanorum utentes etc.*, adecă: „Ghinta dachilor (sau a românilor, întră carii și moldovenii) e cea mai vestită în bătălie, însă nu cu prea bune legi se ocârmuiește. Cei mai mulți șed prin sate și urmează turmele prin pășuni. Se întinde țeara acestora, de la Transilvania luându-și începutul, până la Marea Neagră ș. a. Limba dachilor e asemenea cu a italienilor, însă așa de stricată, cât cu anevoie îi pot înțeleage italienii, și tot aceeaa datină în mâncări, tot aceeaa plasă de arme, de vestminte și alte lucruri căsești au, precum avea romanii”. Deci, fiindcă nicăiri nu aflăm să fie scris vreun istoric unele ca aceste despre dachii cei înainte de Traian în Dachia veștitori, precum nici despre bulgari, așadară, urmează că Calcocondila, prin dachii despre carii făcu vorbă, n-au înțeles neam slăvesc, ci chiar pre neamul românesc cel în Dachia lăcuitoriu. Dară nici n-au putut să înțeleagă aceeaa, precum mai sus am arătat. Prin aceasta a

lui Calcocondila țitație se șterge îndoiala carea pre unii îi face de a gândi cum că românii cei astăzi în Dachia lăcuiitori n-ar fi sămânță de romani și adevărat se arată cum că sânt neaoși fii a romanilor. Cum că Calcocondila prin cuvântul *dachi* n-au înțeles pre dachii pre carii îi surpară și-i stânseră militarii lui Traian, ci pre dacoromanii cei ce și până astăzi lăcuiesc țările acele prea lămurit se vădește și dintru aceste a lui cuvinte: „Aceștii s-au îndatinat a nu avea tot pre acei duci, ci, precum li se vede a fi mai bine pentru bunul de comun, mută prinții sau căpeteniile sale, alegând acum pre unul, de-apoi pre altul”. (Calcoc<ondila>, cartea a II<-a>). Această întrebuințare se face și până astăzi la românii din Țeara Românească și Moldavia, iară să se fie făcut aceasta la dachii lui Decheva nicăiri nu se cetește. Cum că dacoromanii din cele zise provincii, pre carii îi numeaște Calcocondila *dachi*, sânt adevărați strănepoți a romanilor vechi afară de toată îndoiala este. Așadară, și românii aureliani, carii lăcuiesc prin Mesia, Tesalia și Machedonia, sânt adevărați următori a străluciților romani.

Mai departe, spre a înșăla pre unii carii sânt ușori la credință cum că popoarale care se cheamă *vlahi* sânt de viță slăvească, aduce spre mărturie pre Lucius de Regno Dalmație, car. 6, cap. 5, cel ce zice: *Valachos autem per montes Rasciae, Bosniae et Croatiae degentes, etiamsi multi Romanorum progeniem arbitrentur, et tempore occupatae a Sclavis Dalmatiae in montes secessisse, cum Presbytero Dioclete autumant: tamen cum nullum Romanae linguae retineant vestigium, nomenque ipsorum innotuerit eo tempore, quo Vlachorum nomen cum ipsi Sclavis iam confusum reperiebatur, et Pastorem significabat, ideo pastorum nomine censitos fuisse, prout et nunc, verosimile est.* (Luc<ius>, l. 6., c. 5). Adecă: „Deși mulți cred că valahii cei ce lăcuiesc prin Munții Rașției^[19], Bosniei și a Croației sânt viță de roman și

adeverează că, în timpul cuprinsei prin sclavi Dalmației^[20], se traseră între munți, cum cugetă Dioclea Presviterul^[21], totuși, fiindcă numiții valahi nicio umbră din limba latinească n-au ținut, ba încă și numele lor atunci se cunosc, când era numele *vlah* amestecat cu sclavii și însemna *păstoriu*, pentru aceea, asemenea adevărului și este că vlahii aceia au fost păstori”. Despre această țitație prea lămurit cuvântă Petru Maior la fața 218 a *Istoriei despre începutul românilor în Dachia*. Pentru aceea, neopăcindu-mă mai mult cu dezgurzirea provocatelor cuvinte, pășesc mai departe, precum urmează:

Fiindcă mai sus am arătat cum că toți scriptorii de istorii, carii nu sânt supuși patimilor și prejudecării, mărturisesc cum că numele *vlah* în limba slăvească însemnează *român*, socotesc a fi fără de lipsă aci iarăși despre aceea a cuvânta. Una <ca> aceasta nu pot trece cu vederea, adecă cum își arată și aci cârtitoriul din Hale virtutea, știința și datina de a schimba țitațiile scriptorilor. Căci, cât ajunse la cuvântul „Când era numele vlahilor amestecat cu slavii”, ca cu atâta mai tare să arăte că ar fi vlahii acei slavi, în loc de a zice: „Asemenea adevărului este că acei nu pentru altă s-au numit *vlahi*, ci pentru că era păstori”, precum și acum, și, așa, a se zice ei *vlahi* nu e a se zice *romani de neam*, ci *păstori* (adecă aceasta ar putea urma din cuvintele lui Lucius, de se poate deduce ceva din ele în contra românilor, iară nu altă), sufulcă o adaugere despre carea Lucius nicicând n-au visat, zicând: „Asemenea adevărului este cum că păstori acei au fost slavi”. Foarte subțiri frâmbii caută și capătă cârtitoriul de la Lucius, cu care s-ar putea ajutara, fiindcă însuși Lucius pre toți valahii, afară de acei carii lăcuiesc în Croația, îi arată a fi romani, dar nici despre aceștii nu arată cu întărire că sânt slavi, ci numai adeverează că i se pare a nu fi aceștii romani, ci slavi, deoarece niciun semn din limba latinească nu au în limba sa, de unde, afară de toată

îndoiala este că, de ar fi ținut valahii din Slavonia^[22] în limba sa nescari urme din limba latinească, nici Lucius n-ar fi făcut îndoială despre românătatea lor (deși trăgea în partea sa cât putea), însă unde rămâne îndoială, acolo e ascuns adevărul. Drept aceea, de s-ar fi și numit unii din bulgarii cei ce era păstori *valahi*, ca și romanii ce mâna viață păstorească, totuși, nu urmează a fi fost ei romani, sau romanii cei ce se ziceau *vlahi* să fie fost bulgari, pentru că numele *vlah* să veade a fi fost numai păstorilor însușit (după părerea cârtitoriului), precum e: *păstoriu* sau *păcurariu* se zice în limba românească acela care păstrează oile. Așadară, doară toți cei ce sânt păcurari, măcar din Aravia veniți, pentru că românii le zic păcurari, sânt români? Aceasta nimenea altul nu va zice, decât filosoful din Hale.

Iară cum că lăcuitorii Slavoniei, carii se numesc *vlahi*, sânt viță de roman și numai după venirea sârbilor preste ei s-au sârbit se culeage nu numai din scriptori vechi, ci și din cuvintele lui Lucius, cartea 6, c. 5: *Hos Itali Morlacos (Valachos nempe per montes Rasciae, Bosniae et Croatiae degentes) dicunt, cuius nominis significatu Presbyter Diocleas, qui ante 1200 annum scripsit, Bulgarorum gesta describens, ait: igitur impugnantes Sylloduxiam^[23], expugnaverunt eam, inde debellando ceperunt totam Macedoniam, post haec totam Provinciam Latinorum, qui illo tempore Romani vocabantur, modo vero Maurovlachi, hoc est: Nigri Latini*, care sună: „Pre acești (lăcuitori a Bosniei și a Croației *vlahi*) italienii îi cheamă *morlahi*, despre înțelesul a căruia nume presviterul Dioclea, cel ce înainte de anul 1200, descriind faptele bulgarilor, zice: «Încungiurând Siloducsiao bătură», deci, bătând și răzbatând, prinseră toată Machedonia, după aceea toată provincia latinilor carii întru acel timp se chemau romani, iară acuma *maurovlahi*, adecă *latini negri*”. Cauza că le-au zis *latini negri*, precum cugetă Maior, fața 220, se veade a

fi aceea că, pierdându-și limba sa cea românească și învățând limba venitorilor, adecă cea sclăvească, prin îmbrățișarea unei limbi străine părăsându-și răsăritul său, apusără cătră acel popor străin și de curând în pământurile romanilor venit. Dar și datina este pre cei lăpădați de limba și ghinta sa a-i chema *negri* sau *lai*, adecă nefericiți, precum și sânt, fiindcă îi roade inima, iar conștiința sufletului îi apasă și tare îi asuprează pre unii ca acei carii, rătăcind de la turma în carea s-au născut și s-au crescut, trec la altă turmă străină, unde umblă sărind de ici-colea, cotindu-se și, ca venitură din turma streină rătăcită socotiți fiind, nu numai de cei mai puternici se împung, ci și de cârlanii cei mai micuți se boldesc, și așa, multe poticnituri și împingături suferă, până se dedau cu soțiile turmei cei novă. Așadară, pe drept și acești români (slăvește, *vlahi*) din munții Bosniei, Rașției și a Croației, carii și-au pierdut limba românească, se pot zice români *negri*, *lai* și *ticăloși*. Din cele până aci numărate, iară mai vârtos din cuvintele lui Dioclea, despicat se vădește începutul românilor celor de la munții Bosniei ș. a. lăcuitori. Căci că Dioclea zice: *Totam Provinciam Latinorum, qui illo tempore Romani vocabantur*, adecă: „Toată provinția latinilor, carii în acel timp se numeau romani”, o prinsără slavii, iară nu zisă: „Toată provinția păstorilor sau a vlahilor, carii era slavi”. Așadară, cel ce va înțeleage aceste a lui Dioclea cuvinte nu se poate îndoi că (românii) vlahii din munții mai sus numiți au fost viță de roman.

Afară de aceste, zice Lucius: „Întru acelaș timp, când era numele vlahilor amestecat cu a slavilor”. Ce, dară, îți închipuiești prin amestecarea numelui? Doară prin aceasta socotești totuna a fi vlahii cu slavii? Vezi (cârtitoriule) cât ești de străin întru înțeleagerea cuvintelor! De ar fi fost vlahii slavi, nu ar fi zis Lucius „Când s-au fost amestecat numele lor”, căci, de ar fi fost aceste

două popoară tot de un sânge, nu s-ar fi putut amesteca (*confundi*, învălu), ci numai ar fi lipsit să se unieze laolaltă, deoarece însăși învăluirea sau confuzia lucrurilor arată două ființe cu totul între sine nelovite și de două plase, fiindcă un lucru de o plasă cu altul, tot de asemenea plasă, de se și împreună laolaltă, nu se învăluiesc, nici se confundează, ci numai putearea lucrului aceluia o mai lățesc. P<recum> e: de vei împreuna două oi cu alte două oi, vor fi patru oi, ci nicio învăluială sau confuzie nu se face, deoarece tot oi sânt; iară de vei amesteca două oi cu două capre, încă vor fi patru, ci nu tot de o plasă, și așa, de vei vrea ca aceste patru una să fie, cu adevărat se naște confuzie sau învăluială, deoarece nicicând din capră nu poți face oaie. Așadară, prin vorba *amestecare* nu vru Lucius să înțeleagă cum că vlahii aceii ar fi fost slavi, ci numai arată timpul când fuseră românii cei de la munții aceii cu popoarele slăvești, ce veniră preste ei, amestecați.

Iară cum că croații cei ce se zic *vlahi* nu sânt popor slovenesc, ci adevărată viță romană, cu tare temeiu au arătat auctorul *Istoriei despre începutul dacoromânilor în Dachia*, cap 6, §. 12.

Mai departe se adeverează cum că numele vlahilor celor prin numiții munți lăcuitori nu au început atunci, când s-au fost amestecat romanii cu slavii, ci, de când au fost cunoscuți zișii romani ghintelor slăvești, tot *vlahi* s-au numit de ghintele slăvești, precum și ceialalți latini sau români. Căci, precum până astăzi românii din amândouă Dachiiile nu se numesc *vlahi* în limba sa, ci *români*, așa și moștenitorii mai sus-însemnaților munți se numeau *romani*, precum mărturisește și Dioclea. Deci, deacă lăcuitarii Dachilor și moștenitorii munților acelora tot sub nume de *vlah* fură slavilor cunoscuți, afară de toată îndoiala este că lăcuitarii munților acelora sânt romani. Nici nu se vede între aceștii și între lăcuitarii Dachiei

veache altă deschilinire, decât că, fiind acei încungiurați de ghintele slavicești, cu totul au perduț dulcea sa limbă românească și, așa, vorbind cea sârbească, nu se numesc mai mult *români*, ci *vlas*, precum aud că le zic și vecinii lor. Cu adevărat că, de și-ar fi ținut limba sa, nu s-ar zice *vlahi*, ci *români*, ca și ceilalți români din Dachia. De ar fi lăcuiorii aceia de un neam cu ceilalți sârbi, afară de toată îndoiala este că s-ar numi și ei *sârbi*, iară nu *vlahi*, cu atâta mai vârtos, căci, după zicerea filosofului din Hale, *vlah* însemnează *păstoriu* sau *nomadă*, așadară, atuncea s-ar putea zice vlahii aceștii (deacă ar fi sârbi) *vlahi*, când ar fi toți păstori sau nomade. Deci din experienție știm că nu sânt toți păstori, nici nomade, precum știm și aceea că sârbii nu numesc pre păstoriile cei din neamul său *vlahi*, ci *ovcear*, *govedar* ș. a. m. d. Lîmpede, dară, se vâdește cum că poporul acela din Croația, mai vârtos din Slavonia, ce vine sub nume de *vlah*, nu este popor slovenesc, ci adevărat neam romanesc. Și așa se vâdește de minciună cârtitoriul, când se silește pre acel ram de oameni din Slavonia, care se cheamă *vlahi*, a-l face sclavenesc.

Mai departe, ținându-se cârtitoriul din Hale cu amândouă mânilor de strâmba sa păreare, ca beatul de gardul de spini carii, deși-l împung aspru, totuși, se razimă de dânsul numai ca să nu cadă, aceste le aduce înainte f<ața> 10: *Vlachorum nomen ante annum 1300 in Dalmaticis monumentis non reperitur, talique nomine censebantur pastores montana Bosniae incolentes, qui tunc cum Mladino Dalmatiae, Croatiae, et Bosniae Bano, militaria servitia praestitissent*, adecă: „Numele vlahilor înainte de anul 1300 în monumenturile Dalmației nu se află, și cu așa nume se numeau păstoriile cei ce lăcuia muntoasăle locuri a Bosniei, carii atunci ajutorară pre Mladin^[24], banul Dalmației, Croației și al Bosniei întră răzbatere”. Dintru aceste iară face încheiere cârtitoriul,

fără toată socoteala, zicând: (Folglich der Name Walach ist den Slaven gemein gewesen, da die Römer lange vor dem Jahre 1300 in Dalmatien waren, und doch nicht Walachen genannt wurden, indem der Name Walach vor selbigem Jahre allda unbekannt war). „Așadară (zice), numele *vlah* au fost numai slavilor împărtășit, deoarece romanii mai nainte de anul 1300 fuseră în țările aceste, și tot nu s-au numit *vlahi*, fiindcă numele *vlah* mai nainte de zisul an era cu totul necunoscut”. De se va scărmana argumentul acesta cu de-amăruntul, se va vedea cum că e foarte în contră scopului diserentului din Hale și arată cum că toată osteneala ce au pus-o el spre a arăta că românii sânt slavi este fără de temei și stearpă, și cum că toate zicerile lui sânt potignitoare și tare legănătoare, și cum că și-au pierdut zilele de-a fetea, lucrând la acea a sa cărticică. Deoarece toate scornirile lui, mai ușoare fiind decât ceața de dimineață, carea se răsfiră de văpăile soarelui în ceale mai de sus ale norilor cete, unde neîncetat caută pre omul cătră care vor să pârască pre Traian că nu romani, ci slavi au adus din Împărăția Romanilor în Dachia, zisei că și-au perdut veara în nimic, scriind cărticica cea în Hale tipărită, căci oricine va face dreaptă judecată (de nu va fi supus urăciunii de neamul românesc) despre mai nainte adusele cuvinte fără toată osteneala va desvăli poftitul adevăr. Pentru că, afară de aceea că nu era de ajuns numai cu vorbe săci a zice cum că prin cuvântul *vlah* au fost slavii înțeleși; afară de aceea cum că această numire, *vlah*, s-ar fi dat slavilor încă în patria lor cea veache, carea dincolo de înălțimile Carpatului se afla (care nicicând cu vreo mărturie verednică de credință a arăta nu va putea); afară de aceea că lipsea deplin să areate cum că lăcuiitorii numiților munți n-au fost romani, ci slavi; afară de aceea că zice Petru Catancici, *De Istro*^[25], cap 8, §. 4: *Nomen Valachorum in his regionibus ante Cinnami tempora, qui 12*

*floruit seculo auditum non esse aiunt: neque tum primo exortum esse censeas, Latini quippe exquo Illyris cogniti sunt, ab antiquissima inde aetate Vlasi compellabantur, tamquam Lassi dicas v. consona Illyris familiari praefixa, ut et compellantur hodie, care așa se tĂlmăcește: „Se zice a nu se fi auzit numele vlahilor prin părțile aceste a Croației ș. a., înainte de Ținam^[26], cel ce viețuia în a 12<a> sută; deci, pentru aceea, să nu socotești că doară atunci dintăiu s-au început, căci că latinii, de când sânt cunoscuți illirilor sau sârbilor, încă din timpurile cele de demult, se numeau de sârbi *vlasii*, ca când ai zice *lassi* (cetatea Lațium^[27], de la carea romanii se zic *latini*), punând înainte litera *v*, carea e foarte domestică slavilor, precum se numesc și astăzi”; afară, zic, de aceste (și altele, care mai pe larg se pot ceti în *Istoria* lui Maior, fața 221), însuș Lucius prin cuvântul *valah* nu înțelege popor slavenesc, ci ghintă latină, precum se adeverează din cuvintele lui la car<tea> 6, cap 5: *Apud Bulgaros, Serbos et Croatas, Vlach Romanum, Latinum et Italum significat. Unde vero, et quando Valachi dici coeperint, non comperio, Polonorum quidem atque Slavorum non modo hi populi, verum etiam omnes, qui sunt Italici generis, Vlasi et Vlossi dicuntur, quod ipsum etiam argumentum est, Italicam hanc gentem esse*, adecă: „La bulgari, sârbi și croați numele *vlah* însemnează *roman*, *latin* și *italian*, iară de unde și când au început a se numi romanii *valahi* nu aflu nicăiri. Adevărat că, după limba polonilor (poleacilor) și a slavilor, nu numai români, ci toți cei ce sânt de neam italienesc se numesc *vlassi* și *vlossi*, din care se și arată că neamul acesta e ghintă italienească”.*

Iată, bun bărbate, ce grăiește iubitul tău Lucius despre *valahi* sau români și, totuși, tu, nevrând a lua aminte aceste și alte neînfrante arătări pentru începutul daco-romanilor, lucrezi singur asupra legilor sănătoasei minții

tale (despre carea nu mă îndoiesc a fi în întregime) și, ținându-te cu toate brațele de rățacita ta sentenție, te sârguiești și pre alții, cei ce nu se feresc de amăgiri, tot întru acel întunec, întru care singur zaci, a-i arunca și lumii spre răs a-i arăta.

Dintru aceste se vădesc de minciună scornirile cârtitoriului, care așa sună: „Kein Geschichtsschreiber sagt, dass jemals der Name Walach dem Römer gegeben worden ist”. Adecă: „Nici un scriptoriu mărturisește să fie însemnat cuvântul *vlah* oarecândva *roman*”, deoarece Lucius despicaț și prea înțeleș grăiește: „*Vlah* însemnează *roman*, *latin* sau *italian*”.

Cele aduse de cârtitoriul la fața 11, unde întrebă: „Wann waren die Römer in Kiowischen Palatinat? Oder ihre Colonien, da jetzt noch nicht die Walachen die Slawoitalienisch sprechen, dahin gelangt sind”, adecă: „Când au fost romanii în palatinatul Chioviei^[28] sau coloniile lor, când nici acuma n-au ajuns *vlahii* cei ce vorbesc slavo-italienește acolo?”, sânt numai sclintituri de fluierat și spre stângaciul lui scop ticăite. Au doară va fi minune neauzită de se va arăta că leghioanele despre care vorbește Racoți^[29] au custat din români de prin Moldova într-acolo trecuți? Din istoriile polonești și a Moldaviei se înțelege că mulți dintră lăcuiitorii Moldaviei, carii fuseră prin încurgerile tartarilor din moșiile sale alungați, au scăpătat cătră Crăimea Poloniii, însă aceștii au fost români, așadară.

Cum că zicerea cârtitoriului, cu carea se sârguiește a arăta că n-au putut să fie români în palatinatul Chioviei, este pânză de panjăn țesută se culeage din ceste următoare:

Pornirile omului cele firești întru asemenea mod sânt întocmite și spre lucrare aplecate, ca pre acela mai cu de-adinsul să iubim, de la carele am iscusit și înșine mare și adevărată iubire, natura ne boldește ca aceluia, cel ce ne-au

făcut oarece bine, asemenea sau mai mare facere de bine să-i aducem, de ne este cu putințe. Dimitrie Cantimir, domnul Moldaviei, cel ce de toți scriptorii înalt în științe și de nebărbărit istoric se cunoaște, viețuind în vecinătate cu Polonia și toate strămutările timpurilor prea bine cunoscând, așa grăiește în cartea sa, carea se cheamă: (*Beschreibung der Moldau*) *Descrierea Moldaviei*^[30], la capul a 15<-lea>, f<ața> 260, unde escrie nobilitatea din Moldavia: „Die Fürsten (von Moldau) haben auch einige Polnische Familien unter den Adel aufgenommen; so wie dagegen viele Moldauer in den Polnischen Adel sind aufgenommen worden”, adică „Printipii (Moldaviei) au primit și unele familii polonești între nobilitate, precum și, din contră, mulți moldoveni fuseră primiți între nobilitatea polonească”. La fața 263, tot întru aceeaa carte, arată pre unele familii nobile polonești în Moldavia domnitoare, precum familia „Crupienschestilor”^[31], Piloschieștilor”^[32] ș. a. La fața 222, sub numărul 44, arată că Miron Barnovschii^[33], un polac, au fost înălțat prin mai-marii Prințipatului Moldaviei și în însuși scaunul domnirii de țeară. Deci, deacă au primit moldovenii familii polonești, iară polonii familii românești în prințipaturile sale (precum neîndoit se adeverează din zisele lui Cantimir), de sine singur se vădește că au fost români în Polonia. Și de au putut familiile polonești, cele în Moldavia nobilitate, să se înalțe în dignități țărănești, ca și ceialalți cetățeni a Moldaviei, fără toată îndoiala se poate crede că și famliile românești și nobile din Polonia au putut să se înalțe în dignități provințiale polonești. Aceasta se explică din natura sistemii nobililor, carii fără deschilinirea națiilor au pașuri libere la toată plasa de mărimi. Căci că datina provințiilor învecinate aceeaa este: de nu primește una provinție mădulare între cetățenii săi de la vecina sa, nici aceasta primește de la aceeaa, zicând: „Cu măsura cu carea mi se măsoară, cu aceeaa se cade și

altuia a remăsura”. Așadară, de n-ar fi primit polonii dintră români între nobilii săi, nici românii ar fi luat pre poloni între ai săi. Însă aceea se adevări cum că nu numai se primiră familii polonești și se nobilitară în Moldavia, ci încă și domnitoare se făcură. Așadară, afară de toată îndoiala este că și familii românești nu numai s-au primit în Polonia, ci și în dignități s-au rădicat. Dintru acestea urmează că vrea cârtitorul cu datoria să sucească cuvintele lui Racoți, zicând că valahii despre carii vorbi acesta nu au putut să fie români, ci poloni, numai ca să poată ciopli vreo razimă, cât de subțire, de a adevări că prin numele *vlah* se înțeleg popoară sclăvești.

Iară că zisă filosoful din Hale că nici până astăzi n-au ajuns românii în Polonia, de mirare se făcu cetitorilor carii știu că mulți negoțitori români, de prin Moldavia și de prin părțile Austriaceștii Împărăției trecuți, și-au așezat scaunele șederii în Polonia.

Nici se poate crede aceea, ca să fie înțeles Racoți, cel ce prea bine au cunoscut pre români prin *valahi* poloni, căci că știm că, scoțind prințipul Racoți limba slovească din bisericile românești, demândă arhiepiscopului din Transilvania să facă rânduială între preoții săi ca toate țeremoniile bisericesti să se țină românește, spre care scop și rădică tipografie românească, în carea se tipăriră cărțile bisericesti și altele în limba poporală, din care se culege că Racoți prea bine au cunoscut pre români. Deci, deaca i-au cunoscut, cum putu el să confundeze pre români cu poleacii? Lipsește, dară, a se crede și fără toată îndoiala a se încheia că Racoți prin *valahi* au înțeles pre români. Urmează, dară, că au fost români în Polonia. [...]

Apendice

*prin carea se vădește descălecarea românilor de astăzi
din Dachia de la romanii cei prin împăratul Traian din
Împărăția Romană în Dachia aduși*

Sânt unii dintre scriitorii cei din timpurile de acum carii, necercând adevărul și firea lucrurilor despre care scriu, orice le suflă vântul înainte și oricum le cășună fără de toată grija pun pe carte, mai vârtos când scriu despre daco-romani. De această plasă sânt și aceii carii, neispitind istoriile despre începutul daco-romanilor, nebărăbărind însușirile limbei daco-romane, care sânt tocma asemenea cu ale limbei latinești, nesocotind datinile românilor, care cu totul se lovesc cu datinile vechilor romani, nici judecând celelalte semne, care din însăși deprinderea românilor întru lucrurile sale mărturisesc sângele lor cel de roman, necumpănând, zic, unele ca aceste de adevăr grăitoare semne, cu buicile îngânfate strigă cum că daco-romanii nu sânt strănepoții vechilor romani. Însă, cumpănându-se unii ca acești scriitori cu istorici vechi și scriitori întregi la credință, mult mai ușori sânt decât să fie verednici de vreun crezământ. Când e întrebarea despre începutul vreunei ghinte, despre a căria viță e oarece îndoială, celora scriitori se cuvine mai cu de-adinsul a se crede despre carii cunoștința de comun mărturisește cum că în lucrurile ce au scriat (nefiind patimilor supuși) au cuvântat adevărul, mai vârtos celora carii cu bună critică s-au deprins în descrierea ghintelor și spre descoperirea vițelor a națiilor s-au sârguit.

Spre a descoperi începutul vreunui neam și spre a dezvăli adevărul despre ființa lui. de lipsă este a se cerceta și cu bună judecare a se ceti istoria națiii aceea, a cumpăna strămutările prin care dânsa s-au străcurat, a proba numele aceleia ghinte de unde se trage? Cum și

când l-au căpătat dânsa? Iară mai vârtos să se cerce datinile și limba carea se grăiește la acea nație, despre carea se face întrebarea. Deci, oricine-și va arunca ochii spre ceste aci zise, în cât se ating de daco-romani, de nu va fi supus patimilor și prejudecării, nu poate nicidecum mărturisi că daco-romanii nu sânt adevărații strănepoți a lui Romulus.

Cum că daco-romanii sânt următorii vestiților romani se vădește:

1. Din numele *român*, cu care nume s-au numit românii, de când sânt pe fața pământului până astăzi; nici nu poate cineva cu temei să arăte cum că ar fi luat românii acest nume (precum visează cârtitoriul din Hale) mai târziu, deoarece tuturor scriptorilor și cunoscătorilor de istorii prea bine cunoscut este cum că românii au adus acest nume cu sine din Italia sub Traian, împăratul romanilor.

2. De se va cerca cu de-amăruntul limba, carea de la descălecarea romanilor în Dachia până astăzi înfloare în gura românilor, numai unul ca acela se va îndoi despre limba românească că nu-i fiia limbei lătănești, care nu știe și nu cunoaște natura și țesătura limbii românești, fiindcă nu poate face judecată direaptă despre dânsa.

Oricine se îndoiește despre suroritatea limbei românești cu cea latină cetească *Gramatica daco-romană* de C. Ioan Alexi, în limba latină alcătuită și în Viena, în anul 1826, tipărită, și pe lesne va vedea ce se cuvine a se crede despre limba românească.

3. Se arată cum că românii sânt următorii romanilor prin datini și superstiții, care, precum se cetesc a fi fost la romanii cei vechi, așa sânt și astăzi la daco-romani. Asemenea datini nu se află la alte neamuri, măcar că lăcuiesc cu românii amestecate și măcar că au fost domniei romane oarecând supuse. Datinile întru care se bărbăresc românii cu strămoșii săi romani de aceea nu

le arătai în cărticica aceasta, pentru că nădăjduiesc că cât de curând va ieși o carte la lumină, carea va cuprinde toate lucrurile întru care ne asemănăm cu strămoșii noștri. Fără, totuși, și până atunci se pot multe ceti în *Disertația* lui Vasilie Pop, a filosofiei și a meditației doctor, la Viena <în> 1807 tipărită, carea sună despre îngropăciunea morților la români. Așijderea, Griselini^[34], în *Descrierea Bănătului*, din anul 1780, arată multe care noi români, măcar că cu dânsule ne-am născut și ne-am crescut, nu le luăm aminte că sânt moștenite de la strămoșii noștri din Roma.

Spre arătarea descălecării românilor de la romanii cei vechi și spre neîndoită vădire cum că limba românească e fiia limbei latină, pre carea o vorbeau strămoșii noștri, cei ce veniră din Italia în Dachia, afund argument ne împrumutează Franțiscus Carol Alter^[35], în prefația opusului *Novum Testamentum*, din anul 1787 tipărit, unde, între multe alte, aceste grăiește: „Nici să se treacă cu veaderea (pentru întrăbuițare critică) preîntoarcerea *Bibliei* românești, carea s-au tipărit la București în anul 1688. Verednic este ca tot bărbatul înțelept de întreg să bărbărească și să îmbine *Biblia* Vallică³) (Vallica), carea s-au tipărit în London în anul 1588, și iarăș, în anul 1620^[36], cu *Biblia* cea românească din București, și va vedea că numai prin slavonismi (adecă prin cuvintele slovenești) care se vârară în limba românească să deschinatele numita *Biblie* românească de cea vallică. Cum că aceste doauă limbi foarte puțină și mică neasemănare sau, mai drept zis, deschilinire au între sine arată rugăciunea Domnului, deși can cu sminte scrise, care așa sună:

În limba vallică	În limba românească
------------------	---------------------

³ Vallii aceștii (The Valles), în a căroră limbă e tipărită zisa *Biblie*, sânt în Anglia în Provinția (Vallis) Vallis.

Paerinthele nostru cela ce esti en cheri	Părințe nostru, Cela ce ești în ceriu,
Svintzascae-se numele teu	sfenție-se numele Tău,
Vie enperetzia ta	vii<e> Împărăția Ta,
Facae-se voe ta, cum en	face-se voia Ta, cum în ceriu,
tzer ase si pre paementu.	așa și pre pomuntu.
Paene noastre tza saetioase dae noae astezi	Punea noastră cea sețiã dă noa astezi
Si lase noae datoriile noastre, Cum si noi sae laesem	și lase nouă datoriile noastre, cum și noi lăsăm
datorniczilor nostri	datornicilor noștri.
Si nu dutze pre noi la ispitire	Și nu duci pe noi la ispitire
Tze ne mentueste pre noi de viclianul. Amin	și mentuiește pe noi de vicleanul. Amin.

După acestea, zice: „Combinarea sau bărăbărirea celor două *Biblii* a celor istorici pot spre bună întrăbuințare și folos fi cei ce adeverează că (daco-romanii) valahii sânt romanii. Căci că toată lumea crede și cunoaște că vallii (The Valles) sânt ghintă romană”. Se întrebă, dară, cârtitoriul: oare zice-va că și vallii (a căroră limbă, precum mărturisește mai sus înștiințata *Biblie*, numai prin slovenismi se deschilenește de cea românească) sânt sloveni, iară nu romani?

Vezi mai departe pre alți scriptori, neînteressați și fără de patimi, ce vorbesc și ce judecă despre limba și ghinta românească? Precum Ioan Vilcherus^[37], în opusu anglicesc despre limba filosoficească, fața 435. Vezi pre Hieronim Meghiseru^[38], în spița a 50<-a> de limbi, și pre alții ca aceștii despre români cuvântători.

Nu numai istorici verednici de credință și scriptorii carii cu bună luare-aminte au cercat, au cernut și au străcurat începutul națiilor cunosc și luminat adeverează purcederea românilor de la vechii romani, ci și măriții

crai ungurești, precum și imperatorii fericitei Case Austriacă prea bine au cunoscut, dar și până astăzi pricep și adeverează romanitatea românilor de la vechiul strămoș Romulus. Adevărul acesta se vedește prin Diploma cea de împăratul Ferdina<n>d I familiei lui Nicolau Olau^[39], fostului arhiepiscop de la Strigon și a Maiestății Sale Ferdinand, cancelariu de neam român născut, în anul 1548 dată, unde zice împăratul: *Sic vero sunt omnes prope modum laudatissimarum gentium origines, inter quas Valachi gentiles Tui, minime postremas habent, utpote quos ab ipsa rerum Domina Urbe Romana oriundos constat, unde nunc quoque sua lingua Romani vocantur. Tua ista gens fortitudine praepollens fuit, multorum praestantissimorum Ducum Genitrix, inter quos Ioannes Hunyades Inclyti Mathiae Regis Pater, et illus aetati proximi Maiores Tui potissimum enituisse feruntur.* Adecă: „Așa e începutul mai a tuturor ghintelor celor prea lăudate, între care valahii, ghintenii tăi, nu sânt cei de pre urmă, despre carii cunoscut este că sânt născuți sau se urzesc de la doamna lumii, cetate<a> Roma, de unde și până astăzi în limba sa se zic romani. Ghinta ta, aceasta, au fost cea mai strălucită întru vârtute, născătoarea a multor duci preamăriți, dintre carii Ioan Huniadi, a prealuminatului craiu Matias Corvinus tată, și alți mulți străluciți și vestiți bărbați au răsărit”.

Inoțens al III <-lea>^[40], papa de la Roma, scriind carte lui Ioan^[41], craiului românesc din Misia, arată că Ioan dimpreună cu poporul lui sânt ghintă romană. Scrisoarea aceea așa sună: „Lui Ioan, domnului blahilor (românilor) și a bulgarilor. Se cuvine ție, precum pentru fericirea cea timpuralnică, așa și spre mântuirea cea veacinică, ca, precum ești cu sângele, așa să fii și cu faptele tale roman, și poporul țării tale, pre carele toată lumea îl știe că e răsărit din sângele romanilor și altele”.

Fără de înderes (nefiind înjugat de patimi, nici însărcinat cu prejudecarea) cuvintează despre românii de astăzi Iosef Benchiu^[42], în cartea cea sub titulu: *Transilvania, oarecând Dachia din mijloc*, în anul 1778 tipărită, la capul al 6<-lea>, §. 157, zicând: *Valachii a Romanis oriundi, e coloniis a Traiano et ceteris imperatoribus in Dachia deductis, promanarunt etc.*, adecă: „Românii se urzesc de la romani, din coloanele cele de Traian și de alți împărați în Dachia aduse. După atâtea sute de ani nu s-au părăsit de limba și datinile romanilor, a strămoșilor săi. Dară de unde părtiniră strănepoții aceștii a romanilor numele *vlah* mulți multe cugetă. Însă, dintre toți, Timon^[43] mi se pare a avea mai drept, cel ce zice: «Numele *vlah* vine de la slavi și însemnează la dânșii *italian*». Această cugetare cei mai mulți o cunosc de adevărată, întâiu, pentru aceea, fiindcă românii sânt de un sânge cu italienii, iară a doilea, căci, având românii de adeseori împărtășire și negoțitorii cu slavii, se cunoscură prin slavi că sânt tot un neam cu italienii. Precum scriptorii străini, așa și cei dumentici despre nimic altă sânt mai tare încredințați decât că românii sânt strănepoții romanilor”. Mai încolo pășind înțeleptul acest bărbat în descrierea romanilor, unde face vorbă despre ieșirea romanilor din Dachia veche, așa grăiește: *Romanis autem plurimis A. C. 274. De imigrantibus. Vid. An. p. 46.* „După ce ieșiră mulți romani din Dachia, pe la anul de la scăparea lui Adam 274, nu se stânsă în Dachia numele și sângele romanesc, ci multe rămășițe au rămas aci îndărăpt. Afară de cești rămași, au fost multe coloane romane în Misia, Bulgaria, Servia⁴ și

⁴ Prin aceasta se răsuflă zicerea cărtitorului de la fața a 12<-a>, cătră capăt, prin carea vrea să arete că în mijlocul Serviii se află locul *Stari Vla* numit, de unde apoi deduce că, deși n-au fost romani în Servia, totuși servianii din districtul acesta se numesc *starovlașini*. Deci vedem că și în Servia era romani, ci, amestecându-se cu nește oameni perduți și

în locurile de pe lângă Dunăre, carii, amestecându-se cu trații, cu ligurii și cu alte gunoaie de oameni, din zi în zi se depărtară de limba, virtutea și datinile strămoșilor săi romani”. Mai departe zice: *Integer de moribus* etc. „O carte întreagă ar fi să se scrie despre moresu (datinile) și ținuturile românilor, prin carea s-ar putea arăta de ajuns romanitatea lor. Martin Opiț^[44], fiind prin prințipul Transilvaniei, Gavriel Bethlen^[45], din Silesiachemat spre a preda științele în Transilvania, scriind călătoria sa în Transilvania, zice: Din însuși jocul *hora* numit, se cunoaște și se mărturisește sângele românilor cel de roman”.

Tot același numit bărbat Benchiu, după ce arată și de ajuns întări cum că românii să urzesc din romani, pășind mai înainte, cuvintează: *In multis tamen a Romanis discesserunt* etc. „Însă în multe s-au depărtat românii de romanii cei vechi, căci nu fusere învățați și cultivați în științe, însă va veni timpul, după ce va scăpa neamul românesc din întunerecul neștiințelor, de vor cuvânta cu preînviitoare buze limba latină cea strămoșească, fiindcă n-au uitat-o de tot”. Adevărat că cu mare mângăiere și prea plăcută dulceață vorbesc tinerii românești limba strămoșilor săi romani.

Griselini, în mai sus-numita *Descriptia Bănatului* din a. 1780, în prefație, la f<ața> a II<-a>, aceste cuvintează despre începutul și urzirea românilor: „Auch das gelehrte Europa” etc. „Și Europa cea luminată întru învățături are puțină cunoștință despre aceaea că, în ținutul Bănatului și în provinciile cele lui învecinate, se află multe rămășițe care mărturisesc mărimea romanilor, adecă, de adeseori se sapă metaluri și bani de timpul dintâiu, din mijloc și din cel de pe urmă a Împărăției Romanești. Puțini știu cum că o parte din lăcuiitorii Bănatului, adecă românii,

sânt următorii romanilor, urziți din coloanele cele de Traian în Dachia aduse”.

Înalt învățatul și de toate lucrurile cele înainte luate, prea bine pătrunzătorul bărbat Griselini, la fața cărții 243 și 244, aceste scrie: „Ich lebe in einem Lande” etc. „Eu viețuiesc într-o țeară (adecă în Bănat) unde mă cunoscuiu cu una nație, a cării limbă apriat arată cum că sânt dânșii fiii plantei romane, despre carii se știe că i-au adus Traian în Dachia, după ce au cuprins-o”. Așijderea, zice mai jos: „Sie sagen mit vielem Grunde” etc. „Cu tare temeiu zici că multă disputație s-au făcut despre începutul limbei italienești. Însă eu zic și cu totul te pot încredința că, de ar fi cunoscut învățații italienilor limba românească, doară și mai afund s-ar fi disputat și s-ar fi mânat despre dânșă ș. a. m. d.”

În *Istoria Ungariei* de Paul Nagi^[46] scrisă, partea I., f<ata> 89, unde arată că Transilvania era sub Ghelu^[47], duca românilor, aceste se grăiesc despre români: *Hunc gentem Romanorum reliquias esse* etc. „Cum că această ghintă e rămășița romanilor, celor de Traian în Dachia traduși, mărturisește Aurelie Victor^[48], precum și limba romană cea stricată și până astăzi în gurile lor custătoare (întru carea se și numesc români) despîcat adeverează”.

Verednică de cetire este și nota lui Dimitrie Tirol^[49], cel ce au scris Almanahul sârbesc, din a. 1827, cea la fața 94 însemnată, carea așa sună: *I ovo vreme pada obraštenie* ș.a.m.d. „Întru acest timp cade întoarcerea în credința creștinească a următorilor romanilor, cei ce rămaseră întru această țeară. Aiești strănepoți a romanilor, carii se botezară întru acel timp, sânt strămoșii românilor de astăzi. Și această parte de țeară e patria lor cea dintâiu, nici poate oarecine să le detragă sau să le mințescă numele lor că nu-i de la romani. Dară ce se cetește întru o *Disertație*, sub titula: Erweis etc., adecă: *Arătare că români nu sânt următorii romanilor*, în Hale tipărită de

consiliaru de ***, în anul 1823? Cum că nici numele, nici limba lor cea smintită (așa o zice cârtitoriul) nu dau semn de urzirea lor de la romani și cum că nici țințarii sau machedo-vlahii, nici caravlahii (adecă românii din Dachia veche) sânt sânge de roman este zicere fără de temeiu și cu totul fără de socotiță. Cum că românii sânt adevărați strănepoți a romanilor mărturiseaște și Vasilie, arhiepiscopul din Zagora^[50], în epistola cea trimisă lui Inoțenție al III<-lea>, în anul 1204, în carea cu aceste cuvinte arată cum că românii sânt strănepoții romanilor: *Haeredes descendentes a sanguine Romanorum*, următorii descălecători din sângele romanilor”.

Foarte cu bun fundament, fără de interes și înțelepțește descrie și adeverează romanitatea ghintei românești Ioan Trester^[51], în cartea sa carea sub titula *Dachia veche și noavă* s-au tipărit, la capul I, cu următoarele cuvinte: „Aber ihrem Herkommen nach, sind sie u.s.w”. „Românii sânt următorii acelor nobili romani, carii erau oarecând foarte vestiți militari și sânt cei mai vechi lăcuitori a țării (Transilvaniii), pre carii mai întâia oară i-au adus aci Traian pe la anul 100 după Hristos. Iară de unde au căpătat ghinta românească cognomele de astăzi, *vlah*, încă nu s-au adevărit de nima până acuma cu temeiu. Dânșii nu se numesc pre sine *vlahi*, ci *români* sau *romani*. Din care fundament se răstoarnă toate părerile acelora, carii zic că românii sânt neam slăvesc, și se adeverează cum că poporul românesc nu de altunde, ci drept de la romani se urzește, despre carea numele și limba lor pre tot iubitoriul de adevăr cetitoriu prea lesne îl vor încredința.

Nici sânt altă românii din Transilvania, Moldavia și Țeara Românească decât rămășițile leghioanelor romane celor de Traian din Italia aci aduse. Însă, după ce nu mai putu Adrian^[52] să contenească pre gheti și după ce fu silit a muta leghioanele în Misia, rămaseră aceste colonii

romane aci sub gheti, unde apoi se mestecară cu toată plasa de oameni. Iubitoriul de anticivitați (adecă de lucruri din vechime), căutând cu ochi pătrunzători spre români, poate vedea într-înșii chiară formă de roman. Opiț, în călătoria Transilvaniei, ne lăsă despre români așa descoperire, ca carea dintre o mie doară de noi, cei ce în toate zilele îi vedem, abia unuia îi vine în minte, pre carea eu o și aștern înaintea ochilor a prețuitului cetitoriu”.

Erstlich: wenn einer in der Klage geht u.s.w., adecă: „I-iu, când luge (jălește) vreunul pre cineva, lapadă pălăria din cap, despletește perii, lăsându-i pe umeri în jos, carea faptă se zicea la romanii cei vechi *Submittere comam, a lăsa coama să spânzure*, și umblă un an fără de pălărie în cap, până nu depune dorirea după cel mort. Atunci, apoi, tungând sau împletind perii din cap, își acopere capul cel tuns iară cu pălăria. Toate aceste datini era tocma asemenea și la romanii întru unile ca acele întâmplări, că umbla *sordidati submissa coma, tinoși, cu părul lăsat*. Asemenea datină se vede și la române, mai vârtos în Bănat, care vestmintele din cap nu le spală, nici le lasă de pe sine câtă un an și mai mult de zile de la moartea vreunui din familie.

„Când dau binețe vreunei persoane de dignitate, cu umilință își descoperesc capul, după datina bătrânilor romani și a noastră, iară mâna dreaptă (de le-o întinde cineva) sărutându-o, în loc să se întoarcă și să șeadă, precum făceau romanii, Plinius l. 8. ^[53], Plut., in *Probl.* ^[54], se duc cu aplecăciune în laturi”.

„Veara mai mult umblă numai în cămașă și acăță săguiu cu cureaua după gât pe partea stângă, ca, rămânând partea cea dreaptă liberă sau neîmpedată, cu atâta mai pe ușor să-și poată apăra trupul. Asemenea formă de lucrare se vede mai curat la Țesar, car. I. Bel. Civ. ^[55]; Livius, car. I., dec. 3 ^[56]. Și, precum muierile romanilor țeseau vestmintele bărbaților săi, ba muierile,

surorile și fata împăratului August^[57] singure lucrare vestmintele lui, așa torc, adună și coasă muierile românilor vestminte pentru toată casa lor. Livius, car. I., cap. 20, Sveton Aug^[58].

Precum purtau romanii cei vechi în luptele de câmp sau în bătălii, de la buric până la genunchi, un vestmânt încrețurat și cu pături dease, care se numea *campestre* (țoală de câmp), așa poartă și românii de astăzi cămeșile sale de la buric până în genunchi cu multe pături încrețite. În mâna dreaptă poartă o lance în coderiște lungă, cu baier de cureauă, ca să o poată lesne acăța după gât sau la scara carului. La brâu poartă mulți topor sau secure, cu carea așa de drept știu arunca în ceva, ca cum știa romanii să arunce pilele sale. Dară, când se duc undeva, unde nu se tem de pricuritate (primejdie), duc cu sine în loc de lance un bâț frumos și neted, de multe ori cu fer ferecat, care se zice *toiagu*.

Cu toiagul acesta așa știu sta românii la părăulă, adecă așa se știu apăra când vine spre bătaie, cât pot 4 să de într-unul din cei învățați cu toiagul și, totuși, lesne să nu-l vatăme, precum se veade uneori în adunări, unde se întâmplă vreo bătaie și întrică. Toate aceste arată că nu sânt românii de altă naștere decât din acei despre carii Horaț, poetul, Oda 6, car. 3^[59], zice: *Sed rusticorum mascula militum proles sabellis etc. et severae matris ad arbitrium recisas portare fustes*, adecă din romani.

Muierile românești poartă vestminte de sine înseși lucrate, însă cumpără de pănură mai subțire și de muierile noastre făcute, cărora, de după numele latinesc *carpiscule* (*carpisculae*), le zic *scarbile*. Se ung bucuros cu butir sau unt dulce pe cap, precum făceau și burgundii, despre carii Sidon Apolinaris^[60] așa cântă: *Quid me etsi valeam perarare carmen, infundens acido comam butyro*, adecă: «Ce-mi ajută aceea că poci cânta versuri înfundând coama (părul) în unt acru?», adecă ungând părul.

Mai toți românii sânt plugari și păstori. Cea mai mare deprindere au în creșterea oilor, cu care veara se îndemânează cătră munții cei răcoroși (precum făceau la romani armentarii), de unde se pot uita ca și păcurarii romanilor (carii se ziceau *titiri*) cum pasc oile și caprele prin câmpurile cele mult desfătătoare. Întru acel timp, fluieră Coridonul (nume de păcurariu la romanii cei vechi), în fluieroniul cel de vreun cot și jumătate de lung, cătă un cântecel sau zicală despre verișoarele sau drăguțele sale, carea însuși Pan (dumnezeul păstorilor la romani, cel ce mai întâiu au aflat fluiera) cu ceialalți dumnezei ai munților cu mare desfătare ar face. Cu un cuvânt, tot ce au scris Virghilius în cărțile *Bucolice*^[61] despre păstoriile romanilor, aceasta cu desfătare se vede astăzi în *titirii*, adecă păstoriile cești românești în praxă vie”.

„Între celelalte mâncări, tare le plac *coleacii* sau *pultes*, pre carii singuri bărbații îi ferb din fărină de grâu bun, cu unt și apă, carea mâncare lor, ca unilor oameni tari la trup, așa nutreț le dă, ca și coliva luptătorilor la romani”, precum zice Cardanus^[62], c. 12. „Săcara se mănâncă în loc de grâu când nu se face acesta de agiuns, iară când nu e nici săcară, atuncea meu le împlinește pre amândouă. Aceasta se vede îndatinat a fi și la români, căci, că când nu se face grâu, se țin de meu sau cucuruz și nu le sânt de lipsă pitari, ci singuri știu, ca și muierile, a face turte din acea fărină”, precum scrie Plinius, car<tea> 18, c<ap> 11, despre romanii vechi, că: „precum muierile lor, așa și bărbații în 500 de ani singuri își coceau pânea sa”. Așijderea, mare vrere au spre facerea fântânilor, pentru aceea și fac în toate părțile, pe lângă drumuri, prin șesturi și prin munți, puțuri sau fântâni, pre care, apoi, le armează cu vedre, precum și cu restanițe de piatră sau de lemn, frumoase, pentru bunul streinilor și a călătorilor, spre iertarea păcatelor, care așa-s de frumos

întocmite, cât înving pre cele horațiane, ce se ziceau *blandusiane*. Lib. 3., ode 13.

Ci, de vrea cineva și mai adevărat și și mai încredințătoriu semn a avea despre aceea cum că românii sânt strănepoții romanilor, acela privească numai cu ochi pătrunzători la jocul lor și se va mira dimpreună cu Opiț, poetul nemțesc, de dânsul. Căci întâiu calcă feciorii, cu cămeși romanește încrețurate, pe podul jocului. Săguiu îl spânzură pe partea stângă. În mâna dreaptă țin o boată frumoasă, verigată și cu metal ferecată, tocma cum sânt zugrăviți împărații romanilor de demult. Boata aceea de adeseori e înfrumșetată cu noduri bărăbare și cu plumb sau arame îmbrăcată, precum scrie Virghilius: *Pedum formosum paribus nodis atque aere*^[63] etc., adecă: „Boată frumoasă cu noduri bărăbare și cu metal ș. a.”. Asemenea stau păcurărițele sau muierile *formos* înfrumșetate. Aceste poartă la gât corale roșii, iară pe cap coroane sau cununi de rose (ruji) și alte flori împletite, tocma ca și *floralile*^[64] la romani. Când încep a zbate pământul cu piciorul, se trage fluierașul în mijlocul jocului, tocma ca când ar fi al doilea Apolo^[65], pre care îl împrejură jucătorii ținându-se de mâni sau cu cârpile unii de alții. După aceea săr în rând totdeauna (*tripudiando*) urezând așa, ca a treia săltare să țină tactul, tocma cum scrie Livius despre (*Saliis sacerdotibus*), adecă preoții romanilor, cei spre săltare dumnezeilor închinați, car<tea> I, cap. 20. Între români se veade joc vechiu roman așa de adevărat, ca carele cu anevoie se va afla undeva în Europa asemenea. Multe petrii cu inscripții romane se sapă și până astăzi prin Transilvania, mai vârtos în câmpul ce se zice românește *Prat de la Traian*^[66]. Însă românii noștri nimic nu știu de aceasta. Și, de ar ști dânsii cum că stații, lupi, ulpii, ghemeli^[67] și alte inscripții ce se află pe aicea au fost marii lor strămoși, fără îndoială mai cocorate pene ar purta”.

„Nestrămutați sânt în datinile sale și niciun pic nu lasă dintr-însele și, deși nu știu (la toate) răspunde de ce le țin, totuși, de mare mirare este, după ce fuseră smulși și cu totul dezbrănați de cătră Împărăția Romanilor, după ce pătimiră atâtea schimbări prin încurgerile varvarilor și prin asuprirea atâți ostași, cum putură, într-un timp de 1560 de ani, de când sânt în Dachia și prin Europa, întru aceeaia întregime a-și ținea și a-și păstra limba, cât nici Italia, nici Galia sau Franția, nici Ispania nu se apropie de limba strămoșească cea romană așa de tare ca ceastă neînvățată a românilor”.

„Toate aceste mai adevărate și decât luceafărul mai luminate semne despre vița și urzirea românilor de la romani se întăresc, ba cu totul se adeverează prin limba lor, carea e mai toată latinească, carea, de au și primit unele cuvinte alemănești (nemțești) și ungurești din Transilvania, totuși și-au ținut firea și țesătura sa cea romană. Eu vreau să arăt întru cât are sau nu are asemănare cu cea latină și cea alemănească, însă întâiu lipsește să știm cum că plugarii romanilor vechi cu mult mai simplu și mai neplăcut au vorbit decât cetățenii sau cei cultivați, precum arată Augustin, *De Doc. Crist.*, car<tea> 2, cap. 13^[68].

Afară de aceste, lipsește a ști că întâiul timp a latinătății mult deschilinit este de limba ciceroniană, carea astăzi se vorbește, precum mărturisește Enius^[69]: *Vulturis in silvis miserum mandebat hemonem*, care în limba ciceroniană se zice: *Vultur in silvis miserum mandebat hominem*, adecă: «Vulturul mânca în codru pre un om mișel»⁵. Asemenea formă de ziceri vechi romane se află la Roma în Capitolium^[70], întru o piatră scobite, unde se cetește: *leciones* (leciones) în loc de *legiones* (leghiones),

⁵Vezi cum se zicea în timpurile vechi, pe timpul lui iulie și a lui august, în loc de *vultur*, *vulturis*, în loc de *hominem*, *hemonem* ș. a.

macestratus (macestratus), în loc de *magistratus* (maghi-stratus), *bovebous amisseis* (bovebous amiseis), în loc de *bovibus amissis* (bovibus amisis). Lips., *Auct. Ins. Vet.* [71]. De întrebuițează, dară, românii noștri unele cuvinte care nu se aseamănează cu cele latinești, nu e deloc de a striga că-i limba lor varvară, fiindcă sânt cuvinte ale-mănești, ungurești și slavești, de la carii poporul românesc prin strămutarea diregătoriilor le-au învățat”.

„Aceasta e limba românilor de astăzi, pre carea, fiind de latini cu totul desbârnați, o scutiră într-un timp de 1560 de ani. Se înșală și rătăcesc toți, dară, carii vreau să deducă pre români de la gheti sau de la dachi, fiindcă toate până aci adusele de cunoaștere semne neîndoit arată că românii sânt rămășițele coloanelor celor de Traian în Dachia aduse, carii cu datinile, vestmintele și limba sa aștern înaintea atotînțelegătorului de anticvități (vechimi) pre nobilul popor roman, ca pre o căutătoare sau ca pre un cântec virghilianesc”.

Dimitrie Cantimir, la cap. 15, f<ața> 257, așa grăiește despre nobilitatea românilor din Moldova: „Wer den Ursprung des moldauischen Adels aufsuchen will, hat nicht nötig nach dem Beispiel anderer Völker zu ungewissen und dunklen Erdichtungen seine Zuflucht zu nehmen. Die von allen Gelehrten der Welt für bewährten erkannten griechischen und lateinischen Schriftsteller geben uns in diesem Stück das hellste Licht. Denn wir glauben nicht, dass jemand leugnen wird, dass es römische Soldaten und Bürger gewesen sind, welche Trajan, nachdem er den König Decebalus überwunden, und das ganze dakische Reich zerstört hat, nach Dakien als neue Pflanzbürger versetzt hat etc. Auf welche Art aber der römische Stamm in Dakien so viele Jahrhunderte lang, von Trajan bis auf unsere Zeiten fortgepflanzt und erhalten worden, sind wir nichts Willens weitläufig nachzuweisen. Einen einzigen Beweis wollen wir denen,

welche einen Zweifel haben, entgegen setzen, nämlich, dass die moldauische Sprache, die mehr als eine andere mit der römischen übereinkommt, zu deutlich auf die Ahnen unserer Nation führe, als dass jemand etwas dar wider einwenden könnte”, adecă: „Cel ce vrea să cerce urzirea nobilității moldovenești nu lipsește, precum fac alte neamuri, să se lipească de necunoscute și întunecoase scorniri. Căci că scriptorii grecești și latinești, cei de toată lumea verednici de credință cunoscuți, ne dau în lucrul acesta cel mai luminat adevăr. Nici nu credem că va minți cineva că n-ar fi fost militari și cetățeni romani acei pre carii i-au așezat Traian în Dachia, ca pre nește plante cetățenești, după ce învinsă pre Decheval și sparsă toată crăimea dăcească. Deși n-am avea altă mărturie cum că Adrian (cel ce după moartea lui Traian multe provincii asiaticesti lăsă pre mâna varvarilor) numai pentru aceea n-au cutezat să părăsească Dachia, căci s-au temut pre atâta cetățeni romanești, carii erau aci, să îi arunce în stricăciune. Totuși, ar fi de ajuns pentru cunoscătorii de vechimi cetitoriu, spre a se încredința despre adevărul acesta, numai de și-ar aduce aminte de datina carea era între romani, de după carea era oprit a lua pre cineva în vreun leghion deacă n-au fost cetățean și nobil roman. Însă în ce mod s-au chivernisit și s-au ținut nația romană în Dachia întru atâtea sute de ani, de la Traian până în timpurile noastre, nu vrem pe larg a arăta. Una numai mărturie vrem să aducem asupra acelora carii se îndoiesc, adecă cum că limba moldovenească, carea mai mult decât orice limbă se asemănează cu cea latină, cu mult mai apriat arată vechiul sânge roman al națiii noastre decât să poată oarecine asupra acestui adevăr vreo îndoială a face”.

Cugetând că e de ajuns a fi arătat pre acești scriptori, carii adeverează cum că românii sânt din romani urziți, judecaiu a nu fi de lipsă mai pre mulți (carii nenumărați

despre români scrietori sânt) aci a-i înșira, ci a striga cătră tot iubitoriul de adevăr cetitoriu ca cu bună luare-aminte să cetească țitațiile cele pân' aci arătate și numaidecât (de va fi procopsit în istorii) nu numai va pricepe pizma, ura și răotatea care ferb în peptul cârtitoriului din Hale asupra românilor, ci și descălecarea sau urzirea românilor de la romanii cei vechi prea lesne va cunoaște.

Din ceste până acum arătate, prea lămurit se culeage cum că românii sânt adevărați strănepoți a romanilor vechi. Nu și-au ajuns, dară, cârtitoriul din Hale scopul cel propus.

Fii, dară, române, cu totul încredințat cum că sângele care se străcură prin vânele tale e sânge curat de roman și nu te da a te înșela printr-unii trufași de nația românească și necunoscători de istorii și de vechimi, carii vreau să te amăgească de a crede că ești oarece viță de sclavi, fiindcă unii ca aceii numai din ura mărireii numelui roman și din interesul său vorbesc.

Fie de ajuns astă dată, cele rămase vor prinde bine altă dată! Fără m-ași bucura deacă ar depune cârtitoriul pizma, ura și toate pornirile cele pătimitoare asupra românilor și deacă nu numai despre vreo nație, ci și despre vreo persoană sânguratecă scriind sau va scria cu omenie și adevărat, precum se cuvine unui consiliar, sau deacă (mai înțelepțește lucrând) cu totul va tăcea.

Teodor Aaron

SCURTĂ APENDICE LA ISTORIA LUI PETRU MAIOR,

carea, prin adevărate mărturisiri a mai multor scriitori vechi, începutul românilor din romani adevărați la mai mare lumină îl pune, țesută de ~.

*Kurzer Unhang zur walachischen
Geschichte des Peter Maior.*

La Buda, cu tipariul C<raieștii> Universității din
Pesta, 1828*

A istoriiei lauda cea mai mare e adevărul.

ὁ ἄνθρωπος εὐεργετικὸς πέφυκε
M. Ἀντωνίνος
Omul e născut spre a face bine.
M. Antoninus

Preacinstiului și de bun ghenu născutului Domnului Domn Atanasie Grabovschi de Apadia, precum și la mărita deputație carea administrează fundusurile naționale de legea greco<ească>, alesului condeputat ș. a., a științelor marelui mețenas și părtinitoriu, spre cunoașterea patroniiei, cu umilite blândește încredințată.

De mare laudă, preavreadnice domnule!

De aur și chedru preavreadnică era a mai-marilor noștri romani faptă, carii nu-și pregeta cu altare, icoane și cununi a sârvi și a mări numele mai ales acelor bărbați, carii, spre luminarea națiiei, ajutorarea științelor și chiver-

* Transcriere și note: Greta-Monica Miron.

nisirea de bine a publicului, cu totul era dedați. O, fericite timpuri trecute! Cu ce să te încununăm noi, a științelor marele mețenas și a națiunii noastre preabune patroane? Cu ce laude să-ți înălțăm numele? Și cu ce cuvinte să-ți descriem bunătatea inimei, cea cu totul spre luminarea nației aplecată, și virtutea sufletului, din care izvoresc înaltele aceste fapte? De nu m-aș teși io de minunate blândețele vredniciei tale, cu care firea peste măsură te-au înfrumșețat, doară limbei mele, spre răsunarea laudelor care ți se cuvin, nice o mărginire nu i-aș putea pune; ci, fiindu-mi prea cunoscut cum că „nu laude, ci fapte vreadnice de laudă voiești”, cu înaltă bucurie cuvânt: o, fericită ești nație românească, carea ai ajuns a crește un bărbat așa mare, cum e nobilul Atanasie Grabovschi de Apadia, care, spre deșteptarea și luminarea ta, nice sudorile, nice averile nu-și cruță! Semn și mărturie a preadadatei inimii sale spre făceri de bine de pururea va rămânea și aceasta cărticică, pre carea, sub preaputearnică patronirea sa, a o primi de bunăvoie, cu mână darnică s-au îndurat. Pentru o facere de bine așa mare și eroică cum e aceasta a domnii tale cei preamărite, a-ți da io umilită mulțămire înaintea publicului datoriu m-am ținut.

Autorul

Cătră cetitoriu

Când mijlocesc eu cunoașterea acestei cuvântări la publicum, datoria carea cea mai mare dintre toate (în legea lui Țițero^[1]) cătră patrie și nație avem și o împlinesc; și cu adevărat pentru aceea mai tare, că aceasta scrisoare cuprinde în sine cercarea despre începutul și nașterea ghintei românești din romani adevărați, care înaintea românilor celor doioși de amorul

națiii întru atâta e mai vrednică de luare-aminte, încât sporiu și meargerea înainte spre polirea și iscusirea națiii noastre prin disărtății și cuvântări istoricești foarte se ajutorează. Ca mai multe să nu întind, cunoscut este înaintea tuturor cum că mijlocirea și modru spre cultivarea și procopsirea națiii fieștecăria cel mai dintâiu e cultivarea limbii, aceasta se vede la toate ghintele care se țin mai iscusite în Europa. Și, cu adevărat, cine poate aștepta ca să înflorească științele în sinul națiii oarecăria, până ce limba atâtea înțelegeri și cuvinte va avea, ca toate ideile și sântirile inimii cu alții deplin și pe înțeleș să se poată împărtăși? Forma și măsura după care limba noastră s-ar putea mai bine cultiva ne-o mărginează istoria; pentru că nația românească, precum sângele și-l trage din romani adevărați, așa și limba. Toate, dară, vorbele și cuvintele care în limba românilor nu sună latinează (înțeleș eu limba cea poporeană a romanilor vechi), ca împrumutate de la alte ghinte, precum volnici era români a le împrumuta, așa volnici sânt și acuma a le părăsi, și cum că pe lege putem limpezi limba de coade străine ne îndreptează iarăș istoria. Cum că literele țirilicești, cele împrumutate de la sârbi și ruși, pe dreptate le putem izgoni, iară istoria ne îndreaptă, învățându-ne cum că poporul românesc e mai vechiu de suta a noă în care s-au ivit literele țirilicești.

Prologul cărței

De vro câțiva ani încoace, cercarea despre începutul românilor a mai multor bărbați, nu numai din mijlocul românilor, ci și din alte nații iscusăți, luarea-aminte au tras spre sine; dintre carii mulți, de pofta adevărului ațâțați, cunosc în români sânge de romani, iară alții, de mănie și ură (pre care cu laptele de la părinți a le suges se vād), asupra românilor încătrăniți, nu se înrușinează a

stârni batjocuri și defăimări (cu care orbesc ochii unora nebăgători de samă), ca pre strălucita a românilor din romani curați viță cu deadinsu să o micșoreaze. Dintre acestii, unii în vorbe osăbite, între patru păreți, cum se zice, alții în publicum cu condeiu a înnegri zâurile care cu ochi înveninați le văd răsărind pe deasupra nații românești se străduiesc.

Acestea a fi adevărate, nimenea se va îndoi cui e cunoscută lumea de-acuma. Și măcar că preainvățatul și al nației neumuritoriu Maior cu adânci dovede, afară de toată îndoiala, au pus lucru cum că românii, carii cu mulțimea stau într-o floare cu cealelalte nații, sângele și începutu și-l trag din poporul roman, cel prin împăratul Traian din Italia sădit în Dachia, totuși defăimătorii limba de batjocuri de tot nu și-o contenesc.

Eu aicea a mă legiui fățăș cu nimenea dintre defăimătorii neamului românesc nu mi-am prepus, fiindu-mi prea cunoscut lucru cum că în mai mari temeuri să razimă viță și sângele românilor din romani decât să-l poată întuneca cu nește vorbe goale. Nu mai vreau a aduce din istorii vechi acelea adevăriri, care începutul românilor din romani adevărați îl pun la mai mare lumină. Toată cuvântarea în patru capete o împărțesc: în capu 1 va să arăt cum că trecerea romanilor lui Traian peste Dunăre în zilele lui Aurelian, cătră anu 274, nicedecum se poate așa înțeleage, cât cea mai mare parte să nu fi rămase dincoace de Dunăre, fiindcă apriat fac pomenire scriptorii cei vechi despre romanii carii lăcuia în Dachia lui Traian, după moartea lui Aurelian. Într-al 2<-lea> cap însămnez cum că romanii sau românii carii rămăsease în Dachia lui Traian totdeauna au fost osăbit popor de cealelalte ghinte și cum că niceodată până la suta a șeptea petrecerea și împărtășirea laolaltă între romanii cei dincoace de Dunăre și între cei dincolo n-au fost împedecată, acestea iară din doveade vechi. În al 3<-

lea>, aduc mărturii vechi din care se vede cum că împrejurul Dunării, neîncetat, nemărginit popor roman au lăcuit. Al 4<-lea> cap stă din scurtă adevărire cum că românii nicedecum nu pot să fie rămășiță de dachi, șlavi sau bulgari, ci numai romani adevărați.

MARGINILE DACHIII VECHI DUPĂ PTOLOMEIU^[2]

Dachia veache, despre miazănoapte, să mărginea cu o parte a Sarmăției europești, din Munții Carpatului până la cotirea râului Tira (Nistru) cătră Marea Neagră, despre apus, cu iazighii metanaste pe lângă Tisa, iară despre amiazăzi, cu aceea a Dunării parte, de unde Tisa să împreună cu dânsa, până la cetatea Axium, despre răsărit, cu Dunărea până la cetatea Dinogheția și cu apa Hierasu (Prutu) până în râul Tira. Așadară, precum să vede din lăudatul gheograf, Dachia veache au cuprins în sine: partea Țării Ungurești până în Tisa, Ardealu (Dachia de mijloc numit), Țeara Românească (zisă la scriptorii cei vechi și Dachia Alpestris, Transalpina și Colia la Maghino, adecă Țeara Muntenească) și Moldova toată.

Aceasta era așezarea și lățimea Dachiii pe când o au cuprins romanii cu împăratul Traian cătră anul 105. Cum s-au întâmplat a romanilor în Dachia, cea de lăcuiitorii săi de tot deșertată prin războaiele care le-au purtat Traian cu Decheval, descălecare? Cum au stăpânit împărații de la Roma Dachia până la Aurelian, carii, deznădăjduindu-să de-a mai putea apăra pre coloniile romane în Dachia de încursăle varvarilor, leghioanele cu o parte a poporeanilor i-au trecut peste Dunăre în Mizia^[3], pe larg și iscusit cuvântă Maior în *Istoria* sa (cap. 1 și al 2<-lea>); precum și aceea din firea lucrului arată, cum că cea mai mare parte a romanilor și după Aurelian au rămas în Dachia lui Traian, la cap. 3. Eu numai cu noave adevăriri și doveade (care până acuma de tot lipsea în *Istoria românilor*) din

istoricii cei mai vechi va să arăt cum că și după Aurelian romanii sau românii au rămas popor osebit de alte ghinte în Dachia lui Traian. Aceasta Maioru fără de doveade, numai din firea lucrului, o vădește în contra (împrotiva) acelor carii, neavând altă în ce să se razime, numai ca pe români blahi, vlahi, valahi și încă Dumnezeu știe cu ce nume mai numindu-i, să-i poată face măcar ce altă mestecătură și-nadins ce nu sânt, fără de nice un temeu cu o gură străgă cum că pre romanii, pre carii i-au fost adus Traian din Italia în Dachia, Aurelian trecându-i Dunărea, de-au fost și mai rămasă puțini, s-au mestecat cu ghintele ceale varvare. Și așa, de ură orbiți, mai gata sânt a pipăi întuneceală decât a cunoaște adevăru, precum zice Scriptura: „Care nu vine la lumină (adevăr) umblă în întunearec”.

Cap 1

ROMANII ÎN DACHIA VEACHE CĂTRĂ ANUL 360

§ 1

Amianus Marcellinu^[4], scriptoru cătră anu 310 (în cartea 21, cap 7), mărturiseaște cum că „Frigeridus Duca, cu ostașii din Panonia și Transalpina (adecă dintru aceea parte a Dachii, carea să zicea Dachia Transalpina, precum are Leonclavie și Maghino gheograful, astăzi Țeara Muntenească pentru munți să numeaște), întru ajutoriu venindu, pre care l-au fost trimisu Grațian din cererea lui Valent”¹. Întru acesta înțeleș vorbeaște scriptoru în cartea numită *Despre războiul care îl avea romanii cu gotii în Trația*. Așadară, în zilele împăraților

¹ „Frigeridus dux, cum Panonicis et Transalpinis auxiliis adventans quem petitu Valentis, Gratianus ire disposuit in procinctum laturus suppetias iis, qui ad ultimum vexabantur exitium”, in Am. Marcel., *Bello Gothico in Thracia*, l. 21, c. 7.

Grațian și Valent^[5] în Dachia transalpină, adică în Țeara Românească de astăzi, era romanii lăcuiitori, pentru că acei ostași spre apărarea lăcuiitorilor au fostu așezați în Dachia, precum și în Panonia. Așa (în cartea 26, cap. 5) pomenește Amianus cum că în zilele lui Valentinian un Antonius cu numele Romanu au fostu în Dachia de mijloc între ostași mai mare (Tribunus). Tot Amianus (în cartea 29, cap. 6), despre războiul care l-au purtat împăratu Valentinian cu sarmatele, într-acest înțeles vorbește: „sub Valentinian, gvadiii cu sarmatele, trecând Dunărea, mare în poporul roman, cel cuprins cu lucru secerișului, pradă făcură, așa cât numaidecât era să prindă pre fiica lui Constanție”². Dintru acest loc a scriptorului (care vorbește despre întâmplările de a sa vârstă, și pentru aceea de toată credința vreadnic), adeverit și luminat este cum că în zilele împăratului Valentinian, care au murit cătră anul 375, romanii lăcuia în ținururile Dunării, fiindcă zice cum că aceea s-au întâmplat nu departe de orașu Sirmium. Mai apriatu ne mărturisesc scriptorii cum că în zilele împăraților Valent și Teodosie cel Tinăr^[6], pe la anul 376 și 450, dincoace de Dunăre, în Dachia veache, lăcuia romanii.

§ 2

ÎN ZILELE LUI VALENT

Un scriptoriu din suta a patra, Eunapius Sordian^[7], despre care face pomenire Fotie, patriarhul Țarigradului, scrie cum că știțele, străbătând împărăția romanilor, mare prăduire făcea între lăcuiitorii romani; „pe aceștii împăratu

² „Sub Valentiniano Quadi cum Sarmatis transgressi Danubium; magnam in Plebe Romana, circa agrestem messem occupata, praedam egere; ita ut paulo abfuerit, quin Filia caperetur Constantii, cibum summens in publica villa, quam adpellant Pistrensem, cum duceretur Gratiano nuptura. Hic sensus est verborm apud Am. Marc., l. 29, c. 6.

(Valent), în scurt timp închizându-le întoarcerea către SŃitia, i-au strâmtorat între locuri întărite și i-au făcut a pune armele jos”³. Mai încolo zice cum că pe cei răsipiți (știte) prin orașe i-au pus sub pază, „iară lăcuiorii orașelor” (așa cuvântă mai încolo lăudatul istoric), „carii pre știte în căsile sale primisă, simțindu-le slăbiciunea puterilor, văzându-să înșelați, însuși și-au răs părearea carea o avea despre dânșii”⁴. Cum că știtele aceii, despre carii face pomenire Eunapius, au fost gotii, și nu altă ghintă, e de tot limpede lucru, pentru că de vom privi cu luare-aminte la ceale ce scrie despre știte Eunapius (a cărui cărți cu numărul patrusprezece, după cum mărturiseaște Fotie, cea mai mare parte au perit, care o mai ajuns până la a noastră vârstă se află în *Istoria bizantina*, tomul 1) și vom face asemănare cu cele ce Amianus Marcelinu și ceialalți scriptori despre goti au însemnat: cum s-au așezat în Dachia, cum înfricoșați de huni au trimis solii la împăratu Valent ca să-i primească în ținuturile sale peste Dunăre, ba tomna treacerea gotilor peste Dunăre în Trația cu toate stările împrejur, ca cum unu de la altu o ar fi învățat, așa o scriu. Numai cât Eunapius, pre carii Amianus cu ceialalți îi numeaște goti, el îi cheamă știte. Luminat să veade cum că știtele aceii, asupra căroră Valent cu războiu să sculase, nu au putut fi altă ghintă fără gotii carii lăcuia dincoace de Dunăre, într-o parte a Misii de Jos (care se lățea și peste Dunăre dincoace, de la orașu Dinogheția până în râul Tira, unde

³ „Hos Imperator (Valens) intra breve tempus, intercluso in Scythiam reditu, intra munimenta compulit et arma tradere iussit”, Eunapius Sard., in *Hist. Biz.*, t. 1.

⁴ „Hoc igitur per Urbes dispersos (Scythas) sub libera custodia habuit. At urbium incolae oī τὰς πολεῖς οἱ κοῦντες; cum Scythas, qui se sibi tradiderant, in suas domos admisissent, ubi eorum virium imbecilitatis periculum fecissent, suae opinionis errorem irridere coacti sunt”, *Ibidem*.

se varsă în Marea Neagră, precum mărturiseaște Ptolomeiu, care ținutu de obște cu nume Sțitia se numea), în Moldova și Țeara Românească, numizii și visigotii. Numele știte nice o greutate nu face, fiindcă știm numele știte a fi fost foarte de obște la scriitorii cei vechi, cu care se înnăvălea a chema pre toate ghintele care lăcuia dincoace de Dunăre, cătră amiazănoapte.

Ci oare de ce sânge au fost orășeanii aceii carii au primit pe știte în căsile sale? Cu adevărat, alții n-au putut fi, fără romanii, lăcuiitorii acelor cetăți și orașe prin care era răsipiți varvarii, pentru că pe lăcuiitorii acelor cetăți Eunapius îi numeaște οἱ τὰς πολεῖς οἱ κοῦντες, domeasticii, țăreanii, cu care nume să înnăvălea scriitorii pre lăcuiitorii romani, moșteanii de pingă Dunăre, a-i deschilini de alte nații pe care le numea varvari, βαρβάρους. Da și însuși stările împrejur ne arată cum că aceii a cetăților lăcuiitori, carii au primit pre știte în căsile sale, au fost curați romani: au nu zice acolo Eunapius cum că știtele s-au sculat cu războiu asupra romanilor, între carii mare pradă făcură, și cum că tot aceii lăcuiitori pre știte i-au luat la lăcașurile sale? Atâta, dară, descurcat rămâne cum că lăcuiitorii acelor orașe, prin care era răsipiți știtele, au fost de sânge romani.

Mai greu e cu deagetu a mărgini unde și pe ce loc au fost așezate orașele aceale, a căroră lăcuiitori era romanii. Fost-au dincoace sau dincolo de Dunăre? De-ar fi ajuns până la a noastră vrăstă întregi scrisorile lui Eunapius, lesne lucru ar fi. Mai cred eu cum că cetățile acealea cu lăcuiitorii romani au fost dincoace de Dunăre, între Moldova și Țeara Românească, pentru că însemnează lăudatul scriitor cum că, după ce s-ar fi fost întâmplat războiul acela între știte și romani, apoi au cerut știtele de la romani ca să-i lase a trece peste Dunăre dincolo. Noao ne este destul cum că pingă Dunăre, după moartea lui Aurelian, în zilele lui Valent, cătră anul 373, să află

lăcuiori romanii. Precum mai lucit tot dintru acela scriptor să veade, care așa pomenește treacerea știtelor (gotilor) peste Dunăre în Trația: când de frica hunilor spăimântații se ruga de romani ca să-i primească peste Dunăre, „iară romanii, carii păzea țărmerii Dunării, au răspuns cum că nemica, fără numai poruncile împăratului a le plini, vreau”⁵.

§ 3

ȘI ÎN ZILELE LUI TEODOSIUS CEL TINĂR DACHIA VEACHE AVEA LĂCUIORI ROMANI.

Mai luminat adeverește Priscus în *Istoria*^[8] sa despre solia care o au făcut Maximinus cu Priscus cătră Atila, cum că în zilele împăratului Teodosius, la anul 446, în Dachia lui Traian, cea atuncea supusă lui Atila, lăcuia romanii: „așadară, țiindu-mă și preumblându-mă (despre sine vorbește Priscus) pe lângă casa lui Oneseghie (între hunii, după Atila, persoana cea dintâiu), trecând nu știu cine, pe care îl țineam a fi unu dintre varvarii și ostașii știtelor, în limba grecească m-au sălutat (i-au dat bineațe), zicând: χαῖρε, bucură-te, mă miram eu (zice mai încolo) cum poate fi ca grecește să vorbească bărbat ștită, fiindcă, când lăcuiesc acasă între sine, cu limba varvară fălindu-să trăiesc, nice sau dintre huni sau dintre goti sau dintre luzoni, adecă aceștia căroră cu romanii e mai de aproape împreunarea, nice dintre aceia ușor careva vorbește grecește”. Atunci, râzând (după ce l-ar fi întrebat Priscus ce om e), „zice a fi de viță grec, a fi venit ca să negoțitorească în Viminiacu Misanilor, cetatea de lângă Dunăre, acolo a fi lăcuit și a fi picat prins la huni”⁶.

⁵ „At Romani qui ripis praerant oī dē ταῖς ὄχθαις ἐπιτετεγμένοι Ρωμαίων nihil se, nisi imperatoris iussu facturos se responderunt” etc., Eunap.

⁶ „Itaque tempus mihi terenti et circa murorum ambitum domus

Înainte de ce voi arăta cum că Priscus prin luzoni au înțeles pre romanii carii pe acela timp lăcuia în Dachia supusă lui Atila, nu fără de folos lucru a fi judec ca să cerc în ce parte și ținut a Dachii au fost lăcașu lui Atila pe când au fost trimis Maximinus cu Priscus la Atila. De cumva cu amăruntu vom ceti ceale ce Priscus ne lăsă scris în *Istoria* sa (mai bine farmuri de istorie, fiindcă întregă până la noi nu a ajuns), precum să află în *Istoria bizantina* (tom I), toate stările împrejur precum le înșiră Priscus se văd a părțini hronografilor acelora, carii zic cum că rezidenția lui Atila au fost în partea Moldovii de astăzi, și această părare nu-i de tot fără de temeuri. Cu adevărat, precum să veade din scrisorile lui Priscus, Maximinu cu Priscus, solii au fost trimiși de la Teodosius la Atila, nu cu mult după războiul care l-au avut Atila asupra știtelor (gotilor) și sorosghilor, după ce pacea și tomnealele între huni și romani, legate prin un senator, care (precum însemnează Priscus) pe marea din Țarigrad au luat calea cătră Atila până la orașul odiseanilor (așezat în Hersonesu), s-ar fi rupt⁷. Pe acela, dară, timp se ținea Atila în Moldova, almintrilea, de cumva ar fi lăcuit

Onesegii ambulanti, progressus nescio quis, quem barbarum et unum aliquem ex Scythico exercito esse rebar, graece me salutavit, dicens: Χαῖρε, mirari ego qui fieret, ut graece loqueretur vir Scythia: etenim intra sua conclusi barbaricam linguam colunt et affectant, neque tam Hunnorum, quam Gotthorum, aut etiam Ausoniorum hi scilicet, quibus cum Romanis frequentius est commercium (ὄσοις αὐτῶν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιμιξία). Neque quisquam eorum facile loquitur graece, nisi si qui sint captivi ex Thracia aut Illyrico maritimo. Tum ridens ait, se Graecum esse genere ad mercaturam faciendam Viminiacum Myssorum ad Istrum urbem accessisse, in eaque domicilium habuisse, et in captivatem apud Hunnos incidisse etc.”, Priscus, in excerptis *Hist. Biz.* tom I, pag. 39-41.

⁷ „Senator vir Consularis a Theodosio legatus missus ad Attilam mari ad Odysseorum civitatem iter instituit, cum Attila contra Scythas (Gotthos) et Sorosgos bellum gereret”. Iste est sensus in *Excerptis Legat. Prisci*.

atuncea în Țeara Ungurească, între Tisa și Dunăre, pe mare senatoru pomenit din Țarigrad n-ar fi luat calea^[9].

Călătoria din Țarigrad cătră lăcașu lui Atila așa o lăasă însemnată în *Istoria* sa Priscus: după cale de treisprezece zile din Țarigrad, zice cum că au ajuns la o cetate cu numele Serdica (lui Ptolomeiu Sardica, așezată în Trația), unde, aducându-le lăcuiorii locului, romanii (τῶν ἐπιχωρίων), boi și oi s-au ospătat⁸. Vorbele lui Priscus grecește într-adins le aduc, ca mai bine să se vadă cum totdeuna istoricii cei vechi au deschilinit pre lăcuiorii romani de cealelalte nații varvare. Din Serdica au venit la Nais (oraș în Dachia Ripensă peste Dunăre^[10]), „care de împotrivitori era răsipită și de pământ asămănată, așadară, de oameni deșertată (sânt cuvintele lui Priscus) o am aflat, numai între nește surupături a unei căsi sante era puțini bolnavi⁹ (mare adeverire cum că românii, nu precum visază nescari scriptori, carii trecerea românilor la creștinătate o înșiră între faptele crailor Ungarii pe la suta a zecea și începutul a unsprezecea, ci din început, mai cu samă în zilele lui Constantin, era cu toți creștini, despre care mai multe aicea a pomeni nu mi-am prepus). Trecând noaptea în Nais, au luat calea cătră Dunăre, care ducea spre răsărit¹⁰, mai încolo spune cum au ajuns la

⁸ „Atque ita cum Barbaris iter facere coepimus, et in Serdicam pervenimus, trium et decem dierum itinere homini expedito a Constantinopoli distantem ibique bobus igitur et ovibus quas locorum incolae nobis suppeditarunt (ἀποδομενῶν τῶν ἐπιχωρίων) iugulatis instructo convivio epulati sumus” etc., *Ibidem*.

⁹ „Venimus ad Naissum, quae ab hostibus fuerat eversa et solo aequata, itaque eam desertam hominibus offendimus, praeter quam quod in ruinis Sacrarum aedium (ἐν δὲ τοῖς ἱεροῖς καταλύμασι) pauci infirmi”, *Idem*.

¹⁰ „Nocte transacta a montibus Naissi Istrum versus pergentes iter, in vicum quendam defferimur. Hic cum in ea opinione essemus, ut in occasum iter tendere existimaremus, simul ac illuxit sol exoriens se se oculis nostris obiecit”, *Idem*.

Dunăre, carea trecându-o, nu departe au dat de corturile știtelor, între carii era și Atila (să veade a fi avut tomna atunci războiu). Ci fiindcă Atila nu s-au lăsat să dea față cu dânsul, după ce ar fi petrecut puținel cătră lăcașu lui Atila, nu depărtați unii de alții, dară tot pe căli deschilinite și, precum apriat mărturiseaște, mai spre miazănoapte¹¹ au tras. Zice după aceea cum că, abătându-să Atila la un sat, Priscus și Maximinu cu ceialalți făcând calea prin locuri așezate și oable, de mai multe ape curgătoare au dat: „dintre carii după Dunăre mai marii sânt (așa vorbeaște) Drecon și Tigas și Tifisas”¹². Din sate (așa scrie tot Priscus) căpătam merinde în loc de bucate, mălaiu (κέγχρος), în loc de vin, med (ὁ Μέδος), pentru că așa îl numesc lăcuiitorii acelor locuri (ἐπιχωρίως καλούμενος), carii ne petrecea, ca noauă să ne împărtaşcă mălaiu, beătură din orz ne da, care varvarii o numesc camu (καμόν)¹³. Aicea nu pot treace a nu lua aminte cum că Priscus între lăcuiitorii Șitii (adecă în Dachia lui Traian cea atunci supusă lui Atila) deschilineaște doauă nații: pe unii îi numeaște moșteani, țareani (ἐπικώριοι), pe alții varvari (βάρβαροι). Ce popor, dară, pot fi țereanii, lăcuiitorii locurilor acelora? Nu alt cu adevărat popor, decât romanii carii au rămas de Aurelian dincoace de Dunăre, în Dachia lui Traian, a căroră rămășiță sânt români de astăzi. Aceasta întăreaște și cuvântul medu, până în zioa de astăzi la români de obște^[11].

¹¹ „Postridie una cum Attila ad loca magis ad arctum vergentia profecti sumus”, Idem.

¹² „Quorum post Istrum maximi sunt Drecon dictus, et Tygas, et Tiphisas”, Idem.

¹³ „Congregabantur vero nobis ex vicis commeatus pro frumento cenchrum, pro vino medum, sic enim locorum incolae vocant, (ἐχορηγοῦντο γὰρ ἡμῖν κατὰ κῶμας τρόφαι, ἂν τι μένσιτου Κέγχρος, ἀντι δὲ οἴνου ὁ Μέδος ἐπιχωρίως καλούμενος) qui nos comitabantur, ut nobis ministrarent, cenchrum advehebant, potionem ex hordeo praebentes, quam Camum barbari appellant”, Idem, pag. 38.

După cale de șase zile mai lungă, de la un loc pe lângă care pomenește cum că au trecut, mai pe urmă au ajuns la lăcașu lui Atila: „aicea (zice Priscus) era căsile lui Atila mai înalte decât toate, de căsile lui Atila mai aproape era casa lui Onezighius încunjurată cu păreți de piatră, carea se aducea din Peonia, pentru că nici întru aceea parte a Sțitiii să află sau piatră sau vreun arbor”¹⁴. Acestea toate, precum ne lăsă scris Priscus, au nu ne arată a fi fost rezidenția lui Atila în ținutul Moldovii (care avea mai multe, în mai multe ale Dachiii părți) când au fost Priscus la dânsu trimis? De ar fi șezut Atila în Țeara Ungurească, între Tisa și Dunăre (precum vreau mulți), cum ar fi putut zice Priscus cum că de la cetatea Nais au venit pe o cale cătră Dunăre care făcea spre răsărit? După ce au trecut Dunărea, au mers tot mai tare spre amiazănoapte până la casa lui Atila. Zice cum că, trecând pe lângă un lac mare, au ajuns noaptea la cutare sat, unde lăcuiorii cu trestie aprinsă (calamuș) ca cu lumina se ajuta, care toate, de le vom asemăna cu alte gheografii, despre Țeara Moldovii se pot zice (la Maghino, în gheografia despre Țeara Românească și Moldova).

Ci despre unele ca acestea, țină cine ce-i place, atâta tot e adevărat: cum că Atila au șezut în Dachia dincoace de Dunăre (care țeară Priscus o numește Sțitia), în care era lăcuiori români, pre carii Priscus îi cheamă luzoni. Și cum că prin luzoni Priscus nu au înțeles alt popor, fără

¹⁴ „Sex dierum itinere emenso, Scythe in quodam vico nos consistere praeceperunt, ut pone Attilam, qui hac se in viam daturus esset, deinceps iter continuaremus - cum vero nobis eadem via eundum foret, qua Attilas, parumper morati dum praecederet non multo post secuti, traiectis quibusdam amnibus ad quendam magnum vicum pervenimus. Hic erant Attilae aedes, reliquis omnibus eminentiores, proxima Regiae Onesigii domus, longa longo satis a circuitu domus intervallo, quod Onesigius, lapidibus ex Poenonia advectis, aedificaverat; nec enim apud eos, qui in ea parte Scythiae habitant ullus est, aut lapis, aut arbos, sed materia aliunde advecta utuntur”, Idem, pag. 39.

pre romanii carii lăcuia dincoace de Dunăre prin Moldova, Țeara Românească, Ardeal, Bănat, mai întâiu arată însuș numele luzon, care atâta însemnează cât roman, latin, ital (vezi la Ovidius, Virghil și alții). Așa le zice Priscus romanilor din Sțitia, luzonii, ca să-i deschilenească de romanii răsăritului, pre carii totdeuna îi numeaște Ῥωμαίους și de romanii apuseani, Ῥωμαίους ἑσπερίους. Așadară, lămurit lucru este cum că prin luzoni Priscus au înțeles pre romani. A doauă, cum că prin romanii, pe carii îi cheamă luzoni, Priscus nu au putut pre alți lăcuitori sau alt popor roman a înțeleage, fără pe însuși acei romani carii era sub împărăția lui Atila în Dachia lui Traian, lucit se veade de-acolo că Priscus oblu despre aceii lăcuitori vorbeaște, carii atunci era în Dachia supuși lui Atila: pentru că, auzind dânsu limbă grecească din gura unui grec (pe care el, înainte de ce ar fi mărturisit cum că îi de viță grec, îl ținea a fi unu dintre știte, precum mai sus am însemnat), s-au mirat cum poate fi ca să vorbească în limbă grecească bărbat ștită, fiindcă nice hunii, nice gotii, nice luzonii știu limbă grecească. Ba, de nu au înțeles prin luzoni pre romani, carii lăcuia în Dachia cu știtele și gotii de-a împreună, de au fost cu mintea întregă, nu știu din ce temeiu au putut face pomenire despre luzoni, ca și despre huni și goti. Mai mult decât adevărat, dară, rămâne cum că, în zilele lui Atila, în Dachia veache au lăcuit romanii, a căroră strenepoți sânt românii. În acestea temeiuri răzimat, și Fessler în *Istoria Ungarii*, tom I, foaia 28^[12], adevereazăte cum că în zilele lui Atila se ținea lăcuitorii romani sau români în Dachia lui Traian, la anul 447¹⁵. Cum că gotii încă au fost între hunii lui Atila firea lucrului și bătaile

¹⁵ „In Städten und Gränzfestungen Römer, und Rumunier (Valachen), bedrückt von ihren neuen Gebietern, und von ihren Aeltern hülflos verlassen”, Fessler, tom I, p. 28.

care le-au avut gotii cu hunii apriat arată. Cum că adevăririle mele din Priscus sânt deschilinite de ale auctoriului (așa numesc pe Maior) fieștecine poate vedea. Precum și aceea că auctorul aduce pe Priscus (foaia 64) cum l-au cetit în analele lui Prai^[13].

§ 4

NEDREAPTĂ A UNORA DESPRE ROMÂNI PĂREARE

Aicea de îndemână loc a fi mi se veade, spre prăvălire a unora batjocuri asupra românilor, carii, de ură plini, nu se înrușinează înaintea lumii a minți cum că prea lățita nația românilor vița și începutu și-l trage din aceii a lui Atila ostași și robi, pre carii i-au adus cu sine din Italia cu ocazia războaielor care le-au avut cu romanii la apus. Și așa, poporu românesc, de nu tot, totuși partea cea mai mare, ar fi din italii cei aduși ca prinși de Atila în Dachia veache, adunați și cu dachii amestecați (lucru neuzit!!). Aceștei nefericite păreri a-i ținea parte se veade și disertatoru despre săcui în adunările științătoare (în anul 1827, legăt. 1), așa-zise, care pe toată luna în limba ungurească ies afară la tipari¹⁶. Războaiele acelea, care le-au purtat Atila cu romanii de la apus, s-au întâmplat cătră anul 449, după solia care au făcut Maximin cu Priscus. Așa, cum au putut scria Priscus despre luzonii carii lăcuia cu știtele în Dachia, dacă luzonii aceia au fost popor italianesc, târziu după aceea adus cu oastea lui Atila din Italia? Ba și cine va crede a fi putut atâta popor, prins din ținuturile Italiiei, aduce cu sine Atila în Dachia, cât să o umple toată câtă era de lată Dachia, precum o umplu romanii de astăzi? Cu ocazia războiului celui dintâiu care l-au avut Atila cu Letius, duca romanilor, în ținuturile Catalauniei, s-au întors bătut Atila acasă, necum

¹⁶ *Tudományos Gyűjtemeny*, 1827, I Kötet.

să umble a duce oameni în prinsoare, au fost bucuroși că poate scăpa cu capu, precum mărturisește Procopius^[14], în cartea 1, *Despre războiul vandalicesc*, cap 4¹⁷.

Avea cu adevărat Atila și prinși în războiu la sine romani, mai cu samă din ținuturile împărăției răsăritului (precum și în oastea romanilor se află prinși și fugiți huni), pe carii Priscus îi numește romani prinși (Romanos captivos), pentru a cărora răscumpărare venisă Maximinus la Atila, ba necum să poată aduce Atila alte popoară spre lăcuire în Dachia (lui Priscus, Sțitia), încă și știtele, numai cât li se vedea îndemână, cu fuga scăpa peste Dunăre cătră romani, așa cât cerea Atila de la împăratu romanilor ca pe știtele cei fugiți să nu-i sufere în ținuturile sale¹⁸.

¹⁷ „Et quoniam Aetium, Attilae, et ingentis exercitus Massagetarum, Scytharumque aliorum, qui in Romanum Imperium proruperant, recenti clade inclytum, potentia valere plurimum videbat (Maximinus). At vero post obitum Aetii, neminem sibi parem adversarium offendens Attilas, omnem facile Europam depopulatus est”, Procopius, *De Bello Vand.*, I.1, c. 4.

¹⁸ „Post Chersonensem pugnam Romani, cum Hunnis pacem per Anatolium legatum fecerunt et in has condiciones convenerunt. Profugos Hunnis reddi, Romanos neminem ex barbaris ad se confugientem admittere - Romani vero multos ex profugis, qui dedi reluctabantur, trucidarunt, inter quos et Praefectum Scytharum regii generis, qui militare sub Attila renuerant et Romanis se adjuxerant. Pace facta Attilas rursus legatos ad Romanos orientales mittit, qui transfugas repeterent. Edecon vir Scytha, qui maximas res in bello gesserat, venit iterum legatus cum Oreste, hic genere Romanus Poeoniam ad Saum sitam incolebat. Itaque Edecon in palatium admissus Imperatoris litteras Attilae reddidit, in quibus de tranfugis non redditis querebatur, qui nisi redderentur, et Romani ad colenda terra abstinerent, quam bello captam suae ditioni adiecerat, ad arma iterum minabatur”, Priscus, in *Excerpt. Leg. Hist. Biz.*, tom I, pag. 23.

§ 5

CĂTRĂ ANUL 578. URME DE ROMANII
LĂCUITORI DINCOACE DE DUNĂRE

Ca să nu pomenesc nimică despre statul romanilor în Dachia dincoace de Dunăre în zilele lui Iustinian împăratul, care, precum bine arată auctoru, și eu mai în jos voi însemna, Dachia de tot o au tras de supt jugu varvarilor, în carea, rădicând noave cetăți și orașe, pre poporul roman cu noave colonii l-au înmulțit, pașu a arăta cu doveade cum că și după moartea lui Iustinian, în Dachia supusă avarilor, se află urmă de lăcuiitori romani. Menander cu numele Retor, despre care face pomenire Suidas^[15], mărturiseaște în *Istoria* sa, carea o au scris despre avari ghinte de viță, hunii, cum că, părăsându-și lăcașurile sale la răsărit, după ce cu războiu ar fi învins pre ongorii eitasali și pre savirii, trimitând soli la împăratu de la Constantinopol Iustinian, cerea loc spre așezare în ținuturile romanilor. Tot acela scrie mai încolo cum că avarii, trecând Dunărea, cu războiu să sculasă asupra romanilor lângă orașu Sirmium (Mitrovicz), fiindcă Iustin, în șiru împăraților al doilea, nepot de soră lui Iustinian, nu voia mai mult obicinuitele daruri și simbrie (stipendium) avarilor a le da. În care războiu, învingând avarii pre romani, a căroră ducă era Tiberius, au pus pace. Când se întorcea Caganu cu avarii săi peste Dunăre în Dachia, „scamanii” (precum să află în *Istoria* lui Menander) „așea numiți în locurile aceale, pândindu-i pre avari, făcură năvălire asupra lor, și caii, argintu și cealelalte sarcini care le ducea cu sine le luară avarilor”¹⁹.

¹⁹ „Ut discordia praevaluit et bellum iam coeptum est, Tiberius litteris Bomum admonuit, ut diligentem fluvii custodiam faceret. Tiberio victo, et victoria potitis Abaris, conventum est legationem per inducias ad Imperatorem mitti. Ad quem Tiberius Damianum ordinis ductorem misit, qui illum eorum, quae contigerant, et quae Abari vellent, certiozem

Dintru această dovadă, precum să veade, Caianus cu avarii săi din Panonia să întorcea acasă peste Dunăre; aşadară, lăcuiorii aceia, carii făcuseră năvălire asupra avarilor, au lăcuit în ținutu Bănatului. Iară cum că tot aceia lăcuiorii au fost popor roman de acolo se veade, că lăudatu scriptor pe lăcuiorii acelor locuri (Χωριως ονομαζομενοι, moşteani) îi deschilineaşte de cealelalte nații lăcuitoare în Dachia, precum Priscus și Eunapius; alți lăcuiorii în Dachia pe acela timp afară din romani nu era, fără de cătră răsărit ştite și avari, de cătră apus ghepide și longobardi, pe carii Menander cu alții îi numesc apriat varvari. Fiind, dară, că Menander între lăcuiorii aceia carii făcea năvălire asupra avarilor și între cealelalte ghinte care lăcuia în Dachia face deschilinare, limpede rămâne cum că în zilele lui Iustin împăratul, cătră anul 578, în Dachia lui Traian lăcuia romani.

Și așa judec a fi destul de luminat lucru, din doveadele până aci înșirate, cum că și după ce au rădicat Aurelian leghioanele cu o parte a poporului roman din Dachia lui Traian, totuși necurmat, dincoace de Dunăre, în ținuturile Moldovei, Țării Românești, Ardealului și Bănatului, și după aceea, până la începutul sutei a șaptea, au avut lăcuiorii pre romani, strămoșii românilor de acum. De unde se vădeaște fără fundament și de minciună a fi acelora păreare, carii zic cum că, după ce au trecut Aurelian coloniile în Mizia, Dachia de tot au rămas deșartă de romani, scremându-se prin aceasta se arăte cum că românii de astăzi nu pot fi viță de romani, ci de dachi.

faceret. Tandem foedus inter Abaros et Romanos est factum. Foedere inito cum Abari ad sua redirent Scamanes vulgo in his locis dicti: (ὅτι τῶν Ἀράβων σπεισαμένων, χωρίως ὀνομαζόμενοι) ex insidiis illis vim fecerunt, et equos, argentum et reliquam suppectilem eripuerunt”, Menander, *Hist. Biz.*, tom I, p. 77.

Cap 2

ÎMPĂRTĂȘIREA ROMANILOR DINCOACE DE DUNĂRE
CU A CELOR DINCOLO
NICEODATĂ N-AU FOST ÎMPEDECATĂ

§ 1

Cum că și după moartea lui Aurelian necurmat în Dachia lui Traian se află popor roman, care deschilinit de alte ghinturi varvare (care în deschilinite timpuri se așezasă în Dachia între romani) totdeauna au rămas, din doveadele mai sus numărate am văzut.

Încă împotiva acelor carii numai ca să poată însălbătăci sângele românilor din romani adevărați (zic cum că și aceia puțini romani carii au rămas în Dachia lui Traian, după ce Aurelian pe ceialalți i-ar fi trecut Dunărea, strâmtorați de încursele varvarilor, căroră le-au fost îndemână s-au tras peste Dunăre la ceialalți romani; carii nu au putut scăpa peste Dunăre s-au împreunat cu varvarii), nu fără de folos a fi judec, ca să arăt din doveade vechi cum că Dachia toată cât au fost de lată niceodată nu au fost așa de supusă jugului varvarilor, cât între romanii cei dincoace de Dunăre și între ceialalți peste Dunăre să fie fost ruptă sau de tot încuiată toată împreunarea și împărtășirea (tovărășirea) laolaltă. Aceasta se poate adeveri din mai multe mărturii a scripitorilor vechi; așa însuș Aurelian, după ce ar fi trecut leghioanele, cu o parte a poporului peste Dunăre din Dachia lui Traian, „pre iutunghi știțe cu toate puterile i-au învins și, trecând Dunărea, după ce pre mulți i-ar fi ucis, ceialalți au cerut pace”²⁰. Aceasta învingere a lui Aurelian despre

²⁰ „Imperator Aurelianus omnibus viribus Iutungos Scythas devicit, et in ulteriorem Istri ripam transgressus, cum multos in fuga interemisset; relinquī bellum foedere fluire voluerunt” etc., Dexipus Atheni, in *Corp. Hist. Biz.*, tom I, p. 5.

sșite iutunghi^[16] s-au întâmplat după ce Aurelian au rădicat leghioanele din Dachia pentru că, precum însemnează Dexipus^[17] (în *Istoria bizantină*, foaia 5), după ce au învins Aurelian pre iutunghi, s-au întors la Italia, nice nu scrie a fi mai venit la Dunăre. Așeadară, nice sub Aurelian Dachia de tot au fost zmulă de supt romani, cât nice s-ar mai putea romanii laolaltă ajutora, fiindcă tot numitul istoric scrie cum că iutunghii, pre care i-au învins Aurelian dincoace de Dunăre, înainte de aceea romanilor da dajde.

§ 2

DACHIA IARĂ ÎN MÂNA ROMANILOR

Marele Constantin, cum scrie Eusebius (în *Viața lui Constan<tin>*, cartea 4, cap 5)^[18], au învins pre sșite și sauromate, „a sșitelor și sauromatelor nașioane, carii niciodată a fi supuși poporului roman nu era dedați, mai întâiu (Constantin) le-au pus jugu și i-au silit măcar peste voie a mărturisi pre romani domnii tuturor”²¹, și iară, într-alt loc (la cap 6), „pre sauromate însuș Dumnezeu i-au supus supt picioarele împăratului (Constantin)”²². Acestea ghinturi era toate dincoace de Dunăre, de unde, dară, se veade cum că romanii și după moartea lui Aurelian au mai ajuns a stăpâni Dachia veache. Iulian împăratul, cătră mijlocu sutei a patra, precum însuș mărturiseaște (în cartea sa *De Ţesaribus*)^[19] cum că Constantin Dachia întregă o au căpătat înapoi (vezi la

²¹ „Scytharum et Sauromatarum nationes, qui nunquam parere Populo Romano didicerant, primus (Constantinus) is sub iugum miserit coegeritque eos vel invitos profiteri Romanos rerum dominos, nam cum Romani Imperatores Scythis vectigalia persolverent, ipsique Romani a barbaris servitute pressi quotannis tributa penderent” etc., Euseb., in *Vita Const.*, l. 4, c. 5.

²² „Sauromatas vero Deus ipse Imperatoris (Constantini) pedibus substravit”, Idem, cap. 6.

auctoru, foaia 60). Valentinian, precum arătai mai sus, învinsă pre gvadi și sarmate dincoace de Dunăre.

§ 3

SOARTEA ROMANILOR (SAU ROMÂNILOR)

ÎN DACHIA SUPT STĂPÂNIREA HUNILOR

Cătră sfârșitul sutei a patra, Dachia lui Traian (de scriptorii mai cu samă greci, după ce o ar fi stăpânit gotii, Șțitia zisă), în care după moartea lui Constantin apucasă iară a domni gotii (lui Eunapis și lui Dexip știte, iară de alții numiți și sauromate, precum mai în jos vom vedea), picară în mâna hunilor, între carii a fi lăcuit și romanii, popor osebit de alte ghinte, văzurăm mai sus. Aicea numai va să arăt cum că, nice supt tirănia hunilor, umbletu și petreacerea laolaltă între romanii dincoace de Dunăre și cei dincolo n-au fost împedecată sau obintită. Aceasta să adeverească din temeiori următoare: de câte ori punea pace prin tomneale hunii cu romanii, totdeauna aceea le era mai tare, ca romanii prin rămășag să se îndetoreaze a se aduna în țarmurii Dunării la târg și negoțatorie, care se făcea în toți anii între huni și romani, ca hunii ceale de lipsă să-și poată cumpăra. Despre acestea așa vorbește Priscus în *Istoria* sa: „Știtele, în care timp cu romanii laolaltă să adunasă la târguire, asupra romanilor cu oaste innăvălind, pe mulți dintre romani omorâră”²³. Înainte de ce Atila ar fi cuprinsă pământ de la romani și peste Dunăre, târgu totdeauna să făcea în râpa Dunării, așa adeverească tot Priscus: „nice mai mult lângă Dunăre să făcea târg, ci în Nais peste Dunăre, cale de cinci zile depărtată de Dunăre”²⁴. După

²³ „Scythae, quo tempore mercatus Scytharum et Romanorum frequenti multitudine celebrabatur, Romanos cum exercitu sunt adorti et multos occiderunt”, Priscus.

²⁴ „Neque vero forum celebrari, ut olim ad ripam Istri, sed in

moartea lui Atila, care s-au întâmplat la anu 454^[20], „de la fiii lui (așa scrie Priscus) au venit solii la împăratul Leo, ca, făcând capet împotrivițiilor trecute, să puie pace laolaltă, și romanii ca mai înainte, lângă Dunăre, să ție negoțătorie”²⁵. Cui, dară, cu neputință lucru a fi se vede ca să se fi putut ținea romanii în Dachia între huni, de vreme ce vedem cum că hunii nu numai nu gonea și nu alunga pe poporu roman din ținuturile sale, ci tomna cu putearea vrea să facă ca romanii, adunându-să la târguri cu hunii, să rămână în preținire și însoțire? Și așa împreunarea și petreacerea laolaltă între romanii cei dincoace de Dunăre, în Dachia lui Traian, și între cei dincolo, nu numai nice o țiră n-au fost împedecată, ci mai tare ușurată, mai cu samă după ce Atila ar fi cuprins și alte ținuturi a romanilor peste Dunăre cu toată Panonia²⁶ și alte provincii, până la cetatea Nove și Nais²⁷. În ținuturile acestea, precum mărturiseaște Priscus și mai în jos vom vedea, nu lăcuia alte popoară afară de romani și goti; au n-au fost volnici, atâta mulțime de romani, a-și chivernisi statu politicesc osebit de alte ghinte? Hunii, ghintă fugătoare, nice nu plugărea, nice nu lucra pământu, ci ceale de traiu le lua de la romani (sărman român, câte

Naisso, quam urbem a se captam quinque dierum itinere expedito homini ab Istro distantem, Scytharum et regionis limitem constituebat”, Idem.

²⁵ „Eodem tempore (cum Sciris adversus Gotthos Romani auxilium darent) venit et ad Leonem Imperatorem legatio a filiis Attilae, ut omnibus omnino praeteritorum dissidiorum causis resecatis, pacem inirent. Itaque Romani, ut olim erat in more positum, ad Istrum usque procedentes, mercatum celebrarent (παρὰ τὸν Ἴστρον ἰόντας Ῥωμαῖοὺς προτιθέναι ἀγοράν)”, Priscus, pag. 25.

²⁶ „Edecon vir Scythia venit iterum legatus cum Oreste, hic genere Romanus Paeoniam regionem ad Saum sitam incolebat, quae ex foedere, cum Aetio inito, barbaro parebat”, Priscus.

²⁷ „Et vero secundum Istrum a Paeonibus ad Novas usque Thraciae in longitudinem extendebatur. Latitudo autem erat quinque dierum itinere”, Idem.

ghinturi să razimă în sudori<le>-ți!), de unde de lipsă era ca cătră romani negoțitorii și plugarii săi să se arete mai pretinoși, de nu voia a râma rădăcini.

§ 4

ÎNTRU GHEPIDE ȘI AVARI PÂNĂ LA SUTA A ȘEAPTEA

După alungarea și izgonirea hunilor din Dachia lui Traian prin armele romanilor și a ghepidelor, Dachia pică în mâna ghepidelor cătră anul 473^[21]. Până ce voiu vădi cum că și supt ghepide a romanilor sau românilor dincoace de Dunăre volnică le-au fost petrecerea cu cei peste Dunăre, puține adaug despre începutu ghepidelor. Precum scrie Procopius în cartea 1, *Despre războiul vandalilor*, cap 2, ghepidele era de o viță cu gotii: „când la apus împărășea Onorie, în ținuturile lui înnăvăliră varvarii; carii era aceia și pe ce cale întrară mintean voiu spune (așa scrie Procopius): foarte multe cu adevărat era în timpurile trecute, ba până astăzi sânt nații de viță goticească, dintre care cu numărul și cu vrednicia întrec gotii, vandalii, visigotii și ghepidele, mai demult sauromate numiți; alții și ghetele număra între ei, cu vorba deschiliniți, iară într-alte cele cu toate aseamenea, tot acelea legi, tot acelea taine, adecă ariane, o limbă care o numim goticească, așa cât toți de o ghintă să se fi ținut judecăm, și numai de pe numele ducătorilor osebiți, așezarea lor peste Dunăre (adecă dincoace de Dunăre)”²⁸.

²⁸ „Imperium occidentale tenente Honorio, ditionem eius invasere barbari, quinam ii fuerint mox declarabo: plurimae quidem superioribus temporibus fuere, hodieque sunt nationes Gothicae; sed inter illas Gotthi, Vandali, Visigotthi et Gepaedes cum numero, tum dignitate praestant. Olim Sauromatae dicebantur, quidam etiam Getarum nomen ipsis tribuerunt. Vocabulis quidem omnes ut dictum est, nulla vero re praeterea inter se differunt, cutis omnibus candida, flava caesaries, corpus procerum, facies liberalis; eadem leges, eadem sacra ariana scilicet, una demum lingua quam Gothicam nominamus, ita ut ad unam

Astă mărturisire despre viața ghepidelor judece cine cum îi place. Eu mă întorc la firu lucrului. Cum că ghepidele, carii au cuprins Dachia lui Traian după răsipirea hunilor, au fost însoțiți cu romanii răsăritului, ba oarecum romanilor supuși, de-acolo se veade, pentru că pe simbrie (stipendium) se îndatorisă ca romanilor, când purta bătaie cu alte ghinte varvare, mână de ajutoriu să le deaie. Despre care lucru mai sus numitul Procopius (în cartea 3, *Despre războiul goticesc*, cap 33) așa scrie: „ghepidele, carii odinioară cuprinseasă orașu Sirmium și Dachia întreagă, cât au luat acela ținut din mâna gotilor, Iustinian împăratu pre romanii carii lăcuia acolo i-au dus prinși, pentru care fărădelege împăratu le-au tras simbria, carea de mult de la romani lua”²⁹. Ce poate fi mai adevărat decât aceea, cum că și supt stăpânirea ghepidelor români în Dachia au fost popor osebit de alți varvari. Mai încolo, tot într-aceaea carte (cap 34), spune Procopius încontrierea (sfada) care se ațitasă între ghepide și longobardi^[22]; și fiindcă longobardii nu se încumăta în sine de a se putea scula cu bătaie asupra ghepidelor, carii cu mulțimea întrecea pre longobardi, longobardii trimisără solii la împăratu romanilor Iustinian ca să le deaie ajutoriu asupra ghepidelor. Care a longobardilor tehne fiind ghepidelor cunoscute, și ei trimisără solii, ca, dezmântând pe împăratu, sau numai lor sau nice unora ajutoriu să nu le deaie. Ajungând de amândoaună părțile solii în Constantinopol, mai întâiu rugămintea sa înaintea

gentem pertinuisse quondam, ac suorum deinde Ducum nominibus discretos fuisse existimem. Antiquae eorum sedes trans Istrum flumen”, Procop., *De bello vand.*, l.1 c. 2

²⁹ „Gepaedes, qui olim urbe Sirmium Daciamque omnem obtinuerant, ut primum Iustinianus Augustus ditioni Gothicae eam regionem eripuit, agentes ibi Romanos abduxerunt in servitutum (ἐξηνδραπόδισαν). Quare Imperator illis iam stipendia negavit, quae iam inde olim a Romanis accipere consueverant”, Idem, *De bello gotthico*, l. 3, c. 33.

împăratului și-o au pus solii longobardilor, carii întru această înțeleagere a fi cuvântat mărturisește Procopius: „Luați numai la acestea aminte: mai înainte, când gotii stăpânea Dachia în dare, ghepidele dincolo de Dunăre (vorbește despre noi cei dincoace) se ținea cu toții, unde odinioară să așezasă, de putearea gotilor așa înfricoșați cât niceodată nu ar cuteza trece Dunărea. Atunci era soțiile și pretinii romanilor, de la împărați lua daruri (cinste)”³⁰. Până aci, solii longobardilor; din contră, solii ghepidelor, ca cererea lor să nu fie înzădarnică, împăratului aduc aminte cum că împretinirea și însoțirea între ghepide și romani ar fi veache: „și la aceea a lua sama se cuvine (zic solii ghepidelor cătră împăratu), a longobardilor cu romanii însoțire e noavă; între ghepide și romani stă de mulți ani împăciuirea și pretinirea, nu curând se desface pretinirea aceea, a căria legătură o au întărit lungimea timpului”. Așa să află scris la numitu istoric³¹. Dintru acestea doveade, limpede, precum zic, se veade cum că și sub stăpânirea ghepidelor, după răsipirea hunilor, Dachia veache nu așa au fost despărțită de cealelalte provincii romanești peste Dunăre, cât romanii lăcuitoari din Dachia lui Traian cu ceialalți romani să nu poată avea laolaltă nice o împreunare și împărțășire, de vream ce ghepidele nu împrăștia, nice nu izgonea pe

³⁰ „Haec enim considerate. Ante hoc tempus, cum Gotthi vectigalem haberent Daciam (Γότθοι μὲν τὸν Δακῶν Χόραν ἐς φόρου ἀπαγώγην τὰ πρότερα ἄχον) Gepaedes trans Istrum, ubi omnes olim sederant, tenebant se omnes, potentiam Gotthicam adeo reformidantes, ut traiectum fluvii nunquam tentaverint. Tum faederati et amicissimi Romanorum, amicitiae nomine cum ab imperatoribus fato functis longiaria (δῶρα) annis singulis plurima, tum a te (Iustiniano) aequae munifico acceperunt”, Idem, c. 34.

³¹ „Id etiam attendere convenit, recentis esse Longobardorum amicitia cum Romanis. Gepaedibus societatem familiaritatemque vobis cum veterem intercedere. Amicitia demum illa non facile solvitur, cuius vinculum firmavit temporis diuturnitas”, *Ibidem*.

romani, ci mai vârtos vrea să stea în preținire cu dânșii. Acesta a Dachii stat supt stăpânirea gotilor, ghepidelor și altor ghinturi varvare până la împărăția lui Iustinian, care Dachia lui Traian de supt jugu varvarilor o mântui, învingând varvarii mai cu samă prin virtutea lui Belizariu, precum scrie Procopius istoriograful, în zilele lui Iustinian, în cartea 4, *Despre rădicările lui Iustinian la Dunăre*³². Ba, cum că nice avarii^[23] (despre carii am făcut mai sus pomenire, măcar că de la ghepide cu războiu ar fi cuprins Dachia, de tot stângând pe ghepide în zilele lui Iustin împăratului) așa stăpânea Dachia, cât romanilor celor dincolo de Dunăre toată cărarea și trecerea să fi fost închisă de cătră romanii cei din Dachia lui Traian. Care lucru a fi de crezut ne arată tomnealele și împăciuirile care le-au avut avarii cu romanii laolaltă, când să arătară întâiu în Europa în zilele lui Iustinian bătrânul³³, și mai cu samă sub Iustin al doilea, nepotu lui Iustinian, pe la anu 556. Aceasta se veade și din alte mărturii, din Teofilact scriptoriul în zilele lui Eraclie împăratului^[24], în suta a șaptea, care așa însemnează a fi vorbit Caganu avarilor cătră Priscus, solul lui Maurițius (a cărui moarte s-au întâmplat cătră anu 602): „După ce Priscus, trecând Dunărea, ca peste cincisprezece valuri militarești (Χάρακας), a patra zi la Nove din sus ar fi ajuns, care lucru auzind Caganu trimisă la Priscus solii, înfruntând Caganu pre Priscus că peste tomneale romanii ar îndrăzni a călca pământ strein, cărui i-au răspuns Priscus: și tu

³² „Demum Iustinianus Augustus, eversa (monimenta) restituit, non in pristinam formam, sed in eam quae longe validissima sit, nova insuper fecit plurima, Romane Imperio plene reddens amissam securitatem”, Procopius, *De aedif. Inst. ad Danubium*, l. 4, c. 6.

³³ „Cum igitur Valentinus (ab Imperatore Iustinianus) ad eos (Abares) profectus esset, et munera praebuisset et mandata Imperatoris exposuisset”, Menander Protector, in *Corp. Hist. Biz.*, pag. 67.

calci pământu românilor”³⁴. Cum că pământu acela, care zicea Caganu avarilor cum că nu se cuvine ca să-l calce romanii, au fost așezat dincoace de Dunăre, în ținutu Moldovei de astăzi, de acolo se înțelege, că Priscus, trecând Dunărea dincoace, a patra zi au ajuns la Nove cu numele din sus, ca să se deschilinească de altă cetate, iară Nove, care Procopius o numără între orașele Trațiii; așeadară, cetatea aceea era așezată de Prut nu departe. Gheografu Ptolomeiu o pune între orașele Misii cei de Jos, carea să lățea și peste Dunăre dincoace, până în râul Nistru, de unde urmează cum că țeara carea o stăpânea avarii dincoace de Dunăre, Moldova, Țeara Românească, Ardealu și alte, odinioară au fost a romanilor, strămoși a românilor. Cum, dară, să se fi putut ținea românilor, din romani născuți, necurmat, popor osebit de cealelalte ghinturi varvare în Dachia lui Traian? Numai celui strein în istorii i se poate vedea lucru cu neputință. Atuncea numai ar fi fost siliți romanii, carii de Aurelian au rămas dincoace de Dunăre în Dachia lui Traian, între varvari, a se mesteca cu varvarii și a-și perde ființa cea politicească, când varvarii aceia carii în osebite timpuri stăpânea Dachia între românilor cei dincoace de Dunăre și între cei dincolo ar fi împedecat toată împreunarea, petrecerea laolaltă și tovărășia, ce nicedecum nu s-au întâmplat până în suta a șaptea, precum arată doveadele înșirate.

Statul Dachii și al românilor între bulgari și unguri mai cu măruntu îl vădește auctoru în *Istoria românilor*. Eu numai acelea doveade am voit din scriptorii vechi a

³⁴ „Quod Priscus (sub Mauritio ad Chagamum Legatus) quindecim valla metatus (ποιησάμηνος Χάρακας) traiecto Istro fluvio quarta die superiores Nobas venit, quod cum resciret Chaganus ad Priscum legatos misit cui exprobravit Chaganus alienam terram calcare Romanos contra pactum; respondet Priscus: Romanum quoque tu subis solum; Chaganus: armis, inquit, et iure belli hoc Romanos amisisse”, in *Excerptis Theophilacti Expraefecti*.

aduce, care la lumină deplin aşază lucru, cum că românii totdeauna au fost popor osebit de alte ghinte, care doveade în *Istoria românilor* până acuma lipsea.

Cap 3

NEMĂRGINITA MULŢIME A POPORULUI ROMAN,
CARE, DUPĂ TRAIAN, AURELIAN, ŞI MAI CU SAMĂ
DUPĂ CONSTANTIN CEL MARE, LĂCUIA
LÂNGĂ DUNĂRE, NAŞTEREA ROMÂNILOR
DIN ROMANI ADEVĂRAŢI O FACE DE CREZUT.

§ 1

ROMANII SAU ROMÂNII LÂNGĂ DUNĂRE

După ce destul de dezvălit am vădit cum că în Dachia veche, adecă în ținuturile Țării Românești, Moldovei, Ardealului și cu o parte a Țării Ungurești, sub stăpânirea varvarilor, de la moartea lui Aurelian până în suta a șaptea, necurmat să află urme de lăcuiitorii romani, a căroră rămășiță sânt românii, carii totdeauna făcea nație osebită de alte ghinte varvare între care trăia; zic până în suta a șaptea, că, dacă n-au fost românii de astăzi popor osebit de alte ghinte, precum e astăzi, înainte de suta a șeasa și a șaptea, nice a imaghina (închipui) nu se poate, cum să se fi putut prăsi și naște nația românească după aceea, fiindcă nice limba latinească (ca mai multe să nu pomenesc) mai mult era la răsărit, precum însemnează prea iscusitul Labeiu. De unde, dară, la români e limba latinească, dacă nu o au avut înainte de suta a șeasa? Aicea e lațu acelora carii ne fac bulgari (cei ce pe la începutul sutei a șaptea s-au arătat în ținuturile romanilor). Acuma va să arăt cum că alt popor statornic în țărmurii Dunării din Panonia până în Marea Neagră, de la începutul sutei a patra, până la a șaptea, nu lăcuia, fără numai romanii, care, ca mai bine să se înțeleagă, următoare observație (luare-aminte) fac: când spun eu

cum că românii de astăzi, carii lăcuiesc dincoace de Dunăre până în Tisa și Munții Carpatului, începutul și-l trag din romani adevărați, nu aceeaa vreau a întări, cum că numai din aceia a lui Traian romani să trag, carii au rămas de Aurelian dincoace de Dunăre, ci și din romanii aceia carii lăcuia dincolo de Dunăre; pentru că, de cumva mai de-aproape vom ceti istoriile ceale vechi, fără de nice o îndoială vom cunoaște cum că statu și soartea românilor lăcuitori dincoace de Dunăre cu a celor peste Dunăre nu au stat tot într-o măsură și aseamenea, mai cu samă după timpurile lui Aurelian, că despre acestea ne este vorbă. Aceasta în istorii vechi privire ne îndreaptă spre deznodarea acestii întrebări: cum au putut să fie ca după moartea lui Aurelian până la venirea bulgarilor și încă după aceea, până la așezarea ungurilor în Panonia, cu mult mai mulți lăcuitori romani (sau români) să află dincolo de Dunăre decât dincoace? Iară din contră, de la așezarea ungurilor încoace până în zioa de astăzi, mai mulți români sânt dincoace de Dunăre ca dincolo? Aceasta aruncare, zic eu, o desface istoria și însuși firea lucrului. Mai întâiu, cui poate fi necunoscută politica, firea și năravurile romanilor, carii, măcar unde străbătea cu arme învingătoare, acolo și loc de așezare își alegea: „romanu, măcar unde învinge, acolo și lăcuiește”³⁵, zice Seneca^[25]. Ghintele care de voie bună se da păcii cu romanii și primea legi, zise soțiale, cu acelea romanii făcea legătură și tomneale de soțietate, adecă necum să le strice ceva, ba încă îi apăra de toate încontririle dușmanilor. Iară din contră, popoarele care a pune pace cu romanii să îndoia, nice nu înceta de a rădica arme asupra romanilor, pre acelea până ce nu le izgonea și

³⁵ „Romanus ubicumque vicit, ibi habitat, ad hanc commutationem locorum libentes nomina dabant, et relictis oris suis, trans maria sequebatur colonus senex”, Seneca, *De consolatione*.

prăpădea de tot nu se stâmpăra; și așa, trimitând din Italia romanii cetățeni noi spre cuprinderea pământului, țeara aceea o făcea provincie romană, așezând și leghioane care să apere pe romani de încursăle varvarilor. De unde, poporul acel nou, din Italia sădit prin țări de lăcuitorii săi deșertate, să zicea colonii romane (*coloniae romanae*) (despre care a romanilor politică mărturisesc mai toți scriitorii vechi: Livius^[26], Tacit^[27], Plutarh^[28], Tuluiș^[29] și alții).

Așa au făcut romanii cu țările și națiile varvare care lăcuia în dreapta Dunării, cu panonii și cu lăcuitorii cei vechi a Trațiii, de tot prăpădindu-i și izgonindu-i din Trația, precum însemnează Aminianul în cartea 27, cap 5, așa au făcut Traian cu Dachia, vezi *Istoria* lui Maior. Și cu adevărat cum că națiile varvare dedate spre răpiri și prăduiri mai volnice era mai bine a peri de tot sau a-și părăsi lăcașurile sale, decât a trăi supuși romanilor și a se conteni de răpiri, firea lucrului învață.

Altă cauză a înmulțirii romanilor prin provinciile, din Marea Adriatică până în Marea Neagră pingă Dunăre, precum însemnează Procopius, era împărțirea împărăției romanilor în două: a răsăritului, a cărui scaun era Constantinopolu, și a apusului, în care capu era Roma; adecă, după ce marele Constantin ș-ar fi mutat tronul împărăției în cetatea Bizantium, cătră anul 330 (zisă și Roma novă în canoanele săborului din Calțedon) ca să poată îndemna pe orășeanii din Roma și din toată Italia de a-ș muta lăcașurile sale în Bizant, de pe numele lui zisă Constantinopolis, cu noave căsi și palațiumuri, într-o formă cu cele din Roma veache, Constantinopolu l-au împodobit. După ce ar fi rădicat senatori și maghistrați aseamenea celor din Italia, ar fi împărțit privilegiuri și scutiri de tot fealiu la aceia carii trecea la răsărit, nemărginit popor de toată vrâsta și vrednicia, din Italia și cealelalte provinciile, au trecut la răsărit, precum

mărturiseaște Eusebius^[30], Zosimus^[31] și Procopius. Și aceasta e a două cauză că, după Constantin cel Mare și Teodosie (sub care de pururea au rămas împărțită împărăția romanilor între ai lui doi fii, Onorie și Arcadie), alți lăcuitori statornici din Marea Adriatică până în Marea Neagră, precum în Iliricum, Mizia de Sus, Mizia de Jos și toată Trația, la istoricii cei vechi nu se pomenesc, fără romanii. Era ei și gotii, carii întrase în Trația în zilele lui Valent, și longobardii în Panonia și Iliricum, ci națiile acestea toate au trecut la Italia. La acestea toate bine luând aminte, nice o mirare nu-i, de ce până la venirea ungușilor mai mulți români era dincolo de Dunăre decât dincoace. Ținuturile dincoace de Dunăre era mai tare în calea varvarilor așezate, iară după ce au pătruns varvarii și peste Dunăre dincolo, după suta a șaptea, nice grecii mai mult îi apăra de încursiile dușmanilor pe români, ba încă războiu ar purta asupra lor (vezi auctoru, cap 13, 14 și alt), de lipsă era ca românii cei peste Dunăre să se împreuneze cu frățiile sale dincoace.

§ 2

ROMANII SAU ROMÂNII ÎN TRAȚIA DE LA ANUL 274 PÂNĂ DUPĂ ANUL 450

Cum că de la anul 274, în care s-au întâmplat trecerea leghioanelor cu o parte a coloniilor din Dachia lui Traian peste Dunăre, Trachia toată, câtă de lată, avea lăcuitori romani ne lăsă scris Eunapius Sardianul, despre care făcui mai sus pomenire. Acesta scriptor, despre statu Trațiii și a lăcuitorilor romani în zilele lui Valent, așa vorbeaște: „pentru că toată Trația, Mațedonia și Tesalia așa și atâta de mare este și întru aceea atâtea pluguri întorc pământu, cât prisosirea (rodirea) acestor (țări) nice cu cuvântu nu se poate spune”; mai încolo spune cum că așa înfrumșetată țară de lăcuitori bărbați isteți și vârtoși, bine lucrată,

știtele pe carii i-au primit Valent peste Dunăre mai de tot o pustiiră. Cauza aceasta a fi fost zice: „pentru că năvăliți era nice știtele numele hunilor a-l putea suferi, nice romanii a știtelor”³⁶. Aicea se cuvine bine a lua aminte: din toată adevieria scriptorului, luminat se veade cum că în zilele lui Valent, a cărui moarte s-au întâmplat la anul 378, în toată Trația și primprejur n-au fost alții lăcuiitori statornici și moșteani, fără numai romanii. De acolo se veade că pe lăcuiitorii aceia Eunapius îi numeaște drept romani, „nice romanii a știtelor” (καὶ Ῥωμαίους Σκύθων), nice să pot înțeleage prin lăcuiitorii aceia, pre carii istoricu îi numeaște romani, doară însuș trachii cei vechi varvari (Thraces), moșteanii în Trația înainte de ce romanii o ar fi făcut provincie romană, pentru că pe aceia moșteani ai Trațiii romanii de tot i-au fost prăpădit (mărturie este Amianus), afară din câți au putut scăpa cu fuga peste Dunăre la sarmate, nație tot de o viță cu trațele, gotele, și așa însuși cu gotii, după cum scrie Procopius. Așeadară, în zilele împăratului Valent în toată Trația și împrejur alții lăcuiitori nu era, fără romanii (sau românii) și gotii, carii atunci trecușă Dunărea (vezi mai sus). Mărturie este și Zozomenus^[32], care scrie cum că Valent, în loc de a aduna ostași din satele și orașele romanilor în Trația, pe simbrie dintre goti au cules soldați³⁷. În zilele lui

³⁶ „Omnis enim Thracia et continens Regio Macedonia et Thessalia talis tantaque est, et in ea tam multa aratra terram versant, ut nulla oratione earum fertilitas exprimi possit. Hanc talem existentem, tam populosam, beatam simul et tam strenuis et fortibus viris habitatam et cultam, Scytharum (Gothorum) infidelis et insana rebellio, quam statim a traiectione audaciores et superbiores facti animo volverant, in eum contemptum adduxit et usque eo spoliavit, causa quaesita erat, quia aequae constitutum fuerat, neque Hunnorum nomen Scythas, neque Scytharum Romanos fere (καὶ Σκύθας Οὐννων με φέρει ὄνομα, καὶ Ῥωμαίους Σκύθων)”, Eunapius Sadia.

³⁷ „Valens contemptis militibus, qui ex urbibus et pagis Romanorum in Thracia colligi potuissent, Gotthos conduxit milites, in hunc sensum”,

Teodosie cel Tânăr, a cărui moarte s-au întâmplat cătră anul 450, popor roman nemărginit a fi lăcuit în dreapta Dunării mărturiseaște de atâtea ori pomenitul Priscus, care scrie cum că împăratul romanilor, neprimind pacea de la Atila, „plin de mânie marginile romanilor le-au prădat și, răsipind oarecâte cetăți asupra cetății Rațiară (lui Ptolomeiu în Mizia de Sus, lângă Dunăre^[33]), mare și plină de lăcitori (romani), au făcut năvălire”³⁸. Tot acela scrie mai încolo: „Edecon, bărbat știță, au venit iarăș sol (de la Atila) cu Oreaste; acesta era de viță roman, lăcuia în ținutul Peonii, lângă Sav. Așeadară, întrând Edecon în pălat la împăratu, arătându-i scrisoare de la Atila, în care se plângea despre fugiții carii de nu cumva se vor da înapoi și romanilor (românilor) le-au căuta să se continească mai mult a lucra pământu care îl cuprindea Atila cu arme. În lungime era pământu acela din Panonia pe lângă Dunăre până la cetatea Nobe, iară lățimea de cinci zile”^[34] (τόδε βάθος, πέντε ἡμέρων ὄδον) în latinie e sminteală³⁹. Poate fi ceva mai dezvălit decât aceeaa cum că în zilele lui Teodozie, pingă Dunăre, peste tot locu lăcuia romanii?

Zozomenus.

³⁸ „Ea sicut Romani decreverant, ubi Attilas rescivit, ira commotus, Romanorum fines vastavit et castellis quibusdam dirutis, in Ratiariam urbem magnam et populi multitudine abundantem, irruptionem fecit”, Priscus, pag. 23.

³⁹ „Edecon vir Scythia venit iterum legatus cum Oreste. Hic genere Romanus, Paeniam Regione ad Saum sitam incolebat. Itaque Edecon in palatium admissus, Imperatori literas Attilae reddidit, in quibus de transfugis non redditis querebatur, qui nisi redderentur, et Romani a colenda terra abstinere, quam bello captam suae ditioni adjecerat, ea vero secundum Istrum a Paenibus ad Nobas usque extendebatur, latitudo autem erat quindecim (lege quinque – πέντε) dierum itinere”, Idem, pag. 25.

§ 3

MULȚIMEA ROMÂNILOR ÎN DREAPTA DUNĂRII
ÎNTRE ANII 491 ȘI 568

Ca mai apriat să se vadă cum că împrejurul Dunării, de când romanii ajunsă a fi domnii resăritului, necurmat romanii sau români lăcuia, eu încă următoare înșir mărturisiri din scriptori de tot crezământu vreadnici. Procopius, istoricul sutei a șeasa, în cartea 2, *Despre războiul gotilor*, cap 14, așa ne lasă scris: „Erulii (ghinte teutonică) odinioară peste Dunăre (noauă dincoace) lăcuia dedați spre sărvirea multor dumnezei; cu treacerea timpului, întrecând cu numărul și cu putearea pre toate națiile dinprejur, sculându-să cu războiul asupra varvarilor pre carii îi avea vecini, mai ales asupra longobardilor, mai de tot i-au prăpădit”. După ce ar învins pre toate ghintele, neavând cu cine să mai țină războiul, lăpădând armele, s-au dat păcii, care în trei ani au ținut; după aceea, iară învăluindu-să în bătaie cu longobardii, învingătorii au fost longobardii, alungând pe eruli din lăcașurile sale; deci s-au așezat lângă ghepide carii stăpânea în Dachia, dară și de acolo, pentru fărădelegile care le pricinuia ghepidelor, au fost strâmtorați a ieși, de unde, trecând Dunărea de la împăratu Anastasie (care au început a împărăți la anul 491), au luat loc spre așezare între romani (adecă pingă Dunăre). Ci nu după mult timp, nestâmpărându-să erulii de răutăți care le stârnea între poporu roman, tot acela împărat, trimițând oaste asupra lor, mai de tot i-au ucis. Într-acest înțeles vorbește Procopius⁴⁰. Din adusa mai sus a

⁴⁰ „Trans fluvium Istrum habitabant olim (Eruli), cultui dediti multorum Numinum, quae humanis placare hostiis fas habebant; procedente tempore, cum et numero et viribus finitimos omnes barbaros crevissent, adorti singulos, pronam habebant victoriam. Demum Longobardos et quasdam alias gentes sibi vectigales fecerunt. Susceptis ab Anastasio Romani Imperii habenis, non habentes quos deinceps Eruli invaderent, armis depositis quievere ac triennio illa pax stetit. Ut in

scriptorului mărturie, dezvălit se vede cum că în marginea Dunării dincolo, pe vremea lui Anastasie, ținuturile au fost pline de lăcuiitori români.

De acestea mărturisiri, care adeverează cum că necurmat, totdeauna, romanii ca popor osebit au lăcuit la Dunăre, nenumărate să mai află în istorii vechi, dintre care încă următoare adaug. Așa Malho Filadelful, scriitoriu lucrurilor care s-au întâmplat în zilele împăraților Leo cel Tinăr și Zeno Izaurul, pe la anii 474 și 491^[35], precum judecă preainvățatul Fotie, ne lasă scris despre Teodorih, regul gotilor: „apropiindu-să de Ligned (oraș în Trația), au fost silit a se întoarce, deci s-au tras cătră Carpia (iară în Trația), din care de mult ieșiră lăcuiitorii, pe care de tot o au răsipit”⁴¹. Mai încolo, tot acela, făcând pomenire despre războaiele care gotii le avea cu împăratu romanilor Zeno, scrie cum că, văzând împăratu că nicedecum nu ar putea pune împedecare pradelor care le făcea gotii între lăcuiitorii romani, au judecat a sămăna încontriri (vraje) între goti; și, cu adevărat, ghinta goticească și începusă a urzi războiu

propiuquo stetero acies, coeli partem, quae Longobardis imminabat, nubes atra densissimaque obduxit: supra Erulos maxime sudum erat. Ubi ad manus ventum est, magna fit Erulorum caedes, eaque ipse Rodulfus (Rex Erulor) involvitur, caeteri omnes consternantur in fugam. Quo factum, ut in Patria amplius manere nequiverint, Regionem ingressi habitatam olim a Rugis, qui in Italiam cum Gotthorum exercitu concesserant, ibi constitere. Sed cum inculta solitudo esset, paulo post exacti illinc stimulis famis, ad Gepaedum fines accedunt, inde Istrum omnem traiciunt, et Romanorum in illis partibus degenitium, vicinitatem ambiunt, Anastasio Imperatore. Aliquanto post, offensus idem sceleribus, quae in Romanos accolae barbari perpetrabant, adversus eos exercitum misit, acie victores Romani, partem maximam interfecerunt”, Procop., *De bello Gotthic.*, l.2, c. 14.

⁴¹ „Theodoricus ad Lignedum accedens est repulsus, erat enim arduo et difficili loco sita et fontium scaturigine plena, et convecto frumento abundabat. Hinc movens carpiam, quam iam dudum incolae desertam reliquerant, diruit”, Malcho Philedelph, in *Corp. Hist. Bizant.*, pag. 55.

laolaltă sub doi ducători; totuș, mai pe urmă făcând pace între sine, fiu lui Balamir, Teodorih, când se întoarcea cu oastea prin Trația, tot la ce îi ajungea mâna răpea: „acolo (în Trația) pe toți lăcuitarii plugari i-au prăpădit, ucigând și stricând tot ce nu putea purta cu sine”⁴². Nice o îndoială poate fi cum că lăudatu istoric, prin lăcuitarii aceia în Trația, între carii scrie cum că gotii mare ucidere făcură, au înțeles ghintă romană, pentru că pe lăcuitarii orașului Carpia îi numește (γεωργοί) moșteani, țereni; iară pre aceia îi cheamă (τῶν οἰκητόρων) plugari, lucrători de pământ pe acelea timpuri, când gotii se ținea dincolo de Dunăre, nu era fără numai romani, precum însemnaiu mai sus din Eunapie; apoi, și de acolo, că însuș pre aceia lăcuitori Malho îi cheamă romani. Lucit, așadară, rămâne cum că, în zilele lui Zeno împăratului, romanii lăcuia în Trația toată.

Procopius, care au scris faptele lui Iustinian împăratului, a cărui moarte s-au întâmplat cătră anul 565, în *Istoria Arcana* (cap 21), după ce ar fi înșirat greșealele și lenevirile maghistratului de la Constantinopol, cam așa cuvântă: „adeaseori se întâmplă ca pre hunii, carii făcea năvăliri și încursii în ținuturile romanilor, ducătorii (romanii) în Trația și Iliric, cu oastea pândindu-i, să-i împedece, ci împăratu prin cărți de la prepus îi oprea. Cu acea îndemânare făcându-ș varvarii ocazie (prilej), după ce tirănește pre lăcuitarii romani i-ar fi asuprit, se întorcea acasă cu mare pradă și cu mulți prinși; iară lucrătorii de pământ, de doru fiilor și a muierilor pre care le ducea prinse varvarii, adunându-să la un loc, asupra varvarilor au

⁴² „Inter haec Balameri filius suas copias convertens circa Rhodopem vertit, quas late per fertilissima quaeque Thraciae loca extendens, quidquid manu apprehendi potuit, rapuit. Ibi omne agrorum genus obtrivit, occidens et destruens, quae exportari non poterant”, Idem, pag. 63.

năvălit și, ucigându-i, scapă prăzile din mâinile varvarilor⁴³. Într-alt loc, în cartea 3, *Despre războiul gotilor*, cap 38, despre încursiile care le pricinuia slavinii dincolo de Dunăre între ȧereanii romani, ne lășă scris: că, după ce slavinii ar fi trecut Dunărea cu fer și cu foc, tot ce afla înaintea ochilor prăpădind; după ce pe Asbades, duca romanilor, trimis de la Iustinian cu oaste asupra varvarilor, l-ar fi prins și ucis, cureale de pe coastele lui tăind, până la orașu Toper, cale de doauăsprezece zile depărtat de Constantinopol, au pătruns, și multe miriade (mii) de lăcuiitori romani din ținuturile Trațiii au dus prinse⁴⁴. La capu 30 scrie cum că Ghermanus, duca lui Iustinian, mai de tot i-au stâns pre sclavinii aceia, carii iară trecură Dunărea în împărăția romanilor. Iară în cartea a 4<-a>. *Despre rădicările lui Iustinian lângă Dunăre*, chiar mărturiseăște cum că: (Dunărea) „aproape de Dachia pre varvarii carii lăcuiesc de stânga Dunării îi desparte de

⁴³ „Saepe accidit, ut Hunnos, in fines Romanorum predatoria manu grassentes, iam iamque recessuros. Thracum atque Illiriorum duces aggredi constituerint, saepe per imperatorem prohibiti. Barbari ea data opportunitate hostile in modum Romanis afflictis domum redeunt abaeta praeda. Verum Agrestes (Γεωργών) liberorum atque coniugum captivarum pietate stimulati, facto agmine abeuntes barbaros insectantur, trucidant, captisque illorum iumentis Sarcinariis, praedas redimunt”, Procop., *Hist. Arcan.*, cap. 4.

⁴⁴ „Sub idem tempus Sclavenorum exercitus ex tribus solum conflatus virorum millibus, nemine prohibente, Istrum fluvium traiecit, ac nullo negotio subinde transmisso Hebro flumine, bifariam discessit, quam plurimos turpissime, fugientes interfecerunt, captumque Asbadem, tum quidem vivum servarunt, sed postea coniectum in flammas, combusserunt, desectis prius loris ex dorsi illius pelle. Verum et ipsi (qui erant in altero Sclavenorum exercitu) ex quo in fines Romanorum irruerant, obvios quosque sine ullo aetatis discrimine de medio sustulissent, ita, ut in Illirico Thraciaque, insepultis cadaveribus solum longe, lateque constratum esset. Quo factum est, ut domum omnes reversi sint cum captivorum innumeris myriadibus”, Procop., *De bello Gothico*, l. 3, cap. 38.

romanii carii șed de dreapta”⁴⁵. Și acestea cuget a fi peste cap spre adevieria cum că în dreapta Dunării, de unde se afundă Tisa într-înșia până în Marea Neagră, în toată Trația, Misia de Sus și de Jos, de la anul 491 până după anul 568, nemărginit popor roman sau români necurmat lăcuia.

§ 4

ȘI ÎN SUTA A ȘEAPTEA OSEBIT POPOR ROMAN DINCOLO DE DUNĂRE

Așea adeverește Menander scriitorul în suta a șaptea despre avari, cum că, apropiindu-să Caianu al avarilor Cagan cu oastea de orașul Sirmium, „romanii carii lăcuia prin orașe așezate într-acea parte, temându-se de încursiile varvarilor, foarte s-au turburat”⁴⁶. Mai încolo spune cum că românii, stând în contra avarilor, voia să-i oprească a trece Savu. Atuncea, trimițând Caganu soli la duca romanilor, cerea ca să nu-i puie nice o împedecare, că el nimica nu are în minte a vătăma pe românii carii lăcuiesc pingă Savu, ci asupra sclavinilor (șlavii), dușmanii romanilor, vrea a urzi războiu. Prin acelea tomnele, voioși era românii ca să se împace cu Caganu, numai atâta pofta, ca spre ținerea vorbelor cu jurământ să se leage: „aședară, răpede mai întâiu în legea varvarilor au jurat”. După ce ar fi jurat în legea sa (păgână), au zis Caganu: „acuma eu vreau a pune jurământu pe legea romanilor”. Atuncea arhiereu din Singhidon (să zice a fi Sămlinu), punând înaintea Caganului Biblia, care în mijloc cuprindea sântele Evanghelii, au jurat Caganu – așea scrie Menander⁴⁷. Aședară, și în suta a

⁴⁵ „Daciae proximus (Danubius) barbaros, qui ad sinistram habitant, discludere incipit a Romanis dextram obtinentibus (την τε Ρωμαίων γῆν ἐν δεξιᾷ)”, Procop., *De Aedif. Iustiniani*, I.1.

⁴⁶ „Hoc conspecto apparatu, Romani, qui in urbibus in ea parte sitis habitabant, cum suis rebus a prodicione timerent, vehementer sunt perturbati”, Menander, *Histor. Bizan.*, tom I.

⁴⁷ „Hoc veriti Romani, qui Singidone erant, Chaganum ad

șaptea, dincolo de Dunăre lăcuia romanii prin orașe și sate. Și așa, din atâtea doveade mari ce înșirai până aci, destul de lămurat lucru a fi judec cum că împrejurul Dunării (înțeleg eu: de unde se împreună cu Tisa) până în Marea Neagră, din zilele lui Constantin cel Mare, mai ales, până în suta a șaptea, când au trecut bulgarii Dunărea în țările romanilor (despre care ghinte mai multe scrie auctoru), negură de lăcuitori seau de popor roman se află, care totdeauna, osebit de alte nații, până astăzi înflorește.

§ 5

ÎNCĂ PUȚINTELE DESPRE CAUZELE CARE ÎNDEMNA PE ROMANII DE LA APUS A TREACE LA RĂSĂRIT ȘI A SE AȘEZA ÎN DREAPTA DUNĂRII

Despre politica romanilor însemnaiu mai sus cum se năvălea a trimite colonii din Italia în ținuturile acelea, de unde pre moșteanii varvari cu arme îi izgonea; aceste colonii și popor roman, care nejoit, de la apus din Italia și din alte provinții, cu turma trecea la răsărit, după ce mai ales Constantin cel Mare cu multe privileghiumuri și scutiri nu numai pe cetățeni, ci și pe poporeni, lucrătorii de pământ, i-au dăruit. Frumos cu adevărat era privileghiumu plugarilor de la Constantin, care sub perdere de cap oprea pre fișcus a lua în zălog vitele cele de jug a plugariului și a-i prinde pogănicu, mărturiseaște legea 1, cartea 2, titulu 30, în culeagerea legilor lui Teodosie⁴⁸. Mișea a plugariului de acuma soarte! Se așeza, precum zisăi, în dreapta Dunării,

iusiurandum provocarunt. Itaque iusiurandum confestim abarico ritu ad hunc modum praestitit. Ense educto, et in altum sublato, sibi et Abarorum genti, dira est imprecatus, siquid mali cominisceretur Romanis. Haec ubi barbarus emisit, nunc ego inquit, iusiurandum Romanorum volo iurare. Tum quaesivit quod sanctum, quod religiosum ducerent, per quod iurantes, si fallereut, Dei iram minime medio continebant sacrosancta Evangelia, protulit. Iuro inquit etc.”, Idem.

⁴⁸ *Codicis Theodos*, l. II, tit. 30, leg. 1.

unde armele varvarilor nu lesne străbătea; ba tomna de ar tăcea istoriile întru aceasta parte, au nu firea lucrului ne arată a fi de crezut ca romanii, carii trecea la răsărit, să se așeze în provinciile pingă Dunăre? Pentru că poporul roman, dedat spre lucrarea și cultivarea pământului, mai așezat și întomnit loc spre lăcuire nice n-au putut afla în toată împărăția răsăritului, decât în ținuturile Dunării. Alte provincii și țări, precum toată Țeara Grecească, toată Asia Mică, era pline de lăcuiitori greci, iarăși dedați spre lucrarea pământului; între aceștia, dară, neavând loc romanii, însuș firea îi îndemna spre cuprinderea țărilor, despre o parte celor mai roditoare, iară despre alta, de lăcuiitori deșertate, precum era toată Trația și Misiile amândouă, până în Marea Neagră. Acestea toate punându-le la lumină, întreb eu acuma: ce s-au putut face atâta mulțime de romani lăcuiitori în ținuturile Dunării? Dacă numărul românilor de astăzi lăcuiitorilor pingă Dunăre, în Țeara Românească, Moldova, Ardeal și o parte a Ungarii mai sus de patru milioane nu se pune, mulțimea romanilor lăcuiitorilor dincoace și dincolo de Dunăre, din Marea Adriatică până în Marea Neagră, cătră sfârșitu sutei a șeasa, pe lesne îl putem pune întrăit, de cumva măsura mulțimei lăcuiitorilor în oarece provincie îi mulțimea orașelor, a satelor și cultivarea pământului, precum vreau toți statisticii; și cu adevărat cum că, în suta a șeasa, cu mult mai mulți lăcuiitori români au fost în ținuturile Dunării decât astăzi nu ne lasă a ne îndoi *Istoria* lui Procopius⁴⁹, care scrie peste o sută de orașe și locuri întărite a fi rădicat, altele din răsipituri, altele de nou, numai Iustinian. Au nu fireaște era ca români, după ce bulgarii ar fi străbătut peste Dunăre în ținuturile romanilor, nice împărății Constantinopolului destul de armele varvarilor i-ar mai putea apăra, împreunându-să laolaltă cu cei dincoace de Dunăre, ei de ei să se apere și

⁴⁹ *Historia Procopii, De aedif. Iustiniana ad Danubium.*

așea să rămână popor osebit până astăzi? Au atâta mulțime de romani n-au putut pune începutu românilor? Ba de nu sânt românii de acuma rămășiță de romani, lăcuiorii Dachii și a altor provincii de lângă Dunăre, atuncea vădirea (tâlcuirea) purcederii seau a răsăritului naței românești rămâne un nod de pururea înnodat, spre a cărui deznodare nice o gâcitoare istorică nu e de ajuns.

Cap 4

ROMÂNII NU POT SĂ FIE VIȚĂ DE DACHI,
NICE DE ȘLAVI, CU ATÂTA MAI PUȚIN BULGARI,
CE NUMAI CURAȚI ROMANI.

§ 1

A zice cum că românii sânt rămășiță de dachi, ce e mai mult decât a zice cum că românii sânt ce n-au fost, ba nice n-au putut fi niceodată. Pentru că cum, rogu-te, au putut fi ca pre o nație așea lătită, cum e poporu românesc, dachii să o poată înzăstra (prăsiui) cu sângele lor, după ce mai chiar decât adevărat știm cum că pe dachii aceia, a cărora rămășiță de unii se zic a fi românii, Traian de tot i-au izgonit din Dachia, aducând nou popor roman, precum mărturiseaște Eutropius^[36]. Și cum că așea au prăpădit romanii pe dachi, supușii lui Decheval, cât nice numele nu le-au mai rămas, ne învață apriat Priscus, care, călătorind prin Dachia lui Traian, în carea atuncea Atila domnea, despre toate națiile care lăcuia atuncea în Dachia, adecă despre români, pre carii îi numeaște luzonii, despre huni și goti face pomenire în *Istoria* sa, iară despre dachi nice cât e negru sub unghie, semn apriat cum că dachii, supușii lui Decheval, cu toți până într-unu, de armele romanilor seau au perit seau carii au putut scăpa au trecut Tisa și Munții Carpatului la frățiile sale sarmate. Și cum că mai voioși au fost varvarii mai bine a-și părăsi lăcașurile sale, decât a trăi

supuși și manțipii (robi) romanilor, ne învață istoriile vechi, așa Procopius despre eruli și Ioriandes despre huni.

Iară aceea cum că romanii nicedecum nu s-au încuscrit cu dachii lui Decheval bine arată auctoru din firea românilor. Eu mai ating despre acest lucru acestea: cum că poporu roman nicedecum nu s-au mestecat, nice s-au încuscrit cu alți varvari, nu numai firea și ura carea o avea romanii asupra varvarilor, precum zice Eunapius (καὶ Ῥωμαίους Σκύθων με φέρει ὄνομα, vezi mai sus), tomna legile îi oprea de a să căsători romanii cu varvarii, vezi legile vizigotilor, tomu 5, titulu 1, §1⁵⁰. Apoi, de s-ar fi fost încuscrit seau mestecat prin căsătorii romanii lui Traian cu dachii, aceasta încuscricie în năravurile, limba și portu românilor dincoace de Dunăre așa de mare schimosire ar fi făcut, cât cu români cei peste Dunăre carii nu s-au putut mesteca cu dachii, nice nu s-ar putea mai mult laolaltă înțeleage și cunoaște cum că ei sânt de un sânge. Ba nice politica romanilor nu lăasă ca romanii trimiși colonii într-alte provincii să se încuscreeze cu varvarii, că așa baierile, care pre romani îi ținea împreunați, de tot s-ar fi rupt. Români, dară, a fi dachi nicedecum nu se poate cugeta.

§ 2

NICE ȘLAVI

Nu pot defăimătorii de români mai strâmb și nedrept a vorbi decât când zic că români sânt viță de șlavi^[37]. A căria păreri temeiu îl judecă a fi în limba românească, care are și cuvinte șlavicești; ci dacă aceasta e destul temeiu ca să ne facă șlavi, atuncea și ungurii vor fi viță șlavenească (ce până acuma nimărui nu i-au venit în minte), și încă mai curând, că vorbele care sună șlăveaște în limba romanilor nu-s de obște la toată nația românească, ci după așezarea,

⁵⁰ *Leg. Visigoth*, tom III, tit. 1, § 1.

petreacerea și timpul în care au fost românii învecinați cu slavii, cu care cuvinte slavice să întrebuințază românii pe un loc, într-altu nice pomenire nu-i de ele; iară ungerii multe au, care în tot locu între dânșii se ivesc. Din contră, dacă românii sânt viță șloveană, cum au putut fi ca limba sa să ș-o peardă de tot și să îmbrățișeză limba latină, limba romanilor? Aceasta eu nicedecum nu o poci dezvăli, pentru că știut este din cartea lui Procopius, *Despre războiul gotilor*⁵¹, cum că poporu acesta cu numele șlavii (Sclavinii) la începutu sutei a șeasa a fi venit despre amiazănoapte la Dunăre în ținuturile romanilor mai înainte de ceaea necăirea la istorici nu se ivesc; acuma, dară, cum au putut ei a-și lăsa limba sa și a lua limba romanilor în suta a șeasa, când limba romanilor cea latinească nu mai era de obște, precum însemnează Labeiu în note la *Istoria Arcana* a lui Procopius, sau măcar numai cuvinte din limba romanilor? Pentru că de unde nu-i nimica, cine poate lua ceva? Chiar se veade, dară, că de nu ar fi adus românii limba sa cu sine din Italia, cătră suta a cincea și a șeasa, a o învăța din alții nu au fost cu puțință. Apoi tot aceia șclavi, de când începură să a se arăta lângă Dunăre între români, tot ghintă deschilinită au rămas de români, precum și românii de șclavi, până astăzi; cum, dară, rogu-te, au putut fi ca dintr-o nație să se facă doauă așa, cât una să ia numele român, alta să-și ție numele șclavi, să lăcuiască vecine una lângă alta, și totuși să nu se cunoască că sânt de o viță? Aceasta ar fi o faptă neuzită. Eu cred mai lesne a fi de a putea uni apa cu focu decât a sclavisa (a sârbi) pre români.

⁵¹ Procop, l. 3, *Gotthi*, c. 38.

§ 3

CU ATÂTA MAI PUȚIN SÂNT ROMÂNII BULGARI.

Bulgarii, despre carii mai multe cuvintează Maioru în *Istoria* sa, ghinte despre amiazănoapte (de unde mai toate ghintele varvare ieșiră ca dintr-o comoară, precum scrie Iornandes⁵²)[38], înnăvălisă la Dunăre, în ținuturile romanilor, cătră începutul sutei a șaptea, de unde urmează că, dacă românii nu pot fi viță de dachi și șclavi, cu atâta mai puțin pot fi bulgari. Și pentru aceaea toți carii zic cum că românii sânt viță de bulgari seau nu știu de unde au venit bulgarii, seau nația românească nu o cunosc.

Judece acuma despre așezarea și întocmirea acestor mărturisiri ce înșirai până aci, din scriptorii cei vechi, ca începutul românilor din romani adevărați să se aducă la mai mare lumină, care cum cugetă. Eu toată îndreptarea cu atâta mai gata sânt de a o primi în nume de bine, încât bine îmi aduc aminte între cât de strâmte stări împrejur, cuprins cu învățături teologhicești, numai pe furiș, cum se zice, am putut încheape la sicrinele bibliotecilor, de unde am cules aceste mărturisiri, din scriptori de o vrastă cu întâmplările despre care scriu; și așa, nu după „cât de mult”, ci după „cât de bine”, judece fieșicine.

⁵² Humani generis officinam vocat Iornandes Septemprionem.

NOTE ȘI COMENTARII

INOCHENTIE MICU-KLEIN, *SUPPLEX LIBELLUS*

Instaurarea stăpânirii habsburgice în Transilvania la sfârșitul secolului al XVII-lea a schimbat fundamental raporturile de forțe politice și confesionale din principat, în pofida promisiunilor imperiale incluse în Diploma leopoldină din 1691 privind păstrarea nemodificată a structurii instituționale și social-juridice existente. În condițiile unei opoziții nobiliare înverșunate, afiliate cu preponderență confesiunilor protestante, soluția Curții din Viena a fost atragerea majorității românești ortodoxe prin oferta Unirii religioase cu Biserica Catolică a Casei Imperiale, în schimbul perspectivei dobândirii de către toate categoriile societății românești a unui statut similar cu omologii lor catolici, promisiune concretizată în cele două diplome leopoldine ale Unirii emise în anii 1699 și 1701.

Timp de trei decenii însă, doar foarte puține dintre aceste promisiuni s-au materializat și numai la nivelul structurilor ecleziastice, prin crearea episcopiei unite de Făgăraș înzestrate cu domeniul Blajului. Cel care și-a asumat inițiativa luptei pentru punerea în aplicare a prevederilor din diplomele Unirii, puse în slujba emancipării naționale și sociale a națiunii proprii, a fost episcopul Inochentie Micu, care a păstorit în perioada anilor 1728–1751. Prin numeroase memorii adresate forurilor de decizie locale și centrale, episcopul a reușit să obțină punerea în cadrul dietei Transilvaniei în perioada 1736–1738 a revendicărilor privind clerul și celelalte categorii ale societății proprii, fără a putea dobândi însă soluții viabile asupra cererilor prezentate. Reluând lupta, de-această dată la Viena, după urcarea la tron a împărătesei Maria Terezia în anul 1740, episcopul a sintetizat în 1743 programul național de revendicări printr-un act cuprinzător intitulat *Supplex Libellus*, adresat Curții de la Viena, care a devenit timp de peste un secol, până la Revoluția de la 1848, un model inspirator al tuturor actelor programatice ale mișcării românești de emancipare din Transilvania.

Actul din 1743 a concretizat aspirațiile tuturor componentelor societății românești ardelenene a vremii în cadrul a

douăsprezece puncte revendicative, având ca nucleu esențial confirmarea și aplicarea în practică a prevederilor din diplomele Unirii, mai cu seamă prin includerea românilor în sistemul constituțional al principatului ca a patra națiune receptă. Aceasta ar fi implicat, în viziunea episcopului petiționar, participarea în organele administrative și legislative în proporția numărului lor preponderent, beneficierea de toate avantajele economice, fiscale și sociale ale celorlalte națiuni recepte, recunoașterea privilegiilor și drepturilor acordate românilor în secolele trecute și anularea prevederilor articolelor, edictelor și actelor contrare unui astfel de statut. În condițiile în care elita românească a vremii era cu preponderență cea ecleziastică, numeroase revendicări ale acestui program aveau în vedere asigurarea unei stări materiale acceptabile acesteia prin acordarea de porții canonice pe măsura celor de care se bucura clerul celorlalte confesiuni, beneficierea de dijmele credincioșilor proprii, scutirea de obligațiile impuse ilegal preoților uniți, garantarea pentru ei a inviolabilității personale și a subordonării juridice exclusive față de forurile bisericești. Se solicită, de asemenea, un sistem instituțional propriu prin construirea neîngrădită de biserici, întemeierea de școli, înlăturarea restricțiilor privind frecventarea acestora, garantarea daniilor, legatelor testamentare și a dreptului de azil pentru bisericile proprii.

Acest program, îndreptat spre integrarea națiunii române în rândul celor recunoscute constituțional și spre crearea unei elite consolidate ca stare materiale și înzestrată cu instituțiile ecleziastice și culturale capabile s-o sporească în număr și calitate, este argumentat prin invocarea originii romane, a vechimii și continuității poporului român în Transilvania încă din perioada Daciei Traiane, prin numărul său preponderent și prin sarcinile publice purtate în proporția acestei ponderi în populația principatului. Un adevărat arsenal argumentativ, inspirat dintr-o aprofundată cunoaștere a dreptului canonic și a celui civil, universal și local, a codurilor, decretelor și diplomelor imperiale, regale și ale principilor, este invocat în sprijinul revendicărilor prezentate.

Eforturile episcopului nu au rămas fără ecou la nivelul Curții, angajate într-un program de modernizare a principatului în cadrele a ceea ce istoriografia a definit ulterior ca

reformismul terezian. Astfel, propunerile imperiale pentru ordinea de zi a dietei Transilvaniei din anul 1744 impun căutarea unor soluții privind situația de drept a românilor uniți în contextul anulării legilor prejudicioase pentru religia catolică în general. Opoziția Stărilor privilegiate, în majoritate de confesiuni protestante, s-a materializat însă în articolele de legi VI și VII, care au refuzat categoric recunoașterea românilor ca a patra națiune constituțională, acceptând doar includerea uniților de condiție nobiliară și ecleziastică în cadrul națiunii recepte pe pământul căreia se află, iar episcopiei unite recunoscându-i-se numai posesiunea asupra bunurilor dobândite deja, fără posibilitatea extinderii lor.

Atunci când episcopul Inochentie Micu a protestat cu vehemență împotriva acestor decizii și a convocat un sinod general care prin participarea delegaților tuturor categoriilor societății românești, de ambele confesiuni (unită și neunită), s-a transformat într-o veritabilă reprezentanță națională menită a mandata episcopul cu susținerea revendicărilor de emancipare în fața forurilor aulice, Curtea a decis chemarea sa la Viena, unde, în locul dezbaterii asupra cererilor românești, a fost de fapt citat în fața unei comisii de anchetă. Reproșându-i-se că prin faptele și declarațiile sale ar fi prejudiciat stabilitatea principatului și destinul Unirii religioase, sub presiunea conjugată a Curții vieneze și a Papalității, episcopul Inochentie Micu a fost nevoit să plece în exil la Roma și, după o îndelungată rezistență, să renunțe în anul 1751 la scaunul său episcopal.

Moartea sa în exil în 1768, deși marchează nerealizarea obiectivelor esențiale ale programului său revendicativ, lasă totuși deschisă, prin crearea centrului cultural-național de la Blaj și a posibilității studiilor tinerilor români la Viena și Roma, calea pentru apariția noilor generații intelectuale, cea a Școlii Ardelene și apoi cea care a pregătit și înlăunțuit Revoluția de la 1848, care au continuat și dezvoltat, prin contribuțiile lor filosofice, istorice și filologice, un program național de emancipare, trasat în liniile esențiale ale revendicărilor și argumentației sale prin opera episcopului Inochentie Micu. Acest program, reluat prin mișcarea Supplexului din 1790–1792, devine un bun comun al tuturor componentelor

societății românești din Transilvania în primăvara revoluționară a anului 1848.

Textul *Supplexului Libellus* din 1743 se păstrează în Arhivele Naționale Ungare de la Budapesta, Fond Cancelaria aulică transilvăneană, Acta generalia, B2, nr. 181/1743. O copie se află în BAR Cluj-Napoca, Fond Blaj, ms. latin 294, f. 300–333. Textul latin a mai fost editat în Prodan 1984, 435–454. Traducerea în limba română a actului a mai apărut în Chindriș–Cristea 2009, 19–37, și a fost emendată substanțial de editorul textului din acest volum.

[1] Acațiu Barcsai, principe al Transilvaniei între anii 1658–1660.

[2] Mihail Apafi, principe al Transilvaniei între anii 1661–1690.

[3] Gabriel Bethlen, principe al Transilvaniei între anii 1613–1629.

[4] Leopold I, împărat al Imperiului Austriac între anii 1655–1705.

[5] Se referă la cele două diplome leopoldine ale Unirii religioase emise în 16 februarie 1699 și 19 martie 1701.

[6] Este vorba de Alba Iulia, Hațeg și Făgăraș.

[7] Atanasie Anghel, mitropolit al românilor din Transilvania între anii 1698–1713.

[8] Este vorba de Carol al VI-lea, împărat al Austriei între anii 1711–1740.

[9] Se referă la dezbaterile din Dieta Transilvaniei în perioada 1736–1738, impusă de Curtea de la Viena, a revendicărilor episcopului Inochentie Micu, dezbateri încheiate, în cele din urmă, fără o rezoluție favorabilă.

[10] Este vorba despre Ioan Giurgiu Patachi, episcop unit al Transilvaniei între anii 1721–1727.

[11] Congregatio de Propaganda Fide, instituție înființată în 1622 de papa Grigore al XII-lea pentru propagarea religiei catolice în cadrul Contrareforme.

[12] Conciliul de la Trento, sinod ecumenic al Bisericii Catolice din perioada 1545–1563.

[13] Este menționat al patrulea Conciliu Lateran, sinod ecumenic al Bisericii Catolice din anul 1215.

[14] Augustinus Barbosa (1590–1649), teolog catolic, specialist în drept canonic.

[15] *Tripartitum opus iuris consuetudinarii incltyi regni Hungariae*, cod de legi elaborat în anul 1514 de juristul Ștefan Werbőczy.

[16] Ștefan I cel Sfânt, rege al Ungariei între anii 1001–1038.

[17] Bonifaciu al VIII-lea, pontificat în perioada 1294–1303.

[18] Grigore al VII-lea, pontificat în perioada 1073–1085.

[19] Vladislav al II-lea, rege al Ungariei între anii 1490–1516.

[20] Ferdinand I, împărat al Imperiului Romano-German între anii 1526–1564.

[21] Rudolf al II-lea, împărat al Imperiului Romano-German între anii 1572–1612.

[22] *Approbatae Constitutiones*, cod de legi al Transilvaniei adoptat în 1653, care include hotărârile dietale din perioada 1541–1653.

[23] Alexandru al VII-lea, pontificat în perioada 1665–1667.

[24] *Compilatae Constitutiones*, cod de legi al Transilvaniei adoptat în anul 1669, care include hotărârile dietale din perioada 1654–1669.

[25] Coloman I Cărturarul, rege al Ungariei între anii 1095–1116.

[26] Alexandru al III-lea, pontificat în perioada 1159–1181.

[27] Inocențiu al III-lea, pontificat în perioada 1198–1216.

[28] Clement al III-lea, pontificat în perioada 1185–1191.

[SAMUIL MICU], *DE ORTU, PROGRESSU,
CONVERSIONE*

Textul de față, care transcrie integral lucrarea *De ortu, progressu, conversione Valachorum, episcopis item, archiepiscopis et metropolitibus eorum (De ortu)*, atribuită lui Samuil Micu, a fost inițial editat de către Timotei Cipariu (1855, 1–20). Prezenta ediție, diferită în unele aspecte de cea a cărturarului ardelean, se bazează pe manuscrisele conservate la BAR Cluj-Napoca (ms. lat. 396, respectiv lat. 397), în două copii de format *in-folio*, coligate, de proveniență blăjeană. Nu am consultat cei trei martori cu origine orădeană, a căror filiație după manuscrisele din Blaj a fost demonstrată de Corneliu Câmpeanu (1961, 78).

Ms. lat. 396, pe care l-am considerat bază, are dimensiunile 37 x 21 cm, este scris pe hârtie groasă, fără filigran, cu urme vizibile ale preseii de hârtie. Ultimele două coli, adăugate ulterior, sunt din hârtie de calitate superioară, filigranată cu inscripția „Borgo no. 2”. Pe pagina de titlu apare o notă a unui cititor sau bibliotecar: *De anno 1774 vide Petri Maior<i>* „*Istoria Besearicii rumanilor*”, pag. 199 [Pentru anul 1774, vezi *Istoria Besearicii rumânilor* a lui Petru Maior, p. 199]. Pe f. 1^v se găsește notat: *Iohan Filstich (cui titulus subliniat, semn că trebuie șters) „Shediasma historicum”, in quo de Valachorum historia annalium Transilvaniensium multis in punctis magistra et ministra disserit* [Johann Filstich, „*Schiță istorică*”, în care este vorba despre istoria românilor din cronicile transilvane, învățătoare și slujitoare în multe puncte]. Paternitatea acestor două însemnări rămâne incertă; Câmpeanu (1961, 77–88) le atribuie lui Cipariu și Ioan-Micu Moldovan, însă omite să documenteze afirmația. Textul este scris pe o singură coloană, lăsând spațiu de o coloană pentru adnotări. Scriitura este uniformă până la sfârșitul f. 10^v, iar porțiunea de text dintre sfârșitul f. 10^v și f. 11^v, care lipsește din ms. lat. 397, precum și din ediția Cipariu, este scrisă de către o altă mână. O a treia mână intervine la f. 7^v, unde adaugă, la enumerarea arhiepiscopilor de Alba, cifre în dreptul numelor care se repetă și lecțiunea *Archiepiscopus Ioannes II* înainte de arhiepiscopul

Daniel, modificând astfel numărul arhiepiscopilor din 16 în 17 (vezi și Câmpeanu 1961, 78).

Ms. lat. 397 are dimensiunile 38 x 22 cm și este scris pe hârtie groasă și aspră, cu filigran: un omega cu doi crini stilizați; figura este inventariată în J. Kemény, *Signa interna chartarum saeculo XIV, XV, XVI et XVIII in Transilvania olim obviarum*, tom. II, p. 258 (BAR Cluj, ms. Kj. 420 II). În colțul din dreapta jos al f. 9^r se citesc inițialele „DT”, scrise de o altă mână, atribuite lui Dimitrie Tocaci, unul dintre cărturarii Blajului de către Pompiliu Teodor (2000, 128). La f. 10^v este notat: „până la scrisoarea mai nouă în *Acte și fragmente*, p. 1–20”; aceasta este un testament, scris de o altă mână pe filele 9^v–10^f, al cărui autor și martor este notarul și doctorul în teologie Antonius Szeredai de Szent-Háromság [Szeredai Antal]. Acesta este scris pe toată pagina, spre deosebire de *De ortu*, care oglindește dispunerea pe o singură coloană din manuscrisul paralel. Ediția Cipariu urmează în principiu acest martor, pe care, potrivit lui Corneliu Câmpeanu (1961, 77), cărturarul ardelean l-ar fi socotit mai vechi. Există omisiuni comune, precum fragmentul *Patakus–detrimentum*, care se găsește ca notă marginală cu semn de inserție în ms. lat. 396, f. 9^v, precum și ultimele două file ale aceluiași manuscris (fragmentul *Iam vero–subservimus*). Tot dintre similitudini, Cipariu menționează deopotrivă inițialele „DT”, prezente doar în ms. lat. 397. Pe de altă parte, acesta prezintă și unele lecțiuni proprii, de pildă: *postea* (Cipariu 1855, 8) în loc de *post haec* (ms. lat 397, f. 4^v), *possent* (Cipariu 1855, 10) în loc de *possint* (ms. lat. 397, f. 5^f); ca opțiune consecventă, Cipariu îl redă pe „Alba Carolinensis” ca „Alba Iuliensis”.

Databil cu certitudine în 1774, *De ortu* este primul text istoric al Școlii Ardelene. Circulația sa inițială a fost disociată de numele lui Samuil Micu (Teodor 2000, 121). N. Iorga menționează lucrarea, dar nu i-o atribuie lui Samuil Micu, singura precizare de natură istorică fiind că a fost scrisă în vremea lui Grigore Maior (Iorga 1901, II, 177; Iorga 1933, 182). Primul care susține argumentat paternitatea textului este I. Tóth Zoltán (1998, 305–306). Paternitatea textului devine evidentă dacă lucrarea este comparată cu *Brevis Historica Notitia*: cele două sunt atât de asemănătoare prin tematică și surse, încât unele voci au avansat ipoteza că *De ortu* ar fi „fragment al unui

tot ce va fi *Brevis Historica Notitia*” (cf. Stanciu 2010, 200). Textul nostru, în schimb, se prezintă mai curând ca o schiță a lui *Brevis Historica Notitia* decât ca fragment al acesteia (pentru demonstrația extensivă a apropierii dintre *De ortu* și celelalte lucrări istorice ale lui Micu, vezi Câmpeanu 1961, 79–81). Caracterul restrâns și tonul demonstrativ sunt justificate de contextul istoric în care a fost produs textul: este vorba chiar de perioada în care se urmărea ridicarea episcopiei Făgărașului la rangul de mitropolie supraordonată episcopilor greco-catolice din imperiu (Teodor 2000, 135). Micu aduce, într-adevăr, ca argument pentru motivarea accesului românilor la demnitatea de mitropolit, tocmai vechimea instituției metropolitane din Ardeal. *De ortu*, așadar, este textul unui „istoric angajat” și constituie un „act politic sortit să convingă forurile conducătoare de îndreptățirea cererii românești” (Teodor 2000, 135). Mai mult decât argumentarea *pro domo* românească, putem citi, în opinia noastră, elemente ale unui dispozitiv retoric menit să fie pe placul Curții de la Viena, al cărei iluminism este profund influențat de reformismul catolic, în critica fățișă pe care Micu o aduce calvinilor.

Demersul argumentativ al lui Samuil Micu, care are scopul de a demonstra vechimea arhiepiscopiei de Alba, se articulează după patru axe principale: demonstrarea originii latine a poporului român (ceea ce ar fi justificat mai curând o apropiere de Biserica Catolică), prezentarea unor documente istorice care menționează existența unui arhiepiscop în Transilvania încă din antichitatea târzie continuată până în epoca medievală, enumerarea unor publicații bisericești reformate care menționează existența unui arhiepiscop în epistolele introductive (moment în care textul este întrerupt, pentru a se aduce o critică prozelitismului reformatilor) și prezentarea listei arhiepiscopilor de Alba. Pe lângă aceste patru puncte, Micu mai invocă drept argument dificultățile pastorale create de reducerea arhiepiscopiei la rangul de episcopie.

Astăzi *De ortu* are o dublă valoare: celei de sursă de informații și se adaugă cea cultural-istorică. Calitatea sa de prim text ideologic al Școlii Ardelene explică interesul pe care i l-au arătat unii reprezentanți ai istoriografiei românești și, în egală măsură, face dificil de înțeles rămânerea sa în relativă

obscuritate, în absența unei traduceri care să-l pună realmente în circulație.

Pentru textele patristice am folosit următoarele colecții moderne: Jacques-Paul Migne (ed.), *Patrologiae cursus completus, Patrologia Graeca* 137, Paris, 1863 (PG 137); Jacques-Paul Migne (ed.), *Patrologiae cursus completus, Patrologia Latina* 214, Paris, 1855 (PL 214).

[1] Niciunul dintre cele două manuscrise care transmit textul, aflate în posesia BAR Cluj, nu consemnează numele autorului. Paternitatea acestei disertații a constituit obiectul unei îndelungi dezbateri. Ea a fost publicată inițial anonim de către Timotei Cipariu, care menționează inițialele „DT” din marginea inferioară a f. 9^r, fără să indice numele autorului sau pe cel al copistului (Cipariu 1855, 18). Indicația arată că Cipariu a avut, cel mai probabil, la dispoziție manuscrisul păstrat azi la cota ms. lat. 397 de la BAR Cluj. Manuscrisul mai este menționat de N. Iorga și de Dimitrie Popovici în 1945 (Popovici 1972, 204), fără a primi, însă, o atribuire. I. Ardeleanu i-l atribuie lui Moise Dragoș, Zenovie Pâclișanu lui Grigore Maior, dar susține că Samuil Micu a contribuit la „fundamentarea istorică a textului”. Octavian Bârlea i-l atribuie lui Maior, precizând totuși că acesta l-a scris pornind de la date furnizate de Micu (în legătură cu aceste opinii, vezi Teodor 2000, 121–122). Primii care susțin cu argumente paternitatea lui Micu sunt Cornel Câmpeanu (1961) și I. Tóth Zoltán (1998, 305–306).

[2] Ambele manuscrise consemnează „Hungariae <...> partes”, Timotei Cipariu transcrie „Hungariam” (Cipariu 1855, 1).

[3] Hotar al Rusiei Imperiale între 1752–1764, teritoriul se găsește în Ucraina, purta denumirea de „Noua Serbie” din cauza numărului mare de imigranți sârbi.

[4] Teza populării Daciei cu coloniști, de către Traian, oglindește par. 6–7 din Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriilor românilor*, partea I (vezi Micu 1963, 21–22).

[5] În ms. apare „Iornandes”. Variația de nume este consemnată și de Jakob Grimm, în *Über Iornandes und die Geten. Eine in der Academie der Wissenschaften am 5 Merz*

1846 von Jacob Grimm *Gehalten Vorlesung*, Berlin, Gedruckt in der Druckerei der Akademie der Wissenschaften, 1846, p. 3.

[6] Istoric bizantin, contemporan cu Mihail Psellos, acesta a realizat, în secolul al XII-lea, un rezumat al *Istoriei romane* a lui Dio Cassius.

[7] Este vorba despre umanistul Enea Silvio Piccolomini, Papa Pius al II-lea.

[8] Antonio Bonfini menționează teritoriul ocupat de către români în *Rerum Ungaricarum decades*, I, 1, 1; pentru locul precis în ediția modernă, vezi Antonius de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades*, vol. I, ed. J. Fögel, B. Ivanyi, L. Juhasz, Leipzig, Teubner 1936, p. 10.

[9] Szamosközy István (Stephanus Zamosius), autor al unei *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*. În special inscripțiile funerare atestă prezența unor familii nobile în Dacia (vezi Szamosközy István, *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum ad generosum et illustrem Dominum Volffgangum Kovachociu, Regni Transylvaniae Cancellarium Summum etc.*, Patavii, apud Laurentium Pasquatum, 1593, f. 80^r–89^v); lucrarea este menționată printre sursele *Scurtei cunoștințe a istoriilor românilor* (vezi Micu 1963, 22–23).

[10] Dacia de la malul Dunării, provincie romană, parte din Dacia Aureliană.

[11] O parte din fosta provincie Dacia Aureliană, cu capitala la Serdica (astăzi Sofia).

[12] Se referă la *Descriptio Moldaviae*, partea a III-a, capitolul 5.

[13] Succesiunea împăraților din dinastia de Habsburg este prezentată mai detaliat în *Scurtă cunoștință a istoriilor românilor* (Micu 1963, 43–44).

[14] General roman care, potrivit tradiției, ar fi rămas în Dacia după retragerea aureliană și ar fi întemeiat neamul valah. Micu, dimpotrivă, îl identifică pe acest Flaccus drept „Fulvius Flaccus”, consul roman în 132 î. Hr.: „povățuitorul Fulvie Flac, carele au fost consul cu 132 de ani înaintea venirii Domnului Hs., pre ce vreme au venit dachii la cunoștința romanilor” (Micu 1963, 90).

[15] Bonfini îl citează în acest sens pe Pius al II-lea; vezi Antonius de Bonfini, *Rerum Ungaricarum decades*, II, 2, 7. Pentru ediția de referință: Bonfini, *ed. cit.*, II, p. 151.

[16] Micu îl menționează, cel mai probabil, după Bonfini. Vezi nota anterioară.

[17] În ms. lat. 397, 1^v „verisimilius”; în ms. lat. 396, 2^v „vero similis”. Deși am ales de obicei lecțiunile ms. lat. 396, în situația de față considerăm că lecțiunea din ms. lat. 397 este mai potrivită. „Verisimilius” și în ediția lui Cipariu (1855, 2). Despre originea numelui de „vlah”, vezi și Micu 1963, 89–90.

[18] Dacia cea nouă, la Sud de Dunăre (de pe teritoriul Bulgariei actuale) și Dacia cea veche (la Nord de Dunăre).

[19] Despre legile date în 316 vezi și Micu 1963, 28. Claude Fleury vorbește în acest paragraf despre legile lui Constantin cel Mare, prin care dreptul de a elibera creștini din sclavie se extinde de la episcopi la toți membrii clerului (vezi *Historia Ecclesiastica latine reddita et notis illustrata a R.P. Brunone Parode Ord. S. Ben. in Monasterio Ettalensi professo p.t. Subpriore*, tomus III, Augustae Vindobonensis et Oeniponti, Impensis Iosephi Wolf, 1758, p. 75–76).

[20] Conciliul de la Niceea, din anul 325, întrunit împotriva ereziei ariene, este menționat de către Samuil Micu și în *Istoria bisericească*, „Scurtă cunoștință a istoriei bisericești din anul 301 până la anul 400” (Micu 1993, 113–114).

[21] Sinod organizat tot împotriva ereziei ariene, între 342–343.

[22] Claude Fleury, *ed. cit.*, tomul IV, p. 365–371. Este vorba despre paragrafele 43 și 44 ale cărții a XVI-a.

[23] În Cipariu (1855, 4) „Sanctus Nicetas vero”; am adus la „Sanctus vero Nicetas”: este poziția firească a adverbului *vero*; poziția este interpretabilă în ms., datorită redării consecvente a cuvântului *sanctus* prin majuscula inițială.

[24] Cl. Fleury, *ed. cit.*, tomul V, p. 294.

[25] Indiciu explicit al rolului istoric precis: *De ortu* a fost scris în contextul în care se urmărea transformarea episcopiei greco-catolice în mitropolie (Teodor 2000, 127).

[26] Nume rar atestat în sursele latine pentru Muntenia. Este, cel mai probabil, un fals derivat din lat. *plaga* „întindere de teren, domeniu, țară”.

[27] Sediul episcopiei istorice a Bitiniei, azi în Turcia.

[28] Moldova este numită astfel în sursele bizantine și otomane.

[29] Cipariu notează că această scrisoare se găsește și în *Istoria bisericească* a lui Petru Maior și citează ediția din 1813 (vezi p. 144).

[30] Vladislav al II-lea, regele Boemiei între 1471–1516 și al Ungariei și Croației între 1490–1516.

[31] În ms.: consultate *ecclesiaeque praenotatae*; și Cipariu alege lecțiunea *ecclesiaque praenotata*, corectând, cel mai probabil, manuscrisul pe care îl transcrie.

[32] Este vorba despre Tamás Bakócz (1442–1521), arhiepiscop-mitropolit de Strigonium.

[33] Domnitorul valahilor și al bulgarilor între 1197–1207.

[34] Scrisoarea este reprodusă în Claude Fleury, *ed. cit.*, tomul XVIII, cartea a XXV-a, paragraful 53.

[35] Scrisoarea se găsește editată în PL 214, 825. Pentru traducerea în limba română, vezi Adina Berciu-Drăghicescu, Liliana Trofin, *Culegere de documente privind istoria românilor. Secolele IV–XVI. Partea I*, București, Editura Universității din București, 2000, p. 11. Fragmentul *Nos–et alio loco* este scris în margine, cu semn de inserție în ms. lat. 396, f. 5^r.

[36] Fragmentul se găsește în Claude Fleury, *ed. cit.*, tomul XIX, cartea a LXXVI-a, § 7, p. 33.

[37] *Non invenitur.*

[38] Vezi Claude Fleury, *ed. cit.*, tomul XXIV, p. 244–245.

[39] Sylvester Syropulus sau Sguropulus a scris despre activitățile delegației grecești la Conciliul de la Florența, în care s-a încercat unirea Bisericii Romane cu Bisericele Grecești.

[40] În dreptul acestui termen, Cipariu notează: „Nimis acerbe dictum ut multa alia pro genio temporis [spus puțin cam dur pentru spiritul vremii, la fel ca multe altele]” (Cipariu 1855, 9). Între cărțile cu accente anticatolice, S. Micu menționează în continuare *Catehismul calvinesc*, tipărit la Presaca, lângă Alba Iulia, în 1642.

[41] Lecțiunea *populusque* este consemnată de către Cipariu, fiind cel mai probabil o corectură tacită. În ms. apare *populus*.

[42] Mitropolitul Sava Brancovici, la Vințu de Jos, în județul Alba.

[43] Se referă la *Evangelhia cu învățătură* (Cazania a II-a), tipărită de Coresi la Brașov, între 14 decembrie 1580 și 28 iunie 1581, având sprijinul lui Lukas Hirscher, judele Brașovului; vezi și Cipariu 1855, 18.

[44] Este vorba despre *Evangelhia cu învățătură* tipărită în 1641 la Bălgrad (Alba Iulia), o retipărire a *Evangelhiei cu învățătură* de la 1580–1851; vezi și Cipariu 1855, 18–19.

[45] Ms. lat. 396 consemnează inițial *calvinistas*, dar corectează printr-o însemnare marginală în *reformatos*. Întrucât am urmat în principal acest manuscris, alegem lecțiunea *reformatos*. În ms. lat. 397 precum și în ediția lui Cipariu este *calvinistas*.

[46] În ms. lat. 396 este corectat în margine, din *calvinistis* în *reformatis*; ms. lat. 397 și ediția Cipariu: *calvinistis*.

[47] Se referă la *Psaltirea* de la Bălgrad din 1651; vezi și Cipariu 1855, 19.

[48] Este vorba despre *Noul Testament* de la Bălgrad din 1648; vezi și Cipariu 1855, 19–20.

[49] În nota din dreptul acestui pasaj, Cipariu precizează că nu a văzut ediția din 1696, dar citează alte lucrări cu mențiuni asemănătoare: *Pravila* de la Govora din 1640 și *Molitvenicul* de la Alba Iulia din 1689, pe care îl datează greșit 1682 (1855, 20).

[50] Cifrele romane din dreptul numelor acestor arhiepiscopi lipsesc din ms. lat. 397, precum și din ediția lui Cipariu. În ms. lat. 396 ele au fost adăugate ulterior, de către o altă mână decât cea a scribului (396, 7^v).

[51] Adăugat în ms. lat. 396, f. 7^v în urma unei corecturi făcute de aceeași mână care introduce și cifrele romane în dreptul numelor de arhiepiscopi. Lipsește din ms. lat. 397 și din ediția Cipariu.

[52] Johannes Honoris Seau a fost numit în Comisia camerală în anul 1702, în locul fratelui său mai mare Johannes Fridericus Seau.

[53] Seau.

[54] Ms. lat. 397 consemnează prescurtarea *mp* [= *manu propria*] (cu mâna sa), indicând faptul că Georgius Eckler a fost scribul documentului original; ms. lat. 396 folosește, în schimb, prescurtarea *mpia* pentru *manu propria*. Varianta românească a

documentului, în traducerea lui Gheorghe Șincai, notează prescurtarea *c.m.s.* (cu mâna sa).

[55] Georgius Ecker, consilierul, secretarul și directorul Comisiei camerale.

[56] Am preluat traducerea lui Gheorghe Șincai pentru acest fragment. Textul a fost reprodus după ms. rom. 592, f. 284. Pentru această porțiune, Cipariu menționează ediția din 1853–1854 a *Cronicii* lui Șincai, t. III, p. 218); vezi Cipariu 1855, 15; Șincai 1969, III, 282–283.

[57] Fragmentul *Patakus–detrimentum* absent din ms. lat. 397 și din ediția Cipariu; în ms. lat. 396 scris în margine, însoțit de un semn de inserție.

[58] Fragmentul *Ex post–contractum*, cu tot cu ceea ce stă scris în margine, în ms. lat. 396, este reluat în Petru Maior, *Istoria beseariceii românilor atât a cestor dincoace, precum și a celor dincolo de Dunăre*, cu precizarea că se găsește și în *Supplex*-ul înaintat la 30 Martie 1792 către împăratul Leopold al II-lea al Sfântului Imperiu Roman (vezi p. 197). „Sub litera N” se referă la textul anexat petiției din 1792 sub litera N. Pentru ediția variantei din 1792 a *Supplex*-ului, vezi Prodan 2013, 573–599.

[59] *Auctus* omis în ms. lat. 396; am urmat lecțiunea ms. lat. 397 din rațiuni de sens.

[60] PG 137, 643 și 647.

[61] Traducerea termenului latin este dificilă: credem că soluția cea mai plauzibilă ar desemna prin „cele două republici” orașele sediu, pe care le-am denumit, în mod generic, *comunități*.

[62] Din acest loc, textul din ms. lat. 396 este martor unic; fragmentul este scris de o altă mână, pe foaie adăugată la legătura originală.

SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM

Actul programatic fundamental al mișcării de emancipare națională a românilor din Transilvania de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, care a intrat în istorie sub numele de *Supplex Libellus Valachorum* (titlul ediției publicate în anul înaintării sale la Curte – 1791 – de unul dintre oponenții săi principali, profesorul sibian Josef Karl Eder), reprezintă o continuare, în noile condiții următoare deceniului reformismului iosefin, a programului politic formulat de episcopul Inochentie Micu în prima jumătate a veacului. Moartea împăratului Iosif al II-lea în 1790 și pericolul revenirii la starea anterioară reformelor sale, prin politica nobiliară sintetizată în formula „*restitutio in integrum*”, mobilizează elita românească, formată intelectual în deceniile anterioare prin studiile efectuate în școlile de la Blaj și desăvârșite la Viena și Roma, la o formulare a obiectivelor și revendicărilor naționale. Acestea s-au întemeiat pe o argumentație solidă oferită de progresele esențiale realizate în domeniul istoriei, filologiei, filosofiei și dreptului de un curent cultural inspirat de ideologia veacului luminilor și constituit în ceea ce istoriografia a consacrat drept Școala Ardeleană.

Încurajați de un postiosefinism leopoldin promovat de cercurile aulice din jurul noului împărat Leopold al II-lea în vederea contracarării tendințelor nobiliare centrifuge din epoca restituțiilor, reprezentanții emblematici ai elitei intelectuale românești de talia istoricilor și filologilor Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior, a juristului scriitor Ioan Budai-Deleanu, a demnitarului public Iosif Meheși, a clericilor Ignatie Darabant și Ioan Para, a medicului cărturar Ioan Piuariu-Molnar formulează și înaintează la Curtea din Viena în primăvara anului 1791, în numele categoriilor reprezentative ale națiunii proprii (clerul, nobilimea, starea militară și orășenească), programul de revendicări sintetizate în asigurarea pentru întreaga națiune română și a tuturor componentelor sale sociale a unui statut similar cu cel al celorlalte națiuni constitutive ale sistemului principatului. Acesta presupunea acces proporțional la funcțiile publice și cu o simbolistică prin care să se înlăture din legislație orice referire la

o pretinsă inferioritate a statutului românilor și să se recunoască și prin denumirile jurisdicțiilor administrative ponderea numerică superioară a românilor, purtarea sarcinilor publice în proporția acestui număr și egalitatea lor deplină ca beneficii și obligații cetățenești. Programul este susținut printr-o pledoarie istorică în favoarea vechimii, continuității și priorității românilor în Transilvania, a statutului de egală îndreptățire de care a beneficiat națiunea și religia lor până la înnoirile nedrepte și neîntemeiate introduse după Reforma religioasă și adoptarea codurilor de legi ale principatului în secolul al XVII-lea. Demonstrația juridică a lipsei de temei a prevederilor exclusive ale legislației în vigoare, invocarea argumentelor filosofice ale concordanței necesare între drepturi și obligații, dovezile furnizate de conscripțiile vremii privind ponderea numerică a românilor sunt menite a furniza un eșafodaj argumentativ solid în favoarea celor solicitate.

Reflectând o bună cunoaștere a parcursului birocratic uzual al sistemului, autorii actului au prevăzut chiar în cuprinsul acestuia că memoriul va fi trimis spre opinie organului legislativ al principatului. Într-adevăr, dieta aflată în curs de desfășurare la Cluj în 1791 adoptă o poziție similară celei cu care s-a confruntat cu o jumătate de secol în urmă Inochentie Micu, nefiind dispusă să facă niciun pas înainte în raport cu articolul de lege restrictiv 6/1744 adoptat de dieta din acel an. Singura concesie în favoarea românilor de pe Pământul Crăiesc eșuează ca urmare a opoziției înverșunate a deputaților sași, iar articolul de lege conceput în favoarea religiei ortodoxe conține, de fapt, cu excepția unei reafirmări platonice a liberului exercițiu al cultului, măsuri de restricție privind numărul preoților și construcția de biserici.

Prevăzând acest răspuns negativ, în conformitate cu modalitatea pusă în vedere deja în actul revendicativ național, autorii săi se îndreaptă spre opinia publică națională, publicând memoriul în varianta sa originală latină (prin strădania lui Ioan Piuariu-Molnar) și traducându-l în limba română, variantă difuzată apoi în copii manuscrise, păstrate la Lunca Bradului și la Șcheii Brașovului. În sensul aceleiași largiri a bazei sociale de susținere a mișcării, sinoadele celor două biserici românești, convocate în toamna anului 1791, își asumă misiunea unor

reprezentanțe naționale care mandatează episcopii Ioan Bob și Gherasim Adamovici cu susținerea unui nou memoriu național la Viena. Cel de-al doilea Supplex, înaintat în 30 martie 1792, cu o considerabilă extindere, precizare și concretizare a revendicărilor naționale și cu o argumentație susținută de 21 de anexe documentare, găsește însă la Curte o atmosferă considerabil schimbată în urma morții neașteptate a împăratului Leopold al II-lea la 1 martie 1792 și a izbucnirii războiului cu Franța revoluționară. Noul împărat Francisc renunță, în favoarea liniștii și stabilității interne, la reformismul postiosefin al înaintașului său, turnura conservatoare de la nivelul Curții pecetluind soarta inițiativei românești. Memoriul prezentat se soldează doar cu o vagă promisiune a luării sale în considerare într-un viitor nedefinit, iar episcopilor li se pune în vedere cu severitate să se abțină de la asumarea unui rol politic.

Lupta se transpune astfel pentru peste o jumătate de secol pe tărâmul confruntărilor polemice pe seama ideilor și argumentelor lansate de actul revendicativ din 1791, a memoriilor și petițiilor adresate cu tenacitate și stăruință forurilor oficiale de decizie locale și centrale, dar mai ales pe cel al educației tuturor categoriilor societății proprii în spiritul acestui program, pregătindu-se astfel mobilizarea întregii națiuni române din Transilvania, în primăvara revoluționară a anului 1848, în vederea punerii în aplicare a năzuințelor sale de emancipare.

Publicăm actul din 1791 în varianta sa oficială transmisă dieței și păstrată în Arhiva Guberniului Transilvaniei din Arhivele Naționale Ungare de la Budapesta, reproducând ediția lui David Prodan din lucrarea sa fundamentală în domeniu, intitulată *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române* (ed. 1948, 1967, 1984, 1998; cea mai recentă ediție: București, Editura Enciclopedică, 2013), însoțită de traducerea în limba română efectuată de eminentul latinist Teodor A. Naum. În epocă, actul a fost editat de Ioan Piuarium-Molnar, *Repraesentatio et humillimae preces universae in Transylvania Valachicae Nationis se pro regnicolari natione qualis fuit, autoritate regia declaravi, seque ad usum omnium iurium civilium, ex qua non lege, non iure, sed temporum duntaxat iniuria cum initio praesertim superioris saeculi exclusa est, reponi de genu supplicantis. Martio*

MDCCLXXXI, Iași, 1791 (loc de apariție probabil fictiv, cel real fiind, se pare, Buda) și de către Josef Karl Eder, *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae iura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium*, Cluj, 1791. Această din urmă ediție, consemnată în BRV II, 343–344, are următoarele repere bibliologice: format *in-4°* (23 x 18 cm), 59 p.; pe foaia de titlu se mai menționează: Sumptibus et Typis Martini Hochmeister, Caes. Reg. Dicast. Typographi & pr. Bibliopolae, iar pe verso se află următorul motto din *Corpus juris civilis*: „Non potest videri desiisse habere, qui nunquam habuit” (Reg. Iur. 208. in Digest.); mai jos se specifică: Imprimatur C. Eszterházi, m. p. Claudiopoli, die 10 August: 1791. Ediția este însoțită de prefața tendențioasă a editorului și de 53 de note critice care au suscitât răspunsuri caustice, rămase în manuscris, din partea lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Ion Budai-Deleanu. O traducere contemporană în limba română s-a păstrat într-o copie găsită la Lunca Bradului și aflată în prezent la BAR București, ms. rom. 6005 (publicată de D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Cluj, Editura Universității „Victor Babeș”, 1948), precum și în copiile executate la Șcheii Brașovului de copiii Gheorghe Albul și Lazăr Chiru, la inițiativa starostelui negustorilor Ioan Lebu (publicate inițial de Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șchei. Adaos la vol. IV*, Brașov, Tip. Ciurcu & comp., 1903, p. 323–351, respectiv I. Colan, *Contribuțiuni la cunoașterea țehiurilor românești brașovene*, Brașov, Tip. Astra, 1944, p. 23–24. Ediția critică comparativă a acestor variante în: Răduțiu–Gyémánt 1975). O ediție a textului latin însoțită de traducerea proprie a publicat Elie Dăianu, *Supplex Libellus Valachorum (...) 1791. Textul original și traducerea românească*, Sibiu, „Tipografia”, societate pe acțiuni, 1901 (cuprinsă și în T. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele naționale ale românilor de sub coroana ungară*, ed. a II-a, vol. I, Sibiu, Tip. Iosif Marschall, 1904, p. 114–131). Traducerea în limba engleză în: D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum or the Political Struggle of the Romanians in Transylvania during the 18th Century*, București, Editura Academiei, 1971; în limba germană în: D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Aus der Geschichte der rumänischen Nationsbildung*, București, Editura

Kriterion, 1981; în limba maghiară: *Supplex Libellus Valachorum 1791*, traducere și note Köllő Károly, introducere Iosif Pervain și Köllő Károly, București, Editura Kriterion, 1971. Textul a mai fost inclus fragmentar în antologia *Școala Ardeleană* (Fugariu 1970, I, 117–137, Fugariu 1983, I, 142–167), într-o nouă traducere a editorului, cu reproducerea prefetei lui Eder și a unor note critice ale lui I. Budai-Deleanu.

[1] Protogenes, episcop de Sardica (Sofia) în secolul al IV-lea d.Hr.; Gaudentius, episcop de Niș în secolul al IV-lea d.Hr.; Niceta, episcop de Remesia (în apropiere de Niș), la sfârșitul secolului al IV-lea – începutul secolului al V-lea d.Hr.; Theotimos, episcop de Tomis (Constanța) în secolul al V-lea d.Hr.

[2] Ioannes Lucius Dalmata Traguriensis, istoric croat, mort în 1679, autorul lucrării *De regno Dalmatiae et Croatiae*, Amsterdam, Ioannem Blaeu, 1666.

[3] Martinus Cromerus (Kromer), 1512–1589, istoric polon, autorul lucrării *De origine et rebus gestis Polonorum*, Basel, Ioannem Oporinum, 1555.

[4] Anonymus (Magister P.), cancelar al regelui Ungariei Bela al III-lea (1172–1196), autor al lucrării *Gesta Hungarorum*.

[5] Este vorba, de fapt, de *Gesta Hungarorum*, cap. 27.

[6] Samuel Timon (1675–1736), istoric iezuit, autorul lucrării *Imago antiquae Hungariae*, Cassovia, Joan. Henricum Fraunheim, 1733.

[7] Ștefan I (cel Sfânt), rege al Ungariei între anii 969–1038.

[8] Georgius Pray (1723–1801), istoric iezuit, autor al lucrării *Dissertationes historico-criticae in annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*, Viena, Augustin Bernardi, 1774.

[9] Lóránd Lépes, vicevoievod al Transilvaniei în anii 1437–1438.

[10] Iancu de Hunedoara (1407–1456), voievod al Transilvaniei între anii 1441–1456, guvernator al Ungariei între anii 1446–1452.

[11] Matia Corvin, rege al Ungariei între anii 1458–1490.

[12] Ioannes Géczy, de fapt căpitan suprem de Oradea și comite suprem de Bihor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

[13] Wolfgang Bethlen, 1639–1679, cronicar ardelean, autor al lucrării *Historia de rebus Transylvanicis (1526–1609)*, ediția a doua, tom I–VI, Sibiu, Typ. Mart. Hochmeister, 1782–1783.

[14] Sigismund Báthori, principe al Transilvaniei între anii 1581–1602.

[15] Nicolaus Olahus, 1493–1568, arhiepiscop primat al Ungariei între anii 1553–1568.

[16] Antonius Bonfinius, c. 1434–1503, cronicar italian de la curtea lui Matia Corvin, autor al lucrărilor *Historia Inclyti Mathiae Hunnyadis, Regis Hungariae augustissimi*, Cluj, 1565, și *Rerum Hungaricarum Decades quatuor, cum dimidia*, Basel, 1568.

[17] Ferdinand I, rege al Ungariei și Boemiei între anii 1526–1564, împărat romano-german între anii 1556–1564.

[18] Martin Luther, 1483–1546, întemeietor al luteranismului; Jean Calvin, 1509–1564, întemeietor al calvinismului; Laelius Socinus, 1526–1562, întemeietor al unitarianismului.

[19] Gheorghe Rákóczi al II-lea, principe al Transilvaniei între anii 1648–1660.

[20] *Approbatae Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem adnexarum*, Oradea, 1653.

[21] Isabella Jagiello, 1519–1559, soția regelui Ungariei Ioan I Zápolya și mama principelui Transilvaniei Ioan Sigismund.

[22] Benkő József (1740–1814), istoric maghiar din Transilvania, autor, printre altele, al lucrării *Milkovia, sive antiqui episcopatus Milkoviensis per terram Transsilvanicam maxima dioeceseos suae parte olim exporrecti, explanatio*, I–II, Viena, Kurzböck, 1781.

[23] Leopold I, împărat romano-german între anii 1658–1705. În timpul domniei sale, Transilvania devine parte a Imperiului Austriac.

[24] Este vorba de cea de-a doua Diplomă leopoldină a Unirii din 19 martie 1701. Vezi: Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani*, I, Oeniponte (Innsbruck), Feliciani Rauch, 1885, p. 295–296.

[25] Maria Theresia, împărăteasă a Imperiului Austriac între anii 1740–1780.

[26] Iosif al II-lea, împărat al Imperiului Austriac între anii 1780–1790.

[27] Referință la cele trei vizite întreprinse de Iosif al II-lea în Transilvania în 1773, 1783 și 1786.

[28] Textul se referă la Edictul de toleranță iosefin (13 octombrie 1781), la Edictul de concivilitate pe Pământul Crăiesc (22 martie 1781), la reorganizarea administrativă a Transilvaniei (26 noiembrie 1783 și 13 iulie 1784), la Patenta de desființare a servituții personale (22 august 1785).

[29] *Corpus Juris Hungarici. 1540–1848 évi erdélyi törvények*, Budapesta, 1900, p. 386–390.

[30] Se referă la încercarea alungării românilor din satele mixte de pe Pământul Crăiesc cu prilejul conscripției fiscale din anul 1750. Pentru actele anchetei, vezi: Arhivele Naționale Ungare, Budapesta, Arhiva Cancelariei aulice transilvănene, B2, No. 147/1752.

[31] Este vorba de Diploma Andreană din anul 1224 acordată sașilor de regele Andrei al II-lea al Ungariei.

[32] Pentru locul de păstrare și indicațiile bibliografice referitoare la aceste conscripții, vezi Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania 1690–1847*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 175–177; 202; 304–305.

[33] Se referă la regimentele românești de graniță de la Năsăud și Orlat înființate în anul 1764.

[34] Este vorba de dieta de la Cluj din 1790–1791.

[35] Se referă la episcopul unit Ioan Bob și episcopul ortodox Gherasim Adamovici.

[36] Se face referire la Congresul iliric de la Timișoara din 1790, care a formulat un program de revendicări în numele românilor și sârbilor ortodocși din Banat și părțile apusene.

SAMUIL MICU, *ISTORIA ROMÂNILOR CU ÎNTREBĂRI ȘI RĂSPUNSURI*

Titlul exact nu ne este cunoscut, întregul manuscris fiind considerat pierdut, din informațiile disponibile la acest moment. Data redactării textului, respectiv anul 1791, a putut fi reconstituită chiar din conținutul său, căci Samuil Micu ajunge cu subiectele tratate până la evenimentele contemporane lui. Reiese, astfel, că își alcătuiește lucrarea în vremea în care episcop de Oradea era Ignatie Darabant (1788–1805), care „nu încetează de la acestea până ce va fi întru această viață, întru care Dumnezeu să-l păzească întru mulți ani”, iar episcop de Alba Iulia și Făgăraș era Ioan Bob, „carele și acum, în a<nul> 1791, trăiește”. Astfel, într-un șir cronologic al operei istorice lăsate de Samuil Micu, lucrarea de față este precedată de *Brevis Historica Notitia*, la care se fac chiar trimeri în note, și pare a fi urmată de *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, iar apoi de *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*, textele prezentând uneori similitudini semnificative.

Astăzi ne sunt accesibile doar câteva fragmente, grație unor recuperări datorate lui Gavril Laslo Pop (1818–1883), „profesorul de hronologia, geografia și istoria universală, în Liceul Episcopale blăjean, și esortatorul aceluiaș liceu și al școalelor umanoare din Blaj”, după cum el însuși se semnează în momentul editării unui asemenea fragment. Este vorba despre o broșură (actualmente, o autentică piesă bibliofilă), de 28 de pagini, publicată în 1848, la Sibiu, în tipografia lui Gheorghie de Clozius, cu alfabet de tranziție, sub titlul: *Istorie scurtă a românilor de la Almu, povățuitoriul ungarilor încoace, scrisă din un fragment de a părintelui Klein și cu însemnări însemnată*. Aceasta reprezintă prima parte a lucrării, după cum precizează și scurta prefață, redactată la Blaj, în 15/3 aprilie 1848: „Aflând eu, în Biblioteca Basiliților din Blaj, un fragment manc din lucrurile părintelui Klein, românește în 8 coale scris, l-am cetit din fir în păr și, văzând cum că e interesat pentru istoria românilor, o parte din el, care pre scurt cuprinde starea românilor de la povățuitoriul ungarilor Almu încoace, o am

însemnat cu mai multe însemnări și o am dat la lumină, iară celelalte părți <ale> aceluiași fragment cu altă ocaziune să le dau le-am lăsat. Însemnările ce le-am făcutu în cărticica aceasta sânt însemnate cu literele alfabetului, a, b, c și <i> ce<lelalte>. În însemnările aceste mai aveau loc unele lucruri despre starea românilor supt principii reformați Leopold, Carol al șesălea și Maria Terezia, însă acele le-am lăsat să le pun în fașticul ce voi da după acestu de acum. În cât e pentru terminațiunile ce vin în însemnări, în *-one* și nu în *-une*, să nu fiu judecat, pentru că documentul ce-l am despre *-one* e mai vechiu decât cărțile bisericești care au *-une* și nu e împotriva firei limbei române”.

Încă de atunci era, deci, anunțată continuarea demersului de publicare, reluat în anul 1867, în două numere ale revistei „Sionul românesc”, apărută la Viena, mai exact nr. 10 (p. 113–115) și nr. 11 (p. 126–128). De această dată, textele sunt redade prin alfabet latin, cu ortografie etimologică, intervențiile asupra variantei originale fiind mult mai vizibile. Ambele fragmente au apărut sub titlul *Fragment istoric besericesc (decopiat din manuscrise de ale lui Samuil Micu)* și formează împreună ceea ce este numit de editor ca *Partea a doua din Istoria besericească*. Textul transcris în această porțiune prezintă unele specificități de grafie și diferențe față de prima parte; în editare, tendințele latinizante nu au fost menținute, dar alte forme au fost păstrate: *Dacia*, față de *Dachia*. Deși forma de organizare, asupra căreia vom reveni, rămâne aceeași, pasajele amintite nu par a fi o continuare a lucrării publicate în 1848. Lămuritoare este, și în acest caz, nota finală a lui Gavril Laslo Pop: „Acest fragment istoric besericesc, încă în 1848, fiind eu profesor de istoria universală în Blasiu, l-am fost decopiat cu litere latine din un manuscris rupt de al părintelui Samuil Clain (Micu), scris de mâna dânsului cu litere cirilești, care ms. atunci l-am aflat în biblioteca călugherilor românești gr. catolici vasiliiți din Blasiu. Manuscrisul părintelui Clain, din carele am decopiat fragmentul acest besericesc, mai avea câteva coale și din istoria românilor, compusă cu întrebări și scrisă iară cu cirilice; din acele coale o parte în 1848 o am însemnat cu puține note și în același an o am și <ti>părit la Sabiiu cu litere cirile; iară cealalta parte se află la mine în copia scrisă cu litere latine, carea mai târziu o voi face cunoscută în careva foaia română”. Explicația continuă cu

referire la trei puncte în care s-a intervenit, pe care am optat să le reproducem în note, în dreptul respectivelor situații. Revenind la informațiile furnizate, înțelegem că este vorba într-adevăr de un singur manuscris, localizat de această dată, dar care cuprinde o „istorie besericească” și o „istorie a românilor”, fără ca niciuna dintre ele să ne parvină în întregime. Din păcate, acțiunea lui Gavril Pop se oprește aici, promisiunea de a edita un alt fragment rămânând neîmplinită.

Editarea aici a celor două transcrieri împreună prezintă unele inconsecvențe, inerente coexistenței unor sisteme diferite de reproducere.

Având la dispoziție aceste pagini salvate de Gavril Pop, pot fi formulate câteva considerații privitoare la conținutul textului. Ceea ce atrage atenția este în primul rând forma de structurare, în întrebări și răspunsuri, care trădează funcția instructivă a acestui compendiu. Similar unui catehism (a și fost catalogat ca „istorie catehetică” sau „catehism istoric”), acest tip de lucrare calcă pe urmele catehismelor revoluționare, un gen frecventat în timpul Revoluției Franceze. Cunoștințele istorice sunt puse, astfel, la dispoziția unui public fără pretenții savante, ci, dimpotrivă, unui public ce se cere educat, în accepțiunea iluministă pe care o îmbrățișează și Samuil Micu. Totuși, încercarea de a se limita la un limbaj accesibil maselor nu reușește permanent, iar notele cu trimiteri erudite, în limba latină, îngreunează o lectură didactică, fiind mai degrabă o simplă dovadă a acribiei autorului. Acestea se regăsesc traduse și completate în notele de mai jos. Limba în care este redactată, româna, indică și apartenența etnică a publicului. Acestuia vrea Samuil Micu să-i insuflă, odată cu reperele istorice de bază, ideea egalității cu celelalte națiuni, a egalității în drepturi dintre români și maghiari. Și din acest punct de vedere, lucrarea e un adevărat catehism, căci nu urmărește simpla descoperire a adevărului istoric, cunoașterea de dragul cunoașterii, ci angajează istoria, o transformă într-un instrument pus în serviciul națiunii. Acest fapt trebuie tratat în contextul alcătuirii lucrării, fiind vorba de atmosfera marcată de *Supplex Libellus Valachorum*.

În privința subiectului lucrării, există, așa cum am arătat, o dublă preocupare. În prima parte, ceea ce interesează este o istorie a românilor, o istorie politică, cu accent pe situația

Transilvaniei, dar totuși integratoare, cu referiri la Țara Românească și Moldova, precum și la românii care trăiesc în alte regiuni. Chestiunea Reformei reține atenția în mod deosebit, tot din perspectiva raporturilor dintre români și maghiari. Partea a doua vizează o istorie bisericească, având același tip de organizare, urmărind evenimentele și personalitățile semnificative din cele mai vechi timpuri până în contemporaneitatea autorului; tema ecleziastică este corelată cu istoria politică, uneori revenindu-se la informații oferite și în prima parte (încă un semn al faptului că cele două texte au fost părțile unor lucrări diferite). Și aici întrebările referitoare la Ardeal par a fi precumpănitoare, iar momentul unirii cu Biserica Romei capătă o atenție deosebită. Aceste accente sunt dictate, pe de o parte, de profilul și de scopurile autorului, pe de altă parte, de sursele existente referitoare la români pentru o epocă sau alta. De remarcat este, totuși, abordarea perioadei antice și identitatea stabilită între romani și români, subliniind ideea continuității.

Problema acestei istorii elaborate de Samuil Micu, chiar dacă a rămas multă vreme prea puțin cunoscută, a intrat în atenția istoricilor de timpuriu. Interesul manifestat de Gavril Laslo Pop este o dovadă certă. La rândul său, Timotei Cipariu semnala existența lucrării într-un manuscris incomplet în 1855 (Cipariu 1855, 138). Alte lucrări privind istoriografia, istoria literaturii sau opera lui Samuil Micu fac și ele unele referiri. Un studiu detaliat, care tratează atât istoria textului, cât și conținutul, scopul și contextul elaborării, se datorează lui Pompiliu Teodor (Teodor 1960a, 197–205). Mai recent, Ioan Chindriș și Niculina Iacob, împreună cu un colectiv, au pus la un loc fragmentele publicate disparat, oferind o primă ediție contemporană (Micu 2010, 275–284), cu unele intervenții discutabile.

[1] Notele cu cifre din subsol aparțin lui Samuil Micu, iar cele cu litere, redată în final, lui Gavril Pop.

[2] Álmos (sec. IX), conform cronicii lui Anonymus, ar fi fost conducătorul uniunii celor șapte triburi maghiare; de numele său se leagă și una dintre legendele maghiarilor, care afirmă că nașterea lui a fost prevestită principesei Emese,

mama sa, într-un vis (numele Álmos ar proveni din termenul *álmom* „vis”), și că zămislirea lui s-ar datora păsării Turul.

[3] Ujhorod, în maghiară Ungvár, oraș situat în vestul Ucrainei, aproape de granița cu Slovacia și Ungaria.

[4] Sunt cuvintele notarului anonim al lui Béla al IV-lea, regele Ungariei, cel mai vechi scriitor maghiar care a descris istoria celor șapte conducători ai ungarilor (trad. n.).

[5] Tuhutum (Téteny), conform cronicii lui Anonymus, a fost unul dintre cei șapte conducători ai maghiarilor, care l-a înfruntat pe Gelu, ducele românilor (*dux Blacorum*).

[6] Gelu este amintit în cronica lui Anonymus ca duce al românilor (*dux Blacorum*), aflat în fruntea unui voievodat ale cărui granițe nu pot fi cert precizate, dar care se afla în Transilvania (*terra Ultrasilvana*).

[7] Valea Almașului reprezintă compartimentul sud-estic al Depresiunii Almaș-Agrij din nord-vestul Podișului Someșan.

[8] Așchileu, j. Cluj, reședința comunei Așchileu Mare (în maghiară Esküllő „Locul jurământului”).

[9] Ștefan I (969, Strigoniu – 15 august 1038, Alba Regală), rege al Ungariei între 1000–1038.

[10] Notarul lui Béla al IV-lea, regele Ungariei, în Istoria celor șapte conducători ai ungarilor (trad. n.).

[11] Samuil Micu preia, și de această dată, informațiile din cronica lui Anonymus, conform căreia un anume Gyula este nepotul lui Tuhutum, fiul lui Horca, iar prin fiica sa, Șarolta, bunicul regelui Ștefan I. Alte surse menționează, sub nume similare (*Gylas, Gyla, Iula*), un comandant al lui Arpad.

[12] Izvoarele bizantine relatează că Gyula I sau cel Bătrân a fost creștinat la Constantinopol, în jurul anului 950, iar la întoarcere l-a adus cu el pe episcopul Hierotheus.

[13] Géza (c. 940/ 945–1 februarie 997), conducătorul maghiarilor între 970–997, tatăl primului rege al Ungariei, Ștefan I.

[14] Gyula al III-lea sau cel Tânăr, cel Mic (*minor Gyla*) (sec. XI), menționat în cronica lui Anonymus ca stăpânind Țara Ultrasilvană, implicat în repetate conflicte cu Ștefan I.

[15] Notarul anonim al lui Béla al IV-lea, regele Ungariei.

[16] Gavril Laslo menționează: „Doauă rânduri ce urmează în manuscris sânt fără rând, dară înțelesul e cum că, după S. Stefan, craii Țării Ungurești au stăpânit Ardealul”.

[17] Mihai Viteazul (1558, Târgul de Floci – 1601, Turda), domn al Țării Românești (1593–1601), al Transilvaniei (noiembrie 1599–septembrie 1600), și al Moldovei (mai–septembrie 1600).

[18] Radu Șerban, domnul Țării Românești (octombrie 1601; iulie 1602–decembrie 1610; mai–septembrie 1611).

[19] Redăm referința lui Micu întregită: <Nicolaus> Istvanfius, *Histor<iarum de rebus Ungaricis, Coloniae Agrippinae, 1622>*, libro <...>; Petrus de Reva, *De Monarchia et S<acra> Corona Regni Hungarie <centuriae septem, Francofurti, 1659>*; <Franciscus Carolus> Palma, <Notitia Rerum Hungaricarum, Claudiopoli, 1777>.

[20] Se face referire la confesiunea unitariană sau antrinitariană, care neagă existența Sfintei Treimi, considerând că Dumnezeu este unul singur, similar arianismului.

[21] Georgius Haner astfel scrie: *Singuri românii nimic dintru această (adecă din eresul lui Luther și al lui Calvin) lumină nu au împărtășit [...], ritișurile și dogmele ceale noae le-au lăpădat și ale sale, care până acum le-au fost crezut, cu stătornică inimă le-au ținut și încă le țin* (trad. lui Samuil Micu). Se referă la Georg Haner (1672–1740), teolog și istoric sas ardelean, autorul lucrării *Historia ecclesiarum Transsilvanicarum, Francofurti & Lipsiae, 1694*.

[22] În anul 1566, în adunările Transilvaniei s-a hotărât: *Feașele besericești care să țin de învăăștura papistășească, de nu vor întoarce, de pretutindinea din țară să se scoașe. În anul 1577, aprilie 21: Românii carii să vor lăpăda de relighia grecească și în limba sa vor auzi dogmele calvinești, superintendent, adecă episcop, slobod să-și poată aleage. În anul 1588, decembrie 8: Preoșii și cinurile călugărești carii să țin de ereasa papistășească, după ce li se vor lua pe sama fișcușului toate moșiiile, de aici înainte, moșii cu titl de donașie să nu poată dobândi* (trad. lui Samuil Micu).

[23] Dovada clară a acestui lucru sunt diplomele nobiliare ale familiei Nemeș de Alamor <Alămor, j. Sibiu>.

[24] Face trimitere la lucrarea sa în latină, scrisă în 1778, *Brevis Historica Notitia originis et progressus nationis Daco-Romanae, seu, ut quidem barbaro vocabulo appellant Valachorum, ab initio usque ad seculum XVIII*, partea a III-a, cap. XXV, *Status Valachorum in ditionibus Augustissimae domus Austriacae in Transylvania et Hungaria*.

[25] Bogdan al III-lea (1479–1517), domn al Moldovei (2 iulie 1504–20 aprilie 1517).

[26] Vasile al III-lea Ivanovici (25 martie 1479–3 decembrie 1533), mare cneaz al Moscovei (6 noiembrie 1505–3 decembrie 1533).

[27] Protocoalele înțelegerilor dintre Sigismund, regele Ungariei, și Mircea, voievodul Valahiei Transalpine, din anul 1395. De asemenea, protocoalele înțelegerilor dintre Rudolf <al II-lea>, regele Ungariei, și Mihai, voievodul Valahiei, din anul 1598. De asemenea, <Ludovicus Cerva> Tuberon, <care> în cartea VI, § II <din *Commentariorum de rebus quae temporibus eius in illa Europae parte, quam Pannoni et Turci earumque finitimi incolunt, gestae sunt, Libri undecim*> astfel scrie: *Iarăși Valahia, a cărei parte dinspre răsăritul soarelui se numește Moldova, în vremurile antice numită Dacia, se desparte de Ungaria Transistriană doar prin munți și păduri. Locuitorii acestei regiuni, care se află sub stăpânirea ungarilor, se deosebesc prin limbă și obiceiuri, căci se folosesc de o limbă romană, chiar dacă nu necoruptă. Cu turcii, de care sunt despărțiți prin râul Istru, în mulți ani au purtat război, cu sorți de izbândă schimbători; în cele din urmă, obosiți <atât> de devastări, cât și de lupte, au pus capăt năvălirilor prin plata unui tribut. Și în alt loc: Mai mult, ungarii nu voiau ca acea regiune, pe care vechii regi au luat-o în alianță, să poată fi ocupată de poloni. Și în cartea VI, § IV: Cine se îndoiește că Albert (regele Poloniei) se temea de geți, adică de valahi? Desigur, dorința de libertate era atât de mare la aceștia, încât nu s-au supus nici vecinilor turci, prin ale căror arme puterile atâtor regate creștine sunt acum distruse, nici ungarilor, cu care avuseseră o veche alianță, precum s-a spus înainte, de vreme ce amândouă neamurile pe ei în război, adesea, i-au încercat. Așadar, nu prin forță au fost convinși, ci, cu adevărat, mai degrabă, prin beneficii*

câștigați și prin răsplată atrași <atât> de partea, cât și în stăpânirea <lor> (trad. n.).

[28] Philip<pus> Callimachus <Buonaccorsi>, *De rebus Uladislai <Polonorum atque Hungarorum Rege gestis Libri III>*, în cartea a III-a: *Vladislav Dracula, principele Valahiei, pe care o numesc montană, care, de vreme ce deja de oarecare timp a primit pace de la Turc, și-a renegat fapta sa de nevoie, deoarece, <fiind> principe al unui neam nu foarte numeros și neajutat de vreo putere externă, a purtat războiul, nesuferit creștinilor la fel ca tuturor <oamenilor>, cu măreția curajului și virtutea alor săi, mai multă vreme decât s-ar fi putut spera din partea unor forțe atât de inegale. În acest timp, a pierdut mai mulți oameni decât au rămas pentru cultivarea și locuirea ogoarelor sale, și, ori de câte ori situația o cerea, împotriva mulțimii dușmanilor, curajul pușinilor săi <oameni> a fost mai degrabă de admirat, decât eficace. În sfârșit, s-a întâmplat nu să fie obligat să se supună, ceea ce ar fi fost poate suportabil și s-a întâmplat înainte chiar și multor popoare și neamuri mari, ci să părăsească odată cu patria și căminele și cerul și pământul natal, credința, religia, altarele, degenerând în obiceiuri rușioase și rituri ale unor superstiții pline de impietate, dacă nu ar fi acceptat condiția prin care, fără profanarea celor divine și umane, să salveze ce a mai rămas din ai săi pentru o ocazie mai demnă de o atât de mare virtute (trad. n.).*

[29] Bugeac, Basarabia istorică, o regiune de stepă a fostului voievodat al Moldovei, azi situată la sud de Republica Moldova, între hotarul acestui stat, Dunăre și Marea Neagră.

[30] Oceacov, regiune în Ucraina, Transnistria.

[31] Crimeea, peninsula aflată pe coasta de nord a Mării Negre, la sud de Regiunea Herson, Ucraina și la vest de regiunea Kuban, Rusia.

[32] Laonicus <Calkokondyles, *Historiarum Libri Decem*>; <Georgius> Acropolita; Nicetas <Choniates, *Historia*>; <Ioannes> Zonaras, <*Epitome Historiarum*>, in Alex<ios> Com<nenos>; Ana Comnena, <*Alexiada*>; <Ioannes> Cantacuzenus Eximperatoris, <*Historiarum Libri IV*>; <Ioannes> Lucius, *De Regno Dalmatiae <et Croatiae*, Amsterdam, 1666>, în ultima carte și ultimul capitol. În finalul notei, Micu

face referire la scrierea sa *Brevis Historica Notitia originis et progressus nationis Daco-Romanae*, cartea a III-a, cap. VIII, *Alexii irrita contra Vlachos expedito. Chrysus Chuzo Vlachorum princeps*.

[33] Andrei Báthory (1563, Șimleu Silvaniei – 3 noiembrie 1599, Sândominic), cardinal din 1583, arhiepiscop de Varmia din 1589, principe al Transilvaniei între martie și octombrie 1599.

[34] Rudolf al II-lea (18 iulie 1552, Viena – 20 ianuarie 1612, Praga), împărat al Sfântului Imperiu Roman (1576–1612), rege al Ungariei din 25 septembrie 1572 (renunță la tron în 25 iunie 1608), al Boemiei din 22 septembrie 1575 (renunță la tron în 24 martie 1611).

[35] Moise Székely (c. 1553, Odorheiu Secuiesc – 17 iulie 1603, Brașov), principe al Transilvaniei între 15 aprilie 1603 și 17 iulie 1603. În 1603, cu ajutorul oștii otomane, a intrat în Ardeal și a alungat oastea imperială. În același an, a fost omorât lângă Brașov, în bătălia împotriva voievodului Țării Românești, Radu Șerban.

[36] <Nicolaus> Istvanfius, *Histor<iarum de rebus Ungaricis>*, libro <...>; Petrus de Reva, *De Monarchia et S<acra> Corona Regni Hung<ariae centuriae septem,>*, centuria VI.

[37] Grigore Ghica I (d. 1675), domn al Țării Românești între 1 septembrie 1660–noiembrie (după 27) 1664 și februarie 1672–noiembrie 1673. La cererea sultanului, Grigore Ghica a trebuit să participe cu trupe la două campanii otomane în Ungaria Superioară (1663 și 1664). Dacă prima a fost victorioasă, în a doua turcii au fost învinși, iar, conform unor izvoare străine, Grigore Ghica, aliat în secret cu imperialii, i-a ajutat retrăgându-se de pe câmpul de luptă.

[38] Trimiterea corectă este Galeazzo Gualdo Priorato, *Historia di Leopoldo Cesare: continete le cose più memorabili successe in Europa, dal 1656 sino al 1670*, in Vienna d’Austria, MDCLXX (1670).

[39] Șerban Cantacuzino (1640–29 octombrie/ 8 noiembrie 1688), domnul Țării Românești între 1678 și 1688; a participat alături de armatele otomane la asediul Vienei din 1683.

[40] Micu se referă la cartea lui Johann Jakob Ketteler, *Vie-
nna Austriae a Turcis barbabe oppugnata, gloriose à Christianis
defensa, et victoriose liberata anno 1683. die 12. Septembris,
Coloniae Agridinae (Köln), 1685.*

[41] Eugeniu de Savoia (18 octombrie 1663, Paris – 21
aprilie 1736, Viena), feldmareșal al Sfântului Imperiu Roman.

[42] Trimiterea exactă este Guidonis Ferrarii S<ocietatis>
J<esu>, *De Rebus gestis Eugenii Princip<is> á Sabaudia
Bello Panonico*, Tyrnaviae, 1751, libri II et III.

[43] Petru Pavel Aron (1709, Bistra, comitatul Turda – 9
martie 1764, Baia Mare), episcop român unit de Alba Iulia și
Făgăraș, între anii 1752–1764.

[44] Constantin cel Mare (27 februarie 272 – 22 mai 337),
împărat al Imperiului Roman între 306 și 337.

[45] Gavril Laslo Pop notează că „aici 2 cuvinte nu s-au
putut decopia”.

[46] Protogenes, episcop de Sardica (actualmente, Sofia,
Bulgaria) în prima jumătate a secolului al IV-lea. A participat
la conciliul din Sardica și la conciliul de la Niceea. Gelasius
din *Cyzicus*, în *Istoria bisericească*, referitoare la conciliul de
la Niceea, îl menționează între episcopii semnatori ai hotărârilor
și prin intermediul cărora acestea s-au transmis comunităților,
Protogenes fiind intermediar pentru bisericile din Dacia,
Calabria, Dardania și din provinciile învecinate.

[47] Conciliul de la Sardica (343), conciliu local, convocat
la inițiativa episcopilor din provinciile vestice și a împăratului
Constans (337–350), cu scopul de a pune capăt disensiunilor
apărute între occidentali și orientali în problema ariană în
urma sinoadelor de la Roma și Antiochia din 341. La sinod au
participat și episcopi din zona dunăreană.

[48] Aurelian (214–275), împărat al Imperiului Roman între
270 și 275; Dacia Aureliană este provincia înființată de acest
împărat în sudul Dunării, după retragerea trupelor și a
administrației de la nordul Dunării.

[49] <Quintus Septimius Florens> Tertullianus, *Adversus
Judaeos*; de asemenea, Origenes <din Alexandria>; vezi actele
conciliului de la Sardica; Theodoret<us din Cyr>, *Histor<ia>
ecclesiast<ica>*; Sfântul Athanas<ius din Alexandria>, în
Epistola circul<aris> ad episcopos Aegypti et Lybiae.

[50] Conciliul ecumenic de la Efes (iunie–august 431), al treilea conciliu ecumenic, convocat de împăratul Theodosius II (408–450), a respins erezia nestoriană.

[51] Iulianus de Sardica (424–431), menționat în actele conciliului de la Efes ca episcop mitropolit de Sardica și episcop de Sardica din Dacia Mediteranea.

[52] Iustinian (482, Tauresium, Iliria – 11 noiembrie 565, Constantinopol), împăratul Imperiului Roman de Răsărit între 1 august 527 și 11 noiembrie 565.

[53] Iustiniana Prima (azi, Caričin Grad, lângă Niš), oraș fondat de Iustinian unde, după cum se menționează în *Novella XI* (anul 535), a fost înființată și o arhiepiscopie cu jurisdicție în zona centrală a Balcanilor – teritoriul fostei Dacii depinde de această arhiepiscopie.

[54] Cunoscut ca Sf. Nichita Romanul sau Gotul, martir din secolul IV; a nu se confunda cu Niceta din Ramesiana, episcop din Dacia Mediteranea, prin anii 367–420.

[55] Athanaric (d. 381), rege vizigot în secolul IV, care a provocat o aprigă prigoană anticreștină.

[56] Sf. Sava Gotul (334–372), martir din secolul IV.

[57] Claud<e> Fleury, *Histor<ia> ecclesiast<ica>*, cartea a V-a.

[58] Sava Brancovici (d. 1683, Alba Iulia), mitropolit ortodox al Ardealului între 1656–1660 și 1662–1680. Bălgrad (transcris *Belgrad*) este denumirea medievală a orașului Alba Iulia.

[59] Varlaam (c. 1580/ 1585–18 august 1657), mitropolit al Moldovei între 1632 și 1653, în timpul domniei lui Vasile Lupu.

[60] Varlaam, *Răspunsul împotriva Catihismusului calvinesc*, 1645, lucrare dogmatico-polemică, răspuns față de *Catehismul calvin* tipărit în limba română în Transilvania în 1642, prin care se încerca atragerea românilor ortodocși la noua confesiune calvină.

[61] În instrucțiunea dată lui Simeon Ștefan, episcopul românilor, de principele Transilvaniei, Rákoczi (trad. n.).

[62] Referința completă la *Brevis Historica Notitia originis et progressus nationis Daco-Romanae, seu, ut quidem barbaro vocabulo appellant Valachorum, ab initio usque ad seculum*

XVIII, cartea IV, cap. 4, *Religio christiana quomodo perseveravit apud Daco Romanos seu Valachos*, cap. 6, *Successio archiepiscoporum in Transylvania*, și cap. 7, *Professio clerique postulatum Viennam ad imperatorem mittuntur. Resolutio regia intuitu unionis. Archiepiscopus Strigoniensis suum manifestum in Transylvania mittit. Theophilus moritur.*

[63] *Ibidem*, cartea III, cap. 25, *Status Valachorum in ditionibus Augustissimae domus Austriacae in Transylvania et Hungaria*.

[64] Leopold I (9 iunie 1640, Viena – 5 mai 1705, Viena), împărat al Sfântului Imperiu Roman între 18 iulie 1658 – 5 mai 1705, rege al Ungariei din 27 iunie 1655, rege al Boemiei din 14 septembrie 1656.

[65] Teofil Seremi, episcop ortodox și mitropolit al Bălgradului între 1692 și 1697; a inițiat tratativele de unire cu Biserica Romei.

[66] Rezoluția de Unire semnată de Teofil, în 21 martie 1697, în urma Sinodului de Unire de la Alba Iulia, din luna februarie.

[67] Atanasie Anghel (Bobâlna, Hunedoara – d. 19 august 1713, Alba Iulia), urmașul lui Teofil Seremi în scaunul Mitropoliei Bălgradului; în septembrie 1700, acesta convoacă un nou sinod, în urma căruia, în 5 septembrie, semnează *Manifestul unirii*.

[68] Diploma lui Leopold din anul 1699, 16 februarie, și diploma din anul 1701, 19 martie, și rescriptul regesc din 14 aprilie 1698 (trad. n.).

[69] Visarion Sarai (1714–post 1745), ieromonah ortodox sârb, principalul promotor al mișcării religioase anticatolice din Transilvania în anii 1744–1746.

[70] Sofronie, călugăr român, născut la Cioara, azi Sălișteștea, j. Alba, cunoscut pentru mișcarea ortodoxă pe care a stârnit-o în Transilvania, în perioada 1759–1761.

[71] Blaj, j. Alba.

[72] Cu această întrebare începe fragmentul publicat de Gavril Pop în revista „Sionul românesc”, 1867, nr. 11.

[73] Primul conciliu de la Niceea (325), primul conciliu ecumenic, convocat de împăratul Constantin cel Mare; a pus

bazele dogmatice și canonice ale bisericii creștine, drept răspuns la provocarea reprezentată de erezia ariană.

[74] Euseb<ius Pamphilus>, *Vita Constantini*, cartea I, cap. 7.

[75] Flavius Julius Valens (328–9 august 378), împărat al Imperiului Roman între 28 martie 364–9 august 378.

[76] <Georgius> Cedren<us>, *Compend<ium> Histor<iarum>*, tomul II, p. 636 a ediției regale de la Paris, <1647>; <Ioannes> Zonaras, *Ann<ales>*, cartea XVII.

[77] Se referă la lucrarea lui Samuel Timon, *Imago novae Hungariae: Repraesentans regna, provincias, Banatus, et comitatus ditionis Hungaricae, Cassoviae*, 1734 (reed. Viennae, 1754), cap. 15.

[78] Vladislav al II-lea (1 mart. 1456–13 mart. 1516), regele Ungariei între 15 iulie 1490 (încoronat în 18 septembrie) și 13 martie 1516, rege al Boemiei între 22 august 1471–13 martie 1516.

[79] Mănăstirea Peri din Maramureș, actualmente pe teritoriul Ucrainei; textul se referă la privilegiul de confirmare dat de regele maghiar Vladislav al II-lea în 14 mai 1494, egumenului Ilarie, prin care mănăstirea este pusă sub ascultarea arhiepiscopului de Transilvania.

[80] Antoniu al IV-lea, patriarhul Constantinopolului între 1389–1390 și 1391–1397; textul se referă la prima mențiune documentară a mănăstirii Peri, în documentul patriarhului Antonie al IV-lea, din 13 august 1391, prin care mănăstirea e ridicată la rangul de stavropighie, cu atribute aproape episcopale și cu drept de jurisdicție asupra nordului Transilvaniei voievodale.

[81] Copia acestuia, autentificată de capitlul din Alba, se găsește în arhiva episcopală de la Blaj (trad. n.).

[82] La finalul fragmentului publicat, Gavril Pop menționează, referitor la acest pasaj: ... *în răspunsul întrebării mai ante memorate în fragmentul besericesc publicat, arhiepiscopii românilor din Ardeal se află scriși în următorii mod: „pre la a<nul> 1348 arhiepiscop la Ardealu românesc au fost Ioan, apoi Nicefor, de aici Teofan, după aceea altu Nicefor, apoi Dionisie, Nicolae, Arsenie, Eutimie, Vasilie, Nicolae, Teodosie, Ioan, Teoctist, Gerasim, Iorest, Teofil, Ștefan, Genadie”;* *adecă se află în acel ordin, precum s-au*

fost publicat aceia și în Șematismul diecesei Făgărașului din 1842 și în Actele și fragmentele edate de T. Cipariu în 1855; eu, însă, aflând în răspunsul întrebării mai sus memorate pre următorii arhiepiscopi șterși, adecă pre Teofan, Nicefor, Eutimie, Nicolae, Teodosie, Teoctist, Iorest și pre Teofil, pre acești șterși i-am lăsat afară și am decopiat catalogul arhiepiscopilor românești așa precum sunt publicați mai sus în fragmentul acest besericesc, luând afară pre Ioan arhiepiscopul, pre carele l-am decopiat dimpreună cu anul 1348, care an în manuscris împreună cu Ioan arhiepiscopul era așisderea șters.

[83] În finalul fragmentului, referitor la acest pasaj Gavril Pop precizează: *în răspunsulu la întrebarea aceasta: „Spune acum episcopii, cari de atunci încoace se scriu?”, aflându eu la margine scris cuvântul „depositus” lângă cuvintele „subt acesta” sunătoare despre Iorest, l-am pus între parentese de loc după „subt acesta”.*

[84] Simion Ștefan, mitropolit al Ardealului între anii 1643–1656.

[85] Există aceste cărți românești, tipărite la porunca lui Mihail Apafi la Alba Iulia, în 1651 (trad. n.). Se referă la *Noul Testament* din 1648 și la *Psaltirea* din 1651.

[86] Mihail Apafi I (1632–15 aprilie 1690), principele Transilvaniei între 14 septembrie 1661–15 aprilie 1690.

[87] Acațiu Barcsai (1619–1661), principele Transilvaniei între 23 august 1658 și 31 decembrie 1660.

[88] Există despre aceasta o copie a scrisorii principelui Barcsai, din anul 1659, 15 martie (trad. n.).

[89] Scrisoarea principelui Mihail Apafi, din anul 1663, 1 septembrie (trad. n.).

[90] Există în arhiva episcopală din Blaj (trad. n.).

[91] Ioan Giurgiu Patachi (1680, Strâmbu, j. Cluj – 29 octombrie 1727, Sâmbăta de Jos, lângă Făgăraș), episcop român unit al Episcopiei de Alba Iulia și Făgăraș între 1713–1727.

[92] Chioar, Țara Chioarului, regiune amplasată în partea de sud-vest a județului Maramureș.

[93] Petrus Pázmány, în maghiară Pázmány Péter (4 octombrie 1570, Oradea – 19 martie 1637, Pojon, azi

Bratislava), călugăr iezuit, scriitor latin și maghiar, arhiepiscop de Esztergom, cardinal, întemeietorul unor instituții de învățământ între care și seminarul Pazmanium, fondat în 1623 la Viena, cunoscut mai ales sub denumirea de Colegiul Pazmanian.

[94] Carol al VI-lea (1 octombrie 1685, Viena – 20 octombrie 1740, Viena), împărat al Sfântului Imperiu Roman între 12 octombrie 1711 și 20 octombrie 1740, de asemenea, rege al Ungariei sub numele Carol al III-lea, din 22 mai 1712, al Boemiei, sub numele Carol al II-lea, din 17 aprilie 1711.

[95] Samuil Micu atribuie greșit această schimbare papei Inocențiu al XI-lea (19 mai 1611, Como – 12 august 1689, Roma), papă între anii 1676–1689. De fapt, reședința inițială de la Alba Iulia a fost mutată la Făgăraș, conform *Bulei Rationi Congruit*, dată de Papa Inocențiu al XIII-lea la 17 august 1723.

[96] Inocențiu Micu-Klein (1692, Sadu, Mărginimea Sibiului – 22 septembrie 1768, Roma), episcop greco-catolic al Episcopiei române unite de Făgăraș, în 1737 a mutat sediul episcopal la Blaj.

[97] Trnava (în maghiară *Nagyszombat*, evocat uneori de români drept *Târnavia* sau *Sâmbăta Mare*), oraș în vestul Slovaciei de astăzi.

[98] La finalul textului publicat, Gavril Pop menționează, referitor la acest pasaj: *în acel fragment în răspunsul sunători despre episcopul Clain după cuvintele aceste: „în Țeara Ungurească” am suplinit punând cuvântul „învățiase”, care cuvânt lipsea în manuscris, însă contextul <î>l pretindea.*

[99] Atanasie Rednic (1722, Giulești, Maramureș – 2 mai 1772, Blaj), episcop român unit în perioada 13 noiembrie 1765–2 mai 1772.

[100] Grigore Maior (1715, Sărauad, comitatul Solnocul de Mijloc, azi, j. Satu Mare – februarie 1785, Alba Iulia), episcop român unit în perioada 1773–1782.

[101] Ioan Bob (1739, Orman, comitatul Solnocul Interior, azi, j. Cluj – 2 octombrie 1830, Blaj), episcop român unit în perioada 1782–1830. Pe baza acestei mențiuni a fost datată lucrarea de față.

[102] <Josephus> Benkő, în a sa *Transsilvania, <sive Magnus Transsilvaniae Principatus, olim Dacia mediterranea dictus, I–II, Viena, 1777–1778>* sau *Milkovia, <sive antiqui episcopatus Milkoviensis, I–II, Viena, 1781>*, nu-mi mai amintesc, reproduce diploma sau scrisoarea de numire a episcopului românilor de la Geoagiul de Jos (trad. n.).

[103] <Georgius> Pray, în *Specimen hierarch<iae> Hungaric<ae> complectens seriem chronologicam archiepiscoporum et episcoporum Hungariae cum rudi dioecesium delineatione adjectis, si quae sunt peculiare, praerogativis, ut plurimum ex diplomatibus congestum>*, publică scrisoarea de înscăunare a lui Partenie, episcop de Muncaci, de către arhiepiscopul de Bălgrad al Transilvaniei, Simion Ștefan, în anul 1651. În această scrisoare se spune că arhiepiscopul l-a convocat, pentru a săvârși sfințirea, și pe episcopul de Bistra (trad. n.).

[104] Se adeverește aceasta din decretul lui Vladislav, regele Ungariei, din anul 1494, a cărui copie, autenticată de capitulul din Alba Iulia, există în arhiva episcopală din Blaj (trad. n.).

[105] Maria Terezia (13 mai 1717, Viena – 29 noiembrie 1780, Viena), a purtat titlurile de Arhiducesă a Austriei, regină a Boemiei (20 octombrie 1740–1741; 1743–29 noiembrie 1780), regină a Ungariei (20 octombrie 1740–29 noiembrie 1780); deși nu a fost niciodată încoronată cu coroana Sfântului Imperiu Roman, este cunoscută ca împărăteasă, moștenind tronul în lipsa urmașilor pe linie masculină, și domnește între 13 septembrie 1745 și 18 august 1765.

[106] Meletie Covaci (n. în prima decadă a anilor 1700, Nagusta, Macedonia – 1770, Oradea) a fost un episcop român unit în perioada 1748–1770.

[107] Iosif al II-lea (13 martie 1741, Viena – 20 februarie 1790, Viena), împărat al Sfântului Imperiu Roman între anii 1765–1790.

[108] Moise Dragoș (1725, Turda – 16 aprilie 1787), primul episcop român unit de Oradea, în perioada 26 iulie 1776–16 aprilie 1787; în 16 iunie 1777, prin bula papală *Indefessum* a lui Pius al VI-lea, se recunoaște înființarea episcopiei, iar la 23 iulie 1777 este confirmată și numirea episcopului.

[109] Mențiunea lui Gavril Pop: „lipsește celălalt numer”.

[110] Ignatie Darabant (octombrie 1738, Vicea, după alte surse Mineu – 31 octombrie 1805, Oradea), episcop român unit de Oradea în perioada 8 aprilie 1788–31 octombrie 1805.

[111] Muncaci (Munkacevo), oraș în regiunea Transcarpatia din Ucraina; episcopia de Muncaci a fost înființată prin bula *Eximia Regalium Principum*, a papei Clement al XIV-lea, la 19 septembrie 1771.

[112] Vârșeț, oraș în districtul Banatul de Sud, în Voivodina, Serbia.

[113] Referințele sunt la lucrarea postumă a lui Martin Felmer, *Primae lineae Historiae Transsilvaniae antiqui, medii et recentioris aevi*, reeditată și adnotată de Joseph C. Eder, Sibiu, 1803.

SAMUIL MICU, *SCURTĂ CUNOȘTINȚĂ A ISTORIEI ROMÂNILOR*

Lucrarea lui Samuil Micu, cu titlul *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, s-a păstrat într-un manuscris autograf incomplet, aflat astăzi la BAR Cluj (ms. rom. 503, după vechea cotare 163b). Paginarea originală a manuscrisului este defectuoasă, astfel că, după numerotarea reconstituită, acesta a avut, în forma sa completă, un număr de 264 de pagini (20 x 25,5 cm), dintre care se păstrează paginile 33–90 și 93–264.

Este posibil ca fragmentul, format din 8 file, identificate de Ovid Densusianu în Biblioteca Episcopiei din Lugoj (Densusianu A. 1893, 558), să fie o parte din cele 32 de pagini pierdute din manuscrisul original al *Surtei cunoștințe a istoriei românilor*, întrucât conținutul acestora corespunde ultimelor 16 pagini dispărute din ms. rom. 503.

Redactarea scrierii, datată, îndeobște, în 1796, a fost aproximată, în funcție de elementele interne ale textului, între 1792–1796 (Micu 1963, XVIII). Potrivit unor materiale de arhivă, manuscrisul ar fi fost prezentat oficiului de cenzură, pentru publicare, spre sfârșitul anului 1793 (Teodor 2000, 194). Tot pe baza analizei interne a textului, putem data scrierea în perioada 1792–1798, cu redactări și reluări în diferite faze. Există și supoziția că a fost redactat după anul 1800, în același timp cu marea sinteză *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor* (Micu 2010, 406). De precizat că *Scurtă cunoștință a istoriei românilor* are mai multe conexiuni cu lucrarea sa în latină, din 1778, intitulată *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Daco-Romanae seu, ut quidam barbaro vocabulo appellant, Valachorum, ab initio usque ad saeculum XVIII*, fără să se suprapună exact. Lucrarea de față, în special în prima parte, a fost pusă, de asemenea, în relație și cu *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor pre scurt*, a lui Micu, publicată în „Calendarul” budan pe 1806, dar, pe lângă similitudinile existente, apar și numeroase deosebiri (Micu 1963, XXV).

După manuscrisul original s-au realizat trei copii. Prima dintre acestea se află la BAR Cluj (ms. rom. 67, după vechea cotaie ms. rom. 71), are 120 de file, fiind întocmită în 1800 de dascălul Ioan Popovici după manuscrisul autograf al lui Samuil Micu, înainte de revizia finală a acestuia. A doua este conservată la BAR București (ms. rom. 1307), de 90 de file, realizată tot de dascălul Ioan Popovici la 1801, după copia sa din 1800. Cea de a treia copie se află în ms. rom. miscelaneu 3056 de la BAR București, f. 210–283^v. Aceasta a fost realizată în 1823, tot după copia din 1800 a dascălului Ioan Popovici. Alături de acestea mai sunt cunoscute în literatura de specialitate încă două copii care nu s-au păstrat și despre care știm că le lipsea începutul. Una dintre acestea se afla, înainte de 1848, în posesia lui Vasile Popp, iar cealaltă a aparținut până la 1849 Bibliotecii Seminarului din Blaj (Cipariu 1855, 138). Timotei Cipariu mai vorbește despre încă un exemplar aflat în posesia lui Gavriil Pop (Cipariu 1868b, 277), despre care nu putem ști dacă a fost o altă copie sau dacă nu cumva este identic cu fragmentul de manuscris identificat de O. Densusianu, ajuns poate, prin împrejurări necunoscute, în posesia lui Gavriil Pop (1818–1883), care a fost profesor la Blaj, apoi canonic la Lugoj, de unde să fi trecut în posesia Bibliotecii Episcopiei Lugojului.

După reviziile efectuate de către autor, manuscrisul autograf al *Scurtei cunoștințe a istoriei românilor* prezintă, în forma în care ni s-a păstrat astăzi, următorul conținut: din Partea 2 se păstrează paragrafele 6 (partea finală), 7–17 integral (p. 33–55); Partea 3. *Să numără stăpânitorii Ardealului și a Țării Românești și ai Moldovii*, cu paragrafele 1–7 integral, 8–9 fragmentar, 10–24 integral (p. 56–90; 93–161); Partea 4. *Să arată cum că românii din Dacia de neam sânt de la Roma*, cu 5 paragrafe (p. 162–186); Partea 5. *Despre creștinătatea românilor*, cu 8 paragrafe (p. 187–201); Partea 6. *Despre besearica românilor din Ardeal deosebi*, cu 11 paragrafe (p. 202–229); Partea <7>. *Episcopii Făgărașului din Ardeal*, cu 10 paragrafe (p. 230–257); Partea 6 <recte 8>. *De episcopii românilor din Țara Ungurească*, cu 4 paragrafe (p. 258–264). Pentru completarea textului din primele 32 de pagini care lipsesc, în ediția Micu 1963 a fost preluat conținutul copiei păstrate în ms. rom. 67 de la BAR Cluj, copia cea mai completă

după original, care cuprinde în primele 15 file prefața *Cătră rumâni* (f. 1^r-^v); *Scurtă cunoștință a istoriei rumânilor*. Partea 1. *De unde și cum s-au început și s-au înălțat neamul rumânilor*, cu 20 de paragrafe (f. 2^r-11^v); Partea a 2-a. *Descălicarea romanilor în Dachia*, cu primele 6 paragrafe (f. 11^v-15^v). Paragrafele din cuprinsul lucrării au fiecare titlul său, notat marginal. De menționat că Ioan Popovici preferă aici forma *rumân* a etnonimului, înlocuită însă cu *român* la publicarea pasajelor introductive în „Calendarul” de la Buda.

În cuprinsul lucrării se regăsesc toate temele istorice predilecte, abordate de Samuil Micu și în celelalte scrieri ale sale, astfel încât nu se poate face abstracție de ea în caracterizarea sa ca istoric iluminist de prim rang. Ea a fost interpretată în literatura de specialitate ca o lucrare accesibilă publicului larg, întrucât autorul a urmărit popularizarea cunoștințelor referitoare la istoria românilor, dar, în același timp, trebuia să servească scopurilor politice urmărite de elita intelectualilor români transilvăneni din acea perioadă. Într-adevăr, scrierea istoriei devine, începând cu Samuil Micu, „principalul câmp de activitate al acțiunii politice” (Teodor 2000, 198), situație în care *Scurtă cunoștință a istoriei românilor* a fost înțeleasă ca o prelungire a acțiunilor politice ale *Supplexului*.

Întrebuintarea istoriei ca armă politică este evidentă și din modul în care autorul își organizează conținutul lucrării, prin care își propune să definească poporul român ca o națiune încheată sub toate aspectele ei. Sunt abordate problemele fundamentale ale istoriei românilor, și anume originea latină a poporului și a limbii române, continuitatea acestora, organizarea lor politică și religioasă, în sprijinul cărora sunt aduse dovezi de necontestat, toate pentru a crea imaginea unei istorii unitare a tuturor românilor, chiar dacă aceasta a avut, în funcție de timp și spațiu, specificitățile sale. Se creează, astfel, o perspectivă exhaustivă asupra istoriei, urmând ca în cuprinsul părților 7 și 8 să se ajungă la evenimentele contemporane la care autorul însuși a luat parte. Este semnificativă schița de istorie literară pe care Micu o redactează pe parcursul § 22, *Scriitorii cei din români*, și a § 23, *Alți scriitori românești*, care demonstrează o bună cunoaștere a scrisului vechi românesc. Aceste paragrafe pot fi

puse în paralel, totodată, cu cap. XXVI, *Viri litterati ex natione Valachicae*, din lucrarea de tinerețe a lui Micu, *Brevis historica notitia originis et progressu nationis Daco-Romanae*.

Textul *Scurtei cunoștințe a istoriiei românilor* a fost editat fragmentar în Cipariu 1855, 139–140, Cipariu 1868b, 276–277; 278; Lupaș 1933, I, 101–116; Boldan 1959, 49–62; Fugariu 1970, I, 150–184; Fugariu 1983, I, 223–249; în Micu 2010, 285–290, 398–417, nu se editează manuscrisul, ci sunt preluate și traduse pasaje din *Brevis historica notitia*, în varianta publicată de August Treboniu Laurian în 1861, cu titlul *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum*, fiind reproduse, de asemenea, fragmente din ediția lui C. Câmpeanu. O editare completă a textului, după manuscrisul autograf și întregită de copia din ms. rom. 67, a fost realizată de Cornel Câmpeanu (Micu 1963, 3–129).

În ediția de față au fost transcrise paginile 133–186 din ms. rom. 503 BAR Cluj, conform numerotării reconstituite, după care se fac toate trimiterile din cuprinsul acestui comentariu. Transcrierea corespunde în original cu paginile 107–160, după numerotarea originală.

[1] Teodosie, mitropolit al Ungrovlahiei între 1668–1672 și 1679–1708, dedică prefața sa din *Liturghia* tipărită la București, în 1680, lui Șerban Cantacuziono, domnul Țării Românești (1679 și 1688), evidențiind, prin pasajul redat aici, lipsa cărților în limba română și consecințele acestui fapt.

[2] Există diferențe față de tipăritură: *plânsuros* în loc de *plânguros*; *călcarea neamului* în loc de *călcare rodului*.

[3] Dacia cea Veache se referă la Dacia situată la nord de Dunăre, cucerită de Traian în 106. După cucerirea Daciei în 106, Traian a colonizat-o cu romani și a transformat-o în provincie a Imperiului Roman.

[4] Basarabia, denumire dată regiunii situată în voievodatul Moldovei, între Prut și Nistru.

[5] Bugeac, denumirea Basarabiei istorice, regiune a fostului voievodat al Moldovei, situată azi la sud de Republica Moldova, în Ucraina de azi.

[6] Peninsula Crimeea.

[7] Dobromir Chrysus sau Dobromir Hriz (sec. XII–XIII), conducător al vlahilor stabiliți la sud de Dunăre, în partea de est a Macedoniei.

[8] Moesia Inferior, aflată sub stăpânirea Imperiului Roman de Răsărit, cu capitala la Constantinopol.

[9] Țarigrad, denumirea dată de slavi capitalei Constantinopol, însemnând „orașul împăratului”, denumire preluată și de români.

[10] Denumirea Munților Balcani.

[11] Textul face de fapt referire la Ioan II Comnen (13 septembrie 1087–8 aprilie 1143), împărat bizantin (1118–1143), fiul lui Alexios I Comnen (1048–1118), care l-a avut asociat la domnie, între 1122–1142, pe fiul său Alexios Comnen.

[12] Ținutul Moglena, situat la nord de Salonic, în Grecia. Cei colonizați aici s-au numit meglenoromâni.

[13] Pildele lui Solomon, cap. 11, stih 29, după BBL.

[14] Ioannis Cassianus (c. 360–435), teolog originar din Dobrogea, cunoscută în trecut sub numele de Scythia Minor, menționat aici cu lucrarea *Collationes patrum*, în 24 de volume, datată c. 428.

[15] Samuil Micu redă în text numai cifra 4 (a sutelor) pentru a indica anul sau anii în care Ioan Casian și-a desfășurat activitatea scriitoricească, urmând, probabil, să completeze ulterior aceste date, dar nu mai revine asupra lor. Se crede că cele trei lucrări cunoscute ale lui Ioan Casian au fost scrise între 420 și 430, și anume: *De institutionis cenobiorum et de octo principalium vitierum remediis*, în c. 420, *Collationes patrum*, în c. 428, și *De incarnatione Domini contra Nestorium*, în c. 430.

[16] Dionisie Exigul (c. 470–c. 545), teolog din Dobrogea (Scythia Minor), autor al mai multor scrieri teologice, dintre care se face referire la *Liber de Paschate sive Cyclus Paschalis* și la colecțiile de canoane *Codex canonum Ecclesiae Universae*, *Codex canonum ecclesiasticarum* și *Collectio decretorum Pontificum Romanorum*.

[17] Johannes Maxentius (sec. VI), cleric reprezentant al călugărilor din Scythia Minor, cunoscut lui Samuil Micu ca autor a două *Dialoguri* împotriva nestorienilor și al lucrării cu titlul *Professio de Christo*.

[18] Attila (c. 395–453), conducător al hunilor între 433–453.

[19] Nicolaus Olahus (10 ianuarie 1493–15 ianuarie 1568), arhiepiscop de Strigonium (Esztergom), autor al lucrării *Hungaria et Attila sive de originibus gentis regni Hungariae*, text editat la Viena, în 1763.

[20] Ghenadie, arhiepiscopul românilor ortodocși din Transilvania între 1579–1585, în timpul căruia s-a tipărit la Brașov de către Coresi, în 1581, *Evanghelia cu învățătură*.

[21] Ilie Iorest, mitropolit al Transilvaniei între 1640–1643, în timpul căruia se tipărește la Alba Iulia, în 1641, *Evanghelia cu învățătură*, o nouă ediție a *Cazaniei a II-a* coresiene din 1581. Indicarea de către Samuil Micu a anului 1584 ca an de apariție este eronată.

[22] Petru Movilă (21 decembrie 1596–22 decembrie 1646/1 ianuarie 1647), mitropolit al Kievului, al Galiției și al Rusiei întregi între 1632 și 1647. Lucrările citate aici sunt *Piatra credinței*, cu titlul original *Lithos albo kamién z pročy prawdy cerkwie swietey prawoslawny ruskiey...*, tipărită la Kiev, în 1644, și *Mărturisirea de credință ortodoxă a catoliceștii și apostoliceștii Biserici Ortodoxe a Răsăritului*, tipărită în limba română la Buzău, în 1691.

[23] Ștefan, mitropolit al Ungrovlahiei între 1648–1653 și 1655–1668, care a tutelat lucrările *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652, și *Mystirio*, Târgoviște, 1651.

[24] Simion Ștefan, mitropolit al Ardealului între 1643–1651, în timpul căruia sunt tipărite *Noul Testament*, la Bălgrad, în 1648, și *Psaltirea*, tot la Bălgrad, în 1651.

[25] Grigore Ureche (c. 1590–1647), autor al cronicii *Letopiseșul Țării Moldovei, de când s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viața domnilor care scrie de la Dragoș vodă până la Aron vodă*, datată 1642–1647.

[26] Misail Călugărul (sec. XVII), monah cărturar, autor al unei copii a cronicii lui Grigore Ureche, în care face numeroase interpolări, dar apreciată ca fiind o versiune corectă a textului original.

[27] Mihai Ștefan sau Mihai Iștvanovici (sec. XVII–XVIII), tipograful *Chiriadromionului* de la Bălgrad, din 1699.

[28] Antim Ivireanul, mitropolit al Ungrovlahiei între 1708–1716, autor a numeroase scrieri teologice, pe care Micu nu le

înșiră, credem că din cauza numărului lor mare, dar despre care se vede că avea cunoștință.

[29] Iacob Putneanul, mitropolit al Moldovei între 1750–1760, autor al unui *Sinopsis*, Iași, 1751.

[30] Deși Samuil Micu îl pomenește aici pe Miron Costin, indicația că ar fi trăit „pre la anul 1713” și că „au scris *De zidirea lumii*” arată că se referă, de fapt, la fiul acestuia, Nicolae Costin, autor al lucrărilor *Cartea descălecatului de-ntâiu*, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601* și *Cronica domniei lui Nicolae Mavrocordat (1709–1711)*.

[31] Dimitrie Cantemir, domn al Moldovei între martie–aprilie 1693 și 1710–1711, autor al mai multor lucrări, dintre care Samuil Micu amintește *Descrierea Moldovei* (ediția în limba germană, *Beschreibung der Moldau*, tipărită la Frankfurt și Leipzig, în 1771), *Hronicul <vechimei a> romano-moldo-vlahilor*, cunoscută în manuscris, *Istoria creșterii și descreșterii Imperiului Otoman*, apărută în mai multe ediții până la 1796, și *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul*, tipărit la Iași, în 1698.

[32] Teodosie ocupă a doua oară scaunul episcopal de la Buzău între 1679–1708, iar în 1702 se tipărește aici *Învățătură preoților pe scurt de șapte taine ale Besearecii*.

[33] Dosoftei, mitropolit al Moldovei (1671–1674 și 1675–1686), autorul lucrării *Viața și petrecerea svinților*, în 4 volume, tipărită la Iași, între 1682–1686.

[34] Damaschin Dascălu, episcop de Râmnic între 1708–1725, care s-a preocupat de traducerea cărților de slujbă în limba română, printre care se numără și *Învățătură despre Șapte Taine*, tipărită la Râmnic, în 1724.

[35] Prima versiune integrală a *Bibliei* în limba română, atribuită fraților Șerban și Radu Greceanu, care s-a tipărit la București, în 1688, este traducerea lui Nicolae Milescu.

[36] Călugărul și învățatul grec Ieremia Cacavela (1644–post 1716) traduce din greacă în limba română *Învățătură sfântă, adecă sfintei și dumnezeieștii Liturghii*, tipărită la Iași, în 1697, lucrare ce mai cuprinde, printre altele, și o învățătură despre cele șapte taine.

[37] Teodor Corbea (c. 1670–c. 1725), autor al lucrării *Dictiones Latinae cum Valachica interpretatione*, datat c. 1700, păstrat în manuscris la BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 43.

[38] Nicolae Mavrocordat, domn al Moldovei între 17 noiembrie 1709–noiembrie 1710 și 1711–5 ianuarie 1716, dar și al Țării Românești între 21 ianuarie 1716–25 noiembrie 1716 și martie 1719–3 septembrie 1730, autor al scrierii *Carte despre datorii*, tipărită la București, în 1719.

[39] Climent Modoran, episcop de Râmnic (1737–1749), în timpul căruia se tipărește cartea *Întrebări și răspunsuri pentru șapte taine*, la Râmnic, în 1747.

[40] Varlaam, mitropolit al Moldovei (1632–1653), autor al scrierii *Cartea carea să cheamă răspunsul împotriva catihismusului calvinesc*, considerată a fi tipărită la Mănăstirea Dealu, în 1645.

[41] Inochentie Micu-Klein, episcop greco-catolic de Făgăraș (1730–1751), indicat aici ca autor al unei cărți de predici, necunoscută.

[42] Petru Pavel Aaron, episcop greco-catolic de Făgăraș (1752–1764), în timpul căruia s-a desfășurat o bogată activitate cultural-tipografică la Blaj, din care sunt pomenite doar lucrările *Catehism mic*, Blaj, 1763, și *Biblia*, tradusă după Vulgata, în 1760–1761.

[43] Gherontie Cotore (c. 1720–c. 1774), profesor și vicar general episcopal la Blaj între 1754–1765, menționat cu lucrările *Despre șișmăția grecilor*, manuscris din 1746, *Învățătură creștinească prin întrebări și răspunsuri pentru procopseala școalelor*, apărută la Blaj, în 1755, dar și cu *Cartea de religia și obiceiurile turcilor*.

[44] Mențiunea face referire la scrierea episcopului greco-catolic de Făgăraș și Alba Iulia (1765–1772), Atanasie Rednic, din 25 martie, prin care li se cerea protopopilor să explice credincioșilor temeiurile unirii.

[45] Grigorie Maior, episcop greco-catolic de Făgăraș și Alba Iulia (1773–1782), autor al unei *Enciclice*, adresată tuturor greco-catolicilor din Transilvania, datată în 1778.

[46] În timpul lui Gherasim Adamovici, episcopul ortodox al Transilvaniei între 1789–1796, s-au tipărit în tipografia lui Petru Bart din Sibiu un număr de șase cărți ce conțin în foaia de titlu

numele acestui episcop, dar niciuna dintre ele nu se referă la lucrarea citată aici de Samuil Micu. Întrucât Micu a fost contemporan acestui episcop, este de presupus că știa despre apariția lucrării în discuție, rămasă necunoscută.

[47] Dimitrie Ivașco (sec. XVIII), canonic al catedralei din Muncaci, autor al unei *Teologii morale* necunoscute.

[48] Radu Tempea II (c. 1691–1742), autor al lucrării *Învățătură sfântă a dumnezeieștii și sfintei Liturghii, tâlcuire și cercare a celor cari vor să se hirotonisască, cu întrebări și cu răspunsuri*, datată 1724 și păstrată la BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 134. Referitor la *Hronica lui Baronie (Analele eclesiastice)*, se vede că Samuil Micu avea informații despre o traducere a acesteia realizată de Radu Tempea II, dar în literatura de specialitate traducerea în discuție i-a fost atribuită lui Dimitrie Eustatievici.

[49] *Cazaniile* pe care Micu le atribuie lui Nichita Horvat nu sunt cunoscute.

[50] Ignatie Darabant, episcopul unit la Oradea (1790–1805), autor al unor traduceri din Sfântul Ioan Gură de Aur și din Sfântul Atanasie cel Mare, neidentificate.

[51] Alexandru Alexie Mureșian, călugăr și profesor la Blaj, consemnat acum de Micu ca autor al *Gramaricii italo-valahice*, Blaj, 1772, din care nu se cunoaște niciun exemplar.

[52] Ienăchiță Văcărescu (1740–1797), cărturar din Țara Românească, publică, în 1787, în două ediții, una la Râmnic, cealaltă la Viena, lucrarea sa de gramatică românească *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orânduielelor gramaticii românești*.

[53] Ioan Molnar-Piuariu (1749–1815), medic și învățat iluminist. Dintre lucrările sale sunt amintite aici *Economia stupilor*, Viena, 1785, *Deutsch-Walachische Sprachlehre*, Viena, 1788, *Retorică, adecă învățătura și întocmirea frumoasei cuvântări*, Buda, 1798, și *Istorie universală, adecă de obște, care cuprinde în sine întâmplările vacurilor vechi*, traducere din Claude Millot, tipărită la Buda, într-o primă ediție incompletă, în 1798.

[54] Ioan Marginai, *Stihuri din Sfânta Scriptură pentru multe lucruri*, text manuscris realizat între 1778–1786, păstrat la BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 102.

[55] Ștefan Pop, coleg de studii cu Samuil Micu la Institutul Pázmány, cleric, profesor la Blaj, inspector la școlile latine de aici, secretar al episcopului Grigorie Maior și membru al consistoriului, cunoscut în literatura de specialitate ca autor al unei lucrări cu titlul *Tractatus de sacramento baptismi*.

[56] Ioachim Pop (?–1803), ieromonah și profesor la Blaj, pomenit ca autor al unei *Teologii dogmatice*, despre care nu se știe nimic. Este posibil ca unele lucrări pomenite în textul de față de Samuil Micu, pe care nu le-am identificat, să fie contribuții parțiale la ediții cunoscute ale acestor lucrări, fără ca numele diferiților autori să fie consemnat. Menționăm în acest sens la *Teologhia dogmatică*, apărută în trei volume la Blaj, în 1804–1811, pusă sub numele lui Dimitrie Căian junior, deși în *Cuvânt-înainte* se spune că au plinit această sarcină primită de la Ioan Bob „cu ajutorința altora”. Aceasta, cu atât mai mult cu cât, în perioada în care lucrarea se pregătea pentru tipărire, Ioachim Pop era profesor de teologie dogmatică la seminarul din Blaj.

[57] Petru Maior (c. 1756–14 februarie 1821), protopop greco-catolic la Reghin și profesor de metafizică, logică și dreptul firii la Blaj, între 1780–1785, autor al lucrărilor *Procanon ce cuprinde în sine ceale ce sânt de lipsă spre înțălesul cel deplin și desăvârșit al canoanelor și a toată tocmeala besearicească, spre folosul mai de samă a romanilor*, manuscris din 1783, păstrat la BAR, ms. rom. 565, și *Protopapadichia, adecă puterea, drepturile sau privileghioanele protopopilor celor românești din Ardeal*, manuscris din 1795, existent la Arhivele Statului Cluj, în Colecția de documente și manuscrise, cota 191. La una dintre aceste două lucrări face referire Samuil Micu, în timp ce cealaltă lucrare citată este necunoscută, dacă nu cumva este vorba despre *Dialogu pentru începutul limbei română întră nepot și unchi*, într-o variantă în lucru, nedefinitivă.

[58] Gheorghe Șincai (1754–1816), director al școlilor greco-catolice din Transilvania, istoric și filolog iluminist, din lucrările căruia sunt menționate *Prima principia Latinae grammatices...*, Blaj, 1783, *Îndreptare cătră aritmetică*, Blaj, 1785, *Catehismul cel mare, cu întrebări și răspunsuri*, Blaj, 1783, și versiunea latină a *Hronicii* lui Șincai, cu titlul *Chronicon Daco-*

Romanorum sive Valachorum et plurium aliarum nationum, păstrată la BCU Cluj-Napoca, ms. 2324.

[59] Dimitrie Eustatievici (c. 1730–1796), director al școlilor românești neunite din Transilvania, a publicat *Dezvoaltele și tâlcuitele evanghelii a duminicilor, a sărbătorilor și a oareșcăroră zile, spre trebuința cateheților și a dascalilor neuniți ce să află în Mare Prințipatul Ardealului*, Sibiu, 1790, *Sinopsis, adecă cuprindere în scurt a cei vechi și a cei noao scripturi, adecă a Bibliei*, Sibiu, 1791. A treia lucrare menționată nu se cunoaște.

[60] Ioan Halmagi, cleric și profesor la Blaj, a publicat *Mâna lui Damaschin*, la Sibiu, în 1793. După cum se exprimă Micu, pare că *Teologhia dogmatică* era în lucru la 1796, fără a putea ști dacă se păstrează undeva în manuscris.

[61] Samuil Vulcan, episcop greco-catolic de Oradea între 1806–1839, autor al unor texte, cu titlul *Învățătură pentru proști*, o colecție de învățături destinată oamenilor de la țară, cu conținut iluminist, păstrată în manuscris, la BAR Cluj-Napoca, mss. rom. 552, 555 și 561.

[62] Filaret tipărește, ca episcop de Râmnic, între 1780–1792, *Ὁμιλία, adecă cuvintele celui întru sfinți și de Dumnezeu purtătorul părintele nostru Macarie celui Mare, a eghipteanului*, București, 1775, *Cuvintele fericitului părintelui nostru Dorothei*, Râmnic, 1784, și *Cuvintele sfântului părintelui nostru Theodor Studitul*, Râmnic, 1784.

[63] Preotul Iancul din Simcel (sec. XVIII), devenit călugăr la Blaj și duhovnic elevilor din seminarul lui Aaron, autor al unei traduceri cu titlul <O>*cimirea sau vedenia ceale mai presus de fire a Sfântului Grigorie, ucenicul Sfântului părintelui nostru Vasălie cel Noul*, păstrată în BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 409, datată 1781.

[64] *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, tipărită la Viena, în 1780.

[65] *Aritmetica* lui Samuil Micu nu ne este cunoscută. Probabil a fost o lucrare aflată în lucru sau în pregătire pentru tipar la 1796, despre soarta căreia nu știm nimic.

[66] *Loghica, adecă partea cea cuvântătoare a filosofiei*, existentă în acea perioadă în două manuscrise, dateate în 1781 și în 1786, păstrate la BAR Cluj-Napoca, mss. rom. 113 și 114.

[67] *Învățătura metafizicii*, text manuscris, databil în perioada 1787–1790, păstrat la BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 538.

[68] Este vorba despre textele filosofice aflate în manuscris la 1796, și anume: *Dreptul firei și etica*, care este partea întâi (ms. rom. 113, f. 102^r–152^r); *A filosofiei cei lucrătoare. Partea a doua. Rânduialele dreptului firei* (ms. rom. 113, f. 152^v–198^r); *A filosofiei cei lucrătoare. Partea a 3<-a>. Ethica sau învățătura obiceaiurilor* (ms. rom. 90, f. 76^v–142^v); și partea a patra, *Învățătura politicească* (ms. rom. 90, f. 143^r–187^v). Aceste manuscrise sunt datate 1781–1782 și 1787. Textul primelor două părți se află și în ms. rom. 66, f. 39^r–117^v (partea întâi) și f. 118^r–162^v (partea a doua, din care lipsește sfârșitul). Dintre acestea, primele două părți s-au tipărit la Sibiu în 1800, cu titlurile ușor schimbate. Toate manuscrisele se păstrează la BAR Cluj-Napoca.

[69] *Biblia* tipărită la Blaj, în 1795.

[70] *Canoanele săboarelor a toată lumea și a celor nameasnice și ale sfinților părinți, ceale primite în Besearica Răsăritului. Acum întâiu tălmăcite și a doao oară întru acest chip scrise de ieromonahul Samuil Clain de la Sad, în Mănăstirea Sfintei Troiță din Blajiu, la anul Domnului 1798*, text păstrat la BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 427.

[71] *A celui întru sfinți părintelui nostru Chiril, arhiepiscopul Ierusalimului, Catihises sau învățături cătră cei ce vin la botez, tălmăcite acum întâiu pre limba românească de ieromonahul Samoil Clain de la Sad, în anul 1788*. Textul se păstrează la BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 429.

[72] Referință la scrierile *A celui întru sfinți părintelui nostru Vasilie cel Mare, arhiepiscopul Chesariei din Capadochia, cuvinte cătră norod zise și A celui întru sfinți părintelui nostru Vasilie cel Mare, arhiepiscopul Chesariei Capadochiei, rânduiale cătră cei ce împreună sau pustniceaște viețuiesc*, păstrate în BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 534, respectiv ms. rom. 535.

[73] Micu menționează lucrarea sa în trei volume de la BAR Cluj-Napoca, mss. rom. 432–434, cu titlul *A celui întru sfinți părintelui nostru Ioan Gură de Aur, arhiepiscopul Țarigradului, Omilii sau cuvinte în Evangheliia Sfântului Ioan, întoarse pre limba românească de Samoil Clain de la Sad, ieromonah din Mănăstirea sfintei Troiță de la Blajiu, în anul de la Hristos*

1787. Volumul al II-lea este datat 1791, iar volumul al III-lea este o continuare a celui de al II-lea.

[74] *A celui întru sfinți părintelui nostru Grigorie Teolog cuvânt cu care răspunde și spune pricinile pentru care au fugit în Pont, du<pă> ce s-au hirotonit preot, și apoi iarăși s-au întors la Nazianz, întru care învață dătoriia preotului și cum să cade să fie episcopul; Pentru bătaia grindinei; De iubirea săracilor; Cuvânt la Paști; Cuvânt în Dumineca cea Noao (BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 539).*

[75] *A celui întru sfinți părintelui nostru Epifanie, episcopul Chiprului cuvânt la îngropăciunea dumnezăiescului trup al Domnului și Mântuitoriului nostru Isus Hristos. Și de Iosif cel din Arimateea. Și de pogorârea Domnului în iad, carea minunat s-au făcut după mântuitoarea patimă; Pre scurt și adevărată spunere a credinței catoliceștii și apostoliceștii besearici (BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 539).*

[76] *A celui întru sfinți părintelui nostru Chiril, arhiepiscopul Alexandriei în prorocul Ioil. Cuvânt-înainte; În Amos prorocul. Cuvânt-înainte; În Avdia proroc. Cuvânt-înainte; În Iona Prorocul. Cuvânt-înainte; În Mihea proroc. Cuvânt-înainte; În pro<ro>cul Naum. Cuvânt-înainte; În Avacum proroc. Cuvânt-înainte; În Sofonie proroc. Cuvânt-înainte; În Aggeu proroc. Cuvânt-înainte; În Zaharia proroc. Cuvânt-înainte (BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 415, sec. XVIII).*

[77] *A fericitului și preacuviosului părintelui nostru și a toată lumea dascăl Efrem Sirul Cuvânt de preafrumosul Iosif (BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 539, text datat 1794). Samuil Micu spune în acest manuscris, la p. 76, că prima versiune a acestei traduceri a fost realizată în 1786, aceasta păstrându-se la BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 66, f. 1^r-24^v, după numerotarea de bibliotecă.*

[78] *A celui întru sfinți părintelui nostru Anastasie Sinaitul Cuvânt despre Sfânta Liturghie. Și de a nu judeca pre altul. Și de neaducerea aminte de strămbătăți (BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 539).*

[79] *A celui întru sfinți părintelui nostru Andreiu Criteanul Cuvânt de ramurile stâlpărilor (BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 539).*

[80] *A celui întru sfinți părintelui nostru Ioan Damaschin, monahul și preotul Beseareicii ceii sfinte a Învierii lui Hristos, Dumnezeului nostru, Cuvânt de smochinul cel uscat și pilda viei, care să ceteaște în sfânta și marea luni; Cuvânt de sfânta și marea vineri și de sfânta cruce; Din cuvântul cel din sâmbăta cea sfântă, numărul 10* (BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 539).

[81] Se face referire la lucrarea lui Ioan Damaschin, *Despre dreapta credință*, din care Samuil Micu spune că a tradus cartea 1 și 2, traducere necunoscută.

[82] O altă lucrare tradusă de Micu este *Istoria lui Varlaam și Ioasaf*, despre soarta căreia nu se știe nimic.

[83] Micu face referire la textul manuscris *A celor întru sfinți cuviișilor părinților noștri Pahomie, Efrem Sirul, Ioan de la Scară, Ava Isaie, Ava Amon, Theodor Studitul și Ava Maxim, învățături aschiticești și altele. Acum întâiu tălmăcite pre limba românească de părintele Samuil Clain de la Sad, ieromonahul din Mănăstirea Sfintei Troiță din Blajiu*, păstrat la BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 426.

[84] *A celui întru sfinți părintelui nostru Ava Dorotheiu învățături de multe fealiuri cătră ucenicii săi*, manuscris românesc datat 1769, existent la BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 516.

[85] Autorul se referă la textele Sfinților Părinți cuprinse în manuscrisul 426 de la nota de mai sus, precum și la alte traduceri ale sale din aceeași categorie, fără a indica cu exactitate numele lor.

[86] *A Thomei de la Kempis, De urmarea lui Hristos, cărți 4, foarte de mare folos sufletului cucearnic. Acum întâiu tălmăcite pre limba românească de Samuil Clain de la Sad, ieromonahul din Mănăstirea Sfintei Troiță din Blajiu*, text existent la BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 430, care este datat 1803. Există și o traducere mai veche a lui Micu din Kempis, din c. 1770–1780, păstrată în ms. rom. 92 de la BAR Cluj-Napoca, citată, probabil, în pasajul respectiv.

[87] *Îndreptarea păcătosului. Acum scrisă și culeasă și întru acest chip așezată și rânduită pentru folosul creștinilor, cum să cade să-și mărturisească preotul păcatele. Cu nevoița și osteneala părintelui ieromonah Samoil Clain de la Sad. Scrisă*

în *Beciu, anul de la mântuirea lumii 1780*, lucrare care se păstrează la BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 411.

[88] Se referă la *Istoriia împărecherii întră Besearica Răsăritului și a Apusului, carea s-au făcut pe vremea lui Mihail Cheluralie, patriiarhul Țarigradului*, precum și la *Istoriia Săborului de la Florenția. Acum întâiu românește făcută și scrisă de ieromonahul Samoil Clain de la Sad, din Mânăstirea Sfintei Troiță din Blajiu*, texte nedatate, existente la BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 448.

[89] O asemenea lucrare a lui Samuil Micu nu este cunoscută.

[90] Textul cu titlul *Viața și fabulele lui Isop*, al lui Samuil Micu, este necunoscut. E posibil ca acest text să fie cel tipărit în ediția de la Sibiu, din 1795.

[91] Samuil Micu a tradus parțial *Histoire ecclésiastique* a lui Claude Fleury, apărută în 1691 în 20 de volume. Cele 8 volume ale traducerii lui Micu se păstrează la BAR Cluj-Napoca, mss. rom. 116–118 și 443–447.

[92] *Cunoștință pre scurt a istoriei besericești. Acum întâiu așezată și scrisă pre limba românească de Samoil Clain ieromonahul, în anul 1789*, ms. rom. 119, în fondurile BAR Cluj-Napoca.

[93] Manuscrisul românesc *Teologhie sau cuvântare de Dumnezeu. Acum întâiu așezată și scrisă în limba românească de ieromonahul Samoil Clain de la Sad, din Mânăstirea Sfintei Troiță din Blajiu. În Viena. 1781. De descoperirea dumnezeiască. Tomul I* (ms. rom. 65, BAR Cluj-Napoca), realizat într-o nouă versiune în 1798, cu titlul *Carte despre descoperirea dumnezeiască*, deținută de aceeași bibliotecă, ms. rom. 428.

[94] *Theologia moralicească*, apărută la Blaj, în două volume, în 1796.

[95] Versiunea românească a lucrării *Dissertatio canonica de matrimonio juxta disciplinam Graecae Orientalis Ecclesiae*, imprimată la Viena, în 1781, păstrată în formă incompletă, la BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 413.

[96] *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Daco-Romanae seu, ut quidam barbaro vocabulo appellant, Valachorum ab initio usque ad saeculum XVIII. Authore Samuele Klein de Szád. Anno Domini MDCCLXXVIII*, text păstrat incomplet în manuscris și editat de August Treboniu

Laurian, în „Instrucțiunea publică”, pe anul 1861, numărul din martie–aprilie, și în „Foaie pentru minte inimă și literatură”, pe anul 1862, începând cu numărul 11.

[97] *Dissertatio canonica de matrimonio juxta disciplinam Graecae Orientalis Ecclesiae*, Viena, 1781.

[98] *Dissertatio de ieiuniis Graecae Orientalis Ecclesiae*, Viena, 1782.

[99] Nu se cunoaște la ce traducere din scrierile lui Diadoh, episcop de Foticeea (sec. V), face referire Samuil Micu.

[100] Teodor, episcop la Edessa (842–855), autor al lucrărilor *Una sută capete* și *Cuvânt despre contemplație*, pe care se vede că Micu le-a cunoscut în limba română, dar despre autorul cărora nu se spune nimic.

[101] În BAR Cluj-Napoca se păstrează un manuscris cu titlul *A celui dintre sfinți părintelui nostru Ioan Gură de Aur, arhiepiscopul cetății cei împărătești, tâlcuirea Sfintei Evanghelii de la Matei* (ms. rom. 495), dar nu cunoaștem dacă există vreo legătură între acesta și lucrarea menționată de Samuil Micu. De asemenea, nu putem deduce nici la ce tâlcuire a psalmilor se referă aici.

[102] Micu face referire la manuscrisul cu titlul *Pateric, adecă otecinic de viețile sfinților părinți carii nu sânt în săbranii*, semnat de ieromonahul Amvrozie, în 1737, aflat la BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 409. Acest manuscris, împreună cu cel al preotului Iancu din Sâncel, prezentat mai sus, se află în coligat.

[103] *Istoria lausiacă sau Lafsaicon, întru care să cuprindă vieți pustnicești de bărbați și de muieri, ce s-au scris de Iraclid, episcopul Capadochiei, și s-au închinat lui Laus, prepositul care au cerut-o*. S-au tipărit la București, în 1760.

[104] *Sinopsis, adecă cuprindere în scurt a ceii Vechi și a ceii Noao Scripturi, a celui dintru sfinți părintelui nostru Athanasie cel Mare, patriarhul Alexandriei*, tipărită la Râmnic, în 1783.

[105] Un manuscris cu titlul *Întâmplările lui Telemah*, datat 1855, se află la BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 125, provenit din Fondul Blaj, cu grafie latină; nu putem spune dacă acest manuscris are sau nu vreo legătură cu o traducere cunoscută de Samuil Micu.

[106] Traducerea *Cazaniilor* realizată de preoții Niculață de la Abrud și Andrei de la Cărpiniș nu este cunoscută.

[107] *Cazanii de prăznuire la toate praznicile ceale domnești, ale lui Ilie Miniăt*, apărute la București, în 1742.

[108] Textul face referire la reforma școlară din 1774, *Ratio educationis*, promovată de Maria Tereza, privind organizarea școlilor pe întreg cuprinsul monarhiei, precum și la alte măsuri luate în vederea organizării vieții religioase.

[109] Prin bula papală emisă în 17 iunie 1777, se întemeiază la Oradea o episcopie greco-catolică, condusă de un episcop român, Moise Dragoș, iar la 10 august 1780, aceasta primește, prin hotărârea Mariei Tereza și a papei Pius al VI-lea, un domeniu la Beiuș, în suprafață de aproximativ 136000 de iugăre.

[110] Leopold al II-lea, împărat al Sfântului Imperiu Roman (1790–1792), timp în care a fost și principe al Transilvaniei.

[111] Inochentie Micu Klein a mutat în 1737 sediul episcopiei greco-catolice de la Făgăraș la Blaj, cu domeniu la Cut.

[112] Din 1738 au început demersurile de ridicare a Catedralei Sfânta Treime, a Mănăstirii Sfânta Treime și a școlilor de aici, când împărat al Casei de Habsburg și principe al Transilvaniei era Carol al VI-lea.

[113] Episcopul greco-catolic Petru Pavel Aaron (1752–1764) a deschis la Blaj, în 1754, o școală elementară cu predare în limba română, cunoscută sub numele de „Școala de obște”, unde se învăța citirea, scrierea, socotitul și cântarea, precum și „Școala latinească”, la nivel de gimaziu, cu predare în limba latină și germană.

[114] Concomitent cu deschiderea școlilor de mai sus, Petru Pavel Aaron deschide și „Școala de preoție”, unde se pregăteau viitorii preoți greco-catolici.

[115] La Seminarul Greco-Catolic Sfânta Barbara și la Institutul Pázmány din Viena au studiat numeroși învățați transilvăneni, după absolvirea școlilor de la Blaj.

[116] Pojon (în germană, Pressburg), Bratislava de astăzi, unde învățăceii de la Blaj își continuau studiile.

[117] Micu marchează lipsa unui fragment din textul citat.

[118] Că românii au fost precum niște aliați ai ungarilor reiese din cele spuse de Ludovic Tubero, în cartea a IV<-a>, § 2, unde

spune: „Iar Valahia, a cărei parte dinspre răsăritul soarelui de vară se numește Moldova și a fost numită Dacia de către antici, este despărțită de Ungaria cea de peste Dunăre, atât de munți, cât și de păduri. Locuitorii acestei regiuni trăiesc mai degrabă alături de unguri, decât sub stăpânirea lor. De unguri se deosebesc prin limbă și obiceiuri, căci se folosesc de limba romană, chiar dacă e puțin schimbată. Cu turcii, de care sunt despărțiți prin fluviul Istru, au purtat război mulți ani, cu noroc schimbător. În cele din urmă, obosiți mai mult de pustiirile lor decât de războaie, au pus capăt năvălirilor lor, plătindu-le tribut”. Iar în altă parte spune: „Dar nu voiau ungurii ca această regiune, întrucât fusese luată ca tovarășă de regii din vechime, să fie ocupată de polonezi”. Și în cartea a VI-a, § 10, spune: „Dar cine se îndoiește că Albert fără socoteală a pornit război împotriva geților, adică împotriva românilor, care, într-adevăr, atât de mult iubesc libertatea, încât nici turcilor învecinați, cu ale căror arme atâtea imperii ale regilor creștini au fost distruse, nici ungușilor, cu care au o veche întovărășire, cum s-a spus mai înainte, niciodată nu și-au pus în gând să le slujească, chiar dacă amândouă neamurile acestea de mai multe ori i-au încercat cu războiul. Așadar, unii ca aceștia nu trebuia cu arme a să sili, ci cu faceri de bine a să aduce la pace și cu plată, mai vârtos la însoțire, decât la supunere a-i trage” (trad. n.).

^[119] Scriitorii care spun că românii sânt din romani, între alții, sunt: Tubero, *De temporibus suis*, în cartea I, § 2, 6; Wolfgangus Lazius, *Reipublicae romanae in exteris provinciis bello aquisitis*, în cartea a XII-a, secțiunea a II-a, capitolul 1; Innocentius Deseritius, *De Initiis ac maioribus Hungarorum commentario*, în cartea I, capitolul 3; Anton Maria del Chiaro, în cartea intitulată *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*; Sebastianus Munsterus, *Cosmographia universalis*, în cartea a IV-a, capitolul 32; Helvetius în *Pomponius Mela*, cartea a II-a; Aeneas Sylvius, mai târziu Papa Pius II, în capitolul 2; Georgius a Reichersdorff, în *Chronographia Moldaviae*; Georgius Vernherus, *De administrandis Hungariae aquis*; Felix Petavinus, *De itineribus adgrediandi Turcam, ad Vladislaum Hungariae et Bohemiae regem*; Martinus Szentivány, în *Miscelaneele sale*, decada a II-a, partea I; Georgius Pray, *Dissertat. Histor. Critic.*, disertația a VII-a, § 3; Ioannes

Szegedi, în *Vitis et decretis regum Hungariae, qui Transylvaniam possiderunt*; Stephanus Kaprinai, în partea I a lucrării *Hungariae diplomaticae temporibus Matthiae*, § 3; Nicolaus de Rosenberg, *Explanatione compendiosa de situ, moribus et diversitate Scythicarum gentium*; Istvánfi, în cartea a XX-a; Stephanus Solagius, *De statu Ecclesiae Pannonicae*, cartea I, capitolul 1, § 20; și mulți alții, ale căror mărturii le aduc în lucrarea scrisă de mine, al cărei titlu este *Brevis notitia nationis Daco-Romanae*, partea I, capitolul 11. De asemenea, mai multe se pot vedea în lucrarea manuscrisă a domnului Șincai, directorul școlilor naționale românești, care tratează pe larg acest lucru. Numai două mărturii demne de încredere să aduc: cea dintâi, a lui Ferdinand I, împăratul romanilor, al Țării Ungurești și Boemiei, care în cartea cu care întărește nobilitatea lui Nicolaus Olahus, arhiepiscopul și primatul Ungariei, spune astfel: „Se spune că unicornul este cea mai aspră dintre fiare, dar și cea mai generoasă; într-adevăr, așa sunt originile tuturor neamurilor celor mai lăudate, între care românii, neamul tău, nicidecum nu sunt cei mai de pe urmă, precum unii care sunt născuți din stăpâna cetăților, Roma, și care au fost așezați într-o parte foarte bogată a Daciei, al cărei nume acum este Transalpina, ca să oprească năvălirile dușmanilor din vecini în provinciile romane; de aceea, și acum se numesc «români» în limba lor. Așadar, noblețea neamului tău, alături de caracterul său înnăscut, amintește de unicorn: căci ceea ce în fiară este asprime, se numește tărie în om; prin aceasta neamul tău a fost foarte puternic, născător al multor foarte vestiți domni, între care a fost și Iancu de Hunedoara, tatăl măritului rege Matei”. Altă mărturie este a lui Bonfini, scriitorul lucrării *Rerum Hungaricarum*, care în decada a II-a, cartea a VII-a, spune aceste lucruri: „Căci românii sunt născuți din romani, ceea ce și limba lor încă mărturisește; aceasta, cu toate că a fost așezată între atâtea neamuri diferite de barbari, nu a putut fi nici până acum nimicită. Ei populează ținutul de dincolo de Istru, pe care l-au locuit altădată dacii și geții, căci ținutul de dincoace l-au ocupat apoi bulgarii, care au venit din Sarmația. Așadar, din legiunile și colonii aduși de Traian și de ceilalți împărați ai romanilor în Dacia au luat naștere românii” (trad. n.).

[120] Iuno sau Iunona, zeița care patrona căsătoriile în mitologia romană.

[121] La 1 ianuarie a fiecărui an, creștinii îl sărbătoresc pe Vasile cel Mare, episcop al Cezareei Capadociei (330–379), când în tradiția populară au loc numeroase practici și ritualuri magice, cu scopul de a prevesti viitorul, dat fiind că acum este începutul unui nou an.

[122] Sărbătoarea numită *Bacchanalia* erau ținută de romani în cinstea lui Bacchus, zeul viței-de-vie, al vinului și al beției, și se desfășura pe parcursul a mai multor zile, toamna, la culesul viilor, fiind caracterizată prin practicarea orgiilor, de unde a apărut denumirea de *zilele nebunilor*.

[123] Săptămâna care precedă postul Paștelui, cunoscută ca *săptămâna albă*, este numită în tradiția populară *săptămâna nebunilor*, deoarece se consideră că numai nebunii, proștii și urâții fac nuntă în această săptămână. După cum afirmă Samuil Micu, denumirea *săptămâna nebunilor* este dată și săptămânii care precedă postul Crăciunului.

[124] Romulus, fondatorul legendar și primul rege al Romei, despre care Proculus Iulius a susținut că la moartea sa l-a văzut urcând spre cer ca pe un zeu, motiv pentru care romanii i-au instituit un cult, asimilat mai târziu cu cel al lui Quirinus.

[125] Sfântul Teodor Tiron este sărbătorit la 17 februarie, când aveau loc numeroase obiceiuri legate de această sărbătoare, cel la care face referire textul de față fiind, probabil, cel al preparării colivei din miere și grâu fiert, care se împărțea cunoscuților.

[126] În data de 1 martie romanii aveau sărbătoarea Matronalia, în cinstea zeiței Iuno, dar sărbătoreau și pe sabinele care s-au aruncat între părinții și soții lor, împiedicându-i să se războiască și să devasteze cetatea Romei.

[127] *Zilele babelor* denumesc perioada dintre 1 și 9 martie, când se face trecerea de la iarnă la primăvară, caracterizată printr-o perioadă capricioasă, din punct de vedere termic. În folclorul popular românesc aceste zile sunt identificate cu câte o babă, despre care se crede că are puteri divine, prevestitoare pentru anul care urmează.

[128] Sărbătoarea Fornicalia era ținută de romani pe data de 17 februarie, în cinstea zeiței Fornax, considerată personificarea

divină a cuptorului, când aprindeau spice de grâu, aducând jertfă.

[129] Obiceiul Hodăiței constă în aprinderea de focuri în seara precedentă începerii postului Paștelui, cu scopul de a alunga spiritele rele, obicei cunoscut, desigur, în mod direct de către Samuil Micu, fiind atestat și azi în zona Alba Iulia.

[130] Sărbătoarea Florilor se numea la romani Floralia și se ținea în cinstea zeiței Flora, la 27 aprilie, iar după Calendarul iulian la 28 aprilie.

[131] În cultul creștin, Duminica Stâlpărilor semnifică momentul în care Hristos este întâmpinat cu ramuri de finic de către locuitorii din Ierusalim, cu o săptămână înainte de Învierea Sa. Din acest motiv, precum și pentru că în această perioadă toate plantele și florile revin la viață, duminica aceasta se numește și Duminica Florilor.

[132] *Festum Umbraculorum*, adică Sărbătoarea Umbrelor, când, la 1 mai, romanii prăznuiau revenirea vegetației la viață, acesta marcând și creșterea puterii și a umbrei soarelui, odată cu apropierea anotimpului verii..

[133] Sărbătoarea de Armindeni, ziua de 1 mai, când se sărbătorește Sfântul Ieremia și se puneau la poartă, la ușa și la ferestrele casei ramuri verzi de copac, pentru a marca începerea primăverii.

[134] *Sementina* sau *Sementivae*, cunoscută și sub numele de *Feriae Sementivae*, era sărbătoarea romană a însămânțării, ținută în luna februarie în cinstea zeiței Ceres, când se invoca ajutorul acesteia pentru obținerea unor recolte bogate și protejarea lor de distrugere.

[135] Textul pomenește aici de o practică cunoscută și astăzi, conform căreia, după Paști, începând de la Sfântul Constantin și Elena (21 mai) și până la Sfântul Ilie (20 iulie), țaranii nu muncesc la câmp într-o anumită zi din săptămână, pentru a fi feriți de ploi cu grindină, care să le distrugă culturile de grâu.

[136] *Fors Fortuna*, zeiță romană antică a norocului, a prosperității și a binecuvântărilor divine, asimilată mai târziu zeiței Fortuna. Era sărbătorită în 24 iunie, când romanii făceau pelerinaje la templele ei și-i aduceau ofrande.

[137] Pe lângă ofrandele aduse zeiței Fors Fortuna, romanii obișnuiau să meargă în perelinaj cu altarul acesteia de-a lungul

fluviului Tiberis, pe mal sau pe cursul apei, transportându-l în corăbii frumos împodobite pentru această zi.

[138] În tradiția populară, ziua de 24 iunie este numită Ziua de Sânzâiene, când acestor flori li se atribuie numeroase întrebuițări, având puteri magice. Dintre acestea Samuil Micu amintește că Sânzâienele adunate în ziua sau în noaptea precedentă sunt împletite în cununi și se aruncă pe acoperișul caselor pentru fiecare membru din familie, pentru a prevesti viitorul, sau sunt așezate la poartă, în curte, în casă, la geamuri etc., fiind considerate aducătoare de noroc și sănătate.

[139] La 15 februarie romanii sărbătoreau *Lupercalia*, în cinstea zeului Faunus, considerat ocrotitor împotriva lupilor.

[140] În săptămâna dinaintea începerii postului Crăciunului (14 noiembrie), în tradiția populară se ține sărbătoarea Filipilor, despre care se crede că au fost șapte frați, apostoli creștini, aruncați pentru credința lor într-o groapă cu lupi, de unde au scăpat nevătămați.

[141] În 25 decembrie, după Saturnalii, romanii sărbătoreau *Dies Natalis Solis* (ziua de naștere a soarelui), când petreceau cu mult fast, cu jocuri și cântece, aceasta fiind o sărbătoare populară.

[142] *Dies Natalis Solis* a fost înlocuită în creștinism cu sărbătoarea Nașterii lui Iisus Hristos, când la români se făcea jocul sau hora de Crăciun, la care participau, în special, tinerii satului, petrecând cu mese îmbelșugate.

[143] Colindele de Crăciun își au originea în practica romană a ritualului de alungare a spiritelor rele la sărbătoarea *Dies Natalis Solis* și la calendele lui ianuarie, de unde au primit un conținut și o practică creștină.

[144] În acest loc autorul pune nota bibliografică cu numărul 2 din acest paragraf, dar nu indică nicio referință bibliografică, motiv pentru care nu am reținut-o.

[145] *Parentalia*, sărbătoare romană care ținea nouă zile, începând cu 13 februarie, când se comemorau strămoșii romanilor. Tot în aceeași perioadă, la 17 februarie, romanii sărbătoreau *Quirinalia*, în cinstea zeului războinic Quirinus, al cărui nume i-a fost atribuit lui Romulus, după moartea acestuia, de unde la această dată se sărbătorește regele legendar al întemeierii

Romei, Romulus. Samuil Micu suprapune aici greșit Parentalia cu *jocurile saliiilor*, despre care vorbește mai jos.

[146] Dealul Quirinal sau Collis Quirinalis, una dintre cele șapte coline ale Romei care și-a luat numele de la zeul Quirinus. Aici se afla un templu dedicat acestuia, identificat cu zeul Marte.

[147] *Salii*, preoți ai zeului Marte, 12 la număr, îmbrăcați asemenea unor războinici, aveau rolul de a păzi 12 scuturi de bronz, dintre care unul era considerat a fi al lui Marte, fiind căzut din cer. Organizarea acestora a fost instituită de Numa Pompilius (753–673 î. Hr.), iar în luna martie a fiecărui an mergeau în procesiune în jurul orașului cântând și dansând în cinstea zeului, marcând deschiderea sezonului anual al războielor. În timpul lui Tullus Hostilius (673–642 î. Hr.), aceștia au fost reorganizați, fiind numiți *salii collini*, și puși în slujba zeului Quirinus.

[148] Călușarii, grup de bărbați care joacă un joc tradițional răspândit în mai multe regiuni din România, mergând dintr-un sat în altul, în săptămâna dinaintea Rusaliilor, cu scopul de a alunga ielele, fiind conduși de un vătaf.

[149] Autorul semnalează aici fenomenul rotacismului.

[150] *Patrinii*, adică feciori care erau rude din partea tatălui, iar *matrinii*, feciori care erau rude din partea mamei, care au devenit la români fratele de mire și fratele de mireasă, cu anumite atribuții în desfășurarea nunții.

[151] Câmpiile Elizee, locul în care ajungeau după moarte, în mitologia greacă și romană, eroii și cei virtuoși.

[152] În tradiția populară a românilor există obiceiul de a pune bani în mâna mortului, pentru ca acesta să aibă cu ce plăti la vămile văzduhului.

[153] Cinstirea Venerei, zeița dragostei, a frumuseții și a fertilității la romani, de la care și-a luat numele a șasea zi din săptămână, *Veneris dies*, a fost preluată de români sub denumirea *Sfânta Vineri*, în mitologia cărora aceasta este o văduvă care pedepsește pe femeile care fac anumite munci în această zi, cum ar fi torsul, țesutul, cusutul etc.

[154] Dacia cea Nouă, adică Dacia de la sud de Dunăre sau Dacia Aureliană.

[155] Samuil Micu dorește să lămurească aici proveniența numelui *vlah* dat românilor, respingând ipoteza legendară a lui Aeneas Silvius Piccolomini din *Cosmografie*, conform căreia aceștia s-ar numi astfel de la un Flaccus, comandant roman, care a cucerit Dacia și a așezat aici o colonie romană, dând țărilor numele de Flacchia. Identificarea acestui Flaccus cu un Fulvius Flaccus, consul roman în 132, este eronată, întrucât, în 132 î. Hr., consuli la Roma erau P. Popillius Laenas și P. Rupilius. În preajma anului 132, consuli cu acest nume apar în 135 î. Hr. și 134 î. Hr.

[156] Să se asculte autorul lucrării *Topographiae Magnae Hungariae*, care, în cartea a II-a, § XXXI, scrie astfel: „Într-adevăr, rămâne fără îndoială că românii sunt ceea ce a mai rămas din latini, fie că ei au continuat să trăiască în Dacia din vremea lui Traian, fie că, după ce au fost mutați în Moesia de către Aurelian, li s-a poruncit de către slavi să se întoarcă în vechile așezări, din care motiv susții că nu greșit se numesc pe ei «romani» și nici în van nu se afirmă că regele Matei se trage din familia romană a Corvinilor”. „Și, într-adevăr, este mare lucru să fii născut din sânge roman”, afirmă Alexandru Cortesius, în *De laudibus Matthiae Corvini* (trad. n.).

CLAUDE-FRANÇOIS-XAVIER MILLOT,
ISTORIE UNIVERSALĂ, ADECĂ DE OBȘTE

Tipărită la Buda, în 1800, cartea are XXXII + 436 + XXII p., în format *in-8°* (20 x 13 cm). Traducătorul, Ioan Piuariu-Molnar, care semnează „Ioan Molnar de Millershaim, profesor public în Academia Clujului și doctor de ochi în Marele Prințipat al Ardealului”, este menționat la sfârșitul prefetei („Cuvântare-înainte”), după care urmează pe celelalte pagini liminare „Însemnarea materiilor”.

Originalul cărții îl constituie opera abatelui francez Claude-François-Xavier Millot (1726–1785), intitulată *Elements d'histoire générale. Histoire ancienne*, prima parte, apărută în ediție princeps la Paris, l'imprimerie Prault, 1772–1773. O ediție augmentată va fi publicată la Paris, Durand, 1778, întreaga lucrare fiind tipărită, între 1772–1783, în nouă volume. Traducerea în limba română s-a efectuat printr-un intermediar german, *Universalhistorie alter, mittler und neuer Zeiten*, în versiunea lui Wilhelm Ernst Christiani, cu ediții apărute la Leipzig, în 1777–1778, și la Viena, în 1793–1794. În același timp, traducătorul „are sub ochi” și originalul francez (vezi Grămadă, 1960, 168 și urm.; în legătură cu utilizarea în traducere a unor interpolări pentru explicarea unor termeni neologici, introduși prin adverbul *adecă* și prin conjuncția coordonatoare *sau*, a se vedea și Mihaș-Lihaciu 2014, 91–136; date privind difuzarea lucrării lui Millot și traducerea în română a lui Piuariu sunt prezentate și de Bordaș 2006, 78–97).

Versiunea *Istoriei* lui Millot cunoaște în română două ediții: una din 1798, iar a doua de la 1800. Prima, publicată anonim, mai scurtă (24 p.), intitulată *Începuturi temeinice ale istoriei de obște. Istorii vechi. Partea dintâiu*, a făcut obiectul unor dispute privind traducătorul, cu referiri și asupra ediției din 1800. Astfel, într-o comunicare ținută în ședința din 21 noiembrie 1924, în cadrul Academiei Române, N. Iorga, pe baza unei analize comparative efectuate de V. Bogrea, conchide că „stilul e adeseori altul decât în traducerea lui Molnar”, atribuind-o lui Amfilohie Hotiniul. Concluzia sa este că, în 1800, Piuariu-

Molnar nu l-ar fi tradus de fapt pe Millot, ci „a reluat lucrarea întreruptă la Sibiu. A supus-o unei noi revizii în care s-au făcut mari schimbări de stil, care arată pe ardelean. Autenticitatea și a altor scrieri iscălite de dânsul, scrieri care tratează materii așa de deosebite de ocupațiile lui obișnuite, poate și trebuie să fie pusă în discuție” (Iorga 1925, 381–383). Ipoteza a suscitât însă controverse, cu argumente în favoarea paternității lui Piuaru-Molnar (cf. Popa 1976, 149–154).

Este de menționat și pledoaria pe care o face traducătorul la sfârșitul prefetei în favoarea introducerii neologismelor împrumutate din „maica noastră limba latinească”, pe care în unele cazuri le-a „tâlcuit cu cuvinte de obște înțelegătoare”.

Fragmente semnificative din *Istoria universală* au mai fost reproduse în Lupaș 1933, I, 89–100, în Boldan 1959, 267–276, precum și în Fugariu 1983, I, 511–520. În ediția de față au fost transcrise după tipăritura budană p. 48–83, 307–340.

[1] Osiris, divinitate a panteonului egiptean și rege mitic al Egiptului, inventatorul agriculturii și al religiei, atribute ce-i confereau dimensiuni civilizatorii.

[2] Antoine-Yves Goguet (1716–1758), jurist și istoric francez, autor, alături de Alexandre-Conrad Fugère, al lucrării *De l'origine des lois, des arts et des sciences et de leurs progrès chez les anciens peuples. Depuis le Déluge jusqu'à la mort de Jacob*, vol. I–III, Paris, Chez Desaint & Saillant, 1758.

[3] Posidonios, filosof stoic grec, ilustru reprezentant al spiritului elenistic, având calități practice și speculative, în același timp. În cosmogonia sa, lumea e guvernată de forța unificatoare a *sympathiei*.

[4] Este vorba despre arhipelagul Insulelor Mariene, din zona Pacificului de Nord, aparținând actualmente Melaneziei. Magellan a ajuns aici la 6 martie 1521.

[5] Memphis, capitala Vechiului Regat al Egiptului antic. Situat în punctul strategic al intrării Deltei Nilului, orașul a atins apogeul sub cea de a VII-a dinastie, urmată de o perioadă de declin, ca urmare a ascensiunii Tebei, după care cunoaște o nouă ascensiune sub ocupația persană.

[6] Herodot din Halicarnas (484–425 î. Hr.), istoric grec, autor al celebrelor *Istории*, lucrare ce relatează prima mare

confruntare dintre Orient (Imperiul Persan) și Occident (Grecia antică), dintre despotismul asiatic și democrația elenă.

[7] Plinius, supranumit „cel Bătrân” (23–79), celebru naturalist al antichității romane, autorul celor 37 de volume ale *Istoriei Naturale* (*Naturalis Historiae*). A murit în erupția Vezuviului, sub privirile nepotului său, Plinius cel Tânăr, care a relatat tragedia.

[8] Trimitere la premoniția din captivitatea egipteană, a personajului *Vechiului Testament*, care îl povățuiește pe Faraon să adune roadele primilor șapte ani mănoși ce se anunțau, spre a putea face față vitregiei pământului din următorii șapte ani neroditori.

[9] Charles Rollin (1661–1741), istoric și pedagog francez, latinist și elenist celebru, autorul lucrărilor *L’Histoire ancienne* și *L’Histoire romaine*, precum și al cunoscutului *Traité des Etudes*, publicat în 4 volume în 1726–1728.

[10] Se face trimitere la Jacques-Bénigne Bossuet (1627–1704), prelat și scriitor francez, autorul unui *Discours sur l’histoire universelle* (1681), în care este descris și Egiptul.

[11] Marele Sfinx din Giza, statuie gigantică, construită în timpul celei de-a IV-a dinastii (c. 2500 î. Hr.), reprezentând capul faraonului Khaf-Ra pe un trup de leu.

[12] Este vorba despre labirintul faraonului Amenemhat al III-lea, construcție care trebuia să le amintească egiptenilor numele celor doisprezece regi. După Herodot, edificiul ar fi reprezentat una din cele Șapte Minuni ale lumii.

[13] Se face referire la obeliscul de la Lateran. Cu hieroglifele de pe cele trei laturi, colosul de granit a împodobit inițial templul lui Amon-Ra de la Karnak. Prima tentativă infructuoasă de aducere la Roma a blocului de piatră a aparținut împăratului Octavian Augustus. După trei secole, dorind să-l amplaseze în Constantinopol, Constantin cel Mare eșuează și el, obeliscul oprindu-se la Alexandria. Urmașul acestuia, Constanțiu al II-lea, reușește să-l fixeze în spina din Circus Maximus de la Roma, de unde, după 1250 de ani, în 1587, la inițiativa Papei Sixtus Quintus, este dezgropat, restaurat și așezat în Piața Sfântului Ioan de Lateran, unde a luat locul statuii ecvestre a împăratului Marcus Aurelius, mutat în Capitoliu. Millot vorbește, se pare, și de obeliscul reginei Hatshepsut (1508–1457 î. Hr.), singurul

faraon-femeie din istoria Egiptului antic – mama vitregă a faraonului Tutmosis al III-lea (1504–1450 î. Hr.), comanditarul obeliscului de la Lateran – cel mai mare din Egiptul antic.

[14] Trimiterile la Ramisse (eventual Amenemhat II), fiul lui Sesostris (c. 1962–1928 î. Hr.), sunt neclare, domnia acestui ultim faraon devansând cu mult contextul istoric în discuție.

[15] *Vezi supra.*

[16] Teba, vestit oraș al Egiptului antic, situat la 800 de km de Mediterană, pe malul stâng al Nilului, capitală a Regatului Mijlociu și Nou, în decursul dinastiilor a XI-a și a XVIII-a, vestit pentru templele Karnak, Luxor și necropola din Valea Regilor.

[17] Homer vorbește despre Teba sau „orașul celor o sută de porți” în *Iliada*.

[18] Isis, zeița magiei, a vieții și a căsătoriei, în mitologia egipteană. Soția și sora lui Osiris, fiica zeilor Geb și Nut și mama lui Horus. Începând cu secolul al III-lea î. Hr., cultul zeiței este tot mai proeminent în spațiul elenistic, ea devenind protectoarea marinarilor.

[19] Typhon (Typhoeus), monstru fabulos al mitologiei grecești, născut din cuplul divin Gaia-Tartaros, implicat în două confruntări cu Zeus, care, în final, îl înfrânge, îngropându-l sub muntele Etna. Personajul a fost identificat cu divinitatea egipteană Seth, fratele și dușmanul lui Osiris, ceea ce justifică prezența în istoria lui Millot. În esență, este vorba despre o întruchipare a răului absolut, echivalentul creștin al Satanei.

[20] Aristotel, unul dintre cei mai importanți filosofi ai Greciei Antice (384–322 î. Hr.), clasic al filosofiei universale, fondator al școlii peripatetice. În *Politica* (Cartea, III, 15, 1286, 12–14), el pune la îndoială capacitatea artei medicale de a adapta generalul circumstanțelor particulare.

[21] Numit aici „întemeietorul monarhiei hinezilor”, Fohi este asociat ulterior, alături de Iaoh, unui mitic Noe al poporului chinez.

[22] De fapt, întemeietorul monarhiei chineze este legendarul împărat Qin Shi Huang (259–210 î. Hr.), fondatorul dinastiei Qin (211–206 î. Hr.) și, totodată, al primului imperiu centralizat din istoria milenară a statului chinez, monarh ce pare a fi același cu Hi-hoam-ti, amintit de Millot.

[23] Yao, împărat mitologic al Chinei (2358–2258 î. Hr.), unul din cei Cinci Suverani și Trei Augusti, cu care începe istoria tradițională a Chinei, menționat în cartea de istorie *Su king*, atribuită lui Confucius.

[24] Nicolas Fréret, istoric și lingvist (1688–1749), unul dintre cei mai mari sinologi francezi din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, a cărui operă este dedicată stabilirii autenticității cronologiei chineze.

[25] Joseph de Guignes (1721–1800), orientalist francez, autorul lucrării *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongols et autres Tartares occidentaux... Ouvrage tiré des livres chinois & des manuscrits orientaux de la Bibliothèque du Roi*, Paris, Chez Desaint & Saillant, 1756–1758, dar și al unui *Mémoire...* (1759), în care încearcă să probeze originea egipteană a chinezilor, teorie ridiculizată de Voltaire, în *Histoire de Russie*. Millot va face referire la aceasta în continuare.

[26] George Anson (1697–1762), înalt ofițer al marinei britanice. Jurnalul de bord al *Călătoriei în jurul lumii*, întreprinse între 1740–1744, a fost publicat la Londra în 1748. Tradus în franceză și germană (1749), documentul a cunoscut un mare succes în mediul literar al epocii.

[27] Cultul lui Foe, credință de sorginte budistă, bazată pe un amestec de ateism, idolatrie și superstiție, introdusă în China primului secol al erei noastre de către împărații dinastiei Han, dar cunoscând o mare dezvoltare în secolul șapte.

[28] Confucius (551–479 î. Hr.), filosof chinez, a cărui doctrină, confucianismul, bazată pe armonia relațiilor interumane, a devenit religie de stat odată cu dinastia Han și până la începutul secolului XX.

[29] Este vorba despre Montesquieu (Charles-Louis de Secondat, baron de Montesquieu) (1689–1755), reprezentant al iluminismului francez, autorul romanului epistolar *Lettres persanes* (1721) și al eseului politic *De l'esprit des lois* (1748), consacrat principiului separării puterilor în stat.

[30] Se referă la *L'Encyclopédie* ou *Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, lucrare majoră a secolului al XVIII-lea francez, editată între 1751–1772, sub coordonarea lui Diderot și d'Alambert, devenită operă reprezentativă pentru întregul iluminism european.

[31] Bătălia de la Artemisium, confruntare navală din august sau septembrie 480 î. Hr., între flota alianței grecești și cea a lui Xerxes I, în timpul celei de-a doua invazii persane în Grecia Antică, concomitent cu cea terestră, de la Termopile.

[32] Salamina, insulă în Grecia, faimoasă pentru bătălia navală din 20 septembrie 480 î. Hr., încheiată cu victoria flotei grecești asupra celei persane a lui Xerxes I.

[33] Eurybiades, general spartan. În timpul confruntării navale de la Salamina, îi revine comanda flotei grecești aliate, formate din 366 de trireme, din care 180 sunt nave ateniene conduse de Temistocle.

[34] Temistocle (524–459 î. Hr.), politician și general atenian. În timpul celei de-a doua invazii persane, ia hotărârea curajoasă de a abandona Atena, evacuând populația pe insula Salamina. În consiliul de război, și-a impus punctul de vedere conform căruia o luptă în Strâmtoarea Salamina ar fi mai avantajoasă flotei grecești decât retragea ei în sud.

[35] Xerxes I (519–465 î. Hr.), fiul regelui persan Darius I. Pornește, în 480 î. Hr., o expediție pentru cucerirea Greciei, cu forțe militare terestre și navale uriașe, pe care Herodot le estimează la peste două milioane de oameni și 1200 de nave.

[36] Artemisia I, regină din Halicarnas, aliat al regelui persan Xerxes I. În timpul invaziei acestuia din Grecia, în 480 î. Hr., comandă cinci dintre cele mai puternice nave ale flotei persane în bătălia de la Salamina.

[37] Muntele Aegaleos, locul de unde Xerxes și suita sa urmăresc confruntarea navală.

[38] Aristide, om politic și militar atenian (530–468 î. Hr.), supranumit „Justul”. Adversar al lui Temistocle în politica navală propusă de ultimul pentru sporirea puterii militare a Atenei.

[39] Mardonius, comandant militar persan. După înfrângerea de la Salamina (480 î. Hr.) și retragerea lui Xerxes I cu cea mai mare parte a armatei persane, la Hellepont, îi revine misiunea de a relua, în anul următor, campania de cucerire a orașelor-state grecești nesupuse.

[40] Alexandru I, rege al Macedoniei din 498 î. Hr. până la 454 î. Hr. Deși ostil perșilor, în timpul invaziei din Grecia a lui Xerxes I, este obligat să se supună, acționând ca reprezentant al

acestora în negocierile de pace de după înfrângerea de la Salamina, prin care generalul Mardonius urmărește dezbinarea unității grecești.

[41] Guvernul laconian hotărăște să trimită trupe dincolo de Istm, după lungi dezbateri și insistenta cerere de ajutor a unor ambasade venite din partea Atenei, Plateei și Megarei.

[42] Pausanias, om politic și general spartan. Comandă trupele grecești în bătălia de la Plateea, unde obține o victorie decisivă împotriva armatei persane conduse de generalul Mardonius. La data desfășurării evenimentelor, este regent și tutore al fiului lui Leonidas, Pleistarchos.

[43] Beoția, ținut din centrul Greciei, situat între golfulurile Corint și Eubeea, cu capitala antică Teba. Staționate mai întâi în Attica, trupele lui Madonius se repliază în această zonă de câmpie, considerată favorabilă cavaleriei persane.

[44] Artabazos I, general persan, rival al lui Mardonius. Îl secondează în timpul bătăliei de la Plateea, reușind, după moartea acestuia și înfrângerea armatei persane, o abilă retragere spre Hellespont, împreună cu 40 000 de soldați.

[45] Plateea, oraș-stat din Grecia antică, celebru datorită bătăliei din august 479 î. Hr., când victoria alianței polisurilor grecești asupra forțelor expediționare ale lui Xerxes I pune capăt războaielor medice.

[46] Leonidas, rege al Spartei (489–480 î. Hr.). În 480 î. Hr., la Termopile, conduce rezistența eroică a 300 de spartani și 7000 de greci, în încercarea de a stăvili pătrunderea armatei persane a lui Xerxes. Într-un acces de furie, Xerxes poruncește decapitarea trupului bravului rege și crucificarea lui.

[47] Mycale, promontoriu pe coasta asiatică, cunoscut datorită bătăliilor terestre și navale din 27 august 479 î. Hr., ce pun capăt invaziei persane în Grecia.

[48] Dezertarea corăbiilor ionice, cărora perșii le impuseră prezența la Samos, contribuie și ea la victoria flotei grecești la Mycale.

[49] Sardes, capitala vechiului regat al Lidiei, unde, după înfrângerea de la Salamina, Xerxes se retrage pentru a scăpa cu viață.

[50] Pireu, port maritim principal al Atenei, fortificat de Temistocle în perioada arhontatului său (493–492 î. Hr.).

[51] La propunerea lacedemonilor, în consiliul amficționilor, cetățile din Beoția, din nordul și centrul Greciei, care nu intraseră în război împotriva mezilor, așa cum o făcuseră alte 31 de cetăți, se află în pericol de a fi excluse din Ligă.

[52] Regele Pausanias conduce expediția navală din 478 î. Hr., pentru eliberarea grecilor din Cipru, de sub dominația persană, apoi se îndreaptă spre Byzantion.

[53] Cimon, fiul lui Miltiade, om de stat și strateg atenian (510–450 î. Hr.). Expedițiile sale din perioada când deține comanda militară a Ligii din Delos (477–473 î. Hr.) sunt încununate de succes pe coasta de sud a Traciei, apoi în Caria, Lycia și Eurymedon, în Pamfilia.

[54] Miltiade, strateg atenian, artizanul victoriei grecilor în bătălia de la Maraton.

[55] În realitate, Pausanias urmărește instaurarea unui regim de regalitate liberală în Laconia și îmbunătățirea statutului hiloților, folosindu-se de ajutorul perșilor.

[56] Temistocle este ostracizat în 472 î. Hr., fiind acuzat de Aristides de deturnarea banului public, dar intrând în conflict și cu Cimon asupra strategiei pentru asigurarea hegemoniei ateniene.

[57] Admetus, rege al molosilor, la care Temistocle se refugiază, urmărit de lacedemonieni și atenieni.

[58] Delos, insulă în Grecia, unde se păstrează inițial contribuția anuală (*phoros*) depusă de cetățile grecești aliate, constituite în Liga de la Delos (474–473 î. Hr.).

[59] Callias II, diplomat și om politic atenian din secolul V î. Hr. Îi sunt atribuite negocierile de pace cu regele persan Artaxerxes I. „Pacea lui Callias” (c. 449 î. Hr.) recunoștea *de facto* independența orașelor din Ionia și puterea maritimă a Atenei.

[60] Tracia, denumirea antică a teritoriului de la sud de Dunăre, învecinat la apus cu Iliria și cu Macedonia. Este printre primele teritorii eliberate de sub ocupația persană de trupele și escadrele confederației de la Delos, sub comanda lui Cimon.

[61] Thasos, cea mai nordică dintre insulele arhipelagului grec. Încercarea acesteia (465 î. Hr.) de a ieși din Liga de la Delos, la care aderase în 477 î. Hr., este anihilată prin forța armelor, după un asediu de doi ani.

[62] Artaban, căpitan al gărzilor lui Xerxes I, pe care îl asasinează, acuzându-l de omor pe fiul mai mare al acestuia.

[63] Artaxerxes I, al șaselea rege din dinastia Ahemenizilor (465–424 î. Hr.), fiul și succesorul lui Xerxes I, supranumit și *Longimanus*, din cauza mâinii sale drepte, mai lungă decât cea stângă.

[64] Plutarh, filosof, scriitor și moralist de origine greacă (c. 46 î. Hr.–125 d. Hr.). Susține, în *Viețile paralele ale oamenilor iluștri* (Cartea I, 45), ipoteza morții prin otrăvire a lui Temistocle.

[65] Tucicide, om politic și istoric atenian (c. 360–398 î.Hr.). În *Istoria Războiului Peloponesiac* (Cartea I, CXXXVIII), avansează varianta morții naturale a lui Temistocle, deși nu o exclude nici pe cea a otrăvirii.

[66] La solicitarea principelui libian Inaros, 200 de corăbii ateniene și confederate, angajate în luptele cu perșii în Marea Egee, pornesc înspre Egiptul aflat sub ocupație persană. Reușitele grecești se sfârșesc însă la surt timp după ocuparea cetății Memphis, perșii, sub comanda generalului Magabyzos, repurtând victoria după o blocadă de 18 luni. Grecii își incendiază flota, pornesc pedestru spre Byblos, unde se predau. Generalul persan le îngăduie plecarea.

[67] Ephialtes, om politic și pionier al mișcării democratice ateniene (495–461 î. Hr.). Respinge cererea de ajutorare a Spartei în reprimarea revoltei hiloților, opunându-se lui Cimon, care susținea trimiterea asistenței militare.

[68] Pericle, general, orator și om politic al Greciei antice (495–429 î. Hr.), conducător al Atenei între 443–429 î. Hr., când se stinge din viață, răpus de ciumă, în timpul Războiului Peloponeziac. A inițiat numeroase reforme democratice ce au transformat orașul într-un puternic centru politic, cultural și artistic. Pentru strălucirea dobândită, secolul V î. Hr. a fost supranumit „secolul lui Pericle”.

[69] Bătălia de la Tanagra (457 î. Hr.) opune Atena Spartei, în primul Război Peloponesiac. Conflictul se încheie cu victoria Spartei.

[70] Cyrus al II-lea, rege al Persiei (c. 559–530 î. Hr.), supranumit și Cyrus cel Mare, a fost fondatorul Imperiului persan.

[71] Amenințat de răscoala lui Megabyzos, artizanul victoriei din Egipt împotriva grecilor, Artaxerxes încheie cu aceștia, la Susa, așa-nimita pace a lui Callias (448 î. Hr.), prin care fiecare dintre părți se angaja să nu mai trimită flote de război în apele teritoriale ale celeilalte.

[72] Regiune antică aflată pe coasta sudică a Asiei Mici.

[73] Războaiele medice sau persane denumesc o serie de confruntări militare ce opun lumea Greciei antice Imperiului Persan, între 500 și 448 î. Hr. Declanșate de revolta ioniană a cetățitor grecești din Asia Mică împotriva dominației persane și de intervenția Atenei, expedițiile militare ale lui Darius I și Xerxes I reprezintă principalele episoade ale acestui conflict.

SAMUIL MICU, *ISTORIA ȘI LUCRURILE ȘI ÎNTÂMLĂRILE ROMÂNILOR*

Rămas inedit vreme de aproape două secole, tratatul lui Samuil Micu, numit și *Istoria mare* (pentru a se distinge de *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor pre scurt*), a fost redactat, cel mai probabil, între anii 1801–1806 și se găsește acum sub forma a patru caiete manuscrise aflate în conservare la BAR Cluj-Napoca. Toate caietele, copie definitivă a lucrării, scrise îngrijit și cu puține intervenții corectoare, sunt *in-quarto*, de același format, 24,5 × 20 cm, cu variații mici între ele, din hârtie aspră cu granulație mare. Aceasta explică pătrunderea cernelii pe dosul unora dintre foi, o sepia de bună calitate alternată arareori cu cerneală neagră mai densă – urma peniței e mai puțin uniformă și se impregnează mai puțin în hârtie decât cea sepia. Toate caietele au în comun indicarea autorului și a titlului prescurtat în latină: Samuel Klein, *Historia Valachorum*. Primul volum cuprinde primele 4 diviziuni tematice operate de Micu în materialul lucrării, numite *Părți*, în vreme ce caietele II și III cuprind câte o singură parte fiecare, respectiv *Partea a 5-a* și *Partea a 6-a*, iar caietul IV cuprinde *Părțile* de la *a 7-a* până la *a 10-a*. La o privire inițială se observă că lucrarea pare să fie neterminată: *Scara* planificată a întregii lucrări, de la începutul primului caiet, consemnează 13 *Părți* planificate, iar caietul IV se încheie cu *Partea a 10-a, Episcopia și episcopii Făgărașului din Ardeal*. Fiecare caiet are cotă separată, cu numerotare continuativă, după cum urmează: caietul I – ms. rom. 436, pe 341 de file, caietul II – ms. rom. 437, pe 385 de file, caietul III – ms. rom. 438, pe 287 de file, din care lipsesc f. 11, 270, 273, și caietul IV – ms. rom. 439, pe 389 de file. Organizarea materialului în cadrul lucrării urmează o schemă simplă: dincolo de prima diviziune în *Părțile* numite mai sus, Micu operează o împărțire a fiecărei părți în paragrafe numerotate și ordonate după criteriul cronologic. Ca element inovator, spre deosebire de alte manuscrise și unele tipărituri ale epocii, Micu adoptă aici numerotarea pe pagini, pe care o indică consecvent cu cifre arabe în colțurile exterioare de sus ale paginilor de caiet. Întrucât

numerotarea lui Micu nu lipsește nicăieri și e ușor de urmărit, este cea pe care o vom utiliza pentru trimerile la manuscris în cuprinsul comentariului de față. De asemenea, întrucât nu se poate stabili o corespondență de titlu pentru volum de 1:1 decât pentru caietele II și III din cele patru ale lucrării, am preferat să evităm atribuirea unui titlu de volum și am preferat să indicăm locurile din *Istorie...* prin trimitere la paragraful corespunzător *Părții* împreună cu locul din manuscrisul indicat prin cota de bibliotecă.

Intenția de a elabora *Istoriia și lucrurile și întâmplările românilor* este anunțată de Micu încă din 1778, în *Brevis historica notitia*, când preciza că va scrie o lucrare mai vastă dedicată istoriei românilor (Teodor 2000, 210). Titlul complex al lucrării s-ar putea explica prin faptul că autorul operează „o disociere între ceea ce am numi astăzi faptele de civilizație și elementul evenimential” (Teodor 2000, 211). Astfel, prin „lucrurile” ar fi denumite instituțiile sau alte lucrări de civilizație, în timp ce „întâmplările” s-ar referi la istoria propriuzisă, înțeleasă ca înșiruire de evenimente.

Lucrarea este novatoare, în primul rând, prin ideea integratoare a cuprinderii tuturor românilor, după un plan care se constată pentru întâia dată în istoriografia românească, întrucât „până acum cine scrisese istoria românilor se ocupase numai de acei ce locuiau într-o singură provincie”, și nici, cel puțin, „o singură istorie a amânduror principatelor nu fusese întreprinsă de cineva” (Iorga 1901, II, 179). Materialul *Istoriei* se caracterizează, așadar, printr-o orientare de-a lungul a două axe tematice separatoare ce definesc opoziții/diviziuni de natură diferită: (a) cea dintâi privește împărțirea românilor după localizarea lor teritorială, *Părțile* majore fiind dedicate câte unei regiuni anume (cu excepția primelor două): partea a patra despre Țara Românească, iar a cincea despre Moldova etc.; (b) cea de-a doua privește separarea, motivată probabil și de calitatea lui Micu de teolog greco-catolic, între istoria laică și cea religioasă: spre deosebire de *Părțile 1–6*, care cuprind istoria laică, *Părțile 7–10*, corespunzătoare întregului Caiet IV, sunt dedicate anume istoriei bisericii din Ardeal.

(a) Axa distribuției teritoriale poate părea, la o primă vedere, nepotrivită într-o lucrare precum *Istoria* mare, ce își fixează ca

scop cuprinderea românilor de pretutindeni, însă ea există și se observă lesne datorită unei deficiențe: aceea a unei concepții unificatoare care să meargă dincolo de aspectul simplu cantitativ și care să privească istoria românilor ca fiind mai mult decât simpla sumă a istoriilor separate ale Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești. Cea mai potrivită formulare a acestei particularități îi aparține aceluiași Iorga, care, deși remarcă noutatea concepției lui Micu, nu ezită în a-i evidenția obiectiv lipsurile, arătând că „execuția nu e la înălțimea planului total: Klein dorește să ne spuie tot ce au făcut și au suferit românii de pretutindeni”, dar între „fiii răspândiți ai neamului el nu vede o altă legătură decât cea întâmplătoare și nu se gândește a căuta un asemenea fond comun, pe baza căruia să se povestească, în același timp, cu o unitate de formă și de interes, istoria tuturor membrilor națiunii” (Iorga 1901, II, 181). Fac excepție de la această diviziune primele două *Părți*, care cuprind istoria comună: *Partea 1: De unde și cum s-au început și s-au înălțat neamul românesc* și *Partea a 2-a: Bătăile romanilor cu dachii. Descălecătura și așezarea romanilor în Dachii*, în care Micu se afirmă drept un fervent și avizat susținător al teoriei continuității. Se mai remarcă, de asemenea, că această primă axă tematică nu se manifestă în mod egal în întreg cuprinsul *Istoriei*: anii îndelungi în care Micu a cules și a organizat materialul și-au lăsat amprenta în caracterul eterogen al structurii lucrării. Ca urmare, acolo unde diviziunea după localizarea teritorială a românilor are caracteristica primului criteriu organizator în *Părțile a 5-a: Istoriia domnilor Țerii Românești*, respectiv *a 6-a: Istoriia domnilor Țării Moldovei*, cărora Micu le și dedică câte un tom separat fiecareia, ea este mai puțin marcată în primul tom, unde opoziția de localizare pune de-o parte Transilvania, iar de cealaltă Moldova și Țara Românească împreună, astfel: *Partea a 3-a: Despre partea aceea a Dachiei, carea acum să zice Ardeal* se opune *Părții a 4-a: Despre partea aceea a Dachiei, carea acum să zice Țara Românească și Moldovenească și despre stăpânitorii ei*.

(b) Cea de-a doua axă, definită de opoziția laic – bisericesc, reflectă preocupările lui Micu legate de crearea unui aparat literar care să dea greutate încă noii Biserici Române Unite; acestea au avut ca rod *Biblia*, diferite traduceri din Sfinții

Părinți, printre care se remarcă traducerea *Omiliilor* Sf. Ioan Hrisostomul, *Teologia moralicească* și traducerea *Istoriei bisericesti* (în realitate, o adaptare) după Claude Fleury. Această diviziune se corelează unei observații generale legate de calitatea literară a narațiunii *Istoriei* mari: acolo unde textul din primele trei caiete este o înșiruire aridă de date și de evenimente, colorate ocazional de scurte demonstrații, cel din Caietul IV: *Istoriia besericească a Episcopiei românești din Ardeal* are calități narative. Toate cele trei părți (*Partea a 7-a: Despre creștinătatea românilor*, *Partea a 8-a: De arhiepiscopii românilor din Ardeal* și *Partea a 9-a: Unirea românilor din Ardeal*) sunt relatate într-o succesiune, cu un ritm și cu un stil ce le conferă o calitate aproape romanescă.

Dincolo de analizele specializate în contextul disciplinar al istoriei, lectura lucrării de față oferă prilejul unor observații de interes filologic și general cultural. Textul *Istoriei* vădește interpretarea întemeiată pe surse a lui Micu: învățatul ardelean întocmește un aparat critic al lucrării, alcătuit din note de trimitere bibliografică sau, mai rar, din note proprii interpretative, necontinuate, cu numerotare separată pe fiecare paragraf în parte. Trimiterile sunt în general îngrijite și, în mod remarcabil pentru lucrările umaniste ale perioadei, îndeajuns de precise, însă unele indicații au rămas nerezolvate, e.g.: la nota de autor 3 din textul de față (în manuscris nota 3 de sub § 1 al Părții a 5-a, ms. rom. 437, p. 9), unde se consemnează prescurtat numai autorul și lucrarea – Cantemir, *De Dacia*, în realitate *Hronicul <vechimei a> romano-moldo-vlahilor* –, Micu nu precizează localizarea exactă în sursă, în pofida intenției mărturisite de consemnare a unor elemente („Cartea”, urmată de spațiu pentru completare, și „cap” urmat de același spațiu pentru completare). Situația se repetă întocmai la nota de autor 47 din textul de față (în manuscris nota 3 de sub § 1 al Părții a 6-a, ms. rom. 438, p. 9). Credem că impreciziile de citare din *Istorie...* nu se explică prin lipsa accesului, în momentul redactării, la lucrarea citată, ci sunt mai degrabă mărturii ale unui spirit enciclopedic obișnuit să citeze din memorie: dacă imprecizia citării altor surse nu pare neobișnuită, ea este mai surprinzătoare în cazul autocitării. Astfel, la nota 45 din textul de față (în manuscris nota nr. 1 de sub § 1 al Părții a 6-a, ms. rom. 438, p.

9), învățatul ardelean trimite la partea a 4-a anterioară, fără să precizeze paragraful, deși avea intenția, după cum reiese din marcajul corespunzător „§”, urmat de pauză pentru completare ulterioară. O particularitate a aparatului critic în *Istorie...* este aceea că, pentru trimiteri identice în cadrul aceluiași paragraf, Micu numerotează notele de final prin redundanță, e.g.: Partea a 5-a, § 7, *Domniia lui Vlad Țepe<lu>șe*, unde la sfârșitul paragrafului există 4 note pentru 5 locuri însemnate în text, prima notă, însemnată cu cifra 1, fiind marcată de două ori în primul aliniat al paragrafului (corespunzătoare notelor de autor 28 și 29 din transcrierea de față).

Dacă cea mai însemnată parte a fragmentelor citate în *Istorie...* sunt simple surse de informații, unele, totuși, prilejuiesc observații ce depășesc simpla transmitere a unei informații cu caracter istoriografic. Astfel, sub § 2 al Părții a 5-a (ms. rom. 437, p. 16–17) Micu aduce ca sprijin o genealogie a lui Grigore Venetul, vistierul lui Negru-Vodă, pe care o transcrie după o inscripție epigrafică în latină executată în 1728 la comanda vicarului greco-catolic Ionașcu Monea, conservată azi în Sala Medievală a Muzeului Cetății Făgărașului și pe care o și traduce. Hidronimul, puțin probabil și dificil de explicat în latină, *Salsusort* face reperabilă transcrierea lui Micu din surse străine, precum istoricul de limbă germană J. Ch. Engel. Acesta reproduce un fragment dintr-o lucrare neîncheiată a lui Micu, *Annales principum transalpinorum et moldavicornum*, parvenit istoricului german într-o scrisoare din martie 1802 (Engel 1804, 91–94). Învățatul ardelean mai mărturisește că lucrează, printre altele, după un manuscris al lui Miron Costin, care merge până la anul 1595, despre care Engel însuși spune că l-ar fi văzut în casa de la Blaj a episcopului Ioan Bob în 1800 (Engel 1804, 67–68). Pe lângă diferitele observații de interes istoric și filologic, modul transcrierii genealogiei în *Istorie...* este ilustrativ și pentru felul în care învățatul ardelean se raporta la propriile surse, anume printr-un respect al autorității pe care-l arată izvoarelor sale, pe care nu le amendează/critică și face deopotrivă dovada firii sale rezervate, care evita polemice deschise și conflictele. Astfel, în pofida caracterului ei exotic și puțin plauzibil – singura atestare e după Micu –, forma în latină *Salsusort* din ms. rom. 437, p. 16, se corelează cu reproducerea

ei întocmai în grafie chirilică în traducerea românească, la p. 18, și cu reluarea ei în fragmentul trimis lui Engel, fără a fi pusă sub semnul îndoielii. De asemenea, în același loc, deși în tot restul textului citează prin adaptarea fonomorfologică a numelor de autor – *Bonfini* sau *Bonfinius* devin *Bonfinie* etc. –, Micu evită să reconstituie forma românească a numelor limpede autohtone, e.g.: *Voik Mone* din textul latin rămâne *Voic Mone* în traducerea în română, iar nu *Voicu Monea*.

După mai bine de două veacuri de la data scrierii, *Istoria* lui Samuil Micu rămâne la fel de proaspătă și de atractivă. Valoarea sa de text istoric credibil, merit al unui ton echilibrat și echidistant, rămâne neștirbită: amendările ulterioare aduse faptelor descrise de cărturar sunt minore și de detaliu. Reflexe ale naturii modeste și muncitoare ale lui Micu, recunoscut ca „un harnic om și un om de bine, care se arată într-o lumină deosebit de blândă între tovarășii săi de credință și de acțiune” (Iorga 1901, II, 161–162), calitățile științifice și documentare ale *Istoriei* sunt în mod strălucit dublate de mărturia de limbă în care se constituie. Este o limbă curată, limpede și la fel de bogată în Țara Românească și în Moldova, ca în Transilvania, acest veritabil cronicar definindu-se prin „plăcerea de a povesti cu inima deschisă” (Iorga 1901, II, 162), astfel încât el reușește să zugrăvească un tablou memorabil al unității românilor nu numai prin faptul istoric, ci și prin limbă.

Prima editare fragmentară a manuscrisului a fost considerată cea a lui T. Cipariu, cu titlul *Din Istoria părintelui Samuel Clain* (Cipariu 1855, 79–129), despre care s-a crezut că ar fi o „variantă acum pierdută a sintezei” (Micu 2010, 15). În realitate, s-a demonstrat deja că este vorba de un pseudomanuscris clainian, datorat lui Alexandru Gavra, care a prelucrat și a condensat textul original de 463 de pagini din tomul IV în 12 foi și jumătate (Pervain 1971, 39–41).

O ediție completă a lucrării, în două volume, sub un titlu impropriu de *Istoria românilor*, a fost realizată în 1995 de I. Chindriș (Micu 1995). O critică a acestei editări defectuoase, în Gherman 1996, 10. Au mai fost publicate fragmente ale *Istoriei* în Micu 2010, 225–275.

Fragmentele reproduse în transcriere aici sunt, după cum urmează: Partea a 5-a, § 1–8, *Istoriia domnilor Țerii Românești*,

din mulți vechi și noi scriitori culeasă și scrisă de p<ărintele> Samuil Clain de Sad, ieromonahul din mănăstirea Preasfintei Troiță din Blajiu, în ms. rom. 437, BAR Cluj, p. 1–88; Partea a 6-a, § 1–10, *Istoriia domnilor Țării Moldovei, din vechi și noi scriitori culeasă și scrisă de p<ărintele> Samuil Clain de la Sad, ieromonah din mănăstirea Sfintei Troiță din Blajiu*, în ms. rom. 438, BAR Cluj, p. 1–86; Partea a 7-a, § 1–6, *Istoriia besericească a Episcopiei românești din Ardeal. Acum întâiu culeasă și scrisă de p<ărintele> Samuil Clain din Sad, ieromonahul din mănăstirea Sfintei Troiță din Blajiu*, în ms. rom. 439, BAR Cluj, p. 1–52.

[1] Ioniță Caloian („Ioan cel Frumos” sau „Ioan cel Bun”), membru al dinastiei Asanizilor (sau Asăneștilor), a fost conducătorul Țaratului Valaho-Bulgar între 1197 și 1207. El a jucat un rol major în extinderea țaratului și în stabilizarea puterii centrale în cadrul acestuia, în defavoarea Imperiului Latin de Constantinopol.

[2] Imperiul Latin de Constantinopol (*Imperium Romaniae*) a fost întemeiat de către cruciații care au cucerit cetatea Constantinopolului în timpul celei de-a IV-a Cruciade (1 octombrie 1204).

[3] Borilă a fost țar al Bulgariei între 1207 și 1218, când a fost ucis de către vărul său Ioan Asan la Tărnovo. Acesta este cunoscut pentru faptul că i-a izgonit pe membrii propriei familii, de teamă să nu fie înlăturat de la domnie, după cum menționează și textul lui Samuil Micu.

[4] Henric I de Hainaut, al doilea împărat al Imperiului Latin de Constantinopol, a obținut o victorie asupra bulgarilor conduși de Borilă în anul 1208, la Philippopolis (astăzi Plovdiv).

[5] Regiune din nord-estul Asiei Mici.

[6] Lucrarea lui Dimitrie Cantemir, citată sub titlul *De Dachia*, este *Hronicul <vechimei a> romano-moldo-vlahilor*, a cărui copie manuscrisă fusese adusă la Blaj, în 1730, de la Viena, de Inochentie Micu-Klein.

[7] Cetatea Albă, amplasată la vărsarea Nistrului în Marea Neagră, a reprezentat un punct strategic pentru statul moldovenesc medieval.

[8] Cetatea Chilia, amplasată pe malul stâng al Dunării, în sudul Basarabiei istorice, a reprezentat, alături de Cetatea Albă, un important punct strategic.

[9] Familia Basarabilor, înrudită cu familia Mușatinilor (familie domnitoare din Moldova), a jucat un rol important în întemeierea Țării Românești, din ea fiind aleși primii domni ai acesteia. Samuil Micu explică în acest pasaj originea toponimului *Basarabia* din numele Basarab.

[10] „Țara Leșească” este numele vechi al Poloniei.

[11] Regele Béla al IV-lea al Ungariei a domnit între 1235 și 1270. Documentul menționat în text este cunoscut în istoriografia românească drept „Diploma cavalerilor ioaniți”, datând din 2 iunie 1247. Aceasta este una dintre cele mai importante mărturii privind primele organizații statale românești, fiind menționate voievodatele conduse de Litovoi și Seneslau și cnezatele lui Ioan și Farcaș.

[12] Voievodatul lui Stanislau era situat în stânga Oltului, între Carpați și Dunăre.

[13] „Cumania” denumește teritoriile stăpânite de cumani, o populație de origine turcică, în Evul Mediu. Partea vestică a acestora se învecina cu Transilvania.

[14] Voievodatul lui Litovoi era situat la sud de Carpați.

[15] Aceste cronici reprezintă una dintre cele mai importante surse ale lui Samuil Micu.

[16] Radu Negru a întemeiat, potrivit legendei, Țara Românească în preajma anului 1290. Legenda descălecării sale este menționată pentru prima dată în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în *Letopiseșul Cantacuzinesc (Istoria Țării Rumânești de când au descălecat pravoslavnicii creștini (1290–1690))*.

[17] Dimitrie Cantemir este adesea invocat în mod explicit, ca autoritate, de către Samuil Micu în lucrările sale istorice.

[18] Nichifor Grigora, istoric bizantin din secolul al XIV-lea.

[19] Andronic al II-lea Paleologul (1259–1332) a domnit între 1282 și 1328.

[20] Din acest pasaj se vede cum Samuil Micu procedează la analiza critică a surselor sale: informațiile istorice sunt comparate între ele, datele din cronici nefiind preluate ca atare.

[21] Urban al V-lea a fost Papă între 1362 și 1370.

[22] O altă dovadă a atitudinii critice a lui Micu.

[23] Localitatea Veneția de Jos este un sat în j. Brașov, numit astfel după râul Venecioara.

[24] Ionașcu Monea, vicar greco-catolic în timpul lui Ioan Inochentie Micu Klein, prezent la sinodul electoral din 1714, când a fost ales Ioan Patachi ca episcop unit. La 7 martie 1718, împăratul Carol I-a ridicat la rang de nobil pentru meritele sale în promovarea unirii.

[25] Această piatră funerară, comandată în 1728, stabilește genealogia lui Ionașcu Monea până la Radu Negru.

[26] Cuciulata, sat din j. Brașov, situat pe malul sudic al Oltului.

[27] Textul se referă la localitatea Comana de Jos, j. Brașov.

[28] Localitatea Veneția de Jos, din j. Brașov; vezi nota [23].

[29] Este vorba despre Pârâul Sărat (*Rivulus Salsus*), un afluent al Oltului.

[30] Chesarie, episcop al Râmnicului între 1773 și 1780, a publicat între 1776–1780 primele mineie traduse în limba română. În introducerea citată de către Micu, la luna ianuarie a *Mineiului cel mare* din 1779, episcopul face mai multe precizări de natură istorică, menționând, printre altele, și originea latină a românilor.

[31] Mihail Basarab a fost o figură legendară, la fel ca „Dan, feciorul lui Negru-Vodă”. În cazul celui din urmă, este posibil să existe o confuzie între el și Dan I, conducătorul Valahiei între 1383 și 1386 și fiul lui Radu I, bazată pe o eroare larg vehiculată în istoriografia veche, prin care Radu Negru era identificat cu Radu I (1377–1383).

[32] Samuil Micu observă această neconcordanță în surse tocmai datorită atitudinii sale critice.

[33] Există un Ștefan Mailat, care a fost voievod al Transilvaniei în secolul al XVI-lea și despre a cărui familie legenda spune că a întemeiat cetatea Făgărașului. Se poate presupune că acest Ștefan Mailat menționat în text este un strămoș legendar al voievodului transilvan.

[34] Este vorba despre Basarab I (supranumit Întemeietorul), considerat fondatorul Țării Românești. Acesta a domnit între anii c. 1310–1352. Sursele medievale îl numesc „Vlaicu” sau

„Ivancu”, numele de „Alexandru Basarab” aparținând fiului acestuia, care a domnit între 1352 și 1364.

[35] Doamna Margareta, soția lui Basarab I și mama lui Nicolae Alexandru Basarab.

[36] Toma Szécsényi, conducătorul Transilvaniei între 1321–1342.

[37] Dionisie Széchy, castelan de Mehadia și Jdioara, va fi numit ban de Severin după ce oastea lui Carol I va fi cucerit cetatea Severinului în 1330.

[38] Carol Robert de Anjou (1288–1342), regele Ungariei începând cu anul 1308 (sub numele de Carol I).

[39] Cetatea Turnu Severin, cucerită doar cu puțini ani în urmă de către Basarab I de sub stăpânirea Regatului Ungariei.

[40] Acest personaj istoric, care avea un titlu nobiliar echivalent celui occidental de conte sau viconte, nu poate fi identificat.

[41] Este descrisă lupta de la Posada (9 noiembrie–12 noiembrie 1330), dintre oștile conduse de Basarab I și cele ale lui Carol Robert de Anjou, regele Ungariei.

[42] Acest magistru Andrei este menționat în *Cronica pictată de la Viena* ca vicecancelar al lui Carol Robert de Anjou.

[43] Mihail, prepozitul de Pozsega.

[44] Nicolae, prepozitul Albei Iulia.

[45] Andrei, plebanul din Sarus.

[46] Un călugăr dominican. Personajele de la notele [42]–[46] sunt menționate, din câte știm, numai în *Cronica pictată de la Viena*, în același context în care sunt prezente și în textul lui Micu.

[47] Vladislav I sau Vladislav Vlaicu (1325–1377), domnul Țării Românești între 1364–1377. El este fiul lui Nicolae Alexandru, și nu al lui Basarab I, textul lui Micu fiind eronat: Nicolae Alexandru este cel ce a fost asociat la domnie tatălui său, Basarab I, de dinainte de 1343.

[48] Mircea cel Bătrân (1355–1418), din dinastia Basarabilor, domn al Țării Românești în două rânduri: între 23 septembrie 1386 și noiembrie 1394, respectiv între ianuarie 1397 și 31 ianuarie 1418.

[49] Mănăstirea Tismana, ctitorită de Sfântul Nicodim (1310–1406), a fost construită cu ajutorul domnilor Basarabi, pomelnicul acesteia începând cu domnul Vladislav I.

[50] Ludovic I, fiul lui Carol Robert de Anjou, rege al Ungariei (1342–1382) și Poloniei (1370–1382).

[51] Probabil este vorba despre o luptă purtată de Alexandru Basarab, și nu de Vladislav, care de altfel a fost în relații foarte bune cu coroana maghiară.

[52] Dacă urmăim istoriografia contemporană, datele din această parte a textului sunt incorecte. Succesiunea la tron a domnilor din dinastia Basarabilor – până la Mircea cel Bătrân – a fost următoarea: Basarab I (c. 1310–1352); Nicolae Alexandru Basarab (1352–1364); Vladislav Vlaicu (1364–1377); Radu I (1377–1383); Dan I (c. 1383–1386); Mircea cel Bătrân (1386–1395; 1397–1418).

[53] Este vorba, în realitate, despre Nicolae Alexandru Basarab, fiul lui Basarab I.

[54] Informația este incorectă, acesta a fost de fapt tatăl lui Vladislav.

[55] Este vorba despre același Nicolae Alexandru Basarab.

[56] Radu I, și nu al II-lea, a fost tatăl lui Mircea cel Bătrân și al lui Dan I. Acesta a domnit între 1377–1383, și nu, precum susține Micu, între 1366 și 1383.

[57] Dan I, fratele vitreg al lui Mircea cel Bătrân, a domnit între 1383–1386.

[58] Domn al Moldovei între 1368–1375, Lațcu Vodă i-a promis Papei Urban al V-lea că se va converti la catolicism, împreună cu întregul său popor, în schimbul protecției față de regatul Ungariei și al Poloniei.

[59] Orhan Gazi (c. 1281–1362) a condus Imperiul Otoman, aflat atunci la începuturile sale, între 1323/4 și 1362. Acesta a cucerit mai multe teritorii bizantine, printre care: Mudanya, Bursa și orașe bizantine din Strâmtoarea Bosfor.

[60] Bursa, oraș din regiunea mării Marmara, a fost a doua capitală a statului otoman, între 1335 și 1363.

[61] Împăratul bizantin contemporan evenimentelor narate este Andronic al II-lea Paleologul, care a domnit între 1282–1328. El este într-adevăr fiul unui Mihail Paleologul, dar este

vorba despre Mihail Paleologul al IX-lea și nu I, așa cum apare în textul lui Micu.

[62] Murad I, fiul lui Orhan Gazi, sultan al Imperiului Otoman între 1360 și 1389. El a cucerit numeroase cetăți din Asia, dar și din zona Balcanică, extinzând teritoriul Imperiului în mod considerabil.

[63] Filippi a fost un oraș-cetate macedonean, abandonat în secolul al XIV-lea, după cucerirea otomană. Orașul a intrat sub ocupație sârbească în Evul Mediu, iar după înfrângerea suferită de către sârbi la Kosovo Polje (1389), orașul a fost integrat de către turci în Vilaietul Edirne din Rumelia.

[64] „Edirne” este numele pe care i l-a dat Murad I Adrianopolului după cucerire.

[65] Mircea cel Bătrân.

[66] Sultanul Baiazid I (1354–1403), care a condus Imperiul Otoman între 1389–1402.

[67] Bătălia de la Rovine, în care s-au confruntat armatele lui Mircea cel Bătrân și Baiazid I, a avut loc în 17 mai 1395.

[68] Evrenos sau Evrenuz a fost un comandant militar otoman. Acesta a slujit sub: Suleiman Pașa, sultanul Murad I, sultanul Baiazid I, prințul Suleiman Çelebi și sultanul Mahomed I Çelebi. Dată fiind cariera sa deja îndelungată în vremea lui Baiazid I, se înțelege de ce acesta din urmă i-a urmat sfatul.

[69] Macedonia a fost cucerită de către Imperiul Otoman în cadrul unei campanii mai largi desfășurate în Balcani.

[70] Focida, oraș pe coasta de vest a Anatoliei.

[71] Beoția, regiune istorică a Greciei, la Marea Egee.

[72] Atena a fost cucerită de către turci abia în 1458.

[73] Insulele ioniene.

[74] Sigismund de Luxemburg (1368–1437) a fost rege al Ungariei și Croației din 1387. Văzând proporțiile pe care începuse să le ia Imperiul Otoman, acesta pornește o cruciadă, căreia i s-a alăturat și Mircea cel Bătrân și care se sfârșește cu o înfrângere a creștinilor în bătălia de la Nicopole (25 septembrie 1396). Acest episod este narat în continuare în textul lui Micu.

[75] Data bătăliei este de fapt 25 septembrie 1396.

[76] Cetatea Constantinopol.

[77] Timur Lenk (Timur cel Șchiop), războinic mongol care pornește război cu Baiazid I în 1400. Acesta din urmă este

înfrânt în Bătălia de la Ankara, pe 20 iulie 1402, și întemnițat. Întreg episodul este relatat de către Micu în cele ce urmează.

[78] Mahomed I Çelebi (1389–1421), al patrulea fiu al lui Baiazid I, a fost sultan între 1413–1421, după lupte pentru dobândirea puterii duse împotriva fraților săi.

[79] Pentru a-și consolida puterea, acesta a transformat Edirne-ul în cel mai important oraș al Imperiului.

[80] Este vorba despre Vladislav al II-lea Jagello al Poloniei, care a domnit între 1377–1381 și 1382–1434. Relațiile acestuia cu Ungaria lui Sigismund au fost de obicei tensionate, astfel că alianța menționată în text pare destul de îndoielnică.

[81] După narațiunea stabilirii domniei putem deduce că este vorba despre Vlad Țepeș. Totuși, acesta a domnit, succesiv, în anii 1448, 1456–1462 și 1476, și nu în 1400, cum se menționează în text.

[82] Mănăstirea Snagov a fost ctitorită de Vladislav al II-lea al Valahiei, în 1453, și nu de către Vlad Țepeș.

[83] Probabil este vorba despre Radu cel Frumos, care a preluat conducerea țării din mâinile fratelui său cu ajutor turcesc în 1462.

[84] Sau Maurocastro, un alt nume pentru Cetatea Albă, localitatea de pe malul Nistrului menționată și la nota [7].

[85] Deși cronologia nu se potrivește perfect, poate fi vorba doar despre Murad al II-lea, sultan între 1421–1444 și 1446–1451.

[86] Murad al II-lea a cucerit, cu oarecare dificultate, Salonicul.

[87] Iancu de Hunedoara (1407–1456), voievod al Transilvaniei între 1441–1456 și regent al Ungariei între 1446–1452. Înrudirea acestuia cu familia domnitoare a Țării Românești pare să fie de domeniul legendei.

[88] Nicolaus Olahus (1493–1568) este într-adevăr înrudit cu Iancu de Hunedoara pe linie paternă, dar înrudirea sa cu familia domnitoare a Țării Românești este un mit.

[89] În anul 1427 a început, de fapt, domnia lui Dan al II-lea. Vlad Dracul (1393/1397–1447), tatăl lui Vlad Țepeș, a domnit între 1436–1442 și între 1443–1447. Este destul de ciudat că domnia acestuia este menționată după domnia lui Vlad Țepeș.

[90] Gheorghe Brancovici (1377–1456), despot al Serbiei între 1427–1456.

[91] Ștefan Lazarevici (1374–1427), predecesorul lui Gheorghe Brancovici.

[92] Vlad Dracul a fost capturat în 1442 și trimis să fie închis în Peninsula Gallipoli.

[93] Cei doi fii ai lui Vlad Dracul (Vlad Țepeș și Radu cel Frumos) au rămas ostateci în Imperiul Otoman, în fortăreața Egrigöz din Vilaietul Ghermiyan.

[94] Basarab al II-lea (și nu Dan al III-lea), fiul lui Dan al II-lea, a fost adus la domnie cu ajutorul lui Iancu de Hunedoara. Acesta a domnit între 1442 și 1443, când a fost înlăturat de către Vlad Dracul.

[95] Halil Pașa cel Tânăr, comandant miliar care a slujit sub sultanii Murad al II-lea și Mahomed al II-lea, membru al unei familii influente în politica Imperiului Otoman.

[96] Vladislav al III-lea Iagello.

[97] Este descrisă Bătălia de la Varna, în care și-a pierdut viața Vladislav al III-lea.

[98] Filippo Buonaccorsi (1437–1496), supranumit Callimachus, a fost un umanist italian. Originalul latin este citat de către Micu în nota 44, în timp ce în text se găsește traducerea autorului ardelean.

[99] Antonio Bonfini (1434–1503), umanist italian, căruia i s-a încredințat de către Matei Corvin să scrie o istorie a Ungariei. Această carte, intitulată *Historia Pannonica sive Hungaricarum Rerum Decades IV*, este citată de către Micu. În cazul de față, în text este povestit originalul latin, care se găsește la nota 44: „Bonfini, scriitorul maghiar, în *Decada* a 3-a, cartea a 6-a, scrie acestea: „Dracula Valahul, pe care îl numim principele muntenesc, [...] un bărbat foarte drept și cinstit, care în ciuda armatelor puțin numeroase, prin curaj și înțelepciune, precum și prin vitejia aleasă a soldaților săi, a făcut față, dincolo de așteptările tuturor, fără niciun ajutor extern, războiului turcilor care de-abia putea fi răbdad de toți creștinii împreună, și din cauza războiului neconținut le-a făcut asemenea pierderi pământurilor săi, încât abia a mai rămas cine să cultive ogoarele. Acesta, ca să nu cadă în robia turcilor, când deja îi

slăbiseră puterile, s-a grăbit să se alăture la această expediție, ca la mântuirea ce i se arăta”(trad. n.).

^[100] Batu Han (1205–1225) a fost primul conducător mongol, întemeietorul Hoardei Albastre, devenită mai târziu Hoarda de Aur.

^[101] Evenimentul menționat este invazia tătarilor petrecută în timpul regelui Béla al IV-lea al Ungariei, în anul 1241. Despre regele Béla al IV-lea, vezi nota [11].

^[102] Despre Diploma cavalerilor ioaniți, vezi nota ^[11].

^[103] Samuil Micu citează la nota 49 *Geografia* lui Antonius Baudrand în latină: „Unii consideră că Moldova se numește astfel de la numele râului Molda și de la denumirea poporului valah, ca „Moldo-Vlahia. Să se vadă Antonius Baudrand Prisiensis, în *Geografia*, care îl aduce ca martor pe Iohannes Lucius Tauriensis, cel mai strălucit dintre bărbați” (trad. n.).

^[104] Bogdan I sau Bogdan Întemeietorul, primul voievod al Moldovei, în anul 1360. Prima mențiune a sa datează din anul 1343, când a intrat în conflict cu Ludovic I al Ungariei.

^[105] Ludovic I al Ungariei; vezi nota^[50].

^[106] Dragoș Vodă sau Dragoș Întemeietorul, primul descălecător al Moldovei. Dragoș trebuie privit doar ca cel ce a început întemeierea Moldovei, întrucât statul depindea de Ungaria în vremea sa. Bogdan este primul descălecător independent.

^[107] Sneatîn (Snjatyn), oraș din Ucraina.

^[108] Din nou poate fi remarcată atitudinea critică pe care o avea Samuil Micu față de sursele sale.

^[109] Mănăstirea Voroneț a fost construită pe locul în care se afla această biserică de lemn.

^[110] Ștefan cel Mare, domn al Moldovei între 1457–1504.

^[111] Mănăstirea Putna a fost ctitorită de Ștefan cel Mare, sfințirea acesteia având loc în 3 septembrie 1469. Mormântul domnitorului se află acolo.

^[112] Sas este fiul lui Dragoș Vodă, care a condus Moldova ca Marchiz al Ungariei, între 1354–1363.

^[113] Lui Sas i-a urmat la domnie fiul său, Balc al Moldovei. Acesta a fost izgonit de pe tron de către Bogdan I în primul său an de voievodat (1363).

[114] Poate fi vorba despre Nicolae Lackfi, voievod al Transilvaniei între 1367 și 1368.

[115] Bogdan I al Moldovei.

[116] Petru Mușat, fiul unui fiu necunoscut al lui Bogdan I, voievod al Moldovei între 1375–1391.

[117] Roman I sau Roman Mușat a fost domn al Moldovei între 1391–1394, după moartea fratelui său Petru.

[118] Cazimir al III-lea al Poloniei, care a domnit între 1333–1370. Istoria lui Micu conține o eroare, întrucât în 1373 era deja rege în Polonia Ludovic I al Ungariei, iar lupta descrisă s-a petrecut de fapt în anul 1368.

[119] Este descrisă lupta de la Codrii Ploninului.

[120] Ștefan I, domn al Moldovei între 1394–1399.

[121] Sigismund de Luxemburg (1368–1437); vezi nota [74].

[122] Lui Ludovic I al Ungariei i-a urmat la tron fiica sa, Maria, care a domnit între 1382–1385 și apoi din 1386 până în 1395. Ea era fiica lui Ludovic de Anjou cu Elisabeta a Bosniei.

[123] Acest Petru nu poate fi identificat; potrivit istoriografiei moderne, lui Ștefan I i-a urmat Iuga Ologul.

[124] Iuga Ologul, al doilea fiu al lui Roman, a domnit un singur an, între 1399–1400.

[125] Cronicarul Miron Costin.

[126] Alexandru cel Bun a fost domn între 1400–1432. În lunga sa domnie, acesta a organizat și întărit Moldova din punct de vedere politic și administrativ.

[127] Mănăstirea Bistrița, din j. Neamț este într-adevăr o ctitorie a lui Alexandru cel Bun, zidită înaintea anului 1407 și înzestrată de către acesta cu sate și moșii. Mănăstirea Moldovița, din j. Suceava, este o altă importantă ctitorie a acestuia.

[128] Moaștele Sfântului Ioan cel Nou au fost de fapt aduse de Alexandru cel Bun de la Cetatea Albă la Suceava. Trapezunt era orașul natal al martirului, de unde posibila confuzie.

[129] Sfântul Ioan cel Nou, mucenic român din secolul al XIV-lea.

[130] Svitrigaila, unul dintre frații lui Vladislav al II-lea, duce al Lituaniei între 1430–1432.

[131] Despre Vladislav al II-lea, vezi nota [80].

[132] Regiune istorică situată în sud-vestul Ucrainei.

[133] Micu citează la nota 56 un document în limba latină: „În anul 1400, același (fiul lui Petrus Palatinus) i-a promis fidelitate regelui Vladislav precum și ducelui Vitoldo, dacă ar recupera domnia tatălui său, și că-i va da regelui și stăpânirea asupra Țării Șipinților, între hotarele sale cele vechi, și că va renunța la banii pe care i-i împrumutase anterior regelui” (trad. n.).

[134] Colomeea, oraș din Ucraina.

[135] Pocuția, regiune istorică populată de un amestec de români și ucraineni.

[136] Halâci (Halych), oraș din Ucraina.

[137] Camenița, oraș din Ucraina.

[138] Iliăș a domnit între 1432–1433 singur, iar din 1435 până în 1443 împreună cu fratele său, Ștefan.

[139] În Țara Românească era domn Alexandru I Aldea.

[140] Lupta de la Loloni, în care Ștefan a primit ajutor de la Alexandru Aldea, domnul Țării Românești, a avut loc în toamna lui 1433.

[141] Vladislav Jagello era cumnatul lui Iliăș.

[142] O altă ortografiere a numelui Swidrigaillo, fratele regelui Vladislav I.

[143] Dărmănești este o localitate în j. Bacău. Luptele de la Dărmănești, Podagra și Piperești, dintre cei doi frați, au avut loc după 8 mai 1435 și înainte de 26 august 1435.

[144] Cetatea Sireagiului este Sieradz, o localitate din Polonia Centrală.

[145] Pentru lupta de la Breslau, Micu preia datele din cronica lui Nicolae Costin.

[146] Comuna Brodina, din j. Suceava.

[147] Vladislav al III-lea (1424–1444), a fost rege al Poloniei, între 1434–1444, și al Ungariei între 1440–1444. Este supranumit „Cel de la Varna” fiindcă și-a pierdut viața în Bătălia de la Varna, în care armatele unite ale Poloniei și Ungariei au fost înfrânte de cele ale Imperiului Otoman, conduse de Sultanul Murad al II-lea.

[148] Podraga este o localitate situată în Slovenia.

[149] Piperești este un sat din Moldova. Luptele de la Podagra și Piperești sunt legate de cea de la Dărmănești; vezi nota [147].

[150] Cei doi frați au domnit împreună între august 1435–decembrie 1442.

[151] Tighina sau Bender este un oraș situat astăzi în Republica Moldova. Fiind o cetate de frontieră în Evul Mediu, aceasta reprezenta un important punct strategic.

[152] Hotinul este un oraș situat pe malul Nistrului, în Ucraina actuală.

[153] La Lwow, în 19 septembrie 1436, are loc gestul de închinare al lui Iliăș în fața domnului Poloniei.

[154] La Bârlad, în 25 septembrie 1439, Ștefan îi jură supunere domnului polonez.

[155] Roman al II-lea, fiul lui Iliăș, a domnit între 13 iulie 1447–februarie 1448. El a fost izgonit de la domnie de Petru al III-lea, unchiul său, și s-a refugiat la Cracovia.

[156] Conciliul de la Basel, Ferrara și Florența, al XVII-lea conciliu ecumenic, convocat de către papa Martin al V-lea, la Basel, și mutat apoi de către Papa Eugeniu al IV-lea la Ferrara și apoi la Florența. Prin acesta se urmărea unirea Bisericii Creștine de Răsărit cu cea de Apus. El reprezintă unul dintre importanțele încercări de unificare ale celor două Biserici.

[157] Ioan al VIII-lea Paleologul, împărat bizantin între 1425–1448.

[158] Iosif al II-lea a fost Patriarhul Constantinopolului între 1416–1439.

[159] Marcu, arhiepiscopul Efesului a fost singurul dintre episcopii răsăriteni care a refuzat să accepte formula Filioque, doctrina Purgatoriului și supremația papală, susținând că cei ce adoptă religia occidentală sunt eretici.

[160] Papa Eugeniu al IV-lea a fost papă între 3 martie 1431–1447. El este cel care a transferat Conciliul de la Basel la Ferrara, deoarece se temea de caracterul reformator al acestuia, iar într-un final la Florența, din cauza izbucnirii unei epidemii de ciumă.

[161] Nu poate fi identificat cu certitudine, Mitropolitul moldovean contemporan Conciliului florentin este Damian (1436–1447), după cum afirmă și Micu în continuare, iar singurul mitropolit cunoscut de dinaintea acestuia este Iosif Mușat (1401–?).

[162] Damian, Mitropolitul Moldovei între 1436–1447.

[163] Roman al II-lea a domnit în două rânduri, domnia sa fiind întreruptă de ambele dăți de către Petru al III-lea, prima

dată între 13 iulie 1447 și 22 august 1447, iar a doua oară între 23 decembrie 1447 și înainte de 5 aprilie 1448.

[164] Petru al III-lea a domnit în două rânduri: între 22 august 1447 și 23 decembrie 1447, și apoi între 5 aprilie 1448 și 10 octombrie 1448.

[165] Petru era căsătorit cu sora lui Iancu de Hunedoara.

[166] Cazimir al IV-lea Iagello, rege al Poloniei între 1447–1492.

[167] Camenița, oraș aflat în Rusia Kieveană în Evul Mediu, anexat de către Cazimir al III-lea și transformat în capitala voievodatului Podolia.

[168] Piotr Odrowąż, conducător al Rusiei Kieveane, care și-a pierdut viața la Vaslui, în 1450.

[169] Este vorba despre Jan Tazcka Koniecpolski, căpetenie poloneză.

[170] Sandomierz, oraș în sud-estul Poloniei actuale.

[171] Lituania.

[172] Istoriografia contemporană nu îl înregistrează pe acest Ștefan Vodă.

[173] Generalul ungar Csupor de Monoszló, care l-a îndepărtat de la domnie pe Petru al III-lea din porunca lui Iancu de Hunedoara.

[174] Datele furnizate de către Micu nu sunt corecte: acest Bogdan, tatăl lui Ștefan cel Mare, a domnit între 1449–1451.

[175] Predecesorul lui Bogdan al II-lea, pe care Micu nu îl numără între domnitorii Moldovei, Alexandru al II-lea, denumit și Alexăndrel (cu numele polonez „Olehno”), a domnit în trei rânduri: c. 1448–1449; 1452–1454 și februarie 1455–25 mai 1455.

[176] Micu descrie bătălia de la Tămășeni din 12 octombrie 1449. Bogdan al II-lea l-a înfrânt pe Alexandru cu ajutorul lui Iancu de Hunedoara.

[177] Nu există un personaj cu acest nume. Cel mai probabil, Micu a contopit numele a două căpetenii poloneze: Koniecpolski și Odrowąż.

[178] Diedrich Buczacki, comandantul trupelor din Podolia.

[179] Este descrisă lupta din codrii Crasnei, din 4–5 septembrie 1450.

[180] Petru Aron a fost domn al Moldovei de trei ori: între octombrie 1451 și februarie 1452; între august 1454 și februarie 1455; între mai 1455 și aprilie 1457.

[181] Petru Aron l-a ucis pe Bogdan al II-lea la Reuseni, pe 15 octombrie 1451, și nu în 1454 cum susține Micu.

[182] Petru Aron l-a învins pe Alexăndrel la Movile, în octombrie 1455.

[183] Este vorba despre căderea Constantinopolului, din ziua de 29 mai 1453. Evenimentul este anunțat de către Micu atunci când vorbește despre Conciliul de la Florența, susținând că una dintre cauzele principale ale căderii este dezbinarea dintre creștini: „Iar grecii, după ce s-au întors la Țarigrad, cei mai mulți s-au desunit, rău împărechindu-se întră sine, a cării împărecheri cap era Marco Efesanul, arhiepiscopul, carele la Florenția n-au vrut să se iscălească; așa s-au împărecheat, cât peste puțintel s-au prăpădit, după cuvântul Domnului, carele zice: «Toată împărăția împărecheată nu va sta, ci va cădea!», cum au căzut și a grecilor în mâna turcilor”.

[184] Evenimentul descris este cunoscut sub denumirea de „închinarea de la Vaslui” și s-a petrecut în 5 iunie 1456.

[185] Lupta a avut loc la Dolheștii Mari, în 12 aprilie 1457.

[186] Lupta de la Orbic a avut loc în 14 aprilie 1457. În urma acesteia, Petru Aron a fost înfrânt definitiv de către Ștefan cel Mare. În ambele lupte a primit ajutor și din partea Țării Românești, care pe atunci era condusă de Vlad Țepeș.

[187] Teoctist I, care i-a urmat Mitropolitului Ioachim în această funcție bisericească, a fost Mitropolit al Moldovei între 1453–1477.

[188] Este descrisă încoronarea lui Ștefan cel Mare, care s-a petrecut în locul numit Direptate, de pe Valea Siretului.

[189] Micu descrie incursiunea în Ardeal, care a început pe 5 iunie 1461. Ștefan cel Mare și-a justificat acțiunea prin faptul că regatul ungar îl găzduia pe Petru Aron, un pretendent la tron.

[190] Căsătoria cu Evdochia (Ovdotia), sora cneazului Simion Olelkovici al Kievului, a avut loc în 5 iulie 1463.

[191] Este vorba despre două bătălii comasate de Micu: în 1462, Ștefan cel Mare atacă Chilia, dar nu reușește să o cucerească; în 1465 o atacă din nou, iar de această dată campania sa are succes.

[192] Mănăstirea Putna a fost construită între 1466–1469.

[193] Nu se știe sigur dacă Berindei a fost un personaj istoric real, sau este vorba numai despre o poreclă a lui Petru Aron.

[194] Este vorba despre Matei Corvin, regele Ungariei între 1458–1490.

[195] Râul Trotuș se găsește în estul României. Denumirea sa provine din maghiarul *Tátros*, care înseamnă „râul tătarilor”. Grafia din manuscris redă pronunțarea palatală a consoanei finale: *Тотрѡшѣ*, probabil prin contaminare etimologică cu *tătărași*.

[196] Este descrisă Bătălia de la Baia, care s-a petrecut în noaptea de 14 spre 15 decembrie 1467.

[197] Miklós Istvánffy (Nicolaus Istvanfius), un foarte important umanist maghiar, a trăit între 1538–1615.

[198] Locul exact citat este: Tertullianus, *Adversus Iudaeos*, cap. 7.

[199] La Sinodul de la Serdica, organizat între 342–343, împotriva ereziei ariene, au fost într-adevăr mai mulți episcopi ai Daciei. Aceștia sunt menționați nominal în *De ortu*, lucrare editată și tradusă în antologia de față. Redăm traducerea notei 73: „Theodoretus redă înscrisul Sinodului de la Serdica în aceste cuvinte: «Sfântul Sinod convocat de către episcopii Romei, Spaniei, Italiei, Iuliei, Campaniei, Calabriei, Africii, Sardiniei, Panoniei, Misiei, Dardaniei și Daciei Inferioare» etc.”.

[200] Această informație se regăsește și în *De ortu* și în *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*. Pentru prima, vezi antologia de față. Pentru a doua, vezi Micu 1963, 28.

[201] Conciliul de la Niceea a fost organizat în anul 325, împotriva ereziei ariene. Prezența episcopilor din Dacia la acest eveniment este folosită ca argument de către Micu și în *De ortu*.

[202] Sinodul de la Serdica, menționat și mai sus.

[203] Pentru lămuriri legate de prezența episcopilor din Dacia la Sinodul de la Serdica, vezi notele la *De ortu*, text publicat în antologia de față.

[204] Conciliul din Efes, al treilea Sinod Ecumenic, a fost convocat împotriva ereziei nestoriene, în 431.

[205] Martiriul celor doi sfinți este adus ca argument și în *De ortu*.

[206] Episod narat și în *De ortu*.

[207] Din nou poate fi remarcată atitudinea critică pe care o are Samuil Micu față de sursele sale.

[208] Această legendă se găsește și în *De ortu*, în aproape aceleași cuvinte.

[209] Această afirmație este combătută și în *De ortu*.

[210] Samuil Micu aduce și argumente de natură lingvistică pentru a susține vechimea creștinismului în Dacia. Acest gen de raționamente, specifice reprezentărilor Școlii Ardelene, sunt foarte valoroase și pentru demonstrarea continuității romane în Dacia după retragerea aureliană.

[211] Aceste evenimente se petrec la sfârșitul secolului al XIV-lea, începutul secolului al XV-lea.

[212] Este vorba despre mitropolitul Sava Brancovici. Martiriul acestuia este prezentat de către Micu în *De ortu* (vezi textul din această antologie).

[213] Această formulă de încheiere a citatului „pân' aici acel părinte” arată formația latinească a lui Samuil Micu: *haec ille* este o formulă frecvent utilizată în acest sens în textele latine, începând cu Evul Mediu.

[214] „Acestea sunt cuvintele Sfântului Ștefan, regele Ungariei, în *Corpusul dreptului unguresc*: «Ce grec să-i conducă pe latini după obiceiurile grecești? Sau ce latin să-i conducă pe greci după obiceiurile latine? Niciunul». La acestea Inchofer exclamă: «Măcar de ar face așa și urmașii»” (trad. n.).

[215] Nota de subsol, oferită de Micu ca argument: „Între alții, în legătură cu acest lucru, merită văzut Gabriel de lângă Hormod, altfel numit Schwart Ungurul, a cărui lucrare a fost editată la Frankfurt și Leipzig, în anul 1740, al cărui titlu este: *Începuturile religiei creștine la unguri, atribuită Bisericii Orientale, și aceleași începuturi curățate de povești îndoielnice și mincinoase*” (trad. n.).

[216] „Același, în același loc. Acest lucru reiese și din cuvintele legii promulgate în timpul regelui Ladislau cel Sfânt, la Conciliul din Szabolcs, în 1092, care sună astfel: «Latinii care nu vor să se supună obiceiului legiuit al ungarilor, adică aceia care, după ce acum ungarilor s-au lăsat de cărnuri, vor fi mâncat carne a doua sau a treia zi, dacă nu vor mărturisi că se supun obiceiului nostru mai bun, să se ducă unde vor. Averele pe care au agonisit-o să o lase aici, dacă nu s-au cumințit și nu s-au lăsat

împreună cu noi de cărnuri». În decretul Sfântului Ladislau, în cartea I, capitolul 31, dar chiar și în *Legile Ungurilor*, care se găsesc în *Corpusul dreptului unghuresc* cu privire la preoții bigami și la fiii preoților, ce altceva dovedesc decât că aceștia toți erau de rit grecesc?” (trad. n.).

[217] „Acestea pot fi văzute în epistolele Pontifului Roman Inocențiu al III-lea către Ioniță sau Caloian, regele Bulgariei și al Valahiei, și în epistolele către Vasile, primatul Bulgariei sau al Valahiei” (trad. n.).

[218] Textul românesc reprezintă traducerea din latină a notei așezate la sfârșitul acestui paragraf. Din acest motiv, nu o mai traducem. Menționăm doar forma actuală a numelor: Clement al V-lea, regele Uroș, Rascia.

[219] „Chiar și toate bisericile românești care se află sub puterea Serenității sale (adică a lui Sigismund Báthori, principele Transilvaniei) vor fi sub jurisdicția arhiepiscopului de Târgoviște, după dispozițiile dreptului canonic și după poruncile și rânduielile aceluia regat, iar preoții își vor putea strânge veniturile lor după obicei” (trad. n.).

SAMUIL MICU, *ISTORIA, LUCRURILE ȘI ÎNTÂMPLĂRILE ROMÂNILOR PRE SCURT*

Publicată în 1806, ca supliment în cuprinsul „Calendarului” de la Buda și detașată ulterior, cartea are o paginație distinctă de [3] f. + 72 p., cu o filă în plus la mijloc, în format *in-8°* (18 x 12 cm). Celei dintâi secțiuni, până la p. 34 inclusiv, apărută în „Calendarul” pe anul 1806, îi corespunde relatarea de către Samuil Micu a evenimentelor istorice de la *Stricarea Troiei* (Partea I, § 1) și până la momentul în care *Traian face pod de piatră peste Dunăre* (Partea a doua, § 5 incomplet); celei de a doua, redactată de Gheorghe Șincai, p. 35–72, din „Calendarul” pe anul 1807 (BRV, II, 479), îi corespunde textul *Hronicii* de la § 6, *Despre împărțirea, așezământul și marginile sau otarăle Dachiei*, până la § 12 inclusiv, *Despre ocârmuirea colonilor celor din Dachia veache*.

Importanța cunoașterii originilor neamului românesc e formulată memorabil de S. Micu în *Cuvânt-înainte. Cătră români!*: „urât lucru iaste românului să nu știe începutul său, să nu știe neamul său, pre mai-marii săi și istoria neamului său”. Tot aici sunt explicitate și dimensiunile proiectului imaginat: „începutul și statul romanilor celor dintâiu, apoi descălecarea lor în Dachia și întâmplările și starea lor până la vremile noastre”. N. Iorga remarcă finalul prefetei, care sintetizează în „cuvinte de mândrie” însuși „crezul școlii nouă ardeleni: «mult iaste a fi născut român»” (Iorga 1901, II, 190), savantul citând varianta ușor diferită față de originalul broșurii, identică aceleia reproduse de Timotei Cipariu (1855, 139–140). Pe fila nenumerotată dintre p. 34 și p. 35, o *Înseamnare* precizează că, după moartea lui Samuil Micu, îngrijirea textului („mânarea înainte a *Cărintariului* și a *Istoriei românești*”) i s-a încredințat „diortositoriului cărților” tipografiei budane, Gheorghie Șincai de Șinca, „care domn *Istoriia* cea românească de la moartea lui Decheval, unde au fost încetat reposatul Samuil Clain în anul trecut, așa o mână mai încolo”. Primul care identifică textul broșurii ca făcând parte dintr-o lucrare în manuscris a lui Micu, intitulată *Scurtă cunoștință a istoriiei*

românilor, este T. Cipariu (1855, 140), această confuzie fiind sesizată de N. Iorga, care precizează că, pe lângă „partea topită în calendar”, mai există un manuscris al *Istoriei românilor* „pe larg”, în patru volume (Iorga 1901, II, 190–193). Ulterior, D. Popovici acreditează ideea publicării „unei părți” din *Scurtă cunoștință* în „Calendar”, deși se referă în continuare la *Istoria* în patru părți (Popovici 1972, 205). Cornel Câmpeanu rezumă unele aparente coincidențe între cele două scrieri: lipsa primelor 32 de pagini din manuscrisul original, *Scurtă cunoștință a istoriilor românilor*, pare să corespundă fragmentului tipărit în „Calendar” (cu excepția celui de-al șaselea paragraf), iar detașarea de către autor a celor „două coli din manuscrisul original pentru a le preda tipografiei” pare să fie plauzibilă; primele paragrafe din prima parte corespund între ele, cu unele mici adausuri în „Calendar”, dar nu și următoarele (Câmpeanu 1965, XXIV). Într-adevăr, este evidentă similitudinea dintre *Cuvântul-înainte. Cătră români* din *Scurtă cunoștință* și cel publicat, cu unele adăugiri, în 1806. Același cercetător observă, însă, o „identitate aproape perfectă” a fragmentului din „Calendar” cu începutul unui alt manuscris al lui Samuil Micu, redactat și revizuit între 1801 și 1806, *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*, o *Istorie* extinsă, proiectată în patru volume (BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 436–439), editată abia în zilele noastre (Micu 1995). Mai precis, constatăm că din cele zece părți cât cuprinde *Istoria* mare (concepută, potrivit sumarului, în 13 asemenea diviziuni), fragmentul publicat merge până spre finalul paragrafului 5 din Partea a doua, ceea ce corespunde paginii de manuscris 95 din cele 341 de pagini cât cuprinde primul volum (ms. rom. 436). De altfel, precizarea „pre scurt”, care completează titlul fragmentului apărut în calendarul pe anul 1806, indică faptul că este vorba de un extras dintr-o lucrare mai amplă, față de care s-au operat mici revizuri lexicale sau de topică. De asemenea, trebuie specificat că textul *Despre români* se găsește numai într-unele dintre copiile după *Scurtă cunoștință*, lipsind din ms. rom. 436, unde paginile cu înscrisul *Cuvânt-înainte* sunt necompletate. Dispariția lui Samuil Micu în anul următor i-a determinat pe cercetători să considere atât revizuirea „substanțială” a finalului celui alt manuscris al său, *Scurtă cunoștință a istoriilor românilor*, cât și să

detașeze primele două coli ale acestuia, care „nu-și mai aveau rostul acolo”, ca o posibilă revenire a scriitorului asupra publicării istoriei românilor în varianta sa mai accesibilă (Câmpeanu 1965, XXVI–XXVII). Continuitatea textului lui Samuil Micu este asigurată de noul cenzor, Gheorghe Șincai, în „Calendarul” pe anul 1807. El se oprește cu publicarea textului lui Micu, pe care acesta nu-l mai pregătise, probabil, pentru tipar, și începe să-și tipărească scrierea sa istorică similară. Păstrând structura inițiată de predecesorul său, în părți și paragrafe, Șincai începe „printr-o expunere de tranziție” (Iorga 1901, II, 190) propria sa lucrare, *Cronica*, continuând astfel dezideratul inițial al demersului: „să se poată culeage de prin Cărintare și lega laolaltă, ca cu vreamă să se aibă toată Istoria românilor întipărită”.

Textul are relativ puține note de autor, în care se fac referiri sumare la diferiți istorici antici și bizantini, precum Dio Cassius, Suetonius, Tacit, Eutropius, Lucius Iulius Florus, Joannes Xiphilinus, Joannes Zonaras, Antonio Bonfini.

Textul a mai fost editat integral, de Cornel Câmpeanu, ca anexă, în Micu 1963, 133–157.

În antologia de față s-au transcris după tipăritură f. [1]^r–[3]^v și p. 1–34.

[1] „O, Părinte Marte și întemeietor al Romei, Romulus,/ [...] Își vor da atunci seama că este nepot din ginea mea/ [...] moștenitor al numelui de roman./ [...] Pe însuflețirii români ce-și întind puternicele grumaze și vădesc ginea romană de origine străveche” (Alexander Cortesius, *De laudibus bellicis Matthiae Coruini Hungariae regis*, versus: 195, 211, 214, 1079–1080. Ediția de referință: Alexander Cortesius, *De laudibus bellicis Matthiae Coruini Hungariae regis*, editat de József Fögel, B.G. Teubner, 1934, p. 6, 24.

[2] Textul exact: „[...] și mai vârtos aceasta și den neîn-vățătură și den neînțelegere limbii pogoară, care noao jalnic și plânguros lucru iaste într-atâta micșorare și călcare rodului nostru cestui rumânesc, carele odată, și el numărat între putearnicile neamuri și între tarii oameni să număra, iară acum atâta de supus și de ocărât iaste, cât nice învățătură, nice știință, nice armă, nice legi, nici nice un obiceiau întru tot rodul ca să

pomenește astăzi rumân nu iaste, ce ca nește nemearnici și orbi într-un obor învârtindu-se și înfășurându-se, de la streini și de la varvari, doară și de la vrăjmașii rodului nostru, cer și să împrumutează, și de carte, și de limbă, și de învățătură. O grea și duroasă întâmplare” (*Sfânta și Dumnezăiasca Liturghie*, București, 1680, f. [2]^v–[3]^r).

[3] Semnează: Teodosie, Arhiepiscopul Ugrovlahiei.

[4] În text: *Prealuminatului și Înălțatului, din mila lui Dumnezău Domn și oblăduitoriu a toată Țara Rumânească, Ioan Șerban B. Voievod, stăpân milostiv și drept: sănătate, fericire și spăsenie rugăm și iar rugăm.*

[5] „Și într-adevăr e mare lucru să te naști din sânge roman. Spune Alexander Cortesius, în *Despre meritele lui Matei Corvin*” (Alexander Cortesius, *De laudibus bellicis Matthiae Coruini Hungariae regis*, versus: 83. Ediția de referință: Leipzig, B.G. Teubner, 1934, p. 4.)

[6] Judecător evreu (sec. al XII-lea î. Hr.), înzestrat cu o forță ieșită din comun. Povestea sa este scrisă în Cartea Judecătorilor (13, 1 și 16, 31).

[7] În mitologia greacă, fiica lui Zeus și a Ledei. Războiul troian a izbucnit după ce prințul Troiei, Paris, a răpit-o, aceasta fiind soția lui Menelau, regele Spartei.

[8] Enea sau Aeneas, personaj mitologic. Luptă eroic în războiul troian, ocrotit de mama sa, zeița Afrodita.

[9] În mitologia greacă, Antenor este cumnatul regelui troian, Priam. Dintre troieni, doar el și Enea susțin, în scopul păstrării păcii, ideea restituirii frumoasei Elena.

[10] Hiarbas sau Iarbas, rege în Numidia din Nordul Africii, între 84 și 82 î. Hr. În mitologia romană, fiu al lui Jupiter și al unei nimfe. Didona, fondatoarea Cartaginei, l-ar fi disprețuit, preferându-l pe Enea, care, în drumul său spre Italia, face un popas pe coasta Africii.

[11] Evandrus, fiul zeului Hermes și al Carmentei.

[12] Pallas, fiul lui Evandrus. Moartea și funeraliile sale sunt relatate în *Eneida*.

[13] Latinus, regele primilor locuitori ai Peninsulei italiice, găsiți de Enea la sosirea lui în Latium.

[14] În mitologia romană, Lavinia este fiica lui Latinus. Deși logodită cu regele rutulilor, Turnus, tatăl său preferă să o căsătorească cu Enea.

[15] Turnus, regele unui popor situat la sud de Roma, cu capitala la Ardea, rutulii. Se opune instalării în Latium a lui Enea.

[16] Marcus Aurelius Valerius Maxentius, împărat roman între 306 și 312.

[17] Regiune din centrul Italiei, patria etruscilor. Cunoscută și ca Tyrrenia.

[18] Ascanius, fiul lui Enea, fondatorul rasei romane. Potrivit legendei, Ascanius ar fi întemeiat Alba Longa, una dintre cele mai vechi așezări fortificate din Italia.

[19] Eli, personaj biblic. Unul dintre ultimii judecători ai Israelului și mentorul lui Samuel.

[20] Silvius este, după Titus Livius, fiul lui Ascanius, fondator și rege în Alba Longa, în timp ce Dionysios din Halikarnas îl consideră mai curând fratele mai mic al lui Ascanio, fiul lui Enea și al Laviniei, născut după moartea tatălui.

[21] Cel dintâi rege al israeliților (1050–1010 î. Hr.).

[22] Aeneas Silvius, fiul lui Silvius, domnește 31 de ani.

[23] Al doilea rege al Regatului Unit al Israelului, succesorul lui Saul, conform Bibliei. Conduce, inițial, Regatul Iudeei (1010–1002 î. Hr.), pe care îl unifică ulterior cu restul Israelului.

[24] Latinus Silvius (Latrius) domnește între 1081 și 1030.

[25] Solomon, legendar rege al Israelului (971–931 î. Hr.), fiu al lui David și al Batșebeii, renumit pentru înțelepciunea sa.

[26] Alba Silvius, descendent al lui Latino Silvio și tatăl lui Atys.

[27] Atys, rege legendar din Alba Longa, între 991 și 965 î. Hr.

[28] Cel de-al șaptelea rege al Albei Longa, Capys Silvius, domnește 28 de ani.

[29] Tiberino Silvio guvernează Alba Longa între 924 și 916 î. Hr.

[30] Agripa Silvius (Aremulus, după Diodor din Sicilia), fiu și succesor la tron al lui Tiberino.

[31] Există o inadvertență în textul lui Micu, datorată, probabil, dificultății interpretării surselor latine: Carmentus este

o variantă secundară atestată de istoricul bizantin Georgius Syncellus (c. 810) pentru numele regelui legendar Capetus/Calpetus (937–924), însă localizarea în anul 849 corespunde regelui legendar Aventinus, care a dat și numele Colinei Aventinului. Confuzia în textul lui Micu se sprijină deopotrivă pe neconcordanța înșiruirii regilor legendari ai Romei cu ordinea canonică transmisă în istoriografie.

[32] Romulus Silvius, fiul lui Agrippa și tatăl lui Aventino. Domnește între 876–856 î. Hr.

[33] Procas, fiul lui Aventinus și tatăl lui Numitor și Amulius. Domnește între 819 și 782 î. Hr., ceea ce corespunde unei perioade mai mari: 37 de ani, și nu 32.

[34] Karamos, fondatorul regatului Macedoniei (796 î. Hr.), al cărui rege a fost 28 de ani.

[35] Moștenind la moartea tatălui său, Procas, doar trezoreria regală, nu și tronul, Amulius i-l uzurpă, mai târziu, fratelui său, Numitor.

[36] Numitor domnește de două ori: în 794 și 755–735 î. Hr.

[37] În Ovidiu (*Fastele*, 4, 54–55), Numitor are un fiu, Lausus, care ar trebui să-i succedă la tron, fiind ucis, însă, de unchiul său, Amulius.

[38] Rhea Silvia (Ilia), fiica lui Numitor. Unchiul său, Amulius, uzurpând tronul tatălui ei, face din ea o vestală, împiedicând-o, astfel, de a avea urmași. Zeul Marte o seduce, însă, iar ea va da naștere gemenilor Romulus și Remus.

[39] Ioatam sau Yotam, rege al Iudeei între 758 și 742 î. Hr.

[40] Ardys I sau Ardi, rege al Lidiei, din dinastia Heraclidae, între 795 și 759 î. Hr.

[41] Cunoscute din textele lui Plutarh și Titus Livius, episodul relatează evenimentul răpirii femeilor sabine, invitate la celebrarea sărbătorilor Consualia, în timpul domniei lui Romulus, având drept consecință izbucnirea unui război între sabinii și romani.

[42] În 748 î. Hr., Acron declară război Romei, în urma răpirii femeilor sabine, dar este învins.

[43] În 745 î. Hr., un alt rege sabin, Titus Tatius, pornește război împotriva lui Romulus, reușind să intre în cetate, ajutat de sabina Tarpeia. Co-rege al Romei timp de cinci ani, până în 740 î. Hr.

[44] De la Quirium sau Cures, cetate antică a sabinilor, situată pe malul stâng al Tibrului, nu departe de Roma.

[45] Moartea sa în circumstanțe obscure i-a făcut pe romani să creadă că Romulus s-a transformat în zeu, divinizându-l, ulterior, sub numele Quirinus.

[46] Nabonassar, rege al Babilonului între 747 și 734 î. Hr.

[47] Ahaz (Ioahaz), rege al Iudeei (737–723 î. Hr.), fiul și succesorul lui Ioatam.

[48] Ezechia, fiul lui Ahaz, căruia îi succede la tronul Iudeei (715–686 î. Hr.).

[49] Numa Pompilius, rege al Romei (715–673 î. Hr.), succesorul lui Romulus.

[50] Din cele zece luni câte avea calendarul roman, doar primele patru, Martius, Aprilis, Maius, Iunius, erau închinat zeităților, celelalte numindu-se „a cincea”, „a șasea”, „a șaptea”... Cele două luni introduse în timpul domniei lui Numa Pompilius, la sfârșitul anului (ianuarie și februarie), generează neconcordanță între denumirea acestora și locul lor. Mult mai târziu, două dintre ele își modifică numele: Quintilis, care, în cinstea împăratului Iulius Cesar, devine iulie, și Sextilis, care devine august, glorificându-l pe Octavianus Augustus.

[51] Tullus Hostilius, rege al Romei (673–642 î. Hr.). Domnia sa este marcată de lupte împotriva unor orașe ca Alba-Longa, Veii și Fidenae.

[52] Ancus Marcius, nepot al lui Numa Pompilius, rege al Romei (641–616 î. Hr.). Mai puțin războinic decât predecesorul său, Tullius Hostilius, Ancus Marcius își leagă numele de construirea unui apeduct, Aqua Marcia, a primei închisori romane, ridicată pe colina Capitoliului, și al celui dintâi pod peste Tibrul.

[53] Lucius Tarquinius Priscus, supranumit și Tarquin cel Bătrân, rege al Romei între 616 și 578 î. Hr., primul de origine etruscă. Moare asasinat după 37 de ani de domnie, victimă a răzbunării urmașilor predecesorului său.

[54] Servius Tullius, regele Romei (578–534 î. Hr.). Autorul unor importante reforme administrative, dintre care repartizarea populației Romei pe categorii censitare.

[55] Tarquinius Superbus, cel de-al șaptelea și ultimul rege al Romei, domnește între 534 și 509 î. Hr. Înălăturarea sa, după o

revoltă populară, pune capăt monarhiei, Senatul reformând Roma într-un guvern republican.

[56] Sextus Tarquinius, fiul cel mic al regelui Tarquinius Superbus. Gestul său de a o viola pe Lucreția, o femeie romană, stârnește revolta maselor, având drept rezultat exilarea familiei regale și instaurarea Republicii.

[57] Lucreția, fiica lui Spurius Lucretius Tricipitinus și soția lui Tarquinius Collatinus, cunoscută pentru frumusețea și virtutea sa, preferă moartea în locul dezonoarei, după abuzul lui Sextus Tarquinius, cerând răzbunare.

[58] Lucius Tarquinius Collatinus, cunoscut ca Tarquin Collatin, om politic. Unul dintre primii consuli ai Republicii Romane.

[59] Ardea, veche capitală a rutulilor. Episodul violului Lucreției are loc în timpul asedierii sale de către Tarquinius Superbus, în 509 î. Hr.

[60] Sedechia, ultimul rege al Iudeei (597–587 î. Hr.). Sub domnia sa, Ierusalimul este distrus, iar poporul său, deportat.

[61] Nabucodonosor al II-lea, rege neobabilonian (605–562 î. Hr.). Cucerește Iudeea în 587, distrugându-i capitala și înrobindu-i pe locuitorii ei.

[62] Darius I (550–486 î. Hr.), rege al Persiei.

[63] Lucius Iunius Brutus, fondator legendar al Republicii Romane și unul din cei doi consuli ai ei în 509 î. Hr.

[64] Publius Valerius Publicola, consul al Republicii Romane de patru ori: în 509, 508, 507 și 504 î. Hr.

[65] Titus Larcus Flavius, om politic roman, magistrat, apoi dictator în 501 î. Hr.

[66] Spurius Cassius Vecellinus, consul (502, 493, 486 î. Hr.), moare învinuit de tentativa de a deveni rege (*adfectatio regni*).

[67] Appius Claudius Crassus Regillensis Sabinus, consul și președinte al celor două colegii de decemviri (451 și 450–449 î. Hr.). Îndrăgostit de plebeiana Virginia.

[68] Lucius Pomponius Flaccus, consul roman, apropiat al împăratului Tiberius.

[69] Gnaeus Pompeius Magnus (106–48 î. Hr.), om politic și militar roman.

[70] Caius Iulius Cesar (100–44 î. Hr.), general și om politic roman.

[71] Cyrus al II-lea cel Mare, rege al Persiei (559–530 î. Hr.). Sub domnia sa, Media devine provincie a statului persan, în 550 î. Hr., după înfrângerea lui Astiage, Babilonul fiind, la rândul său, ocupat în 539 î. Hr.

[72] Alexandru cel Mare, rege al Macedoniei între 336 și 323 î. Hr.

[73] Darius al III-lea, rege al Persiei din 336 până la moartea sa, în 330 î. Hr.

[74] Ptolemeu al II-lea Philadelphus, rege al Egiptului (285–246 î. Hr.). Ordonă traducerea Scripturii ebraice în limba greacă, din dorința de a extinde celebra bibliotecă din Alexandria. După cum relatează *Scrisoarea lui Aristeas*, cea mai veche mărturie despre originea acestei traduceri, regele îi cere lui Eleazar, marele preot din Ierusalim, să-i trimită talmăcitori, astfel că-i sunt oferți șaptezeci și doi, câte șase din cele douăsprezece triburi ale lui Israel, fapt ce se va reflecta și în titlu, *Septuaginta*, „traducerea celor șaptezeci de interpreți”.

[75] Antioh al IV-lea Epifanes, regele Imperiului Seleucid (175–164 î. Hr.). Domnia sa este marcată de prigonirea cultului iudaic, scoțând în afara legii riturile și tradițiile acestuia și impunând cultul lui Zeus, ceea ce a provocat, în 166 î. Hr., răscoala evreilor sub conducerea lui Mattathias.

[76] Mattathias ben Johanan, conducător politic și religios evreu din sec. al II-lea î. Hr., întemeietorul dinastiei Hașmonenilor.

[77] Mai curând Lucius Aemilius Paullus, general roman, ales consul în 182 și 168 î. Hr. Pune capăt celui de-al treilea război macedonean, prin victoria asupra lui Perseu, în 168 î. Hr.

[78] Perseu, rege al Macedoniei între 179 și 172 î. Hr. Este învins de romani în bătălia de la Pydna, din 22 iunie 168 î. Hr.

[79] În Bătălia de la Pharsalus (Grecia, 9 august 48 î. Hr.), Gneus Pompeius Magnus, conducătorul forțelor proaristocratice romane, este învins de cele populare, conduse de Iulius Cezar.

[80] Marcus Junius Brutus (85–42 î. Hr.), politician roman, cunoscut pentru rolul avut în conspirația împotriva lui Iulius Cezar, din 15 martie 44 î. Hr.

[81] Scorilo, rege dac între 28 și 68 î. Hr.

[82] Octavian August, împărat roman (27 î. Hr.–14).

[83] Despre sistemul defectuos al adnotărilor la Samuil Micu, Cornel Câmpeanu notează: „În general, datele bibliografice sunt sumare, titlurile prescurtate. Uneori, el citează numai autorul, capitolul și, eventual, pagina, fără să indice ceea ce este de primă importanță: titlul general al lucrării. Materialele documentare și informative utilizate de scriitor la redactarea lucrărilor sale, mai ales pentru perioadele mai vechi ale istoriei românești, au fost culese, în cea mai mare parte, în bibliotecile din Viena, în timpul șederii sale acolo. Ele au fost adunate însă fără un control suficient de riguros și sistematic, autorul consemnând în ciornele sale doar unele date, neglijând altele de primă importanță” (Micu 1965, XXVII).

[84] Burebista, rege geto-dac (82–44 î. Hr.).

[85] Irod cel Mare, regele Iudeei între 37 și 4 î. Hr.

[86] Titus Flavius Clemens sau Clement al Alexandriei, cel dintâi teolog creștin. Semnează *Protrepticus* (*Cuvânt de îndemn către greci*), *Paedagogus* (*Pedagogul*) și *Stromata* (*Diverse*).

[87] Eusebius din Cezareea (265–340), episcop de Cezareea. Autorul unor numeroase opere istorice (*Historia Ecclesiastica*) și apologetice (*Preparatio evangelica*).

[88] Teofil al Alexandriei, patriarh al Bisericii ortodoxe copte a Alexandriei (384–412).

[89] Tiberius Caesar Augustus, născut Tiberius Claudius Nero, fiul vitreg al lui Octavian. Al doilea împărat roman (14–37).

[90] Caligula (Caius Iulius Caesar Augustus Germanicus), cunoscut ca Gaius, împărat roman din 37 până în 41. Succesorul lui Tiberius.

[91] Cassius Chaerea conduce garda pretoriană, care pune la cale asasinarea lui Caligula, în 24 ianuarie 41.

[92] Sub acest nume nu a existat niciun rege dac. Contemporan cu Caligula se pare că a fost Scorilo. Vezi supra nota 81.

[93] Tiberius Claudius Caesar Augustus, împărat roman între 41 și 54. Succesorul nepotului său, Caligula.

[94] Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus, împărat roman între 54 și 68.

[95] Agrippina Minor Iulia, a patra soție a împăratului Claudius, pe care-l convinge să-l adopte pe fiul ei, Nero, ca

moștenitor, în detrimentul propriului fiu al împăratului, Britannicus. Bănuită că l-ar fi otrăvit pe Claudius.

[96] Servius Sulpicius Galba exercită funcția de guvernator al provinciei Hispania Tarraconensis, când este proclamat împărat de legiunile sale, ulterior recunoscut de Senatul de la Roma la 9 iunie 68, succedându-i lui Nero.

[97] Marcus Salvius Otho este proclamat împărat după asasinarea lui Galba, în 15 ianuarie 69, și rămâne în funcție până în 16 aprilie a aceluiași an, când, înfrânt de Vitellius, la Bedriacum, se sinucide.

[98] Proclamat împărat de legiunile din provinciile revoltate împotriva lui Gaba, la 1 ianuarie 68, Aulus Vitellius Germanicus se confruntă, în 14 aprilie 69, cu armata lui Otho, pe care o înfrânge, fiind recunoscut împărat și de către Senatul roman.

[99] Titus Flavius Vespasianus (9–79), împărat roman din decembrie 69 și până la moarte, fondator al dinastiei Flaviilor (69–96). A preluat puterea într-o perioadă de instabilitate politică și economică a imperiului.

[100] Titus Flavius Vespasianus (39–81), împărat roman (79–81), succesor al tatălui său, celebru pentru cucerirea Ierusalimului (70).

[101] Titus Flavius Domitianus, împărat roman (81–96), cel de-al doilea fiu al lui Vespasian, fratele lui Titus. Campania sa împotriva lui Decebal, din 87, reprezintă un eșec.

[102] Marcus Cocceius Nerva este proclamat împărat după asasinarea lui Domițian, în 18 septembrie 96, și domnește până la moartea sa naturală, în 27 ianuarie 98.

[103] Marcus Ulpius Nerva Traianus, împărat roman, succesorul lui Nerva, din 98, până în 117. Pentru succesul militar din 101, repurtat în Dacia, primește titlul de *Dacicus Maximus*. Cinci ani mai târziu, reușește să o cucerească, distrugându-i capitala, Sarmizegetusa.

[104] Iosif Flaviu (Titus Flavius Iosephus, 37–100), istoric evreu. *Antichități iudaice*, opera sa cea mai importantă, descrie, în cele 21 de volume, istoria poporului evreu de la începuturi până la Primul război evreo-roman, din anii 66–67; alte șapte volume dintr-o altă lucrare, *Războiul evreilor (Bellum Judaicum)*, tratează cele dintâi revolte antiromane din Iudeea (66), până la cucerirea Ierusalimului de către împăratul Titus.

[105] Un fragment din *Istoria bisericească a Episcopiei românilor din Ardeal* a lui Samuil Micu apare în Calendarul de la Buda din 1806, p. 35–72.

[106] Duras, cunoscut și ca Diurpaneus, rege al dacilor (85–87).

[107] Caius Oppius Sabinus, senator roman, guvernator al Moesiei în 85. Moare în încercarea de a-i opri pe dacii lui Diurpaneus, care jefuiesc malurile de sud ale Dunării, în iarna aceluiaș an.

[108] Cornelius Fuscus, general roman. Conduce garda pretoriană în campania lui Domițian împotriva Daciei din 86, suferind o înfrângere decisivă în prima bătălie de la Tapae (87), unde este prins într-o ambuscadă.

[109] Decebal, rege al Daciei între 85 și 106. Înfruntă armatele conduse de împăratul Traian în două bătălii (101–102 și 105–106), soldate cu tot atâtea înfrângeri. În 106, pentru a nu suferi umiliința lanțurilor pe străzile Romei, își curmă viața. Capul și mâna dreaptă îi sunt predate împăratului Tiberius de Claudius Maximus, care a pretins că l-ar fi capturat în viață pe regele dac.

[110] Tettius Iulianus, general roman. Conduce ofensiva romană împotriva Daciei din 88. Cea de-a doua bătălie de la Tapae este favorabilă romanilor, între Decebal și împăratul Domițian încheindu-se pace.

[111] Marcus Ulpius Nerva Traianus, rege al romanilor între 98 și 117. Din ordinul său, arhitectul sirian Apolodor din Damasc a construit, între 102 și 105, la Drobeta (actualul Turnu-Severin), un impozant pod peste Dunăre, facilitând trecerea legiunilor în a doua campanie împotriva lui Decebal.

[112] Longinus, comandant roman. Făcut prizonier de către Decebal și folosit de acesta pentru obținerea unei păci favorabile lui, la finele primului război cu Traian (102), se sinucide prin otrăvire.

[113] La trecerea de la p. 30, la următoarea, notarea paragrafului se face greșit: 6 în loc de 5.

[114] Publius Aelius Traianus Hadrianus, împărat roman între 117 și 138. Fiul adoptiv și succesorul împăratului Traian. Reformator, poet, filosof, neobosit călător de-a lungul întregului Imperiu, inclusiv în Dacia, a cărei administrație o reorganizează

în 119 și 123 (Dacia Porolissensis, Dacia Superior și Dacia Inferior).

^[115] Reușind să scape din asediul Sarmisegetuzei, Decebal este urmărit de o unitate de cercetași condusă de Tiberius Claudius Maximus. Potrivit unei stele funerare descoperită la Filippi (Grecia), acesta pretinde că l-ar fi capturat în viață pe regele dac, în Ranisstorum, fortificație localizată de unii cercetători în zona Grădiștei de Munte sau, de alții, în perimetrul actualei Zlatna (vechiul Ampelum), unde se afla încartiruită armata lui Traian, căruia i-ar fi fost predate capul încă sângerând și mâna dreaptă ale lui Decebal. În fapt – cum arată imaginile de pe Columnă –, Decebal s-ar fi sinucis, tăindu-și gâtul cu *sica dacica*.

GHEORGHE ȘINCAI, *HRONICA ROMÂNILOR ȘI A MAI MULTOR NEAMURI*

Lucrarea istorică a lui Gheorghe Șincai, *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, s-a păstrat într-un manuscris autograf, deținut în prezent de BCU Cluj-Napoca, la cota ms. rom. 592, în trei volume. Volumul I conține 596 pagini, după numerotarea originală, respectiv 309 file, după numerotarea de bibliotecă, iar filele 299–309 sunt albe, având dimensiunile de 20 x 25 cm; volumul II conține 443 p., după numerotarea originală, la care se adaugă încă 15 pagini nenumotate, iar numerotarea de bibliotecă înregistrează 230 de file, cu dimensiunile de 19,5 x 24 cm; volumul III conține 394 pagini după numerotarea originală, respectiv 203 file, după numerotarea de bibliotecă, dintre care filele 1–4 și 201–203 sunt albe, cu dimensiunile de 20 x 24,5 cm.

Manuscrisului autograf i se adaugă copia realizată pentru Samuil Vulcan la Oradea, păstrată azi la BAR Cluj (ms. rom. 454–456), și încă două copii realizate de preotul Petru Mărcuțiu, dintre care una este păstrată la BCU Iași, iar volumul I din cea de a doua copie a lui Mărcuțiu a intrat în posesia BAR București (Roman-Negoi 2007, p. 341–343); vezi și BAR București, ms. rom. 5521. Fragmente dintr-o altă copie au fost identificate în posesia boierului muntean Nicolae Glogoveanu (Iorga 1989, 382).

Versiunilor românești manuscrise li se adaugă și o versiune manuscrisă autografă în limba latină, cu titlul *Chronicon Daco-Romanorum sive Valachorum et plurium aliarum Nationum*, considerată a fi o traducere sinteză, care se păstrează la BCU Cluj-Napoca, provenită din colecția Muzeului Ardelean, nr. 2324, de 288 de pagini, versiune care merge până la anul 1183. Acestei versiuni latine i se adaugă un alt manuscris latin autograf de 29 de pagini, cu titlul *Continuatio Chronici Daco-Romanorum*, aflat la BAR Cluj, ms. rom. 543, care conține anii 1440–1448. Alături de acestea s-au mai păstrat *Scara I sau arătarea numelor și a lucrurilor care se află în Cronica românilor, de la anul 86 până la anul 1439*, de 56 de file nenumotate, și *Index in Tomum I Chronici Daco-Romani seu*

Valachici, de 80 de file nenumerotate, păstrat la BAR Cluj, cota ms. rom. 507.

Gheorghe Șincai începe să adune informații despre istoria românilor încă din 1774, odată cu plecarea sa la Roma pentru desăvârșirea studiilor la Colegiul de Propaganda Fide. El va întâlni aici personaje influente, care îi vor facilita contactul nemijlocit cu documentele, manuscrisele și publicațiile care făceau referire la români și la istoria acestora. Astfel, prin intermediul lui Ștefan Borgia, secretarul Congregației de Propaganda Fide, Șincai va obține accesul liber la toate sursele de informație din bibliotecile din Roma, acesta facilitându-i intrarea în cercurile erudite de acolo, unde va avea contact cu multe personalități culturale ale vremii ce îl vor sprijini în identificarea unor noi informații despre români.

Această activitate va fi continuată de Șincai și la Viena, începând cu anul 1779, unde va urma cursuri la Seminarul „Sf. Barbara” și unde îl cunoaște pe Samuil Micu, care îi va oferi numeroase documente și cronici despre români. Și aici Gheorghe Șincai intră în legătură cu învățați diverși, care îl vor ajuta să aibă acces la lucrări decisive pentru realizarea demersului său istoriografic, cum sunt Daniel Cornides, Iosif Benkő, Iosif Garampi, Andrei Hadik, Ștefan Costa etc.

Toate informațiile preluate din izvoarele cercetate de Șincai între 1775 și 1780, când s-a aflat la Roma și Viena, au fost strânse în 27 de volume manuscrise, al căror număr va spori și după întoarcerea la Blaj.

Din cauza conflictului declanșat între Gheorghe Șincai și episcopul Ioan Bob, dispută care va lua o amploare neașteptată, Șincai este silit să peregrineze și să caute adăpost la curtea contelui Vass de la Țaga (Cluj), la episcopul Ignatie Darabant de la Oradea, apoi la Buda, unde se va întreține din funcția de secretar literar al istoricului Márton György Kovachich, ca și din funcția de corector și cenzor al tipografiei crăiești. În acest răstimp întreprinde cercetări în bibliotecile din Budapesta, având ocazia să cunoască și aici persoane care îi vor servi în completarea surselor necesare *Hronicii* sale, cum sunt Márton György Kovachich, amintit mai sus, precum și István Katona (1732–1811), informațiile acumulate permițându-i să ducă *Hronica* până la anul 1660. Șederea sa la Buda se va încheia în

1808, când Șincai se va stabili pentru doi ani la Sinea/ Szinye, lângă Cașova, unde va redacta din nou *Hronica*, până la anul 1714. De aici va pleca, în 1811, la Oradea, unde va încheia redactarea *Hronicii*, oprindu-se la anul 1739. În timpul cât a stat la Oradea a realizat și o versiune în limba latină, care va cuprinde evenimentele până la 1183.

Materialul documentar strâns în vederea elaborării *Hronicii* a fost bogat. Pentru obținerea lui, Șincai a cercetat cele mai importante biblioteci și arhive europene, fiind valorificate toate sursele de informație: documente originale, materiale epigrafice, literatura autorilor clasici latini și greci, cronicile vechi, scrierile istorice și geografice ale contemporanilor săi, dintre care pe unii îi cunoaște personal, ceea ce ne permite să afirmăm că istoricul a apelat la toate instrumentele de lucru specifice unei cercetări istorice moderne, în adevăratul înțeles al cuvântului.

În organizarea materialului documentar adunat, Șincai se călăuzește după principiul expunerii cronologice a evenimentelor și a stabilirii realității istorice, plecând direct de la izvoarele autentice, cunoscute în mod nemijlocit, aceasta constituind o nouă orientare a istoricilor din timpul său, pe care Șincai și-o însușește, interpretând critic, corectând datele acolo unde e necesar.

În funcție de perioadele istorice prezentate, autorul fructifică sursele de informație preluate din autorii latini sau greci, ca Tacit, Dio Cassius, Paulus Diaconus, Sextus Rufus și alții, din cronicari bizantini, maghiari, poloni, români etc., dar și din autori contemporani lui. Dintre conicile românești întrebuițate pot fi amintite *Cronica Bălăcenească*, o parte din cronica lui Radu Greceanu, precum și cronicile lui Grigore Ureche și Miron Costin. Alături de acestea, de mare importanță în economia lucrării sunt documentele, pe care le reproduce total sau parțial, în original sau în traducere, astfel că *Hronica* sa a reprezentat o bogată sursă de documentare pentru istoricii care i-au urmat, fiind apreciată ca „singura istorie de sinteză, științific alcătuită, a întregului popor român, până la sfârșitul secolului al XIX-lea” (Șincai 1967, VIII).

Scopul demersului istoriografic al lui Șincai a fost acela de a realiza o istorie unitară a tuturor românilor, de la origini până în zilele lui, mai exact până la anul 1808, dar se oprește la 1739.

Aceasta este prezentată în raport cu istoria și legăturile pe care românii le aveau cu popoarele învecinate, astfel încât evenimentele expuse să fie percepute în limitele unui cadru mai larg, iar întreaga informație acumulată, instrumentele și metoda de lucru alese pentru alcătuirea acestei istorii trebuiau să demonstreze originea romană a românilor, vechimea și continuitatea acestora în acest spațiu, cu scopul de a servi ca argumente peremptorii în vederea restabilirii adevărului istoric.

Volumul I cuprinde anii 86–1439; volumul II, anii 1440–1613, iar pe paginile nenumerotate se află *Scara* tomului ordonată alfabetic; volumul III, anii 1614–1739. *Hronica* începe cu anul 86, când debutează luptele de cucerire a Daciei de către romani, sub Domițian, perioadă în care dacii erau conduși de Decebal. Cucerirea Daciei de către romani va fi un pretext de a prezenta istoria românilor ca parte componentă a istoriei romanilor, în raport cu istoria Romei, dar și cu a celorlalte popoare cu care au intrat în contact, cum ar fi istoria bulgarilor sau a Bizanțului.

Încercările lui Gheorghe Șincai de a tipări *Hronica* nu au fost lipsite de dificultăți. Mai întâi, în 1807, Șincai va discuta cu negustorul Dumitru Meciș din Beiuș posibilitatea tipăririi unei versiuni prescurtate, la care acesta consimțea să aducă o contribuție financiară (Radu 1925, 188). În 1808, purta discuții cu boierul basarabean Ștefan Marcella, ca acesta să suporte cheltuielile de tipărire, dar și această inițiativă va eșua. Fără nicio finalitate vor rămâne și intențiile de editare ale lui Damaschin Bojincă, din 1833 (vezi și Roman-Negoi 2016, 94–95). În paralel cu aceste inițiative, pe când se afla la Buda, în calitate de corector la tipografia de aici, Șincai va reuși să publice în „Calendarul” de la Buda, pe anii 1807, 1808 și 1809, un fragment din primul volum al *Hronicii* sale, corespunzător anilor 86–264.

În 1811, istoricul dorește să publice integral lucrarea la Buda, dar, din motive financiare, se îndreaptă spre Oradea, unde înaintează cenzurii versiunea latină, care aprobă inițial tipărirea cărții. Lipsa banilor pentru tipărire va face ca Șincai să se îndrepte spre tipografia lui Martin Hochmeister de la Sibiu, lucrarea fiind din nou supusă cenzurii. Ea va fi analizată la Cluj de o comisie condusă de episcopul Iosif Mártonfi, care va

înainta un raport critic privind așa-zisul conținut subversiv al lucrării, iar guvernul transilvan va interzice tipărirea *Hronicii*. Șincai este înștiințat, la 14 aprilie 1814, că lucrarea sa nu a primit acceptul de tipărire, iar atunci când va solicita restituirea manuscriselor, i se va răspunde că acestea sunt confiscate și nu i se vor înapoia, fiind depuse la arhiva guvernului (Tomuș 1965, 192–195).

După moartea lui Șincai, *Hronica* a fost editată până la anul 999 de Gherman Vida la Iași, în 1843. În 1844, Alexandru Gavra începe să editeze textul până la anul 1383, la Buda, aceste două ediții fiind imprimare cu alfabet chirilic. Prima ediție integrală a *Hronicii* a apărut la Iași, în 1853–1854, în alfabet chirilic de tranziție, iar a doua la București, în 1886, cu alfabet latin, sub îngrijirea lui Grigore Tocilescu. Edițiile din 1843, din 1853–1854 și din 1886 au fost realizate după copia lui Mărcuțiu, păstrată la Iași, iar ediția din 1844–1848 a lui Gavra, după copia lui Samuil Vulcan (Pervain 1971, 88–89). La începutul secolului XX, P. Popovici a publicat un mic fragment selectat din anii 86–1714, în colecția „Biblioteca pentru toți”. O nouă ediție fragmentară va fi publicată în 1944 de D. Murărașu.

O ediție integrală modernă a fost realizată de Florea Fugariu, după manuscrisul autograf păstrat la BCU Cluj, cota ms. rom. 592, apărută în trei volume (Șincai 1967–1969), iar ulterior va apărea volumul IV din aceeași serie, cu editarea versiunii latine a *Hronicii* (Șincai 1973). Fragmentar, *Hronica* a mai fost editată în Fugariu 1970, II, 138–188, și în Fugariu 1983, II, 5–137, unde sunt preluate capitole din ediția 1967–1969, precum și câteva pasaje din versiunea latină. În 1978, Florea Fugariu și Manole Neagoe vor republica, în colecția „Biblioteca pentru toți”, o nouă ediție antologică (Șincai 1978).

Transcrierea de față s-a realizat după manuscrisul autograf, păstrat la BCU Cluj-Napoca, cota ms. rom. 592, și corespunde filelor 52^r–66^v, din volumul I, după numerotarea de bibliotecă, respectiv p. 103–132, după numerotarea originală.

[1] Grigore Maior (1715–februarie 1785), episcop greco-catolic de Făgăraș și Alba Iulia, între 1773–1782, cel care l-a trimis pe Gheorghe Șincai la studii în școlile din Apus.

[2] Teotim I Scitul, episcop la Tomis între anii 385–390, urmând în scaun lui Gherontie, de neam daco-roman, originar din Dacia Pontică.

[3] Niceta de Remesiana (c. 335–414), episcop al Remesianeii, oraș în provincia romană Dacia Mediterranea. Se crede că el a răspândit credința creștină la nord și la sud de Dunăre, fiind cinstit ca sfânt pentru viața sa virtuoaasă.

[4] Paulin de Nola sau Meropius Pontius Anicius Paulinus (353–431), episcop de Nola (Italia). Opera sa poetică cuprinde un număr de 35 de poeme, Poemul 17 fiindu-i dedicat lui Niceta de Remesiana, pe care l-a cunoscut personal.

[5] Jean Bolland sau Johannes Bollandus (18 august 1596–12 septembrie 1665), iezuitul belgian, biograf și fondator al Societății Bolandiștilor, care a publicat două volume, corespunzătoare lunii ianuarie, din *Acta Sanctorum*, la Anvers, în 1643. Alte trei volume pentru luna februarie s-au tipărit în 1658. *Acta Sanctorum* este o colecție ce cuprinde, în 68 de volume, viețile sfinților din calendarul Bisericii Catolice, de la 1 ianuarie până la 31 decembrie.

[6] Remesiana, oraș construit de romani, situat între Naiss (Niș) și Serdica.

[7] Dachia de Mijloc, adică Dacia Mediterranea, parte din fosta provincie Dacia Aureliană, cu capitala provinciei la Serdica (azi Sofia).

[8] Gennadius de Massilia (decedat c. 496), cunoscut și sub numele de Gennadius Scolasticul sau Gennadius Massiliensis, preot creștin, teolog, polemist și istoric, probabil grec de origine. Lucrarea sa cea mai cunoscută este *De Viris Illustribus*, în care prezintă biografiile a peste 90 de personalități creștine.

[9] Niș (Naissus), oraș aflat astăzi în partea de sud a Serbiei. Între 75–73 î. Hr., romanii cuceresc orașul Niș, care devine un important centru strategic din provincia Moesia Superior.

[10] Muntele Haemus, denumirea sub care erau cunoscuți Munții Balcani.

[11] Dardania, denumirea veche a unei regiuni situată astăzi în Kosovo, la vest de Macedonia și la nord-est de Albania. A fost cucerită de romani în 28 î. Hr., devenind, în 87, parte a provinciei romane Moesia Superior. Dardania devine, în 284, provincie separată, cu capitala la Naissus (Niș).

[12] Conrad Peutinger (14 octombrie 1465–28 decembrie 1547), posesorul unei copii din secolul al XII-lea a unei vechi hărți romane, realizate în secolele II–III, care poartă titlul de Tabula Peutingeriana. Aceasta înfățișează principalele drumuri ale Imperiului Roman, segmentele VII și VIII din această hartă indicând drumurile romane care străbăteau Dacia Romană. Harta a fost descoperită de Conrad Celtis (1459–1508) și predată lui Konrad Peutinger, care a prelucrat-o.

[13] Supliciu Severus (c. 363–c. 425), scriitor creștin, prieten al lui Paulin de Nola.

[14] Publius Aelius Traianus Hadrianus (76–138), împărat roman între anii 117–138, care a cucerit Dacia, teritoriul ocupat de el fiind numit Dacia Traiană.

[15] Aurelian Lucius Domitius Aurelianus (9 septembrie 214–275), cunoscut drept Aurelian, împărat roman între 270–275, a dispus în anul 271 retragerea armatei și a administrației romane din Dacia Traiană la sud de Dunăre, în provincia Moesia, în vederea consolidării frontierei balcanice pe linia Dunării de Jos. Noul teritoriu ocupat a primit numele de Dacia Aureliană.

[16] Dacia Ripensis, numele provinciei romane situate în Moesia Superior, cuprinsă mai târziu în Dacia Aureliană, având capitala la Ratiaria.

[17] Iohannes Iacobus Hofmannus, în *Lexicon universale*, apărut în 1698, vol. I, p. 524.

[18] Tracia, denumirea antică a teritoriului de la sud de Dunăre, între Pontul Euxin (Marea Neagră), Propontida (Marea Marmara), Marea Egee, râul Mesta (Nestus) și râul Morava (Mergus), învecinându-se în Apus cu Iliria și cu Macedonia, teritoriu locuit de neamurile tracice. După cucerirea romană, partea de la nord de Munții Haemus (Balcani) a fost organizată ca provincie romană, sub denumirea de Moesia (anul 12), în timp ce partea de sud a munților a fost organizată ca provincie romană, păstrând numele de Tracia (anul 46). După împărțirea Imperiului Roman sub Constantin cel Mare, diecesea Traciei, partea europeană a prefecturii orientului, cuprindea fostele provincii romane, Tracia (la răsărit de munții Haemus) și Moesia Inferioară (la est de râul Vid).

[19] Dacia situată la nord de Dunăre.

[20] Bugeac, denumirea dată Basarabiei istorice, o regiune de stepă a fostului voievodat al Moldovei, azi situată la sud de Republica Moldova, între hotarul acestui stat, Dunăre și Marea Neagră, în componența Ucrainei de azi.

[21] Basarabia, numele dat Țării Românești, datorită dinastiei întemeietoare a acestui voievodat, familia Basarabilor. Aceștia, în luptele lor împotriva tătarilor între 1328 și 1342, au luat în stăpânire stepa cuprinsă între Carpații Vrancei–Dunăre–Marea Neagră și o linie mergând de la confluența Trotușului cu Siretul la capul Codăești (la sud de Cetatea Albă, nu departe de gura Nistrului). Ulterior, acest teritoriu a fost cedat în secolul al XIV-lea de Alexandru Basarab voievodului Moldova, în cadrul căruia i-a rămas numele de Basarabia.

[22] Procopius din Cezarea (c. 500–c. 565), cel mai important istoric bizantin al secolului al VI-lea și ultimul istoric reprezentativ al lumii antice. Din 527 el devine consilier și secretar particular al lui Belizarie, comandantul armatelor lui Iustinian, însoțindu-l pe acesta în războaiele purtate de Iustinian I și cunoscând, astfel, de aproape Imperiul de Răsărit și viața de la curtea imperială. Scrierile sale sunt cuprinse în lucrările *Războaiele lui Iustinian*, *Realizările lui Iustinian* și *Istorie secretă*.

[23] Singidunum, oraș antic, locuit de poporul celt. După ce romanii au cucerit acest oraș, l-au romanizat și l-au fortificat. Astăzi el poartă numele de Belgrad, capitala Serbiei.

[24] Orașul Sirmium, întemeiat de către celți pe cursul Râului Sava, în secolul III î. Hr. A fost cucerit de romani în secolul I î. Hr. și a devenit capitala economică a provinciei Pannonia Inferior și una dintre cele patru capitale ale Imperiului Roman. Astăzi poartă numele de Sremska Mitrovica și se află în provincia Voivodina (Serbia).

[25] Teofan Mărturisitorul (c. 758/760–12 martie, 817/818), aristocrat bizantin, devenit călugăr, teolog și cronicar. El este autorul unei Cronografii bizantine, corespunzătoare anilor 284–813.

[26] Anastasius Bibliothecarius (c. 815–880), călugăr și mare învățat din secolului al IX-lea, bibliotecar al papei Adrian al II-lea, autorul lucrării istorice *Chronologia tripartita*.

[27] Constantin VII Porfirogenetul (905–9 noiembrie 959), împărat bizantin între 913–959 și fiul lui Leon VI Filozoful. El este autorul a patru lucrări, dintre care una cu titlul *De Administrando Imperio*, în cuprinsul căreia tratează problemele interne și externe ale imperiului.

[28] Cezar Baronius (31 octombrie 1538–30 iunie 1607), preot și istoric italian. Între 1588–1593 a alcătuit lucrarea *Annales ecclesiastici*, care conține istoria creștinismului din cele mai vechi timpuri până în 1198.

[29] Antoine Pagi (31 martie 1624–5 iunie 1699), istoric bisericesc francez. Una dintre lucrările sale istorice a fost întocmită în patru volume și are titlul *Critica historico-chronologica in Annales ecclesiasticos eminent<issi>mi et reverend<issi>mi Cæsaris cardinalis Baronii, illustrissimi & reverendissimi Henrici Spondani, appamiarum episcopi, ejus epitomatoris, ordine servato: in qua rerum narratio defenditur, illustratur, suppletur; ordo temporum corrigitur, innovatur, & periodo Græco-Romana nunc primùm concinnata munitur. Opus non solum Annales ecclesiasticos, horumque Epitomem legentibus; sed etiam omnibus antiquitatis studiosis necessarium* (Paris, 1689). În cuprinsul acesteia, el a căutat să îndrepte erorile din *Annales ecclesiastici* a lui Cesare Baronio.

[30] Gainas (?–decembrie 400), general al armatelor romane în timpul împăratului Teodosie I sau Teodosie cel Mare și al lui Arcadie.

[31] Tribigild (?–400), general ostrogot care a activat în Imperiul Roman de Răsărit, în timpul domniei lui Arcadie. Prin acțiunile sale militare contribuie, alături de Gainas, la eliminarea lui Flavius Eutropius de la conducerea casei imperiale de la Constantinopol.

[32] Flavius Eutropius (?–399), înalt demnitar de la curtea imperială a împăratului Arcadius.

[33] Flavius Arcadius (c. 377 –1 mai 408), împărat al Imperiului Roman de Răsărit între anii 395 și 408 și fiul cel mare al împăratului Teodosie cel Mare. În timpul său, Imperiul Roman de Răsărit a fost implicat în numeroase lupte interne și externe, datorate, în parte, neimplicării sale în viața politică.

[34] Flavius Fravitta sau Flavius Fravitus (?–402 sau 403), general got în timpul domniei împăratului Teodosie I (379–395)

și a fiului său Arcadius (395–408). În 400, a comandat flota împăratului Arcadie și a învins în Tracia pe Gainas, ale cărui nave au fost scufundate în timp ce încercau să treacă în Asia Mică. Pentru această victorie, Arcadius îl numește, în 401, consul.

[35] Chersonnesus, numit și Chersonul Traciei, situat în apropierea cetății Appolonia (azi Sozopol).

[36] Zosimus (c. 460–c. 510), istoric grec, autor al lucrării *Historia Nova*, în șase cărți, în cuprinsul cărora înfățișează înălțarea și decăderea Imperiului Roman. A trăit în Constantinopol în timpul domniilor lui Zeno și Anastasius I.

[37] Uldin sau Uldesa, rege al hunilor între 390–412, foarte activ în luptele din perimetrul Imperiului Roman, extinzând mult granițele regatului său.

[38] Alaric sau Alaricus s-a născut în jurul anului 370 în Dobrogea de astăzi și a fost, din 395, conducător al vizigoților. Pentru meritele sale militare din timpul în care a activat în armata romană, a fost numit *magister militum* în Illyricum de către împăratul Arcadie. În primul deceniu al secolului al V-lea, armatele vizigoților conduse de Alaric au invadat Italia de două ori și au asediat Roma de trei ori.

[39] Palladios (c. 363/364–430), episcop de Helenopolis (400–406) și scriitor creștin. A scris, în 408, *Dialogo de vita s. Ioannis Chrysostomi*, unde înfățișează viața și împrejurările în care se petrece moartea Sfântului Ioan Gură de Aur.

[40] Teotim, episcop al Tomisului.

[41] Țarigrad, vechea denumirea a Constantinopolului întrebuintată de români.

[42] Ioan Hrisostom sau Ioan Gură de Aur (347–407), arhiepiscop al Constantinopolului, figură marcantă a patrologiei creștine. Intră în conflict cu Eudoxia, soția împăratului Arcadie, care îl va exila în anul 404 la Cucuz (Arabissos), în Armenia Mică, de unde va fi trimis, în 407, la Pityus, pe malul de est al Mării Negre, dar va muri pe drum, pe data de 14 septembrie 407.

[43] Origen (c. 185–254), învățat și teolog creștin, inclus în categoria „părinți și scriitori bisericești”. Datorită unor neînțelegeri, este învinuit de încălcarea unor canoane bisericești

privitoare la hirotonie, fiind depus din preoție, exilat, iar cărțile sale condamnate.

[44] Teofil, patriarh al Alexandriei (385–412), susținător al condamnării cărților lui Origen.

[45] Epifanie, episcopul cetății Salamis din Cipru, numită și Constanția, adversar al învățăturilor lui Origen.

[46] Socrate din Constantinopol sau Socrate Scholasticul (c. 380–439), istoric paleocreștin, autor al lucrării *Historia Ecclesiastica*, privitoare la evenimentele dintre anii 305–439.

[47] Vezi nota 40.

[48] Salaminios Hermeias Sozomenos (375–c. 450), istoric creștin, autor al lucrării *Istoria bisericească*, în nouă volume, care cuprinde perioada dintre 324–439.

[49] Flavius Theodosius (11 ianuarie 347–17 ianuarie 395), Teodosiu cel Mare, a fost împărat roman între anii 379–395.

[50] Aelia Eudoxia (?–6 octombrie 404), soția împăratului bizantin Arcadie. Dată fiind lipsa de acțiune a soțului ei în treburile imperiului, la 9 ianuarie 400 ea a luat titlul de Augustă, fiind mult mai implicată în viața politică și religioasă a Imperiului Roman de Răsărit decât soțul său, creând numeroase conflicte, printre care și cel cu Ioan Gură de Aur, care a fost exilat.

[51] Flavius Theodosius sau Teodosie II, cel Tânăr (401–450), împărat al Imperiului Roman de Răsărit (408–450) și fiul împăratului Arcadius, a cărui domnie și viață a fost dirijată de sora sa mai mare, Pulheria, care a fost conducătorul real al Imperiul Roman de Răsărit în această perioadă.

[52] Demetrius (sec. IV–V), episcop la Pisinunt (Pessinus), în Asia Mică, puternic centru mitropolitan.

[53] Eusebiu (sec. IV–V), episcop la Appamiae (Pamiers, în Galia).

[54] Lupicinus, episcop al cetății Appiaria din Moesia Inferior, astăzi Ryahovo, în Bulgaria.

[55] Calcedon, oraș din Asia Mică, unde, în 451, va avea loc Sinodul IV ecumenic.

[56] Teofil (sec. IV–V), patriarh al Alexandriei, adversar al păgânilor, al origeniștilor și al lui Ioan Hrisostom.

[57] Inocențiu I, papă al Romei între 401 și 12 martie 417. În acest timp, Imperiul Roman de Apus se confruntă cu numeroase

probleme politice și religioase. Ioan Gură de Aur îi cere de două ori, prin scrisori, ajutor în privința demiterii sale din scaunul patriarhal al Constantinopolului, precum și în privința exilului.

[58] Stilicon Flavius (c. 365–408), general roman și tutore al celor doi fii ai lui Teodosie I, Arcadius și Honorius.

[59] Flavius Honorius (384–423), împărat al Imperiului Roman de Apus (395–423), fiul lui Teodosiu I, fratele împăratului Arcadius și al Gallei Placidia. Tutorele său, Flavius Stilicho, a devenit ministrul său de încredere, care a avut puteri sporite în conducerea imperiului.

[60] Pollentia (Pollenzo), oraș antic, situat astăzi în nordul Italiei. Aici, la 6 aprilie 402, a avut loc o bătălie între romani și vizigoți, câștigată de armatele romane, conduse de generalul Stilicon Flavius. Această bătălie este cunoscută în istorie sub numele de Bătălia de la Pollentia și a fost sărbătorită cu mare fast la Roma.

[61] Martian (sec. IV–V), episcop de Naissus, cetate situată în vechime pe teritoriul Daciei de Mijloc, astăzi în Serbia.

[62] Bonosus (sec. IV–V), mitropolitul de Sardica, contestatar al fecioriei Fecioarei Maria, motiv pentru care a fost considerat eretic.

[63] Michel Le Quien (8 octombrie 1661–12 martie 1733), istoric și teolog francez, autor al lucrării *Oriens christianus in quatuor patriarchatus digestus, quo exhibentur Ecclesiae patriarchae caeterique praesules totius Orientis*, publicată postum, în trei volume, la Paris, în 1740.

[64] Ulfila (c. 310–385), episcop care și-a desfășurat activitatea în Moesia Inferioară.

[65] Diaconița Olimpiada (sec. IV–V), apropiată a sfântului Ioan Gură de Aur, care, din cauza unor acuzații mincinoase, a fost trimisă în exil la Nicomidia și căreia Sfântul Ioan Gură de Aur i-a scris XVII scrisori. Informațiile la care face aici referire Gheorghe Șincai fac parte din scrisoarea a IX-a.

[66] Modularius, diacon din eparhia lui Unila.

[67] Unila, episcop al Goției, hirotonit de Ioan Hrisostom la începutul sec. V, cu reședința la Bosfor (Pantikapaion).

[68] Goția, denumire a Daciei în secolul IV.

[69] Radagaisus (?–23 august 406), rege got, invadator al Italiei la sfârșitul anului 405 și în prima jumătate a anului 406.

În timpul invaziei din urmă a fost învins și executat de generalul Flavius Stilicon.

[70] Fiesole, localitate în provincia italiană Florența, regiunea Toscana, unde Flavius Stilicon învinge armatele conduse de Radagaisus care au invadat Roma, în 405–406, iar pe acesta îl ucide.

[71] Eucherius (389/391–408), fiul lui Stilicon Flavius, pe care acesta dorea să îl numească împărat al Imperiului Roman de Apus în locul lui Honoriu, dar a fost ucis imediat după moartea tatălui său.

[72] Marcus, ofițer devenit împărat uzurpator al scaunului de la Roma (406–407), ridicat în această funcție de trupele britanice ale căror teritorii se aflau în stăpânirea Imperiului Roman de Apus, începând din anul 43.

[73] Gratian sau Gratianus, împărat uzurpator (în 407), ridicat pe scaunul imperial de Apus de aceleași trupe britanice, la moartea lui Marcus.

[74] Flavius Claudius Constantinus sau Constantin al III-lea (407–18 septembrie 411), uzurpator al scaunului Romei, care s-a declarat în Britania împărat al acestuia, stabilindu-și reședința în Galia.

[75] Flavius Anthemius a fost prefect al pretoriului, consul și patrician roman, căruia împăratul Arcadie îi încredințează tutela fiului său, Teodosie al II-lea, îndatorire desfășurată între anii 408–414.

[76] Priscus Attalus (?– post 416), înalt funcționar roman, numit împărat al Romei, în 409, 410 și 414, de către craiul vizigot Alaric, în locul lui Honoriu.

[77] Constantin al III-lea, uzurpatorul scaunului Romei (407–411), pe care Honorius îl recunoaște în 409.

[78] Cetatea Cosentia sau Cosenza de astăzi, din Calabria (Italia).

[79] Ataulf sau Ataulphus (c. 370–15 august 415), regele vizigoților între 411–415, succesorul lui Alaric. Ataulf continuă luptele în Imperiul Roman de Răsărit și cucerește Galia. În urma acțiunilor întreprinse de Constance III, Ataulf este alungat în Spania în 414. În 415 este asasinat, astfel că planurile sale de întemeiere a unei dinastii romano-vizigotice, prin căsătoria cu

sora împăratului Honoriu, Galla Placidia, și prin nașterea fiului său Teodosie, au eșuat.

[80] Constans al II-lea, fiul uzurpatorului Constantin al III-lea, numit de tatăl său co-împărat și trimis în Hispania.

[81] Gerontius, general în armata lui Constantin al III-lea, care se revoltă împotriva acestuia, îl ucide pe Constans al II-lea și numește în locul lui pe Maxim al Spaniei.

[82] Constantin al III-lea (407–411), uzurpatorul.

[83] Constantius, general al împăratului Honoriu, devenit apoi Constantius al III-a (Flavius Constantius Augustus), și co-împărat al Imperiului Roman de Apus, între februarie 421 și septembrie 421.

[84] Jovin sau Iovinus, senator roman, de origine gal, uzurpator al împăratului Honoriu. El a fost ales împărat în Mainz, cu ajutorul lui Gundahar, regele burgunzilor, și al lui Goar, regele alanilor, deținând această demnitate între 411–413. În urma acțiunilor lui Ataulf, Jovin este prins și ucis la Narbonne, în 413.

[85] Aelia Pulcheria (19 ianuarie 399–453), împărăteasă a Imperiului Roman de Răsărit, fiica împăratului Arcadius și a soției sale Aelia Eudoxia. În timpul domniei fratelui său, Teodosie al II-lea, ea a fost foarte implicată în conducerea Imperiului. După moartea fratelui său, s-a căsătorit cu generalul Marcian, care i-a urmat lui Teodosie al II-lea la conducerea Imperiului.

[86] Sebastianus, fratele uzurpatorului Jovin, numit de către acesta co-împărat alături de el. A domnit câteva luni, între 412–413, și a fost ucis în același timp cu fratele său, Jovin.

[87] Heraclianus, ofițer al împăratului Honoriu, numit de acesta, pentru uciderea lui Stilicon, guvernator al Africii, în 408. În 413, el s-a ridicat cu armată împotriva lui Honoriu și s-a autoproclamat August. În Italia armatele sale sunt învinse, iar el fuge la Cartagina, unde este prins și decapitat, în iunie 413.

[88] Galla Placidia Aelia (c. 390/392–450), împărăteasă, fiica lui Theodosius I și a Gallei, și sora împăraților Arcadius și Honorius. A fost soția regelui vizigot Ataulf (414), apoi a generalului Constantius al III-lea (417), proclamat împărat în 421. Refugiată în 423, după moartea lui Honoriu, la Constantinopol, revine doi ani mai târziu cu sprijinul lui Theodosius II și

ocupă pentru fiul ei minor, Valentinian al III-lea, tronul Imperiului Roman de Apus, având până la moarte un rol important în viața politică și religioasă a statului.

[89] Sigeric (?–22 august 415), rege al vizigoților (în 415) și adversar al lui Ataulf. Ajuns în fruntea vizigoților, el ucide pe urmașii lui Ataulf și maltratează pe Galla Placidia, soția acestuia, dar, după șapte zile de domnie, este ucis de susținătorii lui Ataulf și înlocuit cu Vallia.

[90] Wallia (?–418), rege al vizigoților între 415–418, succesorul lui Sigeric. El stăpânea regiunea Aquitania și a devenit aliat al curții imperiale de la Roma. În schimbul unui cantități mari de grâu, a readus pe Galla Placidia la curtea imperială din Italia. A fost implicat în luptele de apărare a Spaniei în fața barbarilor.

[91] Faramond sau Pharamond (c. 370–c. 430), primul rege al francilor, despre care critica istorică crede că a fost o personalitate legendară, nu istorică.

[92] Wallia, regele vizigoților, a stabilit capitala ținutului său la Toulouse, unde se afla și curtea sa.

[93] Vahram sau Bahram V, rege persan care a domnit între 420–438/439. Persecuțiile declanșate de el asupra creștinilor a fost motivul izbucnirii unui război între perși și Imperiul Roman de Răsărit, în 421.

[94] Flavius Ardaburius Senior, general roman în timpul împăratului Teodosie al II-lea. În această calitate, în 421, comandă armatele romane împotriva perșilor. Cuceririle simultane ale celor două tabere a făcut ca războiul să se încheie cu o pace, în 422, și cu *status-ul quo ante bellum*.

[95] A se vedea nota 50.

[96] Flavius Constantius sau Constantius al III-lea (?–2 septembrie 421), împărat al Imperiului Roman de Apus timp de șapte luni, în anul 421. În 417 s-a căsătorit cu Galla Placidia Aelia, sora împăratului Honorius.

[97] Flavius Placidius Valentinianus sau Valentinian III (2 iulie 419–16 martie 455), împărat al Imperiului Roman de Apus (425–455). În domnia sa, Imperiul Roman va cunoaște noi redimensionări și numeroase conflicte armate.

[98] Ioannes (?–iunie/iulie 425), înalt demnitar roman, devenit împărat al Romei (27 august 423–mai 425). Întrucât

Teodosie al II-lea a întârziat, după moartea lui Honoriu, cu numirea noului împărat al Apusului, înalții funcționari romani de la Ravena îl numesc împărat pe Ioannes. Teodosie al II-lea nu îl recunoaște ca împărat și declanșează o acțiune armată în Apus și numește pe vărul său Valentinian III împărat al Romei, iar Ioannes este executat.

[99] Flavius Ardabur Aspar (?–471), general în armata Imperiului Roman de Răsărit, sub împărății Teodosie al II-lea, Marcian și Leon I. A fost fiul lui Flavius Ardaburius Senior, general al lui Teodosie al II-lea, alături de care participă la acțiuni militare ale lui Teodosie al II-lea pentru înscăunarea lui Valentin al III-lea ca împărat al Romei. Prin autoritatea pe care ajunge să o dobândească, el ridică pe Marcian pe scaunul Imperiului Roman de Răsărit, care se căsătorește cu Pulheria, sora împăratului Teodosie al II-lea. După moartea lui Marcian, Flavius Ardabur Aspar va numi împărat pe Leon I, în 457. Conflictul intern pentru succesiunea la tron au făcut, în 471, ca Leon I să conlucreze la asasinarea lui Aspar și a fiului său Ardabur.

[100] Flavius Aetius (c. 390–21 septembrie 454), general roman care a jucat un rol deosebit de important în războaiele purtate de Imperiul Roman de Apus între 433–454. Pentru meritele sale militare a fost ridicat la rangul de patrician.

[101] Mundzuk (c. 390–434), conducător al hunilor (386–408), frate al lui Octar și Ruhas. Urmașii săi au fost Bleda și Atilla.

[102] Attila (c. 395–453), rege al hunilor (434–453), succesor al unchiului său Ruas. La început, Attila se află la conducerea hunilor alături de fratele său Bleda, apoi îl ucide pe acesta pentru a conduce singur. Attila a desfășurat multe acțiuni militare în Imperiul Roman de Răsărit, dar și de Apus, luând de la acestea, ca tribut, sume mari de bani și acaparând teritorii vaste. Moare în 453, iar regatul rămâne fiilor săi.

[103] Aquileia, oraș situată astăzi în provincia Udine, Italia, fondat în 181 î. Hr., fiind considerat, în timp, al doilea oraș după Roma, cu o importanță politică majoră. Datorită acestui fapt, a fost ținta armatelor barbare, mai apoi fiind distrus de Attila, în 452, când acesta a invadat Italia.

[104] Bonifaciu (?–432), general în armata Imperiului Roman de Apus, sub domniile lui Honoriu și Valentinian III, tribun militar și apoi guvernator al Africii. În această calitate el îi cheamă în ajutorul său pe vandali, conduși de Genseric, pentru a se apăra de armatele de la Roma venite asupra sa pentru neîndeplinirea ordinelor de aici. După venirea vandalilor în Africa, Bonifaciu dorește să îi îndepărteze pe aceștia, dar fără succes. Venit la curtea de la Roma, Bonifaciu este trimis să lupte împotriva lui Aetiu la Rimini, pe care îl învinge, iar el va fi rănit și va muri.

[105] Octar sau Ouptaros (?–430), rege al hunilor alături de fratele său Ruas, ei fiind succesori ai fratelui lor Mundzuk. Octar a murit în 430 în apropiere de Rin, în timpul pregătirii unei bătălii cu burgunzii.

[106] Ruhas sau Rugila (c. 395–434), rege al hunilor și fratele lui Octar și al lui Mundzuk. Până la moartea lui Octar, Ruhas domnește alături de acesta, după care rămâne singur rege al hunilor. În timpul lor, hunii au fost aliați ai Imperiului Roman de Apus, luând parte la acțiunile militare ale acestora. Sub Ruhas, hunii au invadat teritoriul roman în Apus, dar și în Răsărit, pretinzând tribut de la conducătorii acestora și revendicându-și soldații luați ostatici. Moare fulgerat, în 434.

[107] Genseric sau Geiseric (c. 389–477), rege al vandalilor și al alanilor (428–477), cu o domnie îndelungată, care a migrat, în 429, cu poporul său din Spania în Africa de Nord, unde a fost chemat de Bonfaciu pentru a-l apăra de armatele de la Roma, fiind recunoscut de Roma ca rege. În 455, Genseric invadează Italia și jefuiește Roma, luând ostatice pe împărăteasa Licinia Eudoxia, văduva lui Valentinian, și pe fiicele sale, Eudochia și Placidia. După acest episod, în 468, romanii încearcă să îi supună pe vandali, dar Genseric iese și de această dată învingător și va stăpâni teritoriile cucerite de el până la moartea sa, în 22 ianuarie 477.

[108] Hippo Regius, denumirea în limba latină a orașului Annaba, situat în nord-estul Algeriei. În timpul stăpânirii romane era unul dintre orașele importante din Africa.

[109] Augustin de Hipona (354–430), episcop, filosof și teolog, venerat ca sfânt.

[110] Flavius Petrus Sabbatius Justinianus (482–14 noiembrie 565), cunoscut ca Iustinian I sau cel Mare, împărat bizantin între 527–565. În acțiunile sale militare a întreprins și o campanie de consolidare a frontierelor tradiționale și a protejat pozițiile strategice ale Peninsulei Balcanice, refăcând și fortificând cetățile importante ale acesteia, pentru a oferi locuri de refugiu populației, în cazul unor raiduri.

[111] Nestorius sau Nestorios (c. 381–451), patriarh al Constantinopolului (10 aprilie 428–11 iulie 431), ale cărui învățături poartă numele de *nestorianism*. Aceste învățături erau considerate greșite, motiv pentru care a fost judecat la Sinodul III ecumenic de la Efes, în anul 431, și a fost declarat eretic, fiind depus din scaun și exilat în Egipt, unde a murit în 451.

[112] Timotei I, episcop al Tomisului în prima jumătate a sec. V, urmând lui Teotim I. În această calitate a participat la Sinodul III ecumenic de la Efes.

[113] Dorotei (sec. V), mitropolit al cetății Marcianopolis, numită și Preslav, situată în Moesia Inferioară. Acesta a fost depus din funcție la Sinodul III ecumenic (din 431), deoarece susținea învățătura nestoriană.

[114] Marcian (sec. IV–V), episcop al cetății Abritus, situată în Moesia Inferioară, astăzi orașul Razgrad, în Bulgaria.

[115] Iacov, episcop la Dârstor la începutul sec. V. Cetatea era numită de bulgari Silistra și se află în regiunea istorică a Dobrogei.

[116] Petronius, episcopul de Novae (Novarum), în prima jumătate a sec. V, cetate care se afla la sud de Dunăre, în Moesia Inferioară, pe teritoriul de azi al Bulgariei.

[117] Iulian, mitropolit la Sardica în prima jumătate a sec. V. Această cetate era numită și Triaditza, iar astăzi este capitala Bulgariei, Sofia.

[118] Eustatie, episcop la Naissus, în prima jumătate a secolului V.

[119] Chiril din Alexandria (c. 375–27 iunie 444), patriarh al Alexandriei între 412–444. El a prezidat Sinodul III ecumenic de la Efes din 22 iunie 431, întrunit pentru a dezbate învățătura nestoriană, care a fost declarată eretică.

[120] Ioan I, patriarh al Antiohiei între 429–441/442. El susține învățătura lui Nestorie, fostul său profesor, și, întrucât

ajunge cu întârziere la Sinodul III de la Efes, organizează un nou sinod în care îl condamnă pe Chiril din Alexandria, contestatarul învățaturii nestoriene. Teodosie al II-lea va aproba demiterea și excomunicarea lui Nestorie, îndemnând pe Chiril din Alexandria și pe Ioan al Antiohiei la împăcare, ceea ce se va întâmpla în 433.

[121] Cezareea Capadociei, vechi oraș bizantin, situat în zona centrală a Asiei Mici (astăzi Kayseri, în Turcia). În primul mileniu după Hr., a fost un important centru al creștinătății, unde exista o episcopie creștină.

[122] Irineu, devenit episcop de Tir în 444, autor al unui lucrări de istorie bisericească, cu titlul *Tragedia seu Comensitarii de rebus în Synodo Ephesina ac în Oricite gestis*, în care vorbește despre lupta dusă împotriva nestorianismului.

[123] Saturnin, episcop de Marcianopolis sau Preslav în prima jumătate a sec. V, succesorul lui Dorotei.

[124] Bleda (c. 390–444/445), fiul cel mare al lui Mundzuk. După moartea unchiului său Ruhas, Bleda a urmat la conducerea hunilor, domnind 11 ani alături de fratele său Attila.

[125] Teodoric I, rege al vizigoților între 418 și 451.

[126] Narbonne, oraș întemeiat în 118 î. Hr. de romani, în Galia (astăzi în sudul Franței), pe Via Domitia, primul drum roman din Galia, amplasat într-un punct strategic, cu deschidere spre Oceanul Atlantic, prin Tolosa și Burdigala, oferind, în același timp, și o rută de trecere din Italia spre Spania.

[127] Litorius (?–439), general roman care, în 436, a luptat împotriva lui Teodoric I și a vizigoților săi, când aceștia au dorit să cucerească orașul Narbonne.

[128] Licinia Eudoxia (422–462), fiica lui Teodosie al II-lea și soția împăratului Valentinian III. După moartea soțului ei, aceasta este obligată să se căsătorească cu Petronius Maximus. Ea îl cheamă pe Genseric în ajutor, care vine și jefuiește Roma, luând cu el la întoarcerea în Africa multă pradă și mulți ostatici, printre care s-a aflat și Licinia Eudoxia cu cele două fiice ale ei, fiind eliberată de aici în 462.

[129] Codul lui Teodosie (Codex Theodosianus), o colecție de legi imperiale romane promulgate de Teodosie al II-lea la data de 15 februarie 438 și intrat în vigoare la 1 ianuarie 439. A fost aplicat atât în Răsărit, cât și în Apus. Legile Codului Teodosian

conțin prevederi pentru viața politică, economică, socială și religioasă a întregului Imperiu Roman.

[130] Priscus sau Panoniensis Priscus (410/420–după 472), istoric, retor și diplomat grec, sub împărații Teodosie al II-lea și Marcian. Este autorul unei lucrări istorice, intitulată *Istoria Bizanțului*, în opt volume. În cuprinsul acesteia vorbește despre curtea lui Attila, pe care o cunoaște cu ocazia unei misiuni diplomatice desfășurate la acesta, în 449. De asemenea, prezintă o parte dintre acțiunile războinice ale regelui hunilor și ale urmașilor acestuia.

[131] Margus, denumirea veche a actualului oraș sârbesc Požarevac. Aici, în 435, s-a încheiat un tratat între Imperiul Bizantin și conducătorii huni Attila și Bleda. Aceștia vor invada, în 442, Margusul și îl vor distruge, ca urmare a profanării mormintelor regilor huni, aflate la nord de Dunăre, de către episcopul Margului.

[132] Viminacium, capitala provinciei Moesiei Superior, oraș cu un rol strategic, distrus în 441 de Attila.

[133] Salamis sau Constanția din Cipru.

[134] Viminacium și Vidin (Bononia) sunt două cetăți diferite.

[135] György Pray (11 septembrie 1723–23 septembrie 1801), iezuit maghiar, profesor, bibliotecar al Bibliotecii Universității din Buda și istoric renumit. În lucrarea *Dissertationes historico-criticae in annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum* (Viena, 1761) prezintă istoria veche a Ungariei, dintre anii 210–997.

[136] Johann Gotthilf Stritter (1740–1801), istoric german, membru al Academiei de Științe din Sankt Petersburg, curator al arhivei din Moscova a Colegiului Afacerilor Externe. A alcătuit o culegere de texte din scriitori bizantini referitoare la popoarele din estul Europei: *Memoriae populorum, olim, ad Danubium...*, publicată la Sankt Petersburg (4 vol., 1770–1775).

[137] Cartagina, oraș antic, situat în nordul Africii, întemeiat de negustorii fenicieni. A fost cucerit de vandali în 439 și redobândit de romani în timpul lui Iustinian I, în 533.

[138] Marcellinus Comes (?–c. 534), cronicar latin al Imperiului Roman de Răsărit, autor al lucrării *Annales*, ce cuprinde perioada 379–534, la care un scriitor necunoscut a adăugat șirul evenimentelor până la 566. Scrierea lui

Marcellinus Comes este o continuare a *Istoriei bisericești* a lui Eusebiu de Cezareea.

[139] Paul Diaconul, în latină Paulus Diaconus (c. 720–13 aprilie 799), călugăr cronicar benedictin, autorul lucrării *Historia Langobardorum*, împărțită în șase cărți, care cuprinde multe informații despre Imperiul Bizantin. Altă lucrare istorică a sa este *Historia Romana*, o continuare a *Breviarium*-ului lui Eutropius.

[140] Arnegisclē, Arnegisclus sau Arnigisclus (?–447), general în armata Imperiului Roman de Răsărit, în timpul lui Teodosie al II-lea. În 443, a suferit în Tracia o înfrângere în lupta împotriva hunilor lui Attila. În 447, a luptat împotriva hunilor în invazia acestora asupra unor părți din Imperiul Roman de Răsărit și a Constantinopolului, pierzându-și viața în bătălia de la Râul Utus (Râul Vit, Bulgaria). A fost tatăl lui Anagast.

[141] Probabil este vorba de generalul Ioan al vandalilor, ucis de Arnegisclē, în 441.

[142] Vezi nota 35.

[143] Ratiaria, capitala Daciei Ripensis.

[144] Defileul Thermopylae de astăzi, situat în Grecia, la c. 137 km. nord-est de Atena.

[145] La Râul Utus (Râul Vit din Bulgaria), a avut loc, în 447, bătălia dintre armatele Imperiului Roman de Răsărit și cele ale lui Attila, care a invadat această parte a imperiului, dorind să cucerească Constantinopolul, luptă încheiată cu victoria lui Attila.

[146] Probabil este același Flavius Anthemius, regentul lui Teodosie al II-lea.

[147] Serdica (azi Sofia), capitala provinciei Dacia de Mijloc sau Dacia Mediterranea.

[148] István Katona (13 decembrie 1732–17 august 1811), istoric maghiar, al cărui nume Șincai îl traduce aici în limba română prin Stefan Katona.

[149] Dacia cea Nouă sau Dacia Aureliană.

[150] Edecon sau Edika (?–469), consilier și general al lui Attila, calitate în care este trimis, în 449, într-o misiune diplomatică la Constantinopol, la Teodosie al II-lea.

[151] Oreste (?–28 august 476), secretar al lui Attila, trimis în misiunea diplomatică de la Constantinopol din 449, alături de Edecon.

[152] Râul Sava formează granița de nord a Peninsulei Balcanice și marginea sudică a Câmpiei Panonice.

[153] Novae, oraș fortificat, bază militară pentru armatele romane, situat în provincia romană Moesia Inferior, pe malul sudic al Dunării.

[154] Maximinus (sec. V), demnitar de la curtea lui Teodosie al II-lea, membru al unui delegații diplomate trimise la Attila, regele hunilor, în anul 448.

[155] Flavius Pinta (418–438), general în armata Imperiului Roman de Răsărit, sub Teodosie al II-lea.

[156] Eutihie (378–c. 454), adversar al nestorianismului, care a ajuns la o învățătură opusă acestuia, cunoscută sub numele de *monofizitism*. Din acest motiv a fost declarat eretic la Sinodul IV de la Calcedon, după ce, în 448, într-un sinod patriarhal de la Constantinopol i s-a cerut să renunțe la învățăturile sale.

[157] Marius Mercator (c. 390–după 451), scriitor bisericesc, autor al mai multor lucrări împotriva ereziilor.

[158] Ioan (sec. V), episcop al Tomisului, succesor al lui Timotei de Tomis. A fost implicat în disputele teologice care au premers Sinodului IV ecumenic din 451.

[159] Chrysaphius, personaj cu o mare influență asupra Împăratului Teodosie al II-lea, în ultimii săi ani de domnie (443–450). În 449, când Attila a trimis o ambasadă la Constantinopol, formată din ofițerii romani Oreste și Edecon, Chrysaphius a încercat să îi determine pe aceștia să îl ucidă pe Attila, în schimbul unei sume de bani, fapt care a fost adus la cunoștința lui Attila.

[160] Vigilas, interpret al limbii hunilor la curtea lui Teodosie al II-lea, translator în timpul misiunilor diplomatice ale hunilor la Constantinopol.

[161] Onegesius, ministru în regatul hunilor și primul care deținea puterea, după Attila.

[162] Flavian, în latină Flavianus (?–11 august 449), arhiepiscop al Constantinopolului între 446 și 449.

[163] Alexandru (sec. V), episcop al Tomisului (c. 449–c. 457), participant la Sinodul din 449, unde a condamnat

învățătura ereticului Eutihie, fiind de acord și cu hotărârile Sinodului IV ecumenic de la Calcedon, din 451.

[164] Sinodul IV ecumenic de la Calcedon a fost convocat pentru a rezolva controversele religioase referitoare la nestorianism și monofizitism, precum și cele privind „Sinodul Tâlhăresc” de la Efes din 449.

[165] Secundinus (sec. V), episcopul de la Novae, participant la pseudosinodul de la Efes, din 449, precum și la cel din Calcedon, din 451.

[166] Flavius Marcianus (392–ianuarie 457), împărat bizantin între 450–457, ajuns la această demnitate prin căsătoria cu Pulheria, sora lui Teodosie al II-lea.

[167] Justa Grata Honoria (416/417–455/457), sora împăratului Valentinian III, ridicată la titlul de Augustă în 425. Întrucât Valentinian III nu a fost de acord cu căsătoria surorii sale cu Attila, acesta din urmă a invadat Galia în 451, iar în 452 a invadat Italia, dorind să cucerească Roma.

[168] Dioscor I (?–4 septembrie 454), patriarh al Alexandriei între 444–451, adept al ereziei monofizite care a prezidat, în 449, Sinodul II de la Efes, convocat de Teodosie al II-lea. Sub conducerea sa, acest sinod a reabilitat pe monofizitul Eutihie, excomunicat la sinodul local din Constantinopol din 448, și a depus din scaun pe patriarhul Flavian al Constantinopolului.

[169] Flavian Mărturisitorul, patriarh al Constantinopolului între 446–449. În anul 448, acesta a convocat un sinod local la Constantinopol, unde ereticul Eutihie a fost excomunicat de Biserică și privat de demnitățile sale, iar în 449 se va convoca un nou sinod la Efes, cunoscut ca „Sinodul Tâlhăresc” de la Efes, în timpul căruia Flavian a fost bătut cu cruzime, apoi a fost pus în lanțuri și condamnat la exil în Efes. Sinodul l-a reabilitat pe Eutihie. Flavian a murit curând după acestea, în 11 august 449, din cauza rănilor primite și a fost înmormântat în secret.

[170] Diogenian, episcop de Remesiana (azi Bela-Palanca, în Serbia), participant la Sinodul Tâlhăresc de la Efes.

[171] Același Eutihie (378–c. 454), care a fost demis de Sinodul IV ecumenic din 451, arhimandrit al unei mănăstiri de lângă Constantinopol.

[172] Hariton, episcop al cetății Varna (Odessus), în Moesia Inferior, participant la Sinodul IV ecumenic.

[173] În campania întreprinsă în Galia, Attila și aliații săi au trecut Rinul la începutul anului 451, cucerind, la 7 aprilie, cetatea Divodurum Mediomatricorum.

[174] Bătălia de pe Câmpiile Catalaunice sau Bătălia de la Chalons a avut loc la 20 iunie 451, pe teritoriul de azi al Franței. Ea a fost provocată de dorința lui Attila de a invadea Galia, ca răspuns la refuzul lui Valentinian III de a accepta căsătoria surorii sale cu Attila. O coaliție sub comanda generalului roman Flavius Aetius și a regelui vizigot Theodoric I a învins aici armata condusă de regale Attila, marcând sfârșitul dominației militare hunice în Europa.

[175] Thorismund (c. 420–453), rege al vizigoților, după ce tatăl său, Theodoric I, a fost ucis în bătălia de pe Câmpiile Catalaunice, în 451. Când Thorismund a fost ucis, în 453, a fost succedat de fratele său Theodoric al II-lea.

[176] Papa Leon I, cunoscut și sub numele de Papa Leon cel Mare al Romei (440–461), intervine în 452 în acțiunile militare derulate de Attila cu scopul de a cuceri Roma și îl întâlnește pe acesta la Mantova, determinându-l să elibereze robii, să renunțe la acest plan și să se întoarcă în patria lui.

[177] Flavius Anicius Petronius Maximus Augustus (c. 396–31 mai 455), autorul moral al morții lui Valentinian III, după dispariția căruia a devenit, pentru scurt timp, împărat al Imperiului Roman de Răsărit.

[178] În panica creată la auzul veștii că Genseric va veni la Roma cu armata sa, Petronius Maximus a fost abandonat, ucis cu pietre și aruncat în râul Tibru.

[179] Marcus Flavius Avitus (c. 400–18 august 457), proclamat împărat roman de Apus, pe 9 iulie 455, la Arles, după ce Petronius Maximus a fost ucis. Situația dificilă creată la Roma a făcut ca Racimer, asociat cu Maiorian, să provoace o lovitură de stat și să cucerească Ravena. Avitus a fost învins la Piacenza, în octombrie 456, iar pe 17 octombrie este detronat. Ricimer, cel care l-a ajutat și pe Avitus să urce pe scaunul imperial, va ridica acum ca împărat pe Maiorianus.

[180] Ellac sau Ellak (?–454), fiul cel mai mare al lui Attila, ajuns rege al hunilor între 453–454, cu ajutorul secretarului tatălui său, Onegesius. Ca urmare a neînțelegerilor cu frații săi, Ernak și Dengizich, regatul moștenit de la tatăl lor se împarte

între ei, iar în urma conflictelor cu aceștia, Ellac este învins în lupta din primăvara anului 454 de la Nedao, și moare.

[181] Dengizich (406–469), fiul cel mic al lui Attila, care, după moartea fratelui său Ellac, preia conducerea regatului hunilor, alături de fratele lui Ernak, probabil în teritorii distincte. Ei intră în conflict cu împăratul Leo, iar Dengizich va fi ucis de către trupele generalului Anagaste.

[182] Ernak, fiul lui Attila și succesor al întregului regat hun, după moartea fratelui său Dengizich, dar cu granițele modificate.

[183] Ardaric (?–460), rege al gepizilor care a condus revolta popoarelor dunărene împotriva lui Ellac, câștigând victoria în bătălia de la Nedao, din 454, punând capăt dominației hunilor în Europa de Est.

[184] Valamir (c. 420–465), rege ostrogot în Pannonia (447–465), care îi învinge pe fiii lui Attila, în 456–457, în luptele purtate pentru ieșirea de sub dominația hunilor.

[185] Hunivar, reședința conducătorilor huni, localizată, după unii, pe teritoriul Dobrogei.

[186] Cetatea Palatiolon Palatiolum (Oescus), situată pe malul Dunării, în Moesia Inferioară.

[187] Cetatea Sucidava, situată în Dacia, la nord de Dunăre, în dreptul cetății Oescus.

[188] Dobrogea.

[189] Flavius Racimer (c. 405–18 ianuarie 472) îi învinge, în 456, pe vandali într-o luptă pe Marea Mediterană, după care este numit de Avitus comandantul general al armatei terestre a Imperiului de Apus.

[190] Leon I sau Leon cel Mare (401–18 ianuarie 474), împărat bizantin între 457–474, ridicat la această demnitate de către Aspar, la moartea lui Flavius Marcianus, petrecută în 457.

[191] Iulius Valerius Maiorianus (c. 420–7 august 461), proclamat împărat roman de Apus de către Flavius Racimer, după detronarea lui Avitus, demnitate pe care o deține între 457–461.

[192] Dobrogea.

[193] Proterius, patriarh al Alexandriei între 451–28 martie 457, ales de către Sinodul de la Calcedon din 451 pentru a înlocui pe Dioscor, care a fost depus de același sinod. Întrucât

Biserica din Alexandria a fost în mare măsură anti-calcedoniană, depunerea lui Dioscor, care era un anti-calcedonian, și ridicarea calcedonianului Proterius ca patriarh au generat un conflict. Astfel, în 457, anti-calcedonienii din Alexandria au ales pe Timotei Aelurus ca patriarh al Alexandriei, iar Proterius a fost martirizat.

[194] Valerian, episcop la Marcianopolis (Preslav), în a doua jumătate a sec. V.

[195] Ursicinus, episcop al cetății Scupi (Scupensis), în a doua jumătate a sec. V.

[196] Zosimus, episcop al cetății Sardica, în a doua jumătate a sec. V.

[197] Teotim II (sec. V), episcop al Tomisului, în Dobrogea.

[198] Epifanie Scolasticul, în latină Epiphanius Scholasticus (secolul VI), scriitor creștin și traducător în latină al literaturii eclesiastice grecești. El a întocmit *Codex encyclicus*, care conține o colecție de scrisori trimise, în 458, împăratului Leon I de către sinoade locale ale bisericilor orientale, pentru a confirma adeziunea lor la decretele sinodului de la Calcedon, împotrivindu-se episcopului Alexandriei, Timotei Aelurus, care era susținător al monofizitismului.

[199] Dalmatie, episcopul cetății Naissus din Dacia Mediterranea, în a doua jumătate a sec. V.

[200] Martialis (sec. V), episcop al cetății Appiaria, în Moesia Inferior.

[201] Monophilus (sec. V), episcop la Dârstor sau Durostorum, la bulgari Silistra.

[202] Marcellus, episcop de Nicopole, în latină Nicopolis, în a doua jumătate a sec. V.

[203] Petru sau Petrus, episcop al cetății Novae din Moesia Inferioară, în a doua jumătate a sec. V.

[204] Ditta (sec. V), episcop la Odessos (Varna), în a doua jumătate a sec. V.

[205] După ce îl decapitează pe Maiorianus, Racimer îl numește împărat pe Libius Severus, care a stat pe scaunul de la Roma între 19 noiembrie 461–15 august 465. El nu a fost recunoscut ca împărat de Leon I, iar conducerea efectivă a Imperiului Roman de Apus în această perioadă a exercitat-o Racimer.

[206] Lucania, denumirea antică a regiunii din sudul Italiei, unde s-a născut Libius Severus.

[207] Theodemir (?–475), rege al ostrogoților, tatăl lui Teodoric cel Mare.

[208] Teodoric cel Mare (454–30 august 526), rege al ostrogoților între 471–526.

[209] Anthemius sau Procopiu Anthemius Augustus (c. 420–11 iulie 472), fiul lui Procopie, general al armatelor din Orient, a fost general al armatei ilire, devenit împărat roman de Vest între 467–472.

[210] Basiliscus, împărat al Imperiului Roman de Răsărit între 9 ianuarie 475–august 476. El a fost trimis, în 468, să lupte împotriva vandalilor lui Genseric la Cartagina, aflându-se în fruntea unei flote formate din peste 1000 de vase. A debarcat la Capul Bon, unde Genseric atacă flota romană și dă foc vaselor conduse de Basiliscus. Acesta a abandonat lupta și, împreună cu vasele rămase, a fugit în Sicilia.

[211] Patricius, al treilea fiu al generalului Aspare, care, datorită influenței tatălui său, este numit consul, în 459, iar în 471 Leon I îl face cezar.

[212] Pentru a consolida poziția lui Patricius la curtea de la Roma, Aspare va face ca acesta să se căsătorească cu Leonița, fiica lui Leon I, care îl va numi cezar și moștenitorul lui desemnat. Aelia Verina (?–484) a fost soția lui Leon I și mama Leoniței.

[213] Este același Dengizich, fiul lui Attila, al cărui cap este dus, după capturarea sa, la Constantinopol și expus în cercul din oraș.

[214] Anagast, fiul lui Arnegisclē, general în armatele Imperiului Roman de Răsărit, trimis să negocieze cu Dengizich, când acesta a invadat Imperiul de Răsărit cu intenția de a cuceri Constantinopolul și a ajuns la Dunăre. Dengizich a refuzat negocierea, dorind să vorbească cu împăratul Leon I, dar, în 469, în lupta care a urmat, a fost învins de trupele lui Anagast și ucis, iar capul său a fost dus la Constantinopol.

[215] Xilocirc, adică cercul de lemn din Constantinopol.

[216] Euric (c. 420–484), fiul lui Teodoric I și rege al vizigoților între 466–484, după ce îl ucide pe fratele său, Teodoric II.

[217] Teodoric al II-lea (c. 426–466), rege al vizigoților între 453 și 466, care a succedat lui Thorismond, fratele său mai mare, pe care l-a ucis.

[218] Arvernul, astăzi Auvergne, din provincia romană Aquitania. În 469 autoritatea de la Roma asupra Arvernului este recunoscută, dar provincia este înconjurată de burgunzi și vizigoți. Aceștia din urmă, conduși de regele Euric, în 471, invadează Arvernul și îl instalează aici pe ducele Victor.

[219] Anicius Olybrius (?–22 octombrie sau 2 noiembrie 472), împărat al Imperiului Roman de Apus, din aprilie sau mai 472, până la moartea sa, întâmplată la 22 octombrie sau 2 noiembrie 472). A fost numit împărat în locul lui Anthemius de către Flavius Racimer, în urma unui conflict dintre aceștia, când Racimer îl detronează și îl ucide pe Anthemius.

[220] Glycerius (c. 420–după 480), împărat al Imperiului Roman de Apus între 473–474. El a fost proclamat împărat în Ravenna de patricianul Gondebald, conducătorul real al imperiului. Când Iulius Nepos vine cu oaste asupra lui, Glycerius fuge la Roma, unde Senatul refuză să îl ajute, iar când Iulius Nepos ajunge la Roma, Glycerius predă haina imperială și devine episcop de Salona, în Dalmația.

[221] Vindomir tatăl și Vindomir fiul, regi ai vizigoților în preajma anului 473.

[222] Tessalia, regiune încorporată oficial, în 148 î. Hr., de romani în provincia Macedonia, iar în anul 300, a devenit provincie separată, cu capitala la Larissa. A rămas în cadrul Imperiului Roman până în secolul al XIII-lea, când o mare parte din ea era cutureierată de păstorii vlahi.

[223] Leon al II-lea sau Flavius Leon (467–17 noiembrie 474), împărat bizantin între 18 ianuarie–17 noiembrie 474, fiul lui Zenon și al Ariadnei, fiica lui Leon I. A fost numit împărat al Imperiului Roman de Răsărit de bunicul său, Leon I, dar a murit după 10 luni de domnie, probabil otrăvit de mama sa, care voia ca soțul ei să fie împărat.

[224] Flavius Tarasicodissa Zenon (425–9 april 491), împărat bizantin între 9 februarie 474–475 și între 476–9 aprilie 491. El i-a succedat la domnie fiului său Leon al II-lea, după ce acesta a murit la o vârstă fragedă.

[225] Flavius Julius Nepos (c. 430–480), împărat al Imperiului Roman de Apus (24 iunie 474–28 august 475), numit împărat al Apusului de Leon I, dar la 28 august 475 înlăturat de Orestes, care a preluat controlul guvernului de la Ravenna, forțându-l pe Nepos să fugă în Dalmația. Nepos a continuat să domnească *de jure* din Dalmația, ca împărat al Occidentului, până la 480.

[226] Pautalia, așezare tracă, fondată în secolele V–IV î. Hr., pe care romanii au transformat-o într-o cetate puternică, cu un important rol comercial în regiune. În secolul I, a făcut parte din Macedonia. În secolul al IV-lea a fost construită o nouă cetate în acest oraș.

[227] Hierocles Grammaticus, geograf bizantin din sec. VI, autor al lucrării *Synecdemus*, o geografie politică a sec. VI, în care este prezentată împărțirea administrativ-teritorială a Imperiului Bizantin.

[228] Ptolemeu, geograf din Alexandria (c. 87–165), autor al lucrării *Orientarea geografică*, în care vorbește și despre ținuturile Daciei și părțile înconjurătoare.

[229] Stephanus Byzantinus sau Ștefan de Bizanț (sec. VI), autorul dicționarului geografic cu titlul *Etnica*.

[230] Orestes, secretar al lui Attila, numit, în 475, de Iulius Nepos general al armatelor și patrician. În această calitate, el îl înlătură în același an pe Iulius Nepos și preia controlul Ravennei, capitala *de facto* a Imperiului Roman de Apus.

[231] Salona, oraș antic, capitală a Dalmației, unde, din secolul III, a existat o episcopie.

[232] După ce Oreste îl îndepartează pe Iulius Nepos de la conducerea imperiului, îl numește împărat pe fiul său Romulus și îl ridică la rangul de August, deși acesta era un copil de 14 ani. Oreste este ucis de Odoacru, la 28 august 476, iar când acesta a cucerit Ravenna, l-a înlăturat pe Romulus și s-a declarat rege al Italiei.

[233] Romulus (771 î. Hr.–5 iulie 717 î. Hr.), fondatorul Romei și primul ei rege.

[234] Octavian Augustus Caesar (23 septembrie 63 î. Hr. –19 august 14 d. Hr.), primul împărat roman, numit, din anul 27 î. Hr., și Augustus.

[235] Șincai face aici o confuzie, întrucât în 1453, când cade Constantinopolul, împărat al Imperiului Roman de Răsărit era

Constantin al XI-lea Paleologul. Confuzia reiese și din aceea că mama lui Constantin al VIII-lea era împărăteasa Theophano, iar mama lui Constantin al XI-lea este, într-adevăr, Helena Dragaș.

[236] Constantin cel Mare (27 februarie 274–23 mai 337), împărat al Imperiului Roman între 306–337.

[237] Flavia Iulia Helena, cunoscută sub numele de Helena Augusta sau Sfânta Elena (c. 248–c. 329), a fost mama împăratului Constantin cel Mare, iar mama împăratului Constantin al XI-lea era Helena Dragaș, soția împăratului Manuel II Palaiologos.

[238] Odoacru sau Flavius Odoacer (433–16 martie 493), rege al Italiei între 476–493. În 476, a condus o revoltă pentru a-l îndepărta de la tron pe Romulus Augustulus, la finalul căreia devine primul rege barbar al Italiei. Cu domnia lui se încheie existența Imperiului Roman de Apus.

[239] Flavius Romulus Augustulus (463–după 476), ultimul împărat al Imperiului Roman de Apus, care a domnit între 475–476. El a fost proclamat împărat, la 31 octombrie 475, de tatăl său, patricianul Orestes, autoritatea lui limitându-se la sudul Galiei și la Italia. La 4 septembrie 476, Romulus Augustulus este îndepărtat de la tron de către Odoacru, care îi va lua locul.

[240] Ticinum, oraș antic în Gallia Transpadana, fondat pe malurile râului cu același nume, oraș jefuit de Odoacru, în 476.

[241] Aflat în fruntea revoltei din 476, Oreste, tatăl lui Romulus Augustulus, este prins și ucis la 28 august 476, în apropierea orașului Piacenza.

[242] În aceeași revoltă din 476, Odoacru a învins pe generalul Paulus, fratele lui Orestes, la Ravenna.

[243] Castelul Lucullan din Napoli, construit de Lucullus.

[244] Campania, regiune în Italia de Sud.

[245] Carol cel Mare (742/748–28 ianuarie 814), rege al francilor (768–28 ianuarie 814) și fondator al Imperiului Carolingian. După cucerirea Italiei, a fost încoronat Imperator Augustus de Papa Leon al III-lea, pe 25 decembrie 800, unii istorici văzând aceasta ca o încercare de a reînvia Imperiul Roman de Apus. A fost primul conducător al unui imperiu în Europa Occidentală de la prăbușirea Imperiului Roman, cu capitala la Roma, fiind considerat fondatorul Franței și al Germaniei, precum și părinte al Europei.

[246] Împăratul Zenon s-a confruntat în 475 cu o revoltă pusă la cale de Verina, soacra lui, care îl sprijinea pe Basiliskos, fratele vitreg al lui Zenon, astfel că Basiliskos, în ianuarie 475, l-a forțat pe Zenon să abdice. În 476, profitând de faptul că Basiliskos devenise nepopular, Zenon a reintrat în Constantinopol, redevenind împărat.

[247] Flavius Basiliscus sau Basiliskos (?–476/477), devine împărat al Imperiului Roman de Răsărit, după ce îl detronează pe Zenon, în 476, cu prilejul unei revolte. El domnește o perioadă scurtă de timp (9 ianuarie 475–august 476), după care Zenon redevine împărat, până în 9 aprilie 491.

[248] După detronarea lui Zenon, Basiliskos a fost proclamat August la 9 ianuarie 475. Pentru a întări poziția sa și a urmașilor săi, el dă titlul de Augustă soției sale Aelia Zenonis și îl face Caesar, apoi August, pe fiul său Marcus.

PETRU MAIOR, *ISTORIA PENTRU ÎNCEPUTUL ROMÂNILOR ÎN DACHIA*

Cartea, în format *in-4°* (23 x 19 cm), de [2] f. + 348 p., a fost tipărită în anul 1812, la Buda, în „Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești din Peșta”, într-un tiraj de 1500 de exemplare. După un succint *Cuvânt-înainte*, dispus pe a doua filă nenumărată, se află textul propriu-zis al *Istoriei*, împărțit în 15 capitole, p. 1–301, iar în continuare sunt incluse două exegeze de natură filologică: *Disertație pentru începutul limbei românești*, p. 302–323, și *Disertație pentru literatura cea veachie a românilor*, p. 324–340. Cuprinsul („Văzuta cărții”) este la p. 341–347, urmat de erată („Smintite – îndreptate”), p. 348.

A doua ediție a cărții a fost publicată tot la Buda, cu grafie chirilică, în 1834, cu sprijinul banului Iordachi de Mălinescu, secretarul Arhivei Statului a Principatului Moldovei, care semnează și o *Precuvântare la a doua ediție*, și cu implicarea efectivă a lui Damaschin Bojincă. După reproducerea *Istoriei* (p. 1–232) și a celor două disertații (p. 232–261), urmează, ca „adăugământ”, *Dialogu pentru începutul limbei română întră nepot și unchiu* (p. 262–282), numai cu grafie chirilică, publicat prima dată ca apendice în scrierea lui Maior din 1819, *Orthographia Romana sive Latino-Valachica, una cum clavi qua penetralia originationis vocum reserantur*, și reluat întocmai în *Lexiconul de la Buda* din 1825. Urmează sumarul cărții („Văzuta Istoriei”, p. 283–289), precum și erata („Smintelele îndreptate”, p. 290). Sunt redată apoi în coligat, cu o nouă paginație (IV + 64 p.), replicile lui Maior la recenziile slavistului Bartolomeu Kopitar, sub genericul *Disputațiile asupra Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, în traducerea din latină a lui Damaschin Bojincă, cu următorul conținut: I. *Animadversii împotriva rețensiei Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*. II. *Reflecții asupra răspunsului dumisale rețensentului din Viena la animadversiile asupra rețensiei Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*. În Pesta, cu tipariul lui Ioan Toma Tratner, 1815; III. *Privirea rețensiei*

asupra anticriticei românești, dată (rețensia) în *Gazeta literală din Viena*, n. 7, februarie 1816. În Buda, cu tipariul C<raieștii> Universității Ungurești – 1816.

Semnificativă pentru motivarea demersului editorial al lui Damaschin Bojincă este o *Înainte-cuvântare*, cu care se deschide grupajul de „disputații”, text mai puțin cunoscut și pe care îl reproducem în continuare:

„Pentru a să putea lămurit înțelege cuprinderea disputațiilor și a criticilor, urmate între rețenzentul (împrotivitoriul) *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* și între autorul ei, nu de prisos a fi am socotit a face o scurtă descriere a acestora, și adecă:

1. Ieșind la lumină *Istoria* lui Petru Maior pentru începutul românilor în *Dachia*, s-au sculat un bărbat strălucit întru învățături, din Viena, și au dat în „*Gazeta literală*” din Viena, n. 98, în a 7<-a> dechemvrie 1813, fața 1552–1563, o rețenzie, adecă o critică, împotriva numitei *Istoriei*. Asupra acestei rețenzii au alcătuit autorul Petru Maior o răspundere, în limba latină, și au dat-o la lumină sub nume: *Animadversiones in Recensionem Historiae de Origine Valachorum in Dacia*, adecă: *Luări-aminte asupra rețenziei de Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Toate aceste s-au făcut fără de a-și însămna autorii numile lor în acele *Disputații*.

2. Asupra ziselor *Animadversii* a autorului Maior, au alcătuit literatorul din Viena un răspuns în 22 ponturi, care însă nu l-au dat în tipariu, ci l-au trimis de-a dreptul cătră Petru Maior, carele, aflând a fi și acest răspuns fără temei, și fiind obicinuit a nu rămânea nimănu datoriu, mai vârtos în cât se atingea de cele naționale, au țesut un răspuns sub titula: *Reflexiones in Responsum Domini Recensentis Vienensis. Reflexii asupra răspunsului dumisale rețenzentului din Viena*, și s-au dat în tipariu la a. 1815.

3. Asupra ziselor *Reflexii*, iar au făcut rețenzentul din Viena o rețenzie, și au dat-o în „*Gazeta literală*” din Viena, n. 7, februarie 1816, împotriva căria au scris răpăosatul Maior răspunsul cu numele: *Contemplatio Recensionis in Valachicam Anticriticam, litterariis Ephemeridibus Vienensibus 1816, divulgatae. Privire asupra Rețenziei dată în „Gazeta literală” din Viena la a. 1816, împotriva anticriticei românești*.

Aceasta au fost cea mai de pe urma împărechere pentru *Istoria* lui Petru Maior, carele, învingând pre împotrivnicul său, l-au mințit, iar *Istoriei* sale au dat prin acea deplină credință (fidedignitatem). Mai zicând o dată, în scurt: Petru Maior au dat la lumină *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Unul din Viena au făcut o rețenzie asupra *Istoriei*. Maior au făcut *Animadversii* la acea rețenzie. Vieneanul au făcut răspuns asupra *Animadversiiilor*. Maior au făcut *Reflexii* asupra acestui răspuns. Vieneanul au făcut iar o rețenzie asupra *Reflexiilor* lui Maior. Și mai pe urmă Maior au făcut *Contemplația* asupra acestei din urmă rețenzie, și așa au încetat vieneanul de a mai scrie asupra românilor.

Deci pentru ca să se facă tuturor cunoscut cum că prealăudata *Istorie* au fost subpusă și criticei a celor mai învățați bărbați, carii, cunoscând mai pe urmă adevărul, au primit-o ca pre o *Istorie* vrednică de credință, am socotit a fi de trebuință a tălmăci prezisele *Disputații* românește și a le alătura la svârșitul zisei *Istorie*. Nici să se mire cineva văzându-mă zicând că eu le-am tălmăcit românește, după ce însuș autorul zice: e Valachico in latinum translatae, adecă: prentoarse de pe românie pe latinie, pentru că poate că răpăosatul le va fi avut țesute și românește; dar însă nici știu să se fie dat în tipariu, nici știu să se afle undeva în manuscript, măcar că destul am cercetat aceasta. Poate că au avut gând și voie să le deie la lumină și în limba românească, și apoi, prevenindu-l moartea, s-au pierdut doară acel manuscript, ca și multe alte manuscripturi a lui, dintre care cel mai însămnat și mai aducătoriu de durere este *Gramatica românească*, ce au avut-o Maior gata de tipariu, și acum s-au pierdut, ca și când nici n-ar mai fi fost. Deci să pășim drept la mai sus-numitele *Disputații*, și adecă”.

Cea de-a treia ediție a *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* va fi scoasă, cu litere latine, la Budapesta și Gherla, în 1883, având genericul „Din scrierile lui Petru Maior, edate de Societatea literaria «Petru Maior» a junimei române studioase din Budapesta”. Ediția este tributară însă unei ortografii etimologizante puriste, considerată în *Precuvântare* singura „care ne poate feri mai tare atât de barbarismii limbei, cât și de scrierea după provincialismii necorecți”. Cu toate că își propun, în principiu, să nu modifice textul și ordinea cuvintelor, editorii

neexperimentați (sunt menționați în prefață ca autori ai transcrierii Georgiu Crăniceanu, Georgiu Pop și Georgiu Ilea) operează modificări lingvistice forțate, nemotivate, acolo unde consideră că „interpunțiunea nu ni s-a părut destul de corectă, unde concordatiunea nominală și verbală a fost eronea, și mai pre urmă acolo unde consecința și sistemul ortografic adoptat a adus cu sine”.

Sinteza lui Petru Maior este considerată, pe bună dreptate, prima noastră istorie „tematistă”, atât sub aspectul modului de abordare, nediscursiv, a obiectului pe care îl tratează, cât și prin structurarea materialului (Protase 1973, 186–187). Mergând pe urmele predecesorilor săi, Maior realizează o adevărată chintesență a gândirii istoriografice a Școlii Ardelene, focalizând întreaga demonstrație asupra unei singure idei capitale, aceea a originii neamului său. Fără a îmbrățișa idei pe deplin novatoare, *Istoria* se distinge, în primul rând, prin patosul demonstrativ, construit pe eșafodajul unor argumente irefutabile, menite să demonteze elucubrațiile acelor „streini scriitori”, deprinși „de a vomă cu condeiul asupra românilor, strănepoților romanilor celor vechi”. Sunt dezbătute, pe rând, tezele unor autori antici, aflați în consens cu ideile sale, sau, dimpotrivă, părținitori, subiectivi (Vopiscus, Sextus Rufus, Eutropius), până la teoriile tendențioase ale lui Sulzer, Eder, Engel privind discontinuitatea elementului romanic în Dacia, prin așa-zisa teorie a „vidului istoric”. Elementul politic, alături de cel național, devin astfel cheia de boltă a întregii lucrări, subordonând, într-un fel, discursul istoric și cel filologic. Lucrarea are, așadar, un caracter polemic evident, fiind și un răspuns la adresa unor scriitori străini ostili, care se sprijineau unii pe argumentele altora, „precum măgariu pre măgariu scarpină”, contracarând elucubrațiile acestora, „fără de nicio cercare al adevărului”. Dincolo de teza falsă potrivit căreia Dacia „se deșertă cu totul de lăcuiori”, susținută pătimaș, *Istoria* rămâne o carte unică.

Istoria receptării și impactul *Istoriei* constituie un capitol aproape la fel de palpant ca textul propriu-zis, cartea fiind supusă, imediat după apariție, unor atacuri concertate, atât din partea adversarilor politici, cât și din partea ierarhului de la Blaj și a celor din anturajul său. Înainte de reacțiile lui Kopitar din

presa vieneză, o critică a purismului maiorean făcută în „Wiener Allgemeine Literaturzeitung”, din 7 decembrie 1813, amintită deja mai sus, înregistrăm *Cântirea* lui Dimitrie Vaida din 10 martie 1813. Orchestrată de episcopul Ioan Bob, scrierea encomiastică a canonicului blăjean își propunea, într-un insidios *Cuvânt către cetitoriu*, să minimalizeze marea *Istorie* recent apărută. Se cunoaște replica acidă a lui Maior, pe care o publică anonim în 1814, sub titlul *Răspunsul la Cântirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior*. De altfel, episcopul Bob era iritat, încă de la apariția *Istoriei*, de pasajele dure care îl vizau și care i-ar afecta autoritatea, respectiv cele de la paginile 204, 336, 337 și 338. La cererea acestuia de interzicere a difuzării cărții, adresată forului politico-administrativ, Consiliul Locumtenențial, încep demersurile de cenzurare și, totodată, de aplanare a conflictului prin epurarea porțiunilor incriminate. Lucrurile însă trenează, Maior își va cere, chipurile, scuze episcopului printr-o scrisoare, dar sute de exemplare ale *Istoriei* rămân încă blocate în depozite. Abia în 1816, un exemplar corectat al cărții va ajunge în posesia lui Bob, care va accepta punerea ei în circulație, deși răspândirea tipăriturii budane se produsese deja (Albu 1969, 209 ș.u.). Un destin asemănător sub aspectul interdicției îl va avea și *Istoria Besearicei românilor* a lui Petru Maior, apărută în 1813.

În epoca contemporană, *Istoria* a fost editată fragmentar în Boldan 1959, 174–208, Fugariu 1970, II, 189–214, Maior 1976, I, 93–295, Fugariu 1983, I, 863–905, Maior 2016, 69–116, 603–615. O ediție critică integrală a realizat Florea Fugariu (Maior 1970–1971, I–II).

În antologia de față s-au transcris după ediția princeps paginile 1–22, 32–58, 70–82, 91–127.

[1] Gaius Iulius Cesar (c. 100–44 î. Hr.), dictator roman, autorul operei *Commentarii de Bello Gallico*.

[2] Provincie romană creată în anul 46 de împăratul Claudius, după anexarea ultimelor regate ale tracilor.

[3] Illiricul (Illyricum), provincie romană care a existat între anii 167 î. Hr.–10 d. Hr.

[4] Gnaeus Pompeius Magnus (106–48 î. Hr.), general și om de stat roman.

[5] Gaius Suetonius Tranquillus (c. 70–post 122), istoric roman, autorul lucrării *De vita Caesarum*, inclusă în seria de biografii intitulate *Caesarum XII. Vitae*.

[6] Appianus Alexandrinus sau Appian din Alexandria (c. 95–c. 165), scriitor roman de origine greacă, autorul lucrării *Historia Romana*, din care face parte și cartea *De bellis Illyricis*. Lucrarea a fost tipărită la Veneția, în 1477, de Erhard Ratdolt.

[7] Setovia, cetate fortificată din Iliria; locația exactă a acesteia nu a fost încă descoperită.

[8] Titus Statilius Taurus este un nume purtat de mai mulți consuli romani înrudiți. În textul de față este vorba despre primul dintre aceștia, care a fost inițial general, mai apoi de două ori consul în perioada triumviratului, precum și în timpul lui Octavian Augustus.

[9] Lucius Claudius Cassius Dio (c. 155–post 235), istoric roman, care a publicat, în limba greacă, *Historia Romana*, scrisă în 80 de volume.

[10] Suebii, popor germanic, menționat pentru prima dată de către Iulius Cezar, în *De bello Gallico*, în contextul luptei sale împotriva lui Ariovistus în Galia.

[11] Marcus Licinius Crassus (c. 115–53 î. Hr.), general roman și om de stat.

[12] Genucla, cetate antică a geților, capitala regelui Zyraxes.

[13] Titus Flavius Caesar Domitianus Augustus (51–96), împărat roman între 81–96.

[14] Appius Sabinus, general roman înfrânt de către Decebal în Moesia.

[15] Cornelius Fuscus (d. 86), general roman care a fost înfrânt încercând să oprească invazia dacilor conduși de către Decebal în Moesia.

[16] Flavius Eutropius (c. 320–c. 390), istoric roman, prefect al provinciei Illyricum și apoi consul în răsărit. A scris, la cererea împăratului Valens, lucrarea *Breviarum historiae Romanae ab Urbe condita*.

[17] Se referă la paragraful 23 din cartea a VII-a.

[18] Decebal (c. 55–106), regele Daciei între 85–106.

[19] Moesia, provincie romană mărginită la est de Marea Neagră, la vest de râul Drina, la Sud de Munții Balcani și Munții Sar, iar la nord, de Dunăre.

[20] Lucius Tettius Iulianus, comandantul uneia dintre cele trei legiuni staționate în Moesia.

[21] Tapae, așezare fortificată din Dacia, parte a sistemului de fortificații al Sarmizegetusei.

[22] Vezina, general al lui Decebal.

[23] Provincia romană Panonia se învecina cu Moesia.

[24] Marcomani erau o confederație tribală germanică. Potrivit lui Tacitus și Strabon, aceștia erau suebi.

[25] Traian (53–117), împărat roman între 89–117. Acesta a cucerit Dacia în urma războaielor din 105–106.

[26] Columna lui Traian, construită în amintirea victoriei acestuia din Dacia. Încheiat în 113, monumentul se află la Roma, în Forul lui Traian.

[27] Sarmizegetusa Regia, capitala Daciei înainte de cucerirea romană.

[28] Longinus, comandant al unei legiuni romane, capturat de către Decebal în timpul celui de-al doilea război daco-roman.

[29] Petru Maior este adeptul teoriei potrivit căreia Dacia a fost complet depopulată în timpul războaielor daco-romane.

[30] Trebuie remarcat faptul că autorul nu se folosește numai de izvoare scrise pentru a-și elabora istoria, ci și de măturii arheologice și epigrafice, în acest caz basoreliefurile de pe Columnă.

[31] Sarmații, populație scitică, menționată pentru prima dată de către Herodot.

[32] Cartagina, oraș antic din Nordul Africii, cucerit de către romanii conduși de Scipio Africanul în 146 î. Hr.

[33] Corint, oraș grecesc distrus în 146 î. Hr. de către romani.

[34] Paulus Orosius (c. 375–c. 418), teolog și istoric spaniol, autorul lucrării *Historiarum adversum paganos libri VII*.

[35] Constantin VII Porfirogenetul Nobilul (905–959), împărat bizantin între 913–959, autorul scrierii *De Administrando Imperio*.

[36] „Despre chivernisirea împărăției” este traducerea în română a titlului lucrării *De Administrando Imperio*.

[37] După cum precizează și Petru Maior, „Atelcusu” era numele dat teritoriului în care se găsește astăzi Moldova.

[38] Este citat paragraful 6 al cărții a VIII-a.

[39] Flavius Claudius Iulianus (331–363), numit și Iulian Apostatul, a fost ultimul împărat păgân al Imperiului Roman (între 361–363).

[40] Constantin cel Mare a fost împărat între 306–337.

[41] Josef Carl Eder (1760–1810), istoric și abate catolic, director al Școlii Normale din Sibiu, editor al lucrării *Supplex libellus Valachorum Transsilvaniae iura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium cum notis historico-criticis I.C.E. civis transsilvani*, Cluj, Martin Hochmeister, 1791, precum și autorul scrierii *Observationes criticae et pragmaticae ad Historiam Transsilvaniae sub regibus Arpadianae et mixtae propaginis*, Sibiu, Martin Hochmeister, 1803. Adnotările sale la *Supplex*, „Notele istorico-critice”, au un caracter tendențios.

[42] Sub această denumire, face referire la *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae*, memoriul adresat împăratului Leopold al II-lea, în care era formulată condiția națiunii române din Transilvania. La redactarea acestuia, înaintat curții de la Viena în martie 1791, a participat și Petru Maior.

[43] Christian von Engel (1770–1824), istoric austriac, autorul lucrării *Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium et origine Valachorum*, Vindobonae (Viena), Apud Ios. Comesina & com., 1794.

[44] Strabon (c. 64/63 î. Hr.–c. 24), istoric și geograf antic grec, autorul operei *Geographica*, în 17 cărți, editată de Isaac Casaubon, în 1620, la Paris.

[45] În pasajul care urmează, Maior dublează unele denumiri prin transcrierea lor și cu litere latine în paranteză. În final, exemplifică și fenomenul rotacismului în română.

[46] Thuróczi János (c. 1435–1488/89), istoric maghiar, autorul operei *Chronica Hungarorum*, imprimată în același an, 1488, la Brünn (Brno) și apoi la Augsburg.

[47] Flavius Vopiscus Syracusanus este unul dintre cei șase autori cărora le este atribuită lucrarea *Historia Augusta*.

[48] Festus, al cărui nume mai apare și sub formele Rufus Festus, Sextus Festus, Sextus Rufus sau Sextus, a fost un istoric roman din secolul al IV-lea, autor al lucrării *Breviarium*.

[49] Este invocat Constantius al II-lea (Flavius Iulius Constantinus Augustus, 317–361), fiul lui Constantin I și al Faustei, împărat între 337–361.

[50] Flavius Valentinianus Augustus (321–375), împărat al Romei între 364–375.

[51] Flavius Iulius Valens Augustus (328–378), fratele lui Valentinian I, împărat roman între 364–378.

[52] Paulus Diaconus (c. 720–c. 799), cronicar și călugăr benedictin, autorul lucrării *Historia Langobardorum*, compusă din șase cărți.

[53] Lucius Domitius Aurelianus (214–275), împăratul roman care a ordonat retragerea din Dacia.

[54] Publius Aelius Traianus Hadrianus (76–138), împărat roman între 117–138.

[55] Referință la poetul Publius Ovidius Naso (43 î. Hr.–17 sau 18 d. Hr.), iar citatul de la note este din *Epistulae ex Ponto*, I, 3, versurile 35–36.

[56] Gallienus (218–268), împărat roman între 254–260, alături de tatăl său, Valerian.

[57] Cannabaudes, conducător de secol III al unui trib gotic. A murit în 271, în luptă cu împăratul Aurelian.

[58] Bizanț.

[59] Bitinia, regiune antică a Anatoliei, situată între Marea Neagră și Marea Marmara.

[60] Este citată lucrarea lui Engel, *Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium et origine Valachorum*.

[61] Attila (c. 395–453), conducător al hunilor între 433–453, unul dintre cei mai importanți dușmani ai Imperiului Roman.

[62] Notarul regelui Béla I este autorul lucrării *Gesta Hungarorum*.

[63] Béla I al Ungariei (c. 1016–1063), rege între 1060–1063.

[64] Glad a fost voievod al unei formațiuni statale situate în zona Banatului istoric, la începutul secolului al X-lea.

[65] Menumorut, conducătorul unei formațiuni statale medievale românești, în timpul cuceririi maghiare.

[66] Töhötöm (Tétény), șef al unor triburi ungare.

[67] Carol cel Mare (742/748–814), rege al francilor din 768 până în 814.

[68] Are în vedere un capitol din *Istoria Augusta*, o colecție de biografii ale împăraților romani, compusă în timpul împăraților Dioclețian și Constantin. Aceasta are în total șase autori, Flavius Vopiscus fiind doar unul dintre ei.

[69] Gaius Iunius Tiberianus a fost numit consul de două ori, în 265 și 291. A avut funcția de *Praefectus Urbi* între 18 februarie 291–3 august 292.

[70] Sărbătoare romană, celebrată în cinstea zeiței Cybele, Marea Mamă a Zeilor, în 25 martie. Specificul acestei sărbători consta în faptul că erau permise orice distracții și jocuri, mai ales folosirea măștilor.

[71] Thersites, soldat în armata grecilor în timpul războiului troian. Încă din Antichitate, numele său a devenit proverbial. Urât, înfumurat și laș, întruchipează antieroul.

[72] Sinon, vărul lui Ulise, a jucat un rol important în războiul troian. Pretinzând că a dezertat din armata grecească, îi îndeamnă pe troieni să accepte calul (troian) ca pe o ofrandă adusă zeiței Atena. A devenit un simbol al trădării.

[73] Titus Livius (c. 59 î. Hr.–17 d. Hr.), istoric roman, autor al lucrării *Ab urbe condita*.

[74] Gaius Sallustius Crispus (86–c. 35 î. Hr.), istoric și om politic roman. Din lucrările sale ni s-au păstrat: *Bellum Catilinae*, *Bellum Iugurthinum* și *Fragmenta historiarum*.

[75] Gaius Cornelius Tacitus (c. 55–c. 115), istoric roman.

[76] Gnaeus Pompeius Trogus, istoric roman din secolul I î. Hr.

[77] Trebellius Pollio este unul dinre cei șase scriitori ai lucrării *Istoria Augusta* (alături de Aelius Spartianus, Iulius Capitolinus, Vulcacius Gallicanus, Aelius Lampridius și Flavius Vopiscus).

[78] Se referă la Marcus Iulius Philippus (c. 198–249), cunoscut ca Filip Arabul, împărat roman între anii 244–249, și la fiul său, Marcus Iulius Philippus Severus (238–249), ridicat la rangul de *Caesar* (co-împărat) în 244.

[79] Biblioteca Ulpia sau Biblioteca lui Traian, construită între anii 106–113 în Forul lui Traian. Era compusă din două clădiri, una pentru lucrări latine, alta pentru lucrări grecești. A fost cea mai cunoscută și mai bogată bibliotecă din Roma și singura care a supraviețuit până în secolul al V-lea. A adăpostit și arhiva imperială.

[80] Cărțile de in (*libri lintei*) erau o colecție de cărți din Roma antică, scrise pe pânză de in, cu o tehnică preluată de la etrusci. Textele romane conțineau o listă cu magistrații romani de la începutul Republicii (509 î. Hr.) și erau păstrate inițial în templul Iunonei Moneta, iar mai târziu, în biblioteca din Forul lui Traian. Deși nu s-au păstrat, unii istorici antici le folosesc ca surse pentru lucrările lor.

[81] Gerardus Joannes Vossius (1577–1649), teolog și filosof olandez, autorul unor scrieri istorice, printre care *De historicis latinis*, libri III, publicată la Lugdunum Batavorum (Leiden) în 1627.

[82] „Despre istoricii lătini” este echivalentul în limba română a titlului lucrării *De historicis latinis*.

[83] Apollonius din Tyana (c. 15–c. 100), filosof neopitagoreic grec.

[84] Laurentius Toppeltinus (164–670), istoric sas din Mediaș, autorul lucrării *Origines et occasus Transsylvanorum, seu erutae nationes Transsylvaniae*, tipărită la Lugdunum (Lyon) în 1667.

[85] Mihai Apafi I (1632–1690), nobil maghiar și principe al Transilvaniei între 1660–1661.

[86] Claudius Gothicus sau Claudiu al II-lea (210–270) a fost împărat roman între 268–270, urmându-i lui Gallienus, după cum afirmă și textul.

[87] Zenobia (240–275), regina Imperiului de la Palmira. În 274 a fost înfrântă de armatele împăratului Aurelian și luată ostatică.

[88] Dardania, provincie romană în Balcani, inițial o parte a Moesiei.

[89] Eginhardus (Enhardus) (c. 775–840), savant franc, autorul unei biografii a lui Carol cel Mare (*Vita et gesta Caroli Magni*), lucrare editată la Cologne (Köln) în 1521.

[90] Pepin cel Cocoșat (c. 769–811), primul născut dintre fiii lui Carol cel Mare.

[91] Ludovic cel Pios (778–840), rege al Aquitaniei între 781–814, iar din 814 până în 840 a fost rege al francilor și împărat al Imperiului Occidental, urmându-i la tron lui Carol cel Mare.

[92] Este invocat Ioannes Lucius Dalmata Traguriensis / Ivan Lučić (1604–1679), istoric croat, originar din Dalmația, autor al lucrării *De regno Dalmatiae et Croatiae*, Amsterdam, Joan Blaeu, 1666.

[93] Salanus se afla în fruntea unei formațiuni statale valaho–bulgaro–slave, situată între Tisa și Dunăre, în secolul al IX-lea. Acesta este menționat în *Gesta Hungarorum*.

[94] Localitatea în care locuia Salanus potrivit cronicii lui Anonymus.

[95] Este vorba despre patriarhul Nichifor I al Constantinopolului (c. 758–828), care s-a aflat în fruntea Bisericii Răsăritene între 12 aprilie 806 și 13 martie 815. Lucrarea la care se face referire în text este *Historia syntomos, breviarium*.

[96] Teofan Mărturisitorul (c. 758/760–817/818) a fost autorul unei cronici care a intrat într-o compilație alcătuită de către Anastasius Bibliothecarius (c. 810–c. 878), arhivistul Bisericii Romane. Lucrarea compusă de către acesta din urmă conținea și fragmente din lucrarea istorică a lui Nicephorus.

[97] Este posibil ca Petru Maior să se refere la compilația lui Anastasius Bibliothecarius (vezi nota anterioară). Sub acest nume a mai circulat și *Historia Romana* a lui Landolfus Sagax, publicată pentru prima dată în 1569 de către Pierre Pithou, la Basel. Editorul este cel care i-a dat numele *Historia Miscella*. Cel mai probabil, istoricul ardelean nu o invocă pe aceasta din urmă.

[98] De fapt, Marea Azov.

[99] Kubrat sau Kurt, conducătorul bulgar despre care se crede că a format Vechea Bulgarie Mare în 632, prin unirea triburilor bulgare, după cum afirmă și textul.

[100] Asparuh, cunoscut și sub numele de Asparukh, Isperih sau Ispor, s-a aflat în fruntea Regatului Bulgar între 691–701. Acesta a aparținut clanului Dulo, ai cărui membri susțineau că sunt urmașii lui Attila.

[101] Constantin al IV-lea (652–685), împărat al Bizanțului din 668 până în 685.

[102] Iustinian I, împărat bizantin între 527–565.

[103] Theophilact din Simocatta, istoriograf bizantin din secolul VII.

[104] Flavius Mauricius Tiberius Augustus (c. 539–602), împărat bizantin din 582 până în 602.

[105] Este vorba despre prima carte a lui Constantin al VII-lea Porfirogenetul (905–959), o compilație alcătuită pornind de la alte surse istorice, intitulată *De thematibus*.

[106] Georgius Pray / Pray György (1723–1801), istoric iezuit maghiar, autorul lucrărilor *Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum*, 210 ad 997, Vindobonae (Viena), Georgii Ludovici Schulzii, 1761, și *Annales regum Hungariae*, 997–1564, 5 vol., Vindobonae (Viena), Georgii Ludovici Schulzii, 1763–1770.

[107] Cel mai probabil, referința este la lucrarea *Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium et origine Valachorum*.

[108] Matija Petar Katančić / Katancsich (1750–1825), om de cultură croat, profesor de estetică și arheologie.

[109] Titlul lucrării lui Katančić este *De Istro eiusque adcolis commentatio*, publicată la Buda, în 1798.

[110] Ammianus Marcellinus (c. 330–c. 395), general și istoric latin de origine greacă, autorul scrierii *Res gestae (Rerum Gestarum Libri)*, compusă din 31 de cărți.

[111] Probabil, comuna Așchileu, j. Cluj.

[112] Cornides Dániel (1732–1787) a fost un istoric maghiar. În textul lui Maior este citată lucrarea *Vindiciae anonymi Belae regis notarii*, editată la Buda în 1802 de către Christian van Engel.

[113] Lelus și Bulsus sunt, după cum afirmă și textul notei, doi comandanți militari maghiari, capturați de către teutoni.

[114] Iohannes Kinnamos (1143–1185), istoric grec și secretarul împăratului Manuel I Comnen.

[115] Manuel I Comnen (1143–1180), împărat al Bizanțului în secolul al XII-lea.

[116] Lucrarea istoricului bizantin Iohannes Kinnamos despre împăratul Manuel Comnen și tatăl acestuia, Ioan (*Rerum ab Ioannes et Alexio [sic] Comnenis Gestarum*).

[117] Personajul revine în pasajele următoare; pentru detalii, vezi nota 127.

[118] Este descrisă expediția împăratului niceean Ioan III Ducas Vatzates în Transilvania.

[119] Solomon al Ungariei (1052/1053–1087), rege al Ungariei între 1063–1074.

[120] Ladislau I al Ungariei (1040–1095), rege al Ungariei între 1077–1095.

[121] Anna Comnena (1083–c. 1153), prințesă bizantină, fiica împăratului Alexios I Comnen, autoarea operei biografice *Alexiada (Alexias)*.

[122] Tzelgu, comandant al pecenegilor (c. 1087).

[123] Este vorba despre Ștefan I al Ungariei (969–1038), primul rege creștin al maghiarilor.

[124] Gyula, conducător al unui trib maghiar, menționat în *Gesta Hungarorum*.

[125] Se revine asupra autorului lucrării *Gesta Hungarorum*, rămas anonim.

[126] Ioan Tomici, protoprezbiterul Caransebeșului, contemporan cu Petru Maior. Printre scrierile acestuia se numără *Cultura albinelor și Cultura bombițelor*, publicate la Buda, în 1823, ambele traduceri, precum și *Scurte învățăături pentru creșterea și buna purtare a tinerimii română*, Buda, 1827.

[127] Petru Maior îl identifică pe autorul lucrării *Gesta Hungarorum* cu acest Paulus, care a fost episcop al Transilvaniei în timpul lui Béla al III-lea (1148/1149–1196, rege între 1172–1196).

[128] Opaforcoș a fost trimis, potrivit lucrării *Gesta Hungarorum*, de către Tuhutum pentru a verifica fertilitatea pământului transilvan.

[129] Potrivit cronicii lui Anonymus, Ogmand este tatăl lui Opaforcoș, și nu invers.

[130] Álmos (c. 820–895), principe al maghiarilor, tatăl lui Árpád.

[131] Árpád (c. 845–c. 907) a fost conducătorul triburilor maghiare. Membrii dinastiei arpadiene s-au aflat la conducerea Ungariei până în 1301.

[132] Cetatea Kiev.

[133] Carol Robert de Anjou (1288–1342), rege al Ungariei începând cu anul 1308 (sub numele de Carol I). Este descrisă lupta de la Posada, ce a avut loc între 9 noiembrie și 12 noiembrie 1330, dintre oștile conduse de Basarab I și cele ale lui Carol Robert de Anjou, regele Ungariei.

[134] Este vorba despre Basarab I (supranumit Întemeietorul), considerat fondatorul Țării Românești. Acesta a domnit între c. 1310–1352.

[135] Oștean din armata lui Carol Robert de Anjou.

[136] Ludovic I, fiul lui Carol Robert de Anjou, a fost rege al Ungariei (1342–1382) și al Poloniei (1370–1382).

[137] Cel mai probabil, Nicolae Lackfi, voievod al Transilvaniei între 1367–1368.

[138] Laic-Vodă este unul și același cu Vladislav I sau Vladislav Vlaicu (1325–1377), domnul Țării Românești între 1364–1377.

[139] Sigismund de Luxemburg (1368–1437), rege al Ungariei și Croației din 1387.

[140] Probabil este vorba despre Dan I, conducătorul Valahiei între 1383–1386.

[141] Acest Stephanus de Losoncz a fost ban al Severinului.

[142] Numele sub care este menționat cronicarul Miron Costin.

[143] Felix Petancius Ragusinus (c. 1455–1520), umanist dalmat și diplomat al regelui Ungariei Vladislav al II-lea, autor al mai multor tratate despre turci.

[144] Este vorba despre Cetatea Vaslui sau Podul Înalt. Lupta la care se face referire a avut loc în 10 ianuarie 1475.

[145] Hadâm Suleiman Pașa, ajuns la maturitate între 1474–1490, a fost un general și om de stat otoman, care a slujit în timpul lui Mahomed al II-lea.

[146] Se referă la Vlad Țepeș (1431–1476), domn al Țării Românești în mai multe rânduri: în 1448, 1456–1462 și 1476.

[147] Filippo Buonaccorsi (1437–1496), supranumit Callimachus, umanist italian, secretarul regelui Poloniei, Cazimir IV Jagello, la solicitarea căruia a scris cronică *De rebus gestis a Vladislao Polonorum atque Hungarorum rege. Libri III*, o monografie despre regele Vladislav al III-lea.

[148] Vladislav al III-lea (1424–1444), rege al Poloniei din 1434 și al Ungariei din 1440 (Vladislav I al Ungariei).

[149] Mahomed al II-lea (1432–1481) a domnit mai întâi între 1444–1446, apoi între 1451–1481. Acesta a avut multe victorii asupra regatelor Europei, câștigându-și supranumele de „Cuceritorul”.

[150] Laonikos Chalkokondyles (c. 1430–c. 1470), istoric grec. Lucrarea sa, *Historiae*, în 10 cărți, înregistrează evenimentele din ultimii 150 de ani ai Imperiului Bizantin.

[151] Iancu de Hunedoara (1407–1456), voievod al Transilvaniei între 1441–1456 și regent al Ungariei între 1446–1452.

[152] Ferdinand I (1503–1564), împărat al Sfântului Imperiu Roman, rege al Boemiei și Ungariei și rege al Croației.

[153] Nicolaus Olahus (1493–1568), arhiepiscop de Esztergom și primat al Ungariei, celebru umanist de origine română.

[154] Se referă la lucrarea umanistului italian Petrus Ranzanus (1428–1492), intitulată *Epitome Rerum Hungaricarum* [Epithoma rerum Hungarorum], publicată la Viena, în 1558.

[155] Ioan de Capistrano (1386–1456), călugăr franciscan din ramura „observantă”, cunoscut pentru misiunile sale în estul Europei. Acesta l-a însoțit pe Iancu de Hunedoara în campania de la Belgrad.

[156] Referire la Matia Corvin, regele Ungariei între 1458–1490, fiul lui Iancu de Hunedoara.

[157] Antonio Bonfini (1434–1503), umanist italian, căruia i s-a încredințat de către Matei Corvin să scrie o istorie a Ungariei.

[158] Tatăl lui Iancu de Hunedoara, cumantul Both, din neamul lui Thocomerius.

[159] Este vorba despre Sigismund de Luxemburg.

[160] Mama lui Iancu de Hunedoara, Elisabeta de Margina.

[161] Petru Maior enumeră opt intelectuali care menționează legenda potrivit căreia Sigismund de Luxemburg ar fi tatăl lui Iancu de Hunedoara. Dintre aceștia, pot fi identificați: Gáspár Heltai (c. 1490–1574), scriitor și tipograf maghiar; Michael Neander (1529–1581), învățat de origine germană (principala sa preocupare era astronomia, craterul Neander de pe Lună fiind denumit după el); Joannes Harbustus, autorul unei cronici a Poloniei; Ioachim Curius, autor al unei istorii a Sileziei; și Erasmus Francisci, cunoscut și sub numele de Erasmus Finx (1627–1694), învățat german.

[162] Universitatea din Pesta poate fi considerată strămoșul actualei Universități „Eötvös Loránd” din Budapesta. Această

instituție și-a început activitatea în 1635, la Sâmbăta Mare (azi Trnava, localitate din Slovacia), iar la conducerea ei se afla ordinul iezuit. În 1777, a fost mutată la Buda, pe malul vestic al Dunării, iar din 1784 a funcționat pe malul estic, la Pesta.

[163] Sámuel Timon (1675–1736), istoric maghiar. Lucrarea citată de către Maior, *Purpura pannonica*, a fost publicată la Tyrnavia, în 1715.

[164] Demetrius Zagradiensis, episcop de Zagreb.

[165] Este menționată lucrarea istoricului ceh Bartossius (Bartoš, Bartošek) de Drahonice (c. 1385–1443), intitulată *Chronicon Bohemicum*, 1419–1443 (vezi Černěk Zibrť, *Bibliografie české historie*, vol. III, Prague, Josef Volf, 1906, p. 3).

[166] Gelasius (Job Felix) Dobner (1719–1790), istoric ceh, autor al unei istorii a Boemiei în 6 volume, *Monumenta historica Bohemiae*, 1764–1786.

[167] Loborcy, conducător militar al triburilor slave, învins de către Álmos (c. 820–895). Mărturia despre aceste evenimente se găsește în *Gesta Hungarorum*.

[168] Zoltán (c. 880 sau 903–c. 950) i-a urmat lui Árpád la conducere. Potrivit lucrării *Gesta Hungarorum*, acesta s-ar fi căsătorit cu fiica lui Menumorut.

[169] Taksony (c. 931–972), fiul lui Zoltán și al fiicei lui Menumorut, prinț al ungarilor.

[170] Gyula Minor (cel Tânăr), voievod al Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al X-lea, învins de către regele Ștefan I al Ungariei.

[171] Comandant al armatei lui Árpád în lupta împotriva lui Menumorut.

[172] Un alt conducător al armatei maghiare în lupta împotriva lui Menumorut, menționat, de asemenea, în *Gesta Hungarorum*.

[173] Zuardu, comandant al armatelor maghiare, trimis împotriva lui Glad.

[174] Se referă din nou la Gyula cel Tânăr (Giula, Iuliu al III-lea), capturat în 1003 de către Ștefan I al Ungariei.

[175] Géza (c. 940–997), conducător maghiar între 970–977.

PETRU MAIOR, *DISERTAȚIE PENTRU ÎNCEPUTUL
LIMBEI ROMÂNEȘTI*

Disertația pentru începutul limbei românești este primul apendice la *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* a lui Petru Maior, apărută la Buda, în 1812. Textul se află în ediția princeps a *Istoriei* între paginile 302–323. Pentru a păstra unitatea textelor, am tratat *Disertația* în continuarea *Istoriei*, și nu în cadrul secțiunii consacrate scrierilor lingvistice.

Este o sinteză privind descendența limbii române din latina populară, bine și atent argumentată, ale cărei idei vor fi reluate și altfel dispuse în *Dialogu pentru începutul limbei română întră nepot și unchi*, tipărit prima dată ca anexă la *Orthographia* lui Petru Maior, apărută în 1819, la Buda. Demonstrarea originii latinești a articolului românesc, făcută în acest studiu, și plasarea acestei demonstrații în plan romanic vor fi reluate de Petru Maior în manuscrisul, rămas neterminat, intitulat *Disertație despre articlii limbei românești* (BAR Cluj, ms. rom. 759). Excesele puriste sunt evidente, totuși, prin teza potrivit căreia „de vom vrea a grăi oblu, limba românească e mamă limbei ceii lătinești”.

Textul *Disertației* a fost reprodus în toate reeditările *Istoriei*, cele mai recente fiind Maior 1970–1971, II, 46–64, Fugariu 1970, II, 214–225, Maior 1976, I, 296–313, Fugariu 1983, I, 906–916, Maior 2016, 244–254.

[1] Flavius Eutropius (sec. IV–post 387), istoric roman, autor al lucrării *Breviarium ab Urbe condita*, scrisă în 10 cărți. O ediție intitulată *De Gestis Romanorum* a apărut la Paris, în 1542.

[2] Latium, regiune veche a Italiei, strâns legată de istoria Romei și a Imperiului Roman.

[3] Latinus, erou mitologic, rege al latinilor.

[4] Enea (Aeneas), erou mitologic grec, care se căsătorește cu fiica regelui Latinus, devenind astfel strămoș al romanilor.

[5] Arcadia, regiune istorică a Greciei.

[6] Evandru (Evandrus), erou mitologic latin, fondator al orașului Pallanteum, care i-a oferit adăpost lui Enea la sosirea acestuia în Peninsula Italică.

[7] Ludovicus Antonius Muratorius (1672–1750), istoric italian, considerat părintele istoriografiei medievale italiene. A publicat, în 28 de volume, *Rerum italicarum scriptores ab anno aerae christianaee 500 ad annum 1500* (Milano, 1723–1751).

[8] Se referă la lucrarea *De civitate Dei*, scrisă de teologul și filosoful Aurelius Augustinus (Fericitul Augustin).

[9] Aulus Gellius (130–175), erudit latin, autorul lucrării *Noctes Atticae*.

[10] Quintus Ennius (239–169 î. Hr.), scriitor latin de origine oscă.

[11] Sextus Pompeius Festus (sec. II), gramatician latin.

[12] Titinius (sec. II–III), poet roman, cunoscut ca fabulist.

[13] Titus Livius (c. 64/59–17 î. Hr.), istoric roman, autor al lucrării *Ab Urbe Condita Libri CXLII*.

[14] Strabo (c. 64/63– c. 24 î. Hr.), filosof, istoric și geograf grec, autorul scrierii *Geographica*, în 17 cărți.

[15] Tiberius (42–37 î. Hr.), împărat roman. A domnit între anii 14–37.

[16] Marcus Fabius Quintilianus (c. 35–100), orator roman. A elaborat o amplă lucrare în 12 volume, intitulată *Institutio Oratoria*.

[17] Marcus Terentius Varro (116–26 î. Hr.), scriitor roman. A elaborat peste 70 de lucrări, printre care *Antiquitatis rerum humanarum* și *De lingua Latina*, pe care i-o dedică lui Cicero.

[18] Se face referire la tratatul lui Marcus Tullius Cicero, *De oratore libri tres*.

[19] Marcus Ulpius Nerva Traianus (53–117), împărat roman.

[20] Lodovico Castelvetro (c. 1505–1571), filolog reprezentativ al Renașterii italiene. A elaborat o serie de comentarii pe marginea *Poeticii* lui Aristotel, a operei lui Pietro Bembo și a limbii poetului italian Annibal Caro, afirmându-se printre primii gramaticieni ai limbii italiene.

[21] Celsus Cittadinus Angelerius (1553–1617), scriitor italian. A studiat relația dintre limba latină și cea italiană.

[22] Carol cel Mare (742/748–814), rege al francilor și apoi împărat, fondator al Imperiului Carolingian.

[23] Joannes Mabillonius (1632–1707), erudit italian, scriitor bisericesc, care a editat *Acta Sanctorum Ordinis S. Benedicti*, în 9 volume.

[24] Charles Dufresne Du Cange (1610–1688), istoric și filolog francez. A elaborat *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis* (1678), *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis* (1688) și *Historia Byzantina* (1680).

[25] Petrus Maria Campi (1569–1649), canonic italian, autorul lucrării *Dell'istoria ecclesiastica di Piacenza*.

[26] Marculfus Monachus (sec. 7–8), călugăr, martir și sfânt, autorul scrierii *Eius aliorumque auctorum Formulae veteres*, editată la Strasbourg, în 1655, și la Paris, în 1665.

[27] Jerôme Bignon (Hieronymus Bignonius) (1589–1656), magistrat și erudit francez, editorul operei lui Marculfus Monachus.

[28] Aegidius Menagius (Gilles Ménage) (1613–1692), gramatician, critic literar, poet și eseist francez, autorul unor dicționare etimologice ale limbilor italiană și franceză.

[29] Este citată lucrarea botanistului și autorului italian de tratate medicale Matthaeus Silvaticus (c. 1280–1342), intitulată *Opus Pandectarum Medicinae*, scrisă în 1317 și publicată în mai multe ediții, începând cu cea de la Neapoli din 1474.

[30] Dominicus Bouhoursius (Dominique Bouhours) (1628–1702), preot, gramatician și eseist francez, autorul lucrării *Les Entretiens d'Ariste et d'Eugène. Dialogues* (1671).

[31] Joseph Carol Eder (1760–1810), istoric sas din Transilvania, care editează cu note critice memoriul *Supplex libellus Valachorum Transsilvaniae* (1791).

[32] Caius Suetonius Tranquillus (Svetonius) (70–130), istoric roman. A redactat o amplă lucrare, *De vita Caesarum*, ce însumează biografiile a doisprezece împărați romani.

[33] Janus Gruterus (Jan Gruter) (1560–1627), filolog și bibliotecar flamand. A realizat o culegere cu peste 13000 de inscripții, *Corpus Inscriptionum Latinarum* (1603).

PETRU MAIOR, *DISERTAȚIE PENTRU LITERATURA
CEA VEACHIE A ROMÂNILOR*

Disertația pentru literatura cea veachie a românilor este al doilea apendice la *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* a lui Petru Maior, apărută la Buda, în 1812. Textul se află în ediția princeps a *Istoriei* între paginile 324–340.

Este o sinteză privind scrisul religios în limba română, cu referire specială la alfabetele utilizate în textele vechi românești. Pornind de la notațiile lui Dimitrie Cantemir, Petru Maior comentează înlocuirea alfabetului latinesc cu alfabetul chirilic și urmărește motivele, respectiv modul de revenire la alfabetul latin în cartea românească.

Disertația a fost reprodusă în toate reeditările *Istoriei*, cele mai recente fiind Maior 1970–1971, II, 65–79, Fugariu 1970, II, 225–235, Maior 1976, I, 314–330, Fugariu 1983, I, 917–926, Maior 2016, 254–261.

[1] Chiril de Salonic (Sfântul ~) (826–829), călugăr și misionar grec. Preluând uncialele grecești, va crea un nou alfabet și va edita împreună cu fratele său Metodie cărțile bisericești în slavonă.

[2] Caesar Publius Licinius Egnatius Gallienus Augustus (Gallien) (c. 216–268), împărat roman, care a domnit între 253–268.

[3] Lucius Domitius Aurelianus Augustus (Aurelian) (214/215–275), împărat roman. A domnit între anii 270–275.

[4] Misia de Jos (Moesia), provincie romană situată la sudul Dunării.

[5] Flavius Valerius Leon (Leon I Tracul) (401–474), împărat bizantin, care a domnit între 457–474.

[6] Proterie Alexandrinul (?–457), patriarh al Alexandriei între 451–457.

[7] Halchidon sau Calcedon, situat în partea estică a Istanbulului de astăzi.

[8] Este vorba de epistola episcopilor Moesiei inferioare – Marcian al Abritului, Petru din Novae, Marcel din Nicopole,

Ditta (Dizza) din Odesus, Marțial de Apiria, Menifilu din Durostor –, adresată împăratului Leon I, în care iau apărarea patriarhului Constantinopolului, Nestorie, condamnat în 431 de Sinodul III ecumenic din Efes.

[9] Michel le Quien (1661–1733), istoric și teolog francez, autorul lucrării *Oriens christianus in quatuor patriarchatus digestus, in quo exhibentur Ecclesiae patriarchae caeterique praesules totius Orientis*, 3 vol., publicată la Paris, în 1740.

[10] Se referă la Dimitrie Cantemir (1673–1723), domn al Moldovei și umanist desăvârșit, preocupat de istoria și evoluția scrierii românești. În ultimul capitol, intitulat *Despre literele moldovenilor*, din lucrarea sa *Descrierea Moldovei*, el arată vechimea alfabetului latin, descriind, totodată, sistemul grafematic româno-chirilic.

[11] Sinodul de la Florența–Ferrara (1438–1439), al doilea după cel de la Lyon, a avut ca obiectiv reconcilierea, prin unire, a Bisericii Răsăritului cu cea a Apusului, intervenită după Marea Schismă din 1054.

[12] Teoctist, mitropolit al Moldovei, de origine bulgar, diacon al lui Marcu din Efes, care a dus o luptă intensă de înlocuire a scrierii latine cu cea chirilică.

[13] Marcu Efeseanul (1392–1444), dascăl și călugăr, care a refuzat să semneze, la 5 iulie 1439, unirea cu Biserica Apusului.

[14] Alexandru cel Bun (?–1432), domn al Moldovei între 1400–1432, în timpul domniei căruia Cantemir plasa „izgonirea literelor latine”.

[15] Mihail I Cerularie (c. 1000–1059), patriarh al Constantinopolului între 1043–1058.

[16] Leon din Ohrida, arhiepiscop autocefal al Bulgariei, prieten cu Mihail I Cerularie.

[17] Gheorghe Rákoczy I (1593–1648), principe maghiar al Transilvaniei. A reorganizat tipografia cu caractere chirilice de la Bălgrad (Alba Iulia), prin chemarea tipografului muntean popa Dobre.

[18] Este vorba de *Cazania a II-a (Evanghelia cu învățătură)*, tipărită de Coresi la Brașov între 14 decembrie 1580 și 28 iunie 1581.

[19] Martin Luther (1483–1546), teolog și călugăr german, inițiator al Reformei protestante și fondator al Bisericii Evanghelice-Luterane.

[20] Jean Calvin (1509–1564), teolog francez, inițiator al Reformei protestante.

[21] Simion Ștefan (?–1656), cărturar român, mitropolit al Ardealului. A tipărit *Noul Testament* de la Bălgrad (1648) și *Psaltirea* (1651).

[22] Este vorba despre Ioan Bob (1739–1830), episcop al Bisericii Române Unite cu Roma între 1782–1830.

[23] Honoré Tournély (1658–1729), teolog francez, adept al galicanismului. Dintre lucrările sale, publicate sub titlul comun *Praelectiones Theologicae* (1738–1740), a fost tradusă în românește, sub coordonarea lui Ioan Bob, *Theologhie dogmatică și moralicească despre Taine preste tot* (Blaj, 1801), care a fost urmată, între 1801–1802, de volumele consacrate fiecărei Taine în parte.

[24] Samuil Micu Clain (1745–1806), erudit cărturar și teolog greco-catolic, al cărui nume este menționat în *Cuvânt-înainte către iubitorii de învățatură teologhicească* ca unul dintre cei care l-au sprijinit pe Bob în traducerea tratatului lui Honoré Tournély, alături de Dimitrie Caian și Dimitrie Vaida.

[25] Dimitrie Vaida (1760–1818), canonic și profesor de teologie morală la Seminarul diecezan din Blaj.

[26] Samuil Vulcan (1758–1839), episcop, între 1806–1839, al Eparhiei Greco-Catolice de Oradea Mare. Susținător fervent al culturii românești, a sprijinit financiar publicarea lucrărilor erudiților transilvăneni.

[27] Benedict Fogarași (?–1830), profesor teolog și preot al Eparhiei Făgărașului, „cel din urmă călugăr care învățase la Roma”, director al școlii românești unite din Blaj între 1807–1830.

[28] Dimitrie Țichindeal (1775–1818), preot, cărturar și fabulist, primul director al Preparandiei Române de la Arad.

[29] Constantin Diaconovici-Loga (1770–1850), cărturar român și pedagog, profesor la Preparandia Română din Arad, autorul unei *Gramatici românești* (1822).

[30] Iosif Iorgovici (1792–1820), profesor de matematică și geografie la Preparandia Română din Arad.

[31] Este vorba de Ioan Mihuț (1755–1830), profesor de pedagogie și istorie la Preparandia Română din Arad.

[32] Franz Joseph Karl von Habsburg-Lothringen (Francisc I) (1768–1835), primul împărat al Imperiului Austriac. A înființat, în 1812, o școală pedagogică la Arad, denumită Preparandia Română.

[33] Petru Iorgovici, fratele lui Paul Iorgovici, protopop al Oraviței și asesor al consistorului episcopal al Vârșețului.

[34] Ștefan Atanasievici (1802–1847), protopop al Lugojului și traducător.

[35] Ioan Tomici (1771–1839), protopop și dascăl român din Banat.

[36] Nicolae Stoica de Hațeg (1751–1833), istoric bănățean, originar din Mehadia.

[TOMA COSTIN], *DISCUSSIO DESCRIPTIONIS
VALACHORUM TRANSYLVANORUM*

Discussio descriptionis Valachorum Transylvanorum editae Patrioticis Paginis (Vaterländische Blätter) Nris. 83, 84, 85, Vienna, 1811, apărută la Pesta, în tipografia lui Matthias Trattner, în anul 1812, are formatul *in-8°* (18 x 11 cm), 47 pagini, plus o erată. Pe pagina de titlu autorul se semnează I. G., dar paternitatea broșurii era bine cunoscută în epocă: Toma Costin din Gaura (ținutul Chioarului), absolvent de drept al Universității din Pesta ca bursier principal în 1812. Cartea este o replică la recenzia apărută în „Vaterländische Blätter”, nr. 83, 84, 85, Viena, 1811, pe marginea broșurii sale în maghiară *Észrevételek*, în care îl combate pe Martin von Schwartzner.

Există puține informații despre Toma Costin, încât chiar existența sa a fost pusă la îndoială și s-a considerat că autorul ar fi Petru Maior. O importantă mărturie despre Toma Costin găsim chiar la Petru Maior, care, în *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (ed. 1812, p. 203), afirmă acestea: „prea învățatul și cu fierbinte râvnă spre polirea neamului românesc, Toma Costin, carele easte nădejde să îmbogățească pre români cu scrisori, că și până acum iscusite lucruri în partea românilor au dat la lumină”. Aprecierea lui Maior nu este gratuită, fiindcă în același an, 1812, Toma Costin publicase două broșuri pe cheltuială proprie, urmând ca Samuil Vulcan să-i restituie banii: *Discussio descriptionis Valachorum...* și *Észrevételek Tekéntetes Schwartzner Márton úr, Magyar ország statistikájában az oláhokról tett jegyzésekre*, Pesten, Trattner Mátyás betűivel, aceasta din urmă fiind o ripostă dată lui Martin von Schwartzner (1759–1828), statistician și istoric austriac, profesor la Universitatea din Buda, care publicase în lucrarea sa, *Statistik des Königreichs Ungarn* (Pesta, 1798; ediția a II-a în 3 volume, 1809–1811), numeroase injurii și calomniile la adresa românilor. Broșura *Észrevételek* va avea parte de o recenzie dură patru ani mai târziu în revista vieneză „Wiener allgemeine Literaturzeitung” scrisă de către Bartolomeus Kopitar, celebru lingvist sloven, pentru susținerea afirmațiilor lui Schwartzner. Petru

Maior, care polemiza de câțiva ani cu Kopitar, nu întârzie să răspundă și publică: *Contemplatio Recensionis in Valachicam Anticriticam Litterariis Ephemeridibus Vienensibus Nro. 7. Februar, 1816*. Aici Petru Maior dezvăluie paternitatea broșurii, afirmând că (p. 24): *Auctor huius opusculi fuit iuvenis Valachus, Thomas Kosztin, nobilis de Gaura* (autorul acestei broșuri a fost un tânăr român, Toma Costin, nobil de Gaura).

Discussio descriptionis Valachorum se înscrie în polemica purtată de reprezentanții Școlii Ardelene (Samuil Micu, Petru Maior, Damaschin Bojincă etc.) cu istorici maghiari și austrieci, care susțineau în scrierile lor teoria imigraționistă și aveau un discurs denigrator la adresa românilor din Transilvania. În 1811 în „Vaterländischen Blätter für den österreichischen Kaiserstaat”, ziar apărut la Viena între anii 1808–1820 cu scopul declarat de a promova iubirea de patrie prin cunoașterea ei, este publicată o serie de articole despre Transilvania cu titlul *Beiträge zur siebenbürgischen Ethnographie*, partea a II-a, *Walachen*, fiind o prezentare a românilor (nr. 83–85 din octombrie 1811). Articolul este semnat A. D., a cărui identitate a rămas necunoscută. Nici Franz Sartori (1782–1832), care a fost redactor (1808–1814) și director (1714–1820) al ziarului, nu dezvăluie numele autorului și îl menționează doar cu inițialele în importanta sa lucrare *Historisch-ethnographische Übersicht der wissenschaftlichen Cultur, Geistesthätigkeit und Litteratur des österreichischen Kaiserthums nach seinen mannigfaltigen Sprachen und deren Bildungsstufen*, Viena, 1830, vol. I, p. 152. La scurt timp după publicarea acestor articole, Toma Costin răspunde anonimului autor cu *Discussio*, prin care vrea să dezbată modul în care sunt prezentați românii, originea și istoria lor, iar răspunsul lui este punctual: în cele 16 paragrafe ale lucrării răspunde la fiecare afirmație (*ad primum, ad secundum* etc.) denigratoare, neadevărată, calomniatoare sau pârținitoare din articolele respective, sprijinindu-se pe o mulțime de autori vechi și noi (Dio Cassius, împăratul Iulian Apostatul, Eutropius, Ioan Kinnamos, Anna Comnena, Pomponius Laetus, Cronica lui Nestor, Otrokocsi, Eder, Schlözer, Sulzer, Schwandner, Pray, Stritter, Katancsich, Cronica lui Radu Greceanu și alții). Dovedind o erudiție și un spirit combativ demne de mari autori ca Petru Maior, Gheorghe Șincai, Ion Budai-Deleanu sau

Damaschin Bojincă, Toma Costin și lucrarea sa ocupă un loc deloc neglijabil în literatură polemică a Școlii Ardelene.

Discussio descriptionis Valachorum a rămas o lucrare destul de puțin cunoscută și folosită în istoriografia contemporană, fiind reeditată și tradusă parțial în Fugariu 1983, I, p. 848–862. Prezenta ediție reproduce textul latin (primele șapte paragrafe), respectiv p. 3–23, însoțit de o nouă traducere și de note explicative.

[1] Citat din opera *De l'homme* a lui Claude-Adrien Helvétius, publicată pentru prima dată postum în 1773.

[2] Joannes Kinnamos (lat.: Joannes Cinnamus, c. 1145–1190), istoric bizantin, autorul unei istorii care continuă *Alexiada* Annei Comnena, descriind evenimentele dintre anii 1118–1176.

[3] Franz Joseph Sulzer (1727–1791), elvețian de origine, a fost ofițer în armata austriacă. În anii 1781–1782 publică la Viena prima parte, geografică (în 3 volume), a lucrării *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachey, Moldau und Bessarabiens...*, în care descrie Țările Române de la sfârșitul secolului al XVIII-lea în toate aspectele lor și prezintă, cel dintâi, teza imigraționistă referitoare la români.

[4] Josef Karl Eder (1760–1810), istoric sas, profesor la Târgu Mureș și Sibiu. În 1784 face parte din comisia numită de Iosif al II-lea pentru reformarea învățământului. În 1791 publică cea mai cunoscută replică polemică la *Supplex*-ul românilor sub forma unor note la textul propriu-zis cu titlul *Notae historico-criticae ad Supplicem libellum Valachorum*.

[5] August Ludwig Schlözer (1735–1809), istoric, scriitor, filolog german. A locuit în Rusia între anii 1761–1770, unde a studiat izvoarele istorice rusești. Principala sa realizare în acest sens a fost editarea Cronicii lui Nestor (1802–1809). A scris și o istorie a germanilor transilvăneni, pe când era profesor la Göttingen: *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, 3 volume, Göttingen, Vandenhoeck-Ruprecht, 1795–1797.

[6] *Approbatae et Compilatae Constitutiones* (numite și „Aprobate” și „Compile”) constituiau o colecție de legi din Transilvania care, împreună cu *Tripartitum* lui Verboczi, formau

constituția Transilvaniei, care codifica deplina stăpânire a nobilimii, având la bază sistemul „religiilor recepte” și al „națiunilor privilegiate”, cât și legarea de glie a țăranilor.

[7] Adică Biserica Ortodoxă.

[8] Flavius Claudius Julianus (c. 332–363), împărat roman între anii 361–363, cunoscut ca Iulian Apostatul, fiindcă a încercat să restabilească religia păgână, deși fusese crescut în religia creștină. Este autorul mai multor lucrări în limba greacă. Aici este citată o satiră, intitulată *Caesares* (sau *Symposium*), <22>.

[9] Eutropius (sec. IV. d. Hr.) a fost un istoric roman, autorul unui *Breviarium ab urbe condita* în care tratează istoria Romei de la începuturi până la împăratul Valens (364–378).

[10] Dio Cassius (155/163–229), istoric roman de limbă greacă, care susține că împăratul Hadrian (117–138) a fost responsabil de distrugerea parțială a podului construit de Traian (103–105) pentru a proteja sudul Dunării de invazia triburilor roxolane și iazyge. Dio Cassius, *Historia Romana*, LXVIII, 18.

[11] Publius Licinius Egnatius Gallienus (218–268), împărat roman între anii 256–268.

[12] Giulio Pomponio Leto (lat.: Julius Pomponius Laetus, 1428–1498), umanist italian, autorul unui *Romanae historiae compendium, ab interitu Gordiani Iunioris usque ad Iustin tertium*, o istorie a romanilor din anul 244 până în secolul VII, bazată pe surse antice.

[13] Marcus Aurelius Claudius Gothicus, cunoscut sub numele de Claudius II (c. 214–270), împărat roman între anii 268–270. În 269 îi învinge pe goții care invadaseră Peninsula Balcanică în bătălia de la Naissus și, conform tradiției romane, primește supranumele de *Gothicus*.

[14] Flavius Vopiscus Syracusanus a fost unul dintre cei șase autori ai colecției de biografii imperiale, intitulate *Historia Augusta* și redactată în secolul al IV-lea.

[15] Gaius Iunius Tiberianus (230–?), soldat și senator roman, consul în 265 și în 291. A îndeplinit funcția de *Praefectus Urbi* în Roma din 291 până în 292. În *Historia Augusta*, în prefața cărții despre Aurelian, autorul, Vopiscus, este sfătuit de Tiberianus să scrie o biografie a împăratului Aurelian.

[16] Ludwig Albrecht Gebhardi (1735–1802), istoric, arhivar și bibliotecar al Curții din Hanovra. A colaborat la *Allgemeine Welthistorie*, seria de volume de istorie universală editată la Halle timp de 70 de ani (1744–1818), varianta germană a originalului englez al lui William Guthrie și John Gray, *A general history of the world* (Londra, 1764–1767). Volumele referitoare la istoria maghiarilor sunt tipărite și separat la Leipzig cu titlul *Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten*, Leipzig, Weidmann, 1778–1782, care conține, în volumul IV (1782), pe lângă istoria Bulgariei, și istoria Valahiei (*Geschichte der Walachey*), p. 233, și istoria Moldovei (*Geschichte der Moldau*), p. 499.

[17] Johann Georg Schwandner (1716–1791), istoric și statistician austriac, custode al Bibliotecii Curții Imperiale din Viena. Operele sale cele mai importante sunt: *Statistik des Königreichs Ungarn* (Pesta, 1798; ediția a II-a în 3 volume, 1809–1811); *Scriptores rerum Hungaricarum...*, în 3 volume, publicată la Viena, în 1746–174 și reeditată în 1766–1768. Citatul provine din prefață, p. 25.

[18] Grecii desemnau cu termenul *ausoni* cele mai vechi populații din Italia (în lat.: *aurunci*). Cu timpul, ajunge să fie folosit pentru toți locuitorii Italiei.

[19] Otrokoci Fóris Ferencz (lat.: Franciscus Otrocotsius, 1672–1718), profesor de drept și teolog protestant, ulterior convertit la catolicism. Principala sa lucrare este *Origines Hungaricae*, tipărită la Franeker, în tipografia lui Leonardus Strik, în 1693.

[20] Priscus din Panium (c. 420–471), istoric roman originar din Tracia. A scris o istorie a Imperiului Roman de Răsărit în secolul al V-lea (păstrată fragmentar) în limba greacă, în care descrie, printre altele, o ambasadă romană la Attila, din care a făcut parte.

[21] Pray György (1723–1801), istoric iezuit maghiar, bibliotecar la Biblioteca Universității din Pesta. Se ocupă de istoria Ungariei, mai ales de sursele vechi pe care le publică în *Annales veteres Hunnorum Avarorum et Hungarorum, 210 ad 997* (Viena, 1761) și *Annales regum Hungariae, 997–1564* (Viena, 1763–1770, 5 volume).

[22] Se referă la *Annales veteres Hunnorum Avarorum et Hungarorum*, 210–997, Viena, 1761.

[23] Bela III (c. 1148–1196), rege al Ungariei între anii 1172 și 1196. În general, se consideră că la curtea lui a fost scrisă Cronica Notarului Anonymus, *Gesta Hungarorum* (Faptele Ungurilor).

[24] Cornides Dániel (1732–1787), istoric maghiar, profesor la Colegiul reformat din Cluj și bibliotecar la Biblioteca Universității din Pesta. Este autorul mai multor lucrări de istorie, printre care și *Vindiciae anonymi Belae regis notarii*, publicată de Johann Christian von Engel împreună cu o anexă *Supplementa ad Vindicias Anonymi Cornidessianas*, la Buda, la Tipografia Universității din Buda în 1802.

[25] Paulus Orosius (c. 375–c. 418), teolog și istoric creștin din provincia romană Gallaecia. Este cunoscut pentru *Historiae adversum Paganos*. Este o istorie a lumii până în anul 417, scrisă la îndemnul lui Augustin pentru a combate opinia păgânilor că declinul Imperiului Roman se datora adoptării creștinismului.

[26] După invazia arabilor, în Peninsula Iberică rămăseseră doar câteva ținuturi neocupate de aceștia în nord-vest și în regiunile locuite de basci (Biscaya) din Munții Pirinei.

[27] Britanii au fost un trib celtic, care a format populația principală a Marii Britanii din secolul VIII î. Hr. până în secolul V. În urma invaziei anglo-saxone din secolele V–VI, britanii au migrat spre Țara Galilor, Scoția, Cornwall și peninsula Armorica (Bretania franceză).

[28] În secolul al XV-lea a izbucnit o revoltă a albanezilor împotriva Imperiului Otoman, condusă timp de 25 de ani (1443–1468) de Gerge Kastrioti (1405–1468), cunoscut mai ales sub numele de Skanderbeg și considerat, pentru aceasta, eroul național al Albaniei.

[29] Este vorba despre regimentele care compuneau armata habsburgică propriu-zisă. La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea existau patru regimente transilvănene (3 de infanterie și unul de husari) care erau considerate maghiare, indiferent de naționalitatea soldaților.

[30] Johann Christoph Gatterer (1727–1799), istoric german iluminist, profesor la Universitatea din Göttingen. Este autorul

unei istorii universale: *Universalhistorie. Einleitung in die synchronistische Universalhistorie zur Erläuterung seiner Synchronistischen Tabellen*, Göttingen, Im Verlag der Witwe Wanderhoek, 1771.

[31] Leon Batazen, general bizantin, a condus expediția împotriva regatului Ungariei în 1166. Kinnamos, *Historiae*, IV.

[32] Ioannes Lucius, supranumit Dalmata (1604–1679), istoric originar din Trau în Dalmația. Cea mai importantă lucrare a sa este *De regno Dalmatiae et Croatiae*, tipărită la Amsterdam în 1666. Lucrarea, bazată pe documente de arhivă și însoțită de șase planșe istorice, a avut o influență covârșitoare asupra istoriografiei referitoare la Dalmația și la regiunile învecinate timp de secole.

[33] Constantin VII Porfirogenetul (905–959), împărat bizantin, a fost cunoscut pentru erudiția și talentul său de scriitor. Cele mai importante lucrări ale sale sunt *De administrando imperio* (care conține sfaturi și recomandări privind administrarea imperiului atât în interior, cât și în exterior) și *De ceremoniis* (o descriere a ceremoniilor de la curtea din Constantinopol).

[34] Atelkuzu sau Etelköz este numele pe care ungurii l-au dat regiunii în care s-au așezat în secolul al IX-lea. Istoricii au opinii diferite în privința localizării geografice a acestei regiuni. Conform tradiției maghiare, aceasta se află între Volga și Dunărea de jos.

[35] Este vorba de „Marea invazie tătară” sau „marea invazie mongolă” din 1242, când mongolii au atacat Europa pe mai multe coloane, Polonia, Ungaria (prin Halici) și Moldova, de unde au trecut în Transilvania și Muntenia, distrugând tot ce le-a ieșit în cale.

[36] Johann Christian von Engel (1770–1814), istoric austriac și funcționar al Cancelariei aulice a Transilvaniei. Este autorul unor lucrări ample, printre care *Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium et origine Valachorum* (Viena, 1794), de unde este citat aici capitolul VI, *De origine Valachorum*.

[37] Johann Gotthilf Stritter (1740–1801), istoric german, membru al Academiei de Științe din Sankt Petersburg, curator al arhivei din Moscova a Colegiului Afacerilor Externe. A alcătuit o culegere de texte din scriitori bizantini referitoare la popoarele

din estul Europei: *Memoriae populorum olim ad Dunubium...*, publicată la Sankt Petersburg (4 volume, 1770–1775, în rusă; 1771–1779, în lat.).

[38] Krum a fost un han sau mare cneaz protobulgar între anii 796–814, cunoscut ca Legiuitorul sau Cel Mare. În urma unor tratative de pace eșuate cu bizantinii, a cucerit Adrianopolul și a strămutat locuitorii cetății dincolo de Dunăre.

[39] Leon Grammaticos (lat.: Leo Grammaticus, sec. XI), istoric bizantin. A redactat o istorie de la începutul lumii până în anul 948. Georgios Monahos (lat.: Georgius Monachus, secolul IX), istoric bizantin cunoscut și ca Georgios Hamartoulos. Este autorul unei istorii universale până la moartea împăratului bizantin Teofil (842).

[40] Munții Ganos se află în Tracia răsăriteană, pe malul european al Mării Marmara (astăzi Işiklar Dağı, Turcia).

[41] Crytagon sau Omurtag sau, în limba greacă, Mortagon a fost mare cneaz al Bulgariei în perioada 815–831. La începutul domniei sale a încheiat cu împăratul bizantin Mihail II Amorianul un tratat de pace pe o perioadă de treizeci de ani. Una din prevederile acestui tratat consta în repatrierea prizonierilor de război.

[42] Manuel, arhiepiscopul Adrianopolului, a fost luat prizonier și ucis de marele cneaz al Bulgariei Krum, care i-a persecutat constant pe creștinii din țara sa. Cf. *Menologium Basilii Imperatoris*, PG 117:274. A fost canonizat de Biserica Ortodoxă împreună cu ceilalți prizonieri bizantini martirizați odată cu el (sărbătorit în 22 ianuarie).

[43] Matija Petar Katančić (magh.: Katancsich Péter Mátyás, lat.: Katanchichius, 1750–1825), scriitor, lexicograf, istoric de origine croată, profesor de arheologie și numismatică la Universitatea din Buda. A scris câteva cărți despre originea croaților, printre care *De Istro eiusque adcolis commentatio* (tipografia Universității din Pesta, 1798), în care susținea originea latină a românilor.

[44] August Ludwig Schlözer, *Nestor. Russische Annalen in ihrer slavonischen Grundsprache verglichen, übersetzt und erklärt*, 5 vol., Göttingen, Vandenhoeck u. Rubrecht, 1802–1809.

[45] *Cronica vremurilor trecute*, o istorie a Rusiei Kievene de pe la 850 până la anul 1110, scrisă prin anul 1113 de călugărul

Nestor, de unde numele de *Cronica lui Nestor*. În această cronică românii sunt desemnați cu termenul de „volohi”.

[46] Iafet a fost al treilea fiu al lui Noe, după Sem și Ham, ai cărui urmași au populat Europa și Asia occidentală.

[47] Constantin al XI-lea Paleologul (1404–1453), cunoscut frecvent sub numele de familie al mamei sale, *Dragaș* sau *Dragases*, ultimul împărat bizantin. În 1430 a recucerit ultimele posesiuni ale francilor din Peloponez. A căzut în luptă în bătălia finală înaintea de căderea Constantinopolului.

[48] Munții Pindului se întind din sudul Albaniei în nordul Greciei, teritorii locuite de aromâni.

[49] Frații Petru și Asan au condus, în 1185–1186, o revoltă a bulgarilor și vlahilor care trăiau în Imperiul Bizantin, cauzată de o creștere a taxelor, cunoscută sub numele *Revolta vlaho-bulgară* a lui Asan și Petru care s-a încheiat cu crearea celui de Al Doilea Țarat Bulgar, cunoscut și ca Țaratul Vlaho-Bulgar.

[50] Muntele Haemus este denumirea sub care erau cunoscuți în trecut Munții Balcani.

[51] Isaac al II-lea Angelos (1156–1204), împărat bizantin, a domnit între 1185–1195 și 1203–1204. În timpul său a avut loc *revolta Asăneștilor*, care a dus la pierderea Bulgariei și cucerirea Constantinopolului de către cruciați (1204).

[52] Laonikos Chalkokondyles (lat.: Laonicus Chalcondyles, c. 1430–1470), istoric bizantin. Este cunoscut pentru *Istoria* sa în zece cărți, în care consemnează ultimii 150 de ani ai Imperiului Bizantin.

[53] Oedip, personaj din mitologia greacă, celebru pentru că a dezlegat ghicitoarea Sfinxului.

[54] Împăratul bizantin Isaac II Anghelos era căsătorit cu Margareta de Ungaria, fiica lui Bela III, regele Ungariei.

[55] Niketas Choniates (1155–1215), istoric și teolog bizantin. Este autorul unei *Istории* a Imperiului Bizantin, care continuă *Alexiada* și cuprinde perioada dintre anii 1118 și 1207.

[56] Anna Comnena (1083–1153), fiica împăratului bizantin Alexie I Comnenul. Este considerată prima femeie istoric cunoscută datorită operei sale *Alexiada*, în care relatează evenimentele din timpul domniei tatălui ei.

[57] *Cronica lui Radu Greceanu* (titlu complet: *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod*) este o

lucrare scrisă de logofătul Radu Greceanu (c. 1655–1725) și constituie cronică oficială a Țării Românești în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu (1688–1714).

[TOMA COSTIN], *ÉSZREVÉTELEK TEKÉNTETES AZ OLÁHOK* [COMENTARII ASUPRA ÎNSEMNĂRILOR DESPRE ROMÂNI]

Cu titlul integral în original *Észrevételek Tekéntetes Schwartzner Márton úr' Magyar ország statistikájában az oláhokról tett jegyzésekre* [Comentarii asupra însemnărilor despre români făcute de Schwartzner Márton în statistica Ungariei], lucrarea a fost tipărită, în maghiară, la Pesta, în tipografia lui Trattner Mátyás, în 1812. Cartea, publicată anonim, cuprinde 23 p., format *in-8°* (18 x 11 cm). Numele autorului, Toma Costin, este dezvăluit de Petru Maior, în *Contemplatio recensiois in Valachicam anticriticam*, Buda, 1816, p. 15–16, unde se afirmă paternitatea „nobilului din Gaura” (de unde inițiala G. cu care semnează) asupra lucrării de față, în care ia poziție față de statistica maghiară falsificată a lui Martin von Schwartzner, apărută într-o nouă ediție. Petru Maior apreciease și înainte opoziția categorică a lui Costin, menționând în *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, din 1812, că „prea învățatul și cu fierbinte râvnă spre polirea neamului românesc, Toma Costin, carele iaste nădejde să îmbogățească pre români cu scrisori, că și până acum iscusite lucruri în partea românilor au dat la lumină” (p. 203–204).

Tânărul absolvent al Facultății de Drept din Pesta demon-tează metodic, în cele 21 de note ale lucrării sale polemice, afirmațiile tendențioase ale lui Schwartzner, prin care persiflează și denigrează însăși structura morală și sufletească a românilor. În sprijinul argumentelor sale de bun simț, sunt aduse câteva dintre ideile susținute în articolul lui Joseph Rohrer, *Die wallachischen Bewohner der österreichischen Monarchie*, apărut în ziarul vienez „Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat”, 1810, nr. XXXVIII–XLIII.

Această broșură a lui T. Costin va fi recenzată negativ peste patru ani, probabil de Bartolomeu Kopitar, în revista vieneză „Wiener allgemeine Literaturzeitung” (1816, nr. 3, ianuarie, col. 21–22), ceea ce va trezi reacția cunoscută a lui Petru Maior,

exprimată în *Contemplatio recensiois in Valachicam anticriticam*.

[1] Márton Schwartzner (1759–1823), statistician austriac, profesor la Universitatea din Pesta. Lucrarea la care se face referință în nota de față este *Statistik des Königreichs Ungarn* (Pesta, 1798) (ediția a II-a, în 3 volume, 1809–1811; ediția a III-a, 1815).

[2] August Ludwig von Schlözer (1735–1809), istoric, jurist constituțional, scriitor, filolog și statistician german. A activat în Rusia între anii 1761–1770, unde a studiat izvoarele istorice rusești. Este și autorul unei istorii a germanilor transilvăneni, în perioada când era profesor la Göttingen: *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (3 vol., 1795–1797).

[3] Democrit (c. 460–c. 370 î. Hr.), filosof grec presocratic.

[4] Notarul din Peleske, personaj popular comic, care a devenit și protagonistul unor piese de teatru.

[5] Anton Friedrich Büsching (1724–1793), geograf, istoric și teolog german, printre altele autorul lucrării *Erdbeschreibung* (*Descrierea Pământului*), publicată în 1754–1761.

[6] Forma latină a numelui lui Strabon (64/63 î. Hr. – 24 d. Hr.), geograf grec.

[7] Are în vedere *Dictionarium Valachico–Latinum* (1801) al lui Samuil Micu Klein.

[8] Vasile Coloși, scris și Colosi, Kolosi, Kolossy (1779–1814), preot, traducător și filolog român, reprezentant al Școlii Ardelene. A tradus *Catechismul cel mic istoricesc* al lui Claude Fleury (Buda, 1814) și a avut o contribuție majoră la redactarea *Lexiconului de la Buda* (1825).

[9] Se referă la *Lexicon walachico–latino–hungaricum* (1803) al lui Ștefan Crișan–Körösi (1780–1820).

[10] Este vorba despre Vlad Țepeș (1431–1476), denumit și Vlad Dracula, Vladislaus Dracula, Vlad Drăculea, sau, simplu, Dracula, în special de către străini, care a domnit în Țara Românească în anii 1448, 1456–1462 și 1476.

[11] Sinodul de la Florența–Ferrara s-a ținut în 1438–1439, ca o a doua încercare de reparare a Marii Schisme dintre Răsărit și Apus.

[12] Marcu Eugenicul (1392–1444), mitropolitul Efesului.

[13] Teoctist I (c. 1410–1477), fost diacon al lui Marcu din Efes, mitropolitul Moldovei și Bucovinei între 1453–1477, unul dintre adversarii reconcilierii cu Biserica Catolică și, totodată, al grafiei cu litere latine.

[14] Face referire la afirmațiile lui Dimitrie Cantemir din *Descrierea Moldovei*, unde, în capitolul *Despre literele moldovenilor*, susține că românii ar fi scris cu litere latine înainte de Conciliul de la Florența, din 1439. Din ordinul domnitorului Alexandru cel Bun, însă, s-a renunțat la această scriere și s-a reintrodus alfabetul chirilic.

[15] Gheorghe Rákóczi I, cunoscut și ca Gheorghe Rákóczi cel Bătrân (1593–1648), principe al Transilvaniei între anii 1630–1648. La îndemnul lui și pe cheltuielile Principatului, s-a tipărit în 1648, în tipografia domnească de la Bălgrad (Alba Iulia), prima traducere completă a *Noului Testament* în limba română.

[16] În jurul acestui an fusese tipărit la Bălgrad *Tetraevanghelul* slavon din 1579, iar în 1580, *Sbornicul* slavonesc, al lui Coresi, la Sebeș.

[17] Joseph Rohrer (1769–1828), profesor de științe politice și de statistică la Universitatea din Lemberg (azi Liov, Ucraina). Toma Costin are în vedere aici materialul apreciativ al acestuia despre români, intitulat *Die wallachischen Bewohner der österreichischen Monarchie* (Locuitorii români ai Monarhiei austriece), care apăruse în foileton în două numere consecutive din ziarul vienez „Vaterländische blätter für den österreichischen Kaiserstaat”, respectiv în nr. XXXVIII, XXXIX și XL, vineri, 2 februarie 1810, p. 301–304, și în nr. XLI, XLII și XLIII, marți, 6 februarie 1810, p. 309–312.

[18] Johann Michael Ballmann (1765–1804), pedagog, profesor la Gimnaziul Luteran din Mediaș. Este cunoscut mai ales ca autor al unei *Încercări de istorie statistică a Transilvaniei*, în 2 volume. Ideile sale, inspirate de teoria imigraționistă a lui Eder, au fost contracarate, printre alții, de Joseph Rohrer, menționat mai sus.

[19] Ioan Bob (1739–1830), episcop al Bisericii Române Unite cu Roma între 1782–1830.

[20] Ignațiu (Ignatie) Darabant (1738–1805), episcop unit de Oradea între 1789–1805, coautor al petiției *Supplex Libellus Valachorum*.

[21] Samuil Vulcan (1758–1839), episcop al Eparhiei Greco-Catolice de Oradea Mare între 1806–1839.

[22] Philippus (Filippo) Buonaccorsi, supranumit Callimachus (1437–1496), scriitor și istoric umanist italian, secretarul regelui Poloniei, Cazimir IV Jagello, pentru care a alcătuit cronică intitulată *De rebus gestis a Vladislao Polonorum atque Hungarorum rege. Libri III*, o monografie a regelui Vladislav al III-lea.

[23] Se referă la *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, publicat de Jean-Jacques Rousseau în 1755.

[24] Bernard le Bovier de Fontenelle (1657–1757), scriitor și filosof francez, precursor al iluminismului.

IOAN BUDAI-DELEANU, *DE ORIGINIBUS
POPULORUM TRANSYLVANIAE*

Fragmentele fac parte din lucrarea istorică a lui Ioan Budai-Deleanu, *De originibus populorum Transylvaniae. Commentatiuncula cum observationibus historico-criticis* [Despre originile popoarelor din Transilvania. Mică disertație cu observații istorico-critice], redactată între anii 1812–1820. Se păstrează în Biblioteca Academiei Române, mss. lat. 113, 114, 115 și ms. rom. A 3149. Textul pe care îl publicăm este inclus în partea a II-a, intitulată *De originibus populorum Daciae* [Despre originile popoarelor din Dacia], și se află în ms. lat. 114, f. 56^r–85^v, 140^r–158^v. O altă variantă se găsește în ms. lat. 115, f. 218^r–221^v, 224^r–225^v. A fost editat pentru prima dată în cuprinsul lucrării Budai-Deleanu 1991, I, 185–226, 305–336 (*Apendice*); II, 501–507; 519–522, versiune preluată și în această antologie, în îngrijirea editorului. Menționăm că notele extinse ale autorului, numerotate cu cifre arabe, au fost redactate la sfârșitul textului.

Am ales, așadar, pentru această antologie cele două capitole centrale în viziunea autorului, care conferă sensul întregii opere istorice a lui Ioan Budai-Deleanu – cele consacrate problematicii originii românilor și a statutului lor în Transilvania în decursul evului mediu. Ca și în cazul celorlalți reprezentanți ai istoriografiei Școlii Ardelene, obiectivul fundamental l-a constituit și pentru autorul acestei lucrări demonstrarea originii romane, a vechimii, continuității și priorității poporului român în ținuturile pe care le locuiește și a statutului său de egală îndreptățire în decursul perioadei medievale, statut pierdut în mod ilegal și abuziv prin introducerea sistemului politic al „celor trei națiuni”. Schema de tratare urmează, de asemenea, pe cea statornică de *Supplex* și de opera predecesorilor săi, originalitatea lui Budai-Deleanu dovedindu-se însă în felul în care reușește să umple de viață acest eșafodaj argumentativ, rigoarea și acribia juristului îmbinându-se armonios cu capacitatea omului de litere de a se transpune în vremurile de demult trecute și de a le reînvia în amănuntele care dau culoare

și putere de convingere deopotrivă. În spiritul concepției Școlii Ardelene, Ioan Budai-Deleanu consideră românii descendenții coloniștilor romani așezați în Dacia de Traian și urmașii săi. Dovada principală a unei atari descendențe este însă limba română, originară din latina populară, care păstrează o seamă de cuvinte ce nu s-au menținut în celelalte limbi romanice și în care elementele străine preluate în decursul vremii au luat și ele o formă potrivită limbii latine. Alte mărturii invocate în favoarea romanității oferă toponimia și antroponimia, la care se asociază o seamă de obiceiuri ale românilor asemănătoare cu cele romane, numele populare ale lunilor sau jocul călușarilor. În ceea ce privește problema-cheie a continuității românilor pe pământul locuit de ei, Budai-Deleanu realizează cea mai convingătoare demonstrație a permanenței coloniștilor romani în Dacia, alături de cea a lui Petru Maior, dar poate superior acestuia prin intuiția și capacitatea de transpunere în epocă. Această pledoarie strânsă și elocventă este continuată în ultima parte a voluminoasei sale lucrări, în care se abordează, cu instrumentarul adecvat furnizat de formația juridică a autorului, problema statutului românilor din Transilvania în evul mediu, în contextul sistemului constituțional consfințit prin codurile de legi ale principatului.

În realizarea opereii sale, Ioan Budai-Deleanu concepe istoria, în tradiția istoriografiei savante, ca o știință întemeiată pe surse cercetate pe temeiul unei metodologii critice, cu instrumentarul oferit de științele auxiliare și cu o viziune raționalistă dominantă. Profilul său intelectual relevă trei componente esențiale: amprenta puternică a tradiției clasice și umaniste, largul orizont istoriografic contemporan, cu influența preponderentă a școlii istorice de la Göttingen aflată sub semnul Luminilor, dar care valorifică metodologia critică a școlii savante deschizând totodată perspectivele înnoirii romantice, și, în sfârșit, formația juridică și filologică ce-i conferă rigoare și precizie, o anumită modalitate logică și strânsă de argumentare, o claritate a ideilor și a formei lor de exprimare.

Lucrarea lui Ioan Budai-Deleanu se integrează modelului istoriografic al epocii luminilor și prin mijloacele stilistice de care uzează. Dacă în notele istorico-critice el mai plătește tribut formei baroce a istoriografiei savante, în schimb textul propriu-

zis al lucrării se distinge prin accentul deosebit pus asupra clarității, logicii interne și caracterului sistematic al expunerii. Adoptând tonul adecvat unei disertații științifice, textul dobândește totuși valențe mult superioare unei expuneri seci și aride, omul de litere prin vocație, poetul de mare talent reușind să anime demonstrațiile istorico-filologice sau juridice prin capacitatea de a reconstitui atmosfera vremurilor trecute și de a confrunța punctele de vedere opuse în adevărate dezbateri de idei, în spiritul polemic specific epocii. Ironia sa, care deseori ajunge până la sarcasm, are efecte mușcătoare prin ridiculizarea punctelor de vedere considerate nefondate și a susținătorilor acestora. El recurge nu o dată la comparații și metafore care conferă textului o putere de sugestie deosebită. Arta sa de portretist se vădește în succinte caracterizări de personalități istorice care surprind în mod lapidar esența caracterului lor. Și prin mijloacele stilistice ale operei sale istorice Ioan Budai-Deleanu se delimitează net de retorismul umanist și de lipsa de idei și de spirit a istoriografiei savante, oferind o lucrare specifică modului de a concepe și de a scrie istoria în veacul luminilor.

Punând față în față reușitele sale incontestabile și unele inconsecvențe detectabile totuși în text, concluzia este, fără îndoială, cea a unei opere istorice de mare valoare, care, pornind de la modelele istoriografice cele mai echilibrate și adecvate ale epocii sale, izbuteste, în pofida dificultăților unei munci de pionierat, să aplice principiile metodologice și de concepție ale istoriografiei epocii luminilor la problematica proprie. Preluând schema de tratare a istoriei românești propusă de Samuil Micu pe urmele umanismului și a preiluminismului cantemirian, opera istorică a lui Ioan Budai-Deleanu îmbină erudiția lui Șincai și verva polemică a lui Maior într-o sinteză de mare originalitate, vitregită față de opera contemporanului și prietenului său de idei doar prin destinul nefast al rămânerii în filele inaccesibile ale unui manuscris ce și-a văzut de-abia după mai mult de un veac și jumătate posibilitatea confruntării cu opinia publică.

[1] Termenul denominativ din germană pentru popoarele romanice este *Welsch*, *Wällisch* sau *Walsch*.

[2] Ioannes Lucius Dalmata Traguriensis / Ivan Lučić (1604–1679), istoric croat, originar din Dalmația, autor al lucrării *De regno Dalmatiae et Croatiae*, Amsteladami (Amsterdam), 1666.

[3] Stanisław Sarnicki (1532–1597), istoric polonez, autor al lucrărilor *Annalium Polonicorum brevissima synopsis*, Cracovia, 1582; *Descriptio veteris et novae Poloniae*, Cracovia, 1585; *Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum*, Cracovia, 1587.

[4] Munți în nordul Greciei, între Tesalia și Epir.

[5] Provincie în vestul Italiei Centrale, locuită de latini.

[6] Marcus Ulpius Traianus, împărat roman între anii 98–117.

[7] Lucius Domitius Aurelianus, împărat roman între anii 270–275.

[8] Eutropius, istoric roman din secolul IV, autor al unei lucrări în 10 cărți care prezintă evenimentele de la întemeierea Romei până la moartea împăratului Iovianus (364). Ediția utilizată de Ioan Budai-Deleanu este *Eutropii Breviarium historiae romanae*, Norimbergae (Nürnberg), Ex officina Libraria Riegeliana, 1792.

[9] Flavius Vopiscus Syracusius (sfârșitul secolului III – prima jumătate a secolului IV), istoric roman, unul din cei șase autori ai culegerii intitulate *Historia Augusta* care include biografiile a 30 de împărați romani de la Hadrian la Numerian (117–284).

[10] Marcus Aurelius, împărat roman între anii 161–180.

[11] Provincie înființată în sudul Dunării de către Aurelian după anul 271, care a fost împărțită în curând în Dacia Ripensis cu centrul la Ratiaria și Dacia Mediterranea cu centrul la Naissus (azi, Niș).

[12] Marcus Aurelius Probus, împărat roman între anii 276–282.

[13] Marcus Aurelius Carus, împărat roman între anii 282–283.

[14] Caius Aurelius Valerius Diocletianus, împărat roman între anii 284–305.

[15] Flavius Valerius Constantinus, împărat roman între anii 306–337.

[16] Priscus Rhetor, istoric bizantin din secolul V, autor al unei istorii în 8 cărți a Imperiului Bizantin din care s-au păstrat doar unele fragmente reproduse de Constantin Porfirogenetul. Lucrarea citată este *Excerpta de legationibus ex historia Prisci Rhetoris et Sophistae*, în *Corpus Byzantinae Historiae*, VII, Venetiis (Veneția), Javarina, 1729.

[17] Nume atribuit romanilor și latinilor după Ausonia, numele străvechi al Italiei Centrale și Meridionale.

[18] Attila, rege al hunilor între anii 434–453.

[19] Iordanes, istoric alano-got romanizat din secolul VI, originar din Moesia, autor al lucrării *De origine actibusque Getarum*, elaborată în 551–552.

[20] Este vorba de orașul Noviodunum (azi, Isaccea) din Moesia Inferioară sau de Noviodunum din provincia Savia (azi, Dernovo).

[21] Localizat în funcție de identificarea orașului Noviodunum fie în Delta Dunării, fie în părțile mlăștinoase de la est de Cibalis (azi, Vinkovci), în Croația.

[22] Iustinian I, împărat bizantin între anii 527–565.

[23] Nestor (1056–1114), călugăr și cronicar rus. I se atribuie cea mai veche cronică rusească intitulată *Pověstī vrēmēnīnyhū lētū*.

[24] Vezi Ion Budai-Deleanu, *ed. cit.*, capitolul *De Slavorum originibus*, vol. I, p. 151–186.

[25] Anonymus, notarul anonim al regelui ungar Bela al III-lea (1173–1196), autorul cronicii intitulate *Gesta Hungarorum*.

[26] Ioannes Cinnamus, istoric bizantin din a doua jumătate a secolului XII, autorul lucrării *Historiarum libri sex* privind perioada 1118–1176.

[27] Vezi Ion Budai-Deleanu, *ed. cit.*, capitolul *De Dacibus et Getis*, vol. I, p. 133–144.

[28] Herodot din Halicarnas (c. 484–425 î. Hr.), istoric grec, autorul unei istorii în 9 cărți, socotit „părinte al istoriei”.

[29] Este vorba de râurile Mureș, Olt, Argeș, Criș, Jiu și Prut.

[30] De fapt, localitate din Banat pomenită de Ptolemeu, neidentificată încă.

[31] Azi, Tivoli, oraș din Italia pe râul Anio, la nord-est de Roma.

[32] Este vorba de râul Ampoi, care se varsă în Mureș în apropiere de Alba Iulia.

[33] Martin Cromer (1512–1589), istoric polonez, autor al lucrării *Polonia, sive de origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Basel, Johann Oporinus, 1558.

[34] Johannes Leunclavius sau Löwenklau (1533–1593), orientalist și istoric german, autor al lucrării *Pandectes historiae Turcicae*, Frankfurt am Main, 1590.

[35] Jacques Bongars (1546–1612), diplomat și istoric francez, consilier al regelui Henric al IV-lea, autor al lucrării *Jacobi Bongarsii epistolae*, Leyden, Elsevier, 1641.

[36] Praesbyter Diocleas (secolul XII), autor necunoscut al unei cronici latine din anul 1161 privind istoria slavilor meridionali, publicată prima oară în anul 1661.

[37] Franz Joseph Sulzer (începutul secolului al XVIII-lea–1791), ofițer, jurist, istoric de origine elvețiană, profesor de filosofie și drept în Țara Românească, autor al lucrării *Geschichte des transalpinischen Daciens*, I–III, Vindobonae (Viena), Rudolf Graffer, 1781–1782.

[38] Radu Greceanu (a doua jumătate a secolului XVII–începutul secolului XVIII), boier cărturar din Țara Românească, autor al unei cronici de curte cuprinzând perioada lui Constantin Brâncoveanu (1688–1714).

[39] Miron Costin (1633–1691), cronicar moldovean, autor al *Letopisețului Țării Moldovii de la Aron-Vodă încoace*, care prezintă evenimentele între anii 1595–1661, și al lucrării *De neamul moldovenilor*, la care se referă Ioan Budai-Deleanu.

[40] Josef Carl Eder (1760–1810), abate catolic, director al școlii normale din Sibiu, istoric, autor al lucrărilor *Supplex libellus Valachorum Transsilvaniae iura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium cum notis historico-criticis I.C.E. civis transsilvani*, Cluj, Martin Hochmeister, 1791 și *Observationes criticae et pragmaticae ad Historiam Transsilvaniae sub regibus Arpadianae et mixtae propaginis*, Sibiu, 1803, la care se referă în repetate rânduri, în mod polemic, Ioan Budai-Deleanu.

[41] Martin Felmer (1720–1767), istoric sas, autor al lucrării *Primae Lineae M. Principatus Transylvaniae Historiam medi*

et recentioris aevi referentes et illustrantes, Sibiu, 1780, reeditată cu note istorico-critice în 1803 de către Eder.

[42] Grigore Ureche (c. 1590–1647), cronicar moldovean, autor al *Letopiseșului Țării Moldovei* care prezintă evenimentele dintre anii 1359 și 1595.

[43] Simion Dascălul (secolul XVII), interpolator al cronicii lui Grigore Ureche.

[44] Ladislau I, cel Sfânt, rege al Ungariei între anii 1077–1095.

[45] Ioannes Potocki (1761–1815), călător și istoric polonez, autor al lucrării *Histoire primitive des peuples de la Russie*, Petersburg, 1802.

[46] Vezi nota [24].

[47] Johann Gotthelf Stritter (1740–1801), istoric german, stabilit în Rusia, autor al lucrării *Memoriae populorum [...] e scriptoribus historiae Byzantinae erutae et digestae*, I–IV, Petropoli (Petersburg), Impensis Academiae Scientiarum, 1771–1779.

[48] Laonic Chalcocondilas (c. 1430–1465), istoric bizantin, autor al lucrării *Historiarum libri decem* care prezintă evenimentele dintre anii 1298–1463.

[49] Crum, rege al bulgarilor între anii 802–814.

[50] Johann Christian von Engel (1770–1814), istoric austriac, funcționar al Cancelariei aulice transilvănene de la Viena, autor al lucrărilor *Commentatio de expeditionibus Trajani ad Danubium et origine Valachorum*, Vindobonae (Viena), Jos. Camesina & com., 1794 și *Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*, I–IV, Halle, Johann Jakob Gebauer, 1797–1804.

[51] Leo Grammaticus (a doua jumătate a secolului XI–începutul secolului XII), cronicar bizantin, autor al unei cronografii de la Facerea lumii până la anul 948.

[52] Georgius Monachus (a doua jumătate a secolului IX), cronicar bizantin, autor al unei cronici universale în patru cărți de la Facerea lumii până la anul 842.

[53] Leonal V-lea Armeanul, împărat bizantin între anii 813–820.

[54] Teofil, împărat bizantin între anii 829–842.

[55] Mihail Bulgarul, rege bulgar, nepotul lui Crum și tatăl lui Simeon.

[56] Lipsă textul notei în ms.

[57] Anton Maria Del Chiaro (sfârșitul secolului XVII–începutul secolului XVIII), secretar al domnilor Țării Românești Constantin Brâncoveanu și Ștefan Cantacuzino, autor al lucrării *Istoria delle moderne rivoluzioni della Vallachia*, Veneția, Antonio Bortoli, 1718.

[58] Franz Grisellini (1717–1787), naturalist, economist și scriitor italian, autor al lucrării *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeswarer Banats*, I–II, Viena, Jonann Paul Krauss, 1780; vezi și Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, prefață, traducere și note de Costin Feneșan, Timișoara, Facla, 1984; ediția a II-a revăzută, Timișoara, Editura de Vest, 2006.

[59] Georg Reichersdorffer (1495–c. 1554), umanist sas din Transilvania, autor al lucrărilor *Chorographia Moldaviae*, Viena, Singrenius, 1541 și *Chorographia Transilvaniae*, Viena, Singrenius, 1550.

[60] Felix Petancius (sfârșitul secolului XV–începutul secolului XVI), cancelar al Croației în timpul regelui Vladislav al II-lea al Ungariei (1490–1516), autor al lucrării *Dissertatio de itineribus aggrediendi Turcam ad Vladislaum Hungariae at Bohemiae regem*.

[61] Ambrosius Simigianus (1564–începutul secolului XVII), cronicar transilvănean, autor al lucrării *Rerum Hungaricarum post Bonfinium gestarum Historia ab anno 1490 usque ad anno 1606*.

[62] Dimitrie Cantemir (1673–1723), domn al Moldovei în 1693 și între anii 1710–1711, membru al Academiei din Berlin, istoric, filosof, scriitor, autor, printre altele, al lucrărilor *Geschichte des osmanischen Reiches nach seinem Anwachs und Abnehmen*, Hamburg, Ch. Herold, 1745 și *Beschreibung der Moldau*, Frankfurt–Leipzig, 1771, utilizate de Ioan Budai-Deleanu.

[63] Sărbătoare dedicată zeiței protectoare a nașterilor la romani.

[64] Sărbătoare romană în cinstea morților, celebrată la începutul verii.

[65] În tradiția creștină, unul din cei 12 discipoli ai lui Hristos, propovăduitor al creștinismului în Asia Mică și Scitia, întemeietor al bisericii creștine din Bizanț, martirizat la Achaia. Ziua sa se serbează în 30 noiembrie.

[66] Colegiu preoțesc de la Roma care celebra în cinstea lui Marte procesiuni și dansuri rituale în luna martie a fiecărui an.

[67] Martin Opitz (1597–1639), poet și istoric german, invitat în 1622 de către principele Gabriel Bethlen ca profesor al colegiului de la Alba Iulia, unde a scris poemul *Zlatna oder von der Ruhe des Gemüts* (1623).

[68] Publius Aelius Hadrianus, împărat roman între anii 117–138.

[69] Marcus Aurelius Valerius Claudius Gothicus, împărat roman între anii 268–270.

[70] Unitate de măsură romană pentru distanțe cuprinzând 1000 de pași = 1481,50 m.

[71] Apendicele cuprinde instrumentarul juridic furnizat de autor în susținerea demonstrației sale.

[72] Niccolò Machiavelli (1469–1527), gânditor și om politic italian, autor al lucrării *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, 1513–1519.

[73] Orfeu, poet legendar al grecilor, de origine tracică, socotit fiu al muzei Caliope și al lui Apollo.

[74] Ani în care au avut loc reîntăriri ale Uniunii celor trei națiuni.

[75] Ștefan cel Sfânt, rege al Ungariei între anii 1000–1038.

[76] Gyula, voievod al Transilvaniei, nepot de frate al voievodului cu același nume, a cărui fiică Sarolta a fost mama lui Ștefan cel Sfânt. Înfrânt în anul 1003 de către Ștefan cel Sfânt.

[77] Conciliul de la Florența (1439–1445) a dezbătut problema reunirii bisericii romano-catolice și ortodoxe.

[78] Schisma dintre biserica romano-catolică și cea ortodoxă a avut loc în anul 1054, în timpul papei Leon al IX-lea și al patriarhului de Constantinopol Mihail Kerularios.

[79] Reforma religioasă pentru înnoirea bisericii catolice a fost inițiată în anul 1517 de către Martin Luther, continuând apoi și prin alte curente, cum au fost calvinismul și

unitarianismul, care s-au răspândit în cursul secolului al XVI-lea și în Transilvania.

[80] Este vorba de Jean Calvin (1509–1564), teolog francez, întemeietor al calvinismului.

[81] *Approbatæ Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum*, cod de legi aprobat de dieta Transilvaniei de la Alba Iulia din anul 1653, cuprinzând colecția articolelor dietale adoptate între anii 1540–1653.

[82] Martin Luther (1483–1546), teolog german, inițiator al Reformei religioase și întemeietor al bisericii luterane, cu adepți în Transilvania mai ales în rândul sașilor.

[83] Sava Brancovici, mitropolit ortodox al Transilvaniei între anii 1656–1680. A fost înlăturat din scaunul mitropolitan și aruncat în închisoare în anul 1680 datorită rezistenței sale față de tendințele de calvinizare a românilor.

[84] Este vorba de unirea unei părți a românilor ortodocși din Transilvania, în frunte cu mitropolitul Atanasie Anghel, cu biserica romano-catolică, în schimbul unor avantaje sociale, politice și culturale promise de Curtea de la Viena prin Diploma leopoldină din anul 1701 și cu păstrarea, în esență, a ritului și rânduielilor bisericesti anterioare.

[85] Sofronie din Cioara, călugăr ortodox, conducător al unei mișcări populare de revenire la ortodoxie în Transilvania între anii 1759–1761.

[86] Ștefan cel Mare, domn al Moldovei între anii 1457–1504.

[87] Petru Rareș, domn al Moldovei între anii 1527–1538 și 1541–1546.

[88] Mihai Viteazul, domn al Țării Românești între anii 1593–1601.

[89] Rudolf al II-lea, împărat romano-german între anii 1576–1612.

[90] Ioannes Szegedi (1699–1760), călugăr iezuit și jurist maghiar, autor al lucrării *Tripartitum juris Hungarici Tyrocinium*, Tyrnaviae (Trnava), Typis Collegii Academici Soc. Jesu., 1767.

[91] Werbőczy István (1460–1542), om politic și jurist maghiar, autorul codului de legi intitulat *Opus Tripartitum juris*

consuetudinarii inclyti regni Hungariae, adoptat de dieta din anul 1514 și tipărit la Viena în anul 1517.

[92] Lóránd Lépes, vicevoievod al Transilvaniei între anii 1415–1438.

[93] Este vorba de răscoala țărănească de la Bobâlna din anii 1437–1438.

[94] August Ludwig von Schlözer (1735–1809), istoric și publicist german, profesor al Universității din Göttingen, autor al lucrării *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I–III, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1795–1797.

[95] Sigismund Báthori, principe al Transilvaniei între anii 1581–1597, 1598–1599 și 1601–1602.

[96] Gheorghe Rákóczi al II-lea, principe al Transilvaniei între anii 1648–1660.

[97] Este vorba, de fapt, de Isabella (1520–1559), fiica regelui polon Sigismund I, soția lui Ioan Zapolya, voievod al Transilvaniei între anii 1510–1526 și rege al Ungariei între anii 1526–1540.

[98] Ferdinand I de Habsburg, împărat romano-german între anii 1556–1564, rivalul lui Ioan Zapolya la tronul Ungariei.

[99] Maximilian al II-lea, împărat romano-german între anii 1564–1576.

[100] Ioan Sigismund, principe al Transilvaniei între anii 1540–1571.

[101] Ștefan Báthori, principe al Transilvaniei între anii 1575–1583.

[102] Cristofor Báthori, voievod al Transilvaniei între anii 1576–1581.

[103] Este vorba, de fapt, de Gabriel Bethlen, principe al Transilvaniei între anii 1613–1629.

[104] Este vorba de Gheorghe Rákóczi I, principe al Transilvaniei între anii 1630–1648.

[105] Act citat după Schlözer, *op. cit.*, I, p. 115.

[106] Act citat după Schlözer, *op. cit.*, I, p. 104–105.

[107] Vladislav al II-lea, rege al Ungariei între anii 1490–1516.

[108] Vezi nota [103].

[109] Este vorba de regele Ștefan cel Sfânt (vezi nota [75]).

[110] Diploma leopoldină din 4 decembrie 1691, promulgată de împăratul Leopold I, a constituit legea fundamentală de organizare a principatului Transilvaniei sub stăpânirea habsburgică până la 1848.

[111] Maria Terezia, împărăteasă a Austriei între anii 1740–1780.

[112] Georgius Pray (1723–1801), istoric iezuit, autor al lucrării *Dissertationes historico-criticae in annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*, Viena, Augustin Bernardi, 1774.

[113] Lipsește anul în text. Este vorba de 1653.

[114] Se referă la lucrarea lui Eder din 1791 citată în nota [40].

[115] Este vorba de prima înțelegere între țărani răsculați din Transilvania și nobili încheiată în fața conventului de la Cluj-Mănăștur în 6 iulie 1437.

[116] Referire la *Supplex libellus Valachorum*, memoriul cuprinzând programul politic al mișcării naționale românești din Transilvania, înaintat Curții de la Viena în martie 1791. Pentru pasajul în discuție, vezi Prodan 1984, 458.

[117] Este vorba de tratatul de la Viena din 28 iunie 1686, prin care Transilvania trecea sub protecție imperială și se instalau garnizoane austriece la Cluj și Deva.

[118] Mihail Apafi I, principe al Transilvaniei între anii 1661–1690.

[119] De fapt, pacea de la Carloviț dintre Imperiul Austriac și Imperiul Otoman s-a încheiat în 26 ianuarie 1699.

SCURTĂ ARĂTARE DESPRE LUAREA PARISULUI ȘI ALTE ÎNTÂMPĂRI

Tipărită la Buda, în 1814, broșura are 16 p., format *in-8°* (17 x 11 cm), tipar negru, cu 28 de rânduri pe pagină.

Considerată o transpunere a unor lucrări austriece sau rusești (Duțu 1972b, 140), cartea este, în realitate, o traducere a unor broșuri antinapoleoniene, apărute în același an în germană: Johann Zacharias Hermann Hahn, *Denkschrift auf die Einnahme von Paris und den Sturz Napoleons*, Gera & Leipzig, 1814; Karl Georg Sonntag, *Alexander in Paris*, Riga, 1814 (Cernovodeanu 1974, 361).

Autorul (sau traducătorul) se autointitulează pe foaia de titlu „un iubitoriu de pace”, traducătorul fiind identificat în persoana preotului bănățean Ioan Teodorovici-Nica (c. 1780–1850), care a colaborat cu Nicola Nicolau (1794–1854), dascăl în Șcheii Brașovului, ca și în cazul altor lucrări similare (Camară 2017, 79).

Este un text cu caracter propagandistic, un manifest care îi îndeamnă pe parizieni să capituleze, Parisul fiind înconjurat de armatele aliate ale Angliei, Rusiei, Prusiei și Austriei și să accepte condițiile impuse de învingători. Înfrânt la Leipzig, în Bătălia Națiunilor (16–19 octombrie 1813), apoi în Franța (1814) și, după capitularea Parisului, Napoleon Bonaparte este silit să abdice. În urma Tratatului de la Fontainebleau (11 aprilie 1814), Napoleon va fi exilat pe insula Elba.

Este interesant că această broșură de propagandă anti-franceză, ca și alte scrieri referitoare la Napoleon și la epoca sa, publicate îndeosebi la Buda, Viena și Moscova, au avut o largă răspândire și erau urmărite cu interes și în țările române. De aceea, nu e surprinzător faptul că unele volume au fost fructificate de Dionisie Ecleziarhul (c. 1740–c. 1820), unul dintre cronicarii târzii, în alcătuirea unui *Hronograf (1764–1815)*. În legătură cu aceste surse minore sau precare, cum sunt numite în unele istorii literare, cronicarul nu face, în general, nicio referire. Unele dintre aceste izvoare, printre care și cartea de față, au fost identificate de Giorge Pascu (1926, I,

168). Astfel, multe informații au fost preluate din broșura *Scurtă arătare despre luarea Parisului și alte întâmplări*, care se regăsește în *Hronograf* aproape în întregime (așa cum precizează D. Bălașa și Nicolae Stoicescu, în *Dionisie Ecleziarhul* 1987, 172), formând subiectul a două capitole: *Pentru luarea Parizului, scaunul Crăiei Franțoești, și pentru lipsirea lui Bonaparte de împărăție și Cuvintele lui Alexandru Împărat către boierii Parizului și pentru mărimea cetății Parizu și câte case și ulițe și beserici are*. De fapt, Dionisie nu copiază textul, ci îl prelucrează și îl simplifică, renunță la unele pasaje și detalii, la numele și titulaturile lungi și pompoase ale personajelor (regi, regine, comandanți militari, generali), la numele de localități etc. Elimină cu abilitate cuvintele de origine germană, pe care nu le cunoștea și care ar fi distonat cu limba *Hronografului*, în care abundă grecesmele și turcismele, iar când le acceptă, simte nevoia să le explice: *I să va orânduî penzion, adecă leafă pentru hrana vieții*, față de textul din broșură: *...el, așa și tot neamul lui, va căpăta penzion (hrana de viețuire)*.

Scurtă arătare despre luarea Parisului... este o traducere greoaie, fidelă originalului, în unele cazuri cu pasaje confuze, în care abundă cuvinte germane sau numeroase calcuri: *obrist* [= oberst „colonel”], *praizesc*, *gheneralștab*, *comandirent*, *împreunatele-stăpâniri*, *împreună-lăcuitori* etc.

S-au mai reprodus fragmente din această tipăritură în *Fugariu* 1983, II, p. 245–247. În antologia de față s-a transcris textul integral.

[1] Bordeaux, oraș în sud-vestul Franței, post fluvio-maritim.

[2] Lyon, oraș în partea central-estică a Franței.

[3] Karl I Philipp zu Schwarzenberg (1771–1820), feldmareșal austriac, comandantul armatelor aliate (din Rusia, Austria, Prusia, Anglia), care au invadat Franța în 1814.

[4] Aleksandru I (1777–1825), țarul Rusiei, unul dintre organizatorii Sfintei Alianțe (1815).

[5] Napoleon I Bonaparte (1769–1821), împărat al Franței (1804–1814 și 1815).

[6] Se referă la Adolphe-Édouard-Casimir-Joseph Mortier (1768–1835), duce de Trévise (Treviso), mareșal al Franței,

comandant al grenadierilor din Gardă și apropiat al lui Napoleon, care participă în 1814 la apărarea Parisului.

[7] Este vorba despre Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmont (1774–1852), primul duce de Raguza, mareșal al Franței. În timpul campaniei din Franța din 1814, a încheiat o înțelegere secretă cu aliații, mutându-și trupele într-o poziție în care să fie încercuite mai ușor, pentru a se preda.

[8] Mikhail Fyodorovich Orlov (1788–1842), colonel în armata țaristă și aghiotant personal al lui Alexandru I.

[9] Johann Baptist, conte de Paar (1780–1839), colonel și cavaler al Ordinului Mariei Teresa, adjutant al generalului Schwarzenberg.

[10] Charles Nicolas Fabvier (1872–1855), ambasador și membru al parlamentului francez, implicat în campaniile lui Napoleon.

[11] Charles Marie Denys de Damrémont (1787–1837), general francez, care s-a bucurat de un mare prestigiu, fiind numit ulterior „Pair de France”.

[12] Frederic Wilhelm III (1797–1840), rege al Prusiei.

[13] Ludovic al XVIII-lea (1755–1824), rege al Franței (1814–1824), care a reinstaurat monarhia după abdicarea și exilul lui Napoleon.

[14] Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord, prinț de Bénévent (1754–1838), diplomat și om politic francez, mare șambelan și vecelector în timpul lui Napoleon.

[15] Corect: Bénévent.

[16] Sébastiani de la Porta (1772–1851), conte, mareșal al Franței.

[17] Karl Vasilievici Nesselrode (1780–1862), conte, om politic rus de origine germană, ministru de externe al Rusiei (1816–1856).

[18] Insulă în Mediterana, la est de insula Corsica, unde a fost exilat Napoleon (1814–1815).

[19] Maria-Luiza de Habsburg-Lorena (1791–1847), arhiducesă austriacă, soția lui Napoleon și împărăteasă a Franței (1810–1814).

[20] Piacenza și Parma au constituit, între 1545 și 1860 (cu întreruperi), un ducat.

[21] Ducatul de Guastalla, din nordul Italiei.

[22] Napoleon II (1811–1832), fiul lui Napoleon și al Mariei-Luiza, numit și regele Romei.

[23] Fontainebleau, castel (azi muzeu), la sud-est de Paris, unde Napoleon a semnat abdicarea (1814).

[24] Pavel Andreevič Šuvalov (1776–1823), ofițer în armata țaristă, cunoscut pentru înfrângerea Suediei la Tornio, în 1809; l-a acompaniat în 1814 pe Napoleon pe insula Elba, iar apoi a avut diferite misiuni diplomatice.

[25] Grenoble, oraș în sud-estul Franței.

[26] Orléans, oraș la sud de Paris.

[27] Paul Esterházy (1786–1866), nobil maghiar, ambasadorul Austriei la Londra.

[28] Rambouillet, vechi castel regal, în apropiere de Versailles.

[29] Este vorba despre Francisc I (1768–1835), împărat al Austriei.

[30] Monsieur, titlu purtat de fratele mai în vârstă al regelui Franței.

[31] Paulina Borghese Bonaparte (1780–1825), prințesă, sora lui Napoleon.

[32] Faubourg Saint-Honoré, suburbie a Parisului.

[33] Pierre Samuel du Pont de Nemours (1739–1817), scriitor și diplomat francez, oficial guvernamental în timpul lui Napoleon.

ÎNTÂMPLĂRILE RĂZBOIULUI FRANȚOZILOR ȘI ÎNTOARCEREA LOR DE LA MOSKVA

Tipărită anonim în 1814, la Buda, în „Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești”, cartea este în format *in-8°* (18,5 x 12 cm), având [2] f. + 104 p. + 1 planșă (*Arătare despre întoarcerea înapoi a oștilor franțoești de la Moskva și despre cumplita întâmplarea lor la Berețina. Noiembrie în 14. Anul 1812*) + o anexă (*Înștiințare*). Face parte din seria broșurilor antinapoleoniene, alături de alte două titluri publicate în același an: *Scurtă arătare despre luarea Parisului și alte întâmplări de la un iubitoriu de pace*, Buda, 1814, și *Tristă întâmplare a cetății Dresda de la spargerea încoace a podului până la apărarea cetății*, Buda, 1814. Într-o prefață, *Cătră cetitoriu*, traducătorul își explicitează demersul: „Întâmplările franțozilor și fuga lor cea amară din Țeara Muscalului o puiu eu înaintea cetitorilor români în cărticica aceasta nu pentru ceva dobândă a mea, ci pentru petreacerea cetitorilor și pentru ca și românilor celor ce nu știu limbi streine să fie cunoscute aceste mari lucruri ale Evropei, cu prilejul franțoeștii răzmiriță căzute”, punctând intenția moralizatoare a acestuia: „și fieștecarele să vază schimbările norocului în lumea aceasta și să se înveață a nu se încredința norocului, carele, aceluia cui pârținește mai tare, pre urmă se face cumplit vrăjmaș”. Identitatea celui ce semnează „un iubitoriu de neamul românesc” a suscitat mai multe ipoteze, paternitatea traducerii „de pre nemție” fiindu-le atribuită, succesiv, lui Nicola Nicolau (Iorga 1901, II, 337–338), Gh. Lazăr, „singur sau în colaborare cu altcineva” (Ghibu 1971, 2), și pe care unii o resping (Popa 1997, 220), sau lui Dionisie Ecleziarhul (*Dicț. lit.* 1979, 283). Un anunț descoperit pe ultima filă a *Calendariului pe anul de la Hristos 1833*, tipărit la Buda, permite reperarea *Întâmplărilor...* printre alte zece „cărți ce se află la lăcașul autorului lor, Ioan Teodorovici, parohul românesc din Pesta, consistorialnic asesor, și a cărților românești înt<âi> cră<iesc> țenzor”, punând capăt supozițiilor (Bocșan–Duma–Bona 1994, 46). Ulterior, același anunț este semnalat ca prezent încă în *Calendariul pe anul de la Hristos 1829*, ceea ce înclină

atribuirea traducerii lui Ioan Teodorovici-Nica, în colaborare cu Nicola Nicolau, dascăl în Șcheii Brașovului (Camară 2017, 79). Probleme de paternitate a ridicat și *Înștiințarea* publicată în anexa celor mai multe dintre exemplarele *Întâmplărilor...*, în fapt, proiectul editării unui periodic românesc. Similitudinile cu prefața „Bibliotecii românești” (*Cătră cetitori*) din 1829 i-au determinat pe unii istorici să-l identifice pe semnatarul acesteia (și sponsor, totodată, al broșurii) cu Alexie Lazaru – episcop al Bisericii „Sfântul Nicolae” din Șcheii Brașovului –, fie cu Zaharia Carcalechi (Pervain 1971, 213–214), fie cu Dimitrie Țichindeal (Bocșan 1977, 493), în cazul celui din urmă invocându-se opțiunea anterioară pentru anonimat și preocupările de editare a unui ziar românesc la Viena.

Originalul broșurii ar reprezenta, în opinia lui Nicolae Albu, „memoriile sau jurnalul de campanie al maiorului german angajat în armata rusească, Ernst von Pfligh, apărute la Dresda, în 1813, în tipografia lui Waremhein” (Albu 1967, 78). O altă sursă mai credibilă menționată este: Ernst von Pfuel, *Beitrage zur Geschichte des letzten französisch-russischen Krieges*, I. Heft, Berlin, 1813 (Cernovodeanu 1974, 360). Fragmente din carte au fost reproduse în Fugariu 1970, 374–376 (*Înștiințare*), Fugariu 1983, II, 217–219 (*Cătră cetitoriu!*, *Înștiințare*). Exemplarului consultat îi lipsesc paginile 51–104. În antologia de față s-au transcris după textul original f. [1]–[2] și p. 1–20.

[1] Ludovic al XVI-lea (1754–1793), rege al Franței și al Navarei (1774–1789), ulterior, rege al francezilor până în 1793, când, acuzat de trădare și de crime împotriva statului, sfârșește decapitat.

[2] Traducătorul face referire la Prima republică franceză, proclamată la 21 septembrie 1792 și încheiată doisprezece ani mai târziu, odată cu declararea Imperiului de către Napoleon Bonaparte.

[3] Campania italiană din 1796 și 1797, încheiată cu victorii la Cherasco, Urbino și Friuli.

[4] Declanșată în 1798, campania franceză din Orient (Egipt și Siria) are ca scop apărarea intereselor comerciale franceze și subminarea accesului Marii Britanii în Indii. Presat de înfrângerile Directoratului, Napoleon revine în Franța, după

bătălia de la Aboukir (1799), plasând comanda generalului Kléber.

[5] Alexandr Suvorov (1729–1800), general rus, trimis, în februarie 1799, de țarul Pavel I să lupte împotriva armatelor revoluționare franceze din Italia. Confruntarea cu Napoleon nu este posibilă, cel din urmă revenind în Franța, din Egipt, abia în 23 august, după victoria decisivă a trupelor austro-ruse, în bătălia de la Novi, din 15 august 1799.

[6] Posterioară aceleia de la Linéville, Pacea de la Amiens marchează un interval de treisprezece luni – între 25 martie 1802 (semnarea Tratatului de la Amiens) și 18 mai 1803 (declarația de război a Angliei) – de pace temporară între Franța și Regatul Unit.

[7] Pacea de la Linéville, semnată la 9 februarie 1801, de către Joseph Bonaparte și Conte Johann Ludwig Cobenzl, pune capăt conflictelor militare între Franța și Austria.

[8] Tratatul de la Amiens (25 martie 1802) între Franța, Spania, Batavia și Regatul Unit stipula restituirea tuturor teritoriilor cucerite, cu excepția insulelor Trinidad și Ceylon, aflate sub dominație britanică.

[9] Generalul austriac Karl Freiherr Mack von Leiberich (1752–1828) invadează Bavaria, în 1805, cu o armată de 70 000 de soldați, dar este obligat să se predea la Ulm, fiind încercuit de trupele conduse de Napoleon.

[10] Ferdinand Carol Iosif, Arhiduce de Austria-Este (1781–1850). În bătălia de la Ulm, deși capitulează, asemeni tuturor efectivelor coaliției antinapoleoniene, reușește să iasă din încercuire și să salveze un număr însemnat de militari.

[11] La Ulm (Württemberg) se confruntă, între 16 și 19 octombrie 1805, armata Primului Imperiu Francez, condusă de Napoleon, cu avangarda armatei austriece, în frunte cu generalul Mack.

[12] Considerată una dintre cele mai importante victorii ale lui Napoleon, cea de la Austerlitz, din 2 decembrie 1805, reputează în fața armatei ruso-austriece, pune capăt celei de a Treia Coaliții antinapoleoniene.

[13] Alexandru I, țarul Rusiei între 1805 și 1825. Conduce armata ruso-austriacă în confruntarea de la Austerlitz.

[14] Absent de la Austerlitz, pentru că nu poate ajunge în timp util de la Vilnius, unde exercită funcția de guvernator al Lituaniei, Levin August von Bennigsen (1745–1826), devenit general, conduce armata rusă în Bătălia de la Friedland, din 14 iulie 1807, a cărei consecință a fost semnarea Tratatului de la Tilsit.

[15] Arhiducele Carol de Austria (1771–1847), feldmareșal austriac.

[16] Conform explicației din *Gheografia sau scrierea pământului...*, Buda, 1814–1815, „Crăiia Praisului sau a Burcușului” (varianta actuală, Prusia, este folosită și ea) „se cuprinde din 5 părți, din Crăiia Praisească, din Mark-Brandenburg, Ducatul Sveției, Ducatul Magdeburgului și Pomern sau Pomerin” (*op. cit.* p. 40).

[17] În Bătălia de la Jena, din 14 octombrie 1806, Napoleon repurtează o victorie decisivă împotriva armatei prusace, comandate de Prințul Hohenlohe.

[18] Confruntarea de la Auerstaedt, petrecută în același timp cu cea de la Jena, îi opune pe mareșalul francez Davout și pe Ducele de Braunschweig. Inferioritatea numerică a francezilor nu-i împiedică să obțină victoria.

[19] În bătălia de la Pultusk (Polonia), din 26 decembrie 1806, se confruntă 50000 de soldați ruși, sub conducerea generalului Bennigsen, cu 24000 de soldați francezi, sub ordinele mareșalului Jean Lannes.

[20] Generalul Friedrich Wilhelm von Buxhoeveden (1750–1811) conduce, la Pultusk, armata a doua rusă.

[21] În 8 februarie 1807, în apropiere de Preussich-Eylau, are loc una dintre cele mai sângeroase confruntări dintre armata franceză și cea rusă, în cadrul războaielor napoleoniene.

[22] Bătălia de la Heilsberg, din 10 iunie 1807.

[23] Intervențiile generalilor Séarmont, Latour-Maubourg și Dupont, în Bătălia de la Friedland, din 14 iunie 1807, înclină victoria de partea francezilor.

[24] Armata Arhiducelui Carol al Austriei reușește să izoleze armata napoleoniană în prima zi (21 mai 1809) a confruntării de la Aspern-Essling, însă fără a profita de avantajul său numeric.

[25] Joachim Murat (1767–1815), rege al Regatului celor Două Sicilii (1808–1815), cumnatul lui Napoleon I.

[26] Eugène de Bauharnais (1781–1824), vicerege al Italiei din 1805 până în 1814, fiul adoptiv al lui Napoleon I. În calitate de general, se remarcă în timpul campaniei napoleoniene din Rusia.

[27] Situat la 110 km de Moscova, Mojaïsk.

[28] În încercarea de a se salva, nu mai puțin de 20 000 de soldați din armata napoleoniană își vor găsi sfârșitul în Lituania, din cauza hipotermiei, a foamei și a tifosului.

[29] Creat de Bonaparte în 1803, napoleonul este o monedă de 20 de franci aur, aflată în circulație până în 1814.

[30] La 50 de km sud de Moscova, la Tarutino, se înfruntă, în 18 octombrie 1812, armata rusă, condusă de Kutuzov, cu un corp franco-polonez al armatei napoleoniene, în frunte cu Joachim Murat.

[31] În 24 octombrie 1812, avangarda armatei franceze, condusă de Eugène de Beauharnais, se ciocnește, la Maloiaroslaveț, cu trupele generalului de infanterie Dohturov. În urma bătăliei, Napoleon va abandona ruta spre Kaluga, unde intenționa să-și aprovizioneze armata.

[32] O serie de ciocniri între armata imperială rusă și cea napoleoniană au loc între 15 și 18 noiembrie 1812, la Krasnoi.

[33] Aproape încercuită pe malul estic al râului Berezina, armata franceză reușește să-l traverseze, la 28 noiembrie 1812, și să se salveze, ajutată de divizia elvețiană.

[34] Kwidzyn (germană Marienwerder), oraș în Polonia.

[35] E vizată, probabil, localitatea bavareză din proximitatea Ulmului.

VREADNICA DE POMENIRE BIRUIŢĂ

Broşura este tipărită la Buda, în 1815, în format *in-8°* (21 x 13 cm), conţinând o planşă + 16 p. Planşa care precedă textul redă imaginea piramidei construite din tunurile luate de ruşi ca pradă de război de la armata franceză, în timpul invaziei lui Napoleon în Rusia, petrecută în anul 1812. Textul este format din trei secţiuni distincte, legate între ele prin subiectul abordat. Prima secţiune se intitulează *Sămn de biruinţă din tunurile de la franţozi luate* şi prezintă acţiunile ţarului Alexandru I al Rusiei în timpul şi după pătrunderea armatelor lui Napoleon I în Moscova, acţiuni care au culminat cu ridicarea în Moscova a unei piramide din tunurile abandonate de armatele franceze la părăsirea Rusiei, ca simbol al biruinţei ruseşti asupra lui Napoleon I. Descrierea acestei piramide încheie prima secţiune. A doua secţiune, *Înălţarea ci<nstitei> cruci în cetatea Dresda, la zioa naşterii lui Alexandru împărat, în 11 dechemvrie 1813*, descrie evoluţia ulterioară retragerii din Rusia a efectivelor militare napoleoniene. Astfel, armatele Coaliţiei a Şasea au sărbătorit la Dresda, în data de 11 decembrie 1813, prin înălţarea unei Sfinte Cruci, o nouă biruinţă asupra lui Napoleon I. *Lucrurile lui Bonaparte în Rossia* este titlul secţiunii a treia, care încheie textul broşurii. Aceasta conţine, sub formă de dialog, două părţi: în prima parte se redă discuţia dintre prinţul rus Mihail Illarionovici Golenişcev-Kutuzov şi generalul francez Jacques Alexandre Bernard Law de Lauriston, însărcinat de Napoleon I cu obţinerea unui armistiţiu; în partea a doua, se înfăţişează o nouă încercare de obţinere a armistiţiului de către Joachim Murat, regele Neapolului şi aliat al lui Napoleon, care este primit de către generalul rus Mihail Andreevici Miloradovici.

Structura cărţii pare să indice că aceasta este o compilaţie realizată de traducător prin alăturarea a trei sau mai multe texte, luate din diferite surse germane; cf., de exemplu, *Traurige Schicksale der Stadt Dresden von Sprengung der Brücke an, bis zur Rettung der Stadt*, Dresden, 1813 (Cernovodeanu 1974, 361). Traducerea textului, ca şi a altor broşuri antinapoleoniene,

a fost atribuită preotului român din Pesta Ioan Teodorovici, având probabil colaborarea dascălului brașovean Nicola Nicolau (Camară 2017, 79). O altă supoziție privind paternitatea lui Dionisie Ecclesiarhul asupra traducerii este mai puțin plauzibilă (*Dicț. lit.* 1979, 283).

În antologia de față a fost reprodus textul integral.

[1] Alexandru I Pavlovici Romanov (23 decembrie 1777–1 decembrie 1825), țar al Rusiei (1801–1825), aflat în război împotriva Franței, când Napoleon I a invadat Rusia și a ocupat Moscova, în campania întreprinsă în 1812, prilej cu care se dă foc Moscovei, iar francezii sunt nevoiți să se retragă.

[2] Denumirea în limba polonă a Râului Neman, care izvorăște din Belarus și străbate Lituania și Rusia, vărsându-se în Marea Baltică.

[3] Marcus Ulpius Nerva Traianus (18 septembrie 53–9 august 117), împărat roman între 98–117.

[4] În mitologia greacă, Zeus este zeul cerului și al fulgerelor, fiind considerat tatăl zeilor și al oamenilor, precum și conducătorul zeilor de pe Muntele Olimp.

[5] În mitologia romană, Jupiter sau Iupiter deține un rol identic cu cel al lui Zeus în mitologia greacă și este zeitatea supremă a statului roman, având în grijă legile și ordinea socială.

[6] Gaius Duilius sau Gaiu Duilius Nepos, politician și general al Republicii Romane în timpul Primului Război Punic. În amintirea victoriei din anul 260 î. Hr., obținută de el la Mylae împotriva flotei cartaginezilor, acesta construiește în Forumul Roman coloanele rostrale care îi poartă numele.

[7] Louis-François Cassas (1756–1827), desenator, pictor, gravor și orientalist francez.

[8] Coloana Sfintei Treimi din Olmütz (Cehia), cu o înălțime de 35 de metri.

[9] Textul face referire la „monumentele agriculturii” (*Monuments des Ackerbau*), situate în apropiere de Rausnitz, ridicate în amintirea participării lui Iosif al II-lea la aratul pământului.

[10] Rausnitz, azi Rousínov (în germană Neu Raussnitz), oraș din Cehia de astăzi.

[11] Orașul Brno (în germană Brünn), din Cehia.

[12] Flavia Iulia Helena (c. 248–c. 329) este cunoscută sub numele de Helena Augusta sau Sfânta Elena și a fost mama împăratului Constantin cel Mare. Ea a căutat și a aflat crucea pe care a fost răstignit Hristos, cruce care a fost înălțată de Sfântul Macarie pentru a fi văzută de cei care se aflau la acel eveniment.

[13] Orașul Constantinopol, întemeiat de împăratul Constantin cel Mare, în anul 330.

[14] Louis Nicolas Davout (1770–1823), prinț de Eckmühl și duce de Auerstaedt, a fost un general francez din perioada războaielor napoleoniene. A jucat un rol important în bătălia de la Dresda, din august 1813, împotriva armatelor celei de a șasea coaliții.

[15] Antoine Henri Jomini (6 martie 1779–24 martie 1869), general elvețian, aflat în serviciul lui Napoleon I, iar din 1813 în cel al țarilor ruși.

[16] Este vorba de Nikolai Grigorievici Repnin-Wolkonski (1778–6/18 ianuarie 1845), care a fost guvernator al Saxoniei între 1813 și 1814.

[17] Jacques Alexandre Bernard Law de Lauriston (1768–1828), general francez, activ în războaiele napoleoniene. În timpul campaniei lui Napoleon în Rusia, este numit aghiotant al împăratului și exercită o funcție de comandă în cadrul ariergărzii, în timpul retragerii armatelor franceze din Rusia.

[18] Prințul Mihail Illarionovici Golenișcev-Kutuzov (1745–1813), feldmareșal țarist, care a avut un rol decisiv în apărarea Imperiului Rus în fața invaziei lui Napoleon Bonaparte din 1812.

[19] Vistula (în germană Weichsel), râu în Polonia de astăzi.

[20] Joachim Murat (25 martie 1767–13 octombrie 1815), rege al Regatului Neapole între 1808 și 1815, a fost aliat al lui Napoleon în campania acestuia din Rusia, întreprinsă în 1812.

[21] Mihail Andreevici Miloradovici (1771–1825), general rus care a activat în timpul războaielor napoleoniene. În apărarea Moscovei de armatele franceze ale lui Napoleon, se distinge prin merite deosebite, având rol important și în eliberarea Rusiei de aceleași armate.

[22] Localitatea Poltava, astăzi în Ucraina. Aici a avut loc bătălia dintre armatele țarului Petru I al Rusiei și cele ale regelui

Carol al XII-lea al Suediei, fiind considerată una dintre cele mai importante bătălii ale Marelui Război al Nordului, încheiată cu victoria lui Petru I al Rusiei.

^[23] Localitatea Borodino se află în Republica Autonomă Crimeea din Ucraina, situându-se la 125 km de Moscova. Aici a avut loc la 7 septembrie 1812 o bătălie între trupele franceze conduse de Napoleon, care au invadat Rusia, și trupele rusești conduse de Kutuzov. Bătălia s-a încheiat cu victoria francezilor, care au avut, astfel, drum liber spre Moscova, pe care o vor ocupa timp de o lună și jumătate, în așteptarea tratatelor de pace.

^[24] *A căpăta pardon* reprezintă o expresie convențională între armate adverse, prin care acestea erau absolvite de răspunderea acțiunilor militare în anumite condiții.

^[25] Aleksandr Vasilievici Suvorov (1729–1800), ofițer rus care a dobândit o mare faimă pe parcursul carierei sale militare, întrucât nu a pierdut niciuna din bătăliile conduse de el. În 1799, în urma succeselor militare din Italia împotriva armatelor franceze, a primit titlul de prinț al Casei de Savoya, dar și pe cel de generalisim.

NAPOLEON BONAPARTE, CE AU FOST ȘI CE IASTE

Tipărită anonim în 1815, la Buda, în „Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei”, cartea are 1] f. + 40 p. + [1] f., în format in-8° (18,5 x 13 cm). Alături de *Vreadnica de pomenire biruință ce în vreama noastră s-au făcut sau Piramida cea din tunuri înălțată în marea Cetate Moskva*, Buda, publicată tot în 1815, și această scriere poate fi raliată, prin conținut, propagandei austriece antinapoleoniene, revigorată la finele domniei împăratului francez. În „aceeași tentativă de demolare a unui mit” (Bocșan–Duma–Bona, 1994, 49), se certifică reluarea unor motive precum originile modeste ale napoleonilor sau educația unilaterală, războinică a „celui mai ales și de mai mare vrednicie din toată familia” (*Rădăcina din carea se trag Napoleonii*), nu fără a se remarca admirația pentru calitățile sale de strateg (*Însămnarea țărilor carea Țeara Franțoească de la începutul revoluției le-au tras supt stăpânirea ei și le-au ținut până la luarea Parisului*), dar și prezența, la finele scrierii, a ideii incompatibilității numelui lui Napoleon cu ideea de „înțelepte stăpâniri”, „craii adevărați” sau „tocmealele păcii” (*Înștiințarea, carea Alexandru I, împăratul a toată Rosia, în 29 martie, la 3 ceasuri după amiaz, lăcuiitorilor din crăiasca cetate Paris o au dat*).

Cartea constituie traducerea prescurtată a unor broșuri din germană: *Napoleon Buonaparte, was er war, und was er ist. Eine freimüthige Darstellung seines Lebens und seiner Thaten. Miserum verbum habuisse*. Praga, Carl Wilhelm Ender, 1814; *Napoleon Buonaparte nach seinem Leben und Wirken von seiner Jugend bis zu seiner Verbannung auf die Insel Elba*, London, Peter Rickley, 1815 (Cernovodeanu 1974, 361).

Cercetări recente îi atribuie bănățeanului Ioan Teodorovici paternitatea traducerii textului, invocându-se faptele de limbă rezultate din confruntarea cu broșurile napoleoniene anterioare (*Întâmplările războiului franțozilor și întoarcerea lor de la Moskva...*, 1814; *Scurtă arătare despre luarea Parisului și alte întâmplări de la un iubitoriu de pace*, 1814; *Tristă întâmplare a cetății Dresda de la spargerea încoace a podului până la*

apărarea cetății, 1814), descoperite într-o listă de publicații ale preotului (Camară 2017, 79).

Fragmente au mai fost publicate în *Fugariu* 1983, II, 279–281. În antologia de față s-au transcris după original p. 1–12, 13–14, 22–40.

[1] Anul corect al nașterii tatălui lui Napoleon I, avocatul Carol-Maria Bonaparte, judecător corsican, este 1746.

[2] Angela Maria Pietra-Santa, bunica după mamă a lui Napoleon I.

[3] Jean Jérôme Ramolino, bunicul după mamă al lui Napoleon I.

[4] Maria Letizia Ramolino (1750–1836), mama lui Napoleon I, căsătorită la 14 ani cu Carlo Maria Bonaparte, în vârstă de 18 ani.

[5] François Fesch, al doilea soț al Angelei Maria Ramolini.

[6] Prelatul Joseph Fesch, fratele vitreg al mamei lui Napoleon I și unchiul acestuia.

[7] Din căsătoria cu Maria Letizia Ramolino s-au născut 14 copii, în text fiind enumerați doar supraviețuitorii: cinci băieți (Joseph, Napoléon, Lucien, Louis, Jérôme) și trei fete (Elisa, Pauline, Caroline).

[8] Se referă la Louis Charles René, conte de Marbeuf (1712–1786), general-locotenent breton, amic al familiei Bonaparte în timpul sejurului său în Corsica, tată al lui Napoleon I. Contele i-a facilitat intrarea acestuia la colegiul militar din Brienne, instituție ce nu admitea decât accesul aristocraților cu opt trepte de vechime.

[9] Aghaton Guinement, cavaler de Keralio (1723–1788), inspector general al școlilor militare.

[10] Pascal Paoli (1725–1807), lider naționalist corsican. Conflictul cu Bonaparte se consumă în timpul expediției din 1793 a armatei Republicii Franceze în Sardinia.

[11] În calitate de căpitan de artilerie, Napoleon participă la operațiile militare din august–decembrie 1793, vizând recuperarea Toulonului, după ce regaliștii îl predaseră britanicilor.

[12] Probabil, Leoben, localitatea din nordul Italiei, unde armata franceză condusă de tânărul general Napoleon Bonaparte

reporțează întâia victorie din cadrul operațiunii militare cunoscute sub numele de Campania din Italia.

[13] Generalul Barthélemy Louis Joseph Schérer, demisionar din funcția de general-șef al armatei franceze a Italiei, în locul său fiind numit, la douăzeci și șapte de ani, Napoleon Bonaparte (27 martie 1796).

[14] Confederația Rinului (1806–1813), stat înființat de către Napoleon I după victoria de la Austerlitz, având capitala la Frankfurt și cuprinzând șaisprezece state germane.

[15] Statele Bisericii sau Statele Papale, aflate sub autoritatea papei din 752.

[16] Serenissima Repubblica Lucense este cucerită de Napoleon în 1805.

[17] Statele Celei de-a Șasea Coaliții: Austria, Prusia, Rusia, Suedia, Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei.

[18] Probabil, Jean-Baptiste Bernadotte, Mareșal al Imperiului.

[19] Este vorba despre generalul prusac Friedrich Wilhem von Bülow.

[20] Congresul de la Châtillon (5 februarie–19 martie 1814), încercare fără succes a Marilor Puteri de a încheia pacea cu Napoleon I. Reprezentantul Austriei a fost contele Johann Stadion, al Rusiei, diplomatul Andrei Kirilovici Razumovski, al Regatului Unit, contele William Cathart, al Prusiei, baronul Wilhelm von Humboldt, al Franței, ministrul Afacerilor Externe, Armand Augustin Louis, marchiz de Caulaincourt.

[21] Charles Philippe, conte de Artois (1757–1836), fratele mai mic al regelui Ludovic al XVI-lea al Franței. Devine rege sub numele de Carol al X-lea al Franței, între 1824 și 1830.

[22] Louis-Antoine al Franței, Duce de Angoulême (1775–1844), fiul cel mare al viitorului rege Carol al X-lea. În 1789, la izbucnirea Revoluției franceze, își urmează tatăl în exilul din Italia, Germania și Anglia.

[23] Arthur Wellesley, duce de Wellington (1769–1852), feldmareșal și om politic britanic. Are o contribuție hotărâtoare în victoria de la Waterloo.

[24] Bătălia de la Bar-sur-Aube, din 27 februarie 1814, între trupele franceze și cele austriece, încheiată cu victoria coaliției.

[25] Carl Philipp von Wrede (1767–1838), feldmareșal bavarez.

[26] Pierre Wittgenstein (1769–1843), feldmareșal rus, grav rănit în Bătălia de la Bar-sur-Aube.

[27] Nicolas Charles Oudinot (1767–1897), general francez.

[28] Claude Victor-Perrin (1764–1841), general și Mareșal al Franței, cunoscut în istorie sub numele de Victor.

[29] Etienne Macdonald (1765–1840), general al armatei franceze și Mareșal al Imperiului.

[30] Karl Philipp de Schwarzenberg (1771–1820), feldmareșal austriac, comandantul armatei aliate din Boemia, în bătălia de la Bar-sur-Aube.

[31] La Chaumont, în 1814, puterile coalizate ale Austriei, Prusiei, Rusiei și Regatului Unit au semnat un tratat prin care se angajau să continue lupta împotriva lui Napoleon I până la înfrângerea totală a acestuia.

[32] Bătălia de la Fère-Champenoise, din 25 martie 1814, duce la înfrângerea armatei lui Napoleon I, deschizând celei de-a Șasea Coaliții drumul spre Paris.

[33] Auguste de Marmont (1774–1852), general și Mareșal al Franței, acuzat de Napoleon I, în testamentul său, de trădare în apărarea Parisului.

[34] Adolphe Edouard Mortier (1768–1835), general al armatei franceze și Mareșal al Imperiului, a apărat Parisul la invazia celei de-a Șasea Coaliții.

[35] Joseph Bonaparte (1768–1844), fratele mai mare al lui Napoleon I, numite de acesta rege al Neapolelui și Siciliei, iar mai târziu, al Spaniei.

[36] Michel Ney (1769–1815), Mareșal și pair al Franței, participant la majoritatea bătăliilor napoleoniene, executat de către represiunea regalistă franceză.

[37] *Journal de Paris*, primul cotidian francez, apărut din 1777 până în 1840.

[38] François Joseph Lefebvre (1755–1820), general francez, Mareșal al Imperiului.

[39] Hugues-Bernard Maret, duce de Bassano (1763–1839), politician și diplomat francez. În 1814 rămâne, la Fontainebleau, alături de Napoleon I, până la plecarea acestuia în insula Elba.

[40] Marie Louise (1791–1847), a doua soție a împăratului Napoleon I, mama lui Napoleon al II-lea.

[41] Napoleon François Joseph Charles (Napoleon al II-lea al Franței), fiul lui Napoleon I.

[42] Henri-Gratien Bertrand, fost mareșal al palatului, îl însoțește pe Napoleon în exilul de pe Insula Elba.

[43] Philippe Antoine d’Ornano (1784–1863), Mareșal al Franței, văr al lui Napoleon. După abdicare, îl însoțește până la îmbarcarea pentru insula Elba.

[44] Colonelul Pierre Mallet (1778–1815), șeful Statului-major al Gărzii Imperiale pe insula Elba.

[45] Aluzie la relatările lui Iuliu Cezar despre campaniile din Galia și Britania (*Commentarii de bello gallico*), din timpul mandatului său de proconsul, și ale lui Frederic al II-lea al Prusiei (*Memoriile războiului din 1778* sau *Istoria Războiului de șapte ani*), despre războaiele purtate.

[46] Tentativă nereușită de sinucidere pe 12 aprilie 1814, folosind o combinație de opium și de stramonium, cunoscută drept „otrava lui Condorcet”.

[47] „Les adieux de Fontainebleau”, discursul de adio al lui Napoleon către Garda Imperială, în curtea castelului de la Fontainebleau, din 20 aprilie 1814.

[48] Louis Constan Wairy (1778–1845), primul valet al lui Napoleon I, autorul *Memoriilor lui Constant*, care relatează viața privată a Împăratului. Îl părăsește după prima abdicare a lui Napoleon, fiind substituit de Louis Joseph Marchand.

[49] Roustam Raza (1781–1845), garda de corp a lui Napoleon, de origine armeană.

[50] Comisarii numiți pentru a-l însoți pe Napoleon: generalul Koller, trimis din partea Austriei, Schuwaloff, reprezentantul Rusiei, și lordul Burghersh, din partea Regatului Marii Britanii.

J. D. F. RUMPF, *ARĂTAREA STĂPÂNIREI ȘI A
CARACTERULUI LUI ALEXANDRU I*

Apărută la Buda, în 1815, cartea are [2] f. + 104 p. + [2] f., în format *in-8°* (22 x 14 cm). O gravură în metal cu portretul lui *Alexandru I, împăratul a toată Rossia*, reprodusă pe reversul primei foi liminare, este preluată după ediția germană din 1814. Frontispiciul de pe foaia de titlu originală, reprezentând medalia emisă în cinstea încoronării împăratului Alexandru I, este substituit, în varianta tradusă, cu un altul, simbolizând *Muză cu sceptru* (Tatay 2011, 450) sau, în altă interpretare, „zeița victoriei” (CRVH, 484).

Originalul lucrării îl constituie opera lui Johann Daniel Friedrich Rumpf (1758–1838), *Alexander I, Kaiser von Russland. Ein Regierungs-und Charaktergemälde*, apărută la Berlin, G. Hayn, 1814, și este dedicată nepotului lui Frederic cel Mare, Frederic Wilhelm al III-lea al Prusiei. Despre autor aflăm de pe foaia de titlu că reprezintă „crăiescul praisesc a Direcției din Berlin secretar-expeditor”. El a fost unul dintre cei mai cunoscuți autori germani iluminiști de știință popularizată.

Traducătorul anonim din germană păstrează structura originalului, fără introducere sau tablă de materii. După o incursiune în istoria „Rossiei”, cu ai săi „străluciți, vestiți și viteaji stăpânitori”, Vladimir I, Iaroslav I, Ivan I, Ivan al II-lea, Petru cel Mare și Ecaterina a II-a (p. 1–3), autorul prezintă evenimentele importante din biografia țarului Alexandru I, de la nașterea sa, în 11 decembrie 1777, și până la călătoria acestuia la Petersburg, din iulie 1814 (p. 3–90), încheind cu *Manifestul care înălțatul împărat a toată Rossia în ziua pornirei sale către Viena l-au lăsat, 1814 octomvrie 15/27* (p. 90–104).

Nu este exclus ca traducătorul să fie tot preotul bănățean Ioan Teodorovici-Nica, care transpusesse în acea perioadă mai multe broșuri antinapoleoniene.

În această antologie au fost transcrise după original p. 1–2, 16–29, 37, 42–46, 48–50, 66–67, 76–81.

[1] Fiul lui Sviatoslav I al Kievului, Vladimir I cel Mare, este cneaz al Kievului între 980 și 1505. Prin căsătoria cu Ana de Bizanț adoptă creștinismul răsăritean.

[2] Iaroslav I cel Înțelept (978–1054), mare cneaz al Novgorodului și al Kievului. Pravila rusă, primul cod de legi al slavilor răsăriteni, este legată de numele său.

[3] În realitate, Ivan al III-lea al Rusiei (1440–1505), suveran al întregii Rusii între 1462 și 1503. Eliberarea de sub jugul tătar-mongol se numără printre realizările sale cele mai importante.

[4] Anii 1535–1584 corespund domniei lui Ivan al IV-lea, cunoscut și ca Ivan cel Groaznic. Este încoronat țar în 1547, la 16 ani. Anexează Rusiei teritoriile Hanatului Cazanului, în 1552, iar doi ani mai târziu și pe acelea ale Astrahanului, câștigând ieșire la Marea Caspică.

[5] Petru cel Mare (1672–1725), țar al Rusiei între 1682 și 1725. Expansiunea teritorială a Imperiului Rus și cucerirea țărmului baltic reprezintă cea mai mare realizare a domniei sale.

[6] Ecaterina a II-a a Rusiei sau Ecaterina cea Mare devine împărăteasă în 1762, după asasinarea soțului Petru al III-lea, conducând Rusia până la moartea sa, în 1796.

[7] Alexandru I Pavlovici Romanov, nepotul Ecaterinei a II-a, țarul Rusiei între 1801 și 1825. Dacă, în plan intern, începutul domniei sale este marcat de reforme sociale și juridice, în plan extern, Alexandru I rămâne, mai curând, un observator al ascensiunii lui Napoleon Bonaparte, angajându-se în cea de a Treia Coaliție împotriva Imperiului Francez abia în 1805.

[8] Academia de Științe și Arte a fost înființată de Petru I al Rusiei, în 1724, la Sankt Petersburg.

[9] Elisabeta Petrovna, fiica țarului Petru I, împărăteasă a Rusiei între 1741 și 1762. Matematicianul Mihail Lomonosov reorganizează Academia de Științe în timpul domniei sale, alte două evenimente culturale importante petrecându-se în aceeași perioadă: înființarea Universității din Moscova (1755) și cea a Academiei de Arte Frumoase (1757).

[10] Andrei Ivanovici Osterman (1686–1747), om politic rus, de origine germană, ministru al Comerțului, guvernator, vice-cancelar al Imperiului din 1734 până în 1740. Îi sunt atribuite o serie de reforme privind ameliorarea comerțului, reducerea

taxelor și promovarea educației. Demis în 1741 și condamnat de împărăteasa Elisabeta I a Rusiei, la venirea sa pe tron, contele Andrei Osterman nu poate exercita funcția de ministru în timpul domniei acesteia.

[11] Universitatea din Dorpat (azi Tartu, Estonia) a fost înființată în 1632, de către Gustav al II-lea Adolf, ca parte a politicii suedeze de colonizare a regiunii baltice din care făcea parte. Refondată în 1802, din ordinul lui Alexandru I al Rusiei.

[12] Pavel I, împărat al Rusiei între 1796 și 1801.

[13] Sub domnia lui Alexandru I al Rusiei este fondată în 17 noiembrie 1804 Universitatea Imperială din Kazan, iar un an mai târziu, cea din Harkov. În 1819, Institutul Pedagogic Principal (1804) se reorganizează ca Universitatea din Sankt Petersburg.

[14] Tobolsk, capitala istorică a Siberiei.

[15] Universitatea Imperială Sfântul Vladimir din Kiev va fi înființată abia în 1834, de către împăratul Nicolai I.

[16] Nicolai Fiodorovici Hitrov (1771–1819), general-maior, însărcinatul rus cu afaceri la curtea Marelui Ducat de Toscana, între 1815 și 1817. Al doilea soț al Elisabetei Mihailovna Golenisceva-Kutuzov, fiica generalului Mihail Kutuzov.

[17] Johann Adam von Krusenstern (1770–1846), amiral al marinei imperiale ruse, de origine germană. În 1803, conduce o expediție științifică și comercială având misiunea de a exploata țărmurile Alascăi și regiunile nordice ale Asiei.

[18] Împărăteasa Maria Feodorovna (1759–1828), a doua soție a Țarului Pavel I și mama Țarilor Alexandru I și Nicolae I al Rusiei. S-a dedicat creării de școli și de organizații caritabile.

[19] Livonia (în germană Livland), ținut din regiunea baltică. Între 1721 și 1919 este provincie rusă. Iobăgia este abolită în 1819.

[20] În Estonia, iobăgia este desființată în 1816.

[21] Se face referire la Canalul Stari-Svirsky, care unea gurile de vărsare ale râurilor Svir și Sias, ocolind lacul Ladoga. Construit între 1802 și 1810, avea o lungime de 53 km.

[22] Canalul Tikhvin, unul din cele trei canale care leagă Volga de Marea Baltică. Lucrările au fost începute în 1802 și finalizate în 1811.

[23] „Streme” este o eroare de traducere. În germană, *Ströme* înseamnă „râu”; probabil că traducătorul l-a interpretat, în contextul sintactic din original, ca fiind un nume propriu; traducerea exactă a textului german ar fi: „iar râul Zna l-a făcut navigabil”.

[24] *Тна* este numele mai multor cursuri de apă din Federația Rusă, unul dintre ele fiind afluent al râului Moscova.

[25] Lubnî, oraș în Ucraina.

[26] Tătarii nogai sau nogaii. Descendenți ai diferitelor triburi mongolice și turcice, populează cu precădere regiunea Caucazului de Nord.

[27] Înrușiți cu mongolii, buriții din Federația Rusă sunt localizați în sudul Siberiei, la est de lacul Baikal.

[28] Eroare de interpretare a traducătorului, care l-a considerat un nume propriu; corect: „pe stepele din lungul malurilor Niprului”.

[29] Până la hotărârea Ecaterinei a II-a, din 1775, privind dizolvarea organizației militaro-teritoriale a cazacilor japorojeni, din cauza nesupunerii lor față de autoritatea centrală rusă, aceștia au reprezentat o forță militară puternică încă din secolul al XVI-a.

[30] Cf. nota 23; eroare de interpretare a textului original, care ar fi trebuit tradus: „lângă gura de vărsare a râului”.

[31] Oraș în sudul Ucrainei, situat pe Nipru, fondat în 1778, de către generalul Grigori Potiomkin, din ordinul Ecaterinei a II-a a Rusiei.

[32] Marele Duce Constantin Pavlovici al Rusiei (1779–1831), fratele lui Alexandru I.

[33] Atât Ordinul Sfântului Gheorghe, cât și Ordinul Sfântului Vladimir, create la 26 noiembrie 1769 și, respectiv, 22 septembrie 1782, de către Ecaterina a II-a, au încetat de a fi acordate în primele zile de domnie ale împăratului Pavel I. O nouă ordine de atribuire a fost semnată în ziua încoronării sale din 5 aprilie 1797.

[34] În urma Tratatului de la Nystad, din 30 august 1721, cea mai mare insulă a Estoniei, Saaremaa (în germană Ösel), alături de întreg teritoriul Estoniei suedeze, sunt cedate Imperiului Rus.

[35] La 15 septembrie 1801, la încoronarea lui Alexandru I al Rusiei, feldmareșalul Ivan Petrovici Solticov (1730–1805) exercita funcția de guvernator al Moscovei.

[36] Pacea de la Lunéville (Franța), din 9 februarie 1801, pune capăt conflictelor militare între Austria și Franța, încheind războiul celei de a Doua Coaliții.

[37] Cei 54 000 de soldați ruși de sub comanda generalului Kutuzov nu au timp suficient să ajungă la Ulm, pentru bătălia decisivă din 19 octombrie 1805, generalul austriac Karl Mack von Leiberich fiind obligat să capituleze.

[38] Țarul Alexandru I al Rusiei conduce coaliția ruso-austriacă în confruntarea de la Austerlitz, din 2 decembrie 1805, încheiată cu victoria armatei lui Napoleon.

[39] Între 30 iulie și 1 august 1812, avangarda corpului de armată al generalului Pierre Wittgenstein, condusă de Iacob Kulnev, se confruntă cu armata mareșalului Oudino, însărcinat cu apărarea flancului stâng al armatei franceze, la Kliastiți, pe ruta între Polotsk și Sebej (Belarus).

[40] Oraș în Belarus. Considerat obiectiv strategic în timpul marșului armatei napoleoniene spre Moscova, cele două armate și-l dispută în august 1812, când trupele ruse încearcă să oprească înaintarea generalului francez Oudinot, și în octombrie, când le alungă pe acelea comandate de generalul Gouvion de Saint-Cyr.

[41] Bătălia de la Smolensk, din 16–17 august 1812, reprezintă o victorie tehnică pentru Napoleon. Orașul fiind distrus, problema aprovizionării armatei sale rămâne neresoluzionată.

[42] Înainte de a preda Moscova, armata rusă, comandată de Kutuzov, o înfruntă pe cea franceză, într-o ultimă mare bătălie, la Borodino, în 7 septembrie 1812.

[43] Jacques-Alexandre-Bernard Law de Lauriston (1768–1828), general francez, însărcinat de Napoleon cu negocierea păcii, după căderea Moscovei.

[44] Prin Pacea de la Tilsit, din 7 iulie 1807, Franța se impune ca primă putere europeană, Imperiul Rus aderând la blocada continentală, în scopul subminării economiei britanice.

[PETRU MAIOR], *RĂSPUNSUL LA CÂRTIREA CAREA S-AU DAT ASUPRA PERSOANEI LUI PETRU MAIOR*

Tipăritura a apărut la Buda, în 1814, în format *in-8°* (18 x 12 cm) și 42 p., publicată anonim, dar avându-l în mod cert ca autor pe Petru Maior.

Lucrarea polemică *Răspunsul la Cântirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior* este un rezultat al relațiilor tensionate dintre Petru Maior, în calitatea de protopop al Reghinului, și episcopul Ioan Bob, agravate în urma publicării *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*. Pentru a contracara insinuările lui Petru Maior, episcopul Ioan Bob îl îndeamnă pe canonicul Dimitrie Vaida să redacteze o *Cântire*, la 10 martie 1813. Textul, având titlul *Cuvântări*, a rămas multă vreme în manuscris (BAR Cluj, ms. rom. 212), fiind publicat de Nicolae Albu (1970, 122–131) și de I. Chindriș (Maior 1997, 356–371). Prima coală a acestei *Cântiri* a ajuns însă în posesia lui Petru Maior, care răspunde în avanpremieră *Cântirii* prin scrierea de față. Pe lângă inițierea *Cântirii*, Ioan Bob va mai face, la data de 4 mai 1813, demersuri către Consiliul Locumtenențial al Ungariei pentru interzicerea vânzării *Istoriei* până la eliminarea pasajelor critice în care era vizat, respectiv a p. 204, 336–338. În urma acțiunii acestuia, se efectuează o anchetă în care va fi consultat și episcopul Samuil Vulcan de la Oradea. Concluziile anchetei și hotărârea Înalțului Palatin al Ungariei, arhiducele Iosif, îi sunt comunicate lui Petru Maior, căruia i se reproșă lipsa de deferență față de superiorul său și i se cerea să elimine din cuprinsul *Istoriei* paginile denigratoare, să adreseze acestuia o scrisoare de retractare a celor scrise și să-l gratuleze în noua sa lucrare, *Istoria Besearicei românilor, atât a cestor dincoace, precum și a celor dincolo de Dunăre*, pe care o pregătea pentru publicare. Adresa guvernatorului Transilvaniei, Gheorghe Bánffy, trimisă în 1 noiembrie 1813 către Ioan Bob, conținea dispoziția palatinului Iosif din 10 octombrie 1813, la aceasta alăturându-se și scrisoarea semnată de Petru Maior, prin care își cerea scuze episcopului. Cu toate acestea, paginile care conțineau fragmentele incriminatoare în legătură cu Ioan Bob nu

vor fi eliminate, astfel că acesta cere Guvernului confiscarea a 400 de exemplare trimise spre vânzare la Sibiu. Abia în 1816, Ioan Bob va primi un exemplar corectat și va accepta, în consecință, difuzarea lucrării lui Petru Maior.

Din punctul de vedere al conținutului, în *Răspunsul la Cântire* sunt expuse mai întâi cauzele care au condus la apariția textului respectiv, cu referiri la *Cântirea* lui Dimitrie Vaida și la hotărârile rezoluției palatinului maghiar privitoare la destinul *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, după care se tratează punctual criticile aduse scrierii lui Petru Maior. Sunt prezentate, pe rând, atitudinea episcopului Ioan Bob față de situațiile încordate în care erau implicați preoții din eparhia sa, modul în care sunt tratați unii dintre clericii învățați și modalitatea de promovare a acestora, activitatea autorului ca profesor la Blaj, dar și în parohia de la Reghin, preocupările sale în domeniul istoriei, corespondența sa cu episcopul Ioan Bob, modul de administrare de către acesta din urmă a averilor episcopale, aspecte privind funcționarea instituțiilor religioase și culturale etc. Pentru a încerca să demonstreze veridicitatea afirmațiilor sale, autorul *Răspunsului la Cântire* aduce argumente solide, bazate pe experiențele prin care a trecut în relația sa conflictuală cu arhiereul de la Blaj.

Textul a fost editat de Aron Densușianu (1894, 69–72, 123–140), precum și de G. Bogdan-Duică, în *Almanahul* 1929, 311–330 (și în extras, Maior 1929). Este reprodus, parțial, în *Fugariu* 1970, II, 359–361, și în *Fugariu* 1983, II, 240–244. O reeditare a publicat I. Chindriș, în Maior 1997, 57–69, reluată în Maior 2016, 183–194. În antologia de față oferim o restituire integrală a textului după original.

[1] Horatius, *Ode*, III, 4, 65: „Forța, fără înțelepciune, se dărâmă sub greutatea sa”.

[2] În traducere: Rezoluția Înălțatului Palatin, din 10 octombrie 1813, numărul 2039, are următorul conținut: „Din această considerație se poate afirma că această Istorie, întemeiată pe istoricii antici serioși, este unică în limba română și poate fi citită cu folos mai ales de cei care cunosc doar limba română”.

[3] Este vorba despre episcopul greco-catolic Ioan Bob.

[4] Se face referire la broșura intitulată *Înștiințare despre rădicarea capitulumului în Blaj*, Blaj, 1808.

[5] Canonul Sfântului Andrei Criteanul, cunoscut și sub denumirea de *Canonul cel mare*, este un imn liturgic din Triod, care se cântă în perioada postului Paștelui și conține 250 de stihiri, ordonate în 9 cântări. A fost întocmit de Andrei Criteanul (660–740), episcop de Gortina (Creta).

[6] *Triodul* este o carte de cult întrebuințată în Biserica Ortodoxă, care cuprinde cântările, citirile și regulile tipiconale din perioada liturgică a anului bisericesc denumită Triod.

[7] Horatius, *Epistole*, II, 3, 139: „Munții când se vor screme-n dureri, se va naște ridicol un șoarece”.

[8] *Domnul Petrus Maior de Diciosânmartin, protopop de Iclod, din diocesa Făgăraș, revizor la Înaltul Consiliu regesc Locumtenențial ungar al cărților românești pentru greco-catolici și corector la Tipografia Universității Maghiare pentru aceste cărți* (trad.).

[9] Iosif a fost un personaj biblic din perioada Vechiului Testament, care a avut un rol important în istoria poporului evreu. A fost al unsprezecelea copil al patriarhului Iacob, fiind vândut de frații săi în Egipt, dar pe care apoi i-a iertat și i-a ajutat în vremea foametei.

[10] Denumirea în limba maghiară a Vienei, capitala Austriei.

[11] Astăzi, localitatea Dumbrăveni, j. Sibiu.

[12] Denumirea în limba maghiară a orașului Târgu Mureș.

[13] Molitvenicul este o carte de ritual ortodox, care cuprinde rânduielile Sfintelor Taine și diferite slujbe.

[14] Vechea denumire a Reghinului.

[15] Este vorba de localitatea Filpișu Mic, j. Mureș.

[16] Chiril Țopa (1785–1811), profesor de teologie și vicar al Hațegului.

[17] Sâmbăta Mare sau Târnavia, oraș situat în vestul Slovaciei, unde a funcționat între 1541–1820 sediul unei arhiepiscopii romano-catolice.

[18] Articolul scris în favoarea episcopului Ioan Bob a apărut în 1807 în publicația „Magyar Kurir” din Viena.

[19] Trad. din maghiară: *În final, ceea ce este și mai important, Excelența sa este un gospodar foarte bun; deci nu trebuie imaginat Domeniul de la Blaj ca un domeniu episcopal*

cu venituri foarte mari, căci dacă voia să trăiască mai fastuos, și făcea mai multe călătorii, ieșiri [i.e. dacă părăsea mai des domeniul] – în decursul anilor putea să cheltuie banii ușor, ca alții.

^[20] Localitatea Cut, j. Alba.

^[21] Iosif Martonfi, episcop romano-catolic al Transilvaniei între 1799–1815 și președinte al comisiei de cenzură de la Cluj.

PETRU MAIOR, *ANIMADVERSIONES IN
RECENSIONEM HISTORIAE DE ORIGINE
VALACHORUM IN DACIA*

Publicată la Buda, în 1814, broșura are 40 p., în format *in-8°* (19 x 12 cm). Deși nesemnată, este prima luare de poziție a lui Petru Maior, în urma recenziei slavistului austriac de origine slovenă Jernej Bartolomeu Kopitar pe marginea *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*. Cronică, intitulată *Geschichte des Ursprungs der Römer in Dakien, geordnet von Peter Major* (...), apăruse în revista „Wiener Allgemeine Literaturzeitung”, 1813, nr. 98, 7 decembrie, col. 1551–1565, la rubrica *Walachische Literatur*, cu titlul *Geschichte des Ursprungs der Römer in Dakien, geordnet von Peter Major* [...]. Textul respectiv va fi reprodus și în volumul Fr. Miklosich (ed.), *Barth. Kopitars Kleinere Schriften: sprachwissenschaftlichen, geschichtlichen, ethnographischen und rechtshistorischen Inhalts*, vol. I, Viena, Friedrich Beck’s Universitätsbuchhandlung, 1857, p. 230–243. Cronicarul supune lucrarea lui Maior, în special disertațiile anexate *Istoriei*, unei analize riguroase, încercând să contracareze tendințele puriste ale învățatului ardelean, teoria sa hazardată privind „exterminarea” dacilor. Dar, dincolo de observațiile punctuale, unele pertinente, slavistul îl irită pe Maior prin respingerea ipotezei acestuia că limba română actuală ar fi identică cu vechea latină populară. Apoi, este inadmisibilă aserțiunea după care românii ar trebui să renunțe la prejudecata de a se considera *romani curaji*, fiind de fapt *semiromani*, aceasta fiind categorisită între „basnele nemțești”. În privința tentințelor de a se renunța la alfabetul chirilic, Kopitar opinează că limba noastră conține sunete care nu ar avea corespondente grafice în alfabetul latin, și de aceea nu i se pare oportună această înlocuire. Deși în final recenzentul îl îndeamnă pe Maior la cumpătare, acesta din urmă se va dezlănțui într-o veritabilă diatribă împotriva „hulelor” aduse crezului său istoric și lingvistic.

Redactată în limba latină, această primă replică va fi tradusă în română de Damaschin Bojincă, cu titlul *Animadversii*

împrotiva rețenziei *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, în cadrul *Disputațiilor asupra Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, pe care iluministul bănățean le adaugă la ediția a doua a *Istoriei* lui Petru Maior, publicată cu grafie chirilică, la Buda, în 1834. Alte reproduceri ale textului de față se mai află în culegerile: Fugariu 1970, II, 345–352; Maior 1976, II, 201–237; Fugariu 1983, II, 223–231; Maior 1997, 70–85, 114–129; Maior 2016, 147–161, 619–628.

În antologia de față reproducem atât textul latinesc din ediția princeps din 1814, cât și traducerea de epocă a lui Damaschin Bojincă din 1834.

[1] Eutropius, istoric roman din secolul IV, care a scris, la cererea împăratului Valens, lucrarea în 10 cărți cu titlul *Breviarum historiae Romanae ab Urbe condita*. A fost adeptul retragerii totale a romanilor de pe teritoriul Daciei.

[2] Se referă la Ioannis Valentini, parochi Znyo-Varallyensis, *Lucubrata opuscula poetico-historica in unum collecta*, Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae impressa, 1808.

[3] Este vorba despre filologul și arheologul croat Matija Petar Katančić (1750–1825), autor al lucrării citate *De Istro eiusque adcolis commentatio in qua autochthones Illyrii ex genere Thracio*, Buda, Typis Regiae Universitatis Pestinensis, 1798.

[4] Pavel Kenghelaș, cu alte variante, Paul Kengelatz, Pavel Kenghelác, Pavle Kendelac (1766–1834), arhimandrit sârb de la Mănăstirea Sângeorz de lângă Timișoara între anii 1803–1834. Este autorul scrierii intitulate *Estestvoslovie/ Jestestvosloviije* [Știința realității], publicată la Buda în 1811.

[5] Ediția menționată este *De gestis Romanorum*, apărută în seria *De vita Caesarum*, îngrijită de Joannes Baptista Egnatius, publicată de Aldus Manutius și Andreas Torresanus la Veneția, în 1521.

[6] Citatul din Suetonius Tranquillus este din *Divus Augustus* (*De vita Caesarum*, liber II); vezi și C. Suetonii Tranquilli, *Opera omnia*, vol. I, Londini, A. J. Valpy, A.M., 1826, p. 368–369.

[7] Referință la lucrarea lui Johann Christian von Engel, *Commentatio de expeditionibus Trajani ad Danubium et origine Valachorum*, Vindobonae, Jos. Camesina & compag, 1794.

[8] Vezi Eutropii, *Breviarum Historiae Romanae, cum metaphrasi graeca paeanii*, Lugduni Batavorum (Leiden), apud Samuelem et Joannem Luchtman, 1762, liber octavus, p. 357 ș.u.

[9] A se vedea Ioannes Lucii, *De regno Dalmatiae et Croatiae*, Vindobonae (Viena), Typis Ioannis Thomae Trattner, 1758, liber sextus, caput V, *De Vlahis*, p. 271–276. Ediția princeps: Amsterdam, Apud Ioannem Blaeu, 1666.

[10] Alături de cei doi corifei anteriori, este menționat și filologul Ștefan Crișan-Körösi (1780–1820), autorul unui *Lexicon român–latin–maghiar* (1803), rămas în manuscris, și al tipăriturii *Orthographia Latino–Valachica*, apărută la Cluj, în 1805, lucrări care completează patrimoniul Școlii Ardelene.

[11] Gheorghe Constantin Roja (1786–1847), medic aromân care a îmbrățișat ideile lui Petru Maior, sub influența căruia a scris (în germană și greacă) *Untersuchungen über die Romanier oder sogennanten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen* [*Cercetări asupra românilor sau așa-numiților vlahi care locuiesc dincolo de Dunăre*], Pesta, 1808, precum și *Măiestria ghiovăsirii românești cu litere latinești, care sânt literele românilor ceale vechi, spre polirea a toată ghinta românească ceii dincoace și ceii dincolo de Dunăre*, Buda, 1809.

[12] Mihail G. Boiagi (1780–1842), filolog aromân, profesor de greacă veche și neogreacă la Viena și Budapesta. A elaborat, în 1803, *Gramatica română sau machedonovlahă*, în limbile germană, greacă și în dialectul macedoromân, tipărită la Viena, în 1813.

[13] Se face referire la o scurtă versificare a lui Ioan Teodorovici-Nica (c. 1780–c. 1850), inspirată din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* a lui Petru Maior, intitulată *Cântare despre începutul și starea de astăzi a românilor*, text scris atât cu litere latine, cât și cu litere chirilice, publicat la Buda, în 1813.

[14] Sunt amintite statisticile lui Martin (Márton) von Schwartner (1759–1823), istoric austriac, profesor și director al bibliotecii Universității din Pesta. Datele cuprinse în *Statistik*

des Königreichs Ungarn (1798; ediția a doua, 1809–1815) sunt eronate și calomnioase la adresa populației românești.

[15] Se referă la Radu Tempea, care publică la Sibiu, în 1797, o *Gramatică românească*.

[16] *Psaltirea* de la Bălgrad din 1651 este tradusă după o sursă latină care are la bază textul ebraic.

[17] *Evanghelia cu învățătură* din 1641 de la Bălgrad este o retipărire a *Cazaniei a II-a* coresiene, apărută la Brașov, în 1581.

[18] Ioan Piuariu-Molnar (1749–1815), cărturar și traducător, afiliat mișcării Școlii Ardelene. A studiat cursurile de oftalmologie și chirurgie ale Universității din Viena. În 1777, a fost numit medic oculist al Marelui Principat al Transilvaniei, iar ulterior profesor la Academia de Medicină din Cluj. Preocupările sale de tip iluminist s-au concretizat prin publicarea lucrărilor: *Economia stupilor* (Viena, 1785); *Deutsch-Walachische Sprachlehre* (Viena, 1788; reed. Sibiu, 1810); *Retorică, adecă învățătura și întocmirea frumoasei cuvântări* (Buda, 1798); *Wörterbüchlein Deutsch und Wallachisches. Vocabularium nemțesc și românesc* (Sibiu, 1822).

[19] *Evanghelia cu învățătură* (Cazania a II-a) a fost tipărită de Coresi, la Brașov, între 14 decembrie 1580 – 28 iunie 1581.

[20] Este invocată aserțiunea lui Dimitrie Cantemir din *Descriptio Moldaviae*, capitolul *Despre literele moldovenilor*, potrivit căreia moldovenii [românii] ar fi scris cu litere latine înainte de Conciliul de la Florența, din 1439. Însă, din ordinul lui Alexandru cel Bun, s-a renunțat la acest sistem de scriere, pentru a se împiedica răspândirea catolicismului, fiind reintrodus alfabetul chirilic.

[21] Vezi Danielis Cornides, *Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii*, editae, auctae a J. Christiano Engel, Budae, Typis et sumtibus Regiae Universitatis Pestanae Typographiae, Anno 1802, p. 327.

[22] Anul corect: 1814. Se face trimitere la Kereszturi Josephus Aloysius, *Dissertationes historico-criticae occasione, tentaminum publicorum vulgatae, qvevis Belae regis notarii aetas eiusque de origine, sedibus asiaticis, aemigratione aliisque gentis magyarorum traditiones adversus novatorum*

calumnias, et figmenta vindicantur, Pestini, Typis Joan. Thom. Trattner, 1814.

[23] Constantine VII Porphyrogenitus („cel născut din purpură”), împărat bizantin între anii 913–959, autorul tratatului *De administrando Imperio*.

PETRU MAIOR, *REFLEXIONES IN RESPONSUM
DOMINI RECENSENTIS VIENNENSIS*

Publicată în 1815, la Pesta, în tipografia lui Johannes Thomas Trattner, broșura are 38 p., în format *in-8°* (20 x 12 cm). Scrisă în latină, nesemnată, conține răspunsul polemic al lui Petru Maior la a doua scrisoare pe care i-o trimisese Bartolomeu Kopitar (1780–1844), lingvist austriac de origine slovenă, în urma apariției lucrării *Animadversiones in recensionem Historiae* din 1814. Deosebit de combativ, Maior analizează fiecare din cele 22 de puncte ale replicii lui Kopitar, contracarând cu aplomb reproșurile care i se fac. Deși B. Kopitar se prevalează de faptul că el scrisese o epistolă confidențială, privată, cărturarul ardelean nu poate accepta să nu o facă publică, în urma tonului superior și a afirmațiilor șfichiuitoare cu care fusese pus la punct.

La fel ca prima polemică, din 1814, textul din 1815 va fi tradus în română de Damaschin Bojincă, cu titlul *Reflexii asupra răspunsului dumisale rețezentului din Viena la Animadversiile asupra rețenziei Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, fiind publicat cu grafie chirilică în cadrul *Disputațiilor asupra Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, pe care iluministul bănățean le include în ediția a doua a *Istoriei* lui Petru Maior, apărută la Buda, în 1834.

Textul din *Reflexiones.../ Reflexii...* va mai fi reprodus, fragmentar, în culegerile: Fugariu 1970, II, 352–358; Maior 1976, II, 237–242; Fugariu 1983, II, 231–239; Maior 1997, 86–99, 130–144; Maior 2016, 162–174, 641–649.

În antologia de față reproducem textul latinesc după ediția din 1815, precum și traducerea menționată mai sus a lui Damaschin Bojincă din 1834.

[1] Se referă la manifestul lui Napoleon din 1809, după bătălia de la Wagram, care îndemna la separarea Ungariei de Austria, dar fără rezultat, întrucât nobilimea maghiară va strânge în continuare rândurile în jurul împăratului.

[2] Ediția menționată este Eutropii, *Breviarum Historiae Romanae, cum metaphrasi graeca paeanii*, Lugduni Batavorum (Leiden), apud Samuelem et Joannem Luchtmans, 1762.

[3] Lodovico Antonio Muratori (1672–1750), istoric italian, autorul, printre altele, al lucrării *Dissertazioni sopra le antichità italiane*, 3 vol., Milano, Giambatista Pasquali, 1751.

[4] Este vorba despre opera scriitorului roman Marcus Terentius Varro (116 – 27 î. Hr.), intitulată *De lingua latina*.

[5] Vezi Laurentius Toppeltinus, *Origines et occasus Transsylvanorum, seu erutae nationes Transsylvaniae*, Lugduni (Lyon), Sump. Hor. Boissat & Georg. Remeus, 1667, caput IX, p. 72.

[6] Citatul este din C. Suetonius Tranquillus, *De Vita Caesarum. Divus Cludius*, cap. 16.

[7] Este citată lucrarea *Vita Apollonii* a lui Lucius Flavius Philostratus, supranumit „Atenianul”, orator și sofist grec din prima jumătate a secolului al III-lea.

[8] Sextus Pompeius Festus, gramatician latin de la sfârșitul secolului al II-lea d. Hr., autorul operei *De significatione verborum*, editată fragmentar de Fulvio Orsini (Ursinus) la Roma, în 1581, și la Florența, în 1582. Citatul este redat și în *Animadversiones*, p. 15.

[9] Este reiterată mențiunea lui Dimitrie Cantemir, din *Descriptio Moldaviae*, capitolul *Despre literele moldovenilor*, privind scrierea la români cu litere latine până la Conciliul de la Florența, din 1439. Referirea s-a făcut și în *Animadversiones*, p. 32.

[10] Are în vedere cercetările din Balcani ale arheologului englez William Martin Leake (1777–1860), cuprinse în lucrarea *Researches in Greece and Albania. The Languages and Dialects of a Balkan Region*, Londra, J. Booth, 1814.

[11] Felice (Felix) Caronni (1747–1815), arheolog și numismat italian, cleric barnabit, autorul unei cărți de călătorii intitulate *Caronni in Dacia. Mie osservazioni locali, nazionali, antiquarie sui Valacchi specialmente e zingari transilvani...*, Milano, G. Pirota, 1812.

[12] Se referă la unul dintre adversarii săi, adept al teoriei imigraționiste, Franz Joseph Sulzer (1727–1791), istoric de origine elvețiană, autor al lucrării *Geschichte des*

transalpinischen Daciens, I–III, Vindobonae, Rudolf Graffer, 1781–1782. Maior l-a întâlnit în anii 1784–1787, când Sulzer ajunge asesor în regimentul de dragoni Savoia al armatei imperiale, aflate în cantonament la Reghin.

[13] Se face trimitere la *Sicriul de aur*, scos de Ioan Zoba din Vinț, în 1683, la Sebeș, în apropierea Bălgradului.

[14] Josef Karl Eder (1760–1810), abate catolic, director al școlii normale din Sibiu, istoric, autor al lucrărilor *Supplex libellus Valachorum Transsilvaniae iura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium cum notis historico-criticis I.C.E. civis transsilvani*, Cluj, 1791 și *Observationes criticae et pragmaticae ad Historiam Transsilvaniae sub regibus Arpadianae et mixtae propaginis*, Sibiu, 1803.

[15] Matija Petar Katančić/ Katancsich (1750–1825), scriitor croat, profesor de estetică și arheologie, autorul cărții *De Istro eiusque adcolis commentatio*, Buda, 1798.

[16] Vezi nota 9.

[17] Lucrarea lui Danielis Cornides, *Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii*, editae, auctae a J. Christiano Engel, Budae, Typis et sumtibus Regiae Universitatis Pestanae Typographiae, Anno 1802, este citată și în *Animadversiones*, p. 35.

PETRU MAIOR, *CONTEMPLATIO RECENSIONIS IN
VALACHICAM ANTICRITICAM*

Tipărită la Buda, în 1816, cartea are 24 p., format *in-4°* (21 x 14 cm). Este a treia luare de poziție a lui Petru Maior în disputa cu slavistul Bartolomeu Kopitar, deși acesta se exprimase anterior că dorește să pună capăt discuțiilor. Dar critica pe care i-o face vienezul K., sub titlul *Eine walachische Antikritik*, în suplimentul „Intelligenzblatt zur Wiener allgemeinen Literaturzeitung”, 1816, nr. 7, februarie, col. 52–53, îi oferă lui Maior prilejul unei contraofensive necruțătoare. Cărturarul ardelean nu poate accepta faptul că i se impută că nu ar fi respectat consemnul corespondenței private, provocând o „necinstită vătămare de prietenie” (*infamem amicitiae violationem*). El respinge ideea existenței unei relații de amicitie, pe care, de altfel, nici nu și-o dorește: „Concludendum ergo venit, nullam unquam inter d. recensentem Viennensem, et Revisorem Budensem intercesisse amicitiam. Cum vero *ex nihilo nihil fiat*; sequitur, non modo violatam non fuisse, sed nec potuisse violari amicitiam D. recensentis”; în traducerea lui D. Bojincă: „Deci, dar, trebuie să se încheie că între d. rețenzentul vienean și între revizorul budean n-au fost făcută prietenie niciodată. Și apoi, fiindcă, *din nimic, nimic nu se face*, urmează nu numai că n-au fost vătămată prietenia a d. rețenzentului, dar că nici s-au putut vătămă”. Tonul incisiv, sarcastic al istoricului român este fără drept de replică, reducându-l la tăcere pe cenzorul vienez. Maior critică, totodată, notița negativă, semnată cu inițiala T., pe marginea broșurii lui Toma Costin, *Észrevételek*, publicată în „Intelligenzblatt zur Wiener allgemeinen Literaturzeitung”, 1816, nr. 3, ianuarie, col. 21–22, argumentele aduse aici în apărarea „nobilului de Gaura” fiind incontestabile.

Redactat în limba latină, și acest răspuns al lui Maior va fi tradus în română de Damaschin Bojincă, cu titlul *Privirea rețenziei asupra anticriticeii românești, dată (rețenzia) în „Gazeta literală” din Viena, nr. 7, februarie 1816*, transcris cu grafie chirilică în cuprinsul *Disputațiilor asupra Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, adăugate la ediția a doua a *Istoriei* lui Petru

Maior, publicată la Buda, în 1834. Alte reproduceri contemporane ale textului se află în Maior 1976, II, 243–248; Maior 1997, 100–109, 145–152; Maior 2016, 650–654.

În antologia prezentă redăm textul latinesc după ediția princeps din 1816 și traducerea lui Damaschin Bojincă după ediția din 1834.

[1] Moto-ul din Horatiu este din *Odae*, II, 3.

[2] Are în vedere publicația „Intelligenzblatt zur Wiener allgemeinen Literaturzeitung”, supliment al revistei „Wiener Allgemeine Literaturzeitung”, cu trimitere și în titlul recenziei.

[3] Se citează statistica tendențioasă a istoricului austriac Martin von Schwartzner (1759–1823), menționată și în *Animadversiones*, p. 31.

[4] Se afirmă paternitatea lui Toma Costin din Gaura asupra a două lucrări publicate în 1812: o critică a statisticii maghiare falsificate a lui Martin von Schwartzner, cu titlul: *Észrevételek Tekéntetes Schwartzner Márton úr' Magyar Ország Statistikájában az Oláhokról tett jegyzésekre*, Pesten, Trattner Mátyás' betüivel, 1812 [Comentarii asupra însemnărilor făcute despre români de Schwartzner Márton în statistica Ungariei], și *Discussio descriptionis Valachorum Transylvanorum*, o replică la articolul negativ apărut în ziarul vienez „Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat”, 1811, octombrie, nr. 83–85.

[5] Gaura, azi Valea Chioarului, Maramureș.

[6] Este vorba despre arheologul și topograful englez William Martin Leake (1777–1860), autorul cărții *Researches in Greece and Albania. The Languages and Dialects of a Balkan Region*, Londra, J. Booth, 1814. Se face trimitere la acest autor și în *Reflexiones*, p. 24.

[7] Se referă la Johann Gotthelf Stritter (1740–1801), istoric german, stabilit în Rusia, autor al culegerii *Memoriae populorum olim ad Dunubium, Pontum Euxinum [...] e scriptoribus historiae Byzantinae erutae et digestae*, tom. I–IV, Petersburg, Impensis Academiae Scientiarum, 1771–1779. În tomul II (1774), în secțiunea *Valachica*, p. 891–936, se redau mențiunile istoricilor bizantini despre numele, originea și așezările vlahilor.

VASILE POPP, *DISSERTATIO INAUGURALIS
HISTORICO-MEDICA DE FUNERIBUS*

Disertația intitulată *De funeribus plebeis Daco-Romanorum sive hodiernorum Valachorum et quibusdam circa ea abusibus* [...] a fost rezultatul cercetărilor lui Vasile Popp, aducându-i titlul de doctor în medicină în cadrul Universității din Viena, la data de 19 iulie 1817. Tipărită în același an la Viena, cartea are formatul *in-4°* (24,5 x 19,5 cm), paginația: [2] f. + 55 p. + [1] p. Lucrarea figurează în BRV III, nr. 943, p. 188, și în BRV IV, nr. 943, p. 303.

Autor al mai multor elegii (*Elegia* [...] *Carolo Michaeli Moger*, Cluj, 1808, *Elegia* [...] *Georgio Banffi*, Cluj, 1808, *Elegia* [...] *Emerico Wass*, Cluj, 1809, *Elegia de laudibus Medicinae*, Viena, 1813, *Elegia Francesco primo* [...], Viena, 1814), poezii ocazionale sau lucrări tipărite precum *Despre apele minerale de la Arpătac, Bodoc și Covasna*, Sibiu, 1821, *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și în învecinatele țări* [...], Sibiu, 1838, sau rămasă în manuscris (*Diplomatarium*), Vasile Popp (1789–1842) a dobândit prin diversitatea domeniilor investigate calitatea de polihistor. Ca doctor, însă, activitatea sa l-a purtat prin mai multe orașe transilvane, ajungând să se stabilească în final la Zlatna, de unde și-a continuat serviciul medical în slujba minerilor, dar și activitatea de cercetare și publicistică prin colaborările cu Petru Maior, George Barițiu sau Timotei Cipariu.

Cercetările întreprinse de Vasile Popp în sfera medicinei și a folclorului au avut ca rezultat disertația sa de doctorat susținută în anul 1817, pe care a dedicat-o contelui Adam Nemeș de Hidvég, important personaj din principatul Transilvaniei, care l-a ajutat material și moral în acest demers științific. Punctul central al lucrării etnografice și folclorice a fost reprezentat de cercetarea obiceiurilor de înmormântare la români, însă lucrarea a avut la bază vechile obiceiuri păgâne romane, grecești sau germane, pe care autorul le-a prezentat cu ajutorul referirilor din clasicii antici (Plautus, Horatius, Ovidius, Vergilius, Ennius, Plutarchos, Diogenes Laertios, Strabon etc.). Deși Vasile Popp a

avut suficiente cunoștințe despre riturile de înmormântare la transilvăneni, deoarece tatăl său, așa cum afirmă în lucrare, a fost preot paroh în Chimitelnicul de Câmpie (azi Cipăieni, j. Mureș) și a aflat de la el unele obiceiuri, totuși n-a ezitat să ceară sfaturi de la doi contemporani de-ai săi. Primul dintre ei a fost Petru Maior, care i-a oferit informații despre obiceiurile din zona Târnavelor și a Mureșului, iar cel de-al doilea a fost Simeon Bran, canonic de Oradea, de la care a aflat riturile din zona Chioarului. Ambii au fost amintiți în *Prefața* disertației, unde V. Popp l-a făcut cunoscut și pe Ioan Nicolide, nobil aromân originar din Munții Pind, devenit doctor la Viena, care i-a transmis obiceiurile specifice din sudul Dunării.

Scopul întregii lucrări a fost aducerea la cunoștința conaționalilor a practicilor de înmormântare și din zonele limitrofe Transilvaniei. Pentru aceasta, V. Popp s-a folosit de informațiile descoperite în lucrările învățaților vremii: de la Francesco Grisellini a aflat obiceiurile din Banat, de la Dimitrie Cantemir și Andreas Wolff pe cele din Moldova, de la Antonio Maria del Chiaro pe cele din Muntenia, și de la Franz Jos. Sulzer, generalități cu privire la ținuturile românești în ansamblu. Aceste nume nu au fost singurele care i-au fost surse în documentarea disertației. Printre ceilalți autori utilizați se găsesc Ferenz Bene, Johann Peter Frank, Joseph Habermann, Johannes Andreas Quensted sau Johannes Kirchmann. Deși disertația lui V. Popp analizează riturile de înmormântare și toate obiceiurile care au loc odată cu moartea omului (închiderea ochilor, spălare, îmbrăcare, obolul, așezarea mortului, expunerea lui, rugăciuni, pomeni, doliu, trasul clopotului), totuși ea a fost la bază o teză de doctorat în medicină. Autorul ei, medic de profesie, a inclus printre obiceiurile de înmormântare informații despre igienă cu rolul de a stopa superstițiile încă des întâlnite în spațiul transilvănean.

Prin tematica abordată, *De funeribus plebeis Daco-Romanorum sive hodiernorum Valachorum et quibusdam circa ea abusibus* [...] se înscrie în preocupările iluministe ale începutului de secol al XIX-lea, când Gheorghe Șincai și Petru Maior detaliau subiecte asemănătoare, precum *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*, respectiv *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*. Aspecte

privind viața și activitatea lui Vasile Popp, cu referire directă la disertația etnografică, au fost prezentate în Mușlea 1928; Mușlea 1942, 431–441; Păcurariu 1964, 86–89; Șebu 1970, 126–130.

Prima transpunere în limba română a *Disertației* a apărut în Popp 2004. Fragmentul de față reproduce textul latin (paragrafele 3, 5, 21–46), împreună cu traducerea în română și notele explicative.

[1] Istoricul și filologul transilvănean Petru Maior semnează una dintre cele două epistole de recomandare, după cea a lui Simeon Bran, aflate la începutul cărții, ambii furnizându-i autorului date prețioase.

[2] Diogenes Laertios (în latină: Diogenes Laertius, c. sec. al III-lea), filosof și istoric grec. Principala sa lucrare, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, este o vastă compilație în 10 volume, păstrate integral, care ajută la cunoașterea filosofiei antice grecești, oferind informații despre viețile filosofilor greci și școlile de filosofie până la Epicur.

[3] Francesco Griselini (1717–1787), naturalist, călător, istoric de origine italiană. Ca urmare a șederii de câțiva ani în Banat, a redactat o istorie a acestui ținut: *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeswarer Banats in Briefen an Standes personen und Gelehrte*; tradusă în română: *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, prefață, traducere și note de Costin Feneșan, Timișoara, Ed. Facla, 1984.

[4] Constantin Brâncoveanu (1654–1714), domn al Țării Românești între anii 1688–1714, înrudit cu Șerban Cantacuzino. Pe plan cultural, domnia sa a adus Țării Românești o perioadă de pace, înflorire culturală și dezvoltare a vieții spirituale, înconjurându-se de învățați din țară și străinătate și construind multe lăcașuri de cult. Însă în anul 1714 a fost executat de turci împreună cu copiii săi, fiind acuzat de relații cu Austria, Rusia, Polonia, Veneția, cărora le-ar fi transmis știri despre mișcările turcilor.

[5] Se referă la opera lui Dimitrie Cantemir, *Beschreibung der Moldau, nebst dem Leben des Verfassers und einer Landcharte*, Frankfurt und Leipzig, 1771.

[6] Simeon Bran (m. 1817), preot în comuna Leta (azi Létavértes, Ungaria), canonic în Capitlul greco-catolic de Oradea în perioada 1797–1817. În *Catalogus venerabilis cleri almae Dioecesis Greco-Catholicae M. Varadinensis pro anno 1813* figurează și ca asesor consistorial. I-a oferit lui Vasile Popp informații despre obiceiurile de înmormântare din ținutul Chioarului.

[7] În disertația sa, Vasile Popp face referire la ramura aromânilor care locuiau în Munții Pind, aflați în sud-estul Albaniei și în nordul Peninsulei Peloponez. În secolul al XVIII-lea se ocupau în mare parte cu negoțul, cărăușia sau creșterea oilor.

[8] Plutarchos (în latină: Plutarchus, 46–c. 122), biograf grec, autorul lucrării *Vieți paralele*, în care prezintă biografiile unor personalități de seamă din lumea greacă și romană. Pe lângă aceste biografii, Plutarchos a scris și eseuri și dialoguri care dezbate probleme religioase, mitologice, adunate de Maximos Planudes la sfârșitul secolului al XIII-lea sub titlul de *Moralia*.

[9] Lucanus (în latină: Marcus Annaeus Lucanus, 39–65), poet roman născut în Hispania. Se citează din epopeea sa, *Pharsalia* sau *Despre războiul civil*, care relatează războiul civil dintre Caesar și Pompei.

[10] Versurile sunt din Publius Ovidius Naso, *Epistulae Heroidum* (Scrisori ale unor eroine), epistola Penelopei către Ulise.

[11] Se citează din *Eneida* lui Publius Vergilius Maro și reprezintă tânguirea mamei lui Euryalus.

[12] Augustus (Caius Iulius Caesar Octavianus Augustus, 63 î. Hr.–14 d. Hr.), împărat roman între anii 27 î. Hr. și 14 d. Hr. A fost adoptat de către Iulius Caesar, primind, potrivit legilor romane referitoare la adopție, numele de Caius Iulius Caesar Octavianus.

[13] Eroare de lecțiune și interpretare perpetuată în tradiția manuscrisă: <in le>ge m<a>enia → geminia → gemini, preluată de edițiile timpului. Localizarea în cadrul lucrării lui Marcus Terentius Varro, *Saturae Menippeae libri CL* [*Satire menipee*], păstrată numai în fragmente citate în alți autori, a fost restabilită în edițiile moderne în satira *Lex Maenia*.

[14] Quintus Ennius (239–c. 167 î. Hr.), poet roman de origine oscă, considerat adesea părintele poeziei romane. Biografia sa conține destule incertitudini. Ajuns la Roma, a exercitat profesia de *grammaticus*, folosind în predare texte grecești și latinești. Se pare că a fost un *familiaris* al lui Cato și al Scipionilor, ale căror victorii le-a celebrat în lucrarea sa *Annales*, cea mai cunoscută operă a sa, un poem epic în 15 cărți, care surprinde evenimentele de la căderea Troiei și până la Cato cel Bătrân (184 î. Hr.).

[15] Johann Peter Frank (1745–1821) a fost un doctor german cu studii la Strasbourg și Heidelberg. A predat la universitățile din Göttingen și Pavia. Pe de altă parte, a ajuns și în funcția de inspector sanitar pentru regiunea Lombardia, introducând numeroase reforme în sistemul sanitar. Între anii 1805–1808 a fost doctorul personal al țarului Alexandru I, ocupând și funcția de profesor în Academia Medicală din Sankt Petersburg. În anul 1808 a revenit la Viena ca profesor la universitate și director la Allgemeines Krankenhaus. Lucrarea sa *System einer vollständigen Medicinischen Polizey* este un tratat în 9 volume, care analizează igiena și sănătatea publică.

[16] Legile celor 12 Table (în latină *Leges Duodecim Tabularum* sau *Duodecim Tabulae*) reprezintă legislația care a stat la baza dreptului roman. În secolul al V-lea î. Hr. au fost redactate primele 10 table, care au fost apoi îmbogățite cu încă două. Titus Livius relatează despre ele că au fost inscripționate în bronz și afișate în public pentru ca toți romanii să le poată citi și să le cunoască.

[17] Publius Cornelius Tacitus (c. 57–c. 115), om politic și istoric roman, considerat părintele istoriografiei latine. Nu i se cunoaște originea, dar istoriografia presupune că familia sa a aparținut ordinului senatorial. Și-a început cariera de scriitor după căderea lui Domitianus, în anul 96. Cele mai cunoscute lucrări ale sale sunt *Annales* și *Historiae*, păstrate parțial. Vasile Popp face referire aici la o altă lucrare a lui Tacitus, *De origine et situ Germanorum*, cunoscută și ca *Germania*, despre care însuși autorul a precizat că a scris-o la 210 ani după invazia cimbrilor din anul 113 î. Hr., adică în anul 98.

[18] Quintus Septimius Florens Tertullianus (c. 160–c. 220), scriitor roman născut la Cartagina, în Africa romană. A studiat

la Cartagina retorică și dreptul. S-a creștinat în jurul vârstei de 30 de ani, iar ca preot a militat pentru creștinismul intransigent. Spre sfârșitul vieții a aderat la erezia montanistă, care propovăduia austeritatea extremă, întoarcerea la obiceiurile creștinismului inițial și refuzul legăturii cu lumea necreștină.

[19] Vasile Popp se referă la Ioan Nicolide, un mecena aromân, despre care spunea în *Prefața* acestei disertații că era „distins printr-o lectură bogată, cultură și prin sufletul său”. Ioan Nicolide din Pind (1737–1828) s-a născut în Macedonia, dar a fost medic aromân la Viena (medicul coloniei grecești), unde a îndeplinit și funcția de profesor la Facultatea de Medicină, ales în 1785 membru al Academiei din Viena. A fost autor al mai multor lucrări medicale; una dintre ele a apărut la tipografia lui Joseph Baumeister din Viena și a fost tradusă în limba greacă în anul 1794, discutând în amănunt modurile de vindecare a sifilisului.

[20] Jean-Jacques Chifflet (1588–1660), medic, anticar și arheolog francez. A călătorit în Italia și Germania, după care a fost numit medic la Bruxelles, la curtea lui Filip al IV-lea al Spaniei. Ca arheolog a studiat obiectele găsite la Tournai în mormântul lui Childeric I și a publicat un raport despre acestea, *Anastasis Childerici Francorum regis*, Anvers, în anul 1655; a scris și *De linteis sepulcralibus Christi*, Anvers, 1624, *Lilium francicum veritate historica, botanica, et heraldica illustratum*, Antverpiae, 1658.

PAVEL KENGHELAȚ, *ISTORIA UNIVERSALĂ SAU A TOATĂ LUMEA*

Lucrare tipărită la Buda, în 1824, format *in-4°* (23 x 16 cm), conținând [7] f. + 390 p. + [8] f. Ultimele pagini cuprind o listă a prenumerațiilor și *Smintealele tipariului*. Originalul din limba sârbă (*Vsemirnago sbytijaslovija*, Pesta, 1821) îi aparține lui Pavel Kenghelaț (1766–1834), arhimandrit al Mănăstirii Sângeorz de lângă Timișoara între anii 1803–1834, care se consacrase studiului istoriei și al științelor naturii. El este și autorul scrierii intitulate *Jestestvosloviје* (Știința realității), publicată la Buda în 1811. Este de semnalat, de asemenea, faptul că frontispiciul de la începutul tipăriturii sârbești din 1821 este reprodus cu fidelitate în traducerea românească publicată în 1824.

Traducerea este realizată de Ioan Teodorovici-Nica (1780–1850), preot ortodox la parohia română din Pesta (1809–1845), ajuns, după moartea lui Petru Maior, în 1821, cenzor și corector al cărților românești de la Tipografia Universității din Buda. În această calitate, va încheia, în august 1825, tipărirea *Lexiconului de la Buda*, a cărui revizie finală i se încredințase de către episcopul Samuil Vulcan, fiind secondat de fratele său, medicul Alexandru Teodorovici (Teodori). Editor de calendare românești, Ioan Teodorovici va mai traduce titluri precum: *Moralnice sentenții sau folositoare pilde*, Buda, 1813; Leopold Chimani, *Pruncii cei părașiți*, Buda, 1830; Joachim Heinrich Campe, *Theofron sau Iscusitul sfătuitoriu pentru neiscusita tinerime*, Buda, 1833; Marmontel, *Adelaida sau Păstorița alpinească*, Buda, 1836.

Conținutul propriu-zis al *Istoriei* este precedat de o dedicație a traducătorului către Atanasie Grabovschi (1779–1840), reprezentant ilustru al coloniei aromânilor din Pesta. În locuința acestuia se desfășurau periodic reuniuni literar-culturale, având deseori și o tentă de solidaritate națională. Salonul literar al lui Grabovschi a fost frecventat, de-a lungul anilor, de numeroși oameni politici și de cultură, printre care Petru Maior, Samuil Micu, Damaschin Bojincă, Dimitrie Țichindeal, Moise Nicoară,

Ioan Teodorovici, Ștefan Neagoe, Teodor Aaron, Emanuil Gojdu, Eftimie Murgu, Petru Maler Câmpeanu, Andrei Mocioni, Constantin Lecca, Paul Vasici, Zaharia Carcalechi, cărora li se alăturau și studenți români de la Universitatea din Pesta. Pentru meritele lor de mecenat, Atanasie Grabovschi, împreună cu fratele său, Constantin Grabovschi, au fost înnobilați, în anul 1823, cu titlul „de Apadia”, de către împăratul Francisc I.

Din textul original s-au transcris primele 7 file liminare și p. 1–34, 242–255.

[1] Localitatea Apadia, j. Caraș-Severin.

[2] Redăm foaia de titlu a originalului: *Vsemirnago sbytijaslovija. Častī pervaja. Pavlomū Kengelcemū, Archimandritomū Svjatogeorgievskimū Sočinennaja. Vū Budinomū građa, Pismeny Kralevskago Vseučilišča Peštanskago, 1821.*

[3] Irod cel Mare (74/73–4 î. Hr.), cunoscut și ca Irod I, a fost regele Iudeei (între 37–4 î. Hr.) și vasalul Romei.

[4] Octavian Augustus (23 septembrie 63 î. Hr.–19 august 14 d. Hr.) a fost primul împărat roman, cunoscut sub titulatura de Augustus, pe care și-a luat-o în anul 27 î. Hr.

[5] Tiberius Caesar Augustus, născut cu numele de Tiberius Claudius Nero (16 noiembrie 42 î. Hr.–16 martie 37 d. Hr.), a fost cel de-al doilea împărat roman și a domnit după moartea lui Augustus din anul 14.

[6] Pilat din Pont sau Ponțiu Pilat (în lat. *Pontius Pilatus*), originar din Pontul Asiei Mici, a fost cel de-al cincilea guvernator al Iudeei între anii 26–36, în vremea împăratului roman Tiberius (14 î. Hr.–37), fiind cunoscut ca un personaj de o mare cruzime.

[7] Irod Antipa (21 î. Hr.–39) a fost fiul regelui Irod cel Mare și tetrarh al unei părți din fostul regat herodian (Galileea și Perea).

[8] Philippus a fost unul dintre fiii lui Irod cel Mare și a avut titlul de tetrarh.

[9] Lisanius a fost tetrarh al Abilenei, în timp ce Pilat guverna Iudeea, Irod Antipa era tetrarh al Galileei și Perea, iar Filip, fratele său, al Itureei și al Trahonitei.

[10] Caligula, în lat. *Caius Iulius Caesar Augustus Germanicus* (31 august 12–24 ianuarie 41), cunoscut sub numele de Gaius, a fost împărat roman între anii 37–41.

[11] Irod Agrippa I a fost nepotul lui Irod cel Mare și rege al Iudeei între anii 41–44.

[12] Aristobul IV (31–7 î. Hr.), prinț al Iudeii din dinastia Irodiană.

[13] Gaius Flavius Valerius Aurelius Constantinus (27 februarie 272–22 mai 337), cunoscut sub numele de Constantin I sau Constantin cel Mare, a fost împărat roman între anii 306–337, care a conferit o libertate deplină creștinismului.

[14] Flavia Iulia Helena, cunoscută sub numele de Helena Augusta sau Sfânta Elena (c. 248–c. 329), a fost mama împăratului Constantin cel Mare. Alături de fiul ei, a fost o apărătoare a creștinismului, îngrijindu-se de construirea a numeroase biserici.

[15] Muhammad (570–632) este considerat fondatorul islamismului, fiind cunoscut de musulmani ca ultimul profet trimis de Dumnezeu pentru a restaura Islamul. El are meritul de a fi unit Arabia sub un regim politic unic.

[16] Este vorba de Abdallah ibn Osman Abu-Bakr (573–643), primul calif arab (632–634). În urma campaniilor militare întreprinse a cucerit Mesopotamia (Irakul) și Palestina.

[17] ‘Umar, pronunțat și Omar (579–644), a fost unul dintre cei mai autoritari califi musulmani, care a stăpânit întregul Imperiu Sasanid și mai mult de două treimi din Imperiul Bizantin. În urma unor campanii militare, el a cucerit Egiptul, Siria și Persia (Iranul).

[18] Se referă la Irod Antipa.

[19] Prințul Eugen de Savoia (1663–1736) a fost un general al armatei imperiale și om de stat al Sfântului Imperiu Roman și al Arhiducatului Austriei.

[20] Denis Pétau (1583–1652), cunoscut sub numele de Dionysius Petavius, a fost un teolog iezuit francez.

[21] Ptolemeu al II-lea Philadelphus, rege al Egiptului ptolemeic între anii 283–246 î. Hr.

[22] Sfântul Grigorie Teologul (329–390), cunoscut și ca Grigorie de Nazianz, a fost un mare sfânt părinte și învățător al Bisericii.

[23] Se face referire la următorul enunț în latină din Cicero, *De oratore*, 2, 9, 36: „Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua voce alia nisi oratoris immortalitati commendatur?”

[24] Martin Luther (1483–1546), teolog, profesor de exegeză la Universitatea din Wittenberg, cunoscut ca primul reformator protestant care a fondat Biserica Evanghelică-Luterană.

[25] Alexandru cel Mare, cunoscut și sub numele de Alexandru Macedon, Alexandru al III-lea al Macedoniei sau Alexandros III Philippon Makedonon, a fost rege al Macedoniei.

[26] Cyrus al II-lea al Persiei (c. 600/ 576–530 î. Hr.), cunoscut în mod obișnuit ca Cyrus cel Mare, numit Cyrus cel Bătrân de greci, a fost fondatorul Imperiului Achaemenid.

[27] Laomedon de Mytilene a trăit în secolul al IV-lea î. Hr. și a fost unul dintre generalii lui Alexandru cel Mare.

[28] Ptolemeu I Soter (367–283 î. Hr.) a fost un general macedonean, care a ajuns regele elenistic al Egiptului. În 305 î. Hr., Ptolemeu Lagos și-a luat titlul de rege al Egiptului, devenind Ptolemeu I, fondatorul dinastiei Lagizilor.

[29] Se referă la Antigonus I Monophthalmus, nobil macedonean, general și satrap sub Alexandru cel Mare, care s-a impus în războaiele dintre diadohi după moartea lui Alexandru, declarându-se rege în 306 î. Hr. și instituind dinastia Antigonidă.

[30] Este vorba de *Vechiul Testament*.

[31] În insula Pharos de lângă orașul antic Alexandria a fost tradus pentru prima dată *Vechiul Testament* în limba greacă de către cei 72 de rabini aduși din Palestina, la cererea lui Ptolemeu al II-lea Philadelphus.

[32] Ptolemeu IV Philopator a domnit între 221–204 î. Hr., fiind al patrulea faraon al Egiptului ptolemaice.

[33] Antiohie cel Mare sau Antiochos al III-lea (242–187 î. Hr.) a fost unul dintre cei mai importanți regi din dinastia elenă seleucă în Siria antică.

[34] Ptolemeu V Epiphanes a domnit între 204–181 î. Hr., fiind fiul lui Ptolemeu IV Philopator. El a moștenit tronul la vârsta de cinci ani, iar regatul a stagnat sub o serie de regenți.

[35] Seleucus IV Philopator (c. 218–175 î. Hr.), conducător al Imperiului Seleucid care a domnit din 187 până la 175 î. Hr. A fost al doilea fiu și succesorul lui Antioh cel Mare.

[36] Antioh IV Epifanes (c. 215–164 î. Hr.) a fost rege al Imperiului Seleucid din 175 î. Hr. până la moartea sa. A fost fiu al regelui Antioh cel Mare și fratele lui Seleucus IV Philopator, predecesorul său la conducerea imperiului.

[37] Iupiter sau Jupiter, zeitatea supremă a romanilor, similară lui Zeus din panteonul grecesc.

[38] Filip Frigianul (II Macabei 13).

DAMASCHIN BOJINCĂ, RĂSPUNDERE
DEZGURZĂTOARE LA CÂRTIREA CEA ÎN HALE

Tipărită la Buda, în 1828, în format *in-8°* (22 x 13 cm), cartea cuprinde 120 p. Este o replică acidă la broșura sârbului Sava Tököly, cu titlul *Erweiss, dass die Walachen nicht Römischer Abkunft sind, und dies nicht aus ihrer italienisch-slavischen Sprache folgt*, tipărită la Halle, în 1823, în care se susținea originea slavă a românilor. Inițial, Bojincă a scris varianta în limba latină intitulată *Animadversio in Dissertationem Hallensem sub titulo: Erweis dass die Walachen nicht Römischer Abkund sind etc., vom K. Rath von *** [= Sava Tököly] 1823 editam*, publicată la Pesta, în 1827, în tipografia lui Ludovic Landerer de Füsikut. Polemica ia amploare, iar Sava Tököly îi răspunde cărturarului român prin republicarea lucrării sale la Buda, în 1827, într-o ediție bilingvă, în germană și în română (cu litere chirilice): *Erweis, dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind, und dies nicht aus ihrer italienisch-slavischen Sprache folgt./ Arătarea că vlahii sau rumânii nu-s de viță romani și că rădăcina aceea din limba lor slavenească mestecată cu talianească nu se urmează*. Punerea la punct a adversarului de către Bojincă, printr-o pledoarie înflăcărată în favoarea latinității limbii române și a romanității noastre, este obiectul cărții de față, o reluare puțin amplificată în română a scrierii latine din 1827.

Textul a fost editat selectiv de Nicolae Bocșan, în Bojincă 1978, 3–23. De asemenea, au fost incluse fragmente din tipăritură în Fugariu 1970, III, 207–218, reluate în Fugariu 1983, II, 656–665. În antologia prezentă sunt reproduse după original paginile 1–47, 99–120 (*Apendicele*).

[1] Autorul neindicat al scrierii combătute este intelectualul și magnatul sârb, originar din Arad, Sava Tököly/ Tekelija (1761–1842), de profesie jurist.

[2] *Ode*, III, IV, 65.

[3] Ioannes Lucius, supranumit *Dalmata* (1604–1679), istoric originar din Trau în Dalmația. Cea mai importantă lucrare a sa

este *De regno Dalmatiae et Croatiae*, tipărită la Amsterdam în 1666. Lucrarea, bazată pe documente de arhivă și însoțită de șase planșe istorice, reprezintă un reper important al istoriografiei referitoare la Dalmația și la regiunile învecinate.

[4] Petru Maior a studiat filosofia și teologia la Roma, la Colegiul „De propaganda Fide”, între anii 1774–1779.

[5] Este vorba de Francisc (1768–1835), împărat al Germaniei, sub numele de Francisc II (1792–1806), și apoi împărat ereditar al Austriei, sub numele de Francisc I (1806–1835). A fost totodată rege al Boemiei, rege al Ungariei, mare principe al Transilvaniei.

[6] Sunt invocate cele două personaje, Iovan Iorgovan, din mitologia românească, și Hercule, din mitologia romană, simboluri ale forței și vitejiei.

[7] Romulus este considerat întemeietorul Romei în 753 î. Hr.

[8] Moesia a fost o provincie a Imperiului Roman situată în sud-estul Peninsulei Balcanice. A rămas mult timp parte a Imperiului Roman de Răsărit (bizantin).

[9] Frații Petru și Asan au condus, în 1185–1186, o revoltă a bulgarilor și a vlahilor care trăiau în Imperiul Bizantin, revoltă care s-a încheiat cu crearea Țaratului Vlaho-Bulgar.

[10] Isaac al II-lea Angelos (1156–1204), împărat bizantin, care a domnit între 1185–1195 și 1203–1204. În timpul său a avut loc revolta Asăneștilor, care a condus la pierderea Bulgariei și cucerirea Constantinopolului de către cruciați (1204).

[11] Gedeon László (în română, Ladislau sau Vasile Ghedeon, 1768–1863), avocat și profesor de drept la Academia Regală de Drept din Oradea, unde a studiat și Bojincă.

[12] Anna Comnena (1083–1153), prințesă bizantină, una dintre primele femei istoric cunoscute. Opera sa, *Alexiada*, prezintă evenimentele din timpul domniei tatălui ei, Alexis I Comnenul, oferind informații despre sud-estul Europei.

[13] Niketas Choniates (1155–1215), istoric și teolog bizantin. Este autorul unei Istorii a Imperiului Bizantin, care continuă *Alexiada* și cuprinde perioada dintre anii 1118 și 1207.

[14] Muntele Haemus este denumirea sub care erau cunoscuți atunci Munții Balcani.

[15] Johann Christian von Engel (1770–1814), istoric austriac, funcționar al Cancelariei aulice a Transilvaniei. Este autorul lucrării *Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium et origine Valachorum* (1795), de unde este citat aici capitolul VI, *De origine Valachorum*.

[16] Johann Gotthilf Stritter (1740–1801), istoric german, membru al Academiei de Științe din Sankt Petersburg, curator al arhivei din Moscova a Colegiului Afacerilor Externe. A alcătuit o culegere de texte din scriitori bizantini referitoare la popoarele din estul Europei: *Memoriae populorum olim ad Dunubium...*, publicată la Sankt Petersburg (4 vol., 1770–1775).

[17] Laonikos Chalkokondyles (în lat.: Laonicus Calcondilas, c. 1430–1490), istoric bizantin. A scris o istorie care prezintă ultimii 150 de ani ai Imperiului Bizantin, cu referire aici la *Historiae*, VI.

[18] Munții Pindului sunt o catenă montană, care se întinde din partea de sud și sud-est a Albaniei până în partea de nord a Peninsulei Peloponez.

[19] Rascia este denumirea dată de germani și maghiari teritoriului locuit de sârbi.

[20] Dalmația este o regiune de pe coasta estică a Mării Adriatice, în Croația de astăzi.

[21] Cronica presbiterului din Diocleea este o cronică medievală alcătuită în secolul al XII-lea (sau al XV-lea) de un preot anonim din Diocleea (Duklja, stat medieval sârb pe teritoriul de astăzi al Muntenegrului). Scrisă inițial în slavonă și ulterior tradusă în latină, prezintă istoria timpurie a slavilor de vest într-o manieră cvasimitologică.

[22] Slavonia este o regiune istorică, situată în partea de sud a Câmpiei Panoniei.

[23] Sylloduxia (sau Sledusia, Seleucia, lectură nesigură) se presupune a fi Moesia.

[24] Mladen II Šubić (1270–1322), ban al Bosniei între 1302–1322 și ban al Croației și Dalmației între 1312 și 1322.

[25] Matija Petar Katančić (în maghiară: Katancsich Péter Mátyás, 1750–1825), scriitor, lexicograf, istoric de origine croată, profesor de arheologie și numismatică la Universitatea din Buda. A scris câteva cărți despre originea croaților, printre

care *De Istro eiusque adcolis commentatio* (1798), în care susține originea latină a românilor.

[26] Joannes Kinnamos (secolul XII), istoric bizantin, autorul unei istorii care continuă *Alexiada* Annei Comnena, descriind evenimentele dintre anii 1118–1176.

[27] Latium este regiunea de vest din Italia Centrală, unde a fost întemeiat orașul Roma.

[28] Este vorba despre voievodatul Kievului.

[29] Gheorghe Rákóczi I (1593–1648), principe al Transilvaniei din 1630 până la moartea sa. A susținut răspândirea calvinismului și printre români, promovând folosirea limbii materne în liturghie și în învățământ. La îndemnul lui și pe cheltuielile sale s-a tipărit în tipografia domnească *Noul Testament de la Bălgrad*.

[30] Se citează din *Descrierea Moldovei*, ediția principeș în limba germană, apărută la Frankfurt & Leipzig, în 1771.

[31] Familia Krupenski, de origine poloneză, s-a stabilit în Moldova (Basarabia) în secolul al XVII-lea.

[32] Se referă la familia Pisoski, originară din Polonia, care s-a stabilit în Moldova în secolul al XVI-lea. Unul dintre descendenții familiei, colonelul Nicolae Pisoski, a fost un revoluționar pașoptist, implicat în Unirea Principatelor Române.

[33] Miron Barnovschi Movilă (?–1633), domn al Moldovei între 1626–1629 și aprilie–iulie 1633. Filopolon, s-a căsătorit cu o poloneză și s-a retras în Polonia după pierderea primei domnii. A fost executat la Constantinopol, sub acuzarea de trădare, la 2 iulie 1633.

[34] Francesco Grisellini (1717–1787), savant venețian. A făcut o călătorie în Banat între anii 1774–1777, urmată de redactarea lucrării *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, publicată în limba italiană la Milano în 1780 și, la scurt timp (1789), în limba germană, la Viena, în care descrie Banatul și pe locuitorii săi. În limba română, lucrarea este tradusă și publicată la Editura Facla din Timișoara, în 1984.

[35] Franz Karl Alter (în lat.: Franciscus Carolus Alter, 1749–1804), iezuit și filolog austriac. A editat critic textul grecesc al *Noului Testament* după manuscrisele de la Biblioteca Imperială din Viena. Publicată la Viena în 2 volume, în 1786 și 1787, a

fost prima ediție a *Noului Testament* grecesc care folosește și manuscrise slavone.

[36] Prima traducere integrală a Bibliei în limba galeză a fost realizată de William Morgan, episcop de Llandaff, și publicată în 1588. În 1620 a fost publicată o ediție revizuită, care va deveni versiunea standard a Bibliei folosită în Țara Galilor până în secolul XX.

[37] John Wilkins (Joannes Vilkins, 1614–1672), scriitor și filosof naturalist englez. A fost episcop de Chester și rectorul Colegiului Wadham de la Oxford. În lucrarea *An Essay towards a Real Character and a Philosophical Language* propune un limbaj artificial pentru uzul filosofilor.

[38] Hieronymus Megiser (1554–1618/1619), poet, lingvist și istoric german. Este autorul primului dicționar plurilingv sloven și al unei cronici a Carintiei, intitulată *Annales Carinthiae* (1612).

[39] Nicolaus Olahus (1493–1568), arhiepiscop de Esztergom și primat al Ungariei, umanist și cărturar de origine română, una dintre cele mai influente personalități ale vremii. În 1548 a fost înnoștat de Ferdinand I, împărat romano-german, rege al Ungariei și Boemiei.

[40] Papa Inocențiu al III-lea (1161–1216), papă al Romei între anii 1198 și 1216. A dus o politică de întărire a autorității papale în fața suveranilor europeni și de extindere a catolicismului.

[41] Ioniță Caloian (c. 1168–1207), frate cu Petru și Asan, a devenit țar al Țaratului Valaho-Bulgar între anii 1197 și 1207. Papa Inocențiu III îl invită să se asocieze cu Biserica Romei, iar Caloian îi cere în schimb coroana de împărat al valahilor și al bulgarilor.

[42] Benkő József (1740–1814), teolog, botanist, istoric și lingvist maghiar. Principala sa lucrare este *Transsilvania, sive Magnus Transsilvaniae Principatus*, I–II, Viena, 1777–1778, unde examinează viața materială și spirituală a societății ardeleni.

[43] Timon Samuel (1675–1736), poet și istoric iezuit maghiar de origine slovacă. În anii 1725–1726 a fost rectorul Colegiului iezuit din Cluj. A scris lucrări de istorie a slovacilor și maghiarilor. Lucrarea citată este *Annales Rerum Hunga-*

ricarum a Samuele Timon ab anno 1598 usque ad annum 1637, rămasă în manuscris. A fost folosită de istoricul Ferenc Kazy în lucrarea *Historiae Regni Hungariae*, 3 vol., 1737–1749.

[44] Martin Opitz von Boberfeld (1597–1639), poet, profesor și diplomat german. În 1622 a fost invitat de principele Gabriel Bethlen în Transilvania pentru a preda literatură și filosofie la Colegiul din Alba Iulia. În Transilvania, a adunat material pentru o lucrare intitulată *Dacia antiqua*, care nu s-a păstrat, și a scris poemul *Zlatna*, citat aici.

[45] Gabriel Bethlen (1580–1629), principe al Transilvaniei între 1613–1629.

[46] Szökefalvi Nagy Pál (1788–1859), istoric maghiar. A fost profesor de istorie la Academia regală din Oradea între anii 1815–1836. Este autorul unei istorii a Ungariei, *Historia pragmatica regni Hungariae*, tipărită la Oradea, în 1817, în două volume.

[47] Gelu (secolul X), voievod al unei formațiuni politice al cărei centru se presupune a fi fost la Dăbâca, j. Cluj. În Cronica lui Anonymus este relatată lupta dintre Gelu, un blah, și Tuhutum, căpetenia unui trib al maghiarilor. Gelu este învins și ucis în luptă.

[48] Sextus Aurelius Victor (c. 320–390), istoric și om politic roman. Principala sa operă este o istorie a Imperiului Roman de la Augustus până la Constantius II, intitulată *De Caesaribus*.

[49] Dimitrie Tirol (1793–1857), scriitor și istoric sârb, născut la Ciacova, în Banat. A publicat *Banatskij Almanah* (Almanahul Banatului) pe anii 1827, 1828, 1829, prima publicație în limba sârbă de pe teritoriul românesc.

[50] Vasile din Zagora a fost arhiepiscop de Târnovo în timpul lui Ioniță Caloian, fiind mai-marele Bisericii bulgarilor.

[51] Johannes Tröster (1640–1670), umanist, istoric și geograf sas, născut la Sibiu. În lucrarea sa *Das Alt und Neu Teutsche Dacia*, tipărită la Nürnberg, în 1666, face o nouă descriere a ținuturilor transilvane.

[52] Publius Aelius Traianus Hadrianus (76–138), împărat roman între anii 117–138. A inițiat o serie de reforme în armată, justiție, administrație. În urma vizitelor sale în Dacia, au loc două reorganizări administrative ale provinciei, împărțită în 119

în *Dacia Superior* și *Dacia Inferior*, iar în 123 în *Dacia Porolissensis*, *Dacia Superior* și *Dacia Inferior*.

[53] Gaius Plinius Secundus sau Plinius Maior (Pliniu cel Bătrân, 23–79), scriitor și ofițer roman. Cea mai cunoscută operă, singura păstrată, este cea despre științele naturale, *Naturalis Historia*, o enciclopedie alcătuită din 37 de volume.

[54] Plutarh (46–125), scriitor și moralist de origine greacă, cunoscut datorită scrierilor sale biografice (*Vieți paralele*) și filosofice (*Moralia*), o culegere de tratate din care face parte și lucrarea citată aici: *Symposiaka problemata*.

[55] Caius Iulius Caesar (100–44 î. Hr.), general, om politic și scriitor roman. A scris *De bello Gallico*, în care descrie campania de cucerire a Galiei, și *De bello civili*, în care relatează conflictul dintre el și Pompei între anii 49–45 î. Hr., în urma căruia devine stăpânul Romei.

[56] Titus Livius (c. 59 î. Hr.–17), istoric roman, autor al unei monumentale istorii a Romei, *Ab urbe condita*.

[57] Gaius Iulius Caesar Octavianus (Octavian Augustus sau Augustus, 63–14 î. Hr.) a fost primul împărat roman între anii 27–14 î. Hr., care a pus capăt războaielor civile.

[58] Gaius Suetonius Tranquillus (c. 69–130), istoric roman. Cea mai importantă lucrare a sa păstrată este *Vitae XII Caesarum*, care conține biografiile împăraților romani de la Cezar la Domițian.

[59] *Ode*, III, 6, 36–40.

[60] Caius Sollius Sidonius Apollinaris (430–486), episcop de Clermont și sfânt al Bisericii Catolice, celebrat la data de 21 august. Este cunoscut și pentru activitatea sa literară, reprezentată de scrisori și poezii. Se face trimitere la *Carmina*, 12, 1–7.

[61] Este invocată culegerea de poeme pastorale *Bucolicice*, scrisă de poetul latin Publius Vergilius Maro (70–19 î. Hr.).

[62] Girolamo Cardano (în lat.: Hieronymus Cardanus, 1501–1576), matematician, fizician, astronom, filosof și medic italian din perioada Renașterii.

[63] *Bucolica* V, 90.

[64] *Floralia* sau *Ludi florales* a fost o sărbătoare romană celebrată primăvara în cinstea zeiței Flora (din 27 aprilie până în 2 mai).

[65] Apolo (Apollo) este în mitologie zeul luminii și al artelor, ocrotitor al muzicii și poeziei, conducătorul corului muzelor.

[66] Prat de la Traian (în lat.: *pratium Traiani*) sau Câmpia lui Traian este o câmpie în apropiere de Zlatna, unde se spune că Traian a repurtat o importantă victorie asupra lui Decebal.

[67] *Staius, Lupus, Ulpus, Gemelus* sunt nume care apar pe inscripții din Dacia romană.

[68] Augustin de Hipona (354–430), episcop, filosof și teolog, venerat ca sfânt de Biserica Catolică. Din opera sa vastă este citată lucrarea *De Doctrina Cristiana*, în care interpretează Sfânta Scriptură.

[69] Citatul reprodus este din opera *Annales*, II, a lui Quintus Ennius (c. 239–169 î. Hr.), poet, dramaturg și scriitor roman.

[70] Capitoliu este cea mai mică dintre cele șapte coline pe care a fost construită Roma antică și care adăpostea inițial citadela orașului. Era considerat centrul religios și politic al orașului.

[71] Joost Lips (în lat.: Iustus Lipsius, 1547–1606), filolog, umanist și filosof flamand. Preocupat de filologia clasică, a cercetat manuscrise și inscripții din diferite biblioteci europene și a publicat, printre altele, lucrări de critică textuală. Aici este citată ediția a doua din 1622, îngrijită de Johann Michael Dilherr, *Apparatus philologiae sive Justi Lipsii orthographia secundum iam edita, cum auctario et opusculis aliis*.

TEODOR AARON, *SCURTĂ APENDICE LA ISTORIA
LUI PETRU MAIOR*

Tipărită la Buda, în 1828, cartea are 79 p., în format *in-8°* (20 x 13 cm). Autorul lucrării este Teodor Aaron (1803–1859), un cărturar mai puțin cunoscut din galeria Școlii Ardelene. A fost profesor la gimnaziul greco-catolic din Beiuș (1830–1836), iar apoi director al acestuia (1839–1842). În 1837 i s-a conferit demnitatea de canonic onorar, din 1855 cea de canonic scolastic la biserica catedrală din Oradea și de prepozit al capitolului diecezei de Lugoj (1857–1858). A fost, totodată, cenzor și revizor al cărților românești din Buda (1842–1848). *Scurtă appendice* este o operă de tinerețe, scrisă pe vremea studenției viitorului canonic, precum el însuși menționează în final. Aceasta dezvăluie atașamentul său față de ideile romanității pure și ale continuității romane la nord de Dunăre, difuzate de Petru Maior în *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. S-a asociat astfel altor intelectuali români care, sub impulsul mișcării *Supplexului* și al operei maiorene, au abordat problema originii românilor. În timp ce dascălul Gheorghe Montan scrisese în limba germană (*Kurzgefasste Geschichte der wlachischen Nation in Dacien und Macedonien*, Pesta, 1819), iar Moise Sora Noac relua chestiunea originii românilor pe baze istorice într-o lucrare în limba maghiară, rămasă în manuscris, Teodor Aaron si-a redactat cartea în limba română. S-a adresat, deci, cu precădere, unui public românesc pe care și-a dorit să-l instruiască.

La începutul cărții, se află un motto din meditațiile lui Marcus Aurelius Antoninus. Urmează o dedicație făcută lui Atanasie Grabovschi, reprezentant al coloniei aromânilor din Pesta, înnobilat, cu titlul „de Apadia”, pentru meritele sale de sprijinitor al culturii. La sfârșit, cartea poartă aprobarea de „imprimatur”, dată în 24 aprilie 1828 de cenzorul Ioan Teodorovici, cunoscutul paroh din Pesta.

Propunându-și să completeze dovezile aduse de Petru Maior, a cules noi informații cu privire la expedițiile unor împărați romani și bizatini la nordul Dunării, până în secolul al

VII-lea, a menționat păstrarea schimburilor comerciale între Dacia și regiunile sud-dunărene, a susținut ideea potrivit căreia în nordul și în sudul Dunării s-a constituit un singur popor, distinct, de slavi și de bulgari. A recurs la istorici clasicizanți din secolele IV–VII (Eunapius, Malchus, Priscus, Procopius), care își luaseră drept modele pe Herodot și Thucydides, imitându-le stilul, dicția și modalitatea de relatare a războaielor. Autori de istorie trăită, calitatea lor de martori oculari a fost apreciată, nu o dată, de Teodor Aaron, considerată, în opinia lui, o marcă a credibilității lor, a autenticității informațiilor consemnate. Alături de aceștia, autori bizantini și, mai puțin, unii moderni se adaugă surselor sale. Cum, spre deosebire de modelul său, Petru Maior, nu și-a propus să polemizeze pe tematica abordată, tonul echilibrat al narațiunii este rupt, pe alocuri, de efuziuni care arată dragostea autorului pentru poporul său și compasiunea pentru dificultățile prin care acesta a trecut. Astfel, pentru tânărul student teolog, istoria a fost o învățătoare a neamului și o coordonată a identității sale.

Textul a mai fost editat, parțial, în Fugariu 1983, II, 650–655. Prezenta transcriere, integrală, s-a efectuat după exemplarul de la BCU Cluj-Napoca, cota CRV 1355.

[1] Marcus Tullius Cicero (3 ianuarie 106 – 7 decembrie 43 î. Hr.), orator, avocat, filosof, om politic, devenit un standard pentru vremea sa și pentru epoca Renașterii.

[2] Face trimitere la *Geografia* lui Claudius Ptolemaeus (c. 100–c. 170), care a dat o topografie a Europei, Asiei și Africii, referindu-se la rolul astronomiei și al altor forme de strângere a datelor în investigațiile geografice.

[3] Moesia, provincie romană antică. Împăratul Domițian a împărțit-o în Moesia Superioară și Inferioară. A fost cuprinsă între Marea Neagră la est, Munții Balcani și Munții Sar la sud, râul Drina la vest și fluviul Dunărea la nord.

[4] Ammianus Marcellinus (c. 330–400), care apare în text și în forma Aminianul. Acesta a intenționat să-l continue pe Tacitus, tratând în a sa *Rerum Gestarum Libri* perioada de la ascensiunea lui Nerva (96) până la moartea lui Valens (378).

[5] Valens (c. 328–378), împărat roman (364–378), a condus partea răsăriteană a Imperiului, în timp ce partea apuseană a fost

condusă de fratele lui, Valentinian I. Campania sa împotriva vizigoților (368–369) s-a soldat cu un eșec, iar mai târziu le-a acceptat cererea de a intra în Imperiu, peste Dunăre, în Moesia, pentru a scăpa de presiunea hunilor. Nemulțumiți de modul în care au fost tratați de romani, vizigoții s-au răsculat, Valens murind în confruntarea cu ei de la Adrianopole.

[6] Teodosius cel Tânăr (378–396) i-a urmat lui Valens la conducerea părții răsăritene a Imperiului Roman. După ce a restaurat ordinea în Tracia, a organizat două campanii de succes împotriva goților (382–383). A pacificat Tracia și Moesia într-un proces în care a dirijat un mare număr de goți la nordul Dunării și a permis altora să se așeze în granițele Imperiului și să devină cetățeni romani.

[7] Eunapius (347/348–c. 404), originar din Sardis, oraș în Asia Minor în care și-a petrecut cea mai mare parte a vieții. A scris *Viețile sofiștilor*, o culegere de 24 de schițe biografice, majoritatea ale filosofilor neoplatoniști din secolul al IV-lea, lucrare care s-a păstrat în întregime, și *Istoria după Dexippus*, care acoperă anii 270–404, în 14 cărți. Patriarhul bizantin Photius (c. 810–893) a dat informații importante despre Eunapius în *Biblioteca* sa, iar Zosimus a copiat în propria lucrare părți importante din istoria lui Eunapius.

[8] Se referă la *Istoria* lui Priscus (c. 420–c. 470), în opt cărți, unde a descris în amănunt experiența pe care a avut-o ca sol la Attila în anii 448–449, descriere din care a preluat și tradus și Teodor Aaron pasaje întregi. Priscus a făcut trimitere des în carte la Herodot și Thucydides și și-a cules bună parte din informații prin autopsie, anchete și interviuri. Partea cea mai interesantă a *Istoriei* sale este cea în care narează evenimentele din perspectiva martorului ocular.

[9] Hunii, neam turanic, au trecut Nistrul în anul 376, i-au înfrânt pe vizigoți și au întemeiat un centru de putere în nordul Moldovei. Până către anul 420 centrul lor de putere s-a aflat la nordul gurilor Dunării, de unde au exercitat un control asupra Moldovei, Munteniei și Olteniei. În 433 s-au așezat ca federați în Pannonia, sub conducerea lui Attila. I-au cuprins în confederația lor pe alanii de neam sarmatic, pe ostrogoți (goții răsăriteni) și pe gepizi (a treia ramură a goților). Deci, la data

soliei lui Maximinus, centrul lor de putere era deja în Panonia, și nu în răsărit, cum susține Teodor Aaron.

[10] Dacia sud-dunăreană a fost împărțită prin reformele administrative ale lui Dioclețian (284–305) și Constantin cel Mare (306–337) în Dacia Ripensis și Dacia Mediterranea, care au făcut parte din prefectura Illyricum.

[11] În călătoria sa din anul 448 de la Constantinopol spre reședința lui Attila, Priscus Panites a trecut prin Banat. Acolo a fost găzduit într-un sat al populației locale care l-a îmbiat cu mied.

[12] Face trimitere la *Istoria Ungariei*, în zece volume, scrisă de Fessler Ignaz Aurelius (1756–1839), cleric și istoric de origine maghiară, care în 1809 a fost chemat la Sankt Petersburg de Alexandru I, fiind numit consilier imperial și profesor de filosofie și limbi orientale.

[13] Se referă la lucrarea lui György Pray (1723–1801), *Annales regum Hungariae: ab anno Christi CMXCVII ad annum MDLXIV*, 5 volume, Viena, G. L. Schulzii, 1763–1770.

[14] Procopius din Cezareea (c. 500–c. 554) a fost un istoric care și-a câștigat faima grație relatării războaielor lui Iustinian, fiind martor ocular al aproape întregii narațiuni, călătorind de-a lungul frontierei răsăritene în serviciul generalului Belisarius. L-a însoțit pe acesta în campaniile din Persia, Africa și Italia. *Războaiele*, în opt cărți, trădează, prin stil și conținut, influența lui Thucydides. A mai scris *Istoria secretă* (care apare în textul lui Aaron cu titlul latin *Historia Arcana*), terminată către 551.

[15] *Suida* (sau *Suda*) este o enciclopedie din perioada bizantină, probabil din secolul X, care cuprinde aproximativ 30.000 de voci din domenii diverse: gramatică, etimologie, biografie, geografie, istorie, literatură, știință etc.

[16] Iuthungii, popor migrator de neam germanic, din ramura apuseană, situați pe cursul superior al Dunării.

[17] Herennius Dexippus (sec. III), originar dintr-o familie ateniană influentă, a ajuns arhonte al Atenei. S-a remarcat ca general în 267–268, când goții și herulii au invadat Balcanii, cucerind părți din Thessalia și Grecia. A scris o *Istorie* în manieră analitică, azi pierdută, continuată de Eunapius.

[18] Eusebius din Cezareea (c. 260–339), episcop de Cezareea, teolog și istoric, întemeietorul genului istoriei ecleziastice. A scris

Viața lui Constantin, în patru cărți, o *Istorie ecleziastică* (în 10 cărți) și o *Cronologie*, alături de lucrări apologetice și polemice și exegeze biblice.

[19] Iulian Apostatul, împărat al Imperiului Roman între 360–363. A lăsat panegirice, lucrări polemice, imnuri în proză, satire și scrisori (publice și private). Lucrarea sa intitulată *Caesaribus* este o satiră în care a imaginat o discuție divină despre cine a fost cel mai bun împărat roman. Afirmția lui Iulian Apostatul potrivit căreia Constantin cel Mare ar fi recuperat ținuturile cucerite de Traian, la care face referire Teodor Aaron, este considerată azi o exagerare propagandistică.

[20] Corect este anul 453.

[21] Gepizii, după ce i-au înfrânt pe huni în lupta de la Nedao (454), s-au așezat, ca federați, în Dacia. Relațiile lor (și ale altor germanici, precum ostrogoții) cu Imperiul Roman târziu s-au stabilit prin sistemul federațiilor, fiind răsplățiți periodic cu subsidii, și conducătorii lor cu daruri scumpe.

[22] Longobarzii, popor migrator de neam germanic, aparținând ramurii apusene.

[23] Avarii apar în însemnările istorice în 558, când o delegație avară a ajuns la Constantinopol și s-a întâlnit cu împăratul Iustinian. S-au înțeles cu acesta să se pună în slujba Imperiului, în schimbul unei plăți. La această înțelegere face referire autorul. Grație bogățiilor acumulate în urma recompenselor imperiale romane și a victoriilor asupra diferitelor grupuri nomade, caganul Baian I și succesorii lui au dobândit supremația asupra unor grupuri nomade de la nordul Mării Negre. Către 580, aliați cu slavii, și-au îndreptat atenția asupra teritoriului bizantin din Balcani. Bătălia de la Sirmium (azi, Sremska Mitrovica, Serbia), din 582, la care face referire Teodor Aaron în capitolul 3, paragraful 4, a fost condusă de caganul Baian I.

[24] Teofilact Simocata (?–c. 640), prefect și secretar imperial la Constantinopol sub împăratul Heraclius (610–641). A scris între 628–638 o *Istorie* în opt cărți despre domnia împăratului Mauricius (508–602). A relatat despre războaiele romanilor împotriva Persiei, dar și despre războaiele de la Dunăre cu slavii și avarii. Grație funcției pe care a deținut-o a

avut acces la arhive, însă s-a bazat și pe informații culese de la martori oculari.

[25] Lucius Aennaues Seneca (c. 1 î. Hr./1 d. Hr.–65 d. Hr.), filosof, poet și prozator. Praetor și perceptor al lui Nero, a devenit în timpul domniei acestuia unul din cei mai importanți sfetnici ai puterii. În 65 s-a implicat în reprimarea conjurației lui Piso și s-a sinucis.

[26] Titus Livius (c. 57 î. Hr.–19 d. Hr.), istoric roman, autorul lucrării *Ab urbe condita*, în 142 de cărți, din care s-au păstrat 35. A dat o istorie panoramică și glorificatoare a Romei de la întemeiere până în epoca sa.

[27] Publius Cornelius Tacitus (c. 57–120), istoric și om politic roman. A început sub Vespasian o carieră senatorială pe care a continuat-o sub ceilalți flavieni. Este considerat de unii exegeți drept cel mai valoros istoric roman prin cele două opere majore: *Istorii* (în care tratează perioada de la Nero la Domițian) și *Anale* (o istorie a dinastiei Iulia-Claudia, de la moartea lui Augustus până în 68).

[28] Plutarh (c. 46–120) a studiat matematica și filosofia la Atena cu filosoful Ammonius. Este cunoscut pentru *Viețile paralele*, o serie de biografii ale unor personalități grecești și romane, ordonate în paralel, în pereche, pentru a evidenția virtuțile și viciile comune.

[29] Este vorba despre Marcus Tullius Cicero.

[30] Zosimus, istoric bizantin care a trăit în Constantinopol în timpul împăratului Anastasius I (491–518). Potrivit lui Photius, a fost *comes* și avocat al trezoreriei imperiale. A scris, în limba greacă, o lucrare în șase cărți, intitulată *Historia Nova*. Între sursele sale se numără Dexippus, Eunapius și Olympiodorus. Este cea mai importantă sursă non ecleziastică pentru perioada 395–410 (cuprinsă în ultimele două cărți). Tema aleasă de el a fost declinul Romei.

[31] Sozomen (c. 380–c. 449). E posibil să fi studiat retorica în Gaza; a învățat latina și aramaica. Se pare că a călătorit mult, judecând după frecvențele referiri la locuri din întreg Imperiul Roman. Când a scris *Istoria ecleziastică* era rezident al Constantinopolului și practica dreptul. A relatat în lucrare evenimentele dintre 323–439 în nouă cărți, împărțite pe

domniile împăraților, după modelul predecesorilor Eusebiu din Cezareea și Socrates.

[32] Ratiaria, azi Arçar, în Bulgaria.

[33] Această relatare a lui Priscus poate fi, într-adevăr, relevantă pentru întinderea teritoriului controlat de Imperiul Roman de Răsărit în primele decenii ale secolului al IV-lea. E posibil ca zone din sudul Banatului și al Olteniei să fi aparținut, formal, provinciilor Moesia Prima și Dacia Ripensis.

[34] Malchus din Philadelphia (sf. sec. V), sofist, probabil de origine siriană. A fost autorul unei *Istории bizantine* în șapte cărți, care, potrivit lui Photius, acoperă perioada dintre 473–474 (al șaptelea an al domniei lui Leo I) și 480 (moartea lui Nepos). Se pare că acest text a făcut parte dintr-o narațiune mai amplă care a început cu Constantin I. A supraviețuit independent doar în *Suida* și în *Excerptele* lui Constantin. S-a centrat pe domnia lui Basilicus și Zeno Isaurul (după cum arată și Teodor Aaron).

[35] Eutropius (c. 320–c. 390) a fost secretar de stat pentru corespondență (*magister epistularum*) sub Constantius și secretar de stat pentru petiții (*magister memoriae*) sub Valens, împărat sub care a fost și proconsul al Asiei. În 380, sub împăratul Teodosius, a fost numit prefect al provinciei Illyricum, cariera sa ajungând la apogeu în 387, când a fost ales consul în răsărit. A scris, la cererea împăratului Valens, *Breviarum ab Urbe condita*. Se pare că a scris o bună parte a lucrării în timp ce l-a însoțit pe Valens în campaniile din zonele de nord ale Dunării de Jos.

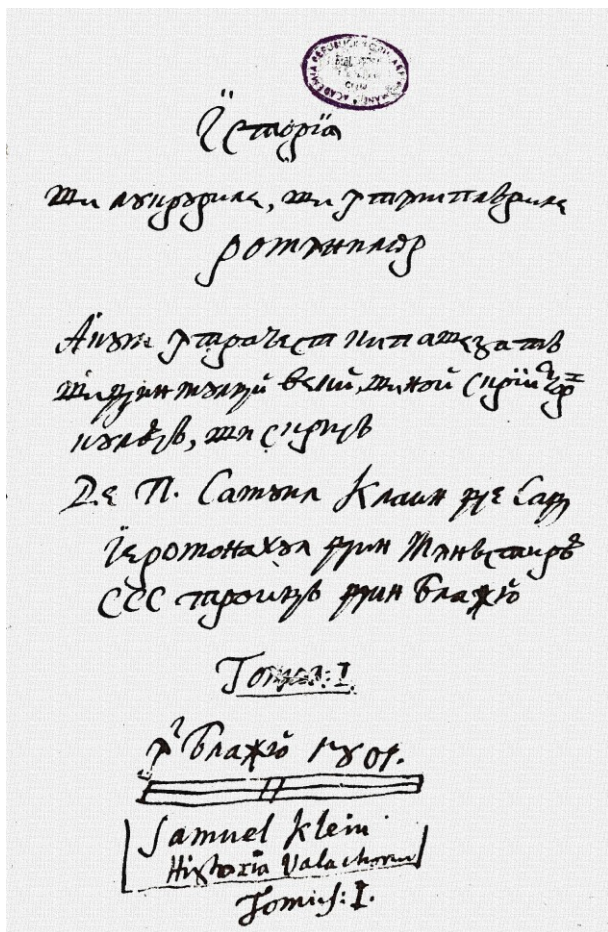
[36] Slavii, migratori plecați din zonele de apus ale Ucrainei, de pe Niprul Mijlociu și Superior, au iernat pentru prima dată la sud de Dunăre în 550–551. Au migrat mai întâi în nordul Moldovei, apoi în lunca Siretului și Câmpia Munteană, în sud-estul Transilvaniei și, în secolul al VI-lea, în Maramureș.

[37] Iordanes (c. 500–c. 554), care apare și sub forma Iornandes, așa cum este în text. S-a considerat de origine gotică și, la începutul secolului al șaselea, a fost notarul regelui ostrogot al Italiei, Teodoric cel Mare. A scris o istorie a goților de la origini până în zilele sale, *De origine actibusque Getarum*.

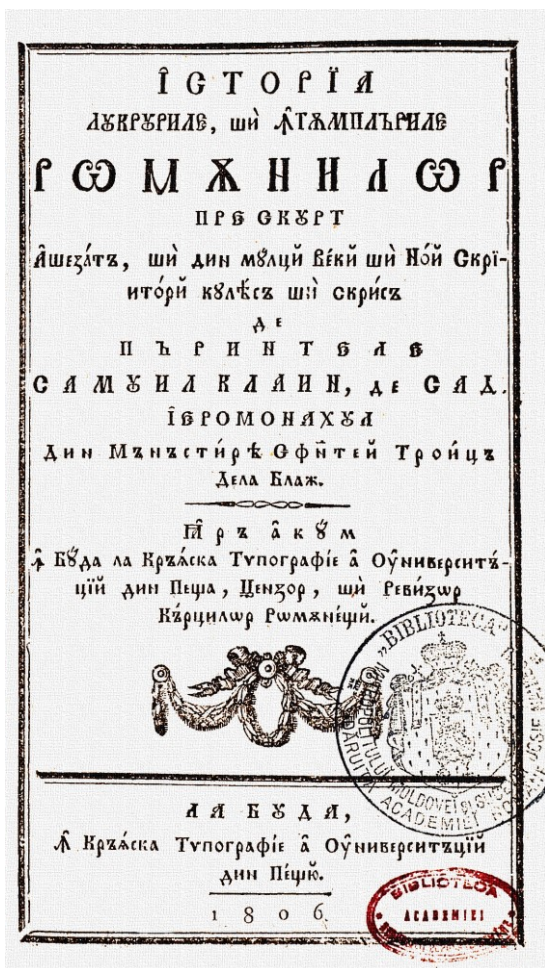
ILUSTRĂȚII

Inochentie Micu-Klein (1692–1768)

Samuil Micu, *Istoriia și lucrurile și întâmplările românilor*, c. 1801–1806, ms. rom. 436 BAR Cluj, (f. 1^r)

Samuil Micu, *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor pre scurt*, Buda, 1806 (pagina de titlu)

Gheorghe Șincai (1754–1816)

Petru Maior (1756–1821)

И С Т О Р І Я

П Е Т Р Ъ

Љ ЧЕПУТЪА РѢМЖНИЦѢР Љ ДАКІА.

Љ Т О К М Ы Т Ъ

Д В

П Е Т Р Ъ М А Й О Р ДЕ ДИЧО - СЖИМЗРТИМ,
 Прѣтосѡп, шѣ ла ънзлацѣтѣа Крѣска Консилѣм Дѣкѣмтененцѣале
 ѡ Оунгарѣей
 КРЪБѢК ъ КЪРЦНИЦѢР РѢВНѢЦѢР.

Л Я Б Ъ Д Я.

Љ Крѣска Тѣпографіѣ ѡ Оунивѣрситѣцій Оунгарѣей Дин Піца.

1 8 1 2.

Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*,
 Buda, 1812 (pagina de titlu)

D I S C U S S I O
DESCRIPTIONIS
VALACHORVM TRANSYLVANORVM
EDITAE
PATRIOTICIS PAGINIS

(Waterländische Blätter)

Nris. 83. 84. 85. Viennae 1811.

Auctore I. G.

P E S T H I N I,
TYPIS MATTHIAE TRATTNER.

1 8 1 2.

Toma Costin, *Discussio descriptionis Valachorum Transylvanorum*, Pesta, 1812 (pagina de titlu)

Р Ъ С П Ъ Н С Ъ Л

Л Л

К Ж Р Т Ы Р Ъ,

к а р ъ

Саз дат асѣпра Персонеи лѣи ПЕТРЪ МАІЄОР
 АВТОРЪСАИ ИСТОРИИ ЧЕИИ ПЕНТРЪ АЧЕПЪТЪЛ
 РОМЪНИЛЪР А ДАКІА.

Л Л Б Ъ Д Л

А Крѣзска Типографіе а Оуниверситатей Оуни-
 гаріей. 1814.

Petru Maior, *Răspunsul la cărtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior, autorului Istoriei ceii pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1814 (pagina de titlu)

ANIMADVERSIONES
IN
RECENSIONEM

HISTORIAE:
DE
ORIGINE VALACHORUM IN DACIA.

E
VALACHICO IN LATINUM
CONVERSAE.

B U D A E,
TYPIS REGIAE UNIVERSITATIS PESTINENSIS.

1 8 1 4.

Petru Maior, *Animadversiones in recensionem Historiae de origine Valachorum in Dacia*, Buda, 1814 (pagina de titlu)

REFLEXIONES

IN

RESPONSUM

DOMINI RECENSENTIS VIENNENSIS

AD ANIMADVERSIONES

IN

RECENSIONEM HISTORIAE

DE

ORIGINE VALACHORUM

IN DACIA.

E

VALACHICO IN LATINUM

TRANSLATAE.

P E S T H I N I,
TYPIS JOAN. THOM. TRATTNER.

Petru Maior, *Reflexiones in responsum Domini recensentis Viennensis*, Pesta, 1815 (pagina de titlu)

943

DISSERTATIO
 INAUGURALIS HISTORICO-MEDICA
 DE
 FUNERIBUS
 PLEBEJIS DACO-ROMANORUM
 SIVE
 HODIERNORUM VALACHORUM
 ET
 QUIBUSDAM CIRCA EA ABUSIBUS,
 PERPETUO RESPECTU HABITO AD VETERUM ROMANORUM FUNERA,
 QUAM AUTHORITY ET CONSENSU
 ILLUSTRISSIMI AC MAGNIFICI DOMINI PRAESIDIS ET DIRECTORIS,
 SPECTABILIS DOMINI DECANI, NEC NON CLARISSIMORUM
 D. D. PROFESSORUM
 PRO DOCTORIS MEDICI LAUREA RITE ADIPISCENDA IN ANTIQUISSIMA
 AC CELEBRERRIMA UNIVERSITATE VINDOBONENSI PUBLICAE DISQUISITIONI
 SUBMITTEBAT
 LADISLAUS BASILIUS PAPP
 TRANSYLVANUS, AA.LL. ET PHILOSOPH. DOCTOR. ET LINGVAE VALACHICAE INTERPRES
 AULICUS.

In Theses calci operis adnexas disputabitur in Universitatis Palatio
 die XIV — Mensis Julii MDCCCXVII.
 hora

VIENNAE, MDCCCXVII.

Vasile Popp, *Dissertatio inauguralis historico-medica de funeribus plebeis Daco-Romanorum sive hodiernorum Valachorum, et quibusdam circa ea abusibus, perpetuo respectu habito ad veterum Romanorum funera,*
 Viena, 1817 (pagina de titlu)

ІСТОРІА ОУНІВЕРСАЛЪ

С А У

І Т О А Т Ъ Л Ё М Ъ.

ДѢПЪ АТОКМІРЪ Д. ПАВЕЛ КЕНГЕЛАЦ; АРХІМАН-
ДРІТЪЛ МЪНЪСТІРЕЙ СФНТЪЛАШ ГЕОРГІЕ А
БЪНАТ, АКУМ АТЪА СЪАРЪ ПРЕ АІМБА
РЪМАНЪСКЪ ПРЕФЪКЪТЪ ШІ АШЕЗЪТЪ

А Е

І С А І Н Н Т В О Д Е Р О В Н Ч ,

А БЕСЪРІКА ГРЕКО - РЪМАНЪСКЪ АНН ПЕСТА ПАРОУ
ШІ АЛ ЧИНСТІТЕЛЪР КОНСІТОРІЙ АНН БЪДА
ШІ ВЕРШЕЦЪ АССЕССЪР.

П А Р Т Ъ І.

КЪ Ѡ МАПЪ ДЕСПРЕ ПЪМЪНТЪА ФЪГЪДЪВІНЦЕЙ САВ ПАЛЕСТИНАЪ

Historia Universalis Pars I.

А Я Б Ё Д Я

КЪ ТЪПЪРКА ВРЪЩЕИ ОУНІВЕРСІТАТЕ АНН ПЕСТА.

1 8 2 4.

Pavel Kenghelaț, *Istoria universală sau a toată lumea*,
traducere de Ioan Teodorovici-Nica, Buda, 1824 (pagina de
titlu)

Р Ѣ С П Ѣ Н Д Ѣ Р Ѣ

Д Ѣ С Г Ѣ Р Ѣ Ъ Т О Л Р Ѣ

А а

Кзртирѣ, чѣ ꙗ Хале ꙗ Янѡл 1823 СЪЕ ТІТЪЛА:
Erweis, daß die Walachen nicht römischer Abkunft sind.
(АДЕКЪ АРЪТАРЕ, КЪМ КЪ РОМЪНІИ НЪ СЪНТЪ ВІЦЪ
ДЕ РОМАНИ) ДЕ В. КОНСІЛАРЪ ДЕ *** ФЪКЪТЪ.

ѡа карѣ се адалѣсѣ Арѣтарѣ къ Ѣкріпторі веред-
ничі де кредничѣ ꙗтѣритѣ: към къ Ромѣніи
сѣнтъ адеврѣаці Ѣтрѣнепоці ꙗ Романиаор.

ѡтѣѡ латінесѣ ѣсѣтѣ, ꙗрѣ акѣма ꙗ линеа
Дако-Романѣскѣ преѣтоарѣсѣ, тотъ де аче-
лаш ѡѣтор

ДАМАСКИНЪ Ѣ. БОЖЪНКЪ

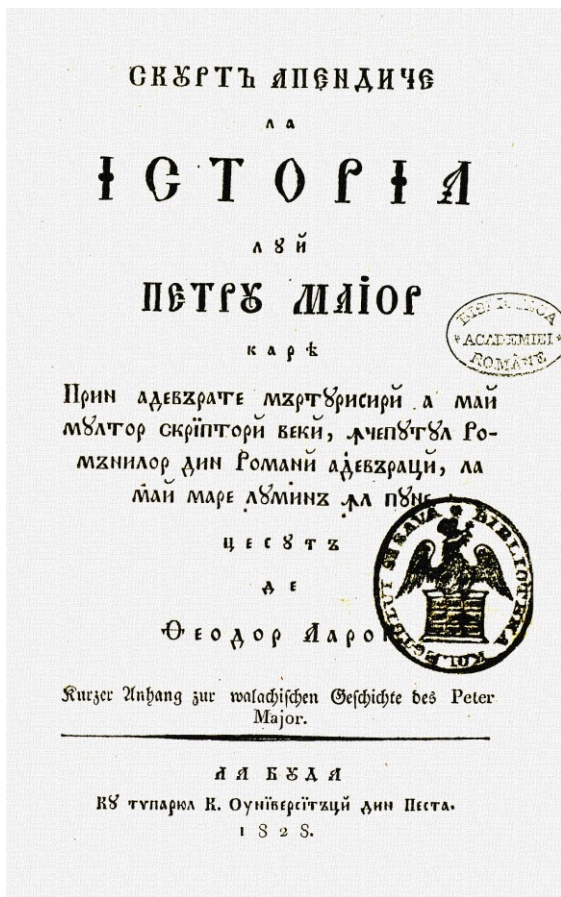
ѡа ꙗналта Такаѣ Кр. ꙗ Унгаріи Жѣратъ Нотарош.

ѡ ѡ Б Ѣ Д ѡ

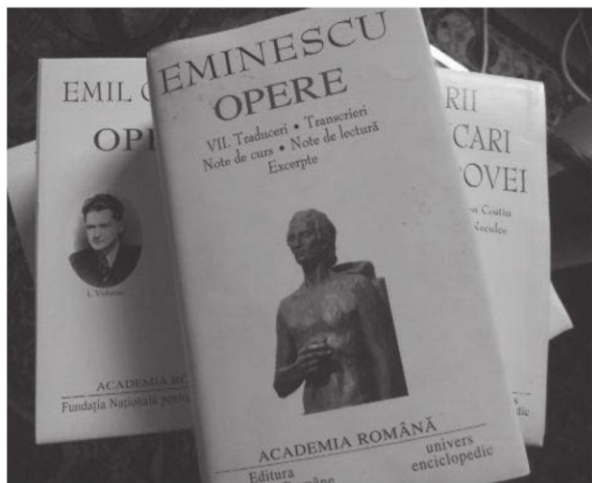
ꙗ Крѣіаска Тѣнографіе ꙗ Унїверсітатей Унѣресѣни
ѡни Песа. 1828.

Damaschin Bojincă, *Răspundere dezgurzătoare la Cărtirea cea în Hale, în anul 1823, sub titula: Erweis, dass die Walachen nicht Römischer Abkunft sind, adecă Arătare cum că românii nu sânt viță de romani,*
Buda, 1828 (pagina de titlu)

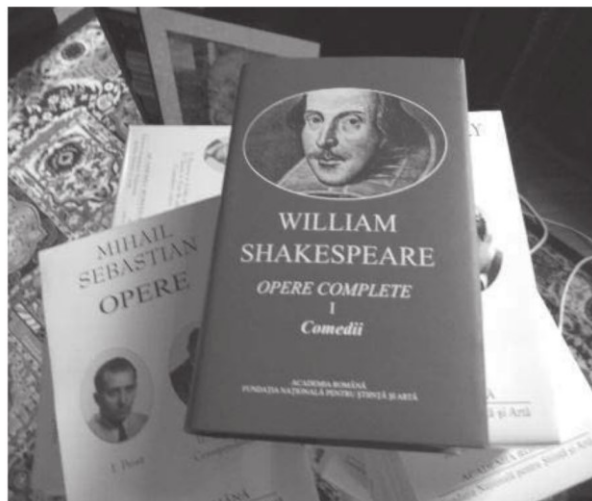
Teodor Aaron, *Scurtă apendice la Istoria lui Petru Maior*,
Buda, 1828 (pagina de titlu)

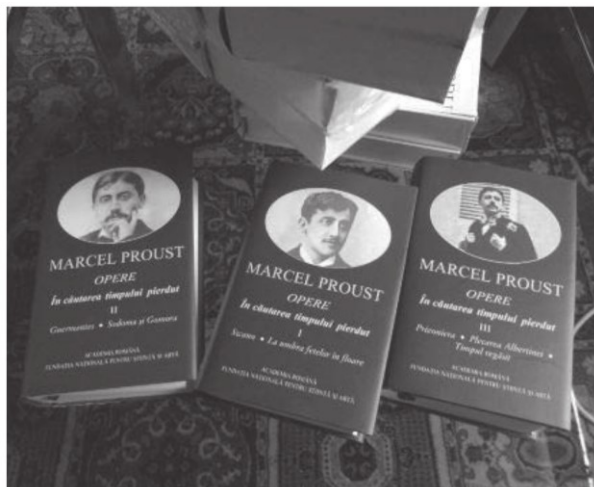
APARIȚII ÎN COLECȚIA
„OPERE FUNDAMENTALE”

CUPRINS

PREFAȚĂ	VII
INTRODUCERE	CXXVII
CRONOLOGIE	CLXIV
NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI	CCXXXI
ABREVIERI BIBLIOGRAFICE	CCLII
SIGLE ȘI ABREVIERI	CCXCII
A. SCRIERI ISTORICE	1
1. Inochentie Micu-Klein, <i>Supplex Libellus, precum et gravaminum cleri populique Romano-Valachici per Transylvaniam et Partes eidem</i> [Memoriu care cuprinde rugămințile și greutățile clerului și poporului român unit din Transilvania și părțile încorporate], 1743	3
2. [Samuil Micu], <i>De ortu, progressu, conversione Valachorum, episcopis item, archiepiscopis et metropolitibus eorum</i> [Despre originea, dezvoltarea, convertirea românilor, precum și despre episcopii, arhiepiscopii și mitropoliții lor], 1774	75
3. <i>Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae</i> [Memoriul românilor din Transilvania], 1791	112
4. Samuil Micu, <i>Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri</i> , c. 1791	159

5. Samuil Micu, <i>Scurtă cunoștință a istoriiei românilor</i> , c. 1792–1798	189
6. Claude-François-Xavier Millot, <i>Istorie universală, adecă de obște, care cuprinde în sine întâmplările veacurilor vechi</i> , I, traducere de Ioan Piuariu-Molnar, Buda, 1800	212
7. Samuil Micu, <i>Istoriia și lucrurile și întâmplările românilor</i> , c. 1801–1806	256
8. Samuil Micu, <i>Istoria, lucrurile și întâmplările românilor pre scurt</i> , Buda, 1806	337
9. Gheorghe Șincai, <i>Hronica românilor și a mai multor neamuri</i> , 1808–1809	361
10. Petru Maior, <i>Istoria pentru începutul românilor în Dachia</i> , Buda, 1812	401
11. Petru Maior, <i>Disertație pentru începutul limbei românești</i> , 1812	514
12. Petru Maior, <i>Disertație pentru literatura cea veachie a românilor</i> , 1812	536
13. [Toma Costin], <i>Discussio descriptionis Valachorum Transylvanorum</i> [Examinarea descrierii românilor transilvăneni], Pesta, 1812	552
14. [Toma Costin], <i>Észrevételek tekéntetes Schwartner Márton úr' Magyarország statisztikájában az oláhokról tett jegyzésekre</i> [Comentarii asupra însemnărilor despre români făcute de Schwartner Márton în statistica Ungariei], Pesta, 1812	585
15. Ioan Budai-Deleanu, <i>De originibus populorum Transylvaniae</i> [Despre originile popoarelor din Transilvania], c. 1812–1820	604
16. <i>Scurtă arătare despre luarea Parisului și alte întâmplări</i> , traducere de Ioan Teodorovici-Nica, Buda, 1814	713
17. <i>Întâmplările războiului franțozilor și întoarcerea lor de la Moskva</i> , traducere de Ioan Teodorovici-Nica, Buda, 1814	722

18. <i>Vreadnica de pomenire biruință, ce în vremea noastră s-au făcut, sau Piramida cea din tunuri înălțată în marea cetate Moskva</i> , traducere de Ioan Teodorovici-Nica, Buda, 1815	735
19. <i>Napoleon Bonaparte, ce au fost și ce iaste</i> , traducere de Ioan Teodorovici-Nica, Buda, 1815	747
20. Johann Daniel Friedrich Rumpf, <i>Arătarea stăpânirii și a caracterului lui Alexandru I, împăratul a toată Rossia</i> , traducere de Ioan Teodorovici-Nica, Buda, 1815	765
21. [Petru Maior], <i>Răspunsul la cârtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior, autorului Istoriei ceii pentru începutul românilor în Dachia</i> , Buda, 1814	790
22. Petru Maior, <i>Animadversiones in recensionem Historiae de origine Valachorum in Dacia</i> [Animadversii împotriva rețenziei Istoriei pentru începutul românilor în Dachia], Buda, 1814	815
23. Petru Maior, <i>Reflexiones in responsum Domini recensentis Viennensis</i> [Reflexii asupra răspunsului dumisale rețenzentului din Viena], Pesta, 1815	873
24. Petru Maior, <i>Contemplatio recensionis in Valachicam Anticriticam</i> [Privirea rețenziei asupra anticriticeii românești], Buda, 1816	925
25. Vasile Popp, <i>Dissertatio inauguralis historico-medica de funeribus plebeis Daco-Romanorum sive hodiernorum Valachorum, et quibusdam circa ea abusibus, perpetuo respectu habito ad veterum Romanorum funera</i> [Disertația inaugurală istorico-medicală despre înmormântările comune la dacoromâni sau la valahii de astăzi și despre unele superstiții în legătură cu acestea, cu respect veșnic față de înmormântările vechilor romani], Viena, 1817	956

26. Pavel Kenghelaț, <i>Istoria universală sau a toată lumea</i> , traducere de Ioan Teodorovici-Nica, Buda, 1824	1002
27. Damaschin Bojincă, <i>Răspundere dezgurzătoare la Cântirea cea în Hale, în anul 1823, sub titula: Erweis, dass die Walachen nicht Römischer Abkunft sind, adecă Arătare cum că românii nu sânt vițā de romani</i> , Buda, 1828	1033
28. Teodor Aaron, <i>Scurtă apendice la Istoria lui Petru Maior</i> , Buda, 1828	1083
NOTE ȘI COMENTARIU	1129

1. Inochentie Micu-Klein, *Supplex Libellus* (1131); 2. [Samuil Micu], *De ortu, progressu, conversione* (1136); 3. *Supplex Libellus Valachorum* (1145); 4. Samuil Micu, *Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri* (1152); 5. Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor* (1169); 6. Claude-François-Xavier Millot, *Istorie universală, adecă de obște* (1193); 7. Samuil Micu, *Istoriia și lucrurile și întâmplările românilor* (1203); 8. Samuil Micu, *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor pre scurt* (1226); 9. Gheorghe Șincai, *Hronica românilor și a mai multor neamuri* (1239); 10. Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (1270); 11. Petru Maior, *Disertație pentru începutul limbei românești* (1287); 12. Petru Maior, *Disertație pentru literatura cea veachie a românilor* (1290); 13. [Toma Costin], *Discussio descriptionis Valachorum Transylvanorum* (1294); 14. [Toma Costin], *Észrevételek tekéntetes az oláhok* [Comentarii asupra însemnărilor despre români] (1304); 15. Ioan Budai-Deleanu, *De originibus populorum Transylvaniae* (1308); 16. *Scurtă arătare despre luarea Parisului și alte întâmplări* (1320); 17. *Întâmplările războiului franțozilor și întoarcerea lor de la Moskva* (1324); 18. *Vreadnica de pomenire biruință* (1329); 19. *Napoleon Bonaparte, ce au fost și ce iaste* (1333); 20. J. D. F. Rumpf, *Arătarea stăpânirii și a caracterului lui Alexandru I* (1338); 21. [Petru Maior], *Răspunsul la cântirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior* (1343); 22. Petru Maior,

Animadversiones in recensionem Historiae de origine Valachorum in Dacia (1347); 23. Petru Maior, *Reflexiones in responsum Domini recensentis Viennensis* (1352); 24. Petru Maior, *Contemplatio recensionis in Valachicam Anticriticam* (1355); 25. Vasile Popp, *Dissertatio inauguralis historico-medica de funeribus* (1357); 26. Pavel Kenghelaț, *Istoria universală sau a toată lumea* (1363); 27. Damaschin Bojincă, *Răspundere dezgurzătoare la Cântirea cea în Hale* (1368); 28. Teodor Aaron, *Scurtă apendice la Istoria lui Petru Maior* (1376).

ILUSTRĂȚII

1383

Tipărit la R.A. „Monitorul Oficial”